

**THE
PENNSYLVANIA
STATE UNIVERSITY
LIBRARY**

PATROLOGIÆ

CURSUS COMPLETUS,

627

BIBLIOTHECA UNIVERSALIS, INTEGRÆ, UNIFORMIS, COMMODA, ŒCONOMICA
OMNIUM SS. PATRUM, DOCTORUM, SCRIPTORUMQUE ECCLESIASTICORUM,

SIVE LATINORUM, SIVE GRÆCORUM,

QUI AB ÆVO APOSTOLICO AD ÆTATEM INNOCENTII III (ANN. 1216) PRO LATINIS
ET AD PHOTII TEMPORA (ANN. 865) PRO GRÆCIS FLORUERUNT :

RECUSIO CHRONOLOGICA

OMNIUM QUÆ EXSTITERE MONUMENTORUM CATHOLICÆ TRADITIONIS PER DUODECIM PRIORA
ECCLESIASTICÆ SÆCULA ET AMPLIUS,

JUXTA EDITIONES ACCURATISSIMAS, INTER SE CUMQUE NONNULLIS CODICIBUS MANUSCRIPTIS COLLATAS,
PERQUAM DILIGENTER CASTIGATA ;

DISSERTATIONIBUS, COMMENTARIIS, VARIISQUE LECTIONIBUS CONTINENTER ILLUSTRATA ;

OMNIBUS OPERIBUS POST AMPLISSIMAS EDITIONES QUÆ TRIBUS NOVISSIMIS SÆCULIS DEBENTUR ABSOLUTAS
DETECTIS AUCTA ;

INDICIBUS PARTICULARIBUS ANALYTICIS, SINGULOS SIVE TOMOS SIVE AUCTORES ALICUIUS MOMENTI
SUBSEQUENTIBUS, DŒDATA ;

CAPITULIS INTRA IPSUM TEXTUM RITE DISPOSITIS, NECNON ET TITULIS SINGULARUM PAGINARUM MARGINEM SUPERIOREM
DISTINGUENTIBUS SUBJECTAMQUE MATERIAM SIGNIFICANTIBUS, ADORNATA ;

OPERIBUS CUM DUBIIS, TUM APOCRYPHIS, ALIQUA VERO AUCTORITATE IN ORDINE AD TRADITIONEM
ECCLESIASTICAM POLLENTIBUS, AMPLIFICATA ;

IACENTIS ET AMPLIUS INDICIBUS LOCUPLETATA ; SED PRÆSERTIM DUOBUS IMMENSIS ET GENERALIBUS, ALTERO
SCILICET RERUM, QUO CONSULTO, QUIDQUID NON SOLUM TALIS TALISVE PATER, VERUM ETIAM UNUSQUISQUE

PATRUM, ARSQUE ULLA EXCEPTIONE, IN QUODLIBET THEMA SCRIPSERIT, UNO INTUITU CONSPICIATUR ;

ALTERO SCRIPTURÆ SACRÆ, EX QUO LECTORI COMPERIRE SIT OBVIUM QUINAM PATRES ET
IN QUIBUS OPERUM SUORUM LOCIS SINGULOS SINGULORUM LIBRORUM SCRIPTURÆ VERSUS,

A PRIMO GENESIOS USQUE AD NOVISSIMUM APOCALYPSIS, COMMENTATI SINT.

EDITIO ACCURATISSIMA, CÆTERISQUE OMNIBUS FACILE ANTEPONENDA, SI PERPENDANTUR CHARACTERUM NITIDITAS,

CHARTÆ QUALITAS, INTEGRITAS TEXTUS, PERFECTIO CORRECTIONIS, OPERUM RECUSORUM TUM VARIETAS

TUM NUMERUS, FORMA VOLUMINUM PERQUAM COMMODA SIBIQUE IN TOTO PATROLOGIÆ DECURSU CONSTANTEM

SIMILIS, PRETII EXIGUITAS, PRÆSERTIMQUE ISTA COLLECTIO, UNA, METHODICA ET CHRONOLOGICA,

SEXCENTORUM FRAGMENTORUM OPUSCULORUMQUE HACTENUS HIC ILLIC SPARSORUM,

PRIMUM AUTEM IN NOSTRA BIBLIOTHECA, EX OPERIBUS ET MSS. AD OMNES ÆTATES,

LOCOS, LINGVAS FORMASQUE PERTINENTIBUS, COADUNATORUM.

SERIES GRÆCA

IN QUÆ PRODEUNT PATRES, DOCTORES SCRIPTORESQUE ECCLESIAE GRÆCÆ
A S. BARNABA AD PHOTIUM,

ACCURANTE J.-P. MIGNE,

Bibliothecæ Cleri universæ,

SIVE

CURSUM COMPLETORUM IN SINGULOS SCIENTIÆ ECCLESIASTICÆ RAMOS EDITORE.

PATROLOGIA, AD INSTAR IPSIUS ECCLESIAE, IN DUAS PARTES DIVIDITUR, ALIA NEMPE LATINA, ALIA GRÆCO-LATINA ; LATINA,
JAM INTEGRE EXARATA, VIGINTI ET DUCENTIS VOLUMINIBUS MOLE SUA STAT, CENTUMQUE ET MILLE FRANCIS VENIT. GRÆCA
DUPLICI EDITIONE TYPIS MANDATA EST. PRIOR GRÆCUM TEXTUM CUM VERSIONE LATINA LATERALIS COMPLECTITUR, ET
FORSAN CENTUM VOLUMINUM EXCEEDET NUMERUM. POSTERIOR AUTEM VERSIONEM LATINAM TANTUM EXHIBET IDEOQUE IN-
TRA QUINQUAGINTA CIRCITER VOLUMINA RETINEBITUR, UNUMQUODQUE VOLUMEN GRÆCO-LATINUM OCTO, UNUMQUODQUE
HERE LATINUM QUINQUE FRANCIS SOLUMMODO EMITUR : UTROBIQUE VERO, UT PRETII HUIUS BENEFICIO FRUATUR EMPTOR,
COLLECTIONEM INTEGRAM SIVE GRÆCAM SIVE LATINAM COMPARET NECESSE ERIT ; SECUS ENIM, CUJUSQUE VOLUMINIS AM-
PLITUDINEM NECNON ET DIFFICULTATES VARIA PRETIA ÆQUABUNT.

PATROLOGIÆ GRÆCÆ TOMUS VII. PARS SECUNDA.

SANCTUS IRENÆUS, EPISCOPUS LUGDUNENSIS ET MARTYR.

EXCUBEBAITUR ET VENIT APUD J.-P. MIGNE EDITOREM,
IN VIA DICTA D'AMBOISE, PROPE PORTAM LUTETIÆ PARISIORUM VULGO D'ENFER NOMINATAM
SEU PETIT-MONTROUË.

1857

~~250
18
17
12~~

SÆCULUM II.

ΤΟΥ ΕΝ ΑΓΙΟΙΣ ΠΑΤΡΟΣ ΗΜΩΝ

ΕΙΡΗΝΑΙΟΥ

ΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΛΟΥΓΔΟΥΝΟΥ ΚΑΙ ΜΑΡΤΥΡΟΣ

ΕΛΕΓΧΟΥ ΚΑΙ ΑΝΑΤΡΟΠΗΣ ΤΗΣ ΨΕΥΔΩΝΥΜΟΥ ΓΝΩΣΕΩΣ

BIBLIA ΠΕΝΤΕ.

SANCTI IRENÆI

EPISCOPI LUGDUNENSIS ET MARTYRIS

DETECTIONIS ET EVERSIONIS FALSO COGNOMINATÆ AGNITIONIS

SEU

CONTRA HÆRESES

LIBRI QVINQUE.

POST FRANCISCI FEUARDENTII ET JOANNIS ERNESTI GRABII RECENSIONEM

CASTIGATI RENO AD MSS. CODICES ROMANOS, GALLICANOS ET ANGLICANOS, NECNON AD

ANTIQUIORES EDITIONES, ET A MULTIS, QUIBUS SCATEBANT, MENDIS EXPURGATI; AUCTI NOVIS FRAGMENTIS;

OBSERVATIONIBUS AC NOTIS COPIOSISSIMISQUE GLOSSARIIS ET INDICIBUS ILLUSTRATI ET LOCUPLETATI; QUIBUS OMNIBUS

PRÆMITTUNTUR TRÆS DISSERTATIONES IN QUIBUS HÆRESSES AB IRENÆO MEMORATÆ ET LOCI DIFFICILES

EXPLICANTUR, EJUSQUE VITÆ AC GEN. ORUM HISTORIA DISCUTITUR;

STUDIO ET LABORE

DOMNI RENATI MASSUETI

PRESBYTERI ET MONACHI BENEDICTINI E CONGREGATIONE S. MAURI.

ACCURANTE ET RECOGNOSCENTE J.-P. MIGNE,

BIBLIOTHECÆ CLERI UNIVERSÆ

SIVE

CURSUM COMPLETORUM IN SINGULOS SCIENTIÆ ECCLESIASTICÆ RAMOS EDITORÆ.

VENIT 12 FRANCIS GALLICIS.

EXCUDEBATUR ET VENIT APUD J.-P. MIGNE EDITOREM,
EN VIA DICTA D'ARBOISE, PROPE PORTAM LUTETIÆ PARISIORUM VULGO D'ENFER NOMINATAM,
SEU PETIT-MONTROUX.

1857

458926

ELENCHUS

AUCTORUM ET OPERUM QUI IN HOC TOMO VII CONTINENTUR.

S. IRENÆUS LUGDUNENSIS EPISCOPUS.

Prolegomena.	<i>Col.</i>	9
Adversus hæreses libri quinque.		433
Fragmenta deperditorum operum S. Irenæi.		1225
Appendix ad Irenæi libros contra hæreses, continens Gnosticorum quorum meminit S. martyr fragmenta.		1263
Præfationes, prolegomena, notæ et observationes eorum omnium qui novas Irenæi editiones aut publicaverunt aut illustrarunt.		1321

Ex Typis MIGNÉ, an Petit-Montrouge.

ANALYSIS LIBRI QUINTI.

290 Ab hujus libri exordio Irenæus se hæreses omnes, præcipue tamen Valentinianam, ipsis Christi verbis, atque epistolis apostolorum deinceps impugnaturum declarat; redditque rationem cur huic posteriori libro manum censuerit admovendam. Principio itaque pro certo ponit Christum, qui solus sanguine suo nos redemit, eundem solum ea docere nos potuisse, quæ sui sunt Patris. Quapropter erroris reos agit Valentinianos, qui Christum simulatum; et Ebionæos, qui eum purum hominem esse nugabantur⁴⁴. Priores autem non minoris in eo arguit temeritatis, quod et mundum non a Deo, sed a Demiurgo creatum dicerent, futuramque negarent humani corporis resurrectionem. Eam vero validissimis deinde probat rationibus, petitis ex vera ac reali Christi corporis ac sanguinis in eucharistiæ sacramento præsentia, potentia Dei, et Scripturæ sacræ auctoritate⁴⁵. Nec levioris sane ponderis sunt ea, quæ ex Apostolo depromit argumenta. Primum siquidem homo, juxta illius sententiam, eo quo creatus est modo, integer debet spiritu, anima, et corpore *sine querela in adventum Domini servari*⁴⁶. Præterea sicut Christus a mortuis resurrexit, ita mortua suscitabit corpora hominum⁴⁷. Denique sacra Spiritus sancti, quæ in hoc mundo accipimus, dona certum sunt futuræ hæreditatis, resurrectionis et immortalitatis nostræ pignus⁴⁸.

Quia vero præcipua erroris fundamenta in his posita erant Apostoli verbis: *Caro et sanguis regnum Dei hæreditare non possunt*⁴⁹; nihil illis nisi prava carnis opera ab Apostolo describi clarissime demonstrat. Qua quidem soluta difficultate, aliis resurrectionem asserit rationum momentis, ac præcipue mortuorum a Christo suscitatorum exemplo, et Isaïæ, atque Apostoli auctoritate, et testimoniis⁵⁰.

Ad refellenda alia Valentinianæ hæreseos capita inde transit; ac probat mundum ab æterno creatum Patre, a quo et ipse homo, non ex aliena quadam, secundum Valentini ineptias, et fluida substantia, sed ex eadem nostra conditus est terra, qua Christus litos sanavit cæci nati oculos⁵¹. Exinde vero ad præcipuum erroris caput reversus, non alium quam Christi Patrem, Deum creatorem esse ex ipsiusmet Christi passione, miraculis, et condonandorum peccatorum potestate liquido conficit⁵². Idem insuper ex primis evincit Joannis in suo Evangelio verbis. Ex iis autem scite colligit, a divino Verbo, quando ex Virgine cæro factum est, damna omnia, quæ Eva hominibus intulerat, fuisse plane resarcita⁵³.

Omnes postmodum, quos confutaverat errores, summatim recenset, eosque episcopis, apostolorum successoribus, demonstrat esse posteriores⁵⁴. Cæterum cum perpetuæ sint hæreticorum inter se et secum pugnantium dissensiones, atque una semper sit, ac fuerit Ecclesiæ catholicæ, per mundum universum dispersæ, fides et doctrina; ad eam, iis relictis, confugiendum, et Christo obediendum esse concludit⁵⁵.

Christus vero, subdit auctor noster, triplici in diabolum, qui ipsum ausus fuerat tripliciter tentare, et

⁴⁴ Cap. 1. ⁴⁵ Cap. 2 et seqq. ⁴⁶ Cap. 6. ⁴⁷ Cap. 7. ⁴⁸ Cap. 8. ⁴⁹ Cap. 9 et seqq. ⁵⁰ Cap. 12 et seqq. ⁵¹ Cap. 15 et seqq. ⁵² Cap. 17. ⁵³ Cap. 18. ⁵⁴ Cap. 19. ⁵⁵ Cap. 20.

(93) *Et eodem Deo. Et eodem deest* in Eras., Gall., C. mam vocem Claromont., Voss. et Merc. 4, quoad Merc. 1. Sed *Deo* desideratur in Arund.

(94) *Consultati. Feuard., consultari.*

(95) *In sequenti.* Eras., Gall. et Feuard., *consequenti.* Sed Clarom., Voss., Arund. et Feuardent. in marg. melius, *in sequenti*; quæ divisim lego.

(96) *Misit, et salutem donat.* Ita quoad pri-

mam vocem Claromont., Voss. et Merc. 4, quoad cæteras, Feuard. in marg., Clarom. et Voss. In editt., *miserit, et salutem ... donans*; nisi quod Grab., Eras. et Gall. omittunt et ante *salutem*.

(97) *Beati apostoli.* Editt., *beati Pauli apostoli.*

(98) *Et eversionis agnitionis.* Hæc non agnoscit cod. Clarom.

reipsa Adamum vicerat, reportata victoria, patefecit a Patre verum omnium creatore se vere fuisse migum, Diabolus econtrario se non solum ab initio, et in tribus his tentationibus mendacem probavit: aed in fine etiam mundi rursus tunc probaturus est, cum sub Antichristo homines in sui pertrahet adorationem⁶⁶.

Ibi autem de Antichristi nomine, origine, regno, diuturnitate suae disserit. Nonnulla quoque ibidem miscet adversus Marcionem, Valentinianos, aliosque, qui et mundi creatorem non agnoscebant, et prophetas a vero Deo missos esse inficiabantur. Hos porro organa vocat Satanæ, qui Deo male precari nunquam ausus fuit, nisi post Christi adventum, cum de aeterna damnatione sua certior factus est. Posthæc de his quæ, Antichristo extincto, eventura sunt, et de millenario Christi post mundi consummationem in terra regnantis imperio plura disputat. Inde tandem Valentinianorum errorem, quo sectatores suos, statim atque mortui fuerint, supra cœlos ad Patrem, vel Matrem ascendere somniabant, funditus evertit⁶⁷.

LIBER QUINTUS.

291 PRÆFATIO.

Traductis, dilectissime (99), omnibus hæreticis in quatuor libris, qui sunt tibi (1) ante hunc a nobis editi, et doctrinis ipsorum manifestatis; eversis quoque his, qui irreligiosas adinvenerunt sententias, aliquid quidem ex propria cuiuscujusque illorum doctrina, quam in suis conscriptis reliquerunt; aliquid autem (2) ex ratione (3), universis ostensionibus procedente; et veritate ostensa, et manifestato præconio Ecclesiæ, quod prophetae quidem præconaverunt (4), quemadmodum demonstravimus, perfecit autem Christus, Apostoli vero tradiderunt, a quibus Ecclesia accipiens, per universum mundum sola bene custodiens, tradidit filiis suis; quæstionibusque omnibus solutis, quæ ab hæreticis nobis proponuntur (5); et apostolorum doctrina explanata, et manifestatis pluribus, quæ (6) a Domino per parabolas, et dicta sunt, et facta: in hoc libro quinto, operis universi, quod est de traductione (7), et eversione falso cognominatæ agnitionis, ex reliquis doctrinæ (8) Domini nostri, et ex apostolicis epistolis, conabimur ostensiones facere, quemadmodum postulasti a nobis, obedientibus tuo præcepto (quoniam et in administratione sermonis positi sumus), et omnimodo elaborantibus (9), secundum nostram virtutem, plurimæ tibi quidem in subsidium præstare adversum

⁶⁶ Cap. 21 et seqq. ⁶⁷ Cap. 25 et seqq.

(99) *Dilectissime*. Ita Clarom. et Voss.; cæteri, C *diligentissime*.

(1) *Tibi*. Deest in Arund.

(2) *Aliquid quidem... aliquid autem*. Græco more pro *partim quidem... partim autem*.

(3) *Ex ratione*. Sic vetus Feuard. cod., et Clarom. Alii vel pro *ex* habent *et*, vel utrumque jungunt.

(4) *Præconaverunt*. Eras., Gall. et Feuard., *præconizaverunt*.

(5) *Proponuntur*. Alias, *proponebantur*.

(6) *Quæ*. In Feuard. marg. et Voss., *quemadmodum*.

(7) *Libro quinto operis universi, quod est de traductione*. Hæc in omnibus exemplaribus manifesta scribarum incuria sic male translocata: libro quinto, qui est de traductione operis universi, et

A contradictiones hæreticorum, errantes autem retrahere, et convertere ad Ecclesiam Dei; neophytorum quoque sensum confirmare, ut stabilem custodiant fidem, quam bene custoditam ab Ecclesia acceperunt, ut nullo modo transvertantur ab his, qui malè docere eos, et abducere a veritate conantur. Oportebit (10) et te, et omnes lecturos (11) hanc scripturam, impensius legere ea quæ a nobis prædicta sunt, ut et argumenta ipsa scias, adversus quæ contradictiones facimus. Sic enim et legitime eis contradices, et de præparato accipies adversus eos contradictiones, 292 illorum quidem sententias per cœlestem fidem, velut stercora, abjiciens; solum autem verum et firmum magistrum sequens, Verbum Dei, Jesum Christum Dominum nostrum: qui propter immensam suam dilectionem factus est quod sumus nos, uti nos perficeret esse quod est ipse.

CAPUT PRIMUM.

Solus Christus divina nos docere, ac redimere potuit, idemque ut nos repararet, non opinione, sed reipsa, Spiritus sancti operatione ex Maria Virgine carnem assumpsit; adversus Valentini et Ebionis vanitates.

1. Non enim aliter nos discere poteramus quæ sunt Dei, nisi magister noster, verbum existens, homo factus fuisset. Neque enim alius poterat enarrare nobis quæ sunt Patris, nisi proprium

eversione: emendo ex loco omnino parallelo, initio præfationis libri quarti, ubi similia hæc leguntur: *Hunc quartum librum transmittens tibi, operis, quod est de detectione et eversione*, etc. Cum igitur eadem prorsus in utroque loco verba legantur, perperam inversum posteriorum ordinem, ex prioribus restituendum mihi putavi.

(8) *Et reliquis doctrinæ*. Ita Clarom. et Arund., quibus quoad vocem *doctrinæ* (in genitivo) consentiunt Voss. et Merc. 1. In edit., et (Grab. *ex*) *reliquis doctrinis*.

(9) *Elaborantibus*. Sic omnes mss. At edit., *elaboramus*.

(10) *Oportebit*. Clarom., *oportebat*.

(11) *Et te et omnes lecturos*. Ita Clarom. At vetus Feuard. cod. cum om. Anglic. *et te et omnes lectoras*. Edit., vero, autem te, omnesque lecturos.

ipsius Verbum. « Quid enim » alius « cognovit A sensum Domini? aut quis » alius « ejus consiliarius factus est? » Neque rursus nos aliter dicere poteramus, nisi magistrum nostrum videntes, et per auditum nostrum vocem ejus percipientes; uti imitatores quidem operum, factores autem sermonum ejus facti, communionem habeamus cum ipso; a perfecto, et eo qui est ante omnem conditionem, augmentum accipientes. Qui nunc nuper facti sumus, a solo optimo et bono, et ab eo qui habet donationem incorruptibilitatis, in eam, quæ est ad eum, similitudinem facti, prædestinati quidem ut essemus, qui nondum eramus, secundum præscientiam Patris, facti autem initium facturæ, accepimus (12) in præcognitionis temporibus secundum ministrationem Verbi, qui est perfectus in omnibus (13); quoniam Verbum potens, et homo verus, sanguine suo rationabiliter redimens nos, redemptionem semetipsum dedit pro his, qui in captivitatem ducti sunt. Et quoniam injuste dominabatur nobis apostasia; et cum natura essemus Dei omnipotentis, alienavit nos contra naturam, suos proprios faciens discipulos; potens in omnibus Dei Verbum, et non deficiens in sua justitia, juste etiam adversus ipsam conversus est apostasiam, ea quæ sunt sua redimenta ab ea (14); non cum vi, quemadmodum illa initio dominabatur nostri, ea quæ non erant sua insatiabiliter rapiens; sed secundum suadelam, quemadmodum decebat Deum suadentem, et non vim inferentem, accipere quæ vellet: ut neque quod est justum confringeretur, neque antiqua plasmatio Dei (15) deperiret.

Τῷ ἰδίῳ οὖν αἵματι (16) *Suo igitur sanguine redimente nos Domino, et Κυρίου, καὶ δόντος τὴν ψυχὴν ὑπὲρ τῶν ἡμετέρων ψυχῶν, καὶ τὴν σάρκα τὴν αὐτοῦ ἀντὶ τῶν ἡμετέρων σαρκῶν,*

et effundente Spiritum Patris in adunionem et communionem Dei et hominis (18), ad homines quidem deponente Deum per Spiritum, ad Deum autem rursus imponente hominem per suam incarnationem, et firme et vere in adventu suo dominante nobis incorruptelam, per communionem quæ est ad eum (19); perierunt omnes hæreticorum doctrinæ.

2. Vani enim sunt qui putative dicunt eum apparuisse.

¹⁰ Rom. xi, 34.

(12) *Accepimus.* Eras., Gall. et Feuard. male, *accipiemus.*

(13) *Omnibus.* In Feuard. marg. et Voss., *hominibus.*

(14) *Ab ea.* Gallas. et Feuard. edit., *ab eo.*

(15) *Dei.* Deest in Viss.

(16) *Τῷ ἰδίῳ ὄντι αἵματι.* Hæc, et quæ mox sequuntur, Græca allegavit Theodoretus, priora quidem dial. 3, pag. 155, posteriora dial. 2, pag. 87,

Οὐ γὰρ δοκῆσαι ταῦτα, ἀλλ' ἐν ὑποστάσει ἀληθείας ἐγένετο. Εἰ δὲ μὴ ὢν ἄνθρωπος, ἐφαίνετο ἄνθρωπος, οὕτως ὅτι ἦν ἐπ' ἀληθείας, ἔμεινε, Πνεῦμα Θεοῦ, ἐπεὶ ἀόρατον τὸ Πνεῦμα· οὕτως ἀλήθειά τις ἦν ἐν αὐτῷ, οὐ γὰρ ἦν ἐκείνα ἄπαρ ἐφαίνετο. Προεἰπομεν δὲ, ὅτι Ἄβραάμ, καὶ οἱ λοιποὶ προφητῆται προφητικῶς αὐτὸν ἔβλεπον, τὸ μέλλον ἔσθαι δι' ἕψεως προφητεύοντες. Εἰ οὖν καὶ νῦν τοιοῦτος ἐφάνη, μὴ ὢν ἄπαρ ἐφαίνετο, προφητικὴ τις ὁπτασία γέγονε τοῖς ἀνθρώποις, καὶ δεῖ καὶ ἀλλήν ἐκδέχασθαι παρουσίαν αὐτοῦ, ἐν ᾗ τοιοῦτος ἔσται, ὅσος νῦν ὁρᾶται προφητικῶς. Ἀπεδείξαμεν δὲ, ὅτι τὸ αὐτὸ ἔστι, δοκῆσαι λέγειν πεφηνῆναι, καὶ οὐδὲν ἐκ τῆς Μαρίας εἰληφῆναι. Οὐδὲ γὰρ ἦν ἀληθῶς σάρκα καὶ αἷμα ἐσχηκώς, δι' ὧν ἡμᾶς ἐξηγοράσατο, εἰ μὴ τὴν ἀρχαίαν πλάσιν τοῦ Ἀδάμ εἰς αὐτὸν ἀνεκαφαλαῖωσατο. Μάταιοι οὖν οἱ ἀπὸ Βαλεντινίου, τοῦτο δογματίζοντες, ἵνα ἐκβάλωσι τὴν ζωὴν τῆς σαρκός.

Vani igitur qui a Valentino sunt, hoc dogmatizantes, uti excludant salutem carnis, et reproben plasmationem Dei. 293 3. Vani autem et Ebionæi, unionem Dei et hominis per fidem non recipientes in suam animam, sed in veteri generationis perseverantes fermento; neque intelligere volentes, quoniam Spiritus sanctus advenit in Mariam, et virtus Altissimi obumbravit eam; quapropter et quod generatum est, sanctum est, et filius Altissimi Dei Patris (23) omnium, qui operatus est incarnationem ejus, et novam ostendit generationem; uti quemadmodum per priorem generationem mortem

Non enim putative hæc, sed in substantia veritatis fiebant. Si autem, cum homo non esset, apparebat homo; neque, quod erat vere, perseveravit, Spiritus Dei, quoniam invisibilis est Spiritus: neque veritas quædam (20) erat in eo; non enim illud erat quod videbatur. Prædicimus autem, quoniam Abraham et reliqui prophætæ prophætice videbant eum; id, quod futurum erat (21), per visionem prophetantea. Si igitur et nunc talis apparuit, non existens quod videbatur, quædam prophætica visio facta est hominibus, et oportet alium expectare adventum ejus, in quo talis erit, qualis nunc visus est prophætice. Ostendimus autem, quoniam idem est, putative dicere eum visum, et nihil ex Maria accepisse. Neque enim esset vere sanguinem et carnem habens, per quam (22) nos redemit, nisi antiquam plasmationem Adæ in semetipsum recapitulasset. Vani igitur qui a Valentino sunt, hoc dogmatizantes, uti excludant salutem carnis, et reproben plasmationem Dei.

(17) *Pro nostra anima.* Græc., *pro nostris animabus.*

(18) *Hominis.* Al. *hominum.*

(19) *Ad eum.* Edit., *ad Deum.*

(20) *Veritas quædam.* Pro *veritas ulla.*

(21) *Futurum erat.* Clarom. et Ottobon., *futurus erat;* quod malleum, nisi repugnaret textus Græcus.

(22) *Per quam.* Græc., *per quæ.*

(23) *Dei Patris.* Vox *Dei* desideratur in Voss.

hæreditavimus, sic per generationem hanc hæreditaremus vitam. Reprobant itaque hi commistionem vini celestis, et solam aquam sæcularem (24) volunt esse, non recipientes Deum ad commistionem eam; perseverantes (25) autem in eo qui victus est, Adam, et projectus est de paradiso: non contemplantes, quoniam, quemadmodum ab initio plasmationis nostræ in Adam ea quæ fuit a Deo aspiratio (26) vitæ, unita plasmati, animavit hominem, et animal rationale ostendit, sic in fine Verbum Patris, et Spiritus Dei, adunitus antiquæ substantiæ plasmationis Adæ, viventem et perfectum effecit hominem, capientem perfectam Patrem; et quemadmodum in animali omnes mortui sumus, sic in spiritali omnes vivificemur. Non enim effugit aliquando Adam manus Dei (27), ad quas B Patris loquens, dicit: «Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram». Et propter hoc in fine non ex voluntate carnis, neque ex voluntate viri, sed ex placito Patris manus ejus vivum perfecerunt hominem, uti fiat Adam secundum imaginem et similitudinem Dei.

CAPUT II.

Christus non venit in aliena, cum sua nos gratia visitavit, et carni nostræ contulit capacem esse salutis, verum pro nobis sanguinem fundendo, veramque carnem suam nobis in eucharistia exhibendo.

1. Vani autem et qui in aliena dicunt Deum ve-
Gen. 1, 26.

(24) *Solam aquam sæcularem.* Ita Voss. et Clarom., nisi quod in hoc incuria scribæ (quod sæpe solet) omissis abbreviationis notis super a, legatur, *sola aqua sæcularis.* In edit., *sola aqua sæcularis.* Reliquos codd. Anglicanos corruptos esse monet Græbius.

(25) *Perseverantes.* Edit., *perseverant.*

(26) *Aspiratio.* In Arund., *spiratio*; in edit. et Merc. 2, *inspiratio.*

(27) *Manus Dei.* Id est *Filiam et Spiritum sanctum*, ut ipsemet Irenæus explicat sup. lib. IV, cap. 20 et hujus lib. cap. 6, n. 1.

(28) *Factus est. Factus esset* in Feuard. marg. et Voss.

(29) *Effudit semetipsum.* E sinu videlicet Patris in mundum, ut recte notat Græbius.

(30) *Sinum.* Eras. et Gall., *sinu.*

(31) *Si autem non salvetur hæc.* Ita antiquiores et melioris notæ codd. tres, scilicet vetus Feuard., Clarom. et Voss. Alii omnes habent, *sic autem secundum hæc*; nisi quod Ottobonianus interserat *nos ante secundum.* Sed, quidquid dicat clariss. Græbius, prior lectio præferenda. Duo enim in hoc capite probanda sibi suscipit Irenæus contra hæreticos; alterum, Christum *vere redemisse nos sanguine suo*, ac proinde *vere hominem factum esse*; alterum, resurrecturam esse carnem nostram, *eamque capacem esse incorruptibilitatis.* Utrumque vero demonstrat, prius quidem sigillatim ex Apostoli verbis; tum utramque simul ex communi et recepta, non apud omnes catholicos modo, sed et apud eos, quos incessabat, hæreticos, sententia, eucharistiam verum esse ac substantiale Christi corpus, verum ac substantialem ipsius sanguinem: necum enim nata, quæ posterius ævum finxit, vana illa figurarum ac merorum signorum commenta. Si enim, ait auctor noster, nec resurrectura sit caro, nec Dominus sanguine suo nos redemerit; hinc consequitur, *neque calicem eucha-*

nisse, velut aliena concupiscentem, uti eum hominem qui ab altero factus esset, exhiberet ei Deo, qui neque fecisset, neque condidisset, sed et qui desolatus esset ab initio a propria hominum fabricatione. Non ergo justus adventus ejus, qui secundum eos venit in aliena; neque vere redemit nos sanguine suo, si non vere homo factus est (28), restaurans suo plasmati, quod dictum est in principio, factum esse hominem secundum imaginem et similitudinem Dei, non aliena in dolo diripiens, sed sua propria juste et benigne assumens; quantum attinet quidem ad apostasiam, juste suo sanguine redimens nos ab ea; quantum autem ad nos, qui redempti sumus, benigne. Nihil enim illi ante dedimus, neque desiderat aliquid a nobis, quasi indigens; nos autem indigemus ejus, quæ est ad eam, communionis; et propterea benigne effudit semetipsum (29), ut nos colligeret in sinum (30) Patris.

2. Vani autem omnimodo, qui universam dispositionem Dei contemnunt, et carnis salutem negant, et regenerationem ejus spernunt, dicentes non eam capacem esse incorruptibilitatis. Si autem non salvetur hæc (31), videlicet nec Dominus sanguine suo redemit nos; neque calix eucharistiæ communicatio sanguinis ejus est neque panis quem frangimus, communicatio corporis ejus est. Sanguis enim non est, nisi a venis et carnibus, et a reliqua

Christi communicationem sanguinis ejus esse, neque panem quem frangimus, communicationem corporis ejus esse. Sanguis siquidem esse non potest, nisi a venis et carnibus, et a reliqua humana substantia. Si ergo vera non fuerit Christi viventis humana substantia, nec vero ac substantiali sanguine nos redemerit, sed vanam carnis aut sanguinis imaginem oculis ac sensibus objecerit; nec verum ac substantiale corpus, verum ac substantialem sanguinem in eucharistia porrigere nobis potest. Atqui tamen in eucharistia vero ac substantiali Christi corpore ac sanguine refici nos ac potari, Christo ipso docente ac confirmante, constat; his corpora nostra nutriuntur, augentur ac consistunt: membra quippe Christi cum sinu, idcirco noluit esse sui sanguinis expertia. Qui ergo corpora ipsiusmet vitæ, Christi videlicet, carne ac sanguine nutrita, ejusque membra, æternum dissolvi possunt, nec in suo tempore resurgere? Et qui etiam Christus vana carnis umbra hominum sensus iudicari, evanidoque sanguinis phantasmate, Patri moriens redemptionis nostræ pretium persolvere potuit, cujus veram ac substantialem carnem, verum ac substantialem sanguinem exhibet eucharistiæ sacramentum; et cujus membra sumus nos veri homines, quibus vitam et motum impertit sanguis ejus eucharisticus? Hæc Irenæi argumentatio est: qua lectionis nostræ veritas confirmatur. Molestissima quidem Calvinianis hæc argumentatio; unde nihil mirum si vires omnes colligat uuperus Irenæi editor, omnemque industriam atque operam huc conferat, ut vim illius infringat. Sed vanes Anglorum proselyti conatus in dissert. 3 nostræ relutavimus, ubi luce clarior ostendimus, nisi ita argumentetur SS. antistes, omnium insulsiatissima argumentationem ejus esse, eaque non modo non labefactari, sed imo confirmari hæreticorum, quos refellebat, sententiam.

qua est secundum hominem substantia, qua vere (32) factum est (33) Verbum Dei. Sanguine suo redemit nos, quemadmodum et Apostolus ejus ait : « In quo habemus redemptionem, per sanguinem ejus, remissionem peccatorum ».

Ἐπειδὴ μέλη (34) αὐτοῦ ἐσμὲν, καὶ διὰ τῆς κτίσεως ἐραφόμεθα, τὴν δὲ κτίσιν ἡμῖν αὐτὸς παρέχει, τὸν ἥλιον αὐτοῦ ἀνατέλλον, καὶ βρέχων, καθὼς βούλεται, τὸ ἀπὸ τῆς κτίσεως ποτήριον (35), αἷμα ἴδιον ὡμολόγησε, ἐξ οὗ τὸ ἡμέτερον δεύει αἷμα (37), καὶ τὸν ἀπὸ τῆς κτίσεως ἄρτον, ἴδιον σῶμα διεβεβαίωσάτο, ἀφ' οὗ τὰ ἡμέτερα ἀβζει σώματα.

3. Ὅποτε οὖν καὶ τὸν κεκραμένον ποτήριον, καὶ ὁ γεγωνὸς ἄρτος ἐπιδέχεται τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ, καὶ γίνονται ἡ εὐχαριστία σώματος Χριστοῦ, ἐκ τούτων ἀβζει (42) καὶ συνίστα-

Et quoniam membra ejus sumus, et per creaturam nutrimur; creaturam autem ipse nobis præstat, solem suum oriri faciens, et pluens quemadmodum vult; eum calicem, qui est creatura (36), suum sanguinem qui effusus est (38), ex quo auget (39) nostrum sanguinem; et eum panem, qui est a creatura, suum corpus confirmavit, ex quo nostra auget corpora.

3. Quando ergo et mistas calix, et factus (40) panis percipit verbum Dei, et fit eucharistia sanguinis et corporis (41) Christi, ex quibus augetur et con-

ταὶ ἡ τῆς σαρκὸς ἡμῶν ὑπόστασις· πῶς δεκτικὴν μὴ εἶναι λέγουσι τὴν σάρκα τῆς ὄψεως τοῦ Θεοῦ, ἥτις ἐστὶ ζωὴ αἰώνιος, τὴν ἀπὸ τοῦ σώματος καὶ αἵματος τοῦ Κυρίου ἐραφομένην, καὶ μέλος αὐτοῦ ὑπάρχουσαν; Καθὼς ὁ μακάριος Παῦλος φησιν, ἐν τῇ πρὸς Ἐφεσίους ἐπιστολῇ (45)· « Ὅτι μέλη ἐσμὲν τοῦ σώματος (46), ἐκ τῆς σαρκὸς αὐτοῦ, καὶ ἐκ τῶν ὀστέων (47) αὐτοῦ; οὐ περὶ πνευματικοῦ τινοῦ καὶ ἀοράτου ἀνθρώπου λέγων ταῦτα· τὸ γὰρ πνεῦμα οὐτε ὄστέα, οὐτε σάρκα ἔχει; ἀλλὰ περὶ τῆς κατὰ τὸν ἀληθινὸν ἀνθρώπου οἰκονομίας, τῆς ἐκ σαρκὸς, καὶ νεύρων, καὶ ὀστέων συνστάσεως· ἥτις καὶ ἐκ τοῦ ποτηρίου αὐτοῦ, ὃ ἐστὶ τὸ αἷμα αὐτοῦ, ἐρέσεται, καὶ ἐκ τοῦ ἄρτου, ὃ ἐστὶ τὸ σῶμα

sistit carnis nostræ substantia; quomodo carnem negant capacem esse donationis Dei, quæ est vita (43) æterna, quæ sanguine et corpore Christi nutritur, et membrum ejus est (44)? Quomodo et beatus Apostolus ait in ea, quæ est ad Ephesios, Epistola: « Quoniam membra sumus corporis ejus, de carne ejus, et de ossibus ejus »: non de spirituali aliquo et invisibili homine dicens hæc: « Spiritus enim neque ossa, neque carnes (43) habet »; sed de ea dispositione, quæ est secundum verum (49) hominem, quæ ex carnibus, et nervis et ossibus, consistit: quæ de calice, qui est sanguis ejus, nutritur, et de pane, quod est corpus

Coloss. 1, 14. Matth. v, 45. Ephes. v, 30. Luc. xiv, 39.

(32) *Qua vers.* Claromont., Voss. et Merc. 2, quam vere; sed male. Legendum esse qua, quod hic accipitur pro quæ, ostendit contextus series: adeo ut sensus sit, Verbum Dei vere factum esse humanam substantiam.

(33) *Factum est.* Est addidi ex veteri Feuard. cod., Clarom. et Voss. Unde et textum aliter atque in edito. distinxit. Scilicet ab his verbis, sanguine suo redemit nos, novam periodum incepti; quod clarius est. Hoc enim prius argumentationis Irenæi membrum, quod ex Apostoli verbis probat. Tum ad alterum transit.

(34) *Ἐπειδὴ μέλη.* Hæc et sequentium duorum capitum Græca verba, ex ms. Joannis Damasceni *Parallelorum* codice excerpta edidit Halloixius in *Vita Irenæi*, pag. 488 et seqq.

(35) *Τὸ ἀπὸ τῆς κτίσεως ποτήριον.* Hæc usque ad finem verborum Pauli, ἐκ τῆς σαρκὸς αὐτοῦ, καὶ ἐκ τῶν ὀστέων αὐτοῦ, quæ alia *Parallelorum* Damasceni parte rursus allegata sunt, itidem descripsit modo laudatus Halloixius pag. 501, ex quo loco priorem supplevit partim, partim emendavit clariss. Grabius, ut ex sequentibus adnotationibus patebit.

(36) *Qui est creatura.* Ex Græco legendum, qui est a creatura; ut mox de pane legitur.

(37) *Ἐξ οὗ τὸ ἡμέτερον δεύει αἷμα.* Hæc in priori Damasceni loco ommissa, ex posteriori restituta sunt.

(38) *Qui effusus est.* Legendum ex Græco, confusus est; quod etiam confirmat locus parallelus lib. iv, cap. 17, n. 5 in fine: *Eum qui ex creatura panis est, accipit, et gratius equi, dicens: Hoc est corpus meum. Et calicem similiter qui est ex ea creatura, quæ est secundum nos, suum sanguinem confusus est.* Eadem fere leguntur ejusdem libri cap. 33, n. 2. Attamen cum ea verba, qui effusus est, incommodum hic non pariant sensum, nihil

immutandum esse duxi. (39) *Anget.* Græc., *perfundit.* (40) *Factus.* Gallasii, Grynæi, et Feuard. editi. cum Fischero episcopo Rosseni, et Oecolampadio lib. iv *De eucharistia*, cap. 23, habent *fractus.* Sed repugnant omnes mss. codd. et textus Græcus. (41) *Sanguinis et corporis.* Ex Græco legendum, *sanguis et corpus.* (42) *Ἐκ τούτων δὲ ἀβζει.* Ita Halloixius pag. 501, ex posteriori citatione Damasceni lit. Θ, tit. 8, melius quam pag. 488, ex priori Damasceni loco: *Ἐκ τούτου τὰ.* (43) *Quæ est vita.* Sic recte cod. Clarom. suffragante textu Græco. Reliqui perperam, qui est *vita.* (44) *Et membrum ejus est.* Et addidi ex Græco. Hoc enim necessarium ad complementum sensus. (45) *Ἐν τῇ πρὸς Ἐφεσίους ἐπιστολῇ.* Hæc priori loco apud Damascenum in *Parallelis* ommissa, ex posteriori citatione pag. 501 addita sunt. (46) *Τοῦ σώματος.* Ajde ex veteri versione et Biblico textu, αὐτοῦ, et in posteriori *Parallelorum* Damasceni loco expunge apud Halloixium pag. 501, καὶ τοῦ αἵματος. (47) *Ἐκ τῆς σαρκὸς αὐτοῦ, καὶ ἐκ τῶν ὀστέων.* Scienter adnotat clariss. Grabius, hæc, cum utraque citatio, et vetus etiam Irenæi interpretatio agnoscat, plurimum inde confirmari; ideoque merito rejiciendam esse adnotationem Grotii ad Ephes. v, 30, suspicantis, verba ista, quod in ms. Alexandrino laud extant, a quæsiam ad marginem ascripta, in textum apostolicum irrepisse. Imo potius, inquit vir doctissimus, in dicto codice et versione Æthiopica, occasione recurrentis vocis αὐτοῦ, ommissa videntur. (48) *Carnes.* Græc., *carnem.* (49) *Verum.* Deest in Eras. et Gall.

αὐτοῦ, ἀβέεται. Καὶ ὄντις
 ἐρόπον τὸ ξύλον τῆς ἀμ-
 πέλου κλιθὴν εἰς τὴν γῆν
 τῷ ἰδίῳ καιρῷ ἐκαρπο-
 φόρησε, καὶ ὁ κόκκος τοῦ
 σίτου πεσὼν εἰς τὴν γῆν,
 καὶ διαλυθεὶς, πολλοστὸς
 ἐγένθη διὰ τοῦ Πνεύμα-
 τος τοῦ Θεοῦ, τοῦ συνέ-
 χοντος τὰ πάντα· ἐπαίτα
 δὲ διὰ τῆς σοφίας τοῦ
 Θεοῦ εἰς χρῆσιν ἀθλότα
 ἀνθρώπων, καὶ προσλαμ-
 βανόμενα τὸν λόγον τοῦ
 Θεοῦ, εὐχαριστία γίνεται,
 ἕπερ ἐστὶ σῶμα καὶ αἷμα
 τοῦ Χριστοῦ· οὕτω καὶ
 τὰ ἡμέτερα σώματα ἐξ
 αὐτῆς τραφόμενα, καὶ τε-
 θέντα εἰς τὴν γῆν, καὶ
 διαλυθέντα ἐν αὐτῇ, ἀνα-
 στήσεται ἐν τῷ ἰδίῳ και-
 ρῷ, τῷ λόγῳ τοῦ Θεοῦ
 τὴν ἔγερσιν αὐτοὺς χαρι-
 ζομένου εἰς δόξαν Θεοῦ
 καὶ Πατρὸς (55)· ὅς ὄν-
 τως (57) τῷ θνητῷ τὴν
 ἀθανασίαν περιποιεῖ, καὶ
 τῷ φθαρτῷ τὴν ἀφθαρ-
 σίαν προχαρίζεται (58),
 ὅτι δύναμις τοῦ Θεοῦ ἐνάσ-
 θενεῖς τελειοῦται· ἵνα μὴ
 ὡς ἐξ ἡμῶν αὐτῶν ἔχον-
 τες τὴν ζωὴν, φησιθῶμεν
 καὶ ἀπαρθῶμεν (59) ποτε
 κατὰ τοῦ Θεοῦ, ἀχάριστον
 ἔνοιαν ἀναλαβόντες· πε-
 ρεῖ δὲ μαθόντες, ὅτι ἐκ
 τῆς ἀκαίῃς ὑπεροχῆς,
 οὐκ ἐκ τῆς ἡμετέρας φύ-
 σεως, τὴν εἰς ἀεὶ παρα-
 μόνην ἔχομεν, μήτε τῆς
 παρὰ Θεοῦ δόξης, ὡς
 ἔστιν, ἀστοχῆσωμεν, μήτε

⁶⁰ H. Cor. xiii, 7 et seqq.

(50) *Quod est corpus.* Sic Clarom., Voss., Arund., Merc. 1, et textus Græcus. Alii, qui est, etc.

(51) *In terram.* Ita vetus Feuard., cod. Clarom. et Voss. juxta Græcum. Cæteri, in terra.

(52) *Sapientiam. Dei* addo ex Græco.

(53) *Hominiis.* Sic Feuard. in marg., Clarom. et Voss. Cæteri, *hominibus.* In Græc., *hominum.*

(54) *Fiunt.* Ita Vatican. cod. teste L. Latinio p. 184, juxta Græcum, melius quam alii, *fiant.*

(55) *Θεοῦ καὶ Πατρὸς.* Καὶ nec legit vetus interpres, nec legendum videtur.

(56) *Virtus Dei.* Vocem *Dei* male omisit Feuard.

(57) *Ὅντως.* Τοῦτῳ legit interpres.

(58) *Προχαρίζεται.* Legendum cum interprete *πρόχα χαρίζεται*, jam adnotavit doctissimus Cotelierus ad toin. III Monument. Eccles. Græca, col. 645.

(50) ejus, augetur. Et A quemadmodum lignam vitis depositum in terram (51) suo fructificat tempore, et granum tritici decidens in terram, et dissolutum, multiplex surgit per Spiritum Dei, qui continet omnia: quæ deinde per sapientiam (52) in usum hominis (53) veniunt, et percipientia verbum Dei eucharistia fiunt (54), quod est corpus et sanguis Christi: sic et no- B stra corpora ex ea nutrita, et reposita in terram, et resoluta in ea, resurgent in suo tem- pore, Verbo Dei resur- rectionem eis donante, in gloriam Dei Patris; qui huic mortali immor- talisatem circumdat, et corruptibili incorrupte- lam gratuitam donat, quo- niam virtus Dei (56) in infirmitate perficitur; ut non quasi ex nobisipsis C habentes vitam, inle- mur aliquando et extol- lam adversus Deum, ingrati mentem acci- pientes; experimento autem discentes, quo- niam ex illius magnitu- dine, et non ex nostra natura, habemus in æter- num perseverantiam, ne- que ab ea quæ est circa Deum gloria, sicuti 295 est, frustremur aliquan- do, neque nostram na- D turam ignoremus; sed

ut sciamus et quid Deus
 potest, et quid homo he-
 neficii accipit: et non
 erremus aliquando a
 vera comprehensione eo-
 rum quæ sunt, et quem-
 admodum sunt, id est
 Dei et hominis. Et nun-
 quid forte, quemadmo-
 dum prædiximus, pro-
 pter hoc passus est Deus
 fieri in nobis resolutio-
 nem; ut per omnia eru-
 diti, in omnibus (61) si-
 mus diligentes, neque
 Deum, neque nosmet-
 ipsos ignorantes?

ut sciamus et quid Deus
 potest, et quid homo he-
 neficii accipit: et non
 erremus aliquando a
 vera comprehensione eo-
 rum quæ sunt, et quem-
 admodum sunt, id est
 Dei et hominis. Et nun-
 quid forte, quemadmo-
 dum prædiximus, pro-
 pter hoc passus est Deus
 fieri in nobis resolutio-
 nem; ut per omnia eru-
 diti, in omnibus (61) si-
 mus diligentes, neque
 Deum, neque nosmet-
 ipsos ignorantes?

CAPUT III.

In infirmitate carnis humanæ elucet virtus et gloria Dei, qui corpus nostrum resurrectionis et immortalitatis participare efficiet, cum illud ex limo terræ formaverit: ipsique ævo sempiterno frus concedet, cui exiguam et communem hanc vitam largitur.

1. Σαφέστατα δὲ Παῦ-
 λος ἀπέδειξεν, ὅτι παρε-
 δόθη τῇ αὐτοῦ ἀσθενείᾳ
 ὁ ἄνθρωπος, ἵνα μὴ ἐπαρ-
 θεὶς ἀστοχῆσῃ τῆς ἀλη-
 θείας,..... εἰπὼν.....

1. Manifestissime au-
 tem Apostolus ostendit,
 quoniam traditus est suæ
 infirmitati homo, ne ela-
 tus aliquando excideret a
 veritate, in secunda, quæ

est ad Corinthios, dicens: « Et ut sublimitate reve-
 lationum non superextollar, datus est mihi stimu-
 lus carnis, angelus Satanæ, uti me colaphizet. Et
 super hæc (62) ter Dominum rogavi, ut abstat a
 me; et dixit mihi: Sufficit tibi gratia mea; nam
 virtus in infirmitate perficitur.

Ἐπίστα οὖν μάλλον κενή-
 σομαι ἐπὶ ταῖς ἀσθενείαις,
 ἵνα ἐπισκηνώσῃ ἐπ' ἐμὲ ἡ
 δύναμις τοῦ Χριστοῦ.

Libenter ergo magis (63)

Quid ergo? dicet (65) enim aliquis, voluit ergo
 Dominus Apostolum suum sic colaphizari, et ta-
 lem sustinere infirmitatem? Etiam, dicit verbum.
 Virtus enim in infirmitate perficitur, meliorem effi-
 ciens hunc, qui per suam infirmitatem cognoscit

(59) *Ἀπαρθῶμεν.* Leg. *ἐπαρθῶμεν.*

(60) *Ἀνθρώπων.* Lege cum interprete *ἀνθρώ-
 που.*

(61) *In omnibus.* In futurum addit textus Græ-
 cus.

(62) *Super hæc.* Sic Clarom., Voss. et Feuard. in
 marg. Alii cum nostris N. Testam. codd., *super
 hoc.*

(63) *Ergo magis.* Ita juxta Græcum ac Italicam
 versionem Clarom., Voss., Arund. et Feuard. in
 marg. Alii, *enim magis.*

(64) *Infirmitatibus.* *Melior*, quod additum legitur
 in edit. et in nostris N. Test. codd., expunxi au-
 ctoritate codd. Clarom. et Merc. quia nec in Græco
 Irenæi legitur.

(65) *Dicet.* Al., *dicit.*

virtutem Dei. Quemadmodum enim didicisset homo, quoniam ipse quidem infirmus et natura mortalia, Deus autem immortalis et potens, nisi id quod est in utroque, didicisset experimento? Suam enim infirmitatem discere (66) per sustentiam, nihil est malum: magis autem et bonum est non aberrare in natura sua. Extolli autem adversus Deum, et præsumptionem suæ gloriæ assumere, ingratiū reddens hominem, multum mali inferebat ei): ut nec veritatem simul et dilectionem auferret ab eo, et eam quæ est ad eum qui fecit eum. Utrorumque autem experientia vera (67), quæ est de Deo et homine, agnitionem indidit ei; et auxit ejus erga Deum dilectionem. Ubi autem augmentum est dilectionis, ibi major gloria Dei virtute (68) perficitur his qui diligunt eum.

2. Refutant igitur potentiam Dei, et non contemplantur quod est verbum (69), qui infirmitatem inveniuntur carnis, virtutem autem ejus qui suscitavit (70) eam a mortuis, non contemplantur. Et quæ est ad eum qui fecit eum. Utrorumque autem experientia vera (67), quæ est de Deo et homine, agnitionem indidit ei; et auxit ejus erga Deum dilectionem. Ubi autem augmentum est dilectionis, ibi major gloria Dei virtute (68) perficitur his qui diligunt eum.

2. Refutant igitur potentiam Dei, et non contemplantur quod est verbum (69), qui infirmitatem inveniuntur carnis, virtutem autem ejus qui suscitavit (70) eam a mortuis, non contemplantur. Et quæ est ad eum qui fecit eum. Utrorumque autem experientia vera (67), quæ est de Deo et homine, agnitionem indidit ei; et auxit ejus erga Deum dilectionem. Ubi autem augmentum est dilectionis, ibi major gloria Dei virtute (68) perficitur his qui diligunt eum.

κατὰ τὸν ἄνθρωπον εἰκονομας, ποιῆσαι εἰς τὸ εἶναι, καὶ ἐμφυχον, καὶ λογικὸν ἀπαργάσασθαι ζῶον, ἢ τὸ γεγὸνός, ἐπειτα ἀναλυθὲν εἰς τὴν γῆν,..... αὐτὸς ἀποκαταστήσῃ, εἰς ἐκείνη χωρῆσαν, ὅθεν τὴν ἀρχὴν μηδέπω γεγὸνός ἐγαγόνει τὸ ἄνθρωπος. Ὁ γὰρ τὴν ἀρχὴν οὐκ ἔντας πατήσας, ὅποτε ἤθελε, πολλῶ μᾶλλον τοὺς ἤδη γεγὸνός αὐτὸς ἀποκαταστήσῃ, εἰς τὴν ἐπ' αὐτοῦ (71) δεικνύμενην ζῶν. Εὐρεθήσεται δὲ καὶ δικτακτικὴ ἄμα καὶ χωρητικὴ ἢ σὰρξ τῆς τοῦ Θεοῦ δυνάμεως: εἰ γὰρ τὴν ἀρχὴν (72) ἀπέδέξατο τὴν τέχνην τοῦ Θεοῦ, καὶ τὸ μὲν τι ἐγένετο ὀφθαλμὸς τοῦ ὄρνυ, τὸ δὲ οὐδ' ἀκούειν..... καὶ ἄλλο ἄλλου (73). Τί γὰρ; Οὐκ ἔστιν ἀριθμὸν εἰπεῖν πάσης τῆς κατὰ τὸν ἄνθρωπον μελοποιίας, ἥτις οὐκ ἀνευ σοφίας πολλῆς ἐγένετο. Τὰ δὲ τέχνης καὶ σοφίας μετέχοντα Θεοῦ, μετέχει καὶ τῆς δυνάμεως αὐτοῦ. Ἄνευ σοφίας πολλῆς ἐγένετο. Τὰ δὲ τέχνης καὶ σοφίας μετέχοντα Θεοῦ, μετέχει καὶ τῆς δυνάμεως αὐτοῦ.

nis, et reliqua dispositione, quæ est secundum hominem, facere ad hoc ut sit, et quidem animale et rationabilem facere hominem (74); quam quod factum est, et deinde resolutum (75) est in terram, propter causas quas prædiximus, rursus reintegrare, licet in illa cesserit, unde et initio nondum factus, factus est homo. Qui enim initio eum, qui non erat (76), fecit ut esset, quando voluit; multo magis eos, qui jam fuerunt, rursus restituet volens in eam quæ ab eo datur vitam. Invenietur autem perceptrix et capax caro virtutis Dei, quæ ab initio percipit artem Dei. Et aliud quidem factum est (77) oculus videns, aliud auris audiens (78), aliud manus palpans et operans, aliud nervi undique condensi (79) et continentis membra, aliud arteriæ et venæ, sanguis et spiritus transitoria; aliud vero inviscera (80) diversa; aliud sanguis, copulatio animæ et corp-

(66) *Dicere.* Sic Clarom., Merc. 2 et Grab. Reliqui minus recte, *dicere.*
 (67) *Ut nec veritatem simul et dilectionem auferret ab eo, et eam quæ est ad eum qui fecit eum. Utrorumque experientia vera, etc.* Sic vetus Feuard. cod., Claromont. et om. Anglic., cujus lectionis sensum haud intelligentes editores omnes, hanc coufluxerunt: *Ut veritatem simul et dilectionem auferret ab eo eam quæ est ad Deum qui fecit eum. Utrorumque autem experientia veram.* Priorem autem, quam genuinam esse probat mss. omnium consensus, facile assequeris, si hanc jungas cum iata periodo præcedenti: *Quemadmodum enim didicisset homo.... didicisset experimento?* cætera proinde intermedia parenthesis includas. Sensus erit, hominem propriam infirmitatem, Deique potestatem expertum esse; et nec veritatem simul et dilectionem auferret ab eo (id est a se, sic enim ea pronominia promiscue usurpat interpret), et eam (scilicet dilectionem) quæ est ad eum, etc., non auferret. Uno verbo, id sibi vult auctor, necesse fuisse, ut homo Dei potentiam et immortalitatem, ac propriam infirmitatem experimento disceret: ut hinc suæ sortis oblitus non efferretur, illinc verò infirmitate sua depressas animum non responderet, nec dilectionem, quam Deo et sibi debet unusquisque, utriusque denegaret.
 (68) *Gloria Dei virtute.* Dei construe cum virtute.
 (69) *Verbum.* Ita Feuard. in marg., Clarom. et

Vosa. Quod cæteri minus intelligentes commutaverunt in *verum.* Verbum autem illud ad id refertur, quod antea dixit: *Etiā, dicit verbum.* Scilicet D. Pauli sententia est, ad quam non attendere dicit eos, qui infirmitatem inveniuntur carnis, etc.
 (70) *Suscitat.* In Feuard. marg. et Voss., *suscitai.*
 (71) *Ἐπ' αὐτοῦ.* Leg. cum interprete, *ἐπ' αὐτοῦ.*
 (72) *Εἰ γὰρ τὴν ἀρχὴν.* Leg. ἢ τὴν ἀρχὴν.
 (73) *Καὶ ἄλλο ἄλλου.* Hæc ostendunt Damascenum brevitali studentum plura consulo prætermississe.
 (74) *Hominem.* In Græco, *animal.*
 (75) *Resolutum.* Al., *solutum.*
 (76) *Eum qui non erat, etc.* Græca sonant: *εὐς qui non erant, fecit quando voluit.*
 (77) *Factum est.* Sic Eras., Gall., Clarom., Arund., et Merc. 2. Cæteri, *factus est.* At *factum* magis placet, quia membrum subintelligo.
 (78) *Oculus videns... auris audiens.* Græc., *oculus ad videndum... auris ad audiendum.*
 (79) *Condensi.* Grab. ex Arund., *contensi.* Sed ea recentioris cujuspiam emendatio esse videtur, cui displicuit vox *condensi*, cujus tamen rectus est sensus. Nam in Græco scriptum fuisse conjicio, *δακτα, frequentes, confarsi, etc.*
 (80) *Inviscera.* Sic una vocè scriptam videtur in Clarom. melius quam in aliis, *in viscera.* Barbara quidem est, sed barbaro interpreti condonanda.

ris. Quid enim? Non est numerum dicere univ-
 ersæ fabricationis, quæ est secundum membra homi-
 nis, quæ non alias (81) facta est, sed ex magna
 sapientia Dei. Quæ autem sapientiam participant
 Domini (82), participant et virtutem ejus.

3. Οὐκ ἄρα οὖν ἄμοιρος ἡ σὰρξ τεχνικῆς σοφίας καὶ δυνάμεως Θεοῦ. Ἄλλ' εἰ ἡ δύναμις αὐτοῦ, ἥτις ἐστὶ ζωῆς παρακτικῆ, ἐν ἀσθενείᾳ τελειοῦται, τουτέστιν, ἐν σαρκί. εἰπάτωσαν ἡμῖν οἱ λέγοντες μὴ εἶναι δεκτικὴν τὴν σάρκα τῆς πατρὸς τοῦ Θεοῦ δεδομένης ζωῆς, πότερον ζῶντες νῦν, καὶ μετέχοντες τῆς ζωῆς λέγουσι ταῦτα, ἢ τὸ καθόλου ζωῆς μετέχοντες μηδὲν, νεκροὺς δὲ αὐτοὺς τῷ παρόντι ὁμολογοῦσιν; ἄλλ' εἰ μὲν εἰσὶ νεκροί, πῶς καὶ κινεῦνται, καὶ λέγουσι, καὶ τὰ λοιπὰ ποιοῦσιν, ἄπερ οὐκ νεκρῶν, ἀλλὰ ζώντων ἔργα; Εἰ δὲ ζῶσι νῦν, καὶ ἕλον σώμα αὐτῶν μετέχει τῆς ζωῆς, πῶς το μῶσαι λέγειν μὴ εἶναι τὴν σάρκα δεκτικὴν τῆ καὶ μετοχικὴν τῆς ζωῆς, ὁμολογοῦντες ἔχειν ζωὴν ἐν τῷ παρόντι; Ὅμοιον εἰ τις σπογγίαν ὕδατος πλήρη κρατῶν, ἢ λαμπάδα φωτός (86), μὴ δύνασθαι λέγει μετέχειν τοῦ ὕδατος ἐπὶ τῆς σπογγίας, μὴ δὲ τὴν λαμπάδα τοῦ πυρός. Τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ ὧτοι

3. Non igitur exors est caro sapientiae et virtutis Dei (83). Nam virtus ejus quæ vitam præstat (84), in infirmitate perficitur, id est in carne. Dicant autem nobis, qui dicunt non esse capacem carnem illius vitæ quæ datur a Deo, utrum viventes nunc, et participantes vitam dicunt hæc; an in totum vitam quidem habentes nihil, mortuos autem semetipsos in præsentem constentur? Et si quidem mortui, quomodo et moventur, et loquuntur, et reliqua faciunt, quæ non mortuorum, sed vivorum sunt opera? Si autem vivunt nunc, et totum illorum corpus participat vitæ, quomodo audent dicere non esse carnem participatricem (85) vitæ, constitentes habere se vitam in præsentem? Simile est quemadmodum si quis spongiam aquæ plenam tenens, vel faculam ignis, non posse participare aquæ dicat spongiam, neque faculam igni. Eo

τῆν λέγοντες καὶ βαστάζειν ζωὴν ἐν τοῖς ἰδοῖς μέλεσιν, ἕκαστα ἑαυτοῖς ἐναντιοῦμενοι, τὰ μέλη αὐτῶν ἐπεδεκτικὰ μὴ λέγουσι τῆς ζωῆς. Εἰ δὲ τὸ πρόσκαιρον τοῦ ζῆν, πολλῷ ἀσθενέστερον ἐκείνης τῆς αἰωνίας ζωῆς, ὅμως τοιοῦτον δύναται, ὥστε ζωοποιεῖν ἡμῶν τὰ θνητὰ μέλη· ἡ τοῦτου δραστηκῶς αἰώνιος ζωὴ τί ἐστι οὐ ζωοποιεῖ τὴν σάρκα, τὴν ἥδη μεμελετηκυῖαν καὶ εἰδισμένην βαστάζειν τὴν ζωὴν; Ὅτι γὰρ ἐπεδεκτικὴ ζωῆς ἐστὶν ἡ σὰρξ, ἐκ τοῦ ζῆν δεκνυται. Ἐἴ δὲ, ἄφ' ὅσον αὐτὴν ὁ Θεὸς λέγει ζῆν. Ὅτι δὲ καὶ ὁ Θεὸς δυνατὸς παρέχειν αὐτῇ τὴν ζωὴν, ὅλον. Ἐκείνου γὰρ παρέχοντος ἡμῖν τὴν ζωὴν, καὶ τοῦ Θεοῦ οὖν δυνατοῦ ὄντος ζωοποιεῖν τὸ πλάσμα τοῦ ἑαυτοῦ, καὶ τῆς σαρκὸς δυναμένης ζωοποιεῖσθαι, τί λοιπὸν τὸ πολλὸν αὐτὴν μετέχειν τῆς ἀφθαρσίας, ἥτις ἐστὶ μακαρία καὶ ἀτελεύτητος ζωὴ ὑπὸ Θεοῦ δεδομένη; possit vivificari; quid superest quod prohibeat eam percipere incorruptelam, quæ est longa (86) et sine fine a Deo attributa vita?

CAPUT IV.

Falluntur qui, præter mundi fabricatorem, alterum Deum Patrem confingunt; quem infirmum et inutilem, aut malignum et invidium esse necesse

malem a Latino.

(90) *Percapabilia*. In Arund. (quem sequi Grabio placuit) ex emendatione, ut puto, recentioris cujuspiam, *participabilia*.

(91) *Cur illa, quæ est æterna vita*. Græc., *cur ea efficacior æterna vita*.

(92) *Mediata*. l. e. *exercita, exercitata*.

(93) *Ex hoc quod vivat*. Sic cod. Clarom. et Grab., quibus quoad participulam ex consentiunt Arund. et Voss., quoad verbum *vivat*, Merc. 2. Cæteri, *ad hoc quod vivat*.

(94) *Ei vitam... præstante*. Septem has voces ab Eras., Gallas. et Feuard. prætermittas agnoscunt codd. Clarom., vetus Feuard. et Voss., nisi quod vitiose rei pro ei in duobus posterioribus ait scriptum.

(95) *Nobis, vivimus*. Sic vetus Feuard. cod., et Clarom. Cæteri omnes perperam, *nobis qui vivimus*. In Græco tamen verbum ζῶμεν omittit Damascenus, vel scriba.

(96) *Longa*. Græc., *felix*. Sed male legit interpretes, *μακρά*.

(81) *Non alias*. Ita Feuard. in marg., Clarom. et Voss. melius quam alii, *non ex alia*. Sed ex Græco reponendum esset, *non sine magna sapientia facta est*.

(82) *Quæ autem sapientiam participant Domini*. Sic iterum Clarom. et vetus Feuard. cod. melius et Græco propius quam cæteri, *quæ autem sapientia participant Deum*. Nam Græca sonant, *quæ autem artem et sapientiam Dei participant*.

(83) *Virtutis Dei*. Vocem *Dei* ex Voss. et Arund. bene restituit Grabius.

(84) *Nam virtus ejus quæ vitam præstat*. Græc., *sed si virtus ejus, quæ vitam præstat*.

(85) *Carnem participatricem*. Græc., *carnem capacem et participatricem*.

(86) *Λαμπάδα φωτός*. Legit interpretes *λαμπάδα πυρός*.

(87) *Eo modo*. Arund. et Grab., *eodem modo*.

(88) *Et portare vitam dicentes*. Hæc desunt in Eras. et Gall.

(89) *Et in suis membris exultantes*. Et atque exultantes non agnoscit textus Græcus, et abesse

est, si corporibus nostris vitam æternam præstare vel non possit, vel nolit.

1. Latent autem semetipsos (97), qui alterum affingunt Patrem, præter Demiurgum, et bonum eum vocant; infirmum, et inutilem, et negligentem inferentes eum; ut non dicamus, quoniam lividum et invidum, in eo quod dicant non vivificari ab eo nostra corpora. Cum enim dicant ea quæ omnibus sunt manifesta, quoniam perseverant immortalia, ulpata spiritus et anima, et quæ sunt talia (98), quoniam vivificantur a Patre; aliud autem (99) quod non alias vivificatur, nisi illi Deus præstet, vita derelinqui (1) : aut impotentem et infirmum ostendit Patrem ipsorum, aut invidum et lividum. Demiurgo enim et hic vivificante mortalia corpora nostra, et resurrectionem eis per prophetas promittente, quemadmodum ostendimus; quis potentior, et fortior, et vere bonus (2) ostenditur? utrum Demiurgus, qui totum vivificat hominem; an falso eognominatus ipsorum Pater? Qui ea quidem (3) quæ sunt natura immortalia, quibus a sua natura adest vivere, fingit se vivificare; quibus autem opus est ab eo adiutorium ut vivant, non vivificans illa benigne (4), sed relinquens illa negligenter in mortem. Utrum ergo et his vitam Pater ipsorum, cum possit (5) præstare, non præstat, an cum non possit? Si quidem cum non possit, jam non potens est, neque perfectus super Demiurgum: Demiurgus enim præstat, quemadmodum adest videre, quod ille non potest præstare. Si autem cum possit præstare, non præstat; jam non bonus ostenditur, sed invidus et malignus Pater.

2. Si autem et causam aliquam dixerint, per quam (6) non vivificat corpora Pater ipsorum; ipsam causam majorem necesse est apparere quam Patrem, obtinentem (7) benignitatem ejus; et infirmabitur benignitas ejus, propter causam eam quæ ab ipsis dicitur. Quoniam autem possunt corpora percipere vitam, omnibus videre est. Vivunt enim in quantum ea Deus vult vivere; et jam non possunt dicere, quod minime valeant vitam capere. Si

⁹⁷ Gen v, 24. ⁹⁸ IV Reg. II, 11.

(97) Latent autem semetipsos. Id est fallunt autem semetipsos; Græce, λανθάνουσι δὲ ἑαυτούς.

(98) Sunt talia. Al., sunt alia.

(99) Aliud autem. Al., illud autem.

(1) Vita derelinquit. Sic recte codd. Claromont. et Voss. ac Grab. Reliqui perperam, vitam; de reliquo.

(2) Vere bonus. Vere melior ponere debuisset interp.

(3) Ea quidem. Al., equidem.

(4) Illa benigne. Sic pro ille benigne reposui ex Clarom.

(5) Cum possit... cum non possit. Ita Clarom. Alii inverso ordine, cum non possit... cum possit.

(6) Per quam. Pro propter quam.

(7) Obtinentem. Id est superantem; Græce, ἐπικρατούντα.

(8) Quæ possunt. In Feuarent. marg., Claromont. et Voss.; qui possunt.

(9) Non jam liber. Al., non liber.

(10) In sententia. Arund. et Grab.; in sua sententia.

igitur propter necessitatem et causam aliam quamdam non vivificantur, quæ possunt (8) participare vitam; erit necessitati et causæ serviens Pater ipsorum, et non jam liber (9) et suæ potestatis in sententia (10).

298 CAPUT V.

Præcorum vita longæva, Eliæ et Enoch cum propriis corporibus translatio, una cum Jonæ, Ananiæ, Azariæ et Misaelis in summis periculis conservatione, evidenter ostendunt, Deum excitare posse corpora nostra ad vitam æternam.

1. Quoniam autem multo tempore perseverant (11) corpora, in quantum placuit Deo bene habere; legant Scripturas, et invenient eos qui ante nos fuerunt, septingentos, et octingentos, et nongentos annos supergressos: et consequantur corpora ipsorum longinquitatem dierum, et participabant vitam, in quantum ea Deus vivere volebat.

..... Τί δὲ καὶ περὶ Quid autem de illis dicemus (15)? Quandoquidem (16) Enoch placens Deo, in quo placuit corpore (17) translatus est⁹⁹, translationem justorum præmonstrans. Et Elias, sicut erat in plasmatis substantia, assumptus est¹⁰⁰, assumptionem patrum (18) prophetans: et nihil impedivit (19) eos corpus in translationem et assumptionem (20) eorum. Per illas enim manus, per quas in initio plasmatis sunt, per ipsas assumptionem et translationem acceperunt. Assuetæ enim erant in Adam manus Dei coaptare, et te-

(11) Perseverant. Editt., perseverabant.

(12) Τί δὲ καὶ περὶ ἐκεῖνων. Græca hæc bis in Joan. Damasceni *Paralleliis* exstant. Ea cum cod. 26 D Barocc. in bibliotheca Bodleiana contulit clariss. Grab. In illo quippe, fol. 150, habetur fragmentum Irenæi ab ultimis capituli 3 verbis incipiens, et eadem hujus capituli parte cum Damasceno finiens.

(13) Ὁμοῦς. In Damasc. *Parall.* ἕπου γὰρ, vel ἄποτε.

(14) Καὶ βαστάζειν. Duas has voces, quæ in illaque Damasceni citatione juxta Halloixii edit. desunt, ex cod. Barocc. restituit Grabius.

(15) Dicamus. Al., dicemus.

(16) Quandoquidem. Al., quoniam quidem.

(17) In quo placuit corpore. In Græco simpliciter, in corpore.

(18) Patrum. In Græco non Patrum, sed spiritualium legitur.

(19) Impedit. Alii minus recte, impedit.

(20) Translationem et assumptionem. Sic Græcis stricte inhxerentes codd. Clarom. et Voss. Cateri, translatione et assumptione.

καὶ φέρειν, καὶ τιθέναι
 εἴπου αὐταὶ βούλονται.
 Ποῦ οὖν ἐτέθη ὁ πρῶτος
 ἀνθρώπος; ἐν τῷ παρα-
 δεῖσῳ δηλονότι, καθὼς
 γέγραπται (21)
 Καὶ ἐκείθεν
 ἐξεβλήθη εἰς τόνδε τὸν
 κόσμον, παρακούσας (22).
 Διὸ καὶ λέγουσιν οἱ προ-
 σβύτεροι, τῶν ἀποστόλων
 μαθηταί, τοὺς μετατε-
 θέντας ἐκείσε μετατεθῆ-
 ναι (δικαίους γὰρ ἀνθρώ-
 πους, καὶ πνευματοφόρους
 ἠτοιμάσθη ὁ παράδεισος,
 ἐν ᾧ καὶ Παῦλος ἀπόστο-
 λος εἰσχομισθεὶς ἤκουσεν
 ἄρρητα ῥήματα, ὡς πρὸς
 ἡμᾶς ἐν τῷ παρόντι),
 κάκει μένειν τοὺς μετα-
 τεθέντας ἕως συντελείας,
 προοιμαζομένους τὴν ἀφ-
 θαρσίαν.

rabiles, quantum ad nos in præsentī⁶⁰); et ibi manere eos qui translati sunt usque ad consummationem, coaspicantes incorruptelam.

2. Εἰ δὲ τις ἀδύνατον
 ὑπολάβοι χρόνους τε τσο-
 οῦτοις ὑπομένειν τοὺς
 ἀνθρώπους, καὶ τὸν
 Ἥλιαν μὴ ἔνσαρκον ἀνα-
 ληφθῆναι, δεδαπανῆσθαι
 ἐκ τὴν σάρκα αὐτοῦ ἐν
 τῷ πυρίνῳ ἄρματι ἐν-
 νοησάτω, ὅτι Ἰωῆς ἐν
 τῷ βυθῷ ῥιφεῖς,
 σώος πάλιν ἐξεπτύσθη τῇ
 γῆ (23), κελεύσει Θεοῦ.
 Ἀναβίαις τε καὶ Ἀζα-
 ρίας, καὶ Μισαήλ, εἰς
 κάμινον ἐμβληθέντες πυ-
 ρὸς ἐπταπλασίως ἐκχαιο-
 μένης (24), οὔτε ἐβλάθη-
 σάν τι, οὔτε ὁσμὴ πυρὸς
 εἰρήθη ἐν αὐτοῖς. Ἥ οὖν
⁶⁰ Gen. II, 8. ⁶¹ II Cor. XII, 4. ⁶² Jon. I et II,
 XVIII, 27.

(21) Γέγραπται. Genesios verba describere Damasceno non placuit.

(22) Παρακούσας. Θεῷ additum in I Damasc. citatione et Barocc. hæc sunt inserta: ἔμειναν ἀφθαρτοὶ καὶ, quæ vetus interpret legisse non videtur.

(23) Γῆ. Hæc vox in 2 Damasc. citatione omissa est.

(24) Ἐκχαιομένης. Leg. enim interp. ἐκχαιομένην. At inter hanc vocem et particulam οὔτε in I Damasc. citatione et cod. Barocc. hæc sunt inserta: ἔμειναν ἀφθαρτοὶ καὶ, quæ vetus interpret legisse non videtur.

(25) Non in carne. Negationem, quæ in miss. omnibus ac Græco textu legitur, male omiserunt Gall. et Feuard.

nere, et bajulare suum. A plasma, et ferre, et ponere ubi ipsæ vellent. Ubi ergo primus positus est homo? scilicet in paradiso, quemadmodum Scriptura dicit: « Et plantavit Deus paradisum in Eden contra orientem, et posuit ibi hominem quem plasmasit⁶⁷. » Et inde projectus est in hunc mundum, non obediens. Quapropter dicunt presbyteri, B qui sunt apostolorum discipuli, eos qui translati sunt, illuc translatos esse (justis enim hominibus, et Spiritum habentibus præparatus est paradisus, in quem et Paulus apostolus asportatus audivit sermones inenarrabiles, quantum ad nos in præsentī⁶⁰); et ibi manere eos qui translati sunt usque ad consummationem, coaspicantes incorruptelam.

2. Si autem quis impossibile æstimet tantia temporibus permanere homines, et Eliam non in carne (25) assumptam, consumptam autem carnem ejus in igneo carru; intendat, quoniam Jonas quidem in profundum projectus est, et in ventrem ceti absorptus, salvus iterum exsputus est terræ jussu Dei⁶⁰. Ananias etiam, et Azarias et Mizaël missi in caminum ignis septuplum exardentem, neque nociti D sunt aliquid, neque odor ignis inventus est in

συμπαροῦσα αὐτοῖς τοῦ
 Θεοῦ χεῖρ, καὶ παράδοξα,
 καὶ ἀδύνατα τῇ φύσει
 τῶν ἀνθρώπων, εἰς αὐ-
 τοὺς ἐπιτέλεσσα (27). τί
 οὖν θαυμαστόν, εἰ καὶ ἐν
 τοῖς μετατεθείσιν ἀπειρ-
 γασται παράδοξον, ὑπουρ-
 γούσα τῷ θελήματι τοῦ
 Θεοῦ καὶ Πατρός.
 Οὔτε οὖν φύσις τινὲς τῶν
 γεγονότων, οὔτε μὴ ἀσθένεια
 σαρκὸς ὑπερισχύει
 τῆς βουλῆς τοῦ Θεοῦ (29).
 Οὐ γὰρ ὁ Θεὸς τοῖς γεγ-
 νόσιν, ἀλλὰ τὰ γεγονότα
 ὑποτέτακται τῷ Θεῷ, καὶ
 τὰ πάντα (30) ἐξυπηρετεῖ
 τῷ βουλήματι αὐτοῦ.

est Filio Dei⁷¹. » Neque igitur natura alicujus eorum quæ facta sunt, neque infirmitas carnis fortior erit super voluntatem Dei. Non enim Deus his quæ facta sunt, sed ea quæ facta sunt, subjecta sunt Deo: et omnia serviunt voluntati ejus.

Quapropter et Dominus ait: « Quæ impossibilia sunt apud homines, possibilia sunt apud Deum⁷². » Quemadmodum igitur his qui nunc sunt hominibus, ignorantibus dispositionem Dei, incredibile et impossibile videtur (31), tantos annos aliquid quem hominem posse vivere; et vixerunt hi qui ante nos fuerunt, et vivunt qui translati sunt, ad exemplum futuræ (32) longitudinis dierum; et de ventre ceti, et de camino ignis salvos exiisse, et tamen exierunt, educti velut manu Dei, ad ostensionem virtutis ejus: sic et nunc, quamvis quidam ignorantes virtutem et promissionem Dei, contradicant suæ salutī, impossibile existimantes posse Deum suscitantem corpora in sempiternum perseverationem eis donare; non tamen incredulitas tallium evacuabit (33) fidem Dei.

CAPUT VI.

Integrum et perfectum hominem, corpore et anima constantem et conjunctum, salvum faciet Deus, cum eum Verbum assumpserit, et donis Spiritus sancti ornaverit, cujus corpora nostra templa sunt et dicuntur.

1. Glorificabitur autem Deus in suo plasmate,
⁷⁰ Dan. III, 19 et seqq. ⁷¹ Ibid., 91, 92. ⁷² Luc.

(26) Hominis. Sic Feuard. in marg., Clarom. et Vosa. Cæteri cum Græco, hominum.

(27) Τῶν ἀνθρώπων εἰς αὐτοὺς ἐπιτέλεσσα. In 2 Damasc. citatione deest τῶν ἀνθρώπων, ac εἰς αὐτοὺς ἀπέτελεσε vitiose legitur.

(28) Voluntati Patris. Græc., voluntati Dei et Patris.

(29) Τῆς βουλῆς τοῦ Θεοῦ. Damasc. 2, τὴν δύναμιν καὶ τὴν βούλησιν τοῦ Θεοῦ.

(30) Τὰ πάντα. Damasc. 2, κατὰ πάντα.

(31) Videtur. Eras. et Gall., videretur.

(32) Futuræ. Deest in Eras. et Gall.

(33) Evacuabit. Al., evacuavit.

conforme illud et consequens (34) suo puero ad-
apans. Pat. manus enim Patrie, id est per Filium
et Spiritum sit homo secundum similitudinem Dei,
sed non pars hominis. Anima autem et spiritus
pars hominis esse possunt, homo autem nequa-
quam: perfectus autem homo, commistio et
adunio est animæ assumentis Spiritum Patris, et
admista ei carni (35), quæ est plasmata secundum
imaginem Dei. Propter quod et Apostolus ait: « Sa-
pientiam loquimur inter perfectos »; » perfectos
dicens eos qui perceperunt Spiritum Dei, et omni-
bus linguis loquuntur per Spiritum Dei, quemad-
modum et ipse loquebatur.

Καθὼς καὶ πολλῶν (36) Quemadmodum et mul-
ἀκούομεν ἀδελφῶν ἐν τῇ
Ἐκκλησίᾳ, προφητικὰ χα-
ρίσματα ἔχόντων, καὶ
παντοδαπαῖς λαλούντων
διὰ τοῦ Πνεύματος γλώσ-
σαις, καὶ τὰ κρύφια τῶν
ἀνθρώπων εἰς φανερόν
ἀγόντων ἐπὶ τῷ συμφέ-
ροντι, καὶ τὰ μυστήρια
τοῦ Θεοῦ ἐκδιηγουμένων

quos et spirituales Apostolus vocat: secundum par-
ticipationem Spiritus existentes spirituales, sed
non secundum defraudationem et interceptionem
carnis, et nude hoc ipsum solum (37). Si enim
substantiam tollat aliquis carnis, id est plasmatis,
et nude ipsum (38) solum spiritum intelligat, jam
non spiritalis homo est, quod est tale, sed spi-
ritus hominis aut Spiritus Dei. Cum autem Spiritus
hic commistus animæ unitur plasmati; propter ef-
fusionem Spiritus, spiritalis et perfectus homo
factus est: et hic est qui secundum imaginem et
» I Cor. ii, 6. » I Thessal. v, 23.

(34) *Consequens.* Id est *affine.*

(35) *Admista ei carni.* In Eras., Gall. et Merc. 2,
admista in carne; sed male; nam illud *admista* re-
fertur ad commistionem spiritus et animæ, ut
paulo post explicatur.

(36) *Καθὼς καὶ πολλῶν.* Græc. hæc allegavit
Eusebius lib. v *Hist.*, cap. 7.

(37) *Et nude hoc ipsum solum.* Id est *et non nude*
secundum Spiritum solum. Ubi adverte, interpretem
attendentem ad genus Græcæ vocis πνεῦμα, scripsisse
hoc pro hunc.

(38) *Nude ipsum.* Sic ex Clarom. posui pro *nude*
id ipsum.

(39) *Imaginem quidem habens in plasmate,* etc.
Hic distinguit auctor inter imaginem et similitudi-
nem Dei. Imaginem ponit in plasmate, similitudinem
vero per Spiritum, quem inspirat homini,
dari dicit. Quæ et aliorum veterum sententia fuit.
Clemens Alexandr. in secundo *Strom.*, pag. 180,
edit. Comel., ex aliquorum sententia refert, τὸ μὲν
κατ' εἰκόνα εὐθέως κατὰ τὴν γένεσιν εἰληφέναι τὸν
ἄνθρωπον· τὸ καθ' ὁμοίωσιν δὲ, ὕστερον κατὰ τὴν
τελειώσιν μέλλειν ἀπολαμβάνειν. *Id quod est ad ima-*
ginem, statim in ipsa generatione hominem accepisse:
ut autem ad similitudinem sit, postea in consumma-
tione esse capturum. Volunt scilicet, similitudinem
perfectum esse animi corporisque statum, omnium
virtutum ac bonorum possessione cumulatam, qui
nos Deo quam proximis reddat. Sic passim in na-
tura imaginem; similitudinem in virtute reponunt

A similitudinem factus est Dei. Si autem defuerit
animæ Spiritus, animalis est vere, qui est talis, et
carnalis derelictus imperfectus erit; imaginem qui-
dem habens in plasmate (39), similitudinem vero
non assumens per Spiritum. Sicut autem hic im-
perfectus est; sic iterum si quis tollat imaginem,
et spernat plasma, jam non hominem intelligere
potest, sed aut partem aliquam hominis, quemad-
modum prædiximus, vel aliud aliquid præter ho-
minem. Neque enim plasmatio carnis ipsa secun-
dum se homo perfectus est; sed corpus hominis,
et pars hominis. Neque enim et anima ipsa secun-
dum se homo; sed anima hominis, et pars hominis.
Neque Spiritus homo: Spiritus enim, et non homo
vocatur. Commistio autem et unio horum om-
nium, perfectum hominem efficit (40). Et propter
hoc Apostolus seipsum exponens, explanavit per-
fectum et spiritualem salutis hominem (41), in pri-
ma Epistola ad 300 Thessalonicenses dicens
sic (42): « Deus autem pacis sanctificet vos per-
fectos, et integer (42*) vester spiritus, et anima, et
corpus sine querela in adventum (43) Domini Jesu
Christi servetur »⁷⁴. » Et quam utique causam ha-
bebat his tribus, id est animæ, et corpori, et spi-
ritui, integram et perfectam perseverationem præ-
cari in adventum Domini, nisi reintegrationem et
adunitionem trium, et unam (44) et eandem ipsorum
sciebat salutem? Propter quod et perfectos ait eos,
qui tria sine querela exhibent Domino. Perfecti igitur,
qui et Spiritum in se perseverantem habuerint
(45) Dei, et animas et corpora sine querela serva-
verint; Dei (46), id est illam quæ ad Deum est si-
dem servantes, et eam quæ ad proximum est justi-
tiam custodientes.

2. Unde et templum Dei plasma esse ait: « Ne-

alii, ut Philastrius cap. 85, auctor libelli *De digni-
tate conditionis humanæ*, cap. 2 et 3; Paulinus No-
lanus epist. 2, etc.

(40) *Perfectum hominem efficit.* In genere morali
videlicet, non in naturali. Neque enim, puto, exi-
stimabit quisquam, eam esse Irenæi mentem, Spi-
ritum sanctum, seu Spiritum Dei esse partem homi-
nis *essentialem*, et ad naturalem ejus perfectionem
requiri. Id tantum vult, hominem, ut sit perfectus
in genere morali, et Christianum vere spiritalis,
Spiritum sanctum in se inhabitantem habere de-
bere; secus animale futurum, et Christianum
imperfectum. Quod sequentia satis explicant. Vide
dissert. 3, § 10.

(41) *Spiritualem salutis hominem.* Ita Clarom.,
Ottobon., Arundel., Merc. 2 et Grab. Cæteri male,
spiritalem salutem hominis.

(42) *Dicens sic.* Eras., Gall. et Feuard. omittunt
sic.

(42*) *Et integer.* Sic omnes mss. juxta Græcum
Apostoli textum. At Eras., Gall. et Feuard. cum
Vulgata, *ut integer.*

(43) *In adventum.* Soli Merc. 2 cum Grab. habent,
in adventu; Clarom. vero non hic modo, sed et
paulo post, *adventum.*

(44) *Et unam.* Alii male omittunt *et.*

(45) *Habuerint.* Ita ex Clarom. posui pro *habent,*
vel *habuerunt,* ut in aliis legitur.

(46) *Dei.* Deest in Eras., Gall. et Clarom.

scitis, dicens, quoniam templum Dei estis, et Spiritus Dei habitat in vobis? Si quis templum Dei violaverit, disperdet illum: Deus. Templum enim Dei sanctum est, quod estis vos⁴⁷; manifeste corpus templum dicens, in quo habitat Spiritus. Quomodo et Dominus de se (47) ait: « Solvite hoc templum, et in tribus diebus suscitabo (48) illud. Hoc autem, inquit, dicebat de corpore suo⁴⁹. » Et non tantum templum, sed et templum Christi scit corpora nostra; Corinthiis dicens sic: « Nescitis quoniam corpora vestra membra Christi sunt? Tollens ergo membra Christi, faciam membra meretricis⁵⁰? » Non de alio quodam homine spirituali dicens hæc; non enim ille complectitur meretricem: sed corpus nostrum (id est caro quæ cum sanctimonia pascaverat et munditia), membra dixit esse Christi; quando autem complectitur meretricem, membra fieri meretricis. Et propter hoc dixit: « Si quis templum Dei violaverit, disperdet illum Deus⁵¹. » Templum igitur Dei, in quo Spiritus inhabitat Patris, et membra Christi non participare salutem, sed in perditionem redigi dicere, quomodo non maxima est blasphemia? Quoniam (49) æquæ corpora nostra, non ex sua substantia, sed ex Dei virtute suscitantur, Corinthiis dicit: « Corpus autem non fornicationi, sed Domino: et Dominus corpori. Deus autem (50) et Dominum suscitavit, et nos suscitabit per virtutem suam⁵². »

CAPUT VII.

Quia Christus in carne nostra resurrexit, consequitur non in eadem resurrecturos; cum etiam resurrexerit nobis promissa ad spiritus naturaliter immortales referri non debeat, sed ad corpora ex se mortalia.

1. Quomodo igitur Christus in carnis substantia surrexit, et ostendit discipulis figuras (51) clavorum, et apertionem lateris⁵³ (hæc autem sunt indicia carnis ejus, quæ resurrexit a mortuis): sic « et nos, » inquit, « suscitabit per virtutem suam⁵⁴. » Et iterum ad Romanos ait: « Si autem Spiritus ejus, qui suscitavit Jesum a mortuis, habitat in vobis; qui suscitavit Christum a mortuis, vivificabit et mortalia corpora vestra⁵⁵. » Quæ sunt ergo mor-

⁴⁷ I Cor. iii, 16. ⁴⁸ Joan. ii, 19, 21. ⁴⁹ I Cor. vi, 15. ⁵⁰ I Cor. iii, 17. ⁵¹ I Cor. vi, 13, 14. ⁵² Joan. xx, 20 et seqq. ⁵³ I Cor. vi, 14. ⁵⁴ Rom. viii, 41. ⁵⁵ Gen. ii, 7. ⁵⁶ Psal. xvi, 51. ⁵⁷ Rom. viii, 41.

⁵⁶ I Cor. xv, 42. ⁵⁷ Ibid., 36. ⁵⁸ Ibid., 43. ⁵⁹ Ibid.

(47) *De se.* Editt., *de eo*,
(48) *Suscitabo.* Editt. cum Merc. 2, *excitabo*.
(49) *Quoniam.* Al., *quomodo*.
(50) *Autem.* Qui perperam, et contra mas. omnium fidem addunt Eras., Gall. et Feuard.
(51) *Figuras.* Sic Clarom., Feuard. in marg. et Voss. In Eras. et Gall., *figuram*; quod quidem melius, si bonorum codd. auctoritate videretur. In cæteris, *figuram*.
(52) *Incorporales.* Ita Clarom., Ottebon., Arund. et Merc. 2, melius quam alii, *incorruptibiles*.
(53) *Factus est homo.* Vocem *homo* male et contra omnium mss. ac sacri textus fidem omittunt Eras., Gall. et Feuard.
(54) *Dicere.* *Hominem* post *dicere* perperam addunt Eras., Gall. et Feuard. quia in nullo nostrorum mss. existat, et sensum pervertit.
(55) *Substantia.* Una post *substantia* merito omittunt Clarom., Voss. et Grab.

D (56) *De qua et sermo est.* Et quod addunt editt. expunxi auctoritate veteris Feuard. cod. et Voss.

(57) *Vivificabit.* Velus Feuard. cod., Clarom. et Voss., *vivificavit*. Sed frequens in mss. futurorum et præteritorum commutatio.

(58) *Immemorabilem.* Ita Feuard. in marg. et Voss., quod quia minus placuit cæteris recentioribus scribis, commutarunt in *immobitem*. Porro *immemorabilem fieri* dixit Irenæus, pro *et hominum memoria delati*; quod mortuis consulit.

(59) *Inanimæ.* Sic Clarom. melius, ut fallor, quam cæteri, *inanimæ*.

(60) *Vestra.* Sic Clarom., Arund. et Grab. Cæteri male *nostra*.

(61) *Surgit.* Solus Arund. cum Grab. *surgit*.

(62) *In incorruptione.* Ita Clarom., Arund. et Grab. melius quam alii, in *incorruptione*.

(63) *Surgit in gloria.* *Surgit* pro *surgit* posuit ex Clarom., quia paulo post in eodem cod. et in

« Seminatur corpus animale, surget corpus spiri-
 tuale⁶⁴ ». Indubitata docuit, quoniam neque de
 anima, neque de spiritu sermo est ei, sed de mortifi-
 catis corporibus. Hæc sunt enim corpora animalia,
 id est participantia animæ; quam cum amiserint,
 mortificantur: deinde per Spiritum surgentia, sicut
 corpora spiritalia, uti per Spiritum semper perma-
 nentem (65) habeant vitam. « Nunc enim, inquit,
 ex parte cognoscimus, et ex parte prophetamus:
 tunc autem facie ad faciem⁶⁶ ». Hoc est quod
 et a Petro dictum est: « Quem cum non videritis,
 diligite; in quem tunc quoque non videntes cre-
 didis, credentes autem exsolubilibus gaudio inenarrabili⁶⁷ ».
 Facies enim nostra videbit faciem Dei
 vivi⁶⁷, et gaudabit gaudio inenarrabili; videlicet
 cum eum videat gaudium.

CAPUT VIII.

*Sæpius Spiritus sancti, quæ recipimus, præparant nos
 ad incorruptiorem, spiritualesque reddunt, et a car-
 nelibus dissociant: qui mundis et immundis ani-
 malibus in lege significatur.*

I. Nunc autem partem aliquam a Spiritu ejus
 (68) percipimus, ad perfectionem et præparationem
 incorruptæ, partem suscipientes capere et por-
 tare Deum: quod et pignus dixit Apostolus (hoc
 est pars (69) ejus honoris qui a Deo nobis promissus
 est), in Epistola quæ ad Ephesios est, dicens:
 « In qua et vos, audite verbo veritatis, Evangelio
 adfuit vestre, in quo credentes signati estis Spi-
 ritu promissionis sancto, qui est pignus hæreditatis
 nostræ⁷⁰ ». Sic ergo (71) pignus hoc habitans
 in nobis jam spirituales efficit (72), et absorbetur
 mortale ab immortalitate: « Vos enim, ait, non
 estis in carne, sed in Spiritu, si quidem Spiritus
 Dei habitat in vobis⁷¹ ». Hoc autem non secundum
 facturam carnis, sed secundum communionem Spi-
 ritus fit. Non enim erant sine carne, quibus aeri-
 behat; sed qui assumpserant (73) Spiritum Dei,

⁶⁴ I Cor. xv, 44. ⁶⁵ I Cor. xiii, 9, 12. ⁶⁶ I Petr. 1, 8. ⁶⁷ Ibid., 15. ⁶⁸ Jerom. v, 8.

Feuard. marg. iterum legitur, surget corpus spiri-
 tuale.

(64) *Surget corpus spirituale.* Et ante surget
 omni auctoritate Clarom., Arund. et Merc. 1.

(65) *Permanentem.* Al., *manentem.*

(66) *Facie ad faciem.* Clarom. cum Vulgata Ita-
 lica, *faciem ad faciem*; quod et iterum habet cap.
 sequenti paulo post init.

(67) *Dei vivi.* In Clarom. et Arund. *Domini, sine vivi.*

(68) *Partem aliquam a Spiritu ejus.* Sic cod. Cla-
 rom. In Feuardent. marg., *partem aliquam e Spi-
 ritu ejus.* In aliis, *partem aliquam Spiritus ejus.* Sed
 prior lectio ad Irenæi scopum magis quadrare vi-
 detur. Allegato enim Apostoli testimonio: *nunc
 enim ex parte cognoscimus, etc.*, subnectit. *nunc
 autem partem aliquam, scilicet Dei cognitionis, ejus-
 que donorum, a Spiritu ejus, seu per Spiritum
 ejus, qui habitat in nobis, sumimus, etc.*

(69) *Hoc est pars.* Sic omnes mss. nostri, eadem
 præter rationem atque constructionem, qua sub si-
 nem cap. 6 legitur, *id est caro.* At editi: habent: *hoc
 est, partem.*

(70) *Nq̄w̄.* Eras., Gall. et Feuard. perperam,
oculæ.

A « in quo clamamus: Abba, Pater⁷⁰. » Si igitur
 nunc pignus habentes clamamus, « Abba, Pater; »
 quid fiet quando resurgentes, facie ad faciem vide-
 bimus eum; quando omnia membra affluenter
 exultationis hymnum protulerint, glorificationis
 eum, qui suscitaverit ea ex mortuis, et æternam
 vitam donaverit? Si enim pignus complectens homi-
 nem in semetipsum, jam facit dicere, « Abba,
 Pater, » quid faciet universa Spiritus gratia, quæ
 hominibus dabitur a Deo? Similes (74) nos ei effi-
 ciet, et perficiet voluntate Patris; efficiet enim ho-
 minem secundum imaginem et similitudinem Dei.

2. Qui ergo pignus Spiritus habent et non concu-
 piscentiis carnis (75) serviunt, sed subjiciunt se-
 metipsos Spiritui, ac rationabiliter conversantur in
 omnibus; juste Apostolus spirituales vocat, quoniam
 Spiritus Dei habitat in ipsis. Incorporales autem
 spiritus non erunt homines spirituales; sed sub-
 stantia nostra, id est, animæ et carnis adunati
 (76) assumens Spiritum Dei, spirituales hominem
 perficit (77). Eos autem qui abiciunt quidem Spi-
 ritus consilium, carnis autem voluptatibus serviunt,
 et irrationabiliter vivunt, et inessrenati (79) deji-
 cunt. *Tὸς δὲ ἀχαλιναγωγῆτους* tur in sua desideria,
 (78) *φησὶ, καὶ καταφερο-
 μένους εἰς τὰς ταυτῶν
 ἐπιθυμίας, μηδεμίαν ἐ-
 χοντας ἐπιθυμίαν* (80) *θελοῦ Πνεύματος,*.....
δικαίως ὁ Ἀπόστολος σαρ- vocat, quoniam nihil
κικὸς καλεῖ. aliud quam carnalia senti-
 unt.

Et propheta autem propter hanc eandem causam
 irrationabilibus animalibus assimilant eos, propter
 irrationalem conversationem ipsorum, dicentes:
 « Equi furentes ad feminas facti sunt, unusquisque
 ipsorum hinniens ad uxorem proximi sui⁷¹. » Et
 rursus: « Homo cum in honore esset, assimilatus
 1, 8. ⁷⁰ Ephea. 1, 15 et seqq. ⁷¹ Rom. viii, 9.

(71) *Sic ergo.* Ita Feuard. in marg., Clarom.,
 Voss. et Grab. Reliqui male, *si ergo.*

(72) *Efficit.* Al. *effecit.*

(73) *Qui assumpserant.* Qui omittitur in Arund.

(74) *Similes.* Cum huic voci præfixum in edit.
 Feuardent. et Oxon. omitto cum Eras., Gall.,
 Clarom., Arund. et Merc. 2. Hinc enim clarior et
 melior sit sensus.

(75) *Concupiscentiis carnis.* Clarom., *concupiscen-
 tes carni.*

(76) *Adunatio.* Editi., *adunatio.*

(77) *Perficit.* Gall. et Feuard. vitiose, *perfecit.*

(78) *Tὸς δὲ ἀχαλιναγωγῆτους.* Græca hæc Ire-
 næi verba allegavit Basiliius lib. *De spiritu* S., cap.
 29, ita præfatus: *Εἰρηναῖος δὲ ἐκεῖνος, ὁ ἐγγὺς τῶν
 ἀποστόλων γενόμενος, πῶς ἐμνήσθη τοῦ Πνεύματος
 ἐν τῷ πρὸς τὰς αἰρέσεις λόγῳ, ἀκούσωμεν. Irenæus
 autem ille, qui vicinus fuit apostolorum temporibus,
 quomodo mentionem Spiritus faciat, audiamus. Ex
 Basilio autem transcripsit Euthymius part. ii *Pano-
 nopl.*, cap. 29.*

(79) *Inessrenati.* Editi., *effrenati.*

(80) *Ἐπιθυμίας.* Leg. cum interp. *ἐπιθυμίας.*

est iumentis ⁸⁷. Hoc quia secundum suam causam assimilatur (81) iumentis, irrationabilem æmulans vitam (82). Sed et nos in consuetudine huiusmodi homines iumenta et pecora irrationabilia dicimus.

3. Prædixit autem figuratim omnia hæc lex, de animalibus delineans hominem; quæcumque, **302** inquit (83), duplicem ungulam habent et ruminant, munda enuntians; quæcumque autem aut utrumque, vel alterum horum non habent, velut immunda segregans ⁸⁸. Qui sunt ergo mundi? Qui in Patrem et Filium per fidem iter firmiter faciunt; hæc est enim firmitas eorum, qui duplicis sunt ungulæ (84): et eloquia Dei meditantur die ac nocte, uti operibus bonis adornentur; hæc est enim ruminantium virtus. Immunda autem, quæ neque duplicem ungulam habent, neque ruminant, hoc est, qui neque in Deum fidem habent, neque eloquia eius meditantur: hæc autem ethnicorum est abominatio. Quæ autem ruminant quidem, non habent autem ungulam duplicem, et ipsa immunda; hæc Judæorum est imaginalis descriptio, qui quidem eloquia Dei in ore habent (85), stabilitatem autem radicis sæe non insigunt in Patre et in Filio: propter hoc autem et lubricum est genus ipsorum. Etenim quæ sunt unius ungulæ animalia facile labuntur; firmiter autem sunt quæ duplicem ungulam habent, succedentibus invicem unguis fissis secundum iter, et altera ungula subbajulant (86) altam, immunda autem similiter, quæ duplicem quidem ungulam habent, non autem ruminant; hæc est autem omnium videlicet hæreticorum ostensio, et eorum qui non meditantur eloquia Dei, neque operibus iustitiæ adornantur, quibus et Dominus ait: « Quid mihi dicitis: Domine, Domine, et non facitis quæ dico vobis ⁸⁹? » Qui enim sunt tales, in Patrem quidem et Filium dicunt se credere, nunquam autem meditantur eloquia Dei, quemadmodum oportet, neque iustitiæ operibus sunt adornati; sed, quemadmodum prædiximus, porcorum et canum assumpserunt vitam, immunditiæ, et gulæ, et reliquæ incuriæ semetipsos tradentes. Iuste igitur tales omnes, qui propter suam incredulitatem et luxuriam non adi-

⁸⁷ Psal. xlviii, 25. ⁸⁸ Levit. xi, 2; Deuter. xiv 3 et seqq. ⁸⁹ Luc. vi, 46. ¹ I Cor. ii, 14; iii, 1 et seqq. ² I Cor. xv, 50. ³ Luc. ix, 60. ⁴ Matth. xxvi, 41.

(81) Assimilatur. Al., assimilatus est.
(82) Æmulans vitam. In Feuard. marg. et Voss., hanc amans vitam.

(83) Quæcumque, inquit. Ita Clarom., Voss. et Arund. Cæteri omiserunt, inquit, At Merc. 2 pro inquit, habent enim.

(84) Qui duplicis sunt ungulæ. Al., quæ duplici sunt ungula.

(85) In ore habent. Ottobon. et Merc. 2, in ore habentes.

(86) Subbajulant. Sic Clarom., Arund. et Merc. 1, Reliqui, subbajulat.

(87) Se vivificans Verbum. Sic omnes editi. cum Arundel., Ottobon. et altero Merc. cod. At vetus Feuard., cod. Clarom., Voss. et Merc. 1, se vivificans Verbum; procul dubio incuria scribarum pro se vivificantem Verbum.

(88) Irrationabilia. Sic pro irrationabiles ex Cla-

piscauntur divinum Spiritum, et variis characteribus ejiciunt se vivificans Verbum (87), et in suis concupiscentiis irrationabiliter ambulant. Apostolus quidem « carnales » et « animales » vocavit ¹; prophetæ autem iumenta et feras dixerunt; consuetudo autem pecora et irrationabilia (88) interpretata est; lex autem immundos enuntiat.

CAPUT IX.

Quomodo intelligendus sit locus Apostoli, quo hæretici abutebantur: « Caro et sanguis regnum Dei non possidebunt. »

1. Hoc autem est quod et in aliis ab Apostolo dicitur: « Quoniam caro et sanguis regnum Dei hereditare non possunt ². » Id est quod ab omnibus (89) hæreticis profertur in amenitiam suam, ex quo et nos retardare, et ostendere (90) conantur, non salvari plasmationem Dei; non conspicientes quia sunt tria, ex quibus, quemadmodum ostendimus, perfectus homo constat, carne, anima et spiritu: et altero quidem salvante et figurante (91), qui est spiritus; altero quod unitur et formatur, quod est caro; id vero quod inter hæc est duo, quod est anima (92); quæ aliquando quidem subsequens spiritum, elevatur ab eo; aliquando autem consentiens carni, decidit in terrenas concupiscentias. Quotquot ergo id quod salvat et format, et unitatem (93) non habent, hi consequenter erunt et vocabuntur caro et sanguis; quippe qui non habent Spiritum Dei in se. Propter hoc autem et mortui tales dicti sunt a Domino: « Sinite enim, » inquit, « mortuos sepelire mortuos suos ³; » quoniam non habent spiritum qui vivificet (94) hominem.

2. Quotquot autem tinent Deum, et credunt in adventum Filii eius, et per fidem constituunt in cordibus suis Spiritum Dei, hi tales iuste homines dicuntur, et mundi, et spirituales, et viventes Deo: quia habent spiritum Patris, qui emundat hominem et sublevat in vitam Dei. Sicut enim « caro infirma, » sic « spiritus promptus » a Domino testimonium accepit ⁴. Hic est potens perficere quæcumque in promptu habet. Si igitur hoc, quod est promptum spiritus, admisceat aliquis velut stimulum infirmitati carnis, necesse est omnimodo, ut id quod

D rom. posuit.

(89) Ab omnibus. Sic Clarom., cæteri ab hominibus.

(90) Ex quo... ostendere. Septem has voces, expunctis et quæ, restituit Feuard. Nostri quoque codd. hic non sunt integri. In Arundel. enim et Merc. 2 desunt illa: ex quo et nos retardare; in Claromont. vero ista dantur, et nos retardare; in Voss. denique, et ostendere.

(91) Et figurante. Pro et formante.

(92) Quod est anima. Sic omnes mss. Editores vero omiserunt quod, haud advertentes, id vero quod, etc., referri ad non conspicientes.

(93) Et unitatem. Sic solus Clarom., pro quo Voss. habet tenuitatem. In reliquis, in vitam. Sed genuinam esse nostram lectionem non dubitabit quisquis ad hæc attenderit, quæ paulo ante præcedunt: altero quod unitur et formatur, quod est caro.

(94) Qui vivificet. Al., vivificantem.

est forte, superet infirmum, ita ut absorbeatur infirmitas carnis a fortitudine spiritus : et esse eum qui sit talis, non jam carnalem, sed spiritualem, propter spiritus-unionem. Sic igitur martyres testantur (95) et contemnunt mortem, non secundum infirmitatem carnis, sed secundum quod promptus est spiritus. Infirmitas enim carnis absorpta, potentem ostendit spiritum; spiritus autem rursus absorbens infirmitatem, hæreditate possidet carnem in se : et ex utrisque factus est vivens homo; vivens quidem propter participationem spiritus, homo autem propter substantiam carnis.

3. Igitur caro sine Spiritu Dei mortua est, non habens vitam, regnum Dei possidere non potest : sanguis irrationalis, velut aqua effusa in terram. Et propter hoc ait : « Qualis terrenus, tales terreni » (96). » Ubi autem spiritus Patris, ibi homo vivens, sanguis rationalis ad ultionem (97) a Deo custoditus, caro a spiritu possessa, oblita quidem sui, qualitatem autem Spiritus assumens, conformis facta Verbo Dei (98). Et propterea ait : « Sicut portavimus imaginem ejus qui de terra est, portemus (99) et imaginem ejus qui de caelo est ». Quid est ergo terrenum? Plasma. Quid autem caeleste? Spiritus. Sicut igitur, ait, sine Spiritu caelesti conversati sumus aliquando in vetustate carnis, non obediens Deo : sic nunc accipientes Spiritum, in novitate vitæ ambulemus, obediens Deo.

Ἐπεὶ ἄνευ Πνεύματος Quoniam igitur sine Spiritu Dei salvari non potest, adhortatur Apostolus nos, per fidem et castam conversationem conservare Spiritum Dei, ut non sine participatione sancti Spiritus facti amittamus regnum caelorum : et clamavit, non posse carnem solam et

° I Cor. xv, 48. ° Ibid., 49. ° Matth. v, 5.

(95) *Martyres testantur.* Ludit auctor in Græcis verbis *μάρτυρες μαρτυροῦσι.*

(96) *Tales terreni.* Sic Clarom. et Voss.; alii, *tales et terreni.*

(97) *Ad ultionem.* Clarum., in *ultionem.* Porro verborum sensus est : *sanguis rationalis a Deo custoditus,* ut illius effusionem ab impiis factam ulciscatur. Confer infra cap. 14, num. 1.

(98) *Facta Verbo Dei.* Eras., Gall. et Feuard. male, *facta est Verbo Dei.*

(99) *Portemus.* Sic antiqua versio Italica et plures mss. Græci, ac in primis Alexandr., in quibus legitur *φορέσωμεν.* At editi codd. habent *φορέσομεν, portabimus.*

(1) *Ἐξελθὲν Πνεύματος.* Hæc e ms. eod. Clarom. Damasceni *Parallelorum* exscripta Halloixius edidit in *Vita S. Irenæi.*

(2) *Ἴνα μὴ ἀμοιροῦ... κληρονομήσαι.* Hæc etiam, pauculis quibusdam immutatis, adlegat Basilius lib. *De Spiritu sancto,* cap. 29.

αὐτὴν ἐν τῷ αἵματι (4) βασιλείαν κληρονομήσαι Θεοῦ.

4. Et igitur dei est aliquid, si enim oportet verum dicere, non possidet, sed possidetur caro; sicut et Dominus ait : « Beati mites, quoniam ipsi hæreditate possident terram »; » quasi hæreditate possideatur terra in regno, unde et substantia carnis nostra est : et ideo mundum templum esse vult (5), ut delectetur Spiritus Dei in eo, quemadmodum sponsus ad sponsam.

... Ὡς οὖν ἡ νόμφη γαμήσασαι οὐ δύναται, γαμήθῃναι δὲ δύναται, ὅταν ἔλθῃ, καὶ παραλήψῃται αὐτὴν ὁ νυμφίος· οὕτω καὶ ἡ σὰρξ καθ' ἑαυτὴν βασιλείαν Θεοῦ κληρονομήσασαι οὐ δύναται, κληρονομηθῆναι δὲ εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ (8) δύναται. Κληρονομεῖ γὰρ ὁ ζῶν τὰ τοῦ τετελευτηκότος· καὶ ἕτερον μὲν ἔστι τὸ κληρονομεῖν, ἕτερον δὲ κληρονομηθῆναι. Ὁ μὲν γὰρ ἀφαιρεῖται, καὶ κυριεύει, καὶ διατίθησι τὰ κληρονομούμενα, ἢ ἂν αὐτὸς βουληθῇ· τὰ δὲ ὑποτάσσεται, καὶ ὑπακούει, καὶ κυριεύεται ὑπὸ τοῦ κληρονομοῦντος. Τί οὖν ἔστι τὸ ζῶν; Τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ. Τίνα δὲ τὰ ὑπάρχοντα τοῦ τετελευτηκότος; Τὰ μέλη τοῦ ἀνθρώπου, τὰ φθειρόμενα

(3) *Τοῦ Θεοῦ Πνεύματος.* Basilius habet, *θελοῦ Πνεύματος;* ex quo vocem *Πνεύματος* a Damasceni scriba omissam, ab Irenæi interprete certissime lectam, restituit.

(4) *Ἐν τῷ αἵματι.* Legit interp. καὶ τὸ αἷμα.

(5) *Mundum templum esse vult.* Id est, vult mundum esse carnem nostram, quam templum esse Spiritus sancti dicit Apostolus.

(6) *Venerit et acceperit eam.* Claromont. et Voss., *venerit accipere eam.* Sed nihil immutare libuit, quia vulgata lectio Græco prior est.

(7) *Id est sola.* Hæc explanationis gratia a quopiam addita videntur.

(8) *Εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ.* Legit interp. ἐν τῇ βασιλείᾳ ὑπὸ τοῦ Πνεύματος.

(9) *Qui vivit, ea quæ sunt mortui.* Sic juxta Græcum Claromont., Arund., Merc. 2 et Grab. Carteri male qui *vivificat ea quæ sunt mortua.*

(10) *Et dominantur ab eo, et sub dominio sunt ejus.* Recte notat clariss. Grabius, cum in Græco uni-

ἐν τῇ γῆ ταύτῃ. Ταῦτα δὲ Spiritus Dei. Quæ sunt au-
κλιηρονομεῖται ὑπὸ τοῦ tem, quæ sunt mortui (11)?
Πνεύματος, μεταφερό- scilicet membra homi-
μενα εἰς τὴν βασιλείαν nis, quæ et corrumpuntur
τῶν οὐρανῶν. in terra. Hæc autem
possidentur a Spiritu, translata in regnum eorum.
Propter hoc autem et Christus mortuus est, ut
testamentum Evangelij apertum, et univærsam mudo
lectum, primum quidem liberos faceret servos
suos; post deinde hæredes eos consultueret eorum
quæ essent ejus, hæreditate possidente Spiritu,
quemadmodum demonstravimus. Hæreditate enim
possidet ille qui vivit, hæreditate autem acquiritur
caro. Ut non amittentes eum qui nos possidet Spi-
ritum, amittamus vitam, adhortans nos Apostolus
ad Spiritus communicationem, secundum rationem
quæ prædicta sunt, dixit: « Quoniam caro et san-
guis regnum Dei possidere non possunt^o. » Velut si
dicat: Nolite errare; quoniam nisi Verbum Dei
inhabiterit, et Spiritus Patris fuerit in vobis,
vane autem (12), et prout evenit, conversati fueritis,
quasi hoc tantum (13), caro et sanguis existi-
stentes, regnum Dei possidere non poteritis.

304 CAPUT X.

Superiora probat similitudine ducta ab oleastro, cujus qualitas tantum, non natura per insertionem mutatur; ostendit quoque hominam sine Spiritu, nec fructus edere, nec regnum Dei possidere posse.

4. Hoc idea, uti non gratificantes carni, respua-
mus insertionem spiritus: « Tu autem oleaster, C
ait, cum cæses, insertus es in bonam olivam, et
socius pinguedinis olivæ factus es^o. » Quemadmo-
dum igitur oleaster inserta (14) si permanserit (15)
in eo, quod ante fuerit, oleaster, « exciditur; et in
ignem mittitur^o; si autem tenuerit insertionem, et
transmutatur in bonam olivam, oliva fit (16) fructifera,
quasi in paradiso regis plantata: sic et homines, si
quidem per fidem profecerint in melius, et assumpse-
rint Spiritum Dei, et illius fructificationem germi-
naverint; erunt spirituales, tanquam in paradiso Dei
plantati. Si autem respuerint spiritum, et perseve-

raverint in eo quod fuerunt ante, magis carnis esse
volentes quam spiritus, justissime in ejusmodi di-
citur, « quoniam caro et sanguis regnum Dei non
possident¹¹: » tanquam si quis dicat, quoniam
oleaster non assumitur in paradisu Dei. Mirabili-
ter igitur Apostolus naturam ostendit nostram, et
universam dispositionem Dei, in eo sermone qui
est de carne, et sanguine, et oleastro. Quemadmo-
dum enim oliva neglecta, tempore quodam (17) in
desertum relicta, et silvestria fructificans, secu-
dum se oleaster fit; vel rursus oleaster diligen-
tiam percipiens, et inserta, in pristinam naturam re-
currit (18) fructificationem: sic et homines in ne-
gligentia constituti, et concupiscentias carnis tan-
quam silvestria fructificantes, secundum suam
causam infructuosi iustitia constituantur. In eo
enim quod dormiunt (19) homines, inseruntur lei-
timitas materiam zizaniz¹⁰; et propter hoc Dominus
discipulis suis vigilare præcepit¹⁰. Et rursus qui
infructuosi sunt a iustitia, et velut sentibus obvo-
luti homines, si diligentiam percipiant; et velut
insertionem accipientes verbum Dei, in pristinam
veniant hominis naturam, eam quæ secundum im-
aginem et similitudinem facta est (20) Dei.

2. Sed quemadmodum oleaster inserta, substabi-
tiam quidem ligni non amittit, qualitatem autem
fructus immutat, et aliud percipit vocabulum, jam
non oleaster, sed fructifera oliva existens edicitur
(21): sic et homo per fidem insertus, et assu-
mens Spiritum Dei, substantiam quidem carnis non
amittit, qualitatem autem fructus operum immu-
tat, et aliud accipit vocabulum, significans illam
quæ in melius est transmutationem; jam non caro
et sanguis, sed homo spiritualis existens edicitur.
Quemadmodum autem rursus oleaster, si non per-
cipiat (22) insertionem, perseverat inutilis suo do-
mino per suam silvestrem qualitatem, et quasi
infructuosum lignum exciditur, et in ignem mitti-
tur; sic et homo non assumens per fidem spiritus
insertionem, perseverat hoc esse quod erat ante:
caro et sanguis existens (23), regnum Dei hæredit-

^o I Cor. xv, 50. ^o Rom. xi, 17, 26. ¹⁰ Matth. vii, 19. ¹¹ I Cor. xv, 50. ¹⁰ Matth. xiii, 25. ¹⁰ Matth. xiv, 42; xiv, 45.

cum tantum verbum *χρησίσται* legatur, videri D
sane posteriora, et sub dominio sunt ejus, a recen-
tiori accessisse manu, quæ emendare voluit priora
barbare prolata.

(11) *Quæ sunt autem, quæ sunt mortui?* Ita cod. Claromont. juxta Græcum. In veteri Feuard. cod. et Voss., qui sunt autem, qui sunt mortui. In aliis: *quæ sunt autem, quæ sunt mortui.*

(12) *Vane autem.* Supple, si vane autem.

(13) *Hoc tantum.* In Eras. et Gall. desest hoc.

(14) *Inserta.* Solut Feuard. tam hic, quam postea hic, insertus.

(15) *Permanserit.* Clarom., Arund. et Merc. 2, perseveraverit.

(16) *Olive fit.* Ita Clarom. et Voss. In aliis desideratur olive.

(17) *Tempore quodam.* Arundel. et Merc. 2, quos Gratius sequi placuit, porperam, tempore, quoniam.

(18) *Recurrit.* Clarom., recumbit.

(19) *In eo enim... dormiunt.* At, in eo autem... dormiam... Sed melius scripserat interpres: *dum enim dormiunt.*

(20) *Quæ... facta est.* Ita Clarom., cui quoad facta est, consentit Feuard. in marg. Cæteri minus recte: *quæ... factus est.*

(21) *Edicitur.* Sic pro *et dicitur* posui ex Clarom., ex quo occasionem sumpsit idem verbum paulo post in applicatione comparationis restituendi; haud dubitans, quin *et dicitur* illuc scribam negligentia irrepsit, pro *edicitur*, cum maxime præpositionem e verbis præfixam sæpe mutet in *et*: ut *et nuntiat* pro *enuntiat*.

(22) *Percipiat.* Eras., Gall. et Feuard., participat.

(23) *Et sanguis existens, regnum Dei hæreditate possidere non potest.* Sic Clarom. et vetus Feuardent. cod. Alii: *et sanguis regnum Dei non possidens.*

tate possidere non potest. Bene igitur Apostolus ait : « Caro et sanguis regnum Dei possidere non possunt ¹⁴. » et : « Qui in carne sunt, Deo placere non possunt ¹⁵. » non substantiam rejiciens carnalis, sed infusionem spiritus attrahens. Et propter hoc ait : « Oportet mortale istud inducere immortalitatem; et corruptibile hoc inducere incorruptelam ¹⁶. » Et iterum ait : « Vos autem non estis in carne, sed in spiritu, si quidem Spiritus Dei habitat in vobis ¹⁷. » Manifestus autem illud adhuc ostendit, dicens : « Corpus quidem mortuum propter peccatum, spiritus autem vita (24) propter justitiam. Si autem spiritus ejus, qui suscitavit Jesum a mortuis, habitat in vobis; qui suscitavit Christum a mortuis, vivificabit et mortalia corpora vestra propter inhabitantem Spiritum ejus in vobis ¹⁸. » Et rursus in ea Epistola quæ est ad Romanos ait : « Si enim secundum carnem vivitis, incipietis mori ¹⁹(25); non conversationem quæ est in carne repellens ab eis; etenim ipse in carne cam esset, scribat eis : sed concupiscentias abiaciens carnalis, eas quæ mortificant hominem. Et propter hoc intulit : « Si autem spiritu opera carnis mortificatis (26), vivetis. Qui-cunque enim ducatur Spiritus Dei, hi sunt filii Dei ²⁰. »

305 CAPUT XI.

De carnalium et spiritualium operibus, ablutionaque spirituali non ad corporum substantiam, sed prius vitæ conversationem referenda.

1. Et ipsas autem operas manifestavit, quas dicitur carnales, quæ sint, prævidens calumniam infidelium; et ipse semetipsum exponens, ne relinqueretur questio his, qui infideliter retractant (27) de eo, in ea Epistola quæ est ad Galatas, sic dicens : « Manifesta autem sunt opera carnis, quæ sunt adulteria, fornicationes, immunditia, luxuria, idololatria, veneficia, inimicitia, contentiones, iræ (28), convulsiones, animositates, irrationes,

dissensiones (29), hæreses, invidia (30), ebrietas, comessiones, et his similia; quæ prædico vobis, quemadmodum et prædixi, quoniam qui talia agunt, regnum Dei non possidebunt ²¹. » Manifestus prædicans his qui audiunt, quid est : « Caro et sanguis regnum Dei possidere non possunt. » Qui enim illa agunt, vere secundum carnem ambulantes, vivere Deo non possunt. Et iterum spiritualis actus intelit vivificans hominem, id est insertionem spiritus, sic dicens : « Fructus autem spiritus est, charitas, gaudium, pax; patientia, bonitas, benignitas, fides, lenitas, continentia, castitas (31); adversus hæc non est lex ²². » Sicut igitur qui in melius profecerit, et fructum operatus fuerit spiritus, omnimodo salvatur propter spiritus conversationem; sic et is qui remanserit in prædictis carnis operationibus, carnalis vere deputatus, eo quod non assumat Spiritum Dei, regnum non poterit possidere colorum. Quemadmodum rursus ipse Apostolus testificatur : « An nascitis, dicens Corinthiis, quoniam injusti regnum Dei non hereditaverunt? Nolite errare, ait, neque fornicarii, neque idololatri, neque adulteri, neque melices, neque masculorum concubitores, neque fures, neque avari, neque ebriosi, neque maledici, neque rapaces regnum Dei possidebunt. Et hæc, ait, quidem fuitis; sed abluti estis, sed sanctificati gratia, sed justificati gratia (32) in nomine Domini Jesu Christi, et in Spiritu Dei nostri ²³. » Manifestissime ostendit, per quem perit homo, si perseveraverit secundum carnem vivere; et per quem rursus salvatur. Ea autem quæ salvant, ait esse nomen Domini nostri Jesu Christi, et Spiritum Dei nostri.

2. Quoniam igitur isthic numeravit eas, quæ sunt sine spiritu, carnis operationes, quæ sunt mortifera; consequenter his quæ prædicta sunt ab eo, in hæc Epistola ad summam exclamavit : « Sicut portavimus imaginem ejus qui de limo est (33),

¹⁴ I Cor. xv, 50. ¹⁵ Rom. viii, 8. ¹⁶ I Cor. xv, 53. ¹⁷ Rom. viii, 9. ¹⁸ Ibid., 10 et seqq. ¹⁹ Ibid., 13. ²⁰ Ibid., 14. ²¹ Gal. v, 19. ²² Ibid., 22. ²³ I Cor. vi, 9 et seqq.

(24) Spiritus autem vitæ. Communis editio, ait Fenardentius, habet : Spiritus vivit. At Græcam Pauli lectionem sequitur Irenæus : habet enim ζωῆ, non ζῆ. Atque et Latini sic legunt, ex veteri versione Italica, Augustinus in pas. lxxv, et lib. xxiv de cont. Faustum., cap. 3; Ambrosiaster, Hilarius in lib. viii De Trinit.; ex Græcis Athanasius in lib. ad Scrap., Theophylactus in Comment., ut loquatur Apostolus de Spiritu sancto, qui per se vita est, eamque illis elargitur.

(25) Incipietis mori. Græce, μέλλετε ἀποθνήσκειν; futurum est ut moriamini, moritari estis.

(26) Mortificatis. Ita Clarom., Arundel., Merc. 2 et Grab. Cæteri ex Vulgata Latina, mortificaveritis.

(27) Retractant. Sic Clarom., Voss., Arund. melius quam alii, tractant. Est autem hic idem quod (non reluctantur, ἀντιβάλλουσι, ut vult Grab. sed) dubitant, ambigunt, vacillant, disputant. Nam in Gloss. vet. retractas, διαλογίζη, ἀναβάλλη; retractas, διατάζει, παρατάττει.

(28) Iræ. Sic Voss. et Grab. melius quam alii; ira; nam vetus Italica, quam hic sequitur interp.,

habet iræ.

(29) Irritationes, dissensiones. Ita vetus Italica. At Clarom., irrationales dissensiones.

(30) Invidia. Omittuntur homicidia, Græce φόνοι, non modo ab Irenæo, sed et a Clemente Alexandr. lib. iv Stromat., pag. 498, Cypriano, aliisque Patribus Latinis. Forte quod, ut recte conficit Clarus, Grab., ob similitudinem vocum φόνοι et φόνοι, altera harum in quibusdam codicibus per negligentiam scribarum jam olim excidisset.

(31) Castitas. Hanc vocem nos agnoscunt editi D. Pauli codices. At in nostro veteri Paulino codice distincte legitur, ἐγκράτεια, ἀγνεία, et in Latina ejusdem versione, continentia castitatis.

(32) Sed justificati gratia. Has voces perperam et contra usum. Idem omittunt hic ac paulo post Eras. et Gall.

(33) Ejus qui de limo est. Ita periphrasticus (Fenardent. observatio est) reddit vocem γηίνου. Quem sequitur Cyprianus lib. De hab. virg., lib. ii, Adv. Jud., cap. 10, et lib. iii, cap. 11; Tertullianus lib. De carne Christi legit, de terra: thmo. Alias frequenter vocem Græcam conservat.

portemus (34) et imaginem ejus qui de caelis est. Hoc enim dico, fratres, quoniam caro et sanguis regnum Dei possidere non possunt³⁴. » Hoc autem quod ait : « Sicut portavimus imaginem ejus qui de limo est ; » simile illi dicto est : « Et hæc quidem fuistis ; sed abluti estis, sed sanctificati estis, sed justificati estis in nomine Domini nostri Jesu Christi, et in Spiritu Dei nostri. » Quando igitur portavimus imaginem ejus qui est de limo ? Scilicet quando hæc, quæ prædictæ sunt, carnis operationes perciebantur in nobis. Quando autem iterum imaginem cælestis ? Scilicet quando ait : « Abluti estis » credentes « in nomine Domini, » et accipientes ejus Spiritum. Abluti autem sumus non substantiam corporis, neque imaginem plasma- tis, sed pristinam vanitatis conversationem. In quibus igitur periebamur membris, operantes ea quæ sunt corruptelæ ; in iisdem ipsis vivificamur, operantes ea quæ sunt spiritus.

CAPUT XII.

De differentia mortis et vitæ, afflatus vitæ et spiritus vivificantis ; et quomodo eadem substantia carnis, quæ mortua est, reviviscit.

1. Ὡς γὰρ φθορᾶς (35) ἐπιδεκτικὴ ἡ σὰρξ, οὕτω καὶ ἀφθαρσίας· καὶ ὡς θανάτου, οὕτω καὶ ζωῆς. . . . καὶ ἀμφοτέρα οὐ μένει κατὰ τὸ αὐτὸν, ἀλλ' ἐξωθεῖται τὸ ἕτερον ὑπὸ τοῦ ἑτέρου, καὶ παρόντος τοῦ ἑτέρου ἀναιρεῖται τὸ ἕτερον. Εἰ οὖν ὁ θάνατος ἐπικρατήσας τοῦ ἀνθρώπου ἐξωσεν αὐτοῦ τὴν ζωὴν, καὶ νεκρὸν ἀπέδειξε· πολλῶν μᾶλλον ἡ ζωὴ ἐπικρατήσασα αὐτοῦ ἀπωθεῖται τὸν θάνατον, καὶ ζῶντα τὸν ἀνθρώπων καταστήσει τῷ θεῷ· εἰ γὰρ ὁ θάνατος ἐνεκροποίησε . . . τὸν ἀνθρώπων, καθὼς φησιν Ἡσαίας ὁ

³⁴ I Cor. xv, 49, 50. ³⁵ Cap. XII. ³⁶ Isa. xlv, 8.

(34) *Portemus.* Ita additum in Eras., Gallas. et Fenard. ante *portemus* omittunt Clarom., Voss., Arundel. et Merc. 1 ; omisit et Irenæus supra cap. 9.

(35) *Ὡς γὰρ φθορᾶς.* Hæc Græca usque ad ista Isaiæ verba, ἀπὸ παντὸς προσώπου, iterum ex Damasceni *Parallelis*, descripta publicavit Halloixius in *Vita Irenæi*, pag. 494.

(36) *Vivificavit.* Sic omnes mss. Editi vero, *vivificavit*. Malleum *vivificabit*.

(37) *Propheta.* Hæc vox ex mss. Clarom., Voss. et Græco addita.

(38) *Potens.* Clarom., *potentes*.

(39) *Explosa.* Al., *expulsa*.

(40) *Ἐτερόν ἐστι.* Hæc usque ad οὐδέποτε καταλείπει αὐτόν, ex Catena in Genesim a Jacobo Sirmondo descripta edidit Halloixius in *Vita Irenæi*,

προφήτης· « Κατέπιεν ὁ θάνατος ἰσχύσας. » Καὶ πάλιν· « Ἀφείλεν ὁ θεὸς πᾶν δάκρυον ἀπὸ παντὸς προσώπου. » lacrymam ab omni facie³⁶. » Explosa (39) est autem pristina vita, quoniam non per spiritum, sed per afflatum fuerat data.

2. Ἐτερόν ἐστι (40) πνοῆ ζωῆς, ἡ καὶ ψυχικὸν ἀπεργαζομένη τὸν ἀνθρώπον· καὶ ἕτερον πνεῦμα ζωοποιῶν, τὸ καὶ πνευματικὴν αὐτὸν ἀποτελοῦν. Καὶ διὰ τοῦτο Ἡσαίας φη-

σιν· « Οὕτω λέγει Κύριος ὁ ποιήσας τὸν οὐρανὸν, καὶ στερεώσας αὐτόν, ὁ πῆξας τὴν γῆν, καὶ τὰ ἐν αὐτῇ· καὶ διδοὺς πνοὴν τῷ λαῷ τῷ ἐπ' αὐτῆς, καὶ πνεῦμα τοῖς πατούσιν αὐτήν· τὴν μὲν πνοὴν παντὶ κοινῶς τῷ ἐπὶ γῆς λαῷ φήσας δεδῶσθαι· τὸ δὲ πνεῦμα ἰδίως καταπατοῦσι τὰς γεώδεις ἐπιθυμίας. Διὸ καὶ πάλιν ὁ αὐτὸς Ἡσαίας διαστῆλων τὰ προσηρημένα φησὶ· « Πνεῦμα γὰρ παρ' ἐμοῦ ἐξελεύσεται, καὶ πνοὴν πᾶσαν ἐγὼ ἐποίησα. » Τὸ πνεῦμα ἰδίως ἐπὶ τοῦ θεοῦ τάξας τοῦ ἐκχρόντος αὐτὸ . . . διὰ τῆς υλοθεσίας ἐπὶ τὴν ἀνθρωπότητα· τὴν δὲ πνοὴν κοινῶς ἐπὶ τῆς κτίσεως, καὶ πόνημα ἀναγορεύσας αὐτήν. Ἐτερον δὲ ἐστὶ τὸ ποιηθὲν τοῦ ποιήσαντος. Ἡ οὖν πνοὴ πρόσκαιρος, τὸ δὲ πνεῦμα ἀέναον. Καὶ ἡ μὲν πνοὴ

³⁷ Isa. xlii, 5. ³⁸ Isa. lvii, 16.

pag. 505. Prior periodus Græce quoque eodem modo allegata est ab Augustino Steucho Eugubino in *Cosmopoia* ad cap. ii Genesios. Ista vero : τὴν μὲν πνοὴν usque ad τὰς γεώδεις ἐπιθυμίας, existant in Catena ms. 1892, bibliothecæ Regiæ, in Isaiam.

(41) *Fixit.* Ita Claromont., Arund. et Grab., juxta Græcam *στερεώσας*. Reliqui, *fixit*.

(42) *Inculcant.* Si omnes mss. Id vero editores male commutarunt in *conculcant*. Nam in Gloss. vet., *καταπατῶ*, redditur, *inculco, proculco, conculco*.

(43) *Afflatum.* Alii, *flatum*.

(44) *Effudit.* Clarom., *effundet*.

(45) *In conditionem et facturam.* Sic recte juxta Græcum solus Clarom. Cæteri omnes *perperam, in conditione et factura*. Porro *conditio* hic, ut et alibi saepe, accipitur pro *re creata*.

ἀκμάσασα πρὸς βραχὺ, καὶ καιρῷ τινι παραμει-
 νασα, μετὰ τοῦτο πόρευε-
 ται, ἄπνουν καταλιποῦσα
 ἐκείνο, περὶ δ' ἦν τὸ πρό-
 τερον· τὸ δὲ (46) περιλα-
 βὼν ἐνδοθεν καὶ ἔξωθεν
 τὸν ἄνθρωπον, ἅτε ἀει-
 παραμόνιμον, οὐδέποτε
 καταλείπει αὐτόν.
 Sicut igitur qui in ani-
 mam viventem factus
 est, divertens in pejus,
 perdidit vitam; sic rur-
 sus idem ipse in melius
 recurrens, assumens vi-
 vificantem spiritum, in-
 veniet vitam.

3. Οὐ γὰρ ἄλλο τὸ ἀπο-
 θνήσκον, καὶ ἄλλο τὸ ζωο-
 ποιοῦμενον ὡς οὐδὲ ἄλλο
 τὸ ἀπολωλὸς, καὶ ἄλλο
 τὸ ἀνευριστόμενον, ἀλλ'
 ἐκείνο τὸ ἀπολωλὸς πρό-
 θετον ἦλθεν ὁ Κύριος ἀνα-
 ζήτων. Τί οὖν ἦν τὸ ἀπο-
 θνήσκον; Πάντως ἢ τῆς
 σαρκὸς ὑπόστασις, καὶ ἢ
 ἀπολαβοῦσα (56) τὴν
 πνοὴν τῆς ζωῆς, καὶ ἄπ-
 νους καὶ νεκρὰ γενομένη.

autem est quod factum
 est, ab eo qui fecit. Affla-
 tus igitur temporalis;
 spiritus autem sempiter-
 nus. Et afflatus quidem
 auctus ad modicum, et
 tempore aliquo manens,
 deinde abijt (47), sine spi-
 ramento relinquens illud
 in quo fuit auto. Spi-
 ritus autem circumdans iustus et foris hominem, quippe
 semper perseverans, nunquam relinquens eum. « Sed
 non primo quod (48) spiritale est, » ait Apostolus (hoc
 tanquam ad nos homines dicens), « sed primo
 quod (50) animale, deinde quod spiritale » (51), «
 secundum rationem. Oportuerat enim (52)
 primo plasmari hominem, et plasmatum ac-
 cipere animam; deinde sic communionem Spi-
 ritus recipere. Quapropter et « primus Adam factus
 est » a Domino « in animam viventem, secun-
 dus Adam (53) in spiritum vivificantem ».

3. Non enim aliud est
 quod moritur, et aliud
 quod vivificatur (54);
 quemadmodum neque al-
 liud quod perit, et aliud
 quod invenitur; sed illam
 ipsam quæ perierat ovem
 invenit (55) Dominus ex-
 quirens. Quid ergo erat
 quod moriebatur? Utique
 carnis substantia, quæ
 amiserat afflatam vitæ, et
 sine spiramento et mor-

A Ταύτην οὖν ὁ Κύριος ἤλθε
 ζωοποιῶν· ἵνα ὡς ἐν τῷ
 Ἀδάμ πάντες ἀποθνήσκο-
 μεν, ὅτι ψυχικοί, ἐν τῷ
 Χριστῷ ζήσωμεν, ὅτι
 πνευματικοί, ἀποθέμενοι
 οὐ τὸ πλάσμα τοῦ Θεοῦ,
 ἀλλὰ τὰς ἐπιθυμίας τῆς
 σαρκὸς, καὶ προσλα-
 βόντες τὸ Πνεῦμα τὸ
 ἅγιον.

Apostolus in Epistola quæ est ad Colossenses ait :
 « Mortificate itaque membra vestra quæ sunt super
 terram ».
 Quæ sunt autem hæc, ipse exposuit :
 « Fornicationem, immunditiam, passionem, concu-
 pscientiam malam, et avaritiam, quæ est idolola-
 tria. »
 Horum depositionem Apostolus præconatur,
 et eos qui talia operantur (59), velut carnem
 et sanguinem tantum existentes, non posse ait
 regnum cælorum possidere. Anima enim ipsorum
 declinans in pejus, et in terrenas concupiscentias
 descendens, ejusdem cujus et illa sunt, participa-
 vit appellationis : quæ deponere nos jubens, ait
 rursus in eadem Epistola : « Exspoliantes vos ve-
 terem hominem cum operibus ejus » (60).
 Hoc autem dicebat, non veterem amovens plasmatio-
 nem : alioquin oportebat nosmetipsos interflic-
 tantes, separari ab ea quæ est isthuc conversa-
 tione.

4. Sed et ipse Apostolus, ille existens qui in vulva
 plasmatus erat, et de utero exierat, scribebat no-
 bis : « Et vivere in carne fructus operis est » (61);
 confessus est in ea, quæ est ad Philippenses (62),
 Epistola dicens : « Fructus autem » operis « Spi-
 ritus, » est carnis salus. Quis enim alius apparens
 fructus ejus est, qui non apparet Spiritus, quæz
 maturam efficere carnem et capacem incorruptelæ?
 « Si igitur vivere in carne, hic mihi fructus operis
 est, » non utique substantiam contemnebat carnis,
 in eo quod dixerat : « Spoliantes vos veterem ho-
 minem cum operibus ejus; » sed spoliationem pri-
 stinæ nostræ conversationis manifestavit, eam quæ
 veterascat et corrumpitur : et propter hoc intulit :

tua facta(57). Hanc itaque
 Dominus venit vivificato-
 rus; uti quemadmodum
 in Adam omnes morimur,
 quoniam 307 animales,
 in Christum vivamus(58),
 quoniam spirituales, de-
 ponentes non plasma Dei,
 sed concupiscentias car-
 nis, et assumentes Spi-
 ritum sanctum, sicut

in Epistola quæ est ad Colossenses ait :
 « Mortificate itaque membra vestra quæ sunt super
 terram ».
 Quæ sunt autem hæc, ipse exposuit :
 « Fornicationem, immunditiam, passionem, concu-
 pscientiam malam, et avaritiam, quæ est idolola-
 tria. »
 Horum depositionem Apostolus præconatur,
 et eos qui talia operantur (59), velut carnem
 et sanguinem tantum existentes, non posse ait
 regnum cælorum possidere. Anima enim ipsorum
 declinans in pejus, et in terrenas concupiscentias
 descendens, ejusdem cujus et illa sunt, participa-
 vit appellationis : quæ deponere nos jubens, ait
 rursus in eadem Epistola : « Exspoliantes vos ve-
 terem hominem cum operibus ejus » (60).
 Hoc autem dicebat, non veterem amovens plasmatio-
 nem : alioquin oportebat nosmetipsos interflic-
 tantes, separari ab ea quæ est isthuc conversa-
 tione.

4. Sed et ipse Apostolus, ille existens qui in vulva
 plasmatus erat, et de utero exierat, scribebat no-
 bis : « Et vivere in carne fructus operis est » (61);
 confessus est in ea, quæ est ad Philippenses (62),
 Epistola dicens : « Fructus autem » operis « Spi-
 ritus, » est carnis salus. Quis enim alius apparens
 fructus ejus est, qui non apparet Spiritus, quæz
 maturam efficere carnem et capacem incorruptelæ?
 « Si igitur vivere in carne, hic mihi fructus operis
 est, » non utique substantiam contemnebat carnis,
 in eo quod dixerat : « Spoliantes vos veterem ho-
 minem cum operibus ejus; » sed spoliationem pri-
 stinæ nostræ conversationis manifestavit, eam quæ
 veterascat et corrumpitur : et propter hoc intulit :

30 I Cor. xv, 46. 31 Ibid., 45. 32 Coloss. iii, 5. 33 Ibid., 9. 34 Philip. i, 22.

(46) Τὸ δὲ. Πνεῦμα adde- vel saltem subintellige, D
 ex Latina interpretatione.
 (47) Abijt. Feuuard., abiit; sed Eras. et Gall. pe-
 jus, obiit.
 (48) Ὅς οὖν. Græca hæc iterum ex Damasceni
 Parallelis excerpta vulgavit Halloixius in Vita Ire-
 næi loco ante citato.
 (49) Primo quod. Eras. et Gall. pro quod habent
 quidem. Feuardenus vero utrumque retinuit.
 (50) Primo quod. Eras., Gall. et Feuuard. vitiose,
 primo quidem.
 (51) Animale... spiritale. Est post utramque
 vocem expunxi auctoritate Clarom. et apostolici
 textus. Favent etiam quod posterius, Voss. e. Merc. 2.
 (52) Oportuerat enim. Al., oportuerat autem.
 (53) Secundus Adam. Ita Clarom. juxta apost.
 locum. Cæteri, secundus autem.
 (54) Quod vivificatur. Sic omnes mss. cum Græco

textu. At Eras., Gall. et Feuuard. perperam, quæ pro
 quod.
 (55) Invenit. Ex Græco legendum venit.
 (56) Ἀπολαβοῦσα. Legendum esse ἀπολαβοῦσα sa-
 tis monet tum Latina versio, tum contextus sermonis.
 (57) Et mortua facta. Sic Claromont., Voss. et
 Grab. Cæteri male, mortua facta est.
 (58) In Christum vivamus. Sic ex Feuuard. marg.
 et Clarom. juxta Græcum restituo, pro in Spiritum
 vivamus.
 (59) Operantur. Al., perpetrant.
 (60) Operibus ejus. In Arund. ex Vulgata nostra
 versione, actibus suis.
 (61) Fructus operis est. Ita Clarom., quod malim
 quæ fructus operis esse, ut Feuuard. et Grab. po-
 suerunt.
 (62) In ea quæ est ad Philippenses, etc. Memoria
 lapsus Irenæus Epistolam ad Philippenses citat, pro

« Et induentes novum hominem, eum qui renovatur in agnitionem (63), secundum imaginem ejus qui creavit eum ⁶⁴. » In eo ergo quod ait : « Qui renovatur in agnitionem, » demonstrabat quoniam ipse ille qui ignorantia (64) erat anie homo, id est ignorans Deum, per eam quæ in eum est agnitionem renovatur. Agnitio enim Dei renovat hominem. Et in eo quod dicit : « Secundum imaginem conditoris, » recapitulationem manifestavit ejus hominis, qui in initio secundum imaginem factus est Dei.

5. Quoniam autem idem ipse erat Apostolus, qui ex utero generatus fuerat, hoc est antiqua carnis substantia, ipse in ea Epistola quæ est ad Galatas, dixit : « Cum autem placuit Deo, qui me ex utero matris meæ segregavit, et vocavit per gratiam suam, revelare Filium suum in me, ut evangelizarem eum in gentibus ⁶⁵ : » non alius erat qui natus fuerat ex utero, sicut prædialmus, et alius qui evangelizabat Filium Dei; sed idem ille qui ante ignorabat et persequabatur Ecclesiam, revelatione ei de cælo facta, et colloquente cum eo Domino, quem admodum in tertio libro ostendimus ⁶⁶, evangelizabat Filium Dei Christum Jesum, qui sub Pontio Pilato crucifixus est, præterita ignorantia exterminata a posteriore agnitione: quemadmodum cæci, quos curavit Dominus, cæcitatem quidem amisserunt, perfectam autem receperunt substantiam oculorum, et iisdem ipsis quibus ante non videbant oculis, recipiebant visionem, caligine a visione (65) tantum exterminata, servata autem substantia oculorum; ^C ut per quos non viderant oculos, per eos rursus videntes, gratias agerent ei, qui rursus visum eis redintegravit; et qui aridam curavit manum ⁶⁷ (66), et omnes omnino quos curavit, non ea, quæ ab initio ex utero edita fuerant, membra mutaverunt; sed eadem ipsa salva recipiebant.

6. Fabricator enim universorum Dei Verbum, qui et ab initio plasmavit hominem, a malitia inveniens labefactum suum plasma omni modo curavit: hoc quidem et secundum unumquodque membrum, sicut et in suo plasmate est; hoc autem (67) et in semel (68) totum sanum et integrum redintegravit homi-

nem, perfectum eum sibi præparans ad resurrectionem. Et quam enim causam habebat carnis membra curare, et restituere in pristinum characterem si non habebant salvari, quæ ab illo curata fuerant? Si enim temporalis erat ab eo utilitas, nihil grande præstitit his qui ab eo curati sunt. Aut quomodo dicunt non esse capacem carnem vitæ, quæ est ab eo, quæ percepit curationem ab eo? Vita enim per curationem, incorruptela autem per vitam efficitur. Qui igitur curationem confert, hic et vitam; et qui vitam, hic et incorruptela circumdat plasma suum (69).

308 CAPUT XIII.

Maximum specimen resurrectionis habemus in mortuis a Christo suscitatis; cordaque nostra capacia esse vitæ æternæ eo ostenduntur, quod nunc Spiritum Dei recipiant.

1. Dicant enim nobis hi qui contraria dicunt, id est, qui contradicunt suæ salutis: summi sacerdotis (70) mortua filia, et viduæ filius qui circa portam mortuus efferebatur, et Lazarus qui in monumento quartam habebat diem ⁶⁹, in quibus resurrexerint corporibus? In iisdem ipsis scilicet, in quibus et mortui fuerant. Si enim non in iisdem ipsis, videlicet nec iisdem ipsi qui mortui erant, resurrexerunt. Sed enim « apprehendit (71), ait, Dominus manum mortui, et dixit ei: Juvenis, tibi dico, surge: et sedit mortuus, et jussit ei dari (72) manducare, et dedit eum matri suæ. » Et Lazarum « vocavit voce magna, dicens: Lazare, veni foras: et exivit, inquit, mortuus, colligatus pedes et manus institis ⁷⁰. » Hoc symbolum ejus hominis, qui illigatus fuerat in peccatis. Et propter hoc ait Dominus: « Solvite illum, et dimittite (73) abire. » Sicut igitur qui curati sunt, in his quæ ante passa fuerant membra, curati sunt; et mortui in iisdem resurrexerunt corporibus, membris et corporibus ipsorum percipientibus curationem, et eam vitam quæ dabatur a Domino, per temporalia præformante æterna, et ostendente quoniam ipse est qui et curationem plasmati suo, et vitam præstare potest, uti ejus de resurrectione quoque credatur sermo: sicut in fine « in novissima tuba ⁷¹ » clamante Domino, resurrecturi sunt mortui, quemadmodum ipse ait: « Veniet hora, in qua omnes mortui, qui in monu-

⁶⁴ Coloss. ii., 10. ⁶⁵ Galat. i., 15, 16. ⁶⁶ Cap. 12, n. 10 et cap. 15. ⁶⁷ Luc. vi., 6 et seqq. ⁶⁸ Marc. v., 22; Luc. vii., 12; Joan. xi., 39. ⁶⁹ Marc. v., 41, 43; Luc. vii., 14, 15; Joan. xi., 43, 44. ⁷⁰ I Cor. xv., 52.

Epistola ad Galatas. Quæ enim sequuntur verba: D *Fructus autem operis spiritus, est carnis salus, licet non ipsas Apostoli voces Galat. v. 22, exhibeant, sensum tamen exprimunt, in quem easdem explicat auctor noster cap. præced., n. 1. Frustra igitur ad participium, dicunt, revocanda esse vult Grabius, quæ paulo post sequuntur, Apostoli verba: Si igitur videre in carne, etc., quæ illuc male translocata esse contendit. Neque enim ea ab illo loco auoveri sinunt quod mox sequitur: Non utique substantiam, etc., ut alia laceam.*

(63) *In agnitionem.* Sic Græca exemplaria. Sed Vulgata Latina addit, *Dei*.

(64) *Ignorantia.* Ita omnes mss. Sed editi. Eras., Gallæ. et Feuard. perperam, *ignorans*.

(65) *Caligine a visione.* In Clarom. recentior manus scripsit, *et ignis visionis*.

(66) *Qui aridam curavit manum.* Intellige, ut re-

ete notat Grab., *cujus arida manus curata est.*

(67) *Hoc quidem ... hoc autem.* Græco more pro, *modo quidem, modo autem.*

(68) *Et in semel.* Pro *simul*; al., *et semel*.

(69) *Incorruptela circumdat plasma suum.* Ita Clarom. ubi tamen suo vitiose scriptum. Cæteri, *incorruptelam circumdat plasmati suo*.

(70) *Summi sacerdotis.* *Archisynagogum, principem Synagogæ*, vel simpliciter *principem* dicunt evangelistæ, non summum sacerdotem.

(71) *Apprehendit.* Quæ a Christo gesta dictaque sunt, dum puellam et adolescentem suscitavit a mortuis, simul commiscet Irenæus.

(72) *Dari.* Sic Clarom. juxta edita N. Testam. exemplaria. Alii, *dare*.

(73) *Dimittite.* Eum perperam addunt Eras., Gall. et Feuard.

mentis sunt, audient vocem Filii hominis, et exient, qui bona fecerunt, in resurrectionem viæ : et qui mala operati sunt (74), in resurrectionem iudicii 61. »

2. Μάταιοι οὖν (75) 2. Vanī igitur et vere βνωσ καὶ θθλιοι, οἱ τὰ infelices, qui sic mani- οὕτως ἐκδηλα καὶ φανερά festa et clara nolunt μὴ θέλοντες συνορᾶν, ἀλ- conspicere, sed fugiunt λά φεύγοντες τὸ φῶς τῆς lumen veritatis, secundum tragicum Œdipodem (76) semetipsos excu- τραγικὸν Οἰδίποδα ἐαυ- cantes. Et quemadmo- τοὺς τυφλώττοντες. Καὶ dum in palæstra insueti ὡσπερ ἀπάλοιστροι προσ- concertantes aliis, unam φιλονεικοῦντες ἑτέρους, quamlibet partem corpo- ἐν τι μέρος τοῦ σώματος ἀπρὲ κρατήσαντες, δι' eiusdem, οὐ κρατοῦσι, κίπτουσι, καὶ πύκτοντες delinent, cadent (77), et εὐονται νικᾶν, διὰ τὸ φιλε- risu cadentes putant se vin- ριστικῶς ἔχεσθαι ἐκείνου, cere, eo quod conten- οὐ τὴν ἀρχὴν ἐδράξαντο tiōse teneant illud quod μέλους, πρὸς δὲ τὸ πε- primum apprehenderant πινωμένα καταγέλαστοι membrum, super hoc γίνονται· οὕτω γὰρ καὶ autem, quod ceciderunt, αἵρετικὰ τὸ· « Σάρξ καὶ et derisui (78) habentur: sic autem et hæretici : αἷμα βασιλείαν Θεοῦ κλη- « Caro et sanguis (79) ρονομήσαι οὐ δύναται, » regnum Dei possidere δὺο λέξεις ἄφαντες ἀπὸ non possunt 62, » duas Παύλου, οὕτε τοῦ ἀπο- dictiones tollentes a Pau- στόλου καταίδον οὕτε τὴν lo, neque sensum Apo- δύναμιν τῶν λεγομένων stoli perspexerunt, ne- προερουήσαντες, ψιλὰς que virtutem dictionum δὲ ἑαυτοῖς μόνον τὰς λέ- scrutati sunt; nude au- ξεις ἀπαρτίζοντες, περι- tem ipsas dictiones te- ἀπὸ τὰς ἀποθνῆσκουσι, τὴν nentes, circa eas moriun- ἀπασαν οἰκονομίαν, τὸ tur, universam disposit- ὅσον ἐφ' ἑαυτοῖς, ἀνατρέ- tionem Dei, quantum in ποντες τοῦ Θεοῦ. ipais est, evertentes.

3. Sic enim (80) proprie de carne hoc dictum dicent, et non de carnalibus operationibus, quemadmodum demonstravimus, ipsum sibi contraria Apostolum dicentem ostendentes (81). Ait enim etiam in eadem Epistola demonstrative de carne sic dicens: « Oportet enim corruptibile hoc induere incorruptelam, et mortale hoc induere immortalitatem. Cum autem mortale hoc induerit immortalitatem, tunc fiet sermo qui scriptus est: Absorpta est mors in victoria. Ubi est, mors, aculeus tuus? Ubi est, mors, victoria tua 63? » Hæc autem juste dicentur tunc, quando mortalis hæc et corruptibilis caro, circa quam et mors est, quæ et quodam dominio mortis pressa est, in vitam conscendens, induerit incorruptelam et immortalitatem. Tunc enim vere erit victa mors, quando ea quæ continetur ab ea caro, exierit de dominio eius. Et rursus ad Philippenses ait: « Nostra autem conversatio in cælis est, unde et Salvatorem expectamus Dominum Jesum, qui transfigurabit (82) corpus humilitatis nostræ conforme corpori (83) gloriæ suæ, ita ut possit secundum operationem virtutis suæ 64 (84). » Quod igitur est humilitatis corpus, quod transfigurabit Dominus conformatum corpori gloriæ suæ? Manifestam est quoniam corpus quod est caro, quod 85 et humiliatur (85) cadens in terram.

Μετασχηματισμός (86) δὲ Transfiguratio autem αὐτῆς, ὅτι θνητὴ καὶ ejus, quoniam cum sit φθαρτὴ οὐσα, ἀθάνατος mortalis et corruptibili- καὶ ἀφθαρτος γίνεται, lia, immortalis fit et in- οὐκ ἐξ ἑἰσας ὑποστάσεως, corruptibilis; non secun- ἀλλὰ κατὰ τὴν τοῦ Κυ- dum propriam substanti- ρίου ἐνέργειαν, τὸ δύνα- am, sed secundum De- σθαι αὐτὸν τῷ θνητῷ τὴν mini operationem, qui ἀθανάσιαν, καὶ τῷ φθα- potest immortalitatem, et ρτῷ περιποιησθαι τὴν corruptibili ceteram incorruptibili- ἀφθαρσίαν. Καὶ διὰ τοῦ- tatem. Et propter hoc ait τὸ φησὶν· « Ἴνα καταπο-

61 Joan. v, 28, 29. 62 I Cor. xv, 50. 63 Ibid., 53.

64 Philip. in, 20, 21.

(74) Operati sunt. Deest in Eras., Gall. et Merc. 2.
(75) Μάταιοι οὖν. Hæc iterum e Damasceni Parallelis excerpta edidit Halloixius in Vita Irenæi, pag. 496.
(76) Secundum tragicum Œdipodem, etc. Respicit ad ea quæ de Œdipode narrat nuntius apud Sophoclem, in Œdipode tyranno, his verbis:
Ἀποκρίσας γὰρ εἰμάτων χρονολόχου
Παρθένος ἀκ' αὐτῆς, αἰὼν ἐξοτέλλετο,
Ἄρας ἔπαισεν ἄφρα τῶν αὐτοῦ κέκλων,
Ἀθῶν τοιαῦθ', ὄσ' ὄνρεκ' οὐκ ἔφρουδ' ἔνιν,
Ὅθ' οἱ ἔπασχεν, ὄθ' ὄποι' ἔδρα καυιά·
Ἄλλ' ἐν σκότῳ τὸ λοιπὸν ὄς μὲν οὐκ ἔδει
Ὑφ' ὄλαθ', ὄς δ' ἔχρηξεν οὐ γροκολατο.
Nam cum avulsisset a vestibulis aureas
Fidulas, quibus illa ornata erat,
Tollens ipse sibi oculos eruere cepit,
Hæc dicens, se non amplius intueri illam (matrem)
[posses,
Neque mala sua, nec scelera quæ perpetrasset:
Sed in tenebris deinceps agentem, neque quos fas
[non fuerat
Visurum esse, neque quos necesse foret agniturum.
(77) Cadent. Editi., cadunt.

(78) Derisui. In Feuard. marg. et Voss., desidi.
(79) Caro et sanguis. Supple ex Græco, illud (eccliesiasticum dictum), caro et sanguis.
(80) Sic enim. Ita Clarom. et Voss. mehus quam ceteri, si enim.
(81) Contraria ... ostendentes. Eras., Gall. et Feuardent., contrarium ... ostendit.
(82) Transfigurabit. Sic omnes Claromont. Ceteri omnes nos. cum Eras. et Gall. habent, transfigurat. Jam quidem Feuard. mutaverat transfigurabit, sed solius Apostoli auctoritate, ut ipse fatetur.
(83) Conforme corpori. Clarom. et Voss. cum versione Italica, conforme corporis. Sed cum paulo post iterum legatur in omnibus codd. conformatum corpori, sic et hic corpori legendum puto.
(84) Ita ut possit secundum operationem virtutis suæ. Hæc neque cum Græco Apostoli textu, neque cum Italica versione, neque cum Vulgata Latina consentiunt.
(85) Quæ et humiliatur. Voss. et Græb., quæ pro quod.
(86) Μετασχηματισμός. Hæc rursus ex Damasceni Parallelis edidit Halloixius in Vita Irenæi, pag. 495.

Θῆ τὸ θνητὸν ὑπὸ τῆς ζωῆς. Ὁ δὲ καταργασάμενος ἡμᾶς εἰς αὐτὸ τοῦτο Θεός, ὁ καὶ τοὺς ἡμῖν ἀρραβῶνα τοῦ πνεύματος ἰφανέρωτα περὶ τῆς σαρκὸς ταῦτα λέγων οὕτως γὰρ ἡ ψυχὴ θνητὸν, οὕτως τὸ πνεῦμα. Καταπνέεται γὰρ τὸ θνητὸν ὑπὸ τῆς ζωῆς, ὅτι μῆκετι (88) σὰρξ νεκρά, ἀλλὰ ζῶσα, καὶ ἀφάρτος μένει, ὁμοῦσα τὸν εἰς αὐτὸ τοῦτο καταργασάμενον ἡμᾶς Θεόν.

Ut ergo in hoc perficiamur, bene Corinthiis ait : « Glorificate Deum in corpore vestro ⁴⁵. » Deus incorruptibilitatis est effector.

4. Quoniam autem non de alio quodam corpore, sed de corpore carnis dicit hæc, manifeste et indubitate, et sine ulla ambiguitate Corinthiis ait : « Semper mortificationem Jesu in corpore nostro circumferentes, ut vita Jesu Christi in corpore nostro manifestetur. Semper enim qui vivimus, in mortem tradimur per Jesum, ut et vita Jesu manifestetur in carne mortali nostra ⁴⁷. » Et quoniam spiritus complectitur carnem, in eadem Epistola ait : « Quoniam estis epistola Christi, ministrata a nobis, inscripta non atramento, sed Spiritu Dei vivi, non in tabulis lapideis, sed in tabulis cordis carnalibus ⁴⁸. » Si ergo nunc corda carnalia capacia Spiritus sunt; quid mirum si in resurrectione eam, quæ a Spiritu datur, capiunt vitam? De qua resurrectione Apostolus in ea, quæ est ad Philippenses, ait : « Conformis mortis (90) ejus, si quo modo occurrat ad resurrectionem, quæ est a mortuis ⁴⁹. » In qua igitur alia mortali carne intelligi potest vita manifestari (91), nisi in hac substantia, quæ et mortificatur propter eam, quæ est ad Deum,

in secunda ad Corinthios : « Ut absorbeat mortale a vita. Qui autem perficit nos in hoc ipsum, Deus, qui dedit nobis plenus spiritus ⁴⁶; » manifestissime hoc de carne dicens : nec enim anima mortalis (86^a), neque spiritus. Absorbetur autem mortale a vita (87), quando et caro jam non mortua (89), sed viva et incorrupta perseveraverit, hymnum dicens Deo, qui

in hoc ipsum perficit nos.

A confessionem? Quemadmodum ipse dixit : « Si secundum hominem cum bestiis Ephesi pugnavi, quid mihi prodest, si mortui non resurgunt ⁵⁰? Si enim mortui non resurgunt (92), neque Christus resurrexit; si autem Christus non resurrexit, inanis est prædicatio nostra, inanis est et fides vestra. Invenimur autem et falsi testes Dei, quoniam testificamur (93), quod suscitavit Christum, quem non suscitavit. Si enim mortui non resurgunt, neque Christus resurrexit. Si autem Christus non resurrexit, inanis est fides vestra : quoniam adhuc estis in peccatis vestris. Ergo et qui dormierunt, in Christo, perierunt. Si in vita hac in Christo sperantes sumus tantum, miserabiliores omnibus sumus hominibus. Nunc autem Christus resurrexit a mortuis, primitiæ dormientium : quoniam enim per hominem mors, et per hominem resurrectio mortuorum ⁵¹. »

5. In his igitur omnibus, quemadmodum prædiximus, aut contraria sententem sibi metipsi Apostolum dicent, quantum ad illud, « Caro et sanguis regnum Dei possidere non possunt ⁵²; » aut iterum malignas et extortas cogentur omnium dictorum facere expositiones, ad transvertendam et inmutandam sententiam dictorum. Quid enim dicere habebunt sanum, si conabuntur aliter interpretari hoc quod scribit : « Oportet enim corruptibile hoc induere incorruptelam, et mortale hoc induere immortalitatem ⁵³; » et : « Ut vita Jesu manifestetur in carne mortali nostra ⁵⁴; » et reliqua omnia, in quibus Apostolus manifeste et claro resurrectionem et incorruptelam carnis prædicat? Cogentur itaque hæc tanta male interpretari, qui unum nolunt bene intelligere.

310 CAPUT XIV.

Nisi caro servanda esset, carnem ejusdem substantiam cum nostra Verbum non assumpsisset; quapropter nec per ipsum essemus reconciliati.

1. Quoniam autem non adversus ipsam substantiam carnis et sanguinis dixit Apostolus, non possidere (94) regnum Dei, ubique idem Apostolus in

⁴⁵ II Cor. v, 4, 5. ⁴⁶ I Cor. vi, 20. ⁴⁷ II Cor. iv, 10, 11. ⁴⁸ II Cor. iii, 3. ⁴⁹ Philip. iii, 10, 11. ⁵⁰ I Cor. xv, 32. ⁵¹ Ibid., 45 et seqq. ⁵² Ibid., 50. ⁵³ Ibid., 53. ⁵⁴ II Cor. iv, 11.

(86^a) *Mortalis*. Ita Fenard. in marg., Clarom., D Voss. et Grabius. Cæteri perperam, *immortalis*.

(87) *Absorbetur autem mortale a vita*. Sic solus Claromont. juxta Grabium. Reliqui corrupte: *absorbetur a mortali vita*.

(88) *Ὅτι μῆκετι*. Legit interp. δτι.

(89) *Jam non mortua*. Jam addo ex Claromont. suffragante Græco textu.

(90) *Conformis mortis*. Hic mss. omnes corrupti sunt. In Clarom. legitur, *cui honoratus mortis*; in Arund. ac Merc. 2, *cooperatus mortis*; et in Voss. pejus, *commemoratus*. Suspicio animum subit, interpretem, vel priores librarios ex vitiosa Scripturæ versione scripsisse, *cooperatus mortis*; nam ita habet vetus noster San Germanensis, et Regius D. Pauli Epistolarum codex. Huic verò spurizæ versionis occasionem dedisse videtur vox *συμμορφιζόμενος*, quam pro *συμμορφούμενος* habent quidam codices, ut Alexandrinus. Nam pro *συμμορφιζόμενος* impru-

dens quispiam male legens, vel scribens *συμμορφιζόμενος*, verterit, aut vertendi occasionem præbuerit, *cooperatus*. Quam vocem haud intelligentes (nec certe culpa eorum erat) Irenæi scribæ, tam misere deformarunt. Sic conjicio; sed quidquid sit de conjectura, vera Pauli, uno et Irenæi lectio est, *conformis*, vel *conformatus*.

(91) *Potest vita manifestari*, etc. Hæc sequentia omnia, usque ad tertiam periodum capitis sequentis, sed quoniam ab initio vocalis est, supina scribæ negligentia omissa sunt in cod. Clarom.

(92) *Resurgunt*. Resurgent in Arund. et Merc. 1.

(93) *Testificamur*. Solus Arundel. quem sequitur Grab. habet, *testificati sumus*; quam quidem veram esse D. Pauli lectionem puto. Sed cum huic repugnent alia Irenæi exemplaria, *testificamur* retinendum esse duxi.

(94) *Possidere*. Eam addunt Ottob., Arund., Merc. 2 et Grab.

Domino Jesu Christo (95) usque est carnis et sanguinis nominæ; aliquid quidem (96), uti hominem quæ statueret (etenim ipse (97) semetipsum Filium dicebat hominis); aliquid autem, uti salutem carnis nostræ confirmaret. Si enim non haberet caro salvari, nequaquam Verbum Dei caro factum esset. Et si non haberet sanguis iustorum inquiri, nequaquam sanguinem habuisset Dominus. Sed quoniam ab initio vocalis est sanguis, Deus ad Cain dixit, eam occidisset fratrem suum: «Vox sanguinis fratris tui clamat ad me⁹⁵.» Et quoniam haberet exquiri sanguis ipsorum, dixit ad eos qui circa Noe (98) erant: «Etenim vestrum sanguinem (99) animarumstrarum exquiram illum de manu omnium bestiarum.» Et iterum: «Qui effundet sanguinem hominis, pro sanguine (1) ejus effundetur⁹⁶.» Similiter autem et Dominus his, qui habebant ejus sanguinem effundere, dicebat: «Exquiretur omnis sanguis iustus, qui effunditur super terram, a sanguine Abel iusti, usque ad sanguinem Zachariæ filii Barachiz, quem occidistis inter templum et altare; etiam dico vobis, venient omnia ista super generationem istam⁹⁷.» Recapitulationem effusionis sanguinis ab initio omnium iustorum et prophetarum, in semetipsum futuram iudicans, et exquisitionem sanguinis ipsorum per semetipsum. Non autem exquiretur hoc, nisi et salvari haberet; nec in semetipsum recapitulatus esset hæc Dominus, nisi et ipse caro et sanguis secundum principalem (2) plasmationem factus fuisset, salvans in semetipso in fine illud, quod perierat in principio in Adam.

2. Si autem ob aliam quamdam dispositionem Dominus incarnatus est, et ex altera substantia carnis stultit, non ergo in semetipsum recapitulationem⁹⁵ Genes. iv, 10. ⁹⁶ Gen. ix, 5, 6. ⁹⁷ Luc. xi, 50; Matth. xxiii, 35. ⁹⁸ Coloss. i, 21, 22.

(95) *In Domino Jesu Christo.* Id est, ut recte explicat Grab., ubi de Domino Jesu Christo verba fecit.

(96) *Aliquid quidem .. aliquid autem.* Græco more pro, partim quidem... partim autem.

(97) *Ipsæ.* Hæc vox addita fuit ex Arund. et Merc. 2.

(98) *Circa Noe.* Arund., in arca Noe.

(99) *Vestrum sanguinem.* Sic Clarom. et Voss. Juxta Græcum τῶν ὄ. Cæteri omittunt vestrum.

(1) *Pro sanguine.* Sanguis pro sanguine est in Eras., Gall. et Feuard.; sed vocem sanguis merito omittunt Clarom., Voss. et Grab., quia nec in nostris τῶν ὄ editt. legitur, excepta Complutensi in qua habetur: ἀντὶ τοῦ αἵματος ἀνθρώπου, τὸ αὐτοῦ ἀρχυθήσεται. De variis hujus Scripturæ loci lectionibus consules doctissimum Cotelierium in notis ad lib. ii *Constitut. apost.*, cap. 42.

(2) *Secundum principalem.* Non spernenda doctissimi Grabii conjectura, interpretem hic et paulo post, ἀρχαίαν, primævam, male vertisse, principalem: quippe mox mentio facta primæ plasmationis.

(3) *Se hominem.* Se bene addidit Feuard. ex vet. cod., suffragantibus Clarom. et Voss., perperam vero expunxit Grab., nam de humana natura, quam assumpsit Dominus, sermo est.

(4) *Facta est successio.* Ita vetus Feuardent. cod. cui consentiunt, quoad vocem facta, Clarom. et om. Anglic. At in editi. omnib., facta successio.

A latas est se hominem (3); adhuc etiam nec caro quidem dici potest. Caro enim vere primæ plasmationis e limo facta est successio (4). Si autem ex alia substantia habere eum oportuit materiam, ab initio ex altera substantia Pater (5) operatus fuisset fieri conspersionem ejus (6). Nunc autem quod fuit, qui perierat, homo, hoc salutare factum est Verbum; per semetipsum eam, quæ esset ad eum, communionem, et exquisitionem salutis ejus efficiens. Quod autem perierat (7), sanguinem et carnem habebat. Limum enim de terra accipiens Dominus, plasmavit hominem; et propter hunc omnis dispositio adventus Domini. Habuit ergo et ipse carnem et sanguinem; non alteram quamdam, sed illam principalem Patris plasmationem in se recapitulans, exquirens id quod perierat. Et propter hoc Apostolus in Epistola quæ est ad Colossenses ait: «Et vos cum essetis aliquando alienati, et inimici cogitationi ejus (8) in operibus malis, nunc autem reconciliati (9) in corpore carnis ejus, per mortem ejus, exhibere vos sanctos, et castos, et sine crimine (10) in conspectu ejus⁹⁵. In corpore, ait, reconciliati carnis ejus; » hoc quoniam (11) justa caro reconciliavit eam carnem, quæ in peccato detinebatur, et in amicitiam adduxit Deo.

3. Si quis igitur secundum hoc alteram dicit Domini carnem a nostra carne, quoniam illa quidem non peccavit, neque inventus est dolus in anima ejus, nos autem peccatores, recte dicit. Si autem alteram substantiam carnis Domino affingit, jam non constabit (12) illi reconciliationis sermo. Reconciliatur enim illud, quod fuit aliquando in inimicitia (13). Si autem ex altera substantia carnem attulit Dominus, jam non illud reconciliatum est Deo,

(5) *Ex altera substantia Pater.* Sic Clarom., Voss. et Grab. Reliqui corrupte, ex altera substantia parte, vel partes.

(6) *Conspersionem ejus.* Conspercionem, Græcè φάσμα, pro massa dixit interpres; quomodo Vulgatus Bibliorum interp. eandem Græcam vocem reddidit I Cor. vii, ut *sitis nova conspersio.*

(7) *Perierat.* Feuard. in marg. et Clarom., peribat.

(8) *Inimici cogitationi ejus.* Alii, *inimici cogitationis ejus.* Porro vox ejus, quam hic habent omnes Irenæi codd., ex versione Italica addita videtur. Nam eam vocem neque Græcus apost. textus, neque Vulgata nostra agnoscunt; et τῆς διαβολῆς sensu, non ad Deum, sed ad ipsos Colossenses referunt, ut sensus sit: *inimici sensu vestro, seu cogitationis in operibus malis.* Observandum tamen, quod in vetustissimo nostro cod. San-Germanensi non τῆς διαβολῆς, ut habent omnes alii, sed τῆς διαβολῆς exaratum legitur.

(9) *Reconciliati.* Sic Italica versio. Nostra cum Græco reconciliavit.

(10) *Castos et sine crimine.* Græc., ἀμώμους καὶ ἀνεγκλήτους; quæ Vulgatus interpr. reddidit *immaculatos et irreprehensibiles.*

(11) *Hoc quoniam.* Alii, *id est, quia.*

(12) *Jam non constabit.* Feuard. in marg. et Voss., *inanis constabit.*

(13) *In inimicitia.* In addimus ex Clarom., Voss. et Merc. 2.

quod per transgressionem factum fuerat inimicum. A Nunc autem per eam, quæ est ad se, communicationem, reconciliavit Dominus hominem Deo Patri; reconcilians nos sibi per corpus carnis suæ, et sanguine suo redimens nos, quemadmodum Apostolus Ephesiis ait: « In quo habuimus redemptionem per sanguinem ejus, remissionem peccatorum ⁹⁹. » Et rursus eisdem: « Vos, inquit, qui aliquando eratis longe, facti estis juxta, in sanguine Christi ⁹⁹. » Et iterum: « Inimicitias in carne sua, legem præceptorum decretis evacuans ⁹⁹. » Et in omni autem Epistola manifeste testificatur Apostolus, quoniam **311** per carnem Domini nostri et sanguinem ejus nos salvati sumus.

4. Si igitur caro et sanguis sunt, quæ faciunt nobis vitam, non proprie de carne dictum est et sanguine, non posse ea possidere regnum Dei; sed de prædictis carnalibus actibus, qui ad peccatum transvertentes hominem, privant eum vita. Et propter hoc in Epistola quæ est ad Romanos ait: « Non ergo regnet peccatum in corpore mortali vestro ad obediendum ei; neque exhibeatis membra vestra arma injustitiæ peccato; sed exhibete vosmetipsos Deo, velut a mortuis viventes, et membra vestra arma justitiæ Deo ⁹⁹. » Quibus igitur membris serviebamus peccato, et fructificabamus morti, iisdem ipsa membris servire nos vult justitiæ, ut fructificemus vitæ ⁹⁹. Memor igitur, dilectissime, quoniam carne Domini nostri redemptus es, et sanguine ejus redhibitus, et tenens caput, ex quo universum corpus » Ecclesiæ « compaginatam augetur ⁹⁹, » hoc est, carnalem adventum Filii Dei, et Deum confitens, et hominem ejus (14) firmiter excipiens, utens etiam his ostensionibus, quæ sunt ex Scripturis, facile evertis, quemadmodum demonstravimus, omnes eas, quæ postea afflictæ sunt, hæreticorum sententias.

CAPUT XV.

Testimoniis Isaiaæ et Ezechielis probat resurrectionem, eumdemque Deum nos resuscitaturum esse, qui creavit.

1. Quoniam autem is qui ab initio condidit hominem, post resolutionem ejus in terram promisit ei secundam generationem, Isaia quidem sic ait: « Resurgent mortui, et surgent qui in monumentis (15), et lætabuntur qui sunt in terra. Ros enim

⁹⁹ Ephes. 1, 7. ⁹⁹ Ibid., 11, 13. ⁹⁹ Ibid., 14, 15. ⁹⁹ Coloss. 11, 19. ⁹⁹ Isa. xxvi, 19. ⁹⁹ Isa. Lxvi, 13, et seqq. ⁹⁹ Isa. Lxv, 22.

(14) *Hominem ejus.* Sic Feuard. in marg., Claromont. et Voss., melius quam alii, *hominem eum.*

(15) *Monumentis.* Sunt, quod addunt editi., expuncti auctoritate Claromont. et Voss., quia nec in LXX exprimitur, licet subintelligatur.

(16) *Ezechiel autem sic.* Editi. addunt *ait ante sic.*

(17) *Eduxit.* Ita cod. Voss. et Grab. juxta LXX, *ἔδηξαγε.* Cæteri, *duxit.*

(18) *In circuitum in gyro.* Eras., Gallas., Arundel. et Merc., omisiss in *circuitum*, habent in *gyro.*

qui a te est, sanitas est eis ⁹⁹. » Et iterum: « Ego vos advocabo, et in Jerusalem advocabimini, et vobis debitis, et gratulabitur cor vestrum, et ossa vestra quasi herba orientur, et cognoscetur manus Domini his qui colunt eum ⁹⁹. » Et Ezechiel autem sic (16): « Et facta est super me manus Domini, et eduxit (17) me in spiritu Dominus, et posuit me in medio campi, et hic erat plenus ossibus, et circumduxit me super ea in circuitum in gyro (18), et ecce multa super faciem campi arida valde. Et dixit ad me: Fili hominis, si vivunt ossa hæc? Et dixi: Domine, tu scis, qui fecisti (19) hæc. Et dixit ad me: Prophetare super ossa hæc, et dices eis: Ossa arida, audite sermonem Domini. Hæc dicit Dominus ossibus his: Ecce ego superduco super vos spiritum vitæ, et dabo super vos nervos, et reduco super vos carnem, et extendam super vos cutem, et dabo spiritum meum in vos, et vivetis, et cognoscetis quia ego sum Dominus. Et prophetavi, sicut præcepit mihi Dominus. Et factum est cum prophetarem, et ecce terræ motus, et adducebantur ossa unumquodque ad compaginem suam; et vidi, et ecce super ea (20) nervi et carnes nascebantur, et ascendebant super ea cutes desuper, et spiritus non erat in eis. Et dixit ad me: Ad spiritum propheta, filii hominis, et dic spiritui: Hæc dicit Dominus: A quatuor spiritibus veni, et insuffla in mortuos istos, et vivant. Et prophetavi, quemadmodum præcepit mihi Dominus, et intravit in eos spiritus, et vixerunt, et steterunt supra pedes suos collectio multa valde ⁹⁹. » Et rursus ipse ait: « Hæc dicit Dominus: Ecce ego aperiam monumenta vestra, et educam vos de monumentis vestris, et inducam vos in terram Israel, et cognoscetis quia ego sum Dominus, cum aperiam ego sepulcra vestra, ut reducam (21) de sepulcris populum meum, et dabo spiritum meum in vos, et vivetis, et ponam vos in terram vestram, et cognoscetis quia ego Dominus (22). Locutus sum, et faciam, dicit (23) Dominus ⁹⁹. » Demiurgo itaque et hic vivificante corpora nostra (24) mortua, quemadmodum videre adest, et resurrectionem eis repromittente, et de sepulcris et monumentis suscitationem, et incorruptelam donante: « Secundum enim lignum vitæ, ait, dies ipsorum erunt ⁹⁹; » hic solus Deus ostenditur, qui hæc facit, et ipse bonus Pater, benigne vitam donans his, qui ex se non habeant vitam.

(19) *Qui fecisti.* Has voces non agnoscunt nostri *ἔδηξα* *U* codd.

(20) *Super ea.* Clarom., Voss. et Merc. 1, *super eam.* Sed repugnant LXX.

(21) *Ut reducam.* Ita Clarom., Arund., Merc. 2 et Grab. juxta LXX, cæteri, *et reducam.*

(22) *Quia ego Dominus.* Clarom., quoniam ego sum Dominus.

(23) *Dicit.* Al., *dixit.*

(24) *Corpora nostra.* Sic Clarom. et Arund.; alii, *vestra.*

2. Et propter hoc manifestissime Dominus ostendit se, et Patrem quidem suis discipulis; ne scilicet quærerent alterum Deum, præter eum qui plasmaverit hominem, et afflatum vitæ donaverit ei; neque in tantam insaniam procederent, uti super Demiurgum alterum affingerent Patrem. Et ideo reliquos quidem omnes, quibuscunque propter transgressionem eorum eveniebant languores, curabat sermone; quibus et dicebat: « Ecce sanus factus es, jam noli peccare, ne quid tibi deterius fiat ⁷⁶; » manifestans quoniam propter inobedientiæ peccatum subsequuti sunt languores hominibus. Ei autem qui cæcus fuerat a nativitate, jam non per sermonem, sed per operationem præstitit visum; non vane, neque prout evenit hoc faciens, sed ut ostenderet manum Dei, eam quæ ab initio plasmavit hominem. Et propterea interrogantibus eum discipulis, qua ex causa cæcus natus esset, utrumne sua, an parentum culpa? ait: « Nec hic peccavit, neque parentes eius, sed ut manifestentur (25) opera Dei in ipso ⁷¹. » Opera autem Dei plasmatio est hominis. Hanc enim (26) per operationem (27) fecit, quemadmodum Scriptura ait: « Et sumpsit Dominus limum de terra, et plasmavit hominem ⁷². » Quapropter et Dominus expuit in terram, et **312** fecit lutum, et superlinivit illud oculis; ostendens antiquam plasmationem quemadmodum facta est, et manum Dei manifestans his qui intelligere possint (28), per quam e limo plasmatus est homo. Quod enim in ventre plasmare (29) prætermisit artifex Verbum, hoc in manifesto adimplevit; uti manifestarentur opera Dei in ipso, nec jam alteram requireremus manum, per quam plasmatus est homo, neque alterum Patrem; scientes quoniam quæ plasmavit nos initio, et plasmavit in ventre manus Dei, hæc in novissimis temporibus perditos exquisivit nos, suam lucrificans, et super humeros assumens ovem perditam, et cum gratulatione in cohortem restituens vitæ.

3. Quoniam autem (30) in ventre plasmavit nos Verbum Dei, ait Jeremiæ: « Priusquam plasmarem te in utero, novi te, et priusquam exires (31) de vulva, sanctificavi te, et prophetam in gentibus posui te ⁷³ (32). Sed et Paulus similiter ait: « Quando autem complacuit ei, qui me segregavit ex utero

A matris meæ, uti evangelizarem eum in gentibus ⁷⁴. » Cum ergo in ventre a Verbo plasmemur, idipsum Verbum ei, qui a nativitate cæcus fuerat, formavit visionem; eum, qui in abscondito plasmator noster est, in manifesto ostendens, quoniam ipsum Verbum manifestatum hominibus factum fuerat; et antiquam plasmationem Adæ disserens, et quomodo factus est, et per quam plasmatus est manum, ex parte totum ostendens. Qui enim visionem formavit Dominus, hic est qui universum hominem formavit (33), voluntati Patris deserviens. Et quoniam in illa plasmatione, quæ secundum Adam fuit (34), in transgressione factus homo (35) indigebat lavacro regenerationis; postquam linivit lutum super oculos ejus, dixit ei: « Vade in Siloam, et lavare ⁷⁵; » simul et plasmationem, et eam quæ est per lavacrum regenerationem restituens ei. Et propter hoc lotus venit videns, ut et suum cognosceret plasmatorem, et disceret homo eum qui donavit ei vitam.

4. Excidunt itaque et hi qui a Valentino sunt, dicentes, non ex hac terra plasmatum esse hominem, sed a fluida materia et effusa. Ex qua enim terra Dominus (36) ei formavit oculos, ex hac manifestum est quoniam et ab initio plasmatus est homo. Non enim consequens erat, aliunde quidem oculos, aliunde autem reliquum corpus plasmatum esse: quemadmodum nec consequens est, alterum quidem corpus, alterum vero plasmasse oculos. Sed idem ipse qui ab initio plasmavit Adam, cum quo et loquebatur Pater: « Faciamus hominem secundum imaginem et similitudinem nostram ⁷⁶; » in novissimis temporibus semetipsum manifestans hominibus, ei qui ab Adam cæcus erat, formavit visionem. Et propter hoc Scriptura significans quod futurum erat, ait, abscondito Adam propter inobedientiam, Dominum venisse vespere ad eum, et evocasse eum, et dixisse ei: « Ubi es ⁷⁷? » Hoc est, quoniam in novissimis temporibus idipsum venit Verbum Dei advocare hominem, commemorans eum (37) opera sua, in quibus degens absconditus fuerat Domino. Quemadmodum enim tunc ad Adam vespere locutus est exquirens illum Deus; sic in novissimis temporibus per eandem vocem visitavit D exquirens genus ejus.

⁷⁶ Joan. v, 14.

⁷¹ Joan. ix, 3.

⁷² Gen. ii, 7.

⁷³ Jerem. i, 5.

⁷⁴ Galat. i, 15, 16.

⁷⁵ Joan. ix, 7.

⁷⁶ Genes. i, 26. ⁷⁷ Genes. iii, 9.

(25) Manifestentur. Eras. et Gallas., manifestantur.

(26) Hanc enim. Scil. plasmationem.

(27) Per operationem. Sic Clarom., Voss. et Grab., cæteri male omittunt per.

(28) Manifestans ... possint. Al., ostendens possunt.

(29) Quod enim in ventre plasmare. Ita recte Claromont. et vet. Feuard. cod. cum edit. Oxon. In reliquis exemplaribus perperam: quod enim in veteri plasmate, vel, invenit replasmare. Nam de oculis sermo est, quibus ab utero matris orbatu fuerat cæcus natus; quos proinde in ventre plasmare prætermiserat artifex Verbum; quod et sequentia satis declarant.

(30) Quoniam autem. Al., qui autem.

(31) Exires. Edit., progredieris.

(32) Posui te. Eras., Gallas. et Feuard., dedi te.

(33) Formavit. Edit., plasmavit.

(34) Secundum Adam fuit. Ita Feuard. in marg., Clarom. et Voss.; alii male, secundum hominem fuit.

(35) Factus homo. Eras., Gallas. et Feuard. perperam, factus est homo.

(36) Dominus. Ita Clarom. et Voss. et Grab., melius quam alii, Deus; quia de Jesu Christo hic agitur.

(37) Recommemorans eum. (Id est, in mentem ei revocans.) Ita Clarom. melius quam alii, commemorans in eo.

CAPUT XVI.

Cum in terram corpora nostra revertantur, sequitur ea inde substantiam habere. Item Verbi adventu clarior in nobis imago Dei apparuit.

1. Et quoniam ex hac quæ secundum nos est terra, plasmatio fuit Adæ, Scriptura dicit dixisse Deum ei : « In sudore vultus tui manducabis panem tuum, quoadusque convertaris in terram, ex qua sumptus es ⁷⁹. » Si igitur in aliquam alteram terram revertantur post mortem corpora nostra, consequens est ea inde et substantiam habere. Si vero in hanc ipsam, manifestum est, quoniam, et ex hac plasma eis factum est (38); quomodo et Dominus fecit manifestum, ex hac eadem oculos (39) formans. Et manu itaque vere liquido (40) ostensa Dei, per quam plasmatus est quidem Adam, plasmati autem sumus et nos; et cum sit unus et idem Pater, cujus vox ab initio usque ad finem adest plasmati suo; et substantia plasmatis nostri per Evangelium ostensa manifeste (41), jam non oportet querere alium Patrem præter hunc; neque aliam substantiam plasmationis nostræ, præter prædictam et ostensam a Domino; neque alteram manum Dei præter hanc, quæ ab initio usque in finem format nos, et coaptat in vitam, et adest plasmati suo, et perficit illud secundum imaginem et similitudinem Dei (42).

2. Tunc autem hoc Verbum ostensum est, quando homo Verbum Dei factum est, semetipsum homini, et hominem sibi metipso assimilans, ut per eam quæ est ad Filium similitudinem, **313** pretiosus homo fiat Patri.

Ἐν τοῖς πρόσθεν χρόνοις (43) ἐλέγετο μὲν κατ' εἰκόνα Θεοῦ γεγενῆσθαι τὸν ἄνθρωπον, οὐκ ἐδείκνυτο δὲ. Ἔτι γὰρ ἀόρατος ἦν ὁ Λόγος, οὐ κατ' εἰκόνα δὲ ἄνθρωπος ἐγεγόνει. Διὰ τοῦτο δὴ καὶ τὴν ὁμοίωσιν ῥᾶδίως ἀπέβαλεν. Ὁ-

In præteritis enim temporibus, dicebatur quidem secundum imaginem Dei factum esse hominem, non autem ostendebatur. Adhuc enim invisibile erat Verbum, cujus secundum imaginem homo factus fuerat

⁷⁹ Genes. iii, 19. ⁷⁸ Philip. ii.

(38) *Plasma eis factum est.* Ita Clarom.; cæteri omnes: *plasmatio ei facta est*; vitiose quidem quoad vocem *ei*; de corporibus enim, non de Adamo sermo est.

(39) *Oculos.* Ei perperam additum a Feuarent. expruxi auctoritate Eras., Gallas., Clarom., Arund. et Merc. 2.

(40) *Vere liquido.* Sic Claromont., Voss. et Grab. Cætera exemplaria corrupta sunt: nam pro *vere liquido* Eras. et Gallas. editt. habent, *reliqua*; Merc. 2 codd., *reliqua vel*; ms. Arund., *reliqua vere*; denique Feuard. edit., *reliqua vere aliquando.*

(41) *Substantia ... ostensa manifeste.* Sic iterum Clarom. In Voss. et Grab., *substantia ... ostensa est manifeste*: ubi male additum verbum est. Cæteri pejus, *substantiam ... ostendens manifeste.*

(42) *Similitudinem Dei.* Eras., Gallas. et Feuard. vitiose, et repugnantibus omnibus fere mss., *similitudinem suam Dei.*

Α πότε δὲ σὰρξ ἐγένετο ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ, τὰ ἀμφοτέρω ἐπεκύρωσε· καὶ γὰρ (καὶ) τὴν εἰκόνα ἐδείξεν ἀληθῶς, αὐτὸς τοῦτο γενόμενος, ὅπερ ἦν ἡ εἰκὼν αὐτοῦ· καὶ τὴν ὁμοίωσιν βεβαίως κατέστησε, συναξομούσας τὸν ἄνθρωπον τῷ ἀόρατῷ Πατρὶ. consimilem faciens hominem invisibili Patri per visibile Verbum.

3. Et non solum autem per ea quæ prædicta sunt, et Patrem, et semetipsum manifestavit Dominus, sed etiam per ipsam passionem. Dissolvens enim eam, quæ ab initio in ligno facta fuerat, hominis inobedientiam, « obediens factus est usque ad mortem, mortem autem crucis ⁷⁹; » eam quæ in ligno facta fuerat inobedientiam, per eam quæ in ligno fuerat obedientiam sanans. Non autem per eandem venisset exsolvere eam, quæ fuerat erga plasmatores nostrum inobedientiam, si alterum annuntiabat Patrem. Quoniam autem per hæc, per quæ non audivimus Deum (47), et non credidimus ejus verbo, per hæc eadem obedientiam introduxit, et eam quæ esset erga verbum ejus assensionem (48), per quæ (49) manifeste ipsum ostendit Deum, quem ἐν μὲν γὰρ τῷ πρώτῳ (50) in primo quidem Adam offendimus, non facientes ejus præceptum; in secundo autem Adam reconciliati sumus, obediens usque ad mortem facti. Neque enim alteri cuiquam eramus debitores, sed illi, cujus et præceptum transgressi fueramus ab initio.

CAPUT XVII.

Deus et Dominus, Pater et creator universorum,

(43) Ἐν τοῖς πρόσθεν χρόνοις. Hæc ex Damasceni *Parallelis* vulgavit Halloixius in *Vita Irenæi*, pag. 480.

(44) *Factus fuerat.* Factus deest in Eras. et Gallas.

(45) *Veram.* In Græco *vere.*

(46) *Firmans.* Græc., *firmiter.*

(47) *Audivimus Deum.* Sic vetus Feuard. cod., Voss. et Claromont.; cæteri, *obedivimus Deo.*

(48) *Assensionem.* Eras., Gallas., Feuard., Arundel. et Merc. 2 perperam, *ostensionem.*

(49) *Per quæ.* Feuard. in marg. et Voss., per quem. Mallem *perquam*, una voce. At *per quæ*, saltem accipias necesse est pro *per hæc*, ne suspensus maneat sensus.

(50) Ἐν μὲν γὰρ τῷ πρώτῳ. Ultima hujus et prima sequentis capitis verba iterum e Damasceni *Parallelis* eruit modo laudatus Halloixius.

unicus et solus est, qui nos in Christo dilexit, præcepta dedit, et remisit nobis peccata: cujus Filium et Verbum sese Christus probavit, cum peccata condonaret.

1. Ἐστὶ δὲ ὁθεὸς ὁ Ἀγ- 1. Est autem hic De-
μουργός, ὁ κατὰ μὲν τὴν μιulusus, qui secundum
ἀγάπην Πατρὸς, κατὰ δὲ dilectionem quidem, Pa-
τὴν δύναμιν Κύριος, κατὰ ter est; secundum au-
δὲ τὴν σοφίαν ποιητὴς καὶ tem virtutem, Dominus;
κλάστης ἡμῶν. secundum autem sapientiam,

factor et plasmator noster: cujus et præceptum transgredientes, inimici facti sumus ejus. Et propter hoc in novissimis temporibus, in amicitiam restituit nos Dominus per suam incarnationem, « mediator Dei et hominum » factus; propitiatus quidem pro nobis Patrem, in quem peccaveramus, et nostram inobedientiam per suam obedientiam consolatus; nobis autem donans eam, quæ est ad factorem nostrum, conversationem et subjectionem. Quapropter et in oratione dicere nos docuit: « Et remitte nobis debita nostra »; utique quoniam hic est Pater noster, cujus eramus debitorum, transgressi ejus præceptum. Quis autem est hic? Utrumne incognitus aliquis, et nulli nunquam (51) præceptum dans Pater? An vero qui a Scripturis prædicatur Deus, cui et debitores eramus, transgressi ejus præceptum? Datum est autem præceptum homini per Verbum: « Audivit enim Adam, ait, vocem Domini Dei »; Bene igitur Verbum ejus ad hominem dicit: « Remittuntur tibi peccata »; idem ille, in quem peccaveramus in initio, remissionem peccatorum in fine donans. Aut si alterius quidem transgressi sumus præceptum, alius autem erat qui dixit: « Remittuntur tibi peccata tua; » neque bonus, neque verax, neque justus est hujusmodi. Quomodo enim bonus, qui non ex suis donat? Aut quomodo justus, qui aliena rapit? Quomodo autem vere (52) remissa sunt peccata, nisi ille ipse, in quem peccavimus, donavit remissionem, « per viscera misericordiae Dei nostri, in quibus visitavit nos » per Filium suum?

2. Quapropter et curato paralytico, « Videntes, inquit, populi clarificaverunt Deum, qui dedit potestatem talem hominibus ». Quem igitur Deum clarificaverunt circumstantes populi? Nunquidnam

A ab hæreticis inventum, incognitum Patrem? Et quomodo eum, qui initio tunc (53) non cognoscebatur ab eis, glorificabant? Manifestum est ergo, quoniam eum, qui a lege et 314 prophetis (54) prædicatus est Deus, glorificabant Israelitæ, qui et est Pater Domini nostri: et propter hoc docebat homines in sensu (55) per ea signa, quæ faciebat, dare gloriam Deo. Si autem ab altero quidem Patre ipse venisset, alterum autem Patrem glorificabant homines videntes ejus virtutes; ingratos eos in eum Patrem, qui miserat curationem, efficiebat. Sed quoniam ab eo, qui est (56) Deus, unigenitus Filius venerat ad salutem hominum, et incredulos per eas quas faciebat virtutes, provocabat dare gloriam Patri; et non recipientibus adventum Filii ejus, et propter hoc non credentibus, quæ ab eo fiebat remissioni, Pharisæis dicebat: « Ut sciatis quoniam potestatem habet Filius hominis remittere peccata »; et hoc cum dixisset, jussit paralyticum hominem tollere grabatum, super quem jacebat (57), et ire in domum suam: per hoc quod efficit (58), confundens incredulos, et significans quoniam ipse est vox Dei, per quam accepit homo præcepta, quæ supergressus est, et factus est peccator; ex peccatis enim paralytia subsecuta est.

3. Peccata igitur remittens, hominem quidem curavit, semetipsum autem manifeste ostendit quis esset. Si enim nemo potest remittere peccata, nisi solus Deus; remittebat autem hæc Dominus, et curabat homines: manifestum, quoniam ipse erat Verbum Dei, Filius hominis factus, a Patre potestatem remissionis peccatorum accipiens, quoniam homo, et quoniam Deus (59): ut quomodo (60) homo compassus est nobis, tanquam Deus miseretur nostri, et remittat nobis debita nostra, quæ factori nostro debemus Deo. Et propter hoc David prædixit: « Beati quorum remissæ sunt iniquitates, et quorum tecta sunt peccata. Beatus homo, cui non imputavit Dominus peccatum », eam, quæ per adventum ejus est, remissionem præmonstrans, per quam « delevit chirographum » debiti nostri (61), « et affixit illud cruci »: uti quemadmodum per lignum facti sumus debitores Deo, per lignum accipiamus nostri debiti remissionem.

4. Hoc et per alios quidem multos, jam autem et

⁵⁰ I Tim. II, 5. ⁵¹ Matth. VI, 12. ⁵² Gen. III, 8, 10. ⁵³ Matth. IX, 2. ⁵⁴ Luc. I, 78. ⁵⁵ Matth. IX, 8. ⁵⁶ Matth. IX, 6. ⁵⁷ Psal. XXXI, 1, 2. ⁵⁸ Coloss. II, 14.

(51) *Nulli nunquam.* In Arund., *nulli, inquam,* quæ recentioris cujuspiam emendatio esse videtur, cui displicuit duplex negatio, Græcorum more.

(52) *Verè.* Eras., Gallas. et Feuard., *recte,* quod minus placet.

(53) *Initio tunc.* Ita Clarom.; in Voss., *initio tum;* in vet. Feuard. cod., *initio tamen;* in reliquis, *in totum.*

(54) *A lege et prophetis.* Sic omnes fere mss. At Eras., Gallas. et Feuard., *in lege a prophetis.*

(55) *In sensu.* Id est, ut recte explicat Grab., *sensibiliter, manifeste, etc.*

(56) *Qui est.* Ita vetus Feuard. cod., Clarom. et Voss. Alii perperam, *a quo;* Feuard. vero pro more,

haud certe probando, utramque lectionem jungens, cæteris pejus scripsit: *qui est, a quo.*

(57) *Super quem jacebat.* Unicam vocem *sumum,* loco istarum, habent Merc. 2 codd.

(58) *Per hoc quod efficit.* Sic Clarom. et Voss., quibus quoad vocem *quod* consentiunt Arundel. et Merc. 1. Alii male, *propter hoc quidem efficit.*

(59) *Quoniam homo, et quoniam Deus.* Alii, *quomodo homo, et quomodo Deus.*

(60) *Ut quomodo.* Eras., Gallas. et Feuard., *et quomodo.*

(61) *Debiti nostri.* Sic Clarom., Arundel. et vetus Feuard. cod. Cæteri perperam *debita nostra.*

per Eliseum prophetam significanter ostentum est. Cum enim hi, qui cum illo erant, prophetae (62) coinciderent ligna ad fabricationem tabernaculi, et ferrum excussum de securi cecidisset in Jordanem, et non inveniretur ab ipsis, veniens autem Eliseus in ipsam locum, cum didicisset quid esset factum, lignum in aquam misit; hoc autem cum fecisset, supernatavit ferrum securis, et de superficie aquæ snmpserunt illud, qui ante amiserant ⁹⁰ :

δι' ἔργου (63) ἔδειξεν ὁ προφήτης, ὅτι τὸν φερὲν λόγον τοῦ Θεοῦ, ὄν... ἀμαλῶς ἀποβαλόντες οὐχ' ἠδύρσκομεν, ἀποληψόμεθα πάλιν διὰ τῆς τοῦ ξύλου οἰκονομίας. Ὅτι δὲ ἀξίην ἔσχεεν ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ, Ἰωάννης ὁ Βαπτιστής φησὶ περὶ αὐτοῦ: « Ἦδη δὲ ἡ ἀξίην πρὸς τῆν βίζαντων δένδρων κείται. » Ἰερεμίας δὲ ὁμοίως φησὶν: « Ὁ λόγος Κυρίου ὡς πέλεκυς κόπτων πέτραν. » Τοῦτον οὖν κεκρυμμένον ἀφ' ἡμῶν, ἡ τοῦ ξύλου ἐφάνερωσεν, ὡς πρόεφαμεν, οἰκονομία. Ἐπεὶ γὰρ διὰ ξύλου ἀπεσθλόμεν ἀφ' ὧν, διὰ ξύλου πάλιν φανερόν τοις πᾶσιν ἐγένετο, ἐπιδεικνύων τὸ μῆκος, καὶ ὕψος, καὶ βάθος, καὶ πλάτος ἐν ἑαυτῷ, καὶ ὡς ἐφη τις τῶν προβεβηκότων, διὰ τῆς θείας ἐκτάσεως τῶν χειρῶν, τοὺς δύο λαοὺς εἰς ἓνα θεὸν συνάγων. Δύο μὲν γὰρ αἱ χεῖρες, ὅτι καὶ δύο λαοὶ διεσπαρμένοι εἰς τὰ πέρατα

A τῆς γῆς· μία δὲ μέση Denm congregans. Duæ κεφαλὴ, ὅτι εἰς ὁ θεός, ὁ quidem manus, quia et ἐπὶ πάντων, καὶ διὰ πάντων, καὶ ἐν πᾶσιν ἡμῶν. duo populi dispersi in fines terræ; unum autem medium caput, quoniam et unus Deus super omnes et per omnes, et in omnibus nobis.

315 CAPUT XVIII.

Creaturas universas, quibus Deus Pater et ejus Verbum utuntur, sua propria virtute et sapientia condiderunt; non ex labe, aut ignorantia; alias nunquam carnem assumpisset Dei Filius, qui omnem a Patre potestatem accepit.

4. Et talem vel tantam dispositionem non per alienas, sed per suas efficiebat conditiones (67): neque per ea quæ ex ignorantia et labe facta sunt, sed per ea quæ ex sapientia et virtute Patris ejus substantiam habuerunt. Neque enim iniquus, ut aliena concupiscat; neque indigens, ut non per sua propria suis propriis efficiat vitam, sua utens conditione ad hominis salutem. Neque enim portasset illum conditio, si quod ignorantia et labis erat, emisit (67'). Quoniam enim ipsum Verbum Dei incarnatum suspensum est super lignum, per multa ostendimus: et ipsi autem hæretici crucifixum consistunt. Quomodo igitur ignorantia et labis emissio eum, qui contineat universorum agnitionem, et sit verus, et perfectus, portare potuit? Aut quomodo ea, quæ absconsa est a Patre, et multum separata conditio, portavit ejus Verbum? Si autem et ab angelis hæc facta est, sive ignorantibus eum, qui super omnia est Deus, sive scientibus; cum dixerit Dominus: « Quoniam ego in Patre, et Pater in me est ⁹¹; » quomodo Patrem et Filium simul fabricatio angelorum portare sustinuit? Quomodo autem ea, quæ extra Pleroma est, conditio cepit eum, qui continet universum Pleroma? Cum igitur hæc omnia impossibilia sint, et probationem non habeant; illud solum verum est Ecclesie præconium, quoniam propria conditio, quæ ex virtute, et arte, et sapientia Dei subsistit (68), portavit eum (69). (quæ quidem secundum invisibilitatem a

⁹⁰ IV Reg. vi. 4 et seqq. ⁹¹ Matth. iii, 10. ⁹² Jerem. xxiii, 29. ⁹³ Joan. xiv, 11.

(62) *Hi... prophetæ.* Duas istas voces a Grab. ad-ditas, priorem ex Voss., posteriorem ex Arundel. habet ond. Clarom.

(63) *Δι' ἔργου.* Græca hæc Irenæi verba descripta leguntur in Catena ms. in libros Regum, num. 214 bibliothecæ olim Seguerianæ, nunc Coislinianæ, quam diutius clausam, magno reipublicæ litterariæ dono, eruditius omnibus reseravit illustrissimus pæ litterarum studiosissimus D. D. de Coislin, episcopus Mettenais. Jam ediderat Combessius ex cod. 2435 bibliothecæ Regiæ, in quo exstant, sed mutila et imperfecta. Quæ hic exhibentur, integræ sunt, et accuratius Latinis respondent, ut conferenti patebit.

(64) *Securi similis est verbum Dei.* Ita Voss., Clarom. et Grab., juxta Græcum. Alii perperam, *securia similis est verbo Dei.*

(65) *Manifestavit.* In Eras., Gallas. et Feuard. vitiose, *per lignum manifestavit.*

(66) *Et latitudinem.* Ad. ex Græc., et profunditatem.

(67) *Conditiones.* Id est *res creatas.*

(67') *Si quod ignorantia et labis erat, emisit.* Sic melioris notæ cod., vetus Feuard., Voss. et Clarom. (nisi quod in hoc, negligentia scribæ, desit *quod*). Cæteri, *si ignorantia et labis esset emissio*; quæ recentioris ejuspiam emendatio esse videtur, prioris lectionis sensum haud satis intelligentis. Hic tamen obscurus non est. Si, inquit Irenæus, Verbum Patris nihil proprie condidit, *sed quod ignorantia et labis erat*, id est quod ex ignorantia et labe jam ortum erat, simpliciter *emissit*; non igitur portasset illum propria conditio, seu res a se condita. Jam tamen a nobis demonstratum est, Verbum Dei incarnatum ligno suspensum fuisse. Quomodo igitur id quod ab ignorantia et labe tum primum emissum est, portare potuit eum qui contineat universorum agnitionem? etc.

(68) *Subsistit.* Al., *substituit.*

(69) *Portavit eum.* Voss. et Feuard. *edit.* ex vet. cod. male, *portavit Ecclesiam.*

Patre portatur, secundum visibilitatem (70) autem a Patre, plenum gratia et veritate ⁹⁷. Manifeste ostendens audire volentibus, id est aures habentibus, quoniam unus Deus Pater super omnes, et unum Verbum Dei (75), quod per omnes (76), per quem omnia facta sunt; et quoniam hic mundus proprius ipsius, et per ipsum factus est voluntate Patris, et non per angelos; neque per apostasiam, et defectionem, et ignorantiam; neque per virtutem aliquam Prunici, quam et Matrem appellant quidam; neque per alium quemdam mundi factorem ignorantem Patrem.

2. Pater enim conditionem simul et Verbum suum portans, et Verbum portatum a Patre, præstat Spiritum omnibus, quemadmodum vult Pater: quibusdam quidem secundum conditionem (72), quod est factum; quibusdam autem secundum adoptionem, quod est ex Deo, quod est generatio. Et sic unus Deus Pater ostenditur, qui est super omnia, et per omnia, et in omnibus. Super omnia quidem Pater, et ipse est caput Christi: per omnia autem Verbum, et ipse est caput Ecclesiæ: in omnibus autem nobis Spiritus, et ipse est aqua viva ⁹⁸, quam præstat Dominus in se recte credentibus, et diligentibus se, et scientibus, quia « unus Pater, qui est super omnia, et per omnia, et in omnibus nobis ⁹⁹. » Testimonium perhibet his et Joannes Domini discipulus, in Evangelio dicens sic: « In principio erat Verbum, et Verbum erat apud Deum, et Deus erat Verbum. Hoc erat in principio apud Deum. Omnia per ipsum facta sunt, et sine ipso factum est nihil ¹⁰⁰. » Deinde de ipso Verbo dixit: « In hoc mundo (73) erat, et mundus per ipsum factus est, et mundus eum non cognovit. In sua propria venit, et sui eum non receperunt. Quotquot autem receperunt eum, dedit illis potestatem filios Dei fieri, his qui credunt in nomine ejus ¹⁰¹. » Et iterum significans ejus secundum hominem dispensationem (74), dixit: « Et Verbum caro factum est, et habitavit in nobis. » Et iterum intulit: « Et vidimus gloriam ejus, gloriam quasi unigeniti a

3. Mundi enim factor vere Verbum Dei est: hic autem est Dominus noster, qui in novissimis temporibus homo factus est, in hoc mundo existens, et secundum invisibilitatem continet quæ facta sunt omnia, et in universa conditione infixus, quoniam Verbum Dei gubernans et disponens omnia; et propter hoc in sua ³¹⁶ invisibiliter venit (77), et caro factum est (78), et pependit super lignum, uti universa in semetipsum recapituletur. « Et sui proprii illum non receperunt » homines, quemadmodum Moyses hoc ipsum manifestavit in populo: « Et erit vita tua pendens ante oculos tuos, et non credes vitæ tuæ ¹⁰² (79). » Qui igitur non receperunt illum, non acceperunt vitam. « Quotquot autem receperunt illum, dedit illis potestatem filios Dei fieri. » Ipse est enim qui universorum (80) potestatem habet a Patre, quoniam (81) Verbum Dei, et homo verus, invisibiliter quidem participans rationabiliter, et sensuabiliter (82) legem statuens, universa quæque in suo perseverare ordine; super visibilia autem et humana regnans manifeste, et omnibus dignum superducens justum iudicium:

⁹⁸ Joan. vii, 38, 39. ⁹⁹ Ephes. iv, 6. ¹⁰⁰ Joan. i, 1 et seqq. ¹⁰¹ Ibid., 10 et seqq. ¹⁰² Ibid., 14. ¹⁰³ Deuter. xxviii, 66.

(70) *Visibilitatem*. Eras., Gallas., Clarom., Arundel. et Merc. 2, *visibile*.

(71) *Verbum*. Sic Feuard. in marg., Clarom., Voss. et Merc. 2, quod ab editoribus minus intellectum, fuit commutatum (non sine vitiosa τὰ πρὸς τὸ ἄλλο) in *verum*. Intelligi tamen facile poterit, si quæ quidem portat ejus Verbum, parenthesi inclusis, hoc comma, et hoc est Verbum, referatur ad portavit eum.

(72) *Quibusdam quidem secundum conditionem*. Quod est conditionis, additur in editi., sed expunxi auctoritate veteris Feuard. cod., Voss. ac Clarom. (qui tamen pro *secundum conditionem*, vitio scribæ habet, *secundum conditionis*). Id enim a quopiam additum videtur, harum vocum, *secundum conditionem* explicandarum causa. Quod vero Grab. legi debere putat, ex eo quod in sequenti colo habeatur, quod est ex Deo, nihil est. Istud enim, quod est ex Deo, non opponitur τῷ quod est conditionis; sed τῷ quod est factum. Hic igitur subobscuri istius loci sensus: Verbum præstat spiritum omnibus, quemadmodum vult Pater, sed non eundem. Alii quidem præstat spiritum secundum conditionem, id est Spiritum qui rebus creatis viventibus conveniat, afflatum scilicet vitæ, ut loquitur cap. 12, quod quidem Spiritus genus temporale cum sit, factum est, seu factura est, ut ibidem ait; aliis vero præstat Spiritum adoptionis, seu Spiritum vivificantem, qui congruat adoptioni, et per quæ spiritalis efficiantur homines; qui Spiritus sempiternus

cum sit, et semper perseverans, ex Deo est, seu ex Dei substantia procedit; et hic est *generatio*, id est novæ generationis auctor et causa. Vide citatum cap. 12.

(73) *In hoc mundo*. Sic omnes mss., at Eras., Gallas. et Feuard. omitunt hoc.

(74) *Dispensationem*. In Merc. 2, *dispositionem*, nec male, sic enim οὐκ ὁμοίωσαν sæpe vertit interpr.

(75) *Unum Verbum Dei*. In Clarom., unum Verbum Deus.

(76) *Quod per omnes*. Sic Clarom., Voss., Arund. et Grab. Cæteri perversa ordine, per quod omnes: quilibet enim videt Irenæum respicere ad verba Apostoli Ephes. iv, 6.

(77) *Invisibiliter venit*. In Eras. et Gallas. male, *invisibiliter pbnit*. Sed legendum, *visibiliter venit*.

(78) *Factum est*. Verbum perperam additur in Eras., Gallas. et Feuard. editi.

(79) *Et non credes vitæ tuæ*. In Voss., et non credes te vitæ tuæ. Hoc vero comma, quod etiam allegatur a Tertull. lib. advers. Jud. cap. 14; Cypriano lib. ii Testim., cap. 20; Lactantio lib. iv, cap. 18; August. lib. xvi contr. Faust., cap. 22, et aliis, in hodiernis LXX editi. desideratur.

(80) *Universorum*. Eras., Gallas. et Merc. 2, *universam*.

(81) *Quoniam*. (In Feuard. marg. et Voss., quomodo.) Pro *quatenus*, in *quantum*.

(82) *Sensuabiliter*. Ita Clarom. et Arund.; cæteri, *sensibiliter*. Porro *sensuabiliter* hic accipio pro in-

quemadmodum et David manifeste significans, ait: « Deus noster manifeste veniet, et non tacebit ⁹⁰. » Deinde et quod ab eo superinducitur iudicium manifestavit, dicens: « Ignis in conspectu ejus (83) ardebit, et in circuitu ejus tempestas valida. Advocabit (84) caelum desursum, et terram discernere populum suum ¹. »

CAPUT XIX.

Cum Eva inobediens et pravariatrice comperatur B. Virgo Maria, illius advocata; referunturque variae et dissidentes haereses.

1. Manifeste itaque in sua propria venientem Dominum (85), et sua propria eum bajulante (86) conditione, quae bajulatur ab ipso, et recapitulationem ejus, quae in ligno fuit inobedientiae, per eam quae in ligno est obedientiam, facientem, et seductionem illam solutam, qua seducta est male illa, quae jam viro destinata erat virgo Eva, per veritatem evangelizata est bene ab angelo jam sub viro Virgo Maria. Quemadmodum enim illa per angeli sermonem seducta est, ut effugeret Deum, pravariata verbum ejus; ita et haec per angelicum sermonem evangelizata est, ut portaret Deum, obediens ejus verbo. Et si ea inobedierat Deo; sed haec suasa est (87) obedire Deo, uti virginis Eva Virgo Maria feret advocata. Et quemadmodum astrictum est (88) morti genus humanum per Virginem, salvatur (89) per Virginem: aequa lance disposita, virginis inobedientia (90), per virginalem obedientiam ⁹⁰ Psal. XLIX, 3, 4. ¹ Ibid.

telligibiliter, intellectualiter, quod intelligentia sola C percipi possit; Graece νοῦς, vel νοῦς. Νοῦν enim sensum saepe vertit interpret.

(83) *Ejus. Eras., Gallas., Arund. et Merc. 1, suo.*

(84) *Advocabit. Sic, juxta sacros codices, vetus Feuard. cod. et Grabius. Reliqui, advocavit.*

(85) *Venientem Dominum. Sic mss. At Eras., Gallas. et Feuardent. habent, veniens Domino, et omnes dictiones quae in omnibus pene mss. leguntur in accusativis, illi legunt per ablativos absolutos.*

(86) *Bajulante. Ita Claromont., Arund., Ottob., Merc. 2, cum Eras., Gallas. et Feuard., melius quam alii cum Grabio, bajulantem. Si enim accusativus hic esset adhibendus, legi deberet bajulatum; alias pervertitur sensus.*

(87) *Et si ea inobedierat Deo: sed haec suasa est. In edit. et recentioribus mss. legitur: et sicut illa seducta est, ut effugeret Deum; sic haec suasa est. At antiquiores mss., scilicet vet. Feuard. cod., Clarom. et Voss. habent: et si eum obaudierat Deo, sed haec suasa est. Ex qua corrupta lectione veram erui, levissima facta mutatio, quam in textu exprimerem non dubitavi; persuasissimum habens, particulam in verbo obaudierat praefixam, a negligentibus et imperitis scribis male lectam, et a verbo perperam avulsam, commutatam esse in m, et cum praeced. voce (in qua et ipsa paulo latius ductus litterae a ductibus, lectum u) junctam: inde factum eum. Exempla ejusmodi corruptionis non raro occurrunt in mss. Clarom. et aliis. Nec dubitem quin posteriores scribae, imo et forte primi editores, corruptam trium praedictorum codd. lectionem pra oculis haberent; quam cum emendare non possent, maluerunt (non certe sine ταυτολογια crimine) partem praecedentis periodi resumere, ut*

tiam. Adhaec enim protoplasti peccatum per corruptionem primogeniti emendationem accipiens (91), et serpentis prudentia devicta in columbae simplicitate (92), vinculis autem illis resolutis (93), per quas alligati eramus morti.

2. In docti omnes haeretici, et ignorantes dispositiones Dei, et inscii ejus, quae est secundum hominem, dispositionis (94), quippe caecutientes circa veritatem, ipsi suae contradicunt salutem: alii quidem alteram introducentes, praeter Demiurgum, Patrem; alii autem ab angelis quibusdam dicentes factum esse mundum et substantiam ejus; alii quidam (95) porro (96) et longe separatam ab eo, qui est secundum ipsos Patre, a semetipsa floruisse, et esse ex se natam (97); alii autem in his quae continentur a Patre, de labe et ignorantia substantiam habuisse; alii autem manifestum adventum Domini contemnunt, incarnationem ejus non recipientes; alii autem rursum ignorantes Virginis dispensationem, ex Joseph dicunt eum generatum; et quidam quidem neque animam (98), neque corpus recipere posse dicunt aeternam vitam, sed tantum hominem interiore. Esse autem hunc eum, qui in eis sit sensus, volunt, quem et solum ascendere ad perfectum decernunt; alii autem animam salvam, non participari corpus ipsorum eam quae est a Deo salutem (99), quemadmodum in primo diximus libro. In quo et argumenta eorum omnium enarravimus, et invalidum ipsorum et inconstabile in secundo ostendimus.

sensum complerent. Porro inobedierat, accipiendum pro non obediens.

(88) *Astrictum est. Mirum in codd. Clarom., Voss. et Merc. 2 legi astricta est; forte quod scribae litteram u, nullo abbreviationis signo notatam, male confuderint cum a. Neque enim cum Grabio crediderim interpretem attendentem ad genus Graecae vocis ἀσφραγιστής, scripsisse astricta. Adde quod Augustinus, qui totam hanc citat periodum lib. 1 contra Julian., cap. 3, legat astrictum.*

(89) *Salvatur. Ita vet. Feuard. cod., Clarom., Voss. et Grab., una cum August. cit. In Merc. 1, solvitur; in aliis, salvatur.*

(90) *Virginis inobedientia. Eras. et Gallas., inobediens.*

(91) *Peccatum ... accipiens. August., peccato ... accipiente.*

(92) *In columbae simplicitate. August., per columbae simplicitatem.*

(93) *Vinculis autem illis resolutis. August., vinculis illis resoluti sumus.*

(94) *Dispositionis. Edit., dispensationis.*

(95) *Alii quidam. Cerinthiani, ut puti ad quos enim alios istud referri possit, non video. Confer lib. 1, cap. 26, n. 4.*

(96) *Porro. Graece, πρόπω, procul.*

(97) *Separatam ab eo ... a semetipsa floruisse, et esse ex se natam. Ita omnes pene mss., at Eras., Gallas. et Feuard., separatam ab eo ... a semetipso fuisse, et esse ex se natam. Nempe id alii ad mundum referunt, alii ad substantiam ejus.*

(98) *Animam. Suam quod addunt editi. delevi auctoritate veteris Feuard. cod. et Voss.*

(99) *Eam, quae est a Deo, salutem. In Clarom. et Voss., ea quae est ad salutem, quod admitti posse non videtur.*

317 CAPUT XX.

Audiendi sunt pastores, quibus apostoli commiserunt Ecclesias, unam et eandem salutis doctrinam habentes; fugiendi autem hæretici, et in fidei mysteriis sobrie sapiendam.

1. Omnes enim illi valde posteriores sunt quam episcopi (1), quibus apostoli tradiderunt Ecclesias: et hoc in tertio libro cum omni diligentia manifestavimus. Necessitatem ergo habent prædicti hæretici, quoniam sunt cæci ad veritatem, alteram et alteram ambulare exorbitantes viam; et propter hoc inconsonanter et inconsequenter dispersa sunt vestigia doctrinæ ipsorum. Eorum autem, qui ab Ecclesia sunt, semita, circumiens mundum universum, quippe firmam habens ab apostolis (2) traditionem; et videre nobis donans omnium unam et eandem esse fidem, omnibus unum et eundem Deum Patrem præcipientibus (3), et eandem dispositionem incarnationis Filii Dei credentibus, et eandem donationem Spiritus scientibus, et eadem meditantibus præcepta, et eandem figuram ejus (4), quæ est erga Ecclesiam, ordinationis custodientibus, et eundem expectantibus adventum Domini, et eandem salutem totius hominis, id est animæ et corporis sustentibus. Et Ecclesiæ quidem prædicatio vera et firma, apud quam una et eadem salutis via in universo mundo ostenditur. Huic enim ereditum est lumen Dei; et propter hoc « sapientia » Dei; per quam salvat omnes homines, « in exitu canitur, in plateis autem fiducialiter agit, in summis muris prædicatur, in portis autem civitatis constantiter loquitur ». Ubique enim Ecclesia prædicat veritatem: et hæc est ἐπιτάμυθος (5) lucerna, Christi bajulus lumen.

2. Qui ergo relinquunt præconium Ecclesiæ, imperitiam sanctorum presbyterorum arguunt, non contemplantes, quanto pluris sit idiota religiosus a

A blasphemo (6), et impudens (7) sophista. Tales sunt omnes hæretici, et qui se plus aliquid præter veritatem invenire putant; sequentes ea quæ prædicta sunt, varie, et multiformiter (8), et imbecille facientes iter, de liadem non semper eandem sententiam habentes, velut cæci a cæcis circumducuntur: juste cadent in sublatentem ignorantiam feveam, semper quærentes, et nunquam verum inveniendes. Fugere igitur oportet sententias ipsorum, et intentius observare, necubi vexemur (9) ab ipsis; confugere autem ad Ecclesiam, et in ejus sinu educari, et Dominicis Scripturis nutriri. Plantata est enim Ecclesia (10), paradisus in hoc mundo. « Ab omni » ergo « ligno » Paradisi escas (11) « manducabitis » (12), » ait Spiritus Dei; id est ab omni Scriptura Dominice manducate: superoluto autem sensu ne manducaveritis, neque tetigeritis universam hæreticam dissensionem. Ipsi enim consentitur semetipso agnitionem habere boni et mali: et super Deum, qui fecit eos, jactantur sensus suos impios. Supra igitur sentiunt, quam est mensura sensationis. Quapropter et Apostolus ait: « Non plus sapere, quam oportet sapere, sed sapere ad prudentiam »; » ut non illorum manducantes agnitionem, eam quæ plus quam oportet, sapit, projiciamur de paradiso vitæ: in quem Dominus inducit eos, qui obaudiunt præceptionem ejus (13), « recapitulans in se omnia quæ in cælis, et quæ super terram »; » sed quæ in cælis, spiritualia sunt; quæ autem in terris, secundum hominem est dispositio. Hæc igitur in semetipsum (14) recapitulatus est, adunans hominem spiritui, et spiritum collocans in homine, ipse caput spiritus factus est; et spiritum dans esse hominis caput: per illum enim vidimus et audivimus (15) et loquimur.

318 CAPUT XXI.

Caput omnium quæ prædicta sunt, Christus est;

¹ Prov. 1, 20, 21. ² Gen. 11, 16. ³ Rom. xii, 3.

⁴ Ephes. 1, 10.

(1) *Valde posteriores sunt quam episcopi.* Doctissimus Cotelierus in notis ad interpolatam Ignatii epistolam ad Trallianos, id explicat de tempore quo Ecclesiæ ab apostolis commissæ sunt apostolicis viris, non de tempore quo vivere desierunt illi episcopi. Nam, inquit, Polycarpus, ut ex ipso Irenæo lib. iii et ex aliis monumentis ecclesiasticis clarum sit, ab apostolis Smyrnæ episcopus constitutus, cum Basilide, Valentino, Marcione, aliisque hæresiarchis vitam egit.

(2) *Ab apostolis.* In Fenard. marg. et Voss. una vox apostoli exstat; in Clarom. deest particula ab, et distincte legitur, apostolis.

(3) *Præcipientibus.* Sic vet. Feuard. cod. et Claromont., pro quo in Voss. incuria librarii scriptum, percipientibus; in cæteris, recipientibus.

(4) *Eandem figuram ejus, etc.* Id est eandem regiminis ecclesiastici formam custodientibus.

(5) *Ἐπιτάμυθος.* Sic restituo ex Clarom. (in quo scriptum epiamythos), pro ἐπιτάμυθος, ut alii omnes perperam habent. Porro lucerna ἐπιτάμυθος, est lucerna septem ellychnia, seu, ut explicat Erasmus in margine suæ edit., septem caliculos habens. Quam in rem illud Martialis, lib. xiv, epigr. 41, a Feuardentio citatur:

Illustram cum tota meis convivia flammis,

Totque geram mythos, una lucerna vocor.

(6) *A blasphemo.* Græco more, pro quam blasphemus.

(7) *Impudens.* Feuard. in marg. et Voss., impudente.

(8) *Multiformiter.* Solus Feuard. ex vet. cod., multiforme.

(9) *Necubi vexemur.* (Id est, ne alicubi, ne in aliquo loco.) Ita Clarom. et Voss., at Feuard. ex vet. cod. et Græb., uti ne vexemur; Eras. et Gallas., ne conjuremur; Arundel., uti ne conjuremur; Otob. pojus, ne conjuremur.

(10) *Ecclesia.* Eras., Gallas. et Feuard., Ecclesiæ, minus recte.

(11) *Escas.* In Clarom., certe; in Voss., escæ.

(12) *Manducabitis.* Eras., Gallas. et Feuard., manducabis.

(13) *Obaudiunt præceptionem ejus.* Alii, obediunt præconio ejus.

(14) *Super terram: sed quæ... in semetipsum.* Ita Clarom. et Voss. Reliqui, in terra sunt: et quæ... in semetipso.

(15) *Vidimus et audivimus.* Sic, pro videmus et audimus, restituo ex Feuard. marg., Voss. et Claromont.

quem hominem assumere, a Patre universorum creatore mitti, et a Satana tentari oportuit, ut promissiones adimpleret, et gloriosam consummatamque victoriam reportaret.

1. Omnia ergo recapitulans recapitulatus est, et adversus inimicum nostrum bellum provocans, et elidens eum, qui in initio in Adam captivos duxerat nos, et calcans ejus caput, quemadmodum habes in Genesi dixisse serpenti Deum : « Et inimicitiam ponam inter te, et inter mulierem, et inter semen tuum, et semen ejus ; ipse tuum observabit caput, et tu observabis ejus calcaneum ⁶. » Ex eo enim, qui ex muliere Virgine habebat nasci secundum similitudinem Adam, præconabatur observans caput serpentis. Et hoc est semen (16), de quo ait Apostolus in Epistola quæ est ad Galatas : « Legem factorum positam, donec veniret semen, cui promissum est ⁷. » Manifestius autem adhuc in eadem ostendit Epistola, sic dicens : « Cum autem venit plenitudo temporis, misit Deus Filium suum, factum de muliere ⁸. » Neque enim juste victus fuisset inimicus, nisi ex muliere homo esset, qui vicit eum. Per mulierem enim homini dominatus est ab initio, semetipsum contrarium statuens homini. Propter hoc et Dominus semetipsum Filium hominis confitetur, principalem (17) hominem illum, ex quo ea quæ secundum mulierem est plasmatio, facta est, in semetipsum (18) recapitulans : uti quemadmodum per hominem victum descendit in mortem genus nostrum, sic iterum per hominem victorem ascendamus in vitam. Et quemadmodum accepit palmam mors per hominem adversus nos, sic iterum nos adversus mortem per hominem accipiamus palmam.

2. Non autem Dominus antiquam illam et primam adversus serpentem inimicitiam in semetipso recapitulatus fuisset, adimplens promissionem Demiurgi, et perficiens præceptum ejus, si ab alio venisset Patre. Sed quoniam unus et idem est, qui

⁶ Gen. III, 15. ⁷ Gal. III, 19. ⁸ Gal. IV, 4. ⁹ Matth. IV, 3. ¹⁰ Deut. VIII, 3. ¹¹ Matth. IV, 6; Psal. XC, 11.

(16) *Et hoc est semen.* Ita ex Clarom. et Feuard. marg. posui, pro *id est, semen*; ac proinde textum aliter distinxit, atque in editt.

(17) *Principalem.* Pro *pristinum*, primævum, Græcè ἀρχαῖον.

(18) *Semetipsum.* Al., *semetipso*.

(19) *Dei.* In Eras., Gallas., Feuard., Merc. 2 et Ottob., *suam*.

(20) *Hominem eum.* Clarom., *hominem ejus*.

(21) *Jejunantem.* Eras.: Gallas. et Feuard., *jejunantis*.

(22) *Vivit.* Ita vet. Feuard. cod., Claromont. ac Voss., et sic quoque prius scriptum fuisse in Arundel. notat Grab., sed postea mutatum in *vivet*, ut habent editt. Huic quidem lectioni favet sacer textus, tam Græcus quam Hebræus. Sed quid scripserit Irenæus, non quid habeant sacri codd. inquirimus.

(23) *Usus est hac, quæ excæcavit eum, hominis confessione.* Hanc genuinam lectionem ex tribus antiquioribus ac melioris notæ codd. vet. Feuard., Clarom. et Voss. erui. Nempe in Clarom. legitur, *hæc, quæ excæcavit autem eum hominis confessione*; in vet. Feuard. codd. et Voss., *usus est hac, quæ*

ab initio plasmavit nos, et in fine Filium suum misit; præceptum ejus perfecit Dominus, factus ex muliere, et destruens adversarium nostrum, et perficiens hominem secundum imaginem et similitudinem Dei (19). Et propter hoc non aliunde eum destruxit, nisi ex dictionibus legis et Patris præcepto adjutore usus ad destructionem et translationem apostatæ angeli. Primo quidem diebus quadraginta jejunans, similiter ut Moyses et Elias, postea esuriit, ut hominem eum (20) verum et firmum intelligamus; proprium enim est hominis, jejunantem (21) esurire; deinde autem, ut haberet adversarius ubi congrederetur. Quoniam enim in principio per escam, non esurientem hominem seduxit transgredi præceptum Dei; in fine esurientem non potuit dissuadere, eam quæ a Deo esset, sustinere escam. Tentante enim eo, et dicente : « Si Filius Dei es, dic ut lapides isti panes fiant ⁹; » Dominus autem per præceptum legis repulit eum, dicens : « Scriptum est : Non in pane tantum vivit (22) homo ¹⁰. » Ad illud quidem quod ait : « Si Filius Dei es; » usus est hac, quæ excæcavit eum, hominis confessione (23), et per paternam dictionem (24) primum ejus impetum evacuavit. Quæ ergo fuit in paradiso repletio hominis per duplicem gustationem (25), dissoluta est per eam, quæ fuit in hoc mundo, indigentiam. Ille autem legaliter (26) explosus, tentavit (27) et ipse per mendacium (28) rursus legitime facere congressionem. In altissimum eum templi pinnaculum ducens eum, dixit : « Si Filius Dei es, mitte te deorsum. Scriptum est enim; quoniam angelis suis mandavit (29) de te, et in manibus tollent te, ne forte offendas ad lapidem pedem tuum ¹¹; » mendacium abscondens per Scripturam, quod faciunt omnes hæretici. Illud enim, quod « angelis suis mandavit de eo, » scriptum erat : « Mitte te » autem « deorsum, » nulla dicebat (30) Scriptura; sed a semetipso hanc suasionem diabolus afferebat. Dominus itaque le-

excæcavit eum, per hominis confessionem. Cum autem neutra lectio accurata sit, alteram ex altera emendare licuit. At in recentioribus codd. et editt. habetur, *tauit* : *excæcavit autem eum hominis confessione*.

D (24) *Dictionem.* In Eras., Gallas., Feuard., Merc. 2 et Ottob. *perperam, ditionem*.

(25) *Per duplicem gustationem.* Utriusque videlicet parentis.

(26) *Legaliter.* Id est, ut explicat Grab., allegato legis, vel Scripturæ sacræ dicto. Idem est sensus adverbii *legitime* quod mox sequitur.

(27) *Tentavit.* Editt., *tentabat*.

(28) *Per mendacium.* Merc. 2, cum Grab., *per mandatum*; sed male : nam præterquam quod paulo post sequitur, *mendacium abscondens per Scripturam*; si ea lectio obtineret, jam superfluum esset adverbium *legitime*, quod statim subjicitur.

(29) *Mandavit.* Vocem *Deus*, huic verbo præfixam in editt., omisi cum Clarom., Voss. et Arundel.

(30) *Nulla dicebat.* Voces *de eo* his præmissas auctoritate eorundem codd. delevi.

gitime confitavit eum, dicens : « Item scriptum est : Non tentabis Dominum Deum tuum ¹² ; » per eam vocem, quæ est in lege, ostendens, id quidem quod est secundum hominem (31), quoniam non debet homo tentare Deum; quantum autem ad illum, quoniam in eo homine qui videbatur, non tentaret (32) Dominum Deum suum. Elatio itaque sensus, quæ fuit in serpente, dissoluta est per eam, quæ fuit in homine humilitas : et his jam victus erat de Scriptura diabolus, cum est traductus, contraria præcepto Dei suadens, et secundum sententiam suam Dei hostis ostensus. Qui et magne confutatus, et quasi semetipsum colligens, universam quam **319** habebat virtutem in mendacio (33) ordinans, tertio ostendit ei sæculi regna (34) omnia, dicens, quemadmodum meminit Lucas : « Hæc omnia tibi dabo, quoniam mihi tradita sunt, et cui volo, do ea, si procidens adoraveris me ¹³. » Dominus itaque traducens eum qui esset : « Vade, inquit, Satana; scriptum est enim : Dominum Deum tuum adorabis, et illi soli servies ¹⁴. » Denudans eum per hoc nomen, et se ostendens qui erat. Satana enim, verbum (35) Hebraicum (36), apostatam significat. Et tertio itaque vincens eum, de reliquo repulit a semetipso, quasi legitime victum : et soluta est ea, quæ fuerat in Adam præcepti Dei prævaricatio, per præceptum legis, quod servavit Filius hominis, non transgrediens præceptum Dei.

3. Quis ergo Dominus Deus, cui Christus (37) testimonium perhibet; quem nemo tentabit, et quem omnes adorare oportet, et ipsi soli servire? Omnimodo ille est sine dubio, qui et legem dedit Deus. Hæc enim in lege prædicta fuerant, et per legis sententiam ostendit Dominus, quoniam lex quidem a Patre Verbum Domini (38) annuntiat; apostata autem Dei angelus per illius (39) destrui-

A tur vocem traductus quis esset (40), et victus a Filio hominis servante Dei præceptum. Quoniam enim in initio homini suasit (41) transgredi præceptum factoris, ideo eum habuit in sua potestate; potestas autem ejus est (42) transgressio, et apostasia, et his colligavit hominem; per hominem ipsum iterum oportebat victum enim contrario colligari iisdem vinculis, quibus alligavit hominem, ut homo solutus revertatur ad suum Dominum, illi vincula relinquens, per quem (43) ipse fuerat alligatus, id est, transgressionem. Illius enim colligatio, solutio facta est hominis, quoniam « non potest aliquis introire in domum fortis, et vasa ejus diripere, nisi primum ipsam fortem alligaverit ¹⁵. » Contraria (44) ergo in sermone ejus, qui omnia fecit Dei, traducens eum Dominus, et subjiciens per præceptum (præceptum autem Dei, lex), fugitivum eum homo ejus (45), et legis transgressorem, et apostatam Dei ostendens, postea jam Verbum (46) constanter eum colligavit, quasi suum fugitivum, et diripuit ejus vasa, id est eos qui ab eo detinebantur homines, quibus ipse injuste utebatur. Et captivus quidem ductus est justis is, qui hominem injuste captivum duxerat; qui autem ante captivus ductus fuerat homo, extractus est a possessoris potestate, secundum misericordiam Dei Patris : qui miseratus est plasmati suo, et dedit salutem ei, per Verbum, id est per Christum, redintegrans; ut experimento discat homo, quoniam non a semetipso, sed donatione Dei accipit incorruptelam.

CAPUT XXII.

Dominus verus, et Deus unus a lege declaratur, et in Evangelio per Christum ejus Filium manifestatur; quem solum adorare, et ab illa omnia bona expectare oportet, non a Satana.

4. Sic igitur manifeste ostendente Domino, quoniam Dominus verus. et unus Deus, qui a lege de-

¹² Matth. iv, 7; Deut. vi, 16. ¹³ Luc. iv, 6, 7. ¹⁴ Matth. iv, 10. ¹⁵ Matth. xii, 29.

(31) *Ostendens, id quidem quod est secundum hominem.* Id est, si bene interpretor, ostendens, eas hominis in genere esse partes, ut non tentet Deum : quantum autem ad se, in ea quam oculis subjiciebat humana natura, et quatenus homo erat, non tentaturum se Dominum Deum suum.

(32) *Tentaret.* Arundel., Merc. 2, et Grabius male, *tentare.*

(33) *In mendacio.* Edit., *in mendacium.*

(34) *Regna omnia.* Tres voces, et gloriam ipsorum, e sac. codd. in edit. additas expunxi auctoritate Clarom. et Voss.

(35) *Satana enim verbum,* etc. Deducere videtur a *σάταν*, quod *divertere* significat, seu *deficere*. Alii vulgo deducunt a *σατάν*, *adversari* seu *impedire, detrakere, calumniari*. Unde etiam *διάβολον* Græci vocarunt.

(36) *Hebraicum.* Sic Clarom., Cæteri, *Hebraice.*

(37) *Cui Christus.* Eras., Gallas., Feuard., Arund. et Merc. 2, omittunt *Christus*.

(38) *Domini.* In Clarom. et Arundel. scriptum cum abbreviationis signo, quod *Domini*, vel *Deum* legere licet, prout nempe punctum super ultimam lineam aut adest, aut abest.

(39) *Per illius.* Al., *per illam.*

(40) *Quis esset.* Edit., *qui sit.* Porro *traductus quis esset*, idem est ac, *detectus, ostensus, etc., quis esset.*

(41) *Suasit.* In Feuard, marg., *fecit.*

(42) *Ejus est.* *Ejus male deest* in Gallas. et Feuard.

(43) *Illi ... per quem.* Sic vet. Feuard. cod., Voss. et Claromont. (nisi quod in hoc incuria scribæ legatur *per quam*), melius quam cæteri, *illa — per quæ.*

(44) *Contraria.* Ita Feuard. in marg., Clarom., Voss. et Arundel. non vitiose, ut existimat Grab., sed recte, quamvis Græco more. Græci siquidem pro *ἐναντίας*, vel *ἀντιπύ*, non raro scribunt *ἐναντία*, quod et ab Irenæo scriptum, interpretes velut adjectivum accepit, reddiditque, *contraria*. Recentiores vero mutarunt in *contrariæ*.

(45) *Homo ejus.* Has voces addidi ex Claromont. et Voss. Addendas autem fuisse demonstrat his opposita vox, *Verbum*, quæ mox sequitur.

(46) *Verbum.* Præpositionem *per* huic voci præfixam delevi auctoritate vet. Feuard, cod., Clarom. et Voss.

claratus fuerat (quem enim lex præconaverat Deum, hunc Christus (47) ostendit Patrem, cui et ærvire soli oportet discipulos Christi), et per eas, quæ sunt in lege, sententias, adversarium nostrum evacuante (lex autem Demiurgum laudare Deum, et ipsi soli ærvire jubet nobis) : jam non oportet querere alium Patrem, præter hunc, aut super hunc : quoniam « unus Deus qui justificat circumcisionem ex fide, et præputium per fidem¹⁶. » Si enim alius quis erat super hunc perfectus Pater, nequaquam per hujus sermones et præcepta destruxisset Salauam. Nec enim ignorantia per alteram potest dissolvi ignorantiam; quemadmodum neque per habem labes evacuari. Si igitur lex ex ignorantia et labe est, quomodo sententiæ quæ in ea sunt, diabolica ignorantia (48) solvere poterant, et fortem vincere? Neque enim a minori, neque ab æquali fortis vinci potest: sed ab eo qui plus potest. Plus autem potest super omnia Verbum Dei, qui in lege quidem vociferatur : « Audi, Israel, Dominus Deus tuus Deus unus est, » et : « Diliges Dominum Deum tuum ex tota anima tua; » et : « Hunc adorabis, et huic soli servies¹⁷. » In Evangelio autem per has easdem sententias destruens apostasiam, et Patris voce devicit fortem, et legis præceptum (49) suas sententias confitetur, dicens : « Non tentabis Dominum Deum tuum¹⁸. » Nec enim per alienam, sed per propriam Patris sui sententiam destruxit adversarium, et fortem vicit.

2. Nos autem solutos per ipsum præceptum 320 C docuit, esurientes quidem sustinere eam, quæ a Deo datur, escam; in sublimitate autem positos universi charismatis, vel in operibus justitiæ confidentes, vel ministrationis supereminetia adornatos, nequaquam extolli, neque tentare Deum, sed humilia sentire in omnibus (50), et præ manu habere : « Non tentabis Dominum Deum tuum; » quemadmodum et Apostolus docuit : « Non alta, dicentes, sentientes, sed humilibus consentientes¹⁹; » nec divitiis, nec gloria mundana (51), neque præsentis phantasia capi : acire autem, quoniam Dominum Deum tuum adorare oportet, et ipsi soli ærvire, et non credere ei, qui falso promisit ea, quæ non sunt sua, dicens : « Hæc omnia tibi dabo, si procidens adoraveris me. » Ipse enim confitetur, quoniam adorare eum, et voluntatem ejus facere, D

¹⁶ Rom. III, 30. ¹⁷ Deut. VI, 4, 5. 13. ¹⁸ Matth. IV, 7; Deut. VI, 16. ¹⁹ Rom. XII, 16. ²⁰ Matth. X, 29. ²¹ Joan. VIII, 44. ²² Gen. II, 16, 17. ²³ Gen. III, 1. ²⁴ Ibid., 2, 3.

(47) *Hunc Christus.* Sic recte Clarom. In Eras., Gallas., Feuardent., Ottob. et Merc., *Spiritus*; in cæteris neutrum.

(48) *Diabolica ignorantia.* Sic vetus Feuard. cod., Clarom. et Voss. melius, quidquid dicat Grab., quam alii, *diabolicam ignorantiam*. Hic enim, *diabolica ignorantia solvere* dicitur, pro a *diabolica ignorantia liberare*.

(49) *Præceptum.* Feuard. in marg., Voss. et Grab., *præcepta*.

(50) *In omnibus.* Clarom., Arundel. et Merc. 2, in omni. In Eras. et Gallas. neutrum legitur.

(51) *Munda in.* Edit., *mundi*.

(52) *Itaque.* Hanc vocem, quam habent omnes

A cadere est a gloria Dei. Et quid aut suave, aut bonum participare potest qui cecidit? Aut quid aliud sperare, vel exspectare potest, qui talis est, nisi mortem? Ei enim qui cecidit, proxima mors est. Deinde nec illa itaque (52) quæ promisit præstabit. Quomodo enim præstabit ei, qui cecidit? Deinde, quoniam dominatur hominibus, et ei ipsi Deus; et nolente Patre nostro qui est in caelis, neque passer cadet in terram. Illud igitur quod ait : « Hæc omnia mihi tradita sunt, et cui volo, do ea²⁰; » ut in superbiam elatus ait. Neque enim conditio sub ejus potestate est; quandoquidem et ipse unus de creaturis est. Neque ipse hominum regnum attribuet hominibus; sed secundum ordinationem Dei Patris, et cætera quæque, et quæ B sunt erga homines, disponuntur. Dominus autem ait : Quoniam « diabolus mendax est ab initio, et in veritate non stetit²¹. » Si itaque mendax est, et non stans in veritate, videlicet non verum dicebat : « Quoniam hæc omnia mihi tradita sunt et cui volo, do ea; » sed mendacium loquens.

CAPUT XXIII.

Diabolus assuetus est mendaciis, quibus seductus Adam sexto creationis die peccavit, quo tandem per Christum reparatus fuit.

1. Assuetus enim erat jam ad seductionem hominum mentiri adversus Deum. Ab initio enim homini escam multam cum Deo dedisset, ex una autem tantum arbore præcepisset ne manducaret, quemadmodum Scriptura dicit dixisse Deum ad Adam : « Ab omni ligno quod est in paradiso escam manducabis (53); a ligno autem cognoscendi bonum et malum, ab eo non manducabitis; qua autem die manducaveritis ab eo (54), morte morieturini²²; » ille mentiens adversus Dominum (55), tentavit hominem, quemadmodum Scriptura dicit dixisse serpentem mulieri : « Quid utique (56) dixit Deus; Ne manducaveritis ab omni ligno paradisi²³? » Et cum illa traduxisset mendacium, et simpliciter retulisset præceptum, in eo quod diceret : « Ab omni ligno paradisi manducabimus (57) : a fructu autem ligni, quod est in medio paradiso, dixit Deus : Ex eo non manducabitis, neque tetigeritis, ne moriamini²⁴; » cum didicisset a muliere præceptum Dei, astutia usus decepit eam denuo per falsiloquium, dicens : « Non morte mo-

mss., omittunt Eras., Gallas. et Feuard., forte quia superflua est.

(53) *Manducabis.* Ita Clarom., Ottobon. et Voss. juxta LXX; alii, *manducabitis*.

(54) *Ab eo ... ab eo.* Sic vet. Feuard. cod., Clarom., Voss. et Arund., cum LXX; alii omittunt utrumque ab eo.

(55) *Adversus Dominum.* Edit., *adversus Deum*. At Claromont., ut *adversus Dominum tentaret hominem*; quæ lectio sensum nimis suspendit.

(56) *Quid utique.* Alii, *quid itaque*.

(57) *Manducabimus.* Ita omnes mss. juxta LXX. Sed Eras., Gallas. et Feuard. male, *manducabitis*,

riemini. Sciebat enim Deus, quoniam qua die manducaveritis ex eo, aperientur oculi vestri, et eritis sicut dii, scientes bonum et malum ⁵⁸. Primo quidem in Dei paradiso disputabat (58) de Deo, quasi absente eo : magnitudinem enim ignorabat Dei. Post deinde, ab ipsa discenas dixisse Dominum, morituros eos si gustassent de prædicto ligno, tertium (59) mendacium loquens dixit : « Non morte moriemini. » Sed quoniam Deus verax, mendax autem serpens, de effectu ostensum est, morte subæcuta eos qui manducaverant (60). Simul enim cum esca et mortem asciverunt, quoniam inobedientes manducabant; inobedientia autem Dei mortem infert. Propter hoc ex ea traditi sunt ei, debi-
tores mortis effecti.

2. In ipsa itaque die mortui sunt, in qua et manducaverunt, et debitores facti sunt mortis, quoniam conditionis dies unus (61). « Factum est enim, inquit, vespere, et factum est (62) mane dies unus ⁵⁹. » In ipsa autem hac die manducaverunt; in ipsa autem et mortui sunt. Secundum autem circulum et cursum dierum, secundum quem alia quidem prima, alia autem secunda, alia tertia vocatur, si quis velit diligenter discere, qua die ex septem diebus mortuus est Adam, inveniet ex Domini dispositione. Recapitulans enim universum hominem in se ab initio usque ad finem, recapitulatus est et mortem ejus. Manifestum est itaque, quoniam in illa die mortem sustinuit Dominus, obediens Patri, in qua mortuus est Adam inobediens Deo. In qua **321** autem mortuus est, in ipsa et manducavit. Dixit enim Deus : « In qua die manducabitis ex eo, morte moriemini. » Hunc itaque diem recapitulans in semetipsum Dominus, venit ad passionem pridie ante sabbatum, quæ est sexta conditionis dies, in qua homo plasmatus est; secundam plasmationem ei (63), eam quæ est a morte, per suam passionem donans. Quidam autem rursus in millesimum annum revo-

⁵⁸ Gen. III, 4. ⁵⁹ Gen. I, 5. ⁶⁰ II Petr. III, 8.
⁶¹ Prov. VIII, 15. ⁶² Rom. XIII, 1. ⁶³ Ibid., 4.

(58) *Disputabat.* In Eras., Gallas. Clarom., Arundel. et Merc. 2, *disputat.*

(59) *Tertium.* Ita ex Claromont. posui pro tertio.

(60) *Manducaverant.* Al., *manducaverunt.*

(61) *Quoniam conditionis dies unus.* Nimirum quia totum illud spatium, quo mundus perseverat, apud Deum unius diei instar est. Quam in sententiam trahit auctor noster illud Genesios : *Factum est enim vespere, et factum est mane dies unus.* Quasi diceret : totum siquidem spatium, quo res conditæ perseverant, vespere et mane circumscribitur; at vespere et mane dies unus est. Hæc prima explicandi ratio ab Irenæo allata, quinam illud verum sit, eadem die mortuum esse Adamum, qua peccavit. Alias subinde refert, nempe mortuum esse Adamum eodem quo peccavit die, quia *debitor factus est mortis*, seu morti obnoxius; tertio, quia sexta feria cum peccaverit, qua et ipsa conditus est, eadem ipsa feria, licet post plures annos, recurrente, mortuus est. Ut si quis natali suo die moriatur, eodem quo ortus est mori dicitur. Quartam addit : quia intra millesimum annum decessit; sunt autem anni mille, juxta Psal-

cant mortem Adæ : quoniam enim « dies Domini, sicut mille anni ⁶⁴, » non superposuit (64) autem mille annos, sed intra eos mortuus est, transgressionis adimplens sententiam. Sive ergo secundum inobedientiam, quæ est mors : sive quod exinde traditi sint, et facti sint debitores mortis : sive secundum unum et eundem diem, in quo manducaverunt, et mortui sunt, quoniam una conditionis dies : sive secundum hunc circulum dierum, quia in ipsa mortui sunt, in qua et manducaverunt, hæc est, Parasceve, quæ dicitur *esca pura* (65), id est sexta feria, quam et Dominus ostendit passus in ea : sive secundum quod non sit supergressus mille annos, sed in ipsis mortuus sit : secundum omnia ergo quæ significantur, Deus quidem verax; mortui enim sunt, qui gustaverunt de ligno : serpens autem mendax ostensus est, homicida, sicut Dominus ait de eo : « Quoniam ab initio homicida est, et in veritate non stetit ⁶⁰. »

CAPUT XXIV.

De diaboli perpetuo mendacio, potestatibus quibus nos parere oportet, sique imperiis terrenis, quatenus a Deo, non autem a diabolo constituentur.

1. Sicut ergo in principio mentitus est, ita et in fine mentiebatur, dicens : « Hæc omnia mihi tradita sunt, et cui volo, do ea ⁶⁶. » Non enim ipse determinavit hujus sæculi regna, sed Deus : « Regis enim cor in manu Dei ⁶⁷. » Et per Salomonem autem ait Verbum : « Per me reges regnant, et potentes (66) tenent (67) justitiam. Per me principes exaltabuntur (68), et tyranni per me regnant terram (69) ⁶¹. » Et Paulus autem apostolus in hoc ipsum ait : « Omnibus potestatibus sublimioribus subjecti estote : non est enim potestas nisi a Deo. Quæ autem sunt a Deo dispositæ sunt ⁶². » Et iterum de ipsis ait : « Non enim sine causa gladium portat; Dei enim minister est, vindex in iram ei qui male operatur ⁶³. » Quoniam hæc autem non de angeli-

⁶⁴ Joan. VIII, 44. ⁶⁵ Luc. IV, 6. ⁶⁶ Prov. XXI, 1.

mistam, dies unus. His omnibus præmisit, quod *inobedientia Dei mortem infert.* Quo die itaque Adamus Dei imperium detrectavit, eo ipso mortuus est. Hæc breviter explicare necesse fuit, quia apud Irenæum paulo obscuriora sunt.

(62) *Factum ... factum est.* Bis *factum* habent cum LXX Clarom. et Voss. Feuard. vero semel tantum. Erasmus autem et Gallas., *factus*.

(63) *Ei.* Hanc vocem ex Arund., Merc. 2 (consent. Ottob.) adjecit Grab., pro qua minus bene scriptum et in vet. Feuard. cod., Voss. et Claromont.

(64) *Superposuit.* id est *excessit*, vel ut habet paulo post, *supergressus est*.

(65) *Cæna pura.* Vide supra.

(66) *Potentes.* Eras., Gallas. et Feuard., *potestates*.

(67) *Tenent.* In nostris τῶν Ὁ codd. legimus γράφουσι, non χρατοῦσι.

(68) *Exaltabuntur.* Ita Clarom. In vet. Feuard. cod., et Voss., *excitabuntur*; in aliis, *exaltantur* : cui quidem lectioni licet faveant hodierni τῶν Ὁ codd., exemplar Clarom. sequi malui, quia antiquiores codd. futurum tempus habent.

(69) *Per me regnant terram.* Sic vetus Feuard. cod.

cis potestatibus, nec de invisibilibus principibus A ipsis regnantur (75). Quidam enim illorum ad correptionem (76) et utilitatem subjectorum dantur, et conservationem justitiæ; quidam autem ad timorem, et pœnam, et increpationem; quidam autem ad illusionem, et contumeliam, et superbiam, quemadmodum et 322 digni sunt; Dei justo iudicio, sicut prædiximus, in omnibus æqualiter supergrediente angelus, hoc tantum potest, quod detegit (78) in principio, seducere et abstrahere mentem hominis ad transgredienda præcepta Dei, et paulatim obcæcare corda eorum qui conarentur servire ei, ad obliviscendum quidem verum Deum; ipsum autem quasi Deum adorare (79).

2. Quoniam enim absistens a Deo homo in tantum effervit, ut etiam consanguineum hostem sibi putaret, et in omni inquietudine, et homicidio, et avaritia sine timore versaretur; imposuit illi Deus humanum timorem (non enim cognoscebant timorem Dei), ut potestati hominum subjecti, et lege eorum astricti, ad aliquid (71) assequantur justitiæ, et moderentur ad invicem, in manifesto propositum (72) gladium timentes, sicut Apostolus ait: « Non enim sine causa gladium portat: Dei enim minister est, vindex in iram ei qui male operatur. » Et propter hoc et ipsi magistratus indumentum justitiæ leges habentes, quæcunque juste et legitime fecerint, de his non interrogabuntur, neque pœnas dabunt. Quæcunque autem ad eversionem justitiae, inique, et impie, et contra legem, et more tyrannico exercuerint, in his et peribunt; justo iudicio Dei ad omnes æqualiter perveniente, et in nullo deficiente. Ad utilitatem ergo gentilium terrenum regnum positum est a Deo (sed non a diabolo, qui nunquam omnino quietus est; imo qui nec ipsas quidem gentes vult in tranquillo agere); ut timentes regnum hominum (73), non se alterutrum homines vice piscium consumant, sed per legum positiones repercutiant multiplicem gentilium injustitiam. Et secundum hoc « ministri Dei » sunt, qui tributa exigunt a nobis, « in hoc ipsum servientes. »

3. « Quæ sunt potestates, a Deo ordinatæ sunt; » manifestum est (74) quoniam mentitur diabolus, dicens: « Mibi tradita sunt, et cui volo, do ea. » Cujus enim jussu homines nascuntur, hujus jussu et reges constituuntur, apti his qui illo tempore ab

²⁴ Rom. xiii, 6. ²⁵ Matth. xvii, 26. ²⁶ Ephes. ii, 2. ²⁷ Luc. x, 19.

Clarom., Voss. et Grab., partim etiam Merc. 2, D cum LXX. At in cæteris, loco istarum vocum, exstat una duntaxat, *terra*.

(70) *Deservientes*. Ita, pro *servientes*, repono ex Clarom. et Voss., quia paulo post iterum legitur *deservientes* in omnibus cod.

(71) *Ad aliquid*. Ad adjecti ex Clarom., Voss. et Merc. 2. Sic autem construenda verba: *assequantur justitiæ ad aliquid*: ubi interpret respiciens ad regimen verbi ἐπιτρονχῶν, quo usum hic fuisse Irenæum puto, perperam vertit, *assequantur justitiæ*; haud attendens verbum Latinum, *assequor*, hic pro *pertingant*, *perveniant*: quomodo sensus esset, *ad aliquid justitiæ pertingant*.

(72) *In manifesto propositum*. Ita vetus Feuard. cod., Clarom., Merc. 2 et Grab. Cæteri aut *manifesto*, aut *positum* habent.

(73) *Hominum*. Editt. *humanum*.

(74) *Manifestum est*. Supple *igitur*, connexionis causa.

4. Quemadmodum autem si quis apostata regionem aliquam hostiliter capiens, perturbet eos qui in ea sunt, ut regis gloriam sibi vindicet apud ignorantes quod apostata et latro sit: sic etiam diabolus, cum sit unus ex angelis his, qui super spiritum aeris præpositi sunt, quemadmodum Paulus apostolus in ea quæ est ad Ephesios manifestavit²⁸, invidens homini, apostata a divina factus est lege: invidia enim aliena est a Deo. Et quoniam per hominem traducta est apostasia ejus, et examinatio sententiæ ejus homo factus est; ad hoc (80) magis magisque semetipsum contrarium constituit homini, invidens vitæ ejus, et in sua potestate apostatica volens concludere eum. Omnium (81) artifex Verbum Dei, per hominem vincens eum, et apostatam ostendens, e contrario subiecit eum homini: « Ecce » dicens, « do vobis potestatem calcandi super serpentes, et scorpiones, et super omnem virtutem inimici²⁹; » ut quemadmodum dominatus est homini per apostasiam, sic iterum per hominem recurrentem ad Deum, evacuetur apostasia ejus.

CAPUT XXV.

Antichristi fraus, superbia, et tyrannicum regnum, prout a Daniele et Paulo descripta sunt.

1. Et non tantum autem per ea quæ dicta sunt, sed et per ea quæ erunt sub Antichristo, ostenditur, quoniam existens apostata et latro, quasi Deus vult

(75) *Regnantur*. Sic Eras., Gallas., Clarom. et omn. Anglic. Nec dubito quin verbum βασιλεύοντα (quod peritior alter vertisset *reguntur*) interpret reddiderit *regnantur*. Hoc vero, cum aut non intellexisset, aut non probasset Feuard., commutavit in *regantur*.

(76) *Correptionem*. Editt. cum Merc. 2 et Ottob., *correctionem*.

(77) *Supergrediente*. In Voss., *perveniente*; in editt., *superveniante*.

(78) *Quod detegit*. Sic in Feuard. marg., Clarom. et Voss. Alii, *quod egit*, vel *quod et egit*.

(79) *Adorare*. Scribendum erat, *adorandum*.

(80) *Ad hoc*. Alii, *adhuc*. Græce scriptum fuisse puto εἰς τοῦτο, quod hic vertendum fuisset, *propter hoc, propterea*.

(81) *Omnium*. Autem addiderunt editores, connexionis gratia. Sed hanc particulam non agnoscut mss.

adorari; et cum sit servus, regem se vult præconari. Ille enim omnem suscipiens diaboli virtutem, veniet non quasi rex justus, nec quasi in subjectione Dei legitimus; sed impius, et injustus, et sine lege, quasi apostata, et iniquus, et homicida, quasi latro, diabolicam apostasiam in se recapitulans: et idola quidem seponens, ad suadendum quod ipse sit Deus; se autem extollens unum idolum, habens in semetipso reliquorum idolorum varium errorem: ut hi qui per multas abominaciones adorant diabolum, hi per hoc unum idolum serviant ipsi, de quo Apostolus in Epistola quæ est ad Thessalonicenses secunda, sic ait: « Quoniam nisi venerit abscessio primum, et revelatus fuerit homo peccati, filius perditionis, qui adversatur et extollit se super omne quod dicitur Deus, aut colitur: ita ut in templo Dei sedeat, ostendens semetipsum tanquam sit Deus ».⁸² Manifeste igitur Apostolus ostendit apostasiam (82) ejus, et quoniam extollitur super omne quod dicitur Deus, vel quod colitur, hoc est, super omne idolum (hi enim sunt qui dicuntur quidem ab hominibus, non sunt autem dii), et quoniam ipse se tyrannico more (83) conabitur ostendere Deum.

2. Super hæc autem manifestavit et illud, quod a nobis per multa ostensum est, quoniam in Hierosolymis templum dispositione veri Dei factum est. Ipse enim Apostolus ex sua persona definitive templum illud dixit Dei. Ostendimus autem in tertio libro⁸³, nullum ab apostolis ex sua persona Deum appellari, nisi eum qui vere sit Deus, Patrem Domini nostri: cujus jussu hoc, quod est in Hierosolymis, factum est templum, ob eas causas quæ a nobis dictæ sunt: in quo adversarius sedebit, tentans semetipsum Christum ostendere, sicut et Dominus ait: « Cum autem videritis abominationem desolationis, quod dictum est (84) per Daniele prophetam, stantem in loco sancto (qui legit, intel-⁸⁵ II Thess. II, 3, 4. ⁸⁶ Cap. 9 et seqq. ⁸⁷ Matth. xxiv, 15 et seqq. ⁸⁸ Dan. vii, 8, 20 et seqq. ⁸⁹ Ibid., 23 et seqq.

(82) *Apostasiam*. Ita Feuard. in marg., Clarom., Voss. et Grab.; cæteri, *adventum*.

(83) *More*. In Arund., *timore*.

(84) *Quod dictum est*. Sic Clarom., Voss., Arundel. et Merc. 1. Reliqui, *quæ dicta est*. At non dubitem quin τὸ ἡθὲν verterit interpres, *quod dictum est*, haud attendens illud, referri ad βδέλυγμα: D quamvis inferius accuratius verterit, *quæ dicta est*.

(85) *Dividitur*. Alii, *divideretur*.

(86) *Videbam*. Sic Clarom., Voss., Merc. 1 et Grab. juxta Græcum Danielis, εἶδεωρον. Reliqui, *videbatur*.

(87) *Pervenit*. Eras., Gallas., Arund. et Merc. 2, *prævenit*. Hieronymus vero Græcum ἐφθασε reddidit, *advenit*.

(88) *Et decem cornua ejus*. Ita juxta Græc. Danielis textum habent vet. Feuardent. cod., Voss., Arundel. et Merc. 2. Et ita etiam habebat Clarom., sed recentior quispiam audaculus scripsit: *et de decem cornibus ejus*; prout in Eras., Gallas. et Feuard. legitur.

(89) *Superabit malis*. Sic Clarom., Arundel. et Merc. 2, juxta LXX exemplaris Romani. Sed in veteri Feuard. cod. et Voss., *subruet malos*; in Erasum., Gallas. et Feuard. editi., *superabit alios*.

A ligat), tunc qui in Judæa sunt, fugiant in montes: et qui in tecto est, non descendat tollere quidquam de domo. Erit enim tunc pressura magna, qualis non est facta ab initio sæculi usque nunc, sed neque fiet ».

3. Daniel autem novissimi regni finem respiciens, id est novissimos decem reges, in quos dividitur (85) regnum illorum, super quos filius perditionis veniet, cornua dicit decem nasci bestię; et alterum cornu pusillum nasci in medio ipsorum, et tria cornua de prioribus eradicari a facie ejus. « Et ecce, inquit, oculi quasi oculi hominis in cornu hoc, et os loquens magna, et aspectus ejus major reliquis. Videbam (86), et cornu illud faciebat bellum adversus sanctos, et valebat adversus eos: quoadusque venit Vetustus dierum, et judicium dedit sanctis altissimi Dei, et tempus pervenit (87), et regnum obtinuerunt sancti ».⁸⁸ Postea, in exsolutione visionum, dictum est ei: « Bestia quarta, regnum quartum erit in terra, quod eminebit super reliqua regna, et manducabit omnem terram, et conculcabit eam, et concidet. Et decem cornua ejus (88), decem reges exurgent; et post eos surget alius, qui superabit malis (89) omnes, qui ante eum fuerunt, 323 et reges tres deminorabit (90) et verba adversus altissimum Deum loquetur, et sanctos altissimi Dei conteret, et cogitabit demutare (91) tempora, et legem: et dabitur in manu ejus, usque ad tempus temporum (92); et dimidium tempus »⁸⁹, hoc est, per triennium et sex menses (93), in quibus veniens regnabit super terram. De quo iterum et apostolus Paulus in secunda ad Thessalonicenses, simul et causam adventus ejus annuntians, sic ait: « Et tunc revelabitur iniquus, quem Dominus Jesus interficiet spiritu oris sui et destruet præsentia adventus sui, cujus est adventus secundum operationem Satanæ, in omni virtute, et signis, et portentis men-

(90) *Deminorabit*. Vetus Feuard. cod. et Voss. *dehonorabit*.

(91) *Demutare*. In veteri Feuard. cod. et Voss. vitio scribarum, *se mutare*; in Clarom., *emundare*, forte pro *emendare*. Sed vera lectio est *demutare*, juxta Græc. ἀλλοιωσαι.

(92) *Usque ad tempus temporum*. In nostris Danielis exemplaribus legitur: ἕως καιροῦ καὶ καιρῶν, *usque ad tempus et tempora*.

(93) *Hoc est, per triennium et sex menses*. Obscuriora hæc feliciter, meo quidem judicio, explicat cl. Grab., cujus integram notam hic juvat exscribere. Hujus interpretationis, inquit, ipse S. Joannes auctor est Apocal. cap. xii, ubi cum mulier dicitur volare in desertum, in locum suum, ubi alitur per tempus, et tempora, et dimidium temporis, vers. 6, id clarius explicatur: *mulier fugit in solitudinem, ubi habebat locum paratum a Deo, ut ibi pascant eam diebus mille ducentis sexaginta*; qui ipsius S. Joannis et totius S. Scripturæ stylo, quo triginta solum dies singulis mensibus tribuuntur, exacte tres annos, et sex menses complent. Unde cap. xi ejusdem divinæ Apocal. *menses quadraginta duo* quorum vers. 2 fit mentio, continuo vers. 3 resolvuntur in *dies mille ducentos sexaginta*.

dactorum, et omni seductione malitia, pereuntibus, pro eo quod dilectionem veritatis non receperunt, et salvi fœrent. Et ideo mittet (94) eis Deus operationem erroris, ut credant mendacio, ut judicentur omnes qui non crediderunt veritati, sed contempserunt iniquitatem ⁹⁴.

4. Et Dominus autem hoc item non credentibus sibi dicebat: « Ego veni in nomine Patris mei, et non receplis me; cum alius venerit in nomine suo, illum recipietis ⁹⁵; » alium dicens Antichristum, qui (95) alienus est a Domino, et ipse est « iniquus iudex, » qui a Domino dictus est, quoniam « Deum non timebat, neque hominem reverebar ⁹⁶, » ad quem fugit vidua oblita Dei, id est terrena Jerusalem, ad ulciscendum de inimico. Quod et faciet in tempore regni sui: transferet regnum in eam, et in templo Dei sedet (96), seducens eos, qui adorant eum, quos ipse ait Christus. Quapropter ait Daniel iterum: « Et sanctum desolabitur: et datum est in sacrificium peccatum (97), et projecta est in terra iustitia, et fecit, et propeere cessit ⁹⁷. » Et Gabriel angelus exsolvens ejus visionem, de hoc ipso dicebat: « Et in novissimo regni ipsorum exsurgit rex improbus facie valde, et intelligens quæstiones, et valida virtus ejus, et admirabilis, et corrumpet (98), et diriget, et faciet, et exterminabit fortes, et populum sanctum, et jugum torquis ejus dirigetur: dolus in manu ejus, et in corde suo exaltabitur, et dolo disperdet multos, et ad perditionem multorum (99) stabit, et quomodo ova manu (1) conteret ⁹⁸. » Deinde et tempus tyrannidis ejus significat, in quo tempore fugabuntur sancti, qui purum sacrificium offerunt Domino: « Et in dimidio hebdomadis, ait, tolletur sacrificium, et libatio, et in templum (2) abominatio desolationis, et usque ad consummationem temporis consummatio dabitur super desolationem ⁹⁹; » dimidium autem hebdomadis tres sunt anni et menses sex.

5. Ex quibus omnibus non tantum quæ sunt

⁹⁴ II Thess. II, 8 et seqq. ⁹⁵ Joan. V, 43. ⁹⁶ Luc. XVIII, 2 et seqq. ⁹⁷ Dan. VIII, 12. ⁹⁸ Ibid., 23 et seqq. ⁹⁹ Dan. IX, 27. ¹⁰⁰ Matth. XXIV, 15. ¹⁰¹ Luc. I, 26 et seqq. ¹⁰² Apoc. XVII, 12 et seqq.

(94) *Mittet*. Sic recte Clarom. in quo prius quidem scriptum fuerat, *mittit*, ut habent alii omnes; sed postea, si non eadem, saltem antiqua manu emendatum.

(95) *Qui*. Editt., *quoniam*.

(96) *Sedet*. Sic Clarom., Voss. et Merc. 2; alii recentiores, *sedabit*. At *sedet* hic pro futuro tertie conjugationis accipe.

(97) *Peccatum*. In vet. Feuard. cod. et Voss., *peccantium*. In LXX, ἰδὸν ἐπὶ τὴν θυγατρὸν ἀμαρτία, datum est adversus hostiam peccatum.

(98) *Et admirabilis, et corrumpet*. In nostris τὸν Ὁ codd. legitur, καὶ θαυμαστὰ διαφθερεῖ, et admirabiliter corrumpet.

(99) *Multorum*. In Feuard. marg. et Voss., *ipsorum*.

(1) *Ova manu*. Sic mss., nisi quod in vet. Feuard. cod. et Voss. pro *manu*, incuria scribarum legatur, *manum*, vel *manuum*. At in Eras., Gallas. et Feuard. perperam, *una manus*; nam LXX habent, ὡς ὡὰ ἐν χειρὶ συντριβεί.

A apostasia manifestantur, et quæ sunt ejus, qui in se recapitulatur omnem diabolicum errorem; sed et quoniam unus et idem Deus Pater, qui a prophetis annuntiatus, a Christo autem manifestatus. Si enim quæ a Daniele (3) prophetata sunt (4) de fine, Dominus comprobavit: « Cum videritis, dicens, abominationem desolationis, quæ dicta est per Danielem prophetam ¹⁰⁰; » (Danieli autem angelus Gabriel exsolutionem visionum fecit: hic autem est archangelus Demiurgi, et hic idem Mariæ evangelizavit manifestum adventum et incarnationem Christi ¹⁰¹), unus et idem Deus manifestissime ostenditur, qui prophetas misit, et Filium præmisit (5), et nos vocavit in agnitionem suam.

CAPUT XXVI.

Quia Joannes et Daniel prædixerunt imperii Romani dissolutionem et desolationem, quæ finem mundi et regnum Christi æternum præcedet; resolluntur alium a Demiurgo Patrem confingentes Gnostici. Satanæ organa, quorum opera nunc Deum aperte blasphemant.

1. Manifestius adhuc etiam de novissimo tempore, et de his qui sunt in eo decem regibus, in quos dividetur (6) quod nunc regnat imperium, significavit Joannes Domini discipulus in Apocalypsi, edisserens quæ fuerint decem cornua, quæ a Daniele visa sunt, dicens sic dictum esse sibi: « Et decem cornua quæ vidisti (7), decem reges sunt, qui regnum nondum acceperunt, sed potestatem quasi reges una hora accipient cum bestia. Hi unam sententiam habent, et virtutem et potestatem suam bestie dant. Hi cum agno pugnabunt, et agnus vincet eos, quoniam Dominus dominorum est, et Rex regum ¹⁰². » Manifestum est itaque, quoniam ex his tres interficit ille qui venturus est (8), et reliqui subjeientur (9) ei, et ipse octavus in eis; et vastabunt Babylonem, et comburent eam igni, et dabunt regnum suum bestie, et effugabunt Ecclesiam: post deinde ab adventu Domini nostri destruentur. Quoniam enim oportet dividi regnum,

(2) *In templum*. Ita Clarom., Arundel. et Merc. 2, juxta Græcum τὸν Ὁ: ἐπὶ τὸ ἱερόν. Cæteri, in templo.

(3) *A Daniels*. In Feuard. marg. et Voss., in Daniels.

(4) *Prophetata sunt*. Sic Claromont. et Arundel. pro, *Prophata sunt dicta*, ut habent alii; nec multum abludit Voss. omittens dicta.

(5) *Præmisit*. Verbum προέπεμψε hic simpliciter verti debuisset, *misit*. Sed forte ejusdem verbi repetitionem vitare voluit interpres.

(6) *Dividetur*. Clarom. et Voss., *dividitur*.

(7) *Et decem cornua quæ vidisti*. Et addunt cum sacro textu Clarom., Voss. et Græbius; cæteri omittunt. Sed ad hæc verba desinit cod. Claromont. Residua pars hujus capituli, ut novem reliqua, avulsis (studio, an casu, non dixerim) pluribus foliis, misere interierunt.

(8) *Qui venturus est*. Antichristus videlicet.

(9) *Subjeientur*. In Eras. et ms. Voss., *subjeiuntur*.

et sic deperire, Dominus ait (10): « Omne regnum a divinum in se, desolabitur; et omnis civitas vel domus divisa in se, non stabit⁹⁹. » Dividit igitur et regnum, et civitatem, et domum oportet in decem: et propterea jam partitionem et divisionem præfiguravit. Et diligenter Daniel finem quarti regni digitos ait pedem esse ejus imaginis, quæ a Nabuchodonosor visa est, in quos venit lapis sine manibus præcisus, et quemadmodum ipse ait: « Pedes (11), pars quidem aliqua ferrea, et pars aliqua fictilis, quoadunque abscissus est lapis sine manibus, et percussit imaginem in pedes ferreos et fictiles, et comminuit eos usque ad finem¹⁰⁰. » Post deinde in exsolutione ait: « Et quoniam vidisti pedes et digitos, partem quidem fictilem, partem autem ferream, regnum divinum erit, et a radice ferrea (12) erit in eo, quemadmodum vidisti ferrum commistum testæ. Et digiti pedum, pars quidem aliqua ferrea, pars autem aliqua fictilis¹⁰¹. » Ergo decem digiti pedum, hi sunt decem reges, in quibus dividetur (13) regnum: ex quibus quidam quidem fortes et agiles, sive efficaces: alii autem pigri et inutiles erunt, et non consentient; quemadmodum et Daniel ait: « Pars aliqua regni (14) erit fortis, et ab ipsa pars (15) erit minuta. Quoniam vidisti ferrum commistum testæ, commistiones erant in semine hominum, et non erunt adjecti invicem, quemadmodum ferrum non commiscetur cum testâ¹⁰². » Et quoniam finis fiet, inquit: « Et in diebus regum illorum exultabit Deus cæli regnum, quod in æternum non corrumpetur, et regnum ejus alteri populo non relinquetur. Comminet et ventilabit omnia regna, et ipsum exaltabitur in æternum. Quemadmodum vidisti, quoniam de monte præcisus est lapis sine manibus, et comminuit testam, ferrum, et ærumentum, et argen-

tum, et aurum. Deus magnus significavit regi, quæ futura sunt post hæc; et verum est somnium, et fidelis interpretatio ejus¹⁰³. »

2. Si ergo (16) Deus magnus significavit per Danielelem futura, et per Filium confirmavit: et Christus est lapis, qui præcisus est sine manibus, qui destruet temporalia regna, et æternum inducet, quæ est justorum resurrectio (« Resuscitabit, ait, Deus cæli regnum, quod in æternum nunquam corrumpetur »); consultati præcipiscant qui Demurgum respuunt, et non consentiunt ab eo Patro præmissos prophetas, a quo et Dominus venit; seque asseverant ex differentibus Virtutibus factas esse prophetias. Quæ enim a Demurgo prædicta sunt similiter per omnes prophetas, hæc Christus in fine perfecit, ministrans Patris sui voluntati, et adimplens secundum humanum genus dispositiones. Qui ergo blasphemant Demurgum, vel ipsi verbis et manifeste, quemadmodum qui a Marcione sunt; vel secundum eversionem sententiæ (17), quemadmodum qui a Valentino sunt, et omnes qui falso dicuntur esse Gnostici, organa Satanæ ab omnibus Deum colentibus cognoscantur esse, per quos Satanæ nunc, et non ante, visus est (18), maledicere Deo, qui ignem æternum præparavit omni apostasiæ. Nam ipse per semetipsum nude non audeat (19) blasphemare suum Dominum; quemadmodum et initio per serpentem seduxit hominem, quasi latens Deum.

Καλῶς ὁ Ἰουστίνος εἶπη Bene Justinus dixit, quoniam ante Domini adventum nunquam ausus est Satanæ (21) blasphemare Deum, quippe nondum sciens suam damnationem:

⁹⁹ Matth. xii, 25. ¹⁰⁰ Dan. ii, 33, 34. ¹⁰¹ Ibid., 41, 42. ¹⁰² Ibid., 42, 45. ¹⁰³ Ibid., 44, 45.

(10) Dominus ait. Al., sicut Dominus ait.

(11) Pedes. Al., pedis.

(12) A radice ferrea. Hæc juxta LXX, ἀπὸ τῆς ῥίζης τῆς αἰδηρᾶς, in locum Vulgatæ lectionis, post Grabium substituit ex Ottob., Voss. et Merc. 2, quamquam in his præpositio a desideretur.

(13) Dividetur. Eras. et Gallas., dividitur.

(14) Aliqua regni. Pronomen aliqua, juxta τὸ Græcum Danielis addidit Grab. ex Voss., quamvis in hoc vox regni sit omissa.

(15) Pars. In aliis, parte.

(16) Si ergo. In Feuardent. ex vet. cod. et in ms. Voss., sic ergo. Sed connexio sequentium verborum, consultati præcipiscant, exigere videtur si.

(17) Sententiæ. Voss., scientiæ.

(18) Visus est. In edit. legitur ausus est, quia verbum istud his postea repetitur. At Feuard. in marg., Arund. et Voss. habent visus, pro quo in Merc. 2 imperitia scribarum exstat, missus. Quare cum nullus ms. codex jam habeat ausus (uno forte excepto Ottob., quem tamen ipse non vidi), tutius duxi reponere visus: cum maxime hujus lectionis optimus sit sensus. Nam visus est, hic accipitur pro conspectus est, Græce ὠφθη, idque vult Irenæus, Satanam per organa sua nunc primum, et non ante, conspectum esse maledicens Deo.

(19) Non audeat. Sic Feuard. in marg. et Voss.

mellus quam alii, non audebat. Rationem enim affert cur Satanæ per organa sua nunc primum visus sit maledicere Deo: quia, inquit, ipse per semetipsum non audeat blasphemare suum Dominum.

(20) Καλῶς ὁ Ἰουστίνος εἶπη. Hunc locum ex utroque citat Euseb. lib. iv Hist., cap. 18. Ex quo vero Justinus libro hæc exscripsit Irenæus, incertum. Ex libro contra Marcionem petita esse asserere videtur Hieronymus in Catalogo. Forte etiam ex libro quem adversus omnes hæreses edidisse se profitetur Justinus in prioribus Apologiis, eruta sunt.

(21) Ante Domini adventum nunquam ausus est Satanæ, etc. Satanam ante Christi adventum de sempiterna damnatione sua non adeo certum fuisse, quin adhuc spes aliqua obtinenda per illum salutis affulgeret, atque idcirco nondum inmanitati suæ, et in Deum protervitiæ frena laxasse, non Justinus modo atque Irenæus opinati sunt, sed etiam Epiphanius hæres. 59 quæ est Sethianorum, § 8, auctor carminis cont. Marcion. inter opera Tertull. lib. 1, cap. 3, Isidorus Pelusiota lib. ii, ephr. 90, et Œcumenius in cap. ultimo epist. I D. Perri. Huic vero opinioni fundamentum præbere potuit trita illa veterum non paucis sententia, diabolum nondum damnationis suæ acceptisse sententiam; neque sempiternis cruciatibus addictum; sed in extremo judicio id eum esse passurum. Sed de his

quoniam et in parabolis, et allegoriis, a prophetis (22) de eo sic dictum est. Post autem adventum Domini ex sermonibus Christi et apostolorum ejus discens manifeste, quoniam ignis æternus ei præparatus est ex sua voluntate abscedenti (23) a Deo, et omnibus qui sine penitentia perseverant in apostasia: per hujusmodi homines blasphemant eum Deum, qui iudicium importat, quasi jam condemnatus, et peccatum suæ apostasiæ conditori suo imputat, et non suæ voluntati et sententiæ: quemadmodum et qui supergrediuntur leges, et pœnas dant, queruntur de legislatoribus, sed non de semetipsis. Sic autem et hi diabolico spiritu pleni, innumeras accusationes inferunt factori nostro, qui et Spiritum vitæ nobis donaverit, et legem omnibus aptam posuerit; et nolunt justum esse iudicium Dei. Quapropter et alterum quemdam excogitant Patrem, neque curantem, neque providentem eorum, quæ sunt erga nos, aut etiam consentientem omnibus peccatis.

325 CAPUT XXVII.

De futuro iudicio per Christum, communionis et separationis divina, atque infidelium pœnis æternis.

1. Si enim non iudicat Pater, aut non pertinet ad eum, aut consentit his quæ sunt omnibus; et si non iudicat, omnes in æquo erunt, et in eodem dinumerabuntur statu (24). Supervacuum ergo erit adventus Christi, et contrarius, in eo quod non iudicet. Venit enim dividere hominem adversus patrem suum, et filiam adversus matrem, et nurum adversus sororum; et cum duo sint in eodem lecto, unum assumere et alteram relinquere: et duabus molentibus in mola, alteram assumere, et alteram relinquere (25): ad finem jubere messoribus colligere primum zizania, et fasciculos alligare, et comburere igni inextinguibili; triticum autem colligere in horreum; et agnos quidem vocare in præparatum regnum; hædos autem in æternum ignem mittere, qui præparatus est a Patre ejus diabolo et angelis ejus. Et quid enim? Verbum venit in ruinam et in resurrectionem multorum? In ruinam quidem non credentium ei, quibus et majorem damnationem, quam

²⁷ Cap. XXVII. ²⁸ Matth. x, 35. ²⁹ Luc. xvii, 34, 35. ³⁰ Matth. xiii, 30; iii, 12. ³¹ Matth. xv, 33 seqq. ³² Luc. ii, 34. ³³ Luc. x, 12. ³⁴ Matth. v, 45.

jam alibi diximus. Consule, si lubet, Petavium, *Dogmatum theolog.* t. III, lib. 1, De angelis, cap. 8, et lib. III, cap. 4.

(22) *A prophetis.* Sic Voss., Arundel. et Grab., melius quam alii, et prophetis.

(23) *Abscedenti.* Voss., Merc. 2 et Grab. hand recte, *abscedenti.*

(24) *Et in ... statu.* Et in locum si auctoritate cunctiorum mss. Ang. recte Grab. substituit, ac voce *statu* periodum clausit.

(25) *Et cum duo sint ... relinquere: et duabus ... relinquere.* Posterius comma: et *duabus*, etc., in Eras., Gallas., Arundel. et Merc. 2 omissum, ex vet. cod. restituit Feuard., sed inverso ordine præmisit alteri: et *cum duo*, etc. Proprio loco restituit Grab. ex cod. Voss.

(26) *Ex sua sententia.* Græce γνώμη, voluntate, consilio, libero arbitrio, etc.

(27) *Indicto audientes.* Feuard. reposuit *inobedien-*

A Sodomorum et Gomorrhæ in iudicio comminatus est; in resurrectionem autem credentium, et facientium voluntatem Patris ejus, qui est in cœlis. Si ergo adventus Filii super omnes quidem similiter advenit, judicialis est autem et discretus credentium et non credentium, quoniam ex sua sententia (26) credentes faciunt ejus voluntatem, et ex sua sententia indicto audientes (27) non accedunt ad ejus doctrinam; manifestum, quoniam et Pater ejus omnes quidem similiter fecit, propriam sententiam unumquemque habentem, et sensum liberum; respicit autem omnia, et providet omnibus, et solem suum oriri faciens super malos et bonos, et pluens super justos et injustos.

2. ... Όσα τὴν πρὸς

B (28) Θεὸν τηρεῖ φίλαν,

τούτοις τὴν ἰδίαν παρέχει

κοινωνίαν. Κοινωνία δὲ

θεοῦ, ζωὴ καὶ φῶς, καὶ

ἀπόλαυσις τῶν παρ' αὐ-

τοῦ ἀγαθῶν. Ὅσοι... ἀφί-

στανται κατὰ τὴν γνώμην

αὐτῶν τοῦ θεοῦ, τούτοις

τὸν ἀπ' αὐτοῦ χωρισμὸν

ἐπάγει. Χωρισμὸς δὲ τοῦ

θεοῦ, θάνατος καὶ χωρι-

σμὸς φωτός, σκότος καὶ

χωρισμὸς θεοῦ ἀποβολὴ

πάντων τῶν παρ' αὐτοῦ

C ἀγαθῶν. Οἱ οὖν διὰ τῆς

ἀποστασίας ἀποβαλόντες

τὰ προειρημένα, ἅτε

ἐστερημένοι πάντων τῶν

ἀγαθῶν, ἐν πάσῃ κολάσει

καταγίνονται τοῦ θεοῦ

μὲν προηγητικῶς μὴ κολά-

ζοντος, ἐπακολουθούσης

δὲ ἐκείνης τῆς κολάσεως,

διὰ τὸ ἐστερηθῆαι πάντων

τῶν ἀγαθῶν. Αἰώνια δὲ

καὶ ἀτελεύτητα παρὰ θεοῦ

τὰ ἀγαθὰ καὶ διὰ τοῦτο

2. Et quicumque erga eum custodiunt dilectionem, suam his præstat communionem. Communio autem Dei, vita et lumen, et fruitio eorum quæ sunt apud eum (29) bonorum. Quicumque autem absistunt secundum sententiam suam ab eo, his eam quæ electa est ab ipsis (30), separationem inducit. Separatio autem Dei, mors; et separatio lucis, tenebræ; et separatio Dei, amissio omnium quæ sunt apud eum (31) bonorum. Qui ergo per apostasiam amiserunt quæ prædicta sunt, quippe desolati (32) ab omnibus bonis, in omni pœna conversantur; Deo quidem principaliter non a semetipso (33) eos puniente, prosequente autem eos (34) pœna, quoniam sint de-

³⁵ Matth. xiii, 30; iii, 12. ³⁶ Matth. xv, 33

seqq. ³⁷ Luc. ii, 34. ³⁸ Luc. x, 12. ³⁹ Matth. v, 45.

tes, sed qua auctoritate, non dicit. Tutius enim Eras., Gallas., Ottob., Arundel. et Merc. 2 legere, *indicto audientes*, ut non raro scribitur interpretis.

(28) *Όσα τὴν πρὸς, etc.* Græca hæc, a Damasceno in *Parallelis* sub diversis titulis allegata, et ab Halloixio in *Vita Irenæi* edita, solenter compegit cl. Grab. At, pro *ὅσα* lege cum interp. *δοσι*.

(29) *Apud eum.* Græce, *ab eo*.

(30) *His eam, quæ electa est ab ipsis.* In vet. Feuard. cod. et Voss., *his autem, quæ lecta est.* At Græca sonant: *his eam, quæ est ab ipso, separationem, etc.*

(31) *Apud eum.* Al., *apud Deum.* At juxta Græcum, *ab eo*.

(32) *Desolati.* Pro *privati*.

(33) *A semetipso.* Nihil his respondet in Græco. Suspicio glossema esse.

(34) *Eos.* Hinc in Græco, pro *ἐκείνης* lege *ἐκεί-*

νοῦς.

καὶ ἡ στέρησις αὐτῶν
αἰώνιος καὶ ἀτελεύτητος·
ὡς διηγεοῦς τοῦ φωτὸς
θνός, οἱ τυφλώσαντες
ἑαυτοὺς, ἢ καὶ ὑπὸ ἄλλων
τυφλωθέντες, διηγεοῦς
ἀποστεροῦνται τῆς τοῦ
φωτὸς ἀπολαύσεως, οὐ τοῦ
φωτὸς ἐπιφέροντος αὐτοῖς·
τὴν ἂν τυφλώσει τιμω-
ρίαν·

solati ab omnibus bonis A
(35). Æterna autem, et
sine fine sunt a Deo bo-
na : et propter hoc et
amissio eorum æterna
et sine fine est : quemad-
modum in immenso (36)
lumine, qui excæcave-
runt semetipsos, vel ab
aliis excæcati sunt, sem-
per privati sunt jucundi-
tate luminis ; non quod
lumen pœnam eis inferat
cæcitatibus (37),

sed quod ipsa cæcitas superinducat eis calamitatem.
Et propter hoc Dominus dicebat : « Qui credit in B
me, non judicatur, » id est, non separatur a Deo ;
adunitus est enim per fidem Deo. « Qui autem non
credit, ait, jam judicatus est, quoniam non credidit
in nomine unigeniti Filii Dei, » id est, separavit se-
metipsum a Deo voluntaria sententia. « Hoc est enim
judicium, quoniam lumen venit in hunc mundum,
et dilexerunt homines magis tenebras, quam lucem.
Omnia enim qui male agit, odit lumen, et non ve-
nit (38) ad lumen, ne traducantur opera ejus. Qui
autem facit veritatem, venit ad lumen, ut mani-
festentur opera ejus, quoniam in Deo est ope-
ratus ⁶⁵. »

326 CAPUT XXVIII.

*De piorum et impiorum discrimine, apostasia futura
sub Antichristo, atque mundi consummatione.*

4. Ἐπεὶ οὖν (39) ἐν τῷ
αἰῶνι τούτῳ, οἱ μὲν προσ-
ερχοῦσι τῷ φωτὶ, καὶ διὰ
τῆς πίστεως ἐνοῦσιν ἑα-
υτοὺς τῷ Θεῷ· οἱ δὲ ἀφι-
στάνται τοῦ φωτὸς, καὶ
ἀπορρίζουσιν ἑαυτοὺς τοῦ
Θεοῦ· ἐκδέχεται ὁ Λόγος
τοῦ Θεοῦ, τοῖς πᾶσιν ἀρ-
μόζουσαν οὐρανὴν ἐπάγων·

1. Quoniam igitur in
hoc mundo quidam qui-
dem accurrunt lumini,
et per fidem uniunt se
Deo ; alii autem absistant
a lumine, et separant
seipsos a Deo : venit
Verbum Dei, omnibus
aptam habitationem in-
ferens ; his quidem qui

τοὺς μὲν (40) ἐν τῷ φωτὶ,
πρὸς τὸ ἀπολαύειν αὐτοὺς
τῶν ἐν αὐτῷ αγαθῶν· τοῖς
δὲ ἐν τῷ σκότει, πρὸς τὸ
μετέχειν αὐτοὺς τῆς ἐν
αὐτῷ μοχθηρίας. Διὰ τοῦ-
το φησὶ, τοὺς μὲν ἐκ δε-
ξιῶν ἀνακαλέσασθαι εἰς
τὴν τῶν οὐρανῶν βασι-
λειαν· τοὺς δὲ ἐξ ἀριστε-
ρῶν, εἰς τὸ αἰώνιον πῦρ
πέμψειν· ἑαυτοὺς γὰρ
πάντων ἐστέρησαν τῶν
αγαθῶν.

in lumine snat, ut fruatur
eo, et (41) his quæ
in eo sunt bonis ; his au-
tem qui in tenebris sunt,
ut participantur eas ca-
lamitates quæ in eis
sunt (42). Et propter hoc
ait, hos quidem qui sunt
ad dexteram, vocari in
regnum Patris ; illos au-
tem qui sunt ad sini-
stram (43), in æternum
ignem missurum ⁶⁶. Se-
metipsos enim omnibus
privaverunt bonis.

2. Et propter hoc Apostolus ait : « Pro eo quod
dilectionem Dei (44) non receperunt, ut salvi fle-
rent, et ideo mittet eos Deus in operationem (45)
erroris, ut credant mendacio, ut judicentur omnes
qui non crediderunt veritati, sed consenserunt
iniquitati ⁶⁷. » Illo (46) enim veniente, et sua sen-
tentia apostasiam recapitulante in semetipsum, et
sua voluntate et arbitrio operante quæcunque ope-
rabitur, et in templo Dei sedente, ut sicut Chri-
stum adorent illum qui seducentur (47) ab illo ;
quapropter (48) et juste in stagnum projicietur (49)
ignis ⁶⁸ : » Deo (autem) (50) secundum suam pro-
videntiam præsciente omnia, et apto tempore eum,
qui talis futurus erat, immittente, « ut credant fal-
so, et judicentur (51) omnes, qui non crediderunt
veritati, sed consenserunt iniquitati. ⁶⁹ » Cujus ad-
ventum Joannes in Apocalypsi significavit ita : « Et
bestia quam videram, similis erat pardis, et pedes
ejus quasi ursi, et os ejus quasi os leonis, et dedit
ei draco virtutem suam, et thronum suum, et po-
testatem magnam, et unum ex capitibus ejus quasi
occisum in mortem (52), et plaga mortis ejus cu-
rata est, et admirata est universa terra post bestiam :
et adoraverunt draconem, quoniam dedit potestatem
bestiæ ; et adoraverunt bestiam dicentes : Quis
similis bestiæ illi, et quis potest pugnare cum ipsa ?

⁶⁵ Joan. II, 18 seqq. ⁶⁶ Matth. xxv, 34, 41. ⁶⁷ II Thess. II, 10 seqq. ⁶⁸ Apoc. XIX, 20. ⁶⁹ Apoc.

(35) Sicut desolati ab omnibus bonis. Alii, sunt desolati ab omni bono.

(36) Immenso. Græc., continuo, perpetuo.

(37) Cæcitatibus. Græc., in cæcitate.

(38) Odit lumen, et non venit. Eras., Gallas. et Feuard., odit lucem, et non venit.

(39) Ἐπεὶ οὖν. Græca hæc iterum ex Damasceni Parallelis edidit Halloixius in Vita Irenæi, pag. 487.

(40) Ἐκδέχεται ... τοὺς μὲν. Lege cum Interp. ἔρχεται ... τοῖς μὲν.

(41) Eo, eni. Duas istas voculas non agnoscit textus Græcus, cujus proinde paulo diversus sensus.

(42) Ut participantur eas calamitates, quæ in eis sunt. Sic vel. Feuard. cod., Voss. et Grab. ; cæteri, ut participantur eis calamitas, quæ in eis est : quæ emendatio esse videtur cujuspiam recentioris, hanc attendentis verbum participari, ut deponens partim usurpari ab interprete.

(43) Ad sinistram. Al., a sinistra.

(44) Dilectionem Dei. Supra cap. 25 habet cum nostris N. Test. codd. dilectionem veritatis.

(45) Mittet eos Deus in operationem. Sic vel. Feuardent. cod. et Voss. Alii cum nostris Pauli exemplaribus : mittet eis Deus operationem. Et hoc etiam posteriori modo cit. cap. hunc locum s' egal. Sed cum sæpe ex memoria citet Irenæus, nihil mirum si non eodem ubique modo citet.

(46) Illo. Antichristo scilicet, ad quem redit oratio.

(47) Seducentur. Al., seducuntur.

(48) Quapropter. Pro eapropter, propterea, etc. Sic enim explicari hanc vocem exigit verborum connexio, quæ alioqui nulla foret.

(49) Projicietur. Sic Feuard. in marg. et Grab., quibus fere consentit Voss. in quo exstat, projicitur. Cæteri, projicientur ; sed minus recte, nam de Antichristo sermo est.

(50) Deo autem. Abundat particula autem.

(51) Et judicentur. Arundel. et Grab., ut judicentur. Sed repugnant alii omnes codd.

(52) Occisum in mortem. In cod. Voss., decisum in morte.

Et datum est ei os loquens magna et blasphemiam, A et data est ei potestas mensibus quadraginta et duobus. Et aperuit os suum blasphemium (53) adversus Deum, blasphemare nomen ejus, et tabernaculum ejus, et eos qui in caelo habitant. Et data est ei potestas super omnem tribum, et populum, et linguam, et gentem. Et adoraverunt eam (54) omnes qui habitant super terram, cujus non est scriptum nomen (55) in libro vitæ Agni occisi a constitutione mundi. Si quis habet aures, audiat. Si quis in captivitatem duxerit, in captivitatem ibit. Si quis gladio occiderit, oportet eum in gladio occidi. Hic est sustinuerit et fides sanctorum⁷⁰. » Post deinde et de armigero ejus (56), quem et pseudopphetam vocat : « Loquebatur, inquit, quasi ~~deus~~, et potestatem primæ bestię omnem faciebat in conspectu ejus : et fecit terram, et qui habitant in ea, ut adorarent (57) bestiam primam, cujus curata est plaga mortis ejus. Et faciet (58) signa magna, ut et ignem faciat de caelo descendere in terram in conspectu hominum, et seducet (59) inhabitantes super terram⁷¹. » Hęc ne quis eum divina virtute putet signa facere, sed magica operatione. Et non est mirandum, si dæmonii et apostaticis spiritibus ministrantibus ei, per eos faciat signa, in quibus seducat habitantes super terram. « Et imaginem, ait, jubebit fieri bestię, et spiritum dabit imagini, uti et loquatur imago, et eos qui non adoraverint eam, faciet occidi. Et characterem autem, ait, in fronte, et in manu dextra faciet dari, ut non possit aliquis emere vel vendere, nisi qui habet characterem nominis bestię, vel numerum nominis ejus : et esse numerum sexcentos sexaginta sex, quod est, sexies centeni, et deni sexies, et singulares sex ; » in recapitulationem universæ (60) apostasię 327 ejus, quæ facta est in sex millibus annorum.

⁷⁰ Apoc. xiii, 11 seqq. ⁷¹ Ibid., 14 seqq. ⁷² Gen. ii, 4, 2. ⁷³ II Pet. iii, 8.

(53) *Blasphemium*. Ad blasphemium in solo Arundel. quem tamen sequi Grabio placuit, quia, inquit, S. Joannes ait : εις βλασφημιαν. At non quid scripserit Joannes, sed qui Joannem allegaverit Irenæus, inquitur. Illum enim hic, ut et paulo post, ex memoria citare videtur, additis quibusdam, pluribus aliis omissis, ut conferenti patebit.

(54) *Adoraverunt eam*. In Arundel., Merc. 2 et Grab., *adoraverunt eum* : sed male, nam pronomen referri debet ab bestiam.

(55) *Cujus non est scriptum nomen*. Melius scripsit Vulgatus interpres : *quorum non sunt scripta nomina*.

(56) *De armigero ejus*, etc. Hujus Irenæi loci sensum potius, quam ipsa verba allegavit Andreas Cæsariensis serm. 13 in Apocalyp., pag. 57, lin. 40, seqq. his verbis : Φησιν ὁ Εἰρηναῖος ἐπὶ λέξεως οὐτω· Περὶ τοῦ ὀπισθοποιοῦ, ὃν καὶ ψευδοπροφήτην καλεῖ· Ἐλάλει, φησιν, ὡς ὄρακων. Τούτω δὲ λέγειν ἐξουσίαν δεῖσθαι σημάτων καὶ τεράτων, ἵνα ποιῆ ἐμπροσθεν τοῦ Ἀντιχρίστου, προοδοποιῶν αὐτῷ τὴν τῆς ἀπωλείας ὁδόν.

(57) *Adorarent*. Sic Feuard. in marg. et Voss. Reliqui, *adorent*.

(58) *Et faciet*. In Eras., *et faciat* ; in Gallas. et Feuard., *ut faciat* ; in Græco S. Joan., καὶ ποιᾷ, *et facit* ; in Vulgata nostra, *et fecit*.

3. Ὅσαις... ἡμέραις (61) ἐγένετο ὁ κόσμος, τοσαύταις χιλιοντάσι συντελεῖται. Καὶ διὰ τοῦτο φησὶν ἡ Γραφή· « Καὶ συντελέσθησαν ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ, καὶ πᾶς ὁ κόσμος αὐτῶν. Καὶ συνετέλεσεν ὁ Θεὸς τῇ ἡμέρᾳ τῇ 5' τὰ ἔργα αὐτοῦ ἃ ἐποίησε, καὶ κατέπαυσεν ὁ Θεὸς ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῇ 7' ἀπὸ πάντων τῶν ἔργων αὐτοῦ. » Τοῦτο δ' ἐστὶ τῶν

B προγεγονότων διήγησις, καὶ τῶν ἰσομενῶν προφητεία. Ἡ γὰρ ἡμέρα Κυρίου ὡς α' ἔτη ἐν ἑξ ὧν ἡμέραις συντελεῖται τὰ γεγονότα φανερόν οὖν, ὅτι ἡ συντέλεια αὐτῶν τὸ 5' ἔτος ἐστίν.

4. Et propter hoc in omni tempore, plasmatus initio homo per manus Dei, id est Filii et Spiritus, fit secundum imaginem et similitudinem Dei, paleis quidem abjectis, quæ sunt apostasia; frumento autem in horreum assumpto, quod est hi C qui ad Deum fide fructificant. Et propterea tribulatio necessaria est his qui salvantur, ut quodammodo contriti, et attenuati, et conspersi (64) per patientiam Verbo Dei, et igniti (65), apti sint ad convivium regis.

Ὡς εἶπέ (66) τις τῶν ἡμετέρων, διὰ τὴν πρὸς

3. Quotquot enim diebus hic factus est mundus, totet millenis annis consummatur. Et propter hoc ait Scriptura Genesios : « Et consummata sunt caelum et terra, et omnis ornatus eorum. Et consummavit Deus die sexto omnia opera sua quæ fecit, et requievit in die septimo ab omnibus operibus suis quæ fecit⁷² (62). » Hoc autem est et antefactorum narratio, quemadmodum facta sunt, et futurorum propheta. Si etenim (63) dies Domini quasi mille anni⁷³, in sex autem diebus consummata sunt quæ facta sunt ; manifestum est quoniam consummatio ipsorum sextus millesimus annus est.

4. Et propter hoc in omni tempore, plasmatus initio homo per manus Dei, id est Filii et Spiritus, fit secundum imaginem et similitudinem Dei, paleis quidem abjectis, quæ sunt apostasia; frumento autem in horreum assumpto, quod est hi C qui ad Deum fide fructificant. Et propterea tribulatio necessaria est his qui salvantur, ut quodammodo contriti, et attenuati, et conspersi (64) per patientiam Verbo Dei, et igniti (65), apti sint ad convivium regis.

Ὡς εἶπέ (66) τις τῶν ἡμετέρων, διὰ τὴν πρὸς

(59) *Seducet*. Al., *seducit*.

(60) *Recapitulationem universæ*. In Voss., *recapitulatione universa*.

(61) Ὅσαις... ἡμέραις hoc Irenæi fragmentum e cod. 3443 Biblioth. Reg. descriptum edidit Cotelerius in notis ad epist. S. Barabæ, § 15. Quæ vero in eodem ms. post τὸ 5' ἔτος ἐστίν sequuntur : Καὶ τῇ 7' χρίθει τὴν οἰκουμένην καὶ τῇ 7', ἥτις ἐστὶν ὁ μέλλων αἰὼν, τοὺς μὲν παραδίδωσιν εἰς κόλασιν αἰώνιον, τοὺς δὲ εἰς ζωὴν. Διὰ τοῦτο εἰρηναῖος οἱ ψαλμοὶ ὑπὲρ τὴν 7'· si sint Irenæi, ex aliquo ejusdem opere, quod interierit, excerpta sint necesse est.

(62) *Operibus suis, quæ fecit*. In Voss. omittitur *suis* ; in Græco vero, *quæ fecit*.

(63) *Si etenim*. Particulam *si* a Feuard. auctoritate vet. codicis additam abiecit Grab., quod, inquit, nec Græcus textus, neque ullus ms. cod. Anglic. eam habeat. Sed sufficiat in optinæ notæ vet. Feuard. eod. haberi, et ad connexionem verborum Latinorum omnino necessariam esse. Eam vero non exigit diversa Græcorum constructio.

(64) *Conspersi*. Voss., *consersi*. Græce, *σπορῶντες*.

(65) *Et igniti*. Al., *ut igniti*.

(66) Ὡς εἶπε. Eusebius lib. iii *Hist.*, cap. 50, hanc sententiam beati Ignatii Antiochei episcopi

Θεὸν μαρτυρίαν κατακρί-
 θεις πρὸς θηρία· «Ὅτι
 σφόδρα εἰμι Θεοῦ, καὶ δι'
 ἐδόντων θηρίων ἀλήθο-
 μαί, ἵνα καθαρὸς ἄρτος
 εὐραβῶ (67). »

martyrium in Deum ad-
 judicatus ad bestias :
 « Quoniam frumentum
 sum Christi, et per den-
 tes bestiarum molor, ut
 mundus panis Dei (68)
 inveniar⁷⁴. »

CAPUT XXIX.

Universa ad utilitatem hominum facta esse; et de
 Antichristi doli, requiritia, vi apostatica, a diluvio
 et deinceps in Anania, Azaria, et Misaelis perse-
 cutione præfigurata.

1. Causas autem reddidimus in his qui sunt ante
 hæc libris, propter quas passus est Deus hæc ita
 fieri : ostendimusque quoniam omnia quæ sunt
 talia, pro eo qui salvatur homine facta sunt : illud
 quod est sui arbitrii et suæ potestatis maturans ad
 immortalitatem, et aptabillorem eum ad æternam
 subjectionem Deo præparans. Et propter hoc con-
 ditio insumitur homini (69) : non enim homo pro-
 pter illam, sed conditio facta est propter hominem.
 Genes autem quæ et ipse non allevaverunt oculos
 suos ad caelum, neque gratias egerunt factori suo,
 neque lumen veritatis videre voluerunt, sed sicut
 mares cæci absconditi in profundo insipientiæ,
 juste sermo « ut stillicidium de cado, et sicut mo-
 mentam statoræ, et sicut nihil⁷⁰ » deputavit; in
 tantum utiles et aptabiles justis, quantum utilitatis
 præstat stipula ad tritici augmentum, et palea ejus
 in ustionem, ad operationem auri. Et propterea
 cum in fine repente hinc Ecclesia assumetur (70):
 « Erit, inquit, tribulatio qualis non est facta ab
 initio, neque fiet⁷⁰. » Novissimus enim agon hic
 justorum, in quo viacentes coronantur incorru-
 ptela.

ἀνακαφα-
 λαιώσις (74) γίνεται πά-
 σης ἀδικίας, καὶ παντὸς
 βδίου, ἵνα ἐν αὐτῷ συρ-
 βεύσασα καὶ συγλεισ-
 θεῖσα πᾶσα δύναμις ἀπο-
 στατικῆ κατὰ τὸν κάμι-

2. Et propter hoc in
 bestia veniente recapitu-
 latio fit universæ iniqui-
 tatis et omnis doli, ut in
 ea (72) conflens et con-
 clusa omnis virtus apo-
 statica, in caminum mit-

νον ὀλισθή τοῦ πυρός.
 Καταλλήλως οὖν καὶ τὸ
 ὄνομα αὐτοῦ ἔξει τὸν
 ἀριθμὸν χξς· ἀνακαφα-
 λαιώμενος ἐν αὐτῷ τὸν
 πρὸ τοῦ κατακλισμοῦ πᾶ-
 σαν κακίαν.

. . . Νῶε γὰρ ἐτῶν ἑξα-
 κοσίων, καὶ κατακλισμὸς
 ἐπῆλθε τῇ γῆ εἰς ἑξάλειψιν
 ἀνακαφαλαιώμενος
 δὲ καὶ τὴν ἀπὸ τοῦ κατα-
 κλισμοῦ πᾶσαν εἰδωλολα-
 τρείαν,

. . . μέχρις οὗ ἡ τοῦ
 Ναβουχοδονόσωρ ἀναστα-
 θεῖσα εἰκὼν, ἥτις ὕψος
 μὲν εἶχε πηχῶν ἑξήκοντα,
 εὖρος δὲ πηχῶν ς'.

. ὅλη γὰρ ἡ εἰκὼν
 ἐκείνη προτύπωσις ἦν
 τῆς τοῦ ἀντιχρίστου παρ-
 ουσίας.

. . . Τὰ οὖν χ' ἔτη τοῦ
 Νῶε, ἐφ' οὗ ὁ κατακλι-
 σμὸς ἐγένετο διὰ τὴν ἀπο-
 στασίαν, καὶ ὁ πηχισμὸς
 τῆς εἰκόνος,

. . . τὸν ἀριθμὸν, ὡς ἐλ-
 ρηται, σημαίνουσι τοῦ

tater ignis. Congruenter
 autem et nomen ejus ha-
 bebuit numerum, sexcen-
 tos sexaginta sex; recapit-
 ulans in semetipso om-
 nem quæ fuit ante dilu-
 vium, malitiæ commistio-
 nem, quæ facta est ex angelica apostasia (75).

Noe enim fuit annorum
 sexcentorum,
 et diluvium advenit ter-
 ræ, delens inresur-
 rectionem (74) terræ pro-
 pter nequissimam gene-
 rationem, quæ fuit temporibus Noe. Recapitulans
 autem et omnem qui fuit a diluvio errorem com-
 mentatorem idolorum, et prophetarum interfectio-
 nem, et succensionem justorum.

Illam enim quæ fuit a Na-
 buchodonosor instituta
 (75) imago, altitudinem
 quidem habuit cubitorum
 sexaginta, latitudinem
 autem cubitorum sex : propter quam (76) et Ana-
 nias, et Azarias, et Misael, non adorantes eam, in
 caminum missi sunt ignis, per id quod eis evenit,
 prophetantes eam, quæ in finem futura est justorum
 succensio.

Universa enim imago illa
 præfiguratio fuit hujus
 adventus, ab omnibus
 omnino hominibus ipsum
 solum decernens adorari.

Sexcenti itaque anni
 Noe, sub quo fuit dilu-
 vium propter apostasiam,
 et numerus cubitorum
 imaginis, propter quam
 justus in caminum ignis missi sunt,

numerum (77) nominis si-
 gnificat illius, in quem

⁷⁴ Ignat. Mart., Epist. ad Roman. ⁷⁵ Isa. xl, 45, 47. ⁷⁰ Matth. xxiv, 21.

et martyris, ad verbum ex Irenæo transcribit. Verba D
 Ignatii sunt in Epist. ad Romanos. Eadem, clarior.
 Græbio teste, habentur in Græcis Actis S. Ignatii
 mss. in Biblioth. Bodleiana, ubi, pro πρὸς Θεόν,
 legitur εἰς Θεόν.

(67) Ἄρτος εὐραβῶ. Ἄρτος Θεοῦ εὐραβῶ, legit vet.
 Irenæi interpres. At in Græco exemplari, quod
 in Actis martyrum edidit doctissimus noster Rui-
 martus, pro Θεοῦ legitur τοῦ Χριστοῦ.

(68) Panis Dei. Vox Dei omissa in Merc. 2, per-
 inde atque in Græco.

(69) Conditio insumitur homini. Id est, Fenard.
 interprete, universa ad usum hominis condita fue-
 runt.

(70) Assumetur. Al., assumitur.

(71) Ἀνακαφαλαιώσις. Græca hæc iterum ex
 Damasceni Parallelis edidit Halloixius in Vita Ire-
 næi, pag. 499. Non omnia tamen cum Latinis om-
 nino conveniunt, quia interdum Irenæi verba com-
 pædio refert Damascenus.

(72) In ea. Bestia videlicet.

(73) Quæ facta est ex angelica apostasia. Nefarios
 apostatarum angelorum concubitus cum mulieribus
 ante diluvium intelligit. De qua Irenæi sententia
 vide quæ notavimus ad lib. iv cap. 16, n. 2, nota
 41. Vide et ejusdem lib. cap. 36, n. 4, ubi ea de re
 mentem discrete exprimit.

(74) Inresurrectionem. Sic una voce legendum,
 non divisa, in resurrectionem, ut in omnibus edit.
 perperam et sine sensu habetur. Græce vero scrip-
 sisse Irenæum ἐπανάστασιν, non dubitem; siqui-
 dem in Gloss. vet. ἐπανάστασις vertitur insurrectio.
 Barbare vero reddidit interpres, inresurrectionem
 pro insurrectionem; melius vertisset rebellionem.

(75) Instituta. Arundel., constituta.

(76) Propter quam. Sic Fenard. in marg. et Voss.
 Alii minus recte, propter quæ.

(77) Numerus. In Fenard. marg. et Voss., nu-
 merus.

ὀνόματος, εἰς ἃν συγκαταλιούσονται τῶν εἴ τῶν πᾶσα ἀποστασία, καὶ ἀδικία, καὶ πονηρία,

(78) recapitulatur (70) sex A millium annorum omnis apostasia, et iniustitia, et nequitia, et pseudo-

solet fieri, quoniam et per litteras numeri ponuntur, facile litteram Græcam (88), quæ sexaginta (89) enuntiat numerum, in iota 829 Græcorum litteram expansam (90); post deinde

CAPUT XXX.

Certus quidem est numerus nominis Antichristi; sed de hoc nihil temere affirmandum, cum multis nominibus is aptari queat; et cur aperte a Spiritu S. explicatum non fuerit; ac de regno mortuus illius.

1. Τούτων δὲ οὕτως ἐχόντων (80), καὶ ἐν πᾶσι τοῖς στοιχείοις καὶ ἀρχαίοις ἀντιγράφοις (81) τοῦ ἀριθμοῦ τούτου κειμένου, καὶ μαρτυρούντων αὐτῶν ἐπιφώνων τῶν κατ' ἕνα τὴν Ἰωάννην ἑρακίτων, καὶ τοῦ λόγου διδάσκοντος ἡμᾶς, ὅτι ὁ ἀριθμὸς τοῦ ὀνόματος τοῦ θηρίου κατὰ τὴν τῶν Ἑλλήνων ψῆφον διὰ τῶν ἐν αὐτῷ γραμμάτων (82). sexcentos habebit, et sexaginta, et sex; hoc est, decadas æquales hecatontasin, et hecatontadas æquales monasin (83) (numerus enim qui digitus (86) sex; similiter custoditus, recapitulationes ostendit universæ apostasiæ ejus quæ initio, et quæ in mediis temporibus, et quæ in fine erit), οὐκ οἶδα πῶς ἐσφάλησάν τινες ἐπακολουθήσαντες ἰδιωτισμῷ, καὶ τὸν μέσον ἠθέτησαν ἀριθμὸν τοῦ ὀνόματος, ὡς ψῆφισμα ὑπερόντες, καὶ ἀντὶ τῶν ἐξ δεκάδων μίαν δεκάδα βουλόμενοι εἶναι. Hoc autem arbitror scriptorum peccatum fuisse, ut

f. His autem sic se habentibus, et in omnibus antiquis et (85) probatissimis et veteribus scripturis numero hoc posito, et testimonium perhibentibus his, qui facie ad faciem Joannem (84) viderunt, et ratione docente nos, quoniam numerus nominis bestie, secundum Græcorum computationem, per litteras quæ in eo sunt, sexcentos habebit, et sexaginta, et sex; hoc est, decadas æquales hecatontasin, et hecatontadas æquales monasin (83) (numerus enim qui digitus (86) sex; similiter custoditus, recapitulationes ostendit universæ apostasiæ ejus quæ initio, et quæ in mediis temporibus, et quæ in fine erit), ignoro quomodo erraverunt quidam sequentes idiotismum, et medium frustrantes numerum nominis, quinquaginta numeros (87) delucentes, pro sex decadis unam decadem volentes esse.

ἄλλοι δὲ ἀνεξετάστως τούτων λαβόντες, οἱ μὲν ἀπλῶς καὶ ἀκαίρως ἐπετήδευσαν οἱ δὲ κατὰ ἀπειροκαλίαν ἐτόλμησαν καὶ ὄνομα ἀναζητεῖν ἔχον τὸν ἐσφαλμένον καὶ διημαρτημένον ἀριθμὸν. Ἀλλὰ τοῖς μὲν ἀπλῶς καὶ ἀκάκως τοῦτο ποιήσαντι, εὐχὴ καὶ συγγνώμην ἐσθαι παρὰ Θεοῦ. Ὅσοι δὲ κατὰ πανδοξίαν ὀρίζουσι τὸν ἀριθμὸν νενομοτεθήσθαι, καὶ τὸ ὑπ' αὐτῶν ἐπινοηθὲν ὄνομα ὀρίζονται. οὐκ ἀναίτιοι οὗτοι ἐξελεύσονται, ἔτι καὶ αὐτοὺς, καὶ τοὺς ἐμπιστεύσαντας αὐτοῖς ἐξαπατήσαντες. Καὶ πρῶτον μὲν ζητήματα ἐν τῷ ἀποτυχεῖν τῆς ἀληθείας, καὶ τὸ μὴ ἐν ὧς ἐν ὑπολαβῆν ἐπιστα δὲ, τοῦ προσθέντος ἢ ἀφελόντος τῆς Γραφῆς, ἐπιτιμίαν οὐ τὴν τυχοῦσαν ἔχοντος, εἰς αὐτὴν ἐμπειρίαν ἀνάγκη τὸν τοιοῦτον. Ἐπακολουθήσει δὲ καὶ ἕτερος οὐχ ὁ τυχὸν κίνδυνος τοῖς ψευδῶς προειληφόσιν εἰδέναι τὸ τοῦ Ἀντιχρίστου ὄνομα. Εἰ γὰρ ἄλλο μὲν οὐ-

(78) In quem. Feuard. perperam, in quam. (79) Recapitulatur. Ita auctoritate Græci textus et omnium mss. Anglic. reposuit Grab. pro futuro, recapitulabitur.

(80) Τούτων δὲ οὕτως ἐχόντων. . . . γραμμάτων. Græca hæc Irenæi refert Euseb. lib. v Hist., cap. 8, et ex eo Nicephorus lib. iv, cap. 44, atque Damascenus una cum pluribus sequentibus verbis: quanquam hic interdum a Latina versione aliquantulum discedat.

(81) Ἀντιγράφοις. Deest in Damasc.

(82) Γραμμάτων. Addidit Eusebins verbum ἐμφαίνεται, ut periodum terminaret. Alia enim subjungit Irenæi verba, prætermisiss intermediis, quæ longius ab his dissita sunt.

(83) ἈνίQUIS et, Superflua istæ voces in Græco desunt.

(84) Facie ad faciem Joannem. In Feuardent, edit. faciem Joannis. Utrumvis legas, parum refert.

(85) Hecatontasin, et hecatontadas æquales monasin. Sic recte Eras. et Grab., cæteri perperam nuntata littera Græca x in Latinam x, hexatontasin. Porro hecatontasin et monasin dativos esse Græcorum, nemo non videt; alterum ab ἑκατοντάς, ἄδος. centenarius numerus, alterum a μονάς, ἕδος, unitas: pro eo quod Latine diceretur, centenariis et unitati-

bus, vel hecontadibus et monadibus. Sensus igitur Irenæi est, in numero 666, tot decadas occurrere, quot centenarius, nempe 6, et tot centenarios, quot unitates: adeo ut senarii numeri nota ubique reperiantur.

(86) Digitus. Sic pro digitos reposuit Feuard. auctoritate vet. cod. At utramque lectionem vitiosam esse contendit Grab., et pro digitus legendum vult dicitur. Sed hallucinatur vir doctus, pace ipsius dixerim. Sane haud meminit digitum numerum arithmetice dici eum, qui deuario minor est; quod senario convenit.

(87) Quinquaginta numeros. Græce, quinquaginta numerum, quod melius.

(88) Litteram Græcam. Scilicet ξ.

(89) Sexaginta. In vet. Feuard. cod. sexagesimum.

(90) Expansam. Ita Arundel., Merc. 2 et Grab., cæteri perperam, expansam. Porro post expansam, supple fuisse.

(91) Nomina. . . habentia. Græc., nomen. . . habens.

(92) Quippe qui. Interpres proinde legit quæ, vel est, non est, ut habetur in Græco Damasc.

(93) Quasi sit. Sit addidi ex Græco, quia id omnino sensus exigit. Hamulis tamen inclusi, quia in nullo ms. codice Latino legitur. Jam addiderat Feuard. vocem quasi, consentiente Voss

τοι δοκοῦσιν, ἄλλο δὲ ἐκεῖ-
νος ἔχων ἐλεύσεται, ῥα-
θίως ἐξαπατηθήσονται
παρ' αὐτοῦ ὡς μηδέπου
παρόντος ἐκεῖνου ὃν φυ-
λάσσεσθαι προσήκει.

2. Oportet itaque tales discere, et ad verum re-
currere nominis numerum; ut non in pseudopro-
phetarum loco deputentur. Sed scientes firmum
numerum qui a Scriptura annuntius est, id est,
sexcentorum sexaginta sex, sustineant primum
quidem divisionem regni in decem: post deinde,
illis regnantibus, et incipientibus corrigere (95)
sua negotia, et augere suum regnum; qui de im-
proviso advenit regnum sibi vindicans et terre-
bit predictos, habens nomen continens prædictum
numerum, hunc vere cognoscere esse abominatio-
nem desolationis. Hoc et Apostolus ait: « Cum di-
xerint, pax et munitio (96), tunc subitaneus illis
superveniet interitus ». Jeremias autem non so-
lum subitaneæ ejus adventum, sed et tribulum, ex
qua veniet, manifestavit dicens: « Ex Dan audie-
mus vocem velocitatis equorum ejus »; a voce hin-
nitus decursionis equorum (97) ejus commovebitur
tota terra; et veniet, et manducabit terram, et ple-
nitudinem ejus, et civitatem, et qui habitant in
ea ». Et propter hoc non annumeratur tribus
hæc in Apocalypsi cum his quæ salvantur.

3. Ἀσφαλέστερον, οὖν
καὶ ἀκινδυνότερον, τὸ πε-
ριμένειν τὴν ἔκβασιν τῆς
προφητείας, ἢ τὸ κατα-
στοχάζεσθαι, καὶ κατα-
μαντεύεσθαι ὀνόματος.

(94) periculum eos, qui
falso præsumunt scire no-
men ejus. Si enim aliud
quidem hi putant, aliud
autem ille habens adve-
niet; facile seducuntur ab
eo, quasi necdum adsit ille, quem cavere convenit.
3. Certius ergo et sine
periculo est, sustinere
adimpletionem prophetiæ
quam suspicari et divi-
nare nomina quælibet;
quando multa nomina

A τυχὸν δὲ ἐπὶ πολλῶν ὀνο-
μάτων εὐρεθῆναι δυναμέ-
ων τοῦ αὐτοῦ ἀριθμοῦ
(98),
Εἰ γὰρ πολλά ἐστί τὰ εὐ-
ρισκόμενα ὀνόματα, ἔχον-
τα τὸν αὐτὸν ἀριθμὸν,
ποῖον ἐξ αὐτῶν φορέσει ὁ
ἐρχόμενος, ζητηθήσεται.

B Quoniam autem non propter inopiam nominum ha-
bentium numerum nominis ejus dicimus hæc, sed
propter timorem erga Deum et zelum veritatis (99):
EYANΘAE (1) enim nomen habet numerum de
quo quaeritur: sed nihil de eo affirmamus. Sed
et ΛΑΤΕΙΝΟΣ (2) nomen habet sexcentorum sexa-
ginta sex numerum; et valde verisimile est, quo-
niam novissimum regnum (3) hoc habet vocabulum.
Latini enim sunt qui nunc regnant; sed non in hoc
nos gloriabimur. Sed et ΤΕΙΤΑΝ, prima syllaba
per duas Græcas vocales e et i scripta, omnium nomi-
num quæ apud nos inveniuntur, magis fide dignum
est. Etenim prædictum numerum habet in se, et
litterarum est sex, singulis syllabis ex ternis litteris
constantibus, et vetus, et semotum (4); neque enim
eorum regum, qui secundum nos sunt, aliquis vo-
catus est Titan; neque eorum (5) quæ publice ad-
orantur, idolorum apud Græcos et barbaros habet
vocabulum hoc: et divinum putatur apud multos
esse hoc nomen, 330 ut etiam sol Titan vocetur
ab his qui nunc tenent (6): et ostentationem quam-
dam continet ultionis (7), et vindictam inferentis,
quod ille (8) simulat se male tractatos (9) vindicare.
Et alias (10) autem et antiquum, et fide dignum,
et regale, magis autem et tyrannicum nomen. Cum
igitur tantum suasionum (11) habeat hoc nomen

97 I Thess. v, 3. 98 Jerem. viii, 16. 99 Apoc. vii, 5 seqq.

(94) Non quodlibet. Pro non modicum.
(95) Corrigere. Græce, ni fallor, διορθοῦν, recte gerere.
(96) Munitio. Sic versio Italica. Vulgata nostra melius, securitas, ex Græco ἀσφάλεια.
(97) Equorum. Deest in Arund. et Voss.
(98) Τοῦ ἀριθμοῦ. Post hanc vocem addit Damasc.: Ὡς τὸ Εὐανθάς, καὶ Λατίνος, καὶ Παπίσχος, περὶ ὧν ἀναγκὴ σφάλλεσθαι τῆς ἀληθείας τὸν περὶ τῶν αὐτῶν ἐρχόμενον. Quibus compendio refert, quæ D postea fusius explicat Irenæus.
(99) Et zelum veritatis. Supple, patet, vel quidpiam simile.
(1) EYANΘAE. Ita recte reposuit Feuard. pro Eyan, consentientibus Voss. et Ottob. Illius vero et sequentium nominum litteras si pro totidem notis arithmetice accipias, numerosque iis apud Græcos respondentibus simul addideris, occurrit summa quæ sita. Consulens Feuardenii notam in huic locum, ad calcem operis: piget enim in his immorari.
(2) ΛΑΤΕΙΝΟΣ. In edit. omnibus perperam scribitur LATEINOS cum L Latina; adhuc pejus in Eras., Gallas., Arundel. et Merc. 2, Latinos: neque enim numerus 666 inde potest exurgere.
(3) Novissimum regnum. Scilicet Romanum.
(4) Semotum. Id est, inusitatum.
(5) Neque eorum. Ita vetus Feuarden. cod., Voss., Arundel. et Grab.; cæteri perperam, namque eorum.

Id enim vult Irenæus, ut nullum regem, sic etiam nullum idolum ævo suo Titanis nomine appellatum fuisse. Porro post neque, supple aliquod.
(6) Ut etiam sol Titan vocetur ab his qui nunc tenent. Verbum Græcum κρατοῦσι hic vertendum erat, imperant, vel ut paulo ante vertit, regnant, non tenent. De Romanis enim hic sermo est, a quibus jam ante Irenæi ævum, solem dictum fuisse Titanem constat. Hinc Cicero in Arato:
Quem cum perpetuo vestivit lumine Titan.
Et Ovid. Metamorphos. 1:
Nullus adhuc mundo præbebat lumina Titan.
(7) Et ostentationem quamdam continet ultionis. Alludit ad fabulam Titanum, qui bellum diis intulisse finguntur, ut injuriam sibi Saturni perfidia illatam ulcicerentur.
(8) Quod ille. Scil. Antichristus.
(9) Tractatos. Feuard. in marg. et Voss., tractandus.
(10) Et alias. Sic cod. Voss., pro quo in Arund., alias: sed talias in Merc. 1, denique titas in altero Merc. cod., in edit. vero omnibus legitur tale. At præterquam quod in nullo jam ms. codice existat, minus placet quam et alias; quæ vera lectio esse videtur.
(11) Tantum suasionum. In Arundel. et Merc. 1, tantam suasionem. Sed in vet. Feuard. cod., tacitavi pro tantum.

Titan, tamen (12) habet verisimilitudinem, ut ex multis colligamus ne forte Titan vocetur, qui veniet.

Ἡμεῖς οὖν (13) οὐκ ἀποκινδυνεύομεν περὶ τοῦ ὀνόματος τοῦ Ἀντιχριστοῦ, ἀποφαινόμενοι βεβαιωτικῶς. Ἐὶ γὰρ ἔδει ἀναφανδὸν τῷ νῦν καιρῷ κηρύττασθαι τοῦνομα αὐτοῦ, δι' ἐκείνου ἂν ἐβρέθη τοῦ καὶ τὴν Ἀποκάλυψιν ἐωρακότος. Οὐδέ γάρ πρὸς τοῦ χρόνου ἐωράθη, ἀλλὰ σχεδὸν ἐπὶ τῆς ἡμετέρας γενεᾶς, πρὸς τῷ τέλει τῆς Δομητιανοῦ ἀρχῆς.

4. Hunc autem (14) numerum nominalis ostendit, ut caveamus illum venientem, scientes quis est: nomen autem ejus tacuit, quoniam dignum non est preconari a Spiritu sancto. Si enim preconatum ab eo fuisset, fortassis et in multum permaneret. Nunc autem quoniam « fuit, et non est, et ascendet ab abyso (15), et in perditionem vadit » (16), » quasi qui non sit; sic nec nomen ejus preconatum est: ejus enim quod non est, nomen non preconatur. Cum autem vastaverit Antichristus hic omnia in hoc mundo, regnans annis tribus et mensibus sex, et sederit (17) in templo Hierosolymis; tunc veniet Dominus de caelis in nubibus, in gloria Patris, illum quidem et obedientes ei in stagnam ignis mittens; adducens autem justis regni tempora, » Apoc. xvii, 8. » Matth. viii, 11.

(12) Tamen. Sic omnes codd. uno excepto Feuard., quem secutus est Grabius, qui reposuit tantum; sed unde, et qua auctoritate? non monet. Hic vero tamen accipitur, pro atique, profecto, proinde.

(13) Ἡμεῖς οὖν. Eusebius lib. v Hist., cap. 8, hæc transcripsit, in prima tamen periodo tantillum ab Irenæi verbis deflectens. Postremam vero periodum οὐδέ γάρ... ἀρχῆς, allegavit quoque Maximus in Dionysii Areopag. epist. 10, pag. 181.

(14) Hunc autem. Arund., Merc. 2 et Grab. nunc autem.

(15) Et ascendet ab abyso. Sic Feuard. restituit ex vet. cod. suffragante sacro textu: nam in aliis legitur, ascendit abyso.

(16) Vadit. In edit. N. Test. exemplaribus futurum legitur, μέλλει ὑπάγειν; quod vulgatus interpres vertit, ibi. At cum Irenæo præsens ὑπάγει habet cod. Alexandr.

(17) Regnans... sederit. In Feuardent. marg., regnabit... sedebit; in Arundel. vero et Merc. 2, regnavit. Sed vulgata lectio melius congruit cum sequentibus, et cum iis quæ supra cap. 25 scripsit Irenæus.

(18) Quoniam autem quidam, etc. Mirum quod Irenæus hæresens hic arguere videatur eos e catholicis qui ævo suo credebant, justorum animas corpore solutas statim in celum evolare, clara Dei visione recreandas. Sed id SS. antistiti condonandum, qui re nondum sollicitè discussa et Ecclesiæ judicio definita, catholica fidei, quo fervebat, zelo, paulo longius abreptus, id omne procul eliminandum existimabat, quod ad exitiosa Valentianorum, quos

A hoc est, requiescentem, septimam diem sacrificatam; et restituens Abraham promissionem hereditatis: in quo regno ait Dominus, multos ab Oriente et Occidente venientes, recumbere cum Abraham, Isaac et Jacob ».

CAPUT XXXI.

Confirmatur reservatio corporum nostrorum morte, resurrectione et ascensionis Christi; animæ sanctorum interea tempus illud expectant, ut perfectam consummatamque gloriam percipiant.

1. Quoniam autem quidam (18) ex his qui putantur recte credidisse, supergrediuntur ordinem promotionis justorum, et motus meditationis (19) ad incorruptelam ignorant, hæreticos sensus in se habentes: hæretici enim despicientes plasmationem Dei (20), et non suscipientes salutem carnis suæ, contemnentes autem et repromissionem Dei, et totum supergredientes Deum sensu, simul atque mortui fuerint, dicunt se supergredi caelos et Demiurgum, et ire ad Matrem, vel ad eum, qui ab ipsis affligitur, Patrem. Qui ergo universam reprobant resurrectionem, et quantum in ipsis est, auferunt eam de medio, quid mirum est, si nec ordinem resurrectionis sciunt; nolentes intelligere, quoniam si hæc ita essent, quemadmodum dicunt, ipse utique Dominus, in quem se dicunt credere, non in tertia die fecisset resurrectionem; sed super crucem exspirans, confestim utique abiisset sursum, relinquens corpus terræ? Nunc autem tribus diebus conversatus est ubi erant mortui, quemadmodum propheta (21) ait de eo: « Commemoratus est Dominus sanctorum (22) mortuorum suorum, eorum qui ante dormierunt in terra (23) sepelitionis (24), » 331 et descendit ad eos, extrahere eos,

insectabatur, dogmata tantillum accedere videbatur. Talem autem esse sibi fingebat eam, quam hic exagitat, catholicorum sententiam, cui procul dubio calculum incunctanter adjecisset, si accuratius illam excutere licuisset. Sed de his in dissert. 3, art. 11, fusius.

(19) Motus meditationis. Sic Feuardent. in marg. et cod. Voss., quod malim, quam modos meditationis, ut habent cæteri: quia vox motus, magis quadrat ad præcedentem promotionis, et ad Irenæi scopum. Meditationis vero scripsit pro exercitationis. Quos autem motus meditationis ad incorruptelam dicit Irenæus, si sunt diversi gradus exercitationis; quibus paulatim ad incorruptelam, seu claram Dei visionem promoventur, et veluti conscendunt jussi. Neque enim ii, ex auctoris nostri sententia, e vestigio Deum capiunt; sed diversis veluti motionibus atque gradibus exercitati paulatim assuescunt capere Deum, ut loquitur cap. seq., ubi gradus illos explicat.

(20) Plasmationem Dei. Dei deest in Voss.

(21) Propheta. Al., prophetia.

(22) Sanctorum. Supra lib. iii, cap. 20, n. 4 et lib. iv, cap. 22, n. 4, et 33, n. 12 habet, sanctus Israel, vel simpliciter sanctus; et sic forte hic etiam legendum.

(23) In terra. Sic mss. omnes Anglic., quomodo etiam locis superius citatis constanter legitur. Editt., in terram.

(24) Sepelitionis. Ita Feuard. in marg. melius quam in textu cum Eras. et Gallas., stipulationis. Confer loca mox citata.

et salvare eos⁶⁰. » Et ipse autem Dominus : « Quomodo ergo magister noster non statim evolans abiit, sed sustinens definitum a Patre resurrectionis suae tempus (quod et per Joannem manifestatum est), post triduum resurgens assumptus est; sic et nos sustinere debemus definitum a Deo resurrectionis nostrae tempus, praenuntiatum a prophetis, et sic resurgentes assumi, quotquot Dominus ad hoc (32) dignos habuerit.

CAPUT XXXII.

In ea carne, qua sancti multas hic arumnas pertulerunt, laborum suorum fructus percipient; maxima cum id omnis creatura exspectet, ac Deus Abraham et semini ejus promittat.

1. Quoniam igitur (35) transferentur quorundam sententiae ab haereticis sermonibus, et sunt ignorantiae dispositiones Dei, et mysterium justorum resurrectionis, et regni (34), quod est principium incorruptelae, per quod regnum qui digni fuerint, paulatim assuescunt capere Deum : necessarium est autem dicere de illis, quoniam oportet justos primos (35) in conditione hac, qua renovatur, ad apparitionem Dei resurgentes recipere promissionem hereditatis, quam Deus promisit patribus, et regnare in ea : post deinde fieri iudicium. In qua enim conditione laboraverunt, sive afflicti sunt, omnibus modis probati per sufferentiam, justam est in ipsa recipere eos fructus sufferentiae; et qua conditione interfecti sunt propter Dei dilectionem, in ipsa vivificari; et in qua conditione servitutem sustinuerunt, in ipsa regnare eos. Dives enim in omnibus Deus, et omnia sunt ejus. Oportet ergo et ipsam conditionem reintegratam ad pristinum, sine prohibitionem servire justis : et hoc Apostolus fecit manifestum in ea qua est ad Romanos, sic dicas : « Nam expectatio creaturae revelationem filiorum Dei exspectat. Vanitati enim creatura subjecta est non volens, sed propter eum qui subiecit in ape : quoniam et ipsa creatura liberabitur a servitute corruptelae, in libertatem gloriae filiorum Dei⁶¹. »

2. Sic ergo et promissio Dei, quam promisit Abraham, firma perseverat. Dixit enim : « Respice sursum oculis, et vide a loco hoc, ubi nunc tu es, ad Aquilonem, et Africum (36), et Orientem, et mare, quoniam omnem terram, quam tu vides, tibi

D prodierant, Irenaei editionibus deerant, quia in iis codicibus msa. ad quorum fidem adornatae fuerant, desiderabantur. Nec dubium quin ob propugnatum in iis millenariorum errorem, studio omissa fuerint a pluribus scribis. Et expropter hodie in tam paucis mss. cod. occurrunt, ut praeter veterem illum Feuardenii, qui forte perit, solus Vossii cod., Grabio teste, ea exhibeat. Deficiunt enim in aliis Anglic. uti et in Ottoboniano; imo nec in hoc praecedens caput exstare videtur, nisi ex variis ejusdem collectionibus ad me Roma transmissis deprehendere licet.

(34) Regni. Terreni scilicet et temporalis, quo justos a morte cum Christo potituros esse vult usque ad definitum a Deo tempus.

(35) Primos. Legendum videtur *primum* aut *prius*.

(36) Africum. Ita auctoritate cod. Voss. et ipsius

2. Si ergo Dominus legem mortuorum servavit, ut fieret primogenitus a mortuis, et commoratus usque in tertiam diem in inferioribus terrae; post deinde surgens in carne, ut etiam fixuras (28) clavorum ostenderet discipulis, sic ascendit ad Patrem : quomodo non confundantur (29), qui dicunt inferos quidem esse hunc mundum, qui sit secundum nos; interiorum autem hominum ipsorum dardelinquentem hic corpus, in supercaelestem accendere locum? Cum enim Dominus « in medio umbrarum mortis abierit⁶², » ubi animarum mortuorum erant, post deinde corporaliter resurrexit, et post resurrectionem assumptus est : manifestum est quia et discipulorum ejus, propter quos et haec operatus est Dominus,

ΑΙ ΨΥΧΑΙ (30) ΑΠΕΡΧΟΝΤΑΙ anima abibunt in invisibilem locum, definitum eis a Deo, et ibi usque ad resurrectionem commorabuntur, sustinente resurrectionem : post recipientes corpora, et perfecti resurgentes, hoc est corporaliter, quemadmodum et Dominus resurrexit, sic venient ad conspectum Dei.

« Nemo enim est discipulus super magistrum; perfectus autem omnis erit, sicut magister (34) ejus⁶³. »

⁶⁰ Jerem. XLII, 11. ⁶¹ Matth. XII, 40. ⁶² Ephes. IV, 9. ⁶³ Psal. LXXXV, 13. ⁶⁴ Joan. XX, 17. ⁶⁵ Psal. XLII, 4. ⁶⁶ Luc. VI, 40. ⁶⁷ Rom. VIII, 19 seqq.

(25) *Se. Arund., cum.*

(26) *Patrum. Nemo omisi cum vet. Feuard. cod., Voss. et Arundel.*

(27) *Dic. Eras., Gallas. et Feuard. perperam, dices.*

(28) *Fixuras. Ita vet. Feuard. cod., Arund. et Merc. 2, melius quam alii, figures.*

(29) *Confundantur. Al., confundentur.*

(30) *ΑΙ ΨΥΧΑΙ. Graeca haec ex Damasceni Paralip. edidit Halloixius in Vita Irenaei, pag. 504.*

(31) *Sicut magister. Arund., si sicut magister. Sed si sicut additum ex Vulgata.*

(32) *Ad hoc. Ita Voss., Feuard. et Grab. In reliquis deest ad.*

(33) *Quoniam igitur, etc. Posteriora haec quinque capita e veteri suo codice eruta primus omnium in lucem edidit Feuard. praemissa brevi praefatione, qua ea Irenaeo vindicat. In iis enim, quae haecenus*

dabo et semini tuo usque in sempiternum⁹⁰. » Et A iterum ait : « Surgeas ingredi terram in longitudinem ejus, et in latitudinem, quoniam tibi dabo eam⁹¹. » et non accepit in illa hæreditatem, nec vestigium pedis, sed semper peregrinus et advena in ea fuit. Et quando mortua est Sara uxor ejus, volentibus Ethæis gratuito locum dare ei, ut sepeliret eam, noluit accipere, sed emit monumentum, quadringentas (37) dans didrachmas argenti, ab 332 Ephron filio Seor Ethæo⁹² (38); sustinens promissionem Dei, et nolens videri (39) accipere ab hominibus, quod ei promiserat dare Deus, dicens ei iterum sic : « Semini tuo dabo terram hanc, a flumine Ægypti, usque ad flumen magnum Euphratem⁹³. » Si (40) ergo huic promisit Deus hæreditatem terræ, non accepit autem in omni suo incolatu B oportet eum accipere cum semine suo, hoc est, qui timent Deum, et credunt in eum, in resurrectione justorum. Semen autem ejus Ecclesia, per Dominum (41) adoptionem, quæ est ad Deum, accipiens, sicut dicebat Joannes Baptista : « Quoniam potens est Deus de lapidibus suscitare filios Abraham⁹⁴. » Sed et Apostolus ait in ea Epistola quæ est ad Galatas : « Vos autem, fratres, secundum Isaac repromissionis filii estis⁹⁵ (42). » Et iterum manifeste in eadem ait, eos qui in Christo crediderunt percipere Christum, Abraham promissionem, sic dicens : « Abraham dicte sunt promissiones, et semini ejus. Et non dicit : et seminibus; quasi de multis, sed quasi de uno : et semini tuo; quod est Christus⁹⁶. » Et iterum confirmans quæ dicta sunt, ait : « Quemadmodum Abraham credidit Deo, et deputatum est ei ad justitiam. Cognoscitis ergo, quoniam quidem qui ex fide sunt, ii sunt filii Abraham. Providens autem Scriptura, quia ex fide justificat gentes Deus, prænuñtiavit Abraham, quia benedicentur in te omnes gentes. Itaque qui ex fide sunt, benedicentur cum fidei Abraham⁹⁷. » Sic ergo qui sunt ex fide, benedicentur cum fidei Abraham, et hi sunt filii Abraham. Repromisit autem Deus hæreditatem terræ Abraham et semini ejus; et neque Abraham, neque semen ejus, hoc est, qui ex fide justificantur, nunc sumunt in ea hæreditatem : accipient autem eam in resurrectione justorum. Verus enim et firmus Deus : et propter hoc « beatos » dicebat « mites, D quoniam ipsi hæreditabunt terram⁹⁸. »

⁹⁰ Gen. xiii, 14, 15. ⁹¹ Ibid., 17. ⁹² Gen. xxiii, 11 seqq. ⁹³ Gen. xv, 18. ⁹⁴ Luc. iii, 8. ⁹⁵ Gal. iv, 28. ⁹⁶ Gal. iii, 16. ⁹⁷ Ibid., 6 seqq. ⁹⁸ Matth. v, 4. ⁹⁹ Matth. xxvi, 27 seqq. ¹⁰⁰ Psal. ciii, 50. ¹⁰¹ Luc.

sacri textus emendavit Grab. pro *Africam*, ut perperam habet Feuard.

(37) *Quadringentas*. In vet. Feuardent. cod. et Voss., *quadringinta*. Hanc vero vitiosam lectionem correxit Feuard. ex sacris codd. LXX seniorum, quos sequitur auctor, in quibus legitur : τετρακόσια δίδραχμα ἀργύρου, tum etiam Vulgatæ, quæ habet : *quadringentos siclos argenti*.

(38) *Ab Ephron filio Seor Ethæo*. Sic iterum ex sacris cod. restituit Feuard., nam in veteri cod. cum quo convenit et Voss., vitiose legitur *filio Uphræi*.

(39) *Videri*. In edit. legitur *videre*. Sed tam manifestum scribarum erratum, sensu ita exigente, emendare non dubitavi : cum maxime nihil frequen-

CAPUT XXXIII.

Propositum confirmat promissionibus iis, quibus Christus se de generatione vitis in regno Patris bibiturum esse recepit, simul et mercedem centuplam, et prandia promisit; quod et longe antea benedictio Jacob præsignarat; uti Papias et seniores sunt interpretati.

1. Propter hoc autem ad passionem veniens, ut evangelizaret Abraham, et iis qui cum eo, apertione hæreditatis, cum gratias egisset, tenens calicem, et bibisset ab eo, et dedisset discipulis, dicebat eis : « Bibite ex eo omnes. Hic est sanguis meus novi testamenti, qui pro multis effundetur (43) in remissionem peccatorum. Dico autem vobis, amodo non bibam de generatione vitis hujus, usque in diem illum, quando illum bibam vobiscum novum in regno Patris mei⁹⁹. » Utque hæreditatem terræ ipse novabit, et reintegrabit mysterium gloriæ filiorum; quemadmodum David ait : « Qui renovavit faciem terræ¹⁰⁰. » Promisit bibere de generatione vitis cum suis discipulis; utrumque ostendens, et hæreditatem terræ, in qua bibitur nova generatio vitis, et carnalem resurrectionem ejus. Quæ enim nova resurgit caro, ipsa est quæ et novum percepit poculum. Neque autem sursum in supercœlesti loco constitutus cum suis, potest intelligi bibens vitis generationem; neque rursus sine carne sunt, qui bibunt illud : carnis enim proprium est, et non spiritus, qui ex vite accipitur potus.

2. Et propter hoc dicebat Dominus : « Cum facis prandium, vel cœnam, noli vocare divites, neque amicos, et vicinos, et cognatos, ne ipsi invicem vocent te, et fiat retributio ab eis : sed voca claudos, cæcos, mendicos, et beatus eris, quoniam non habent retribuere tibi : retribuetur enim tibi in resurrectione justorum¹⁰¹. » Et iterum ait : « Quicumque dimiserit agros, aut domos, aut parentes, aut fratres, aut filios propter me, centuplum accipiet in hoc sæculo, et in futuro vitam æternam hæreditabit¹⁰². » Quæ enim sunt in hoc sæculo centupla, et prandia exhibita pauperibus, et cœnæ quæ redduntur? Hæc sunt in regni temporibus, hoc est, in septima die, quæ est sanctificata, in qua requievit Deus ab omnibus operibus quæ fecit, quæ est verum justorum Sabbatum, in qua non faciat omne terrenum opus; sed adjacentem habebunt paratam mensam a Deo, pascentem eos epulis omnibus.

seqq. ⁹⁹ Gen. xv, 18. ¹⁰⁰ Luc. iii, 8. ¹⁰¹ Gal. iv, 28. ¹⁰² Matth. xxvi, 27 seqq. ¹⁰³ Psal. ciii, 50. ¹⁰⁴ Luc.

tius occurrat in codd. vetustissimis mss. quam e pro i, uti norunt omnes.

(40) *Si*. Edit., *sic*; sed apertum esse scribarum sphalma quilibet videt, quo etiam in mss. nihil frequentius.

(41) *Per Dominum*. Sic iterum, pro *per Domini*, ut vitiose habent editi. emendo, ita manifeste postulante contextu sermionis ac sensu.

(42) *Vos... estis*. Sic versio Italica, cum mss. quibusdam Græcis. Vulgata vero nostra cum omnibus aliis exemplaribus Græcis habet, *vos... sumus*.

(43) *Effundetur*. Sic iterum versio Italica cum Vulgata nostra; et sic etiam legit Cyprianus ep. 63, ad Cæcilium. Sed Græcus textus sonat, *effunditur*.

3. Quemadmodum et Isaac continet benedictio, qua benedixit filium minorem Jacob: «Ecce, dicens, odor filii mei, quasi odor agri pleni, quem benedixit Deus⁶. Ager autem mundus est⁷; et propterea addidit: «Det tibi Deus de rore cœli, et a fertilitate terræ, multitudinem tritici et vini. Et serviant tibi gentes, et adorent (44) te principes, et esto dominus fratris tui, et adorabunt te filii patris tui. Qui maledicet te, maledictus erit; et qui benedicit te, benedictus erit⁸. » Hæc ergo si non quis accipiat ad præfinita regni, in gaudem contradictionem et contrarietatem incidet, quemadmodum Judæi incidentes (45) in omni sporta constatuntur. Non solum enim in hæc vita huic Jacob non servierunt gentes; sed et post benedictionem ipse profectus, servivit avunculo suo Laban Syro annos viginti⁹: et non tantum non est factus Dominus fratris sui, sed et ipse Esau adoravit fratrem suum, quando reversus est a Mesopotamia ad patrem, et munera multa obtulit ei¹⁰. Multitudinem autem 333 tritici et vini quomodo hæreditavit hic, qui propter famem factam in terra, in qua habitabat, in Ægyptum transmigravit, subjectus Pharaoni, qui tunc regnabat in Ægypto¹¹? Prædicta itaque benedictio ad tempora regni sine contradictione pertinet, quando regnabunt justii surgentes a mortuis; quando et creatura renovata, et liberata, multitudinem fructificabit universæ escæ, ex rore (46) cœli, et ex fertilitate terræ; quemadmodum presbyteri meminerunt, qui Joannem discipulum Domini viderunt, audisse se ab eo, quemadmodum de temporibus illis docebat Dominus, et dicebat: « Venient dies (47), in quibus vineæ nascuntur, singulæ decem millia palmitum (48) habentes, et in una palmitate dena millia brachiorum, et in uno vero palmitate dena millia flagellorum, et in unoquoque flagello dena millia botruum, et in unoquoque botro dena millia acinorum, et unumquodque acinum expressum dabit viginti quinque metretas vini. Et cum eorum apprehenderit aliquis sanctorum botrum, alius clamabit: Botrus ego melior sum, me sume, per me Dominum benedic. » Similiter et granum tritici de-

cem millia apicarem generatarum, et unamquamque apicam habituram decem millia granorum, et unumquodque granum quinque bilibres similæ claræ mundæ; et reliqua autem poma, et semina, et herbas secundum congruentiam iis consequentem: et omnia animalia iis cibis utentia, quæ a terra accipiuntur, pacifica et consentanea invicem fieri, subjecta hominibus cum omni subjectione.

4. Ταῦτα δὲ καὶ Παπίας (49) Ἰωάννου μὲν ἀκουσθῆς, Πολυκάρπου δὲ ἑταίρου γεγονώς, ἀρχαίος ἀνὴρ, ἐγγράφως ἐπιμαρτυρεῖ ἐν τῇ τετάρτῃ τῶν αὐτοῦ βιβλίων ἵσθαι γὰρ αὐτῶ πάντας βιβλία συνταγμένα.

4. Hæc autem et Papias Joannis auditor, Polycarpi autem contubernalis, vetus homo, per scripturam testimonium perhibet (50), in quarto librorum suorum: sunt enim illi quinque libri conscripti.

Et adjecit, dicens: « Hæc autem credibilia sunt credentibus. » Et « Juda, inquit, proditore nos credente, et interrogante: Quomodo ergo tales gentes a Domino perficiantur? » dixisse Dominum: « Videbunt qui venient in illa. » Hæc ergo tempora prophetans Isaias ait: « Et compascetur lupo cum agno, et pardus conquiescet cum hædo, et vitulus, et taurus; et leo simul pascentur, et puer pusillus ducet eos. Et bos, et ursus simul pascentur, et simul infantes eorum erunt; et leo, et bos manducabunt paleas. Et puer infans in cavernam aspidum, et in cubile filiarum aspidum manum mittet, et non male facient, nec poterunt perdere aliquem in monte sancto meo¹². » Et iterum recapitulans ait: « Tunc lupi et agni pascentur simul, et leo quasi bos vescetur paleis, serpens autem terram quasi panem; et non nocebunt, neque vexabunt in monte sancto meo, dicit Dominus¹³. » Non ignoro autem, quoniam quidam hæc in feros (51), et ex diversis gentibus et variis operibus credentes, et cum crediderint consentientes justis, tentent transferre. Sed etsi nunc hoc sit in quibusdam hominibus, ex variis gentibus in unam sententiam fidei venientibus; nihilominus in resurrectione justorum super iis animalibus (52), quemadmodum dictum est:

⁶ Gen. xxvii, 27. ⁷ Math. xiii, 38. ⁸ Gen. xxvii, xlvi, 4 seqq. ⁹ Isa xi, 6 seqq. ¹⁰ Isa. lxxv, 25.

(44) Adorent. Voss., adorabunt.

(45) Incidentes. Hanc vocem ex cod. Voss. addidit Grab.

(46) Ex rore. Sic Voss. et Grab. In Feuard. male, et rore.

(47) Venient dies, etc. Hæc Papias, Irenæo teste, refert in quarto libro Δογίων Κυριακῶν ἐξηγήσεως, De interpretatione Dominicorum oraculorum. Accepit vero vel ex quibusdam apocryphorum somniis, spuris que Evangelii, vel ex spuris traditionibus. Nam, ut ait Euseb. lib. iii Hist., cap. ult., Papias plura nudæ vocis traditione ad se pervenisse testatur, novas quasdam scilicet Servatoris parabolas ne prædicationes, aliæque fabulis propriæ..... Fuit enim mediocri admodum ingenio præditus, ut ex scriptis illius conjicere licet: plerisque tamen post ipsum ecclesiasticis scriptoribus ejusdem erroris (terrenum et temporale post resurrectionem fore Christi regnum), occasionem præbuit, hominis retustate sen-

dentiam suam tuentibus: puta Irenæo, et si quis alius ejusdem opinionis fautor existit.

(48) Decem millia palmitum. Voss.. dena millia palmitum.

(49) Ταῦτα δὲ καὶ Παπίας. Hæc allegavit Euseb. lib. iii Hist., cap. ult., et Nicephorus lib. iii, cap. 20.

(50) Hæc.... testimonium perhibet. Perperam veritatem interpres: scribendum erat vel, hæc testatur; vel, hoc testimonium perhibet.

(51) In feros. Vel. cod. Feuardent. et Voss. habent inferos, pro quo Feuard. ex conjectura edidit, inter nos. Sed nulla littera mutata, unica autem voce in duas divisa, genuinam sine dubio lectionem restituit Grab. Lupi enim et leones ex mystica interpretatione, quam Irenæus memorat, feros denotabant homines: eorum cum agnis, vitalis, etc., accubitus, consensionem cum justis, etc.

(52) Super iis animalibus. Supp. fiet; nam ut paulo ante habet: omnia animalia iis cibis utentia,

Dives enim in omnibus Deus. Et oportet conditione A revocata, obedire et subjecta esse omnia animalia homini, et ad primam a Deo datam reverti escam [quemadmodum autem in obedientia subjecta erant Adæ(53)], fructum terræ. Alias autem et non est nunc ostendere leonem paleis vesci. Hoc autem significabat magnitudinem, et pinguedinem fructuum. Si enim leo animal paleis vescitur, quale ipsum triticum erit, cujus palea ad escam congrua erit leonum?

334 CAPUT XXXIV.

Sententiam suam de temporali et terreno sanctorum regno a resurrectione claudit variis Isaïæ, Ezechielis, Jeremias, et Danielis testimoniis, atque parabola vigilantium servorum, quibus se ministraturam Dominus pollicetur.

1. Ipse autem Isaïas manifeste annuntiavit tale B gaudium in resurrectione iustorum futurum, sic dicens: «Resurgent mortui, et surgent qui in monumentis sunt, et lætabuntur qui sunt in terra. Ros enim qui a te, sanitas est eis¹².» Hoc idem et Ezechiel ait: «Ecce ego aperiam monumenta vestra, et educam vos de monumentis vestris, in quo educam de sepulcris (54) populum meum, et dabo spiritum in vobis, et vivetis, et ponam vos super terram vestram, et cognoscetis quoniam ego sum Dominus¹³.» Et iterum idem sic ait: «Hæc dicit Dominus: Colligam Israël ab omnibus gentibus, ubi dispersi sunt illic, et sanctificabor in eis in conspectu filiorum gentium; et habitabunt super terram suam, quam dedi servo meo Jacob, et inhabitabunt C super eam in spe, et ædificabunt domos, et plantabunt vineas, et inhabitabunt in spe, quando faciam iudicium in omnibus qui inhonoraverunt eos, in illis qui in circuitu sunt eorum, et cognoscent quoniam ego sum Dominus Deus ipsorum (55), et Deus patrum ipsorum¹⁴.» Ostendimus autem paulo ante, quoniam Ecclesia est semen Abrahæ: et propter hoc, ut sciamus quoniam in Novo Testamento a Veteri qui (56) ex omnibus gentibus colliget eos

qui salvabuntur, ex lapidibus suscitans filios Abrahæ, Jeremias ait: «Ecce dies veniunt, dicit Dominus, et non dicent adhuc: Vivit Dominus, qui eduxit filios Israël (57) ab Aquilone, et ab omni regione quo expulsus fuerant; restituet illos in terram ipsorum, quam dedit patribus ipsorum¹⁵.»

2. Quoniam creatura omnis secundum voluntatem ad incrementum et augmentum erit, ut tales agerant et nutriat fructus, Isaïas ait: «Et erit super omnem montem altam, et super omnem collem editum aqua pertransiens in die illa, quando perient multi, quando concident muri. Et erit lumen lunæ quasi lumen solis (58), septuplum diei, quando sanabit contritionem populi sui, et dolorem plagæ sanabit¹⁶.» Dolor autem plagæ est, per quam (59) percussus est homo initio in Adam inobediens, hoc est mors, quam sanabit Deus resuscitans nos a mortuis, et restituens in patrum hæreditatem, quemadmodum iterum Isaïas ait: «Et eris fidens in Domino, et faciet te ingredi supra omnem terram, et cibabit te hæreditate Jacob patris tui¹⁷.» Hoc est quod a Domino dictum est: «Beati servi illi, quos veniens Dominus inveniet vigilantes. Amen dico vobis, quoniam præcingetur, et recumbere eos faciet, et transiens ministrabit eis. Et si venerit vespertina vigilia, et invenerit sic, beati sunt, quoniam recumbere eos faciet, et ministrabit eis: licet secunda et licet tertia, beati sunt¹⁸.» Hoc autem idem et Joannes in Apocalypsi ait: «Beatus et sanctus, qui habet partem in resurrectione prima¹⁹.» Et tempus autem annuntiavit Isaïas in quo hæc erunt: «Et dixi, inquit: Usquequo, Domine? Quoadusque desolentur civitates ad non inhabitandum, et domus ut non sint hominea, et terra derelinquetur deserta. Et post hæc longe nos faciet (60) Deus homines, et qui remanserint multiplicabuntur super terram²⁰.» Sed et Daniel hoc ipsum ait: «Et regnum, et potestas, et magnitudo eorum quæ sub cælo sunt (61), datum est sanctis altissimi Dei, et regnum ejus

¹² Isa. xvi, 19. ¹³ Ezech. xlvii, 19 seqq. ¹⁴ Ezech. xxviii, 25, 26. ¹⁵ Jerem. xliii, 7, 8. ¹⁶ Isa. xxx, 25, 26. ¹⁷ Isa. lviii, 14. ¹⁸ Luc. xii, 37, 38. ¹⁹ Apoc. xx, 6. ²⁰ Isa. vi, 11.

quæ a terra accipiuntur, pacifica et consentanea invicem fieri, subjecta hominibus cum omni subjectione.

(53) Quemadmodum autem in obedientia.... Adæ. D Hæc parentesi includere necesse fuit, ne fructum terræ, per appositionem ad escam referendum, duriori tamen hyperbato, longius a proprio loco remotum, lectoris turbet animum. Insuper quod unica voce perperam in edit. legitur, inobedientia, in duas, sensu ita manifeste postulante, divisi. Et sic nihil corrigendum, aut translocandum erit, ut Grab. existimavit. Quanquam mallet, pro autem, legere-
ret antea, vel ante inobedientiam, primorum scilicet parentum.

(54) In quo educam de sepulcris. Sic scripserat Feuard. in edit. Paris. an. 1576, ut opinor, juxta veterem cod. cui consentit et Voss. Sed nescio cur in Coloniensi, an. 1596 reposuerit: et educam vos de sepulcris; nisi forte typhothetarum incuria id acciderit.

(55) Deus ipsorum. Duas istas voces ex ms. Voss. addidit Grab. quia in LXX legitur: Κύριος ὁ Θεὸς αὐτῶν.

(56) A veteri qui. Cod. Voss. habet ac veteri qui. Sed lectionem α, si pro post accipiatur, cum Grabio præfero. Mallet etiam cum eodem, tam qui quam quæ abjici. At donec totus hic locus, non admodum sanus, ex melioribus codd. emendari possit, qui, utcumque retineri potest, modo post suscitans subintelligatur erit. Interim confer lib. v, cap. 7, not.

(57) Filios Israël. Post hæc, ut scite notat Grabius, negligentia scribarum, ob repetitionem eorundem vocum excidisse videntur: de terra Ægypti; sed, vivit Dominus, qui eduxit semen Israël.

(58) Quasi lumen solis. Post hæc pariter excidere: et erit lumen solis.

(59) Per quam. Sic Voss. melius quam Feuard. per quem.

(60) Faciet. Sic Voss. juxta sac. textum. At Feuard., facies.

(61) Quæ sub cælo sunt. In cod. Voss. qui pro quæ; nec male, si qui referatur ad τῶν βασιλέων, quod in LXX legitur.

sempernum, et omnes principatus servient ei et obedient²¹.) Et ne ad hoc tempus putetur dicta repromissio, dictum est propheta: « Et tu veni, et sta in sorte tua in consummatione dierum²². »

3. Quoniam autem repromissiones non solum prophetis et patribus, sed Ecclesialis ex gentibus condonatis annuntiabantur, quas et insulas nuncupat Spiritus, et quod in medio turbulæ sint constitutæ, et tempestatem blasphemiarum sufferant, et salutaris portus periclitantibus existant, et refugium sunt eorum, qui altitudinem ament, et Bythum, id est profundum erroris conantur effugere, Jeremias ita ait: « Audite verbum Domini, gentes, et annuntiate insulis quæ longe sunt: dicite, quia ventilabit (62) Deus Israel, congregabit eum, et custodiet eum, sicut pascens gregem ovium suarum: quoniam redemit Dominus Jacob, et eripuit eum de manu fortioris ejus. Et venient, et lætabuntur in monte Sion, et venient ad bona, et in terram tritici, et vini, et fructuum, et animalium, et ovium, et erit anima eorum sicut lignum fructiferum, et non esurient adhuc. Et tunc gaudebunt virgines in congregatione juvenum, et seniores gaudebunt, et convertam luctum eorum in gaudium, et faciam eos in exultatione, et magnificabo, et inebriabo animam sacerdotum filiorum Levi, et populus meus bonis meis adimplebitur²³. » Ostendimus autem in superiori libro²⁴, quoniam levitæ et sacerdotes sunt discipuli omnes Domini: qui et Sabbatum in templo profanabant, et sine culpa sunt. Tales itaque promissiones manifestissime in regno justorum istius creaturæ epulationem significant (63), quam Deus repromittit ministraturum se.

335 4. Adhuc de Jerusalem, et de regnante in ea, Isaias ait: « Hæc dicit Dominus: Beatus qui habet in Sion semen, et domesticos in Jerusalem. Ecce, rex justus regnabit, et principes cum judicio principabunt²⁵. » Et de præparatione, in qua reedificabitur, ait: « Ecce ego præparabo tibi carbunculum lapidem, et fundamenta tua sapphirum, et ponam propugnacula tua jaspin, et portas tuas lapidem crystallum, et circumvallum tuum lapides electos, et omnes filios tuos docibiles Dei, et in

²¹ Dan. vii, 27. ²² Dan. xii, 13. ²³ Jerem. xxxi, 40 seqq. ²⁴ Cap. 8, n. 3. ²⁵ Isa. xxxi, 9; xxxii, 1. ²⁶ Isa. liv, 14 seqq. ²⁷ Isa. lxxv, 18 seqq. ²⁸ Isa. vi, 11. ²⁹ Isa. xiii, 9. ³⁰ Isa. xxvi, 10. ³¹ Isa. vi, 12. ³² Isa. lxxv, 21.

(62) *Quia ventilabit.* Græca τῶν ὄ-sonant, qui D ventilavit.

(63) *Epulationem significant.* In vet. Feuard. eod. manifesto scribarum errato, sicut et in Voss. legitur, *epulatione significant*: quod merito correxit Feuard.

(64) *Plebem meam.* Nostri τῶν ὄ codd. habent: et *plebem meam lætitiarum.* Et *exultabo super Jerusalem, et lætabor super plebem meam*; quæ forte occasione repetitarum vocum, *plebem meam*, a scribis omissa sunt. Quanquam tamen de his et similibus nihil certi affirmari posse putem: quia plerumque ex memoria citat Irenæus, vel eas sequitur Scripturæ versiones, aut exemplaria quæ jam non existant.

A multa pace filios tuos, et in justitia edificaberis²⁶. » Et iterum idem ipsa ait: « Ecce ego facio Jerusalem exultationem et plebem meam (64): etiam non audietur in ea vox fletus, neque vox clamoris, etiam non fiet ibi immaturus et senior, qui non implet tempus suum. Erit enim juvenis annorum centum: moriens autem peccator centum annorum, et maledictus erit. Et edificabunt domos, et ipsi inhabitabunt: et plantabunt vineas, et ipsi manducabunt fructus earum, et vinum bibent. Et non ipsi edificabunt, et alii inhabitabunt: neque ipsi pastinabunt, et alii comedant. Secundum enim dies ligni vitæ erunt dies plebis in te (65); opera enim laborum eorum (66) veterascent²⁷. »

CAPUT XXXV.

Contendit superiora testimonia non posse per allegoriam de bonis tantum celestibus intelligi, sed implenda esse post adventum Antichristi, et resurrectionem in terrena Jerusalem; prioribusque prophetiis, ex Isaiæ, Jeremia et Joannis Apocalypsi alias subjungit.

1. Si autem quidam tentaverint allegorizare hæc, quæ ejusmodi sunt; neque de omnibus poterunt consonantes sibi metipsis inveniri, et convincentur ab ipsis dictionibus differentibus, quoniam « cum desolatæ fuerint civitates gentium, et quod (67) non inhabitentur, et domus, eo quod non sint homines, et derelinquetur terra deserta²⁸; ecce enim, » Isaias ait, « dies Domini insanabilis venit, furore et ira plenus, ponere urbem terræ desertam (68), et peccatores perdere ex ea²⁹. » Et iterum ait: « Tollatur, ut non videat gloriam Domini³⁰; » et cum hæc facta fuerint, « elongabit, inquit, Deus homines, et derelicti multiplicabuntur in terra³¹. Et edificabunt domus, et ipsi inhabitabunt, et pastinabunt vineas, et ipsi manducabunt³². » Hæc enim alia (69) universa in resurrectionem (70) justorum sine controversia dicta sunt, quæ fit post adventum Antichristi, et perditionem omnium gentium sub eo existentium, in qua regnabunt justus in terra, crescentes ex visione Domini, et per ipsum assuescent capere gloriam Dei Patris, et cum sanctis angelis conversationem et communionem, et unitatem spiritualium in regno capient; et illos quos Dominus in

(65) *In te.* Forte scripsit interpres meos, ex Græco μου; quam vocem male legens scriba, facile mutare potuit in, in te.

(66) *Eorum.* Sic Voss. et Grab. juxta LXX. At Feuard., *eorum.*

(67) *Et quod.* Forte legendum eo quod; sic enim habet sacer textus.

(68) *Urbem terræ desertam.* Legendum videtur: orbem terræ desertum; juxta Græca Isaiæ, οὐρανὸν ἐρημον.

(69) *Alia. Lege et alia.*

(70) *In resurrectionem.* Sic, pro in resurrectione, emendavi, toto contextu id necessario postulante. Sequitur enim, et perditionem.... et illos expectantes, etc., quæ omnia ab una et eadem

carne inveniet, expectantes eum de cœlis, et per-
 passos tribulationem, qui et effugerint iniqui (71)
 manus. Ipsi autem sunt de quibus ait propheta: « et
 derelicti multiplicabuntur in terra. » Et quotquot
 ex credentibus ad hoc præparavit Deus, ad derelictos
 multiplicandos in terra, et sub regno sanctorum
 fieri, et ministrare huic Jerusalem, et regnum in
 ea, significavit Jeremias propheta, « Circumspice,
 dicens, ad orientem, Jerusalem, et vide lætiti-
 am quæ adventat tibi ab ipso Deo. Ecce, venient filii
 tui quos emisisti, venient collecti (72) ab oriente us-
 que ad occidentem verbo illius sancti, gaudentes
 ea quæ a Deo tuo est claritate. Exuere, Jerusalem,
 habitum luctus et afflictionis tuæ, et induere deco-
 rem ejus quæ a Deo tuo est claritatis in æternum:
 circumdare amictum duplicem ejus quæ a Deo tuo
 est justitiæ, impone mitram super caput tuum gloriæ
 æternæ. Deus enim demonstrabit ei quæ sub cœlo
 est universæ tuum fulgorem. Vocabitur namque
 nomen tuum ab ipso Deo in æternum, pax justitiæ
 et gloriæ colenti Deo. Surge, Jerusalem, et sta in
 excelso, et circumspice ad orientem, et vide colle-
 ctos filios tuos a solis ortu usque ad occidentem
 verbo illius sancti, gaudentes ipsam Dei recorda-
 tionem (73). Perfecti sunt enim a te pedites, dum
 adducerentur (74) ab inimicis. Introducet illos Deus
 ad te portatus cum gloria tanquam thronus (75) regni.
 Decrevit enim Deus ut humilietur omnis mons excel-
 sus, et congeries æternæ, et ut valles impleantur,
 ad redigendam planitiem terræ, ut ambulet Israel
 tute Dei gloria. Umbracula autem intexuerunt sil-
 væ, et omne lignum boui odoris ipsi Israel præcepto
 Dei. Præbit enim Deus cum lætitia lumine claritatis
 suæ, cum misericordia et justitia, quæ ab ipso
 est ³³. »

2. Hæc autem talia universa non in supercœle-
 stibus possunt intelligi: « Dens enim, ait, demon-
 strabit ei quæ sub cœlo est, universæ tuum fulgo-
 rem; » sed in regni temporibus, revocata (76) terra a
 Christo, et reedificata Jerusalem, secundum charac-
 terem (77) quæ sursum est Jerusalem, de qua ait
 propheta Isaias: « Ecce in manibus meis depinxi
 muros tuos, et in conspectu meo es semper ³⁴. »
 Et Apostolus autem scribens ad Galatas similiter ait:
 « Illa autem quæ sursum est Jerusalem libera est,
 quæ est mater omnium nostrarum ³⁵; non ex cogita-
 tione (78) erratici Æonis dicens hoc, **336** neque de

³³ Baruch iv, 36, et v tot. ³⁴ Isa. xlix, 16. ³⁵ Gal. iv, 26. ³⁶ Apoc. xxi, 2. ³⁷ Apoc. xx, 11.
³⁸ Ibid., 12, 13, 14. ³⁹ Matth. xxv, 41. ⁴⁰ Apoc. xx, 15. ⁴¹ Apoc. xxi, 1 seqq. ⁴² Isa. lxxv, 17, 18.
⁴³ I Cor. vii, 31. ⁴⁴ Matth. xxvi, 35.

præpositione in reguntur, et cum ea construuntur.
 Porro in scripsit interpret pro circa, erga; Græc.,
 περί.

(71) Iniqui. Scilicet, Antichristi.

(72) Collecti. Sic Grab. ex Voss. et sacro textu.
 In Feuard., electi.

(73) Recordationem. In Feuard. corrupte, recre-
 dationem.

(74) Adducerentur. Forte legendum abduceren-
 tur.

(75) Portatus... thronus. Græca Baruchi sonant:
 portatus... thronum.

A virtute aliqua, quæ abaccessit Pleromate, et Pru-
 nico; sed de Jerusalem quæ in manibus descripta
 est. Et ipsam descendentem in Apocalypsi vidit
 Joannes super terram novam ³⁶. Post enim regni
 tempora, « vidi, inquit, thronum album magnum,
 et sedentem in eo, cujus a facie fugit terra et cœ-
 lum, et locus non est eis ³⁷. » Et illa jam (79), quæ
 sunt generalis resurrectionis et judicii, exponit,
 vidisse dicens « mortuos magnos et minores. Dedit,
 inquit, mare mortuos, quos in se habuit, et mors et
 inferi dederunt mortuos, quos apud se habuerunt,
 et libri adaperiti sunt. Sed et vitæ, ait, apertus est
 liber, et judicati sunt mortui ex iis quæ scripta
 erant in libris, secundum opera sua, et mors, et
 inferi missi sunt in stagnum ignis, secundam mor-
 tem ³⁸. » Hoc autem est quod vocatur gehenna, quod

D Dominus dixit ignem æternum ³⁹. « Et si quis, in-
 quit, non est inventus in libro vitæ scriptus, missus
 est in stagnum ignis ⁴⁰. » Et post hæc ait: « Vidi
 cœlum novum, et terram novam. Primum enim
 cœlum et terra abierunt; etiam mare non est. Et
 civitatem sanctam Jerusalem novam vidi descen-
 dentem de cœlo, præparatam ut sponsam ornatam
 viro suo. Et audivi, inquit, vocem magnam de thro-
 no dicentem: Ecce tabernaculum Dei cum homini-
 bus, et habitabit cum eis, et ipsi populi (80) ejus
 erunt, et ipse Deus cum eis erit eorum Deus. Et
 delebit omnem lacrymam ab oculis eorum, et mors
 non erit amplius, non luctus, non clamor, neque
 dolor ulterius erit, quia prima abierunt ⁴¹. » Et

C Isaias autem hoc ipsum ait: « Erit enim cœlum no-
 vum, et terra nova, et non erunt memores prio-
 rum, neque obveniet eis in cor; sed lætitiæ
 et exultationem invenient in ea ⁴². » Hoc autem
 est quod ab Apostolo dictum est: « Præterit
 enim habitus hujus mundi ⁴³. » Similiter autem et
 Dominus ait: « Terra et cœlum transiet ⁴⁴. » His
 itaque prætereuntibus super terram, novam superio-
 rem Jerusalem ait Domini discipulus Joannes de-
 scendere, quemadmodum sponsam ornatam viro suo;
 et hoc esse tabernaculum Dei, in quo inhabitabit
 Deus cum hominibus. Hujus Jerusalem imago illa,
 quæ in priori terra Jerusalem, in qua justii præme-
 ditantur incorruptelam (81), et parantur in salutem.
 Et hujus tabernaculi typum accepit Moyses in
 monte: et nihil allegorizari potest, sed omnia firma,
 et vera, et substantiam habentia, ad fruitionem

(76) Revocata. Conjecit Grab. legendum, reno-
 vata. Sed non nemini jam Irenæum sup. cap. 35, n. 4, eadem voce, et eodem sensu pro redintegrata,
 seu ad pristinum statum revocata usum fuisse.

(77) Secundum characterem. Id est, secundum
 formam, typum, etc.

(78) Non ex cogitatione. Pro non de cogitationis.

(79) Illa jam. Jam addidit Grab. ex cod Voss.

(80) Populi. Ita etiam Voss. et Grab. juxta Græ-
 cum Joannis. In Feuard., populus.

(81) Præmeditantur incorruptelam. Pro præexer-
 citantur ad incorruptelam.

hominum justorum a Deo facta. Quomodo enim vere Deus est, qui resuscitat hominem; sic et vere resurgit homo a mortuis, et non allegorice, quemadmodum per tanta ostendimus. Et sicut vere resurgit, sic et vere præmeditabitur incorruptelam, et augebitur, et vigebit (82) in regni temporibus, ut fiat capax gloriæ Patris. Deinde omnibus renovatis, vere in civitate habitabit Dei. « Dixit enim, inquit, sedens super thronum: Ecce nova facio omnia. Et dicit Dominus: Omnia scribe, quomodo (83) ii sermones fideles, et veri sunt. Et dixit mihi: Facta sunt ⁴². » Et secundum rationem (84).

CAPUT XXXVI.

Homines vere suscitabuntur, mundusque non penitus exterminabitur: erunt autem variaz sanctorum mansiones pro cujusque dignitate, et omnia sub-jiciuntur Deo Patri: sicque erit omnia in omnibus.

1. Cum sint enim veri homines, veram esse oportet et plantationem ipsorum, sed non excedere in ea quæ non sunt; sed in iis quæ sunt, proficere.

... Οὐ γὰρ ἡ ὑπόστασις (85), οὐδὲ ἡ ἰδέα τῆς κτίσεως (86) ἀξιοφανίζεται (ἀληθῆς γὰρ καὶ βέβαιος ὁ συστησάμενος αὐτήν)· ἀλλὰ « τὸ σχῆμα παράγει τοῦ κόσμου τούτου, » τούτστιν ἐν οἷς παράδοσις γέγονεν (87), ὅτι ἐπαλαιώθη ὁ ἄνθρωπος ἐν αὐτοῖς. Καὶ διὰ τούτο τὸ σχῆμα τοῦτο πρόσκαιρον ἐγένετο (88), sciente omnia Deo; προειδότης τὰ πάντα τοῦ Θεοῦ (89)

A quemadmodum ostendimus in eo libro qui ante hunc est ⁴⁷, et causam temporalium mundi fabricationis, secundum quod potuit ostendimus.

... παραλθόντος δὲ τοῦ σχήματος τούτου, καὶ ἀνανεωθέντος τοῦ ἀνθρώπου, καὶ ἀκμάσαντος πρὸς τὴν ἀφθαρσίαν, ὥστε μηκέτι δύνασθαι πέρα παλαιωθῆναι, ἵσταται ὁ οὐρανὸς καινός, καὶ ἡ γῆ καινὴ ἐν τοῖς καινοῖς (90) ἀναμνεῖ ὁ ἄνθρωπος ἀεὶ καινός, καὶ προσομιλῶν τῷ Θεῷ φησὶν γὰρ Ἡσαίας (91)· «Ὁν τρόπον γὰρ ὁ οὐρανὸς καινός καὶ ἡ γῆ καινὴ, ἃ ἐγὼ ποιῶ, μένει (92) ἐνώπιον ἐμοῦ, λέγει Κύριος, οὕτω στήσεται τὸ σπέρμα ὑμῶν καὶ τὸ ὄνομα ὑμῶν...» ὡς οἱ πρεσβύτεροι λέγουσι (93), τότε καὶ οἱ μὲν καταξιοθέντες τῆς ἐν οὐρανῷ διατριβῆς (94), ἐπέισε χωρήσουσιν, οἱ δὲ τῆς τοῦ παραδείσου τρυφῆς. (95) ἀπολαύσουσιν, οἱ δὲ τὴν λαμπρότητα τῆς πόλεως καθέξουσιν· πανταχοῦ (96) γὰρ ὁ Σωτὴρ (97) ὁραθήσεται, καθὼς ἄξιοι ἔσονται οἱ ὁρῶντες αὐτόν.

Prætereunte autem figura hac, et renovato homine, et vigente ad incorruptelam, ut non possit jam veterascere, erit cælum novum et terra nova, in quibus novus perseverabit homo, semper nova confabulans Deo. Et quoniam hæc semper **337** perseverabunt sine fine, Isaias ait: « Quemadmodum enim cælum novum, et terra nova, quæ ego facio, perseverant in conspectu meo, dicit Dominus; sic stabit semen vestrum, et nomen vestrum ⁴². » Et quemadmodum presbyteri dicunt, tunc qui digni fuerint cælorum conversatione, illuc transibunt, id est, in castos; alii tute paradisi deliciis utentur; alii autem speciositatem civitatis possidebunt: ubique autem Deus videbitur, et quemadmodum digni erant videntes eum.

⁴² Apoc. xxi, 5, 6. ⁴³ I Cor. vii, 31. ⁴⁷ Cap. 3, 4. ⁴⁴ Isa. lxxvi, 22.

(82) *Vigebit.* Græce ἀκμάσαι, *adolescet, roborabitur, invalescet,* etc.

(83) *Quomodo.* Forte, *quoniam,* juxta Gr. ὅτι.

(84) *Et secundum rationem.* I. e. *et merito, et vere quidem.*

(85) *Οὐ γὰρ ἡ ὑπόστασις.* Græca hæc usque ad προσομιλῶν τῷ Θεῷ, sub Irenæi nomine citavit Damasc. in *Parallelis*, descripta, ut ipse ait, ἐκ τοῦ ε' κατὰ αἰρέσεων, ex quinto ejusdem libro *adversus hæreses*; edidit vero Halloixius in *Vita Irenæi*, pag. 486. Priorem eorum partem allegavit etiam sub Irenæi nomine, et ex quinto pariter, ut alii, ejusdem libro Andreas Cæsariensis, in *Comment. in Apocalyp.*, cap. 18, sed plenius et accuratius, cap. 64.

(86) *Τῆς κτίσεως.* In Halloixio perperam, κτήσεως.

(87) *Γέγονεν.* In Andrea utroque loco, ἐγένετο.

(88) *Τούτο πρόσκαιρον ἐγένετο.* Sic Andreas, cap. 64; at in Damasceno male: παράγει τοῦ κόσμου τούτου. Πρόσκαιρον autem una voce lego cum vel. interp. contra atque in edit. ubi minus bene dividitur in duas.

(89) *Πάντα τοῦ Θεοῦ.* Hic desinit posterior Andreas citatio.

(90) *Ἐν τοῖς καιροῖς... καιρός.* Ἐνοῖς καινός... καινά, sine καὶ legit vel. interpret.

(91) *Φησὶν γὰρ Ἡσαίας.* Græcum hoc fragmentum (cujus Joannes Curterius copiam fecit

Feuardentio, a quo primum editum est) ex Irenæo, paucis immutatis, transcripsit. Anastasius, vel alius quisquis auctor est Appendixis ad ejus quæstiones in S. Scripturam, quæst. 74, juxta Gretseri Ingolstadiensem editi. Græco-Latinam 1617, vel quæst. 88, juxta Latinam Gentiani Herveii. At collatum tum a nobis cum mss. bibliothecæ Regiæ 2910, et Colbertinæ 1450, tum a clar. Grabio cum alio ms. cod. 206, Barocc. in bibliotheca Bodleiana, emendatius prodit.

(92) *Μένει.* Ita mss. Reg., Colbert. et Barocc. ac Gretserus in marg. Sed in textu male μένειν; Feuard. vero pejus, μένες.

(93) *Ὅς οἱ πρεσβύτεροι λέγουσι.* Loco horum, quæ ex priori Andræ Cæsariensis loco supra (not. 85) cit. hic inseruit Grab., plura Anastasius Apocalypseos testimonia describit, quæ magna ex parte retulit Irenæus cap. præced.

(94) *Διατριβῆς.* In Gretseri textu, πολιτείας.

(95) *Τρυφῆς.* In Feuard. vitio typographi, ut puto, τροφῆς.

(96) *Οἱ δὲ... πανταχοῦ.* Plura hic interseruntur in Anastasii codd. quibus nihil in veteri Irenæi versione respondet: sic enim totum hunc locum exprimunt: οἱ δὲ τὴν ἀγίαν γῆν, καὶ τὴν λαμπρότητα τῆς πόλεως καθέξουσιν, σὺν πᾶσι τοῖς περὶ αὐτὴν ἀγαθοῖς, ἐπιχορηγουμένοις ὑπὸ τοῦ Θεοῦ. Πανταχοῦ, etc.

(97) *Σωτὴρ.* Legit vel. interp. Θεός.

2. Είναι δὲ τὴν διαστολήν ταύτην (98) τῆς οικησεως τῶν τὰ ἑκατὸν καρποφορούντων, καὶ τῶν τὰ ἑξήκοντα, καὶ τῶν τὰ τριάκοντα· ὧν οἱ μὲν εἰς τοὺς οὐρζνοὺς ἀναληφθῆσονται, οἱ δὲ ἐν τῷ παραδείσῳ διατριψουσιν, οἱ δὲ τὴν πόλιν κατοικήσουσιν· καὶ διὰ τοῦτο εἰρηκέναι τὸν Κύριον, ἐν τοῖς τοῦ Πατρὸς μου μονὰς εἶναι πολλὰς· τὰ πάντα γὰρ τοῦ Θεοῦ, ὅς τοις πᾶσι τὴν ἀρμόζουσαν οικησιν παρέχει.

quemadmodum Verbum ejus ait, omnibus divisum esse (1) a Patre secundum quod quis est dignus, aut erit. Et hoc est triclinium, in quo recumbent illi qui epulantur vocati ad nuptias ⁹⁸. Hanc esse ad ordinationem et dispositionem eorum qui salvantur, dicunt presbyteri apostolorum discipuli, et per hujusmodi gradus proficere, et per Spiritum quidem [ad] Filium (2), per Filium autem ascendere ad Patrem; Filio deinceps cedente Patri opus suum, quemadmodum et ab Apostolo dictum est: « Quoniam oportet regnare cum, quoadusque ponat omnes (3), inimicos sub pedibus ejus. Novissima inimica destruetur mors ⁹⁹. » In temporibus enim regni justus homo super terram existens, obli-

2. Esse autem distantiam hanc habitationis eorum qui centum fructificaverunt ⁹⁸, et eorum qui sexaginta (99), et eorum qui triginta: quorum quidam in caelum assumuntur, alii in paradiso conversabuntur, alii in civitate inhabitabunt: et propter hoc dixisse Dominum, multas esse apud Patrem mansiones ⁹⁹. Omnia enim Dei sunt, qui omnibus aptam habitationem praestat:

A scetur (4) mori jam. « Quando autem dixerit, inquit: omnia subjecta sunt; scilicet abaque eo qui subjecit omnia. Cum autem ei fuerint subdita omnia, tunc ipse Filius subjectus erit ei, qui ubi subjecit omnia, ut sit Deus omnia in omnibus ⁹⁹. »

3. Diligenter ergo Joannes praevitit primam justorum resurrectionem, et in regno terrae hereditatem: consonanter autem et prophetae prophetaverunt de ea. Haec enim et Dominus docuit, missionem calicis novam in regno cum discipulis habiturum se pollicitus ⁹⁹. Et Apostolus autem liberam futuram creaturam a aervitute corruptelae, in libertatem gloriae filiorum Dei, confessus est ⁹⁹. Et in omnibus iis, et per omnia idem Deus Pater ostenditur, qui plasmavit hominem, et hereditatem terrae promisit patribus, qui eduxit illam (5) in resurrectione justorum, et promissiones adimplet in Filii sui regnum (6): postea praestans illa paternaliter, quae neque oculus vidit, neque auris audivit, neque in cor hominis ascendit ⁹⁹. Et enim unus Filius, qui voluntatem Patris perficit; et unum genus humanum, in quo perficiuntur mysteria Dei, « quem concupiscunt angeli videre ⁹⁷, » et non praevalet investigare sapientiam Dei, per quam (7) plasma ejus conformatum et incorporatum Filio perficitur: ut progenies ejus, primogenitus Verbum, descendat in facturam, hoc est in plasma, et capiatur ab eo; et factura iterum capiat Verbum, et ascendat ad eum, supergrediens angelos, et fiet (8) secundum imaginem et similitudinem Dei.

⁹⁸ Matth. xiii, 8. ⁹⁹ Joan. xiv, 2. ⁹⁷ Matth. xxii, 2 seqq. ⁹⁹ I Cor. xv, 25, 26. ⁹⁹ Ibid., 26 seqq. ⁹⁹ Matth. xvi, 29. ⁹⁹ Rom. viii, 21. ⁹⁹ I Cor. ii, 9. ⁹⁷ I Pet. i, 12.

(98) Ταύτην. In Gretseri edit. et mss. citatis, D ταύτης.

(99) Sexaginta. Sic cod. Voss. juxta Evangelii textum, et Graecum Anastasii. In Feuard. vitiose, quadraginta.

(1) Verbum ejus ait, omnibus divisum esse, etc. Ni fallor, respicere videtur Irenaeus ab parabolas vel quinque talentorum, vel decem minarum; sin minus, ad aliquod Christi dictum, quod ex presbyterorum, quos mox citat, traditione acceperit.

(2) Ad Filium. Cum palam exigat sermonis se-

ries legi ad Filium, particulam ad addidi, quamquam hamulis inclusam.

(3) Omnes. Hanc vocem addidit Grab. auctoritate cod. Voss. et ipsius sacri textus.

(4) Obliviscetur. Voss., obliviscitur.

(5) Eduxit illam. Scil. creaturam a servitute.

(6) Regnum. Libentius legorem, regno.

(7) Per quam. Sic Voss. et Grab. melius quam Feuard., per quem.

(8) Et fiet. Vel lege et fiat; vel intellige, et tunc fiet.

DE SEQUENTIBUS FRAGMENTIS ADMONITIO.

228 De iis quae hic in lucem emittimus, Irenaei fragmentis, cum jam in Dissertatione secunda, operi praevia, art. 3, egerimus, pauca supersunt dicenda. Id tantum observare juvat, duplicis generis fragmenta hic exhiberi: alia sunt quae Eusebius, aliive ejusdem auctoritatis antiqui scriptores ex Irenaei operibus tunc exstantibus, et ab ipsis nominatim citatis eruerunt, suisque inseruerunt: alia vero vel a scriptoribus quibusdam recentioribus referuntur, vel in Catenis, aliive mss. codicibus, sub Irenaei episcopi Lugdunensis nomine leguntur. Priora indubitatos esse Irenaei, negari non potest. Posteriorum non adeo tuta fides. Sic enim plerumque referuntur, ut ipsa Irenaei opera, ex quibus excerpta sunt, aut nominatim non designentur; aut si quae designentur, ea sicut quorum mentionem nullam fecerint Eusebius, Hieronymus, aliique quibus genuina S. doctoris opera notiora esse debuerunt. Tale est illud fragmentum, quod ex Irenaei episcopi Lugdunensis Sermone de fide, ad Demetrium Viennensem diaconum, descripsisse se dicit Maximus abbas et confessor: ut et illud quod velut ex eodem sermone Latine edidit Feuardentius. Il quippe sermones de fide Eusebio et Hieronymo prorsus ignoti fuisse videntur.

Anastasio Sinalta, vel alius quisquis auctor est Anagogicarum contemplationum in Hexameron lib. x, seu, ut scripsit auctor, λόγῳ τῷ δεκάτῳ, haud spernendum refert fragmentum, quod a nullo hactenus observatum, Graece primum cum nova interpretatione Latina proferimus. Graeca, nondum edita, nobiscum communicavit amicus, excepta e ms. cod. bibliothecae Colbertinae 2253, quem ipsi contulimus. Quae ibi referantur, ab Irenæo adversus hæresim inpurorum Ophitarum decertante dicta fuisse scribit Anastasius : φάσαι γὰρ κατὰ τῆς τῶν μαρῶν Ὀφιτῶν ἀρεσιαρχίας ὀπλιζόμενος. Ubi vero adversus hæresim Ophitarum speciatim decertaverit Irenæus, non novimus. Eorum quidem deliria narrat lib. i *Detectionis et eversionis*, cap. 30. Sed in decursu operis speciatim non consulat, nec aliter adversus ea decertat, quam fundamenta Gnosticorum ornatum communia, quibus illorum etiam innitebatur hæresis, diruendo; nec demum in iis libris occurrunt ea quæ velut ex Irenæo allegat Anastasius.

Incertius adhuc an ex genuinis Irenæi operibus excerpta sint, quæ ex variis tum Catenis, tum ms. codicibus exscripta sunt fragmenta. Ita enim sub Irenæi nomine citantur, ut nullus plerumque designetur ejusdem liber aut tractatus. Imo Regiæ bibliothecæ Catenas evolvendo deprehendimus, in quibusdam descripto interdum aliquo, velut Irenæi, testimonio, cum hac epigraphæ, Εἰρηναίου ἐπισκόπου Λουγδύνων, aliis quæ proxime subnectuntur, hanc tantum præfigi, τοῦ αὐτοῦ : in aliis vero similibus Catenis, inter ea testimonia, quæ Irenæo nominatim ascribuntur, et ea quæ epigraphen τοῦ αὐτοῦ præfixam habent, alia interseri, sub alterius auctoris nomine, quæ prohibent ne τοῦ αὐτοῦ ad Irenæum referri possit; probareque videntur, id quod ab unius Catenæ descriptore Irenæi fragmento proxime subjunctum fuerat alterius auctoris testimonium, ab alio imprudenter omissum, occasionem dedisse perperam ascribendi Irenæo ea quibus præfigitur inscriptio τοῦ αὐτοῦ. Quinetiam aliquando, in iis saltem quas inspeximus Catenis, post ea quæ Irenæo nominatim tribuuntur fragmenta, alia immediate sequuntur ἀνεπίγραφα, quorum proinde cum incertus sit auctor, haud recte fecerit, qui Irenæo ascripserit. Id tamen a Combesio factum pag. 345, observavimus. Ex quibus omnibus id, quod volumus, conficitur, non usque adeo certa esse omnia quæ ex Catenis proferuntur, ut fidem statim impetrare debeant. Utut est, ea omnia fragmenta quæ tum a Feuardentio, Halloixio, Sirmondo, Combesio, Grabio, et aliis, tum a nobis ipsis collecta sunt, hic exhibemus : ita tamen ut illis plus fidei non attribuamus quam mereantur.

FRAGMENTA DEPERDITORUM OPERUM

S. IRENÆI

EPISCOPI LUGDUNENSIS ET MARTYRIS.

I.

339 Clausula (9) Libri de Ogdoad (10), ex Euseb. lib. v Hist. eccl., cap. 20, et Nicephoro lib. iv Hist. eccl., cap. 30.

Ὁρκίζω σε, τὸν μεταγραφόμενον (11) τὸ βιβλίον ἄ
τοῦτο, κατὰ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ
κατὰ τῆς ἐνδόξου παρουσίας αὐτοῦ, ἧς ἔρχεται
κρίνει ζῶντας καὶ νεκρούς, ἵνα ἀντιβάλης ὁ μετε-
γράφῳ, καὶ κατορθώσης αὐτὸ πρὸς ἀντίγραφον
τοῦτο, ὅθεν μετεγράφῳ, ἐπιμελῶς, καὶ τὸν ὅρκον
τοῦτον ὁμοίως μεταγράψῃς, καὶ θῆσῃς ἐν τῷ ἀ-
τυγράφῳ.

Adjuro te, qui transcripseris hunc librum, per
Dominum nostrum Jesum Christum, et per glorio-
sum ejus adventum, quo veniet ad judicandum
vivos et mortuos; ut conferas quod transcripseris,
et diligenter illud emendes ad exemplar, ex quo
transcripsisti, utque adjurationem istam similiter
describas, et exemplari (tuo) inseras.

II.

Fragmentum (12) Epistolæ ad Florinum, ex Euseb. et Nicephoro loc. citatis.

Ταῦτα τὰ δόγματα, Φλωρίνε, ἵνα πεφεισμένως
εἴπω, οὐκ ἔστιν ὑγιоῦς γνώμη· ταῦτα τὰ δόγματα
ἀσύμφωνά ἐστι τῇ Ἐκκλησίᾳ, εἰς τὴν μεγίστην (13)

Hæc dogmata, Florine, ut parcissime ac levis-
sime dicam, non sunt sanæ doctrinæ; hæc do-
gmata Ecclesiæ non sunt consona, et in maximum
male clausula ejusdem libri dicitur. Eandem ex
Eusebio, ut videtur, descripserunt Hieronymus in
Catalogo, et Nicephorus lib. iv *Hist. eccl.*,
cap. 30.

(10) *Libri de Ogdoad*. Vide quæ de hoc libro
diximus Dissert. 2, art. 3, § 58.

(11) *Μεταγραφόμενον*. In Niceph., μεταγραψά-
μενον.

(12) *Epistolæ ad Florinum*. De hac epistola, et
Florini erroribus disseruimus citatæ Dissert.
§ 58, 59.

(13) *Εἰς τὴν μεγίστην* ... αὐτοῖς. Niceph
omittit τὴν et αὐτοῖς.

(9) *Clausula*. Σημειώσιν vocat Eusebius, vertit-
que Valesius, *adnotationem*; Hieronymus vero, *B*
Radinus, et Christophorus, *subscriptionem*. At,
inquit Valesius, quamvis σημειώσιν interdum pro
subscriptione sumatur, hic tamen ita sumi non
potest. Nam subscriptio nomen subscriptentis debet
exprimere. Quod cum hoc loco minime factum sit,
nequaquam hæc subscriptio dici debet, sed potius
adnotatio. Sic σημειώσιν dicebantur notæ ille,
quæ ad marginem scriptorum codicum appingeban-
tur, ut lector rem notam dignam ibi contineri
intelligeret. Utut sit, cum ea σημειώσιν, Eusebio et
Hieronymo testibus, in fine libri scripta fuerit, non

impietatem eos conjiciunt qui illis assentiuntur; hæc dogmata ne quidem hæretici extra Ecclesiam positi proferre unquam ausi sunt; hæc dogmata hii, qui ante nos exstiterunt, presbyteri, quique apostolorum discipuli fuere, minime tibi tradiderunt. Vidisti enim te, cum adhuc puer essem, in inferiore Asia apud Polycarpum, cum in imperatoris aula splendide ageres, et illi te probare conareris. Nam ea, quæ tunc gesta sunt, melius memoria teneo, quam quæ nuper acciderunt 340 (quippe quæ pueri discimus, simul cum animo ipso coalescunt, eique penitus inhærent); adeo ut et locum dicere possim, in quo sedens beatus Polycarpus disserebat, processus quoque ejus et ingressus, vitæque modum et corporis speciem, sermones denique quos ad multitudinem habebat; et familiarem consuetudinem quæ illi cum Joanne, ac reliquis qui Dominum viderant, intercessit, ut narrabat, et qualiter dicta eorum commemorabat; quæque de Domino ex ipsis audiverat, de miraculis illius etiam, ac de doctrina, quæ ab iis, qui Verbum vitæ ipsi conspexerant, acceperat Polycarpus, qualiter referebat, cuncta Scripturis consona. Hæc jam tunc temporis per Dei clementiam, quæ mihi obtigit, studiose audiebam, non in charta, sed in corde meo ea consignans, et semper per Dei gratiam, exacte eâ mente revolveo. Atque in conspectu Dei contestari possum, beatum illum et apostolicum presbyterum, si tale quid audivisset, exclamaturum sane, ac obturatis auribus suis, pro more dicturum fuisse : *Deus, quæ me in tempora reservasti, ut hæc scitinerem!* atque ex loco ipso effugitum, in quo sedens vel stans, ejusmodi sermones audivisset. Sed et ex epistolis ejus id liquido probari potest, quas sive ad vicinas Ecclesias misit, eas confirmans, sive ad quosdam fratres, admonens illos atque exhortans.

νουθετών αυτούς καὶ προτροπόμενος, δύναται φανερωθῆναι.

III.

Fragmentum..... (21) Epistolæ ad Victorem papam Romanum, ex Euseb. lib. v Histor., cap. 24, et Nicephori lib. iv Hist. eccles., cap. 39.

Neque enim de die solum controversia est, sed

(14) *Εἶδον γὰρ σε*, etc. De his legesis quæ diximus Dissert. 2, art. 4, § 1 et seqq.

(15) *Προόδους*. Quidam *παρόδους*. At priorem lectionem meliorem esse jure merito censet Valesius in notis, eamque in interpretatione sua expressisse se dici! Hanc tamen ipsam non in interpretatione ta. u, sed et in ipso textu Græco ed. 1659 expressam lego : adeo ut quod reposuissse se monet Græbius, jamdudum repositum esse!

(16) *Συναναστροφῆν*. Niceph., ἀναστροφῆν.

(17) *Ἀπήγγελλε*. Niceph., ἀπήγγειλε.

(18) *Ἐμφράξας τὰ ὦτα αὐτοῦ*. Hic mos erat (Valesii observatio est) veterum Christianorum, ut si forte in familiari colloquio impium aliquem sermonem, et a fidei catholicæ regula dissentientem audivissent, protinus obturatis auribus sese in fugam darent. Qua de re locus exstat illustris in libro ii *Recognitio* Clementis, ubi Simon B. Petro ait : *Si dixero quod ædum neque tibi consonum, nec vulgo huic imperito rectum videtur, tu quidem quasi obstupefactus, aures continuo occludens, velut ne*

A ἀσέβειαν περιβάλλοντα τοὺς πειθομένους αὐτοῖς· ταῦτα τὰ δόγματα οὐδὲ οἱ ἔξω τῆς Ἐκκλησίας αἰρετικοὶ ἐτόλμησαν ἀποφύνασθαι ποτε· ταῦτα τὰ δόγματα οἱ πρὸς ἡμῶν πρεσβύτεροι, οἱ καὶ τοῖς ἀποστόλοις συμφωιτήσαντες, οὐ παρέδωκάν σοι. Εἶδον γὰρ σε (14), παῖς ὢν ἔτι, ἐν τῇ κάτω Ἀσίᾳ παρὰ τῷ Πολυκάρπῳ, λαμπρῶς πρᾶττοντα ἐν τῇ βασιλικῇ αὐλῇ, καὶ πειρώμενον εὐδοκιμεῖν παρ' αὐτῷ. Μᾶλλον γὰρ τὰ τότε διαμνημονεύω τῶν ἐναγχοῦς γινόμενων (αἱ γὰρ ἐκ παιδῶν μαθήσεις, συναύξουσαι τῇ ψυχῇ, ἐνοῦνται αὐτῇ)· ὥστε με δύνασθαι εἰπεῖν καὶ τὸν τόπον, ἐν ᾧ καθεζόμενος διελέγετο ὁ μακάριος Πολύκαρπος, καὶ τὰς προόδους (15) αὐτοῦ, καὶ τὰς εἰσόδους, καὶ τὸν χαρακτῆρα τοῦ βίου, καὶ τὴν τοῦ σώματος ἰδέαν, καὶ τὰς διαλέξεις ἃς ἐποιεῖτο πρὸς τὸν πλῆθος, καὶ τὴν μετὰ Ἰωάννου συναναστροφῆν (16) ὡς ἀπήγγελλε, καὶ τὴν μετὰ τῶν λοιπῶν τῶν ἑωρακῶτων τὸν Κύριον, καὶ ὡς ἀπεμνημόνευε τοὺς λόγους αὐτῶν· καὶ περὶ τοῦ Κυρίου τίνα ἦν ἂ παρ' ἐκείνων ἀκηκόει, καὶ περὶ τῶν δυνάμεων αὐτοῦ, καὶ περὶ τῆς διδασκαλίας, ὡς παρὰ τῶν αὐτοπτῶν τῆς ζωῆς τοῦ Λόγου παρειληφώς ὁ Πολύκαρπος, ἀπήγγελλε (17) πάντα σύμφωνα ταῖς Γραφαῖς. Ταῦτα καὶ τότε διὰ τὸ ἔλεος τοῦ Θεοῦ τὸ ἐπ' ἐμοὶ γεγονός σπουδαίως ἤκουον, ὑπομνηματιζόμενος αὐτὰ, οὐκ ἐν χάριτι, ἀλλ' ἐν τῇ ἐμῇ καρδίᾳ· καὶ αἰεὶ διὰ τὴν χάριν τοῦ Θεοῦ γνησίως αὐτὰ ἀναμαρτυρῶμαι. Καὶ δύναμαι διαμαρτυρᾶσθαι ἐμπροσθεν τοῦ Θεοῦ, ὅτι, εἰ τι τοιοῦτον ἀκηκόει ἐκεῖνος ὁ μακάριος καὶ ἀποστολικὸς πρεσβύτερος, ἀνακράξας ἂν καὶ ἐμφράξας τὰ ὦτα αὐτοῦ (18), καὶ κατὰ τὸ σύνθημα (19) ἐπιπῶν, *Ὁ καλὸς Θεὸς, εἰς οὐλοῦς με καιροῦς τετήρηκας, ἵνα τοῦτων ἀνέχωμαι!* πεφύγοι ἂν καὶ τὸν τόπον, ἐν ᾧ καθεζόμενος ἦ ἐστὼς, τῶν τοιοῦτων ἀκηκόει λόγων (20). Καὶ ἐκ τῶν ἐπιστολῶν δὲ αὐτοῦ, ὧν ἐπέστειλεν ἡτοίαις ταῖς γειτνιώσασιν Ἐκκλησίαις, ἐπιστηρίζων αὐτὰς, ἢ τῶν ἀδελφῶν τισι

Οὐ γὰρ μόνον περὶ τῆς ἡμέρας (22) ἐστὶν ἡ ἀμ-

blasphemia pollutantur, verities in fugam. Sed et Irenæus in lib. iii *Contra hæreses*, cap. 4, num. 2. eundem morem declarat his verbis : *Quibus si aliquis annuntiauerit ea, quæ ab hæreticis adinventia sunt, proprio sermone eorum colloquens, sicutim concludentes aures, longo longius fugient, ne audire quidem sustinentes blasphemum colloquium.* Præterea Athanasius in *Epistola ad solitarios* : *Ὡς τις ἀκούσας οὐ θαρσύνει, τάχα καὶ τὴν ἀκοὴν κλείσειεν, ἵνα μηδὲ ἑτέρου λέγοντος ἀνέχηται;* Hieronymus denique in lib. i *Adversus Rufinum* : *Locus nuper Theophili papæ epistolis, in quibus Origenis exponit errores, dicitur obturasse aures suas, et auctorem tanti mali clara coram omnibus voce damnavisse.* (19) *Κατὰ τὸ σύνθημα*. Αὐτῷ [addit Nicephorus. (20) *Τῶν τοιοῦτων... λόγων*. Niceph., τὸν τοιοῦτον... λόγον.

(21) *Epistolæ ad Victorem*. De hac epistola, eaque, quæ huic occasionem dedit, controversia quæ inter Victorem papam et Asiaticos efferebuit, fuisse tractativinus in Dissert. 2, art. 1, § 19 seqq.

(22) *Οὐ γὰρ μόνον περὶ τῆς ἡμέρας*, etc. Diff-

φισθήτης, ἀλλὰ καὶ περὶ τοῦ εἶδους αὐτοῦ τῆς νη-
στείας. Οἱ μὲν γὰρ οἴονται μίαν ἡμέραν δεῖν αὐ-
τοὺς νηστεύειν, οἱ δὲ δύο, οἱ δὲ καὶ πλείονας, οἱ δὲ
τεσσαράκοντα. Ὅρας ἡμερινὰς τε καὶ νυκτερινὰς (25)
συμμετροῦσι τὴν ἡμέραν αὐτῶν. Καὶ τοιαύτη μὲν
ποικιλία τῶν ἐπιτηρούντων, οὐ νῦν ἐφ' ἡμῶν γεγο-
νῆα, ἀλλὰ καὶ πολὺ πρότερον ἐπὶ τῶν πρὸ ἡμῶν,
τῶν παρὰ τὸ ἀκίρθες, ὡς εἰκός, κρατούτων (24),
τὴν καθ' ἀπλότητα καὶ ἰδιωτισμὸν συνήθειαν εἰς τὸ
μετέπειτα πεποιηκότων. Καὶ οὐδὲν ἕλαττον πάντες
οὗτοι εἰρήνευσάν τε, καὶ εἰρηνεύομεν πρὸς ἀλλή-
λους· καὶ ἡ διαφωνία τῆς νηστείας τὴν ὁμόνοιαν τῆς
πίστεως συνίστησι.
Καὶ οἱ πρὸ Σωτήρος (25) πρεσβύτεροι οἱ προστάνας
τῆς Ἐκκλησίας, ἧς νῦν ἀφηγητὴ (26), Ἀνίκητον λέγο-
μεν καὶ Πίον, Ὑγίνον τε καὶ Τελεσφόρον, καὶ Εὐστόν,
οὔτε αὐτοὶ ἐτήρησαν, οὔτε τοῖς μετ' αὐτοὺς (27) ἐπέ-
τρεπον. Καὶ οὐδὲν ἕλαττον αὐτοὶ, μὴ τηροῦντες, εἰ-
ρήνευσον τοῖς ἀπὸ τῶν παροικιῶν (28), ἐν αἷς ἐτη-
ραῖτο, ἐρχομένοις πρὸς αὐτοὺς, καίτοι μᾶλλον ἐναν-
τίον ἦν τὸ τηρεῖν τοῖς μὴ τηροῦσι (29)· καὶ οὐδέποτε
διὰ τὸ εἶδος τοῦτο ἀπειλήθησάν τινες (30). Ἄλλ' αὐ-
τοὶ μὴ τηροῦντες, οἱ πρὸ σοῦ πρεσβύτεροι, τοῖς ἀπὸ
τῶν παροικιῶν τηροῦσιν ἔπεμπον εὐχαριστίαν (31).
Καὶ τοῦ μακαρίου Πολυκάρπου ἐπιδημήσαντος τῆ
Ῥώμῃ (32) ἐπὶ Ἀνικητοῦ, καὶ περὶ ἄλλων τινῶν
μικρὰ σχόντας πρὸς ἀλλήλους, εὐθὺς εἰρήνευσαν,
περὶ τούτου τοῦ κεφαλαίου μὴ φιλεριστήσαντες ἑαυ-
τοὺς (33). Οὔτε γὰρ ὁ Ἀνίκητος τὸν Πολύκαρπον
κτεῖσαι ἰδύνατο μὴ τηρεῖν, ἅτε μετὰ Ἰωάννου τοῦ

A etiam de forma ipsa jejunii. Quidam enim existi-
mant unico die sibi esse jejunandum; alii duobus,
alii pluribus, alii vero quadraginta. Diurnis pa-
riter ac nocturnis horis computatis, diem suum
commetiuntur. Atque hæc quidem inter eos, qui
jejunia observant, varietas non nostra primum
ætate nata est; sed longe antea apud majores no-
stros ortum cepit: qui non accurate, ut verisimile
est, retinentes jejunii formam, eam, quæ ex sim-
plicitate et imperitia ortum habuit, consuetudinem
in posterum induxerunt. Atque nihilominus tamen
et omnes isti pacem inter se retinuerunt, et nos
invicem retinemus. Ita jejuniorum diversitas con-
sensionem fidei commendat.
Sed et presbyteri illi, qui ante Soterem, Ecclesiam;
B 341 cui tu nunc præes, gubernarunt, Anicetum
dico, et Pium, et Hyginum, cum Telesphoro, et
Sixto, neque ipsi unquam observarunt; neque his,
qui cum ipsis erant, ut observarent permiserunt.
Ipsi tamen, cum hoc minime observarent, pacem
nihilominus colebant cum iis, qui ad se venissent
ex ecclesiis, in quibus id observabatur. Atqui ob-
servantia inter eos qui minime observabant, tanto
magis contraria videbatur. Nec illi unquam ob
ejusmodi consuetudinem rejecti sunt. Verum illi
ipsi, qui te præcesserunt, presbyteri, quamvis id
minime observarent, ecclesiarum presbyteris, qui
id observabant, eucharistiam transmiserunt. Et cum
beatissimus Polycarpus Aniceti temporibus Romanum
venisset, atque inter illos de quibusdam aliis rebus

culitates quæ in his ac sequentibus verbis occur-
runt, solvere conati sumus cit. Dissert., § 23 et
seqq. Consule, si placet.

(25) *Οἱ δὲ τεσσαράκοντα.* Ὅρας ἡμερινὰς τε
καὶ νυκτερινὰς, etc. Sic cum Christophorosso verbo
aique distinguo; ratus videlicet Valesium, Grabium
ei alios, qui, deleta distinctionis nota post τεσσα-
ράκοντα, uno et eodem tenore legunt: Οἱ δὲ τεσσα-
ράκοντα ὥρας, ἡμερινὰς τε καὶ νυκτερινὰς, etc., viam
Irenæi menti inferre, et in tot ambages sese con-
jicere, ut ex iis emergendi nulla pateat via. Unde
et Valesii interpretationem emendavi, ac pro *horas*,
scripsi *horis*. Vide cit. § 23 et seqq.

(24) *Καὶ τοιαύτη μὲν ποικιλία . . . κρατού-
των.* Vocem *κρατούτων* Musculus et Valesius male
omnino verterunt, *verum habentis potitos*, vel *præsi-
dentes*: hic verti debuiisset, *retinentes*, vel *obser-
vantes*, scilicet jejunii formam. Quare et hic Va-
lesii interpretationem, alias intricatiorem, emen-
dare necesse fuit. Rationes attulimus cit. Dissert.,
§ 27.

(25) *Καὶ οἱ πρὸ Σωτήρος.* Niceph., ἐν οἷς καὶ οἱ
πρὸ Σωτήρος.

(26) *Ἐξ τῶν ἀφηγητῶν.* Niceph., ἧς σὺ νῦν ἀφηγητῆς.
(27) *Τοῖς μετ' αὐτοὺς.* Legit Rufinus, et qui-
dem melius, *μετ' αὐτῶν*, vertit enim: *Neque ipsi ita
tenuerunt, neque hi qui cum ipsis erant.* Eamque lec-
tionem in interpretatione sua expressit Valesius.

(28) *Τοῖς ἀπὸ τῶν παροικιῶν.* Subintelligit Rhen-
anus verbum *ἐλθούσι*, sed frustra, inquit Valesius.
Nam οἱ ἀπὸ τῶν παροικιῶν, sunt episcopi Ecclesia-
rum: quemadmodum, ἀπὸ Δεβέλτου, est episcopus
Debelli: ἀπὸ Εὐμενείας, episcopus Eumeniæ.

(29) *Τοῖς μὴ τηροῦσι.* Legendum putat Val-
sius, ἐν τοῖς μὴ τηροῦσι· quam emendationem Tur-
nebus ac Moræus ad marginem librorum suorum
apposuerant. Huncque esse loci istius sensum cen-

set. Cum observantia alienj moris et inobservan-
tia sint inter se contraria, tamen quoties is qui
morem observat quempiam, versatur inter eos qui
minime observant, tunc ipsa diversitas magis elu-
cet. Hoc est quod vulgo dicitur in scholis philoso-
phorum: *Contraria juxta se invicem posita magis
elucescunt.*

(30) *Ἀπεβλήθησάν τινες.* Ἀποβάλλειν, ait Va-
lesius, duo significat, aut ejicere ab Ecclesia, quæ
frequentior significatio est; aut omnino non admit-
tere venientem. Utraque significatio locum hic ha-
bere potest; quare ambas in interpretatione sua
expressit Rufinus. *Nunquam tamen, inquit, ob hoc
repulsi sunt ab Ecclesiæ societate, aut venientes ab
illis partibus non sunt suscepti.*

(31) *Ἐπεμπον εὐχαριστίας.* Non iis qui Romam
veniebant, ut perperam existimavit Rhenanus, ut-
pote qui cum ipso Romano celebrabant, aut etiam
ipso præsentē sacra faciebant, si catholica com-
munionē gauderent; sed omnibus promiscue τοῖς
ἀπὸ τῶν παροικιῶν τηροῦσιν, absentibus licet ac
longius dissitis. Hunc quippe morem, eucharistiam
tempore paschalis festivitatis ad alios episcopos,
enlogiarum nomine, transmittendi promiscuum
fuisse, et ab omnibus passim episcopis usurpatum,
ex concilio Laodicæno discimus.

(32) *Μακαρίου Πολυκάρπου ἐπιδημήσαντος ἐν τῇ
Ῥώμῃ.* Niceph., μακαρίου δὲ Πολυκάρπου ἐπιδημή-
σαντος ἐν τῇ Ῥώμῃ.

(33) *Περί τούτου τοῦ κεφαλαίου μὴ φιλεριστή-
σαντες ἑαυτοὺς.* Niceph., μὴ φιλεριστήσαντες πρὸς
ἑαυτοὺς. Non igitur ob quæstionem de festo Paschæ,
de qua vix disceptarunt, sed ob alias quasdam,
Romani venerat Polycarpus. Scrus quidem sensere
Eusebius lib. iv, cap. 14, Hieronymus in libro *D-
scriptoribus eccles.*, et ex his Baronius, ad an. Chri-
sti 167, sed potior Irenæo habenda fides.

modica esset controversia, statim mutuo pacis osculo se complexi sunt : de hoc capite non magnopere inter se contententes. Neque enim Anicetus Polycarpo persuadere unquam poterat ut observare desineret; quippe qui cum Joanne Domini discipulo, et cum reliquis apostolis, quibuscum familiariter vixerat, eum morem perpetuo observasset. Neque item Polycarpus Aniceto persuadere potuit, ut observaret; cum Anicetus eorum, qui ante se fuerant, presbyterorum, morem sibi retinendum esse diceret. Quæ cum ita se haberent, communicarunt manus Polycarpo honoris causa concessit; tandemque cum pace a se invicem discesserunt: tam iis qui observabant, quam illis qui minime observabant, tibus.

Α μαθητοῦ Κυρίου ἡμῶν καὶ λοιπῶν ἀποστόλων εἰς συνδιέτριψεν, ἀεὶ τετηρηκότα· οὔτε μὴν ὁ Πολύκαρπος τὸν Ἀνίκητον ἐπεισε τηρεῖν, λέγοντα τὴν συνήθειαν τῶν πρὸ αὐτοῦ πρεσβυτέρων (34) ὀφείλειν κατέχειν. Καὶ τούτων οὕτως ἐχόντων, ἐκοινωνήσαν αὐτοῖς· καὶ ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ παρεχώρησεν ὁ Ἀνίκητος τὴν εὐχαριστίαν (35) τῷ Πολυκάρπῳ, κατ' ἐντροπήν δηλονότι, καὶ μετ' εἰρήνης ἀπ' ἀλλήλων ἀπηλλάγησαν, πάσης τῆς Ἐκκλησίας εἰρήνην ἐχόντων καὶ τῶν τηρούντων, καὶ τῶν μὴ τηρούντων.

sibi invicem: et Anicetus in Ecclesia consecrandi manus Polycarpo honoris causa concessit; tandemque cum pace a se invicem discesserunt: tam iis qui observabant, quam illis qui minime observabant, pacem, communionemque totius Ecclesie retinentibus.

IV.

Aliud dictum ex Epistola ad Victorem, excerptum e Maximo (36) serm. 7 de eleemosyna, tom. II Operum, pag. 534.

Quamdiu quis in facultate habet, ut proximis benefaciat, nec facit, alienus a Domini dilectione æstimabitur.

Β Ἐν ᾧ ἂν τις δύναιτο εὖ ποιεῖν τοῖς πλησίον, καὶ οὐ ποιεῖ, ἀλλότριος τῆς ἀγάπης τοῦ Κυρίου νομισθίσεται.

V.

342 Fragmentum Sermonis Irenæi de fide (37), ex ejusdem Maximi tom. II Operum, pag. 152.

Voluntas et operatio Dei effectrix est et providens causa omnis temporis, loci, et sæculi, itemque naturæ omnis. Voluntas est animi intellectualis ratio in nobis sita; quippe cum sit facultas ejus libera potestate prædita. Voluntas est mens appetendi vim habens, et appetitus rationem sequens, in id quod expetitur, tendens.

Θέλησις καὶ ἐνέργεια Θεοῦ ἐστὶν ἡ παντὸς χρόνου καὶ τόπου, καὶ αἰῶνος, καὶ πάσης φύσεως ποιητικὴ τε καὶ προνοητικὴ αἰτία. Θέλησις ἐστὶ τῆς νοερᾶς ψυχῆς ὁ ἐφ' ἡμῶν λόγος, ὡς αὐτεξούσιος αὐτῆς ὑπάρχουσα δύναμις. Θέλησις ἐστὶ νοῦς ὀρεκτικὸς, καὶ διανοητικὴ ὁρεξις, πρὸς τὸ θεληθὲν ἐπινεύουσα.

VI.

Aliud fragmentum ejusdem Sermonis ad Demetrium.

Immensus cum sit Deus, et mundi opifex, atque omnipotens, immensa, et mundi opifex atque omnipotenti voluntate, et effectum novo, potenter et efficaciter fecit; ut omnis plenitudo eorum quæ nata sunt, in ortum venirent, cum antea non essent, quidquid scilicet sub aspectum non cadit, et quidquid oculis subjicitur. Atque adeo continet singula, et ad proprium perducit exitum, ob quem

C excitata sunt et nata, nullo modo in aliud, quam prius natura fuerat, transmutatum. Nam proprium hoc est operationis Dei, non in infinitatem sensus tantum progredi, aut mentem etiam transgredi, rationem, et orationem, tempus, et locum, et omne ævum; verum etiam excedere substantiam et plenitudinem, sen perfectionem.

(34) Τῶν πρὸ αὐτοῦ πρεσβυτέρων. Niceph., τὴν πρὸ ἡμῶν πρεσβυτέρων.

(35) Παρεχώρησεν ὁ Ἀνίκητος τὴν εὐχαριστίαν. Hunc honorem, observat Valesius, Anicetus pontifex Romanus habuit venerabili seni Polycarpo, ut illum in ecclesia sacra facere sineret, et quidem præsentem se, quod notandum est. Sic Irenæi verba et Ruffinus, et cæteri interpretes acceperunt. Sed Franciscus Florens, antecessor Aurelianensis, vir doctus, hæc Irenæi verba aliter intelligenda esse contendit, in Tractatu ad titulum 7 Decretalium, De translatione episcopi. Vult enim Anicetum porrexisse duntaxat eucharistiam Polycarpo, non autem concessisse illi jus sacra mysteria celebrandi. Verum si hunc Irenæi locum ita intelligimus, quid honoris tributum fuerit Polycarpo ab Aniceto? Hoc enim discrete notat Irenæus, tum illo verbo παρεχώρησε, quod de suo jure concedere significat; tum illis verbis, quæ addit, κατ' ἐντροπήν δηλονότι, id est, honoris causa et contemplatione, ut vertit Ruffinus. Certe si eucharistiam tantum Polycarpo porrexisset Anicetus, nullum ei præcipuum honorem detulisset, cum omnibus peregrinis episcopis id passim tribui soleret, ut cum episcopo civitatis

simul communicarent, quemadmodum scribit ipse Florens ibidem. Sed et in concilio Arelatensi can. 20, decretum est, ut peregrino episcopo locus sacrificandi detur.

(36) Excerptum e Maximo. Eadem Irenæi sententiam ex Claromontano *Parallelorum* Damasceni cod. lit. E, tit. 43, excerptam edidit Halloixius in *Vita Irenæi* p. 499. Exstat quoque, Grabio teste, in alia Collectione sententiarum ex Patribus cod. 143, Barocc. fol. 17, p. 1, et cod. 238 in bibliotheca Cæsarea Vindobonensi. Sed Maximus solus locum citat unde sumpta est, nempe ἐκ τῆς πρὸς Βικτωρα ἐπιστολῆς, ex epistola ad Victorem.

(37) *Sermonis Irenæi de fide*. Hoc fragmentum ita citat Maximus dicto loco: Τοῦ ἀγίου Εἰσηναίου, ἐπισκόπου Λουγδούνων, μαθητοῦ τοῦ ἀγίου Ἰωάννου, τοῦ ἀποστόλου καὶ εὐαγγελιστοῦ, ἐκ τῶν πρὸς Δημήτριον, διάκονον Βιαινης, περὶ πίστεως λόγων, οὗ ἡ ἀρχὴ· Ζητῶν τὸν Θεὸν ἄκουε τοῦ Θεοῦ λέγοντος. Ubi Irenæus Joannis apostoli et evangelistæ discipulus perperam vocatur. Consule quæ de hoc, ac sequenti fragmento diximus Dissert. 2, § 60, et in Admonitione his fragmentis præfixa.

VII.

Allegatio libri de Pascha (38) in Justini Respons. ad quæst. 115 ad orthodoxos.

Τὸ δὲ ἐν κυριακῇ μὴ κλίνειν γόνυ, σύμβολόν ἐστι τῆς ἀναστάσεως, δι' ἧς τῆ τοῦ Χριστοῦ χάριτι τῶν τε ἀμαρτημάτων καὶ τοῦ ἐπ' αὐτῶν τεθνατωμένων (39) θανάτου ἠλευθερώθημεν. Ἐκ τῶν ἀποστολικῶν δὲ χρόνων ἡ τοιαύτη συνήθεια ἔλαβε τὴν ἀρχὴν, καθὼς φησιν ὁ μακάριος Εἰρηναῖος, ὁ μάρτυρ καὶ ἐπίσκοπος Λουγδούνου ἐν τῷ *Περὶ τοῦ Πάσχα λόγῳ*, ἐν ᾧ μένεται καὶ περὶ τῆς Πεντηκοστῆς, ἐν ᾗ οὐ κλινόμεν γόνυ, ἐπειδὴ ἰσοδυναμεῖ τῇ ἡμέρᾳ τῆς Κυριακῆς, κατὰ τὴν ῥηθείσαν περὶ αὐτῆς αἰτίας.

Non flectere autem genu Dominico die, resurrectionis est significatio, qua per Christi gratiam et a peccatis, et a morte, qua in illo interfecta est, liberati sumus. Hæc autem consuetudo ab apostolorum temporibus cœpit, quemadmodum ait beatus Irenæus martyr et Lugdunensis episcopus, in libro *De Pascha* : in quo mentionem etiam Pentecostes facit, in qua genu non flectimus, quod eodem loco habenda sit quo Dominicus dies, ob eam causam quam de eo diximus.

VIII.

Dictam Irenæi a Leontio (40) lib. 1 contra Nestorium et Eutychem citatum.

Ὅσπερ καὶ ἡ κιβωτὸς κεχρωσμένη ἔσθωεν καὶ ἔξωθεν χρυσίῳ καθαρῶ ἦν · οὕτω καὶ τὸ τοῦ Χριστοῦ σῶμα καθαρὸν ἦν καὶ διαυγές · ἔσθωεν μὲν τῷ Λόγῳ κοσμούμενον, ἔξωθεν δὲ τῷ Πνεύματι φρουρούμενον · ἵνα ἐξ ἀμφοτέρων τὸ περιφανές τῶν φύσεων παραδειχθῆ.

Nam sicut arca (V. Testamenti) inaurata intus et foris auro puro erat, ita et Christi corpus purum erat ac splendidum ; intus quidem Verbo ornatum, foris autem Spiritu communitum, ut ex ambobus naturarum splendor commonstraretur.

IX.

Fragmenta aliorum deperditorum Irenæi tractatum, ex Joannis Damasceni *Parallelis*, editis partim, partim manuscriptis, collecta.

Ἐὺ μὲν λέγοντες (41) ἀεὶ τοὺς ἀξίους, κακῶς δὲ οὐδέποτε τοὺς ἀναξίους, τευξόμεθα καὶ ἡμεῖς τῆς τοῦ Θεοῦ δόξης καὶ βασιλείας.

Benedicentes quidem semper iis qui digni sunt, indignis autem nunquam maledicentes, (ita demum) nos quoque gloriam et regnum Dei consequemur.

X.

Ἰδιον (42) καὶ προπῶδες ὡς ἀληθῶς τῷ Θεῷ τὸ κλάσκειν, τὸ ἐλεεῖν, τὸ τὰ ἔργα σῶζειν ἑαυτοῦ, καὶ εἰς κίνδυνον διαφορᾶς καταφέρηται · Παρ' αὐτῷ γὰρ, φησιν, ὁ κλάσμός ἐστιν.

Deo proprium revera ac congruens est, propitium se præbere, misereri, et salutem asserere operibus (creaturis) suis, etiamsi ad interitus periculum ferantur. *Apud eum enim*, inquit, *est propitiatio* 22.

XI.

Τὸ ἔργον (43) τοῦ Χριστιανοῦ οὐδὲν ἄλλο ἐστὶν ἢ μελετᾶν ἀποθνήσκειν.

343 Christiani munus nullum aliud est, quam mortem meditari.

XII.

Ἡμεῖς οὖν (44) καὶ σῶματα ἀνίστασθαι πεπιστεύ-

Nos igitur et corpora resurgere credidimus. Etsi

22 Psal. CXXIX, 4.

(38) *Allegatio de Pascha*. Vide cit. § 60.

(39) Ἐκ αὐτῶν τεθνατωμένων. Legendum putat R. Stephanus tetραμμένον, pro τεθνατωμένον. Sed αὐτῷ potius, loco αὐτῶν, reponendum censet Grabius. Mallet ego ὑπ' αὐτοῦ, scilicet Χριστοῦ.

(40) *Dictum Irenæi a Leontio*, etc. Hanc sententiam, ab Halloixio primum Græcæ editam in *Vita Irenæi*, pag. 507, citat Leontius sub τοῦ ἁγίου Εἰρηναίου, ἐπισκόπου Λουγδούνου, nomine. Sed incertum ex quo tractatu excerpterit. Eadem habetur cod. 2951 bibliothecæ Regiæ, cum hac inscriptione: Εἰρηναίου, ἐπισκόπου Λουγδούνου τῆς Γαλλίας, κατὰ Βαλεντίου. At nisi sumpta fuerit ex libro *De Ogdoads*, quem ad impregnandam, ut videtur, famosam illam Valentini Ogdoads scripsit Irenæus, nullum aliud adversus Valentinum opus ab eodem editum novimus, præter illud *Detectionis et eversionis*, etc., in quo nihil simile jam occurrit. Quidquid sit, in audato bibliothecæ Reg. ms. pro τὸ τοῦ Χριστοῦ, legitur ὁ Χριστός, et ἀποδειχθῆ pro παραδειχθῆ. Hoc etiam fragmentum contulit cl. Grabius cum antiquissimo Leontii codice laud. A. 33, in bibliotheca Bodleiana, idemque prorsus reperit, atque edidit Halloixius, excepto ultimo verbo ἐπιδειχθῆ, pro παραδειχθῆ.

(41) Ἐὺ μὲν λέγοντες. Hæc ex ms. *Parallelorum* Damasceni cod. descripta publicavit Halloixius in

Vita Irenæi, pag. 501.

(42) Ἰδιον. Hoc etiam fragmentum Halloixii diligentia debemus.

(43) Τὸ ἔργον. Hæc iterum edidit Halloixius in *Vita Irenæi*, pag. 504, eruta ex ms. *Parallelorum* Damasceni cod. Claromontano, ubi citata dicit sub nomine τοῦ ἁγίου Εἰρηναίου ἐκ τῶν ἀλέξεων. At in utroque *Parallelorum* Damasceni cod., Claromontano videlicet et Vaticano, cujus apographum quam accurate descriptum, pro sua singulari humanitate, mecum communicavit R. P. Michael Lequien, ordinis Prædicatorum, exaratum distincte legitur, τοῦ ἁγίου Εἰρηναίου ἐκ τῶν ἀλέξεων (sic scribitur), id est, ἐκ τῶν *Διαλέξεων*. Scripsit enim Irenæus libellum *Διαλέξεων διαφόρων*, cuius meminere Euseb., l. v *Hist.*, c. 23, et Hieronymus in *Catalogo*, ex quo desumpti potuerunt quæ hic referuntur; non certe ex lib. iv *Detectionis*, in quo non exstant. Consule Dissert. 2, § 60.

(44) Ἡμεῖς οὖν. Hoc fragmentum eruit Halloixius ex cit. *Parallelorum* cod. ediditque in *Vita Irenæi* pag. 496 seq. Haud recte tamen verba hæc, ἀπολήγεται οὐκ ἀλλοιωθέντα, divisit a præcedentibus, quasi aliud Irenæi fragmentum esset; deceptus nimirum spatio, quod, una voce deleta, inter μετὰ πάσης et ἀπολήγεται vacuum remansit.

enim corrumpuntur, at non pereunt; terra enim eorum exceptas reliquias servat, instar opimi seminis cum opimiore terra commisti. Rursus uti nudum granum veritur, et Dei, qui creavit, jussu germinans, vestitum ac splendidum resurgit, sed haud prius quam mortuum resolutum sit, ac terræ commistum: ita resurrectionem corporis non temere credidimus. Verum etsi resolvitur ad tempus, propter illam quæ a principio fuit, inobedientiam, in terræ velut conflatorio constituitur, denuo reformandum; non hoc corruptibile, sed purum, nec amplius corruptibile: sicut sua uniuersaque corpori anima restituetur, et illo induta minime lugebit, sed lætabitur pura permanens, sponsum justum et non inimicum comitans, in omnibus se habens cum omni... Recipiet non demutata, neque commotione animi aut morbo liberata, neque item gloriosa recipiet corpora; sed uti in peccatis aut recte factis obierint; et qualia fuerint, talia in resurrectione induent: et sicut in iniquitate fuerint, sic fideliter iudicabuntur.

Α καμιν. Εἰ γὰρ καὶ φθείρεται, ἀλλ' οὐκ ἀπόλλυται· τοῦτων γὰρ τὰ λείψανα γῆ ὑποδεξαμένη τηρεῖ δίκην σπόρου πεινομένου καὶ τῆ γῆς λιπαρωτέρου συμπλεκόμενου. Αὐθις ὡσπερ κόκκος γυμνὸς σπείρεται, καὶ κελεύσματος τοῦ δημιουργήσαντος Θεοῦ θάλλον, ἡμφισμένης καὶ ἐνδοξοῦ ἐγείρεται, οὐ πρότερον εἰ μὴ ἀποθανῶν συθῆ, καὶ γῆ συμμιγῆ· ὥστε τὴν ἀνάστασιν τοῦ σώματος οὐ μάτην πεπιστεύκαμεν. Ἄλλ' εἰ καὶ λύεται πρὸς καιρὸν διὰ τὴν ἀπ' ἀρχῆς γενομένην παρακοήν, ὡς εἰς χωνευτήριον τῆς γῆς καθίσταται, πάλιν ἀναπλασθησόμενον, οὐ τοιαῦτον φθειρόμενον, ἀλλὰ καθαρὸν, καὶ μηκέτι φθειρόμενον· ὡς ἐκάστῳ σώματι ἡ ἰδία ψυχὴ ἀποδοθήσεται, καὶ τοῦτο ἐνδυσάμενη οὐκ ἀνιθήσεται, ἀλλὰ χρησέται καθαρὰ παραμείνασα, νυμφίῳ δικαίῳ συνοδεύασσα, καὶ μὴ ἐπιβούλῳ, ἐν πᾶσιν ἔχουσα μετὰ πάσης... ἀπολήφεται οὐκ ἄλλοιωθέντα, οὐδὲ πάθους ἢ νόσου μεταστάντα, οὐδὲ ἐνδοξα ἀπολήφεται τὰ σώματα, ἀλλ' ὡς ἐν ἀμαρτήμασιν ἢ κατορθώμασιν ἐτελεύτων· καὶ ὅποια ἦν, τοιαῦτα ἀναδιώσαντα ἐπενδύσονται, καὶ ὅποια ἐν ἀπιστίᾳ γίνονται, τοιαῦτα πιστῶς κριθήσονται.

XIII.

Aliud fragmentum ab Oecumenio in Comment. ad I Petri Epistolam cap. iii, pag. 498, allegatum.

Cum enim Græci servos Christianorum in divinis mysteriis edoctorum apprehendissent, deinde vim inferrent, ut videlicet arcanum quidpiam ab his de Christianis discerent: servi illi, non habentes quomodo vim inferentibus ad placitum loquerentur, præter id quod a dominis audierant, divinam communionem esse sanguinem et corpus Christi; existimantes ipsi, quod vere sanguis et caro esset, hoc responderunt inquirentibus. Illi vero id ita accipientes, ac si reipsa hoc perageretur a Christianis, hoc aliis quoque manifestabant Græcis, et martyres Sanctum et Blandinam id fateri tormentis cœgebant. Quibus scite ac libere Blandina respondit, dicens: « Quomodo hæc ferrent, qui ob sacram exercitationem ne concessis quidem carnibus vescuntur? »

Χριστιανῶν γὰρ (45) κατηγουμένων δούλους Ἑλληνας συλλαβόντες, εἶτα μαθεῖν τι παρὰ τοῦτων ἤθεν ἀπόρρητον περὶ Χριστιανῶν ἀναγκάζοντες, οἱ δούλοι οὗτοι, μὴ ἔχοντες πῶς τὸ τοῖς ἀναγκάζουσι καθ' ἡδονὴν ἔρεῖν, παρέσον ἤκουον τῶν δεσποτῶν, τὴν θέλαν μετέληψιν αἷμα καὶ σῶμα εἶναι Χριστοῦ, αὐτοὶ νομισάντες τῷ ὄντι αἷμα καὶ σάρκα εἶναι, τοῦτο ἐξείπον τοῖς ἐκζητοῦσιν. Οἱ δὲ λαβόντες ὡς αὐτόχρομα τοῦτο τελείσθαι Χριστιανοῖς, καὶ διὰ τοῦτο τοῖς ἄλλοις Ἑλλήσιν ἐξεπόμευον, καὶ τοὺς μάρτυρας Σάγκτον καὶ Βλανδίναν ὁμολογῆσαι διὰ βασάνων ἠνάγκαζον. Οὗς εὐστόχως Βλανδίνᾳ ἐπαβρησιάσατο, « Πῶς ἂν, εἰπούσα, τοῦτων ἀνάσχοιντο οἱ μηδὲ τῶν ἐφευμένων κρεῦν δι' ἄσκησιν ἀπολαύοντες; »

XIV.

Aliud Irenæi fragmentum ab Anastasio Sinaita allegatum, lib. x Anagogicarum contemplationum in Hexaemeron tom. IX Bibliothecæ PP. edit. Lugdun. 1677, nunc primum Græce editum e cod. ms. 2253 bibliothecæ Colbertinæ.

Et dixit serpens mulieri: Cur dixit Deus: Ne manducaveritis ex omni ligno paradisi? Et dixit mulier serpenti: Ex omni ligno, etc. Et eritis sicut dii, scientes bonum et malum⁹⁹. Hic quidem sensuum pelagus, obscurumque barathrum, quod eorum qui jam trajecerunt, intellectum excedat, nobis propositum esse, nostrum non est dicere: id enim clamat proposita hic oratio. Hanc qui historice potius quam spiritaliter, ~~344~~ verbis inlærentes, accipiunt, nescio qua ratione Irenæi adversus eos argumenta solvere valeant. Nam dicit adversus impurorum Ophitarum hæresiarchiam decertans: Qui fieri po-

Καὶ εἶπεν ὁ ὄφεις τῇ γυναικί (46)· Τί ὅτι ἔπειν ὁ Θεός, « Οὐ μὴ φάγητε ἀπὸ παντὸς ξύλου τοῦ ἐν τῷ παραδείσῳ; » Καὶ εἶπεν ἡ γυνὴ τῷ ὄφει· Ἀπὸ παντὸς ξύλου κ. τ. λ. Καὶ ἐσσεθε ὡς θεοὶ γινώσκοντες καλὸν καὶ πονηρόν. Ὅτι μὲν πέλαιος ἡμῖν ἐνταῦθα καὶ βυθὸς ἀφανής, ὑπὲρ τοὺς ἤδη διαπεραιωθέντας, πρόκειται νοημάτων, οὐχ ἡμῶν τὸ λέγειν· αὐτῷ γὰρ ἡ λέξις ἢ προκειμένη τοῦτο βοᾷ. Ἦν οἱ ἱστορικῶς καὶ μὴ μᾶλλον πνευματικῶς ἐκλαμβάνοντες, ἀλλὰ λελητηροῦντες, οὐκ οἶδα ὅπως τὰς ὑπὸ Εἰρηναίου πρὸς αὐτοὺς προτάσεις ἐπιλύονται. Φάσκει γὰρ κατὰ

⁹⁹ Gen. iii, 4 seqq.

(45) Χριστιανῶν γὰρ. De his consule cit. Dissert. 2, § 60.

(46) Καὶ εἶπεν ὁ ὄφεις τῇ γυναικί. Lege præviam Admonitionem.

τῆς τῶν μιαιφῶν Ὀφειτῶν αἰρεσιαρχίας ὀπλιζόμενος· Πῶς δυνατὸν τὸν φύσει ἄλογον καὶ ἄνουον ὑπὸ Θεοῦ γενόμενον ὄφιν λογικὸν καὶ λαλητὸν εἶπεν; Εἰ μὲν αὐτουργικῶς ἑαυτῷ τὸν λόγον, καὶ τὴν διάκρισιν, καὶ τὴν σύνεσιν, καὶ ἀπόκρισιν τῶν ὑπὸ τῆς γυναικὸς λεγομένων ἐχρήσατο· Ἄρα οὖν καὶ πᾶς ὄφισ τοῦτο ποιεῖν οὐ κεκώλυτο. Εἰ δὲ πάλιν φήσουςι κατὰ θεῖαν βουλὴν καὶ οἰκονομίαν ἀνθρωπίνῃ φωνῇ τῇ Ἐβραεῦ τούτου προσφθέγγεσθαι, τὸν Θεὸν ἰσῶσαι τῆς ἀμαρτίας αἰτιον. Ἄλλ' οὐδὲ τῷ πονηρῷ δαίμονι ἐξὸν ἐκ τοῦ μὴ ὄντος εἰς τὸ εἶναι ἀλόγῳ φύσει λόγον χάρισσασθαι· ἐπεὶ οὐ παύσασθαι ποτε πρὸς ἀπάτην δι' ὄφρων, καὶ θηρίων, καὶ πετεινῶν τοῖς ἀνθρώποις διαλεγόμενος καὶ πλανῶν. Πόθεν δὲ, καὶ θηρίον ὢν, ἤκουσε τῆς ἐντολῆς τῆς ὑπὸ Θεοῦ τῷ ἀνθρώπῳ, καὶ μόνῳ, μυστικῶς δοθείσης, μὴδ' αὐτῆς τῆς γυναικὸς τοῦτο μαθούσης; Διὰ τί μὴ μᾶλλον τῷ ἀνθρώπῳ, καὶ οὐ τῇ γυναικί, προσέβαλε; Κἄν μὴ (47) εἴπῃς, ὡς ἀσθενεστέρως ταύτης κατέδραμα· τὸναντίον ἀνδριεστέρως, ὡς βοηθὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐφάνη ἐν τῇ παραβάσει τῆς ἐντολῆς. Αὕτη γὰρ καὶ ἀνταίρει μόνῃ τῷ ὄφει, καὶ μετὰ τινος στάσεως καὶ φιλονεικίας καταπανούρηθις, τοῦ ξύλου ἐφαγεν· ὁ δὲ Ἀδάμ οὐδὲν ὄλω μαχρῶσάμενος, ἢ ἀντιλέξας, τοῦ καρποῦ μετελήφει· δοθέντος παρὰ τῆς γυναικὸς· ἔπερ ἀσθενείας παντελοῦς καὶ νόος ἀνάνδρου ἐστὶν ἀπόδειξις. Ἡ μὲν γὰρ γυνή, ὑπὸ δαιμονος καταπαλαισθεῖσα, συγγνωστὴ ὑπάρχει· ὁ δὲ Ἀδάμ, ὡς ὑπὸ γυναικὸς ἠετηθείς ἀσύγνωστος ἐσται, ὡς αὐτοπροσώπως τὴν ἐντολὴν αὐτὸς ὑπὸ Θεοῦ κομισάμενος· ἡ μὲν γὰρ γυνή, καὶ παρ' αὐτοῦ Ἀδάμ τῆς ἐντολῆς ἀκούσασα, εὐκαταφρόνητος δικάειτο, ἢ ὡς μὴ ἀξιώθεισα τὸν Θεὸν καὶ ταύτη λαλῆσαι, ἢ καὶ ὡς διστάζουσα ἴσως καὶ νομίζουσα οἰκοθεν τὸν Ἀδάμ τὴν ἐντολὴν αὐτῇ δοθῆναι. Πρὸς ἑαυτὴν ἰδιάζουσαν εἶπεν ὁ ὄφισ, ἵνα δυναθῇ κατ' ἰδίαν αὐτῇ προσομιλήσαι. Ἐσθίουσαν δὲ αὐτὴν ἐκ τῶν ξύλων ἰδὼν, προσέβαλλε τὴν βρώσιν τοῦ ξύλου, ἢ μὴ ἐσθίουσαν. Καὶ εἰ μὲν ἐσθίουσαν, πρόδηλον, ὅτι καὶ ἐν φθορῷ σώματι οὔσαν· Πᾶν γὰρ τὸ εἰς τὸ στόμα εἰσερχόμενον εἰς ἀφροδῶνα χωρεῖ. Εἰ οὖν φθορῆ, πρόδηλον, ὅτι καὶ θνητῆ. Εἰ δὲ θνητῆ, οὐκέτι κατάρρα, οὐδὲ ἀπόφασις ἦν ἐκαίνη, ἢ φάσκουσα πρὸς τὸν ἀνθρώπον φωνῇ Θεοῦ, ὅτι γῆ εἰ καὶ εἰς γῆν ἀπελεύσῃ, καθὰ ἔχει ἡ τῶν πραγμάτων ἀλήθεια. Εἰ δὲ πάλιν οὐκ ἐσθίουσαν ὁ ὄφισ τὴν γυναῖκα θειάσατο, πῶς εἰς βρώσιν μετήγαγε τὴν οὐδέποτε φαγοῦσαν; Τίς δὲ ὁ μνησῶν καὶ τούτων τῷ φωνεῦτῃ παλαμναίῳ ὄφει, ὡς οὐκ εἰς πέρας ἔλθῃ ἢ πρὸς αὐτοὺς ἐκ Θεοῦ περὶ θανάτου ἀπόφασις, εἰπόντος· Ἡ δ' ἂν ἡμέρα φάγητε, θανάτῳ ἀποθανεῖτε; Καὶ οὐ μόνον, ἀλλ' ὅτι σὺν τῇ ἀθρηξίᾳ (48) καὶ τούτων διανοιχθήσονται οἱ ὀφθαλμοί, οἱ τὸ πρὶν ἀκλειπούντας; τῇ δὲ λεγομένη διανοίξει τὴν εἰσοδὸν τῷ θανάτῳ ποιήσαντας.

A test, ut serpentem natura mutum et rationis expertem a Deo creatum, et ratione et loquendi facultate præditum dicamus? Si quidem a se ipso vim habuit loquendi, discernendi, intelligendi, et respondendi lis quæ a muliere dicebantur: nihil ergo prohibuisset, quominus serpens quilibet hoc ipsum ageret. Si autem responderint, Dei voluntate et dispensatione hunc humana voce Evam fuisse alloctum: jam Deum constituunt auctorem peccati. Sed neque possibile erat malo dæmoni, ei loquendum impertiri, qui natura mutus erat, ut id esset quod antea non erat: alioqui non desisisset, ut homines in errorem induceret, opera serpentum, et ferarum, et volucrum cum iis habere sermonem, eosque circumscribere. Unde vero qui fera erat, audivit præceptum homini, eique soli secreto datum, ne ipsa quidem conscia muliere? Cur non hominem potius aggressus est quam mulierem? Si dixeris mihi, hanc tanquam imbecilliolem oppugnatam: quinimo fortior, utpote auxiliatrix hominis, apparuit in transgressione præcepti. Hæc enim sola restitit serpenti; et ubi aliquandiu restitisset, contendissetque, dolo circumventa e ligni fructu comedit: Adam vero nullo prorsus inito certamine, haud repugnanter porrectum a muliere fructum accepit; quod summæ imbecillitatis et animi, imbellis argumentum est. Et certe mulier a dæmone prostrata, venia digna fuit; nulla vero dignus Adam, ut qui a muliere superatus sit. Ipsemet enim præceptum a Deo acceperat; mulier autem mandatum audiens ab Adamo, contempsit, vel quod dignam non habuisset Deus, quam alloqueretur ipse; vel quod dubitaret, imo forte existimaret, Adam proprio motu præceptum sibi imposuisse. Cumque sola seorsum ageret, hanc serpens invenit, ita ut possent privatim cum ea confabulari. Porro vel e lignorum fructibus comedentem videns, ligni (restiti) fructum objecit, vel non comedentem. Et si quidem comedentem, haud dubium quin etiam corruptioni obnoxii corporis participem: *Omne enim quod in os ingreditur, in secessum abit*⁶⁰. Si ergo corruptioni obnoxia, manifestum quia et morti. Si vero morti obnoxia, jam non execratio, nec sententia erat vox illa Dei, qua dixit homini: *Terra es, et in terram reverteris*⁶¹, ut se habet veritas rerum. Quod si rursus non comedentem mulierem vidit serpens, quomodo ad comedendum induxit, quæ nonquam comederat? Quis autem indicavit huic homicidæ scelerato serpenti, exitum non habituram eam, quam in eos tulerat, mortis sententiam Deus, dicens: *Qua die manducaveritis, morte moriemini*⁶²? Nec id duntaxat, sed etiam quod immortales facti, eorum aperiendi essent oculi, qui prius non videbant? Dicta vero oculorum aperi-tione aditum morti fecerunt.

⁶⁰ Math. xv, 17. ⁶¹ Gen. iii, 19. ⁶² Gen. ii, 17.

(47) Κἄν μὴ. Leg. κἄν μοι.

(48) Ἀθρηξίᾳ. Barbara vox, quam sola peperisse videtur scribarum imperitia. Legendum ἀθανασία. Quidpiam simile legitur videtur in suo codice is

qui hos Anastasii libros in Latinum sermonem transtulit: vertit enim, cum eo quod morte carebunt.

345 *Varia Irenæi dicta, e Catenis Patrum a Jacobo Sirmondo collecta, et edita ab Hulloisio in Vita Irenæi pag. 308 seq.*

XV.

E Catena in Numeros.

Hæc olim per parabolas loquens Balaam non agnoscebatur : et nunc Christus præsens, et ea implens, fidem non obtinuit. Unde prævidens et admirans dicit : *Heu, heu, quis vivet, quando posuerit ista Deus* ⁵³ ?

Α Ταῦτα πάλαι (49) διὰ παραβολῶν λαλῶν ὁ Βαλαάμ οὐκ ἐγινώσκατο· καὶ νῦν ὁ Χριστὸς παρὼν, καὶ ταῦτα πληρῶν, οὐκ ἐπιστεύετο. Ὅθεν προβλέπων καὶ θαυμάζων λέγει· Ὁ, ὦ, τίς ζήσεται, ὅταν θῆ ταῦτα θεός ;

XVI.

E Catena in Deuteronomium

A capite ipso legem exponens generationi, quæ cæcos in eremo consecuta est, Deuteronomium edit (*Moses*) ; non quasi legem alteram, præter eam quæ olim ipsorum patribus constituta erat, afferens ; sed illam ipsam recapitulans : ut ipsi, auditis quæ suis patribus contigerunt, ex toto corde timeant Deum.

Ἐνωθεν (50) τὸν νόμον τῇ μετὰ τοὺς ἡρημένους ἐν τῇ ἐρήμῳ γενεᾷ ἐπιξηγούμενος, ἐκιδάσκει τὸ δευτερονόμιον· οὐχ ὡς ἕτερον νόμον διδοὺς παρὰ τὸν πάλαι τοῖς πατράσιν αὐτῶν ὠρισμένον, ἀλλ' αὐτὸν τοῦτον ἀνακεφαλαιούμενος, ἵνα, ἀκούσαντες τὰ συμβάντα τοῖς πατράσιν αὐτῶν ἐξ ἄλλης καρδίας φοβηθῶσι τὸν θεόν (51).

XVII.

Ex eadem.

A quibus Christus præfiguratus est, et agnitus, et genitus : in Joseph quidem præfiguratus est ; e Levi autem et Juda secundum carnem, ut rex et sacerdos, genitus est ; a Symeone autem in templo est agnitus ; per Zabulon porro in gentibus fides in eum habita est, sicuti propheta dicit : *Terra Zabulon* ⁵⁴ ; per Benjamin, (*id est*) Paulum, denique prædicatus toto orbē. glorificatus est.

Β Ἐξ ὧν ὁ Χριστὸς (52) προετυπώθη, καὶ ἐπαγκώσθη, καὶ ἐγεννήθη· ἐν μὲν τῷ Ἰωσήφ προετυπώθη· ἐκ δὲ τοῦ Λευὶ καὶ τοῦ Ἰούδα τὸ κατὰ σάρκα, ὡς βασιλεὺς καὶ ἱερεὺς, ἐγεννήθη· διὰ δὲ τοῦ Συμεὼν ἐν τῷ ναβὶ ἐπαγκώσθη· διὰ τοῦ Ζαβουλῶν ἐν τοῖς ἔθνεσιν ἐπικρατήθη, ὡς φησὶν ὁ προφήτης· Γῆ Ζαβουλῶν· διὰ δὲ τοῦ Βενιαμὴν, τοῦ Παύλου, εἰς πάντα τὸν κόσμον κηρυχθεὶς ἐδοξάσθη.

XVIII.

E Catena in Judices.

Atque hoc non frustra ; sed ut ex numero decem virorum ⁵⁵ pateret, quod Jesum secum habeat adiutorem, utpote ex pacto cum ipsis inito. Et non volente eo commune quid habere eorum quæ agebant idolis immolantes, in ipsum culpam transferunt. Hierobaal enim tribunal Baali dicitur.

Ἴ Καὶ τοῦτο οὐκ ἀργῶς (53), ἀλλ' ἵνα διὰ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν δέκα ἀνδρῶν (54), Ἰησοῦν μεθ' αὐτοῦ ἔχων φανερῶς βοηθὸν (55), οἷα καὶ ἀπὸ συμφώνου αὐτοῖς γεγονότος. Καὶ μὴ βουλθέντος ἐπικοινωνῆσαι οἷς ἑπραττον εἰδωλολατροῦντες, ἐπ' αὐτὸν τὴν αἰτίαν ἀναφέρουσιν· ὅτι Ἱερόβααλ δικαστήριον τοῦ Βααλ λέγεται.

Alia Irenæi dicta, ex Catenis Patrum in Numeros, etc., collecta a Combefisio, et edita part 1 Auctarii novissimi Bibliothecæ Patrum, pag. 298 seq.

XIX.

Sume ad te Jesum filium Nave ⁵⁶. Decebat enim, ut Moyses populum ex Ægypto educeret, Jesus (Nave) vero in hæreditatem introduceret ; ac Moyses quidem, haud secus ac lex, inducias haberet atque cessaret ; Jesus vero, ut Verbum, veraque Verbi subsistentis figura, populi concionator esset ; ac

Γ Δάδε πρὸς σεαυτὸν τὸν Ἰησοῦν υἱὸν Ναυῆ. Ἐδεὶ γάρ (56) ἐξ Αἰγύπτου Μωϋσῆν τὸν λαὸν ἐξαγαγεῖν, τὸν δὲ Ἰησοῦν εἰς τὴν κληροδοσίαν εἰσαγαγεῖν· καὶ τὸν μὲν Μωϋσῆν ὡς νόμον ἀνάπαυαν λαμβάνειν, Ἰησοῦν δὲ ὡς Λόγον, καὶ τοῦ ἐνυποστάτου Λόγου τύπον ἀψευδῆ, τῷ λαῷ δημηγορεῖν· καὶ τὸν μὲν

⁵³ Num. xxiv, 23. ⁵⁴ Isa. ix, 1. ⁵⁵ Judic. vi, 27. ⁵⁶ Num. xxii, 18.

(49) *Taῦτα πάλαι*. Hæc et sequentia, tam a D Sirmondo, quam a Combefisio excerpta, exstant in tribus bibliothecæ Regiæ mss. Catenis in Pentateuchum, et libros Josue, Judicum, et Ruth, altera membranacea, antiqua et bonæ notæ, nu. 1825, aliis duabus recentioribus et chartaceis, nu. 1872 et 1888. Prius quidem hoc fragmentum legitur in priori Catena, pag. 429, et in 3 fol. 378.

(50) *Ἐνωθεν*. Prioris Cat. pag. 451, secundæ fol. 24b, tertiæ fol. 409.

(51) *τὸν θεόν*. Sic 1 et 2 Catena ; posterior, τὸν Κύριον.

(52) *Ἐξ ὧν ὁ Χριστός*. Prioris Cat. pag. 502, secundæ fol. 304, tertiæ fol. 451.

(53) *Καὶ τοῦτο οὐκ ἀργῶς*. Primæ Cat. p. 577, secundæ fol. 385, tertiæ fol. 516.

(54) Quæ relatio sit inter decem commilitones Gedeonis et Christum non video, nisi orta sit allegoria Irenæi ex prima nominis Iesu littera, apud Græcos numerum decennalem indicante. Ita quoque apud Justinum Martyrem e numero 318 servorum Abrahami elementa vocis σταυρός eliciuntur. *MON-TER. l. l.*

(55) Huc usque D. Massuetus. Quæ sequuntur addidimus ex *Fragmentis Patrum Græcorum* quæ Fr. Münter edidit Hafniæ 1788. Is quidem hæc adnotavit : «Sunt hæc ex commentario in Judices, ad c. vi, v. 27 seq. Verba enim sunt de Gedeone, cum decem servis templum Baali dirigit. »

EDIT. PATR. (56) *Ἐδεὶ γάρ*. Primæ Cat. pag. 455, et tertiæ fol. 582.

Μωυσῆν τὸ μάννα τοῖς πατράσι τροφήν δίδόναι, τὸν δὲ Ἰησοῦν τὸν σίτον (57), ἄρτι (58) τὴν ἀπαρχὴν τῆς ζωῆς, τύπον τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ, καθὰ φησὶ καὶ ἡ Γραφή, ὅτι τότε ἐπαύσατο τὸ μάννα Κυρίου, μετὰ τὸ φαγεῖν τὸν σίτον λαὸν ἀπὸ τῆς γῆς (59).

A Moyses quidem manna patribus cibum daret; Jesu autem frumentum, vitæ primitias, figuram Christi corporis: uti etiam, ait Scriptura, tunc cessasse manna Domini, ubi populus de terræ frugibus ac frumento comedisset ⁶⁷.

XX.

Καὶ ἐπέθηκε τὰς χεῖρας αὐτοῦ ἐπ' αὐτόν. Διὰ τῆς ἐπιθέσεως (60) τῶν χειρῶν Μωυσαίως ἐδοξάσθη καὶ τὸ πρόσωπον Ἰησοῦ· οὐχ οὕτω δέ. Διὸ καὶ μερικῶς τυχόν τι τῆς χάριτος, εἶπε· Καὶ δόσεις τῆς δόξης σου ἐπ' αὐτόν. Οὐ γὰρ ἀφίσταται τοῦ δίδόντος τὸ δίδόμενον.

Et imposuit manus suas super eum ⁶⁰. Impositione manuum Moysis clarificata est Jesu factus: haud pari tamen claritate. Idcirco etiam ³⁴⁶ quia gratiæ partem aliquam consecuta erat, ait: *Et dabis de tua claritate super ipsum* ⁶⁰. Non enim quod datur, ab eo abscedit, a quo datur.

XXI.

Δίδωσι δὲ, οὐχ ἐμφυσῆσαι, καθάπερ ὁ Χριστός· ὅτι μὴ ἔστι πηγὴ τοῦ Πνεύματος.

Dat autem, non insufflatione, sicut Christus; quod non esset fons Spiritus.

XXII.

Οὐ πορεύσῃ μετ' αὐτῶν, οὐδὲ καταρσῆσθαι τὸν λαόν. Οὐ περὶ τοῦ λαοῦ (61) αἰνέσσεται, πάντες γὰρ κατεστρώθησαν, ἀλλὰ διὰ τὸ προδηλούμενον τοῦ Χριστοῦ μυστήριον. Ἐπειδὴ γὰρ ἐμελλεν ἐκ τῶν πατέρων κατὰ σάρκα γεννηθῆσαι, προδιδάσκει τὸ Πνεῦμα τὸν ἄνδρα, μήποτε, κατὰ ἄγνοιαν πορευθεὶς, καταρσῆσθαι τὸν λαόν.

Non ibis cum eis, neque maledices populo ⁶¹. Non de populo insinuat; nam omnes prostrati sunt: sed propter præsignatum Christi mysterium. Quia enim Christus ex patribus secundum carnem nasciturus erat, Spiritus præmonet virum, ne quando per ignorantiam vadeat, diris devoveat populum.

XXIII.

Καὶ οὗτος ἐπεσβεθήκει ἐπὶ τῆς βροντοῦ αὐτοῦ. Ἡ μὲν βροντὴ (62) τύπον εἶχε σώματος Χριστοῦ· ἐφ' ὃν πάντες οἱ ἄνθρωποι ἐκ καυμάτων (63) ἀναπαύμενοι, ὡς ὑπὸ ὀχνημάτων βαστάζονται. Τὸ γὰρ φορτίον τῶν ἡμετέρων ἀμαρτημάτων ὁ Σωτὴρ ἀνεδέξατο. Ὁ δὲ ἄγγελος ὀφθεὶς τῷ Βαλαάμ αὐτὸς ὁ Λόγος ἦν· εἶχε δὲ ἐν τῇ χειρὶ μάχαιραν, δηλονότι, ἣν εἶχεν ἄνωθεν ἔξουσιαν.

Et hic sedit super asinam suam ⁶². Asina figura erat corporis Christi; in quo omnes homines ab æstu (laboribus) quiescentes, velut curru gestantur. Nam Salvator in se onus recepit nostrorum peccatorum. Quem autem Balaam vidit angelum, ipsum Verbum erat; manuque gladium tenebat, quam nimirum coelitus potestatem habebat.

XXIV.

Οὐχ ὡς ἄνθρωπος ὁ Θεός. Δείκνυσιν (64), ὡς πάντες μὲν ἄνθρωποι ψεύδονται μεταφερόμενοι· ὁ δὲ Θεός οὐχ οὕτως· αἰεὶ γὰρ μένει ἀληθής, ἐπιτελῶν ὅσα βούλεται.

Non est Deus ut homo ⁶³. Ostendit omne hominum genus mendax; qui ex alio in aliud ferantur; non sic autem Deum: semper enim verus manet omnia implens quæcunque velit.

XXV.

Ἄποδοῦναι ἐπιδίκεσιν παρὰ Κυρίου τῇ Μαδιὰμ. Ὁ γὰρ μηκέτι (65) ἐν πνεύματι Θεοῦ λαλῶν, ἀλλὰ ⁶⁷ Joane v, 42. ⁶⁸ Num. xxvii, 25. ⁶⁹ Ibid., 20. ⁷⁰ Num. xii, 5.

Reddere ultionem a Domino Madian ⁶⁴. Qui enim non in Dei spiritu loquitur, sed contra legem Dei ⁷⁰ Num. xii, 42. ⁷¹ Ibid., 22. ⁷² Num. xiii, 49.

(57) Τὸν σίτον. In priori Cat. scriptum videtur τὸν νέον: in tertia vero adeo deleti sunt characteres omnes, ut nihil omnino legi possit. Sed vera lectio videtur esse τὸν σίτον.

(58) Ἄρτι. Hanc vocem addidi ex prima Catena.

(59) Τὸν σίτον λαὸν ἀπὸ τῆς γῆς. Sic prima et tertia Catena. Combefisius vero, τὸν λαὸν ἀπὸ τοῦ σίτου τῆς γῆς.

(60) Διὰ τῆς ἐπιθέσεως. In tertia quidem Catena hoc fragmentum immediate sequitur illud quod modo descripsimus, cum hac epigrapha, τοῦ αὐτοῦ εἰς τὸ αὐτό. At in prima et antiquiori, exscripto primum brevi quodam Ἀπολλινάρου fragmento; quod omisit auctor tertiæ Catena, illud, de quo agimus, proxime subjungitur, cum hac inscriptione, τοῦ αὐτοῦ, quæ Apollinarij, non Irenæi, verba esse denotat. Quare vereor, ut auctor posterioris Catena, omisso per oscitantium brevem illam Apollinarij pericope, alteram imprudens subjunxerit illi Irenæi, servata tamen veteri epigrapha, τοῦ αὐτοῦ, quam in suo codice legebat, quæque ad Apollinarij, non

Irenæi, verba pertinebat. Unde suspectum mihi est fragmentum istud, nec Irenæi esse videtur. Idem a fortiori dixerim de sequenti, Δίδωσι δέ, quod in priori Catena ad marginem excubitor, e regione illius, Διὰ τῆς ἐπιθέσεως, in posteriori vero proxima sequitur, nullibi ascripto Irenæi nomine. Eodem jure potuisset Combefisius longius aliud fragmentum, quod hoc, Δίδωσι δέ, nullo novo appposito nomine immediate sequitur in utraque Catena, et Irenæo tribuere. At nihil frequentius in his Catenis, quam ejusmodi fragmenta ἀνεπίγραφα, quæ perperam quis arbitraretur eorundem esse auctorum, quorum sententiæ proxime præcedunt.

(61) Οὐ περὶ τοῦ λαοῦ. In prima Catena pag. 421, in secunda fol. 212, in tertia fol. 388.

(62) Ἡ μὲν βροντὴ. Primæ Catena pag. 425, secundæ fol. 217, tertiæ fol. 391.

(63) Ἐκ καυμάτων. Malleum ἐκ καυμάτων.

(64) Δείκνυσιν. Prioris Cat. pag. 425, secundæ fol. 391, tertiæ fol. 217.

(65) Ὁ γὰρ μηκέτι. In prima Cat. pag. 440, in secunda fol. 395.

aliam scortationis legem instituens, hic non jam ut propheta, sed ut hariolus reputabitur. Qui enim in Dei mandato non perseveravit, dignam pravi consilii sui mercedem recepit.

Scito omnem hominem aut vacuum, aut plenum esse. Nam si Spiritum sanctum non habet; non habet Creatoris notitiam, non recepit Jesum Christum vitam, nescit Patrem qui in caelis est: si ex ratione non vivit, ex legis caelestis norma, non temperans est, justitiam non colit: talis vacuus est. Sin autem Deum capit, qui ait: *Inhabitabo in eis et inambulabo, et ero illis Deus*⁷⁴; hic non vacuus est, sed plenus.

Aliud Irenæi fragmentum, ex ms. bibliothecæ Regiæ Catena in librum Judicum, cod. 1888, fol. 528, nunc primum editum.

Puer itaque, qui manu regebat Samsonem, præsignificabit Joannem Baptistam, qui populo fidem in Christum ostendit. Domus autem, in quam convenerant, mundum significat, in quo habitabant alienigenæ et infideles gentes, quæ idolis suis sacrificabant: duæ vero columnæ, duo Testamenta sunt. Quod ergo Samson columnis adniteretur, argumentum est populum edoctum agnovisse Christi mysterium.

347 Aliud Irenæi fragmentum, ex ms. bibliothecæ Regiæ Catena in libros Regum, cod. 2143, fol. 149, nunc primum editum.

*Dixit autem homo Dei: Ubi cecidit? At ille monstravit ei locum. Præcidit ergo lignum, et misit illuc, natavitque ferrum*⁷⁵. Quod signum erat, animas in sublime latum Iri per lignum, super quod passus est is, qui sursum ferre potest animas ascensum ejus sequentes. Cujus etiam rei argumentum fuit, quod regrediente sancta Christi anima, animæ plures simul ascenderint, et in corporibus visæ sint. Quemadmodum enim lignum, quod levius est, demersum est, ferrum vero, quod gravius est, supereratavit: sic ea unitione hypostatica atque physica, qua Verbum Dei carni conjunctum est; quod grave et terrenum erat, a divina natura in caelos assumptum, immortalitatem post resurrectionem consecutum est.

Duo Irenæi dicta, e Possini Catena Patrum in Matthæum in cap. i et iii, pag. 3 et 59.

Evangelium secundum Matthæum ad Judæos scriptum est. Hi enim majorem in modum cupiebant ex semine David Christum ostendi. Matthæus vero, qui eadem, nec remissiori quam ipsi, cupiditate teneretur, omni ratione contendit plenam ipsi fidem facere, quod Christus sit e semine Davidis: propterea a Christi genealogia initium duxit.

⁷⁴ Levit. xxvi, 12. ⁷⁵ IV Reg. vi, 6.

(66) *Νόμον*. Sic prima Catena melius quam secunda et Combefisius, νόμων.

(67) *Ἰσοῦ*, ὅτι πᾶς. Hoc fragmentum in nulla

κατάναντι νόμου (66) Θεοῦ, ἴσαρον πορνεύας νόμον ἰστώνων, οὗτος αὐτέτι ὡς προφήτης, ἀλλ' ὡς μάντις λογισθήσεται. Μὴ ἐμμείνας γὰρ τῇ τοῦ Θεοῦ ἐντολῇ, ἄξιον τῆς αὐτοῦ κακομηχανίας ἀντελάβετο μισθόν.

XXVI.

Ἴσοι, ὅτι πᾶς (67) ἄνθρωπος ἢ κενός ἐστὶν ἢ πλήρης. Εἰ μὲν γὰρ οὐκ ἔχει ἅγιον Πνεῦμα, οὐκ ἔχει γινῶσιν τοῦ Κτίσαντος, οὐ παρεδέξατο τὴν ζωὴν Ἰησοῦν τὸν Χριστόν, οὐκ οἶδε τὸν Πατέρα τὸν ἐν τοῖς οὐρανοῖς· εἰ οὐ βιοὶ κατὰ τὸν λόγον, κατὰ νόμον τὸν οὐράνιον, οὐ σωφρονεῖ, οὐ δικαιοπραγεῖ· ὁ τοιοῦτος κενός ἐστιν. Εἰ δὲ καχώρηκε τὸν εἰπόντα Θεόν, Ἐνοικήσω ἐν αὐτοῖς καὶ ἐμπερικατήσω, καὶ ἔσομαι αὐτοῖς Θεός, οὗτος οὐκ ἐστὶ κενός, ἀλλὰ πλήρης.

XXVII.

Aliud Irenæi fragmentum, ex ms. bibliothecæ Regiæ Catena in librum Judicum, cod. 1888, fol. 528, nunc primum editum.

Τὸ μὲν οὖν παιδάριον, χειραγωγοῦν τὸν Σαμψών, προτυπωθήσεται εἰς Ἰωάννην τὸν Βαπτιστὴν, ἐπιδεικνύοντα τῷ λαῷ τὴν εἰς Χριστόν πίστιν. Ὁ δὲ οἶκος, εἰς ὃν ἦσαν συνηγμένοι, σημαίνεται εἶναι ὁ κόσμος, ἐν ᾧ κατῆκει τὰ ἀλλόφυλα ἔθνη καὶ ἄπιστα. Θυσιάζοντα τοῖς εἰδώλοις αὐτῶν· οἱ δὲ δύο στύλοι αἱ δύο Διαθῆκαι. Τὸ οὖν ἐπαναπαυθῆναι τὸν Σαμψών ἐπὶ τοὺς στύλους, τὸν διδαχθέντα λαὸν ἐπιγινῶναι τὸ τοῦ Χριστοῦ μυστήριον.

XXVIII.

347 Aliud Irenæi fragmentum, ex ms. bibliothecæ Regiæ Catena in libros Regum, cod. 2143, fol. 149, nunc primum editum.

*Cul ei percutit dicitur homo Dei. Ubi cecidit? At ille monstravit ei locum. Præcidit ergo lignum, et misit illuc, natavitque ferrum*⁷⁵. Quod signum erat, animas in sublime latum Iri per lignum, super quod passus est is, qui sursum ferre potest animas ascensum ejus sequentes. Cujus etiam rei argumentum fuit, quod regrediente sancta Christi anima, animæ plures simul ascenderint, et in corporibus visæ sint. Quemadmodum enim lignum, quod levius est, demersum est, ferrum vero, quod gravius est, supereratavit: sic ea unitione hypostatica atque physica, qua Verbum Dei carni conjunctum est; quod grave et terrenum erat, a divina natura in caelos assumptum, immortalitatem post resurrectionem consecutum est.

XXIX.

Duo Irenæi dicta, e Possini Catena Patrum in Matthæum in cap. i et iii, pag. 3 et 59.

Evangelium secundum Matthæum ad Judæos scriptum est. Hi enim majorem in modum cupiebant ex semine David Christum ostendi. Matthæus vero, qui eadem, nec remissiori quam ipsi, cupiditate teneretur, omni ratione contendit plenam ipsi fidem facere, quod Christus sit e semine Davidis: propterea a Christi genealogia initium duxit.

⁷⁴ Levit. xxvi, 12. ⁷⁵ IV Reg. vi, 6.

(66) *Νόμον*. Sic prima Catena melius quam secunda et Combefisius, νόμων.

(67) *Ἰσοῦ*, ὅτι πᾶς. Hoc fragmentum in nulla

ex citatis Catenis occurrit mihi. Unde sumpserit Combefisius non novi.

XXX.

Ἡ δὲ ἰσὴν πρὸς τὴν ρίζαν, φησὶ· διεγείρων πρὸς Ἀ ἐπιγινώσκων τῆς ἀληθείας, καὶ τῷ φόβῳ καθαίρων, καὶ παρασκευάζων καρπὸν ὄριμον φέρειν.

Securis ad radicem 70, ait, excitans ad cognitionem veritatis, et metu incusso purgans, paransque ad ferendum fructum maturum.

XXXI.

Aliud Irenæi fragmentum, ex ms. bibliothecæ Regiæ Catena in Lucam, cod. 1879, fol. 159, nunc demum Græce editum.

Ἰδε κόκκος (68) σινάπεως διὰ παραβολῆς δεικνύμενος καὶ λόγον ἐνουράνιον, σπέρματος δίκην ἐν κόσμῳ, ὡς ἐν ἀγγῶ, σπειρόμενον, ἔχοντος ἐν ἐαυτῷ τὸ πυρκαϊκὸν καὶ αὐστηρὸν τῆς δυνάμεως. Κριτῆς γὰρ τοῦ παντὸς κόσμου ἐκηρύσσεται· οὗτος ἐν τῇ καρδίᾳ τῆς γῆς, ἐν χώματι κρυβεῖς, καὶ τριημέρῳ μέγιστον δένδρον γενηθεὶς, ἐξέτεινε τοὺς ἐαυτοῦ κλάδους εἰς τὰ πέρατα τῆς γῆς. Ἐκ τούτου προκύψαντες οἱ δώδεκα ἀπόστολοι, κλάδοι ὠραῖοι καὶ εὐθαλεῖς γενηθέντες, σκέπη ἐγενήθησαν τοῖς ἔθνεσιν, ὡς πετεινοῖς οὐρανοῦ, ὑφ' ὧν κλάδων σκεπασθέντες οἱ πάντες, ὡς ὄρνεα ὑπὸ καλίαν συνελθόντα, μετέλαβον τῆς ἐξ αὐτῶν προερχομένης ἐδωδίμου καὶ ἰπουρανίου τροφῆς.

Vide autem per granum sinapeos 77 in parabola significari et cœlestem doctrinam, in hoc mundo, tanquam in agro, instar seminis satam, vim igneam atque austeram in se habentis. Totius enim mundi iudex annuntiat: qui in corde terræ, in tumulo occultatus, tridui spatio in maximam arborem excrevit, ramos suos ad extremos terræ fines protendens. Ex illo propullulantes duodecim apostoli, rami floridi atque uberes facti, gentibus, quasi volucris cœli, tegmen præbuere: quibus ramis omnes obumbrati, tanquam volucres in nidum congregati, ejus, quem proferebant, succosi, ac cœlestis cibi participes sunt facti.

XXXII.

Aliud Irenæi fragmentum, ex ms. bibliothecæ Regiæ Catena in Lucam, cod. 2440, fol. 50, nunc primum editum.

Νῦν δὲ, ὡς περ διὰ τῆς παρακοῆς τοῦ ἐνὸς ἀνθρώπου, τοῦ πρώτου ἐκ γῆς ἀνεργάστου πεπλασμένου, ἀμαρτωλοὶ καταστήσαν οἱ πολλοὶ, καὶ ἀπέβαλον τὴν ζωὴν· οὕτως ἔδει καὶ δι' ὑπακοῆς ἐνὸς ἀνθρώπου, τοῦ πρώτου ἐκ Παρθένου γεγεννημένου, δικαιωθῆναι πολλοὺς, καὶ ἀπολαβεῖν τὴν σωτηρίαν.

B Jam vero, sicut per inobedientiam unius hominis, qui primum ex rudi terra formatus est, peccatores constituti sunt multi, et vitam amisérunt: sic oportebat et per obedientiam unius hominis, qui primum ex Virgine genitus est, justos constitui multos 78, et accipere salutem.

XXXIII.

Pericope quædam Irenæi, e cod. 66 theolog. bibliothecæ Vindobonensis.

Ἰωσήφος φησιν, οὗτις ἦν βασιλεῖς ἐτρέφετο Μωϋσῆς, στρατηγὸς χειροτονηθεὶς κατὰ τῶν Αἰθίοπων, καὶ νικήσας, ἠγάγετο τὴν τοῦ βασιλέως ἐκείνου θυγατέρα· ἐπέπερ πόθῳ τῷ πρὸς αὐτὸν προδίδωσιν αὐτῷ τὴν πόλιν.

Τί δήποτε, τῶν δύο λοιδορησάντων, ἐκείνη δίκαια ἤχηθη μόνη; Πρῶτον, ἐπειδὴ μείζον ἦν τῆς γυναικὸς τὸ πλημμέλημα· τῷ ἄρβενι γὰρ καὶ ἡ φύσις καὶ ὁ νόμος ὑποτάττει τὸ θῆλυ· ἥτε εἰχέ τινα μετρίαν συγγνώμην ὁ Ἀαρὼν, ὡς τῷ χρόνῳ πρεσβύτερος, καὶ ὡς ἀρχιερωσύνης ἡξιωμένος. Πρὸς δὲ τούτοις, ἐπεὶ ἀκάθαρτος ὁ λεπρὸς ἐδόκει εἶναι κατὰ τὸν νόμον, βέλτα δὲ τῶν ἱερέων καὶ κρηπίς ἦν ὁ Ἀαρὼν· ἵνα μὴ εἰς ἅπαν διαβῆ τὸ γένος τὸ βνείδος, τὴν Ἰσὴν οὐκ ἐπήγαγεν αὐτῷ τιμωρίαν, ἀλλὰ διὰ τῆς ἀδελφῆς ἐφόθησεν ὁμοῦ τε καὶ ἐπαίδευσεν. Οὕτω γὰρ αὐτὸν τὸ πάθος ἠνίασεν, οὗτις πρώτης τοῦτο δεξαμένης, αὐτὸς τὸν ἡδικημένον ἰκέτευσεν λύσαι τῇ πρεσβείᾳ τὴν συμφορὰν. Ὁ δὲ οὐκ ἡμέλησεν, ἀλλ' αὐτίκα τὴν ἰκετηρίαν προσήνεγκεν. Εἶτα ὁ φιλόανθρωπος Κύριος ἐδίδαξεν, ὡς οὐ καταδικαστικῶς αὐτήν, ἀλλὰ πατρικῶς ἐπαίδευσεν. Ἐφη γάρ· Ἐὶ ὁ πατήρ αὐτῆς ἐμπάλω ἐνέκασεν εἰς τὸ πρόσωπον αὐτῆς, οὐκ ἐντραπή-

C Josephus ait 79, quod quando in regali aula educabatur Moyses, dux exercitus contra Æthiopes electus, et victor evadens, filiam regis illius uxorem duxerit: siquidem ex amore erga ipsam civitatem ei tradiderat.

348 Cur demum, cum ambo Aaron et Maria) probro affectissent (Moysen), hæc sola pœnas dedit 80? Primum quia majus erat mulieris delictum: quippe et natura, et lex feminam mari subjicit. Aut faciliorem veniam accipiebat Aaron, velut ætate provecior, et pontificali dignitate ornatus. Præter hæc, quandoquidem leprosus juxta legem pro immundo habebatur; in Aarone autem radix et fundamentum sacerdotii situm erat: ne probrum istud in omne (sacerdotum) genus transiret, (Dens) illum haud simili affectit pœna, sed per sororem eum perterrefecit pariter ac castigavit. Ita enim de pœna (Merrie) doluit: siquidem, cum eam prima dedisset, ipse injuria affectum (Moysen) rogavit, ut sua intercessionem malum pelleret. Ipse vero (rom) non neglexit, sed statim supplicationes fudit. Unde Dominus hominum amans declaravit, quod non veri judicis, sed Patris instar eam castigaverit. Ait

70 Matth. iii, 10. 77 Luc. xiii, 19. 78 Rom. v, 19. 79 Lib. II Antiq., cap. 5. 80 Num. xii, 1 seqq.

(68) Ἰδε κόκκος. Hoc fragmentum jam Latine ediderat Corderius in Catena.

enim : Si Pater ejus spuisset in faciem ejus, nonne A σετα; ἐπὶ τὰς ἡμέρας ἀφορισθῆσεται ἔξω τῆς πα-
reueretur? septem diebus separetur extra castra, μεβολῆς, καὶ μετὰ ταῦτα εἰσελεύσεται.
et postea rursus introeat ²¹.

XXXIV.

Aliud Irenæi fragmentum, e cod. 5011 bibliothecæ Bodleianæ, fol. ult.

Ex alio libro Irenæi scriptoris. De eo quod non in-
genita sit materia.

Quandoquidem aliqui, nescio qua ratione moti,
ex dimidia parte Deo vim opificem mundi adimunt,
eum solius qualitatis (formæ), quæ materiæ inest,
causam asserentes, ipsam vero materiam ingeni-
tam dicentes; gedum inquiramus, quid. . . .
immutabile. Immutabilis itaque est materia. Si im-
mutabilis est materia, immutabile autem non alte-
ratur secundum qualitatem, mundus ex ea non
conditur. Quapropter supervacaneum eis videtur,
Deum qualitates materiæ imprimere; siquidem ma-
teria omnino mutationem baud admittit, quod per
se sit ingenta. Uterius, si materia est ingenta,
utique cum (determinata) quadam qualitate, eaque
immutabili, facta est; neque jam esset plurimum
qualitatum capax, neque etiam mundus ex ea
conderetur. Mundo autem inde non condito, Deus a
creatione mundi prorsus alienus sit.

Ἐξ ἐτέρου βιβλίου Ἐιρηναίου συγγραφέως. Περὶ
τοῦ μὴ εἶναι ἀγέννητον τὴν ὕλην.

Ἐπειδὴ τινες, οὐκ οἶδ' ὁπόθεν κινηθέντες, δι' ἡμι-
σείας τὸ δημιουργικὸν τοῦ Θεοῦ παραιροῦνται, μόνου
τοῦ ποιῶ τοῦ περι ὕλην αἰτίον αὐτὸν λέγοντες, ἀγέν-
νητον αὐτὴν τὴν ὕλην εἰπόντες, φέρε πυθόμεθα αὐ-
τῶν, τί ποτε καὶ.
ἀμετάβλητον. Ἀμετάβλητος ἄρα ἡ ὕλη. Εἰ ἀμετά-
βλητος ἡ ὕλη, τὸ δὲ ἀμετάβλητον οὐ τρέπεται κατὰ
ποιότητα, οὐ κοσμοποιεῖται. Δι' οὐ παρέλκον αὐτοῖς
φαίνεται, τὸν Θεὸν ἐπιβάλλειν ποιότητα τῇ ὕλη.
Ὡς τῆς ὕλης οὐκ ἐπιδεχομένης τροπῆν, ἀγεννήτου
καθ' αὐτὴν τυγχανομένης. Ἔστι εἰ ἀγέννητος ἡ ὕλη,
πάντως κατὰ τινὰ ποιότητα πεποιήται, καὶ ταύτην
ἄτρεπτον, οὐκ ἂν εἴη πλειόνων ποιότητων δεκτικὴ,
οὐδ' ἂν κοσμοποιεῖτο. Μὴ κοσμοποιουμένη δὲ, ἐκτὸς
ποιεῖ τὸν Θεὸν δι' ὧν τοῦ δημιουργεῖν.

XXXV.

Hoc et proxime sequens fragmentum, ex ms. bibliothecæ Coislinianæ Catena in libros Regum exscripta, in editione
D. Massueti leguntur inter Addenda et emendanda.

Atque baptizabat seipsum, ait, in Jordane septies ²².
Neque frustra olim Naaman lepra laborans, cum
baptizatus esset, in corporis puritatem restitutus
est, sed ut viam salutis nobis ostenderet : qui
quidem peccatis commissis leprosi facti, per aquam
sacram et invocationem Domini a prioribus vitis
libertatem nanciscimur, sicuti infantes recens nati
spiritualiter regenerati, uti Dominus dixit : Nisi
quis per aquam et spiritum denuo natus fuerit, in
divinum regnum non est intraturus.

Καὶ ἐβαπτίσσατο, φησὶν, ἐν τῷ Ἰορδάνῃ ἐπτά-
κις. Οὐ μάτην πάλαι Ναιμὴν λεπρὸς ὢν βαπτισθεὶς
ἐκαθαίρετο, ἀλλ' εἰς ἐνδείξιν ἡμετέραν· οἱ λεπροὶ
ὄντες ἐν ταῖς ἀμαρτίαις διὰ τοῦ ἁγίου ὕδατος καὶ τῆς
τοῦ Κυρίου ἐπικλήσεως καθαριζόμεθα τῶν παλαιῶν
παραπτωμάτων, ὡς παιδία νεόγωνα πνευματικῶς
ἀναγεννώμενοι, καθὼς καὶ ὁ Κύριος εἶπεν· Ἐὰν μὴ τις
ἀναγεννηθῇ δι' ὕδατος καὶ πνεύματος, οὐ μὴ εἰσε-
λεύσεται εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν.

XXXVI.

Si quis mortuus, cum in Elisæi sepulcrum objec-
tus ossa ejus tetigisset, revixit : quanto magis Deus
mortua hominum corpora resuscitata in judicium
est ducturus?

Εἰ τὸ Ἐλισσαίου σῶμα νεκρῶν νεκρῶν ἤγειρε,
πόσῳ μᾶλλον ὁ Θεὸς ὁ τὰ νεκρὰ σώματα τῶν ἀνθρώ-
πων ζωοποιήσας ἄξει ἐπὶ τὴν χριστὸν (69);

XXXVII.

Irenæi.

Est vero cognitio vera ea quæ secundum Chri-

²¹ Num. xii, 14 seqq. ²² IV Reg. v, 14.

(69) Huc usque fragmenta quæ D. Renatus Mas-
suetus edidit. Quatuor sequentia (37-40) ex Catenis
ms. in bibliotheca Taurinensi asservatis erunt et
evulgavit Christophorus Matthæus Pfaffius, Tubin-
genensis. Cf. S. Irenæi episcopi Lugdunensis Fragmenta
anecdota quæ ex bibliotheca Taurinensi erunt,
Latina versione notisque donavit, duabus disserta-
tionibus de oblatione et consecratione Eucharistiæ
illustravit, denique Liturgia Græca Joan. Ernesti
Grabii et dissertatione de præjudiciis theologis
auxit Christ. Pfaffius, Hagæ Comitum, 1715.
Editio altera, Lugduni Batav., Hagæ Comitum,
1743. EDIT. PATR.

(70) Ἐιρηναίου. Cum plures S. Irenæus libros
scripserit, quæ injuria temporum perire, quæri-

Ἐιρηναίου (70).

Ἔστι μὲν οὖν ἡ γνώσις (71) ἡ ἀληθινὴ ἡ κατὰ

D tur, cuiusnam hoc fragmentum sit ascribendum. Quod
sanè determinatu admodum difficile est, siquidem
quæ ex titulis deprimi possunt, conjecturæ, de-
monstrationis loco esse nequeunt. Non enim cum
Henrico Dodwello viro alioquin doctissimo faci-
mus, qui confidenter nimis de iis pronuntiat quæ
non ἔωραξε, dignusque adeo visus est cl. Massueto,
quem gravi, ut solet, stylo reprehendat. Ita enim
in Diss. 2 in Irenæum, artic. 3. § 60, disserit
doctissimus S. Benedicti sequax : Quis vero esset
auctoris in his omnibus opusculis seu libris scopus,
quodve consilium, tacentibus veteribus dici non po-
test : soli sagacissimo Dodwello dicere licet, qui pu-
ra de iis

(71) Ἡ γνώσις. Γνώσις alio modo describit
S. Irenæus

Χριστὸν σύνεσις, ἣν ὁ Παῦλος καλεῖ τὴν σοφίαν Θεοῦ (72) ἐν μυστηρίῳ, ἣν ὁ ἀποκεκρυμμένην, ἣν ὁ ψυχικὸς ἄνθρωπος οὐ δέχεται (73), ὁ λόγος τοῦ σταυροῦ (74), οὗ ἐάντερ τις γασύσεται (75), οὐ μὴ ἂν προσελεύσεται (76) ταῖς παραδιατριβαῖς καὶ λογομαχίαις τῶν τετυφωμένων καὶ φουσιουμένων, τῶν δὲ μὴ ἐμβαλεῖσιν ἐμβατευόντων (77). Ἀσχημάτιστος γὰρ ἦ

ra de iis pro mora disputat, nec verbis nec conjecturis parcit; sed Dodwellianæ conjecturæ sunt, quas qui legerit, miratur et dissertationem multa dixisse, ut nihil diceret, lectorum vero multa legisse, ut nihil diceret. Si quis tamen hic conjecturæ locus est, cum codex ms. ex quo ista deprompsimus, titulum libelli non indicet, sed saltem nomen auctoris τοῦ Εὐρηναίου, probabile nobis esse videtur fragmentum hoc ex libro διαλέξεων διαφόρων, variorum tractatum, ut vertit Hieronymus, vel dissertationum potius, quas nomine ποικίλων ὁμιλιῶν Sophronius insigniuit, aut ex λόγῳ εἰς ἐπίδειξιν τοῦ ἀποστολικοῦ κηρύγματος, de apostolica prædicatione, eodem

S. Irenæus Adv. hæreses lib. iv, cap. 33, § 8, ubi: Γνωσις ἀληθῆς ἡ τῶν ἀποστόλων διδασχὴ, καὶ τὸ ἀγαθὸν τῆς Ἐκκλησίας σύστημα κατὰ παντὸς τοῦ κόσμου. Sed hæc quidem, uti arbitror, non contraria sunt iis, quæ in fragmento nostro ponuntur. Cæterum veteres hæretici vocabulo γνώσις eam insignivere scientiam, quæ abstracta de Deo ipsiusque essentia mysteria tradit, ab iis ipsis haud credo intellecta, qui eorum systema confecerunt. Quid enim, quæso, abstrusus est illo Ἄεονum systemate, quod Valentiniani composuerunt? Hi sane qui talia effingunt, ut gloriam diviniorem cuiusdam sibi acquirant scientiæ, γνωστικῶν nomen omnino haud mererentur, religionemque Christianam incredulius prostituunt. Mysteria etenim mysteriis non addenda sunt nec veritati mendacium. Unde arbitror, ipsa hæc verba Gnosticis opposuisse Irenæum.

(72) *Σοφία Θεοῦ*. Hanc sapientiam alibi prophetis attribuit Irenæus, linguis quas non didicerant, iisque variis loquentibus. Vide lib. v, cap. 6, § 1. — Irenæus hic Paulum apostolum citat, cujus hæc verba sunt. Vide I Cor. ii, 7. Dicitur hæc σοφία consistere ἐν μυστηρίῳ, qua voce non semper ea significantur quæ rationi sunt impervia, sed quæ ex naturali lumine non cognoscuntur. Est autem ἀποκεκρυμμένη, quia Judæi eam non uoverant. Conf. l. c. communia 8. Plures in sequentibus rationes addit Irenæus.

(73) *Οὐ δέχεται*. Sunt verba Pauli I Cor. ii, 14.

(74) *Ὁ λόγος τοῦ σταυροῦ*. Vide I Cor. i, 18.

(75) *Γασύσεται*. Forsan ad loca Heb. vi, 4; I Pet. ii, 3, hic respicit Irenæus. Quidquid autem sit, requirere videtur vir sanctus non saltem, ut de veritate divina simus convicti, sed et dulcedinem ipsius vimque supernaturalem, quam cordibus infundit, in intimis animorum visceribus gustemus. Hic certe gustus internus fuit, qui homines tempore Christi et apostolorum ad fidem convertit. Vis enim in sermonibus eorum peculiaris quædam erat, non tam auitos quam corda vertens. Inde est quod ὀπηρεῖται de Christo aiunt: Οὐδέποτε οὕτως ἐλάλησεν ἄνθρωπος ὡς οὗτος; ὁ ἄνθρωπος. Joan. vii, 46. Inde de eodem Petrus: Κύριε, πρὸς τίνα ἐλευσόμεθα; ῥήματα ζωῆς αἰωνίου ἔχεις. Joan. vi, 68. Inde tanta vis in oratione protoimartyris Stephani, quæ corda dissecabat, Act. vii, 54. Atque hæc est illa ἀπόδειξις πνεύματος καὶ δυνάμεως, quam πειθὸς ἀνθρωπίνης σοφίας λόγος opponit Paulus I Cor. ii, 4; iv, 20.

(76) *Προσελεύσεται* ... *φουσιουμένων*. Hæc desumpta sunt ab Irenæo ex I Tim. vi, 3, 4, 5, ubi:

Autem est scientia, quam Paulus appellat sapientiam Dei in mysterio absconditam, quam animalis homo non capit, sermo de cruce, quem si quis gustaverit, non sane accedet ad disputationes et quæstiones de vocibus superborum et inflatorum, ea ingredientium, quæ non viderunt. Veritas enim figura caret et propinquam tibi verbum est in ore

Hieronymo interpretante, petium esse. Cæterum Eusebius et Hieronymus hos librorum Irenæi deperditorum titulos nobis tradidere, qui saltem a materie fragmenti nostri haud penitus, ut arbitror, abhorrent. Quæsieram id primum in editis Irenæi, uti et cætera quæ mox dabo, sed irritò plane conatu. Unde confidenter pronuntiare audeo, ea et Grabio et Massueto fuisse incognita, digna eapropter, quæ, ne pereant, luci exponantur. Librorum autem deperditorum Irenæi catalogum nobis dedit Henricus Dodwellus in Dissertationibus in Irenæum, itemque Jo. Ern. Grabe et R. Massuetus, uterque in nova Operum S. Irenæi editione.

Εἴ τις ἐτεροδιδασκαλεῖ καὶ μὴ προσέρχεται ὑγιαίνουσι λόγοις.... τετύφωται, et quæ sequuntur. Celeberrimus vir, Richardus Bentleius, felicissimus locorum corruptorum restitutor, hæc verba in mendo cubare arbitratur. Ita enim ille: *Quamvis sensus vocis προσέρχεται ita determinetur a verbis adjacentibus, ut nulla hic versio erraverit, omnes enim habent: non consentit vel non acquiescit in verbis sanis Domini nostri, attamen non apparet propria vocis significatio in origine, nec hujus φράσεως exemplum hactenus datum fuit. Si itaque inveniretur in codice quodam ms. προσέρχεται, vel προσίσχεται, adhæret sanis verbis, quis, quæso, male ferret hanc variationem? An expectaverim potius verbum προσέρχεται, quia προσέρχεται λόγους est notissima φράσις sacrorum profanorumque auctorum.* Vide celeberrimi viri observationes in nuperum libellum de libertate cogitandi, Anglica lingua scriptas, p. 72, 73. Erudita hæc sunt tantoque viro dignissima. Ast receptam tamen lectionem, quam penitus haud rejicit vir summus, defendi posse arbitramur, maxime cum, quod desideravit, exemplum ejus, imò allegatio hic in S. Irenæi fragmento exstet, et in secundo quoque, quod dabimus, occurrat. Cæterum phrases Novi Testamenti ad puritatem Græcæ linguæ, quæ in profanis conspicitur auctoribus, exigendas esse nec ego existimaverim, nec quivis alius, licet fuerint tum ex veteribus tum ex recentioribus, quid id sibi operæ sumpserit, Seb. Pfocheus præcipue, Jo. Vorstius, Lamb. Bos, Horatius Vitringa, alii. Ea etenim scribendi ratio, quæ in libris Novi Testamenti observatur, ad Hebraicæ affinitumque linguarum genium examinanda est, quo et hæc phrasid pertinet. Quinimo et in sententiam alicujus ire Latine dicitur et vox προσέρχεται hac ratione idem exprimit quod consentire. Id tamen certissimum, vocem προσέρχεται contextui omnino congruam fore, si in ms. codice exstaret. Est enim ea sacris scriptoribus usitatissima. Exemplum allegavit ipse cl. Bentleius, II Pet. i, 19; Prov. i, 24; Jerem. vi, 19; Act. viii, 6, xvii, 14; Hebr. ii, 4; Tit. i, 14; I Tim. i, 4. Quod autem sub finem dissertationis nostræ criticæ de variis Nov. Test. lectionibus p. 243, 244, exoptavimus, ut vir hic doctissimus ad interpretationem librorum Novi Testamenti et corruptarum lectionum emendationem ex amplissimo quem possidet eruditionis thesauro sua conferat, id hic repetitum omnino volumus.

(77) *Ἐμβατευόντων*. Hæc ex Coloss. ii, 18, petita sunt. Carpit S. Paulus, quem hic Irenæus imitatur, eos, qui cultum religiosum deferrebant angelis atque

tno et in corde tuo, uti idem apostolus dicit, quod facile disci potest ab obediētibz; nam similes Christo nos reddit, si virtutem resurrectionis ejus et communionem passionum ejus noverimus. Hoc enim est compendium doctrinæ apostolicæ et sanctissimæ fidei nobis traditæ, quam illitterati capiunt et indocti didicerunt, genealogiis, quæ finem non habent, non attendentes sed magis correctioni vitæ studentes, ne divino spiritu privati amittant regnum cælorum. Nam primum quidem est seipsam abnegare et Christum sequi, et qui hæc faciunt, ad perfectionem feruntur, omnem doctoris voluntatem implentes, Filii Dei per regenerationem spiritualem evadentes et regni cælestis hæ-

Α ἀλήθεια καὶ ἐγγύς σου τὸ ῥῆμά ἐστιν (78) ἐν τῷ στόματι σου καὶ ἐν τῇ καρδίᾳ σου, ὡς ὁ αὐτὸς ἀπόστολος λέγει; εὐμ (79)... τοῖς πειθομένοις. Ὁμοίως γὰρ Χριστῷ ἡμᾶς ποιεῖ, εἰ τὴν δύναμιν τῆς ἀναστάσεως αὐτοῦ καὶ τὴν κοινωνίαν τῶν αὐτοῦ παθημάτων γινώμεν (80). Αὕτη γὰρ ἐστὶν ἡ ἐπιλογή (81) τῆς ἀποστολικῆς διδασκαλίας καὶ τῆς ἀγιοπάτης πίστεως (82) τῆς ἡμῖν παραδοθεῆσ, ἣν οἱ ἰδιῶται (83) ἐδύχονται καὶ οἱ ὀλιγομαθεῖς (84) ἐδίδαξαν, οἱ ταῖς γενεαλογίαις ταῖς ἀπεράντους (85) οὐ προσέχοντες, ἀλλὰ μᾶλλον περὶ τὴν τοῦ βίου ἐπανήρθωσιν σπουδάζοντες, ἵνα μὴ τοῦ θεοῦ πνεύματος ἀποστρηθόντες ἀποτύχωσι τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν (86). Τὸ γὰρ πρῶτον μὲν ἐστὶ τὸ ἀπαρνησαί σεαυτὸν καὶ τὸ ἀκολουθῆ-

de nescio quibus mysteriis loquebantur, quæ non intelligebant, ad speciem sanctitatis conciliandam conficis.

(78) Ἐγγύς σου τὸ ῥῆμά ἐστιν. Hæc Rom. x, 8, leguntur, petita ex Deut. xxx, 14.

(79) Εὐμ... Ultima litteræ in codice litara absciptæ sunt. Cæterum εὐμαθὲς legendum censemus.

(80) Δύναμιν τῆς... γινώμεν. Vide Phil. iii, 10.

(81) Ἐπιλογή. Ita male librarius, ut arbitrator. Ἐπιτομή enim legendum est, aut si znavis, ἐκλογή huc quadrat.

(82) Ἀγιοπάτης πίστεως. Eodem epitheto fidem insignit Judas apostolus epistolæ commate 20, ubi: Τῇ ἀγιοπάτῃ ὑμῶν πίστει ἐποικοδομοῦντες ἑαυτούς.

(83) Ἰδιῶται. Hoc nomine insigniuntur indocti, illitterati, rudes. Ipse sane apostolus Paulus se ἰδιώτην esse fatetur, non quidem quoad scientiam; erat enim vir doctus et in Judaica litteratura versatissimus, Act. xxii, 3, sed potius quoad artificiosum verborum ornatum, quem ignorabat. Ita enim de seipso: Εἰ δὲ καὶ ἰδιώτης τῷ λόγῳ, ἀλλ' οὐ τῇ γνώσει. II Cor. xi, 6. Adde Act. iv, 13; I Cor. i, 17; II, 1, 13, 14, 16; II Cor. x, 10. Unde et ipsi Patres sæpius fatentur, apostolos fuisse idiotas, quia concinne scribere haud didicerant. Unus instar omnium nobis sit Eusebius, qui hunc in modum de his scribit: Τὸν βίον ἀκρῶς καθαθαμένοι, καὶ ἀρετῇ πάσῃ τὰς ψυχὰς κεκοσμημένοι, τὴν δὲ γλώτταν ἰδιωτεύοντες, τῇ γὰρ μὴν πρὸς τοῦ σωτῆρος αὐτοῖς δεδωρημένη θείᾳ καὶ παραδοξοποιῶ δυνάμει θαρσύνοντες, τὸ μὲν ἐν περιβολῇ καὶ τέχνῃ λόγων τὰ τοῦ διδασκάλου μαθήματα προσθεύειν οὐτε ἤδεσαν οὐτε ἐνεχέρον. Quæ hoc modo interpretatur Henr. Valesius: *Cum essent vita quidem ac moribus castigatissimi et omnibus virtutibus ornati, sermone autem ipso rudes essent atque inculti, freti divina et mirifica virtute ipsa a Servatore concessa, artificioso verborum ornatu magistri sui præcepta exponere neque noverant, neque item conabantur. Hist. Eccles. l. iii, c. 24.* Non itaque hic ἰδιώτης ea in significatione sumitur, quæ hodie popularis est, nec eruditionis solum sed et iudicii defectum denotat.

(84) Ὀλιγομαθεῖς. Hæc in ruborem convertere debent ex doctis multos, qui eruditione sua elati atque scientia tumentes omnia ad rationis suæ modulum exigere, et quæ futuro reservantur sæculo, comprehendere cupiunt, ignorantes, eos, qui respecta intellectus humani imbecillitate ingredi in mysteria non audent, et qua par est animi humilitate ea admirantur atque ignorantiam suam proflitentur, divinæ fidei longo propiores esse. Atque his commendandum est præcipua caput 28, l. II Adv. hæc., ubi § 3, ita Irenæus: Εἰ καὶ ἐπὶ τῶν τῆς κτίσεως ἐνια μὲν ἀνάκειται τῷ θεῷ, ἐνια δὲ καὶ εἰς γῆσιν ἐλήλυθε τὴν ἡμετέραν, τί χαλεπὸν, εἰ καὶ τῶν

Β ἐν ταῖς γραφαῖς ζητούμενων, δλων τῶν Γραφῶν πνευματικῶν οὐσῶν, ἐνια μὲν ἐπιλύομεν κατὰ χάριν Θεοῦ, ἐνια δὲ ἀνακρίσασται τῷ θεῷ, καὶ οὐ μόνον αἰῶνι ἐν τῷ νοῦ, ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ μέλλοντι, ἵνα ἀεὶ μὲν ὁ Θεὸς διδάσκη, ἀνθρώπος δὲ διὰ παντὸς μανθάνῃ παρὰ Θεοῦ.

(85) Γενεαλογίαις ταῖς ἀπεράντοις. Respicit Irenæus ad I Tim. i, 4. Sunt qui putent, rejici hic ab Apostolo inanes disputationes Judæorum de genealogiis in Vet. Test. occurrentibus. Alii ad systema Αἰώνων Valentinianum putant digitum intendi, cujus prima jam fundamenta tempore apostolorum jecisse potuerant hæretici. Conf. cl. Vitringæ *Observ. sacr.* l. i, c. 2, p. 129 seqq. Nec dubito, huc saltem Irenæus respexisse. Quod si ita est, non ad Valentinianum solum accommodari possunt γενεαλογίαι illæ ἀπεράντοι, sed et ad ipsam Judæorum Cabaliam, antiquiorem omnino quam vulgo creditur. Hinc enim sua hausisse Gnosticos et a Gnosticis Valentinum arbitrat vir doctissimus Jo. Franciscus Buddeus in *diss. De hæresi Valentiniana*, § 45 seqq., cujus quidem hypothesis refutandam sibi sumpsit clariss. Massuetus *diss. 1 in Iren.*, art. 1. n. 5, § 27, qui e Pythagoricis præsertim et Platoniceis fontibus Valentinii Αἰώνος derivat § 25, ubi et *Ægyptios simul philosophos nominat, e quorum lacunis Valentinianum prodiisse systema censet reverendissimus Georgius Hooperus, episcopus Bathoniensis in conjecturis de Valentinianorum hæresi Londini ante triennium excusis.* Cæterum nos haud late, viros doctissimos magna in theologia cabalistica mysteria quærerere, maxime in isto Sefhiro-tarum systemate. Ingeniosa etenim oppido sunt, quæ post Henricum Morum et Christianum Knorrium hanc in rem inter recentiores nobis dederunt viri clarissimi, Caniegius Vitringa et Jo. Franc. Buddeus, ille in *Observationibus sacræ*, hic in elegantissima *ad philosophium Hebræorum Introductione.* Sed hæc maxima difficultate laborant ipsorum explicationes, quod Judæos non habent consentientes, qui in alia omnia abeunt. Cæterum hæc Caballæ mysteria naso adunco suspendit Thomas Burnetus in *Archæol. philosoph.* l. i, c. 6.

(86) Ἀποτύχωσι τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν. Eundem sere in modum Irenæus alibi scribit: Ἐπεὶ ἀνευ πνεύματος Θεοῦ σωθῆναι οὐ δυνάμεθα, προτρέπομενος ἡμᾶς ὁ ἀπόστολος διὰ τῆς πίστεως καὶ τῆς ἀγνῆς ἀναστrophῆς συντηρεῖν τὸ πνεῦμα τοῦ Θεοῦ, ἵνα μὴ ἀμοιροὶ τοῦ Θεοῦ πνεύματος γενόμενοι ἀποτύχωμεν τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν, ἐβόησε, μὴ δύνασθαι τὴν σάρκα καθ' ἑαυτὴν ἐν τῷ αἵματι βασιλεῖαν κληρονομεῖσαι Θεοῦ. *Cont. hæres.* l. v, c. 9, § 3. Græca hæc ex Jo. Damasceni *Parallelis* exscripta Halloixius in *Vita Irenæi* edidit et Basilius quoque habet *De Spiritu sancto* c. 29, momento Massueto p. 303, nisi quod Basilius ponat θεοῦ Πνεύματος, quod et in nostris exstat.

σαι τῷ Χριστῷ (87), καὶ οἱ ταῦτα ποιῶντες εἰς τελειότητα φέρονται (88), πᾶν τὸ θέλημα τοῦ διδασκάλου πεπληρωκότας, υἱοὶ Θεοῦ διὰ τῆς παλιγγενεσίας τῆς πνευματικῆς γινόμενοι καὶ τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν κληρονόμοι, ἦν πρῶτον ζητοῦντες (89) οὐκ ἀφελθόνται (90).

XXXVIII.

Εἰρηναίου (91).

Οἱ ταῖς δευτέρας τῶν ἀποστόλων διατάξεις παρακολουθηκότας (92) Ἰσασί, τὸν Κύριον νέαν προσφορὰν ἐν τῇ Καινῇ Διαθήκῃ καθεστῆκέναι κατὰ τὸ Μαλαχίου τοῦ προφήτου. Διότι ἀπὸ ἀνατολῶν ἡλίου καὶ ἕως δυσμῶν τὸ θυσιασθεῖον μου δεδόξασται ἐν τοῖς ἔθνεσιν καὶ ἐν παντί τόκῳ θυμίαμα προσάγεται τῷ ὀνόματι μου καὶ θυσία καθαρὰ, ὡσπερ καὶ ὁ Ἰωάννης ἐν τῇ Ἀποκαλύψει λέγει· Τὰ θυμιάματα εἰσὶν αἱ προσευχαὶ τῶν ἁγίων. Καὶ ὁ Παῦλος παρακαλεῖ ἡμᾶς παραστήσαι τὰ σώματα ἡμῶν θυσίας ζώσαν, ἁγίας, εὐάρεστον τῷ Θεῷ, τὴν λογικὴν λατρείαν ἡμῶν. Καὶ πάλιν· Ἀναφέροντες θυσίας ἀνέσσωσθε τοῦτόστι καρπὸν χειλῶν. Ἄς μὲν αἱ προσφοραὶ οὐ κατὰ τὸν νόμον εἰσὶν, οὐ τὸ χειρόγραφον ἐξαλείψας ὁ Κύριος ἐκ τοῦ μέσου ἤρκεν, ἀλλὰ κατὰ πνεῦμα, ἐν πνεύματι γὰρ καὶ ἀληθείᾳ δεῖ προσκυνεῖν τὸν Θεόν. Διότι καὶ ἡ προσφορὰ τῆς εὐχαριστίας οὐκ ἐστὶ σαρκική, ἀλλὰ πνευματικὴ καὶ ἐν τούτῳ καθαρὰ. Προσφέρομεν γὰρ τῷ Θεῷ τὸν ἄρτον καὶ τὸ ποτήριον τῆς εὐλογίας εὐχαριστοῦντες αὐτῷ, ὅτι τῇ γῆ ἐκέλευσεν ἐκφῦσαι τοὺς καρποὺς τούτους εἰς τροφήν ἡμετέραν, καὶ ἐνταῦθα (93) τὴν προσφορὰν τελείσαντες ἐκκαλοῦμεν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ὅπως ἀποφήνη τὴν θυσίαν ταύτην καὶ τὸν ἄρτον σῶμα τοῦ Χριστοῦ καὶ τὸ ποτήριον τὸ αἷμα τοῦ Χριστοῦ, ἵνα οἱ μεταλαβόντες τούτων τῶν ἀντιτύπων, τῆς ἀφέσεως τῶν ἁμαρτιῶν καὶ τῆς ζωῆς αἰωνίου τύχωσιν. Οἱ οὖν ταύτας τὰς προσφορὰς ἐν τῇ ἀναμνήσει τοῦ Κυρίου ἔχοντες, οὐ τοὺς τῶν Ἰουδαίων δόγμασι προσέρχονται, ἀλλὰ πνευματικῶς λειτουργοῦντες τῆς σοφίας υἱοὶ κληθήσονται.

XXXIX.

Εἰρηναίου (94).

Ἔταξαν οἱ ἀπόστολοι, μὴ δεῖναι ἡμᾶς κρίνειν

C

Irenæi.

Ordinaverunt apostoli, non oportere nos judi-

⁹² Malac. i, 11. ⁹³ Apoc. v, 8. ⁹⁴ Rom. xii, 1. ⁹⁵ Heb. xiii, 15.

(87) Ἀκολουθῆσαι τῷ Χριστῷ. Hæc sane lex Christianismi fundamentalis est, quam nisi observaverimus, dignitate Christianorum præmiisque excludimus. Exstat in Pandectis sacris passim. Vide Matth. xvi, 24.

(88) Εἰς τελειότητα φέρονται. Conf. Hebr. vi, 1.

(89) Πρῶτον ζητοῦντες. Vide Matth. vi, 33.

(90) Οὐκ ἀφελθόνται. Forsan alludit hic Irenæus ad Luc. xvii, 54 seqq.

(91) Εἰρηναίου. Hoc fragmentum quo pertineat, et quonam in libro S. Irenæi existerit, determinare non ausim. Certe in libris *Contra hæreses* non exstat. Unde idem hic repeto, quod de priore fragmento pronuntiavi.

(92) Παρακολουθηκότας. Ubique Irenæus, ubi hæcenus vidimus, φράσιν in Novi Testamenti libris usitatum imitatur. Quod et hic fit. Ita enim Lucas initio Evangelii : Ἐδοξε κάμολ παρακολουθηκότι ἄνωθεν πᾶσιν ἀκριβῶς. Luc. i, 3.

(93) Καὶ ἐνταῦθα. Ita omnino in codice ms., sed contextus docet, μετὰ ταῦτα legendum esse, aut si τὸ καὶ abjicias, εἰτα vel ἔπειτα.

(94) Εἰρηναίου. Hoc fragmentum ex epistola

A redes, quod qui primum quaerunt, non deserentur.

Qui ultimas apostolorum constitutiones assecuti sunt ii norunt, Dominum in Novo Testamento novam instituisse oblationem secundum dictum Malachiae prophetae. Propterea *ab ortu solis et usque ad occasum nomen meum glorificatum est in gentibus et in omni loco suffitus offertur nomini meo et victima munda*⁹², uti et Joannes in Apocalypsi dicit : *Suffitus sunt preces sanctorum*⁹³. Et Paulus hortatur, *ut sistamus corpora nostra victimam viventem, sanctam, beneplacitam Deo, rationalem cultum nostrum*⁹⁴. Et rursus : *Offeramus victimam laudis, hoc est fructum laborum*⁹⁵. Nam hæ oblationes non secundum legem sunt, cujus chirographum delens Dominus e medio sustulit, sed secundum spiritum; nam in spiritu et veritate oportet adorare Deum. Quapropter oblatio eucharistiae etiam non carnalis sed spiritalis est et in hoc munda. Offerimus enim Deo panem et poculum benedictionis, gratias agentes ipsi, quod terræ mandaverit progignere hos fructus ad nostrum nutrimentum, et postea finita oblatione, invocamus Spiritum S., ut exhibeat hanc victimam et panem corpus Christi et poculum sanguinem Christi, ut, qui hæc antitypa accipiunt, remissionem peccatorum et vitam æternam consequantur. Illi itaque, qui has oblationes in recordatione Domini agunt, non sane Judæorum institutis accedunt, sed spiritualiter sacra facientes sapientiae filii vocabuntur.

D

Irenæi *De schismate* contra Blastum pettum esse videtur. Orta etenim tum temporis erat quaestio de paschate inter Asianos et Romanos, in concilio Nicæno postmodum decisa atque ab Irenæo ita tractata, ut propter ritum externum pacis ecclesiasticæ vinculum scindi haud debere egregie demonstrarit. Aut, si inanis, hoc fragmentum pertinet ad libellum Irenæi Περὶ τοῦ Πάσχα, *De Paschate*, quem allegavit Justinus quidam in *Resp. ad quæst. 115 ad orthodoxos*. Nota est, quam hanc in rem Irenæus ad Victorem episcopum Romanum scripsit, epistola, cujus fragmentum Eusebius, Nicephorus et Maximus nobis tradidere, ubi sanctissimus vir nihil urget magis quam concordiam ecclesiasticam ab omni schismate alienam, ubi non de fide quidem sed de ritibus agitur. Quiniuno addit : Ἡ διαφωνία τῆς νηστείας τὴν ὁμόνοιαν τῆς πίστεως συνίστησι, *diversitatem jejunii consensionem fidei commendare*. Egregia plane sunt, quæ de schismate fugiendo lib. iv *contr. hæres.* cap. 35, § 7, scribit noster : Ἀνακρινεῖ δὲ (sc. ὁ Θεός) τοὺς τὰ σγίσματα ἐργαζομένους, κενοὺς ὄντας τῆς τοῦ Θεοῦ ἀγάπης καὶ τὸ ἴδιον λυσिताλὲς σκοποῦντας, ἀλλὰ μὴ τὴν

care quemquam in esca vel potu vel parte festi aut neomeniæ aut sabbatorum. Unde igitur hæc disceptationes? Unde schismata? Feriamur, sed in fermento malitiæ et malignitatis, Ecclesiam Dei scindentes, et externa servamus, ut meliora, fidem et charitatem abiciamus. Has igitur ferias et jejunia displicere Domino ex sermonibus prophetis audivimus.

Irenæi.

Christus ante sæcula vocatus Dei Filius in complemento temporis apparuit, ut nos, qui sub iugo peccati eramus, per sanguinem suum purificet, inculpatos Patri filios sistens, si castigationi spiritus obediētes nos præstemus. Et in sine temporum venturus est ad destruendum omne malum et ad

ἔνωσιν τῆς Ἐκκλησίας, καὶ διὰ μικρὰς καὶ τὰς ὑφούσας αἰτίας τὸ μέγα καὶ ἔνδοξον σῶμα τοῦ Χριστοῦ τέμνοντας καὶ διαιροῦντας καὶ ὅσον τὸ ἐπ' αὐτοῖς ἀναιροῦντας. Quæ verba conservavit nobis Joannes Damascenus in *Parallelis sacris* titul. 76, περὶ ἀποκρινῶν, translata inde in *Vitam Irenæi* ab Halloixio descriptam pag. 497 et 481. Dignus est hic, quem allegamus, Damasceni *Parallelorum* titulus, qui sæpius legatur atque relegatur, ut, quæ priscæ Ecclesiæ circa doctrinam de schismate fuerit fides, clarius noscamus. Adeo enim Christiani hodie in partes discissi sunt, ut quævis opinio novum schisma novamque sectam gignat. Felices eos, qui unitatem fidei spirituque sectantur! Ephes. iv. 3, 4, 5.

(95) *Μὴ δεῖραι.... σαββάτων*. Locus, quem hic allegat Irenæus, Pauli est in litteris ad Colossenses cap. ii, 16.

(96) *Ἐορτάζομεν.... κορησίας*. Alludit, ut arbitrator, vir sanctus ad I Cor. v, 8.

(97) *Εἰρηναίον*. Hæc forsitan ad διαλέξεις διαφορῶν aut ad ἐπιδοξίαν ἀποστολικῶν κηρύγματος ab Irenæo scriptam pertinere.

(98) *Ὁ πρὸ αἰῶνων κληθεὶς Θεοῦ Υἱός*. Doctrinam Irenæi de divinitate Filii Dei post Georgium Bullum et Nicolaum Nourrium egregie explicavit R. Massuetus in diss. 3, art. 5, cui non opus est ut plura addamus.

(99) *Ἐν τῷ πληρώματι τοῦ καιροῦ*. Vide Galat. iv, 4, ubi πλήρωμα τοῦ χρόνου. Plenitudo temporis habetur in Latinis Irenæi.

(1) *Παιδεία*. Vide Tit. ii, 12.

(2) *Μέλλει ἔρχ. εἰς τὸ καταργ. πᾶν τὸ κακὸν ... ἀποκαταλλάξαι τὰ πάντα*. Digna sunt hæc Irenæi verba, quæ penitus considerentur. Duo enim sunt, quæ dicit. Primum, *destructum iri omne malum*; secundum *reconciliatum iri universa*. Itane ergo credit ille, quod Origenes post ipsum credidit, pœnas quoque damnatorum finem habituras, quod ex eo omnino consequi videtur, si dixeris, omne malum sublatum iri? Itane porro juxta Irenæum reconciliatio universalis per Christum nondum facta est, reservanda demum ad diem iudicii? Hæc qui æqua iudicii lance dijudicare velit, inspiciat prius quæ Irenæus de æternis damnatorum pœnis in libris *Advers. hæreses* memorat. Lib. iii, cap. 23, § 3, hæc leguntur: *Hoc idem autem et Dominus in Evangelio his, qui a sinistris inveniuntur, ait: Abite, maledicti, in ignem æternum, quem præparavit Pater meus diabolo et angelis ejus; significans, quoniam non homini principaliter præparatus est æternus ignis, sed ei, qui seduxit et offendere fecit hominem, et inquam qui princeps apostasiæ est; principi abscessionis, et his angelis, qui apostatiæ facti sunt cum eo: quem quidem juste percipient etiam hi, qui similiter ut illi sine pœnitentiæ*

Α τινὰ ἐν βρώσει καὶ ἐν πόσει καὶ ἐν μέρει ἑορτῆς ἢ νεομηνίας ἢ σαββάτων (95). Πόθεν οὖν αὐταὶ αἰ μάχαι; πόθεν τὰ σχίσματα; ἑορτάζομεν, ἀλλ' ἐν ζύμῃ κακίας καὶ πονηρίας (96), τὴν Ἐκκλησίαν τοῦ Θεοῦ διαρρήπτοντες, καὶ τὰ ἐκτός τηροῦμεν, ἵνα τὰ κραίετα, τὴν πίστιν καὶ ἀγάπην ἀποβάλλωμεν. Ταύτας οὖν ἑορτὰς καὶ νηστείας ἀπαρέσκειν τῷ Κυρίῳ ἐκ τῶν προφητικῶν λόγων ἠκούσαμεν.

XL.

Εἰρηναίου (97).

Χριστὸς ὁ πρὸ αἰῶνων κληθεὶς Θεοῦ Υἱός (98) ἐν τῷ πληρώματι τοῦ καιροῦ (99) ὤφθη, ἵνα ἡμᾶς τοὺς ὑπὸ τῆς ἀμαρτίας ὄντας διὰ τοῦ αἵματος αὐτοῦ καθάρσῃ, ἀγνοοῦς τῷ Πατρὶ υἱοῦς παραστήσας, εἰ τῇ παιδείᾳ (1) τοῦ πνεύματος εὐπειθεὶς ἡμᾶς παρέχωμεν. Καὶ ἐν τῷ τέλει τῶν καιρῶν μέλλει (2) ἐρ-

B *et sine regressu in malitiæ perseverant operibus*. Lib. iv, cap. 27, § 4, ex variis Scripturæ locis probat, æternum ignem impiis destinatum esse. Id autem qua ratione intelligat, explicat luculentius loc. cit. cap. 28, § 1. Ibi enim: *Cum ergo hic et illic eadem sit in vindicando Deo justitia Dei et illic quidem typice et temporaliter et mediocrius; hic vero vere et semper et austerius....* Addit rationem, ob quam damnatio impiorum æterna statui debeat, *quoniam expediebat eis juxta Scripturam, si non essent nati*. Pergit § 2: *Pœna eorum, qui non credunt Verbo Dei et contemnunt ejus adventum et convertuntur retrorsum, ampliata est; non solum temporalis sed et æterna facta. Quibuscumque enim dixerit Dominus: Discedite a me, maledicti, in ignem perpetuum; isti erunt semper damnati; et quibuscumque dixerit:*

C *Venite, benedicti, etc. hi semper percipiunt regnum et proficiunt*. Add. lib. iv, cap. 53, § 11; cap. 39, § 4, ubi: *Æternum qui fugiunt lumen, quod continet in se omnia bona, ipsi sibi causa sunt, ut æternas inhabitent tenebras, quæ ipsa repetuntur* cap. 40, § 1, 2. Nec nos hic morantur, quæ Irenæus alibi habet de perseverantia vitæ solis electis bonisque data lib. ii, cap. 24, § 3. *Non enim ex nobis, ait, neque ex nostra natura vita est, sed secundum gratiam Dei datur. Et ideo qui servaverit datum vitæ et gratias egerit ei qui præstitit, accipiet et in sæculum sæculi longitudinem dierum. Qui autem abjecerit eam et ingratus existitieri factori ob hoc quod factus est, et non cognoverit eum qui præstat, ipse se privat in sæculum sæculi perseverantia. Sunt hæc quæ in suas partes traxit Henricus Dodwellus, naturalem animæ mortalitatem statuens, nisi per baptismum facta fuerit immortalis. Sed egregia sunt, quæ reponit doctissimus Massuetus: Unam observasse sufficiat, scilicet duplex immortalitatis genus, quod*

D *Dodwellus nusquam distinxit, sed potius ita confudit, ut alterum pro altero habuerit, fontem errorum omnium illius esse. Immortalitas quippe animarum, alia naturalis, alia supernaturalis. Prior substantiis sua natura simplicibus et ab omni materia segregatis propria est; qua nullius omnino creatæ rei vi et efficientiæ dissolvi et extinguere possunt. Posterior animabus beatis peculiaris est; qua Deo et cum Deo æternum viventes, felicitate nunquam desitura fruuntur in cælis*. Dissertatio 3, artic. 9, § 104. Idem et accurate demonstrat, Irenæum, cum æternas damnatorum pœnas dixit, nunquam desituras intellexisse. Ita enim loco citato § 106: *Hic damnatorum pœnam opponit Irenæum beatorum felicitati; et quemadmodum hæc sempiterna est, sic et alteram sempiternam esse statuit. Ubi qui has voces, æternus ignis, æterna pœna, semper damnati, detorsit ad longissima duntaxat supplicia, sed damnatorum interitum tandem aliquando desitura; advertat, nec Ire-*

χεσθαι εις τὸ καταργῆσαι πᾶν τὸ κακὸν καὶ εις τὸ ἀποκαταλλάξαι τὰ πάντα (3), ἵνα ἢ πάντων τῶν μασιμάτων τὸ τέλος.

XLI.

Καὶ εὖρε σιαγὸν ἄθρον (4). Σημειωθέν, ἔτι οὐκέτι ἢ θεία Γραφή μετὰ τὴν πορνείαν (5) τοῖς παρ' αὐτοῦ καταθρωμένοις (6) ἐφθέγγετο τὸ, ἤλατο ἐπ' αὐτὸν Πνεῦμα Κυρίου· οὕτω γὰρ τὸ τῆς πορνείας ἀμαρτήμα πρὸς τὸ σῶμα ὡς περὶ Θεοῦ ναῦν (7) ἀμαρτάνεται, κατὰ τὸν θεῖον Ἀπόστολον.

⁸⁷ Judic. xv, 15. ⁸⁸ Judic. xiv, 6, 19; xv, 14.

nam ceterosque Patres, imo nec ipsam Scripturam aliis vocibus designare sempiternam beatorum felicitatem; quas proinde impii, arrepta hinc occasione, similiter detorqueere possent ad longam duntaxat felicitatem, aliquando tamen finiendam. Legesis quæ eo de argumento scriptis eruditissimus D. Matthæus Petüdidier tom. II Adnotationum in Bibliothecam onctorum ecclesiasticorum pag. 403 et seqq. edit. Paris. 1692.

(3) Καὶ εις τὸ ἀποκαλλάξαι τὰ πάντα. Respicit noster sine dubio ad Colossenses i, 20, ubi: Καὶ δι' αὐτοῦ ἀποκαλλάξαι τὰ πάντα εἰς αὐτόν. Etenim reconciliationem universalem per mortem Christi jam factam esse haud negat Irenæus. Conf. lib. v, cap. 14, § 3. Est autem universalis illa, per quam totus mundus cum Deo fuit reconciliatus, ita ut salutis acquisitio omnibus fuerit, particularis vero pœnitentiam et tempe hominis cum obedientia Evangelio præstita præviam habet bonaque a Christo acquisita applicat. II Cor. v, 19, 20. De hac itaque loquitur in fragmento nostro Irenæus aut potius de ejus plenaria manifestatione ultimoque effectu, qui nonnisi in novissimo die apparebit. Cæterum cum loco, qui exstat ad Colossenses cap. i, 21, 22, vir sanctus confert alterum παράλληλον Ephes. i, 10, ubi: Ἀνακεφαλαιώσασθαι τὰ πάντα ἐν τῷ Χριστῷ, τὰ τε ἐν τοῖς οὐρανοῖς καὶ τὰ ἐπὶ τῆς γῆς. Hanc recapitulationem, quam vocat, rerum cœlestium et terrestrium, ait Irenæus esse conjunctionem naturæ divinæ cum humana. Vide loc. cit. § 2. Alibi hanc recapitulationem de anima hominis cum corpore conjuncta explicat loco citato cap. 20, § 2. Tam obscura tamen atque intricata sunt hæc omnia, ut quæ mens Irenæi sit, liquido vix dignosci possit.

(4) Quæ hinc sequuntur fragmenta XLI-XLV Muenterus e mss. in bibliotheca Vaticana asservatis eruit, atque in libro inscripto: *Fragmenta Patrum Græcorum*, fasc. I, Hafniæ 1788, publici juris fecit. Vir doctus hæc contextui Græco præmisit: Allegoricam interpretationem, non modo a Græcorum philosophis, Stoicis nimirum et Platonicis, in exponendis poetis principibus, verum etiam a Judæorum Hellenistarum doctoribus, liberaliori Græcarum litterarum doctrina institutis, adoptatam, in Ecclesiam quoque Christianam transiisse, ex plurimis et prope omnibus antiquissimorum Patrum in sacra Scripturam commentariis efficitur. Quibus equidem, cum notissima sit res, ulterius demonstrandis haud immorabor; locos saltem de phœnice, resurrectionis typo, de salute fidelium per sanguinem Christi in filo rubro meretricis Rahab præsignificata, ex epist. Clementis Romani, et de nomine Christi in vo. e Iyδὺς exhibitio, in Justino M. in memoriam revocans. Ipsum vero, cuius fragmenta exhibeo, Irenæum eandem dilexisse allegoricam S. Scripturæ exponendæ rationem, ex editis ipsius libris, quo major authenticæ imeditorum nostrorum fragmentorum habeatur fides, paucis exponendum mihi erit. Scilicet ipse, qui per totum volumen contra Gnosticorum, ut verbo utar, theogonias, mystico-allego-

Et invenit mazillam asini ⁸⁷. Notandum quod non amplius post fornicationem sacra Scriptura de rebus ab eo fortiter et feliciter gestis locuta est: *Impulit eum Spiritus Domini* ⁸⁸. Ita enim peccatum fornicationis contra corpus ut contra templum Domini committitur secundum divum Apostolum.

ricosque sensus, quos in S. Scriptura repositos occultosque esse docuerunt, evertere et confutare omni studio allaboravit: ex quadriformi tamen Cherubinorum facie Apoc. iv, 7, quibus Deus vehebatur, efficit, necessario etiam quatuor esse debere Evangelia, quibus insident Christus Jesus, quatuorque testamenta, Adami nimirum, Noe, Moysis et Christi, humano generi a Deo data (iii, 11). Moysen porro docet virgam in terram coram Pharaone projecisse, ut ea incarnata omnem Ægyptiorum prævaricationem, quæ insurgebat adversus Dei dispositionem, argueret et absolveret (iii, 21). Matrimonio Moysis cum muliere Æthiopica spiritualis Christi cum Ecclesia nuptias; iv, 20, sub Rahaba et duobus speculatoribus Trinitatem; in eodem capite Thamaris denique duplici partu utrumque testamentum typice significari (iv, 25). In reliquum videant, quibus plura ejusmodi Irenæi exegetico-allegorica præsent, iii, 10, 18; iv, 38; v, 29, et alia passim. — De libro, ex quo hausta sunt omnia hæc commentariorum Irenæi in V. T. fragmenta, quorum nonnulla ab Halloixio et ex eo a Massueto edita fuere, nihil certo asseri potest. Videntur tamen omnia ejusmodi fragmenta reliquæ esse homiliarum perditarum, quibus, uti mos erat præcæ Ecclesiæ episcopis presbyterisque, sacre Scripturæ selectos libros exposuerat; habentur enim in editione Massueti fragmenta commentariorum in varia Pentateuchi, Judicum, Evangeliorumque effata. Ad idem quoque genus Pfallii primum quartumque fragmentum referendum videtur. Cæterum, num istas homiliæ partem librorum, qui διδασκαλὶ vel διὰ δέξαις dicebantur, constituerint, an vero seorsim editæ sint, ea non nisi conjecturis, quibus tamen ne hic indulgeamus, loci et temporis ratio vetat, committenda sunt. — Hoc fragmentum est commentarii in librum Judicum; habetur enim locus hic in historia Simsonis, Jud. xv, 15. MUENTERUS.

(5) Μετὰ τὴν πορνείαν. Respicit ad amores Simsonis et Delilæ, Jud. xvi, 4. Ubi enim alibi de Simsone narratur, eum edidisse fortitudinis novum quoddam specimen, addit auctor libri: ἤλατο πνεῦμα Κυρίου ἐπ' αὐτόν — ita Jud. xiv, 6, 19; xv, 14. Deinde vero violato, quo erga Deum obstrictus tenebatur voto, simpliciter additur causa virium aucturum, καὶ ἤρξατο θρῖξ τῆς κφαλῆς αὐτοῦ βλαστάνειν, Jud. xvi, 22 (sec. LXX), nulla amplius de spiritu Domini mentione facta. Id.

(6) Καταθρωμένοις. Sensus vocis: res præclare et feliciter in commodum populi gestæ. Ita usurpatur Actor. xxiv, 2, ubi Tertullianus de καταθρωμασιν, provida nempe Felicis cura, Judæis imperita, verba facit. Apud Mutarchum vero eodem sensu bellico, quod Jud. xv habetur, ubi ὡς μάχα καταθρωμα ποιήσων, ait. Idem enim est hic, quod ἀδραγάθημα. In Ciceronis denique Officis perfectum officium audit, officio, quod Græci καθήκων vocant, oppositum. Id.

(7) Ὡς περὶ Θεοῦ ναῦν. Respicit ad I Cor. iii, 16, 17. Id.

XLII.

Hoc significat persecutionem Ecclesiæ a gentibus A In infidelitate adhuc permanentibus. Sed ille, qui talia passus est, speravit ultionem de gerentibus hœllum. Per quod vero ukio? Primo quidem per fugam ad petram, quæ sensibus non percipitur (spiritualem): dein vero per inventionem maxillæ asini. Typus vero maxillæ corpus Christi.

Τούτο σημαίνει (8) τὸν διωγμὸν τὸν κατὰ τῆς Ἐκκλησίας παρὰ τῶν ἐπιμένοντων ἐν τῇ ἀπιστίᾳ ἐθνῶν (9). Ἄλλ' ἤλπισεν (10) ὁ ταῦτα πάσχων, ὡς ἔσται ἐκδίκησις κατὰ τῶν πολεμούντων. Διὰ τίνος δὲ ἡ ἐκδίκησις; Πρῶτον μὲν διὰ τοῦ καταφυγεῖν ἐπὶ τὴν νοσητὴν πέτραν (11), δευτέρον δὲ διὰ τοῦ εὑρεῖν σιαγόνα δού. Τύπος δὲ τῆς σιαγόνας (12) τὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ.

XLIII.

Benedicentes semper iis qui digni sunt, indignia

Εὐ μὲν λέγοντες (13) αἰ τοὺς ἀξίους, κακῶς δὲ

(8) Τοῦτο σημαίνει. V. primam adnotationem ad fragm. XLI. Hoc fragm. ex eodem, ex quo antecedens, commentario in Iudices haustum videtur. Referendum est ad Jud. xv, ubi Simson a popularibus suis Philistæis traditur, propria dein fortitudine liberatus, vindictam de hostibus patriæ sumit. Mcent.

(9) Τὸν διωγμὸν ... ἐθνῶν. Non equidem, Irenæum certam Christianorum vexationem quamdam ob oculos hic habuisse, crediderim; licet ipse anno c. lxxvii persecutione in Gallia, imprimis Viennæ et Lugduni flagrante, ecclesiæ Lugdunensis fuerit presbyter: ex additis tamen verbis ἐπιμένοντων cernitur, illum haud ad priores, quæ Neronis et Domitiani temporibus Ecclesiam oppresserunt, calamitates respexisse; quo quidem tempore nullæ adhuc editæ erant Christianorum apologiæ, ex quibus saltem id imperatoribus prefectisque provinciarum constaret, religionem Christianorum haud esse exiliabilem *superstitionem*, odii humani generis *convictam*. Verba porro ἐπιμένοντων *perinunciam in idolorum cultu*, non obstantibus Christianorum pro propaganda inter eos fide laboribus, indicare mihi videntur; cuius tamen pertinaciæ haud ante sæculum ii, quo, ipso Irenæo teste, ecclesiæ per universum orbem Romanum, in Gallia nimirum, Britannia, Hispania, imo etiam in Germania exstiter, a quibus gentiles in meliori cultu institui potuissent, taxandi erant. Cum vero, licet edictis imperatorum præviduæ provinciarum, novæ vel persecutiones vel inquisitiones jusse haud essent, flamina tamen semper et pontifices, omnesque, quibus templorum sacra curæ essent, populares ad violentias in illos, qui pro Christianis haberentur, committendas incitarent (quæ Plinius ipse, ut alios taceam, in epistola ad Trajanum Augustum docet) continuis prope vexationibus, ex universo populi in eos odio oriundis, Christianos, maxime vero sacrorum antistes, obnoxios fuisse, quisquis facile concedet. Ex quo deinde consequitur, ad interpretationem fragmenti hujus certam aliquam, de qua apud historicos sermo sit, persecutionem non querendam esse. Id.

(10) Ἄλλ' ἤλπισεν. Scilicet Simson, qui ab ipsis civibus suis tradebatur Philistæis. Ceterum ipsum Simsonem Irenæo quoque typum fuisse Christi, ex fragmento ejusdem commentarii in Iudices apud Massuetum p. 346 [hujus novæ editionis fragm. XXVII] conjicio; in quo puer Simsonem manu ducens cum Joanne Baptista comparatur, et ex Simsone columnis innixio doctrina elicitur, *populum de religione edoctum agnovisse Christi mysterium*. Ha enim loquitur: Τὸ οὖν ἐκταπαυθῆναι τὸν Σαμψὼν ἐπὶ τοὺς στυλοὺς, τὸ τὸν διδασκόμενον λαὸν (Judæorum) ἐπιγινώσκει τὸ τοῦ Χριστοῦ μυστήριον. Columnas enim, jam in antecedentibus, utrumque Testamentum significare docuerat. Id.

(11) Ἐπὶ τὴν νοσητὴν πέτραν. Petra, de qua quidem sermo est in historia Simsonis, est rup. s. Eiam, Jud. xiv. Integer vero locus, typice de Christo expositus, alludere videtur ad Matth. xxi, 42. Quod ex epitheto νοσητῆ, quæ sensibus capi nequit, magis elucere videtur. Id.

(12) Τύπος, δὲ τῆς σιαγῆ. x. τ. λ. Typus sane

ex altissimis allegoricæ interpretationis mysteriis tractus, cuius comparationis medium terminum frustra quæres. Ipse vero Irenæus nobis doctor. In alio enim fragmento apud Mass. p. 346 [hujus novæ editionis fragm. XXIII] ad Numer. xxi, 22, asinam Bileami figuram esse corporis Christi tradit, ita verba faciens: Ἐπὶ δὲ πάντες οἱ ἐθνῶται ἐκ καυμάτων ἀναπαυόμενοι, ὡς ὑπὸ ὄχληματος βαστάζονται. Τὸ γὰρ φορτίον τῶν ἡμετέρων ἀμαρτημάτων ὁ Σατήρ ἀνεδέξατο. Sæculum vero a corpore asinæ ad maxillam, a toto ad partem, haud adeo mortalem esse vident omnes. Id.

(13) Εὐ μὲν λέγοντες, x. τ. λ. Hoc fragmentum, quod Muenterus primus e mas. Vaticanis edidit, ipso editore teste his inscribitur verbis: Τοῦ ἀγίου Εὐρηναίου ἐκ τῶν διατάξεων. Muenterus ad hæc ita scribit: Morem fuisse antiquissimorum Ecclesiarum Patrum constat, ut ea, quæ sive ab apostolis sive a discipulis apostolorum, τῆς πρώτης διδαχῆς, acceptant, quo se melius falsis, quæ sculo jam secundo circumferebantur, institutionibus opponerent, in opusculis, διδαχαὶ vel διδασκαλίαι dictis, discipulis posteritatem traderent. Tales quidem διδαχαὶ a plurimis Patribus conscriptas, dein Epiphani tempore in *Constitutiones apostolicas*, ex iis conflatas transiisse, censuerunt viri in antiquitatibus ecclesiasticis facile principes, inter quos Dodwellum, Pearsonium, Grabiumque nominasse sat erit. Ejusmodi porro διδασκαλίαι in secunda, quæ vulgo dicitur, Clementis Romani epistola ad Corinthios superstitem esse assertitur. Hippolyti similiter in bibliotheca Cæsarea Vindobonensi ineditam exstare, docuit Lambecius *Comment. viii, 429*. De aliorum Patrum διδαχαῖς, Ignatii nimirum, Polycarpi, Hermæ et Barnabæ testantur nonnulla verba Sûchometriæ Nicephori patriarchæ, a Dodwello in Diss. 4 Irenæica laudata. Ipsum autem Irenæum, cum falsis διδαχαῖς probabiliter ab Heracleone, gnostico homine, qui κήρυγμα Ἠέρου, teste Origene, pro nomine venditaverat, aliisque strenue contradixisset (de iis enim verba faciens, ipse lib. i, 17, Ἀμύθητον, αἰτ, πλήθος ἀποκρύφων καὶ νόθων γραφῶν, ἃς αὐτοὶ ἐπλασαν. προσφέρουσι εἰς κατάληξιν τῶν ἀνοήτων, καὶ τὰ τῆς ἀληθείας μὴ ἐπισταμένων γράμματα), suam quoque διδαχὴν, morem apostolicorum Patrum imitatus, conscripsisse ecclesiæque Lugdunensi reliquisse, ex Eusebio (*Hist. eccl. v, 26*) et Hieronymo patere videtur (*Catal. script. c. 35*). Verba enim sunt Eusebii: Καὶ ἄλλος (φέρεται) ὃν ἀνατέθεικεν ἀδελφῷ Μαρκανῶ τοῦνομα εἰς ἀπίδειξιν (legendum forte ex emendatione Valesii et Dodwelli ἀπόδειξιν) τοῦ ἀποστολικοῦ κήρυγματος. Quam apostolicam et fidei et disciplinæ ulteriores fuisse expositionem, qua falsa hæreticorum κήρυγματα confutaverit, Dodwello facile concedendum esse censet. Quod vero, id quod mira doctrina ex auctoris Græcis evincere allaborat, alter quidam Irenæi liber perditus, ab Eusebio et Hieronymo quoque laudatus, cui titulus *Διαλέξεων διαφόρων*, homilias quoque ad populum exhibuerit, ejusdem contra tanti viri auctoritatem negare non ausim; nisi cū-

ὡποτε τοὺς ἀναξίους, τευζόμεθα καὶ ἡμεῖς τῆς τοῦ Θεοῦ δόξης καὶ βασιλείας.

A autem nunquam maledicentes. ita nos quoque gloriam et regnum Dei consequemur.

XLIV.

Προφητεία (14) ἐν αὐτοῖς ἐσημαίνεται, ὡς παρασπαρασσόμενος ὁ λαὸς σιραιῶν τῶν ἐκ τούτου ἀμαρτιῶν σφιγγίσσεται. Τὸ δὲ λυθῆναι αὐτοῦ αὐτομάτως τὰ δεσμὰ σημαίνει, ὡς μετανοήσας πάλιν λυθῆσεται ἐκ τῶν τῆς ἀμαρτίας δεσμῶν

Vaticinio in illis indicabatur, quod populus transgressor factus non a propriorum peccatorum coerceretur. Spontanea vero penitentia indicat, quod penitentia facta, iterum vinculis peccati liberaretur.

XLV.

Οὐκ εὐχερὲς (15) ὑπὸ πλάνης καταγομένην μεταίτασαι ψυχήν.

Non est facile quid, animæ ab errore occupatæ aliam sententiam persuadere.

XLVI.

Καὶ τὸν Βαλαάμ υἱὸν Βεὼρ ἀπέκτειναν ἐν ῥομφαίᾳ. Ὁ γὰρ μηκέτι ἐν πνεύματι Θεοῦ λαλῶν, ἀλλὰ κατὰ νόμον Θεοῦ ἐτιρον πορνείας νόμον ἱστανῶν, οὕτως εὐχέτι ὡς προφήτης, ἀλλ' ὡς μάντις λογισθήσεται. Μὴ ἐμμείνας γὰρ τῇ τοῦ Θεοῦ ἐντολῇ, ἄξιον τῆς αὐτοῦ κακομηχανίας ἀνταλλάξέτω μισθόν.

B Atque Balaamum Beoris filium ferro trucidarunt.

Etenim non loquens amplius ex spiritu Dei, sed adversus legem divinam proferens alteram adulterinam legem, hic ne duntaxat quidem propheta, sed vates habebitur. Non obtemperans enim Dei imperio, dignas pravaram ipsius artium pœnas laet.

XLVII (16).

Τοῦτο σημαίνει (17) τὸν διωγμὸν τὸν κατὰ τῆς Ἐκκλησίας παρὰ τῶν ἐπιμενόντων ἐν τῇ ἀπιστίᾳ ἰθῶν. Ἄλλ' ἤλπισεν ὁ ταῦτα πάσχων, ὡς ἔσται ἐκδικησις κατὰ τῶν πολεμούντων. Διὰ τίνος δὲ ἡ ἐκδίκησις; Πρῶτον μὲν, διὰ τοῦ καταφυγεῖν ἐπὶ τὴν νοσητὴν πέτραν (18)· δεύτερον δὲ, διὰ τοῦ εὐρεῖν σιγῆρα θύον. Τύπος δὲ (19) τῆς σιγῆρας τὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ.

Hoc significat persecutionem Ecclesie ab iis gentibus notam, quæ sensu a vera religione alienæ adhuc esse perseverant. At qui hæc perpassus est speravit, fore, ut pœnæ expeterentur ab iis, qui bellum moverant. Qua de causa pœnæ? Primum quidem, ob fugam in rupem, nomine Etanum, factam; deinde vero, ob reportam maxillam asini. Quæ maxilla figura est corporis Christi.

XLVIII.

Προφητεία (20) ἐν αὐτοῖς ἐσημαίνεται, ὡς παραδάσσόμενος ὁ λαὸς σιραιῶν ταῖς ἐκ τούτου ἀμαρτίαις σφιγγίσσεται. Τὸ δὲ λυθῆναι αὐτοῦ αὐτομάτως τὰ δεσμὰ, σημαίνει, ὡς μετανοήσας πάλιν λυθῆσεται ἐκ τῶν τῆς ἀμαρτίας δεσμῶν.

C Prophetia in illis significabat, populum, qui legem divinam violaverit, peccatis ab ipso commissis sicuti catenis vinctum iri. Quod esse vincula sponte sunt soluta, id significat (populum), mentalis animis ex vinculis peccati liberatum iri.

90 Num. cxxi, 8.

ei potuerit, utrumque Irenæi librum, et ἐπίδειξιν et διαλέξεις, partem ejusdem operis fuisse, ab Eusebio deim et Hieronymo male distincti. Duos enim ejusdem argumenti diversos ab Irenæo confectos fuisse libros, etsi non negaverim, haud tamen crediderim. Accedit præterea, quod διδασκαλία, διδασχῆ, διατάξεις, διαλέξεις, διατάγαι, παραδόσεις, cæteraque ejusmodi nomina apud veteres idem fere scripturæ genus indicasse videntur; quod denique novus jam titulus operis Irenæici, quo fragmentum nostrum inscriptum est, διατάξεις, habeatur. Tria igitur Irenæi forent opera ejusdem fere argumenti; quis vero credat? Διατάξεις quidem esse idem opus quod ἐπίδειξιν, dubium mihi non est. De altero autem opere, cui διαλέξεις titulus, eoque magis desiderando, quod in eo Epistolæ ad Hebræos mentionem fecerat Irenæus sententiasque inde excerpterat, peritioribus sententiam ferro relinquo. Cæterum ex inscriptione fragmenti simpliciter admodum, notum id quoddam opus eo tempore, quo Catena conficebatur, fuisse videtur. Eam una cum fragmento a Massueto, sed sine inscriptione edito ex Vaticano Cod. 1553 damus. Nulla præterea verborum fragmenti ad benedictionem Bileami Num. xxii forte spectantis, expositione opus est, cum sententiam loci Matth. v, 44; Luc. vi, 27, alisque Pauli et Petri maxime consonam disertis verbis exhibeat.

(14) Προφητεία, κ. τ. λ. Fragmentum hoc partem exhibet commentarii in Ezechielem; referri enim videtur ad cap. iii et iv, quo propheta manibus ligatus

tis aliisque symbolis vaticinium de futura Hierosolymorum obsidione edere jubetur. Muzet.

(15) Οὐκ εὐχερὲς, κ. τ. λ. V. primam annotationem ad fragm. xl. l.

(16) Hoc et sequentia duo fragmenta typis expressa leguntur in libro qui inscribitur: Σειραῖνος καὶ πενήτηνοντα ὑπομνηματισμῶν εἰς τὴν Οὐρανοῦ καὶ τὰ τῶν Βασιλείων κ. τ. λ. Τομὸς πρῶτος; καὶ δεύτερος. Ἐν Ἀσσίᾳ ἐτεῖ ψφῶθ'. Tom. I, p. 1581 et 1582; tom. II, p. 219, 220. STIEREN, Opp. Irenæi, tom. I, pars II, p. 885, Lipsiæ 1855, in 8°. Interpretationem addidit doctissimus editor.

(17) Τοῦτο σημαίνει, κ. τ. λ. Leguntur hæc Græca ad locum Scripturæ S. Judic. xv, 7. In Catena hæc adnotata leguntur: Οὐδὲ τοῦτο, οὐδὲ τὸ ἐξῆς; τοῦ Εἰρηναίου ἐν τοῖς τοῦ Λουκυβίου ἐκδόσει. εὐρηται.

(18) Ἐπὶ τὴν νοσητὴν πέτραν. Ita corrupte legitur in Catena. Referenda enim sunt verba fragmenti ad Judic. xv, 8; ubi interpretatio LXX ita legitur: Καὶ κατέβη καὶ ἐκάθισεν ἐν τρυμαλιᾷ τῆς πέτρας Ἠτάμ. Inde Irenæum scripsisse conjicio: Ἐπὶ τὴν Ἠτάμ πέτραν.

(19) Τύπος δέ, κ. τ. λ. In Catena hæc sunt adnotata: Οὐκ ὀρθόν δὲ τὸ ἐν τῷ τέλει, εἰ μὴ ἐκπρασθεῖ οὕτω· τύπος δὲ ἡ σιγῆρας τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ.

(20) Hæc, quæ fragmentum supra citatum sub n. XLIV, præter unum iota subscriptum, ad verbum referunt, in Catena leguntur ad Judic. xv, 15.

XLIX.

Deus hujus sæculi, iis, qui fidem non habent, A Θεός (21) αἰώνος, ὁμοιωθεὶς τοῖς ἀπίστοις, nominatus Deus, id est Satanās. ^{τοῦ σατανᾶς.}

L (22).

Solvit Ζαχαρίας ^{σπεπτικὸν} natus Joannes. Neque ^{σπιμ} [angelus?] animi patris mitigavit cum vox, [Zachariam] silere jubens, emitteretur; sed uti [angeli vox], cui fidem non habebat [Zacharia-], linguam ejus vinxit, ita, cum quod angelus annuntiaverat evenisset, patri libertatem reddidit; cui et fausta sunt nuntiata et [Joannes filius] natus est. Vox autem et splendor Verbi et luminis præcursor.

Λύει τῷ Ζαχαρίᾳ τὴν σιωπὴν γεννηθεὶς ὁ Ἰωάννης. Καὶ γὰρ (22) οὐκ ἐπράυνε τὸν πατέρα τῆς φωνῆς σιωπᾶν προελθούσης· ἀλλ' ὡσπερ ἀπιστηθεῖσα τὴν γλῶσσαν ἔδησεν, οὕτω φανερωθεῖσαν δοῦναι τῷ πατρὶ τὴν ἐλευθερίαν· ἣ καὶ εὐηγγελίσθη καὶ ἐγενήθη. Φωνὴ δὲ καὶ λόγος· Λόγου καὶ φωτὸς πρῶτος.

LI.

Quem in finem autem et illud in urbe Davidis additum est, nisi ut id, quod a Deo Davidi promissum erat : ex fructu ejus ventris æternum regem progressurum esse, perfectum annuntiaret.

B Εἰς τί (24) δὲ καὶ τὸ ἐν πόλει Δαβὶδ πρόσκειται, εἰ μὴ ἵνα διὰ τὴν ὑπὸ Θεοῦ γεγενημένην τῷ Δαβὶδ ὑπόσχεσιν ὅτι ἐκ καρποῦ τῆς κοιλίας αὐτοῦ αἰώνιος ἔσται βασιλεὺς, πεπληρωμένην εὐαγγελίσθαι.

APPENDIX

AD

IRENÆI LIBROS CONTRA HÆRESES

CONTINENS

GNOSTICORUM QUORUM MEMINIT S. MARTYR FRAGMENTA.

FRAGMENTA

COMMENTARIORUM BASILIDIS.

Fragmentum libri XIII. — Ex Archelai et Manetis Disputatione, pag. 101 et se.

349 Exstat tertius decimus liber Tractatum ejus (Basilidis) cujus initium tale est. Tertium decimum nobis Tractatum scribentibus librum, necessarium sermonem uberemque salutaris sermo præstavit. Per parvulam divitis et pauperis naturam, sine radice et sine loco rebus supervenientem, unde pullulaverit, indicat. Hoc autem solum caput liber continet... Sed ad rem rediens, Basilides interjectis plus minus vel quingentis versibus ait : Desine ab inani et curiosa varietate, requiramus autem magis, quæ de bonis et malis etiam barbari inquisierunt, et in contemplatæ sunt lucem, tanquam melioris rei sumpta concupiscentia, insectabantur ea commiseri.

C quas opiniones de his omnibus pervenerunt. Quidam enim horum dixerunt, initia omnium duo esse, quibus bona et mala associaverunt, ipsa dicentes initia sine initio esse et ingenita : id est, in principiis lucem fuisse ac tenebras, quæ ex semetipsis erant, non quæ esse dicebantur. Hæc cum apud semetipsa essent, propriam unumquodque eorum vitam agebat, quam vellet, et qualis sibi competeret; omnibus enim amicum est, quod est proprium, et nihil sibi ipsum malum videtur. Postquam autem ad alterutrum agnitionem uterque pervenit, et tenebræ

(21) Θεός, x. τ. λ. Hæc Græca exstant in *Catenis in S. Pauli Epistolas ad Cor.*, quas edidit J. A. Cramer. Oxon. 1841, tom. V, pag. 573.

(22) Ex editione Ad. Stieren (Opp. Irenæi, l. I.), cujus adnotationem exscribimus : « Hoc fragmentum et quod sequitur ex codice theol. Gr. qui in bibliotheca Vindobonensi asservatur et n. LXXI et folia 24 habet, exscripta mecum communicavit Henr. Ernest. Pæschl, cui maxime gratias ago. »

(23) Καὶ γὰρ, x. τ. λ. Hujus commentis textus est corruptus. Patet, pro φανερωθεῖσαν, quæ vox oppo-

sita est verbo ἀπιστηθεῖσα, scribendum esse φανερωθεῖσα, et pro δοῦναι legendum tempus finitum, ἔδωκεν aut simile quid. Loci sensum, quantum fieri potuit, interpretatione mea Latina exprimere studui.

(24) Εἰς τί, x. τ. λ. Etiam hoc fragmentum Henr. Ernest. Pæschl v. cl. ex eodem codice, quem adnotatione priori ad fragm. antecessus laudavi, exscriptum mecum communicavit. Dictum procul dubio referendum est ad Luc. II, 41. STIEREN.

Fragmentum libri XXIII. -- Ex Clementis Alexandrini Stromatum lib. IV, pag. 306.

Βασιλιδῆς δὲ ἐν τῷ εἰκοστῷ τρίτῳ τῶν Ἐξηγη-
 τικῶν, περὶ τῶν κατὰ τὸ μαρτύριον κολαζομένων,
 αὐταῖς λέξει τάδε ἔχει· « Φημι γὰρ τὸ, ὅποσοι ὑπο-
 πίπτουσι ταῖς λεγομέναις θλίψεσιν, ἦτοι ἡμαρτηκό-
 τες ἐν ἄλλοις λανθάνοντες πταίσμασιν, εἰς τοῦτο
 ἔγονται τὸ ἀγαθὸν χρηστότητι τοῦ περιάγοντος· ἄλλα ἰ
 ἐξ ἄλλων ὄντως ἐγκαλούμενοι, ἵνα μὴ ὡς κατάδικοι
 ἐπὶ κακοῖς ὁμολογουμένοις πάθωσι· μηδὲ λοιδορού-
 μενοι ὡς ὁ μοιχὸς ἢ ὁ φονεὺς, ἀλλ' ὅτι Χριστιανοὶ
 πεφυκότες· ὅπερ αὐτοὺς παρηγορήσει, ἢ μηδὲ πάσχειν
 δοκεῖν. Κἂν μὴ ἡμαρτηκῶς δ' ὄλως τις ἐπὶ τὸ πα-
 θεῖν γένηται, σπάνιον μὲν, ἀλλ' οὐδὲ οὗτος κατ'
 ἐπιβουλήν δυνάμειός τι πείσεται, ἀλλὰ πείσεται, ὡς
 ἔπασχε καὶ τὸ νῆπιον τὸ δοκοῦν οὐχ ἡμαρτηκῆναι. »
 Εἴθ' ὑποβάς, πάλιν ἐπιφέρει· « Ὡς οὖν τὸ νῆπιον οὐ
 προημαρτηκός, ἢ ἐνεργῶς μὲν οὐχ ἡμαρτηκός οὐδὲν,
 ἐν ἑαυτῷ [τῷ ᾗ] δὲ τὸ ἁμαρτηκῶς ἔχον, ἐπὶ ὑπο-
 θληθῆ τῷ παθεῖν, εὐεργετῆται τε, πολλὰ καρδαίνον
 δούσκαλα· οὕτως δὲ καὶ ἡμαρτηκῶς ἔργῳ τύχῃ, πάσχει δὲ καὶ πάθῃ, ταῦτο ἔπαθεν ἐμπερῶς
 τῷ νηπίῳ ἔχον μὲν ἐν ἑαυτῷ τὸ ἁμαρτηκῶς, ἀφορ-
 μὴν δὲ πρὸς τὸ ἡμαρτηκῆναι μὴ λαβὼν, οὐχ ἡμάρ-
 τανεν· ὡστ' οὐχ αὐτῷ τὸ μὴ ἁμαρτηκῶς λογιστέον.
 Ὡς γὰρ ὁ μοιχεῦσαι θέλων μοιχός ἐστι, κἂν τοῦ
 μοιχεύσαι μὴ ἐπιτύχῃ, καὶ ὁ ποιῆσαι φόνον θέλων
 ἀνδροφόνος ἐστὶ, κἂν μὴ δύνῃται φονεῦσαι· οὕτως δὲ
 καὶ τὸν ἀναμάρτητον ὅν λέγω, ἐάν ἴδω πάσχοντα, κἂν
 μηδὲν ἢ κακὸν πεπραχῶς, κακὸν ἐρῶ τῷ θελεῖν ἁμαρ-
 τάνειν. Πάντ' ἐρῶ γὰρ μᾶλλον, ἢ κακὸν τὸ προνοεῖν
 ἐρῶ. » Εἴθ' ὑποβάς, καὶ περὶ τοῦ Κυρίου ἀντικρυς,
 ὡς περὶ ἀνθρώπου λέγει· « Ἐάν μέντοι, παραλιπῶν
 τούτους ἅπαντας τοὺς λόγους, ἔλθῃς ἐπὶ τὸ δυσωπεῖν
 με, διὰ προσώπων τινῶν, εἰ τύχοι, λέγων· Ὁ δεῖνα
 οὖν ἡμαρτεν, ἔπαθε γὰρ ὁ δεῖνα· ἐάν μὲν ἐπιτρέπῃς,
 ἐρῶ· Οὐχ ἡμαρτε μὲν, ὁμοῖος δὲ ἦν τῷ πάσχοντι νη-
 πῖῳ. Εἰ μέντοι σφοδρότερον ἐκδιάσαιο τὸν λόγον,
 ἐρῶ, ἀνθρώπων, ὄντιν' ἂν ὀνομάτῃς, ἀνθρώπων εἶναι,
 θεῶν δὲ τὸν θεόν· Καθαρός γὰρ οὐδεὶς, ὡς περ
 εἰπέ τις, ἀπὸ φύκου. »

lur. Sed si vehementius urgas, dicam, quemcunque
 sum autem Deum : *Nullus enim est mundus*, ut dixit quispiam, *a sorde* ⁴.

Aliud Basilidis fragmentum. — Ex Origenis lib. V Comment. in Epist. ad Rom., cap. V, tom. II pag. 530, edit. Basileensis 1571.

Ego, inquit (Paulus), mortuus sum : cœpit enim
 mihi jam reputari peccatum. Sed hæc Basilides non
 advertens de lege naturali debere intelligi, ad inep-
 tas et impias fabulas sermonem apostolicum tra-
 xit, in Pythagoricum dogma : id est, quod animæ
 in alia atque alia corpora transfundantur ex hoc
 Apostoli dicto conatur astruere. Dixit enim, in-

A Basilides autem in vicesimo tertio *Exegeticorum*
 de iis qui martyrio puniuntur, his verbis hæc di-
 cit : « Dico enim, quicumque incidunt in dictas affli-
 ctiones, utique cum imprudens in alia peccata
 lapsi fuerint, ad hoc bonum deducuntur, benigni-
 tate ejus qui adducit. Sed omnino aliam ob causam
 in jus vocantur, ne patiantur ut judicio damnati
 propter ea quæ mala esse certum est ; neque ut
 male audientes perinde atque adulter, vel homici-
 da, sed quod sint natura Christiani : quod quidem
 eos ita recreabit, ut ne videantur quidem pati. Si
 vero in aliquem, qui omnino non peccaverit, per-
 persiones incumbant, quod quidem est rarum ; ta-
 men ne is quidem aliquid patietur, ex paratis a
 magistratu insidiis, sed patietur ut passus est puer,
 qui videbatur nihil peccasse. » Deinde paulo inferius
 subjungit : « Sicut ergo puer qui antea non pecca-
 vit, aut actu quidem nihil peccavit, sed habet in se
 peccandi potestatem, cum in perpersiones incide-
 rit, afficitur beneficio, ut qui multa lucretur ardua :
 ita etiam, si perfectus quoque qui actu nihil forte
 peccaverit, *patietur et passus fuerit*, passus est si-
 militer atque puer ; in se quidem habens peccandi
 potestatem, et tamen non accepta occasione peccan-
 di, non peccavit : adeo ut ipsi acceptum referen-
 dum non sit, quod non peccaverit. Quemadmodum
 enim : qui vult adulterium admittere, est adulter,
 etiamsi non consequatur effectus ; et 350 qui vult
 cædem facere, homicida, etiamsi non possit occi-
 dere : ita etiam eum quem dico non peccasse, si
 videro quidpiam pati, etiamsi nihil mali fecerit,
 malum dicam, eo quod velit peccare. Quidvis enim
 dicam potius, quam malam providentiam. » Deinde
 inferius, aperte quoque de Domino dicit tanquam
 de homine : « Sin autem his omnibus prætermi sis
 veneris ut me pudore confundas, adducens certas
 personas, verbi causa : Hic ergo peccavit, hic enim
 est passus ; si permittas quidem, dicam : Non pec-
 cavit quidem, sed erat similis puero, qui patiebatur
 hominem nominaveris, eum esse hominem, ju-
 stum autem Deum : *Nullus enim est mundus*, ut dixit quispiam, *a sorde* ⁴.

FRAGMENTA EPIPHANIS.

Ex lib. De justitia, ap. Clementem Alex., lib. III Stromat., pag. 428 et seqq.

λέγει ὁστος ἐν τῷ *Περὶ δικαιοσύνης*, τὴν δικαιο-

Is (Epiphane) dicit in libro *De justitia*, justitiam

¹ Lege, ἀλλά. ² Adde, ὡστε. ³ Dele hunc articulum. ⁴ Job XIV, 4, juxta LXX. ⁵ Rom. VII, 9.

Dei esse quamdam cum æqualitate communem. A
 • Æquale quidem certe cælum undequaque exten-
 sum, totam terram circuitu suo complectitur: et
 nox ex æquo stellas omnes ostendit: et diei ac-
 ctorem et lucis patrem, solem, Deus ex alto æqua-
 lem diffudit super terram in omnes qui possunt vi-
 dere (illi autem omnes communiter vident), quo-
 niam non discernit divitem, vel pauperem, vel po-
 puli principem, insipientes et sapientes, feminas et
 masculos, liberos, servos; sed neque secus facit in
 brutis. Cum autem in omnia animalia, bona et
 mala, ex æquo ipsum communem diffuderit; firmam
 ac solidam efficit justitiam, cum nemo possit plus
 habere, neque auferre a proximo, ut ipse illius lu-
 cem habeat duplicatam. Sol facit omnibus animan-
 tibus communia exoriri nutrimenta, communi ju-
 stitia ex æquo data omnibus: et ad ea quæ sunt
 hujusmodi similiter se habet genus bovm ut boves,
 et suvm ut sues, et ovium ut oves, ut reliqua
 omnia. Justitia enim in iis apparet communitas.
 Deinde per communitatem similiter omnia semi-
 nantur secundum genus suum; et commune nutri-
 mentum permissum est humi pascentibus jumentis
 omnibus, et omnibus ex æquo: utpote quod nulla
 lege circumscriptum sit, ejus autem qui donat ac
 jubet liberalitate, convenienter adsit omnibus ju-
 stitia. Sed neque quæ ad generationem spectant, ha-
 bent scriptam legem, esset enim abolita: ex æquo
 autem seminant omnes et generant, habentes innata
 a justitia communionem. Ex æquo communi-
 ter omnibus oculum ad videndum creator et pater
 omnium, sua justitia legem ferens, præbuit; non
 discernens feminam a masculo, non id quod est
 rationis particeps § 51 ab experte rationis, et ut
 semel dicam, nullum a nullo; æqualitate autem et
 communitate visum similiter dividens, uno jussu
 omnibus est largitus. Leges autem, inquit (Isido-
 rus), cum hominum ignorantiam castigare non
 possent, contra leges facere docuerunt: leges enim
 privatæ et peculiares dissecuerunt divinæ legis
 communionem, et abroserunt: non intelligens di-
 ctum Pauli, dicentis: *Per legem peccatum cognovi*.
 Et *meum et tuum* dicit subisse per leges, adeo ut
 per eas communiter jam amplius non liceat iis,
 quæ communia sunt, terra videlicet, possessionibus,
 et ipso matrimonio uti. Fecit enim viles communi-
 ter omnibus, quæ neque passerem, neque furem
 respiciunt: et frumentum similiter, et alios fructus.
 Violata autem communio et æqualitas genuit furem
 pecorum et fructuum. Cum ergo Deus communiter
 omnia fecisset homini, et feminam cum masculo
 communiter conjunxisset, et omnia similiter ani-
 malia conglutinasset, demonstravit justitiam esse
 communionem cum æqualitate. Qui autem sic nati
 sunt, generationem suam qua conciliatur commu-
 nio, abnegaverunt. » Et dicit: « Si unam duxerit,
 habeat; cum omnes possint esse communes, ut in re-

σύνῃν τοῦ Θεοῦ κοινωνίαν τινὰ εἶναι μετ' ἰσότητος.
 « Ἵσος γέ τοι πανταχόθεν ἐκταθεῖς οὐρανός, κύκλω τῆν
 γῆν περιέχει πᾶσαν· καὶ πάντας ἢ κῦξ ἐπίσης ἐπι-
 δείκνυται τοὺς ἀστέρας· τὸν δὲ τῆς ἡμέρας αἴτιον καὶ
 πατέρα τοῦ φωτός, ἥλιον, ὁ Θεὸς ἐξέχεεν ἀνωθεν
 ἴσον ἐπὶ γῆς ἅπασιν τοῖς βλέπειν δυναμένοις· οἱ δὲ
 κοινῇ πάντες βλέπουσιν· ἐπεὶ μὴ διακρίνει πλοῦσαν,
 ἢ πένητα, ἢ δήμου ἄρχοντα, ἄφρονάς τε καὶ τοὺς
 φρονούντας, θηλείας, ἄρσενας, ἐλευθέρους, δούλους·
 ἀλλ' οὐδὲ τῶν ἀλόγων παρὰ τοῦτο ποιεῖται τι. Πᾶσι
 δὲ ἐπίσης τοῖς ζώοις κοινὸν αὐτὸν ἐκχέας ἀνωθεν,
 ἀγαθοὺς τε καὶ φαυλοὺς, δικαιοσύνην ἐμπεδοῖ, μηδενὸς
 δυναμένου πλεῖον ἔχειν, μηδὲ ἀφαιρεῖσθαι τὸν κλη-
 σίον, ἔν' αὐτοῖς τὸ κακέιναι φῶς διπλασιάσας ἔχη·
 Ἥλιος κοινὰς τροφὰς ζώοις ἅπασιν ἀνατέλλειν¹, δε-
 B καιοσύνης τε τῆς κοινῆς ἅπασιν ἐπίσης δοθείσης· καὶ
 εἰς τὰ τοιαῦτα βῶν γένος ὁμοίως γίνεται ὡς αἱ βεῖς·
 καὶ σῶν, ὡς οἱ οὐεῖς· καὶ προβάτων, ὡς τὰ πρόβατα,
 καὶ τὰ λοιπὰ πάντα· δικαιοσύνη γὰρ ἐν αὐτοῖς ἀνα-
 φαίνεται ἡ κοινότης. Ἐπειτα κατὰ κοινότητα πάντα
 ὁμοίως κατὰ γένος σπεύρεται· τροφή τε κοινῇ χαμαὶ
 νεμομένοις ἀνέεται πᾶσι τοῖς κτήνεσι, καὶ πᾶσιν ἐπί-
 σης, οὐδενὶ νόμῳ κρατουμένη· τῇ δὲ παρὰ τοῦ διδόν-
 τος κελύσαντος χορηγία συμφώνως ἅπασιν δικαιο-
 σύνη παρούσα. Ἄλλ' οὐδὲ τὰ τῆς γενέσεως νόμον
 ἔχει γεγραμμένον· μετεγρᾶφη γὰρ ἀν' ἀπειροῦσι δὲ
 καὶ γεννώσιν ἐπίσης, κοινωνίαν ὑπὸ δικαιοσύνης ἐμ-
 φυτον ἔχοντες. Κοινῇ πᾶσιν ἐπίσης ὀφθαλμὸν εἰς τὸ
 βλέπειν ὁ ποιητὴς τε καὶ πατὴρ πάντων, δικαιοσύνη
 νομοθετήσας τῇ παρ' αὐτοῦ, παρέσχεν, οὐ διακρίνας
 C θήλειαν ἄρσενος, οὐ λογικὸν ἀλόγου, καὶ καθάπαξ
 οὐδενὸς οὐδέν· ἰσότητι δὲ καὶ κοινότητι μερίσας τὸ
 βλέπειν ὁμοίως ἐνὶ κελύματι πᾶσι κεχάρισται. Οἱ
 νόμοι δὲ, φησὶν, ἀνθρώπων ἀμαθίαν κολάζειν μὴ δυ-
 νάμενοι, παρανομεῖν ἐδίδαξαν· ἡ γὰρ ἰδιότης τῶν νό-
 μων τὴν κοινωνίαν τοῦ θεοῦ νόμου κατέτεμε καὶ πα-
 ρατρῶγει· μὴ συνείης τὸ τοῦ Ἀποστόλου ῥητὸν, λέγον-
 τος· *Διὰ νόμου τὴν ἀμαρτίαν ἔγνων*. Τό τ' ἐμῶν
 καὶ τὸ σὸν φησὶ διὰ τῶν νόμων παρεισελεῖν· μηκέτι
 εἰς κοινότητα· κοινὰ τε γὰρ καρπούμενων, μήτε γῆν,
 μήτε κτήματα, ἀλλὰ μηδὲ γάμον· κοινῇ γὰρ ἅπασιν
 ἐποίησε τὰς ἀμπέλους, αἱ μὴ στρουθὸν μήτε κλέπτειν
 ἀπαρνοῦνται· καὶ τὸν σίτον οὕτω, καὶ τοὺς ἄλλους καρ-
 πούς. Ἡ δὲ κοινωνία παρανομηθεῖσα, καὶ τὰ τῆς
 ἰσότητος, ἐγέννησε θρεμμάτων καὶ καρπῶν κλέπτειν.
 D Κοινῇ τὸλον ὁ Θεὸς ἅπαντα ἀνθρώπων ποιήσας, καὶ
 τὸ θῆλυ τῷ ἄρσενι κοινῇ συναγαγὼν, καὶ πάνθ' ὁμοίως
 τὰ ζῶα κολήσας, τὴν δικαιοσύνην ἀνέφηγεν κοινω-
 νίαν μετ' ἰσότητος. Οἱ δὲ γεγονότες οὕτω, τὴν συνά-
 γουσαν κοινωνίαν τὴν γένεσιν αὐτῶν ἀπρηνήθησαν.
 Καὶ φησὶν· «Εἰ μίαν ἀγόμενος, ἐχέτω, δυναμένων κοι-
 νωνεῖν ἀπάντων, ὡπερ ἀπέφηνε τὰ λοιπὰ τῶν ζῶων.»
 Ταῦτα εἰπόν κατὰ λέξιν, πάλιν ὁμοίως αὐταῖς ταῖς
 λέξεσιν ἐπιφέρει· «Τὴν γὰρ ἐπιθυμίαν εὐτονον καὶ
 σφοδροτέραν ἐνεποίησε τοῖς ἄρσενι εἰς τὴν τῶν γε-
 νῶν παρανομίαν· ἔν' οὔτε νόμος, οὔτε ἔθος, οὔτε ἄλλο
 τι τῶν ὄντων ἀφανίστα· δύναται, Θεοῦ γὰρ ἐστι ἐθ-
 γία.»

¹ Leg. ἀνατέλλει. ² Rom. vii, 7.

hiquis ostendit animantibus. Hæc cum ad verbum dixisset, subiungit rursus his verbis : « Acrem enim et vehementiorem ingeneravit masculis cupiditatem ad generis perpetuitatem, quam nec lex, nec mos, nec aliud aliquid potest abolere : est enim Dei decretum. »

Et paulo post, pag. 430.

Ὅτι θεομαχῆι ὅτι Καρποκράτης, ὄν' Ἐπιφάνης ἐν αὐτῷ τῷ πολυθρῦλλῳ βιβλίῳ, τῷ *Περὶ δικαιοσύνης*, λέγων, ὡδὲ πως ἐπιφέρει κατὰ λέξιν. Ἐνθεν ὡς γελοῖον εἰρηκότος τοῦ νομοθέτου, ῥῆμα τοῦτο ἀκουστέον, Ὅχι ἐπιθυμήσεις, πρὸς τὸ γελοϊότερον εἰπεῖν, τῶν τοῦ *πλησίον* αὐτοῦ γὰρ ὁ τὴν ἐπιθυμίαν δοῦς, ὡς συνέχουσιν τὰ τῆς γενέσεως, ταύτην ἀφαιρεῖσθαι κελεύει, μηδενὸς αὐτὴν ἀφελῶν ζῶου. Τὸ δὲ, τῆς τοῦ *πλησίον* γυναικὸς, ἰδέσθαι τὴν κοινωνίαν ἀναγκάζων, ἐστὶ γελοϊότερον εἶπε. Καὶ ταῦτα μὲν οἱ γεναῖοι Καρποκρατιανοὶ δογματίζουσι.

Quod cum Deo bellum gerat Carpocrates, et Epiphanes, in eo qui vulgo jactatur libro *De justitia*. patet ex eo quod subiungit his verbis : Hinc ut qui ridiculum dixerit, legislatoris hoc verbum audiendum est : *Non concupisces* ; et ut magis ridicule diceret, *res*, inquit, *proximi tui*. Ipse enim qui delicta cupiditatem, ut quæ contineat ea quæ ad generationem attinent, jubet eam auferre, cum a nullo eam auferat animali. Illud autem, *uxorem proximi tui*°, communionem cogens ad proprietatem, dixit adhuc magis ridicule. Et hæc quidem dogmata constituunt egregii Carpocratiani.

FRAGMENTA ISIDORI.

Ex lib. De adnata anima, ap. Clementem Alex. lib. II Stromat., pag. 499.

Αὐτὸς γοῦν ὁ τοῦ Βασιλείδου υἱὸς Ἰσιδώρος ἐν τῷ *B Περὶ προσφύουσι ψυχῆς*, συναισθόμενος τοῦ δόγματος, οἷον αὐτοῦ κατηγορῶν, γράφει κατὰ λέξιν Ἐάν γάρ τινι πείσμα ὄψ, ὅτι μὴ ἐστὶν ἡ ψυχὴ μονομερῆς, τῇ δὲ τῶν προσαρτημάτων βίᾳ τὰ τῶν χειρόνων γίνεσθαι πάθη, πρόφασιν οὐ τὴν τυχοῦσαν ἐξοῦσιν οἱ μοχθηροὶ τῶν ἀνθρώπων λέγειν Ἐδιάρθην, ἀπηνέχθην, ἀκων ἔδρασα, μὴ βουλόμενος ἐνήργησα τῆς τῶν κακῶν ἐπιθυμίας αὐτοῦς ἠγγισάμενος, καὶ οὐ μαχεσάμενος ταῖς τῶν προσαρτημάτων βίαις. Δεῖ δὲ, τῷ λογιστικῷ κρείττονας γενομένους, τῆς ἐλάττονος ἐν ἡμῖν κτίσεως φανῆναι κρατούντας.

Ipse filius Basilidis Isidorus, in libro *De adnata anima*, cum dogma animadvertisset, scribit his verbis, veluti seipsum accusans : Si enim alicui persuaseris unicam non esse animam, vi autem appenderis fieri eas quæ ad deteriora ferunt, perturbationes, non levem prætextum habebunt homines scelerati dicendi : Coactus sum, abductus sum, coactus feci, non volens operatus sum : cum ipse imperaverit malorum cupiditati, et cum appendicum violentia non depugnarit. Oportet autem, cum parte rationali præstemus, ut inferiori quæ est in nobis creaturæ dominemur.

Ex Moralibus Isidori, ap. Clementem Alex., lib. III Stromat., p. 427.

Ἄνεχου ° τοίνυν, φησὶ κατὰ λέξιν ὁ Ἰσιδώρος *C* ἐν τοῖς *Ἠθικοῖς*, μαχίμης γυναικὸς, ἵνα μὴ ἀποσπασθῆς τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ· τότε πῦρ ἀποσπερμασίας, εὐσυνειδήτως προσεύχη. Ὅταν δὲ ἡ εὐχαριστία σου, φησὶν, εἰς αἰτησὶν ἀποπέσῃ, καὶ σπῆς ° τὸ λοιπὸν οὐ κατορθῶσαι, ἀλλὰ μὴ σφαλῆναι, γάμησον. Ἀλλὰ νέος τίς ἐστὶν, ἢ πένρης, ἢ κατωφερῆς, καὶ οὐ θέλει γῆμαι κατὰ τὸν λόγον, οὗτος τοῦ ἀδελφοῦ μὴ χωρίζεσθαι λεγέτω, ὅτι Εἰσελήλυθα ἐγὼ εἰς τὰ ἄγια, οὐδὲν δύναμαι παθεῖν. Ἐάν δὲ ὑπόνοιαν ἔχη, εἰπάτω Ἄδελφὲ, ἐπίθεος μοι τὴν χεῖρα, ἵνα μὴ ἀμαρτήσω καὶ ληψεται βοήθειαν καὶ νοστήν καὶ αἰσθητήν. Θελησάτω μόνον ἀμαρτῆσαι ° τὸ καλὸν, καὶ ἐπιτεύξεταί. Ἐνίοτε δὲ τῷ μὲν στόματι λέγομεν, οὐ θέλομεν ἀμαρτῆσαι· ἢ δὲ διάνοια ἐγκρατεῖται ἐπὶ τὸ ἀμαρτάνειν. Ὁ τοιοῦτος διὰ φόβου οὐ ποιεῖ ἔθελει, ἵνα μὴ ἡ κόλασις αὐτῷ ἐλλογισθῆ· ἢ δὲ ἀθροιστικῆς ἔχει τινὰ ἀναγκαῖα, καὶ φυσικὰ μόνον· ἔχει τὸ περιβάλλεσθαι ἀναγκαῖον καὶ φυσικόν· φυσικὸν δὲ τὸ τῶν ἀφροδισίων, οὐκ ἀναγκαῖον δὲ.

quod vestibus induatur, id necessarium et naturale : res autem Venerea naturalis est, sed non necessaria; *Ex lib. I et II Expositionum prophetæ Parchor, apud Clementem, lib. VI Stromat., pag. 661 et seqq.*

Ἰσιδώρος ὁ Βασιλείδου υἱὸς ἅμα καὶ μαθητῆς ἐν τῷ πρώτῳ τοῦ προφήτου Παρχῶρ *Ἐξηγητικῶν* καὶ αὐτοῦ κατὰ λέξιν γράφει· Φασὶ δὲ οἱ Ἀττικοὶ με-

352 Patienter sustine, inquit his verbis Isidorus in *Moralibus*, uxorem contumacem, ne Dei gratiam amittas; et cum una cum semine libidinis flammam ejeceris, cum bona ores conscientia. Quando autem, inquit, tua gratiarum actio declinare cœperit in petitionem, et jam oraveris non tam ut recte agas, quam ut ne labaris, duc uxorem. Sin est aliquis juvenis, vel pauper, vel infirma valetudine, et non vult rationi convenienter uxorem ducere, is a fratre ne separetur : dicat : Ingressus sum in sancta, nihil possum pati. Sed si de seipso habeat suspicionem, dicat : Frater, impone mihi manum, ut non peccem; et accipiet auxilium, tam quod mente potest percipi, quam sensile. Velit tantum quod bonum est perficere, et voti compos fieri. Nonnunquam autem ore quidem dicimus : Nolumus peccare; cogitatio autem nostra delicta est in peccato. Qui est ejusmodi, propter metum quod vult non facit, ne ei inferatur poena. Humana autem natura habet quædam necessaria, et quædam solum naturalia :

Isidorus Basilidis simul filius et discipulus, in primo libro *Expositionum* prophetæ Parchor, ipse quoque scribit ad verbum. Dicunt autem Attici,

° Deut. v, 21. ° Ex Epiphania lege, ἀνεχου. ° Ergo, καὶ αἰτῆς. ° Leg. ἀμαρτῆσαι.

quædam fuisse significata Sorrați, dæmone eum comitante. Dicit etiam Aristoteles, omnes homines uti dæmonibus, qui eos comitantur ex eo tempore, quo induunt corpus. Quam cum a prophetis accepisset doctrinam, et in suos retulisset libros, non tamen unde accepisset eam constatur. Et rursus in secundo ejusdem operis scribit : Nec existimet aliquis, quod dicimus proprium esse electorum, hoc fuisse prædictum ab aliquibus philosophis. Nec enim hoc eorum est inventum; sed cum sumpsisset a prophetis, id tribuerunt ei quem sapientem non existimant. Et rursus in eodem : Mihi quidem videtur, ut si qui sibi philosophiam viderent, discant quid sit quercus alata, et versicolor ejus pallium, et omnia quæcumque Pherecydes de rebus divinis dissersens allegorice dixit, quæ e Chami prophetia hausit.

A μηνῦσθαι τινα τῷ Σωκράτει, παρεπομένου δαιμονος αὐτῷ· καὶ Ἀριστοτέλης δαίμοσι κεχρησθαι πάντας ἀνθρώπους λέγει, συνομαρτοῦσιν αὐτοῖς παρὰ τὸν χρόνον τῆς ἐνωματώσεως. Προφητικὸν τοῦτο μᾶθημα λαθὼν καὶ καταθέμενος εἰς τὰ ἑαυτοῦ βιβλία, μὴ ὁμολογήσας ὅθεν ὕφειλετο τὸν λόγον τοῦτον. Καὶ πάλιν ἐν τῷ δευτέρῳ τῆς αὐτῆς συντάξεως, ὡς παρὰ γράφει· Καὶ μὴ τις οἰέσθω, ὃ φαμέν ἴδιον εἶναι τῶν ἐκλεκτῶν, τοῦτο προσηρημένον ὑπάρχειν ὑπὸ τινων φιλοσόφων· οὐ γὰρ ἐστὶν αὐτῶν εὐρημα· τῶν δὲ προφητῶν σφετεριστάμενοι, προσέθησαν τῷ μὴ ὑπάρχοντι κατ' αὐτοὺς σοφῶν. Ἀλλ' οὕτως τε ἐν τῷ αὐτῷ· Καὶ γὰρ μοι δοκεῖ τοὺς προσποιουμένους φιλοσοφεῖν, ἵνα μάθωσι τί ἐστὶν ἡ ὑπόπτερος δρυς (1), καὶ τὸ ἐκ' αὐτῆ πεποικιλμένον φῶρος· πάντα δὲ Φερεκύδης ἀλληγορήσας ἀθεολόγησε, λαθὼν ἀπὸ τῆς τοῦ Χάμι προφητείας.

VALENTINI FRAGMENTA.

Fragmenta epistolarum Valentini, ex Clementis Alexandrini lib. III Stromatum, pag. 375 et seqq.

Videtur autem Valentinus quoque in quadam epistola talia quædam mente apprehendisse. His enim verbis scribit : Et quemadmodum ex illo plasmate metum conceperunt angeli, quando majora electum est, quam quæ 353 creationi convenirent. liberius loquendi sumpta fiducia, propter eum qui ipsi invisibiliter dederat semen supernæ essentia: ita etiam in mundanorum hominum generationibus, metum auctoribus incusserunt opera hominum, qualia sunt statuæ et imagines, et quæcumque manus efficiunt in nomine Dei. In nomine enim hominis formatus Adam, timorem præbuit præexistentis hominis, ut qui ipse esset in eo constitutus; unde obstupuerunt, et opus cito aboleverunt.

"Εὐκεις δὲ καὶ Οὐαλεντίνος ἐν τινὶ ἐπιστολῇ τοιαῦτά τινα ἐν νῷ λαθὼν· αὐταῖς γὰρ γράφει ταῖς λέξεσι· Καὶ ὡς περίροδος ¹² ἐπ' ἐκεῖνου τοῦ πλάσματος ὑπῆρξε τοῖς ἀγγέλοις, ὅτε μείζονα ἐφθέγγετο τῆς πλάσεως, διὰ τὸν ἀοράτως ἐν αὐτῷ σπέρμα δεδωκότα τῆς ἐκωθεν οὐσίας, καὶ παρῆρσιαζόμενον· οὕτω καὶ ἐν ταῖς γενεαῖς τῶν κοσμικῶν ἀνθρώπων, φόβος τὰ ἔργα τῶν ἀνθρώπων τοῖς ποιούσιν ἐγένετο, ὅσον ἀνδριάντες καὶ εἰκόνας, καὶ πάντων ¹³ αἱ χεῖρες ἀνίσουσιν εἰς ὄνομα Θεοῦ. Εἰς γὰρ ὄνομα ἀνθρώπου πλασθεὶς, Ἄδὰμ, φόβον παρέσχεν πρόνοτος ἀνθρώπου, ὡς δὴ αὐτοῦ ἐν αὐτῷ καθεστῶτος, καὶ κατεπλάγησαν, καὶ ταχὺ τὸ ἔργον ἤφάνισαν.

Ex eodem, lib. II Stromatum, pag. 409.

Quinetiam Valentinus scribit ad aliquos his verbis de appendicibus : Est autem unus bonus, cujus præsentiam exhibet ea quæ fit per Filium manifestatio. Et per eum solum potest cor fieri mundum, rejecto ex corde omni maligno spiritu. Multi enim in eo habitantes spiritus, id mundum esse non sinunt. Unusquisque autem eorum propria efficit opera, sæpe non convenientibus insultans cupiditatibus. Ac mihi quidem videtur cor non esse absimile diversorio : istud enim perforatur et effoditur, et stercore sæpe repletur, hominibus indecore in eo manentibus, et locum nihil omnino curantibus, ut qui sit alienus. Eodem modo cor quoque, quandiu nulla ejus cura geritur, est immundum, et multorum dæmonum habitaculum. Postquam autem id inviserit qui solus est bonus Pater, sanctificatum est, et luce resplendet : et sic qui tale cor habet, beatus est, quoniam Deum videbit.

C Ἀλλὰ καὶ Οὐαλεντίνος, πρὸς τινὰς ἐπιστάλλων, αὐταῖς λέξει γράφει περὶ τῶν προσηρημάτων· Εἰς δὲ ἐστὶν ἀγαθός, οὐ παρῆρσια ¹⁴, ἡ διὰ τοῦ Υἱοῦ φανέρωσις. Καὶ δι' αὐτοῦ μόνου δύναται ἂν ἡ καρδία καθαρά γενέσθαι, παντὸς πονηροῦ πνεύματος ἐξουθενόμενου τῆς καρδίας. Πολλὰ γὰρ ἐνοικούντα αὐτῇ πνεύματα οὐκ ἐφ' ἀκαθαρεύειν· ἕκαστον δὲ αὐτῶν τὰ ἴδια ἐπιτελεῖ ἔργα, πολλαχῶς ἀνυβρίζοντων ἐπιθυμίας οὐ προσηκούσας. Καὶ μοι δοκεῖ ὁμοίον τι παρῆρσια εἶναι τῷ πανδοχείῳ ἡ καρδία· καὶ γὰρ ἐκαίνο κατατιτρεῖται τε καὶ ὀρύττεται, καὶ πολλάκις κόπρου πύμπλαται, ἀνθρώπων ἀσελγῶς ἐμμενόντων, καὶ μηδεμίαν πρόνοιαν ποιουμένων τοῦ χωρίου, καθάπερ ἄλλοτριου καθεστῶτος· τὸν τρόπον τοῦτον καὶ ἡ καρδία, μέχρι μὴ προνοίας τυγχάνει, ἀκάθαρτος οὖσα, πολλῶν οὖσα δαιμόνων οἰκητήριον. Ἐπειδὴν δὲ ἐπισκέψηται αὐτὴν ὁ μόνος ἀγαθὸς Πάτερ, ἡγιασται, καὶ φωτὶ διαλάμπει· καὶ οὕτω μακαρίζεται ὁ ἔχων τὴν τοιαύτην καρδίαν, ὅτι ὄψεται τὸν Θεόν.

¹² Leg. ὡσπερὲν φόβος. ¹³ Leg. πάντα. ¹⁴ Leg. παρουσία.

(1) Quid sit ὑπόπτερος δρυς, quidve symbolice significet, peritioribus aliis divinandum relinquo. Conjectit Græbus *Spicilæg. hæretic. sæc. II, pag. 68*, pro δρυς legendum esse δρύσψ, avis genus apud

Aristophanem in *Acibus*. Sed parum si hæc videtur conjectura. Totusque hic locus non admodum sanus esse videtur.

Ex Clementis Alexandr. lib. III Strom., p. 430 et seq.

Ὑβαλεντίνος δὲ ἐν τῇ πρὸς Ἀγαθόποδα ἐπιστολῇ, Α Πάντα φησὶν, ὑπομείνας, ἐγκρατὴς ἦν, θεότητα Τησοῦς εἰργάζετο· ἥσθις καὶ ἐπιεν ἰδίως, οὐκ ἀποδιδούς τὰ βρώματα. Τοσαύτη ἐν αὐτῷ ἐγκρατείας δύναμις, ὥστε καὶ μὴ φθαρῆναι τὴν τροφήν ἐν αὐτῷ· ἔτσι τὸ φθείρεσθαι αὐτὸς οὐκ εἶχεν.

Valentinus autem in epistola ad Agathopodem : Cum omnia, inquit, sustinuisset, erat continens, divinitatem sibi acquisivit Jesus : edebat et bibebat peculiari modo, non reddens cibos. Tanta ei inerat vis continentiae, ut etiam cibi in eo corrupti non fuerint, quoniam ipse corruptioni non fuit obnoxius.

Fragmenta homiliarum Valentini ex Clementis Alexandrini lib. IV Stromat., p. 509.

Ὑβαλεντίνος δὲ, ἐν τινὶ ὁμιλίᾳ, κατὰ λέξιν γράφει· Ἄπ' ἀρχῆς ἀθάνατοι ἔστε, καὶ τέκνα ζωῆς ἔστε αἰωνίας· καὶ τὸν θάνατον ἠθέλετε μερίσσειν εἰς ἑαυτοὺς, ἵνα διαπανήσῃτε αὐτὸν, καὶ ἀναλώσῃτε, καὶ ἀποθάνῃ ὁ θάνατος ἐν ὑμῖν, καὶ δι' ὑμῶν· ὅταν γὰρ τὸν μὲν κόσμον λύητε, ἑμεῖς δὲ μὴ καταλύσῃτε, κυριεύετε τῆς κτίσεως καὶ τῆς φθορᾶς ἀπάσης.

Valentinus autem in quadam homilia scribit his verbis : Ab initio estis immortales, et filii estis vitae aeternae : et mortem vobis addiscere voluistis, ut eam cessaueretis, et aboleretis, et mors in vobis moreretur, et per vos. Quando enim mundum quidem solvitis, vos autem non dissolvimini ; in res creatas omnemque corruptelam dominamini.

Et paulo post.

Ἐπερ τοῦτου τοῦ Θεοῦ ἐκεῖνα αἰνίσσεται, γράφων Β αὐταῖς λέξεσιν Ὅπιστον ἐλάττων ἢ εἰκὼν τοῦ ζῶντος προσώπου, τοσοῦτον ἦσαν ὁ κόσμος τοῦ ζῶντος αἰῶνος. Τίς οὖν αἰτία τῆς εἰκῆς ; μεγαλωσύνη τοῦ προσώπου, παραστρημένου τῷ ζωγράφῳ· τὸν τύπον, ἵνα τιμηθῇ δι' ὀνόματος αὐτοῦ· οὐ γὰρ ἀσθεντικῶς εὐφρόδη μορφή, ἀλλὰ τὸ ὄνομα ἐπλήρωσαν τὸ ὑσαρῆσαν ἐν πλάσει. Συνεργεῖ δὲ καὶ τὸ τοῦ Θεοῦ ἄδραταν εἰς πίστιν τοῦ πεπλασμένου.

De hoc Deo (creator) ita tacite innuit, scribens his verbis : Quo minor est imago viva facie, eo minor est mundus vivo Aeternae. Quoniam est ergo causa imaginis? faciei majestas, quae pictori speciem exhibuit, ut per ejus nomen honoraretur. Non enim ae velut auctore forma fuit inventa ; sed impleverant nomen, quod in creatione erat imperfectum. Conferunt autem ad fidem ejus quod conditum est, etiam invisibile Dei.

Pag. 641.

Ἦδη δὲ καὶ τῶν τὴν κοινότητα προσευδόντων ὁ κορυφαῖος Ὑβαλεντίνος, ἐν τῇ περὶ φίλων ὁμιλίᾳ κατὰ λέξιν γράφει· Πολλὰ τῶν γεγραμμένων ἐν ταῖς δημοσίοις βίβλοις, εὐρίσκεται γεγραμμένα ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ τοῦ Θεοῦ. Τὰ γὰρ κενὰ ταῦτά ἐστι τὰ ἀπὸ καρδίας ῥήματα· Νόμος ὁ γραπτὸς ἐν καρδίᾳ, οὕτως ἔστιν ὁ λαὸς (2) ὁ τοῦ ἡγαπημένου, ὁ φιλούμενος καὶ φιλῶν αὐτόν.

354 Jam vero eorum quoque qui communionem inducunt, et commendant, princeps Valentinus, in ea quae est de amicis homilia, scribit ad verbum : Multa ex his, quae scripta sunt in libris publicis, inveniuntur scripta in Dei Ecclesia. Haec enim sunt inania, quae a corde proficiuntur verba : Lex quae in corde scripta est, ea est populus dilecti, qui diligitur, et ipsum diligit.

Valentini dissertatio, de mali origine, a cl. Grabio recognita et emendata ex Bodleiana bibliotheca codd. mss. duobus 2040 et 2584, Spicileg. haeret. Saec. II, pag. 55.

Ex Dialogo contra Marcionitas, Origeni ascripto, sect. 4 init.

Εὐ διαταθεῖσθαι νομίζων, ἐπὶ τὴν οἰκίαν ἀνεχώρουν C τὴν ἐμὴν. Τῇ δὲ ἐπιούσῃ, ταῦτέστι σήμερον, ἐλθὼν, δύο τινὰς ὁμογενεῖς, ἀνθρώπους λέγω δὴ διαπληκτικισμένους, καὶ λοιδορουμένους ἀλλήλοις, ἕτερον πρὸς τὸν ἕτερον, ἧδ' αὖ πάλιν ἀμφαιματώσει περιώμενον τὸν πλησίον. Ἦδη δὲ τινὰς καὶ δεινότερα τολμῆν ἤρχοντο· ὃς μὲν γὰρ ἔσχυλε νεκρὸν, καὶ τὸ κρυθὲν ἦδη σῶμα τῇ γῆ, πάλιν ἐδείκνυεν ἥλιῳ, καὶ τὴν ἑμοίαν οὕτως ἐνύθριζεν εἰκόνα, βράν κσι κατεταλιπὼν τὸν νεκρὸν· τὸ δὲ εἶφος ἐγύμνου, καὶ ἐπὶ τὸν ἑμοῖον ἀνθρωπὸν ἐγύρει. Καὶ ὁ μὲν φυγῆ τὴν σωτηρίαν πορίζειν ἠθέλει, ὁ δὲ διώκειν οὐκ ἐπαύετο, εὐδὲ τοῦ θυμοῦ κρατεῖν ἠθέλε. Καὶ τί δεῖ πλέον λέ-

Cum me bene habere existimarem, ad meam domum sum reversus. Postero vero die, id est hodie, cum venissem, duos cognatos, viros, inquam, visi digladiantes, et mutuis se conviciis proscindentes invicem, atque etiam rursus utrumque proximum suum cruentare, et trucidare conantem. Postea etiam alii atrociora his audere coeperant ; quidam enim vexabat mortuum, et conditum jam terra corpus rursus soli exponebat, et similem sibi effugiem adeo contumeliose tractabat, ut mortuum canibus escam relinqueret. Tum vero gladium strigens, etiam in alterum similem hominem irruerat. Atque hic quidem fuga salutis suae consulere

¹⁰ Sc. virum cognatum supersuitem.

(2) Existimat cl. Grabius t. II *Spicilegii haeret.* saec. II, pag. 54, pro λαὸς legendum esse λόγος, quod explicare satagit ex *Eclogis propheticia* Valentinianorum apud Clementem pag. 809. col. 1 : Νόμος καὶ λόγος αὐτὸς ὁ σωτὴρ λέγεται, ὡς Πέτρος ἐν κηούγματι *Lex ei verbum inse Salvator dicitur, sicut*

Petrus in predicatione ait. Sed vereor ut haec conjectura aliis satis firma videatur, quibus λαὸς nihil incommodum hic sonat. Sensus enim esse videtur, eos qui legem in corde scriptam gerunt, esse populum dilecti, etc.

volebat; ille vero non destitit persequi, neque iram reprimere voluit. Et quid pluribus opus est? irruens in illum, gladio statim percussit: ille vero supplex factus proximo suo manus supplices protendebat, suamque vestem dare volebat: obsecrabat tantum vitam sibi concederet. Vorum ille iram non frangebatur, nec misericordia tangebatur erga cognatum: neque scipsum in imagine illius volebat contemplari, sed velut immanis bellua gladio devorandum aggrediebatur: jamque corpus ejus consimili addebat corpori: tantus erat furor ejus. At erat hic videre illum injusto oppressum, hunc autem reliquam spoliantem, et ne terra quidem corpus operientem, sed vestitu suo nudantem. Ad hæc, accessit et alius, qui uxorem vicini sui fallere voluit, alienis insidiatus nuptiis: et cum, ad illegitimum torum invadendum hortatus, qui uxorem uxerat, ut legitimus pater fieret, noluit. Eumvero hinc tragœdiis fidem adhibere cœpi: et hoc illud est, unde adductus sum, ut vere gesta mihi viderentur. Credo etiam temulentam OEnomai cupiditatem: et fratrum inter se ense contentionem non incredibilem puto. Itaque cum tot ac talium ego spectator essem factus, unde ista orirentur cœpi disquirere: item, quodnam principium motionis istorum, et quis istiusmodi contra homines machinaretur: unde harum rerum inventio, et quis istorum magister esset. Ac Deum quidem dicere horum auctorem vel creatorem, non audere poteram.

355 Sed neque judicaham, ab illo suam habere substantiam, vel essentiali suæ constantiam. Qui enim de Deo ista cogitari possent? Etenim bonus ille, rerum quoque optinarum creator est; pravorum vero in ipso nihil inest. Nec talibus gaudere potest, sed eorum originem atque propaginem prohibet. Eosque qui illis delectantur, abjicit: qui autem ea fugiunt, recipit. Ecquomodo absurdum non sit, Deum conditorem istorum dicere, qui eadem renuit? Neque enim ea non esse vellet, si primus auctor ipse et creator exstisset. Eos namque qui ad ipsum accedunt, imitatores sui vult fieri. Unde mihi videbatur ab omni ratione alienum, hæc illi adaptare; vel quasi ab illo facta sint; vel (etsi maxime concederem possibile esse, ut aliquid ex his quæ non sunt fiat) quod etiam ipse mala creaverit. Nam qui ex his, quæ non sunt, esse illa fecerat, nequaquam ea rursus e medio tolleret, ne essent: vel, si hoc necessario dicendum sit, quasi fuerit olim tempus, quando Deus malis delectaretur; nunc tamen, quod mihi videtur esse impossibile, dicere hoc de Deo, inconueniens est ipsius naturæ divinæ hoc attribuere.

Quocirca visum est mihi coexistere ipsi illud, cui nomen est Materia: ex qua ea quæ sunt procreavit, cum affabre illa prudenterque discerneret, et elegantior ornaret: ex qua (materia) et mala esse videntur. Cum enim nec facta, nec formata illa esset, et insuper etiam inordinate ferretur, Deique

γενιν; ἀλλ' ὅτι: χωρήσας ἐπ' αὐτὸν εὐθέως ἔπεισε τῶν ξίφαι· ὁ δὲ ἰκτέτης τῷ πλησίον ἐγένετο, καὶ χεῖρας ἰκεσίας ὤρεγε, καὶ τὴν μὲν ἐσθῆτα διδόναι ἤθελε, μόνον δὲ τὸ ζῆν ἔχειν ἠέξου· ὁ δὲ οὐκ ἔθραύετο ¹⁶ τὸν θυμὸν, οὐδὲ ἤλασε τὸν ὁμογενῆ, οὐδὲ ἑαυτὸν διὰ τῆς εἰκόνης ἐκείνου βλέπειν ἤθελεν, ἀλλ' ὡς ἄγριος θῆρ τῶ ξίφαι τῆς βροδᾶς ἤρρατο· ἤδη δὲ καὶ τὸ σῶμα τῶ ὁμοίῳ προσέφερε σώματι· τοσοῦτος γὰρ ἦν τῶ θυμῷ. Καὶ ἦν ἰδεῖν τὸν μὲν ἡδικημένον, τὸν δὲ λοιπὸν σκυλεύοντα, καὶ μηδὲ γῆ σκεπάζοντα τὸ σῶμα· τῆς γὰρ ἐσθῆτος ἐγύμνωσε. Πρὸς δὲ τούτοις, ἕτερος προσήει, ὅς τοῦ πλησίον γυναῖκα παίζειν ἤθελε, ληστεύων γάμον ἀλλότριον καὶ ἐπὶ παράνομον κοίτην τραπήναι παρορμῶν τὸν γεγαμηκότα, γνήσιον πατέρα γενέσθαι μὴ θέλων. Ἐντεῦθεν ¹⁷ καὶ ταῖς τραγωδίαις πιστεύειν ἡρχόμεν, καὶ τοῦτό ἐστι, δι' ὧν ἀληθῶς ἰδοῦμαι μοι γεγονέναι. Πιστεύω καὶ τὴν Οἰνομάου πάρονον ἐπιθυμῖαν, καὶ τὴν τῶν ἀδελφῶν διὰ ξίφους φιλονεικίαν οὐκ ἀπιστώ. Τοσοῦτον τοίνυν καὶ τοιοῦτον θεατῆς γενόμενος ἰγῶ, πόθεν ταῦτα ἀναστρέφειν ἡρχόμεν· τίς δὲ καὶ ἡ τῆς κινήσεως αὐτῶν ἀρχή; Καὶ τίς ὁ τοσαῦτα κατὰ ἀνθρώπων μηχανησάμενος; Πόθεν τε ἡ εὐρεια αὐτῶν; καὶ, τίς ὁ τούτων διδάσκαλος; Καὶ τὸν μὲν θεὸν ποιητὴν τούτων λέγειν, τολμᾶν οὐχ οἶός τε ἦν.

C Ἀλλὰ μὲν οὐδὲ ἐξ αὐτοῦ τὴν ὑπόστασιν ἔχειν, οὐδὲ τὴν τοῦ εἶναι σύστασιν· πῶς γὰρ οἶόν τε ἦν ταῦτα περὶ τοῦ Θεοῦ ἕνωσιν; Ὁ μὲν γὰρ ἀγαθός, καὶ τῶν κρείττονων ποιητής, τῶν δὲ φαύλων αὐτῷ πρόσεστιν οὐδέν· ἀλλ' οὐδὲ τοῖς τοιοῦτοις χαίρειν πέφυκεν, ἀπαγορεύει δὲ καὶ τὴν γένεσιν αὐτῶν· καὶ τοὺς μὲν χαίροντας τούτοις ἀποβάλλεται, τοὺς δὲ φεύγοντας αὐτὰ προσίεται. Καὶ πῶς οὐκ ἀποποντὸν θεὸν τούτων λέγειν δημιουργὸν, τὸν ταῦτα παραιτούμενον; Οὐδὲ γὰρ ἂν ἐβούλετο μὴ εἶναι ταῦτα, εἰ πρῶτος αὐτῶν ποιητῆς ὑπῆρχεν αὐτός. Τοὺς γὰρ προσιόντας αὐτῷ μιμητὰς αὐτῷ γενέσθαι θέλει. Ὅθεν ἄλογον ἔδειξεν ¹⁸ εἶναι μοι, ταῦτα προσάπτειν αὐτῷ, ἢ ὡς ἐξ αὐτοῦ γεγονότα, ἢ (εἰ καὶ τὰ μάλιστα συγχωρήσειν ¹⁹ ἐξ οὐκ ὄντων δυνατὸν εἶναι τὴν γενέσθαι) ὅτι καὶ τὰ κακὰ ἐποίησεν αὐτός. Ὁ γὰρ, ἐκ τοῦ οὐκ εἶναι, εἰς ²⁰ τὸ εἶναι αὐτὰ ποιήσας, οὐκ ἂν ἐκ τοῦ εἶναι ἀνῆρει πάλιν· ἢ εἰ τοῦτο ἀνάγκη λέγειν, ὡς ἦν ποτε καιρὸς, ὅτε τοῖς κακοῖς ἔχαιρεν ὁ θεός· νῦν δὲ, ὅπερ ἀδύνατον εἶναι μοι δοκεῖ, λέγειν τοῦτο περὶ Θεοῦ, ἀνοικεῖον ²¹ αὐτοῦ τῆς φύσεως τοῦτο προσαρμόζειν.

Διόπερ ἔδοξε μοι συνυπάρχειν τε αὐτῷ, ἢ τοῦ νομα ὑλη· ἐξ ἧς τὰ ὄντα ἐδημιούργησε, τέχνη σοφῆ διακρίνας, καὶ διακοσμήσας καλῶς, ἐξ ἧς καὶ τὰ κακὰ εἶναι δοκεῖ· ἀποίητου γὰρ καὶ ἀσχηματίστου οὐσίας αὐτῆς, πρὸς δὲ τούτοις καὶ ἀτάκτως φερομένης, δεομένης τε τῆς τοῦ Θεοῦ τέχνης· οὐκ ἐφθόνυσεν οὗτος,

¹⁶ Sic Bodl. ¹⁷ Sic Bodl. ¹⁸ Leg. ἔδοξε. ¹⁹ F. συγχωρήσεια. ²⁰ Sic cod. Reg. 2276. ²¹ Sic Bodl.

οὐτε διαπαντὸς καταλιπεῖν αὐτὴν οὕτω φέρεσθαι, ἀλλὰ δημιουργεῖν ἤρχετο, καὶ ἀπὸ τῶν χειρίστων αὐτῆς τὰ κάλλιστα διακρίνειν ἤθελε, καὶ οὕτω γούν ἐδημιούργησε. Τὰ δ' ὅσα αὐτῆς, ὡς ἐποίηε, τρυγώδη ἐτύγγανε· ταῦτα, ἀνάμωστα ὄντα πρὸς δημιουργίαν, ὡς εἶχε, κατέλειψε, κατ' οὐδὲν αὐτῷ προσήκοντα. Ἐξ ὧν δοκεῖ μοι νῦν παρὰ ἀνθρώποις ἐπιβρεῖν τὰ κακά.

A artificium desideraret : iste non invidit illud, neque semper illam sibi relictam ita ferri voluit, sed manum creationi admovit, et a pessimis partibus distinguere voluit pulcherrimas : ac proinde sic condidit. Quæcumque vero in illa, dum crearet, sæculenta erant, hæc, quod ad opificium inepta essent, prout se habebant, reliquit, utpote nullatenus ipsi convenientia. Ex quibus, ut mihi videtur, nunc mala in homines disfluunt.

FRAGMENTUM LIBRI CUIUSDAM VALENTINIANI.

Ex Eriphanio hæc. xxxi, § 5 et seqq., pag. 168 et seqq. edit. Paris. 1622.

Τὰδε παρὰ φρονίμοις. Παρὰ δὲ ψυχικοίς, παρὰ δὲ σαρκικοίς, παρὰ δὲ κοσμικοίς, παρὰ δὲ ὧφ μεγάθει, Νούς ἀκατάργητος τοῖς ἀκαταργήτοις χαίρειν. Ἀνομασίτων ἐγὼ καὶ ὑπερουρανίων²³ μυελαν ποιούμεαι πρὸς ὑμᾶς, οὐτε Ἀρχαῖς, οὐτε Ἐξουσίαις, οὐτε ὕποταγαῖς, οὐτε πᾶσι περινοηθῆναι δυναμένων, μόνη δὲ τῇ τοῦ Ἀτρέπτου ἐννοίᾳ πεφασματωμένων. Οὐτε γὰρ ἀρχῆς ὁ Ἀυτοπάτωρ αὐτὸς ἐν εαυτῷ περιεχεῖ τὰ πάντα ὄντα ἐν εαυτῷ ἐν ἀγνωσίᾳ (ὅν καλοῦσι τινες Αἰώνια ἀγήρατον, αἰὶ νεάζοντα, ἀβρόνθηλον, ὃς πάντοτε περιεχεῖ τὰ πάντα, καὶ οὐκ ἐμπεριέχεται)· τότε ἦ ἐν αὐτῷ Ἐνοια ἠθέλησεν ἐκείνην (ἦν τινες Ἐνοϊαν ἔφασαν, ἕτεροι Χάριν οικείως, διὰ τὸ ἐπιπροσηγορηθῆναι αὐτὴν θησαυρίσματα τοῦ Μεγέθους τοῖς ἐκ τοῦ Μεγέθους· οἱ δὲ ἀληθεύσαντες Σιγὴν προσηγόρευσαν, ὅτι δι' ἐνθυμώσεως χωρὶς λόγου τὰ πάντα τὸ Μεγεθος ἐτελειώσεν)· ὡς οὖν προείπον, ἡ ἀφθαρτος Αἰώνια βουληθεῖσα ἑσμάθη, ἐθήλυσε τὸ Μεγεθος ἐπ' ὀρέξει ἀναπαύσεως αὐτοῦ. Καὶ αὕτη, αὐτῷ μεγεῖσα, ἀνέδειξε τὸν Πατέρα τῆς Ἀληθείας, ὃν οικείως οἱ τέλεισι Ἀνθρωπων ὠνόμασαν, ὅτι ἦν ἀντίτυπος τοῦ προόντος Ἀγενήτου. Μετὰ τοῦτο δὲ ἡ Σιγὴ φυσικήν ἐνόησα φωτὸς προεναγκαμένη σὺν τῷ Ἀνθρώπῳ (ἦν δὲ αὐτῶν ἡ συνέλευσις τὸ θέλειν), καὶ ἀναδεικνύσει τὴν Ἀλήθειαν. Ἀλήθεια δὲ ὑπὸ τῶν τελείων οικείως ὠνομάσθη, ὅτι ἀληθῶς ὁμοία ἦν τῇ ἑαυτῆς μητρὶ Σιγῇ, τῆς Σιγῆς τοῦτο βουλομένης²⁴, ἀπὸ μερισμῶν φώτων τοῦ τε ἄβρονθου καὶ τῆς θηλείας ἴσον εἶναι, ὅπως δι' ἑαυτῶν καὶ ἦν αὐτοῖς φανερωθῆ τοῖς ἐξ αὐτοῦ ἐν αὐτῷ εἰς αἰσθητικὰ φῶτα μερισθεῖσα. Μετὰ τοῦτο ἡ Ἀλήθεια μητρικὴν προεναγκαμένη Προούκειαν, ἐθήλυσε τὸν πατέρα ἑαυτῆς εἰς ἑαυτὴν, καὶ συνήσασαν ἑαυτοῖς ἀφθάρτων μίξει καὶ ἀγνῶν συγκράσει. Καὶ ἀναδεικνύσει τετράδα πνευματικὴν ἀβρόνθηλον, ἀντίτυπον τῆς προσούσης²⁵ τετράδος, ἥτις ἦν Βυθός, Σιγὴ, Πατὴρ, Ἀλήθεια. Αὕτη δὲ ἡ ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ τῆς Σιγῆς τετράς, Ἀνθρώπος, Ἐκκλησία, Λόγος, Ζωή. Τότε τοῦ πάντα περιέχοντος Βυθοῦ θελήματι ὁ Ἀνθρώπος καὶ ἡ Ἐκκλησία πατρικῶν μνησθέντες λόγων συνήσασαν ἑαυτοῖς, καὶ ἀναδεικνύσει δωδεκάδα Προούκειων, ἀβρόνθηλων. Οἱ οὖν ἀβρόντες εἰσι, Παράκλητος, Πατρικός, Μητρικός, Ἀείνους, Θελητός, ὃ ἐστὶ Φῶς, Ἐκκλησιαστικός. Αἱ δὲ θήλεια· Πίστις, Ἐλπίς, Ἀγάπη, Σύνεσις, Μακαρία, Σοφία. Μετέπειτα δὲ Λόγος καὶ Ζωή, καὶ

B Hæc apud sapientes. Sed apud animales, apud carnales, apud mundanos, apud exaggeratam animi vim, Nus nunquam desinens, perpetuis ac nunquam desinentibus salutem. Equidem eorum quæ neque nominari, nec explicari oratione possunt, quæque cœlestibus ipsis superiora sunt, mentionem apud vos instituum : quæ neque Principatus, neque Potestates, nec quæ illis subjecta sunt, neque aliud quidquam intelligentia potest consequi, solique ejus, qui est Immutabilis, sunt cognitioni patefacta. Principio siquidem rerum omnium, quando is qui per seipsum Pater est, universa in semetipso obscura ignotaque continebat (quem nonnulli Æonem senectutis expertem semperque florentem, et Matrem feminamque vocant, qui omni complexus nulla re ipse comprehenditur) : tunc quæ in illo inerat Mens voluit (ita enim quidam appellant, alii proprio nomine Gratiam, quæ Magnitudinis thesauros, in eos qui ex Magnitudine erant insumpserit ; sed melius ab aliis Silentium vocatur, quoniam citra sermonis usum omnia Magnitudo cogitatione sola perfecti) ; 356 igitur, ut dixi, incorrupta hæc ex Æonum numero femina, vinculis expedire sese volens, Magnitudinem libidinis illecebris ad sui consuetudinem infixit. Ex qua Veritatis Pater procreatus est, quem qui perfecti sunt proprie Hominem appellant, quod ejus qui prior est, nec ab ullo est genitus, similitudinem referat. Deinde Sige naturalem luminis unitatem cum Homine producens (horum vero conjunctio voluntate sola perfecta est) Veritatem edidit quæ eo nomine merito a perfectis donata est, quod Matri suæ Sige reipæ similis esset ; quæ ex divisionibus luminum, tam maris quam feminæ, idipsum æquale esse voluerat : ut sensibus expressa lumina dispersa, per illa ipsa, et in ipsis, iis qui ex ipso et in ipso sunt sese patefaceret. Postea Veritas maternam Pruniciam proferens, parentem suum ad sui amorem pertraxit. Quare antea incurrupta copulatione, ac nunquam senescente conjunctione commisit sunt. Unde spiritalis marium ac feminarum quadriga prodiit, prioris alterius similis, quæ iis quatuor, Bytho, Sige, Patre ac Veritate constabat. Posterior vero illa ex Patre ac Sige producta hæc est : Homo, Ecclesia, Sermo, Vita. Tunc comprehendentis omnia Bythi voluntate

²³ F. κατέλιπον. ²⁴ V. cod. μυστήριον πρὸς ὑμᾶς.

²⁵ Leg. ὅτι. ²⁶ V. βουληθεῖσα. ²⁷ F. προσούσης.

XLIX.

Deus hujus sæculi, iis, qui fidem non habent, A Θεός (21) αἰώνος, ὁμοιωθεὶς θεοῖς τοῖς ἀπίστοις, nominatus Deus, id est Satanus. ^{καὶ οὐκ ἔστιν ὁ Ζατανᾶς.}

L (22).

Solvit ~~Zacharias~~ ^{σπέντιου} natus Joannes. Neque enim [angelus?] animum patris mitigavit cum vox, [Zachariam] silere jubens, emitteretur; sed uti [angeli vox], cui fidem non habebat [Zacharias], linguam ejus vinxit, ita, cum quod angelus annuntiaverat evenisset, patri libertatem reddidit; cui et fausta sunt nuntiata et [Joannes filius] natus est. Vox autem et splendor Verbi et luminis præcursor.

Λύει τῷ Ζαχαρία τὴν σωπὴν γεννηθεὶς ὁ Ἰωάννης. Καὶ γὰρ (23) οὐκ ἐπράυνε τὸν πατέρα τῆς φωνῆς σωπᾶν προσελούσης· ἀλλ' ὡσπερ ἀπιστηθεῖσα τὴν γλῶσσαν ἔδησεν, οὕτω φανερωθεῖσαν δοῦναι τῷ πατρὶ τὴν ἐλευθερίαν· ἧ καὶ εὐηγγελίσθη καὶ ἐγενήθη. Φωνὴ δὲ καὶ λύχνος λόγου καὶ φωτὸς πρόδρομος.

LI.

Quem in finem autem et illud in urbe Davidis additum est, nisi ut id, quod a Deo Davidi promissum erat: ex fructu ejus ventris æternum regem progressurum esse, perfectum annuntiaret.

Εἰς τί (24) δὲ καὶ τὸ ἐν πόλει Δαβὶδ πρόσκειται, εἰ μὴ ἵνα διὰ τὴν ὑπὸ Θεοῦ γεγενημένην τῷ Δαβὶδ ὑπόσχεσιν ὅτι ἐκ καρποῦ τῆς κοιλίας αὐτοῦ αἰώνιος ἔσται βασιλεὺς, πεπληρωμένην εὐαγγελίσθαι.

APPENDIX

AD

IRENÆI LIBROS CONTRA HÆRESES

CONTINENS

GNOSTICORUM QUORUM MEMINIT S. MARTYR FRAGMENTA.

FRAGMENTA

COMMENTARIORUM BASILIDIS.

Fragmentum libri XIII. — Ex Archelai et Manetis Disputatione, pag. 101 et se.

349 Exstat tertius decimus liber Tractatum ejus (Basilidis) cujus initium tale est. Tertium decimum nobis Tractatum scribentibus librum, necessarium sermonem uberemque salutaris sermo præstavit. Per parvulam divitis et pauperis naturam, sine radice et sine loco rebus supervenientem, unde pullularerit, indicat. Hoc autem solum caput liber continet... Sed ad rem rediens, Basilides interjectis plus minus vel quingentis versibus ait: Desine ab inani et curiosa varietate, et requiramus autem magis, quæ de bonis et malis etiam barbari inquisierunt, et in contemplatæ sunt lucem, tanquam melioris rei sumpta concupiscentia, insectabantur ea commisceri.

C quas opiniones de his omnibus pervenerunt. Quidam enim horum dixerunt, initia omnium duo esse, quibus bona et mala associaverunt, ipsa dicentes initia sine initio esse et ingenita: id est, in principiis lucem fuisse ac tenebras, quæ ex semetipsis erant, non quæ esse dicebantur. Hæc cum apud semetipsa essent, propriam unumquodque eorum vitam agebat, quam vellet, et qualis sibi competeret; omnibus enim amicum est, quod est proprium, et nihil sibi ipsum malum videtur. Postquam autem ad alterutrum agnitionem uterque pervenit, et tenebræ

(21) Θεός, κ. τ. λ. Hæc Græca exstant in *Catenis in S. Pauli Epistolas ad Cor.*, quas edidit J. A. Cramer. Oxon. 1841, tom. V, pag. 573.

(22) Ex editione Ad. Stieren (Opp. Irenæi, t. I.), cujus adnotationem exeribimus: « Hoc fragmentum et quod sequitur ex codice theol. Gr. qui in bibliotheca Vindobonensi asservatur et n. LXXI et folia 24 habet, exscripta mecum communicavit Henr. Ernest. Pöschel, cui maximas gratias ago. »

(23) Καὶ γὰρ, κ. τ. λ. Hujus commatis textus est corruptus. Patet, pro φανερωθεῖσαν, quæ vox oppo-

sita est verbo ἀπιστηθεῖσα, scribendum esse φανερωθεῖσα, et pro δοῦναι legendum tempus finitum, ἔδωκεν aut simile quid. Loci sensum, quantum fieri potuit, interpretatione mea Latina exprimere studui.

(24) Εἰς τί, κ. τ. λ. Etiam hoc fragmentum Henr. Ernest. Pöschel v. cl. ex eodem codice, quem adnotatione priori ad fragm. antecessens laudavi, exscriptum mecum communicavit. Dictum procul dubio referendum est ad Luc. II, 41. STIEREN.

Fragmentum libri XIII. -- Ex Clementis Alexandrini Stromatum lib. IV, pag. 506.

Βασιλίδης δὲ ἐν τῷ εικοστῷ τρίτῳ τῶν Ἑξηγη-
τικῶν, περὶ τῶν κατὰ τὸ μαρτύριον κολαζομένων,
αὐταῖς λέξει τάδε ἔχει· « Φημι γὰρ τὸ, ὅσοι ὑπο-
πίπτουσι ταῖς λεγομέναις θλίψεσιν, ἦτοι ἡμαρτηκό-
τες ἐν ἄλλοις λανθάνοντες πταίμασιν, εἰς τοῦτο
ἔγονται· τὸ ἀγαθὸν χρηστότητι τοῦ περιάγοντος· Ἄλλα ἰ
ἐξ ἄλλων θνῶς ἐγκαλούμενοι, ἵνα μὴ ὡς κατὰ δικαιο-
ἐπὶ κακοῖς ὁμολογουμένοις πάθωσι· μηδὲ λοιδορού-
μενοι ὡς ὁ μοιχὸς ἢ ὁ φονεὺς, ἀλλ' ὅτι Χριστιανοὶ
πεφυκότες ὅπερ αὐτοὺς παρηγορήσει, ἂ μηδὲ πάσχειν
δοκεῖν. Κἂν μὴ ἡμαρτηκῶς δ' ὄλως τις ἐπὶ τὸ πα-
θεῖν γένηται, σπάνιον μὲν, ἀλλ' οὐδὲ οὗτος κατ'
ἐπιβουλήν δυνάμειός τι πείσεται, ἀλλὰ πείσεται, ὡς
ἔπασχε καὶ τὸ νήπιον τὸ δοκοῦν οὐχ ἡμαρτηκῆναι. »
Εἶθ' ὑποβάς, πάλιν ἐπιφέρει· « Ὡς οὐτὸν νήπιον οὐ
προημαρτηκός, ἢ ἐνεργῶς μὲν οὐχ ἡμαρτηκός οὐδὲν,
ἐν ἑαυτῷ [τῷ ὄ] δὲ τὸ ἁμαρτηκῶς ἔχον, ἐπὶν ὑπο-
θήσῃ τῷ παθεῖν, εὐεργετίζεται τε, πολλὰ καρδαῖνον
δυσκόλα· οὕτω δὲ ἢ, κἂν τέλειος μηδὲν ἡμαρτηκῶς
ἔργῳ τύχῃ, πάσχη δὲ καὶ πάθῃ, ταῦτ' ἔπαθεν ἐμφερῶς
τῷ νηπίῳ· ἔχον μὲν ἐν ἑαυτῷ τὸ ἁμαρτηκῶν, ἀφορ-
μὴν δὲ πρὸς τὸ ἡμαρτηκῆναι μὴ λαβῶν, οὐχ ἡμάρ-
τανεν· ὥστ' οὐχ αὐτῷ τὸ μὴ ἁμαρτηκῶς λογιστέον.
Ὡς γὰρ ὁ μοιχεύσαι θέλων μοιχός ἐστι, κἂν τοῦ
μοιχεύσαι μὴ ἐπιτύχῃ, καὶ ὁ ποιῆσαι φόνον θέλων
ἀνδροφόνος ἐστὶ, κἂν μὴ δύνῃται φονεῦσαι· οὕτω δὲ
καὶ τὸν ἀναμάρτητον ὄν λέγω, ἐὰν ἴδω πάσχοντα, κἂν
μηδὲν ἢ κακὸν πεπραγῶς, κακὸν ἐρῶ τῷ θέλειν ἁμαρ-
τάνειν. Πάντ' ἐρῶ γὰρ μᾶλλον, ἢ κακὸν τὸ πρόνοεῖν
ἐρῶ. » Εἶθ' ὑποβάς, καὶ περὶ τοῦ Κυρίου ἀντικρυς,
ὡς περὶ ἀνθρώπου λέγει· « Ἐὰν μέντοι, παραλιπῶν
τούτους ἅπαντας τοὺς λόγους, ἔλθῃς ἐπὶ τὸ δυσωπεῖν
με, διὰ προσώπων τινῶν, εἰ τύχοι, λέγων· Ὁ δεῖνα
οὐκ ἡμαρτηκῶς, ἔπαθε γὰρ ὁ δεῖνα· ἐὰν μὲν ἐπιτρέπῃς,
ἐρῶ· οὐχ ἡμαρτηκῶς μὲν, ὁμοίως δὲ ἦν τῷ πάσχοντι νη-
πίῳ. Εἰ μέντοι σφοδρότερον ἐκδιάσαιο τὸν λόγον,
ἐρῶ, ἀνθρώπων, ὄντιν' ἀν' ὀνομάτης, ἀνθρώπων εἶναι,
δικαίον δὲ τὸν Θεόν· Καθαρός γὰρ οὐδεὶς, ὥσπερ
εἶπέ τις, ἀπὸ ρύπου. »

A Basilides autem in vicesimo tertio *Exegeticorum*
de iis qui martyrio puniuntur, his verbis hæc di-
cit : « Dico enim, quicumque incidunt in dictas affli-
ctiones, utique cum imprudentes in alia peccata
lapsi fuerint, ad hoc bonum deducuntur, benigni-
tate ejus qui adducit. Sed omnino aliam ob causam
in jus vocantur, ne patiantur ut judicio dammati
propter ea quæ mala esse certum est; neque ut
male audientes perinde atque adulter, vel homici-
da, sed quod sint natura Christiani : quod quidem
eius ita recreabit, ut ne videantur quidem pati. Si
vero in aliquem, qui omnino non peccaverit, per-
persiones incumbant, quod quidem est rarum; ta-
men ne is quidem aliquid patietur, ex paratis a
magistratu insidiis, sed patietur ut passus est puer,
qui videbatur nihil peccasse. » Deinde paulo inferius
subjungit : « Sicut ergo puer qui antea non pecca-
vit, aut actu quidem nihil peccavit, sed habet in se
peccandi potestatem, cum in perpersiones incide-
rit, afficitur beneficio, ut qui multa lucretur ardua :
ita etiam, si perfectus quoque qui actu nihil forte
peccaverit, patietur et passus fuerit, passus est si-
militer atque puer; in se quidem habens peccandi
potestatem, et tamen non accepta occasione peccan-
di, non peccavit : adeo ut ipsi acceptum referen-
dum non sit, quod non peccaverit. Quemadmodum
enim: qui vult adulterium admittere, est adulter,
etiamsi non consequatur effectus; et 350 qui vult
cædem facere, homicida, etiamsi non possit occi-
dere : ita etiam eum quem dico non peccasse, si
videro quidpiam pati, etiamsi nihil mali fecerit,
malum dicam, eo quod velit peccare. Quidvis enim
dicam potius, quam malam providentiam. » Deinde
inferius, aperte quoque de Domino dicit tanquam
de homine : « Sin autem his omnibus prætermi-
sis veneris ut me pudore confundas, adducens certas
personas, verbi causa : Hic ergo peccavit, hic enim
est passus; si permittas quidem, dicam : Non pec-
cavit quidem, sed erat similis puero, qui patiebatur
hominem nominaveris, eum esse hominem, ju-
stam autem Deum : Nullus enim est mundus, ut dixit quispiam, a sorde ḅ. »

Aliud Basilidis fragmentum. — Ex Origenis lib. V Comment. in Epist. ad Rom., cap. V, tom. II pag. 530, edit. Basileensis 1571.

Ego, inquit (Paulus), mortuus sum : cœpit enim
mihi jam reputari peccatum. Sed hæc Basilides non
advertens de lege naturali debere intelligi, ad in-
eptas et impias fabulas sermonem apostolicum tra-
xit, in Pythagoricum dogma : id est, quod animæ
in alia atque alia corpora transfundantur ex hoc
Apostoli dicto conatur astruere. Dixit enim, in-

D quit, *Apostolus, quia ego vivebam sine lege aliquan-
do : hoc est, antequam in istud corpus venissem, in
eam speciem corporis vixi, quæ sub lege non esset,
pecudis scilicet, vel avis. Sed non respexit ad id,
quod sequitur, id est : Sed ubi venit mandatum, nec-
catum revixit ḅ, etc.*

FRAGMENTA EPIPHANIS.

Ex lib. De justitia, ap. Clementem Alex., lib. III Stromat., pag. 428 et seqq.

Λέγει οὗτος ἐν τῷ *Περὶ δικαιοσύνης*, τὴν δικαιο-

Is (Epiphane) dicit in libro *De justitia*, justitiā

^ḅ Lege, ἀλλά.

^ḁ Adde, ὥστε.

^Ḃ Dele hunc articulum.

^Ḅ Job XIV, 4, juxta LXX.

^Ḅ Rom. VII, 9.

Dei esse quamdam cum æqualitate communem. **A** Equale quidem certe cælum undequaque extensum, totam terram circuitu suo complectitur: et nox ex æquo stellas omnes ostendit: et diei actorem et lucis patrem, solem, Deus ex alto æqualem diffudit super terram in omnes qui possunt videre (illi autem omnes communiter vident), quoniam non discernit divitem, vel pauperem, vel populam principem, insipientes et sapientes, feminas et masculos, liberos, servos; sed neque secus facit in brutis. Cum autem in omnia animalia, bona et mala, ex æquo ipsum communem diffuderit; firmam ac solidam efficit justitiam, cum nemo possit plus habere, neque auferre a proximo, ut ipse illius lucem habeat duplicatam. Sol facit omnibus animalibus communia exoriri nutrimenta, communi justitia ex æquo data omnibus: et ad ea quæ sunt hujusmodi similiter se habet genus boum ut boves, et suum ut sues, et ovium ut oves, ut reliqua omnia. Justitia enim in iis apparet communitas. Deinde per communiter similitur omnia seminantur secundum genus suum; et commune nutrimentum permissum est humi pascentibus jumentis omnibus, et omnibus ex æquo: utpote quod nulla lege circumscriptum sit, ejus autem qui donat ac jubet liberalitate, convenienter adsit omnibus justitia. Sed neque quæ ad generationem spectant, habent scriptam legem, esset enim abolita: ex æquo autem seminant omnes et generant, habentes innatam a justitia communionem. Ex æquo communiter omnibus oculum ad videndum creator et pater omnium, sua justitia legem ferens, præbuit; non discernens feminam a masculo, non id quod est rationis particeps **351** ab experte rationis, et ut semel dicam, nullam a nullo; æqualitate autem et communione visum similiter dividens, uno jussu omnibus est largitus. Leges autem, inquit (*Isidorus*), cum hominum ignorantiam castigare non possent, contra leges facere docuerunt: leges enim privatae et peculiares dissecuerunt divinæ legis communionem, et abroserunt: non intelligens dictum Pauli, dicentis: *Per legem peccatum cognovi*. Et *meum* et *tuum* dicit subiisse per leges, adeo ut per eas communiter jam amplius non liceat iis, quæ communia sunt, terra videlicet, possessionibus, et ipso matrimonio uti. Fecit enim vites communiter omnibus, quæ neque passerem, neque furem respuunt: et frumentum similiter, et alios fructus. Violata autem communio et æqualitas genuit furem pecorum et fructuum. Cum ergo Deus communiter omnia fecisset homini, et feminam cum masculo communiter conjunxisset, et omnia similiter animalia conglutinasset, demonstravit justitiam esse communionem cum æqualitate. Qui autem sic nati sunt, generationem suam qua conciliatur communio, abnegaverunt. Et dicit: « Si unam duxerit, habeat; cum omnes possint esse communes, ut in re-

¹ Leg. ἀνατάλλει. ² Rom. vii, 7.

σύνην τοῦ Θεοῦ κοινωνίαν· τινὰ εἶναι μετ' ἰσότητος. « Ἴσος γέ τοι πανταχόθεν ἐκταθεὶς οὐρανός, κύκλῳ τὴν γῆν περιέχει πᾶσαν· καὶ πάντας ἢ νύξ ἐπίσης ἐπι δεικνύται τοὺς ἀστέρας· τὸν δὲ τῆς ἡμέρας αἴτιον καὶ πατέρα τοῦ φωτός, ἥλιον, ὁ Θεὸς ἐξέχευεν ἀνωθεν Ἴσον ἐπὶ γῆς ἅπασιν τοῖς βλέπειν δυναμένοις· οἱ δὲ κοινῇ πάντες βλέπουσιν· ἐπεὶ μὴ διακρίνει πλοῦσαν, ἢ πένητα, ἢ δῆμου ἄρχοντα, ἄρρονάς τε καὶ τοὺς φρονούντας, θηλείας, ἄρσενας, ἐλευθέρους, δούλους· ἀλλ' οὐδὲ τῶν ἀλόγων παρὰ τοῦτο ποιεῖται τι. Πᾶσι δὲ ἐπίσης τοῖς ζώοις κοινὸν αὐτὸν ἐκχέας ἀνωθεν, ἀγαθοῖς τε καὶ φαύλοις, δικαιοσύνην ἐμπέδοι, μηδεὶς δυναμένου πλεῖον ἔχειν, μηδὲ ἀφαιρεῖσθαι τὸν πλησίον, ἐν αὐτοῖς τὸ κακίον φῶς διπλασιάσας ἔχη. « Ἥλιος κοινὰς τροφὰς ζώοις ἅπασιν ἀνατέλλει ¹, δικαιοσύνης τε τῆς κοινῆς ἅπασιν ἐπίσης δοθείσης· καὶ εἰς τὰ τοιαῦτα βοῶν γένους ὁμοίως γίνεται ὡς αἱ βόες· καὶ σωῶν, ὡς οἱ οὐεῖ· καὶ προβάτων, ὡς τὰ πρόβατα, καὶ τὰ λοιπὰ πάντα· δικαιοσύνη γὰρ ἐν αὐτοῖς ἀναφαίνεται ἢ κοινότης. Ἐπειτα κατὰ κοινότητα πάντα ὁμοίως κατὰ γένος σπεῖρεται· τροφή τε κοινῇ χαμαὶ νεμομένοις ἀνέται πᾶσι τοῖς κτήνεσι, καὶ πᾶσιν ἐπίσης, οὐδενὶ νόμῳ κρατουμένη· τῇ δὲ παρὰ τοῦ διδόντος κελεύσαντος χορηγία συμφώνως ἅπασιν δικαιοσύνη παρούσα. Ἄλλ' οὐδὲ τὰ τῆς γενέσεως νόμον ἔχει γεγραμμένον· μετεγράφη γὰρ ἄν· σπεῖρουσι δὲ καὶ γεννώσιν ἐπίσης, κοινωνίαν ὑπὸ δικαιοσύνης ἐμφυτον ἔχοντες. Κοινῇ πᾶσιν ἐπίσης ὀφθαλμὸν εἰς τὸ βλέπειν ὁ ποιητὴς τε καὶ πατὴρ πάντων, δικαιοσύνη νομοθετήσας τῇ παρ' αὐτοῦ, παρέσχεν, οὐ διακρίνας **C** θηλείαν ἄρσενος, οὐ λογικὸν ἀλόγου, καὶ καθάπαξ οὐδενὸς οὐδέν· ἰσότητι δὲ καὶ κοινότητι μερίσας τὸ βλέπειν ὁμοίως ἐνὶ κελεύματι πᾶσι κεχάρισται. Οἱ νόμοι δὲ, φησὶν, ἀνθρώπων ἀμαθίαν κολάζειν μὴ δυνάμενοι, παρανομεῖν ἐδίδαξαν· ἢ γὰρ ἰστοῦτος τῶν νόμων τὴν κοινωνίαν τοῦ θεοῦ νόμου κατέτεμε καὶ παρατρέγει· μὴ συνίεις τὸ τοῦ Ἀποστόλου ῥητὸν, λέγοντος· *Διὰ νόμου τὴν ἀμαρτίαν ἔγνω*. Τὸ τ' ἐμὸν καὶ τὸ σὸν φησὶ διὰ τῶν νόμων παρεσελεῖν· μηκέτι εἰς κοινότητα· κοινὰ τε γὰρ καρπούμενων, μήτε γῆν, μήτε κτήματα, ἀλλὰ μηδὲ γάμον· κοινῇ γὰρ ἅπασιν ἐποίησε τὰς ἀμπέλους, αἱ μὴ στρουθὸν μήτε κλέπτειν ἀπαρνοῦνται· καὶ τὸν σίτον οὕτω, καὶ τοὺς ἄλλους καρπούς. Ἡ δὲ κοινωνία παρανομηθεῖσα, καὶ τὰ τῆς ἰσότητος, ἐγέννησε θρεμμάτων καὶ καρπῶν κλέπτειν. **D** Κοινῇ τοίνυν ὁ Θεὸς ἅπαντα ἀνθρώπων ποιήσας, καὶ τὸ θῆλυ τῷ ἄρσενι κοινῇ συναγαθὸν, καὶ πάνθ' ὁμοίως τὰ ζῶα κολλήσας, τὴν δικαιοσύνην ἀνέφηεν κοινωνίαν μετ' ἰσότητος. Οἱ δὲ γεγονότες οὕτω, τὴν συνάγουσαν κοινωνίαν τὴν γένεσιν αὐτῶν ἀπηρνήθησαν. Καὶ φησὶν· « Εἰ μίαν ἀγόμνος, ἐχέτω, δυναμένων κοινωνεῖν ἀπάντων, ὡς περ ἀπέζητε τὰ λοιπὰ τῶν ζώων. » Ταῦτα εἰπὼν κατὰ λέξιν, πάλιν ὁμοίως αὐταῖς ταῖς λέξεσιν ἐπιφέρει· « Τῆν γὰρ ἐπιθυμίαν εὐτονον καὶ σφοδροτέραν ἐνεποίησε τοῖς ἄρσενι εἰς τὴν τῶν γυνῶν παραμολήν· ἦν οὕτε νόμος, οὕτε ἔθος, οὕτε ἄλλο τι τῶν ὄντων ἀφανίστα· δύναται, Θεοῦ γὰρ ἐστὶ θεῖον γίμναι. »

liquis ostendit animantibus. Ἡμεῖς cum ad verbum dixisset, subiungit rursus his verbis : « Acrem enim et vehementiorem ingeneravit masculis cupiditatem ad generis perpetuitatem, quam nec lex, nec mos, nec aliud aliquid potest abolere : est enim Dei decretum. »

Et paulo post, pag. 430.

Ὅτι θεομαχῆ ὅτε Καρποκράτης, ὁ Ἐπιφάνης ἐν αὐτῷ τῷ πολυθρῦλλῆτῳ βιβλίῳ, τῷ *Περὶ δικαιοσύνης*, λέγων, ὡδέ πως ἐπιφέρει κατὰ λέξιν. Ἐνθὰν ὡς γελοῖον εἰρηκότος τοῦ νομοθέτου, ὅημα τοῦτο ἀκουστέον, *Ὅχι ἐπιθυμήσεις*, πρὸς τὸ γελοϊότερον εἰπεῖν, τῶν τοῦ *πλησίον* αὐτὸς γὰρ ὁ τὴν ἐπιθυμίαν δοῦς, ὡς συνέχουσιν τὰ τῆς γενέσεως, ταύτην ἀφαιρέσθαι κελεύει, μηδενὸς αὐτὴν ἀφελῶν ζῆου. Τὸ δὲ, τῆς τοῦ *πλησίον γυναικὸς*, ἰδιότῃα τὴν κοινωνίαν ἀναγκάζων, ἐστὶ γελοϊότερον εἶπε. Καὶ ταῦτα μὲν οἱ γενναῖοι Καρποκρατιανοὶ δογματίζουσι.

Quod cum Deo bellum gerat Carpocrates, et Epiphanes, in eo qui vulgo jactatur libro *De justitia*, patet ex eo quod subiungit his verbis : Hinc ut qui ridiculum dixerit, legislatoris hoc verbum audientum est : *Non concupisces* ; et ut magis ridicule diceret, *res*, inquit, *proximi tui*. Ipse enim qui deus cupiditatem, ut quæ contineat ea quæ ad generationem atinent, jubet eam auferre, cum a nullo eam auferat animali. Illud autem, *uxorem proximi tui* ², communionem cogens ad proprietatem, dixit adhuc magis ridicule. Et hæc quidem dogmata constituunt egregii Carpocratiani.

FRAGMENTA ISIDORI.

Ex lib. De adnata anima, ap. Clementem Alex. lib. II Stromat., pag. 499.

Αὐτὸς γοῦν ὁ τοῦ Βασιλείδου υἱὸς Ἰσιδώρος ἐν τῷ *Περὶ προσφύουσας ψυχῆς*, συναριθμῶν τοῦ δόγματος, οἷον ἔαυτοῦ κατηγορῶν, γράφει κατὰ λέξιν Ἐάν γάρ τιμι περὶμα ὄψ, ὅτι μὴ ἔστιν ἡ ψυχὴ μονομερῆς, τῇ δὲ τῶν προσαρτημάτων βίῃ τὰ τῶν χειρῶν γίνεσθαι πάθη, πρόφασιν οὐ τὴν τοχοῦσαν ἐξουσιν οἱ μοχθηροὶ τῶν ἀνθρώπων λέγειν Ἐδιδάχθην, ἀπηνέχθην, ἀκων ἔδρασα, μὴ βουλόμενος ἐνήργησα τῆς τῶν κακῶν ἐπιθυμίας αὐτὸς ἡγρηάμενος, καὶ οὐ μαχεσάμενος ταῖς τῶν προσαρτημάτων βίαις. Δεῖ δὲ, τῷ λογιστικῷ κρείττονας γενομένους, τῆς ἐλάττους ἐν ἡμῖν κτίσεως φανῆναι κρατοῦντας.

Ipse filius Basilidis Isidorus, in libro *De adnata anima*, cum dogma animadvertisset, scribit his verbis, veluti seipsum accusans : Si enim alicui persuaseris unicam non esse animam, vi autem appendicum fieri eas quæ ad deteriora ferunt, perturbationes, non levem prætextum habebunt homines scelerati dicendi : Coactus sum, abductus sum, coactus feci, non volens operatus sum : cum ipse imperaverit malorum cupiditati, et cum appendicum violentia non depugnari. Oportet autem, cum parte rationali præstemus, ut inferiori quæ est in nobis creaturæ dominemur.

Ex Moralibus Isidori, ap. Clementem Alex., lib. III Stromat., p. 427.

Ἄντῆχου ⁹ τοῖνον, φησὶ κατὰ λέξιν ὁ Ἰσιδώρος *C* ἐν τοῖς *Ἠθικοῖς*, μαχίμης γυναικὸς, ἵνα μὴ ἀποσπασθῆς τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ τότε πῦρ ἀποσπερματίας, εὐσυνειδήτως προσεύχη. Ὅταν δὲ ἡ εὐχαριστία σου, φησὶν, εἰς αἰτίαν ἀποπέσῃ, καὶ σῆς ¹⁰ τὸ λοιπὸν οὐ κατορθῶσαι, ἀλλὰ μὴ σφαλῆναι, γάμῃσον. Ἀλλὰ νέος τίς ἐστιν, ἡ πίνης, ἡ κατωφερής, καὶ οὐ θέλει γῆμαι κατὰ τὸν λόγον, οὗτος τοῦ ἀδελφοῦ μὴ χωριζέσθω λέγεται, ὅτι Εἰσελήλυθα ἐγὼ εἰς τὰ ἅγια, οὐδὲν θύναμαι παθεῖν. Ἐάν δὲ ὑπόνοιαν ἔχη, εἰπάτω Ἀδελφὲ, ἐπίθεσ μοι τὴν χεῖρα, ἵνα μὴ ἀμαρτήσω καὶ ληφῆται βοήθειαν καὶ νοστήν καὶ αἰσθητήν. Θελησάτω μόνον ἀμαρτησῆαι ¹¹ τὸ καλὸν, καὶ ἐπιτεύξεσται. Ἐνίοτε δὲ τῷ μὲν στόματι λέγομεν, οὐ θέλομεν ἀμαρτησῆαι ἢ δὲ διάνοια ἔγκειται ἐπὶ τὸ ἀμαρτάνειν. Ὁ τοιοῦτος διὰ φόβον οὐ ποιεῖ ἔ θέλει, ἵνα μὴ ἡ κλάσις αὐτῷ ἔλλογισθῆ ἢ δὲ ἀνθρωπότης ἔχει τινὰ ἀναγκασία, καὶ φυσικὰ μόνα ἔχει τὸ περιβάλλεσθαι ἀναγκαῖον καὶ φυσικὸν φυσικὸν δὲ τὸ τῶν ἀφροδισίων, οὐκ ἀναγκαῖον δὲ.

352 Patienter sustine, inquit his verbis Isidorus in *Moralibus*, uxorem contumacem, ne Dei gratiam amittas ; et cum una cum semine libidinis flammam eieceris, cum bona ores conscientia. Quando autem, inquit, tua gratiarum actio declinare cœperit in petitionem, et jam oraveris non tam ut recte agas, quam ut ne labaris, duc uxorem. Sin est aliquis juvenis, vel pauper, vel infirma valetudine, et non vult rationi convenienter uxorem ducere, is a fratre ne separetur : dicat : Ingressus sum in sancta, nihil possum pati. Sed si de seipso habeat suspicionem, dicat : Frater, impone mihi manum, ut non peccem ; et accipiet auxilium, tam quod mente potest percipi, quam sensile. Velit tantum quod bonum est perficere, et voti compos fiet. Nonnunquam autem ore quidem dicimus : Nolumus peccare ; cogitatio autem nostra delixa est in peccato. Qui est ejusmodi, propter metum quod vult non facit, ne ei inferatur pœna. Humana autem natura habet quædam necessaria, et quædam solum naturalia :

quod vestibus induatur, id necessarium et naturale : res autem Venerea naturalis est, sed non necessaria ; *Ex lib. I et II Expositionum prophetæ Parchor, apud Clementem, lib. VI Stromat., pag. 641 et seqq.*

Ἰσιδώρος ὁ Βασιλείδου υἱὸς ἅμα καὶ μαθητῆς ἐν τῷ πρώτῳ τοῦ προφήτου Παρχὸρ *Ἐξηγητικῶν* καὶ αὐτὸς κατὰ λέξιν γράφει. Φασι δὲ οἱ Ἀτικοὶ με-

Isidorus Basilidis simul filius et discipulus, in primo libro *Expositionum* prophetæ Parchor, ipse quoque scribit ad verbum. Dicunt autem Atticæ,

⁹ Deut. v, 21. ¹⁰ Ex Epiphanio lege, ἀνέχου. ¹¹ Λεγο, καὶ αἰτήσ. ¹² Λεγ. ἀμαρτησῆαι.

quædam fuisse significata Sorrati, dæmone eum comitante. Dicit etiam Aristoteles, omnes homines uti dæmonibus, qui eos comitantur ex eo tempore, quo induunt corpus. Quam cum a prophetis accepisset doctrinam, et in suos retulisset libros, non tamen unde accepisset eam constitetur. Et rursus in secundo ejusdem operis scribit: Nec existimet aliquis, quod dicimus proprium esse electorum, hoc fuisse prædictum ab aliquibus philosophis. Nec enim hoc eorum est inventum; sed cum sumpsissent a prophetis, id tribuerunt ei quem sapientem non existimant. Et rursus in eodem: Mihi quidem videtur, ut ii qui sibi philosophiam vindicant, discant quid sit quercus alata, et versicolor ejus pallium, et omnia quæcumque Pherecydes de rebus divinis disserens allegorice dixit, quæ e Chami prophetia hausit.

Α μηνῦσθαι τινα τῷ Σωκράτει, παρεπομένου δαιμόνος αὐτῷ· καὶ Ἀριστοτέλης δαίμοσι κεχρησθαι πάντας ἀνθρώπους λέγει, συνομαρτοῦσιν αὐτοῖς παρὰ τὸν χρόνον τῆς ἐνωματώσεως. Προφητικὸν τοῦτο μᾶθημα λαβὼν καὶ καταθέμενος εἰς τὰ ταυτοῦ βιβλία, μὴ ὁμολογήσας ὅτι ἐν ὑφελετο τὸν λόγον τοῦτον. Καὶ πάλιν ἐν τῷ δευτέρῳ τῆς αὐτῆς συντάξεως, ὡδὲ πως γράφει· Καὶ μὴ τις οἰέσθω, ὃ φαμέν ἴδιον εἶναι τῶν ἐκλεκτῶν, τοῦτο προειρημένον ὑπάρχειν ὑπὸ τινων φιλοσόφων· οὐ γὰρ ἐστιν αὐτῶν εὐρημα· τῶν δὲ προφητῶν σφραγισμένοι, προσέθηκον τῷ μὴ ὑπάρχοντι κατ' αὐτοὺς σφῆ. Αὐθις τε ἐν τῷ αὐτῷ· Καὶ γάρ μοι δοκεῖ τοὺς προσποικουμένους φιλοσοφεῖν, ἵνα μάθωσι τί ἐστὶν ἡ ὑπόπερος δρύς (1), καὶ τὸ ἐπ' αὐτῆ πεποικιλμένον φᾶρος· πάντα ὅσα Φερεκύδης ἀλληγορήσας ἰδεολόγησε, λαβὼν ἀπὸ τῆς τοῦ Χάμι προφητείας.

VALENTINI FRAGMENTA.

Fragmenta epistolarum Valentini, ex Clementis Alexandrini lib. III Stromatum, pag. 375 et seqq.

Videtur autem Valentinus quoque in quadam epistola talia quædam mente apprehendisse. His enim verbis scribit: Et quemadmodum ex isto plasmate metum conceperunt angeli, quando majora eluctum est, quam quæ 353 creationi convenirent. liberius loquendi sumpta fiducia, propter eum qui ipsi invisibiliter dederat semen supernæ essentia: ita etiam in mundanorum hominum generationibus, metum auctoribus incusserunt opera hominum, qualia sunt statusæ et imagines, et quæcumque manus efficiunt in nomine Dei. In nomine enim hominis formatus Adam, timorem præbuit præexistentis hominis, ut qui ipse esset in eo constitutus; unde obstupuerunt, et opus cito aboleverunt.

Ἔοικε δὲ καὶ Οὐαλεντίνος ἐν τινι ἐπιστολῇ τοιαῦτά τινα ἐν νῷ λαβὼν· αὐταῖς γὰρ γράφει ταῖς λέξεις· Καὶ ὡς περίφοβος ¹² ἐπ' ἐκείνου τοῦ πλάσματος ὑπῆρξε τοῖς ἀγγέλοις, ὅτε μείζονα ἐφθέγγετο τῆς πλάσεως, διὰ τὸν ἀοράτως ἐν αὐτῷ σπέρμα δεδοκῶτα τῆς ἐκωθεν οὐσίας, καὶ παρῆραζόμενον· οὕτω καὶ ἐν ταῖς γενεαῖς τῶν κοσμητῶν ἀνθρώπων, φόβοι τὰ ἔργα τῶν ἀνθρώπων τοῖς ποιούσιν ἐγένετο, οἷον ἀνδριάντες καὶ εἰκόνας, καὶ πάντων ¹³ αἱ χεῖρες ἀνώουσιν εἰς ὄνομα Θεοῦ. Εἰς γὰρ ὄνομα ἀνθρώπου πλάσθει· Ἀδάμ, φόβον παρέσχεον προόντος ἀνθρώπου, ὡς δὴ αὐτοῦ ἐν αὐτῷ καθεστῶτος, καὶ κατεπλάγησαν, καὶ ταχὺ τὸ ἔργον ἠφάνισαν.

Ex eodem, lib. II Stromatum, pag. 409.

Quinetiam Valentinus scribit ad aliquos his verbis de appendicibus: Est autem unus bonus, cujus præsentiam exhibet ea quæ sit per Filium manifestatio. Et per eum solum potest cor fieri mundum, rejecto ex corde omni maligno spiritu. Multi enim in eo habitantes spiritus, id mundum esse non sinit. Unusquisque autem eorum propria efficit opera, sæpe non convenientibus insultans cupiditatibus. Ac mihi quidem videtur cor non esse absimile diversorio: istud enim perforatur et effoditur, et stercore sæpe repletur, hominibus indecore in eo manentibus, et locum nihil omnino curantibus, ut qui sit alienus. Eodem modo cor quoque, quandiu nulla ejus cura geritur, est immundum, et multorum dæmonum habitaculum. Postquam autem id inviserit qui solus est bonus Pater, sanctificatum est, et luce resplendet: et sic qui tale cor habet, beatus est, quoniam Deum videbit.

Ἄλλὰ καὶ Οὐαλεντίνος, πρὸς τινὰς ἐπιστέλλων, αὐταῖς λέξει γράφει περὶ τῶν προσαρτημάτων· Εἰς δὲ ἐστὶν ἀγαθός, οὐ παρῆρασία ¹⁴, ἡ διὰ τοῦ Υἱοῦ φανέρωσις. Καὶ δι' αὐτοῦ μόνου δύναται ἂν ἡ καρδία καθαρά γενέσθαι, παντὸς πονηροῦ πνεύματος ἐξωθουμένου τῆς καρδίας. Πολλὰ γὰρ ἐνοικούντα αὐτῇ πνεύματα οὐκ εἰς καθαρεύειν· ἕκαστον δὲ αὐτῶν τὰ ἴδια ἐπιτελεῖ ἔργα, πολλαχῶς ἐνουβρίζοντων ἐπιθυμίας οὐ προσηκούσας. Καὶ μοι δοκεῖ ὁμοίῳ τι πάσχειν τῷ πανδοχείῳ ἡ καρδία· καὶ γὰρ ἐκείνο κατατετρᾶται τε καὶ ὀρτυττεται, καὶ πολλαχῶς κέπρου πύμπλαται, ἀνθρώπων ἀσελγῶς ἐμμενόντων, καὶ μηδεμίαν πρόνοιαν ποιουμένων τοῦ χωρίου, καθάπερ ἄλλοτρου καθεστῶτος· τὸν τρόπον τοῦτον καὶ ἡ καρδία, μέχρι μὴ πρόνοιας τυγχάνει, ἀκάθαρτος οὖσα, πολλῶν οὖσα δαιμόνων οἰκητήριον. Ἐπειδὴν δὲ ἐπισκέψῃται αὐτὴν ὁ μόνος ἀγαθὸς Πατήρ, ἡγιασται, καὶ φωτὶ διαλάμπει· καὶ οὕτω μακαρίζεται ὁ ἔχων τὴν τοιαύτην καρδίαν, ὅτι ὄψεται τὸν Θεόν.

¹² Leg. ὡσπερὶ φόβος. ¹³ Leg. πάντα. ¹⁴ Leg. παρουσία.

(1) Quid sit ὑπόπερος δρύς, quidve symbolice significet, peritioribus aliis divinandum relinquo. Conjectit Grabinus *Spicileg. hæretic. sec. II, pag. 68*, pro δρύς legendum esse δρύσῳ, avis genus apud

Aristophanem in *Avidis*. Sed parum fida videtur conjectura. Totusque hic locus non admodum sanus esse videtur.

Ex Clementis Alexandr. lib. III Strom., p. 450 et seq.

Ὁβαλεντίνος δὲ ἐν τῇ πρὸς Ἀγαθόποδα ἐπιστολῇ, A Πάντα, φησὶν, ὑπομαίνας, ἐγκρατῆς ἦν, θεότῃτα Τησοῦς εἰργάζετο· ἤσθη καὶ ἐπινεν ἰδίως, οὐκ ἀποδιδούς τὰ βρώματα. Τοσαύτη ἐν αὐτῷ ἐγκρατείας δύναμις, ὥστε καὶ μὴ φθαρῆναι τὴν τροφήν ἐν αὐτῷ· ἵταί τὸ φθαρῆσθαι αὐτὸς οὐκ εἶχεν.

Valentinus autem in epistola ad Agathopodem : Cum omnia, inquit, sustinuiasset, erat continens, divinitatem sibi acquisivit Jesus : edebatur et bibebatur peculiari modo, non reddens cibos. Tanta est inerat vis continentis, ut etiam cibi in eo corrupti non fuerint, quoniam ipse corruptioni non fuit obnoxius.

Fragmenta homiliarum Valentini ex Clementis Alexandrini lib. IV Stromat., p. 509.

Ὁβαλεντίνος δὲ, ἐν τινι ὁμιλίᾳ, κατὰ λέξιν γράφει· Ἄπ' ἀρχῆς ἀθάνατοί ἐστε, καὶ τέκνα ζωῆς ἐστε αἰωνίας· καὶ τὸν θάνατον ἠθέλετε μερίσασθαι εἰς ἑαυτοὺς, ἵνα διαπανήσῃτε αὐτὸν, καὶ ἀναλώσῃτε, καὶ ἀποθάνῃ ὁ θάνατος ἐν ὑμῖν, καὶ δι' ὑμῶν· θύαν γὰρ τὸν μὲν κόσμον λύετε, ὁμοίως δὲ μὴ καταλύσῃτε, κυριατεύετε τῆς κτίσεως καὶ τῆς φθορᾶς ἀπάσης.

Valentinus autem in quadam homilia scribit his verbis : Ab initio estis immortales, et filii estis vite eterne : et mortem vobis adsciscere voleistis, ut eam consumeretis, et aboleretis, et mors in vobis moreretur, et per vos. Quando enim mundum quidem solvitis, vos autem non dissolvimini ; in res creatas omnemque corruptelam dominamini.

Et paulo post.

Ἐπεὶ τοῦτου τοῦ Θεοῦ ἐκείνα αἰνύσσεται, γράφειν B αὐταὶ λέξιν· Ὁπόσον ἐλάττω ἢ εἰκὼν τοῦ ζῶντος προσώπου, τοσοῦτον ἦσσαν ὁ κόσμος τοῦ ζῶντος αἰώνος. Τίς οὖν αἰτία τῆς εἰκόνος ; μαγαλοσύνη τοῦ προσώπου, παρεστῆμένου τῷ ζωγράφῳ τὸν τύπον, ἵνα τιμηθῇ δι' ὀνόματος αὐτοῦ· οὐ γὰρ αὐθεντικῶς εὐρέθη μορφή, ἀλλὰ τὸ ὄνομα ἐπλήρωσαν τὸ ὑπαρῆσαν ἐν πλάσει. Συνεργεῖ δὲ καὶ τὸ τοῦ Θεοῦ ἀόρατον εἰς κτίσιν τοῦ πεπλασμένου.

De hoc Deo (creator) ita tacite innuit, scribens his verbis : Quo minor est imago viva facie, eo minor est mundus vivo Mone. Quenam est ergo causa imaginis? faciei majestas, quæ pictori speciem exhibuit, ut per ejus nomen honoraretur. Non enim ac velint auctiore forma fuit inventa ; sed impleverant nomen, quod in creatione erat imperfectum. Conferunt autem ad fidem ejus quod conditum est, etiam invisibile Dei.

Pag. 641.

Ἦδη δὲ καὶ τῶν τὴν κοινότητα πρεσβεύόντων ὁ κορυφαῖος Ὁβαλεντίνος, ἐν τῇ περὶ φίλων ὁμιλίᾳ κατὰ λέξιν γράφει· Πολλὰ τῶν γεγραμμένων ἐν ταῖς δημοσίαις βίβλοις, εὐρίσκειται γεγραμμένα ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ τοῦ Θεοῦ. Τὰ γὰρ κενὰ ταῦτα ἐστὶ τὰ ἀπὸ καρδίας ῥήματα· Νόμος ὁ γραπτὸς ἐν καρδίᾳ, οὗτος ἐστὶν ὁ λαὸς (2) ὁ τοῦ ἡγαπημένου, ὁ φιλούμενος καὶ φιῶν αὐτόν.

354 Jam vero eorum quoque qui communionem indicunt, et commendant, princeps Valentinus, in ea quæ est de amicis homilia, scribit ad verbum : Multa ex iis, quæ scripta sunt in libris publicis, Inveniuntur scripta in Dei Ecclesia. Hæc enim sunt inania, quæ a corde proficiuntur verba : Lex quæ in corde scripta est, ea est populus dilecti, qui diligitur, et ipsum diligit.

Valentini dissertatio, de mali origine, a cl. Græbio recognita et emendata ex Bodleianæ bibliothecæ codd. mss. duobus 2040 et 2584, Spicileg. hæret. Sæc. II, pag. 55.

Ex Dialogo contra Marcionitas, Origeni ascripto, sect. 4 init.

Εὖ διαταθῆσθαι νομίζων, ἐπὶ τὴν οἰκίαν ἀνεχώρουν C τὴν ἐμὴν. Τῇ δὲ ἐπιούσῃ, τούτεστι σήμερον, ἐλθὼν, ἐβρών δύο τινας ὁμογενεῖς, ἀνθρώπους λέγω δὴ διαπληκτικισομένους, καὶ λοιδορουμένους ἀλλήλοις, ἕτερον πρὸς τὸν ἕτερον, ἢ δ' αὖ πάλιν ἀμφαιμάτωσαι περιρῶμενον τὸν πλησίον. Ἦδη δὲ τινες καὶ θεϊνότερα τολμᾶν ἤρχοντο· ὅς μὲν γὰρ ἔσकुλε νεκρὸν, καὶ τὸ κρυβὲν ἦδη σῶμα τῇ γῆ, πάλιν ἐξείκυσεν ἥλιω, καὶ τὴν θμολαν οὕτως ἐνύθριζεν εἰκόνα, βορᾶν κσεὶ καταλιπὼν τὸν νεκρὸν· τὸ δὲ ἕξος ἀγύμνου, καὶ ἐπὶ τὸν ὁμοίον ἀνθρώπων ἐχώρει. Καὶ ὁ μὲν φυγῆ τὴν σωτηρίαν πορίζειν ἠθέλει, ὁ δὲ διώκειν οὐκ ἐπαύετο, εὐδὲ τοῦ θυμοῦ κρατεῖν ἠθέλει. Καὶ τί δεῖ πλέον λέ-

Cum me bene habere existimarem, ad meam domum sum reversus. Postero vero die, id est hodie, cum venissem, duos cognatos, viros, inquam, vii digladiantes, et nutuis se conviciis proscindentes invicem, atque etiam rursus utrumque proximum suum eruentare, et trucidare conantem. Postea etiam alii atrociora his audere cœperant ; quidam enim vexabat mortuum, et conditum jam terra corpus rursus soli exponebat, et similem sibi effigiem adeo contumeliose tractabat, ut mortuum canibus escam relinqueret. Tum vero gladium strigens, etiam in alterum similem ¹⁰ hominem irruerat. Atque hic quidem fuga salutis suæ consulere

¹⁰ Sc. virum cognatum superstitem.

(2) Existimat cl. Græbius t. II *Spicilegii hæret.* sæc. II, pag. 54, pro λαὸς legendum esse λόγος, quod explicare satagit ex *Eclogis propheticiis* Valentinianorum apud Clementem pag. 869, col. 1 : Νόμος καὶ λόγος αὐτὸς ὁ Σωτὴρ λέγεται, ὡς Πέτρος ἐν κη-οῦγματι *Lex et verbum ipse Salvator dicitur, sicut*

Petrus in prædicatione ait. Sed vereor ut hæc conjectura alii satis firma videatur, quibus λαὸς nihil incommodum hic sonat. Sensus enim esse videtur, eos qui legem in corde scriptam gerunt, esse populum dilecti, etc.

volebat; ille vero non destitit persequi, neque iram reprimere voluit. Et quid pluribus opus est? irruens in illum, gladio statim percussit: ille vero supplex factus proximo suo manus supplices protendebat, suamque vestem dare volebat: obsecrabat tantum vitam sibi concederet. Vorum ille iram non frangebatur, nec misericordia tangebatur erga cognatum: neque scipsum in imagine-illius volebat contemplari, sed velut immanis bellua gladio devorandum aggrediebatur: jamque corpus ejus consimili addebat corpori: tantus erat furor ejus. At erat hic videre illum injuste oppressum, huic autem reliquum spoliantem, et ne terra quidem corpus operientem, sed vestitu suo nudantem. Ad hæc, accessit et alius, qui uxorem vicini sui fallere voluit, alienis insidiatus nuptiis: et eum, ad illegitimum torum invadendum hortatus, qui uxorem uxerat, ut legitimus pater fieret, noluit. Eumvero hinc tragœdiis fidem adhibere cœpi: et hoc illud est, unde adductus sum, ut vere gesta mihi viderentur. Credo etiam temulentam Œnomai cupiditatem: et fratrum inter se ense contentionem non incredibilem puto. Itaque cum tot ac talium ego spectator essem factus, unde ista orirentur cœpi disquirere: item, quodnam principium motionis ipsorum, et quis istiusmodi contra homines machinaretur: unde harum rerum inventio, et quis istorum magister esset. Ac Deum quidem dicere horum auctorem vel creatorem, non audere poteram.

355 Sed neque judicabam, ab illo suam habere substantiam, vel essentiali suæ constantiam. Qui enim de Deo ista cogitari possent? Etenim bonus ille, verum quoque optimarum creator est; pravorum vero in ipso nihil inest. Nec talibus gaudere potest, sed eorum originem atque propaginem prohibet. eosque qui illis delectantur, abjicit: qui autem ea fugiunt, recipit. Ecquomodo absurdum non sit, Deum conditorem istorum dicere, qui eadem renuit? Neque enim ea non esse vellet, si primus auctor ipse et creator exstisset. Eos namque qui ad ipsum accedunt, imitatores sui vult fieri. Unde mihi videbatur ab omni ratione alicuium, hæc illi adaptare; vel quasi ab illo facta sint; vel (etiam maxime concederem possibile esse, ut aliquid ex his quæ non sunt fiat) quod etiam ipse mala creaverit. Nam qui ex his, quæ non sunt, esse illa fecerat, nequaquam ea rursum e medio tolleret, ne essent: vel, si hoc necessario dicendum sit, quasi fuerit olim tempus, quando Deus malis delectaretur; nunc tamen, quod mihi videtur esse impossibile, dicere hoc de Deo, inconveniens est ipsius naturæ divinæ hoc attribueret.

Quocirca visum est mihi coexistere ipsi illud, cui nomen est Materia: ex qua ea quæ sunt procreavit, cum affabre illa prudenterque discerneret, et elegantior ornaret: ex qua (materia) et mala esse videntur. Cum enim nec facta, nec formata illa esset, et insuper etiam inordinate ferretur, Dique

γειν; ἀλλ' ὅτι χωρήσας ἐπ' αὐτὸν εὐθὺς ἔπαισε τῷ ξίφει· ὁ δὲ ἰκτέτης τῷ πλησίον ἐγένετο, καὶ χεῖρας ἱεσίας ὤρεγε, καὶ τὴν μὲν ἐσθῆτα διδόναί ἤθελε, μόνον δὲ τὸ ζῆν ἔχειν ἤξιον· ὁ δὲ οὐκ ἐθραύετο τὸν θυμὸν, οὐδὲ ἤλαει τὸν ὁμογενῆ, οὐδὲ αὐτὸν διὰ τῆς εἰκόνης ἐκείνου βλέπειν ἤθελεν, ἀλλ' ὡς ἀγριὸς θῆρ τῷ ξίφει τῆς βορᾶς ἤρξατο· ἤδη δὲ καὶ τὸ σῶμα τῷ ὁμοίῳ προσέφερε σῶματι· τοσοῦτος γὰρ ἦν τῷ θυμῷ. Καὶ ἦν ἰδεῖν τὸν μὲν ἡδικοημένον, τὸν δὲ λοιπὸν σκυλεύοντα, καὶ μηδὲ γῆ σκεπέζοντα τὸ σῶμα· τῆς γὰρ ἐσθῆτος ἐγὺμνωσε. Πρὸς δὲ τούτοις, ἕτερος προσῆει, ὃς τοῦ πλησίον γυναῖκα παίζειν ἤθελε, ληστειῶν γάμον ἀλλότριον· καὶ ἐπὶ παράνομον κόλπῃν τραπῆναι παρορμῶν τὸν γαμηκότα, γνήσιον πατέρα γενέσθαι μὴ θέλων. Ἐνεῦθεν ¹⁷ καὶ ταῖς τραγωδίαις πιστεύειν ἡρχόμενον, καὶ τοῦτο ἐστὶ, δι' ὧν ἀληθῶς ἐδοκαιοι γεγονέναι. Πιστεύω καὶ τὴν Οἰνομάου πάροιον ἐπιθυμίαν, καὶ τὴν τῶν ἀδελφῶν διὰ ξίφους φιλονεικίαν οὐκ ἀπιστῶ. Τοσοῦτων τοίνυν καὶ τοσοῦτων θεατῆς γενόμενος ἐγὼ, πόθεν ταῦτα ἀναζητεῖν ἡρχόμενον· τίς δὲ καὶ ἡ τῆς κινήσεως αὐτῶν ἀρχή; Καὶ τίς ὁ τοσαῦτα κατὰ ἀνθρώπων μηχανησάμενος; Πόθεν τε ἡ εὐρεσις αὐτῶν; καὶ, τίς ὁ τούτων διδάσκαλος; Καὶ τὸν μὲν Θεὸν ποιητὴν τούτων λέγειν, τολμᾶν οὐκ οἶδός τε ἦν.

Ἄλλὰ μὲν οὐδὲ ἐξ αὐτοῦ τὴν ὑπόστασιν ἔχειν, οὐδὲ τὴν τοῦ εἶναι σύστασιν· πῶς γὰρ οἶδόν τε ἦν ταῦτα περὶ τοῦ Θεοῦ ἔγνωσιν; Ὁ μὲν γὰρ ἀγαθός, καὶ τῶν κρείττωνων ποιητής, τῶν δὲ φαύλων αὐτῷ πρόσεστιν οὐδέν· ἀλλ' οὐδὲ τοῖς τοιοῦτοις χαίρειν πέφυκεν, ἀπαγορεύει δὲ καὶ τὴν γένεσιν αὐτῶν· καὶ τοὺς μὲν χαίροντας τούτοις ἀποβάλλεται, τοὺς δὲ φεύγοντας αὐτὰ προσίεται. Καὶ πῶς οὐκ ἀποποντὸν Θεὸν τούτων λέγειν δημιουργὸν, τὸν ταῦτα παραιτούμενον; Οὐδὲ γὰρ ἂν ἐβούλετο μὴ εἶναι ταῦτα, εἰ πρῶτος αὐτῶν ποιητῆς ὑπῆρχεν αὐτός. Τοὺς γὰρ προσιόντας αὐτῷ μιμητὰς αὐτῷ γενέσθαι θέλει. Ὅθεν ἄλογον ἔδειξεν ¹⁸ εἶναι μοι, ταῦτα προσάπτειν αὐτῷ, ἢ ὡς ἐξ αὐτοῦ γεγονότα, ἢ (εἰ καὶ τὰ μάλιστα συγχωρήσειν ¹⁹ ἐξ οὐκ ὄντων δυνατὸν εἶναι· τι γενέσθαι) ὅτι καὶ τὰ κακὰ ἐποίησεν αὐτός. Ὁ γὰρ, ἐκ τοῦ οὐκ εἶναι, εἰς ²⁰ τὸ εἶναι αὐτὰ ποιήσας, οὐκ ἂν ἐκ τοῦ εἶναι ἀνῆρε; πάλιν· ἢ εἰ τοῦτο ἀνάγκη λέγειν, ὡς ἦν ποτε καιρὸς, ὅτε τοῖς κακοῖς ἔχαιρεν ὁ Θεός· νῦν δὲ, ὅπερ ἀδύνατον εἶναι μοι δοκεῖ, λέγειν τοῦτο περὶ Θεοῦ, ἀνοίκεον ²¹ αὐτοῦ τῆς φύσεως τοῦτο προσαρμόζειν.

Διόπερ ἔδοξέ μοι συνυπάρχειν τε αὐτῷ, ᾧ τὸ νομα ὕλη· ἐξ ἧς τὰ ὄντα ἐδημιουργήσε, τέχνη σοφῆ διακρίνας, καὶ διακοσμήσας καλῶς, ἐξ ἧς καὶ τὰ κακὰ εἶναι δοκεῖ· ἀποκρίτου γὰρ καὶ ἀσχηματίστου οὐσης αὐτῆς, πρὸς δὲ τούτοις καὶ ἀτάκτως φερομένης, δεομένης τε τῆς τοῦ Θεοῦ τέχνης· οὐκ ἐφθόνησεν οὕτως,

¹⁷ Sic Bodl. ¹⁸ Sic Bodl. ¹⁹ Leg. ἔδοξεν. ²⁰ F. συγχωρήσεια. ²¹ Sic cod. Reg. 2276. ²² Sic Bodl.

οὐτα διαπαντὸς καταλιπεῖν αὐτὴν οὕτω φέρασθαι, ἀλλὰ δημιουργεῖν ἤρχετο, καὶ ἀπὸ τῶν χειρίστων αὐτῆς τὰ κάλλιστα διακρίνειν ἤθελε, καὶ οὕτω τοῦν ἐδημιούργησε. Τὰ δ' ὅσα αὐτῆς, ὡς ἐποίηε, τρυγῶδη ἐτύγχανε· ταῦτα, ἀνάρμοστα ὄντα πρὸς δημιουργίαν, ὡς εἶχε, κατέλειψε, κατ' οὐδὲν αὐτῶ προσήκοντα. Ἐξ ὧν δοκεῖ μοι νῦν παρὰ ἀνθρώποις ἐπιρβεῖν τὰ κακά.

A artificium desideraret : iste non invidit illud, neque semper illam sibi relictam ita ferri voluit, sed manuum creationi admovit, et a pessimis partibus distinguere voluit pulcherrimas : ac proinde sic condidit. Quæcumque vero in illa, dum crearet, sæculenta erant, hæc, quod ad opificium inepta essent, prout se habebant, reliquit, utpote nullatenus ipsi convenientia. Ex quibus, ut mihi videtur, nunc mala in homines diffuunt.

FRAGMENTUM LIBRI CUIUSDAM VALENTINIANI.

Ex Eriphanio hæc. xxxi, § 5 et seqq., pag. 168 et seqq. edit. Paris. 1622.

Τὰδε παρὰ φρονίμοις. Παρὰ δὲ ψυχικοῖς, παρὰ δὲ Β
 ερχεικοῖς, παρὰ δὲ κοσμικοῖς, παρὰ δὲ αἰψὺ μεγέθει, Νουσι ἀκατάργητος τοῖς ἀκαταργητοῖς χαίρειν. Ἀνομήστων ἐγὼ καὶ ὑπερουρανίων²² μυστανοῦμαι πρὸς ὑμᾶς, οὐτε Ἀρχαίς, οὐτε Ἐξουσίαις, οὐτε ὕποταγαῖς, οὐτε πᾶσι περινοηθῆναι δυναμένων, μόνῃ δὲ τῇ τοῦ Ἀτρέπτου ἐννοίᾳ πεφωτισμένων. Οὐτε²³ γὰρ ἀρχῆς ὁ Ἀυτοπάτωρ αὐτὸς ἐν ἐαυτῶ περιεχεῖ τὰ πάντα ὄντα ἐν ἐαυτῶ ἐν ἀγνωσίᾳ (ὅν καλοῦσι τινες Αἰῶνα ἀγήρατον, αἰεὶ νεάζοντα, ἀβρόνθην, ὅς πάντοτε περιεχεῖ τὰ πάντα, καὶ οὐκ ἐμπεριέχεται)· τότε ἦ ἐν αὐτῶ Ἐνοια ἠθέλησεν ἐκείνην (ἦν τινες Ἐνοίαν ἔφασαν, ἕτεροι Χάριον οἰκείως, διὰ τὸ ἐπιπεχορηγηκέαι αὐτὴν ἠσαυρισματα τοῦ Μεγέθους τοῖς ἐκ τοῦ Μεγέθους· οἱ δὲ ἀληθεύσαντες Σιγῆν προσήγορεύσαν, ὅτι δι' ἐν-
 θυμύσεως χωρὶς λόγου τὰ πάντα τὸ Μέγεθος ἐτα-
 λεύειν)· ὡς οὖν προείπον, ἡ ἀφθαρτος Αἰωνία βου-
 ληθεῖσα ἑσμά βῆξαι, ἐθήλυσε τὸ Μέγεθος ἐπ' ὀρέξει
 ἀναπαύσει αὐτοῦ. Καὶ αὕτη, αὐτῶ μύγεισα, ἀνέ-
 θεξε τὸν Πατέρα τῆς Ἀληθείας, ὃν οἰκείως οἱ τέ-
 λειαι Ἀνθρώπων ὠνόμασαν, ὅτι ἦν ἀντίτυπος τοῦ
 προόντος Ἀγεννήτου. Μετὰ τοῦτο δὲ ἡ Σιγῆ φυσικὴν
 ἐνόητα φώτῃς προενηχαιμένη σὺν τῶ Ἀν-
 θρώπῳ (ἦν δὲ αὐτῶν ἡ συνέλευσις τὸ θέλειν), καὶ
 ἀναδεικνύσει τὴν Ἀλήθειαν. Ἀλήθεια δὲ ὑπὸ τῶν τε-
 λειῶν οἰκείως ὠνομάσθη, ὅτι ἀληθῶς ὁμοία ἦν τῇ
 αὐτῆς μητρὶ Σιγῇ, τῆς Σιγῆς τοῦτο βουλομένης²⁴,
 ἀπὸ μερισμῶν φώτων τοῦ τε ἀβρόνθου καὶ τῆς θηλείας
 ἴσον εἶναι, ὅπως δι' αὐτῶν καὶ ἡ ἐν αὐτοῖς φανε-
 ρωθῆ τοῖς ἐξ αὐτοῦ ἐν αὐτῶ εἰς αἰσθητικὰ φῶτα με-
 ρισθεῖσα. Μετὰ τοῦτο ἡ Ἀλήθεια μητρικὴν προενη-
 χαιμένη Προῦνεκίαν, ἐθήλυσε τὸν πατέρα αὐτῆς εἰς
 αὐτὴν, καὶ συνέσσαν αὐτοῖς ἀφθάρτῳ μίξει καὶ
 ἀγνῶτῳ συγκράσει. Καὶ ἀναδεικνύσει τετράδα πνευ-
 ματικὴν ἀβρόνθην, ἀντίτυπον τῆς προσούσης²⁵
 τετράδος. ἥτις ἦν Βυθὸς, Σιγῆ, Πατήρ, Ἀλήθεια.
 Αὕτη δὲ ἡ ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ τῆς Σιγῆς τετράς,
 Ἀνθρώπος, Ἐκκλησία, Λόγος, Ζωή. Τότε τοῦ πάντα
 περιέχοντος Βυθοῦ θελήματι ὁ Ἀνθρώπος καὶ ἡ Ἐκ-
 κλησία πατρικῶν μνησθέντες λόγων συνέσσαν αὐτοῖς,
 καὶ ἀναδεικνύσει Δωδεκάδα Προῦνεκίαν, ἀβρόνθην.
 Οἱ οὖν ἀβρόνθες εἰσι, Παράκλητος, Πατρικός, Μητρι-
 κός, Ἀείνους, Θελητός, ὁ ἐστὶ Φῶς, Ἐκκλησιαστικ-
 οῦς. Αἱ δὲ θελήματι, Πίστις, Ἐλπίς, Ἀγάπη, Σύνεσις,
 Μακαρία, Σοφία. Μετέπειτα δὲ Λόγος καὶ Ζωή, καὶ

B Hæc apud animales. Sed apud animales, apud
 carnales, apud mundanos, apud exaggeratam animi
 vim, Nus nunquam desinens, perpetuis ac nonquam
 desinentibus salutem. Equidem eorum quæ nequo
 nominari, nec explicari oratione possunt, quæque
 cœlestibus ipsis superiora sunt, mentionem apud
 vos instituum : quæ neque Principatus, neque Po-
 testates, nec quæ illis subjecta sunt, neque aliud
 quidquam intelligentia potest consequi, soliquæ
 ejus, qui est Immutabilis, sunt cognitioni patefacta.
 Principio siquidem rerum omnium, quando is qui
 per seipsum Pater est, universa in semetipso obs-
 cura ignotaque continebat (quem nonnulli Æonem
 senectutis expertem semperque florentem, et Ma-
 trem feminamque vocant, qui omnis complexus
 nulla re ipse comprehenditur) : tunc quæ in illo
 inerat Mens voluit (ita enim quidam appellant, alii
 proprio nomine Gratiam, quæ Magnitudinis the-
 sauros, in eos qui ex Magnitudine erant insumpser-
 rit ; sed melius ab aliis Silentium vocatur, quoniam
 ultra sermonis usum omnia Magnitudo cogitatione
 sola perfecti) ; 356 igitur, ut dixi, incorrupta hæc
 ex Æonum numero femina, vinculis expedire sese
 volens, Magnitudinem libidinis illicœhris ad sui con-
 suetudinem inderat. Ex qua Veritatis Pater procrea-
 tus est, quem qui perfecti sunt proprie Hominem ap-
 pellant, quod ejus qui prior est, nec ab ullo est geni-
 tus, similitudinem referat. Duinde Sige naturalem lu-
 minis unitatem cum Homine producens (horum vero
 conjunctio voluntate sola perfecta est) Veritatem
 edidit quæ eo nomine merito a perfectis donata
 est, quod Matri suæ Sige reipsum similis esset ; quæ
 ex divisionibus luminum, tam inanis quam feminæ,
 idipsam æquale esse voluerat : ut sensibus ex-
 pressa lumina dispersa, per illa ipsa, et in ipsis, iis
 qui ex ipso et in ipso sunt sese patefaceret. Postea
 Veritas materiam Pruniciam proferens, parentem
 suum ad sui amorem pertraxit. Quare ambo incor-
 rupta copulatione, ac nunquam senescente con-
 junctione commisti sunt. Unde spiritalis marium
 ac feminarum quadriga prodiit, prioris alterius si-
 milis, quæ iis quatuor, Bytho, Sige, Patre ac Ve-
 ritate constabat. Posterior vero illa ex Patre ac
 Sige producta hæc est : Homo, Ecclesia, Sermo,
 Vita. Tunc comprehendentis omnia Bythi voluntate

²² F. κατέλειπεν. ²³ V. cod. μυστήριον πρὸς ὑμᾶς.

²⁴ Leg. ὅτι. ²⁵ V. βουληθεῖσα. ²⁶ F. προσούσης.

Homo, atque Ecclesia paternorum sermonum memores, invicemque congressi Prunicorum marium ac feminarum Dodecadem procrearunt. Mares videlicet istos, Paracletum, Paternum, Maternum, Aium, Theletum, quod idem est ac Lumen, Ecclesiasticum. Feminas vero, Fidem, Spem, Charitatem, Intelligentiam, Fortunatam, Sapientiam. Deinde Sermo ac Vita, etiam ipsi laudis munus effingentes, secum invicem consociati sunt. Quæ quidem consociatio voluntate sola peracta est. Ergo inter sese ac feminis constantem genuerunt. Cujus hi sunt mares: Bythius, Ageratus, Autophyes, Unigena, Immobilis. Hi ad continentis omnia contestandam gloriam sibi met ejus appellationem indiderunt. Feminæ vero sunt Mistio, Unio, Temperatio, Unitas, Voluptas: quæ omnes ad honorem Sigis peritientia vocabula similiter usurparunt.

Cum igitur absolutus hoc modo Veritatis parentis Tricenarius foret (quem terreni homines numerant, et cum ad ipsum pervenerint, nullo amplius reperto numero, iterato in sese, reterunt. Ejusmodi autem ille est: Bythus, Sige, Pater, Veritas, Homo, Ecclesia, Sermo, Vita, Paternus, Maternus, Paracletus, Aius, Theletus, Ecclesiasticus, Fides, Spes, Charitas, Intelligentia, Fortunata, Sapientia, Bythius, Ageratus, Autophyes, Unigena, Immobilis, Mistio, Cognitio, Temperatio, Unitas, Voluptas). Tum qui universa summa sua sapientia continet, Ogdoadem alteram loco prioris illius ac primariæ appellandam esse statuens, quæ in Tricenario permanet (neque enim ingentes Magnitudinis spiritus coerceri ullo se numero sinebant), pro maribus mares alios substituit, Unum, Tertium, Quintum, Septimum; totidemque feminas, Binarium, Ternarium, Senarium, Octonarium. Hæc igitur est Ogdoas illa quæ superioris Ogdoadis nomen ad sese transtulit: Bythi, Patris, Hominis, Sermonis, Sigis, Veritatis, Ecclesiar, Vitæ. Quæ quidem **357** conjuncta luminibus est, et absolutus Tricenarius evasit ac prior Octonarius quiescens, cum et Bythus per Magnitudinis fulguratum exiit, ut cum Tricenario sese copularet. Verum enim et Veritatis Pater cum Ecclesia congressus est, et Maternus Vitam sortitus est; et Paracletus Unitatem, et Unitas cum Veritatis Parente copulata est, et cum Sige Veritatis ille Parens fuit. At spiritalis Sermo cum Spiritu incorrupta quadam commistione conjunctus est, et Autoinetoris fluem, hoc est, perennem, nec interruptam quietem suam effecit. Quamobrem ubi Tricenarius profunda illa mysteria peregit, nuptias videlicet in incorruptis; incorrupta itidem lumina, quæ Unitatis appellantur Illi, produxit, quæque forma carebant. Jacobant igitur propensum intelligentia omni destituta, ac sine ulla animi notione quiescebant. Quidquid enim a quopiam agitur, ab eo, nisi universe intelligat, agitur nihil. Hunc in modum procreatis luminibus, quorum multitudinem numerando percensere nihil necesse est, animo vero comprehendere oportet (nam unum-

A αὐτοὶ, τὸ τῆς ἀνέσεως ἀναπλάσαντες δόρημα, ἐαυτοῖς ἐκοινώνησαν. Ἦν δὲ ἡ κοινωνία αὐτῶν τὸ θελημα. Καὶ συνελθόντες ἀνεδέξαντο Δεκάδα Προούλειων, καὶ αὐτῶν ἀρρηνοθηλειῶν. Ὅν οἱ μὲν ἀρρηνέες εἰσι, Βύθιος. Ἀγρηατος, Αὐτοφυής, Μονογενής, Ἀκίνητος. Οὗτοι τὴν προσωνομιαν τὴν ἰδίαν ἔδξαν τοῦ πάντα περιέχοντος ἐποιήσαντο. Αἱ δὲ θήλειαι, Μίξις, Ἐνωσις, Σύγκρασις, Ἐνότης, Ἡδονή. Καὶ αὗται τὴν προσωνομιαν εἰς ἑξῆς τῆς Σιγῆς περιποιήσαντο.

commisti, Prunicorum Decadem ex maribus peræque ac feminis constantem genuerunt. Cujus hi sunt mares: Bythius, Ageratus, Autophyes, Unigena, Immobilis. Hi ad continentis omnia contestandam gloriam sibi met ejus appellationem indiderunt. Feminæ vero sunt Mistio, Unio, Temperatio, Unitas, Voluptas: quæ omnes ad honorem Sigis peritientia vocabula similiter usurparunt.

B Τετελειωμένης οὖν τῆς κατὰ πατέρα Ἀληθείας τριακάδος (ἦν οἱ ἐπίγειοι μὴ ἐπιστάμενοι ἀριθμοῦσι, καὶ ὅταν Ἐθωσιν ἐπ' αὐτήν, μηκέτι ἀριθμῶν ἐθροσκοντες, ἀνακυκλοῦσι πάλιν ἀριθμοῦντες αὐτήν. Ἔστι δὲ, Βυθός, Σιγή, Πατήρ, Ἀλήθεια, Ἄνθρωπος, Ἐκκλησία, Λόγος, Ζωή, Πατρικός, Μητρικός, Παράκλητος, Ἀείνους, Θελητός, Ἐκκλησιαστικός, Πίστις, Ἐλπίς, Ἀγάπη, Σύνεσις, Μακαρία, Σοφία, Βύθιος, Ἀγρηατος, Αὐτοφυής, Ὀλογενής ³⁵, Ἀκίνητος, Μίξις, Γνώσις, Σύγκρασις, Ἐνότης, Ἡδονή) τότε ὁ πάντα περιέχων συνέσει τῇ ἀνυπερβλήτῳ δογματικῆς τε κληθῆναι ἑτέραν Ὑγδοάδα ἀντὶ τῆς προούσης ἀθεντικῆς Ὑγδοάδος, ἥτις ἐν τῷ ἀριθμῷ τῆς Τριακάδος μένει (οὐ γὰρ ἦν Μεγέθους φρόνημα εἰς ἀριθμὸν πίπτειν), ἀντέστησεν ἀντὶ τῶν ἀρσένων τοῦς ἀρσενας, Μόνον, Τρίτον, Πέμπτον, Ἑβδομον, καὶ τὰς θηλείας, Διάδα, Τετράδα, Ἐξάδα, Ὑγδοάδα. Αὕτη οὖν ἡ Ὑγδοάς ἐστὶν ἡ ἀντικληθεῖσα ἀντὶ τῆς προούσης Ὑγδοάδος· Βυθοῦ, Πατρὸς, Ἀνθρώπου, Λόγου, καὶ Σιγῆς, Ἀληθείας, Ἐκκλησίας, Ζωῆς· ἥτις ἠνώθη τοῖς φωσὶ, καὶ ἐγένετο Τριακάς ἀπρητισμένη, καὶ ἡ προούσα Ὑγδοάς ἀναπαυομένη, ὅτε Βυθός ἐξῆλθε Μεγέθους στηρίγματι ἐνωθῆναι τῇ Τριακάδι αὐτῇ ἦν ³⁶. Τῇ γὰρ ἀληθεῖ καὶ ὁ Πατήρ τῆς Ἀληθείας συνήρχετο τῇ Ἐκκλησίᾳ, καὶ ὁ Μητρικός εἶχε τὴν Ζωὴν, καὶ ὁ Παράκλητος τὴν Ἐνάδα, καὶ ἡ Ἐνάς ἠνοῦτο τῷ Πατρὶ τῆς Ἀληθείας, καὶ ὁ Πατήρ τῆς Ἀληθείας ἦν μετὰ τῆς Σιγῆς. Ὁ Λόγος δὲ ὁ πνευματικός ἐκοινώνει Πνεύματι, καὶ ἀφθάρτῳ συγκράσει ποιῶν τὸ τέλος τοῦ Ἀυτόμητρος ³⁷, ἀδιχοτόμητον τὴν ἑαυτοῦ ἀνάπαυσιν. Ἡ οὖν Τριακάς, ἀπαρτίτασα βύθια μυστήρια, τελείως ἀγαμῶν ³⁸ ἐν ἀφθάρτοις ἀπέδειξε φῶτα ἀφθάρτα, ἅτινα Ἐνότης ³⁹ ὀνομάσθησεν τέκνα, καὶ ἀγαρακτῆριστα. Ἦσαν οὖν μικροῦ μὴ κατακειμένου ⁴⁰ ἐκτός φρονήσεως ἀναπαυόμενα χωρὶς ἐνοίας· περὶ γὰρ οὐ τις πράσσει, ἐὰν μὴ νοῆ καθολικῶς, οὐ πράσσει. Τότε γενομένων τῶν φώτων, ὧν τὴν πολυπλήθειαν πρὸς ἀριθμὸν ἐξαιρεῖν οὐκ ἀναγκαῖον, περινοεῖν δὲ (ἕκαστον γὰρ τὸ ἴδιον ὄνομα κεκληρωται δι' ἐπίγνωσιν ἀρρήτων μυστηρίων)· ἡ οὖν Σιγή, βουληθεῖσα εἰς ἐκλογὴν γνώσεως ἀπαντας ὤσαι, συνῆγε τῇ δευτέρῃ ἀντετεθεισῇ Ὑγδοάδι ἀφθάρτῳ μίξει, νοικῆ δὲ βουλῆσει.

³⁵ F. εἰς τ.γ. ³⁶ I.e.g. Μονογενής. ³⁷ F. ἡ Τριακάς αὕτη ἦν, sed hæc corrupta. ³⁸ F. Ἀυτόμητρος. ³⁹ F. τελείωςτος γάμων. ⁴⁰ F. Ἐνότης. ⁴¹ F. παρακείμενα.

Ἦν δὲ αὐτῆς ἡ νοῖκη βούλησις Πνεῦμα τῷ ἄγιον, τὸ ἂν μέσῳ τῶν ἁγίων Ἐκκλησιῶν. Τοῦτο οὖν εἰς τὴν δευτέραν Ὀγδοάδα πέμφας ³³, ἔπεισε καὶ αὐτὴν ἐνωθῆναι αὐτῇ. Γάμος οὖν ἐτελείετο ἂν τοῖς τῆς Ὀγδοάδος μέρεσιν, ἐνουμένου τοῦ ἁγίου Πνεύματος τῷ Μόνῳ, καὶ τῆς Διάδος τῷ Τρίτῳ, καὶ τοῦ Τρίτου τῇ Ἐξάδι, καὶ τῆς Ὀγδοάδος τῷ Ἐδδόμενῳ, καὶ τοῦ Ἐδδόμενου τῇ Διάδι, καὶ τῆς Ἐξάδος τῷ Πέμπτῳ. Ὅλη δὲ ἡ Ὀγδοὰς συνῆλθε μετὰ ἡδονῆς ἀγῆρατου καὶ ἀφθάρτου μίξεως. Οὐ γὰρ ἦν χωρισμὸς ἀλλήλων· ἦν δὲ σύγκρασις μετ' ἡδονῆς ἀμώμου, καὶ ἀνέδειξε Πεντάδα Προβνείων ἀθιλύντων, ὧν τὰ ὀνόματά ἐστι ταῦτα· Καρπιστής, Ὁροθέτης, Χαριστήριος, Ἄφρατος, Μεταγωγεύς· οὗτοι τῆς Μεσότητος ὀνομάσθησαν υἱοί. Βούλομαι δὲ ὑμᾶς γινώσκειν, Ἀμψίου, Ἀύρα, Κουκουά, Θαρδουοῦ, Οὐδουκουά, Θαρδέδειν, Μερεξά, Ἀτάρ, Βαρβά ³⁴, Οὐδουκά, Κέστην, Οὐδουάχ, Ἐσλήν, Ἀμφέ, Ναισουμέν, Οὐνανίν, Λαμεταρδέ, Ἀθαμεσουμήν, Ἄλλωρά, Κουδιαθά, Ναδάρια, Δαμμά, Ὀρήν, Λαναφέκ, Οὐδανφέχ, Ἐνφοιθοχέ, Βαρρῶ, Ἀσσιουσχέ, Βελλίμ, Δεξαριχέμ, Μασέμ.

Medietatis filii vocati sunt. Velim autem a vobis cognosci, Ampsiu, Auran, Cucua, Thardus, Ubuca, Thardedin, Merexa, Atar, Barba, Uduca Cesten, Uduach, Eslen, Ampho, Nasumen, Vananin, Lametarde, Athamessumen, Allora, Cubiatha, Naddaria, Damma, Oren, Lanaphec, Udanphec, Emphæthiboche, Barra, Assivache, Belim, Dexarichem, Masem.

A quodque suam appellationem sortitum est, quæ ex arcanorum mysteriorum cognitione depromitur: ad scientiæ delectum percellere universos Sige cupiens, ad secundam substitutamque illam loco alterius Ogdoadem adjunxit, corruptelæ omnis ex parte conjunctione, sed voluntate ejusmodi quæ sub intelligentiam caderet. Hæc vero illius voluunt, quæ sub intelligentiam cadit, Spiritus sanctus est, qui in medio sanctarum Ecclesiarum residet. Quem cum secundam ad Ogdoadem allegasset, ei persuasit ut cum ipsa copularetur. Quocirca in singulis Ogdoadis partibus celebratæ nuptiæ sunt. Siquidem cum Uno Spiritus sanctus conjunctus est, cum Tertio Dyas, Tertius cum Hexade, et cum Septimo Ogdoas, Scptimus cum Dyade, cum Quinto Hexas. Ita Ogdoas universa nunquam marcescente, atque integra incorruptaque mistione conjungitur. Nulla quippe ab invicem separatio fuit: sed mutua omnium cum honestissima voluptate temperatio; ex qua Prunicorum muliebri sexu carentium Quinarius exoritur, cujus hæc sunt vocabula: Carpistes, Horothetes, Charisterius, Aphetus, Metagogens; hi Medietatis filii vocati sunt. Velim autem a vobis cognosci, Ampsiu, Auran, Cucua, Thardus, Ubuca, Thardedin, Merexa, Atar, Barba, Uduca Cesten, Uduach, Eslen, Ampho, Nasumen, Vananin, Lametarde, Athamessumen, Allora, Cubiatha, Naddaria, Damma, Oren, Lanaphec, Udanphec, Emphæthiboche, Barra, Assivache, Belim, Dexarichem, Masem.

ΠΤΟΛΕΜΑΙΟΥ ΠΡΟΣ ΦΛΩΡΑΝ.

Ex Epiphanio hæc. 33, § 3 et seqq., pag. 216 et seqq. edit. Paris. 1622.

Τὸν διὰ Μωυσεως τεθέντα νόμον, ἀδελφή μου καλὴ Φλώρα, ὅτι μὴ πολλοὶ προκατελάβοντο, μήτε τὸ θεμέλιον αὐτὸν ³⁵ ἐγκυκότες, μήτε τὰς προτάξεις αὐτῶν ³⁶ ἀκριδῶς, ἡγοῦμαι καὶ σοὶ εὐσύνοπτον ἔσεσθαι, μαθούσης ³⁷ τὰς διαφεινούσας γνώμας περὶ αὐτοῦ. Οἱ μὲν γὰρ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς γεννομένη τῆσθαι τοῦτοις ³⁸ λέγουσιν. Ἐτεροι δὲ, τοῦτοις τὴν ἐναντίαν ὁδὸν τραπέντες, ὑπὸ τοῦ ἀντικειμένου φθοροποιῦ διαβόλου τεθεῖσθαι τοῦτον ἰσχυρίζονται, ὡς καὶ τὴν τοῦ κόσμου προσάπτουσιν αὐτῷ δημιουργίαν, Πατέρα καὶ Ποιητὴν τοῦτον λέγοντες εἶναι. Τοῦτο δὲ τοῦ παντὸς διέπαισιν οὗτοι διαδόντες ἀλλήλοις, καὶ ἑκάτεροι αὐτῶν διαμαρτόντες παρὰ σφέσιν αὐτοῖς τῆς τοῦ προκειμένου ἀληθείας· οὔτε γὰρ ὑπὸ τοῦ τελείου Θεοῦ καὶ Πατρὸς φαίνεται τοῦτον τεθεῖσθαι (ἐπόμενος ³⁹ γὰρ ἐστίν), ἀτελεῖ τε ἐντα, καὶ τοῦ σφετέρου ⁴⁰ πληρωθῆναι ἐνδεῖ, ἔχοντά τε προστάξεις ἀνοικείας τῇ τοῦ τοιοῦτου Θεοῦ φύσει τε καὶ γνώμῃ· οὗτ' αὖ πάλιν τῇ τοῦ ἀντικειμένου ἀδικίᾳ νόμον προσάπτειν ⁴¹ ἀδικεῖν αἰρουντος τῶν τε ἐξῆς τι μὴ συνωρώντων τὰ ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος εἰρημένα. Οἰκίη γάρ ἡ πόλις μερισθεῖσα ἐφ' ἑαυτήν, ὅτι μὴ δύναται στήναι, ὁ Σωτὴρ ἡμῶν ἀπεφάνετο. Ἔτι γε τὴν τοῦ κόσμου δημιουργίαν ἰδίαν λέγει εἶναι, ἅτε ⁴² πάντα δι' αὐτοῦ γεγονέναι, καὶ χωρὶς αὐτοῦ γέγονεν ⁴³ οὐδὲν, ὃ Ἀπόστολος προσηγορεύσας τὴν τῶν ψευδοπροφητῶν ἀνυπόστατον σοφίαν, καὶ οὐ φθοροποιῦ Θεοῦ, ἀλλὰ

PTOLEMÆI AD FLORAM EPISTOLA.

Legem illam quæ a Moyse tradita est, Flora soror amantissima, neque perspectam habere quam plurimos, neque ejus velut fundamenta vel præscripta cognoscere, facile te intellecturam existimo, si quam variaz de illa sint opiniones didiceris. Sunt enim qui illam a Deo putant ac Patre fuisse constitutam. Alii contrariam viam ingressi, ab ejus æmulo nefario ³⁵ dæmone latam affirmant, a quo et mundum fabricatum asserunt, et eundem Conditorem ac Patrem esse dicunt. Verum illi, qui ejusmodi dogmata sibi invicem communicarunt, veheementer hallucinati sunt, et ab eo quem sibi proposuerant, scopo veritatis aberrarunt. Nam nec a perfecto Deo ac Patre stabilita videtur (huic enim non respondet), utpote minus perfecta, et ad sui absolutionem plura desiderans, ac mandata quædam continens, quæ a Dei natura ac decreto sunt aliena. Neque vero adversarii improbitati tribuenda lex est, cujus proprium sit iniquire facere: quique ita statuunt, quæ a Salvatore dicta sunt nequaquam animadvertunt. Ita enim ille pronuntiavit: *Stare domum vel civitatem non posse, quæ in seipsam divisa sit* ⁴². Præterea mundum proprium ipsius opus esse; *omniaque per ipsum facta, et sine ipso nihil esse factum* ⁴³, asserit Apostolus, mendacissimorum hominum minime solidam sapientiam refellens; non pestiferi alicujus

³³ F. πέμφασα. ³⁴ V. Ἀταρβαθά. ³⁵ Leg. αὐτοῦ. ³⁶ Leg. αὐτοῦ. ³⁷ F. μαθούση. ³⁸ F. τοῦτον. ³⁹ F. ἐπόμενος γὰρ οὐκ ἐστίν. ⁴⁰ F. ὑφ' ἐτέρου. ⁴¹ Deest γρη. Sed hic corrupta sunt Græca. ⁴² Matih. xii, 5. ⁴³ F. τὰ τε. ⁴⁴ Joan. i, 5. ⁴⁵ F. γεγονέναι.

Dei, sed justis, et improbitatis omnis inimici. Sed A
 imperariorum hominum illa judicia sunt, neque
 Conditoris providentiæ causas intelligentium, qui que
 non animi solum, sed etiam corporis oculis videantur
 esse capti. Quotopere igitur illi a veritate dissi-
 deant, ex iis quæ dicta sunt abunde potes cognos-
 cere. Sed utrosque propriam quiddam ac peculiare
 ad ita sentiendum induxit. Alios quidem, quod auc-
 torem justitiæ Deam ignorarent; alios quod uni-
 versorum parentem peræque nescirent, quem ille
 solus adveniens qui solus norat, aperuit. Nobis
 vero, quibus utrumque Dei beneficio cognitum est,
 reliquum illud est, ut de lege certi aliquid explo-
 ratique doceamus, cujusmodi videlicet illa sit, et
 a quonam legislatore sancita: ita tamen ut quid-
 quid a nobis allatum fuerit, id non aliunde quam ex
 ipsis Salvatoris verbis probetur. His enim solis
 velut itineris ducibus adhibitis ad rerum cognitionem
 sine errore perducimur.

In primis igitur sciendum est, unam universam illam B
 legem, quæ quinquè Moysis voluminibus continetur,
 non ab uno esse legislatore profectam, solo videli-
 cet Deo: sed admista quedam hominum esse
 mandata, ut, quemadmodum Salvator ipse docuit,
 trifariam lex sit omnis distributa. Quædam enim
 ad ipsum Deum ejusque sanctiones pertinent, alia
 Moysi tribuenda sunt, non quidem quatenus ali-
 quid a Deo illius interventu decretum est, sed qua-
 tenus per sese ac suapte sponte nonnulla constituit;
 aliorum denique seniores qui in populo erant auc-
 tores existerent; ac primi illi privata quædam
 præcepta inserere sunt ausi. Quod quemadmodum
 sese habeat ex ipsis Salvatoris verbis intelliges.
 Illic enim quodam in loco ad eos verba faciens,
 qui de repudii libello secum disputabant, quod per-
 missionem legis licebat, sic illos allocutus est: *Moses*
ad duritiam cordis vestri permisit vobis dimittere
uxores vestras. Ab initio autem non fuit sic. Deus
enim, inquit, conjugium hoc copulavit. Et: Quod
Deus conjunxit, homo non separat ⁶⁰. Ubi aliam esse
 Dei legem ostendit, quæ uxorem a viro se jungi
 prohibeat, aliam Moysis, qui ob duritiam cordis par
 illud dissociari permittat. In quo *Moses* quiddam
 Deo contrarium tulit, et scilicet cautioni, qua dis-
 solvi matrimonia vetuerat. Sed si Moysis mentem,
 qua ad illud decernendum ³⁵⁹ inductus est, accu-
 rate consideremus, inveniemus procul dubio non id
 eum sponte sua, sed necessitate fecisse: quo eo-
 rum, quibus præscribebat, imbecillitati consuleret.
 Qui cum divinum illud decretum de retinendis uxori-
 bus suis observare non possent, ac moleste qui-
 dam earum consortia sustinerent, periculum ut
 esset, ne ea se occasione gravioribus sceleribus
 obstringerent, quibus extremam in perniciem ruc-
 rent; ut hoc incommodum devitaret *Moses*, quod
 ad illorum interitum spectabat, secundam quam-
 dam repudii legem privata auctoritate constituit,
 minusque ex ea occasione malum cum majore
 commutavit; ut si minus priorem illam servare

δικαίου καὶ μισοπονήρου. Ἀπρονοήτων δὲ ἐστὶν ἀν-
 θρώπων, τῆς προνοίας τοῦ Δημιουργοῦ, μὴ αἰτίαν λαμ-
 βανομένων, καὶ μὴ μόνον τὸ τῆς ψυχῆς ἄγλημα, ἀλλὰ
 καὶ τὸ τοῦ σώματος πεπηρωμένων. Οὗτοι μὲν οὖν ὡς
 διημαρτήκασι τῆς ἀληθείας, δηλὸν σοὶ ἐστὶν ἐκ τῶν
 εἰρημένων. Πεπόνθασι δὲ τοῦτο ἰδίως ἐκάτερος αὐτῶν,
 οἱ μὲν διὰ τὸ ἀγνοεῖν τὸν τῆς δικαιοσύνης Θεόν, οἱ
 δὲ διὰ τὸ ἀγνοεῖν τὸν τῶν ὄλων Πατέρα, ὃν μόνος
 ἐλθὼν ὁ μόνος εἰδώς, ἐπανερώσε. Περιλείπεται δὲ
 ἡμῖν ἀξιωθεῖσθαι τε τῆς ⁶⁰ ἀμφοτέρων τούτων ἐκφῆσαι
 σοὶ καὶ ἀκριβῶσαι αὐτὸν τε τὸν νόμον, ποταπὸς τις
 εἴη, καὶ τὸν ὕψ' οὗ τέθειται τὸν νομοθέτην, ῥηθησο-
 μένων ἡμῖν τὰς ἀποδείξεις ἐκ τῶν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν
 λόγων παριστῶντες, δι' ὧν μόνον ἐστὶν ἀπαίστως
 ἐπὶ τὴν κατάληψιν τῶν ὄντων ὀδηγεῖσθαι.

Πρῶτον οὖν μαθητέον, ὅτι ὁ σύμπαξ ἐκαίνοσ νόμοσ ὁ
 περιεχόμενοσ τῆ Μωυσέωσ Πεντατεύχῳ οὐ πρὸσ ἐνόσ
 τινος νομοθετήται, λέγω δὴ: οὐχ ὑπὸ μόνου Θεοῦ·
 ἀλλ' εἰσὶ τινεσ αὐτῶν προστάξεισ καὶ ὑπ' ἀνθρώπων
 τεθεῖσαι, καὶ τριχῆ τούτων διαιρεῖσθαι οἱ τοῦ Σωτῆ-
 ροσ λόγοι διδάσκουσιν ἡμᾶσ. Εἰσ τε γὰρ αὐτὸν τὸν
 Θεόν καὶ τὴν τούτου νομοθεσίαν· διαιρεῖται δὲ καὶ
 εἰσ τὸν Μωυσία, οὐ καθ' αὐτὸ ⁶¹ δι' αὐτοῦ νομοθετεῖ ὁ
 Θεόσ, ἀλλὰ καθὰ ἀπὸ τῆσ ἰδίασ ἐνοείασ ὁρμώμενοσ
 καὶ ὁ Μωυσῆσ ἐνομοθέτησέ τινα· καὶ εἰσ τοῦσ Πρε-
 σβυτέρουσ τοῦ λαοῦ διαιρεῖται, καὶ πρῶτοι ⁶² εὐρί-
 σκονται ἐντολάσ τινεσ ἐνθέντεσ ἰδίασ. Πῶσ οὖν τούτο
 οὕτωσ ἔχον ἐκ τῶν τοῦ Σωτῆροσ δείκνυται λόγων,
 μάθοισ δ' ἂν ἔφη. Διαλεγόμενοσ που ὁ Σωτῆρ πρὸσ
 τοῦσ περὶ τοῦ ἀποστασίου συζητοῦντασ αὐτῶν, ὁ δὴ
 ἀποστάσιον ἐξεῖναι ἐνενομοθέτητο, ἔφη αὐτοῖσ· ὅτι
 Μωυσῆσ πρὸσ τὴν σκληροκαρδίαν ὄμων ἐπέτρεψε
 τὸ ἀπολύειν τὴν γυναῖκα αὐτοῦ. Ἀπ' ἀρχῆσ γὰρ
 οὐ γέγονεν οὕτω. Θεόσ γὰρ, φησὶ, συνέλεξε ταύ-
 την τὴν συνήθειαν. Καὶ, Ὁ συνέλεξεσ ὁ Κύριοσ,
 ἄνθρωποσ μὴ χωρίζετω, φησὶ. Ἐνταῦθα ἕτερον μὲν
 τοῦ Θεοῦ δείκνυσι νόμον, τὸν κωλύοντα χωρίζεσθαι
 γυναῖκα ἀπὸ τοῦ ἀνδρὸσ αὐτῆσ, ἕτερον δὲ τὸν τοῦ
 Μωυσέωσ, τὸν διὰ τὴν σκληροκαρδίαν ἐπιτρέποντα
 χωρίζεσθαι τούτο τὸ ζεύγοσ. Καὶ δὴ κατὰ τούτο ἐναν-
 τία τῷ Θεῷ νομοθετεῖ ὁ Μωυσῆσ· ἐναντίον γὰρ ἐστὶ
 τῷ μὴ διαζευγῖναι. Ἐὰν μέντοι καὶ τὴν τοῦ Μωυ-
 σέωσ γνώμην, καθ' ἣν τούτο ἐνομοθέτησεν, ἐξετάσω-
 μεν, εὐρεθήσεται τούτο οὐ κατὰ προαίρεσιν ποιήσασ
 τὴν αὐτοῦ, ἀλλὰ κατὰ ἀνάγκην, διὰ τὴν τῶν νενο-
 μοθετημένων ἀσθένειαν. Ἐπεὶ γὰρ τὴν τοῦ Θεοῦ
 γνώμην φυλάττειν οὐκ ἔδυναντο οὗτοι, ἐν τῷ μὴ
 ἐξεῖναι αὐτοῖσ ἐκβάλλειν τὰσ γυναῖκασ αὐτῶν, αἴτι-
 νεσ ⁶³ αὐτῶν ἀγδῶσ συνήκουν, καὶ ἐκινδύνευον ἐκ
 τούτου ἐκτρέπεσθαι πλεον εἰσ ἀδικίαν, καὶ ἐκ ταύτησ
 εἰσ ἀπώλειαν· τὸ ἀγδῆσ τούτο βουλόμενοσ ἐκκόψαι
 αὐτῶν ὁ Μωυσῆσ, δι' οὗ καὶ ἀπέλλυσθαι ἐκινδύνευον.
 δεῦτερον τινα, ὡσ κατὰ περιπτώσιν ἤττον κακὸν ἀντὶ
 μείζονοσ ἀντικαταλλάσσομένοσ, τὸν τοῦ ἀποστασίου
 νόμον ἀφ' ἑαυτοῦ ἐνομοθέτησεν αὐτοῖσ· ἵνα, ἐκ

⁶⁰ Deest γκώστωσ. ⁶¹ F. οὐ καθὰ αὐτόσ. ⁶² Cod. Reg. πρῶτον. ⁶³ Matth. xix, 6 seqq. ⁶⁴ F. αἴσ τινεσ.

ἐκείνον μὴ δύνωνται φυλάττειν, κἀν τοῦτόν γε φυλά-
ξωσι, καὶ μὴ εἰς ἀδικίας καὶ κακίας ἐκτραπῶσι, δι'
ὧν ἀπίστεια αὐτοῖς ἐμῆλε τελειοτάτῃ ἐπακολουθήσιν.
Ἀδύτη μὲν ἡ τοῦτου γνῶμη, καθ' ἣν ἀντινομοθετῶν
εὐρίσκεται τῷ Θεῷ. Πλὴν ὅτι γὰρ Μωυσοῦς αὐτοῦ
δεικνύεται ἐνταῦθα ἴταρος ὢν παρὰ τὸν τοῦ Θεοῦ
νόμον, ἀναμφισβήτητόν ἐστι, κἀν δι' ἐνὸς τὰ νῦν ὤμεν
δειδύχοντες. Ὅτι δὲ καὶ τῶν πρεσβυτέρων εἰσι τινες
συμπελεγμένα παραδόσεις ἐν τῷ νόμῳ, δηλοῖ καὶ
τοῦτο ὁ Σωτήρ. Ὁ γὰρ Θεός, φησὶν, εἶπε, *Τίμη
τὸν πατέρα σου καὶ τὴν μητέρα σου, ἴσα εὐ σοι
γίνῃται.* Ἰμῶς δὲ, φησὶν, εἰρήνατε, τοῖς πρε-
σβυτέροις λέγων· *Δώρον τῷ Θεῷ ὃ δὲν ὠφελήθης
ἐξ ἐμοῦ καὶ ἠενερίσαστε τὸν νόμον τοῦ Θεοῦ, διὰ
τὴν παράδοσιν τῶν πρεσβυτέρων ὁμῶν.* Τοῦτο
δὲ Ἡσαίας ἀξέφωνησεν, εἰπὼν· Ὁ λαὸς οὗτος
τοῖς χεῖλεσι μα τιμῆ, ἡ δὲ καρδίᾳ αὐτῶν πόρρω
ἀπέχει ἀπ' ἐμοῦ. Μάτηρ δὲ σέβονται με, διδά-
σκοντες διδασκαλίας, ἐνταλματα ἀνθρώπων. Σα-
φῆς οὖν ἐκ τούτων εἰς τρία διαιρούμενος ὁ σύμπα-
ς ἐκείνος δείκνυται νόμος. Μωυσοῦς τε γὰρ αὐτοῦ, καὶ
τῶν Πρεσβυτέρων, καὶ αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ εὐρομεν νομοθεσίαν ἐν αὐτῷ. Αὕτη μὲν οὖν ἡ διαίρεσις τοῦ σύμ-
παντος ἐκείνου νόμου ὡς ἡμῖν διαιρηθεῖσα, τὸ ἐν αὐτῷ ἀληθὲς ἀναπέφαγεν.

Ἐπὶ δὲ δὴ τὸ ἐν μέρει, ὃ αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ νόμος,
διαιρεῖται εἰς τρία τετὰ, εἰς τε τὴν καθαρὰν νομοθε-
σίαν, τὴν ἀσύμπλοκον τῷ κακῷ, ὅς καὶ κυρίως νό-
μος λέγεται, ἐν οὐκ ἤθεε καταλύσαι ὁ Σωτήρ, ἀλλὰ
ἐκπύρωσαι. Οὐ γὰρ ἦν ἀλλότριος αὐτοῦ ἐν ἐπληρωσέν
οὐ γὰρ εἶχε τὸ τέλειον. Καὶ εἰς τὸ συμπελεγμένον
τῷ χεῖρονι, καὶ τὴν ἀδικίαν, ἣν ὁ ἀνεῖλεν ὁ Σωτήρ,
ἐνοίκειον ὅτι τῇ ἐαυτοῦ φύσει. Διαιρεῖται δὲ καὶ εἰς
τὸ τυπικὸν, καὶ συμβολικόν, τὸ κατ' εἰκόνα τῶν [κατ'
εἰκόνα⁹⁰] διαφερόντων νομοθετηθέν· ἐν μετέθηγεν
ὁ Σωτήρ ἀπὸ αἰσθητοῦ καὶ φαινομένου ἐπὶ τὸ πνευ-
ματικὸν καὶ ἀόρατον. Καὶ ἔστι μὲν ὁ τοῦ Θεοῦ νόμος
ὁ καθαρὸς καὶ ἀσύμπλοκος τῷ χεῖρονι, αὕτη ἡ ἀσά-
λογος, οἱ θεῖαι λόγοι ἐκείνοι, οἱ ἐν ταῖς δυοῖς πλαξὶ
θεδικασμένοι, εἰς τε ἀναίρεσιν τῶν ἀφθέρχτων καὶ
εἰς πρόσταξιν τῶν ποιητέων, οἱ, καίπερ καθαρὰν
ἔχοντες τὴν νομοθεσίαν, μὴ ἔχοντες δὲ τὸ τέλειον,
δέδοντο τῆς παρὰ τοῦ Σωτῆρος πληρώσεως. Ὁ δὲ ἔστι
συμπελεγμένος τῇ ἀδικίᾳ, οὗτος ὁ κατὰ τὴν ἑμυναν
καὶ ἀνατιπῶσιν τῶν προαδικησάντων καίμενος,
Ὁφθαλμὸν ἀπὸ ὀφθαλμοῦ, καὶ ὀδόντα ἀπὸ ὀδόντος
ἐκπίπτεισθαι καλεύων, καὶ φόνον ἀντὶ φόνου ἀμύ-
νασθαι. Οὐδὲν γὰρ ἤττον καὶ ὁ δεύτερος ἀδικῶν
ἀδικεῖ, τῇ τάξει μόνον διαλλάσων, τὸ αὐτὸ ἐργαζό-
μενος ἔργον. Τοῦτο δὲ πρόσταγμα δίκαιον μὲν ἄλλως
καὶ ἦν καὶ ἔστι, διὰ τὴν ἀσθένειαν τῶν νομοθετηθέντων.
ἐν παρεκβάσει τοῦ καθαροῦ νόμου τεθέν· ἀνοίκειον
δὲ τῇ τοῦ Πατρὸς τῶν ἔλων φύσει τε καὶ ἀγαθότητι·
ἴσως δὲ τοῦτο κατέλληλον, ἐπάναγκες δὲ μᾶλλον. Ὁ
γὰρ καὶ τὸν ἕνα φόνον οὐ βουλόμενος ἔσεσθαι ἐν τῷ
λέγειν, *Οὐ φονεύσεις, προστάξας τὸν φόνον ἀντι-
φονεύσθαι, δεύτερον νόμον νομοθετῶν, καὶ δυοῖς
φόνους βραβεύων, ὃ τὸν ἕνα ἀπαγορεύσας ἔλαθεν*

possint, hanc autem retineant, neque se in flagitia
aceleraque committant, per quæ ultimum exitium
consequatur. Hæc illius ratio fuit, propter quam
contrarium quiddam Deo statuisse cernitur. Enim-
vero diversam hæc a divina Moysis legem existi-
tiasse, extra omnem controversiam est : et si id in
uno tantum decreto probatum sit. Eidem vero legi
traditas a senioribus illigatas esse regulas, non ob-
scure Salvator ostendit : *Deus enim, inquit, dixit :*
Honora patrem tuam et matrem tuam, ut bene sit tibi :
vos autem dixistis, inquit seniores alloquens : Munus
Deo quodcumque ex me tibi proderit ; et irritam fecistis
*legem Dei propter traditiones seniorum vestrorum*⁹⁰.
Hoc ipsum pronuntiavit Isaias, dicens : *Populus hic*
labiis me honorat, cor autem eorum longe est a me.
Sine causa autem colunt me, docentes doctrina-
*rum et mandata hominum*⁹¹. Ex his liquet om-
nem illam esse legem diuinam in partes tres ; in ea-
que et Moysis ipsius, et seniorum, et Dei mandata
contineri. Atque hæc universæ legis a nobis in-
stituta partitio illius nobis veritatem ostendit.

Sed ea pars legis, quæ a Deo profecta est, tria
rursum in membra dividitur. Alia enim sunt sincera
præcepta, et ab omni mali perinistione secreta,
quæ proprie lex appellatur, quam non Salvator veni-
tuli solvere, sed adimplere⁹². Non enim a se erat
aliena quam adimplevit, alioqui perfici implerique
non posset. Alia sunt deterioribus implicata, et in-
justitiæ proxima, quæ Salvator abhorrentia a na-
tura sua funditus sustulit. Postremo alia sunt ty-
pica ac symbolica in figuram et imaginem melio-
rum posita ; quod genus Salvator ab eo quod
sensibus expositum est et externum, ad spirituale
nec aspectabile convertit. Jam vero pura illa sin-
ceraque lex Dei nec cum deterioribus conjuncta, De-
calogus est ipse, sive decem illa præcepta duabus
distincta tabulis, quibus aut nefandas prohibentur,
aut facienda mandantur. Quæ etsi pura sint ac li-
quida, tamen quod nondum perfecta sint, impleri
a Salvatore debuerant. Ad illud vero genus, quod
injustitiæ aliquid habet, leges illæ referendæ sunt,
quibus injuriarum persecutio, eorumque qui priores
nos læserint, vindicatio præscribitur. Velut cum
oculum pro oculo, dentem evelli pro dente, et eadem
eade compensari præcipit⁹³. Neque enim minus in-
juste agit, qui id post alterum perpetrat : certo ordine
duntaxat par pari reddit ; at idem omnino facinus
committit. Sed illud præceptum alioqui justum
erat, et est modo, propter eorum infirmitatem,
quibus editum fuit, cum sit adversus sincerioris
legis violationem præscriptum : licet a communis
omnium **360** Parentis natura ac bonitate sit alic-
num : vel consentaneum potius est, sed necessitate
quadam expressum. Nam qui vel unicum homici-

⁹⁰ Matth. xv, 3 seqq. ; Marc. vii, 3 seqq. ⁹¹ Isa. xxxix, 15. ⁹² Matth. v, 17. ⁹³ F. καὶ τῇ ἀδικίᾳ, ὅν.
⁹⁴ Hæc voces abundant. ⁹⁵ Levit. xxiv, 20.

dium vetat fieri, dum ita statuit: *Non occides*; cum postea cædis auctorem vicissim interfici jubet, ac secundam legem duplicem cædeni imperat, qui unam prohibuerat; ad ea necessitate coactus et imprudens decurrisse videtur. Atque ideo unicus ab illo Filius eam legis partem antiquavit, licet eam a Deo latam et ipse confessus sit. Atque etiam inter cætera ad antiquam hæresin pertinent ea quæ Deus hisce verbis statuit: *Qui maledixerit patri vel matri, morte moriatur*⁶⁷. Ad illud vero genus, quod typicum dicitur, id omne pertinet, quod spiritualium atque excellentium rerum figuras continet; cujusmodi sunt sacrorum offerendorum cæremoniarum, circumcisio, Sabbatum, Jejunium, Pascha, azyma, aliaque similia lege præscripta. Quæ omnia cum nihil aliud præter figuras atque imagines forent, patefacta veritate translata sunt: imo vero, quod ad externam speciem attinet, usumque corporeum, sublata, spiritali quadam ratione retenta sunt. hædem quippe manentibus adhuc nominibus, rerum est facta mutatio. Nam offerre quidem sacra Dominus instituit: at non mutarum pecudum, aut id genus suffituum: sed spiritalis potius laudis, ac prædicationis, et eucharistiæ; tum in hominum genus liberalitatis ac beneficentiæ. Idem circumcidit præterea non corporis, sed cordis animique præputium jubet. Itemque servari Sabbatum, ut a pravis duntaxat actionibus feriemur. Jejunare porro cum imperat, non illam corporis inochiam, sed animi temperantiam decernit, ut a flagitiis omnibus abstinemus. Quamquam a nostris exterius illud quoque Jejunium adhibetur, quatenus ad animorum utilitatem confert aliquid, si cum ratione suscipias: non imitandi cujusquam studio, non consuetudine, non certarum dierum religione, vel definito aliquo tempore: præsertim cum veri jejunii memoriam refricet, ut qui nondum illud assecuti fuerint, ab exteriori commonefacti, alterius recordentur. Similiter et Pascha, azymaque figuras exstitisse quasdam Paulus ipse declarat: *Pascha*, inquit, *nostrum immolatus est Christus*; et: *Ut sitis*, ait, *azymi non habentes fermentum* (fermentum vero malitiam appellat), *sed sitis nova conspersio*⁶⁸.

Sic igitur lex ipsa, quam a Deo manasse fatentur omnes, trifariam dividitur: in eam partem quam Salvator implevit. Hæc enim omnia: *Non occides, non machaberis, non pejerabis*; in hæc continentur: *Non irasceris, non concupisces*⁶⁹. In eam quæ penitus sublata est. His enim præceptis: *Oculum pro oculo, dentem pro dente*⁷⁰; quæ cum injustitia permista sunt, ejusque secum aliquid trahunt, contrariis legibus a servatore derogatur: contraria porro sese invicem perimunt. *Ego enim dico vobis omnino non resistere malo. Sed si quis te percusserit in maxillam, præbe illi et alteram*⁷¹. Quod quidem ad excellentium rerum adumbrandam speciem constitutum et a corporeis ad spiritualia translatum ac mutatum per allegoriam exponitur.

⁶⁸ F. διαφερόντων ⁶⁷ Levit. xx, 9. ⁶⁹ I Cor. v, 7. ⁷⁰ Leg. οὕτως. ⁷¹ Exod. xx, 13, 14; Levit. xix, 12; Matth. v, 22, 28. ⁷² Cor. ἐπιθυμήσατε. ⁷³ Levit. xxiv. 20. ⁷⁴ Matth. v, 39.

Αὐτὸν ὅτι ἀνάγκης κλαπείς. Διὸ δὲ ὁ ἀπ' ἐκείνου παραγευόμενος Υἱὸς τοῦτο τὸ μέρος τοῦ νόμου ἀνῆρξεν, ὁμολογῆσας καὶ αὐτὸς εἶναι τοῦ Θεοῦ. Ἐν τῇ τοῖς ἄλλοις καταριθμῆται τῇ παλαιᾷ αἰρέσει, καὶ ἐν οἷς ἔφη ὁ Θεὸς εἰπὼν· Ὁ κακολογῶν πατέρα ἢ μητέρα, θανάτῳ τελευτᾷτω. Τὸ δὲ ἐστὶ μέρος αὐτοῦ τυπικόν, τὸ κατ' εἰκόνα τῶν πνευματικῶν καὶ διαφερόντως⁶⁸ κείμενον, τὸ ἐν προσφοραῖς, λέγω, καὶ περιτομῇ, καὶ σαββάτῳ, καὶ νηστείᾳ, καὶ Πάσχα, καὶ ἀζύμοις, καὶ τοῖς τοιοῦτοις νομοθετηθέντα. Πάντα γὰρ ταῦτα, εἰκόνες καὶ σύμβολα ὄντα, τῆς ἀληθείας φανερωθείσης μετετέθη· κατὰ μὲν τὸ φαινόμενον καὶ σωματικῶς ἐκτελεσθαι ἀνηρέθη, κατὰ δὲ τὸ πνευματικὸν ἀνελήφθη· τῶν μὲν ὀνομάτων τῶν αὐτῶν μενόντων, ἐνηλλαγμένων δὲ τῶν πραγμάτων. Καὶ γὰρ προσφοράς προσφέρειν προσέταξεν ἡμῖν ὁ Σωτὴρ, ἀλλ' οὐχὶ τὰς δι' ἀλόγων ζώων, ἢ τούτων τῶν θυμιαμάτων, ἀλλὰ διὰ πνευματικῶν αἰνῶν, καὶ δοξῶν, καὶ εὐχαριστίας, καὶ διὰ τῆς εἰς τὸν πλησίον κοινωνίας καὶ εὐποιίας, καὶ περιτομῇ περιτεμῆσθαι ἡμᾶς βούλεται, ἀλλ' οὐχὶ τῆς ἀκροβυστίας τῆς σωματικῆς, ἀλλὰ καρδίας τῆς πνευματικῆς. Καὶ τὸ σαββάτον φυλάσσειν, ἀργεῖν γὰρ θέλει ἡμᾶς ἀπὸ τῶν ἔργων τῶν πονηρῶν. Καὶ νηστεύειν δὲ, ἀλλ' οὐ τὴν σωματικὴν βούλεται νηστεῖαν ἡμᾶς νηστεύειν, ἀλλὰ τὴν πνευματικὴν, ἐν ἣ ἔστιν ἀποχὴ πάντων τῶν φαύλων. Φυλάσσεται μὲντοι γὰρ καὶ παρὰ τοῖς ἡμετέροις ἡ κατὰ τὸ φαινόμενον νηστεία, ἐπεὶ καὶ ψυχῇ τι συμβάλλεσθαι ὄντα αὐτῇ μετὰ λόγου γινομένη· ὅποτε μὴδὲ διὰ τὴν πρὸς τινὰς μίμησιν γίνεται, μῆτε διὰ τὸ ἔθος, μῆτε διὰ τὴν ἡμέραν, ὡς ὀρισμένης τοῦτο ἡμέρας· ἅμα δὲ καὶ εἰς ἀνάμνησιν τῆς ἀληθινῆς νηστείας, ἵνα οἱ μὴδέπω ἐκείνην δυνάμενοι νηστεύειν ἀπὸ τῆς κατὰ τὸ φαινόμενον νηστείας ἔχωσι τὴν ἀνάμνησιν αὐτῆς. Καὶ τὸ Πάσχα δὲ ὁμοίως, καὶ τὰ ἀζυμα, ὅτι εἰκόνες ἦσαν, ὅλοϊ καὶ Παῦλος ὁ ἀπόστολος. Τὸ δὲ Πάσχα ἡμῶν, λέγεται, ἐτύθη Χριστός· καί, Ἴνα ἦτε, φησὶν, ἀζυμα, μὴ μετέχοντες ζύμης (ζύμην τε νῦν τὴν κακίαν λέγει), ἀλλ' ἦτε νέον φῶραμα.

Ὁὗτος⁶⁹ γοῦν καὶ αὐτὸς ὁ τοῦ Θεοῦ εἶναι νόμος ὁμολογούμενος εἰς τρία διαιρεῖται, εἰς τὰ τὸ πληρούμενον ἀπὸ τοῦ Σωτῆρος. Τὸ γὰρ, *Ὁὐ φονεύσεις, οὐ μοιχεύσεις, οὐκ ἐπιπορεύσεις*, ἐν τῷ μὴδ' ὀργισθῆναι, μὴδὲ ἐπιθυμήσεις⁷² περιελήπεται. Διαίρεται δὲ καὶ εἰς τὸ ἀναιρούμενον τελείως· τὸ γὰρ Ὁσβαλμὸν ἀντὶ ὄσβαλμοῦ, καὶ ὀδόντα ἀντὶ ὀδόντος, συμπεπλεγμένον τῇ ἀδικίᾳ, καὶ αὐτὸ ἔργον τῆς ἀδικίας ἔχον, ἀνηρέθη ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος διὰ τῶν ἐναντίων· τὰ δὲ ἐναντία ἀλλήλων εἰσὶν ἀναιρετικά. Ἐγὼ γὰρ λέγω ὑμῖν, μὴ ἀντιστῆναι ὄλωσ τῷ πονηρῷ, ἀλλὰ ἐὰν τις σε ραπίσῃ, στρέψον αὐτῷ καὶ τὴν ἄλλην σιαγόνα. Ἀλληγορεῖται δὲ καὶ εἰς τὸ μετατεθῆν, καὶ ἐναλλαγῆν ἀπὸ τοῦ σωματικοῦ ἐπὶ τὸ πνευματικόν τὸ συμβολικόν τοῦτο, κατ' εἰκόνα

εἰς διαφερόντων νομοθετημένον. Αἱ γὰρ εἰκόνας καὶ τὰ σύμβολα παραστατικὰ ἔντα ἑτέρων πραγμάτων, καλῶς ἐτίνοντο, μέχρι μὴ παρῆν ἡ ἀλήθεια. Παρούσης δὲ τῆς ἀληθείας, τὰ τῆς ἀληθείας δεῖ ποιεῖν, οὐ τὰ τῆς εἰκόνας. Ταῦτα δὲ καὶ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, καὶ ὁ ἀπόστολος εἰδείξε Παῦλος, τὸ μὲν τῶν εἰκότων, ὡς ἦδη εἴπωμεν, διὰ τοῦ Πάσχα καὶ τῶν Ἀζύμων δεῖξας δι' ἡμᾶς· τὸ δὲ τοῦ συμπλεγμένου νόμου τῆ ἀδικίᾳ, εἰπὼν τὸν νόμον τῶν ἐντολῶν ἐν δόγμασι κατηργῆσθαι· τὸ δὲ τοῦ ἀσυμπλόκου τῶ χειρονι, Ὁ μὲν νόμος, εἰπὼν, ἀγιος, καὶ ἡ ἐντολὴ ἀγαθὰ, καὶ δικαία, καὶ ἀγαθὴ.

Ἄς μὲν οὖν συντόμως ἔστιν εἰπεῖν αὐτάρκως ὀμαί σοι δεδειχθαι, καὶ τὴν ἐξ ἀνθρώπων παρεισύσασαν νομοθεσίαν, καὶ αὐτὸν τὸν τοῦ Θεοῦ νόμον τριχῆ διαιρούμενον. Περιλείπεται δὲ ἡμῖν εἰ ποτέ ἔστιν οὗτος ὁ Θεὸς ὁ τὸν νόμον θέμενος. Ἄλλὰ καὶ τοῦτο ἡγοῦμαι σοι δεδειχθαι ἐπὶ τῶν προειρημένων, εἰ ἀκριβῶς ἀκήκοας. Εἰ γὰρ μήτε Ἰπ' αὐτοῦ τοῦ τελείου Θεοῦ τέθειται οὗτος, ὡς διδάξαμεν, μήτε μὴν Ἰπὸ τοῦ διαβόλου, ὃ μὴδὲ θεμιτὸν ἔστιν εἰπεῖν· Ἐτερός τις ἔστι παρὰ τούτους οὗτος ὁ θέμενος τὸν νόμον. Οὗτος δὲ δημιουργὸς καὶ ποιητὴς τοῦδε τοῦ παντός ἔστι κόσμου, καὶ τῶν ἐν αὐτῷ, ἕτερος ὢν παρὰ τὰς τούτων οὐσίας, μέσος τούτων καθεστῶς, ἐνδίκως· καὶ τὸ τῆς μεσότητος ἄνομα ἀποφέροιο ἄν. Καὶ εἰ ὁ τέλειος Θεὸς ἀγαθὸς ἔστι κατὰ τὴν αὐτοῦ φύσιν, ὡσπερ καὶ ἔστιν (ἐνα γὰρ μόνον εἶναι ἀγαθόν Θεόν, τὸν αὐτοῦ Πατέρα, ὃ Σωτὴρ ἡμῶν ἀπεφῆναι, ὃν αὐτὸς ἐφηνέρωσεν)· ἔστι δὲ καὶ ὁ τῆς τοῦ ἀντικειμένου φύσεως κακὸς τε καὶ πονηρὸς, ἐν ἀδικίᾳ χαρᾶντηριζόμενος· τούτων δὲ οὖν μέσον καθεστῶς, καὶ μήτε ἀγαθὸς ὢν, μήτε μὲν κακὸς, μήτε ἀδικος, ἰδίως τε λαχθεῖν ἂν δικαίος, τῆς κατ' αὐτὸν δικαιοσύνης ὢν βραβευτής. Καὶ ἔσται μὲν καταδεέστερος τοῦ τελείου Θεοῦ, καὶ τῆς ἐκείνου δικαιοσύνης ἐλάττω οὗτος ὁ Θεός, ὅτε δὴ καὶ γεννητὸς ὢν, καὶ οὐκ ἀγέννητος. Εἰς γὰρ ἔστιν ἀγέννητος ὁ Πατήρ, ἐξ οὗ τὰ πάντα ἰδίως, τῶν πάντων ἡρτημένον ἀπ' αὐτοῦ. Μεῖζων δὲ καὶ κυριώτερος τοῦ ἀντικειμένου γενήσεται, καὶ ἑτέρας οὐσίας τε καὶ φύσεως πεφυκὼς παρὰ τὴν ἑκατέρων τούτων οὐσίαν. Τοῦ μὲν γὰρ ἀντικειμένου ἔστιν ἡ οὐσία φθορὰ τε καὶ σκότος, ὀλικὸς γὰρ οὗτος καὶ ποικίλος· τοῦ δὲ Πατρὸς τῶν ὄλων τοῦ ἀγεννήτου ἡ οὐσία ἔστιν ἀφθαρσία τε καὶ φῶς αὐτὸ, ὃν ἀπλοῦν τε καὶ μονοειδές. Ἡ δὲ τούτων οὐσία διττὴν μὲν τινα δύναμιν προήγαγεν, αὐτὸς δὲ τὸ κρείττονός ἔστιν εἰκῶν. Μὴδὲ σε τανῦν τοῦτο θορυβαίτω, θέλουσαν μαθεῖν, πῶς ἀπὸ μᾶς ἀρχῆς τῶν ὄλων οὐσης τε καὶ ὁμολογουμένης ἡμῖν, καὶ πεπιστευμένης, τοῦ ἀγεννήτου, καὶ ἀφθάρτου, καὶ ἀγαθῆς, συνέστησαν καὶ αὐταὶ αἱ φύσεις, ἧς τε τῆς φθορᾶς καὶ τῆς μεσότητος, ἀνομούσαι αὐταὶ καθεστῶσαι· τοῦ ἀγαθοῦ φύσιν ἔχοντος τὰ ὁμοία αὐτοῦ καὶ ὁμοούσια γεννηθῆναι τε καὶ προφέρειν. Μαθήσῃ γὰρ, Θεοῦ διδόντος, ἐξῆς καὶ τὴν τούτου ἀρχὴν τε καὶ γέννησιν, ἀξιουμένη τῆς ἀποστολικῆς παραδόσεως, ἣν ἐκ διαδοχῆς καὶ ἡμεῖς

Etenim effigies ac signa aliis rebus declarandis adhibita tantisper opportunitatem habuerunt, quoad nondum veritas affulserat. Qua succedente, non quæ imagini, sed quæ veritati congruunt facere convenit. Idque ipsum cum reliqui omnes discipuli, tum apostolus Paulus ostendit. Qui figuratum illud genus propter nos, ut diximus, in Paschate azymisque demonstrat. De altero vero quod implicatum iniustitia est, loquitur, cum legem mandatorum sit in dogmatibus abrogatam⁶⁴. De tertio denique quod deterioris est expertus: *Lex, inquit, sancta est, et mandatum sanctum, et iustum et bonum*⁶⁵.

Quamobrem satis superque tibi, quantum breviter comprehendi potest, declaratas eas leges arbitror, quæ ex auctoritate hominum irrepserunt; ipsamque Dei legem trifariam esse divisam. Superest ut quis ille sit Deus legis auctor dicendum videatur. Atqui istud etiam ex iis, quæ hactenus disputata sunt, si attente audieris, puto tibi demonstratum. Nam si neque a perfecto illo Deo posita lex est, uti docuimus; neque vero a diabolo, quod dictum etiam nefas est: alius sit oportet, qui eam legem stabilierit. Hic est igitur totius ille mundi, eorumque quæ in eo continentur, artifex et conditor, ab illorum natura diversus, et in eorum medio suo jure collocandus; qua ex mediocritate pei ejus appellatio potest. Quod si perfectus ille Deus natura sua bonus est, ut est revera (*unum enim bonum esse Deum, ac Parentem suum*⁶⁶, Saluator asseruit, quem et hominibus patefecit); est autem et contraria natura præditus, malus videlicet ac pravus, qui iniustitia velut propria nota circumscriptus; qui inter ambos illos interjectus est, ut neque bonus, neque malus sit aut iniustus, peculiari quadam ratione justus appellari potest, quatenus justitiæ quam habet, administratione fungitur. Atque et perfecto Deo minor, et justitiæ illius impar sit idem ille Deus oportet, utpote non ingentus, sed generatione productus. Unus enim est ingentus Pater, a quo proprie sunt universa, cum ab eo pendeant omnia. Erit tamen adversario illo altero major ac præstantior, tamen diversa sit ab utroque naturam substantiamque sortitus.

Nam adversarii natura corruptio est ac tenebræ: cum materia quippe concretus est ac multiplex. At Parentis omnium ingentis naturæ corruptionis est expertus, luxque ipsa, simplex et uniusmodi. Horum natura duplicem sane virtutem peperit. Sed Conditor tamen ipse imago præstantioris est. Neque vero ea te res perturbet, scire cupientem, quomodo cum unum sit, et esse fateamur ac credamus, rerum omnium Principium, generationis æque ac corruptionis expertus, idemque bonum; ambæ hæ naturæ constare potuerint, corruptionis nimirum, et mediæ cujusdam conditionis, quæ a se invicem natura discrepent; cum id bono insitum sit, ut sibi quam simillima, ejusdemque tecum na-

⁶⁴ Eph. II, 15. ⁶⁵ Rom. VII, 12. ⁶⁶ Matth. XII, 47. ⁶⁷ Cor. πολυσχιδής. ⁶⁸ Cor. τῆς.

turæ gignat ac proferat. Tu enim, opitulante Deo, hujus principium ac generationem animo percipies, ubi traditam quamdam ab apostolis doctrinam audieris, quam nos successione quadam ad nos usque propagatam accepimus: cum eo quidem, ut quidquid afferretur in medium, id ad Salvatoris doctrinam velut regulam exigatur. Hæc tibi, Flora soror charissima, paucis explicare non piguit, summamque præscripsi: ita tamen ut quod erat propositum, quantum satis esset, declaraverim. Quam rem deinceps magno tibi usui fore confido: si modo, perinde ac bonus ager et fecundus, exceptis semina fructuum ubertate compenses.

παρελήφαμεν, μετὰ καὶ τοῦ κανονίσαι πάντας τοὺς λόγους τῆ τοῦ Σωτῆρος διδασκαλίᾳ. Ταῦτά σοι, ὡ ἀδελφὴ μου Φλόρα, δι' ὀλίγων εἰρημένα οὐκ ἠτόνησα, καὶ τὸ τῆς συντομίας προέγραψα· ἅμα μὲν τὸ προκαίμενον ἀποχρώντως ἐξέφηνα. Ἄ καὶ εἰς τὰ ἐξῆς τὰ μέγιστα σοι συμβαλεῖται, ἐάν γε, ὡς καλὴ γῆ καὶ ἀγαθὴ, γονίμων σπερμάτων τυχοῦσα, τὸν δι' αὐτῶν καρπὸν ἀναδείξῃς.

362 HERACLEONIS FRAGMENTA.

Fragmenta Heracleonis Commentariorum in S. Lucæ Evangelium, ex Clementis Alexandrini lib. iv Stromat., pag. 302.

Hunc locum ⁶⁰ exponens Heracleon, cujus in schola Valentini fuit maxima existimatio, his verbis dicit, confessionem quidem unam esse fidei et vitæ institutione, alteram vero voce. Atque quæ sit quidem voce confessio, sit etiam apud potestates, quam solam, inquit, multi non recte confessionem esse existimant; possunt autem hac confessione aut etiam hypocritæ. Sed neque hic sermo generaliter dictus reprehenditur. Non enim omnes, qui salvi sunt, ea confessione, quæ voce sit, usi sunt, et excesserunt: ex quibus est Matthæus, Philippus, Thomas, Levis, et alii multi. Accedit quod ea, quæ voce sit confessio, non universalis est, sed particularis; generalis autem, de qua nunc loquitur (Servator), ea est quæ sit factis et operibus, ei quæ est in ipsum fidei congruentibus. Hanc autem confessionem sequitur etiam particularis, quæ sit apud potestates, si opus fuerit, et ratio id exegerit. Nam is voce quoque recte constebitur, ubi affectione prius recte fuerit confessus. Pulchre autem de iis, qui contententur quidem, *in me*, dixit; de iis autem qui negant, *me* (simpliciter) apposuit. Nam ii, et ibi ipsum voce confessi fuerint, ipsum negant, actione minime contententes. Ii autem soli in ipso contententur qui in ea quæ est in ipsum confessione et actione vivunt: in quibus ipse contentetur, utpote qui complectatur illos, et ipsi eum complectantur. Quocirca nunquam potest seipsum negare ⁷². Eum autem negant qui non sunt in ipso. Non enim dixit, qui negaverit *in me*, sed *me*. Nullus enim unquam qui sit in illo, ipsum negat. Illud autem, *coram hominibus*, de confessione quæ sit coram iis qui salvi sunt, æque ac coram gentilibus intelligitur; apud alios quidem vitæ institutione, apud alios vero etiam voce. Quamobrem nunquam possunt ipsi negare; eum autem negant qui non sunt in ipso.

Τοῦτον ἐξηγούμενος τὸν τόπον Ἡρακλέων, ὁ τῆς Οὐαλεντίνου σχολῆς δοκιμώτατος, κατὰ λέξιν φησὶν, ὁμολογίαν εἶναι τὴν μὲν ἐν τῇ πίστει καὶ πολιτείᾳ, τὴν δὲ ἐν φωνῇ. Ἡ μὲν οὖν ἐν φωνῇ ὁμολογία καὶ ἐπὶ τῶν ἐξουσιῶν γίνεται· ἦν μόνην, φησὶν, ὁμολογίαν ἡγοῦνται εἶναι οἱ πολλοὶ, οὐχ ὀρθῶς· δύνανται δὲ ταύτην τὴν ὁμολογίαν καὶ οἱ ὑποκριταὶ ὁμολογεῖν. Ἄλλ' οὐδ' εὐρεθήσεται οὗτος ὁ λόγος καθολικῶς εἰρημένος. Οὐ γὰρ πάντες οἱ σωζόμενοι ὁμολόγησαν τὴν διὰ τῆς φωνῆς ὁμολογίαν, καὶ ἐξῆλθον· ἐξ ὧν Ματθαῖος, Φίλιππος, Θωμᾶς, Λεὺς⁷⁰, καὶ ἄλλοι πολλοί. Καὶ ἔστιν ἡ διὰ τῆς φωνῆς ὁμολογία οὐ καθολικὴ, ἀλλὰ μερικὴ· καθολικὴ δὲ, ἣν νῦν λέγει, τὴν ἐν ἔργοις καὶ πράξεσι καταλλήλους τῆς εἰς αὐτὸν πίστεως. Ἐπαταῖ δὲ ταύτῃ τῇ ὁμολογίᾳ καὶ ἡ μερικὴ, ἡ ἐπὶ τῶν ἐξουσιῶν, ἐάν βῆ, καὶ ὁ λόγος αἴρη⁷¹. Ὁμολογῆσαι γὰρ οὗτος καὶ τῇ φωνῇ ὀρθῶς, προομολογήσας πρότερον τῇ διαθέσει. Καὶ καλῶς, ἐπὶ μὲν τῶν ὁμολογούντων, ἐν ἐμοί, εἶπεν, ἐπὶ δὲ τῶν ἀρνούμενων τὸ ἐμὲ προσέθηκεν. Οὗτοι γὰρ, κἂν τῇ φωνῇ ὁμολογήσωσιν αὐτὸν, ἀρνοῦνται αὐτὸν, τῇ πράξει μὴ ὁμολογούντες. Μόνον δὲ ἐν αὐτῷ ὁμολογοῦσιν οἱ ἐν τῇ κατ' αὐτὸν ὁμολογίᾳ καὶ πράξει βιοῦντες· ἐν οἷς καὶ αὐτὸς ὁμολογεῖ, ἐνελημμένος αὐτοῦς, καὶ ἐχόμενος ὑπὸ τούτων. Διόπερ ἀρνήσασθαι ἑαυτὸν οὐδέποτε δύναται. Ἀρνοῦνται δὲ αὐτὸν οἱ μὴ ὄντες ἐν αὐτῷ. Οὐ γὰρ εἶπεν, ὅς ἀρνήσεται ἐν ἐμοί, ἀλλ' ἐμὲ· οὐδεὶς γὰρ ποτε ὦν ἐν αὐτῷ, ἀρνεῖται αὐτόν. Τὸ δὲ, ἐμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων, καὶ τῶν σωζομένων, καὶ τῶν ἐθνικῶν δὲ ὁμοίως· παρ' οἷς μὲν καὶ τῇ πολιτείᾳ, παρ' οἷς δὲ καὶ τῇ φωνῇ. Διόπερ ἀρνήσασθαι αὐτὸν οὐδέποτε δύναται· ἀρνοῦνται δὲ αὐτόν οἱ μὴ ὄντες ἐν αὐτῷ.

Ex Eclogis propheticis Clementis Alex., ante medium, p. 202, Auctarii novissimi Bibliotheca Patrum Combefisii.

Quidam vero, ut ait Heracleon, igne signarunt aures eorum, qui baptismatis sigillum acceperunt, ita intelligentes Apostolicum.

Ἐνιοὶ δὲ, ὡς φησὶν Ἡρακλέων, κυρτὰ τὰ ἄτα τῶν σφραγιζομένων κατεσημήναντο, οὕτως ἀκούσαντες τὸ Ἀποστολικόν.

⁶⁰ Luc. xii, 8. ⁷⁰ Θαδδαίου cognomen. ⁷¹ Leg. αἴρη. ⁷² II Tim. ii, 13.

Fragmenta Commentarii Heracleonis in S. Joannis Evangelium, ex Origenis tomis in dictum Evangelium. A cl. Grabio recognita et emendata ex mss. codd. bibliothecæ Bodleianæ, Spicileg. hæret., sæc. II, pag. 85 et seqq. — Ex tom. II, p. 60.

Βαίως οἶμαι καὶ χωρὶς μαρτυρίου τὸν Οὐαλεντίνου Ἀ
 λεγόμενον εἶναι γινώριμον Ἡρακλίωνα, διηγούμενον
 τὸ, Πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο, ἐξεληφέναι πάντα τὸν
 κόσμον καὶ τὰ ἐν αὐτῷ, ἐκκλειοντα τῶν πάντων, τὸ
 ἔσον ἐπὶ τῇ ὑποθέσει αὐτοῦ, τὰ τοῦ κόσμου, καὶ τῶν
 ἐναυτῷ διαφέροντα. Φησὶ γὰρ οὐ τὸν ἀλῶνα ἢ τὰ ἐν
 τῷ ἀλῶνι γεγονέναι διὰ τοῦ Λόγου, ἕτινα οἰεται πρὸ
 τοῦ Λόγου γεγονέναι. Ἀναϊδέστερον δὲ ἰστάμενος
 πρὸς τὸ· Καὶ χωρὶς αὐτοῦ ἐγένετο οὐδὲ ἐν (μὴ
 εὐλαδοῦμενος τὸ, Μὴ προσθῆς τοῖς λόγοις αὐτοῦ,
 ἵνα μὴ ἐλέγξῃ σε, καὶ ψευθῆς γένη), προστίθησι
 τῷ, οὐδὲ ἐν, τῶν ἐν τῷ κόσμῳ καὶ τῇ κτίσει. Καὶ
 ἔπει προφανῆ ἔστι τὰ ὑπ' αὐτοῦ λεγόμενα σφόδρα
 βεβαιωμένα, καὶ πᾶρά τὴν ἐνέργειαν ἡ ἐπαγγελλό-
 μενα, εἰ τὰ νομιζόμενα αὐτῷ θεῖα ἐκκλείεται τῶν
 πάντων, τὰ δὲ, ὡς ἐκεῖνος οἰεται, παντελῶς φθειρό-
 μενα, κυρίως πάντα καλεῖται, οὐκ ἐπιδιατριπτέον τῇ
 ἀκατροπῇ τῶν αὐτῶν τὴν ἀποσίαν ἐμφαινόντων·
 οὖν δὲ καὶ τὸ, τῆς Γραφῆς λεγούσης, Καὶ ἡ χωρὶς
 αὐτοῦ ἐγένετο οὐδὲ ἐν, προστιθέντα αὐτὸν ἄνευ
 παραμυθίας τῆς ἀπὸ τῆς Γραφῆς τὸ, τῶν ἐν τῷ
 κόσμῳ καὶ τῇ κτίσει, μὴδὲ μετὰ πιθανότητος ἀπο-
 φαίνεσθαι, πιστεύεσθαι ἀξιούντα ὁμολῶς προφήταις ἢ
 ἀποστόλοις, τοῖς μετ' ἐξουσίας καὶ ἀνυπευθύνως
 καταλείπουσι τοῖς καθ' αὐτοὺς καὶ μεθ' αὐτοὺς σω-
 τήρια γράμματα. Ἐτι δὲ ἰδίως καὶ τοῦ, Πάντα δι'
 αὐτοῦ ἐγένετο, ἐξήκουσε, φάσκων τὸν τὴν αἰτίαν
 παρασχόντα τῆς γενέσεως τοῦ κόσμου τῷ δη-
 μιουργῷ τὸν Λόγον εἶναι, οὐ τὸν ἀπ' οἶ, ἢ ὕψ' οἶ,
 ἀλλὰ τὸν δι' οἶ, περὶ τῶν ἐν τῇ συνθεσίᾳ φράσιν ἡ
 ἐκδεχόμενος τὸ γεγραμμένον. Εἰ γὰρ, ὡς νοεῖ, ἢ ἀλή-
 θεια τῶν πραγμάτων ἦν, ἔδει διὰ τοῦ δημιουργοῦ
 γεγράφαι πάντα γεγονέναι ὑπὸ τοῦ Λόγου, οὐχὶ δὲ
 ἀνάπαλιν διὰ τοῦ Λόγου ὑπὸ τοῦ δημιουργοῦ. Καὶ
 ἡμῶς μὲν τῇ, δι' οἶ, χρησάμενοι ἀκολούθως τῇ συν-
 θεσί, οὐκ ἀμάρτυρον τὴν ἐκδοχὴν ἀφήκαμεν· ἐκεί-
 νος δὲ πρὸς τὸ μὴ παραμυθησθαι ἡ ἀπὸ τῶν θεῶν
 γραμμάτων τὸν καθ' ἑαυτὸν νῦν, φαίνεται καὶ ὑπο-
 πτεύσας τὸ ἀληθές, καὶ ἀναιδῶς αὐτῷ ἀντιβλέψας ἡ
 φησὶ γὰρ, ὅτι οὐχ ὡς ὑπ' ἄλλου ἐνεργούντος αὐ-
 τοῦ ἐποίησεν ὁ Λόγος (ἵνα νοηθῇ τὸ, δι' αὐτοῦ), ἀλλ'
 αὐτοῦ ἐνεργούντος ἕτερος ἐποίησεν.

(ut sic intelligeretur vobis, per quem), sed ipso operante alius faciebat.

Ex tom. III, pag. 68.

Πάνω δὲ βαίως, κατὰ τὸν τόπον γενόμενος ὁ Ἡρα-
 κλίων, τὸ Ὁ γέγονεν, ἐν αὐτῷ ὡς ἦν, ἐξεληφεν
 ἀνεὶ τοῦ, ἐν αὐτῷ, εἰς τοὺς ἀνθρώπους τοὺς πνευ-
 ματικούς· οἰοῦναι ταῦτ' ἐννοεῖσθαι εἶναι τὸν Λόγον καὶ
 τοὺς πνευματικούς, εἰ καὶ μὴ σαφῶς ταῦτ' εἴρηκε.
 Καὶ ὡς περὶ αἰτιολογῶν φησὶν· Ἀτὸς γὰρ τὴν
 πρώτην μορφοῦσιν, τὴν κατὰ τὴν γένεσιν, αὐτοῖς
 παρῆκε, τὰ ὑπ' ἄλλου παρῆκε εἰς μορφήν, καὶ
 εἰς φωτισμόν, καὶ παραγραφὴν ἰδίων ἀγαθῶν καὶ
 ἀναβίβας.

⁷⁰ Joan. 1, 3. ⁷¹ Prov. xxx, 6. ⁷² Sic cod. B. 111. 2280. ⁷³ Duas istas voces addidit Grab. ⁷⁴ *et*
cit. cod. Bodlei. ⁷⁵ Sic cod. Bodlei. ⁷⁶ Sic cod. Bodlei. ⁷⁷ Sic id. cod. ⁷⁸ Joan. 1, 4.

Arbitror Heracleonem, qui dicitur esse familia-
 ris Valentini, enarrantem hoc dictum : *Omnia per*
ipsum facta sunt ⁷⁰, coacte, et nullo teste adhibito
 excepisse mundum, et quæ in ipso sunt; ac voca-
 bulo, *omnia*, exclusisse, quantum ipsius fert hypo-
 thesis, ista quæ in mundo, inque eo exsistenti-
 bus sunt præstantiora. *Per Verbum enim*, in-
 quit, *non sæculum, nec quæ in sæculo sunt. facta*
363 *fuere*; existimans illa ante Verbum existisse.
 Impudentius etiam instans ad illud : *Sine eo*
factum est nihil (neque veritus illud : *Ne addideris*
sermonibus ejus, ne te redarguat, et mendax sis ⁷¹);
 illi nihil addit, eorum, quæ in mundo sunt, et in hac
 creatione. Et quoniam apertum est, dicta ipsius
 valde coacta esse, præterque evidentiam pronun-
 tiata, si quæ ipse divina opinatur, excludantur a
 voce *omnium*, quæ vero sunt opinione sua omnino
 corruptibilia, proprie dicantur *omnia*; non immo-
 randum nobis est his confutandis, quæ ex se ab-
 surda apparent. Quale est illud etiam, quod Scri-
 ptura dicente : *Et sine ipso factum est nihil*; ipse
 addit sine auctoritate Scripturæ, *eorum quæ sunt*
in mundo et creatione; quod neque cum probabili-
 tate pronuntiat, sed dignum se putat, cui non
 secus atque prophetis vel apostolis credatur, qui
 cum auctoritate et inculcate coævis suis ac pos-
 teris salutaria scripta reliquerunt. Jam vero et hoc
 dictum : *Omnia per ipsum facta sunt*; secus quam
 alii exposuit, dicens : *Verbum illud esse, quod cau-
 sam generationis mundi præbuerit officii, nec ta-
 men Verbo competere particulam, a quo, vel ex quo,
 sed per quem*, ex communi loquendi consuetudine
 Scripturam exponens. Sed si rerum veritas erat,
 ut ipse putat, scriptum fuisse oportuit, *omnia per*
opificem facta fuisse a Verbo, non vice versa, *per*
Verbum ab opifice. Et nos quidem cum usi sumus
 vocabulis, *per quam*, prout in communi feruntur
 usu, non sine teste expositionem dimisimus. At
 vero ille præterquam quod suam opinionem e divi-
 nis Scripturis non confirmat, videtur et præsensisse
 veritatem, et impudenter illi adversatus, dicens :
*Non enim faciebat ipsum Verbum tanquam alio opo-
 rante* (ut sic intelligeretur vobis, per quem), *sed ipso operante alius faciebat*.

Cæterum valde coacte ad hunc contextum veniens
 Heracleon : *Quod factum est, in ipso vita erat* ⁷²; *in ipso*
interpretatus est, in hominibus spiritualibus :
 quasi Verbum et spirituales idem esse arbitratus
 fuerit, etsi non aperte id dixerit. At veluti causam
 reddens, inquit : *Ille enim primam formationem,*
quoad ortum attinet, ipsis præbuit; ab alio præter-
misa in formam, et illuminationem, et delineatio-
nem propriam ducens et ostendens,

Ex tomo VI, pag. 94 seq.

Non recte vero Heracleon suspicatur verba illa, *Deum nemo vidit unquam*⁹⁰, et quæ sequuntur, dicta fuisse non a discipulo, sed a Baptista.

Ὁὐχ ὑγιῶς δὲ ὁ Ἡρακλέων ὑπολαμβάνει, *Ὁὐδεὶς τὸν Θεὸν ἑώρακε πρόποτε, καὶ τὰ ἐξῆς, φάσκων εἰρησθαι οὐκ ἀπὸ τοῦ μαθητοῦ, ἀλλ' ἀπὸ τοῦ Βαπτιστοῦ.*

Ex tom. VII, pag. 112.

Maledicentius autem Heracleon de Joanne et prophetis disserens, inquit, *Verbum esse Servatorem; Joannem per vocem intelligi; sonum vero esse universum prophetarum ordinem.*

Δυσφημότερον δὲ ὁ Ἡρακλέων περὶ Ἰωάννου καὶ τῶν προφητῶν διαλαμβάνων, φησὶν δεῖ ὁ λόγος μὲν ὁ Σωτὴρ εἶσθαι, φωνὴ δὲ ἡ ἐν τῇ ἐρήμῳ ἢ διὰ Ἰωάννου διακουμένη, ἤχος δὲ πᾶσα προφητικὴ τάξις.

364 Et pag. 113.

Nescio etiam quomodo absque ulla probatione B enuntiet, *vocem sermoni propiorem, sermonem fieri, ut et quasi mulier in virum transmutetur. Præterea quasi potestatem habens condendi dogmata, et sibi sibi acquirendi et proficiendi: Futurum, inquit, ut sonitus mutetur in vocem; loco discipuli statuens vocem transeuntem in verbum, loco vero servi sonitum transeuntem in vocem.*

Οὐκ οἶδα δ' ὅπως χωρὶς πάσης κατασκευῆς ἀποφαίνεται, *τὴν φωνὴν οικειότεραν οὖσαν τῷ λόγῳ, λόγον γίνεσθαι, ὡς καὶ τὴν γυναῖκα εἰς ἄνδρα μετατίθεσθαι. Καὶ ὡς ἐξουσίαν ἔχων τοῦ δογματίζειν, καὶ πιστεῦσθαι, καὶ προκόπτειν. Τῷ ἤχῳ, φησὶν, ἔσσεσθαι τὴν εἰς φωνὴν μεταβολὴν, μαθητοῦ μὲν χώραν διδοῦς τῇ μεταβαλλούσῃ εἰς λόγον φωνῆ, ἢ δούλου δὲ τῇ ἀπὸ ἤχου εἰς φωνήν.*

Et post pauca.

Præterea prophetam et Eliam cum Servator ipsum dicit, inquit, *non ipsum declarat, sed quæ sunt circa ipsum: cum vero majorem prophetis, et his qui sunt inter natos mulierum, tunc ipsum Joannem designat. Proinde, inquit Heracleon, Joannes ipse interrogatus, de seipso respondet, non de his, quæ circa ipsum sunt.*

Καὶ προφήτην μὲν καὶ Ἠλίαν ὁ Σωτὴρ ἐπέειπεν αὐτὸν λέγειν, οὐκ αὐτὸν, ἀλλὰ τὰ περὶ αὐτοῦ, φησὶ, *διδάσκει.* ἔταν δὲ μείζονα προφητῶν καὶ ἐν γεννητοῖς γυναικῶν, τότε αὐτὸν τὸν Ἰωάννην χαρακτηρίζει. Αὐτὸς δὲ, φησὶ, *περὶ ἑαυτοῦ ἐρωτώμενος ἀποκρίνεται ὁ Ἰωάννης, οὐ τὰ περὶ αὐτοῦ.*

Et pag. 117.

Heracleon vero approbans sermonem Phariseorum, velut recte dictum, quod Christus, et Elias, et omnis propheta debeat baptizare, his ipsis verbis ait: *Quibus solis incumbit baptizare.*

Παραεξάμενος δὲ ὁ Ἡρακλέων τὸν τῶν Φαρισαίων λόγον, ὡς ὑγιῶς εἰρημένον, περὶ τοῦ ὀφειλάσθαι τὸ βαπτίζειν Χριστῷ, καὶ Ἠλίῳ, καὶ παντὶ προφήτῃ, αὐταῖς λέξει φησὶν· *Ὅς μόνοις ὀφείλεται τὸ βαπτίζειν.*

Initio tomi VIII, pag. 122.

Equidem Heracleon existimat, Joannem respondere his, qui a Phariseis missi fuerant, quod ipse volebat, non ad id quod illi interrogaverant; non advertens se incusare prophetam inscitæ, si aliud interrogatus, aliud respondit.

Ὁ μὲν Ἡρακλέων οἶεται, *ὅτι ἀποκρίνεται ὁ Ἰωάννης τοῖς ἐκ τῶν Φαρισαίων πεμφθεῖσιν, οὐ πρὸς ὁμοίους ἐπηρώτων, ἀλλ' ὁ αὐτὸς ἐβούλετο· ἑαυτὸν λανθάνων, ὅτι κατηγορεῖ τοῦ προφήτου ἀμαθίας, εἶγε ἄλλο ἐρωτώμενος περὶ ἄλλου ἀποκρίνεται.*

Et pag. 129 et seqq.

Heracleon, *In medio vestri stat*⁹¹, interpretatur: *D Jam adest, et est in mundo, atque inter homines, et omnibus vobis jam visibilis est. Non absurde tamen apud eum dicitur, quod verba illa, qui post me venit*⁹², declarent Joannem præcursorem Christi existere; vere enim non secus atque famulus præcurrit Dominum. Longe vero simplicius ea verba interpretatus est: *Non sum ego dignus ut solvam ejus corrigiam calceamenti*⁹³; perinde quasi fateatur Baptista his verbis, *se neque dignum, qui ultima officia in Christum conferat.* Attamen post hanc expositionem satis probabiliter subjunxit: *Non sum ego idoneus, ut mei gratia descendat a*

Ὁ Ἡρακλέων τὸ, *Μέσος ὑμῶν ἕστηκε*, φησὶν, ἀντὶ τοῦ, *Ἦδη πάρεστι, καὶ ἔστιν ἐν τῷ κόσμῳ, καὶ ἐν ἀνθρώποις, καὶ ἐμφανὴς ἔστιν ἤδη πᾶσιν ὑμῖν.* Οὐκ ἀπιθάνως δὲ παρ' αὐτῷ λέγεται, *ὅτι τὸ, ὀπίσω μου ἐρχόμενος, τὸ πρόδρομον εἶναι τὸν Ἰωάννην τοῦ Χριστοῦ δηλοῖ.* ἄληθῶς γὰρ ὡσπερ εἰ οἰκέτης ἐστὶ προτρέγων τοῦ Κυρίου. Πολλὸν δὲ ἀπλούστερον τὸ, *Ὅκ εἰμι ἄξιος ἵνα λύσω αὐτοῦ τὸν ἰμάντα τοῦ ὑποδήματος, ἐξείληφεν, ὅτι οὐδὲ τῆς ἀμμοστάτης ὑπηρεσίας τῆς πρὸς τὸν Χριστὸν ἄξιος εἶναι, διὰ τούτων ὁ Βαπτιστὴς ὁμολογεῖ. Πλὴν μετὰ ταύτην τὴν ἐπιδοχὴν οὐκ ἀπιθάνως ὑποθέσθημεν τὸ· Ὅκ ἐγὼ εἰμι ἰκαρὸς, ἵνα δι' ἐμὲ κατέλθῃ ἀπὸ*

⁹⁰ Joan. 1, 18. ⁹¹ Joan. 1, 26. ⁹² Ibid., 15. ⁹³ Ibid., 27.

μεθόδους, καὶ σάρκα λάβη, ὡς υπόδημα, περὶ ἧς ἐπὶ λόγον ἀποδοῦναι οὐ δύναμαι, οὐδὲ διηγήσασθαι, ἢ ἐπιλύσαι τὴν περὶ αὐτῆς οἰκονομίαν. Ἐδρῆτερον δὲ καὶ μεγαλοφύστερον ὁ αὐτὸς Ἡρακλέων, κόσμον τὸ ὑπόδημα ἐκδεχόμενος, μετέστη ἐπὶ τὸ ἀσεβέστερον ἀποφῆναι, ταῦτα πάντα δεῖν ἀποδέσθαι καὶ περὶ τοῦ προσώπου τούτου διὰ τοῦ Ἰωάννου ρουμμένου οἰεῖται γὰρ τὸν Δημιουργὸν τοῦ κόσμου ἐλάττωνα ὄντα τοῦ Χριστοῦ, τοῦτο ὁμολογεῖν διὰ τούτων τῶν λέξεων, ὅτι ἐστὶ πάντων ἀσεβέστατον. Ὁ γὰρ πέμψας αὐτὸν Πατὴρ, ὁ πῶν ζώντων Θεός, ὡς αὐτὸς Ἰησοῦς μαρτυρεῖ, τοῦ Ἀβραάμ, καὶ τοῦ Ἰσαὰκ, καὶ τοῦ Ἰακώβ, ὁ διὰ τοῦτο Κύριος τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς, δεῖ πεποιθῆκεν αὐτὰ, ὅτιος καὶ μόνος ἀγαθός, καὶ μεζῶν τοῦ ἀμφοτέρου. Εἰ δὲ καὶ, ὡς προειρηχαμεν, ἀδρότερον νοσήται καὶ πᾶς ὁ κόσμος ὑπόδημα εἶναι τοῦ Ἰησοῦ τῷ Ἡρακλέωνι, ἀλλ' οὐκ οἶμαι δεῖν συγκατατίθεσθαι.

A magnitudine, et carnem accipiat, seu calceamentum, de qua rationem reddere ego non valeo, neque enarrare, vel solvere de ipsa dispensationem. Rursus minus prudenter, atque animosius Heracleon ipse cum per *calceum* interpretatus esset mundum, ad rem magis impiam transit, nempe ad enuntiandum, *hæc omnia intelligi etiam oportere de persona per Joannem intellecta* (nempe *Demiurgo*). Existimat enim mundi opifitem inferiorem Christo existentem, hoc per hæc verba fateri; quod est omnium impiissimum. Nam Pater qui misit illum, Deus viventium, ut etiam ipse Jesus 365 testatur, nempe Abrahami, Isaaci et Jacobi, et idcirco Dominus cæli et terræ, quod ea fecerit; hic etiam solus bonus, et major est misso. Quod si minus prudenter, ut antea diximus, ab Heracleone excogitatum est, omnem etiam mundum esse calceamentum Jesu, non arbitrator oportere ut illi assentiamur.

Sub finem tomi IX, pag. 148.

Ἐν τῷ τόπῳ ὁ Ἡρακλέων γενόμενος, χωρὶς πάσης κατασκευῆς καὶ παραθέσεως μαρτυριῶν, ἀποφαίνεται, ὅτι τὸ μὲν, Ἄμωδός τοῦ Θεοῦ, ὡς προφήτης φησὶν ὁ Ἰωάννης· τὸ δὲ, Ὁ αἰὼν τῆς ἁμαρτίας τοῦ κόσμου, ὡς περισσότερον προφήτου. Καὶ οἰεῖται τὸ μὲν πρότερον περὶ τοῦ σώματος αὐτοῦ λέγεσθαι, τὸ δὲ δεύτερον περὶ τοῦ ἐν τῷ σώματι, τῷ τὸν ἄμωδον ἀτελεῖ εἶναι ἐν τῷ τῶν προβάτων γένει· οὕτω δὲ καὶ τὸ σῶμα παραθέσει τοῦ ἐνοικοῦντος αὐτῷ. Τὸ δὲ τέλειον εἰ ἐβούλετο, φησὶ, τῷ σώματι μαρτυρῆσαι, κριὸν εἰπεῖν⁹⁹ αὐτὸ τὸ μέλλον θύεσθαι.

Ad hunc locum⁹⁹ Heracleon veniens, absque aliqua probatione et comparatione testimoniorum, enuntiat Joannem tanquam prophetam dicere, *Agnus Dei*; et velut plus quam prophetam dicere, *qui auferit peccatum mundi*. Quorum primum existimat de corpore ejus dici, secundum vero de eo, quod est in corpore, quia agnus imperfectus sit in ovium genere, atque tale etiam sit corpus comparatione inhabitantis in ipso. *Perfectionem vero, inquit, si volebat corpori attribuire, arietem ipsum immolandum dixisset.*

Ex tomo X, pag. 158.

Ὁ μόνοντος Ἡρακλέων τὸ, Μετὰ τοῦτο κατέβη εἰς Καφαρναοὺμ, αὐτὸς διηγούμενος, ἄλλης πάλιν οἰκονομίας ἀρχὴν φησὶν δηλοῦσθαι, οὐκ ἀργῶς τοῦ, κατέβη, εἰρημένου. Καὶ φησὶ τὴν Καφαρναοὺμ σημαίνει ταῦτα τὰ ἔσχατα τοῦ κόσμου, ταῦτα τὰ ὑλικὰ, εἰς ἃ κατέβη· καὶ διὰ τὸ ἀνοικεῖον, φησὶ, εἶναι τὸν τόπον, οὐδὲ πεποιηκώς τι λέγεται ἐν αὐτῇ, ἢ λελαληκώς.

Sane Heracleon ipse hoc exponens: *Postea descendit in Capharnaum*⁹⁹, alterius rursus dispensationis principium dicit declarari voce, *descendit*, non otiose dicta. Atque urbe Capharnao significari hæc extrema mundi, hæc materialia, ad quæ descendit. Et quia non aptus, inquit, erat locus, nihil in ea civitate vel fecisse, vel locutus esse dicitur.

Sub finem tomi X, pag. 167.

Ὁ Ἡρακλέων, Αἰτή, φησὶν, ἡ μεγάλη εορτή, τοῦ γὰρ πάθος τοῦ Σωτῆρος τύπος ἦν, ὅτι οὐ μόνον ἀτρεπείτο τὸ κρόβατον, ἀλλὰ καὶ ἀνάπαισιν παρῆγεν ἐσθιόμενον. Καὶ θυόμενον, τὸ πάθος⁹⁹ τοῦ Σωτῆρος τὸ ἐν κόσμῳ ἐστήμηνον⁹⁹ ἐσθιόμενον δὲ, τὴν ἀνάπαισιν τὴν ἐν γάμφῳ.

Heracleon: *Hæc magna, inquit, est festivitas* (de Paschate loquitur), *figura enim passionis Servatoris erat, quando non solum interficiebatur ovis, verum etiam comesa præbebat requiem. Et immolata quidem passio Servatoris in mundo significabat; comesa vero requiem futuram in nuptiis.*

Prope finem tom. XI, pag. 181 et seqq.

Ἴδωμεν τὰ Ἡρακλέωνος, ὅς φησὶ τὴν⁹⁹ Ἰεροσόλυμα ἀνοδοῦ σημεῖναι⁹⁹ τὴν ἀπὸ τῶν ὑλικῶν εἰς τὸν ψυχικὸν τόπον, τυγχάνοντα εἰκόνα τῆς Ἱερουσαλήμ, ἀνάδασιν τοῦ Κυρίου. Τὸ δὲ, εὐρεῖν ἐν τῷ ἱερῷ, καὶ οὐχὶ τῶν ἄνω οἰεῖται εἰρησθαι, ὑπὲρ τοῦ μὴ τὴν κλήσιν μόνην νοθηναίαν τὴν χωρὶς Πνεύματος βοηθεῖσθαι ὑπὸ τοῦ Κυρίου. Ἠγεῖται

Videamus quæ Heracleon dicat, inquit, *Domini ascensum ad Jerosolymam*⁹⁹ significare ascensum a materialibus ad animalem locum, imaginem existentem Jerosolymæ. Illud etiam, *invenit in templo*, non dictum fuisse existimans de locis supernis, ne intelligeremus vocationem solam sine Spiritus ope adjuvari a Domino. Existimat enim templum

⁹⁹ Joan. 1. 29. ⁹⁹ For. κριὸν ἂν εἶπεν. ⁹⁹ Joan. 11. 12. ⁹⁹ Sic cod. Boull. ⁹⁹ Leg. εἰς τῆν. ⁹⁹ Sic cod. Boull. ⁹⁹ Joan. 11. 13 seqq.

esse Sancta sanctorum, in quæ solus summus pon-
 tifex ingrediebatur, quo etiam proficisci spirituales
 arbitros illum dicere; vestibulum vero, ubi etiam
 Levitæ erant, arbitratu symbolum esse psychico-
 rum, qui inveniuntur in salute extra Pleroma. Ad
 hæc, inventos in templo vendentes boves, oves et
 columbas, et sedentes mensarios, dici exposuit pro
 his, qui nihil gratiæ tribuunt, sed mercaturam pu-
 tant et lucrum, ingressum extraneorum in tem-
 plum; victimas, proprii lucri et avaritiæ causa,
 ad cultum Dei suppeditantes. Quod autem Jesus e
 funiculis fecerit flagellum, non ab alio illud acci-
 piens, suo more explicat, dicens, flagellum ima-
 ginem **368** esse potentiæ et operationis Spiritus sancti,
 flatu expellentis malos. Affirmatque, *flagellum,*
linum, sindonem, et cætera talia, imaginem esse po-
tentiæ et operationis Spiritus sancti. Postea illud
 insuper sibi tribuit quod scriptum non est, nimi-
 rum quod flagellum ad lignum ligatum fuerit; quod
 lignum interpretatus est figuram esse crucis, *hæc*
liguo, dicens, *consumptos et deletos aleatores,*
mercatores, omnemque malitiam. Nec scio quomodo
 nugans dicat flagellum ex hisce duabus rebus pa-
 ratum fuisse, inquirens quod a Jesu factum fuit :
 Neque enim ex pelle, inquit, mortua illud fecit, ut
 Ecclesiam efficeret non amplius speluncam la-
 tronum et mercatorum, sed domum Patris sui.

τος, φησι, νεκρῷ ἐποίησεν αὐτό, ἵνα τὴν Ἐκκλησίαν κατασκευάσῃ οὐκ ἐκ ληστῶν καὶ ἐμπόρων σπη-
 λαίων, ἀλλ' οἶκον τοῦ Πατρὸς αὐτοῦ.

Et in ipso fine tomæ XI, pag. 183.

Inobservanter Heracleon illud : *Zelus domus tuæ* C
comedit me ⁹⁹, dici putat ex persona earum pote-
 statum, quæ ejectæ fuerunt et consumptæ a Ser-
 vatore, non valens seriem prophetiæ in psalmo
 servare. Nam si hæc intelligantur ex ejectarum et
 consumptarum potestatum persona dici, consequens
 est, juxta ejus opinionem, de ipsis etiam dici illa :
Dederunt in escam meam sel ⁹¹; quæ in eodem
 scripta sunt psalmo. Sed, ut probabile est, illum
 turbavit vox, *comedit.* perinde quasi a Christo
 dici non posset, non videntem morem Scriptura-
 rum, hominum affectus Deo et Christo tribuen-
 tium.

Ἄπαρτηρήτως ὁ Ἑρακλείων οἰεταί τὸ, Ὁ ζῆλος
 τοῦ οἴκου σου καταφάγεται με· ἐκ προσώπου
 τῶν ἐκκληθέντων καὶ ἀναλωθέντων ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος
 δυνάμειον λέγεσθαι, μὴ δυνάμενος τὸν εἰρμὸν τῆς
 ἐν τῷ ψαλμῷ προφητείας τηρήσαι. Νοουμένων γὰρ ⁹⁰,
 ἐκ προσώπου τῶν ἐκκληθέντων καὶ ἀναλωθέντων ⁹⁰
 δυνάμειον λέγεσθαι, ἀκόλουθον δὲ ἔστι κατ' αὐτὸν
 καὶ τὸ, Ἐδωκάν εἰς τὸ βρῶμά μου χολήν, καὶ
 ἐπ' ἐκείνων λέγεσθαι, ἐν τῷ αὐτῷ ἀναγεγραμμένον
 ψαλμῷ. Ἄλλ', ὡς εἶδος, ἐτάραξεν αὐτὸν τὸ, κατα-
 φάγεται με, ὡς μὴ δυνάμενον ὑπὸ Χριστοῦ ἀπαγ-
 γέλλεσθαι, οὐ χωροῦντα τὸ ἔθος τῶν ἀνθρωποπαθῶν
 περὶ Θεοῦ καὶ Χριστοῦ λόγων.

Ex tomo XII, pag. 187.

Heracleon, in tribus, dicit, pro eo quod est, in D
tertia ⁹², non perscrutatus (quamvis notarit vocu-
 lam tribus) quomodo in tribus diebus peragatur
 resurrectio. Atque etiam præterea *tertiam diem* ap-
 pellat *spiritualem*, in qua declarari putant Ecclesiæ
 resurrectionem. His consequens est, ut prima dies
 terrestris, secunda animalis dicatur, non facta Ec-
 clesiæ resurrectione in ipsis.

Ὁ Ἑρακλείων τὸ, ἐν τρισί, φησὶν, ἀντὶ τοῦ, ἐν
 τρίτῃ, μὴ ἐρευνήσας (καίτοιγε ἐπιστήσας τῷ ⁹³ ἐν-
 τρισί), πῶς ἐν τρισὶν ἢ ἀνάστασις ἐνεργεῖται ἡμέ-
 ραις. Ἔτι δὲ καὶ τὴν τρίτην φησὶ τὴν πνευματικὴν
 ἡμέραν, ἐν ἣ οἰονταὶ δηλοῦσθαι τὴν τῆς Ἐκκλησίας
 ἀνάστασιν. Τούτων δὲ ἀκόλουθόν ἐστι, πρῶτην λέγειν
 εἶναι τὴν χοϊκὴν ἡμέραν, καὶ τὴν δευτέραν τὴν ψυ-
 χικὴν, οὐ γεγενυμένης Ἐκκλησίας τῆς ἀναστάσεως
 ἐν αὐταῖς.

Et paulo post, pag. 189.

Heracleon ne inspecta quidem historia dicit, Sa-

Ὁ Ἑρακλείων, μὴδὲ ἐπιστήσας τῇ ἱστορίᾳ, φησὶ

⁹⁹ Sic. cod. Bodl. 2281. ⁹⁰ Quinque voces additæ ex cold. Bodl. 2281. ⁹¹ Psal. LXVIII, 10; Joan.
 II, 17. ⁹² Sic cod. Bodl. ⁹³ Leg. ἐκκληθεισῶν καὶ ἀναλωθεισῶν. EDIT. PATROL. ⁹⁴ Psal. LXVIII, 23.
⁹⁵ Joan. II, 19. ⁹⁶ Sic cod. Bodl.

τὸν Σολομῶντα τεσσαράκοντα καὶ ἑξ ἔτεσι κατα-
σκευασθῆναι τὸν ναὸν, εἰκόνα τυγγάνοντα τοῦ Σωτῆρος.
Καὶ τὸν εἰς ἄριθμὸν εἰς τὴν ἕλην, τοῦτέστι τὸ πλά-
σμα, ἀναφέρει· τὸν δὲ τῶν τεσσαράκοντα (ὁ τετρας
ἴσσι, φησὶν, ἢ ἀπρόσπλοκος), εἰς τὸ ἐμφύσημα,
καὶ τὸ ἐν τῷ ἐμφύσηματι σπέρμα.

Ex tomo XIII, pag. 205 et seqq.

Ἴδωμεν δὲ καὶ τὰ Ἡρακλέωνος εἰς τοὺς τόπους,
δοσι φησὶν ἄστονον, καὶ πρόσκαιρον, καὶ ἐπιλείπου-
σαν ἐκείνην γεγονέναι τὴν ζωὴν, καὶ τὴν κατ' αὐτὴν
δόξαν· κοσμικὴ γάρ, φησὶν, ἦν· καὶ οὐκ αὐτῆς τοῦ
κοσμικῆν αὐτὴν εἶναι ἀπόδειξιν φέρειν, ἐκ τοῦ θρέμ-
ματα τοῦ Ἰακώβ ἐξ αὐτῆς πεπωκέναι. Καὶ εἰ μὲν
ἄστονον, καὶ πρόσκαιρον, καὶ ἐπιλείπουσαν ἐλάμ-
θανε τὴν ἐκ μέρους γνῶσιν, ἦτοι τῇ ἀπὸ τῶν
Γραφῶν συγκρίσει τῶν ἀρρήτων ῥημάτων, ἃ
οὐκ ἐξὸν ἀνθρώπῳ λαλῆσαι, πᾶσαν τὴν νῦν δι'
ἐσώπτερον καὶ αἰνίγματος γινομένην γνῶσιν,
καταργουμένην, ὅταν Ἐθῆ τὸ τέλειον, οὐκ ἂν αὐτὸ
ἐνταλάσαιμ· εἰ δὲ ὑπὲρ τοῦ διαβάλλειν τὰ παλαιά,
τοῦτο ποιεῖ, ἐγκλητέος ἂν εἴη. Ὁ δὲ δίδωσιν ὕδωρ
ὁ Σωτῆρ, φησὶν εἶναι ἐκ τοῦ Πνεύματος καὶ τῆς
δυνάμεως αὐτοῦ, οὐ φευδόμενος. Καὶ εἰς τὸ, Οὐ
μὴ διψῆσαι δὲ εἰς τὸν αἰῶνα, ἀποδίδωκεν αὐταῖς
λέξις οὕτως· Αἰώνιος γάρ ἡ ζωὴ αὐτοῦ, καὶ
μηδέποτε φθειρομένη, ὡς καὶ ἡ πρώτη ἢ ἐκ τοῦ
φρέατος, ἀλλὰ μένουσα· ἀναφαίρετος γάρ ἡ χά-
ρις καὶ ἡ δωρεὰ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν, καὶ μὴ ἀνα-
λισκομένη, μηδὲ φθειρομένη ἐν τῷ μετασχόντι
αὐτῆς. Φθειρομένη δὲ τὴν πρώτην διδοῦς εἶναι
ζωὴν, εἰ μὲν τὴν κατὰ τὸ γράμμα ἔλεγε, ζητῶν τῇ
πειραιρέσει τοῦ καλύμματος γινομένην, ἢ κατὰ τὸ
Πνεῦμα, καὶ εὐρίσκων, ὅπως ἂν ἔλεγε· εἰ δὲ πάντῃ
φθορὰν κατηγορεῖ τῶν παλαιῶν, ὅλον, ὅτι τοῦτο
ποιεῖ, ὡς μὴ ὁρῶν τὰ ἀγαθὰ τῶν μελλόντων ἔχειν
ἐκείνα τὴν σκιά. Οὐκ ἀπιθάνως δὲ τὸ, ἀλλομένου,
δηγήσατο, καὶ τοὺς μεταλαμβάνοντας τοῦ ἔκωθεν
ἐπιχορηγομένου πλουσίως, καὶ αὐτοὺς ἐκδύσαι εἰς
τὴν ἑτέρων αἰώνιον ζωὴν τὰ ἐπιχορηγημένα αὐτοῖς.
Ἄλλὰ καὶ ἐπαινεῖ τὴν Σαμαρείτιν, ὡς ἀνευδειξάμε-
νην τὴν ἀδιάκριτον καὶ κατάλληλον τῇ φύσει ταυτῆς
πίστιν, μὴ διακρίθεισαν ἐφ' οἷς ἔλεγε αὐτῇ. Εἰ μὲν
εὖν τὴν προαίρεσιν ἀπεδέχετο, μηδὲν περὶ φύσεως
αἰνιτιτόμενος, ὡς διαφορούσης, καὶ ἡμεῖς ἴν συγκα-
θέμεθα· εἰ δὲ τῇ φυσικῇ κατασκευῇ ἀναφέρει τὴν
τῆς συγκαταθέσεως αἰτίαν, ὡς οὐ πᾶσι ταύτης πα-
ούσης, ἀνατρεπτίον αὐτοῦ τὸν λόγον. Οὐκ οἶδα δὲ,
πῶς ὁ Ἡρακλέων, τὸ μὴ γεγραμμένον ἐκλαδῶν, φησὶ
πρὸς τὸ, Δός μοι τοῦτο τὸ ὕδωρ, ὡς ἔρα βραχέα
διανυχθεῖσα ὑπὸ τοῦ λόγου, ἐμίσσησε λοιπὸν καὶ τὸν
τόπον ἐκείνου τοῦ λεγομένου Ἰακώβ φρέατος. Ἐτι
δὲ καὶ πρὸς τὸ, Δός μοι τοῦτο τὸ ὕδωρ, ἴνα μὴ
διψῶ, μηδὲ διέρχωμαι ἐρηθῶς ἀπὸ τῆς
φησὶν ὅτι ταῦτα λέγει ἡ γυνὴ ἐμφαίνουσα τὸ ἐπι-
μοχθόν, καὶ δυσπόριστον, καὶ ἄτροφον ἐκείνου τοῦ
ὑδατος. Πόθεν γὰρ δεικνύται ἔχει ἄτροφον εἶναι τὸ
τοῦ Ἰακώβ ὕδωρ; Ἐτι δὲ ὁ Ἡρακλέων πρὸς τὸ,

A lomonem quadraginta, et sex annis ædificasse tem-
plum, imaginem Servatoris referens. Et numerum
senarium ad materiam, hoc est, ad plasma refert;
quadragenarium autem (*quaternarius*, inquit, nu-
merus est, qui non implicatur) ad flatum, et illud
semen quod est in flatu.

Sed jam videamus Heracleonis in hunc locum
dicta, qui ait (*fontem illum*) imbecilem et tem-
porariam, et deficientem fuisse vitam, illiusque
gloriam; *mundana enim, inquit, erat*: et existimat
se demonstrationem asserre per fontem significari
vitam mundanam, eo quod pecora Jacob ex illo
biberint. Et si quidem imbecilem, et tempora-
riam, et deficientem accepisset cognitionem eam,
quæ est ex parte, nempe cognitionem e Scripturis
provenientem, comparatione verborum ineffabili-
um, 367 et quæ ad hominem eloqui non est fas,
omnem scilicet præsentem cognitionem, quæ per
speculum est, et per ænigma, et quæ destruetur,
cum venerit illud, quod perfectum est, haudqua-
quam illud reprehendissemus; sin vero istud agit,
ut reprehendat vetera, reprehendendus est ipse.
Porro quod ait, *aquam, quam dat Servator, ex
Spiritu esse, et ex ipsius potentia, vera dicit*. Et
istud: *Non sitiet in æternum*; hisce verbis inter-
pretatus est, dicens: *Vita æterna est vita ipsius,
et quæ nunquam corrumpitur, sicut quidem prima
illa aqua, quæ est ex puteo, sed manet: neque enim
auferrî potest donum et gratia Servatoris nostri,
quæ neque consumitur, neque corrumpitur in eo qui
particeps ipsius fuerit*. Porro autem cum primam
vitam corruptibilem supposuit, si quidem de ea
locutus est, quæ est secundum litteram, quærens
eam, quæ ex ablatione velaminis oritur, quæque
est secundum Spiritum, et inveniens eam, recte
dixit. Sin vero corruptionis omnino accusat vete-
res, perspicuum est, eum hoc facere, tanquam qui
non videat bona illa umbram habere futurorum
illorum. Cæterum non inscite interpretatus est vo-
cem, *salientis aquæ*, dicens eos qui o supernis
illam abundanter participarent suppeditam, vi-
cissim etiam ea ad aliorum salutem æternam effun-
dere quæ sibi suppeditata fuerint. Sed et Samari-
tidem laudat, ut quæ fidem inconcussam ac suæ
ipsius naturæ convenientem ostenderit: non mo-
tam ob ea, quæ illi dicebat (Servator). Cui etiam
nos annuimus, si electionem laudat, nihil de na-
tura veluti meliori innuens; sin vero ad naturalem
constitutionem refert, quod Salvatori obtemperarit
Samaritis, quasi ea non omnibus insit, subver-
tenda est illius oratio. Nescio vero, quomodo He-
racleon, quod scriptum etiam non est, assumens,
dixerit in hoc: *Da mihi hanc aquam*; quod sta-
tim a verbo stimulata mulier odio habuerit etiam
locum illius putei, qui dicebatur Jacob. Præterea
in illud: *Da mihi hanc aquam, ut non sitiam, ne-*

⁶⁶ Joan. iv, 6. ⁶⁷ Ibid., 14. ⁶⁸ Sic cod. Bodl. 2281. ⁶⁹ Joan. iv, 15. ⁷⁰ Ita recte cod. Bodl. 2281.

que veniam huc ad hauriendum; ait mulierem hæc A dicere ostendentem ægre hauriri, et cum difficultate comparari aquam illam, nec nutritioni aptam esse. Unde potest ostendere aquam Jacob, nutritioni haud conducere? Adhuc in hæc duo verba: *Dicit illi, dicit Heracleon: Scilicet tale quid dicens: Si vis accipere hanc aquam, vade, voca virum tuum: et existimat virum, quem Samaritidis esse Servator dicit, Pleroma Samaritidis esse, ut profecta cum illo ad Servatorem, reportare ad ipso potentiam, et unionem, et commistionem ad Pleroma suum posset. Ast Christus non dixit, inquit Heracleon, mulieri de homine mundano, ut vocaret, quia non ignorabat, eam legitimum virum non habere.* Cæterum manifeste hoc in loco verbis vim infert dicens quod mulieri Servator dixerit: *Vade, voca virum tuum, et veni huc*⁹⁹; significans maritum, quem ex Pleromate habebat: nam si hoc sic se habebat, oportuerat virum dicendo, modum etiam, que vocandus erat, dicere, ut cum ipso ad Servatorem pergeret. Sed quoniam, ut Heracleon dicit, *juxta intelligentiam spirituales ignorabat virum suum, secundum vero simplicem intelligentiam arabeosabat dicere, quod mechum haberet, non virum; quomodo non frustra imperavit, dicens: Vade, voca* 368 *virum tuum, et veni huc*¹⁰⁰? Deinde ad id: *Vere dixisti, quia virum non habes, inquit: Quoniam in mundo virum non habebat Samaritis, viro suo essiente inter Æones.* Atque nos quidem legimus: *Quinque enim viros habuisti*¹⁰¹: apud Heracleonem vero invenimus: *Sex viros habuisti*: interpretaturque per viros sex, universam malitiam materialem declarari, qua sese implicaverat, et ad quam accesserat, præter rationem fornicans, contumeliis affecta, et rejecta, et derelicta ab illis. Sed ipsi Heracleoni dicendum est, si fornicata est spiritualis, peccasse spirituales; si vero peccavit spiritualis, arborem bonam non fuisse istam spirituales. Juxta enim Evangelium, *Non potest arbor bona malos fructus ferre*¹⁰²; proinde aperte illis perire, quæ sinxerunt.

Pag. 209 et seqq.

Heracleon in hæc verba (*Patres nostri in hoc monte adoraverunt*¹⁰³) ait, honeste Samaritidem fassam fuisse, quæ sibi Jesus dixisset: *Solius enim propheta, inquit (Heracleon), est omnia cernere: utrobique mentiens.* Nam etiam angeli hujusmodi cernere queunt, et propheta non videt omnia: *Ex parte enim cognoscimus, et ex parte prophetamus*¹⁰⁴, sive prophetemus, sive cognoscamus. Deinde Samaritidem laudat, tanquam quæ decenter naturæ suæ fecerit, quæ neque mentita sit, neque palam fassa turpitudinem suam: et persuasam inquit ipsam, Jesum prophetiam esse, interrogare eum, ostendentem simul etiam causam, propter quam fornicata fuerit; nimirum quod propter ignorantiam Dei, et divinum cultum neglexisset, et omnia deessent quæ sibi ad vitam necessaria

λέγει αὐτῇ φησί· Ἀἴτιον· ὅτι τοιοῦτό τι λέγων· Ἐθέλεις λαβεῖν τοῦτο τὸ ὕδωρ, ὑπάγε, γώρησον τὸν ἄνδρα σου· καὶ οὐεται τῆς Σαμαρείτιδος τὸν λεγόμενον ὑπὸ τοῦ Σαδδύρος ἄνδρα τὸ Πλήρωμα εἶνα αὐτῆς, ἵνα σὺν ἐκείνῳ γενομένη πρὸς τὸν Σωτῆρα κομισσῆσθαι παρ' αὐτοῦ τὴν δύναμιν, καὶ τὴν ἐνωσιν, καὶ τὴν ἀνάρασιν τὴν πρὸς τὸ Πλήρωμα αὐτῆς δυνήσῃ. Οὐ γὰρ περὶ ἄνδρος, φησί, κοσμοκτοῦ ἔλεγε αὐτῇ, ἵνα καλέσῃ, ἐπειπερ οὐκ ἠγνοεῖ δτι οὐκ εἶχε νόμιμον ἄνδρα. Προδήλως δὲ ἐνταῦθα βιάζεται λέγων, αὐτῇ τὸν Σωτῆρα εἰρηκέναι· Ἐπώρησόν σου τὸν ἄνδρα, καὶ ἐλθέ ἐνθάδε, δηλοῦντα τὸν ἀπὸ τοῦ Πληρώματος σύζυγον· εἴπερ γὰρ τοῦθ' οὕτως εἶχε, ἐχρήν τὸν ἄνδρα καὶ τίνα τρέπον φωνητέον ἔσται αὐτὸν¹, ἵνα σὺν αὐτῷ γένηται πρὸς τὸν Σωτῆρα. Ἄλλ' ἐπεὶ, ὡς Ἑρακλείων φησί, κατὰ τὸ ροῦμενον ἠγγόει τὸν ἴδιον ἄνδρα, κατὰ δὲ τὸ ἀπλοῦν ἠσυχόνετο εἰπεῖν, δτι μοιχόν, οὐχὶ δὲ ἄνδρα, εἶχε, πῶς οὐχὶ μάτην ἔσται προστάσων ὁ λέγων· Ὑπάγε, γώρησον τὸν ἄνδρα σου, καὶ ἐλθέ ἐνθάδε; Εἶτα πρὸς τοῦτο· Ἀληθὲς εἰρηκας, δτι ἄνδρα οὐκ ἔχεις· φησὶν· Ἐπεὶ ἐν τῷ κόσμῳ οὐκ εἶχε ἄνδρα ἢ Σαμαρείτις, ἢ γὰρ αὐτῆς ὁ ἀνὴρ ἐν τῷ Αἰῶνι. Ἡμεῖς μὲν οὖν ἀνέγνωμεν· Πάντε ἄνδρας ἔσχε· παρὰ δὲ τῷ Ἑρακλείων ἐδρομεν· Ἐξ ἄνδρας ἔσχε· καὶ ἐρμηνεύει γε τὴν ὕλικὴν πᾶσαν κακίαν δηλοῦσθαι διὰ τῶν ἑξ ἀνδρῶν, ἢ συνεπέπλεκτο καὶ ἐκλήσιαζε, παρὰ λόγον πορευόουσα, καὶ ἐνωβριζομένη, καὶ ἀθετομένη, καὶ ἕκαταλιπομένη ὑπ' αὐτῶν. Λεκτέον δὲ πρὸς αὐτὸν, δτι εἴπερ ἐπὶ ῥενεῦεν ἡ πνευματικὴ, ἡμάρτανεν ἡ πνευματικὴ· εἰ δὲ ἡμάρτανε πνευματικὴ, δένδρον ἀγαθὸν οὐκ ἦν ἡ πνευματικὴ. Κατὰ γὰρ τὸ Εὐαγγέλιον, Ὅθὸν ἔσται δένδρον ἀγαθὸν καρποῦς ποθητοῦς ἔσται· καὶ δηλον, δτι οὐχεται αὐτοῖς τὰ τῆς μυθοποιίας.

Ἐρακλείων εἰς τὰ αὐτὰ ῥήματα λέγει, εὐσημῶνως ὠμολογικέναι τὴν Σαμαρείτιν τὰ ὑπ' αὐτοῦ πρὸς αὐτὴν εἰρημένα· Προφήτου γὰρ λόγου, φησὶν, ἔστιν εἰδέναι τὰ πάντα, ψευδόμενος ἑκατέρως. Καὶ γὰρ οἱ ἄγγελοι τὰ τοιαῦτα δύνανται εἰδέναι, καὶ ὁ προφήτης οὐ πάντα εἶδεν· Ἐκ μέρους γὰρ γινώσκωμεν, καὶ ἐκ μέρους προφητεύομεν, κἂν προφητεύομεν, καὶ γινώσκωμεν. Μετὰ δὲ ταῦτα ἐπαίει ὡς πρεπόντως τῇ αὐτῆς φύσει ποιήσασαν τὴν Σαμαρείτιν, καὶ μήτε ψευσαμένην, μήτε ἀντικρὺς ὠμολογήσασαν τὴν ἐσωτῆς ἀσχημοσύνην, πεπεισμένην τε, φησὶν, αὐτῆν, δτι προφήτης εἶη, ἐρωτᾶν αὐτὸν, ἅμα τὴν αἰτίαν ἐμφαίνουσαν, δὲ ἦν ἐξεπὸρνευεν, δτι διάνοιαν⁷ Θεοῦ, καὶ τῆς κατὰ τὸν Θεὸν λατρείας ἀμελήσασαν, καὶ πάντων τῶν κατὰ τὸν βίον αὐτῆ ἀναγκαίων⁸, καὶ ἄλλως ἀεὶ τὴν⁹ ἐν τῷ βίῳ τυχά-

⁹⁹ Joan. iv, 16.¹⁰⁰ Adde εἰπεῖν.¹⁰¹ Joan. iv, 17.¹⁰² Ibid., 18.¹⁰³ Matth. vii, 18.¹⁰⁴ Joan. iv, 20.¹⁰⁵ I Cor. xiii, 9.¹⁰⁶ Leg. ἀτε δὲ ἄγνωσαν.¹⁰⁷ Supplendum puto, ἀποτυγχάνουσαν, vel quidpiam simile.¹⁰⁸ Leg. τῶν.

νοσαν· Οὐ γὰρ ἄν, φησίν, αὐτὴ ἤρχετο ἐπὶ τὸ
 γράειν ἕξω τῆς πόλεως τυγχάνων. Προστίθει τε ¹⁰
 τοῦτοις, ὅτι βουλομένη μαθεῖν, πῶς καὶ τίνι τρόπῳ ¹¹
 εὐαρεστήσασα, καὶ θεῶν προσκυνήσασα ἀπαλλαγῆ
 τοῦ πορνεῦειν, λέγει τὸ· *Οἱ πατέρες ἡμῶν ἐν τῷ
 θρεῖ τούτῳ προσεκύνησαν, καὶ τὰ ἐξῆς. Σφόδρα δὲ
 ἔστιν εὐδέλεγκτα τὰ εἰρημένα· πόθεν γὰρ ὄηλον ¹² ὅτι
 βούλεται μαθεῖν τίνι τρόπῳ εὐαρεστήσασα ἀπαλλαγῆ
 τοῦ πορνεῦειν; λέγει αὐτῇ ὁ Ἰησοῦς· Πίστευέ μοι, γύ-
 ναι, ὅτι ἔρχεται ὥρα, ὅτε οὕτε ¹³ ἐν θρεῖ τούτῳ, οὕτε
 ἐν Ἱεροσολύμοις προσκυνήσετε τῷ Πατρὶ. Ὅτε
 ἔδοξε πιθανώτατα τετηρημένα ὁ Ἡρακλῆων ἐν τοῦτοις,
 τὸ ἐπὶ μὲν τῶν προτέρων μὴ εἰρησθαι αὐτῇ, Πί-
 στευέ μοι, γύναι, νῦν δὲ τοῦτο αὐτῇ προστατάχθαι·
 τότε ἐπαθῶσιν τὸ μὴ ἀπίθανον παρατήρημα, εἰπῶν
 ἕως μὲν τὸν διάβολον λέγεσθαι, ἢ τὸν κόσμον αὐ-
 τοῦ· Ἐπειπερ μέρος ἐν ὁ διάβολος ἑλθῆς τῆς
 ἑλθῆς, φησίν, ἦν ¹⁴, ὁ δὲ κόσμος τὸ σύμπαν τῆς
 καυίας ἕως, ἔρημον οἰκητήριον θηρίων, ᾧ ¹⁵
 προσεκύνουν πάντες οἱ πρὸ νόμου καὶ οἱ ἔθνη·
 Ἱεροσόλυμα δὲ τὴν κτίσιν, ἢ τὸν Κτίστην, ᾧ προσ-
 εκύνουν οἱ Ἰουδαῖοι. Ἀλλὰ καὶ δευτέρως ἕως μὲν
 ἐνόμισεν εἶναι τὴν κτίσιν, ἢ ἔθνη· προσεκύνουν·
 Ἱεροσόλυμα δὲ τὸν Κτίστην, ᾧ Ἰουδαῖοι ἐλάτρευον·
 Ἰγμοῖς οὗν, φησίν, οἴονται οἱ πνευματικοί, οὕτε
 τῇ κτίσει, οὕτε τῷ Δημιουργῷ προσκυνήσετε,
 ἀλλὰ τῷ Πατρὶ τῆς Ἀληθείας. Καὶ συμπαρα-
 λαμβάνει γε, φησίν, αὐτὴν, ὡς ἦδη πιστὴν καὶ
 συναριθμωμένην τοῖς κατ' ἀληθειαν προσκυ-
 νηταῖς.*

369 Ex tomo XIV, pag. 213 et seq.

Τὸ μέντοιγε, Ἡμεῖς προσκυνούμεν, ὁ Ἡρακλῆων C
 οἶται εἶναι, ὁ ἐν Αἰῶνι, καὶ οἱ σὺν αὐτῷ ἐλθόντες ¹⁶·
 Οὗτοι γὰρ, φησίν, ἤδρασαν εἶναι προσκυνούσι, κατὰ
 ἀληθειαν προσκυνούντες. Ἀλλὰ καὶ τὸ· Ὅτι ἡ
 σωτηρία ἐκ τῶν Ἰουδαίων ἐστίν· ἐπεὶ ἐν τῇ Ἰου-
 δαίᾳ, φησίν, ἐγενήθη, ἀλλ' οὐκ ἐν αὐτοῖς· οὐ γὰρ
 εἰς πάντας αὐτοῖς εὐδόκησε· καὶ ὅτι ἐξ ἐκείνου
 τοῦ ἔθνους ἐξῆλθεν ἡ σωτηρία καὶ ὁ λόγος εἰς τὴν
 οἰκουμένην. Κατὰ δὲ τὸ νοούμενον, ἐκ τῶν Ἰουδαίων
 τὴν σωτηρίαν διηγείται γεγονέναι, ἐπειπερ εἰκόνες
 οὗτοι τῶν ἐν τῷ Πληρώματι, αὐτῶ εἶναι νομίζονται.
 Ἐχρῆν δὲ αὐτὸν καὶ τοὺς ἀπ' αὐτοῦ ἕκαστον τῶν ἐν
 τῇ λατρείᾳ δεικνύσαι, πῶς ἔστιν εἰκὼν τῶν ἐν τῷ
 Πληρώματι, εἴγε μὴ μόνον φωνῇ τοῦτο λέγουσιν, ἀλλὰ
 καὶ ἀληθεῖς φρονούσιν αὐτό. Πρὸς τοῦτοις τὸ, ἐν
 πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ προσκυνεῖσθαι τὸν Θεόν, D
 ἡγούμενος ¹⁷ λέγει, ὅτι οἱ πρότεροι προσκυνῆται
 ἐν σαρκὶ καὶ κλέτῃ προσεκύνουν τῷ μὴ Πατρὶ,
 ὥστε καὶ ταυτὸν πεπλανῆσθαι πάντας τοὺς προσ-
 κυνητότας τῷ δημιουργῷ. Καὶ ἐπιφέρει γε ὁ
 Ἡρακλῆων, ὅτι ἐλάτρευον τῇ κτίσει, καὶ οὐ
 τῷ κατ' ἀληθειαν Κτίστη, ὃς ἐστὶ Χριστός, εἴγε
 πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο, καὶ χωρὶς αὐτοῦ ἐγένετο
 οὐδέν. Καὶ γὰρ ὁ Πατὴρ τοιοῦτους ζητεῖ τοὺς προσ-

A essent, et proinde alio modo victum sibi quaerere
 soleret. *Neque enim*, inquit, *venisset ipsa ad puteum,*
qui erat extra urbem. Haec addit, eam volentem
 discere, quomodo Deum adorans, et illi accepta,
 liberaretur a fornicatione, illud dixisse: *Patres nu-*
stri in hoc monte adoraverunt ¹⁸, et ea quae sequuntur.
 Sed facile admodum redarguuntur haec dicta:
 unde enim liquet eam discere velle, quo pacto Deo
 grata liberaretur a fornicatione? Dicit illi Jesus:
Crede mihi, mulier, venit hora, quando neque in
hoc monte, neque Jerosolymis adorabitis Patrem ¹⁹.
 Quando visus est Heracleon aptissime in haec ob-
 servasse, in praecedentibus non dictum fuisse illi:
Mulier, crede mihi; nunc autem hoc illi injunctum
 fuisse: tunc non incitavit observationem observa-
 vit, cum dixisset, per montem intelligi diabolum,
 vel mundum ejus: *Quandoquidem pars una est,*
inquit, diabolus totius materiae; mundus vero uni-
versus malitiae mons, et deserta habitatio serarum,
quem adorabant omnes ante legem, et gentiles: per
Jerosolymam vero intelligi dicit creationem, vel
Creatorem, quem adorabant Judaei. Quin secunda
 vice existimavit montem esse creationem, quam
 gentiles adorarent; Jerosolymam autem Creatorem,
 quem Judaei colerent: *Vos ergo*, inquit, *velut spi-*
rituales, neque creationem, neque mundi opificem
adorabitis, sed Patrem Veritatis. Ac illam sane ad-
 junct, inquit, *inquam jam fidelem, et quae annu-*
meretur adorantibus eum in veritate.

Sane istis verbis, *Nos adoramus* ²⁰, Heracleon
 intelligi vult eum, qui est in Aëone, et qui cum
 ipso venerunt: *Nam hi*, inquit, *noverunt quem ado-*
rant, secundum veritatem adorantes. Quin illud
 etiam: *Salus ex Judæis est* ²¹; *quoniam in Judæa*
genitus est, inquit, *sed non inter ipsos; quia non in*
omnes ipsos animi propensionem habuit, et quoniam
ex illa gente egressa est salus et sermo in orbem ter-
rarum. Juxta intelligentiam vero spiritualem, ex
 Judæis narrat factam fuisse salutem, quoniam hi
 imagines ipsi videntur esse eorum, qui sunt in Ple-
 romate. Sed ostenderet ipse necesse erat, ejusque
 sequaces, quomodo unusquisque eorum, qui veræ
 religioni sunt addicti, sit similitudo eorum, qui sunt
 in Pleromate; modo non sola voce hoc dicant, sed
 vere hoc sentiant. Præterea enarrans illud, *in spi-*
ritu et veritate adorari Deum ²²; *priores adoratores,*
 inquit, *in carne et errore adoraverunt eum, qui Pa-*
ter non erat. Quare eadem quoque ratione decepti
fuere omnes, qui adoraverunt mundi opificem. Sub-
 jungitque Heracleon, *eos servisse creaturæ, non ei,*
qui in veritate Creator erat, qui est Christus: quan-
doquidem omnia per ipsum facta sunt, et sine ipso
factum est nihil ²³. Etenim *Pater tales quaerit, qui*

¹⁰ Sic cod. Bodl. 2281. ¹¹ Sic cod. Bodl. ¹² Joan. iv, 20. ¹³ Sic cod. Bodl. ¹⁴ Sic cod. Bodl.
¹⁵ Joan. iv, 21. ¹⁶ Sic cod. Bodl. ¹⁷ Sic cod. Bodl. hic et Paulo post, pro ὡς et οἱ. ¹⁸ Joan. iv,
 22. ¹⁹ Forte leg. τὸν ἐν Αἰῶνι καὶ τοὺς... ἐλθόντας. EDIT. PATROL. ²⁰ Ibid. ²¹ Ibid., 23. ²² Forte,
 διηγούμενος. ²³ Juan. i, 3.

ipsam adorent ²⁰. Si quærit Pater, per Filium A quærit, qui venit ad quærendum et servandum quod perierat ²¹: quos purificans et erudiens ratione, et sanis dogmatibus, facit esse veros adoratores. Peritissæ autem, dicit Heracleon, in profunda materia erroris id quod proprium erat Patris, quod ideo quæritur, ut a suis adaretur. Itaque hunc quidem sermone si intellexisset de ovium perditione, et de filio, qui patrii bonis exciderit, sic admissemus ipsius enarrationem. Sed quandoquidem nescio quid tandem aperte doceant de perditione spiritualis naturæ, qui ipsam sequuntur fabulantes, et nihil apertum nos docentes de sæculis, vel temporibus quæ fuere ante ipsam perditionem (neque enim propria dicta declarare posuunt); hanc ob causam prætermisimus ipsos sponte, hucusque disputasse contenti.

Et pag. 217 et seq.

In ea verba, *Deus est Spiritus* ²², inquit Heracleon: *immaculata enim, et pura, et invisibilis est divina ipsius natura.* Sed hæc cum dixerit, haud scio an docuerit nos, quomodo Deus sit Spiritus. Illud etiam, *adorantes oportet adorare spiritum et veritatem* ²³, ratus se declarare, inquit, *pro dignitate ejus, qui adoratur; spiritualiter, non carnaliter.* Etenim ipsi ejusdem naturæ cum Patre existentes, sunt spiritus, qui secundum veritatem, et non secundum errorem adorant, quemadmodum et Apostolus docet, *dicens rationabilem cultum* ²⁴ talem Dei cultum. Sed advertamus annon valde sit impium dicere, quod adorantes Deum in spiritu, ejusdem sint essentia cum ingenta illa et undequaque beata natura, quos paulo ante dixerat Heracleon lapsos fuisse, cum Samaritidem diceret spiritualis existentem naturæ fornicatam esse. **370** Quod si vero spiritualis natura, quæ sit ejusdem essentia cum divina et undequaque beata natura, ut ipsi tradunt, admiserit fornicationem; profana, et impia, et irreligiosa de Deo sequuntur ipsorum de Deo sententiam.

Porro pag. 220.

Vide quid Heracleon dicat: ait enim, quod *expectaverit Ecclesia Christum, et persuasa fuerit de eo, quod solus ille omnia noverit.*

Et pag. 221.

Heracleon in ea verba: *Ego sum qui loquor tibi* ²⁵, ait quod Samaritidi, quia persuasa fuerat Christum, cum venisset, omnia illi annuntiatum, dixerit (*Jesus*): *Scito illum, quem tu expectas, me esse qui tecum loquor: et cum seipsum eum esse qui venturus expectaretur, confessus esset, inquit Heracleon, venerunt ad eum discipuli, quorum causa venerat in Samariam.*

Et sub finem hujus tomii, pag. 223.

Heracleon hydriam ²⁶ existimat esse affectionem atque notionem susceptivam vitæ, ut et ejus poten-

²⁰ Joan. iv, 23. ²¹ Sic cod. Bodl. ²² Luc. xix, 10. ²³ Joan. iv, 24. ²⁴ Rom. xii, 1. ²⁵ Sic cod. Bodl. Comma mutilum non vertit interpres. Edit. PATROL. ²⁶ Joan. iv, 26. ²⁷ Fortè ἐπείπερ. ²⁸ Joan. iv, 28.

κυνούρας αὐτόν· εἰ ²⁸ ζητεῖ ὁ Πατήρ, διὰ τοῦ Υἱοῦ ζητεῖ, τοῦ ἐληλυθότος ζητήσαι καὶ σώσαι τὸ ἀπολλωλός, οὐστυνας καθαιρών, καὶ παιδεύων τῷ λόγῳ, καὶ τοῖς ὑγίαισι δόγμασι, κατασκευάζει ἀληθεῖς τοὺς προσκυνητάς. Ἀπολλωλέναι δὲ, φησὶν ὁ Ἡρακλίων, ἐν τῇ βασιλείᾳ ἕλη τῆς κληθείης τὸ οὐκείον τῷ Πατρὶ, ὅπερ ζητεῖται, ἵνα ὁ Πατήρ ὑπὸ τῶν οικειῶν προσκυνῆται. Εἰ μὲν οὖν ἕωρα τὸν περὶ τῆς ἀπωλείας τῶν προβάτων λόγον, καὶ τοῦ ἀποπεισόντος τῶν τοῦ πατρὸς υἱοῦ, κἀν ἀπεδείξαμεθα αὐτοῦ τὴν διήγησιν· ἐπεὶ δὲ μυθοποιούντες οἱ ἀπὸ τῆς γνώμης αὐτοῦ, οὐκ οἶδ' ὅτι ποτὲ τρανῶς παριστάδι περὶ τῆς ἀπολλωλείας πνευματικῆς φύσεως, οὐδὲν σαφὲς διδάσκοντες ἡμᾶς περὶ τῶν πρὸ τῆς ἀπωλείας αὐτῆς χρόνων ἢ αἰώνων (οὐδὲ γὰρ τρανοῦν δύνανται ταυτῶν τὸν λόγον)· διὰ τοῦτο αὐτοὺς ἐκόντες παραπεμφόμεθα, τοσοῦτον ἐπαπορήσαντας.

Εἰς μέντοιγε τὸ, Πνεῦμα ὁ Θεός, ὁ Ἡρακλίων φησὶν· ἀχραντος γὰρ, καὶ καθαρὸς, καὶ ἀέρατος ἡ θεία ²⁹ φύσις αὐτοῦ. Οὐκ οἶδα δὲ, εἰ εἶδεδεν ἡμᾶς ταῦτα ἐπειτῶν ³⁰, πῶς ὁ Θεός πνεῦμά ἐστι. Τὸ δὲ, τοὺς προσκυνούρας ἐν πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ δεῖ προσκυνεῖν, σαφηνίζειν νομίζων, φησὶν· ἀξίως τοῦ προσκυνουμένου, πνευματικῶς, οὐ σαρκικῶς. Καὶ γὰρ αὐτοὶ τῆς αὐτῆς φύσεως ὄντες τῷ Πατρὶ, πνεῦμά εἰσιν, οἱ τινες κατ' ἀλήθειαν, καὶ οὐ κατὰ κληθῆν προσκυνούσι, καθ' ὅ καὶ ὁ Ἀπόστολος διδάσκει, λέγων λογικὴν λατρείαν τὴν τοιαύτην τὴν θεοσέβειαν. Ἐπιστήσωμεν δὲ, εἰ μὴ σφόδρα ἐστὶν ἀσεβὲς, ὁμοούσιον τῇ ἀγεννήτῳ φύσει καὶ παμμακαρίῃ εἶναι λέγειν τοὺς προσκυνούντας ἐν πνεύματι τῷ Θεῷ, οὐς πρὸ βραχίους εἶπεν αὐτὸς ὁ Ἡρακλίων ἐκπαπτωχότας, τὴν Σαμαρείην λέγων πνευματικῆς φύσεως οὐσαν πεπορνευκέναι. Ἄλλ' οὐχ ὀρώσιν ³¹... ὅτι πάντες... καὶ τῶν αὐτῶν δεκτικόν. Εἰ δὲ εἶδετο τὸ πορνεύσαι ἢ πνευματικῆς φύσεως, ὁμοούσιος οὐσα τῆς θείας καὶ παμμακαρίας φύσεως, ὡς αὐτοὶ λέγουσι, ἀνόσια, καὶ ἄθρα, καὶ ἀσεβῆ ἀκολουθεῖ τῷ λόγῳ τῷ κατ' ἀ- τοὺς περὶ Θεοῦ.

Ἵρα τὸν Ἡρακλίωνα, τί φησι· λέγει γὰρ, ὅτι προσεδέχετο ἡ Ἐκκλησία τὸν Χριστόν, καὶ ἐπέπειστο περὶ αὐτοῦ, ὅτι τὰ πάντα μόνος ἐκείνος ἐπίσταται.

Καὶ ὁ Ἡρακλίων δὲ φησι πρὸς τὸ, Ἐγὼ εἰμι ὁ λαλῶν σοι, ὅτι, εἰπερ ³² ἐπέπειστο ἡ Σαμαρείτις περὶ τοῦ Χριστοῦ, ὡς ἄρα ἐλθὼν πάντα ἐπαγγελάει αὐτῇ, φησὶ· Γίνωσκε, ὅτι ἐκείνος, ὃν προσδοκᾷς, ἐγὼ εἰμι ὁ λαλῶν σοι· καὶ δευρὸν ἀμολόγησεν ταυτὸν τὸν προσδοκώμενον ἐληλυθέναι, ἤλθον, φησὶν, οἱ μαθηταὶ πρὸς αὐτόν, δι' οὗς ἐληλυθέναι εἰς τὴν Σαμαρείαν.

Ὁ Ἡρακλίων τὴν ὕδραν, τὴν δεκτικὴν ζωῆς ὑπολαμβάνει εἶναι διάθεσιν καὶ ἔγνωσιν, καὶ τῆς δυνά-

μας τῆς παρὰ τοῦ Σωτῆρος, Ἦντινα καταλι-
 ποῦσα, φησὶ, παρ' αὐτῷ, τουτέστιν ἔχουσα παρὰ
 τῷ Σωτῆρι τὸ τοιοῦτον σκεῦος, ἐν ᾧ ἐληλύθει λα-
 βεῖν τὸ ζῶν ὕδωρ, ἀπέστρεψεν εἰς τὸν κόσμον,
 εὐαγγελιζομένη τῇ κλήσει τοῦ Χριστοῦ παρου-
 σίαν διὰ γὰρ τοῦ Πνεύματος καὶ ὑπὸ τοῦ Πνεύ-
 ματος προσάγεται ἡ ψυχή τῷ Σωτῆρι. Κατανόησον
 δὴ εἰ δύναται ἐπαινουμένη τυγχάνειν ἡ ὑδρία αὕτη,
 πάντῃ ἀφιμένη· Ἀφῆκε γὰρ, φησὶ, τὴν ὑδρίαν
 αὐτῆς ἡ γυνὴ· οὐ γὰρ πρόσκειται, ὅτι ἀφῆκεν αὐ-
 τὴν παρὰ τῷ Σωτῆρι. Πῶς δὲ καὶ οὐκ ἀπίθανον, κα-
 ταλιποῦσαν αὐτὴν τὴν δεκτικὴν τῆς ζωῆς διάθεσιν,
 καὶ τὴν ἔνοιαν τῆς δυνάμεως τῆς παρὰ τοῦ Σωτῆ-
 ρος, καὶ τὸ σκεῦος, ἐν ᾧ ἐληλύθει λαμβάνειν τὸ ζῶν
 ὕδωρ, ἀπεληλυθέναι εἰς τὸν κόσμον χωρὶς τούτων,
 εὐαγγελισσάσθαι τῇ κλήσει τὴν Χριστοῦ παρουσίαν;...
 Καὶ τὸ, *Ἐξῆλθον δὲ ἐκ τῆς πόλεως, διηγῆσατο ἀντι-
 φῶς, ἐκ τῆς προτέρας αὐτῶν ἀναστροφῆς οὐσης κοσμητικῆς, καὶ ἤρχοντο διὰ τῆς πίστεως, φησὶ, πρὸς τὸν
 Σωτῆρα.*

Sub initium tomi XV, pag. 224 et seq.

Ἐπειδὴ οὖν οἱ μαθηταὶ παρὰ τῆς Σαμαρείας κακομί-
 κησαν. Τάδε φησὶν, ἵνα τινὰ..... αἱ πάντα μωραὶ
 παρθένοι..... ἀπὸ τοῦ νυμφίου· πῶς οἶμαι..... αὐτὰ
 ἔχειν... ἔγονται..... αἷς ἀποκλιθασαὶς μωραῖς παρ-
 θένοις, ἄξιον ἰδεῖν κατηγορίαν περιέχοντα τῶν μαθη-
 τῶν τοῖς αὐτοῖς κοιμωμένων ταῖς μωραῖς παρθένοις.
 Ἔστι δὲ καὶ αὐτὸ ἀν ὁμοίον τοῦ φωτὸς πρὸς τροφήν,
 καὶ τοῦ ποτοῦ πρὸς τὰ βρώματα..... σαντας αἰτιά-
 σασθαι τὴν ἐκδοχὴν· καίπερ κατὰ τι δυνάμενον σαφῆ
 ποιῆσαι τὸν λόγον ἐχρῆν αὐτὸν, διὰ πλειόνων παρα-
 μυθεῖσθαι κατασκευάζοντα τὴν ἴδιαν ἐκδοχὴν.

371 Et pag. 227.

Ἐλεγον οὖν οἱ μαθηταὶ πρὸς ἀλλήλους· Μὴ τις
 ἤρεγκεν αὐτῷ φαγεῖν; Ἐὶ καὶ σαρκικῶς ὑπολαμβέ-
 νει ταῦτα λέγεσθαι ὁ Ἡρακλέων ὑπὸ τῶν μαθητῶν,
 ὡς ἔτι ταπεινότερον διακειμένων, καὶ τὴν Σαμα-
 ρεῖτιν μμουμένην λέγουσαν· Ὁθεὶς αὐτὸ κλημα ἔχεις,
 καὶ τὸ φρέαρ ἐστὶ βαθύ· ἄξιον ἡμᾶς ἰδεῖν, μήποτε
 βλάβοντες τι θεϊότερον οἱ μαθηταί, φασι πρὸς ἀλλή-
 λους· Μὴ τις ἤρεγκεν αὐτῷ φαγεῖν;

Pag. 230.

Ἐπειδὴ οὖν οἱ μαθηταὶ παρὰ τῆς Σαμαρείας κακομί-
 κησαν. Τάδε φησὶν, ἵνα τινὰ..... αἱ πάντα μωραὶ
 παρθένοι..... ἀπὸ τοῦ νυμφίου· πῶς οἶμαι..... αὐτὰ
 ἔχειν... ἔγονται..... αἷς ἀποκλιθασαὶς μωραῖς παρ-
 θένοις, ἄξιον ἰδεῖν κατηγορίαν περιέχοντα τῶν μαθη-
 τῶν τοῖς αὐτοῖς κοιμωμένων ταῖς μωραῖς παρθένοις.
 Ἔστι δὲ καὶ αὐτὸ ἀν ὁμοίον τοῦ φωτὸς πρὸς τροφήν,
 καὶ τοῦ ποτοῦ πρὸς τὰ βρώματα..... σαντας αἰτιά-
 σασθαι τὴν ἐκδοχὴν· καίπερ κατὰ τι δυνάμενον σαφῆ
 ποιῆσαι τὸν λόγον ἐχρῆν αὐτὸν, διὰ πλειόνων παρα-
 μυθεῖσθαι κατασκευάζοντα τὴν ἴδιαν ἐκδοχὴν.

Uterius pag. 233.

Καὶ ὁ Ἡρακλέων ὁμοίως ταῖς πολλοῖς ἐπὶ τῆς λέ-
 ξεως ἔμεινε, μὴ οἰόμενος αὐτὴν ἀνάγεσθαι. Φησὶ
 γοῦν, ὅτι τὸν τῶν γεννημάτων λέγει θερισμόν, ὡς

tiæ quam a Servatore est: *Quam relinquens, inquit, apud
 ipsum, hoc est, habens apud Servatorem tale vas,
 in quo aquam vivam haustura venerat, reversa est in
 mundum nuntians vocandis præsentiam Christi: per
 Spiritum enim et a Spiritu anima ad Servatorem
 adducitur. Igitur considera, laudabilisne esse possit
 hæc hydria, quæ omnino relinquitur: Dimisit enim,
 inquit, hydriam suam mulier; non enim additur,
 quod dimiserit eam apud Servatorem. Sed quomodo
 non absurdum erit eam, quæ deseruisset affectionem
 susceptivam vitæ, et notitiam potentia a Ser-
 vatore manantis, et vas, in quo venerat, ut accipe-
 ret aquam vivam, abiisse in mundum sine his, ut
 evangelizaret vocandis adventum Christi? Qui
 et illud: *Exierunt e civitate*²⁶, exposuit de prima
 ipsorum conversione, quæ mundana erat: *Et vene-
 runt per fidem, inquit, ad Servatorem.**

Heraclion ait, discipulos voluisse cum Jesu com-
 municare quæ emissent atque a Samaria attulissent.
 Hæc autem commemorat, ut aliqua.... quinque fa-
 tuæ virgines.... a sponso. Quomodo autem arbitror...
 eadem habere... quibus oclusis fatuis virginibus,
 operæpretium est videre ea, quæ discipulorum accu-
 sationem continent, eodem modo quo fatuæ virgines
 dormientium. Hoc autem eandem rationem habeat
 lucis ad cibum, quam potus ad cibum habet... accusare
 reprehenderetque interpretationem. Quamquam pro
 virili parte id quod ait, planum facere debuit, et
 pluribus docere, confirmans interpretationem suam.

Dicebant igitur discipuli inter se: *Num aliquis
 attulit illi aliquid ad edendum*²⁷? *Etiam si carnaliter
 Heraclion hæc a discipulis dicta putet, tanquam
 qui adhuc humilius sentirent, Samaritidem imitantes
 dicentem: Neque haustorium habes, et puteus altus
 est; dignum est, ut cernamus, num forte aliquid
 divinius videntes discipuli dicant inter se: Num
 quis attulit illi, quod edat? etc.*

Heraclion per hæc verba: *Meus cibus est, ut fac-
 ciam voluntatem ejus, qui misit me*²⁷, dicit Ser-
 vatore declarare discipulis, id propriam suam cibum
 esse, quod loqueretur cum muliere; dicens *Patris
 voluntatem, quæ ipsius cibus et requies, et potentia
 erat. Voluntatem autem Patris esse dicebat, ut homi-
 nes Patrem cognoscerent, et servarentur; quæ res
 erat opus Servatoria, qui hujus rei causa Samaritanus
 missus fuerat, hoc est, in mundum.*

Heraclion non æcus atque multi, litteræ inhæ-
 ret, ratus eam anagogicum sensum non recipere.
 Inquit ergo, *Jesum loqui de messe geniminum (ter-*

²⁶ Joan. iv, 30. ²⁷ Ibid., 33. ²⁸ Ibid., 34.

τα), perinde quasi hæc messis spatium quatuor mensium determinatum habeat, quam ipse dicebat iam iustare. Nec scio quo pacto etiam messem interpretatus sit de anima credentium, dicens, eos jam maturos, et paratos ad messem esse, atque etiam idoneos, qui inducantur in horreum, hoc est, per fidem in quietem; si tamen sint parati: nec enim omnes animæ paratæ sunt. Nam aliæ paratæ erant, inquit, aliæ erant se præparaturæ, et aliæ quidem seminandæ erant, aliæ jam seminabantur. Hæc quidem ille.

Ex tomo XVI, pag. 236 seq.

Dicit Heracleon, et idem juxta hanc expositionem fortassis sentiens ecclesiasticus quispiam, hæc verba ³⁰ dicta fuisse in ea significatione, qua dictum est: *Messis quidem multa, sed operarii pauci* ³¹; eo quod essent parati ad messem, et idonei qui inducerentur in horreum, hoc est, in requiem per fidem, essentque idonei ad salutem et ad susceptionem verbi: secundum Heracleonem quidem, quia tales creati fuerint, et talem habuerint naturam; secundum ecclesiasticum vero, propter quamdam præparationem præstantissimæ partis animæ, paratæ ad perfectionem, ut etiam innotatur.

Et pag. 238.

Heracleon dici existimat: *Qui metit, mercedem accipit* ³²; quoniam Servator seipsum dicit messem, mercedemque Domini nostri esse existimat eorum qui metuntur salutem et restitutionem, cum ipse in eis requiescat. Istud ³³ vero: *Fructum colligit in vitam æternam* ³⁴, dictum fuisse existimat, vel quia id quod colligitur fructus est vitæ æternæ, vel quia ipsa collectio vita etiam æterna est. At reor hoc in loco coactam esse ejus interpretationem, dicentis Servatorem accipere mercedem, atque mercedem et collectionem fructus in unum confundentis; cum Scriptura manifeste hæc tanquam duo diversa proponat, ut supra ostendimus.

Ulterius pag. 242.

Heracleon hæc verba: *Ut qui seminat simul gaudet et qui metit* ³⁵, sic explicavit: *Gaudet quidem, inquit, qui seminat, et quoniam seminat, et quoniam species quædam seminum ipsius congregantur, opem eandem etiam de cæteris habens. Qui vero metit, similiter aliquid metit: sed primus quidem qui seminat, incipit, secundus vero est ille qui metit; non enim eodem tempore poterant utriusque incipere: quippe opus erat, ut primum seminaretur, tum metretur. Itaque, cessante a satione satore, tum messor metet: in præsentia quidem utriusque proprium opus operantes simul gaudent, commune gaudium, seminum perfectionem rati. Præterea in eo dicto: *In hoc est sermo verus, quod alius est, qui seminat, et alius qui metit* ³⁶, inquit: *Alter quidem filius hominis supra locum seminat; sed Servator cum sit et ipse filius hominis, metit, et messores mittit, nempe**

Α τούτου μὲν ἐτι διωρίαν ἔχοντος τετραμήνου τοῦδε θερισμοῦ, οὐ αὐτὸς ἔλαβεν, ἤδη ἐνεστῶτος. Καὶ τὸν θερισμὸν οὐκ οἶδ' ὅπως ἐπὶ τῆς ψυχῆς ἐξεληφθε τῶν πιστευόντων, λέγων, ὅτι ἤδη ἀκμαῖοι καὶ ἔτοιμοι εἰσι πρὸς θερισμὸν, καὶ ἐπιτεθῆδειοι πρὸς τὸ συναρξοῦναι εἰς ἀποθήκην, τουτέστι διὰ πίστεως εἰς ἀνάπαυσιν, ὅσους ἔτοιμοι οὐ γὰρ κῖσαι. Αἱ μὲν γὰρ ἤδη ἔτοιμοι ἦσαν, φησὶν, αἱ δὲ ἐπιτεθῆδειοι, αἱ δὲ μέλλουσιν, αἱ δὲ ἐπισπειροῦνται ἤδη. Ταῦτα μὲν οὖν ἐκείνος εἶπε.

Ἐρεῖ γὰρ ὁ Ἡρακλέων, τάχα δὲ τοῦτο κατὰ τὴν ἐκδοχὴν ταύτην συμπεριφερόμενός τις καὶ Ἐκκλησιαστικῶς, ὅτι κατὰ τὸ, Ὁ θερισμὸς πολλὸς, οἱ δὲ ἔργαται ὀλίγοι, σημαίνοντων, ὁμοίως ταῦτα εἰρηται, τῷ ἔτοιμος πρὸς θερισμὸν, καὶ ἐπιτεθῆδειος πρὸς τὴν ἤδη συναρξοῦναι εἰς τὴν ἀποθήκην, διὰ τῆς πίστεως εἰς ἀνάπαυσιν εἶναι, καὶ ἐπιτεθῆδειος πρὸς σωτηρίαν, καὶ παραδοχὴν τοῦ λόγου κατὰ μὲν τὸν Ἡρακλέωνα, διὰ τὴν κατασκευὴν αὐτῶν καὶ τὴν φύσιν κατὰ δὲ τὸν Ἐκκλησιαστικὸν, καὶ διὰ τινὰ εὐτρεπισμὸν τοῦ ἡγεμονικοῦ ἔτοιμου πρὸς τελείωσιν, ἵνα μὴ ³⁰ καὶ θερισθῇ.

Ὁ Ἡρακλέων τὸ, Ὁ θερίων μισθὸν λαμβάνει εἰρηθῆσθαι νομίζει, ἐπεὶ θεριστὴν εαυτὸν λέγει ὁ Σωτῆρ, καὶ τὸν μισθὸν τοῦ Κυρίου ἡμῶν ὑπολαμβάνει εἶναι τὴν τῶν θεριζομένων σωτηρίαν καὶ ἀποκατάστασιν, τῷ ἀναπαύσθαι αὐτὸν ἐκ αὐτοῖς. Τὸ δὲ, Καὶ συναγάγει καρπὸν εἰς ζωὴν αἰώνιον, φησὶν εἰρηθῆσθαι, ἢ ὅτι τὸ συναγόμενον καρπὸς ζωῆς αἰώνιου ἐστίν, ὃ ³² καὶ αὐτὸ ζωὴ αἰώνιος. Ἀλλὰ αὐτέθεν νομίζω βλαίον εἶναι τὴν διήγησιν αὐτοῦ, φάσκοντος τὸν Σωτῆρα μισθὸν λαμβάνειν, καὶ συγγέοντος τὸν μισθὸν καὶ τὴν συναγωγὴν τοῦ καρποῦ εἰς ἐν, ἀντικρυς τῆς Γραφῆς δύο πράγματα παριστάσης, ὡς προδιηγησάμεθα.

Ὁ Ἡρακλέων τὸ, Ἔνα ὁ σπειρῶν ὁμοῦ χαίρει καὶ ὁ θερίων, οὕτω διηγήσατο Χαίρει μὲν γὰρ, φησὶν, ὁ σπειρῶν, ὅτι σπείρει, καὶ ὅτι εἶδη τινὰ τῶν σπερμάτων αὐτοῦ συναγεται, ἐλλείδα ἔχων τὴν ἀπὸ τῆς καὶ περὶ τῶν λοιπῶν. Ὁ δὲ θερίων ὁμοίως τι καὶ θερίζει· ἀλλ' ὃ ³⁴ μὲν πρῶτος ἤρξατο σπειρῶν, ὁ δεύτερος θερίων. Οὐ γὰρ ἐν τῷ αὐτῷ ἐδύναντο ἀμφοτέρω ἀρξασθαι· ἔδει γὰρ πρῶτον σπαρῆναι, εἰδ' ὕστερον θερισθῆναι· παυσάμενον μὲντοιγε τοῦ σπειροῦτος σπείρειν, ἔτι θεριαὶ ὁ θερίων ἐπὶ μὲντοιγε τοῦ παρόντος ἀμφοτέρω τὸ ἴδιον ἔργον ἐνεργούντες ὁμοῦ χαίρουσι, κοινήν χαρὰν τὴν τῶν σπερμάτων τελειότητα ἡγούμενοι. Ἐτι δὲ καὶ εἰς τὸ, Ἐν τούτῳ ἐστὶν ὁ λόγος ἀληθινός, ὅτι ἄλλος ἐστὶν ὁ σπειρῶν, καὶ ἄλλος ὁ θερίων, φησὶν· Ὁ μὲν γὰρ ὑπὲρ τὸν τόπον υἱὸς ³⁵ ἀνθρώπου σπείρει· ὁ δὲ Σωτῆρ ὦν καὶ

³⁰ Joan. iv, 36. ³¹ Matth. ix, 37. ³² Particula μὴ delenda videtur. EDIT. PATROL. ³³ Joan. iv, 36. ³⁴ Ibid. ³⁵ Leg. ἢ ὅτι. ³⁶ Joan. iv, 36. ³⁷ Sic cod. Boudl. ³⁸ Joan. iv, 37. ³⁹ Sic cod. Boudl.

αὐτὸς υἱὸς ἀνθρώπου θερίζει, καὶ θεριστὰς πέμ-
πει, τοὺς διὰ τῶν μαθητῶν ρουμέτους ἀγγέλ-
λους, ἕκαστον ἐπὶ τὴν αὐτοῦ ψυχὴν. Οὐ πάνυ
δὲ σαφῶς ἐξέθετο τοὺς δύο υἱοὺς τοῦ ἀνθρώπου, τίνες
εἰσιν, ὧν ὁ εἰς σπαίρει, καὶ ὁ εἰς θερίζει.

Et in fine tomī XVI, pag. 244.

Ὁ Ἡρακλέων φησὶν, οὐδὲ ⁴⁴ δι' αὐτῶν, οὐδέ
ἀπ' αὐτῶν ἐσπάρη ταῦτα τὰ σπέρματα (φησὶ δὲ
τῶν ἀποστόλων). Οἱ δὲ κεκοπιακότες εἰσιν οἱ τῆς
οἰκονομίας ἀγγελοι, δι' ὧν ὡς μεσιτῶν ἐσπάρη
καὶ ἐνετράφη. Εἰς δὲ τὸ Ἰμεις εἰς τὸν κόπον
αὐτῶν ἐσεληλύθατε, ταῦτα ἐξέθετο. Οὐ γὰρ ὁ αὐ-
τοῦ κόπος ⁴⁵ σπευδόντων καὶ θερίζοντων· οἱ μὲν
γὰρ ἐν κρύει, καὶ ὕδατι, καὶ κόπῳ τὴν γῆν σκά-
πτουτες σπείρουσι, καὶ δι' ἔλου χειμῶνος τημε-
λοῦσι ⁴⁶ σκάλλουτες, καὶ τὰς ὕλας ἐκλέγοντες·
οἱ δὲ εἰς ἔτοιμον καρπὸν ἐσεληθόντες θέρους ἐν-
φραυόμενοι θερίζουσιν.

Sub initium tomī XVII, pag. 244 seq

Ὁ Ἡρακλέων τὸ ⁴⁷ μὲν, ἐκ τῆς πόλεως, ἀντι-
τοῦ, ἐκ τοῦ κόσμου, ἐξεληφε· τὸ δὲ, διὰ τὸν λόγον
τῆς γυναικὸς, τουτέστι, (διὰ) τῆς πνευματικῆς Ἐκ-
κλησίας. Καὶ ἐπισημαίνεται γὰρ ἐν, κολλοί, ὡς
κολλῶν ὄντων ψυχικῶν· τὴν δὲ μίαν λέγει τὴν ἀφθα-
ρον τῆς ἐκλογῆς φύσιν, καὶ μονοειδῆ, καὶ ἐνι-
πὴν.

Et pag. 246.

Ὁ Ἡρακλέων εἰς τοὺς τόπους ταῦτα φησὶ· Παρ'
αὐτοῖς ἔμεινε, καὶ οὐκ ἐν αὐτοῖς· καὶ δύο ἡμέ-
ρας, ἦτοι τὸν ἐνεστώτα αἰῶνα, καὶ τὸν μέλλοντα
τὸν ἐν γάμῳ, ἢ τὸν πρὸ τοῦ πάθους αὐτοῦ χρό-
νον, καὶ τὸν μετὰ τὸ πάθος, ὃ ⁴⁸ παρ' αὐτοῖς ποιή-
σας, κολλῶ πλείονας διὰ τοῦ ἰδίου λόγου ἐπι-
στρέφασκεῖς πίστιν, ἐχωρισθὴ ἀπ' αὐτῶν.

Porro pag. 248.

Ὁ Ἡρακλέων ἀπλούστερον ἐκλαβὼν τὸ, οὐκέτι
διὰ τὴν σὴν λαλίαν πιστεύομεν, φησὶ λέπειν τὸ
μόνην. Ἐπι μὲν γὰρ πρὸς τὸ· αὐτὸ γὰρ ἀκηκόσα-
μεν, καὶ οἴδαμεν, ὅτι οὐτός ἐστιν ὁ Σωτὴρ τοῦ
κόσμου, φησὶν· Οἱ γὰρ ἄνθρωποι τὸ μὲν πρῶτον
ἐπὶ ἀνθρώπων ὀδηγούμενοι πιστεύουσι τῷ Σω-
τῆρι· ἐπὶ δὲ ἐντύχῳσι τοῖς λόγοις αὐτοῦ,
οὗτοι οὐκέτι διὰ μόνην ἀνθρωπίνην μαρτυρίαν,
ἀλλὰ διὰ τὴν ἀλήθειαν πιστεύουσι.

Et tomo XVIII, pag. 235 et seq.

Ἦκουε δὲ βασιλικὸν ὁ Ἡρακλέων λέγειν τὸν
Δημιουργόν, ἐπὶ καὶ αὐτὸς ἐβασίλευε τῶν ὑπ' αὐτόν·
διὰ δὲ τὸ μικρὸν αὐτοῦ καὶ πρόσκαιρον εἶναι τὴν
βασιλείαν, βασιλικῶς ὠνομάσθη, οἰοῦν μικρὸς τις
βασιλεὺς, ὑπὸ καθολικοῦ βασιλικῶς τεταγμένος ἐπὶ
μικρῶς βασιλείας· τὸν δὲ ἐν Καφαρναοὺμ υἱὸν αὐτοῦ
διηγείται τὸν ἐν τῷ ὑποθετικῷ μέρει τῆς μεσότη-
τος, τῷ πρὸς θάλασσαν, τουτέστι τῷ συνημένῳ τῇ
ἕλῃ, καὶ λέγει, ὅτι ἴδιος αὐτοῦ ἀνθρωπὸς ἀσθενῶν,
τουτέστιν οὐ κατὰ φύσιν ἔχων, ἐν ἀγνοίᾳ ⁴⁹ καὶ

A eos, quos discipuli ventur angelos, unquamque ad
suam ipsius animam. Non admodam autem clare
exposuit, qui sint duo filii hominis, quorum alter
seminat, alter etiam metit.

Heracleon inquit, neque per ipsos, neque ab ipsis
(intelligit autem apostolos) seminata fuisse hæc se-
mina. Qui laboraverunt, inquit, sunt dispensationis
angeli, per quos veluti mediatores seminata sunt et
nutrita. Porro in hoc dictum: Vos in labores eorum
introistis ⁴⁴, hæc protulit: Non idem est labor semi-
nantium et metentium. Illi enim in frigore, et aqua,
et labore terram fodientes seminant, et per totam
hiemem sarrientes satagunt, et sillas extirpantes;
qui vero in fructum paratum ingressi fuerint, æstate
B læti metunt.

Heracleon interpretatus est, ex urbe ⁴⁷, pro e
mundo; illud vero, propter sermonem mulieris, hoc
est, inquit, propter spiritualem Ecclesiam. Notat
etiam illud, multi, quasi multi sint animales: unam
vero incorruptam naturam electionis asserit esse,
et uniformem, et singularem.

Heracleon in ista loca hæc commentatur: Apud
ipsos mansit ⁴⁸, et non in ipsis; et duos dies, videli-
cet præsens sæculum, et futurum tempus in nuptiis
agendum, vel tempus ante passionem suam, et post
passionem suam; quod 373 tempus apud ipsos cum
degisset, et multo plures proprio sermone convertisset
ad fidem, separatus est ab illis.

Heracleon simplicius cum exposuisset hoc dic-
tum: Non amplius propter loquelam tuam credi-
mus ⁴⁹; abesse inquit vocabulum, solam. Præterea
in illud: Ipsi enim audivimus et vidimus hunc esse
Servatorem mundi, ait: Homines enim ab homini-
bus primum instructi Servatori credunt: at simul
D atque in sermones ejus inciderint, non amplius pro-
pter solum humanam testimonium, sed propter ipsam
veritatem credunt.

Videtur autem Heracleon dicere, regulum ⁵⁰ esse
mundi episcopem, quod et ipse imperium haberet in
subditos sibi; sed quod parvum et temporarium
esset ipsius regnum, nominatum fuisse regulum,
veluti parvum quemdam regem, a rege universali
parvo dominio præfectum; filium vero ejus in
urbe Capharnaï existentem interpretatur illum
esse, qui sit in humiliori parte medietatis, juxta
mare, hoc est, in ea parte, quæ conjuncta est ma-
teris: aitque, quod proprius ipsius homo infirmus

⁴⁷ Sic cod. Bodl. ⁴⁸ Joan. iv, 38. ⁴⁹ Sic cod. Bodl. ⁵⁰ Sic cod. Bodl. ⁵¹ Sic cod. Bodl.
⁵² Joan. iv, 39. ⁵³ Joan. iv, 40. ⁵⁴ Leg. ὄν. ⁵⁵ Joan. iv, 42. ⁵⁶ Joan. iv, 46 ⁵⁷ Sic cod. Bodl.

existens, hoc est, non secundum naturam se habens, in ignorantia et peccatis fuerit. Deinde quod dicitur, *a Judæa in Gallilæam*, exposuit pro eo, *quod est a superna Judæa*. Nescio autem quomodo accipiens ea verba: *Erat enim moriturus*; existimat subverti eorum opinionem qui animam immortalē ponunt, eodem conjici existimans tam animam, tum corpus, et interire in gehenna. Non immortalē esse existimat Heracleon animam, sed apte comparatam ad salutem; ipsam esse dicens corruptibile illud, quod induit incorruptibilitatem, et mortale, quod induit immortalitatem, cum mors ipsius animæ absorpta fuerit in victoriam⁶⁰. Ad hæc, illud etiam: *Nisi signa et prodigia videritis, non credetis*⁶¹; dici ait proprie ad talem personam, quæ natura ita comparata est, ut per opera et sensum persuaderi sibi patiatur, molit autem credere rationi. Hoc etiam: *Descende, priusquam moriatur filius meus*⁶²; dictum fuisse putat, eo quod mors sit legis finis propter peccata interficentis. Antequam igitur omnino moriatur Filius propter peccata, eget Pater solo Servatore, ut opem Filio ferat, hoc est tali naturæ. Præterea verba illa: *Filius tuus vivit*⁶³; interpretatus est dicta fuisse a Servatore propter modestiam, quoniam non dixerit: *Vivat*; neque ostenderit seipsum præstitisse illi vitam. Dicit etiam, quod cum descendisset ad infirmum, liberassetque eum ab infirmitate, hoc est, a peccatis, ac vivificasset propter remissionem, dixerit: *Filius tuus vivit*. Addit quoque ad hæc verba: *Credidit homo*; quod facilis ad credendum sit etiam mundi opifex, quoniam possit Servator etiam non præsens curare. Servos autem reguli interpretatus est angelos opificis mundi, renuntiantes illis verbis: *Filius tuus vivit*; quod commode et probe haberet, non amplius agens a se aliena; et hanc ob causam existimat servos renuntians reguli, quæ ad salutem filii pertinebant; quoniam primos existimat angelos videre actiones³⁷⁴ hominum, qui sunt in mundo, an fortiter et sincere vitam degant ab eo tempore quo Christus advenit. Ad hæc, per horam septimam dicit designari naturam sanati. Denique: *Credidit ipse et domus ejus tota*, interpretatus est dici de angelico ordine, deque hominibus ipsi conjunctionibus. Ait etiam, inquiri de quibusdam angelis, utrum servabuntur, neene; nempe de his qui descendiderunt ad filias hominum. Quinetiam hominum fabricatoris mundi perditionem declarari existimat hoc dicto: *Filii regni exhibent in tenebras exteriores*⁶⁴; Isaiamque de his prophetare illud: *Filios genui, et exaltavi; ipsi autem spreverunt me*⁶⁵; quos filios alienos et semen nequam, et injustum appellat, vitemque quæ produxerit spinas. Et hæc quidem sunt commentationes Hera-

κλεωνος. Εἶτα τὸ, ἐκ τῆς Ἰουδαίας εἰς τὴν Γαλιλαίαν, ἀντὶ τοῦ ἐκ τῆς⁶⁰ ἀνωθεν Ἰουδαίας. Οὐκ οἶδα δὲ, ὅπως εἰς τὸ *ἡμελλεν ἀποθνήσκειν*, κινήθεισ ὁσεται ἀνατρέψασθαι τὰ δόγματα τῶν ὑποτιθεμένων ἀθάνατον εἶναι τὴν ψυχὴν, εἰς τὸ αὐτὸ συμβῆλθαι ὑπολαμβάνων καὶ τὴν ψυχὴν καὶ τὸ σῶμα, ἀπόλλυσθαι ἐν γενένη. Καὶ οὐκ ἀθάνατόν γε εἶναι ἡγέται τὴν ψυχὴν ὁ Ἡρακλέων, ἀλλ' ἐπιτηδεύεισ ἔχουσαν πρὸς σωτηρίαν, αὐτὴν λέγων εἶναι τὸ ἐνδύμενον ἀφθαρσίαν φθορῶν, καὶ ἀθανασίαν θνητῶν, ὅταν⁶¹ κατεπέδη ὁ θάνατος αὐτῆς εἰς νίκος. Πρὸς τοῦτοις, καὶ τὰ, *Ἐὰν μὴ σημεῖα καὶ τέρατα ἴδητε, οὐ μὴ πιστεύσητε*, λέγεσθαι φησὶν οἰκείως πρὸς τὸ τοιοῦτον πρόσωπον δι' ἔργων φύσιν ἔχον καὶ δι' αἰσθησίως παθεσθαι, καὶ οὐχὶ λόγῳ πιστεύειν. Τὸ δὲ Κατέδηθι, πρὶν ἀποθανεῖν τὸ παιδίον μου, διὰ τὸ τέλος εἶναι τοῦ νόμου τὸν θάνατον εἰρησθαι νομίζει, ἀναιρούντος διὰ τῶν ἁμαρτιῶν. Πρὶν ταλέως οὖν, φησὶ, θανατωθῆναι κατὰ τὰς ἁμαρτίας, δέεται ὁ Πατήρ τοῦ μόμου Σωτήρος, ἵνα βοηθήσῃ τῷ Υἱῷ, τοῦτέστι τῇ τοιζδε φύσει. Πρὸς τοῦτοις τὸ, *Ὁ υἱός σου ζῆ*, κατὰ ἀτυφίαν εἰρησθαι τῷ Σωτήρι ἐξελησεν, ἐπεὶ οὐκ εἶπε, *Ζήτω*, οὐδὲ ἐνέφηεν αὐτὸς παρεσχῆσθαι τὴν ζωὴν. Ἀγέει δὲ, ὅτι καταβάς πρὸς τὸν κάμονοντα, καὶ ἰασάμενος αὐτὸν τῆς νόσου, τοῦτέστι τῶν ἁμαρτιῶν, καὶ διὰ τῆς ἀφέσεως ζωοποιήσας, εἶπεν· *Ὁ υἱός σου ζῆ*. Καὶ ἐπιλέγει πρὸς τὸ, *ἐπίστευσεν ὁ ἄνθρωπος*, ὅτι εὐπιστος καὶ ὁ δημιουργός ἐστι, καὶ⁶² ὅτι δύναται ὁ Σωτήρ καὶ μὴ παρῶν θεραπεύειν. Δούλους δὲ τοῦ βασιλικοῦ ἐξελησθε τοὺς ἀγγέλους τοῦ δημιουργοῦ, ἀπαγγέλλοντας ἐν τῷ· *Ὁ παῖς σου ζῆ*. ὅτι οἰκείως καὶ κατὰ τρόπον ἔχει, πράσων μὴκέτι τὰ ἀνοικεῖα· καὶ διὰ τοῦτο νομίζει ἀπαγγέλλειν τῷ βασιλικῷ τοὺς δούλους τὰ περὶ τῆς τοῦ υἱοῦ σωτηρίας, ἐπεὶ καὶ πρώτους ὁσεται βλέπειν τὰς πράξεις τῶν ἐν τῷ κόσμῳ ἀνθρώπων τοὺς ἀγγέλους, εἰ ἐβρωμέως καὶ εἰλικρινῶς πολιτεύοιντο⁶³ ἀπὸ τῆς τοῦ Σωτήρος ἐπιδημίας. Ἐπι πρὸς τὴν ἐβδόμην ὥραν λέγει, ὅτι διὰ τῆς ὥρας χαρακτηρίζεται ἡ φύσις τοῦ λαθέντος. Ἐπι πᾶσι, τὸ, *Ἐπίστευσεν αὐτὸς καὶ ἡ οἰκία αὐτοῦ*⁶⁴, διηγήσατο ἐπὶ τῆς ἀγγελικῆς εἰρησθαι τάξεως, καὶ ἀνθρώπων τῶν οἰκιοτέρων αὐτῷ. Ζητεῖσθαι δὲ φησὶ περὶ τινῶν ἀγγέλων, εἰ σωθῆσονται, τῶν κατελθόντων ἐπὶ τὰς τῶν ἀνθρώπων θυγατέρας. Καὶ τῶν ἀνθρώπων δὲ τῶν δημιουργοῦ τὴν ἀπώλειαν δηλοῦσθαι νομίζει ἐν τῷ· *Οἱ υἱοὶ τῆς βασιλείας ἐξελεύσονται εἰς τὸ σκότος τὸ ἐξώτερον*· καὶ περὶ τοῦτων τὸν Ἡσαῖαν προφητεύειν τὸ *Υἱοὺς ἐγέννησα, καὶ ὕψωσα· αὐτοὶ δὲ με ἠθέτησαν*⁶⁵ οὐστίνας υἱοὺς ἀλλοτρίους, καὶ σπέρμα πονηρῶν, καὶ ἀνομον καλεῖ, καὶ ἀπελόντα ἀνάστας ποιήσαντα. Καὶ ταῦτα μὲν τὰ Ἡρακλέωνος.

Et tomo XIX, pag. 275.

Heracleon in hoc dictum: Quo ego vado, vos non

Εἰ, τὸ, Ὅπου ἐγὼ διαβῶ, ὑμεῖς οὐ δύνασθε

⁶⁰ Sic cod. Bo II. ⁶¹ 1 Cor. xv, 53, 54. ⁶² Vox ὄντα huic male præmissa deest in Bodl. ⁶³ Joan. iv, 18. ⁶⁴ Ibid., 47. ⁶⁵ Ibid. 50. ⁶⁶ Sic Bodl. ⁶⁷ Sic Bodl. ⁶⁸ Matth. viii, 12. ⁶⁹ Isa. i, 2.

ἔλθειν, φησὶ γὰρ Πῶς ἐν ἀγνοίᾳ, καὶ ἀπιστίᾳ, καὶ ἀμαρτήμασιν ὄντες ἐν ἀφθαρσίᾳ δύνανται γενέσθαι; μηδὲ ἐν τούτῳ κατακοῦον ἑαυτοῦ. Εἰ γὰρ οἱ ἐν ἀγνοίᾳ, καὶ ἀπιστίᾳ καὶ ἀμαρτήμασιν ὄντες, ἐν ἀφθαρσίᾳ οὐ δύνανται γενέσθαι, πῶς οἱ ἀπόστολοι ἐν ἀγνοίᾳ ⁶⁹ ποτὲ, καὶ ἐν ἀπιστίᾳ, καὶ ἐν ἀμαρτήμασι γενόμενοι, ἐν ἀφθαρσίᾳ γεγόνασι; Δύνανται οὖν οἱ ἐν ἀγνοίᾳ, καὶ ἐν ἀπιστίᾳ καὶ ἐν ἀμαρτήμασι γενόμενοι γενέσθαι ἐν ἀφθαρσίᾳ, εἰ μεταβάλλουσιν δυνατὸν δὲ ⁷⁰ αὐτοὺς μεταβάλλειν.

Et ulterius pag. 280.

Ὁ Ἡρακλέων, ὡς ἀπλούστερον εἰρημένου τοῦ· *Ἥτιι ἀποκτενεῖ ἑαυτὸν*; φησὶν, ὅτι πονηρῶς διαλογιζόμενοι οἱ Ἰουδαῖοι ταῦτα ἔλεγον, καὶ μείζονας ^R ἑαυτοὺς ἀποφαινόμενοι τοῦ Σωτῆρος, καὶ ὑπολαμβάνοντες, ὅτι αὐτοὶ μὴ ἀπαλεύονται πρὸς τὸν Θεὸν εἰς ἀνάπαυσιν αἰώνων· ὁ δὲ Σωτὴρ εἰς φθορὰν καὶ εἰς θάνατον, ἑαυτὸν διαχειρισάμενος, ὅπου ἑαυτοὺς οὐκ ἔλογίζοντο ἀπαλθεῖν. Καὶ αὐταῖς λέξεσὶ φησὶν, ὅτι φροντο λέγειν τὸν Σωτῆρα οἱ Ἰουδαῖοι, ὅτι Ἐγὼ ἑμαυτὸν διαχειρισάμενος εἰς φθορὰν μᾶλλον πορεύεσθαι, ὅπου ὑμεῖς οὐ δύνασθε ἔλθειν.

Et tomo XXI, pag. 293.

Πυνθανοίμεθα δ' ἂν τῶν τὰς φύσεις εἰσαγόντων, καὶ εἰς τὸ, Ὅτι ὁ λόγος ἐμὸς οὐ χωρεῖ ἐν ὑμῖν, ἀποδιδόντων κατὰ Ἡρακλέωνα, ὅτι διὰ τοῦτο οὐ χωρεῖ ἐν ὑμῖν, ὅτι ἀνεπιτήδευοι, ἤτοι κατ' οὐσίαν, ἢ κατὰ γνώμην· πῶς οἱ ἀνεπιτήδευοι κατ' οὐσίαν ἤκουσαν παρὰ τοῦ Πατρὸς;

Pag. 308.

Ὁ Ἡρακλέων ὑπολαμβάνει αἰτίαν ἀποδίδοσθαι τοῦ μὴ δύνασθαι αὐτοὺς ἀκούειν τὸν Ἰησοῦ λόγον ⁷¹, μηδὲ γινώσκαι αὐτοῦ τὴν λαλίαν, ἐν τῷ, Ἐγὼ εἰς τοῦ πατρὸς τοῦ διαβόλου ἐστὲ· αὐταῖς γοῦν λέξεσὶ φησὶ· *Διατὶ οὐ δύνασθε ἀκούειν τὸν λόγον τὸν ἐμὸν*; ἢ ὅτι ὑμεῖς ἐκ τοῦ πατρὸς τοῦ διαβόλου ἐστὲ; ἀπὸ τοῦ, ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ διαβόλου· *γεννητῶν* ⁷² αὐτοῖς· *λοιπὸν τὴν φύσιν αὐτῶν, καὶ προελέγξας αὐτοὺς, ὅτι οὗτοι τοῦ Ἀβραάμ εἰσι τέτρα, οὐ γὰρ ἂν ἐμίσησαν αὐτὸν οὐδὲ τοῦ Θεοῦ, διὸ οὐκ ἠγάπων αὐτόν.* Καὶ εἰ μὴ τὸ, Ἐγὼ εἰς τοῦ πατρὸς τοῦ διαβόλου ἐστὲ, ἐξεδέχετο, ὡς ἐν τοῖς ἀνωτέρω διηγησάμεθα, καὶ ἔλεγε, « Διὰ τὸ ἔτι ὑμεῖς εἶναι ἐκ τοῦ διαβόλου, οὐ δύνασθε ἀκούειν τὸν λόγον τὸν ἐμὸν, » καὶ παρεδέξαμεθα αὐτοῦ τὴν διήγησιν· νυνὶ δὲ ὁ λόγος ἐστὶν ὁμοουσίους τινὰς τῷ διαβόλῳ λέγων ἀνθρώπους, τέτρας, ὡς οἰοῦνται οἱ ἀπ' αὐτοῦ, οὐσίας τυγχάνοντι, παρ' οὗς καλοῦσι ψυχικοὺς ἢ πνευματικοὺς.

Pag. 312.

Εἰς ταῦτα ὁ Ἡρακλέων φησὶ· *Πρὸς οὗς ὁ λόγος, ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ διαβόλου ἦσαν*· ὡς τέτρας οὐσης τῆς τοῦ διαβόλου οὐσίας παρὰ τὴν τῶν ἁγίων λογικῶν ⁷³ οὐσίαν.

A potestis venire ⁶⁹, inquit : *Quomodo qui in ignorantia, et in infidelitate sunt, et in peccatis, incorruptibiles fieri possunt?* neque hac in re sibi ipsi consentiens. Nam si in ignorantia, et in incredulitate, et in peccatis exsistentes, fieri non possunt incorruptibiles; quomodo apostoli, qui aliquando fuere in ignorantia, et incredulitate, et in peccatis, facti sunt incorruptibiles? Proinde possunt, qui in incredulitate, et in ignorantia, et in peccatis sunt, fieri incorruptibiles, si immutantur; atqui fieri potest, ut immutentur.

Heracleon proinde quasi hoc dictum fuerit simplicius : *Nanquid interfecturus est seipsum* ⁷¹, ait, quod maligne cogitantes Judæi hæc loquerentur, se ipsos etiam ostendentes ipso Salvatore majores, et existimantes se quidem profecturos ad Deum in requiem sempiternam; Servatorem autem ad corruptionem, et ad mortem, vi sibi ipsi illata, quo se ipsos non existimabant profecturos. Et iisdem verbis inquit, Judæos existimare Servatorem dicere : *Ego mihi ipsi vi allata, ad corruptionem profecturus sum, quo vos non potestis venire.*

Interrogentur a nobis, qui naturas introducunt, quique in hoc contextu : *Sermo meus non locum habet in vobis* ⁷², juxta Heracleonem explicant, idcirco locum non habere, quia sunt natura, vel animo inhabiles. Quomodo inhabiles natura a C Patre audierunt?

Heracleon suspicatur causam reddi, cur ipsi audire non possint Jesu sermonem, neque illius dicta cognoscere, per illud : *Vos ex patre diabolo estis* ⁷³, istisque verbis ait : *Quare autem non potestis audire sermonem meum? an quoniam ex patre diabolo estis, pro eo quod est, ex essentia diaboli? manifestans de cætero naturam* ³⁷⁵ ipsorum, cum prædixisset ipso neque Abraham esse filios, haud enim odio prosequerentur illum; neque Dei, ex quo non diligebant illum. Cæterum si illud : *Vos ex patre diabolo estis*, exposuisset, ut in superioribus exposuimus nos, et dixisset, « Quia adhuc ex diabolo estis, non potestis audire sermonem meum; » admissemus etiam illius enarrationem : nunc autem D aperte dicit quosdam homines esse ejusdem substantiæ cum diabolo, qui alterius est substantiæ, ut existimant illius etiam sectatores, ab his, quos vocant animales vel spirituales.

⁶⁹ Joan. viii, 21. ⁷⁰ Sic Bodl. ⁷¹ Sic Bodl. ⁷² Joan. viii, 23. ⁷³ Ibid., 37. ⁷⁴ Sic Bold. ⁷⁵ Joan. viii, 44. ⁷⁶ Sic Bodl. ⁷⁷ Sic Bodl.

Pag. 314.

Heracleon in hoc dictum, *Desideria patris vestri A* *vultis facere*⁷⁰. disputat dicens, diabolum non habere voluntatem, sed desideria. Cujus dicti absurditas apparet ex se, dum omnibus in confesso est illum mala velle. Colliges etiam tu ipse (etiam in presentia non sit nobis ad manus, quod in medium adducamus), an alicubi in Scriptura positum sit vocabulum *velle*, de diabolo. Inquit etiam post hæc Heracleon, hæc dicta fuisse, non ad terrenos, natura existentes diaboli filios, sed ad eos qui sunt animales, factos diaboli filios positione: ex quibus possunt quidam natura et positione filii Dei esse. Inquit præterea, hos fieri diaboli filios, eo quod dilexerint, faciantque diaboli desideria, cum natura hujusmodi non sint. Disputat enim, vocabulum *filiorum* trifariam intelligi debere: primum natura, alterum voluntate, tertium dignitate. Natura, inquit, illud est, quod gentium est a quodam genito, quod etiam proprie filius vocatur; voluntate vero, cum quis voluntatem faciens alicujus, animi sui iudicio filius, cuius facit voluntatem, vocatur; postremo dignitate, juxta quod dicuntur quidam gehennæ filii, et tenebrarum, et iniquitatis, et serpentum, et viperarum progenies. Non enim generant hæc, inquit, talia quædam sua ipsorum natura, cum potius corrumpant, consumantque eos qui in ipsa inciderint; sed quoniam effecerint illorum opera, eorum filii vocantur.

Et tomo XXIV, pag. 320

Nos quidem hoc dictum: *In veritate non stetit*⁷¹, C *intelligimus, non tanquam ostendentes naturam talem, neque docentes fieri non posse ut ipse steterit in veritate. Heracleon vero in illa inquit hæc: Natura ipsius ex veritate non est, sed ex eo quod contrarium est veritati; nimirum ex errore et ignorantia. Quocirca, inquit, neque stare in veritate potuit, neque veritatem in seipso habere potest; ex natura sua propriam habens mendaciam, naturaliter nunquam valens dicere veritatem. Dicit autem, quod non solum ipse mendax est, 376 verum etiam pater ipsius, peculiariter exponens pater ipsius de natura ipsius; quandoquidem ex errore et falsitate consistit.*

Sub finem tomi XXVI.

Heracleon in illud: *Est qui querit, et iudicat*⁷², D *non ad Patrem refert, siquidem ait: Qui querit et iudicat est is, qui me vindicat, misit ad hoc ordinatus, qui non temere gladium portat, vindex regis. Moyses autem est hic, quemadmodum superius dixit illis (Jesus) dicens, In quem vos speravistis*⁷³. Postea subjungit: *Qui iudicat et punit est Moyses, hoc est, ipse legislator. Postea dubium contra seipsum movet Heracleon, dicens: Quomodo igitur dicit omne iudicium sibi traditum fuisse? Et existi-*

Ο Ἡρακλέων εἰς τὸ, τὰς ἐπιθυμίας τοῦ πατρὸς ἡμῶν θέλετε ποιεῖν, διαστέλλεται λέγων, τὸν διάβολον μὴ ἔχειν θέλημα, ἀλλ' ἐπιθυμίας. Καὶ ἐμφαίνεται αὐτόθεν τὸ ἀδιανόητον ἡ λόγου, θέλει γὰρ τὰ πονηρὰ πᾶς ἂν τις ὁμολογήσῃ ἐκεῖνον. Συνάξαις δὲ καὶ αὐτὸς (εἰ ἐπὶ τοῦ παρόντος ἐν προχειρῶν οὐκ ἔχομεν παραθέσθαι), εἰ ποῦ ἐν τῇ Γραφῇ τὸ θέλει ἐπὶ τοῦ διαβόλου τέτακται. Μετὰ ταῦτά φησιν ὁ Ἡρακλέων, ὡς ἄρα ταῦτα εἰρηται, οὐ πρὸς τοὺς φύσει τοῦ διαβόλου υἱοὺς, τοὺς χοϊκοὺς, ἀλλὰ πρὸς τοὺς ψυχικοὺς, θέσει υἱοὺς διαβόλου γενομένους· ἀφ' ὧν τῇ φύσει δύνανται τινες καὶ θέσει υἱοὶ Θεοῦ χρηματίσαι. Καὶ φησὶ γὰρ, ὅτι παρὰ τῷ ἡγαπημένῳ τὰς ἐπιθυμίας τοῦ διαβόλου καὶ ποιεῖν, τέκνα οὗτοι τοῦ διαβόλου γίνονται, οὐ φύσει τοιοῦτοι ὄντες. Καὶ διαστέλλεται ὡς ἄρα τριχῶς δεῖ ἀκούειν τῆς κατὰ τέκνα ὀνομασίας. Πρῶτον φύσει, δεύτερον γνώμη, τρίτον ἀξία. Καὶ φύσει μὲν, φησὶ, ἐστὶ τὸ γεννηθὲν ὑπὸ τινος γεννητοῦ, ὃ καὶ κυρίως τέκνον καλεῖται· γνώμη δὲ, ὅτε τὸ θέλημά τις πειῶν τινὸς διὰ τὴν ἐαυτοῦ γνώμην, τέκνον ἐκείνου, οὐ ποιεῖ τὸ θέλημα, καλεῖται· ἀξία δὲ, καθ' ὃ λέγεται τινες γενένης τέκνα, καὶ σκότους, καὶ ἀνομίας, καὶ ὄψεων, καὶ ἐχιδνῶν γεννήματα· Οὐ γὰρ γεννᾷ, φησὶ, ταῦτά τινα τῇ ἐαυτῶν φύσει· ἐθοροποιᾷ γὰρ, καὶ ἀναλίσκοντα τοὺς ἐμβληθέντας εἰς αὐτά· ἀλλ' ἐπὶ ἐπραξαν τὰ ἐκεῖνων ἔργα, τέκνα αὐτῶν εἰρηται.

Ἡμεῖς μὲν οὖν τοῦ, Ἐν τῇ ἀληθείᾳ οὐκ ἔστηκεν, ἀκούομεν, οὐκ ὡς φύσιν τοιαύτην ἐμφαίνοντες ἡ, ὅτε τὸ ἀδύνατον περὶ τοῦ ἐστηκεῖν αὐτὸν ἐν ἀληθείᾳ παριστάντες· ὁ δὲ Ἡρακλέων εἰς ταῦτα φησὶ τό· Οὐ γὰρ ἐκ τῆς ἀληθείας ἡ φύσις ἐστὶν αὐτοῦ, ἀλλ' ἐκ τοῦ ἐναντίου τῇ ἀληθείᾳ, ἐκ πλάνης καὶ ἀγνοίας. Διὸ, φησὶν, ὅτε στήναι ἐν ἀληθείᾳ, ὅτε σχεῖν ἐν αὐτῷ ἀληθεῖαν δύναται, ἐκ τῆς αὐτοῦ φύσεως ἴδιον ἔχων τὸ ψεύδος, φυσικῶς μὴ δυνάμενός ποτε ἀλήθειαν εἰπεῖν. Λέγει δὲ, ὅτι οὐ μόνος αὐτὸς ψεύστης ἐστίν, ἀλλὰ καὶ ὁ πατήρ αὐτοῦ, ἴδιος, πατήρ αὐτοῦ, ἐκλαμβάνων τὴν φύσιν αὐτοῦ· ἐπαίτερ ἐκ πλάνης καὶ ψεύσματος συνέστη.

⁷⁰ Joan. viii, 44. ⁷¹ Sic Bodl. ⁷² Joan. iv, 44. ⁷³ Sic Bodl. 2382. ⁷⁴ Joan. v, 45.

τοι την κρίσιν πᾶσαν παρασῆδόςθαι αὐτῷ; καὶ ἂν νομίζων λύειν τὴν ἀνθυποφορὰν, ταῦτά φησι· Καλῶς λέγει, ὁ γὰρ κριτὴς ^α, ὡς ἀπληρέτης, τὸ θέλημα τοῦτου ποιῶν κρίνει, ὡσπερ καὶ ἐπὶ τῶν ἀνομιῶν φαίνεται γινόμενον. Πῶς δὲ ἄλλω τινὶ ἀνατίθῃται τὴν κρίσιν, ὡς ὑποδείξετον τοῦ Σωτῆρος, καθ' ὃ νομίζει, τῷ δημιουργῷ, οὐδ' οὕτω ἀποδείξασθαι δύναται, σαφῶς γεγραμμένου τοῦ· Οὐδὲ γὰρ ὁ Πατὴρ κρίνει οὐδένα, ἀλλὰ τὴν κρίσιν πᾶσαν δέδωκε τῷ Υἱῷ. Καὶ τοῦ· Ἐξουσίαν ἔδωκεν αὐτῷ κρίσιν ποιεῖν, ὅτι Υἱὸς ἀνθρώπου ἐστίν.

^α Sic Bodl. ^β Joan. v, 22. ^γ Ibid. 27.

mans se solvere objectionem, hæc inquit : *Pulchrè dicit; nam judex, tanquam minister, voluntatem Christi faciens judicat, quemadmodum apparet etiam in hominibus evenire.* Quomodo vero alii tanquam inferiori Servatore (nempe, ut ipse putat, Demiurgo et mundi fabricatori), iudicium tribuat, neque ostendere potest, cum aperte sit scriptum : *Neque enim Pater iudicat quemquam, sed omne iudicium dedit Filio* ^α. Et illud : *Potestatem dedit ipsi iudicium faciendi, quoniam Filius hominis est* ^β.

PRÆFATIONES,

PROLEGOMENA, NOTÆ ET OBSERVATIONES

KORUM OMNIUM

QUI NOVAS IRENÆI EDITIONES AUT PUBLICAVERUNT AUT ILLUSTRARUNT.

DESIDERII ERASMI

EPISTOLA NUNCUPATORIA

In qua quid in edendis Irenæi libris præstiterit explicat.

I Reverendissimo in Christo Patri ac domino D. BERNARDO, episcopo Tridentino, Desiderius ERASMIUS, Roterdamus, S. D.

Ea tuis, ornatissime præsul, auspiciis in lucem producimur magnum illam Ecclesiæ propugnatorum, ac pro sui nominis augurio pacis ecclesiasticæ vindicem Irenæum. Nam εἰρήνην Græciæ pacem sonat, et in Evangelio Dominus beatos pronuntiat εἰρηνοποιούς, id est pacificos, quoniam, inquit, filii Dei vocabuntur. Deus enim non est dissensionis auctor, sed pacis, qui per Filium suum pacificavit ea, quæ in cælis et quæ in terris. Contra, qui dissidiis orbem concutiunt, parentem suum referunt, qui primus sevit discordiam inter Deum et hominem, ac salutiferam evangelicæ doctrinæ segetem villavit, clam inspersis zizaniis: nocturnum opus aptumque principi tenebrarum. Utinam et in his Ecclesiæ tumultibus, quibus nec in annalibus legimus unquam exortos vel graviores, vel latius divagatos, quantum latissime sparserat Arianorum hæresis, exoriantur aliquot Irenæi, qui spiritu evangelico mundum redigant in concordiam. Nam libri qui nunc utrinque provolant, ejusmodi ferme sunt, ut citius novum excitent incendium, quam vetes restinguant. Verum hoc per Christianos principes faciet Dominus, postquam nobis ad meliora conversis ex irate cooperit esse propitius. Ad Irenæum meum redeo. Cui enim non meum appellem, quem pene sepultum, absterro quantum licuit situ, luci restitui, indignum profecto qui perpetua oblivione obsolesceret. Spirant enim illius scripta priscum illum Evangelii vigorem, ac phrasis arguit pectus martyrio paratum. Habent enim martyres suam quandam dictionem, seriam sortem ac ma-

sculam. Fuit vicinus apostolorum temporibus, cum adhuc martyrum triumphis floreret Ecclesia. Nam puer audivit Polycarpum in Asia: Polycarpus autem Joannis evangelistæ fuit discipulus, a quo et episcopus Smyrnæis datus, notus et aliis apostolis discipulisque, qui viderant et audierant Dominum, ex quorum relatione multa solitus est commemorare, quæ litteris prodita non sunt. Hujus viri de Christo deque Christi discipulis sermões Irenæus puer avidissimis imbibit auribus, ac penitus inscripsit cordi suo; sic ut senex etiam horum omnium vividam ac præsentem retineret memoriam, quem admodum ipse multis verbis testatur in his quæ scripsit ad Florinum. Referuntur autem ecclesiasticæ Historiæ libro quinto, capite vigesimo. Manebant enim sæculo veterum Ecclesiæ charismatum manifesta vestigia, quandoquidem ipse libro quinto refert se multos audisse fratres in Ecclesia, quibus esset donum prophetiæ, qui Dei mysteria enarrant, qui linguis omnibus loquerentur, qui secreta hominum proferrent, non ad ostentationem, sed ad utilitatem. Et alibi docet fuisse qui, invocato Jesu nomine, morbos ac dæmones profigerent. Habes Irenæi commendationem ab antiquitate. Accipe nunc pietatis et integritatis testimonia, quæ quidem hoc sunt speciosiora, quod eo sæculo promerenti contigerunt, quo lans hæc fere supplicis ac mortibus erat emenda. Nunc delicata res est Christiani nominis professio, cum nec facultatibus, nec corporibus ullum a persecutore periculum est. Irenæus igitur, presbyter Ecclesiæ Lugdunensis, ad componendum Ecclesiæ dissidium Romam mittitur, ubi tum præsidebat Eleutherus: mittitur autem martyrum epistolis magnifice commendatus. et quod

Evangelizelo præmineret, et quod dignitati presbyterii morum integritate responderet: unde dignus est habitus qui Photino sive Potirino (variant enim in nomine codices) Lugdunensis Ecclesiæ præsul, qui natus annos fere nonaginta martyrium peregit, subrogaretur. Ecclesiasticæ concordiæ tam fuit studiosus ut, cum Victor Romanus pontifex multas Ecclesias amputasset a communione, quod in celebratione diei paschalis, et in observatione jejuniarum, morem obtinerent a Romana consuetudine diversam, magna libertate Victorem reprehenderit, quod præter exemplum eorum quibus successerat, tam facilis esset ad amputandas Ecclesias, non in fide, sed in ritibus quibusdam dissidentes. Refert hæc fusius ecclesiasticæ Historiæ liber quintus, capite vigesimo quarto. Hæc Irenæus, cum nunc Ptolemæi quidam ex quamlibet frivolis nugis, hæresion et schismatum excitent calumniam. Sed unde pietatis illius certius argumentum proferam, quam ex ipsius scriptis, quæ spirant pectus evangelicum, et martyrii (ut ita loquar) candidatum? Nunc de doctrina paucis accipe. Eloquentiæ nec studiosum, nec peritum sese fatetur ipse præfans in primum librum. Ac non affectatam quidem ab eo facile crediderim: Ignorantiam ne credam, facit ipse sermonis cursus, in rebus tam spinosis ac perplexis, imo fastidii plenis, dilucidus, digestus, ac sibi coherens, nisi quod mihi nondum satis liquet, Græcæ scripserit an Latine; etiam magis arbitror Latine scripsisse, Græci tamen sermonis peritorem. Itaque figuris Græcis tanquam suo jure abutitur Latine loquens, veluti noceri pro lædi, quemadmodum Græci dicunt βλάπτειν; ἔχοντες, id est habentes, pro valentes: cujus generis aliquot adnotavimus in spatiis marginum, ne lector his offenderetur. Certe liberalium disciplinarum omnium peritissimum fuisse constat. Tertullianus enim in libro quem scripsit adversus Valentinianos, indicans quos in eo opere fuerit secutus, hunc in modum loquitur: ut Justinus philosophus et martyr, ut Miltiades Ecclesiarum sophista, ut Irenæus omnium doctrinarum curiosissimus explorator. Quin et Eusebius Cæsariensis in Catalogo scriptorum illustratum, qui circa Soteris ætatem Ecclesiam Dei vita simul et scriptis illustrarunt, cum ventum est ad Irenæum, dicit: *Et præcipuus Irenæus, quorum omnium ad nos apostolicæ fidei et sanæ doctrinæ præclarissima monumenta perlata sunt.* Floruit autem potissimum Commodi temporibus. Cæterum posteaquam ordo nos vocat, ut de tam egregii viri scriptis aliquid dicamus, dolor quidam subit animi meum, quod ex tot laudatissimis monumentis hoc opus solum, ut videtur, renavit incolome. Scripsit enim librum ad Blastum *De schismate*, alium ad Florinum presbyterum ab Ecclesia prolapsam, *De monarchia*, sive quod Deus non sit conditor malorum. Nam Blastus eodem errore teneri videbatur, qui prius Polycarpi discipulus, post in hæresim Valentinianam devolutus est. Scripsit autem et *De ogdoade* librum, quem exitus probat divus Hieronymus. Hic est cui affixit obstationem ad scribas, quam et nos præfiximus huic operi. Hæc tantum viderat Eusebius. Hieronymus addit volumen breve *Contra gentes*, rursus aliud *De disciplina*. Item ad Marcianum fratrem *De apostolica prædicatione*. Denique librum *Variarum tractatumum*. Ex his tam multis viri lucubrationibus solum hoc quod nunc damus, sæculorum invidia reliquum esse voluit. Quod utinam sic dare licuisset, quemadmodum ab illo proditum fuit! Primus et secundus, quoniam fere occupantur recensendis monstris hæreticorum et vocabulis et opinionibus, alicubi torserunt nos, quos nemo nisi patientis stomachi poterit absque lædio pervolvere. Tribus exemplaribus sumus adjuvi, uno quod Romæ descriptum illinc ad nos misit egregius studiorum patronus Joannes Faber; duobus e monasteriis

A commodato præbitis. Ex Tertulliano paucæ restitimus, quod illic plus etiam erat depravationis in vocabulis: non pauca conjecturis sumus assecuti, quæ si parum certa videbantur, in margine tantum adnotavimus. Sola autem Scripturarum præsidia pugnata adversus calervam hæreticorum, quorum princeps fuit Simon ille Samarites, magis peritus, qui se Deum summum ausus est prædicare, et Selencem scortum suum persuasit esse summam mentem: et hic impostor Romæ statuum meruit cum hac inscriptione: *Simoni sancto Deo.* Hujus discipulus Menander, non in nomine Jesu, sed in nomine suo baptizabat, negans cum Simone mandum hunc a Deo conditum, sed ab angelis: quem errorem e Platonis philosophia videtur hausisse. Post hunc Saturninus Antiochensis dicebat hunc mundum conditum non a summo Deo, sed a septem angelis. Hos secutus Basilides Alexandrinus in majorem erupit insaniam, præter alia dogmatum portentosa, summum quemdam Deum invelens, et ficto nomen æque fictum imponens, Abraxas, qui Valentino seminarium insanæ præbuisse videtur. Nam quos ille cælos vocabat, hic dixit αἰῶνες. Dehinc Nicolaus turpitudinis doctor, cum superioribus negat mundum hunc a Deo conditum. Quin et Ophitæ monstrosa quædam somnia de æonibus, et eorum præcepto Jaldabaoth prodiderunt. Successit his Carpocrates Gnosticorum auctor, aperte magiam exercens, ac dæmones πᾶσιδους jactans, quale quiddam de Socrate legimus. Secutus est hos Cerinthus, negans mundum a Deo conditum, mentiens Christum ex Joseph semine natum, legem non a Deo, sed ab angelis latam. Huic contrarius Ebion sic astruit legem, ut subvertat Evangelium. Talibus portentis successit Valentinus, omnium portentosissimus, Platonica philosophiæ sectator, vir alioqui doctrina pollens, juxta atque eloquentia. Ambiebat episcopi dignitatem, sed indigne ferens sibi prælatum alium, qui in tormentis confessus fuit nomen Domini, ad turbendam Ecclesiam vertit ingenium, totam doctrinam Christianam ad conflictas voces et perplexas fabulas pertrahens. Hujus impiis inventis nonnihil addiderunt Ptolemæus et Secundus, aucto videlicet æonum numero, sic tamen ut in quibusdam ab eo dissentirent. Eadem cum Valentino docuit Heracleon, sed novitate pronuntiationis videri studuit diversa tradere. Post hunc Marcus et Colarbasus, alioqui non degenerantes a Valentino, rem mirè ridiculam commentati sunt, omnia fidei mysteria ad Græcum alphabetum pertrahentes. Successit his Cerdon impietatum lernam secum trahens. Duos enim deos finxit, alterum bonum, alterum sævum, a sævo mundum creatum. Legem in totum repudiabat: solum Evangelium Lucæ, nec id totum, recipiebat: apostoli Pauli Epistolas nec omnes nec totas probabat. Acta apostolorum et Apocalypsin ut falsa rejiciens, docebat Christum boni Dei Filium in phantasmate tantum venisse, nec vere passum, nec vere natum: resurrectionem animæ probans, carnis negans. Hic dum aliquando confiteretur errorem, et rursus clam, interdum et palam doceret impia, tandem convictus, veluti deploratum membrum a communione fratrum resectus est. In hujus impietatem successit Marcion, genere Ponticus, Stoicæ philosophiæ studiosus, episcopi filius, ob stupratam virginem ejectus ab Ecclesia, qui tamen post interdixit nuptias Christianis. Cerdonis ac Marcionis blasphemam doctrinam excepit Lucanus quidam, ob id obscurus, quod nihil innovavit ex eorum doctrina quos sequebatur. Sed Apelles Marcionis discipulus, quo se faceret novæ factioni auctorem, multa ex magistri dogmatibus reproboavit, sed sic ut nihil saniora substitueret. Hic allegavit nobis puellam nomine Philumenen, cuiangebatur adesse propheticum spiritum, quam tamen Augustinus scripsit a Severo quodam inductam,

hand scio quid secutus: nam Eusebius et Tertullianus in hoc quod narro, consentiunt. Inter hæc portenta latuerunt Potitus et Basiliscus, qui Marcionem secuti, duo rerum principia tradiderunt. Syrenus magis eliam delirans, tria principia, sive tres naturas induxit. Hos omnes secutus Tatianus, ex Justinii discipulo factus hæreticus, Valentini Marcionisque pestifera dogmata revocavit: discipulum habuit Callistionem. In tam longam seriem se porrexit illa detestanda lues a Simone Mago profecta, dictaque mirum quam ægre desit. Jam enim Valentini nomen erat extinctum, cum tamen non deessent Valentiniani. Nec omnino finis videbatur futurus, nisi venisset Montanus, qui cæteris omnibus abrogavit auctoritatem, se prædicans esse Spiritum sanctum a Christo pronisum, qui deduceret in omnem veritatem. Quamquam et Manichæus nonnihil erroris ex Basillide videtur hausisse. Accidit autem hic quod solet in febrī vehementer tenaci, quæ nunc est remissior, nunc acrior, nunc in aliam atque aliam speciem sese vertit, nec desinere potest, donec in phrenesim aut in aliud malum præsentius exeat. Adversus hæc portenta scripsere Justinus, quem aliquoties citat Irenæus, Miltiades, Proculus et Tertullianus: cujus libros quos eruditissimos scripsit adversus Valentinianos et Marcionem, præterea de hæresibus et hæreticorum præscriptis, si quis legere non gravabitur, rectius intelliget hos Irenæi libros.

Jam mihi videor satis præfatus, ornatissime præsul, quod ad hujus operis rationem attinet, et tempus erat finem imponere prologo: quod quidem faciam, si paucis aperuero, quæ cogitatio subierit animum meum in hoc argumento versantis. Non enim queo satis admirari consilium inscrutabile Dei, qui miris modis sponsam suam Ecclesiam vindicavit, purgavit, erudierit, evexerit, illustravit, in quibus omnibus nihil est non alienissimum ab humanis consiliis, quemadmodum ipse loquitur per Isaiam hominibus: *Non enim cogitationes meæ, cogitationes vestræ: neque viæ meæ, viæ vestræ, dicit Dominus. Quia sicut exaltantur cæli a terra, sic exaltata sunt viæ meæ a viis vestris, et cogitationes meæ a cogitationibus vestris (Isa. lv, 8, 9).* Quemadmodum igitur ipse Dominus descendens e cælis viam aperuit in cælos, et accepta forma servi paravit sibi dominium omnium quæ in cælis, quæque in terris, ac per summam ignominiam consecutus est æternam gloriam, patienter devicit hostem, morte promeruit immortalitatem: sic pusillum et imbellem gregem suum alienissimis a mundi ratione præsidis provehit: per impios confutavit mundi sapientiam, per paucos subegit omnes mundi nationes, per imbecilles prostravit tyrannorum potentiam, per imbelles expugnavit omnem munitionem attollentem sese adversus Deum, per ignotos et humiles obscuravit universam mundi gloriam, per oves domuit leones, per columbos abegit serpentes. Et passus quidem est in oviculas suas Satanam et mundum hunc totis artibus ac viribus suis insurgere; verum arcanis suis consiliis omnia mala vertit electis suis in bonum. Solus enim ille Rex regum novit et uti bonis, et abuti malis in suam gloriam et Ecclesie salutem. Infremuit adversus paucos et humiles Christi discipulos Judæorum zelus, Pharisæorum supercilium, sacerdotum auctoritas, tum regum legibus et copiis armata potentia, magorum

A præstigiæ, philosophorum eruditio, hæreticorum aulitio. Tot machinis Satanæ oppugnabat ovile Christi. Sed Domino temperante conatus et actiones hominum, supplicis ac mortibus crevit et invaluit Ecclesia; impiorum philosophorum oblationibus confirmata est evangelica philosophia: præstigiæ magorum illustrarunt Christi divinam virtutem in discipulis operantem; schismaticorum molimina piorum concordiam arcibus junxerunt; ac velut in phalangem redegerunt; hæreticorum impia dogmata, ad scrutandum arcana litteras compleverunt. Itaque factum est ut, dum Judæi zelo legis, sed non secundum scientiam, pugnant adversus Evangelium, certius cognoverimus antiquatis esse legis umbras, et illustrata est Evangelii gloria. Rursus dum persecutor ignominiosis, cruciatibus ac mortibus conatur fidem in Christum extinguere, fidem auxerit, charitatem accenderit, spem reddiderit firmiterem, et piorum tolerantiam dum exeret, illustravit. Postremo dum hæreticorum argumentationibus agitur, magis uti didicit armatura divinarum litterarum, et confirmata est impugnata veritas. Primus Ecclesie congressus fuit cum Judæis, quorum utinam non exstarent et hodie reliquias! Hic strenuum propugnatorem evangelicæ libertatis præstitit apostolus Paulus. Magis principem Petrus dejecit. Secundus fuit cum philosophis et hæreticis, qui fere philosophiæ præsidis belabant adversus Evangelium. Horum impressiones, post apostolos, exceperunt viri doctrina faundique præcellentes. Nec ideo damnanda est philosophiæ sobria cognitio, quod a philosophis fere natæ sunt omnes hæreses, cum per philosophos item oppressæ sint. Valentinus philosophus oppugnaverat Ecclesiam, sed Justinus philosophus, et Irenæus philosophus defendit. Marcion philosophus impetit veritatem, sed Tertullianus philosophus confecit hostem. Celsus philosophus blasphemias evomuit in Christum, sed Origenes melior philosophus ex illius blasphemis illustravit Christi gloriam. Libanius sophista defendit idololatriam, sed hoc facundior Chrysostomus asseruit verum Dei cultum. Idem fecit orator Symmachus quod Libanius, sed hunc confodit potentior orator Prudentius. Itaque bona quædam spes habet animum meum, fore ut hanc Ecclesie tempestatem Dominus inscrutabili suo consilio vertat in bonos exitus, excitetque nobis Irenæos aliquot qui, compositis dissidiis, pacem orbi restituant. Hanc interim Irenæum velut omnis fausti loco læta fronte dignaberis accipere, præsul optime, tui nominis auspiciis in lucem prodeuntem. Id ut facerem non tam mihi persuasit singularis quidam, ac ut gratuitus, ita perpetuus animi in me tui favor, quam uno omnium ore prædicata morum tuorum integritas, cum admirabili prudentia parique humanitate conjuncta. Sed nulla laus episcopo dignior, quam quod ubique studes paci concordieque Christiani populi. Atque hæc quidem in te virtutes hoc sunt admirabiliores, quod ætate florenti Nestorem quemdam, ut ita loquar, præstas tum illustrissimo principi Ferdinando, tum Ecclesie Christi. Nec ignota, nec tuas dotes prædico, sed pro donis in te collatis, et Deo gratias agimus, et nobis gratulamur. Amplitudinem tuam nobis omnibus augeat is, a quo solo profisciscitur vera felicitas. Datum Basileæ sexto Kalend. Septembris. Anno mxxvi.

Ejusdem Argumentum in secundum librum Irenæi.

In primo libro recensuit ac detexit Valentini et aliorum qui hunc secuti sunt opiniones, quæ fore tales sunt, ut in lucem protraxisse, sit confutasse. Hic cum singulorum dogmatibus congreditur, indicans quid a quibus philosophis sint suffurati ad deceptionem simplicium hæretici. Sic autem cum illis pugnat, ut ex ipsorum doctrina sumat tela,

quibus illos conficiat. Vix enim sibi constare potest qui multa committitur. Est unus aut alter locus in hoc libro, qui requirit candidum interpretem. Unus est cap. 49, ubi videtur sentire quod solus Pater sciverit diem et horam, ignorante Filio. Verba S. Irenæi subscribam: *Quandoquidem et Dominus ipse, Filius Dei, ipsum judicii diem et horam*

concessit scire solum Patrem, manifeste dicens: De die autem illa et hora nemo scit, neque Filius, nisi Pater solus. Si igitur scientiam diei illius Filius non erubuit referre ad Patrem, sed dixit quod verum est, neque nos erubescimus, etc. Dubitandum autem non est quin pio sensu hæc scripserit Irenæus. Sed pulchre nobis exemplum ingessit, quos pudet quidquam neacire, etiam in rebus divinis. Alter est in capitulis 39 et 40, ubi refert Dominum non fuisse passum anno trigesimo, aut trigesimo primo, sed ultra quadragesimum annum docuisse Evangelium. Hanc opinionem confirmat ratione et auctoritate duplici. Rationem hanc affert, quod quemadmodum Dominus pueris, adolescentibus, viris, et senibus

servandis venerat, ita conveniebat ut omnium ætates suscipere; post annum autem quadragesimum homo vergit ad senium. Auctoritatem profert ex Evangelio Joannis: *Quinquaginta annos nondum habes, et Abraham vidisti?* Ex hoc colligit Dominum id temporis prætergressum annum quadragesimum, nondum autem ad quinquagesimum pervenisse. Confirmat hoc testimonio discipulorum qui cum Joanne evangelista vixerant in Asia, qui se prædicarent hæc audisse, non solum ab ipso Joanne, verum etiam ab aliis apostolis. Hæc opinio plurimum discrepat ab ea quam nunc sequitur Ecclesia. Consideret lector.

Ejusdem Argumentum in tertium librum Irenæi.

Videtur hoc vir sanctissimus Irenæus studio cavisse, ne scholiis aut argumentis foret opus; adeo diligenter in titulis capitum rei summam colligit, et in singulos libros præloquens recenset ordine, quæ dixerit libro superiore, proponens quæ proximo dicturus est. Si quis tamen de his copiosius avelit cognoscere, legat quinque Tertulliani libros *Adversus Marcionem*, in quibus Irenæum imitatur. Sunt autem minutula quæ adnotavimus, eaque pauca. Cap. 38 recitat ex Genesi: *Et ipse conteret caput tuum; ut ipse non referatur ad mulierem, sed ad semen mulieris, qui est Christus.* Cap. 21 dicit *filius hominis commistum Verbo Dei*; pio quidem sensu, sed verbo quod nunc aversantur theologorum aures, cum a *permiscendi miscendique* vocabulis non abhorruerit Augustinus epistola tertia: *tautetsi quod Augustinus dixit, durius est dicto*

Irenæi. Ait enim, *quoniam Deus homini permistus sit; Irenæus dicit, hominem Deo commistum.* Solum autem utendi verbum nunc placet scholis, cum nulla vox sit magis impia, nisi benigne interpretemur. Hæc ob eos commemoro, qui miras concitant tragedias ob voculas. Quarum emphasim interdum non intelligunt. Eodem in loco sanctus Irenæus dicit Christum juxta humanam naturam adoptatum, ut fieret Filius Dei. Verba ejus sic habent: *Et qui Filius Dei est, filius hominis factus est, commistus Verbo Dei, ut adoptionem percipiendi fiat Filius Dei.* Cap. 12, referens locum ex Actis apostolicis xv, cum ponat idololatria, sanguinem et fornicationem, suffocatorum non meminit, et, ni fallor, alicubi sic refert Ambrosius; reliqua minutiora sunt, quam ut operæ pretium sit commemorare.

Ejusdem Argumentum in quartum Irenæi librum.

Hic Irenæus velut eluctatus e locis confragis et impeditis ingreditur campum liberiores, explanans multa Scripturarum loca, quæ depravarant hære olei. In hoc libro, quemadmodum et in quinto, frequenter asserit liberum arbitrium, cui tribuit, quod et angeli ceciderunt, et homo in mortem prolapsus est, et quotidie probabuntur impli. Idque facit non uno in loco. Unum locum ascribam ex cap. 21: *Et propter hoc, inquit, Deus consilium quidem bonum dat omnibus; possit autem in homine potestatem electionis, quemadmodum et in angelis, etc.* Et alibi dicit in hoc hominem esse conditum ad similitudinem Dei, quod permessa sit illi libera voluntas. De Eucharistia frequenter meminit, sed ea religione qua fere veteres solent de hoc mysterio verba facere: veluti cap. libri hujus 32 vocat Eucharistiam *novi testamenti novam oblationem, quam Ecclesia ab apostolis traditam in universo mundo offert*

Deo. De transsubstantiatione nihil aperte dicit, nisi quod Christus, ut refert, panem ex frumento confectum dixerit corpus suum, vinum sanguinem suum confessus sit. Rursus capite 34, sic loquitur: *Quomodo autem dicunt carnem in corruptionem devenerit, et non percipere vitam, quæ a corpore Domini et sanguine alitur.* Ac mox: *Quemadmodum qui est a terra panis, percipiens vocationem Dei, jam non communit panis est, sed Eucharistia, ex duabus rebus constans, terrena et celesti.* Et offerendi verbo frequenter utitur. Tanta erat sanctissimis de rebus divinis loquendi reverentia, priusquam Ecclesia super hujusmodi mysteriis pronuntiaret explanatus. Opinor et ob eam causam priscos doctores de multis parcius ac tectius locutos, ne si sanctum projecissent canibus, ethnicis ac Judæis præberent anasam blasphemiam. Sed melius ex ipso discas Irenæo.

Ejusdem Argumentum in quintum librum.

In hoc quinto libro cum multa Scripturarum loca diligenter explicantur, quedam tamen iusunt, quæ nisi quis commode interpretetur, non satis congruere videntur cum his designatibus, quæ hoc tempore præscribit Ecclesia. Probat enim Justini martyris sententiam, qui dixerit Satanam nusquam ausum dicere blasphemiam adversus Deum, priusquam advenisset in terras Domini, eo quod nondum cognosceret damnationem suam. In altero loco videtur sentire animas exutas corpore non statim frui glorificante visione Dei, sed abditas servari in die resurrectionis: de purgatorio nulla mentio.

Quin potius videtur duplicem sentire resurrectionem; primum animarum, mox corporum. Sic enim loquitur in calce operis: *Cum enim Dominus in medio umbræ mortis abierit, ubi animæ mortuorum erant, post deinde corporaliter resurrexit, et post resurrectionem assumptus est: manifestum est quia et*

discipulorum ejus, propter quos et hæc operatus est Dominus, animæ abibunt in invisibilem locum definitum eis a Deo, et ibi usque ad resurrectionem commorabuntur sustinentes resurrectionem: post recipientes corpora et perfecte resurgentes, hoc est corporaliter, quemadmodum Dominus resurrexit, sic venient ad conspectum Dei. Hactenus Irenæus, in quibus cum ait: *Post recipientes corpora, et perfecte resurgentes, subindicat aliquam animarum resurrectionem imperfectam ante recepta corpora.* Rursum cum ait: *Sic venient ante conspectum Dei,* significat animas non recipi in gloriam celestem ante resurrectionem corporum: in quo errore fuisse videtur Joannes pontifex Romanus, ejus nominis XXII, coactus opera theologorum Parisiorum ad palinodiam, coram Galliarum rege Philippo, non sine buccina; quod indicat Joannes Gerson in sermone de Pascha. Quin et Hieronymus alicubi testatur

eum sensisse cum Chiliastis, cum alias, tum enarrans Ezechielis caput trigesimum sextum. Sed in hujusmodi multis veteres illi cum candore, nonnunquam et cum venia legendi sunt, quod hæc tum temporis nondum in questionem venerant, aut si venerant, nondum excussis Scripturis Ecclesia super his suam sententiam clara voce pronuntiavit. In prima quidem Præfatione dubitabamus, utrum Græce scripsisset Irenæus, an Latine, nec adhuc certum aliquid habemus, nisi quod Hieronymus, eo loco quem modo citavi, testatur eum fuisse Græcum: quanquam et hic dubitare licet, utrum nomine Græcum dixerit, an scripturam Græcum. Sed apparet illum de scriptura sensisse,

A cum illum copulat cum Apollinare, quem constat Græce scripsisse. Verba Hieronymi sic habent: *Quod et multi nostrorum, et præcipue Tertullianus liber, qui inscribitur De spe fidelium, et Lactantii Institutionum volumen septimum pollicetur, et Victorini Petabionensis episcopi crebra expositiones, et nuper Severus noster in dialogo, cui Gallo nomen imposuit; et, ut Græcos nominem, et primum extremamque conjungam, Irenæus et Apollinarius.* Hæc Hieronymus. Adjuvant hanc opinionem tituli librorum Græci. Tantum obstat, quod versus aliquot Græcos admixtos videmus illius libris, quod ab auctore sit usitate, ab interprete non item: tum quod nullus indicavit interpretis nomen. Bene vale, lector.

NICOLAI GALLASII

Epistola nuncupatoria ad Edmundum Grindallum, episcopum Londinensem, in qua suæ Irenæi editionis consilium exponit.

Mitto ad te, vir amplissime, fructum aliquem laboris nostri: cujus hoc tempore edendi occasionem, ac simul quæ me nunc tempestas Genevam expulerit paucis accipe. Cum nuper in Galliis, speciosæ pacis prætextu, tam crudeliter vexata esset Ecclesiæ nostræ, ut longe miserius esset earum conditio, quam dum aperto bello ac diris persecutionibus antea palam affligebantur, ego tristem exitum animo prævidens, in Angliam ad te cogitabam: quo mihi et planior via, et brevior trajectus, et commedior rerum mearum tractatio fore videbatur. At subito Aureliæ exorta seditione, quam pridem moliebantur papistæ, ut nostros impune trucidarent; multis interfectis, ædeque in qua aggregabantur, incendio consumpta, mihi non solum mutandum consilium fuit, sed omnis via et ratio captanda, et qualiscunque rimula observanda, quæ et tanto periculo evadere statim liceret. Sæpius enim vitæ periculum subieram: inflammabatur populi furor, ministri deposebantur ad cadem, urbis vero portæ tam diligenter observabantur, ut nemo egredi posset. Itaque in tam gravi discrimine quæcumque exeundi facultas offerretur, ea utendum fuit. Nec me sane, et collegas nonnullos, in ipso momento ope sua destituit Dominus. Nam emissi noctu Aureliæ, devii itineribus per medias silvas Montargium usque deducti sumus. Ibi salutata illustrissima decissa, quæ nos omni officio ac pietate adeo sibi devinxit, ut nec illi unquam satisfacere, nec ejus virtutes satis prædicare possumus, longius progrediendi consilium cepi: atque illius ipsius heroidis favore et ductu, post longas molestias in hauc usque urbem perveni. Tum respirans paululum, ubi cum dilectissimo et suavissimo fratre meo D. Theodoro Beza de publicis et privatis rebus communicassem, is me rogavit quid mihi nunc esset præmanibus. Tum respondi me de sublevando animo tantum et relaxando ab iis curis quibus diu vexatus erat, cogitare. Non est vero tuum, inquit, languori et ignavia indulgere: ac certo acio te hoc tempus quod tibi vacuum a negotiis datur, non posse in otio transigere. Me ergo ad conciones et prælectiones hortatus, simul adjunxit se jamdiu aliquid meditari, in quo non inutiliter operam meam, si ita videretur, locare possem. Satis nosti, inquit, quam utilis sit lectio veterum doctorum, quam tamen plerique negligunt, cum propter obscuritatem, tum etiam ob imparitatem nonnullam, quam labantia jam illa tempora doctrinæ Christianæ attulerunt. Utrique impedimento remedium facile afferri potest, si primum distinctis librorum capitibus, summæ rerum et sententiarum præfigantur, quibus animo conceptis ac perspectis, lector facile assequatur quid singula continent: ac præcipuo illo labore superato, reliquum facile exhauret, atque eam gustu doctrinæ illectum latentem fructum col-

B liget ac recondet. Deinde impuritati facile occurreretur, si in cujusque operis sine addatur admonitio aut censura, qua ostendantur ea quæ puræ et sanæ doctrinæ minus consentanea sunt, ac detorti aut implexi et involuti Scripturæ loci vera et genuina interpretatione explicentur. Tum admonit ut, re diligenter expensa, judicarem num res digna esset cui labor et opera impenderetur; ac me iucitavit ut ei in isto otio manum admoverem. Uli considerassem attentius, omnino assensus sum. Periculum feci ex re ipsa, ac plane agnovi opus dignum esse, cui plurimi docti et in rebus divinis exercitati animi intendere: vix enim unus tot veterum evolvendis voluminibus, adnotandisque et reconsecandis sufficeret. Visum est igitur ab eo qui inter Latinos antiquissimus consetur, initium facere, ab Irenæo scilicet: cujus scripta ut obscuro, ita plerisque in locis corrupta et depravata fuerunt. Quamvis autem ipsum inter Latinos numerandum non putem (nam phrasis plane Græca est), tamen quia nondum naturali suo habitu et ornatu indutus apparuit, eum cum hactenus inter Latinos obtinuit, locum illi relinquo. Testantur nonnulli pii et docti viri se Græcum legisse in Venetiana bibliotheca: ubi cum ab iisdem postea quaereretur, locus vacuum est reperiens. Alii etiam in Vaticano visum ferunt. Qui talia monumenta Ecclesiæ adimunt, aut invident, digni sunt qui perpetuo horrendis invidiæ furis et diro conscientiæ vulnere crucientur. Græce vero scripsisse Irenæum testantur multæ paginæ, quas apud Epiphanium transcriptas reperimus. Eas autem inseruimus huic libro, atque objecimus versionem, ut pius lector facile de hac re judicaret. Quod si quis excipiat, potuisse Irenæum utraque lingua scribere, atque in Latinam vertere quod prius Græco edidisset, quamvis mihi verisimile non sit, ego tamen non magnopere laboro, nec sane contendendum puto. Mihi satis est, Græcum esse, ac scripsisse Græce; id quod librorum tituli, Homeri et Hesiodi versus iutexti, item ἀναξλόουθα καὶ ἀναπόδοτα admodum frequentia satis ostendunt. Præterea dictiones, phrases, et formæ loquendi minus usitatae Latinis: veluti nomen *conditionis* pro creatione, *ægrimonia* pro ægritudine, *deminoratio* pro diminutione, *habere* pro posse, *quemadmodum* pro quomodo, *Deus non bene sensit in illis*, pro non acquievit, vel acceptos illos non habuit, et sexcenta ejusmodi: quæ diligens lector facile poterit animadvertere. Atque optimus sane hujus rei æstimator ac judex est Hieronymus, qui hunc inter Græcos scriptores constanter annumerat. Est autem hic attentione opus et diligentia, ut res et sententiæ comprehendantur. Nam præterquam quod materia quam tractat, obscura est, durior est stylus et remotior a consuetudine Latini sermonis. Sed omnia faciliora reddent summa uniuscujusque capituli

initio a me præfixæ, quibus aperte ac breviter auctoris mens ac scopus declaratur. Numeris omnia distinxî. Locos Scripturæ quos citat, notavi ad marginem: ac menda quæ occurrerunt, collatis exemplaribus et locis ipsius auctoris, emendavi. Sectionem capitam veterum secutus sum in quatuor libris: quæ certe nec ita divisa ab auctore, nec ab ipso summæ iisdem præscriptas esse arbitrator. Nam lectiones sæpenumero breviores sunt, ac interruptæ, aut etiam longiores; summæ vero interdum aut rem non attingunt, aut quod præcipuum est prætermittunt. Quintum porro librum, quem nemo hæcenus diviserat, distinxî per capita, quibus, ut aliis, summæ rerum et sententiarum addidi. Mihi sane omnia sædulo expendenda ac sæpius relegenda et examinanda fuerunt, ut planum facerem, nunc quid in tantis illis errorum labyrinthis sibi vellent hæretici, nunc quibus rationibus pius vir eorum dogmata refutaret. Quod exquirendi lædium qui devorare nequeunt, haud minor in buxas ac similibus auctorum lectione, non ultimum, nec dñi progredi: neque nucleum edere, quia nucleum non frangunt. At nemini studioso unquam constitit fructus laboris sui, nisi ei qui assidue et constanter in eo perseveravit. Mihi certe gratissimus fuit labor, quod ea colligens quæ præcipua sunt, atque in summa capita redigens, speraverim me ita lectorem molestia sublevaturum, ut neque obscuritas, neque difficultas illum jam deterreere aut retardare posset. Nec me, ut arbitrator, spes fallat apud eos qui propius attendent, candideque et sincero iudicabunt. Testatur abunde Irenæus quantum negotii exhibitum ipsi fuerit in evadendis atque profrendis in medium erroribus, quos tam astute Valentiniani dissimulabant ac tegebant, ut pauci admodum intelligerent quid docerent, et quibus rationibus niterentur. Nunc igitur iis intelligendis quæ vir tantus magno labore eruit ac detexit, haud mirum est jam sublatis illis erroribus, et multis sæculis exactis, a nobis quoque nonnulli laborari. Sed nobis illius studium, vigilantia et solertia imitanda sunt. Tantam certe diligentiam et sagacitatem adhibuit in sectandis vestigiis ac gressibus immanium ejusmodi ferarum, ut non solum deprehenderit earum latibula, sed eas inde velut e lustris et salibus, in medios agros et aperta lucem eiecerit, atque ita produxerit, ut neque latere neque amplius incautis nocere possent. Quo exemplo nos admonet quam sædulo cavere debeant gregibus suis episcopi et pastores, ne pestilenti talium serpentum veneno iudicantur. Falluntur enim vehementer qui putant veterum illarum hæreseon descriptionem ac refutationem nihil ad nos, aut tempora nostra pertinere. Ac frustra obtundunt tam absurdos et prodigiosos fuisse illius errores, ut nemo nunc iis adhæsurus sit. Nec enim minus absurda, nec minus portentosa dogmata nostro tempore invexerunt fanatici quidam homines, nec minore astu seduxerunt illitteratos et simplices viros, nec minore pertinacia veritati obstiterunt. Annon quotidie cernimus quibus fallaciis et fraudibus utatur Satan ad renovandas hæreses, et specioso quodam fuce sic interpolandas, ut nunquam existisse videantur?

Quis non videt eos qui nunc divinam, nunc humanam Christi naturam hodie oppugnant, ex iisdem lacunis et cloacis fæces suas hausisse? Anabaptistarum porro nostri temporis secta quam multa tum in doctrina tum in ritibus similia habet cum veteribus illis hæreticis, quos tamen fortasse ne de nomine quidem agnovit? Verum antiquus

A ille serpens qui jam pridem talibus organis vexavit Ecclesiam Dei, et Evangelii cursum retardavit, non minus quam olim callidus et vaser est ad excitandos tales pugiles et agonothetas, quibus illos supplantet, qui se optata Evangelii luce indignos præbent. Quis putaret unquam fore ut homines degenerarent in brutas pecudes, aut potius verterentur in monstra, quæ omnem ferarum immanitatem, turpitudinem ac spurcitiem superarent? Quali enim nomine appellabimus eos, qui sic usum rationis extinguunt, ut tollant discrimen boni et mali? Et cum impurissimi et noquissimi fuerint, negant tamen se ullius imparitatis aut nequitie reos esse; qui nefandas cupiditates, libidines, flagitia, scelera sua Deo tribuunt: et cum maxime indulserint affectibus carnis, atque in omni vitiorum cœno se provolverint, jactant se esse spirituales ac perfectos: eos vero qui sobrietati, continentie et puritati student, tanquam rudes et idiotas sannis et ludibriis proterunt et proculcant? At tales nostro tempore existiterunt (utinam vero ne adhuc extant) quales Irenæus primi libri capite primo, nono, vigesimo tertio, et trigesimo quinto describit. Quid enim Satan renascente Evangelio (1) molitus non est, ut ejus cursum averteret aut retardaret? Quibus autem armis et machinis illi obstandum sit, pius hic episcopus aliique antiqui doctores nos exemplo suo docuerunt. Sola enim pugnant Christi apostolorumque doctrina (2): ad quam omnia dogmata, traditiones ac ritus examinant. Nam quod jactabant hæretici, ut hodie superstitionum fautores ac patroni, se ab apostolis commenta et deliria sua accepisse, statim ex illorum scriptis aperte refutatur. Quod etiam adversus omnes conspurcatores religionis Christianæ nobis arbitrator esse faciendum. Id vero sæpius expertus es, vir clarissime, et reipsa comprobasti, quoties tibi negotium fuit cum fanaticis et præfractis hominibus, qui Ecclesias vestras assidue turbabant. Hoc ego magna ex parte testari possum, qui ipse adfui, vidi, ac perspexi qua cura et vigilantia Ecclesiarum, quibus præes, paci consuleres, quanto studio tum ab impiis ritibus, tum ab erroribus anabaptistarum qui irrepserant, repurgares: qua sedulitate pacares turbas et dissidia, sive inter tuos, sive inter externos exorta essent. Nam quantum in te fuit, peregrinorum Ecclesias quæ Londini Elisabethæ reginæ beneficio collectæ sunt, non tantum foris rixas et textas servasti, sed intus a metu, a dissidio et divisione reddidisti immunes. Cobibuiستي temerarios homines et cupidos rerum novarum, repressisti insolentes et præfractos, domuisti elatos, innoxios tutatus es, sedasti rixas et jurgia (3), denique te vere Irenæum et tranquillitatis fautorem præbuiستي. Hæc ego præterire silentio, aut dissimulare absque ingrati animi vitio non possem: cum maximum illarum molestiarum, quas aliquando nostratum causa tulisti, fructus ad me redierit. Nam et purgatis ab erroribus opera tua peregrinorum Ecclesiis, et sedatis turbis quas multi excitaverant, et quiete majore et pace libriori apud vos usi sumus. Merito igitur te Irenæo comparo, quem iisdem in negotiis diligenter imitatus es: atque optimo jure tibi offero nostras in ejus librum vigiliæ et lucubrationes, quæ grati erga te et memoris animi mei testes esse possunt. Nam cum te Ecclesiarum nostrarum patronum et tutorem præbueris adversus Satanæ et pestilentium hominum insidias, qui tunc perniciosi illis moliebantur, æquum est meo et nostratum nomine tibi gratias agi, atque etiam Londinensibus tuis, quorum humanitatem, beneficentiam et libe-

(1) Sic extinctum a Calvinianis Evangelium vocat Calvinianus minister.

(2) Non scripta demtaxat, sed et etiam tradita, ut sola tertii Irenæi libri lectione patet.

(3) Quam belle rixas omnes in Anglia sedaverit Grindalus, quæ deinceps in hoc regno peracta novimus, feliciter probant.

ralitatem, ut tuam erga profugos atque extorres, cum apud vos essent, adversissimo tempore sæpius experti sumus. Eam hoc tempore non minorem esse audio: quo nomine nos tibi illisque plurimum debere confitemur. Ut Dominus vobis respondeat, dotesque suas in te inique adaugeat, ego quam maximis possum votis postulo atque opto. Te vero obsecro atque obtestor, ut qualem te jam præstitisti nostris hominibus, tum fovendis bonis, tum malis coercendis, tum etiam reprimendis factiosis et studiosis rerum novarum, ut tranquillus Ecclesiæ illius status inter procellas ipsas, quamvis in medio mari, servaretur, talem quoque te in posterum præstes, nec sinas te ullius ingratitude aut malignitate dimoveri. Quod tametsi te sponte tua abunde facturum non dubitem, tamen

A et meum in nostrates studium, et pericula quæ assidue impendent, me sollicitum reddunt, idemque etiam atque etiam petere cogunt. Hoc etiam rogo, ut quo animi erga te affectu hoc qualescunque prælidium ac specimen majoris (si Dominus dederit) operis tibi offero, eodem accipias, nec me aliud spectasse putes, quam ut memorem et gratum me tibi præbeam. ¶ Bene tibi precantur quamplurimi qui luc se receperunt optimi viri, in primisque te salutem Beza noster, cujus consuetudine et benevolentia sic recreor, ut mihi jam levius exsilium hoc redditum sit. Bene vale, optime et observantiss. vir. Dominus Jesus Christus tibi perpetuo faveat, diu te incolumem servet, tisque laboribus et curis benedicat. Genevæ, pridie Kal. Februarii. MDLXIX.

JOANNIS JACOBI GRYNÆI

Epistola nuncupatoria ad Bernardum Brandum Basileensis reipublicæ tribunalum plebis primarium, in qua suæ Irenæi editionis rationem reddit.

Etsi graves cumprimis causæ fuerunt, propter quas vetustas erudita, magno applausu et consensu recepit, approbavitque elegans illud apophthegma: Ἰωδὶ σεαυτόν, *Noce teipsum*; et amphictyones, Platone teste, illud pro Delphici templi foribus inscribendum esse censuerunt, eo quod videretur de suis bonis et malis unumquemque mortalium commonescere, superbiæ pariter et desperationi mederi, immoliticum amorem sui, fiduciamque tollere, et ad modestiam universos hortari: non tamen minus graves causæ sunt, cur aliud adeo illi cognatum, ut neutrum sine altero recte intelligi possit, non tantum addamus, sed etiam ambabus manibus et toto pectore amplectamur, videlicet Ἰωδὶ τὸν Θεόν, *Noce Deum*. Veram enim et solidam sapientiam in Dei optimi maximi, et hominis ad ejus imaginem conditi cognitione positam, nec alteram sine altera plenam esse, vel ex eo colligi potest, quod divinæ litteræ testantur, ideo nos homines a Deo conditos et redemptos, ut Deum Patrem Domini nostri Jesu Christi, una cum Filio unigenito Jesu Christo et Spiritu sancto vere agnoscamus, invocemus, et non tantum in hujus vitæ militia, sed etiam in omni æternitate celebremus. Ideo nihil est dubium vere Origenem Adamantium in tertio *Contra Celsum* libro, de sapientia pronuntiasse, esse eam divinarum humanarumque rerum et causarum scientiam, aut, ut sacra Scriptura definit, divinæ potentis vaporem, emanationem sinceram omnipotentis gloriæ, splendorem sempiterni luminis, speculum virtutis Dei purissimum, bonitatisque ejus imaginem expressam. Apparet autem philosophos quosdam, qui, ut ait Paulus apostolus, invisibilia Dei, hoc est æternam ejus potentiam ac divinitatem, et alia quæ ex creatione mundi, dum per opera intelliguntur, pervidentur, rectius quam vulgus hominum observaverunt, tametsi mentes eorum densa caligine ignorantis veræ doctrinæ de essentia, et voluntate Dei occupatæ essent, nec ipsis quidquam de lapsu primorum parentum et tristissima corruptione naturæ humanæ constaret; in ea tamen sententia fuisse, ut sapientiæ candidatis, Dei sui que cognitionem prorsus necessariam esse ducerent. Ejus rei nunc non libet multa cocervare testimonia, cum unum illud cordatis hominibus satisfacere queat, quod in undecimo libro *De præparatione evangelica* Eusebii cognomento Pamphilus adducit. Narrat gymnosophistam quendam ex India profectum in urbe Attica cum Socrate de sapientiæ studio collocutum esse: in eo colloquio cum Indus quæsisisset, qua ratione sapiens fieri posset? respondit Socrates, si qua ratione homini

B vivendum sit, consideres. Hanc vocem Indus nonnihil subridens eleganti hac sententia excepit: Μη δύνασθαί τινα τὰ ἀνθρώπινα κατεῖναι, ἀγνοῦντά γε τὰ θεῖα, hoc est, res humanas nemo divinarum ignarus rerum recte perspicere et cognoscere potest. Judicabat enim doctrinam ethicam inanem esse ludum ingeniorum, et hypocriseos σοφῶν φαρμάκων, si ea cum Dei luculenta agnitione et sincero cultu non sit conjuncta. Sunt enim revera otiosæ et inutiles commonefactiones de hominis officio, de virtutum pulchritudine, de vitiorum turpitudine, denique de omnibus vitæ humanæ munitis et partibus, si interim mens ignara Dei et voluntatis ejus seipsam tanquam numen aliquod admiretur et colat, nec serio cogitet, et quod sit Deus, et qualis sit, videlicet omnipotens, bonus, castus, misericors, justus, vindex scelerum; et quod hic quoque Deus nos quoque bonos, castos, benignos, justos, osores scelerum esse velit. Ideo in hominis Christiani institutione, prima et præcipua cura esse debet, ut teneræ mentes imbuantur hisce δειώμασι et vehuti principiis. Primum est, homines ideo conditi et redempti sunt ut Deum Patrem, una cum Filio Jesu Christo et Spiritu sancto agnoscant et colant. Alterum est, de Deo et voluntate ejus sic est statuendum, sicut is se voluntatemque suam illustribus testimoniis et expresso verbo pateferit. Sic aut Deus æternus se nobis patefecit, ut juxta magni Basilii sententiam, baptizari nos oporteat sicut accepimus; credere autem sicut baptizamur; glorificare autem, sicut credimus, Patrem, Filium, et Spiritum sanctum. Hæc cum prophetis et apostolis cordi essent, de sapientia, hoc est de Deo vero et de homine rectissime gravissimeque senserunt et scripserunt. Eorum vestigiis Irenæus quoque noster insistens, in his quinque libris multa præclare de Deo uno et trino, de hominis ortu, lapsu, corruptione, restitutione, litteris memoriæque mandavit. Exstat autem in primo libro Irenæi symbolum (hac voce vsus Ecclesia brevem et orthodoxam de Deo et homine confessionem appellare solita est) quod non tantum eo ascribere libet, ut habeat lector φιλόσοφον quod cum cap. 2 lib. 1 conferat, verum etiam quia doctrinam Ecclesiarum nostrarum in effeta hac mundi senectia a nobis receptam et traditam olim quoque in Ecclesiis Germaniæ, Galliæ et Hispaniæ, Irenæi ætate, hoc est, circa annum post natum Christum clxxxv magno consensu traditam esse inde colligere licet. Verba ejus hæc sunt: Ἡ μὲν γὰρ Ἑκκλησία, etc. Operæ pretium autem non vulgare fuerit in vestitibus hujus operis ob oculos ponere brevem antithesin sanæ et orthodoxæ doctrinæ, et humanorum commentorum ac hære-

¹ Vide supra pag. 48.

scion : ut vileant eruditi lectores de quibus parti-
bus celestis doctrina; adversus Valentinianos,
Gnosticos, Encratitas, et alios ματαολόγους καὶ
φρσναπάτας ἀποστροφόμενους τὴν ἀλήθειαν Irenæus
noster et qua ratione pro virili depugnaverit. Mul-
tum enim lucis collatio doctrina; affert, ut monet
vetus parœmia : Ἡ πορφύρα παρὰ τὴν πορφύραν
διακρίεται; et harum rerum consideratio facit, ut
mens pia intuens tristissima nostræ ætatis de refli-
gione certamina, non abjiciat veritatis professio-
nem, nec dubitationi καὶ τῆ ἐποχῆ academicæ lo-
cum det : sed cogitet gravissime a Paulo dictum
esse : *Oportet enim et hæreses in vobis esse, qua qui
probatæ sunt, manifestæ fiunt inter vos (I Cor. xi,
19).*

De Deo æterno, cum sanctis Patribus, prophetis,
apostolis, et Ecclesiæ apostolicæ doctoribus ortho-
doxis, Irenæus constanter, pie verèque docet unum
esse Deum, si essentiali Patris, Filii, et Spiritus
sancti; trinum, si personas earumque proprietates
peculiares, consideres. Etsi autem hoc mysterium
de Deo, et de tribus personis, superat multis modis
captam et sapientiam omnium angelorum et homi-
num : tamen ei nos religiose assentiri decet; quia,
ut supra monui, de Deo secundum patefactionem
ejus normam et præscriptum cogitandum et statu-
endum est. Hanc Deum esse unum et eundem
testamenti veteris et novi auctorem, bonum, et
justum, conditorem cœli et terræ, angelorum et
hominum, omniumque rerum, quæ in hoc amplis-
simo mundi totius systemate ac theatro continen-
tur, qui sua providentia præterita, presentia et
futura intueatur ac gubernet, recte et copiose do-
cet Irenæus. Tres etiam personas in sacrosancta
divinitate, quas Græci illustri appellatione ὑποστά-
σεις nuncupaverunt, discernit a se invicem Ire-
næus; ac monet primam personam in divinis Pa-
trem esse, qui sese ab æterno intuens inenarrabili
modo genuit Filium, qui est imago et character
substantiæ ejus : secundam vero personam esse
Dei Filium, Dominum Jesum Christum, qui divina
naturæ respectu appellatur et est Verbum, Sapien-
tia, et ἀλήθεια; humanæ autem naturæ respectu
dicitur et est filius Abrahæ et Davidis, ἀπάτωρ, fra-
tribus suis similis, peccato excepto : tertiam au-
tem personam esse Spiritum sanctum, qui a volun-
tate Patris et Filii procedens, mittitur in corda
credentium, ut ea regeneret, sanctificet, et vivificet,
et sit σπέρμα et arrhabo hæreditatis nostræ.

Ecce contra Valentiniani furenter et impie contende-
bant Deos esse plurimos et prope innumerabiles,
quia mirum et incredibile illis videbatur in illa
æterna solitudine unum tantum esse Deum. Nega-
bant etiam unum eundemque Deum veteris
novique testamenti fuisse; et quia veteris testamenti
Deus, severus, scelerum vindex et ultor existisse
videbatur, justum, sed non bonum appellandum
putaverunt : Deum autem novi testamenti, propter
ea 7 quod omisso τῷ ἀκριβοδικαίῳ, id est summo
jure, ἐπαλάξαι evangelicam et gratuitam respi-
scentibus et credentibus promulgavisset et conces-
sisset, bonum, non autem justum nuncupaverunt.
Multa etiam de Demiurgo, mundi hujus opifice, de
æonum syzygiis et erroribus, deque aliis opinio-
num absurdarum monstris, plevis buccis deprædi-
cabant, quibus omnibus Satan, mendaciorum istius
generis pater, veram de Deo et tribus personis
doctrinam delere et in animis hominum obliterare,
accelerate conatus est.

Porro de homine Irenæus eisdem prophetis,
evangelistis et apostolis reverenter subscribens, pie
docet hominem a Deo conditum, et multis ac pul-
cherrimis tum animi, tum corporis ornamentis,
bonisque instructum, ut esset officis templum et
imago ei serviens in omni æternitate : eum vero
Satanae fraude circumventum, in peccatum, mor-
tum, et ἔσχαρα ἔσχάρων mala incidisse cum tota

A posteritate, quæ ideo sit conclusa sub peccato, ut
ejus Deus miereatur. Ac cum natura omnes Adami
primi posteri filii iræ sint, negat ullam veniæ ac
salutis spem superesse, præterquam in Christo Jesu,
qui ideo in hunc mundum venit, ut quæreret quod
perierat et peccatores salvos fieret; itaque eos
gratuito Christi beneficio restituendos in integrum,
qui a peccatis suis respicientes, credunt sua causa
Filium Dei in hunc mundum venisse, ut assumpta
natura humana, in carne patiens victima pro ipais
fieret, expiaret; ac auferret peccata mundi, mor-
tuis propter eorum peccata, et resuscitatus propter
eorundem justificationem. Et hos quidem Irenæus
esse dicit, pecuniam Dei, βασίλειον ἱεράτουμα, sac-
ctam Ecclesiam, cui sit commissus thesaurus oracu-
lorum Dei, comprehensus in libris propheticiis et
apostolicis : huic cœtui amplectenti integram et
inocorruptam legem et Evangelii doctrinam, Filium
Dei foederis æterni sacramenta, velat visibilia divi-
vinæ gratiæ et aliarum cœlestium rerum, quas nobis
Christus una se datum promisit, symbola et
argumenta, ministerium verbi, hoc est, dispensa-
tionem fidelissimam mysteriorum Dei, et alia sa-
lutaria dona et officia exhibuisse et instituisse; ut
ne deesset Ecclesiæ quidquam eorum, quæ ad au-
gendam, ornandam et conservandam facerent. De
animarum autem immortalitate et corporum resur-
rectione, totiusque hominis salute, vel interitu
æterno, Irenæus apostolicam doctrinam incorruptam
proficitur, et Platonica ac Pythagorica deliramenta
de animarum in alia atque alia corpora discessu,
confutat.

E diverso Valentiniani vociferabantur, homines
vel unquam esse malos, ὀλικούς καὶ χοϊκούς, qui si
maxime conversionis et salutis percupidi forent,
converti tamen ad Deum et salvi fieri non possent:
vel natura esse bonos, qui etiam gravissime pec-
cantes, recte tamen facere censendi sunt. De ani-
mabus, et earum in alia atque alia corpora, pro
ratione meritorum et expiationum, transmigrati-
one multa audacissime confligebant, ut stabilirent Py-
thagoræ commenta, μετεμψυχώσεις καὶ μετεσσωμα-
τώσει. Quidam corporum resuscitationem prorsus
negabant. Scripturam divinam partim oborto,
quod aiunt, collo ad sua somnia astruenda detorque-
bant; partim truncatam, misereque suis corrupte-
lis laniatam, videndam ethnicis objiciebant. Eccle-
siæ concordiam dissenionibus suis et schismatis
perturbabant. Sacramenta impuris et detestandis
ritibus profanabant, ut est videre in narratione
Irenæi de Marco quodam Gnostico, mago, et peste
humani generis.

Res ipsa autem docet non unicum errorem im-
posuisse Gnosticis istis, sed hosce potissimum. Pri-
mus est, quod de Deo et ejus voluntate non juxta
divinas patefactiones in verbo traditas, sed secun-
dum sua somnia signataque judicandum statu-
ndumque putarent. Secundus, quod non verbum Dei,
D sed τὸ τῆς καρδῆς φρόνημα cacutiunt, cum de ho-
minis ortu, viribus, lapsu et restitutione dissererent.
Tertius, quod Scripturas et Dei potentiam ignoran-
tes, Pythagoræ, Platonis, et sua somnia majoris
facerent quam Evangelium de Christo; ac opinio-
nibus suis læcinati, Scripturas ad plumbeam placi-
torum suorum regulam exigerent. Cæterum adver-
sus Gnosticos, fanaticos homines, et ut Paulina voce
utar, διεστραμμένα loquentes, Irenæus Polycarpi
(ejus qui Joannis evangelistæ auditor fuit) discipu-
lus, et Lugdunensis episcopus, conscripsit præcla-
rum volumen ἐλέγχου καὶ ἀνατοπῆς τῆς ψευδωνύμου
γνώσεως, quod ut solum inter multa ejus viri scripta
superest, ita satis magno argumento est, non tam
scite quam vere Tertullianum de Irenæo dixisse :
curiosissimum omnium doctrinarum exploratorem
fuisse. In primo enim libro proluxe recenset Valen-
tinianorum errores tetros et diabolicos de Diis, de
signum syzygiis, erroribus, numero. Subjungit

narrationes de dissidiis hæreticorum, et eorum hæresiarachis Simone Mago, Cerintho, Ebione, Menandro, Marco quodam, et aliis qui flagitios et improbitate morum, vitam, moresque aliorum profanarunt fermento suarum opinionum, verbum Dei corruperunt, ritibus impuria sacramenta divinitus instituta violare aggressi sunt. Hisce subjungit in secundo libro τὰ ἀποδεικτικά de Deo uno, æterno, vero, omnipotente, omniscio, ἀπαργράπτω, extra quem nullus alius Deus, nullum prorsus aumen est. Ostendit etiam non fictivum quemdam Demiurgum, non angelos, sed Deum æternum Patrem Domini nostri Jesu Christi, una cum Filio unigenito (quem subinde λόγος, sermonem vocat Irenæus, ut agnosceat doctrinæ Joannis evangelistæ σπουδαστὴν) et Spiritu sancto condidisse, et e nihilo produxisse amplissimum hoc mundi theatrum, angelos, homines, et alias inferiorum ordinum creaturas. Deinde annexit refutationem dogmatum, quæ a Gnosticis tradebantur de mundi primordiis, de Demiurgo, seu opifice et architecto universorum, de æonum ordinibus, de μετενομήσει καὶ μεταμψυχώσει. Probat autem Irenæus animas non modo immortales esse, sed etiam proprium characterem habere, ac convellit proteritæ Platonica somnia de causis ignorantia animæ, Lethæo videlicet poculo, humanoque corpore. In tertio libro qui partim est πολεμικός, partim vero διηγητικός, initio hæreticos inexplabilis flagitii, corruptæ nimirum et detruncatæ sanctæ Scripturæ, reos peragit ac convincit; deinde perpetuum consensum prophetarum et apostolorum de Domino nostro Jesu Christo Deo et hominæ evidenter demonstrat. In quarto libro primum quidem perspicue et solida argumentis probat unum esse Deum utriusque testamenti, veteris, inquam, et novi auctorem, qui promulgata legis et Evangelii doctrina toti humano generi, se voluntatenque suam, et æternam illud divinitatis decretum de restitutione et salute hominum respicientium per Dominum et archiepiscopum Jesum Christum patefecerit. Deinde vero de viribus humanis et imperfectione nostra, aliisque, hisce, quæ dixi cognatis, fuse disputat. Ac tandem in quinto libro, cum plurima ex superioribus repetivisset, et comprobasset, accedit ad refutandam Gnosticorum ματαλογίαν de corporum humanorum exitu perpetuo: παραθερίαν enim corporum illi introducebant. Prolixe igitur et sapienter monet probatque Irenæus non tantum corpora resuscitaturum esse Christum in secundo et illustri suo adventu, sed etiam sanctorum corpora Dei templa futura in æterna vita, et una cum animabus salvanda esse. Atque hæc paucis καὶ σαφέστερον monere visum est, ut cordati lectores videant duo esse præcipua disputationum Irenæi κεφάλαια, Deum videlicet et hominem, et quid de hisce piis mentibus (quibus gravissima judicia veteris Ecclesiæ antistitem de tantis rebus gratissima esse consueverunt) sit statuendum. Etsi autem in his Irenæi nostri lucubracionibus, non desunt salebræ et nævi quidam de libero hominis arbitrio, de tempore quo Christus inter homines visibiliter conversans decuit de diabolis, deque paucis aliis; tamen de iis cum Erasmus pro sua sapientia in argumentis librorum gravissime admonuerit legentes, non est animus post Homerum *Iliada* canere et erratis Irenæi ἀχρητολογία. Tantum hoc monere libet, magnæ fuisse causæ cur post Des. Erasmus Roterodanum summo judicio virum, ipse quoque Irenæi libros emaculandos et pro virili illustrandos in manu numerem. Præstitit Erasmus, ut in aliis plurimis scriptoribus, ita quoque in Irenæo operam se dignam, hoc est longe maximam. Primus perfregit glaciem, superavit difficultates, et veluti Syrtis et scopulos, nobisque viam aperuit, sic tamen ut sibi nondum satisfaceret: et cum de lingua qua usus esset Irenæus subdubitaret, non admodum

A probaret hanc, qua necessario, cum Græcum exemplar non exstet, in posterioribus libris utimur, conversionem Latinam, propterea quod et obscura esset et non necessariis hellenismis scateret undique. Factum autem singulari beneficio Dei, studioque honorum et eruditorum quorundam virorum, ut, postquam apud superiores agere cepit Erasmus, prodiret in lucem Epiphaniæ episcopi Constantiæ Cypri æximium opus contra octoginta hæreses, in quo cum multa ad verbum ex Irenæi libris descripta exstarent, maximam libri primi partem ex Epiphaniæ versione restituere et multo meliore Jani Cornarii versione uti nobis licuit. Deinde cum ineptissimæ et plerumque οὐδὲν πρὸς ἔτος facientes summulae et libris et capitibus præfixæ, errorum potius quam scopi præmonstraticæ, exstarent in hoc opere, illis maxima ex parte sublatis, breves περιτομὰς capitum adjeci, ut de consilio Irenæi ac disputationum status commonefacerem legentes. Postremo totum opus recognitum, a mendis non paucis vindicatum, cum aliis exemplaribus contuli, varias lectionem notavi in margine, ac σχηματισμῶ involutam et monstrosam de xxx sæculis δοξομαθίαν illustriorem reddere studui. Hæc qui attente considerabunt, et editionem hæc nostram cum aliis conferre non gravabuntur, facile opinor, dabunt, et sine præjudicio Erasmiæ nominis, et cum fructu aliquo theologiæ candidatorum auseptam, et quod vulgo sunt, ad umbilicam deductam esse Irenæi scriptorum recognitionem.

B Cogitanti autem mihi cui tandem egregio virtutum et eruditionis patrono καὶ βραβεύτῃ, Irenæi vetustissimi scriptoris insignis hoc volumen non tam offerrem defendendam (neque enim Irenæus defensione opus habet, ut quem nemo bonus non amet, nemo malus in Christo quiescentem τῇ σιμαρχίᾳ lædere potest) quam legendam, commodum evenit ut vir clarissimus D. doctor Isaacus Keller, Medici vestri collegii, ac præcipue urbis vestræ ornamentum causa φιλοφροσύνης ejusdæm admodum religiosæ me conveniens, certiorque de Irenæi librorum editione factus, modis omnibus me hortaretur, ut testandi mei erga præstantiam tuam studii ergo, tibi, D. Bernarde Brande, vir præstantissime, Irenæi nobile hoc opus dedicarem. Ejus igitur consilium secutus, veteris et apostolicæ Ecclesiæ veluti confessionem ab Irenæo conscriptam, et mendaciis ac erroribus Gnosticorum oppositam, tibi offero et nominatim consecro, non tantum ut optimi et amicissimi viri iudicio voluntatique satisfaciam, verum etiam ut tibi exhibeam καλὴν παρακαταθήκην, hoc est egregium depositum, ac formam sanorum sermonum, quam te, pro eccellente tua pietate et prudentia, cum iudicio perlegere et ad usum transferre posse non dubito. Sciebam in hoc libro exstare veteris Ecclesiæ judicia et cogitationes de Deo, homine, baptismo, eucharistia, sacris litteris, vita æterna et de aliis doctrinæ cœlestis capitibus, quorum cognitio piis mentibus grata et salutaris est. Judicabam quoque virtutes tuas dignissimas esse omnium honorum virorum congratulatione, applausu, et testimoniis ejusmodi publicis, quæ tametsi a pluribus auctoritate, ingenio, et sapientia præstantibus proficiant debeat, nec tuæ præstantiæ hactenus defuerunt, ut nostra τὰ ἐξωτερικά λόγια non admodum necessaria videri possint: nihil tamen vetat, quominus ipso quoque testatum faciam, quanti te faciant nostri homines, nequaquam a Musis et Gratiis alieni, quantum tibi et gratulentur et polliceantur de tua virtute et sapientia. Cum præcipua hominis vero generosi et ad patriæ suæ utilitatem nati, officia sint reipublicam consilium moderari, et vera animi fortitudine administrare, et juvare, studia doctrinæ tueri adversus imperitos, μισομοσύνης, provehere et alere pia studia docentium et discipulorum; tu amplissimæ reipublicæ Basilicensi (in qua magno cum

fractu, Ecclesiae et reipublicae tribunitia potestate et auctoritate polles), vigilantia, fide, consilia, industria, vera animi magnitudine et constantia nusquam dees: academiam vero Basileensem, sempiternum et incomparabile reginae urbis vestrae decus, in cuius gremio et complexu, liberalium disciplinarum, veteris historiae, linguarum, et juris civilis cognitionem, usumque magnum tibi comparavisti, postea quam reipublicae gubernacula moderanda suscepisti, amore et patrocinio tuo, professores vero omnium ordinum et facultatum benevolentia et liberalitate ea prosequeris, qua digni sunt viri ingenio, virtutibus, sapientia, et omni ornamentorum genere praestantissimi. Haec nimirum causa est propter quam, sicut olim Darius Persarum regem ferunt tot Zopyros optavisse, quot grana in Punicis malis conspiciuntur: ita optimi quique viri et apud vos, et in vicinia inclytae urbis vestrae, multos Theodoros et Bernardos Brandos Basileae vestrae a Deo aeterno comprecantur, et sibi gratulentur quod ea quae superioribus annis reipublicae Basileensi decesserunt, defuncto hac vita patriae patre et consule prudentissimo D. Theodoro

A Brando parente tuae praestantiae, ea omnia, Dei beneficio singulari, abunde in filio, non tantum facultatum, sed etiam virtutum paternarum haerere, compensata esse intelligant, Deumque optimum et maximum celebrent, quod opera tua et aliorum gravissimorum virorum, ac in primis affinis tui D. Henrici Petri, viri de republica vestra, et de re litteraria praclare meriti non tantum *εὐνοίας*, societatem et tranquillitatem politicam, iudicia, leges, civium concordiam, urbis decus, et libertatem, sed etiam sanctissima studia et optimas artes in quibus grata de Deo fama sparsa est, fovere, moderari, tueri, velut praecelaram quamdam Spartam, dignam in qua exornanda boni viri laborent, ad posteritatem transmittere dignatur. Faxit Dominus noster Jesus Christus, ut haec reipublicae et Ecclesiae bona et ornamenta diuturna sint, et cum aliis politis, academicis, et Christi Ecclesiis communia. Bene vale, perpetuum patriae tuae ornamentum, et Irenaeum optimum scriptorem in familiam fidemque tuam *εὐτυχώς* et sereno vultu suscipito. Scripsi Kal. Aprilis MDLXXI.

JACOBI BILLII

De sua priorum 18 (21) Irenaei capitum translatione, suisque in eadem scholiis admonitio.

Etsi veteres Graecorum theologorum interpretes, magna ex parte, dum verbum verbo reddere student, non satis eleganter quod voluit exprimunt, imo etiam plerumque Graeca non assequuntur: tamen eos vel hoc uno nomine non prorsus repudiandos et aspernandos esse semper iudicavi, quod innumerabiles maculas, quae typographorum negligentia optimos quosque auctores occuparunt, consultis illis promptissime deleri posse persaepe sum expertus. Qua quidem in sententia, si is quoque fuisset, qui octolectum haec prima D. Irenaei capita non ita pridem Latinitate donavit, non tam turpi-

ter et flagitiose tot locis lapsus fuisset: id quo potius studuisset, ut ex emendatis Latinis depravata Graeca, quam ex corruptis Graecis emendata Latina corrigeret. Quod quoniam facere neglexit, ego amico cuidam, ut ea denuo verterem a me postulanti, hanc qualemcumque operam denegare non potui. Brevissima etiam scholia adjecti, ex quibus proclive, ni fallor, erit intelligere, me non temere multa paulo aliter atque apud Epiphanium habentur, interpretari. Vale, Christiane lector, et his frui.

FRANCISCI FEUARDENTII

Commonitio ad lectores de sua quinque librorum D. Irenaei editione.

En beatissimi Patriae et martyris Irenaei quinque libros, denuo collatos, emendatos, et locupletatos nova editione, in publicam studiosorum utilitatem emittimus. Quos etsi quidam adhuc subdubitant, Graece ab auctore eleganter, idque ante mille et quadringentos annos, conscriptos, et in rem totius Ecclesiae catholicae vulgatos fuisse, non dubitamus tamen id cunctis persuasum iri, qui tot longa egregiaque fragmenta, quae ex Epiphanio, Eusebio, Theodoreto, et aliis Graeco ad verbum ex auctore transcripta et scriptis suis quondam inserta, et a nobis opportunis locis recitata, ac velut postliminio eidem restituta, attentis animis expenderint. Accedit gravissimum D. Hieronymi testimonium², qui Graecis librorum inscriptionibus ab auctore editis, et a superioribus Patribus probatis, *Ἐλέγχω καὶ ἀνατροπὴς τῆς ψευδωνύμου γνώσεως βιβλία πέντε, Reprehensionis ac eversionis falso nominatae scientiae libri quinque*, aliisque permotus rationibus eum inter scriptores Graecos unnumerat, et Graece scripsisse non ambigit. Accedunt phrasae plane Graecae, innumeratae dictiones, formaeque loquendi Latinis non usitatae; Graeci auctores tam divini quam humani persaepe ad verbum citati, nunquam vero Latini; ut etiam a Graecis frequenter citetur, raro a Latinis. Testantur denique nonnulli pii et docti viri se Graecum exemplar in Venetiana bibliotheca legisse;

alii quoque in Vaticana visum ferunt: quae tamen ibi postea frustra quaesita sint.

De primo horum librorum interprete nondum satis mihi apparet quid pro certo statuam, cum nullus ad hoc usque tempus illum, quod sciam, indicaverit. Si de re tam ancipite et obscura sententiam ferre licuerit, citra cujusquam animi offensionem lubens affirmem, auctorem et interpretem eundem esse: qui quod Graece pereleganter et scienter primo scripserit, Latine postea, non pari licet sermone felicitate et lepore, Latinis, inter quos versabatur, impertiverit. Quidni, cum et Tertullianus eidem fere aequalis Graeco Latinoque sermone stylium exercuerit? Athanasius quoque, ac plurimi alii religionis nostrae proceres, utraque lingua non pauca ediderint? Sic enim et horum librorum auctoritas nulla parte vacillabit; sed erit semper augustior et firmitior: et quod de seipso ait, quod in barbara lingua (nam sola Graeca ei nativa et propria erat) inter Celtas degens, plurimam operam collocaret, apertius evadet. Nec parum sententiam istam confirmant, duo citati per D. Augustinum ex hoc auctore loci, eadem fere, quae hactenus prodit, vetustissima certe translatione. Aut profecto presbyterum quemdam ad manum Irenaeus habuit, qui ejus jussu de verbo ad verbum coram, Latinae orationis splendore artificioso neglecto, transtulerit:

² Comm. in cap. xxxvi Ezech.

sunt, ut idem de scripto suo testatur, ἀπλῶς, καὶ ἀληθῶς, καὶ ἰδιωτικῶς. Id est, simpliciter, et vere, ac vulgari tunc inter Latinos sermone translato separatim postea communicaverit. et mentem sensaque auctoris fideliter expresserit. Qui firmiter conjectoris aut testimoniis certioribus productis, alium primumque interpretem indicaverit, nos sibi magno beneficio gratos et devinctos habebit. Atque hæc de sermonis genere, ac interprete dicta sint: nunc quid hæc potissimum editione novissima præstitum sit, accipe.

Libri primi decem et octo priora capita ab Euphonio quondam ad verbum ex Irenæo Græce transscripta; deinde ex Eusebio fragmenta viginti et duo: ex Theodoro, quatuordecim; ex Basilio duo; ex Melissa totidem; unum ex Anastasio Nicæno suis locis Græce, prout ab Irenæo primum descripta, hinc ab his Patribus laudata fuerunt, typis evangelicanda curavimus. Deinde ad finem operis sex alia ex diversis ejusdem Irenæi operibus fragmenta, ex auctore *Quæst. et responsionum ad orthodoxos* apud Justinum martyrem, Eusebio et Demetrio Diacopo collecta Græce subjecimus; et tam illa, quam is a majori parte a laudatissimo viro Jacobo Billio, reliqua a doctiss. interpretibus Christophorono, Herveio, Erasmo, Fabro Latine reddita, quam decenti fieri potuit ordine collocavimus. Superiora decem et octo libri primi capita Græca idem Billius scholiis, deinde R. P. Fronto Ducæus, Societatis Jesu tam pius quam doctus theologus, suis notis ad Euphoniai Græca exemplaria contulerunt, emendarunt et illustrarunt. Nos quoque non solum ad illa, sed ad singula librorum capita et adjecta de novo fragmenta adnotationes locupletissimas addidimus, quibus emendationum rationes reddimus, obscuriora et ambigua plurima loca, multasque Græcas, et Latinis minus usitatas phrases explicamus, et quidquid ad Ecclesiæ catholicæ doctrinam, hierarchiam, ritus, fidemque confirmandam, et antiquas novasque hæreses refellendas pertinere deprehendimus; denique quod expunctum, vel immutatum a nobis est, ne quid injuria sublatum sibi quiritentur aliqui, retinemus et observamus. Accessit quoque editioni, cum Vaticano manuscripto codice nova collatio, cujus præsertim vero per illustrem ac

A eruditum D. Joannem Sant-Andream Ecclesiæ Parisiensis canonicum, nobis priorem commodati codicis veteris attentiore lectione et meditatione, adhuc supra sexcentos locos emendationes reddidimus. Adhuc duabus clausulis, nonnunquam unica, et numero quodam signamus; variis adhuc quibusdam lectionibus asteriscis in margine notatis. Ad hæc, beatissimi et vere apostolici viri Polycarpi, episcopi Smyrnensis et martyris, quinque non aspernanda fragmenta ante mille et centum annos a Victore Capuano citata, et Latio donata, a nobis vero in vetustissimo codice reperta et transcripta convenienti sede locavimus. Irenæi nostri ex sanctis Patribus collecta encomia; et recentium hæreticorum imposturis, maledictis, et in hunc sanctissimum auctorem nostrum confectis criminationibus, post auctoris vitam a nobis tam ex scriptis ejus, quam ex aliis scriptis ac historia eccles. fideliter collectam, operis initio præfiximus: sicut ad finem totius operis locupletissimos indices in lectorum commodiorem usum subjungendos curavimus. Denique Leodii, in monasterio S. Jacobi memoriæ sacro, repertum a nobis *Arnobii Catholici cum Serapione Ægyptio Confictum*, utcumque per nos emendatum et adnotatum, ac nunquam antea typis publicatum, communi studiosorum utilitati judicavimus esse communicandum. Multas, fateor, dictiones et phrasas minus Latinas, hiulas adhuc sententias et períodos, adeoque non paucos adhuc locos in utroque auctore luxatos, imperfectos et obacuros a nobis relictos invenire licebit: tum quod plurimum ac emendationum codicum auxilio destituti fuimus, tum quod tam veteribus ac sanctis Patribus manum tenere inferre religio fuit. Cæterum, hæc solo natali, et quod longe molestius est, musæo ac nostra bibliotheca exacti, solumque nunc ab illis, mox ab istis commodato inter peregrinandum acceptis libris adjuti contexamus, et in publicam studiosorum utilitatem emitimus; quæ cum acceperint candidi lectores, et his nostris quilibuscunque laboribus fructi fuerint, studiis nostris bene favere; ac præsertim nostram salutem suis precibus apud communem Salvatorem ac judicem nostrum D. Jesum Christum commendare, rogo et obsecro, non recusent.

Ejusdem Antidota adversus probra et impias criminationes, quibus illustrissimam B. Irenæi famam lacerare, auctoritatemque vel imminuere, vel labefactare conantur novissimi hujus temporis hæretici.

Ut vetus ac sempiternum illud odium, quo in omnes sanctos flagrat Satanas plenus effundat, bellumque adversus eos ab initio susceptum vi majore redintegret, novissimis Gnosticis ministris ac satellitibus suis persuadet, in eos præsertim omnibus conviciis maledictisque furere et bacchari, quos maxime noverunt hæreticis opinionibus suis adversari. Nec id sape sine astuto, et fraudibus suis valde apposito consilio. Ut enim solent facinorosi pro accleribus ad tribunalia pertracti, non solum actores, sed et iudices ipsos confectis criminalibus prægravare, ut horum vel imminuant fidem, vel subterfugiant judicia; sic et isti a veterum Patrum ac doctorum scriptis, testimoniis, æquissimisque decretis adeo timent, ac toti perhorrescunt, ut nihil consultius ac magis e re sua fore putarint, quam illos omni maledictorum genere lacessere, probrisque vexare ac proscindere, ut eos iniperitis, a æque prius seductis turbis aspernandos relinquunt et respuendos. Horum sannas et convicia multa locis retulimus. Verum, parum præsent auctoribus hæc fraudes atque fallaciæ, quando his artibus et causam suam piis omnibus suspectam invisamque dentant reddunt; et filii perditionis, bellum cum

sanctis gesturi, et eos qui habitant in cælo blasphemanturi, se prodromos castrorumque metatores esse palam ostendunt. His denique accidit quod furiosis et amentibus illis, qui in cælos jaculantur vel conspuunt, contingere solet. Tantum abest enim ut eos vel lædant, vel comaculent, ut e contrario ipsi propriis in eos recidentibus jaculis conflantur, ac apulis inquilentur: sic et isti maledictis suis sanctos Dei servos nihil lædunt, pios autem e contrario omnes ad eorum celebrandas laudes prædicandasque virtutes magis accendunt. Conferat ergo ab hæreticis in beatissimum Ecclesiæ doctorem et fortissimum Christi martyrem Irenæum contumelias et vituperationes depulsuri, a Calvinianis duccibus exitordium.

Calvinianorum maledicta.

Hi non vulgari libro, sed quem fidei suæ *Clypeum* appellaverunt, et Gallico idiomate jam sexies typis publicaverunt, hæc ad verbum Latina facta de B. Irenæo asseverare non verentur: *Nunquam sacras perlegit Scripturas; nec Symbolum apostolorum intellexit. Multa protulit in Christum pestifera, nefaria, et ab omnibus rejicienda. Multa temere commutavit, et a vera apostolicaque doctrina deflexit*¹:

¹ Dial. 8.

quibus paucis, sed impudentissimis verbis quinque ei pro crimine obijciunt, quorum nec unicum Iohannes probant, nec unquam probare poterunt. Nos contra, etiam universos Calvinianæ scholæ ministros ac professores, quibus aliquid adhuc sanæ mentis superest, ad lectionem Irenæi provocantes, audentes ab eis rectam adversus hanc coministri sui improbitatem et mendacium animadversionem expectare. Tam enim dense appositeque utriusque testamenti sacris Scripturis, quatuor præsertim postremis libris, hæreses refellit, et dogmata Christiana comprobant, ut nemini veterum doctorum hæc in re cedat, plerosque exsuperet; palam ostendens se omni studio et attentione etiam ab infantia eadem perlegisse, expendisse, atque didicisse.

Quid de Symbolo apostolorum garril Calvinianus minister, certe hominis est amentissimi, quique nihil unquam in Irenæi libris attente perlegerit. Ille namque ad finem primi cap. lib. 1 Symbolum istud appellat *regulam veritatis immobilem, per baptismum acceptam*: eo quod (ut est Clementis et aliorum veterum sententia⁴) catechumenis illud in primis descendendum et proficiendum traderetur, ut suo loco demonstravimus. Hoc ipsum ejusdem libri c. 2 integrum refert, et cunctis hæresibus hæciter opponit, velut fidei Christianæ summam ab apostolis universæ per orbem Ecclesiæ traditam. Ejusdem rursus lib. cap. 19 illud *Regulam veritatis* iterum vocat: quod Tertullianus, Augustinus, Chrysostomus ab illo didicerunt, et scriptis suis inseruerunt. Et non intellexisset? Istæc fidei rudimenta tantus doctor et antistes animo et cogitatione non comprehendisset? Apagete tantam amentiam et insaniam.

Sed quæ sunt illa et multa, et pestifera, et nefaria, et ab omnibus rejicienda, quæ in Christum protulit, pro cujus nomine et gloria tam sancte constanterque vitam istam posuit? Vel unum saltem, ex tam multis, Calvinianus minister proderet debuit. Christum certe Irenæus ubique prædicat verum Deum et hominem esse, hujus mundi redemptorem et judicem, et cuncta quæ de illo veteres annuntiarerunt prophetae, toto orbe prædicaverunt apostoli, scripserunt evangelistæ, et hæcenus credidit Ecclesia catholica. Num hæc pestifera et Calvinianis nefaria? Num ab omnibus rejicienda, ut cum Sylvano, Neusero, aliisque non paucis hujus sectæ ministris, impietatibus Mahometicis innotentur? Absit tantum scelus, vel sola commemoratione horrendum atque detestabile.

Adjicit quarto loco, Irenæum *multa temere commutasse*. Hic quibus in locis, quibus in dogmatibus apostolici capitibus;

Et eris mihi magnus Apollo.

Illic commutatio penitus siletur, vox de locis nulla mittitur, muta est de rebus accusatio, capita doctrinæ mutata non attinguntur: quoniam reapse nulla fuerunt. Impia igitur est criminatio, vel ipso hujus sectæ auctore Calvino testante⁵, nihil per quadringentos annos in doctrina apostolica per omnes Ecclesias immutatam fuisse: sed eam unanimi Patrum consensu sinceram integramque servatam usque ad Augustini tempora, qui plus trecentis annis B. Irenæo fuit posterior.

Scribit postremo loco molestus accusator, hunc virum apostolicam a vera apostolicaque doctrina turpissime deflexisse. Si accusasse sufficit, quis Innocens? Debeuerunt ab illa Simon, Nicolaus, Ebion, plurimique alii: sed mox a Patribus carbone notati, p. l. unque reprehensi, damnati, sacrisque Christianis ideo summoti sunt. De B. Irenæo autem quis vel per somnium quid unquam hujusmodi cogitavit? quis in hæreticorum aut fidei desertorum numerum retulit? Quis priscorum scriptorum, hæc

ci turpissimam maculam, præter hunc furiosum ac sordidum Calvinianæ maledicentiæ ministrum, inussit? Sed hoc ultimum est, inquit Hieronymus, hæreticorum præsidium, ut, cum causam suam conspiciant damnatum iri, incipiant virus serpentina lingua diffundere; et eum se victos cernunt, ad contumelias prostrare.

Lutheranorum criminationes.

Calvinianis succenturiantur Lutherani rhapsodi Magdeburgenses, sed eo magis veteratorie, quo suas calumnias quibusdam Irenæi verbis incrustare ac operire nituntur: ac velut ex insidiis compositæ orationis erumpentes, in sanctissimi viri jugulum multis modis invadunt. Ac primo quidem universum ejusdem cum illo temporis sanctorum Patrum chorum, quantum in ipsis est, lacerantes et conficientes, aiunt: *Etiamsi hæc ætas apostolis admodum vicina fuit, tamen doctrina Christi et apostolorum non parum obscurari cepit. Multæ enim monstroscæ et incommode opinionæ passim a doctoribus sparse reperiantur*⁶. Nimirum, quæ fanaticis hæresibus vestris adversantur, utpote quæ subjecit de libero arbitrio, eucharistiæ sacrificio, Ecclesiæ Romanæ primatu, sanctorum invocatione, ac consimilibus multis pietatis Christianæ capitibus, quæ penitus convulsa esse cupitis. Dein, ut solus apostata Lutherus cum suo nocturno præceptore Satana, de quo toties gloriatur, doctrinam Christi et apostolorum recte intellexerit, prædicaverit, orbique novus evangelista tradiderit: ac sic omnium, quantumvis antiquorum, sanctorum et probatorum doctorum scriptis longum valere jussis, hujus ævi impruissimorum apostatarum insulsi perniciosique libelli terantur, atque priscorum temporum hæreses universæ instaurantur.

Hinc eum accusant, quod de Spiritu sancto rarius loquitur⁷. Loquitur tamen aliquoties, et secundum Christi et apostolorum doctrinam de illo loquitur, ut tacito consensu constitemini; quod piis omnibus satis esse debet, ut a vestris hæc in re maledictis liberetur. Loquitur, inquam, adeo recte pique de Spiritu sancti divinitate⁸, ut Basilus Magnus ante mille et ducentos annos illius sententiis eam adversus hostes studiose libenterque comprobaverit, ut suis locis indicamus. Loquitur iterum, et sapiens, quando plus decem capitibus, illum ex divinis operibus velut creationis, justificationis et salutis nostræ Deum verum ac omnipotentem esse demonstrat, ut passim, præsertim autem in caput 9 tertiæ libri signavimus. Sed fingamus vobiscum, quod de eo rarius locutus sit. Quid tum inde? Rarius etiam loquitur de æterna hominum electione, prædestinatione, reprobatione: ergo in his erravit? Rarius de angelorum tam honorum quam malorum creatione, ordinibus; lapsu, et officiis loquitur: ergo propterea carpendus et vellicandus est? Rarius de baptismo, forma, materia, ac effectibus ejus loquitur: ergo propterea inter reos delerendus? Quis non videt ineptissimas simul et nequissimas esse hujusmodi vestras consecutiones?

Sed in Irenæo solo mirari hoc possis, aiunt isti, quod Spiritum sanctum nusquam quidem expresse videtur vocare Deum⁹. Demus ita esse. Nec id quoque tam expresse singulariterque faciunt Moyses, David, Isaias, alique prophetæ; nec Paulus in plerisque epistolis; nec evangelistæ, aliive apostoli; quin Macedoniam æternam ejus divinitatem abnegaverint. Ergo et illi, et cum illis Irenæus silentio suo in Spiritum sanctum præcaverunt, aut ejus oppugnatoribus ansam præbuerunt? Absit! Satis enim fuit sanctis illis hominibus, copiosius tribus personis Dei appellatione Spiritum sanctum Deum toties vocare et significare, quoties indeterminate illius meminerunt: nondum præsertim in orbem exortis,

⁴ Lib. vii Corat., cap. 41; Ruff. in Syn.; Hieron., Epist. ad Pammac.; Ambr.; Aug. ⁵ Lib. i Instit., cap. 11, et lib. iv, cap. 2. ⁶ Cent. 2, col. 55. ⁷ Cent. 2, col. 227. ⁸ Lib. v, c. 8 et 9. ⁹ Cent. 2, col. 40.

qui postea personalem ejus divinamque majestatem in quæstionem adduxerunt. Verum, nec facile concesserim eis quod criminantur : quandoquidem ipso statim libri primi capite secundo scribens Irenæus, Ecclesiam catholicam ab apostolis accepisse eam fidem, quæ est in unum Deum, Patrem nimirum omnipotentem; et in unum Jesum Christum Filium ejus; et in Spiritum sanctum, qui locutus est per prophetas : Dei nomine æque Spiritum, ac Patrem et Filium comprehendit, appellat, proficitur. Deinde, cuncta Dei opera eidem, ut diximus, tribuens, cum primis autem incarnationis Verbi diviniissimum mysterium : satis dilucide et constanter illum Deum esse agnoscit et prædicat.

Inde criminis loco ponunt Irenæo : *Ita obscure, et perplexè non raro vocabulo Verbi, seu τοῦ Λόγου, utitur, ut videatur non perspicue inter Verbum substantiale, et verbum vocale seu oris distinguere*¹⁰. Vobis videtur, quos excæcavit malitia, et maledicendi rabies egit in præceps. Paris autem animis contra, videtur Gnosticos nominatim coarguere, quod τοῦ λόγου, id est, humanioris sermonis ac verbi internam conceptionem, quam suffocationem appellat, successivamque prolationem, evanescentiam, aliasque plurimas Imperfectiones, τῷ Λόγῳ, id est Dei Verbo tribuerent : quod cum sit Deus simplex, incompositus, et omnium accidentium ex-pers, totus est mens, totus Logos, hoc idem cogitans quod loquitur, et loquens quod cogitat. Concludit autem : *Vos generationem (Verbi divini) divisautes, et verbi hominum per linguam factam prolationem transferentes in Verbum Dei, justè delegimini quod neque humana, neque divina noveritis.* Et paulo post, quærentibus : *Quomodo Filius prolatus est a Patre?* sapienter respondet : *¶ Generationem ejus inenarrabilem existentem nemo novit, non Valentinus, non Marcion, non angeli, non archangeli, nisi solus qui generavit Pater, et qui natus est Filius*¹¹. Annon his satis explicate distributeque Verbum, quod Deus est, et substantiale per se subsistit, a verbo oris humani prodeunte, statimque in auras evanescente distinguunt? Accedit, quod non raro proficitur Verbum quod Deus est, non esse creatum vel factum; sed semper Deo Patri coæxistisse, ac cum eo cuncta condidisse : quibus Verbum substantiale, divinum, ac permanentes, satis a fluxu caduque verbo nostro secernit¹².

Jam ad parentem suum, id est spiritum blasphemiam accedentes, aiunt : *Irenæus sensit diabolum tum demum cœpisse labi, cum hominem seduxit.* Sic enim sentire videtur lib. iv, c. 78¹³. Imo vero ex ipsiusmet Irenæi verbis patet, vos vere διαβόλους, id est calumniatores pravosque delatores esse. Non enim ait, *tum demum cœpisse labi, cum hominem seduxit, ut vos falso collingitis : sed ex tunc apostatam et inanicum factum, ex quo zelavit plasma Dei.* Zelavit porro et invidit hominis a Deo plasmati et conditi felicitati priusquam eum aggrediret, et in ruina eum suasionibus suis præcipitaret. Igitur, Irenæi sententia, diabolus a Deo defecerat, et nequam, damnatusque spiritus erat, antequam in hominem invadens, eum per feminam seduceret.

At ille sensit, tum etiam primum maledictum et abjectum esse, cum scilicet post hominis lapsum diceret Deus : *Semen mulieris conteret caput tuum.* Item : *Maledictus eris, etc.* Sic enim sentire videtur lib. iv, cap. 78¹⁴. Nec ista sensit aut docuit unquam Irenæus, ut comminiscimini : sed voluit duntaxat, fraudes, scelera, consilia, ac proinde maledictionem damnationemque diaboli tum primum nobis verbo Dei manifestari, cum refertur a Deo maledictus et proscriptus. Nihil enim de his ante hominis lapsum

A a Moyse patefactum aut relatum fuerat. Quod adeo verum et certum est, ut et ipsi hæresiarchæ Com. in Genesim, et alii passim in suis locis communibus ultro fateantur.

Subjiciunt illico : *Tale quiddam est, quod idem Irenæus lib. v, ex traditione Justinii (quod et Eusebius lib. iv, c. 18, indicat) sensit, diabolum ante Christi adventum, non fuisse asum blasphemara Deum, quia nondum sciverit damnationem suam.* Id non modo Justinus ac Irenæus, fortissimi duo martyres, sed et Clemens, et Origenes, et Epiphanius, multoque plures illustrissimi et antiquissimi scriptores ecclesiastici senserunt et docuerunt, ut in lib. v, c. 26, consignavimus : quorum sententiam cum nondum (quod nunc meminere) damnaverit Ecclesia catholica, nec nos damnare debemus. Multa enim judicia divina dæmones latuerunt, destinataque sibi in inferorum locis æterna supplicia supra quam dici potest semper horruerunt, ut indicant isti eorum clamores : *Quid venisti ante tempus torquere nos? Si ejicis nos, mitte nos in porcos*¹⁵.

B *Rogabant illum ne imperaret illis ut in abyssum irent*¹⁶. Et Petrus aperte dicit dæmones reservari cruciandos. Quis tam abdita judicia perfecte penetravit? Denique, plurima inter viros doctos adhuc inquiri, et varie disputari possunt de cacodæmonum peccatis, lapsu, scientia, ignorantia, et suppliciiis : quæ cum ad fidei catholicæ jam definita capita non pertineant, damnari non debent qui aliter et aliter antea senserunt.

Accusationes sic persequuntur : *Irenæus non sine errore dixit, lib. iv, cap. 73, hominem non esse conditum a Deo perfectum.* Et postea : *De homine videtur sentire, quasi non sit perfectus a Deo conditus*¹⁷. Perfectionem omnem essentialem, quæ in corporis et animæ rationalis unitone consistit, hominem a Deo initio habuisse Irenæus constanter prædicat : accidentariam vero tam vero pernegat, ut impium sit aliter sentire vel dicere. Probat enim, apertis Scripturis, exemplis, et rationibus, non solum hominem, sed et omnem creaturam, cum per infinitum distet a Creatore, plurimis et maximis Imperfectionibus etiam ab initio circumdatam et implicitam esse. Et ut de homine solo dicamus, ex vilissimo terræ limo conditus est, potens tentari, vici, peccare, mori, damnari : quæ procul dubio maximæ sunt Imperfectiones. Nec ista pugnant (ut fugitis) cum his creationis verbis : *Vidit Deus cuncta quæ fecerat, et erant valde bona*¹⁸ : quouiam hæc de naturalibus et gratuitis bonis dicta sunt, quibus homo in justitia, innocentia, omnium rerum scientia conditus abundavit : non ipsius vitæ animalis Imperfectiones, aut enitæ ad bonum et malum libertatem et flexibilem sortem tollunt, in qua constitutus fuit. Non errat ergo B. Irenæus cum hoc sensit : sed vos per sceleratam maledicendi rabiem in tetræ erroribus versamini, quando hæc et consimilia in sanctis Ecclesiæ Patribus in consistoriis vestris roditis, in libellis vellicatis, ubique carpitis, ut soli recte sapere videamini.

D Aiunt rursus : *Irenæus sensit hominem non esse conditum ad imaginem Dei*¹⁹. Magnum et impudens est mendacium, quando quidem scribit : *Non effugit Adam manus Dei, ad quas Pater loquens dicit : Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram.* Et iterum : *Et propter hoc in fine, non ex voluntate carnis, neque ex voluntate viri, sed ex beneplacito Patris, manus ejus vivum perfecterunt hominem, ut fiat Adam secundum imaginem et similitudinem Dei.* Et paulo post : *Christus restauravit suo plasmati, quod dictum est : In principio factum hominem secundum imaginem et similitudinem Dei*²⁰.

¹⁰ Cent. 2, col. 227. ¹¹ Lib. II, c. 47, 48, 49. ¹² Lib. I, c. 19; lib. II, c. 43; lib. III, c. 6 et 9; lib. IV, c. 47. ¹³ Cent. 2, col. 56. ¹⁴ Cent. 2, col. 56. ¹⁵ Matth. VIII, 29, 31. ¹⁶ Luc. VIII, 31. ¹⁷ Cent. 2, col. 56 et 227. ¹⁸ Gen. I, 31. ¹⁹ Col. 57. ²⁰ Lib. V, c. 4, 2 et 6.

Tantum itaque docet alibi noster Irenæus, imaginem Dei peccato plurimum turpificatam et deformatam fuisse, gratia vero Christi reformatam; quod dogma plane apostolicum est.

Pergunt insauire et calumniari dicentes: *De imagine Dei admodum periculosa Irenæus loquitur, cum affirmat in lib. v. illud dictum: Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram, pertinuisse ad Christum, qui certo tempore homo fieri, illamque imaginem representare debuerit*²¹. Et ne satis esset semel criminatos esse, rursus aiunt: *De homine videtur sentire, quod sententia de eo faciendo ad imaginem Dei, Christum significarit*. Ecquis hominum Christianorum nescit omnium potissimam et pulcherrimam imaginis Dei rationem in homine Christo relucere? Et propterea a Paulo per antinomias appellari, imaginem Dei invisibilis²²? Item, splendorem gloriæ, et characterem seu expressam imaginem substantiæ ejus²³? Item, Christum esse imaginem, hominem vero imaginem Christi²⁴? Vult itaque vir apostolicus, hanc Dei ac Christi Filii ejus perfectam imaginem, per adventum Christi beneficia longe splendidiorum et illustriorum in nobis factam esse: omnium vero illustratissimam fore quando eidem similes erimus in gloria²⁵: quando item revelata facie gloriam Domini speculantes, in eandem imaginem transformabimur a claritate in claritatem, tanquam a Domini spiritu²⁶. Hoc ipsum manifestant ista de Christo ejus verba: *Conformat nos, et coaptat ad vitam, et adest plasmati suo, et perficit illud secundum imaginem et similitudinem Dei*²⁷, etc.

Et proficientes in pejus adjiciunt: *Fanaticum quiddam edit, quod asserit lib. iv. c. 30, Enoch hominem placentem Deo, legatione Dei ad angelos functum esse*²⁸. Imo vos, homines cæci ac furentes, qui non attenditis illum Septuaginta secutum, angelos appellasse filios Seth, ad quos amandatus Enoch, conciones habuit de futuro judicio, et pœnis reprobatorum; ut eos a Cainitarum consortio, perfidia, sceleribus, quibus paulatim assuescebant et depravabantur, ad Dei timorem et cultum revocaret. Conclusionem ejus illustratissimam plane et gravissimam partem epistolæ suæ inseruit beatus Judas apostolus: quam nos Commentariis exposuimus, simulque ita sensisse Pastorem, Clementem, Tertullianum, Origenem, aliosque veteres ostendimus.

Progrediuntur ulterius dicentes: *Eodem spectat quod affirmat lib. iv. c. 70, homines temporibus Noah, Deo fructificare non potuisse: ideo quod angeli transgressores essent iis commisi*²⁹. Quid autem hoc certius atque verius? Annon cum multiplici et gravissima emphasi de illis temporibus in Genesi dicitur, et eundem refertur multam fuisse hominum malitiam super terram; cunctam cogitationem humani cordis intentam fuisse ad malum; omnem carnem corruptisse viam suam; terram repletam fuisse iniquitate³⁰? Ecquis ambigere potest, tot tantaque flagitia transgressorum angelorum tentationibus et suasionibus commissa fuisse? *Sed diabolus, inquit, est hostis perpetuus hominum, semper excubans, ac circumiens ut leo rugiens, et insidius generi humano moliens*. Istud porro quis negat? Non profecto Irenæus, qui ejus astu primos parentes deceptos æque constantem prædicat; ac eundem sub mundi finem Antichristo, et ministris ac satellitibus ejus adversus Ecclesiam catholicam omni ope adfuturum scribit³¹.

Insistentur illum, quod suo judicio, non distincte

de potestate humunarum virium ratiocinatur: et in eam sententiam multa prophetarum, Christi, et Pauli dicta detorqueat, quemadmodum in toto cap. 72, lib. iv. videre est. Non solum ibi, sed et c. 9, 29, 71, et alibi passim firmissimis Scripturarum testimoniis evincit, hominem libero arbitrio communitum esse, et ab omni coactione sic exemptum, ut non credat, non speret, non diligat Deum vel proximum nisi velit; non blasphemet, non a fide deficiat, non occidat, non mœchetur, non furetur, nisi velit; idque sanctissime comprobatur adversus Simonianos et Marcionitas, postea in Manichæis et Priscillianistis, denique in vobis Lutheranis, Calvinianis, et Libertinis hoc sæculo renascentes. Ad hæc, hæc humanæ liberæ voluntati tam necessarium esse divinæ gratiæ præsidium et auxilium contra futuros Pelagianos asseverat, quam terræ solis calor, ac cælestis pluvia ut fructus suos edat³²: quandoquidem sine ea nihil boni possumus facere, nec quidem efficaciter cogitare ac velle³³. Dei cooperatores sumus³⁴. Non est hæc sufficiens distributaque ratiocinatio?

Iniquo valde animo ferunt, quod non tantum in operibus, sed etiam in fide, liberum, et suæ potestatis arbitrium homini a Domino servatum dicat³⁵. Sed hoc ipsum probat ex his Filii Dei ad apostolos verbis: *Nunquid et vos vultis abire*³⁶? nimirum cum incredulis Caperuatis, et quibusdam apostatis ab eo deficientibus: palam ostendens, credere, vel non credere, liberrimum esse. Deinde, confirmat et his ejusdem ad alios verbis: *Secundum fidem tuam fiat tibi*³⁷: *Fides tua te salvam fecit*³⁸: *Magna est fides tua*³⁹: quibus docemur fidem et nostram esse, propter liberum voluntatis consensum; et nihilominus præclarum donum Dei, eam per Spiritum suum mentibus nostris offerentis, largientis et confirmantis. Isthæc duntaxat ex Augustino nunc adjicio: *Intrare ecclesiam quisquam potest nolens; accedere potest ad altare nolens; accipere sacramenta potest nolens: credere non potest, nisi volens*. Cætera capitibus signatis observavimus.

Indignantur etiam plurimum, quod ait: *Propheta et apostoli hortabantur homines justitiam agere, bonum quoque operari, quia in nobis hoc sit*. Situm est plane, præveniente et cooperante divina gratia, sicut Paulus de se ipso asseverat: *Omnia possum in eo qui me confortat*⁴⁰. Plus omnibus laboravi. Non ego, nimirum solus, sed gratia Dei mecum⁴¹. Et alibi bona opera sua enumerans, ait: *Bonum certamen certavi, cursum consummavi, fidem servavi*⁴², etc. Ad alios vero ait: *Dum tempus habemus, operemur bonum ad omnes*⁴³. *Bonum facientes, non deficiamus*⁴⁴, etc. Profecto enim erraverunt prophetae dicentes: *Discite benefacere, subvenite oppresso, liberate viduam*⁴⁵, etc., erraverunt et angeli iniquientes: *Bona est ratio cum elemosyna. Constitimini Deo cæli*⁴⁶, etc., erravit etiam Christus, præcipiens: *Attendite, ne justitiam vestram faciatis coram hominibus*⁴⁷, etc., erravit denique Deus benedictus in sæcula, tanta auctoritate et gravitate jubens: *Diliges Dominum Deum tuum ex toto corde tuo*⁴⁸, etc. *Honora patrem tuum et matrem*⁴⁹, etc., si per errorem lapsus est Irenæus scribens, prophetas et apostolos ad justitiam et bona opera hortatos, quod id in nobis situm sit.

Fastidiosa rursus stomachantur, eo quod ait, inquit, lib. iv. c. 30: *Patras ante legem promulgatam justos fuisse lege naturæ*. Primo egregie impouunt sanctissimo Patri. Non enim ait eos fuisse

²¹ Col. 57. ²² Coloss. 1, 15. ²³ Hebr. 1, 3. ²⁴ II Cor. iv; Rom. vii. ²⁵ I Joan. iii. ²⁶ II Cor. iii. ²⁷ Lib. v. c. 16. ²⁸ Col. 56; Genes. vi. ²⁹ Col. 56. ³⁰ Genes. vi. vii. ³¹ Lib. iii et v. ³² Joan. xv. 9. ³³ II Cor. iii, 5. ³⁴ I Cor. iii, 9. ³⁵ Col. 58 et 59. ³⁶ Joan. vi, 68. ³⁷ Matth. ix, 29. ³⁸ Matth. ix, 22; Marc. v, 34; Luc. vii, 50, etc. ³⁹ Matth. xv, 28. ⁴⁰ Phil. iv, 13. ⁴¹ I Cor. xv, 10. ⁴² II Tim. iv, 7. ⁴³ Gal. vi, 10. ⁴⁴ II Thess. iii, 13. ⁴⁵ Isa. 1, 17. ⁴⁶ Psal. cxxv, 26. ⁴⁷ Matth. vi, 1. ⁴⁸ Deut. vi, 5; Matth. xxii, 37; Marc. xii, 31; Luc. x, 27. ⁴⁹ Exod. xx, 12; Deut. v, 16; Matth. xv, 4; Marc. vii, 10; Luc. xvii, 20.

justos lege naturæ; sed justos virtute Decalogi, conscriptam habentes legem in cordibus suis, diligentes Deum qui fecit eos, et abstinentes erga proximum ab injuriis. Quibus docet, illos fide gratiæque divina instructos Dei mandata servasse, istaque obedientia magis magisque justos effectos, secundum illa Spiritus oracula: *Justus justificetur adhuc, et sanctus sanctificetur adhuc*⁹⁰. *Non cesses in æternum justificari*⁹¹. *Augebit incrementa frugum justitiæ vestræ*⁹². *Nabenti dabitur, et abundabit*⁹³, etc. Secundo, admittamus Centuriaribus Irenæum dixisse, patres sanctificatos lege naturæ. Quid tum incommodi absurdive consequetur? Nonne eo loco expressi verbi divini auctoritate probat Enoch ante legem Mosaicam placuisse Deo? Noë fuisse virum justum atque perfectum? Abraham amicum Dei appellatum? Isaac, Jacob, Joseph, Job, Deo vivent charissimos servos? Evangelio quoque Abelis justitiam commendari? Sed sola fide, responsabunt viri improbi ac molesti, justi fuerunt: non observatione legis naturæ. At solius fidei justitiam nunquam probare poterunt expresso verbo Dei: nos autem solam fidem mortuam et inefficacem esse ad justitiam comprobamus. Deinde, veterum testimonii evincimus, solius fidei constitutionem, crassissimum fuisse Simonis Magi, Valentiniariorum, Eunoniariorum, imo et pseudoapostolorum errorem, a Petro, Joanne et Jacobo data opera in epistolis suis damnatum. Postremo legis naturæ observationi semper Dei omnipotentis gratiam prævenientem, comitantem, cooperantem, et opera bona coronantem, tam Irenæus, quam reliqui deinceps adjunctam volunt theologo⁹⁴: sicque nihil habent, de quo juste conquerantur viri morosi.

At, ne semper mentiri videantur, aliquid tandem verum, nec tamen omnino sine manifesta impostura subnectunt: *Christum ait baptizatum quidem esse anno trigesimo, docuisse vero quadragesimo, et passum esse quinquagesimo*. Signant enim lib. II, cap. 34, in quo nihil hujusmodi prorsus habetur. Cap. porro 39 ejusdem libri ait quidem Irenæus, Christum ætatem magistri, id est quadragesimum annum habentem docuisse: quod ibi et proximo capite quibusdam conjecturis stabilire nititur. Sed hoc sanctissimo Patri excidit, eo disputationis fervore, quo Gnosticos, unum tantum prædicationis annum eidem Christi concedentes refellens, in contrariam sententiam longius abreptus est: quod doctissimis et prudentissimis etiam viris non raro contingere solere ostendunt Augustini quoque et Chrysostomi nonnullæ sententiæ. Mitto enim opinionem ejus, qui putat istud Irenæi libris superadditum fuisse, quoniam et codices omnes consentiunt; et dicendi character, cum sequentibus adjectis probationibus, id eum ita sensisse palam ostendunt.

Fremunt porro, ac extra se rapiuntur, quod de oblatione corporis et sanguinis Christi in eucharistia sic proprie et disertè loquitur, veluti adversus eorum hæreses sibi tum fuisse confligendum. *De oblatione*, inquit, *et Irenæus lib. IV, cap. 32 (si tamen locus fraude ac mendo vacat) satis videtur loqui incommode, cum ait: Novi testamenti novam docuit oblationem, quam Ecclesia ab apostolis accipiens, in universo mundo offert Deo. Sed Irenæus sese in sequentibus, ac præcipue cap. 34, copiose declarat, quod nequaquam intelligat oblationem consecrati panis, sed adhuc consecrandi in usum cœnæ Domini, et alioquin in usum sacerdotum et pauperum*⁹⁵. Hæc illi: in quibus cum primis per summam fraudem et malitiam linguunt locum corruptum esse, ut tantæ auctoritatis pondus elevent, ac suspectam reddant. At vero, omnes tam manuscripti, quam

A editi, etiam ab hæreticis Lausanæ et Basileæ magna diligentia recogniti, colices sic habent: nulla ergo in hoc loco fraus est, nullum mendacium; sed germanus sincerusque B. Irenæi contextus. Attende et alteram istorum ludificationem et calumniam. *Non intelligit oblationem consecrati panis*, inquit, *sed consecrandi in usum, etc.* Et unde hoc efficitis? Nihil enim tale apud Irenæum habetur: sed a vobis vafre et impie configitur. Deinde, si de consecrandi in usum cœnæ sacerdotum et pauperum intelligit, profecto in beatissimum martyrem injuriosi et contumeliosi estis, dicentes eum *de hac oblatione incommode loqui*. Rursus, si de pane in usum sacerdotum et pauperum oblato loquitur, quomodo novam novi testamenti oblationem vocaret illam, quæ in veteri tam vulgata et communis præcesserat? Quomodo etiam diceret illam offerri Deo, si pauperibus porrigebatur? Sic ex omni parte mentitur iniquitas sibi, et doli fraudesque in cervicibus auctorum suorum revolvuntur.

B Vere autem de incruento corporis et sanguinis Christi in eucharistia sacrificio loquitur illic Irenæus, quod Judaicis cunctis oblationibus, ut multis prophetarum testimoniis ibidem ostendit, propriis successit: et a Christo novi testamenti auctore apostolis commendatum, ab his per universum orbem prædicatum, oblatum et traditum est, ut copiosius illic observamus et probamus. Quod autem de pane jam consecrato, non adhuc consecrando loquatur, pro certo manifestant hæc illius verba: *Christus eum, qui ex natura panis est, accepit, et gratias egit dicens: Hoc est corpus meum. Et calicem similiter, qui est ex ea creatura, quæ est secundum nos, suum sanguinem confessus est, et novi testamenti novam docuit oblationem, quam Ecclesia ab apostolis accipiens, in universo mundo offert Deo*⁹⁶, etc. Ecce oblationem Deo factam, non pauperibus; novo testamento specialem, non utrique communem, ab Ecclesia, id est, sacerdotibus et pastoribus Ecclesiarum oblatam, non a cunctis promiscue, velut porriguntur elemosynæ; et oblationem corporis Christi et sanguinis, non incruentam, qualis facta est in cruce: ergo incruentam, et sub speciebus panis et vini jam Christi omnipotentis Dei verbis consecrati: quæ omnia hæreticorum nugæ et putidas cavillationes solide refellunt et damnant.

Quoniam vero imperitis fucum facere nituntur, dicentes Irenæum se in sequentibus, ac præcipue cap. 34, copiose declarare, et hunc malitiosum dolium retegamus. Ipso capituli 34 initio scribit: *Igitur Ecclesiæ oblatio, quam 13 Dominus docuit offerri in universo mundo, purum sacrificium reputatum est apud Deum, et acceptum est ei, etc.* Annon hoc aperte sacrificium eucharistiæ confirmat, et hostes illius coarguit? Subjicit illico: *In omni simplicitate et innocentia Dominus volens nos offerre, prædicavit dicens: Cum offers munus tuum ad altare, etc.* Quid ad hæc, sacrilega et plane Turcica per Calvinianos, Anabaptistas, Lutheranos et novos Arianos passim facta sacrorum altarium demolitio? Sed ad Irenæum: *Oportet nos, inquit ibidem, oblationem Deo facere, et in omnibus gratos inveniri fabricatori Deo. Hanc oblationem Ecclesia sola puram offert fabricatori, offerens ei cum gratiarum actione ex creatura ejus*. Denique concludit: *Nos quoque Verbum offerre vult munus ad altare frequenter sine intermissione. Hæc sane egregia et clara Irenæi interpretatio, catholicam de sacrificio incruento doctrinam aperte roborat, non infirmat: hæreses autem huic contrarias omnino confutat et reprobat. Cætera videat lector locis suis.*

Nec minus fremdent iidem Centuriatores adver-

⁹⁰ Apoc. XII, 11. ⁹¹ Eccli. XVIII, 22. ⁹² II Cor. IX, 10. ⁹³ Matth. XXV, 29. ⁹⁴ Irenæus lib. I; August. lib. de Fide et operibus. ⁹⁵ Col. 63. ⁹⁶ Lib. IV, c. 32.

sus Irenæum⁶² quod invocationem sanctorum asserat, dicens: *Virginis Evæ Virginem Mariam factam esse advocatam*⁶³. Sed si reipsa Mater Dei facta est, quo in rebus creatis nihil præstantius aut excellentius fingi potest; cur non pro peccatoribus apud illum patrona, quod longe minus est? Annon intercedens pro convivantium in nuptiis penuria, illico edito ad ejus intercessionem miraculo exaudita est? Si iudicium manali auctoritatem apostolica, et consimilibus sæculi contemptoribus Christus repromisit; annon advocatæ patrocinium matri suæ concessit? Quod si præcellentes mediatores, salvatorum, fratrum et amicorum tituli, hique nec vani nec inefficaces, quibusdam sanctis a Deo communicati fuerunt, ut ex sacris litteris pervium est: nefas profecto credendum, ut nec advocatæ nomen remque proprie matri suæ reliquerit. De hoc copiosius annotationibus in eum Irenæi locum egimus.

Rumpuntur rursus audientes sum Romanam Ecclesiam cunctis aliis ut matrem dignitate et auctoritate præferre. *Novitatem quamdam illud respere quibusdam videri posset, aiunt illi, quod in exemplaribus Irenæi, qualia nunc habemus, exstat lib. III, cap. 3⁶⁴*. Ad hanc Ecclesiam, propter potentioris principalitatem, necesse est omnem convenire Ecclesiam, hoc est eos qui sunt undique fideles: in qua semper ab his qui sunt undique, conservata est ea quæ est ab apostolis traditio. *Sed hæc sententia tantum de consensu in doctrina ab apostolis tradita loquitur, sicut ex contextu Irenæi manifestum est*. Audis novam rursus fraudem et malitiam, qua sancti viri cuncta exemplaria in suspicionem et contemptum adducere conantur: quasi non et similia de libris utriusque Testamenti non dixerint et sparserint Marcionitæ, Manichæi, alique veteres hæretici, ut omnem eis fidem detraherent. Verum, si tantum de consensu in do-

ctrina ab apostolis tradita loquatur Irenæus, cur id novitatem appellatis? cur propterea exemplarium auctoritatem elevare nitimini? cur denique ab hoc consensu doctrinæ illius receditis? Aut recedentes, minime vos esse de numero fidelium non agnoscitis? Sed verba illa *propter potentioris principalitatem*, manifestissime demonstrant, non de solo doctrinæ consensu loqui Irenæum, verum etiam de præcellenti quadam auctoritate et jurisdictione, quam in reliquis totius universi recepit Ecclesias, ut nos ibidem multis probavimus.

Reprehendunt etiam illum, quod lib. II, c. 64, *scribat unamquamque gentem dignam habitationem percipere ante iudicium*⁶⁵. Porro si neque cælis, neque inferis suscipiuntur animæ hinc emigrantes ante iudicium, aut profecto tertius ac medius locus est quo admittantur, a quo tamen magnopere abhorretis: aut certe interea nullibi sunt, atque sic neque sunt, quod atheismum plane respicit. Superest ergo Irenæum vere ac pie dixisse hinc commigrantes spiritus ante iudicium habitationibus congruis recipi: quod etiam manifeste et solide probat ex Lazari et divitis spiritibus, quorum unus cum Abraham loco consolatorio politur, alter in inferno est cum tormentis⁶⁶. Cum rursus animæ latronis promisit Christus: *Hodie mecum eris in paradiso*⁶⁷; moriens proprium spiritum in manus Patris commendaverit; Stephani denique animæ e corpore recedenti cælos aperuerit, non est dubium piorum animas ante iudicium dignam percipere habitationem. Contra vero, quando constat Dathan, Core, Abiron descendisse in inferos, similesque sceleratos regnum Dei non possidere: nemo ambigere potest illos abripi in gehennam, etc.

De mille annis post resurrectionem corporum, in qua sententia Papiæ et Justinum martyrem sæculus est, satis copiose dicimus ad finem libri quinti.

JOANNIS ERNESTI GRABE

PROLEGOMENA

De vita et scriptis Irenæi, ipsorumque variis editionibus, et novissimæ hujus ratione ac consilio.

SECTIO I.

De tempore natiuitatis et obitus Irenæi, necnon genere mortis ejus.

§ 1. Omnia quæ ad vitam et scripta Irenæi pertinent, adeo erudite et prolixè exposuit clarissimus dominus Henricus Dodwellus, Dissert. III, IV, V et VI in Irenæum, ut vix quidquam sit, quod addi queat. Atqui cum Dissertationum illarum usus omnibus eruditis, hic in Anglia præsertim, sit in promptu, nullis fere opus fuisset hanc in rem verbis, nisi de quibusdam dubium, de aliis diversa sententia animo meo insideret. Pace itaque ac venia doctissimi, mihi quæ ob ipsa huic Irenæi editioni benevole præstita adminicula, suo loco nominanda, plurimum colendi amici atque fautoris, et dubitationes, et diversa meas aliorumve opiniones proponam; ut studiosus Irenæi lector eas æqua lritina expendere queat. Irenæum Trajano imperante natum fuisse, vir cl. Dissert. III, § 3, optime collegit ex ipsis S. Patris verbis, quibus id, quod *sub finem Domitiani contigerat, pens sub suo sæculo* (γὰρ εἰ) factum scripsit pag. 249, lin. 21, hujus semper posthac a me citandæ editionis (nunc lib. V, cap. 30, num. 3, ff.). Ut autem distinctius perspiceretur, utrum inter initia, vel sub medium, aut finem Trajani ortos fuerit Irenæus, alia ejus verba § 5 consideranda sumpsit, quibus se *adhuc puerum et in prima ætate* (ἤλικτα), S. Polycarpum senio

profectum, ac cum eo Florinum in aula regali splendide agentem, in inferiori Asia vidisse atque audivisse memoravit lib. III *Adversus hæres.*, cap. 3, ac in *Epistola ad Florinum*. Cum itaque Irenæus lib. II, cap. 39, diversas hominum ætates designans, *infantes, parvulos, pueros, juvenes, seniores* nominet, atque juvenilis ætatis principium anno trigesimo statuatur; puerilem idcirco ab anno vigesimo ad trigesimum protendi, vir clariss. § 6 conjicit, et mox § 8 demonstrat, πρώτην ἡλικίαν etiam in annum vigesimum primum, aut potius vigesimum quintum cadere. Hunc itaque Irenæus egisse ei videtur, cum Polycarpum atque Florinum in inferiori Asia oculis usurpavit. Annum autem Christi ei respondentem indagaturus, supponit ulterius § 10 per ἀλλήν βασιλεύον, in qua tunc splendide vixit Florinus, non regalem, sed imperatoriam aulam intelligendam esse. Cui hypothesi confirmandæ haud abs re fuerit parallelum addere locum ex lib. IV *Adversus hæres.*, cap. 49: *Quid autem et hi, qui in regali aula sunt fideles, nonne ex eis quæ Cæsaris sunt, habent utensilia?* Non de alio autem quam Adriano imperatore, et quidem secunda vice in Asiam veniente, Irenæi ad Florinum verba accipienda esse, luculenter ibidem probat, atque fieri non potuisse, ut is secundo in Asiam veniret ante annum Christi 122. Quem proinde cum anno vigesimo quinto ætatis Irenæi componens, hunc anno

⁶² Col. 63. ⁶³ Lib. V, c. 19. ⁶⁴ Cent. 2, col. 64. ⁶⁵ Col. 67. ⁶⁶ Lib. II, c. 62. 63. ⁶⁷ Luc. XIII, 43.

Christi 97 sub Nerva, vel anno sequenti sub Tra- A jano natum concludit.

§ 2. Hoc ratiocinium consideranti mihi objecere se quidem ipsius Irenæi verba lib. II, cap. 42: *Quinque ætates transit hominum genus; primum infans, deinde puer, deinde parvulus, et posthæc juvenis, sic deinde senior.* Ubi cum 14 puer parvulo præponatur, puerilis ætas intra annum decimum et vicesimum ponenda videri posset. Ast verba ibi a librario transposita, ac prior ordo omnino præferendus videtur, quo parvulus puerum præcedit; præsertim cum huic magis congruat ἡλικία, quæ ante vicesimum annum non incipit. Missa itaque ista objectione, alia proponam quæ mihi persuadent, Irenæum aliquanto serius, nempe anno Christi vulgari 108 (vero 106) natum esse. Id equidem constat, Adrianum imperatorem non ante annum Christi 123 secunda vice in Asiam venisse; non tamen necesse est, isto præcise anno id factum supponere. Imo vero anno 129 (127) secundum Adriani in Asiam adventum a Baronio recte ascriptum, ipse ejus in quamplurimis adversarius Pagnus fatetur, et nummi ab eo ad annum 127, 128, 129, allati, satis probant. Idem etiam confirmant Irenæi ad Florinum de Polycarpo verba ab ipso domino Dodwello § 12 adducta: *Aique in conspectu Dei contestari possum, beatum illum et apostolicum presbyterum, si tale quid audivisset, exclamaturum sane, ac obturatis auribus pro more dicturum fuisse: Deus bone, quæ me in tempora reservasti, ut hæc sciscinarem!* Quibus citatis, optime subinfert: *Plane hic innuit Irenæus ortum illum hereticorum recentiorum sub Adriano, quo fuerit Polycarpus ad tantam indignationem excitatus; ortum, inquam, illum, qui in grandævam Polycarpi ætatem incidit. Qui enim quæritur, aese ad ea usque tempora reservatum, is una innuebat, jam se ordinarios etiam senectutis limites esse prægressum. Et quia σύνθετες hoc Polycarpo fuisse ait, non itaque de uno duntaxat hæresiarcha intelligendus. Id vult igitur Irenæus, dum Polycarpi discipulus esset, multos identidem ortos hæresiarchas: et quoties novi exorirentur, toties repetitam esse illam Polycarpi exclamationem. Prodierunt nimirum e Menandri schola omnium sub Adriano primi Basilides et Saturninus; secuti postea, sed brevi, ut videtur, intervallo Valentinus et Cerdon. Cerdonem denique secutus Marcion, paulo superioribus recentior. De his itaque, excepto Marcione, omnibus intelligendas crediderim Polycarpi itas toties repetitas exclamationes. Atqui Valentinum pariter ac Cerdonem sub Hygino Romanam venientes, hæreticum virus spargere cœpisse, ipse Irenæus lib. I, cap. 28, et lib. III, cap. 4, docet. Hyginus autem juxta Pearsonii rationes anno Christi 122, post 9 Augusti, aut juxta ipsius domini Dodwelli sententiam anno 123, episcopus Romæ creatus fuit. Aliquanto igitur post, exorta jam Valentini et Cerdonis secta, ita exclamare cœperit Polycarpus necesse est; ac proinde anno 127, optime istud martyris σύνθετες convenit. Provector quoque tunc fuit ejus ætas, 66 scilicet annorum, si juxta Pearsonii rationes a domino Dodwello approbatas, anno Christi 147, martyrio defunctus est; cum contra anno 121, sexagesimum primum egerit annum, quo vix ordinarios senectæ limites superasse dici poterat.*

§ 3. Sed et ipsius Irenæi historia suadet, ut πρώτην ejus ἡλικίαν, anno Christi 127, potius quam 122, ascribamus, indeque serius quam anno 97 illum natum statuamus. Constât quippe eum a Lugdunensi Ecclesia post cœptam persecutionem Marci Aurelii, cum litteris ad papam Eleutherium Romam missum fuisse. Octogenarius itaque tunc fuerit Irenæus, si dicta persecutio in annum Christi 177, juxta Eusebii in *Historia ecclesiastica* calculum, incidit; saltem septuagenarius, si ad annum 167, ex ipsius domini Dodwelli sententia

referatur. At vero Lugdunenses tantum senem ad adeo-molestum iter adegisse, vix crediderim. Et quid de libris ipsius dicendum? Istos sane quinque *Adversus hæreses* saltem anno ætatis octuagesimo, alios plures, veluti *De Ugdoadæ, Contra Florinum, Blastem*, nec non eos, qui ad paschalem pertinebant controversiam, partim circa, partim post annum nonagesimum scripserit, necesse est, si in anno Christi 97 natus fuisset. Quis autem illum adeo senem oemum scribendo manum admovisse, et jam decrepitem tot tantosque libros elaborasse, facile sibi persuaserit? Atque hæc etiam faciunt, ut πρώτην ἡλικίαν, in qua Polycarpum se vidisse ait Irenæus, de anno vicesimo primo potius quam quinto accipiam: nam de illo etiam accipi posse, ex iis quæ vir clarissimus § 8 dixit, utique patet. Accedit denique istud, quod meliori jure gloriari potuerit auctor noster de memoria dictorum Polycarpi, ejusque formæ ac habitus, etc., si paulo junior, anno scilicet 21 eum viderit. Qui si in annum Christi 129 (127) juxta ante dicta incidit, Irenæus anno Christi 108 (106) natus fuerit.

§ 4. Ubi de ortu S. Patris satis prolixè egerat dom. Dodwellus, postea § 21 tempus ac genus mortis ejus indagare incipit. Equidem a vulgo chronologorum et historicorum hactenus traditum fuit, illum obiisse martyrio notissima illa Severi imp. persecutione, quæ anno ejus decimo, juxta alios quinto cœpit, quando Albinum, prælio prope Lugdunum commisso, devicit, indeque capta urbe, cum civibus, præcipue Christianis, ævissime egit. Verum tanta loco citato argumenta martyrio Irenæi opposita video, ut istud pro certo affirmare nolim. Neque tamen pertinaciter inficias ire ausim, tam ob Hieronymi in cap. LXIV Isaïæ, quam Justini verba supra pag. 3 et 4 veterum testimoniis inserta; quorum ille ducentis, hic non ultra trecentos post Irenæum anno ista scripsit. Suspicionibus quippe contra Hieronymi locum a Hætiis tuto fidere nequeo, donec ms. cujusdam codicis auctoritas iis suffragetur. Id vero certum est, et ab ipso clariss. viro § 20 assertum, Irenæum anno Christi 189, Commodi imperatoris 10 adhib. superstitem, synodo propter paschalem controversiam in Gallia habitæ præfuisse, ac proinde πάνυ γηραιόν, ut ipse de Polycarpo scripsit, defunctum esse.

SECTIO II.

De quinque Irenæi contra omnes hæreses libris ac horum versione, aliisque deperditis ejusdem scriptis.

§ 1. Irenæum quinque *Adversus hæreses* libros primos omnium conscripsisse, ex illorum præcæno ingeniose post Feuardenium collegit clariss. Dodwellus Dissert. IV, § 1. Fatetur tamen, ista, quæ id indicare videntur, verba, *ὅτε δὲ δυναμὴν συγγραφέως, ἢν οὐκ ἠσκήσαμεν*, ac proinde etiam præcedentia, *μήτε συγγράφειν ἡθισμένοι*, de simplicitate styli accipi posse. Atque ut ita accipiam, et, si non plures, unum saltem tractatum antea ab Irenæo elaboratum fuisse credam, ipsius lib. III, c. 7, inducor verbis: *Si quis secundum Pauli consuetudinem, quemadmodum ex multis et alibi ostendimus, hyperbatis eum utentem sic legerit*, etc. At vero de hoc frequenti hyperbatorum usu ne verbum quidem habet in præcedentibus: in alio igitur tractatu prius scripto hac de re egerit necesse est.

§ 2. Dictos quinque libros non uno impetu editos, sed duos priores seorsim ad amicam missos esse; vir clariss. §§ 4 et 6 recte docet ex فرومlio libri III. Imo et sequentes tres, singulos prodiasse, quarti et quinti libri præfationes innuunt. Horum tamen posteriorum argumenta, ab apostolorum et Christi verbis petita, jam in animo habuisse Irenæum, cum priores scriberet, ipse lib. II, cap. 3, his testatur verbis: *Jam quidem ostendimus, unum*

esse Deum; ex ipsis autem apostolis, et ex Domini sermonibus adhuc ostendemus. Et cap. 8: Dominus hunc (Creatorem) Patrem, qui est in caelis, docet, et non alium, quemadmodum ostendemus procedente sermone. Confer pag. 131, 1, 19 et 2, 14, 175, 1, 19 (lib. II, cap. 11, n. 1, 2), et cap. ultimo hujus secundi libri, ubi expresse consequentes nominat libros. Et sane absque his imperfecta prorsus fuisset ψευδωδμου γνώσεως ἀνατροπή, quam ipsa hujus operis inscriptione pollicitus est. Cæterum tempus, quo libri isti scripti sint, statuere est difficillimum. Circa annum Christi 177, ætatis Irenæi octogesimo, episcopatus ejus nonum aut decimum, id factum citata IV Dissert. § 2 et in fine ejusdem statuitur. Non desunt autem argumenta, quæ partim post, partim ante istud tempus, volumen *Contra hæreses* elaboratum esse, probare videntur. Pro priori parte militat mentio versionis Theodotionis lib. II, cap. 24, facta, quam tamen ad Commodi tempora retulit Epiphanius, huncque secutus auctor *Chronici Alexandrini* anno sexto istius imperatoris ascripsit. Ad quæ dominus Dodwellus Dissertat. singulari *De pontificum Romanorum successione* cap. 14, § 17, regessit, ista de Theodotione verba a priori Irenæi exemplari forte abfuisse, ac postea ab ipso inserta esse. Aliam, quæ mihi magis placet, responsum dedit Dissert. IV in Irenæum § 39 seq., ubi Theodotionis versionem jam sub Marco prodissæ, contra auctorem *Chronici Alexandrini* contendit. Et sane neque hujus, neque Epiphani, quem is 15 allegat, auctoritas in chronologicis tanta esse debet, ut eorum æra nos turbare patiamur, ubi certior aliunde nobis suppetit ratio. Isto autem scrupulo excusso, aliud pro altera parte mihi incidit argumentum, quo fere persuasus sum, Irenæum adhuc presbyterum, ante annum 177 hæreticorum refutationem integram edidisse. Id deducitur ex ortu sectæ Cataphrygum, quæ Phrygiæ Asiæque Ecclesias vexavit: quem Eusebius in *Chronico* anno 17 Marci, Christi 174 ascripsit; et Dodwellus vero antiquiorem facit. In quocumque autem inciderit tempus, duos sane priores Irenæi libros præcessisse inde colligit, quod in his nullam hujus sectæ, sed hæreseos Tatiani tanquam novissimæ fecerit mentionem; illam non omisurus, si Asiam, in quam hos mittebat libros, jam tum turbare cœpisset. Contra libro III et IV, pag. 223, col. 1, lin. 25 (lib. III, c. 2, n. 8) et pag. 349, 1, 10 (lib. IV, cap. 33, n. 6), Pseudoprophetas istos leviter perstringit; unde illos paulo post excitatas ab iis turbas scripserit necesse est: neque enim longum inter priores ac posteriores libros intercessit intervallum. Ex quo etiam colligitur, Irenæum non adeo senem, necdum episcopum, sed presbyterum hoc opus edidisse; antequam scilicet a Lugdunensibus martyribus Romam ad Eleutherium propter compescendam sectam istam mitteretur una cum litteris commendatitiis, quibus ut presbyter Ecclesiæ, et ζῆλωτης τῆς διαθήκης τοῦ Χριστοῦ laudatur apud Euseb. lib. V, cap. 4. Merito sane, si jam causam Dei ac Christi contra hæreticos adeo strenue tot scriptis libris egerit. Atqui presbyteri etiam ordini, non autem episcopali dignitati congrua sunt, quibus præmium libri III incipit, verba: *Tu quidem, dilectissime, præceperas nobis, etc.*, nec non quæ in præmio libri V exstant: *Quemadmodum postulasti a nobis, obedientibus tuo præcepto; quoniam in administratione sermonis positi sumus.* Neque quippe Irenæo jam episcopo ausus fuisset præcipere ut calamum in hæreticos acueret: vix etiam Irenæus se præcepto obedientem professus esset; ac insuper in πορτατικῆ Ecclesiæ potius quam in administratione sermonis se positum dixisset, si jam tum summus Ecclesiæ Lugdunensis sacerdos fuisset. Ab Irenæo itaque adhuc presbytero libri *Adversus hæreses* elaborati fuisse videntur, inter annum Christi 170 et 174, si isto tem-

poris intervallo enata fuerit secta Cataphrygum, et si altera quoque persecutionis Marci æra, quam in *Historia eccles.* sinit Eusebius, steterit firma. Sin vero rationes domini Dodwelli ad annum 107 dictam persecutionem referentis sequamur, et Irenæi libros antiquiores statuere necesse foret: quod tamen mentio hæreseos Tatiani, aliaque haud permittunt.

§ 3. Græco sermone hoc *Adversus hæreses* volumen scriptum fuisse, tot tantisque argumentis probavit vir doctissimus Dissert. V, § 1, usque ad 6, ut plura addere haud sit opus. Quod autem § 6 Latinam eorum versionem Tertulliano recentiorem, et exeunte demum sæculo IV factam putat, in eo me cogunt dissentire aliquot Tertulliani l. b. *Adversus Valentianum* cap. 10 periodi, quibus Latinum Irenæi interpretem plane imitatus esse videtur. Nam de Sophia matre ait, eam primo quidem contritari propter inconsummationem generationis; meturo postremo, ne finis quoque insisteret. Quæ Latinæ versioni exacte consonant; a Græco autem textu aliquatenus discrepant. Quippe lib. I, cap. 1, § 3, pag. 2 (cap. 2, n. 3), interpret eisdem verbis dicit, *contristatam propter inconsummationem generationis: post deinde timuisse, ne hoc ipsum finem habeat.* Græca vero ibidem hæc sunt: *Ἰπὸ τῶν μὲν λυπηθῆναι διὰ τὸ ἀτελὲς τῆς γενέσεως, ἔπειτα φοβηθῆναι, μήτε αὐτὸ εἶναι τελετῶς ἔχειν.* Ubi nota, τὸ ἀτελὲς τῆς γενέσεως *inconsummationem generationis* ab utroque verti; et Tertullianum in posteriori commate, relicto Græco Irenæo, vestigia interpretis sectari. Pergit Tertullianus, loco citato referens, *confirmatam Sophiam et conjugio restitutam: et ipsam quidem in Pleromati censu remansisse; Euthymeo vero ejus, et illam appendicem passionem ab libro relegatam, et crucifixam, et extra arum (ex Irenæi versione repone eum) factam, etc.* Hæc sit iterum conferas cum Latina interpretatione pag. 12 prope finem (num. 4) itidem sonante: *confirmatam Sophiam, et restitutam conjugi; separata enim intentione (ἐνθύμησει) ab ea, cum appendicæ passione, ipsam quidem infra (intra) Pleroma perseverasse; concupiscentiam (ἐνθύμησιν) vero ejus cum passione ab Hæro separatam, et crucifixam, et extra eum factam esse; vix dubitabis, hæc Tertulliano, illa scribenti, ante oculos fuisse. Ut enim de reliquorum consonantia nihil dicam, in Pleromati censu remansisse, perinde ut interpret perseverasse, ait, cum tamen Græca εἶναι non μὲναι habeant; ea τὸ ἐπιγινώμενον πάθος uterque reddidit *appendicem passionem*: quod fieri haud potuisset, nisi alter ab altero accepisset. S. Cyprianum etiam, quæ epist. 74 ad Pompeium de Cerdone hæretico scripsit, ex Irenæi lib. I, capitis 28 fine, et initio cap. 29 deprompsisse, inferius pag. 103, num. 5, adnotavi. At vero S. martyr nuspiam in epistolis vel tractatibus suis, quantum ego memini, ullam Græcæ linguæ peritiam prodidit: unde Latina Irenæi versione videtur. Exeunte itaque sæculo secundo, superstite adhuc vel nuper defuncto Irenæo, hos ejus libros in Latinum eumque barbarum sermonem translatos esse crediderim; et quidem a quopiam Lugdunensis, vel alterius in Gallia Ecclesiæ ministro, quia quædam in ista versione occurrunt voces, vix aliis quam Gallicanis scriptoribus usitatæ. Vide infra pag. 168 (152), not. 5, (in hæc verba sinistra manus... levamen) et alibi passim. Ipsum vero Irenæum qui sui interpretem faciunt, hæc illi tantum virum propria animi sui sensa ignorasse, aut perperam expressisse asserant necesse est. Latinam enim versionem a Græci textus sententia identidem diversam esse, ex plurimis, suo quibusque loco adnotatis, exemplis patet.*

§ 4. Titulus ab auctore huic operi præfixus fuit Ἐλεγχος καὶ ἀνατροπή τῆς ψευδωδμου γνώσεως, prout memorix proditum est ab Eusebio

lib. v *Hist. eccles.* cap. 7, suffragantibus Andrea Cæsar. in Apocalypsin serm. vi, cap. 18; Damasceno in *Parallelis* mss. passim; Photio; Œcumenio in II Epist. Petri cap. iii, pag. 543, et in Epist. Judæ pag. 628. Imo ipse Irenæus hujus rei testis est in præmio libri ii, ubi ait: *Quapropter quod sit detectio et eversio sententiæ ipsorum, operis hujus conscriptionem ita titulavimus; et in præmio lib. iv, quod incipit: Hunc quartum librum, dilectissime, transmittens tibi operis, quod est de detectione et eversione falsæ cognitionis.* Similiter in fine hujus libri vocat *opus exprobatum et eversionis falso cognominatæ agnitionis; ac in præmio lib. v, opus de traductione et eversione falso cognominatæ agnitionis.* Et quidem Ελεγχος *detectio sive traductio* respicit librum primum, quo errores hæreticorum recensuit; ἀνατροπή autem sequentes quatuor, in quibus eos et ratiociniis, et Scripturæ S. dicti refutavit. Atque hinc non modo ab Eusebio plurimis in locis ad compendium verborum faciendum *Libri adversus hæreses*, et a Cyrillo Hierosolymitano catech. 16. *Institutiones contra hæreses* vocantur; sed et in antiquis Latine versionis codicibus ita inscripti sunt; in veteri Feuardenii codice: *Contra omnes hæreses libri quinque; ac in Vossii ms. exemplari: Contra omnes hæreticos (al. hæreses) libri numero quinque.* Cui inscriptioni suffragantur ista, quibus Irenæus librum iv claudit, verba: *Et nos ipsos, et te ad contradictionem omnium hæreticorum in quinque exercentes libris.* Cæterum quæ de titulis singulorum capitum, et tam horum, quam ipsorum librorum divisione dominus Dodwellus Dissertat. v, § 42, disseruit, istis brevitate studio nihil addo, nisi Græcum etiam Irenæi textum in capita, et quidem minutiora, quam quæ in Latina sunt versione, jam olim distinctum fuisse; prout colligo ex Procopii Gazæi *Comment.* in cap. iii Geneseos pag. 76, ubi ea quæ auctor noster lib. iii, cap. 37, de pelliceo Adami vestimento docet, tanquam cap. 59 et 65 ejusdem libri dicta allegat.

§ 5. Cæterum de dictorum quinque librorum codicibus, quibus ultimum, aliqua dicenda reant. *Græcum codicem ms. in universo orbe nullum habemus, vel mutilum, inquit clarus. Dodwellus Dissertat. v, § 11.* Equidem Feuardenius in *Commutatione ad lectores* suæ editioni præfixa, refert fuisse quosdam, qui Græcum exemplar in Venetiana bibliotheca se legisse testati sunt, aliosque in Vaticana visum dixisse; addit tamen, *ea ibi frustra quaesita esse.* Neque nunc in Vaticana bibliotheca Græcum Irenæum reperiri, per litteras certiore me fecit dignissimus illius præfatus, Dn. Laurentius Alexander Zacagnius; de Venetiana vero exacte inquirendi occasio mihi defuit. Per *mutilum* autem Irenæi *codicem Græcum* intellexit procul dubio vir ante laudatus maximam libri i partem, in Epiphani *Panario*, contra hæreses Græce conservatam, nec non alia plura fragmenta ab Eusebio, Theodoro, etc., excerpta, maxime a Joanne Damasceno in libris *Parallelorum*, quos inscripsit, vel ab horum interpolatore. Ista enim quæ in Claromontanis membranis exstant Irenæi dicta, ab ipso Joanne Damasceno inserta esse jam dubito, quia nec **16** in Latina *Parallelorum* istorum versione a Billio edita, nec in ms. Vaticano codice Græco ea reperiuntur, si breves quasdam sententiæ excipias. Accedit, quod in pericope de nomine Antichristi lib. v, cap. 30, loco ultimæ appellationis Τετρών, quam omnia Irenæi exemplaria habent, et integer contextus confirmat, in Claromontano codice legatur *Παλιόχοξ*. Atqui hoc quidem nomen fuit Judæi Alexandrini, quem cum Jasone Christiano disputantem repræsentavit Aristo Pellaus (de quo vide *Spicilegium Patrum* sæculi ii, pag. 127 seq.) ac prout Antichristo, ex unanimi sententia Patrum iidem Judæo, ac acerrimo Christianorum hosti futuro, satis aptum. Attamen nullam invenire pos-

sum rationem, quare hoc potius nomen, altero *Titanis* rejecto, sit acceptum, et cum alio, *Ααρτ-βοξ*, recensitum; nisi quod forte recentior quispiam Græcus. Romanum pontificem, aut factum, aut futurum Antichristum opinatus, diminutivum nominis papæ Παπιστοξος ei accommodandum duxerit. Quas meas de interpolatione Claromontani *Parallelorum* codicis conjecturas hoc loco proponere volui, quia in notis semper, quantum memini, ipsi Damasceno collectionem Græcorum istorum Irenæi fragmentorum ascripsi. A cujuscunque autem manu ea profecta fuerint, illi sane multas debeimus gratias; quod quintam fere libri v Irenæi partem Græce nobis conservaverit; ut de ii et iv libri fragmentis nil dicam.

§ 6. Latina denique exemplaria si spectes, istud, quod inter mss. Isaaci Vossii libros servatur, quodque idem cum veteri Feuardenii codice esse fertur, ego vero ob variantes quasdam lectiones diversum esse arbitror, pro perfecto ac nulla parte mutilo habet vir doctissimus loco paulo ante citato. Ac de primis quatuor quidem libris id verissimum est, excepto unico forte loco pag. 219, col. 2, lin. 26 (pag. 109, col. 2, lin. 5). Sed librum v in fine magna parte mutilum esse, haud dubitare me sinit ejus præfatio, et libri iv conclusio. Illa quippe ita sonat: *Manifestatis (libro iv) pluribus, quæ a Domino per parabolas et dicta sunt, et facta, in hoc libro quinto... ex reliquis doctrinis Domini, et ex apostolicis Epistolis, conabimur ostensiones facere.* Hæc sequentibus constat verbis: *Reliquos igitur sermones Domini, quos quidem non per parabolas, sed simpliciter ipsis dictionibus docuit de Patre, et expositionem Epistolarum beati Pauli apostoli in alio libro disponentes, integrum tibi opus præbebitus.* Istos scilicet Domini sermones hæreticis opponere voluit, qui unum et eundem annuntiant Patrem factorem mundi hujus, ut paulo ante scribit. Similiter ex Epistolis S. Pauli demonstrare sibi proposuit, illum docuisse unum Deum Patrem, eum qui locutus sit ad Abraham, qui legislationem fecerit, qui propheta præmiserit, qui Filium suum miserit, salutem suo plasmati donans, quod est carnis substantia. Et carnis quidem salutem, id est resurrectionem ac vitam æternam variis argumentis, ipsaque Pauli apostoli dictis demonstrat, et in contrarium objectam ab hæreticis sententiam I Cor. xv: *Caro et sanguis regnum Dei non hæreditabunt*, prolixè explicat Irenæus a cap. 2 libri v usque ad caput 15, inque hoc ex S. Litteris probat, quod Demurgus resurrectionis ac incorruptelæ carnis sit auctor; ut adeo mutato, nescio quare, consilio, quod in fine libri v tractare proposuerat, priori ejusdem parte præstiterit. Promissam vero ex verbis Christi, citra parabolarum involucrium prolatis, demonstrationem de uno Deo, mundi creatore, eodemque Patre Servatoris nostri, cap. 21 demum aggreditur, et ex allegatione legis Mosaicæ contra tentationes diaboli primum deducit argumentum, quod est et ultimum; siquidem ex verbis nequisi sibi spiritus: *Hæc omnia tibi dabo, si proci dens adoraveris me*, etc., occasionem longius digrediendi cepit, primum de diaboli mendaciis ac conatu, quo id agit, ut loco Dei adoretur, sedrens; deinde a cap. 25 usque ad finem nostri textus, doctrinam de Antichristo, hujusque interitum secuturo regno Christi millenario prolixè prosecutus. Reliquæ igitur ex verbis Christi et apostoli Pauli scriptis petitæ demonstrationes unius et ejusdem in Vet. et Nov. Testamento Dei perierunt, quod librarii exosam sequiori ætate millenarii regni doctrinam ulterius describere nollent, ideoque filum abrumperunt.

§ 7. De aliis auctoris nostri operibus prolixè agitur dissertatione vi in Irenæum. Unum tamen atque alterum de iis, quorum fragmenta inferius subnexa sunt, scriptis observare haud abs re erit. Argmen ibi ducit clausula libri *De Ugdoadæ*, quem non quidem Florino instar epistolæ scriptum puto; attame-

propter illum Valentini errore abreptum, sive ad confutationem illius, ab Irenæo elaboratum credo, prout discrete traditum est ab Eusebio lib. v *Hist. eccles.*, cap. 20. De cætero quod in Hieronymi *Catalogo script. eccles.* istud σπουδασμα, uti vocat Eusebius, inscriptum legitur Περὶ Ὀγδοαστῶν, id recentiorum librorum vel editorum, qui Sophronium, interpretem Græcum, seculi sunt, non ipsius Hieronymi erratum fuisse videtur. In manu exaratis enim bibliothecæ Bodleianæ codicibus nec non in illo, quo Freulphus sæc. ix usus est, *De octava* scriptum est. Ita igitur Hieronymum puto titulum Περὶ Ὀγδοάδος Latine vertisse; neque sic tamen bene: quippe *Octonationem* potius cum veteri Irenæi interprete reddere, aut magis Latine *De octonario Æonum numero* dicere debuisset. Deinde sequitur dicto loco fragmentum *epistolæ ad Florinum* Περὶ μοναρχίας, ἢ περὶ τοῦ μὴ εἶναι τὸν Θεὸν ποιητὴν κακῶν, *De monarchia sive quod Deus non sit conditor malorum*; prout titulum vel summam hujus scripti expressit Eusebius citato lib. v, cap. 20. Ex quo Valesius in *Notis* perperam collegit, *Florinus duo principia invenisse, et Marcionis ac Cerdonis dogmatibus adhaerisse: et alterum quidem bonorum, alterum mali auctorem affirmasse*. Obstant enim verba ipsius Irenæi, Florino exprobrantis: *Hæc dogmata ne quidem hæretici extra Ecclesiam positi proferre unquam ausi sunt*. Diversum itaque a Marcionis vel alterius cujusdam hæretici errore, atque magis impium fuit dogma Florini; ac videtur ille monarchiam Creatoris mundi, tanquam supremi Dei, ita contra Marcionitas, aliosque hæreticos asseruisse, ut eundem conditorem atque causam malorum fecerit: quod sane ne ipsi quidem hæretici istius ævi hactenus ausi fuerant. Irenæus itaque, strenuus bonitatis supremi Dei vindex, monarchiam ejus, rejecto altero deo, malorum principio, ita tenendam Florino demonstravit, ut tamen ipse haud statuatur conditor malorum, sive auctor criminum, quæ ab hominibus committuntur; quo nihil magis impium dici potest. Lege clariss. Dodwellum § 2. Porro epistolam Irenæi ad Victorem, cujus duo fragmenta suo loco subjecti, et λόγον *de Paschate*, quem a Justino allegatum itidem notavi, pro uno eodemque scripto habet vir doctissimus § 21. Sed quoniam epistolam voce λόγον a nullo scriptore denotatam meminisse, λόγον περὶ Πάσχα potius *homiliam de Paschate* ipso hoc festo perorantem interpretor, hancque puto fuisse unam διαφόρων διαλέξεων, quarum Euseb. lib. v, cap. 26, mentionem facit, et Hieronymus *De scriptoribus eccles.*, qui *varios tractatus* appellat, id est sermones ad populum in ecclesia habitos; quo modo etiam Sophronius accepit, βιβλίον ποικίλων ὁμιλιῶν reddens. Atque exinde depromptam quoque puto sententiam *de meditatione mortis* pag. 468 ex Damasceni *Parallelis* descriptam, ubi ita citatur: τοῦ ἀγίου Εὐφρηάτου ἐκ τῶν ὀκτώ λέξεων. Legendum enim esse διαλέξεων haud dubito: quæ conjectura mihi non succurrebat, cum adnotationem 4, pag. 468, scriberem. Sic dies diem docet, et plura forte de his aliisque Irenæi scriptis posthæc docebit.

SECTIO III.

De variis quinque Irenæi librorum adversus hæreses editionibus, ac hujus novissimæ ratione atque consilio.

§ 1. Irenæi quinque *Adversus hæreses* librorum versionem Latinam antiquissimam primus in lucem edidit in folio Desiderii Erasmi Roterodami, cum hac inscriptione: *Opus eruditissimum divi Irenæi episcopi Lugdunensis, in quinque libros digestum, in quibus mire retegii et consulat veterum hæreson impia ac portentosa opinioniones, ex vetustissimorum codicum collatione, quantum licuit, emendatum, opera Desiderii Erasmi Roterodami, ac nunc primum in lucem editum opera Joannis Frobenii. Ad-*

ditus est index rerum scitu dignarum. Apud inclytam Basileam anno mxxxvi cum gratia et privilegio Cæsareo. Opus istud dellicavit Bernardo, tunc temporis episcopo Tridentino, ad quem data epistola nuncupatoria non modo in principio istius voluminis, sed et in collectione epistolarum Erasmi, 17 Londini anno 1612 excusa, lib. xxviii, num. 5, legi potest. Epistolam nuncupatoriam sequitur *Divi Irenæi obtestatio ad scribas: Adjuro te*, etc., non quidem his *Adversus hæreses* libris, sed alteri *De Ogdoade* tractatui ab ipso suffixa. Continuo sequitur textus Irenæi, variis quibusdam lectionibus, et Græcorum, quas interpretes retinuit, atque Latinarum vocum minus usitatarum interpretationibus in margine appositis. Præfixit autem quatuor prioribus libris antiquorum singulorum capitum titulos, et quatuor posterioribus proprias præfationes seu argumenta, uti vocat.

§ 2. Biennio post, nempe anno 1528, alia ex officina Frobeniana Basileæ prodiit editio in folio, mox anno 1534 recensa, in cujus titulo post verba, *emendatum opera Desiderii Erasmi Roterodami*, sequitur: *ac nunc ejusdem opera recognita, correctis iis, quæ prius suffugerant*; adeo ut ipse Erasmus secunda cura quædam sustulisse videatur menda. Cæterum nil novi ad istam accessit editionem, nisi quod præfatio lib. v sit auctior. Post ista enim verba: *De purgatorio nulla mentio*, ita pergit: *Quin potius videtur*, etc.

Eodem anno 1534, Parisiis Irenæum in lucem prodiisse memorat Dupinius in *Bibliotheca nova ecclesiasticorum auctorum*; sed illam editionem videre mihi haud contigit. Vidi vero aliam ab ipso non nominatam Parisiensem 1545, in octava forma, cujus titulus quidem profertur, *libros Irenæi longe castigatioris quam antehac in lucem datos esse*. Ast hæc fraudi bibliopolæ deputo, quia nullas ibi deprehendo emendationes. Cæterum quas Dupinius recenset editiones Basileenses 1545, 1548, 1554, ignotas mihi esse fateor: neque tamen id ægre fero, quia recentior Basileensis 1560 in folio mihi ad manus fuit; in nullo tamen præcedentibus præstantior, nisi quod loco nudæ adjurationis Irenæi, qua scribas obtestatus est, integra habeat Hieronymi in *Catalogo scriptorum ecclesiasticorum* de Irenæo verba, quæ veterum testimoniiis suo loco inserui, quodque index rerum sit locupletior, ut vel ex prima littera A patet. Atque ab ista Basileensi editione nihil differunt Parisienses in 8° 1563 et 1567.

§ 3. Posthæc Nicolaus Gallasius, S. theologiae professor, Genevæ 1570 hos Irenæi libros excudi fecit, Edmundo Grindallo episcopo Londinensi dedicatos; præmissa præfatione ad lectorem de instituto totius operis, de utilitate colligenda ex lectione veterum doctorum, una cum alphabetica serie Græcarum vocum, quæ in Irenæo occurrunt, Latine expositarum, ac testimoniiis Eusebii atque Hieronymi de vita et scriptis Irenæi. Dehinc omnia fere, quæ Epiphanius ex lib. i Irenæi citavit, Græca verba apposuit una cum nova Latina versione, retenta simul veteri; quam quidem *collatis exemplaribus accurate emendatam* se dare dicit, Erasmi scilicet editionibus, sæpius recusus: neque enim ullis manuscriptis codicibus eum usum esse patet. Quintum porro librum, quem nemo hactenus per sectiones diviserat, ipse in capita distinxit; quibus, ut et aliis quatuor priorum librorum capitibus, summas rerum et sententiarum præfixit: atque ad marginem loca Scripturæ ab Irenæo allegata maximam partem apposuit; denique in fine operis adnotationes quasdam adjecit, quarum pleraque haud magni sunt momenti, et ad textum Irenæi emendandum aut explicandum nihil fere conferunt. Proxime sequenti anno Joannes Jacobus Grynæus Basileæ edidit Irenæi *Adversus hæreses* opus, quod vocat *eruditissimum, nova libri primi conversione, singulorum capitum argumentis et variæ lectionis*

observatione illustratum et recognitum, prout inscriptio libri sonat. Quam planius declarant sequentia, quæ in dedicatoria ad Bernardum Brandum, Baileensis reipubl. tribunal plebis primarium, epistola habet verba : *Factum est singulari beneficio Dei, studioque bonorum et eruditum quorundam virorum, ut postquam apud superiores agere cepit Erasmus; prodiret in lucem Epiphaniæ, episcopi Constantiæ Cypri, eximium opus contra octoginta hæreses, in quo cum multa ad verbum ex Irenæi libris descripta exstarent, maximam libri partem ex Epiphaniæ restituere, et multo meliori Jani Cornarii versione uti nobis licuit. Deinde cum ineptissimæ et plerumque odden τρὸς ἑκός facientes summulæ, et fibris, et capitibus præfixæ, errorum potius quam scopi præmonstratives, exstarent in hoc opere, illis maxima ex parte sublatis, breves περιόχης capitulum adjecti, ut de consilio Irenæi ac disputationum statibus commonstrarent legentes. Postremo totum opus recognitum, a mendis non paucis vindicatum, cum aliis exemplaribus contuli, variam lectionem notavi in margine, ac συμματρῶν involutam et monstruosam de xxx sæculis δεξοματῶν illustriorem reddere studui. Ac quod veterem quidem versionem et prisca summulas plane abjecerit, male ab eo factum; postremum autem de quo gloriatur, prorsus infectum puto : neque enim ulla in margine varias lectiones reperio.*

§ 4. Denique Franciscus Feuardentius, theologiæ doctor Parisiensis, quinque Irenæi *Adversus hæreses* libros, ex veteri manuscripto domini Joannis Sandreani, Ecclesiæ Parisiensis canonici, codice plurimis in locis emendatos, et quinque capitibus in fine libri quinti auctos, apud Nivellum Parisiis edendos curavit anno 1575 et 1576, ut ex cl. Dupinii *nova ecclesiasticorum auctorum Bibliotheca* didici : neque enim ipse hanc editionem in Oxoniensibus bibliothecis nostris, vel Londini invenire potui. Id tamen parum refert : siquidem posterior editio Coloniz Agrippinzæ anno 1596 excusa, ac ibidem anno 1625, nec non Parisiis 1639, ac posthæc recusa, priori melior est, ut ipse Dupinius animadvertit, quia Græca Irenæi loca ex variis scriptoribus inserta habet. Sed ipsum potius Feuardentium tam de hoc, quam de aliis ad posteriorem editionem suam additamentis præfationem audiamus :

Libri primi decem et octo priora capita, ab Epiphaniæ quondam ad verbum ex Irenæo Græce transscripta, deinde ex Eusebio fragmenta viginii et duo, ex Theodoro quatuordecim (lege sexdecim), ex Basilio duo, ex Melissa totidem, unum ex Anastasio Nicæno, suis locis Græce, prout ab Irenæo primum descripta, hinc ab his Patribus laudata fuerunt, typis evulganda curavimus. Deinde ad finem operis sex alia ex diversis ejusdem Irenæi operibus fragmenta, ex auctore Quæst. et Responsionum ad orthodoxos apud Justinum martyrem, Eusebio, et Demetrio Diacono (diacono) collecta, Græce subjecimus : et tam illa, quam ista majori parte a laudatissimo viro Jacobo Billio, reliqua a doctis, interpretibus Joanne Christophorono, Herveto, Erasmo, Fabio, Latine reddita, quam decenti fieri potuit ordine collocavimus. Superiora decem et octo libri primi capita Græca idem Billius scholiis, deinde R. P. Fronto Ducerus, societatis Jesu, tam pius quam doctus theologus, suis notis ad Epiphaniæ Græca exemplaria contulerunt, emendarunt et illustrarunt. Nos quoque non solum ad illa, sed ad singula librorum capita et adjecta de novo fragmenta, adnotationes locupletissimas addidimus, quibus emendationum rationes reddimus, obscuriora et ambigua plurima loca, multasque Græcas et Latinis minus usitatas phrasas explicamus, etc. Cæterum novissimæ Feuardentii editioni adjecta sunt ad calcem Græca Irenæi loca, quæ Malloixius et Claromontano Parallelorum Damasceni codice præcipue descripta, in Vita Irenæi cap. 15 colliderat.

§ 5. Hanc nostram quod attinet editionem (cujus suscipiendæ primus mihi auctor idem qui præcipuus in Anglia Mæcenas fuit, reverendus dominus D. Henricus Aldrich, Ædis Christi decanus mihi plurimum colendus), exhibet ea antiquissimam versionem Latinam, ad exemplar Feuardentii recusam, sed 4 mss. codicum, quandoque etiam Erasmi ac Gallasii, ut et Græcorum exemplarium ope, adhibitis haud raro nostris aliorumque conjecturis, ducentis ferme in locis emendatam, ac rectius, quam hucusque factum fuerat, per cominata, cola, parentheses, periodos, capita distinctam. Sistit ea dimidiam prope Græci textus (si citata Scripturæ loca demas), partem, ac tam a Feuardentio et Malloixio, quam a Combelsio undique conquisita, denique a memetipso ex editis et manuscriptis *Catenis*, quas vocant, Patrum aliisque codicibus suo loco indicatis, collecta fragmenta, illaque emendatiora, ac suis quæque locis inserta; additis insuper pluribus deperditorum Irenæi tractatuum haud spernentis particulis ac sententiis, velut ex naufragio collectis. Continet ea selectiores Gallasii, Feuardentii, Billii, Frontonis Duçæi, Leopardi, Scaligeri, Petavii, Malloixii, Valesii, Isaaci Vossii, Cotelærii, Dodwelli, aliorumque, ac meas insuper adnotationes textui subjunctas, nec non varias dictorum exemplarium lectiones inferius subnotatas. Porro necessarium visum fuit, duos locupletissimos consicere indices, locorum S. Scripturæ alterum, alterum rerum in Irenæi textu occurrentium. Hos sequitur triplex glossarium : Latino-Græcum, quod Græca Irenæi verba, quæ Latinis antiqui interpretis vocabulis respondent, ordine recenset; Græco-Latinum, quod Græcas voces ac phrasas rarioris usus exhibet; Latinum denique, quo inusitatae clarique obscuriora Latini interpretis verba usitatis ælioribusque explicantur. Postremo, ne quid ad Irenæi nostri illustrationem deesse videretur, Joannis Croii *Specimen conjecturarum* 18 et *observationum in Irenæum, Epiphaniæ, etc.*, ob exemplarium raritatem recusum, ac mantissæ loco adjectum est.

§ 6. Prius autem quam præfandi finem faciam, amicis qui de me meoque Irenæo bene meriti sunt, debitas publice ago gratias. Horum primus est, ante laudatus celeberrimus dominus Dodwellus, qui jam pridem novam operum Irenæi editionem meditatus, isto consilio optimum Isaaci Vossii codicem manuscriptum accuratissime cum Feuardentii exemplari contulit, indeque collectas varias lectiones omnes pro singulari erga me et quoscunque ecclesiasticæ antiquitatis studiosos affectu libentissime communicavit, ut et apographum variantium lectionum, quas a Josua Mercero olim et duobus mss. codicibus, nescio quibus, erutas, idem Vossius ipsi domino Dodwello describendas dederat. Codicem Arundelianum in bibliotheca Regiæ Societatis Londini jam asservatum, quem quadringentorum annorum esse arbitror, ipsemet quidem ante triennium cum Feuardentii editione diligenter contuli; utpote cujus usum vir supra modum humanus Du. Woodward, medicinz doctor, ac dictæ societatis sodalis, mihi benignissime impetraverat. Attem cum reverendus D. Battely, canonicus Cantuariensis, postea suum Irenæi exemplar, in quo magnam variantium dicti codicis lectionum partem adnotaverat, sponte mihi transwiserit, hanc ejus benevolentiam tacere nolui, præsertim quod una atque altera ad oram ascripta ejus observatione usus fuerim. Fragmentum e codice bibliothecæ Vindebonensis pag. ultima hujus editionis pro singulari humanitate sua mihi transmisit clariss. Dn. Edmundus Gibson, reverendissimo archiepiscopo Cantuariensi a sacris et bibliotheca : quanquam istud antea e schedis eruditissimi D. Ab. Selli Londini descripseram. Multas vero gratias habeo viro ob eximium candorem, nec minorem eruditionem, mihi dilectissimo D. Joanni Pottero, col-

legti Lincolnensis socio, qui glossarium Græcum integrum fere, me rogante, conficere haud gravatus est, quod ad prolegomena conscribenda temporis præfinitii angustia me adigeret. Cæterum per universum hoc opus, ubi dubius quandoque bæsi, præsertim circa loca quædam Scripturæ, ab Irenæo paulo aliter ac nos ea legimus, citata, honoratissimum fautorem meum D. Joannem Millium, S. theologiæ professorem doctissimum consului, cuius

A monitis, et pereruditus in Novum Testamentum adnotationibus me haud parum profecisse gratus profiteor. Inter externos unicus mihi nominandus R. P. Michael Lequien, ordinis Prædicatorum theologi Parisiensis; cuius inusitatæ ad meam omnemque rem litterariam juvandam alacritati debeo omnia, quæcumque a Gallicanis codicibus descripta aut emendata dedi. Hisce igitur, benevole lector, utere, et Deum pro mea salute ora.

VARIORUM NOTÆ IN LIBROS S. IRENÆI CONTRA HÆRESES.

IN LIBRUM PRIMUM.

(Quæ indicantur paginarum numerales notæ, lectorem ad numeros revocant quos typis crassioribus textui inseruimus.)

Ex adnotationibus Nicolai Gallasii in præmium libri 1.

Pag. 1. *Quatenus.* Mendosum codicem traductori fuisse oportuit, qui pro ἐπι legit ἐπι. Unde etiam longum hyperbatum et ἀνανταπόδοτον secutum est. Nunc sublata litterula una, sensus tibi redditur planior. Quamvis enim σχοινοτελής sit oratio, tamen et distincte singula secernit, et efficit ut anterioribus posteriora apte respondeant. Hinc facile conijcies Irenæum librum suum non convertisse: nec enim in vocula falli potuisset, quæcumque illi exemplaria objecta essent. Non est igitur quod mireris tam multa obscura, perplexa et confusa in toto libro reperiri. Nam præterquam quod mendoso exemplari interpretem usum esse aperte constat, is sane Græcus fuit, neque satis tenuit proprietatem et puritatem linguæ Latinæ, idque vel ex solo verbo παρατρέψασθαι facile perspicies. Nam illud accepit pro *rejicere* vel *aversari*: pro quo *refutandi* verbum usurpavit; quod tamen in ea significatione proprie accipi non potest. Intellexit autem traductor, quosdam esse qui adversantur veritati, eamque rejiciunt, ut Gallice vulgo dicere solemus de eo quod non admittitur, *renvoyer*. At proprie accipienda est hæc dicitio de iis qui falso prætextu in veritatem ipsam emissi sunt. Nec simpliciter dicit, παρατρέψασθαι, quia nullam missionem aut vocationem legitimam habent falsi doctores, sed παρατρέψασθαι, quod præter rationem et ordinem a Satana et ejus asseculis emissi essent: ut etiam idem hic auctor dicit eos παραβιάσκειν, quod præter verbum Dei falsa et ementita annuntiat: quemadmodum a Demosthene παραπρεσβετα, falsa et ementita legatio appellatur. Atque hæc quidem ab initio ipso admonere volui, ut reliqua expendant diligenter lectores, quæ si mihi singula enumeranda atque adnotanda essent, tum essent prolixiora, tum etiam de judicio eorum qui non omnino oscitantes et supini erunt, viderer nihilum diffidere. Itaque illa quæ animadversione digniora erunt, tantum adnotabo.

Pag. 2. *Suadenter illi quidem.* Est hic elegans antithesis, quam non expressit vetus interpres, παρθένως, Ἀπειθάνως. Idem est ac si diceret: Probabili quidem ratione niti videri possunt, dum homines

B imperitos et minime malos incitant ad inquirendum. Quis enim vetet inquirere de iis quæ nos scire oportet? Præsertim cum dicat Christus: *Quærite, et invenietis*^{40*}. Sed nulla probabili ratione excusare possunt, quod inquirendi modum excedentes, perdunt eos, quos ad impietatem et horrendas blasphemias impellunt.

Pag. 3. *Quia non omnes cerebrum habent.* Legitur in Græco, ἐπι μὴ πάντας τὸν ἐγκέφαλον ἐξεπτύχασιν, id est, non omnes cerebrum exspuerunt: τὸν ἐγκέφαλον ἐξεπτύχνασι dicitur de iis, quorum cerebrum non impeditur crassis humoribus, quominus rem latentem implexamque et involutam eruant ac denudent. Qui denique nec elleboro indigent nec apophlegmatismis, ut cerebrum expurgent, ii dici possunt cerebrum exspuisse, id est purgasse et defæcasse. Ductum videtur a medicis, qui gravata humoribus capita tum errhinis, tum aliis remediis pituitam et sputa educitibus repurgare solent. Hæc igitur profunda Valentianorum mysteria, non ab omnibus comprehendi posse dicit Irenæus, quod non omnes solertia ac perspicacia præditi sint. Posset etiam in contrariam partem accipi in eos qui nimis exquisite purgantur, ita ut non solum superfluos humores, sed cerebrum ipsam expuant et ejiciant. Ita sensus esset, non admitti ab omnibus deliria et portenta illorum hominum, quia tametsi rudes plerique videantur, tamen cerebro non carent. Et convenit proverbium, ἐγκέφαλον οὐκ ἔχει. Ac certe præstat paulo crassiorem, quam ita solertem esse in rebus perniciosis, et hoc modo ἀρεβοτατέν, ut neque cœlum, neque terram attingas. Sed priorem expositionem sequi malo, quod proposito Irenæi melius convenire videatur.

Scholium Billii in præmium libri 1.

Pag. 1. *Quoniam nonnulli.* Græci exemplaris visum, a Gallasio non animadversum, densas et nebulas offundit. Legendum enim est ἐπι, non ἐπι, ut facile perspicies, qui propius animum attenderit. Longissima autem est hæc periodus, utpote in quam multa Irenæus inculcarit. Potuisset enim breviter ita dicere: *Quoniam nonnulli falsas doctrinas invehunt, eas tibi indicandas duxi, ut eas iis, qui tecum versantur, perspicuas facias, desque*

^{40*} Matth. vii, 7; Luc. xi, 9.

operam ne quisquam in prodigiosis hujusmodi errores præceps ruat.

Repudiata veritate. Τὴν ἀλήθειαν παραπεμπόμενοι, id est, ut Apostolus loquitur, ἀποστρεφόμενοι, *reji-* *cientes, aversantes* : non, ut incepte vertit Gallasius, præter jus fasque demissi.

Falsos. Addo ψεύδεις in Græco, ex vet. interp. **Pag. 2.** *Depravandis.* Παδίουργεῖν τὰ θεὰ λόγια, est oracula divina male fide exponere. Verba sunt Apostoli II Tim. 11.

Inscite. Ἀπιθάνως, *inscite, frigide*, parum ad persuadendum apposite.

Ut qui falsum. In Græco pro μὴδὲ ἐν ᾧ διακρίνειν, legendum μὴ διακρίνειν, quemadmodum etiam habet vetus translatio, ut quidem nunc exstat.

Fraus et impostura. Πλάνη enim idem est quod ἀπάτη.

Pag. 3. *Esse videatur.* In Græco. pro φαίνεσθαι, legendum φαίνεται.

Artis solertia. Vetus interpres legisse videtur τέχνην in accusativo. Vertit enim, *artificium arguere, quod subdole sit factum.*

Integumentum. Ἐπιβολὴν lego, non ἐπιβουλήν, astipulante 19 etiam veteri interprete, qui vertit, *superindumentum.*

Cerebrum expulerunt. Id est ingenii perspicacia præditi sunt. Vel etiam contrario modo, ut idem sit cerebrum expuisse, quod cerebrum carere. Prior tamen sensus mihi simplicior ac rectior videtur. Existimo enim hoc velle Irenæum, idcirco non omnes capaces esse doctrinæ Valentinianæ, quod multi saniores sint cerebro, quam ut portentosa hujusmodi dogmata audire sustineant.

Pag. 4. *Voraginem.* Βυθόν, alludit jam ad Bythum, de quo mox verba facturus est : βυθός enim *profundum* significat.

Inter Gallos. In Græco. pro Δελοφός, Κάλταις restituum est.

Imbecilliter. Legendum in Græco, ἀσθενῶς.

In præfationem notæ ex adversariis Frontonis Ducæi.

Pag. 1. *Quatenus veritatem.* Restitutus est hic locus ex emendatione V. C. Jac. Billii, rejecta Gallasii interpretatione, qui vertit : *Nonnulli in veritatem præter jus et fas demissi, introducunt fabulas.* At enim ut aliquo libidine ruinosum parietem sulciret, vel potius ut se in ipso limine defecisse ostenderet, congressit exempla, ut verbum παραπεμπόσθαι doceret de iis accipiendum, qui falso prætextu in veritatem ipsam emissi sunt, nullamque missionem aut vocationem legitimam habent falsi doctores, sed præter rationem et ordinem a Satana emissi sunt, quos et hic auctor dicit παραδιδάσκειν, ut a Demosthene παραπροσβέλα, falsa legatio appellatur. Atqui eum vel ipsa vulgata lexica docere potuerant, παραπέμπειν, idem esse quod *spernere, vel rejicere.* Esther cap. xii. vers. 3 : *Παραπέμποντας διηνεχώς τὰ τῶν βασιλέων διατάγματα.* Clem. Alexan. in *Pæd.* : Ἡδονῆς ἕνεκα λούεσθαι παραπεμπτόν. Gregor. Nazianz. : *Παραπέμπασθαι σωπῆ.* Chrysost. : *Παραπεμπόμεθα τὰς αὐτῶν ἱκετηρίας.* Hæc ideo repetenda fuerunt, ne quis ei assentiatur, hoc tanquam ariete valido veteris interpretis auctoritatem primo impetu labefactanti : quem si consulere sæpius gravatus non esset, tot novis erroribus Cornarii interpretationem non depravasset, neque id nobis negotii exhibuisset, ut quamplurima, quæ ab ipso fuerant immutata, vel ex collatione Basilienis editionis Epiphaniū *μολλι,* vel ex doctiss. Billii scholiis, vel ex nostra conjectura, duce veteri interprete, restituenda superessent. Porro *veritatem refutantes*, dixit, quomodo et Cicero : *Refutatur ac rejiciatur Philocte-*

taus ille clamor ; et, non modo non aspernari, ac refutare, sed complecti.

Verba falsa. Recte monet Billius addendum esse ψεύδεις post λόγους, quod tamen in ejus interpretatione, sive typographi, sive amanuensis ejus culpa prætermisum est vocabulum, in qua sic potes scribere : *sermones falsos et genealogias vanas inducunt.* Tametsi vetus interpres non μάταιας legisse videtur, sed ἀπεράντους, dum vertit, *infinitas* : ut est apud Ambrosium I ad Timoth. 1, 4, Latina Vulg. *genealogis interminatis* ; Tertull. *De præscript.*, cum *genealogias indeterminatas nominat, Valentinus agnoscitur.* Cornarius etiam vocem ψεύδεις videtur legisse : scribit enim, *sermones falsos, et genealogias vanas.*

Pag. 2. *Vitreum in ejus contumeliam.* Græco ὕαλος, vitrum, ut apud Hieronymum epist. 8 in proverbio, quod natum videtur ex hac consuetudine adulterandi gemmas : *Tanti, ut diotir, vitrum, quanti margaritum ?* Sed apud Tertullianum *Ad martyres*, cap. 4, legimus : *Tanti vitreum, quanti verum margaritum ?* Ne in usu tantum putetur hæc vox numero multitud. apud Plin. et Petron. *vitrea fracta.*

Pag. 3. *Rudis cum sit.* Interpres legisse videtur ἀκέραιος, non ἀκεραίως ; *simplex cum sit, non, incorrupte, sincere* : ita paulo ante, φαίνεται τοῖς ἀπειροτέροις, ut *decipiat rudiores.*

Quæ est in Deum blasphemationis. Græcus liber habet, εἰς Χριστὸν βλασφημίας ; vetus legisse videtur, εἰς Θεόν. Paulo ante pro ἐπεὶ μὴ πάντες τὸν ἐγκέφαλον ἐξεπτύχασιν, reddidit, *quia non omnes cerebrum habent, quod priorem expositionem Billii confirmat, quasi idem sit expuisse cerebrum, quod ingenti perspicacia præditum esse ; sive, ut monet Gallasius, ductum sit hoc genus loquendi a medicis, qui gravata humoribus capita tum errhinitis, tum aliis remediis pituitam et sputa educuntis repurgare solent ; sive ab iis, qui natura cerebrum non habent his humoribus impeditum. Ideo ergo hæc convincit, quia non omnes suo Marte illa deprehendere possunt ; nam cum addit : Ut et tu cognoscens ea, omnibus manifesta facias ; profecto videtur velle, ea cognosci portentosa, ut ipsorum absurditate perspecta vitentur, ac dampnentur. Ut cum quis, quod porrigitur pro gemma vitrum, noverit esse vitrum, rejicit protinus et contemnit. Irenæus lib. 1, cap. 35 : *Adversus eos victoria est, sententiæ eorum manifestatio.* Hieron. *Ad Ctesiphontem : Sententiæ vestras prodidisse, superasse est : Adnotationes Fr. Fewardentii.**

Pag. 1. *D. Irenæi.* Hanc vulgata librorum D. Irenæi inscriptionem initio mihi suspectam reddiderat, non solum vetus codex manuscriptus, qui paulo diversam habet, ut in margine signavimus ; verum etiam Eusebius ⁶¹, qui hoc nominat, Ἐλέγχου καὶ ἀνατροπῆς τῆς ψευδωνύμου γνώσεως βιβλία πέντε, *Reprehensionis ac eversionis falso nominatæ scientiæ libros quinque.* Subscribunt ei Andreas Cæsariensis et Arethas in cap. xvi Apocalypsis ; Œcumenius quoque, Joan. Hentenio interprete, eosdem appellat ⁶², *Libros adversus falso dictam sapientiam ; item : Consultationem falso dictæ scientiæ.* Sed amplius me moverat idem Irenæus, qui præfatione in librum secundum ad hanc inscriptionem alludens, ait, se *arguere falsi nominis agnitionem.* Et paulo post eadem ita confirmat : *Quod sit detectio et eversio sententiæ ipsorum (hæreticorum), operis hujus conscriptionem ita titulavimus. Rursumque præfatione in librum quartum idem ait : Hunc quartum librum transmittens tibi operis, quod est de delectione et eversione falsæ cognitionis.* Et iterum, ad quartum libri finem scribit : *Integrum tibi opus exprobatioris et eversionis falso cognominatæ agnitionis, præstante Deo, præbebimus. Præ-*

⁶¹ Lib. v Hist., cap. 7. ⁶² In cap. 11 primæ Petri, et in Epist. Juda.

fattons denique in librum quintum ait : *In hoc lib. v qui est de translatione operis universi, et eversione falso cognominatæ agnitionis*, etc., quibus assignata per Eusebium inscriptio dilucide probatur. Constat præterea Irenæum Ἐλεγγον ad librum primum, in quo hæreticorum errores relegit tantum; Ἀνατροπὴν autem ad sequentes quatuor, in quibus plurimis gravissimisque di putationibus eos revincit, concinne retulisse.

Quia tamen pro eadem vulgata Latinaque inscriptione facit, quod apud eundem Eusebium prius in eodem capite ita citantur Græce, ut fert vetus inscriptio : rursusque libro quarto *Historiæ*, c. 11, idem dicit : Ταῦτα δὲ φησὶν ἐν τρίτῳ τῶν πρὸς αἰρέσεις, et cap. 14 : Οὕτως ἔχουσαν, ἀπὸ τοῦ τρίτου τῶν πρὸς αἰρέσεις. *Hæc dicit in tertio adversus hæreses libro*. Idemque rursus Eusebius, interprete Rufino, ejusdem libri c. 18 et 29 appellat libros *Contra hæreses*. Insper, Cyrillus Jerosol. ⁶² *Institutiones contra hæreses* : Hieron. quoque in *Catalogo*, item Theodoretus ⁶³ et Procopius Gazæus ⁶⁴ interpretes, *Libros contra hæreses* : Anastasius Nicenus ⁶⁵, *Sermones contra hæreses* : idem postremo Irenæus scribit : *Qui istas hæreses expugnavit, cæteras omnes facile eversurum* ; hanc eandem vulgatam antiquam inscriptionem etiam nunc cum veteri interprete retinendam existimo ; ut Græcis fragmentis altera præstigenda esset. Hæc enim eo videtur mihi elegantior, quod allusionem habeat ad Gnosticorum appellationem, simulque apostoli Pauli conveniat verbis, quibus evitandas ἀντιθέσεις τῆς ψευδωνύμου γνώσεως graviter sauctoque præmonet.

Quatenus veritatem refutantes quidam. Longum est hujus principii hyperbatum, sed huic auctori familiare, librorum præcipue initiis : nec potest hic facile deprehendi, atque in Græco. Ego ibi tandiu lectorem suspendi membrorum multitudine, longaque illa parenthesi, ex Patrum aliquo familiari fortasse, potius quam scripto sermone arbitrator, donec ad verbum præcipuum ἀναγκαῖον ἤγησάμην, veniatur. Omnino autem ἐπεὶ legendum esse apparet, iidemque Irenæo sunt παραπρόμπετοι ἀλλήλων, qui Paulo ad Titum 1, ἀποστρέφόμενοι. Fuisse igitur pura magis et facilis interpretatio si, *Quoniam veritatem adversantes quidam dixisset interpres* : sed venerandam et retinendam veterem interpretationem vel eo sum arbitratus, quod quæ Græca supersunt fragmenta, atque etiam integrum opus, si quando Græce in lucem prodeat, emendare, multisque locis restituere possit.

Genealogias infinitas. Iuanibus Judæorum fabulis, et genealogiis interminatis, quibus attendere prohibet Apostolus, aptissime comparat Gnosticorum deliramenta. Siquidem oracula prophetarum rabini detorquebant ad impura somnia, quibus totum orbem longe lateque jam pervaganti apostolicæ prædicationi de Christo vero Messia, tetram caliginem offunderent. Archisynagogus Trypho apud Justinum dicit, Messiam nullam potestatem habiturum, imo ne seipsum quidem agniturum, donec venerit Elias, qui unctioe ipsum inauguraret. *Primo homini affingebant duas uxores*, ait Augustinus, *ex quibus genealogias infinitas texebant, et infructuosissimas quæstiones* ⁶⁷. Vauora vero et deteriora istis audebant contra fidei nostræ præcipua capita 20 Gnosticorum antesignani. Simon omnium horum caput, Seleuen (alii vocant Helenam) quamdam sibi a prostibulo assumptam mulierculam, Mineruam ; se vero Jovem inter gentes ; Deum Patrem inter Samaritanos ; et Filium Dei apud Judæos, autumabat : nec deerant, qui fidem dictis adhiberent. Testis est statua, quam nomini illius erexe-

runt Romani, cum hac inscriptione : ΣΙΜΩΝΙ ΔΕΟ ΣΑΝΚΤΟ ⁶⁸. Testis et Nero imperator, qui in ejus gratiam Petrum apostolum neci tradidit ⁶⁹. Nicolaitarum impuritates, Ophitarum idolomanæ, Carpocratis fœditates, Caineorum impietates, et Marcionis blasphemix, Judaica commenta multis parasangis antevertabant. Quid utilitatis conferebant Basilidis, et Valentini conjugationes Æonum, Profundi, Silentii, Pleromatæ, Synchreos, Propatoris fabulæ, ogloadum, decadam et duodecadum omnibus labyrinthis inextricabiliores anfractus ? Isthæc igitur, et cætera id genus portenta merito aversari docemur.

Pag. 2. *Exercitata*. Ita vetus codex : delevimus autem, *exercita*. Vult vero artem persuadendi, qua in nassam suam multos pertraherent Gnostici, veteratorie instructam, et non nisi ad fraudem ab illis comparatam fuisse.

Verba Domini. Delevimus verbum, auctoritate veteris cod. cui consentit lectio Græca apud Epiph. τὰ λόγια habens.

Interpretatores mali. Errores non ex sacrarum Litterarum fonte, sed perversarum interpretationum lacunis hauriri ostendit : qua de re Vigilii martyr lib. 11 *Contra Eutychen* his verbis conqueritur : *Origo cunctiarum impietatum hæc est, dum celestium dictorum virtus, vitio malæ intelligentiæ temerata, non secundum qualitatem sui sensus perpenditur, sed in alias res pro arbitrio legentis, secus quam veri ratio postulat, derivatur*. Et post pauca : *Maxime dolendum, hominem inde impium fieri, unde alius pius exstitit : inde miserabiles captivitalis sortiri ærummas, unde libertas acquiritur*. Nunquam igitur nos terrenant, aut sibi blandiantur, ait Hieronymus ⁷⁰, *si de Scripturarum capitalis, sibi videntur affirmare quod dicunt : cum et diabolus de Scripturis aliqua sit locutus, et Scripturæ non in legendis consistant, sed in intelligendo*.

Per verborum artem. Exprimimus, per bonorum morem, alias, mortem, quod supposuerat Erasmus, qui si Epiphanium consulisset, ab eo legendum esse didicisset, διὰ λόγων τέχνης : consentit Epiphano vetus cod. Porro, loci hujus optimus interpres erit Tertullianus ⁷¹ scribens, illos erroneos importune inculcasse illud : *Quærite et invenietis ; quod anxia curiositate Catholicorum animos, spreta Ecclesiæ doctrina, ad investigandum alium Deum, retroactis sæculis ignotum concitarent, et sic eos in casses suas pertraherent. At nobis, inquit ille, curiositate opus non est post Christum Jesum, nec inquisitione post Evangelium. Cæterum, si quærere debemus, quando finis quærendi ? Ubi statio credendi ? Ubi expansio invenienda ? Apud Marcionem ? Sed et Valentinus proponit : Quærite et invenietis. Apud Valentinum ? Sed et Apelles hæc me pronuntiatione pulsavit, et Ebion, et Simon, et omnes ex ordine non habent aliud quo se mihi insinuantes, me sibi adducant, etc. Observandum, hæreticos sive anguis illius halitum spirantes, variarum quæstionum machinis, simpliciorum mentes perpetuo pulsasse. Quare, et Quomodo, Judaica vocabula continue occurrentes : quæ a fidei rebus procul releganda, ante Theophylactum, et Cyrillum Alex. ⁷² multis sæculis docuit Justinus martyr lib. *De Trinit.**

In eo quod blasphemam. Vingt tres has voces, veteris cod. auctoritate, et Græcorum miro consensu restituimus : delevimus autem, inquit, et impiam sententiam ipsorum factam non ostendunt.

Quemadmodum a migliore nobis. Observavit primum Eusebius lib. 11 *Hist.* Irenæum cujusdam viri apostolici, cujus novem reticet, sermonum frequentem meminisse : quod ex cap. 2 libri hujus, 19 et 35 tertii, et 45 quarti, clarum est. Quis au-

⁶² Catech. 16. ⁶³ Dialog. 1. ⁶⁴ In c. 11 Gen. ⁶⁵ Quæstion. in Scriptur. ⁶⁷ Lib. 11 Cont. advers. legis, cap. 1. ⁶⁸ Justinus Apolog. 2. ⁶⁹ August. lib. de Hær. ⁷⁰ Apolog. contra Lucif. ⁷¹ Lib. Præscript. ⁷² In vi c. Joan.

tem ille sit, cum Eusebii acerrimum iudicium fuerit, non a me expectet. Id tantum ausim affirmare, nasquam illa quæ recitat, in publicatis libris eorum, quæ ætatem illius præerant, inveniri. Perspicis interea, B. hunc martyrem, non tantum scripta, sed et tradita a Patribus, adversus hæreses producere.

Cæterum, non solus Irenæus, sed et Tertullianus aperte notat, Valentinianum non aperte aut candidè proposita sua prædicasse; sed multis strophis et ambagibus occultasse. *Nihil magis curant, inquit⁷⁹, quæ occultare quod prædicant, si tamen prædicant, qui occultant.* Deinde, illa comparans cum Eleusiniis gentilium sacris, quæ ob sui fœditatem occultabantur, subdit, istos sanctis nominibus et titulis, et argumentis veræ religionis vanissima atque turpissima signa sua confignasse, etc.

Pag. 3. *Ne forte et cum nostro delicto.* Ecclesiarum pastores Dominicæ illius condemnationis submonere videtur, quæ sanguis pereuntium de manibus illorum repositur: cuius terror querulosas et æherioribus lacrymis interitias voces has excusavit Augustino, cum in consortium episcopatus vocaretur a Valerio⁷⁸: *Nihil apud Deum miserius, tristius et damnabilius, episcopi, presbyteri, aut diaconi officio, si perfunctorie res agatur.* Sacer Ignatius scribit⁸⁰, episcopum non tam sui ipsius esse, quam aliorum. Hinc eligendus Ambrosius, fugam meditat⁸¹; Ammonius aurem sibi amputat⁸²; Synesius hoc ministerio multas præteligit mortes; sese occultat Basilius magnus⁸³; Chrysostomus, quantum potest onus detrectat⁸⁴; et quidam apud B. Hieronymum formidat, ne de damnatorum numero esset, si episcopus fuisset⁸⁵. Horrendum illud fulgur, nunc a multis inane spectrum existimari videtur.

Oculis pellis. Nisi legas *ovillæ*, id est ovinæ (est enim utrumque usitatum) solæcismus est: habet tamen *ovilis* vetus cod.

Cæterum, hunc Irenæi locum egregie æmulatum ac interpretatum esse existimo Cyrillum Hierosol. Catechesi quarta, his ex interprete verbis: quæ etiam sequentem illustrabunt notam. *Imitatur virtutem improbitas, et zizaniam contendit triticam videri: quod quidem specie quadam tritico assimilatur, quævis autem a sentientibus facile discernitur. Et diabolus quoque transformatur in angelum lucis, ut homines cæcitate caligine, et incredulitate pestilentia irasciat. Multi lupi obambulant in vestimentis ovium, et vestes quidem ovium nanciscuntur: sed non unguis aut dentes. Ac pelle quidem mansueta induti, specie probitatis decipiunt: perniciosum vero venenum ex dentibus emittunt. Opus est igitur divina gratia, et sobria mente, et vigilantibus oculis, ne zizanitis pro tritico vescentes, imprudenter pereamus; neve lupum existimantes esse ovem, capiamur; neve perditorem nostrum diabolum, bonum esse angelum putantes, deglutiamur.* Ad id etiam spectat, quod Cyprianus martyr refert⁸⁶ Novatianos hæreticos, luporum more, tenebrosam caliginem optasse, qua facile possent ferina sua crudelitate oves a pastoribus directas, tenebrosis speluncis suis laiare. De hisque ac similibus Dominum prædixisse: multos rapaces lupos esse venturos sub pellibus ovium. Et alibi scribit, huiusmodi animarum proditores inentiri ut fallant, blandiri ut doceant, bona promittere ut malum tribuant, et vitam polliceri ut perimant; Epistola ad plebem, de quinque presbyteris schismaticis. Legatur et Chrysostomus, tomo primo, homilia de Jejunio et Cænesæ lectione.

Similia quidem nobis loquentes. Et aliam frau-

A dem Gnosticorum reteggit, qua prima verborum specie, cum orthodoxis facere videbantur; reipsum tamen simpliciorum oculos, præstigatorum instar, tantum perstringebant, longe diversa sentientes. Cavendum semper igitur ab hæreticis, ne incautus imponant, quæ quando urgeri cœperint, aut scribendam illis fuerit, ait Hieronymus⁸⁷, *miras strophas videas: sic verba temperant, sic ordinem vertunt, et ambigua quæque concinnant, ut et nostra, et adversariorum confessionem teneant, ut aliter hæreticus, aliter catholicus audiat.* Pelagianos huius fraudis ita reos agit idem⁸⁸: *Aliud audiunt cubiculorum secreta, aliud rustrorum populi, etc.* Quam strenne hoc idem præstent inter posteriorum Gnosticorum sectas sacramentarii, nemo nequit. Vocibus quidem, Deum omnipotentem esse; veræ carnis Christi substantiam nobis offerri; Christum ad inferos descendisse; et alia per multa nobiscum credere se fingunt: interpretationibus vero punantibus et plane blasphemis adiectis, vanissimos et perniciosissimos se ostendunt illusores. *Fides vero pura, scribit idem Hieronymus⁸⁹, non querit strophas: quod simpliciter creditur, simpliciter confitendum est.* Et Tertullianus *Contra Valentinianos: Nihil veritas erubescit, nisi tantum abscondi.*

Cum legerim commentarios ipsorum. Non solum ergo Valentinus hæresiarcha quædam scriptis evulgavit, velut Evangelium, Psalmos, et Sophiam, ut est apud Tertullianum⁹⁰, Clementem Alexandr.⁹¹ ac Epiphanium, verum etiam discipulis habuit polygraphos, quorum commentarios post Irenæum se legisse proficitur Tertullianus libro *De carne Christi*, cap. 15, 16, 17 et 20. An vero lectio librorum hæreticorum quibusvis permittenda sit, discutiemus postea.

Qui sunt citra Ptolemæum. De hoc plura refert idem Irenæus ad finem capituli primi libri primi: item libro secundo § capite quarto et quadragesimo, Tertullianus sub calcem libri præscribit eum cum Valentino per omnia sensisse, adiectis tantum octo novis Eonibus ad triginta, et negando Eonem tricesimum excessisse de Pleromæte. Eiusdem rursus meminit libro *Adversus Valent.*, cap. quarto, octavo et duodecimo. Nicetas Choniates libro quarto *Thesauri orthodoxiæ*, cap. quinto, testatur hunc Bytho, quem Deum vocabat, duas afflixisse conjuges, Eonem seu cogitationem, et Thelema seu voluntatem. Insuper, epistola ad Floram (quam transcripsit Epiphanius) in Moysis legem invecnum solum Decalogum, veluti a Deo datum hominibus, admittendum esse. Huius porro errores post Irenæum, solide refellunt Epiphanius, Euthymius, Nicetas, et Theodorus Scutariorum.

Ostendimus. Quia Græca vox ἀπαργαζοῦμεν, est futuri temporis, et ita legit vetus codex, loco dejectionis ostendimus.

Et aliis occasiones dabimus. Cupit omnes alios qui scribendi et dicendi arte pollebant, suo exemplo adversus hæreticos decertare, et nullo pacto in eorum sceleribus maximis connivere. Gloriat⁹² Hieronymus se nunquam hæreticis pepercisse, sed omni egisse studio, ut hostes Ecclesiæ, sui quoque fierent, in præmio *Dialogi contra Pelagian.* Hortatur idem Augustinum, ad eum data epistola, pro signo maximæ gloriæ ducere, quod cum omnes hæretici detestarentur, secumque pari odio prosequerentur, ut quos gladii nequibant, votis saltem interficerent.

Neque scribere consueti. Non inepte forsitan quis ex hoc divinare possit, hos quinque libros primum esse setum Irenæi, quem sub annum Christi centesimum octogesimum, pontificatus vero Eleutherii

⁷⁸ L. adv. Valent., cap. 1. ⁷⁹ Epist. 148. ⁸⁰ Epist. 1. ⁸¹ Paul. in Vit. Ambros. ⁸² Niceph. l. II. ⁸³ Epist. 2. ⁸⁴ Chrysost. lib. de Sacer. ⁸⁵ In Reg. mon. ⁸⁶ Epist. ad Novatianum. ⁸⁷ Epist. ad Oceanum et Pamnia. ⁸⁸ Epist. ad Ctesiphontem. ⁸⁹ Epist. ad Theophilum. ⁹⁰ Lib. Præscrip. ⁹¹ Lib. u Strou.

papæ secundum, emisit aduersus Valentinum : A antequam in Florinum et Blastum ejusdem impietatis sectatores styllum acueret.

Pag. 4. *Non autem exquires a nobis.* Observa, Patres veritatis et simplicitati, magis quam eloquentiæ stuluisse. Hinc Cyprianus epist. ad Donatum : *In concione pro rostris, opulenta facundia volubili ambitione jactetur ; cum autem de Deo vox est, vocis pura sinceritas non eloquentiæ viribus nititur ad fidei argumenta, sed rebus.* Et Augustinus, quarto *De doctrina Christian.*, cap. decimo quinto : *Agat doctor Ecclesiæ, quantum potest, ut intelligenter, ut libenter, ut obedienter audiat : et hæc se posse, pietate magis orationum, quam oratorum facultate non dubitet, ut orando pro se, ac pro illis quos est allocuturus, sit orator, antequam doctor.*

Qui apud Celtas. Plinius libro quarto, cap. decimo septimo, scribit Galliæ Comatæ tertiam partem Celticam et Lugdunensem vocari, eam nimirum quæ est inter Sequanara et Garunnam. De his infra libro primo, capite tertio, adnot. 5, et apud Tertul. lib. *De anima* cap. 57, item Strabonem, Pomponium, Cæsarem, etc.

Idiotice. Id est, vulgari more, vel forsitan rectius, privatim : ut referatur ad pronomen *tibi*.

Et in lati udine sensus tui. Apertius : Et pro ingenit tui fecunditate, quæ paucis a nobis dicta sunt, uberiora longe facies.

Subministrationem dare. Græce ἐφόδια δοῦναι, eleganter dicimus, viaticum præbere. Hic idem quod ἀφορμήν, opitalationem, auxilium, aut subsidium significat.

Ex Joannis Ernesti Grabii adnotationibus in præfationem libri 1.

Pag. 2. Ὑψηλότερον τι. Tertullianus lib. *Contra Valentinianos* cap. 1 : *Concreto vuln, suspensio supercilio, Altum est, aiunt.*

Ἐχότες ἐκιδείξαι. Habentes ostendere. Sæpius occurret in hoc libro hæc loquendi forma (quæ C plane Græca est) *habere pro posse.* De hac igitur sat erit hoc initio admonuisse. GALLAS.

Ἀπιθῶνως. Est hic elegans antithesis inter πιθανῶς et ἀπιθῶνως, quam non expressit vetus interpres, dum posteriori verbum in generali accipiens significatione reddidit male. Idem autem est ac si diceret : *Probabili quidem ratione niti videri possunt, dum homines imperitos et minime incitant ad inquirendum ; quis enim vetet inquirere de iis, quæ nos scire oportet ? præsertim cum dicat Christus : Quærite et inuenietis⁴⁷.* Sed nulla probabili ratione excusare possunt, quod inquirendi modum excedentes, perdunt eos, quos ad impietatem et horrendas blasphemias impellunt.

Pag. 3. Ὅμοια μὲν λαλοῦντας, etc. Ita et Tertullianus *Contra Valentinianos* cap. 1 : *Si subtiliter tentos, inquit de illis, per ambiguitates bilingues communem fidem affirmant.* Et paulo ante : *Sanctis nominibus, et titulis, et argumentis veræ religionis, rarisima atque turpissima figmenta configurantes.*

Μὴ πάντες τὸν ἐγκέφαλον ἐξεπέτοχασιν. Interpret male ἐσχῆχασιν. Cæterum hæc phrasis dupliciter exponi potest, vel de illis, qui pravis humoribus per sputa ejectis defæcatum habent cerebrum, ita ut res obscurissimas perspicere queant ; vel de iis, qui nimis purgantur, adeo ut et superfluos humores, et ipsum cerebrum exarcent, iisque competat pro-verbium : ἐγκέφαλον οὐκ ἔχει, caret sensu. Priori modo Gallasius vult ironice ab Irenæo dictum, non omnes tanta perspicacia præditos esse, ut in profunda Valentinianorum mysteria penetrare queant. Quam expositionem Billius quoque se probare pro-litetur, cum tamen reapse posteriorem sequatur, nihil omnino genuinam visam. Serio nempe Irenæus ait, non omnes portentosa hæreticorum com-menta admittere, quod non omnes cerebrum ex-

spuerint, sed plurimi integrum sanumque habeant caput.

Μήτε συγγράφειν εἰδωμένοι. Solerter inde colle-git Feuard. hos *Contra hæreses* libros primum Ire-næi opus esse. Cæterum notanda hic verba scho-liastæ in initium lib. 1 Thucydidis : Συγγράφαι, τὸ μετ' ἐπιμελείας καὶ σπουδαίως συντάξαι, γράφαι δὲ καὶ τὸ ἀπλῶς καὶ μὴ ἐπιμελῶς τὴν ἀλήθειαν ἀνευρεῖν. Atque hinc paulo post δύναται συγγραφῆως se destitutum ait Irenæus.

Pag. 4. Κελευός. Ita recte in Petaviana editione Eriphanii legitur pro Δελοφός, quod erat in Basi-licensi, indeque in editiones Irenæi transcriptum. Cæterum Celtas istius Galliæ partis incolas dictos fuisse, in qua est urbs Lugdunensis, cujus episco-pus fuit S. Irenæus, ex Cæsaris lib. 1 *Commenta-riorum*, et Plinii lib. iv, cap. 17, constat, vulgares geographos ut laceam.

Συγγραφῆως. De hac voce vide Suidam, ac Har-pocrat. et in hunc Valesii notas. Cæterum titulum συγγραφῆως, quem auctor noster sibi sumere mo-deste recusavit, eidem merito alii ascripserunt : sic in ms. cod. 22, in archivo Bodleiano B. quædam citantur ἐξ ἐτέρου βιβλίου Εἰρηναίου συγγραφῆως, suo loco recitanda.

Ἰδιωτικῶς. Hæc vox vel significat *privatim*, id est *seorsim* ; vel *vulgariter*, id est *ruditer, sine eate-riori ornata.* Priorem significationem præfert Feuard. spectans id quod sequitur : *tibi scripta sunt ; ego posteriorem, quod præcedentibus verbis, ad quæ apte refertur, magis congruat.*

Ex adnotationibus Nicolai Gallasii in cap. 1.

Pag. 31. Quicunque in sæculo est, et usorem non amat. Locus hic, quin difficilis est, indiget explica-tione. Ac primum notanda est illa differentia quam statuebant Valentiniani inter εἶναι ἐν κόσμῳ et ἀπὸ κόσμου. Dicebant enim se in mundo esse, sed non de mundo, propterea quod spirituales erant, neque corrumpi vitibus et sordibus hujus mundi, etiamsi in iis mergerentur, quod interior esset eorum pu-ritas et perfectio, quæ non poterat sordibus ex-ternis pollui aut inquinari : quemadmodum prius id ex auri similitudine declaratum est. Cæteros vero qui non erant illius sectæ dicebant ἀπὸ κόσμου sive ἐκ κόσμου γίνεσθαι : quia regeniti non erant, nec habebant semen electionis. Illeo φυγχοὺς ipsos vocabant, quod non a spiritu, sed ab anima hu-mana regerentur. Hos ergo negabant ex veritate esse, aut posse ad illam pervenire, quoniam viu-cebantur sua concupiscentia. Atque hic observari non recte legi in aliis exemplaribus Græcis, μὴ ἐπιθυμῆτε. Est enim tollenda negatio, quæ senten-tiam pro-ua conturbat atque evertit. Nam Valenti-niani, etiamsi libidinibus parerent, negabant se vinci cupiditate, quia semine interiori se conser-vari putabant : cæteros vero, qui carebant illo se-mine, dicebant pollui, et a mulieribus superari. Ergo falsa illa persuasione imbuti ; vani et impii homines efferebantur, et se tanquam puros jacta-bant, atque licentiose et effrenate se in omni scelerum et flagitiorum cœno provolvebant. Hic etiam παρέργως notanda transformatio illa verborum, quæ gloriam sibi et laudem in stupris et adulteriis tribuunt, cæteris vero in iisdem facinoribus pudorem et ignominiam. Nam cum de suis loquuntur, qui solummodo in mundo sunt, aiunt mulieres qui-bus foete abutuntur, venire in ipsorum potestatem, αὐτὴν κρατηθῆναι : alios vero qui e mundo sunt, quod semine spirituali careant, per concupiscentiam teneri a muliere, ac veluti captivos possi-deri : ἐν ἐπιθυμίᾳ κρατηθῆναι γυναικῶς. Hunc lo-cum Tertullianus attigit, cum ait : *Alioquin degene-rem nec legitiimum veritatis, qui deversatus in mundo non amarit feminam, 22 nec se ei junxerit. Et quid facient spadones, quos videmus apud illos ?* Cæterum

⁴⁷ Matth. vii, 7.

ex his quæ dicta sunt, colligere possumus γυναικός A non esse hic capiendum pro uxore, cuius amor est bonus et legitimus, sed pro quavis muliere, cuius amore quis capiatur. Nam certum est promiscuas apud illos fuisse libidines, ita ut sine delectu cum quavis, modo placeret, miscerentur, atque in omnem intemperantiam, lasciviam et turpitudinem sese effunderent. Illos denique, ait Tertullianus, *de passivitate vitæ* (sic enim loquitur), *et diligentia delictorum generositatem suam vindicasse*. Huiusmodi monstra exsisterunt (utinam vero ne jam illi exsistent) nostris temporibus, qui ex Anabaptistarum secta prodierunt. Illi Libertini vocati sunt, ob falsam libertatem quam factabant nomine religionis. At potius cum licentiam omnem scelerum, libidinum, atque omnis corruptelæ capient, servili nomine insigniendi fuerunt. Sunt enim mancipia ventris, Veneris, omniumque flagitiorum. Illorum morem ita describit Irenæus, ut videantur ejus tempore exsistisse. At exsisterunt illorum proavi et majores, quos perbelle imitantur. Etenim vivam istorum imaginem sic depinxit, ut non dubitemus in eodem ludo edoctos, atque eodem usos magistro, eodemque semine erroris prognatos ab illis majoribus. Jactant enim se, quantumvis indulgeant vino et crapulæ, quamvis scortentur, furentur, detrahant, maledicant, occidant, nullius culpæ reos esse, nec ullo modo pollui aut contaminari: quia novi sunt homines, liberati a condemnatione Adæ, non attingi aut inquinari interiorum ipsorum hominem, nec spiritum ipsorum his quæ a corpore sunt, consentire. Ita se manumissos autem et liberos, ut quidvis ipsis liceat; ac reliquos qui Dei timore et conscientia retinentur, subsannant ut rudes et idiotas; quod adhuc in Adamo sint, necdum se norint vindicare in libertatem. Verum ut planius intelligas quid simile aut dissimile cum istis habeant, legito libellum quem a Joanne Calvino adversus Libertinos Gallice scriptum, nos jam a multis annis in Latinum sermonem convertimus.

Scholia Billii in cap. 1.

Pag. 5. *Proarchen*. Hanc vocem addo et ex vet. interp. et ex Tertul.

Bythum. Parum congruenter hoc nomen a Valentinianis tributum esse scribit Tertul. lib. *adversus Valent.* ei qui in sublimitatibus habitat. Bythus enim *profundum* significat. Bythium tamen dicit ille, non Bythum.

Monogenem. Hunc item Protogenem aptius vocandum fuisse ait Tertul. quam Monogenem, cum eum non unigenitum, sed primogenitum fingant.

Quam et Charin et Sigen vocant. Hæc verba in Græco exemplari desiderantur, quæ ex veteri interp. adjecimus.

Pythagoricam quaternitatem. Tetradem et quadrigam dicit Tertullianus. Pythagoricam autem eam vocat, quod philosophus ille quaternarium numerum in tanto honore haberet, ut etiam hanc formulam jurandi discipulis suis præscriberet, οὐ μὰ τὸν ἡμετέρα γενεῆ παραδόντα τετρακτύον.

Pag. 8. *Adducere cuperet*. Vetus translatio habet *sollet*. Tertullianus tamen Græcæ lectioni suffragatur.

Derivavit. Ita reddit Tertullianus hoc verbum ἀπέσκηψε, similitudinemque ducit a vitibus, quæ in corpore alibi enata, in aliud membrum perniciousam suam efflant. ἀπέσκηψε, Gallice *se déchargée*, ingruit, impetu desiit.

Temeritate. Non enim æmulabatur, solum de patre gaudentem. Tertull.

Pag. 9. *Femina*. Θήλεια lego cum vet.

Ne esse quoque ipsam finem haberet. Græcus codex habet, μηδὲ αὐτὸ τὸ εἶναι τελειῶς ἔχειν. Sed apparet ex veteri interprete legendum esse, μή καὶ αὐτὸ τὸ εἶναι τέλος ἔχει. Quam etiam lectionem confirmat Tertullianus. Sic enim ait: *Et metnere potremo, ne finis quoque insisteret.*

Id quod accideret. Epiphanius codex habet τὸ γένος. Sed γένος malo cum vet. interp. præsertim cum ab hac sententia stet Tertull. qui *casum*, non *genus* dicit.

Pag. 10. *Materiæ essentiam*. Τῆς ὄλης addo in Græco ex vet. interp. et ex Tertull.

Conjngis experte. Sic vertendum esse apparet tum ex vet. interp. tum ex Tertull., qui *imaginem femina-marem* dicit, ac denique ex his quæ sequuntur. Neque enim hæc ratio, quam subijcit, satis quadraret, si ἀσύζυγος ἀββενόθης ad Horum referrentur.

Patrem enim. Add. in Græco πατέρα.

Et crucem et lyrotam. In Græco corrupte legitur συλλυρωτήν: pro quo reponendum ex vet. interp. et Tertull. σταυρὸν καὶ λυρωτήν.

Pag. 11. *Cruci affixam esse*. Pro ἀποστερηθῆναι, in Græco legendum ἀποσταυρωθῆναι. Crucifixam enim et vetus interpres, et Tertullianus habent, non privatam.

Id videlicet agentis. Hæc desunt in veteri translatione, sed ex Græco supplenda sunt et Tertull.

Hoc est, Christum et Spiritum sanctum. Merito hanc conjugationem ridet Tertullianus, ut turpissimam, nempe duorum marium.

Quodque in quibus. Hoc loco Tertulliano non convenit cum veteri interprete: cuius ego vestigia secutus, ita hæc verti, quasi in Græco sit, ἀγεννήτου κατάληψιν γινώσκοντας ἑαυτοὺς ἰκανοὺς εἶναι. Tertullianus, inducere (id est docere) innati generationem, et idoneos efficere generandi in se agnitionem patris, videtur legisse in Græco non ἀναγορευσαί, id est *prædicare*, sed ἀναγεννησαί.

Pag. 12. *Nisi Monogenis beneficio*. Ad verbum, per Monogenem. In Græco exprungendum est verbum, γινώσκειται.

Cur ii omnes perpetui sint. Αἰώνιον διαμονὴν *perpetuitatem* vertit Tertullianus, ridetque recordiam Valentinianorum, qui hanc perpetuitatis Æonum causam afferant. Ex ea enim sequi, ut Æonibus præsterit Patrem non comprehendisse, quam si eum comprehendissent. Hinc enim perpetuitatem ipsi comparatam esse, cum ex ipsius comprehensibilitate, hoc est ex Filio, formam tantum acciperent.

Ortus. Dele in Græco. αὐτοῦ.

Hoc est, in Filio. In Græco. corrupte habetur ὃ δὲ ἴσος ἐστὶ. Legendum enim est ὃ δὲ ὁ υἱὸς ἐστὶ, suffragante non modo veteri interprete, sed etiam Tertulliano, qui his verbis utitur: *Filium autem statuum apprehensibilem Patris*. Ubi tamen legendum apprehensibile, id est τὸ κατάληπτόν.

Omnes Noas, omnes Sermones. Ovidius *Metamorphoses* suas delevisset, si majorem cognovisset. Tertull.

Pag. 13. *Produxisse*. Græc. προβαλεῖσθαι προβλήματα. Legendum πρόβλημα. Neque enim hic agitur nisi de Jesu. Ridet autem hic quoque Tertullianus Valentinianorum amentiam, qui Æonas suos velut ex ære collatio Jesum ornasse statuant, cum tamen eos unum omnes effectos fuisse asserant. Si enim, inquit, omnes unum erant ex supraddicta peræquatione, vacabat symbolæ ratio, quæ sermæ ex varietatis gratia constat. Opportuneque hoc loco Pandoræ Hesiodi mentionem facit, quemadmodum et Irenæus lib. 11, cap. 19.

Ac denique omnia. Legendum in Græco. καὶ πάντα, non καὶ κατὰ πάντα, astipulantibus vet. interp. et Tertull. Sicque ead. lin. pro αὐτῶν, reponendum αὐτῶν.

Pag. 13. *Ac pene*. Existimo legendum in Græco. κατὰ, vel παρὰ, non μετὰ.

Ei Æonum. Sic lego cum veteri. In codice Epiphanius non est καὶ αἰώνων, sed ἐξάγωνος, id est *seangula*. Quod si quis ita legere malit, referendum erit hoc vocabulum ad sex Hori nomina, quæ præcedunt.

Pag. 14. *Eorum*. Addo αὐτῶν ex vet.

Duodecadis autem. Corrigendus est Græcus Theodoretii codex libro primo *Hæreticarum fabularum* in hæresi Valentini, ac pro τὸν δύο καὶ τὸν δέκα, legendum τὸν δυοκαδέκα. Duodenarium enim summo in pretio habebant Valentiniani.

Significari asserunt. Græca transposita sunt. Nam pro σημαίνουσι λέγεσθαι, reponendum est σημαίνεσθαι λέγουσι.

Pag. 15. *Inani*. Pro ὑπερσημαίνεσθαι legendum ὀποσημαίνεσθαι, et ead. lin. pro τῆς ἀποστασίας τοῦ Ἰουδα, διὰ Ἰουδαν restituendum ex vet. interp. et ita postulante sensu.

Cujus. Pro αὐτῆς legendum αὐτῆ, et paulo post, ante et μή, ponenda est particula copulativa καὶ ex vet.

Resoluta fuisset. Vet. interp. hic mihi lapsus esse videtur. Vertit enim, advenisse in omnem essentiam suam : perinde ac si in Græco haberetur ἀνεληλύθει. Sed verior est lectio ἀνελύθη ἄν, id est *radacta ac resoluta fuisset* : quemadmodum patet ex his quæ superius dixit Irenæus, cum de Sophiz calamitate verba faceret.

Pag. 16 *Egressa virtus a Filio*. Ex vet. interpret. pro τούτου restitua τοῦ Υἱοῦ. Ibidem pro ταύτης legendum ταύτην.

Atque extra complementum. Græc. καὶ ἐξορισθείσης ἐπέως τοῦ Πληρώματος, ἣν δὴ καὶ δευτέραν ὀρθοῦσα καλοῦσι, περὶ ἧς μικρὸν ὑστερον ἐροῦμεν. Quæ quidem verba, tametsi in veteri quoque interpretatione exstant, meo tamen iudicio delenda sunt. Nec enim quidquam ad rem faciunt, nec sententiam absolutam habent. Ac præterea falsum est Valentiniānos Enthymesis secundam ogdoadem appellare.

23 *Salvatorem porro*. In Græc. pro τὸν μὲν Ὀρον, legendum τὸν δὲ Σωτήρα.

Pag. 17. *Ventilabrum enim illud*. Ἐξαίνο lego cum vet.

Nam cum multa. Veterem interpretem hoc loco sequor, qui hæc verba ἔσραποι δὲ haudquaquam agnoscit ; et certe redundant.

Pag. 18. *Et vacuitatis loca*. In Græc. pro στήνωματος, reponendum κενώματος, ex Theod. libro 1 *Hæret. fab.*, ut etiam legit vetus interpres, et Tertul. consentit, qui Enthymesis in loca luminis aliena (hoc est στίδος) et in vacuum illud et inane Epicuri explosam fuisse ait.

Superiorem. Addo ἄνω, ex veteri : quemadmodum et paulo post αὐτὴν ποιεῖ καταλειπῆν.

In œe. Pro αὐτὴν, legendum αὐτῆ ὑπὸ, ex vet. interp.

Pag. 19. *Invisibiliter*. Lego ἀοράτως cum vet.

Atque in omnium. Veterem hoc loco sequor, qui il. legit, ἀγνωοῦσα δὲ τὰ πάντα οὐ καθάπαρ, etc. Hæc enim lectio mihi simplicior videtur.

Et omnem. Καὶ addo ex vet.

Pag. 20. *Enim vero gestit animus*. Habuit, Inquit Tertull. et falsas et amaras et dulces et frigidas guttas, et bituminosas et ferruginantes et sulphurantes et venenatas, etc.

Pag. 21. *Ab ipsius sudoribus*. Græca hoc loco mendosa sunt. Legendum enim γένεσιν ἐσχημένα ἀπὸ τῶν ἰδρώων αὐτῆς, ut legit vetus interpres. et postulat sensus.

Quoniam autem. Lega ἴπαι δὲ.

Pursus descendere. Apud Theod. loco supra citato mendose legitur μεταθεῖν pro καταθεῖν.

Ad eam. Legendum in Græco πρὸς αὐτὴν, vel αὐτῆ.

Aque item æonibus. Illic quoque in Græco mendum irrepsit. Nam pro δέσμενος legendum δὲ δμῶως, ut vetus interpres.

Sibi obtulit. Malo sibi legere, cum Tertulliano, ut ad ipsam Achamoth referatur, quam ei, cum vet. interp.

Pag. 22. *Scientia formam*. Apud Tertull. cor-

rupte hoc loco habetur, *confirmavit* : legendum est enim *conformavit*.

Secretas eas. Corruptus est hic locus in Græco : pro χωρῆσαι τοῦ enim χωρῆς substituendum est. Non enim hoc vult Irenæus, has passiones minime confusas fuisse, sed contra potius permixtas inter se atque confusas.

In corpoream materiam. In Græco pro ἀσώματων legendum ἐνώματων, ex vet. interp. et Tertul.

Altera mala. Tertul. de vitis pessima : de conversione passionalis : Græce ἐμπαθῆς.

Achamoth autem. Δὲ legendum, quemadmodum seq. lin. σὺν αὐτῷ, non ἐν αὐτῷ, ex vet. interp.

Pag. 23. *Arripuitas*. Locus hic magnopere me torsit. Nam cum συλλαβεῖν hoc loco idem esse existimarem quod *concipere*, non videbam quænam esset hæc contemplationis angelorum conceptio. Illic etiam accedebat, quod aliquanto inferius Achamoth non contemplationem peperisse, sed κατὰ τὴν ἐκείνων θεωρίαν, setum edidisse scribitur. Ne dicam quod si hic συλλαβεῖν idem esset quod *concipere*, conceptio congressum antecederet. Id quod vel cogitare absurdum est. Denique Tertullianus ipse eam angelicorum luminum contemplatione tantummodo concalcetam esse ac velut ad Venerem exarsisse scribit, non autem contemplationem concepisse. Quare hoc loco συλλαβεῖν τὴν θεωρίαν, nihil mihi aliud significare videtur, quam θεωρεῖν.

Cumque ipsi congressam. Ἐγκισσῆν hoc loco est ad Venerem admittere. Tertul. vertit *subare*.

Ad similitudinem effectum. Legendum in Græco γεγονός, non γεγονότων.

Ita formasse. Μεμορφωμένα. Mendose legitur apud Theod. ἰδιοποιῆσαι pro εἰδοποιῆσαι.

Pag. 24. *Ac nihil ejusmodi sentiens*. Hæc verba addo ex Tertul. perspicuitatis causa. Illic tamen pro a quo, reponendum a qua.

Quæ post eum. Lego μετὰ cum vet. interp.

Hoc est, hyllicorum. Apud Tertull. pro materiam, legendum materialium.

Ex ipso procreatos. Τούτου lego ex veteri interp. et Tertul.

Spirituales. Νοητούς, id est qui intelligentia tantum comprehenduntur, non autem in aspectum cadunt. Delenda porro hic in Græco est particula negativa, ut apparet ex vet. interp. et Tertul., qui tamen vosρούς legit, non νοητούς, quod mihi magis placeat.

Pag. 25. *Hujusce opinionis*. Οἱσῆσεως enim habet Epiiphanii codex. Tamen ποιήσεως legit vet. interp. Vertit enim *operationis*. Prior tamen lectio magis convenire videtur cum his quæ antecedunt.

Pag. 26. *Quia imbecillior*. Græce, ἀτωκότερον αὐτὸν ὑπάρχοντα, vet. interp., ἀνώτερον αὐτὸν ὑπάρχοντα προκινώσκειν. Ita enim habet, *superiorem ipsam existentem præscire*. Sed hæc lectio parum congruit cum auctoris sensu.

Psychicum filium. Addo ψυχικόν ex vet.

Quia psychicus sit. In Græco pro ψυχικά substituendum ψυχικόν ex vet. interp.

In subcaelesti. Legendum est in Græco ὑπουράνιον, ut opponatur τῷ ὑπερουρανίῳ, in quo mater sedem habet.

Cosmocratorem autem. Κοσμοκράτορα lego, non παντοκράτορα, Diabolum enim intelligit. Consentiant vetus interp. et Tertull.

Terram nimirum. Γῆν lego, non τήν, ex veteri. et Tertull.

Metus motionem. Delenda videntur hæc verba in Græco, τῶν δακρύων, nec ea agnoscit vetus interp.

Mæroris concretionem. Λύτης. Vetus legit ὕλης, sed male.

Insitum esse. Legendum ἐμπεφυκέναι, non ἐκπε-

φωκίνας. Ridet autem hoc loco Tertull. Valentinianos, qui unde ignis exstiterit, minime prodant. Itaque ait, credibile esse Achamoth in tantis vexationibus febricitasse, ex eoque arstu ignem produisse.

Pag. 27. *Et fustili.* Addo καλ, ex vet.

Ut quæ. Addo ἄρα ex vet.

Perfecti sermonis. Addo λόγου ex vet. et Tertull.

Spiritualis homo. Lego ἀνθρωπος ex vet. et ead. lin. δυνάμις καλ.

Pag. 28. *Atque hunc esse.* Græca ex veter. interp. ita corrigenda sunt, καλ τούτων εἶναι τὸν ἐν αὐτοῖς ἀνθρωπον ἄξιόσιν.

Corpus a terra, carnem a materia. Hæc duo pro uno accipiendâ sunt. Nam cum paulo post tria genera: inducit, hylicum duo hæc complectitur.

Recipere quæ. In Græco veterem interpretem secutus ἐπιδέξασθαι lego, non ἐπιδείξασθαι.

Sese inflexerit. Legendum in Græco πρόσκλησιν, non πρόσκλησιν.

Salem. Alludit ad hunc, ut opinor, locum: *Vos estis sal terræ*⁹⁰ quo Valentiniani abutebantur.

Psychicum etenim. In Græco pro τῶν ψυχικῶν, substituendum est τῶ ψυχικῶ. Sicque non modo velus interpres habet, sed etiam Tertullianus; cuius hæc verba sunt: *Indignis enim animulem etiam sensibilibus disciplinarum.*

Ob eamque causam. Pro δι' ὧν, lego διό cum veter.

Primitias. Ἀπαρχάς. Tertull. *prospicientias*, parum commode.

A diminutione. Οἰκονομίας. Tertull., *administrationis vi.*

Ut et visibile. In Græco lego καλ ὁρατὸν, καλ ψηλάφητον cum vet. interp. et Theod. et Tertull.

Pag. 29. *Et ab Achamoth.* Græca hoc loco ita emendanda sunt ex vet. interp. καλ ἐπὶ τῆς Ἀχαμὸθ μεμνημένους τὰ μυστήρια, ἑαυτοὺς δὲ τούτους ὑποτίθεντας.

Quod ipsi esse volunt. Sic enim lego cum vet., *Et θύλουσιν αὐτοί:* Græca enim hoc quoque loco corrupta sunt.

Potes. Post ἀδικῆσαι addo δυναμένου ex vet.

Pag. 30. *Libere ac sine.* Legend. in Græc. ἀδίκω φόρω.

Indoctos. Ἰδωτῶν unica voce legendum.

Pag. 31. *In usu.* Χρήσει. Opponitur autem τῇ κτήσει.

Nobis adimatur. His verbis alludit ad illud Evangelii: *Habenti dabitur, ei autem qui non habet, etiam quod habet, auferetur ab eo*⁹¹.

Quisquis in mundo. *Degenerem nec legitimum veritatis aiunt,* inquit Tertull., *qui diversatus in mundo, non amaverit feminam, nec se ei junxerit. Itaque merito eos de passivitate viæ et diligentia delictorum generositatem suam vindicare ait.* Quo loco, ut obiter id admoneam, *passivitas* non deducitur ab adverbio passim, ut adnotat Rhenanus, sed vocabulum est de Græco redditum. Quod enim ἐμπάθειαν Græci dicunt, id ille *passivitate* transtulit. Porro ut ad auctoris nostri verba redeam, hæc verba *in mundo, et de mundo,* a Valentinianis petita ease videntur ex c. xvii Joan., ubi Christus discipulos suos in mundo, sed non de mundo, esse ait. Quæ quidem verba impurissimi homines falso de se usurpabant.

Mulier succubuit. Κρατηθῆναι hoc loco ita verto, ut dilucidior sit sensus. Aiebant enim Valentiniani se ex Venereo congressu nihil spurcietiei contrahere, quod spirituales essent: reliquos contra inquinari, ac per concupiscentiam a mulieribus, quibuscum rem haberent, victos ac velut constrictos teneri.

Nobis quidem. Lego cum vet. Ἐμὴν μὲν, οὓς ψυχικούς ὀνομάζουσι, καλ ἐκ κόσμου εἶναι λέγουσιν, ἀναγκαίαν τῆν, etc.

A 24. Pag. 32. *Per sponsum et sponsam.* In his nominum Evangelii verbis: *Exite obviam sponso et sponsæ*⁹².

Per cubiculum nuptiale. Alludit, ut opinor, ad hunc locum: *Nunquid possunt filii, sponsi jejuna*⁹³, etc. Illic enim in Græco est νυμφῶνος, quæ vox *cubiculum nuptiale*, sive *thalamum* significat. Hoc porro vocabulo Pleroma suum significari Valentiniani contendeant.

Sed animale. Delendum καλ in Græc. et reponendum post ψυχικῶν.

Pag. 33. *Atque hunc quidem.* Supple, Salvatorem, qui in columbæ specie in eum descenderat. Sic enim Tertull. exponit, legendumque est τούτων ex vet.

Utpote spirituale. Pro τό, repono ἄρα ex vet.

Per eum. Adhendenda præposito διὰ ex vet. et delendum paulo post εἶναι.

Pag. 34. *Ab hoc semine.* Vetus, *de semine.*

Complexionem deteriorum. Καρπῶνων lego cum vet.

Perstitisse. Διατετελεσμένοι. Quam lectionem probo. Nam διατετηρημένοι, ut legisse videtur vel. interp., parum ad auctoris sensum quadrat. Paulo post Σωτῆρος cum eo lego, non Κυρίου.

In mundi administrandi munera. Tertull. dispensationem mundi exsequitur.

Pag. 35. *Ut ex his etiam.* In Græco ante hæc verba καλ ἐκ τούτων, ponenda hæc sunt, ἵνα ἐπιδείξῃ, ex vet.

Conquisturum. Ἀναπαύσεσθαι in futuro legit vet. interp.

Iustorum animis. Hoc loco pro δικαίαις vet. interp. legit διὰ καλ, sed male.

In sponsas. Hæc eleganter irridetur a Tertul. *Distribuentur, inquit, angelis Soleris. In filios putas? Non. Sed in apparitores? Ne istud quidem. Sed in imagines? Utinum vel hoc. In quid ergo, si non pudet dicere? In sponsas. Tunc illi Sabinas raptas jure matrimonii plaudent.*

Has ipsas animas. Pro ψυχικὰς repono ψυχὰς ex vet. interp.

Pag. 36. *Argutiam.* Σοφίᾳ. Vetus interp. legit φαντάσματι, id est *spectro*, quod vocabulum optime quadrat in hos detortorum Scripturæ locorum consarcinatores, qui non solidum quoddam utilis doctrinæ corpus afferunt, sed velut spectrum inane coniungunt.

Pag. 37. *Interno Pleromatis cœtui.* In Græco pro ἐν τοῖς τοῦ legendum cum vet. int. τοῖς ἐντέδς τοῦ.

Ipsorum Christus. Lego αὐτῶν cum vet. quemadmodum et vers. eod. αὐτῆν pro αὐτῇ, et οὕτη pro οὕτης.

Pag. 38. *Renuntiare his qui in domo mea sunt.* Ἀποτάξασθαι τοῖς ἐν τῷ οἴκῳ μου. Verti etiam potest, *extremum salutare domesticos meos.*

Pag. 39. *Jam quod eorum.* In Græco pro δεῖ ἰδῶν, legendum ὅτι εἶδῶν.

Si radix sancta. Gallasii oscitantiam non queo non mirari, qui ne hic quoque mendum Græci codicis deprehenderit, sed in apertissimo Scripturæ loco tanquam in meridiana luce hallucinatus sit. Vertit enim, *et erant primitiæ sanctæ.* In Græco autem pro ἦν legendum ἦν, quemadmodum cuivis, nisi plane cæco, perspicuum est.

Atque in se contraxisse. Συνεσταλμένοι. Mendosum hoc loco fuisse codicem vet. interp. auspicur, qui *erexisse* vertit, quasi in Græco esset συναρραστῆμένα:.

Ad ovem quæ. Deest vocabulum πρόσβατον in Græco.

Pag. 40. *Deo gratias egit.* Θεῷ lego cum vet., non αὐτῷ, et ita legendum esse patet ex ipsius cantico. *Qui veniente.* Ὅς legendum, non ὡς.

⁹⁰ Matth. v, 13

⁹¹ Matth. xiii, 12.

⁹² Matth. xxv, 4, 6.

⁹³ Matth. ix, 15.

Sedem figens. Lege μένουσα unico vocabulo.

Et Nun. Hæc addo ex vet.

Pag. 41. *In principio autem.* Addendum in Græc. ἐν ἀρχῇ δέ, ex vet.

Conjunctior ei est. Οἰκειότερα, propinquior, familiarior. Atque hic delenda est præpositio ἐν.

Frugescit. Tertullianus pro verbo καρποφορεῖν, interdum fructicare, interdum frugescere, reddit ad verbum, fructificare.

Hominis nimirum. In veteri translatione pro homines, legendum hominem. Eod. vers. delenda sunt hæc verba, τῷ ἀνθρώπῳ.

Pag. 42. *Totius Pleromatis.* Παντός τοῦ πληρώματος. Vetus tamen interpres non παντός, sed ἐντός legisse videtur. Vertit enim intra: sed priori lectioni magis assentior.

Quæ ex passione. Lego πάντα τὰ cum vel. quemadmodum et ead. lin. μορφώσας pro ἀρμόσας.

Pag. 43. *Atque in hunc modum Ptolemæus.* Hæc verba addo ex veteri.

Ipsa quoque. Ἀυτά; lego cum vet.

Joanni propositum. Legendum in dat. Ἰωάννη.

Et non tanto post intervalla. Delenda sunt in Græco hæc verba, τοσοῦτον δειχθῆ τῆς ὀδοῦσας καὶ οὐκ ἄν μετά.

Aut si reliquorum. Legendum in Græco ἢ ἐι τῶν.

Pag. 44. *Ac nominibus abutentes.* Addenda est in Græc. copulativa particula.

Mentionem nullam. Illic quoque negativa particula μή in Græco addenda est.

Qui ex omnibus ortus est. Lego cum veteri ὁ ἐκ πάντων γεγονός, non, ut est apud Epiphanium, ὁ τῆς οἰκονομίας. His enim verbis fictitium illum Valentinianorum Salvatorem intelligit, qui ex omnibus Æonibus ortum traxit, ac proinde sermone illo, qui primæ Æonum classis est, natu posterior est.

Pag. 45. *Ille, inquam, unius.* Vetus Irenæi interpres videtur legisse ἀπὸ τοῦ, non ὁ τοῦ: sed utrumque eodem fore recidit.

Verba fecit. In Græco pro ἐμπεποιήται, legendum παποήται, et seq. vera. pro λέγουσι δέ, λέγουσι γάρ.

Princeps eorum. Addo γάρ in Græc. ex vet.

Quam falso. Pro ψευδώς videtur legisse velus interpres ψευδονύμως: vertit enim, falso nomine.

Pag. 46. *Hæc ait atque alto.* Tota centonis hujus, ex Homeri versibus consuti, gratia in interpretatione Latina perit. Sed multa in eodem genere apud Latinos exstant, ac præcipue apud Ausonium. Aptè autem Homerocentonibus hæreticos confert Irenæus, qui ut prodigiosæ doctrinæ suæ gratiam fidemque conciliarent, ex variis Scripturæ locis, tanquam centonibus quibusdam eam consarcinabant.

Comitantur euntem. Κλοντες legisse videtur vetus interp. Sed κλοντα mihi magis aridet, ut ad Herculeum referatur.

Versus quidem agnosceat. In Græco post ἐπιγνώσεται, hæc ex vet. addenda sunt: μὲν τὰ ἐπη, τὴν δὲ ὑπόθεσιν οὐκ ἐπιγνώσεται.

Libro suo. Βίβλῳ addo ex veter., quemadmodum et eod. vers. post τὴν, παρούσων.

Pag. 47. *Quoniam autem.* Lego ἐπεὶ δὲ cum vet.

Redemptio. De Valentinianorum redemptione late postea disseret. Gallasius hic toto cælo errat, quod quid hæc redemptio sibi velit, non intelligat; idque cum ipsemet hanc fabulam interpretetur. Quod sane flagitiosæ est oscitantia. Rineque mihi sit verisimile, eum versionem suam nunquam relegisse. Alioquin enim haud dubie hunc locum ex 18 cap. hujus lib., ubi redemptionis fabula exponitur, emendasset.

Eorum Minum emensus. Μίμον αὐτῶν lego cum

A veteri. Emetiri autem hoc loco, Græc. παρῶσαι, idem est quod transmeare, trajicere. Vetus interpres quid legerit, non queo conicere. Vertit enim explicans, quod longe a significatione verbi παρῶσαι.

Hujusce fabula. Μύθου lego cum vet., non θυμῶ, ut corrupte legitur in Epiphanii codice. Sensus enim perspicue postulat ut μύθου legamus.

Subjungat. In Græco pro ἐπινεγχεῖν, καλῶς ἔχειν ὑπερλάβομεν, reponendum est ἐπενέγχε, καλῶς ἔχειν ὑπελάβομεν.

Noiæ ex adversariis Frontonis Ducaei in cap. 1.

Pag. 5. *Hunc autem et Proarchen.* Vocem hanc etiam agnoscit Theodoretus lib. 1 *Hæretic. fabularum*, de Valentino, ubi legendum sorte: *Ante principium.* Tertullianus *adversus Valentin.*, capit. 8, et Græcain vocem rethiuit Προαρχην, et Proarchen scripsit c. 35.

B *Esse autem illum invisibilem, et quem nullâ res capere possit.* Hæc absunt a Græco; verum Tertullianus simul ista profert: *Innatum, immensum, infinitum, invisibilem, æternumque definitum.*

Et aliquando voluisse. In Græco delendum est illud καί, quod est ante καθέσθαι, ut consentiant Græca cum interpretatione Billii, in qua onissum est καθάπερ σπέρμα, ac tanquam semen, hanc, quam in animam induzerat.

Pag. 6. *Apud eos nuncupatam.* Addimus in margine, καλουμένην pro καλουμένων.

Masculo-feminam. Ἀρσενόθηλον. Tertull. c. 34: *Ne apud solos Lunenses Hermaphroditum existimet Fenestella.*

Emissiones in conjugationem. Græce scrij simus προβολάς ἐν συζυγίᾳ, ex quo legendum esset hic, in conjugatione.

Bythius et Mixis. Græce Βύθιος, non Βυθός, quo pacto et apud Tertullianum c. 8, *Bythius et Mixis*, et ita in manuscriptis omnibus legebatur, teste Pamelio, qui et hic, et lib. II, cap. 19 Irenæi sic legendum censet; et Theodoretum, apud quem cum reperisset interpres Βυθόν, vertit *Profundum et Mixtionem*: huncque Bythium ad differentiam primi parentis Bythi sic dictum suspicatur.

25 *Ageratos.* Cap. 19, lib. II, redditur Latine, *innascibilem*, vel, ut est in margine, *insensibilem*; forte, *inensibilem*; vel, *inensilem*: apud interpretem Theodoretum lego, *senil expertem, unionem et per se nascentem*: hoc ultimum est Autophyes.

Pag. 7. *Ænos et Synesis.* Scribendum hic, et apud Billium: *Ainos et Synesis.*

Theletos et Sophia. Non Teletos; nam sæpe τῆς θαλήσεως, et τοῦ θαλήματος meminit in his mysteriis hæreticorum Irenæus, ut cap. 6 hujus libri: etsi aliter Pamelio videtur. Billius certe semper *Theleti* scripsit, neque mihi unquam occurrit ταλατός, *perfectus*: θαλητόν habes I Reg. xv, 22, ἐθελήτων τῷ Κυρίῳ, si voluit Domino: itaque melius voluntate expetitum reddidissent interpretes, quam ut Cornarius. voluntatem, et alius, voluntarium.

Quid eorum quæ dicuntur in Scripturis. Græce, εἰπου τι τῶν ἐν πληθει ἀρημέτων ἐν ταῖς Γραφαῖς. Billius et Cornarius omiserunt illud ἐν πληθει. Gallasius: *Eorum, quæ multa dicuntur in Scripturis.* Suspitari possumus hoc velle Irenæum. Si quid in Scripturis dictum esset, numero aliquo multitudinis expresso, ut post triginta annos baptizari, duodecim apostolos deligi, triginta cubitis altum esse; id arreptum statim Gnosticos ad suos errores adumbrandos traduxisse. Vide cap. 15 sub finem.

Pag. 8. *Sine complexu conjugis Thelati.* In Græco hic pro ζυγῷ legendum, ἄνευ τῆς συμπλοκῆς τοῦ συζυγοῦ, sine complexu conjugis. Lib. II, cap. 14, sine permistione conjugis. Tertull., sine conjugis Phileti societate. L. Latinius illic frustra est, qui corrigat: sine conjugis Phileti societate.

Pag. 9. *Novissime forte absorptum.* Scribe, *Novissime forte absorptum fuisse, aut, absorptus fuisset, Æon scilicet.* Pamelius in Tertull. pro forte, aut quod hic est in margine, *vere, legendum vult, fere*: potest tamen retineri, *forte.* Τελευταλον ἀν καταπεπόσθαι: Tertull. *Modico absuit, præ vi dulcedinis et laboris, devorari.* Refutatur hæc nenia lib. II, cap. 24 et 28.

Qualem naturam habebat femina. Græce fuit θήλειαν ταχέιν: Tert., et procreat feminam. Ac Billius quidem legit ex veteri interp., θήλεια ταχέιν. Itaque Cornarius verterat, *qualem feminea natura parere poterat.* Sed cum non solum marem, sed neque feminam sola possit parere femina, suspicari posset quis, ita distinctum fuisse, *ὅταν φύσιν εἴη, θήλειαν ταχέιν, qualem naturam habebat, feminam peperisse;* ut scilicet Æon ille natura feminea, sic et illa substantia informis eadem feminea natura prædita fuit. Atque ita commodius deleteretur prius illud ταχέιν, quod redundare sua interpretatione innuit Billius.

Pag. 10. *In imagine sua sine conjugē.* Retrahenda e margine vera lectio, *sua sine conjugē masculo-femina.* Tertull., cap. 10: *Horon in hac promit in imagine sua femina-mare.* Billius: *In imagine sua conjugii experte, ac masculo-femina producit.* In Græc. ergo pro ἀζυγον ἀθήλυτον, corrigendum est, ἀζύγω ἀρρενοθήλει, ut Greg. Nazianz. ἀρρενοθήλειος σωματότητος. Cæterum *Metagoga* Tert. exponit circumductorem.

Pag. 12. *Et causam quidem.* Corrige: *Et causam quidem æternæ perseverationis iis omnibus incomprehensibile Patris esse.* Tertull. cap. 11: *Docebantur incomprehensibile quidem Patris causam esse perpetuitatis ipsorum.*

Pag. 13. *Satellites quoque.* Lectionem ex ea quæ in margine, et quæ in contextu constat Græca exposcunt: *Satellites quoque ei in honorem ipsorum ejusdem generis angelos.* Tertull. cap. 12: *Satellites ei angelos proferunt.* Græc., δορυφόρους τε αὐτῷ. Theodoretus: *Ut essent ejus satellites.*

Et crucis ipsorum. Vox ipsorum abest a Græco, in quo pro στύλου ita scribendum: *καὶ τοῦ δρου καὶ σταυροῦ καὶ λυρωτοῦ*: verior item lectio ex margine repetenda, *de penitentia, hæc μετανοίας.*

Pag. 14. *In universas generationes.* Græce τῶν αἰώνων τοῦ αἰῶνος, sæculorum sæculi. Ad Ephes. III, 21, legitur, *τοῦ αἰῶνος τῶν αἰώνων*, ut habet vet. interpres. Paulo post in nomine Ἰησοῦς, *totā intelligi valere deceat, eia autem octo, sique sunt ex duobus prioribus litteris, octodecim.*

Pag. 15. *Qui est veritatis primæ.* Emenda, *qui est veritas primæ tetradis; vel, hoc est, veritatem primæ tetradis.*

Pag. 17. *Tollens crucem, sequere.* Legendum in Græco ἀκολούθει μοι. Quæ verba leguntur in Græco *Marei x, 23, καὶ δέωρο ἀκολούθει μοι ἄρας τὸν σταυρόν.* Epiphaniū interpres: *Tollens crucem suam, et sequitur me;* minus recte, quam hic verus: *Tollens crucem, sequere me.* Abest a Vulgata illud ἄρας τὸν σταυρόν. Erasmus quoque non esse in veteribus codicibus ait, nec apud alios evangelistas reperiri, ut illinc huc transcriptum videri possit. Legit tamen, præter hunc Irenæum, Theophylactus in Marcum: *Et sequere me, sublata cruce;* hoc est, præparato teipsum ad mortem pro me; et ut videtur Nicetæ, Greg. Nazianzenus orat. in Pascha 3: *Σὺ δὲ ἀποθήρη καὶ τὰ δικαίως κτηθέντα προθύμως, ἵνα κοίφος τὸν σταυρόν αἰρήσῃ, καὶ πλουτήσης τὰ μὴ ὀρώμενα.* Tu vero justis etiam rationibus quæsitæ opes excuties, ut leviter crucem tollas, et divitias quæ non cernuntur, assequaris.

Ventilabrum ejus in manu. Lege, et emundabit arcam, et colliget: nisi forte Hellenisimum esse voluit, τοῦ καθαρῆν ἕνεκα τὴν ἄλωνα.

Plasmata universorum. Πάντων legit, non πάντες, ut habent Græca, ex quibus sic scribendum easet, et *plasmata universi, vel omnes, dicunt.* Paulo

A post, expungenda est vox quando, et legendum, *cum vultis parabola.*

Pag. 18. *In umbratæ vanitatis.* Corrigo ex Græc. et vestigiis manuscripti: *In umbræ, et vacuitatis locis deseruisse.* Ita paulo post: *quod derelicta sola esset in tenebris et in vacuo*: ἐν τῷ κενώματι: quod confirmat Billii correctionem et interpret., *in umbras et vacuitatis loca veluti æstu quodam abreptam.* Sed illud ἐκθεράσθαι simplicius vertit Tert. c. 14: *Explosa est in loca luminis aliena*: quasi n hil aliud velit, quam expulsam et ejectam, addit, *in vacuum et inane illud Epicuri*: cum quo vacuitatem hanc comparat etiam Iren. I II, c. 19: *Umbram autem et vacuum ipsorum a Democrito et Epicuro sumentes.* Sed in Græc. forte est manusc., ἐν σκιᾷ καὶ κενώματος. Theod.: *Et in umbra quadam et inani degere.*

Pag. 19. *Formatam ante.* Verius, *formatam autem.*

Statim autem evacuatam. Lego Græc. Κενώθειον ὕπὸ τοῦ ἀοράτως αὐτῆ.

Ne adversarius. Ne antierius irrueret. Porro Tertul. c. 14 in Valent. legit, *Jao, non Jaioth*: in quem locum Pamelius admonet, *Jaioth* hic legendum non videri, quod ea vox fuerit potius Basilidianorum, quam Valentinianorum. Certe manusc. *Jao* habet.

Omni parte passionis. *Omni parti passionis succub.* mult. et var. existentis. Tert. *Omni genere passionis cæpit affligi.*

Mater ejus prima Sophia. *Prima Sophia et Æon, demutationem, etc.*

Pag. 20. *Quis enim non erogat.* Pro *quæ ex passione Æonis*, Gr. ad verbum, *qui est passi Æonis, τῆς ἐνδυμήσεως τοῦ παπνοῦτος αἰῶνος.* Tert. c. 15: *Nam ex lacrymis ejus universa aquarum natura manavit.* Bill., *calamitosi illius Æonis.* Corn., *afflicti sæculi*: sed mallem passionis nomen exprimi, nam Tertul. et Iren. omni genere passionis dixerunt affligi, παντὶ μέρει τοῦ πάθους. Gallas, a lacrymis Æonis cogitatione perturbati. Non vidit scilicet, ἐνδυμήτων nomen esse Æonis.

Pag. 21. *Præstante ei virtutem.* Lego, *præstante ei virtutem omnem Patre.* Præter Græci textus patrociniū, ita Tertul. c. 16: *Largito ei Patre universorum Æonum summam potestatem, subjiciendis eis omnibus.*

Achamoth reverita. *Achamoth reveritiam cum dicit, primo quidem cooperationem imposuisse ei propter reverentiam.* In Græc. deest vox αὐτῆ κλίμμη ἐπιθέσθαι αὐτῆ, vel αὐτῆ, δι' αἰδῶς. Tert.: *Protinus velamentum sibi obduxit, ex officio primo generationis.* Paulo post: *separantem eas ab ea, et non eas neglexisse.*

Pag. 22. *Habilia et possibilia essent.* Ἐκτινά καὶ δυνατά. Bil.: *Quod radices egissent, et robur contraxissent.* Tert.: *exercitata et usu viriosa.* Corn. quod in habitum jam cæsiusent.

Sed segregantem. Lego, *separatim commiscuisse et coagulasse.* Quod Bill. corrigit χωρῆς, conligmat Tertul.: *Defecit æorum in materiam corporalem paraturam;* et Theodor.: *Separavit, eaque separata compegit.*

Alteram autem conversionis. Scribe, *conversionis passibilia*: sic enim verti potest ἐμπραθῆ, neque vocem Tertullian. usurpare necesse est, ut vult Rhenanus: *Ut duplex substantiarum conditio ordinaretur: de vitiis pessima; de conversione passionalis.* Hinc tamen discere melius potuisse verti: *Alteram autem ex conversione passibilia, id est obnoxia passioni.*

Et propter hoc virtutem. *Et propter hoc virtute Salvatorem*: et, *conceptissæ de gratulatione eorum, quæ cum ipso sunt, luminisum visionem.* Dele ex margine lectionem nihili, *conceptis.*

Pag. 23. *Sed spiritale quidem.* Græce legendum est, *μη δεδυνῆσθαι αὐτὴν μορφώσαι, non potuisse eum formare.* Tertul. c. 18: *Sed spiritale quidem*

non ita potuit attingere. Hellenismus porro est, *eiusdem substantiæ ei erat, ὁμοούσιον αὐτῆς*. Tertull. *consubstantiva dixit*. Paulo post lego: *Conversam autem in formationem ejus*. Denique illud: *quas dextras vocant*, vertendum 26 est e Græco: *quæ dextra vocant*; et, *quæ sinistra dicunt*: nisi intelligas substantias animales, ut loquitur Tertullianus, *quas ad dexteram commendant*; et, *ad levam delegant*. Apud Theod. mendum est, *qui eandem cum ipso habent animam*, pro *habent substantiam*.

Ea enim quæ post eum. Græc., *omnia enim quæ post eum sunt*.

Pag. 24. *Demiurgum et fratrem*. Demiurgum et patrem vocant.

Imaginem dicunt fecisse. *Imagines dicunt s. Tertull., 19: Achamoth in honorem Bonum imagines commentatum.*

Et ipsam quidem in imagine. Gr., *ἐν εἰκότι*. Pamelius in c. 19 Tertull. *εἰκόνα legi vult*, et Latine pro *in imagine, imaginem invisibilis Patris conservasse*, corrigendumque utrumque exemplar, quod sequatur, *hanc autem unigeniti Filii* (sic enim legendum est), *τοῦτον δὲ τὸν μονογενοῦς Υἱοῦ*: supple *εἰκόνα, imaginem*, non, *in imagine*. Ait enim Irenæus, *Salvatorem fecisse Achamoth imaginem Patris, et eundem Salvatorem fecisse hunc Demiurgum imaginem Nu, Unigeniti, seu Monogenis filii Propatoris; Demiurgum vero fecisse Angelos et Archangelos, qui sunt imagines reliquorum Bonum*. Indicat hoc Tertull.: *Qui (Soter) per illam sit operatus, ut ipsam quidem imaginem Patris invisibilis et incogniti daret*. Idem constare addit ex Iren. l. 1, c. 5, ubi hæc refutat.

Pag. 25. *Virtutem archangelum quartum*. Græc. sonant, *virtute angelum quartum dicunt esse, δυνάμει ἄγγελον*. Tertull. 20: *Angelum quartum, quoniam et hunc supra cælum tertium pinguat*. Refutantur hæc l. 11, c. 55.

Hæc autem Demiurgum. Hæc manca et obscura sic restituenda sunt: *Hæc autem Demiurgum dicitur a semetipso quidem et putasse fabricasse, fecisse autem ea Achamoth producente*. Paulo post in Græc. legendum est, *ἡρροχηνάς αὐτὸν τὰς ἰδέας*: vertit enim vel., *ignorasse eum figuras*.

De timore autem. Græc. *omnem animale substantiam, ut brutorum animalium et ferarum et hominum*.

Et propter hoc superiorem. *Ἀνώτερον αὐτὸν ὑπέρχοντα προγινώσκειν legit*, pro *ἀνωτέρου*, e. c., minus recte, ut Bill. monet: melius enim convenit sensui auctoris: *ut propter hoc imbecilliorum eum existentem ad sciendum quæ sunt spiritalia, se putasse solum Deum*. Ideoque videndum an apud Tertull. cap. 21 commodius legi possit: *Adeo rerum non orai compos, de animali scilicet censu, invalidus spiritalia accedere, ut, se solum ratus, concionaretur: Ego Deus, et absque me non est; qui locus est Isaie xliv, 6. Sic. cap. 19, animali censui inscriptas, idem Tertull. dixit*.

Pag. 26. *Sed Demiurgum quidem*. Detendum est alterum vocabulum, *Fitium*. Itaque legendum, *psychicum, filium matris suæ dicunt*; et ita Bill. In Græco tamen est, *τῆς μητρός αὐτῶν*: unde Cornarius, *matris ipsorum, non αὐτοῦ*, ut in margine scripsimus. Sequitur autem: *Habitare autem matrem quidem ipsorum in eo qui sit cælestis locus*: ubi Græce *ὑπερουράνιος, supercælestis*. Rursus pro eo quod sequitur, *in eo, qui sit in cælo, locus*; Græc., *ὑπερουράνιον*, pro *ὑπερουράνιον* legit Bill. in eo, qui sit sub cælo, locus. Videndum tamen num editam lectionem tueatur quod sequitur, *hoc est, hebdomade, qua voce septem cæli designari videntur*. Tertull. c. 23: *Subest enim Demiurgus in hebdomade sua, magis diebolus in isto nobiscum communi mundo*; hoc est, ut exponit Pamelius, magis diabolus subest in nostro mundo, qui cælis subest. *Septem quoque cælos fecisse, su, er quæ Demiur-*

gum ipsi dicunt, et propter hoc hebdomadam vocant eum. Et l. 11, c. 55: *S. Paulo reliquam finisæ quartum cælum, ut appropinquaret Demiurgo*. Quod si quæras quid opponatur τῷ ὑπερουράνιῳ, sequitur locus Cosmocratoris, sive, ut Tertull., *Munditinentis, in eo qui secundum nos mundo*. Itaque perperam mutavit locum Tertull. Pamelius c. 31: *Et Demiurgus tunc de hebdomade subcælesti in superiora mutabit*: recte legebatur antea, *de hebdomade cælesti*. Lege igitur, me auctore, hic, *εἰς τὸν οὐράνιον, τοῦτ' ἔστιν ἐν τῇ ἑβδομάδι*. Est et apud eundem Tertull. locus c. 23 corrigendus ex iis quæ hunc sequuntur, *ex Sophia utilisissimis casibus, melius forte, vilissimis casibus; Iren., de vesaniori materia, ἐκ τοῦ ἀσημοτέρου; Billius, velut ex ignobili stirpe*.

Pag. 27. *Angelorum qui sunt erga*. Non dubium quin error sit librarii, pro *circa Salva:orem, κατὰ τὸν Σωτῆρα*, ut alibi eodem hoc capit., *iis qui circa Salvatorem sunt Angelis*. Tertull. satellites ejus appellat; Iren., *δορυφόρους*.

Ejusdem substantiæ matris suæ spiritalis. Scribe, *matri suæ spiritali*; *ὁμοούσιον τῇ μητρὶ πνευματικόν*; saltem ita solet interpretur noster vertere similia verba, ut paulo ante, *οὐχ ὁμοούσιον τῷ Θεῷ, non ejusdem substantiæ esse Deo*.

Perfectæ rationis. Legit interpres τὸ θελεῖον λόγου, sed erravit, dum verit, *perfectæ rationis*, si quidem illi potius, quam Tertulliano assentiendum non est, c. 25 *Advers. Valenti*. *Idoneum inveniretur suscipiendo quandoque sermoni perfectio*. Unde et ex aliis ejusmodi colligere quis posset, auctorem hujus Latinæ editionis non esse Irenæum. Billius certe, etsi eum in emendatione Græci codicis sequitur, non tamen in interpretatione.

Pag. 28. *Et hunc esse in semetipso*. Pamelius in 25 Tertull. hic legi vult, *et hunc esse ex semetipso hominem volunt, ut habeat*. Sed necesse non est, cum non habeat Epiphanius, ut ipse vult, ex arguendo suo, et veterem sequatur Billius. Hic vero paulo post loco illorum, *primitias eum suscepisse dicunt*, admonet Tertullianum scripsisse, *prospicientias, parum commode*: sed animadvertit postea Latinus, aut Petrus Ciaconius legendum esse, *proscicias earum substantiarum induisse*. Glossarium, *proscicia, ἀπροβόγια*. Item, *proscicia, αἱ τῶν θυμάτων ἀπαρχαί*: vide Festum. Pamelio quoque non assentior, qui paulo post, pro *a dispensatione circumdatum*, legi vult, *a dispensatione*. Utroque enim modo verti potest *οἰκονομία*: et scripius solet reddere hic noster, *dispositione*, ut alibi, *et de dispositione quod erat*: *ἐκ τῆς οἰκονομίας*.

Pag. 30. *In honore eorum*. Gr., *εἰς τιμὴν τῶν εἰδώλων*: *in honore idolorum, vel certe idolorum*.

Apud homines odiosum munera. Græcas voces duas expressit, *θηριομάχων καὶ μονομαχίας, bestiariorum et gladiatorum*.

Pag. 31. *Insensibilibus iis sermonibus*. *Insensibiles cape homines, non sermiones; ἀνοήτους stolidos homines appellat*. Paulo post verior lectio in marg., *emissum*.

Pag. 32. *Spiritales vero*. Interpungenda hæc sunt hoc pacto: *Spiritales vero exapoliatus animas, et spirituales facios, etc., intra Pleroma*. Tertull. c. 32: *Deapoliari est autem deponere animas, quibus inani videbantur*.

Refrigerare et ipsas. *Ἀναπαύσασθαι* (non aliter solet futura vertere, ut paulo ante προσπαύσασθαι, *adjicit*), pro *in refrigerio fore*. Bill., *in quiete futuras esse*.

His autem factis. Non exprimitur ab interprete τὸ ἐκλάμψαν, reddunturque futura presentibus temporibus, quæ et ita restituenda essent: « His autem factis ita, is qui latet in mundo ignis effulgens, et exardescens, comprehendens universam materiam consumit, et ipse simul consumptus ab in id, ut jam non sit. » Tert. c. 32: « Hunc credo

ignis ille arcanus erumpet, et universam substantiam depopulatus, ipse quoque decineratis omnibus nihilum finietur.

Pag. 33. *Primogenitus et primæ quaternionis.* Primogenitus et primi; Gr., τῆς τετρακτύος, nisi forte scripsit, quaternionis.

Cum traderetur. Mellius, traderetur, προσαγομένου.

Quapropter et in prophetas. In manuscripto legabatur eos, sicut et Græce αὐτούς, sed probabilius secutus est Bill. Quocirca eas in prophetas. Itaque in Græco scribendum, ἔτασαν αὐτάς: simile quid Apoc. v, 10. Tert. 29: *Ex earum ergo laterculo et in reges et in sacerdotes allegere consueverat.*

Pap. 34. *Exponunt quippe eum.* Lège, dicta per prophetas exponunt: quippe id altioris naturæ esse, semen scilicet; quamquam suspicari quis posset fuisse scriptum, quippe eas altioris, cum sit Græce ἕτα ὑψηλοτέρων φύσεως ὑπαρχούσας; ut referatur ad animas, quæ in reges et sacerdotes allegebantur, quod essent naturæ sublimioris, et quæ de semine adduntur, inserta sint per parenthesis. Paulo post scribe, et *Ierum quidem aliquid a Salvatore dixisse, ἀπὸ τοῦ ἑωσπίου, Salvatoris instinctu.*

Quam spiritus qui prophetat. Interpres male vertit ἡ. Scribe, sive spiritum, qui prophetat; et paulo post, *conservasse*, sic accipe quasi esset dictum, *perconservasse.*

Et in gaudium ei cessasse. Gr., καὶ ἀσμενον αὐτῷ προσχωρήσαντα: uhl commodius fortasse legeretur προσχωρήσαι: et Lat., in gaudio ei accessisse, vel, cum gaudij ad eum accessisset. Tertull. c. 28: *Propere et evanter accurrat, cum omnibus viribus suis.*

Pag. 35. *In loco medietatis refrigeraturum.* Hoc est, in refrigerio futurum; ἀναπαύσασθαι, ut postea refrigeraturus; ἀναπαυσομένων, requieturus.

Spiritualia vero. Hæc perturbata sunt, et imperfecte relata sive a librario, sive ab interprete; melius ita legentur: a Spiritualia vero, quæ seminari Achamoth, ex illo tempore usque nunc in animabus justis erudita et enutrita, quia pusilla exultantur, post deinde perfectione, etc. Tertull. cap. 29: *Id ergo granum seminis spiritualis modicum et parvulum factu, sed erudita hujus fides augetur atque movebitur.*

Pag. 36. *Fide digna.* Ἀξιόπιστος, fide digne, etc. Paulo post, φησὶς, lapillos sive calculos, aut testulas tales intelligere potes, quales ad museum opus, sive musivum, ut appellat Pinius, consuevit adhibebantur, cum vermiculata pavimenta tessellis, aut emblemata pingebantur, aut variegatis ad effigiem rerum et animalium crustis. Spartianus de Pescennio Nigro imperatore: *Hunc in Commod. ante hortis in porticu curva pictum de musivo inter Commodi amicissimos videmus sacra Isidis ferentem.*

Pag. 37. *Anicularum fabularum assumentes.* Gr., συγκαττύσαντες μύθους, fabulis consutis. Videtur scripsisse, *fabulas assuentes*, et, *hinc inde auferentes adaptare voluit.* Justinus ad Xenam, συναλλάγματα βλαία συγκαττύοντας.

Abortivum partu. Ev ἐκτρώματος μόρφα, abortus cujusdam instar. Vetus scripserat, *paria.*

Et passiones. Præcedunt ista quædam de Moysæ in Græco, quæ ex Billii interpretatione peti possunt. In his dæficit vetus interpretatio, sed redundat in illis quæ sequuntur: *In hoc quidem quod derelicta est a lumine; quæ absunt a Græco, et nullo sententiæ damno deleri possunt.*

Pag. 38. *Quam tristis est anima.* A Græco abest illud, *quam*, et λύπη melius tristitia reddita esset, quam lædium.

Dicentii. *Sequitur te? Non habet.* Græc., ἐν τῷ εἰπεῖν τῷ ἐρωτήσαντι, Ἀκολουθήσω σοι; *Et qui interrogaverat Sequar te? dixerit, Non habet.* Hoc doctus. Billius vertit, ut est Math. viii, v. 19. Sed præterea ista citare poterunt hæretici, ex quorum myrothecis ista proferuntur. Recte hoc converte-

rat Cornarius, et eum secutus Gallus., sed Irenæum ipsius interpretationis male explevit in altero Evangelij loco: *Permite mihi, ut prius constitutum de his, quæ sunt domi meæ; melius enim veritur a veteribus Evangelij et Irenæi interpretibus: renuntiare domesticis, vel his qui domi sunt: nam altera lectio Vulgatæ Luce 12, v. 61, hinc confirmatur, et illo Tertulliani iv in Marcionem, 23: prius anis valadicere parantem prohibet retro spectare.* Justinus, *Dialog. μεταβολὰς καὶ ἀποταγῆς πρὸς ἄλλων.* Quid sit ἀποτάττασθαι et ἀποταγή, discat Gallasius ex Isidoro Pelusiota, si quid novum et insolens sibi velit cognoscere.

De mediis esse. In Græco legas fortasse rectius ὄσθυ μέσων, quam μέσων, vel certe ἐκ τῶν μέσων. Bill., *hunc mediis classis esse.*

Pag. 39. *Sata tria.* Adhenda in Græco vox τρία post cæta. Post pauca sic distinguenda sunt illa: *Spiritualia examinat omnia. Animalis autem non percipit quæ sunt spiritus, etc.* Græc., τὸ ἔξ, ψυχικῆς οὐ ἔσχηται. *Illud autem, animalis non percipit.*

Conversiones autem. Verior lectio, *conversionem, φόραμα.* Cæterum in interpret. doctus. Billii scribendum est, *testatum esse. Et si delibatio sancta, atque et massa.* Quo loco per delibationem, id quod spirituale est significari docent; vide Rom. xi, v. 16. Plane enim μνημονικὸν ἐμάρτημα tantū viri esse censeo, vel amanuensis ejus; non enim solet a Vulgatæ verbis discedere; quæ sicut ubi, ἀπαρχήν, primicias et delibationem, ita φόραμα conversionem vestit, aut massam cum veteri interpr. Irenæi.

Pag. 40. *In Evangelio.* Adde e Græco: *Prophetatus dicitur septem annis, etc.*

Quod etiam Nani vocat. Græca nonant, quem etiam Filium unigenitum et Deum vocant, in quo omnia Pater præmiisit (vel emisit) committit: et, in eo omnem Bonum substantiam. Vocem Nani, vel Mentem non reperio apud Joannem; nec illius postea sit mentio hoc loco, dum cætera Evangelij verba expenduntur.

Pag. 41. *Quoniam igitur.* Ita distingue: *Quoniam de prima generi dicit; bene a principio, hoc est, a Deo et Verbo doctrinam facit.* Bill. us quoque hoc autem habet, *a principio, hoc est a Deo et Sermonis doctrinam suam insuitit.* Delenda ergo vox, *Filio*, cum abest a Græco.

Pag. 42. *Quod est formatum et manifestatum.* Interpretes fortasse scripsit, *quod est formatum esse et manifestatum, pro formati sunt et manifestati.* Sic legit postea ερηται, pro ερησθαι, *lumina dicunt esse.* Quaternionem secundam paulo post, et ὁσθι dicit, familiariter solentissimo, nisi quaternionem malis ibi fuisse; ut in aliis locis.

Dicit autem sic: *Et Verbum.* Hæc verba usque ad *Diligenter igitur*, cum et apud Epiphanium, et apud vet. interpr. reperiretur, miror in Billii interpretatione omissa esse. Porro illud πλήρης, cum priori loco ita reddidisset Gallasius, ut reterret ad gloriam, plena gratia et veritate; posteriore ita vertit, ut Cornario sapientior videretur, et repudiata voce Verbum, novam usurparet: *Et Sermo factus est caro, et habitavit in nobis, etc., et contemplati vidimus gloriam ut unigeniti a Patre, plenum gratiæ et veritatis.* Ubi insigniter lapsus est: nam ut eum docere potuit Erasmus, πλήρης refertur ad ἄδρας, ut sit sensus, *Verbum factum est caro, et habitavit in nobis; plenum gratiæ et veritatis:* atque ita Vulgatæ auctor. Interpretes autem Irenæi retulit ad gloriam, et vertit, *plena gratia, posteriore loco; ubi tamen plenam debuit reddere ex eorum sententia, qui putant Theophylactum non πλήρης, sed πλήρη legisse.* Cyrillus quoque in Joann. ii. 1, cap. 17: *Sed si plena est gloriæ ejus gratiæ, quomodo gratia profectus apud Lucam scribitur? Nonnulli vetero.*

Καὶ χάριτος πλήρης καὶ ἀφραξίης ἡσασθῆρος. Pag. 43. *Aut si reliquorum conjugationes.* Græc., συζύγους, conjuges, ut postea, manifestasset eum

jugem. Sed corrigendus est Græcus liber, συζυγίας. Nam et sic ait postea: ὅτι δὲ οὐ περὶ τῶν συζυγίων. Ita quoque Billius vertit.

Non remisisset. Hoc est, non permisisset.

Pag. 44. *Et alterum Christum.* Expungendum est illud, id est, ut alienum a sententiâ, videturque superesse ex interpretatione vocis Χριστόν; forte erat, id est, unctum, ut ante dixit, *Monogenis, id est, unigeniti.* Sequitur Hellenismus, *memoriam non fecerit, μὲνεν οὐ ποισσῆσθαι, mentionem non fecerit.* Et, quod ei in principio dictum est, τοῦ εἰρημένου αὐτῷ ἔνω ἐν ἀρχῇ λόγου, hoc est, quod ab eo dictum est. Verum hæc paulo aliter fortasse vertenda sunt hoc modo: *Recapitulans enim de eo, quod ab eo dictum est in principio fuisse Verbum, insuper exponit.* Quasi dicat, illud ipsum Verbum quod statim antea initio dixerat fuisse in principio, factum esse carnem addidisse.

Pag. 45. *Si autem Verbum Patr. a. Verte, Verbum Patris quod descendit.*

Pag. 46. *Iret, at ipse.* Vera lætio ex margine retrahenda in contextum, atque ita conveniet cum Græco, χίοντα, non χιόντες, ac si mortem iret ad ipsam.

Adnotationes Fr. Feuardenii in cap. 1.

Pag. 5. *Narratio omnis argumenti Valentini discipulorum.* Quis vel qualis fuerit hic Valentinus, a quo Valentiniani, operæ pretium dicendum. Epiphanius ⁹¹ ex fama refert hunc fuisse Phebonitem (alias Phæbonitem, et Phibionitem) Ægypti maritimum, in Alexandria vero institutum Græcorum litteris. Unde et imitatio Theogoniæ Hesiodi, deorum triginta apud ipsum Hesiodum relatorum. Et ipse fabulosa gentium poesi in mente sua concepta, et ab his qui cum ipso et ante ipsum a veritate exciderunt, opinionem adeptus; etiam ipse, velut Hesiodus, aliis nominibus in alia transmutatis, mundum decipere voluit. Nam et hic triginta deos ac caelos adducere vult, quorum primum est Profundum, quomodo et Hesiodus Chaos primum deorum dixit. Clarum est autem, Chaos et Profundum eandem significationem habere. Tradit rursus, illum initio prædicasse fidem catholicam in Ægypto, itemque in Ecclesia Romana; cui consensit Tertull. ⁹²; sed in Cyprum venientem, passum esse fidei naufragium. Quomodo autem sit lapsus in hæresim, Tertullianus his verbis recitat: *Spe-raverat episcopatum Valentinus, quia et ingenio poterat et eloquio: sed alium ex martyrii prærogativa loci potuit indignatus, de Ecclesiæ authenticæ regulâ abrupti (ut solent animi pro prioratu exciti præsumptione utionis accendi), ad expungendum conversus veritatem, et cujusdam veteris opinionis semini (non modo scilicet Basilidis, qui summum Deum Abraxas cum cccclxv editionibus commentatus est; sed et Hesiodi poetæ ethnici Theogoniæ, ut docet Lactantius l. 1, c. 5); actu colubroso viam delinnavit* ⁹³. Exortum autem voluit eum Irenæus lib. II, c. 4, Eusebius in *Chronico*, et Theodoretus lib. I *Hæreticarum fabularum*, circa annum Christi 145. Telesphoro summo Ecclesiæ pontifice, et Antonino Pio Romanis imperante. Diu porro monstrum hoc Ecclesiæ negotium fecisse facile colligitur ex Irenæo scribente, Valentinum Romam venisse sub Hygino, Telesphori proximo successore, increvisse sub Pio, et prorogasse tempus usque ad Anicetum ⁹⁴. Quæ tempora incidere in ætatem Antonini primi, Theodoretus lib. I *Hæret. fab.* observavit.

Dicunt esse quemdam, etc. Obscurum et prolixum satis hoc caput, contractionibus et apertioribus verbis habes apud Tertull. libro *Contra Valent.* et Theod. l. b. I *Hæret. fab.* Quod si ad amussim

A non intellexeris, non multum studiis tuis decedere puta. Nam et ipsi fabularum tantarum consarcinatores, ob præcedentia sua peccata, justa cæcitate percussi cæcitatebant in meridie, non intelligentes (ut ait Paulus) ⁹⁵ quæ loquebantur, nec de quibus affirmabant, sibi ipsis talis ignorantia auctores et causæ existentes. His ita subscribit lib. *De hæres.* August.: *Illi, ut ita dixerim, fabulones, id est, qui fabulas vanas, easque longas et perplexas contextuerunt, tam multis falsis dogmatibus pleni sunt, ut ipsi quoque illa numerare non possint, aut difficile possint. Nec ulli alieno ulla hæresis facile sie innotescit, ut suis.*

In immensis Æonibus. Id est, per infinita sæculorum tempora, vel infinitis retro ævis, ut scripsit Tertull., Deum scilicet otiosum, qualem voluit Epicurus, fugentes. Sententia porro Gnosticorum, ac hujus loci est hujusmodi: *Primus Æonum, qui et perfectus, et ante principium, et primus Pater, et Profundum dicitur, vere est solus et æternus, inviolabilis, ingenuus et incomprehensibilis.* Illis autem prodigiosis et fabulosis nominibus maluerunt Deum Patrem Domini nostri Jesu Christi designare, quam cum prophetis, apostolis, et Christianis omnibus profiteri Deum Patrem omnipotentem, creatorem cæli et terræ. « Adfuit etiam illi (subjiciunt) Euncea, id est intellectus, intentio, seu cogitatio, et Grætia, et Silentium. Volens autem Bythus rerum omnium initium per Silentium emittere, genuit Intelligentiam sibi æqualem, quæ et Unigenitus, et Pater, et Principium cunctorum dicitur: simulque Veritatem emisit, » etc. Non dubito autem fanaticos illos homines per hujusmodi fabulas et nugæ ineffabilem æternamque Filii a Patre generationem deformare; simulque principium Evangelii B. Joannis, quo sanctissime et quantum capere potest humana mens, describitur, diabolico plane astu depravare studuisse; quod in Transylvania, Lithuania, et Polonia scriptis Calvinianorum instructi novi Ariani, nunc incredibili conantur malitia.

Præmitti voluit. Delevimus voluit, tum veteris codicis ms. tum Græcæ lectionis auctoritate: verba enim fact. de Bythi cogitatione ac intentione.

Et solum capientem. Sic deformabant, quod clare in Evangelio dicitur: *Neque Patrem quis novit, nisi Filius* ⁹⁶, etc. Quod August. explicans ait: *Soli tibi integre nota es, Trinitas sancta et omnipotens* ⁹⁷.

Et hunc esse primam. Pythagorici omnia pene numeris tribuentes, quaternarium ideo cæteris præferabant, quod denarius perficeretur multi-udine: denarius vero quaternarii esset compositio ⁹⁸. « Omnia quæ sunt, » dicebant, « quaternarium colligasse, elementa, ventos principes, orbis lines, ætatum compagine. » Figuram quadratam aliis omnibus perfectiorem, quod contineatur quatuor lineis æqualibus, totidemque angulos æquales habeat. Corpus quadratum, ut est cubus, perfectum: habet enim sex superficies quadratas æquales, quarum unaquæque quatuor habeat lineas, et quatuor angulos; et quomodocumque jaceat, semper est rectus. Hinc virum bonum quadratum dixerunt et tetragonum. Quiv et animam rationis compotem quadam quaternitate constare, videlicet, mente, scientia, opinione atque sensu, docentes, ex eo jurandi sibi religionem fecerant, unde illud: « Per quaternitatem, animæ nostræ tradentem perennis fontem naturæ. » Quid si agnovissent præcipuum nomen Dei, omnium fere gentium mirabili consensione, quatuor tantum litteris efferri? Nam qui a nobis dicitur *Deus*, a Græcis Θεός, ab Hebræis יהוה, ab Arabibus, Turcis et Mahometanis *Alla*, a

⁹¹ Contra hæres., 51. ⁹² Tertull. lib. Præscr., c. 30. ⁹³ L. Advers. Valent. c. 4. ⁹⁴ Lib. III, c. 4. ⁹⁵ Matth. XI, 27. ⁹⁶ Sol loquiorum c. 51 et Med. cap. 29. ⁹⁷ Plut. lib. I de Plac. Philos., Diog. Laert. Rhodigin. lib. XVIII, c. 13, et lib. XXII, cap. 9. Volat. lib. XXXV. Philolog. Paul. Greg. Comment. in lib. VI Syntaxis artis admirab. c. 18.

Peris Syre, a Magis Orsi appellatur. Sed infelices A Gnostici his antiquorum mysteriis, ut et divinis Scripturis, ad suas delirationes constituendas nequiter abutebantur.

Pag. 6. *Sentientem autem Unigenitum.* Locum hunc ita refert Tertull. : « Nus simul accepit prolationis suæ officium, emittit et ipse ex semetipso Sermonem et Vitam. » Miserrimi vero præstigiatores, qui Filium Dei unigenitum alium constituebant a λόγῳ, id est a Verbo et Vita : cum aperte doceat Evangelista : *Deus erat Verbum : in ipso vita erat.*

De Logo autem. Tertull. : « Sed et hæc soboles ad initium universitatis, et formati Pleromatis totius emissa, facit fructum ; Hominem et Ecclesiam procreat. »

Esse enim illorum. Quamdã, sed ineffabilem ac hominibus et angelis incomprehensibilem, esse in divinis secunditatem, patefaciunt Filii ac Spiritus sancti distinctæ emanationes. Confirmant et ista summorum prophetarum oracula : « Qui alios parere facio, nunquid sterilis ero ? Ego hodie genui. Ex utero ante Luciferum genui te. Ante omnes colles genui me Dominus »⁹³, etc. Cum hanc ergo impuri Gnostici simpliciter credere nollent, aut capere non possent, eam Hesiodi, Orphei et aliorum profanorum ethnicorumque poetarum more describendam, imo et deturpandam sumpserunt, diversos sexus, conjugia impurasque commissiones in divinis confluentes ; ut post Lactantium lib. iv, cap. 8, diligenter observat Epiphanius, contra hæresim 31.

Acinetos. Sic pro Agne reposuimus, ex Theodor. Epiphani., Tertullian. et sequentibus Irenæi.

Donant. Ita restituimus ex manuscripti. exemp. et Græca lec. quæ habet, ταῦτα τὰ δὲ δόματα χαρίζονται, in plurali numero : delevisimus vero *donavit.*

Pag. 7. *Hi sunt triginta.* Ad hunc locum respiciens Cyrillus Jeros. contendit⁹⁴, Valentinianos triginta deorum (nam Æones instar deorum habebant) prædicatores, ethnicos, paucos tantum confugentibus, longe deterioris fuisse. Athanasius quoque, orat. 5 contra Arianos, ait, istos pro veritate et rerum fide, inania simulacra introduxisse.

Nec enim Dominum, etc. Domini appellationem præcis Christianis non vulgari religione observatam fuisse indicat Tertull. *Apolog.* : « Augustus, ait, ne Dominum quidem dici volebat. Et hoc enim Dei est cognomen. Dicam plane et imperatorem Dominum, sed more communi : sed quando non cogor ut vice Dei dicam. Dominus meus unus est, omnipotens, Deus æternus, idem qui et ipsius. » Et lib. *Contra Hermog.* : « Deus nominatur ab initio, Dominus autem nonnisi post condita omnia. » Proinde dum sine addito enuntiat, solius Dei est, semperque ex τῶν πρὸς τι, et nonnisi comparatione ad servos dicitur, quibus creationis et providentiæ jure imperat. Cum igitur orbem ab alio conditum autumarent ; quin et Christo Jesu seipso similes, aliasque secundum aliquid, ut scribit Irenæus⁹⁵, etiam eo se fortiores mentirentur : idcirco non mirum, si Christo et Dei, et Domini nomen inviderent. Observabis simul hæreticos, spreto veteri et catholico more dicendi, sibi peregrinas et recentes formulas fixisse, profanasque vocum novitates, quas devitare jubet Apostolus. In huic errorem disputat l. iii, c. 6. Accedit quod proprium nomen Dei θεῶν Græci vertebant per Κύριος, Dominus ; quapropter sicut hi Christum verum ac æternum Deum esse negabant, sic et Dominum. Contra vero idem ille et Deus et Dominus appellatur, Psal. xlv et cix ; Isa. ix ; Jerem. xxiii ; Joan. xiii et xx ; Rom. viii ; Hebr. iii ; et in Symbolo apostolorum profiteri jubemur : « Et in Jesum Christum, Filium Dei unicum, Dominum nostrum. »

Nihil fecisse. Imo vero pueruus ad se magos duce stella perduxit, circumlans, et oblatu est in templum, fugit in Ægyptum, duodennis disseruit in templo cum doctoribus, singulis annis cum parentibus Hierosolymam ad dies festos religiosissime condescendit. Et reversus in Galileam, Justini martyris, Basilii Magni et aliquot aliorum primæ notæ auctorum sententia, cum Josepho fabrillem artem aliquando exercuit, tum ut mechanicas artes sanctificaret, tum maxime ut otium hoc exemplo fugiendum cunctos nos doceret.

Pag. 8. *Reliquis vero omnibus.* Codices excusi, hominibus ; sed vet. coil. cum Græca lectione, λοιπῶν πάντων, id est *reliquis omnibus*, habet.

Reliquis quoque Æonibus. Codic. ex., *reliquos quoque Æonas participare* : quæ propter exemplar manuscriptum et lectionem Græcam immutavimus.

Quonium vellet. Codices excusi, *nollet* : sed vetus codex et Græca lect., διὰ τὸ θέλει, ut restituimus.

B Tert. : « Plane Nus, quantum in ipso fuit, et voluerat et tentaverat cæteris quoque, » etc.

Quæ exorsa. Codices excusi, *exors.* Deinde erga Nus restituimus pro *virgeru* : utrumque ex Græca lectione et codice manuscripto.

Pag. 9. *Dulcetiline.* Codices excusi habebant, ad *ultionem* ; restituimus vero ex manuscripto exemplari, consentientibus Epiph. et Tertull. Græcæque lectione : ὑπὸ τῆς γλυκύτητος.

Abstentum. Sic pro *absentem* visum est reponere ex veteri codice. Abstentus autem jurisperitus est, qui tutoris auctoritate ab aedeunda hæreditate revocatus est. Ea voce utitur beatus Cyprianus epistola 18 ad Cornelium, et epistola 42 ad Stephanum. Abstenti vero a nostris dicuntur, qui a communiione Ecclesiæ, et sacrarum perceptione moti rejectique sunt.

Peperisse substantiam informem. Gravissimo sarcasmo hoc ita repetit Tertull. : « Dehinc ex illo marore, et semetipsa sola, nulla opera conjugii, concepit, et procreat feminam. Miraris hæc ? Et gallina sortita est de suo parere. Sed et vulvure feminas tantum parere aiunt, et tamen sine masculo mater. »

29. *Abconderent.* Ita reposuimus, pro *absconderat*, ex vet. cod. et Græc.

Pag. 10. *Patrem enim aliquando,* etc. Proh pudor ! fanatici tenebriones sexus varios, commissiones salacissimas, partus, fetus, et Hermaphroditum in divinis rebus constituebant, ut ex hoc loco et sine capitis quinti libri hujus colligitur ; quæ impuri poetæ de diis gentium collabantur. Trismegisto Hermeti hanc insaniam exprobrat Lactantius, libro quarto, capite decimo octavo : quam egregie evertit, lib. primo, capite octavo. Hanc dementia ridens Tert. : *Pudiciores, ait, maluerunt, Bytho nullum sexum deputare : et fortasse hoc DEUM, non, hic DEUS, neutro genere pronuntiant. Alii contra magis, et masculum et feminam dicunt, ne apud solos Lunenses Hermaphroditum existimet Annaïum commentator Fenestella.*

Pag. 11. *Mundatum.* Delevimus *mandatum*, quia vetus codex sic habebat. Tertull., *repressoam ab illicitis, et purgatam a malis.*

Cognoscentes sufficientes sibi, etc. Codices excusi, *cognoscentem* : restituimus autem ex veteri codice et Græca lectione.

Pag. 12. *Comprehensibile.* Sic legendum proponimus ex Tertulliano, Epiphano, et veteri codice, quanquam *comprehensibilia* haberent excusi coil.

Omnes Christos. Hæc adjecimus ex codice veteri, Epiphanioque.

Hymnizare Propatorem, etc. Græcismum hunc sic exprimit Tertull. : *Magno cum gaudii fructu hymnis Patrem concinunt. Diffundebatur et ipse lætitia,*

⁹³ Isa. lxxvi, 9 ; Psal. ii, 7 ; cix, 5 ; Sap. viii, 25. ⁹⁴ Catech. 6. ⁹⁵ Lib. i, c. 24.

atque bene cantantibus filiis et nepotibus. Quidni A
diffunderetur omni iucunditate, Pleromata liberato?

Æonum. Sic habet codex vetus, cum Epiphano:
excusi vero codices, eo quod, habebant.

Pag. 13. *Et in gloriam Bythi.* Sic codex vetus et
Epiphani.: *delevimus gloriam Hori.*

Satellites quoque ei in honorem ipsorum. Ex hoc
autem Athanasius, orat. 2 contra Arianos, magnam
Valentinianorum impudentiam coarguit, quod an-
gelos per Christum conditos (omnia namque per
ipsam facta sunt), congeneres Christo pronun-
tiarent.

Negotiatio. Prius legebatur, *negatio*; Græc., *πρα-
γματολογία*: consentit vet. cod.

De pœnitentia. Ex veteri codice et Græca lec-
tione, ex *μεταβολαζ*, sic legimus, pro *dependentia*.

Pag. 14. *Et Paulum manifestissime.* Quanta, quæ-
so, dementia, ex eo quod Paulus nomen sæculi fre-
quenter usurpat, colligere triginta sæcula esse,
eaque in numerum octonarum, denarium, et duo-
denarium esse distributa, eademque partim mas-
culina, partim feminina esse, aliæque ex aliis genita?
Sed hi sunt frequentes topici hæreticorum, argu-
mentari nimirum (quod dicitur) a baculo ad an-
gulum.

Sed et nos ipsos in gratiarum actionibus, etc. Hæ-
cunt procul dubio gratiarum actiones, quas pri-
mum omnium fieri obsecrat Apostolus I ad Tim-
oth. II, quasque universa per orbem frequentat
Ecclesia in celebratione eucharistiæ, interpretibus
Augustino epist. 87 (nunc 149), Ambrosio, Chry-
sostomo, et Prospero lib. I *De vocatione gentium*,
cap. 4. In ea vero sacerdos preces, vota, supplica-
tionesque universas, hac coronide absolvit: *Per
omnia sæcula sæculorum*: quod apostolorum tra-
ditioni accepto ferendum, non tantum hoc loco Ire-
næus, sed et omnium Patrum Liturgiæ luce clarius
ostendunt. In ea enim, quæ est B. Jacobi, decem
et octo; quæ Clementis, tribus; quæ Basilii, sex-
decim; quæ vero Chrysostomi, viginti tribus vicibus,
ea verba repetita comperies. Ex hoc autem
suorum *Æonum* signenta asserere contendebant
æqua impietate Valentiniani, qua inscitia sacra-
mentarii corpus Christi arce ab altari conantur
ex his Prælationis nostræ verbis: *Sarsum corda,
habemus ad Dominum*, quæ tamen ab eisdem apos-
tolis accepta, consanter retinemus. Testes sunt
omni exceptione majores, Augustin. lib. *De sancta
viduitate*, c. 16 et lib. *De dono perseæ*, c. 13, Chry-
sost. homil. de eucharistia, et in Liturgia; Basilii in
Liturgia; Clemens Romanus lib. viii *Constit. apost.*
cap. 16, Jacob. in Liturgia; Cyprianus *De orat.
Dominicæ*.

Octodecim mensibus. Hoc manifestissime falsum
esse docet B. Lucas evangelista, scribens per dies
quadraginta Christum apparuisse discipulis². Dies
autem 40 unicum duntaxat mensei, cum aliquot
diebus efficiunt, non octodecim.

Pag. 15. *Uno enim anno,* etc. Hanc Valentini
opinionem firmissimis Scripturis et rationibus Ire-
næus refutat lib. II, cap. 38 et 39, quo fit, ut exis-
timum clarissimos Patres Tertull., Clementem Ale-
xandr., Jul. Africanum, Lactantium, Orosium, et
Caudantium Brixianum, fervore disputationis ulterius
distractos, hunc locum parum animadvertisse,
cum similem sere sequantur opinionem. Verba
Tertulliani sunt lib. *cont. Iudæos*, quæ et Eusebius
in *Chronico* ante nos observarat: *Quinto decimo
auno Tiberii passus es: Christus, annos habens quasi
triginta cum pateretur.* Clementis vero lib. I *Strom.*:
*Quod anno solo oportet Dominum prædicare, hoc
quoque sic scriptum est: « Annus acceptabilem Do-
mini prædicatum misit me. » Quinto decimo ergo
anno Tiberii, et quinto decimo Augusti, sic implentur*

A triginta anni, usque ad tempus quo passus est, etc.
Rectius porro sentiunt, qui ætatis anno 33 passum
Christum docent.

Pag. 16. *Omne esse.* Codices ex. *omnia esse*: et
codex vetus et Græc. habent ut restituimus. Ter-
tull. vero sic: *Jesum Soterem cognominant, et Chris-
tum, et Sermonem. . . . , et Omnia jam, ut
ex omnium defloratione constructum, gratulum
Æsopi, Pandoram Hesiodi, Acci Patinam, Nestoris
Cocetum, Miscellanæam Ptolemæi.*

Quam etiam. Auctoritate veteris cod. et lectionis
Gr. delevimus, quod.

Pag. 17. *Non solum autem ex Evang.* etc. Aubi-
bita similitudine aptissima in calce hujus capituli,
isthæc hæreticorum sacrilegia in sacras litteras
fusus declarabit.

Quam et Achamoth. Tertull. lib. *cont. Valen.*
apud illos nomen ininterpretabile fuisse dicit. Epi-
phan. contra hæresim trigessimam primam, Salva-
torem, et Terminum, et Crucem, sic eos vocasse
asserit. Theod. lib. I *Hæretic. fabularum*, fetum
informem, et Sapientiæ cogitationem, hoc nomina
appellasse putat. Vocis porro hujus etymon ab
Heb. *חכמה* deducitur, quod sapientiam significat, a
radice *חכ*, id est, *sapiens fuit, sapuit*.

In umbra et vacuitatis locis deferbuisset. Sic ex
veteri codice, Græca littera, et R. P. Frontonis
judicio lectionem restituimus. Codices hæcenus
excusi, in *umbratâ vanitatis locis deseruisse*.

Orationem. Sic restituimus ex codice veteri et
Græc. lection. Tertull.: *literatur odor incorruptibili-
tatis,* etc. Codices ex. *adorationem*.

Pag. 19. *Omni partî passionis succubuisse multi-
fariæ et variæ existentis.* Ita ex manuscripto codice
locum restituimus, pro eo quod excusi habebant,
*omni parte passionis succubuisse multifariæ et variæ
existenti*.

Dixisse Jao. Vetus codex *Joath* habebat. Sed
magno consensu Tertull., Epiphani., Theod. *Jao*
legunt. At Tertullianus quid hoc velit, non aliter
explicat, quam si quis exclamaret: *Porro Quirites,
aut: Fidem Cæsaris*³. Epiphanius contra hæres.
vigessimam sextam, principem in primo cælo ab
illis collocatum scribit. Macrobius lib. I *Satur.*, c.
18, inter plura alia, et hoc nomen a paganis attri-
butum fuisse soli, probat hoc oraculo Apolliniis
Clarii:

Ἐδάξω τὸν κάρτου, ὄπατορ θεὸρ ἔμψυρ Ἴδα,
id est, *Intellige Jao esse omnium summum Deum.*
Diodorus Siculus lib. v *Biblioth.* cap. 5, ignorantia
vocis *Jehovæ* deceptus, somniat Moysen apud Ju-
dæos, a Deo qui vocetur *Jao*, leges acceptas tulisse.
Eusebius lib. iv *Demonstrationis evang.* cap. 29:
Jaho est salus, hoc est, Dei salutare.

Ne quemadmodum, etc. Ex codice veteri et Græc.
lection. decem voces adjectivum, quas omnes editio-
nes veteres omiserant. Tertullianus habet: *ne sicut
luce, ita et vita orbaretur: conservatione, tum
ignorantia.*

Conversionis. Ex cod. veter., Tertul. et Græc.
lectione ita scripsimus. Codices excusi habebant,
conversationsis.

Pag. 20. *Quæ etiam convenienter,* etc. Quo pacto
turpissima signenta sua occulerint Valentiniani;
his graphice explicat Tertullianus: *Si bona fide
queras; concreto vultu, suspenso supercilio, « Alium
est, » aiunt. Si subtiliter tentes; per ambiguitates bi-
lingues, communem fidem affirmant. Si scire te os-
tendas; negant quidquid agnoscent. Si cominus cer-
tes; tuam simplicitatem sua cæde dispergunt. Ne
discipulis quidem propriis ante committunt, quam
suos fecerint, etc.*

Sed solos illos, qui grandes merceder, etc. Dux
sunt res, quæ maxime homines ad maleficia impellunt,
luxuries et avaritia, quia nihil tam sanc-

² Act. I. ³ L. Præscript. c. 49, et lib. advers. Valent. c. 14.

tum, quod non violari; nihil tam munitum, quod non expugnari; nihil tam purum, quod non scædari, pecunia possit. Et

Quid non mortalia pectora cogis

Auri sacra fames?

Hæreticos autem utroque morbo omnibus sæculis laborasse, et sectarum nostri sæculi cædes, rapinæ, incendia, sacrilegiaque, et veterum auctorum istorum lectio, indicant. Ignatius epist. 3, eos vocat, « mulierum corruptores, alienorum appetitores, pecuniarum 30 rapaces, et quasi vortices. » Post Optatum Milevitanum, graviter conqueritur Augustin. lib. 1 *contra litteras Petil.* c. 64 et lib. 11 *contra Cresc.* c. 42, de tyrannicis rapinis, invasionibus, furtis, et depredationibus Donatistarum, omnino similibus eis, quibus Calvinistæ Gallias nostras a tringinta annis funestissime devastarunt.

Volo autem et aliquid, etc. Ironia est, qua et Tertullianus chimericis istiusmodi nugis his frastive traducit: « Illic æstimandum est, quem exitum duxerit, quantis lacrymarum generibus insulaverit. Habuit et salsas, habuit et amaras, et dulces, et calidas, et frigidas guttas, et bituminosas, et ferruginantes, et sulphurantes, utique et venenatas, ut et Nonacris » (aquam mortiferam in Arcadia scripserunt esse Vitruvium, Pausanias et Seneca) « sudaverit, quæ Alexandrum occidit; et Lyncestarum » (de his Livius lib. 11, c. 103) « inde defluerit, quæ ebrios efficit; et Salmacis » (lege Vitruvium lib. 11 *Archi.*) « inde se solverit, quæ masculos molles facit. Cælestes imbres pipiavit Achamoth. » Cæterum, Deum omnipotentem aquarum, ut et aliorum omnium, conditorem esse, passim explicant Scripturæ, Genes. 1, Exod. xv, Job xxvi, Psalm. lxxvi, ciii, cxlviii.

Pag. 21. *Hanc autem Achamoth.* Græca lectione, et R. P. Frontonis iudicio, *reteritam rum*, pro, *eam*: et *coopertionem*, pro *cooperationem* substitutum. Et paulo post: *et non eas neglexisse*, pro *eum*: item *separatim*, pro *separavit*: et *passibilis*, pro *passibile*.

Pag. 22. *Priores.* Codices excusi, *prioris*, sed mutavimus ex cod. veteri et Græc. lectione. Epiphanius interpret: « Non enim possibile erat ipsas deleri, velut illas priores, propterea quod in habitum jam cecissent, et valide essent. »

Pag. 23. *Ejusdem subat.* Codices excusi, *ejus substantias*: sed cod. vetus, *ejusdem*. Billius, novus Irenæi interpres, aliique apud Epiphanium lat. hæc paulo dilucidius explicant. Cæterum, « quas dextra, et quas sinistra, » videlicet, animalia, dicunt, legendum proposuimus, pro *dexteris et sinistris*, quod erat in cod. excusis.

Pag. 24. *Hanc autem unigeniti Filii.* Sic restituumus ex codic. vet. et lect. Græc.; delevimus vero: « Hanc autem unigenitum. » Epiphanius interpret: « Illum vero in imagine unigeniti Filii; archangelos autem et angelos ab his factos in imagine reliquorum sæculorum. »

Demergentium. *Demergentium* prius erat; sed cod. vet. et lect. Græc. *κατωφερών*, cum Tertull. immutare fecerunt. Epiphanius interpret: « et eorum quæ sursum feruntur, et eorum quæ deorsum subsidunt. »

Septem autem celos, etc. Ex Tertull., Epiphanius et cod. vet. quædam restituumus. Verba Tertull. sunt: « Celos autem noeros (id est, intellectuales) deputant, et interdum angelos faciunt, sicut et ipsum Demiurgum: sicut et paradisum archangelum quartum (archangeli 4 habebant codd. ex.): quoniam et hunc supra cælum tertium pangunt, ex cuius virtute superperit Adam, diversatus illic inter nubeculas et arbusculas. » Porro paradisum visibilem negare, hæresim Seleucianorum et Hermianorum esse August. lib. *De hæres.* asserit: et

A Origenem in *Anchorato* reprehendit Epiphanius, quod in terris esse negasset. Pl. culti mihi valde beat. Theophil. Antiocheni de eodem sententia, lib. secundo *Ad Autolyceum*: « Condito homini, ait, Deus elegit regionem in locis orientalibus amœnitate eximiam, lumine coruscantem, et splendido aere illustrem, plantis variis secundam; et in hanc collocavit hominem. » etc. Et Hieronymus in *Danielem*, jubet eorum deliramenta conticescere, qui flumina et arbores, et paradisum putant allegoriæ legibus subruere; Philonem opinor, perstringens. Augustinus longe lateque Genesim explicans, nunquam illius situm, aut locum indicare voluit: quia ubi sit, adquisitiones, quæ sunt præter fidem, pertinere iudicat, lib. 11 *Contra Pelag. et Calost.* cap. 23.

Pag. 25. *Eam.* Delevimus eum, auctoritate vet. cod. et lect. Græcæ. Epiphanius vetus interpres: « Habere vero ipsam mediælocum, et esse quidem supra opificem, infra vero, aut extra complementum, usque ad consummationem. »

Pag. 26. *Cosmocratorem*, etc. Christus quidem diabolum vocavit τὸν ἀρχοντα τοῦ κόσμου, Joan. xii et xiv; et Paulus, θεὸν τοῦ αἰῶνος τούτου, II Corinth. iv; imo et κοσμοκράτορα τοῦ αἰῶνος τούτου, Ephes. vi. Sed ut illius impotentem tyrannidem, quam in impiis exercet, et superbiam, qua adversus Deum erigitur indicarent. Isti vero tam augusto epitheto illum exornabant, honoris gratia; quia huic inferiori mundo illum præesse, Demiurgoque sapientiozem asserebant. Hinc scita illos vellicat Tertull.: « Diabolum opus Demiurgi affirmant, et Munditenentem appellant: et superiorum magis gnarum defendunt natura, ut spiritalem, quam Demiurgum, ut animale. Meretur ab illis prælationem, cui omnes hæreses procurantur. » Sed de demonum et hæreticorum *κατωφύλα* inferius dicetur.

C *Creaturam Demiurgi.* Licet cum excusis codicibus vetus noster cod. *Creatorem* haberet, tamen legendum *creaturam* censuimus, quia Græc. *κτλομα*, et Tertull. *opus Demiurgi* habent.

Pag. 27. *Cum fabricasset.* Tertullianus suo more isthæc sic effert: « Cum talia de Deo, vel de Deis, qualia de homine signenta? Molius enim mundum Demiurgum, ad hominem manus confert, et substantiam ei capit non ex ista, inquit, arida: sed ex invisibili corpore materiæ illius, scilicet philosophicæ, de fluxili et fusili ejus: quod unde fuerit, haud queo æstimare, quia nusquam est, » etc.

Defusione. Ex Tertull., cod. veteri et Græc. *ἐκ πνευματικῆς ἀπορροῆς ὄσσαν*, ita legendum proposuimus: delevimus vero *definitione*.

Dermatinam tunicam. Cum Græcæ sit *δερμάτινον*, et Tertullianus vertat *pelliceam tunicam*, de qua Moyses scripsit: « Fecit Dominus Adæ et uxori ejus tunicas pellicæas, et induit eos », nihil dubitavimus ita locum restituere, explosis Erasmi, Rhenani, et quorumdam aliorum variis conjecturis. Delirium porro horum Gnosticorum est, hanc tunicam esse carnem humanam, cum non sine sensili carne et pelle homo initio conditus fuerit, ut docet Tertullianus lib. *De Resur. carnis*: Hieronymus quoque Joannem Jerosolymitanum coarguat, quod per illas tunicas pellicæas humana corpora intellexerit. Sed quia festive magis quam graviter a vulgo circumfertur, Deum inde primum fuisse pellionem: unde pelles illæ quibus protoparentum velata fuit nuditas, desumptæ fuerint, vide si luceat, quæst. 49 Just. mart. ad orthod. et Method. Tyri, apud Epiph. lib. 11 *contra hæreses*. Quid vero significaverint, tractat Ang. in Psalm. ciii.

Matri suæ, spiritalem. Sic docet legendum R. P. Fronto, pro, *matris suæ spiritualis*, quod est in aliis excusis codicibus.

⁴ *Æ* vid. iii, 56.

⁵ Lib. contr. Valent.

⁶ L. advers. Valent. cap. 21.

⁷ Lib. cont. Valent.

⁸ Gen. iii, 21.

Pag. 28. *Spiritale vero.* Græcus contextus una cum Latino vet. cod. sic legendum docuit, pro, in *spiritalem*. Pamelius quoque nota 281 in libr. Tert. *Adversus Valent.* docuit hic legendum esse *spirituale*, pro, *spiritualem*: et *salem*, pro *sole*: sicut et paulo supra, *cum sint igitur tria*, pro, *tres*, ut in haecenus excusis codicibus.

Pag. 29. *Quapropter, et nobis quidem,* etc. Ex hoc loco, et cap. 20 hujus libri, liquet Valentini et Simonis Magi impium dogma fuisse, opera bona ad salutem beatamque vitam necessaria non esse. Nostri autem sæculi proficentes in pejus hæresiarum, multis parasangis hæc impietate superata, vociferantur, et opera ad salutem esse perniciosam; justum in omni opere quantumvis bono peccare; opera omnia hominum, non nisi æternos ignes mereri. *Æterna igitur supplicia* (ut proprio judicio condemnentur) debet, et indubie reppendet illis justus iudex pro suis cœnis, cantiunculis, concionibus, et catechismis: dignam certe tantorum laborum mercedem. At verbum Dei docet, reddendum unicuique secundum opera sua; et unumquemque mercedem accepturum secundum proprium laborem; atque processuros, qui bona fecerunt, in resurrectionem vitæ, etc. Salubrius igitur multo, proposito præmio, ad omne genus boniorum operum nos excitant Patres. Tertull. lib. *Scorp.*: « Quomodo, ait, multæ mansiones apud Patrem, si non pro varietate meritorum? Quomodo stella a stella distabit in gloria, nisi pro diversitate radiorum? Clemens Alexand. vi *Strom.*: « Proportione habita, sunt varix mansiones pro dignitate et meritis eorum, qui crediderunt. » Et August. sermo 39, de verbis Domini (nunc 108): « Declina a malo, et fac bonum, et cum hoc feceris, securus expecta vitam: et tunc bona fronte dices Domino: Feci quod jussisti, redde quod promisisti. »

Quemadmodum aurum, etc., sic et semetipsum, etc. Superbissimam hanc hæreticorum jactantiam, qua se natura spirituales et mundos esse, nullisque quantumvis abominandis flagitiis maculari docebant, ab orco revocasse mihi videntur Calviniani, dum verbis et scriptis mentiuntur se suosque ab uteris matrum sanctificatos; nullaque crimina sibi imputari, modo fides in Christum adsit: nullis quantumvis execrandis sceleribus Spiritum a se recedere, etc.

Pag. 30. *Etenim idolothyta, etc.* Ingluviei arguit illos, quodque nullum servarent, pro traditione apostolica, ciborum delectum. Quandiu stetit gentilismus, tandiu Christianos **31** ab idolothytis cavisse, testes sunt Tertull. lib. *De idol. et de cibis Judæicis*; Orige. lib. viii *Contra Celsum*; et Cypri. *De lapsis*. Abstinentiam vero a certis ciborum speciebus, tempore jejuniorum, et non propter abominationem eorum, sed ut mēti ad cultum pietatis, ait Canon 50 apost., reddatur exercitatio; caroque contra Deum insurgens, mediæ tormentis atque suppliciis puniatur, inquit contra psychicos Tertull., per universas Ecclesias tum observatam fuisse contestatur Clemens Rom. libr. v *Constit. apost.* cap. 19. Qui et solo pane, sale, atque oleribus uti concedit: a carnibus autem et vino abstinere, diebus jejuniorum: et ejusdem libri cap. 21 idem pluribus sacram Litterarum locis confirmat. Hujus rei praxim in B. Petri conversatione, lib. vii *Recog.* asserit, qui laboriosis illis suis peregrinationibus, pane solo, cum olivis, et raro oleribus fatiscens corpusculum reficiebat. Notæ sunt omnibus fortissimorum martyrum, Severo imperante, istæ præclaræ voces: « Multum erratis, o viri, putantes humanis visceribus vesci eos, qui ne inulorum quidem animalium carnibus utuntur. » Euseb., lib. v *Hist.*, cap. 1. Tum temporibus quoque scribens contra psychicos Tertullianus, xerophagiis diebus jejuniorum obser-

vatas fuisse asserit, siccato cibo ab omni carne et jurulentia; et lib. *De cultu mulierum*, quosdam creaturas Dei sibi interdiceret, abstinentes vino et animalibus. Hieronymus dicit, « Paulum palma fructibus; et Hilarionem, paucis massæ caricis perpetuo vlcitasse. » Athanas. et Basiliius lib. *De virginitate*: leguminibus, pane, et oleo, paucis nonnunquam adhibitis olivulis, jejuniis carnem spiritui servire cogentes, ut duntaxat volunt.

In omnem diem festum ethnicorum. Arguit eos, quod dies vel diis, vel imperatoribus paganorum sacros cum illis celebrarent, utique in eorum venerationem: imo nec a spectaculis illis abstinere, in quibus vel gladiatorio certamine occumbent, vel ferarum dentibus laniabantur multi. In hoc vero sese audacissimos piarum patrumque traditionum contemptores manifestabant; cum omnes sive spectacula scenica, sive ludos Circenses, aut theatrales, studiose fugiendos monuerint, ut omnium vitiorum fomenta, malarumque cupiditatum irritamenta, ac (ut cum Chrysostomo dicam) civitatum pestes, malorum omnium fontes, pestilentix cathedram, incontinentix gymnasium, luxuriæ officinam, impudicitix orchestram, et fornacem Babilonicam. Turpia enim spectandi consuetudo etiam imitandi licentiam sumit, et vitia per oculorum fenestras in animos nostros celerrime convolant, irritant, accendunt, et inflammant. *Nihil est nobis dictu, visu, auditu,* ait Tertullianus¹⁰, *cum insaniam Circi, cum impudicitia theatri, cum atrocitate arenæ, cum xysti vanitate.* Et solennia Cæsarium irridens paulo superius; Grande, ait, videlicet, officium focos et choros in publicum educere, vicatim epulari, civitatem tabernæ habitu abolefacere, vino lutum cogere, catervatim cursitare ad injurias, ad impudentias, ad libidinis illecebras. *Sicine exprimitur publicum gaudium per publicum dedecus? Hæcine solemnes dies principum decent, quæ alios dies non decent?* etc.

Et eo paulo inferior Minutius Felix: Nos, inquit¹¹, qui moribus et pudore censemur, merito pompis vestris et spectaculis abstinemus: quorum et de sacris originem novimus, et noxia blandimenta damnamus. *Nam in ludis currulibus, quis non horreat populi in se rixantem insaniam? In gladiatoria, homicidii disciplinam? In scenicis, etiam non minor furor, turpitudinis prolixior. Nunc enim nimis vel exponit adulteria, vel monstrat: nunc enervis histrio, amorem dvm fingit, instigat. Idem deos vestros induendo, supra, suspiria, odio dedecorat,* etc. Effundit et eloquentiæ suæ fumes in theatris insectandis Lactantius lib. vi, cap. 20. Deterret et quantum graviter potest Cyprianus, epist. ad Donatum. Epiphanius, Ecclesiam catholicam spectacula, ut equestria certamina, damnare scribit. Et B. Augustinus theatra ut caveas turpitudinum, et publicas flagitiorum professiones aversanda docet¹².

Quidam et carnis voluptatibus, etc. Inferius quoque cap. 8, 9, 20 et 23, scortationum, adulteriorum, et variarum libidinum Gnosticos reos facit: quod adeo cunctis hæreticis commune fuit, ut scribat Hieron. in ix cap. Osee, *difficile hæreticum inveniri, qui diligit castitatem.* Manifesta sunt omnibus Nicolaitarum lenocinia. Carpocratianos scribit Clemens Alex. iii *Strom.*, ad cœnas convenientes, viros simul et mulieres, lumine amoto, commisceri quomodo, et cum quibus voluissent. Paria de Floriaqtis ante Augustinum scriptis mandaverat Philastrius. *Apellem desertorem continentix, et carne lapsam vocat in Pæscript.* Tertullianus: et *et Marcionem propter stuprum virginis illatum, Ecclesia motum fuisse asserit.* Hermogeni exprobrat, quod assidue nuberet, et totus adulter esse, prædicatione et carne. Montanum describit apud Euseb. lib. v, cap. 18, Apollonium, quas mulieres ut prophetissas circumducebat, a viris propriis, ad pro-

⁹ Hom. 8, de pœnit. Hom. 62 ad pop. ¹⁰ Cap. 38 Apolog. ¹¹ In Octavic - ¹² Lib. 1 de consensu Evang. cap. 35.

priam libidinem abstraxisse. Cyprianus epist. 48 quosdam suæ tempestatis vocat *stupratores virginum, et matrimoniorum corruptores, ac depopulatores*. Parum ab istorum avorum suorum lubricis vestigiis deflexisse cernunt omnes hujus sæculi nostri schismaticos, dum continentiam omnino impossibilem esse, cunctis inculcant: sacramenti matrimonii vincula solvunt; et qui cœlibus eorum præsent, omnes fere deserto continentiae voto, incestatas nuptias amplectantur.

Pag. 34. *Quapropter ex omni modo*. Hic rursus et ex ipsis Gnosticorum verbis et satis indicat Irenæus, quam lascivi et impuri fuerint, qui omni tempore et loco de syzygia, id est, carnali cum feminis copulatione sibi meditando profiterentur. Tertullianus Irenæo subscribit his verbis¹³: *Nam et honorandorum conjugiorum supernorum gratia, dicitur apud illos meditantium atque celebrandum semper sacramentum, comiti, id est, feminæ adherendo*. Alioqui degenerem nec legitimum veritatis, qui *diversatus in mundo non amaverit feminam, nec se ei junxerit*. Cæterum, ex his post doctum Pamelium observo, Tertull. Latine scribentem, conjugium sacramentum appellare, quod Epiphanius, Irenæus, et Paulus apost.¹⁴ Græce vocant *μυστήριον*. Itaque his veteribus Gnosticis novi Hugenostici hac etiam in re deteriores sunt, quod matrimonium legitimum inter Christianos sacramentum esse iudicentur. Sed de hoc rursus postea.

Pag. 32. *Nymphonem*. Codices ex., *Symphonem*; vetus, *Nymphonem*; Græc., *νυμφώνα, thalamum nuptialem*; ex hoc igitur restituitur.

Pag. 33. *Quemadmodum aqua per tubum*. Has blasphemias in Christi Domini incarnationem ex utero B. Mariæ virginis, validissime prosternit lib. III, cap. 48, 31 et 32. Post eum vero Tertull. lib. *De carne Christi* acerrime in illos pugnavit, et Vigilius martyr toto lib. III *Contra Eutychem*, huic negotio incumbit.

Pag. 35. *Cum sit igitur tale illorum arg.*, etc. Illorum sententiam rejicit, primo, quod neque propheticis concionibus, neque Christi doctrina, aut apostolica traditione niteretur. Hisdem telis Florini hæresim sic conficit lib. *De monarchia* apud Euseb., lib. V *Hist.*, c. 19: *Ista dogmata, Florine, sanæ doctrinæ et sententiæ non sunt. Ista dogmata sunt Ecclesiæ repugnantia, utpote que eos qui illis obsequantur, in maximam impietatem dejiciant. Ista dogmata ne hæretici quidem, qui erant ab Ecclesia exurbati, unquam affirmare audebant. Ista dogmata presbyteri qui ante nos fuerunt, quique erant ipsorum apostolorum discipuli, minime tibi tradiderunt. Vides quam grave Irenæo visum fuerit a traditione sumptum argumentum: sed de hoc in sequentibus commodior erit dicendi locus¹⁵. Secundo vero, quod suas hypotheses ex *ἀπάρος*, id est, non scriptis, scilicet legitimis, sed supposititiis, notis, et a seipsis confictis stabilirent, quibus simplices inescatos in retia sua pertraherent; quod apertius infra cap. 17 indicat: *Super hæc autem, ait, inenarrabilem multitudinem apocryphorum, et perperarum Scripturarum, quas ipsi finxerunt, afferunt, ad stuporem insensatorum, etc.* Et cap. 35: *Evangelium nomine Judæ proditoris proponunt, etc.* Adam et Epiphanius, qui Marcionem, librum ex Evangeliorum, et ex Apostoli mutilatis et depravatis sententiis concinnatum, quem *Apostolicum* nominabat; Sethianos, libros septem nomine Seth, librum unum nomine Abraham, aliosque nomine Mosis; Encratitas, scripturas quæ dicebantur Andreæ, Joannis, et Thomæ; Archonticos quoque sibi ipsis libros confictos, quos *Symphoniæ* magnæ et parvæ nomenclatura ornabant, conscripsisse et circumtulisse, in singulos scribens testatur. De Psalmis a Valentino*

magna impudentia confictis conqueritur Tertullianus lib. *De carne Christi*. Augustinus quoque lib. *De natura boni*, contra Manichæos, cap. 44, indicat Scripturam quamdam blasphemiam referant, cui *Thesauri* nomen dabant, eosdem legisse, audivisse, credidisse: sicut et epistolam Manichæi, quam *Fundamentum* nominabant, libro, quo profixe eam confutat. Idem etiam lib. XIV, *De civil.*, cap. 23, multa sub nominibus prophetarum et apostolorum, ab hæreticis prolata fuisse, quæ sub nomine apocryphorum, auctoritate canonica, diligenti examine remota fuerint, testis est. Hoc quoque stratagemata, nec sæculi nostri 32 hæreticis defuit, qui quemdam Bertramum contra eucharistiam; Carolum Magnum, contra imagines; et Huldricum, sive Uldaricum, Augustanum, adversus cœlibatum, confinxerunt, aut depravarunt.

Pag. 36. *De arena restitulas nectere*. Græca pro-verbii verba sunt: *Ἐξ ἀμμου σχοινία πλέκειν*, in quibus mira apparet in explicanda Valentinianorum stoliditate proprietates, qui Scripturarum undique collecta ramenta, nullo pacto inter se cohærentia, ad sui erroris confirmationem nectere conarentur. Alio postea idem significante usus est Synesius, epistola adversus Andronicum, qui civilem virtutem cum sacerdotio, quod *κλῶθειν τὰ ἀσύγκλωστα*, id est, ea nectere, quæ neri nequeunt, eleganter epistola quinquagesima septima esse dicit Synesius, conjungebat.

Quomodo si quis regis imaginem, etc. Hac hæmæosi, omnium hæreticorum artem veteratiorum lepide explicat, qua putres fabulas suas eloquiis divinis operiunt; ac si quis simiam, fœdum ac turpe animal, purpura ornaret, asinum exuviis leonis indueret, et plumbeos enses, ait Nazianzenus ad Nicobulum, *argenteis vaginis conderet et occultaret*; aut (si ex sacris mavis) lupos rapacea vestimentis ovium, et Satanam in angelum lucis transformaret. Valentinianos istos scortis publicis similes asserit, stringens in illos calamus Tertull., quæ ut illi quotidie sibi furore lascivios irruunt; sic et illi figmentis, quæ in dies comminiscabantur, incautos inescabant; pharmacopolas etiam referre scribit Vincentius Lirinensis, qui noxia gramina salubribus titulis coronant.

Confirmet. Ita vet. cod. Græcæ *διορίζοντο*: expunximus itaque, conformet.

Pag. 37. *Salvator*. Delevimus, *Salvatore*.

Pag. 38. *Et aporiam, id est, consternationem, etc.* *Desperationem*, post Cornarium, vertit Nicolaus Gallasius, ut suis, opinor, antistibus et symmystis patrocinetur, quos non puduit ex istis impiis Valentinianorum fabulis, Christum spem nostram et salutem, dum sanguinis guttas sudore emitteret, et in cruce penderet, *ingenti onere ira divinæ obrutum, flammis inferni addictum* (coactus, et non nisi exhorrescens, verbis eorum utor, ne impostorem vociferentur) *profundo inferni gurgite sapulum, demersum, pereuntemque, et desperantem* facere. Iuno eo nequiores Valentinianis sunt, quod illi verborum idem significantium ambiguitate rem obscurant, dum Achamoib, Sophiam, et Christum pro eodem usurpant: isti autem nihil circuituione usi, etiam de conflictis insigni in Christum contumelia gloriantur.

Verum qui desperasset, qui pro aliis, eorum facinore excusato, tanta charitate orabat? Qui desperasse putandus est, qui regni consortium furi pollicebatur, spiritum commendabat in manus Patris, quem verbis nequaquam ambiguis obnixè precabatur? Spem abjicientes, aut manus sibi violentas afferunt, aut divinam majestatem contumeliis afficiunt, conviciisque et blasphemis prosciunt, nec certe unquam pias has voces, *Deus meus, Deus*

¹³ Lib. advers. Valent. cap. 30. ¹⁴ Ephes. v, 32.

¹⁵ Lib. III.

mens, usurpant. Ego plura, nisi properarem, adversus ista blasphemiarum portenta attulissem : sed nunc primos earum auctores, tanquam fontes digito indicasse suffecerit. Primum, ut ingratus hæresiarcharum animus, vel eorum saltem pateat discipulis, qui per quos profecerint, et a quibus hæserint (iisdem enim Scripturis nituntur) candidè non agnoscant. Deinde ut nostros ad sanctorum Patrum assiduam lectionem adhorter, ex qua nihil fere recentiores hæreticos (ne tantopere gloriantur) adversum nos emovere, quod ex priorum graveolentis Averni lacubus, auctore dissimulato, haustum non sit, facile deprehendent. Rursus de hoc infra lib. II, c. 28.

Pag. 39. *Initia.* Delevimus *initia*, auctoritate vet. cod. cui consentit Epiphanius his verbis : *Horum quos volebat salvare Salvator, primitias assumpsit.*

Invenit eam, quoniam, etc. Expunximus duas voces *in*, et *hoc*, auctoritate veteris codicis, cui conformis est lectio Græca, εὐρίσκει αὐτήν, διὰ καὶ ταύτην, etc.

Pag. 40. *Ab hoc autem.* Delevimus *adhuc*, quoniam Græce est, ἀπὸ δὲ τούτου. Deinde *omnem*, pro *communem*, tam ex cod. vet. quam Græco reperimus.

Pag. 41. *Doctrinam facit.* Vetus codex, *facti* : sed illud maninivus, quoniam Græce est, τὴν διδασκαλίαν ποιεῖται.

Etiam principium. Delevimus *in principio*, auct. vet. cod. et lect. Græc.

Pag. 42. *Et veritatem.* Ita vetus cod. Græce καὶ ἀλήθειαν : expunximus autem *Verbum*.

Pag. 43. *Deinde.* Expunximus *de re*, auctoritate vet. cod. Græce quoque legitur ἔπειτα.

Hi transverientes, etc. Observa istos impietati Nestorii et Gnaphæzi, quos Ephesina et Constantinop. synodi damnarunt, non tantum semina dedisse, verum et eam superasse : cum in quatuor illi, isti autem tantum in duas personas unicum Dominum nostrum Jesum Christum distraxerint. Ut vero illos validissimis argumentis in sequentibus prosternit : sic posteriores apertissime convicerunt Cyrillus Alexand., Gelasius, Vigilius martyr, libris 3 *Contra Eutychem* ; et Theodorus Antiochenus *Isaogoge in Anastasium*. Cæterum, in Nestoriano cæno volutari Lutherum, Quinglium, et quotquot B. Virgileum Dei genitricem vocari non sustinent, evincit dilucide gravissimus scriptor Lindanus lib. 1 *De tranquillitate animi*, et Dialogo 3 *Dubitantiæ* ; quod hic indicare placuit, ut vel hinc contra eorum veterana pharisaicum petas.

Pro hamibus. Delevimus *omnibus*, et mox *reponimus*, neque *de Ugdonde*, expungendo atque, auctoritate vet. cod. et Græcæ lectionis.

Ex Joannis Ernesti Grabii annotationibus in cap. 1.

Pag. 5. Græcus hujus capituli textus ex Epiphaniæ hæres. 31 depronitus est. Summa autem ejus recitatur a Theodoro lib. 1 *Hæreticarum fabularum* cap. 7, et Latine a Tertulliano lib. *Adversus Valentianum*, quem ne dupitio quidem sæculo hoc Irenæi opus præcessit. Illos igitur aliosque ejusmodi scriptores inter se eo feram, ac ubi corrupti fuerint, puritati suæ restituere conabor ; sicut *Indicium hæreseon pseudo-theonymi* vitiosissime editum, ex hoc capite Irenæi bene emendavit Cotelerius in notis ad tom. 1 *Museum. Eccl. Græcæ*, col. 166 et seq., quo alteraque loco excepto, cui mox medicam admoventium manum.

Tétralogia. Tertull. cap. 7 : *Substantialiter quidem αἰὼνα τέτταρον* appellat, personaliter vero *πρόαρχην*, et *τὴν ἀρχὴν*, etiam Bython.) *Æon* igitur Valentianus Deum denotavit ; pro qua significatione, a lexicographis prætermissa, duorum philosopharum auctoritates accipe, Epicleti gentilis, et pseudo-Dionysii Christiani. Hic apud Arrianum, eodem, qua Valentinus vixit, ætate florentem, lib. II, cap. 8, ante medium, inortis necessitatem

A considerans, ait : *Ὁδὲ γὰρ εἰμι αἰών, ἀλλ' ἀνθρώπος*, « Neque enim sum Deus, sed homo. » Illi autem lib. *De divinis nominibus* cap. 5, § 4, Deus dicitur *ἀρχὴ καὶ μέτρον αἰώνων, καὶ χρόνων ὄντως, καὶ αἰών τῶν ὄντων*, « principium et mensura sæculorum, et temporum essentia, et ævum eorum quæ existunt. » Nam quemadmodum in αἰών sive æternitate, nec præteritum, nec futurum datur, sed semper præsens ; ita et Deus οὐτε ἦν, οὐτε ἔσται, οὐτε ἔγενετο, οὐτε γίνεσθαι, οὐτε γενέσθαι, ut Dionysius ibidem addit, indeque concludit : *Αὐτὸς γὰρ ἔστιν ὁ αἰών τῶν αἰώνων, ὁ ὑπάρχων πρὸ τῶν αἰώνων*. « Ipse enim est ævum ævorum, existens ante omne ævum. » Confer commentatores in hæc verba.

Προπάτωρ καὶ θυθὸν. Synesius, episcopus Ptolemaidis, sicut in *Hymnis* poetica licentia abusus, omnem fere Valentianorum matæologiam veræ theologiæ adaptavit, ac hæreticæ voce orthodoxam cecinit fidem : ita hæc duo quoque nomina vero Deo Patri attribuit. Sic hymno II, v. 27 : *Βυθὸς πατρός*, « Profundum paternum. » Hym. III, v. 47 : *Προπάτωρ, ἀπάτωρ*, « Primus pater, sine patre. » Hym. IV, v. 69 : *Βυθίον κάλλος*, « Immensa pulchritudo. »

Tr. Hunc articulum deletum, et ista : *καὶ καθάπερ στέργμα...* ἐνενοήθη, in parenthesis accepta velim, ratus textum, in quo vocem aliquam redundare constat, rectius hoc modo emendari, quam si deletur καὶ ante καθέσθαι, id quod voluit Fronto Duc. Nam Latini et Græci codd. omnes copulativam hæc particulam habent ; contra vox « quam » in nullis mss. vel editis Eras. et Gall. comparet, et a me proinde ommissa, sed a Feuard. addita ex textu Græco, in quem ἦν, nescio quomodo, irrepsit : id quod tamen citra ms. codicis auctoritatem delere nolui.

Pag. 6. *Προβαλὶς καὶ αὐτὸν λόγον.* Tertull. loc. cit. : « Emittit et ipse » (Nus) « ex semetipso Sermonem » etc. Memoriae itaque lapsus est in Cyrilli catech. 6, ubi Βυθὸν generatio λόγον ascribitur ; est quoque ibidem prava lectio, distinctio, versio textus. Lege ex ms. 25 Roe. in bibliotheca Boll. emendatum, recteque distinctum : *Βυθὸς ἐγέννησε Σιγὴν, καὶ ἀπὸ τῆς Σιγῆς ἐτεκνοποίησε λόγον. Τοῦ παρ' Ἑλλησιν αἰὼς οὗτος χεῖρων, τοῦ τῆ ἀδελφῆ μνησμένου : τέκνον γὰρ τοῦ Βυθοῦ ἐλέγετο εἶναι τὴ Σιγὴν.* « Bythus genuit Sigen, et ex Sige filium suscepit Logon. Iste pejor est Jove genitum, qui sorori commisit est : quippe Sige Bythi proles esse ferebatur. » Cæterum verbis Valentianis οὐκ ἠθοδοξε cecinit Synesius hymn. IV, v. 130 ;

*Λόγος, ὃν μετὰ τὸν
Πατρὶ συνυμνωῖ,
Νόος ἀρρήτου
Τλάσις οὐ Πατρός.*

*Verbum quod magna
Cum Patre cano,
Mens ineffabilis
Te gignit Patris.*

Alii quoque Patres ita loquuntur.

Μόρφωσιν παρὰ τοῦ π. Ἀπριώ. αἰός. Apud Tertullianum itaque loci scopus citate lege : « sed et hæc soboles ad initium Universitatis et formationem (loco « formati, » ut eat in impressis) Pleromatis totius emissa, » etc.

Pag. 7. *Τριάκοντα.* Ita post Irenæum cuncti hæresion enarratores, omnipumque prolixissime Epiphanius, qui eorum originem ex Hesiodi *Theogonia* et triginta ejus diis deducit, hæres. 31, § 2, scribens inter alia : *Τριάκοντα γὰρ καὶ οὗτος αἰώνας βούλεται παριστῆναι, εὗς καὶ θεοῦς ὀνομάζει.* « Triginta huic quoque placuit statuere Æones, quos et deos nominat » (quomodo et Origenes homilia unica in librum Reguorum post meivum : « quos αἰώνας, sive quæ deos appellantur ») Addo, et pro deorum nomine et

pro tricenario numero confirmando Paulinum A presbyterum in Vita S. Ambrosii, ubi ait : « Valentinianorum hæresis triginta deos colit, » sive ut Agobardus lib. De Judaicis superstitionibus, cap. 2, in plurali numero allegavit : « Valentinianorum hæreses triginta deos colunt » Consentit de nomine, dissentit autem de numero ipse Ambrosius epist. 29 ad Theodosium imperatorem circa medium, de iisdem scribens, quod « triginta et duos Æonas colunt, quos appellant deos. » Quid hic sibi volunt « triginta et duos? » Nodum hunc secernunt, non solverunt, editores Ambrosii Romæ 1585, qui epist. 47 (alius enim est ibi episcoporum ordo) « triginta Æonas » excudi fecerunt, omiserunt « et duos, » quos secuti sunt Parisienses in editione 1614, etc. Ast in antiquissimis exemplaribus omnibus verba Ambrosii ita, ut modo citavi, expressa inveni, nempe in Basileensi anno 1492, 1527, 1567, inque Parisiensi 1586. Laudem itaque in hoc, perinde ut aliis locis, meretur recentissima optimaque Patrum Benedictinorum editio, quæ numerum xxxii restituit, ut ex cl. Ittigii appendice ad Dissertationem de hæresiarchis § 53 disco, cum ipsam modo non ad manus habeam. Sed minus recte ibidem ad complendum dictum numerum « Bythos et Sige » ab Ambrosio additi notantur. Hi enim jam tricenario numero continentur, idemque alii duo accipiendi sunt, nempe « Christus et Spiritus sanctus, » quos ambo a Monogene ad fluxionem et consolidationem Pleromatis prolatis refert Irenæus § 4 hujus capituli, eosque reliquis triginta Æonibus annumerandos contendit lib. II, cap. 15.

Αἰῶνες. Supremum Deum sumpsit sive Βυθόν Valentinianos vocasse τέλειον Αἰῶνα, uti nos verum Deum « absolute » talem pronuntiare solemus, ex supra dictis patet. Ast inferiores, quos commentarii sunt, spiritus iidem αἰῶνας, licet non perfectos, cognominarunt, sicut et catholici quoddam horum angelorum genus hac voce designare soliti sunt. Ita in interpolata Ignatii Epistola ad Trallianos § 5 legimus : Ἀγγέλων καὶ στρατιῶν ἐξαλλαγὰς, θυνάμεῶν τε καὶ κυριοτήτων διαφορὰς, θρόνων τε καὶ ἐξουσιῶν παραλλαγὰς, αἰῶνων τε μεγαλοτήτας, τῶν τε Χερουβείμ καὶ Σεραφείμ τὰς ὑπεροχὰς, etc. In quæ verba animadvertit quidem Usserius, haud alibi, sive in Scriptura sacra, sive in catholicorum scriptis, ullam Æonum in hac significatione occurrere mentionem. Sed memoria lapsus est vir magnus, quod ecclesiasticos attinet scriptores. Nam lib. VIII Constit. Apostol. cap. 12 Deus dicitur ποιήσας τὰ Χερουβείμ καὶ Σεραφείμ, αἰῶνας τε καὶ στρατιάς, θυνάμεις τε καὶ ἐξουσίας, etc. Ad quem locum Cotelerius bene notavit, quod Eusebio quoque Orat. de laudibus Constantinii pag. 606 commemorentur ἀγγέλων στρατιαί, πνεύματα νοεροῦ φωτὸς ἔγγονα, αἰῶνες ἄχρονοι, ἄλλοι ἄπειροι αἰῶνες αἰῶνων. Et ex Latinis apud Hilarium lib. II De Trinitate ante medium : « Archangeli nesciunt, angeli non audierunt, sæcula non tenent. » De ipsa Scriptura sacra affirmare haud ausim; nec tamen aliam laudato præsulæ inficias ire velim. Quippe ut alia taceam loca, non defuerit, qui Ephes. III, 9, per αἰῶνας intellexerit angelos. « Sæcula, » inquit ibi in commentario Hieronymus, « omnes spirituales et rationabiles creaturæ, quæ in sæculis fuerunt. » Unde de nomine haud tantopere lis movenda Valentinianis, nisi in re errassent, et signata Dei pariter angelorum loco vororum protulissent.

Σεσιγημένοι. Tertull. cap. 9 : « Mater Sige ipsa hæreticis suis tacere præscribit. » Synesius hymn. I, v. 75 :

Τὰ δὲ ἄνω Σιγὰ καλύπτει,
Superna Silentium operiat

Et hymn. II, v. 22 seqq. :

Τὰ πρόσω μάκαιρα σιγῇ
Νοσφῶν τε καὶ νοσητῶν

Ἄτομον τομῶν καλύπτει.
Ulteriora beatum silentium
Intelligentium et intellectuum
Individuam divisionem tegit.

Εἰς ὀρθόδοξα, etc. Ita et inter alios Philastrius de Valentino : « De ogdoade ergo et decade et duodecade consistere triginta Æonas delirat. » Ita enim pro « deliberat, » quod est in editis, legendum bene monuit accuratissimus Cotelerius in notis ad t. III Monumenta Ecclesiae Græcæ, col. 629. Nam « delirandi » verbo et alias utitur Philastrius, exempli gratia de Tatiano : « Æonas autem nuntians, sicut Marcion, deliravit. » Cæterum Lucianus, aut quisquis est auctor, in dialogo cui titulus *Philopatris*, ante medium, ubi catholicorum de Trinitate fidem impie rejectit, et Valentinianorum quaternionem, ogdoadem, etc., perstrinxit : Ita enim Critias : Μὴ τὴν τετρακτῶν φῆς τοῦ Πυθαγόρου, ἢ τὴν ὀρθόδοξα καὶ τριακτάδα; « Num quaternionem Pythagoræ dicis, an octernionem et numerum tricenarium, » scil. Æonum? Respondet Triephon : Σίγα τὰ ἄλλα, καὶ τὰ σιγῆς ἄξια. « Tace quæ infra sunt, quæque silentio digna. »

Πλάσματι αὐτῶν. Origenes quoque tom. III in Joan., pag. 71, Valentinianos notat, velut τὴν περὶ αἰῶνων ἀναπάσαντας ἐν συζυγίαις μυθολογίαν, « iungentes fabulosum de Æonibus per syzygias commentum. »

Pag. 7. *Γινώσκουσθαί μόνῳ*, etc. Synesius hymno V, v. 10 seq. :

Ἄ ὄ ἀρρήτος εὐβλάστα
Διώνων ὄδωρ ῥίζαν,
Hæc ineffabilis propago
Sæculorum novis radicem.

Reliquis autem angelis incognitum esse, ita effatur hymno III, 123 et seqq. :

Ἄταρξ δὲ δρακῶν
Ἐπὶ σοὺς πυρσούς
Θέμις οὐδὲ θεοῖς.
Intentis enim oculis intueri
In tuas faces
Licet ne diis quidem.

Pag. 8. *Τοῖς δὲ λοιποῖς πᾶσιν*. « Reliquis vero omnibus, » etiam Logo, quem Nus primum protulit. Ita lib. II, cap. 24 : « Logos quasi tertium ordinem generationis habens ignoravit Patrem, quem admodum docent hi. » Id quod ibidem refellit.

Κατέσχε δὲ αὐτὸν ἡ Σιγή, etc. Ad hanc Valentinianorum assertionem referenda quæque puto ea, quæ habet Clemens Alexandrinus in *Excerptis ex Orientali Didascalia Valentinianorum* pag. 796, col. 1 : Ἡ Σιγή, φασίν, μήτηρ οὖσα πάντων τῶν προβληθέντων ὑπὸ τοῦ Βάθους, ὃ μὲν οὐκ ἔστιν εἰπεῖν παρὰ τοῦ ἀρρήτου, σεσίγηκεν δὲ κατέλαθεν, τοῦτο ἀκατάληπτον προσηγόρευσεν. « Silentium, inquit Valentiniani, mater existens omnium a Profunda emissorum, quod quidem de ineffabili essari haud poterat, tacuit : quod vero ipsa apprehenderat, istud incomprehensibile appellavit. »

Ἄραρχον ῥίζαν. Uti primogenitum quaternionem Valentiniani supra vocabant ῥίζαν τῶν πάντων ; ita hic primum in hoc quaternione Bythos, sine principio a semetipso existentem, appellarunt ἀραρχον ῥίζαν. Male quidem de ficto suo Bytho et quaternione hæretici : sed bene satis de vero Deo, sanctissimaque Trinitate catholici. Ita Synesius hymno II, vers. 25 et seqq. :

Μία κορὰ, μία ῥίζα,
Τριφασῆς ἑλαμφο μορφή.
Unus fons, una radix,
Ter splendens elucet forma.

Et hymno III, v. 171 et seqq. :

Πυρὰ κατῶν,
Ἄρχων ἀρχὰ

Ῥιζὸν ῤίζα.

*Fons fontium,
Principiorum principium,
Radicum radix.*

Et *lymno* IV, v. 136 seq. de Filio Dei :

*Πρώτος πρώτας
Προβορὸν ῤίζας.*

*Primus ex prima
Propagatus radice, etc.*

Sic et alii orthodoxi scriptores ecclesiastici Deum Patrem in relatione, tam ad Filium et Spiritum S. quam ad creaturas, dixerunt « Radicem et Fontem, » veluti (Tertullianum *Contra Praxeam* cap. 8 ut præteream) Ambrosius lib. x in Lucam, et lib. v *De Fide* ad Gratianum cap. 8; Basilus M. homil. 45 de fide et 17 contra Sabellianos; Cyrillus Alexandrinus passim, etc.

Ναύτατος. Solent enim juniores magis temerarii et minus continentis esse. Hinc Tertullianus : « Incontinentia aut, inquit, prorumpit in Patrem inquirere. » Ast inter Æones juniorem alium, alium seniorum dicere, absurdum merito videtur Irenæo lib. II, cap. 24.

Ἀπόσχηψα. Tertullianus hoc Irenæi verbum optime circumscribens : « Derivat, inquit, ut solent vitia in corpore alibi connata in aliud membrum perniciem suam efflare. » Nam ut Galenus lib. II *De methodo medendi* ad Glaucanem cap. 9, tom. X, pag. 382, scribit : « Ἀπόσχηµατα ὀνοµάζουσι τὰς διαθέσεις ἐκείνας, ὅταν χυμοὶ τινες ἀνοχλοῦντες πρότερον ἐτέρῳ µορίῳ, καταλιπόντες ἐκεῖνο, εἰς ἕτερον μεταστῶσιν. » Aposcemmata vocant affectiones, cum humores loco, quem prius infestabant, relicto, in alterum confluunt. » Aptissime igitur hac voce expressit Irenæus sententiam Valentinianorum, dicentium, quod malum, ex inquisitione imperscrutabilis Bythi contractum, reliquos quidem Æones infestare cœperit; postmodum vero instar pravi humoris defluens, in ultimo Æone, Sophia, subsederit, uti hic docetur et lib. II, c. 24 : « Audent dicere, quia a Logo quidem cœpit, derivatio autem in Sophiam. »

Pag. 9. *Τεκεῖν οὐσίαν ἀμορφοῦ.* Obiter hoc loco animadverto, Tertullianum perperam οὐσίαν ἀμορφοῦ non « partui, » sed « parienti matri » per appositionem ascripsisse, ut cuique integrum ejus contextum inspicienti patet. Contra Irenæus tam hic, quam lib. II, c. 37 : « Illorum Æon substantiam informem peperit. »

Qualem naturam habebat femina parere. Θήλεια, non θήλειαν, legit vetus interpres et cum eo Billius, unde et ipse vertit : « Qualemque naturam femina poterat peperisse ; » nec non Cornarius, Epiphanius interpres : « Qualem feminea natura parere poterat, » sine complexu scilicet mariti. His merito contradixit Fronto Duc., qui textum Irenæi ita legit et ditinguit : « ὅταν φύσιν εἴη, θήλειαν τεκεῖν, atque sic interpretatur, ut Sophia dicatur « feminam » peperisse, quod et ipsa femine esset ævus; notans inde, prius τεκεῖν tanquam superfluum delendum esse. Atqui hoc quidem non necessum puto; verum quoad lectionem vocis θήλειαν, et ævum verborum omnino consentio : quippe non modo Tertullianus c. 9 reddidit : « Concepit et procreavit feminam; » sed et ipse Irenæus, optimus verborum suorum interpres, id confirmat, in fine hujus sectionis scribens : Καρπὸν ἀσθενῆ καὶ θῆλυον αὐτὸν λέγουσι : « Fructum invalidum et femineum (feminam) eum dicunt. » Et lib. II, cap. 36 : « Illius (Sophiæ) passio fructificavit fructum femineum (sicut dicunt), invalidum, et infirmum, et informem. » Juxta genuinam itaque Græci textus lectionem sensus Irenæi hoc loco talibus exprimendus foret verbis : « Qualemque naturam ipsa habebat, feminam peperisse. »

Timuisse ne hoc ipsum finem habeat. Approbat hanc interpretationem Billius, quasi ex Græco : μη

A καὶ αὐτὸ τὸ εἶναι τέλος ἔχη, eamque confirmat auctoritate Tertulliani, cap. 10 scribentis : « Et metueret postremo, ne finis quoque insisteret. » Nec aliter Petavius in sua Epiphanius versione. Verum ego, relicto interprete (quem Tertullianus hoc loco improvide secutus est, ut in Prolegomenis dixi, ubi de ætate veteris versionis disserni), Græcam lectionem apud Epiphanium omnino teneo, et Irenæum ita interpreto, ut dixerit, Sophiam primocontristatam esse, quod imperfectum peperit solum, nempe femineum, quem in comparatione cum masculo sexu imperfectum semper judicantur naturæ scrutatores; postea metuisse, ac anxiam animo hæsisse, utrum et imperfectioris hujus sexus natura in deformi ista prole esset integra, sive an omnino ullum esse perfecte haberet. Hunc enim sensum commode admittunt verba : μηδὲ αὐτὸ τὸ εἶναι τελειῶς ἔχειν. Quæ ideo haud sollicitanda esse puto.

Τὸ γένος. Γενός, mavult Billius, ratus veterem interpretem ita legisse, nec non Tertullianum, qui cap. 10 « cœsum » non « genus » dixit. Et de Tertulliano quidem vix habeo, quod dicam; de veteri autem interprete inficias eo, quia non reddidit « id quod erat factum, » sed, « id quod erat natum. » Atqui γένος significare « natam sobolem, » ex lexicis constat, ideoque haud est necesse vocem istam corrigere, præsertim cum optime ad mentem Valentinianorum quadret Sophiam setum suum, utpote deformem prorsus, voluisse abscondere.

Pag. 10. *Συνδεδηθῆναι δὲ ἀπὸ τῆ καὶ τοῦς λοιποῦς Αἰώνας.* Ex compassione id fecerunt. Nam ut in Clementis Alexandrini *Excerptis ex didascalica Valentinianorum* legitur pag. 794, col. 2 : Διὰ τῆς τοῦ δωδεκάτου Αἰώνος πείσεως τὰ ὅλα παιδευθέντα, ὡς φασί, συναπάθησαν τότε γὰρ ἐπέγνωσαν, ὅτι εἰσὶν χάριτι τοῦ Πατρὸς. « Per passionem duodecimæ æonis omnia (quæ erant in Pleromate), erudita, ut aiunt, compassa sunt. Tunc enim cognoverunt, quod gratia Patris subsisterent. »

Διὰ τοῦ Μονογενοῦς. Horondicit a « primo Patre » emissum per « Monogenem, » et utrumque nominat, ut ambas complecteretur Valentinianorum opiniones. Nam, ut lib. II, cap. 15, scribit : « Horon quidam quidem a Monogene emissum dicunt, alii vero ab ipso Propatore in similitudine sua. »

Ἀσύζυγον, ἀρρηνόθλον. « Sine conjuge masculo-femina. » Ex hac versione, nec non ex Tertull. cap. 10, ubi legitur « in imagine femina-mare, » post Billium collegit Fronto Duc. in Græco non ἀσύζυγον, ἀρρηνόθλον legendum esse, sed ἀσύζυγος ἀρρηνόθλος. « Neque enim, inquit Billius, hæc ratio, quam subjungit, satis quadraret, si ἀσύζυγος ἀρρηνόθλος ad Horum referretur. » Verum ego Latiniū interpretem potius (a quo et Tertullianus seductus mihi videtur), quam Græcum textum corrigendum puto. Vocem ἀσύζυγος, præ ἀσύζυγος haud elegisset Fronto Duc., si σύζυγος, Valentinianorum, et id, quod hoc loco mox sequitur, μετὰ σύζυγος, considerasset. Ἀρρηνόθλον etiam non necesse est commutare in ἀρρηνόθλου, quia optime præcedenti voci congruit. Cæterum quod majoris est momenti, ἀσύζυγον, et id quod sequitur verbum, in accusativo, non in dativo, legendum esse, firmissime sum persuasus. Sicut enim non dicere solent, quod Deus hominem « secundum imaginem suam sanctam » creaverit, sed « secundum imaginem suam sanctam » condiderit; ita et hic Propator melius in Græco dicitur « Horon » juxta imaginem suam produxisse « conjugis expertem et masculo-feminam » (si ita placet), quam in Latino : « in imagine conjugis experte et masculo-femina. » Optime quoque ad id, quod Horon dicitur conjugis experte, quadrat ratio, quam subjungit : nempe ejus genitorem, Propatorem, ipsum quoque a Valentinianis representari aliquando sine conjuge, licet communiter Sigen ei conjungant. Unde nil mirum, si et talis fingatur soboles ab eo emissa. Nollem itaque mutare Græcum textum, quin potius in Latino inter-

piete et Tertulliano pro « masculo-femina et femina- mare » scriberem « masculo-feminam et femina- marem. »

Καρπιστήρ. Id est, « vindicem » sive « assertorem libertatis. » Ita redditur in veteri Glossario Græco-Latino. Exemplum habes apud Arrianum lib. III, De E:ictæi disputationibus cap. 26, pag. 369 edit. Cantabrig. : λέγε ὡν τὰς ἀληθείας, δοῦλε, καὶ μὴ δραπέτευέ σου τοὺς κυρίους, μὴ δ' ἀπαρνοῦ, μὴ δὲ τὸ λῆμα καρπιστήν δίδόναι, τοσοῦτους ἔχων τῆς δουλείας ἐλέγγους. » Vera igitur dic, serve, nec aufuge a dominis tuis, neque inficiare, nec aualeto assertorem exhibere, cum tot argumenta tuæ servitutis in promptu sint. » Et ante pag. 365 : « Ὅτι καρπιστήν ἴδως, « quod vindicem et assertorem præstes. »

Μεταγωγή. Circumductorem dixit Tertullianus et Petavius in versione Epiphaniî. Ego potius redderem « deductorem. » Sed quæ hujus cognominis ratio? Incidit mihi hac de re cogitanti, ἀναγωγήν dici, ubi ab obvio sensu ad sublimiora et μυστικώ-τερα ascendimus. Quid si igitur Horos dictus sit μεταγωγός, quia juniorem Æonem « reduxit » at- que repulit, ne ulterius in altissimum Bythi mysterium penetrare contenderet? Solet enim aliquando μετά in Græcis compositis idem esse, quod re in Latinis, ut μετακαλεῖν, « revocare, » Act. xxiv, 25, apud Dionys. Areopag., etc. Denique variis nominibus Hori adde Sotera ex lib. II, c. 15.

Pag. 11. **Ἐλθα.** Legendum potius μέναι, quia interpres habet « perseverasse, » et Tertull. « remansisse. »

Ἀποστατηρῆται. Legendum ἀποσταυρωθῆναι, monet Billius, quia « crucifixum » habent vetus interpres et Tertullianus, non « privatam. » Et lectionem quidem ἀποσταυρωθῆναι facile admitto, sed hoc verbum hic potius reddendum fuisset, quasi « vallo cinctum » a Pleromate disjunctam esse. » Sic apud Thucydidem lib. IV, cap. 69, ἀπασταύρουσιν scholiastes explicat χαρὰ κώματα ἐπολοῦν. Neque alibi in omni Irenæi operè lego, Enthymesin C cruci affixam esse.

Χριστὸν διδάσαι, etc. Tertullianus, mendoso forte codice usus, hæc verba ita vertit, dicam an perversit: « Christi erat inducere (vel, ut Pamelius legendum conjectat, docere) Æonas naturam conjugiorum, et innati conjectionem, et idoneos efficere generandi in se agnitionem Patris. » Ubi nota additum καὶ ante ἀγεννήτου κατάληψιν, omissum γινώσκοντας, mutatum εἶναι in ποιεῖν, et ἀναγορεύσαι in ἀναγεννήσαι. Male quoque Petavius in versione Epiphaniî: « Christum conjugii natura atque ingeniti comprehensione cognita, docuisse contentos esse oportere, » etc. Melius quidem, nec tamen exacte ad mentem Irenæi Billius: « Christum enim conjugii naturam eos edocuisse, quodque ii, quibus ingeniti comprehensio nota esset, sibi ipsis sufficerent. » Quasi in Græco legeretur: Καὶ ἀγεννήτου κατάληψιν γινώσκοντας ἑαυτοῖς ἱκανοὺς εἶναι. Sed non necesse est, imo non debet sive καὶ, sive ἑαυτοῖς addi, quia ἱκανός hic scientia non tam contentum, quam satis superque instructum ac idoneum significat; quomodo et in aliis sacris profanisque usurpatur scriptoribus. Id itaque est, quod Irenæus ex sententia Valentinianorum dixit: « Christum docuisse Æonas naturam conjugiorum, » ita scilicet comparatam, « ut satis sciant, si cognoscant ingeniti comprehensionem, » id est, Filium; utpote in quo ingenitus Pater, in se incomprehensibilis, comprehendi queat. Cæterum et illa: ἀναγορεύσαι τε ἐν αὐτοῖς, etc., bene in veteri versione reddita, et ita clara sunt, ut nullis opus sit verbis. Addo solum parallelum locum Irenæi lib. IV, cap. 14: « Mentiorum hi, qui sunt a Valentino, Christum Æonibus eorum dixisse: Nolite querere Deum: incognitus est enim, et non invenietis eum. »

Pag. 12. **Ἀκατάληπτος.** Obiter nota eam, quæ optime huc quadrat, definitionem Chrysostomi ho-

mil. 3 Περὶ ἀκατάληπτου, tom. IV, pag. 401: Τὸ ἀκατάληπτον λέγεται, ὅταν ἐρευνηθῆν καὶ ζητηθῆν μὴ καταληφθῆ παρα τῶν ζητούντων αὐτό. « Illud dicitur incomprehensibile, quod investigatum licet et quaesitum, tamen non apprehenditur ab iis, qui quaerunt. »

Ὁὐκ ἔστιν οὕτε ἴδῆν... ἢ διὰ μόνου τοῦ Μορ- γενούς. Clemens in 35 Epitome ex Valentinianorum Didascalia Orientali pag. 791, col. 1, C: Ἦρώσων Πατρός ὁ Υἱός, δι' οὗ γνωρίζεται ὁ Πατήρ. « Facies Patris Filius, per quem Pater cognoscitur. » Et pag. 793, col. 2, A: Τάχα δὲ τὸ πρόσωπόν ἐστὶ μὲν καὶ ὁ Υἱός ἐστι δὲ, καὶ ὅσον καταληπτὸν τοῦ Πατρός δι' Υἱοῦ δεδιδαγμένοι θεωροῦσι: τὸ δὲ λατῶν ἀγνωστὸν ἐστὶ τοῦ Πατρός. « Forte et facies (Dei) est Filius: est vero, quatenus id quod est comprehensibile Patris, per Filium edocui contemplantur: reliquum autem Patris est ignotum. » Hanc Valentinianorum hypothesin in mente habuit Synesius, dum cecinit hymn. III, v. 123, et seqq.:

Ἄσπῆς δὲ δρακῆν
Ἐπὶ σοὺς κυρσοὺς
Θέμις οὐδὲ θεοῖς
Πλάτων δὲ νόος
Ἀπὸ σᾶς σκοπιᾶς
Τὴ πέλας σάλυνε
Ἀκλήτητα κηεῖν
Ἐπιβαλλόμενος,
Προσιδῆν ἀγλαῶν
Ἀκαμάτι βοθῶ
Ἄμαρυσσομένην.
Ἀδάτων δὲ ἀποβάς,
Ἐπὶ πρωτοφανῆς
Ἔιδος ἐρεῖδαι
Ὅμματος ἀλάων.

Intentis enim oculis intueri
In tuas faces,
Licet ne diis quidem:
Sed decidens mens
De tua specula
Proxima quæque amplectitur:
Non vestigabilia vestigare
Dum tenet,
Lucemque intueri
Immensa in profunditate
Fulgentem.
Ab inaccessis autem delapsa
In primæ lucis
Specie figit
Oculi aciem.

Et causam quidem æternæ perseverationis, etc., Filius est. Similiter Tertul. cap. 44: « Docebantur incomprehensibile quidem Patris causam esse perpetuitatis ipsorum: comprehensibile vero ejus, generationis illorum et formationis esse rationem... Filium autem constituunt apprehensibilem Patris. » Ita quoque omnes recentiores, Billius, Fronto Duc., Petavius, etc., omittentes τὸ πρῶτον, et quatuor Græca Irenæi verba mutantes, κατάληπτόν in contrarium ἀκατάληπτον, αὐτοῦ prius in αὐτῶν, ᾧ in ἔ, ἴσος in ἰός, indeque sensum prorsus alienum reddentes, quem et exagitat pro more Tertullianus. Ego sine ullius litteræ mutatione Irenæum, vel potius doctrinam Valentinianorum ab eo relatum, ita interpretor: « Et causam quidem æternæ perseverationis (ut scilicet immortales existenter Æones, non similes hominibus mortalibus) reliquis, præcipue esse comprehensionem Patris (non Propatoris ingeniti, sed unigeniti, quem « Patrem et principium omnium » vocabant Valentiniani, ut § 1 dictum est) « generationis autem ejus (Patris modo dicti) et formationis » ejusdem causam esse « comprehensionem ejus, cui similis est, » id est, primi Patris, cui « similem et æqualem (ἴσον) esse unigenitum, solumque ejus magnitudinem percipere, » loco citato expresse docetur.

Spiritus vero sanctus. Add. « unus » juxta Græcum ἓν, quod quidem nec Tertullianus legisse videtur; ego tamen ut genuinum agnosco, ac Valentinianus istud Apostoli I Cor. xii, 11 : τὸ ἓν καὶ τὸ αὐτὸ Πνεῦμα, imitatus esse puto. Atque hoc loco ἓν ideo adjectum suspicor, ut innueretur ratio, quare Spiritus sanctus *Æones* omnes æquales reddiderit, ac unitatem Pleromati induxerit, quod nempe et ipse esset « unus »; vel ut insinuaretur « Christus quidem duos esse, » superiorem alium, alium inferiorem, de quo mox; « Spiritum vero S. unum. » Hinc Origenes lib. II, *Περὶ ἀρχῶν*. cap. 7: « Duos quidem deos ausos esse hæreticos dicere, et duos Christos audivimus: duos autem Spiritus sanctos nunquam cognovimus ab aliquo prædicari. » Cæterum in Tertull. lege: « Spiritus sancti proprium, » scilicet erat, non « propria. »

Μορφή καὶ γνῶμη Ἰσοῦς κατασταθῆναι τοῖς Αἰῶνας... πάντας λόγους, etc. Tertullianus cap. 12: « Omnes forma et sententia peræquantur, facti omnes, quod unusquisque: nemo aliud, quia alter. Omnes refunduntur in Noῦς, in Sermones, omnes in Homines, in Christos. » etc. Clemens in *Excerptis ex Didascalia Orientali Valentinianorum* pag. 794, col. 2, B: « Ἐν Πληρώματι οὖν ἐνόητος οὖσης, ἕκαστος τῶν Αἰῶνων ἴσων ἔχει Πλήρωμα, τὴν συζυγίαν. » Cum unitas sit in Pleromate (ita nempe ut omnes sint « Mentis, Sermones, Homines, » etc.), quilibet *Æonum* proprium habet Pleromia, in sua scilicet conjugatione. » Et pag. 793, col. 2, B: λέγουσι δὲ καὶ τοὺς Αἰῶνας ὁμονύμως τῷ λόγῳ λόγους, « *Æones* quoque Sermonis nomine appellant Sermones. »

Στηριχθέντα δὲ, etc. Tertullianus loc. cit. hæc ita expressit: « Exinde reflecti sunt, et constabunt sunt, et in requiem ex veritate compositi, magno cum gaudii fructu hymnis Patrem concinunt. Diffundebatur et ipse lætitia, utique cantantibus bene filiis et nepotibus. »

Ἰγμήσαι τὸν Προπάτορα. Synesius hymn. II, v. 40 et seqq.:

*Χόρος ἀφθτων ἀράκτων
Γενετήριόν τε κῆδος,
Τὸ τε πρωτόπιστον εἶδος,
Νοσροῖς ἐμελψεν ὕμνοις.*

*Cænis immortalium angelorum
Patris gloriam,
Et primogenitam formam,
Cælestibus canit hymnis.*

Et ne ad Valentinianorum placita Synesium respexisse dubites, accipe sequentia:

*Στρατός ἀγγέλων ἀθήρων,
Τὰ μὲν ἐς νόσον δεδορκώς
Ἀρέσεται κάλλος ἄρχων.
Εὐεργετῶν ἀγγέλων ἡγεμῶν,
Ἐκαστὸν ἐν νόσῳ δεδωρκώς,
Ἐκαστὸν ἐν νόσῳ δεδωρκώς.*

Quod cum ita convenit, quæ apud Irenæum de perfecto decore et sidere Pleromatis mox sequuntur.

Pag. 13. *Ὁμογενεῖς ἀγγέλους.* « Eiusdem generis angelos; » sed an ejusdem inter se, an cum Salvatore? Tertullianus animi pendens: « Par, inquit, genus. Si inter se, potest fieri: si vero Summi consubstantivos (ambigue enim positum inveniri), quæ erit eminentia ejus inter satellites cœquales? » Athanasius autem in orat. 2 contra Arianos multo post medium tom. I pag. 363, rem determinat, dum ait de Valentino: « Ὁ μὲν τοὺς ἀγγέλους ὁμογενεῖς εἶρηκε τῷ Χριστῷ. » Illic quidem angelos congeneres Christo pronuntiavit. » Et in epistola prolixiori ad Serapionem contra eos, qui dicunt Spiritum S. creaturam esse, eodem tom. I pag. 185: Ἐκείνος γὰρ φησι, ὅτι πεμφθέντος τοῦ Παρακλητικού, συναπεστάλησαν αὐτῷ αἱ ἡλικιωτὰ αὐτοῦ ἀγ-

γελοί. « Is enim (Valentinus) inquit, misso Paracleto, una cum eo missos esse angelos ejus coartans. » Quæ Athanasius ex ipso didicit Irenæo infra scribente de Christo inferiori, Paracleto Matris Achamoth: Ἐκπέμπεται πρὸς αὐτὴν μετὰ τῶν ἡλικιωτῶν αὐτοῦ τῶν ἀγγέλων. « Mittitur ad eam cum coartans suis angelis. »

Ἐξ ἀγῶνος σύμμηξις. In omnibus edit. Irenæi et Epiphanius legitur junctim ἐξάγῳνος, quæ vox a Billio ad sex præcedentia Hori nomina refertur. Sed ut taceam ἐξάγῳνος cum spiritu leni legi, non ἐξάγῳνος, quis appellationem sex nominibus expressam diceret « sexangulare compaginem? » Mox itaque rejecta hæc lectione, poni voluit καὶ Αἰῶνων, quia in veteri versione est, « et *Æonum.* » Verum violenta est hæc mutatio; et infirma probatio: nam nulli mss. habent, « et *Æonum,* » sed Vos. corruptissime, « lex *Æonum;* » Arundel. et Merc. 4, « ex *Æone,* » quasi ex Græco ἐξ Αἰῶνος, « ex *Æone.* » Quod licet minus ab ἐξάγῳνος recedat, nullum tamen præsentis rei aptum fundit sensum, ac proinde Eras., etc., posuerunt, « et *Æonum;* » æque inepte, ut cuilibet textum inspicienti patet. Petavius igitur in notis ad Epiphanius alia emendatione Irenæum juvare conatus est. « Forte, inquit, ἔξω τῶν Αἰῶνων σύμμηξις. Nam de *Æonibus* paulo ante dictum est. » Quid vero dictum est? hic altum silentium; adeo ut nemo scire queat, nec ipse forte auctor sciverit, quid generalibus istis verbis sibi voluerit, nullum minus quæ Irenæi juxta hanc lectionem sit sententia. Cæterum Fronto Duc. et Feuard. sicco prorsus pede difficillimum hunc locum præterierunt, nec verbulo suum, vel Irenæi, sensum indicantes. Ecce vero rectam, nō littera quidem mutata, lectionem, planamque sententiam. Ex nra voco ἐξάγῳνος, quæ nulla est, factas duas, ἐξ ἀγῳνος, verto: « post agouem. » Nam quod Eustathius ad Homerum *Ἰλ. ε, v. 865,* notat: « Ἡ ἐξ πρόθεσις οὐ μόνον ἐναυθῶτα ἐληπτὰ ἀντὶ τῆς μετὰ πρόθεσως, ἀλλὰ καὶ ἀλλαγῶ. » Præpositio ex non solum hic accipitur pro præpositione post, sed et alibi; » id huic loco applicans, sensum ex antecedentibus ita explicio: — Dictum est supra, ultimum *Æonem*, Sophiam, dum incomprehensibilem Patrem capere vellet, ἐν πολλῷ πένυ ἀγῳνὶ γενόμενον διὰ τὸ μέγεθος τοῦ βάθους, etc., « in magna agonia propter magnitudinem altitudinis constitutum fuisse: dictum quoque ibidem, *Æonem* istum » propter hoc sere absorptum et in universam substantiam resolutum fuisse, « ἀναλελυθῆναι, nisi occurrisset Iloro, cui στηρίχουσα δύναμις, « virtus consolidans » attribuitur, et docetur, quod per eam confirmatus *Æon* ad se ipsum, et ad Pleromia redierit. Hæc itaque summam repetens hoc loco Irenæus, post συμφορὰν πεπονηθὸς Αἰῶνος, καὶ κατὰ μικρὸν ἀπωλόδοτος, « tristem casum passi, et pene peritii *Æonis,* » subjunxit ejusdem ἐξ ἀγῳνος σύμμηξιν, « post agoniam consolidationem, » ne scilicet in universum resolutus diffueret; eam Iloro tanquam causæ efficiēti ascribens. — Unde forte non incommodum foret legere, διὰ τοῦ Ὁρου, non tamen necesse, dummodo ita intelligatur. Intellexit sane Tertullianus; siquidem cap. 13, Ὁρου ἐξ ἀγῳνος σύμμηξιν, reddidit « Hori opportunissimum auxilium, » quod scilicet Sophiæ tulit periclitanti. Scripseram hæc, antequam varias Latine versionis lectiones a Mercero collectas benevole mihi communicasset clariss. dominus Dodwellus. Quas dum inspexi, et ex altero codicum notatum inveni « ex *Æonia,* » in sententia mea plane confirmatus sum.

Pag. 14. *Τῆς εὐχαριστίας.* Ταῖς εὐχαριστίας legit vetus interpres, « gratiarum actionibus. » Non inepte autem notat Feuard. per eucharistias hic intelligi preces atque laudes in celebratione sacramenti eucharistici fundi solitas, de quibus et verba

Pauli I Tim. II, 1, ubi jubet fieri « obsecrationes, orationes, intercessiones, gratiarum actiones, εὐχαριστίας, pro omnibus 36 hominibus, » Patres aliqui acceperunt. Harum enim clausulam jam primo Ecclesiæ ævo fuisse : « Per omnia sæcula sæculorum, » probare contendit ex liturgiis Jacobi, Clementis, etc. Atqui has quidem vel suppositas, vel interpolatas esse satis constat ; attamen haud vane augurari licet, illos, qui in omnibus istis liturgiis exprimuntur, quique jam olim ubique inter sacra mysteria usitati fuere, ritus ex apostolica traditione fluxisse. Id saltem ex hoc Valentianorum argumento liquet, secunda post Christum natum ætate dictam formulam in usu fuisse. Cæterum adhuc aliud est, quod ex hoc loco obiter colligo, nempe clausulam orationis Dominicæ, qua gloria dicitur Deo sicz τοὺς αἰῶνας, olim nec a catholicis, nec a Valentianis agnitam fuisse. Neque enim ex ea, perinde ut ex aliis catholicorum doxologiis et S. Scripturæ locis, argumentum ducere intermissit.

Pag. 15. (Υποσημαίνεσθαι λέγουσι) τῆς ἀποστασίας διὰ Ἰουδαίαν, etc. Græca in hac periodo jam olim fuere corrupta : unde vetus interpret τῆς ἀποστασίας διὰ Ἰουδαίαν mutavit in διὰ τῆς ἀποστασίας τοῦ Ἰουδαί, et quatuor voces, γενομένης προδοσίας δεικνύσθαι λέγουσι, prorsus omisit. Quod licet nimis violentum sit, approbarunt tamen Billius et Petavius ; Fronto Duc. autem et Feuard. hic nihil dixerunt. Ego verba Irenæi iterum iterumque relegens, deprehendi tandem, ea omnia retinenda, et ita, ut in not. ad Latinam versionem posui, interpretanda esse, exceptis in parenthesi positis υποσημαίνεσθαι λέγουσι. Hæc enim conjicio in textum irrepsisse e margine ; in quo quispiam, præcedentia σημαίνουσι λέγεσθαι correcturus ascripsit γρ. (id est, γράφεται) σημαίνεσθαι λέγουσι. Quam notulam pro ὑπό accipiens imperitus scriba in textu posuit υποσημαίνεσθαι λέγουσι, uti Petaviana Epiphaniæ editio habet ; vel ὑπερσημαίνεσθαι λέγουσι, ut in Basileensi Epiphaniæ, et omnibus Irenæi editionibus exstat. Cæterum refutat hanc Valentianorum comparationem inter passum Æonem et Judam, necnon inter passionem illius et Christi, Irenæus lib. II, cap. 36 et 37.

Hanc autem passionem, etc. Hæc periodus juxta genuinam Græcam lectionem ita Latine reddenda est : « Istam autem, quæ duodecimo Æoni accidit, passionem apostasiæ (id est, ex apostasia ortam) per Judam, qui duodecimum apostolorum erat, facta proditiōne, significari dicunt.

Ἐκείνη ἡ δύναμις. Billius in nova hujus textus versione non vocem « Virtutis, » sed « Æonis » posuit, quasi in Græco esse deberet αἰών, non δύναμις. Neque enim nomen « Virtutis » passo Æoni ascriptum in hoc primo capite Irenæi et observabatur, indeque forte su picio mendi incidit. Sed genuinam esse lectionem δύναμις, patet ex lib. II, cap. 36 et 40, ubi auctor noster hoc argumentum refutans, priori quidem loco duas ex sententia Valentianorum ponit « Virtutis ; » et ubi memoraverat unam, « quæ egressa est a Salvatore, quam præesse (id est, præcellere) dicunt, » mox de altera addit : « Illa enim, quæ passa est, Virtus extensa et in immensum effluens, ita ut periclitaretur in omnem substantiam dissolvi, cum tetigisset primam quaternitatem, quæ per Unitatem significatur, stetit et a passione cessavit. » Quæ huic, in quo versamur, loco exacte consona sunt. Similiter dicto cap. 40, ubi dixerat « passam illam duodecimum virtutem, et in infinitum deluxam, » expresse addit : id est, ἐκδοκτικὴν Æonem. » Unde nullum est dubium, quin hunc illo nomine vocarint Valentiani, et ita quoque hic appellavit Irenæus.

Ἐὶ μὴ. Καὶ εὶ μὴ legi vult Billius, seductus a veteri interprete, qui habet : « et nisi tetigisset. »

Ac hunc quidem ratio connexionis cogebat addere « et, » quia prius « addiderat verbum « significabatur, » quo sensus commatis clauditur. Ast in Græco καὶ recte abest, dummodo ἐκείνη ἡ δύναμις per « appositionem » accipiatur, sicque sensus suspendatur, ut in not. ad Latinam versionem expressi.

Pag. 16. Τοῦτου, εἶραι δὲ ταύτης τὸν ὄρον θέλουσιν. Ταύτην pro ταύτης ex veteri interprete recte restituit Billius ; sed τοῦ Ἰουδοῦ pro τοῦτου ponere non est necesse, quia commode subintelligitur paulo præcedens nomen Σωτήρας, quod etiam Horo, cujus hic mentionem facit, competit, ut ex lib. II, cap. 15, jam supra pag. 12 notavi.

Καὶ ἐξορισθείσης, etc., usque ἐρούμεν. Hæc verba, licet in veteri quoque interpretatione existant, delenda tamen censuit Billius. « Nec enim quidquam ad rem faciunt, inquit, nec sententiam absolutam habent : ac præterea falsum est, Valentianum Enthymesin secundam Ogdoadem appellare. » Sed mirari satis nequeo, virum doctum hæc scripsisse, et Frontonem Duc. atque Feuardentium tacite consensisse, cum omnia tria hujus probationis membra a vero sint alienissima. Fallitur Billius, dum falsum dicit, quod Valentianum Enthymesin appellarint « secundam Ogdoadem. » Nam Irenæus id iterum iterumque inferius eloquitur his verbis : Τὴν δὲ μητέρα τὴν Ἀχαμὸθ καλοῦσιν Ὀγδοάδα, ἀποσώζουσαν τὸν ἀριθμὸν τοῦ ἀρχηγόνου καὶ πρώτης τοῦ Πληρώματος Ὀγδοάδος. « Matrem autem Achamoth vocant Ogdoada, servanti numerum primogenitæ et primariæ in Pleromate Ogdoadis. » Et mox : Ταύτην δὲ τὴν Μητέρα καὶ Ὀγδοάδα καλοῦσι, καὶ Σοφίαν. « Hanc autem Matrem et Ogdoada vocant, et Sophiam. » Matrem vero Achamoth esse illam ipsam Enthymesin passæ Æonia, ex his verbis constat : Τὴν Ἐνθύμησιν τῆς ἑνὲς Σοφίας, ἣν καὶ Ἀχαμὸθ καλοῦσιν, ἀφορροῦσθαι τοῦ Πληρώματος. « Enthymesin illius superioris Sophiæ, quam et Achamoth vocant, separatam a Pleromate, » etc. Quæ exacte cum verbis controversis consonant ; ideoque in sumum abijt præcipua Billij adversus ea objectio. Quod vero ait, ea nequidquam ad rem facere, nec sententiam absolutam habere ; et id non ita se habet. Haud absolutum, fateor, est sensus in Latino textu ; attamen datur in Græco plenissimus. Sed quid ad rem præsentem, ubi Servator vulvam Enthymeseos aperuisse dicitur, faciunt addita de eadem « extra Pleroma proscripta, et nomen secundæ Ogdoados indepta ? Ad hoc tribus verbis respondurus prænoto, Valentianus de Jesu Salvatore dixisse, quod vulvam Enthymeseos sive matris Achamoth aperuerit, non ut illius ex ea prognatus, sed tanquam maritus, qui eam adeo fecundavit, ut variam pepererit prolem, ac septem caelo ; per Demiurgum produxerit. His igitur eminentior cum esset, indeque « Ogdoadis » titulo decorata, attamen « extra Pleroma ejecta, longequo intra dignitatem Servatoris subsidens, nihilominus hunc ad illam accedere haud fuisse designatum, ex sententia Valentianorum breviter hoc loco dicere voluit Irenæus, et prolixius paulo post se dicturum promisit, idque fecit infra, ubi de his plura.

Καὶ αὐτός ἐστι τὰ πάντα. « Et ipse (Christus) est omnia. » Quæsierunt hactenus eruditi, unde hæc citarint Valentianum. Respondeo, ex Epistola Pauli ad Colossenses cap. II, v. 11, ubi Apostolus scribit : Τὰ πάντα καὶ ἐν πᾶσι Χριστός. « Omnia et in omnibus Christus. » Sicut alibi I Cor. xv, 28, de Deo Patre : Ἴνα ἦ ὁ Θεὸς τὰ πάντα ἐν πᾶσι, « Ut sit Deus omnia in omnibus. »

Τῆς θεότητος. Vocem σωματικῆς, quæ in nostris codicibus Coloss. II, 9, legitur, non agnovisse videntur Valentiani. Sed et catholici quidam Patres verba Pauli sine adverbio isto citarunt, veluti S. Cyprianus lib. De bono patientiæ parum ab initio,

et Archelaus in *Disputatione cum Manete* § 25. Legerunt tamen *σωματικῶς* Græci Patres omnes, et ex Latinis Hilarius lib. viii et ix, *De Trinitate*, Augustinus, pluresque alii.

Καθὸ δὲ μερίζει καὶ διορίζει, "Opov. Clemens in sæpe citatis *Excerptis ex Orientali Didascalia Valentinianorum* pag. 735, col. 2. In fine: "Ὁ σταυρὸς τοῦ ἐν Πληρώματι Ὁποῦ σημεῖόν ἐστιν χωρίζει γὰρ τοὺς ἀπίστους τῶν ἀπίστων (lego ἀπὸ πιστῶν), ὡς ἐκεῖνος τὸν κόσμον τοῦ Πληρώματος. « Crux ejus qui in Pleromate est Hori, » sive Termini, « signum est: separat enim infideles a fidelibus, sicut ille (Horus) orbem Pleromatis. »

"Ὁς οὐ βασιλεύει, etc. Verba Christi quoad sensum allēgarunt Valentiniani ex Luc. xiv, 27, non ex Matth. x, vel Marc. viii, ut Feuardentius posuit. Cæterum verba Matthæi hanc in finem citata leguntur in *Excerptis* Clementis Alexandrini loco citato: "Ὁς οὐκ ἀπεί τὸν σταυρὸν αὐτοῦ καὶ ἀκολουθεῖ μοι, οὐκ ἔστι μου ἀδελφός, pro ἀξίος, ut in nostris N. T. legitur exemplaribus.

Pag. 48. In *umbra et vanitatis locis deservisse*. In edit. Eras. et Gallas. vitiosissime legitur, « in umbratæ vanitatis locis deservisse. » Feuard. posuit, « in umbræ et vacuitatis locis deservisse; » indeque in notis: Sic, inquit, ex veteri codice, Græca littera, et R. P. Frontonis judicio lectionem restitui mus. » Mallem distinctius eum dixisse, quid ex Græco et conjectura Frontonis Duc., quid vero ex veteri codice emendaverit. Codices Voss. et Merc. 2 habent « in umbræ vacuitatis locis deservisse, » peiperam ommissa particula « et »: ita quoque Arundel., nisi quod « umbra » pro « umbræ » ibi legatur. Et recte quidem se habet vox « vacuitatis, » male autem « deservisse » sive potius « deservisse, » ut in textu excudi feci (v enim ut u in mss. exaratum reperiri notum est), male, inquam, scribæ hoc substituerunt pro « deservisse, » quomodo interpretem verbum ἐκβεβρόσθαι vertisse sum persuasus, accepto scilicet ἐξ in ἐκβεβρόσθαι sensu negativo pro « fervescere desino. » Sed et hæc germana versionis lectio sensui Valentinianorum prorsus est adversa: hi enim verbo ἐκβεβρόσθαι vel simpliciter βῦρ « ejectam » in loca umbrosa dicere voluerunt Enthyemesin, sive « explosam, » ut Tertullianus reddidit; vel potius significarunt eam ibi « æstuasse, » juxta illud Juvenalis satir. x. v. 169:

Æstuat infelix angusto limite mundi.

Contra, interpretes dixit, eam « deservisse, » id est, refrigeratam esse.

Αἶψά τοῦ σταυροῦ ἐπιπταθέντα. Non « crucem » simpliciter dictam hic accipe, sed cum Tertulliano intellige « Horon, » quem σταυρὸν cognominatum esse, ex superioribus constat. Ita enim ipse Irenæus lib. iii, cap. 20: « Is qui ab illis affligitur ursum Christus, superextensus Horo, id est, fini, et formavit matrem eorum. »

Ἡ ἰδιὰ δυνάμει. Hæc voces non jungendæ sunt participio ἐπιπταθέντα, ut hactenus in editionibus Irenæi et Epiphaniū factum legitur, sed sequenti infinitivo μορφώσαι, ut res ipsa docet, et Tertullianus confirmat, dum reddidit, « ut informet illud suis viribus. »

Ἰαώ. Hoc nomine Valentinianos summum Deum designasse exinde constat, quod Gnostici, eorum patres, teste Epiphaniū hæres. 26. § 10, summum principem in primo cælo vocarint τὸν Ἰαώ. Et ipse quidem hæres. 40, Archontic., § 5, inter varia Dei nomina cum interpretationibus, hoc paulo diversum tradere videtur dicens: τὸν Ἰαὼ, ὃς ἦν καὶ ἔστι, καὶ ἀὲ ὄν. « Jabe, qui erat, et est, et semper existens, » scilicet erit. Sed ista fuit Samaritanorum pronuntiatio, uti certiores nos facit Theodoretus, quæst. 15, in Exod, de nomine Dei scribens: « Hoc apud Hebræos dicitur inenarrabile. Prohibitum est enim eis hoc lingua pronuntiare. Scribitur autem

quatuor litteris, et propter id tetragrammaton appellant. Samaritani autem vocant illud Jabe, Judæi vero Aja. Καλοῦσι δὲ αὐτὸ Ἐμαρῆται μὲν Ἰαὼ, Ἰουδαῖοι δὲ Ἰαῶ. » (Quam ultimam vocem corruptam esse quilibet videt: neque enim iste sonus ullo modo ad quatuor divini nominis litteras quadrat.) Cæterum quæ a Feuardentio in notis ad hunc locum adducta sunt testimonia Macrohii lib. i *Saturnal.*, cap. 18, et Diodori Siculi, non quidem lib. v, ut Feuard. citavit, sed lib. i part. ii. pag. 84 edit. Græco-Latinæ, vulgaria sunt, adeo ut recitare ea non sit opus. Addo potius testimonium Sanchoniatonis Berythii, sive veri, sive ficti, de quo jam sæculo iii æræ Christ. Porphyrius in opere contra Christianos scripsit, quod historiam suam Abelhæ Berythiorum regi dedicaverit, ab illo pariter ac aliis veritatis disquisitoribus approbatam. « Horum porro tempora, inquit, priora sunt Trojanis temporibus, proximeque accedunt ad Moscos tempora, sicut Phœnicia regum successiones ostendunt. » Atqui de hoc Sanchoniatone Porphyrius loc. cit. ait: « Narrat de Judaicis rebus quæ sunt verissima, quippe et locis et nominibus Judæorum maxime consentanea, acceptis ab Hierombalo, Dei Jao sacerdote, commentariis, » ἐλληφῶς τὰ ὑπομνήματα παρὰ Ἱερομβάλου τοῦ ἱερέως τοῦ Θεοῦ Ἰαώ, uti legere est apud Theodoretum *De curandis Græcorum affectionibus* serm. 2, de Principio, pag. 495. Factor diversam esse lectionem apud Euseb. lib. i *Præpar. evangel.* cap. 9, pag. 31, Ἰεωῦ pro Ἰαώ. Sed hæc imperitiæ scribarum procul dubio deputanda est. Plura forte de nomine Ἰαώ suppeditaret, si superstes esset memoratus a Macrohio loc. cit. liber Cornelii Labeonis, sicut ethnici scriptoris, cui titulus fuit: « *De oraculo Apollinis*, » siquidem in eo nominis nominisque istius interpretationem prolixè exsecutus est. Hæc tamen sufficiunt ad probandum dictam vocem *Jao*, quam Horos Valentinianorum proclamasse iugebatur, ipsum summi Dei nomen esse.

Ἐν ἀγνοίᾳ δὲ τὰ πάντα, καὶ οὐ καθάπερ. Frustra hæc sollicitat Billius, putans legendum, ἀγνοῦσα δὲ τὰ πάντα, οὐ καθάπερ, quia vetus interpres reddidit: « Ignorans autem omnia, non quemadmodum mater ejus, » etc. Verum decepit eum vitiosa Erasmi et Gallasii editio, quam et Feuardentius improvide secutus est, contra fidem mss. codicum, in quibus antiqua versio exacte Græco respondet. Neque ullum est dubium, interpretem scripsisse vel « in ignorantia, » vel « ignorantia autem omnia, » ita ut « ignorantia » sit neutrum plurale participii, eundem tunc fundens sensum. Sed quem? Respondeo breviter, Valentinianos docuisse, quod « omnia, » nempe tam tristitia quam timor et consternatio matris, « in ignorantia fuerint, » id est, cum ignorantia conjuncta. Ita quippe Irenæus paulo post planissime: Καὶ τὴν ἀγνοίαν τοῖς τρισὶ πάθεσιν ἐγκεκρύφθαι διδάσκουσι. « Et ignorantiam omnibus tribus passionibus (ante-ictis) inabsconsam docent. » Tertullianus cap. 14: « Cœpit alligi mærore, metu, consternatione, tum ignorantia. Nec ut mater ejus, » etc. Unde etiam patet, ab istis verbis: Καὶ οὐ καθάπερ ἡ μήτηρ αὐτῆς, novam periodum incipientem esse, contra quam ex sententia Billii in omnibus Irenæi editionibus factum, ac hæc, particula et male ommissa fuit.

Ἐπινοῶ μὴ πάντα ἀπὸ τῶν δακρύων αὐτῆς προβεβλήσθαι. Hanc Irenæi ironiam imitatus est Nilus asceta, S. Joannis Chrysostomi discipulus, epist. 254 ad Carpionem, hæreseos Valentinianæ sectatorem, cui cum catholicorum quispiam hanc proposuisset questionem, utrum omnes, tam dulces quam salæ, aquæ ex lacrymis Achamothæ derivatæ sint? iste vero responsum dedit: Nilus habet eum scripsit verbis: Ἐχρῆν σε ἀπαντῆσαι λέγοντα, ὅτι τὰ μὲν πικρὰ τῆς ἀνυπάρκτου Ἀχαμῶθ δάκρυα τὰς ἀλμυρὰς θαλάσσης ὑπέστρεψεν, ὡς ἐξ

ἰδῶν καὶ δριμυγμοῦ ἱκανοῦ προχεθέντα· ὁ δὲ ἰδὼς τῆς τλαιπώρου γυναῖκος πηγὰς ἐξηρέυετο, καὶ ποταμούς, καὶ φρέατα, λίμνας τε καὶ τὰ ἐξῆς γλυκερά. Ταῦτα πρὸς τὸν σὸν λῆρον γελωιδῶς λέγομεν. « Respondendum tibi erat, amaras Achamoithæ, quæ revera nulla est, lacrymas salsa maria progenerasse, utpote quæ ex dolore et magna acerbitate effusæ essent; sed ex sudore misellæ illius mulieris fontes, et fluvios, et puteos, et lacus, et reliquias dulces aquas prorupisse. Hæc ad tuas ineptias non sine risu dicimus. »

Ἐπὶ ἱκεσίαν τραπήναι τοῦ καταλιπόντος αὐτὴν φωτός, τοῦτέστι Χριστοῦ. Et Christum pro ea intercessisse legitur in Clementis Alex. *Excerptis ex Orientali Valentinianorum Didascalia*, pag. 793, col. 1: Χριστὸς γὰρ καταλείψας τὴν προβαλοῦσαν αὐτὸν Σοφίαν, εἰσελθὼν εἰς τὸ Πλήρωμα, ὡπὲρ τῆς ἐξω καταλείψεως Σοφίας ἤτησατο τὴν βοήθειαν· καὶ ἐξ εὐδοκίας τῶν Αἰώνων Ἰησοῦς προβάλλεται Παράκλητος τῶ παρελθόντι Αἰώνι. « Christus enim relinquens eam, a qua ortum acceperat, Sophiam (nam et ipse Valentinus Christum a matre foris facta productum dicebat, teste Irenæo lib. 1, c. 5, secus ac illi, quorum sententia supra describitur), Pleroma ingressus, pro Sophia foris relicta auxilium poposcit. Unde ex beneplacito Æonum Jesus transiit, » sive pereunt, « Æoni consolator mittitur. » Idem mox sequitur apud Irenæum.

Ὡς ἀνελθὼν μὲν εἰς τὸ πλήρωμα... ὤκησεν, etc. In modo dictis Clementis *Excerptis*, Christum non ad descensum segniss, sed ab Æonibus et Paracleteo detentum fingitur pag. 794, col. 2: Οὗτος δὲ καταλείψας τὴν μητέρα, ἀνελθὼν εἰς τὸ Πλήρωμα, ἐκράτηθη, ὡπὲρ τοῖς ἄλλοις, οὕτω δὲ καὶ Παρακλήτῳ. « Hic vero (Christus) relinquens matrem, ac ad Pleroma reversus, ab omnibus Æonibus pariter ac Paracleteo detentus est. » Attamen Paracleteus, nempe Jesus, loco Christi ad matrem missus dicitur.

Παράκλητος δὲ ἐξέπεμψεν. Clemens prins citatus p. 793, col. 1: Τὸν Παράκλητον οἱ ἀπὸ Οὐαλεντίνου τὸν Ἰησοῦν λέγουσιν, ὅτι πλήρης τῶν Αἰώνων ἐλήλυθεν, ὡς ἀπὸ τοῦ ὅλου προελθὼν. « Jesu Valentiniani tribuunt nomen Paracleti, quoniam plenus Æonum venit, utpote e toto (Pleromate) progressus. »

Ἐνδόντος αὐτῷ πᾶσαν τὴν δύναμιν τοῦ Πατρὸς, etc. Idem dogma, imo eadem fere verba Valentinianorum ex Orientali eorum Didascalia, vel scriptis Theodoti excerpit Clemens apud quem pag. 796, col. 1, hæc existant: Καὶ δόντος πᾶσαν τὴν ἐξουσίαν τοῦ Πνεύματος (lege potius ex Irenæo Πατρὸς, quæ duæ voces abbreviatæ ab imperitia scribis facile confundi potuerunt), συναινέσαντος δὲ καὶ τοῦ Πληρώματος, ἐκπέμπεται ὁ τῆς βουλῆς ἄγγελος, καὶ γίνεται κεφαλὴ τῶν ὄλων μετὰ τὸν Πατέρα· πάντα γὰρ ἐν αὐτῷ ἐκτίσθη τὰ ὀρατὰ καὶ ἀόρατα, θεόνοι, κυριότητες, βασιλείαι, θεότητες, λειτουργίαι. « Atque dante omnem potestatem Spiritu (Patre), comprobante quoque Pleromate, emittitur angelus consilii (ex Isaie ix, v. 7, juxta LXX interpret.) et fit caput universorum post Patrem: omnia enim in ipso creata sunt, visibilia et invisibilia, throni, dominationes, regna, divinitates, ministeria (angelorum). »

Καὶ τῶν Αἰώνων δέσμετος. Pro δέσμετος legendum δὲ ὁμοίως bene monuere Bill. et Petav. apud Epiphani., quia vetus interpretes posuit: « Et Æonibus autem similiter, » dantibus scilicet Jesu summam omnium potestatem. Minus recte autem Tertullianus hæc verba ita accepit, quasi Jesu Paracleteo suprema potestas omnium, « et etiam Æonum, » non autem « ab Æonibus » data fuerit, unde cap. 16, reddidit: « Largito ei Patre universorum Æonum summam potestatem, etc. »

Θεότητες. Hæc vox nusquam pro peculiari cœle-

atum spirituum ordine accepta legitur, licet illi in genere dii dicti sint. Unde hanc propriam hæreticorum notionem fuisse animadvertit Theodoretus, adiens pag. 200, ὡς αὐτοὶ λέγουσιν, « ut ipsi dicunt. »

Τὴν δὲ Ἀχάμωθ ἐντραπέισαν αὐτόν, etc. Apud Clementem loco citato sequentia Valentinianorum huic loco consona leguntur: Ἰδοῦσα δὲ αὐτὸν ἡ Σοφία, ὁμοίον τῷ καταλιπόντι αὐτὴν φωτὶ ἐγκώρισεν, καὶ ἠγαλλιάσατο, καὶ προσεκύνησεν· τοὺς δὲ ἀβρῆνας ἀγγέλους τοὺς σὺν αὐτῷ ἐκπεμψθέντας θεασασμένη, κατηδέσθη, καὶ κάλυμμα ἐπέθετο. Διὰ τοῦτου τοῦ μυστηρίου ὁ Παῦλος κελεύει τὰς ἑβραϊκάς φορεῖν ἐξουσίαν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς διὰ τοὺς ἀγγέλους. « Videns igitur ipsam (Jesum) Sophia, similem illum ei, quod dereliquerat ipsam, luminis, cognovit, et accurrit, et exsultavit, et adoravit: masculos autem angelos una cum illo emissos contemplata, reverentia est, et velamen sibi imposuit. Propter quod inysterium Paulus mulieres jussit potestatem super caput ferre propter angelos. » Juxta hæc itaque mater Achamoith non tam ipsam Servatorem, quam angelos ejus venerata metuisse, sequæ obvelasse dicitur, occasione ex dicto Apostoli loco accepta, qui hunc in finem et postea § 16 adducitur, ubi vide notat.

Παγ. 22. Κάκιστον μορφῶσαι αὐτὴν μόρφωσιν τῆς κατὰ γνώσιν, etc. In memoria revocæ quod supra dictum est: « superiorem Christum formasse formam, quæ esset secundum substantiam tantum, sed non secundum agnitionem, » et melius percipies quod hic dicitur, Jesum ad vices Christi supplendas missum « formasse formam secundum agnitionem. » Neque solus Irenæus, sed et Clemens loco citato istam Valentinianorum sententiam refert his verbis: Εὐθύς οὖν ὁ Σωτὴρ ἐπιφέρει αὐτὴν (forte αὐτῆ) μόρφωσιν τὴν κατὰ γνώσιν (ex Irenæo « orrige sine scrupulo κατὰ γνώσιν) καὶ ἰασὺν τῶν παθῶν, δέξας ἀπὸ Πατρὸς ἀγενήτου τὰ ἐν Πληρώματι καὶ τὰ μέχρι αὐτῆς. « Statim igitur Servator applicuit ei formam, quæ est secundum cognitionem, et medicinam passionum, ostendens a Patre ingenito, quæ sunt in Pleromate, et quæ usque ad ipsam pertingunt. » Est enim inter Pleroma et septem cœlos, supra quos mater Achamoith sedet veluti secunda « oculus, » magna intercededo, quam Servator ipsi conspiciendam præbuisse fingitur.

Χωρίσαντα δι' αὐτῆς, etc. Apud Clementem loco citato hæc gemina habes: Ἀποστήσας δὲ τὰ πάθη τῆς πεπονθίας, αὐτὴν μὲν ἀπαθὴ κατεσεύασεν, τὰ πάθη δὲ διακρίνας ἐφύλαξεν· καὶ οὐχ ὡπὲρ τῆς ἐνδον διαφορήθη, ἀλλ' εἰς οὐσίαν ἤγαγεν αὐτὰ τε (forte ἀτε) καὶ τῆς δευτέρας διαθέσεως. « Dissocians vero passiones ab ea quæ passa est, ipsam quidem experientiam passionum constituit, passiones vero seorsim servavit: neque illas perinde ut ejus, quæ intra (Pleroma) est, dissipavit, sed in essentiam (materiæ scilicet, ex qua creaturæ factæ sunt) deduxit, utpote quæ posterioris essent dispositionis, » id est, quæ ex dispositione in habitum cesserint.

Ἀσώματος τὴν ὕλην. Ἀσώματος in ἐνώματων frustra mutat Billius, provocans ad Tertullianum ac veteris interpretis auctoritatem. Et ille quidem cap. 16 dixit « materiæ corporealem paratorem; » vetus autem interpretes omnino scriptis ex Græco « in incorporealem materiam, » ut in cod. Arundell. expresse legitur, licet editi. omnes habeant « corporealem. » Confirmant Græcam lectionem *Excerpta* Clementis, quæ loco citato ita sonant: Πρῶτον οὖν ἐξ ἀσώματος πάθους καὶ συμβεβηκότος εἰς ἀσώματος ἐπὶ (quæ præpositio omnino delenda) τὴν ὕλην αὐτὰ μετήνησεν καὶ μετέβαλεν. « Primum itaque ex incorporeali eaque accidenti passione in incorporealem materiam ea transfudit atque convertavit. » Confirmant quoque immediate sequentia

« 1 Cor. xi, 10.

Irenæi dicentis, inlittam fuisse eis aptitudinem, ὥστε A
 αἱ συγκρίματα καὶ σώματα ἔλαθιν, « ut in congrega-
 tiones et corpora venirent, » uti vetus interpres
 reddidit. Et paulo post ait, Demiurgum hoc confu-
 sam chaos discernentem, « ex incorporalibus, ἔξ
 ἀσωμάτων, corporalia fecisse. Incorporalis itaque
 fuit materia ista, « actu » scilicet, sed « potentia
 corporalis » Neque de dicta lectione dubitabit,
 qui respexerit fontem, ex quo Valentiniani hanc
 eam hypothesein derivarunt, doctrinam, inquam,
 Platonis, quem Origenes, in *Φιλοσοφουμένους*
 nondum editis, dicit tria statuisse principia : « Deum,
 materiam, et ideam ; » et de materia, ex mente
 ejus, ita inter alia scribit : Τὴν δὲ ὕλην δυνάμει
 μὲν σῶμα, ἐνεργείᾳ δὲ οὐδέπω (ecce ἀσώματον
 ὕλην Valentinianorum) ἀσχημάτιστον γὰρ αὐτὴν
 εἶσαν καὶ ἄποιον, προσλαβούσαν σχήματα καὶ ποιό-
 τητας γενέσθαι σῶμα : id est, « materiam vero
 potentia quidem esse corpus, actu autem minime ;
 sine figura enim et qualitate ipsam existentem, B
 accepta inde utraque, corpus factam esse. » Simi-
 liter Diogenes Laertius lib. III, pag. 86, ex senten-
 tia Platonis ait : Εἶναι δὲ τὴν ὕλην ἀσχημάτιστον καὶ
 ἄπειρον, ἔξ ἧς γίνεσθαι τὰ συγκρίματα (ecce iterum
 Irenæi vocem, quæ in hac ipsa periodo pag. seq.
 lin. I exstat). « Materiam figuram experient atque
 immensam fuisse, ex ea vero facta esse concreta, »
 sive composita « corpora. »

Pag. 25. Δεξιὰ καλοῦσι... ἀριστερὰ καλοῦσι. Ita
 asperius in sequentibus Valentiniani. Sed et Marcionita
 apud Origenem (vel Maximum) in Dialogo pag. 37 :
 Τοῦ ἀγαθοῦ ἡ ποιότης καὶ ἡ ἐνεργεῖα, φῶς, ἀγαθόν,
 δεξιόν, etc. Τοῦ δὲ κακοῦ ἡ ποιότης καὶ ἐνεργεῖα,
 σκότος, πονηρὸν, ἀριστερὸν, etc. « Boni qualitas et
 efficacia est, lux, bonum, dexterum... Mali vero
 operatio, tenebræ, pravum, sinistrum, » etc.

Pag. 26. Ἐν εὐαγγέλιῳ, etc. Pamelius in cap. 19 Ter-
 tulliani adversus Valentinianos hic εὐαγγέλιον legi vult, et
 Latine pro « in imagine » poni « imaginem, » quod
 æquatur : « hanc autem unigeniti Filii, » τούτου δὲ
 τοῦ μονογενοῦς Υἱοῦ, supple εὐαγγέλιον, « imaginem, »
 non « in imagine. » Ait enim Irenæus, a Salvatore
 matrem Achamoth factam imaginem Patris ; De-
 miurgum vero imaginem Unigeniti, filii Propatoris ;
 Angelos denique et Archangelos imagines reliquo-
 rum Anonum. Atque ita etiam Tertullianus loco ci-
 tato : « Qui (Soter) per illam (Achamothiam) sit
 operatus, ut ipsam quidem imaginem Patris invisibi-
 lis et incogniti daret, incognitam scilicet et invisibi-
 lem Demiurgo, eundem autem Demiurgum Nōν
 filiam effingeret ; Archangeli vero, Demiurgi opus,
 reliquos Anonas exprimerent. » Hæc ex Pamelio in
 Tertull. Fronto Duc, ad hunc locum notavit, nulla
 ἐπιχρήσει addita. Ego istis quidem quoad sensum
 verborum Irenæi subscribo, utpote quem ipse ita
 declarat lib. II, cap. 6, ubi has Valentinianorum
 nœnas refutat ; correctionem autem textus quæ
 Pamelio placuit non admitto, quia Latina cum Græcis,
 ipso quoque latente, hic consonant, tam in
 editis omnibus quam in mss. Arund. et Vbas. (nisi
 quod Merc. 2 habeant « imaginem »). Neque mirum
 si constructio verborum sit aliquatenus anomala :
 ipse enim auctor noster in Præfatione hac de re se
 satis excusavit.

Ἀρχαγγέλους. Similiter Orientalis Valentinia-
 norum *Ἰδασκαλι* apud Clementem pag. 796, col. 2,
 τοὺς ἀρχαγγέλους αἰεὶ τῶν Ἀδώνων εὐαγγέλιος. Sed
 quoad reliquas imagines omnino differt.

Οὐκ εἶναι νοητούς. Νοητούς, « intellectuales, »
 id est, qui intelligentia tantum comprehenduntur,
 non autem in aspectum cadunt. Delenda porro hic
 in Græco est particula negativa, ut apparet ex ve-
 teri interprete et Tertulliano, qui tamen vosπούς
 legit, non νοητούς, quod mihi magis placet. Bill.
 emi quoad particulam negativam delendam assen-
 titur, cum οὐς, « quos, » uti vetus interpres legit,
 facile in οὐκ mutari potuerit ; est quantum ad vos-

πούς, concedo quidem hanc lectionem quoque hand
 incommodam fore : attamen ab Irenæo ita scri-
 ptum, vel Tertulliano sic lectum esse nego ; et in
 hoc potius « noetos, » ut editio Lugdunensis habet,
 pro « noeros » reponerem, quam νοητούς Irenæi
 in vosπούς violenter mutarem.

Ἀγγέλους. Hunc locum respexit Andreas Cæsa-
 riensis in *Comment. in Apocalypsin* cap. 2 scribens :
 Ἐπὶ οὐρανοῦ καὶ ἐπὶ ἀγγέλους τῶν λοιπῶν προ-
 χόντας θεόθεν δεδομιουργήσθαι, ὁ μέγας Εἰρηναῖος
 γεγράφηκεν. « Septem cælos totidemque angelos
 cæteris excellentiores a Deo conditos esse, magus
 scripsit Irenæus. » Neque enim alibi in his quin-
 que libris septem « angelorum et cælorum facit men-
 tionem ; unde hanc Valentinianorum sententiam ab
 Irenæo relata, velut ipsius assertionem in bono
 accepit sensu. Neve suspiceris, Andream alium
 forsau Irenæi librum citasse, sequentem in Andrea
 verte paginam, et in cap. 3 iterum invenies eum
 scribentem de ἐπὶ οὐρανοῦ εἰρημένους Εἰρηναῖον
 καὶ Ἐπιφάνιον quo ipso omne dubium tollitur, quia
 Epiphanius nil aliud Irenæi præter nostra habet.

Pag. 25. Ἀἰσθῆσαι κατασκευάζειν. Omnia hic vide-
 tur vox una vel altera. Nam in Latino legitur, « Pu-
 tasse in totum fabricasse. » Cæterum Clemens in *Ex-
 cerptis* pag. 796, col. 2, hæc gemina habet : Οὐκ ἐγί-
 νωσκον τὴν εὐαγγέλιον ἐνεργούσαν, οὐδὲ μὲν ἰδίᾳ δυνάμει
 δημιουργεῖν, φιλαργεῖν ὡν φύσει. « Non cognovit eam,
 quæ per ipsam operatur (matrem), putans se pro-
 pria virtute res condere, quod natura operatus
 esset. »

Καὶ Κύριον ἀσθενεῖως. Hinc Tertullianus cap. 21,
 ubi eadem matris Achamoth nomina ex Irenæo re-
 censuerat, ad ultimum illud « Domini in masculi-
 no genere » alludens, festive addit : « Ita omnem
 illi honorem contulerunt feminæ, puo et barbæ,
 ne dixerim cætera. »

Ἐν δὲ τοῦ βόθρου. Similiter sæpe citata Clemen-
 tis *Excerpta* pag. 796, col. 2, habet : ἐκ τοῦ βόθρου
 τὰ θηρία.

Ἐκ δὲ τῆς λύπης. Male in Epiphani editione
 Parisiensi legitur *δοκῆς*, unde et vitiosa versio ibi
 nata. Recte vero apud Clementem loco citato : Καὶ
 ποιεῖ ἐκ τῶν ὑλικῶν, τὸ μὲν ἐκ λύπης οὐσιώδες,
 κτίτων πνευματικὰ τῆς πονηρίας, πρὸς δὲ ἡ σέλη
 ἡμῶν. « Et condidit ex materialibus, ex tristitia qui-
 dam substantiale, creans spiritalia nequitiae, cum
 quibus nobis est lucta. »

Pag. 26. Ὑπερουράνιον, τοῦτέστι ἐν τῇ ἑβδο-
 μάδῃ. Ὑπερουράνιον legentium esse, ut opponitur τῷ
 ὑπερουραίνῳ, in quo mater Achamoth eodem habet,
 notavit Billius. Recte vero objicit Fronto Ducæus,
 istam correctionem non modo his ipsis verbis re-
 pugnare, quibus in hebdomade septem cælorum
 Demiurgus habitare dicitur, sed et præcedenti § 9,
 ubi legitur, « Achamoth septem cælos locasse,
 super quos (ὡν ἐπάνω) Demiurgum esse dicunt, »
 Quomodo ergo hic ὑπερουράνιος, « subcælestis, »
 locus ei 39 assignaretur? Verumtamen cum hand
 sufficienter Fronto solvere posset questionem, qua
 ratione ὑπερουράνιος locus Demiurgi ὑπερουραίνῳ
 Achamothæ opponeretur, ipse οὐράνιον legens ama-
 vit, motus auctoritate veteris interpretationis, et in
 eo, qui sit in cælo locus, » et Tertulliani cap. 31,
 ubi in Pamelli editione quidem exstat : « Et De-
 miurgus tunc de hebdomade subcælesti in superiora
 mutabit ; » antea tamen lectum ait : « de hebdo-
 made celesti. » Ego ita veterem interpretationem,
 quam recentiores commentatores vocem ὑπερουρά-
 νιος frustra subterfugisse putæ ; quippe supra-cæles-
 tis locus Demiurgi supra-cælesti stationi matris
 Achamoth in eo opponitur, quod hæc sit ἐν μεσό-
 τητι, ut Irenæus expresse addit, « in medio, » inter
 supremum scilicet pleroma et septem cælos ; ille
 vero inferior subadit ἐν ἑβδομάδῃ, « in septenario, »
 ita ut septimo cælo quasi incumbat, matremque
 supra se suspiciat. Hinc Tertullianus cap. 23 : « In
 summis summitatibus præcedit tricenarius Ple-

roma, Horo signante lineam. Inferius illam metatur A
mediatatem Achamoth, filium calcans : subest enim
Demiurgus in hebdomade sua. » Lego quoque lib. II
Irenæi, cap. 55, et hæc quæ dixi approbabis.

Τὸ δὲ πῦρ ἀκασιν ἀποτοῖς ἐκπεφυκέναι, etc.
Legendum ἀπεφυκέναι, non ἐκπεφυκέναι. Ridet autem
hoc loco Tertullianus Valentinianus, qui unde
ignis exstiterit, minime prodant. Itaque ait credi-
bile esse Achamoth in tantis vexationibus febricitasse,
ex coque æstu ignem prodiisse. BILL. Emendationem
Billii confirmant ista, quæ his Irenæi consona legimus
apud Clementem loco sæpe citato : Ἐν δὲ τοῖς τρισὶ στοιχείοις τὸ πῦρ ἐναλωρεῖ-
ται καὶ ἐνέσπαρται καὶ ἐμυλωεῖται, καὶ ὑπὸ τούτων
ἐξάπτεται, καὶ τοῦτοις ἐπαποθύσκει. « In istis tribus
elementis (aere, aqua et terra) ignis quasi sus-
pensus et insitus latet, atque ab illis excutitur, et
una cum illis interit. »

Παρ. 27. Πεποικημένοι καὶ τὸν ἄνθρωπον, etc.
Quæ Irenæus hæc et sequenti periodo refert Valen-
tinianorum deliria, eadem et Clemens ex Orientali
illorum *Didascalia* excerptis, exacte consona pag.
797, col. 1 : Ἀσθῶν γούν ἀπὸ τῆς γῆς, οὐ τῆς ἑρ-
ρᾶς, ἀλλὰ τῆς πολυμερούς καὶ ποικίλης ὕλης μέρος,
ψυχῆν γαῖαν καὶ ὕλην (leg. ὕλην) ἐτεκτῆνατο ἄλο-
γον καὶ τῆς τῶν θηρίων ὁμοούσιον : οὗτος κατ' εἰκόνα
ἄνθρωπος. Ὁ δὲ καθ' ὁμοίωσιν τὴν αὐτοῦ τοῦ δη-
μιουργοῦ, ἐκείνους ἔστιν, ὃν εἰς τούτων ἐνεφύσησέ τε
καὶ ἐνέσπειρεν, ὁμοούσιόν τι αὐτῷ δι' ἀγγέλων ἐνθεῖς.
Καθὸ μὲν ἀράτος ἐστὶ καὶ ἀώματος, τὴν οὐσίαν
αὐτοῦ ποιεῖ ζωῆς προσείπει· μορφωθὲν δὲ ψυχῇ
ζῶσα γένετο. « Accipiens limum de terra, non arida,
sed multiplicis et variae materiae partem, animam
terrenam et materialem fabricavit, rationis exper-
tem, et animæ ferarum consubstantialiam : atque
hic est homo secundum imaginem conditus. Ad
verò secundum similitudinem ipsius creatoris »
factus est ille, quem isti inspiravit atque inseruit,
consubstantialio quippiam ipsi per angelos commu-
nicans. Quatenus igitur invisibilis est et incorpo-
reus, substantialiam ejus spiraculum vitæ appellavit :
formatum vero animæ vivens dicta est. »

Ἀπὸ κεχυμένου καὶ βουστοῦ τῆς ὕλης. Simili-
ter in *Dialogo contra Marcionita*, qui Origeni ascri-
bitur, sect. 5, pag. 131, Marcionita dicit : Ἐουστῆς
οὐσίας ὃν το σῶμα » Corpus fluxæ existens sub-
stantiæ. » Alio autem sensu Origenes apud Epi-
phanium hæres. 64, § 14, pag. 536, dixit : Ἐουστῆ ἦν
ἡ φύσις τοῦ σώματος. « Fluxa est natura corporis ; »
item : Οὐ κακῶς ποταμὸς ὠνόμασται τὸ σῶμα.
« Corpus non male fluvius dicitur. » Neque hæc
phrasi indignavit, quod corpus olim ex fluida ma-
teria formatum sit, sed quod jam materia corporis
in perpetuo, ut dici solet, fluxu sit, ejusque particu-
læ aliæ aliis succedant, ut ipse semet ibidem ex-
plicat, inquires : Οὐδὲ δύο ἡμερῶν τὸ πρῶτον ὑπο-
κείμενον ταυτὸν ἐστὶν ἐν τῷ σώματι ἡμῶν. « Ne biduo
quidem prior materia in corporibus nostris manet
cadem. »

Τὸν δερμάτινον χιτῶνα. Similiter in *Excerptis*
Clementis pag. 797, col. 2, legimus : Τέταρτον
ἐπανδύεται τὸν χοῖκόν, τοὺς δερματίνοους χιτῶνας.
« Quartum superinduitur (Adam) hominem choi-
cum, per dermatinas tunicas intelligendum. » Mar-
cionita quoque in ante dicto dialogo, sect. 5, p. 137 :
Ἐποίησεν ὁ θεὸς δερματίνοους χιτῶνας, καὶ ἐνέδυσεν
αὐτούς· ταυτέστι τὸ σῶμα. « Fecit eis Deus pelliceas
tunicas, et induit illos, hoc est corpus. » Sed an
non ipse Origenes, cui hic dialogus a quibusdam
attribuitur, mysticam hanc pellicearum tunicarum
expositionem probavit? Id quidem aliqui Patrum ei
objicere, quos nominat claris. Huetius lib. II *Ori-
genianorum*, quest. 12, § 8, necnon illos, qui tacito
Origenis nomine hunc sensum impugnant. Quibus
addi possunt alii auctores et tractatus a Procopio
in *Comment. ad Genes.* cap. III recensiti, supersti-
tes partim, partim deperditi, ac inter hos Justinus

martyr in tractatu *De resurrectione*, qui loco pseud-
Justini martyris in Origenianis ad marginem addo-
tati poni potest. Verum Origenem ex propriis ejus
scriptis defendit laudatus Huetius, ex ms. scilicet
Catena in Genesin, cui addit alium locum homil.
6 in Genesin, ubi tamen citata verba non reperuntur,
sed homil. 6 in Leviticum. Ibi enim discrete :
« Illæ ergo, inquit, tunicæ de pellibus erant ex
animalibus sumptæ. Talibus enim oportet indui
peccatorem. » Addit tamen mysticum sensum, non
quidem Valentinianorum, sed alium, his expressum
verbis : « Pelliceis, inquit, tunicis, quæ essent
mortalitatis, quam pro peccato acceperat, et fragi-
litate ejus, quæ ex carnis corruptione veniebat,
inducium. » Atqui huc procul dubio etiam digitum
intendit, quando lib. IV *Contra Celsum* scripsit :
Ὁ ἐκβαλλόμενος ἐκ τοῦ παραδείσου ἄνθρωπος μετὰ
τῆς γυναίκος τοὺς δερματίνοους ἡμιεσμένους χιτῶνας
(ὁὺς διὰ τὴν παράδεισον τῶν ἀνθρώπων ἐποίησε τοὺς
ἀμαρτήσασιν ὁ θεὸς), ἀπόρρητόν τινα καὶ μυστικὸν
ἔχει λόγον, ὅτι τὸν κατὰ Πλάτωνα. « Homo cum
uxore e paradiso ejectus et pelliceis indutus tunicis
(quas propter transgressionem illis peccantibus
Deus paravit), arcuum aliquod mysterium refert,
magis serium quam istud Platonis. »

Ὁ κατὰ τὴν θεωρίαν τῶν περὶ τὸν Σωτήρα ἀγγέ-
λων, etc. Apud Clementem in sæpe citatis *Excerptis*
pag. 789, col. 1 : Οἱ δὲ ἀπὸ Οὐαλεντινίου, πλασθέν-
τος φασὶ τοῦ ψυχικοῦ σώματος, τῇ ἐκλεχτῇ ψυχῇ ὄση
ἐν ὕπνῳ ἐνεσθῆναι ὑπὸ τοῦ λόγου σπέρμα ἀρρηνικόν,
ὅπερ ἐστὶν ἀπόρροια τοῦ ἀγγελικοῦ. « Valentiniani
dicunt, formato animali corpore, animæ electæ
somnia obruta insertum esse a Verbo semen mas-
culinum, utpote effluvium angelicæ naturæ. » Et
mox : Τὸ σπέρμα ἀπόρροια ἐν τῷ ἀρρηνεῖ καὶ
ἀγγελικῷ. « Semen effluvium erat masculini et an-
gelici generis. » Et multo post, pag. 797, col. 2, in
expositione verborum Pauli Galat. cap. III, 19,
hæc gemina habes : Δι' ἀγγέλων οὖν τῶν ἀρρηνεῶν
τὰ σπέρματα ὑπηρετῆται, τὰ εἰς γένεσιν προβλη-
θέντα ὑπὸ τῆς σοφίας, καθὸ ἐγγυρεῖ γίνεσθαι. « Per
angelos igitur masculos suppeditantur semina, quæ
a Sophia ad generationem (hominum) profunduntur,
quantum veri potest. »

Εἰς τὴν ἀπ' αὐτοῦ ψυχῆν σπαρῆν, etc. Ita quo-
que *Excerptis* Clementis loco proxime citato sonant :
Ἐσχεν δὲ ὁ Ἀδάμ ἀδῆλως αὐτῷ ὑπὸ τῆς σοφίας
ἐνεσπάρην τὸ σπέρμα πνευματικόν εἰς τὴν ψυχῆν.
« Habuit autem Adam a Sophia clanculum ejus
animæ insitum semen spirituale. » Et paulo post :
Πρῶτον οὖν σπέρμα πνευματικόν τὸ ἐν Ἀδάμ προέβα-
λεν ἡ σοφία : ἵνα ἦ τὸ ὄστυον, ἡ λογικὴ καὶ οὐρανία ψυχῆ
μὴ κενὴ, ἀλλὰ μυελοῦ γέμουσα πνευματικοῦ. « Pri-
mum itaque semen spirituale, quod in Adamo erat,
Sophia emisit, ut os, anima scilicet rationalis atque
cælestis non esset vacua, sed spiritalis medullæ
plena. » Animam enim ossi comparabant Valenti-
niani, ut in præcedentibus ibidem docetur. Cæte-
rum orthodoxo sensu, hæretica licet voce cecinit
Synesius hymn. III, vers. 558 seqq :

Ὁὸν σπέρμα φέρω
Ἐθηγεῖτος
Ἐπινθήρα νόου
Ἐς βάθος ὕλης
Κατακεκλιμένον.
Ἐν τῷ ἐν κόσμῳ
Κατέθον ψυχῆν,
Διὰ δὲ ψυχᾶς
Ἐν σώματι τοῦν.
Tuum semen fero
Generosæ
Scintillæ mentis
In altitudine hylæ (id est, materiæ)
Absconditam.
Tu enim in mundo
Deposisti animam :

*Per animam vero
In corpore meritem.*

Et vers. 596 seqq. :

*Σπέρμα τῶ βαυῶν
Αἰξῶν ἐν ἐμῷ
Κρατὸς αὐτῷ.
Semen illud exiguum
Alens in meo
Capitis apice.*

Pag. 28. *Αὐτὸ Ἐκκλησίαν εἶναι.* Hinc Clemens pag. 789, col. 2. ubi Ecclesiam nominasset, addit : « Ἦτις ἐστὶ τὸ γένος τὸ ἐκλεκτόν. » Quæ est gens electim. » Atqui hoc « semen electum » in antecedentibus dixerat.

Ἰλιχὸν... κατὰ ἀνάγκη ἀπόλλυσθαι. Ita et in Clementis *Excerptis* pag. 798, col. 1 : Τὸ ὕλιχόν φύσει ἀπόλλυται. « Materiale natura sua corrumpitur. »

Τὸ δὲ ψυχικόν... ἄτε μέσση δν, etc. Apud Clementem loco citato hæc legimus clara : Τὸ δὲ ψυχικόν, αὐτεξούσιον δν (sicut et Irenæus paulo post appellat), ἐπιτηδεύοντα ἔχει πρὸς τὴν πίστιν καὶ ἀφάρσταν, καὶ πρὸς ἀπιστίαν καὶ φόβον, κατὰ τὴν οὐκ εἰσὶν αἰρέσειν. « Animale, cum sæpe sit potestatis, aptum est et ad fidem atque immortalitatem, et ad infidelitatem ac corruptionem, juxta propriam electionem. »

Αἰὶ τὸ φύσει πνευματικὸς εἶναι... σωθῆσθαι. Ita et Clemens non solum lib. II *Stromat.* pag. 363, sed et in *Excerptis ex Orientali Valentinianorum Didascalia* pag. 798, col. 1 : Τὸ μὲν πνευματικόν φύσει σωζόμενον. « Spirituale quidem natura salvatur. » Restrinxit sæpius hunc errorem in Heracleone aliique Origenes in *Commentariis ad Joannem* ; in Basilide vero ejusque sequacibus Clemens, ex quo aliquot loca citavi tom. II *Spicilegii hæreticorum* pag. 40 et seqq., quibus mox alia ejus verba addam.

Ἀδύνατον φερόμεν καταδέξασθαι, κὼν δολοίαι συγκαταγινώσκονται πράξεσιν. 40 ita quoque Clemens lib. III *Stromat.*, pag. 427, ubi Basilidianorum fecerat mentionem, addit, ὡς ἦτοι ἔχοντων ἐξουσίαν καὶ τοῦ ἀμαρτεῖν διὰ τὴν τελειότητα, ἢ πάντως γε σωθησομένων φύσει, κὼν νῦν ἀμαρτωσί διὰ τὴν ἐμφυτὸν ἕλιχσιν. Ἐπεὶ μὴδὲ ταῦτα αὐτοῖς πράττειν συχωροῦσιν οἱ προπάτορες τῶν δογμάτων, « ut qui vel peccandi potestatem habeant propter perfectionem, vel omnino quidem natura salvi futuri sint, etsi jam peccent, propter inuolam electionem : quoniam nec hæc quidem eis concedunt facere primi dogmatum illorum « parentes. » De Eunonio quoque sæculi IV hæretico, Augustinus *De hæresibus*, c. 54 : « Fertur usque adeo fuisse bonis moribus inimicis, ut asseveraret, quod nihil cuique obsesset quorumlibet perpetratio ac perseverantia peccatorum, si hujus, quæ ab illo docebatur, fidei particeps esset. »

Ἡμᾶς καλοὺς ψυχικοὺς, etc. Billius hoc colon corrigi sequentem in modum : ἡμῶν μὲν, οὗς ψυχικοὺς ὀνομάζουσι, καὶ ἐκ κόσμου εἶναι λέγουσιν, ἀναγκαίαν τὴν ἐγκράτειαν, etc. Atque sic Græca cum Latina versione exacte consonare fateor. Ast hæc nulla mihi videntur emendatione indigere, excepto uno verbo καλοὺς, quod omittendum est, nisi forte tanquam arpositum ad ἡμᾶς accipere et ita interpretari velis, quod Valentiniani non omnes promiscue catholicos, sed « probos » solum psychicorum titulo dignati fuerint. Conferatur Clemens Alexandrinus lib. III *Strom.*, cujus verba citavi in notis ad tomum II *Spicilegii Patrum*, pag. 2.

Τοὺς δὲ πνευματικὸς ἀποδυσσάμενους τὰς ψυχάς, etc. His et præcedentibus atque sequentibus consona plane habentur in *Excerptis* Clementis ex *Orientali Valentinianorum Didascalia*, pag. 799, col. 1 : Τῆ δὲ (lege τότε) ἐντεῦθεν ἀποθέμενα τὰ πνευματικὰ τὰς ψυχάς, ἅμα τῇ μητρὶ κομιζομένη τὸν νυμφίον, κομιζόμενα καὶ αὐτὰ τοὺς ἀγγέλους ταυτῶν, εἰς τὸν

A νυμφῶνα ἐντὸς τοῦ ὄρου εἰσίσαι, καὶ πρὸς τὴν τοῦ πνεύματος ἔβην ἔργονται, Αἰώνες νοεροὶ γενόμενα εἰς τοὺς νοερούς καὶ αἰώνιους γάμου (pone γάμους) τῆς συζυγίας. « Tunc » (post celebratum convivium nuptiale, cujus paulo ante fecerat mentionem) « ibi spiritualia depositis animabus, simul cum matre sponsum adepti, angelos sponso suis et ipsa consequuntur, et in thalamum intra Horum ingrediuntur ; ac ubi æonum intellectualium naturam induerint, ad visionem spiritus admittuntur, ad intellectuale et æternum conjugationis matrimonium. »

Πᾶσαν ὕλην. Universa materia, quam igne perituram dicebat Valentiniani, etiam corpora humana complectebantur. Hinc auctor noster lib. II, cap. 52, de ipsis ait : « Animas in medietatem perseverare dicunt : corpora autem, quoniam materiam habent substantiam, in materiam resoluta ardere ab eo, qui in ea est ignis. »

Περὶ τούτου. Καὶ περὶ τούτου legit vetus interpres.

B *Διὰ Μαρίας διοθεύσαστα.* Has blasphemias in Christi Domini incarnationem ex utero B. Mariæ Virginis validissime prostrant (auctor noster) lib. III, cap. 48, 51 et 52 ; post eum vero Tertullianus lib. *De carne Christi* acerrime in illos pugnavit : et Vigilii martyr toto lib. III *Contra Eutychem* huic negotio incumbit. FEUARD. Verum hallucinatus est, dum Vigilium, auctorem librorum *Contra Eutychem*, appellavit martyrem, cum ille fuerit Vigilio episcopo Tridentino et martyre, jam sæculo IV, ante Eutychem ortum defuncto, centum fere annis recentior, utpote Tapsensis in Africa Byzacena episcopus, sæc. V. Ceterum ad Irenæi verba illustranda, et Valentinii aliorumque hæreticorum placita discernenda, faciunt quæ Theodoretus scripsit epist. 145 ad monachos Constantinopolitanos, tom. III, pag. 1073 seq. : Ἐμῶν μὲν γὰρ καὶ Μένανδρος, Κέρων καὶ Μαρκίων παντάσῃν ἀρνοῦνται τὴν ἐνανθρώπησιν, καὶ τὴν ἐκ Παρθένου γέννησιν, μισθολογίαν ἀποκαλοῦσι. Βαλεντίνος δὲ καὶ Βασίλειος, καὶ Βαρδισάνης, καὶ Ἀρμόνιος : καὶ οἱ τῆς τούτων συμμορίας, δέχονται μὲν τῆς Παρθένου τὴν κύστην καὶ τὸν τόκον οὐδὲν ἢ τὸν Θεὸν Λόγον ἐκ τῆς Παρθένου προσεληφέναι φασίν, ἀλλὰ πάροδόν τινα δι' αὐτῆς, ὡς περὶ διὰ σωλήνος, ποιήσασθαι, ἐπιφανῆσαι δὲ τοῖς ἀνθρώποις φαντασίᾳ χρησάμενον : καὶ δόξας εἶναι ἀνθρώπος, δν τρόπον ὡσθι τῷ Ἀβραάμ καὶ τισιν ἄλλοις τῶν παλαιῶν.

C « Simon quidem et Menander, Cerdon et Marcion penitus negant incarnationem, nativitatemque ex Virgine subulam vocant. Valentinus autem et Basilides, et Bardesanes, et Harmonius, et qui ejusdem sunt notæ, Virginis quidem conceptionem et partum admittunt : sed nihil ex Virgine assumpsisse Deum Verbum dicunt : per eam tantum quasi per cunalem quemdam trajecisse, hominibusque apparuisse, cum speciem solum haberet, atque homo esse videretur, quemadmodum visus est Abrahamo et aliis quibusdam antiquis. » Confer ejusdem libr. V *Hæret. subul.* cap. 11, ac Tertullianum lib. *De carne Christi* cap. 1, et *De resurrectione carnis*, cap. 2.

D *Καὶ διὰ τοῦτο ἦρθαι, etc.* Clemens quoque in *Excerptis ex Orientali Valentinianorum Didascalia*, pag. 798, col. 2, hanc eorum amentiam exponit his verbis : Ἀπέθανε δὲ, ἀποστάντος τοῦ καταβάντος ἐπ' αὐτῷ ἐπὶ τῷ Ἰορδάνῃ Πνεύματος, οὐκ ἴδια γενομένου, ἀλλὰ συσταθέντος, ἵνα καὶ ἐνεργήσῃ ὁ θάνατος. Ἐπεὶ πῶς τῆς ζωῆς παρουσίας ἐν αὐτῷ, ἀπέθανε τὸ σῶμα ; « Mortuus est autem (Jesus) abscedente eo, qui in ipsum apud Jordanem descenderat, Spiritu, non separatim existente (in perpetuum ; quippe postea ad ipsum rediit), sed subtrahente se paulisper, ut mors vim suam in illo exerceret. Quomodo enim corpus mori potuisset, dum vita in eo præsens existeret? »

Ἰπὸ τοῦ σπέρματος. Ἰπὸρ legi vult Petavius, ad marginem Eriphanii pag. 192, prout etiam Galias. ac FEUARD. in Irenæo posuerunt, seducti veteri versione : « Multa de hoc semine dicta per propheta-

tas exponunt. » Ast genuinam esse lectionem ὑπό-
 niox sequentia Irenæi verba clare ostendunt : « Di-
 vidunt prophetias, docentes aliquid quidem a matre
 dictum (per prophetas), aliquid a semine, τὸ δὲ τι
 ἐκ τοῦ σπέρματος, aliquid autem ab ipso Demiur-
 go. » Hic obiter notandum, Valentiniānos esse, qui
 ab Origene tom. xx *Comment. in Ezechielem* tom. I,
 pag. 200, reprehenduntur : Οἱ τῶν παλαιῶν γραμ-
 μάτων τὰ μὲν ἀπὸ θεοτέρας λέγοντες εἶναι δυνάμεις
 καὶ τῆς ἀνωτάτω, τὰ δὲ ἀπὸ ὑποθεστέρας. « Qui ex
 veteribus scripturis alias a divinitate et suprema po-
 tentia esse dicunt, alias ab imbecilliore. »

Ἀρθρώπων δὲ τρία γένη, etc. His similia leguntur
 apud Clementem in *Excerptis* pag. 797, col. 1 :
 « Ἀπὸ τοῦ Ἀδάμ τρεῖς φύσεις γεννῶνται : πρώτη μὲν ἡ
 ἔλογος, ἥς ἦν Κάϊν· δευτέρα δὲ ἡ λογικὴ καὶ ἡ δικαία,
 ἥς ἦν Ἀβὲλ· τρίτη δὲ ἡ πνευματικὴ, ἥς ἦν Σέθ.
 « Ab Adamo tres proseminatæ sunt naturæ : prima
 quidem irrationalis, cuius erat Cain; altera vero
 rationalis et iustitiæ dedita, cuius erat Abel; tertia
 denique spiritalis, cuius erat Seth. »

Περὶ λυπος, etc. « Ὅτι περιλυπος ab Irenæo scri-
 ptum, indeque ortum conjicio in veteri versione
 erratum : « Quam tristis est, » etc., pro « quoniam
 tristis est, » etc. Nam ita lib. III, cap. 32, legimus :
 Ὅδ' ἂν εἰρηκεῖ, ὅτι περιλυπὸς ἔστιν ἡ ψυχὴ μου. Ex
 quo loco etiam colligitur, hic sive ab Epiphanio,
 sive a recentiori manu additum esse in Græco : ἕως
 θανάτου. Quippe in veteri versione utrobique deest,
 « usque ad mortem. »

Πάτερ. Πάτερ μου, jam legimus apud Matthæum;
 ἄττανεν μου omisum est ab Origene quoque, et
 Basilio in Nicetæ *Catena Patrum*, ac Josune Chry-
 sostomo in *Com.* ad h. l.

Ὁν οἶδα. Hæ duæ voces in S. Joannis textu non
 exstant, sed a Valentiniānos explicationis ergo ad-
 ditæ sunt.

Κλίνα. Κλίνη habent vulgati N. T. codices.
Ἐν τῷ οἴκῳ μου. Εἰς τὸν οἶκόν μου, nostra ha-
 bent N. T. exemplaria; sicut et mox : εἰς τὴν βα-
 σίλειαν τοῦ Θεοῦ, pro ἔν τῃ βασιλείᾳ οὐρανῶν. Verum
 Irenæus, aut potius Valentiniānos hæc ex memoria
 citasse videntur.

Τὰ τοῦ πνεύματος. Θεοῦ additum exstat in no-
 stris N. T. codicibus. Sed omisum est non solum
 hoc loco, sed et in Syriaca versione, Chrysostomo
 in *Comment.* ad I Corinth., II, ac Clementis Alex.
 lib. v *Stromat.*, p. g. 557. Unde colligo, lib. I
Strom. pag. 297, a recentiori forte scriba additum
 esse.

Συνεσταλέναι. Hoc verbum, a Billio approba-
 tum, mihi haud placet; sed melior omnino videtur
 veteris interpretis lectio συνανεστημένοι, propter
 verba mox sequentia : ἐπειδὴ ἦν αὐτὸς ζῆμη. « Fer-
 mentum » enim massam facit « assurgere, » atque
 in altum moveri.

Τὸ γὰρ ἐκ Θεοῦ γεννηθὲν Θεός ἐστιν. Bene no-
 tandum hoc sive Irenæi, sive Valentiniānorum
 axioma, per quod vera deitas Christi, utpote ex hy-
 postasi Patris geniti, probari potest.

Ὅδ' ἔρ. His verbis periodum in textu S. Joannis
 clausurunt non modo hæretici Valentiniānos, sed et
 catholici quidam, interque hos auctor noster lib. I,
 cap. 19; lib. II, cap. 2; lib. III, cap. 8, etc.

Τῆρ δὲ ζωὴ ἐν αὐτῷ. Valentiniānos velut sine
 ratione hæc pronuntiantes sequentibus verbis per-
 stringit Origenes tom. III *Comment. in Joan.*, pag.
 71 : Ἦρὸς δὲ τοὺς τὴν περὶ Αἰώνων ἀναπλάσαντας ἐν
 συζυγίαις μυθολογίας, καὶ οἰομένους ὑπὸ Νοῦ καὶ
 Ἀληθείας προβαδίσθαι λόγον καὶ ζωὴν, οὐκ ἀπίθαν-
 ον καὶ ταῦτα ἀπορήσαι. Πῶς γὰρ ἡ κατ' αὐτοὺς σύ-
 ζυγος τοῦ Λόγου ζωὴ τὸ γεγενῆαι ἐν τῷ συζύγῳ
 λαμβάνει; Ὁ γέρονε γὰρ, φησὶν, ἐν αὐτῷ, δηλονότι
 ἐν κοιτηρημένῳ λόγῳ, ζωὴ ἦν. « Ad eos vero, qui
 fingunt fabulosum de Aeonibus per conjugationes
 commentum, et existimant a Mente et Veritate Ver-
 bum Vitamque productos fuisse, haud absur-

dum est, talia movere dubia. Quomodo enim Vita,
 Verbi, juxta eorum placita, conjux, existentiam in
 marito adeptæ est? Quod factum est, inquit,
 enim in ipso, puta antedicto Verbo, Vita erat. »

Πλήρης χάριτος καὶ ἀληθείας. Hinc liquet, Val-
 entiniānos hæc verba non ad λόγον, sed δόξαν refer-
 lisse; quam interpretationem et ab orthodoxis
 quibusdam probatam invenias, Cyrillo nempe Alex.
 et Theophylacto in *Comment.* ad hunc locum; quan-
 vis prior in edit. Paris. tom. IV, pag. 96, ad alium
 detorqueatur sensum. Sed si pergas legere pag.
 97, mentem Cyrilli clare perspicies. Neque tamen
 dictum verborum S. Joannis sensum pro genuino
 habeo; cum vel ipsa grammatica constructio doceat,
 vocem πλήρης in nominativo casu positam, non
 δόξαν accusativi casus respicere, sed cum præce-
 denti nominativo λόγος construendam esse.

Pag. 44. *Ὁ τῆς οἰκονομίας*. Ex veteri interprete
 legendum vult Billius, ὃ ἐκ πάντων γεγονώς, quia
 Jesum sive Servatorem ex omnium Aeonum symbola
 compositum supra § 4 docebant Valentiniānos. At vero
 Epiphānii lectionem pro genuina habeo, ratus hanc,
 utpote paulo obscuriorem, inferiori interpretationi
 occasionem dedisse. Quis autem ὃ τῆς οἰκονομίας
 σωτῆρ? Intelliges, si superius § 11 dicta in memo-
 riam revoces, et ea quæ mox § 20 sequuntur legas :
 Λέγουσι δὲ τὸν σωτῆρα ἐνδύσασθαι σῶμα ψυχικόν,
 ἐκ τῆς οἰκονομίας κατεσκευασμένον ἀβήρητον προ-
 νοίᾳ. « Dicunt enim Soteria idem corpus animale,
 de dispositione aptatum inenarrabili providentia. »

Pag. 46. *Τὸν καρὸνα τῆς ἀληθείας ἀκλίνη*.
 Symbolum fidei hic indigitavit Irenæus, utpote quod
 Tertullianus quoque eodem appellat nomine lib.
De velandis virginibus, cap. 1, scribens : « Regula
 quidem fidei una omnino est, sola immobilis et ir-
 reformabilis, credendi scilicet in unicum Deum
 omnipotentem, mundi conditorem, et in Filium
 ejus Jesum Christum, natum ex virgine Maria, » etc.
 Ita et alibi passim Tertullianus alique Patres re-
 centiores. Sicut autem Irenæus Symbolo tanquam
 clypeo adversus noxia hæreticorum tela utendum
 docuit, ita et Tertullianus idem sæpe inculcavit,
 præsertim lib. *De præscriptis adversus hæreticos*,
 lib. *Contra Praxean.*, cap. 2, inque ipso etiam *Apo-
 logetico adversus gentes*, cap. 47.

Ὁρ διὰ τοῦ βαπτίσματος εἰληψε. Jam olim
 symbolum fidei in Patrem, Filium et Spiritum san-
 ctum eos, qui baptizandi erant, edoctos, et ante
 sacramentum acceptum professos esse, præter Ire-
 næum hoc loco luculenter confirmat S. martyr Cy-
 prianus epist. 76, Pamel. 69, Oxon: sive lib. I,
 epist. 6 ita scribens : « Quod si aliquis illud oppo-
 nit, ut dicat eandem Novatianum legem tenere,
 quam catholica Ecclesia teneat, eodem symbolo
 quo et nos baptizare : eundem nosse Deum Patrem,
 eundem Filium Christum, eundem Spiritum san-
 ctum, ac propter hoc usurpare eum potestatem ba-
 ptizandi posse, quod videatur in interrogatione
 baptismi a nobis non discrepare : sciat quisquis
 hoc opponendum putat, primum, non esse unam
 nobis et schismaticis symboli legem, neque eandem
 interrogationem. Nam cum dicunt? Credis remis-
 sionem peccatorum, et vitam æternam per sanctam
 Ecclesiam, mentiuntur in interrogatione, quando non
 habeant ecclesiam, » etc. Gemina his scripsit epist. 70,
 sive lib. I, epist. 12. Unde patet ritum tum non solum
 inter catholicos, sed et schismaticos itum istum obti-
 nuisse; id quod manifesto indicio est, ab ipsis S.
 apostolis eum profluxisse. Confer de hoc Hilar. lib.
 ad Constantium Augustum, Cyrill. Hierosol. cate-
 ches. II *Mystagog.*, Basil. lib. *De Spiritu sancto*,
 cap. 12, denique *Constitut. apostol.* lib. VII, cap. 41.

Pag. 47. *Ἀπολύτρωσις*. Immerito hic in Gallia-
 sium invehitur Billius, tanquam ignarum, quid sibi
 velit « redemptio, » cum tamen Irenæus cap. 18 hujus
 libri prolixè de ea disseruerit. Sed docere debebat
 Billius, quomodo redemptio Valentiniānorum ibi des-

scripta huic loco quadret : quod sane perspicere haud potuit Gallasius, neque Petavius. Unde hic in not. ad Epiphanium ἀπολύτρωσιν pro « exilio fabulæ, » quod Græci ἀπόλυσιν vocant, accipiendum docet : cui assentior, quia in Hesychii Lexico ἀπολύτρωσιν per ἀπόλυσιν, necnon ἀποφυγήν explicari video.

Explicans. Græcum παραώσας idem est quod « transmeare, trajicere. » Vetus interpres quid legit, non queo conjicere. Verit enim « explicans, » quod longe a significatione verbi abit. BILL. Sed recte legit interpres παραώσας, nec male verit « explicans. » Παραώσιν enim non solum significat « trajicio, transmeo, » sed et « termino, ad finem perduco. » Quam significationem non quidem ex lexicis, atamen ex SS. Patrum scriptis, quæ aliqui sedula manu versaverat Billius, discere potuisset. Sic Justinus Martyr ad Tryphonem pag. 228 edit. Syllurgii : Διὰ τῶν ἀνερωτήσεων τούτων καὶ παραώσθηναὶ σὺν τάχει τὸν λόγον ἀγωνιάμα. « Per interrogationes ejusmodi disputationem ad finem perducere conabor. » Et Trypho ad Justinum pag. 236 : Παραώσων εὖν καὶ αὐτὸν ἡμῖν, etc. « Et hunc itaque explicando absolve, » locum scilicet Isaiæ, in anteedentibus citatum. Apud Clementem Alexandrinum quoque aliquoties hæc significatio occurrit, veluti lib. vi *Strom.*, p. 683 : Ἦτα γὰρ κοσμογένεια ἐν ἑξ παραώσεται ἡμέραις. « Mundi creatio sex absolvitur diebus. » Atqui « explicare » eandem inter alias habet significationem, tam apud profanos scriptores quam sacros, velut Sulpicium Severum lib. i *Hist. sacræ* : « Salomon conceptum templi opus vigesimo anno explicuit. » Et Orosium lib. vii *Hist.*, cap. ult. : « Explicui, adjuvante Christo, secundum tuum præceptum..... ab initio mundi usque in præsentem diem. » Unde nata communis formula, « explicui liber, » id est absolutus est, de qua Hieronymus ad Marcellam scribit : « Solemus nos, completis opusculis, ad distinctionem rei alterius sequentis, medium interponere. » Explicui, « aut » feliciter, « aut aliquid ejusmodi. Minus, igitur « eorum explicans, » hic idem est ac « fabulam eorum emensus, » seu narrando ad finem perducens.

Scholia Billii in cap. 2.

Pag. 48. *Et mare.* Sic enim legendum in singulari. Est quippe Davidis versus.

Dispensationes. Addo Θεὸς ex vet.

Partim jam inde ab initio. Id est, qui de pietatis ac justitiæ curriculo nunquam deflexerunt. Quibus eos subjicit, qui cum prius vitiorum lenociniis ac voluptatum illecebris seos dedisissent, postea ad meliorem frugem se receperunt. Hic autem post τοῦ addo μὲν ex vet.

Adnotationes Fr. Feuardenii in cap. 2.

Pag. 48. *Ecclesia enim.* Hic duas veræ Ecclesiæ certissimas notas observo : primam, quod sit catholica, id est per totum orbem diffusa ; secundam, quod una, in summis fidel ac doctrinæ capitibus : quæ nullis unquam hæreticorum sectis acciderunt. Deinde, symbolum fidei, quod paulo supra nominabat « regulam veritatis per baptismum acceptam ; » iterumque initio sequentis capituli 19, quamque denominationem ab eo maturati sunt Tertull. lib. *Præscript.*, *De velandis virg.*, et *Contra Hermog.* ; Augustin. lib. i *De symbolo*, et Chrysostom. hom. 2 in symbolum, ab ipsa apostolis et discipulis Christi editum, ac universis terræ finibus traditum esse. Audacter autem hi omnes illud opponunt hæreticorum placitis, eaque ad hujus anuasim examinari volunt, quod nullatenus dubitent apostolos composuisse, prædicasse, et universis per orbem Ecclesiis tradidisse. Ut vero ab omnibus explodatur, et exsibiletur illorum impietas, qui hujus auctores apostolos esse pernegant, aliorum Patrum testimo-

nia prioribus adjiciam. Clemens Romanus auritus et oculatus testis, epist. 1 ad Jacobum, ait : « Christo resurgente et ascendente in cælum, missa sancto Spiritu, collata apostolis scientia linguarum, adhuc in uno positum, symbolum, quod nunc fidelis tenet Ecclesia, unusquisque quod sensu dicendo, condiderunt ; ut discedentes ab invicem, hanc regulam per omnes gentes prædicarent. » Adultos quoque disertis verbis illud idem recitasse, cum sacro lavacro tingerentur, præscripto procul dubio apostolorum, idem ipse scribit libro septimo *De constitut. apostolorum*, capite 41. Subscribant et Rufinus *Expo. symboli* ; Hieronymus epistol. ad Pammachium ; Ambrosius epistol. 81 et serm. 38 ; Augustinus serm. 115 et 181 de Tempore ; Leo Magnus serm. et epistol. 13 ; Isidorus libro secundo *De Eccles. officiis*, capite 23 ; et Petrus Chrysologus passim. Quin et apostolos eosdem illud ipsum decantasse, dum sacrosancta eucharistiæ mysteria celebrarent, facile mihi persuaserim, et maxime cum post verba B. Dionysii Areopag. cap. 3 *Eccles. hiera.* et B. Jacobi Hieros. episcopi sententiam mecum considero hujusmodi : « Diaconus d. : Sapienter attendamus. Sacerdos : Credo in unum Deum, Patrem omnipotentem, factorem cæli et terre. Et in unum Dominum Jesum Christum Filium Dei, » etc. Hæc ibi. Quis nō videt primam hanc traditionem ad apostolos, et non vel ad concilium Toletanum tertium, vel Constantinop. referendum esse ?

Nec ingratum curiosis lectoribus fore existimo, si etiam ex hæresiarcha Luthero, hæreticos hujus apostolici symboli adversarios retulerō. Frequenter ille in suis *Colloquiis* (quæ collegit et publicavit 1571 commensalis ejus Petrus Rebenstock), ad suos aiebat : « Symboli verba ab apostolis constituta esse erele, qui in congregatione sua hoc symbolum 42 verbis tam brevissimis et consolatoriis confecerunt. Est opus Spiritus sancti rem tanta brevitate, tam efficacissimis et emphaticis verbis describere. Extra Spiritum sanctum et apostolos non potuisset ita componi, etiamsi millia sæcula illud componere conarentur, » etc.

Quæ est in unum Deum. Valentinus gentilis, alique novi ex Polonia et Transylvania Trinitarii et Ariani, hinc perfidie suæ adversus cœternam et consubstantialem Patri deitatem Christi præsidia sumere conantur ; quasi mens Irenæi fuisset, solum Patrem Deum et creatorem mundi prædicare, non autem Filium ac Spiritum sanctum. Quam vero nequiter ac flagitiose istud colligant, vel inde patet, quod e contrario hic confirmet, unam fidem habendam esse in unum Deum Patrem, Filium ac Spiritum sanctum, tanquam videlicet in Deum trinum et unum ; infra persæpe Filium appellet Deum ac Dominum : eideoque ac Spiritui sancto cunctarum rerum creationem et gubernationem æque atque Patri tribuat. Hic ergo beatus martyr formam servans symboli apostolici, vocem Dei in singulis personis sibi repetendam, in tanta præsertim brevitate, minus necessarium existimavit, contentus unum esse Deum creatorem, nimirum Patrem, et Filium, et Spiritum proflteri. Sic enim et Justinus martyr ait : « Unus vere est Deus omnium, qui in Patre, Filio Spirituque sancto cognoscitur. »

Præcepta ejus servantibus, etc. Hæc dicta sunt in tetrum errore Simonis Magi et Valentini, qui bona opera rejiciebant. Proinde vides quo pacto justitiam veram coram Deo non sola fide, sed et spe, et claritate, et operibus bonis consistere docuerunt hujus sæculi Patres, quod vel ex unius Irenæi colligere peramplius poteris libro secundo, capite quinquagesimo primo ; et libro tertio, capite vigesimo ; libro quarto, capite vigesimo septimo, trigesimo secundo, trigesimo quarto et quadragesimo nono Quod adnotare libuit, ut omnibus in-

⁴⁷ Tomo II, pag. 106. ⁴⁸ Lib. de vera fid.

notesceret impudens mendacium eorum qui centurias consarcinaverunt, quos scribere non puduit, hunc martyrem et reliquos ejus sæculi Patres, salutem et justitiam coram Deo, soli fidei sine operibus acceptam tribui debere, docuisse.

Quibusdam quidem ab initio. Vel parvulos intellegit, qui recens baptizati, nullo proprio interventione delicto morientes, recta cælum petunt, æterna claritate circumdati; vel martyres, qui horrendis tormentis pro Christo excarnificati, gloriosissimo functi certamine, mox Christo capiti suo suprema beatitudine junguntur. Ex his autem duo observanda arbitror: primum beat. hunc martyrem Irenæum æquo a quibusdam annumerari inter illos qui sanctorum animas ante extremum diem iudicii aperta Dei visione Interdicunt, propter obscuriora quædam ejus verba in calce libri quinti, quæ facile alio sensu intelligi possunt: cum hic aperte dicat, quosdam sine penitentia, ab initioque donari vitam et claritatem æternam. Secundum, martyrii privilegio, ante actæ vitæ admissa peccata adeo emundari et deleri, ut sine laboriosiore satisfactione hic vel alibi, mox eatur in cælum, quod aliis post baptismum peccantibus nequam conceditur. Illustratur autem hic locus adjectis Tertulliani et B. Cypriani verbis, quæ non obscure favent doctrinæ catholicæ de purgatorio. Ille libro *De resurrectione carnis* sic habet: « Nemo peregrinatus a corpore, statim immoratur penes Dominum, nisi ex martyrii prærogativa, scilicet paradiso, non inferis diversurus. » Iste epistola 58 ad Antonianum: « Aliud est ad gloriam pervenire: aliud missum in carcerem non, exire inde, donec solvat novissimum quadranteum. Aliud statim fidei et virtutis accipere mercedem: aliud pro peccatis longo dolore cruciatum, emundari et purgari diu igne. In peccata omnia passione purgasse.

Ex Joannis Ernesti Græbii adnotationibus in cap. 2.

Pag. 48. Ἐως περάτων τῆς γῆς. Ita quoque de amplitudine Ecclesiæ, a sanctis apostolis fundatæ, Epistola S. Ignatii ad *Philadelphenos*, licet interpolata, sonat: Μία ἡ Ἐκκλησία, ἣν ἰδρύσαντο οἱ ἅγιοι ἀπόστολοι ἀπὸ περάτων ἕως περάτων ἐν αἰῶνι τοῦ Χριστοῦ οὐκ αἰεὶ ἰδρῶσι καὶ πύνοις. « Una Ecclesia, quam suis sudoribus ac laboribus fundarunt S. apostoli a finibus terræ usque ad fines, in sanguine Christi. »

Ἀόρατος. Invisibilis. Patris mentionem hoc loco factam puto, ut innoveretur ideo erga Filium omne genu curvandum esse, quod is « visibilis » sit appariturus de cælis. Nam « Pater potestatem dedit Filio iudicium facere, quia filius hominis est. »

Scholia Billii in cap. 3.

Pag. 50. Acceptam, inquam. Hoc caput cum præcedenti connecto. Necdum enim absoluta est periculis.

Exuberat. Alludit ad illud, quod de manna scriptum est: « Nec qui plus habuit, abundavit; nec qui minus, minoravit. »

Notæ ex adversariis Frontonis Ducæi in cap. 3.

Pag. 49. Sic et lumen prædicatio. Abundat in Lat. vox « lumen, » cum absit a Græco. Porro locus ille de manna est II Cor. viii, 15: « Qui multum, non abundavit; et qui modicum, non minoravit: » sed apertius redditur Exod. xvi, 18. « Nec qui plus collegerat, habuit amplius; nec qui minus paraverat, reperit minus. » Ad hoc exemplum fortasse hic quoque verba Irenæi Latine reddenda fuerunt: nam verba Græca LXX plane eadem sunt quæ apud Epiphanium.

Adnotationes Fr. Feuwardentii in cap. 3.

Hanc prædicationem, etc. Ecclesiarum omnium consensum ut inexpugnabilem æneumque murum merito hæreticis omnibus opponit, quia si usquam Christi promissio de jugi Spiritus presentia, si infernalium portarum profligatio, si apostolicorum

laborum fructus, si denique, quam tantis votis efflagitabat Dominus noster in postremo convivio, unio, consensio et pax usquam apparet: omnium maxime erit, cum qui tan variorum idiomatum diversitate, tantorum sæculorum lapsu, tanta terrarum, regnorum, provinciarum, climatum diremptione, tantis vorticibus, fluminibus et æquoreis fluctibus separati Patres, ut alium orbem incolere videantur, eadem de eisdem sentiunt, credunt, scribunt, docent: idque tanta animi constantia, ut potius ignes, bestias, cruces, gladios, ac mille mortes sustineant, quam ut vel latum unguem ab eis avellantur. Hæc procul dubio est unitas Spiritus, tantorum populorum unci pædatriæ et doctoris, in vinculo pacis, pro qua, ut sarta lecta ab omni incommodo et schismatica dissensione conservetur, omnia potius subeunda tormenta arbitratur præclarus ille Dionysius Alexandrinus, epistola ad Novatum; nec minus, sed multo plus commendationis habere martyrium ea de re susceptum docet, quam illud quod suscipitur, ne idolis omnino imoletur. Hegesippum dum Romam pergeret, refert Eusebius libro quarto *Histor.*, capite vigesimo secundo, et nullis cum episcopis Asiæ et Europæ sermonem conferret, unam eandemque invenisse doctrinæ formam et institutionem, virginem adhuc Ecclesiæ exclamasse. Ista etiam consensione populorum et gentium, in gremio Ecclesiæ se justissime detentum profertur Augustinus libro *Contra epistolam Manichæi*, capite quarto. Eos vero qui tot tantisque per universum orbem Ecclesias errasse putant, vel unius Tertulliani, gravissimi et antiquissimi scriptoris verbis attendere optarem. « Age, » inquit, « nunc omnes erraverint: deceptus sit Apostolus de testimonio reddendo quibusdam. Nullam respexerit Spiritus sanctus, uti eam in veritate deduceret, ad hoc missus a Christo; ad hoc postulatus de Patre, ut esset doctor veritatis; neglexerit officium Dei villicus, » etc. « Aliquos Marcionitas et Valentinianos liberanda veritas exspectabat: interea perperam evangelizabatur, perperam credebatur, tot millia millium perperam tincta, tot opera fidei perperam ministrata, tot virtutes, tot charismata perperam operata, tot sacerdotia, tot ministeria perperam functa, tot denique martyria perperam et in vacuum. » Miratur Vincentius Lirinensis⁵⁵ post hæc adhuc quosdam superesse, tanta inveteratæ frontis duritia, tanta impudentiæ incude, tam adamantinæ pertinaciæ, qui tantis eloquiorum cælestium molibus non succumbant, tantis ponderibus non fatiscant, tantis malleis non conquassentur, tantis postremo fulminibus non conterantur.

In universum mundum disseminata. Observa quam longe lateque jam extenderetur Ecclesia, adversus illos qui, instar cujusdam ideæ Platoniciæ, eam inaspectabilem faciunt; vel quibus voluerint angulis terrarum, ut repagulis, coercitam contendunt. « Ex quo cepit congregatio Christianorum, » ante Irenæum scripsit Hegesippus⁵⁶, « in omne hominum penetravit genus, nec ulla natio Romani orbis remansit, quæ cultus ejus expers reliqueretur. » Dilucius paulo post lib. *Contra Judæos* Tertull. regni Christi multo ampliora pomeria esse convincit, quam unquam « Salomonis, Darii, Pharaonis, Alexandri aut Cæsaris, quippe suis limitibus conclusa: Christum autem credebant et audiebant Parthi, Medi, Elamitæ, Mesopotamii, Armeni, Phryges, Cappadoces, et 43 incolentes Pontum, Asiam et Pamphiliam, immorantes Ægyptum et regionem Africæ quæ est trans Cyrenem, Romani, Hierosolymitæ, Getulorum varietates, Maurorum fines, Hispaniarum omnes termini, Galliarum diversæ nationes, et Britannorum inaccessa Romanis loca, et Sarmatarum, et Dacorum, et Germanorum, et Scythiarum, » etc., « in quibus omnibus locis Christi nomen et regnum porrigitur, ubique creditur, ab omnibus

⁵⁵ Joan. v, 27. ⁵⁶ II Cor. viii, 15. ⁵⁷ Lib. Præscr. ⁵⁸ Lib. contra Prof. novat. ⁵⁹ Lib. II de exci., cap. 12.

colitur, ubique regnat, ubique adoratur. » Haecenus A

Neque hæc, quæ in Germania. Succincta partium enumeratione superiorem thesin confirmat. Porro apostolorum sæculo, Germanos jam Christo nomen dedisse, scribit Joannes Aventinus antiquitatum non segnīs investigator, dum Lucium illum Cyrenensem, Pauli consobrinum, in Vindelicia, et Rheviis; Marcum Pauli ejusdem collegam, in Norico; Crescentem Moguntia; et Clementem quemdam Metis, Evangelium primo promulgasse testatur. Maternum, Eucherium, et Valerium a beato Petro missos, ut Treveris et Colonia Christum annuntiant, tradunt eorum archiva; illicque illustres ecclesias fuisse sua ætate testantur Athanasius et Hilarius. Arnobius quoque inter varias nationes Christo deditas, Alemannos nominat, lib. 1 *Adversus gentes.*

Neque hæc, quæ in Iberis. Non illos, qui juxta Pontum Caucasios montes incolunt populos, frenæum arbitror commemorare, cum imperante Constantino, Christum amplexos narrent Rullinus, Socrates et Theodoretus: sed Hispanos, qui Iberoamine alluuntur, a quo universa regio Iberia, sicut ab Hespero Hesperia, et postremo ab Hispali urbe ad fretum Atlanticum sita (quæ nunc Sevilla est), Hispania, et jam Hispania nominatur. Europæ partibus annuntiatum iri Evangelium, prædixerat Abdias ita scribens: « Transmigratio exercitus hujus filiorum Israel, » id est Ecclesia discipulorum ex Judea, « omnia loca Chanæorum, usque ad Zapha, » Franciam interpretantur omnes Hebræi: « et transmigratio Jerusalem, » id est apostolorum, « quæ est in Sepharad, » Chaldæus paraphrastes Hispaniam vertit, « possidebunt civitates Austri, » verbo scilicet et miraculis ad Christum adducendo. Beatum Jacobum fratrem Joannis Hispaniam, et sub occasu mundi partes luce prædicationis illustrasse scribit Isidorus; et divum illum Paulum, assiduam Evangelii buccinatore, cujus unius ore universus fere terrarum orbis resonavit, a Nerone primo dimissum, in Gallias, Hispanias, aliasque Occidentis regiones, ut antea se in votis habuisse ad Romanos cap. xv significaverat, profectum; ipsas Christo vindicasse asserunt Athanasius ad Dracontium, Chrysostomus homil. 7 de laudibus Pauli, Epiphanius, Ado Viennensis, et Sophronius. Cebres etiam ecclesias in Hispania Tarracoenſi, ad Legionem, Asturicæ, Cæsaraugustæ, et Emeritæ in Lusitania, commemorat beatus Cyprianus epist. 35. Granatam quoque Christum agnovisse testatur concilium « Eliberinum. »

Neque hæc, quæ in Celtis. Celtæ Pomponio, Apiano, et Plinio, populi sunt Gallia; Comatæ inter Garumnam et Sequanam, quorum etiam meminerrunt Manethion Ægyptius, et Berosus Chaldæus libro quinto *Antiquit.* Vix autem invenire licebit aliquam orbis partem, quæ tanta aviditate, tantoque ardore animi Evangelium amplexa sit, et quæ tot apostolicos viros Deo largitore habuerit, atque Gallia. Paulus enim Hispaniam petens, Trophimum Arelatæ, et Crescentem Vicinæ, Galliarum reliquit apostolos, auctore Adone Viennensi. Massilienses et Aquenses industria Lazari, Maximini, Marthæ, Magdalenæ et Marcellæ, fidei elementa mox ab ascensione Domini susceperunt. Tolosanor, Burdegaleses, Cadurcenses, omnemque Aquitanorum, Vasconum et Gothorum gentem, totumque tractum illum a Rhodano ad Oceanum usque, beato Martiale ex septuaginta discipulis institutore et doctore, Christi nomine oppletum, tradit ejusdem discipulus Aurelianus. Lugduni ante frenæum verbum Dei annuntiaverat Photinus martyr: illicque et Viennæ illustres ecclesias Christianorum fuisse ante Cypriani epistolam quadragesimam secundam, de-

clarant graves litteræ illæ martyrum apud Eusebium libro v. cap. 1; *Histor.*, quæ ingeniem martyrum multitudinem ex eis locis referunt. Bitoriges, Nathanaelem; Cenomani, Simonem Leprosam, qui et Julianus dicitur; Senonenses et Carnotenses, Savinianum et Potentianum; Sixtum et Sinicum, imperante Nerone, Suessionenses; adhucque superstiti beato Petro, pietatis Christianæ doctores habuerunt. Dionysius Areopagita beati Pauli discipulus, una cum Eleutherio, Rustico, Luciano et Regulo, apostolorum auditoribus, Parisienses, Meldenses, Silvanccenses et Bellovacos veræ fidei catholicæ articulos docuerunt. Superioribus quoque beatus Clemens adjunxerat Nicasium, Taurinum et Exuperium, quos Rothomagenses, Ebroidenses et Baiocenses, ut apostolos et pastores magna alacritate receperunt. Multo plures videre poteris apud Vincentium, Antoninum, Petrum de Natalibus, *Fasciculum temporum*, Sigbertum, Martyrologia et Chartophylacia.

Neque hæc, quæ in Oriente. Christi adhuc in Palæstina agentis pietate, doctrina et miraculis, pertractos quosdam etiam Orientis reges, clarum est ex Eusebio, Damasceno et Nicephoro; qui Edessæ toparcham ex Mesopotamiæ finibus ad eum misisse narrant. Persarum quoque satrapam potentissimum, ut illius saltem effigie potiretur, missa pictori negotium commississe, unus refert Nicephorus lib. 11. cap. 7. Parthos, Medos, Elamitas, Mesopotamios, Cappadoces, Ponticos, Asianos, etc., Hierosolymis interfuisse, cum Spiritus sanctus descendit in apostolos, et suis linguis audisse eos loquentes magnalia Dei, Lucas recenset. B. Thomæ Parthiam in divisione apostolorum obtigisse scribit Eusebius lib. 11. cap. 4. Astipulatur Hieronymus, dicens se traditione accepisse, illum Parthis, Medis, Persis, Illyricanis, Bactris et Magis prædicasse; imo et ad insulam Taprobanam penetrasse addit Nicephorus lib. 11. cap. 4. In Scythiam concessisse B. Andream affirmat Eusebius lib. 11. cap. 4, cui Sogdianos et Sacos addit Sophronius; Nicephorus autem lib. 11. cap. 39, et lib. 11. cap. 4, eum per Cappadociam, Galatiam et Bithyniam, in Scythiarum solitudines, ad utrumque Pontum Euxinum accessisse; Nazianzenus etiam missum in Epirum indicat oratione contra Arianos. Asiæ minoris Ecclesiæ Christianæ, ex Apocalypsi beati Joannis notiores sunt, quam hic recensere opus sit.

Neque hæc, quæ in Ægypto, neque hæc, quæ in Libya. In celebrioribus Africa; partibus Christianos conventus frequentissimos habuisse abunde testatur Tertullianus²¹, qui nec interioris Africa; incolas Getulos, nec Mauros, nec Carthaginenses, nec Ægyptios evangelicæ lucis expertes fuisse sua tempestate scribit. Alexandriam a beato Marco fidei nostræ sacris mysteriis initiatam, et recto inde ordine clarissimos pietatis doctores Abilium, Justum, Cerdonem, Anianum, Primum, Pantænum, Clementem, Heraclam, etc., habuisse ex *Histor. ecclesiast.* clarum est: illicque ex Thebaide, et tota Ægypto, innumeros fere martyrum greges, ut oves ad laniantem adductos, epistola beati Dionysii Alexandrini ad Fabium Antiochenum aperte testatur²². Illa siquidem a Ptolemæis, ad Christum usque, philosophia; et omnium optimarum disciplinarum officina fuerat: a Christi vero ascensione usque ad fureros Mahumeticos, peritissimos et facundissimos theologos habuit, qui politiore doctrina, et eloquentia mire instructi, sacrarumque litterarum studio, ait Eusebius libro quinto, capite decimo, probe exercitati, Ecclesiam ampliârunt et propagarunt; quales ex antiquorum monumentis fuisse colligimus Origenem, Pierium, Didymum, Anthonium, Petrum, Alexandrum, Athanasium, Theophilum, Cyrillum. Væ peccatis nostris, novius iram

²¹ Lib. contra Jud. ²² Euseb. lib. vi, cap. 41.

concantibus, quæ florentissimam hanc dudum A ecclesiam immanissimam belluarum iugo, id est Turcico imperio tradiderunt. Sed et interior Æthiopia statim Christum agnovit, credidit, adoravit, Candacis illius eunuchi concionibus, quem Philippus baptizaverat. « Is siquidem post reditum in patriam, primum unius Dei cognitionem, et salutarem Servatoris Jesu in humanum genus ingressum prædicavit, » inquit Eusebius²⁶; et eo nomine, « Æthiopiæ apostolum » eum nominat Hieronymus²⁷; illucque postea missum B. Matthæum alacri exceptis animo scribit Abilias libro septimo; ac tandem glorioso pro nomine Christi martyrio, vitæ finem ferisse testis est Sophronius. Nominatim etiam Libyæ episcoporum meminit canon sextus Nicenæ synodi; et ex eadem provincia episcopus suo, id est Carthaginensi concilio interfuisse, testis est beatus martyr Cyprianus.

Neque hæc quæ in medio mundi. Habitabilis terræ medium Hebræi magno consensu Judæam constituunt, et eam ob rem cor maris, ac umbilicum terræ, non raro a prophetis nominari: quibus ante Vadianum et Lyranum, subscribunt Hieronymus²⁸ et Gregorius²⁹. Ipsam quoque Jerusalem non minus regionis Judææ, sed et multarum gentium metropolim vocitat Philo, *Legatione ad Caium*: quibus fit, ut ecclesiam, quæ in Judæa et Palæstina tum exstabant, hic commemorare beatum Irenæum existimem. Illic enim primum illucescere debuit Evangelii splendor, et hinc radios suos spargere in omnes gentes, quia de Sion legem 44 exituram, et Verbum Domini de Jerusalem, prædixerat Isaias: et virgæ virtutis, qua robur Evangelii designatur, emittendam ex Sion, David præcinerat. Ante exitum Solymorum in omnibus finibus Judææ, Samariæ et Galilææ insignes fuisse Christianorum ecclesiam constat ex Christi, apostolorum et discipulorum ejus concionibus et miraculis in Evangeliiis, et Actis apostolicis, quæ fratrum, qui in Azoto, Lydda, Joppæ, Cæsarea, Ptolemaidæ, Pella, Ephrem, Damasco, Tyro et Sidone erant, meminerunt. Sed et post horrendam illam vastationem Syriæ et eversionem Jerusalem, Judæis partim extinctis, partim per orbem dispersis, regione eam incolere, et conventus ecclesiasticos celebrare Christianos permiserunt imperatores Romani. Ubi enim Jacobus martyri sublatus est, discipuli, qui adhuc lucis usura fruebantur, una cum iis, quibus cum Domino secundum carnem intercedebat cognatio, convenientes, Simeoni filio Cleopæ ecclesiæ illius clavum commiserunt: quem ad Trajanum usque feliciter rexit. Plurimos autem alio; ex Hebræorum gente recto successione ordine post istum huic quoque præfuisse docet Eusebius libr. III *Histor.*, cap. 10, 26, 30; et lib. IV, cap. 5.

Sed sicut sol. Solis exemplo ob varias tribus, provincias et linguas, quibus profertur Ecclesia, unitatem fidei et doctrinæ nullo pacto dirimi posse apposite ostendit: quod pari schemate, sed uberiore facundia beatus martyr Cyprianus imitatus, his explicavit³⁰: Ecclesia una est, quæ in multitudinem latius incremento fecunditatis extenditur: quomodo solis multi radii, sed lumen unum; et rami arboris multi, sed robur unum tenaci radice fundatum. Et cum de fonte uno rivi plurimi defluunt, numerositas licet diffusa videatur, unitas tamen servatur in origine. Avelle radium solis a corpore, divisionem lucis unitas non capit. A fonte præcide rivum, præcisus arescet. Sic et Ecclesia Domini luce perfusa, per orbem totum radios suos porrigit; unum tamen lumen est, quod ubique diffunditur, nec unitas corporum separatur, » etc.

Creatura. Delevimus creaturæ, auctoritate veter. cod. et lectionis Græcæ, τὸ κτίσμα.

Sic et lumen. Religio fuit hanc vocem expungere, tametsi eam contextus Græcis non habeat. Quid autem si legamus: « sic et lumen, et prædicatio veritatis? » etc. Sic enim aptius quadrabit assumptæ similitudini de sole: et his sequentibus verbis, « ubique lucet, et illuminat, » etc. Cæterum, his videmus eam unitatem doctrinæ et consensionem ejusdem fidei, quam diximus unam esse notarum veræ Ecclesiæ, hic vehementer urgeri ab Irenæo, et dissectis eunctorum hæreticorum sectis apposite objici: quandoquidem hæc nunquam secum, aut cum veritate conveniant. Manifestum est enim (ut Gnosticos istos prætermittam), Arianos mox in quatuor, deinde in septem, præterea in decem partes divisos fuisse; nec Donatista, Manichæi, Pelagiani easdem defenderunt hypotheses. Quanta etiam nunc dissidia sunt inter Turcas, Persas, Tartaros, et Mauros de Mahometico Alcorano ac errore? Hoc sæculo Lutheranismus vix exortus illico distractus est in Carolstadianos, Zwingianos, Calvinianos, Œcolampadianos, Schwermeros, Anabaptistas, Swenckfeldianos, et alias plurimas classes. Omnibus modis, id est principum intercessionibus, literis, precibus, officiis, synodis, et colloquiis habitis Wittembergæ, Marpurgi, Suabachii, Smalcdiæ, Ratisbonæ, Constantiæ, Tiguri, Aroviæ, Basileæ, Wormatiæ, Maulbrunnæ, Altemburgi, Heidelbergæ, Frankentali, Mompelgarti, etc., in concordiam redire satagerunt: sed infestiores semper ex his discesserunt ministri, quam accesserant. Non est igitur in horum cœlibus vera fides aut Ecclesia: sed spiritus omnis erroris, vertiginis et perditionis.

pag. 50. *Ampliat.* Expunximus amplius, docente vet. cod. et Græco verbo ἐπελόνασεν.

Ex Jo. Ernestii Grabii annotationibus in cap. 3.

pag. 49. *Ἐκκλησία, καίπερ ἐν ἄλλῳ τῷ κόσμῳ διεσπαρμένη,* etc. Ecclesiæ, licet per longe dissitas orbis partes dispersæ, in una tamen fide consensionem atque amicam conspirationem Irenæus opponit hæreticis, qui in uno eodemque loco sæpe diversa docent, et vix conveniunt nisi in hoc uno, ut Ecclesiæ unitatem rumpant, et fidem corrumpant.

Ἐνα οἶκον οἰκοῦσα. Cyprianus *De unitate Ecclesiæ*, pag. 3 edit. Oxon: « In domo Dei, in Ecclesia Christi, unanimes habitant, concordēs et simplices perseverant. »

Αἱ ἐν Γερμανίαις ἰδρυμέναι ἐκκλησίαι. Sunt quidem, qui de sola Germaniæ ora cis Rhenum, Romanorum ditiori subjecta, hæc accipi volunt, ac Evangelium Franciæ atque Saxonibus aliisve trans Rhenum ante Irenæi ætatem prædicatum pernegant. Ast auctor noster ἐν Γερμανίαις, numero plurali fundatas ecclesias dicens, haud obscure indicat, in diversis Germaniæ partibus jam tum fidem Evangelii obtinuisse. Et Tertullianus lib. *Contra Judæos*, cap. 7, diserte memorat « Britannorum inaccessa Romanis loca, Christo vero subdita; et Sarmatarum, et Dacorum, et Germanorum, et Scytharum, et multarum abditarum gentium. » Cæterum quæ de primis Germaniæ apostolis ex Aventino notavit Feuardentius, incerta sunt, et pari facilitate ab aliis rejiciuntur, qua a quibusdam acceptantur.

Ἰβηρταίς. Hispanorum, non Iberorum in Asia, terras intelligendas bene monuit Feuardentius: minus recte autem fecit, quod fabulam de Jacobi Majoris apostoli prædicatione in istis oris sine censura recensuerit. Attamen alii Apostolo, Paulo scilicet, non modo propositum fuisse iter in Hispaniam, de quo ipse ad Romanos cap. xv, 24 et 28, scribit, sed et reapse susceptum, ubi et primis Romæ: vinculis evasit, ac ecclesiam ibi fundatam fuisse docent Epiphanius hæres. 27, Joannes Chrysosto-

²⁶ Lib. II *Hist.*, cap. 1. ²⁷ In cap. LIII *Isaiæ*. ²⁸ In *Psal.* LXXIII. ²⁹ Lib. XXXVII *Mor.*, cap. 18. ³⁰ Lib. de unit. *Eccles.*

mus homil. 76 in Matth. et homil. 7 de laudibus Pauli; Hieronymus in cap. xi Isaia et cap. v Amos, hisque antiquior Hippolytus libello *De XII apostolis* (si modo is genuinus ejus est fetus), nec obvenire confirmat ipse Pauli amicus S. Clemens in *Epist. ad Corinthios*, scribens illam e vinculis Roma dimissum fuisse et *τέρμα δόσεως*, « in terminum » sive ultimam oram « Occidentis, » ubi Hispaniam sitam esse ex geographicis notum est; quamvis haud desint, qui *τέρμα δόσεως* in « Britanniam » usque extendant, quorum sententiam hic in medio relinquo.

Ἐν Κελτοῖς. Celtas esse populos Galliae Comatae inter Garunnam et Sequanam, hoc loco notat Feuardentius, indeque plura de primis Gallorum apostolis cumulat, maximam partem fabulosa, et ab ipsis eruditius Gallis, horumque doctissimo Lannolo, confutata. Quinam vero primi, et quando lucem Evangelii Galliae intulerint disquirere, haud est praesentis instituit: sufficit quod ex hoc Irenaei et Tertulliani loco supra citato, « Gallorum diversas nationes Christo subditas » fuisse constet, eique adeo fideliter adhaesisse, ut magnam martyrum multitudinem ad Deum praemiserit, sicut memoriae est prodiium in epistola Viennensium et Lugdunensium, Istius avi Christianorum, ad ecclesias Asiae et Phrygiae apud Euseb. lib. v, cap. 1.

Κατὰ τὰς ἀνατολάς. Ecclesias in orientalibus provinciis Asiae minoris et majoris, necnon apud Parthos, Medos, Persas, ipsosque ludos ab apostolis fundatas esse historici sacri testantur, ex quibus aliqua refert Feuardentius, quae prosecui non est hujus loci. Vide prolixius de his disserentem Baron. ad ann. C. 44.

Ἐν Αἰθιοπῶν... ἐν Αἰθιοπῶν. De Africanis ecclesiis plura hic congestit Feuard. quae utpote satis nota describere inutile, necnon intempestivum foret. Haud opus autem fuisset, ad apostolatam eunuchi regni Candaciae probandum, plura longe petita afferre testimonia, cum praesto ei fuerit ipsius Irenaei auctoritas lib. iii, cap. 12, et lib. iv, cap. 40.

Scholium Billii in cap. 4.

Pag. 50. *Ingenio ac prudentia.* Habet hoc loco vetus interpres vocabulum unum, quod in Graeco deest, nempe « intelligentiam, » ut sit sensus, quod quidam pro ingenio. nemine in Scripturarum intelligentia plus videant, etc.

In eo nobis satis praesidii. Ad verb., quasi non ipse nobis sufficiat. In Graec. pro τούτους legendum τούτων, vel certe ἀρχουμένου τούτου: tametsi id nimis problem; ἀρχουμένος enim potius dixeret, si significationem activam exprimere voluisset.

Salutem factam. *Ἐνομήθη* lego cum vet.

Quodque diuturna tenuitate. Ex his verbis sentire videtur Irenaeus, demonas ante extremum iudicii diem vindice illo igne minime excrucietari: id quod summus Dei longanimitati tribuit. In qua sententia est Theod. lib. iii *Polym.* et nonnulli alii. Sed tamen contraria sententia, ut verior, ab Ecclesia tenetur.

Pag. 51. *Grata oratione complectatur.* Suspectum est mihi hoc loco verbum ἀγαπώμεν, quod parum aliis his verbis respondet, διδάσκων, μνησών, ἐξορκίζων, ἀπαγγέλλων, etc. Itaque sic verti, ut simul cum gratiarum actione, declarationis etiam eiusdem significationem habeat.

Potius quam in initio. In Graec. pro ἡ ἀρχῆ, lego καὶ οὐκ ἐν ἀρχῇ cum vet., transit non negens commode quoque legi posse ἡ ἀρχῆ, et hic locus ita vertatur: « hoc est, principium in fine appaerit. »

Populus factus. Hoc verbum ἐπί non agnoscit vet. interp.

Quae ipsius parans sit. Vet. interp. legit in Graeco, μητέρα τούτου καὶ αὐτῶν: ac τούτου quicquam ego lubens lego. Insuetatur enim Irenaeus eos qui Demiurgo, hoc est, summo illi rerum omnium opifici matrem Enthymesum affluunt. Sed αὐ-

τῶν plane improbo. Ad quid enim referetur? Ac ne αὐτοῦ quidem defendi potest: neque enim Aeonis filius inconsulti parens erat Enthymesis, sed ex eo potius orta, ut quidam stultissimi nebulosae fingebant.

Aut rursus in eo. Pro τῶν legendum est in Graec. εἰς τὸ.

Nunc triginta. In Graec. pro τὸ μὲν ἕνα, corrigo ex vet. οὖν μὲν τριάκοντα.

Notae ex adversariis Frontonis Ducati in cap. 4.

Pag. 50. *Nosse quosdam intelligentiam.* Vox, « intelligentiam, » redundat, ut e Graeco apparet, sed substituenda est potius vox φρόνησις, pro « prudentiam: » nam intelligentiam nosse, phrasis est Scripturae, ut Isa. lvi, 14: Οὐκ εἰδότες σύνεσθαι Hier., « nescientes intelligentiam. » Murans, « sed in eo quod exquirere, » ἀλλήλῃται, pro, « sed in eo ut exquirat quis et adjungat veritatis argumenta, » ἐν τῷ προσεπαγγέλλεσθαι, sicut vertit, ἐν τῷ ἐπισημαίνεσθαι, « in eo ut factam enarret, et quoniam magnanimus exstitit Deus, etc., edisserat, et quare alia, etc. » fecit, annuntiet, » et cetera eodem modo usque ad, « praeconiare. »

Quasi non ipse sufficiat. Apud Epiphani. in Basilic. edit. legebat, ὡς μὴ ἀρχουμένου τούτου: Gallasius edidit, ὡς μὴ ἀρχουμένου τούτου, et vertit, « quasi ipse nobis non sufficiat, » melius quam Cora., « ita ut hoc non sis contentus. » Simplicius erit, « quasi non sufficiat iste, » hoc est, quasi non satis sit, sed alterius adjuvandus sit viribus: ἀρχεῖσθαι enim valet idem quod ἀρχεῖν, sufficere, satis esse.

Sed aliis aliter adesse. Interpres συνεστὶν vertit « adesse, » cum potius ita debuisset, « sed aliis aliter, intelligat, » vel, « intelligat, » hoc est, ut intelligat cur aliis aliter apparuerit. Paulo post, « passum est, » Verbum scilicet, quasi συνεστὶν.

Pag. 51. *Neque in eo quod est super hanc.* Graecus voces immutavit pro arbitrio Gallasius; nos eas, ut in Basilicensi edit. Epiphanius erant, edidimus, et in margine Billii correctione, ut et in aliis locis addidimus, in quibus fortasse pro τὸ μὲν ἕνα scribendum οὖν μὲν ἄ: nota tricenarii.

Adnotationes Fr. Feuardentii in cap. 4.

Pag. 50. *Plus aetate.* Non est piorum ac sapientum virorum alium Deum, aut Christum comminisci; sed quae obscure scripta sunt, exquirere: ac in primis divinam longanimitatem in peccatore, summam in iudicando aequitatem, in Verbi incarnatione ineffabilem gratiam, in gentium vocatione benevolentiam, simulque mysteria cum pietate atque studio perquirere, aliisque manifestare.

Et quoniam magnanimus exstitit Deus. Sic Graecizans vertit μακροθύμῃται, vetus interpres, pro « magno animo, et multa patientia tulit quorundam angelorum defectionem, concessa illis ad respiciendum, si voluissent, aliquanta temporis mora: » alludens ad Pauli verba Rom. ix cap.: « Sustinuit Deus, » ἐν μακροθυμίᾳ, id est « in multa patientia et longanimitate, vasa irae aptata in interitum, » etc.

Et quare testamenta multa. Vetus testamentum, quod cum typis suis obsolevit; et recens Evangelio, miraculis et utilioribus sacramentis sancitum, longe diversa esse foedera hic et infra quoque disserit, et probat lib. iv, c. 21, 22 et 24; id quod et ante eum abunde convicerat B. Justinus martyr et philosophus toto fere *Dialogo cum Tryphone*, et quaest. 97 et 101, ad ortho. Isthaec autem observare placuit in eos, qui, ut Judaicorum sacramentorum umbras evangelicis sacramentis pares faciant, et nihil amplius istis quam illis, nobis praestari, ex duobus testamentis unicum esse vociferantur, contra aperti simas Scripturas, Matth. xxvi; II Cor. iii; Hebr. vii, viii, xii, xiii; Gal. iv.

Pag. 51. *Et quare desperatas gentes.* Vix invenias

mysterium abstrusius, quodque Judæis et apostolis ad initio majus negotium fecerant, quam sit vocatio gentium. Tantis enim promissionibus semini Abraham Messiam pollicitum cernebant, ut hinc tantummodo destinatum putarent; cum ad plurimas easque evidentissimas sponsones gentibus factas non atenderent. Hinc exorta sunt varia dissidia, quæ vix publico concilii decreto postea compescuerunt apostoli. Hincque judaizantem ut plurimum ecclesiam Hierosolymitanam sub Jacobo legimus. Ergo « desperatas gentes » vocal, quæ religionis Christianorum ineunda hincque excipiendæ in desperationem jam venerant: quarum salus ex cognitione Evangelii nulla in posterum speraretur. Deinde delevimus: corporatas, et « concorporatas » repositas.

Præconare. Nimia religione exprimendi χηρῶσαι, quod est « publicare, voci præconis subijcere, » interpretis veritit « præconare, » pro « annuntiare, promulgare, » atque « prædicare. » Hic et passim animadvertas licet, interpretem curare verbum verbo reddere, ut loquitur Horatius, quo fidas apparet tum mentis, tum verborum Irenæi explanator, cum verba de verbis expressa fidelissime efferat, atque ea legenda et conferenda lectori prodant.

Ex Jo. Ernesti Græbii adnotationibus in cap. 4.

Pag. 50. Ἀρχομένους τούτους. Billius monet legendum τούτων, vel ἀρχομένου τούτου (quomodo Galenus in sua Irenæi editione posuit), tametsi hoc minus probet. Ἀρχοῦντος « cuius potius dixisset, » inquit, « si significationem activam exprimere voluisset. » Recte quidem: sed nec τούτους in τούτων mutare est necesse, siquidem illud ad τῶν referri, hoc vero subintelligi potest.

Idiota. Nolim putes corrigendum esse et scribendum πάντας. Nam Irenæum ita verba Apostoli legisse, ex collatione hujus loci cum lib. III, cap. 22, patet.

Pag. 51. Εὐχαριστέιν. Suspectum sibi hoc loco verbum istud videri ait Billius, quod parum respondeat præcedentibus, διδάσκων, μνησέιν, ἐξερευνέιν, ἀπαγγέλλειν, &c. Et verum quidem est, εὐχαριστέιν de ea, quæ Deo sit, gratiarum actione proprie dici; attamen hic ad orationem, qua coram hominibus Dei beneficia horumque rationes exponuntur, ab Irenæo translatum est, quod verba διδάσκων, ἀπαγγέλλειν, &c., repetere vellet, quodque orationes encharisticæ, quibus iucarnatio et passio Christi celebratur, præcipue quidem in honorém Dei, sed simul ad usum fidelium dirigantur, sicque « mors Domini » et coram Deo, et coram hominibus « annuntietur. » I Corin. XI, 26.

Ἡ ἀρχή. Καὶ οὐκ ἐν ἀρχῇ ductu veteris interpretis legere aiat Billius; neque tamen negare potuit, quod ἡ ἀρχή, « Principium, » i. e. Dei Filius, « in fine » temporum « apparuisse » optime dici potuerit. Ego sane nullis dubito Irenæum ita scripsisse; vetèri autem interpreti sensum ejus hanc assecuto, libuisse suum hic exprimere. Cæterum ut de causis tam seri adventus Salvatoris nostri pauca dicam, inter plures, quas S. Patres tradiderunt, verissima mihi videtur ea, quam Eusebius in proemio lib. VII, De demonstratione evangelica, et lib. I Hist. ecclæ, cap. 2, fusius edisserit. Ait quippe Adami posteros per universum orbem diffusos, olim ferinam magis quam humanam egisse vitam, nullis legibus vel juribus circumscriptam, nulla virtute vel philosophia excultam, adeo ut mutuis stupris et cædibus se contaminarent, humanas carnes vorarent, ipsi Deo vero bellum inferre auderent, &c. Necesse itaque fuisse, ut adeo feri hominum mores paulatim corrigerentur, philosophia partim, partim lege Moysi, ac tum denique in mundo appareret Verbum Dei perfectam justitiæ legem ac salutem humano ge-

neri afferens, &c. Legatur Petavius lib. II, De Incarn., cap. 17.

Μῆτέρα τούτων καὶ αὐτῶν. Veterem interpretem legisse τούτων καὶ αὐτῶν ante Petavium notavit Billius, assensum præbens lectioni τούτων, non autem αὐτῶν. « Ad quid enim, » inquit, « referatur? » Respondeo ad Valentianum, matrem Achamoth contingentes, quæ idcirco supra cap. 4, aliisque passim « mater ipsorum » dicitur. Unde Græcis nihil mutatis, τούτων de Valentianis, αὐτῶν de Creatore accipio, et illæ ante hunc ab Irenæo positos puto, quoniam hæretici illi adeo insaniebant, ut se tanquam « spirituales » super illum velut « animale » afferbant.

Οὐδὲ τὸ. Ita Petavius procul dubio ex ms. codice excudi fecit, pro οὐδὲ τόν, ut est in Basilicensi Ephraim editione. Ego vel cum Billio οὐδὲ εἰς τὸ, vel potius cum veteri interprete οὐδὲ ἐν τῷ τὸ legendum puto.

Scholium Billii in cap. 5.

Pag. 52. Veteres doctrinas. Pro ἀρχαῖς διδασκαλίαις, repono ἀρχαίας διδασκαλίας, ex vet.

Ad hunc modum docet. Græc., ἐξερροφόρησας, corrupte, ut opinor. Vetus habet, « sic dicitur, » quasi legerit, οὕτως ἐξηρασάμενος.

Binarium quendam. Addo τινά, ex vet.

Pag. 53. Illarum matrem. Αὐτῶν lego cum vet.

46 Meliorum recordationem. Μνήμην lego cum veteri, non γνώμην, ut sit sensus, eam in recordatione beati illius statui, quo non sine magno dolore carebat, ejusmodi fructum eisdem.

Ipsi subjectorum. Addo αὐτῶν ex vet.

Sinistrum principium. Ἀπὸ τριτοῦ lego cum vet., non ἀριτοῦ.

Ei cum illis convenit. Vetus legit ὁμοῦν, non ὁμοίως, sed male, ut sensus aperte docet.

A veritate. Malo cum veteri interpr. legere ἀληθείας, quam ἐκκλησίας, quod id magis quadret cum eo quod post sequitur, « ut veritatis plantas proferant. » Ubi tamen illic quoque adnotandum est, veterem interpretem, φῶλλα legisso, non φυτόν, quam tamen lectionem minus probō.

Pag. 54. Sed post triginta æonas. Vet., « a fructibus eorum. » Tertullianus, « a fructibus de substantia venientibus. »

Initium omnia. Delenda præposita. ἐπὶ apud Ephraim.

Quod quidem initium. Addendum in Græc. post ἐλόγος, μονάδα, ex vet. et Tertull.

Nomina imposuit. Ὄνόματα lego ex Iren.

Quam ego Solitatem voco. Μονότητα legendum in Græc. non μονάδα, quemadmodum ead. lin. μονότης; non μονάδι, ex Iren. et Tertull.

Pag. 55. Quandoquidem figmento suo. Delendum καὶ in Græco.

Nominibus veritas. Ὄνόματα lego cum vet.

Primo et quinto loco. Addo τότῃ ex vet. et Tertull.

Ex Aeneasio. Doleo τῆς ἀρχῆς ex vet. et Tertull.

Pag. 56. Es Aorato denique. Post ἀοράτου in Græc. hæc verba videro ex vet. Interp. et Tertull., τὸ τάρῃ καὶ ὀρθῶν τότῃ. « Hoc autem, » ait Tertull., « quæ ratio disponat, ut singula, et quidem tam intercisis locis nascantur, malo ignorare, quam discere. »

O pugatores sophistæ. Ὁ ληρολόγοι σοφισταί. Aliter tamen legisse videtur vet. interp. Veritit enim: « O pepoues, sophistæ vituperabiles. » Quæ verba occasione præsentis aspicandi in Græco vel esse carmen illud Homericum Iliad. II:

Ἵ ἄπειρος, ἀπὲρ ἐλάτῃς Ἀχαιῶδες, οὐκ ἐπὶ Ἀχαιοί. vel certe paulum immutatum.

Conjugis expertem. Pudiciores hos vocat Tertull., qui honorem divinitatis recordati, ut etiam vulva conjugis dedecus a Bytho avellerent, malit-

runt nullum ei sexum deputare : et fortasse hoc A Deum, non hic Deus pronuntiant.

Hermaphroditum naturam. « Alii, » inquit Tertull., « masculinum et feminam cum dicunt, ne apud solos Luenses Hermaphroditum existimet animalium commentator Feneatella. »

Notæ ex adversariis Frontonis Ducaei in cap. 5.

Pag. 53. *Sed a matre.* Lego, « sed a matre foris facta secundum memoriam meliorum enixum esse cum quadam umbra; » vel, « foris autem facta enixa est. » Christum scilicet dicit procreatum fuisse a matre foras explosa. Porro vocem τινός restituimus ex Basilienis.

Similem iis qui dicentur. Interp. legit δμοιον, non δμοίως, sed male, ut Bill. monet : itaque verti debuit, « similiter iis, » vel, « eo modo quo ii, qui dicentur. »

Fructificarent folia veritatis. Interpres legit τὰ φύλλα τῆς ἀληθείας; apud Epiph. erat : τὰ φύλλα τῆς ἀληθείας, « plantas veritatis : » quod magis probat Billus. Atque editio quidem Gallasii ex Epiphano Græca Irenæi hactenus representabat : in hac autem ex eodem in aliis locis eadem ab hoc usque ad caput 9, subijcere placuit. Licet enim non se ipsa verba Irenæi proferre Epiphanius profiteatur, tamen eadem pene verba usurpat cum iis, quæ interpres Irenæi convertit e Græco; nam et Theodoretus, ut et ipse, ex eodem fonte istas hæresum narrationes hauserunt.

Quaternionem esse dextram. Scribe, « dextrum, et sinistrum; » item, « et discidentem autem, ac destitutam virtutem non a triginta. » In interpretat. Billii adde vocem unam, « primam ogdoadem : » nam et hic vetus eam habet, et Epiphanius πρώτην, quem sequitur Billii interpretatio, non vet. interp., ut cum vertit, « sed post triginta Æonas; » cuius loco noster, « sed a fructibus eorum. »

Pag. 54. Illud, « ejusdem substantiæ ei, quam et eam voco Hen, » hoc sibi vult, δμοούσιον, sive consubstantialiam esse monadi illam virtutem, quæ dicitur unum : sic enim in Bill. interp. scribendum est.

Iu, in et pheu. Ubi superioribus attexuit quædam Epiph. de Epiphano, de Clemente Alexandrino, redit ad hæc Irenæi, in quibus illud φεύ usurpat : de quo Suidas quidem notat esse σχετλιατικὸν ἐπιρρήμα, ἐστὶ δὲ καὶ θαυμαστικόν : sed admirantis notionem habet apud Tertull. *Adv. Valent.*, ubi scholastici φεύ acclamant et laudant; hic vero dolentis, ut auctor ipse indicat apertius alio in loco, ὑπὲρ τὸ φεύ, καὶ ὑπὲρ πᾶσαν τραγικὴν ἐκφώνησιν, καὶ σχετλιατικὸν ἐστὶ, vel potius σχετλιασμὸν.

Quam et ipsam. Lego, « quam et ipsam voco henotetem; » manifeste quoniam fragmenta sunt quæcumque ab eo dicta sunt, confessus est.

Quoniam, etc. Illud, « est, » quod aberat a prioribus editionibus non agnoscit Græcus liber, et ἀφ' ἐστῆτα « manifestissime » sonat.

Pag. 56. *Pleroma hoc primæ ogdoadis.* Addidimus in marg. primo loco vocem τόπω ex vet. int. apud quem interp. ita corrigenda est ex Græco, ut vicem expendat, « et octavo loco agenneton, Pleroma hoc primæ ogdoadis. Has voluit fuisse, » etsi hoc abest a Græc. « Agenneton » scribi jubet non modo Græcus, ἀγέννητον, sed et Tertull. qui omnia ista exagitat *adv. Valent.* 35.

Adnotationes Fr. Feuardenii in cap. 5.

Videamus nunc et eorum inconstantem, etc. Ecclesiarum omnium concordie mirabili, quæ non nisi a Spiritu sancto oriri potest, hæreticorum dis-

sidia, pugnas, et quæ nunquam coire possunt, sententias subjicit, ut zizaniorum et bellorum satorem, horum auctorem esse nullus nesciat. Etenim sicut ea, quæ germana est sponsa et columba Christi, unica est, eaque unitate adversus hostium conjuncti-
bet generis copias et impressiones invicta permansit : sic hæreticorum sectæ dissectæ, et quasi civili bello pugnantia capita, mutuis vulneribus semper conciderunt. Falsitatum et mendaciorum tesseram hanc certissimam esse, ex antiquissimis Patribus ostendere magis libet, quam quidpiam proprio Marte eudere. « *Mentior,* » ait Tertull. ²¹, « si non etiam a regulis suis variant inter se, dum unusquisque proinde suo arbitrio modulatur, quæ accepit : quemadmodum de suo arbitrio ea composuit ille, qui tradidit. Agnoscit naturam suam, et originis suæ morem, profectus rei. Idem licuit Valentinianis, quod Valentino; idem Marcionitis, quod Marcioni, de arbitrio suo variant inter se. » Et paulo superius : « Unde extranei et inimici apostolis hæretici, nisi ex diversitate doctrinæ, quam unusquisque de suo arbitrio adversus apostolos aut protulit, aut recepit? Illic igitur et Scripturarum, et expositionum adulteratio deputanda est, ubi diversitas invenitur doctrinæ. » Hæc ille. Justinum martyrem adjiciam ²² : « Nunc cum damnent, » ait, « hæretici alii alios, ob opinionum dissensionem; perspicuum est omnes eorum hæreses, occasionem habuisse ex ambitione, et mutua invicta hæresiarcharum : propter quam causam, lupi graves ab Apostolo ²³ nominati sunt. — Imo, fidem nostram, dum sibi adversantur, affirmant, » ut scribit Hilarius libro septimo *De Trinitate*. « Inconsonæ perfidorum sententiæ in unum rectæ fidei modulum concinunt, tropæumque nostræ victoriæ, eorum cassa certamina gignunt. Sabellii enim perfidia Arii damnat errorem : rursus Ariani dogmatis error Sabellii impicitatem excludit, » ait Vigilinus martyr ²⁴. Quod si aliquando coire contingat, id demum efficitur, quod Athanasius scribit orat. contra Arianos : instar Herodis et Pilati in blasphemias adversus Christum illos consentire.

Poscit autem hic locus ut de novis-imorum quoque Hugnosticorum mutuis pugnis, atque manifestis dissensionibus, præter ea, quæ paulo ante proposuimus, etiam aliquid adjiciamus. Inflatibus buccis concrepant Geneveses, Heidelbergenses, Tigurini, et Angli Calvinianis placitis addicti, sese esse Augustanæ confessionis professores, et cum fratribus Lutheranis concordēs : sed quam mendaciter et impudenter id dicant, vel ex honorificis et fraternis titulis, quibus sese mutuo exornant, aperte colligitur. Calvinus namque lib. contra Heshusium, Lutheranos appellat, « homines protervos, improbos, rabiosos, mancipia Satanæ, quæ diabolus horribili modo fascinaverit. » Item, « canes, nebulones, impuros spiritus, ebrios Saxones. » Et ne respondeant, a morte Calvinii hæc dissidia sublata esse, audiant Bezam, in *Creophagia* his verbis adversus eundem Heshusium succinentem : « Ignosce nobis, domine doctor asine, cum reliquis tuæ speciei individuis. » Exinde fraternitatis et præsentis concordie gratia, vocat eum, « Polyphemum, simiam, cothurnatum vegrandem et pileatum asinum, canem in balneo, asinissimum sophistam, belluam, larvam, asinum bipedem et impurum, hominem histrionicum et monstruosum, mistum ex simiarum et onagrorum specie, animal carnivorum, Cycloperum, asinum sesquipedalem et furentem, dignum qui ex 47 tillia penderet. » Danæi quoque judicio, Lutherani sunt « hæretici, damnati et excommunicati. » Jezlerus denique libro *De diuturnitate belli eucharistici*, pagina 93, recitat Lutheranos passim a suis Zwinglianus censeri « an-

²¹ L. Præscript. ²² Quæst. 4 ad Ortho. ²³ Act. xx, 29. ²⁴ Lib. II contr. Eutychem.

thropophagos, hæmatopotas, Thyestas, carnifices, Christicidas, artolatas, impanati Dei cultores, abnegatores redemptionis per Christum factæ, Euty-chianos, Swenckfeldianos, subversores complurium articuloꝝ fidei, etc. Atque hoc Sacramentarium de fratribus suis Lutheranis iudicium, hoc pacis et concordie conductæ argumentum, hæc, si superis placet, iactata harmonia.

His autem excitati Lutherani, inquit ibidem Jelerus, Zwinglianos vocarunt (convictos hæreticos, demoniacos, diabolo omni ex parte, ante, pone, supra, infra, intus, et extra obsessos, diaboli martyres, gladio potius magistratus civilis quam verbis refellendos, fugiendos ab omnibus bonis, anumerandos cum Anabaptistis, Nestorianis, Arianis, Turcis, omnium mortalium, quos unquam terra sustinuit, deterrimos, etc. Quæ igitur inter hos concordia? quis evangelicorum et reformatorum fratrum Hugnoticorum consensus? quod unitatis et Christianæ apostolicæque charitatis viuculum? etc.

Dua'ritatem quamdam. Delevimus (secundam,) auctoritate vel. cod. Et paulo post, pro (vocat aliquid,) reposuimus (vocat aliud,) sicut (dissimulavit) pro (desinit;) et paulo post, (emissas,) pro (demissas.) Præterea, (determinantem,) pro (determino autem;) et (illorum matrem,) pro (illum Nus a matre;) idque tam auctoritate veteris manuscriptorum codicis, quam Græcæ lectionis, et Domini Billii commendatione instructi.

Pag. 53. *Falsi nominis Gnostici.* Hoc nomen Valentinianos sibiipsis indidisse ex 24 cap. hujus libri patet, idque ex omnium rerum amplissima notione, qua se præditos præ cunctis mortalibus iactabant, ut ait Clemens Alexand. lib. 1 *Pædag.* cap. 6. Hoc autem, quasi hæreditario jure ab omni ævo possident hæretici, ut speciosus titulus se suosque cœtus adornent. Simon se (virtutem Dei magnam) affirmabat; Montanus, (Paracletum Ecclesiæ promissum:—Noctus in eam dementia delatus est,) ait Epiphanius⁵⁰, (ut se Moysen diceret esse, et fratrem suum Aaronem.) Manichæis frequenter exprobat Augustinus⁵¹, quod nomen (Manetis) eorum patriarchæ, ut apud Græcos significatio insanie vitaretur, geminata littera n, (Manichæum,) quasi manna fundentem appellaverunt. (Magna quoque impudentia Novatiani sese Catharos, id est mundos et puros vocabant,) ait in eos scribens Epiphanius. Nostro vero sæculo et hanc avorum suorum philantiam pedibus et manibus sequuntur hæretici, dum suos hæresiarchas, (prophetas, apostolos, Paulos, et Elias, mundi que hujus soles et laminaria;) et vicissim illi, (evangelicos, reformatos, sanctificatos ex utero (et quid non?), quos misere dementant, vocare non erubescunt.

Secundus autem. Hujus meminit Tertullianus libro *Præscriptionum*, dicitque paucis exceptis, cum Valentino consentire. Augustinus in hoc tantum stare scribit⁵², quod opera turpitudinis adderet; Epiphanius vero, quod vocibus magis sonoris aures quidem suorum demulceret; sed omni ratione ex seminario diaboli erroris sui ornatum haberet omnium miserabilem miserrimum. Theodoretus libro primo *Hæreticarum fabularum*, pauciora recitat quam hic Irenæus.

Pag. 54. *Alius vero quidam.* Epiphaniem istum vocant Theodoretus ac Epiphanius. Sed quam obscenum monstrum fuerit, et subita morte perierit, audire præstat (ex Clemente Alexand. lib. in *Strom.*: (Hic autem Epiphaneus,) ait, (filius erat Carpocratis, et matris Alexandriæ nomine; ex patre quidem Alexandrinus, ex matre vero Cephalenæus. Vixit autem solum septedecim annis, et Samæ, quæ

A urbs est Cephalenæ, ut Deus est honore affectus: quo in loco templum ex ingentibus lapidibus, altaria, delubra, musæum ædificatum est et consecratum: et cum est nova luna, convenientes Cephalenæ, natalem in deos relationem Epiphani sacrificant, libantque et convivantur, et hymnos canunt.) Et paulo ante: (Qui a Carpocrate et Epiphane descendunt, censent oportere uxores esse communes, a quibus in nomen (Christianum) maximum emanavit probrum.) Hic autem luculentius sic exprimit Eusebius⁵³: (Gentibus copiam et tanquam ansam præbuerunt sacro Dei verbo petulantè impieque obtrectandi, eo plane consilio, ut fama de flagitiosa istorum vitæ ratione passim dissipata, turpem ignominie notam universæ Christianorum multitudini inureret. Unde certe accidit, uti nefaria quædam opinio de nobis excitata per infidelium animos longe lateque pervaderet, quod videlicet nefando concubitu matres et sorores violare, tum etiam scelerato quodam alimenti genere uti non vereremur.)

Iu, iu! et pheu, pheu! Istas esse indignantium et dolentium, imo et demirantium nonnunquam exclamaciones, aliquando solas, aliquando duplicatas pro subjecta affectuum materia, comicis simul et tragicis Græcorum usitatas notum est. In *Avibus* Aristophanis utramque eadem fere pagina reperias. In Sophoclis *Ajace*, utramque etiam; apud Euripidem ita frequens est, *loù, lô* præcipue, ut notare supervacuum sit. Ideo autem de tragicis assumere maluit Iren. ut Valentinianarum opinionum portenta tanto majora ostenderet, quanto personarum et rerum gravitate comœdiam tragœdia superat. Nec erit alienum, hic Tertullianum appellare. (Cogor,) ait libro *Contra Valent.*, (hic quid ista nomina desiderent proferre de pari exemplo. In scholis Carthaginensibus fuit quidam rigidissimus rhetor Latinus, Phosphorus nomine. Cum virum fortem peroraret, Venio, inquit, ad vos, optimi cives, de prælio cum victoria mea, cum felicitate vestra amplius, gloriosus, fortunatus, maximus, triumphalis. Et scholastici statim, Familie Phosphori, *φῶϕ*, acclamant. Audisti fortunatam, et Hedonen, et Acinetum, et Teletum; reclama familie Ptolemæi *φῶϕ*. Hoc erit Pleroma illud arcanum, divinitatis tricenarie plenitudo.)

In eo enim. Expunximus (nemo.)

Pag. 55. *Nihil igitur prohibet.* Ridicula et anilia somnia hæc, et verba hæreticorum irrisurus beatus martyr, (etiam a seipso,) ait Epiphanius⁵⁴, (etiam nomenclaturam apposuit, velut dignam ad conferendam ipsorum nugacibus deliramentis, nimirum peponum et cucumerorum ac cucurbitarum generibus,) etc. Urbanis quoque et facietis verbis, aliquando hæresim suggillare operæ pretium judicavit Tertullianus. (Si ridebitur alicui,) ait⁵⁵, (materiis ipsis satisflet, multa sunt sic digna revinci, ne gravitate adorentur. Vanitati proprie festivitas cedit. Congruit et veritati ridere, quia iactans; de æmulis suis ludere, quia secunda est. Ubicumque dignus risus, officium est.)

Cum illa autem. Duodecim has voces, ut et paulo post alias octo, ex magna fidei veteri manuscripto exemplari adjecimus, quæ etiam litteram dilucidiorum faciunt.

Pag. 56. *O pepones sophista.* Versus est ex secundo lib. *Iliados* Homeri, quem æquo jure in eos usurpat, quo beatus Paulus Epimemidis, Menandri et Arati verbis aliquando usus est. Pepo, cucumeris genus est Plinio, magnitudine cætera excedens, concoctu difficile, sed maximo refrigerans et alvum emolliens. Πέπων translativè Græci dicunt hominem fractum, eliminatum, dissolutum et mollem,

⁵⁰ Contr. Noetia. ⁵¹ L. de hæres., c. 46, et l. xix contr. Faustum, c. 22. ⁵² L. de hæres. ⁵³ Lib. IV Hist. eccles., cap. 7. ⁵⁴ Contra hæres. 12. ⁵⁵ Lib. Contra Valent.

ut in supra scripto versu Homeri. Et alias, *μαλθακωτέρα πέποιος σφυῶ μοι γέγονας*, id est, *mollior mihi evasisti fco maturo*. Illi siquidem Gnostici tam fœdis libidinibus seipson conspurcabant, ut hominis detracto nomine, atrocioribus, dignis tamen, nomenclaturis impositis, Patres eorum institutum detestentur. Hinc beati Joannis auditor Polycarpus, Marcionem sibi obvium vocavit « Primogenitum Satanas. » Iren. in sequentibus vociat « apostatas veritatis, » et « serpentis advocatos; Pandora sophistas perversissimos; non homines, sed muta animalia, hominum umbras præferentes ⁴¹. » Clemens Alexand. vii *Stromat.* : « Agrestes et inanes amygdalas, adulterantes veritatem; regulæ Ecclesiæ fures, principes ac duces mysteriorum impiorum, animalia immunda, quæ bifidas quidem habent unguilas, minime autem ruminant. » Et his antiquior Ignatius : « Vauiloquos, mentis seductores, Christum mercatores, verbi evangelici caupones, sycophantas, fructus mortiferos, progeniem maledictam, inimicos crucis Christi, ramos eorum, qui Dominum gloriæ occiderunt, prophetarum interfectores, malas herbas, feras homicidas, semen tum diaboli nequam, inimici seminarium, cippos et sepulcra mortuorum, malos operarios, canes multos, serpentes se contrahentes, dracunculos squamosos, aspides, basiliscos, scorpiones, thoes autotos, et simias hominum imitatrices ⁴². » Et Clemens Roman. : « Non homines, sed feras crudeliter in humana figura, lupos perniciosos, diaboli organa, et iræ filios ⁴³. » Tam obscœnas siquidem et execrandas illorum impudentias fuisse refert Epiphani. lib. *Contra hæres.* 26, ut vix, ac ne vix quis legere valeat sine gravi animi indignatione, et ob has tam monstruosa nomina merito sortitus dicit, ut « Borborianis, Coddiani, Stratiouci, Phibionitæ, Barbelitæ, Barbeliotæ » vocentur : cui facile subscribit Theodoretus lib. i *Hæret. fabularum.*
Ex adnotationibus Joan. Ernesti Græbii in cap. 5. Pag. 22. *Ὁ μὲν γὰρ πρῶτος.* Hæc verba cum sequentibus, ἀπὸ τῆς ἰνωτικῆς αἰρέσεως, construere Blondellus et Vallæus, ut ⁴⁴ probarent Valentinum ex illa Gnosticorum hæresi primum fuisse, qui dogmata hoc capite ab Irenæo recensita tradiderit, imique *Epistolam* S. Ignatii *ad Magnesianos*, qua Sige hæreticorum perstringitur, Valentino recentiorum ac spuriam esse evincerent. Sed bene responderunt doctissimi viri, Pearsonius part. ii *Vindictarum epist. S. Ignatii*, cap. 6, prope finem, et Cotelerius in Not. ad dictam S. Ignatii epistolam, πρώτος non ad proxime sequentes hujus periodi voces referendum esse, sed ad præcedentes : « Videamus nunc et horum inconstantem sententiam, cum sint duo vel tres, δύο πῶν καὶ τριῶν ὄντων, quemadmodum de illadem non eadem dicunt, » etc. Unde pergit : ὁ μὲν γὰρ πρῶτος, « qui enim primus est, » nempe Valentinus; post quem sequitur ὁ Τεχούνδος, item ἄλλος δὲ Ἐπιφανής, et ἄλλοι δὲ, « Secundus, Epiphanius, alii etiam, » etc. Atque horum « princeps, » utique erat Valentinus; at non absolute primus dogmatum illorum inventor, nec Gnosticorum choragus, sed horum potius successor, ut ex hoc ipso, et pluribus aliis Irenæi locis probavit laudatus Pearsonius, adducens quoque testimonium Eusebii lib. ii *De ecclesiastica theologia*, Simonem facientis τῶν ἀθέων αἰρεσιῶν ἀρχηγόν, ἢ, τὰ ἄθεα δογματικῶν ἀπαφαίνετο λέγων. Ἦν θεὸς καὶ Σιγῆ, « innumerum hæreticorum principem, qui impia cogitans pronuntiavit, dicens : Erat Deus et Sige. » Contra quod excepit quidem Laroquanus, ista periphrasi non Simonem, sed Valentinum ab Eusebio indigitatum esse. Sed optimus suorum verborum interpretes est ipse Eusebius lib. ii *Hist. eccles.*, cap. 15, scribens : Πάσης μὲν οὖν ἀρχηγόν

A αἰρέσεως πρῶτον γανέσθαι τὸν Σίμωνα παρελήφαμεν. « Sane omnis hæreseos ducem primum fuisse hunc Simonem accepimus. »

Ἀρχὰς ἐκ ἰδίου χαρακτῆρα διδασκαλεῖον μεταρμόσας. Billius ex veteri interpretis reponi vult ἀρχαίας διδασκαλας. Sed lectionem Epiphaniū egregie defendit clariss. Dötwellus Dissert. 4 in Irenæum § 13. Quippe ἀρχὰς, id est « principia, » doctrinæ Valentinianæ a Gnosticis mutuatas esse, utique Irenæus scripsisse colligitur ex parallelo loco lib. ii, cap. 18. « A quibus (Gnosticis) et hi (Valentiniani) in ita emissionum (ἀρχὰς προβολῶν) accipientes convicti sunt in primo libro. » Similiter ἰδίῳν χαρακτῆρα διδασκαλεῖον, phrasim Irenæo usitatam fuisse indicant verba ejus de Basilidianis, infra cap. 23. « Illorum (astrologorum) theorenata accipientes, in suum characterem doctrinæ transtulerunt. » Et de Tatiano c. 31 : Ἴδιον χαρακτῆρα διδασκαλεῖον συσσεύσατο, « proprium chara terem doctrinæ constituit, » ut iterum vetus interpretes hæud accurate reddidit, quia vox διδασκαλεῖον, « scholam » proprie, non « doctrinam » denotat. Cæterum et de verbo μεταρμόσων ejusque sensu plura vide apud laudatos D. Dötwellum § 12, et Pearsonium loco supra citato.

Ἐξηροφόρησε. « Corrupta vox, » inquit Petavius, « in qua divinationem experiri non vacat. » Experti sunt alii in diversa abeuntes, quorum varias conjecturas recenset, et suam denique subiungit Pearsonius dicto loco ita scribens : « Illum monidus legit ἐξηφόρησεν, Isaacus Vossius, leviori mutatione, ἐληροφόρησε. Sed Billius putat veterem interpretem legisse ἔφη. Ego potius existimo, veterem interpretem eam quam ipse legit, vocem minime intellexisse, ideoque omisisse, quod id salvo sensu fieri posse putavit. Vetustissimam igitur lectionem sentio fuisse ἐξηροφόρησεν, et fortasse ab ipso Irenæo profectam, nam ἔξηροφόρησεν idem significare potest, quod aliquid enarrare ἔφησας λέξασιν, ut Græci loquuntur. Accedit alia Cotelerii sententia, qui ἐξηροφόρησε loco citato legere amat. Ego aut ἐξηροφόρησε retinendum; aut si hoc nimis durum videatur, ἐληροφόρησεν cum Vossio legendum puto, non solum quia hæc levissima sit mutatio, sed et quod sub fine hujus capituli sequatur exclamatio : Ὁ ἀληρολόγοι σοφιστάι, « O primæ sophisticæ. »

Ἐἴνα δυνάδα. Τινὰ ex veteri interprete addi vult Bill., sed non necesse est, saltem parum refert. Cæterum de Valentino Tertullianus quoque lib. i *Contra Marcionem*, c. 5 : « Valentinus ausus est deos concipere, Bythum et Sigen, cum usque ad triginta Æonum letus, tanquam Æονιῶν scrophæ examen divinitatis effudit. »

Ποτὲ δὲ ἀπὸ τοῦ ἀνθρώπου. Huc respexit Tertull. lib. iii *Adversus Marc.*, c. 10, scribens : « Unum potest angustis tuis subvenire, si audeas aut Deum tuum Patrem Christi hominem quoque cognoscere, quod de Æone fecit Valentinus : aut Virginem hominem negare, quod nec Valentinus quidem fecit. — « Christum » vero pro « Jesu » hic dixit Tertullianus.

Τὴν μὲν μίαν φῶς, τὴν δὲ ἄλλην σκότος. Epiphanius igitur Irenæi verba ita accepit, quasi dextra quaternatio a Secundo dicta fuerit « lumen; » a sinistra « tenebrarum » nomine indigitata fuerit. Et ita quoque Tertullianus lib. *Contra Valentinianos* : « Secundus, » inquit, « ogdoadem in duas tetradas dividens, in dextram et sinistram, in lumen et tenebras. » Unde ex his declaranda obscura satis versio Irenæi, ut et explicanda sive corrigenda verba Theodoretī lib. i *Hæret. fabul.*, cap. 8 : Διχῆ τὴν οὐδόδα διεῖλε, καὶ τὸ μὲν αὐτῆς ἐκάλεσε θεῖόν, τὸ δὲ εὐώνυμον· καὶ προστέθηκε φῶς καὶ σκότος. « Bipartito divisit ogdoadem, et unam illius partem

⁴¹ Irenæus lib. iii, cap. 5, et lib. iii, cap. 30, et lib. iv, c. 2 et 60. ⁴² Ep. ad Tral. et ad Philad. et ad Antioch. ⁴³ Lib. ii Const. cap. 24, et lib. vi, cap. 10.

dextram vocavit, alteram sinistram; adjectque A
lumen et tenebras. » Primo enim intuito hæc vi-
dentur lumen et tenebras a duplici tetrade distin-
guere.

Ἄλλ᾽. Adde, τῶν καρπῶν αὐτῶν, quæ textu
inserere nolui, quia apud Epiphanium non exstant.

Alius vero quid iam, qui et clarus, etc. Hunc Epi-
phanem fuisse, ejusque dogmata hic ab Irenæo re-
censita esse, et qui textum nostrum bene conside-
raverit, observare in promptu est. Placet autem
hanc observationem proponere verbis doctissimi
D. Dodwelli Dissert. 4 in Irenæum, § 25, ita scri-
bentis: Secundo proximum Epiphanium noster quo-
que recenset Irenæus, si tamen Græca ejus recte
constituantur. Sic habet locus in veteri interprete:
« Alius vero quidam, qui et clarus est magister
ipsorum, » etc. Hujus ἀποσπασματίου Græca omisit
Epiphanium. Sic autem reddit in codicis sui mar-
gine cl. Pearsonius: Ἄλλος ἔστι τις, ὁ καὶ Ἐπιφα-
νῆς, διδάσκαλος αὐτῶν. Acutissime simul, et, ut
puto, verissime. Ad « hominis » nomen alludit Ire-
næus in voce ἐπιφανῆς, quam tamen allusionem
cum non intellexeret interpres, nomen hominis
ita obscuravit, ut nullum possit ex hoc loco col-
ligi. Quid vero hoc in eo miremur, cum eodem
etiam lapsus fuerit errore Tertullianus lib. *Contra
Valentinianos*, cap. 57, quo loco nostri (Irenæi)
hunc ipsum etiam locum excerpit? Sic enim red-
dit: « Insuperioris apud eos magistri. » Corrupto
nimirum similiter « proprio » hominis nomine ip-
« appellativum. » Recte vero nostri (Irenæi) sen-
tentiam accepisse « Cestriensem » non modo inde
colligo, quod soleant veteres primariis Valenti-
niana sectæ hæresarchis Epiphaniem accensere,
proximumque Secundo, ut noster fecit Irenæus,
numerare, ut ex Epiphanio discimus: sed et quod
quæ « claro » illi, quem volunt, « magistro » tribuit
Irenæus, in Epiphanium aptissime conveniant. Hæc
clariss. Dodwellus.

Ἡ ἐρώτης, ἢ τε μονότης. Hæretica voce, or-
thodoxa autem mente, de vero Deo cecinit Synes-
ius Lycom. I, v. 58 seq.:

Ἐρωτήτων ἐνάς ἀγρή,
Μονάδων μονάς τε πρώτη.

Unitatum unitas sancta,
Monudum monas prima.

Μονάδα καλεῖ. Epiphaniem monadichæ γνῶσεως
auctorem fuisse, testem habemus Clementem Ale-
xandrinum lib. III *Strom.* Equis est, quin videat,
ab hac monotele, vel monade γνῶσιν illum venisse
μοναδικήν? « Gnosin » a præceptore Valentino ac-
cepit Epiphanes. « Monotes, » vel etiam « Monas »
(hæc scilicet nomenclatura), proprium ejus erat
inventum: unde ille merito pro μοναδικῆς γνῶ-
σεως auctore celebratus est. A Patre Carpocrate
institutus est in ἔγκυκλιῳ παιδείᾳ et Platonicis iste
filius Epiphanes. Frequens autem est in theologia
Platonica mentio vocis istius utriusque, et diversa
etiam forma, tam μονότητος, quam etiam μονάδος.
Pro linguæ tamen Græcæ genio forma μονάδος
accuratior est: unde fluxerit γνῶσις ista μονα-
δικῆ. Hæc supra laudatus D. Dodwellus loco mox
citato.

Ἀπφρόδηλον. Hæc iterum more suo haud adeo
laudavili imitatus Synesius, de vero Deo ita cecinit,
lycom. II, v. 63 seq.:

Ὁ πατήρ, οὐ δ' ἑσὶ μάτηρ,
Ὁ δ' ἀφῆρ, οὐ δὲ θῆλυς,
Ὁ δὲ φῶς, οὐ δὲ σιγή.

Te pater, tu es mater,
Tu mas, tu femina,
Tu vox, tu silentium.

Hymn. III, v. 186:

Θῆλυ καὶ ἀφῆρ·
Μύστας δὲ νόος

Τὰ τε καὶ τὰ λέγει
Ἐυδὸν ἀφῆρον.

Femina et mas:
Mystica autem mens:
Hæc atque illa dicit
Profunditate ineffabilem.

Scholia Billii in cap. 6.

Et affectiones. Apud Epiph. legendum διαθέσεις,
non διαθέσει. Atque hic quædam sunt in Græco,
quæ non habentur in veteri translatione, nempe,
καὶ τὴν μὲν ἔννοιαν ἀλὶ συνυπαρξασαν ἐν αὐτῷ ἐν-
νοουμένην ἀλὶ τι προβαλίσθαι, τὸ δὲ θέλημα ἐν αὐτῷ
ἐπιγινόμενον· id est « ac cogitationem quidem
semper una cum ipso existisse, cogitantem ali-
quid proferre, voluntatem vero ipsi adventitiam
fuisse. »

Veritatis ortus. Pro τῇ προβολῇ, lego ἡ προ-
βολῆ ex vet. interp.

Prodiisse. Προελθῆν.

Nun cogitationis. Idem hoc loco est νοῦς, qui
Monogenes.

Ac propterea adventante voluntate. Pro διὰ τοῦτο,
lego cum vet. διὰ τοῦτο. Adde autem ἐπιγνο-
μένου (quo verbo superior quoque utitur auctor),
quia vetus interp. habet « adventitiam. »

Ingenitæ cogitationis. Pro οὐσίας apud Epi-
phan. reprehendum est ἔννοιας, ut perspicue sen-
sus postulat.

Non gradatim. « Quanto meliores, inquit Ter-
tull., qui totum hoc tedium amoliti, nullum Æo-
nem voluerunt alium ex alio per gradus revera
Gemonios structum, sed mappa, quod aiunt, missa,
semel octojugem istam ex Patre, et Ennoia ejus
exclusam. »

Scriptum ostenders. Ἐαυτὸν lego cum vet. Ter-
tullianus autem, « cum semetipsum voluit pro-
bare. »

Locutus est homo Sermonem. Adde ἀλάτως in
Græc. ex vet. interp. atque etiam ex ipso Tertull.,
qui tamen videtur legisse ἤχησε. Verit enim,
« sonuit. »

Noia ex adversariis Front. Ducæi in cap. 6.

Pag. 56. Ennoian et Theasin. Apud Epiphanium in
hæres. 55 videmus has voces, θέλημα et θέλησιν
usurpari ἀδιαφύως. Tertull. « Cogitationem et vo-
luntatem » Latine dixit cap. 33 *Adv. Valent.*

Pag. 57. Qui autem prudentiores. Hæc Epiph.
hæresi 55 Colorbaso cuidam attribuit, et cum
secutus Theodoretus libro primo *Hæreticarum sa-
bularum*, Colorbasitis: et Tertull. cap. 36 *Adv.
Valent.*: « Quanto meliores qui semel octojugem
istam ex Patre et Ennoia ejus exclusam voluerunt.
Colorbasium idem nominat *De præscription.* capite
15, cum nostro interprete Iren. cap. 10, lib. I.
Multæ hic sunt ἀνακλόουθα, si ad Græcorum sen-
tentiam examinentur, quam eleganter expressit
Billius; ad verbum dicendum fuisset, emissionem
Æonum simul emissam esse, vel procreatam.

Non videntur tibi hi. Hæc ex eodem Epiphanio
deprompta sunt, in quibus licet ipsa verba non
proferat Irenæi, tamen ab ejus sententia non
multum discedit. Correximus autem in Cornarii
interpretatione quæ videbantur corrigenda, ex vet.
interp. ex quo et pro τούτο et ὁ καὶ, legendum
τότε ἐστὶ δὲ. Unde constat etiam recte a doctissimo
Feuardentio quatuor illas voculas ex veteri codice
adjectas esse: nec expunximus illud φῶς, tametsi
abest a veteri, « lux, » quomodo scripsit Corna-
rius, non, « lex. »

Porro non video cur hic Billius verbatim « omnes
Æonas, » pro « sex Æonas, » sic enim Græce Epipha-
nius, τὴν τῶν ἑξ Ἀίωνων προβολήν· licet etiam
Tertullianus octojugem nominet, tamen id fit, quia
parentes numerat cum liberis. Certe Græca Epi-
phanii secutus est hoc loco Billius, cum tamen,
judicio quidem nostro, ex veteri interprete Græca

fuerint emendanda. Plane enim opponi videntur hi Colorbasii Valentinianis : nam illi quidem, ut leges libro primo, capite primo, de Logo et Zoe emissam secundam conjugationem volebant, Hominem scilicet et Ecclesiam : at isti contra, inverso ordine, ex Anthrope et Ecclesia Logon et Zoen : id adeo quæ sequuntur docent : « Locutus est Anthrope Logon, hic est primogenitus filius ; subsequitur Logon Zoe. » Ac Pamelius quidem in Tertull. corrigendum esse vult Epiphanium, ita ut legatur, « sed velut alii volunt, » pro « aut velut alii volunt ; » sic enim verterat Cornarius, καὶ ἐξ ἀνθρώπου, ὡς οἱ ἄλλοι : nobis tamen videtur illud, ὡς οἱ ἄλλοι, scribendum post καὶ ἐκκλησίαν, ut Valentiniani designentur, ac deinde, ἀλλ' ἐξ ἀνθρώπου.

Pag. 58. *Vera fuerunt.* In Græco legendum, ἀπροβάλετο ἀληθῆ ἦν. Tertull. quoque : « Cum protulit, quia vera protulit, hic veritas appellata est. » *Adnotationes Fr. Feuardentii in cap. 6.*

Pag. 56. *Hi vero.* Persequens mutuas pugnas et contradictiones Gnosticorum, docet illos Deum verum in poeticum (qui variis conjugiorum, affectuum, et mutationum passionibus subjiciatur) transmutare : cum tamen Deus verus ineffabili sapientia cuncta noverit, et voluntate immutabili omnia possit atque perficiat. Ad hunc certe locum respexit Cyrillus Hierosol. cum scripsit ⁴⁴ : « Deus non ex parte videns est, ex parte autem visione privatus : sed totus oculus, totus auditus, et totus mens, » etc.

Ennæa. Delevimus « Ennæa, » auctoritate vel codicis.

Pag. 57. *Homerici Jovis.* Locus est apud Homerum *Iliad.* 11 :

Ἄλλοι μὲν βαθεῖοι τε, καὶ ἄνερες ἰκκοπορυσταὶ
ἔβδον παντόχοι. Δία δ' οὐκ ἔχε τῆδυμος ὕπ-
[ρος,

Ἄλλ' ὄρε μεμνημένους κατὰ φρένα, ὡς Ἀχιλλῆα
Τυμῆος, ἀλέση δὲ πολέως ἐπὶ νηυσὶν Ἀχαιῶν.

Sic nos utcumque carmine reddidimus :

*Jamque alii placida divique hominesque quiete
Gaudabant : sed enim vigilans tum Jupiter unus,
Mente volubat clarum qui reddat Achillem,
Et cadat ad classem Græcorum multa viram vis.*

Ideo autem ultimum versum ambiguis extulimus, quod consultus Eustathius ista moneat : Ὅρα δὲ τὸ πολέως, σχῆμα γὰρ ἀμφιβολίας ποιεῖ· ἔβδρον γὰρ εἶπε πολλοὺς τῶν Ἀχαιῶν ἀλέση, ὡν ἀλλομένων ἐτιμῶτο Ἀχιλλεύς, εἶπε πολλοὺς Τρώας τε καὶ Ἕλληνας, ἐπὶ ταῖς ναυσὶ Ἀχαιῶν ; ὅπερ κάλλιον. Id est : « Adverte autem ad πολέως ; quod « multa virum vis » reddidimus ; habet enim figuram amphibologias : quia incertum multosve Græcorum, quorum necesse honorabatur Achilles, an multos Trojanorum simul et Græcorum, ad Græcorum naves (quod melius est) perditurus sit. » Beatus Irenæus eum sensum secutus est, qui vel Eustathio ipsi melior videtur, nisi dicas post « perdere, » deesse « ad naves, » ut apud eundem etiam Homericam servetur ambiguitas : quod subtilius forsitan quam verius excogitatum putem, cum id non doceat velus codex, et ad Homerum locum alluisse potius, quam ejus verba usurpasse videatur. Epiphanius adversus Ptolemæitas, Irenæi sententiam pluribus verbis et apertioribus explicat.

Tunc cogitans cum vult. Quatuor has voculas ex veteri codice adjecimus. Concinne autem quatuor axiomatibus, quæ de infinita Dei omnipotentia didicerat a Polycarpo, et aliis apostolorum auditoribus, explicat, adversus Gnosticorum impia figmenta, qui illam certis limitibus coercerant, amittentes Deum quidem omnipotentem esse, sed

A eorum, quæ ei subjacobant : multa eandem subterfugere putantes, ut ex superiori capite colligitur. Sagaciter enim animadvertat hic B. martyr, Deum Patribus, ne ad promissa ejus et jussa capebenda trepidarent, omnipotentiam suam proposuisse ; apostolos quoque prætermisiss boni, justi, misericordis, et variis aliis, hoc unum Dei Patris epithetum credendum initio Symboli affixisse ; demumque hujus immensæ virtutis fidem, totius religionis Christianæ basim esse, quæ si aliquatenus vacillet, totum corruere Evangelium necesse sit. Judicent igitur quorum dogmata amplexentur nostri sæculi Sacramentarii, qui ut suas opiniones tueantur de absentia corporis Christi, summa cum divinæ majestatis blasphemia plurimum esse posse facere pernegant. Quin et eo furere agitantur et reclamantibus omnibus Scripturis, miraculis, et operibus divinis, Deum ipsum præter ejus quam creavit naturæ leges, quidquam operari posse insipienter. An non hoc est Gnosticum et Valentinianum, vel potius atheismum buccis inflatis personare ? Salubrius multo Virginem percunctantem quam arte viro non agnito pareret, Angelus jussit attendere, non esse impossibile apud Deum omne verbum. Huc pertinent et istæ Scripturarum voces : « Nunquid manus Domini invalida est ? Subest tibi, cum volueris, posse. » Non est abbreviata manus Domini : sicut lutum in manu figuli, sic vos in manu mea. » Num supra naturæ leges, limum in carnem ; carnem in stantiam convertit ? Aridam virgam florere, solem cursum sistere, brutum humana verba usurpare, flammam alii parcere, alios devorare jussit ?

Pag. 58. *Modum.* Ita vetus codex ; excusi habebant « mundum.

Ex adnotationibus Jo. Ernesti Græbii in cap. 6.

Ὁ Πτολεμαῖος. Græca Irenæi verba hæc forte fuerunt : Οἱ δὲ παρὶ Πτολεμαίων ἐμπειρότεροι, δύο συζύγους ἔχειν αὐτὸν τὸν Βυθὸν λέγουσι, ἃς καὶ διαθέσεις καλοῦσιν. Ἐνοιάν τε καὶ Θέλησιν. Loco vero horum Epiphanius hæret. 33, § 1, hæc habet : Οὗτος τὸν υἱὸν ὁ Πτολεμαῖος, καὶ οἱ σὺν αὐτῷ, εἶτι ἐμπειρότερο ; ἡμῖν τοῦ ταύτων διδασκάλου προεβλήθη. . . . δύο γὰρ οὗτος συζύγους τῷ Θεῷ, τῷ παρ' αὐτοῖς ; Βυθὸν καλουμένῳ, ἐπενοήσῃ τε καὶ ἐχαρίσατο. Ταύτας δὲ καὶ διαθέσεις (lege διαθέσεις) ἐκάλεσαν, Ἐνοιάν τε καὶ Θέλημα. « Hic ille cum suis Ptolemæus, iis quos præceptores habuit, sapientiores evasit. . . . Etenim Deo, quem illi Bythum appellant, conjunges duas a se inventas attribuit, quas et Affectiones nominavit, Cogitationem videlicet ac Voluntatem. »

Pag. 57. *Τὸ μὲν θελήματος,* etc. Hæc, per verso ordine in Epiphania posita, ita lege : Τὸ μὲν θελήματος τὸν Νουῦ, τῆς δὲ ἐνοίας τῆν ἀλήθειαν. Græcorum idem hoc loco est Νουῦ, qui « Monogenes, » prout notavit Bill.

Τὸ θελήματος. . . . ὁ δὲ θῆλυς τοῦ θελήματος : Τὸ θελήματος posteriori loco dele, et præcedentia ex veteri versione ita corrige : τοῦ θελήματος μὲν ἄρῆν εἰκὼν γέγονεν, ὁ δὲ θῆλυς τῆς ἀγεννήτου ἐνοίας. Ita enim legendum, aperuissime demonstrat mox addita ratio, quod Voluntas virtutem pariendi Ennæa dederit. Unde et Tertullianus eodem modo cap. 33 posuit : « Ad imaginem quidem Cogitationis, feminam Veritatem ; ad imaginem Voluntatis, marem Monogenem ; » continuo addens : « Voluntatis enim vis, uti quæ effectum præstat Cogitationi, maris obtinet censum. »

Τὸ θέλημα τὸν υἱόν. Vele τὸν υἱόν, et lege δτι τὸ θέλημα.

50 *Scholia Billii in cap 7.*

Pag. 58. *Patris gloriam.* Adde in Græc. hæc verba ex vet., διὰ τούτου δοξάζειν τὸν Πατέρα.

Pag. 59. *Ut eumque causum.* Hic quibusque add.

⁴⁴ Cateches. 6. ⁴⁵ Legendum Græce : τῶν ταυτοῦ διδασκάλων, vel Latine : *illo quem præceptorem habuerunt.* EDIT.

ex vet. hæc verba, καὶ διὰ τοῦτο λόγον, καὶ ζωὴν λέγεσθαι αὐτόν.

Avita nomina. Προγοντικά. Delendus est in Græco articulus τὰ.

Ex Homine. Ἡ Ecclesia. Apud Epiphanium pro Ζωῆς, legendum Ἐκκλησίας.

Sese. Addendum ταυτόν in Græco.

Homini nepotem. Ἀπόγονον.

Qui fulciendi Pleromatis. Corrigenda sunt Græca apud Epiphanium ex vet. interp. ac sic legendum, τὸν εἰς στήριγμα τοῦ Πληρώματος προβεβλημένων.

Notæ ex adversariis Front. Ducæi in cap. 7.

Pag. 58. *Quapropter beneplacitum.* Græc., εὐδοχῆτον καλεῖσθαι : unde apud Theodoretum corrigendum est illud Eudochiteon, hoc est complacendum, et scribendum, Eudocitum, εὐδοχῆτον, hoc est beneplacitum, vel complacitum. Sed ibidem legimus, ut apud Epiphanium, Servatorem factum ad Pleromatis stabilimentum : hoc tamen apud utrumque emendandum est, ut ex Tertulliano constat cap. 39 : « Alii a Christo et Spiritu sancto constabliendæ universitati provisus conflictum. » Sic cap. 1, sub finem, τὸν Χριστὸν εἰς ἐπανόρθωσιν τοῦ Πληρώματος προβεβλημένον. Demique in Græco videtur legendum, ταυτόν ὁμολογεῖν, cum vetus habeat, « se confiteri. »

Adnotationes Fr. Feuardentii in cap. 7.

Pag. 56. *Multa autem pugna apud eos.* Diversas illorum sententias de Salvatore nostro æterna generatione, quam silentio potius adorare, quam curiosius investigare debuissent, paucis enumerat ⁴⁶. Observa quam vere dixerint, multitudine falsitatis semitas esse, ubi semel a veritatis regula recesseris : ac eorum qui blasphemias gaudent, varios cuneos, et diversa multum blasphemiarum jacula. Mendacium enim multiplex est et varium : sed veritatis gratia simplex est. « Talis est vercordia, » ait ad Cleodionum Nazianzenus, « ut secum ipsa, et cum veritate pugnet. »

Pag. 59. *Et propter hoc Logon, etc.* Christum Dominum ea tantum ratione Logon dicebant, quod a decem illis sæculis, quæ Logi et Zoci tertia illa conjugatio generat, emissus esset : personam divinam æternamque una cum Patre fuisse, ut initio Evangelii docet B. Joannes, vel inficiari, vel obscurare satagentes. In hoc autem ut Judæorum impietatem sectabantur Gnostici, sic Arianorum et Mahometis blasphemias seminaria præbuerunt. Nostra porro ætate, qua ab Orco omnium priorum sæculorum sordes revocare conatur Satanas, Servetus Genevæ, Stancarus in Polonia, et Mauthias Flaccus Illyricus in Germania, idem virus spargere conati sunt. Hic siquidem Filium Dei per quamdam metaphoram λόγον vocari, simili Hebraismo quo Baptista Vox nominatur, asseruit : et nunquam in Scripturis sacris divinæ Trinitatis hypostasium significare, ut ante aliquot annos ex Melanchthonis epistola ad M. Warnerum evicit Fridericus Staphylius, parte II *Epitomes sectæ Lutheranæ* ; et post eundem abundantius ex Georgii Majoris scriptis, academia Wittembergensis censura, et Mansfeldensi confessione, gravissimus et catholicus scriptor Lindanus, dialogo 2 *Dubitanti* ; et lib. 1 *De tranquillitate animi*.

Hic. Expunximus « ii. »

Propter hoc Filium hominis se confiteri. Quorum sententias tertio et quinto ordine recitat, circa temporalem Domini ex B. Virgine conceptionem et natalem, fusius describit et confutat lib. III, c. 18, 26, 27, 28, 32, etc., ostendens eum ea ratione « Filium hominis » se fateri, quod juxta prophetarum oracula, veram carnem ex Maria Deipara Spiritu sancto cooperante assumpserit. Justini etiam marty-

ris verba super hoc nomine addere libet ⁴⁶ : « Filium hominis, inquit, seipsum dicebat, vel quia natus de Virgine oriunda a Davide, Jacobo, Isaaco, Abrahamoque : vel quia ipse Abraham etiam reliquorum deinceps pater est, ex quibus Mariæ stirps exinde deducitur. Sciens enim patris filiarum, etiam liberorum patres esse, quos illæ pariunt. — Cur homo Christus, » ait Tertullian. ⁴⁷, « et Filius hominis, si nihil hominis, et nihil ex homine ? Nisi si aut aliud est homo quam caro ; aut aliunde caro hominis quam ex homine, aut aliud est Maria quam homo. »

Cæterum a doctis viris Pamelio ac Frontone moniti, sequenti linea, « iis qui ad firmamentum Pleromatis, » substituimus, pro, « eorum qui, » etc.

Et propter hoc Christum vocari eam dicunt. Septem has voces ex manuscripto veteri codice merito adjecimus. Cæterum de Christi appellatione varia istorum somnia infra describit cap. decimo Tertullianus : id nominis non ex natura, sed ex dispositione venire ; nec proprium esse, sed appellationem, qua unctus dicitur ut vestitus ; ipsunque ad humanam naturam pertinere scribit. « Hinc Christus, » ut idem alibi ait, « dicitur a christinae, quod est unctio, quæ Domino nomen accommodavit, facta spiritalis, quia unctus est a Deo Patre oleo lætitiæ præ participibus suis ⁴⁸. — Unctus est autem, non ut Deus, sed ut homo, » scribit Theodoretus, « et post incarnationem Christus nominatus est. » Cui penitus consona habet Vigilius martyr lib. IV, *Contr. Eutychem*. Hoc autem nomen commune regibus, prophetis, et sacerdotibus fuisse, idem testatur. Cum igitur Salvator noster horum omnium partes susceperit, et ad has obeundas cælestis Patris virtute uberrima, scilicet Spiritus sancti gratia, in animam ejus effusa delibutus fuerit, merito Christus dicitur, non a Pleromate, vel quibusdam Aonibus, ut isti fanatici perperam somniant.

Ex adnotationibus Jo. Ernesti Grabii in cap. 7.

Pag. 59. *Ἐὐδόκησος.* Hic aide ex Theodoreti lib. 1 *Hæret. subul.*, c. 12, δι' αὐτοῦ δοξάσαι τὸν Πατέρα. Quippe negligens scriba integram in Epiphani textu lineam omisisse videtur.

Προβεβλησθαι αὐτὸν λέγουσι. Tria ista verba Irenæus lectori reliquit subintelligenda, addidit autem hoc loco sequentia : Καὶ διὰ τοῦτο λόγον καὶ ζωὴν λέγεσθαι αὐτόν.

Εἰς στήριγμα, etc. Legendum esse, τὸν εἰς στήριγμα τοῦ Πληρώματος προβεβλημένον, bene monuit Billius, idemque confirmavit Fronto Duc. verbis Tertulliani cap. 39 : « Alii a Christo et Spiritu sancto constabliendæ universitati provisus conflictum. » Neque dubitabit ultra, qui supra cap. 1, § 4, pag. 13, lin. 13 (cap. 2, n. 5, pag. 11) legit. Non tamen id scribæ, sed ipsius forte Epiphani, Irenæum perperam intelligentis, fuit erratum, perinde ut Theodoreti loco citato scribitis : Ἄλλα δὲ ὑπὸ Χριστοῦ καὶ τοῦ Πνεύματος εἰς στήριγμα τοῦ Πληρώματος γεγονέναι, etc. Qui idcirco ambio ad rectum revocandi sunt sensum.

Ἀνθρώπων λέγουσι καλεῖσθαι. Fallor an « Anthropiani » inde dicti sint, quorum solus quod ego sciam, S. Cyprianus epist. 73 meminuit, eos cum Patripassianis et Valentinianis jungens.

Scholiam Billii in cap. 8.

Hoc caput apud Epiphanium paulo aliter habetur, quam apud Irenæum.

Pag. 60. *Persuasit.* In Græc. pro προσέχειν αὐτῷ, desideratur aliquod verbum, forte ἐποίησε, vel ἐπειθε.

Notæ ex adversariis Front. Ducæi in cap. 8.

Pag. 59. *Ad se convertit.* Cum sit Græce προσ-

⁴⁶ Theod. lib. II de cura Græc. affect. et ser. 1 de Provi. ⁴⁷ In dialog. et quæst. 66 ad orthodoxos.

⁴⁸ Lib. de carne Christi. ⁴⁹ Isa. Lxi, 1 ; Luc. IV, 18 ; Psal. XLIV, 8 ; Hebr. I, 9 ; Act. IV, 27.

ἔχειν αὐτῷ, legendum hic videtur, « ad se converti velut ad scientissimum, etc., locis habentem fecit, » et Græc. προσέχειν αὐτῷ ἀπολογῆσαι, ad se converti fecit. Porro vocem, « perfectissimum, » si e Græco vertit, non de suo addidit interp., legendum est, ὡς γωστικωτάτω καὶ τελειοτάτω. Ita dixit ante cap. 5, ἵνα τελειῶν τελειότεροι φανῶσιν ὄντας, καὶ γωστικῶν γωστικώτεροι; vel. interpr., « ut perfectiorum perfectiores, » Hellenismo, pro « perfectis perfectiores. » Cæterum hæc ad verbum reddita habes apud interpretem Epiphaniū sub initium hæc. 34.

Annotaciones Fr. Feuardentii in cap. 8.

Pag. 59. *Alius vero quidam.* Hujus Marci meminert Tertullianus lib. *Præscript.* et Theodor. lib. 1 *Harret. fab.* per omnes illic prætigias complectentes: fusissime autem omnium Epiphani. lib. 1, tom. III, hæres. 34, sectam Marciorum ab eo electam, et eum præ Valentinum, Secundum, Ptolemæum et Epiphaniem multa mala in Creatorem evomuisse.

Pag. 60. *Et ab insarrabilibus locis.* Deliramus « Legis, » et has quatuor voces ex veteri adjectimus, his verbis subscribente Epiphaniō lib. 1, hæres. 34: « Ut stupore attonitos rudiores ad sese suscipiendum, tanquam cælitus delapsam doctrinam converteret, virtutem maximam ab invisib. cælestibus, et immunitatis locis se recepisse, sceleratus impostor jactabat. Simili vesania non tantum virtutem, sed et librum e cælis delapsam se habere et circumferre prædicaverunt, Origenis tempestate, Helmasitas⁶⁰: quem qui legisset et credidisset, aliam longe remissionem peccatorum **SI** acciperet ab eo, qua Christus peccata remisit. »

Præcursor quasi vere existens Antichristi. Hoc enoniam non tantum Irenæus suos Gnosticos frequenter et jure exornat, sed et quotquot contra hæresiarum manus conservaverunt⁶¹. Sicut enim varia sæculorum revolutione, varii prophete verbis scriptis et rebus gestis verum Christum annuntiabant, itaque nuntii et anteambulones illius vocantur: sic ille perditionis viam parant quotquot contra Christum et Ecclesiam ejus eriguntur, et ab apostolo citantur (« Antichristi ») nuncupantur, I Joan. 2 et IV. Constantinus imperatorem, quod hæresi Ariane foret impensio, Ariantique ecclesias tradidit jussisset, apertis verbis (« Antichristum ») vocavit Athanasius epistola ad sollicitam vitam agentis; et Hilarius, tribus ad illum libris. Part constantin eundem titulum paucis pagellis plus viciis « Antichristi præcursorum, umbra, cervum, satellanum, spiritum et simulacrum appellat » Lucifer Calaritæus lib. *De non parcendo in Deum delinquentibus.* Ambrusio quoque⁶² (« Antichristus ») fuerunt Arius, Sabellius, et omnes qui prava interpretatione simpliciores seducebant, quod et aliquot ante eum ad hæresim scripserat Origenes homil. trigesima lo Matthæum.

Anaxilas ludicra. Quis hic fuerit Anaxilas affirmat alii, ego tantum conjecturam meam adjiciam. Epiphanius de eodem loquens, ex Irenæo arbitror, Græce καλῶς ejus nominat; quæ interpres « ludicra » transtulit. Quæ vox late significationis, nihil hic tamen aliud, quam ea, quibus nostris oculis illudus præstigiatorum, si ad Irenæi et Epiphani verbis attendas, significare videtur. Eum ergo ipsum esse suspicor, de quo ita Plinius⁶³: « Lusit et Anaxilas eo (sulphure, de quo ibi sermo est) candens in calice novo, prunaque subdita circumferens, exardescens repercusu, pallorem dirum velut defunctorum, effundente conviviis, (vel ut alia lectio habet), offundente conviviis. » Lucæudi ver-

hum unde « ludicra, » et a καλῶς καλῶς deducas, Plinius usurpavit. Deinde Anaxilam poculo usum, sicut et Marcum hæreticum, præstigiarium Anaxilæ imitatore, idem Plinius et proximo cap. Irenæus aperte docent.

Virtutes perficere putatur. Miracula vera et hic impostores isto edere pernegat: sed et multo evidentioribus verbis infra lib. II, cap. 57. iisdem fere verbis Clemens Rom. impios in doctrinæ falsæ confirmationem, miracula facere posse iudicialiter fuerat, nisi quatenus Antichristo sub finem mundi permissum iri putat⁶⁴. Quod si omnino aliqua vera in conventiculis hæreticorum peracia vel fuisse, vel fieri posse quis contendat: « errorem tamen eorum per illa nihil magis confirmari, » argute docet Justinus marty⁶⁵, « quam si impietatem gentium, ideo quod sol oritur in eos, roreque cælesti aspergantur, Deo aliqui gratam putet. »

Augustinus quoque pernegans hæreticos edere miracula illa, quæ falso tribuebantur Donatistis, scribit meras esse fabulas⁶⁶. Ista de his B. Ignatii observanda est apostolice digna spiritui præcautio: « Quisquis dixerit præter illa quæ statuta sunt, etiamsi fide dignus sit, etiamsi jejuret, etiamsi virginitatem servet, etiamsi signa faciat, etiamsi prophetet; tibi lupus censetur sub ovibus ovium corruptionem molens. » His ergo satis constat sectas hæreticorum semper veri desitutas esse miraculis: ac proinde auctorum ac ministrorum extraordinariam, quam et ipsi profitentur, missionem, non esse a Deo. Currunt, et Dominus non mittit illos⁶⁷. Atque hæc de nullis, vel falsis hæreticorum miraculis. Contra vero, nullum esse in Ecclesia catholica doctrinæ vel fidei caput, sacramentum, ritum, quem Deus de cælis per sanctos suos evidentissimis peractis miraculis non probaverit et asseruerit, omni exceptione majoribus testibus ac scriptoribus efficere facilissimum est. Nam hujus Dei primi assertores eam prædicaverunt ubique,

« Domino cooperante, et sermonem confirmante, sequentibus signis⁶⁸. » Notum est ex Eccl. hist. sanctissimorum concil. Nicani et Chalcedonensis decreta, in quibus Symbolum fidei nostræ primam locum obtinet, apertis miraculis comprobata fuisse. Baptismi sanctitatem et virtutem signis confirmatam fuisse docet historia Constantini; et quedam recitat Aug. lib. XII *Civ.*, cap. 8. Confirmationis præstantiam prædicat B. Lucas in Actis c. viii, x et xix, et miraculum in ampulla, quæ servabatur aemetum ebrizans, describitur ab Optato Milevitano lib. II *con. Parm.* Eucharistiæ adhibitione servatos fuisse Cæsarium et Gergoniam referunt Ambros. et Nazianz.; aliaque miracula virtute ejusdem patra recitant Chrysostom., Amphilochius, Optatus, Eusebius, Prosper, et alii plurimi, etc.

Ad ritus accedo: Crucis Dominicæ pia consignatione cacodæmones e corporibus et locis fidei hunc profligatos fuisse testificantur Ignatius, Justinus, Tertullianus, Cyprianus, Lactantius, veteres omnes. Aqua lustralis viam eisdem nullibi ferre potuisse, ex Clem. Rom., Alex. pontif., Epiphani, Theodoretii, Palladii, Nicephori scriptis constanter asseritur. Exorcismis catholicis etiam nunc frequenter illos abigi, notius est, quam quis possit ire iudicis. Montem e loco suo motum, ad hunc ecclesiæ edificanda cederet, idque Gregorii Thaumaturgi precibus, testes sunt Gregorius Nyssanus, Rufinus, Nicephor. Oleo sacramum lanpadarum infirmos curatos, et mortuos suscitatos esse scriptis mandaverunt Theodoretus⁶⁹, et August. I. XII *Civ.* cap. 8. Usus sacre et benedictæ ceræ, agni figura compactæ, Deum multis signis comprobasse

⁶⁰ Euseb. lib. VI *Hist.*, cap. 51. ⁶¹ Hier. in XXIV cap. Matt. ⁶² Comment. in XXI cap. Luc. ⁶³ Lib. XXV, cap. 15. ⁶⁴ Lib. II *Recog.* ⁶⁵ Quæst. 5 ad *Orthod.* ⁶⁶ Tract. 15 et 14 in Joan. *epist.* ad *Herone.* ⁶⁷ Jerem. XXIII, 21. ⁶⁸ Marc. XVI, 20. ⁶⁹ *Hist. sancti.* cap. 21.

docent Paulinus et Greg. Turonens., et disserit integro libro Vincentius Bonardus. Ad sepulcra, vestes, ossa et alias reliquias sanctorum innumera beneficia mortalibus concessa fuisse prædicant Hieron., Ambros., August., Chrysostom., Theodoret., Damascenus, etc.

Hæc autem et multo plura in Ecclesia catholica facta esse adeo certum est, ut etiam præcipui hæreticorum ministri, qui jam tredecim centurias annorum a Christo ad nos usque historiam in modum concinnaverunt, in singulis ætatibus hæc contigisse signatis auctoribus collegerint, scripserint, vulgaverint. Superest ergo, ut contemptis omnium seculariorum erroribus et blasphemis, in ea fide et Ecclesia cum Augustino nos contineamus, quæ tot tantisque miraculis a Deo omnipotente coadunata, et hactenus ostensa et prolata fuit ⁶⁹.

Ex Jo. Ern. Græbii adnotationibus in cap. 8.

Pag. 59. *Alius vero quidam*, etc. Græcum hujus capituli textum dare nequeo, quia Epiphanius, alijs quibus tantum Irenæi verbis reatens, propriam personam Marci describere maluit, nec alius quis auctoris nostri idioma hic nobis conservavit.

Pag. 60. *Præcursor quasi vere existens Antichristi*. Propria et præcipua ratio, ob quam Irenæus Marcum (præcursorem Antichristi) appellat, est magica miraculorum operatio. De vero enim Antichristi præcursore, sive « armigero, » ut eum auctor noster lib. v, cap. 28, appellat, ejusque miraculis verba ibidem faciens, hæc habet : « Hæc ne quis eum divina virtute putet signa facere, sed magica operatione. »

Scholia Billii in cap. 9.

Pag. 60. *Fingens se consecrare*. Græca vox εὐχαριστήριον hoc loco consecrandi significationem habet, non gratiarum actionis. Id quod vel stupide ignoravit Gallasius, vel malitiose dissimulavit.

Invocationis verba. Ἐπικλησις, scilicet Spiritus sancti. Quorsum autem spectet hæc Spiritus sancti invocatio, ex liturgiis Græcis perspicue liquet : in quibus invocatur Spiritus sanctus, ut panem et vinum in Christi corpus et sanguinem vertat. Id quod rursus vel veteratorie, imo impie dissimulat Gallasius, vel turpiter ignorat. Apud Epiphanium corrupte hoc loco legitur ἐπικλήσεως, quemadmodum et eodem versu, ποιῆν, pro ποιῆν.

Proferens. In Græc. pro προσενεγκών, legendum est προσενεγκών ex vet. interp.

Quod a se allatum est. Epiph. codicem emendo ex vet., ac pro κεκοσμημένον, lego κεκοσμημένον.

Et parvo. Μικροῦ legendum, non μεγάλου.

Pag. 61. *Assentubunde*. Κολακείων legendum. *Tuæ magnitudinis*. Addo σου ex vet.

Operari nos. Legendum δὲ ἡμᾶς ἐν κατασκήναι. Videtur tamen vetus interp. legisse ἐν κατασκήναι.

Pag. 62. *Ac meras nugas*. Addo καὶ ex vet. *Sese arbitratur*. Ὑπολαμβάνει lego, non μεταλαμβάνει.

Quædam fideiores. Pro προτέρων lego πιστοτέρων cum vet.

Hujusmodi choro. Θιάσου, videtur tamen vet. interp. legisse θιασώτου.

Pag. 63. *Quod autem Marcus*. Vel. legit ἐτι, sed male.

Confiteri non destitit. Ἐξομολογουμένη, quæ tamen vox synecdochice ἀντὶ τοῦ μετανοοῦσα hoc loco usurpatur, quemadmodum et multis alijs locis apud auctores ecclesiasticos.

Pag. 64. *O quæ Deo assides*. Sic vertere placuit, ut perspicuum sit ad quem hæc referantur. Non enim ad judicem diriguntur, ut prima fronte videri queat, sed ad fictitiam quamdam Matrem, cujus nomen superius facta est mentio.

A *Ante ævum*. Vet. interp. αἰώνων legit in plu. Verum seq. 52 apud Epiph. χρώμενα legendum, non χρώμεθα.

Pag. 65. *Orci galeam*. Vide Erasmum in prov. « Orci galea. »

De vita Dei desperarent. Verba sunt Apost.

Notæ ex adversariis Front. Ducaei in cap. 9.

Pag. 60. *Eucharistiam facit*. Contextus Græcus exigit ut legatur, « Eucharistiam fecit. »

Pag. 62. *Audet, et loquitur deliriosa*. Billius vult addi καὶ, quod non aliter fieri potest, quam si ita efferantur ista, ἀποτολμᾷ καὶ λαλεῖ ληρώδη, pro ἀποτολμᾷ λαλεῖν. Sic ad Rom. x, 20, Ἠσυχία δὲ ἀποτολμᾷ καὶ λέγει. Fortasse interpres imitari voluit phrasim Scripturæ : sed in interpretatione Billii deest verbum, « iuaviter et impudenter effudit, » vel, « loquitur. »

Pag. 63. *In cænis sortibus*. Παιρ κοῦναι, in quibus sortibus utebantur, in memoriam nobis revocant illa apud Horatium ⁶⁹ :

Nec regna vini sortiere talis :

et :

*Quem Venus arbitrum
Dicit bibendi ?*

cum modimperatores talorum jactu deligerent.

Pag. 64. *Pro Æonæ Sigæ*. Græc., πρὸ αἰώνος πηγῆς. Billius tamen veterem æcutus est interpretem ; ut et Epiphanius interpres, « mystici autem sacula silentii. »

Nos imagines illorum. In Græco immutatam a Gallasio restituiimus lectionem Epiphanius, quam tunc veteris interp. snadetque adrianus αὐτῶν post εὐχάνας : Billius quoque vertit, « nos imagines earum produxit. » Sed revertit ad « formas, » vel « magnitudines, » vetus autem ad « Æones, » ideoque forte scripsit, « illorum. »

Quæ secundum nos regiones. Tractum intelligit ad Rhodanum, sive Rhodanensem ; non, ut vertit Gallas., « in regionibus Rhodansæ, » quod ita reperisset a Cornario verum apud Epiphanium. Ῥοδανουσία fortasse dicta regio, ut et Λουγδουνησία, Lugdunensis Gallia. Atqui Hieronym. in LXXV c. Isa. Gnosticos ait per Marcum Ægyptium Galliarum primum circa Rhodanum, deinde Hispaniarum nobiles feminas decepsisse, miscentes fabulis voluptatem, et imperitiæ suæ nomen scientiæ venditantes.

Quædam autem. In Græco verbum addendum est, ἡσυχῇ ταυτὰς χωρίζουσιν, ἀπηλλοτριῦται. Locus Apostoli, ad quem alludit, non alius videtur esse, quam ille ad Ephes. iv, 48 : « alienati a vita Dei. »

Adnotationes Fr. Feuardenii in cap. 9.

Pag. 60. *Pro calice enim vino misto*. Ne Marcum hunc, magicæ imposturæ peritissimum injuria superiori capite dixisse videretur, tria præstigiaria illius exempla subnectit. Primum apertius his narrat post Epiphanium Nicetas Choniates lib. iv *Theauri*, cap. 6 : « Ille, ut divus Irenæus auctor est, vitrea quædam albi coloris pocula præparabat : deinde, carmine nescio quo usus, confestim eorum aliud in rubrum, aliud in purpureum, aliud denique in cæruleum convertebat. » Postea confutans istas præstigias, addit : « Præsentium oculos fascinabat, efficiebatque ut ea, quæ conspicerentur, contra se habere viderentur quam eorum natura ferret. Nec enim pellucida vasorum vitreorum corpora in variis mutare colores potuisset, » etc.

Secundum autem erat, dum ex minore poculo, quod seductis mulierculis porrezerat, multo majus, quod ipse tenebat, adeo explebatur, ut etiam ex ipso superfluendi putarent.

Postremum, quando deliria, quæ palpitantes, et stupentes effutiebant, vaticinia esse sibi persuade-

⁶⁹ Lib. de util. creden., c. 17 ; et lib. contra epist. Manich., cap. 4. ⁶⁹ Carin. lib. i, od. 4 ; lib. ii, od. 7.

hant. Hinc autem primum observa quantæ, qualesve sint hæresiarcharum artes, et cæcædæmonis vires in erroribus propagandis : quippe qui apostolos, prophetas et martyres catholicum dogma innumeris miraculis constabiliare cernentes, illisque hominum mentes facile commoveri : hoc charismate se omnino destitui iniquissimo animo ferunt, et tanto livore tabescunt, ut sanctorum miraculis, quam maxime possunt, detrahant. Ut autem vel illos æquare saltem videantur, ad diabolicas magorum fraudes sese convertunt, quibus incautus imponant, avaritiam suam expleant, et gloriæ inserviant. Nec deest furoris sui satellitibus, technarumque ministris mendaciorum parens, qui cum exigentibus hominum delictis permiserit æquissimus et supremus iudex, nihil non potest. Hinc stupendæ imposturæ Apollonii Tyanei, quibus (apud Eusebium ⁶¹) Hierocles illum conatur Christo adæquare. Inde oracula illa Delphica, Pythica, Claria, Iæolonæa, quæ saluberrimo Christi adventu periisse scribit idem Eusebius ⁶². Ex eadem officina prodierunt insignes Simonis Magi illusiones, quas fusissimè describit Clemens ⁶³, Abdias, Justinus, et hic nosster Irenæus. Similibus artibus grassabitur Silius ille perditionis, cuius adventus erit in signis et prodigiis mendacibus. Postremo, et hic observare licet, impios illos priores Gnosticos, relicto catholicorum ritu, quem Christus per apostolos omnibus ecclesiis tradiderat, celebrandæ eucharistia, recentes formulas ejusdem cœnæ fluxisse, quod et posteriores nostræ hoc ævo sedulo imitati sunt.

Mulieribus dans calices mixtos. Augustissimi sacrificii eucharistia cærimonias illos mutasse, vel hinc clarum est, quod consecrandi, offerendi, et integrum sacerdotii munus suis etiam meretriculis concederent : quod Quintiliani, Pepusiani, et Pirygæ postmodum imitati, eam ob rem, ut putrida membra, ab Ecclesia Christi resecti, inter Satanæ manus a Damasceno, Augustino ⁶⁴, et Epiphano ⁶⁵ traduntur. « Non permittitur mulieri in Ecclesia loqui, » ait ex Paulo Tertullianus ⁶⁶, « sed nec docere, nec tingere, nec offerre, nec ullius virilis muneris, velum sacerdotalis officii sortem sibi vindicare. » Hoc institutum a Christo et apostolis promanasse his testatur B. Clemens ⁶⁷ : « Non permittimus (verba apostolorum recitat) mulieres in Ecclesia docere, sed tantum orare, et magistros audire. Nam magister ipse et Dominus Jesus Christus cum nos duodecim ad docendum gentes misisset, nusquam mulieres misit ad prædicationem, quanquam non deerant. Erat enim vobiscum Mater Domini, et sorores ejus, præterea Magdalena, Maria Jacobi, et Martha, et Maria, sorores Lazari, et Salomonæ, et quedam alia. Si enim caput mulieris vir est, non est æquum reliquum corpus capiti imperet. » Et hanc quoque veterum Gnosticorum impietatem recentes imitantur, adeo verum est proverbum : « Patrem sequitur sua proles : » cum sacerdotium nullum superesse asserunt, quod non etiam ad mulieres porrigatur ; easdemque publicis suis castibus, quos ecclesias putant, non tantum interesse, de sacris disserere, sed et cantare jubent, licet Apostolus illas tacere magna cautione jubeat ⁶⁸.

Pag. 61. *Hæc similia.* Ita vetus codex ; Græce quoque εὐτοίς παραλήσια : ideo delevimus, « dissimilia. »

Datur autem intelligi dæmonem quemdam. Ut pits Ecclesie Dei pastoribus nunquam non adest Spiritus sanctus, qui eos doceat, dirigat et servet : sic pseudopropheta Satanam operas suas non de-

A negare, cùm hoc loco, tum libro secundo, capite quinquagesimo septimo, evidentissime comprobatur, unam et eandem esse hæreticis cum dæmonis conversationem asserens. Atque ut priscorum, scilicet Judæ, Simonis, Manetis, Apellis, Nestorii, Montani, Novati et Berengarii historias præteream, aliquot nostri sæculi hæresiarcharum obsessiones attingam. Quisquis sedato animo Martini Lutheri arrogantiam, jactantiam, maledicentiam, frequentes vertigines, paroxismos, conternationes : ore rem animi, obscœna verba, furiosa convicia in omnes ordines et Satanicam superbiam, quæ se mille Augustinos, mille Cyprianos, mille cœcilia martyrum, doctorumque priscorum uyradas, si contra se starent, non curare dicit : et adversus dicta Patrum, hominum, angelorumque (verba illius sunt) dogma suum constituere : quisquis, inquam, hæc cum eis, quæ suis scripta reliquit, comparare voluerit, illum a diabolo corpore et animo agitatam fuisse non dubitabit. Scribit enim lib. *Pro ecclis erigendis* : « Aliqui gloriantur de spiritu : sed spiritus huc, spiritus illuc, ego quoque sui in spiritu, atque etiam ego vidi spiritus, forte plusquam illi ipsi adhuc intra annum videbunt. » Et longe aperiens libello *De missa angulari*, ait (tomo septimo Wittombergæ, impress. per Thomam Klug., pagina 228) : « Diabolum et se inter sese mutuum familiariter nosse, et quod plus uno salis modio simul comederint, illumque dulci alioquin se frequenter conveniasse, et nocte excitasse, atque stimulare, ut contra missam scriberet, et ad eam rem argumenta suppeditasse. »

Quin etiam de hac ipsa familiaritate cum Satana a se inita, gloriari solitum fuisse, ex his ejus ad commensales verbis a discipulo ejus Henrico Petro Rebenstock collectis et publicatis, aperte colligitur ⁶⁹ : « Undequaque, inquit, me Satan vexat, non simpliciter, sed composito : multis enim modis mihi præ cæteris hæret, » etc. Quis vero ipsi Luthero de se inter amicos hæc affirmanti non crederet ?

Zuinglius Sacramentarium coryphæus, lib. *De supplemento eucharistia* narrat, anxie cogitanti sibi, quomodo verba institutionis sacramenti corporis Christi in alienum sensum detorqueret, interpesta 13 Aprilis nocte spiritum innotorem adfuisse, et albusne, an ater fuerit, ambigit. Qui autem mentis compos est, nocturnum illud negotium perambulans in tenebris, aliquem ex potestibus tenebrarum exstitisse non dubitabit. Quin et Lutherus lib. *De abroganda missa*, § 33 Cœcolampadium Zuinglii cooperarium, alioque Sacramentarius ignitis Satanæ telis in subitanam mortem impulsos affirmat. Erasmus Alberus Basilleusis ecclesiastes, cæcædæmonem Carolstadio concionanti procerioris staturæ hominis speciem apparuisse scribit, triduo antequam ad Tartara abriperetur.

Quid Calvinum moror ? Ipse epistola ad Buceram, D monentem ut maledictis et conviciis abstineret, respondit : « Non sui esse ingenti morbum, sed sui geuit. » Nam hoc sit a spiritu Domini malo, qui ab eo qui pacis est, et Christianæ modestiæ, toto cœlo differt, exagitari, et duci, iudicent prudentiores.

Pater omnium. Ita vetus cod. ; Græce quoque πατήρ τῶν ὄλων : ἐξπανximus igitur « omnium. »

Pag. 62. *Sicut melior nobis,* etc. Licet « meliora » haberent veteres omnes editiones cum codice manuscripto, visum est tamen immutare ; cum apertissimum mendum esset, quod ex Græca lectione sic restitimus : sicut et paulo post substitutimus, « quod audax et inverecunda est anima, » pro eo

⁶¹ Contra Hieroclem. ⁶² Lib. iv de præpar., cap. 1 et 2 ; et lib. v, cap. 1, 2, 3, 4. ⁶³ Lib. vi, de Const. apost., c. 9, et lib. ii Recog. ⁶⁴ Lib. de hæres. ⁶⁵ Contra hæres. 40. ⁶⁶ Lib. de velan. virginibus. ⁶⁷ Lib. iii Const. apost. ⁶⁸ I Cor. xiv, 34 ; I Tim. ii, 11 ; v, 15. ⁶⁹ Tom. I Colloq. mens. Lutheri pag. 52.

quod erat, « eo quod audax et verecunda anima. » Et post aliquot lineas, « hi a Deo, » pro « hi ab eo, » reposuimus. Cujus autem scriptoris verba sint si queris, memineris superius pos ex Eusebio adnotasse, hunc martyrem priscorum verba frequenter adducere, tecto nomine: difficile vero ac pene addivacvō est ex tam exiguis reliquiis scriptorum illius sæculi, quæ supersunt, colligere.

Pag. 63. *Adhuc etiam amatoriam.* « Pocula » vel deesse, vel subaudiendum non dubito. Philtris autem, id est, poculis ad illecebras amoris ciendas arte compositis, impuros homines istos usos fuisse; sed et Carpocratis sectatores iisdem artibus pudicitiae mulierum insidiosos, cap. 20 hujus libri narrat. Verum ab eorum usu etiam profanos abhoruisse his ostendit Ovidius ⁷⁰:

*Nec data profuerint pallentia philtrea puellis:
Philtrea nocent animis, vimque furoris habent.*

Attende igitur quam vagis et fœdis libidinibus conpurcata erat horum conversatio, quamque propter flagitiosos quosdam nebulones male audiret nomen Christianum interque gentes blasphemaretur.

Ut et *diconus quidam.* Attende mercedem, qua hospites suos compensare solent salacea hæresion ministri et prædicantes. Cæterum non sine fraude atque nequitia conatur Petrus Vermilius, libro contra cœlibatum et vota religiosa, ex hoc Irenæi loco suadere matrimonium cunctis diaconis, sacerdotibus, et monachis licitum esse, propterea quod iste scribatur uxorem habuisse. At vero, Asiaticus et Græcus fuit, quibus post sacros ordines feminas, quas ante duxerant, domi retinere semper fuit permissum. Ad hæc, vel ex hoc quod tam facile Marco illa consenserit, verisimillimum efficitur, diaconum susceptis semel sacris ordinibus, ab eadem continuasse: ut et Petrus vocatus ad apostolatam, omnia (et in his, ait Hieronymus, uxoris usum) pro Christo reliquerat.

Sed quam male misereque cedat novis istis apostatis contra divinas ecclesiasticasque leges inire matrimonia, seu potius incestas sacrilegasque nuptias, ex uno eorum omnium auctore Martino Luthero demonstrat. Is matrimonii sui miserias et calamitates referens (ut est apud discipulum ejus Henricum Petrum Rebenstock), aiebat ⁷¹: « Habeo uxorem, et sex liberos. Anno 1525, in seditione rusticorum (cum omnia plangore et laments alibi reserarent) 12 Junii uxorem duxi. » Deinde expostulans cum eadem: « Tu mihi persuades quidquid vis. Totum habes dominium. Vos, mulieres, estis in culpa, quæ astu et technis inescatis viros, quod ego quoque experior, » etc. Et postea ⁷²: « Habui meam uxorem suspectam superbia, ut est, etc. Omnes feminæ didicerunt hanc artem, quia suis lacrymis, mendaciis, interfectionibus virum capere, et verba mutare possunt, » etc. Et alibi zelotypia laborans ait ⁷³: « Nulla ergo bona de uxore mea, atque Philippo Melancthone spero, » etc. Reliqua libens prætermitam, quibus apparet justissima ultione fieri, ut infelices isti continentiae desertores miseris modis a scortis suis accipiantur.

Omne tempus in exhomologesi consummavit. Magno consensu Græci et Latini Patres confessionem illam, qua quis post baptismum se multorum peccatorum remia ingenue agnoscit, non solum coram Deo, aut generali facta confessione, sed et coram eis qui Ecclesie præsent, et quæ apertam distinctamque continet delictorum enumerationem, exhomologesim vocarunt. Hanc vero Christi præscripto, apostolorum usu, et universarum per orbem ecclesiarum consensu, ad eluenda peccata necessa-

rium remedium esse, et secundam a naufragio tabulam, ex hoc capite apertum est. Qui autem ex sacris literis hoc comprobari postulataverit. Augustinum audiat ⁷⁴: « Nemo sibi dicat, ait, Occulte ago, apud Deum ago, novit Deus qui mihi ignoscit, quia in corde ago. Ergo sine causa dictum est: *Quæ solveritis in terra, soluta erunt in celo* ⁷⁵? Ergo sine causa sunt claves dactæ Ecclesie Dei? Frustramus Evangelium Dei? Frustramus verba Christi? Non solum apertis illis Jesu Christi vocibus, quibus delinquentes pastoribus confertur potestas: sed et Joannis Baptiste et apostolorum praxi hanc evidentissimè confirmari, ante multa sæcula existimavit magnus ille Basiliius in *Regulis brevioribus*: « Necessario, inquit ⁷⁶, his peccata aperiri debent, quibus credita est dispensatio mysteriorum Dei. Siquidem rationem hanc in penitentia etiam veteres illos cernimus secutos fuisse, quando et in Evangelio scriptum est, quod Joanni confitebantur peccata sua ⁷⁷: et in Actis apostolicis ⁷⁸, ipsis a quibus etiam baptizabantur cuncti. » Viri apostolici Tertulliani addam suffragium: « Tantum, ait ⁷⁹, relevat confessio delictorum, quantum dissimulatio exaggerat. Confessio enim satisfactionis consilium est, dissimulatio contumaciæ. Actus penitentiae, qui magis Græco vocabulo exprimitur et frequentatur, exhomologesis est, quæ delictum Domino confitemur, non quidem ut ignaro: sed quatenus satisfactio confessione disponitur, confessione penitentia nascitur, penitentia Deus mitigatur. Itaque exhomologesis prosternendi et humiliandi hominis disciplina est. » Et paulo post: « Jesuisti preces alere, ingemiscere, lacrymari, et mugire dies noctesque ad Dominum Deum tuum, presbyteris advolvi, et charis Dei adgeniculari, » etc. Tantum præceptum sequatur non inferior discipulum Cyprianus: « Videt Deus, ait ⁸⁰, corda et pectora singulorum, et judicaturus est, non tantum de factis, sed et de verbis, et de cogitationibus nostris: omnium mentes, voluntatesque conceptas in ipsis adhuc clausi pectoris latebris intuetur. Denique quanto et sine majores et timore meliores sunt, qui quavis nullo sacrificii aut libelli facinore restricti: quoniam tamen de hoc vel cogitaverunt, hoc ipsum apud sacerdotes Dei dolenter et simpliciter confidentes, exhomologesim conscientiam faciunt, animi sui pondus exponunt, salutarem medelam parvis licet et modicis vulneribus exquirunt, scientes scriptum esse: Deus non deridetur ⁸¹? » Græcas etiam per Orientem Ecclesias, hos docuisse et servasse ritus, evidentissimum est ex D. Clementis epistola prima ad Jacobum; Dionysio ad Demophilum; Origene in psalm. xxxii; Eusebio libro *v Histor.*, cap. 27, et lib. vi, capit. 27, quorum sententias brevitati consulens non offero.

Circumobversati. Ita vet. cod.: *delevimus autem, et circumobservati.*

Pag. 64. *Patris, te via ducet.* Sic restituendum tam ex vet. cod. quam ex Græc. textu visum est, pro eo quod antea erat, « matris sui a te. »

Pag. 65. *Homericam inferorum galeam.* Proverbio isto innuit, non majoris momenti eas istorum somnia, quam poetarum figmenta. Desumptum est autem ex Homero *Iliad.* v, qui finxit Palladem se galea Orci contexisse, ne a Marte conspiceretur. Idem postea usurpat Nazian. 1 orat. in Julian., qui rabiem ac furorem in Christianos, externæ cujusdam philosophiæ mansuetudinibus simulacro operire volebat. « Nulla ratione, ait theologus, nunquam seipsum occultabit, ne si in omnem quidem partem se vertat, atque in omnes formas consiliorum cal-

⁷⁰ Art. am. n. 105. ⁷¹ Tom. II Collo., pag. 18. ⁷² Pag. 153. ⁷³ Pag. 125. ⁷⁴ Lib. I hom., tom. 29. ⁷⁵ Matth. xviii, 18; Joan. xx, 23. ⁷⁶ Interrog. 238. ⁷⁷ Matth. iii, 6. ⁷⁸ Act. xix, 5. ⁷⁹ Lib. de Pass.

⁸⁰ Lib. de lapsis. ⁸¹ Gal. vi, 7.

luditate atque artificio mutet, atque Orci galeam, ut dici solet, induat, aut Gygis annulo et Palæ conversione sese suffundatur.) Usus est et eodem Orig. lib. 1 *Contra Celsum*, magis convenisse declarans, ut Christus in Ægyptum fugiens, subduceret sese Herodis insaniz, quam si Plutonis galea latitans, eundem sefellisset.

Pag. 65. *Cauteriatas*. Alludit ad hanc Pauli sententiam⁹⁹: « In novissimis temporibus discedent quidam a fide, attendentes spiritibus erroris, et doctrinis dæmoniorum, in hypocrisi loquentium mendacium, cauteriatam habentium suam conscientiam:) qua, ducta metaphora a servis maleficis, et bestiis quæ cauterio, ut dignosci queant, notantur, futurorum hæreticorum mendacia, hypocrisis, et imposturas signat, quibus noctes diesque, reclamante conscientia, orbi imponunt, et tanta obstinatione quasi traducto cauterio indurescunt, ut citius frangas quam corrigas.

Etiā in manifesto exhomologesim faciunt. Publicam pœnitentiam in prisca Ecclesia usitatam fuisse, vel ex hoc loco omnibus liquet, cujus hic modus erat: Facta coram legitimo pastore peccatorum tum occultorum, tum publicorum, §4 si quæ erant, enumeratione, cum Ecclesiæ ædificationi expediret, sacerdotis auctoritate, et pœnitentium consensu, mulctas, satisfactiones, seu mavis pœnitentiæ fructus palam agere jubebantur. Ritus latissime describit concilium Agathense, distinct. 20, c. *In capite*. Hoc ita se habere, et Theodosii imperatoris exemplum indicat, et disertis verbis testantur Origenes Hom. 2 in psal. xxxii, Cypri. lib. *De lapsis*, Tert. lib. *De pœnit.*

Reverentes. Ita legendum, pro « revertentes, » cum Græce legatur, ai δὲ δυσωπούμεναι, id est, levitatis, defectionis, aliorumque vitiorum, quibus depravata impostorum fallacia fuerant, pudore affecte, et in seipsis erubescences.

Neque intus, neque foris. Græcum proverbium est, μήτε ἔσω, μήτε ἔσω, elegantiter his mulierculis accommodatum, quæ cum aperte viderent se a Gnosticis delusas, et corruptas mente et corpore fuisse, nec ipsis ultra adhærebant, nec Ecclesiæ per exhomologesim reconciliari satagebant. Simile est huic: « Media agina ferri, » quo Tertullianus utitur¹⁰⁰ in eus, qui inter bonum et malum, ut inter sacrum et saxum suo arbitrio agitati, in neutram partem feruntur. Ego nostri temporis mediatores, quos « politicos » vulgo appellamus, recte ἀμφοτερίζοντάς, καὶ ἀμφίβλους, mulierculis hisce non absimiles, nominari posse crediderim.

Ex Jo. Ernesti Græbii adnotationibus in cap. 9.

Græcum hujus et sequentium capitum Irenæi textum nobis conservavit Epiphanius hæres. 34, § 2 seqq. ita præfatus: Ἐγὼ τοίνυν ἵνα μὴ δευτέρων κάματος ταυτὸν ἐπιδῶ, ἀρχισθῆναι δεῖν ἡγησάμην τοῖς ἀπὸ τοῦ μακαριωτάτου Ἐρηναίου κατ' αὐτοῦ τῶν Μάρκου, καὶ τῶν ἐξ αὐτοῦ ὀρωμένων, D πραγματευθείσιν ἄτινα ἐνταῦθα πρὸς ἑπὶ ἐκθέσθαι ἐσπούδασα, καὶ ἔστι τάδε. Φάσκει γὰρ αὐτοῖς (forte αὐτοῖς) Ἐρηναῖος ὁ ἄγιος ἐν τῇ ὑποφαίνειν τὰ ὑπ' αὐτῶν λεγόμενα, λέγων οὕτως. « Ego vero ne actum agere videar, satis esse mihi persuasi, si iis uter, quæ contra Marcum hunc ejusque sectatores a beatissimo sanctissimoque Irenæo disputata leguntur: quæ quidem ad verbum hic ascribenda censi. Sunt autem ejusmodi, quæ in illorum dogmatibus recensendis pertexuit. »

Pag. 60. *Κεχαμύτρα*. Vinum aqua mistum in S. eucharistia hæretici adhibuerunt, perinde ut catholici: siquidem auctor noster lib. v, cap. 2, diserte « misti calicis » facit mentionem.

Gratias agere. Veterem interpretem perinde ac Callastum ferit animadversio Billii notantis, verbum

⁹⁹ 1 Tim. iv, 4. ¹⁰⁰ Lib. contra Hermogenem.

Α εὐχαριστεῖν, hoc loco « consecrandi » significativum habere, non « gratiarum actionis. » Et sane laud parum confirmatur ista notio verbis sequentibus: μικρότερον τοῦ ὑπὸ τῆς γυναίκος εὐχαριστήμενου, ut et Justinii Martyris *Apol.* 2 (sive potius 1) pag. 97, ubi εὐχαριστήθέντος ἄρτου, καὶ οἴνου. καὶ ὕδατος mentionem facit, et pag. 98, ubi sacrum panem et potum τὴν δι' εὐχῆς λόγου τοῦ παρ' αὐτοῦ εὐχαριστήθεισαν τροφήν nominat. Accedit Clemens Alexandrinus lib. 1 *Stromat.*, pag. 317, de hæreticis in sacro calice solam aquam offerentibus scribens: εἰσὶ γὰρ οἱ καὶ ὕδωρ ψιλὸν εὐχαριστοῦσιν. Alios ut taceam. Neglecta tamen, licet non rejecta, Billii censura, Petavio veterem Irenæi interpretationem secutus, εὐχαριστεῖν in Epiphanio « gratiarum actionem » interpretatus est, notans distinctionem isto sensu post πότηρια οἴνω κευραμένα apponendam esse; ut scilicet hæc non cum verbo εὐχαριστεῖν, sed cum sequenti ἀναφαίνεσθαι construantur.

Τὸν λόγον τῆς ἐπιλήσεως. « Invocationis, » scilicet Spiritus sancti. Quorsum autem spectet hæc Spiritus S. invocatio, ex liturgiis Græcis perapicue liquet: in quibus invocatur Spiritus S. ut panem et vinum in Christi corpus et sanguinem vertat. BULL. In omnibus profecto liturgiis Ecclesiæ Orientalis, quas tom. VI et XII *Bibliotheca Patrum Morelliana* legere est, sacerdos Deum orat, ut Spiritum S. super proposita dona demittat, cujus virtute et gratia panis fiat corpus, et vinum sanguis Domini nostri Jesu Christi. De quibus conferantur doctissimæ notæ Richardi Simonis in Gabrielis Philadelphensis Opuscula pag. 146, usque ad 156. Cæterum Marcum hæreticum ab apostolica eucharistia administrandi formula longe abiisse, et propria protulisse deliria, nullum est dubium, ac ab ipso Irenæo in sequentibus memoriæ proditum.

Pag. 63. *Ἐρλας τῶν γυναικῶν*. Hæc, et quæ supra de seductione eximiarum seminarum refert Irenæus, citavit Hieronymus epist. 29 ad Theodoram, quæ est epitaphium Lucinii Bæticæ, ita scribens: « Refert Irenæus, vir apostolicorum temporum, et Papiæ auditoris evangelistæ Joannis discipulus, episcopus Ecclesiæ Lugdunensis, quot Marcus quidam de Basilidis Gnosticis stirpe descendens, primum ad Gallias venerit, et eas partes, per quas Rhodanus et Garumma fluunt, sua doctrina maculaverit; maximeque nobiles feminas, quædam in occulto mysteria repromittens, hoc errore seduxerit, magicis artibus et secreta corporum voluptate amore sui concilians: inde Pyrenæum transiens Hispanias occupavit, et hoc studii habuerit, ut divitum domos, et in ipsis feminas maxime appeteret, quæ ducuntur ad scientiam veritatis pervenientes. Hoc ille scripsit, » etc. Vide testimonia veterum de Irenæo in principio hujus operis.

Τῶν ἡμετέρων. Ex hac voce colligas forte, tam Irenæum, quam istum, ad quem hos adversus hæreses libros misit, Asiaticos fuisse.

P. 64. *Ἀπολύτρωσιν*. Per « redemptionem, » quam hic et paulo post memorat, certam orationis formulam intelligendam esse, non modo ipse Irenæi contextus, in quo sequitur: ὃ πάτερθε Θεοῦ, etc., ostendit, sed et Judaici ritus ratio plane confirmat, quam ex viri docti, Jacobi Rhenferdii disputatione de redemptione Marciorum et Heracleonitarum, § 21, explicatam dabo. Habent scilicet Judæi formulam quamdam precationis, vel « confessionis » potius, quam precibus quotidianis interserunt, qua Deum O. M. Vindicem suum et Redemptorem celebrant; unde eam פְּלוּטָה Geulah, id est, « liberatio-nem » vel « redemptionem » appellant; cui tantam vim tribuunt, ut si quis ea rite utatur, illi spem certam faciant beatitudinis æternæ. Codice Bera-

both, fol. 4, column. 2. אבד ר' יוחנן אמר בן העדה A
 הבא זה הסכר גאולה לתפלה של עדיבת
 R. Joannes : « Quis est Filius sæculi futuri ? qui-
 runque precibus vespertinis subjungit redemptionem.
 » Ubi voce « redemptionis » vel « liberationis »
 nihil aliud intelligitur, quam formula de illa « libe-
 ratione » agens. Est autem illa duplex, altera quæ
 matutinis precibus additur, altera quæ vespertinis.
 Quæ tempore matutino recitatur, inde ab אבד ר' יוחנן
 (emet vejazzibh) incipit, atque ab his initialibus
 vocibus appellatur. In qua cum sæpius mentio fit
 liberationis, Deique assertoris, et liberatio ex
 Agypto satis prolixè narratur; tum tandem hæc clau-
 sula finitur, quæ strictè אבד ר' יוחנן appellatur :
 אבד ר' יוחנן שמו קדוש ישראל ברוך אתה יהוה אלהינו
 אבד ר' יוחנן : Redemptor noster Dominus Sabaoth est
 nomen ejus, sanctus Israelis. Benedictus sis tu,
 Domine, Redemptor Israelis. » Vespertinæ for-
 mular hæc initium est, אבד ר' יוחנן (eineth veenu-
 mah) quæ tandem sic clauditur : אבד ר' יוחנן
 אבד ר' יוחנן כי פדה יהוה אלהינו את ישראל
 אבד ר' יוחנן : Et dictum est : Quoniam redemit Deus
 Jacobum, et asseruit illum ex manu potentioris
 ipso. Benedictus sis tu, Domine, vindex Israelis. »

¶ *Ἡ ἀπαρροφία.* Hæc non ad judicem diriguntur, ut
 prima fronte videri queat : sed ad fictitiam quam-
 dam matrem, cujus nondum superius facta est
 mentio. BILL. Unde ipse in nova versione feminino
 usus genere, reddidit : « O quæ Deo assides. » Recte
 quidem : quod autem ait, istius ad quam redemptio
 sive precatio directa est, matris nullam superius
 mentionem factam esse, in eo fallitur. Illam enim
 nullam aliam hic intelligendam esse, quam So-
 phiam, quæ ultimum inter triginta Aones tenet
 locum, et matris Achamoth mater a Valentiniis
 angebatur, juxta cap. 1 hujus libri, liquido patet
 ex fine capitis 18 (21), ubi de variis Marciosorum
 redemptionibus ex instituto agitur, et inter alias
 hominum in articulo mortis preces, quibus
 « incomprehensibiles et invisibiles principibus
 et potestatibus stant, » hæc animæ et corpore disceden-
 tis ad ens, qui circa Demiurgum sunt, oratio refer-
 tur : « Vas ego sum pretiosum magis quam semina
 quæ effecit vos (i. e. mater Achamoth). Si mater
 vestra ignorat radicem suam, ego novi meipsum,
 et scio, unde sim, et invoco incorruptibilem So-
 phiam, καὶ επικαλούμαι τὴν ἀφάρροφον Σοφίαν, quæ
 est in Patre, mater est autem matris vestræ, »
 scilicet Achamoth; cujus ibi sequitur descriptio :
 et mox in fine istius precatonis iterum dicitur :
 « Ego autem invoco ejus matrem, ἐγὼ δὲ επικα-
 λούμαι αὐτῆς τὴν μητέρα. » Unde tandem Irenæus
 addit : « Et de redemptione quidem ipsorum hæc
 sunt, quæ quidem in nos venerunt. »

¶ *Ἡ πρόαιωνος.* Vetus interpres αἰώνων legit in plurali.
 Illius auctoritatem Billius ipse secutus est, ut et
 Cornarius Epiphaniï interpres, qui reddidit : « mys-
 tici ante sæcula silentii. » Sed parum refert, quo-
 modocunque legatur. Observandum potius, quod
 vox αἰών hoc loco « longum ævum, » non signum-
 tum Valentiniarum, quod « Aeonem » vocabant,
 significare videatur. Ante omnia enim sæcula Sigen
 una cum Bytho existitisseangebant, ut ex initio
 cap. 1 hujus libri 55 patet, ubi nota istis verbis,
 ἐν ἀπείροις αἰώσι, audivimus esse χρόνων.

¶ *Τὰ μέγθη διακριντὸς βλέποντα τὸ πρόσωπον
 τοῦ πατρός.* Per μέγθη, ex hoc epitheto colligitur,
 quod a Marco « angelis » a expressè ascriptum le-
 gitur sequenti pag. 46, lin. 25, ex Matth. xviii,
 v. 10.

¶ *Ἀνασπασα αὐτοὺς ἐκ τῶν μορφαί,* etc. Quæ-

nam sunt illæ angelorum μορφαί, merito quæritur.
 Petavius ipso angelorum istorum « vultus » per-
 peram intellexit, indeque in sua Epiphaniï versione
 posuit : « Vultus suos in cælum subtrahunt. » Si-
 gnificant autem hoc loco « formæ » angelorum,
 « imagines » formam eorum representantes, sicuti
 mox expressè εἰκόνας appellat auctor istius Marcio-
 siorum precatonis, designans « spirituales, » uti
 vocabantur. « homines, » quos matrem Achamoth
 ex inspectione angelorum Salvatoris concepisse,
 liisque similes peperisse docebant hæretici, supra
 cap. 1 hujus libri, § 8 in fine (cap. 4, n. 5). Atque
 exinde facile etiam intelligas sequentia verba : ἄς
 ἡ μεγαλότολμος, usque ad εχουσα. « Attractio autem
 in superiora » explicatur paulo post, ubi de Sophia
 ista matre dicitur : ἀνασπασα αὐτοὺς, ἐκ τὸν
 νυμφῶνα εἰσήγαγε, etc., quæ si cum ultimis § 12
 capitis 1 (cap. 7, n. 1) verbis conferas, plenum hu-
 jus orationis sensum plane percipies.

¶ *Ἀμφοτέρων ἡμῶν.* Aliquantum difficile est di-
 cere, quænam ambo ista sint, pro quibus commu-
 nem apud judicem expetit defensionem. Vix tamen
 dubito, matrem Achamoth, quam μεγαλότολμον
 ante dixerat, et spirituales homines intelligendos
 esse; ambo enim in thalamum Pleronatis, ubi
 omnia consummata fuerint, admissum iri doce-
 bant supra cap. 1, § 12 in fine (cap. 7, n. 1).

¶ *Pag. 65. Ἐν τοῖς καθ' ἡμῶς κλημασι τῆς Ροδανου-
 σίας.* Tractum intelligit ad Rhodanum, sive Rhoda-
 nensem : non, ut vertit Gallsius, « in regionibus
 Rhodanusis, quod ita reperisset a Cornario verum
 apud Epiphanium. Ροδανουσία fortasse dicta regio,
 ut et Λουγδουνησία, « Lugdunensis Gallia. » Atq;
 Hieronymus in cap. LXIV Isaie, Gnosticis ait, « per
 Marcum Aegyptium Galliarum primum circa Rhe-
 danum, deinde Hispaniarum nobiles feminas deco-
 piscæ, miscentes fabulis voluptatem, et imperitiz
 suæ nomen scientiæ venditantes. » FRONT. Duc.
 Integra Hieronymi verba habes inter testimonia
 veterum in principio hujus operis. Et quatenus in
 quidem Irenæum nostrum sequitur, asserens de
 Marco, quod tractum Rhodanensem hæresi sua in-
 fecerit, haud errat : hallucinatus autem est, dum
 « Hispaniarum nobiles feminas » addidit, de qui-
 bus nihil Irenæus. Nam fuit quidem Marcus ali-
 quis, Gnosticorum errorum in Hispania dissemi-
 nator, de quo Sulpitius Severus lib. II *Hist. sacræ*,
 cap. 60, scribit : « Primum eam (Gnosticam hære-
 sin) intra Hispanias Marcus intulit, Agypto profe-
 ctus, Memphis ortus. Ilujus audiores fuerè Agape
 quædam non-ignobilis mulier, et rhetor Helpidius. »
 Ast hunc duobus saltem sæculis Marco mago recentio-
 rem fuisse, ex illo ipso Sulpitii loco patet. Nullo
 enim verbo interposito, citatis subdit : « Ab his
 Priscillianus est institutus; » quem sæculo IV sub
 Gratiano Imperatore et Damaso papa vixisse, ex
 progressu historiæ apud Sulpitium liquet, et motus
 est, quem ut probari debeat. Memoratum quo-
 que Helpidium et Priscillianum, ambos laicos, dam-
 natos refert Sulpitius cap. 61 in concilio Cæsaraug-
 ustano, quod circa annum 380 celebratum esse ex
 tomis Conciliorum constat.

¶ *Εἰς γαρρόν δεχομολογούρται.* Publicam pæn-
 tentiam et satisfactionem in conspectu Ecclesiæ ex
 hoc loco colligit Feuardentius; ego vero et confes-
 sionem publicam quandoque factam exin demon-
 strari puto. Cujus usum satis clare quoque docet
 Origenes homil. 2 in Psalm. xxxvii (non xxxii, ut
 Feuard. citavit), ubi hæc habentur verba : « Si
 ergo hujusmodi homo memor delicti sui constetur
 quæ commisit, et humana confusione parvipendat
 eos, qui exprobrant eum constituentem, et notant, vel
 irrident, etc. Si ergo sit aliquis ita fidelis, ut si
 quid conscius sit sibi, procedat in medium, et ipse
 sui accusator existat, » etc. Item : « Si intellexa-

« Icrem. xxxi, 11.

rit et præviderit sacerdos) talem esse languorem A
tuum, qui in conventu totius Ecclesie exponi de-
beat et curari, » etc.

Scholium Billii in cap. 10.

Pag. 65. *Hic Marcus.* Οὗτος leg. cum vet.

Sigs. Hoc loco in Græc. pro εισηγήσατο αὐτόν,
lego cum vet. σιγῆς αὐτόν, sensu eilam hoc pos-
tulante.

Defectus semen. Hic ex vet. Interp. addo in Græc.
σπέρμα.

Pag. 68. *Ex iis locis.* Pro τούτων, repono τόπων
ex vet. et vers. seq. γυναικίω, pro γυναικίω.

Et quænam esset. Ἐαντήν lego cum vet.

Qui Patria expers est. Addo ex vet. ὁ ἀπάτωρ, et
deleo hoc verbum ἔδινεν.

Gigni. Τὸ ἀβήτον γεννηθῆναι. Vetns legisse vi-
detur τὸ ἀβήτον βήτον γεννηθῆναι. Sed malo hoc
loco Græca sequi, quod γεννηθῆναι aptius quadret
cum μορφωθῆναι quod sequitur.

Ac syllaba illius. Συλλαβῆ. Complexionem primo
verteram, quod syllaba, ut apud grammaticos usur-
patur, hic quatuor litteris non constaret. Sed pró-
pius animam advertenti, aliter postea visum est.
Insanus enim Marcus omnia hic pro libidine sua
singit.

Pag. 67. *Cujus elementum est.* Vetns interpres
legisse videtur, οὐδὲ αὐτὸς ὑπέρ, sed male.

Reunitionem noris. Γινώσκαι lego cum vet., non
ποιοῦσαι : tametsi hæc quoque lectio prorsus im-
prohanda non sit.

Extremi elementi. Pro ἐκάστου lego ἐσχάτου cum
vet. Nidem pro μονογλωσσήσαντος καταστήναι, lego
μονογλωσσήσαντα καταθῆναι, cum vet.

Pag. 68. *Quorum elementorum.* In Græc. pro ὡς
στοιχείω τὸ ὑστερον, lego cum vet. ὡς στοιχείων τὸ
τοῦ ἐσχάτου ὑστερον. Paulo post pro καὶ τῶν, lego
καὶ τὰ.

Cujus sonna. Græca hic loco ita emendanda sunt,
οὐ τὸ ἦχος ἦν συνεπακολουθοῦν τῷ ἦχει κάτω ὑπό, etc.
Vet. seq. pro λέγειν, substituitur λέγει.

Triginta litterarum. Dele in Græc. δ ex vet. Linea
seq. pro δ' οὐ, lege δ' ὧν.

Pag. 69. *Quaternitas.* Inducitur hic quaterni-
tas, ea quæ a Sige obscuris dicta erant, explanans.

Libel. In Græc. pro θείαν legendum θέλω cum
vet.

Dorsum. Vetns interpres pro dorso hic ventrem
habet, ac postea pro ventre, pudenda : sed in liti-
ris error obrepit.

Sui ipsius genitorem. In Græco αὐτοῦ γεννήτορα,
vel unico verbo αὐτογεννήτορα lego cum vet. quem-
admodum et eodem vers. πατροδότορα, et στό-
ματος.

Statim conticuisse. In Græc. pro παρ' αὐτῆ καὶ
σιωπῆν, legendum παρατίνα σιωπῆν, vel σιωπῆσαι.
Liu. seq. rursus legendum στόματος, non στομάτων.

Te tenere ceuses. Post δοξαις, addo ex vet. ἔχειν.

Sex litteris conotans. Pro δξ ὧν lege ἔξ ἔχων.

Pag. 70. *Qui ipsum cognatione.* Αὐτοῦ vel αὐτῷ,
addo ex vet. et liu. seq. pro αὐτῶν repono αὐτῶν.

Inferiorum elatione. Legendum in Græc. ὑπὸ
αὐτῶν, aut aliquid simile; ἀναφορὰν opponit ἀπορ-
ροία.

Habent igitur. Addo οὖν ex vet.

Quoniam autem non satis. Ἐπειδὴ τοῦ ὑστερή-
σαντος λόγου. Malo tamen ἄξ δὲ cum veteri. Neque
eum quadrat ἔπειδὴ cum his quæ præcedunt. Sen-
sus autem horum verborum hic est : Quoniam Pa-
ter et Veritas novem litteras continebant, Homo
autem et Ecclesia septem duntaxat, Sermo vero et
Vita octo, corrigenda huic numerorum inæqua-
litas causa factum est, ut littera una qua Pater
abundabat, ad hominem et Ecclesiam descenderit :
ac sic cuique ex his conjugationibus suis littera-
rum oclernio constitit.

Tres loci. Τρεῖς addo ex vet.

Devincta esse ait. Pro ἀφίησι, lego ἄ φησι cum vet.
Pag. 71. *Analogie vi.* Legendum in Græco δυνάμει
τῆ κατὰ ἀναλογίαν, ex vet. interp., et liu. seq. πα-
ρηνάει, non περηνάει.

Qui descendit. Legendum in Græc. τὸν καταβάτω
καὶ κρατηθέντα.

Quem cum. Addo ὃν in Græc. ex vet. interp.

Juxta administrationem. Hoc loco pro καί, lego
κατὰ, ob verbum περηνάει, quod in activa signi-
ficatione nunquam in ullo auctore legisse me me-
mini, sed tantum in neutra.

P. 72. *In hunc numerum.* In Græc. pro ult. δι' αὐτοῦ.

Bis enim habetur. Lego ἀριθμὸν cum vet.

Insignem numerum. Ἐπίσημον, id est, senarium.

Nota autem senarii apud Græcos est γ. Proinde cum
tres sint duplices litteræ, senario æquipollant.

Numerorum magnitudine. Ἀριθμὸν μεγέθει.

Qui ab insigni. Ἀπὸ λέγο cum vet.

Alia autem. Ἀλλὰ addo ex vet.

Rerum inimitabilium. Ἀμιμήτων. « Inimitabilium »

habet vetus translatio, sed male, ut existimo.

Et quartum a medio. Μέσου lego cum vet., non

μέρους.

Nota ex adversarii Frontonis Ducipi in cap. 10.

Pag. 66. *Et syllabæ ejus.* Græca sonant, « et syl-
laba ejus litterarum quatuor. »

56 Pag. 67. *Unigenitum Æonem.* Græce repo-
suimus ἀγέννητον, quod immutata Gallasius in
ἀγένητον.

Pag. 68. *Ipsam quidem litteram.* In Græco dele αὐτὸ
τὸ ἦχος τῷ ἦχει, et lege, ut in margine scripsimus,
τὸ μὲν τοι γράμμα, οὐ τὸ ἦχος ἦν συνεπακολουθοῦν.

Pag. 69. *Ventrem X' et T.* Ad exemplar Græc. scrib.
esset : « Cinctura E et Y, dorsum Z et T, ventrem
H et Σ, femora Θ P. » Paulo post in Græc. pro τὸν
αὐτὸν γεννήτορα καὶ πατροδότορα, fortasse legendum,
τὸν αὐτογεννήτορα καὶ πατροδότορα : ut postea
αὐτοβουλήτου, « ab se cogitator, » vertitur.

Pag. 70. *Ex minori autem.* Λόγος hic « computatio, »
vel « ratio » verti potest, non autem « sermo, » quod
scripserat Gallasius. Paulo post : « qui est numeri
septem, » intellige, qui est numeri septenarii, vir-
tutem ipsorum octo accepit, sive octonarii ; sic
enim solat interpres vertere articulos Græcos τῶν
ὀκτώ, « eorum qui sunt octo. »

Quorum elementorum. Lego in Græco εἰκόνας
εἰκότων, et in Latina interpret. verto, « duplices
litteræ ; quas cum viginti quatuor litteris annume-
raveris, virtute, quæ est secundum analogiam ; vel,
quæ annumeratæ faciunt numerum. »

P. 71. *Quæ est in cœna pura.* Græc. ἦτις ἐστὶ παρα-
σκευῆ. Hic veteris interpretis locus Josephi Scaligeri
observationem confirmat in Festum, voce Penem :
« Cœna pura est, qua fangebantur, cum in cæno
essent. » Glossarium : « Cœna pura » προσάββατον.
Imitatione gentilium παρασκευῆν Judæorum ita
vocat. Porro in Græcis qui nihil hic immutandum
censebit, verbo medio activi datam significationem
contendet : nam φαίνεσθαι in activa sæpe sumitur pro
« in lucem edere, » vel « exhibere, » ant « pro-
ferre, » ut apud Philonem, τὴν εὐσέβειαν ἀπέφηνε.
Quod si placeat legere, κατ' οἰκονομίαν δὲ, hic
vertes, « secundum dispositionem autem. »

Pag. 72. *Usus est diacono.* Apud Græcos nota senarii
est γ, quæ et ipsa duabus litteris σ τα quævallet : ἐπι-
σημοῦσφ appellant; alii ἐπίσημον, sed minus recte, quo-
modo et apud Hieronymum legebatur in psal. LXXVII,
in illo loco citato a Sixto Senen. lib. vi *Biblioth.*,
annot. 451 : « Scriptum est in Mattheo, quod Do-
minus noster hora sexta crucifixus sit. Rursus
scriptum est in Marco quia hora tertia crucifixus
sit. Error scriptorum fuit, et in Marco hora sexta
fuit : sed multi episcopus Græcum γ, putaverunt
esse γ. » Sic enim habet editio Victorii correctior.

Adnotationes Fr. Peuardentii in cap. 11.

Pag. 65. *Hic igitur Marcus.* Impurissimus nebulo
Unigenitum Dei se mentiebatur, et Quaternationem

quasdam de cælis descendentes forma muliebris, ar-
cana plurima sibi revelasse, quæ syllabis et litteris
Græcis adumbrarentur. In texta porro reposuimus
voces, « defectas, » et « sic : » expunximus vero
« lumen, » tam Græcæ lectionis auctoritate, quam
R. P. Frontonis commotionibus.

Colarbasii Silentii. Colarbasii hujus meminit Ter-
tullianus⁶⁶, quem ita cum Marro jungit, ut eadem
cum illo senserit, videlicet, alterum Deum esse a
Creatore; Christum in carnis substantia non fuisse.
corporum nullam fore resurrectionem; et Græco-
rum alphabeti litteris sic veritatem omnem affixisse,
ut ineptum, vanum, otiosum, imo et periculosum
putet illorum vanitates omnes afferre. At Augusti-
nus⁶⁷, Theodoretus⁶⁸, et Damascenus sectam ei
separatim tribuunt. Epiphanius⁶⁹ veluti nodum
diasolvens, primum quidem Marci opinionem illum
secutum, tuncque sectam ipsorum instar bicipitis
serpentis fuisse affirmat: sed postea velut majus
quid præter socios novisset, de suo quoque nomine
vocatos cœtus habuisse. Nicetas in *Orthodoxia*
scribit Colobarsum (seu Colabarsum) quasdam Ptole-
mæi, Marci et Valentini sententias refinxisse,
atque horum quaternitatem ad octonarium nume-
rum perduxisse, scalas perditionis tam sibi quam
factionis suæ auctorioribus compingendo: quos
errores ibidem refellit.

Pag. 66. Insubstantiis. Græcæ est ἀνοῦσιος, id est,
substantiæ expers. Si substantiam, quatenus acci-
dentibus subternitur, vel etiam limitibus coerceri
potest, Deo haudquaquam quadrare senserint;
tantum abest eos errasse, ut etiam suffragantes
sibi Patres plurimos habeant. Augustinus manifesta-
tum esse dicit⁷⁰, Deum abusive vocari substantiam.
Dionysius frequenter substantiam, sed ineffabilem,
supersubstantialem, et omnibus substantiis super-
eminentem, Deitatem vocat⁷¹. Damascenus libr. 1,
cap. 8, ταῖς διαίς οὐσίαις ἐπιβατεύουσιν, καὶ πάσης
οὐσίας ἐξηρημένην, id est, « universis substantiis
supereminentem ultra omnia, et ab omni substantia
exceptam. »

Pag. 67. Cujus elementum est. Ita legendum do-
cuerunt Græcus contextus, et P. Fronto: expunxi-
mus autem, « neque ipsum, super. » Item paulo
post, « a, » pro « extra, » substituitimus codicis ve-
teris auctoritate.

Tunc et redintegrationem universorum. Non proci-
pede recedere videntur a magno jilo anno Platonis,
quem bona fide dolet Tertull. ⁷² omnium hereticor-
um factam esse condimentarium. Quod vero ex-
clamatione ecclesiastica, Amen, commenta sua con-
firmari putabant, ejusdem impudentiæ est cum eo,
quod *Æonum* suorum labyrinthi hac coronide, *Per-
ennis sæcula æternitatis*, probari volebant. Cæte-
rum, « postquam Patri omnium per nomen Filii et
Spiritus sancti oblata fuerat eucharistia corporis et
sanguinis Christi, Amen, quod Hebraica lingua,
Fiat significat, totum cœtum Christianorum ce-
ciniisse, » scripsit ante Irenæum Justinus mar-
tyr⁷³. Putat vero Augustinus⁷⁴, ex iis nominibus
esse, quæ propter sanctionem auctoritatem in aliam
linguam translata non fuerunt. Hujusque, ut *alle-
lus*, sacrosanctum usum esse affirmat, epist. 178.

Omnia deventientia. Quinque has voces ex vet.
cod. adjecimus, consentiente Græca lectione, ἕταν
τὰ πάντα καταλόγια εἰς τὸ ἐν γράμμα.

Sancti Spiritus. Ita legendum docent codices Græci,
quibus conformis est vet. cod.

Pag. 68. Propria. Delevimus « progenia, » auctori-
tate vet. cod. et Græcæ lectionis.

*Et unquamque ex his triginta litteris in semetipso
habere, etc.* Sic huic locum P. Frontonis consi-
lio correximus. Excusi codices habebant, « et

A unquamque ex his triginta litteris in semetipso ha-
bere alias litteras. »

*Illud. Delevimus « illum : » et mox pro « de-
disse, » reposuimus « dixisse. » auctoritate vet. cod.
et Græcæ lect.*

Pag. 69. Figura. Expunximus, « factura. »

Pag. 71. Habere. Erasmus, « habet : » et mox æp-
tem dictiones addidimus, auctoritate vet. cod.
et lectionis Græcæ.

Quæ est cæna pura. Ita et lib. v, cap. 25, sextam
diem, qua Dominus cruci confixus est, appellat
cœnam puram: cujus nominis meminerunt etiam
Tertull. lib. v *adv. Mar.*, cap. 4, Augustinus Tra-
ctatu 120, in Joan., et Beda in cap. xix Joan. Sic
autem eam diem appellant, quod juxta legis præ-
scriptum puros vestimentis, cibis, corporibus et
animis eos esse decebat, qui sacrum Pascha essent
celebraturi. Unde et Judæorum principes non in-
traverunt prætorium Pilati, ut non contaminarentur,
ait evangelista, sed, puri videlicet, manducarent
Pascha.

Pag. 72. Virtutem. Ita vetus cod. Græcæ etiam δὲ
ἀρετῆς legitur; prius erat « virtutum. »

Hinc etiam. Prius legebatur: « hic etiam. »

Usus est. Codd. excusi, « visus est. »

Ait. Expunximus « ut. »

Imitationem. Delevimus « imitationem. »

Facta, reliqua vero. Ita vet. cod. et littera Græca;
delevimus « ab eo cœtere aliqua. »

Exclamat. Expunximus « exdant, auctoritate vet.
cod. et Græcæ lectionis.

Ex adnotationibus Joan. Ernesti Græbii in cap. 10.

P. 66. Ἀνοῦσιος. Id est « substantiæ expers. » Si
substantiam quatenus accidentibus subternitur, vel
etiam limitibus coerceri potest, Deo haudquaquam
quadrare senserint, tantum abest eos errasse, ut
etiam suffragantes sibi Patres plurimos habeant.
Augustinus lib. vii *De Trinit.*, cap. 4 et 5, mani-
festum esse dicit, Deum abusive vocari substan-
tiam. Dionysius lib. *De cœlest. hier.*, cap. 4, et lib. 1
De divinis nominibus, cap. 4 et 5, frequenter substan-
tiam, sed ineffabilem, supersubstantialem, et
omnibus substantiis supereminentem, Deitatem vo-
cat. Damascenus lib. 1 cap. 8. Ταῖς διαίς οὐσίαις
ἐπιβατεύουσιν καὶ πάσης οὐσίας ἐξηρημένην, id
est, « universis substantiis supereminentem, et ab
omni substantia exceptam. » *FEUARD.* Addo, quod
Origenes lib. vi *contra Celsum* questionem illam
movens, utrum Deus habeat οὐσίαν, scribit: 'Ἄλλ'
οὐδὲ οὐσίας μετέχει ὁ Θεός μετέχεται γὰρ μᾶλλον
ἢ μετέχει. « Sed neque substantiæ particeps est
Deus: magis enim participatur, quam participat. »
Post pauca subdit querendum, num sit Deus potius
nominandus οὐσία οὐσίῳ, ἰδέα ἰδεῶν, « substantia
substantiarum, et species specierum. » Similiter
Arianorum effatum erat: « Deus efficit ut sit
substantia, non tamen ut ipse Deus in substantia
deputetur. Quippe cum omnis substantia contraria
recipiat, Deus qui nihil diversum admittere potest,
substantia dici non debet, » uti refert Gregorius
Nazianzenus orat. 49 de Fide, et addit: « Ignosce-
rem tibi, si hoc simpliciter diceres, si rationem vel-
les scire, si rudis ad hanc questionem accederes,
si non ipse eses, 57 qui semper de alia substan-
tia, vel de nullis existentibus Dei Filium assereres, » etc.
Unde in sequentibus accurate disputat, probatque
Deum recte substantiam dici, licet non talem, qua-
lis in sublunariis datur. Lege ipsum, et confer
Casauboni Exercit. 1 ad Apparatum *Annalium* Ba-
ronii num. 10, post medium.

Μήτε ἄρρον, μήτε ὄηλυ. Ita et superius in fine
capituli 5. Cæterum Casaubonus loco citato, alle-
gatis hinc Irenæi verbis, hæc sua subdit: « Hæc

⁶⁶ Lih. Præser. ⁶⁷ Lib. de hæres. ⁶⁸ Lib. 1 hæret. fabul. ⁶⁹ Contra hæres. 35. ⁷⁰ Lib. vii de Trinit.,
cap. 4 et 5. ⁷¹ De cœl. hier. cap. 4, et De div. nomin. cap. 4 et 5. ⁷² Lib. de anima. ⁷³ Apolog. 2,
⁷⁴ Lib. 11 de Doct. Christ., cap. 11.

pertinet, quod nonnulli veterum observant, quia nullus in Deo sexus, propterea Spiritum S. qui est tertia S. Trinitatis persona, Hebraice feminino genere dici, Latine masculino, Græcæ neutro: cujus observationis meminit et pseudo-Hieronymus de assumptione Mariæ. »

Τὸ ἄρρητον γεννηθῆναι. Vetus legisse videtur, ἄρρητον ῥητὸν γεννηθῆναι. Sed malo hoc loco Græca sequi, quod γεννηθῆναι aptius quadret cum μορφῶθῆναι, quod sequitur. BILL. Licet verò γεννηθῆναι retineatur, ῥητὸν tamen omnino respiciendum videtur, utpote quod incuria scribæ ob eandem duas posteriores præcedentis vocis syllabas excidisse non dubito.

Ἡ συλλαβὴ αὐτοῦ στοιχείων τεσσάρων. His significatur « prima tetras » Æonum, de qua cap. 1, § 1.

Ἦν δευτέρων. Subintellige συλλαβῆν, id est complexiōnem.

Καὶ αὐτὴ στοιχείων τεσσάρων. His (secunda) indigitatur « tetras, » de qua ibidem.

Δέκα. Intelligi decem Æones ex Logo et Zos prognatos, qui loco citato enumerantur.

Ἦν μετὰ ταῦτα. Id est « quartam vocem. »

Δεκαθύο. Duodecim Æones Anthropro et Ecclesia oriundos accipe.

Τοῦ ὅλου ὄνματος. Per ὄνομα intellige Pleroma Æonum.

Τριάκοντα. Juxta numerum triginta Æonum.

Τεσσάρων. Juxta quadripartitam divisionem in primam et secundam « quaternationem, » ut interpretari solet, « decada, » et « duodecada. » Supra vero cap. 1, § 1, juncta utraque tetrade, tripartite divisum dicebatur triginta Æonum Pleroma.

Pag. 67. *Πολιορμαί.* Γινώσκαι legi cum veteri, non πολιορμαί, tametsi hæc quoque lectio prorsus improbanda non sit. BILL. Petavius in margine Epiphani, pag. 237, posuit ἐπιστάται. Sed infinitivum γινώσκαι, vel ἐπιστάσθαι potius legendum esse, ex integro contextu patet.

Μονογλωσσησαντα καταβῆναι. Lego μονογλωσσησαντα καταβῆναι cum veteri. BILL. Sed καταβῆναι prorsus rejiciendum, et si quid mutetur, καταστήναι legendum.

Τότε δὲ καὶ τὴν ἀποκατάστασιν. Sententia Marci fuit, tunc demum perfectam ἀποκατάστασιν futuram, cum omnia, velut unum, uni supremo Deo subjecta fuerint, juxta I Cor. xv, 28.

Pag. 68. *Ὡς στοιχείων τὸ δεύτερον γράμμα* Lego cum veteri, τῶν στοιχείων τὸ τῷ ἑστέτῳ γράμμα. BILL. Mihi nihil aliud quam ὡς in οὐ mutandum videtur.

Ὁ ἦχος. Indigitat Enthymesin Sophiæ, de qua vide cap. 1, § 7 (cap. 2, n. 2, 3).

Καὶ τῶν. Lego καὶ τὰ. BILL. Τὰ πρὸ τούτων vero sunt Demiurgus, septem cæli, aliæque cælestes creaturæ.

Τὸ μὲν τοι γράμμα, etc. Hæc est sequentia intellige de Sophia, trigesimo Æone, et ut recte intelligas, lege supra cap. 1, § 2 et 3 (cap. 2).

Τὸ ἦχος τῷ ἦχει. Hæc quatuor parentheses inclusæ voces, quas merito vetus interpres non agnoscit, in textum irrepisse videntur e margine, in quo quispiam citra necessitatem iremæum correcturus, pro ὁ ἦχος notavit legendum τὸ ἦχος, prout mox sequitur τῷ ἦχει. Et sane miror trigam doctorum virorum, Billium, inquam, Frontonem Ducæum, atque Petavium itidem voluisse, ut τὸ ἦχος, indeque συνεπακολουθοῦν, pro συνεπακολουθῶν legeretur, cum tamen ἦχος masculini sit generis, et ab iremæo in hoc ipso capite ita sapius usurvetur, nec dativum, quasi a τὸ ἦχος formaverit.

Τῷ ἦχει καὶ τό. Pro καὶ τό legendum esse κάτω, sequente connumerate vetus interpretatio docet, et mox sequentia verba : μεμπηκέναι δὲ εἰς κάτω τὸν ἦχον.

Τὸ δὲ στοιχείον, etc. Pleroma triginta Æonum significat.

Pag. 69. *Κεφαλὴν ἄνω, τὸ ἄλφα.* Interpres Irgissa videtur, Κεφαλὴν αὐτοῦ ἄνω, πρῶτον ἄλφα. Alpha enim prima est littera.

Pag. 70. *Τῶν τῆς κλήσεως.* Ita catholicos appellabant hæretici, semetipsos σπέρματα ἐκλογῆς semina electionis vocantes. Confer. *Spici. Patrum et hæreticorum sæculi II*, tom. I, pag. 91, ubi Heracleonis hanc in rem verba habes.

Pag. 71. *Ἄ ἕστω δέ.* Tria στοιχεῖα, sive tres Æones, Pater, Anthropos et Logos, dicuntur sex, propter tres conjuges, Alethian, Ecclesiam et Zoen ipsi intime unitas.

Τὸν αὐτὸν αὐτοῖς ἀριθμῶν. Intellige numerum vigesimum quartum.

Δικλῆ γράμματα. Duplices littere duos in conjugatione junctos Æones Marco significabant.

Ἐκαῖρον τὸν μετὰ τὰς δέ ἡμέρας. Respicit historiam transfigurationis Jesu in monte Thabor, in quem ipse cum tribus apostolis, Petro, Jacobo et Joanne post sex dies ascendisse narratur Matth. xvii, 1, et Marc. ix, 2, numero illorum mox aucto, dum Moyses et Elias ibidem apparuerunt, adeo ut tunc sex numero essent.

Τὸν κρητηθέντα καὶ καταβάντα. Τὴν καταβάντα καὶ κρητηθέντα inverso ordine legi vult Billius, veteris interpretis auctoritate ductus. Sed melior mihi videtur Epiphani, lectio; quippe detentus est aliquantum in monte, priusquam descenderet, partim colloquio cum Moysæ et Elia, partim a Petro dicente v. 4: « Domine, bonum est nos hic esse, » etc. Imo totam noctem ibi egisse, mox probabo.

Ἐν τῇ ἑβδομάδι. Ad septimum diem alludere, quod Christus in sepulcro jacuit, et apud inferos mansit, notavit Petav. ad Epiphani, pag. 72. Et septima quidem dies per hebdomadam videtur intelligenda. Nam uti Sabbatum Judæorum Græcis dicebatur ἑβδομάς, testis Theophilo Antioch. lib. II ad Autol., pag. 94; ita et quilibet septimam diem ἑβδομάδα vocare nihil prohibet. Non tamen septimam diem, qua Servator in sepulcro jacuit, hic accipio, quia de transfiguratione Domini agitur, de passione autem vel sepultura alium silentium; sed istam, qua de monte Thabor post transfigurationem descendit. Dices: Unde constat, Christum septima demum die descendisse, non ipsa sexta, qua ascendit? Illud vero patet ex Evangelio S. Lucæ, qui historiam transfigurationis Domini narrans cap. ix, 28, scribit: « Ascendit in montem, ut oraret. Et ut idem evangelista cap. xxi, 27, refert: « Erat diebus docens in templo, noctibus vero extens morabatur in monte, qui vocabatur Oliveti. » Confer cap. vi, 7. 12. Et ad has igitur preces in monte Thabor nocturno tempore procul dubio accessit, ut porro evincit somnus discipulorum, de quo iterum Lucas 7. 32: « Petrus vero et qui cum illo erant, gravi erant somno, et evigilantes viderunt majestatem ejus, » etc. Evigilantes igitur demum, viderunt gloriam Christi, et postquam aliqua cum eo verba miscuerunt, nube eos obumbrante, vocem de cælo loquentem audiverunt, etc. Quæ et alia aperte docent, non ante mane septimæ diei Christum de monte descendisse. Videtur autem Marcus septimam istam diem mystice explicasse, sive de Demiurgo, quem « Hebdomadam » appellatum fuisse ex pag. 25, lin 19 (p. 24, l. 41) constat; vel de « septem cælis, » infra quos Jesus descendit, cum tamen ipse esset « ogdoas. »

Ἐπιστημὸν ὀγδοάδα διάφορτα, etc. Jesus « Ogdoas insignis, » id est, prima et principalis, qua longe inferior est mater Achamoth, « Ogdoas secunda, » uti pag. 25, lin. 20 (pag. 24, l. 43) cognominatur, a Marco dicebatur, qua omnia virtutem octo primorum Æonum in se continere petabatur, imo non solum horum, sed et omnium triginta Æonum, seu universi Pleromatis, ut cap. 1, § 4,

pag. 14, iia. 15 seqq. (cap. 2, n. 6), docebant hæretici. Unde et hoc loco mox sequitur: Καὶ ἔχοντα ἐν ἑαυτοῖς τὸν ἅπαντα τῶν στοιχείων ἀριθμὸν. Ubi per στοιχεῖα Æonas designari ex superioribus constat.

Ω καὶ α. Quod Apocalypseos cap. 1, 18, de vero Servatore Jesu legitur, id ipsi scilicet suo Salvatore, quem dicebant sub specie columbe in Jesum descendisse, attribuebant.

Καὶ τὴν οἰκονομίαν... ἀσσηνέσαι. Κατὰ τὴν οἰκονομίαν legere amabat Billius, ob verbum παρηνάσαι, quod in activa significatione nunquam in ullo auctore se legisse memineral. Verum φαίναν active sumi pro « in lucem edere, » vel « proferre, » probat Fronto-Ducæus, auctoritate Philonis Judæi, apud quem legitur τὴν εὐσέβειαν ἀπέργασε. Sed et ipsa Lexica hoc docent. Præbit autem œconomia Servatori « corpus, » de quo supra p. 29, lin. 46 (pag. 28, l. ult.), ἀπὸ δὲ τῆς οἰκονομίας περιτελεῖσθαι σώμα, ψυχικὴν ἔχον οὐσίαν, « a dispositione autem circumdatum corpus, animalem habens substantiam. »

Διακλῆ γράμματα τὸν ἀριθμὸν ἐπίσημον, etc. Quænam tres illæ duplices litteræ? Nisi fallor, tria sunt ἐπίσημα, βαῦ, σαμπὶ et κόπια, de quibus vide Scaligeri Animadversiones ad Euseb. pag. 112, 115 et 116.

Ἐβήρηται δὲ διακόνῳ τῷ τῶν ἐκτὰ ἀριθμῶν μαρτύρῳ. Unus scilicet dicebatur ab hæreticis Jesus æptem principium angelorum ministerio, sicut æptem Spiritus ministri tribuuntur vero Jesu Christo, Agno Dei, Apocal. v. 6.

§ 58 Ἐκτὰ δυνάμεων, καὶ μίμησιν τῆς ἑβδομάδος δυνάμεως. Loco καὶ auctoritate veteris interpretis rorono κατά; et per « septem virtutes » æptem cælos (de quibus vide pag. 25, lin. 22 (pag. 24, l. 29) et notas ad tom. I Spicil. Patrum œcumenicæ II (pag. 224), intelligo, ut mox sequentia declarant, quæque habentur initio capitis 14 (17). Per « hebdomadam virtutem » autem septem principales angelos designari suspicor. Cæterum de vice δυνάμεων tam cælos, quam angelos denotante, legantur Clementis Alexandrini Ἐκλογæ ἐκ τῶν προφητικῶν § 1, quæ Græce post alia ejus opera, una vero cum Latina versione tom. I Auctarii novissimi Bibliothecæ Patrum a Cambesio editi, exstant. Confer § 52, ubi nomine « cælorum » quoque non solum superos orbes, sed et angelorum operationes significari docetur; et § 56, ubi δυνάμεις dicuntur esse πρωτόκτιστοι ἄγγελοι, « primæ conditionis angeli. »

Scholium Billii in cap. 11.

Pag. 73. Cæli enarrant. In Græce. delendum τῶν οὐρανῶν.

Recreandi sui causa. Eic διωλισμὸν Vetus « ad revelationem : » διωλισμός proprie « percolationem » significat.

Membri consat. Post δωδεκαμελοῦς, pone ὄντος ex vet. et post γραμμάτων, ἐκάστου.

Elucata est. Sic lego in Græco cum vet. ἦν προσωμῶθησεν μὴ προσωμῆσασα.

Resolutione. Ἀναλύσας, lego cum vet.

Adnotationes Fr. Fenardentii in cap. 11.

Pag. 75. Oatensionem autem. Quanta cæcitate et stoliditate laborarent præstigiatores, vel inde apparet, quod a vagitu et ejulatu recens editorum parvulorum, suorum placitorum demonstrationes peterent, et gloriolam sibi venarentur. At longe aliud lacrymas illas portendere monet Tertull. ⁹⁶: « Vitam nempe vagitu salutant, et de prospectu lacrymalibus vitæ, angurem incommodorum vocem illam debilem quidam interpretantur, » ait: Platonem, ut opinor, in *Asiæcho*, sic Platonis est, Lucretium, aut fortasse Plinium ⁹⁷ subindicans, his enim naturam potius nocere crudelioris nomine, quam melioris

A parentis appellandam censet, quod hominem tantum nudum, et in nuda humo, natali die abjicit ad vagitus statim et ploratum, ut vitam a supplicio auspicietur. Alia ratio vagitus puerorum atque hic recitata est, etiam afferri potest, quam ex verbis Martialis Campani medici Burdegalensis, latronum vinculis et cæde divinitus liberati, libenter subjungam. Vagitus puerorum, inquit, convenienter naturæ prodeuntium in lucem, ex utero matrum, magno conatu impetuque facultatis expultricis, ea causa dari potest : quoniam in eo diu inclusi, novam tandem et repentinam loci mutationem facere coguntur. Exclusi expulsive foras, post, qualecunque fuerit, aeris temperamentum, ratione reliquorum diverse semper affecti, confestim excipiunt, simul et induunt. Quo fit, prout corpora, et ambientis temperies ea circumdantis existit, vagitus vel edantur frequentes, vel nulli aut rari fiant. Exoritur in summa, propter loci tepidi, et plerumque temperati exitum, et propter aeris ambitum, intemperie sua cutim puerorum ex tempore vellicantem, et acriter mordentem, atque sic vim prorsus alienam calori nativo insinuantem. Natura puerorum jam enatorum rei novitate perterrita, injuriam quamvis etiam per se ægre ferens queritur; et modo gemitus, modo lacrymas, modo utramque statim exprimit; at contra, cum nihil mali experitur, tunc quiescit, nec vagit læta sua sorte.

Ex Joann. Ern. Grabii adnotationibus in cap. 11.

Pag. 73. Eic διωλισμὸν. In omnibus editis hæc duæ voces cum sequenti verbo ἐπαρὰ vel junctæ representantur, et διωλισμός proprie « percolationem » significans, metaphorice de « revelatione » seu « recreatione » animi post afflictionem a veteri cunctisque recentioribus interpretibus accipitur. Sed cum præcedentibus hæc mihi videntur construenda, ita ut anima ærumnis vexata dicatur eis διωλισμὸν, « ut percolando quasi defæcator fieret, » id est, ut a vitibus, ex ὄλη juxta hæreticorum placita ortis, animæque adhaerentibus, per afflictiones liberaretur.

Ἡ ἀνω ψυχὴ. Superna scilicet animæ idea, qualem Marcus cum Platone statuisse videtur.

Ex adnotationibus Nicolai Gallani in cap. 12.

Pag. 78. Hæri et ante. Χθὲς, καὶ πρώην, id est, hæri et nudiustertius. De hujus proverbii significatione et usu, vide *Chiliadas* Erasmi. Ex hoc autem loco videmus usitatum Græcis fuisse, cum de rebus nuper actis et admodum recentibus loquerentur. Nuper autem acta intelligit Irenæus, quorum auctores et inventores designari possunt. Quamvis ergo vetustissima sit litterarum inventio, quod ad homines attinet, tamen recentissima est, si æternitatem ac res divinas spectemus. Ineptissimum ergo et absurdissimum est a rebus inter homines reperitis, quarum tempus et auctor notari potest, tametsi dona a Deo profecta sint, quasi æternæ essent, testimonium adducere.

Scholium Billii in cap. 12.

Pag. 74. Unitatem simul existere. Ἐνότητα legendum.

Σιγὴ quinque. Atqui hæc vox quatuor tantum litteris constat. Sed furiosus Marcus, ut in reliquis aliis, sic in subducendis numeris de veritate parum laborat.

Πατρὶς totidem. Addo in Græco πέντε, ex vet.

Nomen id quod in sermone cadit. Huc loco in Græco pro ὁπῶ καὶ δέκα legendum Ἰησοῦς cum vet. et pro τὸν, τὸ.

Eodem modo Christus. Hic quoque in Græco pro Ἰησοῦς Χριστὸς γραμμάτων δέδεκα, lego cum vet. καὶ Χριστὸς γραμμάτων ἑπτα.

Pag. 75. Hæc avis. Ne hic quidem video quæ pacto vox περιστέρα (quæ columbam significat) numero his litteris α et ω respondeat.

⁹⁶ Lib. de anima. ⁹⁷ Lib. vii nat. Hist.

Filiæ instar. Ἐν θυγατρὶ τῶπα, « filia in modum. » Vetus interp. legisse videtur τῶπα, non τῶπα, sed male.

Ocio et octoginta emergunt. Deleandum in Græc. καὶ ω, et pro δεκαοκτώ, reponendum Ἡσοῦς ex vet. interp. Lin. seq. pro Ἡσοῦ legendum Ἡσοῦς, et delendum ω, et pro ἔχει substituendum ἔχεις.

Si litterarum numerum. Ne hic quidem numeri ratio constat, nec multib. aliis in locis.

Supercælestis. Ὑπερουράνιον male, ut est in Græco, quam ὀπερουράνιον, ut vetus interp. Verum ibidem pro η καὶ τοῦ σ, legendum ex vet. τοῦ Ἡσοῦ.

Uctingentorum octoginta. Hic in Græc. dele κτάρτα ex vet.

Pag. 76. Hoc est Jesum. In Græc. pro τὸ α ἢ η, repone ex veteri, τὸν Ἡσοῦν. Lin. seq. pro τοῦ, lege τοῦτο.

Iustus numeri progressionem. Πρόδασιν lego cum vet., non πρόσδασιν. Lin. seq. post τρεῖς, addo καὶ τέσσαρας in Græc. ex vet. Hoc enim perspicue sensus postulat.

Quod est iota. Addo in Græc. ὁ ἔστιν ex vet.

Octogennarium. In Græco corrupte legitur τὸν Ἡσοῦν. Vetus translatio habet LXXXVIII numerum, sed mendum hic esse censeo. Neque enim ex octonario et denario inter se ductis hic numerus emergit.

Filiis appareret. In vet. interp. corrupte legitur alius pro illis. Græc. τοῖς υἱοῖς.

Sex et viginti quatuor. Αὐτὰ vetus interp. non agnoscit.

Ducis manus. Pro δύο, ὀδηγοῦ lego cum veteri.

Electum suum. Vetus interp. λαχθῆναι legit, non ἐλαχθῆναι.

Pag. 77. Altissimi virtutem. In Græco non υἱοῦ, sed ὀψίτου lego cum vet.

Per os Jesu. Addo in Græco στόματος ex vet.

Proinde Jesum. In Græc. hæc inversa sunt. Nam pro οὖν τὸν, legendum τὸν οὖν.

Pag. 78. Hanc porro cum exceperat. Pro τὸν, lege ἡν, cum vet. et vera. seq. deleο δέ.

Et tu et non. In Græco pro Ἡσοῦ lego τοῦ cum vet. interp. Est autem τοῦ apud Græcos interjectio inolevit. Lin. seq. pro φωνῆσιν, ἐκφώνησιν lubens legarim.

Cum jam a principio. Sensois rationeius potius habui, quam verborum. Hic enim nec Græca mihi satisfaciunt, nec vetus translatio.

longas adjectives. Μακρά lego cum vet. non μικρά. Et lin. seq. post οὖν, addo παρ'.

Tu enim solus. Pro μόνον vet. legit μόνος εἰς.

Pag. 79. Ut spernitus. Αὐτὸν legendum, non αὐτό cum vet.

Parvique qui omnia capit. In Græco pro αὐτὸν γεγονότα πάντα, legendum ἐπιπέτα καὶ αὐτὸν τὸν.

Exponemum. Ἐπιδηγουμένου lego, non ἐνδηγουμένου.

Ipsaque cogitationi. Pro τοῦ υἱοῦ, legendum τοῦτο, ita postulante sensu. Ac sic etiam legit vet. interp. Ead. lin. lege ἐπιπευδόμενος.

Pag. 80. Mares idolorum architectæ. Hæc metrica forma exprimiuntur, etiamsi pedum ratio non habeatur.

Apatæica. Ἀποστατικῆς lego cum vet., non ἀποστατικῆς. Ead. lin. pro χωρηγῆς ὡς, lego cum vet. χωρηγῆς ὡς. Ibidem deleo hanc particulam et : et lin. seq. ἐχρηθίματα, idque § astipulante vet. et pro ἀπὸ θεοῦ, unico vocabulo repono ἀντιθέου.

Notæ ex adversariis Frontonis Ducæi in cap. 12.

Pag. 74. Σιγῆ quinque. Rationem numeri non constare vidit Billius, nisi huic voci dentur quinque litteræ, et reperiri tamen in ea quatuor tantum, verum furiosum Marcum de veritate parum laborare; quod confirmari potest exemplo vocis Χριστός, in qua litteras ait esse octo, neque enim, licet ε dividās in σ et τ, plures quam septem reperies :

A alii alla comminiscuntur. Cornarius apud Epiphanium scripsit, σιγῆ « vero quinq; » sed an auctoritate manuscripti, an ex conjectura, non monuit. Tantum hoc addam ex catechesi 6 τῶν φωτισμοῦ. Cyrilli Hierosolymit., τέκνον γὰρ εἶναι τοῦ Βυθοῦ ἀλέγετο ἡ Σιωπή. « Proles enim Profundi dicebatur Silentium. » Ita si diceretur Ille Σιγῆ Ἔον σιωπῆ, quinque litteras haberet. Verum sæpius ab eodem Cyrillo, Epiphanio, et aliis Sige dicitur : quamobrem ad aliud prius revolva mur necesse est, ut cum illo Terentiano monitore dicamus : « Quæ res in se neque consilium, neque modum habet ullum, eam consilio regere non potes. » — « Quid enim, inquit Terullianus, recti habent, quæ tam perverse perforantur. »

Pag. 75. Cum hunc numerum habeat hæc avis. Quo pacto vox περισσάρα, quæ columbam significat, numero his litteris α et ω respondeat, se non videre, ait vir doctissimus : verum id ostendere perfacile est : π valeat 80, ε 5, ρ 100, ι 10, σ 200, τ 300, κ 5, ρ 100, α 1, quæ omnia collecta efficiunt unum et octingenta : et hunc numerum notæ Græcorum designant α et ω : α enim unum, ω valet octingenta. Tertull. *De Præser.* cap. 50, et hic noater cap. 10 : « Quem manifestavi, cum ipse venisset ad baptismum, columbæ descensio, quæ est Ω et Α. Numerus enim ipsius unum et octingenta. »

Et ecce, quod est Jesus. Non assentior Billio delenti καὶ Ω, sed Feuardentio potius restituenti ex manuscripto, et ecce; nam quod tanto illi viro numeri ratio constare non visa sit, in causa fuit auctoritas interpretis veteris, aut quod Græcorum motas nimis anxie noluerit excutere : sic enim æra summæ possunt explicari : ε efficit 10, η 8, σ 200, ο 70, υ 400, ρ 200; ergo collectæ hæc notæ τ, η, σ, ο, υ, ρ, reddunt 888, atque hoc est, quod postea dicit : « Jesus enim nomen secundum Græcorum litterarum computum dat summam DCCCLXXXVIII. Habes manifeste » : sic enim restituendum est e Græco : τὸ γὰρ Ἡσοῦ ἄνομα κατὰ τὸν ἐν τοῖς γράμμασιν ἀριθμὸν Ω ἔστιν ὀδοήκοντα ὀκτώ. Testis laudari potest Sibylla Cumana lib. 1 :

Ὀκτώ γὰρ μονάδας, τόσσας δεκάδας ἐπι τοῦ-
[τοις,
Ἡδ' ἑκατοντάδας ὀκτώ, ἀπιστούροισ ἀνθρώ-
[ποις

Ὀδομα δηλώσαι.
Namque octo monades, totidem decades super
[ista,

Atque hecatontadas octo inādis significabis
Humanis nomen.

Quapropter et A B Græcorum. Græc., τὸν vel τὸ ἀλφάβητον : « Quapropter et alphabetum Græcorum habere monadas octo, et decades octo, hecatontadas octo, DCCCLXXXVIII numerum ostendentia, vel ostendentes. » Ostendi vero hæc singula sic possunt : Ab α usque ad ι sunt monades octo, nam seuarii nota ascribitur ε : ab ι usque ad ρ sunt decades octo, nonam enim exprimit nota alla Γ : a ρ usque ad ω hecatontades octo, nonam hæc postrema referτ θ, millenarium vero ε subscripta virgula.

A enim et B et Γ. Græc. μία γὰρ καὶ δύο καὶ τρεῖς. A enim et B et Γ et Δ in semetipso composita X faciunt, vel remotis notis numerorum, unum enim, et duo et tria, et quatuor in semetipso, vel, in unum composita.

Quæ cum iota applicata. Billius in Græco esse corrupte putat τὸν Ἡσοῦν ἀπεκύρσι, in veteri vero translatione, « LXXXVIII numerum generavit. » Porro ibi mendum esse censeo, quod ex octonario et denario inter se ductis, hic numerus non emergat. At postquam hæc scripsit ille, restituit ex manuscripto legitimam lectionem Feuardentius, « DCCCLXXXVIII numerum generavit. » Sic igitur intelligendum est applicatam esse ogloadem cum iota sive decade,

et ante expositum est; primum enim adjunctam A decadem dixit octonationi, et decuplam eam facientem LXXX fecisse numerum, et rursus applicatam octogies decies octingentorum numerum fecisse; nam decies octoginta sunt 800, ac tum deumum repetitur octogies tertio, ut 888 efficiat. Sane ut fuisse in causa, ut hic Græce scriptum sit τὸν Ἰησοῦν, pro οὐκ. LXXXVIII, quod litteræ vocis Ἰησοῦς notæ sint numeri illius.

Pag. 77. Per Mariam generatus. Generatur, γενεσουργεῖται.

Pag. 78. Et super universam. In Græco dole τό, et lege ὑπὲρ πάσαν: et paulo post in Latino interp., et hoc alphabeti litteris signatam nuper, sicut quod est ab initio, quod dici solet, heri et ante. Græci consistunt a Cadmo se primum sexdecim accepisse: videtur legisse, ὡσαύτ' ἐπ' ἀρχῆς, non πρὸς τὸ ἀπ' ἀρχῆς, hoc opinor sensu, quod heri et nudius tertius, vel admodum nuper actum est, perinde venditant, ac si ab orbe condito cœpisset esse. B Cornarius apud Epiphanium vertierat, et ad hoc quod ab initio est ac nudius tertius, quod dici solet: Gallianus sic immutavit, et ad id quod initio dictum est, heri ac nudius tertius: atque ita indicavit se illa, τὸ δὴ λεγόμενον, non intellexisse notam esse proverbii: ut ex his aliisque ejusmodi colligi possit, eam propriam illius esse laudem, ut quæ non omnino male a Cornario reddita erant, deteriora reddidisse videatur.

Tempore quam Cadmos. Scribendum, et tempore quam Cadmus, et ii, qui ante eum sunt, posteriori autem his, qui reliqua elementa addiderunt, posteriori autem tempore, quam et in ipse... quæ tantum verbosa est Sigon.

Pag. 79. Innominabilem nominat Æonem. Vox Æonem abest a Græco: itaque cogitandum est, an addenda sit ex veteri, hoc modo, ὀνόμαζται ἀλῶνα.

Et formam invisibilis factam. Scribo, et factum, et Verbum scilicet, γεγονότα λόγον.

Pag. 80. Invectus est in te dicans. Interpres vetus omisit adverbium ἐμπέτρως, quod Epiphanii interpres Cornarius ita reddiderat, et ac veritatis præco concinnus exclamavit. Gallianus enim secutus, edidit κήρυξ τῆς ἀληθείας ἐμπέτρος. Nos antiquam lectionem restitimus, quam sequitur Billius; ideoque hic scribi potest, et præco veritatis veribus invectus est: et apud Platonem, ἐπέτρωνται δὲ μοι ἐμπέτρως ἐστίν: et Plutarchus, μή χροῖν ἐμπέτρα τὴν Πυθίαν, de oratione numeris astricta: nam hos esse octo senarius iambicos non omnino malos, et excepto sexto, cui sextus pes deest, integros animadvertet, qui expendere volet, quorum primas voces notabo: 1 Εἰδωλοποιῶ, 2 Ἀστρολογικῆς, 3 δι' ὧν κρατύνεις, 4 Σημεῖα, 5 Ἀποστατικῆς, 6 Ἄ σοι χροῖται, 7 δι' ἀγγελικῶν. 8 Ἐγὼν σε πρόδρομον.

Annotations Fr. Feuudentii in cap. 12.

Pag. 76. Sic autem. Confligit Marcus Silentium sibi plurima narrasse de unitate, senario, quaternione, nomine Jesu Christi, Spiritu sancto, et columba: quæ omnia velut impia et idololatrica signa coarguuntur. Hunc locum ita citat Nicetas libro quarto *Thesauri*: et Prolixam fabulam eam, ut Irenæus ait, Sigon, seu Silentium vocabat. Nominis sane, quod neutiquam fabulæ conveniret.

Unitatem. Ita vet. cod., cui conformis est Græc. lect.; excusi habebant, et unitam.

Συγῆ quinque. Manifestus error Marci est: nisi aut litteram ultimam η, velut compositam ex duplici, pro duobus computet: aut articulum adjectivum, ἡ συγῆ: aut in quodam obliquo συγῆ, aut συγῆν, aut denique, ut velle visus est interpres Epiphanii, συγῆ scribendum censuerit.

Eundem numerum. Ita restitimus ex vet. cod. indicio. Cæterum, hæc de nominis Jesu litteris delationes resciluntur etiam lib. II, c. 41.

Inenarrabile autem ejus. Hæc Marci signa sibi non constant, quando vix interfecta lineæ, contra scribit illud ipsam nomen esse litterarum triginta. Quod autem sit nomen illud ineffabile, constans 24 aut 30 litteris non satis intelligo: quando nec Ἰησοῦς nec Χριστός tot continent: nec ineffabilia censentur nomina. Nomen quidem Jehova, a quo fortasse judicavit nomen Jesu deductum, prisci dixerunt esse ἀνεκφώνητον, id est, ineffabile; non quod esset non posset: sed quod, magna reverentia, ab eo effando abstinerent.

Pag. 75. Et Χριστός litterarum septem. Hoc quidem verum: sed postea secum pugnant hæreticus ait, esse litterarum octo, ex quibus prima octonatio significetur: adeo immemores sunt hi mendaciorum consarcinatores.

Ut παρισταρῶν manifestat. Antiqua omnia exemplaria, et per ista manifeste habebant; mendum tamen facile indicat Tertul. in calce libri *De præscrip.*: et Denique Jesum Christum aiebant hæretici descendisse, id est, columbam in Jesum venisse, quæ Græco nomine cum παρισταρῶν pronuntietur, habere secundum numerum mccc. Accedit et Epiphanii Græca lectio, ἴνα τὴν παρισταρῶν μὴνύσῃ: et Peristeram, id est, columbam manifestet.

Et mccc. Hunc numerum apposimus ex vet. cod. consentiente Græc. lect.; delevimus vero dal.

60 mccc. Hunc numerum adjectimus cum ex Græco, tum P. Frontonis iudicio.

Pag. 78. Heri et ante Græci consistunt ab æstimatione. Quas firmas putabant demonstrationes ex litteris Græcorum, quasi æternæ fuissent, ineptas et fuitiles esse ostendit; cum heri et ante, id est, adeo recentem et temporaneam esse illarum inventionem ingenue profiteantur Græci, quod earum auctores et inventores facile designat. Cæterum et a Cadmo primum, non et ab æstimatione, legendum, certissimum est. Hunc enim a Phœnicia in Græciam primum sexdecim litteras auulisse ferunt⁹⁰, α, β, γ, δ, ε, ζ, η, θ, ι, κ, λ, μ, ν, ο, π, ρ, σ, τ, υ, idque paulo ante Xerxis tempora, evincit ex *Antiquitatibus Josephi Eusebius lib. x De præpar. evan.*, cap. 2. Simonidem Lyricum poetam postea quatuor istas ζ, η, ψ, et ω addidisse scribit Plinius lib. VIII, cap. 58; Palamedem vero tempore belli Trojani θ, ξ, χ, φ, quæ supererant, invenisse.

Et ii qui ante sunt. A P. Frontone moniti delevimus et eos: et paulo post, et temporis quam Palamedes; cum etiam absint a Græco contextu. Sicut et in sequentibus, et verbosa, et pro, et verbo sata, et et factum, et pro et factam, et substituitima.

Pag. 79. Tu ais. Delevimus et tuus, et aucto. vet. cod. et lect. Græc.

Ipsæ Dædalus fictor. Recte comparat eum senior cum Dædalo Atheniensi fabro, qui quod sororis filium interemisset, iudicii metu fugit in Cretam, ubi labyrinthum, opus portentosissimum fabricasse dicitur; sic et hic animorum proditor et perditior inextricabilium errorum labyrinthum extruebat.

Pag. 80. Idolorum fabricator, Marce. Non solius idololatriz interioris, qua somnia sua pro Dei vero verbo constitutera satagebant, hæreticos reos facit; sed etiam quod Dei naturam, et proprietates impuris mendacis immutarent, aliumque, imo et plures deos alienos fingerent, frequenter convincit infra lib. I, cap. 19; lib. II, c. 9 et 47, et lib. III, c. 40. Subscribit Tert.⁹⁷ dicens, et hæreses ab idololatria non distare, cum et auctoris et operis ejusdem sint, cujus et idololatria. Deum enim aut Augustum

⁹⁰ Just. mart. orat. paræm., Herod. lib. v. ⁹⁷ Lib. Præscr., cap. 40.

aliud, » etc. Idem ⁹⁹: « Sicut nationes manibus, ita et hæretici verbis idola fabricantur, id est, alium Deum, » alium Christum. » Sic Athanasius et Lucifer Calar. Ariariorum hæresim idololatriam reputant; Cyrillus Nestorianam, Augustinus Manichæam, Hieronymus denique in cap. viii Ezach., in cap. iii Danielis, in cap. iv Osee, quæcumque a prophetia adversus idola dicuntur, ad hæreses transferens, docet omnem hæresim spiritalem idololatriam esse. Qui et rursus scribit ¹⁰⁰: « Hæreticorum unusquisque fingit quod voluerit, et adorat signum suum, ut Marcion Deum otiosum, Valentinus Αλῶνας triginta, Basilides Deum Abraxas, » etc. Ita subscribit Aug. ¹: « Quisquis talem cogitat Deum, qualis non est Deus, alienum et falsum Deum in corde suo portat. » De seipso vero, cum adhuc Manichæorum hæresim detineretur, ait ²: « Vanum phantasma et error meus, erat Deus meus. »

Sed propius advertamus ad pari turpitudine ac infamia nunc laboret Lutherani et Sacramentarii, præcipui hujus tempestatis hæretici. Id profecto, si mutuis eorum de se invicem testimoniis credendum, jam confectum et probatum est. Lutherus namque Sacramentarios appellat ³, « canes, sacramenti-perdas, idololatrias, qui Christum et Deum Patrem in verbis suis obtruncant, et diabolum loco Dei proponunt. » Jezelus vero Zuinglio-Calvinianus testatur ⁴ anas Sacramentarios censere, « Lutheranos esse anthropophagos, Christicidas, artolatrias, et impii Dei cultura. » Ecquis negabit hoc mutuum tam evangelicorum, et ab omni pontificio errore defæctorum ministrorum, de seipsis testimonium verum esse? Com præsertim et Anglicani in sua *Apologia*, et Genevani in *Præfat. harmoniæ confessionum*, et Polonici in consensu Scandomirienali palam contestentur, « Lutheranos et Zuinglianos fratres, amicos, et conjunctissimos verbi ministros esse: ac proinde iniquissime eis discordiam et ataxiam objici? »

Verum, firmioribus argumentis quod propositum est efficiamus. Lutherus in cap. xlii Gen., Chemnitius, Schlüsselburgius, et assæctæ Lutherani ex parte; Calvinus, Vermilius, Bucerus, Sacramentarii ex altera, sponte admittunt ⁵, « Christum in perceptione eucharistiæ, ex fide adorandum esse. » At vero, hi alibi protestantur, eundem Christum tam a pane cœnæ abesse, quam summus cælorum vertex abest a centro terræ; illi vero jam nullum legitimum sacerdotem, qui revera consecrare possit, ministrum habent; sed meros laicos ac profanos homines. Igitur eucharistiam, seu cœnæ suæ panem adorantes, reipsa sunt idololatriæ.

Deinde, manifestum est Lutheranos, -opiniones quas Satanas contra missæ sacrificium Lutero suggestit, verbi Dei loco admittere et credere: Zuinglianos et Sacramentarios sententiam illam velut Evangelium divinum colere, quam Spiritus perambulans in tenebris nocturnis Zuinglio revelavit; nec has modo, sed et universas quas vel recenter adinventorunt, vel ex veteribus hæresiarchis restauraverunt, hæreses et fanaticas opiniones pro Dei verbo venerari. Nemo igitur negabit hos omnes vere idololatrias et dici et esse.

Præterea, Deum contingentes auctorem malorum, id est, omnium tam in demonibus, quam in hominibus acelerum effectorem; quique homines destinato creet ut perdat; ad quodlibet audendi et agendi (sublata omni arbitrii libertate) necessario compellat; qui nulla pravorum hominum cura tangatur; qui denique nec intelligere, nec velle, nec efficere valet, ut unius corpus simul sit in multis locis: an non novum et

A falsum Deum commisceantur et adorant? Hujusmodi enim Deum nec prophætæ, nec apostoli prædicaverunt, nec universus mundus Christianus hæcenus cognovit.

Ad hæc, Christum proponentes communi more de matre sua natum, ignorantem, improprie docentem, et absurde ratiocinantem; qui judicio Dei oppositus nec mereri, nec satisfacere pro nobis poterit; qui mollitie animi oblitus sit se esse Redemptorem mundi; qui officio suo fungi detrectaverit; vota inconsiderata, castiganda, revocanda, et vocationi suæ contraria emisit; res impossibiles a Patre sibi concedi postulaverit; qui denique omnium mundi peccatorum reus, divinæ maledictioni ac iræ subditus, voces desperationis plenas moriens emisit: Christum plane novum, id est, abominandum idolum a suis adorandum et colendum erigunt atque constituunt. Etenim talem Christum non annuntiaverunt apostoli, non prædicaverunt discipuli, non crediderunt martyres, non invocaverunt confessores, non timuerunt virgines, non coluit hæcenus tota Christianorum Ecclesia, etc. Aperiat itaque Spiritus sanctus oculos cæcorum istorum, ut perspecta et relicta idolorum suorum fœda abominatione, ad unius veri Dei et Christi ejus cultum in Ecclesia catholica hæcenus servatum tandem aliquando redire possint.

Aazel. Nomen unius demoniorum, qui elementis præsent, operasque magis impendant, ex cabala Hebræorum putat esse Agrippa ⁶, et meridiei regem esse, « Amaymonque » alias vocari nugatur. Eundem quoque in exercitu Satanæ latissime imperare scribit Reuchlinus lib. iii *De arte cabalistica*.

Ex Jo. Ernesti Grabii adnotationibus in cap. 12.

Pag. 74. *Ἐπιλύσεως Ἁγαλλοσέως*; legi vult Billius, quia vetus interpretes vertit « resolutionem. » Sed *ἐκλύσιν* eandem significationem « resolutionis » sive « explicationis » habere constat, ideoque nulla opus est mutatione.

Ὀδῶς ἑδρ. Hunc locum ita citat Nicetas lib. iv *Thesauri* (fol. 163, pag. 1 edit. Paris.): « Prolixam quamdam fabulam instituens, eam, ut idem Irenæus ait, *Sigen* seu *Silentium* vocabat; nomine sane quod fabulæ ejusque argumento neutiquam conveniret. » FEUARDE. Sed ut pravam hanc verborum Nicetæ interpretationem corrigas, in Græcum textum ex egregio Nicetæ atatum fere æquante us. indice biblioth. *Boleiana*, Rue 22: *Μακρόν τινα πλάσμενος ῥῆθον, ἔφησε εἰρηχένα: τούτον τὴν Σιγὴν, ἀπροσφύως τῷ τα. τη. ὀνόματι καὶ ἐπαγγέλματι.*

Ἡ δὲ Σιγὴ ἔστρε. Billius, Fronto Ducæus et Feuardentius omnes hoc Marci effectus offensi, objiciunt, quod *σιγὴ* quatuor tantum habeat litteras. Sed Marcus sive ex istius ætatis more, sive ex proprio walesano ingenio scripsit *σιγῆ*, ut ex veteri versione colligitur, de qua vide infra; ut adeo istis, quas Fronto Ducæus et Feuardentius fecere, ambagibus non sit opus.

Τὸν δὲ ἀρρητορ αὐτοῦ, γραμμάτων εἰκοσιτεσσάρων. Tò pro τὸν reponendum recte moquit Billius. Per ineffabile autem « nominis Jesu, » intelligo mysticam quamdam illius explicationem sive periphrasim, quam Marcosii commenti sunt ad imitationem Hebræorum, qui varias nominis tetragrammati *יהוה* excoGITANT interpretationes, de quibus vide Buxtorfii *Lexicon Hebraicum* in voce *יהוה*. Quænam fuerit autem mystica illa nominis Jesu expositio 24 litteris consistens, ut et nominis Christi, quam 36 litterarum esse ait, vix quisquam dicere poterit.

Pag. 75. *Ἰδὸς Χριστός, γραμμάτων δέδεκα*. Loco

⁹⁹ Lib. adv. Praxeam. ¹⁰⁰ In cap. iii Amos.

¹ Theol. 26, cont. thes. 31, Lovan. anno 1545.

² Lib. iv Conf., cap. 7.

³ Libr. de diuturnit. belli eucharist., pag. 95.

⁴ Lib. ii de occulta philos.

⁵ Lib. ii de occulta philos.

quatnor **61** horum verborum Billius reponi vult: καὶ Χριστὸς γραμμάτων ἐπέτα, seductus vitiosa veteris versionis lectione: « et Christus litterarum 7. » Sed hanc aperte repugnare rationibus Marci, ideoque, illa repudiata, priorem lectionem retinendam esse, sole claris elucescit, et verbis mox sequentibus p. 73 (76). λέγεται δὲ, φησὶ, καὶ υἱὸς Χριστὸς, etc., ubi Latina cum Græcis bene conveniunt. Si quæras, unde ergo octo litteræ in voce Χριστὸς? æque enim, ut Fronto Duc. animadvertit, licet ζ dividas in σ et τ, plures quam septem reperies; respondeo, Marcum Χριστὸς legisse, ut Petav. in not. ad Epiphani. pag. 72 conicit, addens « Christum, » aliquando « Chrestum » appellatum legi. Sic Σιγῆ eundem scripsisse pro Σιγή, modo vidimus.

Ἰερουσάλημ. Quia septem a Valentini asseclis statuebantur cæli, ex numero octonario septimum transcendente, supracælestis nominis Jesu ortus ab hæreticis ista colligebatur. Non itaque probanda animadversio Billii, ἰερουσάλημ in ἰερουσάνου, mutantis.

Pag. 76. Τούτου τοῦ ὀνόματος. Subintellige « Christi, » cuius episeion dicit esse nomen « Jesu, » quia « positum est in assimilationem et figurationem ejus, » ut sub finem § sequentis docetur.

Τῆς ἀνω δυνάμεως. « Christum » sive « Salvatorem, » quem super Jesum descendisse fingebant, hic intelligendum esse ex § seq. patet. Atqui cum illum τελειότατον κάλλος, « perfectissimum decorem, » staterent hæretici supra pag. 44, lin. 22 (pag. 43, l. 2), ad ejus imaginem hunc Jesum hominem factum esse commentū sunt.

Pag. 77. Ἐγενασίουρησαν τὸν ἐπὶ τῆς γένετα Ἰησοῦν. Hic obiter moneo, Latinam versionem Nicetæ in *Thesaurō orthodoxæ fidei*, pag. 266 edit. posterioris: « Virtutes præterea, quæ ab iis emanaverant, ab eo Jesu generatas esse, qui visus esset in terra, » corrigendam esse hoc modo: « Virtutes præterea, etc., generasse Jesum, qui visus esset in terra. » Atque hanc correctionem bene admittunt Græca ms. cod. 22 Roe in bibl. Bodlei.: Ἄπο τούτων δὲ δυνάμεις ἀποθρυβείσας γενεσιουρήσαι τὸν ἐπὶ τῆς φανέντα Ἰησοῦν.

Κατέλθειν εἰς αὐτὸν ὡς περιστερὰν τὸν ἀναδρυμάντα ἀνω. Subintellige Servatorem, sive Christum ex omnium Æonum collatione compositum, de quo modo citata pagina, mox hæc habentur: Καὶ εἰς τούτων ἐπὶ τοῦ βαπτίσματος καταλθεῖν ἐκείνον τὸν ἀπὸ τοῦ Πληρώματος ἐκ πάντων Σωτήρα ἐν εἰδῆ περιστερᾶς. « Et in hunc in baptisate descendisse illum, qui esset de Pleromate ex omnibus Salvatore in figura columbæ. »

Σπέρμα φησὶν εἶναι τοῦ Πατρὸς. Marcus Virtutem in Jesum sub specie columbæ descendentem « semen Patris » dixit; alii Valentini sectatores « spiritum Enthymæos Patris » appellarunt, teste Clemente in *Excerptis ex Didascalia Valentinianorum*, pag. 792, col. 4: Καὶ ἡ περιστερὰ δὲ σῶμα ἐφῆγε· ἦν οὐ μὲν τὸ ἅγιον Πνεῦμα φασὶν· οὐ δὲ ἀπὸ Βασιλείου, τὸν διάκονον· οὐ δὲ ἀπὸ Οὐαλεντίνου, τὸ πνεῦμα τῆς ἐνθυμήσεως τοῦ Πατρὸς, τὴν κατέλευσιν πεποιτημένον ἐπὶ τὴν τοῦ Λόγου σάρκα. « Et columbæ corporalis species apparuit; quam alii quidem Spiritum sanctum dicunt; Basilidiani vero ministrum; Valentini autem sectatores spiritum intentionis Patris, descendentem super carnem Verbi. » Conferatur auctor noster lib. iii, cap. 17.

Ἔχον ἐν ἑαυτῷ καὶ τὸν Πατέρα... καὶ τοὺς ἀπάρτας Ἀλώνας. Nam ex omni Pleromate compositum fingebant Jesum, ut modo dictum est.

Ὁμολογήσαν ἑαυτὸν υἱὸν ἀνθρώπου, etc. Christus qui in Jesum descendit, se filium hominis professus est, quia ab Anthropro Æone, et δωδεκάδε Æonum Anthropro oriunda ortum ceparat et ipse.

Φανερώσαντα. Φανερώσαν legendum, et vetus interpretatio, et res ipsa docet.

Ἐγγώρισος δὲ τὸν πατέρα Χριστόν. Haud parum difficilis est hic locus, quoniam nulla datur ratio, ob quam Christus in Jesum descendens, hujus pater dictus sit. Ne igitur frustra te torqueas, non Χριστόν lege, sed Χριστός. Neve hanc lectionem genuinam esse dubites, confer hunc textum cum loco exacte parallelo lib. iii, cap. 17: « Qui autem a Valentino sunt, Jesum quidem ipsum esse, qui per Mariam transierit, in quem illum de superiori Salvatore descendisse... participasse autem cum eo, qui esset ex dispositione, de sua virtute et suo nomine, ut mors per hunc evacuaretur, cognosceretur autem Pater per eum Salvatore, qui quidem desuper descendisset. »

Τοῦ ἐκ τῆς οἰκονομίας ἀνθρώπου. Ita nominat ad distinctionem alterius ἀνθρώπου, quem mox dicit in ipsum descendurum, nempe Christum.

Ἀνθρώπου. Christum ἀνθρώπων ideu nominasse videtur Marcus, quod filium ἀνθρώπου esse staret.

Pag. 78. Τὸν χωρήσαντα αὐτόν. Ἐσχηκέναι δέ, etc. Τὸν in ἐν mutari, ac δέ deleri auctoritate veteris versionis vult Billius. Sed puncto distinctionis solum deleto, hæc verba, citra ullam mutationem, interpretis sensui respondent.

Ἐσχηκέναι. Subintelligo Jesum, qui Servatorem suscepit, non hunc susceptum.

Ὅτι ἦν Ἀλήθεια. Hæc, vel absolute tanquam absurdum ex signentis Marci illatum, vel interrogative accipi possunt: unde in Latino signum interrogationis in omnibus edit. expressum est.

Pag. 80. Ἐμμέτρως. Injurius in Coloniensem Irenæi editionem, a Fenaridonio curatam, fuit Scaliger in Euseb. pag. 219, dum ibi ἔμμετρος legi animadvertit pro ἔμμέτρως, et interpretis taxat, quod ἔμμετρος κτηρῶς eis fuerit « præco; » cum tamen in illa editione expresse esset ἔμμέτρως, ac in Latina Billii versione legatur: « Veritatis præco versibus ita in te exclamavit. »

Ἐγγειρήματα Ἀζαήλ. Ἐγγειρήματα dele, et nomen Ἀζαήλ accipe de malo angelo, cuius mentio sit in *Paraphrasi Chaldaica*, Jonathani vulgo ascripta ad Gen. vi, 5 (quamvis ibi corrupte « Uziel » dicatur), nec non apud R. Salomonem Jarchium ad Num. xiii, 34, his verbis Latine versis: « Nephilim sive gigantes sunt Anakim ex filiis Schamechazai et Azael, qui ceciderunt in diebus sæculi Enoch. » Atqui in libro *Enochi*, pag. 348 nostri *Spicilegii Patrum sæculi i*, decimus ordine inter xx angelos lapsos nominatur Ἀζαήλ, sive Ἀζαήλ (nam utroque modo ibi legitur), et pag. 351, Deus ad sanctum angelum Raphaelem ita locutus fertur: « Vade, Raphael, et Azaelem liga, καὶ ὄησον τὸν Ἀζαήλ, manus et pedes ejus vinculis constringe, et in tenebras mitte; aperi desertum deserti Dudael, et profectus illuc eum conijce; et suppositis ei lapidibus acutis et asperis, induc super eum tenebras, quas in æternum incolat. » Unde deserto, ac asperis montanis locis, nomen istud hæsisse videtur, quod nempe. Azazel, ac mali angeli ibi ligati teneri crederentur. Ita intelligendus textus Levit. xvi, 8 seqq., ubi duorum hircorum alter Domino in sacrificium offerri jubetur, alter vero mitti ἡμαθὶ vel ἡμαθὶ ἡμαθὶ, ut vers. 10 legitur, id est: ad asp. ra toca deserti. » Liber Sæphre: « Ad Azael, id est ad locum difficillimum in montibus. » Et Aquila versu 26, hæc vocem Græce reddidit Ἰρημον. Vide præter commentatores ad citatum locum, Moyinii notas ad Barnabam epistolam pag. 648 seqq., ubi plura congressit, cum judicio tamen legenda.

Τὰ πολλὰ χρόνῳ πεσυρμένα. Ex his patet, Marcum, aliquandiu ante aultam Irenæi ætatem, hæreseos virus sparasse. Nolim tamen omnino,

cum auctore libri de hæresibus a Jacobo Sirmonio editi sub titulo *Prædestinati*, Marcum ad Clementis Romani ævum referre, atque illum ab hoc damnatum asserere. De quo alitsque istius auctoris parachronismis vide nostrum *Spicilegium Patrum et hæreticorum sæculi II*, tom. I, pag. 81 seq.

Scholia Billii in cap. 13.

Pag. 80. Quis aberrationem et inventionem. Græc., τὴν πλάνην τοῦ προβάτου καὶ ἀνεύρεσιν. Vide autem quam hic scæde hallucinatus sit Gallasius, hoc est, in loco omnium facillimo, maximeque perspicuo. Verit enim πλάνην « impostura, » et ἀνεύρεσιν « commentum. »

Pag. 81. Si a binario. Duo enim et quatuor, et sex, et octo, et decem, triginta efficiunt.

Quod asseciam. In Græc. legendum cum vet. διὰ τὸ τὸν. Lin. α-γ. Græca ita legenda sunt, delenda διὰ τὸ, συνεπακολουθήσαντα αὐτῇ διὰ τὸν ἐπίσημον.

Abcedentem. Legendum in Græc. ἀποστᾶσαν. Lin. seq. ostendendum ἐπι.

In ove undecim. Falsa est hæc supputatio. Nam si undecim legamus, ut habet Epiphaniæ codex, falsum erit quod hic dicitur in ove superesse undecim, cum supersint 99. Rursus si legamus cum vet. interp. undecies 9 hæc profecto in novem ducta, non 99, sed 821 efficiant. Malui tamen Græc. hoc loco sequi, ut numeri ratio constet, ac quæ sequuntur his respondeant.

Ἀμψι. M enim et v efficiunt 90, η et α, 9.

Pag. 82. Drupta senarii nota. Pro ὄφραϊρουμένου, lege ὄπαφαιρούμενος.

Usque ad elementum ε. Sic legendum, non θ.

Ex tribus virtutibus. Τριτάκιοντα, id est triginta, habet Epiphaniæ codex: sed τριῶν malo cum vet. intellegit enim, meo iudicio, ogdothdem, decadem et duodecadem.

Sarum reliquit. Pro τοὺς ἄνω, leg. cum vet. ἄνω τοὺς, et ead. lin. καταλλήτως.

In figura sermonis. Decet ἔν apud Epiphani. Noli autem, hic repugnans non modo Græco codice, sed etiam veteri interprete, quidpiam immutare. Tantum admo-nebo lectorem, pro λόγου, legendum mihi videri λ. Neque enim hic λόγος quidquam ad rem facit.

Nonum et nonagenarium. Ἐννεήκοντα addo ex vet.

Figura literæ M. Adcedendum M in Græco ex vet.

Typum fugiant. Αὐτὸς lego cum vet., quemadmodum et seq. lin.

Pag. 83. Vereque inaffabilis. Ἀληθῶς lego, non ἀληθείας.

Non est salus. Id est, saluatio, Græc. χαίρειν.

Pag. 84. Ad suscipiendam fraudem. Ὑπέκχρουσιν (sic enim legendum, non ὑπεκχρουσιν) ita verto, ut idem significet quod παράχρουσιν.

Ignorantia spirituum. Ἄγνοιας lego cum vet. postulante ita sensu, non ἀνοίας, ut in Epiphani.

Notæ ex adversariis Front. Ducæi in cap. 13.

Pag. 81. Unum enim et duo. Ut consentiant hæc cum Græcis et inter se, ita corrigenda sunt, « una enim, et duæ, et tres, et quatuor in unum compositæ, decem: »

In ove vero undecies 9. Falsam esse supputationem ait vir doctiss. Nam si legamus undecim, ut habet Epiphaniæ codex, falsum erit, quod hic dicitur, in ove superesse undecim, cum supersint 99. Existimavit quippe hic allud ad centenarium ovium numerum, Matth. xviii, 12, ex quibus una perdita, supererant 99; sed advertendum est, Ierosæum iudici capitis hujus dixisse, cum circa duodecim numerum habes facta esset, ovem luxuriantem aberrasse, atque ita reliqua esse undecim, ut apud Epiphaniæ legitur: utique hic legendum est: « in ove vero undecim perplexos sibi-metipsis 99 numerum generare; quoniam novies undecim 99

stant. Quapropter et Amen hunc habere dicant numerum. »

Pag. 82. Ter idem factus. Græca dilucidiora sunt et uberiora, sed ita corrigenda: τρις αὐτὸς γινόμενος τ. α. ε. τρις γὰρ τριτάκιοντα, « ter idem factus 90 fecit. Ter enim triginta nonaginta sunt. Et ipsa autem. »

Quoniam ab alpha sine episemo. Restitue « quoniam ab alpha sine episemo, ipsarum litterarum numerus, usque ad λ compositus secundum augmentum litterarum cum ipso λ, 90 et 9 facit numerum. Quoniam autem λ, quæ est undecimo loco, ad similes sal descendit inquisitionem, ut, » etc.

Quapropter et fugere. Illic locus in Græco est corrigendus: τὴν τῶν θ χώραν, pro τὴν τῶν Ε θ χώραν, vel, ut in Epiphaniæ editione Basiliensi erat, τὴν τῶν εθ, facili mutatione του Γ, quæ nota est nonagenarii, in α. Illis lucem afferant, quæ docet Beda, in libello *De loquela per gestum digitorum*: nam sinistræ digitis utebantur veteres, ut eorum gestibus usque ad 99 numerarent, centum vero et reliquas centurias dextera gestibus exprimebant; unguem scilicet indicis in medio ægentes, artu pollicis centum dabant. Juvonalis sat. x, v. 245:

... Atque suos jam dextera computat annos.

Pag. 83. Non est enim gaudere. Locus est Isa. xlviii, 22, apud LXX: Οὐκ ἔστι χαίρειν, λέγει Κύριος, τοῖς ἀσέβειν. Quæ cum nostro vertit August. *De civit.* xiv, 8. Vulgata Lat. « Non est pax impiis. » Atque ut Hebræi, cum salutarerent se invicem, dicebant ἡ εἰρήνη, « Pax tibi, » sic et Græci initio epistolarum scribebant χαίρειν: et dum se salutabant, χαίρε: ergo allusio in Græcia apertior est, ὁ λέγων αὐτοὺς χαίρειν. « Qui dicit illis gaudere. » Et: « Non est gaudere impia. »

Ab ogdoades nequissimis spiritibus. Græca sonant, « ab ogdoade nequissimorum spirituum. » Aut plus ridet, et valere. Interpret legisse videtur ἡ pro ἱ, « quæto plus ridet, et valere se putant, etc., tanto magis male habent. »

Pag. 84. Super totum sagittantes. Ὑπέρτρονα τοξέειν, numero multitudinis, ut in proverbio trito, ἄσσοπα τοξέειν. Ὑπέρτρονον autem non modo dicitur νεῦρον chorda, quæ intenditur, sed et quidvis gravis, vehemens, aut immodicum: ut apud Aristophanem, βοάσομαι τὴν ὑπέρτρονον βοᾶν. Suidas, μεγάλην, ὀψήλην, ὑπέρτρονον: et Clemens Alexand. in *Strom.*, ὑπέρτρονον ἄδειν: et in *Strom.*, ὑπέρτρονον φθέγγεσθαι. Porro videant docti, num paulo post legendum sit, τὸ πνεῦμα τῆς ἀνοίας, « spiritus insipientiæ: » ut sub finem capitis τὴν ἐγθόδα τῆς ἀνοίας: etsi utrobique interpretes, « ignorantia; » vertunt; dixit enim eos non sapere, quanto plus sapere putantur; et Apostolus, II Tim. iii, 9: « Insipientia eorum manifesta erit: » denique auctor ipse cap. 4: Φυλάξασθε τὸν θυτὸν τῆς ἀνοίας: « observare se a fundo insensationis. »

Annotationes Fr. Fenardentii in cap. 13.

Pag. 80. Generationem. Figmenta Marcossiorum de ove perdita, numero binario et senario, drachma perdita, littera episemo, lambda figura et virtute, non tam irrisione, quam deploratione digna sunt: auctoresque eorum cavendi.

Adunantes. Ita legendum docuit vet. cod. Græca lect. habet ἄνωσαντο ἐπὶ τὸ αὐτό: delevimus itaque « adunantis. »

Pag. 81. Duodecadem. Exponimus « unde eadem, » auctoritate vet. cod. et lectionis Græcæ.

In ove vero undecim perplexos sibi-metipsis. Sic legendum, Billii ac Frontonis iudicio, proponimus. Codices excusi, « undecies novem perplexos sibi-metipsos, » ut proxima linea, « et Amen » pro « tamen » restituumus.

Cum episemo. Id est, cum numero senario.

Pag. 82. Appositus. Ita reponendum, pro « appositus: » ut paulo post « sursum, » pro « rursum, » docuit vet. cod. consentiente Græca lect.

Uaque ad λ compositus. Ita pro ε compositum; et linea proxima, ε facit numerum, pro ε faciunt: deinde, ε quæ est undecimo loco; ε, ε sui, pro ε snorum; item paulo postea ε eos, pro ε ejus, pro Frontonis substitutum iudicio.

Et fugere. Delevimus ε figuræ, veteris cod. et Græc. lect. auctoritate; ut et paulo post pro ε eos, reposuimus ε ejus.

Pag. 83. Sani autem digni planctu. Amentiam eorum pia miseratione defendam existimat piissimus hic martyr, quod prophetarum et apostolorum scriptis tanta impudentia luxatis, spreta quoque omnium per orbem Ecclesiarum apostolica traditione; Christianæ fidei adoranda mysteria per Pythagoricos numeros, et aniles cabalistarum fabulas, violenter distorquebant, et gentibus irridenda exposebant. Itaque hoc gravissimi martyris dicto revocamus, ne profixioribus scholis in numeris illis suppuitandis, colligendis, et explicandis, oleum et operam perdamus. Qui profana sicut, habent unde eorum expleant. Ego tantum præter ea, quæ ad veram theologiam spectant, editiones priores cum veteri codice fideliter conferendi partes suscepi.

Non est gaudere impiis. Οὐχ ἰσὺν χαλᾶν, Græciamus est, et similibus singulis fore capitibus abundat, ut semper adnotare immensum et lædiosum fuerit.

Exsufflantes et cathematizantes. Alludit ad sacros illos ritus, quibus in baptismo adulti, conversi ad occidentem, manibus impingebant, et exspuendo exsufflabant et execrabantur dæmonem: quod et non minus caute observabant, hæreticorum blasphemias sententias postmodum aversantes. Porro baptizandus antea edocebatur abrenuntiare diabolo, ut pluribus in locis testatur Clemens Rom. et Christo se aggregare. In ipso autem baptisimo articulo his profitebantur: ε Abrenuntio Satanæ, et operibus ejus, pompis, cultui, angelis, et machinationibus ejus, et omnibus, quæ sub ipso sunt. His adhuc apertiora alius etiam apostolorum discipulus Dionysius Areopag. habet: ε Disinctum, et ministrorum inanilms exutum baptizandam, occidentem versus stans episcopus, intendentem, manusque impingentem, ad eandem regionem conversus, insufflare, ἔμψοῦσαι τῷ Σατανᾷ, et conspuere illum ter Satanaam jubet, ac præterea ter abrenuntiationem profiteri. Non solum enim immunda quæque cum flatu exspuere consuevisse Christianos, ex Tertulliano constat, verum et aquam baptismi adituros, prius substantiis manu contestatos esse, se diabolo reuuntiare, et pompæ, et angelis ejus, atque etiam quotidianis exorcismis eandem traduxisse, expulisse, revicisse, et respicere. Cum autem parvulus sacro fonte abluerent, qui statis incillitate exsufflare et exspuere non poterant, Ecclesiæ ministros et susceptores, illorum vice isthæc peregrisse, ex Augustini scriptis apertum est, libro De eccl. dog. capite trigesimo primo; libro De nuptiis et concup. capit. decimo septimo, decimo octavo, vigesimo nono; et libro quinto Hypogno. Hæc ex occasione scribere libuit in eos, qui Christianos illos ritus tantopere criminantur.

Pag. 84. Super tonnam sagittantes. Ostendit ridiculos plane, et inanes esse Gnosticorum conatus, sumpta metaphora a sagittariis, qui plus quam par sit, arcum extendere nituntur. his enim accidit, ut quo longius se jaculandos putant, eo magis fallantur, atque deridendos se præbeant, dum aut frangitur arcus, aut eorum vires enervantur. Putaverim vero ὑπέτρονα τοξοῦν, ε vehementius quam oporteat in tendendo arcu emitti, ε significare. Interpres velis forsau legit non ὑπέτρονα, sed ὑπέτρονον, vel

A uno, vel duobus vocabulis, eodem quidem sensu; nisi quod distincte vix reperias: sed magis placet ὑπέτρονα.

Ex adnotationibus Jo. Ern. Græbil in cap. 13. Pag. 81. διὰ τὸν ἐπίσημον συνασχηθῆναι, διὰ τὸ συναπακολουθήσασαν αὐτῇ τὸ ἐπίσημον. B illis hæc ex veteri ita corrigenda putat: διὰ τὸ τὸν ἐπίσημον ἐσχηθῆναι συνακολουθήσαντα αὐτῇ, διὰ τὸ τὸν ἐπίσημον. Assentitur Petavius in margine Eriphanii. Sed utrovīs modo ταυτολογίας crimen vix effugit Irenæus, nec satis clare, quomodo senarium contineat duodecas, explicat. Mallem itaque, leviori mutatione facta, legere: διὰ τὴν ἐπίσημον συνασχηθῆναι, διὰ τὰ συναπακολουθήσαι δις (quod imperitius scribita forte per β expressit, et alius inde terminationem præcedentis verbi fecit, συναπακολουθήσαι in συναπακολουθήσασαν mutans) αὐτῇ τὸν ἐπίσημον, ε eo quod senarium numerum contineat, huncque duplicatum habeat assecum.

Τὸ η σὺν μὲν τῷ ἐπίσημῳ ὀγδοῦδα εἶναι. Id est, litteram η octavum locum in alphabeto tenere, indeque octavum denotare numerum, αὶ ἐπίσημον βᾶν, id est ζ, litteris alphabeti communeretur.

Ἀπὸ τοῦ πρώτου ὀγδοῦν καίματος τόπων. Ex veteri interprete patet, legendam esse: ἀπὸ τοῦ α ὀγδοῦν καίματος τόπων.

Τρεῖς αὐτὸς γινόμενος..... τρεῖς γὰρ τριάκοντα. Græca dilucidiora sunt et uberiora, sed ita corrigenda: τρεῖς αὐτὸς γινόμενος..... τρεῖς γὰρ τριάκοντα. Faustus Duc.

Ἐννέα. Ἐννῆκοντα ἑννέα legendum ducta veteris interpretis monuere Billius et Petavius.

Pag. 82. Τὸς ἄνω ἑνδεκά, κατάλληλον λέγουσι. Lego cum veteri ἄνω τοὺς, et eadem linea καταλλήλως. Bill. Sed horum parum interest; inædubium, an non satius sit τοὺς ἄνω retinere, et Græcia Latine adaptare.

Τῷ σχήματι τοῦ λόγου. Ἐν hic edense notat Billius, ac optime monet, loco λόγον legendum videri litteram λ. Neque enim hic λόγος quidquam ad rem facit, sed ad λ omnia, quæ sequuntur, exacte quadrant.

Τὸν τῶν ἐννῆκοντα ἑννέα ποιῶνται ἀριθμῶν. Hæc verum deprehendit quicquam computationem, dempto numero episeuo, id est, senario, instituerit; licet nugæ satis indignæ sint, quibus aliquis intendat, aut immoretur.

Τύπον ἀριστᾶς χειρὸς..... εἰς τὴν δεξιάν, etc. Ut ex ecclesiasticis scriptoribus hunc locum explicem, Sidonius Apollinaris lib. ix, epist. 9 ad Faustum, in sine scribit: ε Quandoquidem tuos annos jam dextera numeraverit, ε id est, jam centesimum annum attigisti, vel superasti. Nam ut Cassianus Collat. 24, cap. 26, ait: ε Centesarius numerus de sinistra transfertur in dexteram, et licet eandem in supputatione digitorum figuram tenere videatur, nimium tamen quantitatis magnitudine supercrescit. Conser Hieronymum lib. 1 Contra Iovinianum.

Pag. 84. Ἐπιπέθειον εἰς ὑπερέκρουσιν. Ἰπέκρουσιν lege cum Billio; ἐπιπέθειον autem ex veteri interpretatione ponere non est necesse, dummodo ἐπιπέθειον, non tanquam neutrum cum πνεῦμα, sed ut femininum cum γυνῆν, construas.

Scholia Billii in cap. 14.

Pag. 84. Δοινε Virtutes. Pro εἰς ἡς vetus legit εἰς ἡς. Sed prior lectio mihi magis arridet. Εἰς enim respondet τῷ πρώτων.

Corpora. Σώματα legendam, non σωματικα.

Pag. 85. Qui signifer. Ζωδιακοῦ legendam, non ζῶου.

Saturnus sublimiorem locum eners Corruptus

° Lib. iii Const. apost., cap. 18, et lib. vii, cap. 40 et 41. ° Lib. de Eccles. Hierar., cap. 2. ° Lib. 1 ad uxorem, lib. de Cor. mil., lib. ad Scap.

est hic locus apud Epiphanium, οὐρανὸς ὁ γρόνος. A Vetus habet, « quod superpositum est cœlum, » quasi in Græco λεγέριτ οὐρανός. Legendum est autem ὁ ὄραρον, vel ὑπαρχεῖμενος γρόνος : de Saturno enim freuentum loqui periphrasium est.

Peragrante. Pro ἐμπαιρομένην, legendum ἐμπαιρομένην. Nam et vetus transtulit « circum-euntem. »

Expressisse. Ἐκτυπῶσαι legendum, non ἐκτυ-ποῦσαι.

Illustris duodecadis. Οὐ φαίνεται legit vet. interp., id est, invisibilis et occultæ.

Pag. 86. *Ac singularem.* Ἐξάστην addo ex vet. Lin. seq. κατὰ χάθετον duobus verbis legi debet.

Virtuti illi. Legendum in Græco θυνάμει.

Notæ ex adversariis Front. Ducæi in cap. 14.

Pag. 84. *Corpora circumdata.* Scripsit fortasse « circ-
culata, » vel « circularia, » σώματα κυκλοειδῆ, or-
biculari forma.

Pag. 85. *Qui ad ipsam concavationem.* Paulo ante legisse videtur, ὁ ὄραρον οὐρανός, dum vertit, « quod superpositum est cœlum : » ideo retulit ad vocem Græcam, « qui ad ipsam, » pro « quod ad ipsam concavationem. » Billius legit ut apud Epiphanium, « qui superpositus est Saturnus, qui ad cavitatem ipsam gravat. » Cornarius autem vertit, « qui suo corpore gravat, et vicissim ponderat illorum velocitatem sua tarditate. » Certo χύ-
τος Hesychio est etiam σῶμα, ἔγκος, corpus et mole.
Itaque suspicamus ita posse verti, « qui præter ipsam molem aggravat, et ex contrarietate moderatur illorum velocitatem sua tarditate : » quasi innuat, non modo suo pondere ac mole cœlum retardare, cum incumbit, sed etiam ingenua sibi motus tarditate.

A signo in signum. Fortasse, a puncto ad punctum intelligit, nisi malis ad 12 signa referre, de quibus paulo ante.

Circum-euntem et per-ficientem. Legendum in Græco περιερχόμενον, aut paulo ante de luna, ἐμπαιρομένην : nam et hic interpretis « circum-euntem » vertit.

Adnotationes Fr. Feuardenii in cap. 14.

Pag. 85. *Volo autem.* Recitantur signa de quatuor elementorum origine, de zodiaco, sole, luna, cœlorum rotatione, climatibus terræ, atque mendacii origine, a mendacissimis Marcossis in-
vecta.

Et ipsam conditionem. Sic etiam Tertullianus Latine scribens, creaturam et hujus mundi creationem frequenter appellat, lib. *De resur. carnis*, et *De corona militis*.

Diligenter imaginare. Sic ἐξαικονίζειν reddidit, Græcam dictionem nimia religione secutus, pro eo quod alius dixisset, « imaginem exprimere. »

Pag. 85. *Qui Zodiacus.* Sic vocatur circulus intersecans æquatorem spheræ, a figuris animalium, quæ in eo imaginantur, ut sunt aries, taurus, leo, cancer, etc.

Et e contrario superjunctum. Apud Epiphanium hæc paulo apertius redduntur.

Adhuc etiam et terram in duodecim climata. Climata vocantur terræ partes, secundum latitudinem, ab austro Septentrionem versus, per sensibilem maximorum dierum variationem differentes. Primi climata, quod dicitur diameroes, spatium dicunt esse 465 milliarium Italicorum ; secundi diasienes, 420 ; tertii dialexandrias, 370 ; quarti diarhodes, 320 ; quinti diaromis, 270 ; sexti diaboristenes, 225 ; septimi diariphaeos, 185 : ulteriora climata per astrologos constituta non invenio. (Pag. 86.) Paulo post ex codice manuscripto et Frontonis iudicio reposuimus « demissionem » pro « dimissione », et demiserit distillationem » pro « demiserit destillationem » : itemque « deformare, » id est, exprimere, pro « deformari. »

Ex adnotationibus Jo. Ernesti Græbii in cap. 14.

Pag. 85. *Τριακοντάρημον Μητέρα αὐτῶν.* Piroma triginta Æonum hic intelligendum est. Neque enim triginta nomina Achamothæ, quam alioqui Μητέρα αὐτῶν vocare solet, usquam reperio, sed asplem solum cap. 4, § 9 (cap. 5, n. 2) lego.

Scholias Billii in cap. 15.

Pag. 86. *Aliquid novi.* Addo τί in Græc. ex vet. Et eadem linea pro τέλος, lego τέλοςος.

Detorquento accommodant. In Græc. pro μεταμορφόζουσι, legendum μεταμορφόζουσι.

In principio creavit Deus cœlum et terram. Hæc verba in Græco desiderantur.

Pag. 87. *Id quoque quod in ea.* In Græco bis pro τὸν legendum τό. Et seq. lin. post τὴν, ponendum δέ.

Aquam et spiritum. In Græc. pro ἐν σφίον αὐτοῖς, legisse videtur vetus interp. ἐν οἷς εἶσι, ac reite.

Post hæc omnia. In Græco pro πεπεινά που τοῖς, lego cum vet. ἐπὶ πᾶσι τοῖς. Lin. seq. pro τριακοντα, legendum rursus cum vet. τριακοντάδα.

Quæ ab uno fonte. Pro πηγὴν, lego cum vet. πηγῆς δύναμιν, ead. lin. ταύτην, pro ταῦτα.

Duas aures habeat. Ἐχοντος legendum in Græc. *Veritatis corpus.* Addo σῶμα ex vet. et ead. lin. delen τοῖς σῶμασι.

Ordinibus. Στόχοις legendum videtur.

Pag. 88. *Dispensationem quoque.* Οἰκονομίαν legendum in Græco, non ὄκον μίαν, ut Gallasius, cuius hic quoque tanta non dicam oscitantia, sed vecordia existit, ut ne illud quidem animadvertierit, μίαν cum substantivo masculini generis minime jungi. Præstitisset profecto quiescere, quam tam inconsiderate scribere.

Pag. 89. *Per id quod Sara.* In Græc. post τὴν, addo κατὰ, ex vet. et pro ὧς, lego πῶς.

Jeroboam item. Vel ex hoc uno loco quam præcipitanter, ac nullo cum iudicio in hac versione se generit Gallasius, liquido percipitur : ubi, dum veterem interpretem ~~64~~ consulere gravatur, ejusmodi errorem admisit, qui, non dicam sacræ theologiæ professori, qualem se esse vult, sed ne ei quidem, qui litteras sacras vel a limine salutaris, condonandus sit. Quæ enim est hæc metamorphosis, ut de Jeroboam Roboam faciat, quem certum est non decem, sed duas tantum tribus imperio suo ac ditioni subiectas habuisse ? In Græco ergo pro Ῥοβοάμ, Ἰεροβοάμ.

Pag. 90. *In speluncam.* Delendum in Græco Ἰσπαήλ. Et ead. lin. pro τοῦτο, legendum τῷ.

Notæ ex adversariis Front. Ducæi in cap. 15.

Pag. 86. *Quæcumque transformantes coaptant.* Recte correxit Billius, μεταμορφόζουσι, quo verbo sæpius utitur alibi : ut cap. sequenti, εἰρηγεῖναι μεταμορφόζουσι : et cap. 17, εἰς τοῦτον χαρακτῆρα μεταμορφόζουσι : et cap. 1, καὶ μεταμορφόζουσι, καὶ ποιήσοι μορφῆν κινός.

Postquam decadis. In Græco emenda μηνυέοντα φῶς λέγειν, pro σαφῶς λέγειν : quod n. que Cornarius vidit, qui vertit apud Epiphanium, « ac clare dicere : » neque Gallasius, qui, dum aperte dicit ; neque ipse demum Billius, apud quem ita scribi potest : « Moxque decadis mentionem facientem, lunæ, et diem, et noctem. » Sane haud aliter constare potest ratio : neque enim decimo erit loco liguum, si numerare incipias a die. Atqui Genesi 1, 3, post illa : « Et Spiritus Domini ferebatur super aquas ; » sequitur : « Dixitque Deus Fiat lux. » Rursus apud vet. interp. illud, « decadis commemorantem, » ἔλληνηται, pro « mentionem facientem. » Ita μηνυέονται vertitur Psal. xxi apud Augustinum, « commemorabuntur, et convertentur ad Dominum, » pro « recordabuntur. »

Pag. 88. *Luminare magnum.* Μέγαν φωστῆρα scripsimus pro μέγα.

Quaternationem ipsorum. Græca exigunt, « ipsorum dicunt facta, » τοιαῦτα γεγονέναι, « talia esse facta. » Paulo post ita distinguit in Græco: πάλιν δεῖκνυσθαι οὕτως. Ἐν τῇ. Quod sequitur de Jeroboam apud Epiphaniū interpretem Cornarium, etiam corrigendum est, qui nimium auctor Iuloneus visus est Gallasio, a quo magnam partem interpretationis mancipio acciperet.

Pag. 90. *Et Samuelem declinantem.* I Reg. ix, 22. « Assumens Samuel Saulem et puerum ejus, introduxit eos in triclinium, et dedit eis locum in capite eorum, qui fuerant invitati: erant enim quasi triginta viri. » At in Græco LXX: Καὶ ἔθετο αὐτοῖς ἐκεῖ τόπον ἐν πρώτοις τῶν κεκλημένων, ὡσαύτ' ἔδομηγοντα ἀνδρῶν, « in primis vocatorum circiter septuaginta virorum. » Hoc notandum est, ut hinc colligamus Irenæum, vel hæreticos illos aliam Græcæ editionem habuisse, in qua ex Hebræo, ut in Vulgata Latina legebatur. Porro, « declinare, » potest etiam retineri, bona cum venia Latinorum profanorum, apud quos, et « somnus declinat oculos »¹⁰, « et « agmen duces declinant, » etsi « reclinantem » aptius fuisset, ut Lucæ xxvii, « reclinavit, » ἀνέκλινεν « et ix, v. 4; κατακλίνατε, » facite discumbere. » Sic autem explendus est hic locus e Græco: « Collocantem Saulem inter triginta vocatos, primum, et per Davidem, qui triginta diebus, » etc.

Qui triginta diebus. Explendus est locus ex Græcia: « declinantem Saul, et per Davidem, qui triginta diebus abscondebatur. » Atqui David I Reg. xx, 5; dicit: « ut abscondar in agro, usque ad vesperam diei tertiæ; » et apud LXX, « usque ad vesperam » tantum, κρυβήσομαι ἐν τῷ πεδίῳ ἕως δὲ ὄλης. Ubi ergo 30 dies? Plane fugit hic ratio istos arithmeticos novos, nisi quem alium Scripturæ locum forte spectabant. At I Reg. xxiii, v. 13, « non et ante descenderant tres, qui erant principes inter triginta, et venerant ad David in speluncam Odollam. » LXX: Καὶ κατέβησαν τρεῖς ἀπὸ τῶν τριάκοντα πρὸς Δαυὶδ, εἰς τὸ σπήλαιον Ὀδολλάμ. Atque ita fortasse legendum est apud Irenæum, τὸ σπήλαιον Ὀδολλάμ. Καὶ δὲ τούτο, pro Ἰσραὴλ: sed in aliis exemplaribus LXX τρεῖς ἀπὸ τριάκοντα ἄρχοντες legitimus, quæ cum Lat. Vulgata conveniunt, ut omnia tres illos viros dicant, non triginta, ut hæretici; etsi aliorum triginta septem meminit illud ipsum cap. II Reg.

Adnotationes Fr. Feuurdentii in cap. 15.

Pag. 86 *Perfectus enim nemo, etc.* Magisterii summum gradum, et perfectionis usque apicem in aggerandis mendaciorum, et recentium nugarum plaustris constituisse, et erroribus prioribus pejores sic addere contendisse, ut de impietatis palma contendere viderentur, post Irenæum his graviter affirmat Nazianzenus¹¹: « Certi homines ascensiones in corde suo ponunt, non confessionis, sed abjuratōnis; nec theologice, sed blasphemice. Etenim de liberalitate ac munificencia in profundendis impietatis opibus inter se certant, perinde atque non id metuunt, ne impiis erroribus sese constingant: sed ne hac in re levius tolerabilibusque peccent, quam ceteri. »

Necessarium est. Delevimus « esse, » auctoritate vel. col. et Græc. lec., « et argutionem, » id est confutationem, pro « argutionem » reposuimus.

Pag. 88. *Tubernaculi quoque.* Qui frigidus Gnosticorum allegorias, ut decet, contempserit, et horum rituum Mosaicorum, Christo, Ecclesie et sacramentis concinane accommodatas expositiones solidiores desideraverit, ex doctissimis Rupertii, Bedæ, et Rabani commentariis, Origenisque homiliis in Pentateuchum, Clementis Alex. Strom. v,

A et Philonis Judæi libris allegoriarum, abunde illi satisfactum iri puto.

Volunt enim sexto. Delevimus « dicunt eum ac primo: » et mox, pro « septimo, » reposuimus « sexto, » auct. vet. col. et Græcæ lect.

Sed et arcæ. Sic omnino legendum poscit et sensus, et Græca editio.

Pag. 89. *Duodecim tintinnabula a.* Horum tintinnabulorum plures quorundam Patrum allegoricas explicationes paucis perstringere, et Gnosticis deliriis opponere placuit. « Duodecim apostolos significabant, » ait Justinus martyr¹², « pendentes a potentia Christi æterni sacerdotis, per quorum vocem, gloria ac gratia ejus mundus repletus est. » Tertullianus¹³: « Cur duodecim apostolos elegit, et non alium quemlibet numerum? » Næ et ex hoc meum Christum interpretari possem, non tantum vocibus prophetarum, sed et argumentis rerum prædicatum. Hujus enim numeri figuræ apud Creatorem deprehendo: duodecim fontes Elin, et duodecim gemmas in tunica sacerdotali Aaron, et duodecim lapides ab Jeau de Jordane electos, et in arcani testamenti conditos; totidem enim apostoli portendebantur, » etc. Clemens Alexandr.¹⁴: « Trecenta autem sexaginta sex tintinnabula, quæ pendunt a veste talari, est tempus annuum: annus, inquam, Domini acceptus, prædicans et resonans maximum adventum Servatoris. — « Veste sacerdotali, » scribit Augustinus¹⁵, « utique significatur Ecclesia: per hæc autem tintinnabula, ut nota sit conversatio sacerdotis, sicut dicit Apostolus, tempus præbe exemplum bonorum operum. » — « Moysi præcipitur, » ait Gregorius¹⁶, « ut tabernaculum sacerdos ingrediens tintinnabulis ambiatur, ut videlicet voces prædicationis habeat, ne superni spectatoris iudicium ex silentio offendet. Vestimentis autem tintinnabula inhærent, ut vitæ viam, cum lingue sonitu, ipsa quoque bona opera clament sacerdotis. » Bedæ¹⁷: « Si Josephi verba intendere voluerimus, quibus dicit, in tunica pontificis, mala septuaginta duo fuisse, et ejusdem numeri tintinnabula, congruit hoc figuris mysteriorum, ut sicut in numero ac pectore apostolicum forte numerum jusus est: ita etiam discipulorum septuaginta duorum, qui et ipsi ad prædicandum missi sunt, circa pedes numerum assignatum haberet. »

Et per Samuelem. Hic aliqua deesse in omnibus nostris exemplaribus Latinis, ostendit tum lectio Græca, tum Bibliorum contextus. Sic ergo legatur: « per Samuelem, qui primum discumbens lecti Saul inter triginta vocatos; et per David, qui triginta diebus abscondebatur in agro, » etc. Itaque suspectum est vocabulum « declinantem, » a Græco κατακλίναντος, quod revera de eo uicitor, qui convivas locis certis discumbere facit.

Ex Jo. Ernesti Græbii adnotationibus in cap. 15.

Pag. 86. *Μεταμορφάζουσιν.* Non placet, saltem non necessaria est emendatio B. III et Frontonis Ducæi, qui μεταμορφάζουσι lectum voluit; licet negari nequeat, Irenæum hoc verbo alibi sæpius usum esse. Si ex veteri interpretatione hic loci conjecturam capere licet, scriptum fuit μεταμορφάζοντες (sive, ut Basileensis Epiphaniū, indeque cunctis Irenæi edit. t. habent, μεταμορφάζοντες) μεταμορφάζουσι.

Καὶ οἱ στύλοι οἱ δεκαπῆχαις. Diu multumque quæsi in S. Litteris columnas decem cubitorum, donec tandem in editione Francofurtensi 1597 LXX interpretum, Exod. xxxvi, 17 et seq. inveni hæc scripta: Καὶ ἐποίησε στύλους τῆς ἀσπυῆς ἐκ ξύλων ἀσπῆπων· δέκα πηχῶν τὴν στύλον τὸν ἕνα. In Romana autem Flamini Nobilii, et

¹⁰ Propert., lib. II, eleg. I, v. 11. ¹¹ Orat. 2 de pace. ¹² In Dialogo. ¹³ Lib. IV contra Marc. ¹⁴ L. b. v Stromat. ¹⁵ Quæst. 119. n Exod. ¹⁶ Lib. I Registri, cap. 24. ¹⁷ In xxviii cap. Exodi.

Waltoni editione hæc minime exstant. Totum enim xxxvi et seq capita in codice Romano et Alexandrino immane quantum differunt.

Τὸς δώδεκα κήρυκας. In S. Scripturis Exod. xxviii nihil de numero istorum tintinnabulorum legitur. Duodecim autem fuisse per traditionem acceperunt non modo Marcossii hæretici, sed et catholici quidam, veluti Justinus martyr, qui in Dial. cum Tryphone Judæo, pag. 260 ait, δώδεκα κήρυκας ἐξήρατο τὸ πῶδῆρος τὸ ἀργυρεὺς παραβέβηται. 65 et traditum esse, quod duodecim tintinnabula stolæ summi sacerdotis annexa fuerint. Quæ ipse typos facit xii apostolorum, qui Jesu Christo, novi testamenti pontifici, adhererunt. Alii vero 72, alii alium tintinnabulorum istorum numerum tradiderunt, de quibus lego egregium Braunii tractatum De vestitu sacerdotum Hebræorum, lib. II, cap. 5, § 23. Neque enim libet cum Feuardenio hic digredi.

Scholium Billii in cap. 16.

Pag. 90. Necessarium autem. Ad adlo ex vet.

Pag. 91. Quod autem non. Pro οὐδέ in Græc. legendum οὐ, et ead. lin. pro ἐπί, ὑπὲ, vel παρὰ. Cum parabolarum. In Græco delendum ἐτέρω.

Notæ ex adversariis Fronti. Ducati in cap. 16.

Pag. 91. Ostenditur procedente. Græc. διαγέσται, ostenditur. Locus Danielis sic habet in edit. nota Romana: Δύο, Δαυὶδ, οὗ ἐμπροσθεν τῶν καὶ ἐσπραγμένον ἐὶ λόγοι, ἕως x. π. ἐκλεγ. καὶ ἐκλευκάνωσι, etc., non diversa ab his quæ Lat. Vulgata Danielis xu. 9, 10: «Vade, Daniel, quia clausi sunt, signatque sermones.» At non legimus, ut citant hæretici, καὶ οὐ λευκὸν λευκάνωσι. Nonnihil diversa sunt a prophetæ autographo, quæ citat ex hoc loco Cyprianus Contra Judæos, quæ tamen conveniunt cum his quæ apud hunc ipsam Irenæum lib. 17, c. 43.

Adnotationes Fr. Feuardenii in cap. 16.

Pag. 90. Dominum nostrum. I. a legendum proponimus ex vet. cod. et Græcæ lect. Prius erat, «Dominum non alterum,» etc.

Et fabricatorem quidem. Duplici ratione mendacii illos arguit, una, quod Creatorem mundi alium a summo et invisibili Deo facerent; altera, quod illum in essentia visum esse a prophetis, idque oculis ipsis carnalibus, putarent. Ac rectius docet Augustinus 10, omnes visiones Moysi et alii prophetis factas, per subjectam creaturam exhibitas fuisse ad significandum Deum invisibilem: nec Moysen ipsam aperte nunquam Deum vidisse. Variis autem modis creaturam assumi ad Deum nostris sensibus significandum, argute idem postea persequitur. At quando videlicet in angelo; aliquando in specie per angelum disposita; aliquando vero et ipsi prophetæ verbis et factis personam Dei significarunt. Id ipsum quoque multis Scripturæ sententiis, et Ambrosii, Hieronymi, Athanasii et Nazianzeni testimoniis confirmat amplissime epistola 3.

Pag. 91. Recurre, Daniel. Hunc Danielis locum ita legit Cyprianus 10: «Muni sermones, et signa librum usque ad tempus consummationis, quod ad discant multi, et impleatur agnitio, quoniam cum fiet dispersio, cognoscent omnia hæc.» Non autem de Deo aliquo ignoto, ut hi perperam putant: sed de cæcitate Judæorum, qui Scripturas sanctas intellecturi non essent, donec Christus in novissimis temporibus venisset, qui discipulis verbo et opere explicaret, recte interpretatur.

Ex Jo. Ern. Græbi adnotationibus in cap. 10.

Pag. 90. Ο λαός μου οὐ συνήκα. Ita LXX interpretes, teste Hieronymo ad cap. 1 Isaie. Soli LXX itansulerunt: «Israel mecum me non cognovit, et populus me non intellexit.» Atque ita hunc locum

A allegarunt tam hæretici, quam catholici; S. Basilii, Cyrillus, Theodoretus in Commentariis suis, hisque antiquior Justinus martyr Apol. 2 (1) pag. 93, C. Unde et in priori hujus Apologię parte, 77, A. legendum videtur ὁ λαός μου οὐ συνήκα, non μου. ut est in editis exemplaribus.

Scholium Billii in cap. 17.

Pag. 91. Puerili ætate esset. In Græco pro τὰ διὰ, legendum cum vet. παῖδος ὄντος καὶ τὰ γράμματα μανθάνοντος, καὶ τοῦ διδασκάλου.

Pag. 92. Per id præterea quod. Pro διὰ τὸ, vet. legit, διὰ τοῦτο: sed male, ut sensus ostendit.

Dicere recusat. In Græc. ante αὐτῶν, ponendum μή, vel οὐκ.

Abcondita sunt a te. Adlo ἀπό in Græc.

Se eos elocturum. Corruptus est hic locus apud Epiph. ita restituendus ex vet. interp., ὑπέσχετο διδάξαι. Ἀπόδειξιν δὲ τὴν ἀνωτάτω, etc.

Abcondisti hæc. Adlo ταῦτα in Græc.

B Sic tibi complacuit. Delendum μου.

Notæ ex adversariis Fronti. Ducati in cap. 12.

Pag. 93. Apocryphorum et perperum. Ἀποκρύφων καὶ ψδων γραφῶν, melius forte, et apocrypharum et perperarum Scripturarum.

Et propter hoc non respondisse. Interpres fortasse legit διὰ τὸ; sed Hellenismus exprimere voluit, sic enim solet articulos reddere.

Pag. 91. Per eum sermonem qui est. Nimis incommode ῥῆμα vertit et sermonem, et quod grammatici et verbum: sic ergo planius erit, et per verbum, et abscondita sunt, et apocryphon Bythi manifestasse: hoc est dum usus est verbo ἐκρόδη, designasse occultationem, sive obscuritatem Bythi.

Confiteor tibi, Pater. Cum id suadeat vetus interpres, legendum est, ut Lucæ x. 7 21, ἐξομολογούμαι σοι, in Græco: tametsi videri potest auctor immutare nonnunquam verba S ripturæ, ut cum ὀρατῶν, pro ὀρανοῦ dicit, nisi et hoc vitium librorii est. Illud quidem certe in initio capitis occurrentis a librario est: διὰ τὸ ἔν ἔκαστον, nam ἔνα ἔκαστον non putavit recte jungi posse cum τὸ, quod diversi generis sit. Tu intellige διὰ τὸ παραβέβηται ἔν ἔκαστον ἀτῶν ἀτῆν: repositus mus enim ex Epiph. cod. παραβέβηται pro βέβηται, quod erat in edit. Gallasi.

Adnotationes Fr. Feuardenii in cap. 17.

Pag. 91. Scripturas. Hunc novum titulum apposuimus, quod magis convenire nemo non judicabit: veterem autem in proximi capitis initium, ad quod etiam quatuor posteriores lucas istius rejecimus, ut ad illius principium.

Multitudinem apocryphorum. Apocryphum illud est B. Augustino 10, ejus occulta origo Patribus non claruit: χροπῶ enim, a quo ἀπόκρυφον, est «condo,» sive «recondo.» Porro Gnosticus non tantum libros, quorum origo ignota erat, sed et blasphemias spirantes habuisse, et superius dictum est, et hoc capite plus satis liquescit: cum Christum ignorantem, et sub ejusdem prædagogi ferula quasi alphabetum ediscentem, et illis ridicule linguam 11.

Tunc enim a Simone et Cleobio pestilentes sub nomine Christi et apostolorum compositos libros suis testatur B. Clemens 11, quos in fraudem simplicium Christianorum circumferebant hæretici. Quod etiam superioribus temporibus factitatum aserit, videlicet nomine Moysi, Eno. h. Adæ, Davida, Elia, et trium patriarcharum, perniciosa, et veritati infesta scripta evulgata sui et. Multos quoque Priscillianorum corruptissimos codices, qui canonici titulati erant, se invenisse scribit Leo Magnus 11. Quomodo enim decipere simplices possent, nisi venusta pocula quorundam melle

10 Lib. II de Trinit., cap 15 et 16, et lib. III, cap. 10. 11 L. b. I contra Judæos, c. 4. 12 Lib. XIV De civ. cap. 33. 13 Vide infra lib. II, cap. 69. 14 Lib. VI, cap. 18 de Const. apost. 15 Epist. ad Turibium, c. 15.

prælinere, ne usquequaque sentirentur insuavia, A que essent futura mortifera?

Et disceret litteras. Hunc veterum Gnosticorum, errorem, Christo communem ignorantiam nostram ascribentium, æque impie ac pervicaciter recentes instaurare nituntur, quando, Calvino auctore, aiunt eum permulta ignorasse; et Gallasio astipulatore, oportuit eum discere ac erudiri more hominum. Nos has impietates copiose refutavimus, Dialogo 4 adversus eorum errores: infra quoque iterum de his dicitur.

Incognitum. Ita vet. cod. Græce etiam τὸ ἀγνωστον: expunxit itaque cognitum.

Pag. 92. Sed et in eo. Sic legendum docuerunt cod. vet. et lectio Græca. Quod vero Christum dixisse referunt, cum in nullo Evangel. exstet, constiterunt.

Apocryphum Bythi. Sic legendum, pro apocryphum Bythium: et postea, « veritatis Patrem, » pro « veritatem Patris: » itemque, « promisit se, » pro, « promississe » ducunt, cum veteri codice, B textus Græcus: sicut et superius, ostendisse eum, » pro « non ostendisse. »

Pag. 95. Et aptare. Belvinius « a Patre, » auctor. vet. cod. et Græc. lect.

De incognito. Expunxit « de cognito, » auctor. vet. cod. et Græc. lect.

Et adnotationibus Jo. Ernesti Grubii in cap. 17.

Pag. 91. Ὡς τοῦ Κυρίου. Hoc ῥηθιόγραμμα, ut ab Irenæo merito apparet, reperitur etiam in apocrypho, quod Matthæo perperam ascriptum exstat in ma. cod. 1697 bibl. thesaur. Regie Parisiis, teste Cotelerio in notis ad lib. vi Constit. apost. Clementis, cap. 18, et in Evangelio infantie Christi, quod Arabice cum Latina versione editit Henricus Siskius, pag. 144 et 146, nec non, licet paulo diversum, in pseudo-Evangelio Leucii, quod ma. hic Oxonii exstat in bibliotheca collegii Corporis Christi, ubi cap. Quomodo Jesus doceat discipulos erat litteras, hæc leguntur: « Et cepit magister in piose (i. imperiose) eum docere dicendo: Dic alpha. Jesus vero dixit ei: Tu mihi dic prius, quid sit beta, et ego dicam tibi quid sit alpha; et ob hæc magister iratus percussit Jesum, et postquam percussit eum, mortuus est. »

Scholium Billii in cap. 18.

Pag. 95. Ad fidei abjectionem. Græc. ἀπίθειαν. In Græc. pro εἰδος τοῦ, legendum εἰδος τοῦτο.

Pag. 94. Intimum Bythi sinum. Addo in Græc. τὸν Βυθὸν ex vet.

Profanorum quorundam. Addo βεθθλὼν ex vet.

Pag. 95. In eo qui in Jesum descendit. Et τὸν κατελθόντα εἰς Ἰησοῦν. Vetus editio, « in nomine descendens Jesu. » In codice tamen manuscripto, ex quo infinita loca correctæ sunt, non « Jesu, » sed « spiritus » legitur. Quæ quidem lectio eundem sensum habet cum codice Græco.

Pag. 97. Filius autem in eo qui præexistit. Græcus Epiphaniæ codex habet ἐν τῷ παρόντι, id est « in presenti. » Sed apparet veterem interpretationem legisse πρόβν. Veritè enim, « qui ante fuit. »

Veni ut. Ἦλθον. In Græco autem codice aliquanto post, pro ἐκ τῶν, legendum τὸν.

Quæ patris estera. Sensus hoc loco perspicue monstrat, ut cum veteri interp. legamus, πατέρα, non, ut corruptis apud Epiphanium, μητέρα.

Hoc autem. Τοῦτο legendum in Græc. cum vet.

FINIS SCHOLIORUM BILLII.

Notæ ex adversariis Front. Ducari in cap. 18.

Pag. 91. Redemptionem autem. Interpres legisse videtur, τὴν ἐκ ἀπολύτρωσιν τοῦ ἐν αὐτῷ Χριστοῦ καταμίσθαι, non ut habet Epiphaniæ codex, qui tamen sequendus est: non enim in Joanne, sed in Jesu, Christum esse blaterabant Gnostici, neque hic Christum à Jesu, ut ante, sed Joannem à Jesu distinguit. Sic ergo corrigere potes: « redemptio-

nem autem Jesu positam esse ad perfectionem, » tametsi hoc est καταβαί, non ut Græcus, καταμίσθαι, « allatam esse. »

Cum quibusdam profanis. Apud Eusebium lib. iv, c. 10 Hist., legitur μετ' ἐπαλλήλων τινῶν τοῖς ταλουμένοις, et εἰς ὕδωρ, et μητέρα τῶν πάντων, et τὸν Ἰησοῦν, καταπλήξασθαι τοὺς ταλουμένους, cetera ut apud Epiphanium. In utroque ergo Græco libro omittitur vox βεθθλὼν, quæ tamen exprimit Irenæi interpres, et Ruffinus, dum vertit: « Et enim quidam eorum thalamum construunt, et nefarium quoddam invidiam celebrant genus, tanquam secretis quibusdam carminibus ac verbis, non tam sacris quam execrabilibus eum, qui introducitur, consecrantes. » Christophorus quoque etiam: « Et invocationibus quibusdam nefandis abilita mysteria in eos esse sequuntur. » Potest tamen hoc interpres noster addidisse de suo, ut postea: « cum quibusdam profanis dictionibus similibus. » Græce tantum est, μετὰ ἐπαλλήλων ὁμοιοτρόπων. Ubi vox, « profanis, » omissa est a Billio.

Pag. 95. In nomine ignoti. Licet Græce legatur, εἰς ὄνομα ἀγνώστου, rectius tamen veteri interprete et Billius: « In nomine ignoti, » quam Cornar. et Gallas., « In nomen ignoti. » nam et ita Ruffinus vertierat: « In nomine ignoti Patris omnium, et in veritate omnium matre, et in eo, qui descendit in Jesu; » et ad exemplum videtur hoc redditum sacerorum veræ nostræ imitationis verborum Matth. xxviii, 19, εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς. Vulgata: « In nomine Patris, » quomodo et Cyprian. epist. 23, et alii Latini Patres: tametsi Tertull. quoque De baptismo, 13, dixerit: « Tinguentes eas in nomen Patris. »

In nomine descendens in Jesu. Mirum quam indiligentes hic fuerint Cornarius et Gallasus, qui vertunt, « in eum, qui descendit Jesum, et in Jesum, qui descendit. »

Et spiritus et Vita. Græc., Πνεῦμα ἀγαθὸν καὶ ζωῆ: « Spiritus bonus et vita, » forte ἀγίων, ut postea, « per Spiritum sanctum in redemptionem angelicam. »

In sonis luminis Græc., ἐν ταῖς ζωαῖς τοῦ φωτός: « in vitis luminis; » et ita Billius noster legit, ἐν ταῖς ζωαῖς τοῦ φωτός. Nihil multo hic, sed adendum monedo, τοῦ Χριστοῦ, Græco paulo post ex veteri, qui habet, « Christi non divido spiritum: » nam et hoc indicant illa vestigia Hebraicarum dictionum, Μεσσα ὀφάρτυ.

Pag. 96. Et incorporalia et insensibilia. Attendendum Græco vocabulum unum ex veteri, καὶ ἀσωμάτων καὶ ἀναισθητῶν, nisi hoc fortasse ab interprete est, non ab auctore.

Pag. 97. Alii sunt qui mortuos. Hæc quoniam Latinitate donarat etiam doctiss. Billius, et apud Epiphanium Græc. reperiebantur, ex ejus libro descripsimus, cum non essent in editione Gallasii: tametsi advertendum est, hæc non citari ab Epiph. plane ut erant apud Irenæum, ne quis auctoretur verbis singulis Græcis Latina non respondere.

Pag. 98. Ipsos abeuntes in sua. Non assentior doctus. Billio, censenti hæc mendo e in plurali legi: sic enim initio dixit: « Et præcipiunt eis venientibus ad potestates, » et, « venite quæque eos. » Epiphanius vero jam inde ab initio dixit, Ἐρχεσθῶνται ἐὰν ἔλθῃ ἐπὶ τὰς ἀρχάς, « jubent cum venerit ad principatus: » sic autem multis hæc præcepta sunt, ab illis mystis Gnosticis, ut quid quisque dicere deberet, sit expressum. Neque profert verba ipsa Irenæi Epiphanius, ut monuimus, sed ab illo ista mutuatus sua pro arbitrio interserit, vel immutat.

Anima vero eorum proficiatur. Hæc omnia sunt in interprete. Billii, etsi apud Epiphanium Græco reperiantur, quæ ita Cornarius: « Anima vero ipsorum opifici ariet superne in defectu constituto, ut et illic maneat apud ipsum. » Sic apud Tertull. ca

eisdem fabulis Valentin. cap. 32. « easque Demiarcho suo reddent. » De his ipsis nominis plura Theodoretus lib. 1 *Hæretic. fab.*, ubi de Ascolytis, hæc. 15

FINIS NOTARUM FRONTONIS DUCÆI.

Adnotationes Fr. Feuardenii in cap. 18.

Pag. 93. *Quantum enim.* Dissidia feralia etiam ne præcipuis doctrinæ suæ capitibus, inter hæreticorum antesignanos emeruisse, et hic rursus commemorat : ut spiritui vertiginis, qui etiam secum ipse pugnat, eorum opinionem accepto ferendas esse nullus nesciat. « Ista inconstantia, » ait Hilar. 25, « ostendit omnia incerta et vana esse apud se. » — « Quomodo enim salutis cupidi, » scribit in simili argumento Justinus 22, « po sent toto religione vera illis credere, inter quos parum convenit, dissidentes in suis opinionibus? » Tantis autem dissensionibus funestissimum ovili Christi exitium, et fidei Christianæ propudiosam abnegationem moliri callidissimum Satanam, nec ipse Irenæus dissimulat. Cæterum, quod ad lectionem attinet, obcurus est hujus primæ clausulæ sensus, partim interpretis nimia religione, partim malorum codicum vitio. Ergo, ut facilius evadat, puta « Quanti » pro « quot » poni, quod non ausi sumus immutare, quia id agnoscit vet. cod. Deinde secunda linea « quia » nihil aliud, quam « quod » significat. Præterea « Destructionem, » quod habet vet., pro « restitutionem, » atque adeo « restitutionem, » quæ fuerat Erasmi conjectura, reposuimus. Rursus « repositionem, » nescio qua via in hunc locum irreperit, sed sensum turbare manifestum est; eam igitur expunximus, contra veteris libri auctoritatem. Denique pro « inrensisse, » quanquam « remissa » habeat vet., cum Græc. ὑποβέβληται non respondeat, « immissa » potius legendum censuerim, aut si mali : « submissa. »

Pag. 94. *Illam autem spiritalem.* Sic legendum docet cum vet. cod. Græca lectio : delevimus autem, « illa autem spiritalia. »

Et baptismam quidem a Joanne. Etsi plurimis terrimisque hi veteres Gnostici scaterent versibus, nihilominus hæc in re catholicam sententiam retinebant, quod non baptismate Joannis conferretur remissio peccatorum, sed solo baptismo Domini nostri Jesu Christi. Illis ergo longe deteriores sunt recentes Hæretici, qui ut omnem gratiæ conferendæ virtutem per Christum instituto baptismi nefario detrahant, illud ipsum præcursoris sui lavacro æquare non verentur.

Quidam ex ipsa sponsale cubiculum. Quia hæc ad verbum transcripsit Eusebius 26, verba ejus ex recentibus, eaque emendatissima translatione superius addidimus. Observa autem sacrilegos istorum ausus, quibus sacrum baptismum profanabant : ob eamque rem, plerosque antiquorum illud merito damnasse.

Pag. 95. *In nomine ignoti Patris.* Lectionem hanc omnium veterum editionum, data opera nolimus immutare : attamen Eusebii 27, Epiphani 28 et Theodoret Græca lectio, et ea, quæ habentur superius cap. 13 initio hujus cap., sic legendum indicant : « In nomine ignoti Patris omnium, in Veritatem matrem omnium, et in descendente in Jesum, ad unitatem, et redemptionem, et communicationem virtutum. » Omnium autem ad textum Irenæi accommodatius sic legitur apud Nicetam Choniensem : « In nomine ignoti Patris omnium, et Veritatis matris omnium, et ejus qui descendit in Jesum, ad conjunctionem, et redemptionem, et communicationem virtutum, » etc. Tria vero hic apponunt : primum, « Patrem, » quem putant omnibus retrōactis

A sæculis ignotum, aliumque a mundi epifice; secundum, « Alethiam, » id est Veritatem illam matrem omnium, cujus idolum viginti quatuor literarum æguris fictum recensuit cap. 10; tertium 67 « Christum » initio aliam a Jesu, quem Christum lingebant in specie columbæ in Jesum descendisse, dum a Joanne baptizaretur, tuncque coadunatum eidem fuisse ad perficiendum miracula, quæ scripta sunt in Evangelio; ipsum quoque annuntiandum usque ad tempus passionis, quo recessit ad superna, unde evolaverat, solum autem relictum Jesum passionem subiisse.

Cæterum, manifestum est horum nebularum, in corrumpeuda sacramenti baptismi forma, sacrilegium optimo jure hic ab Irenæo coargui atque damnari. Etenim cum ab æterno Dei Filio complete et absolute in titulum fuerit, ut conferatur aspersione, vel immersione aquæ, in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti; nullius hominis est propria auctoritate in his quidquam detrachere vel immutare. « Lex namque tingendi, » inquit Tertullian. lib. *De bapt.* 20, « imposita est, et forma præscripta : Ite, docete nationes, tingentes eas in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti. » Et lib. *Præscript.*, cap. 20 : « Jussit (apostolos) ire, et docere nationes, tingendas in Patrem, et in Filium, et in Spiritum sanctum. » Cyprianus quoque epistola vigesima tertia scribit : « Dominus dixit, in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti gentes tingi, et in baptismo præterita peccata dimitti. » Rursusque epistola septuagesima tertia : « Post resurrectionem apostoli ad gentes mittuntur, et in nomine Patris et Filii et Spiritus sancti baptizare gentiles jubentur. » Didymus quoque lib. 11 *De Spiritu sancto* ait : « Qui unum de præceptis nominibus prætermittit, neque sacramenti perfectionem attingit, nec a peccatis hominem liberat. » Augustinus denique scribit 20 : « Certa sunt verba evangelica, sine quibus non potest consecrari baptismus, » etc.

Basima ea cabasa. Nicetas in *Orthodoxia* hæc verba paulo aliter refert, scribens : « Quo majorem ei qui baptizatur stuporem hujic aut, hæc Hebraica nomina superaddunt, camosi, bæe, anora, nystadia, rhuda, custaba, phogor, calathi. Quorum interpretatio hæc est : O qui es super omnem virtutem Patris, te invocamus, qui lumen, et Spiritus bonus, et vita mundanis : quoniam in corpore regnasti. » Difficillimum est verborum istorum fontes indicare; accipe tamen, quid de his nobis verisimiliter videtur. Impositores istos magicis artibus delectatos, isdemque multa prodigiosa et portentosa effecisse, ex Justino, Irenæo, Tertull., Epiph., Theod. et August. certissimum est. Magus porro monstruosa, ipsoque stridore pronuntiationis etiam horrenda vocabula, et carmina opæ cacodemonum invenisse, et susurrasse, quibus ad præstigiis suas mirabilem energiam inesse asserbant, ex sacris profanisque scriptoribus cunctis est in confesso. Apuleius enim magico susurramine aures reverti, mare colligari, ventos exspirari, solem iuberi, lunam despumari, stellas evelli, diem tolli, noctemque teneri posse putat. Virgilius etiam ait 21 :

Carmina vel celo possunt deducere lunam :

Carminibus Circe socios mutavit Ulyssia.

Frigida in pratis cantando tum, nar anguis.

Et Tibullus de quadam incantatrice 22 :

Hæc cantu finditque solum manesque sepulchris

Et cit, et tepido devocat ossa iugo.

Et alia apud Ovidium jactat 23 22 :

Viperens rumpo verbis et carmine succes,

Vivaque anza, suo convulsa robore terra,

21 L. vii de Trin. 22 Orat. ad Græcos. 23 Lib. iv Hist., cap. 10. 24 Ibid. 25 Contra Sethianos et Corint. 26 Cap. 13. 27 Lib. vi de Baptismo, cap. 2. 28 Es. 13, v. 69 et seq. 29 Lib. 1, eleg. 2, v. 47, 48. 30 Metam. iv, 614 et seq.

*Et silvas moveo, jubeoque tremiscere montes,
Et magis solum, manesque exire sepulchris.*

Negat etiam Serenus Samonicus de nomine « Abrahada », ut et alii de « Aratitha, » etc.²⁶ Vero igitur simile est, astutos istos præstigiatores isthæc magica et barbara magis portenta, quam nomina finxisse, et magno supercilio inculcasse, ad concitandos simplicium animos, ut cum magno stupore angustiora putarent quæ non intelligerent; et demones iclis pactis assistentes ad horum vocabulorum pronuntiationes, quæ postulabant magis præstarent, ut superius de Marci cœna habes cap. 9. Quod si quæ hic habes, Hebræa vocari ab Irenæo urgeas, responderim non ex suo, sed Valentianorum sensu esse intelligendum, cum id unum confidenter et vere possim affirmare, ea nempe nec a Græca, nec ab Hebræa, Chaldaica, Syra, aut Arabica lingua petita esse.

Regnasti. Ita legit vetus cod. Græce est *ἔβαλ-
λυσας*; delevimus itaque renasci.

Pag. 96. *Ungunt sacramenta opobalsamo.* Gradus quosdam esse ad impietatem, nullumque repente pessimum fieri, vel in his Gnosticis apparet. Licet enim multa de sacris Litteris corrumpent, infanda perpetrarent, horrendaque in Deum evomerent, nihilominus protestationes et illiniones in baptizando Catholicis usitatas observabant; adeo rituum illorum traditio per universum orbem apostolis tradentibus invaluerat. Nec eo nomine hoc loco, vel in sequentibus, illos damnat Irenæus; id certe non segniter facturus, si in hoc ab apostolica traditione declinassent.

Qui autem ritum hunc e medio tollendum contendunt, eo nomine, quod ab hæreticis, iniquo etiam sine, usurparetur, præpostere et impie judicant, cum et aquam, et communium nobiscum verborum partem, reliquasque Evangeliorum particulas, quibus utebantur, eadem opera auferrent. « Non enim est detestanda sanctimonialium virginitas, » ait Augustinus²⁷, « quia et Vestales virgines fuerunt; nec reprehendenda sacrificia patrum, quia et sacrificia gentium fuerunt; quia etiam unus quarundam rerum similis esse videtur nobis cum gentilibus, » addo, et hæreticis, « et cibi, potus, te-
C
tiorum, vestimentorum, lavacrorum; longe tamen aliter his utitur, qui ad alium finem earum usum refert: et aliter, qui ex his Deo gratias agit, de quo falsa non credit. »

Cæterum, sacris olei et chrismatum unctionibus in baptismo ab apostolicis temporibus tripliciter usam esse Ecclesiam colligimus. Primo, circa aquas, « quæ pontifex, » auctore Dionysio Areop.²⁸, « sancta prece ac invocatione sanctificabat, καὶ τρεῖς τοῦ παναγιστάτου μύρου σταυροειδῆς χύσαι τελευτώσας αὐτό, i. e. ter in eas ad crucis eligiem, sanctissimum fundens unguentum, illas hoc ritu perficit. » Secundo, post abrenuntiationes et exorcismos, cum vel toto corpore, ut est apud Dionysium, et Cyrillum Jerosolymit.²⁹, vel pectore tantum, et scapulis baptizandum ungebant oleo, quod inde catechumenorum vocatur. Postremo, chrismate, ex oleo et succo balsami composito, ad regni et sacerdotalis gloriæ unitatem exprimentam, ait Cyprianus³⁰, in verticè signabantur baptizati. Ab apostolis, Spiritu sancto doctore, universas per orbem Ecclesias, in hunc usque diem hos ritus acceptos constanter retinuisse, et ad Spiritus sancti dona significanda his usas fuisse, testes sunt, qui primo sæculo ab apostolis, vel cum eisdem vixerunt, Clemens Rom. lib. iii, *De constit. apost.*, c. p. 15, 16, 17, et lib. vii, cap. 23, 28, 41, 42, 44,

A et lib. iii *Stecog.* et epist. 3; Dionys. Areopag. lib. *De eccles. hierar.*, c. 2 et 7; auctor *Quæst.* apud Justinum martyrem, quæst. 137; Theophilus Antiochenus lib. *ad Autoyçum*; et qui postea vixerunt in Oriente, Origen., lib. v in Epist. ad Rom.; Chrysost. hom. 12 in 1 ad Corinth. et homil. 6 ad Coloss.; Basilii lib. *De Spiritu sancto*, c. 27; Nazianzenus oratione in sanctum baptismum. Addam et Latine Ecclesie Patres, Tertullian. lib. *De carnis resurrectione*, lib. 1 *Contra Marc.* et lib. *De baptis-
B
m.*; Cyprianum epist. 72 ad Januarium; Arnobium *Commentariis* in psal. iv, xxii, lxxxii, xc, cxxxii et cxxxiv; Optatum Milevitanum lib. ii, iii, et vii *Contra Parmenianum*; Augustinum lib. xv *De Trinit.*, cap. 16, et lib. iv *De sym.*, c. 4, et tractatu 44 in Joannem; Ambrosium lib. 1 *De sacramentis*, cap. 4 et 7; Hieronymum *Dialog. contra Lucifer.* Hæc paulo fusius adducere libuit, ut omnibus innotescat, quanta pietate et sinceritate ducantur rhapsodi illi Magdeburgenses, qui istos ungenti sacros ritus hæreticorum tantum, et non catholicorum et apostolicorum virorum fuisse audent asserere.

Quidam autem eorum. Ergo primum sanctissimumque regenerationis nostræ mysterium, quod est baptismum, per istos Gnosticos Satanas omni ex parte labefactare conabatur; quando illi verba illius formæ a Christo tradita corrumpent, isti vero et proxime sequentes ipsam materiam, id est aquam, omnino negligendam esse censebant. Hoc idem diabolicum plane stratagemam etiam nunc per posteriores Hugnisticos reparare nititur, quando per Brentium, Bozam, et similes suadet, uti certa verborum forma, magicum esse; et nullum aliud esse verbum sacramentorum, quam quod a ministro pro suggestu exponitur. Per Calvinum autem tradit, aquam non esse penitus necessariam: nec Christum de illa dixisse: « Nisi quis renatus fuerit ex aqua, » etc. Hoc autem didicit a Luthero, qui a suis interrogatus, si liceret baptizari cerevisia, aut lacte, tandem respondit³¹: « Quidquid balneum dici potest, ad baptismum conveniens est. Si non adsit aqua, cum sit cerevisia, vel lac in necessitate, vel quidquid habueris: nihil in hoc situm est. » Habes ergo veterum Gnosticorum impietates renatas in novissimis: adeo semper sibi similis est Satanas omnium mendaciorum parens.

Alii hæc omnia recusant. Seductores homines proficere in pejus, et qui in sordibus volutantur, in dies multo magis sordescere, aperte indicat hæc classis Gnosticorum, quæ cærononias, aquam, et verba sacri baptismi eadem opera ꝑꝑ rejicit ut indigna, quæ mysteria eorum invisibilia significarent. Illi perro sunt, quos Epiphanius vocat Archonticos, Theodoretus et Nicetas Ascodrugos, et Ascodrupitas, quibus Euthymius addit Paulicianos. Hi etenim divina mysteria, et dona spiritualia, rebus visibilibus; et incorporea, sensibilibus et corporeis signanda et commemoranda esse negabant: proinde nec baptismatis, nec aliorum spectabilium sacramentorum usum admittebant. In hos acerrime disputant Nicetas et Euthymius. Recentiores Gnosticos, ne a tantis patribus degenerarent, eadem secunditate errorem ex errore serere ingeniscit nostrum sæculum. Postquam enim sacrum oleum cum sale, saliva, aquæ consecrationem, symboli professionem, abrenuntiationes, et exorcismos, quibus arcetur Satanas, e medio sustulerunt: jam parvulis fidelium sine baptismate salutem pollicentur.

Alii sunt qui mortuos. Hujus loci mysteria explicat, et emendationem ex vet. cod. agnoscit Epipha-

²⁶ Vide Horatium, si velis, libro 1 Serm., satira 8; Homerum in Odyss.; Theocritum, et alios.

²⁷ Lib. xx contra Faust., c. 21. ²⁸ Lib. de eccl. hier., cap. 2. ²⁹ In Catec. 2 mystag. ³⁰ Sermo de unctione chrismatum. ³¹ Tom. II Colloq., pag. 130 et 132.

nus⁴⁰. Theodoretus etiam hujus rei meminit in Ascodyriis, sed post mortem; Epiphanius vero ante, fecisse indicat. Ego autem utrumque recte, vereque dicere puto, cum duplici unctione Christanos olim usos reperiam. Priore, ante mortem, de qua B. Jacobus concionatur⁴¹: « Infirmus indurat presbyteros Ecclesie, qui orent super eum, ungentes oleo in nomine Domini, » etc. Eadem, Christo procul dubio auctore, apostoli frequenter unxerant, et sanaverant infirmos, Marc. vi, sique hanc olei delibationem, sacramenti integram rationem habere, stupendoque et mirabile effectus, asserunt Clemens Rom. lib. viii, *De constit. apost.*, cap. 33; Hieronymus in *Vita Hilarionis*; Augustinus lib. ii *De vita i. infr.*, cap. 4, et ser. 215 *De tempore*; Innocentius primus Epistola ad Decentium Eugubinum; et Bernardus in *Vita S. Malchiei*. Posteriori, post mortem, quando corpora sanctorum, antequam darentur sepulture, in specu, opinor, resurrectionis, oleo perungebantur; idque « iusta mortis fieri solita » vocat Clemens Alexand.⁴² Tertullianus⁴³ Sabæos testatur scire, pluris et charioris suas merces Christianis sepeliendis profligari, quam paganos diis suis fœmigandis. His omnibus antiquior idemque apostolorum auditor Dionysius Areopag.⁴⁴ illius unctionis formam et hæc enunciat: « Ubi, » ait, « cuncti consalutaverunt, » allatum scilicet defuncti corpus, ἐπιχέει τὸ ἕλαιον ἐπὶ τὸ ἔλατον ὃ ἐπάργυρος » super defuncto fundit oleum pontifex. » Et post aliquot: « Olei unctio baptizandum quondam evocabat ad sacra certamina. Nunc autem infusum oleum, signat eum qui defunctus est, eadem sacra exegisse certamina, sique fuisse consummatum. »

Sed quid? probandine sunt Gnostici, quod vel altera, vel utraque hærum unctionum utebantur? Si pari cum catholicis fide, et animi intentione id fecissent; hæc in re nec frat. nec quisquam eos damnasset. At impium suum sibi proponebant, ut apud Irenæum habes; nec quibus decebat verbis utebantur; Ideoque magis simiarum more, ut de Novatianis scribit Cyprian.⁴⁵ quæ cum homines non sint, humana tamen imitantur: sic cum hi in Ecclesia non essent, imo contra Ecclesiam, Ecclesie catholice tamen veritatem et ritus sibi vindicare volebant. Pari stratagemate divinatorum sacramentorum res, in idolorum mysteriis diabolum quondam æmulatum fuisse argute animadvertit Tertullianus⁴⁶, ut veritatem interverteret. « Tingit et ipse quosdam, » subjungit, « utique credentes et fideles suos: expiationem delictorum de lavacro reponunt, et sic adhuc initiat Mithræ: signat illic in frontibus milites suos, celebrat et panis oblationem, et imaginem resurrectionis indicit, et sub gladio redimit coronam. Quid quod et summum pontificem in unius nuptiis statuit? Habet et virgines, habet et continentes, » etc. Et libr. i *Ad uxorem*: « Sacerdotium viduitatis et celebratum est apud nationes, pro diaboli scilicet æmulatione. Regem sæculi pontificem maximum rursus nubere nefas est. Quantum Deo sanctitas placet, cum illam etiam inimicus affectat, non utique ut alicujus boni allisus, sed ut Dei Domini placita cum contumelia affectans? » Omittam, et quæ in hanc rem scripsit in calce libri *De corona militis*, ut pauca, sed gravissima, ex Justino martyre attingam⁴⁷. « Fabule poetarum, inquit, a malis gentis invectæ sunt, ad decipiendos seducendisque homines. Docti enim oraculis prophetarum de Christo venturo, curarunt spargi quedam de pluribus Jovis filiis, sperantes fore, ut qui hæc nugarum portenta audiant, de Christo quoque non plus crederent, quam figuris præteritis. » Et postea: « Demones non ignari prædicationum prophetarum, eas parum intellectas

conati sunt per errorem a nostro Christo, ad sua signa detorqueere, » etc. Plura quæ sequuntur, licet elegantissima, ne paginas onerarem, indicaro magis, quam addere libuit, quæ tamen, non sine magna voluptate et fructu, nemo Christianus legerit.

Suprascendat. Novem has voces, ex vet. cod. res: unimus: quatuor vero expunximus, videlicet, « suprascendant, super visibilia interiorum. »

Et his porro, et sequentibus plurimis locis constat B. Irenæum septem sacramentorum Ecclesie catholice constantissimum fuisse propugnatorum. Tametsi enim de illis ex professo disputationem non instituat in his libris, sed Gnosticorum duntaxat hæreses refellit, illorum tamen omnium vel obiter meminit, docetque ea per Christum ad hominum justitiam et salutem instituta, et ab apostolis toto orbe tradita, religiose servata et ministrata; ut ex subjectis locis luculenter apparet.

Baptizandum in primis cum sua forma, materia, ritibus, ac effectis hoc loco ab hæreticorum corruptelis egregie vindicat. Hunc a prophetis prædictum, a Christo constitutum, apostolicis mandatum, ut baptizarent omnes gentes in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti, omninoque ad salutem necessariam affirmat libro iii, cap. 19. Hoc autem conferri remissionem peccatorum, cum Christo unitionem, et incorruptionem, tum eodem, tum præsentem confirmat. Circumcisionem spirituales appellat, lib. iv, cap. 38. Parvulis etiam conferendum asserit lib. ii, cap. 39. Catechismi et exorcismi consuetos ritus probat lib. i, cap. 1, 9, 13 et 19.

Confirmationem agnoscit, quando non per artes magicas, ut aeclestus Simon Magnus existimabat, sed per impositionem manuum apostolicarum piis dari Spiritum sanctum docet libro i, cap. 20, et lib. iv, cap. 75. Præterea, insulsos Gnosticorum discipulos arguens, quod illorum oleo aqua permisto, profanisque verbis initiatos, confirmatosque seipsos reputarent, dicentes, « Confirmatus sum, et redemptus sum, » etc., quandoquidem non a viris profanis, quales erant Gnostici; nec verbis istis: « In nomine ignoti Patris, » etc., adhibetur confirmationis sacramentum: sed ab apostolorum successoribus et verbis constanti perpetuaque traditione illorum susceptis.

Eucharistie panem, et calicem commistum, per invocationis verba corpus et sanguinem Christi vere fieri, et utrumque per Christi ordinationem toto mundo, velut novi testamenti sacrificium, idque super altare per manus sacerdotum offerri, constanter frequenterque prædicat, et prophetarum apostolorumque disertis verbis confirmat, lib. iv, c. 32, 33, 34, 45, et lib. v, c. 2. Eandem servari solitam docet epistola ad Victorem, quando ad Polycarpum missa est ab Aniceto. Rationes institutionis ejus, et fructus mirabiles explicat lib. iv, c. 34, et lib. v, c. 2, simulque præstationis canonis verba, et aliquas preces non retinet libro i, cap. 1 et 9, et lib. iv, cap. 34.

Pœnitentiæ partes, id est contritionem, confessionem, et satisfactionem, comprobat, cum primum de exhomologesi, id est confessione, tam privata quam publica, frequenter disserit lib. i, c. 9, et lib. iii, c. 4; solutionem Lazari a vinculis symbolum fuisse hominis peccatoris per pastores ecclesiasticos a peccatis solvendi, lib. v, c. 15. Contritionem et satisfactionem asserit clarissimis exemplis Adami et Evæ, præ admissi peccati confessione, fugientium ad latebras, indignos se judicantium conspectu Dei, mordentibus et compungentibus ficulneis folia corpora sua castigantium, denique inflectas a Deo laborum, tædiorum, tristitiarum et gemituum penas sponte subeuntium, lib. iii, c. 33,

⁴⁰ Contra hæres. 36. ⁴¹ Jacob. v. ⁴² Lib. ii Prædig., cap. 8. ⁴³ Cap. 42 Apol. ⁴⁴ Lib. De eccl. hier., cap. 7. ⁴⁵ Epist. ad Jubaian. ⁴⁶ L. b. Præscr. ⁴⁷ Apolog. 2.

36 et 37. Pœnitentiis quibusdam vitam impetrari scribit, lib. 1, c. 2. Denique, per pœnitentiam nos posse ex gravissimis peccatoribus filios Dei fieri, ac hæreditatem incorruptelæ consequi, lib. iv. c. 80.

Ordinationem sacrorum hominum tuetur, scribens, omnes justos (nam nonnisi pii et probati prius viri tum ad sacras functiones assumebantur) sacerdotalem ordinem habere: apostolos fuisse sacerdotales Domini, cui semper in altari servierunt: et in altari peræque sacrificandum, libro quarto, capite vigesimo. Rursum, sacrificia in Ecclesia a liberis hominibus offerri; quod offert Ecclesia (nimirum per sacerdotes, et alios in altari ministrantibus) purum sacrificium apud Deum deputari, libro quarto, capite trigésimo secundo, trigésimo tertio, trigésimo quarto. Mistum calicem, et panem percipere verbum Dei (sacerdotum videlicet ore ac ministerio) ut flant eucharistia corporis et sanguinis Christi, lib. v, cap. 2.

Matrimonium, Græcus auctor semel et iterum appellans mysterium (procul dubio Christi et Ecclesiæ, ut 69 loquitur Apostolus), quod Latini sacramentum appellamus, evidenter affirmat, libro primo, capite primo: ad humani generis propagationem a Deo institutum prædicat libro iv, cap. 24, et lib. v, cap. 3. Indisolubilem porro viri et femine consuetudinem habere satis propugnat, quando Gnosticorum promiscuas et vagas libidines tam severe quam sancte redarguit, lib. 1, cap. 1, 9, 20, 22, 24, 27 et 31.

Unctionis denique infirmorum usum catholicum satis affirmat, quando eum hoc capite vindicat ab hæreticorum variis corruptelis. Arguit enim aliquos, quod defunctorum cadaveribus adhibendum censent: cum tamen apostoli infirmorum tantum, non mortuorum proprium esse perhibeant, Marc. vi, Jacob. v. Alios etsi infirmos ungerent, increpandos tamen esse judicat, quod impia et a se conflictæ verborum forma, non autem Ecclesiæ tradita uterentur: alios denique ejusdem unctionis fines ac effectus, ab his quos apostoli tradiderunt, impie comminiscerentur, ut ex hoc capite facile deprehenditur. Ac de his hactenus.

Ex Jo. Ern. Græbii adnotationibus in cap. 18.

Pag. 93. *Ἦν δὲ ἀπολυτρόσως αὐτοῖς κατὰ θεὸν συμβέβηκεν ἄρτους εἶναι καὶ ἀκατάληκτον*, etc. Supra pag. 64, not. 1, ex Jacobi Rhenferdii Disputatione de redemptione Marcoriorum, explicatam deditionem vocis ἀπολυτρόσως, qua certam precandam, sive Deo gratias pro redemptione agendi formulam denotat, quæ et in hoc capite iterum iterumque occurrit. Sed et alia hujus vocabuli notio inter istos hæreticos, origines, nisi fallor, Judæos, obviavit, quæ Irenæum fugisse videtur. Scilicet quæ cabballisticè dicitur *קָדוֹשׁ* « intelligentiæ, » et « mater superior, » in fluxum accipiens a Patre (id est Spiritus sanctus), unde istud in Evangelio secundam Hebræos dictum: « Modo accepit me master mea Spiritus sanctus, » de quo vide *Spicilegium Patrum*, tom. 1, pag. 27), eadem *קָדוֹשׁ* « redemptio, liberatio, est Binah, quippe quæ fundamentum est liberationis, » etc. Atqui hæc « redemptio, » sive « intelligentiæ, » divinam, cum « invisibilem et incomprehensibilem, ac incomprehensibilem invisibilemque matrem » appellarint, Irenæus hæc prædicta minus recte ad redemptionem in priori sensu acceptam retulit. Cæterum αὐτῶν pro αὐτοῖς legendum ipsa verborum constructione et vetus interpretatio plane docent.

Pag. 94. *Δύνασθε τὸ βαπτισμὸν βαπτισθῆναι*, etc. Hæc Marcossij memoriter allegasse videtur, et quidem ex Evangelio Marci, uti recte visum Callasium, non Matthæi, cujus caput xx in margine

A suæ editionis signavit Feuardentius. In hujus enim textum ex illius codice istud comma irrepsisse non solum ex eo colligitur, quod in Vulgata Latina desit, indeque ab Hilario, Ambrosio, Hieronymo, aliisque Latinis Patribus omissum fuerit; sed et ex Origenis tom. xvi *Comment. in Matthæum*, pag. 415, ubi ita habet: *Ἀποκριθεὶς εἶπε μετὰ τὸ, Οὐκ ὀδῶτε, τί αἰτεῖσθε. τὸ, Δύνασθε κτλ. τὸ κοτῆρον, δὲ τὸ μᾶλλον πλεον; ἢ ὡς δὲ Μάρκος ἀνέγραψε, Δύνασθε τὸ κοτῆριον κτλ. δὲ τὸ πλεον, ἢ τὸ βαπτισμὸν, δὲ τὸ βαπτίζομαι, βαπτισθῆναι; Quil enim attinebat S. Marcum in subsidium vocare, si antea commata in S. Matthæi codice ab Origene fuissent lecta? Accedunt mss. codices, quos ab hæseratisimo fautore meo Du. D. Millio inter variaz Novi Testamenti lectiones diligenter recensitos, brevi unicuique licebit videre.*

Μητέρα πάντων. Μητέρα τῶν πάντων habet Eusebius, sicuti paulo ante, *Πατὴρ τῶν ὄλων*.

Εἰς Ἰησοῦν. Εἰς τὸν Ἰησοῦν legitur apud Eusebium.

Ἐβραϊκά τινα. Τινά non habet Eusebius, neque legit vetus interpres.

Καταπλήξασθαι. Ita tam apud Epiphanium quam in edit. Eusebii. Sed notante Valesio ad locum citatum Eusebii, in hujus mss. cod. nempe cardinalis Mazarini, Medicæo, Fuketiano, nec non Henrici Savillii, qui modo in Bibliotheca Bodleiana asservantur, exstat *καταπλήξει*.

Pag. 97. *Βάσιμα.* Missis Croii, aliorumque conjecturis et commentationibus in obscuras « redemptionum » formulas, cl. Rhenferdii explicationes in supra laudata Dissertatione traditas breviter referam. Atqui prima hæc vox facilis est. Syris quippe *ܒܪܝܬܐ* « in nomine. » Sed pro *acheva* quiescente insertum est *α*, in Latino autem *g*.

Χαμοσσή. Χαρωαί in Nicetæ *Thesaurò orthodoxæ fidei* ms. in bibliotheca Bodleiana: a *ܘܘܘܐ* « abscondit, » unde *ܘܘܘܐ* « absconditum, » Deuteronom. xxxii, 34. Atque ita posterior formula habet, *τὸ ὄνομα τὸ ἀποκακρυμμένον*.

Βασινορό. In Nicetæ: *Βαί, ἀνώροα*. Sed aliter dividendum est ac legendum, *Βασιή* vel *Βασιάρ νόρα*. Syriace *ܒܪܝܬܐ ܕܢܘܪܐ* « in vita luminis, » sive ut in altera formula « redemptionem » paulo post redditur: *Ἐν ζωῆς τοῦ φωτός*.

Μυσταθία. Apud Nicetam male per *υ* *Μυσταθία*. Atqui *θία* ad sequentem vocem pertinet, cum qua in Latino textu junctum est; *μύστα* vero est Chaldæo-Syrum *ܡܘܫܬܐ* vel *ܡܘܫܬܐ* « unctio: » quippe *π* Græcis est *ἄρωον*, uti aliquot exemplis probavit Croius pag. 17, col. 2, juxta recentem editionem hujus operi affixam.

Ῥουαδὰ Κουστά. Apud Nicetam pejus *Ῥούδα Κουστάδα*. Cæterum prælixo his vocibus *θία*, quod hic pertinere modo dictum est, *Διαρούα* vel potius *Δαρούα δακούστα*, pro *δακούστα*, est illud Syris receptissimum *ܕܐܘܪܘܐ ܕܡܪܝܬܐ* « Spiritus sanctitatis, » id est « sancti, » Atque hinc in altera formula legitur, *δὲ πνεύματος ἁγίου*, in hujus autem interpretatione, *Πνεῦμα ἁγίων* pro *ἁγιον*.

Βαβορόρ. In Nicetæ *φογόρ* (sive *βαφογόρ*, si per ex præcedenti voce *χουστάδα* huc referas). Cæterum cum hæc vox reddatur *ty σώματι*, in altera autem « redemptione » dicatur, *εἰς λύτρωσιν*, juxta priorem fortis legi deberet *βαφαγόρ* (quod ad Nicetæ lectionem prope accedit) juxta posteriorem *βαφώρα* vel *βαφούρα*, ut adeo patet na ex sequenti verbo *καλαχθεῖ*, huc retrahendum esse.

Καλαχθεῖ. Κα ad præcedentem vocem pertinere modo monui; *μα* vero vel *μα* ejus loco præligendum esse ex Latino textu et interpretatione hujus verbi per Cæciliam *ἐκασθενσας* aperte patet. Similiter Apocal. xii, 7, legitur, *ΓΩΩΩ*.

Εἰς λύτρωσιν ἁγγελικῆν. Clemens in *Excerptis ex Valentianorum Uidascalia*, pag. 793, col. 1, B: *Ἐν τῇ χειροθεσίᾳ λέγουσιν ἐπὶ τέλους Εἰς λύ-*

τι ὡς ἀγγελικήν, τοῦτέστιν ἦν καὶ ἄγγελοι ἔχοντες, etc. « In impositione manuum dicunt : *I: redemptio nem angelicam*, id est eam, cuius angeli participes facti sunt. » Vide plura ibidem.

Όνομα τὸ τῆς ἀποκαταστάσεως. Ὁνόματα τὰ τῆς ἀποκαταστάσεως legere amat Rhenferdus § 5°, sicut paulo ante, Ἑβραϊκά τινα ὀνόματα ἐπιλέγουσι. Intelligit autem per ὀνόματα τῆς ἀποκαταστάσεως, « verba restitutionis, » novam formulam redemptionis, quod redemptio nihil aliud sit quam restitutio in integrum, ut ex Levitici cap. xxv probat. Ex ejus itaque sententia textum aliter distinxit, et ab ὄνομα novam incepit periodum.

Μεσσία. Id est Christi. Atque ita interpretatio hujus formulæ habet : « Christi non divido Spiritum, » etc. Ast reliquæ voces, Ὁὐφαρέγ, etc., ab interpretatione hujus formulæ omnino discrepant, ac magis cum ea, quam post hæc Irenæus refert, responsione in tiatorum convenit. Unde suspicor, Hebraica verba ipsius formulæ redemptionis ex Irenæi textu vox excidisse, adeo ut tam Epiphanius quam vultus interpres mutilatum habuerint exemplar : vel Irenæum haud integro formularum redemptionis et responsionum codice usum esse.

Ὁὐφαρέγ. Hac voce exprimi videtur istud in responsione initiatorum : « Et redimo. »

Ναυμεμφαίμδρ. Ex Epiphaniæ hæres. 36, Heracleonitarum, ubi easdem voces repetit, colligitur, ultimam syllabam μάν cum sequenti voce jungendam esse, ac reponendum ναυμεμφαί vel ναυμεμφά. Quanquam et hæc lectio corrupta ac nata videatur ex νεψί vel ναψί, juxta Græca τὴν ψυχὴν μου. Ista vero, ἀπὸ τοῦ αἵματος τοῦτου, in Syriaca formula non comparant, quæ Græcis litteris ita exprimerentur, μάν ἀίμα ἀνα.

Χαλδαίων. Epiphanius loco citato melius habet : Μενχαλδία. Hoc vero, ut respondeat istis : Καὶ πάντων τῶν παρ' αὐτοῦ, legendum est : Ὁὐ μὲν χαλδαι, vel οὐ μὲν γολδαι.

Μοσορηθ αἰς. Interpretatio habet, ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ Ἰαώ quod Syris est, מִשְׁרָא, Βασμὴ δὲ Ἰαώ. Unde αἰε loco Ἰαώ positum, et ab initio hujus vocis littera β in μ, ob similitudinem transmutata est.

Ἀκαραρ. Nzi ad sequentem pertinet vocem. Pro ἀκαρα forte legendum βακαφοῦρα, Syris כְּרַבְבָּא ἐν λῦτρω, sive, ut interpretatio habet, εἰς ἀπολύτρωσιν. Excidisse vero hic videtur alia vox, forte ipsa radix רב, qua expressum fuit ὁς ἔλυτρώσατο.

Ψαύα. Ultima præcedentis vocis syllaba huc relata, et rejecto ova, facile oritur vox ψαψα vel ψάψη, מִשְׁרָא, τὴν ψυχὴν αὐτοῦ, ut interpretatio habet.

Ἰησοῦ Ναζαρη. Jesum Nazarenum denotari quilibet videt. In interpretatione vero legitur, ἐν τῷ Χριστῷ τῷ ζῶντι.

Μορτικος. Vereor ne interpres τελευτῶντας, aut quodcumque aliud Irenæi verbum fuerit, minus recte transulerit « mortuos, » cum « morientes » potius reddere debuisset. Epiphanius 70 enim proxime ante obitum ista solemnia ab Heracleonitis, de quibus hic sermo est, peracta esse perspicue indicat. Quin et de catholicis pseudo-Dionysius *De ecclesiastica hierarchia*, cap. 7, scribit : « Ubi cuncti consalutaverunt, » allatum defuncti corpus, ἐπιχέει τῷ χροσμῆμένῳ δὲ ἔλαιον ὁ ἱεράρχης : « super defuncto fundit oleum pontifex. » Et post alia : « Olei unctio baptizandum quondam evocabat ad sacra certamina. Nunc autem in quoniam oleum signat, eum qui defunctus est eadem sacra exegisse certamina, sicque fuisse consummatum. » Quæ de apostolico ægrotos ad recuperandam sanitatem unguendi ritu aliisque ejusmodi sacris et sacramentis hic disserit Feuardentius, a proposito aliena sunt.

Page 97. Ἐγὼ νίδος. Græca quæ sequuntur, pe-

ita sunt ex Epiphaniæ hæres. 36, Heracleonitarum : adeo ut hoc esse pateat, de quibus hoc loco loquitur Irenæus. In iis vero quæ præcedunt, haud strictè quidem eundem verborum tenorem ac ordinem servavit Epiphanius (neque enim in hac hæresi Irenæum nominatim allegavit), attamen ita vestigia ejus legit, ut Græca ipsius Irenæi verba, quæ vacuum implerent locum, inde colligere possimus, quæ talia fuisse videntur : Ἄλλοι εἰσιν οἱ λυτρώντες τοὺς τελευτῶντας (sive ἐξελεθόντας) ἐπὶ τὴν τελευτὴν ἕξδου, ἐπιβάλλοντες ταῖς κεφαλαῖς αὐτῶν ἔλαιον καὶ ὕδωρ, ἢ προεξημένον μύρον μετ' ὕδατος, καὶ μετ' ἐπικλήσεων προεξημένων, ἵνα ἀκράττοι καὶ ἀόρατοι ταῖς Ἀρχαῖς καὶ Ἐξουσίαις γένωνται, εἰς τὸ ὑπερβῆναι (ἀοράτως legitur in Epiphaniō) τὸν ἔσω αὐτῶν ἀνθρώπων ὡς σώματος μὲν τοῦτου ἐν τῇ κτίσει... καταλιμπανομένου, τῆς δὲ ψυχῆς περισταμένης τῷ Δημιουργῷ. Καὶ ἐγκυλεύονται αὐτοῖς ἔλθουσιν ἐπὶ τὰς Ἐξουσίας τάδε εἰπεῖν μετὰ τὴν τελευτὴν.

B Adnotationes Fr. Feuardentii in cap. 19.

Page 98. Cum teneamus. Prioribus et sequentibus hæresibus, partes potiores Symboli, quod « Regulam fidei » appellat, constanter opponit, præcipue de Deitate, ejus omnipotentia ac rerum omnium creatione : eadem opera Verbum et Spiritum sanctum Patri conjungens in mundi productione et administratione, ut eorum unica sit et inseparabilis operatio, quorum unicam credimus voluntatem, ait Augustinus 48.

Sed per Verbum et Spiritum suum. Opus creationis et gubernationis hujus mundi æque tribuens Spiritui sancto, atque Patri et Filio, satis docet eum cum his unius esse voluntatis, potestatis atque deitatis : ac idcirco impiæ sycophantiæ in hunc B. martyrem convincuntur Magdeburgenses, centuriatores, cum in favorem Arianorum, Macedonianorum et Eunomianorum scribunt, Irenæum de « Spiritu sancti divinitate nunquam locutum esse. »

C *Hic qui mundum.* Cum vel, cod. delevimus, « unum. »

Hic qui Deus Abraham. Non solum ineptus, sed et palam impius fuit Valentinus gentilis, qui ex hoc loco concludere voluit solum Patrem esse verum Deum Israelis, quem patriarchæ cognoverunt et coluerunt, non autem Filium ac Spiritum : quoniam his tribus, ut dicebamus, totius mundi creationem et administrationem tanquam uni Deo vero hic tribuit : figmenta vero Gnosticorum de Propatore, Bytho, Sige et Æonibus solummodo a deitate excluduntur, non Filium aut Spiritum sanctum.

Sed per sententiam malam immutant. Sic et beatus Hieronymus Comment. in iii cap. Danielis, in viii Ezechielis, et in iii Osee, docet omnem hæresim esse idololatriam, olim designatam per idola, quæ seu Judæi, seu gentiles coluerunt : quoniam hæretici errorum suorum figmentis verum Deum in simulacrum transmutant, veluti hoc tempore Calviniani Deum sibi fingunt auctorem peccatorum, quicquid majorem hominum partem destinatum creat ut damnet, non possit constituere duo corpora in eodem loco, aut unum eodem tempore in duobus, etc. Certe nec prophete, nec apostoli, nec martyres, nec sancti Patres talem Deum agnoverunt vel docuerunt. De his supra cap. 12, nota 14.

Ex Jo. Ernesti Grabii adnotationibus in cap. 19.

Page 98. Plasma autem Dei. Id est carnem, quam, ut æternum viveret, resurrecturam negabant hæretici. Contra quos prolixè disputat lib. v, ac inter alia hæc, præsentibus consona habet sub finem capituli 5 : « Contradiciunt suæ salutis, impossibile existimantes posse Deum suscitantes corpora in sempiternum perseverationem eis donare. » Unde cap. 6 pergit : « Glorificabitur autem Deus in suo plasma, » id est carne, de qua post pauca ait, quod

48 Lib. 1 de Trinit., cap. 4 et 12, et lib. 11, cap. 5.

sit et plasmata secundum imaginem Dei. » Et mox iterum : « Si enim substantiam tollat aliquis carnis, id est inasmatis. » Et sic sæpius in sequentibus.

Adnotationes Fr. Feuardenii in cap. 20.

Pag. 99. *Magiam exercens artem.* Sic proprie reddidit : Ἐν τῇ πόλει μαγῶν, « in civitate exercens artem magicam : » vel. edit., « in civitate magus. »

Universam magiam. Mira sunt et horrenda relatu, quæ de isto scripserunt Clemeus Rom. ⁹⁹ et Aldias ¹⁰⁰, quod videlicet per aera volaret, igni commisceretur, statuas loco moveri, animare exanimas, lapidesque panem faceret, « Possim facere, » aiebat, « ut volentibus me comprehendere non appaream, rursus volens videri palam sim, si fugere velim montem perforarem, et saxa quasi lutum pertranseam, vincius meipsum solvam, et eos qui vincula injecerint vinctos reddam, novas arbores subito oriri faciam, repentina virgulta producam, in ignem meipsum injiciam, ut non ardeam, vultum meum commuto, ut cognoscar, sed et duas facies habere me possum hominibus ostendere, ut ovis aut capra efficiar, in aere volando iuvehar, aurum plurimum ostendam, reges faciam, adorabor ut Dominus publice : divinis donabor honoribus, » etc. Ad hæc nefanda, insana mentis ambitione agitabatur, « ut gloriosus, » ait Irenæus, id est, quasi ob præclara facinora eximius, « ab omnibus haberetur : » deinde turpis lucri gratia, qui addictissimum fuisse illum scribit Epiphanius. Hinc observandum quam recte Augustinus hæreticum definiat ¹⁰¹, eum esse, « qui alicujus temporalis commodi, et maxime gloriæ, principatusque gratia, falsas ac novas opiniones vel gignit, vel sequitur. »

Sub Claudio Cæsare. Ante Irenæum, B. Justinus fusiis hoc ita descripserat ¹⁰² : « Simon Samarita, ortus e Gitta oppido, sub Claudio Cæsare, subnixus ope dæmonum, et fretus magicis artibus, in hac urbe regia Deus est habitus, et quasi Deus honoratus : statua posita in Tiberi inter duos pontes, cum hoc titulo, SIMONI DEO SANCTO, quem ferre omnes Samaritæ, et aliquot etiam in aliis nationibus tanquam primum Deum adorant, una cum Helena quadam, quam tunc circumducebat, antea publice prostitutam, quam ipsi appellant primam intelligentiam. » His subscribitur Tertullianus, cap. 13 *Apolog.*, Euseb. libro II *Histor.*, cap. 12; Cyrill. Jerosol. catech. sexta; Theodoret. libro primo *Hæret. fabul.* Observa autem vilissimorum hæreticorum satanicam plane superbiam, qua, instar diaboli, per diis haberi et coli velint, Manichæis exprobrat Augustinus ¹⁰³, quod Paschali ac passioni Christi solemniter consecratos dies rejicerent, ut diem mortis Manichæi celebrarent, atque per dominum suum Manichæum jurarent. Annon hoc est impurissimo mancipio potius servire, quam supremo omnium Domino et Creatori ?

Hic Selenem. Sic post Irenæum Augustinus et Cyrillus illam appellant ¹⁰⁴ : sed Justinus, Tertullianus, Eusebius, Epiphanius, Theodoret., Damascen. « Helenam » vocant; quod semel indicasse sufficiat. « Hanc eadem pecunia quam apostolis obtulerat, » ait Tertullian. ¹⁰⁵, « de loco libidinis publicæ redemit, dignam certe pro Spiritu sancto mercedem. » Ipsam vero circumduxisse, et cum natura lascivus esset, in abscondito eidem permisceri solitum, scribit Epiphanius ¹⁰⁶.

Hic tantum addenda videntur quæ scribit Nicetas lib. IV *Orthodoxia*, c. 1 : « Simon meretrici cuidam Tyriz genere, Helenæque nomine, quam secum circumductabat, primæ Notionis appellationem indiderat; et quemadmodum se Deum Patrem, ita

et illam aliorum (*Iren.* omnium) esse matrem dicebat. In hujus gratiam cælo se descendisse subjungebat, ut eam a vinculis, quibus detinebatur, assareret; hominibusque in seipsum creditibus salutis auctor esset, » etc. In quibus perspicimus quam scelestissimum lasciviz gloriæque mancipium fuerit Simon, omnium hæreticorum parens.

Stesichorum. Lyricus poeta fuit natus xxxvii olympiade, qui fertur scripsisse Helenæ vituperationem, indeque exoculatum fuisse, rursusque ob paliuodiam, Castoris et Pollucis opera, visum recepisse. Hujus rei meminit et Tertullian. ¹⁰⁷ dicens, « Helenam ut Priamo, sic oculis Stesichori exitiosissimam, quem et extræcavit ob convicium carminis, dehinc reluminavit, ob satisfactionem laudis. » Ex profanis hanc fabulam tangunt Horatius ode xvii Epod., Lucianus libro secundo *Verarum histor.*, et Philostratus libro sexto *De vita Apollonii*.

Uti eam assumeret primam. Sic legendum proponimus ex vet. cod., ita indicante etiam Tertulliano ¹⁰⁸ : « Hanc esse ovem perditam, ad quam descenderit Pater summus, Simon scilicet, et primum recuperata ea, et resecta, nescio humeris an feminibus, exinde ad hominum respexit salutem. » Delevimus vero « pœnam. »

71 Pag. 100. *Sed non secunam operas justas.* Notavimus ad cap. 1 hujus libri, Simonianos et Valentinianos in hac fuisse hæresi, non bonis operibus, sed sola fide hominem salvari. Adjectimus Eunomianos, imo et pseudo-apostolos, de quibus tam frequenter et graviter conqueritur Apostolus, eodem errore imbutos fuisse, ut docet B. Augustinus, lib. *De hæres.*, c. 54 et lib. *De fide et operibus*, c. 44, ut vel inde considerent secum Lutherani et Calviniani, quos habeant priores dogmatum suorum assertores.

Exorcismis et incantationibus utuntur. Exorcismis, id est adjurationibus et imprecationibus, quæ religiosis metu obstringunt, etiam magos et a Christo alienos usos esse, ex sacris liquidum est ¹⁰⁹. Apostolos quemdam invenisse ejicientem dæmonia, qui ad eorum consortium non pertinebat, multosque impios supremo judici dicturos : « In nomine tuo dæmonia ejecimus ¹¹⁰; » imo et larvatum illum pontificem, Dominum validissimo exorcismo adjurasse, referunt Evangelia ¹¹¹. Quin et ipsum diabolum Christo dixisse, Ὁρῶ σε, « Adjuro te per Deum, ne me torqueas ¹¹². » Quid ergo mirum, si mancipium ejus, ad tetras imposturas, adjurationibus dæmones evocaret ?

Amatoria quoque. Nonnihil de his adnotavimus in cap. 9. Reliqua quæ ad hunc locum pertinent ita explicat Theodor. ¹¹³ : « Qui sectæ Simonis erant, se audacter omni libidini et incontinentiæ debebant, et omni incantationum et præstigiarum genere utebantur, amatoria quædam et pellicentia machinantes, » etc.

Cæterum, « agogima » superius vertit, « allectantia, » videlicet, pocula. Ἀγωγῖα quoque vocantur lenocinia, oblectamenta. Πάρεδροι proprie sunt assessores, consilarii, et auxiliarii. Astabant etenim his impostoribus spiritus immundi, qui eis ad quidvis contra pietatem audendum et aggrediendum auxiliabantur. Πάρετρον autem, etsi non unum significet, hoc tamen loco, res supervacaneas indicare puto. « Oniropompi, » composita vox ἀπὸ τοῦ ὄνειρου, quod est somnus et somnium, et πομπή, pompam agito, ostento, gloriar : siquidem de insomniis suis, tanquam de divinis oraculis gloriabantur, atque triumphabant.

Imaginem quoque. Disputationem de imaginibus referemus in caput 24 hujus libri.

Habent quoque vocabulum. Delevimus « vocabula. »

⁹⁹ Lib. III Recog. ¹⁰⁰ Lib. I Hist. apo. ¹⁰¹ Lib. de util. cred., cap. 1. ¹⁰² Apol. 2. ¹⁰³ Lib. contra epist. Manichæi, cap. 8, et l. xix contra Faust., cap. 22. ¹⁰⁴ Lib. de anima. ¹⁰⁵ Contra hæres. 21. ¹⁰⁶ Lib. de anima. ¹⁰⁷ Ibid. ¹⁰⁸ Luc. ix. ¹⁰⁹ Matth. vii, 22. ¹¹⁰ rel. fab. ¹¹¹ M. th. xxvi, 63. ¹¹² Marc. v, 7. ¹¹³ Lib. I Hæ-

Cæterum, nec catholicos, nec Christianos quidem appellandos esse hæreticos; sed a principe sectæ cognominandos, non solus hic censet Irenæus, sed et Justin. martyr his verbis: « Sunt distincti cognominibus, denominati a quibusdam, ut quisque fuit auctor alicujus novæ doctrinæ. Ex his alii vocantur Marcionitæ, alii Valentiniæ, alii Basilidiani, alii Saturniani, alii alio vocabulo, quisque a primo inventore sui dogmatis. » De iisdem et Lactant. scribit: « Illi dæmoniis fraudibus irretiti, divinum nomen et cultum per imprudentiam perdidit. Cum enim Phryges, aut Novatiani, aut Valentiniæ, aut Marcianæ, aut Anthropiani, seu quilibet alii, nominantur, Christiani esse desierunt, qui Christi nomine amisso, humana et externa vocabula induerunt. » Antea quoque Tert. 64: « Quid hæreticis, inquit, et Christianis? Si hæretici sunt, Christiani esse non possunt. » Istæ quoque persequuntur et confirmant Cypr. 65, Athanas. 66, Chrysost. 67, aliique deinceps Patres, adeo ut etiam legibus suis imperatores prohibuerint hæreticis nomen Christianum usurpare. C. lege 6, de hæresibus. Videant illi, qui hos et fratres suos appellant, et religionis reformatæ speciosam titulum eis tribuunt, quo pacto possunt vere esse ipsi catholici.

Annotationes Fr. Fenardentii in cap. 21.

Pag. 100. *Hujus successor.* Quia hujus hæresiarchæ originem, dogmata, et perditos mores eleganter descripsit Eusebius. 68, verba ejus addere libuit. « Menander, ait, qui Simoni Magi successit, seipsum propter sceleratam morum suorum improbitatem, secundum diabolicæ molitionis propugnaculum, illo priore nihilo plane imbecillior præstitit. Erat iste etiam Samaritanus: qui ubi ad summum præstigiæ fastigium, ut facere cum magistro contenderet, pervenerat, majoribus portentis se nobilitavit; et Salvatorem, ad hominum conservationem ac salutem, cælitus et sæculis invisibilibus demissum se prædicavit, docuitque neminem aliter se angelorum dominatu, qui mundum fabricassent, se posse eripere, quam ut prius experientia magica ab ipso tradita instructus esset, et baptisate, quod ille impertire solebat, ablutus. Quo quidem qui essent dignati, eos perpetuam in hac vita immortalitatem adepturos, et non amplius subituros mortem; sed eodem in loco in æternum commorantes, nulli senio, nullive interfectioni aliquando obnoxios fore. Ista certe ex Irenæi scriptis facile licet perspicere. » Huc usque Eusebius, qui et Antiochiæ potissimum plurimos illum seduxisse ex Justini Apol. 2 subjicit, lib. III *Hist.*, cap. 20.

Et ultra non possit mori. Tertull. 69 impudentem hanc pollicitationem digna vellicatione excipiens, et contra « mortem, omnium quæstionum fluem, et totius humani generis sententiam, naturæ debitum pronuntiat. Hoc stipulata est vox Dei, hoc spondit omne quod nascitur, ut jam hinc non Epicuri stupor subfundatur, negantis debitum istud ad nos pertinere: sed hæretici magi Menandri Samaritani furor conpauatur, dicentis mortem ad suos non modo non pertinere, verum nec pervenire, in hoc scilicet se a superna et arcana potestate legatum, ut immortales, et incorruptibiles, et statim resurrectionis compotes fiant, qui baptismus ejus induerint.

Annotationes Fr. Fenardentii in cap. 22.

Pag. 100. *Ex his Saturninus.* Hunc « Saturnium » vocant Epiphanius 70, et Theodoretus 71. Porro com eum ab Antiochiæ, quæ est ad Daphnen, ortum dicit Irenæus, ab aliis ejusdem nominis urbibus, quæ duodecim fuisse narrat Stephanus, æcernit: ut ibi suæ impietatis organa diabolus præcipue direxisset in-

dicet, ubi majore animi alicritate apostolorum prædicatio excepta fuerat. Illic enim ministerio Pauli, Barnabæ, et celeberrimi aliquot aliorum virorum tanta incrementa Ecclesia fecerat, ut ibi primum vocarentur Christiani. Septem annis Ecclesiæ illi præfuerat Petrus; postea Evodius; dehinc præclarus ille Iguatius; per magni Petri dexteram, ait Theodoretus 72; « pontificatus gratiam suscepit. »

A septem autem. Libri hujus c. 20 hunc errorem tribuit etiam Simoni; cap. 21, Menandro: quibus consentiunt Tertull., Epiphanius, Theodoret. et Philastrius. In eundem autem disputatur infra libr. II, cap. 2, 3, 11, 12, etc.

Et quod statim. Expunximus « eo statu qui. »

Et similitudinem nostram. Vox « nostram » hoc loco suspecta est, propterea quod Epiphanius scribat, eam a fictitia angelis Saturnini omissam fuisse: quo videlicet error verisimilitudinem haberet, tanquam alii quidam fecissent hominem, imago vero alterius fuisset.

Quasi vermiculus scariarum. *Ἐξαπλῆσι* « saltare » significat. Sed apertius Theodoretus 73: « Cum autem signatum non posset erigi, sed instar vermis serperet, inserta, inquit, divina potentia vitæ scintillam immisit. » Epiphanius 74: « Cum factus fuisset homo, et propter impotentiam suam non posset ipsum perficere, jacuisse ipsum, et se voluisse in terra situm instar vermis reptilis, » etc. Tertull., « super terram jacuisse reptantem, » etc.

Salvatorem autem innatum. Delevimus « ignotum, » docente vetere codice, et consentientibus Tertull. 75 ac Epiphanius 76, quod hic impostor Christum vere natum et hominem factum negaret: sed solo phantasmate genitum, et passum, ac, ut hic additur, putative visum hominem.

Pag. 101. *Nubere autem et generare.* Mirum est Gnosticis ferme omnes matrimonium honestum non tantum damnasse, sed et ipsum execrando, Satanz opus vocitasse, cum promiscuo concubitus et nefarias libidines palam profiterentur. « Sed bellum, » ait Theodoretus 77, « adversus Creatorem hujus universalitatis gerebant, ideo ne per matrimonium officium ejus augetur, formidabant. » Adversus hunc errorem acerrime disputat toto lib. III *Strom.* Clemens Alex. et Tertullianus lib. I *Contra Marcionem*; atque lib. V contra eundem, in cujus sectione 36 etiam quinquies vocat nuptias sacramentum, ut Augustinus lib. I *De nuptiis et concupiscentia*, soxix: et libro unico *De bono conjugali* contra Jovinianum, decies. Videant ergo recentiores Gnostici quo pergant, quosque dogmatum suorum parentes habeant, cum matrimonium sacramentum esse a Deo institutum negant, ut inter profanos contractas, quos leviori negotio solvunt, reponant.

Ab animalibus abstinere. Hunc locum, simulque additam ex vetere codice emendationem ita illustrat Epiphanius 78: « Matrimonium contrahere et generare, idem scurra ex Satana esse dicit. Unde etiam plures ex ipsis ab animalibus abstinere, quo per simulatam suam vitam, quos ad suam fraudem illiciant, » Hos et procul dubio significat B. Clemens Rom. 79: « Quidam nuptias respuunt, carnem item et vinum in rebus abominandis ponunt: item nubere, et liberis operam dare prohibent, ac quosdam cibos capere, scilicet ut hac continentia suæ sententiæ pravitatem facilius probare possint. Quidam vero ex his docent abstinendum caribus, non quod 72 parcant animalibus ratione carentibus, sed quod ea animam rationis participem habere existimant, eosque pœnas cædis daturus, qui ea occiderent. » Hanc vero doctrinam demoniorum, cum Apostolo perpetuo damnavit Ecclesia, quæ nihil

68 Lib. IV, c. 30. 69 Lib. Præscr., cap. 7 et 28. 70 Lib. de unit. Eccles. 71 Ser. 2 cont. Arian. 72 Illo. 35 in Acta. 73 Lib. III *Hist.*, cap. 20. 74 Lib. de anima. 75 Contra hæres. 23. 76 Lib. I Hæret. fab. 77 Dialog. 1. 78 Lib. I Hæret. fab. 79 Contra hæres. 23. 80 Lib. Præscr. 81 Contra hæres. 23. 82 Epit. divin. decret. 83 Contra hæres. 23. 84 Lib. VI Const. apost., c. 10.

natura immundum esse, nihil a Satana, sed omnia a Deo creata, benedicta, et valde bona esse credit. Observa autem quam simulata pietate in Christi gregem graves lapsi isti grassarentur, et Ecclesiam Dei, ait Clemens Rom.⁹⁰, « veluti vulpeculæ vinam, labefactarent. »

Perfectam hujusmodi continentiam. Ita vet. cod.; delevimus vero « perfecta hujusmodi continentia. »

Adnotationes Fr. Feuillantii in cap. 23.

Pag. 101. Basilides. Hunc Alexandria ortum in Egypto autem errorum suorum scholas instituisse Adriano imperante, tradit Eusebius⁹¹; simulque Castorem Agrippam scriptorem præstantissimum, valentissimam refutatione, subtile captationem illius viri acumen apertissime detexisse. Cæterum, polygraphum fuisse, ut qui viginti quatuor Commentariorum libros in Evangelium scripserit, post Clementem Alex.⁹² movet idem Eusebius. Tertullianus paulo apertioribus verbis hujus hæreses ita extollit: « Basilides dicit summum Deum nomine Abraxam; a quo mentem creatam, quam Græci νοῦν appellant. Inde Verbum, ex illo Providentiam, Virtutem, et Sapientiam. Ex ipsis inde principatus et potestates, et angelos factos. Deinde, infinitas angelorum editiones et probolas. Ab ipsis angelis trecentos sexaginta quinque cœlos institutos; et mundum in honore Abraxæ, cujus nomen hunc in se habeat numerum computatum. » Sic quoque Epiphanius, Theodoretus, et Nicetas.

Deinde a Logo. His delirium plures deos constituere, duo et ex diabolis deos effingere Basilidem scribit Clemens Alexand. lib. iv et v Strom.

Antitypi. Delevimus « tanti tydi, » auctoritate vet. codicis. Est autem ἀντίτυπος idem quod similis et ejusdem formæ.

Quod etiam a nobis videtur. Delevimus « qui a nobis videntur, » auctoritate vet. codicis, emendationem probantibus Theodoro et Niceta. Ille enim habet, « hoc cœlum ultimum, quod a nobis videtur. » Certe vero, « quod aspectabile nobis est. »

Reliquas resiluerunt gentes. Expunximus « residuæ fuerunt, » auctor. vet. cod. Locum vero illustrat Epiphanius⁹³: « Hanc gentem etiam aliæ gentes bello impetiverunt, et multa mala ipsi intulerunt, propter aliorum angelorum æmulationem, quoniam propulsati velut contempti ab ipso, etiam ipsi proprias gentes contra gentem Israel commoverunt. » Theodoretus⁹⁴: « Judæorum administrationem sortito, volenti autem suis gentibus subijcere, alios principes restitisse. » Tertullianus⁹⁵: « In ultimis quidem angelis, et qui hunc fecerunt mundum, novissimum ponit Basilides Judæorum Deum: id est, Deum legis et prophetarum, quod Deum negat, sed angelum dicit. Huic sortito contigisse semen Abraham, atque ideo hunc de terra Egypti filios Israel in terram Chanaan transulisse. Hunc turbulentiore præ cæteris angelis, atque ideo et seditionem frequenter et bella concutere, sed et humanum sanguinem fundere. »

Innotuit autem. Theodoretus⁹⁶: « Ingenium autem hæc videntem, primogenitam mentem suam misisse, quam etiam Christum appellavit, ut servaret eos, qui vellent credere. » Subscribit Nicetas.

Quapropter neque passum. Tertullianus⁹⁷: « Hunc passum apud Judæos non esse, sed vico ipsius Simonem crucifixum esse; unde nec in eum credendum esse, qui sit crucifixus, ne quis constetur in Simonem credidisse. » Sed eo longe apertius Epiphanius: « Confluit nobis alium fabulæ ac dramatis actum, non Jesum passum esse asserens; sed Simonem Cyrenæum. Nam quoniam dum Dominus a Jerusalem exturbaretur, ut Evangelii series habet, coegerunt quemdam Simonem ad portandam crucem: hinc re-

perit ut nequitiæ suæ tragœdiam confingeret. Et illum, in eo quo portabat crucem, transformavit in suam speciem et seipsum in Simonem, et pro se ipso tradidit Simonem, ut crucifigeretur. Cum autem ille crucifigeretur, stabat ei opposito invisibilis Jesus, deridens eos qui Simonem crucifigebant. Ipse vero discessit ad cœlestia, tradito Simone ad crucifigendum, et illæsus processit ad cœlum. Verum ipse Simon crucifixus est, et non Christus, » etc. Nicetas vero sic impietatem istam refellit: « Si Cyrenensis ille passus est, quis alter ille fuit qui surrexit a mortuis? Vulnere quæ in cruce acceperat, ostendit apostollis. Denique cum corpore in cœlos ascendit. »

Annus autem soli. Tertullianus⁹⁸: « Carnis resurrectionem graviter impugnat, negans salutem corporis repromissam. »

Pag. 102. *Propheetias autem.* Theodor.⁹⁹: « Propheetias quoque dixit ab angelis esse factas; legem autem fuisse latam a principe Judæorum. »

Habere autem. Epiphanius¹⁰⁰: « Sed et hinc omni immunditia profectum capiente, quæ a Simone Mago initium accepit, omne studium malitiæ ac petulantia discipulos suos perlicere præcepit hic erro, et viros ipsi fidem habentes, cum mulieribus multiplicem quamdam misturam pravi propositi docet. Quare dicit Apostolus¹⁰¹, propter hos et similes ipsis, revelari iram Dei et justum judicium super eos, qui veritatem in injustitia detinent. Propter hanc enim causam, voluptatis scilicet, multi in hæresim delabuntur, cum reperiant locum licenter perficiendi voluptatem suam in turpibus operationibus. »

Utuntur autem et hi magia. Locum hunc, cum emendatione, ex vetere codice sic explicat Theodoretus¹⁰²: « Porro autem hi quoque, sicut qui Menandri et Simonis sectam sequuntur, incantationibus et præstigils, et omnis generis imposturis utuntur. » Epiphanius vero¹⁰³: « Quin et magicis artibus ac curiositatibus impostor ille addictus esse non desistit. Itaque pro imaginibus repositimus « magia. »

Salvatorem esse Caulacau. Theodoretus¹⁰⁴: « Salvatorem autem et Dominum Caulacauam nominant. » Damascenus de Nicolao Antiochen. d.¹⁰⁵: « Hic in mundum invexit quædam barbara nomina, ut Caulacachus et Protonicus, aliaque per multa. » Epiphanius: « Alii Καυλακαχζ glorificunt, principem quemdam hunc sic appellantes, decipere conantes imperitos per hominum terriculamenta, et conflictam barbaram nominis appellationem. » Et post pauca: « Sed et de Caulacach quis legentium non riserit? quod dictiones Hebraice probe dictas, et Græce recte expositas, et nunc apud eos, qui Græce norunt manifestas, et nihil obliqui habentes; ipsi in idolorum effictiones, et in formas, et insubstantivos principatus; et, ut ita dicam, statuarum fragmenta efformant, apud simplices per imaginationem errorem dispergentes, ad turpis et fabulosæ artis ipsorum consenationem. Caulacach enim in Isaia scriptum est¹⁰⁶, et est quædam dictio in duodecima visione, ubi dicit θλίψιν ἐπὶ θλίψιν, ἐλπὶδα ἐπὶ ἐλπίδα, ἔτι μικρόν ἐστι μικρόν προσδέχου. Id est, afflictionem ad afflictionem, spem ad spem, adhuc parum, adhuc parum assume. » Sic enim Septuaginta, quos imitatur, Græce reddiderunt verba ista Hebraica, וְעַד שֶׁ יִשְׂרָאֵל יִשְׂרָאֵל. Quæ sic de verbo ad verbum vertit Sanctes: « Præceptum post præceptum, præceptum post præceptum; linea post lineam, linea post lineam; parum ibi, parum ibi. » Communis translatio: « Manda remanda, manda remanda, expecta reexpecta, expecta reexpecta; modicum ibi, modicum ibi. » Porro verbis illis Isaia Judæorum impietatem describit, qua prophetarum

⁹⁰ Lib. vi Const., cap. 17. ⁹¹ Lib. iv Hist., cap. 7. ⁹² Lib. iv Strom. ⁹³ Contra hæres. 34. ⁹⁴ Lib. i Hæret. fab. ⁹⁵ Lib. de Præsc. ⁹⁶ Lib. i Hæret. ⁹⁷ Lib. de Præsc. ⁹⁸ Lib. de Præsc. ⁹⁹ Lib. Hæret. fab. ¹⁰⁰ Contra hæres. 34. ¹⁰¹ Rom. i, 18. ¹⁰² Lib. i Hæret. fab. ¹⁰³ Contra hæres. 24. ¹⁰⁴ Lib. i Hæret. fab. ¹⁰⁵ L. b. de Hæres. ¹⁰⁶ Cap. xxviii, 10.

voces et comminationes cum dicerent excipiebant, et mimesi quadam imitabantur, cum contemptu et irrisione. Vel, ut aliis placet, socordiam et ignorantiam populi arguit, qui velut pueri, peletentim docendus erat singulis diebus singula præcepta divina tradenda, ut solent institui infantes, quorum captus est admodum exiguus. At impositores isti, ignota sibi, aut saltem rudioribus verba, velut grandia mysteria continentem, populo inculcabant.

Incognitum. Delevimus « cognitum, » auctoritate vet. cod. et « oportere, » pro « oportet » legimus.

Quapropter et parati. Tertullianus⁹⁷: « Martyria negat esse facienda. » Epiphanius: « Rursus autemasserit non oportere martyrium subire. Qui enim martyrium subit, mercedis exorsus reperietur, cum martyrium sustineat, pro eo qui hominem fecit. Sustinet enim martyrium pro crucifixo Simone, » etc.

Et Judæos quidem. Epiphanius⁹⁸: « Quod si ipse et sodales ejus interrogentur, Judæos quidem seipsos non amplius esse dicunt; Christianos autem nondum factos esse, sed negare semper, habere autem in seipso tacite fidem et nemini ostendere, » etc.

Non autem multos. Epiphanius: « Jubet autem solum de Patre et suo mysterio, nemini revelare, sed silentio in seipsis continere. Uni vero de mille revelare, et duobus de decem militibus. » Theodoretus: « Hæc autem dicunt esse ineffabilia, et nec ab omnibus capi aut comprehendere posse, præterquam ab uno ex mille. »

Trecentorum autem. Hunc locum ita imitatus est Theodoretus⁹⁹: « Dicit autem principem ipsorum esse Abraxam; nominis enim supputatio trecentorum sexaginta quinque numerum significat. » Eadem habet et Damascenus¹⁰⁰; Augustinus¹⁰¹ vero in partium supputatione diutius immoratur, ita scribens: 73 « Basilides trecentos sexaginta quinque celos esse dicebat, quo numero dierum annus includitur. Unde etiam quasi sanctum nomen commendat, quod est Ἀβράξας: cujus nominis litteræ secundum Græcam supputationem, eundem numerum complent. Sunt enim septem, α, et β, et ρ, et α, et ξ, et α, et ζ, id est, unum et duo, et centum et unum, et sexaginta et unum, et ducenta, quæ sunt in summa trecenta sexaginta quinque. » Epiphanius¹⁰² prolixior tractatio, in qua etiam Irenæum nominatim appellat, in idem redit. Porro, beatus Hieronymus¹⁰³ asserit « Mithram, » sub eodem numero aliarum litterarum, ethnicis esse, quam Basilides portentoso nomine vocat « Abraxam. »

Cæterum, Baronius vir doctissimus et lectissimus, prædicæ ad secundum tomum *Annalium*, ex inscriptionibus cujusdam gemmæ et rudibus erutæ, contendit legendum potius ΑΒΡΑΧΑΣ, seu ΑΒΡΑΣΑΧ; quam ΑΒΡΑΧΑΣ; et eundem Basilidi loco fuisse summi Dei, cujus et imagines amuleti loco suis exhiberet plane monstrosas, ut ex eâ, quæ gemma continetur, apparet; ac proinde summo jure damnatas fuisse ab Irenæo. Legit enim ille in hoc Irenæi capite: « Utuntur autem imaginibus; » emendationemque tam veteris codicis, quam Epiphanius ac Theodoretus non sequitur, sed propriam sententiam.

Ex Jo. Er. Græbii adnotationibus in cap. 23.

Pag. 102. Quemadmodum et mundus nomen esse... Caulacau. Textus hic certe est mutilus vel corruptus, indeque difficile genuinum elicere sensum. Theodoretus hæc ita accepit, quasi Salvatoris nomen fuerit « Caulacau. » Ita enim loco citato scribit: Τὸν δὲ Σωτῆρα καὶ Κύριον Καυλακοῦσαν (lege Καυλακαῦσαν) ὀνομάζουσι. Epiphanius quoque hæres. 25, § 3, de Nicolaitis ait, quod titulo « Caulacau » ἀρχοντά τινα, « principem aliquem » appellant. Sed

A quantum ex Irenæi verbis, licet vitiatas, conicere licet, nomen « Caulacau, » quod proprie « linea ad lineam » significat, ex Isaiæ xxviii, 10, desumptum, non ipsi Salvatori, sed mundo tribuerunt Basilidiani, quod mundus ipsis quasi duplex linea videretur, per quam descendit et ascendit Salvator.

Adnotationes Fr. Feuardenii in cap. 24.

Pag. 403. Carpocrates. Hunc genere Alexandrinum fuisse tradit Theodoretus¹⁰⁴; magam autem et impuram fornicarium Tertullianus¹⁰⁵; alios vero omnes hæreticos morum improbitate eundem superasse; quippe qui ex Simonis, Menandri, Saturnini, Basilidis et Nicolai sententia sordes hausserit, et sectam inde construxerit, quam Gnosticorum nominavit, ut testis est Epiphanius¹⁰⁶.

Circumlatio. Theodoretus: « Dominum Jesum ex Joseph et Maria natum esse dicebat, sicut et alii homines; virtute autem fuisse insignem, ut qui puram habebat animam et memores sua cum ingenito consuetudinis. » Epiphanius quoque correctiones ex vetere codice adhibitas agnoscens: « Quandoquidem, ait, validam præ cæteris hominibus habebat animam et memoria tenebat ea, quæ visa erant ab ipsa superne, quando et in circumferentia ignoti illius Patrie erat, demissæ sunt, inquebat Carpocras, ab eodem Patre in animam ipsius virtutes, quo visorum ab ipsa recordata, et potentia corroborata, angelos mundi fabricatores effugeret, » etc. Pro « circulatione, circumlatio » reposuimus: ut mox pro « ut in mundi fabricatoribus, uti mundi fabricatores. »

Et ea quæ. Epiphanius: « Quin et similes ipsi animas, æqualia ipsi amplexas, eodem modo liberatas, sursum volasse ad ignotum Patrem, » etc. Damascenus: « Quod si quia similia quæ Jesus, generet; eum illius similem esse dicebat. »

Jesu autem dicunt animam. Hunc locum ad mediam usque partem capituli hujus, hancem verbis transcripsit Epiphanius *Contra hæres. 27*, quæ, ne paginas oneremus, adducere non libet. Ejus vero auctoritate, et veteris codicis consensu, pro « posui, » reposuimus « posui, » et pro « erant, iuerant hominibus. »

Dignas habitas. Ita legit vetus codex: Epiphanius interpret, « eadem virtute dignæ factæ. » Itaque delevimus « dignos habitos. »

Artes enim magicas. Hanc sententiam sic exprimit Eusebius¹⁰⁷: « Isti magicas Simonis præstigias non ex occulto quidem, ut ille, sed jam in apertum jure proferendas censuerunt; et non modo philtris amatoris curiosæ ab illis elaboratis, et quibusdam dæmonibus, qui eorum animis nefaria injecere somnia, quique illis assessores existerent, verum etiam aliis non disparibus ineptiis, se jam tanquam rebus maximi fere momenti et ponderis nobilitarunt. »

Qui et ipsi ad detractioem. Epiphanius¹⁰⁸: « Sunt autem a Satana subornati ac producti, in opprobrium ac scandalum Ecclesiæ Dei. Indiderunt enim sibi ipsi cognomen Christianorum, ad hoc ut gentes per ipsos offendantur, et sanctæ Ecclesiæ Dei utilitatem et veram prædicationem, propter illorum nefaria facta et incomparabilem improbitatem, avertentur, et ut gentes ipsorum assiduo nefaria opera considerantes, putent etiam sanctas Dei Ecclesiæ tales esse et avertant, velut dixi, aures a Dei et veritatis doctrina, » etc. De iisdem quoque conqueritur Eusebius libro quarto *Hist.*, capite septimo, et longe ante hos Justin. mart. in *Colloquio cum Tryphone*, omnium gravissime.

Pag. 404. Si non præoccupans. Istæ explicatio narrat Theodoretus¹⁰⁹: « Cum Pythagoricas a cor-

⁹⁷ Lib. de Præsc. ⁹⁸ Contra hæres. 24. ⁹⁹ Lib. 1. Hæret. fab. ¹⁰⁰ Lib. de hæres. ¹⁰¹ Lib. de hæres. ¹⁰² Contra hæres. 24. ¹⁰³ Lib. 1. Comm. in Amos. ¹⁰⁴ Lib. 1. Hæret. fab. ¹⁰⁵ Lib. de anima. ¹⁰⁶ Contra hæres. 27. ¹⁰⁷ Lib. iv. *Hist.*, cap. 7. ¹⁰⁸ Contra hæres. 27. ¹⁰⁹ Lib. 1. Hæret. fab.

poribus in corpora trajectione admisissent, quod etiam connexionem a Pythagora dicebatur, non admitterent. Pythagoras enim dicebat animas quæ peccarent, mitti in corpora, ut et penas darent, et rite explerentur. Dicunt enim animas mitti in corpora, ut omne genus libidinis et petulantiae peragant; eas ergo, quæ in uno descensu impleverint, non egere alia missione; quæ autem parum peccarunt, et his mitti, et ter, et sæpius, donec omnia vitiorum genera impleverint.

Quæ sunt secundum nos civitates. Septem vocatas, quas ex veteri cod. adjectimus, agnoscit Epiphanius¹¹, et sententiam longe apertius explicat. « Ita habent ipsorum libri, inquit, ut ei quis prudentia præditus legat, admiretur, ac stupeat et non credat, quod hæc sic ab hominibus fiant, non solum his qui civitatem nobiscum inhabitant, sed etiam his, qui cum bestiis et similibus bestiis ac pecoribus, ferme dixerim, quæ canes ac suæ faciunt, facere audent. Aiunt enim, oportere his omnibus penitus uti, ut ne egressæ animæ aliquo opere relicto, ea de causa revertantur in corpus rursus ad faciendum ea, quæ non fecerunt. »

Propter eam. Vetus codex subindicat legendum, « propterea quod deest libertati aliqua res. »

Cum es cum adversario. Hunc Evangelii locum et fusissime et præclare discutit Tertullianus libro *De anima*, contra hujus Carpocratii opinionem.

Sed sit. Expunximus « sic, » auctoritate veteris codicis, probante id quoque Epiphano.

Et si quidem fiant hæc. Cum laudis digna præfatione hæc ex Irenæo transcripsit Theodoretus¹² usque ad illud, « alii vero ex ipsis signant. »

Alii vero ex ipsis. Epiph. : « Cæterum, signaculum per cauterium, aut novaculam, aut subulam immittunt ac incutiunt Carpocratiani in dexteram inferiorem auriculam iis, qui ab ipsis decepti sunt. » Symbolis inustionibusque istis externis, opinor, utebantur, ut primo occurru ejusdem sectæ factionis associas agnoscerent, consilia communicarent, et promiscuis concubilibus miscerentur. In his vero nec a variarum gentium moribus recedebant, quarum meminit Tertullianus. lib. *De velandis virginibus*, « Garamantes pennis, strobulis Barbaros, cicadis Athenienses, cirris Germanos, et stigmatibus Britones, » insignitos fuisse narrans. Signum quoque inter Gnosticos Epiphanius¹³ tradit existisse virorum ad feminas, et feminarum ad viros; in extendendo manum ad salutationem, videlicet subter palmarum contractionem quamdam titillationis, per hoc se indicere ostendentes, quod ejusdem religionis esset qui accessit. Hinc igitur mutua cognitione accepta, statim ad epulationem convertuntur. Ubi comptarunt et venas impleverant, ad costrum se convertunt, et vir quidem concedens uxorem alteri, ad ipsam dicit: « Surge, fac dilectionem cum fratre, » etc. Postremo, stigmatata illa, obedientiæ et servitutis perpetuæ signa erant, quibus sectæ illi quasi sacramento nomina dabant, a qua desicere nunquam liceret. Sic dudum servo Hebræo, qui anni septimi beneficio voluisset liber exte, servitutem libertati anteponens, subula auream ad ostium perforare lex jubelat¹⁴. Cæterum, præcursores certe Antichristi agebant Gnostici, quem suos in dextera et fronte signaturum prædicit sacra Joannis revelatio¹⁵. An vero recentiores, veteribus illis meliores sint, judicent qui mores eorum melius exploraverint.

Unde et Marcellina. Ut apostoli primum mulierum nisi sunt ad ciborum præparationem et mulierum infidelium contubernia privatim erudienda, remota omni turpitudinis suspitione, aliisque piis officiis,

atque ideo presbyteras et diaconissas illos instituisse constat¹⁶: sic et pseudopropheta isti latius virus suum dispergebant, et utrumque sexum corrumpabant impudicarum mulierum ministerio. Marcellinæ autem hujus meminerunt etiam Epiphanius¹⁷ et 7° August. Hieron. id genus bestiarum catalogum contexit, quem hic addere libet: « Simon Magus hæresim condidit, Helenæ meretricis adjutas auxillo; Nocolaus Antiochenus, omnium immunditiarum repertor, choros duxit seminarum; Marcion Roman præmisit mulierem, quæ Jecipiendos sibi animos præpararet; Apelles Philomenen cum suis suarum habuit doctrinarum; Montanus immundi spiritus prædicator, multas ecclesias per Priscam et Maximillam, nobiles et opulentas feminas, primum auro corrupti, deinde hæreses polluit. Arius, ut orbem deciperet, aurorem principis prius decipit. Donatus per Africam, ut infelices quosque solentibus pollueret aequi, Lucilla opibus adjutus est¹⁸. In Hispania Agape Epidium, mulier virum, cæcum cæca deduxit in foveam, successoremque sui Priscillianum habuit, cui junctæ Galla, alterius et vicinæ hæreses reliquit hæredem. »

Pag. 105. Et imagines quasdam. Augustinus¹⁹: « Sectæ Simonis fuisse traditur quædam Marcellina, quæ colebat imagines Jesu, et Pauli, et Homeri, et Pythagoræ, adorandò, incensumque ponendo. » Theodoretus²⁰: « Qui sectæ Simonis erant, eum statuum ejus in Jovis figuram construxissent, Helenæ autem in Minervæ speciem, eis thura adolebant, ac libabant, et tanquam deos adorabant. » Epiphanius²¹: « Habent imagines per colorem depictas, quidam etiam ex auro, et argento ac reliqua materia, quas sane imagines Jesu esse dicit, et sub Pilato factas esse: habent autem eas occulte. Insuperque philosophorum quorundam, Pythagoræ, Platonis, Aristotelis, et aliorum, cum quibus etiam alias imagines Jesu collocant, collocatasque adorant, et gentium mysteria perficiunt. Qui vero sunt gentium mores alii, quam sacrificium atque alia? »

Plurimas igitur ex Patribus et justissimas rationes audis, quibus permotus Irenæus Gnosticorum imagines reprobat: siquidem more gentium thure et sacrificiis eis libabant, et tanquam viventes deos, supremo cultu adorabant, creaturæ servientes potius quam Creatori. Deinde profanorum et impiorum simulacra illas miscabant, Christo Vero Salvatori nostro illos æquantes. Postremo, dum occulte illas asservabant, cum per ethnicos palam liceret, facile quisque sibi persuaderet monstruosas et propudiosas fuisse; maxime cum talem Christum illis figuris exprimerent, qualem portentosis animi operationibus eum esse contingebant.

Magdeburgenses itaque et Gallasius, qui ex hoc Irenæi loco contendunt tunc temporis nullum imaginum Christi et apostolorum usum in Ecclesia fuisse, nec veterum testimoniis, aut exemplis comprobari posse; vel cran. issima ignorantia laborant, vel certe impudentissimo mendacio omnibus student imponere.

Non dissimili impietate ac inscitia in publico Mompelgartensi colloquio palam Beza clamavit: « Ecclesiam veterem picturis caruisse. » Inciper, « Ecclesiam primitivam trecentis annis usum imaginum non habuisse. » Prorupit rursum in istas, etiam Lutheranis astantibus, horrendas et execrandas voces: « Fateor me ex animo Crucifixi imaginem detestari, ideoque eam non possum ferre, » etc.

Ego autem contra, apertissimis et validissimis assertionibus, quod primum asserunt, falsum esse, et Christi apostolorumque seculo, pium et pu-

¹¹ Contra hæres. 27. ¹² Lib. I Heret. lib. ¹³ Contra hæres. 26. ¹⁴ Exod. xxi, 6; Deut. xv, 17. ¹⁵ Apoc. xiii, 16. ¹⁶ Clem. Rom., lib. II Const. apost., cap. 52, et tit. III, c. 15. ¹⁷ Epist. ad Ctesiph. ¹⁸ Optatus, lib. I contra Parmen. ¹⁹ Lib. de hæres. ²⁰ L. b. I Heret. lib. ²¹ Contra hæres. 2;

hicinm nam venerandarum imaginum inter Christianos fuisse evincam.

1. Nicodemum illum, qui noctu primum Jesum convenit, et ejusdem postea corpus passionis cruciatibus laniatum, de cruce deposuit, et propriis manibus crucifixi imaginem sibi efformasse, et eamque ante mortem Gamalieli tradidisse asservendam, et hunc Jacobo; Jacobum Simeoni; isumque sibi succedenti Zacharo; siquæ deinceps conservatam, quoadusque Judæi in Berytho Syriæ urbe, omnia passionis Dominicæ probra in eandem renovarunt. pluribus inde consecuta miraculis; elegantissimo libro ante 1260 annos docuit magnus ille Athanasius²¹; quem perlectum ante annos octingentos, omnium Patrum suffragiis excepit universalis Nicæna synodus.

2. Superstes adhuc cum apostolis peregrinabatur Christus, cum mulier illa, quam a profluvio sanguinis curaverat, in Cæsarea Palæstinæ in monumentum accepti beneficii illius, et imaginem æream palmam erexit, et quam Eusebius²² illic et adhuc stantem conspexit, simulque alias Petri et Pauli a Christianis religiose conservari. Imo testantur historia Eusebium proxime secutæ²³, illas Christi et hemorrhoiisæ stantias, ad tempora usque Juliani Apostatæ permansisse; qui, ut Leonoclastarum avum decebat, sicut Christianæ fidei, ita Christi et sanctorum imaginibus bellum indixerat.

3. Accedit apostolorum ipsorum constitutio in synodo Antiochena, cuius summa talis est: Παρὰ τοῦ μὴ πλανᾶσθαι τοὺς σωζομένους εἰς τὰ εἰδωλὰ ἀλλὰ ἀντιπικνοῦσθαι τὴν θεανδρικοῦ ἔχραντον, χειροποίητον στήλην τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ καὶ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ τῶν αὐτοῦ θεραπόντων ἀντικρὺ τῶν εἰδώλων καὶ Ἰουδαίων, etc. Id est, non debere servatos circa idola errare; sed pro eis incontaminatam veri Dei simul et hominis, Salvatorisque nostri Jesu Christi, et servorum ipsius, manibus efformatam imaginem, contra idola et Idolos erigere, etc. Tria vero hic discrete notata habes. Primum, Christi Domini et servorum ejus manibus efformandas esse imagines; deinde, idololorum strictam prohibitionem; postremo, gentium idolomaniam et Judæorum superstitioni opponendas esse Christi et sanctorum imagines. Hinc autem apostolicum canonicum, germanum esse, non recens, unus et alter in angulo affirmant; sed præpe innumerabiles, qui in publico totius orbis theatro ante octingentos annos convenerunt Patres, synodo Nicæna posteriore. Hoc quoque canone inuicem Basilium Magni, ante 1270 asseruit²⁴, et imaginum usum ab apostolis emanasse; et simulque eo adhuc antiquior Eusebius²⁵, et a majoribus proditisse confirmans; et Pamphilus martyr utroque superior, hanc apostolorum constitutionem, cum pluribus aliis, in Origenis bibliotheca reperisse testatur²⁶.

4. Subjungam Damasceni²⁷, Evagrii²⁸ et Nicephori²⁹ ex archivis Elessæ civitatis deproptam narrationem, de rege Abagaro, alias Augaro, qui fama curationum Christi pernotus, consequendæ sanitatis ergo, Ananiam cursorem expeditionum ad eum misit. Sed cum pro votis res minime succederet regi, ut desiderio quo flagrabat, vel ex parte faceret satis, pictorem eximium misit, qui Christi faciem effectam accurate, afferret. At cum pictor ob splendorem vultus, opus non posset absolvere; Salvator et textum lineam petiit, in coque expressam faciei imaginem ad regem misit. Hanc adhuc sua ætate, non sine populi veneratione Etesæ conspexisse, Leo Constantinopolitanus lector

coram universali synodo Nicæna confirmavit. Persarum etiam regem eadem tempestate Christi et Matris ejus figuras accepisse subjicit Nicephorus³⁰. Quin et beatum Lucam evangelistam B. Virginis, quam de scèle noverat, simulque beatorem Petri et Pauli imagines depinxisse, quæ Pulcheriæ imperatrici sæculo, adhuc Constantinopoli servabantur, non semel affirmat.

Postremo, quis si vel a limine venerandam antiquitatem salutaverit, nescit crucis Dominicæ signum et figuram, usumque ejus, apostolis et Christianis omnibus frequentissimum fuisse? Dionysius Areopagita unico libro *De ecclesiastica hierar.* octies illius meminit. Nicodemus in *Histor. de passione et resurrectione Salvatoris*, ter. Abdias decem et octo locis, ejusdem expressione apostolos varia perfecisse miracula recenset. Justinus in *Dialogo*, ex Veteris Testamenti variis figuris, et in calce *Apolog.* 2, in omnium rerum creaturarum ordinibus effectam, accurate docet. Quem nunc latent præclara Ignatii, Martialis, Tertulliani, Cypriani, Origenis, Lactantii, Athanasii, de figuratone crucis verba? Apertissimum ergo est Christi et apostolorum ævo sacrarum imaginum usum fuisse.

Alterum falsæ assertionis caput, quo aiunt nec veteris Ecclesiæ exemplis, nec priscorum Patrum testimoniis imaginum usum confirmari posse, ex Calvini officina prodit; qui annis quingentis a Christo, quibus adhuc florebat religio et sincerior doctrina vigebat, Christiana templa ab imaginibus vacua fuisse scribere non erubuit; quo mendacium nihil impudentius dici potest. Siquidem ante 1100 annos scripsit Augustinus³¹, et pluribus locis Petrum et Paulum una cum Christo depictos, etiam paganos vidisse; et Abrahæ sponte filium immoderantis nobile factum, tot lingua cantatum, et tot locis pictum, ut aures et oculos dissimulantium feriret. Iusuper Abrahami et Evæ follis contegentium pudenda, admissio peccato, picturas prostituisse. Idem apertissimis verbis, et Dominicæ crucis figuram, hominibus inibi patientis æthiam imaginem, ad crucifixi Domini nostri recordationem, et pignoris fidei excitationem, humiliter complecti, suppliciter venerari et suadet³².

Idem postremo, publica de B. Stephano martyrii subeunte, ad populum suum coactione dicit³³: et Passio ejus insignis est, multumque mirabilis; hanc modo de libro Actuum apost. cum legeretur au livimus non solum, sed etiam oculis spectavimus. Quibus aperte significat non modo historias sanctorum martyrum publice legi solitas in templis; verum in tabellis graphicè depictas et expressas, oculis fidelium tum subjectas fuisse.

Accedit et Paulinus³⁴, ad quem tot Augustini et Hieronymi exstant epistolæ. In Severum extollit, et quod in loco refectionis 75 humanæ, id est baptisterio, B. Martini effigiem depinxisset, ut deponentibus in lavacro terrenæ imaginis vetustatem imitanda celestis animæ occurreret effigies. Ad ista præterea ad eundem hos versus, quos imaginum Crucifixi eo loco erectæ ascribi curaret:

*Cernis coronatam Domini super atria Christi
Stare crucem; duro spondentem celsa labori
Præmia; tolle crucem, qui vis auferre coronam,*

Et ad alias crucis imagines in ingressu basilicæ:
*Ardua floriferæ crux cingitur orbe coronæ,
Et Domini fuso tincta cruro rubet;
Quæque super signum resident caeleste columba,
Simplicibus produnt regna patens Dei.*

²¹ Lib. de pass. imaginis Domini nostri Jesu Christi. ²² Lib. vii Histor., cap. 14. ²³ Antipateri Bostrensis episc., orat. de muliere laborante; Sozomenus lib. v Hist., cap. 20. ²⁴ Ep. ad Jul. ²⁵ Lib. vii Hist., cap. 14. ²⁶ Turrianus lib. i, pro eum. apost., cap. 23. ²⁷ Lib. iv De fide orth., cap. 17. ²⁸ Lib. iv Histor., c. 26. ²⁹ Lib. ii Hist., cap. 7. ³⁰ Lib. ii Hist., c. 43, et lib. vi, cap. 16, et lib. xiv, cap. 2. ³¹ Lib. i de consensu evang., cap. 10; lib. xxix contra Faust., cap. 73. ³² Lib. v contra Jul. Pelagianum, c. 2; lib. ii de visit. illar., c. 5. ³³ Serm. 2 de S. Steph. ³⁴ Epist. 12 ad Severum,

Barnabas etiam ea ætate res gestas superiorum pontificum colligens⁶⁶⁻⁷⁰, et Joannis Baptistæ confessionem, ex argento auram: item, et crucis imaginem, et Hilarium, qui longe eum præcesserat, felice narrat.

Hieronymus quoque Paulam magno pietatis ardore montem Calvarie conscendisse narrat⁷¹, et prostratam ante crucem, quasi pendentem Dominum cerneret, adorasse.

« Veluti malum in navi crucem erectam in ecclesia esse, quia inter sæculi naufragia servatur incolumis, » concionabatur Ambrosius⁷².

Extimium poetam Christianum, Prudentium præterire non possum; qui certamina martyrum exprimentes imagines in templis collocatas versibus cernit, cum genibus ad sancti Cassiani martyris tumulum advoletur⁷³:

*Erexi ad calum faciem, stetit obvia contra
Pulsis colorum picta imago martyria.
Plagna mille gerens, totos lacerata per attus,
Raptam minuit præferens punctis cutem.
Innumæri circum pueri, miserabile visus,
Confossa parvis membra ægebat styllis.
Edictus consultus ait: Quod prospicis, hospes,
Non est inanis, aut anilis fabula;
Historiam pictura refert, quæ tradii libris,
Veram vetustis temporis monstrat fidem, etc.*

His omnibus superior Lactantius, his lectissimis versibus (quos et Gyraldus, et antiqua exemplaria probant esse germana) docet qua pietate Christi de cruce pendentis imago, in templis publice erecta sit contemplanda, quando Christum ita loquentem inducit⁷⁴:

*Quisquis ades, mediisque subis in limina templi,
Siste parum, insontemque tuo pro crimine patrum
Res, ice me, nam conde animo, nã in peccore serva, etc.*

Et paulo post medium:

*Corne manus clavus fixas, tractosque lacertos,
Atque ingens lateri vulnus, corne inde florum
Sanguineam, fessosque pedes, artusque cruentos.
Flecto genu, l' gnumque crucis venerabile adora
Flebilis, innocuo terramque cruore madentem
Ore patens humilis, lacrymis suffunde subortis, etc.*

Tertullianus denique vir apostolicorum temporum, jam tunc publicum et in sacris conventibus fuisse imaginum usum ostendit manifeste, scribens⁷⁵, etiam in ipsis sanctis calicibus insculptas fuisse Christi, instar boni Pastoris ovem aberrantem in humeros referentis, effigies.

Hinc usque Latini Patres impudens mendacium Calvinii reteregetes audivimus; addamus jam, si placet, ut omni ex parte vincatur, ejusdem ætatis et Græcos. Imperante Theodosio, B. Theodoretus Cyri ephæcopus, Simeonem Syllitem tanta sanctitatis fama nobilitatum scripsit⁷⁶, et ut Romani in omnibus etiam officinarum vestibulis, et porciçibus, ejus imagines collocarent, securitatem et custodiam quendam rebus suis præstare arbitrati.

At ille ipse est Simeon, qui ante Theodoretum temporis, epistola ad Justinum imperatorem, gravissimus fuerat conquestus de Samaritis, et qui in Christi Domini novis imaginem ejusque Matris in laudo facinore grassati fuerant.

Addam pulcherrimum Leonii Neapolis episcopi suffragium. et Sicut Jacob, inquit⁷⁷, accipiens a filiis vestem Joseph sanguine conspersam, cum la-

crymis eum osculatus est, per eam arbitratus se Joseph osculari et in manibus habere; sic et omnes imaginem Christi, aut apostoli, aut martyris tenentes, ipsam Christum, aut martyrem videmur nobis animo complecti.

Basilium Magnum ante hos omnes, et historias imaginum sanctorum prophetarum, apostolorum et martyrum in omnibus per Orientem ecclesiis erectas sese suscepisse, et palam honorasse, ut ab apostolis traditum fuerat, et idem sibi ipse testis est⁷⁸.

Ejus frater Gregorius Nyssonus⁷⁹, et non infrequenter passionis Christi figuram cum lacrymis intuebatur, et adeo efficaciter ob oculos historiam pictura ponebat.

Istis non inferior Chrysostomus, et B. Meletii imaginem in annulis, poculis, phialis, thalami parietibus, et aliis locis, multos effluxisse, ut corporis sanctissimi vici formam ubique conspicerent, et narrat et laudat⁸⁰. Quin et se et ex cæra consuetam imaginem, pietate plenam amasse, non dissimulat⁸¹.

Athanasius omnem imaginibus exhibitum honorem ad prototypum referri docet⁸².

Denique his omnibus superior Amorsius, imperatorem Constantium tanto divini amoris ardore incensum refert⁸³, et ut etiam in medio foro urbis Constantinopol. Danielem cum leonibus in ære incisum, aurique lamina splendescentem; simulque in ipso palatii introitu in maxima tabula, salutaris Christi passionis insigne ex lapillis pretiosis e jusque molli auroque multo polite elaboratis, confectum, figendum curaverit. et Evicinus ergo et Latinæ et Græcæ Ecclesiæ præstantissimus plurimisque Patribus, non longius a Christi ascensione, quam quadringentis annis recedentibus, et ab quibus sincerior Dei cultus, et vel confitebitur a veterariis, et adhuc viguit, et usum imaginum, Christi et apostolorum tempore, atque deinceps, et sacrum et publicum inter Christianos fuisse. Qui illum igitur oppugnant, Manichæi, Juliani Apostatæ, imperatoris Mahometis, Turcarum tyrannidis, et Judæorum propugnatores potius, quam pietatis et veritatis Christianæ assertores haberi debent.

Sed ut etiam proprio judicio Calviniani et Bezaei maneant condemnati, coronilla vice iathæe adiciam. Beza, ut in Actis colloquii Monpelgartensis refertur, pag. 393 et 400, usum picturæ et sculpturæ in historiis sacris (inter quas et Christi passionem commemorandam æmo Christianus negabit) representandis, per se *ἀδιάφορον* esse, concessit. Deinde, Paulinum Nolanum epi copum morem pingendorum parietum invexisse sin plici ælo; et eundem tam bono consilio inviduisse imagines (sed vero, ut paulo ante ex eodem audivimus, in lucis aculis), ut nemo studium ejus reprobare aut reprehendere possit. et Præterea, nos, et inquit idem Beza, et non modo picturas, sed etiam sculpturas nunquam improbavimus; quarum magnus est usus non solum in sacris historiis representandis, sed etiam in rebus civilibus. Quod vero ad imagines sive pictas, sive sculptas attinet, earum usum non rejicimus. Et postea (pag. 421): « Descriptio Dei in Daniele et hinc proposita⁸⁴, si pingatur, *εγε ἀδιάφορον* esse concedo. » Denique se suosque sectatores iconomachos damnatos, librum divulgavit in quo plurimorum hæreticorum imagines apprime depictas representat; et cum his velut adhuc viveatibus loquitur, ingentemque consolationem animi inde capere se præbetur. Igitur, idem saltem fieri posse ex Christi patientis imagine, ex aposto-

⁶⁶⁻⁷⁰ De vitis pontificum. ⁷¹ In epitaphio Pantæ. ⁷² Sermon. 33. ⁷³ Carmine de passione B. Cassiani martyris. ⁷⁴ Carm. de pass. Christi. ⁷⁵ Lib. de pudicitia, cap. 7 et 10. ⁷⁶ In Vita Simeonis. ⁷⁷ Lib. 1. pro Christ. ⁷⁸ Epist. ad Jul., in Actis conc. Nicæn. ⁷⁹ Sermon. de patriarcha Abraham in conc. Nicæn. ⁸⁰ In encomio Meletii. ⁸¹ Orat. quod vel. et nov. Test. unus sit legislator. ⁸² Orat. 4 contra Arian. ⁸³ Lib. III de vita Constant., cap. 48. ⁸⁴ Daniel. vii; Isa. vi.

lorum, martyrum aliorumque sanctorum iconibus, nemo sensus communis et rationis compos negabit.

Adnotationes Fr. Fœwardentii in cap. 25.

Pag. 105. *Cerinthus autem.* Hunc primum in Ægypto philosophiæ diu operam dedisse, auctor est Theodoretus⁹⁰, deinde Jerosolymis, Cæsariæ, Antiochiæque frequenter apostolis ipsis restitisse; atque demum in Asia longe lateque impietatem suam propagasse scribit Epiphanius⁹¹.

Cyrillus Jerosolymitan. Cerinthum vastatorem Ecclesiæ nominat. Eusebius refert⁹² eum jactasse revelationes, quasi per angelos sibi dictata fuissent, quæ proferebat. Philastrius addit illum asseruisse Christum a mortuis nondum resurrexisse. Augustin. observationem legis Moysiæ, festorum, victimarum, et sacrificiorum Judaicorum necessariam esse.

Dionysius Alexand. lib. II *De promissionibus*, hunc quoque regnum Christi terreste futurum somniasse docet, quippe qui invitamentis corporis, et carnis cumprimis obsequeretur illecebris, et quarum rerum cupiditate ducebatur, in eisdem beatam vitam fore asseruit, ut in ventris et earum partium, quæ ad venerem spectant, expletione.

Et ignorante eum. Emendationem ex vet. cod. agnoscit, et sententiam hujus loci sic exprimit Theodoretus⁹³: « Docuit esse quidem unum universorum Deum, eum autem non esse mundi creatorem, sed separatas quasdam potestates, et eum omnino nescientes. » Itaque « eum, » pro « eo » reposuimus, ut mox « Deum, » pro « Deo. »

Impossibile enim. In simili cæno volutatum Marcionem, argutissimo hoc dilemmate premit Tertull.⁹⁴ rationem desiderans, 76 qua non putaverit Filium Dei ex Virgine natum esse: « Necesso eat, inquit, ut aut impossibilem, aut inconvenientem Deo existimaveris nativitatem. Sed Deo nihil impossibile, nisi quod non vult. An ergo voluerit nasci (quia si voluit, potuit, et natus est), consideremus. » Et post pauca: « Scelestissime hominum, qui interemptores excusas Dei: quodcumque Deo indignum est, mihi expedit. Salvus sum, si non confundar de Domino meo. Qui me, inquit, confusus fuerit, confundar et ego ejus. Alias non invenio materias confusionis, quæ me per contemptum ruboris probent bene impudentem et feliciter stultum. Natus est Dei Filius; propterea credibile est, quia ineptum est. Et sepultus resurrexit; certum est, quia impossibile est. » Observa autem hereticos tutissimum asyllum semper putasse, id clamitare Deo impossibile, quod credere renunt.

Fuisse autem eum Joseph, etc. Tertullianus hujus quoque erroris illum coarguit: « Cerinthus, inquit⁹⁵, Christum hominem tantummodo sine deitate contendit. » Et libro *De carne Christi*: « Poterit hæc opinio Ebioni convenire, qui nudum hominem constituit Jesum. » Hoc et Ignatius notaverat Epist. ad Philadel. Eusebius libro tertio *Hist.* et Hieron. in *Catalogo*, post Iren. lib. III, cap. 3, testificatur B. Joannem adversus horum blasphemias Evangelium conscripsisse.

Et post baptismum. Apertius Epiphanius⁹⁶: « Ex supernis autem, ex supremo Deo, postquam adultus factus fuit Jesus, ex semine Joseph et Maria genitus, descendisse Christum in ipsum, hoc est Spiritum sanctum in specie columbæ in Jordane, et revelasse ipsi, et per ipsum posteris, ignotum Patrem. Et propterea postquam venit virtus in ipsum ex supernis, virtutes perpetrasse; et ubi

A ipse passus est, id quod ex supernis venerat, a Jesu sursum volasse. »

Hinc autem manifestum est, hæc vetera monstra Christum in diversas lacera-se personas, quarum una celestis et impassibilis esset, altera patibilis et terrena: quod Nestoriani postea invehere sunt conati. Hoc et præsentis sæculo pro viribus instaurat Beza, scribens in Christo duas esse uniones hypostatias; Calvinus quoque affirmans, Verbum, mediatoris suscepisse personam. Has hæreses refellit Irenæus libro III, cap. 18, 19, 20, 21.

Epiphanius addit superioribus, Cerinthianos usque esse Evangelio secundum Matthæum ex parte, non ex toto; Paulum vero reprobasse, propterea quod non obediit circumcissioni. Atque hos esse, qui ab eodem Paulo dicti sunt pseudo-apostoli, operatores dolosi, qui se transformant in apostolos Christi.

Adnotationes Fr. Fœwardentii in cap. 26.

Pag. 105. *Qui autem dicuntur Ebionæi.* Quantum ad nomen hujus Ebionis attinet, Eusebius⁹⁷, Epiphanius⁹⁸ et Theod.⁹⁹ illud lingua Hebraica inopem et mendicam significare recte putarunt; quando quidem עביון pauperem et pauperrimum Hebræis significat. Hunc vero non solum Romæ et in Asia prædicasse, radicesque spinosarum propaginum, a Nabathea, Paneade, Moabitide et Cocaborum regione in Basanitide terra; sed et in Cypro egisse, testis est Epiphanius; simulque ex Samaritanorum abominatione, Judæorum improbitate, Osseorum et Nazæorum opinione, Cerinthianorum forma, Carpocratianorum impietate, sub Christianorum appellatione, horreum et perniciosum dormitis aut monstrum composuisse.

Ea autem quæ sunt. Tertull.¹: « Ebion nudum hominem, et tantum ex semine David, id est non et Dei Filium constituit Jesum; plane prophetis aliquo gloriosiore, ut ita in nonnullis angelum fuisse dicatur. » Epiphanius²: « Primum quidem Ebion, Christum ex semine viri, hoc est ipsius Joseph, esse decrevit, etc. Euseb.³: « Eum simplicem, vulgarem et solum hominem censuerunt, et ex concubitu, conjunctioneque Joseph viri cum Maria uxore sua in hanc lucem editum; verum propter progressionem, quam in virtute fecisset, hominem justum censuerunt; at solum hominem tamen. » Addit postea rursus⁴, Ebionem prædicasse Christum esse filium quidem Davidis, sed non Dei; operibus autem suis justificatum fuisse. Quosdam etiam ejusdem sectæ (ut nunquam sibi consentiunt hereticorum ministri), admisisse Christum natum ex Virgine de Spiritu sancto; sed non existisse priusquam homo fieret. Hanc impietatem postea suscitavit Samosatensis et Phrygiani, ut tradit Augustinus libro *De hæres.*, cap. 9. Et hoc sæculo in eandem impiegerunt Servetiani, ac sequaces; cujus erroris Calvinianos dicunt se habere consortes et patronos. In hanc hæresim disputat Irenæus lib. III, cap. 30 et 31.

Circumciduntur. Qui tunc temporis se Judæum circumcissione, et reliquis cæremoniis profitebatur, in primis a gemina persecutione immunis erat. Priore, Romanorum, quia imperatores patrio ritu Judæos vivere concesserant. Postiore, Judæorum, qui in eos, ut assecas ejusdem observationis; non insurgabant. Qui autem in Christum credebant, deserto Judaismo, utrumque tyrannide adeo vexabantur, ut « permulti Jesum esse Christum fateri dubitarent, ne insectationem ferrent eorum qui furis spiritus impostoris agitati, confessores illius

⁹⁰ Lib. II Hæret. fab. ⁹¹ Contra hæres. 28. ⁹² Lib. III Hist., c. 21, et lib. VII, c. 20. ⁹³ Lib. II Hæret. fab. ⁹⁴ Lib. de carne Christi. ⁹⁵ Lib. Præscr. ⁹⁶ Contra hæres. 28. ⁹⁷ Lib. III Hist., cap. 21. ⁹⁸ Contra hæres. 30. ⁹⁹ Lib. II Hæret. fab. ¹ Lib. de carne Christi. ² Contra hæres. 30. ³ Lib. III Hist., cap. 21. ⁴ Lib. III Hist., cap. 21.

nomini enecare et persequi non desinebant, » ut eleganter scripsit Iustinus martyr in *Dialogo*. Ebionæus autem, ex prima istorum classe fuisse evidenti-
tissimum est.

Adnotationes Fr. Feuardentii in cap. 27.

Pag. 105. *Nicolaum*. Hunc Nicolaum Antioche-
num genere, proselytum autem professione, atque
e septem illis diaconis, electis ab apostolis in ini-
misterium quotidianum, fuisse conveniunt omnes.
At Clemens Alexand. ⁹ et Theodor. ¹⁰ admittunt
quidem objurgatum ab apostolis de uxoris zeloty-
pia, illam in medium adduxisse, et cui vellet nu-
bere permisisse; sed exinde illum continenter et
pudice vixisse; illasque ejus virgines et filium in-
corruptum consentisse volunt. Alii porro promi-
scuos mulierum amplexus, imo et permissiones
obscenas, execrabilesque tam peregrisse, tum do-
cuisset scribit ⁷; quod et Irenæus innuit, dicens
sectatores ejus indiscrete vivere. Philastrus et Au-
gustinus Nicolaitis tribuunt, quod post Deum plures
virtutes fluxerint, prodigiosisque luserint nomi-
nibus, sicut postea Gnostici. Nicetas lib. 1 *Thæanri*
orthodoxiæ scribit eos feminam quamdam nomine
Prunicum coluisse: et quosdam eorum Caulaëam
esse veneratos. « Sunt autem hæc, inquit, effemina-
tam molliem significantia nomina. Quandoquidem
σπούγγος cotium significat. Græci enim si de vir-
ginum deffloratoribus loquantur, his verbis uti so-
lent, *ἐσπούγγισαν τὴν*. Ad Caulaëam quod
attinet, honeste quidem ab Hebræis effertur: a
Gnosticis vero ad turpitudinem detortum est. » Eu-
sebius porro testatur hanc sectam parum durasse;
Tertullianus vero in *Caianam* hæresin demutatam
dicit.

Quæ et ego odi. Auctoritate vet. cod. consen-
tente quoque Vulgata Bibliorum translatione, delevis-
mus « odio. »

Adnotationes Fr. Feuardentii in cap. 28.

Pag. 105. *Et Cerdon*. Integrum hoc caput, ut
Eusebius ex Irenæo transcriptis ⁹, Græcum et nova
translatione Latinum factum addendum curavimus.
Longe porro prolixiorum catalogum blasphemiarum
Illi recenset Tertul. ¹⁰, scilicet, quod legem et
prophetas repudiavit, Deo creatori renuntiaverit,
Christem in substantia carnis non venisse, sed solo
phantasmate; nec omnino passum, sed quasi pas-
sam; nec ex Virgine natum fuisse dixerit. Sed et
resurrectionem corporum negavit, solumque Lucæ
Evangelium, nec tamen totum, recepit. Apostoli
Pauli neque omnes, neque totas Epistolas admisit;
Acta apostolorum et Apocalypsin Joannis, quasi
falsa, rejecit. Ejus porro inconstantiam notans Ire-
næus lib. II, cap. 4, ait eum sæpe in Ecclesiâ veni-
nisse, et extremolagesim faciendo, modo quidem
latenter decendo, modo vero traductus in his quæ
docebat male, donec tandem a communione Chri-
stianorum submoveretur. Illum vero venena sua
non solum a Simone Mago, sed et a Saturnino ac-
cepisse; eademque Marcioni discipulo, ut vipera
aspidi, impertivisse, docet Epiphanius contra hæ-
resim 41.

Ex Jo. Ern. Græbii adnotationibus in cap. 28.

Jerusalem adorans, quasi domus sit Dei. Quod
Irenæus in Ebionitis judicantibus, id in ipsis Ju-
dæis reprehendit S. Barnabas apostolus in Epistola
catholica, § 16: « Errantes miseri, non in ipsum
Deum effectorem eorum spem habuerant, sed in
aedem, quasi domum Dei esset. »

Pag. 105. *Est Tyrætor Erator ἀληθox*. Hunc
locum una cum principio sequentis capituli, tacito
licet Irenæi nomine, transcripsisse videtur S. Cy-
prianus epist. 74 ad Pompeium: « Cujus (Marcio-
nis) magister Cerdon sub Hygino tunc episcopo,

qui in urbe nonus fuit, Romam venit: quem Mar-
cion secutus, additis ad crimen argumentis, impu-
dentius cæteris et abruptius in Deum Patrem crea-
torem blasphemare instituit. »

Adnotationes Fr. Feuardentii in cap. 29.

Pag. 106. *Succedens autem ei Marcion*. Prima
hujus sententiæ emendationes ex veter. cod. agnos-
cit Eusebius ¹⁰. Philastrus ¹⁰ 77, hunc Ephesum
venisse scribit, ibique a Joannis discipulis convic-
tum, atque inde pulsum Romam confugisse; ibi-
que noster Irenæus Polycarpo obvium factum, et
ab eo primogenitum Satanæ vocatum fuisse testa-
tur. Sed et adhuc vixisse, cum adversus illum ca-
lamum stringeret Iustinus martyr, indicat ipse
Apologia 2. Cæterum, cum aliquot sæculis ante
Epiphanius, quinque libris ortum, patriam, laps-
sum, superbiam, luxuriam, hypocriam, mortemque
ejus graphice depinxerit Tertullianus, in his ulte-
rius recensendis non immorabimur. Origenem so-
lum adjiciam, lib. 1 *Dialog. contra Marc.* testifican-
tem eum tres deos conflixisse, videlicet Deum
Judæorum, Deum Christianorum, Deum gentilium.
Insuper, et duos Christos, quorum alter apparuerit
tempore Tiberii, alter a Creatore pronuntiat;
cum alioqui non nisi duos se deos ponere pro-
fiteretur, bonorum auctorem unum, malorum alte-
rum.

Dissolventem prophetas et legem. Hoc illi com-
mune fuit cum Simonianis, Basilidianis et Satur-
nianis, ut ex superioribus liquet. Idem Epiphanius
et Augustinus tribuunt Manicheis; Euthimius et
Nicetas Bogomilis, Audeanis et Enchylis, seu Sata-
neanis; Antoninus, Albingensibus; Lindanus et
Præteolus hodiernis Anabaptistis. Hanc vero hære-
sim refellit Irenæus libro quarto, capite vicesimo,
vicesimo primo, vicesimo secundo, vicesimo quar-
to, vicesimo septimo, tricesimo, tricesimo primo,
et alibi passim; et post hunc, Epiphanius contra
hæresim sexagesimam sextam. Augustinus denique
duobus libris *Contra adversar. legis*, et xxxiii
Contra Faustum. Tantum addit Epiphanius frau-
des illius adeo invaluisse, ut sua adhuc ætate
Romæ, et in Italia, in Ægyptoque, et Palæstina, et
in Arabia, ac Syria, in Cypro, atque Thæbaide,
quin et in Perside, et aliis pluribus locis sectatores
haberet. Porro auctoritate Eusebii, et veteris no-
stri codicis pro « adimplevit, » restituitimus « ad-
ampliavit: » et pro « impuritate blasphematus, impu-
dorate blasphemans; » et mox pro « Jesum autem
qui est a Deo Patre, » reposuimus « Jesum autem
ab eo Patre qui est. »

Auferens quæcunque. Sacrilegam hanc audaciam
frequenter arguit Tertullianus, ut libro *De carne*
Christi: « Illis consiliis tot originalia instrumenta
Christi delere Marcion ausus est, ne caro ejus vera
probaretur. Ex qua, oro te, auctoritate? Si pro-
pheta es, præsentia aliquid; si apostolus, præ-
dica publice; si apostolicus, cum apostolis senti;
si tantum Christianus es, crede quod traditum
est, » etc. Et lib. *De præscrip.*: « Marcion exerte
et palam machæra, non stylo usus est; quoniam
ad materiam suam cedem Scripturarum confe-
cit. » Idem etiam exprobat lib. II, IV et V, quos in
ejus hæreses scripsit. Hinc Cyrillus seros. ¹¹: « Mar-
cion ab his quæ de lege veteri in novo testamento
redargutus, ausus est ea excindere testimonia,
et sine testimoniis relinquere eum, qui annun-
tiabatur fidei sermonem; » quod et repetit ca-
tech. 16.

Vere diaboli os accipiens. Non maledicendi libi-
dine, sed ob execrandas, quas evomebat, blas-
phemias in cælum, et totum sanctorum ordinem,
digno hoc epitheto Marcionem exornat Irenæus;

⁹ Lib. III Strom. ¹⁰ Lib. III Hæret. fab. ⁷ Epiph. contra hæz. 25; Tertull. lib. de Præscript. ¹¹ Lib. IV Hist., cap. 40. ¹⁰ Lib. de Præscr. ¹⁰ Lib. IV Hist., cap. 40. ¹⁰ Lib. III, cap. 3. ¹¹ Catech. 6.

eodem jure, quo Paulus Elymam magum « filium diaboli, et omnis justitiæ inimicum » vocaverat. Vere enim diaboli et serpentis, quem Apocalypsis describit bellum facere in cœlum, et habitantes in eo, organum erat. Sanctos siquidem patriarchas, prophetas et justos omnes, quos Christus pio cruore redemit, damnare; impios vero quoslibet servare, annon est terram cœlo, vel potius paradisum inferno miscere?

Secorsum contradicemus. Ex hoc loco Eusebius colligit Irenæum libro quodam separatim edito, e Marcionis scriptis Marcionem ipsum refutasse ¹⁰. Porro errores de duobus diis confutat infra libro II, capite tertio et decimo, et toto fere libro tertio. Mundi opus indignum esse Deo, refellit libro secundo, capite tertio. Abrahamum salvatum esse probat libro quarto, capite decimo octavo. Quod legis dissolutionem Christum introduxisse cavillabatur, infringit lib. IV, cap. 27 et Clemens Alexand., II Strom. Clarissimos alios Ecclesiæ proceres, Justinum martyrem, Dionysium Corinthium, Theophilum Antiochenum, Philippum Gortynensem, Modestum, Melitonem, Apollinarium, adversus immanem hanc belluam summa industria scriptis depugnasse, testatur Eusebius libro quarto *Histor.*, capite decimo septimo, vicesimo secundo, vicesimo tertio, vicesimo quarto, vicesimo quinto, vicesimo sexto, vicesimo septimo. Patet etiam ex Clementis II Strom. Marcionitas docuisse, timorem Dei ex lege ortum, malum esse; ex Tertulliano, Deum esse peccatorum auctorem; et in homine post lapsum, non esse relictum liberum voluntatis arbitrium; quæ tres hæreses hoc tempore a Calvinianis improbe reparantur.

Annotationes Fr. Feuardentii in cap. 30.

Pag. 106. *Nunc autem et necessario.* Ordo sensusque satis indicant hoc caput non fuisse a superiori sejungendum. Cæterum, non solus Irenæus hic docet omnes hæreticos Simonis Magi discipulos esse, licet id non fateantur; sed et Clemens uterque, Cyrillus, Epiphanius, Philastrius, Augustinus, et alii passim.

Ut exempli gratia. Quia hæc usque ad calcem transcriptis Eusebius, verba ejus Græca, Latina facta hic adjecimus.

Pag. 107. *Qui vocantur continentes.* Hi sunt, qui ex Græcis nominibus appellantur Encratitæ, quod a conjugis, vino et carnibus, tanquam rebus natura malis, omnino abstinendum censerent; item Hydroparastæ, quod in conficienda Eucharistia, aqua solum utendum judicarent; iidem et Tatiani, de quibus sequitur caput, quod huic fuisse continuo jungendum, ni confusionem quamdam lectoribus, ex tot permutationibus capitum, afferre timuissem. Cæterum, Epiphanius *Contra hæres.* 61, quæ est Apostolicorum, scribit hos cum Encratitis, Marcionitis et Saturninis sensisse, non posse salvari eos, qui non cælibes viverent; quod Ignatius *Epist. ad Philipp.*, Clemens III Strom., August. lib. *De bono conjugali*, aliique catholici Patres passim refellunt.

Annotationes Fr. Feuardentii in cap. 31.

Pag. 107. *Tatiano quodam.* Integrum hoc caput consequenter transcribit Eusebius ¹⁰, cujus verba etiam emendationes ex vetere codice amplectuntur.

Quæ autem alii scriptores ecclesiastici de hoc Tatiano tradiderunt, non inutile fuerit addidisse. Primo, ex Syria ortum asserit Clemens Alexand. III Strom. Dein non parvam sibi gloriam ex arte rhetorica comparasse, testis est Hieronymus ¹¹. At de

se loquentem Tatianum, cum se prius idolorum mysteriorum participem fuisse confessus esset, addimus: « Hæc cum viderem, ait ¹², et omnes ubique deorum cultus per effeminatos et androgynos constitui experimento novissem; item apud Romanos Latialem Jovem humano cruore et sanguine per homicidia fuso placari; Dianam vero non procul Mergalopoli similibus gaudere, et alium alibi dæmonem malorum auctorem facinorum deprehenderem; in me descendens, quomodo tandem potirer inquirebam, Et cum diligenter circumspicerem, in libros quosdam barbaros incidere mihi contigit, antiquiores multo quam Græcorum philosophia, si spectes ætatem; et augustiores, si illorum errores. His ego fidem adhibui, quod stylus non esset phaleratus, nec ulla scriptorum affectatio, et sermo nusquam obscurus; futurorum item eventuum prænotione, et magnitudine promissionum, et quod unum universorum non archam statueret impulsus. » Hactenus ille. Romam autem commigrasse, et B. Justinum sectatorem effectum, in Ecclesia effulsisse, quando a latere ejus non discessit, sed ad fidem propagandam, et contra Crescentis Cynici latratus, ethnicorumque sycophantias tutandam egregie, diuque navasse operam conveniunt omnes. Quin et Eusebius addit ¹³ eundem dicit *ἑσθέρων*, quatuor Evangeliorum, et magnum librorum numerum posteris reliquisse, inter quos ille apud multos, quasi pleno ore celebratur, quem contra gentiles edidit. » Sed nihil ex omni parte beatum. « Cum enim Justinus martyrio functus esset, quasi cæcus ductore destitutus, » inquit Epiphanius ¹⁴, « per præcipitia lapsus est. Romaque digressus, ad Orientem sese contulit, ubi varias sparsit hæreses. Mysteriis autem similiter usus est ad imitationem sanctæ Ecclesiæ, hoc uno dempto quod solam aquam adhibebat; » indeque Hydroparastarum superditionem ortam asserit Theodoretus ¹⁵. Delevimus autem « doctrina constituta, non quasdam invisibiles; » et repositimus « doctrinæ constituit. Aenas quosdam invisibiles. »

Adæ autem saluti. Libellum *De Adæ pœnitentia* licet rejiciat Galasius ¹⁶, ipsum tamen pœnitentiam egisse de peccatis, cum salvus sit, necesse est. « Castigatione etiam non vulgari plexus est, » ait Epiphanius ¹⁷, « et e regione paradisi in exilium actus, quo memor esset bonæ vitæ per pœnitentiam in memoriam revocata. » In hanc autem hæresim disputant Tertullianus in calce libri *De præscript.*, Epiph. contra hæres. 46 et amplissime hic noster Irenæus lib. III, cap. 34, 35, 37 et 39, his argumentis eum salvum esse confirmans: primo quia Tatianorum sententia contraria, esset inaudita et nova; secundo, quoniam Deus noluit maledicere Adamo, vel Evæ, sed tantum terræ ac serpenti; tertio, quia fructibus 78 pœnitentiæ seipsos mox addiderunt; quarto, quod decuerit Christum, pastorem optimum, hanc primam ovem suam aberrantem quaerere et salvare; postremo, ne diabolus adversus Deum gloriaretur, quod adhuc invictus cum primis spoliis suis remaneret.

Cæterum, Tatiani damnantes nuptias, negabant matrimonium esse sacramentum a Deo institutum et probatum; quod et Hugnoscici nunc faciunt. Insuper illi dicebant eucharistiam posse sola aqua collici; quod et Beza probat, scribens in Epistolis « cenam cum sola sicera, aut cerevisia, aut aqua denique ministrandam esse, ubi vinum deesset. »

Annotationes Fr. Feuardentii in cap. 32.

Multas nuptias. Ut iusanæ libidinis suæ furores

¹⁰ Lib. V Hist., cap. 8. ¹¹ Lib. IV Hist., cap. 27. ¹² Lib. de script. eccles. ¹³ Orat. contra Græcos. ¹⁴ Lib. IV Hist., cap. 27. ¹⁵ Contra hæres. 40. ¹⁶ Lib. I Hæret. fab. ¹⁷ Dist. 45. ¹⁸ Contra hæres. 46.

affatim exlerent, et voluptatum amatores hujus licentiae inescarent illecebri, hanc uxorum varietatem inducebant. Paris impudente Ebionæos quoque reus agit Epiphanius, quod videlicet, si quis vellet, posset prioribus nuptiis disjunctis, alteris copulari, usque ad secundas et tertias nuptias. Hermogenem etiam arguit Tertullianus. « quod assidue nuberet. » Istiusmodi priscorum Gnosticorum impuritatem, ut ne latum unguem a patribus discederet proles, magno animi ardore imitantur recentiores. Lutherum cuius, ut ab ipso capite exordiar, impudicissimum hominem fuisse, plus satis indicant hæc ejus verba, per discipulum et commensalem ejus Henricum Petrum Rehenstock, Eschersheymensem ministrum, in libris *Colloquiorum* illius evulgata ²¹: « Cælebs olim hoc apud me concluderam, ut si mihi in sperato moriendum fuisset, vel etiam in lecto mortis, mihi puella desponsanda adhiberetur: cui in testimonium duos scyphos (argenteos) dicessem. » Impuritatem suam rursus indicans aiebat ²²: « Mallem me lenonem fuisse, quam Christum 15 annis missis sacrificasse. » Alios quoque ad omnem lasciviam invitans dicebat ²³: « Quisquis Satanicæ cogitationis aliis cogitationibus, ut de puella pulchra, pellere potest, huic suadeo. » Nec tantum privatis colloquiis, sed et publicis concionibus ac scriptis alios ad omnem intemperantiam, et proprio exemplo, et his verbis accendebat ²⁴: « Ut non est in meis viribus situm, ut vir non sim, tam non est etiam mei juris, ut absque muliere sim. Rursum, ut in tua manu non est, ut femina non sis, sic nec in te est, ut absque viro degas. Nec enim libera est electio, aut consilium; sed res natura necessaria, ut marem femine, feminam mari sociari oporteat. Tam necessarium hoc est, quam edere, bibere, purgare, mucum emungere, somno et excubiis intentum esse. » Obsecro, quis Nicolaita, quis Carpocratianus, quis ganeo, quis adulter, quis corruptor juventutis, isto turpius et pestilentior oriri posset? Annon etiam cum Basilidianis multas simul iuduxit nuptias, quando (ut in prædictis *Colloquiis* scribitur) laudgravii Hassiæ, et aliorum principum « concubitus » censet esse « matrimonia » ²⁵? Waltzerrimam Frederici Saxoniz ducis « pellicem, conjugem occultam » appellat ²⁶? Anglorum regi Henrico ducit potius permitendum fuisse, « alteram reginam quoque ducere, quam priorem repudiare; et exemplo Judæorum (adde et Turcarum) duas simul uxores habere » ²⁷? Rursumque in sermone de matrimonio, habito Wittembergæ 1522, ibidemque in tomo septimo Operum ejusdem excuso 1557, de marito paululum morosam uxorem habente ait ²⁸: « Hic opportunum est ut maritus dicat: Si tu nolueris, alia vellet. Si domina nolit, veniat ancilla. Si tum renuat, repudia eam: et in vicem Vasthi, Esther subroga, Assueri regis exemplo. » Annon est hoc ethnicam plane polygamiæ restituere, et veterum Gnosticorum impuritatem ab Orco revocare?

Quanta vero ex his Lutheri concionibus et scriptis secuta sit in Germania, et ubicunque admissum fuit hoc (si placet inferis) repurgatum Evangelium, lascivia et bonorum morum depravatio, plus satis manifestum fecerunt Melancthon, scribens in quadam epistola ²⁹, « fas esse viro duas saltem uxores simul ducere; » Bucerus ex monacho, tertio maritus; Ochinus et Beza polygamiæ publicæ scriptis asserentes; Hetzerus Anabaptista tredecim eodem tempore retinens; et Bucoldius ejusdem farinae quindecim assumens ³⁰; Genevenses demque, Turcico more, matrimonii vinculum multis leviori-

A hincque de causis ita totiesque solventes, at vivente prima uxore, liceat secundam, tertiam, sextam, duodecimam, vicesimamque (si sors tulerit) superducere. Renatos igitur veteres Gnosticos in ista novis, quis negabit? Calvinianorum lascivos mores et sermones Commentariis nostris in Epistolam B. Judæ apostoli opportuno loco retulimus.

Hæc curare, Ita velus codex; expunximus vero, « hoc comparare. »

Adnotationes Fr. Fenardentii in cap. 33.

Pag. 107. *Super hos autem*. Omnibus modis confusus Gnosticorum sectas, inter sese dissectas jam subjicit; et delirationes eorum de Barbelone, patre inominato, Eumæa, Autogene, Harmoge, Ligno, aliisque portentis magis quam nominibus recenset. Ad hunc autem locum attendens Hieronymus epistola ad Theodorum, laudat insignem Lucini viri ejus pietatem, quod vastantibus Hispanias Basilidianis hæresibus, nequaquam susceperit Armagil, B Barbelon, Abraxas, Balsamum, et ridiculum Leusiorum, ceteraque magis portentis quam nomina; quæ ad imperitorum et muliercularum animos concitandos, quasi de Hebræis fontibus hausta essent, impudenter factabant. Idem rursus Com. in cap. III Amos, hæc subnotans ait: « Et Iberæ ineptiæ in Balsamo, Barbeloque mirantur. »

Velut a terra fungi. Locum hunc explicans Epiphanius, nominatim sic Irenæi meminit ³¹: « Gnosticorum quidem differentiarum sunt decem, in una plaga somni ipsorum, et conjugationibus, et octonariis, et masculorum ac feminarum sæculis vicissim æqualiter perennis. In uno enim tempore, hi omnes velut fungi e terra erumpunt, et velut abominabilem ac graveolentum herbarum germinum, et gramen spinosum, et velut latebra multorum scorpionum ex uno omnia tempore in vitam excreverunt. Et sicut antea dixi, instar fungorum, sua deformitate sub unum contactum apparuerunt, C venit etiam a sancto Irenæo jam de ipsis dictum est: contemporanei enim hi fuerunt. » Fungorum autem Plinio ³² multa sunt genera, quorum origo a terra et pituita arborum, quos et annumerat inter ea quæ periculose manduntur, propter magnam cum venenis cognationem. De quorum veneno inter alios vide Nicandrum in *Alexiphar.* His vero recte comparantur tot hæreticorum examina, quandoquidem instar fungorum temere repenteque prosiliunt, et aut nullum, aut inutilem, vel perniciosissimum fructum proferunt.

Quidam eorum Æonem. Hæc fere ad verbum transcribit Theodoretus: « Ex Valentini seminibus, inquit ³³, Barbeliotarum, seu Borborianorum, vel Naasinorum, vel Stratioticorum, vel Phemonitarum qui vocantur, exsecranda secta pullulavit. Ponebant enim Æonem quendam ab interitu alienum, degere in spiritu virginali, quem nominant Barbeloth; Barbeloth autem ab eo petiisse Præcipientiam. Cum ea autem processisset, demde rursus petivisset, processit Incorrumpibilitas, demde Vita æterna. Luctantem autem Barbeloth concepisse, et Lucem peperisse. Eam dicunt inunctam spiritus perfectione, Christum fuisse nominatam, » etc.

Et magnificabant hi. Ita vel. cod.; delevisimus « et glorificabitur ei. »

Pag. 108. *Emissiones factas*. Auctoritate vel. cod. sex has voces addidimus; expunximus « luminaria. »

Super hæc emittit Autogenea. Theodoretus: « Per se genitum autem dicunt produxisse hominem perfectum et verum, quem etiam Adamantem appellat. Una autem cum eo productam esse conjugem, perfectam cognitionem; hinc rursus os-

²¹ Tom. II, pag. 160. ²² Pag. 119. ²³ Pag. 125. ²⁴ Tom. V Operum Witemb. 1557 editorum, folio 119. ²⁵ Pag. 153. ²⁶ Pag. 160. ²⁷ Tom. I Colloq., pag. 236. ²⁸ Pag. 125. ²⁹ Saphyl. ³⁰ Flor Vander hær. ³¹ Contra hæres. 31. ³² Lib. xxi, c. 25. ³³ Contra Barbelotas; Epiph. contr. hær. 23 et 24.

tensam esse Matrem, Patrem et Filium; ex homine autem et cognitione, lignum germinasse. Cognitionem autem hoc quoque nominant. Jam vero ex primo angelo productum esse dicunt Spiritum sanctum, quem etiam Sapientiam et Pronycon appellant. Hanc autem dicunt conjugem appetentem, peperisse opus in quo erat ignorantia et arrogantia. Hoc autem opus Protarchonta, hoc est primum principem, appellant, et eum esse dicunt creaturarum opificem. Ipsum autem cum arrogantia congressum, genuisse vitium et partes ejus. Hæc ergo summatim exposui, sigmenti prolixitatem prætermittens. Eorum autem mysteria, quis est adeo infelix, ut vel lingua proferat? Omnem enim improbam rationationem, omnem denique execrabilem cogitationem superant, quæ ab illis tanquam divina peraguntur. Borboriani ea de causa cognominati sunt. »

Hinc autem dicunt. Ita restitimus ex vet. cod.; prius erat, « hinc enim dicitur. »

Ex adnotationibus Jo. Ern. Grabii in cap. 35.

Pag. 107. Quidam enim eorum. Theodoretus lib. II *Hæret. fabul.*, cap. 43, eis imponit nomen Βαρβορηλωντων, ἡγουσιν Βορβορηλωντων, ἢ Ναασωντων, ἢ Στρατωτικωντων, ἢ Φηδωντων. Ita enim ex Epiphani hæres. 35, § 2, legendum, loco Φηδωντων, ut perperam in Theodoro excuderunt. Similitudo enim litterarum 79 β et μ librario fraudi fuit, ut in hac voce hallucinaretur.

Ennæam autem hanc. postulasse Prognosin. Minus recte itaque Theodoretus Barbeloni eam tribuit postulationem, quam Irenæus Ennææ, id est, cogitationi inominabilis Patris, se ipsum Barbeloni manifestare cupientis ascribit.

Pag. 108. Asserebat, etc. Nisi me conjectura fallit, Irenæus scripsit διταχυρζετο. Ita enim veteres Glossæ : « assevero, » διταχυρζετομα. Atqui habet quidem istud verbum hanc significationem; sed ea nihil ad præsentem rer. facit. In alia itaque, quam Suidas in *Lexico* suppeditat, notione accipiendum, pro ἀμφιβάλλω, « ambigo, animi pendeo. » Anceps enim, ex hæreticorum sententia, hærebat Sophia ista, nescia quo se verteret, ut conjugem inveniret. Hinc modo « extendebatur, » scilicet in superiora (sicuti supra pag. 11, lin. 8), Valentiniani, Gnosticorum filii, suam Sophiam dicebant ἐκτεινομένην δὲ ἀπὸ τὸ (τὰ) πρῶτον, modo « prospiciebat ad inferiores partes, » etc.

Ex adnotationibus N. Gallasii in cap. 34.

Pag. 109. *Jaldaboth*. Ut res istæ confictæ sunt ab insanis et impiis hominibus, ita ficta et obscura nomina ab ipsis imponi oportuit, ad excitandam admirationem, et terrendum vulgus imperitum. Illa autem, quo plus haberent admirationis, et majorem sanctitatis speciem præ se ferrent, ut plurimum ab Hebræis, aut Syriaca lingua deduxerunt. Ut hoc nomen *Jaldaboth*, quantum conjicere licet, compositum est ex *Jaldad*, pario, genero, et *Aboth*, quæ significant *genitum a Patribus*. Hoc elegans nomen primo illi filio inditum est. *Iao* unum ex Dei nominibus est, addita tantum ad *yah*, littera *O* *יהוה*. Item Adoneus ab *יהוה* *Adon*, et *Eloheus* ab *יהוה* *Elohe*. Hæc nomina, sunt Dei nomina in Scripturis. *Sabaoth* notæ est significationis pro exercitibus. Ut *Deus Sabaoth*, id est *exercituum*, vocatur. Nam *יהוה* *Tseboth*, Hebræis τοὺς *exercitus* significat. *Oreus* ab *ור* *Or*, deductum videtur, quod significat *lucem*; quasi diceret, lucidum ac splendidum. *Astapheus*, *inundantem* significat, a verbo *השח*, *Schataph*; unde *השח* *Scheteph*, i. e. *inundatio*; quasi longe lateque expandens potestatem suam. Quæ postea subiungit, egregia sunt deliria, quæ ad poetarum imi-

tationem hæretici confixerunt. Nam ut Homerus invidios, ambitiosos, æmulos, atque inter se contendentes deos describit; ita Gnostici in cœlestibus suis potestatibus et diis idem statui voluerunt. Atque hoc videlicet præclara ipsorum cognitione et sublimi lumine dignissimum fuit.

Adnotationes Fr. Feuardentii in cap. 34.

Pag. 108. *Vocare primum hominem*. (Invocari) vel. cod.; undesuspico (vocari) faciendum, cum et Theodoretus id videatur indicare contra Sethianos, ubi paucis, sed apertioribus, totum hoc caput æmulatur. « Sethiani, inquit, quos vel Ophianos, vel Ophitas quidam nominant, hominem vocant omnium Deum, lucem ipsum rursus cognominantes; ejus autem mentis comprehensionem, filium hominis, et secundum hominem appellant. Post eum autem esse Spiritum sanctum; infra eos autem, quatuor elementa, aquam, tenebras, abyssum, chaos; feminatum autem Spiritum vocant, et enim super elementa ferri dicunt, amasse autem primum et secundum hominem, formam Spiritus, et progenuisse lucem, quam Christum vocant. »

Pag. 109. *Et esse hanc*. Delevimus « hanc » ut mox quoque pro « superiori » reposuimus « superiora »; et « eum, » pro « eam. »

Illuminantem. Putavimus legendum « illuminante »; sicut paulo ante « exsultante. »

Cum autem non potuisset. Theodor. 26: « Cum non posset autem mulier ferre lucis magnitudinem, scaturisse, et Christum quidem una cum matre attractum esse in Æonem, a corruptione et interitu alienum, quem etiam veram Ecclesiam appellant. »

Virtutem autem. Theodor.: « Rorem autem, qui a luce scaturit, deorsum cecidisse dicunt, et appellatum esse Sapientiam et Pronycon, et masculo-feminam. »

Quæ superbullit. Expunximus « superbullit, » auctor. vet. cod.

Et descendentiem. Delevimus « descendentes, » auctor. vet. cod., cui consentit his verbis Theodoretus 26: « In aquis autem, corpus quidem ex ipsis accepisse, et ne submergeretur in periculum venisse, sed tamen emeruisse. Ex corpore autem, quo contactus fuit, cœlum esse constitutum. Deinde cum reliquum abjecisset, ad matrem evolasse. » Epiph. 26: « Hanc autem Prunicum dicunt descendisse in aquas, et ipsi permistam fuisse, et non potuisse ad superna procedere, eo quod gravitate materiæ permista esset. » Hæc quoque perstringit Tertull. in calce libri *De præscripti*.

Humectationi. Expunximus, « humectationem, » auctor. vet. cod.

Rosiliti, et in sublimitatem, etc. Epiphani.: « Levavit autem seipsam per vim ad superiora, et seipsam extendit, atque sic facta est superius cœlum; et sic stabilita, inventa est non amplius potens neque sursum ascendere, neque infra descendere, sed in medio fixa ac extensa permansit. » Tertull.: « Cum in superiora voluisset eniti, gravitate materiæ permista sibi, non potuisse ad superna pervenire, et in mediata relicta extendisse totum, effecisse sic cœlum. »

Hic quoque tertius. Theod.: « Prunici filius rursus alium filium produxit, et ex illo dicitur alium esse constitutum, et usque ad septenarium numerum processisse productiones. Ab unoquoque autem eorum, unum cœlum fuisse fabricatum, et unumquemque proprium habitasse. Hæc etiam attingit Tertull. lib. *De præscripti*.

Et nomina autem. Epiphani. 27: « Cæterum majorum principum hæc nomina esse dicunt. In primo quidem cœlo esse Iao principem; in secundo vero Saram principem scortationis; in tertio Seth principem; in quarto vero dicunt esse Dadeu; in

²¹ Contra Sethianos. ²² Ibid. ²³ Contra hæres. 37. ²⁴ Contra hæres. 26.

quinto Eloorum, qui et Adoneus appellatur; in sexto vero, alii Ialdabaoth esse dicunt, alii Elikenum; alii etiam septimum cœlum constituunt, in quo constitutum esse Sabaoth; alii hoc negant, et Ialdabaoth in septimo esse pronuntiant; in octavo vero eum, quæ Barbelo appellatur. Tradunt autem Sabaoth, alii formam asini habere, alii porci, etc. Theodoretus: « Prædictis autem filiis nomina imposuerunt, ut lingua Hebræica, quorum meminisse duxi supervacaneum. » Quia vero his abutebantur ad commovendum imperitum vulgus, quasi majora sanctitatis sacramenta continerent, illorum originem et interpretationem præterire non libuit. *Ialdabaoth* compositum est a ילד, *ialad*, id est parere, parturire, generare et nasci, et plurali nomine אבות *Abot*, id est patres; inde *Ialdabaoth*, id est qui generavit patres; vel אבתי ליד, id est a patribus genuit, filius patrum. *Iao* ex prava intelligentia nominis Dei *Iehova*, addita tantum littera O, ad יה, efficitur *Iaho*, de quo et superius adnotavimus. Adoneus ab אדון *Adon*, id est Dominus. Eloæus ab אלה *Alha*, a quo אלה *Eloha*, id est dñi, aut Deus, iustex, angelus. Sabaoth a radice אבא *Saha*, id est exiit, finis, tempus determinatum, unde plurale femininum אבתי *Aboti* est, exercitus. Oreus deducitur ab אור, quod et nomen, et verbum potest esse, signifi- catque lucem, et lucere; inde *Oreus*, id est lucidus. Astapheus a verbo אשף *Schafaph*, id est, lavare, mundare, unde nomen *Scheteoph*, id est inundatio.

Quidam factis. Theodor.: « Dicunt autem alios, cum primo seditionem agitasse, qui horum quidem erat avus, illorum vero abavus, aliorum tritavus; eum vero avum anxium, in materiæ sæcæ cogitationem defixisse, et genuisse ex ipsa filium Ophiomorphon, seu serpentiformem. » Tertull.: « Rursum Ialdabaoth istum in indignationem conversum, ex semetipso edidisse virtutem, et similitudinem serpentis, » etc. Itaque vet. cod. auct. et Theodoret. pro « faciem materiæ, sæcæ » reposuimus.

P. 110. *Hunc autem ipsum esse Nun.* Hæc fuit propria Ophitarum hæresis, de qua scripserunt abundantius Tertull. ad fidem libri *Præscr.*, Clemens Alex. vii *Sermon.* Epiphanius contra hæres. 27, Philastrius, August., Theodoret., Damascenus.

Unde exultantem. Theodor.: « Deinde gloriantem Ophiomorphi patrem, dixisse: « Ego Deus et Pater, et nullus est me superior; » matrem autem ægypti- tuisse, et acclamasse: « Ne mentire, est enim te superior Pater omnium, primus homo, filius homi- nis. » Hæc autem verba cum audisset serpentis pater, inquit: « Agite, faciamus hominem ad ima- ginem nostram. » Qui etiam multa alia adjiciunt, quæ et impietate plena sunt, et nihil habent jucunditatis. » Hunc etiam locum tangit Epiphani. contra hæres. 25.

Ad ostendendum. Ita vel. cod., delevisimus autem « ad esse se ducendum. »

Sex autem Virtutes. Tertull.⁶⁰: « Virtutes illas, et angelos inferiores, hominem fecisse dicunt; et quis ab infirmioribus et mediocribus virtutibus institutus esset, quasi vermem jacuisse reptantem. Illum vero *Æonem*, ex quo Ialdabaoth processisset, invidia commotum, scintillam quandam jacenti homini immisisse, qua excitatus, per prudentiam saperet et intelligere posset superiora. » Epiphani.⁶⁰: « Septem ab eo geniti filii ☉ sive sæcula, sive dñi, sive angeli (diversis enim nominibus apud ipsos appellantur), juxta formam patris sui Ialdabaoth, formaverant hominem, » etc.

Mater autem ipsorum. Tertull.: « Ialdabaoth aiunt, in indignationem commotum, conversum, ex semetipso addidisse virtutem et similitudinem serpentis;

et hanc fuisse virtutem, in paradiso, id est istum fuisse serpentem, cui Eva quasi filio Dei crediderat. Decerpit, inquit, de fructu arboris, atque idem generi humano scientiam bonorum et malorum contribuit. »

Manducantes autem. Decem et octo has voces ex vet. cod. restituimus, id quoque approbantibus Epiphanio et Theodor.

Sed et serpentem. Epiph.⁶⁰: « Ialdabaoth vero, aiunt, non voluit commemorare supernam Matrem, neque supernum Patrem hominibus. Postea autem serpens et cognitionem intulit, et hominem ac mulierem, omnem supernorum mysteriorum cognitionem docuit. Quapropter Pater, id est Ialdabaoth, iratus, deiecit ipsum de cœlo, et hinc regem de cœlo serpentem dicunt; qui portionem serpentis, et nihil aliud possident. »

Pag. 111. *Michael et Samuel.* Theodor.: « Ophiomor- phum autem illum vocant Michaelen et Samana. » Vetus cod. habet « Samael; » quod fortasse retinendum, non injuria quis ideo putet, quod magis seduli cultores isti magicis spirituum nominibus abuterentur, inter quæ non sunt postrema isthæc duo nomina. Illi siquidem ab antiquis Hebræorum patribus accepisse dicunt, septem planetis totidem præesse ange- los, ex quibus Michael Mercurio, vel secundum alios soli, et vento orientali præsit; Marti vero Ca- mael, alias Zamael, qui forte cum hoc Samaele idem est, dominatur. In malis etiam spiritibus, quatuor reges potentissimos, juxta quatuor orbis partes constituunt, primumque illorum Urieum, et ab Hebræis Samaelem vocatum, atque in Oriente regnare putant. Illi rursus in communibus per syn- agogas precibus (Genebrardo interprete) sic orant: « Accusationis Samnelis ne recorderis; memento autem defensionem Michaelis; » quibus indicant se hunc Samuelem, quem Michaeli opponunt, maligni angeli loco reputare⁶¹.

Quod etiam supra de Norea, quasi Adæ filia scri- bunt, obscurum est. Epiphanius quidem contra hæ- resim 26 aliqua tradit de Noria, quam alii dixerunt fuisse uxorem Noe, et non Seth. Cæterum, Vincen- tius in *Speculo*, Antoninus in *Samna*, Naucerus in *Generat.*, Bergonus in *Supplemento*, et Wernerus in *Fasciculo* scribunt, cum Caino genitum fuisse Calnanam, cum Abele Delboram, quæ post necem ejus nupsit Seth. Conjector in *Hist. scholast.* affirmat Methodium martyrem idipsum revelationis accepisse et tradidisse.

Abraham elegisse. Epiph.: « Et hic Ialdabaoth, in- quunt, est Deus Judæorum; sed non est ita, absit: sed judicaturus est eos Deus omnipotens, qui Deus est et Judæorum, et Christianorum, et omnium, et non Ialdabaoth quispiam est, juxta deli- rium ipsorum fabulamentum. » Theodor.: « Prophetas etiam dividunt, et septem filiis, ut volunt, attribuunt. »

Jesum autem. Ita codex vetus, excusi vero habe- bant, « omnia autem. »

Pag. 112. *Et hunc maximum errorem.* Theodor.⁶²: « Jesum autem dicunt esse alium præter Christum; et eum quidem, qui Deus est, ex Virgine esse natum, Christum autem e cœlis ad ipsum descendisse. Di- cunt autem apostolos quoque errasse, ratos Salva- toris carnem resurrexisse. »

Post depositionem. Sic legendum indicavit vetus codex; excusi habebant, « post de passione. »

Velut Lernæa hydra. Hydram serpentem ferunt in Lævia palude prope Argos existisse, quam cum centum capitum, alii vero tantum octo dicunt, e quibus unum immortale esset. Cum hoc autem mon- stre multum diuque conflictatum Herculeum lin- gunt, eo quod, uno incisio capite, plura renasce- rentur. De qua vide Hesiodum in *Geog.* et Platonem

⁶⁰ Lib. Præscr. ⁶¹ Contra hæres. 37. ⁶² Ibid. habet. ⁶³ Lib. I Hæres. fab.

⁶¹ Trithemius ad Max. Cæs.; Reuchlinus, lib. III Ca-

in *Sophista*. Athanasius ⁴³ Arianos, ut Irenæus Gnosticos, cum hoc monstro comparans : « Hæreticos, ait, ut res ipsa docet, pravum omnino et undeque corruptum animum ad impietatem habet. Erce enim ubique refutari Ariani, erubescere tamen nequaquam possunt, sed quemadmodum in fabulis ethnicorum celebrata hydra, sublatis prioribus serpentibus, alisque pullulantibus pervicaciter contendebat novo semper objectu anguium contra eum, qui ipsi suos serpentes tollebat; ita quoque isti execrabiles homines, ethnico animo, dejecti ab illis quæ obiciebant, alias reperunt, Judaicas et stultas controversias comminiscuntur, ut ita se magis Christi perduelles et oppugnatores declarent. » Eiusdem etiam fabulæ elegantem accommodationem habet Basilius Magnus, in calce libri *De vera virginitate*.

Quidam etiam ipsam. Theod. : « Nonnulli dicunt ipsam serpentem cum Sapientia consuetudinem habere, et tanquam cum Deo adversario, cum creatore bellum gerentem Adam decepisse, et cognitionem dedisse, et propterea dicitur esse serpentem prudentissimum omnium esse: flexuosam quoque intestinorum nostrorum positionem, corpus serpentis imitari. » Hoc attingit et Epiphanius contra hæresim 37.

Ex Jo. Ern. Græbil annotationibus in cap. 34.

Alii. « Sethianos » ens vocat Theodoretus lib. 1 *Hæret. fabul.*, cap. 14, eosque ab aliquibus « Ophianos, » vel « Ophitas » vocari testatur; contra quam Epiphanius, qui Sethianos ab Ophitis distinguit, et horum hæresim num. 37, illorum num. 59, seorsim recenset.

Ne movisse quoque eas, petulantem agentem usque ad abyssos. Id est, non potuisse aquas movere, licet ipsa, petulanti motu, ad ima usque descenderet.

Argumentata est. Græcè, ut ex veteri Glossario colligo, ἐταχμαίρετο, « machinata est. »

Adversus Patrem operantem. Id est, Patri Jaldabaoth adversantem, dum Adamum et Evam docuit cognitionem superiorum numinum, quibus inferior sit Jaldabaoth, uti Epiphanius hæres. 37 et Theodoretus explicant.

Dum fratrem suum Abel occideret, etc. Inter plurima stulta hæreticorum effata, hoc sane verissimum est, quod et S. Clemens habet in *Epist. ad Corinth.*, § 5, post memoratum ζῆλον ἀδίκου καὶ ἀσεβῆ ἀδελφῆ : Δὲ οὐ καὶ θάνατος ἐισῆλθεν εἰς τὸν κόσμον. Unde narrata de Caino et Abelo historia, subdit : Ὁρᾶτε ἀδελφοί ζῆλος καὶ φθόνος ἀδελφότηταν κατεργάσατο.

Annotationes Fr. Feuardentii in cap. 35.

Pag. 112. Alii autem. Theodor. : « Alii autem, quos Cainos nominant, dicunt etiam Cain a superna auctoritate fuisse liberatum; Esau autem, Core, et Sodomitas, et omnes alios ejusmodi, suos esse cognatos confitentur, et eos odio quidem esse habitos a Creatore, sed nihil ab eo noxæ accepisse; Sapientia enim ab eis eripuit, quod in eis habebat. Quin etiam Judam proditorem, solum ex omnibus apostolis dicunt hanc cognitionem habuisse, et ideo effecisse proditorem mysterium. Eius autem Evangelium proferunt, quod illi composuerunt. » His consona sunt ea quæ scribit Epiphanius contra hæresim 38, ideo repetere necesse non duximus. Ad tantam Gnosticorum ipsorum dementiam, non possum non obstupescere, quod animis hominum, qui Christo nomen semel dederint, tantas errorum caligines offuderit pater ille mendacii, ut cælum terræ misceant, dum sceleratos justificant, reprobos salvant; Abel, Enoch, Noe, Abraham, et reliquum beatorum cætum inferis mancipant; eos vero, qui Deo, angelis et hominibus exosi sunt, suscipiunt, mirantur, adorant.

Pari cæcitate laborare mihi videntur recentiores Gnostici, ut ovo prognati eodem, cum Aerium, Vigilantium, Novatum, Donatum, Eunomium, Jovinianum, Berengarium, Felicianos, Albigenas, Waldenses, et Hussitas totius orbis sententia damnatos, in cælos ferunt, beatos, verosque Dei servos prædicant.

Contra vero, sanctissimos et antiquissimos quoque apostolorum discipulos ac successores multis probris vexant, lacerant, reprobant. Lutherò enim magnus ac divini loquens Dionysius Areopagita, Pauli discipulus, et Galliarum apostolus, « multa garrulitate nominibus divinis, de cælesti et eccl. hierarchia; sed sunt mera commenta ⁴⁴. » Sanctissimus et doctissimus Hieronymus, eidem apostatæ : « Totus nihil est. Nihil boni scripsit, inter doctores Ecclesiæ non est numerandus, quia fuit hæreticus. Nihil de Christo tractat, nisi quod nomine utitur. Neque de fide, spe et charitate, neque operibus fidei loquitur ⁴⁵. » Subdit denique, indicans quam vere Cainico et Carpocratico animo affectus esset erga tam piùm virum : « Nullum inter scriptores ita odi ut ipsum; tantum de jejuniis, cibus et virginitate scripsit ⁴⁶. » Facundissimi et piissimi Chrysostomi libri, Gnostico plane Lutheri judicio, « sunt tantum chaos et sacci verborum, sine re. Auctor est seditiosus et garrulus ⁴⁷. » Gregorius Nazianzenus, cognomento Theologus, ejusdem censura : « In sua poeti versatus, nihil sincere de Deo scripsit ⁴⁸. » Nec patri suo subtilissimo, et philosopho, et theologo Augustino hic degener filius pepercit dicens : « Multi libri Augustini nihil sunt ⁴⁹. » Hæc et multa graviora, pluraque convicia in selectissimos Dei servos, sanctosque Ecclesiæ Christi proceres evomere non horruerunt novi Gnostici.

Quin et eo amentia pervenerunt, ut e calendario Christianorum, nominibus SS. apostolorum, martyrum, angelorum, Virginis Mariæ, imò Epiphanius, Resurrectionis, et Ascensionis Jesu Christi, et sacrosanctæ Trinitatis deletis, in eorum locum et ordinem Antiochos, Cæsares, Holophernes, Pharaones, et eos qui passim ob blasphemias, errores, et concitatos tumultus, magistratus sententia justissima neci traditi sunt ardeliones, substituerint et supposuerint. Sed de his alibi.

Jam autem et collegi. Epiphanius : « Sed et alia quædam scripta eodem modo conflungunt contra uterum, quem Hysteram vocant, eamque Hysteram creatorem universæ hujus molis cæli ac terræ appellant. Et non posse, aiunt, alios salvari, nisi per omnia processerint, velut etiam Carpocrates dicit. Unusquisque enim ipsorum ob hanc nimium causam, nefaria faciens, et turpes actiones perdiciens, et quæcumque peccata faciens, uniuscujusque nomen angeli invocat, tum eorum, qui sunt angeli, tum eorum qui sicut ab ipsis angeli dicuntur, et unicuique eorum attribuit nefarium quoddam peccatorum in terra opus, propriam actionem ad nomen angeli cujus vult referens. » Expunximus ab excusis codd. « colligi. »

Angeli nomine dicere. Auctoritate vet. cod. delevimus « Angeli nomen edicere. »

Pag. 113. O tu, angeli. Sic omnino legendum colligitur tam ex Epiphanio, quam Niceetæ *Orthodoxia*. Quod si iure sint isti execrandi, quod obscenitates suas purissimis angelis velut auctoribus tribuerint, quanto magis Calviniani et Bezani, qui Deum opt. maxim. tam adulteri Davidis, incestus Absalom, et proditorem Judæ auctorem esse scribunt, et prædicant, quam conversionis Pauli, et confessionis Petri.

Quæ ab illis. Prius erat, « quoniam ab illis. » Rationem porro designant, cur hæc portentosa plane signimenta tam studiose laborioseque investigavit et scripserit.

⁴³ Serm. 4 contra Arianos. ⁴⁴ Tom. I Collecq., pag. 167. ⁴⁵ Tom. II, p. 24. ⁴⁶ Pag. 157, tom. II Coll. pag. 155. ⁴⁷ Pag. 185. ⁴⁸ Pag. 24.

Delectatio autem eorum. Id est, his nugis, imo execrandis et detestandis blasphemis gloriantur et triumphant, quarum oporteret penitus erubescere ac pudesceri. Nisi contra fidem omnium eodiem, legere malueris, « detectio autem eorum, » etc., quam lectionem non temere forsitan quis constabiliret ex eo quod supra c. 19 legitur: « Cum sit adversus omnes hæreticos detectio, » etc., et mox Præfatione in libr. secundum: « Quod sit detectio et eversio sententia ipsorum; » iterumque Præfatione in librum IV: « De detectione et ever-

sione falsæ cognitionis. »

Jam non elaboravit. Quid si legeremus, « jam non elaborant, » ut conveniat cum his, « videntes quoniam fera est? »

Ex Jo. Ern. Græbii adnotationibus in cap. 35.

Pag. 112. *Alii autem.* Καταβολὴ ab Epiphano hæres. 38 dieti; a Theodoro lib. I *Hæret. fabul.*, cap. 15. Καταβολ. Unde patet, ante hæc, cap. 4, pag. 193, pro Καταβολὰ legi debere Καταβολὰ, uti jam ante me animadvertit Cotelorius in Not. ad tom. I *Monument. Eccles. Græcæ*, col. 776, B.

VARIORUM NOTÆ

IN LIBRUM SECUNDUM SANCTI IRENÆI.

Adnotationes Fr. Feuardenii in præfationem libri B secundi.

Pag. 115. *Præfatio secundi libri.* Magno studio cavisse hunc sanctissimum martyrem, ne libri isti assuetis hæreticorum artibus depravarentur, neve argumentorum aut titulorum adjectione eis opus foret, evidentiissimum est, tum ex oblatione ad scribas initio operis præfixa, tum ex præfationibus singulis librorum principis appositis; quibus ea, quæ in superiore proposuit, et quæ in proximo dicturus est, paucis complectitur. Porro secundi libri hujus capita, sive sectiones, dissimiles et plures sunt in veteri nostro exemplari, quam in excusis omnibus, quæ interdum magis conveniunt, interdum autam minus; qua de re lectorem hic monere potius quam quidquam mutare visum fuit, ut et suis locis pro re nata indicabimus. Cæterum, postquam superiore libro portentosas Gnosticorum opiniones, quasi perniciose monstra, et suis lustris in apertam campum eduxisset; hoc secundo singula acerrime persequitur; quæ et propriis illorum placitis, quasi suoque mucrone jugulat, simul et indicat quid quisque illorum ex philosophorum lacunis hauserit; unde veteris philosophiæ, atque adeo Gnosticorum deliriorum, quæ magna ex parte aboluit divina providentia, parum guaris, paulo obscurior liber fortasse videbitur. Nos tamen dabimus operam, ut non sine fructu aliquo, æquo et benevolæ lectori, idem et simile semper hæreticorum ingenium, fraudesque Satanae roteantur, et omnibus pateant.

Qui sunt a Valentino. Id est, Valentini sectatoribus atque discipulis; sicut et alibi frequenter, « qui sunt a Simone, qui sunt a Marcione, » etc., pro « Simoulani et Marcionite: » quod semel notasse sufficiat.

Minutatim perexivimus. Jacobus Billius, vir Græce et Latine doctissimus, ac Gregorii Nazianzeni, Damasceni, Isidori Pelusiote, primorumque decem et octo libri primi Irenæi capitum interpres fidissimus et lectissimus, tres libros conscripsit, qui post ejus obitum, nomine *Sacrarum observationum* in lucem prodierunt. In his plurimos hujus sanctissimi martyris librorum locos solerter expendit, feliciter explicavit, ac magna fide correxit. Hujus itaque diligentia et studio (quod semel dictum sufficit) suffulti, eosdem, et alios multo plures pro viribus emendabimus, ab hoc quem nos signavimus incipientes. « Perexire, inquit, novo, ac Latinis prorsus inusitato more dixit, quod Græci διεξελθεῖν, id est, commemorare dicunt. »

Et quia non postrematis. Capite primo libri primi, retulit eos Demiurgum, id est, hujus mundi Creatorem censere nunc labis, nunc cujusdam extremitatis fructum.

Quod sit detectio. Ex hoc loco, et primis in quartum librum Præfationis verbis, ejusdemque libri ultima clausula, libri deinde quinti principio, verisimam esse apparet horum librorum inscriptionem, quam libro quinto *Histor.*, cap. septimo, ponit Eusebius his verbis: Ἐλέγγου καὶ ἀνατροπῆς τῆς ψευδοδυνάμου γνώσεως βιβλία πάντα, id est, ne a veteri interprete discedamus, *Detectionis et eversionis falsi nominis scientiæ, libri quinque.* Et certe videtur vir apostolicus eamumpsisse ex Apostoli I ad Timoth. verbis, quibus evitandas ἀντιθέσεις τῆς ψευδοδυνάμου γνώσεως monet. Præterea, ad eam respicere putarim etiam Eusebium, prima statim præfatione *Hist. eccles.*, ubi eadem fere verba, quæ hoc titulo habentur, retinet, dum se de his, qui Christi nomine passim sunt, et qui falsas opiniones, scriptis suis everterunt, dicturum proponit. De his quædam adnotavimus initio hujus operis.

Adnotationes Fr. Feuardenii in cap. 1.

Pag. 116. *A primo et maximo.* Primum et maximum caput appellat, quod est in hac disputatione summum, nempe Deum esse unicum; quod hoc capite concluditur, quibusdam de ejus immensitate præmissis. Siquidem tot deos constitutebant fanatici isti homines, quot Æonas, et Angelos, quotque affectiones, et passiones ipsis inesse somniabant, ut acute deprehendit Clemens Alex. lib. V *Strom.*, quod amplius ex sequentibus patebit.

Cum sit solus Deus. Dictio exclusiva « solus, » etiam quinque hic repetita, non sejungit Filium, aut Spiritum sanctum a Patre conditore omnium, ut blaterant novi Ariani; quandoquidem trium sit unica voluntas, potestas, atque deitas, ut infra plenius dicitur: sed tantum excludit fictitios Æones, Bythos, Patricos, Matricos, et Angelos, a quibus omnia facta fuisse hi nebulones fabulabantur. Hoc idem argumentum de immensitate divina pertractant Dionysius lib. *De divinis nom.*, cap. 9; Athanasius *Contra gregales Sabellii*; Nazianzenus *Apologia prima*; Augustinus libro primo *Confessionum*, capite quinto; libro *Meditationum*, capite vicesimo nono et tricesimo; Damascenus libro primo, capite octavo, etc.

82 *Et solus continens omnia.* Vult Deum eminenter ac excellenter omnes omnium creatorum rerum perfectiones in seipso comprehendere: quod et ante eum docuit his verbis Dionysius: « Cur-

⁸⁰ Lib. de div. nom., cap. 5.

cta continet Deus secundum super-expansam et simplicem infinitatem suam. » Subscribit Augustinus, libro quarto *De Trinitate*, capite primo, et tractatu primo in *Joannem*.

Quemadmodum. Primum est argumentum hujus capituli, sumptum ab infinitate divinæ naturæ, quæ sua immensitate omnia permeat, omnibus ubique adest, nullis limitibus defuiri potest, sed ipsa continet omnia et ambit. Nihil igitur extra Deum, nec Deus ipse extra quidpiam esse potest. Non nullum ab simili argumento Tertull. utitur lib. 1 in *Marcionem* : « Sicut enim, ait, Creator, ex hoc et Deus, et indubitatus Deus, quia omnia ipsius, nihil extraneum illi; ita et illius idcirco non Deus, quia omnia non ejus, ideoque et extranea. Denique, universitas Creatoris est; jam nec locum video Dei alterius. Plena et occupata sunt omnia suo auctore. Si vacat aliquid spatii alicujus divinitati in creaturis, plane false vacabit, » etc. De hac porro Dei unitate, ante hrenæum gravissime disserunt Ignatius *Epist. ad Philip. et Philadelph.*; Clemens in *Recognit.*; Justinus martyr libro *De monarchia*, et *Oratione ad Græcos*; Athenagoras in *Legatione*; post eum vero Clemens Alex. in *Parænetico*; Arnobius *Advers. gentes*; Cyprianus lib. *Quod idola non sunt dii*; in primis autem Lactantius lib. 1, cap. 3, 4, 5, 6, 7. Hæc tantum subjicio, quæ in hanc rem scripsit lib. *De ira Dei*, cap. 11 : « Non possunt in hoc mundo multi esse rectores, nec in una domo multi domini, nec in navi una multi gubernatores, nec in armento aut grege duces multi, nec in uno examine multi reges; sed nec in cælo multi soles esse poterunt, sicut nec animæ plures in uno corpore, » etc. Cæterum illud, « Quemadmodum, » usurpatur hic et infra non raro interrogative, pro « quomodo, » quod semel monuisse sufficiet.

Necessitas est omnis. Græcismus, ut et infra, « necessitas ergo erit. Necessitas est omnino, » ἀνάγκη subauditio verbo ἐστὶ « necessitas est, » pro « necesse est. » Ut apud Platonem ἀνάγκη τὰς αἰτίας πρώτας μεταδιώκειν quæ Tullius vertit : « Necesse est primas causas conquirere. » Et ἡδὴ ἀνάγκη, « omnis necessitas : » pro omnino necesse est.

Et Marcionis bonus Deus. Libro primo, cap. 29, recensuit Marcionem duos longe diversos deos constituisse, unum hujus universi, et omnium malorum factorem; alterum autem totius bonitatis fontem, Patremque Domini nostri Jesu Christi. De his et Tertullianus : « Ponticus dups deos assert tanquam duas simplegidas naufragi sui; quæ negare non potuit, id est Creatoris, id est nostrum; et quem probare non poterit, id est suum. » Et infra : « Marcion dispares deos constituit, alterum judicem, ferum, bellipotentem; alterum mitem, placidum, et tantummodo bonum atque optimum. »

In quod, etc. Sic legendum existimavimus cum veteri codice, consentientibus quæ leguntur libro 1, cap. 4 et 13, de Achamoth matre, quam ovem extra Pleroma peregrinatum fingunt. Expuuximus « id quod est. »

Cum Pleromate. Aliud est argumentum, quo probat vel duos nusquam esse deos, vel infinitum numerum et deorum, et mundorum necessario constituendum esse, quod omni fide caret. Simile argumentum, sed vi majore torquet in Marcionem Tertullianus : « Veritas Christiana, inquit, districte pronuntiat : Deus si non unus est, non est : quia dignus credimus non esse quodcumque non ita fuerit, ut esse debeat. Deum autem ut scias unum esse debere, quære quid sit Deus, et non aliter invenies. » Et paulo infra : « lueluctabilis iste complexus in hoc sententiam constringit, aut negandum Deum esse summum magnum, quod nemo patietur sapiens; aut nulli alii communicandum. Aut quæ ratio duo summa magna composuit? Primo enim exigam, cur non plura, si duo, quando locu-

pletioem oporteret credi substantiam divinitatis, si competeret ei numerus? Honestior et liberalior Valentinus, qui simul ausus est duos concipere, Bythum et Sigen, cum usque ad 30 Æonum sensus, tanquam Æoniæ strophæ examen divinitatis effudit. » Neque valde dissimilia pro Dei unitate leguntur apud Philonem, Athenagoram, Lactantium et Damascenum, quæ scite collegisse videtur Thomas Aquinas libr. 1 *Contra gentes*, cap. 43.

Continebit utraque. Auctoritate vet. cod. delevismus « continebitur aqua. »

Continebantur. Expuuximus « continebantur enim et circumflinebantur : » paulo post quoque pro « excitante, » reposuimus : « excidente, » et pro « aliquantos, aliquando, » ejusdem vet. cod. auctoritate.

Et cum hæc sic se habeant. Tertium est argumentum, quo ab unico mundo, ejuque per providentiam administratione, unicum Deum esse ostendit. Idem, sed prolixius, et apertius post Philonem persequitur Lactantius lib. 1, cap. 3, evidentibus etiam adhibitis exemplis, de unico in exercitu imperatore, et unica in corpore anima. Cyprianus tractatu *Contra idololat.* monarchiam divinam probat ex apum rege, et gregis duce.

Qui autem ab angelis. Caput 2 signat hic vetus codex. Ostendit vero nec mundum creatum fuisse ab angelis, ut Simon, Menander, Saturninus, Basilides et Carpocrates dicebant, lib. 1, cap. 20, 21, 22, 23, 24, nec ab alia quadam virtute separata valde, et distante a supremo Deo, ut Marcionem et Cerinthum voluisse scripsit lib. 1, cap. 23, 29. Varias autem philosophorum sententias de ortu mundi recenset, et refellit Lactantius lib. *De ira Dei*, c. 10.

Quanto magis Deo? Pro « quanto minus, » Græcorum more.

Post deinde. Dilemma est vehementer eos promens, cujus alterum cornu habes initio capituli secundi, idcirco sectionem veteris codicis conveffire magis existimo; sed mutare nolui, ne his sectionibus usuætiis negotium facerem.

Ex Jo. Ern. Grabii adnotationibus in cap. 4 libri 11. *Initium.* Ἀρχή procul dubio fuit in Græco, quæ vox hic non « initium, » sed « principium rerum, » a quo dependent, denotat.

Quem videlicet, et Proonta, et Proarchen vocant. Vid. supra lib. 1, cap. 4, ab initio. Cæterum, ex hoc loco et initio cap. 3 hujus libri, ubi « Proarchen » et « Bythum » Valentinianorum, et « bonum Deum » Marcionis auctor noster nominat, haud vane colligitur Marcionem quidem supremum illud ens, quod super Creatorem mundi lingebat, « Deum » appellasse; Valentinianos autem ab hoc nomine abstinuisse. Unde Elias Cretensis in *Commentar.* ad Gregorii Nazianzeni, orat. 25, varia hæreticorum de Bythio et Sige somniantium nomina recensens, inter alia scribit : « Quidam ex ipsis Bythum Deum, alii Silentium Deum esse dicebant, ut Simon et Marcion. » Quasi hi soli Dei titulum usurpassent.

Cum Pleromate. Nescio quid Feuardentio in mentem venerit, ut in sua editione ab his verbis : « Cum pleromate; » non modo cum Eras. et Gallæ, novam inchoavit periodum, sed alteram plane, sive novam hujus capituli sectionem fecerit, cum semicolon solum illa distinguat. Quo ipso factum, ut et præcedentia, et sequentia, haud perfectum habeant sensum, ac lectori veræ offendantur tenebræ.

Adnotationes Fr. Feuardentii in cap. 2.

Si autem in illius. Est alterum cornu superioris dilemmatis, quo a plurimis absurdis undequaque sequentibus probat, mundum ab alio fabricari nec debuisse, nec potuisse, quam ab unico et vero Deo : quod etiam domesticis exemplis confirmabat.

Fabricatorem. Veteris codic. auctoritate delevismus « fabricatores : » et paulo ante « erunt, » pro « erant, » posuimus.

Quemadmodum in regem. Confirmat mundum a Deo creatum, desumpto exemplo a rege, in cuius laudem aut vituperium omnis exercitus ac belli, cui præest, successus refertur. Proxima linea, « conditio hujus civitatis, » sumitur pro omni creatione, re creata, hoc universo. Sic namque in his libris frequenter usurpatur, ut cap. 6 « ignis in conditione numeratur, » id est, inter res conditas; et cap. 56, « sunt in cælis spiritalis conditiones, » id est, creaturæ.

Sic igitur. Concludit solum Deum mundi esse conditorem; non angelos, ut Gnostici contendebant: quod, ut et reliquas hæreses, ex philosophorum lacunis hauserant. Siquidem angelos creatores esse corporum nostrorum, et animalium, sententia fuerat Platonis et Porphyrii, quos ea de re acerrime oppugnat Augustinus XII *De civit.*, c. 16. Idem etiam ex Philastrio recitat Proclianitas cum Seleucianis sensisse creatores animarum esse angelos. Sed questione 21, lib. II *Quest. in Exod.*, asserit angelos dici non posse animalium creatores, sicut nec agricolæ segetum vel arborum, vel quorumcumque in terra gignentium. Isthæc etiam sanctus excutit lib. III *De Trinit.*, cap. 8 et 9; nosster quoque Irenæus lib. IV, cap. 37.

Hominihus assimilant. Divinam potentiam, vires quasunque creatas superare, nec morem artificum in operibus $\text{\textcircled{S}}$ imitari asserit: quippe quæ nullis organia, nullo coadiuvante, nulla denique subjecta materia egrat, ad quorumcumque productionem. De his et Justinus martyr ita in Aristotelem dixerit: « Naturæ, artique a Deo præscriptum terminum esse novimus; quod si Deus præscriptioni non subest, sed e quodlibet facit quodlibet, nullo termino impediante quominus faciat quæ vult: annon exemptus est a necessitate et subjectis credendi? » Athenagoras quoque putat eos pessime in Deum contumeliosos esse, « qui vires humanas et divinas, artifices et Deum inter æse comparant. » Theophilus Antiochenus hinc Dei potestatem innouetecere credit, « quod ex his quæ non sunt, .facit, aut libitum est, quæ vult. Quæ enim apud homines sunt impossibilia, apud Deum possibilia habentur, » etc. Cæterum vet. cod. auctoritatem « qui » transposuimus, et « inopibus » pro « in operibus » legendum propo-uimus.

Qualitatis substantiam. Sic legendum docuit vetus codex, pro « æqualitatis; » ut et paulo supra, « et ignorante Patrem, » pro « Patre. »

Proprium enim hoc Dei est, erementiam. Argumentum est sumptum a divina excellentia, et omni sufficientia. Qui æapte natura sufficientissimus est ad omnia, non indiget conjucuncque alterius ope, aut industria, ad condendum quodcumque voluerit. Deus Pater, Filius, ac Spiritus sanctus est istiusmodi, dicentibus Scripturis: « Bonorum meorum non eges ⁶¹; meus est orbis terræ ⁶²; Deus manibus humanis non colitur indigens aliquo ⁶³. » Igitur, etc. Vel sic: Deus coæterno et consubstantiali Verbo atque Spiritu suo potis fuit satis ad omnia condenda, ut voces prophetarum et apostolorum personant, Gen. I, Psal. xxxii et cxxxviii, Joan. I, Hebr. I. Nullius itaque alterius a seipso indiguit.

Et sine ipso factum est nihil. Ita huic sententia sineu imponit etiam lib. III, cap. 8 et 11, alibique non raro; quod et Tertullianus libris *Adv. Hærogenem, Præsean, De resurrectione carnis*, et quinto *Adv. Marcionem*; Cyprianus lib. II *Adv. Judæos*, cap. 3; Augustinus, Hieronymus, et Vulgata editio; ex Græcis quoque Origenes, Nazianzenus, Cyrillus Alexand., non illibenter servant; tanetsi aliter videatur locus interpuogendus Chrysostomo et Theophylacto, quibus nec Irenæus nosster utramque aduittens lectionem lib. III, cap. 11, contradicit.

Qui est secundum nos mundus. Græca phrasis,

A qualis Act. xvii, καθ' ὅμας ποιητῶν εὐφραστ. Et apud Nazianzenum ἡ καθ' ἡμᾶς οὐκουμένη, « nostra terra habitabilis. » Sic et proximo dicitur, « omnia quæ sunt secundum nos, » id est, hæc terrea et visibilia.

Ex Joan. Ern. Græbii adnotationibus in cap. 2.

Pag. 118. *Ut is, qui inciperet eum cognoscere, homo foret.* Regeneratio quidem hominis fit per cognitionem Dei; sed qua ratione quis Deum cognoscere incipiens, homo primum creetur et fiat, haud capit.

Dicit. Sed ubi Scriptura Genesios dicit, « omnia quæ sunt ærundum nos, fecisse Deum per Verbum suum? » Respondeo Irenæum forte respexisse prima Moysis verba, mox ab eo citata: « In principio Deus fecit cælum et terram. » Per « principium » enim mystice « Verbum » sive « Filium Dei, » quidam antiquissimorum Patrum intellexerunt, de quibus vide commentatores in Genesim, et adde quæ tom. I *Spicilegii Patrum sæculi II*, pag. 132, attuli. Vel etiam Irenæus istud Moysis: « Dixit Deus; » in rerum creatione probatum ita accepit, quasi Deus per substantiale Verbum, ab æterno in Patre existens, sed tunc quasi ad extra procedens, omnia produxerit. Quomodo et inter alios Tertullianus lib. *Contra Præsean*, cap. 5, philosophatus est, ita scribens: « Ut primum Deus voluit ea, quæ cum Sophia ratione et Sermone (λόγῳ) disposuerat intra se, in substantias et species suas edere, ipsum primum protulit Sermone... ut per ipsum fierent universa. » Unde mox citat verba Genesios, ubi dixit Deus: « Fiat lux, » etc.

Adnotationes Fr. Feuardenii in cap. 3.

Pag. 118. *Quoniam autem hic Deus.* Concludit ex superioribus, novoque Pauli testimonio, Deum mundi creatorem esse Patrem Domini nostri Jesu Christi: et confictas ab eis fabulas de Bytho, Pleromate, Æonibus, et multis diis omnino stare non posse. Cæterum, impurus canis Seruetus, et qui ex eo prodierunt Gentiliani, novi Ariani et Samosateniani voluit latratu suo suadere, Irenæum hoc loco, et aliis aliquot similibus, Filium Dei omni divinitate spoliare, et solum Patrem verum Deum esse profiteri. Sed non attendunt ter quaterque miscri tenebriones, præcipuum beati Patris scopum esse, ut confictos a Valentianis Æones, Bythos, Propatores, et mundi tabes, a quibus Christum ortum ac missum comminugebantur, omnino refellat: probet autem econtrario illum verum esse Filium ejus Patris, qui dicitur, et est Deus Israelis, distinctus quidem ab eo secundum personæ rationem, sed unius cum eo naturæ, atque domitii.

Instabilis igitur. Vetus codex tertium caput ab hoc loco exorditur, et commodius forsân, eum huic sectioni magis conveniant argumenta capitibus præfixa. Concludit autem Bythum illum, de quo tanta fabulatos fuisse scripsit lib. I, cap. 2, 3 et 19, sua cum Pleromate vera somnia esse. Deinde, pluribus affirmat, nec Deo ignorante aliquos condidisse hunc mundum, cum omnia præsciat, et mente complectatur; nec sine blasphemia posse illum labis et ignorantia fructum existimari. Instabilem porro vocal Bythum, id est signumentum adeo illirumum, et somnium tam vanum, ut nullo modo stare, nullis argumentis stabiliri valeat.

Pag. 119. *Nec quidem causam reddere habebunt.* Helleuismus, ἀλλά οὐκ ἔξουσιν ἀποδοῦναι, « non poterunt causam assignare ac donare; » ut ἔξω εὐχαρί, « possum dicere. »

Si autem præscius. Asserit eandem Deum hunc mundum tandem aliquando perfectisse, qui eam præscientia mentis ab æterno conceperat.

Sed aut æternum. Docet hoc dilemmate, sive æternum, sive temporalem dixerint esse mundum, semper falsum esse quod dicebant, ab uno quidem

⁶¹ Psal. xv, 2. ⁶² Psal. XLII, 12. ⁶³ Act. xvii, 25.

mente conceptum, ab alio vero conditum esse; A
duos deos inde, et mundi fabricatores diversos constituentes.

Dignum esse. Marcionitarum quoque blasphemia erat, mundi opus Deo indignum esse. « Narem enim contrahentes, ait Tertullianus, convertuntur ad destructionem Creatoris. Nimirum, inquit, grande opus, et Deo dignum mundus! At cum et animalia ridea minutiora, quæ maximus artifex de industria ingenis aut viribus ampliavit, sic magnitudinem in mediocritate probari docens, quemadmodum virtutem in infirmitate; imitare, si potes, apis ædificia, formicæ stabula, aranæ retia, bombycis stamina; sustine, si potes, ipsas lectuli et cægetis tæxæ bestias, cantaridis venena, muscæ spicula, culicis et tubam et lanceam. Qualia erunt majora, cum tam modicis aut juvenis, aut læderis, ut nec in modicis despicias Creatorem? » etc. Hanc hæresim post Irenæum et Tertullianum, passim capit Clemenæ Alexandrinus lib. III et IV *Strom.* B
Origenes quoque homil. 2 in diversos, et Rufinus auctor *Expositionis symboli* apud Cyprianum, inter Manichæorum insanias annumerant, quod Deum mundi creatorem negarint, ut ad diabolum ejus conditionem referrent.

Emissiones. Expunximus « emissionis, » auct. veteris cod.

Ex Jo. Ern. Græbil adnotationibus in cap. 3.

Pag. 118. *Pater.* In nostris Græciæ et Vulgatis Latinis Novi Testamenti codicibus legitur: Καὶ Πατὴρ πᾶντων, « et Pater omnium; » quomodo Firmilianus quoque epist. 73 inter Cyprianicas hunc Apostoli locum citavit. Sed in Irenæi codice tam copulativa καί, quam vox πᾶντων defuisse videtur, quia sine utraque verba S. Pauli allegavit, non modo hic, sed et lib. IV, cap. 37 (alterum enim locum lib. IV, c. 52, corruptum esse, in notis ibi moneo). Neque « omnium » ab auctore nostro lectum fuisse, exinde colligo quia Deum « Patrem » respectu C
Jesu Christi hic dictum accepit. Et copula καί quidem abest etiam a versione Syriaca, ac Æthiopica, necnon apud Chrysostomum in Comment. ad hunc locum; sed qui vocem « omnium » omiserit, excepto Irenæo, novi neminem. Quamquam in loco parallelo I Cor. VIII, 6, ipse Apostolus omiserit, simpliciter ponens: Ἐξ ἑὸς ὁ Πατὴρ, ἔξ οὗ τὰ πάντα. « Unus Deus Pater, ex quo omnia. »

Nobis. In Græcis nostris codd. est ὁμῆν. Sed « nobis » præter Irenæum hoc aliisque locis antedictis, habent Firmilianus in citata epistola, Hilarius in *Comment.* ad hunc locum, scholiastes apud Hieronymum; quamvis ipse Hieronymus in *Commentario* suo neutrum horum agnoscat, sicut et deest in codice Alexandrino aliisque, quos recenset nunquam sine honoris præfatione a me nominandis doctissimus D. Millius in sua Novi Testamenti editione.

Majus Pleromate. Ita recte edit. Eras. et msa. D
Voss. ac Merc. 2. Sed Gallasio placuit « majus » in « magis » commutare; hincque lectionem retinuit Feuërdentius, et Billius loco citato acriter eam defendit, altera prorsus rejecta. « Hoc enim vult Irenæus, inquit, Vacuum illud, quod Valentiniāni inducebant, stultius adhuc absurdiusque esse Pleromate illo, *ὅ* quod jam confutarat, » cap. scilicet 1 hujus libri. Quæ gratis omnino ab eo dicta sunt. Quod enim Irenæus « ostensum » sive demonstratum dicit, est id: vacuum nempe a Valentiniānis confictum, ipso Pleromate majus esse. Ita enim supra cap. 1, pag. 107, col. 1: « Cum enim ait secundum eos et aliud quid, quod quidem extra Pleroma esse dicunt, in quod et superiore erraticam virtutem descendisse opinantur (vid. lib. I, cap. 1, § 7), necesse est omni modo, aut continere id quod est extra, contineri autem Pleroma, » etc. At vero « id quod continet, eo quod contiuetur majus est, » ut paulo ante pag. 106 ait. « Va-

acuum » itaque « Pleromate » Valentiniānorum « majus » hoc loco ab Irenæo dictum esse, nullum est dubium. Accedit quod a voce « instabilis » nova inchoanda sit periodus, ut mox dicam; ista vero avulsa, lectionem « magis » consistere haud posse, quilibet videt.

Pag. 119. *Aut in præsentia,* etc. Dixerat Irenæus eundem supremum Deum, qui ideam mundi mente conceperat, ejus structuram ad effectum perduxisse. Veritus autem, ne pertinaces adversarii hanc sequelam haud admitterent, sed alteri Deo ideam, alteri creationem mundi attribuere pergerent, alia quoque via eos aggreditur, et arget, a quocunque tandem mundus statutus creatus, si tamen secundum ideam in mente summi Dei, ipso præsentem, vel præsciente, efformatus fuerit, omnino creaturam pro bona habendam esse, aut omne, quod in eam conjicitur probrum, in ipsum supremum Deum redundare.

Ex adnotationibus Nicolai Gallasii in cap. 3.

Pag. 119. *Sed aut æternum mundum mente concepit, secundum eos hæreticos, Deus, aut temporalem: quæ utraque sunt incredibilia.* Ut intelligas hunc locum, qui obscurus alloqui et perplexus est, conjunge priorem sententiam, ad quam postrema istius pars referri debet. Nam docet Irenæus hæreticos non posse hoc dilemma juvari. Nam sive æternum, sive temporalem dicant esse mundum, utroque modo falsum et incredibile esse quod asserunt, ab eo mente conceptum, ab alio vero factum esse. Nam ita sequeretur duos esse deos, duos conditores, quorum uni, velut architecto, designatio, aut idea; alteri formatio tribueretur. Quoquo igitur modo acciperent, vel æternum mundum, quod ipsi affirmabant, vel temporalem esse, ut docet Scriptura, neutro modo ipsorum dogma consistere, sed absurdum et impium esse. Quare concludit unum Deum Patrem universorum, ut sua ipsius mente concepti, ita eo tempore quo statuerat, nullius opo
adjutum, hunc mundum edidisset.

Adnotationes Fr. Feuërdentii in cap. 4.

Instabilis. « Subtilis » legebant (in capitis hujus argumento) omnes excusi codices, et cum his Vaticanus manuscriptus. At, cum vix dici posset quid sibi vellet hæc dictio, putarunt quidam vocem ὀρθόλογον ad verbum reddidisse interpretem. Alii legendum putarunt: « Solubile est Pleroma. » Cum vero vetus codex haberet inter summas capitum initio libri positas, « invisibilis est Pleroma, » hic autem « instabilis, » legendum putavi « instabile. » Accedit, quod cap. 3 lib. hujus habet, « instabilis igitur qui est secundum eos Bythus; et id quod est hujus Pleroma; » et Præfatione in hunc lib. vocat « invisibile Pleroma; » et infra cap. 5, « Pleroma vacuum, indispositum et tenebrosum. »

Pag. 119. *Causa igitur.* Concludit mundi opificium soli Deo ascribendum esse: Pleroma, Bythum, Sigen et Vacuum, quæ Valentiniānos conflixisse lib. I, cap. 4 et 5, docuerat, una cum professoribus vana esse et inanla. Porro hæc fabulas sumpserant ab Orpheo et Hesiodo, qui, ut est apud Theophilum et Lactantium, tradiderunt omnium rerum principium, Chaos, quod isti Bythum, Profundum, Æona, Proarchen et Propatora appellant. Augustinus autem lib. *De Genesi contra Manich.* non negat mundum ex ea rudi materia factum, quam Græci χαός vocant; sed hoc ipsum a Deo ex nihilo conditum his verbis Moysis intelligit: « Terra autem erat informis, » etc.

Confingenda est. Cæterum unde vacuitas. Quinque has voculas ex vet. cod. inseruimus, quibus longe evidentius efficitur dilemma, quo probat Vacuum quod comminiscabantur, sive a Patre emissum dicant, sive a semetipso generatum, omnino inane et fictitium esse.

Necessitas ergo erit. De hoc Græcismo, et multis similibus dictum est superius.

Antiquius autem. Vet. cod. hic quarti capitis initium facit, sed meo iudicio incommodius.

Ptolemæi et Heraclionis. Ptolemæum hunc Preatatione in primum librum vocat « flosculum scholæ Valentini; » et sub calicem primi capituli, ejus adhuc meminit; ut et capite 40 hujus secundi. Epiphanius illius epistolam prolixam satis, sed venenis hæreses suæ scitentem transcripsit contra Ptolemæum. Heraclionem vero paria cum Valentino pronuntiationis, alia sentire videri voluisse; eundem plura subinde scripsisse asserit Clemens Alex. *iv Strom.* Epiphanius hæreses istius 30 loco annumerat, et propria disputatione in eas agit.

Nam necessitas est. Delevimus tria puncta absoluta, ut quinque lineas includeremus parenthesi, quod id sensus omnino postulare videretur; et sententiam interrogatione clausimus.

Sustinens. Delevimus « subsistens, » auctor. vet. cod.

Et velut maculam. Expunximus « vel maculam; » mox quoque « percipere » pro « perficere » reposuimus.

Ad perfectum. Octo voces adjecimus: delevimus autem quatuor, « aut quem factum dicunt. »

Solvatur autem. Dissolvit fragmenta illorum de Vacuo et umbra Pleromatia, ex eo quod intra Patrem et conditorem hujus mundi nihil potest inane, informe, erroneum, aut tenebrosum esse: cum, vel ipsis etiam fatentibus, lumen sit clarissimum.

Ex Jo. Ern. Grabii adnotationibus in cap. 4.

Pag. 119. *Aporiati.* Ita et paulo post initium cap. 6 hujus libri: « Quid autem si non plorasset, et risisset, et aporiata esset mater ipsorum? » Cæterum « aporiati, » Græce dicti ἀπορούμενοι sive διαπορούμενοι, i. e. « consternati, » sicut supra pag. 20, lin. 16, ἀπορίαν reddidit « consternationem; » et pag. 21, lin. 22, διτρώπει, « consternabatur. »

Nam necessitas est. Hæc verba parenthesi recto inclusit Feuardentius, sed eam nimium protendit usque ad, « in tunica maculam; » cum desinat in istis verbis: « non secundum localem sententiam. » Repetit vero Irenæus in hac parenthesi absurdum, ad quod hæreticus jam supra cap. 1 deduxerat: nempe si Bythus vel Pleroma non omnia intra se complecteretur, sed ab aliquo alio exteriori contineretur, hoc illo majus fore; quod quidem ab omni veritatis specie alicuium necessario ab adversariis admittendum ait; aut dicendum, quod « intus » et « extra, » non de « locali, » verum « intellectuali comprehensione » accipi debeat. Atqui posterius illud tanquam alterum absurdum et improprie dictum hæreticis objicit Irenæus, atque propriis eorum assertis de Jesu, Servatore matris Achawoth, repugnans, sequenti capite ostendit.

Pag. 120. *Solvatur.* Dissolvit fragmenta illorum de Vacuo et umbra Pleromatia, ex eo quod intra Patrem et conditorem hujus mundi nihil potest inane, informe, erroneum et tenebrosum esse; cum vel ipsis etiam fatentibus lumen sit clarissimum. *Evuans.* Omittere autem debuisset quatuor voces, « et conditorem hujus mundi, » quia Irenæi argumentatio primum solum Patrem atque Pleroma ferit, a quo conditorem hujus mundi distinctum faciebant hæretici.

Adnotationes Fr. Feuardentii in cap. 5.

Pag. *Adversus eos igitur.* Deum plane poeticum et ridiculum sibi fingere Valentianianos, toto hoc capite ostendit, ob portentosas absurditates in Deum Patrem, quem servum necessitatis; et Christum Jesum, quem ignorantem dicebant; simul et beatos angelos, quos brutis etiam ipsis deteriores esse, ex illorum propositis sequebatur.

Qui est extra Pleroma. Adjecimus duas voces, « est Pleroma, » auctor. vet. cod.

Et reliqua omnia. Novo dilemmate compellit eos aut fateri æterna cœlestiaque, temporalia et terrena esse, quod secum manifeste pugnat: aut reprobandum esse Pleroma, Christianique ipsorum ignorantiam causam, et in magna fuisse ignorantia dicendum.

Pag. 121. *Sic enim dicunt, etc.* Videlicet, ut sub principium capitis primi lib. 1 recitavit. Addidimus autem « cum formasset, » et delevimus « eum formasse, » auctor. vet. cod.

Et iterum. Caput sextum hic inchoat vetus cod. et minus commode.

Quam enim incusationem. Ostendit omnes illas accusationes, quas nominatim adversus Demiurgum instituerunt, et contra Deum hujus universi parentem unicum recurrere.

In posterioribus. Quinque has voces ex vetere codice adjecimus.

Non decet autem. Et hic initium capitis 7 constituit vetus, non satis apposite. Concludit porro Irenæus, Gnosticis suis delirationibus Deum totius libertatis fontem, 85 turpissimam necessitati ac servituti, ut ethnici Jovem suum subdicere. Quam impietatem Hugnostici nunc conantur reparare, post Calvinum et Bezam garrientes, « Deum necessitatis sibi loco esse, nec posse ulla decreta sua revocare; » nec alia multa præstare, de quibus in Dialog. nostris disseruimus. Cæterum, quod superiori linea dicitur, « concedens sistere errorem, » Billius judicat positum, pro « consistere et emergere. » Græce συνίστασθαι: et postea, « de penitentia eradicare, » idem esse, quod mutare sententiam, ἐκ μεταβολῆς.

Exciderat. Delevimus « excederet: » et mox « tantam » pro « tantum; » ac « pater » pro « mater, » auctor. vet. cod. reposuimus.

Homericus Jupiter. Locus est *Iliados* primo, quo poeta suum Jovem necessitati et fato servire non dissimulat. « Aut nullo modo, » ait noster Augustinus⁶⁶, « violat corruptio Deum nostrum, nulla voluntate, nulla necessitate, nullo improvise casu, quoniam ipse Deus, et quod sibi vult, bonum est, et ipse est idem bonum. Nec cogaris ad aliquid, quia voluntas tua non est major potentia. »

Pag. 122. *Quomodo autem et ignorabant.* Arguit errorem, quo dicebant angelos fabricatores mundi Deum omnipotentem penitus ignorasse; tamen eum possit non videri, propter involuntariam eminentiam et incomprehensibilem majestatem; ignorari tamen nequit, propter omnipotentiam ac providentiæ cunctos manifestissimos effectus.

Invisibilis quidem. Corporeis luminibus Dei majestatem conspici non posse, magno consensu docuerunt Patres, tum qui præcesserunt, tum qui secuti sunt ætatem hujus præclari martyris. « Si quis dixerit, » ait Dionysius Areopag.⁶⁶, « absque ullo medio, quibusdam sanctorum divinas apparitiones contigisse, intelligat ut secretum ipsum Dei, quodcumque tandem illud est, nemo unquam vidit, neque videbit. Cæterum divinx illæ apparitiones sanctis viris per signa Deo convenientissima, sacris quibusdam, atque intuitum modo, ac viribus accommodatis, visionibus contigere. » Habet similia idem epist. ad Caium monachum. Quin et Moyses Deum vidisse, idem pernegat lib. *De mystica theologia*, c. 1. Subscribit Dionys. Justin. in *Dial.* frequenter affirmans Patrem universorum nemini unquam visum. Reliquos omitto.

Ignotus autem. Deum ex operibus suis natura omnibus notum esse, et ab imperatore Romano sumpto exemplo paulo post confirmat. Idem post alia non minus ad rem accommodata, paulo ante Irenæum usurpat Theophilus Antiocheus: « Ut animus, inquit⁶⁷, in humano corpore non videtur,

⁶⁶ Lib. Præsc. ⁶⁶ Lib. vii Confes., cap. 4. ⁶⁶ L. de cœlesti hier., cap. 2. ⁶⁷ Lib. 1 ad Autolycam.

invisibilis existens, verum ex corporis motu cognoscitur : sic nec Deus humanis et corporeis oculis videri potest ; cæterum ex providentia, qua singula ordinat, suisque operibus aspicitur et apprehenditur. Quomodo enim si quis cernat navem, suis armamentis instructam, mare sulcare, et in portum appellere, certe credit aliquem, a quo gubernetur, in ea esse gubernatorem : sic certe nemo sit adeo abjecti animi, quin credat Deum gubernatorem esse omnium. quamvis oculis carnalibus eum non assequamur. » Et paulo post : « Imperator terrestria esse præsumitur, quamvis non ab omnibus videatur, oculos vertent in leges et imperii administrationem. Præterea esse cognoscitur, si quis oculos in potentatus et potestates, nec non imagines ejus conjiciat : et Deum ex potentia, et operibus suis cognoscere cunctaris ? » Et qui utrumque præcessit Dionysius Areop. creaturarum ordinalissimam dispositionem, ut ab ipso productam, imagines quasdam ac similitudines diviorum exemplarium præ se ferre, ut pro viribus ad Deum scaderemus, et seorsim ab omnibus, et in omnibus agnosceremus, recte affirmavit⁶⁰. Hinc autem concludit Justinus martyr in *Apolog.* 2, Socratem, Heraclitum, et alios quosdam, qui cum ratione inter Græcos vixerunt, Deum unum et verum ita duca natura cognovisse, ut propemodum Christiani dici possint. Tertull. quoque scribit⁶¹ : « Neminem negare, quia nemo ignorat quod ultro natura suggerit, Deum esse universalis conditorem. » In *Apologet.* autem, et lib. *De testimonio anime*, animam rationalem vocat naturaliter Christianam. In hanc rem disserunt Lactantius lib. 1, cap. 3, et August. lib. *De spirit. et lit.*, cap. 12, tractat. 106 in *Joannem*, lib. viii, *De civi.*, cap. 6, et serm. 55 de ver^o. *Domini*.

Quomodo dicunt. Cod. excus. habebant « quomodo autem. »

Salvabantur homines. His non vult B. martyr, patres a condito orbe ad Christi adventum, recta in cœlum evolasse, quo aperta Dei visione fruerentur : cum infra doceat Christi animam ad inferna descendisse, et tribus diebus conversatam cum animabus defunctorum, quæ erant in medio umbræ mortis. Superest ergo, ut de ea salutis specie, quæ consistit in remissione peccatorum, purgatione Satanae, et spe in Christum venturum, loquamur : quod apertius explicat lib. iv, cap. 30. Hic quoque non obocore, cum ait : « Salvabantur et a spiritibus nequissimis, » etc. Recte namque Augustinus non uno loco contendit, priscos patres, qui ante adventum Christi vixerunt, non solum in filiis Israel, sed etiam in gentibus, quales fuerunt Job et Melchisedech, per hunc cultumque unius Dei, et futuri mediatoris, a peccatis potuisse mundari atque justificari. Lib. ii, *De gratia Christi* contra Pelag., cap. 24, et lib. 1 *De peccatorum meritis et remissione*, cap. 28 et 29.

Judei utique nunc. Christianos sive ex gentibus sive ex Judæis, Irenæi sæculo, dæmones corporibus hominum exorcismus frequenter eiecisse, amplissimis testibus Tertulliano⁶², Justino⁶³, Theopilo⁶⁴, et Cypriano, cuius facile apparet : Judæos vero mordicus adhuc Moyse addictos, et Christum Mesiam repuentes, non ita forsitan omnibus. At non modo hic Irenæum, sed et plerosque gravissimos auctores id asserere comperio. Justinus enim archisynaogum Tryphonem cum consultiva sic alloquitur : « Si dæmonia adjuretis per omnia nomina vestrorum regum, prophetarum, patriarcharum, justorumque, nullum non erit contumax : at si quis vestrum adjuret ea per Deum Abraham, Isaac et Jacob, fortassis obsequerentur. Utuntur tamen ve-

stri exorcistæ arte hac, sicut et gentes, adhibendo suffitus et alligamenta. » Hæc ille. Accedit Josephus⁶⁵, qui Judæum quendam nomine Eleazarum, præserte Vespasiano imperat., ejus filiis, tribunis, et universo simul exercitu Romano, curasse eos, qui a dæmonis vexabantur, confringat, exorcismorum formulis, quas rex Salomon quondam ediderat : ad quas etiam Christum Dominum respexisse putat Hieronymus, cum Judæis diceret : « Si in Beelzebub eicio dæmonia, filii vestri in quo ejiunt⁶⁶ ? » Sed omnem nodum dissolvit Evangelium, quo aperte scribitur apostolos quemdam invenisse, qui ad Christianum contubernium nihil attineret, qui nihilominus in nomine Christi eiciebat dæmonia⁶⁷. His mihi credibilibus efficitur, quod ex Talmud Hierosolymitano refert frater Petrus Galatinus : in nomine Jesu Nazareni, quemdam Judæum, qui mortiferum quid deglutierat, ab alio mox sanatum fuisse, lib. viii *De arcana fidei*, cap. 5.

Notuerint. Expunximus « voluerint, » auctor. vet. cod.

Ex Jo. Ern. Græbii adnotationibus in cap. 5.

Pag. 120. *Adversus eos igitur.* Repetit Irenæus dilemma, quo Valentinianos et Marcionitas vexaverat, ac docet, eos necessario absurda proposita incurrere, sive mundum extra Pleroma et sub bono Deo conditum, sive intra Pleroma et spheram boni Dei a Demiurgo, vel ab Angelis factum dixerint ; illos insuper, dum creaturas intra Pleroma dicerent ignorantia fructus, universo Pleromati labem ignorantia aspergere, ac ipsi Christo hujus ignorantia causam ascribere, si quidem is Matrem rerum omnium, Achamotham scilicet, agnitionis expertem fecerit. Qua occasione obiter præcludit effugium adversariorum, jam præcedenti capite memoratum, nempe « intra » et « extra » Pleroma, non localis subsistentia, sed « cognitionis » et « ignorantia » ratione dici, eosque propriis assertis de Jesu Salvatore, ad formam cognitionis Matri communicandam, extra Pleroma egresso, fortiter prosternit. Novo posthæc dilemmate veritatis hostes aggreditur, ex accusatione creaturis intra Pleroma conditis intentata concludens, supremum Deum, aut Demiurgo infirmiorum, aut necessitati subjectum fore dicendum, si citra ejus concessionem vel approbationem, intra ejus spheram, creaturæ cum tanta imperfectione fuissent productæ. Tum denique id, quod titulus exhibet, argumentum proluxius prosequitur, angelos, a quibus mundum conditum fingebat hæretici, Deum haud ignorare demonstrans.

Et reliqua omnia, etc. Novo dilemmate compellit eos, aut fateri, æterna coelestiaque, temporalia et terrena esse, quod secum manifeste pugnat ; aut reprobandum esse Pleroma, (quodque) Christus ipsorum ignorantia causa, et in magna fuisse ignorantia dicendus. Fixum. Sed prius membrum hujus dilemmatis in Irenæi verbis haud deprehendo : nec video quomodo, stante eo, collectio procedat. Cæterum Feuardentium turbavit vox « æterna, » quæ vel prorsus delenda, vel in aliam est commutanda. Neque enim hæretici choica dicebant æterna, imo contra diserte dicebant : Τὸ γὰρ ἄδύνατον σωτηρίας μετασχεῖν ὁ γὰρ εἶναι λέγουσιν αὐτοὶ δεικτικὸν αἰῶνός, etc. « Choicum impossibile est salutem percipere : non enim esse illum capace[m] salutis dicunt, » uti cap. 1, lib. 1, pag. 30, l. 4 legimus. Accedit, quod mox p. 122, col. 1, lin. 12 Irenæus scribat : « quoniam enim incensationem faciunt... de his, quæ facta sunt materialia et temporalia, recurrit in Patrem. » Sic itaque conjunctio legendum : « Et reliqua omnia, quæcunque sunt conditionis (i. e. quæcunque sunt

⁶⁰ Lib. De divin. nom., cap. 7. ⁶¹ Lib. de spectaculis. ⁶² Apol., cap. 25. ⁶³ In dialog. ⁶⁴ Lib. ii ad Autol. ⁶⁵ Lib. viii Antiq., cap. 2. ⁶⁶ Matth. xii, 27 ; Luc. xi, 19. ⁶⁷ In xii Matth. ; Marc. ix, 37 ; Luc. ix, 19.

per creationem producta), quæ accusant, quasi temporalia sint, ac terrena (pro æterna) et choica, etc., quomodo cap. 7, p. 128, col. 2, lin. 3 (cap. 8, n. 3) et terrena et choica » jungit.

Pag. 121. *Hæc autem adversus omnes, etc.* Inteligit Saturnini, Basilidis, Carpocratis sectatores, aliosque Gnosticos, ut ex cap. 56 hujus libri patet, ubi iidem scribit: « Quanta autem rursus diximus adversus eos, qui dicunt omnia quidem comprehendere Patrem universorum, etc., et adversus eos, qui sunt a Saturnino, et a Basilide et a Carpocrate, et reliquos Gnosticorum, qui eadem similiter dicunt, idem dicetur. »

Quam enim incusationem. Ostendit omnes illas accusationes, quas nominatim adversus Demurgum instituerunt, et contra Deum hujus universi parentem unicum recurrere. ΕΥΛΑΘ. Debuisset dicere, « contra Deum Propatorem hæreticorum recurrere. »

Siquidem quemadmodum, etc. « Quemadmodum » pro « quasi, » vel « sicut » hic usurpatum, et Græce ὡςπερ ἐν κοιλίᾳ Πληρώματος; scriptum fuisse puto.

Pag. 122. *Apostasia universa.* I. e. ab omni grandi peccato, quod hominem a Deo separat. Sic lib. v, cap. 21: « Dominatus est (diabolus) homini per apostasiam. » Et cap. 29: « Sexcenti itaque anni Noe, sub quo fuit diluvium propter apostasiam. »

Domini nostri. Jesu Christi scilicet, cui cum omnia subiecta sint, licet non viderint eum, et Dei Patris imperic angelos subditos esse colligit Irenæus, licet eum intueri nequeant.

Adnotationes Fr. Fœrardemii in cap. 6.

Quomodo immensus. (Argumenti capitis verba sunt.) Isthæc portentosa signa de Æonum ideis, seu imaginibus, Pleromæ, Nu et Monogene, quæ Gnosticos magna impudentia inculcare lib. 1, cap. 1, scripserat, toto hoc capite refellit: unicum evincens esse rerum omnium opificem, qui sine ullius æterni virtutis adminiculo, mundum hunc disposuerit. Hæc autem deliria, e Platonis ideis fabricata fuisse, infra cap. 19 inculenter asserit: quibus subscribit Tertullianus lib. *De anima*: « In ideis Platonis, Gnosticorum hæretica semina relucere, quæ hæreticorum idearum sacramenta » auctoritat. Justinus quoque utroque superior, postquam se eum pugnare Platonem ostendit, subjicit⁶⁶: « Scripta Moysis nactus Plato, postquam non sensit ita ut deluit (negationem interpret Gelonius omisit), existimavit esse quandam antiquiorem speciem separatam ab ista, quæ sensus percipitur, illam etiam rerum exemplar nominare solitus. » Et paulo post: « Adeundem modum de terra, cælo, homine, in errore lapsus videtur, nam et horum ideis esse putat. » Nec solis tribus his antiquissimis Patribus, sed et Ambrosio lib. iv *De fide*, cap. 3, et libr. i *Hexæm.*, cap. 1 et 2; Nazianzeno orat. 2 de theologia; August. lib. lxxxiii *Quest.*, q. 46, et Cyrillo lib. ii *In Julianam*, minus gratam fuisse idearum constitutionem liquet; nec solum Lucianus *Icaromippum* illas insectari nostri putent. Quanta vero de eis fuerit degladiatio inter summos philosophos Platonem et Aristotelem, et qui deinceps illarum assertores et inficiatores, quibusque rationibus imitantur illi et isti; non pauci referunt earumdem acerrimi propugnatores Jo. Franciscus Picus libro vi *Examini vanitatis gentium et veritatis Christianæ*, cap. 15, et F. Franciscus Venetus Minor, lib. *De harmonia mundi*, cantici secundi quinque capitibus.

Pag. 122. *Essæ autem imagines.* Probat merum delirium esse, quod cum tanto supercilio tradebant, nimirum Salvatore per quasdam ideas et similitudines Pleroma coluisse, etiam Patre id ignorante: quoniam repugnat aliquid consistere extra perfectam Plenitudinem (quam appellant Pleroma): vel

A si quidpiam fuerit, tam subito peritisse. Insuper, blasphemum esse, Unigenito Dei ignorantiam tribuere, docet.

Primum Deum. Delevimus et primam. »

Si autem suave est. Initium est capitis octavi in vet. cod. cui et præfixa est ea summa, quæ ibidem infra habetur.

Pag. 123. *Honorata.* Codices extensi habebant « inhonorata. »

Simile. Expunximus « similis, » auct. vet. cod.

Et sine hoc autem. Probat non esse verisimile, tot tanque varias creaturas, ideas esse paucorum atque fictitiorum Æonum, cum et Æones dicerent æquales et concordēs esse: inferiora vero ista sibi plerumque adversentur, et mutua necem inferant. Rursum, oportere quosdam Æones natura malos, ferros, terrestres et reprobos esse, ac econtrario; cum tales homines in terra degere non differerentur.

Pag. 124. *Et quedam quidam.* Undecim dictiones ex veteri codice restituimus: delevimus unicam « innocentia. »

Et ignis æternus. Cum ignis æternus, adeoque ipsa gehenna nullius Æonum idea sit; falsa est ratio idearum ab eis constituti. Nec angelorum Pleromatis ideæ sunt, cum sint specio diversi ac innumerabiles; Æones vero tantum triginta, ac ejusdem sortis et formæ. Denique, cum idearum progressio evadat in infinitum, in unico et vero Deo creatore consistendum, et quiescendum est.

Primo enim. Vetus codex hac sententia exorditur caput nonum; cui addit idem argumentum, quod infra habetur.

Quæ enim sunt. Cod. excusi habebant, « Quæ cum sint. »

Ex Jo. Ern. Grabii adnotationibus in cap. 6.

Pag. 123. *Extrema confusio, non habentis propriam substantiam.* Diu me hic locus toruit, nec potui sensum proposito congruum inde elicere, donec animadverti, interpretum male duos genitivos Græcos in Latino servasse, qui per ablativos reddendi erant hoc modo: « extrema confusione, » quæ scilicet in umbra et vicio erat, « non habente propriam substantiam, » antequam distinctæ materiæ per passiones matris Achamoth in ea orientur. De quibus vide supra pag. 21.

Pag. 124. *Deus millia, etc.* Hæc Danielis verba Græce habentur in S. Clementis *Epist. ad Corinth.*, cap. 34: *Ἄγει γὰρ ἡ Γραφή Μύρια μιλιάδες παρ-ειστήκισαν αὐτῷ, καὶ χιλιάδες δειτούργων αὐτῷ.* Atque ita etiam apud Gregorium Nyssenium, homil. 8, in Ecclesiasten, et Cyrillum Alexandrinum, epistola in Symbolum. Ast in illa, quæ jam sub nomine LXX interpretum exstat, versione convenienter archetypo legitur inverso ordine: *Χιλιάδες δειτούργων αὐτῷ, καὶ μύρια μιλιάδες παρ-ειστήκισαν αὐτῷ.* Confer de varia hujus loci citatione Cotelerii notas ad laudatam Clementis epistolam.

D *Et manet conditio integra in imagine Pleromatis, etc.* Quis horum verborum sit sensus, dictu aliquantum difficile est. Videtur autem Irenæus ex eo, quod plurimorum Pleromatis angelorum imagines sint innumerabiles Creatoris angeli, inferre, haud necesse esse, ut reliquæ creaturæ dictos Pleromatis angelos repræsentarent; sed « integrum conditionem, quæ » scilicet « secundum nos est, » ut alibi loqui amat Irenæus, id est, omnes visibiles creaturas, reservari « ad Pleromatis imaginem » exprimendam; quam tamen referre nequeant, « triginta Æonibus non consequentibus, » i. e. non adequantibus, « multiformem conditionis sive creaturarum « varietatem. »

Bythus ipsorum unde habuit speciem, etc. Fingebant enim hæretici, Demurgum creaturas efformasse secundum ideam, quam Bythus, « præforma-

⁶⁶ Orat. ad Græcos.

verat, et mente conceperat, » uti supra cap. 3 A loquitur Irenæus.

Adnotationes Fr. Feuardenii in cap. 7.

Pag. 125. *Si autem hæc.* Ostendit inferiora iata, supernarum rerum umbras non esse, cum illa corporea sint, continuoque transeant, hæc vere spiritalia et sempiterna; sed nec ea, quæ sunt sursum, adumbrare quæ deorsum visuntur. Fictitium quoque Bythum illorum, non esse omnium Pleroma; neque extra Deum Patrem ullum Pleroma existere. Hæc vero somnia ex Democriti et Epicuri insanis opinionibus mutuatos esse Gnosticos, pari vanitate cum illis ineipientes, immutatis tantum nomenclaturis, aperte convincit infra, e. 19. Quod enim illi ἀόρατος, et ζών, hoc isti Pleroma et Vacuum, sive, ut Irenæus placet, « ea quæ sunt, et id quod non est, » nominarunt. Qui de his plura cupit, consulat Plutarchum lib. 1, cap. 5, et lib. 11, cap. 4, *De placitis philosophorum*; Laertium in Epicuro; Lucretium Velleium Ciceronianum; et ex nostris Augustinum epist. 6. Primum autem ejus argumentum est. Umbræ non sunt, nisi rerum corporearum et opacarum: Æones, juxta horum sententiam, sunt spiritalia; igitur hic nec umbras, nec ideas habent. Deinde, Æones sunt æterni; umbra res fugacissima, etc.

Nulli obcurare possunt. Græca locutio, pro « nulli caliginem offundere, » τὰ πνευματικά μὴ εἶναι ἀποκρυφθέντα.

Et non jam transeunt. Septem has voces ex vet. cod. addimus.

Si quidem. Delevimus « qui, » ut mox pro « ut » posuimus « aut: » deinde « prætermittant » pro « permittant; » et « circumscriptur, » pro « circumscriptura. » Probat autem hoc loco, extra Deum Patrem omnium, nullum Pleroma, nulla sæcula, nullosve angelos esse posse.

Aut umbram capiet. Id est, neque fieri poterit, ut vacuum, 87 aut umbra sit. Sic cap. 16: « Et hæc quidem in hominibus capit dicere; » Græc. ἐνδέχεται.

Adnotationes Fr. Feuardenii in cap. 8.

Pag. 125. *Falsus autem.* Quod hujus lib. cap. 3 et 4 vacuum et ejus umbram, vana commenta dixerat, et hic rursus confirmat: et infra lib. 14, cap. 38, apud Deum nihil vacuum esse asseverans. Ista autem eos confinnasse putarem, ut Moysis verba hæc depravarent: « Terra erat inanis et vacua 87; » quibus duntaxat terræ molē adhuc inanem, inexpectabilem, et informem tum fuisse docet, cum illum ornatum, quem postea recepit, necdum haberet.

Vacui autem et hi. Ludis in ambiguitate vocabuli ζών, quod initio capitis vacuum significat, hic autem stultum et inane.

Pag. 126. *Quandoquidem.* Initium est capitis 10 in vet. cod. cui prængitur idem argumentum, quod ibidem intra.

Et Dominus hunc Patrem. Nimirum Matth. cap. 7, § 16: « Glorificet Patrem vestrum qui in cælis est. » § 45: « Ut sitis filii Patris vestri qui in cælis est. » Matth. cap. 6, § 9: « Pater noster, qui es in cælis, » etc.

Adnotationes Fr. Feuardenii in cap. 9.

Pag. 126. *Nunc autem sufficit.* In quatuor classes distributis hominibus, horum omnium consensione et fide, probat unicum et solum verum Deum esse universorum opificem. Primam quam ad Moysen usque porrigi puto, asserit Adami traditione et doctrina, unicum Creatorem celebrasse. Etenim ut crassam illam et immanem idololatriam, nonnisi a diluvio, quarta decima videlicet hominum generatione, inceperit affirmant Clemens 88, Cyrillus 89, Epiphanius: sic primum hominem sive in promiss-

ionem mulieris semen, et Deum verum, veram religionem verbis et exemplis posteris docuisse, Deo cruentis mactatis hostiis, constanter affirmant Hebræi. Astipulatur non semel Athanasius magnus, cum Abelem, prout a patre didicerat, de primogenitis Deo obtulisse confirmat, epistola, « Quod Nicæna synodus, » etc., et in « Omnia mihi tradita sunt, 90 » etc. Secundæ classe eos complectitur Irenæus, qui legis pædagogia et prophetarum oraculis, a Moyse ad Christum usque, Deum verum agnoverunt et adoraverunt, ut fusius explicat cap. ultimo hujus, et undecimo libri 111. Tertiæ, ethnicos commemorat, qui ex ipsa mundi dispositione, unicum Numen agnoverunt, de quibus cap. 1 et 5 hujus dictum est. Postrema, Ecclesie jam per totum orbem expansæ unanimitate voce, omnium evidentissime propositam thesion asseverat.

Testimonium. Delevimus « testimonia, » et adjectivum « omnibus » auctor. vet. cod., atque mox pro « consentientibus, » reposuimus « consentientibus. »

A Primoplasti traditione. Et paulo post: « Hanc accepit ab apostolis traditionem. » Ex quibus perspicitur quanta sit auctoritas, visquesanctarum traditionum, quam hic constanter opponit cunctis hæreticis, etiam in summorum capitum totius Christianæ religionis assertionem. Sed de his copiose disseremus in cap. 3 libri 11.

Hymnizantibus. Sic fere semper reddit verbum Græcum ὑμνεῖσθαι vel ὑμνολογεῖσθαι, pro « hymnis celebrant, laudant. »

Ipsa enim conditio. Non dubito Irenæum alludere ad ista Pauli: « Invisibilia enim Dei, a creatura (Irenæus suo more, conditionem appellat) mundi, per ea quæ facta sunt intellecta, conspiciuntur: sempiterna quoque virtus et divinitas, » etc. Nam, ut et Sapiens quoque ait: « A magnitudine et specie creaturæ potest Creator videri. » Hinc Augustinus eleganter scribit 91: « Si quis audiat, dicunt hæc omnia: Non ipsa nos fecimus, sed fecit nos qui manet in æternum. Cælum, terra, et omnia quæ in eis sunt, undique mihi dicunt, ut te amem; nec cessant dicere omnibus, ut sint inexcusabiles.

Interrogavi terram, et quæcunque in ea sunt; interrogavi mare, abyssos, et reptilia, et responderunt: Non sumus Deus tuus; quære super nos. Interrogavi auras stables, etc.; interrogavi cælum, solem, lunam, et stellas, etc.; responderunt, et clamaverunt voce grandi: Non sumus Deus tuus, sed quæ fecit Deus tuus. Interrogavi mundi molē: Dic mihi si tu es Deus meus, an non? Non sum, inquit, ego; sed per ipsum sum ego. Supra me quære eum, qui fecit et regit me. Interrogatio creaturarum, est profunda consideratio ipsarum, quoniam omnia clamant, Deus nos fecit, » etc. Nec prætermittere possum, quæ in hanc rem fertur magnus Antonius respondisse cuidam suadenti illi, ut libris vacaret: « Meus liber, inquit, est natura rerum a Deo conditarum: quæ quotiescunque animo libitum sit meo, libros ipsius Dei ad legendum suppeditat 92. » Ergo apposite dicitur hic ab Irenæo, « creatura ostendere Creatorem, factura factorem, et mundus conditorem atque rectorem suum. »

Disposuit. Excursi codices legebat « deposuit. »

Ethnicis pejores. Non solum dicit, sed et probat hæreticorum ministros ethnicis deteriores reddere suos auditores; quod et de his, qui hac tempestate per Europam surrexerunt hæreticis, evidenter et solide me verissimum esse probantem, æquis animis lerant lectores benevoli.

Ne quis ergo addubitet hoc ipsum, quod hic contendit vir apostolicus, etiam novissimis hujus ævi Gnosticis, id est, Lutheranis et Calvinianis contigisse, ministrorum de se mutuis testimoniis sic ostendo. Calvinii namque judicio, ultima *Admonit.*

87 Gen. 1, 2. 88 Lib. Recogn. 89 Lib. 14 cont. Jul. 90 Reuchlin. l. 1 Cabala. 91 Lib. 11 Confess. cap. 10; l. x, cap. 6, et lib. Soliloq., c. 31. 92 Socrates, liv. 14, cap. 18.

ad Westphalum, « Lutherani sunt bruti homines, qui ne guttam quidem ingenui pudoris retinent, nec Dei, nec angelorum iudicium magnopere curant, pleni furioso impetu, nugatoria levitate, cæca temulentia, canina improbitate, diabolica superbia, feroces, omni humanitate spoliati, vertiginosi; Cyclopes, superba factio Gigantum, latratores, phrenetici, protervi, bestiarum. » Idem lib. contra Heshusium, Lutheranos appellat « homines improbos, rabiosos, mancipia Satanæ, qua diabolus horribili modo fascinaverit. » Item, « canes, nebulones, et impuros spiritus. » Beza, Heshusius minister Lutheranus, cum suis « est Polyphemus, simia, cothurnatus, vegrandis et pileatus asinus, canis in balneo, asinissimus sophista, impudens nebulosus, impudens sycophanta, bellua, larva, asinus bipes, histrio, monstrum mixtum ex simiarum et onagrorum specie, animal carnivorum, Cyclops, furens et dignus qui ex tiliâ pendeat. » Bullingerus *Repetitione de Eucharistia*, Brentium Lutheri discipulum vocat « aprum Calydonium, qui vineam Domini evertit. » Sturnius *Pulindia* ad Lucam Osiandrum, illum habet pro « Caio Caligula, et Ulyssis nepote. » Joannes Lascus expertum se querit « Lutheranos Balticos, Turcis longe crudeliores et inhumaniores. » Erasmus in *Defensione Diatribæ*, scribit « Lutherum nulla maledicentia fuisse saturabilem, Oreste insaniorum, odio lymphatum, philautia temulentum. » Schlüsselburgius, ex scriptis Calvinianorum, refert hos doctrinam Lutheranam vocare, « commentum hominum, crassum delirium a diabolo suggestum, absurdum et portentosum dogma, Satanæ excrementum, cuius et ipsum Satanam pudeat. Lutheranos vero clamant esse hæreticos, asinos, diaboli incantatione execratos, a Satanæ spiritu motos, et diabolos ⁷⁵. » Jezelus Sacramentarius lib. *De duritate belli Eucharistici*, pag. 95, fateur sectæ suæ propugnatores passim Lutheranos nominare, « Anthropophagos, hæmatopotas, Thyestas, Christicidas, artolatas, impanali Dei cultores, abnegatores redemptionis per Christum factæ, » etc. Annon ergo ethnicis longe deteriores?

Sed quales Calviniani et Sacramentarii, Lutheri et assecularum suorum censura sint habendi, idem Jezelus dicit: « Cum hæc, inquit, ad aures Lutheranos pervenerunt, longe duriora verba in adversarios emisissent: asserendo quod sint mendaces, falsarii, sacramentiperdæ, corruptores testamenti Christi, dæmoniaci; a diabolis omni ex parte, ante, pone, supra, infra, intus, et extra obsessi, diaboli martyres; annumerandi cum Nestorianis, Ariais, Turcis, et omnium mortalium, quos unquam terra sustinuit, deterrimi. » Lutherus ipse *Disput. de Eucharistia*, eosdem Sacramentarios nuncupat, « Sues, canes, idololatrias, irracionales asinos, tenebriones, larvas diaboli, miseros Swermeros, insanos atque phreneticos moriones, progeniem viperarum, inimicidas, hostes Filii Dei, latrones corporum et animarum, lupos rapaces, infernales molossos, Germanicos Turcas, ipsis etiam Turcis deteriores, diabolicos atque infernales lupos, » Satanæ missos et obsessos, diabolum loco Dei proponentes, Christum minus facientes quam Arius atque Mahomet, quosque diabolus contra Christum moderatur, et additis calcaribus agitatur. » Beza, alter horum antistes, apud Schlüsselburgium ⁷⁶ vocatur « atheus, bestia, nugator, impudens rabula, diabolus incarnatus, Beelzebub; » ab Heshusio, « prostitutum scortum; » a Daniele Hoffmanno, « præstigiator, calumniator, conscientia nullius, blasphemus cavillator, perversus ac detestandus Verbi divini violator. » Schlüsselburgius rursum

affirmat ⁷⁵, « spiritum Calvinisticum esse spiritum tenebrarum, Satanam per Calvinistas ut per organa sua loqui, Bezam suam *Creophagiam*, dictante diabolo, concinuisse; Calvinismum denique, Arianismum et Mahometismum esse fratres, sorores, et tres caligas ejusdem panni. » Georgio Richen Rostochiensi ministro, « Sacramentarii sunt diaboli ad æternam gehennam damnati. » Zarnovius ⁷⁶ censet eosdem esse « antichristos, illusores mundi, qui Dominum gloriæ histrionem faciunt, inimicos Filii Dei, delusos a Satana, Balaami filios, et Mahometanos. » Joannes Schutz Præfatione in lib. *Causarum* ait: « Sacramentarius camarina est quedam, in quam multæ hæreses confluntur, ultima Satanæ ira, quam furis agitatus contra Christum ejusque Ecclesiam exercet. Qui Sacramentarium partes sequitur (subjicit ille), is manifestus atque ejuratus est hostis Dei, et fidei quam in baptisate Christi dedit, oblitus, » etc. Manifestum est igitur, Lutheranos ministrorum multiplici iudicio, Sacramentarios omnem ethnicorum impietatem penitus superare.

Quid etiam quod quisque istorum hæresiarcharum, suos auditores, discipulos et populare, ex quo novum hoc Evangelium susceperunt, cunctis paganis et Turcis deteriores evasisse palam contestantur? Lutherus profecto quantum ex suo Evangelio Wittembergenses paucis annis profecissent, his satis indicat ⁷⁷: « Ex Evangelio, » Lutherano scilicet, « adeo effrenes facti sunt homines, ut quidquid illis libeat, liceat. Non terrentur inferno ⁷⁸, etc. Sub papa mansit nomen Christi; sed nostra ingratitude et securitas merebitur quod Christus non nominabitur, et implebitur illud verbum: « Filius hominis cum veniet, putas inveniet fidem ⁷⁹. » In tota parochia Wittembergensi tantum unus habetur rusticus, qui suam familiam ad verbum Dei et catechismum hortetur. Cæteri omnes recte ad diabolum ire pergunt ⁸⁰. » Item in *Colloquiis* collectis a conviva ejus Aurifabro, conqueritur ⁸¹, « discipulos suos magna ex parte esse Epicureos; et hoc querere in concionibus, ut bonos dies habeant; vocari reformatos, cum reipsa potius incarnati dæmones esse videantur: vix inter paganos, Judæos, Turcas, aut alios infideles homines, adeo contumaces reperiri, apud quos omnis honestas, et quidquid est virtutum penitus interierit, neque ullus peccati ratio habeatur, » etc. Quis autem Luthero de suis discipulis et auditoribus non crederet? Spangenbergius et ipse Luthero familiaris testatur suos Lutheranos « esse homines tam feros, ut jam nolint Deum agnoscere, nec ullam illius rationem habere; sed facere quidquid diabolus et caro suaserit ⁸². » His porro de se suisque tam constanter testificantibus, quis fidem non haberet?

Sed Calvinus fortasse, doctrinæ suæ professores et discipulos aliquanto meliores esse confirmat. Imo vero cum ipsis in inferno damnatis et cacodæmonibus comparat ⁸³, præscribens eis ut cœnam suscepturi serio profiteantur, « se ad nullum bonum aptos; sed in omne malum propensos, et divinorum præceptorum perpetuos infractores et contemptores esse; » quod sane diabolus et perditurum proprium est. Præterea, de se suisque comministris, satellitibus, senioribus et diaconibus, scribit ⁸⁴: « Christum non aspiciemus nisi carnis oculis, unde sit ut nihil in ipso magnificum appareat. Vitioso nostro sensu, quidquid in ipso est, ejusque doctrina, perversimus. Multa falsa arripimus, quæ Evangelium contemptum pariunt. » Et rursum ⁸⁵: « Experientia ipsa docet nos esse a Deo penitus aversos, ejus odio plenos et infectos, et lucem

⁷⁵ Lib. II, art. 4. Theol. Cal. ⁷⁶ Lib. II, art. 4. ⁷⁷ Lib. III, tit. 8. Jo. Schutz lib. *Causar.*, e. 50. ⁷⁸ Lib. II, Did. ⁷⁹ Tom. I Colloq., pag. 57. ⁸⁰ Pag. 49. ⁸¹ Luc. XVIII, 8. ⁸² Pag. 94. ⁸³ et. 246. ⁸⁴ Lib. Narrat. benef. ⁸⁵ In Catech. ⁸⁶ In cap. VI Joann., v. 41. ⁸⁷ In c. XIV Joann., v. 14 et 15.

Evangelii nostris perveris inventionibus obscurare. » Iterumque ut et ipse propheta reputaretur, de sectatorum suorum corruptissimis moribus, barbarie et atheismis ita vaticinatus est in *Præf. Catechismi sui*, ad ministros suos in orientali Frisia: « De posteritate sic ego anxius sum, ut vix cogitare audeam. Nisi enim mirabiliter Deus e cælo succurrerit, videre mihi videor extremam barbariam impendere orbi. Atque utinam non paulo post sentiant filii nostri fuisse hoc verum potius vaticinium, quam conjecturam, » etc. Quæ nimis vera esse, omnibus modis per Calvinianos proculcata in Galliis, Helvetiis, Germania, Anglia, Scotia, Nitervia et Belgio religio catholica piam testatur.

Evicimus ergo ex non suspectis aut dubiis testimoniis, sed de ministrorum scriptorum fructibus certissimis non solum priores Gnosticos, quod S. martyr Iren. affirmat, sed etiam postremos istos, ethnicis pejores esse, ac discipulos suos efficere.

Adnotationes Fr. Feuardentii in cap. 10.

Pag. 126. *Et qui dicunt semetipsos.* Recte colligit ex superioribus, opinioniones istorum sua absurditate et impietate ethnicorum paradoxa superare, quantumvis omnia se nosse venditarent; quoniam supra verum Deum, alius querendus non est, nec ejus opera alium ostendunt; quidquid de Achamoth annuntiant.

Manifeste nihil. Delevimus « manifestum est; » ut mox « parabolas, » pro « parabola; » et paulo infra « majus » pro « magis » reposuimus.

Quia autem parabolas. Vult probationes Gnosticorum sumptas a parabolis de ove errante, operarii, drachina perdita, fermento abscondito, et aliis parabolis evangelicis, de quibus lib. 1, cap. 1, 13, 15 et 17, nullius esse ponderis, cum possint in multos et contrarios sensus torqueri; ac ideo in contentionibus non debeant adduci, quandoquidem non sint certæ veritatis regulæ, ut cap. 46 hujus libri apertius dicitur. Plurimum igitur abest, ut ex his efficere possint, supra Creatorem alium Deum querendum esse.

Omnia autem quæsitio. Id retundit quod importune urgebant: « Querite, et invenietis »; » ut alium Deum a vero et Creatore investigandum suaderent: de quo dicitur cap. 18 hujus libri.

Hi autem. Initium est capitis 11 in vet. cod., in quo adverbium « bis » desideratur; præfixam epigraphen eandem habet, quæ paulo post.

Pag. 127. *Sua voluntate et virtute substantia usus.* Græc., τῆ οὐκ ἐξ ἐβουλήσεως οὐσιώσει χρησάμενος, id est, « sola sua voluntate ac potentia pro creatis omnibus rebus. »

Quod enim dicunt. Contendit fragmenta eorum de Achamoth matre, et productione materiæ, potius subsannanda et exhibenda esse, quam graviori disputatione refellenda; quando constat caucta ab uno et vero Deo condita esse.

Ex Jo. Ern. Grabii adnotationibus in cap. 10.

Pag. 126. *Alterum Deum fabricaverunt.* Tam Valentinianus quam Marcionitas sub universo hæreticorum vocabulo ejusdem criminis arguit, ac quod ex obscuris Scripturis ignotum producant Deum, graviter reprehendit Origenes in *Comment. ad psalm. xl. tum. I. edit. Mælii, pag. 50, sequentibus verbis*: « Ἄ Γραφοὶ αὐτοῦ μεγάλα μὲν καὶ πεπληρωμένα νοημάτων εἰσὶν ἀπορήτων καὶ μυστικῶν καὶ δυσθεωρήτων· σφόδρα δὲ καὶ δυσθεγήτοι εἰσι, καὶ αἰτιαὶ δοκοῦσι τοῦ τὰς ἀπαιδέτους κλανδῆσαι τῶν ἑτεροδόξων ψυχὰς, ἀπαρσιδίπτως καὶ μετὰ προπηταίας, κατηγορούντων τοῦ Θεοῦ ἐξ ὧν οὐ νοῦσι Γραφῶν, καὶ διὰ τοῦτο ἐκπιπτόντων ἐπὶ ἀναπλασμῶν ἄλλου Θεοῦ. » Scripturæ ejus (Dei) magis quidem et arcanis, absurdissimæ et difficillimæ considerationis sententiis repletæ sunt, sed et difficillimam habent explicationem, et videntur ansa erroris fuisse

A radibus heterodoxorum animis, Inconsiderate et petulanter Deum ex iis quas non intelligunt Scripturis accusantium, indeque ad alium Deum conflegendum prolabantium. »

Baptismum veritatis. Ita forte baptismum Joannis, quo Jesus tingebatur, vocarunt in oppositione ad typicos et carnales Judæorum baptismos, de quibus Hebr. xi, 10.

Pag. 127. *Sua voluntate et virtute substantia usus.* Græce τῆ οὐκ ἐξ ἐβουλήσεως (καὶ δυνάμει) οὐσιώσει χρησάμενος, id est, « sola sua voluntate ac potentia pro creatis rebus omnibus. » FEUARD. ex Bill., lib. 1 *Observ. sacr.*, cap. 53. Sed explico clarius: « sola sua voluntate ac potentia loco substantiæ, » sive materiæ, ex qua creaturas formaret, « usus » Confer sequens caput.

Adnotationes Fr. Feuardentii in cap. 11.

Pag. 117. *Attribuere enim.* Materiam illam, ex qua cuncta efformata fuerunt, Deum etiam creasse contendit, contra eos, qui vel ex Achamoth prodidisse putabant, ut Gnostici; vel Deo coeternam, ut Hermogenes, quem unico libro post Irenæum mire exagitavit et protrivit Tertullianus. Idem Marcioni quoque acerrimum bellum indixit, quod una cum Valentinianis, materiam nunquam natam opinaretur, libr. *Præscript.* et lib. v *Contra Marc.* Eundem errorem postmodum ab Orco revocasse Seleucianos et Hermianos, Augustinus testis est lib. *De hæres.*

Quoniam homines. Lactantius lib. 11, cap. 9, refutat Ciceronem et alios dicentes Deum nihil efficere posse, nisi ex subjecta et parata materia; insuper, non esse probabile materiam rerum a Deo factam: eo quod sic omnipotentem Deum ad imbecillitatem hominum redigerent, nihil aliud quam opiticiqm ei concedentes. Jureque damnavit hanc eorum comparationem: ut scaber cum quid ædificaturus est, non ipse facit materiam, sed utitur ea quæ sit parata, sictorque item cæra, etc.

Imo vero, respondet Lactantius, « non oportuit. Erit enim Deus minoris potestatis, si ex parato facit quod est hominis, » etc. Caterum, materiam primam et informem ex qua cætera postea condita sunt, etiam Deum ab initio rerum creasse, post Irenæum testificantur Athanas. lib. *De incarnatione Verbi*, et serm. 3 *contra Arian.*; Eusebius lib. vii *De præparat. evang.*, cap. 8; Ambrosius lib. 1 *Hexæm.*; Nyssenus lib. *De officio hominis*, cap. 23; Aug. lib. *De Genesi ad litt.*, cap. 14; lib. xi, *Contra Faustum*, cap. 14; et libr. xii *Confes.*, c. 4.

Ex Jo. Ern. Grabii adnotationibus in cap. 11.

Pag. 127. *Quoniam homines.* Irenæum hic, nisi fallor, imitatus est Theodoretus lib. v *Hæret. fabul.*, quo summam catholicæ doctrinæ contra eos exposuit cap. 8, ita scribens: Ἐπειδὴ γὰρ πλοῖα τέχνη κατὰ ἀνθρώπους ὕλης ὑποκειμένης προσβαίται, καὶ κεραμευτικὴ μὲν πηλοῦ, οἰκοδομικὴ δὲ λίθων καὶ λίθων, ὕλων δὲ ἡ τεκτονικὴ καὶ ναυπηγικὴ, καὶ ἔργων ἢ ὄργανικὴ, καὶ ἡ σκυτοτομικὴ δὲ ἑρμῶν, καὶ ζωγραφία καὶ γυψοποιτικὴ χρωμάτων, καὶ συλλήθθην εἰπεῖν, ἐκάστη τέχνη τῶν προσφόρων ὕλων ὑπὸ πλοῦν οἱ ἀνοήτοι καὶ τὸν Θεὸν μὴ δύνασθαι ὕλης διὰ δημιουργεῖν, καὶ οὐ συνείβον ὅσον ἀνθρώπου καὶ Θεοῦ τὸ διάφορον, καὶ ὡς οὐχ οἶόν τε τὴν εἰκόνα πάντα ἔχειν ὅσα τὸ ἀρχέτυπον, καὶ οἱ ἀνθρώπος μὲν, ὡς εἰκὼν, ἐξ ὄντων δημιουργεῖ, Θεὸς δὲ καὶ ἐξ ὄντων καὶ μὴ ὄντων. « Quoniam enim ars omnis apud homines subjecta materia indiget, et figurina hito, et structoria lapidibus et lateribus, lignis fabrilis et navium ædificatrix, et lentis textoria, et pellibus aurtoria, et pingendi gypsandique ars coloribus, atque, ut semel dicam, artes singulæ materia convenienti; existimarent stolidi Deum quoque sine materia creare non posse, nec interlexerunt quantum Dei et hominum sit discrimen,

10 Matth. vii, 7; Luc. xi, 9.

et quod fieri non possit, ut omnia habeat imago, quæ archetypum, et quod homo quidem, velut imago, ex iis quæ exstant, creet; Deus vero et ex iis quæ exstant, et ex non exstantibus. »

Adnotationes Fr. Feuwardentii in cap. 12.

P. 127. *Credentes autem.* Hic Carpocratem et sectatores præsertim refellit, qui, ut signavit l. 1, c. 24, mundum, et cuncta quæ in eo sunt, ab angelis facta dicebant. Cæterum, tametsi Epiphanius contra hæresim Samosatani disputans, fateatur Scripturam nequam tempus indicare quo creati sint angeli; omnino tamen constat ex eadem creatos esse, non creatores; quoniam et Job, et David, et socii Danielis eos inter res creatas connumerant, et ad celebrandum Creatorem a sum invitant. Hinc et Lactantius scribit⁶⁷: « Deus multos genuit operum suorum ministros, quos Græci ἀγγέλους nominant, » etc. Athanas. serm. 3 contra Arianos de his quoque disserit.

Voluntates. Delevimus « voluntatis, » auct. vet. cod., etsi sic cum excusis habeat codex Vaticanus.

Similes Esopi canis. Hoc eodem apologo utitur Epiphanius contra Cerdonianos: « Contigit, inquit, his canis proverbium, qui umbræ intentus, non continuit quod habebat in ore, et in aquam intuens, et majorem umbram aquæ esse putans, quam cibum, quem in ore ferebat, aperto ore etiam eum, quem habebat, amisit. Sic et hi, cum viam repererint, et umbram assequi velint in suspitione eorum obortam, solum cibum, qui in ore ipsorum, ut ita dicant, erat ex Deo donatus, amiserunt: sed etiam perniciem sibi ipsi attraxerunt. » Nos adversus hujus temporis Gnosticos, illo etiam uti jure optimo possumus, qui umbris et metonymiis inhiantes, veri corporis Christi usu excidunt. Nec injuria Lutherus de hujusmodi Sacramentariis scripsit⁶⁸: « Satanas in mundo haud dubie auctor est eis hujus sacramenti eucharistiæ labefactandi ac evertendi; contendens plane, epoto ovo, nobis tantum relinquere putamina. Hoc est, Christi corpus et sanguinem a pane et vino tollere, ut præter simplicem panem a pistore confectum, nihil reliquum remaneat. »

Sed quoniam. Principium est cap. 12 in vet. cod. cum argumento ibidem signato.

Ut calumniati. Prius erat « et calumniati. » Vaticanus codex: « et quæstionem inferentes, » etc., paulo post legit.

Bene hæc arbitrati sumus. Duobus argumentorum generibus illos urgere constituit: priore, crebris et acutis de ratione signentorum interrogationibus, quas cum non potuerint solvere, ad metam redargutionis cogantur; quod egregie præstat sequentibus, usque ad 36 capitibus; posteriore, apertissimis firmissimisque Scripturarum testimoniis, quibus postea pugnat.

Ex Joan. Ern. Grabii adnotationibus in cap. 12.

Pag. 127. *Docentis autem, et per se attribuentis.* Christus et verbo docuit, et per merita sua « tribuit nobis potestatem filios Dei fieri⁶⁹, » quæ in veteri testamento nec ita clare revelata, nec isto modo, quo in novo fœdere, fidelibus data erat. Judæi enim filii Dei dicebantur, quod a Deo creati essent, quodque Spiritum Dei accepissent, sed servitutis et timoris; nos vero libertatis et dilectionis. Unde Joannes Chrysostomus homil. 14 in Epist. ad Romanos cap. viii, considerans ista Apostoli verba: « Non enim accepistis spiritum servitutis iterum ad timorem, sed accepistis spiritum adoptionis, » comparatione inter Judæos et Christianos instituta, inter alia ait: Ἐταῖοι μὲν εἰ καὶ υἱοὶ ἐκάλουντο, ἀλλ' ὡς δούλοι ἤματι δὲ ὡς ἐλεύθεροι γενόμενοι τὴν υἰοθεσίαν ἐλάβομεν, καὶ τὸν οὐρανὸν ἀναπένομεν.... καὶ ταῖνοι φόβῳ τιμωρίας πάντα ἔπραττον ἀγόμενοι, αἱ δὲ ἡμετέρας ἐπιθυμίαι καὶ πόθῳ. « Illi quidem

A quanquam filii vocabantur, tamen tanquam servi; nos autem ut liberi facti adoptionem accepimus, et cælum expectamus.... Illi poenæ formidine ducti omnia agebant, hi Spiritus desiderio et amore. » Atqui connis qui non amplius sub timore pedagogo degit, sed virtutem propter ipsam eligit, filius Dei est, » ut Origenes scribit lib. 1 *Contra Celsum*. Sed de his prolixius dicendi hic non est locus.

Adnotationes Fr. Feuwardentii in cap. 13.

Pag. 128. *Primo quidem.* Consentit cod. vet. in numero capituli hujus et argumento. Porro, ostendit triginta annos ætatis Domini nullo modo patrocinari fictioni illorum de triacontade, id est triginta Æonibus, quam descripsit lib. 1, cap. 4 et 14. Superstitiosam hanc numerorum applicationem, ex Pythagoricis excerptam, tradit infra cap. 19. Tertullianus ista deliramenta ita suo more irridet⁷⁰: « Hoc erit Pleroma illud Æonum, divinitatis tricenariæ plenitudo. Interim in tricenario secunditas tota deficit; castrata est vis, et potestas, et libido genitalis Æonum, quasi non et numerorum tanta adhuc coagula superessent, et nulla alia de pedagogo nomina. Quare enim non et quinquaginta, et centum procreantur? » etc.

Triginta annorum. Hoc argumentum Gnosticorum ita convellit Cyrillus Jerusolym.⁷¹: « Aspice nugæ et deliria commentorum. Unde habes probationem triginta sæculorum? Cum, inquit Valent., scriptum sit, quod Jesus baptizatus sit tanquam annorum triginta. Et qualis est hæc demonstratio? Nunquid igitur, quia quinque panes divisit in quinque millia, quinque sunt dii? Quia duodecim habuit discipulos, duodecim debent esse dii? » etc.

Adnotationes Fr. Feuwardentii in cap. 14.

Pag. 128. *Quoniam enim.* Hoc et proximo capite dissolvit fabulas de triacontade, conjugationibus, et Sophia, quas libro 1, capit. 1, recitaverat. Insuper et nugæ de Ennææ, sive Sigæ emissionem; quod perinde impossibile sit Cogitationem et Silentium per se consistere, atque sine humectatione aquam, aut duritia lapidem.

Hoc autem non enumerato. Sophiæ vigesimum locum tribuunt in ea Æonum enumeratione, quæ capite 1 adumbratur. Postea dicunt eam aberrasse ab illa Plenitudine, quæ Pleroma vocatur; aut igitur incompletum est Pleroma tricenarium, aut Sophia non aberravit.

Sed viginti et novem. Codices excusi habebant « viginti et octo. »

Et qua rursus Nun et Alathiam. « Nun » nostro judicio adjectum, quandoquidem sic confecta est ab illis secunda conjugatio; et paulo post Irenæus utrumque copulat. Hanc autem emissionem probat impossibilem, ex eo quod Sigæ, id est Silentii, nulla sit actio; mentis autem operationes sint immanentes. Paulo post legitur, « ab unita, » pro, « adunita, » auctoritate veter. codic.

Utrisque exorbitant. Delevimus « utriusque exorbitant. »

Hoc autem sic se habentis. Probat emissiones Æonum indiscretas esse, quandoquidem duos Æones sibi perpetuo affirmant colere.

Et cum hæc dicantur. Capituli decimi quarti initium est in veteri codice cum epigraphe eâ, quæ paulo ante habetur, et aliquanto meo judicio commodius.

Adnotationes Fr. Feuwardentii in cap. 15.

Pag. 128. *De passione enim.* Probat conjugationes illas triginta Æonum disjunctas non esse, quia conjungi non potest Cogitatio a Propatore, nec Mens a Veritate, nec Verbum a Vita. Primigeniam octonarium, et duodecadem, et triacontadem rursus expungat. *Iterum reliquam.* Expunximus « derelinquam, » Quomodo gallinæ. Tertullianus istiusmodi

⁶⁷ Libr. II, cap. 9. ⁶⁸ Tomo VII, serm. de euchar.

⁶⁹ Joan. 1, 12.

⁷⁰ Lib. cont. Valent.

⁷¹ Catech. 6.

aniles fabulas Irrisione pari excipit⁹²: « Sophia, A inquit, in mœore ex semetipsa sola, nulla opera conjugii concepti, et procreat feminam. Miraris hæc? et gallina sortita est de suo parere, sed et vultures feminas tantum parere aiunt, et tamen sine masculo mater. » Addere potuisset equas vento concipere in Cappadocia, ut tradit Augustinus⁹³; et in Hispania ad Tagum amnem, si vera scribunt Homerus, Varro, Columella, 90 Plinius et Justinus. Reposuimus autem « gallinæ, » pro « gallina. »

Pag. 129. *Post demum.* Ostendit impossibiles ac incompatibiles prorsus esse Æones octonarii in eodem Pleromate; quoniam Sermo et Silentium simul stare non possunt; sicut lumen et tenebræ simul esse nequeunt.

Si autem Endiatheton Logon. Billius Græce: ἂν δὲ ἐνδιάθετον λόγον εἴπωσιν. Id est: « Si autem intus conditum Sermonem dixerint. » Ἐνδιάθετον λόγον Græci opponunt προφορικόν, hoc est, ut cap. 18 vertit interpres, « emissibile Verbum; » vel ut capit. 49, « emissionis Verbum; » vel denique, ut capit. 16, « prolaticum, » etc. Vult ergo Irenæus etiam Sigen internam esse, si Logos sit interior; et ea propter neutrum posse dici emissum.

Emissiones. Expunximus « emissionis. »

Secundam autem id. Ostendit plures quam triginta Æones numerandos esse, si veræ sunt ab eis ordinatæ conjugationes. Etenim si Monogenes emisit Horum, postea quoque Christus, et Spiritus sanctus, et Soter prodierunt; jam sunt 34 Æones in Pleromate, non 30 solum.

Emissum enim. Initium est cap. 15 in vet. cod. cum argumento supraposito; quæ autem hic refellit, habentur lib. 1, cap. 1.

Hoc enim manifestum. Proverbialis hyperbole, sacris et profanis scriptoribus frequentissima, qua rem apertissimam et omnibus evidentissimam significant. Eusebius *Contra Hieroclem*: ἀλλὰ γὰρ καὶ τοῦτ' ἴσασιν ἅπαντες. « Sed etiam vel cæco perspicuum aiunt esse. » Utuntur quoque eadem Plato in *Sophista*, Homerus *Odys.* octava, Quintil. libro duodecimo, Erasmus in *Chilad.*

Si plus fuerit. Cod. excusi habebant, « ipsius fuerit.

Querant igitur. Caput 16 hic signatur in veter. codic. cum proximo argumento, sed minus commode.

Ex Jo. Ern. Græbii adnotationibus in cap. 45.

Pag. 129. *Hæc enim consumptibilia sunt invicem.* Σιγῆς et λόγου antithesis omnibus est familiaris. Sic Gregorius Nazianzenus *car. 12*, ad episcopos: Οὐσα καὶ σιγῆν, ὡς τοπάραιθε λόγον. Et *orat. 14*, p. 216: Οἱ τοῦ λόγου τοσαύτης ἐσμέν σιγῆς μεσσοί. Confer Pearsonii *Vindicias epistoliarum S. Ignatii*, part. II, cap. 4.

Non est Endiatheton. Hæretici igitur fictitium suum λόγον statuerunt προφορικόν: sed catholici de vero Λόγω Filio Dei certa ratione negarunt. Sic Clemens Alexandrinus lib. v *Stromat.*, pag. 547, D: Ὁ γὰρ τοῦ Πατρὸς τῶν ἑλῶν Λόγος οὐχ οὐτός ἐστιν ὁ προφορικὸς, σοφία δὲ καὶ χρηστότης φανερωτάτη τοῦ Θεοῦ. « Verbum enim Patris universorum non est hoc quod profertur, sed sapientia et bonitas Dei manifesta. » Et Cyrillus Hierosolymitanus *catech. 4 Illuminatorum*: Πίστευε δὲ ἐνδὸς Θεοῦ μονογενῆς εἶς ἐστιν Ἰδὸς πρὸ πάντων τῶν αἰώνων Θεὸς Λόγος, οὐ προφορητικὸς εἰς ἀέρα διαχυόμενος, οὐδὲ λόγος ἀνοπιστάτος ἐξομοιούμενος. « Crede unigenitum atque unicum unius Dei esse Filium ante omnia sæcula Deum Verbum, non prolaticum, inque æra diffusum, neque sermonibus hominum non subsistentibus simile. » Omnino enim tale Verbum naturæ Dei haud convenit, uti Joannes Philoponus observavit lib. vi *De mundi creatione*, cap. 4 scribens: Οὐ γὰρ προφορικὸν λόγον, τὸν ἅμα τῷ προσλαθεῖν λυό-

μενον, τῷ Θεῷ περιάπτειν θεμῆς. « Neque enim prolaticum verbum, quod simul ut profertur resolvitur. Deo accommodare fas est. »

Quem et Sotera dicunt. Istud Hori cognomen auctor noster lib. I, cap. 4, § 3 et 5, ubi sex ejus appellationes ex instituto recenset, prorsus tacuit; unde in notis ibidem id ex hoc loco addidi. Verumtamen animum subit suspicio, ne forte Græcus Irenæi textus hic corruptus, aut ab interprete haud recte lectus fuerit, voce σταυρόν, quæ inter alia Hori cognomina dicto loco exstat, et σωτήρα inter se commutatis, quod per hujusmodi abbreviationem στρν, indeque unica solum littera α pro v posita vel lecta, facile fieri potuit. Esto penes lectorem de hac conjectura iudicium.

Adnotationes Fr. Feuardenii in cap. 16.

Pag. 129. *Et ipsum quidem.* Evincit vanam commentationem esse, quod Profundum et Cogitatio Mentem prodixerint: cum ipsa cogitatio, quantumvis latens et abdita, potius a mente emittatur; sicut et Enthymesis, quam Intentionem alibi, et Consilium vocat, aliæque animi affectiones. Iupium deinde ostendit, hominum affectus, motus et perturbationes Deo ascribere. Idem facit Lactantius lib. *De ira Dei*, cap. 15 et 16, quod et antea præstiterat auctor *Responsionum ad questiones orthodoxorum*, apud Justinum martyrem, quæst. 36 et 51.

Cap. 12. *Nus enim est ipsum.* Tertullianus libro *De anima*, de Nu, seu mente, ait: « Νοῦς apud Græcos, non aliud quid intelligimus, quam suggestum animæ ingenitum et insitum et nativitas proprium, quo agit, quo sapit, » etc.

Et fons universi sensus. Codices excusi, « et fons universis. »

Non capit igitur. Græca phrasid, qua non raro utitur, ut paulo post: « Et hæc quidem in hominibus capit dici. » Crebro quoque, qui controversiam Latine scripsit, Tertullianus, verbum ἐνδέχεται, sic imitatur, ut lib. *De resurrectione carn.*, lib. I, vii et v *Contra Marcionem*: « corpus animale capit dici, » id est recipit hanc nomenclaturam, dignum est hoc nomine.

Pag. 130. *In cogitatu.* Delevimus « incogitate, » ut mox « sensu manente, » pro « sensum a mente, » reposuimus.

Prima enim motio. Initium est cap. 17 in veteri cod. cum epigraphe sequenti.

Hæc est autem Enthymesis. Docet porro Enthymesin, seu cogitationem ac intentionem, cum pene eadem sit cum Ἐννοῦν, id est sensatione et consilio, et a Nu, id est mente producerat, extra Pleritudinem non emitti. Igitur stare non possunt tam varis Æonum emissiones.

Et hæc quidem. Varis animorum affectiones, prolationesque successivæ, et alternantes recte et vere affirmantur de hominibus: Deum his obnoxium contingere, nefas.

Deum autem. Codices excusi, « Deinde autem, » et paulo post « Patrem » delevimus, et « Patri » reposuimus.

Si autem Scripturas. Locus insignis, quo docet passiones humanas in Deum non cadere: ac profunde Gnosticos turpiter hallucinari, cum his eum subjiciunt. In hac rem legatur Cyrillus Jerosol. *cateches. 8.*

Et simplex. Affirmat Deum esse omnino simplicem, id est omni compositione, sive ex materia et forma, sive ex genere et differentia, sive ex ente, modis et passionibus ejus, sive ex subjecto et accidente; hoc est, tam physica quam metaphysica carere; quod post Irenæum latius confirmat Clemens Alexand. lib. I *Pædagog.*, cap. 8; Origenes lib. vii *Contra Celsum*; Augustin. lib. vi *De Trinitat.*, cap. 6 et 7 et scholastici omnes. Porro Ὁμοούσιον κα-

⁹² Lib. contra Valent. ⁹³ Lib. XXI De civit., cap. 5.

milimembrum) reddit pari tralatione, qua Paulus dicitur, « semisiverbius : » Deus enim membra, alterius a seipso rationis et formæ, non habet.

Cum sit sensus. Hanc sententiam frequenter inculcat, infra cap. 18 et 47 hujus libri, et lib. III. c. 8 et lib. IV. cap. 6. Indicat vero ea, quæ enumerat, non esse facultates, aut ab eisdem productas affectiones quasdam a natura Dei alienas, quemadmodum in creatis rebus. Recte igitur post Irenæum, VIII *De civitat. Dei* Augustinus⁹⁶ : « Deo non aliud est esse, aliud vivere; nec aliud illi est vivere, aliud intelligere; nec aliud intelligere, aliud beatum esse; sed quod est illi vivere, intelligere, beatum esse, hoc est illi esse. » Et lib. II⁹⁷ : « Deus Pater qui genuit, simplex est; et Filius qui genitus est, pariter simplex est; et hoc est illud de quo genitus est: sed ideo simplex dicitur, quoniam quod habet, hoc est. »

Si autem et in reliquis omnibus. Ita vel. cod., delevimus itaque, « et hominibus. »

Pag. 131. *A vivo is.* Expunximus « animus; » et mox « motiones » pro « animationes » restituumus.

Ex Jo. Ern. Grabii adnotationibus in cap. 16.

Pag. 130. *Verbum rectissime appellatur.* Λόγος ἀνὸς ἄθετος scilicet dicebatur a philosophis, cujus et præcedent capite fecit mentionem.

Ad loquendum eos. Πρὸς τὸ λαλεῖν αὐτοῦς, id est « ut ipsi loquantur, ac verba faciant. » Neque enim ea ex hominum ore procedunt, antequam præcesserit cogitatio, vel ubi res requirit, diuturnior deliberatio ac consultatio.

Similimembris. Vocem ὁμοῦκωλος in Græco fuisse suspicatur Feuward., mihi ὁμοιομαρής potius ab Irenæo dicitur videtur Deus, utpote cujus pars, si qua dicenda, et totum prorsus eadem sunt.

Sensus. Νῦς fuit in Græco, hic et postea æpe, uti colligitur ex cap. 18, pag. 138, col. 1, lin. 26, aliisque locis, præsertim ex lib. I, cap. 6, ubi in hac ipsa sententia ὅλος νῦς ab interprete redditur, « totus sensus. »

Sensuabilitas. Vox νόησις ab Irenæo usurpata videtur.

Adnotationes Fr. Feuwardentii in cap. 17.

Pag. 131. *Si enim sensum.* Προβολὰς istas, id est emissiones, projectiones, vel productiones, quas recensuerat initio capituli § I primi libri primi, Deo neutiquam convenire ostendit, cum partitionibus non subjaceat: nec Logon seu Verbum emittat, quod a se divulsionem quadam naturæ separatur. Sic et antea de Filio Dei docuerant sanctissimi alii martyres. Ignatius⁹⁸ : « Ὁς ἔστιν αὐτοῦ Λόγος, οὐ ῥητὸς, ἀλλ' οὐσιώδης, οὐ γὰρ ἐστὶ λαλιὰς ἐν ἄρθρῳ φωνήμα, ἀλλ' ἐνσφραγὶς θεότης οὐσία γεννητή. Id est: « Ille est ipsius (Patris) Verbum, non prolatum, sed substantiale: non enim locutionis articulata vox est, sed divinæ efficacis substantia genita. » Justinus⁹⁷ : « Intelligimus Filium e Patre prognatum, sicut lumen e lumine promiscans. Nam hac imagine refertur et coeternitas, et essentialis identitas, et passionis experta nativitas. » Et paulo post : « Non enim decisione, aut defluxu, aut divisione elucescit, sed ex ipsa essentia, sine ulla passione, procedit. » Et Tatianus ejusdem non minus aliquando auditor⁹⁹ : « Verbum a Patre genitum » prolietur, « οὐ κατὰ ἀποκοπήν, non per avulsionem, cum genitore nunquam relinquat. » Accedit Tertullianus *Contra Praxean* : « Protulit Deus Sermonem, sicut radix fructum, et fons fluvium, et sol radium; nec frutex a radice, nec fluvius a fonte, nec radius a sole discernitur, sicut nec a Deo Sermo. » Origenem cum Valentinianis idem sensisse hac in re, quidam dudum voluerunt; at eos falsos esse, multis ejus allatis scriptis, dilucide evincit

A Pamphilus martyr, aut potius Eusebius, in *Apologia* pro eodem. Innumera istiusmodi Patrum testimonia, quibus cum Gnosticis recentioris Ariani convincuntur, consulto præterimus.

Emittentem radios. Delevimus « emittente; » et paulo post « dicant, » pro « dicent, » legendum proposuimus ex vet. cod.

Si autem non emissum. Démonstrat Logon non esse extra Patrem emissum, a definitione emissionis sumpta ratiocinatione. Deinde, si intra Patrem emissus est, nec Patrem ignorare potuit, nec diminutionum passionibus subjacere; quod tamen ab illis affirmabatur. Porro autem, « quemadmodum, » pro « quomodo, » ut alias frequentissime usurpat.

Jam igitur. Exordium est cap. 18 in veteri codice, quod commodius ostendit argumentum affirmum sequenti capiti, cujus priores sententiæ ab hoc se jungi non deberent, nisi duobus punctis. Cæterum, « ignorabunt, » pro « ignorabant; » et postea, « similitudine, » pro « similitudinem; » denique, « incidet, » pro « incidit, » vet. cod. auctor. legimus.

Ex Jo. Ern. Grabii adnotationibus in cap. 17.

Pag. 131. *Emissio enim.... manifestatio.* Hinc S. Patres « missionem » Filii et Spiritus sancti quamdoque per « manifestationem » explicant. « Nec Filii, nec Spiritus S. missionem localiter factam quisque debet Christianus intelligere; sed illo missionis nomine, opus intelligamus manifestationis indultæ, » ait Fulgentius, lib. II *Ad Monimum*, cap. 6. Et ante ipsum Severianus in homilia de æneo serpente, itemque de S. Trinitate, tom. VI Operum Chrysostomi, ex editione Frontonis Ducez, pag. 58 : *Τὸ ὄν βούλεται τὸ ἀποστάλη; ἀντὶ τοῦ δια σαρκὸς ἐλαμφέσθαι.* Ἡ γὰρ ἀποστολὴ οὐ τὴν ἀπὸ τόπων εἰς τόπους μεταβάσιν σημαίνει, ἀλλὰ τὴν ἐκ τῆς ἀόρατου θεότητος εἰς ἐμφανῆ παρουσίαν. « Quid igitur sibi vult illud, *Missus est?* pro eo, ac si dixisset, *conspicuetur est, in carne apparet nobis affulsit.* Legatio enim illa non ullam protectionem de loco in locum significat, sed ex invisibili deitate in aspectabilem præsentiam. »

Adnotationes Fr. Feuwardentii in cap. 18.

Pag. 131. *Quemadmodum.* Passiones, ignorantiam, vacuum, et emissiones, in Deum Patrem non cadere rursus confirmat, quod hæc mortalium propria sint; Verbi vero divini generatio a prolatione verborum hominum omnium recedat; vitam quoque Dei aliam non esse a mente et essentia ejus. Infert postremo pugnas, quibus inter se more omnium hæreticorum digladiabantur, et quasi mutuis cædibus corruerant.

Sensus emissionis. Expunximus « sensu emissionis; » et paulo post, pro « conjuncti sunt in primo, » restituumus « convicti sunt in primo libro. »

Sed quoniam. Refutata prima Ænonum conjugatione ac emissionis, qua nugabantur Bythum et Sigen emisisse Nun et Alethiam; nunc secundam cogit, ostendens passionem ab illa confictas non cadere in Deum, sed hominibus tantum convenire; et Logon non sic emissum a Nu, ut blaterabant. Initium porro capituli decimi non hic constituit codex manus. cum infra posito argumento.

Pag. 132. *Et suo verbo.* Codices excusi, « et suum verbum; » paulo post quoque « præponere, » pro « præparare, » reposuimus.

Peccaverunt autem. Assertit Zoen, id est, vitam Dei non esse sexto loco cogitandam in Plenitudine, sed potius primo; nec fugendum extra Deum emissam fuisse, cum ipse sit vita sua. Deinde, sub nomine Dei omnes ejus perfectiones, quales sunt incorruptio, veritas, sapientia, bonitas, etc., cum revera sint ipse Deus, omnino significari et comprehendendi. Denique insipientissimorum hominum

⁹⁶ Cap. 6. ⁹⁷ Cap. 10. ⁹⁸ Ad Magnes. ⁹⁹ Lib. de Trin. ¹⁰⁰ Orat. contra Græcos.

esse putare, aut mentem, aut veritatem, aut Verbum Dei aliquo tempore vita caruisse.

De ea autem. Initium sequentis capitis vigesimi, cum sua epigraphe, hic constituit vetus codex. His autem evertit et eam emissionem, qua dicebant per conjugationem Homini et Ecclesiæ duodecim Æones proliisse. Ilque facit ex mutuis pugnis et dissidiis Gnosticorum ministrorum, nec in hac resæcun, nec cum ipsa veritate convenientium.

Hoc idem et in luxu ævi Gnosticis observandum esse non semel supra notavimus. Hic solum adjicio Tigurinos, in *Præfatione apologetica* ad Ecclesiæ Germaniæ reformatas, Lutheranis exprobrare, quod inter se nequaquam conveniant de peccato originali, de justificatione, de libero arbitrio, de Evangelio, de lege, de Christi ad inferos descensu, de ipsius persona, de cæremoniis, de filiorum Dei electione ad vitam æternam, et multis aliis fidei Christianæ articulis. Nec injuria exprobrant, quandoquidem sint inter illos, Lutherani alii molles, ut sunt Ienenses, Lipsenses, et Wirtembergenses; alii rigidî, ut Mansfeldenses, Tubingenses, Illyricani. Deinde sunt inter illos Antinomi, Osiandrii, Majoristæ, Flacciani, Substantiarîi, Accidentarii, Ubiquitarii; qui nullis hæcenus colloquiis, nullis principum suorum edictis, nullis exiis, nullis denique scriptis potuerunt in concordiam coalescere. Illi iidem Tigurini, in fine *Orthodoxi consensus*, triginta sententias ex operibus Lutheri citant, de sola eucharistia, quibus probant eum turpiter dissentire ab illis, quæ ipsemet alibi scripsit ac docuit. Et ne suspectum sit horum tanquam adversariorum testimonium, aliud Osiandri Lutherani, in confutatione ejusdem scripti Melancthonis, sponte confitentis, viginti discrepantes esse sententias apud solos Confessionistas, de unica justificationis articulo.

Ac ne sibi blandiantur Calviniani, quasi secum belle convenirent, initio Dialogorum nostrorum, evicimus Anglicanos a Genevanis quindecim ad minus religionis capitibus palam dissidere; deinde, Calvium et Bezam plusquam centum locis secum aperte pugnare. Manifestum est omnibus, de unica ista Christi sententia: « Hoc est corpus meum ¹⁰, » octoginta esse inter illos diversas interpretationes; nec unquam inficias ire poterant, Veruillium a Beza in colloquio Pisiacensi dissensisse. Certe de baptizandis pueris adulterinis, usurpandaque nominibus Trinitatis ac personarum consubstantialium, contraria et pugnantia decernunt Poloni et Genevani. De omnipotentia Dei aliter sentiunt Heidelbergenses et Sabaudi. De descensu Christi ad inferos, de veterum Patrum limbo, voce *substantiarîi* admittenda, et aliis multis Tigurini et Genevani non conveniunt. Et quorsum tot diversæ fidei confessiones, ut Tigurina, Genevana, Bezana, Gallica, Belgica, Anglicana, in dies cuduunt et recudunt, si unica est inter eos fides ac religio? Quot quibusque probris sese onerant et traducunt in Angliam Puritani et pseudoepiscopi? etc. Qui plura de his desiderat, consulere poterit Staphylum, Lindaut tabulas, Jurgiewiczum libro *De bello quinti Evangelii*, et collectam a Rescio *Ministromachiam*. Nos his paucis contenti sumus patefecisse, Hugnosticos nunc non minus inter se pugnare atque digladiari in paradoxis suis affirmatibus, quam olim parentes eorum Gnostici mutuo dissenserunt.

Pugnant adversus invicem. Mutuas hæreticorum pugnas, tropæa Ecclesiæ catholicæ vitro parare, alias adnotavimus, fidenterque rectam illustrari et confirmari illorum conflictationibus. Nam cum hæreses pleræque, ex incauta alterius hæreseos evitacione et insectacione obortiantur, ut de Ario apparet, qui Sabellii personas confundentis odio, in naturæ abstractionem incidit; et Eutyche, qui Nestorii er-

rorem fugiens, in naturarum confacionem incurrit; hinc fit, ut cum ingenio, eloquentia, et linguarum peritia aliquando valeant; in ea parte, qua adversam hæresim impugnant et orthodoxam fidem sequuntur, optimam et utilissimam operam navent Ecclesiæ. Hæc abunde explicat Vigilius martyr libro secundo et quarto *Contra Eutyche*; et non raro noster Irenæus.

Generaciones intentionum. Quatuor has voces ex veter. codic. addidimus, expunximus (generationis.)

Ex Jo. Ern. Græbii *adnotationibus* in cap. 18.

Pag. 152. *Lationem prolativi hominum verbi, etc.* Ad hos hæreticos quoque quadrat, quod de aliis ait Origenes tom. 1 *Comment. in Joannem*, pag. 24: οὐδὲναι προσηρᾶν πατρῆχῃ, οἰοῦναι ἐν συλλαβαῖς κατᾶρῆν εἶναι τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ, existimantes Filium Dei esse paternam prolationem, quasi in syllabis positam.

Transferunt in Dei æternam Verbum, et prolationis initium donantes, etc. Bene notanda Irenæi sententia de æternitate Filii Dei, nullum habentis initium, e diametro Arianorum hæresi adversa.

Imo magis ipse Deus, cum sit Verbum. Hic ἑρκοῦσιον Verbi sive Filii Dei aperte statuit Irenæus, et ad Joan. 1, 1, alludit.

Adnotationis Fr. Feuillantii in cap. 19.

Pag. 153. *Multo acerbimilitas.* Quia malos fures superiori capite Gnosticos vocarat, furta illorum a tredecim philosophorum scriptis, isto fusissime tetegit: in quibus nihilominus multo plura rectius tradita esse, quam in hæreticorum libris, pronuntiat. Utrumque frequenter et Tertullianus libro *Contra Heresigenam*, dum « philosophos hæreticorum patriarchas » appellat; et libro *Præscripturum*: « Hæreses a philosophia subornantur, inde Æones, et forma necio quæ, et trinitas hominis apud Valentinum, Platonice fuerat. Inde Marcionis Deus de tranquillitate, a Stoicis venerat. Et uti anima interire videatur, ab Epicureis observatur. Et ut carnis resuscitatio negetur, de una omnium philosophorum schola sumitur. Et ubi materia cum Deo æquatur, Zenonis disciplina est. Et ubi de igneo Deo allegatur, Heraclitus intervenit. Eadem materiam apud hæreticos et philosophos voluntur, fidem retractatas implicantur. » Et paulo post. *idem* vtuatissimus theologus ita scribit: « Quid Athenis et Jerosolymis? quid academiæ et Ecclesiæ? quid hæreticis et Christianis? Nostra inatitutio de portico Salomonis est, et etc. Idem rursus alibi: « Discorde ab ethnico, hæretico; redde illi suos sensus, quia nec ille de tuis instruitur. Quid exco duci inuiteris, si vides? quid vestris a nudo, si Christum induis? quid alieno uteris clypeo, si ab Apostolo armatus es? » etc.

Nequaquam tamen putandum vel Irenæum, vel alios quosvis sanctos ac veteres theologos studia prohibere aut damnare philosophica; cum et ipsi peritissimi et acutissimi fuerint philosophi, probeque noverint disciplinas liberales ad cæterarum disquisitionem et tractationem necessarias et commodissimas esse: sed hoc in ipsis congruunt et vituperant, quod artibus illis abuterentur ad subvertendam et opprimendam veritatem, quibus eam tutari et propagare debuissent. Sic et Paulus eos severe increpat, « qui veritatem Dei in injustitia detinent, et cum cognoverunt Deum, non sicut Deum glorificaverunt, » etc. Studia porro philosophica et humaniora impense commendant Clemens in *Sirem.*, Basilus epistola ad nepotes, Hieronymus epistola ad Magnum.

Antiphones. Ejus nominis varios refert Suidas, sed nulli eorum *Theogonia* descriptionem tribuit. Oportet igitur vel Antiphonem hunc poetam illum

¹⁰ Math. xxvi, 26; Marc. xiv, 22; Luc. xxii, 19.

¹ Lib. de resur. ² Rom. 1, 18.

zæse, cujus epigrammata exstant in *Florilegio* Planulii, et frequentes sententiæ apud Athenæum et Stobæum; quique natus Olympiade xxi, comedias 365, aut, ut alii volunt, 260 scripsisse, terdecies vicisse, atque in Chio obiisse fertur, annos natus 74. Vel certe pro Antiphane, contra omnium codicum fidem, legendum esset *Hesiodus*, quod Epiphanius indicare videtur de Valentino ita locutus: « Imitator Hesiodi *Theogoniæ*, qui ut fabulosa gentium posui mundo illusit; sic et Valentinus aliis nominibus in alia transmutatis mundum decipere voluit, Hesiodum habens opinionis suæ fundatorem. » Hesiodum certe post Orpheum asseruisse chaos omnium esse rerum principium, ex ejusdem verbis copiose satis probat Eugubinus lib. 1, cap. 10, *De perenni philosoph.* Lactantius scribit: « Homerus nil nobis dare potuit, quod pertineat ad veritatem. Potuit Hesiodus, sed tamen nil dedit; non a Deo conditore sumens exordium, sed a chaos; cum explanare ante debuisset chaos ipse unde, quando, quomodo esse coepisset, » etc.

Pleroma, Matris. Codices excusit, « Pleromata. »

Thales. Unus fuit ex sapientibus illis septem, qui eodem tempore in Græcia floruerunt, id est anno mundi 3366, si Hebræorum supputationi credimus; sive Theophili Alexand., 3035, Olympiade xliii, quo tempore in Babylonem Judæi captivi, eversa Jerosolyma, abducebantur. Id vero docuisse de rerum principis, quæ hic habet Irenæus, magno consensu scripserunt Justinus, Eusebius, Lactantius, lib. 1, cap. 5; August. viii *De civitat.*, cap. 2. Thalesi conjecturas affert Plutarchus in *Placitis*, quod æmæa omnia animalium humidum sit, nec alimentum sine humido constet, quin et astra ipsa putabat humoribus Oceani vegetari. Putarem ego vel traditione quadam, vel lectione librorum Moysis, aut certe oraculis Sibyllinis, quædam de rerum creatione illos tenuisse, de qua dicitur: « Spiritus ferebatur super aquas; » et: « Producaut aquæ reptile. »

Homerus. A cæcitate id nomen consecutus est, cum prius Melosigetes diceretur. Patriam illius indicare operosum est, cum septem Græciæ urbes eum sibi certatim vindicent. Colophonii civem suum dicunt, Chii sibi vindicant, Salaminii repetunt, Smyrnenses suum esse confirmant. Exstat de ea re distichon hoc apud Gellium:

Ἐπὶ πόλιν διερχοῦσι περὶ ἕκαστον Ὀμήρου
 Ἐμύρα, Ῥόδος, Κολοφών, Σαλαμίη, Χίος, Ἄργος,
 [Ἀθήναι.]

Id est:

Septem urbes certant de stirpe insignis Homeri,
 Smyrna, Rhodus, Colophon, Salamina, Chius, Argos,
 [Athensæ.]

Multo minus de ætate ejus conveniunt, cum novem ea de re pugnantes referat sententias Clemens Alexand. primo *Stromatona*. Sententiam porro ejus de Oceano mari, præter superiores auctores, referunt etiam Theophilus Antioch. lib. ii *Ad Autolycum*, et Athenagoras *Apologia pro Christianis*; ubi et Orpheum hac in re sequens, non amplius quam 400 annis ante se illum vixisse affirmat.

Anaximander. Thalesis auditor, et ejusdem patriæ fuit, quo sublato, ut nomine proprio sectam constitueret, multo absurdiora est commentatus; videlicet ipsum infinitum causam esse generationis et corruptionis omnium. « Ex ipso namque, ait, coelos segregatos, ceterosque mundos infinitos, » et alia plura, quæ fusius descripserunt Plutarchus et Laertius; ex sacris Eusebius⁶, et Justinus mar-

A tyr *Orations ad Græcos*, Augustin. viii *De civit.*, cap. 2.

Anaxagoras. Clazomenius fuit, Anaximenes auditor, Socratis et Euripidis præceptor, Olympiade lxx, cum Xerxes in Græciam trajecit, genere, divitiis et philosophia clarissimus. Docebat autem, solem candens ferrum esse, Peloponeso majorem, hoc universum ita ex parvis similium partium corporibus compositum, ut aurum ex minutissimis ramentis constat; animantesque primo ex humore, calore, terraque manasse, postea ex invicem natos esse, mares a dextris, feminas a sinistris, ut scribit Laertius, cui post Aristotelem etiam astipulatur Justinus martyr. Cur vero ἄθεος et Irreligiosus nominaretur ab Irenæo aliquantulum hæsi, quod non consentiret vet. cod., quodque Mentem divinam omnia composuisse docuisset, quod atheus non dixisset. At quæ subjicit Laertius, notandum solvunt, videlicet, ipsum a Cleone impietatis accusatum, quod solem laminam candentem, vel ut Augustino placet⁷, lapidem ardentem, non Deum esse diceret: Ideoque « quia non solem, sed Creatorem solis venerabatur, » addit Eusebius⁸, « parum abfuit, quin sit ab Atheniensibus lapidibus obrutus. » His accedit Plutarchus, qui Euripidem deos gentium, Areopagitarum formidine, inficiari per se non audentem, Sisyphum et Anaxagoram id præstantes recensere fecit. Luciani etiam Timon Jovem fulmina in Anaxagoræ caput ejaculatum dicit, quod familiaribus suasisset, nullo pacto esse illos, qui dii vocarentur. His adde Velleium apud Ciceronem *De natura deorum*, sententiam Anaxagoræ istis verbis referentem: « Anaxagoras primus omnium rerum descriptionem et mundum Mentis infinitæ vi ac ratione designari et conlisci dicit; » Platonem denique in *Cratyllo*, justum et plura judicantem, quod Anaxagoras Mentem ex se omnipotentem cuncta condidisse docuerit, etc. Ergo non Irenæi, sed quorundam ethnicorum æmulatorum judicio Anaxagoras ἄθεος nuncupatur.

¶ Pag. 134. Hoc autem. Gnosticis arguit Irenæus, quia posui philosophos, mundi fabricatorem mundum ipsum ex subjecta materia fecisse, dicerent: quod et ante eum fecerant Theophilus Antiochi⁹ eo nomine Platonicos damnans; simul et Justinus¹⁰. Platonem nominatim reum agens, quod Deum non ποιητήν, id est factorem, sed δημιουργόν, id est conditorem, qui condendi facultatem a materia habuisset, asserbat. Hos secutus Tertullianus, toto orationis impetu, eandem sententiam amplexantem Hermogenem obruit, materiam illam affirmans ignotam esse prophetis, apostolis, imo et ipsi Christo. His accedit et Eusebius¹¹, adductis sententiis Dionysii Alex., Origenis, et Maximi, illos absque scelere non esse pronuntians, qui materiam primam ad fictionem lotius, Deo subjiciunt.

Contra vero nihil frequentius nunc audiunt theologorum scholæ, quam Deum ex materia informi corporea omnia condidisse; in eamque sententiam pedibus et manibus feruntur Dionysius Areop., Tatianus, Lactantius, Augustinus, Theodoretus.

Conciliabuntur autem facile, si materiam illam Deo non esse cœternam, nec ingentiam, ut cum philosophis Hermogenes volebat, nec ex Achæmoliæ Æonis errantis commentatione ortam, cum Gnosticis dixerit; sed a Deo opt. max. ex nihilo aliquando creatam, indeque formarum adjectione, omnia ab eodem condita fuisse cum Patribus senseris: quod non obscure indicat Irenæus cap. 10 et 11 hujus libri.

Hi qui ex Porticu. Zeno horum princeps nomen Zevoniorum principio sectæ dederat; at cum in

⁶ Lib. 1, cap. 5. ⁷ Gen. 1, 2. ⁸ Ibid., 20. ⁹ Lib. 1 de Præp., cap. 5, et lib. xiv, cap. 5. ¹⁰ Lib. xviii de Civit., cap. 41. ¹¹ Lib. xiv de Præp., cap. 5. ¹² Libr. ii ad Autolycum. ¹³ Orat. ad Græcos. ¹⁴ Lib. vii de Præp., cap. 8.

porticum, quæ Græcis στόδ dicitur, frequentius ad ducendum convenirent, Stoica secta nuncupata est; quam etiam ad tempora B. Pauli durasse, ex Actiorum libro certum est, quando concioni illius de resurrectione, Athenis sese opposuerunt. Inter horum paradoxa refert Laertius¹², quod unum Deum docerent, ipsumque Mentem, et Fatum, et Jovem, variis quoque aliis nominibus appellarent; partes quoque omnia penetrantes haberet, ob idque Græcis Δία vocari, quod in æthere distentum sit imperium ejus; Ἦραν vero, quod in aere; Ἠραστον, quod in artificiali igne; Πόσειδωνα, quod in humore; Δημητράν, quod in terra. Laertio subscribit Euseb. lib. xiv *De præpar.*, cap. 6, et lib. xv, cap. 14. Adversus horum fatalem necessitatem, cui etiam Deum subjectum volebant, dissertit Epiphanius contra hæresim quintam; et eo longe antiquior Justinus martyr *Apol.* 4, et infra non semel Irenæus.

Non extra Hæsiodi. Hesiodus, libro qui inscribitur *Opera et dies*; Pandoram fingit omnium primam mulierem, Vulcani artificio, Jovis autem jussione fabricatam; quam singuli dii donis suis ornaverunt, Pallas sapientiæ, Venus formæ, Apollo musices, Mercurius eloquentiæ, indeque Pandoram dictam, quasi omnium donum, vel ab omnibus donatam, vel omnium rerum genere dotatam. Huius fabulæ commentationem eleganter accommodat Nazianzenus adversus mulieres sese ambitiosius excolentes. Perstringit et Fulgentius libro secundo *Mythologiarum*.

Pandora. Ita ex vet. cod. reposuimus; « Pandoram » expunximus.

A Cynicis. Antisthenis sectatores hoc nomine vocati fuerunt, sive a Cynosarge gymnasio; sive a canina mordacitate, qua nec diis, nec hominibus parcebant: aut, ut alii volunt, ab eo, quod canum more in propropulo coire non dubitarent, sicut de Crate et Hipparchia tradit Laertius¹³, qui et Diogenem mulieres communes esse oportere, nihilque iniquum quodvis gustare animal, nec injustum humanis vesci carnibus, asseruisse scribit. Perstringit et Nazianzenus¹⁴ Diogenis belluaciones, et Cratetis de matrimoniorum communitate sententiam. Immunditia impudentiæ suæ, qua naturali verecundiæ reluctabantur, Cynicos nuncupatos assermat quoque August. lib. *De nupt. et concup.*, cap. 22, quos et patronos libidinis vocat lib. iv *Contra Julianum Pelag.* Gnosticorum porro immunditias retulit Irenæus, lib. 1, c. 4, 8, 9, 20, 23, 24 et 33.

Et minutiloquium. « Multiloquium et subtilitatem » habet cod. vet. Aristotelem suis assertionibus, ob subtilitatem, fidem ab omnibus haberi voluisse, et suæ eloquentiæ plus æquo confisum, omnibus illis philosophis bellum indixisse, ante Irenæum Justinus quoque notaverat. Καὶ περὶ τούτων (ait *Orat. ad Græcos*) πιστεύεται ταυτὸν, διὰ δόξιν ἡμῶν ὑπερβάτως, ἀξίων. Queritur et Nazianzenus, « quod arthum Aristotelis pravum artificium, et Platonicæ eloquentiæ præstigæ, ut Ægyptiacæ plagæ, in Ecclesiam irreperint. » *Orat.* de moderatione in disputationibus servanda. Damnat quoque Theodorus presbyter Severum hæreticum¹⁵, quod « eum solum agnosceret præstantissimum theologum, qui scite se exercisset in Aristotelicis categoriis, et reliqua suppellectile externorum a Christo philosophorum. »

A Pythagoricis. Ante Irenæum Justinus¹⁶: « Pythagoras Samius, ait, Mnesarchi filius, arbitratur principium, numeros, et mensuras, et horum concinnitates, elementaque ex utrisque composita: præterea unitatem, et infinitam dyada. » De his et Laertius fusissime.

Pag. 435. *Dicemus autem.* Initium est capituli 22

¹² Lib. vii. ¹³ Lib. vi. ¹⁴ *Orat.* in laudem ¹⁵ *Orat.* ad Græcos

in vet. cod. cum argumento infra ibidem positio. *Cognitio, habere.* Vet. cod., « habere gloriam iniquam; » — « cognitionem habere, » legendum cense-rem, etsi nulli consentiant codices.

Per pithanologiam. Id est suadelam, vimque quamdam alliciendi suadendique.

Reliquorum emissionum. Expunximus « reliquorum » auct. vet. cod.

Frustra autem, et prout evenit. Billius observat hanc loquendi formam huic auctori frequentem esse, cui hæc Græca respondent, εἰς τὴν δὲ καὶ ὡς ἐφυε. Paulo post, ejusdem judicio, « Aionis » reposuimus, pro « Aeonon. »

Et quemadmodum periclitata est perire. Similis locutio Jonæ 1, 4, « et navis periclitabatur conteri, » καὶ πλοῦν ἐκινδύνευσε τοῦ συντριβῆναι. Hebr. « navis cogitabat conteri, » id est, periculum erat, ne contereretur. Ita et Quintilianus, « periclitatur rumpi. »

Pag. 436. *Duodecim dii ipsorum.* De his strictim Lactantius lib. 1, cap. 45, et eum seculus August. in *Civitate Dei*, ex Varrone. Dii majorum gentium vocantur a Cicerone, qui ad imitationem republicæ Romanæ (cui duodecim Patres Romulus præfecerat) Consentes appellatur. Ennius illos versibus istis enumerat:

Juno, Vesta, Minerva, Ceres, Diana, Venus, Mars, Mercurius, Jovis, Neptunus, Vulcanus, Apollo. Conjunxerunt etiam illos per conflictu matrimonia, sicut et postea Iugostici suos Aëones, ut hoc modo convenirent: Jupiter et Juno, Mars et Venus, Mercurius et Minerva, etc. Finxerunt enim alios plurimos esse deos ministros et populares, ut tradit Lactantius lib. 1, capite tertio et quinto.

Ex Jo. Ern. Græbii adnotationibus in cap. 19.

Pag. 435. *Antiphanes in Theogonia.* Sine dubio est Antiphanes iste, cujus Ἀντιφάνης γοῦν αὐτὰντὸν ab Athenæo pag. 487 et 666 seq.

Veterem.... inutilem. Similiter adversus alios hæreticos, inveteratarum ac inutilium Judaicarum fabularum sectatores, scribit S. Ignatius *Epist. ad Magnesianos*, § 8: Μὴ πλανῶσθε τὰς ἐπιποδείξιας, μηδὲ μυθεύμασι παλαιῶς ἀνωφελοῦσι ὄσι. « Ne seducamini falsis doctrinis, neque fabulis veteribus, quæ inutiliter sunt. »

Epicuro. Epicurum anno tertio cix olympiadis, septem annis ab obitu Platonis, natum scribit Laertius, lib. x *De vitis philo.*, et lectis Democriti libris, postmodum philosophiæ operam dedisse, librosque *De atomis* edidisse, « Scripsit etiam, » subjicit Laertius, « infinita volumina, adeo ut illorum multitudine cunctos superaret; inter quæ optima eae putat, quæ sunt *De atomis*, et *Vacuo.* » Laertio [subscribit Justinus *Orat. ad Græcos*, et August. lib. viii *De civit. Dei*, cap. 5. Democritus, quem Irenæus subjungit, principia, atomos, et inane opinatus est, infinitosque mundos generationi et corruptioni obnoxios. Atomos quoque magnitudine et numero infinitos ferri in toto, ac rotari, atque ita concreciones omnes gignere. Eadem ante Democritum, Leucippum asseruisse tradit Aristoteles 1 *De generat.*

Plato vero rursus materiam dici, etc. Apuleius lib. 1 *De doctrina Platonis*: « Initia rerum tria arbitratur Plato, Deum et materiam, rerumque formas, quas ἰδέας idem vocat. » Cyrillus lib. ii *Contra Julianum* ante medium: Καὶ πάλιν ὁ μὲν θεὸς δεινὸς καὶ διαβόητος Πλάτων τρεῖς ἀρχὰς εἶναι τοῦ παντὸς διορίζεται, θεὸν, καὶ ἔλην, καὶ εἶδος καὶ θεὸν μὲν εἶναι φησὶ τὸν ποιητήν. ἔλην δὲ τὸ ὁμοκαταμενὸν εἶδος δὲ τὸ ἐκάστου τῶν γινόμενων παράδειγμα. « Rursus sapiens ille Plato et omnium prædicatione 24 celeberrimus tria principia universi

Heronis. ¹⁶ Isagoge in Anastasium Antiochenum.

constituit : Deum, materiam et ideam. Deum opi-
 ficem esse asserit ; materiam, subjectum ; ideam
 vero, exemplar cuiuscunque eorum quæ sunt. »
 Quæ descripsit fore ex Iustini martyris *Parænesi*
ad Græcos, pag. 5 edit. Sylburgii. Confer Menagii
 Notas ad lib. III Diogenis Laërtii, num. 69.

Page. 134. *Propter generositatem*. Se « spiritua-
 les » a matre Achamoth natos, et « semina electio-
 nis » esse gloriabantur insani isti homunciones.
 Atque hæc erat ipsorum « generositas, » Græce ὑ-
 γένεια, ut ex veteribus glossis colligo. Eadem vox
 usurpatur a Tertulliano lib. IV *Contra Marcionem*,
 cap. 5, ubi Ecclesias ab apostolis fundatas, per
 successionem episcoporum, probari docet : « Sic,
 inquit, et cæterarum (Ecclesiarum) generositas re-
 cognoscitur. » Et lib. *De carne Christi*, cap. 9 :
 « Quomodo, inquam, contemni et pati posset, sicut
 dixi, si quid in illa carne de generositate cælesti
 radiasset. »

Cum sint cum eis ejusdem testamenti. Græce δια-
 θηκης, id est συννομος. Ita enim Hesychius in
Lexico : Διαθήκη, συννομία ἑνικῶς, οὐ πληθυν-
 τικῶς τὰς διαθήκας ἔλεγον. « Testamentum, »
 id est, « conjunctio, » vel sodalitiū (nam et Plato
 lib. II *De republ.* συννομίας καὶ ἑταρείας jungit).
 « In singulari, non plurali διαθήκαι dicuntur ; » in
 hac scilicet significacione.

A Pythagoricis. Ante Irenæum Justinus *Orat. ad*
Græcos : « Pythagoras Samius, ait, Mnesarchi filius,
 arbitratur principium, numeros, et mensuras, et
 horum concinnitates, elementaque ex uicibus
 composita : præterea unitatem, et infinitam dyada. »
 De his et Laërtius fusiissime. FEURAB. Ubi obiter
 notandum, citata Iustini verba, ut et plura, quæ
 præcedunt de variis philosophorum, et circa rerum
 principia, sententiis, ex Plutarcho lib. I *De placitis*
philosophorum, cap. 3, quod est περὶ ἀρχῶν, ἐπι-
 λέστιν, petita esse. Ita enim hujus verba sonant :
 Πάλιν δὲ ἀπὸ ἄλλης ἀρχῆς Πυθαγόρας Μνησάρχου,
 Σάμιος... ἀρχὰς τοὺς ἀριθμοὺς, καὶ τὰς συμμετρίας
 τὰς ἐν τούτοις, ἕξ καὶ ἁρμονίας καλεῖ, τὰ δὲ ἐξ
 ἀμφοτέρων στοιχεῖα, καλούμενα δὲ γεωμετρικά.
 Πάλιν δὲ τὴν μονάδα καὶ ἀόριστον διάδα ἐν ταῖς
 ἀρχαῖς. Quæ a Iustini textu pag. 3 edit. Sylburg.
 in huc nihil fere discrepant, nisi quod hic symme-
 τρίας et ἁρμονίας numerorum distinctas faciat, cum
 Plutarchus ut synonyma ista acceperit.

Et initium ipsorum parem et imparum. Similiter
 Aristoteles lib. I *Metaphysicorum*, cap. 5, Pythago-
 reorum sententiam exponit his verbis : Φαίνονται
 δὲ καὶ οὗτοι τὸν ἀριθμὸν νομίζοντες ἀρχὴν εἶναι....
 τοῦ δὲ ἀριθμοῦ στοιχεῖα τὸ ἄρτιον καὶ τὸ περιττόν·
 τούτων δὲ τὸ μὲν πεπερασμένον, τὸ δὲ ἄπειρον.
 « Videntur etiam isti numerum existimare princi-
 pium esse... numeri autem elementa par et impar,
 quorum alterum finitum, alterum infinitum faciunt. »
 Par scilicet infinitum, finitum vero impar, ut ex
 uox dicendis patebit.

Ex quibus et ea, quæ sensibilia, et insensata sunt,
 subjecerunt. Ἐξ ὧν καὶ τὰ αἰσθητὰ, καὶ τὰ ἀναίσθη-
 τα ὑπετίθεντο. « Ex quibus tam sensibilia, quam
 ea quæ sub sensum hæud cadunt, esse supponunt. »
 Sensibilia autem sive visibilia ad parem, insensata
 sive invisibilia ad imparum numerum referenda
 esse, patet ex verbis Aristotelis lib. III *Physicorum*,
 cap. 4, §. 4 : « Pythagorei ponunt infinitum in
 rebus sensibilibus, ἐν τοῖς αἰσθητοῖς, quia nume-
 rum hæud statuunt separatim : atque asserunt id
 quod est extra cælum, esse infinitum, καὶ εἶναι δὲ
 τὸ ἔξω τοῦ οὐρανοῦ ἄπειρον. » Atqui uox § 3 sub-
 dit : Καὶ οἱ μὲν τὸ ἄπειρον εἶναι τὸ ἄρτιον. « Et
 illi quidem infinitum » videntur esse par. » Confer
 Themistium, Simplicium, Philoponum, aliosque in
 hunc locum commentatores. Quibus accedit Eustrat-
 hius in lib. I *Ethicæ* : Δύο συστοιχίας ὁ Πυθαγόρας
 ἐπέθετο, μίαν μὲν ταύτην πέρας, περιττόν· ἑτέραν
 δὲ ταύτην ἄπειρον, ἄρτιον. « Duos ordines statuerat

A Pythagoras : unum quidem finitum, impar ; alte-
 rum vero infinitum, par. » Cum itaque ex Pytha-
 goreorum sententiis, par ac infinitum coincidunt,
 infinitum autem in rebus sensibilibus existat, ex
 pari sensibilia, ex impari insensibilia ortum duxe-
 rint necesse est.

Ex altera quidem substitutionis initia esse ; altera
 autem sensationis et substantiæ. Locum hunc diffi-
 cillimum sicco pede transiit Feuardentius, hæc
 hisce obscurissimis ulla attulit lucem : an ali-
 quam offerre queam, tentabo. Per « sensationem »
 et « substantiam, » designata mihi videtur « mate-
 ria ; » per « substitutionem » vero, « forma » re-
 rum. Nam, nullo verbo interposito, sequitur : « Ex
 quibus primis omnia perfecta dicunt, quemadmo-
 dum statuam de æramento et formatione. » Et
 quidem « materiam » inde « sensationem, atque
 substantiam » dictam patet, quod ea sit sensibilis
 et subsistens ; unde vero « formæ » nomen « sub-
 stitutionis ? » Posset forte cuiquam hanc rem cogi-
 tanti, in mentem venire, quod pro οὐσία, « sub-
 stantiam » dixerit interpretes, pro ὑποστάσει vero,
 « substitutionem ; » quodque nomen ὑποστάσει
 formæ datum sit, quia illa dat esse rei, ut scho-
 lastici loquuntur, et rem facit proprie ὑφίστασθαι.
 Neque enim, ut Alexander in lib. II Aristotelis de
 anima scribit, ἡ ὕλη αὐτὴ καθ' αὐτὴν ὑπόστασιν ἔχειν
 δύναται, ὅτι μηδέπω εἰδὸς ἔστιν ἐν αὐτῇ. Sed huic
 conjecturæ obstat, quod interpretes ὑπόστασιν sem-
 per voce « substantiæ » expresserit, quodque lib.
 V, cap. 36, hæc verba : οὐχ ἡ ὑπόστασις, οὐδὲ ἡ
 οὐσία τῆς κτίσεως ἐξαφανίζεται, reddiderit : « Non
 enim substantia, neque materia conditionis exter-
 minatur. » Et hoc igitur loco οὐσίαν ac ὑπόστασιν
 ita Latine vertere in promptu erat, nec necesse
 obscuro « substitutionis » vocabulo uti. Alia itaque
 opus est conjectura. Suppeditat eam vetus Glossa-
 rium, quod inspicienti mihi occurrit « substitutio »
 ὑποκατάστασις, indeque suspicio incidit, in Græco
 textu, loco « substantiæ, » vocem ὑποστάσεως,
 loco « substitutionis » vero, ὑποκαταστάσεως
 existisse, ut adeo παρονομασίᾳ lusserit Irenæus,
 vel secta Pythagoricorum. Formæ vero rerum
 materialium sublunarium Pythagoreis ideo forte
 ὑποκαταστάσεως nomine appellatæ sunt, quod hæc
 expressæ ipsis viderentur, secundum speciem
 supernarum καταστάσεων, id est formarum, sive
 idearum. Hæc enim synonyma sunt, ac proinde
 Galenus lib. I *De crisiibus* ait, Hippocratem τῶν
 νοσημάτων καταστάσεις vocasse οἷον τὰς ἰδέας αὐ-
 τῶν. Meliora si quis afferat, ea, hisce missis, li-
 benter acceptabo.

Ex quibus primis. Id est materia et forma, tan-
 quam primis rerum principiis.

Hoc autem ii his, qui sunt extra Pleroma, prete-
 runt. Hæc enim inferiora omnia ex materia et
 forma componuntur.

Sensationis autem initia dixerunt, in quem, etc.
 D Textus hoc loco corruptus, ita videtur corrigendus :
 « Sensationis autem initia dixerunt, in quantum »
 (Græce ἐπ' ὅσον pro « in quem ; » nam utraque vox
 eodem fere modo abbreviata in quibusdam mas.
 occurrit) « sensus intelligentis » (omisso « est ; »
 Græce διάνοια συνείσθεα) « ejus quod primum as-
 sumptum est, quærit quoadusque defatigatus (pro
 « defatigatus »), ad unum et indivisibile concurrat. »
 Defatigata autem ex Græco καταπεποιημένη, vel
 κειροπωμένη posuit interpretes, velut oblitus, quod
 præcedentem Græcam vocem διάνοια Latina mas-
 culini generis verterit. Cæterum hæc Pythago-
 reorum effata respondere videntur istis hæretico-
 rum hypothesibus, quibus originem materiæ de-
 ducebant ex teneraria inquisitione primi Patris,
 et inordinata Enthymesi, sive intentione magnitudi-
 nem illius comprehendendi, qua Sophia labora-
 vit, extra Pleroma ejecta, et recepta tandem, ni-
 hilominus post se pravam istam intentionem reli-

quit, ex qua Creatorem mundi, et post eum A creaturas ab eo conditas prodixisse insani homines fingebant. vii cap. 1 lib. 1 proluxe expositum legitur.

Pag. 133. *Vocum novitates.* An interpretes ex Irenæi Græco *καινοφωνίας*, vel pro more ex veteri Latina Bibliorum versione « vocum novitates » posuerit, ambiguis hæreo. De hac fidem abunde faciunt, post Tertullianum *De præscript. adversus hæreticos*, cap. 16, Ambrosiaster *Comment. ad I Timoth.* vi; Augustinus tract. 97 in Joannem, alii- que Latini. De Græco autem tam S. Pauli quam Irenæi textu dubium videri posset. Fuere enim Græci Patres, qui *καινοφωνίας* legerunt, interque hos Chrysostomus, de quo Œcumenius et Theophylactus ambo ad hunc locum Pauli scribunt: *Ὁ μακάριος Ἰωάννης τὰς νεωτέρας παρανοήσεις καινοφωνίας εἶπε, διὰ τῆς αἰ διφθόγγου τὸ και γράφων, ὡς ἴσται.* « *Beatus autem Joannes recentiores admonitiones dixit vocum novitates, legens, ut videtur, καινοφωνίας per αἰ diphthongum in prima.* » Ac licet apud Chrysostomum loco citato, in editis nostris exemplaribus legamus *καινοφωνίας*, ipsam tamen scripsisse, vel legisse *καινοφωνίας*, præter citatos auctores, id plane confirmat, quod in loco parallelo ad II Timoth., cap. ii, v. 16, tam in textu quam in Commentario *καινοφωνίας* expresserit. Fieri igitur potuit, ut et S. Irenæus ita legerit, acrisperitque. Quidquid vero de Irenæo statuatur, in epistola B. Apostoli genuinam esse lectionem *καινοφωνίας*, quam post Clementem Alexandrinum, loco mox citando post Œcumeniam et Theophylactum, in vulgatis exemplaribus Græcis nos agnoscimus, omnes largientur, puto, qui hunc locum contulerint cum altero Coloss. ii, 8: *Βλέπετε μήτις ὑμᾶς ἔσται ὁ συλαγωγῶν διὰ τῆς φιλοσοφίας καὶ κενῆς ἀπάτης.* Ubi licet in Alexandrino codice iterum *καινῆς* legatur, per errorem tamen librarii id factum patet; ex quo, et supra citato in loco variam lectionem ortam esse, mihi nullum est dubium.

Falsæ agnitionis. Irenæum apostolicam phrasin *ψευδωνύμου γνώσεως*, quam alias in ipso hujus operis titulo expressit, 95 hoc quoque loco retinuisse existimo, licet vetus interpretatio non « falso nominatæ, » sed « falsæ » agnitionis habeat, quasi *ψευδοῦς* in Græco fuisset. Confer Præfationes libri iv et v. Cæterum notatu digna est Clementis Alexandrini observatio lib. i *Sermonum*, pag. 385, ubi citatis Apostoli verbis hæc subdit: *Ἐπὶ ταύτης ἀλεγχομένοι τῆς φωνῆς οἱ ἀπὸ τῶν αἰρέσεων, τὰς πρὸς Τιμόθεον ἀποστολῶν Ἐπιστολάς.* « Cum ab hac voce redarguantur hæretici, Epistolas ad Timotheum adrogant. » sit quod de Marcione constat ex Tertulliani lib. v adversus hunc hæresiarcham in fine, et Epiphaniî hæres. 42. Neque mirum: quippe eum aperte feriebat propheta Apostoli I Timoth. iv, 1 seqq.

Ex his, qui in labe facti sunt, Æonibus habuisse substantiam. Atqui, dices, Soter, sive Jesus, ex omnibus Æonibus substantiam habuit; Christus a Monogene Propatoris originem cepit; aut sola Sophia, ultimum inter triginta Æones locum tenens, in labe facta est, et pœnam inquisitionis incognitî Patris debitam sustinuit: quomodo ergo hic omnes Æones, ipsæque Monogenes, in labe facti dicuntur? Responsum non suppeditant, quæ leguntur supra pag. 10 (8): « Quæ (passio, qua Sophia laboravit) exorsa fuerat in iis, quæ sunt erga Nun et Alethiam; derivavit autem in hunc Æonem, id est Sophiam. » Confer infra cap. 24. Et Nus itaque cum reliquis Æonibus, hujus passionis sive labeis quodammodo participes fuere.

Adnotationes Fr. Feuardentii in cap. 20.

Pag. 136. *Revertamur.* Initium est cap. 23 in ve-

11 In psal. xxxii.

teri codice cum argumento infra posito. Urget autem crebris percontationibus Gnosticos, ut rationem reddant de Æonum emissionibus, numeris, imaginibus, et partitionibus; ut vel hujus penuria confusi, conticescant; vel absurdiora comminiscantur exsibilentur.

Et diem duodecim horas. Undecim has voces et vet. cod. adjerimus.

Prima et archegonos. Quærit quamobrem octo tantum Æones in principali Pleromatis conjugatione ac emissionem constituerint, nec plures, nec pauciores; cum et numerus ternarius, quinquarius, et septenarius suis mysteriis non careant? Deinde, cur non etiam ex conjugatione Logi et Zoes, nec plures nec pauciores quam decem prodierint? Denique, qui sit, ut Anthropos et Ecclesia duodecim tantummodo pepererint? Horum rationes, aut solidas probationes cum afferre non possent, concludit plane anilia esse deliramenta.

Qui sunt conditionis. Illoc nomine hic, et in sequentibus frequentissime, omnes species inferna creatas et visibiles intelligit. Ita et Tertull. libr. *De resur. carn.*: « Impli ipsam conditionem colunt adversus Creatorem. »

Apta est rhythmisatio. Plura de hoc nomine disserit August. lib. iii et v *Musicæ*: sed hic tantum voce ea illam superstitiosam Æonum et emissionum enumerationem Irenæum velle significare puto.

Enarrabunt, vel in eam descendunt. Ita legimus ex veter. cod. Delevimus autem « enarrarent » et « descenderent. » Et paulo post, « ejusmodi figuræ, » pro, « figura. »

Adnotationes Fr. Feuardentii in cap. 21.

Pag. 137. *Si autem nulli.* Tam frequens Gnosticorum pleroma, ex propria ipsorum dispositione evertit, ad immensas idearum ideas illos adigens: simul Basilidis de cælis 365 matæologias et commenta, quæ lib. 1, cap. 22 et 23, enarraverat, quasi per transeunam confutat, pie tandem colligens longe tutius et salubrius esse, in unius et solius Dei confessione permanere, quam tanta impietatum examina confingere.

Perfecit esse. Codices excusi, « perfecisse. »

Sicut passus est Basilides. I. e. quod Basilidi accidit.

Quoniam. Quantum sit numerus sphaerarum cœlestium, parum inter se conveniunt philosophi et theologi. Unicam vult Chrysostomus; duas Origenes; de tribus non ambigit Damascenus; quosdam quatuor, alios septem, multos octo constituisse, testis est Augustinus, xii *De Genesi*, cap. 30, nonam addere Ptolemæo et Alphragano visum est; Alphonsus, Lignerius, et Regionotanus experientia et ratione moti, decimam adjiciunt; magna nunc confidentia theologi his undecimam connectunt; quam a lucis fulgore, empyreum cœlum appellant. Gnosticia propior accedit Aristoteles, qui xii *Metaphysices*, 47, aut 55, cœlestes orbis esse per se motus, totidemque motores admisit. Nos interea dum conciliabuntur, Augustino obsecuti¹¹, illuc potius satagemus pervenire.

In aliquo uno. Græce, *ἐπιβαίνοντων οὐνών*, id est, mentem statuere ac figere.

Adnotationes Fr. Feuardentii in cap. 22.

Pag. 137. *Etenim hoc quod.* Sic legendum docet vetus codex; quapropter sustulimus, « hi qui. » Initium porro hujus capituli est pars dilemmatis præcedentis. Ideoque a superiore dirimendum non fuisse, cum veter. codic. indicat et epigraphe supra posita. Complectitur autem quid Valentiniæ, catholicis; Basilidis sectatores, Valentiniæ; et utrisque rursus, alii objiciebant. Investigat deinde, unum, an divisi; ejusdem substantiæ participes, an alterius; tempore eodem, an diverso; ejusdem formæ, an differentes; simplices, an compositi

omissi fuerint conficti illi *Æones*; responsionum A partes omnes eadem opera refellens.

Pag. 138. *Perseverant. Ejus igitur.* Codices excusi omnes habebant, «perseverant ejus. Igitur quæ sunt secundum,» etc.

Hujus vet. Indicat se pii alicujus haud dubie et catholici pastoris precibus, et adhortatione hanc in Gnosticos scribendi provinciam suscepisse; cujus rei quoque meminit præfatione in librum primum; et apertius initio libri quinti.

Et quoniam. Hic signatur caput 24 in vet. cod.

Quæritur igitur. Jam crebris et acutis interrogationibus Gnosticos urget; quas cum nequeant solve, recte concludit inania et exsibilanda esse figmenta, quæcunque de Bytho, Pleromate et conjugationibus *Æonum* fabulabantur. Cæterum, «utrum,» pro «verum,» et «pariliter,» pro «pariter,» auct. vet. cod. restituumus.

Jam igitur. C. 25 cum sua epigraphe notat vet. cod.

Adnotationes Fr. Feuardenii in cap. 25.

Pag. 138. *Si autem velut.* Ex orta, successione, ætate, substantia, et passionibus *Æonum*, colligit scitiosesse; proinde, illis omissis ad unum omnium rerum principium redeundam.

Juvenius. Νεώτερον, «recentius, posterius,» Comparativis istiusmodi non raro utitur, ut supra, cap. 19: «Novius aliquid,» Et proximo capite: «Juvenior aliquis,» Et cap. 33: «Qui est decorior,» Homini Græco, Latine scribenti, hæc facile condonantur: quanquam etiam apud Colomellam lib. 1x, cap. 11, legatur «Juvenius examen.»

Ex Jo. Ern. Græbii adnotationibus in cap. 25.

Pag. 138. *Velut a lumine... velut a facula facula.* Eadem similitudine Filii Dei a Patre generationem illustrarunt Justinus martyr in *Dialogo cum Tryphone Judæo*, pag. 284 et pag. 358, eumque imitatus est non modo pseudo Justinus in *Expositione fidei*, pag. 380, sed et genuinus ejus discipulus Tatianus in *Oratione ad Græcos*, pag. 145, ac Athenagoras in *Legatione pro Christianis*, pag. 27. Unde nihil novi statuerunt Nicæni Patres, dum Filium Dei dixerunt, «Deum de Deo, lumen de lumine,» Merito quoque addiderunt ὁμοούσιον Πατρί, perinde ut Irenæus noster ex eo, quod «*Æones* a Logo, velut lumina a lumine accensa» dicuntur, collegit, quod «ejusdem substantiæ sint cum principe emissionis ipsorum.»

Adnotationes Fr. Feuardenii in cap. 24.

Pag. 138. *Labea igitur ejus.* Convincit impia et insana esse deliramenta illa de labe ignorantæ, producta a primo Patre, cum in eum ignorantia non cadat; simulque de junioris *Æonis* ementita ab ipsis passione et aporia; quando ejusmodi passionum Deus sit expertus, ejusque Verbum, et Sapientia, ut Deus est; quin potius ipsi una cum fictitia Matre in profundum ignorationis demerguntur, et suis ipsi verbis blasphemare convincuntur.

Pag. 139. *Et si quis stellas dicat eos.* Auctoritate veter. cod. expunximus, «quas stellas dicant.» Scelus autem est: Etiam si suos *Æones* stellas esse dixerint, nihilominus ejusdem erunt genere substantiæ; sicque omnes, aut patibiles aut impatibiles, lucidi vel obscuri.

Si autem impium. Impietatis eos arguit, quod Deum Patrem omnium passionibus et molestiis subicerent, quam blasphemiam inaurare conati sunt Patri-passiani; a quibus nostro sæculo non abhorruit Lutherus, dum lib. *De conciliis*, refert sibi negotium fuisse cum quibusdam Nestorianis, «eo quod divinitatem Christi (quæ a Patre alia non est) pati non posse, adversus se ipsamasserent.» Eam igitur pati posse Lutherus volebat, quod Gnosticam impietatem plane redolet.

Si omnes erant. Expunximus etur, auct. vet. cod.

Sed Nus Pater. Lactantius lib. 1, cap. 5, Deum puram mentem et esse, et dici etiam ab ethnicis probat ex hoc loco Cic.¹⁰: «Nec Deus, qui intelligitur a nobis, alio modo intelligi potest, nisi mens soluta quædam, et libera, segregata ab omni concretionem mortali, omnia sentiens et movens.»

Non igitur jam Logos. Errorrem hunc, quo Filium Dei Patrem ignorare contendebant, Origenem postea amplexum esse, citatis ejus verbis, ait Epiphanius; quo tamen cum liberare conatur Pamphilius martyr seu Eusebius, in *Apol.*, vultque a sycophantis virus istud in ejus opera effusum, ut lauti hominis famam obscurarent, vel hæreses suas latius spargerent.

Non capiti igitur. Οὐκ ὑβήθηται, id est fieri non potest. Ut et cap. 7 hujus libri, «aut umbram capiet.» Et cap. 16: «In hominibus capiti dici.» Et sibi non raro.

Cum sit a tali. Delevimus, «at illi,» auct. vet. cod.

Præter has autem. Insuper est capitis 26, in vet. cod. cum suo argumento.

Pag. 140. *Quæcunque.* Expunximus, «quando-cunque.»

In quem capiunt. Vetus codex, «in quæ,» cui et Græcus B. Petri contextus concordat, sic &; sicque legunt *Œcumenius*, et alii Græci omnes. Utramque lectionem Com. nostris in primam D. Petri Epist., unde hoc testimonium sumptum est, amplectimur et explicamus.

Et quemadmodum. Perpetuo fere pro, «quomodo.» Docet autem vere delirant et stolidam esse eam prolationem ignorantæ *Æonum*, quam a cæci nati petebant historia. Insuper, eos omnino perversos et excæcos esse, qui causam mali ac supinæ hominum ignorantæ, divinæ tribuerent voluntati.

Inexcusabilis erat, qui non poterat. Ita vet. cod.; excusi habebant, «inexcusabilis erat, quoniam,»

Per omissionem. Codices excusi, «permissionem.»

Ex Jo. Ern. Græbii adnotationibus in cap. 24.

Pag. 139. *Quomodo a sole radios.* Eodem inter alia simili, ad declarandam Filii a Deo Patre generationem, usus est Tertullianus lib. *Contra Præxan*, cap. 8: «Nec dubitaverim dicere Filium, et radicis fruticem, et fontis fluvium, et solis radium,» etc.

Adnotationes Fr. Feuardenii in cap. 25.

Pag. 141. *Quomodo autem.* Ostendit divinam sapientiam nec ignorantæ, nec deminutionibus, nec passionibus ullo pacto expositam esse, cum hæc inter se pugnent; nec Ἐθύμησιν ejus, quam «ex-cogitationem» vocat Tertullian., vel «intentionem,» ut habet Irenæi interpretes, ab ea separari posse. De hac Enthymesi habes supra, lib. 1, cap. 4, et lib. 11, cap. 10 et 11, infra quoque frequenter.

Sophiam passam Æonem. Ita vet. cod.; excusi, «Sophiam passam Æonem.»

Quomodo autem. Caput 28 signatur in vet. cod. cum summa, quæ infra ascribitur. Docet vero bonam intentionem, seu, ut Tertull. loquitur, «ex-cogitationem,» cum scelerata in eodem animo, et ad idem objectum simul stare non posse. Item, non posse seorsim ab intellectu consistere. Igitur prorsus delirum et impossibile esse illud omne, quod de Enthymesi sunt negati. Restituumus vero, «ipsa autem,» pro, «ipsam autem:» quoniam de Enthymesi disseritur, quæ cum sit accidens, non potest actu esse, nisi in subjecto.

Esset passibile. Codices excusi, «est et passibile;» et paulo post pro «dictus, discens» reposuimus, vet. cod. auctoritate.

Adnotationes Fr. Feuardenii in cap. 26.

Pag. 141. *Quemadmodum igitur.* Probat Enthymesin, id est cogitationem, vel intentionem separatam τὰ πᾶθη non recipere. Deinde disserit cur

¹⁰ Tuscul. 1, 27.

Christus dixerit apostolis : « Quærite et inveniatis¹⁹, » A quo super., infra quoque abundantius c. 28 et 53. Quod *sciasi sint*. Ita vetus cod.: excusi, « eo quod ipsa sint. »

Quemadmodum. Ter hoc capite, et alias frequenter, vocabulum istud pro, « quomodo, » vel « quo pacto » usurpat.

Adnotationes Fr. Feuardenii in cap. 27.

Pag. 141. *Quemadmodum*. Verba ista jungenda esse superioribus, contextus ipse, cum veter. cod. qui vocem « enim » non habet, non obscure indicat. Contendit Junio rem illum Æonem pati non potuisse, quæ fingebant, si spiritalis esset substantiæ; quod non nisi inter similes fuerit diversatus.

Assueta. Delevimus (« assumpta, » auct. vet. cod., ut paulo post, « emissus, » pro « emissum ») restitimus.

Apuđ comicum Menandrum. Hunc a Theophrasto comicum institutum fuisse olympiade cxiv, auctor est Laertius; mente autem acutum, sed strabum, et insani in mulieres amoris addit Suidas; octoginta fabulas, comedias centum et quinque eum edidisse tradit Apollodorus; antiquorum autem poetarum furem insignem vocat Eusebius et Porphyrius; cuius rei gratia ab Aristophane admonitus fuit. Multa ex illius scriptis Justinus et Clemens Alexandr. suis intarserunt.

Adnotationes Fr. Feuardenii in cap. 28.

Pag. 141. *Super hæc quoque*. Probat Æonis fictitiam esse ac impossibilem passionem; cum et ipsi superi Patrem omnium tam impie quam inaniter inquirentes, perlici se, non pati fateantur.

Quærite et inveniatis. Locum hunc ambitiosius jactabant hæretici, indeque apostolis et Ecclesiæ non omnia, quæ ad salutarem doctrinam spectabant, aperta esse contendebant; ut quod unusquisque eorum postea somniasset, se juxta Dominicum præscriptum investigasse et comperisse vendicaret. De hoc adnotavimus in primum cap. lib. 1.

In passionem recidisse. Per Æonem istum, quem capite primo lib. 1 Gnostici dixerunt in tantas angustias et consternationes conjectum fuisse, ut a superno lumine derelictus, et ἀποπτα, id est desperatione fractus exclamaverit : « Tristis est anima mea usque ad mortem²⁰, » et : « Deus meus, Deus meus, ut quid dereliquisti me²¹? » Christum Dominum procul dubio intelligebant. Id luculenter indicant ab illis ea de re adductæ Scripturæ, quas nullus unquam, nisi Christo convenire, ausus est dicere; indicant, et quæ tradita sunt capite vicésimo quinto libri hujus; ubi Æonem illum Mentem Patri, et Sophiam, et Monogenem vocant. Recte igitur antea adnotavimus recentiores Gnosticos a superioribus istis mutuatos horrendas illas voces, quibus Christum aliquando flammam inferni, suppliciaque desperantium et damnatorum hominum perpetuum esse blasphemant.

Ex Jo. Ern. Grabii adnotationibus in cap. 28.

Pag. 141. *In passionem dicunt recidisse*. Per Æonem, quem in tantas angustias recidisse docuerunt hæretici, non Christum Dominum intellexerunt, uti quidem videtur velle Feuardenius, sed stultitiam suam Sophiam, tam a ficto hæreticorum, quam vero catholicorum Christo distinctam. Vide lib. 1, cap. 1, § 2 et 3.

Adnotationes Fr. Feuardenii in cap. 29.

Pag. 142. *Vesania*. Codices excusi, « vesania. » Dicentes se esse conceptum. Satânica plane hæc est ambitio, qua stemma suum cælestibus illis Æonibus acceptum ferebant. Nec mirum, aut hæreticis insuetum, cum eorum parens Simon sese Dei

nomine, et Montanus, Spiritus sancti, venditarint. Manichæus se apostolum Christi; Novatus sectatores suos, Puros vocitabat. Pari fastu, nostræ tempestatis Gnostici ambitiosius titulis se et hæresiarchas suos ostentant; alios Elias secundos, Baptistas et præcursores Domini, quintos evangelistas, alteros Paulos, Gedeones, prophetas, reformatores, Spiritus sancti delicias dicitant. Nam Joannes Aurifaber libro *Colloquiorum mensalium Lutheri præceptoris sui*, eundem appellat, « virum Dei, prophetam Germaniæ, tertium Eliam, doctorem Ecclesiæ omnium maximum, solum θεολόγων θεολογώτατον, Scripturæ verissimum et divinissimum interpretem, sanctum Lutherum, potentem in dictis et factis, Ecclesiæ jam olim a Deo per os Pauli et Hussi promissum. » Idem rursus furiosum apostatam ac incestuosum hæresiarcham illum, non modo cunctis sanctis Patribus, martyribus, evangelistis, duodecim apostolis, sed et angelis impudentia plane diabolica præferens, duobus his versibus extollit : *Christus habet primas, habeas tibi, Paule, secundas.*

At loca post illos proxima Luther habet.

Alius quoque *Colloquiorum Lutheri collector Henricus Petrus Rēbenstock*, refert eundem Lutherum sæpe de seipso dixisse²² : « Ego Isaias, Philippus Melancthon Jeremias. » Quinetiam de postrema cæcitate et amentia suorum sequacium prædixisse²³ : « Nos patimur paroxysmum; opprimet nos nostri usque ad exhalationem animæ. Deinde adorabunt 97 nostra stercora, » etc. Vere nunc stercora, imo omni stercore spurciora et foediora mendacia, et damnabiles hæreses Lutheri venerantur et adorant Germani, Daci, Suedi, Hungari, etc.

Et consternationem infecit. Id est, intulit, vel incussit. Gr., ἀποπτα ἐνεπολησεν. Loquitur enim de affectionibus, in quibus Æon ille miser incidit.

Ejusdem adnotationes in cap. 30.

Pag. 142. *Qualis est*. Vanissima esse osteredit, quæcunque fabulabantur de semine tam suo, quam angelorum, quoniam beatis angelis sunt injuriosa et Deo creatori contumeliosa, denique nulla probatione confirmari possunt.

Qui sunt erga Salvatorem. Ita vet. cod.; excusi vero, « qui sunt. Ergo Salvatorem, » etc.

Ignorasse fabricatorem. Divinam unitatem Marcion laceravit, Hypostaseon trinitatem Sabellius confudit; simplicitatem labefactarunt Anthropomorphitæ; omnipotentiam post Alardum detrahunt Sacramentarii; misericordiæ Novatiani; Ariani et Eunomiani aequalitati; at divinæ majestatis oculos aliquid subterfugere, ignorantiaque Deum laborare, præter istos, nescio, si quis deperditæ adeo mentis unquam fuerit ut id cogitarit. A tanto sacrilegio ethnicos etiam abhorruisse, ex præclaris versibus Philemonis, Menandri et Euripidis, quos in librum suum *De monarchia* inseruit Justinus Martyr, clarum est. In hanc impietatem videtur Dionysius Areopag. integro capite septimo libri *De divinis nom.* disputare. Varia quoque ad hanc rem philosophorum, comicorum et tragicorum testimonia congerit Theophilus Antiochenus, libro secundo *Ad Autolycum*; eandem persequitur acerrime et Irenæus capitibus proximis.

Cum sit. Delevimus « sint; » et mox « existens » pro « existentes » posuimus auctor. vet. cod.

Ejusdem adnotationes in cap. 31.

Pag. 142. *Demurgum autem*. Contra omnem rationem affirmabant Demurgum, id est Deum hujus universi effectorem, quædam ignorasse; quorum ipsi scientiam præstebantur, sibi ipsis longe potiora tribuentes, quam Deo omnipotenti.

¹⁹ Matth. vii, 7; Luc. xi, 9. ²⁰ Matth. xxvi, 38; Marc. xiv, 34. ²¹ Matth. xvii, 46; Marc. xv, 34. ²² Tom. II, pag. 28 et 199. ²³ Tom. II, p. 149.

Cum ex eadem substantia. Animam ejusdem esse a substantiæ cum Deo mundi fabricatore, hæresis fuit Manichæorum, et Priscillianistarum, ut colligitur ex anathematis concilii Bracarenalis; quam ex Gnosticorum istorum sententia vides hauritam fuisse. Licet enim disputationibus gravissimis aliquando dissenserint Patres de origine animæ, ut ex Tertulliani, Apollinaris, Arnobii, Luciferi, Tatiani, Origenis, et Augustini scriptis, omnibus in confesso est: eorum tamen nullus Gnosticorum sententiæ subscripsit.

Animabus. Expunximus « animæ; » et mox « Deo, » pro « Deus » restitimus auct. vet. cod.

Adhuc etiam. Initium est capituli vigesimi noni in vet. cod.

Pag. 143. *Ex ignorantia et labe.* Delevimus « ignorantia; » et paulo post « formationem, » pro « formatione » reposuimus.

Ejusdem adnotationes in cap. 52.

Pag. 143. *Si enim.* Ex propositis Gnosticorum sequitur, tenebras utiliores esse lumine: et aliis, perfectionis ac utilitatis fuisse id, quod matri periculosum fuerat; quod valde est ridiculum. Quæ porro hic refutantur, late descripsit et recitavit lib. 1, cap. 1.

Ejusdem adnotationes in cap. 33.

Pag. 143. *Adhuc etiam.* Quatuor propositis questionibus, adjectisque, juxta eorum mentem totidem responsis, falsa convincit esse quæ comminiscantur de Matre sua, et ejus imagine; de angelorum imaginibus, Demiurgi, et spiritualis imperfectæ emissionis; atque ex his consequi docet, semen illud non angelorum, sed animarum figuras debere præ se ferre.

Pag. 143. *Operosius.* Id est, ad res gerendas efficacius et aptius.

In eo. Ita vet. cod.; excusi vero, « eam. » De character et figura animarum postea disputabitur, videlicet cap. 63.

Ex Jo. Er. Græbii adnotationibus in cap. 33.

Pag. 143. *Superflua est igitur in homines descensio ejus.* Hanc enim eo sine semini isti attribuebant hæretici, ut animabus hominum immissum, ibi « figuretur, et augeat, et paratum fiat ad susceptionem perfectæ rationis, » sicuti cap. 31 dictum est. Ast nonnisi ad primam ac infantilem hæc quadrant ætatem; quam cum semen istud excesserit, utpote jam olim a Matre emissum, frustra dicebatur id in animas hominum demitti.

Operosius. Id est, ad res gerendas efficacius et aptius.

Animalibus. « Animales » intellige homines, Græcè ψυχικός, non « animalia. »

Adnotationes Fr. Feuudentii in cap. 34.

Pag. 143. *Adhuc autem.* Initium est capituli 30 in vet. cod. cum ejusdem argumento. Damnat fabulas illas de semine et conceptione, quas circa medium capituli primi lib. 1 retulerat.

Qui erant in viis mendici. Huic simile est illud Tertull. ²¹; « Major pars creditum, simplices, imprudentes, et idiotæ. » Item Minutii Felicis in *Octavio*: « Pars vestrum et major et melior, egetis, algetis, opere, fame laboratis, et Deus patitur, » etc.

Pag. 144. *Non multi sapientes apud vos.* Verba sunt Apostoli, 1 Cor. 1, quæ paulo aliter citat, quam habeat aut Vulgata editio, aut contextus Græcus, ὅτι οὐ πολλοὶ σοφοὶ κατὰ σαρκά, atque sic ex Græcis legunt Chrysostomus et Theodor., et ex Latinis Ambrosius et Primasius; sed sensum reddidit Irenæus.

Nec enim oportet. Elegans plane proverbium, eodem fere sensu usurpatum, quo illud est apud Virgilium ²²:

.... Et crimine ab uno,

Disce omnes.

Ex Jo. Er. Græbii adnotationibus in cap. 34.

Pag. 144. *Nec enim oportet.* Huc quadrat istud Athenagoræ, in *Legatione pro Christianis* ante medium pag. 13, edit. Paris.: Ταῦτα μὲν οὖν, μικρὰ ἀπὸ μεγάλων, καὶ ὀλίγα ἀπὸ πολλῶν, ἵνα μὴ ἐπὶ πλεῖον ὑμῖν ἐνοχλοῦμεν. Καὶ γὰρ τὸ ὕψι καὶ ὀνόν δοκιμάζοντες, μικρῶ μέρει τοῦ παντός τὸ πᾶν, εὖ καλὸν, δοκιμάζουσιν. « Et hæc parva quidem de magnis, pauca de multis retulimus, ne nimium molesti vobis essemus. Nam et qui meli aut vinum explorant, ex exigua parte totius, de toto judicant. »

Adnotationes Fr. Feuudentii in cap. 35.

Pag. 144. *Sed quemadmodum.* Hanc sententiam revulsam a fine capituli 34, initium 35 constituimus. Asserit vero nec alterum Deum supra fabricatorem hujus universi constituere, nec unicum in persona Christum in plures distrahere licitum esse: quod ipse tentare supra dixerat, lib. 1, capit. 4. Bilius porro de hujus capituli initio scribit ²³: « Mihi dubium non est, quin pro, maxima, substituendum sit, maxime. Nam quod in Græco erat συνεκκεκωκῶτατα, id verborum tenacissimus Interpret reddidit, maxime continentia; ego, præcipua ac maximi ponderis. Sic enim clarior est sensus. » Acutiorum iudicio hæc ego discutienda relinquo.

Ejusdem adnotationes in cap. 36.

Pag. 144. *Illam enim.* Caput 32 inchoatur in vet. codic. cum sua epigraphe. Demonstrat autem vanas et futiles esse probationes, quibus Æonis duodecimi passiones et angustias asseverabant, nec per Judæ apostasiam ac defectionem ipsas posse confirmari. Demum, variis antithesibus ostendit, passionem Domini nostri nihil commune aut affine habere cum ficta Æonis passione. Quæ autem hic refelluntur, habes lib. 1, cap. 1, paulo post initium; et lib. 11, cap. 25, 26, 27, 28.

Unu enim anno. In hac quoque videtur fuisse sententia Tertullian. lib. *Advers. Judæos*, cap. 8, et lib. 1 *Advers. Marcionem*, cap. 15, quod etiam notat Eusebius in *Chron.* Eandem opinionem amplectantur Lactantius lib. 14, cap. 10; Julius Africanus lib. *De temp.* apud Hieronymum *Comment. in Daniælem*; Clemens Alexand. lib. 1 *Strom.*; Paulus Orosius lib. 7, capite decimo; quibus accedere videtur Augustinus lib. xviii *De civitat.*, cap. 54, et lib. xxii, cap. 15, tametsi contrarium tractatur lib. 11 *De doctrina Christiana*, capite vigesimo octavo. At vero, hunc Gnosticorum errorem tam acriter cap. 38 et 39 hujus libri refellit Irenæus, ut in alium inclinare videatur. De hac re ante me scripserunt viri doctissimi et diligentissimi Pamelius in *Paradoxis Tertulliani*, et Benedictus Pererius Comm. in caput undecimum Daniælis. Hos studiosus lector consulat.

Pag. 145. *Sed neque.* Expunximus « quæ; » et postea « neque in similibus, » pro « ei quæ in invisibilibus, » auctor. veter. cod. reposuimus.

Dominus autem noster passus est passionem validam. Id est, non modo sponte et confidenter ad passionem accessit, Judæique capiendum, ligandum, conspuendum, denique crucifigendum semetipsum obtulit; verum etiam illa toti mundo inaudita dolorum tolerantia, homini assumpto omnem gloriam et exaltationem, et generi humano justitiam et salutem æternam promeruit. Cyprianus martyr hos fructus passionis Christi post Irenæum

²¹ Lib. cont. Prax. ²² Æncid. 11, vers. 65, 66.

²³ Lib. 1 sacr. Observat.

sic attingit et Christus Filius hominis esse voluit, ut nos filios Dei faceret; vulneratus est, ut vulnera nostra sanaret; servavit, ut ad libertatem servientes extraheret; mori sustinuit, ut immortalitatem mortalibus exhiberet.

Ejusdem adnotationes in cap. 37.

Pag. 145. *Illorum autem.* Persequitur institutam consultationem Scituz Æonis passionis, docens Judam illum typum non fuisse, cum duodecim apostolorum fuerit, Æonem vero trigesimo loco constituerent; sed neque illius Enthymæcos, cum in Plaroma redierit, hic vero nusquam postea cum apostolis numeratus sit. Tantumdem deinceps facit de duodecim apostolis, septuaginta discipulis, et B. Paulus, ob nullas Æonum emissiones figurandas, electos fuisse a Christo Domino, ostendens. Postremo figmentum de Salvatore, quem τὸ πᾶν nominabant, dissolvit, nihil aliud quam poeticum mendacium esse, confirmans.

Irrationabile. Caput 33. signat vet. cod. cum argumento supra scripto. Expunximus, et inenarrabile.

Pag. 146. *Sed neque de Paulo.* Vet. cod. hic 34 caput exorditur. Delevimus, et omnium collatio.

Hermes. Hic philocephus in Ægypto post Moysen claruit, et Τρομύγετος, id est ter maximus, vocatus fuit; quin et Moysen ipsum Hermetem esse, qui, propter litterarum inventionem, id nomen apud Ægyptios consecutus sit, apud Eusebium lib. 1 *De præpar. evang.*, cap. 6. putat Eusebius. Ad ipse conscripta feruntur Pymander, Asclepius, et Jatro-mathematica. Plura de eodem habet Augustinus VIII *De civit.*, cap. 23, 24, 26. Notandum autem Hesiodum poetam in *Operibus*, totum istud carmen ad verbum transcripsisse: quo loco Mercurii donum in Pandoram proponit his verbis:

Ἐν δ' ἄρα οὐ στήθεσσι διδάκτρος Ἀργεῖφότης,
 Φεῦδ' ἄθ' αἰμυλλοῦς τε λόγους καὶ ἀπίλοπον ἦθος
 Τυῖς ...

Mater enim, hoc est Leto. Græcis Ἀητώ, Latona dicitur Cæi filia; a Jove dilectæ pariter et oppressæ, ex quo geminam concepit prolem, Apollinem et Dianam.

Pelops. Pelops Tantali Phœgiæ regis filius fuit, cujus pater, cum deos in terris vagantes hospitio et convivio exciperet, ut certo aliquo argumento divinitatem eorum experiretur, Pelopem filium membratim dissectum, illis epulandum apposuit; a cujus esu cum cæteri dii abhorrent, sola Ceres humerum dextrum absumpsit: Jupiter vero miserus, utque deitatis suæ specimen præberet, collectis partibus omnibus, Angitur ad vitam illam revocasse. Post Pindarum, hujus rei meminit Orosius libro primo, capite duodecimo, et Tatianus *Oratione contra Græcos*.

Ex qua et intî compuncti. Billius. Græce, κενυ-στηριασμένοι, id est quasi cauterio inusti: Paulina vox I Tim. IV, 2.

Ex Jo. Er. Gr. adnotationibus in cap. 37.

Pag. 146. *Possit ostendere, neque secunda decade.* Hic textus est mutilus, neque ullus ms. codex medelam ei suppeditat. Sententia tamen et argumentatio auctoris satis perapice elucet, eo nimirum tendens, quod vanum sit duodecim Christi apostolos, typos facere duodecim Æonum, ab Homine et Ecclesiâ proseminalorum, cum hæc illi dentur apostoli numero decem et octo, quibus vel decas, vel ogdoas priorum Æonum adumbraretur; septuaginta enim discipulos a Salvatore postea electos huc trahi non posse, utpote numero longe superiores.

Hermes. Hæc Hesiodi verba, quibus Mercurium, Jovis filium, jusau Patriæ, virtutem callide persua-

endi Pandoræ donasse asserit, ad hos hæreticos applicat Irenæus, atque Mercurium αἰμυλλοῦς καὶ λόγους καὶ ἀπίλοπον ἦθος his quoque hæreticis videri tribuissæ, et ad seducendum, et vanis sermonibus et stultos hominum, ut credant figmentis eorum.

Pelops. Meminit Pelopis Pindarus *Olympiorum* od. 1, deque eo, inter Latinos poetas, consona prorsus Irenæo cecinit Ovidius lib. VI *Metamorph.* 1, 407, 408:

..... Manibus mox cæsa paternis
 Membra ferunt junissæ deos.....

Adnotationes Fr. Fenardentii in cap. 38.

Pag. 146. *Quia autem.* Trigesimum quintum caput notat vet. cod. cum affixa ibidem epigraphæ. Probat Irenæus, nec triginta Æones illos, quorum de inventionis tantopere sibi placebant, alicubi consistere, nec per annum trigesimum, quo Christus adit baptismum Joannis, eos representari. Locum autem Isaiæ, quo perperam probare nitentur, Dominum mense duodecimo a baptismate passum, religiose explicat de tempore legis evangelicæ et gratiæ, dieque extremi judicii, quem postea Hieronymus et Cyrillus in Italia caput sexagesimum primum sunt imitati. Quæ hic refelluntur, enarravit libro primo, capite primo, ubi et aliquid de Tertulliano et Clemente Alex. adnotavimus.

Vocare annum. Cum Septuaginta scripserint καλέσαι, et vetus codex noster et vocare et continere, hoc ipsum pro et vocare et substituitmas. Atque ita legit Cyprianus lib. II *Advers. Judæos*, cap. 10.

Plurima. Expunximus et Pleroma.

Pag. 147. *Omne tempus.* Codices excusi, et omne temporis.

Ex Jo. Er. Gr. adnotationibus in cap. 38.

Pag. 146. *Attoquin ipsam primum erunt discernentes.* Et si enim triginta tantum sunt Æones Pleromatæ, Servator, qui præter istos triginta numeratos, non erit in Pleromate; quod ipsi indecorum putat Irenæus. Confer supra pag. 129, col. 1.

Diea retributionis. judicium. Ita et Theodoretus ἡμέραν ἀνταποδοσίας, exponit τῆς χρίσεως τὴν ἡμέραν.

Adnotationes Fr. Fenardentii in cap. 39.

Pag. 147. *Est autem valida.* Trigesimum sextum caput signat vet. cod. cum suo argumento, quod hic certe melius conveniret, cum apertis testimoniis comprobet, Christum plus uno et duobus annis docuisse. Porro, et est valde admirari, et locutio est his similita, et videre est, licet videre.

Qui per eum renascuntur in Deum, infantes. Renascentiæ nomine, Dominica et apostolica phraasi⁹⁷, baptismum intelligit, aperte confirmans apostolorum traditionem de baptismi infantium parvulorum, adversas Anabaptistarum impietatem. Illam vero ante Irenæum asseruerant Dionysius Areopagita capite ultimo *Eccles. Hier.*, Clemens libro sexto *Const.*, capite decimo quinto; auctor *Quæstion. ad orthodox.* apud Justinum martyrem, quæstion. 56; post Irenæum, Origenes in cap. VI ad Rom.; Cyprianus epist. ad Fidum; Cyrillus Jerosolym. cateches. mystag. 1; Nazianzenus orat. in sanctum lavacrum; Basilius *Exhort. ad baptismum*; Chrysostom. homil. ad neophytos; Hieronymus epist. ad Lætam; Augustinus, Theodoretus, etc.

Pag. 148. *Quia autem.* Paulo aliter ex Hippocrate hominis ætates enumerat Philo⁹⁸: et in hominis natura, ait, septem sunt tempora, quæ ætates vocant: infans, puer, adolescens, et reliquæ. Infans est, donec intra septennium dentes emittat; puer, usque ad genituræ excretionem, ad geminatum septennium; adolescens, usque ad

⁹⁷ Joan. III, 5; Tit. III, 5. ⁹⁸ Lib. de mundi opific.

harbæ hirsutiem, ad annum ter septimum; vir usque ad undequingagesimum, ad septies septimum. Quidquid vero deinceps sequitur, ad senium pertinet. » Ei subscribit Macrobius lib. I in *Somnium Scipionis*, cap. 6.

Quam habens Dominus. Disertis verbis affirmat Christum ultra quadragessim, aut etiam quinquagesimum annum docuisse; idque scripturis et rationibus, sed imbecillis, confirmare nititur: quod communi Ecclesiæ iudicio non est receptum. Caudide autem de beatissimo martyre sentiendum, quod impetu ipso refellendi Gnosticos, qui annum trigesimum primum Ithum non excessisse dicebant, in partem contrariam delatus est. Sanctissimis enim et doctissimis hoc non raro contigisse, ipsa lnee manifestus est. Itaque hinc apparet, auctorem *Methodi ad facilem historiarum cognitionem*⁹⁰, quantumvis variæ lectionis famam sectetur, Irenæum nunquam legisse: qui eum ad unam et triginta annos tantum vixisse Christum asserentem facit; quod tam aperte et pertinaciter adversus Gnosticos oppugnat. Præstitisset hominem eo libro, ne dicam cætera, vel sanctis Patribus saltem pepercisse. At Epiphanius contra hæresim 51 diligenti annorum per consules supputatione, rectissime colligit, passum Christum anno ætatis trigesimo tertio. Quod etiam Ignatius Joannis auditor, testis omni exceptione major, diligenter notaverat *Epistola ad Trallianos*: « Annos agens triginta, ait, Dominus baptizatus est a Joanne, vere ac non opinione, et tribus annis prædicato Evangelio ☩, ac factis signis et prodigiis, tandem a pseudo Judæis et Pilato præside iudicatus est, mortuus et sepultus. » Quod vero a senioribus, qui Joannem apostolum audierant, profert argumentum, tanti viri bona verba dixerim, nec Ignatius, nec Polycarpus, nec Evodius, nec Clemens, nec Dionysius, Joannis, Pauli, Petrique auditores istud affirmant: quinimo ex horum scriptis contrarium facile colligitur. Potuit ergo latius audivisse a Papiâ, Aristionis et Joannis Presbyteri discipulo, qui auctore Eusebio⁹¹, homo fuit pertenuis ingenii, et res quasdam ab apostolis subobacure et parabolice dictas non satis intellexit. Cæterum, Augustinus libro secundo *De doctrina Christiana*, capite vigesimo octavo, utrumque forsitan, id est tam Papiam quam Irenæum, intelligens, refert quosdam dixisse, Christum quadraginta et sex annos vixisse: sed ignorantia historię lapsos esse affirmat.

Es Jo. Er. Græbii adnotationibus in cap. 39.

Pag. 147. Secunda vice ascendit in diem festum Paschæ. Haud recte quidem Irenæus « diem festum Judæorum, quo Jesus Jerusalem ascendisse » dicitur Joan. v. 1, de Paschate accepit; interim paulo post Joan. vi, quod caput itidem auctor noster citat, vers. 4, expressa alterius Paschatis Judæorum appropinquantis sit mentio. Unde secundus prædicationis Christi annus optime colligitur.

Πάρτες. Quod Clementem et Dionysium nomen rat Feuardenius, ἀποδοθέντων est; neque enim hi in Asia apud Joannem apostolum connumerati leguntur; ut nihil de supposititis eorum scriptis dicam. Cæterum præter Papiam alios fuisse seniores, qui Irenæum in istam de seniore Christi ætate induxerunt opinionem, pluralia, in quo loquitur, numerus, addita insuper voce *πάρτες*, satis iudicat; licet, quinam isti fuerint, dici nequeat.

Adnotationes Fr. Feuardenii in cap. 40.

Pag. 148. Utrumque his. Expunxius « hisne » auctor, veter. cod.

Ne in somniis quidem. Proverbium est sacris et profanis omnibus frequentissimum. Theocritus in *Bucolic.*, μηδ' ἐν ὄνειροις, « neque in somniis. »

A Pitarachus libello adversus Stoicos: « ὁδ' ὄνειρα, « nec per somnia. » Chrysostomus⁹² adversus Judæos: « ὁδ' ὄνειρα. » Indicat autem Irenæus Ptolemæum hæreticum nulla ratione apostolicam doctrinam attigisse.

Quinquaginta annos. Chrysostomus legit, « quadraginta annos. » Theophylactus autem tribuit Judæorum incanis, quod hominem triginta tres annos ferme natum, quinquagenario comparavit. Ex quibus satis patet, Irenæi argumentum ex hoc loco sumptum, valde imbecillum esse.

Irrationabile est enim. Imo vero, quod cum sanctissimi martyris indulgentia dictum sit, Judæi longe atrociora mentis sunt in eum: utpote quod esset vorator, potator vini, seductor, blasphemus, et in virtute Beelzebub eiecisset dæmonia, etc. Indequo patet Irenæum ex hoc loco nihil probare.

Homerus poeta. Locus est Iliados A, ubi post singulare certamen Menelai et Paridis, deos consilia agitasse, et ordine concessisse fingit.

Sed et de illa muliere. Caput 57 hic signat vet. cod.

Undecim. Delevimus (duodecim) apert. vet. cod.

Pag. 149. Satanæ. Expunxius « sanatas. »

Negotio eorum. Ita vetus codex; excusl, « negotio Æonum. »

Jesus enim nomen. Nam plane Hebraicum est, non Græcum, significans, Epiphanio auctore⁹³, medicum, curatorem, et salvatorem. Ideo et Cyrillus Jerusalemitanus scribit⁹⁴: « Jesus apud Hebræos significat salvatorem; in lingua vero Græca medicum sonat; quandoquidem et corporum medicus est, et animarum curator. » De numero autem qui ex litteris ejus nominis consurgit, ait Ven. Beda: « Hujus sacrosancti nominis Jesus non tantum eymologia, sed et ipse, qui litteris comprehenditur numerus, perpetuæ salutis nostræ mysteria redolet. Sex quippe litteris apud Græcos scribitur Ἰησοῦς, quarum numeri sunt x, et viii, et cc, et lxx, et cccc, et cc, qui fiunt simul dcccclxxviii, qui profecto numerus figuram resurrectionis adauget. Octava enim numerus in sacris litteris resurrectionis gloriæ convenit; quia Dominus octava die, hoc est post septimam Sabbati resurrexit. Et ipsi, post sex sæculi ætates, et septimam Sabbati animarum, que aunc interim in alia vita geritur, quasi octavo tempore surgemus. » Ferunt etiam Sibyllam Cumanam hujus nominis litterarum et numeri meminisse. Quin etiam Constantinus Magnus in Oratione quam Eusebii libris de vita ejus adjuvit, deinde Augustinus lib. xix *De civit.*, cap. 23, referunt oraculum Sibyllæ Erythreæ de Christo, acrostichis versibus ita consuetum, ut litterarum initialium legantur hæc verba: ἸΗΣΟΥΣ ΧΡΙΣΤΟΣ ΘΕΟΥ ΥΙΟΣ ΕΩΤΗΡ. Jesus Christus Dei Filius Salvator. De numeris autem, et potestate elementorum ejusmodi nominum dictum est supra.

dcccclxxviii. Ita vetus codex manuscriptus; excusl « Dat. xxxviii. »

Ex adnotationibus Nicolai Gallavii in cap. 41.

Pag. 149 seqq. Ostendit Irenæus falli hæreticos, sibi que et aliis impedentissime imponere, cum ex litteris nominis Ἰησοῦς, supputationem suam deducunt. Id enim prorsus inane est, nec ulla ratione constare potest, propterea quod nomen hoc Græcum non sit, sed Hebræum. Verum in declaranda hujus nominis origine, et propria significatione, quos auctores sæcatus sit Irenæus, plane ignoro. Satis enim conspicuum est, et docti latentur omnes, deduci a יֵשׁוּעַ « Jascha, » unde יֵשׁוּעַ, quod significat « salvavit; » id quod ipsius angeli Gabrielis interpretatio aperte demonstrat. Nam cum jabet hoc nomen Christo imponi, rationem subjungit:

⁹⁰ Cap. 7. ⁹¹ Lib. iv Hist., cap. 33. ⁹² Concione 3. ⁹³ Cont. hæret. 29. ⁹⁴ Catech. 10.

« ipse enim salvabit populum suum a peccatis ipsius. » Qui ergo a \aleph « lesch » potius quam a \aleph deducunt, necesse est cum angelo, id est cum Deo ipso, cujus jussu ita locutus est angelus, disputare. Verum de hac origine aut significatione, nullo prorsus sit verbum ab Irenæo. Ac sane videtur, tum in hac dictione, tum in aliis, veterem aliquam Hebræorum cabbalam secutus. Quid enim affine habet nomen « Jesu, » cum nomine \aleph cum \aleph \aleph . Terram etiam, quæ nomine \aleph vocatur, eodem nomine « Jesu » comprehendit, qua ratione probari potest? Apud quos etiam « Sara usser » dicitur, nescio. Vestigia quidem nonnulla apparent nominis « Arets, » verum inversi et repetiti; sed ita legisse aut scripsisse nullo audio. Cum de his dubitarem, doctos viros, atque in litteris tum Hebraicis, tum Chaldaicis exercitatos consului; qui aut a cabbala quadam ignota id ortum esse, aut ab ignorantia et corruptione linguæ profectum esse censuerunt. Idem de nomine « Sion, » de quo paulo post ait in nomine Jesu comprehendit. Dimidias vero litteras existimant esse et \aleph , non quod imperfectæ sint, sed quod cæteris omnibus minores sint ac breviores; atque ex his etiam reliquas omnes factas esse, Hebræorum plerique autumant. Nulla enim est littera, quæ ex his duabus strui et concinnari non possit. Ideoque decem primas litteras ab \aleph usque ad \aleph , præcipuas esse dicitur, quod cæteræ ex illis, aut ad earum similitudinem efformatæ sint. Nomen « Barneth, » quod Deo tribuit, videtur ductum a \aleph « Bara, » id est « creavit. »

Annotaciones Fr. Feuardenil in cap. 41.

Pag. 149. *Hæc autem in nullo communicant.* Scopus Irenæi in hoc capite est, ut ostendat Gnosticos turpiter hallucinari, et aliis impudenter imponere, cum ex nominis Græci \aleph syllabis, litteris, et numeris ipsis respondentibus confirmare signenta sua ahebantur; propterea quod nomen illud Hebræum sit, cujus litteræ Hebraicæ non conveniunt cum litteris Græcis, neque cum earumdem numero; atque hoc omnia præcipue considerandum et discendum hoc capite existimæ.

Cæterum, quæ de nomine « Jesu » Hebraicis litteris, origine, et significatione scribit, ipsum videlicet esse quarum litterarum et dimidiæ, eorumque significare; non satis assequor. Etenim certissimum est « Jesu » Hebræum esse, deductum a \aleph « lascha, » quod est, « salvavit; » et sic scribi \aleph quatuor litteris, quæ numerum 388 faciunt. Nam ratione arithmetica, \aleph iod continet 10, \aleph schin 300, \aleph vau 6, \aleph aiin 70. \aleph autem Græcorum supputatione 888 reddit; quandoquidem, \aleph , 10, \aleph , 6, \aleph , 200, \aleph , 70, \aleph , 400, \aleph , 200 continet. Ut vero significet Dominum cœli et terræ, oportet illud, more veterum, per tres litteras scribere \aleph et per notaricon, id est ex singulis litteris integras dictiones sic colligere, ut iod, quæ prima littera est \aleph \aleph \aleph quod Dominum, sive \aleph reddunt LXX, « Dominum » nobis exprimat. Deinde \aleph prima sit littera vocis \aleph , quæ « cœlum » significat. Postremo, \aleph sit initium \aleph , quod est, « et terra; » adeo tres litteræ illius nominis, iod, schin, vau, simul per notaricon reductæ, indicent Dominum cœli et terræ.

Sed non satis video, quo pacto nomen « Sion » in nomine \aleph « Jesu » comprehendatur. Nullo etiam idiomate « Sara Usser, » sive « User » dicitur terra. Oportet igitur vel ab aliqua cabala mihi adhuc ignota, hæc desumpsisse Irenæum; vel quod magis mihi probatur, a quibusdam Judæorum rabbiis, quos consuluerit, deceptum fuisse, veluti initio capitis subindicare videtur, dum scribit: « Sicut

periti eorum dicunt. » Pro suo enim odio in Christum, et nos, qui ejus censemur nomine, solent impuri verbi illi multa confingere, et audacter obtrudere, quibus fidem nostram obscurant; quod facile colligas ex locis Isaïæ, Jeremiæ, Davidis, Eadræ, audaci sacrilegio obtruncatis et mutilatis ab illis, uti probat et convincit Justinus martyr in *Dialogo*.

Superior porro ex singulis litteris integra nomina colligendi ratio, quam cabalæ auctores sequuntur, reperitur etiam in oraculis Sibyllinis, lib. II:

*Nimirum Deus is finxit tetragrammaton ADAM
Qui primus fuit, et qui nomine complet
Ortus, occasus, austruus, Boreamque rigentem.*

Istud clarius explicatur apud Cyprianum, tractatu de montibus Sina et Sion, et Augustinum tractat. 9 et 10 in Joan. Oriens Græcis vocatur \aleph , occidentis \aleph , septentrio \aleph , meridia \aleph : harum dictionum si litteras initiales simul junxeris, efficies nomen A D A M. Rationem hujus assignat Cyprianus, quod Dominus ex quatuor cardinibus orbis terrarum pugno comprehendit terram, et finxit hominem ex omni limo terræ: sed de hac re non disputo.

Pag. 150. *Epitæmi eorum.* \aleph proprie significat umbilicum clypei, notam, signum, maculam; sed his in locis accipitur pro nota numerali, quæ sex indicat.

Et dimidiam. Dimidiam litteram appellat \aleph iod, quod cæteris brevior sit ac minor; atque ex illa reliquas omnes factas esse plerique Hebræorum opinantur.

Sion. Dictionem istam ignorat penitus codex; nec facile apparet quid sibi hoc loco velit.

Ruit ergo. Veteris codicis aliquantum diversa est lectio hoc pacto: « Corruit ergo numerus calculi, quem MCCCCLXXXVIII, et per omnia, » etc.

Antiquiores. Hebraicas litteras reliquas omnes inventionem et usu præcessisse, variis conjecturis permotus, post Irenæum, assērit Eusebius²⁶. Suidas illarum, sicuti aliarum omnium artium, inventores facit Adamum, Sethumque illum ipsius. Sethi filios rerum cœlestium disciplinas in columna scripsisse testatur Josephus²⁷. Enoch deinde quasdam prophetias litteris commendasse non ambiguit; Augustinus²⁸, Origenes²⁹, Tertullianus³⁰. Libros de maleficiis et necromanticis artibus Chamo filio Noe tribunt Comestor, et Joan. Cassianus collectionis octavæ cap. 21. Sibyllæ Erythrææ scripta oracula in fidei suæ confirmationem recitavit Constantinus Magnus Orat. ad sanctorum cœtum. Hos autem omnes Cadmi, Phœnicum regis, Palamedis, Simonidis, et Carpentæ, quos aliarum litterarum repertores voluit, ætate multis sæculis superare nullus nescit.

Decem quidem. Illæ decem sunt ab \aleph aleph usque ad \aleph iod; quæ ideo primæ et præcipuæ dicuntur, quod cæteræ ex illis, aut ad illarum similitudinem efformatæ sint: et numeri digiti ex ipsis conficiuntur.

Secundum subsequentiæ. Id est a sinistra in dexteram more Græcorum et Latinorum. Eo autem modo scribunt Hebræi, dum alienis characteribus suas voces exprimunt: vel alii ab ipsis Hebraicis quidpiam exarant, ut de Pilato fertur, qui cum titulum crucis Christi componeret, Hebraicas litteras Latino more collocaverit.

Barneth. Vetus codex « Baruch, » quod Philoai, Hieronymo et Pagnino benedictum significat « Baruch » Chaldaica vox est ejusdem significationis. In codice Vaticano deest adverbium « Hebraice. »

Etenim ex lege. Initium est capitis 39 in vet. cod.

²⁶ Lib. I de præp. evang., cap. 2. ²⁸ Lib. de habitu mul.

²⁷ Lib. I Antiq., cap. 2.

²⁹ Lib. I de civit., cap. 23. ³⁰ Homil.

cum argumento quod eidem superius affixum est, A
et multo commodius, meo iudicio.

Et *altitudo*. Sex has voces hactenus desiderarant
omnes excusi codices.

Hæc ante. Codices exc., « Hæc autem; » deinde
« significativam » pro « significantiam; » et paulo
post « reliqui » pro « reliquis » restitimus.

Calamiscos. Καλαμίσκος significat, præter alia,
parulam arundinem et fistulam; et quia harum
formam habebant tres cannæ illæ, ex candelabri Mo-
saici medio stipite prodeutes, hic Græca voce καλα-
μίσκος eas appellat.

Smyrna. Σμύρνα arbuscula est Arabiæ, cujus
cortice inciso, liquor quidam pinguis effluit, qui
stacte medicis appellatur. Vide Dioscoridem lib. 1,
c. 78; Theophr. lib. *De hist. plant.*; Plinium
lib. xii, cap. 15 et 16.

Ireos D. Iris multa significat; sed hic herba sa-
viter olens et aromatica est; de qua Dioscor.
lib. 1; Theophrast. *De hist. plant.*; Plinius lib. xxi, B
cap. 7.

Cinamomi ccl. Nomen cinamomi, aut cinnamomi
in multa scinditur, quæ legendo notes licet. Hic
species fruticis odori esse videtur, de quo Plin.
lib. xii, cap. 19; Theophrast. lib. xix, cap. 47;
Dioscor. lib. 1. Dicitur autem cinamomum, quia in
modum cannæ, subtiles et replicatos habet calamos,
cinerei vel nigri coloris, qui fracti, visibile spiram-
entum reddunt; et subtile quidem carum, grossum
vero vile et despectum.

Calamisci ccl. Exodi xxx Septuaginta legunt κα-
λάμιν εὐώδους, id est calamii odoriferi. Calamius
igitur, a quo calamiscus, hic frutex est in Arabia,
India, et Syria, juxta Libanum montem proveniens,
aspectu similis arundini, casæ sapore, tactu mollis;
et cum frangitur, locum suavissimo replet odore.
Vide Plinium lib. xii, cap. 20 et alios. 4

De stacte. Στακτή Græcis vocatur succus quidam,
sive lacryna, emanans inciso cortice myrrhæ, de
quâ supra. Consule Plinium, lib. xii, cap. 6 et 44; C
Dioscor., lib. 1, cap. 75 et 78. De illa rabbi David
in lib. *Radixum* ita scribit: « Dicunt quod Nataph
sit Zari, hoc est gutta sive stacte; sic appellata,
quod stillat ex arboribus Ketaph, sicut dixerunt
rabbinii nostri (benedictæ memoriæ). Zari nihil
aliud est, nisi succus qui stillat ex arboribus Ke-
taph, et vulgo balsamum dicitur. » De balsami ortu,
irrigationibus, et interitu, si plura desideras, con-
sule Peurum Martyrem, lib. iii *De legatione Babylonia* 20.

Et ungula. Rabbi Salomon in cap. xxx Exodi,
Paulo Faglo interprete, putat radicem esse candem-
tonem, tersam, ac puram, in morem unguis. Rabbi
Davidi eodem loco, est aroma quod in Mischnach
(sic vocant textum Thalmudicum) Zipporen, id est
onyx, sive unguis vocatur, et est leve et lucens, ut
unguis. Propertius:

Et cronico naves murrheus ungat onyx.

Mihi verisimilius, et huic loco convenientius id esse
videtur, quod de onycha, seu ungula habet Diosco-
rides lib. ii, cap. 10: Ὀνυξ ἐστὶν, inquit, πῦμα
κογχυλίων, ὁμοιον τῷ τῆς πορφύρας, εὐρισκόμενον
ἐν τῇ Ἰνδία ἐν ταῖς καρδοφόροις λίμναις. Διὸ καὶ
ἀρωματίζουσι, νεμομένων κογχυλίων τὸν νόρον. Id
est: « Unguis conchylii tegumen est, haud ei abai-
mille, quo purpura contegitur, quod in Indiæ nar-
diferis lacubus reperitur. Proliu etiam odorem spi-
rat, quoniam conchyllia nardum pascauntur. » Vide
etiam Plinium lib. xxxii, cap. 40.

Et galbano. Galbanum inter alia, liquor est ejus-
dem plantæ, similis serulæ, nascentis in Syria,
medicis frequens. Dioscor. lib. 1, cap. 7; Theophr.
lib. ix *De hist. plantarum*, cap. 1 et 7; Plin. lib. xii.

cap. 25 et 48, lib. xxiv, cap 5 et 13. De hoc Vir-
gilius 60:

Hinc jam galbanoos suadebo incendere odores.

Et Lucanus 60:

Hic ebulum stridet, peregrinaque galbana sudant.
De illo item rabbi Kimhi in c. xxx Exod. ait:
« Galbanum aroma est, cujus odor gravis est, et est
succus arboris, quæ laventur in urbibus Græciæ,
estque ut mel nigrum, et lingua Arabica dicitur
Miah. »

Et hedyosmo. Ἠδύοσμον suavis odor, men-
tha nominatur; de qua Luc. xi, ἀποδεξατοῦτε τὸ
ἡδύοσμον, id est, solvitis et datis decimas ex mentha.
Dioscorides vocat ἡδύοσμον ἄγριον, menthistrum
herbam. Vide Plinii lib. xix, cap. 8, et alios.

Et thure. Thus, aut tus nomen tritum, sacris
suffimentis succensis ignibus maxime conveniens,
et jampridem usitatum. Ovidius, xiv *Metam.*,
v. 128:

Templa tibi statuam; soltram tibi thuris honores.

Et Tibullus lib. i, eleg. 3, v. 34:

Redderet antiquo menstrua thura Lari.

Porro ut thuris, sive incensi suffumigationes in
sacris Hebræorum divina jussione frequentes erant,
sic ejusdem benedictio, et usus in sacris Christi-
anorum, ex apostolorum traditione, summaque Græ-
carum et Latinarum Ecclesiarum concessione, reli-
giose observatur, ut videre est ex Ruperto, lib. 1
De divinis offic., cap. 29 et 36, et lib. vi, cap. 31
et 32; Stephano Eduensi lib. *De sacramento altar.*,
cap. 12, Germano Constantinop. in *Rerum eccle-
siasticarum cons.*; Augustino serm. 98 de tempore;
Tertulliano lib. *De coron. mil.*; Dionysio Areop.
lib. *Eccl. hier.*, cap. 3; Jacobo fratre Domini in
Liturgia; canone 3 seu 4 apostolorum. Si præter hos
auctores, alios adhuc desideras, ritumque hunc accu-
rate et diligenter comprobatum, consule librumquem
101 adversus anatomen missæ edidit, vir in evol-
vendis sacris auctoribus paucis comparandus D. Ja-
cobus Faber, doctor theologus, præceptor mihi per-
petuo observandus, hinc tibi abunde satisfactum iri
puto. Cæterum, cum Gnostici horum omnium suffi-
mentorum species, quantitates, commissionesque
ad confirmationem suorum placitorum detorque-
re non possent, quod vel maxime necessarium fuisset;
argue concludit Irenæus illos, quosdam alios legis
veteris ritus insulse et stollide adduxisse, ut his hæc
deliria asseverarent.

Ex Jo. Ern. Græbii adnotationibus in cap. 41.

Pag. 149. *Jesus... litterarum est duarum et dimi-
dia*. Sciendum, veteres dixisse « Jesu, » et Hebraice
יהוה pro « Jesua; » inde manasse puto scripturam
Græcam Ἰησοῦς. Nam a « Jesua » diceremus « Je-
suas. » Hoc posito, cum dicat hoc nomen littera-
rum esse duarum et dimidiæ, quid aliud arbitrorer,
quam per « dimidiam » ipsam litterarum ioth in-
tellexisse? Quippe is ejus litteræ character est, ut
vix ad medium aliarum litterarum attingat; et qui-
dem si cum illis conferatur, pro dimidia littera jure
haberi possit. Hæc Drusius centuriæ 1 *Miscella-
neorum*, cap. 44, ubi et de interpretatione nominis
Jesu, qua « Dominum eum, qui continet caelum et
terram, » significare traditur, eadem dixit, quæ
Fouardentius.

Pag. 150. *Et sacerdotales nuncupata*. In Græco
forte ἱεραρχικαί, vel similis exiit vox, qua usus
Hebraicarum litterarum in sacro Bibliorum codice
est, quam interpretes perperam verit « sacerdotales. »

Decem quidem sunt numero. Legendum conjicio,
« xxduæ quidem, » etc., quot litteras apud Hebræos
esse notum est.

*Scribuntur autem quæque per quindocim, novis-
sima littera copulata primæ*. Hæc quid sibi vellint,

60 Lib. iii, eleg. 8, v. 22. 60 Georg. iv, 284. 60 Phars. ix, 916.

dfu multumque cogitavi, sed excogitare haud potui. Textum sane corruptum esse cod. Voss. indicat, cujus diversam lectionem notavi.

Duas et dimidiam habet litteras. γ finale pro dimidia littera η accipitur.

Pag. 151. *Et Hedyosmo.* Nota Irenæum Exod. xxi, 34, non legisse χαλδάνην ἡδύοσμου, uti nunc in LXX versione exstat, sed χαλδάνην, ἡδύοσμον; adeo ut juxta hanc lectionem sacrum thymiana, perinde ut sacrum unguentum, et ex quinque commistionibus subsistat.

Adnotationes Fr. Fewardentii in cap. 42.

Pag. 151. *Quia autem.* Caput 40 hic signat vet. cod. Contendit Gnosticos nihil somniorum suorum asserere posse ex numero quinario, quantumvis frequenter in sacris occurrat.

Ipsa habitus crucis. Piam admodum habes figuræ crucis, adeoque imaginis eidem affixæ speculationem, quam et sæpe, et libenter imitatur Augustinus, verba ista Apostoli: « Ut possitis comprehendere quæ sit longitudo, et latitudo, et sublimitas, et profundum, acire etiam supereminentem scientiæ charitatem Christi; » ad sacramentum crucis referens, et ut in latitudine accipitur transversum lignum, quo extenduntur manus, propter operum significationem; in longitudine ab ipso usque in terram, ubi lotum corpus crucifixum stare videtur, quod significat persistere; in altitudine ab ipso transverso ligno sursum; versus quod ad caput eminet, propter expectationem supernorum; in profundo autem, pars illa ligni, quæ in terræ abditò delecta latet. » Hæc Augustinus epistolæ 112 cap. 12, epistolæ 119 cap. 41, et epistolæ 120 cap. 26, quibus Imaginis Crucifixi considerationem sanctissimis Patribus longe gratiorem fuisse perapicimus, quam neoterica Gnosticis.

Observandum porro quinque extremitates, seu fines Dominicæ cruci hic aperte tribui: ac de quatuor, omnibus constat; de quinta, ubi requiescere dicitur affixi corpus, non ita. Non enim clare dicitur, an pedibus tanquam subjecto scabellulo, quiesceret, an vero media corporis parte quodammodo sederet. Verum, Gregorius Turonensis disertis verbis de tabella (alii suppedaneum vocant) in qua et pedes innixi et fixi fuerint, hoc intelligendum tradit: « In stipite erecto, iniquiens, foramen manifestum est: super hanc vero tabulam, tanquam stantis hominis sacra affixæ sunt plantæ. » Illis fere similia sensus videtur Justinus martyr in *Dialogo*; Tertullianus libro tertio *Advers. Marc.*, capit. decimo octavo, et decimo nono; et Venerabilis Beda in *Collectanis*, affirmans eandem crucem ex quatuor diversorum lignorum generibus compactam fuisse: quarto haud dubie suppedaneum illud intelligens. Istud denique plurimum confirmant vetustissimæ crucifixi Domini nostri in templis servatæ imagines, quæ etiam eodem anno quo hoc scribitur, multis in locis conspeximus, cum dicto scabellulo, in quo pedes etiam distincti secretique duobus clavis assignantur; nimirum, Viriduni, in majori eademque vetustissima æde, unam; et monasterio, quod a divo Paulo nomen habet, alteram. Treveri ejusdem formæ vidimus in majori templo, duas; in æde B. Virginis, tres; Sancti Simæonis, duas; Sancti Paulini, unam; et S. Mariæ alteram. Confluentis, in templis diversis, tres. Colonia Agrippinæ, etiam ejusdem formæ imagines, id est pedibus disjunctis, atque duobus clavis in summo templo, tres; ad S. Severinum, tres; ad S. Cunibertum, tres; ad S. Gereonem, unam; ad

A XII Apostolos, duas; ad S. Pantaleonem, unam; ad S. Ursulam, unam; ad S. Mariam de Capitolio, unam; in cœmeterio S. Georgii, unam; ad Indulgentias, unam; ad S. Mauritium, unam; ad Clariassas, unam; in quodam xenodochio, unam; audivimusque in aliis sacris locis multas tales servari: quibus superior nostra conjectura non mediocriter roboratur.

Quatuor certe clavis confixum cruci Christum fuisse, non tantum ex historici inventionis sanctæ crucis narratione, satis aperte mihi colligi posse videtur: sed etiam ex certissimis Patrum testimoniis. Cyprianus namque serm. de Passione, plurali numero dicit: « Clavis sacros pedes terebrantibus. » Et supra laudatis antistes Turonensis apertius scribit: « Clavorum Dominicorum quod quatuor fuerint, hæc est ratio: duo sunt affixi in palmis, et duo in plantis. » Eadem quoque est sententia lib. 1, cap. 40 S. Brigidæ Revelationum, quas etiam summi pontifices probaverunt.

Pag. 152. *Unaquæque tabula.* Diversæ fuerunt sententiæ Hebræorum, Græcorum, et Latinorum, quot præcepta in quaque tabella reponantur. Josephus⁴⁴ et Philo⁴⁵, quos hic imitatur Irenæus, quinque in qualibet collocant. Ex Græcis Origenes⁴⁶, Procopius⁴⁷, et Hesychius⁴⁸ cap. xx Exodi narrantes, et Cloemens Alex. vi Strom., quatuor in priore, sex in posteriore annumerant, quibus ex Latinis astipulatur Ambrosius⁴⁹. Latinis fere omnibus valde probatur Augustini partitio, qua tria tantum in prima constituit, quibus Dei cultus explicatur; septem in alia, quibus proximi dilectio jubetur.

Quis enim concedat. Contendit nec dies, nec menses, nec annos præterlabentes confictos a se Pleromatis Æones significare: ac idcirco desumpta ab his argumenta nihil omnino concludere.

Præfixit. Ita vet. cod.; delevimus et prællitione. *Adhuc autem.* Caput 41 signatur in vet. cod. cum hæc epigraphe: « De Amen et nonaginta novem ovibus, ex quibus una perit et inventa est. » Cæterum, « sinistra, » pro « sinistram » substituitur ex superioribus, quibus quædam dextra, alia vero sinistra, ex Achamoth Matre producta garrunt.

Ex Jo. Ern. Grabii adnotationibus in cap. 42.

Pag. 151. *Ipsa habitus crucis, etc.* A Justino martyre hæc sane accepisse videtur Irenæus, utpote qui in *Dial. cum Tryphone*, pag. 318, crucem his descripsit verbis: « Ὅρθιον γάρ ἐστι τὸ ἐν ἔϋλον (arrectarius stipes) ἀπ' οὗ ἐστὶ τὸ ἀνώτατον μέρος εἰς κέρασ ὑπερήμενον (vertex cui impingitur titulus aut causa mortis), ἕταν τὸ ἄλλο ἔϋλον προσαρμωσθῆ, καὶ ἐκατέρωθεν ὡς κέρατα τῆ ἐνὶ κέρατι παρασκευµένα τὰ ἄκρα φαίνηται (transversum lignum, quod quasi brachia crucis facit), καὶ τὸ ἐν τῷ μέσῳ πηγγύµενον, ὡς κέρασ καὶ αὐτὸ ἐξοχόν ἐστὶν, ἐφ' ᾧ ἐποχούνηται οἱ σταυρούµενοι. Quæ ultima verba Scaliger in *Animadversionibus* ad Euseb., p. 118, ita Latine transtulit: « et quod in medio stipite impactum est, ipsum quoque iustar cornu eminet, qui insident et vectantur in qui cruci assignantur. » Unde plura de crucis structura et partibus commentatur: contra quæ tamen disputat Fullerus lib. iv *Miscellaneorum sacrorum*, cap. 12, prolixè ex ipsa Justini martyris et Irenæi collatione probans, istud, in quo insidere dicuntur, qui supplicium dant, non esse distinctum a scabellulo, cui pedes inniti et infigi solebant.

Pag. 152. *Columnas habebat quinque.* Quatuor solum Exod. xxvi, 32, memorantur columnæ velaminis, quibus sanctum sanctorum a sancto distinguebatur; sed *Ibid.*, vers. 37, et quinque dicuntur columnæ ante quas ducebatur velum, quod in introitu

⁴⁴ Ephes. iii, 18, 19. ⁴⁵ Lib. de Glor. martyrum, cap. 6. ⁴⁶ Molan., libr. de sac. pict.; Lipalus lib. de Cruce. L. ⁴⁷ in Antiq., c. 6 et 8. ⁴⁸ L. de Decalogo. ⁴⁹ In cap. vi Eplies. ⁵⁰ Lib. de decem chordis. ⁵¹ Conc. 4 in psal. xxxii. ⁵² Quæst. 71 in Exod.

tabernaculi erat. Illud igitur, pro hoc, accepit A
Irenaeus memoria lapsus.

Altitudo. « Longitudinem » vel « latitudinem »
ponere debuit Irenaeus, quae utraque « erat quin-
que cubitorum, per quadrum, » uti locis supra ci-
tatis describitur; altitudo autem « trium » erat
cubitorum.

102 *Sinistra manus levamen.* Molestum mihi fuit
hoc « sinistrae manus levamen, » nec facile est istud
dexterae interpretari. Nisi me conjectura fallit, «leva-
men» hic dicitur a «levare,» id est ferari, serio abdu-
cere: in qua significatione hoc verbum usurpatum
legitur a Gallicis praecipue scriptoribus, qualem Irenaeus
interpretem quoque fuisse vero est sumissimum.
Sic Sidonius Apollinaris lib. vii, epist. 2, scribit: «Le-
vat divitem conjugem pauper adamasus,» id est furio
abducit. In quem locum commentans doctissimus
Savaro, plura ex Gregorio Turonensi aliique attulit.
Quid si itaque « sinistrae manus levamen » in-
terpretemur, id quod a dextera ad sinistram manum
subductum est, indeque perditum? Integer sane con-
textus hanc expositionem bene admittere videtur,
eandem haud parum confirmat, quod in « dextera »
opponantur « oves, quae non perierunt, sed in ovili
permissorunt, » non futura manu raptae, vel per-
ditae.

Adnotationes Fr. Feuardenti in cap. 43.

Pag. 155. Si quis autem. Praeoccupatione mentis
dissolvit argumenta, quae poterant ab his objici:
docetque ex solis numeris, litteris et syllabis, non
esse temere de rebus divinis pronuntiandum; quan-
doquidem incertum et superstitiosum sit.

Et apostolorum. Cod. excusi, « nec apostolo-
rum. »

Qui autem varia. Initium est cap. 42, in vet. cod.

Non enim infectus. Gravis sententia, qua homi-
nem cum Filio Dei comparat, quod ille factus sit;
id est ex nihilo, eam prius non fuisse, productus:
hic autem non factus, cum sit homoconsensio et co-
aeternus Patri. Isthuc postmodum sancti illi Patres
apertius concluderunt in Nicæna synodo adversus
Arii blasphemias, ut ex Symbolo liquet. Athanasius
quoque dicit: « Filius a Patre solo est, οὐ κτιστός,
οὐ κτιστός, non factus, non creatus. » Fusius et
accuratius oratione 2 et 3 contra Arianos, negotium
persequitur: ut et Basilium lib. II *Contra Eunomium*.
Augustinus ser. 155: « Factum vel creatum Dei
Verbum dici omnino non potest, per quod facta sunt
omnia, » etc.

Proprium. Expugnatus, « proximum; » et ultima
lin. « ignarus, » pro « ignarum, » reposuimus
auct. vet. cod.

Ex Jo. Ern. Grabit adnotationibus in cap. 43.

Pag. 155. Numero xx. Quid numerus xx sibi ve-
lit, dicere nequeo, indeque suspicor, vel xxx, vel
nullum numerum legendum esse. Sed mss. codices
hic nos destituunt.

Adnotationes Fr. Feuardenti in cap. 44.

Pag. 158. Non enim transibilis est. Sic lego, pro,
« transibilis es, » tum quia finis praecedentis capi-
tuli, tum inscriptio istius id aperte docet: et mox
scribitur, « indeterminabilis est, » etc. Tradit per-
manifestam insaniam esse, supra Deum conditorem
hujus mundi, mentem extollere, ut quid eo majus
et superius exquiratur: cum adeo immensus ac
materia imbutus sit, ut nullo intellecta pro dignitate
capi possit. Etenim « habitat lucem inaccessibi-
lem, » I Tim. vi, 16.

Ejusdem adnotationes in cap. 45.

Pag. 154. *Melius ergo.* Non ignaviae imperitorum
patrocinator, sed jactantiae et supercilio Gnostico-
rum occurrit, qui vana persuasione encyclopaediae
omnium disciplinarum inflati, simplicibus petulan-

ter insultabant. Non dissimilia scribit August.
serm. 20, de verbis Apostol.: « Melior est fidelis
ignorantia, quam temeraria scientia. » Et Hieron.²⁰.
« Melius est aliquid nescire, quam cum periculo dis-
cere. » Ignavus esse mavult Nazianzenus, quam
plus aequo curiosus; ac similis timidus, quam nimis
audax²¹. Corruptos quorundam mores, qui se ha-
manarum disciplinarum apices consecundisae puta-
bant, post Tullium et Senecam graviter persequitur
Lactantius, lib. III, capite 15.

Melius itaque est. Memorabiles istiusmodi sunt
apud Augustinum et plures sententiae, ut libr. v
Confess., cap. 4: « Infelix homo qui scit omnia, te
autem nescit. Beatus autem qui te scit, etiamsi illa
nesciat. » Et lib. *Medit.*, cap. 5: « Abs te sapere,
est desipere; te vero nosse, est perfecte scire. » Ad
finem porro praecedentis sententiae legitimus, « praes-
titerit » ex vet. cod., sublato « praeeperit. »

Quae hominem vivificat. Recte vitam spiritalem,
id est hominis justificationem, tribuit charitati;
non soli fidei, quemadmodum imponunt ei Centu-
riatores.

Quid enim. Cap. 43 signat vet. cod. cum epigra-
phe, quae huic cap. 43 ascripta est. Legendum au-
tem proponimus ex vet. cod.: « Quid enim si super
bos, » expuncto « per; » et paulo post, « Aut ite-
rum si quis » pro « cur. »

Quia nihil omnino horum. Docte ac pie cuncta
Dei providentia et consilio gubernari, adversus
Gnosticam ac Epicuream perfidiam, defendit; nihil-
que, aut ejus scientiam fugere, aut praeter ejus vo-
luntatem in orbe fieri: « quandoquidem attingit
a fine usque ad finem fortiter, et disponit om-
nia suaviter²². » Hoc et Justinus martyr ex eo
confirmat²³, quod non frustra, pro rebus humanis,
diu noctuque Deum precamur. Et beatus Areopagita
scribit: « Deitas prospicit cuncta providentia, boni-
tateque mirabili, » lib. *De divinis nom.*, cap. 12.
Caetera videre licet apud Theophilum Ant., Lactan-
tium, Augustinum, etc.

Ut arenam enumeret. Quatuor his partem illis ele-
gantur ostendit, inanes non minus et ridiculos esse
horum conatus, quam si scyatho mare exhaustire,
pondus montium scrutari, satum venti mensurare,
ignem ponderare, et diem, quae praeterit, revocare
molirentur. Similes eulm superioribus sunt haec, a
quibus sacrae Litterae abhorrent.

Pag. 155. *Fulmine percussus.* Viuetur exprimere
Graecum verbum τυρόπνιτος. Simili quoque pro-
verbiali voce postea utitur cap. 55.

Ejusdem adnotationes in cap. 46.

Pag. 155. *Sensus autem.* Commodius praecedenti
capiti haec prima sententia jungeretur, ut cum ar-
gumento indicat velos cod.

Sunt autem. Caput 46 in vet. cod. cum epigraphe
ea, quae capiti 45 supra affixa est. Observandum
quasi honorifice de sacris Litteris sentiat, quae at-
tente legit, ad eas alios ablegat, ut fontem, quo
pietatem hauriant universam. Harum studio et
energia Justinus martyr et Tatianus permoti, sectis
omnibus philosophorum eodem saeculo valedice-
runt, ut Christi placitis sese consecrarent. Earum-
dem oracula consulere Autolycum hortatur Theo-
philus, si poenas evadere et bona perpetua consequi
voluerit. Ea denique omnium scriptorum antiquis-
sima et verissima esse non semel postea confirmat
lib. II et III *Ad eundem Autolycum*.

Posita sunt. Ita vet. cod.; delevisimus « positae, »
et mox negationem « non » praeposuimus « auidi-
guis. »

Sine periculo absolvit. Absolvere parabolas, Grae-
ce ὑπολέγειν, dissolvere, explicare.

Oppugnantes se. Vet. cod.: « Tantae videbatur
veritates pugnantes semet invicem. »

²⁰ In regula monac. ²¹ De moder. in disput. servanda. ²² Sap. viii. ²³ Dialog.

Itaque, secundum hanc rationem. Iterum docet non esse petendam a parabolis certam constantemque regulam fidei nostræ, sed in apertis Scripturis, quæ non nisi repugnanter possunt in varios diversosque sensus torqueri.

Nulla. Expunximus « nulli; » postea « ad eum, » pro « ab eo, » vet. cod. auct. reposuimus.

Cum itaque. Non vult omnes Scripturas adeo apertas, et cuivis obvias esse, ut nulla sit in eis obscuritas, cum hoc alibi frequenter affirmet; sed eas adeo perspicue et constanter, unum et solum Deum mundi creatorem, et rectorem prædicare, ut nemo qui his attenderit, ignorare possit⁸⁴. Quid enim apertius, quam istud: Audi, Israel, Dominus Deus tuus, Deus unus est⁸⁵ » et: « Non habebis deos alienos coram me⁸⁶ » Et sexcenta talia.

Quia enim. Cap. 45 signat vet. cod. cum summa quæ supra tribuitur capiti 44.

Ipsa dictione, neque. Tres has voculas desiderat veter. cod.; quæ vero hic refellit, partim cap. 4 lib. 1, partim cap. 16, 17 et 23 recensuit.

Adnotationes Fr. Euardentii in cap. 47.

Pag. 156. *habentes itaque regulam.* Docet questionibus vanis et curiosis de Bytho, Propatore, ac Æoniis non esse incumbendum, cum Scriptura perfecte constanterque affirmet unum esse verum Deum, qui omnia fecit et administrat. Porro « exerceri, » pro « exercere, » ex veter. cod. legitur.

Qua manifestissime. Ita vet. cod.; excusi, « quæ manifestissime. »

Si autem omnium. Sacra scripta, ut a Verbo Dei, et Spiritu ejus profecta, omnibus numeris perfecta esse, ideoque magna religione ipsis ad hærendum rectissime asserit: sed nec minus pie evincit, ea tantis mysteriis abundare, ut ad eorum intelligentiam revelatione opus sit, cum tanta sit animi nostri caligo, ut ad ea, quæ ante pedes sunt, crebro crectiamus, sicut exemplis propositis confirmat. Errant igitur toto cælo, qui sacras Litteras adeo claras, aperias, et omnibus pervias clamitant, ut quibusvis liceat illotis 103 pedibus et manibus, ad eas tractandas accedere. « Ratio divina, » ait Tertullianus⁸⁷, « in medulla est, non in superficie, et plerumque æmula manifestis: nec hæreses esse possent si non et perperam Scripturæ intelligi possent. » Multis etiam in locis per obscuras Scripturas « provisum esse non dubitat Augustin. » ad edomandam labore superbiam, et intellectum a fastidio revocandum, cui facile investigata, plerumque vilesunt; » lib. II *De doct. Chr.*, cap. 6. Et lib. *Contra Adimantum*: « Aliquando aperte ponitur in Scripturis ipsa divina auctoritas, aliquando autem occultatur, ut et manifestis lector instruat, et exerceatur obscuris, » cap. 17. Non possum hoc loco non monere, rem istam fusius a Procopio, Gazæo, Præfat. in Isa., elegantissime et gravissime tractari, quam Latinam factam percurrendam mihi aliquando dedit Joannes Curterius, ejus anima pace fruatur, qui totum Commentarium jam edidit in Ecclesiæ utilitatem.

Quippe a Verbo Dei et Spiritu. Quando Spiritum sanctum, simul cum Filio Dei, sacrarum Scripturarum auctorem asserit, plane eum esse naturam Deum, omniscium, et omnipotentem agnoscit. Quod paulo post sequitur: « Non est mirum si in spiritalibus et cælestibus, et his quæ habent revelari, hoc patimur nos, » etc., duplicem continet Hellenismum. Priorem, « habent revelari, » pro, « revelatione opus habent; » vel, « suo tempore revelabuntur; » posteriorem, « hoc patimur nos, » pro, « hoc nobis usu venit. »

Quid enim. De Nili incrementis et eluvionibus

septem diversas philosophorum opiniones recitat Plutarchus lib. IV *De plac. philosoph.* Easdem examinat Plin. lib. V, cap. 9. Diodorus octo etiamnum refert, quarum postremam solummodo probat, lib. I, cap. 4. Suas conjecturas proponit Herodotus in *Euterpe*, quem in his garrire putat Strabo in XVII. Nec unde crescere incipiat Nilus, nec incrementi ejus causas inveniri, omnium, meo judicio, rectissime scripsit Senec. lib. IV *Natur. quæst.*

Sed et volantium. De hirundinum recessu intelligit, quas viciniora loca petere, et apricos montium sequi recessus putat Plin., ubi nudas et deplumes frequenter inventas fuisse asserit, lib. X, cap. 24. Exprobrat Dominus Hebræis stupiditatem, qua judicium sua non advertent, propositis ciconiis, turtribus, gruibus et hirundinibus, quæ stata tempora recessus sui sagaciter nota nec anteverunt, nec prætereunt, Jerem. VIII, 7.

Quid autem possumus. Plutarchus⁸⁸ quinque diversas sententias de Oceani fluxu et refluxu referens, satis innuit, quam frigide rei nodum solverint philosophi. Illos soli et lunæ tribuit Plin. lib. II, cap. 97, quod et Aristoteli placuerat lib. II *Meteor.* Sacræ Litteræ isthæc omnia divinæ providentiæ ascribunt: quæ mirabiles elationes maris excitat, turbatque profundum, et sonum fluctuum ejus⁸⁹. Reliqua, quæ subjiciuntur, exempla, ex Jobi cap. XXXVIII desumpta videntur.

Si ergo et in rebis. Cap. 46 signat vet. cod. Colligit autem non solum sacrarum Scripturarum verba, dialectos, phrases, et dicendi varias figuras obscuras esse, verum etiam res quæ in his continentur et significantur: quod et post Irenæum etiam approbant Origen. lib. VII *Contra Celsum*; Ambrosius epistola 44; Hieronymus epistola ad Paulinum; Augustinus lib. III *Confessionum*, cap. 5, lib. XI, cap. 2, ac epist. 3 et 119. Hoc ipsum quoque hæresiarcharum ministris tot commentariis secum dissidentibus, adversus propriam de perspicuitate utriusque Testamenti jactantiam, contestantibus.

Cap. 157. *Semper enim fides.* Fidem etiam in futuro sæculo permanere, non solum hic Irenæus affirmat, sed et Tertull. his verbis⁹⁰: « Exhaustur lingua, cessat prophetiæ, permanent fides, spes, dilectio, » etc. Memineris fidem duo involvere: primo eam obscuritatem, quam Patres scholastici vocant « latentium objecti; » secundo inconcussam eam certitudinem, quæ omnem dubitationem procul repellit: hanc conditionem posteriorem in beatis spiritibus permanere, recte volunt hi auctores; priorem vero minime. Vel remanet quoad habitum et ornatum; non quoad actus et exercitium.

Si ergo secundum. Cap. 47 signat vet. cod.

Et sine periculo. Quatuor has voces habebat vet. cod., excusi omnes desiderabant.

Antequam. Origenes lib. III *De principiis*, testatur ethnicos hac questione Christianos exercuisse: Si cœpit mundus ex tempore, quid faciebat Deus antequam mundus fieret? Otiosam enim dicere naturam Dei, otiosum simul est et absurdum, vel putare quod bonitas aliquando nihil fecerit, et omnipotentia aliquando non egerit potentatum, etc. Postea vero concludit, eum alios fecisse invisibiles mundos antequam huic visibilem conderet: quod Judæorum fabulas Talmudicas omnino respicit. Scribunt enim illic, Deum exercuisse se in extruendis variis mundis; quos ubi considerat, illico destruebat, atque iterum instaurabat, quoad hunc, quem nunc habemus, mundum facere didicisset⁹¹. Augustinus⁹² rectius censet, quæstionem velut re-

⁸⁴ Lib. II, c. 47, et lib IV, cap. 45. ⁸⁵ Deut. VI, 4. ⁸⁶ Exod. XX, 5; Deut. V, 7. ⁸⁷ lib. de resurrect. carn. ⁸⁸ Lib. III De plac. phil. ⁸⁹ Psal. XCII, 4; LXIV, 8. ⁹⁰ Lib. de Pat. ⁹¹ Talmud, trac. 4, distinct. 5. ⁹² Lib. II Confess., cap. 12.

sponsione insigniam, potius eludendam, ut cuidam A Ennceam, Nun, et Logon, id est mentem, cogitationem et Verbum ejus nunc decernebant ab eo, mox conjungebant, hisque diversas emissiones ascribebant, compositioni illum subijcere, quod impium et insanum est.

Qui ergo dicit. Caput 51 signat vetus codex cum hoc argumento : « Ostensio quoniam Nus Logos, et Logos Nus ; et Nus ipse est pater omnium. »

Generationem ejus. Ex vetere codice, « enarrabit, » pro « enarravit ; — « hominum, » pro « hominis ; » et « nobis ipsis, » pro « vobis ipsis, » restituumus. Hoc porro Isaïæ testimonium Athanasius ad Epictetum, Alexander ad Alexandrum Constantinop., et alii multo plures ad æternam ineffabilemque Christi generationem 104 referunt : alii ad temporalem, qua, sine viro, ex sanctiss. Virgine natus est. Hieronymus sapientissime ad utramque his verbis : « Aut enim de Divinitate intelligendum est, quod impossibile est divine nati-
vitatis nosse mysteria : aut de partu Virginis, quod difficulter possit exponi. » Plurima in hanc rem tradunt Eusebius libro quinto *Demonstrationis*, cap. 4; Ephrem lib. advers. eos qui naturam Filii Dei scrutari volunt; Nazianzenus orat. 3 de theologia; Basilus orat. de martyre Mamante; Hilarius libro II *De Trinitate*. Ambrosius denique libro *De fide* ad Gratianum ait : « Mibi impossibile est hujus generationis scire secretum. Mens deficit, vox silet, non mea tantum, sed et angelorum. Licet scire quod Filius natus sit; non licet discutere quomodo natus sit. Illud negare mihi non licet, hoc quærere meus est. »

Cap. 49 vet. cod. : « Deus autem, » caput est 50 in vet. cod.

Labis fructus. Billius Græce : ὑστερήματος καρπὸν καὶ ἀγνοίας προβολὴν ἀποκαίνεσθαι, id est, ignorantiae setum, v.l. ab ignorantia productum. Illi enim eos opinatos esse recensuit libro primo, capite primo. Paulo post, « capit dicere, » vere dici possunt.

Aliud enim est. Existimo eum velle, quoddam esse verbum internum, quod solo animo concipitur et retinetur : aliud externum, quod ore profertur ac enittitur. Hinc enim Lactantius scribit lib. IV, c. 9 : « Melius Græci λόγον dicunt, quam nos Verbum. λόγος enim et sermonem significat, et rationem. » Et Hieronymus ait, λόγον Græcis significare verbum, orationem, sermonem, raticnem, modum, sapputationem : nonnunquam et pro libro usurpari, a verbo λέγω, quod est, dico, sive colligo. Paulo post « quod excogitat, » pro « eo excogitat ; » denique « propter spiritale, » loco « per spiritale, » ex vet. cod. substituiimus.

Non de semel, sed per partes. Græce, οὐκ εἰς ἅπαξ, καθάπαξ, vel ἀπ' ἅπαξ, videtur legisse, id est non una vice, non cuncta simul. Gallice, tout en un coup.

Ex Jo. Ern. Grabii adnotationibus in cap. 47.

Pag. 158. Quidve de his, quæ ultra eum sunt, enuntiare? Sic Hilarius in finem psalm. LXXVIII ait, quod « mare profunda, infinitaque sui obice mentem humanæ opinionis excedat, ut neque quid extra se, neque quid intra sit, sensu persequente capiamus. » Intellexit vero Irenæus per ea, quæ ultra Oceanum sunt, « eos, qui post ipsum sunt, mundos, » quos memorat Clemens Romanus in *Epist. ad Corinth.*, § 20. In quem locum plura notavit Cotelerius, inter alios Irenæum nostrum allegans.

Pag. 157. Velocitatem enim sensus hominum, etc. His gemina iterum habet Cyrillus catech. 6, pag. 46 : Ἡ μὲν διάνοια ὀξύτατα νοεῖ ἢ δὲ γλώσσα ῥημάτων δέεται καὶ διηγήσεως πολλῆς τῶν μεταξύ λόγων ἅμα μὲν γὰρ ὀφθαλμὸς χορὴν ἀστρων παραλαμβάνει πολὺν ἄλλ' ὅταν τὸ καθ' ἕκαστον διηγήσασθαι βουληθῆ τις, τί μὲν ἐστὶ φασγῆρος, τί δὲ τὸ ἔσπερος, τί δὲ τὸ καθ' ἓν, πολλῶν ἐπιδέεται τῶν ῥημάτων, etc. « Mens quidem velocissime cogitat ; lingua vero multis verbis opus habet, et multa intermediorum sermonum enumeratione. Simul enim numerosum siderum chorum oculis comprehendit ; verum si quis singula narrare velit, quid lucifer, quid hesperus, quid unumquodque, longa opus est ratione. »

Adnotationes Fr. Feuardenii in cap. 48.

Pag. 157. Deus autem. Hanc sententiam non semel repetit. Vult autem hoc capite, Deum, cum sit spiritalis, infinita et supercœlestis substantia, omnino simplicem, nullaque ratione compositum esse, quod et supra notatum est. Eos vero, qui

Ennceam, Nun, et Logon, id est mentem, cogitationem et Verbum ejus nunc decernebant ab eo, mox conjungebant, hisque diversas emissiones ascribebant, compositioni illum subijcere, quod impium et insanum est.

Qui ergo dicit. Caput 51 signat vetus codex cum hoc argumento : « Ostensio quoniam Nus Logos, et Logos Nus ; et Nus ipse est pater omnium. »

Generationem ejus. Ex vetere codice, « enarrabit, » pro « enarravit ; — « hominum, » pro « hominis ; » et « nobis ipsis, » pro « vobis ipsis, » restituumus. Hoc porro Isaïæ testimonium Athanasius ad Epictetum, Alexander ad Alexandrum Constantinop., et alii multo plures ad æternam ineffabilemque Christi generationem 104 referunt : alii ad temporalem, qua, sine viro, ex sanctiss. Virgine natus est. Hieronymus sapientissime ad utramque his verbis : « Aut enim de Divinitate intelligendum est, quod impossibile est divine nati-
vitatis nosse mysteria : aut de partu Virginis, quod difficulter possit exponi. » Plurima in hanc rem tradunt Eusebius libro quinto *Demonstrationis*, cap. 4; Ephrem lib. advers. eos qui naturam Filii Dei scrutari volunt; Nazianzenus orat. 3 de theologia; Basilus orat. de martyre Mamante; Hilarius libro II *De Trinitate*. Ambrosius denique libro *De fide* ad Gratianum ait : « Mibi impossibile est hujus generationis scire secretum. Mens deficit, vox silet, non mea tantum, sed et angelorum. Licet scire quod Filius natus sit; non licet discutere quomodo natus sit. Illud negare mihi non licet, hoc quærere meus est. »

Pag. 158. Irrationabiliter. Caput 52 signat codex vetus, cum hac epigraphe : « Quomodo Dominus quædam concedit Patri, et quæ causa est, propter quam dicit horam a nemine altero cognosci, nisi a solo Patre. »

De die autem illa. De hoc dicemus proximo capite.

Si quis itaque. Gnosticorum impudentem temeritatem in scrutanda Verbi æterna generatione, quanto potest rationum et sententiarum pondere, reprimit, quibus et ii absterri debent, qui de eadem, non Scripturis, sed Aristotelicis ratiocinationibus nixi audacter disserunt, colligunt, definiunt, quæ Christiano silentio adorare præstaret. Longe majore religione sacrum hunc montem attingerunt antiquioris et sincerioris theol. antistites. « De supersubstantiali secretissimaque deitate, » ait Dionys. Areopag. 63, « neque dicere quidquam, neque cogitare præsumendum est aliter, quam sacra eloquia pie, admodumque caste nobis tradiderunt. » Et expositor Symboli apud Cyprianum : « Quomodo Pater genuerit Filium, noto discutias, nec te curiosius inseras in profundum hujus arcuum ; ne forte dum inaccessæ lucis fulgorem pertinacius perscrutaris, exiguumque ipsum, qui mortalibus divino munere concessus est, perdas aspectum. » Ac, ut paucis multa contraham, Clemens epist. 1 ad Jacobum ; Justinus in *Dial.* ; Chrysostom. hom. 4 in Matthæum ; Cyrillus libr. 1 *Theauri*, cap. 5; Venantius in Symbolum, post hunc nostrum Irenæum, angelicis etiam mentibus inaspectabile et incomprehensibile mysterium istud omnes constanter affirmant : quod plumbei, et vere σκοτεινοί homunciones quidam explorasse se et explicasse sibi videntur.

Ejusdem adnotationes in cap. 49.

Pag. 158. Non ergo magnum. Colligit nec ingenii, nec reconati mysterii esse humanas emissiones Deo tribuere ; materiam omnium a Deo conditam ; multaque divine sapientiæ commendanda esse. Multa porro ex vet. cod. restituumus, quæ (ut alibi lere semper) virgulis inclusimus. Caterum hoc loco prætermittere nec potui, nec deniq., Philippum Metancthonem a Schlüsselburgo 64, alisque Luthe-

Si quis itaque. Gnosticorum impudentem temeritatem in scrutanda Verbi æterna generatione, quanto potest rationum et sententiarum pondere, reprimit, quibus et ii absterri debent, qui de eadem, non Scripturis, sed Aristotelicis ratiocinationibus nixi audacter disserunt, colligunt, definiunt, quæ Christiano silentio adorare præstaret. Longe majore religione sacrum hunc montem attingerunt antiquioris et sincerioris theol. antistites. « De supersubstantiali secretissimaque deitate, » ait Dionys. Areopag. 63, « neque dicere quidquam, neque cogitare præsumendum est aliter, quam sacra eloquia pie, admodumque caste nobis tradiderunt. » Et expositor Symboli apud Cyprianum : « Quomodo Pater genuerit Filium, noto discutias, nec te curiosius inseras in profundum hujus arcuum ; ne forte dum inaccessæ lucis fulgorem pertinacius perscrutaris, exiguumque ipsum, qui mortalibus divino munere concessus est, perdas aspectum. » Ac, ut paucis multa contraham, Clemens epist. 1 ad Jacobum ; Justinus in *Dial.* ; Chrysostom. hom. 4 in Matthæum ; Cyrillus libr. 1 *Theauri*, cap. 5; Venantius in Symbolum, post hunc nostrum Irenæum, angelicis etiam mentibus inaspectabile et incomprehensibile mysterium istud omnes constanter affirmant : quod plumbei, et vere σκοτεινοί homunciones quidam explorasse se et explicasse sibi videntur.

Ejusdem adnotationes in cap. 49.

Pag. 158. Non ergo magnum. Colligit nec ingenii, nec reconati mysterii esse humanas emissiones Deo tribuere ; materiam omnium a Deo conditam ; multaque divine sapientiæ commendanda esse. Multa porro ex vet. cod. restituumus, quæ (ut alibi lere semper) virgulis inclusimus. Caterum hoc loco prætermittere nec potui, nec deniq., Philippum Metancthonem a Schlüsselburgo 64, alisque Luthe-

Si quis itaque. Gnosticorum impudentem temeritatem in scrutanda Verbi æterna generatione, quanto potest rationum et sententiarum pondere, reprimit, quibus et ii absterri debent, qui de eadem, non Scripturis, sed Aristotelicis ratiocinationibus nixi audacter disserunt, colligunt, definiunt, quæ Christiano silentio adorare præstaret. Longe majore religione sacrum hunc montem attingerunt antiquioris et sincerioris theol. antistites. « De supersubstantiali secretissimaque deitate, » ait Dionys. Areopag. 63, « neque dicere quidquam, neque cogitare præsumendum est aliter, quam sacra eloquia pie, admodumque caste nobis tradiderunt. » Et expositor Symboli apud Cyprianum : « Quomodo Pater genuerit Filium, noto discutias, nec te curiosius inseras in profundum hujus arcuum ; ne forte dum inaccessæ lucis fulgorem pertinacius perscrutaris, exiguumque ipsum, qui mortalibus divino munere concessus est, perdas aspectum. » Ac, ut paucis multa contraham, Clemens epist. 1 ad Jacobum ; Justinus in *Dial.* ; Chrysostom. hom. 4 in Matthæum ; Cyrillus libr. 1 *Theauri*, cap. 5; Venantius in Symbolum, post hunc nostrum Irenæum, angelicis etiam mentibus inaspectabile et incomprehensibile mysterium istud omnes constanter affirmant : quod plumbei, et vere σκοτεινοί homunciones quidam explorasse se et explicasse sibi videntur.

Ejusdem adnotationes in cap. 49.

Pag. 158. Non ergo magnum. Colligit nec ingenii, nec reconati mysterii esse humanas emissiones Deo tribuere ; materiam omnium a Deo conditam ; multaque divine sapientiæ commendanda esse. Multa porro ex vet. cod. restituumus, quæ (ut alibi lere semper) virgulis inclusimus. Caterum hoc loco prætermittere nec potui, nec deniq., Philippum Metancthonem a Schlüsselburgo 64, alisque Luthe-

64 Lib. de divin. Nom., cap. 1. 65 Lib. II Theol. Calv., art. 6.

ranis symmētis traduci, quod Basilidis, Marcionis, et reliquorum veterum hæreticorum, quos Irenæus superioribus duobus cap. atque præsentī coarguit, nullissima adversam æternam Filii Dei generationem somnia reparare nisus fuerit, scribens in Misnica corpore doctrinæ, pag. 310 « illum esse natum cogitatione Patris. » Non potest Ecclesia, inquit, hanc opinionem pro articulo fidei tolerare : 1° Quia nullum manifestum Scripturæ testimonium pro ea re habetur. 2° Quia est somnium non tantum stultæ rationis ac philosophiæ, sed etiam veterum hæreticorum. 3° Quia in primitiva Ecclesia hic error est gravissime damnatus, ut ex Irenæo apparet. 4° Quia non procul discedit a Samosatani et Serveti impia speculatione, qui dixerunt, Verbum Patris esse cogitationem evanescentem. 5° Ex hoc sequuntur multa impia. Nam si cogitatio Patris est ὑπόστασις separata, cur non et Filii et Spiritus sancti. 6° Si separet a Patris persona ejus substantiales cogitationes, quid in persona remanebit, nisi inane nomen? 7° Humana ratio non potest certo statuere, quomodo culex aut pulvis generetur : quæ est ergo temeritas de æterno Dei Filio sic statuere? Hactenus illi, nec admodum male. Atque utinam sic tam Lutheri sui, quam ejusdem Philippi reliquos omnes errores ad sanctissimæ antiquitatis regulam et primitivæ Ecclesiæ trutinam diligenter et fideliter examinarent : ita enim et seipsos et innumeros alios a fœdissimis hæresibus eluerent, et ab æternis suppliciis, quæ pro certo cunctis hæreticis et schismaticis parata sunt, liberarent.

Hunc quasi ipsi. Ita vetus cod.; excusi habebant, « hunc quasi ipsum obstetricaverim primi, et generationis ejus, » etc.

Fantasmari. Locus iste hactenus plurimos torsit, aliis « factos mori, » aliis « factos morti, » legendum suspicantibus : restitutam nunc puto ex vet. cod. germanam lectionem : « Neque nos fantasmari oportet ex opinionibus propriis : » sic enim C

Suppedaneum. Sic legit etiam Cyprianus lib. 41 *Adversus Judæos*, capite vigesimo sexto, Gr. ὑποπόδιον.

Et divisiones. Expunximus « divisio nos. »

Post deinde. Quæ hic refellit de numeris, litteris et syllabis, recitavit libro primo, capite decimo et undecimo. Docet autem nullum exstare in Scripturis testimonium, quo possint affirmare signa sua per litteras, syllabas, vel numeros ex his deductos. Paulo post, « est autem quando, » etc., dicitur Græca phrasi, pro « interdum autem. »

Et enim si quis exquirat. Existimarunt nonnulli, his verbis, beatum Irenæum Christo Domino ignorantiam simpliciter tribuere, qui certe lapsus esset, magis condonandus ei, qui ardore retundendæ impietatis Gnosticorum, qua supra Patres, apostolos, prophetas, imo et Christum ipsum sapere sese jactabant, hoc minus caute dixisset, quam procaciter et odiose exagitantibus. At mihi longe aliud videtur. Qui enim iterat, ut Christo nunc ignorantiam affligeret, qui toties in superioribus Gnosticos impietatis reus egit, quod Sophiam et Monogenem Patris ignorantia passionibus subjicerent? Aut quomodo hic ignorantiam tenebris involveret eum, quem tanto fervore Deum deorum, et Dominum omnium, Patri omnino æqualem et coæternum, plusquam Salomonem et Jonam, vivorum et mortuorum judicem passim inculcat?

Ergo tantum vult Christum diei postremi notitiam, de qua agitur, ad Patrem referre : sicut opera, vitam, imo et deitatem ipsam ab eodem æterna generatione accepisse palam proficitur ; ut sapere nos

A doceat ad sobrietatem, neque erubescamus difficilem questionum labyrinthos Deo reservare. Hanc Irenæi mentem esse, mecum, arbitror, judicabit, quisquis pie, accurate, et nullis errorum passionibus in transversum acto animo superiora ejus scripta cum præsentibus expenderit.

Cæterum, sententiam eam, qua videtur Marcus horam et diem judicii Christum æque ac angelos latere voluisse, Ariani olim torquebant, ut ipsam creaturam esse, et neutiquam Patri homocionia assererent, quemadmodum Athanasius⁶⁵ et Hilarius⁶⁶ referunt. Photinus quoque apud Vigilium martyrem, Christum pernegat Deum esse, quod diem judicii se ignorare fateretur. Agnoitas quosdam hæreticos inde nominatos tradit Isidorus, quod Christo diei judicii ignorantiam impingerent. Ne vero a superioribus Gnosticis latum unguem discederent posteriores, Calvinianos eo impietatis progressos legit ætas nostra, ut Christo Jesu, Deo et homini, Salvatore nostræ, ignorantiam rerum multarum tribuant. « Ipsum enim ut corpore, sic et animo adolevisse » vult Brentius⁶⁷. « Fabrum idiotam » Osiander vocat⁶⁸. « Communi hominum ignorantia » subjicit Rodolphus Gualtherus⁶⁹. « Non habuisse omnem scientiam ab initio (ut somniant papistæ) sed per gradus, » blatterat Molinæus⁷⁰. « Ita ignorasse, ut disceret ipse, atque erudiretur more hominum, » non erubuit scribere Gallasius, Adnotationibus in hunc Irenæi locum.

Annon hoc est βαδισύργημα illud, id est fallax et suppositum cominentum Gnosticorum, quo somniabant Christum sub ferula præceptoris alphabetum didicisse, ut lib. 1, cap. 17, Irenæus retulit? Sed præstat hæc viperarum genimina telis iis conficere, quibus olim Arianos Hilarius⁷¹ : « An credibile, ait, ut aliquid ex omnibus nesciat, qui omnibus ad id quod sunt, atque erunt, auctor est? Si omnia per Christum, et in Christo, et ita per ipsum, ut omnia in ipso sint, id quod neque extra eum, neque non per eum est, quomodo non etiam in scientia ejus sit? Cogitationes humanas, non tantum præsentī motu incitatas, sed etiam instinctu futuræ voluntatis agitandas, Christus non ignorat, Evangelio testante : « Sciebat Jesus ab initio qui essent non credentes, et qui esset traditurus eum⁷². » De eo scriptum meminerimus : « Omnia per ipsum, » et in ipso creata sunt, et ipse est ante omnes⁷³. » Et illud : « Quia in ipso complacuit omnem plenitudinem inhabitare, et omnia in ipso reconciliari⁷⁴. » Christus aderit, et adventus sui diem ignorat? Dies sævus est, secundum Apostolum⁷⁵, et ignorantia ejus detineri intelligendus est? Humanæ naturæ, quod agere definiunt, præsciunt, et sequitur gerendum conditio voluntatem agendi : Deus vero natus, quod in se, et per se est, nescit? Non patitur in nobis doctor gentium Paulus hanc impii erroris professionem, ut ignorasse 105 aliquid unigenitus Deus existimetur ; aut enim : « In eo sunt omnes thesauri sapientiæ et scientiæ absconditi⁷⁶. »

His Hilarii verbis addo gravissimum Augustini judicium⁷⁷ : « Ignorantiam, » inquit, « nullo modo crediderim fuisse in infante illo, in quo Verbum caro factum est, ut inhabitaret in nobis : nec illam ipsius animi infirmitatem in Christo parvulo fuerim suspicatus, quam videmus in parvulis. »

Latinis duobus totidem Græci ætate superiores, nec pietate aut doctrina inferiores, accedant. Justinus martyr aperte scribit⁷⁸ : Ἰπocρίτην τῷ Χριστῷ θύοισαν, ἐκτὴν ἀετέλι, « Christo ignorantiam tribuere, impium est. » Et Clemens Alexand. : « Christus hodie regeneratus, jamque est perfectus.

⁶⁵ Ser. 4 contra Arian. ⁶⁶ Lib. 1x de Trin. ⁶⁷ Hom. 19 in Luc. ⁶⁸ Conjectura 4 de fine mundi. ⁶⁹ Hom. 112 in Marc. ⁷⁰ In Harmon. ⁷¹ Lib. 1x de Trin. ⁷² Joan. vi, 65. ⁷³ Joan. 1, 1. ⁷⁴ Coloss. 1, 16. ⁷⁵ 1 Thess. v, 2. ⁷⁶ Coloss. 11, 3. ⁷⁷ Lib. 11 de pec. uerit. et remiss., cap. 29. ⁷⁸ Quæst. 58 ad orthod.

an, quod est absurdissimum, et aliquid deest? Sed si ita est, ut aliquid disceret opus fuit. Sed enim, cum Deus esset, nihil didicisse fuit consentaneum. Lib. 1. *Pædag.*, cap. 6 et 11.

Superest igitur ut eum beato Petro, apud Clementis *Recogn.* credamus, Christum ideo se diem et horam nescire professum, ut totam revocaret ad Patrem. Aut cum Hilario, eo sensu quo, ut clamorem Solomæ et Gomorrhæ resciret, descendisse dudum dixerat. Aut cum Augustino⁷⁰ et Basilio⁷¹ intelligamus, quia hoc utiliter occultabat discipulis, nescientem se dixit, quia non conferret hominibus tunc iudicii tempus audire, quos nescientes occultando faciebat. Hieronymus particulam, « neque Filius, » in quibusdam exemplaribus Latinis additam fuisse, eamque Græca, maxime Pierii et Adamantii ascriptam non habere testatur, *Commentar.* in xxiv Matth., quæ ne ab Arianis adjecta fuerit, multis non levem suspicionem forte injiciat. Lutherani porro hunc errorem propugnantibus ipsam Lutherum oppono, M. Stifel de hoc percunctanti respondentem: « Christum etiam secundum humanitatem bene novisse tempus iudicii. Nescire autem debere ad aperiendum hominibus, quoniam non ideo missus erat. » Hæc refert Rebeustock tom. I *Colloquiorum*, pagina 50. Calvinianis secum repugnantem obiecti Calvinum, dialogo 4.

Ejusdem adnotationes in cap. 50.

Pag. 159. *Revertamur.* Vetus codex hic signat caput 53, cum hoc argumento: « De natura animæ. » Quæ vero refellit, recensuit libro primo, non longe a medio capituli primi. Tradit autem mera fragmenta esse, quæ de Matre in Pleroma redeunte, et animali Demiurgo nugabantur.

Iustorum autem animas. Docet animas iustorum non salvari, propterea quod sunt spirituales substantiæ, pari etenim jure omnes servarentur, nullæque æternis ignibus adjudicarentur. Salvantur autem propter fidem, justitiam et operas justas: quæ quoniam cum corporibus et per corpora sua iis incubuerunt, et ipsa quoque servari necesse est, dicente Filio Dei: « Qui bona fecerunt, procedent in resurrectionem vitæ. » Errat itaque, ut pie docet Augustinus⁷², qui putat, quando ad iudicium Dominus venerit, non judicari hominem secundum opera sua, qui jam per ætatem uti potuit libero voluntatis arbitrio. At enim Scriptura: « Ira et indignatio, tribulatio et angustia in omnem animam hominis operantis malum: gloria autem et honor, et pax omni operanti bonum. » Referet unusquisque propria corporis sui, prout gessit, sive bonum, sive malum⁷³, etc. Hæc, rogo, diligenter observent solius fidei assertores.

Superflua autem et discussio. Billius: « Hoc loco excuti mihi non potest, quin pro, « discussio, » reponendum sit, « discussio, κάθοδος. » Hoc enim vult Irenæus: Si non ob virtutem, sed ob substantiam salus animis humanis comparetur, nihil esse necesse, quamobrem quispiam fidem suscipiat: immo etiam nullam causam fuisse, cur Christus in terram descenderet: cum et citra fidem, et citra Christi descensum, salutem omnes animæ consecuturæ sint, cum sint unius ejusdemque substantiæ: omnes, etc. Infra multa sunt ita ægra, ut nisi melioris exemplaris adjumento sanari vix possint.

Ejusdem adnotationes in cap. 51.

Pag. 160. *Quia enim.* Corpora sanctiorum eundem cum animis locum refrigerii participatura ostendit, eo quod justitiæ operibus et ipsa participarent. Idem argumentum sequitur Tertullianus, ut fustore, sic vehementiore stylo: « Dum caro nostra, inquit⁷⁴, ministra et faucula animæ depu-

atur, consors et cohæres invenitur; si temporarium, cur non et æternorum? » etc. Usum porro hujus loci aperit his verbis Cyrillus Jeros. catech. 4: « Modeste ut tractes corpus hoc te monco: et cognosce quod cum corpore resurges ad iudicium. » *Emerget.* Ita vetus cod.: excusi, « et integer, » quod expunximus.

Ejusdem adnotationes in cap. 52.

Pag. 160. *Hi autem.* Caput 54 habet vet. cod. cum hac epigraphe: « Quoniam secundum illorum sermonem, cum animæ serventur, necesse est corpora participare salutem. » Quæ vero hoc capite arguit, habentur lib. 1, cap. 4.

Quid autem est. Caput est 55 in vet. cod. cum argumento cap. 51.

Quid ergo adhuc. Capituli 36 initium est in vet. cod. cum argumento cap. 52.

Ad quem. Delevinus, « atque, » auct. vet. cod. consentiente Bibliorum contextu: ut circa initium capituli pro « quando » repositum: primum quod, »

Ejusdem adnotationes in cap. 53.

Pag. 160. *Et universæ.* Colo tantum dirimenda a calce superioris capituli mihi videatur prior hæc sententia.

Super eos qui fabulis referuntur gigantes. Gigantes quidem fuisse convenit inter sacros et profanos universos auctores: sed quia de illorum ortu et proceritate magna est dissensio, paulo altius repetita hæc adnotare libuit. Fabulatur Hesiodi *Theogonia*, illos e terra Urani sanguine rasperia natos, cum ei Saturnus filius verenda abscondisset; cui assentit Diodor. libro quarto. Homines patres eisdem non habuisse, tradere librum nomine Enoch evulgatum, ob idque suppositivum recte a prudentibus iudicatum fuisse, xv *De civit. Dei*, cap. 23, docet Augustin. « Igitur secundum Scripturas canonicas, » subjicit idem, « Hebræas atque Christianas, multos gigantes ante diluvium fuisse, terrigenæ societatis hominum cives, dubium non est. Nec mirandum quod de filio Seth nasci potuerint, cum hinc ostendere vellet Creator, non solum pulchritudines, sed et magnitudines corporum, non magnum periculis esse sapientia. » Et quæst. 4 in Genes. facile creditur scribit, grandes et fortes ex mulieribus nasci potuisse, « quia et post diluvium quidem tales reperti fuerint, et quod quædam corpora virorum et feminarum ad incredibilem modum ingentia sæculo suo exstiterint. » His adjicit Cyrillus⁷⁵, deformitate illa vultus et vastitate monstruosa corporis, iram divinam scelera hominum vindicasse. Theodoretus⁷⁶ audiens Scripturam divinam dicentem de Enach, quod a gigantibus oriundus erat; et Og ferreum cubile novem cubitorum longitudinem, et latitudinem quatuor habere; exploratores item narrantes iustarum locustarum se fuisse in conspectu illorum, et dicentem Dominum: « Tradiderunt Amorrhæum, cujus altitudo erat tanquam cedri, et robustus ut quercus⁷⁷: » optimo jure opinatur fuisse quosdam pergrandes homines. Nec puto aberrare Josephum, cum propter corporum magnitudines atque formas, in nullo aliis hominibus proximas, cæteris ultra modum admirabiles illos existitisse scribit, libro quinto *Antiq.* Hebræi alii eos « Nephilim, » id est cadentes, dictos putant, quod homines illorum conspectu timore oppressi caderent: vel quia in diluvio (quod propter eorum execrabiles et nefarias libidines immissum recte asserti Berossus) ceciderunt, ut de illis dicat Job cap. xxvi: « Gigantes genuit sub aquis; » vel quod ruina magna caderent ob staturæ proceritatem. Atque hæc de ortu et proceritate eorum.

Ceterum, conatus illorum narrant profani scriptores fuisse, si tres maximos montes Olympum, Ossa, Pelion aggererent, sperantes se hoc modo

⁷⁰ Lib. x. ⁷¹ Lib. 1 de Gen. cont. Manic., cap. 22. ⁷² Lib. iv contr. Eumum. ⁷³ Joan. v, 29. ⁷⁴ Epist. 47. ⁷⁵ Rom. ii, 9, 10. ⁷⁶ II Cor. v, 10. ⁷⁷ Lib. de resurr. caru. ⁷⁸ Lib. iii in Genes. et ia contra Jul. ⁷⁹ Quæst. 48 in Genes. ⁸⁰ Amos ii, 9.

facile sibi viam munituros, qua ad ætheream summitatem evaderent, superis bellum inferrent, Jovemque cœlo deturbarent: sed misso fulmine ipsos periisse. Inde natum proverbium: *Τυγάντων ἀπόνοια*, Gigantum arrogantia, in eos qui temere res non tentandas, ut adversus Deum pietatem, jus et æquum, moluntur, quod inauspicato semper illis recidit. His igitur admodum apposite Gnosticos similes dicit Iren. ac deinceps hæreticos omnes, qui Deo rebelles gaudent errore suo, et tunc gloriantur, quando Ecclesie contumeliam fecerint, Origen. homil. 7 in Num., et Hieronym. in xxiv Isaia. *Vana*. Ita pro «vani» supposuimus auctor. veter. codic.

Elleborum. Ellebori duo genera faciunt Plin. ⁹⁰ et Dioscor.: candidum, quo vomitiones cientur, stomachus et superior venter purgantur; et nigrum quo alvus inferior diluitur. Utrumque autem adversus melancholiam remedium efficax habere, capitis mentisque levare vitia, antiquis persuasum fuit, indeque insanientes menteque parum constantes, *ἑλλεβορου δεισθαί*, id est elleboro opus habere, dicti sunt.

106 *Meliorum enim*. Cap. 57 signat cod. vetus, cujus auctoritate «melior» delevimus.

Pag. 161. *Ab operibus itaque*. Jure optimo non tantum Demiurgo inferiores, sed ne digni quidem, qui apostolicorum calceorum corrigiam solverent, eos esse coarguit, cum nec vitæ puritate, nec operatione miraculorum ullo modo eorum dogma fulciretur. Eodem pacto conficit illos postea Tertullian.: «Prohent se, ait ⁹¹, novos apostolos, eadem signa edant. Volo igitur et virtutes eorum proferre, nisi quod agnoscam et maximam virtutem illorum, qua in perversum apostolos æmulantur. Illi enim de mortuis vivos faciebant; isti de vivis mortuos faciunt.» Hoc pacto et Augustin. Manichæos alloquitur ⁹²: «Sic nec Scripturarum auctoritatis antiquitas, nec miraculorum potestas, nec morum sanitas, nec rationis veritas vos asserit: abite confusi, et redite confessi, etc. De miraculis posteriorum Gnosticorum id tantum adjicere visum est, quod anno Domini 1526 scripsit Erasm. Roter. in diatriba *De lib. arb.*: «Apostoli, ait, quoniam excutiebant viperas, sanabant ægrotos, excitabant mortuos, imposita manu dabant dona linguarum: ita demum creditum est, et vix creditum est illis paradoxa docentibus. Nunc cum juxta communem opinionem afferant pene paradoxotera, nullus illorum adhuc exstitit, qui vel equum claudum sanare potuerit.» De his rursus cap. 56.

Eduxerunt. Expunximus «adduxerunt,» auct. vet. cod.

Ejusdem adnotationes in cap. 54.

Pag. 161. *Erant enim*. Caput 58 habet cod. vetus; quæ vero hic refellit, recensuerat lib. 1, cap. 1. Salse autem eos ridet, quod jactarent se conceptionem spiritalem esse illorum Æovum, qui ad Pandoræ formationem sua contulerant, supra cap. 57, cum potius essent abortivi projecti, ad nihil prorsus utiles aut commodi.

Matri. Delevimus «matris,» et infra pro «si,» reposuimus «sic,» auct. vet. cod.

Sic autem et hi. Subsannat eos, eo quod dicerent se feminis esse, quæ supra Demiurgum, id est hujus mundi creatorem Deum, ascendere possent ad angelos viros suos.

Si autem contenderint. Dilemmate probat Bythum nihil prorsus terrenorum aut cælestium condidisse; sed solum Deum omnipotentem. Interim, tam hic quam paulo superius enumerantur septem ordines angelorum: quibus si addas cherubim et seraphim, novem conperies.

Ejusdem adnotationes in cap. 55.

Pag. 162. *Quoniam autem*. Caput 59 signat vetus

A cod. cum epigraphe hic affixa. Expunximus autem tres dictiones, «quoniam» pro «qui,» — «spiritalis conditiones,» pro «spiritalis conditionis,» repONENTES auctor. vet. cod., et significat «quoniam,» idem quod *ὅτι* apud Græcos.

Tradit autem spirituales creaturas, ut puta novem angelorum ordines, innumerosque alios beatos spiritus (*Apoc. vii*) in cœlis esse, Paulumque in raptu audivisse arcanam cœlestia; universa porro illa subesse Creatori, seu Demiurgo. Itaque non esse super eum quærendam aliam rerum spiritualium dispositionem vel plenitudinem. Aut si esset aliqua, Paulus procul dubio ad ejus contemplationem raptus et admissus fuisset.

Jam et ipse subjectus Salvatori, ut dicunt. Sic legimus cum veteri codice. Expunximus vero, «subjectis salvationi dicunt.»

Et hæc cum interior homo. Græco ritu dicitur, «et hæc,» pro «idque.»

B Pag. 165. *Et vere est*. Confirmat nec Demiurgum esse animale, qui cœlestes spiritus cœlestiaque corpora perfecit: nec Gnosticos esse spirituales, aliis vi majore præditos, quippe qui nec quidem muscam aut culicem possent efformare.

Si autem animalis. Caput 60 habet cod. vet.

Qui nullius operationis. Id est «in eorum potestate non est quilibet operari.» Græce, *οὐδενὸς ἔργου χύριος εἶσι*. Sic etiam infra: «Et est substantia hominum voluntas ejus:» pro, «Sola ipsius voluntate homines in ortum producti sunt.» *BILIVS.*

Hic est qui. Vetus cod.: «Hic qui est.»

Quem prophetæ præconant. *Κηρύττουσιν*, «prædicant.» Sic enim *κηρύξ*, id est «præco,» deducitur a verbo *κηρύττω*, «prædico, præcono.» Cæterum, veteribus Gnosticis longe se deteriorem et nequiores præbuit Valentinus gentilis, quando ex hoc Irenæi loco nisus est Filio Dei cœternam unicamque cum Patre divinitatem suffurari. Hic enim tantum asseritur, unicum esse Deum creatorem omnium, utriusque Testamenti auctorem, qui per Christum cunctis innotuit. Tantum abest vero ut Filii divinitas infirmetur; ut e contrario evidenter et constanter confirmetur, quando omnia per ipsum facta et aptata esse, ut per virtutem et sapientiam Patris, ex Paulo probatur; et semper coexistit eadem Patri, verbis clarissimis prædicatur: quibus efficitur Filium esse eundem natura cum Patre Deum æternum et consubstantialem. Virtus namque et sapientia Patris non est ei accidens, quod cum tempore contigerit; sed Deus ipse, cui juxta August. non est aliud sapere, posse et intelligere, quam esse. Vox autem «solus,» aliquoties repetita, excludit fictitios Æones, Bythos, Achamothas, etc., non Filium aut Spiritum sanctum, ut cuius legenti pervium est.

Ejusdem adnotationes in cap. 56.

Pag. 163. *Destructis itaque*. Cap. 61 signat vetus cod. Porro elegantissima *ἀνακαταλύσει* ea fere omnia perstringit, quæ hactenus toto hoc secundo libro effuse disseruit, nominatim contra Valentianus; eadem in reliquos etiam hæreticos dici posse confirmans.

Pag. 164. *Avertes et confundes*. Expunximus «avertens et confundens,» auct. vet. cod.

Nec enim cæcis. Non levis est disputatio inter theologos, an hæretici aliquando vera miracula edere possint, quod hic diserte negat Irenæus. Auctor *Quæstionum* apud Justinum, quæstione 100, aperte negat, per hæreticos vivos aut mortuos. gratiam divinam donis illis fungi. Simoni Mago præstigiis ostentanti sic respondentem Petrum apost. facit Clemens Rom. lib. iii *Recogn.*: «Ut magi Pharaonem dementabant, arte demonum Moysi re-i-

⁹⁰ Lib. xxv, c. 5. ⁹¹ Lib. Præscript. ⁹² Lib. xiii contra Faust., cap. 6.

stantes⁹⁹ : ita et tu mihi. Sed vera miracula semper hominibus prosunt, ut dum curantur infirmi : falsa vero tantum ostentui sunt, ut canes ænecos latratus edere. Malignus autem miracula, quæ hominibus prosunt, facere non potest, nisi in fine mundi tantum. Manichæis exprobrat Augustinus¹⁰⁰ : « Miracula non facitis, quæ si faceretis, etiam ipsa in vobis caveremus, per instrumentum nos Dominum et dicentem : « Exsurgit multi pseudo-Christi, et facient signa et prodigia¹⁰¹. »

Ferunt quosdam conatos esse miracula edere, ut his errores suos comprobarent : sed Deo impietatem eorum reprobande et patefaciende illorum consilia, in confusionem et perniciem auctorum conversa sunt ; sicuti ministrorum Baalis, et magorum Pharaonis, et filii Scevæ, ut in sacris refertur¹⁰². Simon Magus entens in cælos volando conscendere, sic in terram allisus est, ut fractis cruribus jam ambulare non posset¹⁰³. Polychronius coram Constantinop. synodo in Trullo coacta, recipiens se mortuum suscitaturum, cum multis horis id frustra tentasset, a cunctis explosus est¹⁰⁴. Manes pollicitus se regis Persarum filium lethali morbo correptum sanitati restituere posse, eodem extincto, graves, dignas tamen pœnas exsolvit¹⁰⁵. Ariani filium imperatoris Valentis infirmitate gravi decubentem relevare non potuerunt¹⁰⁶. Cirola pseudoepiscopus eorumdem Arianorum, hominem 50 aureis inescatum, ut cæcum simularet, et publice ab eo sanari posceret, cum id facere tentavit, magno sui et aliorum Arianorum dedecore, penitus excæcavit. Simile scæinus, parique fraude tentavit et alius Arianus episcopus, regis Lewildi inductus imperio, sed eodem prorsus eventu, hæreticis ignominioso, piis vero ridiculo¹⁰⁷.

Veteribus exemplis hæc nova jungamus, ut idem divinum iudicium adversus easdem fraudes diaboli atque ministrorum ejus observemus. Scribunt Lindanus et Surius, Lutherum in Albi flumine submersum quemdam Wilhelmum Neseum ad vitam revocare voluisse : sed omnino frustra. Refert Fredericus Staphylus, se eidem Luthero tum adfuisse, 1545, cum dæmoniacam puellam e Misnia Wittembergam sibi ad curandum perductam, exorcismis a se confectis sanare tentavit. Dæmon autem cæcere nolens, Lutherum in eas redegit angustias, ut via vi eidem patefacienda fuerit, ut e sacratio seipsium cum asseculis lugiendo servaret. Testatur etiam Bredembachius¹⁰⁸ cum Surio¹⁰⁹, Lutheranae doctrinae ministros Augustæ Vindelicorum, anno 1563, tentasse dæmonium e corpore cujusdam puellæ, Michaelis Rossmanni civis Augustani filia, in confirmationem verbi sui expellere ; sed pari cum præceptore suo dedecore ac infelicitate. Et ut Lutheranis Calvinianos subjiciamus, Hieronymus Bobecus in *Vita Calvini* scribit, eundem Calvinum non aspernata pecunie summa Burleo cuidam Ostonsensi persuasisse, ut mortuum se simularet, ut ex composito per Calvinum suscitaretur : sed divina ultione, cum id tentaretur, extinctus est, et hæresiarcha spe sua delusus. Turrianus perdoctus sane et gravis auctor est¹¹⁰, quid simile accuissse 107 in Polonia cuidam Matthæo egenti, qui spe lucri a ministro inductus in eandem simulationem, in ipso conatu infelicem exhalavit animam. Genebrardus denique refert¹¹¹, alium ministrum in oppido Picardiae Chalnico (Gallice, *Chauny*) hominem a dæmone possessum, sacco inclusum, in Isaræ fluvium abjecisse ac demersisse, cum malignum spiritum ab eodem abigere nequivisset : quod in perpetuum Calvinianorum ignominiam cessit. Patet igitur hæreticos, nec cæcos illuminare, nec dæmones e corporibus ob-

scissorum, præter eos forsitan, qui, ut ait Irenæus, ab ipsis immitterentur, expellere, nec alia vera miracula perficere posse. Et de hac parte negante, quæ mihi certo magis probatur, hæc tenentur.

Qui partem oppositam defendunt, secum sentire Tertullianum lib. III *Contra Marcionem*, volunt : ubi solam speciem per documenta virtutum Christo ad testimonium competuisse negat, quam et ipse postmodum exauctoravit : « Siquidem, ait ille, edicens multos venturos et signa facturos, et virtutes magnas edituros, temerariam signorum et virtutum fidem ostendit, ut etiam apud pseudochristos facillimarum. » Nec parum causæ suæ patrocinari putant, quæ historiis suis prodiderunt Sozomenus lib. I, cap. 14, et Socrates lib. VII, cap. 17 et 18, de miraculis quorundam Novatianorum. Neque absurdus arbitrantur hæreticos, qui tantum aliquot articulis a nobis dissident, vera miracula edere posse, quam Judæos, quos ex Josephi lib. VII *Antiq.*, cap. 2, et Irenæi lib. II, cap. 5, constat, vexatos a dæmonibus curasse. A se quoque stare Augustinum, lib. II *De serm. Domini in monte*, cap. 40, et fusissime omnium libro LXXXIII *Quæst.*, q. 79, non leviter contendunt. Quibus vero magis adhærendum sit, pronuntiet Ecclesia. Vide annot. in cap. 8 libri primi.

Esse autem resurrectionem. Explicatius Tertullianus¹¹² : « Resurrectionem mortuorum manifeste annuntiatam, in imaginariam significationem distorquent, asseverantes mortem etiam ipsam spiritualiter intelligendam. Non enim hanc esse dissidium corporis et animi, sed ignorantiam Dei, per quam homo mortuus Deo non minus in errore jacuerit, quam in sepulcro. Itaque et resurrectionem eam vindicandam, qua quis adita veritate redanimatus et revivificatus Deo, ignorantia morte discussa, velut de sepulcro veteris hominis eruperit. Illoc denique ingenio, etiam in colloquiis sæpe nostros decipere consueverunt, quasi et ipsi resurrectionem admittant. Væ, inquit, qui in hac carne non resurrexerit. Tacite autem sentiunt : Væ qui non, dum in hac carne est, cognoverit arcana hæretica ; hoc est enim apud illos resurrectio. »

Quapropter etiam si observaverit quis. Magnam esse *καταβολή* inter hæreticos et cæcodæmonas, annotavimus in caput primum libri primi : hic tantum addere libet quæ Tertullianus habet¹¹³ : « Notata sunt etiam commercia hæreticorum cum magis quampluribus, cum circulatoribus, cum astrologis, cum philosophis curiositati deditis. Adeo et de genere conversationis qualitas fidei aestimari potest : doctrina index disciplinae est, etc. »

Pag. 165. *Nihil esset.* Expunximus « esse ; » et mox « opinione, » pro « opinioni » restitimus, auct. vel. cod.

Ex Jo. Er. Græbii adnotationibus in cap. 56.

Pag. 164. *Ea quæ sunt extra veritatem transferentes ad characterem suæ doctrinae.* Græce, τὰ ἔξω τῆς ἀληθείας μετενέγκαντες εἰς χαρακτήρα διδασκαλίας αὐτῶν. Intelligit vero per « ea quæ sunt extra veritatem, » mathematicas, vel alias philosophicas a doctrina Christiana alienas hypotheses, uti patet de Basilidianis ex superiori pag. 99, col. 2, lin. 7 (pag. 102, col. 2, l. 18), seqq. Ita etiam mox pag. seq. ait : « quæ sunt veritatis, » id est quæ ad sacram doctrinam pertinent, vel ex S. Scripturis sunt petita.

Draconis. Antichristum venturum in dicto Apocalypseo loco intellexit Irenæus, quem et alii postea Patres sunt secuti.

Pag. 165. *Non solum qui mæchater, etc.* Gemina

⁹⁹ Exod. vii, 11 ; II Tim. iii, 8. ¹⁰⁰ Lib. xiii cont. Faust. cap. 5. ¹⁰¹ Matth. xxiv, 24. ¹⁰² Act. xix, Exod. vii, III Reg. xviii. ¹⁰³ Epiph. contr. hæres. 21. ¹⁰⁴ Con. Act. 15. ¹⁰⁵ Cyril. Jeros., catech. 6. ¹⁰⁶ Sozom., lib. vi, cap. 16. ¹⁰⁷ Gregor. Tur., lib. II histor. Franc., cap. 3, et lib. II De gloria sancti, cap. 12 et 15. ¹⁰⁸ Lib. vii Collat. ¹⁰⁹ Lib. de resurrect. per orbem gestis. ¹¹⁰ Lib. I de dog. charact. ¹¹¹ Lib. iv Chiron. vol. anno 1560. ¹¹² Lib. de resurrect. ¹¹³ L. Præscript.

prorsus docuit non modo Justinus martyr *Apolog.* 2 A (1), *pro Christianis*, pag. 62 seq., sed et Basilides hæresiarcha lib. xxi *Commentariorum in Evangelium*, cujus verba vide tom. I *Spicilegii hæreticorum sæculi* n. p. 46.

Sine causa. Ex hoc loco et lib. iv, cap. 51, forte ne colligeret quisquam, Irenæum Matth. v, 21 legisse etiam, quod aliqui ex Latina versione, in qua jam Cypriani ævo lectum fuisse ex scriptis ejus colligitur, in sacrum N. T. codicem irrepsisse putant. Obstat tamen huic argumento, quod auctor noster lib. iv, cap. 27, scribat: « Dominus præcepit pro eo quod est: Non occides, neque irasci quidem. » Unde et illis in locis Latino Irenæo ab interprete vel scriba quodam istud, « sine causa, » insertum videri posset. Sed vix quidpiam certi citra temeritatis notam affirmari potest, neque plura hæc de re dicere est hujus loci.

Adnotationes Fr. Feuardenii in cap. 57.

Pag. 165. *Eversio.* (Prima argumenti vox.) Expunximus, « Conversio » vel. eod. auctoritate. Quæ vero hoc capite refelluntur, recitaverat lib. I, cap. 26, de Carpocratis sectatoribus loquens: simul et cap. 85 de Ophitis, et Cainæis. Ostendit autem, veteres Gnosticis enixissime laborasse, ut omni specie vitiiis se commacularent; at bonis artibus, non liberalibus, seu mechanicis, aut etiam virtutibus nullam operam collocasse.

Vocant. Delevimus « vocant » auctor vel. edicis.

Non Joann. Vetus codex caret negatione, sed affirmative legit: « Jesum magistrum gloriantur; » dolet enim B. martyr, sub nomine beato tam infeliciter monstra latero.

Discipulis autem se. Collatione operum liberorum cum operibus D. N. Jesu Christi retundit perversam eorum laudantiam, evincitque illos magis similes esse Simoni Magi, velutioni perditissimo, quam Domsino, cui tamen se præferant.

Pag. 166. *Sed Simoni Magi.* Hujus præstigijs attingit lib. I, cap. 30, sed eas fusius antea descripserunt Abdias lib. I *Histor. apost.*, et Clemens Rom. lib. III *Recog.*, ut isthæc ex illis videatur Irenæus desumpsisse.

Si autem et Domsinum. Etiam locum huic transcripsit Eusebius⁹, usque ad illud infra: « Nec invocationibus angelicis, » etc. Porro quatuor Spiritus sancti charismata enumerat, quibus tum temporis floruit Ecclesia; de his quoque multa, et ea præclara, leguntur in illius sæculi et sequentis scriptoribus, quæ paucis perstringere non erit inutile. De demonum ejectione Justinus scribit¹⁰: « Viti Christi nominis timent demonia tremantia; et hoste adjurata per nomen crucifixi Jesu Christi sub Pontio Pilato Judææ præside, imperata faciunt. » Idem rursus priore *Apolog.*: « Multos arreptitios per totum orbem, et in hac ipsa civitate (Romana), multi ex nostris Christianis, adjuratos per nomen Jesu Christi sub Pontio Pilato crucifixi, sanarunt: quos nec adjuratos alii, nec incantatores, expiatoribus sanare potuerant. » Pulchra hæc de re habet et Tertullianus cap. 25 *Apol.*, quæ consulto omittimus.

Donum autem prophetiæ maximum illum Quadratum Athen. habuisse, testis est Eusebius lib. IV *Histor.* Revelationes et visiones de futuris rebus frequenter factas Polycarpo et Cypriano¹¹, ipsi sibi idonei testes sunt. Sed et B. Carpo visioem plane mirabilem contigisse scribit Dionysius Areop. epistol. 8. Mortuum eo sæculo suscitatum fuisse, Papiæ testimonio confirmat Eusebius lib. III *Histor.*, cap. 59.

Perficiunt. Virtutes videlicet curationum, de quibus scribit Apostolus I Cor. XII, 10.

Non est numerum dicere. Hellenismus, pro « gratiarum numerum iniuri nequit. »

Nec invocationibus angelicis. Malignorum videlicet spirituum, quos Simoniani, Marcitæ, Carpocratiani aliique malefici ad suas præstigijs exercendas in opem evocabant. Bonos porro angelos, ut coram Deo patronos, pie invocandos esse plurimalis ostendimus, Appendice contra hæreses, titulo *Angelus*; et Com. in libr. Esther, digress. de oratione, art. 6.

Ejusdem adnotationes in cap. 58.

Pag. 167. *De corpore.* Caput 62 signat vet. cod. Cæterum, quam hic fefellit metempsychosin, asseruerunt Simon Magus, Carpocrates, horumque sectatores, ut scriptis libro primo, capite vigesimo et vigesimo quarto.

Hanc porro animarum transmigrationem Lactantius¹² acceptam fert Pythagoricis et Stoicis. Qui cum timerent argumentum illud Epicureorum, quo B concludebant, necesse esse ut occiderent animæ cum corporibus, quia cum corporibus nascuntur: dixerunt, non nasci animas, sed insinuari potius in corpora, et de his in alia et alia migrare. Lactantio subscribit Nicetas libro primo *Thesauri orthodoxiæ*, capite quarto. Est quoque in *Phædone* Platonis manifesta hujus assertio. Justinus martyr in *Dialogo*, tradit Judæos in hunc tandem errorem incidisse. Nec injuria sane; nam in *Talmud*, ordine quarto, tractatu secundo, affirmant animam Abelis migrasse in Seth, et hanc postea in Moysen. Hieronymus quoque sentit¹³, Judæos illos qui opinabantur 108 Christum esse aut Jeremiam, aut Eliam, etc., eodem fuisse errore detentos: adeoque ipsum Herodem existimantem, illum esse Joannem, quem decollaverat, etc. Illa vero multis exploditur etiam a Luciano, aliquot in locis, præsertim in *Gallo*. Ab ecclesiasticis vero scriptoribus post Irenæum, coarguitur a Tertulliano in *Apolo.* et libro *De anima*; Tatiano *Orat. advers. gentes*; Clemente Alexandrino libro quarto *Strom.*; Origenes libro primo *Contra Celsum*; Lactantio libro III, capite 18, et libro VII, capite 25; Hieronymo *Adversus Rufinum*; Augustino libro I *De civitate*, capite 30; Cyrillo Alexandrino libro VII *Contra Julianum*, etc.

Fierent. Expunximus « erunt; » et statim « uti, » pro « ut in » reposuimus auct. vet. cod.

Ex Jo. Ern. Grabii adnotationibus in cap. 58.

Pag. 167. *Subvertamur ex eo*, etc. Eodem argumento metempsychosin subvertit Clemens Alex. in *Eclogia prophetica*, § 17, scribens: « Ἐχρηῖν γὰρ καὶ εἰδέναι ἡμᾶς ὅπου ἦμεν, ἐτ' ἀποθνήσκωμεν. » Nam scire quoque oportebat ubi eramus, si ante fuissetis.

Et maxime ad hoc venientes. Hoc comma ad proxime præcedentia non quadrat, ideoque referendum videtur ad illa: « uti ea, quæ deerant, implerent, et non circa eadem semper volutantes continuatim, miserabiliter laborarent; » ita ut intermedia, quasi in parenthesi posita, sint accipienda. Eo enim sine animas ad alia corpora venire docebant Carpocratiani, ut quod deest flagitii, ab ipsis ante non perperatum, debique operarentur, sicque pensum suum plene absolvent.

Adnotationes Fr. Feuardenii in cap. 59.

Pag. 167. *Ad hæc.* Caput 63 notat vet. cod. Quod vero asserit, Platonem primum induxisse μεταψύχωσιν, parum convenit cum Epiphano¹⁴ et Lactantio, qui Pythagoram, ante Platonem, eandem asseruisse scribunt. Plutarchus hanc etiam Empedocli tribuit, tractat. secundo *De seu carnium*. Mercurium Trismegistum emigrationes hujusmodi poetico ritu descripsisse; quin et Zoroastrium omnibus his antiquiorem, in libro cui titulus est, *Μαγικά Ἄρτυα τὰρ ἀπὸ Ζωροάστρου μύθοι*, illam ipsam docuisse, testis est Rhodigiannus libro IX,

⁹ Lib. V *Histor.*, cap. 7. ¹⁰ In *Dialogo*. ¹¹ Ser. de mort. ¹² Lib. III, cap. 18. ¹³ Com. in *Matth.*

¹⁴ Contra hæres. 7.

cap. 21. Ergo vel apud Athenienses, vel recessus A excogitatis rationibus, Platonem primum eandem invenisse, intellige. « Atheniensis » pro « adveniens » restituitur auctor. vet. cod.

Potantur oblivioni. Platonem hoc somnium acerrime post Irenæum impugnant Tertullian. libro *De anima*. capit. adversus Platonis μαθηταί xxi ἀναμνησται; Augustinus libro xii *De Trinitate*, cap. 18, et lib. i *Retractionum*, capite 4, et libro vii *De Genesi ad litt.*, cap. 9, 10, 11, et lib. x, cap. 4. Denique et Lactantius libro vii, cap. 32. Lethæum porro fluvium vocant, quod ἡ λήθη oblivionem significet. Est enim, ut idem Plato censuit, τῆς μνήμης ἕξωτος. De eodem flumine canit Virgilius in vi *Æneidos*: explicat verò ejusdem mythologiam Macrobius lib. i *De somnio Scipionis*.

Et latuit aemetipsum. Græcismus, pro, « imprudens in alteram majorem difficultatem incidit. »

Si enim oblivionis poculum potata est. Alius rursum Græcismus, pro, « oblivionis poculo potata est. »

Ejusdem adnotationes in cap. 60.

Pag. 167. *Adversus autem eos.* Refellit eorum sententiam, qui volebant ipsum corpus humanum causam oblivionis esse: cum e contrario ejusdem organa ac ministeria memoria sensibilis potius nascatur et foveatur, prout etiam somnia rerum præteritarum, quas oculorum, vel aurium beneficiis novimus, recordatio satis arguit. Denique, propheta cum vere in corpore versarentur, celestium visionum memores, aliis quoque patefecerunt. Non est ergo corpus nostrum præcisa rerum oblivio. Qui prolixam de memoria humana disputationem requirit, consulat August. libr. x *Confess.*, a capite octavo usque ad vigesimum.

Sed simul. Duas has voces, « oculis auferretur, » quæ nihil ad rem faciebant, veteris cod. auctoritate delevisimus, ut sit apertior et planior lectio.

Ejusdem adnotationes in cap. 61.

Pag. 168. *Non anima est fortius.* Probat ab effectis animæ ipsam corpori dominari, habereque rationem artificis: ipsam autem organum. Hinc vero Cyrillus Jerosolymitanus animam sic describit⁴⁹: « agnosce animam esse sui juris, seu voluntatis liberæ, opus Dei pulcherrimum, secundum factoris imaginem immortale. » Et facta corporis altera descriptione subjicit: « Cum ergo non peccat per se corpus, sed per illud anima peccat; instrumentum quoddam est animæ corpus, et tanquam vestis et stola animæ, » etc. Catech. 4.

Corpus enim. Initium est cap. 65 in vet. cod. Locum vero hunc illustrat similis Cypriani: « Corpore sic nititur anima, sicut faber malleo, vel lucide, in qua format omnium torpidituum idola, et fabricantur quælibet quarumcumque voluptatum simulacra. » De hoc abundantius habes apud Augustinum xxiv *De civit.*, cap. 3.

Ejusdem adnotationes in cap. 62.

Pag. 168. *Si itaque.* Cap. 66 notat vet. cod. D Transmigrationes porro animarum sensus evertit ex eo quod, quemadmodum unusquisque proprio corpore donatus est, sic et propria anima: ac in utroque resurgunt omnes, ut recipiant, prout gesserunt, sive bonum, sive malum.

Plenissima autem. Caput 67 habet vet. cod. Quæ vero hic, et proxime sequenti cap. tradit, de characteribus et figuris animarum, quæ jam corpora posuerunt, referenda sunt ad inclinationem eam, quæ prout sunt ad ea olim resumenda: nisi id sensisse quis voluerit, quod postea Tertullianus apertius dixit: Animam scilicet non omnino materiam et corpoream compositionis exportem esse, ideoque effigiem humanam ejus corporis, quod unquamque circumtulit, servare lineas corporales, coloremque aerium et lucidum; libro *De anima*, capite de effi-

gie animæ. Quod autem, ex narratione de Lazaro et divite, asserit spiritus hinc discedentes eorum meminisse, quæ hic egerunt, et a quibus recesserant, constans est Patrum sententia. Cyprianus tradit¹⁶, magnum nos charorum numerum in cælis expectare, parentum, fratrum, filiorum, copiosam turbam nos desiderare, de sua incoluntate accensum, de nostra adhuc sollicitam. Augustinus¹⁷ viduam italicam consolaturus, in cælo conjugem suam notissimum ei fore audeat polliceri. Hieronymus hoc solatio adversus mortis duritiam et crudelissimam necessitatem nos erigi pie existimat, quod brevi visuri sumus eos, quos dolemus absentes; epist. ad Theodoram.

Ex Jo. Ern. Græbii adnotationibus in cap. 62.

Pag. 168. *Ἰδὼς ἕγορας ψυχὰς.* Nota. Irenæum reprobis hominibus solum cum corpore animam tribuere, non spiritum. Quæ de re lege lib. v, cap. 8.

In ea enarratione, quæ scribitur de divite et Lazaro. Similiter Clemens Alexandrinus in *Excerptis ex Theodoto et Orientali Valentinianorum Didascalia*, pag. 792. col. 1, A: Ἀντίρροπος δὲ ἀπὸ τοῦ λαζάρου καὶ τοῦ πλουτοῦ διὰ τῶν συμπαιγνῶν μάλῶν σωμα εἶναι δέχονται ἡ ψυχή. Eodem argumento nititur quoque Tertullianus lib. *De anima*, cap. 7.

Ex adnotationibus Nicolai Gallæii in cap. 63.

Pag. 168. *Animas habere hominis figuram, ut etiam cognoscantur.* Cum figuram tribuit animas Irenæus, videtur etiam iis aliquid corporeum assignere. Nec enim figuram aut formam concipere possumus, nisi in iis quæ sub aspectum cadunt. At spirituales creaturæ a nobis non cernuntur, nec qualis sit earum figura, a nobis dici, aut cogitari potest. Habent quidem suam ut hypostasin atque essentiam, ita qualitates et accidentia. Sed de iis, ut de corporibus imaginari, aut eadem illis, quæ corporibus tribuere, a ratione alienum et absurdum est. Expendamus ergo quid ubi vult Irenæus. Propositum illi est ostendere unicuique homini propriam a Deo animam datam esse, ita ut etiam post mortem non minus distingui animæ possint aliæ ab aliis, propriisque et peculiaribus notis secerni solutæ a corporibus, quam cum iis induta erant. Quod certe verum est. Nisi enim anima Judæ discerneretur ab anima Petri, anima Lazari ab anima divitis epulonis, non dignosceretur diversa utriusque conditio. Si vero ex aliquo corpore decedens in aliud corpus migraret, ut Tanatici illi assererent, nihilo magis hujus, quam illius anima dici posset. Ergo decedens ex hac vita habebit proprium characterem, ita ut illius, ejus ante fuit, etiam postea esse sciatur. Quod igitur vocat Irenæus eundem characterem corporis, ne tamen putemus corporeum, sed ad totum hominem, hoc est, ad individuum ipsum, cujus characterem anima etiam post mortem insigneitur, referamus.

Adnotationes Fr. Fouardenti in cap. 63.

Pag. 168. *Per hæc enim.* Brevisissimum hoc caput plurima observatione dignissima ex superiori Lazari ac epulonis 108 evangelica relatione comprehendit. Primum, animas de corporum humanorum ergastulis emigrantes non evanescere, sed in altero sæculo immortales perseverare, ut Abraham, Lazari, ac epulonis, qui jam hic vivere desiderant, certissimis exemplis demonstratur. Idem comprobatur Justinus martyr in *Dial.* ex anima Samuelis, quæ post suam e corpore migrationem cum Saul rege collocata est. His addere poterimus Moyse ac Elæ spiritus in transfiguratione Domini; insuper, Jeremias ac Onias animas, a Juda summo Judæorum pontifice ac duce conceptas, innumeratasque sanctis postea viris factas spirituum, postquam hinc discesserant, apparitiones ab Eusebio, Nyseno, Basilio, Metaphraste, Nicephoro, Theodoretis,

⁴⁹ Lib. de card. Christi op. ¹⁶ Sermone de mort. ¹⁷ Epist. 6.

Ambrosio, Orosio, Hieronymo, Gregorio, Augustino, aliisque summis viris relatas: quibus animarum nostrarum immortalitas adversus veteres novosque Sadduceos, Epicureos, et Satanicos inimicidas constanter asseritur.

Novos appello Sadduceos plurimos Lutheranos, qui cum in Lutheri commentariis legant¹⁰: « Mortuos sic dormire, ut nihil prorsus sciant, nihil sentiant; » vel Brentio illius conimilitone teste¹¹: « tam inter pocula, quam sobrii in familiaribus colloquiis dicunt: Animam hominis simul cum corpore interire. » Novos appello Epicureos magnam Calvinianorum turbam, quæ a Calvino et novis suis ministris quotidie audiens: « Beatos omnes spiritus esse mortuos, larvas, et umbras, quibuscum nobis nulla est communicatio¹²; » palam exclamant, etiam referente Calvino¹³: « Dicamus animam cum corpore extingui, et statim sublatam erit purgatorium, cum missa et Romano pontifice. » Novos inimicidas appello, ex Lutheranis et Calvinianis tandem procreatos, Anabaptistas, qui anno Domini 1586 theses Cracoviæ impressas per Poloniam vulgaverunt, quarum decima est: « Negamus aliquam animam post mortem manere; sed illud dicimus excoGITatum ab Antichristo, ad stabilendam suam culiam per sctum purgatorium et invocationem sanctorum. » Quorum quoque unus minister Domanowski, publica enim P. societatis Poloniæ habita disputatione 1589, mense Octobri, publice asseruit, « animam cum corpore interire: » alter Endæus nomine, de hac re interrogatus quid sentiret respondit: « Rem esse dubiam, et sub iudice adhuc litem pendere. » Hæc de Polonia sua refert Andreas Jurgiewiczus, vir æque diligens ac eruditus, in libello, cui nomen dedit, *Bellum quinti evangelii*, cap. 10. Hic, hic profecto jure omnium optimo exclamaret Polycarpus Irenæi nostri præceptor: « O bone Deus, in quæ me tempora servasti, ut ista patiar? » De his rursus libr. v, cap. 7. Sed ad notas meas redeo.

Secundum, quod notata dignum existimo, est, animas hinc recedentes, non de corpore in corpus transire, seu hominum, seu brutorum, ut cum Pythagoricis et Platonicis senserunt Simoniani, Carpocratiani, et alii, de quibus hic disseritur, et paulo superius diximus.

Tertium, animas corporibus exutas nominum retinere figuram: hoc est (quantum pie iudico) instar hominum aliquando apparuisse; sicque describi per Scripturas, ut in narratione Lazari ac epulonis, per anthropopathiam cum oculis, lingua et digitis figurantur: quanquam reipsa corporeis organa careant, tantumque spiritalibus facultatibus suis ad videndum et audiendum, id est intelligendum, utantur.

Quartum, huiusmodi animas in alio sæculo se invicem nosse ac discernere, ut epulonis anima eas novit, quæ fuerant Abrahamæ et Lazari, et vicissim ab Abrahami spiritu cognita sunt. De hoc diximus ad finem superioris capituli.

Quintum, easdem meminisse, atque sic probe nosse, quæ hic geruntur: atque hoc satis indicasse spiritum Abrahamæ, referentem epulonem in superiori vita recepisse bona, Lazarum vero mala, id est adversa: insuper, divites fratres habere Moysen et prophetas: eundem præterea epulonem fratrum suorum memorem, et quodam, vel commodi, vel naturæ affectu, pro eis intercedentem, ne secum veniant in locum tormentorum: insuper, propheticum donum inesse Abrahamæ, asserenti, nec pios ad damnatorum sortem, nec reprobos in locum consolationis unquam venturos.

Postremum, animas etiam ante postremum diem, dignam operibus suis, aut felicitatis, aut miseræ

A sempiternæ habitationem percipere, quando semel hinc discesserint. Quæ omnia certe hominis Christiani, præsertim theologi, consideratione digna esse nemo negabit.

Ejundem adnotationes in cap. 64.

Pag. 168. Si qui autem. Caput 68 notat cod. vet. Nihil vero absurdi habet, quod toto capite contendit animam rationalem beneficio Dei perdurare, vitamque ex sese non habere: quandoquidem ut ejus essentia, sic et jugis immortalitas a divina voluntate perpetuo dependet, quæ ut eam ex nihilo produxit, sic et in nihil redigere valeret, si opportunum videretur: atque hoc sensu interpretandas esse Tatiani¹⁴ et Arnobii toto sexto libro *Adversus gentes*, sparsas ea de re sententias existimo.

Pag. 169. Solus est Deus. His primum docet, Deum esse prorsus immutabilem; deinde, hoc adeo illi proprium esse, ut nulli omnino rei creatæ conveniat: quod et Augustinus comprobat ex eo, quod de Deo scribat Apostolus: « Qui solus habet immortalitatem¹⁵; » id est immutabilitatem (Lib. I *De Trinitate*, cap. 1, et lib. III *Contra Maximinum*, cap. 12).

Perseverantiam. Billius notat perseverantiam hic accipi pro permanentia et permanentia: et non ut in illo Evangelii loco: « Qui perseveraverit usque in finem¹⁶, » etc.

Participatur. Expunximus « participavit: » deinde « capiunt animæ, » pro « capit et animas, » repunximus auct. vet. cod.

Ex Jo. Ern. Grabi adnotationibus in cap. 64.

Pag. 169. Ut sint. Id est, ut existent atque durent per aliquod tempus, sicut ex antecedentibus et consequentibus patet.

Si in modico fideles, etc. Hæc verba tanquam ipsius Servatoris, ab Irenæo prolata, in nostris Evangelii ita non leguntur; referuntur tamen eodem lere modo ab auctore epist. 2, S. Clementi Romano vulgo ascriptæ, ubi Græca ita sonant: Ἀγέαι γὰρ Κύριο; ἐν τῷ Ἐὐαγγελίῳ. Ἐὶ τὸ μικρὸν οὐκ ἐτηρήσατε, τὸ μέγα τί; ὑμῖν ἴσασι; λέγω γὰρ ὑμῖν, ὅτι ὁ πιστὸς ἐν ἐλαχίστῳ, καὶ ἐν πολλῷ πιστὸς ἔστιν. Ex Evangelio autem secundum Ægyptios ea de prompta conficio, quia alia quoque inde allegavit illius epistolæ, vel homiliæ Clementinæ auctor, de quibus vide *Spicilegium Patrum sæculi 1*, pag. 35. Accedit quod istis gemina habeantur in Evangelio S. Lucæ, cap. xvi, 10 seq. Atque hoc illi secundum Ægyptios hinc inde consonare nihil est mirum, si vera sunt quæ in dicto *Spicilegio*, pag. 32 seqq. dixi. Noli tamen ibidem hæc verba, una cum aliis inter fragmenta Evangelii secundum Ægyptios referre, quod res incerta sit, ac fieri potuerit, ut ex ipsius S. Lucæ codice paulisper mutato pseudo-Clemens pariter ac Irenæus illa citaverit. Unde et Lucæ xvi, 11, supra signare placuit.

Anima ipsa quidem non est vita, etc. Hæc descripsisse videtur e Justinii M. *Dial. cum Tryph.*, p. 224, ubi de anima ait: Ὁ ζωὴ οὐσα ζῆ, ἀλλὰ μεταλαμβάνουσα τῆς ζωῆς. Ἐτερον δὲ τι τὸ μετέχον τινὸς ἐκείνου οὐ μετέχει, ἐπεὶ ζῆν αὐτῆν ὁ θεὸς βούλεται. « Anima non quod vita sit, vivit; sed quod vitæ particeps sit. Aliud vero est, quod participat quidquam, ab eo unde participat. Vitam vero anima participat, quoadusque eam Deus vult vivere. »

Propheticus sermo. Iterum imitatur Justinii M. phrasim *Apol.* 2, p. 93: Διὰ Μωϋσῆω; προφητῶν τὸ προφητικὸν πνεῦμα.

Adnotationes Fr. Fenardentii in cap. 65.

Pag. 169. Basilides. Caput 79 notat vet. cod. Quæ vero hic refelluntur, descripserat lib. 1, cap. 25, et lib. II, cap. 21. Nimirum, ex deflexu primi cæli nasci secundum; et secundi, tertium; et

¹⁰ In cap. vi Ecclesiastes. ¹¹ In c. xx Luc. ¹² Lib. III Instit. ¹³ Lib. adv. Valent. Gent. ¹⁴ Orat. contra gentes. ¹⁵ I Tim. vi, 16. ¹⁶ Matth. xxiv, 15.

tertiū, quartum; sicque consequenter. Nam ita pergeretur in infinitum, quod manifeste absurdum et insanum est. Restituimus porro ex vet. cod. « secundi, » pro « secundum: » et « aliud, » pro « illud. » De Basilidis impietatibus lege Eusebium lib. iv *Hist.*, cap. 7; Clementem Alexandr. lib. iii et iv *Strom.*; Tertull. lib. *Præs.*; Iren. lib. I, cap. 23; Ignatium, *Epist. ad Trallianos.*

Ex adnotationibus Nic. Gallasi in cap. 66.

Pag. 174. *Eloæ secundum vocem Judaicam.* Aperta est hujus vocis significatio. Sed in aliis divinatione utendum fuit. Quia in re usus sum judicio doctissimi viri, et in his linguis valde exercitati, B. B. Cornelii professoris linguæ Hebraicæ in ista academia Genevensi. Mihi certe videtur Irenæus Judaicam linguam accipere pro genuina illa et incorrupta Hebræa qua Velus Testamentum scriptum est: nam et illa vocatur ab Ezra, Nehem. xiii, 24, et Isa. xxxvi, 11 et 13. Hebraicam vero, ut passim apud evangelistas, pro vulgari, qua populus utebatur, quæ Chaldaica, seu Syriaca primum fuit, sed postea Jerosolymitana dicta est, cum aliæ linguæ, Syra, Arabica, Persica, Græca et Latina illi permixtæ fuerunt. Quod igitur attinet ad alteram expositionem vocis « Eloæ, » quam ille Hebraicam vocat, vix certe adhuc bene constat apud grammaticos Hebræos de **110** etymo nominis אלה. Nec vero procul petendum erit, si illud deriverimus ab אלה, quod est «dejeravit,» interposita videlicet inprecatione. Nam antiquitus ita usurpabatur nomen Dei in concipiendo jurejurando, ut etiam illa formula præ aliis fuerit usitata: « Hoc mihi Deus faciat, et addat. » Atque ex hoc usu, qui etiam lege præscriptus erat, hoc nomen ita dictum fuisse videri possit. אלה certe apud Hebræos dictio est consignificativa, quæ affirmanti tribuitur, sed dubitanti, et sonat fortasse, אלה, id est « profecto, omnino: » affirmat. Hinc fieri potuit, ut vel hæretici in nominibus mysteria et res perscrutantes, vel etiam Judæi ipsi sub posteriora tempora, quibus jam vigeat dialectus Jerosolymitana, nomen « Eloæ » pro « vero » suuuperint, quod Deus sit verax, et acerrimus vindex veritatis.

« Elloeuth, » ut habeat significationem, quæ hic designatur, explicandum est ex Arabum idiomate. Nisi quis malit nomen divinum apud illos אלה esse ab Hebræo אלה. Potest autem compositum dici ex articulo Arabico « al, » quod est « ô, » et ex pronomine « lah, » id est « ei; » quasi sit « ejus, » subaudi « sunt omnia, » ut etiam ipsi Septuaginta legentes apud Moysen Gen. xlix, 10, pro אלה, « tetus ejus, » אלה, « ejus, » idem sermo subaudierunt. Nam habent אלה אלוהימיהו, « ille cui reposita sunt » (omnia). Nisi malis dicere, eos ita ex vulgari Dei attributo designare voluisse Christum Deum futurum. Hue etiam pertinere videtur quod Deut. xxxiii, 27, Deus vocatur אלהינו « Meho-nah, » et אלהינו aliquot locis in Psalmis, id est « habitatio, » et apud rabbinos אלהינו, id est « locus, » quod, ut interpretatur Hebræi, ipse omnia, ut locus, complectatur, et omnem locum impleat, a nullo vero continueatur.

« Adonæ » vocat « nominabile, » quod substituat ab Hebræis loco nominis « Jehova, » quod non solent nominare. Quod addit etiam exponi posse « admirabile, » ex eo forsitan ortum est, quod dicitur ab angelo Jud. xiii, 18: « Cur quæris nomen meum, quod est admirabile? »

« Adonai » vero, quo « præfinitientem » significari dicit, videri possit deduci a אדני « Dou, » quod significat « discernere, dirimere litem, » aut « determinare: » et componi cum nomine Dei, qui

A omnia statuit, dirimit, separat, et dirigit in ordinem. Sed cum agatur de aqua discernenda a terris, videri etiam possunt auctores istius interpretationis allussisse ad illud Jobi xxxviii, 6: « Super quod אדני, id est « bases ejus defixæ sunt: » ita ut Deum auctorem harum basium, disternuntium terram ab aquis, אדני « Adonai, » dictum accipiant ab אדני id est « basis. »

« Sabaoth » per ω. Cum nullum sit ω apud Hebræos, oportet intelligi cholem plenum quod respondet ei pronuntiationi. Ut autem « Sabaoth voluntarium » significet, necesse est deduci non a אבא, sed a אבה, id est « percipivit. » Quæ radix in ipso primitivo Chaldæis usitatissima est in hac significatione; Hebræis autem in ipsis derivatis.

« Sabaoth, primum cælum. » Certe hoc nomen pro cælo usquam reperitur. Sed quia insignis ille et illustris ordo stellarum exercitus vocatur in Scripturis, et militia cæli, ideo cælum, in quo numerus ille infinitus stellarum, præclaro ordine, ut in exercitu, locatus est, « Sabaoth, » id est « exercitum » vocatum esse verisimile est. Primum autem cælum vocat, non nostri respectu, ut astrologi, quoniam alii cæli sunt nobis propinquiores: sed summum, a quo reliqui omnes altitudine et magnitudine superantur.

« Jaoth » primum, simplex dici potest, ita ut sit a Chaldaico יאח, vel יאח, id est « congruentia, decencia, decorum, » seu modus bene observatus, ut fuerat præscriptus: et, ut adverbialiter aliquando sumitur, « optime, et ex modo præscripto. » Compositum etiam dici potest ex יאח, « congruus, » et et יאח, id est « signum, » quasi sit signum convenienter præscriptum. Ut autem significet « fugam malorum, » oportet deduci a יאח, quod significat « munda, purgare, quod malum et noxium est tollere. »

Hæc sunt, quæ solertis et periti illius viri perspicacia adjunct, de his nominibus conicere potui: quæ nisi pio lectori satisfaciant, solertiam tamen ipsius ad rem indagandam nominihil excitabunt. Quamquam sufficit præcipuum auctoris tenere scopum, qui demonstrat diversis unius Dei nominibus diversos tamen deos non notari.

Adnotationes Fr. Feuardenii in cap. 66.

Pag. 170. *Et reliqui.* Vet. cod. cap. 70 habet; confutat vero, quæ recensuerat libro primo, capit. 22, 23 et 34. Ostendit autem veteres prophetas ab uno eodemque Deo afflatos et missos fuisse; nec propter varia illius nomina, seu Hebraica, seu Græca sint, plures deos colligendos esse. Cæterum, quia Nicetas Choniates hoc Irenæi caput brevioribus et apertioribus verbis expressit¹², ea subjicio: « Quoniam vecordes illi, nominum divinatorum interpretationem ignorantes, Adonai, Eloï et Sabaoth diversos esse deos arbitrati sunt, operæ pretium mihi facturus video, si rudibus et ignaris aperiam, quid hoc nominum unumquodque Græcis et Latinis auribus sonet. Eloth itaque Θεόν, Deum interpretantur; Eloï autem, ὁ Θεός; μου, Deus meus; Et quoque si tenui spiritu proferatur, Θεόν, Deum; si aspero, Ισχυρόν, fortem significat; Adonai autem Κύριον, Dominum. Cæterum, Dominum Sabaoth, idem sonat quod Κύριος δυνάμεων, Dominus virtutum; vel Κύριος στρατιῶν, Dominus exercituum; Saddai porro Ισχυρόν καὶ δυνατόν, idoneum et potentem. Aia vero τὸν δυνατόν, eum qui est, significat; quod nomen ineffabile quoque ab Hebræis ceusebatur. »

Demonstrabimus. Delevimus « demonstravimus » auct. vet. cod.

Si autem quidam. Caput 71 et ultimum signat vet. cod. Vaticanus cod. paulo post legit, « diversæ dictionis positas. »

Quod enim dicitur Eloæ secundum Judaicam vo-

¹² Lib. II Orthodoxiæ, c. 15.

cem. Judaicam vocem hic mihi accipere videtur Irenæus pro germana illa et incorrupta lingua, qua Vetus Testamentum scriptum fuit; quandoquidem ita vocatur Isaia xxxvi, IV Reg. xviii, et Nehemia: paulo supra, et non ita multum post, Hebraicam linguam nominat, quando de « Eloæ » loquitur. Cæterum אֱלֹהַי « Eloah, » sive Chaldaice אֱלֹהַי « Eloah, » inter decem Dei nomina, tertium ordine collocat D. Hieronymus, Deumque significat, et per metathesim litterarum in cabala idem est quod אֱלֹהִים « Ohel, » id est tabernaculum: dicuntque secretiores, nomen Eloah eodem modo se habere ad nomen tetragrammaton אֱלֹהִים, quod est nomen essentialis, sicut se habet luna ad solem.

Et Eloas Verum. אֱלֹהַי « Eloah » idem quod « Eloah. » Fieri autem potuit, ut nomen « Eloah, » pro « Vero » sumpserit, quod Deus sit verax et tam severus veritatis vindex, ut Veritas frequenter in sacris nominetur. Aut certe ad vocem affirmantem אֱלֹהַי quæ « profecto, omnino, » significat, al-
 ludere voluit.

Et Ellocauth. אֱלֹהַי « Elohat, » sive אֱלֹהַי « Elahat, » rabbinis et Chaldæis commune est, et significat proprie numen seu divinitatem. Ut autem habeat significationem, quæ hic designatur, fortasse desumetur ex Arabico articulo « Al, » id est ô, et pronomine « Lah » id est « ei: » quasi sit, « ille cuius, » subaudi, « sunt omnia: »

Quod autem ait Adonai. אֱדֹנָי « Adonai, » cui septimum locum inter divina nomina tribuit D. Hieronymus, significat « dominus meus: » a singulari אֱדֹנָי « Adon, » id est « dominus, herus. » Afferit autem, illud significare « nominabile, » fortassis quod ab Hebræis substituitur loco nominis « Jehova, » quod non solent nominare: et « mirabile, » quia angelus divinam majestatem referens dixerit, Jud. xiii, 18: « Cur queris nomen meum quod est mirabile? »

Aliquando autem duplicata littera delta. « Adonai, » quo « prævalentem » significari dicit, forsitan a אֱדֹנָי « Adon, » quod est iudicare, et lites iudicio dirimere; et cum nomine Dei componit: quod ipse cunctis elementis et speciebus rerum creaturarum locum, ordinemque præstiterit, constituerit et decreverit.

Ne possit aqua insurgere in eam. Ita hunc locum emendavimus, id sensu postulante: expunximus autem « nec postea quam, » quod erat in omnibus tam impressis quam manuscriptis, etiam Vaticanis codicibus. Sic et superiori linea pro « perliucentem, prævalentem » reposuimus.

Sabaoth, per ω. Hoc quartum inter nomina Dei Hieronymus enumerat: intelligit autem Irenæus eas ebolem, per ω, quod pronuntiatio similis sit utriusque. Notum est vero vel mediocriter in lingua sancta versatis, nomina אֱלֹהֵינוּ « Elobaith »

A plurale esse, a singulari אֱלֹהֵינוּ quod « exercitum, virtutem, militiam, cuneum militum » significat. Dedit autem Irenæus a radice אֱלֹהֵינוּ, quæ maxime Syriace, significat « velle, desiderare; » unde verba Hebraicum אֱלֹהֵינוּ « desiderium, voluntas; » quin et lingua Chaldaica, sive Syra « Zeva » et « Zove » significant « bene placere et gratum esse. »

Ut puta. Expunximus « ut a, » auctoritate vet. cod.

Primum cælum manifestat. Quia insignis ille et concinnus ordo planetarum, stellarum et celestium orbium per ordines suos dispositus, solisque instar regis, splendore illustratus, exercitus et militia dicitur in sacris Litteris, Deut. xviii; IV Reg. xvii; Nehemia: ix; Isa. xlii et xxxiv; Jer. xix; Sophon. i; אֱלֹהֵינוּ ideo firmamentum, in quo præclarum illum ordinem maxime conspiciamus « Sabaoth, » id est « exercitum, » vocare potuit. Nam Hebræi exercitus appellant stellas fixas; unde Dominum exercituum exponunt uno sensu, Dominum stellarum.

Eodem modo et Jauth. Vaticanus cod., « Jacob, » Cæterum, « Jauth » licet habeat terminationem Hebraicam pluralis numeri, venit nihilominus a radice Babylonica אֱלֹהֵינוּ « Jae, » quæ « pulchrum, speciosum, » et « elegantem » significat: et impersonaliter אֱלֹהֵינוּ « Jeth, convenit, congruit, decet. » אֱלֹהֵינוּ « Jauth » autem est « pulchritudo, elegantia, decor; » et aliquando adverbialiter ponitur pro « congrue, decenter, ornate et bene. » Ut autem juxta Irenæum significet « Fugam malorum, » oportet deduci a אֱלֹהֵינוּ, id est « mandare et purgare; » a quo אֱלֹהֵינוּ quod Hebræi pro scopis exponunt. Hoc autem est mala et noxia tollere, ac sordes procul ablegare. Hæc peritissimis viris communicavi, quibus si meliora afferantur, mihi ac studiosis bene consultum fuerit. Interim satis erit id observare, quod, ut diximus, admodum evincere nititur Irenæus, diversitatem nominum, sive Hebræorum, sive Græcorum, sive Latinorum, quibus Deum nuncupamus, perfectiones, proprietates, et innumera circa nos beneficia, et nunquam plures deis designare. Hieronymus, epist. ad Marcellam, decem nomina divina explicat, sed plures deos pernegat. Dionysius Areopag triginta duabus nomenclaturis Deo convenientibus enumeratis, infert et nominis privationem, et omnia subsistentium nomina Deo unico congruere. Augustinus postquam octoginta epithetis Deum interpellavit capit. 29 libr. Meditationum, subjicit: « Si totum mundum libri replerent, tua scientia inenarrabilia explicari non potest; quoniam vere indicibilis es, » etc.

VARIORUM NOTÆ

IN LIBRUM TERTIUM SANCTI IRENÆI.

Annotationes Fr. Fenardentii in præfationem libri D tertii.

Pag. 473. Pro sola vera. Hæc verba impie torquet quidam Hermannus Hamelmannus lib. quem inscripsit: De unanimi consensu Patrum de sola fide justificante; ut et alia verba, quæ habentur infra lib. iii, cap. 22, et lib. iv, cap. 13, quibus contendit Irenæum iis suffragari, qui nuda solaque

fide, operibus omnibus seclusis, justos coram Deo homines constituunt: non advertens impostor, quam graviter hoc Simonis Magi commentus beatus hic martyr redarguat lib. i; quamque frequenter doceat piorum operum necessitatem lib. ii, cap. 50; lib. iv, cap. 27, 32 et 49, ipsisque ingentem apud Deum mercedem esse repositam lib. ii, cap. 56, lib. iv, cap. 28 et 34. Quis namque non videt,

“ Cap. 2 De divin. nom.

Irenæum hoc loco non de justificatione loqui, sed tantum hominem hortari, ne hæreticorum unquam cedat ednatibus, imo vero constanter eis reluctetur? Hoc adnotandum fuit, ut sanctum martyrem hæc injuria liberarem, et impiorum sycophantias pro viribus aperirem.

Ejusdem adnotationes in cap. 1.

Pag. 173. Non enim per alios. Docet, apostolos sanctissimè Evangelii primos buccinatores, non nisi Spiritus sancti virtutibus ac donis instructos, illud constanter prædicasse; deinde ad futuram posterorum memoriam illud ipsam scriptis mandasse: ac proinde non nisi imple ac hæreticis, illos aut ignorantie accusari, aut Scripturas rejici. Præterea, illum Deum unicum cæli ac terræ conditorem ab his toto orbe annuntiatum fuisse, qui a lege et prophetis fuerat prædicatus.

Pag. 174. Gloriantes emendatores se esse apostolorum. Marcionem et ejus sectatores perstrinxit, quos lib. 1, cap. 29, recitavit Evangelium secundum Lucam circumcidisse, et omnia quæ de generatione Dominica conscripta fuerant abstulisse, semetipsos veraciora dicentes iis qui Evangelium nobis tradiderant. Eodem de Evangelii contextu erasisse sententiam, qua Deus dicitur plure super justos et injustos, auctor est Tertullianus 27, qui et multo plures mutilationes scriptis apostolorum illatas ab eisdem, toto lib. v *Contra Marcionem* describit: sed copiosiore manu Epiphanius contra hæres. 42.

Et induti sunt supervenientis Spiritus sancti. Sic pro superveniente Spiritu sancto, cum ex vet. nostro cod. tum maxime ex textu libri Actorum: « Accipietis virtutem supervenientis Spiritus sancti in vos 29, » legendum proposuimus.

Ita Matthæus. Id ipsum ante Irenæum scripserat quoque Papias, apud Eusebium lib. 11 *Historiæ*, cap. 33, et Panteum in India illud, litteris Hebraicis scriptum, reperisse, opera Bartholomæi illic relictum, et illud ipsum custoditum constare, idem Eusebius affirmat lib. v, capite 40. Quod et in Cypro, in tumulo Barnabæ, et ipsius manu exaratum postmodum reperit fuisse Theodorus Lector asserit 20. Idem quoque Hebraicum mansisse suo tempore in bibliotheca Cæsariensi, quam Pamphilus martyr confecerat, auctor est Hieronymus; qui et describendi sibi factam potestatem a Nazaræis Berrhoensibus, qui eo utebantur, litteris tradidit. Prodiit hoc nostro sæculo, opera Sebastiani Muusteri, quoddam Evangelium Hebraicum nomine Matthæi, cui quantum deferendum sit, pronuntiet Ecclesia.

Cæterum, in his videmus hujus antiquissimi martyris, imo totius Ecclesiæ sententiam, quatuor tantaxat Evangelia etiam ab initio probata et recepta fuisse, ut et infra cap. 11 hujus libri copiosius docebit. Igitur reliqua pseudo-Evangelia, veluti Petri, Thomæ, Matthæi, Bartholomæi, ac duodecim apostolorum nominibus inscripta; deinde Hebræorum, Nazaræorum, Ebionitarum, Eucratiarum, Ægyptiorum, et quorumcumque aliorum titulis circumdata et venditata, jure optimo reprobanda. Signat porro Theophylactus 20 tempus, quo quisque quatuor evangelistarum scripserit, nimirum: Matthæum post octo annos assumpti in cæles Christi; Marcum post decem annos, id est biennio post Matthæum; Lucam post quindecim annos; denique Joannem post triginta duos annos.

Post vero horum excessum. Huic lectioni consentiant omnes codices. Rufinus quoque sic Latine loquentem Eusebium legit: « Post quorum exitum, » etc., quibus subindicaret Irenæus, Marcum non nisi vel martyrio sublatis, vel alio, Evangelii causa, peregrinantibus sanctis apostolis Petro

et Paulo, manum calamo admovisse: quod certo aperto pugnat cum iis, quæ ex Papiæ, et sexto *Ἐπορωξέων* Clementis recitat Eusebius, nempe beatum Petrum, Spiritu sancto revelante, ut intellexit opus editum a Marco, auctoritate sua ratum fecisse, quo in ecclesiis passim prælegeretur; quibus clarum efficitur, Petro adhuc superstiti, Marcum Evangelium conscripsisse. Accedit quod hanc Irenæi locum transcribens Eusebius lib. quinto, capite octavo, nihil meminit exitus apostolorum. Hæc potius indicasse, quam quidquam latuitare viam est.

Per scripta. Auct. vet. cod., probante id quoque Eusebio, expunximus (« præscripta. »)

Et Lucas. Sententiam hanc, quæ tredecim dictionibus absolvitur, ex vet. cod. subijcimus; quam etiam agnoscit Eusebius lib. 11 *Hist.*, cap. 8.

Postea et Joannes. Eusebius lib. v, cap. 8: « Deinde Joannes discipulus Domini, qui supra pectus ejus recubuerat, dum Ephesî in Asia versabatur, Evangelium in lucem extulit. » Id fecisse rogatum ab episcopis Asiæ tradit Hieronymus, adversus Ebionitas, Corinthi et Gnosticorum exortitione blasphemias; quod et Irenæus indicat cap. 11 hujus libri.

Ex Joan. Ernest. Græbii adnotationibus in cap. 1.

Pag. 174. *Τὸ ἦ Πέτρον καὶ τὸ Παύλον*, etc. Hæc Irenæi de tempore editorum quatuor Evangeliorum traditio, a Papiæ aliisque senioribus procul dubio accepta, præferenda videtur opinioni nullo recentioris Theophylacti, qui Præfat. *Comment. in Matth.* ait, Matthæum scripsisse post octo annos assumpti in cæles Christi; Marcum post decem annos, id est biennio post Matthæum; Lucam post quindecim annos; denique Joannem post triginta duos annos. Quæ æra fide miss. quorundam codicum nititur, sed nimis fluxa. 112 Ut enim de aliis taceam, convenit fere inter omnes, S. Joannem valde senem, circa annum a nativitate Christi 95 Evangelium scripsisse, ac proinde non post 52 ab ascensione ejus annos, sed duplo plures, nempe 64; nisi ex sententia Irenæi Christum 60 propemodum annis in terra moratum esse credideris. Cæterum traditio Irenæi de scripto S. Matthæi Evangelio isto demum tempore, quo Paulus Romæ fuit, in mentem mihi aliquando veniebat cogitanti, quid causæ subit, ob quam Apostolos Ephes. iv, 11, scripserit: « Ipse dedit quosdam apostolos, quosdam autem prophetas, alios vero evangelistas, alios autem pastores et doctores; » ast in loco parallelo I Corinth. xii, 28: « Quosdam quidem posuit Deus in Ecclesia, primo apostolos, secundo prophetas, tertio doctores; » omnis plane « evangelistas. » Atqui si per « evangelistas » cum (Ecumenio « scriptores S. Evangeliorum » accipias, plana juxta dictam traditionem datur ratio. Scripserat nempe Paulus ad Corinthios, priusquam Romam venisset, nulla adhuc a quoquam apostolorum, vel apostolicorum, Evangelii scriptura edita; ast Epistolam ad Ephesios ex carcere dedit, paulo antequam Roma discederet, ubi jam S. Matthæus Evangelium exaraverat; Marcus vero et Lucas in procinctu hujus operis erant. Cui tamen meæ conjecturæ non adeo multum confido, sed doctiorum judicio eam libens submitto.

Θεμελιούνηται τῆς Ἐκκλησίας. Dices, ante Pauli in Urbem adventum Ecclesiam ibi fuisse, cujus fides per universum orbem innotuerat, teste ipso Apostolo Rom. 1, 8. Quomodo ergo hic Irenæus ait, fundatam ab ipso et Petro Romanam Ecclesiam? Ast optimus suorum verborum interpret est ipse Irenæus, istis quæ sequuntur cap. 3: *Θεμελιώσαντες οὖν καὶ οἰκοδομήσαντες οἱ μαρτύροι ἀπόστολοι τὴν Ἐκκλησίαν, ἄνω τὴν τῆς ἐπιστοπῆς λειτουργίαν ἐνεχρίσαν.* Loci igitur hæc ante hæc

27 Lib. II contr. Marc. 28 Act. 1, 8. 29 Lib. II Collect. 30 Præfat. in Matth.

Romæ exstitissent, nondum tamen erat formata Ecclesia, quia nondum episcopus ipsa erat præfectus. Sine episcopo enim et presbyteris atque diaconis Ἐκκλησία οὐ καλεῖται, « Ecclesia non vocatur, » teste S. Iguatio in *Epistola ad Trallianos*, § 3. Et sane observatione haud indignum est, Apostolum I et II ad Corinthios Epistolam inscripsisse : « Ecclesiæ Dei quæ est Corinthi, » etc., nec non « Ecclesiis Galatiæ; » similiter bis « Ecclesiæ Thessalonicensium; » ad Philippenses denique : « Omnibus sanctis in Christo Jesu cum episcopis et diaconis; » ast Epistolam ad Romanos misisse : « Omnibus qui sunt Romæ, dilectis Dei, vocatis sanctis, » nulla episcoporum (id est summi sacerdotis ac minorum sacerdotum), atque diaconorum vel Ecclesiæ facta mentione. Unde hæc differentia ? nisi quod prioribus in locis esset hierarchia, episcopo, presbyteris et diaconis constans, ideoque formata Ecclesia; in Urbe vero hactenus talis haud exstiterit. Sed plura hæc de re dicere et objectiones removeve nolo, ne adnotationis modum excedam.

Μετά δὲ τῆρ τούτων ἔξοδος. « Excessum » non e vita, sed urbe Roma hic intelligendum esse patet ex iis, quæ ex Papia et lib. vi *Hypotyposeon* Clementis Alex. affert Ensebius lib. ii *Hist. eccles.*, cap. 15, nempe B. Petrum apostolum auctoritate sua S. Marci Evangelium ratum fecisse, quo in Ecclesiis passim prælegeretur. S. Lucas quoque post Pauli exitum ex Urbe, non e mûndo, Evangelium litteris consignasse, inde colligitur, quod narrationem Actorum apostolicorum, quam quasi appendicem historiæ de Christo edidit, in biennio, quo Paulus primo Romæ fuit, fuiverit, eam procul dubio ulterius continuaturus, si diu post discessum ab Urbe, aut post martyrium B. Apostoli scripisset. Nam iterum ei haud diu post junctum fuisse, eique ad finem usque vitæ adhæsisse, ultima B. Apostoli Epistola, nempe II ad Timotheum, cap. iv, 11, satis testatur, ubi scribit : « Lucas mecum est solus. » Imo vero Apostolus I ad Timoth. v, 18, verba quædam Lucæ ex cap. x Evangelii, v. 8, allegasse videtur. Neque enim alia Scriptura istud habet dictum : « Dignus est operarius mercede sua. » Cæterum quod aliqui vocem ἔξοδος hoc loco, pro « vitæ fine » perperam acceperint, occasio procul dubio fuit mutationis in textu Irenæi, ab auctore *Catenæ Patrum* in Evangelium S. Marci, quam Petrus Possinus evulgavit, vel ab alio ante eum factæ. In illa quippe Irenæi verba ita expressa sunt pag. 5 : Μετά τὴν τοῦ κατὰ Ματθαίου Εὐαγγελίου ἔκδοσιν, Μάρκος ὁ μαθητὴς καὶ ἐρμηνευτὴς Πέτρον, καὶ αὐτὸς τὰ ὑπὸ Πέτρον χρηρτομενα ἐγγράφως ἡμῖν παραδέδωκε. « Post editionem Evangelii secundum Mattheum, Marcus discipulus et interpret Petri, quæ a Petro prædicabantur, scripto nobis tradidit. » Eandem lectionem ex conjectura in Eusebio substituit Christophorus, vapilans idcirco Valesio in notis ad Euseb. lib. v, cap. 8, qui tamen et ipse in eo animadversionem meretur, quod ἔξοδος in Irenæo « interitum » interpretatus sit, indeque sanctos Patres commiserit inter se pugnantés.

Adnotationes Fr. Feuardenii in cap. 2.

Pag. 174. Cum enim Scripturis arguuntur Valentianorum et consimilium priorum Gnosticorum, quos his libris impugnabat, incredibilem malitiam et perversitatem exponit. Enimvero apertis certisque tam prophetarum quam apostolorum scriptis convicti, ea velut apocrypha, vel depravata, vel suspectæ fidei, præfracte rejiciebant, ut superius de Ebionitis, Cerinthianis, Carpocratianis, Marcionitis, aliisque scriptum est. Cum vero traditionibus apostolorum premerentur, incredibili temeritate ac impudentia, cunctis apostolis et Pa-

tribus sapientiores se esse autumabant. Equis non videt hujus sæculi Gnosticos iisdem cum illis pressibus incedere? Quanto cum supercilio traditiones apostolicas a sanctis Patribus ad nos usque acroptas et servatas cavillentur et exsibent, nemo nescit, et de his in cap. tertium dicemus : nunc de sacrilego divinarum Scripturarum contemptu quædam adjiciamus.

Pari omnes impietate Lutherani et Calviniani ex divinatorum librorum catalogo, velut apocryphos ac nullius fidei exsibent libros Tobie, Judith, Sapientie, Ecclesiastici, Baruch, et utrumque Machabeorum. Non exigua fragmenta, nec pauca capita ex libro Esther et Danielis rescissa avulsaque rejiciunt. Quos etiam canonicos sese admittere fingunt, sannis et lædoriis deformatos sectatoribus suis exsibendos relinquunt. Lutheri namque judicio, ut de eo refert Joannes Aurifaber commensalis, in *Colloquiis* ejus, « apostoli Abrahami fidem non ita prædicarunt, et suis coloribus depinxerunt, ut merebatur, et Moyses nimis simpliciter ejus meminit. » En paucis tam Moysis summi prophetarum, quam omnium apostolorum scripta in falsi suspicionem adducta. Scribit de eodem Rebenstœk alter ejus conviva, quod aliquoties diceret ²¹ : « Ecclesiastes liber non est plenus, multa habet abrupta, neque ocreis, neque calcariibus indutus est; hoc est nullam habet perfectam sententiam. Equitat in arundine longa ²², sicuti et ego dum eram in monasterio. » Et secundum conspiciens Machabeorum librum aiebat : « Ego hunc librum, et librum Esther odio prosequor; mallem eos non exstare : multum enim imitantur Judæos ac ethnicos. » Et lib. Paralipomenon suspectos ac dubios relinquens dicebat : « Libris Regum plus credendum est, quam Paralipomenon ²³. » Paulinæ quoque fidei detrahens, Justo Jonæ dicens se non credere he illius verbis, « Reposita est mihi corona justitiæ, » etc., respondebat : « Neque Paulum id firmiter credidisse ²⁴. » Et summo odio Paulum prosequeretur, cum legebat Rom. 1 : « Revelatur in Evangelio justitia Dei, » etc. Jobi historiam reputat « Fabulæ argumentum, quo moneamur de patientia. » Nec sacris Evangeliiis pepercit, scribens ²⁵ : « Joannis Evangelium esse unicum pulchrum, verum, ac principale Evangelium : » quasi vero reliqua tria nec Evangelia, nec pulchra, nec vera essent. « Epistola ad Hebræos, neque Pauli esse, nec ullius apostoli, » idem ille contendit. Epistola D. Jacobi eidem est, « plane straminea, et apostolice indigna spiritu. » Epistola Judæ, « non est apostoli, sicque contemnenda. De secunda Petri, et duabus Joannis posterioribus non est anxie curandum. Apocalypsim denique, neque pro prophetico, neque pro apostolico libro admittit ²⁶. »

Et hactenus de Lutheranis sacrarum Scripturarum accusationibus et reprehensionibus : quibus manifestum evadit, hos eodem spiritu afflatos esse, quo veteres Gnostici fuerunt, ut testatur hoc loco Irenæus. Quid Calviniani tam adversus evangelistas et apostolos, quam sacra eorum scripta moliantur, diximus ad finem Comm. in Epist. ad Philemonem, et Dialogo septimo.

Non enim per litteras traditam. Quinque has voces desiderat vet. cod. et unico contextu legit : « Ab iis, qui nesciant traditionem illam, sed per vivam vocem, » etc.

Sapientiam autem loquimur. Augustin. scribit etiam Manichæos hoc testimonio fuisse abusus, ut suaderent Apostolum plurima his quibuscum diserebat, verbis aliter tradidisse, quam scriberet in Epistolis : « Sed absit ut tantus Christi apostolus,

²¹ Tom. II Colloq. pag. 100, 101, 102. ²² Horat., Sat. lib. II, sat. 3, v. 248. ²³ Tom. I Colloq.; pag. 34.

²⁴ Tom. II Colloq. pag. 419. ²⁵ Præf. in Novum Testam. ²⁶ Præfat. in illas.

vas a Deo electum. Spiritus sancti organum, alius docendo, alius scribendo; alius clam, alius palam fuerit. Factus est quidem omnibus omnia, non fallentis astu, sed compatientis affectu; diversis animarum morbis, diversis misericordiarum affectibus subveniens; dans scilicet **113** parvulis parva, non falsa; perfectis vero grandiora mysteria, cuncta autem vera, consona, et divina. »

Pag. 175. *Fuit autem et in illo*. Marcionem denotat. quem lib. 1, cap. 20, nominavit « os diaboli. »

Cum autem ad eam traditionem. Hic primum observa, quid proprie sit et dicatur traditio apostolica, nimirum doctrina seu ad fidem, seu ad ritus sacros, sive ad bonos mores pertinens, quæ non expressis Scripturis Veteris aut Novi Testamenti, sed viva voce, aut exemplo, praxique a primis Ecclesiæ pastoribus, id est apostolis, data, et a posteris ad nos usque in populo Dei servata. De quibusdam istiusmodi disserens Tertullianus, ait³⁷: « Si legem postulas Scripturarum, nullam invenies: traditio tibi prætendetur auctrix, consuetudo confirmatrix, et fides observatrix. » Videatur de iisdem August. epist. 118 et 119, et quod ad initium proximi capitis adnotamus.

Observe deinde, fortissimos et antiquissimos istos religionis Christianæ athletas, ductus a traditionibus apostolorum argumentis, adversus infestissimos illius hostes constanter decertasse: has illis ut firmissimos muros opposuisse, ut omnes illorum impetus non modo retardarent, sed molitiones funditus subverterent. Nec illas tantum, sed et consensum omnium Ecclesiarum, Romanæ præsertim auctoritatem et successionem apostolicam fidenter objecisse: quin etiam veterum testimonii eorum errores solide refutasse: ut licet in sequentibus Irenæus Clementis *ad Corinthios Epistolam*, Polycarpi martyris scripta et gesta Gnosticis opponit. Ex quibus apertissimum est, Erasmus floterod. toto cælo aberrasse, cum in epistola libris istis ad hunc usque diem præfixa, scribit **C** ipsum Irenæum solis Scripturarum præsidii adversus hæreticorum catervam pugnasse.

Ad hæc, Justinus martyris scripta ab eodem Irenæo lib. iv, cap. 14, et lib. v citata, Erasmus falsæ et temeræ assertionis alligant: insuper Hermæ, sive Pastoris testimonium lib. iv, cap. 57, Ignatii etiam martyris lib. v, et cuiusdam senioris apostolorum discipuli verba in medium frequenter adducta. Præfatione lib. 1, et ejusdem lib. cap. 12; lib. iii, cap. 49 et 35; lib. iv, cap. 45, 47, 49, 50, 52; et lib. v; ex quibus omnibus planum et conspicuum est, Irenæum non solis Scripturarum præsidii, sed et traditionibus, et Patrum sermonibus ac scriptis Gnosticis devicisse.

Adversantur traditioni, dicentes. Ita ex vet. cod. reposuimus: excusi, « qui adversantur traditioni, dicent, » etc.

Sed etiam ipsum Dominam. Gnosticos Dominum nostrum Jesum Christum et ignorantæ accusasse supra retulit³⁸; et ex hoc loco quorundam etiam errorum insinulasse manifestum est. Hujusmodi vero impietates Calvinianos nunc ab inferis revocare et instaurare quis crederet? Verum, hujus sceleris nos in Dialogo 4 plurimis et apertissimis Calvinii testimoniis illos esse reos evicimus.

Effugere. Expunximus « lingere » auctoritate vet. cod.

Adnotationes Fr. Feuardenii in cap. 3.

Pag. 175. *Traditionem itaque apostolorum*. Insignem locum hunc suis scriptis inserere, et ut ignitum telum in hæreticos contorque jure optimo

A dignum duxerunt omnes fere, qui nostro sæculo in eos calamum strinxerunt orthodoxi. Ut sicut B. hic martyr præcipuum fidei nostræ caput, videlicet unum esse Deum cœli et terræ opificem, adversus Gnosticorum impietates, traditionis ejus, quæ continua episcoporum per universas Ecclesias successione, doctrina et voce asservabatur, monumento tutatur: sic de fide, sacramentis, et ritibus variis controversos articulos, longe majore sæculorum, Ecclesiarum et doctorum unanimi consensu, ab apostolis instituta, et a successoribus conservata traditione confirmarent et custodirent. Quin et omnibus retro sæculis quotquot Christiani et catholici unquam habiti sunt, quoties de dogmatibus Ecclesiæ exorta est disputatio, ad Patrum præcorum et apostolicarum Ecclesiarum traditiones, ut ad sacram anchoram confugerunt; ut pro aliis innumeris locis, infra scripta testimonia patefaciant.

*Doctrinam sacram, quæ apostolicarum Constitutionum chartis traditur*³⁹, « gloriosis Salvatoris nostri vocibus æquiparandam, » ideoque ab omnibus amplectendam esse, ejusdem Salvatoris mandato, docet Clemens Rom.

Celebriores totius Asiæ Ecclesias, inter varios hæreseon fluctus trepidantes, traditionum apostolicarum crebra repetitione, ut æneo muro, confirmat Ignatius⁴⁰.

Pueros sacræ regenerationi initiandos, divinarum præceptorum suorum, id est apostolorum, sine scriptis traditæ doctrinæ inuixus censet Dionysius Areopag.⁴¹

Nutantes et dubios Philippenses, atque Marcionistarum, et Valentinianorum imposturis fascinosos plurimos, Romæ agens tunc Polycarpus, a traditionibus apostolorum ducta demonstratione, prius fidei restituit⁴².

Non tam scriptis, quam apostolorum, vel discipulorum sermonibus se fidei sacramenta didicisse narrat Papias, et viva præsentique voce magis quam lectione sese adjutum⁴³.

Sæculi sui passim ingruentium hæreseon nimbos, traditionum apostolicarum fulgore poterit dissipat Tertull.⁴⁴ et baptismi ritus omnes, eucharistiæ pro vita functis oblationes, crucisque ad omnem Christianorum conversationem consignationes, sertas lectasque manere contendit.

Hæreticis, quantumvis Scripturas canonicas preferentibus, nunquam credendum, ut a paterna doctrina, et ecclesiastica traditione exanimis, cœnet ille post apostolos Ecclesiarum magister Origenes⁴⁵.

Duplicem in Ecclesia Dei agriculturam agnoscit Clemens Alex.⁴⁶, unam, quæ non scriptis, alteram, quæ scriptis continetur; idemque rerum multarum cognitionem per successionem ex apostolis absque scriptis ad posteros pervenisse docet.

Dominica traditione, quem offerimus eucharistiæ calicem, aqua temperandum didicit Cyprianus⁴⁷: simulque non minus ratum esse, quod, dictante Spiritu S., apostoli tradiderunt, quam quod ipse Christus, cum utriusque par sit divinitas.

Maxima sacratissimæque confessorum Christi corona, insignis synodus prima Nicæna, Filium Dei *ὁμοούσιον*, id est consubstantialem esse Patri, etsi nusquam scriptum exstaret, sanctorum Patrum traditionibus in hærens, contra Arianos sanxit⁴⁸.

Constantinopolitana Spiritus sancti divinam naturam a Macedonianorum blasphemis asseruit.

Ephesina, beat. Mariam *θεοτόκον*, id est Dei matrem, etsi hujus vocis nullam mentionem sacræ Litteræ faciunt, quod hanc fidem divini tradide-

³⁷ Lib. de coron. milit. ³⁸ Lib. 1, c. 17. ³⁹ Lib. 1 Constit., cap. 1. ⁴⁰ Epist. ad Philadel. et epist. ad Her. ⁴¹ Lib. de eccl. hierar. ⁴² Iren., lib. iii, cap. 3. ⁴³ Euseb., lib. iii Hist., cap. 33. ⁴⁴ Lib. de cor. milit. ⁴⁵ Homil. 29 in Math. ⁴⁶ Lib. 1, ii, iv, v, vi et vii Strom. ⁴⁷ Epist. ad Cæcilium, et Seru. de ablut. pedum. ⁴⁸ Tom. I Concil. Theodor., Socrates, Sozomenus, Evagrius, Nicep., lib. Hist. ecclesiast.

rant discipuli, et a Patribus ita sentire edocti essent, somma fide prædicandam deservit.

Chalcedonensis, Impermittas Dei et hominis substantias, in unica Christi hypostasi, juxta Patrum placita, Eutychis spreto captione, confirmavit.

Adjicere libet, ut in scriis, adeoque summis fidei nostræ capitibus confirmandis, Aurelius Augustinus, quem unico mirari ac suspicere ac fingunt hæresiarchæ, ad traditiones ecclesiasticas, tanquam ad asylum, confugerit. Evangelium sævendum Mattheum vere ab ipso conscriptum esse, contra Fanisti Manich. inficiationem credit, traditione nixa, quæ ab apostolicis sedibus usque ad præsentis episcopos certa successione pervenerat, libro vigesimo octavo *Contra Faustum*, cap. 2. Patrem ingenitum, Filiumque eidem consubstantialem, etsi in sanctis paginis non invenitur, fidei assertionem defendendum dicit, epist. 174. Integræ fidei credendum, beat. Mariam Dei Christi matrem, et virginem concepisse, et virginem genuisse, et post partum virginem permansisse, lib. *De ecclesiast. dogmat.*, capit. 69. Baptisma ab hæreticis collatum, repetendum non esse, ex apostolorum traditione, etsi in eorum litteris non invenitur, libro secundo *De bapt.*, cap. 7, et libr. 1, cap. 25, et libr. 1v, cap. 6. Consuetudinem matris Ecclesie in baptizandis parvulis, ut traditionem apostolicam nequaquam spurandam, libro decimo *De Genesi*, capite vigesimo tertio. Domini passionem, resurrectionem, ascensionem in cælum, et adventum Spiritus sancti de cælo anniversaria solemnitate, non scripi, sed tradita observatione celebrandam, epist. 118, cap. 1. Baptizatos esse apostolos, etsi ne verbum quidem de hoc Scriptura habeat, non ambigendum, epist. 108. Sacre traditionis quædam facta esse, et nunc in baptismi ritibus faciendâ, quæ in Scri, turis gratia brevitatis tacentur, lib. *De fide et operibus*, capite nono. Eucharistiam corporis et sanguinis homini apostoles non accepisse jejunos; placuisse James Spiritui sancto, in honorem tanti sacramenti a jejunis semper accipi; maremque hunc per universum orbem servari, epist. 118, cap. 6. Antiquius tradito et retento ritui Ecclesie, in baptizandis parvulos exorcizari, exsufflari, et renouari Satanae, ut a potestate tenebrarum, in regnum Christi transferantur, libro 1 *De nuptiis et concup.*, cap. 20, et libr. vi *Contra Jul.*, cap. 2. Et *III* quavis denique nequaquam in Scripturis veteribus legeretur oblatum pro mortuis sacrificium, nos parvam tamen universam Ecclesiam quæ in hac consuetudine claret, auctoritatem esse, ubi in precibus sacerdotis, quæ hominis Deo ad ejus altare funduntur, locum suum habet etiam commendatio mortuorum, lib. *De cura pro mortuis agenda*, cap. 1 et 4, et sermone 34 de verbis Apostoli. Aliis locis innumeris, et auctoribus sacris recensendis consulto supersedeo.

Ad quæ paragere. Billius, « id est, licet, vel promptum est, » Græcorum more dicitur: *πάροτιν* enim illis idem sæpe est quod *ἔσστιν*.

Quibus emendatis agentibus. Idem, Græcè, *ὧν καταπόρευται*, id est, « quibus munere suo probe fungentibus. »

Sed quoniam valde longum est. Multis hinc gravissimis verbis hoc loco, totoque capite, docet beat. martyr Romanam Ecclesiam caput, esse et regulam omnium aliarum: proindeque illius dogmata unice suspicere et amplecti, ac successionei seriem omnium hæreseon fluctibus, ut firmam et immobilem petram, nos opponere debere, et ad illius traditiones, decreta, fidemque adversus omnium eorum fraudes, qui in salutis publicæ et pietatis Christianæ perniciem nihil non machinantur, tanquam ad tutissimum arcum, et sacrosanctam aram confugere: quod singillatim explicabimus.

Primo igitur præterminis totius Orientis et Meridiei, uno universi orbis clarissimarum Ecclesia-

rum, quas alii apostoli, discipulique Domini doctrina plantaverant, sanguine rigaverant, et stupendis miraculis confirmaverant, episcoporum cætalagis; hinc unius, tanquam cæterarum præcellentissimæ, ab apostolorum eoryphæis ad eam ætatem usque, continuentem et nunquam intermissam successione contextit.

Deinde eam vocat « maximam, » ut quæ omnem sacrorum potestatem jure sibi vindicet, cæterasque omnes sibi inferiores habeat, quas sua auctoritate regat.

Postea « antiquissimam » appellat, non propter tempus, nisi de Latinis et Occidentalibus intelligas, cum Jerosolymitana, Samaritana, Cæsariensis, et Antiochena, prius fidem Christi susceperint; sed propter dignitatem, et quod aliis potior sit, ipsamque omnes ut matrem suspiciant.

Postmodum « omnibus cognitam » esse asserit, sicut ea, quæ inter omnes caput extolleret, et cujus rectores, veluti in altissima pharo et clarissimam specula collocati, aliarum navigationes inter tot naufragia dirigerent; observarentque, quemadmodum unaquaque in retinenda religione se gereret: quippe quæ tyrannorum et hæreticorum procellis agitata, et nutantia corda fratrum, confirmandi præceptum simul et potestatem a Domino accepisset.

Subjicit, « a gloriosissimis duobus apostolis Petro et Paulo, quorum nimirum præ cæteris tam sanctæ eximia charismata, tam singulares dotes, tam magni in mystica hac navi fabricanda labores: quorum, inquam, conversatione, voce et iustitiis, velut sacris anchoris, inter tot fluctus et aliarum ruinas, tanta salvaque hæctenus permansit: quorum denique miraculis, vinculis, sanguine et martyrio, clarior præ cæteris et dilucidius ipsa Roma fulget, quam sideribus cælum. »

« Romæ » sequitur, quæ ut suis dietatoribus, consulibus, imperatoribus, exercitiis, mortales omnes gravissima servitute obm præserat; contra, apostolicis nunc institutionibus, eosdem in libertatem filiorum Dei asserere debebat.

« Romæ » deinde, ut illic præsidia defensionis Christianæ republicæ collocaret, et regni sui metropolim construeret Christus, ubi idolomaniarum receptaculum, officinam turpitudinum, sauciorum caruificinam, ipsissimamque Babylonem, Sathanas condiderat, « fundatam et constitutam Ecclesiam. »

Hujus igitur, pergit brevis, tantæ Ecclesie « traditionem, quam, » viva voce « ab apostolis » Petro et Paulo, adhuc clavum ejus regentibus, accepit, acceptam conservat, « et annuntiatam » in universo mundo « hominibus fidem » constanter « indicantes, » et palam prædicantes, « confundimus » et convincimus nefariæ defectionis a Christi communiōne, et apostolorum doctrina, « eos omnes qui » philantia, gloriaeque inutiles, vel primatus appetentia, autum cecitate, vel quacunquæ alia occasione ducti, contra jus et hierarchicum Ecclesie ordinem, cætus et conventicula « colligunt. »

Hanc esse beatissimi martyris sententiam, quam paraphrasticè explicamus, omni luce clarius indicant quæ sequuntur.

« Ad hanc, » subjungit, « Ecclesiam, » Romanam videlicet, non ad urbis amplitudinem, populorum frequentiam, censorum gravitatem, sèntiasve statuta; non ad fortissimos ejus exercitus, gloriosos de toto orbe triumphos, imperi eulmeh; non denique ad Cæsarem majestatem, ut inepta sceleratæque impudentia interpretatur Suidelinus: sed « ad hanc Ecclesiam, » in qua sedit vertex apdostolorum, cuique successerunt « Linus, Anacleus, Clemens, Evaristus, Alexander, » et alii ordine omnes; « necesse est, » quia a Deo opt. max. constitutum; non tantum Europeam, Africanam, Alexandrinam, Jerosolymitanam, Antiochenam, Cou-

Constantinopolitanam, Asiaticam et Orientalem Ecclesiam; sed et omnem, hoc est eos, qui sunt undique fideles, et ut membra cum capite convenire, nec latum unguem ab ejus communione discedere.

Est vero id et necesse, ait, duplici de causa: altera, et propter potentiorum principalitatem, seu locum, gradumque principem in jurisdictione et auctoritate, quem præ cæteris omnibus obtinet. Altera, quia, et in ea semper conservata est ea, quæ est ab apostolis et veræ fidei et pietatis sinceræ traditio.

Superest jam, ut quod tam graviter, sed nimis generaliter scribit, et omnem Ecclesiam, hoc est omnes qui sunt undique fideles, undequaque sint, ad Romanam, et necesse esse convenire, id brevissima ex selectioribus, et omni exceptione majoribus scriptoribus Christianis, enumeratione, evidentissimum faciamus. Atque ut a nostris exordiar, Gallicas, Italicas, Hispanicas, Anglicas, Scoticas, Hibernicas, Germanicas, Gothicas, Sarmaticas, et universas Occidentales Ecclesias, Romanæ ut capiti suo, perpetuo adhærere; et vicissim Petri successorem, ut pastorem œcumenicum decebat, eis invigilasse, aperte docent in primis beati Bernardi epistol. 123, 126, 130, 131, 136, 137, 138, 183, 190, librique ejusdem II, III, IV, *De consideratione*; Gratiani dist. 19, 20, 21, 22; Anselmi libri *De incarnatione Verbi*; Ivoonis Carnotensis *Decreta*; Lanfranci, Guimundi, Algeri, Paschasii scripta contra Berengarium; Bedæ lib. II, III, IV, V, *De historia Anglorum*, et *Chronica de sex mundi ætatibus*; Alcuini sive Albini liber *De divinis officiis*; Isidori præfatio in opus *Conciliorum*; Pauli Diaconi *Historiarum* libri; Prosperi *Chronica*, et liber *Contra Collatorem*; Aratoris *Diaconi* lib. II; Maximi Taurinensis homil. 2 de natali B. Laurentii; Vincentii Lirinensis libellus contra profanas novationes; Ambrosii epistol. ad Syricum papam, epistol. ad Theophilum; Prudentii *lymni*; et Mosii Cordubensis epistol. ad Constantium.

Deinde, id quoque verum et longe evidentissimum efficiunt concilia, sive provincialia, sive generalia, quæ in totius Occidentis partibus coacta fuerunt: quæ omnia episcopo Romano, quasi beati Petri accessori, obedire non desisterunt.

Probat idem et Hieronymi epistola ad Eustochium, qua totius Occidentis Ecclesias, ob quasdam dissensiones Romam contractas et evocatas fuisse scribit.

Confirmat rursus Cypriani epistola 42, qua Stephanum papam monet, ut plenissimis litteris suis faciat ne Galliarum episc. Martinum Arelatensem in Novatiana hæresi pertinacem, ultra ferant; servetque gravitate et auctoritate sua beatorum antecessorum honorem gloriosum; et Martinus ille sententiam accipiat, aliusque in locum ejus substituat.

Et quia id nobis ultro concedunt, videlicet et *πρωτεύοντα τῆς ἑκκλησίας*, hoc est, et primum honoris ac dignitatis gradum, et verbis eorum utor, et Romanæ Ecclesiæ assignatum fuisse; ipsiusque episcopum, *ὄν τῶν ἀποστόλων τῶν ἑπτῶν*, primum omnium sacerdotum esse: atque Romanæ Ecclesiæ magnum honorem ubique veteres detulisse, et reverenter de ea locutos; tum quod invaluere eam Petri ministerio fundatam et constitutam fuisse, tum quod doctrina, peritia, et multarum rerum usui præstantes viros haberet; simulque omnibus aliis sedantibus, et doctrinæ semel traditæ tenacior esset; provideque in Occidente sedes apostolica vocata et habita sit. Calvinus lib. IV, cap. 6, *Instit.*, sect. 16, et cap. 7, sect. 11, 12, 15, 14, 17, 18, 19; Bucerus in *Præparatoriis ad concilium*; Molinæus, et ejus hyperaspistes Franciscus Vili-

rius libello *De statu primitivæ Ecclesiæ*, contra Ruffinum, apertissimis hæc de decretis concilii Nicæni cap. 6 concilii Chalcedon. et Constantinopol.; Tertulliani *Præscript.* et beati Irenæi luculentissimis in hoc capite verbis; atque summorum monarcharum obedientia, et legibus, convicti; in his Occiduis et Europæis partibus non immorabimur diutius.

Ad Austrum igitur conversis, inter præcipuas universæ Africæ Ecclesiæ Romanæ principatum agnoscentes, in primis occurrit celebris illa Carthaginensis, quæ Numidicis et Mauritanicis invigilabat; et qui huic tanta cum laude præfuit fortissimus martyr Cyprianus. Hic profertur et cathedram Petri, super quem a Domino ædificata fuit Ecclesia, principalem esse, unde unitas sacerdotalis exorta est; cujus fides, Apostolo prædicante, laudata est, et ad quam perfidia non possit habere accessum.

Et alibi: et Deus unus est, inquit, et Christus unus, et una Ecclesia, et cathedra una super petram, Domini voce fundata. Aliud altare constitui, aut sacerdotium novum fieri, præter unum altare et unum sacerdotium, non potest; quisque alibi collegerit, spargit.

Idem ex concilio plurimorum sacerdotum, Martino Arelatensi et legatis, quos in Africam usque miserat, optantibus ad communionem ejus admitti, communionis omnis beneficium denegat; eo quod Cornelio papæ, in catholica Ecclesia de Dei judicio, et cleri ac plebis suffragio ordinato, profanum altare erigere, et adulteram cathedram collocare, et contra verum sacerdotem sacrilega sacrificia offerre tentavisset.

Idem rursus singulos ex Africa Romam navigantes, ne cum scandalo ulla navigarent, hortabatur, ut et Ecclesiæ catholicæ matricem et radicem agnoscerent et tenerent; curabatque universos collegas suos, hoc est Numidicæ et utriusque Mauritanicæ episcopos, Concilii papæ communicationem, id est catholicæ Ecclesiæ unitatem pariter et cbaritatem proferant firmiter ac tenerent.

Ne vero Cyprianum duntaxat nomine privato ita docuisse quisquam putet, ex universa Libyæ, Numidicæ et Mauritanicis in synodum Carthaginensem coeuntium episcoporum nomine et sententia, ille ad Stephanum papam maxime scribendum, et cum ejus gravitate ac sapientia conferendum censuit; quod hoc et ad sacerdotalem auctoritatem pertineret, et ad Ecclesiæ catholicæ unitatem.

Cypriano, Tertulliani ejus magistri (sic enim eundem appellasse, dum ejus exemplaria nocturna versaret manu et diurna, testis est Hieronymus) sententiam adjicimus. *Si Italicæ adjaces, inquit, habes Romanam Ecclesiam, unde nobis auctoritas præsto est statuta. Statu felix Ecclesia, cui totam doctrinam apostoli cum sanguine suo profuderunt, ubi Petrus passioni Dominicæ adæquatur, ubi Paulus Joannis exitu coronatur, ubi apostolus Joannes, postquam in oleum igneum demersus nihil passus est, in insulam relegatur.*

Verum omnia Carthaginæ, nunc Hipponem, ubi episcopum egit Augustinus, proficiscamur, qui maximam suam erga beati Petri sedem, id est Romanam Ecclesiam, reverentiam et obedientiam nos docebit. Libros quatuor, quos contra duas epistolas Pelagianorum ediderat, ad Bonifacii papæ sanctitatem potissimum dirigit examinandos et emendandos: apostolicæ sedis correctioni se suaque committens.

Melchiam papam Christianæ pacis alium, et patrem Christianæ plebis vocat, epistol. 162.

Innocentium obnixè rogat, apostolicæ sedis auctoritatem, concilii Carthaginensis et mediocritatis

⁶⁶ Epistol. 18, juxta Morelli dispositionem. ⁶⁷ Rom. I, 8. ⁶⁸ Epistol. 25. ⁶⁹ Epistol. 49. ⁷⁰ Epistol. 65. ⁷¹ Epistol. 76. ⁷² L. Præscript. ⁷³ Lib. I contra duas epistol. Pelag., c. 4.

sue decretis contra Pelagium et Cœlestium adhibere, epistol. 90.

Venerabilis papæ Zozii iussione coactum, et ecclesiastica necessitate ad Casaream in Mauritania se evocatum scribit, epist. 57.

Cæcilianum Carthaginensem contemnere potuisse conspirantem multitudinem inimicorum Donatistarum, « cum se Romanæ Ecclesiæ, in qua semper viguit apostolicæ cathedræ principatus, per communicatorias litteras se videret esse conjunctum, » ait epist. 162.

Stephanum papam contra anabaptisimum ætate Cypriani in Africa usurpatum, « scripsisse et præcepisse » confirmat libro v *De baptismo*, capite vicesimo tertio.

Sanctum Innocentium papam de synodi Palæstinæ gestis judicasse, quibus se Pelagius absolutum falso gloriabatur, refert et probat lib. *De peccato originali*, cap. 8.

« Apostolatus Petri principatum, cuilibet episcopati præferendum » judicat libro secundo *De baptismo*, capite primo.

Solius Ecclesiæ Romanæ successiones a beato Petro ad suam ætatem usque, ut ingentis virtutis molem, schismati Donatistarum opponit, epist. 165.

Totius Numidiæ ad Milevitana concilium coacti episcopi, Innocentium summum pontificem demisse precantur, ut magnis periculis membrorum Christi pastorem diligentiam adhibere dignetur, et hæreticos Cœlestium in Asia, Pelagium vero Jerosolymis constitutos, auctoritate sanctitatis suæ, de sanctarum Scripturarum auctoritate deprompta, cohibeat, aliisque instanter et celeriter provideat, auctore cod. Augustin., epist. 92.

Hujus et paulo superius nominati concilii Carthaginensis relationes, ad apostolicæ sedis antistitem missas, simulque ab eodem responsiones ad Afros directas, agnoscit probatque idem Augustinus epist. 106 et lib. i *Contra Julianum Pelag.*, et libro secundo *Contra Pelagium et Cœlestium*, cap. 7.

At, ne in re evidentissima sim effusior, relictis Fulgentii Ruspensis, Eugypii abbatis, Eulalii, et Eugenii Carthag., Primasii, Optati, Lactantii, Arnobii, Africanorum doctorum testimoniis, ad Alexandrinam sedem, quam in Ægyptum, Pentapolim, et Libyam, juxta antiquam consuetudinem, τὴν ἑξουσίαν ἔχετε, id est excellentiam summamque potestatem et dignitatem habere, sancta synodus Nicæna sanxit, oculos convertamus. Hanc gloriari, quod Romanæ Ecclesiæ fidei, ore apostolico laudatæ⁶⁰, sit particeps, scribit Hieronymus epist. ad Theophilum.

Xisti Romani episcopi consilium quærit, sententiamque vehementer exposcit in anabaptismi causa antiquiss. et sanctiss. ille Dionysius Alexandrinus, veritus ne per errorem ipse laberetur⁶¹. Idem, Stephanum Xisti antecessorem eadem de causa, proluxa satis epistola, totius Orientis Ecclesiarum commemorata concordia, consuluerat, ut primum sine dubio pastorem Ecclesiæ, cujus sententiam audire et attendere omnes deberent⁶².

Dionysio antiquior Origenes, et ipse Alexandrinus catechistes, Petro summam rerum de pascendis orbibus traditam, et super ipsam velut super terram, fundatam esse Ecclesiam docuerat, ipsamque necuisse Ecclesiæ fieri fundamentum⁶³.

Et ad Zepherinum Romanum præsullem scribit, ideo se Romam iter suscepisse, quod sibi admodum in optatis esset Ecclesiam Romanam, plaus antiquissimam, videre.

Magnus Athanasius, et una cum eo totius Ægypti episcopi, Marcum, « sanctæ Romanæ apostolicæ

A sedis atque universalis Ecclesiæ papam nominant; sanctamque ejus sedem, matrem et caput omnium Ecclesiarum agnoscunt; cui cum omnibus sibi commissis, perpetuo se futuros obedientes pollicentur⁶⁴. »

Alibi Athanasius idem Ursacii et Valentis Ariatorum antistitem sycophantiis graviter succenset, quod ne Liberio quidem Romano episcopo pepercerint, nulla reverentia ducti, cujus se les apostolica erat, in qua nullius, nisi Dei metus resideret.

Idem rursus Alexandria Romanæ usque se aliquando navigasse scribit⁶⁵, « ut seipsum suaque illi Ecclesiæ commendaret, » quemadmodum sibi ipsi testis est *Apologia* ad Constantium Imperatorem: vel, ut etiam Calvino placet, Romanæ sedis auctoritate tum hostium suorum rabiem reprimeret, tum pios laborantes confirmaret⁶⁶.

Jam vero Orientem petentibus nobis, Syriæ universæ, Palæstinæ et Arabiæ celebres occurrunt Ecclesiæ, quibus Stephanum papam et martyrem sua doctrina, consilio et epistolis, semper magno adjumento fuisse congratulatur apud Eusebium libr. vii, cap. 4 *Hist.*, Dionysius ille Alexandrinus.

In Jerosolymorum diœcesi degens Hieronymus, epistola ad Damasum papam, hæc præsentis animo vociferatur: « Cum successore piscatoris et discipulo crucis loquor. Ego nullum nisi Christum sequens, beatitudini tuæ, id est cathedræ Petri communionem consocior: super illam petram ædificatam Ecclesiam scio. Quicumque extra hanc domum agnum comederit, profanus est. Si quis in arca Noe non fuerit, peribit regnante diluvio. Quicumque tecum non colligit, spargit; hoc est, qui Christi non est, Antichristi est. »

Et sequenti ad eundem epistola: « Si quis cathedræ Petri jungitur, meus est. » Alibi etiam: Si quid parum caute scripsisset, ab eodem Damaso emendari postulatur, « ut ab eo qui Petri fidem et sedem teneret. »

Idem rursus, totius Orientis et Occidentis synodicas consultationes ad episcopum Romanum deferri solitas docet, cum ad eas se respondisse scribit, quando in chartis ecclesiasticis Damasum juvabat.

Et epistola ad Principiam, se Romam cum sanctis pontificibus Paulino et Epiphano, quorum alter Antiochenam Syriæ, alter Salaminiæ Cypri rexit Ecclesiam, « necessitate ecclesiastica tractum, » memoriæ mandavit.

Sed audiat ipse clarissimus Jerosolymorum antistes 116 Cyrillus. Petrum Romanæ Ecclesiæ præsullem, principem apostolorum excellentissimum appellat, catech. 2; clavium regni cœlorum portitorem, catech. 6; supremum Ecclesiæ præconem, catech. 11; principem apostolorum et regni cœlorum clavigerum, catech. 17.

Omitto Sophonium, Pachymerem, et Michaelem Syngelum, qui postea huic Ecclesiæ præfuerunt, ut alias percurram.

In Palæstina Cæsariensi doctissimus ille episcopus Eusebius, Petrum Christianorum primum pontificem vocat in *Chronicis*; additque illum Romæ viginti quinque annis perseverasse; et quoties in historiis præcipuarum Ecclesiarum, episcoporum successiones recenset, toties Romano primum locum tribuit.

Orientis quasdam Ecclesias jam percurramus. Cæsareæ Cappadociæ Ecclesia, Romani præsulis legatos Luciferum et Eusebium, qui ad seditionem, quæ ibi orta fuerat, compescendam venerant, luentissime accepit et audivit⁶⁷.

⁶⁰ Rom. 1. ⁶¹ Euseb., lib. vii *Hist.*, cap. 8. ⁶² *Ibid.*, cap. 2, 3, 4. ⁶³ L. v in *Epist. ad Rom.* et in cap. xvi *Matth.* ⁶⁴ *Epistol. ad Marcum papam.* ⁶⁵ *Epist. ad vitam solitariam agentes.* ⁶⁶ *Lib. iv *Iustit.*, cap. 7, sect. 5.* ⁶⁷ *Nazianzen. in mon. B. Basilii.*

Basilium modis omnibus magnus, optat petitque Romanum episcopum et res Orientis considerare, iudicii sui decretum interponere, et sua auctoritate usum, Orientem visitare, diligenti illius examini semetipsum sistere paratus ⁶⁶.

In tres diversas sententias de Spiritus sancti divinitate distractæ Ecclesiæ Orientales, acceptis episcopi Romani litteris, quibus ut una cum episcopis Occidentis Trinitatem et consubstantialem esse, et gloria æqualem suadebat, in unitatem redierunt: «singulis rebus ab Ecclesia Romana semel iudicatis acquiescentibus;» auctore Sozomeno libro secundo, capite vicesimo secundo *Histor.*

Paulum Constantinopoleos, Asclepam Gazæ, Lucium Adrianopolis, Marcellum Ancyræ Galatiæ minoris, episcopos, ab improbis et hereticis sedibus ejectos restituit Julius episcopus Romanus, litteris ad Orientales liberius scriptis, eos a quibus temere abdicati fuerant graviter arguens, «quoniam Ecclesia Romana (ait Socrates ⁶⁷) privilegium præter cæteras obtinet: atque (adjicit Sozomenus ⁶⁸) propter sedis dignitatem, cura omnium ad ipsum Julium spectabat.»

Illi, licet decreta sua infringi graviter ferrent, litteris tamen suis ad eundem Julium, Ecclesiam Romanam primas apud omnes ferre, utpote quæ apostolorum achola et pietatis metropolis jam ab initio fuisset, agnoverunt.

Chrysostomus, Theophili, Epiphani, et multorum Orientis episcoporum factionibus sede pulsus et relegatus, epistola ad Innocentium papam ipsam obsecrat, et ut auctoritate sua acta illorum robur nullum habere decernat; sed eos qui inique egerunt poenarum ecclesiasticarum legibus subiciat. Innocentius autem Atticum Chrysostomi loco successum supersedere jubet; et Proclum Cyzici episcopum, Constantinopolitanam Ecclesiam tandisper pascere, donec causa perpenderetur. Idemque Arcadium Orientis imperatorem, Eudoxiamque imperatricem, quos relegationis tanti doctoris reos comperit, a communionem Ecclesiæ et sacrorum submovit, ac poenitentem postmodum absolvit ⁶⁹.

Interea Anysius Thessalonicensis se Romanæ Ecclesiæ iudicium sequi fatebatur: Antiochenæ sedis presbyteri ejusdem disciplinam se agnoscere scribebant; Syriacus Apameensis Bythinia, Palladius Helenopoleos, Demetrius Pisinutus, totius Caria episcopi, et Mesopotamiae monasteria, nefariam Chrysostomi depositionem et relegationem execrantes, Romanæ sedis iudicio adhaerebant.

Verum his omissis, Antiochenæ Ecclesiæ, quam totius Orientis metropolim fuisse, docent ex Latinis Hieronymus; ex Græcis Theodoretus libro quinto, capite secundo ⁷⁰; et ex Hebræis Hegesippus libro tertio, capite quinto, reverentiam obedientiamque erga Petri successores consideremus. Socrates, Theodoretus, Sozomenus uno consensu memoria prodiderunt Flavianum ejusdem sedis antistitem, per legationem, præcibus Chrysostomi et Theophili, Ecclesiæ Romanæ episcopo, a quo ob violatum jusjurandum communionem privatus fuerat, reconciliatum fuisse et communioni restitutum ⁷¹.

Eadem, Paulinum patriarcham lubens amplexa

A est, quod per pontificis Romani legatum Luciferum nomine, sibi traditus et ordinatus esset: qui postea et ipse una cum Epiphanio et Hieronymo, de rebus ecclesiasticis consulturus ad Romanum pontificem profectus est ⁷².

Sed quid in singulis recensendis immoror? Præstat synodorum, in quibus omnes convenerunt, de Ecclesiæ supremo post Petrum capite sententias colligere. Ex Occidente et toto Oriente episcopi supra sexcentos ad Chalcedonensem, et quæ solius sedis Romanæ, ait Gelasius, «decreto coacta est,» coierant; qui omnes, ne uno quidem reclamante, Romanam Ecclesiam caput omnium dicentem Paschasinum, Leonis papæ legatum audiunt, ejusque mandata capessunt, actione 1.

Deinde Leo, «universalis archiepiscopus, universalis Ecclesiæ papa, universalis Ecclesiæ episcopus,» omnium consensu appellatur, actione 3.

Postea omnem primatum et honorem præcipuum, secundum canones, antiquæ Romæ archiepiscopo conservari voluit, actione 16.

Concilium hoc præcesserat aliud, quod Ephesi contra Nestorium, «jussu et auctoritate,» aiunt Nicephorus, Evagrius, et Justinus imperator, «Cælestini papæ indictum fuit ⁷³.» In eo ex toto Oriente adunati ducenti Patres, imposita sibi necessitate a canonibus, et sanctissimi Patris Cælestini Romanæ Ecclesiæ episcopi epistola, diu multumque lacrymantes se ad iristrem anathematis contra Nestorium ferendam sententiam adigi protestantur.

Epistola quoque ad eundem Cælestinum, sanctitatis illius pietatem, zelum et curam de recta fide cum omni admiratione suspiciunt: episcopos Romanos in omnibus celebres esse, et eorum studia ecclesiarum fulcra, constituta agnoscunt: et quoniam necessitas postulabat, ut quæ facta fuerant in sancta illa synodo, omnia ad sanctitatis ejus cognitionem referrentur, eidem ipsi, scripto illo necessario, ea universis sese indicare scribunt ⁷⁴.

Denique Joannis Antiocheni patriarchæ, qui ut synodum in gratiam Nestorii turbaret, Ephesiorum et Alexandrinorum episcopos deposuerat, temeritatem plectendam differunt pietatis ejusdem Cælestini iudicio ⁷⁵. Qui vero multis ante annis, ad secundam universalem synodum, quæ prima Constantinopolitana fuit, juxta litteras Damasii papæ convenerant 150 episcopi, epistola ad eundem Ecclesiæ Romanæ præsulem, membra ejus propria sese profitentur, simulque ut ordinationibus Nectarii, Flaviani, et Cyrilli, quibus Constantinop. Antiochenam, et Jerosolym. Ecclesias commiserant, sua pietate et charitate spiritali acquiescerent, hortanti.

Jam vero tantam confessorum coronam, quæ ex Palestina, Phœnicia, utraque Syria, Arabia, Mesopotamia, Perside, Cilicia, Cappadocia, utraque Armenia, et Ponto, Galatia, Asia, Lydia; Phrygia, Pisidia, Pamphilia, Isauria, et aliis Orientis partibus majori ex parte contexta est, celebrem et omnibus observandam Nicænam synodum primam consideremus. Hanc non tantum Sylvæstri episcopi Romani consensu coactam apud Damasum legitimus, verum et ejusdem vocatione regulariter convocatam fuisse, docet concilium Romanum eadem tempestate celebratum ⁷⁶: Vitumque et Vincuntium

⁶⁶ Epist. 52. ⁶⁷ Lib. II Hist., cap. 2. ⁶⁸ Lib. III, cap. 7. ⁶⁹ Palladius, Sozom., lib. VIII, cap. 28, Theod., lib. V, cap. 33; Socrates, l. VI; Georg. Alex. in Vita Chrysostomi; Nicephor., lib. XIII, cap. 15, 16, 18, 31, 32, 33, 34. ⁷⁰ Advers. Jo. Hierosolym. ⁷¹ Socrat. lib. III; Theod. lib. III; Sozom. lib. V. ⁷² Nazianz. in Monodia. Basil., Hieronym. epist. ad Principiam. ⁷³ Niceph., lib. XIV, cap. 54; tomo I Concil., pag. 601; Evagr., lib. I Histor. ⁷⁴ Tom. I Concil., pag. 694, 695 edit. Col. ⁷⁵ Tom. I Concil., pag. 485 et 486. ⁷⁶ Tom. I Concil., pag. 355.

Sylvestri episcopi Romani nomine illi præfuit testatur ex Latinis Marianus, Regino, Platina; et ex Græcis Cedrenus in *Compend. hist.*, et Pholius Constantinop. Eadem jussit Asiaticis Paschalis observationem, quam ab apostolicis viris Polycarpo, Polycrate et aliis acceperant, missam facere, et Ecclesie Romanæ celebrandi tempus amplecti; quod ut præstarent, cum Constantinus Imperator esset adhortatus, facturos se libenter receperunt. Hæc ipsa quoque synodus, communi omnium episcoporum nomine, epistola ad eundem Sylvestrum, precatur, ut quidquid in tanto cœtu et consensu visum esset, oris illius consortio confirmaretur⁷⁷. Quid ergo evidentiùs, firmitùs, aut amplius ad confirmationem summæ in omnes Ecclesias potestatis, in Petri successore haberi potest? En totius Occidentis, Meridiei et Orientis Ecclesiarum pastores, verbis, scriptis, operibus; et singuli, et in maximis synodis congregati, Ecclesiam eam a Petro, cui præ cæteris Dominicis oves pascendi cura commissa est, fundatam esse docent; ipsi obedientiam reverentiamque exhibent; extorres ab ejus communionem, profanos, hæreticos et Antichristos censent; in omni controversia judicium ejus expectant; decreta ejus ut Christi voces audiunt, amplectuntur, exosculantur; præcipi patriarchæ ab illa confirmari expetunt; conciliis suis calculum adjungere rogant; injuria affecti eam appellant; et ad eam sedibus pulsati, ut ad tutissimum asylum confugiant; quos in communionem receperit, catholici; quos non admisit, schismatici ab omnibus existimantur: et, ut hic Irenæi clausula finiam, « quotquot sunt, » undequaque sint, « in toto orbe fideles, ob potentiorum principalitatem, et conservatas traditiones apostolicas, ad eam conveniunt. » Atque de his satis.

117 *Petro et Paulo.* Hujus libri cap. 1 disertis verbis testatur Petrum et Paulum Romæ evangelizasse, et fundasse Ecclesiam: quod cum et ipso superiore Hegeppus, Caius, Linus, Clemens, Anacletus, Papias; et quotquot postea sive in Oriente, sive in Occidente, sive in Meridie, sive in Septentrione secuti sunt orthodoxi et clari scriptores, miro consensu confirmant: non possum non mirari Veleni, Blyrici, Funccii, Molinæ, Gallasil, et quorundam aliorum Hugnoticorum profligatam impudentiam, qua Petrum nunquam Romæ fuisse audeant blatterare. Præsertim cum etiam Lutherus, quemadmodum ex colloquiis ejus scribit Rebenstock, sponte fassus sit⁷⁸: « Omnes historias affirmare Petrum fuisse primum papam Romæ; » et Calvinus profiteatur⁷⁹, « Propter scriptorum consensum se nolle pugnare, quin illic mortuus fuerit. »

Observandum quoque hoc loco, Petrum Paulo præmitti, quod ille Romanis longe prius annuntiasset, quam iste ad eos vel scriberet, vel accederet. Etenim ipsemet Paulus ad Romanos, quos nondum viderat, aut docuerat, scribens, testatur eadem illorum annuntiarum in universo mundo, seque ingenti desiderio eos visendi, et in eadem fide confirmandi teneri. Ergo jam illic, Petri laboribus, coaluerat amplissima et florentissima Ecclesie Christianæ atque catholicæ facies: quod etiam alii ab Irenæo primæ notæ scriptores testificantur. Eusebius namque ait⁸⁰: « Salutaris prædicationis verbo Petrus primus in urbe Roma Evangelii sui clavibus januam regni cælestis aperuit. » Consentiant Epiphanius cont. hæres. 27; Chrysostomus in ps. XLVII; Nicephorus lib. II; et ut Græcis Latinos jungamus, Leo Magnus serm. 1 de natali apostolorum, Orosius lib. I, cap. 6; Arnobius lib. II *Contra gentes*, alique plurimi.

Per successiones episcoporum. Continuum episco-

⁷⁷ Tom. I Concil., pag. 354. ⁷⁸ Tom. II, pag. 63. cap. 14 ⁷⁹ Cyprian., Optat.

porum successione, præsertim Romanorum, quæ postea ad ætatem suam usque numerat, per concitas Ecclesias esse veram manifestamque aponam Christi notam, ex qua Scripturarum interpretatio, legitima sacramenta, veritasque fidei petenda sit, cum Irenæo senserunt, ac hæretici ut firmissimum murum objecerunt Tertull. lib. *Præscr.*; Cyprianus lib. I, epist. 6; Optatus lib. II *Contra Parmen.*; Epiph. contra hæres. 27; August. tom. VII, *Ps. contra partem Donati*, et alii deinceps omnes orthodoxi.

At vero, istiusmodi perpetua successio in Romana sede tam certa et perspicua est, ut nulli Lutheraui, nulli Calviniani, nulli Anabaptistæ, nulli Ariani, Samosatensiani, Trideitæ, aut Trinitarii possint negare: contra vero, hi omni successione episcoporum carent; namque majori ex parte ministri eorum sunt laici, ex profanis turbis et negotiis, sine ulla sacra initiatione, in Ecclesias irrumpentes, et aut veteres hæreses Simonis, Marcionis, Donati, Vigilantii, Berengarii, etc., instantes, aut a novis hæresiarchis inventas seminantes, in totius orbis Christiani extremam perniciem. Sunt ergo, ut loquuntur orthodoxi, a seipsis ordinati, sine magistro discipuli, filii sine patre, sine capite membra, et prodigiose natæ creature⁸¹.

Præterquam oportet colligunt. Billius non dubitat quin interpres Græcæ vocem *καρσυνάριον* reddere studuerit: quam tamen dilucidius vertisset, « præter jus fasque conventus agere. » Unde Socrates in *Hist. eccl.*, lib. V, c. 21 (in Latina vers. 20), Sabbathum Novatianum, quando cum relictis suis, privatos conventus agere cœpisset, *καρσυνάριον* cum dicit. Quid autem inter hæresim, schisma, et *καρσυνάριον*, vel *καρσυνάριον* intersit, vide Basilium in *Canon. ad Amphiloichium*, can. 1.

176. *Line episcopatum.* Quod non conveniant omnes, quis primus beato Petro successerit in sede Romana, parum refert, cuius constet eam Ecclesiam nunquam pastore caruisse: sed a principe apostolorum successione suam manifestam jugemque retinere. Irenæus primum a Petro enumerat Linum, quod Hieronymo, Epiphaniò, Chrysostomo, Dorotheo, Optato et Augustino probatur. Astipulator Eusebius libro tertio *Hist.*, cap. 2 et 4, lib. V, cap. 6; in *Chronico* quoque sub anno Domini 70, Nerone 14, post Petrum Romanam Ecclesiam rexisse Linum 12 annis auserit. Contra, Clemens se a beato Petro successorem constitutum scribit libro septimo *Constit. apost.*, cap. 45, et epist. 1 ad Jacobum, quam ante mille et ducentos fere annos Latinam fecit Ruffinus; ei subscribunt Epiphanius, Damasus, Marianus, Sabellius. Mihi perplacet Sanderi doctissimi theologi conciliatio, Petrum quidem Clementem ordinasse, sed huic Linum et Cletum in catalogo episcoporum Romanorum præponi quod eos Petrus sibi coadjutores adscivisset.

Ergo, ut Epiphanius ex prisca etiam recte colligit, primus a morte S. Petri Romane Ecclesie præfuit Linus, secundus Cletus, tertius Clemens; qui Christiana raraque moderatione sedem Petri capere recusavit, dum viverent Linus et Cletus summi apostolorum Petri Romæ cooperatores, cum hic urgente proximorum salute in alias provincias excurreret, tuncmeti fuisset ab eodem Petro designatus.

Cæterum, ex hac etiam Irenæi sententia notandum apostolorum et successorum eorum esse episcopos legitimos Ecclesiis præficere; non regum, magistratum civium, minus autem popularium. Quam ergo monstrosum ac propudiosum, mulierem, cui nec in Ecclesia quidem loqui divina jura permittunt, verbi Calviniani ministros, decanos,

⁷⁹ Lib. IV Instit., c. 6, sect. 13. ⁸⁰ Lib. II *Histor.*

episcopos, archiepiscopos in Ecclesiis alicubi constituere! « Purpura certe facit imperatores, non sacerdotes, » inquit Ambrosius⁸². Idemque ad Valentinianum⁸³: « Noli te gravare, imperator, ut pates te in ea quæ divina sunt aliquod imperiale jus habere. Publicorum tibi mœnium jus commissum est, non sacrorum. »

Succedit autem ei Anacleus. Hunc plerique post Clementem constituunt, et in epistola eidem inscripta, Clementem suum prædecessorem vocat; sed et Epiphanius, Rufinus, Damasus, Sabellicus Cleium, non Anacleum, Iino subjungunt: at huic Irenæi enumerationi, quæ Cleium nescit, nisi cum Anacleto eundem faciat, subscribit Eusebius lib. III, cap. 43 *Histor.*: « Titi, iniquis, altero imperii anno, Iinos Romanæ Ecclesiæ ministerium, cum in eo duodecim annis præfuisset, Anacleto tradidit. » Similia habet lib. V, cap. 6, ac demum in *Chronico*; Ignatius quoque epistola prima, Clementem scribit Anacleto successisse.

Clemens, qui et vidit apostolos. Barnabæ conicione primùm fidei clementa didicisse, et ejus ministerio se ad Petrum apostolum adductum fuisse; ac deinceps variarum peregrinationum et certaminum comitem se adjunxisse, locupletissimum sibi ipse testis est, in libris *Recognitio*num. Hunc esse, cujus Paulus in quadam epistola meminit, putant Clemens Alex., Eusebius, Epiphanius.

Sub hoc igitur Clemente, dissensione non modica. Si exstaret Clementis epistola qua schisma hoc compevit, et Corinthiorum nutantem fidem confirmavit, tantæ divisionis occasiones facile explicarentur: sed nec Eusebius, nec Nicephorus plura quam hic Irenæus tradiderunt.

Potentissimas litteras. Hinc observa Romanam Ecclesiam, etiam ab initio, auctoritatem suam interposuisse in moderandis quoque Græcorum Ecclesiis, quod adeo gratum fuit illarum episcopis, ut hic commemoratam epistolam, non tam Clementis quam Romanæ Ecclesiæ nomine, sua ipsius memoria, plurimis in Ecclesiis publice lectam scribat Eusebius lib. II, cap. 42 *Hist.* Porro fragmenta non contemnenda hujus epistolæ reperias apud Justinum martyrem, quæst. 47 ad orth.; Clementem Alex. lib. I *Strom.*, et lib. IV, et lib. VI; Basilium Magn., lib. *De Spiritu sancto*, capite 29; Athanasium in disput. contra Arium in synodo Nicæna; Epiphanium contra hæz. 27; Eusebium, lib. III *Hist.*, cap. 16 et 37; Hieronymum, lib. I *Cont. Jovin.* et Commentariis in I et IV cap. ad Ephes. quorum lectorem tantum admonere visum est.

Huic autem Clementi succedit Evaristus. Augustinus epist. 165, Optatus Milevitanus lib. II, Evaristum Anacleto successisse scribunt, quos secuti sunt Damasus et Platina; sed cum hic reclamet Irenæus, eique subscribat Eusebius plurimis in locis, illi potius credendum. Totum hunc locum transcripsit Eusebius lib. V *Hist.*, cap. 6.

Qui etiam gloriosissime. Eusebius, Damasus, Metaphrastes, Nicephorus, Platina, aliique rerum ecclesiasticarum scriptores, huic consentiunt: adeoque antiquissimus scriptor Tertullianus his versibus⁸⁴:

*Post expleta sui qui lustris tempora tradit
Telesphoro; excellens hic erat, martyrique fidelis.*

Et Polycarpus. Etiam locum istum reperias apud Eusebium, lib. IV *Hist.*, cap. 43. Deinde constantissimum ejusdem Polycarpi martyrium graphice depingit cap. 45. Meminit et Polycarpi frequenter in epistolis Ignatii, ad eumque nominatim unam dirigit. Idem rursus ad Antiochenses suos, ex Philippis scribens, salutem eos Polycarpi nomine, cui tanquam fidissimo tutori, Ecclesiam Antiochenam, ad martyrium proficiscens, impensius commendat.

Irenæus quoque in *Epistola ad Florinum*, pietatem, doctrinam, formam Polycarpi, et cæteras animi et corporis dotes, apprime commendat. Fragmentum habet Eusebius lib. V, cap. 49 *Hist.*

Multum enim perseveravit. Eusebius in *Chronico* tradit Polycarpum coronam martyrii suscepisse circa annum 118 Christi 169, imperii autem Antonini Veri septimo; insuper, illum instante morte dixisse proconsuli, se jam octoginta sex annos Christo inservivisse: quibus eum revera grandævum fuisse, ac Ecclesiæ Smyrneni multis annis præfuisse constat.

—Pag. 177. Et fidelior veritatis est testis. Eusebii auctoritate, et Billii commotione sic eum restitimus, expuncto « fidelioris, » quod habebant omnes codices.

Is enim est qui sub Aniceto. Peregrinationis hujus rationes, ex Irenæi epistola ad Victorem papam abundantius refert Eusebius lib. V *Hist.*, cap. 24. Hinc vero observandum quanti Romani pontificis auctoritatem fecerint totius Orientis Ecclesiæ, quarum primas, apostolorum auditor, ab ipso Joanne evangelista Smyrnæ pastor constitutus Polycarpus, confecta jam ætate, Romam pergit, successorem Petri variis de rebus consulit; pacis communionem postulat et assequitur.

Et sunt qui audierunt eum. Ist hæc transcriperunt ex Irenæo Eusebius lib. IV *Histor.*, cap. 43; Epiphanius contra hæresim 30; Theodoret. libr. *Hæretic. fab.*; Nicephorus lib. II. Plurimos autem et sanctissimos, præter Irenæum, discipulos et auditores Polycarpum habuisse in ecclesiasticis libris refertur, qui tum adhuc et in Asia et in Gallia supererant: inter quos numerant Andorhium, Tyrsam, Felicem et Benignum, qui in Galliis martyrio consummati sunt.

Cerinthum. Epiphanius contra hæresim 30 semel et iterum istud de Ebione, non de Cerintho, refert. Quid si uterque, id est Cerinthus ac Ebion, ut ejusdem ferè impietatis professores, tum in balneum aut ex conducto, aut præter spem, simul convenissent? Hieronymus *Advers. Luciferianos* asserit, post Joannis recessum, balnei ruina Cerinthum cum asseclis oppressum fuisse. Ac Eusebius quidem lib. IV *Hist.*, cap. 22; Nicephorus lib. IV, cap. 22, et Theodoretus lib. II *Hæreticarum fabularum*, Joannis accessum et recessum cum Irenæo referunt, sed balnei ruinæ ac hæretici oppressionis non meminerunt.

Post unam correptionem. Tertullian. lib. *De præscript.*; Cyprianus libr. III *Ad Quirinum*, cap. 78, item epist. 55; Lucifer Calar. et Ambrosius Com. in hunc Pauli locum, hanc Irenæi vet. cod. lectionem sequentes, non habent: « et alteram; » habent vero Athanas. orat. 5 contra Arian., orat. ad Max., epist. ad Serapionem; Leo Magnus serm. contra hæresim Eutychetis; Hieronym., Theodoretus, Primasius.

Est autem et epistola Polycarpi. Hanc agnoscunt Eusebius lib. V *Histor.*, capite vicesimo; Hieronymus in *Catalogo*, Nicephorus lib. II, cap. 39. Prodiit autem nostra ætate in lucem, ut multorum aliorum præcorum monumenta, quæ temporum injuria diu latuerant. Quinetiam testis est Irenæus, *Epistola ad Florinum*, cujus egregium fragmentum exstat apud Eusebium lib. V *Histor.*, cap. 48, et Nicephorum lib. IV, cap. 30, eundem beatissimum et apostolicum virum, alias quoque epistolas, vel vicinis Ecclesiis confirmationis gratia, vel fratribus quibusdam, ut eos admoneret et hortaretur, scripsisse, ex quibus puritas doctrinæ ejus colligi potest. Harum perro quinque non aspernanda fragmenta, a me superioris Quadragesimæ tempore Virduni, in quadam vetustissimis caracteribus

⁸² Ambr., epist. 33. ⁸³ Theodoret., lib. V *Histor.*, cap. 47. ⁸⁴ Lib. III *Carm. advers. Marcion.*

mann descripta super quatuor evangelistas Catena, inventa, ut a Victore episcopo Capuano, ante mille et centum annos ibidem laudantur, hoc loco inserere operæ pretium visum fuit. (*Hæc fragmenta jam æditius hujusce Patrologiæ tom. V, in Polycurpo. EDIT.*)

Annotaciones Fr. Feuardentii in cap. 4.

Pag. 178. *Tantæ igitur ostensionis cum sint hæc. Auctoritate vel. cod. expunximus, et ostensiones;* atque ita colligit Irenæus, quæ supra dixit, de Scripturis, successione episcoporum; maxime in Ecclesia Romana, et traditionibus apostolorum, vim habere manifestissimæ ac firmissimæ demonstrationis adversus omnes hæreses. Infert autem non esse veritatem fidei quarendam a tam impuris et dissectis Gnosticorum sectis: sed a sola Ecclesia catholica, cui ut sacrum ac cœlestis pignus, servanda ab apostolis commissa est. Confirmatio prima est, ex eo quod obortis novis disceptationibus semper ad antiquiores Ecclesias, velut ad puriores fontes recurritur. Secunda, quod si nullæ essent Scripturæ nobis relicte, ad earum Ecclesiarum traditiones omnino confugiendum esset. Tertia, multas per orbem gentes, viva solum voce traditam sibi veram fidem Christianam constanter tenere et servare. Quarta, Spiritum sanctum, ut a prophetis præannuntiatum fuit, in cordibus fidelium, potius quam in chartis, veram et salutarem pietatem inserere ac infingere. Paulo post, « in eam, » pro, « in ea, » deinde, « cum summa diligentia, » pro, « cum magna, » docente vetere codice, substituitur.

Diligere. Billius « deligere » mallet quam « diligere, » ob verbum « devitare, » quod antecedit.

Quid autem si neque. Vehemens certe telum in eos qui nihil credendum clamitant quod non dilucide et aperte Scriptura dicat. Num ergo Deum unum esse, universæque suo Verbo condidisse credidissent, si Moysis ætatem præcessissent? Atheismumve professi fuissent, si universa Biblia sacra Babylonicis flammis exuri vidissent? Neque igitur Domini nostri incarnationem, mortem, resurrectionem, et universam œconomiam peractam ab eo vere existimassent, antequam Matthæus, Marcus, Lucas, Joannes, hæc scriptis mandassent? Et quid ad hanc rationem Irenæi respondebant, si tantum et solum apertis scriptis credunt, traditione omni abnegata?

Multæ gentes barbarorum. Divinis jussionibus, quibus Christus apostolos et discipulos delegavit, ut euntes in universum mundum, felix faustumque Evangelii verbum profiterentur omni creaturæ, incipientes a Judæa usque ad ultimum terræ, tanto fervore paruerunt, ut omnem terrarum orbem intra 40 aut 50 annos peragrarent. Hoc plane Paulus indicat, Romanorum fidem dicens annuntiarum in universo mundo; et Apocalypsis, inter eucharistias beatorum referens eos dicere: « Redemisti nos ex omni tribu, lingua, populo et natione. » Non fuerunt autem scripta apostolorum evulgata statim per tot linguas et provincias; quæ tamen recta in Deum fide, solo verbo Dei tradito, non autem scripto innoxia credebant, uti docet Irenæus.

Quorum qui in Christum credunt, sine charta et atramento. Ita ex veteri codice restituitur: codices excusi, « eorum qui in Christum credunt, sine caractere vel atramento. »

Ante Valentinum enim. Eisdem argumentis, ab origine scilicet recentiori tum hæresiarcharum, tum hærescos, validissime pugnat Tertullianus adversus hosce Gnosticos lib. *Præscript.* et lib. *Contra Marcionem.* Valet quoque plurimum hujusmodi argumentum adversus hujus ævi Hugnosticos: quandoquidem constat Lutheranismum anno Domini

1517 ab excucullato apostata Luthero initium habuisse; sacramentariam lationem circa annum 1524; Carolstadii et Zuinglii opera pullulasse; Anabaptistarum vero colluviem 1522, per Nicolaum Storck, deinde Thomam Muntzerum prima furorum suorum fundamenta jecisse. Nam si omnes ecclesiasticas historias percurramus, nullam provinciam, nullamque gentem comperimus, quæ confessionem fidei Augustanæ, Witembergicæ, Mansfeldicæ, Saxonicæ, Bohemicæ, Wandalicæ, Suedicæ, Anglicæ, Belgicæ, Francicæ, Helveticæ, aut Bizanicæ similem unquam ediderit. Hoc in primis satis fatetur Beza, quando in libro *Imaginum* scribit Cnoxum, Bucerum, Farellum, Calvinum, Zuinglium, ac Oecolampadium primos fuisse in Scotia, Anglia, Francia, Sabaudia Helvetiæque apostolos ac evangelistas; item, Calvini in sacras Litteras monumentis nihil judiciosius, nihil enucleatius, nihil magnificentius a quoquam verbi divini interprete adhuc scriptum fuisse; et in hujus Vita, universos verendicæ fines transiliens, tam impudenter quam nequiter scribit: « Doctrinam de cœna Domini, a nullo post apostolos recte intellectam et traditam hæcenus fuisse, quam a Calvino. » Constat ergo etiam propriis illorum testimoniis, Calvinismum et Zuinglianismum recentissimum esse: nosque illis optimo jure objicere posse, quod nuper in colloquio Frankentalensi Anabaptistis nepotibus suis objecerunt: « Si vos Ecclesia Dei estis, sequitur Deum sine populo et Ecclesia fuisse usque ad annum 1524, in quo Carolstadius doctrinæ vestræ fundamenta posuit. Nam si vel omnes historias perlegatis, nullum ab exordio mundi populum invenietis, qui confessionem fidei vestræ similem habuerit, » etc.

Lutheranismum quoque recentissimum esse, et ipse Lutherus palam significat et contestatur his verbis⁹⁹: « Audemus gloriari Christum esse primo a nobis vulgatum. » Et in *Colloquiis* ejus per Bebenstock collectis refertur, quod frequenter labores suos apostolorum etiam laboribus præferens, diceret¹⁰⁰: « Tempore Pauli, Evangelium non publice, sed privatim propositum est. » Et Joannes Aurifaber in aliis ejusdem Lutheri præceptoris sui *Colloquiis*, eo usque effert illum super omnes Patres, doctores, martyres, discipulos, ac evangelistas, et apostolos Christi, ut vix divinis Paulum ei præferendum judicet, ac secundum ab eodem Christo locum omnino tribuat, ut superius ex verbis ejus notavimus. Wigandus demque libro *De bonis et malis Germaniæ*, ascribit eidem Luthero « articulorum fidei illustrationem, qualis ab apostolorum temporibus lucusque in mundo non fuit cognita. » Et reipsa, ne unum, ne unum quidem ab apostolorum temporibus ad hanc usque ætatem nostram, doctorem ac episcopum nominare possint, aut poterunt unquam, qui Lutheranismum vel Melancthonianam doctrinam professus, aut confessionem fidei Augustanæ similem amplexus fuerit. Sed neque ullam provinciam, ullam civitatem, ullum oppidum, ullum totius orbis angulum designare possunt, in quo vel baptizatum vel cœnatum, vel prædicatum sit recentium Hugnosticorum more. Est igitur horum doctrina plane nova, et hæcenus inter Christianos nec audita nec recepta.

Valentinus enim venit Romanam. Hæc, usque ad illud: « Marcionem autem illi succedens, a transcripsit Eusebius lib. *iv Hist.*, cap. 10. Sectam quoque Valentinianorum ortam sub tempore Antonini Pii, et Telesphori papæ, qui Ilygiuum præcesserat, memoriæ tradiderunt Theodoretus et Sabellicus.

Pag. 179. *Modo quidem latenter docens.* Observandum quam incerta, vacillante, et ad omnem datum fluctuante, imo et repugnante, et perpetuo verberare flagellante eos misera conscientia, errores

⁹⁹ Præfat. in corpus doctrinæ, editum Lipsiæ, 1561. ¹⁰⁰ Tom. II, pag. 145.

suos adveniant, retineant, et spargant tam veteres quam novi hæresiarchæ. Ac de veteribus sufficiat præsens Irenæi testimonium: de novis juret quidpiam adjicere. Lutherus de seipso certissimus testis, scribit⁸⁷ « se initio per ignorantiam et imprudentiam, imo repugnante animo, in hanc causam detrusum esse. » Unde et discipuli ejus referunt enim in colloquiis sæpe dixisse⁸⁸: « Ego ita credere non possum, sicut doceo: attamen homines alii fidem me habere firmissimam judicant. » Item: « Si junior essem, nollem prædicare: aliud negotium inciperem. Ego si vidissem meum inceptum in tantum dilatarî, os meum certe obturasset. » Et in aliis colloquiis ab Aurifabro comensali collectis recitatur, eundem de seipso cum suspiriis aliquoties exclamasse⁸⁹: « O quam magnam hominum multitudinem per doctrinam tuam seduxisti! Omnem hunc tumultum concitasti! » Et postea: « Nunquam eas cogitationes ex animo dimitto, nimirum quod optarem negotium hoc a me inceptum non esse. In hac tentatione sæpenumero ad ipsum infernum demersus som. Quia tamen causam hanc ingressus sum, videndum mihi nunc est, et dicendum, eam justam esse. » Quin etiam remordentis, dies noctesque flagellantis, tumultuantis, et reclamantis miserabilis animæ suæ stimulus et cruciatus cuicunque manifestans scribit⁹⁰: « Quoties cor meum palpitavit, meque reprehendit et objecit: Nunquid tu solus sapias? An vero credibile est reliquos omnes errare, et tanto tempore errasse? Quid, si tu erras, et tot homines in errorem inducas, qui omnes in perpetuum damnentur? » Lutherus tot procellis agitato, fluctuanti; et de doctrinæ suæ veritate penitus incerto, commilitonem et Achatem ejus jungamus Melancthonem, confessionis Augustanæ, omniumque Lutheranorum, et nunc quoque Calvinianorum symboli et acropolis conditorem.

Is animi sui fluctus et consternationes satis in comitiis Augustanis patefecit, quando « episcopis catholicis jurisdictionem, auctoritatem atque obedientiam, etiam inter Lutheranos restituendam esse concedebat⁹¹. » Et in subsignandis articulis Smalcaldicis addendum volebat, « ut Romano pontifici jurisdictione in episcopos catholicos, et concionatores Lutheranos sarta tecta que relinqueretur. » Verum Lutheri furoribus cedere coactus est. Virum tamen adeo semper torsit et arsit tot errorum conscia mens, ut Joanni Bartholomæo a Velberg, eum de religione mutanda consulenti, responderit, ut « catholicum communicandi et orandi ritum constanter retineret⁹². » Addiditque: « Nullum habeo digitum in manu, cujus jactura non optarim me nunquam ad scribendum de rebus theologicis accessisse: sed vacasse philosophiæ ut feci a principio. » Præterea, propriæ matri in extremis agenti, et eum per sacra omnia adjurant, ut ei diceret, « quænam magis salutaris esset religio? » coram multis respondisse fertur, « Romanam catholicam securiorem esse, Lutheranam carnî faciliorem. » Ex quibus satis est manifestum, quam semper lubricus et inconstans fuerit: denique, etiam reclamante intus conscientia, illum nunc partes Lutheranorum, nunc catholicorum, postremo et Sacramentarium propugnasse. De Pomerano, Ambsdorfio, et aliis Lutheranæ factionis ducibus etiam dicerem, nisi me novi

120 Sacramentarii, ut et suis anxietatibus et irredemptionibus locum hic designem, vehementer incitent.

Andreas Carolstadius eorum antesignanus anno 1525 scripsit ad Lutherum, « se tantum exercitii gratia, de eucharistia contra eum disputasse: et

⁸⁷ Tomo I Op., sparsim. ⁸⁸ Tomo I Colloq., pag. 34 et 95, et tom. II, p. 15. ⁸⁹ Fol. 158; 241 et 271. ⁹⁰ Præfat. libr. de missæ abol. ⁹¹ Vlembergius, causa 15. ⁹² Wolfgang Agricola, conc. de matrim. ⁹³ Schlüsselburgius, l. II, art. 9. ⁹⁴ Secunda defens. contr. Westphal., pag. 54. ⁹⁵ Schlutz, causa 15. Schlüsselburgius lib. II, art. 9. ⁹⁶ Lib. de vera et fals. relig., fol. 249 et 257. ⁹⁷ Epist. de cœn. Domini, ad Matth. Alberum, 1525. ⁹⁸ In Dialog.

A non velle in ea sententia, quæ realem corporis Christi præsentiam non agnoscit, pertinaciter persistere⁹⁹. » Idem ad Tigurinos pergens dixit Cyringio: « Ab istis Helveticis theologis mea fides et sententia de cœna Domini stabit et cadet. » Eadem inconstantia et trepidatione Calvinus paratus sententiam suam sacramentariam mutare atque deserere, scripsit: « Si Philippus Melancthon verbulo declarat me a sua mente deflectere, protinus desistam⁹⁹. » Annon levissimi prophetæ et inconstantissimi apostoli, qui a nutu mendacium et mortalium hominum, in præcipuis fidei Christianæ capitibus, stant et cadunt? Suorum dogmatum tabulas figere ac resigere sunt parati. O Ecolampadius, alter hujus sectæ parens, per Ficinum cancellarium admonitus a landgravio Hassiæ 1529, ne verbis Christi neglectis, commentis hominum peregrinis et incertis fideret, his verbis respondit: « Utinam, princeps illustriss., abscessa mihi fuisset hæc dextera, cum primum inciperem de negotio cœnæ Dominicæ scribere¹⁰¹! » Annon apertum et certum oppressæ, reprobata damnataque conscientia testimonium? Zuinglius et ipse de suo dogmate anceps et dubius scripsit: « Consteor ingenue, quod ad hunc sensum verborum Christi, quem proferemus: « Hoc significat corpus meum, » propensior sim quam ad alium quem hæcenus tenuimus, quamvis nihil temere affirmem. Sed si quis clariora protulerit, cum gratiarum actione amplexurum pollicer¹⁰². » Rursumque incertitudinem doctrinæ sacramentariæ, et inconstantiam suam declarans ait: « Vereor multos errare in certamine περί της εὐχαριστίας, nisi ego magis quam omnes errem¹⁰³, » etc. Nec mirum profecto si trepident, tremant, totique tam impiam causam agentes perhorrescant; quando relictis aut depravatis clarissimis Christi verbis, vel Satânica somnia, vel glossemata ab impuris hominibus conflictata et invecta consecantur; quæ imbecilles atque timidus hominum mentes nunquam possunt tranquillare. Ecquis hujusmodi Proteis ac Vertumnis salutem suam tuto committere posset? Sed de his pro occasione jam satis.

Ejusdem adnotationes in cap. 5.

Pag. 179. *Traditione igitur.* Expleto argumento a traditionibus, nunc ex apertis Scripturis adversus Gnosticos disputationem instituit: hisque unicum Deum universorum Creatorem, eundemque Patrem Domini nostri Jesu Christi esse demonstrat.

Veritas de terra. Locum hunc post Irenæum, Arnobius sic interpretatur: « Veritas qui est Christus, de terra, id est de Maria orta est. » Lactantius autem libro quarto, capite duodecimo: « Veritas, inquit, de terra orta est, quia Deus in quo veritas est, terrenum corpus accepit, ut terrenis viam salutis aperiret. » Et Augustinus: « Veritas de terra orta est, Christus de femina natus, Filius Dei de carne Christi processit. » Nec ab hac interpretatione dissentiunt Hieronymus *Comment. in Psal.*, Fulgentius lib. III *Ad Trasimundum*; et lib. *De incarnatione et gratia Domini nostri Jesu Christi*, cap. 6.

Pag. 180. *Et sine personæ acceptance.* Vocem « personæ » addidimus, expunximusque « acceptance; » deinde « constabileret, et, » pro « constabileret; » et non ita post, pro « descensurus, descensurum, » substituimus auctor. vet. cod.

Dilatans Japhet. Alludit ad benedictionem eam qua Noe Japhet filium primogenitum honestavit ac decoravit. Locum hunc illustrabit amplior hæc Justini interpretatio¹⁰⁴: « Prædixit Noe, posteros Semi occupaturos agros Chananæorum et habitacula, eiciendos mox a Japheti progenie, quod ita

factum docebo. Vos enim (Judæus alloquitur) qui a Sæmo ductis originem, occupatis Dei jussum terram illorum Chanaan, deinde illi Japhet, æque justo Dei iudicio tenuerunt eam, et vos illinc profligaverunt, Romanos intelligens.

Ejusdem adnotationes in cap. 6.

Pag. 180. *Neque igitur Dominus.* Ex multis clarisque Scripturarum locis demonstrat unicum et solum esse Deum et Dominum hujus mundi creatorem et rectorem; et hoc nomine non solum Patrem (ut veteres et novi Ariani impie contendunt), sed et Filium, et Spiritum sanctum, id est tres simul divinas hypostases comprehendi. Hinc emanavit ista non modo Augustini, sed et omnium veterum theologorum regula: « Quoties in Scripturis Deus absolute ac indefinite nominatur, tres simul divinas personas toties significari ».

Patrem enim Filio collocatum. Hunc locum de Patre, ac de seipso interpretatur Christus, Matth. xvii, 14, quod et Paulus constanter prædicat, I Cor. xv, 28, et Hebr. i, 13, hincque probant Patrem et Filium duas esse distinctas inter se personas, sed in una prorsusque eadem divinitate et cœterna maiestate venerandas. Ac idcirco Iustinus martyr in *Dialogo*, Tryphonem et similes Judæos jure optimo reprehendit, quod hunc primum non de Patre et Filio, sed de Ezechia rege intelligendum contenderent: quandoquidem nec iste ad dexteram Dei Patris sedet, nec est, aut fuit unquam sacerdos secundum ordinem Melchisedech, nec denique ante hunc Patrem genitus. Subscribunt Iustino ac Irenæo Tertull. lib. *Adver. Prætean*; lib. iv et v *Adv. Marcionem*; Cyprianus lib. ii *Adv. Judæos*, cap. 26; Athanasius *Orat. contra Arianos*, etc.

Et pluit Dominus super Sodomam. Ex hoc loco, cum Irenæo gravissimi et antiquissimi auctores, Iustinus in *Dialogo*, Tertullianus *Contra Prætean*, Cyprianus libro tertio *Ad Quirinum*, Cyrillus libro primo in Joannem, Hieronymus in quadagesimum quintum Isaia, Hilarius libro *De synodis*, Athanasius *Contra gregales Sabellii*, et epistol. de synodis, Ambrosius libro primo *De fide*, capite 2; Chrysostomus homil. de sacra et consub. Trinitate, probant illos esse hypostases divinas, adversus perverciam Judæorum: quos potius imitari, quam suggillare deberent Calvinus et Gallianus, quasi Jehovah repetitio mysteriò vacaret, aut sine Filio Pater quidquam operaretur.

Et de his qui adoptionem perciperunt. Tertull. lib. *Adv. Prætean*, cap. 43, hinc post Irenæum ostendit, et Christum vere naturaque Deum esse; simulque pios omnes per ipsam effectos adoptione filios Dei. « Recordare, inquit, scriptum esse: « Ego dixi: Dii estis, et filii Altissimi. » Et: « Stetit Deus in ecclesia deorum; » ut si homines per fidem filios Dei factos, deos Scriptura pronuntiare non timuit, scias illam multo magis vero et unico Dei Filio Dei nomen jure contulisse.

Et iterum. Sex hæc voculas ex veteri codice adjecimus, verbum « descendit, » in « descendi » mutantes; ut Filius ipse sit qui loquatur ad Moysen, sicut legendum indicant textus Bibliorum, Exod. iii, consensiente vel. nostro cod.

Pag. 181. *Gentes autem verum Deum nesciunt.* Ita vet. cod. Excusi, « verbum Domini. » Et mox, « absque illi qui non sunt dicit, » ex eodem vet. codic. legitimus, pro eo quod excusi, « quod sint dicit. »

In ambobus suffraginibus. Locus est III Regum xviii, ubi vet. translatio: « Usquequo claudicatis in duas partes? » Sanctes ex Hebræo: « Usquequo claudicatis in duas cogitationes? » Græci, ἐν ἀμφότερα ἰσχυρά, et in duobus poplitibus: « atque « poplitibus » veritè interpres. Theod. q. 55 in lib. Reg. Suffragines, sinus curvaturarum dicuntur Rhodighio lib. iv, c. 41. Plin. lib. viii, c. 45: « Aves et qua-

drupes alas in priora curvant, suffragines in posteriora. » Idem lib. xxi, cap. 6: « Aquilæ pedes evellunt in adversum a suffragine. »

Et ego igitur invoco te. Ut certe fervens ac memorabilis est hæc beatissimi martyris oratio, qua lectoribus horum librorum in vera fide constantiam perpetuam bene precatur: sic impia simulque execranda Valentini gentilis sententia, qua ex hæc loco constitinere voluit, solum Deum Patrem esse Deum Israelis, non autem simul Filium ac Spiritum sanctum. At, non videt homo nequam, ac se tres deos ethnico plane more confingere. Nec attendit Irenæum initio hujus capituli asserentem unum tantum esse deum et absolute Deum ac Dominum omnium, nimirum Patrem et Filium ejus. Deinde paulo post inferentem, Patrem et Filium vere esse illum unum Dominum; Filium Abrahamæ collocatum; a Davide quoque appellatum Deum, et Deum deorum; Filium esse Deum, qui Ecclesiam per semetipsum collegit; Filium Deum venturum ad iudicium; Filium locutum esse ad Moysen; ex quibus manifestissimam et clarissimam evadit, hunc una cum Patre vere esse atque vocari Deum Israelis, Deumque Abrahamæ, Isaac et Jacob. De Spiritu sancti eadem et consubstantiali divinitate et superior diximus, et infra quoque opportuno loco dicetur.

Bene sensit in nobis. Τὸ εὐδοκῶν veritè interpres, « bene sentire, » quod alicui redditor, « alicui complacere; » quasi dicat: « Nos gratos et acceptos habuisti. »

Qui dominatis omnium. Addidimus, « qui, » ex vet. cod. expuncta conjunctione (et); et proxima linea, « per Dominum, » ubi codices habebant, « præter Dominum. »

Dominations. Vetus codex, « dominationem quoque donas $\Omega\Omega$ Spiritus sancti. » Fortasse, dicendum esset « donationem. » Cæterum, sive hæc, sive illud legas, confirmatam semper habes Spiritus sancti æternam ac consubstantiali Patri ac Filio divinitatem, maiestatem et dominationem, contra veteres ac sævos Arianos.

Super omnia. Theophylactus hæc Irenæi sequitur interpretationem, ἰλλὸν ἐπὶ πάντα (sic enim habent codices Græci), referens ad demones, et omnes homines, qui pro diis habiti sunt; σέβασμα vero ad simulacra, lucos, aut fana idolorum.

Es Jo. Ern. Græbit adnotationibus in cap. 6.

Pag. 180. *Neque igitur Dominus.* Iisdem Scripturæ dictis ad propositum suum utitur, quibus Iustinus in *Dialogo cum Tryphone*, pag. 277 edit. Paris., adeo ut hunc locum Irenæo præ oculis fuisse, cum hæc scriberet, mihi nullum sit dubium.

Utrisque enim Dei appellatione significavit spiritus, etc. Ità et Iustinus M. in *Dial. cum Tryph.*, p. 277, citatis iisdem Davidæ verbis subdit: Et οὗν καὶ ἄλλων τινῶν θεολογεῖν καὶ κυριολογεῖν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον παρὰ ὑμᾶς, παρὰ τὸν Πατέρα τὸν (ἐκ τῶν) ὄλων καὶ τὸν Χριστὸν αὐτοῦ; « Utrum ergo aliquem alium vos asseritis a Spiritu S. Deum et Dominum dicentem, præter Patrem universorum et Christum ejus? »

Omnium Deus et Dominus. Mirari subit Irenæum versum 14 capituli III Exodi Deo Patri tribuere, sed versum 8 Deo Filio; cum tamen integer contextus planissime ostendat, eandem esse personam, quæ utrobique loquitur.

Adnotationes Fr. Feuardentii in cap. 7.

Pag. 185. *Quod autem dicunt.* Vel ex unico Pauli loco demonstrat hæreticos nec Paulum rectè legere; nec intelligere: quandoquidem propter impetum Spiritus S. in se loquentis, aliquando hyperbatè utitur, et obscurus sit. Cæterum, ex citata ejusdem Pauli sententia plurimum negotii exhibuerunt Patribus hæretici, ut post Irenæum indi-

¹ Lib. vi de Trin., cap. 9.

ca Tertullianus lib. v *Contra Marcion.* « Distinguebat Marcion, inquit ille, *Deus hujus ævi*, ut suggereret Deum alterius ævi; nos contra sic distinguendum dicimus: *in quibus Deus*; dehinc, *ævi hujus excæcavit mentes infidelium.* » Subinde admittit etiam alteram lectionem, ut dicere possimus hujus ævi Deum, id est diabolum. Priorem lectionem testatur August. multis placuisse¹, et his præcipue, qui contra Manichæos, vel Marcionitas rem habuerunt: at idem aliquando post, negat absurdum videri debere, si diabolus dicatur deus hujus sæculi, id est hominum inplorum; ut Paulo illud dictum est: « Quorum Deus venter est². » Placet et ea priori lectio per hyperbaton Chrysostomo, Theophylacto, et scholiis Græcis; posteriorem amplectuntur Cyrillus et Ambrosius.

Incorruptela. Ita vet. cod. Excusi habebant « incorruptibile. »

Ostendimus. Expunxi ostendimus, auct. vet. cod. *Ut non nunc in multum excæcemas mentem.* Sic vetus codex legendum docuit: excusi legebant, « et non nunc in multum mutemus, » etc. Et non obiter dicimus, ex multis beati Augustini locis, Deum improbes excæcare, non immitiendo cæcam malitiam: sed non impertiendo gratiam, cujus seipsum reddunt indignos. August. epist. 105, *Comment. in psalm. LXXI.* lib. *De prædest. et gratia*, cap. 4.

Quoniam autem hyperbaticis. Hyperbaton describit Quintilianus³, verbi transgressionem, quam frequenter ratio comparationis et decor poscit. Origenes explicans Epist. ad Rom. non semel conqueritur, Græcam Pauli dictionem esse perplexam, hyperbaticis obscuratam, et e Cilicium idiomate quædam parum Græca peregrinitatem sentire.

Disposita. Delevimus « dispositum, » auct. vet. cod.

Ex Joan. Ern. Græbii adnotationibus in cap. 7.

Pag. 128. *Lex factorum posita est usquequo.* Interpretis videt r Italicam versionem potius quam Græcum Irenæi textum hoc loco, ut et infra lib. v, cap. 21 secutus esse. Irenæum enim Galat. III, 19, non *παράξενον*, sed *παράδοξων χάριν*, perinde ut nos, legisse puto, quia nullus datur Græcorum codex, qui priorem lectionem habeat; posteriorem autem confirmat Irenæi cœvus Clemens Alexandr. lib. 1 *Strom.*, pag. 350; Origenes *Comment. in Joan.*, pag. 427, alios ut taceam. De diversa quoque hujus textus distinctione, qua alii interrogatiouem post « ergo » claudunt, alii alterius differunt, vide doctissimi D. Millii notas ad hunc locum.

Ex adnotationibus Nic. Gallasii in cap. 8.

Pag. 183. *Mammonas autem secundum Judæicam loquelam, qua et Samaritæ utuntur, cupidus, et plusquam oportet habere volens. Secundum autem Hebræicam adjunctive dicitur mam, vel significat gulosum, id est qui non possit a gula se continere.* Hanc dictionem *Mammona* Syriacam esse, variis locis testatur Hieronymus. Primum in Mathæum, cap. vi, deinde ad Algasiam, questione sexta. « *Mammona*, inquit, non Hebræorum, sed Syrorum lingua, divitiarum nuncupatur, quod de iniquitate collectæ sicut. » Item ad Eustochium: « Nam gentili Syrorum lingua, *mammona* divitiarum nuncupatur. » Huic interpretationi cum docti omnes Hebræi consentiant, miratus sum hic ab Irenæo pro cupido et avaro, item pro guloso capi, atque existimavi *μετωνομασται* fieri oportere. Dubitabam etiam quid illud sibi vellet, « secundum Hebræicam adjunctive dicitur mam. » Tali enim voce Hebræi in hac significatione non utuntur. Samaritana porro lingua haud dubie intelligit Syriacam et Chaldaicam, qualis tunc vulgo usitata fuit; Hebræica vero, puram illam et genuinam, qua sacræ Litteræ scriptæ sunt, ut jam antea in cap. 67 lib. II observavimus. Minime ergo dubium est initium hujus dictionis *mammon*, nempe

A *mam*, adjunctum esse, ideoque dici ab Irenæo adjunctive, hoc est *μετά προσθέσεως*, vel *προσθετικῶς*. Vocant enim Græci *προσθετικῶς*, qua additur aliquid initio syllabæ aut dictionis. Hæc vero cum me torquerent, nec mihi satisfacerem, Cornelium vocatrom (de quo antea mentionem fecimus) non vulgariter in his linguis versatum, rogavi ut locum istum expenderet. Quem cum attente diligenterque examinasset, hanc sententiam protulit, quam doctis omnibus spero probatum iri: Quod dicit Irenæus *mammonam* significare cupidam, id longius petiutum esse. Proprie enim apud Chaldæos idem denotare, quod apud Latinos « pecunia. » Sed quoniam paraphrasæ Chaldæi interdum Hebræicam vocem מַמְוֹן per מַמְוֹן reddunt, מַמְוֹן vero proprie *quæstum*; *ἡμὲν κλεονεξίαν*, seu *φιλοκαρδίαν*, atque etiam *αλογοπροξείαν* significat, inde factum esse, ut מַמְוֹן seu מַמְוֹן non solum acceptum sit pro quæstu, sed etiam pro lucri, atque adeo pro terpsis lucri cupiditate, nequæ in abstracto solum extensam esse illius nominis significationem, sed etiam in concreto pro cupido et avido acceptum esse. Quod autem ait secundum Hebræos adjunctive dici mam, hoc quidem obscurum esse, vixque aliter intelligi posse, quam dictioni מַמְוֹן, vel etiam מַמְוֹן, quæ Hebræa est, adjici מַמְוֹן, atque ita vocem effici Chaldaicam מַמְוֹן. Adjectione ergo syllabæ מַמְוֹן, atque una junctæ cum Hebræa voce מַמְוֹן, composita fuit hæc dicitio. מַמְוֹן vero et מַמְוֹן idem significare apud Hebræos, quod Chaldæis מַמְוֹן, satis notum est, præsertim ex XII esp. Os., 8, ac proprie מַמְוֹן divitias illas denotat, quæ partæ sunt iniquis artibus: de quibus Christus Matth. vi, et Luc. xvi, quæ exprimit hæc voce *mammona*. Nec certe desunt etiamnum, qui dictionem מַמְוֹן deducunt a verbo מַמְוֹן, id est *concupivit*. Idque spectasse videri possit Irenæus, cum dixit מַמְוֹן significare cupidum et gulosum, sive avidum et voracem. Nam et grammatici Hebræi aliquot locis hanc vocem מַמְוֹן nomen *tear*, id est, adjectivum, esse volunt.

Adnotationes Fr. Fenardentii in cap. 8.

Pag. 182. *Soluta igitur.* Pergit porro tam ex ipsius Christi, quam prophetarum et apostolorum verbis comprobare, Deum verum solum absolutum et simpliciter Deum et appellari ac reversa esse. Cæterum, negantem conjunctionem adjectivum ex veteri codice, etsi superflua videatur, quoniam præci auctores etsi Latine scribant, Græcorum tamen more duplicem negationem connectunt, quo magis pernegent.

Pag. 183. *Non Deum.* Ita vet. cod. Excusi habebant « Dominum, » quod fortasse etiam retinendum esset.

Mammonas autem. *Mammona* vocem Hebræicam proprie non esse, sed Syriacam, in cap. vi Math. et quæst. 6 ad Algasiam, affirmat Hieronymus, idemque significare, quod Græcis *πλούτος*, quem poeta deum slexerunt. Consentit Tertull. lib. IV *Contra Marcion.*, cui subscribit Origenes in calce dialog. I contra Marcion. Cæterum, quod D. Irenæus dicit, in hac dictione mere Syriacæ, *mam* esse adjectivum, illud vix linguæ utriusque, Hebræicæ nempe et Syriacæ perito persuaderi potest. Notum est enim vel mediocriter in Chaldaicis versatis, מַמְוֹן *mammona*, vocabulum esse primi-genium, non deductum ab ullo themate Hebræo. Quod si quis hoc in loco liberius vellet ludere, מַמְוֹן et vocabulum Syrum (ex duobus integris Hebræis confiare, forsam non longius aberraret a scopo, deducendo, מַמְוֹן *mammona*, a מַמְוֹן *mam*, vel *mum*, quod maculatum sonat. et מַמְוֹן *hon*, potentiam, sive divitias; ita ut per syrocoen pro מַמְוֹן *mammon*, dicatur *mamon* ressecta מַמְוֹן

¹ Lib. XII contra Faust., cap. 2 et 9. ² Phil. I, 19. ³ Lib. VIII, cap. 6.

Fortassis Irenæus metonymicè accepit *mammonam*, A videlicet causam pro effectu, id est, pecunias et opes, pro earum desiderio.

De manu fortioris. Ita veter. cod. Excusi, « de manu Pharaonis. »

Sed et adjecti. Expunximus (objecit,) auct. vet. cod.

Sed nec quidquam. Delevimus (quidem,) auctor. vet. cod. Probat autem, tam ex Evangelio, quam ex Psalmis, omnia per Verbum condita esse, adeoque cunctos ordines angelorum : solum autem non factum, et sine ullo aut fine, aut principio create : quibus satis docet Patri coeternum et consubstantiale omnino credendum et confitendum esse.

Et dissolutionem possunt. Tres has dictiones desiderabant excusi codices.

Ex Jo. Er. Græbii adnotationibus in cap. 8.

Pag. 183. *Secundum autem Hebraicam.* Per « Hebraicam » linguam intelligere videtur non puram illam et genuinam, qua S. Litteræ scriptæ sunt, uti quidem hoc loco notat Gallasius; sed Syriacam, B qualis tunc vulgo usitata fuit, quæ et a sacris N. Test. scriptoribus Hebraica dicta est.

Adjunctive dicitur mamuel, et significat gulosum. Irenæo Hebrææ linguæ ignaro certe quidam imposuit : neque enim dicta significatio ad vocem « mamuel » ullo modo quadrat. Quando vero Irenæus ait adjunctive dici « mamuel, » id ita accipio, quasi *mammon* cum *προσθεσει* et dictum velit.

Vasa autem ejus et domus nos eramus, etc. Ita et S. Barnabas in Epistola cathol., § 16, cujus verba ex antiqua solum Latina versione apponam : « Antequam crederemus Deo, erat habitatio nostra corrupta et infirma, sicut templum quod per manus ædificatur, quia pleni eramus adorationibus idolorum ; et erat domus dæmoniorum. » Quæ Barnabæ citans Clemens Alexandr. lib. II *Strom.*, plura ad eorum explicationem addit. Valentino quoque hæretico cor eorum, qui negligenter vivunt, dicitur, *πολλῶν δαιμόνων οἰκητήριον*. Verba ejus ex dicto Clemente citata et emendata vide com. I Spicilegii Patrum et hæreticorum sæculi II, pag. 59, seqq.

Adnotationes Fr. Feuarentii in cap. 9.

Pag. 183. *Ostenso hoc igitur.* Auctoritate vet. cod. expunximus, (ostensio.) Et mox (ostendetur,) pro (ostendatur) substitutum. Docet autem apostolos, unum eundemque Deum atque Dominum universorum per orbem prædicasse ; et eum ipsum, quem veteres prophetæ quondam celebraverant ; quos et nos imitari oporteat.

Hic autem pios lectores celare nolo, cum hunc librum et locum secundo recognoscerem, incidisse in manus meas libellum Genevæ excusum, in officina Francisci Perrini, 1567, in scriptum, « Valentini Gentilis, » etc., in cujus paginis 9, 10, 11, 12 et 13, ex scriptis ejusdem Valentini, referuntur decem Irenæi testimonia, quibus nequam ille conatur efflicere solum Patrem esse verum ac unicum Deum ac Dominum Israelis ; non autem una cum eo Filium, atque Spiritum sanctum. Illico certe exhorruit tantam hominis blasphemiam ac impudentiam, simulque accuratius cœpi Irenæi scripta, quæ habebam in manibus, excutere, et in his perquirere quid de re proposita sentiret.

Comperi autem locos a Gentili pro sua impietate citatos, qualis est iste, in quem hæc adnotamus, nihil minus quam tam impia et blasphema respicere. Urget enim Irenæus et frequenter iuocat unicum esse Deum verum, hujus mundi conditorem, in Israele prædicatum a prophetis, cognitum et invocatum a patriarchis, legis veteris auctorem, et eundem esse Patrem Domini nostri Jesu Christi. Sed non negat, imo constanter asseverat eundem Christum, quatenus est Verbum, id est Filium Dei, eidem Patri suo coeternum, coæqualem, consubstantialem, denique et cum illo eum unicum verum Deum esse, qui et hunc mundum, et angelos, et

cuncta creaverit, et Israeli notus fuerit : tantumdem et de Spiritu sancto ex ipsius effectis ac operibus recte pieque colligens, ut nunc patefaciemus.

Exclusivæ itaque particulæ « solum, tantum, præterquam, nullus, alius, unicus, solus, solummodo, » etc., quæ in scriptis Irenæi occurrunt, et a Gentilianis et Servetianis in perversum sensum torquentur, illos tantummodo a divinitate secludunt Æones Pleromatis, Bythos, Propatoras, Proarchontas, Aoratos, Anonimastos, Ageratos, Antophyes, Choicos, Carpistes, Ennœas, Enthymeses, Achamothas, et cætera id genus monstra et portenta, quæ per octonarios, decades, duodecades, et triacontades distributa, unius in deitate, et trini in personis veri ac omnipotentis Dei loco substituere Gnostici conabantur. Nunquam vero a veri Dei Israelis nomine et ratione eximuntur Filius ac Spiritus sanctus, imo comprehenduntur et signantur : ut ex subjectis quinqueaginta integris et apertis locis, quos ex singulis libris ejus colligimus, et decem a Gentili depravatis et mutilatis constanter opponimus, cunctis facile innotescet.

Primo itaque Irenæus lib. I cap. 1, Valentianos coarguit, quod « Christum nollent Dominum (quo titulo passim in sacris verus Deus Israelis, et mundi creator ac rector designatur) appellare. » 2. Ejusdem libri I cap. 2, eundem Christum vocat, « Dominum, Deum, Salvatorem, et regem nostrum, cui necitur omne genu coelestium, terrestrium, et infernorum. » Insuper, eandem esse totius Ecclesiæ catholicæ « fidem in unum Deum Patrem, Filium, et Spiritum sanctum ; » ut etiam ibidem observamus. 3. Capite 4, carpit Gnosticos, quod « alium Deum, alium Christum, et alium unigenitum esse fingerent, » non unum crederent. 4. Capite 19, profitetur « eundem esse creatorem cœli, terræ, rerumque omnium visibilium et invisibilium ; » quod vero pertinet ad Deum verum et sempiternum. 5. Capitibus 24, 25 et 26, damnat Carpocratianos, Cerinthianos ac Ebionitas, « quod eundem Christum filium Joseph esse censerent ; et a Maria ortum habuisse » docerent ; Patri vero coeternum confiteri nollent. 6. Capitibus 28 et 29, Cerdonem et Marcionem persequitur et confodit, propterea quod negarent eundem Filium esse Dei, qui a lege et prophetis prædicabatur.

7. Libri secundi capitibus 1, 2 et 3, reprobandos duos Marcionis deos, unicum autem asserens, « qui cum Verbo suo, » id est, Christo filio « cuncta condiderit ; » hunc et natura consubstantialem, et potentia coæqualem et coeternum agnoscit. 8. Capite 41, affirmat « nomen Jesu eum significare Dominum, qui continet cœlum et terram. » 9. Capite 47, Verbum, id est, Filium Dei, sacras prophetas et apostolis dictasse Scripturas affirmans, unum esse cum Patre Deum comprobatur. 10. Capitibus 48 et 49, scribit « Λόγον esse Deum simplicem, nulla ex parte compositum, » a Patre ineffabili modo genitum, nulla ex parte ab eo diversum. 11. Capit. 56 et 57, ex miraculis per invocationem nominis Christi per apostolos et alios servos ejus factis confirmat eum esse unum cum Patre Deum omnipotentem, qui facit quæcumque vult in cœlo, et in terra, et in omnibus abyssis.

12. Præfatione in lib. III affirmans eum esse Dominum omnium ac Filium Dei, quem qui spernit, ipsum quoque Patrem aspernari ; satis indicat unam utriusque esse majestatem et deitatem. 13. Ejusdem libri cap. 1, referens omnes prophetas et apostolos « annuntiasse unum Deum, et unum Christum Filium Dei ; » Patri æqualem eum agnoscit. 14. Capitibus 4 et 5, eandem in Christum orbis Salvatorem fidem habendam, quæ est in unum et verum Deum suadens ; et in ipsum ut verum Deum credit. 15. Capite 6, « Patrem et Filium ejus in sacris Litteris definite et absolute Deum nominari » probat. 16. Capite 8, cum, qui omnia fecit « cum

Verbo suo iusto Deum et Dominum vocari; Verbum a principio, et in Patre, et sine initio, et sine fine existisse, et angelos omnes condidisse affirmat. 17. Capite 9, prophetas et apostolos et Patrem et Filium confiteri, alterum autem neminem neque Deum nominare, neque Dominum profiteri docens, unum cum Patre esse probat. 18. Capite 10, Dominum Jesum et secundum quod Deus est, remissam peccatorum dedisse, peccatoresque a vinculis solvisse, quod plane divinum opus est, scribit. 19. Capite undecimo, Jesum Filium Altissimi, Salvatorem, et Dominum Deum Israelis, Deum Salvatorem, æternumque Regem et agnoscit. 20. Capite duodecimo, apostolos et unum Deum Patrem et Christum Jesum æternum Dei Filium ac regem, et eam, quæ est in eum, fidem annuntiasse. 21. Capite tertio decimo, Petrum in circumcissione, et Paulum in gentibus, et unum Patrem, et Dei Filium, qui est in Patre, ut et Pater in ipso. 22. Capite 16, apostolos aliosque veritatis præcones neminem alium Deum vocasse, nisi solum verum Deum Patrem et Verbum ævna. 23. Capite 18, Paulum ubique docere Jesum pro salute nostra incarnatum, et esse unigenitum Filium Dei, et Deum super omnia benedictum in sæcula. 24. Capite vigesimo, Joanne scribente quod in principio Verbum existit apud Deum, excluditur omnis contradictio dicentium: Non erat ante Christus, quam ex Virgine natus sit. 25. Capite vigesimo primo, et est Filius Dei vivi, Deus et Dominus, rex æternus, Dominus sanctus, Deus fortis, super nubes venturus universorum iudex. 26. Capite 22, et potentissimus omnium Deus, qui omnibus ut sicut præstitit, in similitudine peccati factus est, ut assuesceret homo portare Deum. 27. Capite 23, Christus non tantum homo, sed juxta Isaiam, et Dominus salvans nos, Dominus sanctus Israelis, Filius Dei qui Deus est, in Bethlehem natus, Deus homo factus. 28. Capite 26: De Christo dictum est: Non consentiet nequitiae ut eligat bonum, et quod est proprium Dei. 29. Capite 29, et Digitus Dei, id est Filius Dei vivi salutem operatus est populo suo, et non Joseph filius. 30. Capite 30 et 31, Christus est rex æternus, per quem Adam formatus est, et ideum cum Patre Deus ac Dominus.

Libri quarti Præfatione, arguuntur qui alium Deum esse putant, et præter Patrem omnium, et Filium ejus, et Filius ergo unus et ideum numero Deus cum Patre. Firmum item et constans est, neminem alterum Deum et Dominum a Spiritu prædicatum, et nisi eum qui dominatur omnium Deus, cum Verbo suo. 33. Capite 2, 3 et 4, Filius ejus, qui fecit cælum et terram Christus, dedit verba sua Moyi, et in eum Abraham et prophetæ crediderunt. 34. Capite 5, expurgans templum et ut domum avam et Patris, et se unum cum eo Deum Israelis manifestavit. 35. Capite 10, Isaias ejus Dei, qui est super omnia, verba refert: Ego testis, dicit Dominus Deus, et puer quem elegi. 36. Capite 11: Qui locutus est Moysi in rubo et a prophetis adorabatur Deus vivus, et hic est vivorum Deus, et Verbum ejus. Ipse igitur Christus cum Patre vivorum est Deus, qui et Patribus manifestatus est. 37. Capite 14: Christus non tunc incæpit esse, quando secundum carnem ad nos venit; ideo fidem nostram in eum dignitum, sicut dilectionem in Patrem ejus: et ille per legem et prophetas sanctissimum et Patrem prædicabat, et propter hoc omnes Christum Deum nominabant: quoniam vere Deus a Patre, a Spiritu, ab angelis, ab ipsa conditione, ab hominibus, et ab apostolicis spiritibus, et ab ipsa morte agnoscebatur. Et ideo in omnibus et per omnia et unus Deus Pater, et unum Verbum, et unus Filius, et unus Spiritus, et una fides, et salus omnibus credentibus

A in eum. 38. Capite 17: Qui locutus est ad Moysen, et Videns vidi vexationem populi mei in Ægypto, etc., hic est Filius, qui est Verbum Dei. Christus ergo verus et unus cum Patre Deus et Dominus Israelis. 39. Capite vigesimo primo, utrumque testamentum unus et idem paterfamilias produxit, Verbum Dei, Dominus noster Jesus Christus. 40. Capite 22, Christum Dei Filium expectamus, in quem credimus, de quo Isaias ait: Ecce Dominus Deus noster, in quem speravimus, etc. Reliquis hujus libri testimoniis supersedeo, ut aliqua ex libro quinto subjiciam.

41. Ejus enim mox primo et secundo capite, non solum Verbum Dei, et sed et Deum in carne manifestatum et Christum appellat, damnatque aliter sentientes Valentinianos ac Ebionitas. 42. Capite 5, Christum agnoscit Filium Dei, omnipotentem, et Patris manum (id est consubstantialiam et coæternam illi). 43. Capite 6, Christus et Spiritus sanctus ut manus Patris (id est ei consubstantiales), et creant et sanctificant hominem; qui et dicitur templum Dei, id est, Filii et Spiritus sancti. 44. Capite 8, æque in Patrem et Filium fidem et salutis nostræ anchoram jaciendam esse docet. 45. Eodem capite et proximo sequente tanta perspicuitate Spiritus sancti divinitatem ex operibus ac effectibus ejus comprobatur, ut in eundem finem Basilius magnus, ante 1000 et 200 annos, sententias ejus semel et iterum laudaverit. 46. Capite 11, et justitiæ atque salutis humanæ auctorem docet esse Christum, ac Spiritum sanctum: ergo unus Deus sunt cum Patre. 47. Capite 12, Spiritum sanctum esse proprie in Deo, et sempiternum; et Verbum quoque Dei cuncta fabricasse docens, utrumque verum ac æternum Deum prædicat. 48. Capite 13, Christum affirmans datorem incorruptelæ, et Spiritum S. vitæ æternæ largitorem, et utrumque ex effectibus unum Deum conficitur. 49. Capite 14, Christum Deum et hominem agnoscendum esse docet. 50. Capite 15, Dominus ostendit se, et Patrem discipulis, et ne scilicet quærerent alterum Deum. Et qui plasmavit hominem ab initio, in novissimis temporibus oculos nati cæci formavit, et perditos exquirit nos. Capite 17, Dominus remittens hominibus peccata, manifeste ostendit, quod sit idem cum Patre Deus, Dei Patris Filius, et filius hominis factus. Capite 18, unus ostenditur Deus Pater, qui est super omnia: Verbum per omnia: et in omnibus Spiritus, qui est aqua viva. His testimonium perhibet Joannes dicens: In principio erat Verbum, etc. Capite 20. Omnium qui sunt ab Ecclesia, una et eadem est fides, omnibus unum et eundem Deum Patrem recipientibus; et eandem dispositionem incarnationis Filii Dei credentibus; et eandem donationem Spiritus scientibus, etc.

Quid his, quæso, apertius, firmiter, densius, pro confessione sanctiss. Trinitatis, id est, tribus distinctis in una deitate personis; adeoque Christi atque Spiritus sancti, qui cum Patre coæterna sempiternaque divinitate posset vel dici vel cogitari? Fuit igitur hic antiquissimus Pater, sanctissimus antistes, doctissimus scriptor et fortissimus martyr beatissimæ Trinitatis, ac unitatis Dei religiosissimus cultor, prædicator et assertor: Gentilis autem, Servetus, ac ejusdem furfuris nebulones, sceleratissimi sycophantæ, et levissimorum hominum suis blasphemis ac hæresibus prolignatissimi proditores atque perditores.

Pag. 184. *Fructum dignum penitentiae.* Vetus codex, et fructum dignæ penitentiae. Græci codic. καρπὸς ἀξίως τῆς μετανοίας, id est, et fructus dignus penitentiae.

Et vocabunt. Καλέουσιν, id est, et vocabunt, et habet Græcus Matthæi contextus, ut hic legit Irenæus; quem imitantur Origenes, Chrysostomus,

⁶ Isa. XLIII, 10. ⁷ Exod. III, 7.

Theophylactus. Vetus editio, « vorabitur. » Deinde A ex vet. cod. « Emmanuel » pro « Emāuel » restitutum : quod rectius esse, ipsa vox Hebrææ, habens mem daghes affectam, aperte docet.

Non dispernet. Septuaginta, καὶ οὐ μὴ ἀθετήσῃ, id est, « non reprobabit, spernet, rejiciet. » Sanctus ex Hebræo, « non avertetur ab ea. » Vetus noster cod. Vulgatam editionem secutus, « frustrabitur » habebat.

Cæsus et stellam. Hoc vaticinium de Christo editum fuisse, cum Irenæo interpretantur Basilii homil. de humana Christi generatione; auctor serm. de stella et magis, apud Cyprianum; Hieronymus Comment. in II cap. Matth.

Tertullianus porro lib. IV, advers. Marc. nihil cunctatur Balaam semel et iterum prophetam appellare, inquit : « Balaam propheta in Arithniis, accersitus a Balac, Spiritu implebatur, non ad quam venerat maledictionem; sed quam illi ipsa hora Spiritus suggerebat, benedictionem pronuntiabat. » Et longe postea, de Spiritu sancto disputans, subdit : « Qui et Balac quod non cognoverat, suggestit; imo contra quam cogitaverat, suggestit, » etc. De eodem quoque ait Origenes homil. 43 in Num. : « Si a Moyses prophetæ Balaam sacris insertæ sunt voluminibus, quanto magis descriptæ sunt ab his qui habitabant Mesopotamiam, apud quos magnificus habebatur, quosque artis ejus constat fuisse discipulos? Ex illo denique fertur maiorum genus et institutio in partibus Orientis vigere. Qui descripta apud se habentes omnia quæ prophetaverat Balaam, etiam hoc habuerunt scriptum, quod « orietur stella ex Jacob, et exorsget homo ex Israel », etc. Hæc et ampliora ex Origenes accepta, etiam videre licet apud auctorem Operis imperfecti, in Operibus Chrysostomi ad cap. II Matthæi.

Es Joan. Ern. Græbi adnotationibus in cap. 9.

Pag. 184. Fructum dignum penitentia. In vulgati, quidem S. Matthæi codd. Græcia nunc legitur καρπὸς ἀγιός. Olim autem in singulari numero scriptum fuisse καρπὸν ἁγίου, præter hunc Irenæi locum, et varias versiones, aperte docet Origenes tom. VII Commentar. in Joannem, pag. 119, ubi postquam dixerat a S. Matthæo Joannem Baptistam introduci loquentem ad Phariseos et Sadduceos; a Luca vero narrari, quod turbis ad baptismum confluentibus penitentiam prædicaverit, porro id quoque observat : Πρὸς μὲν τοὺς Φαρισαίους καὶ Σαδδουκαίους, « Ποιῆσατε, εἰρηται ἐν κωίᾳ, κάρπος ἀγιός τῆς μετανοίας. » πρὸς δὲ τοὺς ὄχλους ἁλθόντων, « ἀγιὸς κάρπος τῆς μετανοίας. » Ad Phariseos quidem et Sadduceos (apud Matthæum) numero singulari dictum est : « Facite fructum dignum penitentia; » turbis vero (apud Lucam) numero plurium : « fructus dignos penitentia. » Vide Hæctii adnotationem ad hunc locum.

Adnotationes Fr. Feuardenii in cap. 10.

Pag. 184. Myrrha quidem. Mirum in modum hæc mystica donorum intelligentia Patribus universis placuit, Justino, Tertulliano, Cypriano, Origeni. Celebrat Hieronymus pulcherrimum Juvenci presbyteri versiculum, quo ~~124~~ manerem istorum sacramenta comprehendit his verbis :

Thusa, auram, myrrham, regique, hominique, Deoque. Huic unico, duos alios ex Sedulio adungere non erit injucundum :

Aurea nascenti fuderunt munera regi,

Thura dedere Deo, myrrham tribuere sepulcro.

His autem omnes solita impudentia audet ridere impius Ecclesiæ desertor Calvinus, Com. in Matth.

Non enim Christus. Probat adversus fabulios Gnosticorum, quas recensuit lib. I, non esse alium Jesum, et alium Christum; nec Christum descen-

disse in Jesum dum baptizaretur. Quod et Cyrillus Hierosolym. his verbis attingit : « Multæ sunt Salvatoris appellationes : et ne propterea multos putemus esse filios, et propter errores hæreticorum dicentium alium esse Christum, alium Jesum, profiteri bene : Credo in unum Dominum Jesum Christum. Quamvis enim multæ sint appellationes, sed unum tamen subjectum, » etc. Paulo post, ex veteri codice restitimus, « qui est Salvator omnium, et dominator, » etc. Item : « Spiritus consilii et fortitudinis, Spiritus timoris Domini : » quæ aliter et corrupte in excusis habebantur.

Non secundum gloriam. Vulgata editio, « non secundum visionem oculorum, » quæ conformis est veritati Hebræicæ. Septuaginta, quos sequitur ut plurimum Irenæus : « Non secundum gloriam judicabit, neque juxta sermonem arguet. »

Pag. 185. Nam secundum id. Docet Christum non secundum id quod Deus est, unctum esse in tempore oleo spiritali, id est omnis scientiæ et gratiæ plenitudine : verum, secundum id quod homo est. Unde et Tertull. lib. De baptismo : « Christus dicitur a chrismate, quod est unctio, quæ Domino nomen accommodavit, facta spiritalis, quia Spiritu unctus est a Deo Patre, » etc. De hoc rursus infra, capite 20.

Ejusdem adnotationes in cap. 11.

Pag. 185. Ante Deum. Ita vetus codex. Et Græca Luc., ἐναντίον τοῦ Θεοῦ : itaque expunximus « Dominum. » Scopus porro totius hujus loci est, B. Lucam affirmare unicum et solum esse utriusque Testamenti Deum ac Dominum, qui sit Pater Domini nostri Jesu Christi : sicut idem supra probatum est ex B. Matthæo.

Sed et de Joanne Novem hæc voces, quæ apertissime desiderabantur, ex vet. cod. restitutæ, mire quadrant.

Et istæ cæsus. Ita vetus codex : excusi habebant, et cæsus in conspectu Domini. »

Pro Ecclesia prophetans. Nihil insolens est, quod donum simul ac exercitium prophetandi B. Deiparæ hoc loco tribuat Irenæus; cum omnibus modis sanctitate et donorum Dei copia superaverit Moysis sororem, Deborah, Judith, Elisabetham, Annam, et Philippi quatuor filias, quibus in populo Dei prophetare datum fuit. Deinde, angelus affirmans eam « gratia pleuam, et inter omnes mulieres benedictam, » hoc quoque donum Dei haudquaquam ei defuisse satis indicat. Adde quod in sancta Pentecoste sacro cœtui intererat, in quem Spiritu sancto abunde effuso repleti sunt omnes divinis illius charismatibus, utpote donis linguarum, interpretationis sermonum, sanitatum, prophetiæ, sapientiæ, fortitudinis, ac cæteris, quæ per Apostolum enumerantur. Postremo, id ipsum quoque tam ex hoc Isaiæ loco, « accessi ad mulierem prophetissam; » quam ex verbis illius cantici solido comprobatur Basilii magnus : « Si animum accommodaveris universis verbis ejus, inquit, non contentiose negaveris, eam fuisse prophetissam. » Cui subscribens Ambrosius, ait : « Quo major persona, eo plentior propheta. » Nec dubitant Hildephonus et Rupertus illam, sancto Luca exseribentem, dictasse canticum Magnificat : eumque iisdem apicibus ac verbis, quo ipsam proprio ore loquentem audivit, collegisse, ac Evangelio suo illud inseruisse. In hoc autem et difficillima et plurima veterum prophetarum loca clarius explicari; et hoc saltem versu, « Beatam me dicent omnes generationes, » illustrissimam prophetiam contineri, etiam pugnacissimi quique fateri compelluntur.

Novæ benedicebat. Delevimus « novum dicebat : » et paulo post « abierat, » pro « ubi erat » reposuimus auct. vet. cod.

° Num. xxiv, 17. ° Evang. histor., lib. I, v. 285. 10. ° I Cor. xii, 28. ° In cap. viii Isaiæ.

7 Carm. pasch. lib. II, v. 95, 96.

° Catech.

Pag. 186. *Populo suo.* Græca Lucæ τῷ λαῷ αὐτοῦ, in dandi casu, id est populo suo. Valla sic maluit, quod populus universos civitatis ordines complectatur; plebs autem infima pars sit.

Uti det nobis. Græcam lectionem imitatur, τὸ δοῦναι ἡμῖν, ἀφ' ὧν ἐκ χειρὸς τῶν ἑθρῶν ἡμῶν βουθένας λατρεύειν αὐτῷ.

Auferit. Adnotat Chrysostomus dictum esse, « Tollit, » verbo præsentis temporis, non « tulit, » ant « tollet, » quod ab eo semper proficiatnr omnis ablutio criminum. Itaque « auferit » reposuimus, pro « auferet. »

Peccatum. Τὴν ἀμαρτίαν κόσμου, id est, peccatum mundi, plare singulariter legendum esse, post Irenæum, Orig. hom. 10 in Numeros; Theoph., Augustino lib. x *Contra Faustam*, capit. 30; Cyprian. lib. *De dup. martyrio*.

Est enim. Codices excusi, « et enim. »

Bona voluntatis. Ut Hieronymus, Ambrosius, Augustinus, genitivo casu post Irenæum constantissime legunt: sic Epiphanius, Chrysostomus, Andreas Jerosolymitanus, Eusebius lib. iv *Demonstr. evang.*, cap. 10, et Theophylactus, Græci auctores, ἐν ἀνθρώποις εὐδοκία, « in hominibus bona voluntas, » recte. Erasmus residuum cantici hujus a Telesphoro adjectum putat, et plus habere verborum, quam sententiæ: sed eum ab omni veritate deflexisse et prorsus aberrasse constat, cum ad verbum illud complectatur B. Jacobi apostoli liturgia, et Clemens Pauli collega, Petricæ successor *Constitut. apost.* lib. vii, cap. 47, et lib. viii, cap. 20. Auctores igitur apostolos habuit, ex quorum officina nihil nisi pietatem et virtutem Spiritus sancti spirans prodire potuit.

Quid autem in civitate David. Theodoretus dialog. 3 locum hunc nominatim ex Irenæo exprimit, ut suo loco posuimus.

Adimpletam. Expunximus « quod adimpleatur, » auctor. vet. cod.

Pag. 187. *Ne erraveritis.* Delevimus « enarraveritis, » auctor. vet. cod.

Hoc idem. Quod hactenus ex verbis Zachariæ, Desparæ et Joannis ostendit unicum esse Legis ac Evangelii auctorem et Deum; hoc idem nunc verbis angelorum, pastorum, Simeonis et Annæ prophetissæ confirmat. Quod autem superius scripsit, « Gloria in excelsis Deo, » nunc vero ex vet. cod., « Gloria in altissimis; » utramque lectionem probat. Paulo post, « factor et conditor, » reposuimus ex vet. cod. pro, « factorem et conditorem, » tametsi hæc loquendi forma frequens, sit huic auctori.

Et Adiniqui. Vetus cod. sine inciso legit, « Hi qui erant ab ogdoade angeli; » priorem lectionem sequuntur omnes editioes.

Autare. Παραστήσαι, ad verbum reddidit; quod alii, « ut exhiberent, » sive « sisterent » dicunt.

Nunc dimittis. Ἀπολύεις, in præsentis, non ἀπολύεις, in futuro; habet Evangelium: Vetus cod., « dimittit, » inde suspicor « dimittis » Irenæi litteram olim habuisse, cum infra cap. 18 ita scribit; atque nunc sic constituimus.

Jerusalem. Latini codices habent « Israel: » sed Græci omnes cum Irenæo « Jerusalem » legunt, quod in adnotationibus suis signavit Erasmus, hunc Irenæi locum adducens.

Unus Deus. Codices excusi, « visus Deus. »

Quapropter et Marcus. Aliquot ex Marci Evangelio sumptis testimoniis unum Deum utriusque Testamenti comprobat, eumque Patrem Domini nostri Jesu Christi, et a prophetis, uominibus ac titulis multis predicatum. Vocat autem Marcum, comitem ac interpretem Petri, secutus Papiam, cujus verba recitantur ab Eusebio, lib. iii *Histor.*, cap. ultimo. Attingit et Hieronymus in *Catalogo*.

A *In prophetis.* Sic Græci, ἐν προφήταις. Vulgata lectio « Isaia propheta, » quam et in fine hujus capituli agnoscit quoque Irenæus, ut videatur gratam habuisse utramque lectionem.

Pag. 188. *Hanc fidem.* Jam per quartum evangelistam, id est divus Joannem, idem asserit, quod ex aliis tribus paulo ante præstitit: nimirum, unicum verumque Deum annuntiarî a prophetis et apostolis.

Qui a Cerintho. Nicolaum, Ebionem et Cerinthum, vivis ipsis apostolis ab Ecclesia defecisse, eamque nefandis erroribus perturbasse certum est. Ac de Nicolao referunt Acta et Apocalypsis; de Ebione supra lib. i, cap. 26, et lib. iii, cap. 3, dictum est. Cerinthum autem ex his fuisse æstimat Epiphanius, qui coram apostolis turbationem operati sunt, quando Jacobus scripsit ad Antiochenam Ecclesiam: « Novimus quosdam ex nobis ad vos venisse, et turbasse sermonibus, quos non narravimus. » Ex eorum etiam numero eum facit, qui B. Petro restiterunt, quando rediit e domo Cornelii, Actor. xii et xv. Hos Joannes etiam in epistolis atro carbone notare certum est, sicut prius Evangelio suo in eisdem dimicarat. Porro eorum falsas opiniones habes supra lib. i, c. 25, 26, 27.

B *Sine ipso factum est nihil quod factum est.* Puncto istiusmodi sententiam hanc terminare, post Irenæum perplacet Chrysostomo et Theophylacto, ut sensus sit: Nihil omnino creatum, quod non sit creatum a Patre per Filium. Consuetam vero distinctionem sequuntur ex Latinis Tertullianus *Adversus Praxean*, Hilarius, Augustinus, Hieronymus, quam Irenæus quoque paulo post conservat. Ex Græcis Origenes, Cyrillus, et Nazianzenus Latino-rum lectionem probant.

In sua propria venit. Pronomen « sua » habent post Irenæum Cyprianus lib. i *Adversus Jud.*, cap. 5, et *De orat. Domin.* Græc., εἰς τὰ ἴδια ἦλθε, quod etiam Augustinus tractatu 2 in Joan. reddidit: « In sua propria venit. »

Pag. 189. *Cognovit Israelites.* Quatuor has dictiones desiderabant omnes excusi codices.

Pag. 190. *Quoniam enim quatuor.* Pia admodum et erudita est hæc speculatio, qua Evangelia quatuor adumbrari philosophatur per quatuor mundi plagas, quatuor principes spiritus, cherubin quadri-formia, quatuorque testamenta; idque adversus Marcionitas, qui unicum duntaxat evangelistam volebant esse, ut indicat Origenes primus contra eisdem dialogus. Irenæo stipulatur Hieronymus epist. ad Paulinum; Matthæum, Marcum, Luc, et Joan. vocans quadrigam Domini, et verum cherubim. Rursus, per istos quatuor, Ecclesiam instar paradisi quatuor flumina eructare; quatuorque angulos et annulos habere, per quos, quasi arca testamenti et custos legis Domini, ligus immobilibus vehitur; insuper quatuor hæc Evangelia Ezechielis volumen, in quatuor animantibus, Apocalypsimque probare. Hæc autem addenda causui, ut Gallasii maledicendi libidinem notarem, qui, ut Marcionitis et Manichæis avis suis obsequatur, hanc Irenæi theoriam vituperat. Sed quid mirum si martyribus insultet, cum etiam probationes et refutationes, quibus Dominus et magister noster Jesus Christus in Judæos utitur, Calvinus, Gallasii antistes et præceptor, imbecillas et parum solidas judicet, eandemque impropria sæpe locutum claudiet? In vi et xii cap. Matth.

Imagines sunt. Christi Domini mysteriis has quoque animalium formas eleganter accommodat Hieronymus, Comment. in i cap. Ezechielis. De eisdem copiose disserit et Dionysius Areopagita lib. *De celesti hierarch.*, cap. 1, 2, 13, 15, et lib. *De eccles. hierarch.*, cap. 4, itemque Andreas Cappadox in Apocal. Ad idem pertinent ii non inelegantes Se-

° Proccm. in Matth.

antii presbyteri versus, quibus Christum ita alloquitur :

Hoc Mathæus agens, hominem generaliter im-

Marcus ut alta fremit vox per deserta leonis,
Jura sacerdotii Lucas tenet ore juveni,
Mors volans aquilæ verbo petit astra Joannes.
Quattuor hi proceres una te voca canentes.
Tempora cœu totidem latum sparyuntur in or-

Inciperet mactari. Billius : « inciperet mactari, » pro, « mactandus erat, » dictum est ; quemadmodum cap. 17, « inciperent dicere, » pro, « dicturi erant, » et cap. 20, « qui inciperet occidere peccatum, » pro, « qui peccatum occisurus erat ; » et plerisque aliis locis.

Pag. 191. *Et pennatam.* Expanximus « pennatum. »

Colloquebatur. Ita pro « colloquebantur ; » ut mox loco « præbebant, » substituimus « præbebat, » auct. B vet. cod.

Pag. 192. *Et indocti.* Indoctos recte hic et alibi sæpe censet omnes hæreticos : quantumlibet enim veræ theologiæ, aut etiam philosophiæ laudem venientur, re ipsa tamen indocti manent, et cortici literæ, aucupioque verborum tantum insistentes, ad veræ sapientiæ fundum nequaquam perveniunt. Hinc Apostolus hæreticum describens, ait : « Superbus est nihil sciens ; sed languens circa quæstiones et pugnas verborum ¹¹. » Et ne de uno tantum, vel altero id eum asseruisse putarem, de omnibus ait : « Semper discentes, et nunquam ad scientiam veritatis pervenientes. Sed ultra non proficient. Insipientia enim eorum manifesta erit in omnibus ¹². » Nam ut mali angeli cum bonis, et pseudo-prophetæ ac seductores cum divinis prophetis et apostolis collati, plane rudes sunt ac cæci : ita etiam si omnium sæculorum hæresiarchas cum sanctis Ecclesiæ Patribus et doctoribus comparaveris, illos non injuria inertes, ignavos, et ventosos, impudentes tamen et audaces homines censebis. Quid enim Valentinus, Cerinthus, Basilides, Marcion, aut alius ex hoc fure, præ Dionysio, Clemente, Ignatio, Polycarpo, Justino, Irenæo, Tertulliano, Cypriano, aut hujusmodi Ecclesiæ cathol. proceribus ?

Ac prætermissa de cunctis hæresiarchis prolixiore disquisitione, unius tantum et alterius hujus sæculi propudiosam, et plurimis, scio, incredibilem inscientiam patefaciamus. Scribit Petrus Rehenstock comenensis Lutheri, hunc aliquando ad se redeuntem, ac proprio seipsum metentem pede, sæpe dixisse : « Ego neque Hebræis, neque Græce calleo ; attamen Hebræo ac Græco mediocriter respondebo ¹³. » Quo etiam pacto plurima calluisset, qui rursus de se aiebat : « Ego non audeo integra latera folii sine intermissione legere, neque duas aut tres lineas in Psalmo, aut aliam rem diu intueri. Mox enim venit mihi tintillus aurium, ut sæpius ad scamnum me demittere cogar. » Fontem vero hujus mali sui aperiens, scribit ad electorem Saxonie : « Diabolus interdum per cerebrum meum ita permeat, ut nec scribere possim, nec legere ¹⁴. »

Et ne catholici soli odio incitati videamur, sic de illo, ex propriis ejus testimoniis, decernere ; accedat Tigurinorum apostolus, et Sacramentariorum dux Zuinglius, hæc ad eundem Lutherum scribens : « Facile videmus, te vel imperitum, vel nimis rudem esse theologum, cum de utraque in Christo natura disputans, inter has distinguere nondum novisti. Vel si illud non ignoras, interim vero hac confusa utriusque permutatione, simplices fallis et decipis ; te seductorem, impostorem et Christi

A negatorem, ipso Marcione deteriore esse judicamus. Sed ignorantiam tuam in te potius agnosco, quam ut nequitiam et impietatem hoc esse existimem ¹⁵. » Atque hoc Helveticorum ministrorum de Lutheri ignorantia iudicium. Qui sit ergo, ut tanta scripserit et vulgaverit? Respondeo, quidquid in lucem occurreret, mox chartis mandabatur : atque hoc ab hominibus rerum novarum cupidis avidè rapiabatur, ac Evangelii splendido titulo venditabatur. Cæterum, libri ejus sacci sunt verborum : ex quibus si scommata, calumnias, obscena verba, inanes jactantias et gloriationes, denique Satanas, diabolos, quos passim efflat, detraxeris ; longe pauciora quam fortasse crederes, sunt in his remansura. Eant ergo nunc Germani, et cum suo Taburno, Lutherum clamitent « virum mirabilem, divinum, angelum volentem per medium cœli, habentem Evangelium æternum, summum postremum sæculi doctorem ; » ac etiamnum, quod illis objicit Sturmius, « crepidas Lutheri adorandas pulent. » Ant, quod etiam longe turpissimum ac fœdissimum solo relatu, ut illos sibi aliquando Smalcaldicæ decumbenti fecisse gloriatur, « pudenda propriis labiis exsugant ; aut certe stercora venerentur ¹⁶. » tan fœdi ac reprobi catholicæ fidei professionisque desertoris.

Luthero succedat Calvinus, Beza iudicio, « summus ille maximusque theologus, quo nemo docuit doctius, nemo judiciosius, nemo enucleatius, nemo magnificentius hæctenus scripsit ¹⁷. » Is quoque certe totius antiquitatis rudissimum, ac historiæ ecclesiasticæ ignorantissimum se cunctis prodidit, quando scripsit, « beatum Athanasium magno illi concilio Nicæno primo præfuisse ¹⁸ ; » quandoquidem tum solummodo diaconus erat, episcopum suum ad id concilium proficiscentem consecutus. Ad eandem quoque inscitiam pertinet, « quod iudicavit Arianos aliquanto tempore præcessisse Manichæorum hæresim ¹⁹ ; » cum hi sub Aureliano imperatore, ad annum Christi 277 furere inceperint, illi vero tantum sub Constantino, circa annum Christi 322, habuerint initium. Præterea, innumera contradictiones, quibus seipsum implicat ; sexcenta sacrarum Bibliorum loca ab eodem male reddita et intellecta ; frequentissima veterum Patrum nunc mutilata, mox perperam tortæ, et falso denique eis impositæ sententiæ omnibus manifestant eum isthæc, nec satis diligenter legisse, nec bene intellexisse. Ad hæc successor ejusdem Beza et versiones, et interpretationes, et plerasque illius sententias erroneas scriptis publicis corrigens, eisdemque contradicens, aut profecto illius ignorantiam coram toto mundo coarguit, aut suam propriam manifeste prodit. Quando in super, in gravissimis disputationibus statum controversæ questionis aut mutare, aut fugere tam sæpe conatur, falsis principii inimitur, stupide arguitur, cavillatur, extrachorum saltat, probationum loco bacchatur et conviciatur, similibus utitur ineptissimis, metonymias confingit absurdissimas, ambiguis verbis ludit, principium petit, paralogismis rem suam conficit, etc. ; verioris dialecticæ, philosophiæ atque theologiæ fundum se nunquam attingisse ac penetrasse demonstrat. Quicumque enim ad rectam in modo et forma disserendi rationem omnia illius argumenta reducerit ac expendit, comperiet tandem inanisima esse, quæ prima specie magnificentissima et valentissima videntur imperitis. Quoniam vero hujus hominis technas, fraudes, versutias, ac ineptissimas disputationes in suis perdoctis *Promptuariis catholicis*, 126 et *Antidotis* vir eruditissimus et clarissimus docto Stapletonus planissime detexit :

¹⁰ Carm. pasch. lib. 1, v. 355 seqq. ¹¹ I Tim. vi, 4. ¹² II Tim. iii, 7, 9. ¹³ Tom. I Colloq., pag. 187, et tomo II, pag. 22. ¹⁴ Tomo V Jenens. Germ., fol. 485. ¹⁵ Epist. ad Lutherum, anno 1526. ¹⁶ Tom. I Colloq., fol. 51 et 149. ¹⁷ In Vita Calv., et Iconibus. ¹⁸ Lib. contr. Valent. Gentil. ¹⁹ Institut.

hoc æquissimo sane Stancari de his hæresiarchis A
iudicio, huic observationi finem imponam : « Plus
valet unus Augustinus, quam centum Lutheri, du-
centi Melanchthones, trecenti Bullingeri, quadrin-
genti Petri martyres, et quingenti Calvinii : qui si
omnes in mortario contunderentur, non exprime-
rent una uncia veræ theologiæ²⁰. »

Ut plus. Codices excusi, « ut plures. »

Partem gloriatur se habere Evangelii. Ita vetus
codex, cui consentit Erasmi conjectura : excusi
cod. habebant « pariter gloriatur se habere Evan-
gelium. »

Joannis. Codices excusi « Joannem. »

Veritatis Evangelium titulent. Vides perpetuum
hæreticorum morem, ut hæreseon suarum sædita-
tem et turpitudinem specioso Evangelii titulo adorn-
ent. Ut ergo veteres Gnostici suas delirationes
Evangelium vocabant, Manichæi suos furores, Ariani
suas blasphemias eodem furore venditabant : ita et
nunc Hugnostici quidquid Lutherus edidit, etiamsi : B
« Non esse bellandum contra Turcas ; ancillam,
pro uxore concubitum differente, a viro sumendam ;
omnino servum esse hominis arbitrium ; solam fidem
justificare et salvare ; magistratum non debere impe-
dire quominus quilibet doceat et credat quidquid lu-
bet, sive Evangelium, sive mendacium²¹, » et quævis
similia, quantumvis absurda, inflatis buccis Evan-
gelium concereant. Calviniani impiissimas Calvinii
et Bezzæ hypotheses, « quod Deus sit auctor om-
nium peccatorum, potiorum hominum partem desti-
nato creaverit ut damnet, prædestinet ad peccan-
dum : quod etiam Christus ignorans fuerit, quod in
cruce desperaverit, quod omnia damnatorum sup-
plicia senserit, et sanguis ejus pro nobis effusus,
jam dudum in terra computruerit, » aliaque plane
horrenda et blasphemata proposita, Evangelium esse
dicunt et prædicant. Anabaptistæ docentes pro-
miscuos concubitus, Christum filium Joseph non
fuisse, antequam ex Maria gigneretur, publicam C
verbi Dei prædicationem omnino tollendam, magi-
stratum politicum nullum esse ferendum, etc., om-
nium evangelicorum evangelicissimos se esse voci-
ferantur. Annon eadem impudentia Trinitarii, novi
Ariani, Ebionitæ, et Samosatensiani instructi et
muniti nunc quoque prodeunt? Sicutaque teterrimus
Satanas hoc omnium maxime sæculo transfor-
mat se in angelum lucis, ut minus cautis im-
ponat.

Ex Jo. Ern. Grabii adnotationibus in cap. 11.

Pag. 186. Omnes dies nostros. Ex hoc loco, ut et
lib. iv, cap. 37, ante medium, colligere fere licet,
Irenæum Luc. i, 75, simpliciter legisse πάσας τὰς
ἡμέρας ἡμῶν, uti codex Alexandrinus et versio
Vulgata Latina, nec non Syr., Copt., Persic.,
Æthiop. habent, cum excusa Græca sonent πάσα;
τὰς ἡμέρας τῆς ζωῆς ἡμῶν. Non tamen desinio
priorem lectionem genuinam esse : quin potius per
scribarum incuriam, ob recurrentem in hoc com-
mate articulum, duas voces τῆς ζωῆς, omissas puto.

Bonæ voluntatis. Fenardentius in h. l. notat,
Græcos quidem Patres Epiphanium, Chrysostomum,
Andream Jerosolymitanum, quique primo loco no-
minari debebat, Eusebium, una cum aliis Luc. ii,
18, citare : ἐν ἀνθρώποις εὐδοκία ; contra vero
« Hieronymus, inquit, Ambrosius, Augustinus ge-
nitivo casu post Irenæum constantissime. » Sed
multum vereor, ne Græcos Irenæi textus habuerit
εὐδοκία in nominativo, perinde ut omnibus ante-
dictis Græcis antiquior Origenes tom. I Comment.
in Joannem, pag. 14, neve Latinus interpret, vel
potius scriba quispiam, Latine Vulgatæ auctori-
tate ductus, posuerit in genitivo « bonæ volun-
tatis. »

Pag. 187. Marcus interpret et sectator Petri. Si-
militer Papias ex ratione presbyteri, sive Aristionis,
sive Joannis, scripsit apud Euseb., lib. iii Hist. eccl.,
cap. 39 : Μάρκος μὲν ἑρμηνευτῆς Πέτρου γενόμενος,
ὅσα ἐμνημόνευσεν, ἀκριβῶς ἔγραψεν.... Οὐτε γὰρ
ἤκουσε τοῦ Κυρίου, οὔτε παρηκολούθησεν αὐτῷ,
ἕστερον δὲ, ὡς ἔφη, Πέτρου. « Marcus, interpret Petri
interpret, quæcumque memoriæ mandaverat, accu-
rate perscripsit.... Neque enim ipse Dominum au-
dierat, vel sectatus fuerat, sed postea, uti dixi,
Petrum. » Lege, si placet, de interpretis hoc in
loco notione, Nourril Apparatum ad Bibliothecam Pa-
trium, tom. II, pag. 641.

In prophetia. Facile quispiam suspicaretur, duas
has voces, non ab Irenæi, vel interpretis ejus, manu
profluxisse, sed scribarum quepiam, quod in qui-
busdam Marci exemplaribus, uti nunc in Vulgatis
Græcis, legisset, ἐν τοῖς προφήταις, emendandi li-
centia abusum esse. Nam hoc ipso capite infra,
ubi eadem S. Marci verba recitantur, in Græco
pariter ac Latino Irenæi textu exstat : ἐν Ἡσαΐα τῷ
προφήτῃ. « in Isaia propheta, » Origenes quoque
ita legit tom. I Comment. in Joan., pag. 14, et
tom. VII, pag. 117, nec non lib. ii Contra Celsam,
pag. 60, recentiores Patres ut taceam. Omnes in-
super versiones, Vulgata Latina, Syr., Copt., Per-
sic., Arab., lectionem istam confirmant. Unde ex
hoc loco jam olim ansam cepit Porphyrius lib. xiv
contra Christianam fidem objectandi, quod evange-
listæ adeo rudes fuerint, ut nequidem prophetarum
scripta recte citare noverint ; siquidem prima, quæ
Marcus hic allegat, verba, non in Isaia, sed Mala-
chiæ prophetia reperiuntur, prout testatum reli-
quit auctor homiliæ I in Marcum, inter Latina
Chrysostomi opera : et ad hanc objectionem respon-
dit, sicut et Hieronymus in cap. iii Matthæi ac re-
centiores commentatores in Marc. i fecere. Verum
quo minus dictam suspicionem admittam, facit ite-
rata citatio eodem modo sonans cap. 18 hujus libri,
et ea quæ utroque loco subjungit verba. Illic enim
ex citato Marci loco immediate infert : « Manifeste
initium Evangelii dicens S. prophetarum voces. »
Et post multa inferius : « Qui (Deus) et per pro-
phetas promisit angelum suum missurum, » etc.
Similiter cap. 18 continuo post allegata Marci verba
addidit : Unum et eundem sciens Filium Dei Je-
sum Christum, qui a prophetis annuntiatus est. »
Ἐν τοῖς προφήταις itaque Irenæus omnino legit,
prout et codex Alexandrinus habet ; sed et alteram
lectionem in quibusdam exemplaribus invenisse,
eamque in progressu captis ideo expressisse videtur,
ut lectori pateret, et ipsam ei cognitam fuisse.

Viam tuam. Nota Irenæum non legisse ἐμπρο-
σθέν σου, « ante te, » quod additum exstat in mo-
dernis Vulgatis Græcis, nec non Latinis Bibliorum
codicibus, cum contra Juxæ hæ voces desint in Syr.,
Copt., Persic., Æthiop. versionibus. Neque Origenis
codicem eas habuisse, ex ante dictis tomis in Joan-
nem patet, præsertim ex posteriori, ubi non solum
pag. 117 verba Marci sine istis allegat, sed et se-
quenti pag. 118 de evangelista addit : Ἐπιτομήν
πεποίηται καὶ ἐπὶ τοῦ « Ἰδοὺ ἐγὼ ἀποστέλλω τὸν ἄγγε-
λόν μου πρὸ προσώπου σου, ἵνα κατασκευάσῃ τὴν ὁδὸν
σου ἐμπροσθέν σου. » Παρέθετο γὰρ τὸ προκειμένον τὸ,
ἐμπροσθέν σου. « Compendium fecit illorum quoque
verborum : « Ecce, ego mitto angelum meum ante
faciem tuam, qui præparabit viam tuam ante te ; »
additum quippe erat (a propheta scilicet) quod po-
situm est : Ante te. » Unde, ut id obiter moneam,
corrigena omnino est, quandoquidem a clariss.
Huetio non fuit correctæ versio Ambrosii Ferrar-
iensis, ita sonans : « Addens » (nempe evangelista,
« ante te »), quod positum non fuerat a propheta. »
Res contra se habet : addidit quippe propheta, juxta

²⁰ Libro de Trinitate et Mediatore. ²¹ Tom. III German., Irenæi, fol. 319.

LXX Interpretam versionem; omisit evangelista, ex sententia scilicet Origenis, et fide codicum, quos vidit. Nescio autem utrum revera omissæ fuerint ab evangelista voces ἐμπροσθέν σου, an potius a scribis, ob recurrentis pronomen σου. Quare absit ut e codice S. Marci eas delendas censeam. Auferendas tamen puto ex textu Origenis lib. II *Contra Celsum*, pag. 60, utpote quem eas non agnovisse, ex citatis ipsius verbis sole clarins elucet.

Semitas ante Deum nostrum. Τὰς τρίβους αὐτοῦ vulgati codices Græci et Latini habent, ac olim quoque habuerunt, uti patet ex Origene, qui loco supra citato pag. 177 seq. scribit: Ὅτι περὶ δὲ ἐποίησαν ὁ Ἰωάννης ἐπιταμινώμενος ἢ παρήθεο ῥητὴν, τοῦτο ἐπ' ἄλλης λέξεως ὁ Μάρκος καὶ αὐτὸς ἐνέφηγεν. Ὁ μὲν γὰρ προφήτης ῥησιν: Ἐτοιμάσατε τὴν ὁδὸν Κυρίου, εὐθείας ποιεῖτε τὰς τρίβους τοῦ Θεοῦ ἡμῶν. Ὁ δὲ Μάρκος: Ἐτοιμάσατε τὴν ὁδὸν Κυρίου, εὐθείας ποιεῖτε τὰς τρίβους αὐτοῦ. Hoc est: Quod autem locit Joannes abbrevians textum a se citatum, id Marcus etiam ipse in alio dicto repræsentavit; quandoquidem dicente propheta: *Parate viam Domini, rectas facite semitas Dei nostri*, scripserit ipso: *Parate viam Domini, rectas facite semitas ejus*. Irenæus autem, vel saltem ejus interpres, in suo Evangeliorum codice ita fere legit, prout nunc in ms. Cantabrigiensi exstat: τὰς τρίβους τοῦ Θεοῦ ἡμῶν, loco ἡμῶν, quod erroris scribæ imputandum.

Pag. 188. *Ejus quæ Isaiæ cognominatur scientiæ.* Ex hoc textu Pearsonius loco citato recte probat, jam apostolica tempora peste Gnosticorum infecta fuisse. Si enim S. Joannes ad retundendum Ceorinthi errorem promulgavit Evangelium, et si eundem multo prius tenuerunt Nicolaitæ, horumque parentes fuere Gnostici; certe apostolis coævum fuerint, necesse est.

Quod factum est, in ipso vita erat. Ita S. Joannis textum juxta Codd. Arundel. ac Voss. distinguere placuit, ex mente 127 non solum Tertulliani, Origenis, Hilarii, Gregorii Nazianzeni, Cyrilli, Augustini, Hieronymi, sed et ipsius Irenæi: quam satis expressam vides supra lib. I, cap. 19, et lib. II, cap. 2, prope finem, nec non infra in hoc ipso capite. Unde non recte in edit. periodus istis clauditur verbis, « quod factum est; » ac frustra est Fenard. qui utramque distinctionem Irenæo ascribit in Notis ad hunc locum.

Non enim concedetur eis, omnia dici ea, quæ sunt infra Pleroma ipsorum. Sic Heracleon, γνώριμος Valentini, in suo ad hæc Joannis verba *Commentario* voce « omnia » exclusit, τὰ τοῦ κόσμου καὶ τῶν ἐν αὐτῷ διαπερνοῦσα, « ista, quæ mundo, inque eo existentibus sunt præstantiora, » teste Origene in *Comment. ad Joannem*; vel, ut ipsius Heracleonis verba sonant, τὸν αἰῶνα ἢ τὰ ἐν αἰῶνι, « sæculum et quæ in sæculo sunt; » id est, Bythum cum Sigæ, et Nun cum Alethia. Plura tam Heracleonis, quam Origenis eum perstringentis verba habes in nostro *Spicilegio Patrum et hæreticorum* sæc. II, tom. I, pag. 86.

Hic enim operabatur similitudines tales fieri, etc... *Demurgus autem perficiebat, etc.* Videtur Irenæus repperisse Heracleonis, in citatum S. Joannis locum commentantis, verba in dicto *Spicilegio*, pag. 87 recitata: Οὗς ὡς ὁπ' ἑλλοῦ ἐνεργούντος αὐτοῦ ἀποδοῖ ὁ Λόγος..... ἀλλ' αὐτοῦ ἐνεργούντος ἕτερος ἐποίησε. « Non faciebat ipsum Verbum tanquam alio operante... sed ipso operante, alius faciebat; » nempe Demurgus. Ibidem enim affirmabat Heracleon, τὸν τὴν αἰτίαν παραχθῆναι τῆς γενέσεως τοῦ κόσμου τῷ δημιουργῷ, τὸν Λόγον ὄντα; « Verbum illud esse, quod causam generationis mundi præberit epificti. » Confer notas *Spicilegio* subnexas pag. 234, et ipsum Irenæum lib. I, § 8 et 9 (cap. 4 et 5).

Pag. 189. *Joannes quemadmodum poterat testificari, etc.* Similem in modum argumentatur Origenes in *Comment. ad Joannem*, pag. 14, cujus verba Latine solum ascribere placet: « Subit mihi admirari, inquit, quomodo qui ab Ecclesiæ decretis dissentiant, duorum Testamentorum duos asserant deos... Qui enim fieri potest, ut Joannes Evangelii sit initium, ad alterum, ut ipsi putant, pertinens Deum, opifictis mundi homo, et ignorans, ut asserunt, novam Deitatem? »

A quo et Nathanael discens cognovit... A quo et Petrus eductus cognovit, etc. Nathanaelis et Petri cognitionem, atque confessionem Christi Filii Dei inter se compararunt post Irenæum Tertullianus et Augustinus; ille lib. *Contra Praxean*, cap. 21; hic tract. 7 in Joannem. Verba hujus sunt: « Talem vocem protulit: Tu es Filius Dei; qualem tanto post Petrus, quando ei Dominus ait: Beatus es, Simon Bar-Jona. » Quæ observanda sunt contra eos qui cognitionem Christi, tanquam Filii Dei, S. Petri propriam faciunt ac peculiarem.

Ecce Filius meus dilectissimus, etc. Irenæus hanc Isaiæ prophetiam eodem tenore allegat quo S. Mathæus cap. XII, 18 seq. Sed hodie aliter in LXX interpretum versione legitur; Imo jam Irenæi ævo, ea isto loco corrupta fuisse videtur.

Ebionæi etenim eo Evangelio, quod est secundum Matthæum solo utentes. Cum Eusebius lib. III *Hist. eccles.*, cap. 27, de Ebionitis testetur, eos « solo Evangelio secundum Hebræos dicto uti; » cumque Hieronymus itidem in cap. XII *Matthæi* scribat: « In Evangelio (secundum Hebræos) quo utuntur Nazaræi et Ebionitæ, quod nuper in Græcum de Hebræo sermone transtulimus; » hinc in *Spicilegio Patrum* sæc. I, pag. 21, conjeci, Irenæum fraude hæreticorum deceptum, istud apocryphum pro canonico S. Matthæi Evangelio accepisse, quod hoc eadem lingua scriptum esset, prout ipsemet cap. I hujus libri memoriæ prodidit, et quod plerique istud pro S. Matthæi authenticum jactarent, teste Hieronymo, loco ante dicto, et lib. III *Contra Pelagianos*, cap. 1. Verum sicut conjecturæ mortalium incertæ, et quandoque falsæ esse solent; ita et hanc meam, aliorumque de Irenæo suspitionem talem esse, jam deprehendo. Re quippe iterum iterumque considerata, non tam Irenæum, quam Eusebium, saltem Hieronymum, omnesque modernos scriptores in errore versatos deprehendo, dum Evangelium secundum Hebræos, quod Nazarenos habuisse Hieronymus sæpius perhibet, et istud quo Ebionitæ abusi sunt, pro uno eodemque habuerunt: ac miror, me non olim hunc errorem animadvertisse, dum fragmenta apocrypha colligerem; quorum uno alteroque inter se comparato, diversitas utriusque sole clarius elucet. Nam in historia baptismi Seryatcriæ, Evangelium Nazaræorum ita sonabat: « Factum est autem, cum ascendisset Dominus de aqua, descendit fons omnis Spiritus sancti, et requievit super eum, et dixit illi: Fili mi, in omnibus prophetis expectabam te, ut venireis, et requiescerem in te. Tu es enim requies mea, tu es Filius meus primogenitus, qui regnas in sempiternum; » prout hæc verbatim descripsit Hieronymus lib. IV *Comment. super Isaiæ* cap. XI, 2. Sed nihil fere horum profert Evangelium Ebionitarum apud Epiphanium hæres. 30, § 13. Ibi enim vox de cælo his sonuisse dicitur: « Tu es Filius meus dilectus, in te mihi complacui; » additis priore vice ex psal. M, 7, his: « Ego hodie genui te. » Quæ propius ad S. Matthæi verba accedunt. Hujus itaque Evangelio Ebionitas esse esse, jam cum Irenæo censeo; non tamen incorrupto atque integro, sed variis interpolationibus factis, et resecta in primis genealogia ac historia nativitatis Christi, ut ex Epiphanii loco citato apparet. Atque id ipsum Irenæus forte subin-

20 Isa. XL, 3; Marc. I, 3 Matth. III, 3; Luc. III, 4.

dicavit, dum simpliciter eo, « quod est secundum A Mathæum, Evangelio utentes » illos dicit, non addens « plenissime, » uti mox de Valentinianis. Nazaraei vero Evangelium secundum Hebræos legunt : quos ipsos forte indigitavit, loco ante dicto, Eusebius, siquidem Ebionitas duorum generum memorat, ac posteriores Christum ex Spiritu S. et Virgine natum credidisse ait, quod et de Nazaraeis Epiphanius hæret. 29 haud abnuvit. Plura hac de re, Deo volente, dicam in addendis ad *Spicilegium Patrum*.

Pag. 190. *Qui autem Jesum separant a Christo, etc.* Cerinthum, ejusque sequaces indicat ; adeo ut hos Marci Evangelium recepisse constet.

Neque autem plura numero quam hæc sunt, etc. Ut hæc Irenæi argumentatio de quaternario S. Evangeliorum numero haud in sinistram accipiat partem, observandum, priscos tam ethnicorum, quam Judæorum et Christianorum philosophos, nixos isto Sapientiæ xi, 21 effato, quod Deus « omnia in mensura et numero disposuerit, » rationes numerorum, quibus quæcunque res determinantur, invisæ : adeo ut integri de mysteriis numerorum libri ab antiquis et recentioribus viris doctis exarati sint, superstities partim, partim deperditi ; atque inter hos Philonis Judæi *Tractatus de numeris*, qui loco mox citando et alibi passim ab eo allegatur, sed injuria temporum perit. Præsertim vero Judæi in ista fuere opinione, structuram sancti tabernaculi, instinctu Dei, ita comparatam fuisse, ut integram totius mundi, et præsertim hominis fabricam repræsentaret, quemadmodum partim ex Josepho, lib. iii *Antiquit.*, cap. 5, 7, 9, magis autem ex Philonis lib. iii *De vite Mosis* patet, ubi generatim pag. 667 hæc in rem ait : « Εἰς γὰρ ἀναγκαῖον, ἵερὸν κατασκευάζοντας (sive ut in ms. Lincolnensis collegii legitur *κατασκευάζοντα*, ita ut ad Moysem, velut architectum referatur) χτιστοποίητον τῷ Πατρὶ (Lincoln. addit τῶν ὀντων) καὶ ἡγεμόνι τοῦ παντός, τὰς ἑποίας λαβεῖν οὐσίας, αἷς τὸ ὄντων ἐξημιούργησι. » Nam necesse erat, ut qui sanctorum manufactum, Parenti rerum omnium et principi hujus universi parent, materiam ista, ex quibus mundus conditus est, similes ad id opus emerent. » Unde in sequentibus hoc argumentum per singulas partes proluxe prosequitur, ac inter alia, pag. 670, de nomine Dei, læsanæ auzæ pontificis quatuor litteris insculptis, disserens, quaternarii, quem Irenæus hic tractat, numeri dignitatem extollit, deque eo ἕν τῇ *Περὶ ἀριθμῶν πραγματείᾳ* in tractata *De numeris* se accurate egisse ait. Sed et ulterius processere, ac tabernaculum istud manufactum res cælestes adumbrasæ persuasi fuisse. Cui rei fidem facit ipse Apostolus in Epist. ad Hebræos, cap. viii, ubi vers. 5 sacerdos in templo Jerosolymitano ministrans « deservire » scribit ὑποδείγματι καὶ οὐκ τῶν ἐπουρανίων, « exemplari et umbræ cælestium ; » et vers. 2, mentionem facit « tabernaculi veri, quod Deus finxit et non homo. » Quod sequenti cap. ix, vers. 11, vocat « amplius et perfectius tabernaculum, non manufactum, id est non hujus structuræ. » Et vers. 24, χτιστοποίητα ἔργα, « manufacta sancta, » appellat ἀντίτυπα τῶν ἀληθινῶν, « exemplaria verorum, » id est ἐπουρανίων, uti præcedenti vers. 23 loquitur. Neque solum tabernaculum superavim, sed et « Jerusalem cælestem » memorat cap. xii hujus Epistolæ, vers. 22, illam scilicet, « quæ sursum est Jerusalem, quæ est mater omnium nostrum, » prout scribit Galat. iv, 26, quam S. Joannes in spiritu vidit « descendentem de celo, a Deo paratam, sicut sponsam ornatam viro suo. » Apocal. xxi, 2. Nihil itaque mirum, si prisci quoque Christiani suam Ecclesiam, quæque ad eam pertinerent, ex una parte cum cælesti Jerusalem, rebusque supernis, ex altera parte cum mundo, ejusque conditione compararint ; rati tam

inter opera, quam operationes Dei in regno potentia, gratiæ, et gloriæ, uti theologi nunc loqui amant, mutuam intercedere similitudinem, et altera alteris apte repræsentari. Hac itaque hypothesi nixus Irenæus, congruum esse statuit, ut quatuor numero essent Evangelia. Quippe Evangelium pro « columna et firmamento Ecclesiæ » 128 atque fidei habebatur, sicuti non modo hic, sed et cap. 1 hujus libri testatur ; dicebatur quoque « Spiritus vite, » quod scilicet verba Christi recenseret, de quibus ipse Joannis vi, 63, ait, quod « Spiritus et vita sint. » Quemadmodum igitur ædificia quatuor habent columnas, et mundi machina quatuor cardines, ac quatuor etiam principales spiritus, sive ventos ; quibus perficitur ; ita Ecclesiam quoque, tanquam amplam Dei domum, per totum orbem diffusam, quatuor Evangeliiis, tanquam quatuor sacris columnis inniti, ac quadruparito hoc divinitus inspirato codice, veluti quadruplici spiritu recreari decebat. Neque catholici solum, sed et hæretici hac similitudine delectabantur, ipsique horum antesignani, Simonis Magi sectatores ; de quibus auctor præfationis Arabicæ ad concilium Nicænum, quam ex Arabicis Orientalium codicibus descriptam Latine vertit Abrahamus Ecchellensis, tom. II *Concil. Labbei*, col. 386, hæc habet verba : « Sibi autem perdidisti isti Evangelium effinxerunt, quod in quatuor tomos secantes, librum quatuor angulorum et cardinum mundi appellarunt. » Neque tamen Irenæus hæc instar demonstrationum proposuit, sed εὐλόγως, id est merito, convenienter, Evangelia quaternario numero contineri dixit ; item, « non capit, » id est « non congruum erat, » plura aut pauciora esse Evangelia. Si vero et plus justo ejusmodi speculationibus indulgisset atque tribuissent S. Patres, absit tamen, ut instar Chamii propterea eos videamus, sed tempori quo illi vivere, ac consuetudini tunc receptæ talia demus. Sæpe una ætas postulat quæ altera repudiat ; unde vel intra unius sæculi spatium, in uno eodemque loco, scribendorum librorum, perorandarum homiliarum, et aliorum hujusmodi ratio adeo diversa injur, ut quæ prius admirationi erant, postea contemptui habeantur. Atque Christiana insuper modestia requirit, ut haud nimium nostro tribuamus judicio ; sed cogitemus, aliquando accidere, ut sapientia Dei stultitia videatur mundo ac mundania, cum tamen « quod stultum est Dei, sapientius sit hominibus. » I Cor. i, 25. Cui vero hæc non sufficiunt, sed nihilominus Irenæus, alique Patres, velut simplicissimi idiotæ speruuntur, is illud Irenæi lib. v, c. 20, dictum sibi putet, quod « pluris sit idiota religiosus, blasphemus et impudens sophista. »

Pag. 192. *Alii vero, etc.* Cataphyrges sive Montanistas procul dubio perstringit, qui docuerunt, « in apostolis quidem Spiritum S. fuisse, Paracletum non fuisse, et Paracletum plura in Montano dixisse, quam Christum in Evangelio protulisse ; nec tantum plura, sed etiam meliora atque majora, » prout auctor Appendicis ad Tertulliani lib. *De Præscript. adversus hæreticos*, cap. 52, scribit. Isti itaque Paracletum, ejusque præcipuam virtutem, quæ erat, « futura annuntiare » Joan. xvi, 13, in apostolis atque Ecclesia fuisse negabant, sed Montano demum, ac Priscilla atque Maximilla datum falso jactabant, adeo ut in pseudoprophetarum numerum merito referantur, tam hic, quam infra lib. iv, cap. 61, ubi aliqua de his addam. Hoc vero loco notandum, istos Evangelium S. Joannis, in quo Servator aliquoties se Paracletum apostolis missurum pollicitus est, repudiasse ; siquidem vix a quoquam alio id memoriæ proditum reperias.

Adnotationes Fr. Feuardenii in cap. 12.

Pag. 193. *Petrus igitur apostolus.* Decenti librorum Novi Testamenti servato ordine, nunc ex Actu

rum apostol. libro persequitur institutam contra A Gnosticos, de Deo uno et vero mundi creatore, ac Patre Domini nostri Jesu Christi disputationem.

Eligere. Vet. cod. « allegere, » vocabulum jurisconsultis usitatum, quo in *causam adungere, ascribere et quasi cooperare* significant. Nam et *legi dicebantur*, qui in senatorum numerum ascribebantur. Suetonius : « Instanti sæpius ut civitate donatum in decurias allegeretur, Tiberius negavit se allecturum. » Ulpianus de decur. lege : « Generaliter Allegi, est per electionem in ordinem assumi. » Utilitur eodem Lucifer Calaritanus, libro primo pro S. Athanasio.

Oportebat. Cum Græce sit ἔδει, melius redditur ab Irenæo, « oportebat, » vel « oportuit, » ut est in nostro vet. cod. quam « oportet, » cum vulgari. Nam de re jam peracta loquitur Petrus.

In caelos. Hanc vet. cod. emendationem lubentius serati sumus, quod Græcus Lucæ contextus εἰς τοὺς οὐρανοὺς habeat.

Suppedaneum. Sic etiam libro II, cap. 49, reddidit ὑποπόδιον; et Tertullianus, Cyprianus, Augustinus Latini Patres non raro loquuntur.

Pag. 194. *Saliens.* Cum sanus factus fuit, semel exsiliit, postea vero identidem saliit. Illud Græce dictum est ἐξάλλεμενος, hoc autem ἀλλόμενος, quod recte animadvertit Irenæus, ut etiam observat illic Erasmus.

Aggravastis. Græce ἐρνήσαθε, quod cum veteri interprete passim omnes convertunt, « negastis, repudiastis. »

Et veniant vobis. Paulo aliter hunc locum expriment et littera Græca et editio Vulgata. Tertullian. lib. *De resurr. carn.* : « Ut tempora vobis superveniant refrigerii ex persona Dei; » quæ non multum recedunt ab Irenæi lectione.

Deus vester de fratribus vestris. Expunximus « noster » et « nostris, » docente Latina Græcaque Actorum lectione, cum vet. cod. Cæterum, hoc Moysis testimonio Christum promissum fuisse, cerni apostolis et Irenæo docent Justinus *Resp. ad quæst.* 101 *orth.*; Tertull. lib. IV *Advers. Marc.*, cap. 22; Cyprianus lib. I *Advers. Judæos*, cap. 18; Clemens Alex. lib. I *Pædagog.*, cap. 7, paulo diversis licet translationibus : ex quibus refellitur Calvinianorum Judaica plane impietas, illud alibi detorquentium.

Pag. 195. *Quoniam autem.* Refutat Gnosticorum sycophantiam et cavillationem, quam recensuit supra cap. 5.

Quem hominem. Delevimus, « quemadmodum; » infra quoque pro « ipsis, ipsi; » pro, « putabant, putabat; » et pro, vobis, nobis, » reposuimus auct. vet. cod.

Pag. 196. *Prædestinatis a Deo.* Sustulimus, « ab eo, » docente vet. cod. et Græca lectione, τῷ τοῦ Θεοῦ.

Imperfectus igitur secundum hos Petrus. Expende quo pacto paulo superius asseruit, apostolos post ascensionem Domini, per adventum Spiritus sancti perfectos factos fuisse : hic quoque tanquam absurdum et impium Gnosticis objiciat, quod Petrum imperfectum, et cæteros apostolos censerent imperfectos. Quanto magis lujus ævi Hugnisticos damnasset, et verbis et scriptis eisdem incessentes et traducentes, velut « schismaticos, apostatas et idololatrias ? » Paulum accusantes « temeritatis, contemptus Dei, ac Epicureismi ? » Petrum denique dicentes, « gratiam Christi abolevisse, Evangelium deformasse, et libertatem Christianam sepelivisse ? »

Philippus autem. Hanc volent diaconum fuisse,

A non apostol. Reginam vero Æthiopum, quæ nomine publico regni eunuchum Jerosolymam miserat, proprio nomine (nam Candaces Æthiopicibus, ut Cæsares Romanis commune nomen fuit), Lacasan appellatam, Baazenæ regis filiam, quæ quatuor annis Christo supervixerit, et Christianam religionem istius eunuchi opera publice receperit : quæ ad hoc usque tempus illic utnunquam perseveret, ut ex legationibus regum Æthiopiæ ad summos pontifices Clementem, Leonem, et reges Portugalliæ, librisque Damiani a Goes, Osorii, Alvari, Jovii et Massæi certissimum est.

Missus est in regiones Æthiopiæ. Ut hunc locum ex Irenæo mutuati sunt postea Eusebius lib. II *Hist.*, cap. 4, et Hieronymus *Com. in LIII Isa.*, sic videtur Irenæus' eundem decerpisse ex lib. VII *Const. apost. Clementis*, cap. 47. Omnes siquidem uno ore, iisdemque ferme verbis, hunc indigenis suis Christi Evangelium et baptisma annuntiasse, ut ei a Philippo traditum fuerat, affirmant. Additque Abdias, Matthæum apostolum in Æthiopiam profectum, ibidem illum invenisse; Sophronius autem tanto eum studio promulgandæ religionis Christianæ exarsisse testatur, ut in Arabia felici et Taprobana insula evangelizaverit, ac glorioso certamine pro Christi nomine obierit.

Pag. 197. *Quidam secundum vos.* Ut hic omittit mentionem poetarum, quæ tamen in codice Græco Lucæ habetur, sic fecit postea et Augustinus, explicans aliquot quæstiones in Epistolam ad Romanos.

Pœniteri in ipsum. Pro « pœnitere, » dixit. Communis editio : « Ut omnes ubique pœnitentiam agant, » πανταχοῦ μετανοήσῃν. Pœniteri forte dixit, ut Græce μεταμελείσθαι, forma passivi vel dependentis. Est enim locus Act. XVII, 31, et Apocalypsis XI, 18, et ad utrumque auctor respexit.

Angelorum Dei. Versionem LXX sequitur, ut Basiliius I. III *Contra Eunom.*, Chrysostomus hom. 60 in *Matth.*, Cyrillus in *LIII Isa.*, Rufinus in *Symbol.* et plerique Græcorum et Latinorum. Hebraica sic ad verbum reddit Sanctes : « Statuit terminos populorum, juxta numerum filiorum Israel. »

Uti ab eis vanis. Septem has voces ex veteri cod. adjectimus, quæ etiam agnoscit Lucæ contextus Act. XIV, et linea superiore « nos, » pro « nomine » reposuimus.

Utraque apta temporibus. Augustinus lib. XXXI *Contra Faustum*, cap. 14, et epist. 5, quæ est ad Marcell., idem explicat venusta similitudine sumpta a medico, qui aliud cras, aliud hodie ægrotis observandum præcipit, quandoque etiam prohibens quod ante præceperat. Origenes idem antea præstiterat, ducta similitudine a matre, quæ nunc mammis suaviter, postea solidiore cibo liberos pascit, dialogo I contra Marcionem.

Pag. 198. *Quosdam quidem.* Utramque Epistolam ad Timotheum, et eam quæ est ad Titum, Marcionem penitus rejecisse scribit lib. V in eundem Tertull. Cæteras ejus corruptiones uberrime suppedabit Epiphanius contra hæresim 42.

In altera conscriptione. Librum specialem adversus Marcionem promittit : quem si ediderit, nunc tamen haudquaquam exstare certum est.

Blasphemant fabricatorem. Blasphemiam adeo horrendam esse in verum Deum, existimaverunt Patres universi, eum cujusquam mali auctorem censere; ut liquet ex hoc loco, et libro altero adversus Florinum, cui titulum fecit : *Quod Deus non sit auctor malorum*; ut nullum nisi sacrilegum hæc dicere pronuntiarint. Prophetarum autem verba ista : « Non est malum in civitate, quod non fecerit Dominus. » Et : « Ego Deus creans

²⁰ Vide septimum Dialogum nostrum. ²¹ Amos III, 6.

mala⁹⁹; Augustinus interpretatur non de peccato, sed de pœna, Tertullianum secutus, qui de malo supplicii, non autem delicti intellexit¹⁰⁰.

Quoniam autem. Rediit ad institutas ex Actis apostol. probationes, quod unus sit Deus creator omnium et Pater Domini nostri Jesu Christi.

Discipulos. Hanc vocem pro discipulis et auditoribus, non raro usurpat, ut infra cap. 16 et 20, quod et Tertull. frequenter fecit lib. *De patientia*, f. h. *De carne Christi*, lib. *Præscript.* et lib. *De patientia*.

A dextera. Vulgata editio addit, « virtutis: » sed Græci codices, quos sequitur Irenæus, hanc vocem ignorant.

Implevi. Vulgata editio, « multiplicavi; » cui et consentit Hebraica littera.

Pag. 199. *A fornicatione*. Nec hic, nec infra meminit « suffocatorum, » quod tamen exstat apud Græcos; sed et paulo ante addidit: « super eos, » et « secundum me, » quibus penitus carent Græc. cod. et editio Vulgata. Quæ sequuntur: « Et quæcumque nolunt, » etc., verbis apostolorum adjicit Irenæus, quoniam a Græcis et Latinis nunc editis absunt: tametsi non desint, qui testentur in quodam codice Græco vetustissimo, et duobus manuscriptis aucti, καὶ ὅσα μὴ θάλωσιν αὐτοῖς γενέσθαι, ἐτέροις μὴ παύσιν. Ut et apud Cyprianum lib. *In Testimoniorum*, cap. 149: « Et quæcumque vobis fieri non vultis, aliis ac feceritis; » quæ etiam postea repetit Irenæus.

Cum ipsa. Vetus cod., « Ethnicis; » utrumque legendum proposuimus.

Cum allophylo. Sic quoque Græcos et alienigenas omnes appellat Tertull. lib. *Adv. Judæos*, c. 6, et lib. *iv Adv. Marc.*, cap. 37, ex LXX versione.

Pag. 200. *Hi autem qui circa Jacobum*. Billius iudicat hic merum Græcanismum esse, pro, « Jacobus apostolus, » Græci enim οἱ περὶ τὸν Ἰακώβου dicunt, pro ὁ Ἰακώβος. Intelligit autem hoc loco Irenæus concionem eam, quam Act. xv, post Petrum Jacobus habuit, in qua quibusdam exceptis, ἀδιαφορεῖν, quod hic vertitur, « libere agere, » gentibus permisit.

Non fecissent. Cod. ex., « non fecisset, » habebant.

Ex Jo. Ernesti Grabii adnotationibus in cap. 42.

Pag. 491. *Meos*. Mov in nostris N. Test. exemplaribus non legitur; legit autem Chrysostomus homil. 6 in Acta.

Traditum. Ααδόντες non agnoscit Irenæus, uti nec cod. Alexandr. neque Latina et Arab. versiones.

Inferorum. Vocem ἔδου loco θανάτου ante Irenæum habet Polycarpus ad Philipp.; Epiphani. in *Ancorato*, § 34, Vulgat. et Syr. interpretes.

De fructu ventris ejus sedere. Nota Irenæum verba ista, τὸ κατὰ σάρκα ἀναστήσων τὸν Χριστόν, quæ in modernis exemplaribus vers. 30 exstant, non agnovisse: uti nec in cod. Alexandrino, neque in Latina Vulgata, Syriaca, atque Æthiopica versionibus reperitur.

Neque derelictus est apud inferos. Nostra Græca exemplaria habent: οὐ κατελείφθη ἡ ψυχὴ αὐτοῦ εἰς ἔδου. Verum ἡ ψυχὴ omittitur non solum ab Irenæo, sed et Didymo lib. *iii De Spiritu S.*, inque cod. Alex. nec non Latina Vulgata et Syriaca versionibus.

Donationem hanc. Irenæi codex non solum τούτο, uti nos legitimus, sed τούτο δῶρον, sive δῶρημα habuisse videtur, quomodo et Didymus Alexandrinus loco citato; Rufinus in expositione articuli, « Ascendit in cœlos; » atque ex recentioribus Rupertus lib. *vi De operibus Spiritus S.* allegarunt. Beda in super in *Comment.* ad hunc Actorum apostolicorum

A locum expresse testatur, in Græco textu nunc fuisse: « Effudit hoc donum, quod vos nunc videtis et audistis. »

Et Dominum. Καὶ Κύριον legit Irenæus aut ejus interpres, perinde ut Amphiloehus in oratione περὶ τοῦ λόγου, apud Theodoretum dialogo 3, pag. 466, ac Epiphanius hæres. 69, Arian., § 42, pag. 764

Pag. 196. *Credo Filium Dei esse*, etc. Ex hoc, et parallelo loco lib. *iv*, cap. 40, patet, Irenæum versum 57 cap. *viii* Act. apostol. in Alexandrino aliisque mss. codd. ipsiusque Chrysostomi *Commentario* omissum, in suo codice legisse.

Pag. 197. *Genus*. Non ἔθνος, sed γένος legisse videtur Irenæus; perinde ut Vulgatus interpres et Clemens Alexand. lib. *i Stromat.*, pag. 315.

Præfatus tempora secundum determinationem inhabitationis eorum. Fallor, an Irenæus legerit, κατὰ ὁροθεσίαν τῆς κατοικίας αὐτῶν, prout et in ms. Cantabrigiensi codice Actorum exstat. Miror autem προτεταγμένους vel προσταγμένους hoc loco excidisse.

Illud quod est divinum, si quo modo tractare possint... non longe sit. Τὸ θεῖον quoque habet Clemens Alex. loco citato, et cod. Cantabrig. In quo etiam legitur, φηλαφήσειαν αὐτοῦ pro αὐτόν, et ὑπάρχοντος, non ὑπάρχοντα.

Quidam secundum vos. Omissa quoque « poetarum » mentio in ms. Cantabrig. et Æthiopica versione.

Diem judicari. Ex his videri posset, Irenæi codicem Actorum apost. non habuisse, ἐν ἧ μέλλαι, quæ etiam in Cantabrig. ms. desiderantur.

In viro Jesu, in quo statuit fidem, excitans. Ἀνδρὸς Ἰησοῦ quoque scriptum in cod. Cantabrig. Sed in solo Irenæo desunt duo verba παρέχων πᾶσιν, quæ exciderunt forte occasione præcedentis vocis πῶσιν, quæ iisdem litteris terminatur ac πᾶσιν.

Stephanus autem. Idem ex hoc Stephani sermone argumentum contra hæreticos necit Origenes tom. *XIX Comment. in Joannem*, pag. 263, cujus verba Latine solum dare placet: « Quod ipse (Pater Christi) quidem sit Deus prophetarum, mundique creator, multis ex locis videre possumus; sed in præsentia sufficiat concionem Stephani ex Actis ad populum hunc in modum dicentis videre: Viri fratres, etc., et quæ sequuntur; per totam enim orationem citra contradictionem cernere licet, prophetarum Deum Patrem esse Christi Jesu. »

Pag. 198. *Quasdam quidem in totum non cognoscenles*. Utamque Epistolam ad Timotheum, et eam quæ est ad Titum, Marcionem penitus rejecisse scribit lib. *v* in eundem Tertullianus. *FUGIEND.* Sed et S. Lucæ Acta apostolica, atque Apocalypsin S. Joannis « quasi falsa rejecisse » scribit, non modo auctor Appendicis ad lib. Tertulliani *De præscript. adversus hæreticos*, cap. 51, sed ipse quoque Tertullianus idem testatur; de Apocalypsi quidem lib. *iv Adversus Marcionem*, cap. 5, de Actis apostolorum vero lib. *v* contra ipsum, cap. 2, ex quo loco illustrandus alter lib. *De præscript. adversus hæreticos*, cap. 22 et 23. Imo de Actis res clara est, ex ipsius Irenæi mox sequenti cap. 14.

Secundum Lucam autem Evangelium et Epistolam Pauli decurtantes. Qui decurtationes hæc atque corruptiones Evangelii Lucæ ac Epistolarum Pauli omnes et singulas cognoscere cupit, legat Epiphani hæresin 42, Marcionitarum, atque Tertulliani lib. *iv* et *v* *Contra Marcionem*, in quorum priori ex eis Evangelii S. Lucæ partibus, quas Marcion agnoverat, eundem refellit; posteriori autem ex reliquiis Epistolarum Pauli adversus eum disputat. Præsertim ex lib. *iv*, cap. 7, patet, hunc hæreticum tribus prioribus Lucæ capitibus integris, et maxima quarti parte resectis, ita Evangelium suum iuc-

⁹⁹ Isa. *xlv*, 7. ¹⁰⁰ Lib. de duabus animab. cap. 6, et lib. contra Adimantum c. 26 et 27.

pisce : « Anno quinto decimo principatus Tiberiani Deus descendit in civitatem Galilææ Capharnaum. » Unde Irenæo lib. 1, cap. 29, dicitur, « id quod est secundum Lucam Evangelium circumcidens, et omnia quæ sunt de generatione (nativitate) Domini conscripta, auferens. » Dum vero mox addidit : « Et de doctrina sermonum Domini multa auferens, in quibus manifestissime conditorem hujus universitatis suum Patrem confitens Dominus conscriptus est ; » respexit præcipue ad versum 21 capituli x Lucæ : « Consteor tibi, Pater, Domine cæli et terræ, » etc., ubi vocem « Patris » expunxit Marcion, ut ex Tertulliani lib. iv, cap. 25, liquet ; cum quo conf. Epiphan. in dicta hæresi 42, confutat. 22.

In altera conscriptione. Respexit hunc locum Eusebii lib. v *Hist.*, cap. 8, ita de Irenæo scribens : « Ἐπιγγέλται δὲ ὁ αὐτὸς, ἐκ τῶν Μαρκιωνῶς συγγραμμάτων ἀντιλέξειν αὐτῷ ἐν ἰδίῳ 130 σπουδαίᾳ. » Idem vero pollicitus est, se ex propriis Marcionis libris eum peculiari opere refutatorem esse. »

Pag. 199. In vobis. Edita Actorum apost. exemplaria habent ἡμῶν. Sed ms. Alex. ὑμῶν, quoinodo et lib. vi *Constit. apost.*, cap. 12, atque apud Chrysostomum legitur.

Domini nostri... nos posse. Ὑμῶν in nostris Bibliis Græcis non legitur ; legit autem post Irenæum interpres Syrus et Æthiops. Reliquæ duæ voces « nos posse » explicationis ergo additæ sunt.

Deus excogitavit accipere ex gentibus populum nomini suo. Omisissæ sunt duæ, quæ in edit. Act. apost. exstant, voces πρώτων et ἐπι, quarum posteriorem nec collector *Constit. apostol.* loco citato, nec Chrysostomus et Theopylactus in *Comment.* agnoscunt, neque manuscript. Alex. habet.

Et sic. Pro τούτων Irenæus vel interpres ejus legit ὅπως, quomodo etiam primitus in cod. Cantabrig. scriptum fuit, sed recentiori manu correctum.

Faciens hæc. Ταῦτα πάντα sonant nostra Actorum apost. exemplaria. Sed τὰ πάντα non legerunt Vulgata et Æthiops interpretes, nec auctor *Constit. apost.*, neque exstat in cod. Alexandr.

Cognitum a sæculo est Deo opus ejus. Similiter ms. Cantabrig., γνώστον ἀπ' αἰῶνός ἐστι τῷ Κυρίῳ τὸ ἔργον αὐτοῦ.

A sanguine ; et quæcumque nolunt, etc. Quemadmodum Irenæus, vel ejus interpres, hic et paulo post ; ita et cod. Cantabrig. utroque in loco omittit, καὶ πνεύτου, atque addit : καὶ ὅσα μὴ θέλωσιν αὐτοῖς γίνεσθαι, ἑτέροις μὴ ποιήτε, posteriori loco, πιστῶν. Agnoscit quoque hanc appendicem Cyprianus lib. iii *Ad Quirinum*, cap. 119, non autem Clemens Alex. lib. ii *Pædagog.*, cap. 7, pag. 172, neque pseudo-Clemens Romanus loco ante citato.

Adnotationes Fr. Feuardentii in cap. 13.

Pag. 200. Eos autem qui dicunt. Ostendit non solum Paulum veritatem agnovisse, sed hujus cognitionem ac professionem cunctis apostolis fuisse communem ; alias frustra in universum mundum ad eam propagandam missi fuissent.

Falsa testantium. Ita vetus codex, cujus auctoritate loco movimus « falsum testimonium. »

Ad horam cessimus. Ita legunt omnes codices ; nunc Pauli littera Græca, et editio Vulg. cum negatione : « Neque ad horam cessimus ; » sicque interpretantur Augustinus, Chrysostomus, Theod. et Hieronym. in posterioribus *Commentariis. ad Galatas.* At idem ipse in prioribus *Commentariis. ad Galatas.* non habere ὀδέ ; quod et omittit Ambrosius. Tertullianus libro quinto *Advers. Marc.*, cap. 4, velut nodum dissolvens, et utramque probans lectionem, fatetur Paulum ad aliquod tempus cessisse, Timotheum circumcidendo²⁷, et rasos introducendo in

A templum²⁸, faciendo se Judæis Judæum, ut Judæos lucrificeret²⁹ ; non autem in perpetuum.

Ejusdem adnotationes in cap. 14.

Quoniam autem. Docet beatum Lucam Pauli comitem individuum, et sedulum cooperatorem. Gnosticorum Æonum, aut Peromatis nunquam meminisse, quandoquidem nec a Paulo de his quidquam audivisset vel didicisset.

Festinet. Sic habebat vet. cod. : ideo ejus auctoritate delevimus « festinavit. »

Pag. 202. Post discessum meum. Ita vetus codex, et lectio Græca, μετὰ τὴν ἀπέρχην μου. Itaque delevimus « nostrum. » Et continuo, λύχοι βαρεῖς, recte Irenæus reddit « lupi graves ; » Vulg. edit. « rapaces. »

Sic apostoli. In eos hæc dicuntur, qui apostolos diversa et pugnancia pro variis auditoribus annuntiasset, aut minus instructos a Spiritu sancto præcones missos fuisse volebant : quos acerrime refellit etiam Tertullianus libro *De præscriptionibus*, cap. 6 et 7.

Contemplatores. Græce, ἀπόπται τοῦ Λογοῦ, a pronomine αὐτός, ipse, et ὅπω, video, qui ipsi viderant et contemplati fuerant.

Si quis autem refutat. Præoccupatione usus, docet Lucam non ignorasse altissima divinaque mysteria ; quippe qui præcipua tam Evangelio, quam Actorum libro memoriæ mandaverit, ut ex subjectis manifestum quoque facit.

Et pseudopropheta. Nam Græce legitur ψευδοπροφήταις ; Vulgata editio, « prophetis. »

Expostulabant animam. Cyprianus in orationem Dominic. : « Stulte, hac nocte expostulatur anima tua. » Tertullianus libro quarto *Adversus Marcion.*, « reposit. » Græce est ἀπαυτοῦσι.

Ejusdem adnotationes in cap. 15.

Pag. 203. His qui Paulum. Ebionæos intelligit, quos Paulum, ut legis apostatam, recusasse recensuit, lib. i, cap. 26. Persequitur autem alteram partem superioris dilemmatis. Si Gnostici universum ac integrum B. Lucæ scriptum admiserint, jam ex eo discant Deum unum et verum cum B. Paulo locutum, et hunc ab eodem electum et missum ad erudiendas gentes de Christo vero Dei Filio. Præterea etenim multa ab aliis evangelistis prætermissa nuntiavit, ut et ipsi de Pauli vocatione et laboribus testificant, fides haberetur.

Hoc enim fictorum. Quam vere isthæc cunctis hæreticis conveniant, cum historiis ecclesiasticis testantur Patrum omnium monumenta. Marcionitas carnis resurrectionem imaginaria significatione distortentes, hacque specie catholicos in colloquiis decipere solitos scripsit Tertull., quasi et ipsi resurrectionem admitterent³⁰. Nota est Arii scelerata vafrities, qui imperatori Constantino fidei confessionem, verbis quidem catholicorum consarcinatam, at sensu longe a mente eorum abhorrentem, exhibuit³¹. Sed de his jam quædam in lib. i observavimus.

Et illicium eos, simulantes nostrum tractatum. Delevimus « in deliciis. » Cæterum, notanda est ista omnium quidem hæreticorum in perversis et blasphemis erroribus suis fucandis, palliandis et incrustandis calliditas et malitia ; Sacramentariorum autem omnium maxime. Nam Lutherani et Anabaptistæ magis ingenue et aperte quod sentiunt, proferunt ; illi vero in tam varias figuras instar Protei sese vertunt, ut multis etiam magnis et sapientibus hominibus imponant, idque mira et inenarrabilia vafritie. « Quemadmodum hyena, » ut ante me etiam observat ex Plinio Schlüsselburgius, « volens suam in aliquem exercere feritatem, solet sermonem humanum inter pastorum stabula assimulare, nomeque alicujus addiscere ; quod

²⁷ Act. xvi, 3. ²⁸ Act. xxi, 24. ²⁹ I Cor. ix, 20, cap. 11.

³⁰ Lib. de resurr. carn. ³¹ Rufinus, lib. x *Hist.*,

cum assecuta est, illum foras evocatum protinus lacerat, discerpit, devorat; ita Calviniani volentes suos promovere errores, sermonem addiscunt divinum, nomen veteris tam Græcæ quam Latinæ sument Ecclesiæ, confessionem fidei suæ, quantum possunt, catholicæ attemperant, in eos invehuntur et scribunt qui vacua panis et vini signa esse dicunt, Christi carnem et sanguinem vere, realiter, et substantialiter per eucharistiæ sacramentum, nobis offerri ac exhiberi ampullosis verbis profitentur. Sed reapse meræ sunt præstigiæ, illusiones et aucupia, quibus incautos capiunt; imo et voragines horrendæ, verborum perculis et cespitibus operæ, quibus in simplicitate sua incedentes secum in æternam perditionis foveam abripiant: quandoquidem vera Christi hominis substantia ab illis tantum absit, ut et ipsi tandem affirmant, quantum distat cælum a terra.

Se putant posse discernere. Linea superiore et non, pro necnon, vet. cod. auctoritate legimus: hoc autem loco discernere, pro, discernere, Billii secuti judicium. Vult enim Irenæus, ait ille, proclive non esse τὸν ἐν λόγῳ πιθανὸν ἀπὸ τῆς ἀληθείας διακρίνειν. Id est, hoc quod verborum tanquam lenociniis quibusdam fucatum est, a vero internoscere.

Sine fuce autem. Proverbium simile ex Euripide citatur a Seneca epist. 49. Veritatis simplex est oratio. Impostorum est enim verborum lenociniis mendacia fucare; simplex autem veritas ficus, ficus; ligonem, ligonem appellat. Basilius hom. de Mamante martyre: Nuda est veritas, absque patrocinio ipsa seipsam declarans. De his plura in præfationem lib. 1.

Quasi parvum ovum. Per parvum ovum, οὐρίων ὄν, quod urinum ovum, aptius transferretur, interpretem reddidisse Billius existimat. Qui enim se hæreticorum commentis totos tradunt, hi subventaneis inutilibus ovis comparari non immerito queant. Deditum autem seipsam præbere, pro, sese totum tradere ac mancipare, ad Græcorum morem accedit, qui ἐξδοτον ποιέσθαι dicere consueverunt.

Neque in cælo. Proverbium est, cujus ferme simile legitur apud Lucianum in *Pseudomante*: Ὀκτώ μοι χρησμοὺς ἐπέμψεν, ὅτε γῆς, φασιν, ὅτε οὐρανοῦ ἀπομένους. Id est: Octo ad me misit oracula, sed quæ neque cælum, ut aiunt, neque terram attingent, metaphora assumpta ab his qui in aere pendunt.

Gallinæ elationem habens. Proverbium hoc ex alio natum est: Gallus in suo sterquilinio plurimum potest; sic enim et isti, ob fæces suarum quisquiliarum, spiritus atque animos tollebant.

Pag. 204. **¶** *Sunt autem apud eos.* Hos nunc referunt illi Anabaptistæ, qui apostolici et separati vocantur. Jactant enim se pressis vestigiis apostolorum vestigia sequi, ac se more ipsorum omnino vivere. Austerum vultum præ se ferunt, crebros ducunt genitus, gaudia aversantur, neque conviviis lætioribus interesse volunt. Vestiuntur ad simplicitatem, nullum armorum genus portant, ad præscriptum tantum edunt, dormiunt, incedunt, laborant, atque severam vitam cunctis ducendam prædicant, qui salvi esse cupiunt.

Plurimi autem. Et hi parentes sunt horum Anabaptistarum, quos novos Catharos appellant. Negant quoddam esse peccatum originale, quo parvuli delinunt maculentur; ideoque illos sine baptismo salvari; quod a Calvinianis didicerunt. Quin seipsos quoque a cunctis peccatis immunes et puros esse prædicant: particulam istam orationis Dominicæ, Dimitte nobis debita nostra, penitus intermitunt; Christianam libertatem in omnem carnis

lasciviam convertunt, mulieribus communiter utuntur; nec ullis delictis Spiritum sanctum (quem semel se accepisse jactant) a se recedere gloriantur; quod etiam Beza in colloquio Mompelgartensi palam de se suisque asserere non erubuit.

Ex Jo. Ern. Grabii adnotationibus in cap. 15.

Pag. 203. *In gentibus.* Videtur interpres in Irenæo, vel Irenæus in S. Luca, male legisse ἐν πρῶτον.

Ex ipso. Hæc duæ voces, aut ab Irenæo ex memoria hunc librum allegante, aut in ejus codice a scholiaste quodam additæ fuerunt, quibus significaretur, ex τούτου, scilicet χρόνου, ex illo ipso tempore, passiones Pauli initium sumpsisse. Quippe mox post conversionem, persecutionis huc illic jactatus fuit.

Simulantes nostrum tractatum. Tractatum intellige sermonem, et hæc explica per ista in præmio lib. 1, pag. 3, lin. 2: Ὁμοία μὲν καλοῦντας, ἀνόμοια δὲ φρονοῦντας: necnon illa cap. 17 hujus libri: Lingua quidem unum Christum Jesum confitentem, divisi vero sententia.

Institutorio. Id est superbia et elatione animi. Nam institutorium dicitur omne quod ad institutores, id est præfectos, pertinet. Atqui hi cum sublati plerumque animi esse soleant, hinc inter alios Quintilianus lib. xi, cap. 4, tumidum, ac sui jactantem, et ambitiosum institutorem eloquentiæ dixit.

Adnotationes Fr. Feuardenii in cap. 16.

Pag. 204. *Nos autem revertamur.* Absoluta de Paulo ac cooperatore ejus Luca disputatione, quæ velut obiter instituenda fuerat, redit ad præcipuum caput, nimirum, apostolos unicum Deum mundi creatorem toto orbe prædicasse, qui Moysi legem dederat, et populum Hebraicum in peculium sibi assumpserat: qua doctrina universi Gnosticorum Æones, cunctæque fabulæ evanescebant.

Nisi solum verum Deum Patrem et Verbum ejus. Primum ex hoc et sexcentis similibus locis observo Irenæum nunquam a divinitate secludere Filium, aut Spiritum sanctum, quando de uno et solo vero Deo loquitur, cum Pater, Filius, ac Spiritus sanctus sint ille unus et solus verus Deus. Frustra ergo novi Ebionitæ, Samosateniani, et Ariani ab hoc auctore impietatum suarum patrociniis petunt. Deinde, omnium rerum principatum et dominationem, utpote Creatori, Verbo, id est eidem Filio Dei tribui, quemadmodum etiam Scripturæ testificantur: Omnia mihi tradita sunt a Patre meo²¹. Pater dedit ei omnia in manus²². Data est mihi omnis potestas in cælo et in terra²³. Est caput omnis principatus et dominationis²⁴, etc.; quibus sempiterna et una cum Patre ejus potestas eademque majestas significatur et asseritur.

Et discipulorum. Id est discipulorum et auditorum, cujusmodi fuerunt Timotheus, Titus, Clemens, Polycarpus, Ignatius, Dionysius, etc. Sic enim discipulos appellat etiam Tertullianus libro *De patientia*, capite tertio, et libro *Præscript.*, capite tertio, vigesimo, et vigesimo secundo.

Ejusdem adnotationes in cap. 17.

Pag. 204. *Quoniam.* Cerinthus et assecles ejus intelligit, quorum deliria lib. 1, cap. 25 et 34, tradidit. Affirmat autem Christum a Gnosticis velut in quatuor partes impie distrahi; cum vere unicus sit Dei et hominis Filius, natus ex Maria Virgine, passusque pro nobis; et qui aliter sentiunt, excacatos et summissos esse a Satana omnium mendaciorum parente.

Atii vero. Basilidis sectatores, de quibus lib. 1, cap. 25. Hos acerrime impugnaverat ante Irenæum

²¹ Matth. xi, 27. ²² Joan. xiii, 3. ²³ Matth. xxviii, 18. ²⁴ Coloss. i, 10.

Ignatius et ipse martyr, *Epist. ad Trallian.*, *Tar-*
son., *Philipp.*, *Philadelph.*, *Polycarp.*

Lingua quidem. Et hic rursus observanda, imo detestanda Gnosticorum fraus, qua verbis quidem aliquantisper recte discere videbantur, interpretatione vero impure blasphemabant. Eandem impietatem Sacramentarii, illorum progenies, pleno ore aspirant, sive de Dei omnipotentia, sive de descensu Christi ad inferos, de multisque aliis fidei capitibus, adversus eos disputatio instituitur.

Adhibere. Expunximus « habere, » auct. vet. cod.

Ejusdem adnotationes in cap. 18.

Pag. 204. *Et quoniam Joannes.* Toto præsertim hujus libri cap. 11 ex Joannis Evangelio asseruit Christum esse æternum Dei Filium, eandemque vere hominem factum : et non alium esse Jesum, alium Christum ; nec alium Filium Altissimi, alium vero Filium Virginis.

Sed providens. Expunximus « providens. » Item tam in hoc capite, quam omnibus aliis locis « Emanuel » reposuimus, pro « Emanuel : » quod semel dixisse sufficit.

Pag. 205. *Voluntates.* Vet. cod. « voluptate ; » sed quia infra cap. 21 rursus habet « voluntate, » nihil mutare libuit.

Alterum autem. Quatuor has voces ex vet. cod. adjecimus, et illius auct. delevimus « suspicemur. »

Prædestinatus. Vulgata editio, « segregatus, » et ita legunt Hieronymus, Ambrosius, Theodoretus, August., Prinasius ; Græce est ἀπορισμένος.

Qui est Deus super omnes. Vulgata editio Latina, « super omnia ; » Græci ἐπὶ πάντων, communiter ad utramque lectionem. Cæterum, Erasmus non sine manifesta malitia et impietate in Christum, conatus est hujus apostolici loci, « quo Christi æterna deitas et majestas adversus Arianam impietatem (inquit Theophylactus) aperte refellitur, » auctoritatem elevare. Primo scribens Cyprianum lib. II *Adv. Judæos*, cap. 6, Dei mentionem omittere ; quod tamen codices a Morelio et Pamelio ex vet. manuscriptis emendati et vulgati, insuper et Tertullianus lib. *Advers. Praxean*, cap. 13 et 15, et Novatianus lib. *De Trinit.* cap. 15 et 50, et hic Irenæi locus manifestè imposturæ coarguunt. Deinde, conjectatur particulam illam, « Deus, » additam fuisse ab Origenis interprete, aut aliis quibusdam ; quod falsissimum esse convincunt superiora Patrum testimonia, cunctorumque Latinorum et Græcorum vetustissima monumenta. Stat igitur, stabitque firmissimum et æsertissimum pro Christi vera sempiternaque divinitate, adversus Arianos, horumque fautores, hoc beati Apostoli testimonium.

Natum ex muliere. Græce est γεννώμενον. August. lib. *De trinitate et unitate Dei*, cap. 3 ; Cyprianus lib. II *Adversus Judæos*, cap. 8, constanter cum Irenæo « natum » interpretantur ; « factum » legunt Tertull. lib. *De velandis virg.* et Ambrosius lib. I *De fide*, cap. 6, et epist. 33, serm. 5, in psalm. cxviii.

Portans. His agnoscit ineffabilem eam unitiōnem, qua duplex natura, omni confusione semota, constat Domini nostri Jesu Christi unica hypostasis ; ut unus sit Filius Dei, et hominis filius.

Velociter. Vulgata editio, quæ et litteræ Hebraicæ conformis est : « Accelera spolia detrahere, festina prædari. » Non possum hoc loco silentio prætermittere Calvini impietatem, qua cæco furore in Patres sanctos debacchatur, dum Christianos omnes scriptores minus crasse hallucinatos esse scribit, qui vaticinium hoc ad Christum traxerunt. Siccine Judaicæ cæcitati faves ? hæccine omnium Scripturarum ad fidei analogiam accommodatio ?

⁹⁹ Tract. 8 in Joan.

A Sed velint nolint spurii Synagogæ filii, hanc interpretationem Patrum, Justini, Tertulliani, Hieronymi, Basilii, huic Irenæi omnino conformem, ambabus ulnis excipiemus.

Propter hoc et pueros. Parvulos innocentes intelligit, quorum quatuordecim millia, ut in liturgia sibi a R. Mattheo relicta notant Æthiopes, et Græci observant in Calendario suo, nefanda Herodis immanitate, Christus et ipse puer martyres consecravit. Hos namque Cyprianus et Augustinus appellant « Martyrum flores ; » nec diffidentur tyrannum plus eis profuisse odio, quam profuisset obsequio. Et Tertullianus ait : « Eos testimonium Christo sanguine suo litasse. »

Et omnia in semetipso recapitulans. Alludit ad hunc Pauli locum Ephes. I, 10 : « Instaurare omnia in Christo ; » ubi Græcum verbum ἀνακατασκευάζωντας, id est universam hominum et angelorum salutem, adeoque cunctam omnium rerum celestium et terrestrium summam, ad unum Christum **132** revocare, ac in eo unico comprehendere. Hieronymus *Comm.* in illum locum, verbum « recapitulare » post Irenæum usurpans, miratur quamobrem in Latinis codicibus habeatur, « instaurare. »

Intempestivam festinationem. Non est, quod ex hoc loco putent Gnostici posteriores, Irenæum B. Virginem Mariam alicujus vitii arguere ; cuius integritatis, pietatis, et fidei tantus assertor et vindex esse appareat infra lib. III, cap. 24, 25, 26, 27, 32, 33, et lib. IV, cap. 40, et lib. V. Nec enim culpatur illius humanitatem, qua egentibus subventum cupiebat ; nec matrem esse abnegat Filium, cui subjici et parere non detrectavit : « Sed ille singulariter natus de patre sine matre, de matre sine patre, miraculum quod facturus erat, secundum divinitatem, quam non genuerat mater, facturus erat, non secundum infirmitatem ; ideo operaturus facta divina. » ait Augustinus, « non agnoscit viciosa humana. » Et Justinus martyr responsione ad 136 quæst. orth. ait : « Illud : « Quid tibi et mihi est, mulier ? » non ad objurgationem dictum est matri a Servatore, sed quasi hoc demonstrare vellet. Non nos si sonus, qui curam suscepimus vini quod in nuptiis consumitur ; tamen præ amore si vis ne deficiat eos vinum, dic ministris ut faciant quæ ego eis dixerō, et videbis eis non deesse vinum ; id quod etiam accidit. Non ergo verbis matrem objurgavit, cum eam factis honoravit. » Sunt itaque Chrysostomi, Theophylacti ac Euthymii in hunc locum commentaria, quibus intempestivos affectus B. Mariæ tribuere videntur, prudenter legenda ; cum præsertim sancta synodus Tridentina eos anathemate percusserit, qui eandem in tota vita sua, omnia peccata, etiam venialia, ex speciali Dei privilegio vitasse, non asseruerint.

Deminoratio. Auctor. vet. cod. delevimus « Demiurgi ratione. »

Deos quidem plures. Irenæum imitatus Cyrillus Jeros. Valentinum triginta « Deorum prædicatorem » vocat, catech. 6.

Propter quod rursus. Locum hunc a Theodoro Græce et Latine suo loco inseruimus.

Habitat in vobis. Græca Pauli lectio, ἐν ὑμῖν : et Vulgata Latina, « in vobis. » Et postea, « corpora vestra. » Sed Irenæus seipsum aliis connumerans, personam ad institutum suum inflectit.

Ex Jo. Era. Græbii adnotationibus in cap. 18.

Pag. 204. *Christi autem.* Ex hac citatione, indeque deducto argumento patet, Irenæum nomen Ἰησοῦ, quod in nostris N. Test. exemplaribus Græcis expressum exstat, fraud legisse, uti nec Vulgata Latina, neque Persica versio illud habet.

Pag. 205. *Non enim ex voluntate.... Verbum caro*

factum est. Ex hoc loco et cap. 21 hujus libri liquet, Irenæum Joan. 1, 13 legisse, ἐγενήθη pro εἰς γεννήθησαν : quomodo et Tertullianus lib. *De carne Christi*, cap. 19 et 24, allegavit.

Pag. 206. *Æternam*. Vocem αἰώνιον, quæ in nostris evangelicis codd. non exstat, Irenæus in suo additam habuisse videtur, ut et Syrus, Arabs, aliique Orientales interpretes.

Non sunt ex nobis. Cognoscite ergo, etc. Hæc Irenæus ex memoria allegasse videtur.

Derident. Id est ridendos propinant. Conjectio autem Irenæum hic in Græco lusisse paronomasia, in verbis καταγελῶσι, « derident, » et καταγγέλλουσι, « annuntiant, » quod mox sequitur.

Consparsus. Græce παρυσμένος, uti conjicio, « commistus, » id est « intime unitus, » quomodo Plutarcho in Romulo dicitur παρυσμένη σύματι ψυχῇ.

Invisibilis visibilis factus, etc. Ita plane et S. Ignatius in *Epist. ad Polycarpum*, pag. 12, scribit, τὸν ἀόρατον, τὸν δὲ δι' ἡμᾶς ὁρατὸν τὸν ἀφλάφητον (supple ex interpolato exemplari, δι' ἡμᾶς δὲ φηλαφητόν) τὸν ἀπάθητον, τὸν δὲ δι' ἡμᾶς παθητόν.

Pag. 207. *Extra dispositionem sunt*. Id est alieni sunt a gratiosa Dei erga homines œconomia, nec mysterium incarnationis Dei intelligentes, nec fructum ejus percipientes.

Exiavant. Εἰσῆλθον habent nostra Novi Testam. exemplaria. Sed ἐξῆλθον cum Vulgato interprete legit Irenæus; aut hujus interpretis illius auctoritatem secutus est.

Videte eos. Irenæus βλέπετε αὐτούς, non λαοτούς, legisse videtur, ita ut hæreticos respicere, eosque vitare præceperit S. Joannes, quomodo Paulus Phil. III, 2 : βλέπετε τοὺς κύνας, βλέπετε τοὺς κακοὺς ἐργάτας.

Ne perdati quod operati estis. Hinc colligas, Irenæum iterum contra quam in nostris exemplaribus in suo habuisse : ἵνα μὴ ἀπολέσητε, & vel ὁ ἡργάσασθε, quomodo et Vulgatus, Syrus, Æthiops interpretes, atque Œcumenienus in *Comment.* ad hunc locum expresserunt, et quomodo in codice Alex. scriptum est, alios ut taceam.

De sæculo. Ex memoria Irenæum ita allegasse puto, siquidem omnia exemplaria habent, εἰς τὸν κόσμον.

Qui solvit Jesum Christum. Dubium est, utrum Irenæus ex Vulgata Latina ita reposuerit, an ipse Irenæus jam in suo exemplari legerit, ὁ λύει τὸν Ἰησοῦν, quod sane in vetustissimis codd. locum habuisse lidem facit Socrates lib. VII *Hist. eccles.*, cap. 32, nec dubitare nos sinit post Vulgatum interpretem Tertullianus lib. V *Contra Marcionem*, cap. 16, ubi memorat « Antichristi spiritus, negantes Christum in carne venisse, et solventes Jesum. » Ubi utramque lectionem jungere videtur, tam modo dietam, quam alteram in nostris exempl., ὁ μὴ ὁμολογεῖ τὸν Ἰησοῦν Χριστὸν ἐν σαρκὶ ἀληθινότα, quæ maxime confirmatur per *Epist. Polycarpi ad Philippenses*, § 8.

Gratias et justitias. Χάρτος καὶ τῆς δωρεᾶς τῆς δικαιοσύνης, habent nostra Græca. Irenæus autem, perinde ut Origenes *Comment. in Joan.*, pag. 354, τῆς δωρεᾶς haud agnoscunt, quod hæc duæ voces forte ob recurrentem articulum τῆς in illorum codd. per negligentiam scribæ essent omisæ. Nisi potius dicendum, quod interpretes Irenæi, aut scriba eas omiserit, utpote desideratas in antiqua Latina Bibliorum versione, sicut ex Augustini lib. 1 *De baptismo*, cap. 15, colligitur.

In vitam. Haud puto Irenæum legisse εἰς ζωὴν, sed scribam ita exarasse, quod suum Latinorum Bibliorum exemplar ita haberet, prout ho-

diænum in ms. Claromontano legi, ex doctissimi D. Millii N. T. didici.

A mortuis. Haud additur, « per gloriam Patris; » sicut et in Tertull. lib. *De resurrectione carnis*, cap. 47, desideratur : unde ab Italica versione ita posuit interpretes, vel potius scriba. Neque enim dubito, Irenæum εἶς scripsisse, ut nostri Novi Test. codd. habent, non εἰς τὶ, prout Latinus interpret vitiose legisse videtur.

Adnotationes Fr. Feuardenii in cap. 19.

Pag. 208. *Etenim potuerunt*. Apostoli nihil unquam de duplici, aut etiam quadruplici Christo Salvatore tradiderunt, quale Gnostici comminiscabantur : sed disertis verbis referunt Spiritum sanctum in specie columbæ super eum descendisse et permansisse, velut a prophetis prædictum fuerat²⁷. Eundem quoque et apostolis, et Ecclesiæ, et sacramento baptismi efficaciter adfuisse, quem admodum iidem prophetæ, et postea Christus ipse promiserat²⁸. Paulo post, « requiescet super eum, » pro « requiescet super me, » restituumus ex vet. cod. et Isaia contextu.

Et sicut arida. Aptissima similitudine necessarium esse gratiæ divini auxilium libero hominum arbitrio ostendit, quam secutus est alicubi Cærysostomus.

Corpora enim nostra. Caput hoc diligenter excutienti et perpendenti, inter cætera multa occurrunt tria, quæ de baptismi sacramento Irenæus affirmat. Primum, formam ejus omnino per Christum demandatam esse discipulis, dicentem eis : « Baptizate in nomine Patris et Filii et Spiritus sancti²⁹. » Ergo in Christum plane blasphemi sunt Hugnostici affirmantes magicum esse sacramentorum administrationem certis verbis alligare; verbumque sacramentorum non esse aliud a verbo prædicationis ministri ex suggestu.

Secundum, hoc sacramentum tantæ necessitatis esse, ut sine eo, nec Christo adhaerescere, nec in vitam æternam pervenire valeamus : quod hic aliquot similibus exemplis, ac figuris comprobatur Irenæus. Cui subscribens Tertullianus ait : « Lex tinguendi proposita est, et forma præscripta : Ite, docete nationes, tinguentes eas³⁰, » etc. D. Augustinus vero scribit³¹ : « Dominus Christus apertissime dixit : « Nisi quis renatus fuerit ex aqua et Spiritu sancto, non intrabit in regnum celorum³². » Exemplum Cornelii, discipulorum Joannis Baptistæ, et aliorum ante susceptum hoc lavacrum sanctificationum, necessitatem ejus comprobant. Hinc rursus Augustinus : « Noli credere, noli dicere, noli docere, infantes, antequam baptizentur, morte præventos, pervenire posse ad originalium indulgentiam peccatorum, si vis esse catholicus³³. » Turpissime rursus Augustinus et falluntur Hugnostici, sectatorum suorum parvulis sine baptismo decedentibus pro certo salutem repromittentes.

Tertium, quod constanter asserit Irenæus, est hujus sacramenti multiplex virtus ac efficientia. Est enim in eo potestas regenerationis et renovationis humanæ, unum efficit cum Christo, eo ut cœlesti pluvia rigamur et secundamur, facitque salire in vitam æternam, etc. Itaque 133 etiam atque etiam fœde hallucinantur iidem Hugnostici, omnem ab eo efficaciam subtrahentes, ac ita suffrantes, ut evanidum tantum symbolum prius acceptæ gratiæ remaneat.

Sed fornicata est. Non secundas, vel tertias damnat nuptias; sed multorum adulteriorum ream Samaritidem intelligit, licet Athanasius quæst. 59 ad Antioch. quinque priores maritos legitimos putet.

Hanc muneris. Concinna est hæc allusio roris

²⁷ Joan. 1. ²⁸ Luc. III; Matth. III. ²⁹ Matth. XXVIII, 19. ³⁰ Lib. De bapt. ³¹ Epist. 10. ³² Joan. III.

³³ Lib. III De origine animæ, cap. 9.

illius, ad gratiam celestem et charitatem, quæ A per Spiritum sanctum diffunditur in corda credentium, alias plus satis arida et sterilia. Id autem prævisum et præsignatum olim a Patribus, nullus inficiabitur, qui Paulo crediderit, affirmanti omnia in figuram antiquis contigisse, legemque umbram fuisse futurorum bonorum. Quod vero ad hanc Genæonem velleris planæ accommodationem attinet, Irenæum imitatur Augustinus quæst. 49 in lib. Judicum; lib. XII *Contra Faustum*, cap. 32; lib. *De unitate Eccles.*, cap. 5; *Comment. in psal.* XLV et LXXI; serm. 2, de verbis Apostoli; et serm. 108, de tempore; Ambros. prologo in librum 1 *De Spiritu sancto*; Hieronymus epist. ad Paulinum, de instit. monachi; et ex Græcis Theodoretus quæst. 14 in *Judic.* Origenes hom. 1 in *Judic.* Hæc adnotare visum est in Gallasii malevolentiam, qui, ut perpetuo Patrum auctoritati detrahat, hic levitatis accusare non veretur beatum hunc martyrem.

Et super vellus lanæ. Ita vet. cod., excusi habebant, et e superiori vellus lanam. »

Ut per Spiritum imaginem et inscriptionem, etc. Quid si nomine imaginis et inscriptionis in baptismo susceptæ, hoc loco signum illud spirituale ac perpetuum animis Christianis impressum Irenæus intelligat, quod alii « characterem » appellant? Libenter enim ad illum etiam refero, quod ejusdem sæculi scriptor Tertullianus dicit⁴⁴: « Caro (in baptismo sacro chrisnatis et crucis signo) signatur, ut anima inuuiatur. » Sed nullam mihi cavillationem admittere posse videntur hæc Cyrilli Jerosolym. de eodem caractere verba⁴⁵: « Accede ad baptismum, non tantum vultum istum visibilem baptizantium respiciens, sed memineris Spiritus sancti. Hic enim paratus adest obsignare animam tuam, et dare tibi signaculum, quod dæmones tremunt, cœlestes quoddam et divinum, sicut scriptum est: « In quo etiam credentes signati estis « Spiritu sancto promissionis⁴⁶, » etc.

Spiritu itaque descendente. Ist hæc, usque ad illud, et subdivisiones excogitaverunt, » transcripsit Theodoretus dial. 1, quæ et nos apponi curavimus.

Pag. 209. *Et oportebit.* Expunximus « oportebat; » et aliquanto post « asseccionis » deleuimus, et « affectionis » reposuimus auct. vet. cod.

Lacte gypsum miscetur. Proverbium est, non hinc dissimile: « Lethale mulsum; » id omne significans, quod boni specie, perniciem affert. Gypsum enim præsens venenum habere docet Plinius libro xxxvi, cap. 24, quod cum lacte mistum fuerit, fallit.

Ejusdem adnotationes in cap. 20.

Pag. 209. *Ostenso.* Sic ex veteri cod. restituumus, ut sit anacephaleosis eorum, quæ superioribus dixerat. Expunximus itaque « ostensio. » Scribit autem Filium Dei nequaquam tunc incœpisse esse, cum carnem nostram assumpsit; sed Patri semper coexistisse; hominem vero factum esse, ut id repararetur, quod in Adam amissum erat. Item, unum ac eundem esse Filium Dei et hominis, salutis nostræ auctorem, vere passum pro nobis, ut et apostoli vere passi sunt pro nomine ipsius.

Ut quod perdidit in Adam. Videtur asserere, peccato Adæ perditam esse in eo ac posteris ejus imaginem Dei, quod et Origenes dicitur postea sensisse, scribens tomo III in *Genes.*: « Homo imaginem Dei, ad quam conditus fuerat, peccando amisit. » Augustinus quoque, lib. vi *De Genesi ad litteram*, cap. 27 et 28, scribit: « Adam per peccatum perdidit imaginem Dei in spiritu mentis impressam, secundum quam creatus est. » Hoc ipsum ante illos tradere videtur Philo Judæus, *De officio sex dierum.*

Sed bene habet, quod Epiphanius ante mille et trecentos annos istam Origenis opinionem inter errores ejus recensuit, et Augustinus libro secundo *Retractation.*, cap. 24, priorem sententiam illam emolliens et mitigans scribat, eam non sic accipiendam esse, tanquam nulla remaneat imago: sed quod tam deformis et obscura facta sit, ut reformatione opus habeat. Perditam ergo illam scribit Irenæus, quantum ad gratiæ, justitiæ et pietatis infusa initio clarissima ornamenta, quibus Deum referre debuit; non quantum ad substantiam, ipsumque fundamentum imaginis, ut ex libri quinti capite sexto promptum est colligere. Hoc velut explicans et comprobans ait Augustinus: « Recipimus justitiam, ex qua per peccatum lapsus est homo. » Et rursus: « Hanc imaginem in spiritu inuentis impressam, amisit Adam per peccatum, quam recipimus per gratiam justitiæ⁴⁷. »

Quia enim non erat possibile. Duas voces « impossibile » et « obedientiam, » auctoritate veteris codicis removere non dubitavimus, oppositasque « possibile » et « inobedientiam » substituere, ut sensus sit: necessarium fuisse hominibus Christum redemptorem, cum tanto muneri facere satis nequiverisset ullus alius ab eo. Atque hanc esse Irenæi mentem manifestissime indicant ea, quæ in calce hujus capituli habentur. Irenæo subscribit Athanasius orat. 3 contra Arianos, et initio libri *De incarnatione Verbi*; sed accurate disputationem hanc pertractat Anselmus duobus libris, quibus nomen dedit: *Cur Deus homo.* D. Petrus apud Clementem lib. 1 *Recogn.* asserit, « impossibile fuisse mortalium mala purgari per alium. » Consentit his verbis Augustinus: « Necesse erat illum hominem esse, qui occidi posset; et Deum, qui mori nequiret⁴⁸. »

Et incarnatus. Octo has voces ex vet. cod. restituumus.

Affugitur. Expunximus « affigitur; » et mor « Horo, id est lani » reposuimus pro « loro, id est funi, » auct. vet. cod.

Manifestum est igitur. Hæc Theodoretus in dialogo 3 ex Irenæo nominatim transcribit, usque ad illud: « et iterum, et periet infirmus, » etc., ut suo loco posuimus.

Pag. 210. *Et periet.* Veter. cod. auctoritate sic pro « pereat » non dubitavimus reponere, cum et Græce sit καὶ ἀπολείται, et hujusmodi verborum formas prisci scriptores ecclesiastici frequenter usurparint. Arnobius *Comment. in psal.* xx: « Fructus eorum qui increduli perseverant, a terra perient. » Et in *psal.* lxxi., in tribus lineis, quater « floriet » usurpat. Lucifer *Calarit. lib. 1*, pro Athanasio: « Memoria impiorum periet. » Conqueritur Augustinus, quod de ore cantantium suæ dioceseos populorum auferre non potuerit; « Super ipsum autem floriet sanctificatio mea; » adeo huic voci assueverat. Paulo post etiam « decubuit, » loco « discubuit » substituimus, ex vet. cod.

In Christ nomine. Eadem fere ad verbum docet Ambrosius lib. 1 *De Spiritu sancto*, cap. 3.

Salvaverit. Delevimus « salvabit; » et infra « time, » pro « timentes » vet. cod. auct. substituimus.

Qui flagellari et occidi habent. Id est flagellandi et occidendi erant. Sic et infra, « et nos cum incipiemus vere pati, » incipere pati, est passurum esse, ut Joan. iv, 47: ἤμελλε γὰρ ἀποθνήσκειν, « incipiebat enim mori; » et Lucæ vii, 2, οὐλόε ἤμελλε τελευτᾶν, « servus erat moriturus. »

Qui confunderentur. Vetus cod. simpliciter habet, « confunderent confessionem ejus. » Atque ita fere legit Tertullianus: « Salvus sum, ait, si non con-

⁴⁴ Lib. de resnr. carn., cap. 8. ⁴⁵ Catech. 17. ⁴⁶ Lib. xiii de Trinit., cap. 11.

⁴⁸ Ephes. 1, 15.

⁴⁷ L. vi de Gen., c. 21 et 27.

funder de Domino meo. Qui me (inquit) confusus A fuerit, et ego ejus 49, » etc.

Ut etiam martyres spernant. Observa quam gra- viter priorum Gnosticorum temeritatem damnet, qui præ se nihilo faciebant beatissimos martyres, qui Christianæ pietatis ergo tot labores subierant. Quid ergo dixisset, si posteriorum Gnosticorum censuras, cachinnos, sacrilegia et sævitias vidisset; quibus illorum scripta damnant, pietatem exsi- bilant, memorias diruunt, et venerandas reliquias, effossis sepulcris, ignibus, cloacis, vel feris tradunt; pietissima scripta, aut damnant, aut lacerant, aut corrumpunt; miracula dæmonum præstigiis tribuunt; studiosa exercitia, periculosas superstitiones vocant; exempla, disciplinam, et doctrinam, idololatriæ seminaria, et Antichristi notas appellant; necnon damnatos esse omnes, si ab istis ante supreniam horam non resipuerint, non verentur vociferari et scribere ?

Et ne videar hæc illis gratis assignare, ecce ab aliquot discipulis Lutheri, novissimorum Gnosti- corum parentis, collecta et publicata tam diversa, quam adversa et perversa illius de cunctis fere Patribus, martyribus et antiquis Ecclesiæ catho- licæ doctoribus judicia : « Dionysius multa garrit de nominibus divinis, de cælesti et Eccles. hierar- chia. Ita eum appellaverunt Diviniloquum : sed sunt mæra somnia, nec fuit Pauli discipulus, nec martyr. Tertullianus horridus, ferus, sine ingenio, sine do- ctrina, sine sensu communi. Cyprianus est infirmus theologus. Cypriani et Tertulliani ætate crepit de- generare Ecclesia. Origenem jam pridem excommu- nicavi. In toto Origene non est unum verbum de 134 Christo. In Athanasio nihil singulare fuit. Basilium nihil plane valet. Totus est monachus. Illum ne pili quidem facio. Nazianzenus in sua poesi versatus, nihil sincere de Deo scripsit. Hieronymus Inter Ecclesiæ doctores censi non debet : fuit enim hæreticus. Homo fuit nullius judicii aut dili- gentiæ. Multa impie scribit. Ea fuit oscitantia et hebetudo ejus in Scripturis intelligendis, more suo Judaicas cæcitates pro historico sensu, deinde suas ineptias pro allegoria obtrudit. De fide, veraque re- ligione et doctrina, ne verbum quidem in ipsius scriptis exstat. Nullum inter Patres scio, cui ita sim inimicus, atque Hieronymo. Nihil enim scribit nisi de jejuniis, de delectu ciborum, et de virginitate. Multi libri Augustini nihil sunt. Chrysostomum nullo loco habeo, nihil est nisi loquaculus. Nihil prope scribit, quod purum sit. Libri ejus nihil aliud sunt, quam chaos, et saccus plenus verborum, ubi nihil est in recessu. Gregorii conciones ne terun- cium quidem valent. Diabolus eum in dialogo suo crasse decepit 50, » etc. Obsecro, quis tam patiens ac mitis, cui tam diabolica maledicta et infernalicia probra in sanctos Dei servos jacta, stomachum non moverent ? Quis tantas calumnias, tetrasque inju- rias in sanctissima sanctissimi Spiritus Dei organa, vivaque instrumenta, æquo animo ferret ? Quis non ab ipsoinet Satana, quem sibi frequenter locutum esse Lutherus gloriatur et scribit, in pectore ore- que Lutheri immisissas pro certo sibi persuadebit ? O si adhuc hic nobiscum versaretur B. martyr Ire- næus, quam jure, quam merito Lutherum cum Mar- cione, appellaret os diaboli ! Quoties, si hæc nobis- cum sanctissimus Polycarpus audiret, cum gemitu- bus suum illud ingeminarret : « O Deus bone, in quæ- nam servasti me tempora, ut isthæc blasphemia sustineam ? » Sed aderit procul dubio, meriti brevi tempore Christus judex vivorum et mortuorum, qui et sanctorum servorum suorum gloriam vindicabit, et hæresiarcharum ora blasphemia sempiternis ignibus obturabit.

Et sustent omnia. Billius legendum putat, « sub- stant; » quod verbum quidem barbarum est, sed de Græco ὑποστάντα, id est sustent, expressum. Quæ

A autem sequuntur, « quos et concedimus ipsa mar- tyribus, » mendum plane olere : sed quod citra me- lioris exemplaris opem deleri nequeat.

Pag. 211. Si enim non vere passus. Hunc errorem ante Irenæum refellit passim in epistolis Ignatius : postea omnium acerrime Tertullianus toto libro De carne Christi; et in calce libri iv Contra Marcionem.

Hæreses itaque feci. Adorandum mysterium de duabus in Christo conjunctis naturis, illiusque cau- sas, hoc loco erudite describit; quod et Justinus martyr non minus eleganter quam acute præstite- rat lib. De confessione fidei et Trinit. Istiæ nomi- natim ex Irenæo desumit Theodoretus dialogo 2, usque ad illud : « qua enim ratione filiorum ad- optionis, » etc.

Esset. Delevimus « esse. » In carne natum. Expunximus « incarnatum. » Non enim Spiritu. Tres has voces adjecimus.

Qui inciperet occidere. Id est qui peccatum occi- surus et omnino deleturus erat.

Sic igitur. Excusi codices, « si igitur. » Antiquam. Ita pro « antequam, » veteris cod. atct. restituiimus.

Ex Joan. Ern. Grabii adnotationibus in cap. 20.

Pag. 209. Christum Jesum crucifixum. Ἰησοῦν in nostris N. Testam. codd. non legitimus; unde et hæc verba Irenæum niemorerit citasse dicerem, nisi Clemens Alex. quoque lib. i Strom. pag. 313, cum hæc additione illa allegasset.

Propheta. Nec nomen, neque locum prophetæ in- dicarunt Irenæi editores. Est autem Jeremiæ cap. xvii, vers. 9, ubi LXX habent : καὶ ἄνθρωπος ἔσται καὶ τίς ᾠθήσεται αὐτόν; legentes nempe שָׂמַר non שָׂמַר, uti modo Masoreticus codex habet. Ad Chri- stum autem hæc verba applicarunt prisci Patres, inde probantes, « quod homo sit Dominus atque Sal- vator, secundum dispensationem carnis assumptæ, » teste Hieronymo in Comment. ad hunc locum, et animadvertente, « id bono voto eos, sed non secun- dum scientiam fecisse. » Atqui post Irenæum nos- trum ita fecerunt Tertullianus lib. Contra Judæos, cap. 14, lib. De carne Christi, cap. 15, lib. iii Contra Marcionem, cap. 7, et Cyprianus lib. ii Testim. contra Judæos, cap. 10.

Pag. 110. Servare eas, quæ ad eum essent, confes- siones. Id est « observare, » ne eum coram homini- bus negent.

Concedimus. Id est « committimus, » uti lib. ii, cap. 49, et alibi. Explicat autem Irenæus semet- ipsum, dum addit, Christum hanc S. martyribus illa- tam injuriam vindicaturum, quando una cum illis secundo venerit ad gloriam; ubi non solum ipse, sed et hi sedebunt judicaturi mundum, juxta Apo- cal. xi, 4. Quem sensum, cum non assequeretur Billius, textum corruptum esse frustra suspicatus est, lib. ii Observat. sacr., cap. 5.

Adnotationes Fr. Feuardenii in cap. 21.

Pag. 212. Rursus autem. Carpocratem et asseclas oppugnat hoc loco; uberius autem infra cap. 27, 28, 29, 30, 31, quorum hæreses descripserat lib. i, cap. 24. Adversus hanc hæresim nominatim confi- git Justinus martyr in Dialogo, et postea Tertull., Epiph., Theodoretus.

Contendit autem hoc capite Irenæus, illos nec peccatorum remissionem, nec adoptionem filiorum Dei, imo nec jus beatæ resurrectionis assequi, qui Christum filium Joseph constituunt. Duplex igitur in eo agnoscenda et profitenda est nativitas, duplex natura, et substantia in unitate personæ.

Observandum quoque non modo Irenæi, sed et omnium theologorum sententiam esse, purum au- dumque hominem non potuisse redemptionis huma- næ officium adimplere; sed necesse fuisse, ut id

49 Lib. de carne Christi. 50 Pet. Rebenstock lib. Colloq.; Aurifaber l. Colloq. mensalium Lutheri.

Deus simul et homo perficeret. » Nullatenus, » inquit Fulgentius⁸¹, « humana natura ad auferendum peccatum mundi sufficiens atque idonea fieret, nisi unione Verbi Dei. » Et August. cap. 108 *Enchir.*: « Neque per ipsum liberaremur mediatorum hominum Christum, nisi esset Deus. » Ambrosius quoque in caput ix ad Hæbreos ait: « Tantum fuit peccatum nostrum, ut salvari non possemus aliquando, nisi unigenitus Filius Dei moreretur pro nobis. » Et Basilius in psal. XLVIII: « Non homo nudus, sed homo Deus Jesus Christus nos redemit: quia nullus alius poterat condignum asferre pretium. » Plura istiusmodi testimonia comperiet studiosus lector apud Chrysostomum hom. 10 in Joan.; Cyrillum Alexand. lib. v *Thesauri*, cap. 7. et lib. i *De fide ad reginas*; Cyrillum Jerosolym. catechesi 13; Damascenum lib. iii *De fide*, c. 15 et 19; Leonem papam epist. 13, 81 et 95; serm. 1, 4, et 10 de Nativitate, serm. 7 et 8, de Epiphania; et serm. 1 et 12 de Passione Domini; Anselmum denique duobus libris *Cur Deus homo*.

Commistum Verbum. Id est ex Virgine reipsa incarnatum: aut « commisti Verbo, » si vet. cod. lectio placet, id est fide, spe et charitate, necdum Christo adhærentes. Mox « percipientes, » pro « percipientes » restitimus, auct. vet. cod.

Manumiserit. Ἐλευθέρωσθ, id est soluto miserrimæ omnium captivitatis iugo, in libertatem filiorum Dei asseruerit. Ut enim mancipium dicitur Augustino⁸², qui manu captus, belli jure occidi poterat; sic manumissus, cui libertatis copia fiebat, certis ritibus et verbis istis: « Hunc hominem liberum esse volo. »

Ego dixi: Dii estis. Hæc Theodoretus dialogo 4, ex Irenæo citat usque ad illud: « Non enim poteramus, » etc. Ejus porro auctoritate, et veteris cod. consensu mox pro « Verbum Dei, Verbi Dei » reposuimus.

Commistus Verbo Dei. Tres has voces Theodoretus desiderat, indeque forsitan alicui viderentur aliunde invecitæ, nisi codices omnes constanter illas servarent, et non raro infra iisdem verbis uteretur lib. iv, cap. 37. Illis autem perfectam illam unitiorem divinæ et humanæ naturæ in Christo, tanto studio docere et explicare studet, ut verbis aduniendi, adhærendi, conjungendi, coniungendi, assumendi, et communicandi, quibus superiori capite usus est, non contentus: nunc et commisionem yocem usurpet, sed ad superiorum significationem. Ne quis vero hac phrasi offendantur, quasi confusionem quandam naturarum in Domino nostro Irenæus induceret, animadvertat et bene sentientes alios Patres ab ea non abhorruisse. Dionysius Areopag.: « Jesus simplex ex carne humilitatis nostræ ineffabiliter compositus est. » Tertullianus lib. ii *Contra Marcionem*: « Miscentem in seipso hominem et Deum; » et cap. 12 *Apologet.*: « Nascitur homo, Deo mistus. » Cyrianus, tractatu *De vanitate idolorum*: « Deus cum homine miscetur. » Vigilius martyr lib. i *Contra Eutychen*: « Filius Dei ostendere voluit nostri generis naturam per commisionem individuanam unitatem. » Augustinus iv *De Trinit.*, cap. 20: « Verbo Dei, ad unitatem personæ quodammodo commistus est homo. » Alios multo plures prætereo, quos legendo notes licet.

Ut adoptionem percipiens. Erasmus præfatione in hos libros, existimavit hunc locum prudenter legendum, propterea quod Christum juxta conditionem humanam adoptivum esse Filium Dei videatur asserere Iren. Et certe hanc 135 sententiam in Elipando Toletanæ sedis episcopo, aliquot postea sæculis damnaverunt Paulus Aquileiensis, Adrianus papa, et synodus Francofordiensis, ad quam, imperante Carolo Magno, ex Gallia, Germania, Italia episcopi circiter trecenti convenerant. Elipandus

A cum asseculis, libello edito volebat Hilariū, Hieronymum, Augustinum, deinde Eugenium, Hildefontem, et Julianum Tolctanos olim antiatites, a suis partibus stetisse: verum, Patrum illorum sententiæ partim depravasse, partim fictitias supposuisse convictus fuit; et ejus error, sanctarum Scripturarum, et gravissimorum theologorum Athanasii, Nazianzeni, Cyrilli, Hilarii, Hieronymi, Augustini, Ambrosii, Isidori, Paschasii, ibidem adductis sententiis, quibus pernegant Christum ullo pacto adoptatum Filium dicendum esse, penitus oppressus.

Superest ergo ut hic aut voce adoptionis, quam usurpat Irenæus, eam gratiam, donum, beneficiumve intelligamus, quibus in unitatem personæ, sine ullis suis præcedentibus meritis, humanam nostram naturam ex Virgine Filius Dei assumpsit. Hoc sensus tibi explicabunt post Augustinum lib. *Contra Secundianum*, cap. 5, Petrus Lombardus lib. iii *Sent.*, dist. 10, et quotquot questionibus suis eum locum illustrarunt patres scholastici. Aut, quod acutis et doctis viris longe rectius videtur, illa Irenæi verba non ad ipsum Christum, sed ad cœtum piorum hominum referenda sunt, quos passionis, sanguinis et mortis suæ beneficio atque efficacia in adoptionem filiorum Dei misericorditer assumpsit. Istud enim confirmant hæc Irenæi verba: « Filius Dei factus est homo, ut homo, percipiens adoptionem, fiat filius Dei. » Et paulo superius: « Ad eos dicit, qui non recipiunt munus adoptionis. » Spectans igitur B. martyr hæc apostolorum verba: « Dedit potestatem filios Dei fieri, his qui credunt in nomine ejus⁸³; » Accepistis spiritum adoptionis filiorum Dei⁸⁴; » de nostra in Christo et per Christum adoptione loquitur.

Possemus. Sex voces has inseruimus, erasimus vero « possumus, nisi » veteris cod. auct.

Propter hoc. Expunximus « quod per hoc: » et non ita multum post, « aut » pro « ut » reposuimus auct. vet. cod.

Sicut enim homo erat. Theodoretus in dialogo 3 hæc ex Irenæo transcribit usque ad illud: « Hic igitur Filius Dei, » etc., quæ supra Græcè et Latine adjecimus.

Requiescente quidem Verbo. Apertissime docet diviniæ naturæ nihil doloris in illa Dominica perpessione illatum, quippe quæ mutationum universalium experta, his subjici non potest. Hoc idem multis scripturis confirmat concilium Hispalense, actione 13, et clarissimis exemplis illustrat Euseb. lib. iv *Demonstr. evang.*, cap. 13.

Ejusdem adnotationes in cap. 23.

Pag. 213. *Magnanimus*. Vet. cod. « magnanimis. » Sic vocem Græcam μαγρόθυμος, puto reddidisse interpretem, quam alii « patientem et longanimum » redderent. Irenæum porro imitantur Tertullianus lib. *De patientia*, Cypr. *De oratione Dominica*, eadem voce utentes.

Ostendit autem hoc capite Irenæus, Deum ex lapsu hominis huic mundo patefecisse, quam sit patiens, benignus, misericors, et potens ad salvandum. Hoc ipsum etiam Jonæ exemplum comprobatur: atque idcirco gravissimam esse hominum ingratiudinem, si tantum beneficium pro dignitate non agnoverint et suspexerint, etc. « Verbum » autem fere semper masculino genere effert, attendens Græcam vocem λόγος, quæ masculina est.

Ninivitis. Ita vet. cod., excusil « inimicis. » *Conterritos ab eo signo*. Indicat Jonam prædicasse Ninivitis mira, quæ sibi in mari, in cæto, et in terra contigerant; quod etiam quibusdam Hebræorum interpretibus placet, uti nostris in eam prophetiam *Commentariis* signavimus.

Ut insperabilem. Ita et capitis initio, « glorificaret Deum, qui insperabilem salutem ei donasset. » Expunximus ergo « inseparabilem. »

⁸¹ J. de incarn. et grat., c. 4. ⁸² Lib. xix de civit. Dei, cap. 15. ⁸³ Jan. 1, 12. ⁸⁴ Rom. viii, 23.

Ingratus enim. Vet. cod. : *Ingratum enim magis eum hoc, etc., et dilectionem, quam habebat Deus in hominem, offuscabat sensum suum, etc.*

Cognoscit autem. Delevimus (cognoscant,) auct. vet. cod.

Pag. 214. *Factus est.* Vertendum erat, (factum est,) propter antecedens (Verbum,) nisi λόγος masculinam vocem respexisset interpres: quod et alibi frequenter facit. Paulo post, (assuesceret,) ponitur pro, (assuesceret.)

Non habebant salvari. Græce οὐκ εἶχον σωθῆναι, non poterant salvari; ut εἶχω λέγειν, possum dicere.

Ejusdem adnotationes in cap. 23.

Pag. 214. *Rursus, quoniam neque homo.* Oportuit Salvatorem mundi esse verum hominem, qui pro nobis pateretur et moreretur; item et Deum, qui peccata remitteret atque salvaret a morte.

Sine carne. Angelis corpora propria tribuunt multi antiquorum, ut ex Justino, Tatiano, Tertulliano, Cypriano, Origene, et plerisque aliis apertum est. Alii vero ut Dionysius, Cyrillus, Theodoretus, Damascenus, volunt illos omnino incorporeos, et non materiatos esse; quibus accedere videtur hoc loco Irenæus, licet cap. 70 lib. iv aliud indicare videatur. Ignatius item, *Epist. ad Trallianos*, vocat angelos (incorporeas creaturas.) Basil. hom. *Quod Deus non est auctor malorum*, cacodæmonis naturam ait esse incorpoream. Nazianzen. orat. 2 de theologia, de angelorum natura scribit: (Ne hanc quidem, tametsi corporis expertem, incorporeo modo cernere possumus.) Greg. Nyssenus lib. *De vita Moysis*, censet angeles natura incorporeos. Epiphanius contra hæres. 26, appellat dæmonem spiritum incorporeum. Chrysostomus homil. 23, in Genes. affirmat impossibile esse incorpoream angelorum naturam concupiscentia carnis teneri. Hieronymus denique, *epist. ad Avitum*, in erroribus ponit Originem, quod dixerit dæmones ob delicta sua æriis corporibus vestiri.

Neque senior. Sententia est Isa. LXIII juxta translationem LXX; quæ hisdem fere verbis citatur quoque a Cypriano lib. ii *Adversus Judæos*, cap. 7.

Isaias ait: Et commemoratus est. Non dubito nomen Isaiæ pro nomine Jeremiæ in hunc locum irrepsisse, quoniam dixisset ut paulo antea: (Et Isaias rursus;) insuper, lib. vi, cap. 39, hunc eundem locum ascribit Jeremiæ; lib. item v, cap. 31, eundem locum, paulo licet aliter citans, Isaiæ non invenit. Sed et Justinus martyr in *Dialogo*, velut ex Jeremia locum allegat. Scribit porro, Judæos odio Christianorum sententiam istam, plutesque alias et sacris Bibliis sustulisse. Et vera hic locus nec apud LXX, nec apud Vulgatam lectionem Latinam nuac occurrit.

Deus ab Africo venit. Sic cum Irenæo legit Novatianus lib. *De Trin.* cap. 12, apud Tertull., idque ex editione Theodotionis, quem testatur Hieronymus vertisse: (Deus ab Austro venit, et Sanctus de monte Pharan⁶⁶,) ut nunc legit editio Latina Vulgata. Docet idem Hieronymus Pharan locum esse vicinum monti Sina, et Bethlehem sitam esse ad Austrum, in qua natus est Saluator. Montes autem Ephraim sive Esfrem, urbi Jerusalem non sunt ad austrum, sed ad septentrionem. Ideo hic melius legi videretur, (de monte Pharan,) quam, (Esfrem.) Novatianus habet, (de monte umbroso.)

Cooperavit celam. Hæc nova est lectio ex variis translationibus concinnata, et ferme ei similis, quam in hisdem sententiis usurpat Cyprian. lib. iii *Adv. Judæos*, cap. 21, quod prudenter animadvertit diligentissimus et doctissimus ejus scholiastes Pamelinus.

Pag. 215. *Deus igitur homo factus est.* Euseb. lib. v *Hist.*, cap. 8, hæc nominatum ex Irenæo trans-

cribit, quæ Græce et Latine insequentii capite adjiciuntur.

Ejusdem adnotationes in cap. 26.

Pag. 215. *Non ergo vera est quorundam interpretatio.* Judæos hujus prævæ interpretationis auctores una cum Ebionitis, Theodotione et Aquila intelligit: quibus Tryphonem et Carpocratem Justinus adjungit; Symmachum ex Samaritano proselytum et circumcisum, Eusebius et Epiphanius. Et de illis quidem nihil mirum, cum vel Christum nunquam susceperint, vel susceptum semel penitus postea abnegarint. At, nostra tempestate, in ipso Christianarum regionum mediullio, quosdam, qui se gloriæ Christi omnium maximos et sincerissimos assertores venditarunt, exstitisse qui Judaicam et Gnosticam hanc impietatem, tanto martyrum sanguine extinctam, ab Orco revocarent, apud posteros fidem vix inveniet. Calvinum intelligo, qui Judæis de nomine חַלְמָה *Haalmah*, concedit, quod postulant, videlicet de adolescentula viro cognita intelligendum: Oecolampadium Judaice et Gnostice transferentem: (Ecce, adolescentula illa prægnans, et pariens filium;) atque impurum Castalionem. communi voce ad corruptam et incorruptam interpretantem: (Ecce, puella prægnans filium pariet;) quos omnes sequentibus rationibus coargueamus.

1. Tribus diversis vocabulis Hebræi eandem ferem **חַלְמָה** significant, חַלְמָה, *naarah* adolescentulam, sed tam virginem, quam corruptam: חַלְמָה *hethulah*, virginem duntaxat designant, sive anus decrepita, sive adolescentula fuerit; חַלְמָה, *haalmah*, quo matrem Messie hoc loco vocat propheta, solummodo adolescentulam virginem, eamque cum ἐκκράσει intactam, hominibus absconditam et occultam, ut ipsum etymon indicat.

2. Deinde tribus tantum locis in sacris Hebræorum litteris, חַלְמָה, *haalmah*, cum littera seu articulo ה, *he*, invenitur: Genes. xxiv, 13, cum de Rebecca dicitur: (Ecce, sto juxta fontem aquæ, et erit haalmah,) id est virgo (egressa ad hauriendum,) etc.; secundo, Exod. ii, 8, cum de Maria sorore Moysis scribitur: (Et perrexit haalmah,) id est virgo, (et vocavit matrem infantis;) tertio demum apud Isaiam hoc in loco: (Ecce haalmah.) Si igitur duæ priores hoc nomine vocantur, quod intactæ, absconditæ, et viris non cognitæ essent, procul dubio et tertia hæc, de qua agitur.

3. Accedit, quod Septuaginta seniores illi, genere et conversatione Hebræi, Hebræicæ et Græcæ linguæ peritia clari in primis, pro *haalmah* (ut cum Irenæo Justinus martyr, Hieronymusque prudenter observant), hoc loco transtulerunt ἡ παρθένος, quod omnibus, circa controversiam virginem significat: et non ἡ νεῦς, quod adolescentulam, nec παρθένον, quod puellam simpliciter denotat.

4. Nec parum partes nostras confirmat Jonathan Usielis filius, paraphrastes Chaldæus, vir inter Hebræos summi nominis et auctoritatis, qui locum hunc reddidit, (Ecce virgo.) Consentit etiam Evangelium Matthæi Syriacæ lingua, id est Hebræica, dialecto vulgari primo scriptum, Isaiæ locum ita reddens: (Ecce enim virgo.) Lingua quoque Punica, quæ profecto Arabica est, *haalmah* proprie virgo appellatur: ut non siue mysterio, totius mundi Redemptoris genitricis integritas omnium linguis celebretur.

5. Denum, ut quod tanquam inexpugnabile munimentum in hac re æstimavit cum Irenæo, Justinus, Tertullianus, Basilus, Cyrillus, Chrysostomus, Hieronymus, non omitam; insigne proligium, miraculum retro actis sæculis inauditum, signumque non vulgare, sed Deo dignum, ac, ut Tertulliani verbis utar, (monstruosam aliquam novitatem, divinus vates Judæis pollicebatur; cujus nullam prorsus rationem habet juvenulæ desponsatæ quotidiana-

⁶⁶ Habac. iii, 8.

nus prægnatus et partus. » Cæterum partem hujus capituli in suam *Historiam* transtulit Euseb., lib. v cap. 8, ut supra adjecimus.

Theodotion. Hunc circa secundi Commodi imperium agnatum Epiphanius scribit; Naclerus, Bergomas, Sabellius et Platina sectatorem Tatiani, antequam in hæresim incideret, initio constituunt. Marcionis furores deinde insecutum tradit Epiphanius, sed postremo infensum et ipsum illius hæresi, ad Judæos declinasse; detractoque præputio, eorum linguæ, deinde et privatæ Bibliorum interpretationi delisse operam. Ebionæum appellat eundem Eusebius lib. iii *Hist.*, cap. 8. Quem secutus Hieronymus⁶⁶ inter hæreticos judaizantes annumerat, illumque multa mysteria Salvatoris, subdola interpretatione celasse prodit. Refert in catalogum hæreticorum Aug., quod Christum solummodo hominem dixerit.

Aquila. Hic duodecimo Adriani anno ab Ecclesia proscriptus fuit; quod, auctore Epiphanio⁶⁷, astrologis impensius quam Christianum decebat addictus esset. Ignominiam hanc impotenti animo ferens, abnegato Christo, factusque proselytus, circumcidit se passus est, atque inde contentioso studio, linguam Hebræam didicit, et primus post Septuaginta, qui ante eum quadringentis et triginta annis apud Ptolemæum regem sacra Biblia traduxerant, interpretari et ipse tentavit, et in Christianorum odium ex recepta lectione multa pervertit et corrupit; quale est hoc, quod adducit Irenæus. Idem exemplum ex Irenæo nominatim recitat Euseb. lib. v *Hist.*, cap. 8, additque hanc interpretationem ansam sui erroris præbuisse Ebionitis. Hunc Aquilam diligentem et curiosum interpretem alicubi vocat Hieronymus, alibi vero contentiosum appellat, nec verba solum, sed etymologias quoque verborum transferre conatum, atque ita jure rejiciendum⁶⁸.

Suas ipsi comburere Scripturas. Tanto odio Christiani nominis Judæos flagrasse scribit Justinus martyr⁶⁹, ut ex sacris Bibliis plurima deleverint, quibus Christum crucifixum, Deum verum et hominem esse, unicuique orbis redemptorem, et Messiam promissum, adeo diserte docebatur, ut ea nullis glossematibus possent alio detorquere, qualia sunt quæ ibidem subnectit de Esdra, Jeremia, et psalm. xcv, e cujus versu decimo deleverunt « a ligno, » cum prius esset: « Dicite in gentibus, quia Dominus regnavit a ligno. »

Reliquas omnes gentes. Tres has voces ex vet. cod. adjecimus, expungendo « reliquos omnes. »

Ex Jo. Ern. Grabii adnotationibus in cap. 24.

Pag. 215. *Τολμώτερον μεθερμηνεύειν.* Eamdem audaciam notat Justinus M. in *Dial. cum Tryphone* p. 262, his verbis: Ὑμεῖς καὶ οἱ διδάσκαλοι ὑμῶν τολμᾶτε λέγειν, μηδὲ εἰρῆσθαι ἐν τῇ προφητεῖα τοῦ Ἡσαίου, Ἰδοὺ ἡ παρθένος ἐν γαστρὶ ἔξει, ἀλλ' Ἰδοὺ ἡ ρεάνις ἐν γαστρὶ λήψεται, καὶ τέξεται υἱόν. Confer ibid. pag. 310.

Θεοδοτῶν. Crassus est error Feuardenii, Theodotionem, cujus hoc Irenæi loco mentio fit, confundentis cum Theodotione Augustini, qui idem est cum Theodoto hæretico, de quo Epiphanius hæres. 58, et Euseb. lib. v *Hist.*, cap. 28.

Adnotationes Fr. Feuardenii in cap. 25.

Pag. 215. *Prius enim quam Romani.* Ab hoc Ptolemæo, usque ad obsidionem primam Jerusolymorum ab exercitu Romano, duce Pompeio, olympiadas 54, quæ annos 156 efficiunt, numerat Euseb. in *Chron.*

Regnum suum. Vet. cod., « regnum Dei, » id est terram toties beatorum patriarcharum posteritati promissam. Eusebius habet⁶⁶: « Antequam Romani summum totius orbis obtinerent imperium, » etc., usque ad illud: « Cum tanta igitur veritate, »

A etc. Ejus porro auctoritate, et consensu vet. cod., « ornare, » pro « compleri; » — « Jerosolymitis, » pro « Jerosolymis; » — « obediebant enim, » pro « qui obaudiebant, » restitimus et immutavimus.

Ptolemæus Lagi filius. Tertull.⁶¹ hunc Philadelphum cognominat, simulque appellat Ptolemæorum eruditissimum. Epiphanius notat hoc factum fuisse anno regni ejus decimo septimo: etenim Nicephorus Constantinop. eum 38 annis imperasse scribit in *Chronologia.*

Omnium hominum. Josephus 50,000 voluminum eam bibliothecam habuisse scribit, l. xii *Antiq.*, c. 2, ubi et totam historiam accurate persequitur. Aristæas apud Eusebium lib. viii *De præparatione evangelicæ*, cap. 4, refert Demetrium Phalereum bibliothecæ præfectum regium interrogatum a rege, quot jam libri in bibliothecis essent, respondisse: « Plures quam ducenta millia, sed brevi tempore non fore pauciores quingentis millibus. »

Septuaginta seniores. Non desuerunt qui item moverint de horum numero, dicentes tantum septuaginta fuisse, non septuaginta duo, propterea quod ita recensentur, tum ab Irenæo, tum a plurimis aliis auctoribus. Verum, attendant velim illud brevitate causa fieri, quemadmodum septuaginta duo discipuli, præter apostolos, a Christo missi, communis septuaginta dicuntur: cum tamen ex Evangelio, Augustini et Bedæ interpretatione, ac Epiphanio hos nominatim recensente, Clementis denique, qui horum partem vidit, *Constitutionum apost.* lib. ii, cap. 59, vere septuaginta et duo fuisse extra omnem dubitationem sit. Ad hæc, cum Eleazarus tum summus Jerusolymorum pontifex, ex qualibet gentis suæ tribu, sex viros ad hoc elegerit ac miserit, senarius autem numerus duodecies multiplicatus, septuaginta duo conficiat, certus est septuaginta et duorum interpretum numerus. Aristæas denique ejusdem Ptolemæi a secretis, tot se vidisse, admisisse, fovisse scriptis testatur: quinetiam singulorum nomina per tribus suas ita perscribit. « Ex tribu Juda, inquit, Joseph, Ezechias, Zacharias, Joannes, Ezechias, Eliseus. Ex tribu Ruben, Judas, Simon, Samuel, Adeus, Mathias, Eschemias. Ex tribu Gad, Nehemias, Joseph, Theodosius, Baseas, Ornias, Datis. Ex tribu Aser, Jonathas, Auxeas, Eliseus, Ananias, Chabrias, Sachus. Ex tribu Nephtalim, Isaac, Jacob, Jesus, Gabareus, Simon, Levi. Ex tribu Manasse, Judas, Joseph, Simon, Zacharias, Joannes, Jonathas. Ex tribu Simeon, Sabatheus, Jason, Jesus, Theodoros, Jonas, Jonathan. Ex tribu Levi, Theodosius, Jason, Jesus, Theodoros, Jonas, Jonathas. Ex tribu Issachar, Theophilus, Abraham, Arsamis, Endemias, Daniel, Some. Ex tribu Zabulon, Jeremias, Eleazar, Zacharias, Baneas, Eliseus, Dathus. Ex tribu Ephraim, Samuel, Josephus, Judas, Joathas, Chabel, Dositheus. Ex tribu Benjamin, Israel, Joannes, Theodosius, Arsawenes, Abietas, Ezece. » Et de his hactenus.

C Sunt quoque etiam hoc sæculo, qui contendunt eos tantummodo legem, id est quinque libros Moysis, ex Hebræis Græcos fecisse; istudque sensisse putant Aristæam, Josephum, et quosdam Talmudicos. Falluntur porro quoniam 137 hi nomine legis universam Veteris Testamenti Scripturam intelligunt, sicut et Christus Dominus noster de ea loquitur, Joannis x, 34, et xv, 25. Præterea Philo ac Epiphanius, hujus rei diligentissimi indagatores, diserte testantur universum Vetus Testamentum, quod apud Judæos 22 sacris libris servabatur, ab his in linguam Græcam translatum esse. Neque est verisimile regem omnium librorum tam avidum et curiosum, tot reliquorum clarissimorum prophetarum libros neglexisse, solis quinque unius Moysis contentum. Postremo, cum nulli ab his LXXII

⁶⁶ Præf. in Job. ⁶⁷ Lib. de Pond. ⁶⁸ Comm. in c. ij Ose. et epist. ad Pammachium. ⁶⁹ In Dialog. Lib. v Hist. ⁷⁰ Apol. c. 18.

reperiantur Veteris Testamenti interpretes, usque ad Aquilam, qui sub Adriano imperatore vixit : et ante hunc apostoli, aliique apostolici viri, alios a Moyse prophetas, tanquam ex Græca translatione citant frequentissime ; non est profecto dubitandum, universum Vetus Testamentum ab illis LXXII Græco sermone donatum esse.

Neque prætermittendum, tantam olim fuisse Iulius translationis LXXII, etiam inter Judæos auctoritatem, ut, Philone teste, plurimi eorum singulis annis in insulam Pharum trajicerent, et celebri solemnitate locum honorarent, in quo primum edita esset tam mirabilis legis divinæ interpretatio. Ideo et in horum calendario, die octava mensis Tebet, id est Decembris, signatur jejunium : quod illo die lex in Græcum versa sit tempore Ptolemæi regis, e : tenebræ, ut aiunt, triduo totum mundum occupaverint.

Denique prisca Ecclesiæ doctores, Justinus, Tertullianus, Epiphanius, Augustinus, una cum Irenæo, nihil dubitarunt affirmare hos LXXII seniores Spiritu prophetico hac in re instructos atque munitos fuisse, quando tam stupendo miraculo omnes in eandem dictionem, periodos, et sententias convenerint, oracula obscuriora de Christo tam apte expresserint, et ab apostolis, tota demum prisca Ecclesia Christiana admissi probatque fuerint. Tametsi non distiteamur, tam vetustate, quam exscribentium plurimorum oscitantia vel ignorantia, multis in locis illorum interpretationem postea vitiatam esse, adeo ut a Luciano, Hesychio, Origene, dein beato Hieronymo exinde emendanda fuerit. Divina tandem Providentia, et doctissimorum virorum nunquam satis laudandis laboribus, novissime correctam, auctoritateque Ecclesiæ Romanæ probatam, et excusam, in lucem gratulantur pii omnes hoc tempore exivisse. Atque hæc pro loco sufficient.

Separans eos ab invicem. Justinus martyr scribit⁶², septuaginta cellularum vestigia, in quibus separatim transulerunt, Alexandriæ sese conplexisse, a quo non dissentiant Cyrillus Jeros. catechesi 4, Tertullianus cap. 19 *Apolog.*; Eusebius lib. viii *De præparat. evangel.*, cap. 1; Hilarius, Chrysostomus, Theodoretus, Augustinus in *De doctrina Christ.*, cap. 15, et lib. xviii *De civitate*, cap. 42. Quin et prophetico, id est divino Spiritu præditos fuisse hos interpretes, non dubitat idem Augustinus xv *De civitate*, capite 14, et lib. xviii, capite 43 : licet interdum, Hebraicæ veritatis amore, sit illis infestior Hieronymus.

Pag. 216. Restituere populo eam legem. Magno consensu antiquissimi scriptores hanc sententiam suis calculis probant, velut Basiliius epist. ad Chilonem, Clemens lib. 1 *Strom.*, Hieronymus lib. *Adv. Helvidium*, Isidorus lib. vi *Etymol.* Sed anius Tertulliani verba hic adnotasse sufficiat : « Jerosolymis, ait, Babylonica expugnatione deletis, omne instrumentum Judaicæ literaturæ per Esdram constat restauratum, » lib. *De habitu muliebri*, cap. 3.

Circa primum. Subscribit Tertull. lib. *Contra Judæos*; Euseb. in *Histor. et Chronico*, anno 42, quem sequitur Epiph. contra hæres. 78. Ptolemæus ergo recentis plus minus annis hoc tempus præcesserat.

Et Matthæus. Hieronymus veritati Hebraicæ impene devotus, submonet, Matthæum aliquando non sequi LXX translatorum auctoritatem, sed Hebraicam, ut illa duo : « Ex Ægypto vocavi filium meum⁶³; » et « Nazareus vocabitur⁶⁴, » indicant; libro *De viris illustr.*, et *Comment. in* ii cap. Matth.

Ex Jo. Er. Grabii adnotationibus in cap. 25.

Pag. 215. Πτολεμαῖος ὁ Ἀδύρου. Clemens Alex., lib. 1 *Strom.*, pag. 341 seq., hanc Irenæi de LXX

A interpretibus historiam recitaturus, istud sententiarum divortium prius memorat : Ἐρμηνευθῆναι τὰς Γραφάς, πᾶς τε τοῦ νόμου, καὶ τὰς προφητικάς, ἐκ τῆς τῶν Ἑβραίων διαλέκτου εἰς τὴν Ἑλλάδα γλώτταν φασὶν ἐπὶ βασιλέως Πτολεμαίου τοῦ Ἀδύρου ἦ, ὡς τινες, ἐπὶ τοῦ Φιλαδέλφου ἐπικληθέντος, τὴν μεγίστην φιλοτιμίαν εἰς τοῦτο προσενεγκαμένου Δημητρίου τοῦ Φαληρέως, καὶ τὰ περὶ τὴν ἔρμηνειαν ἀκριδῶς πραγματοποισαμένου. « Versas autem esse Scripturas, et legis, et prophetarum, ex Hebræo sermone in linguam Græcam aiunt tempore Ptolemæi Lagi filii; aut, ut dicunt nonnulli, tempore ejus qui fuit cognominatus Philadelphus, cum maximam ad eam rem contulisset diligentiam Demetrius Phalereus, et, ut verterentur, vehementer procurasset. » Posterioris sententiæ auctor fuisse videtur sive genuinus, sive spurius, uti videtur, Aristæus; sectatores Philo Judæus lib. ii *De vita Moysis*, pag. 658; Josephus l. xii *Antiq. Jud.*, cap. 2; Tertullianus in *Apologetico*, cap. 18, ad Aristæum historiam provocans, ac alii Patres recentiores. Sed Irenæus alterum, nescio quem, auctorem secutus, Ptolemæo Lagi id tribuit, quod illi Philadelpho. De Justino martyre res est incerta, siquidem is Ptolemæum sine addito nominat; ac quamvis in *Parænesi ad Græcos*, pag. 14, Philonem ac Josephum alleget, addit tamen (et alios,) tacitis licet eorum nominibus : ex quibus procul dubio hausit, quod de duplici legatione ipse solus memorat *Apol. 2*, pag. 72. Utrum igitur quoad auctorem legationis cum Philone et Josepho, an cum aliis senserit, dubium manet. Forte autem istud sententiarum divortium exinde natum est, quod legatio ad Judæos acquifendorum sacrarum librorum causa isto facta sit tempore, quo Ptolemæus Lagi filium Philadelphum in regni societatem assumpserat; adeo ut utrique ascribi potuerit, et reapse a diversis auctoribus ascripta sit. Quæ opinio uti plurimorum recentiorum calculo approbatur, ita etiam confirmatur testimonio Anatolii episcopi Laodiceni sæc. iii, cujus « multiplicem eruditionem » laudans Eusebius lib. vii *Hist. eccl.*, cap. 52, fragmentum *Canonum paschaliu* ejusdem ibi conservavit. In quo Philonem, Josephum, Musæum, suam in rem citat, aliosque antiquiores scriptores Judaicos nominat, nempe duos Agathobulos, quibus *Magistrorum* cognomen hæsit, atque Aristobulum, quem ista occasione ita describit loco citato pag. 234 : Ὅς ἐν τοῖς Ἑβδομήκοντα κατελεγεμένους, τοῖς τὰς ἱερὰς καὶ θελας Ἑβραίων ἐρμηνεύσασι Γραφὰς Πτολεμαῖου τῷ Φιλαδέλφῳ καὶ τῷ τοῦτου πατρὶ, καὶ βίβλους ἐξηγητικὰς τοῦ Μωυσεως νόμου τοῖς αὐτοῖς προσεφώνησε βασιλευσιν, « Qui unus fuit ex illis Septuaginta viris, qui sacra et divina Hebræorum volumina in Ptolemæi Philadelphi et patris ejus gratiam (Græce) interpretati sunt; et libros explanationum legis Mosaicæ iisdem regibus dedicavit. » Ubi in eo quidem forte erravit, quod Aristobulum multo junio-rem, explanationum legis Mosaicæ auctorem a Clemente Alexand. et Eusebio *De præparat. evangel.* allegatum, cum illo seniore, uno τῶν Ο' confundit (nisi duo Aristobuli diversos in Moysen commentarios scripserint); ast in eo recte omnino sentire videtur, quod versio librorum biblicorum regnante Ptolemæo Lagi et filio ejus Philadelpho facta sit. Atque id vel inde quoque probatur, quod opus istud procuraverit Demetrius Phalereus, teste ipso Aristobulo juniore apud Clementem Alex. lib. 1 *Strom.*, pag. 342, et Euseb. lib. xiii *Præparat. evang.*, cap. 12. Atqui illum defuncto Ptolemæo Lagi a filio ejus Ptolemæo Philadelpho ab aula relegatum fuisse, celebratissimo illo Heruippi apud Diogenem Laertium testimonio constat. Necessè igitur est, ut, cum Ptolemæus Lagi adhuc in vivis, et Demetrius inter amicos regis esset, versio τῶν Ο' si non ad

⁶² In Dialogo, et *Apol. 2*. ⁶³ Ose. xi, 1. ⁶⁴ Matth. ii, 23.

finem perducta, saltem cepta fuerit. Confer sententiam adnotationem, quæ alia adhuc ad hujus sententiæ confirmationem suppeditabit.

Φιλοτιμούμενος τὴν ὄψ' αὐτοῦ κατασκευασμένην βιβλιοθήκην. etc. Dices, Philadelpho plurimos istud amplissimæ bibliothecæ condendæ studium tribuere scriptores, non autem Ptolemæo Lagi. Respondeo, utrique idem fuisse studium, licet forte in illo, adhuc juvene, magis ardens. Cum enim Ptolemæum Lagi apprime eruditum non solum plurimas epistolas, easque ad viros doctos datas, sed et *Historiam de expeditionibus Alexandri Magni* scripsisse constat, adeo ut « pacis artibus, quam militiæ, major et clarior » dicitur a Curtio, lib. ix, cap. 8, nullum est dubium, quin et libris undique conquirendis fuerit intentus. Et sane eo regnante bibliothecam Alexandriæ fuisse, eique præfuisse Zenodotum Ephesium, versificatorem et grammaticum, refert Suidas in voce Ζηνόδοτος. Quod non parum confirmatur e Strahonis lib. xiii *Geogr.*, p. 608, ubi memoria proditum est, quod Aristoteles docuerit τοὺς ἐν Αἰγύπτῳ βασιλεῖς βιβλιοθήκῃς συναξίν. Atqui Aristoteles non ultra Ptolemæi Lagi regnum vitam produxit; adeo ut ipsi primus forte auctor condendæ bibliothecæ fuerit. Fuit sane, li. et non primus, Demetrius Phalereus, de quo Pylarchus in *Aporrhēgmatibus*, p. 189, ait: Πτολεμαῖος τῷ βασιλεῖ παρήναι τὰ περὶ βασιλείας καὶ ἡγεμονίας βιβλία κτλ. 188 καὶ ἀναγινώσκειν. Quæ vix de alio quam Ptolemæo Lagi accipi possunt; et licet ad Philadelphum referantur, Ptolemæo tamen Lagi adhuc vivo istud Demetrii consilium datum est, ut ex præcedenti adnotatione liquet.

Μεταβιβλημένας τὰς Γραφάς. Sic etiam Clemens Alexandrinus loco citato ⁶⁶ ait, libros omnes, tam legis quam prophetarum, a LXX senioribus in Græcum sermonem conversos fuisse. Cui subscribit Theodoretus in præfat. *Commentariorum in Psalmos*, et Olympiodorus in *Comm. ad librum Job*, et reliqui fere omnes. Aristobulus tamen et Josephus, ambo Judæi scriptores, legem duntaxat ab illis Græce interpretatam fuisse innuunt. Aristobuli quidem hæc verba sunt apud Eusebium in lib. xiii *Præparat. evangel.*: « Ἡ δὲ ὅλη ἐρμηνεία τῶν διὰ τοῦ νόμου πάντων ἐπὶ τοῦ προσαγορευθέντος Φιλαδέλφου, etc. Josephus vero in proœnio librorum *De antiquitate Judaica* ita scribit: Ἐύρον τούτων, ὅτι Πτολεμαῖος μὲν ὁ δεύτερος βασιλεὺς περὶ παιδείαν καὶ βίβλων συναγωγὴν σπουδάζας, ἐξαιρέτως ἐπιλοτιμήθη τὸν ἡμέτερον νόμον καὶ τὴν κατ' αὐτὸν διάταξιν τῆς πολιτείας εἰς τὴν ἑλλάδα μεταβαλεῖν. Et paulo post id ipsum declarat aperitius his verbis: Οὐδὲ γὰρ πᾶσαν ἐκείνος ἐβη λαβεῖν τὴν ἀναγραφὴν, ἀλλ' αὐτὰ μόνα τὰ τοῦ νόμου παρέδωσαν οἱ πεμφθέντες ἐπὶ τὴν ἐξήγησιν πρὸς τὴν Ἀλεξάνδρειαν. Idem scribit in lib. xii *Antiquitatum*, cap. 2 et lib. ii *Contra Apionem* non procul ab initio. Hæc Valesius ad hunc Irenæi locum adnotavit in suis ad Eusebium *Animadversionibus*, pag. 94, col. 1 et 2. Addit quidem (quod et Feuard. adnotat) responderi posse, Judæos legis nomine prophetas interdum comprehendere, ut notat Drusius in cap. 2 *Responsionis ad Minervæ Serarii*; atque pro hac explicatione affert verba quædam Josephi ex lib. ii *Contra Apionem*. Sed Josephi de sola Mosaicorum librorum versione sententia ex ante citatis verbis, quibus lex toti Scripturæ opponitur, adeo clare elucet, ut frustraneum sit alium venari sensum. Aliter autem res se habet cum Aristobulo, cujus verba non de solius Mosaicæ legis, sed totius Scripturæ interpretatione commode accipi possunt, et forte etiam debent. Quippe in antedicto libro, pag. 664, Eusebius hæc ejus recitat verba: Δηρημέναι γὰρ πρὸ Δημητρίου τοῦ Φαληρέως δι' ἑτέρων πρὸς τῆς Ἀλεξάνδρου καὶ Περσῶν επικρατήσεως τὰ τε κατὰ τὴν ἐξαγωγὴν τὴν ἐξ Αἰγύπτου τῶν

A Ἑβραίων, ἡμετέρων δὲ πολιτῶν καὶ ἡ τῶν γεγονότων ἀπάντων αὐτοῖς ἐπιφάνεια, καὶ κράτης τῆς χώρας, καὶ τῆς ὅλης νομοθεσίας ἐπεξηγήσας. Atque paulo post in oppositione adversum hæc scribere pergit: « Ἡ δὲ ὅλη ἐρμηνεία τῶν διὰ νόμου πάντων, ἐπὶ τοῦ προσαγορευθέντος Φιλαδέλφου βασιλέως, etc. Sed de hoc prolixius disputandi hic non est locus.

Χωρὶστας αὐτοὺς ἀπ' ἀλλήλων. Justinus non in *Apologia* 2, ut scribit Feuardentius, neque in *Dialogo cum Tryphone* testatur, se LXX cellularum vestigia vidisse, sed in *Parænesi ad Græcos*, pag. 14. Cum quo Irenæus consentit; non autem Epiphanius, lib. *De ponderibus et mensuris* memorans, hinc in singulis cellis constitutos fuisse. Cæterum Hieronymi censuram quod attinet, hæc *Præfat. in Pentateuchum* ita sonat: « Et nescio quis primus auctor septuaginta cellulas Alexandriæ mendacio suo extruxerit, quibus divisi eadem scripturarum; cum Aristæus ejusdem Ptolemæi ὑπερασπιστής, et multo post tempore Josephus nihil tale retulerint. Retulit tamen, aut saltem non obscure innuit, Philo Judæus lib. ii *De vita Moysis*, p. 659, ubi de LXX interpretibus ait: Καθάπερ ἐνθουσιῶντες προσφύταυον, οὐκ ἄλλα ἄλλοι, τὰ δὲ αὐτὰ πάντες ὀνόματα καὶ ῥήματα, ὡσπερ ὑποβολέως ἐκάστοτε ἀοράτως ἐνηχοῦντος. Unde corrigenda animadversio Valesii ad Euseb. pag. 94, col. 2, scribentis, nullam cellularum apud Philonem fieri mentionem.

τῶν πάντων τὰ αὐτὰ ταῖς αὐταῖς λέξεσι. Post Philonem Justinus M. loco modo dicto similiter ait, τοὺς Ἑβδομήκοντα ἄνδρας μὴ μόνον τῇ αὐτῇ διαβολῇ, ἀλλὰ καὶ αὐταῖς λέξεσι χρησαμένους, καὶ μὴ δὲ ἄρῃ μίᾳς λέξεως τῆς πρὸς ἀλλήλους συμφωνίας διημερηκότας, ἀλλὰ τὰ αὐτὰ (καὶ) περὶ τῶν αὐτῶν γραφάσας.

Adnotationes Fr. Feuardentii in cap. 26.

Pag. 216. *Quemadmodum et ipsi.* Non fuisset hoc initium capitis nisi colo dirimendum a superiore: quod tamen ne lectoribus, præcedentibus sectionibus assuetis, molestum esset, nialuimus indicare, quam transponere. Confirmat autem oraculum Isaïæ de virgine Emmanuele parlura, in beatissima Maria Christum nostrum enixa, completum esse. Miraculum porro repromissum nullum fuisset, nisi plane virgo integra inviolataque peperisset. Cæterum, Helvidii nefarium errorem, ex hujus Evangelii loco perperam intellecto, natum, docte et acriter refellunt Hieronymus, Chrysostomus, et Hildephonus Toletanus.

In utero. Hoc ex vet. cod. addidimus, cum idem aperte habeat Evangelium Math. cap. i.

In profundum inferni. Vet. cod. « In profundum deorsum, aut in altitudinem sursum. » Quam putarim germanam esse Irenæi lectionem, cum ita habere LXX indicet Hieronymus: quorum lectionem hanc cum Irenæo amplexantur veteres, Justinus in *Dial.*; Cyprianus lib. ii *Adv. Judæos*, cap. 9; Basilius; et Cyrillus in hunc Isaïæ locum, et Ambrosius sermone 8 in psalm. cxviii.

Pag. 217. *Num pusillum vobis.* Quis sic habebant omnes codices, nihil immutavimus. Sanctes ex Hebræo: « Nunquid parum est vobis labore afflicere homines, quia labore afficitis et Deum meum? » Tertull. lib. *Contra Judæos*: « Non pusillum vobis certamen cum hominibus, quoniam Deus præstat certamen? » Cyprianus libro secundo *Adversus Judæos*, capite nono: « Num pusillum vobis certamen cum hominibus, quoniam Deus præstat agonem? » Eadem etiam habet epistol. ad martyres et confessores de Mappalico.

Communiabit bonum. Sex has voces ex veteri codice restituvimus: delevimus unicam, « communitavit. » Justinus martyr ita habet ⁶⁶: « Butyrum et mel edet, priusquam dignoscat malum, eliget bonum; quia priusquam dignoscat malum a bono,

⁶⁶ Lib. i Strom., p. 341, seq. ⁶⁶ In Dialogo.

relicet malum ut bonum eligat. » Præclara est hæjus loci, alioqui satis obscuri, periphrasis apud Hieronymum, *Commentariis* in vii Isaïæ, qua monet infantiam humani corporis divinæ Christi scientiæ non præjudicasse.

Emmanuel enim nomen, Hebraicum nomen est compositum ex $\epsilon\mu\mu\alpha\upsilon\lambda$ *himmanu*, id est nobiscum, et $\eta\mu\epsilon\iota\varsigma$ *et*, *Deus* : unde constat Christum Deum esse in carne manifestatum. Quo pacto autem Christo Jesu hoc nomen conveniat, et quid Judæis ea de re obstrepentibus respondendum sit, disserunt Justinus Martyr quæst. 135 ad orthodox. et Tert. lib. *Contra Judæos*.

Ejusdem adnotationes in cap. 27.

Pag. 217. *Et in eo quod dicit*. Hic locus ex Irenæo habetur apud Theodor. dialog. 4. Demonstrat autem facta Davidi de Christo promissa in Virgine Maria completa esse, et Christum per eam verum esse filium David; Ebionitarum labefactata impia Interpretatione.

Dabit signum. Expunximus (« dedit, » auct. vet. cod. *Quid enim magnum*. Rabbinorum quidam de rege Ezechia hoc Isaïæ vaticinium exponunt : sed jam tunc annos circiter quindecim natus erat. Alii singunt obscuro cuiquam filiorum Achaz, alii vero ejusdem prophetæ filio illud convenire ; sed nullus eorum fuit Himmannel, nec terram universam suo imperio subjectam habuit, sicuti puer ille, quem paulo post idem propheta constituit terræ Dominum. Laudat igitur propheta Insigne et inusitatum Dei miraculum, quod de vulgari mulierum conceptu (ut acute vidit Irenæus) nequaquam faceret. Eadem ratione Tryphonem cum asseclis urget Justinus ⁶⁶ : « Si vulgari more primogenitorum, ait, nasciturus erat ex coitu, cur tanquam prodigium pollicetur, quod commune est primogenitis omnibus? » Eodem modo Tertull. lib. *Contra Judæos*, Basil. hom. de Natali Domini, Cyrillus Jeros. catech. 12.

Ex Jo. Ern. Grabii adnotationibus in cap. 27.

Pag. 217. *De fructu ventris ejus regem promisit... et non de fructu lumborum ejus*. Similiter Tertullianus argumentatur lib. iii *Contra Marcionem*, cap. 20, ubi citata ista promissione, subjungit : « Quis iste venter est? ipsius David? utique non : neque enim pariturus esset David. Sed nec uxoris ejus : non enim dixisset : Ex fructu ventris tui ; sed potius : Ex fructu ventris uxoris tuæ. Ipsius ergo dicendo ventrem, superest ut aliquem de genere ejus ostenderit, cujus ventris futurus esset fructus caro quæ ex utero Mariæ floruit. Ideoque et fructum ventris tantum nominavit, ut proprie ventris ; quasi solius ventris, non etiam viri : et ipsam ventrem ad David redegit, ad principem generis, et familiæ patrem. Nam quia viro deputare non poterat virginis ejus ventrem, patri deputavit. » Sed parum soliditatis videtur habere hæc argumentatio, præsertim distinctio « ventris » et « lumborum ; » siquidem ipse apostolorum coryphæus Actor. ii, 30, hanc prophetiam recitans ait : $\epsilon\kappa\ \kappa\alpha\rho\tau\acute{o}\ \tau\eta\varsigma\ \delta\sigma\phi\acute{o}\varsigma\ \alpha\upsilon\tau\acute{o}\upsilon$. Unde nil mirum est, Tryphonem Judæum quoque in *Dialogo*, pag. 293, $\alpha\pi\acute{o}\ \tau\eta\varsigma\ \delta\sigma\phi\acute{o}\varsigma\ \alpha\upsilon\tau\acute{o}\upsilon$ dixisse, quamvis male interpretatus sit.

Significantis fuit, quoniam qui descendebat, etc. Ita et Hieronymus ad ista Isaïæ verba : « Utrumque, inquit, ad typum pertinet mortis Domini et ascensionis. Qui enim 139 descendit, ipse est qui et ascendit. » Theodoretus verba gemina recitavi et supplevi in notis ad *Spicileg. Patrum* sæc. i, p. 364.

Quid enim magnum, etc. Maxime consona hæc Irenæi sunt ista Justiniani in dicto *Dialogo*, pag. 310 : $\theta\varsigma\ \mu\epsilon\gamma\acute{\alpha}\lambda\omega\nu\ \pi\rho\alpha\gamma\mu\acute{\alpha}\tau\omega\nu\ \sigma\eta\mu\alpha\iota\nu\acute{o}\mu\epsilon\nu\omega\nu$, $\epsilon\iota\ \gamma\upsilon\nu\eta\ \alpha\pi\acute{o}\ \sigma\upsilon\nu\nu\omicron\sigma\tau\alpha\varsigma\ \tau\acute{\iota}\kappa\tau\epsilon\iota\nu\ \epsilon\mu\epsilon\lambda\lambda\epsilon\nu\ \delta\pi\tau\epsilon\rho\ \pi\acute{\alpha}\sigma\alpha\iota\ \alpha\iota\ \nu\epsilon\acute{\alpha}\nu\tau\iota\delta\alpha\varsigma\ \gamma\upsilon\nu\alpha\iota\kappa\alpha\varsigma\ \kappa\omicron\iota\omicron\upsilon\sigma\iota$, $\pi\acute{\alpha}\lambda\eta\nu\ \tau\acute{\omega}\nu\ \sigma\tau\epsilon\iota\rho\acute{\omega}\nu$.

Adnotationes Fr. Feuardenii in cap. 28.

Pag. 217. *Hoc est enim quod sine manibus*. Ita Danielis admirabile vaticinium, ante Irenæum Justinus in *Dialogo*; et post utrumque Tertullianus lib. *Adv. Judæos*, et lib. iii et iv *Adversus Marcionem*, Hieronymus in ii caput Danielis, Augustinus tractatu 7 et 9 in Joannem; et ex Græcis Origenes, et Basilius, ad Christi Domini ex intacta Virgine nativatem, non minus pie quam eleganter accommodarunt. Quibus sit, ut satis nequeam mirari detestarique Calvini Judaicam plane impietatem, scribentis, hæc verba prorsus absurde de Filii Dei nativitate ex Maria Virgine intelligi.

Ejusdem adnotationes in cap. 29.

Pag. 217. *Propter hoc autem*. Virgæ Mosaicæ transformationem, adventum Filii Dei in carnem præsignificasse cum Irenæo sentiunt etiam plerique antiquorum; quorum verba hunc locum explicabunt. Isidorus : « Virga in serpente, Christus in morte; expavit et fugit Moyses, mortuus est Christus, et expaverunt discipuli, et fugerunt. » Ambrosius lib. *De Salomone* : « Moyses virgam projecit in terram; quæ et ipsa imago erat corporis Domini, idem omnium Ægyptiorum potestatem absorbit. » Pluribus verbis adhuc isthæc persequitur in psal. cxviii, et lib. iii *Offic.*, cap. 14. Subscribunt ei Augustin. serm. 86 de tempore; Gregor. Nyssen. lib. *De vita Moysis*; Gregorius Roman., Prosper Aquitanicus, Beda, Rupertus.

Quemadmodum. Hunc locum ita videtur æmulari Tertull. ⁶⁷ : « Non competeat ex semine humano Dei Filius nasci, nisi totus esset filius hominis, non esset et Dei Filius, nihilque haberet amplius Salomone, et amplius Jona, et de Ebionis opinione credendum erat. »

Pag. 218. *Super hæc autem*. Hoc est, præterea, adhuc, $\pi\rho\delta\varsigma\ \tau\acute{o}\upsilon\tau\omicron\upsilon\varsigma$.

Ejusdem adnotationes in cap. 30.

Pag. 218. *Jechonias autem*. Sixtus Senensis, vir perdoctus et accuratus, scribit Anabaptistas hoc tam Jeremiæ quam Irenæi testimonio abuti, et probent Matthæum evangelistam aberrasse in recensenda Christi genealogia, quasi a regibus Juda et Davide ortus esset per Jechoniam, Salathielem et Zorobabelem : quando ex superioribus Jeremiæ ac Irenæi locis constat Jechoniam, qui et Joacim, in captivitate Babylonica sine liberis mortuum; in eodemque extinctam omnem stirpem regiam. Respondet vero illos tantummodo loqui de abdicatione a regno, seu orbitate imperii : non de omnimoda sterilitate seu orbitate proli, quod ex ejusdem Jeremiæ verbis istis clarum evadit : « Scribe hunc virum, abdicatum hominem, quoniam non augebit de semine ejus sedens super thronum David, princeps in Juda ⁶⁸. » Quod autem in Babylone genuerit Salathielem, unde natus sit Zorobabel, præter quod ex lib. i Esdræ cap. iii, versic. 2, et Matthæi cap. i, 12, constanter asseritur, Philo in secundo *Chronographiæ* testatur, Evimerodach eduxisse Joacim cognomento Jechoniam de carcere, et in honorem habuisse. Datum autem ei filium Mesezebeel, cognomento Salathiel, qui anno decimo septimo post solutam captivitatem dux fuit populi, a quo et Zorobabel.

Regem Judææ. Id est tribus Judæ et Benjamin, non totius Israelis.

Mortificatum ejus. Cadaver ipsius Joacim, de quo Jerem. xxii, 19 : « Sepultura asini sepelietur, et putrefactus, et projectus extra portas Jerusalem. » Vult autem Irenæus, quia prædictum erat neminem ex semine Joacim, ex quo Joseph sponsus beatæ Mariæ oriundus erat, sessurum super solium Davidis; Jesum Christum, si ab illo genitus fuisset, non potuisse in eo sedere, juxta verbum angeli, Luc. i.

⁶⁶ In *Dialogo*. ⁶⁷ Lib. de carn. Christi. ⁶⁸ Jerem. xxii, 30.

Paulo post « inhabitantes » posuimus, pro « inhabitantem, » auct. vet. cod.

Ejusdem adnotationes in cap. 31.

Pag. 218. *Et antiquam plasmaticem.* Docet oportuisse Christum redemptorem ex virgine nasci, quoniam Adam prævaricator ex terra virgine formatus fuerat : quod paulo apertius et fusiùs docet his adversus Judæos verbis Cyrillus Jerosol. ⁶⁹ : « Ex corporibus corpora gigni, possibile; sed pulverem terræ hominem fieri, hoc multo mirabilius. Lutum confusum, oculorum tunicas et splendores, movere, ædificare, loqui, docere, parere, regnare, hoc admirandum. Itaque, o indoctissimi Judæi, unde Adam factus est? Nonne Deus accepit pulverem de terra, et creavit creaturam hanc admirandam? Quid igitur? Lutum in oculum mutatur, et virgo non generabit? Quod apud homines est impossibile, Deus præstare non poterit? » etc.

Et quemadmodum. Sententiam hanc fere ad verbum videtur Tertullianus transcripsisse lib. *De carne Christi* : « Virgo adhuc erat terra, nondum opere compressa, nondum sementi subacta; ex ea hominem factum accepimus a Deo in animam vivam. Igitur si primus Adam ita traditur, merito sequens, » etc. Mellissus B. Bernardi verba huic loco accommoda præterire non potui : « Deum, » ait ille hom. 3 super *Missus est*, « hujusmodi decebat nativitas, qua non nisi de virgine nasceretur : talis congruebat et virgini partus, ut non pareret nisi Deum. Voluit esse virginem, de qua immaculata immaculatus procederet, omnium maculas purgaturus, » etc.

Si igitur primus Adam. Totus hic locus exprimitur a Theodoro, dialog. 1, usque ad illud proximi capituli : « Si enim ille quidem de terra, » etc.

Ejusdem adnotationes in cap. 32.

Pag. 218. *Erant igitur.* Simonis Magi, Saturnini, Valentini, Gerdonis et Marcionis sectatores intelligit; qui omnes diversis licet errorum aufractibus, eandem tamen in blasphemiam delapsi sunt, Christum aut non veram carnem, aut non ex Virgine conceptam et natam cepisse. In his refellendis pugnacissimus est Tertull. lib. *De carne Christi*, lib. III et IV *Contra Marcionem*. Probat vero Irenæus carnem nostram vere conceptam, natam, crucifixam, passam, et resuscitatam esse in Christo, ex eo quod homo et filius hominis dicitur; insuper, vere esurierit, comederit, fatigatus et vulneratus fuerit, doluerit, lacrymarit, sudarit, demum crucifixus et mortuus sit. Infans, « sustinuit » collocavimus, pro « suscitavit, » docente vet. cod.

Filium hominis se constituitur. Tertull.: « Cur homo Christus, et filius hominis, si nihil hominis, et nihil ex homine? Nisi si aut aliud est homo quam caro; aut aliunde caro hominis, quam ex homine, aut aliud est Maria, quam homo ⁷⁰. »

Hinc autem apparet concilium Ephesinum recte ex Patribus adversus Nestorium collegisse et statuisse, D. Virginem Mariam censendam esse Deiparam, non tantum Christiparam, quandoquidem constat illum quem utero concepit, fovit, genuit, simul Deum et hominem exstitisse; quod postea quoque sexta et septima synodus confirmarunt. Hoc tantum Nazianzeni proloquium subnectam : « Si quis sanctam Mariam Deiparam non credit, extra divinitatem est ⁷¹. »

Pag. 219. *Cæterum supervacua est.* Isthæc omnia ad finem usque capituli hujus transcripsit Theodoret. dial. 1.

Si nihil incipiebat sumere. Hoc est, si nihil sumpturus erat, ἔμελλε λαμβάνειν.

Aut si nihil sumpsisset. Tertul. Marcionem eodem etiam pacto alloquitur : « Quid dicis cœlestem carnem, quam unde cœlestem intelligas non habes?

A Quid terrenam negas, quam unde terrenam agnoscas habes? Esurit sub diabolo, sitiit sub Samaritide, lacrymatur super Lazarum, trepidat ad mortem. Caro, inquit, infirma. Sanguinem fudit postremo : hæc sunt, opinor, signa cœlestia ⁷². »

Nutritur. Expunxitur « nutriretur, » auct. vet. cod., probante quoque Theodoro.

Ex. Jo. Ern. Grabi adnotationibus in cap. 32.

Pag. 219. *Ὅδ' ἂν ἰδῶσε θρόμβους αἵματος.* Hunc Irenæi locum respexit Epiphanius in *Ancorato*, § 31, ubi citaturus verba Lucæ de sudore Christi sanguineo, hæc sua præfatur : Κεῖται ἐν τῷ κατὰ Λουκᾶν Εὐαγγέλιον, ἐν τοῖς ἀδιορθώτοις ἀντιγράφοις, καὶ κέχρηται τῇ μαρτυρίᾳ ὁ ἄγιος Εἰρηναῖος ἐν τῷ Κατὰ (na enim legendum pro μετὰ, ut in editione novissima expressum reperio) ἀπέσειων, πρὸς τοὺς δοκῆσαι τὸν Χριστὸν πεφηνῆναι λέγοντας : Ὁρθόδοξοι δὲ ἀφέλλοντο τὸ ῥητὸν, φοβηθέντες, καὶ μὴ νοήσαντες αὐτοῦ τὸ τέλος καὶ ἰσχυρότατον. Unde textus Lucæ de sudore sanguineo sequitur; ad quem modo recitata Epiphaniï verba omnino pertinent, male a Petavio hujus loci interprete 140 et commentatore, ac Grotio in *Comment.* ad Luc. xiv, aliisque viris doctis relata ad id quod de fletu Christi præcessit ex Luc. xix.

Adnotationes Fr. Fœwardentii in cap. 33.

Pag. 219. *Propter hoc Lucas.* Ex genealogia Christi ostendit eum vere hominem, et universorum hominum redemptorem, eundemque ex B. Virgine Maria conceptum et natum; ut sicut virgo Eva sibi et nobis causa mortis facta est, sic B. Maria vitæ et salutis per Filium suum nobis esset.

Paulo ante. Delevimus « paulo attestante, » auct. vet. cod.

Pag. 220. *Maria et sibi, et universo generi humano causa facta est salutis.* Hoc capite, et infra non raro, multis elogiis laudes et virtutes heatissimæ Dei genitricis prædicat Irenæus : quod illi cum omnibus qui Christianam pietatem excoluerint, adeo commune est, ut nullum invenias ex catholicis scriptoribus, qui non vel singulari opere in eum suum edito, vel sparsim hinc inde, in ejus recensendis encomiis libenter exspatiatur. Hæc autem male habent Gnosticos posteriores, qui, opinor, ut ei strenue viam parent, qui postremum funestissimumque bellum illaturus est sanctis omnibus, universos nervos intendunt, ut laudes ejus elevent, vel ipsam gravioribus criminibus onerent. Aliquando enim importunitatis eam accusant, « qua præpostere cursum doctrinæ Christi abrupte tentavit. » Alias « Dominum ne matrem quidem illam agnovissæ, sed apud se intercedentem rejecisse. » Quidam « salutationem angelicam quasi magicæ exorcismum æstimant; sanctamque Virginem non minus maligne restrinxisse Dei potentiam, quam antea Zacharias. Votum quoque perpetuæ virginitalis ab ea emissum, absurdum, ridiculum, imo perfidiam gravi reprehensione dignam » non videntur appellare. Alii « maximam ei inferri injuriam » dicunt, cum appellatur « Regina cœli et domina mundi. » Quidam rursus « omni dignitate abdicatam, vilis et abjectæ conditionis mulierculam, ingloriam, paunosam, pauperulam, et omnium ludibrio expositam » appellant. Alii « naturali ratione ipsam Dominum peperisse volunt. » Quidam rursus illam « per incogitantiam eo delapsam garriunt, ut se Deo aliquando præferret. » Alii « graviter eam peccasse in Filii tridua amissione fingentes, peccatum illud comparant cum delicto Evæ, quo salutem hominum initio evertit. » Eandem denique impij Magdeburgenses « ita cum Josepho fuisse affectam » (utor eorum omnium verbis) non erubuerunt scribere, « ut statuto tempore, more aliorum conjugum,

⁶⁹ Catech. 12. ⁷⁰ Lib. de carne Christi, et lib. IV contra Marcionem. ⁷¹ Epist. ad Cledoniam.

⁷² Lib. de carne Christi.

voluerit liberos procreare. » Beaz vesanias, et Vir-
renti virulentia in eam convicia, quod adhuc inpu-
dentiora sint. consulo prætereo⁷².

At his magno animo opponenda sunt elegantissi-
mæ patriarcharum figuræ, aperta prophetarum va-
ticitia et evangelistarum scripta : quibus copio-
sissimos gratiæ Dei proventus, immensa beneficia
et stupenda opera in ea edita fuisse omnibus ob-
vium est. Opponenda et Patrum Græcorum et La-
tinorum erudita scripta ; quibus summis et amplis-
simis honorum titulis merito exornatur. Ac ut An-
selmum, Rupertum, Bernardum, Andream Jeroso-
lymitanum, Fulgentium, alioque plures beatæ Vir-
ginis summos laudatores, qui abhinc mille annis
vixerunt, taceam ; Petrum Chrysologum, qui sub
Martiano imperatore, id est anno Domini 450, flo-
ruit, primo loco proferam : « Quantus sit Deus,
ait ille⁷⁴, satis ignorat ille, qui hujus Virginis men-
tem non stupet, animum non miratur ; pavet cœ-
lum, tremunt angeli, creatura non sustinet, natura
non sufficit ; et una puella sic Deum in sui pectoris
capit, recipit, oblectat hospitio, ut pacem terris,
cœlis gloriam, salutem perditis, vitam mortuis,
terrenis cum cœlestibus parentelam, ipsius Dei cum
carne commercium, pro ipsa domus exigat pen-
sione. » Et iterum⁷⁵ : « Ipse angelus miratur, aut
feminam tantum, aut omnes homines vitam me-
ruisse per feminam ; stupet angelus totum Deum
venire intra virginalis uteri angustias, cui tota si-
mul angusta est creatura. » Et alibi⁷⁶ : « Ave, gra-
tia plena : Hæc est gratia, quæ dedit cœlis gloriam,
terris Deum, fidem gentibus, finem vitii, vitæ or-
dinem, moribus disciplinam. Hanc gratiam detulit
angelus, accepit Virgo, salutem sæculis redditura. »
Et post pauca : « Vere benedicta Virgo, quæ et vir-
ginitatis possidet decus, et matris dignitatem. Vere
benedicta, quæ et superni conceptus meruit gratiam,
et sustulit integritatis coronam. Vere benedicta,
quæ et divini germinis suscepit gloriam, et regina
existit totius castitatis. Vere benedicta, quæ fuit
major cœlo, fortior terra, orbe latior ; nam Deum
quem mundus non capit, sola cepit, » etc.

Augustinus cum de peccatis agit, nullam prote-
statur de beata Maria habere velle questionem⁷⁷ :
scit enim, quod plus ei gratiæ collatum fuerit ad
vivendum omni ex parte peccatum, quæ concipere
ac parere meruit eum, quem constat nullum ha-
buisse peccatum. Idem alibi⁷⁸ : « Videamus, ait,
quæ est illa virgo tam sancta, ad quam Spiritus
sanctus venire dignatus est ; quæ tam speciosa,
quam Dominus elegit sponsam ; quæ tam copiosa,
cujus generationem totus orbis excipiat ; quæ tam
casta, ut possit virgo esse post partum. Hæc est
immaculata concubitu, secunda partu Virgo et casta
perpetuo. Hæc concipit, non viro, sed Spiritu ; hæc
parit, non dolore, sed gaudio. Hæc est sponsa Chri-
sti, et gentium magistra, quæ se plenam miratur,
et setam lætatur. » Idem alibi⁷⁹ : « Vicat Maria :
Porta facta sum cœli, janna facta sum Filio Dei.
Illa porta facta clausa, quam Ezechiel vidit. » Et
iterum idem⁸⁰ : « Facta est Maria scala cœlestis,
quia per ipsam Deus descendit ad terras, ut per
ipsam homines ascendere mereantur ad cœ-
lum. » Rursum idem⁸¹ : « Etsi omnium nostrum membra
verterentur in linguas, eam laudare sulliceret nul-
lus. Altior cœlo est, abyso profundior, cuius laudes
dicere conamur. Hæc est enim, quæ sola meruit
mater et sponsa vocari. Hæc primæ matris damna
resolvit, hæc homini perditto salutem adduxit, » etc.
Et post pauca : « Sed quid dicam pauper iugenic,
cum de re quiddam dixerò, minor laus est, quam
dignitas tua meretur ? Si cœlum te vocem, altior

A es. Si matrem gentium dicam, præcedis. Si formam
Dei appellem, digna existis. Si dominam angelo-
rum vocitem, per omnia te esse proharis, » etc.
Et iterum : « O vere beata Mariæ humilitas, quam
Deum heminibus peperit, vitam mortalibus dedit,
cœlos innovavit, mundum purificavit, paradysum
aperuit, et hominum animas ab inferis liberavit.
O quam vere gloriosa Mariæ humilitas, quæ porta
paradisi efficitur, scala cœli constituitur ! Facta
est certe humilitas Mariæ scala cœlestis, per quam
descendit Deus ad terras. Quia respexit, inquit,
humilitatem ancillæ suæ⁸², » etc.

Patiatur, quæso, Christianus et pius lector, dum
eam, quam ex recitatis impiorum Gnosticorum
conviciis justam animi indignationem jam contraxit,
lenire studeo, piorum et priscorum Patrum
nostrorum aliquot adhuc, sed contractiora scripta
me adducere. Ambrosius⁸³ : « Sit nobis tanquam
in imagine descripta virginitas, vitæque beatæ Ma-
riæ, de qua velut speculo refulget species castita-
tis et forma virtutis. Qui nobilitas Dei matre ?
Quid splendidus Dei matre ? Quid splendidus ea,
quam splendor elegit ? Quid castius ea, quæ corpus
sine corporis contagione generavit ? Virgo erat non
solum corpore, sed etiam mente, corde humilis,
verbis gravis, animi prudens, loquendi parior, le-
gendi studiosior, intenta operi, verecunda sermone :
arbitrium mentis solita non hominem, sed Deum
quærere ; nullum lædere, bene velle omnibus, as-
surgere majoribus natu, æqualibus non invidere,
fugere jactantiam, rationem sequi, amare virtutem.
Quando ista vel vultu læsit parentes ? quando dis-
sensit propinquis ? quando fastidivit humilem ?
quando derisit debilem ? quando vitavit inopem ?
Nihil torvum in oculis, nihil in verbis proca, ni-
hil in actu inverecundum, non gestus fractior, non
incessus stultior, non vox petulantior ; ut ipsa cor-
poris species simulacrum fuerit mentis, figura pro-
bitatis. » Et aliquanto post : « Hæc est imago vir-
ginitatis : talis enim fuit Maria, ut ejus unius vita
omnium disciplina sit. »

Prodeat in medium acerrimus integritatis ejus
assertor contra Helvidium Hieronymus : « Propone
tibi, » ait epistola ad Eustochium, « beatam Mariam,
quæ tantæ existit puritatis, ut mater Domini esse
mereretur. » Et rursus ibidem : « Postquam Virgo
concepit in utero, soluta maledictio est. Mors per
Evam, vita per Mariam. » Et ad Principiam : « San-
cta Maria, quia conceperat eum in quo omnis plen-
tudo divinitatis habitat, plena gratia salutator. »
Et libro *Contra Jovinianum* : « Hortus conclusus,
soror mea sponsa, hortus conclusus, fons signatus.
Quod clausum est atque signatum, similitudinem
habet matris Domini, matris et virginis. » Et lib.
Contra Helvidium : « Joseph, qui miracula tanta
cognoverat in beata Virgine, Dei templum, Spiritus
sancti sedem, Domini sui matrem, audebat at-
tingere ? » Et in *Apologia pro libris adversus Jovi-
nianum*, ipsam vocat matrem et virginem perpetuam,
hortum conclusum, fontem signatum, portam
orientalem semper clausam.

Cypriani, quem ob eloquentiam et fortissimum
martyrium merito omnes celebramus, aliquot senten-
tias adjiciam : « Maria genitrix est et obstetrix, »
inquit serm. de Nat. Christi ad Corn., « et devotam
dilectæ soboli exhibet clientelam, attrahat, amplectitur,
jungit oscula, porrigit manum ; totum negotium
plenum gaudii, nullus dolor, nulla naturæ
contumelia in puerperio. Nihil in hac re potuit
141 ultio, nec præcedens delectatio aliquam expellit præ-
narum usuram. Spiritu sancto obumbrante incen-
dium originale extinctum est : ideoque innoxiam

⁷² Calvin. et Muscul. in xii cap. Matth. ; Gualter. in i Marc. ; Calvin. et Marlor. in i cap. Luc. ; Brent. in
i Lucæ ; Bucer et Molin. in ii Lucæ ; Calvin. in ii Lucæ, cont. 1, cap. 10. ⁷³ Serm. 160. ⁷⁴ Serm. 142.
⁷⁵ Serm. 143. ⁷⁶ Lib. de natura et gratia, cap. 36. ⁷⁷ Serm. 8 de tempore. ⁷⁸ Serm. 18. ⁷⁹ Serm. 15.
⁸⁰ Serm. 35 de sanctis. ⁸¹ Luc. 1, 48. ⁸² Lib. ii de Virg.

affligi non deceat, nec sustinebat iustitia, ut illud vas electionis communibus lassaretur injuriis, quoniam plurimum a cæteris differens, natura communicebat, non culpa. Eratque ei proprium privilegium, quod nulla mulierum, nec ante, nec deinceps inveniri obtinere, quod erat simul mater et virgo, singulis titulis insignita. Unde et matri plenitudo gratiæ debebatur, et virgini abundantior gloria, quæ carnis et mentis integritate insignia, spiritali et corporali intus et extra Christi præsentia fruebatur, etc.

Idiotæ, pii et docti viri, quem voluit anno Dom. 880 visitare, præclara aliquot verba prætermittere nec debui, nec potui. « Trahe me post te, » scribit Virginem alloquens, lib. *Contempl. de Virgine Maria*, cap. 1, « o benedicta Virgo Maria, benedicta autem ortum, in ortu, et post ortum; ante sæculum, in sæculo, et post sæculum, » etc., et cap. 2: « Tota pulchra es in anima, per virtutum et charismatum ornatum perfectam pulchritudinem; tota pulchra es in tua conceptione, ad hoc solum effecta; ut tempulum esses Dei altissimi. » Et aliquanto post: « Tota pulchra es non in parte, sed in toto: et macula peccati sive mortalis, sive venialis, sive originalis, non est in te, nec unquam fuit, nec erit. » Et capite sexto: « Invenisti, Virgo Maria, gratiam celestem, quia fuerunt in te ab originis labe præservatio, angelica salutatio, Spiritus sancti superventio, » etc.

Sedulius presbyter ante annos 1140, si Trithemio credimus, B. Virginem a peccato communi intactam his versibus cecinit, lib. II *Carm. pasch.*, v. 28 seqq.:

*Et velut in spinis mollis rosa surgit aculis,
Nil quod lædat habens, matremque obscurat honor:
Sic Eva de stirpe sacra veniente Maria,
Virginis antiquæ facinus nova virgo piaret.*

Et paulo post, 35, 36:

*Hæc ventura senes postquam dixera propheta,
Angelus intactæ cocinit propeperata Mariæ.*

Et qui anno 540 a Christo-nato vixisse dicitur Arator diaconus, lib. I in Acta apost., v. 56 seqq.:

.....*Qua tunc statione sedebat,*

*Porta Mariæ, Dei genitrix intacta creatis,
A nato formata suo; mala criminis Evæ
Virgo secunda fugat: nulla est injuria sexus.*

Claudat porro hunc Latinorum Patrum ordinem B. Hildephonus Toletanus præsul, ac Hispaniarum ante nonagesimos annos dignissimus primas. « Beata Virgo Maria, inquit⁶⁵, nisi in utero matris sanctificata fuisset, minime ejus nativitas colenda esset. Nunc autem quia auctoritate totius Ecclesiæ digne veneratur, constat eam ab omni peccato originali fuisse immunem, per quam non solum maledictio Evæ matris soluta est, verum etiam benedictio omnibus condonata. Nullis ergo, quando nata est, delictis obijacuit, nec originale peccatum in utero sanctificata contraxit. » Hæc ille; quæ cum ante viginti circiter annos, Lutetiæ, cuidam Hispano, perdocto sane viro, sed immaculatæ conceptionis B. Deiparæ hosti acerrimo, objecissem, aliud respondere non potuit, quam supposititium; et a me conflictum esse hoc testimonium: quod probrum, mox prolatus a me Hildephonsi vetustissimus et manuscriptorum codex, deinde alius a Petro Comestore ante 400 annos conscriptus, quo hæc ad verbum citantur, diluentes, ille penitus obtulit.

Latinis aliquot Græci accedant: Chrysostomus in liturgia non raro hæc verba usurpat: « Sanctissimus, incontaminatus, super omnes benedictæ, gloriosæ dominæ nostræ Deiparæ et semper virginis Mariæ, cum omnibus sanctis memoriam agentes,

A omnem vitam nostram Christo Deo nostro commendemus. » Et postea: « Vere dignum et iustum est glorificare te Deiparam, et semper beatissimam, et penitus incontaminatam matrem Dei nostri, » etc.

Nazianzenus sub finem tragiæ, Virginem sic alloquitur:

*Veneranda o Virgo, casta, felicissima,
Quando beata nunc beatorum in polo,
Exuta quidquid sacri humanæ sedes
Æternitatis pallio ornata, ut dea
Habita, benecite exers, supremo ex æthere
Benigna adesto vocibus meis, preces
Admitte, Virgo, etc.
O puella, gratia
Æquanda nullis, mater et Virgo supra
Omnes decora virginis, et maxima,
Quæ vincit omnes cælitum ordines,
Regina, domina, generis humani bonum,
Amica semper esto tu mortalibus,
Maxima quæ quovis in loco mihi salus.*

Basilius, modis omnibus magnus, quinquies in liturgia his verbis utitur: « Sanctissima et Intemerata, dominiatrix nostræ, Dei genitrix, et semper virginis Mariæ, cum omnibus sanctis memorantes, nos ipsos et ad invicem, atque omnem vitam nostram Christo Deo commendemus. » Omittunt ea quæ tradit homilia de humana Christi generatione.

Nulla ex parte inferiorem superioribus Athanasium Magnus ausumus. Epist. ad Epictetum, B. Mariam vocat Virginem « impollutam, in qua novum hujusmodi conditum fuit, quale in nulla alia femina. » Et serm. in Evangel. de sanctissima nostra Deipara: « Quandoquidem ipse rex est, qui natus est ex Virgine, ideoque et Dominus, et Deus; propterea et mater, quæ eum genuit, et regina, et domina, et Deipara propria et vere censetur. » Et postea: « Ad te clamamus, recordare nostri, sanctissima Virgo, quæ etiam a partu virgo permansisti, et retribue nobis pro istis eloquiis, magna dona ex divitiis tantarum gratiarum, » etc.

C Scientes et prudentes omnittimus quæ habent Damascenus, Isychius, Andreas Cretenus, Metaphrastes; quæ etiam B. Ephrem Basilii discipulus, in orat. de laudibus sanctiss. Deiparæ, Orig. hom. 1, in diversos, Clemens Alex. vii *Sermon.*, Tertull. lib. *De carne Christi*, numer. 3, 4, 15 et 18. Justinus martyr, passim in *Dial.*, lib. *De Trinitate*, quæst. 66 et 136 ad orthodox., Dionysius cap. 3 *De divinis nom.*, et epist. 4, Ignatius *Epist. ad Trallianos*, ad *Philip.* et ad *Ephesios*, Martialis *Epist. ad Tolosanos*, Jacobus in liturgia, in hanc rem disserunt.

D Unum tantum superest, de quo pios lectores hic commonitos velim: nimirum, quod cum hæc in prima trenæ nostri editione 1575 scriberemus, Lutetiæque per quemdam (cujus nomen parco) minus prudenter magnum fuisset adversus immaculatam conceptionem beatiss. Virginis Deiparæ excitatum dissidium; nos, tametsi continuis publicisque scholæ Sorbonicæ tunc occupati ac distracti exercitiis, quot potuimus raptim nancisci, pro sempiterna Virginis tuenda laude ac innocentiæ, veterum theologorum huc concessimus testimonia. Inter hæc unum velut ex Cyrillo Alexand. lib. vi in Joan. cap. xv addidimus; quod vix excuso per typographos folio, deprehendimus vere non esse Cyrilli, sed Iodoci Clichovei, qui quatuor Commentariorum suorum libros Cyrillinis Commentariis interseruit. Hujus mendæ, cum tunc præstantius remedium non daretur, ad finem libri congestis, ut fieri solet, errorum emendationibus, lectores sedulo tempestiveque monuimus: hoc contenti boni viri officio, tantisper dum hujus secunde

⁶⁵ Lib. contra eos qui disputant de virginitate et parturitione B. Virginis.

editionis tempus accederet. Exactis porro decem et octo annis, exierunt in lucem ex officina Juntaur Lugduni 1594 *Disputationes Francisci Suarez in tertiam partem divi Thomæ Aquinatis*, in quibus acerbiora censura nos hac de causa perstringens, et in fraudis, quantum in ipso est, suspitionem adiucens scripsit, pagina 28, col. 1: « Notavit quidem hunc locum Feuardentius, in lib. III Irenæi cap. 23, ne quemquam tamen minus doctum deciperet, adnotare debuisset, illum librum non esse Cyrilli, sed Clichtovei. »

At hoc ipsum etiam viginti annis antequam hanc tuam castigationem, mi Francisce, legissem, a me præstitum fuit; quod ex correctionibus errorum potuisses animadvertere; atque sic imposturæ crimine conservo, consacerdoti, et confratri tuo, tam male, quam maligne non impingere. Cæterum, dum scripta illa tua quatuor diebus, quibus tantum a tuæ societatis Patribus (quos ex animo colo ac veneror), volvenda mihi commodata fuerunt, obiter percurrerem, aliquot obiviam facta sunt errata, quæ ut vel in tertia illorum saltem editione corrigas, te candide admonendum censeo. Prætermitto quod una mecum Clichtovei Commentarios ascribas Cyrillo pag. 511, col. 2°, quodque Justino martyri ad Ilinem *Apologæ* 2 aliquid tribuas, cujus nunquam meministi, pagin. 256, col. 1, ut de meo dextaxat Irenæo loquar. Falleris imprimis, quando, ut me coarguas, cap. 23 citas, pro capite 3, sed hoc calchographorum oscitantia deputetur. Verum, ubi, te quæso, invenisti apud Irenæum, in *Expositione fidei d.* (ita enim citas pag. 130 editionis 1592, col. 2°): « Vos qui ad baptismum aspirare fingitis, qui ut tollatis duas naturas, » etc.? Quo libro, et capite perperisti eundem censuisse, Melchisedech 142 fuisse hominem gentilem, ex Chananzæis ortum, ut ei ascribis pag. 607, columnæ prima? Ad hæc, scribis, pag. 256, col. 1, apud Irenæum lib. I, cap. 5, Gnosticos tribuere Christo corpus cœleste: sed de hoc tibi ne gry quidem. Pari quoque lapsu ais pag. 4, col. 2°, illum lib. III, c. 3, dicere, « quod Eva alligavit per incredulitatem, » etc., et pag. 47, col. 1, eundem libro III, cap. 1, exponere hæc verba: « Nondum venit hora mea⁹⁹. » Denique, pagina 407, col. 2, Irenæum libro IV, cap. 32, contra negantes veritatem carnis Christi, illud incommodum inferre, « quod globos sanguinis non sudasset, » etc., de quibus in illis locis ne verbum quidem, etc. Nequaquam vero pius ac prudens ego, si ut minus doctos deciperes isthæc te confinxisse ac notasse existimem, tamque temerarie ac perverse de proximo judicarem. Verum, mortales sicutus, qui me bene sapimus omnibus horis. Immortalium vero tantum est omnium et semper meminisci. Alter ergo alterius onera portemus, et sic adimplebimus legem Christi. Τὸ λοιπὸν οὖν, ἀγαπήτῃ συστρατιώτῃ καὶ σύνεργῃ, ἐκλαβε πρῶτον τὴν δοκὸν ἐκ τοῦ ὀφθαλμοῦ σου, καὶ τότε διαβλέψις ἐκβαλεῖν τὸ κάρφος τὸ ἐν τῷ ὀφθαλμῷ τοῦ ἀδελφοῦ σου.

Quæ est a Maria in Evam. Sic vetus codex; excusi, « quæ et Maria in Eva. »

Alligationis: Ita pro « alligioni » restitimus; sicuti paulo post, « primæ » pro « primum » substituitur vet. cod. auct.

Sic autem et Evæ inobedientiæ nodus. Pizæ huic comparationi Mariæ cum Eva, tanto consensu subscribunt Patres omnes orthodoxi, ut Gallasius alio modo natus videatur, qui nesciat; vel frontem impudentiamque meretricis indutus, qui audeat contradicere et damnare. Sed obganniat licet o; impudens, quantum volet: nos pietati et doctrinæ Patrum pressis vestigiis nihilo secius semper in hærebimus. Hieronymus epistol. ad Eustoch. :

A « Mors per Evam, vita per Mariam. » Bernardus homil. 2, de laudibus Virg., « Curro, Eva, ad Mariam; curro, mater, ad filiam; illa pro matre respondeat, ipsa opprobrium matris auferat, ipsa patri pro matre satisfaciat: quia ecce, si vir cecidit per feminam, jam non erigitur nisi per feminam. » Innocentius III, serm. 2 de Assumpt. : « Oportebat ut sicut per feminam mors intravit in orbem, ita per feminam vita rediret in orbem; et ideo quod damnavit Eva, salvavit Maria, ut unde mors oriebatur, inde vita resurgeret, » etc.

Page 220. *Solutus est autem.* Vetus codex, « Solutum est autem condemnationis vinculum, quo captivus ductus fuerat homo. »

Ex J. Er. Grabii adnotationibus in cap. 33.

Page 319. *Septuaginta duas.* In manu exaratis codicibus, quos inspexi, numerus ille non integris vocibus concipitur, ut vulgo, sed sic, LXXV, ut nescias utrum 72 an potius 73 iste Irenæi Interpres exprimere voluerit. Ergo postremum probro. Sequentia vero, cum dicit totidem quoque gentes ac linguas esse, non adversantur, imo confirmant potius. Clemens *Stromatum* I : Ἐθνοφοροὶ δὲ, καὶ ἄλλοι πολλοὶ τῶν ἱστορικῶν, καὶ ἰθὺν, καὶ γλώσσας πάντας καὶ ἑβδομήκοντα λέγουσιν εἶναι. « Euphorus autem, et alii multi historici; gentes et linguas septuaginta quinque esse dicunt. » Hæc habet Isaacus Vossius, p. 323 *Castigationum* ad cap. IV Horatii. Et mss. quidem codices quod attinet, optarem eas nominasset. Sane proprium Vossii exemplar clariss. Dn. Dolwellius summa diligentia eum editione Feuardentii contulit; sed haud diversum a recepto 72 numerum deprehendit: neque Merceras in aliis duobus, quibus usus est. Codicem Arundelianum ipse perlustrans, et modo, dum hæc Londini scribo, iterum inspiciens, video quidem duas virgulas, quibus binarius numerus exprimitur, junctas, sed non ita ut figuram quinarium efficiant, omnino diversa forma alibi in codice exarati. Clementis vero locus Vossii sententiam tantum ostendit ut confirmet, ut potius eam confutet mox sequentibus disertis verbis infra not. seq. allegatis, quibus ex Christianorum sententia 72 linguas facit. Vix igitur dubito, 72 tantum generationes Irenæum in Evangelio S. Lucæ cap. III legisse (omissis versu 24 τοῦ Ματθαῖο et τοῦ Ἀσὺλ ac vers. 36, τοῦ Κατῆν), perinde ut Julium Africanum, citatum ab Eusebio lib. I *Hist. eccl.*, cap. 7, Gregorium Nazianzenum carm. 38, de genealogia Christi, Ambrosium in *Comment.* ad dictum Lucæ locum, aliosque.

Significans, quoniam ipsa est, qui omnes gentes... et universas linguas... in semetipso recapitulatus est. Ut Irenæi consequentiam seu illationem mysticam intelligas, scito a S. Patribus, præcipue Græcis, duas supra septuaginta gentes et linguas olim numeratas fuisse. Sic Clemens Alex. lib. I *Stromatum*, pag. 338, scribit: Φαίνονται δὲ εἶναι καὶ κατὰ τὸν ἀληθῆ λόγον αἱ γενικαὶ διαλέκτοι δύο καὶ ἑβδομήκοντα, ὡς αἱ ἡμέτεροι παραδίδόσκει γραφαί. Et, alios ut præteream, Eriphanus in *Panario contra hæreses*, lib. I, tom. I, § 5, pag. 6, de Deo ait: Διασκέδασι γὰρ αὐτῶν τὰς γλώσσας καὶ ἀπὸ μιᾶς εἰς ἑβδομήκοντα δύο διένειμα, κατὰ τῶν τότε ἀνδρῶν ἀριθμὸν εὐραθέντα. Confer hæres. 39 Sethi-nouium. Neque ab hoc numero alieni fuisse quidam ethnicis, præcipue Ægyptiis, de quibus insignia sunt Hori Apollinis verba lib. I *Hieroglyphicon*, cap. 14: Οἰκουμένην δὲ γράφοντες, κυνοκέφαλον ζωγράφουσι, ἐπειδὴ ἑβδομήκοντα δύο γῶρας τὰς ἀρχαίας; παρὶ τῆς οἰκουμένης εἶναι. « Terrarum orbem delineantes, cynocephalum pingunt, quia septuaginta duas ferunt fuisse jam olim orbis habitati regiones. » Lege Bochartum lib. I *Phalæg*, cap. 18, ubi plura de hisce invenies.

⁹⁹ Tom. I. ⁹⁸ Tom. I. ⁹⁷ Tom. II. ⁹⁶ Joan. II, 4.

Adnotationes Fr. Feuardentii in cap. 34.

Pag. 220. *Nic est autem Adam.* Ratione et exemplo contendit adversus Tatiani errorem, divinæ æquitati ac misericordiæ convenientissimum fuisse, ut primus parens præ cunctis liberis ejus salvaretur: quod alii postea theologi pluribus assererunt. Ac de pœnitentia ejus cap. 37 dicitur. Vide etiam cap. 31, lib. 1.

Cum autem salvatur homo Contendit, quantis potest argumentis, Adamum salvatum esse, quod et postea Augustinus persequitur epist. 99, quia Sapientiæ x. 1, 2, scriptum est: « Illum, qui primus factus est pater orbis terrarum, sapientia custodivit, et eduxit illum a delicto suo. » Deinde, quod constans sit Ecclesiæ hæc sententia. Quin et ipsum Adam post tam varios casus, et tot discrimina rerum, tandem in Golgothæ seu Calvariæ montem pervenisse, ibique vita functum, sepultum fuisse, ubi Dominus et Salvator noster cruci affixus est, magno consensu, et ex antiqua Patrum traditione docent Origenes, tract. 35 in Matth., Cyprianus serm. de Resur. Domini, Athanasius lib. *De passione Dominicæ*, Basil. in v cap. Isaïæ, Chrysostom. homil. 84 in Joann., Epiphanius contra hæres. 46, Augusti serm. 71 de tempore, Moses Barcephala lib. *De paradiso*. Hanc sententiam Hieronym. in xxvii Matth. non probat, in v cap. ad Ephes. damnare non audeat; sed epist. ad Marcellam eam amplectitur.

Parebit. Expunximus « parebat » vel. cod. auct.

Pag. 221. *Sed non relictis.* Omnia hæc paucis attingit Tertull. lib. *Præscript.* « Tatianus doctrinæ Valentini adjecit, Adam nec salutem consequi posse, quasi si non rami salvi sunt, et radix salva sit. »

Ejusdem adnotationes in cap. 35.

Pag. 221. *Propter hoc et in initio.* Ostendit maledictionem divinam non proprie in homines latam fuisse, sed in terram et serpentem: qui propter nequigenitum æternam illis præsertim paratum esse, sed diabolo principii omnis desectionis. Isthæc sapienter expendens Rupertus ait⁹⁹: « Neque mulieri, maledicta es; neque viro, maledictus es, dixit Dominus; sed tantum hoc: « Maledicta terra in opere tuo¹⁰⁰; » cujus videlicet terræ maledictio, non aliud est, quam multimoda et frequens afflictio qua per varios eventus terræ ex eo corruptæ et deterioratæ affligitur homo. Soli vero serpenti dixit: « Maledictus eris¹⁰¹, » quo videlicet dicto, firma et immutabilis intelligenda est sententia æternæ damnationis. » Tertullianus libro ii *Adversus Marc.* hunc Irenæi locum his paucis contrahit: « Deus ideo non maledixit ipsum Adam et Evam, ut restitutionis candidatos, ut confessione revelatos, sicut maledixit serpenti, cujus salus omnino deplorata erat, » etc.

Similiter autem et mulier. Triplici pœna punita est mulier, quia triplo majus fuit peccatum ejus, quam Adami¹⁰². Primo, quia credendo serpenti plusquam Adam, seducta est. Secundo, quia ligni vitæ pulchritudinem concupivit. Tertio, quia et virum ad transgressionem induxit. Merito igitur triplex vindicta ei reddita est, præter communem sibi cum viro mortem. Nam mortuorum mater esse meruit. Omnes enim conceptus ejus anima et corpore in peccato moriuntur: et nemo eorum vivit, nisi vivificetur per Christum. Et quia intemperanter fructum arboris expetivit, redditur uteri dolor, dicente Domino: « In dolore paries¹⁰³. » Tertio, quia virum importunitate muliebri ad comendandum illexit, idcirco sub viri potestate redacta est.

Adnotationes Fr. Feuardentii in cap. 36.

Quæmadmodum Cain. Cain ob neglectum Dei con-

A silium, invidentiam, eadem fraternam, et maximam in Deum irreverentiam, juste maledictus et reprobatus est.

Uti quiesceret in eo. Chrysostomus, Cyrillus, Græci omnes ita hunc locum reddunt, LXX versionem istam secuti: 143 Οὐκ ἐὰν ὁρθῶς προσεύχησθε, ὁρθῶς δὲ οὐ διέλθετε, ἡμαρτεσ· Ἡσυχασον. Hoc est: « Annon si recte obtuleris, recte autem non distriberis, peccasti? Quiesce. » Sicque volunt Cain his verbis admonitum a Deo, ut recte divideret in fratrem dilectionis officia; non autem felicitati invideret. Hieronym. in *Quæst. Hebr.* testatur illa verba in fonte Hebraico non haberi; Eusebius vero copiose docet unde processerint.

Extendens et multiplicans malum. Irenæo consentit Chrysostomus his verbis¹⁰⁴: « Quid ad hæc ingratus et impudens? Debebat cogitare quod Deus non ignarus rei rogaret, sed ab ipso confessionem criminis exigeret, etc. Verum, ille iterum auget vulnus, et ulcus increescere facit, et dicit: Haud scio. Vile responsi impudentiam, » etc.

Propter hoc et ipse. Urget Cain grave peccatum, maledictionem, et perditionem æternam, ut vel obiter Caianorum, quorum meminit lib. 1, cap. 35, amentiam furorinque refellat. Ili enim Cainum, Core, Sodomitas, in primis autem Judam proditorem, tanquam ex superiori qualiam virtute progenitos, sanctis omnibus præferebant, ut ex Tertull. lib. *Præscript.*, Epiphanio contra hæres. 38, et Theodoro, in primo libro indicavimus.

Adnotationes Fr. Feuardentii in cap. 37.

Pag. 221. Procopius Gazeus *Commentariis* in tertium caput Genes. hunc Irenæi locum citans, notat caput esse quinquagesimum nonum: quo fit, ut alias apud Græcos fuisse horum librorum sectiones a nostris putem.

Circa Adam autem. Jure quidem maledictus est Cain: quoniam vero Adam statim post admissum peccatum timore perculsus fugit, seque divina præsentia judicavit indignum, atque penitere se siculneo cinctorio manifestavit, tandem servatus est. Seductus porro fuit Adam, non a serpente, sed ab uxore: putans item peccatum suum tantum veniale futurum, nec ob id se moriturum. Ideo et Ignatius *Ep. ad Trallianos* scribit: « Diabolus per mulierem seduxit Adam patrem generis nostri. » Epiphanius quoque contra hæres. 38: « Diabolus per mendacium decepit Adam et Evam. » Ambrosius denique lib. *De paradiso*, cap. 4: « Mulier primo decepta est, et virum ipsa decepit. » Hinc Theodoretus hæc Apostoli verba: « Adam non est seductus¹⁰⁵, » intelligit, pro eo quod est: non prius, nec immediate a serpente.

Quæ minus corpus. Plinius lib. II, cap. 5, quasdam ficus adeo ramis et foliis diffructi scribit, ut umbra bina stadia operiant, et quasi fornicato ambitu pastoribus decoram opacamque sepem præstare. Rhodiginus fici folium ex scabritie dici a Græcis ὄπλον docet: quod Plutarcho probari asserit Erasimus in *Chiliad.* indeque proverbium emanasse, τῷ ὄπλῳ τὴν ἔγγυλον, id est folio ficulneo anguillam tenes, eo quod scabrum sit et asperum, ob idque ad retinendam anguillam natura lubricam, maxime idoneum. Ad id pertinet et istud Alciat. emblemata:

Jamdudum quacunq; fugis te prosequor, at nunc

Cassibus in nostris denique captus ades.

Amplius haud poteris vires eludere nostras,

Ficulno anguillam strinximus in folio.

Horum foliorum occasione permoti doctissimæ et gravissimi auctores, æstimarunt arborem, ex cujus fructu deliquerunt primi parentes, ficum fuisse, eamque antiquam dixerunt traditionem, atque ea de re Christum ficulnæ aliquando maledixisse. Theodo-

⁹⁹ L. II de vict. Verbi Dei, cap. 15. ¹⁰⁰ Gen. III, 17. ¹⁰¹ Ibid. 14. ¹⁰² Rupert. lib. III de Trin., cap. 22.

¹⁰³ Gen. III, 16. ¹⁰⁴ Hom. 19 in Genes. ¹⁰⁵ I Tim. II, 14.

retus quæst. 28 in Genes. eos qui allam arbore A opinantur, censet errare nimia simplicitate. Athanasius quæst. 58 ad Antioch.; Isidorus Pelusiota apud Lippomanum in III cap. Genes.; Moses Barcephala lib. *De parad.*, Oleaster Lusitanus in III cap. Genes.

Notandum porro hunc locum manifeste solideque probare, pœnas corporeas hic a pœnitentibus, vel sponte susceptas, vel injunctas, inflictasve æquo animo perferendas esse, ut, illis cum Christi passionibus conjunctis, voluptatem ex peccatis conceptam compensent, satiaque faciant supplicis ac multis illis, quæ ut fructus digni pœnitentiæ, a solutis culpis, et pœnæ æternæ realu condonato, vel in hoc mundo, vel in ærebo expiatorio sunt alias ad extremum usque quadrantem exsolvendæ. Adam etenim, abjecta omni mollitie, indumentum asperitum induit, petulantis carnis impetum retundit, frenum continentis sibi circumdat, et quam demisse potest, coram Deo iudice semetipsum abjicit et humiliat. Annon hæc manifesta de peccatis admissis satisfactio? Hinc Tertullianus ait ⁶⁶: « Ipse atirpis humanæ et offensæ in Dominum princeps Adam, exhomologesi restitutus in paradisu suum, non tacet. » Qui et ante hæc verba scripserat: « Habes qui satisfacias; confessio satisfactionis consilium est; satisfactio confessioe disponitur; Domino offenso satisfacere ⁶⁷, » etc. Et Cyprianus eos reprehendens, qui hanc pœnitentiæ partem negligebant, scribit: « Datur opera, ne satisfactionibus et lamentationibus justis delicta redimantur, ne vulnera lacrymis abluantur. » Et serm. de lapsis: « Dominus orandus est, et nostra satisfactione placandus, » etc. Augustin. ad eandem satisfactionem cunctos hortatur, et densis argumentis perurget, *Enchiridii* cap. 63, 70 et 71; epistola ad Macedonium; libro *L. Homiliarum*, hom. 50; *Commentarius* in psalm. L, et lib. *De eccles. dogm.*, cap. 53. Confundantur ergo et convertantur hæretici, qui satisfactionis nomen et opera, id est hanc sacramenti pœnitentiæ tertiam partem, cum incredibili animarum iactura, conantur e medio tollere.

Quoniam inquit, eam. Hac paraphrasi significatur Adamum et justitiam originalem et gratiam gratum facientem, seu charitatem, quam initio acceperat, peccato suo perdidisse: qua de re et supra dictum est, cap. 20: « Nos, autem in Christo recuperasse, quod in Adam perdidimus. » Quod et Cyprianus postea docuit, scribens illum acceptam divinitus gratiam non custodisse, serm. de bono patientiæ. Ambrosius quoque ait ⁶⁸: « Angelos tenebrarum velut latrones, indumentis gratiæ salutaris hominem spoliasset, cum in eos incidit. » Turpiter igitur aberrant, qui aut justitiam originalem donum supernaturale fuisse negant, aut gratiam divinam per mortale peccatum amitti perversitater inficiantur.

Et nunc. Sic vetus codex; excusi, « et tunc. »

Pag. 222. *Quemadmodum quidam.* His consona scribit Theophilus Antioch., lib. II *Ad Autolycum*: « Non invidens, ut quidam sentiunt, Deus Adamo eum ab arbore cognitionis abstinere jussit; sed hominem probare volebat, an dicto audiens esse vellet, » etc. Marcionem ac ejusdem disciplinæ comprobatores designari mihi persuaserim; quoniam Theodoretus scribit eos docuisse serpentem meliorem esse et præstantiorem Creatori; quod hic quidem arboris cognitionis participes esse vetuerit, et ille permisit. Gregorius Nyssen, putat ideò arborem illam prohibitam; quod vim haberet generandi in animo rerum malarum scientiam, quam habere hominem non expediebat. Veteres alii, ut Theophilus, August. xiv *De civit.*, cap. 12, et viii *De Genesi*, cap. 106; Chrysost. hom. 16 in Genes.; Theodor. quæst. 26, in materiam obedientiæ exercendæ vetitam voluit.

Et insanabile. Delevimus « insensibile » auct. v. c.

Ejusdem adnotationes in cap. 38.

Pag. 222. *Quapropter inimicitiam.* Τὴν ἔχθραν, quæ dicitur ira tempus ulciscendi observans. Dissoluitur autem de Christo, semine mulieris promisso, ut serpentis caput, id est mortem, Antichristum, diabolum, peccatum, infernumque homine salvo superaret. Atque ita illum Genesios locum intelligendum ac explicandum esse docent, quæ sequuntur Gen. xii, 3, et xviii, 18, et xxii, 4, ut et Paulus indicat Gal. iii, 8. Adeo quoque manifestum est illius promissi sacri seminis nomine, Christum significatum esse; nomine autem serpentis, diabolum, ex Isaiæ cap. vii et ix, Joannis iii, Rom. i, 6, 16, Hebr. ii, 1, Petri v, Apocalyps. xii et xiii, et sanctorum Patrum unanimes consensu, ut nunquam satis mirari possim Calvini et Marlorati plussquam Judaicam impietatem, qua locum illum non de Christi ac Satanæ dissidio, sed de communi odio, vulgarique horrore, quo naturæ sensu universi a cunctis serpentibus abhorremus, malunt interpretari.

Super aspidentem. Augustinus et Cassiod. hunc quoque locum de Christi et servorum ejus e diabolo victoria interpretantur. Diabolus, inquit, est aspis, dum occulte percussit; basiliscus, cum palam venena disseminat; leo, dum violenter persequitur innocentes; draco, cum negligentes impia voracitate deglutit. Vel, draco, dum occulte insidiatur per hæreticos; et leo, dum aperte sævit per tyrannos; quæ omnia per adventum Domini, pedibus ejus, id est a sanctis prostrata jacuerunt.

Ejusdem adnotationes in cap. 39.

Pag. 222. *Mentiuntur ergo.* Eandem, quam hic confutat Tatiani et Encratitarum hæresim, repetit lib. i, cap. 31, ubi et multa, quæ hunc locum expediunt, ex aliis auctoribus collegimus. Cæterum Nicodemus Christi discipulus, et historia, quæ fertur nomine ejus, de passione et resurrectione Domini, refert Dominum Jesum, cum secundum animam ⁶⁹ descendisset ad inferos, manum Adamo tenuisse et dixisse: « Pax tibi cum omnibus filiis tuis justis meis. » Ipsum autem Adam Christigenibus advolutum lacrymabiliter deprecatum, eum voce magna, his verbis: « Exaltabo te, Domine, quoniam suscepisti me, nec delectasti inimicos meos super me: Domine Deus meus, clamavi ad te, et salvasti me. Eduxisti ab inferis animam meam, salvasti me a descendentibus in lacum ⁷⁰, » etc.

Et concessant de. Expunximus « concertante; » et paulo post « profecit, » loco « proficit » substituitur, auctor. vet. cod.

Ejusdem adnotationes in cap. 40.

Pag. 222. *Traductis igitur omnibus.* Brevi recapitulatione concludit, quæ hactenus adversus varias Gnosticorum impietates disseruit; nimirum de uno Deo, Christi œconomia, et mundi creatione, deinde illorum sectis opponit Ecclesiæ catholicæ ubique constantem consonamque prædicationem, Spiritum sanctum in ea perpetuo residentem; ac idcirco summo opere ab omnibus expetendam ejus communionem, ne ad omnem ventum doctrinæ fluctuemus.

Pag. 223. *Aspiratio.* Vet. cod., « ab inspiratione plasmationi, » ut alias forte fuerit, « ab inspiratione, » id est divina revelatione, « plasmatio, » id est hominis primi creatio, innotuerit; aut si excusa lectio placet, per « aspirationem » animam rationis capacem, quæ divino afflatu corpori infusa est, intelligit.

Et in eo disposita. Sic ex vet. cod. reposuimus, ut intelligatur in eo munere prædicationis et fidei, quod Ecclesiæ creditum est, communicationem Christi dispositam esse; nisi forte alias fuerit, « deposito, » cujus loco subrepsisset « disposito, » quod excusi codices habebant.

⁶⁶ Lib. de pœn. cap., 22. ⁶⁷ Ibid., cap. 7, 8, 9 et 10. ⁶⁸ In cap. x Luc. ⁶⁹ Psalm. xxix, 2, 3, 4.

Cujus non sunt participes. Idem canit vulgata ore omnium, nec ideo tamen minus gravis, beatissimi martyris Cypriani sententia : « Habere jam non potest Deum Patrem, qui Ecclesiam non habet matrem. » Hæc digna quæ frequenter suis scriptis insereretur visa est Augustino, tomo VII, libro *De unitate Ecclesie*, et libro II *Contra litteras Petilianæ*, cap. 38, et tomo IX, tract. 118 in Joan., et tomo II, epist. 50.

Super arenam. Alludit ad Christi verba Matth. VII, per arenam, varias, pugnantes et Inconstantes hære-archarum sententias, quibus nitebantur, intelligens. Relatum est autem inter adagia : « In arena ædificas, » in eos, qui negotium inutile futurum, aggrediuntur. Similis parœmia est :

Arenæ semina mandas ¹.

quæ non tantum inania opera, sed quæ simul jacturam quamdam gravem adjunctam habent, significant.

Epicuri Deum. Id est otiosum, et qui curam nullam habeat rerum creaturarum. Talem enim Deum anxius Epicurum, testes sunt Clemens, Theophilus, Justinus, Lactantius, Laetius, Plutarchus, et M. Tullius. Deum qualem fingebat Marcion, Tertullianus quoque vocat « Deum Epicuri, » lbr. quarto; et libro primo « Epicurum Marcionis consiliarium appellat.

Ex J. Ern. Græbii adnotationibus in cap. 40.

Pag. 223. Per initia, et medietates et finem. Intelligo ea quæ inter ipsa temporum initia, in creatione gesta sunt, quæque postea intermediis sæculis prophetarum, in fine denique, Christi, et apostolorum ævo contigerunt. Hæc enim omnia percurrens Irenæus, undique argumenta pro fide Ecclesiæ deprompsit.

Pag. 223. Lacus detritos. Græce, λάκκους συντριμμένους, per quos hoc loco illegitima conventicula eorum qui ab Ecclesia separantur, inuere videtur.

Adnotationes Fr. Feuarentii in cap. 41.

Pag. 223. Providentiam habet Deus Mundum divina providentia, id est paterna Dei sollicitudine et ratione gubernari, etiam ethnicorum testimonio confirmat, adversus Epicureos Gnosticorum tum errores, tum mores. Hujus exstant præclara apud Tullium testimonia. « In mundo Deus est aliquis, » ait lib. I *De nat. deor.*, « qui regit, qui gubernat, qui cursus astrorum, qui mutationes temporum, rerum vicissitudines, ordinesque conservat, terras et mare contemplans; hominum commoda, vitasque tuetur, etc. Ut hominum membra nulla contentione, nente ipsa et voluntate moventur, sic numine deorum omnia iunguntur, moventur, atque mutantur. » Et oratione *Pro Roscio* : « Commoda quibus utimur, lucem qua fruimur, spatium quod ducimus, a Deo nobis dari et impartiri videmus, » etc.

Ethnicorum quidam. Inter hos, Aratum, Simonidem, Euripidem, Menandrum, Thestium et Dionysium videtur Theophilus Antiochenus, libro secundo *Ad Autolycum*; quibus libro tertio Aristotelem adjungit. Justinus libro *De monarchia*, quamplurimos alios enumerat. Augustinus de Seneca scribit lib. VI *De civit.*, cap. 10 : « Colebat quod reprehendebat; agebat quod arguebat; quod culpabat adorabat. » Tertullianus, cap. 45 *Apol.*, Platonicos Deum intra mundum constituisse refert, qui gubernatoris exen plo, intra illud sedeat, quod regat.

Ejusdem adnotationes in cap. 42.

Pag. 225. Rursus ut increpatum Hoc capite paucis absolvit, quæ copiose et ornate disputavit postea Lactantius libro integro *De ira Dei*, et Tertullianus, passim lib. I *Contra Marcionem*, Origenesque in calce dialogi primi, et initio secundi contra Marcionitas. Probat autem Irenæus fortissimo dilucumate, non esse alium Deum mundi judicem,

alium vero Salvatorem constituendum; quandoquidem unus sit, infinita simul præditus justitia, ut malos plectat, atque bonitate, ut piis benefariat, et salutem impertiat. Vocat autem increpativum et judiciale, quod Græcis est τὸ ἐλαγχιζόν καὶ κριτικόν, id est potestatem seu vim redarguendi et judicandi. Vel τὸ ἐκτιμητικόν, id est vis puniendi.

Indignum id Deo Sic vet. cod.; excusi, « ideo. » *Ejusdem adnotationes in cap. 43.*

Pag. 224. Marcion igitur. De hoc, libro primo, cap. 29, ostenditur porro unicum esse Deum, summe bonum, summe justum, summe sapientem, summe patientem et longanimum, qui denique reddet unicuique juxta opera sua, judicans orbem in æquitate.

Quia Deus non est, cui bonitas desit. Argumentis hujusmodi, ad absurda et inopinabilia ducentibus, eundem Marcionem sæpe urget Tertullianus lib. I : « Deus, si non unus est, non est; quia dignius credimus non esse, quodcumque non ita fuerit, ut esse debeat. » Et rursus : « Ex hoc quoque negabimus Deum, in quo non omnia, quæ Deo digna sint, constant, » etc.

Ex J. Ern. Græbii adnotationibus in cap. 43.

Pag. 224. Dividens Deum in duo. Ast tria principia Marcionem statuisse a quibusdam memoria proditum est. Vide Athanasium de synodi Nicænæ decretis tom. I, pag. 422; Cyrillum Hieros. catech. 16, Epiphanius hæres. 42, Damascenus *De hæresibus*, etc. Hinc in dialogo Origenis, vel Maximi contra Marcionitas, sect. I, pag. 3. Megethius horum partes agens ait : 'Εγὼ φημι εἶναι τρεῖς ἀρχάς, θεὸν τὸν πατέρα τοῦ Χριστοῦ ἀγαθὸν, καὶ ἄλλον, τὸν δημιουργὸν, καὶ ἕτερον τὸν κτηνὸν. « Ego tria principia esse statuo, Deum Patrem Christi bonum, et alium conditorem mundi, ac ab his diversum, malum. » Et pag. 4 : 'Ἡ ἀγαθὴ ἀρχὴ τῶν Χριστιανῶν ἀρχεῖ ἢ δὲ δημιουργικὴ τῶν Ἰουδαίων ἢ δὲ κτηνῶν τῶν ἰθνητῶν. « Principium illud bonum præest Christianis; mundi autem opifex Judæis; et malum ethnicis. » Imo vero Theodoretus lib. I *Hæret. fabul.*, cap. 24, quatuor ἀγεννητῶς οὐσίας, « ingenitas substantias, » Marcionem statuisse refert, tres scilicet modo dictas, et « materiam, quæ malo subsit. » Sed hi scriptores, aut memoria lapsi, aut inavertentia, ipsi Marcioni attribuerunt quod quibusdam ejus sequacibus, vel corrivalibus, præsertim eisdem nomine Synero, competit, ut ex Rhodonis libro contra Marcionem, sive potius fragmento ejus apud Eusebium lib. V *Hist. eccl.*, cap. 13, discimus, sequentia ibi legentes : Ἀπὸ τῆς τούτων ἀγέλης Ἀπελλῆς μὲν μίαν ἀρχὴν ὁμολογεῖ ἕτεροι δὲ, καθὼς καὶ αὐτὸς ὁ ναυτῆς Μαρκίων, δύο ἀρχάς εἰσηγούνται ἄλλοι δὲ πάλιν αὐτῶν ἐπὶ τὸ χεῖρον ἐξοικειώσαντες, οὐ μόνον δύο, ἀλλὰ καὶ τρεῖς ὑποτίθενται φύσεις ὧν ἐστὶν ἀρχηγὸς καὶ προστάτης Συνέρως, καθὼς εἰ τὰ διδασκάλιον αὐτοῦ προβαλλόμενοι λέγουσιν. « Ex illorum (Marcionitarum) grege Apelles unum fatetur esse principium. Alii vero, perinde ac Marcion nauta ille, duo introducunt principia. Alii rursus ab his, tanquam inuestate in pejus abrepti, non duas solum, sed tres supponunt naturas; quorum princeps et autesignatus fuit Synerus, ut disciplinæ illius sectatores memorant. » Quem Eusebii, vel potius Rhodonis ab Eusebio citati locum respiciens Augustinus lib. *De hæresibus* ad Quodvultdeum, cap. 23, scribit : « Marcio, a quo Marcionitas sunt, qui Cerdonii sæculus est dignatus de duobus principis, quamvis Epiphanius eum tria dicat asseruisse principia, bonum, justum, pravum. Sed Eusebii Synerum quemdam, non Marcionem, trium principiorum, atque naturarum scribit auctorem. » Synerus præivit, aut æstipilatus est Ptolemæus in epist. ad Floram, tom. I 145 *Spicilegii Patrum et hæretic.* sæculi II, p. 78 seq. de Marcione autem rem coufir-

¹ Quid., Uer. v, v. 115.

mat, præter Irenæum, Tertullianus lib. 1 contra illum, cap. 6, dicens : « Marcionem dispares deos constituit, alterum iudicem, ferum, bellipotentem; alterum mitem, placidum, et tantummodo bonum, æque optimum. » Confer Origenem jamjam citandum.

Alterum quidem bonum, et alterum iudicalem dicens. Ita et Origenes in Exodum, tom. 1 *Comment.*, pag. 17 seq. Marcionitas innuens, ait : *Οὐ δὲ ἴσθρον θεὸν φάσκοντες παρὰ τὸν δημιουργόν, δίκαιον μὲν αὐτὸν θέλουσι, καὶ οὐκ ἀγαθόν, σφόδρα ἰδιωτικῶς ἅμα καὶ ἀσεβῶς ἐνεχθέντες, ἐν τῷ χωρίζειν δικαιοσύνην ἀγαθότητος, καὶ ἀγαθότητα δίχα δικαιοσύνης.* « Quidam vero alium Deum asserentes præter mundi opificem, hunc quidem justum esse volunt, sed non bonum : stulte id quidem et imple, cum iustitiam a bonitate separant, et a iustitia bonitatem. » Et *Comment. in Joannem*, pag. 38, de hisdem loquitur tanquam οἰηθεῖσι δίκαιον μὲν εἶναι τὸν δημιουργόν, ἀγαθὸν δὲ τὸν τοῦ Χριστοῦ Πατέρα, « existimantibus justum quidem creatorem mundi, bonum vero patrem Christi. »

Adnotationes Fr. Feuardeniti in cap. 44.

Pag. 224. Qui igitur solem. Ex effectis celestibus docet providentiam et beneficentiam Dei in omnes nunc extendi; futurum autem grave iudicium in ingratos et blasphemos, cujusmodi erant Marcionita et Gnostici.

Ejusdem adnotationes in cap. 45.

Pag. 224. Quibus religiosior Plato ostenditur. Platonis philosophiam a vera Christianorum religione non ita multum abhorreere, quantis potest testimoniis, ex illius scriptis adductis, et cum præcipuis fidei nostræ capitibus collatis, ostendit Eusebius posterioribus sex lib. *De præpar. evang.* Augustinus cum decem capitibus libri octavi *De civit. Dei* multa prælara de Platone disseruisset, u. c. cino investigat, unde, a quibusve didicerit tanta, quæ religioni nostræ congruunt. Eorum rejicit sententiam, qui opinantur Platonem in sua apud Ægyptios peregrinatione, Jeremiam prophetam audivisse, et cum eo congressum : quam tamen lib. u. *De doctrin. Christ.*, cap. 28, ut sui in Christo patris (ita enim de eo loquitur, a quo sacro fonte lotus fuerat) B. Ambrosii ex animo probaverat. Contendit postea Platonem sacras Scripturas legere non potuisse, quippe quæ in Græcâ linguam necdum translatae essent : quod de LXX translatione verum quidem ostendit chronologia. At aliam fuisse ante Alexandri, imo et Persarum imperia, unde quidquid veri et recti docuerunt, hauserint philosophi, contendit Eusebius lib. ix *De præparat.*, cap. 5, et lib. xii, cap. 7. Libenter autem admittit Augustinus, Platonem, acerrimi iudicii virum, sicut Ægyptias, sic et Hebræas litteras per interpretem didicisse.

Et Deus quidem. Locus hic Platonis, etc. Vide *infra* notam *Ern. Græbii in eundem locum.*

Ejusdem adnotationes in cap. 46.

Pag. 224. Et iterum. Rursum ex Platone docet, mundum istum non ex ignoantia, labe, aut Æonis aberrantis virtute conditum esse ; sed divina, celestique virtute atque bonitate : quod etiam Cicero eundem Platonem asseruisse testatur lib. 1 *De natura deor.* et libro *De universo.*

Nec labis fructum. Sic ex vet. cod. restitimus; excusi « nec de his. » Paucis autem ea Gnostico-rum signenta constringit, quæ latius lib. 1, cap. 1 descriperat.

Digna enim commentati et commentiti sunt. Duas voculas ex vet. cod. addidimus, quæ mire conveniunt. Alludere porro videtur ad hæc verba Danielis ad alterum impurorum Susannæ iudicium : « Recte et tu mentitur es in caput tuum. » Et enim ut illi, suis adulteriis, ejus castitatem conta-

minare, sic hæretici Ecclesiæ sponsæ Christi fidem doctrinamque temerare nituntur.

Recepit. Delevinius « recipit » auctor. vet. cod.

Nos autem precamur. Magna Patrum pietas, qui nec pro infestissimis Ecclesiæ hostibus orare desinebant. Sic Ignatius Smyrnenses hortatur pro hæreticis orare, si quovis modo eos pœniteat.

Prorogavimus autem. Id est distulimus opportuniore loco : sic legendum ex vet. cod. proponimus, cujus auctoritate expunximus, « prærogavimus. »

Ex J. Ern. Græbii adnotationibus in cap. 46.

Pag. 224. Et Deus quidem. Locus hic Platonis exstat dialogo quarto *De legibus* ; in quo pro « recto perficit, » quod hic habetur, Ficinus, « recta peragit ; » ego forsitan melius dixerim, « recta pergit, » cum Græce legatur εὐστατα περαίνει. Deinde quod Plato veterem de Deo sermonem usurpat, respexisse arbitror ad veteris Orphei carmina, quæ apud Proclum leguntur :

Ζεὺς πρῶτος γένετο, Ζεὺς ὄστατος ἀργιέφανρος, Ζεὺς κεφαλῆ, Ζεὺς μύσσα. Διὸς δ' ἐκ πάντων τέτυκται.

Id est,

Jupiter primus est, Jupiter ultimus fulminator, Jupiter caput, Jupiter medium : ab Jove autem omnia facta sunt.

FEUARD. Placet Græca Platonis verba, ex edii. Serrani tom. II, pag. 715 seq. transcribere, ita sonantia : « Οὐ μὲν δὴ θεὸς (ὡσπερ καὶ ὁ παλαιὸς λόγος) ἀρχὴν τε τελευταίην καὶ μέσσην τῶν ὄντων ἀπάντων ἔχων, εὐστατα παραίνει, κατὰ φύσιν παρικοραυόμενος. Τῷ δὲ ἀπὸ φύσεως διχῶν, τῶν ἀπολειπομένων τοῦ θαλάου νόμου τιμωρὸς. »

Et iterum. Dicere debebat Feuardenitis, ubi Plato hoc docuerit, et indicare locum ex quo Irenæus citata verba deprompsit. Id vero opus, hic labor erat, quem, perinde ut Erasmus et Gallisius, subterfugit. Atqui locus est in *Timæo*, tom. III edii. Serrani, pag. 29, ubi expresse ait, quod ὁ δημιουργὸς ἀγαθός, « mundi opifex bonus » sit, quoque contrarium « dictu nefas » existat, μηδ' εἰσῆναι τι θεμῆς. Et post alia, in fine dictæ paginæ sequentia habet verba, quibus et ista ab Irenæo allegata continentur : Ἀέγωμαι δὲ, δι' ἣν αἰτίαν γένεσιν καὶ τὸ πᾶν τότε ὁ ζυνοστάς ζυνοστήσεν. Ἀγαθὸς ἦν, ἀγαθῷ δὲ οὐδέτις περὶ οὐδένος οὐδέποτε ἐγγίγνεται φθόνας. Τοῦτου δ' ἐκτὸς ὄν, πάντα ἐπι μάλιστα ἐβουλήθη γενέσθαι παραλήσια αὐτῷ. Ταύτην δὲ γενέσεως κόσμου μάλιστα ἔν τις ἀρχὴν κυρωσάτην παρ' ἀνδρῶν φρονίμων ἀποδεχόμενος, ὁρῶντα ἀποδέχοιτ' ἔν. Quæ Joannes Serranus ita Latine reddidit ampliora : « Quæramus igitur causam, quæ eum impulerit, qui hæc machinatus est, ut originem rerum et molitionem hujus admirabilis universi constitueret. Bonitate videlicet præstabat ; In bonum autem nulla de ulla unquam re cadit invidia (id est nullam rem ulli unquam invidet). Cum ab illa igitur liber et inimicus esset, omnia voluit quam maxime sui similia generari. Hanc gignendi mundi principem primariamque causam, qui sapientium hominum sententiam statuerit, rectissime profecto statuerit. » Possem plura Platonis loca addere ; sed brevitatis ergo unicum, eumque Latine tantum, ex versione Serrani recitabo. Ita vero sonat dialogo II *De republica*, tom. II, pag. 379 : « Constantè attribuenda sunt consentanea Dei natura ; sive in heroico carmine, sive in lyrico, sive in tragœdia inducatur. Consentaneum est sane. Nomen constituendum est, Deum revera esse bonum, et ita constantè dicendum est? Quidni?.... Neque igitur Deus, inquam, quandoquidem bonus est, omnium rerum causa fuerit, quemadmodum sicut multi.... Bonarum quidem rerum causa nulla alia statuenda est, præter Deum ; malarum autem aliæ quæpiam causæ investigandæ sunt ; sed

D

1 Dan. xiii, 55. 2 Virg. Æneid. vi, vers. 120.

nullo modo Deus mali auctor existimandus est. » Et post aliqua, sequenti pag. 380, ita pergit : « Dicendum est, Deum bene et juste egisse, atque eas illis pœnas inflixisse, ut ex iis utilitatem aliquam reportarent. Verum et eos miseros esse, qui dent pœnas, et Deum illum esse, qui hæc agat; hæc vero minime concedendum est poetæ ut dicat. Sed si diceret malos homines, utpote per se miseros, supplicii indigere, dum autem pœnas dant, a Deo juvari; illud quidem permittendum est, ab illis hæc dicitur. Deum autem, quippe qui bonus est, cuiquam auctorem causamque existisse mali.

A hoc vero omni contentione recusandum est, neque concedendum, ut quisquam hæc vel dicat, vel audiat in civitate, si illam bene constitutam optamus.... utpote quæ dicta, neque pia sunt, neque utilia, neque ipsa sibi ipsis consentanea, atque congruentia.... Hæc igitur una lex sanciat, et formula religionis constituendæ.... Deum bonarum rerum esse causam; non omnium indifferenter, ut maliarum, quæ ab illo plane removeantur. » Ex quibus sole clarius elucet, Platoni eundem Deum, et justum, et maxime bonum fuisse; non autem duos eum cum hæreticis commentum esse.

VARIORUM NOTÆ IN LIBRUM QUARTUM SANCTI IRENÆI.

Adnotationes Fr. Feuudentii in præfationem libri **B** quartum.

146 Pag. 227. *Eum autem, qui relit eos convertere.* Tum ex hoc loco, tum ex aliis non obscure colligitur, Irenæum non verbis solum in hæreticos fidenter decertasse, verum et illorum tractatus contentioso studio pervolvissse, quo fundamentis eorum, quasi ab imo detectis, universam hæreseon structuram melius postea demoliretur ac subverteret. Nec levioribus conjecturis ductus arbitrator, magna quondam prudentia, gravique consilio proceres Ecclesiæ, cum ejus pacem turbare, et doctrinam labefactare hinc inde emissis libellis suis atuderent hæresiarchæ, prudentes, sinceros, et argutos quosdam ex suo cœtu viros delegasse, qui istiusmodi codices perlegerent; et præcipua capita fortioribus argumentis refellerent, absurdas impietates, quas coram evomere non audebant tenebriones, pii illi erutas et patefactas e medio tollerent et exstinguerent. Alii vero, quibus hoc negotium demandatum non esset, ut tanquam a nefariis rebus, libellis illis abstinerent, aut Constantini Magni exemplo, flammis absumendos traderent. Hinc conjecturæ fidem facere puto, quæ tradit initio libri quinti, se nempe diluere his quinque libris impias sententias, quas suis in scriptis hæretici reliquerunt: quatenus postulationibus et præcepto ejus, ad quem hæc suos libros consecrat, morem gerendo, eidem plurima in subsidium præstet, quibus neophytorum sensum confirmet, errantes reducat, et validis rationibus reprimat, melioresque efficiat pervicaces. Accedit frequens illa scriptorum Valentini apud Clementem Alex. commemoratio: et ad Dionysium demissa e cœlo vox apud Eusebium: « Lege omnia quæcumque in manus tuas venerint, quia probare quæque, et singula discernere potes. » Epiphanium, Marcionis; Augustinum, Fausti, Maximini, Cresconii, Gaudentii, Parmeniani, Petilian, Cœlestii, Juliani; Hieronymum, Joviniani, Helvidii, Vigilantii; Basilium Magnum, Eunonii; Cyrillum Jerosol. Manichæorum; et Gregorium, et Cyrillum, Juliani apostatæ; Primasium, Ticonii Donatistæ; Ambrosium et Prudentium, Symmachi impia scripta ea de causa perlegisse, planum atque manifestum omnibus est.

Pag. 228. *Quemadmodum enim serpens.* Conventienti certe et observatione digna est hæc hæreticorum cum serpente collatio, quam rursus usurpat lib. v. Eadem, sed fusius explicata, utitur Augusti-

nus lib. ii *De Genesi contra Manich.*, cap. 25, 26, 27, et Athanasius Magnus orat. 2 contra Arianos; imo et Apostolus II Cor. xi, 3.

Et tunc quidem. Ita vetus eodex; excusi, et tunc quid in apostata. »

Non solum apostatas eos faciens. Sic et Tertullianus lib. *Præscript.*: « Persecutio, ait, martyres facit, hæresis apostatas tantum. » Et Augustinus, hæreticos de lethargicis phreneticos plane facere scribit, lib. *De utilitate credendi*, cap. 18. Cæterum, apostatæ nomen usurpant profani scriptores pro eo, qui a proprio duce ad hostes deficit; sacri vero pro eo, qui a Christiana et catholica religione ad ethnicos, Judæos, vel hæreticos. Ita Justinus martyr in *Dialogo*, Anacleus epist. 1, Hermas lib. iii, Cyprianus epist. 17 et 58. Paulus quoque insignem eam defectionem, quæ Antichristi adventum præcedet, ἀποστασίαν nuncupat II Thess. ii.

Derogando aalatem. Id est aliquid de ea diminuendo et detrahendo. Cicero *Pro Fontio*: « Quorum rebus græcis fidem et auctoritatem in testimonio inimicitiarum suspicio derogavit. » Expunxi-mus « derogando, » vet. cod. auctoritate.

Ex adnotationibus Joan. Ern. Grabii in præfationem.

Pag. 226. *Christum et Spiritum sanctum propter labem emissum docuerunt.* Supra pag. 13, lin. 13 seqq. (pag. 11, l. 23 seqq.) Christum et Spiritum sanctum ideo a Monogene prolatos docebant, ut *Æones* restaurati confirmarentur. Peccaverunt enim, desiderantes Bythum incomprehensibilem contemplari, juxta pag. 10, lin. 12 seqq. (pag. 8, l. 20 seqq.) Atque ut hac labe ultioris inticerentur, Christus eos docuit, quod incapabilis et incomprehensibilis sit Pater, quodque frustraneum sit eum comprehendendi desiderium.

Salvatorem ab his Æonibus, qui a labe emissi sunt, fructificationem esse. Jesum τῆλειον καρπὸν, « perfectum fructum » Æonum ab hæreticis dictum pag. 14, lin. 22 (pag. 12 et 13) legimus, quia scilicet singulos Æones, quod habebat in se optimum atque florentissimum (ἀνθηρότατον), in eum contulisse fingeant, ut ibidem docetur. Istos vero Æones dum a labe emissos dicit, hoc non ita accipiendum est, quasi a labe, sive vitio origine ceperint; neque enim ista erat Valentianorum sententia, qui in solum Demiurgum, sive mundi opificem hanc blasphemiam ejaculabantur; sed a labe « emissos, » id est « ceptos, liberatos, » intelligere necesse est (quoniam durior sit ista

° Sozom. l. i Hist., c. 20. ° Lib. vii Hist., cap. 6. ° Catech. 6.

phrasia), siquidem hæretici « confirmatos » ac a labe restauratos Eones Jesum, mutua collatione facta, produxisse statuebant citatis pag. 12 et 13.

Ab initio speculatores et ministri fuerunt verbi veritatis. Ἐπισκόπους καὶ διακόνους Græce Irenæum scripserat conjectavit in margine sui Irenæi reverendus admodum Pearsonus. Sed mihi nullum dubium est, quin ab Irenæo dicti sint, et ὁ δὲ ἀρχὴς ἀδούπηται καὶ ὑπὲρταί γενόμενοι τοῦ λόγου, ex Luc. 1, 2, quem locum idcirco subnotare visum fuit.

Pag. 228. *Eamdem ei formam et appellationem tribuit Deus.* In S. Scripturis enim Spiritus sanctus diabolus « serpentem » appellat, de quo vide Justin. M. *Apologiam* ad Antoninum Pium, pag. 56 nostræ editionis, ac ibidem num. 5 et 6 adnotata. Quo sensu autem Deus « formam » serpentis diabolo tribuisset ab Irenæo dicatur, vix conjectando assequi potis sum; nisi forte permissam a Deo idololatricam ethiæcorum respexerit, utpote qui deos suos, id est dæmonia, sæpe sub signo serpentis coluerunt. Unde S. Justinus loco citato ait: Παρὰ παντὶ τῶν νομιζομένων παρ' ὁυτὴν Θεῶ (θεῶν) ὄρεται σύμβολον μέγα καὶ μυστήριον ἀναγράφεται. « Apud quemque eorum, qui a vobis censentur, deorum, serpens magni instar symboli ac mysterii pingitur. »

Exienditur malum in homines. Ill est peccatum, in quod diabolus homines detrudit, augetur. Eva quippe ad inobedientiam seducta fuit; isti vero hæretici in blasphemias prolapsi.

Adnotationes Fr. Feuardentii in cap. 1.

Pag. 228. *Cum verbo suo.* Hac sententia et aliis compluribus evidentissimum est, Irenæum pie et orthodoxe de Filii æternitate, deitate, et, ut ita dicam, consubstantialitate sensitisse et docuisse: proindeque Servetum, et quosdam fanaticos alios, vel summa improbitate, vel pudenda inscitia laborare, qui pro se illum facere nugantur; cum Dei nomen ita proprie ad Patrem res ringunt, ut Filio vel penitus detrahant, vel non nisi diminute, et quasi precario permittant. Etenim quantum ad coæternitatem ejus attinet, lib. II, cap. 43, Filium infectum esse, Patrique semper coexistisse affirmat; et lib. IV, cap. 57, « Verbum, id est Filium, ait, semper cum Patre erat. » Et lib. eodem, cap. 48, generationem ipsius etiam angelicis mentibus inenarrabilem et ignotam omnino probat. Et ipsum Patri esse ὁμοούσιον, et vere, naturaque Deum aperte docet lib. III, c. p. 6, 12, 16, 18, 21, 25, et ut innumeros alios locos præteream, ad extremum præfationis in hunc librum, Patrem et Filium Dei nomine in Scripturis appellari, se manifestasse tradit. Multiplici autem testimonio concludit, unicum et solum verum Deum, atque rerum omnium conditorem ac Dominum esse. Primo, Spiritus sancti æternæ prædicatione; secundo, omnium vere docentium et credentium sententia; tertio, apostolorum constanti doctrina et consensione; quarto, ipsiusmet Christi Dei ac Domini nostri præcipientis eum invocare Deum et Patrem, qui in caelis est, gravissima auctoritate. Ex quibus infert, Gnosticis impostores esse perversissimos, qui alium Deum supra Creatorem confingerent.

Et eos qui adoptionis spiritum accipiunt. Quo pacto Dei 147 appellatio ad eos transeat, quos Pater per Filium adoptavit, explicat idem Irenæus cap. 79 libri hujus, nempe quod a Deo conditi sunt, simulque doctrinæ ejus fidem adhibeant, et ad illius natum seipsos component. Hoc iterum exponit libro tertio, capite sexto.

Quam et terram et Jerusalem appellant. Inde arbitror Ebionæos damnasse lib. I, cap. 26, quod Jerusalem adorarent.

Sed potius distinxit eos. Sic vetus codex legendum docuit; excusi, « sed potius distinxisset, qui sunt verbotenus dii, ab eo qui sit verus. »

Ejusdem adnotationes in cap. 2.

Pag. 229. *Recapitulationem.* Hieronymus, epist. ad Paulinum, vocat Deuteronomium secundam legem, et legis evangelicæ præfigurationem. Theodoretus: « Deuteronomium continet recapitulationem eorum, quæ lege cantata sunt, et gesta in libris Exodi, Levitici, et Numerorum, » etc. Docet autem Moysis, Davidis, Isaïæ, clarissimorum prophetarum apertis testimoniis, eum et unum, et solum Deum esse mundi conditorem, quem Christus in Evangelio Patrem suum multoties appellat.

Attende, cælum. Ita singulari numero legunt LXX; vulgata editio et Sanctes: « Auribus percipite, cæli, » etc.

Pandoræ. Libro II, cap. 54, vocat Gnosticos, « satellites circa Pandoram dispositos. » At de Pandora adnotavimus in cap. 49 lib. II.

Matrem eorum. Cum ita habeant universi codices, temeritatis fuit Gallasio, contra omnium fidem, aliud substituere.

Adinvenerunt. Delevimus « adjunxerunt » auct. vet. cod.

Quem et Christus. Quod Christus hic affirmare dicitur, ad Patrem convenire oraculum istud: « Audi, Israel, Dominus Deus tuus, unus est »; non id facit, ut significet hoc ipsum sibi quoque, ac Spiritui sancto non competere, quemadmodum impie nugantur Serveti et Gentilis sectatores novi Ariani; quandoquidem ut de unaquaque divina persona sigillatim dicitur, ait August. 9, Pater Deus unus est, Filius Deus unus est, Spiritus sanctus Deus unus est; ita et de tribus conjunctim, Pater et Filius et Spiritus sanctus, Deus unus est. Et rursum: Unus est Deus Pater et Filius et Spiritus sanctus, hoc est ipsa Trinitas unus est Deus, de quo dictum est quia nullus est Deus, nisi unus, qui dixit: « Audi, Israel, Dominus Deus tuus Deus unus est. »

Ejusdem adnotationes in cap. 3.

Pag. 229. *De me enim ille scripsit.* Christum Moysis, et aliorum prophetarum, ac universæ legis lineam unicum esse, atque prope animam, probat tot ab evangelistis, apostolis, potissimumque a Paulo contra Judaicam cæcitatem et pertinaciam adducta ex lege testimonia; in hoc quoque tota versatur Stephani protomartyris concio Act. VII.

Creditis. Ita vetus codex, Græce etiam πιστεύετε; erasmus « creditis. »

Ejusdem adnotationes in cap. 4.

Pag. 229. *Expositio parabolæ.* Isthæc argumenta non esse Irenæi censuerunt, opinor, viri docti inter Germanos, quando in novissima Basileensi editione, his sublatis (rectene non disputo), alia substituerunt. Nullus ergo, eorum calculo, ex adductis verbis tanquam Irenæi auctoritate, narrationem hanc de divite et Lazaro, parabolam tantum, vel figuratam esse locutionem confirmaret. Verum, licet illa esse Irenæi concesserimus, non tamen statim sequetur totam narrationem parabolicam et conflictam esse; sed tantum aliqua ex parte, ubi præsertim de digitis, de oculis, de siti, et articulatis vocibus animorum, sermo est; cum hic subjungat Irenæus: « Non autem fabulam retulit nobis, » etc., et lib. II, cap. 62 et 63, inde probaverit animas nec mori, nec a corpore in corpus transire; id nunquam alioqui facturus ex parabola, quando ea de re Gnosticis frequenter damnaverit. Historiam igitur, et rei olim gestæ exemplum, ac narrationem, nobis ultro id concedentibus t. u. hero,

9 Quæst. I in Deut. 10 Deut. VI, 4. 9 Lib. VII de Trin., cap. 4; lib. III contra Maximin., c. 10.

Bucero, Brentio et Calvino, non injuria vocabimus. Ad hoc vel repugnantibus urgent Tertulliani argumenta, ubi ait: « Voleo apud inferos anima exsultantem, et punitur in flamma, et cruciatur in lingua, et de digito animæ felicioris implorat rosis solatium. Imaginem existimas, exitum illum pauperis letantis, et divitis morerentis? Et quid illic Lazari nomen, si non in veritate res est? » Alibi quoque, animas adhuc carnis exules, torqueri vel foveri apud inferos, hoc exemplo probat¹¹. Rursus Moysen et prophetas unicum Deum creatorem, et Patrem Christi prædicantes, hinc Marcionem audire jubet; quod ex figurata locutione acutissimus et acerrimus disputator sane non fecisset¹². His accedit Græcorum et Latinorum Patrum mutuus consensus: Origen. dial. 2 in Marcionitas, et in psal. xvi; Cyprian. epist. 18; Basil. hom. de laudibus Jejunii, et in regulis fusiis disputatis, interrogat. 55; Hilar. in psal. cxxii; Hieron. epist. ad Marcellam, et epist. ad Paulam; Methodii serm. de resurr. apud Epiph. tom. I, lib. II; August. in psalm. cxxv et cxxvi; Euthymius deique ex traditionibus Hebræorum, rem vere gestam fuisse docet, divitemque illum Nyneensem vocatum affirmat: cujus domus vestigia etiamnum ostenduntur ab incolis Jerusalem peregrinantibus, ut episcopus Soarez sibi eam ab illis demonstratam profiteatur, *Com. in Lucam*.

In eandem penam. Expunximus « in eadem pena, » auctor. vet. cod.

Multi qui sunt a circumcisions. Quindecim ordine succedentes episcopos Jerusalem, ex Hebræorum gente, refert Eusebius lib. IV *Hist.*, cap. 5, qui omnes eisdem et religionem Domini nostri Jesu Christi amplexati sunt, et apud alios magna diligentia propagare studuerunt. Multa etiam millia Judæorum in Christum credidisse docent Acta apostolica.

Perseverantem. Sic pro « perseverantes » substituitur auct. vet. cod.

Ejusdem adnotationes in cap. 5.

Pag. 229. *Ne, inquit, juraveritis.* Testimoniis prophetarum ac evangelistarum demonstrat unicum esse Deum fabricatorem cœli et terræ, quo non potest esse major, cujus Filium se constituit Christus, salvans credentes et sperantes in se.

Terra suppedaneum. LXX, ὀρθόποδιον τῶν ποδῶν. Cyprianus lib. II adversus Judæos, cap. 4, « suppedaneum » quoque legit.

Qui enim super se. Huic similis est Tertulliani ratiocinatio, qua probat Deum unicum esse, quia summum magnum est, quo nihil superius et æquale excogitari possit, lib. I *Contra Marcionem*. Hinc etiam Prudentii antiquissimi et gravissimi poetæ versus in *Hymartigenia*, 20-24:

*Aut unus Deus est, rerum cui summa potestas,
Aut quia jam duo sunt, minuentur dispere summo.
Porro nihil summum, nihil planis viribus unum:
Distantes quoniam, proprium dum quisque revulso
Vindicat imperio, nec summa, nec omnia possunt.*

Pag. 230. *Qui cæperant.* Delevimus « cæperunt » auct. vet. cod.

Indicto audientes. LXX, ἀπακούουσ, id est non obediens: Sanctes, et principes tui declinantes; Communis editio, « infideles. »

Non aliter salvari. Augustinus pro assertionem peccati originalis adversus Julianum Pelagianum decertans, inter undecim Patrum antiquorum sententias, quas Pelagianis opponit, hujus loci ita meminit¹³: « Irenæus Lugdunensis episcopus, non longe a temporibus apostolorum fuit. Iste ait, non aliter salvari homines ab antiqua serpentis plaga, nisi credant in eum qui secundum similitudinem

A carnis peccati in ligno martyrii exsistat a terra, et omnia traxit ad se, et vivificavit mortuos. » Ex quibus patet impudentissimum mendacium Lutheri, dicentis in *Colloq.*, pag. 98 et 99: « Nullum Patrum ante Augustinum, originalis peccati fecisse mentionem. »

Ejusdem adnotationes in cap. 6.

Pag. 230. *Quoniam malignantes.* Respondet fragmentis Gnosticorum; non idcirco Deum verum mutari, aut desinere esse, quod cœlum sedes ejus mutetur.

Sed et præteritionem. Huic quæstioni dissolvendæ etiam veteres theologo incubuerunt. Chrysostomus quidem ex his locis, « Vanitati subjecta est omnis creatura¹⁴, » et « Ipsi peribunt¹⁵, » itemque, « Cœlum ut fumus deficiet¹⁶, » existimat cœlestia corpora et elementa, ob peccatum primi parentis, facta esse senectuti, corruptioni, atque interitui obnoxia; in ejus vero reanrectione, et ipsa immortalitate donanda¹⁷. Accedit Ambrosius¹⁸ refellens eos qui, ut perpetuitatem cœlorum stellarumque assererent, ipsa quantum quoddam corpus æthereum esse sinxerunt: contradicente de his Davide: « Ipsi cœli peribunt; » et Domino in Evangelio affirmante: « Cœlum et terra pertransibunt, » Lucæ I 20 xxi, 33, etc. His omnes fere Græci Patres consentiunt, docentes cœlum natura sua corruptibile esse; providentia vero sola Dei nunquam corruptendum. Certe Justinus martyr paucis quidem, sed firmissimis refellit Aristotelem dicentem, libro secundo *De cœlo*, ipsum cœlum, nec ortum esse, nec corrumpi aliquando posse; sed unum ac sempiternum; *Consultatione dogm. Arist.*, item Quæst. 93, 94, 95 orthodox. Novissimus autem, idemque acerrimus hujus sententiæ vindex est August. Eugubinus¹⁹. Expundens enim hæc B. Petri verba: « Adveniet dies Domini, in quo cœli magno impetu transient, elementa vero calore solventur, » etc., indicat nimis coactam esse scholasticorum expositionem, dicentium cœlos nihil passuros, sed solum cessaturos a motu. Quod vero de cœlis sideribus B. Petrus loquitur, et non de aere, patere putat ex eo quod adjicit: « Elementa calore solventur. » Idem rursus *Com. in Epist. ad Heb.*, c. 1, sententiam suam confirmat ex his aliis B. Petri verbis: « Expectantes adventum diei Domini, per quem cœli ardentes solventur, et elementa ignis ardore tabescent. Novos vero cœlos, et novam terram, juxta promissum ipsius expectamus²⁰. » Ad hæc Joannes in Apoc.: « Vidi cœlum novum et terram novam²¹. » Et in Isaia: « Ecce, ego creo cœlos novos, et terram novam. » Ex his Scripturarum testimoniis, inquit, nisi prorsus velimus verbis vim afferre, cogimur fateri futuram vere aliquam magnam cœlorum alterationem per ignem, et non tantum solius motus cessationem: per quam alterationem, novi quodammodo fundentur cœli, et longe fient pulchriores. Hæc iste. Hanc sententiam videntur etiam comprobasse Clem. Rom. lib. III *Recognit.*, Eusebius lib. XV *Præpar. evang.*, Nyssenus lib. *De creatione hominis*, Philastrius in *Catalogo*, Theodoretus in *Com.*, Hieronymus lib. XIV *Com. in Isaiam*, Eusebius in II B. Petri, et alii multi.

Cui tamen nunc reclamant omnes tam philosophorum quam theologorum scholæ: fortissimisque argumentis contendunt corpora cœlestia prorsus esse incorruptibilia, et in sempiternum mansura. Habent namque substantiam, ab elementorum natura longe diversam: et formam, quæ cunctas impressiones peregrinas, secumque pugnantis qualitates longe longius ab his propulset. Præterea, jam tot tantisque sæculorum curriculum ita perma-

¹⁰ Lib. de anima. ¹¹ Lib. de resurrect., c. 19. ¹² Lib. IV contra Marcion. ¹³ Lib. I, cap. 2. ¹⁴ Rom. VIII, 20. ¹⁵ Psal. CI, 27. ¹⁶ Isa. XLV, 6. ¹⁷ Hom. II ad Rom. et hom. 10 ad pop. Antioch. ¹⁸ Lib. I Hexæm., c. 6. ¹⁹ Com. in II Ep. B. Petri, c. III. ²⁰ II Pet. III, 12, 13. ²¹ Apoc. XXI, 1. ²² Isa. LXV, 17.

serunt incorruptibilia, ut nullum unquam, aut ac-
nectæ, aut corruptelæ præbuerint argumentum :
nihil de horum amplitudine imminutum, nihil de
ornatu ac specie detractum sit; quod eos sic in
perpetuum mansuros satis ostendit. Hæc denique
sententia præter omnes, uti diximus, scholasticos,
assertorem habet magnum antistitem Augustinum²²,
affirmantem siderens cælos, nec postremo incendio
purgandos, nec quidem ab igne conflagrationis,
qui faciem postremi Judicis præcedet, attingendos
esse; sed æreos tantum, id est elementa, quas in
sacris Litteris non semel cælorum nomine desi-
gnantur.

Acrius vero instanti in alteram sententiam, educta
argumenta de cælis sideris intelligenda esse, cum
B. Hieronymo respondendum²³, illud senescere,
atteri, liquecere, dissolvi, transire, atque perire,
quod de illis dicitur, non omnimodam perditionem
vel abolitionem significare; sed mirabilem in me-
liorem et splendidiorem statum designare commu-
tationem, de qua Isaias ait : « Luna fulgebit ut sol,
et sol septuplum lumen accipiet²⁴. » Paulumque
recte dixisse, « præterire figuram mundi²⁵; » sed
non substantiam. Denique Petrum et Joannem non
repromittere alios cælos, aut aliam terram, sed
veteres jam renovatos et commutatos.

In centesimo primo. Quia Hebræi psaltrum no-
men in duos partitur, is qui nunc ab Irenæo ad-
ducitur, apud eos centesimus secundus est, Græciæ
vero centesimus primus.

Quæ præterunt. Ita cod. vet. Excusi, « quæ præ-
terierunt. »

Ejusdem adnotationes in cap. 7.

Pag. 231. Quare derelicta. Auctoritate vet. cod.
expunximus, « relicta; » et quod non satis Irenæi
mentem exprimeret, quippe qui hoc capite confir-
met, nihil divinæ amplitudini ac majestati deces-
sisse, ex eo quod Jerusalem subvertenda a Rom-
anis, aliisque gentibus derelicta sit, prius absolutis
in ea humanæ redemptionis per Christum mysteriis.

Adhuc et de Jerusalem. Hierosolimam quasi do-
mum Dei Ebionitas adorasse retulit lib. 1, cap. 26.
Sed in Marcionitas eum hoc capite disputare puto,
qui vel ipsam in perpetuum staturam esse, vel veri
Dei domum nunquam fuisse volebant; quorum
utrumque absurdum est. Nam horribili clade eversa
est sub Tito, rursusque sub Adriano; transmutato
etiam veteri nomine, ut exstaret exemplum com-
pletarum universarum prophetiarum, et Christi
exhibiti, punitique deicidii, et regnum Dei ad gentes
translatum esse, compareret. Hæc amplissime
tractat Tertullianus duobus capitalis lib. *Adversus
Judæos*. Veri autem Dei civitatem sanctam, hære-
ditatem, et quasi peculium fuisse, propter lega-
sacerdotium et promissiones de Messia, ex Scri-
pturis exploratum ac certum est.

Quemadmodum Isaias ait. Hæc ad verbum tran-
scripsit Theodoretus dialogo 2, usque ad id : « quæ-
cumque enim temporale initium habent, » etc.

Ejusdem adnotationes in cap. 8.

Pag. 231. In Joanne desinit. Aecommodato epi-
theto Tertullianus vocat « Joannem, limitem con-
stitutum inter vetera et nova, ad quem desineret
Judaismus, et a quo inciperet Christianismus²⁷. »

Inchoans a David. Primus David Jesusæis ex-
pulsis hanc urbem Hierosolimam nuncupavit : « Nam
sub Abrahamo parente nostro, » ait Josephus VII
Antiquit., cap. 3, « Solyma vocabatur. — « Illam vero
quondam Chanaanæorum quidam potens conderat, »
scribit Hegesippus²⁸, « qui patrio sermone Melchi-
sedech, id est rex justus vocabatur. » Hierony-
mus tradit eam urbem quatuor nominibus vocatam
fuisse : primo quidem Jebus; deinde Salem; postea

A Hierosolyma; et sua ætate ab Ællo Adriano, Æliam;
epist. ad Marcellam, ad Eustoch., ad Dardanum, et
lib. *De locis Hebræicis*.

Legislationem. Delevimus « legislationis, » auct.
vet. cod.

Omnia enim mensura. Damascenus lib. 1 *Paralle-
lorum.*, cap. 2, hæc nominatim ex Irenæo citat :
quæ (quoniam non potuimus Græca consequi) La-
tina ex interprete sic apponimus : « Dens certo
modo atque ordine cuncta efficit; nunquam apud
eum quidquam mensura caret; quandoquidem nec
quidquam numeri expertus est. »

Et velut custodiarium. Græci habent *επιποροϋλά-
ζιον*, id est pomorum custodia. Cyprianus lib. 1
Adversus Judæos cap. 6, cum Irenæo legit : « Sicut
casa in vinea, et sicut custodiarium in cucumerario. »

Quandoquidem et figuram mundi. Eodem ac fere
pari exemplo utitur B. Petrus apud Clementem,
contendens pariter mundi figuram aliquando dis-
solvendam. « Necesso est, ait, testam ovorum,
quamvis pulchre et diligenter formata videatur,
frangi, ut inde pullus procedat; ita et hujus mundi
necesso est transire statum, ut status ille subli-
mior regni cælestis effulgeat²⁹. »

Ejusdem adnotationes in cap. 9.

Pag. 231. Joannes baptisator. Sic eundem fre-
quenter nominat Tertullianus lib. *De anima*, et lib.
Contra Jud.

Et animalia irrationabilia. Vet. cod., « inanimalia
et irrationabilia, » quod tantum indicare visum est.

Liber in arbitrio factus. Referre hæc ad hominem
duntaxat ante lapsum, impudentiæ est, quam large
conarguunt quæ inferius habentur libri hujus cap.
29, 70, 71 et 72. Ad actiones externas et politicas
modo dirigere, impudentissimum; cum de his præ-
cipue loquatur, quæ coram Deo aut frumentum aut
paleam, id est regnæ Dei vel gehenna nos dignos
constituunt. In his autem hominem liberum esse,
adeo concors et unanims est Patrum cum Scri-
pturis utriusque instrumenti sententia, adversus
Simonis Magi, Marconis, et Manichæi furoris, ut
magnum appareat mendacium Lutheri, dicentis in
Colloq. pag. 42, « nomen liberi arbitrii odiosissi-
mum fuisse omnibus Patribus. » Contra quod disci-
puli ejus Centuriatores Magdeb. fateri coguntur,
non tantum primi sæculi, verum et sequentium
omnium doctores orthodoxos hanc doctrinam am-
plexatos esse : a quorum tamen religione, non sine
horribili cæcitate et gravissimo Dei judicio, deficere
non verentur, ut in castra impiorum transeant.

Sed Irenæi catholicam hanc sententiam explicitè
confirmantque similes aliquot Patrum sententiæ.
Tertulliani primum verba hæc sunt³⁰ : « Liberum,
et sui arbitri, et suæ potestatis, invento hominem a
Deo institutum, nullam magis imaginem et simili-
tudinem Dei in illo animadvertens, quam ejusmodi
status formam. » Et paulo post : « Oportebat ima-
ginem et similitudinem Dei, liberi arbitrii et suæ
potestatis institui, in qua hoc ipsam imago et simi-
litudinis Dei deputaretur, arbitrii scilicet libertas et
potestas. » Et iterum : « Nec boni nec mali merces
justè pensantur ei, qui aut bonus aut malus nec-
cessitate fuisset inventus, non voluntate. »

In prima editione, hic assignavimus eundem
Tertullianum arbitrii nostri libertatem rursus
confirmare in *Apologético*, 149 lib. *Ad Scapulam*,
lib. *De exhortatione ad castitatem*, lib. *De monogamia*,
lib. *De patientia*, et lib. *De carne Christi*, etc., at
vero hos locos se non potuisse invenire scribit Pa-
melius, nota 38 in secundum lib. Tertull. *Adv.
Marc.*, hanc nostram citationem, quantum judico,
subnotans. Sed cum Tertull. *Apolog.* cap. 23 aperte
scribit, etiam « in cacolemonibus potestatem de suo

²² Lib. xx Civit., cap. 21. ²³ Lib. xviii Com. in Isaiam. ²⁴ Isa. xxx, 26. ²⁵ I Cor. vii, 31.
²⁶ Lib. iv contra Marcionem. ²⁷ Lib. v, cap. 9. ²⁸ Lib. iii Recog. ²⁹ Lib. ii contra Marc.

arbitrio inesse; » et cap. 28. « Iniquum esse liberos a proficietur angelos et homines, quos ulsequentes habere volebat, liberæ potestatis ad bene agendum condere, ut juxta ipsius leges judicarentur, si quid a recto deflecterent. Idem in priore *Apologia*. « Nulla laude, scribit, quicquid esset dignum, nisi esset ad utrumlibet flexibile. » In posteriore vero, « Nisi homines possent suo arbitratu turpia fugere, et honesta sectari, extra culpam fore quicquid agerent, » recte colligit.

Sed hanc disputationem claudant gravissimæ Petri apostoli, adversus Simonem Magum, ratiocinationes, quas scriptis mandavit, qui aderat Clemens Rom. « Quomodo Deus judicat secundum veritatem unumquemque pro actibus suis (dicebat Apostolus), si aliquid agere in potestate non habuit? Hoc si teneatur, convulsa sunt omnia: frustra erit studium sectandi meliora, sed et iudices sæculi frustra legibus præstant, et puniunt eos qui male agunt: non enim in sua potestate habuerunt, ut non peccarent. Vana erunt et jura populorum, quæ malis actibus pœnas statuunt; miseri erunt et ii qui cum labore servant justitiam; beati vero illi qui in deliciis positi, cum luxuria et scelere viventes, tyrannidem tenent. Secundum hæc ergo, nec justitia erit, nec bonitas, nec ulla virtus, et, ut vis, nec Deus. »

Omnia quæ his penitus consimilia leguntur apud Dionysium Areop., Ignatium, Martialem, Clementem, Hegesippum, Theophilum Antiochenum, et reliquos primi sæculi Patres. Tantum, per eum qui venturus est judicare vivos et mortuos, obtestor Gnosticos posteriores, attendere quos suarum opinionum parentes, et quos auctores probabiles sive improbabilis sectentur; neque vereantur ad meliorem mentem et frugem redire, et manum ultro sibi oblatae veritati tradere.

A proficietur angelos et homines, quos ulsequentes habere volebat, liberæ potestatis ad bene agendum condere, ut juxta ipsius leges judicarentur, si quid a recto deflecterent. Idem in priore *Apologia*. « Nulla laude, scribit, quicquid esset dignum, nisi esset ad utrumlibet flexibile. » In posteriore vero, « Nisi homines possent suo arbitratu turpia fugere, et honesta sectari, extra culpam fore quicquid agerent, » recte colligit.

Sed hanc disputationem claudant gravissimæ Petri apostoli, adversus Simonem Magum, ratiocinationes, quas scriptis mandavit, qui aderat Clemens Rom. « Quomodo Deus judicat secundum veritatem unumquemque pro actibus suis (dicebat Apostolus), si aliquid agere in potestate non habuit? Hoc si teneatur, convulsa sunt omnia: frustra erit studium sectandi meliora, sed et iudices sæculi frustra legibus præstant, et puniunt eos qui male agunt: non enim in sua potestate habuerunt, ut non peccarent. Vana erunt et jura populorum, quæ malis actibus pœnas statuunt; miseri erunt et ii qui cum labore servant justitiam; beati vero illi qui in deliciis positi, cum luxuria et scelere viventes, tyrannidem tenent. Secundum hæc ergo, nec justitia erit, nec bonitas, nec ulla virtus, et, ut vis, nec Deus. »

Omnia quæ his penitus consimilia leguntur apud Dionysium Areop., Ignatium, Martialem, Clementem, Hegesippum, Theophilum Antiochenum, et reliquos primi sæculi Patres. Tantum, per eum qui venturus est judicare vivos et mortuos, obtestor Gnosticos posteriores, attendere quos suarum opinionum parentes, et quos auctores probabiles sive improbabilis sectentur; neque vereantur ad meliorem mentem et frugem redire, et manum ultro sibi oblatae veritati tradere.

Ejusdem adnotationes in cap. 10.

P. 232. *Ego testis*. Græcam LXX lectionem sequitur, quæ hic ab Hebræa veritate et communi editione nonnihil deflectit.

Ego sum Deus. Vet. cod. cum Græcis verbum, « sum, » desiderat.

Ego sum Deus primus. LXX: Ἐγώ εἰμι πρῶτος, καὶ ἐγώ εἰμι εἰς τὸν αἰῶνα. atque ita legit Cyrillus.

Sed quoniam impossibile erat. Fidem, quæ revelationi divinæ admittitur, necessariam esse, his verbis luculenter ostendit; nec sola duce natura hominem ad ea omnia quæ salutis suæ conducunt, per se noscere posse. Id comprobatur rursus infra cap. 14. Conferantur idem Clemens lib. 1 *Recogn.* epist. 1 ad Jacob., et lib. viii *Const.*, cap. 1; Dionysius, cap. 7 *De divin. nom.*; Justinus lib. *De Trin.*; Hermas lib. ii, mandat. 9; Theophilus Antioch. lib. 1 *Ad Autolyeum*; Clemens Alexand. in *Protreptico*, 2, 5, 7, et viii *Stromatwn*; et Cyrillus Jerosol. tota catechesi quinta; Naz anzenus orat. 2 de pace; Rufinus *Expos. in Symbolum*, etc.

Ex J. Ern. Grabii adnotationibus in cap. 10.

Ego sum Deus primus. Frustra Feuard. adnotavit LXX diversimode sonare: Ἐγώ εἰμι πρῶτος, καὶ ἐγώ εἰμι εἰς τὸν αἰῶνα. Nam ab Irenæo non iste locus scriptus xviii, 12, allegatur, sed alter præcedenti cap. xvi, vers. 4, ubi sacri interpretes, perinde ut Irenæus, habent: Ἐγώ θεός πρῶτος, καὶ εἰς τὰ ἐπερχόμενα ἐγώ εἰμι.

Pag. 232. *Neque elate, neque glorians*, etc. Hæc opposita sunt blasphemis hæreticis, Deum talia inani jactantia protulisse dicentibus, supra pag. 26, l. 25 (lin. 5) et pag. 109, col. 2, l. 18 (pag. 108, col. 2, l. 29, et pag. 110, col. 1, l. 15).

Adnotationes Fr. Feuardentii in cap. 11.

P. 232. *Dominus enim noster*. Moysis, Stephani Danielisque verbis ostendit eundem esse Dominum Deum, qui Patribus olim locutus est sub Veteri Te-

Nunc illi adjicio Clementem Alex. « Vestrum est, inquit, regnum cælorum, si vultis, qui liberam animi voluntatem ad Deum direxeritis; vestrum est, si tantum volueritis credere. » Et in *Pædag.* legatione Moysis ad Pharaonem hæc duo aperte ostensa colligit, et Deum præcivisse futurum, et ejus benignitatem libero animi Pharaonis arbitrio largitam esse occasionem pœnitentiæ. Idem rursus lib. 1 *Strom.*: « Nec laudes, ait, nec vituperationes, nec honores, nec supplicia justa sunt, si anima non habeat liberam potestatem et appetendi et aggrediendi. » Et iterum: « Dicit propheta: « Si vultis, et me audieritis, bona terræ comedetis »; in nobis situm esse arguens, et eligere, et declinare. Voluntaria enim est electio et delectus voluntatis. » Et lib. ii: « Incredulus fundamentum salutis non habet, fidem voluntariam; nos autem qui libera et absoluta potestate eligere, et vitare a Domino datum esse hominibus, a Scripturis accepimus, judicio quod transvereri non potest, fidei acquiescamus. » Et rursus: « Defectio, et recessus, et inobedientia, sunt in nostra potestate, sicut etiam est in nostra potestate obedientia. Quocirca judicantur quæ sunt voluntaria: non judicatur autem quod est involuntarium. » Et paulo post: « Peccatum est voluntaria injustitia; injustitia autem est vitium voluntarium. Non imputantur quæ non constant, et instituto, et libera electione. » Et lib. iii: « Quemadmodum is est laudandus, qui libertate usus est ad vivendum ex virtute; ita multo magis, qui dedit nobis liberam et nostri juris potestatem, et concessit nobis vivere et vellemus, est venerandus et adorandus, ut qui non permiserit ut nostra electio et vitatio serviret necessario. » Prætermittam consulto quæ in eandem sententiam scribit idem, fol. 110, 111, 113, 121, 140, 145, 149, 153, in libris Basileæ excusis 1556. Locos tamen copiosè signamus, ut crassissimi mendacii et sycophantiæ convincantur Magdeburgenses, qui hunc Clementem cum aliis Patribus, sibi hac in re non constare, sed secum pugnare, scribere non erubuerunt, centur. 2, p. 59.

Accedat Justinus martyr 27. Is Deo visum esse

²¹ Douc. xax, l. ²² Eccl. xv. ²³ Act. xv. ²⁴ In Protreptico. ²⁵ Lib. i, cap. 9. ²⁶ Isa. i, 10. ²⁷ In Di. log.

stamento, et Christum misit, et resurrectionem mortuorum omnium est pollicitus.

Quare non adoras Bel? Hæc habentur c. 14, v. 3, Danielis, quod magna consensione Græci et Latini sæpenumero usurparunt. Tertul. lib. *Psychicos*, et lib. *De idololatria*; Cyprianus epist. 63. et lib. *De laude martyrii*; Hilarion lib. x *De Trinitate*; Prudentius lib. *Cathemerinon*, hymno post cibum; Ambrosius lib. ii *Offic.*, cap. 4, et lib. *De Jacob patr.*, cap. 9; Basilium hom. in divites avaros. Susanna; et Bellis historiam rejicere non audeat et sacro canone Bibliorum Africanus epistola ad Origenem, Eusebio referente lib. vi *Hist.*, cap. 24.

Donavit: utraque his qui. Undecim has voces ex cod. restitimus: «delevimus et Dominus ostendit.»

Ipsæ igitur Christus. Aperte constanterque Christum profitetur unum esse cum Patre Deum vivum, qui cum Patribus et Moyse locutus sit³⁰: quod tam veterum quam novorum Ebionitarum, Cerinthianorum, Samosatenianorum et Arianorum hæreses plane refellit. Is enim qui locutus est Moysi, seipsum appellat Jehova, quo nomine Judæi simul et hæretici confitentur æternam Dei essentiali et majestatem significari. Christus autem cum Patre ille Deus est. Igitur natura et gloria cum eo unus Deus est. licet personali proprietate distinctus.

Ejusdem adnotationes in cap. 12.

P. 232. *Primum quidem.* Josephus *Antiq.*, cap. 15: «Primum Abraham præsumpsit pronuntiare Deum creatorem unum 150 esse cunctorum; reliqua vero ad felicitatem tendentia, per præceptum præhærentis singula quæque dari, et non propria virtute consistere confessus est.» Et paulo post: «Proptereaque Chaldæis et aliis Mesopotamitis in eum consurgentibus, migrationem eligens æqui per voluntatem et adiutorium Dei, terram Chanaanam late possedit.»

Tradunt quoque alii Hebræi natum eum esse in Ur, urbe Chaldæorum: qua postea discessit Carras Mesopotamiam, fugiens cultum Ignis, quem Dei loco tyrannus Nemrod urgebat. Hinc, jubente Deo, venit in terram Chanaan, ubi primum Deo vero altare construxit inter Ilai et Bethel, secundum prope Sichem, tertium prope Hebron, quartum in Bersabec, quintum in monte Moria; et cœmeterium uxori, sibi et posteris comparavit in spelunca duplici: filium denique incredibili fide ac obedientia Deo immolare voluit. Idcirco etiam a Spiritu sancto nominatur servus Dei, amicus Dei, dilectus Dei, pater fidei nostræ atque omnium credentium.»

Ejusdem adnotationes in cap. 15.

Pag. 233. *Juste autem.* Docet exemplo Abraham, Deum sequentis, apostolos Filium Dei secutos esse; nosque pro Christo crucem ferre debere, ut Isaac ligna tulit, quibus erat immolandus; qui et spontanea oblatione sua Christi oblationem significavit.

Secundum fidem suam. Septem has voces, quæ aptissime conveniunt, ex vet. cod. adjecimus.

Fides enim. Vetus cod. quatuordecim dictiones ex hac sententia desiderat, atque ita habet: «Fides enim ad Deum altissimum, qui constituit cœlum et terram.» Nihil delere, sed tantum ex vet. cod. duas voces, «enim,» et «altissimum,» inserere visum est. Cæterum unam nobiscum fidem Patres omnes veteres habuisse docent cum Irenæo Eusebius lib. i *Hist.*, cap. 4; Epiphanius initio libri contra hæreses; Augustinus tractat. 43 in Joan., libro ii *Contra literas Pætiti*, capite 37, libro xix *Contra Faustum*, cap. 13, 16, 17, et in psalm. LXXIII, LXXVII; item *Contra Pelag. et Galent.*, ii, capite 25.

Ne vero solius fidei assertores existiment Irenæum suæ impietati hoc loco favere, cogitent eum loqui de fide quæ per charitatem operatur, ut sequenti mox apparebit capite. Item, eundem pluri-

mis aliis locis, ut passim observamus, etiam charitati, obedientiæ ac bonis aliis operibus justificationem nostram ascribere. Denique apostolum Jacobum discretè constanterque prædicare³⁰, Abraham ex operibus justificatum esse, offerendo Isaac filium suum, etc., et non ex fide tantum. Quo pacto vero hæc in re bene inter se conveniant Paulus et Jacobus, docte et prudenter docet Augustinus lib. LXXXII *Quæst.*, q. 7 et 76.

Ejusdem adnotationes in cap. 14.

P. 233. *Dominus enim.* Contendit ex Scripturis, et Filium ab æterno Patrem novisse, et aliis manifestasse, vicissimque Patrem Filium suum hominibus revelasse. Deinde, Filium nec tunc inceptisse esse, cum homo factus est; nec alium a Deo Patre suo mundique conditore Deum annuntiasse.

Sic describunt. Expunximus «dicebant,» auct. vet. cod.

Si autem Christus. Hæresis Ebionitarum ista fuit, de quibus supra libro i, capite 26, libro iii, capite 24, et infra cap. 59 libri hujus; et apud Eusebium libro iii *Histor.*, capite 27. Eandem impietatem secuti sunt Cerinthus, Carpocrates, Artemon, Theodotus.

Et bene Justinus in eo libro. Eusebius lib. iv *Histor.*, cap. 17, vitam operaque Justinus describens, hujus loci meminit. Cæterum insignis constantiæ in retinenda semel accepta vera religione verba sunt: quibus non dissimilia pronuntiavit Clemens Rom.³⁶ cum beatus Petrus nollet eum adesse concertationi adversus Simonem Magum susceptæ. Reposui «credidisset» pro «credidisset,» quod subindicat error in vet. codice, qui «credidissent» habet; quoniam ita legendum ostendunt Justinus verba Græca apud Euseb., οὐδ' ἂν κρατοῖν.

Pag. 234. *Noster, adversus quam et contrariam.* Huic loco et sensum et lucem restitimus, octo vocibus partim immutatis, partim adjectis ex veter. codic. Delevimus «non adversus quem et contrarium exerceat discipuli. Nam,» etc.

Credere autem ei. Hinc perpende, quo sensu dixerit superiori capite, fidem justificare hominem, eam nempe, quæ per charitatem operatur³¹.

Et enim per ipsam conditionem. Insignis certe locus de cognitione Dei ab operibus ejus desumenda. «Conditio, inquit, id est creaturæ officium, revelat Deum creatorem; mundus fabricatorem suum demonstrat; opus manifestat officem; Filius, Patrem suum. In eundem sensum ait Sapiens: «A magnitudine enim speciei et creaturæ cognoscibiliter poterit Creator videri³².» Et Apostolus: «Invisibilia enim Dei³³,» etc. Et de his in superioribus jam dictum est.

Operabat enim veritatem. Quantum valeant ad confirmationem veritatis exterorum testimonia, docet Augustinus lib. xviii *De civit.*, cap. 47. Cæterum Novatianus lib. *De Trin.*, his Irenæo subscribit: «Firmum est genus probationis, quæ etiam ab adversariis sumitur, ut veritas ab ipsis veritatis inimicis probetur.»

Et ad extraneis. Extraneum a professione Christianorum Josephum fuisse testatur Hegesippus libro ii, capite 12, qui tamen de Christo Domino ita scribit³⁴: «Fuit Jesus sapiens vir, si tamen virum nominare eum fas est, mirabilium operum effector, et doctor eorum hominum qui libenter quæ vera sunt audiunt: Christus hic erat.» Pilatum Tiberio Cæsari miracula, mortemque et resurrectionem Christi nuntiasse tradit Tertullianus cap. 21 *Apologeticæ*; Pilati autem epistolam transcribit in *Anacephalæosi* librorum suorum, *De excidio Jerusalemorum*, Hegesippus. Astipulatur istis Nicodemus in *libre Historiæ de passione et resurrectione Domini*, asseverans Pilatum in sui prætorii codice publico

³⁰ Exo. i. iii. ³¹ Jac. ii, 21. ³² Lib. i Recog. ³³ Galat. v, 6. ³⁴ Sap. xiii, 5. ³⁵ Rom. i, 20. ³⁶ Lib. xviii *Antiq.*, cap. 6.

retulisse omnia quæ inter Christum et Judæos gesta sunt; Annam et Calpham pontifices adjurasse, eodemque de Jesu deitate optime respondisse. Abgari Edæsenorum principis epistolam ad Christum, et Christi responsum habet Euseb. lib. 1. cap. 13. Plura ex Porphyrio, nefario Christianæ pietatis desertore et hoste, testimonia citat idem Eusebius lib. v. *De præpar. evang.*, cap. 1, 6, 8.

Pag. 235. *Et ab apostaticis spiritibus.* Consultum duplîci hecatombe dæmonium in theca Apollinis latens, imperatori Romanorum hæc respondisse auctor est Niceph. ⁴³ :

*Me puer Hebræus, divos Deus ipse gubernans,
Cedere sedes jubet, tristemque redire sub Orcum :
Aris ergo dehinc tacitus abscedito nostris.*

Eusebius non ambigit de Christo Domino intelligenda esse ea quæ narrat Plutarch., nimirum, spiritus quosdam temporibus Tiberii Cæsaris jusiisse nauas nuptiare, magnum Pana Deum mortuum esse, lib. v. *De præpar.*, cap. 9. August. lib. *De consensu Evang.*, cap. 15, ex Porphyrio recitat quosdam philosophos deos suos consuluisse, quid de Christo censerent; illisque testimonium de ipso rectum perhibuisse. De his rursus multa lib. xix *De civit.*, cap. 23.

Et unus Spiritus, et una salus omnibus credentibus in eum. Ita vet. cod. Cæterum, cum Spiritum sanctum nulla in re sepatet a Deo Patre et Filio, ejus divinitatem hic aperte agnoscit : sed uberius adhuc et apertius infra cap. 22 et 37 libri hujus, et passim lib. v, ex quibus sententiis non dubitavit Basilus Magnus ejusdem Spiritus sancti deitatem confirmare, lib. *De Spiritu sancto*, cap. 29. Appareret itaque Magdeburgenses magna maledicendi libidine scribere, hunc sanctiss. martyrem Spiritus sancti divinitatem nunquam asserere, centuriæ 2 pag. 40.

Ex J. Ern. Græbii adnotationibus in cap. 14.

Pag. 235. *Et Marcus.* Memoriam lapsum puta : neque enim in 8. Marci Evangelio hoc Servatoris dictum reperitur.

Qui peritiores apostolis volunt esse. Eodem dictorio Marcionitas perstrinxit supra lib. iii, cap. 12, n. 13. Unde et hic eodem respexisse colligo, licet de hæreticis univèrse ita fere scripserit lib. iii, cap. 2.

Nemo cognovit. Dices, Marcionis quoque codicem Luc. x (nam 8. Matthæi Evangelium rejiciebat) habuisse in præsentî : « Nemo scit qui sit Pater, » ut ex Tertulliani lib. iv contra ipsum, cap. 25, patet. Unde nec Epiphanius hæres. 42, ubi omnia a Marcione corrupta loca notat, hujus ullam facit mentionem. Respondeo Marcionitas videri, paulo post Irenæi ætatem, hunc textum correxisse. Neque enim religioni ipsis fuisse Evangelium subinde mutare, Tertull. cap. 5 citati libri animadvertit his verbis : « Nam et quotidie reformant illud, prout a nobis quotidie revincuntur. » Mirum autem quod Justinus M. *Apol.* 1, pag. 122, lin. 20 seqq. verba Christi citaverit, perinde ut hæretici legerunt.

Si autem Christus tunc inchoavit esse. Sensum hoc loco tale esse conjicio : licet Marcion cum Ebionitis absurde supponere voluisset, Christum tunc initium cepisse, cum de Maria Virgine natus est, nec antea Verbum substantiale Patris existisse, per quod se prophetie aliisque manifestaverit ; **151** neque sic tamen diversum ab eo, quem prophete cognoverunt, Deum fingendum fuisse, sed potius inquirendum quam ob causam Deus veteris testamenti, humanæ salutis incuriosus, tam diu se absconderit.

Pag. 234. *Utraque Deo nobis prædens.* Ad hæc usque verba, sive inclusive, sive exclusive, Justinî locum protendi puto. Cujus rei certiores esse possumus, si citatum contra Marcionem σύνταγμα esset

A superstes. Sed de hoc vide *Spicileg. Patrum sæculi* ii, pag. 166 seq.

Adnotationes Fr. Fenardentii in cap. 15.

Pag. 235. *Et doctus repræsentations.* De trium illorum apparitione loquitur, quorum unum Filium Dei fuisse, quem adoravit, et Dominum Deum suum vocavit, magna concordia, docent Justinus in *Dialogo*, Tertull. lib. *De carne Christi*, et lib. iii *Contra Marcionem*, Eusebius lib. i *Hist.*, cap. 1, Athanasius serm. 3 contra Arianos, Hilarius lib. iv *De Trinitate*, Cyrill. Jerosol. catechesi 11 et 12; Ambrosius lib. ii *De Abraham*, cap. 5, August. lib. ii *De Trin.*, cap. 10 et 11.

Ex semine ejus. Ita restituere ex vet. cod., pro « ex sermone, » visum est. Porro non vulgarem et infimæ conditionis Abraham filium, Simeonem hunc fuisse tradunt Hebræi. Siquidem Talmudistæ magni Hillelis auditorem, Gamalielis autem præceptorem eum faciunt; atque unum ex his, qui ad collegium Saubedrin, quod sceptrum Juda putaverunt, pertinnerit. Rursusque miracula in templo non defuisse quadraginta annis, quibus ipse Domino ministravit, Nicodem. in *Hist. pass. et resur.* summum sacerdotem semel et iterum illum appellat. Niceph. lib. 1, cap. 12, illum dignitate, virtute, vitæque sanctitate inter Judæos excelluisse docet : quæ adnotare placuit adversus Magdeburgensium, Brentii et Calvinii præpostera judicâ, quibus hunc privatum hominonem, senem delirum, obscuræ famæ, nulloque dignitatis aut officii nomine clarum faciunt.

Nunc remittis. Græce est ἀπολύεις, id est dædendi ex hac vita potestatem facis, ut patribus meis adjungar.

In revelatione oculorum. Græce, εἰς ἀποκάλυψιν ὀφθαλμῶν : vetus codex, et vulgata editio ad verbum; « ad revelationem gentium. » Alii quidam, « lumen revelandum gentibus, » ut sit allusio ad vaticinia Isaiæ, cap. 42, XLII, et XLIX.

Et regrediente. Delevimus « egrediente, » veteris cod. auct.

Ejusdem adnotationes in cap. 16.

Pag. 235. *Non enim tantum.* Pronissiones factæ Abraham, ejusdemque exultatio de futuri Messias prænotione, etiam ad posteros ejus et gentes credituras pertinent. Ipse vero Messias cum venit, tum per se, tum per legatos suos, unum Deum huic mundo nuntiavit.

Hoc autem fecit Jesus. Locum hunc eodem sensu, et iisdem fere verbis interpretatur Clemens Alex. Deum ex lapidibus filios Abraham suscitasse, cum justitiam et cordis duritiam eorum, qui lapidibus duriores evaserant adversus veritatem, excitavit semen pietatis in Deum, virtutem sentiens ex lapidibus illis, nempe gentibus, quæ crediderunt lapidibus ⁴⁴. Eodem pacto et Gaudentius Brixianus, tract. 2 in Evang.

Et a nostris duris. « Nostris » addidimus ex vet. cod., et « duris, » ex omnibus excusis retinulimus, quanquam illi nesciat vet. cod.

Si cognovissatis me, et Patrem meum cognovissatis. Ita vet. cod. Excusi, « si cognovissatis me, et Patrem meum cognovissatis. » Vet. cod. consent. editio vulgata, cum littera Græca Evang.

Ejusdem adnotationes in cap. 17.

Pag. 236. *Propter hoc Judæi.* Judæi a Deo Patre simul defecerunt, et Verbum Dei, id est Filium ejus, propebels sensum sese manifestantem, et cum Patre, ac Spiritu sancto cuncta condentem ac regentem, perinde repulerunt.

Ad Abraham et Aaron. Tertull. lib. *De carne Christi* : « Christus cum angelis apud Abraham in veritate carnis apparuit, sed nondum natæ, quia nondum morituræ. » Ille idem copiose discutit Au-

⁴³ Lib. 1, c. 17. ⁴⁴ Orat. ad Græcos.

gust. lib. III *Contra Maximian.*, cap. 26. Vetus cod. non habet (et Aaron.)

Hic enim. Vetus cod. « Hæc enim Filius, qui est Verbum Dei, ab initio præstruebat. » — « Præstruebat » retineo, quod familiare sit Tertulliano, et non rarum apud Irenæum.

Quæ facta sunt. Hæc has voces desiderabant col, æcusi.

Ministrat enim ei. Contendit præcipue, Deum Patrem ministerio angelorum non æquasse ad condendas res universas, ut post Simonem Magum; et Basilidem, somniantur quidam Judæorum rabbini; cum per Verbum, uti per sapientiam et virtutem, et Spiritum sanctum, uti per bonitatem suam, sat superque sufficiens sit seipso quæcumque voluerit, efficere. Eodem sensu intelligenda existimo multa Patrum ejus sæculi testimonia; ut Tertulliani, dum lib. *Contra Marcionem*, vocat Filium; « ministrum Patris; » et lib. *Contra Praxean*, « vicarium Patris divini; » Justinique quoque martyris in *Dialogo*, quando Filium Patri « ministrantem, et sententiarum ejus executorem » appellat. Duris enim alioqui his formulis loquendi, haudquaquam Filium Dei a Patris natura alienum, aut potestate inferiorem esse volunt; sed vel ordinem emissionum, vel seriem distinctionis hypostaseon innuunt. Aut denique deitatem ipsam, simulque omnipotentiam, sapientiam, omnem perfectionem, et virtutem, quam Pater a seipso habet, Filium ipsum non a se, sed a Patre accipere, ad eumque hæc universa referre, ut ad auctorem, docent; prout copiose explicat Novatianus sub finem libri *De Trinitate*.

Enimvero Filium unam et eandem esse cum Patre et Spiritu sancto causam primam effectricem et servatricem totius mundi, non autem velut hians ex se instrumentum Patris (ut post Arianos garrit Lutherus, et vociferantur Calviniani), non solum in præcedentibus ac sequentibus frequenter graviterque docet Irenæus; verum etiam sacrorum Bibliorum firmissimis testimoniis palam efficitur. At enim ille: « Pater meus usque modo operatur, et ego operor⁴⁷. » Et in Proverbiis genita Sapientia dicit: « Quando præparabat cælos adoram, cum ipso cuncta componens⁴⁸. » Igitur vel cum a Scripturis asseritur, « omnia per ipsum facta esse; per eum facta esse sæcula; omnia in ipso, et per ipsum condita⁴⁹; » vel a Patribus dicitur Filius in mundi creatione, moderationeque Patri ministrare; hoc non est intelligendum, tanquam esset organum, instrumentumve ab agente natura vel potestate distinctum; sed duntaxat velut appositum ab ipso Patre productum, et proprietate sua distinctum, cui ab æterno una cum divina majestate, ac essentia sua, omnem quodvis secum agendi ac perficiendi potestatem ac virtutem contulerit. Hinc idem Irenæus hujus libri cap. 8 scripsit: « Is, qui omnia fecit cum Verbo suo, juste dicitur Deus et Dominus. » Et ante hunc Justinus martyr⁵⁰: « Unus revera est universitatis hujus Deus, qui in Patre, Filio, et Spiritu sancto cognoscitur. » Et rursum⁵¹: « Verbum cum Patre ante creaturas existens et nascens, per eum primitus cuncta condidit et ornavit. »

Sua progenies et figuratio. Allusio est ad Pauli verba, « qui cum sit splendor gloriæ et figura substantiæ ejus⁵², » etc., item ad hæc Sapientis: « Caudor est lucis æternæ, et speculum sine macula Dei majestatis⁵³. » Nec est quod hoc loco veteres, aut novi Ariani aliquod impletatis suæ patrocinium petant; quandoquidem, ut post Gregorium Nyssænum, Theophylactus observat, per « splendorem » ostenditur essentia unitas, qua Filius cœternus et consubstantialis est Patri, non secus ac luci

A splendor; per « figuram » vero, naturæ æqualitas. *Ejusdem adnotationes in cap. 18.*

Pag. 236. *Vanus autem et Marcion.* Non modo Marcionitas et Cainitas, Abraham, aliosque veteres patriarchas damnantes, et Cain, gigantes, Sodomitas et similes reprobos cælo donantes, justè hoc loco coarguit; verum, ex præclaris de eo per Christum, Spiritum sanctum, Moysen, Isaiam, Jeremiam, et Danielem redditus testimoniis, beato sempernoque in cælis ævo eundem perfrui constanter ac evidenter probat. Hanc hæresim ampliori disputatione refutavimus lib. I *Appendicis Adversus hæreses*.

Ejusdem adnotationes in cap. 19.

Pag. 236. *Vindictabat enim,* etc. Christus vindex et salvator omnium, maxime autem fidelium qui quadam excellentia dicuntur semen Abraham, illos etiam diebus Sabbatorum curans, non solvit legem, sed adimplevit; cum etiam illis diebus, et parvulis circumcidere, et pecorum curam habere Judæi non prohiberentur.

Continens enim sic, etc. Otari, non erat simpliciter scopus Sabbati, quando etiam sacerdotes eodem die ministeriis suis in templo et synagoga vacabant; sed a peccatis, quæ vere servilia opera censentur, penitus abstinere, et bonis erga Deum et proximum operibus vacare.

Uti exiliatus homo. Alludit ad Hebræorum legem, quæ mortuo summo pontifice, exules domum redire permittebat: 152 et qui hic exiliatus homo dicitur, exsul tantum significatur, Græcè forsitan non male φυγάδευτης nominaretur.

Ejusdem adnotationes in cap. 20.

Pag. 236. *Sed et esurientes.* Expurgat Christus discipulos a calumniis Pharisæorum, quoniam lex Sabbathi non vetabat uti cibis appositis, quod ex sacris etiam panibus urgente necessitate fecit David. Adde quod veteres sacerdotes, ac Levitæ, quæ sacris operabantur, apostolus, et pios omnes sacrorum Christianorum ministros aperte designarunt.

Pag. 237. *Sacerdos autem scitus fuerat David.* Eodem sensu David sacerdos hic dicitur, quo filii ejus, II Regum viii, 18, sacerdotes; id est viri principes et primates; sic enim ἱεροί, pro quo LXX λέπεις habent, vertit Sanctes. Aut certe in hoc particulari facto, David sacerdotibus æquatus est, quod panes sacros, urgente necessitate, comederit. Denique, potest David etiam sacerdos appellari, quod sacerdotibus Leviticis sacros hymnos concinendos et proposuerit, et una cum ipsis sit modulatus; simulque laudis, orationis, et cordis contritii hostias spirituales magna religione obtulerit.

Omnes enim justi. Sententiam hanc ex Irenæo nominatim, sed paulo aliter transcripsit Mellesæ, serm. I, part. II: Πᾶς βασιλεὺς δίκαιος; λεπτοῦς ἔχει τῶν ἰσθμῶν, id est « Omnis rex justus sacerdotalem habet ordinem. » Vult autem Irenæus, pios omnes regali juxta atque sacerdotali munere fungi, dum carnis lascivientis impetus lege spiritus coercent, atque hostiam viventem, sanctam et beneplacentem Deo, secundum apostolicam institutionem, seipsos exhibent; elemosynas etiam, et labiorum vitulus Deo optimo maximo offerunt. August. hæc acute explicat lib. xx *De civitate Dei*, cap. 10. « Sicut omnes Christianos, inquit, dicitur propter mysticum christum; sic omnes sacerdotes, quoniam sunt membra unius sacerdotis. De quibus apostolus Petrus⁵⁴: Plebs sancta, regale sacerdotium. » Porro nullum esse sacerdotium externum, quod non ex æquo quibuslibet conveniat viris, mulieribus, cerdonibus, agricolis, lanionibus, agasouibus, et abjectissimis quibusque, excretauda luit hæresis

⁴⁷ Joan. v, 17. ⁴⁸ Prov. viii, 27. ⁴⁹ Joan. I, 3; Hebr. I, 2. ⁵⁰ Lib. de conf. Trinit. ⁵¹ Apolog. I.

⁵² Hebr. I, 3. ⁵³ Sap. vii, 26. ⁵⁴ I Petr. II, 9.

Gnosticorum priorum, ut in *Mares Mago* jam monstratum est, lib. 1, cap. 9, et apud Tertullian. in *Præscript.*, quam nostra ætate ab Inferis evocarunt Lutherus, Calvinus, et reliqua Gnosticorum recentiorum colluvies. Hanc impietatem copiose et erudite refellunt Alphonsus a Castro, lib. XIII *Contra hæreses*, et Joannes Rossensis lib. *De sacerdotio*.

Sed semper altari, etc. Vel hinc profecto facile est videre Christianos a temporibus Christi, apostolorum, martyrum, et deinceps, sua in templis altaria servasse, quibus Deo sacrificium incrementum corporis et sanguinis Christi, in perpetuam mortis ejus recordationem, offerrent: quod etiam hujus libri cap. 34 confirmat noster Irenæus his Christi verbis: « Cum offers munus tuum ad altare, » etc. Denique, « Deum velle nos offerre munus ad altare frequenter, » etc. Hunc porro locum adversus hæreticos ex Scripturis et Patribus fusissime tractavius libro primo Appendicis, in titulo *Altare*.

Fructum. Expunximus « factum, » auctorit. vet. cod.

Quare ergo. Quinque has dictiones ex vet. cod. restitimus; ut mox « legem, » pro « legis. »

Ex J. Ern. Grabii adnotationibus in cap. 20.

Pag. 237. *Patri suo, et matri suæ*. Hinc confirmatur lectio cod. Alexandrini: - Τῷ πατρὶ αὐτοῦ καὶ τῇ μητρὶ αὐτοῦ, cum contra in edit. τῶν Ὁ, vox αὐτοῦ bis sit omissa.

Non inquirō, inquit, datum; sed inquirō fructum. Equidem Paulus de fructu, non agrorum, qualem Levitis tribuit Epinomis Mosaica, sed Christianæ fidei et charitatis loquitur; atamen ad illum alludere Irenæo visus est.

Omnia scriba. Invehitur Feuardentius in Gallasium, qui in hunc Irenæi locum et sensum animadvertit. Sed omittit quod præcipue ad Irenæi defensionem facit, nempe istud ex parabolis evangelicis argumentandi genus, prisca illa ætate inter hæreticos pariter ac Catholicos receptum fuisse, ac in eo potissimum quartum hunc librum versari, clarioribus Christi dictis, indeque ductis argumentis libro v reservatis, ut ipse Irenæus profiteatur in fine libri quarti, et initio libri quinti.

Adnotationes Fr. Feuardentii in cap. 21.

Pag. 237. *Unius igitur et ejusdem*. Utriusque Testamenti docet unum esse auctorem, ac finem scopumque præcipuum. Nam in Veteri Novum promittitur. De hoc fine Augustinus Præfat. in Psal. cxi ait: « Quidquid de qualibet divina pagina exculpitur, non habet finem, nisi charitatem. » Et Bernardus: « Ille tenet quidquid latet, quidquid patet in divinis sermonibus, qui charitatem servat in moribus. »

Propterea omnia scriba. Ita hunc locum post Irenæum interpretatur Origenes, ut per nova Evangeliorum et apostolorum oracula; per vetera autem, legis et prophetarum illis omnino consentanea significantur. Sequuntur hanc expositionem Chrysostomus, Theophylactus, et ex Latinis Hieronymus, Augustinus xx *De civitate*, et in *Quæst. super Novum Testamentum*, Gaudentius Brixianus tractat. 7. Impudens ergo Gallasius, qui beati Irenæi sententiam ridens, mavult apostatæ et furciferi Marlorati rapsodias, quam tam doctorum et piorum Patrum sententiam sequi.

Scribas autem. Qui sit, ut hic apostoli scribæ et doctores vocentur, in Actis vero idiotæ, explicat Origenes in xiii cap. Matthæi.

Novæ autem. Aut retinet genus Græcæ vocis νέα διαθήκη, « Novum Testamentum; » aut certe novam conversationem secundum Evangelium, Novum vocat Testamentum.

Ejusdem adnotationes in cap. 22.

Pag. 237. *Plus est enim*. Videtur præoccupatio,

⁹⁰ In Hamartigenia.

A qua dissolvit argumenta, quibus Marcionitæ, aliique Gnostici ex detortis aliquot Scripturæ locis abutebantur ad diversos deos contingendos. Ac primo quidem concedit, Novum Testamentum Veteri longe præstantius esse, ut lumen majus minori, aqua copiosior minus abundant, et potior gratia superat exiguum; hoc tamen non efficere, ut alius et alius sit Deus utriusque conditor.

Pag. 238. *Percipimus*. Vet. cod., « percepinus; » putarem legendum « percipimus, » ut mox postea « habebimus, proficiemus, videbimus, exspectabimus. »

Augmentum. Delevimus « cognomentum, » auct. vet. cod.

Novo enim Testamento. Docet veteres prophetas ea prænovisse et annuntiasse quæ in novo testamento futura erant; hoc ipsum autem Christum et apostolos toties comprobare, quoties illorum utitur figuris, aut testimoniis, ut doctrinam evangelicam stabiliant. Inde vero concludit, eum vere Christum mundo prædicatum esse, quem Pater sub lege promiserat; atque sic unicum esse Deum, qui pro diversis temporibus diversa quidem, sed non contraria tulit præcepta. Quod si unum et alterum Deum comminiscaris, et tertium, et quartum, ac innueros fingere licebit.

Per effectum. Veter. cod., « perfectum; » utrumque retinimus.

Terreno quidem. Vetus cod., « ante terrenum quidem et temporale regem, » etc. Si placuerit exrua lectio, interrogationem asserionem plenam ex comparatione regis cum Deo esse existimarem.

Et adhuc. Vet. cod., « ab hoc; » utrumque servare visum est. Cæterum, loco huic nonnihil lucis afferent Prudentii versus gravissimii, quibus Marcionitas ita exagitat ⁹¹:

Si duo sunt igitur, cur non sunt multa deorum Millia? cur numero deitas contenta gemello est? Annon in populos dispersa in numina divum, Fandere erat melius, mundumque implere capacem, Semideis passim nullo discrimine monstris?

Ex J. Ern. Grabii adnotationibus in cap. 22.

Pag. 238. *Aut quod justificatus sim*. Hæc interpretem vel vetustum scribam ex Italica versione adjectisse puto, cui hoc interpretamentum ex I Cor. iv, 4, citato loco insertum sui se, ex Hilarii Comment. aliisque constat.

Diligentia... in quem nunc videntes. Hæc verba, quæ alioqui in Syriaca versione inutilia, ac in principio epistolæ S. Polycarpi omissa sunt, Irenæum legisse, ex hoc loco et lib. v, cap. 7, colligo; præsertim cum hic ita præfatus sit: « In quem (Christum) et credimus; quem et diligimus, quemadmodum Petrus ait, » etc. Et « fidei » igitur, et « dilectionis » mentio in adducto Petri versu ab Irenæo occurrit. Cæterum antiqua quoque epistolæ Polycarpi versio Latina ista Petri verba expressa habet, ut et Græce Clemens Alex. lib. iv *Sicrom.*, pag. 525.

Sermonem Dei. Ita cum Irenæo habent Syrus, Periclus et Æthiopicus interpretes, nec non cod. Cantabrigiensis; cum edita S. Matthæi exemplaria ἐν τῷ λόγῳ, non λόγῳ Θεοῦ sonent.

¹⁵³ *Adnotationes Fr. Feuardentii in cap. 23.*

Pag. 239. *Bene igitur et Joannes*. Quod nuper dixit, prophetas Novum Testamentum prænovisse et prædicasse, nunc Christi testimonio manifestum facit; ex quo sequitur eos ab ejus Patre afflatos fuisse: Moysen præsertim, qui et adventum, et passionem diem et locum clare prædixit. Ex vet. porro codice substitimus, « Dominum, » pro « Deum; » deinde, « præinstruentes, » loco « præstruens. »

Aliprantu quidem. Vel, codex hic quædam addit, quædam desiderat. Germanam lectionem, decem adjectis ex illo voribus, et unica sublata, restitimus. Tertullianus locum hunc imitatus est, contendens non Patrem, sed Filium quæsisse Adam in horto; arcem post introitum Noe clausisse; apud Abraham sub queru refrigeratum; Moysen de rubo vocasse; ac orbem totum aquarum violentia punivisse: lib. *Contra Præsum.*, num. 11 et 12.

Et non est numerum dicere. Hellenismus, pro « vix, ac ne vix quidem referri potest, quoties a Moysæ, » etc.

Pascha nominans. Non quod ipso die solemnissimo Paschatis, id est magno die Sabbati, Christus passus sit, ut satis colligi potest ex cap. xix Joannis; nec quod illa ipsa hora qua comelebatur agnus: sed eo ipso tempore, quod inter esum agni et sabbatum magnum interfluxit; quod tempus more Judæorum vocantur dies Paschæ.

Ex hoc quoque loco existimatur Irenæus judicasse, vocem Paschatis deductam esse a Græco verbo πάσχειν, quod pati significat: quod certe illi commune fuerit cum Tertulliano lib. *Contra Judæos*, cap. 10; Nazianzeno orat. 2 de Paschate; Lactantio lib. iv, cap. 26; Arnobio Rom. in *Confictu cum Serapione*, et aliquot aliis: cum tamen vere Hebraica, vel potius Chaldaica sit, et transitum significet, vel angeli percutientis Ægyptios, juxta Hieronymum⁵⁶; vel populi Israelitici ex Ægypto per medium mare transeuntis in desertum, ut est Nazianzeni et Augustini sententia. Sed veteres illi dicentes Pascha a πάσχειν deduci, non tam ipsius vocis etymon, quam mysterii rationem habuerunt.

Et extremitatem temporum, et signum occasus solis. Sic ex vet. cod. restitimus; excusi, « ex extremitate temporum, et signum occasus solis. »

Non deerit princeps in Juda. Non mirum est recentiores Judæorum rabbinos, pro innata sibi adversus Christianam religionem rabie, pernegare hunc locum intelligendum esse de Christo Jesu; quando et Calvinus et Marloratus plane Judaizantes, evulgatis inter Christianos blasphemis commentariis suis, id ipsum quoque inficiuntur, acribentes: « Illos subsannandi anam præbere Judæis, qui nimis præcise hæc verba de Jesu Christo exponant: cum nondum Spiritus sancti consilium, inquirunt, quomodo illa promissio sit intelligenda, satis animadversum, nondumque satis distincte expositum fuerit. » Annon ergo jure Calvinianis exprobrant Lutherani, quod Judaizent et Turcizent; imo, quod sub falso Christianorum ac Evangelicorum nomine ipsis Judæis ac Turcis longe sint deteriores? Nam quotquot fuerunt a Christo ad hanc usque ætatem, sive Græci, sive Latini Patres, qui de illo textu disseruerunt, uno sensu et animo de Christo Domino illum sunt interpretati. Quin etiam Paraphrastes Chaldaus, et veteres rabini Judæorum, quos citat noster Petrus Galatinus⁵⁷, id ipsum præstiterunt: quod piis quibuscunque, quorum animum diabolus a vera fide Jesu Christi nondum abstraxerit, satis esse debet.

Et ad illicem. Hæc species est arboris glandifera, quæ hic nequit convenire, cum Gen. xliv versio Latina « vitem, » et Hebræa liuera « Sôrec, » et LXX τῆ δίκυα habeant. Itaque « helicem » legerim cum Cypriano lib. 1 *Adversus Judæos*, cap. 21, secundum correctionem Morellii et Pamelii. Ambros. lib. *De benedictionibus patriarcharum*, cap. 4, habet « cicilium; » Sanctes « ramum » vertit; Origenis interpretes, « ad palmitem. »

Lavabit in vino. Hunc locum Scripturæ Justini martyris illustrabit interpretatio: « Significabat Moyses, ait⁵⁸, abluendus Messias sanguine quotquot in eum crederent. Nam Spiritus sanctus stolam vocat eos, qui per ipsum remissionem pecca-

torum accipiunt. Cæterum sanguis uvæ significat habere quidem Christum sanguinem, non tamen ex humano semine, sed ex Dei potentia; sicut vitis sanguinem, non homo, sed Deus genuit. » In eandem sententiam descendunt Tertull. iv *Contra Marcion.*, Orig. hom. 17 in Genes., Clemens Alex. lib. 1 *Pædagog.*, Athanasius quæst. 105, ad Antiochum. Chrysostom. hom. 67 in Genes., Theodoretus quæst. 109 in Genes., Ambros. lib. *De benedictionibus patriarcharum*, cap. 4, et Augustinus xii *Contra Faustum*, cap. 42, quos omnes Judaico plane supercilio audet Calvinus in commentis suis hac de causa carpere et notare.

Et erit vita tua pendens. Hunc locum de crucis mysterio, post Irenæum, interpretantur Cyprianus lib. 11 *Adversus Judæos*, capit. 20; Rufinus in *Exposit. Symb.*; Tertullianus lib. *contra Judæos*; Athanasius lib. *De incarnatione Verbi*, xii *Contra Faustum*, cap. 5; Novat. lib. *De Trinit.*, et Lactantius lib. iv, cap. 18, quorum interpretationes sequi oportet, contemptis Calvinianorum Judaicis irrisionibus.

Possedit. Expunximus « possidet, » auctoritate vet. cod. et consensu Vulgatæ editionis Bibliorum. *Ejusdem adnotationes in cap. 21.*

Pag. 239. *Quoniam autem.* Veteres prophætæ et noverunt, et videre peroptarunt Christum in carne, ipso per Spiritum sanctum in Scripturis seipsum multis modis revelant: et sine sui mutatione plurima beneficia mortalibus donante; et gratos quidem abundantius munerante, ingratos autem severe puniente.

Pag. 240. *Et totus substantia.* Septem dictiones istas desiderabant omnes excusi codices.

Plurimum non promittens. Vetus codex negationem non habet, sed affirmando legit: « Ipse Dominus plurimum promittens. » Suspicio locum esse corruptum, nec nisi alterius exemplaris ope posse restitui.

Gratiæ suæ. Ex vet. cod. sex istas dictiones restitimus.

Introente eo. Vet. cod., « introsunte, eum omnes qui erant, » etc.

Ejusdem adnotationes in cap. 25.

Pag. 241. *Seniorum enim ipsorum.* Vel hinc Christus seipsum demonstrat ejus Dei, qui legem Moyse dederat, Filium, quod traditiones Phariseorum eidem contrarias reprehendit et damnavit: et primum maximumque illius præceptum, quod est de dilectione, explicavit atque confirmavit.

Cæterum, quia gravis est hodie concertatio, cujusmodi traditiones istæ fuerint, quas Christus in citato Evangelii capite reprobaverit, ejusdemque discussio ac finitio nonnihil lucis afferet his duobus Irenæi capitulis; de illis paulo uberius disseramus. Ilas Hebræi appellabant « Ghezrot Azzekenim, » constitutiones seniorum: Christus primo singulari numero τὴν παράδοσιν τῶν προσηυτέρων, « traditionem seniorum, » eam scilicet quæ erat de lavandis manibus; secundo vero plurali numero διδασκαλίας καὶ ἐντάλματα ἀνθρώπων, « doctrinas et præcepta hominum. »

Quæ vero fuerint, non est una interpretam sententia. Manichæi namque, ut est apud Epiphanium, harum traditionum nomine, voluerunt intelligendas esse omnes Scripturas Veteris Testamenti; Sadducæi, scripta aliorum prophetarum a Moysæ; Ptolemæ, tertiam tantum illarum partem. At hæc impietates stare non possunt, quoniam Christus et Moyses et reliquorum prophetarum scripta gravissimè probavit et commendavit, dicens: « Scrutamini Scripturas⁵⁹. Oportet impleri quæ scripta sunt in lege, prophetis, et Psalmis⁶⁰. Moysen habent et prophetas, audiant illos⁶¹. » Paulus quoque ex

⁵⁶ Comm. in Mich. et Matth. ⁵⁷ Lib. iv, c. 4.

⁶¹ Luc. xvi, 29.

⁶⁰ in Dialog. ⁵⁹ Joan. v, 39. ⁶⁰ Luc. xxiv, 44.

omnibus libris Vet. Test. sua dogmata corroborans, et laudans Timotheum, quod ab infantia illas sacras litteras didicisset, divinas esse cognoscit. Clarum est igitur, nullam Veteris Testamenti partem, vel a Christo, vel a Paulo sub nomine Traditionum reprobatam esse.

Qui nomina Lutheranae aut Calvinianae sectae dederunt, distento gutturo vociferantur, traditionum voce, omnes constitutiones ac ritus in Scripturis canonicis non expressos penitus damnari et reprobari. Sed impudenter mentitur iniquitas sibi, quoniam illae duntaxat coarguuntur, quae divinis mandatis adversantur, sicut erat ea quae de parentibus fovendis erat opposita. Alias vero, quae vel ad Scripturarum explicationem, vel Dei cultum promovendum et exornandum, vel denique bonos mores instituendos attinebant, nec unquam in Judaismo, nec in Christianismo Christus vel apostoli reprehenderunt: sed e contrario religiosissime servari, verbo et exemplo suo docuerunt. Ad istas pertinent Hebraicae quaestiones, quas Hieronymus laudat; et constitutiones a Davide, Salomone, Esdra, Mardocheo, Machabeisque de festis quibusdam et ritibus ordinatae. Hinc Christus, non modo Scripturam audire, sed et Ecclesiam, 1544 cuius pastoribus ait: « Qui vos audit, me audit ⁶⁵. » Et de senioribus synagogae: « Omnia quaecunque dixerint vobis, servate et facite ⁶⁶. » Paulus denique de iisdem ait: « State, et tenete traditiones quas didicistis, sive per sermonem, sive per epistolam ⁶⁷. » De his quoque fuse supra diximus in caput tertium libri tertii.

Quas ergo traditiones seniorum Christus in citato Evangelii loco reprobat? Plurimas sane, et omnes divinas legibus adversas. Ac primo loco, illas quas diversae sectae (in quas misera Synagoga tamen sede lacerata et dissipata erat) inter suos invexerant. Nam Pharisei coram Deo justitiam in externis vestitum phylacteriorum, ablutioem et sacrificiorum ceremoniis constituiebant. Sadducei animas cum corporibus exstingui, nullos angelos, nullam corporum resurrectionem, nullum iudicium, nullum honorum aut malorum praemium in altero saeculo repositum esse tradebant. Galilaei, a Juda quodam seditioso Galilaeo accepta origine, solum Deum sic pro domino, rege, ac principe tenendum volebant, ut nulli mortalium parendum esse censerent. Herodiani nullum alium ab ipso Herode rege Messiam ac Redemptorem Israelis expectandum vel credendum urgebant. Esseni seu Essei nec in templo Ierosolymae sacrificandum, nec ulla ratione jurandum, nec conjugio dandum operam, nec quidquam in particulari possidendum esse autumabant. Atque haec mandata hominum, et traditiones seniorum, id est sectarum tum vigentium, quas Christus jure omnium optimo in primis reprehendit.

Secundo, coarguit eas *καταπέτασις*, id est, constitutiones Judaicas, quas paulo ante adventum suum, ait Hieronymus, R. R. Sammai et Hillel primi adiuvenerant; propugnandas vero suscepti R. Akibas, Aquilae proselyti praeceptor; et post eum R. Mayr, cui successit R. Joannam, et post eum R. Eliezer; postea Delphon, hinc R. Joseph, inde R. Josue, usque ad ultimum sanctae civitatis per Romanos excidium ⁶⁸.

Tertio, Epiphanius ⁶⁹ his addit quatuor divinae legis interpretationes a magistris Hebraeorum R. Akiba, R. Iba, R. Moyse et aliquot aliis excogitatas, et magna importunitate inventas, superstitionibus, vanitatibus, et pravis interpretationibus plenas; quas tamen jubebant pari cum veterae legis Dei mandatis obligatione servari.

Quarto, superioribus consummerat B. Thomas il-

lam ingentem traditionum farraginem, quam in Talmude et Mishna Judei post Christi adventum coacervarunt ⁶⁷. In his enim plurima continentur tam in Deum Patrem, quam in Dominum nostrum Jesum Christum tam blasphemata, et Moysi, prophetis, charitativae contraria, ut vix crederi possit. Horum partem Sixtus Senensis in doctissimae *Bibliothecae* suae lib. 11 collegit et divulgavit: ex quo qui nosse cupit, percipere potest. Nobis haec de traditionibus Pharisaeis et doctrinis hominum, a Christo damnatis, praesenti loco sufficiant.

Ostendens quod auctero. Hieronymi interpretatio huic omnino similis est: « Lex Dei pura atque sincera, scribit ille, violata est traditionibus Pharisaeorum: quod Dominus in Evangelio planius docet: omisisse eos legem Dei, et sequi mandata hominum. Omnisque doctor, qui austeritatem Scripturarum vertit ad gratiam, et ita loquitur, ut non corrigat, sed delectet audientes, vivum sanctarum Scripturarum violat atque corrumpit sensu suo. »

Quadam autem. Duas voces istas ex vet. cod. addidimus, et paulo post « vindicare » pro « judicare » restitimus.

Majus hoc. Ita vet. cod. Excusi, « in allum. »

Et neque agnitionem sine dilectione. Vides quantum recedat a Gnosticorum placitis, quibus totum salutis nostrae negotium soli fidei iniitit voluit; dilectionis operibus nihil omnino deferentes. Sed de hoc alibi.

Ejusdem adnotationes in cap. 26.

Pag. 241. *In lege igitur.* Persequitur probationem ejus, quod legis ac Evangelii idem sit auctor, idemque sit in eis summum praecipuum de Dei et proximi dilectione, idemque Decalogus. Item Christum nunquam legem damnasse, sed tantum Pharisaeorum corruptos mores. Vocat porro particularia praecipua, quae Judaeos tantum obligabant, veluti caeremonialia et judicialia; universalia vero, quae utrique legi communia sunt, sicut de Dei et proximi dilectione.

Utrisque praecipit. Delevimus « praecipitis » vet. cod. auctor.

Quaecunque. Hoc addimus ex contextu Evang. et vet. cod.; expungimus vero « quae. »

Quam adhuc salvus. Codices excusi, « Saulus. »

In vitam. Quinque has voces desiderabant omnes cod. excusi.

Quoniam autem ea quae possidentur. Haec ad eleemosynarum encomia et praemia pertinent, quae eodem pacto Cypriani. serm. de operibus et eleemosynis describit: « Sicut lavacro aquae salutaris, ait, gehennae ignis exstinguitur, ita eleemosynis atque operibus justiae delictorum flamma sopitur. »

Attinent etiam ista ad satisfactionem eam, quam theologo constituunt tertiam poenitentiae partem. Etenim praecipuis, jejuniis, et eleemosynis ista perficitur, de quibus in Daniele scriptum est: « Peccata tua eleemosynis redime, et iniquitates tuas misericordiae pauperum ⁷⁰. » In Proverbiis quoque cap. xv dicitur: « Misericordia et veritate redimitur iniquitas. » In Evangelio denique: « Date eleemosynam, et ecce omnia munda sunt vobis ⁷¹. » De hac aliquanto fusius diximus in libro III, cap. 37.

Ex J. Er. Grabii adnotationibus in cap. 26.

Pag. 241. *Hereditaret.* Καληρονομήσω igitur Matth. xix, 16, legisse videtur Irenaeus, perinde ut Chrysostomus homil. 63 (juxta Graec.) in Mathaeum, et Arabs atque Aethiopicus interpretes.

Pag. 242. *Et forte non fecerat.* Augustinus, epistol. 89, arrogantius multo quam verius juvenem haec dixisse putat. Hieronymus mentitum illum aperte pronuntiat. FEUARD. Verum haud immerito oligici-

⁶⁵ Luc. x, 16. ⁶⁶ Matth. xxiii, 3. ⁶⁷ II Thess. ii, 14. ⁶⁸ Com. in cap. iii Isaiae, com. in Epist. ad Titum, et Quæst. ad Algasiam. ⁶⁹ Lib. i Adv. hæres. ⁷⁰ Comm. in epist. ad Timotheum. ⁷¹ Dau. iv, 24.

⁶⁹ Luc. xi, 41.

tur, quod Servator juvenem, se præcepta ista servasse affirmantem, et intuitus dilexisse dicatur Marc. x, 21. Si vero mentitus esset, Christus eum odio habuisset ac increpasset, Sed hoc non fecit; quin potius blandis verbis ad ulteriorem perfectionem viam ei monstravit. Bene igitur Irenæus addidit, et forte; si quidem res haud caret dubio: quod tamen solvi puto, si dicamus, juvenem observasse præcepta sensu legali, et quoad externus actus; non vero in perfectione evangelica et quoad internos affectus.

Adnotationes Fr. Feuardenii in cap. 27.

Pag. 242. *Et quia Dominus naturalia legis.* Præcepta legis moralia, quæ hic naturalia vocantur, Christus non abrogavit, sed exposuit, ut patet Matth. v et vi, docens justitiam Christianorum oportere multis modis potius esse debere justitia Pharisæorum: atque idcirco apostolos, non servos, sed amicos et fratres suos appellavit.

Cæterum, si cum vet. cod. legas, ut in margine apponimus, et ante legisationem, et hujus loci interpretis optimus erit Tertullianus, lib. *Contra Judæos*. et ante legem Moysi, inquit, scriptam in tabulis lapideis, legem contendo fuisse non scriptam, quæ naturaliter intelligebatur, et a Patribus custodiebatur. Nam unde Noë justus inventus, si non illum naturalis legis justitia præcedebat? Unde Abraham amicus Dei deputatus, si non de æquitate et justitia legis naturalis? Unde Melchisedech sacerdos summi Dei nuncupatus, si non ante Leviticæ legis sacerdotium fuerint qui sacrificia Deo offerebant? Justinus quoque in *Dialogo* iisdem argumentis vult Patres sub lege naturæ justificatos. Non est igitur quod Magleburgenses hac de causa Irenæum ut de singulari nævo traducant.

Quod si excusorum colicum lectionem retinueris, et a legisatione, et rectus quoque sensus. Cum lex præcepta illa naturæ conformia non abrogavit, sed magis explicavit et confirmavit; horum observatione, cum fide in venturum Messiam, prophetæ Patresque veram justitiam consecuti sunt. Observandum, quod non soli fidei viam justificandi tribuat, ut mentiantur Magleburg.

Primo quidem non tantum in Patrem. Duabus his partibus, quibus justitiata nostram super Pharisæorum abundare docet, tertiam hæc addit Clemens Rom. lib. ii *Constit.* cap. 39, si de sacerdotibus, orphanis et viduis majorem curam suscipiant Christiani.

Et unitatem Dei. Sic ex vet. cod. locum restitimus: alii omnes habebant, et unitatem Deo hominem Domino ducit.

Asservire Deo. Sic vet. cod.; excusi et ad serviendum.

Homo assueverat. Expunxiimus et assueti erant, et vet. cod. auct.

Sequi Deum. Delevimus et esse quidem, et vet. cod. auct.

155 Pag. 243. *Erga liberatorem nostrum.* Cod. excusi, et libertatem nostram.

Liberavit nos. Ita restitimus ex vet. cod. Excusi cod., et liberabimur.

Quanto autem plus dilexerimus. Mellioribus operibus sanctorum majorem apud Deum repositam esse mercedem, hic aperte docet; et eo evidentius adhuc Tertullianus lib. *Scorp.* adversus hosce Gnosticos: et Quomodo, scribit, multæ mansiones apud Patrem, si non pro varietate meritorum? Quomodo stella a stella distabit in gloria, nisi pro diversitate radiorum? Et Dionysius Areopag.: et Singulos pro meritis lucis suæ Deus participes facit; et lib. *De cælesti hier.*, cap. 3. Et rursus: et Ipsa lucis participatio pro suscipiendum meritis varia est; et cap. 9 ejusdem libri.

Hoc majorem. Prius erat, et eo magis.

Hic est autem. Codices excusi, et est autem. Sed ut ipsi Abraham. Sic vet. cod. legendum docuit; excusi, et ipse.

Ex J. Ern. Grabii adnotationibus in cap. 27.

Pag. 242. *Antiquis.* Nisi scriba hæc vocem ex Latina Vulgata addiderit, Irenæi auctoritate ea confirmatur, cum aliqui desit in Syriaca, Arabica, Æthiopica versionibus, et Cantabrigiensi, Lincolnensi, aliisque mss. colicibus.

Pag. 243. *Alia duo.* Ita quoque vulgatus interpretis, et quædam Marchionis Velesii mss. Imo in Cantabrig. cod. et Steph. 2 legitur καὶ ἄλλα. Sed pleraque Novi Testamenti exemplaria habent simpliciter δύο.

Adnotationes Fr. Feuardenii in cap. 28.

Pag. 243. *Hominis.* Expunxiimus et hominem et auct. vet. cod.

Sed ut haberet in quem collocaret sua beneficia. Eandem totius orbis efficiendi rationem tradit Dionysius cap. 4 *Cælestis hier.*: et Est enim omnium causæ excellentisque bonitatis id proprium, ait, ut ad consortium sui, quæ sunt invitet et attrahat omnia, et etc. Nec minus pie quam eleganter Lombardus scribit, fecisse Deum rationale creaturam, quæ summum bonum intelligeret, intelligendum amaret, et amando possideret, ac possidendo frueretur.

Non enim solum ante Adam. Comternitatem Filii cum Patre astruit hoc loco, et alibi frequenter: quapropter impurum sycophantam oportet fuisse Servetum, qui putaverit, eam pernegando, hunc martyrem sibi favere.

Sed non beneficium. Vet. cod.; et sed non beneficium ab eis percipiens.

In quantum. Cod. excusi, et quantum; et paulo post et permanere pro et manere; et deinde et adduc pro et adhuc, et vet. cod. auctor. repositimus.

Pag. 244. *Omnes enim.* Paulo aliter effertur hic Isaïæ locus in vulgata editione Latina sic: et Et omnem qui invocat nomen meum, in gloriam meam creavi eum, formavi eum, et feci eum.

Hæc ideo, quoniam, etc. Hic novam periodum incæptam, contra omnium codicum excus. fidem. *Qui indigentes.* Vetus codex, et indigent; et excusi, et indigetes; et nos ex utroque, et indigentes, et non male. Sic paulo superius, et homo indiget Dei communionem, et etc.

Dans ducationem. Græce δόχησιν, manu deducens, viam monstrans; ut sit allusio ad hæc Psalmistæ verba: et Deduxisti sicut oves populum tuum in manu Moysi et Aaron.

Spirituali. Vet. codex et sequenti et habet: utrumque legendum docet Pauli littera, ἔπινοι γὰρ ἐκ πνευματικῆς ἀκολουθούσης πέτρας, id est, et bibebant enim, et Vulgata, et autem ex spirituali sequenti petra; et atque ita legunt Ambrosius in *Comment.* et Augustinus libro duodecimo *Contra Faustum*, capite vigesimo nono.

Ex J. Ern. Grabii adnotationibus in cap. 28.

Pag. 243. *Præparavi, et formavi, et feci eum.* Ita et cod. Alex. fere habet, κατεσκευάσα αὐτόν, καὶ ἔπλασα, καὶ ἐποίησα. Sed Cod. Vaticanus juxta Hebræum tribus hisce verbis singulis addit αὐτόν.

Et aquilæ. Nescio utrum scriba ex Latina vulgata addiderit et, vel an Irenæus ipse legerit καὶ οὐ, prouti quidem in Cantabrigiensi et uno Novi ac Lincoln. collegii cod. scriptum est.

Vere enim aquæ multæ Spiritus Dei. et Aquas multas, et id est, multiplices ac diversi generis, mystice interpretatur de diversis Spiritus S. operationibus, ac legibus diversis per Spiritum S. datis, partim in Veteri, partim in Novo Testamento; occasione, uti videtur, accepta ex Joan. vii, 38 seq., aliisque similibus locis.

Omni conditioni congruentem et aptam legem con-

⁷⁰ Lib. ii Sent., dist. 1. ⁷¹ Psal. lxxvi, 21.

scribens, etc. His et sequentibus gemina habet Theodoretus lib. v *Hæret. fabul.*, cap. 17, cujus inscriptio est : « Quod idem et Vetus et Novum dederit Testamentum, » ubi pag. 291, tom. IV, ita scribit : 'Ο δεσπότης Χριστός ἐκάστη γενεᾷ τοῦ ἀνομιόδου εἶδωκε νόμους. Τοὺς μὲν γὰρ ἀναγκαίους καὶ πρώτους ἀλλ' τῆ φύσει τῶν ἀνθρώπων ἀνέγραψεν..... τοὺς δὲ ἄλλους διαφόρως ἐν ἐκάστη εἶδωκε γενεᾷ. » Christus Dominus convenientes, unicuique generationi leges dedit. Necessarias enim et primas in hominum natura inscripsit. » Quæ consona sunt sequentibus Irenæi : « Primo quidem per naturalia præcepta, quæ ab initio infixæ dedit hominibus.... Alias autem diversis modis dedit in quavis generatione. »

Ipsæ quidem nullius horum est indigens... facilem autem ad idola reverti populum erudiebat. Ita et Justinus M. in *Dialogo cum Tryph.*, pag. 238 : Ἀπὸ τῆς ἀμαρτίας τοῦ λαοῦ ὑμῶν, καὶ διὰ τῆς εἰδωλολατρίας, ἀλλ' οὐ διὰ τὸ ἐνδεής εἶναι τῶν τοιούτων προσφορῶν, ἐνετέλειατο ταῦτα γενέσθαι. « Propter peccata populi vestri, et ob simulacrorum cultus, nequaquam autem quod istiusmodi oblationibus ei opus sit, hæc fieri sanxit. » Confer ibidem pag. 265, necnon Tertull. lib. II *Contra Marc.*

Adnotationes Fr. Feuwardentii in cap. 29.

Pag. 214. *At ubi conversi sunt.* Hebræi, sua libertate abutentes, legis servitute coercentur, acceptis cæremoniis, quarum virtute non justificabantur; sed ab idolorum cultu revocabantur, quin etiam ad duritiam cordis quedam susceperunt.

P. 245. *Præc. non bona.* Id est, præcepta de ritibus, neomeniis, sacrificiis, et festivitibus, quæ (ut in scholis loquimur) ex opere operato, propria virtute nec justificabant, nec ac perfectum adducebant observantes : sed umbræ erant futurorum bonorum.

Et obtulerunt. Ita vet. cod. Excusi, « et tulerunt. »

Moloch. Hieronymus *Quæst. Hebraicis* in lib. Paralip. et in xxxii cap. Jeram., Moloch dicit fuisse idolum Ammonitarum, ipsumque Hebræorum lingua regem significare, quod adjicit in xvi cap. Isaia et v Amos, Aquilam et LXX Græcæ μέλχομ reddidisse. Huic Salomonem templum in Judæa extruxisse refert historia Regum. Eum opinari generationi filiorum præfuisse, eo quod in illius honorem infantes igne lustrare, aliquos etiam comburere, parricidalis superstitione solerent.

Stellam Dei Rempham. Vocem « Dei, » desiderat vet. cod.; habent tamen illam LXX et vulgata editio : Ὁ στήλην Ἑβραϊκῶν « deorum vestrorum. » LXX ῥαφφάν : Theodotio ἀμαύρωσιν, i. e. « obscuritatem » vertunt.

Dixissent ei. Ita vetus codex; delevimus, « dixisset eis. »

Et propter hoc peccatum. Non vult Moysen simpliciter præceptum dedisse de uxore repudianda : nam istud primæ matrimonii institutioni penitus repugnat, nec unquam aut a Deo, aut a Moyse jussum fuit, ut Augustinus copiose disputat, I. I *De sermone Domini in monte*, lib. I *Retract.*, c. 19, et lib. XIX *Contra Faustum*, c. 26. Non, inquam, præceptum fuit, verum duntaxat ad evitandum majus malum, utpote uxoricidium, permissum. Et volenti omnino dimittere uxorem, præceptum fuit ut libellum seu chartulam repudii, a scribis multis ritibus conscriptam daret uxori.

Decalogi observantes. Vetus cod., « decalogi observantes sint, et detenti ab eo, » ex omnibus codicibus restitimus, ut modo habet littera.

Non revertentur ad idololatriam. Hanc non esse postremam rationem datæ legis, et institutionum Mosaicarum, multi et præclari viri cum Irenæo docuerunt, Clemens Rom. lib. VI *Constit.*, cap. 20,

Justinus in *Dialogo*. Tertulliani verba sunt : In institutione sacrificiorum patet ea Dei industria, qua populum primum in idololatriam et transgressionem, ejusmodi officii religioni suæ voluit astrigere, quibus superstitiis sæculi agebatur, ut ab ea avocaret illos, sibi jubens fieri, quasi desideranti, ne simulacris faciendis delinqueret⁷².

Et id quod erat semper liberum. Rursus libertatem voluntatis humanæ non omnino per peccatum sublata fuisse clarissime ostendit, adversus priorem et posteriorum Gnosticorum impietates, qui ut Demin malorum auctorem faciunt, scribere non verentur, « omnia de necessitate absoluta 156 evenire, » ut poeta voluit :

Certa stant omnia lege.

Verba sunt Lutheri articulo 36, inter eos quos damnavit Leo X; quosque copiosissime et acerrime confutavit doctrina, pietate, et martyrio insignis vir Joannes Rossensis episcopus.

B Gallasius iterum hoc loco in Irenæum et totam catholicam Ecclesiam insurgit, Pelagianismique accusat, quod arbitrium liberum salvum manere post peccatum doceat, atque gratiæ Dei cooperari, ita ut aliqua ex parte suæ salutis causa sit; ignorans, aut certe dissimulans miser, verba Pauli esse : « Dei adjutores sumus⁷³; » et Petri : « Cum timore et tremore salutem v. stram operantes⁷⁴. »

Sed bene habet, quod etiam nunc in extrema senectate incipiat rectius sapere, et symmisticis suis hac in re contradicere Beza. Nam in lib. I *Questionum et Respons.* quem Joachimo Camerario nuncupat, asserit « hominem gratiæ primæ οὐκ ὄντως; » et addit, « negantem id, primæ gratiæ efficacitatem negare. » Idem quoque Wittembergici ministri ex veterum sententiis aptissime defendunt; ac ibidem concludunt, « in justificatione hominis tria simul concurrere, nimirum, verbum Dei, Spiritum S. et voluntatem hominis assentientem eidem verbo Dei⁷⁵. » Sicque etiam a comministris Impudentia Gallasii refellitur et damnatur. Verum, sicut supra ea, quæ ad catholicam doctrinam atque fidem ea de re pertinebant, ex primi sæculi apostolicis Patribus attigimus cap. 9 libri hujus; ita et nunc alia ex secundæ ætatis Christianis scriptoribus subjungenda videntur. Cyprianus epist. 18 docet Christum servasse legem, qua homo libertati suæ relictus, et in arbitrio proprio constitutus, sibiipsi vel mortem appetit, vel salutem, quando quibusdam discipulis retro abeuntibus non succensuit; sed potius ad apostolos dixit : « Nunquid et vos vultis ire⁷⁶? »

Et libro *De unitate Eccles.* hæreses inde proficisci ait, cum Dominus permittit et patitur, manente in hominibus propriæ libertatis arbitrio. Rursus lib. III *Ad Quirinum*, cap. 52, credendi vel non credendi libertatem in arbitrio positam esse probat, quia in Deuter. scribitur : « Ecce dedi ante faciem tuam vitam et mortem, bonum et malum; elige tibi vitam ut vivas⁷⁷. » Item apud Isaiam : « Si volueritis et audieritis me, bona terræ comedetis⁷⁸. » Missa facio quæ hac de re apud eum scribit auctor ser. de Nativitate Christi; et lib. *De singularitate clericorum*.

Cyprianum sequatur Origenes. In hom. 9 in Numeros ait : « Sensus noster potest bona eligere, ut fiat vas in honorem; aut mala et terrena, ut fiat vas in contumeliam. » Et hom. 12 in eodem : « Israel, quid Dominus Deus poscit a te, quam ut timeas eum? Erubescant illi hæc verba, qui negant in homine liberum arbitrium. Quomodo posceret Deus, nisi haberet homo in sua potestate, quod Deo poscenti deberet offerre? » Idem hom. 20 : « Sui namque arbitrii esse animum, et in quam voluerit partem est ei liberum declinare, et ideo justum Dei judicium est, quia sponte sua sive bonis, sive pe-

⁷² Lib. II contra Marcionem. ⁷³ I Cor. III, 9. ⁷⁴ Philip. II, 12. ⁷⁵ In propos. fol. 97. ⁷⁶ Joan. VI, 68. ⁷⁷ Deut. xxx, 15, 16. ⁷⁸ Isa. I, 19.

simis monitoribus paret. Non recensebo quomodo A sibi plane consentiat, hom. 6 in Judicum; lib. 11 in Job; præmio in lib. *Περὶ ἀρχῶν*. et lib. 11, cap. 9, et lib. 11, cap. 1, *De præceptis*; et *Commentariis*, in 11 et vii cap. ad Rom.

Næque ascribam quæ tradunt Minneius Felix in *Octavio*, Arnobius lib. 11 *Contra Gentes*, idenique *Commentariis* in Psal. LVIII, LXXIII, LXXVII, XC, CVI, CVIII, CXII, CXLVI, nec quæ Methodius *Epitome de resurrectione*. Tantum dicam Magdeburgenses impudentissimo mendacio scripsisse, centuriæ secundæ pag. 59, et centuriæ tertie pag. 77, Patres hæc in re, de qua disputatur, contraria sibiipsis dixisse, et voluntatis libertatem alias affirmasse, alias negasse, quod falsissimum ostendunt hæc, quæ in medium notanda protulimus.

Et, *quoniam*. Quatuor voces istas adjecimus; et mox « crediderunt, » pro « credunt, » posuimus ex vet. cod. auct.

Ex J. Er. Græbii adnotationibus in cap. 29.

Pag. 244. At ubi conversi sunt. Quod idololatria B Judæorum in vitulo colendo occasio fuerit legum de sacrificiis, ante Irenæum docuit Justinus martyr, Tryphonem pag. 257 his affatus verbis: « Ἀδίκος καὶ ἀχάριστος εἰς τὸν Θεὸν ὁ λαὸς ὑμῶν ἐφάνη, ἐν τῇ ἐρήμῳ μοσχοποιήσας· ὁθεν ὁ Θεὸς, ἀρμολάμενος πρὸς τὸν λαὸν ἐκέλευεν, καὶ θυσίας φέρειν, ὡς πρὸς ὄνομα αὐτοῦ, ἐνετελεῖσθαι, ἵνα μὴ εἰδωλοατρῆται. « Injustus et erga Deum ingratus populus vester apparuit, vitulo in solitudine fabricato. Unde Deus ad populum illum se accommodans, hostias quoque offerre tanquam nomeni suo præcepit, ut ne idololatriam committeretis. » Lege ipsum prophetam Jeremiam cap. vii, vers. 22, æq. e. commentatores in istum locum, necnon Clementem lib. vi *Constit. apost.*, cap. 20.

Pag. 245. Præcepta Dei vivi dare vobis. Ἀόγια ζῶντα δόνται ἡμῖν, legimus in nostris Novi Testamenti exemplaribus; sed quoad « vobis » cum Irenæo C lectione convenit ms. collegii Novi codex Actorum, cui Catena Patrum est annexa.

Corde suo. Τῇ καρδίᾳ cum Irenæo habet alter Novi collegii, necnon Lincolnensis codex, et ms. Cantabrig., cum in edit. legimus τὰς καρδίας.

Sacrificia. Ita cum Irenæo versio Syriaca et Æthiopica; ast nostra Græca Novi Testam. exemplaria habent singulariter θυσίας.

Sed et alio loco. Aut memoria Irenæum fugit; aut dicendum, quod per « alium » locum intelligat « alterum modo citatum. » Quippe autē 25 versum, quo incipit Apostoli tractatus de virginitate, allegaverat aliqua ex præcedenti de regulis in matrimonio observandis dissertatione; quam ab illo quasi distinctam accepit Irenæus, licet juxta nostram divisionem uno eodemque capite contineatur.

Quædam præcepta. « Præcepta » hic sensu latiori pro « dictis, declaratis, statutis » accipienda sunt. *Salutem Decalogi*. Id est, Decalogum, cujus observatione homo salvatur, ast « si quis non fecerit, non habeat salutem, » uti paulo ante loquitur.

Adnotationes Fr. Feuardenii in cap. 30.

Pag. 246. Quoniam autem et circumcisionem. Nec circumcisionis, nec aliarum legalium cæremoniæ virtute Judæis collata est perfecta justitia, cum multi ante harum institutionem coram Deo justii et accepti fuerint: sed signa fuerunt rerum spiritalium, quæ per Evangelium exhibentur.

Interea vim omnem ad internam hominis justificationem circumcisioni videtur Irenæus admere, diceas eam « non fuisse consummationem justitiæ, » sed in signum datam. Deinde, « per hæc, » videlicet cæremonialia et legalia, « non justificabatur

homo. » Istudque confirmat exemplis plurimorum Patrum, qui sine circumcisionis, aliarumve cæremoniæ observatione justificati fuerunt. Hoc ipsum urget etiam Justinus martyr in *Dialogo*, propterea quod feminæ ad illam non tererentur: quidquid autem ad justitiam et salutem pertinebat, utriusque sexui commune esse oportuit. Tertullianus quoque sic argumentatur⁷⁷: « Cur Deus Adam non circumcidit, posteaquam deliquit, si purgat circumcisio? » Et postea: « Hæc Dei providentia fuit dandi circumcisionem Israel, in signum unde dignosci posset. « Huic sententiæ subscribens Chrysostomus ait⁷⁸: « Circumcisio nihil ad animæ virtutem conducit; sed sit signi tantum gratia. Illa enim sunt vere bona animæ, quæ ex electione fiunt; in carne vero signum accipere, quale hominum opus fuerit? » Idemque postea: « Nulla alia ex circumcisione fuit utilitas, quam hæc sola, quod ex signo hoc essent cognoscibiles, et ab aliis gentibus sequestrarentur Judæi⁷⁹. » Denique homilia 7 in Epist. ad Rom. disertè contendit, illam nec in vita optima vim ullam habuisse. Aliis citandis auctoribus supersedeo.

Verum huic sententiæ refragari videntur universæ Patrum scholasticorum scholæ, cum suo principe B. Thomæ⁸⁰ contententes, circumcisionem ea omnia (solo in regnum cælorum ingressu dempto), accedente in Christum venturum fide ac spe, tunc parvulis Hebræorum contulisse, quæ nunc parvulis Christianorum præstat baptismus. Nec desunt eis ad hujus assertionis confirmationem plurimæ et fortissimæ rationes, quæ ex eorum scriptis peti possunt. Quorumdam tantum veterum suffragia, Ecclesiæque catholice decreta subijcio. Bernardus imprimis baptismum circumcisioni conferens, ac velut Chrysostomi rationem dissolvens ait: « Sicut nunc baptismus absque ullo voluntatis usu infantibus confert salutem, ita tunc circumcisio sine ulla arbitrii electione salutem infantibus attulit. » Et qui hunc aliquot sæculis præcessit, Venerabilis Beda, scripsit in cap. 11 Lucæ: « Salutiferæ curationis auxilium circumcisioni in lege contra originalis peccati vulnus agebat, quod baptismus agere revelatæ gratiæ tempore consuevit, excepto quod regni cælestis januam nondum intrare poterant. » Accedit summus Ecclesiæ pontifex Gregorius affirmans⁸¹, mysterium circumcisionis pro iis qui ex Abraham stirpe prodierunt, hoc egisse, quod apud nos valet aqua baptismi. Cunctis autem his superior Augustinus aperte docet⁸², circumcisionem, ex quo instituta fuit in populo Dei, valuisse ad purificationem originalis vterisque peccati, sicut baptismum ex illo valere cœpit ad innovationem hominis, ex quo institutus est. Quid his clarius et firmius pro circumcisionis virtute ac 157 efficacia? Annon ergo signum fuit plane validum et practicum?

Addamus porro hæc duo Gregorii et Augustini testimonia, inter Ecclesiæ catholice decreta jam dudum relata⁸³: et novissime a Gregorio XIII probata cum his inscriptionibus Romæ excusis, et inde vulgatis: « Sicut nunc in baptisate, ita olim in circumcisione remittebantur peccata. » Item: « Originale peccatum nunc in baptisate, olim in circumcisione remittebatur. » Refert denique in *Decretalibus*⁸⁴ Gregorius IX, Innocentium III decreto suo sancivisse, quod, etsi originalis culpa remittebatur per circumcisionis mysterium, et damnationis periculum vitabatur, non tamen perveniebatur ad regnum cælorum. Quibus vim non detrahit, sed potius eximiam efficacitatem tribuit circumcisioni, tametsi minorem quam baptismi.

⁷⁷ L. adv. Judæos. ⁷⁸ Hom. 29 in Gen. ⁷⁹ Hom. 49 in Gen. ⁸⁰ III parte, q. 62, art. 6. ⁸¹ L. iv Moral., c. 2. ⁸² L. 11 de nuptiis et concupiscentia, cap. 2. ⁸³ De consecr. d. 4, cau. Quod autem cen. Ex quo. ⁸⁴ L. 11, tit. 42, c. Majores.

Hic itaque sic constitutus et probatus, superest, A ut adversæ sententiæ argumentis satisfaciamus. Irenæus in primis seipsum explicat, dicens, circumcissionem non fuisse « consummatricem justitiæ, » cum videlicet recta in cœlos non perduceret, redemptionis humanæ pretio nondum per Christi mortem exsoluto. Subdit porro eam non fuisse signum otiosum, tanquam quæ a sapiente artifice data esset. Igitur fuit signum efficax et operatorium. Patres qui Abraham præcesserunt, non fuerunt per eam justificati, quoniam nondum instituta fuerat. Imo nec ipse Abraham per eam justus effectus est, quod longe prius fide et obedientia sua Deo gratus et acceptus esset. Nec admodum urget B. Justini ratio, quandoquidem salutis feminarum aliam rationem Deus habuit, cum expresse solum masculinum sexum huic legi devinxerit. Chrysostomo per D. Bernardum factum est satis.

Sed secundum carnem. Easdem circumcissionis et Sabbathorum rationes videre licet apud Justinum B martyrem in *Dialogo*, et Tertullianum lib. *Adv. Judæos*. Philo Judæus lib. *De circumcissione* tradit eam institutam esse a Deo ob sex causas, quarum quatuor affert physicas, et duas mysticas. Lactantius lib. iv, c. 17, hanc cum cæteris redidit, quod signaret nudandum esse pectus, id est, aperto et simplici corde oportere nos vivere : quoniam pars illa corporis quæ circumciditur quandam cordis similitudinem habeat.

Addeus porro Irenæus, hanc secundum carnem circumcissionem spiritualem circumcissionem præfigurasse, Cathabaptistarum quorundam refellit errorem, quo volunt circumcissioni veterum nequam successisse baptismum, ut et hunc tandem aliquando tollant de medio. At vero, Apostoli verba quæ adducuntur, illud omnino exprimiunt : « Circumcisi estis, inquit, circumcissione non manufacta in expoliatione corporis carnis, in circumcissione Christi, consepulti ei in baptismo ⁸⁷. » Ergo baptismus vocatur circumcissio Christi, et circumcissio spiritualis, quod veteri et carnali circumcissioni tanquam veritas umbra successerit. Sic et Justinus in *Dialogo* baptismum affirmat spiritalem esse circumcissionem, cujus externa illa typus fuerit. Athanasius quoque scribit ⁸⁸ : « Circumcissio figura erat exuviarum, quæ per baptismum deponuntur. » Et paulo post : « Abraham circumcissionem accepit pro nota insignibusque ejus regenerationis, quæ per baptismum conficitur. » Epiphanius Cerinthum impugnans, affirmat circumcissionem carnis tempore inserti esse, donec major circumcissio, id est, lavacrum regenerationis accesserit. Augustinus denique profitetur circumcissionem et baptismum esse ejusdem naturæ. Insuper, Christum in Ecclesia sua pro circumcissione veteri baptismum instituisse. Constat ergo tam ex Apostolo, quam ex veterum consensu baptismum divina ordinatione in circumcissionis locum ac ordinem substitutum esse.

Manifestatur autem. Docet Sabbathum vetus duo significasse. Primum, nos omni tempore debere Deo vacare ; secundum, felicissimam et beatissimam illam requiem, quam post hujus vite miseras et certamina in cœlis expectamus. Atque hoc est intelligibile Sabbathum, inquit Hesychius ⁸⁹, de quo ait Paulus : « Ergo relinquatur sabbatismus populo Dei ; » quem significat dies septima, in qua requievit Deus. De hoc vide Augustin. ad finem ultimi libri *De civitate*.

Et quia non per hæc. Isthæc iisdem fere verbis habet Tertullianus lib. *Contra Judæos*, ut hinc videantur desumpta.

Dei legatione ad angelos fungebatur. Vetus cod. nomen « Dei, » non habet. Cæterum, difficilis et obsecurus erit hic locus, nisi angelorum nomine vel

posteris sancti viri Seth, vel certe gigantes seu principes homines intellexeris, quorum nefaras libidines sub nomine filiorum Dei Moyses describit Genes. vi, ad quos monendus nuntius et præco amandatus fuerit Enoch ; atque ita et recte, meo judicio, interpretantur Theodoretus, Cyrillus, et Lyranus. Suidas filios Dei Enos, Enoch, et alios posteris Seth filii Adæ, putat non incongrue appellari, cum Seth Dei cognomen inter eos, qui tum vixerunt homines, ob inventas litteras Hebraicas, stellarumque appellationes, et insignem pietatem obtinuerit. Ex illis igitur multis lascivia victos scribit cum filiabus Cain congressos fuisse. Si vero de immundis spiritibus, quos Justinus, Clemens Alex., Tertullianus, Athenagoras, Cyprianus, Methodius, et plerique alii classici auctores mulierum forma allectos foedis voluptatibus carnis operam dedisse opinantur, aliquis locum huic intelligendum contenderit ; singularis est opinio, potius dissimulanda, quam amplexanda, aut prociaciter exagitanda ; quam ex libris Enoch nomine evulgatis dimanasse putantur Tertullianus, Origenes, Augustinus : lib. *De habitu muliebri*, hom. 28 in Numeros, lib. xv *De civit.* c. 23.

Et translatus est, et conservatur. In eum paradysum quo positus fuerat Adam, cum eodem quo vixerat corpore servari ex traditione presbyterorum, qui apostolos audierant, se accepisse scribit postea lib. v. Huic sententiæ tot suffragantur, ut ab ea discedere mihi religio sit, præcipue cum aperte dicat in Ecclesiastico cap. XLIV Syracides Latinus (Græca enim variant) : « Enoch placuit Deo, et translatus est in paradysum ; » et Apost. in Epist. ad Heb. : « Fide Enoch translatus, ne videret mortem, et non inventebatur, quia transtulit eum Deus. » Consentit et Thargum Babylonicum, Interpret Fagius : « Ambulavit Enoch in timore Domini : et non ipse, quia non mori fecit eum Dominus. » Philo Judæus lib. *De vita sapientis*, recte judicat, Deum illum transtulisse, non per mortem, sed per separationem a consortio et frequentia improborum hominum, ad ignotum vulgo virtutis accessum.

Errant igitur hi Hebræi, et qui illos sequuntur quidam Latini, cum raptum hunc, mortem ejus præmaturam interpretantur. Etsi enim libenter admitto vitam ejus in terris fuisse tantum 365 annorum, nec ad diuinitatis ætatis majorum suorum, aut nepotum, eum pervenisse ; sed e medio vite hujus cursu repente, et inusitato exemplo assumptum ex hominum conspectu, ut de Elia legimus : non ita tamen ut morte interposita corporeque instar aliorum in cineres redactus sit.

Quo vero translatus sit, et ubi agat, quibusve cibis alatur, aut veste induatur, supervacaneum requirere existimat Chrysostomus ⁹⁰. Inter quæstiones, quæ ad fidem non pertinent, judicat Augustinus ⁹¹. Quo translatus sit, novit Deus, pronuntiavit Cyprianus, seu quivis alius auctor tractatus *De montibus Sina et Sion* apud eum. Potius venerandum, quam inquirendum censet Theodoretus quæst. 45 in Gen. Irenæi sententiæ assentium, quæ fertur Nicodemii *Historia de morte et resurrectione Domini* ; Tertullianus lib. *De anima* ; Methodius in *Revelationibus*, Epiphanius hæcæ, 64 ; Augustinus lib. ix *De Genesi ad lit.* cap. 6, lib. i *De peccatorum meritis et rem.*, cap. 3 ; tractatu de Antichristo, et recentiores fere omnes orthodoxi scriptores. In cœlum raptum, id est, per æthera, et assumptum docent Ambrosius lib. *De paradiso* vi, 3, et Gregorius hom. 29 in Evangelia ; venturum autem et pugnaturum adversus Antichristum volunt omnes.

Pag. 247. *Et extincta esset in Ægypto*. R. Moses ac Elias Levites, ut ex scriptis eorum colligit doctissimus Genebrardus in *Chron.*, tradunt Israelitas

⁸⁷ Coloss. ii, 11 et 12. ⁸⁸ In illud : Omnia mihi tradita sunt. ⁸⁹ In c. xxv Levit. ⁹⁰ Hom. 31 in Genesim, et 22 in Epist. ad Hebræos. ⁹¹ Lib. ii de peccato orig.

captivitate Egyptiaca constantissime quidem linguam Hebraicam, suæ gentis habitum et avita novæna retinuisse; verum sanctissimam patriarcharum fidem ac religionem flagitiose deseruisse, sola stirpe Levi excepta, quæ in ea perseverando sacerdotii dignitatem sibi promeruit.

Et cibavit. Expunximus « cibavi; » et continuo « vivit » pro « vivet » reposuimus auctoritate vet. cod.

Ex adnotationibus Joan. Ern. Grabii in cap. 30.

Pag. 246. *Accipit mensuras mundi.* Cogitanti militi, quænam sint « mensuræ mundi secundæ generationis, » id est, quasi de novo creati, varia inciderrunt, quibus lectorem detinere nolo. Genuinum, nisi fallor, sensum suppeditaunt ista Epiphani in *Anchorato*, num. 114. de Noëmo verba: Διαμερίζει μὲν, ὡς κληρονόμος τοῦ κόσμου καταστάς ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, τοὺς τρισὶν ἑξακοσίαις αἰσίνων πάντα κόσμον, ὑπὸ κληρῶν διελθόντων, καὶ ἐκάστην μερίδα κατὰ κλήρον ἐκάστῳ ἀποπέμπων. « Velut hæres mundi a Deo 156 institutus, totum terrarum orbem inter tres filios sortito distribuit, et unicuique suam portionem iuxta sortem assignavit. »

Ad angelos. Sub humana scilicet forma cum mulieribus congressos: quibus, perinde ac hominibus, ob hoc malefactum Enochus, tanquam Dei minister, divinum iudicium denuntiavit, paulo post insecutum; unde vox « testis iusti iudicii Dei » dicitur.

Adnotationes Fr. Feuardentii in cap. 31.

Pag. 247. *Et erga Deum dilectionem præcipiebat.* Ita codex vetus legendum docuit; excusi, « erga Deum dilectionem præcipiebat. » Videtur initium istud loco tantum dirimendum fuisse a superiori capite. Ostendit porro Deum optimo jure sui ac proximorum dilectionem per observantiam Decalogi in primis exegisse, cum non sibi, sed nobis prædesse perciperet. Et ideo Christum adventu suo illum non abrogasse, sed exposuisse et amplificasse; præceptis vero cæremoniæ et iudiciorum nos exsolviase.

Insinuabat. Codices excusi, « insinuabatur, » quod et Erasmus.

Indigentia. Ita vetus codex; excusi, « indigentia. »

Ex toto corde tuo, et. Quinque has voces ex veter. cod. addidimus.

Præstabant. Sic pro « præstabat » substituere docuit vet. cod.

Largitur donans. Expunximus « largitur. »

Reddemus rationem. Delevimus « reddimus » auct. vet. cod.

Qui et libertatis. Rursus libertatem voluntatis humane, etiam post admissum peccatum, permanere, confirmat. Vide supra cap. 9 et 29, et infra cap. 71 et 72, 75 et 76 libri hujus quarti.

Sed ad approbationem. Codices excusi, « sed ad propitiationem. »

Ejusdem adnotationes in cap. 32.

Pag. 247. *Quoniam autem.* Probat ex Samuele, Davide, Isala, Jeremia, et aliis, Deum non indigere sacrificiis; promptam potius cordis obeditionem, contritionem, laudem, invocationem, mentis puritatem, fidem, misericordiam, beneficentiam, similiaque spiritalia exigere sacrificia, quibus magis propriè honoratur et colitur. Idcirco Judaicæ oblationes repulit, corporis autem ac sanguinis sui novam novi testamenti oblationem instituit et tradidit toto orbe, et per omnes gentes offerendam.

Et rursus. Hæc eadem iisdem scripturis et rationibus innixus amplissime discutit Augustinus lib. x *De civit. Dei*, cap. 5.

Auditus bonus. Hellenismus sic in Vulgata editione Latina explicatus: Melior est obedientia, quam

A victimæ; et auscultare, magis quam offerre adipem arietum⁹⁹.

Pag. 248. *Didissem utique.* Et Græcus Psalmorum contextus ita legendum docet; et ante mille annos sic Arnobium juniorem legisse, ex ejus *Com.* seu paraphrasi manifestum est.

Ab oculis meis. Sic vet. cod. Excusi, « coram oculis. »

Hæc eorum sacrificia. Expunximus « cæcorum » auct. veter. cod.

Quascunque. Delevimus « quascunque. »

Pag. 249. *Ne dilexeritis.* Ita vetus codex; excusi, « na dixeritis. »

Misericordiam volo, et non sacrificium, nunquam condemnassetis innocentes. Ita legendum vetus cod. docuit; excusi: « Misericordiam volo quam sacrificium; nunquam condemnaretis immerentes. »

Sed et tuis discipulis. Hunc revera insignem et apertum locum pro sacrificii eucharistiæ firmamento, aut acclerata impietate detorquere, aut insigni fraude corrumpere, aut denique Satanicæ audacia conantur et audent negare Gnostici posteriores. Gallatinus in tanta luce verborum affirmare non erubescit, præsecos illos Christianos in eucharistiæ celebratione, corporis Christi sacrificium ignorasse, Magdeburgenses autem non verentur scribere, Patres hujus et subsequentis sæculi, nulla alia habuisse sacrificia, aut aliud quidquam Deo obtulisse, quam invocationem et gratiarum actionem. Mox vero sui ipsorum immemores, aut proprio iudicio damnati, latentur Ignatium ad Smyrneas oblationes et sacrificii immolationem docere; Irenæum quoque hoc in loco, si tamen fraude aut nendo vacat (sic enim animi boni viri, ut sententia hujus gravitatem elevent), satis incommode loqui de oblatione, vel inviti confitentur. Demum, non de panis consecrati oblatione, sed adhuc consecrandi, in usum cœnæ Domini, hæc intelligenda esse autumant.

Nos germanam loci lectionem et intelligentiam proponemus, omnesque qui hujus et superioris sæculi curriculo vixerunt, cum Irenæo vere carnis Christi in eucharistia veram oblationem, ex ejusdem Domini revelatione, institutione, jussione, credidisse, agnovisse et peregrisse ostendemus. Consentiant imprimis codices omnes sive Basileæ, sive Lausanæ, sive Lutetiæ excusi. Veteris nostri codicis lectio est: « Sed uti ipsi nec infructuosi, neque ingrati sint, eum qui est ex creatura panis, accepit, et gratias egit, dicens: Hoc est meum corpus. Et calicem similiter, qui est ex creatura, quæ est cœcudum nos, suum sanguinem confessus est. » Reliqua consentiunt.

His autem quinque docet, tanta evidentia, ut tenebrionum et impiorum sit, aut non videre, aut dissimulare. Primum, Christum panem et vinum veris certis, corpus suum et sanguinem esse confiteri, quod apertius adhuc explicat infra cap. 34, et lib. v idem Irenæus. Deinde, discipulis non tantum consilium dedisse offerendi Deo primitias ex creaturis, sed et novi testamenti novam docuisse oblationem, cum de pane dixit: « Hoc est corpus meum⁹⁹; » et calicem confessus est suum esse sanguinem. Postea, hac oblatione Deum quidem nullatenus, sed homines egere, ut maximo creatori, et redemptori optimo quantas poterunt gratias rependant pro beneficiis, et fructus uberiores, mortis nempe Dominicæ, hac incrementa oblatione sibi accersant. Deinceps, istiusmodi oblationem corporis et sanguinis Christi, Ecclesiam per universum orbem offerre, ut ab apostolis accepit, et ipsi a Christo. Postremo, Malachiàm ex duodecim prophetis minoribus unum, hæc de oblatione, quæ sit in eucharistia, vaticinatum fuisse.

⁹⁹ I Reg. xv, 22. ⁹⁹ Matth. xxvi, 26; Marc. xiv, 22; Luc. xxii, 19.

Ut autem eam fuisse Patrum omnium illius sæculi doctrinam fidei etque, contra Gallasii et Magdeburgensium infatigationem ostendam, ad superiores ascensus a Cypriano exordiar. « Quando, inquit, in sacrificiis precem cum pluribus facimus, coronis et laudibus vestris, plenam Domini faventiam postulamus; » epistola 4, quæ est ad Moysem et Maximum presbyteros, cæterosque confessores⁹⁴. Schismaticum porro illum censet, et altaris hostem, et adversus sacrificium Christi rebellem, qui derelictis episcopis et Dei sacerdotibus, constituere aliud audeat altare, » epist. 7. Sacrificio et manu sacerdotis conscientias purgari docet, epist. 14. Sacerdotes sacrificia Dei quotidie celebrare, hostiasque et victimas Deo preparare, epist. 17. Episcopos antecessores suos religiose jam pridem censuisse, ne pro eo, qui ad tutelam vel curam clericum nominasset, offerretur ad altare Dei, nec sacrificium pro dormitione ejus celebraretur, refert et probat, epist. 27. Sacrificia pro defunctis semper se obtulisse, clericum et plebem suæ dioceseos optat recordari, epist. 62. Arguit illos qui in calice Dominico sanctificando, et plebi ministrando non hoc faciebant, quod Jesus Dominus noster « sacrificii hujus auctor et doctor fecerat » et docuerat, aquam nimirum vino prius admiscere, epist. 68. Eadem persequitur, Dominum nostrum panem et vinum, « suum scilicet corpus et sanguinem obtulisse inter cœnandum, ut Melchisedech typum adimpleret; utque sanguinem Christi propinatum possemus bibere, priorem ipsum bibisse; » sacerdotem quoque in altari, vice Christi fungi, et sacrificium verum et plenum Deo Patri, in passionis Unigeniti sui recordationem offerre. Idem rursus manum ad sacrificium Domini cum admissam, diaboli laqueis ultra implicari prohibet, epist. 97. Martyribus et confessoribus ad metalla damnatis, offerendi et sacrificia divina celebrandi denegatam a tyrannis facultatem conqueritur, epist. 99.

Cyprianum sequatur Tertullianus, cujus ille scriptis tantopere delectabatur. Oblationes pro defunctis, pro natalitiis, annua die fecisse Christianos tradit, libro *De corona militis*. Pœnitentes « aris Dei (in quibus procul dubio sacrificabant) adgeniculari solitos, lib. *De pœnitentia*. Sacerdotum officia tria hæc esse recenset, docere, tingere et offerre, lib. *De velandis virg.* Mulieres in publicum procedere vetat, nisi cum aut imbecillis frater visitandus est, « aut sacrificium offertur, » aut Dei verbum administratur, lib. *De cultu feminarum*. Matrimonium inter Christianos illud felix existimat, quod Ecclesia conciliat, « et confirmat oblatio, » lib. II *Ad uxorem*. Ubi ecclesiastici ordinis major non est consensus, « tingendi et offerendi jus » sacerdotem habere agnoscit; virumque oblationes annuas pro spiritu uxoris reddere suadet, lib. *De exhort. ad castitatem*. Viduam similiter pro anima defuncti viri offerre annuis diebus dormitionis ejus hortatur lib. *De Monog.*

159 His accedit Clemens Alexandrinus⁹⁵, qui Hydroparastatarum hæreses damnat, quod pane et vino in oblatione non uterentur juxta regulam Ecclesie. Idem alibi docet, Melchisedech sacerdotem Dei altissimi panem et vinum dedisse in typum eucharistiæ; nos quoque ablutos, mundos et splendidos ad sacrificia et preces pergere jubet.

Justinus martyr in *Dialogo*, nunc sacrificium simile, quod pro mundatis a lepra jubet Leviticus offerre, figurasse ait eucharistiam, quam in memoriam passionis suæ, et ut gratias agamus Deo, tum pro creatione, tum pro redemptione, Jesus Christus Dominus noster posteris tradidit; mox illud idem aperte Malachiam cap. I prædixisse; nunc Jesu Christi traditione apud Christianos per totum orbem,

A eucharistiæ panis et poculi sacrificia fieri grata Deo Patri. Item in *Apologia* priore ejusdem sacrificii ritus et formam paucis quidem, sed gravissimis sententiis explicat.

His quatuor non ita multo post ab apostolis natis, totidem eorum æquales et auditores connectantur. Clemens Rom. vult diaconos « oblationi eucharistiæ esse intentos, ministrantes corpori Domini cum timore; » et populum astantem orare secreto, dum sacrificium peragitur, lib. II *Const. apost.*, c. 61. Episcopum in aliena diocesi peregrinum, posse eucharistiam offerre, lib. ejusdem cap. 62. Quemlibet fidelem die Dominico sacros cœtus frequentare jubet, quandoquidem lectio prophetarum, Evangelii prædicatio, sacrificii oblatio, atque sacri cibi dispensatio die ipso haberetur, cap. 63, et libri VI cap. 31. Idem post jejunia Parasceves, et pernoctationem magni Sabbati Christianos hortatur « ad illud offerendum sacrificium, de quo præcepit Dominus dicens: « Hoc facite in meam commemorationem⁹⁶; die resurrectionis Dominicæ, » lib. V cap. 20. In ecclesiis et cœmeteriis, antitypum regalis corporis Christi, acceptabilemque eucharistiam offerre monet eodem lib. VI, cap. 50. Oblationem illam vocat, « mundam et incruentam hostiam, mysteriumque novi testamenti, » quod Christus instituit, lib. VIII, cap. 3. Præteribo quæ in eandem sententiam subjungit cap. 17, 18, 19, 24, 34 et 52 ejusdem libri octavi. Massa faciam insuper ea, quæ epist. 2 ad Jacobum fratrem Domini, et epist. 3, quæ est de officio sacerdotis et clericorum; rursus in canon. 3, 4, 18, quos ex apostolis in unum corpus congressit; et ex innumeris quædam a Dionysio illo, quem sacris undis perfudit, simulque Christianis legibus instruxit beatus Paulus, adducam.

C In cap. 3 *Ecclesiast. hierar.* eucharistiam, salutarem hostiam oblationem, excellentium sacrificium, divinorum altissimum et maxime venerandam celebrationem, mysteria sacrosancta, omni que digna veneratione suspicienda, sacramentorum omnium summam, divinum augustissimumque sacramentum, magna religione appellat; et pontificem post divinorum operum laudes (quas nos præfationem vocamus), quod hostiam salutarem sacrificet, seipsum excusantem, atque his ad Deum exclamantem facit: Tu dixisti; Hoc facite in meam commemorationem, etc.

Fortissimum martyr et dignissimus; qui Petro in Antiochena sede tertius succederet Ignatius, *Epist. ad Smyrnenses* docet, non licere sine episcopo neque baptizare, neque offerre, neque sacrificium immolare, οὐτὲ δοῦναι ἑπιτελεῖν, quod Perionius cum veteri interprete reddidit, « neque missam celebrare. » Idem *Epist. ad Ephes.* lupum sub ovibus latitantem vocat illum, qui ab episcopo se junctus est, nec convenit in cœtu sacrificiorum et ecclesia.

Martialis, qui Christum miracula facientem sese vidisse et in eulum ascendentem adorasse testatur: « Sacrificium, inquit⁹⁷, Deo creatori offertur in ara, non homini, neque angelo; nec solum in ara sanctificata, sed ubique offertur Deo munda, sicut testatus est; cujus corpus et sanguinem in vitam offerimus, » etc. Et paulo post: « Quod Judæi per invidiam immolaverunt, putantes se nomen ejus a terra abolere, nos causa salutis nostræ in ara sanctificata proponimus, scientes hoc solo remedio nobis vitam præstandam et mortem effugandam; hoc enim ipse Dominus noster jussit nos agere in sui commemorationem. »

Nullis igitur execrationibus ac diris satis detestari, nullis flagris et dignis saxis supplicis quis pro merito castigare posset Gnosticorum posterorum prodigiosum siquil et perniciosum illud men-

⁹⁴ Epistolæ citantur ex codice Morcillii. ⁹⁵ Lib. I et IV Stromat. ⁹⁶ Luc. XXII, 19. ⁹⁷ Epist. ad Burd., c. 3.

iacium, quo primorum sæculorum ecclesiasticos Patres, corporis Domini in eucharistia oblationem non agnovisse impudenter garrunt; cum etiam sempiterna, eademque gravissima quæque gehennæ supplicia commerciantur.

Nec hoc loco prætermittere possum aut debeo, Satanam omnium hæreseon parentem, ac veritatis hostem infestissimum, hujus sanctissimi sacramenti atque sacrificii incruenti primis adversariis et oppugnantibus auctorem fuisse, ut illud cunctis viribus impugnant, blasphemarent, et penitus abolerent. Non est enim ambigendum, quin Capernaitæ, primi hujus sacramenti, dum a Christo pro concione promitteretur⁹⁸, contemptores ac derisores, ab illa carodæmonum legione, quæ horum flues incolabat⁹⁹, ad illam impietatem fuerint incitati atque permoti. Et Judas proditor, cujus occasione ad suam concionis Christus dixit duodecim apostolis: «Sunt quidam ex vobis qui non credunt¹⁰⁰,» procul dubio a quodam dæmone exæcatus fuit, ne verum aut possibile esse crederet, quod Christus pro certo promiserat: «Panis quem ego dabo, caro mea est, quam ego dabo pro mundi vita.» Hoc evangelicæ subnotans referunt eundem Christum eisdem duodecim dixisse: «Unus vestrum diabolus est,» Judam intelligens. Deinde, in eundem proditorem cum hac perfidia communicantem, ipsummet «Satanam intrasse,» nec deseruisse donec ad sempiternum interitum secum illum pertraxisset. Atque hæc cum sanctissima eucharistia inimicitiarum et contradictionum origo a principe tenebrarum.

Cumque his per Christum oppressis hostibus, universa per orbem Christianorum Ecclesia in vera fide et doctrina de eucharistia sacramento sacrificioque tranquilla plus mille annos permansisset, tandem in Gallis Satanas idoneum suorum mendaciorum ministrum et satellitem reperit, per quem bellum adversus utrumque redintegraret. Berengarium dico, qui verum Christi corpus et sanguinem per eucharistiam reipsa nobis ad offerendum et edendum primus negavit. Nec id, ut attingimus, nisi Satanae consilio et opera. Scriptum enim reliquit vir antiquitatis mirus explorator Vincentius Bellovacensis in *Speculo hist.*¹, horribilem ac ingentem dæmonem, inter ipsum Berengarium et auditores ejus frequenter apparuisse, dum ille de sua adversus eucharistiam hæresi disserteret. Referunt etiam alii² beatum Fulbertum Carnotensem episc. in extremis agentem jussisse ut Berengarium et cubiculo abigeretur, quod terreretur dæmonem illi æmper præsto esse conspiceret. Hæc de Sacramentariorum et Misoliturgorum parente.

Scribunt porro de Luthero præceptore suo Alberus, Amsdorffius, et alii, quod omnium primus, hujus nimirum sæculi, de transsubstantiatione et sacrificio incruento eucharistia doctrinam pontificiam oppugnaverit: quod eis non invite concedimus. Sed quo auctore et consultore id fecerit, secum, rogo et obsecro, pii omnes attente considerent. Certè non dubitant hinc Gesnerus et Tigurini; inde Daniel Tossanus in *Libello consolatorio*, et Neostadiani sacramentarii in *Pandora sua*, coram mortalibus universis testificari³, illum «maligni spiritus instinctu hanc controversiam movisse.» Quinetiam, ut scriptis mandavit Schlussemburgius⁴, «Beza ex basi Witebergensium infernali, Lutherum ingenio istis controversiis de re sacramentaria atrito sæpenuero errasse scripsit, i libro i epist. folio 275. Idem rursus⁵ Calvinus verba, ex ultima ad Westphalum admonitione citat, quibus Lutheranorum de cœna doctrinam «communitum a diabolo

suggestum appellat.» Item: «eosdem esse mancipia Satanae, quæ diabolus horribili modo fascinaverit.» Rursumque Beza, in *Creophagia*, folio 23, «illos a Satanae spiritu, non Christi moveri.» Quibus patet sacramentariis persuasissimum fuisse, ac etiamnum adhuc hodie esse, Lutherum in re eucharistica maligni spiritus afflatui omnino obsecutum fuisse.

Verum, istorum velut hostium suorum perversa judicia, falsaque testimonia, Lutherani vel elevabunt, vel ut omnino falsa et sycophantica reprobabunt. Sed quid, si ipsiusmet Lutheri verbis et scriptis, etiam ab eisdem Lutheranis impressis, et per orbem evulgatis, idem comprobemus? Non poterunt ea profecto vel mendacii, vel imposturae arguere. En igitur propria ejus, primo contra missam, quam vocat privatam, scribentis verba, l. *De missa privata et unctione sacerdotum*, Witebergæ 1557 impressa, per Thomam Kolug, tomo VII Operum Lutheri, pagina 228⁶: «Contigit me semel sub mediam noctem subito expergeri. Ibi Satanæ cum cœpit ejusmodi disputationem. Audi, Luthere, doctor perdocte, nosti etiam te quindecim annis celebrasse missas privatas pene quotidie. Quid si tales horrenda essent idololatria? Quid si ibi non adfuisse corpus et sanguis Christi?» etc. Tum ordine prolixè recitat quinque Satanae argumenta, quæ attentissime ex hujus patris mendaciorum ore audivit, et vera esse credit; sicque a dæmone magistro doctus et persuasus, non modo a missa⁷ sacrificio deinceps abstinit, sed quam potuit exsecrandis blasphemis traduxit, laceravit, labefactavit. Et non pudet Hugonisticos tam maledicti, abominati, et damnati doctrinae suæ præceptoris? Non horrendum id verbum Dei purum, revelatum veritatem, Evangelium appellare, quod ipsemet Satan ex infernali pectore suo in aures Lutheri sui insurravit ac evomuit? Non timent terribissimo huic fidei et salutis nostræ adversario suas adversus Christi doctrinam et Ecclesiam ejus operas collocare? Ac ne quis dubitet Lutherum cum hoc monstro arctissimam habuisse consuetudinem, dextramque ad istud sacerdotium sacrificiumque Christianorum oppugnandum dedisse, audiat rursus eundem de hac sua familiaritate cum Satana pronuntiantem: «Crede mihi, inquit⁸, bene, imo valde bene novi diabolum. Mecum in dormitorio nonnunquam deambulabat. Quando cum hominibus sum, non nocet mihi: cum vero me solum deprehendit, tum docet me mores.» Et rursus addit magis horrenda⁹: «Diabolus frequentius et propius mihi condormit, quam mea Catharina.» Et alio loco jactitans se adversariorum argumenta non timere, rationem hanc reddit¹⁰: «Quia ipsorum argumenta per otium a diabolo audivi, et graviora quidem.» Et non parum se in cæcædæmonum schola proficere indicans, subdit¹¹: «Habeo unum et alterum mirabilem diabolum, a quibus diligenter, et admodum intente observor. Sunt enim non vulgares, sed magni dæmones, imo inter diabolos magni doctores in theologia.» Et in litteris ad electorem Saxonæ scribit: «Diabolus interdum per meum cerebrum ita commutat, ut nec scribere possim, nec legere.» Quis ergo dubitare potest, illum ab his omnia illa didicisse et accepisse, quæ adversus sanctissimam eucharistiam tam impotenti ac furioso animo deblaterat? Quantum vero sibi placeret etiam per hunc familiarem herum suum hanc vitam finire, ut eam per illum ducebat, his verbis manifestat¹²: «Malo per diabolum, quam per Cæsarem interire: sic enim per magnum dominum interirem.» Vel, ut alius commensalis et

⁹⁸ Joan. vi, 53. ⁹⁹ Marc. v; Luc. viii. ¹⁰⁰ Joan. vi, 65. ¹ Lib. xxv, c. 30. ² Lanfrancus, Guitmundus, Algerus, Antoninus, Sabellicus. ³ Pag. 127, Pag. 217. et 218. ⁴ Lib. II Theol. Calvinist., art. 12. ⁵ Lib. II, art. 1. ⁶ In editione Jenens. tom. VI, fol. 28. ⁷ Tom. II German. Jenæ, fol. 77. ⁸ Colloq. Ger., fol. 275 et 281. ⁹ Colloq. Ger. fol. 216. ¹⁰ Colloq. Ger., fol. 275. ¹¹ Colloq. Ger., fol. 259 et 285.

discipulus ejus collegit et vulgavit¹⁰: « Magis cupio per diabolum, quam per Cæsarem mori; morior enim per magnanimum atque potentem dominum. » Atque hæc sunt, viri Germani, non quæ pontificii per sycophantiam de vobis commentii sunt: sed quæ vel Lutherus vester de seipso testatus est, vel discipuli et commensales ejus Aurifaber et Rebenstock sectæ vestræ ministri, ex illius ore collegerunt, ac inter vos typis excudi et vulgari curaverunt. Hæc dogmatis vestri prima initia, fulcra, fundamenta, ab ipso diabolo inventa, erecta et constabulata. Et adhuc his inuiti atque superstruere vos non pudet? Adhuc meliora sapere piget? Imo deteriora, eheu! sequi delectat, quando pars vestrum, quemadmodum vir apostolicorum temporum de vestris dixit abavis¹¹, « media fertur agina, » pars, ut ipsi videtis et ingemiscitis, proficit in pejus, « de calcaria pergens in carbonariam; » id est, a Lutheranismus deficit ad Calvinismum, Arianismum, Mahometianum et atheismum.

Nec enim porro inter vos in quæstionem vertitur, nec inter nos ullo modo dubitatur Calvinismum, Zwinglianismum, seu sacramentarismum hujus sæculi, ortum etiam habuisse a Satana, et ipsum «æcodæmonem præcipuis auctoribus ejus omni ope et consilio adfuisse, ad verba Christi, quibus ipsa sacratur eucharistia, depravanda et corrumpenda. Enimvero de illis vere scripsit Lutherus¹²: « Satanas in mundo haud dubie auctor est Sacramentariis hujus sacramenti labefactandi et evertendi gratia, contendens plane, ovo epoto, nobis relinquere putamina; hoc est, Christi corpus et sanguinem e sacramento tollere, ut præter simplicem panem a pistore confectum nihil reliquum nobis remaneat. » Ac ut quodam ordine in his etiam procedamus, Carolostadius primus hujus tragœdiæ auctor, frequenter et publice jactavit, uti Lutherus et Chemnitius, cum quibus diutissime vixit, scriptis traderunt, « quod vir quidam ad eum venisset, qui demonstravit ei, quomodo verba cœnæ, in primis vero vocem τῶτο, « hoc, » delorquere valeret; nec dubitant diabolum fuisse, qui cum postea totum occupavit ac possedit¹³. » Alberus Basiliensis minister libro contra Carolostadiano, disertè scribit, « diabolum corporaliter in eo habitasse; imo multis illum obsessum fuisse legionibus dæmonum. « Ipse quoque Lutherus non aliter tractans hominem in *Colloquiis*, quam si cum obsesso ageret, suis commensalibus dicebat¹⁴: « Quod diabolum eum nomino, nemo miretur. Nam ad Carolostadium non respicio; sed ad eum a quo obsessus est, et qui per eum etiam loquitur¹⁵. » Satanam intelligens. Denique Basileenses ministri in quadam epistola memorie posteriorum reliquerunt, « virum humanam formam grandiore (diabolum pro certo affirmant) Carolostadio concionante in templo visum, ac protinus egressum, ædes illius intra se, ac filio spurio (incestas enim nuptias contraxerat) imperasse, ut patri diceret, se post triduum a vivis auferendum esse. » Eventus acta probavit, horribili morte tum sublato Carolostadio. Atque hi omnium novissimorum Hugnosticorum patriarhæ, ex cineribus Berengarii ignes Sacramentarios quærentis et accendentis, progressus, errores, miserabiles exitus.

Succenturiantis illi in sacramentario errore Zuinglii inventa propositaque non a Spiritu sancto, non a verbo Dei, non a perpetuo consensu totius Ecclesiæ catholice, non denique a sanctorum Patrum doctrina prodierunt; sed a spiritu nequam perambulante in tenebris, ut idem ipse his verbis prolitteretur¹⁶: « Cum tredecima Aprilis lux appeteret (vera narro, adeoque vera, ut celare volentem con-

A scientia cogat effundere), visus anm mihi in somno multo cum tædio contendere cum adversario scriba, sicque obmutuisse, ut proloqui non possem. Ibi δὲ πρῶτον visus est monitor adesse (ater fuerit an albus, nihil memini), qui diceret: Quin, ignave, respondes ei, quod Exodi xii scribitur: Est enim Phase, hoc est, transitus Domini. Protinus ut hæc phantasma visum est, simul expergesio, et e lecto exsilio, » etc. Hæc ille, quæ Schlüsselburgius superintendens Megapolensium ita excipit¹⁷: « Ex hæc Cinglii, secundi Sacramentariorum nostri sæculi antesignani narratione, ipsa meridiana luce apertius est, Calvinistas ipsam sacram Scripturam non magni facere. Nam Cinglius, ne verbis Christi lucidissimis fidem haberet, maluit isti atro angelo, in somno apparenti, quam ipsi Christo credere. Certissimum enim est, non album, sed atrum spiritum, id est, non bonum, sed malum angelum fuisse monitorem istum, qui Cinglio dogmatis sacramentarii incrustationem revelavit. » Hoc consequenter probat: 1° ex eo, quod boni spiritus semper ea forma se conspiciendos in apparitionibus præbeant, ut vere cognoscantur, non diaboli, sed boni esse angeli. 2° Nunquam atra, sed alba forma semper appareant. 3° Nihil unquam cogitant, dicant, faciant, nisi quod cum Dei voluntate et verbo per omnia congruere norunt. Cinglii autem monitor verba Filii Dei, « significat, » pro, « est, » supponendo, falsare docuit. 4° Fructus Sacramentariorum, quos passim afferunt, sole clarius ostendunt, non Deum verum, sed ipsissimum diabolum Cinglio per omnium suam hæresim sacramentariam inspirasse. » Hactenus iste, qui et in Præfatione apologetica rursus scribit: diabolum Cinglio hæresim sacramentariam inspirasse, insurrando illi, ut, « est, » per, « significat, » exponeret; hincque in libro *De vera et falsa religione*, in recitatione verborum cœnæ ex evangelista Luca, pro, « est, » substituisse, « significat; » quod procul dubio famosi ac impostoris illius serpentis, qui primos parentes decepit, certum ac manifestum est argumentum. Concludit porro, hujus discipulos non nisi a Satana instigatos, funestum hoc adversus eucharistiam certamen in Ecclesia Dei excitasse, furis que infernalibus actos idem bellum continuare; nec desituros esse, prorsus quam vel seipso evertent, vel Christum illustri suo adventu eos compescuerit, et commeritis poenitis affecerit. Proœmio pagina 2. Et hactenus de factione Zuinglii, qui Lutheri judicio¹⁸, « tanquam atro et seditiosus mortuus, damnatus est, volens alios armorum vi ad suum errorem adigere. »

B De Calvinistica vero nunc multiplici ac fera turba quid dicemus? Nonne et illius antesignani atque principii, duce Satana, contra sanctissimam eucharistiam infestis animis armisque insurrexerunt? Certe cum primæ cohortis dux Calvinus fatetur se « a quodam genio ad convicia, probra, et maledicta¹⁹, » quibus scriptiones ejus scatent et redundant, concitari; prudentibus profecto atque sagacibus cunctis astutandum reliquit, hujusmodi genium spiritum esse blasphemæ et contentionis, non mansuetudinis et gratiæ. Sed quid apertius, quod res est, pronuntiare dissimulamus? Manifestum et indubiatum est, eum cum universis manipularibus ejusdem atris spiritus furoribus agitari, qui in somnis apparuit Zwinglio accessori, - cuius adversus realem Christi in eucharistia presentiam et incrementam oblationem hæreses amplectuntur. Non enim possent tot illorum adversus Christum et expressum verbum ejus horrendæ blasphemæ, nisi a diabolo provenire. Si nobis non creditur, hæc saltem in re Lutheranis, quos sym-

¹⁰ Colloq. Latin. fol. 32. ¹¹ Tertull. ¹² Tom. VII Ser. de euch., pag. 335. ¹³ Lib. II cont. caelot. prof. tom. III lib. de Cœna, pag. 214. ¹⁴ Colloq. Ger., fol. 367 et 373. ¹⁵ Tom. III Jenensi, fol. 6. ¹⁶ Tom. II, fol. 249. ¹⁷ Proœmio lib. Calvinisticæ Theologiæ, fol. 3. ¹⁸ Colloq. Latin. tom. II, fol. 36. ¹⁹ Epist. ad Bucerum.

nistis et commilitones suos in *Harmonia et consensu orthodox.* reputant, fides habeatur. Lutherum in primis nuper audivimus, asserentem « Satanam Sacramentariis hoc sacramentum labefactandi auctorem esse. « Alibi recensimus eum [6] quoque censere cunctos « Sacramentarios esse dæmoniacos, diabolis omni ex parte, ante, pone, supra, infra, intus et extra obsessos, diabolum eosdem admotis calcariibus agitare, et linguam calamumque eorum contra Christum moderari. » Ergo si vere dixit Beza²⁵. « Lutherum fuisse virum ore toto divinitus afflatum; » Calviniani pro certo toti a spiritu immundo afflati sunt. Sed quid de his Lutheri discipuli ac successores? Schlüsselburgius contestatur²⁶, « quod somniis a nigro dæmone instillatis, testamentum Filii Dei labefactare evertereque nitantur. » Idem libro primo *Theologie Calv.*, art. 20, non dubitat opinionem eorum de cœna, a quodam spectro, id est, ab ipso spiritu tenebrarum suppeditatam esse. » Et libro secundo, articulo primo, Bezam dialogum, quem *Creophagiam* nominavit, « haud dubie dictante diabolo, contra Filii Dei testamentum concinnasse. » Et articulo 12: « ipsum dæmonem esse magistrum omnium Calvinistarum » Denique libro tertio, articulo octavo, omnino contendit, « spiritum Calvinisticum esse spiritum tenebrarum; et Satanam per Calvinistas organa sua loqui. » Joannes Schütz præfatione in libr. *L. Casarum* constanter affirmat, « sacramentarium », in Calvinianis nunc potissimum urgentem, « camarinam esse, in quam multæ hæreses confluent, ultimamque Satanæ iram, quam furis agitatus, contra Christum ejusque Ecclesiam exercet. » Nimis prolixum et forte tædiosum esset Westphali, Meshusii, Chemnitii, Morlini, Wigandi, Chytræi, Corvini, Puchenii et reliquorum Lutheranorum superintendentium ac ministrorum similia de Calvinianis iudicia referre, quibus uno velut animo indicant et ore pronuntiant, illos pro certo spiritu vitæ et diabolico agitari, ut Christum in eucharistia revera Ecclesiæ suæ præsentem, velut de solio suo deturbent ac propellant; ipsæque Satanæ tandem aliquando tyrannidi suæ, opera eorum restituta, rerum potiat. Et de his hætenus. Ad frenæum vere, pie, et apo. tolice de eucharistiæ sacramento et sacrificio disserentem revertamur.

Non quasi indigent. Quia partim cum audacissimis simulque callidissimis hæreticis, qui rectissimam quæque ad impia signa sua torquebant, partim vero cum simplicissimis et adhuc neophytis Christianis, quibus imponere facile erat, negotium habebat frenæus; hic et in sequentibus frequenter inculcat, Deum nullis rebus hominum egere.

Sed ut neque infructuosi. Varios multiplicesque fructus communionis et oblationis corporis Christi, paucis istis verbis comprehendit; quos apertius enumerat cap. 34 hujus libri, et initio quinti.

Nec ingrati. Alia ratio est institutæ oblationis eucharistiæ, nimirum, ut gratias agamus dominationi ejus, veluti clarius demonstrat cap. 34, et discamus Deo servire. Inde graviter et erudite admodum docet Augustinus, cultum hunc, qui per sacrificium exhibetur, nulli unquam exhibendum, nisi vero et soli Deo, lib. viii *De civit.*, cap. 27, et lib. x, cap. 4 et 7; et epist. ad Deo-gratias, quæst. 3.

Quæ est ex creatura panis. Ambrosius: « Panis est ante verba sacramentorum; ubi accesserit consecratio, de pane fit caro Christi. » Et paulo post: « Antequam consecratur, panis est; ubi autem verba Christi accesserunt, corpus est Christi. Denique audi dicentem: « Accipite et edite ex eo

omnes: Hoc est corpus meum²⁷. » Et ante verba Christi, calix est vini et aquæ plenus; ubi verba Christi operata fuerint, ibi sanguis efficitur, qui plebem redemit²⁸. » Cyprianus martyr serm. de Cœna Dom.: « Panis iste communis in carnem et sanguinem mutatus, procurat vitam et incrementum corporibus. » Et non ita multo postea: « Panis iste, quem Dominus discipulis porrigebat, non effligit, sed natura mutatus, omnipotentia verbi factus est caro. »

Hoc est meum corpus. Ita legit vetus codex; et Paulus I Cor. ii, τὸ τοῦ θεοῦ τὸ σῶμα, hancque lectionem retinet Jacobi liturgia Græca. Verba vero hæc de pane dici, isdemque efficit corpus Christi, apertius postea docet cap. 34 dicens: « Panis percipiens invocationem Dei, jam non communis panis est, sed eucharistia, » etc. Et lib. v: « Quando mistus calix, et fractus (sive factus) panis percipit verbum Dei, fit eucharistia corporis et sanguinis Christi, » etc.

Et calicem. Christus profecto tam studiose accipiens calicem; et Paulus vocans eum « calicem benedictionis, » et « calicem Domini, » satis docuerunt, non in vasis profanis et communibus tam augustum mysterium exercendum esse, ut profani volunt hæretici. Constat enim, etiam a temporibus illis ad nos usque hæc sacra vasa propter consortium corporis et sanguinis Domini sanctificata, cunctis Christianis honori fuisse ac venerationi. Nam et ipse calix, certe argenteus, in quo Dominus consecravit, adhuc quingentis postea annis Jerosolymis in scrinio reconditus religiose servabatur, et per operculi foramen tangi et osculari peregrinantibus concedebatur, ut testis est Venerabilis Bedæ; lib. *De Locis sacris*, c. 2. Justinus martyr ad finem *Apolog.* 1 refert calicem allatum præsuli ad sacrandum. Tertullianus testatur suo tempore calices inaginibus Christi, instar pastoris ovem aberrantem referentis, depictos ornatosque fuisse²⁹. Cyprianus epist. ad Cæcilium, de sacramento Domini calicis, et serm. de lapsis, sacri hujus poculi non semel meminit. Etiam aureos et argenteos calices ecclesiam Africanam habuisse temporibus Diocletiani, satis declarant acta Cirtensia³⁰, ab Augustino relata in *Breviculo collat. cum Donatist.*, die 3, c. 15. Athanasius deinde ex actis synodi Alexandrinæ, docet eum impium esse, qui mysticum poculum, apud legitimos Ecclesiæ præsides inventum, sponte fregit, « quia sanguini Christi ex eo propinato contumeliam facit³¹. » Optatus Donatistis exprobrat: « Calices Christi sanguinis portitores fregistis, eorum species revocastis in massas, » etc. Nazianzenus orat. 1 in Julianum, Theodoretus lib. iii *Hist.*, c. 12 et 13, tantumdem vitæ vertunt Juliani apostatæ officariis et agnatis Felici ac Elvidio, etc. Cæteris, ne longior sim, supersedeo.

Novi testamenti novam docuit oblationem. His declarat, Christum verbo suo instituisse et docuisse sacrificium corporis sui, jussisseque apostolos, novi testamenti sacerdotes et episcopos itidem facere, et ecclesiis tradere, cum primus ipse juxta ordinem Melchisedech obtulerit; deinde, ut explicat B. Clemens, præcepit dicens: « Hoc facite in meam commemorationem³². » Neque vero sine insigni impudentia possunt hæc Irenæi verba ad sacrificia spiritalia torqueri; cum ea nova non sint in novo testamento. Multo adhuc minus ad elemosynas, in gratiam egenorum et Ecclesiæ ministrorum a fidelibus collatas et oblatas; aut ad panem communem necdum consecratum referri, ut nugantur cum Magdeburgensibus Major et Gallasius; sed de ipsis jam verbo Dei consecratis pane et calice sunt acci-

²⁵ In Iconibus. ²⁶ Proœmio l. Calv. theolog. ²⁷ Ma th. xxvi, 26. ²⁸ Lib. iv De sacr., c. 4, 3. ²⁹ De pudic., c. 7 et 10. ³⁰ Tomo VII. ³¹ Apologia 2.

³² Luc. xxii, 19.

pienda et intelligenda. Nam apertissime scribit Irenæus, Christum tunc consilium dedisse offerendi, cum panem accepit dicens : « Hoc est meum corpus » ; similiter et calicem suum sanguinem esse confessum fuisse, novique testamenti novam doctus et tradidisse oblationem.

Quam Ecclesia ab apostolis accipiens. Non tantum sacrificii missæ actionem ipsam et substantiam (ut loquuntur), quæ consecrationem, oblationem, et communicationem veluti præcipuas partes complectitur, apostolos una cum Evangelio, baptismo et aliis sacramentis tradidisse ecclesiis, ausim post Irenæum affirmare; verum et singulos ritus et caeremonias, sive vestes, luminaria, incensum, orationes, laudes, gratiarum actiones, lectiones, ablationes manuum, salutationes et acclamationes ad populum, pro vivis et defunctis preces, et benedictiones si spectaverimus; quemadmodum ex liturgiis B. Jacobi, B. Dionysii et B. Clementis attentis et piis lectoribus liquidum est.

In universo mundo offert Deo. Jacobum aliosque apostolos Jerosolymis sacrificasse monstrat cum illius liturgia, Actorum apostolorum liber, cap. 11, et sexta universalis synodus. Paulum Corinthiis ritus eucharisticæ prius opere, deinde scripto tradidisse ipse sibi testis est²⁰: eundem quoque in ecclesia Antiochena cum Barnaba et aliis Christianæ pietatis antistitibus jejunasse, et Domino reni sacram fecisse, λειτουργούντων δὲ αὐτῶν τῷ Κυρίῳ, docet peregrinationum ejus comes Lucas evangelista²¹. Ibidem etiam missarum solennia B. Petrum celebrasse, scribunt Gregorius Magnus, et Isidorus, epist. ad Joan. Syracusanum; et lib. 1 *De officiis*. Mathæum in Æthiopia juxta altare, in quo celebraverat, martyrium obvisse testatur Abdias. Quotidie se immaculati Agni carnem et sanguinem sacrificasse, et populis distribuisse profiteatur, qui Scythiam, Moscoviam, Germaniam, Græciam, et Achaïam, Evangelii gratia, lustraverat B. Andreas; ut testatur epist. ecclesiarum Achaïæ ad universas per orbem ecclesias; cujus meminerunt Cyprianus lib. *De duplici martyrio*; Algerus, et Bernardus. Thomam, Philippum et Bartholomæum in Perside, India, et universo Oriente, tanti sacramenti formam et doctrinam magna diligentia comprobasse non est ambigendum. Marcum Alexandriæ, Joannemque Ephesi Christiani sacerdotii munere functos esse clarum est. Romæ Petrum et Clementem hunc oblationi operam delisse; Galliis demum nostris Martialem, Aurelianum, Dionysium Areopagitam, prout ab apostolis edocti fuerant, et altaria 162 erectisse, missarumque solennia celebrasse, et posteris ad hæc usque tempora tradidisse, scripta eorum loquuntur. Jure igitur optimo affirmat Irenæus Ecclesiam toto orbe dispersam, eucharisticæ oblationem, ut ab apostolis accepit, Deo omnipotentis offerre, juxta Malachiæ vaticinium et Domini nostri præscriptum.

Maiachius sic præsignificavit. Hunc cum vet. cod. Augustinus Malachiem vocat, quem et angelum nuncupatum, et Esdram sacerdotem fuisse, cum Hebræis, Jonathan Chaldæo, et Hieronymo, opinatur lib. xx *De civitate Dei*, cap. 25. Dorotheus martyr in *Synopsi* tradit angelum Domini illi apparuisse eo ipso secundo die, quo aliquid prophetasset. Clemens Alex. ubicunque ejus meminit, angelum tantum vocat. Epiphanius scribit illum ob formam oppido quam præstantem, mansuetudinem, et insignem pietatem, id nomen consecutum esse.

Porro locum hunc prophete, de sacrificio corporis et sanguinis Christi in eucharistia, ante Irenæum interpretati sunt Clemens Rom. lib. vii *Constit. apost.*, c. 54; Martialis epist. ad Burdeg., cap. 3; Justinus martyr in *Dialogo*; postea vero Tertullianus lib. iii *Contra Marcion.*, Cyprianus lib. 1 *Ad*

versus Judæos, cap. 16; Chrysostomus in Psal. xcv; Augustinus xviii *De civit. Dei*, cap. 35, et lib. xix, cap. 23, et lib. 1 *Contra adversarium legis*, cap. 20; Eusebius lib. 1 *De demonstr. evang.*, cap. ultimo; Damascenus lib. iv, c. 14; Petrus cognomento Venerabilis lib. 1 *Contra Petrobrusianos*, et lib. 11 *Contra Judæos*, cap. 3; imo et qui Christo nomen non dederat, rabbi Samuel, *Parasati veri Messie*, ad rabbi Isaac magistrum synagogæ Subiulmetæ in regno Marochiano, cap. 20 et 23, ut impietas sit plusquam Judaica, huic interpretationi repugnare.

Ex J. Ern. Grabii adnotationibus in cap. 32.

Pag. 247. *Non vult.* Irenæus non εὐλαχθῶν, ut nostra τῶν O exemplaria sonant, sed ὁ θελεῖ legi se videtur, quomodo et Theodoretus habet.

Antes. Nescio utrum scriba ex Latina Vulgata ita posuerit, an ipse Irenæus τὰ ὄρα vel ὄρα in LXX legit, prout et in aliis Græcis Patribus reperitur; cum tamen ipse Apostolus Hebr. x, 5, allegaverit : σῶμα δὲ κατηρέτω μοι.

Pag. 248. *Holococausta.* In edit. itaque τῶν O pro singulari ὁλοκαύτωμα lege pluraliter ὁλοκαυτώματα, prout cod. Alex. et ipse Apostolus Hebr. x, 6, habet.

Alibi ait : Sacrificium, etc. Quis vero ita ait? An David, cujus Psalmum 1, 18, Feuuard. in margine apposuit? Ast iste locus jam ante citatus est, nec ibi posterioris comma, « odor suavitatis, » etc., legitur. Anne Isaias, cujus proxime facta est mentio? Sed nec in Isaiâ. neque in ullo alio S. Scripturæ libro, canonico vel apocrypho, hæc sententiam reperire potui, licet plurimum temporis ei inquirentæ impenderim. Id solum addo, eandem ex parte a Clemente Alex. lib. 11 *Pædagog.*, cap. 12, pag. 261, una cum alio Isaiæ dicto, ab Irenæo hic citato, allegari hoc modo : Ὁσμὴ, φησὶν, εὐωδίας τῷ θεῷ καρδία δοξάζουσα τὸν πεπλασῶτα αὐτήν. Ubi perinde Irenæus, a quo forte hæc mutuatus est, in genere ait φησὶν. Equidem ibi in margine notatum est Ecclesiastici cap. xxxv, quod in LXX est xxxii, sed nec ibi hoc dictum legitur.

Omnis dicta. LXX modo habent, πᾶσα Ἰουδαία.

Et sacrificiis. Irenæus itaque θεσιῶν legisse videtur, prout et in cod. Alex. scriptum est; cum edit. juxta Hebræum habeant singulariter θεσίας.

Servisti. Ita iterum cum Irenæo codex Alex., εἰδούλωσας; sed edit. juxta Hebræum, εἰδούλωσά σε.

Fecisti. Irenæus itaque legit ἐποίησας; non ἐποίησας, sicut et Cyrillus Alex. in Isaiam habet.

Ante me stetit. Ita juxta edit. LXX, Irenæus, et post ipsum Procopius, sed in ms. Alex. est πρόστυν σου, quomodo et Cyrill. Alex. ac Theodoretus, necnon Hieronymus in suo τῶν O cod. legit.

Pag. 249. *Non enim adipēs.* Hæc ex Jeremia Irenæus addidisse videtur, quamvis verba parumper differant; neque enim in Isaiâ ea reperio.

Ex animo. Hæc verba explicationis ergo sunt addita.

Et judicium pacificum. Nostri LXX habent juxta Hebræum : ἀλήθειαν καὶ κρίμα εἰρηνικόν. Sed in Irenæi cod. omnia sunt vox ἀλήθειαν, quæ et in ms. Alex. desideratur.

Sed et suis discipulis dans consilium, primitias Deo offerre ex suis creaturis, etc. Eam quam Feuuard. hic inseruit de sacrificio eucharisticæ dissertationem, indeque subnexam in Lutherum, Calvinum, etc., invectivam omitto, quod nimis prolixæ et intempestivæ sit, non quod rem ipsam inficias eam, aut subterfugiam. Certum enim est, Irenæum ac omnes, quorum scripta habemus, patres, aposto-

²⁰ 1 Cor. xi. ²¹ Act. xiii.

lia sive coævos, sive proxime succedentes, S. eucharistiam pro novæ legis sacrificio habuisse. Atque hanc non privatam particularis ecclesiæ, vel doctoris, sed publicam universalis Ecclesiæ doctrinam atque præxim fuisse, quam illa ab apostolis, apostoli ab ipso Christo edocti acceperunt, diserte hoc et sequenti 34 cap. docet Irenæus, atque ante ipsum Justinus martyr, partim in *Apologia* 1 ad Antoninum, clarius vero et prolixius in *Dialogo cum Tryphone Judæo*. Cujus, ut et S. Ignatii, Tertulliani, S. Cypriani, aliorumque verba, tam a pontificiis, quam a doctoribus protestantibus, crebro allegata hic describere non est necesse. Unius solum Clementis Romani verba, non spuria vel dubia, qualia Feuard, hoc loco adnotavit, sed certissime genuina ex ejus ad *Corinthios Epistola* adducere placet, quod non nisi ab uno mox laudando scriptore, neque ab eo integra, hanc in rem citata sciam. Ita vero is § 40: Πάντα τάξει ποιῆν ὀφείλομεν, ὅσα ὁ Δεσπότης ἐπιτελεῖν ἐκέλευσεν· κατὰ καιροὺς τεταγμένους τὰς τε προσφορὰς καὶ λειτουργίας ἐπιτελεῖσθαι, καὶ οὐκ εἰσὶν ἢ ἀτάκτως γίνεσθαι, ἀλλ' ὠρισμένοις καιροῖς καὶ ὕραις... Οἱ οὖν τοῖς προσηταγμένοις καιροῖς ποιούντες τὰς προσφορὰς αὐτῶν, εὐπροσδεκτοὶ τε καὶ μακάριοι· τοῖς γὰρ νομίμοις τοῦ Δεσπότη ἀκολουθοῦντες, οὐ διαμαρτάνουσιν. « Cuncta ordine debemus facere, quæ nos Dominus jussit peragere; statutis scilicet temporibus oblationes et sacra ministeria perfici, neque temere et inordinate ea fieri, sed præfinitis temporibus, et horis. Qui ergo assignatis temporibus oblationes suas faciunt, accepti et beati sunt; dum enim leges Domini sequuntur, non aberrant. » Ne vero hæc de suis Judaicorum sacerdotum, vel Christianorum laicorum oblationibus accipiantur, alio sequenti § 44 verba: Ἀμαρτία γὰρ οὐ μικρὰ ἦντα ἔσται ἔάν τοὺς ἀμάρτυρας καὶ ὁσίων προσεγγυκόντας τὰ δῶρα τῆς ἐπισκοπῆς ἀποβάλλωμεν. « Non enim erit leve peccatum nostrum, si eos qui inculpate et sancte dona offerunt, episcopatu privaverimus. » Atqui cum hujus epistolæ auctor ille ipse Clemens fuisse videatur, cujus « nomen in libro vitæ scriptum » Philippensibus scripsit Paulus cap. iv, vers. 5, cumque is modo citata duobus vel tribus post Petri et Pauli apostolorum martyrium, et viginti ante S. Joannis obitum, annis scripserit, vix ullus dubitan li locus relictus est, ab ipsis SS. apostolis hanc de sacrificio eucharistie doctrinam promanasse, ac proinde omnino tenendam esse, licet nullum pro ea dictum ex ipsis prophetarum vel apostolorum scriptis adduci posset. Generale est enim S. Pauli præceptum II Thessal. ii, 14: « Fratres, state, et tenete traditiones quas didicistis, sive per sermonem, sive per epistolam nostram. » Sed satis quoque Scripturarum pro sacrificio eucharistie post Irenæum aliosque S. Patres adduxerunt recentiores theologi, non modo pontificii, sed et protestantes, præsertim Anglicanæ Ecclesiæ doctores: ex quibus unum nomino, tam doctrinæ quam pietatis eximium virum, Josephum Medum, utpote qui peculiari tractatu *De sacrificio Christiano*, Anglice scripto, hanc rem egregie probavit et illustravit; ab omnibus proinde theologis studiosis, præsertim sacri presbyterii candidatis diligenter legendo. Atque hujus non solum sententiæ, sed et voto in fine capituli § expresso, toto corde subscribo, atque opto, ut postquam multi pii doctique et parte protestantium viri hunc Lutheri et Calvinii errorem, ac veram apostolicæ Ecclesiæ doctrinam bene agnoverint, hujus quoque sanctissimas formulas liturgicas, quibus dictum sacrificium Deo offertur, ab illis male et suis cœtibus proscriptas, in usum reverent, et hunc summum divinæ majestati honorem debite reddant.

A gentes, dum Ecclesia offert per ipsum preces et sacrificium purum. Impii igitur sunt in Filium et Patrem Calviniani, idem nomen Jesu nulla omnino reverentia dignum existimantes, ut in Dialogo tertio, superiore anno demonstravimus.

Per Jesum Christum offert Ecclesia. Locum hunc illustrent et confirmant aliquot non absimiles Patrum sententiæ subjectæ. Cyprian. epistola 68: « Sacerdos in altari vice Christi fungitur, et sacrificium verum et plenum Deo Patri in passionis Unigeniti sui offert recordationem; » August. x *De civitate Dei*, cap. 20: « Christus sacerdos est, ipse offerens, ipse 163 et oblatio; cuius rei sacramentum quotidianum esse voluit Ecclesiæ sacrificium; cum ipsius ipse sit caput, et ipsius capitis ipse sit corpus, tam ipsa per ipsum, quam ipse per ipsam sanctus offerri. » Chrysost. hom. 83 in Matth. : Qui tu. c. ista in illa cœna confecit, ipse nunc quoque offertur, ipse perficit; ministrorum nos ordinem tenemus; qui vero hæc sanctificat et transmutat, ipse est. » Ambros. in Psalmum xxxviii: « Etsi nunc Christus non videatur offerre, ipse tamen offertur in terris, quando corpus Christi offertur. Imo ipse offerre manifestatur in nobis, cujus sermo sanctificat sacrificium, quod offertur, » etc.

Ex J. Ern. Grubii adnotationibus in cap. 33.

Pag. 249. *Per Jesum Christum offert Ecclesia.* Hoc caput Irenæi explanat, et quomodo preces atque oblationes tum Christo, tum Deo Patri per Christum offerantur, egregie declarat locus Origenis lib. viii *Contra Celsum*, ita sonans: Τὸν ἕνα Θεὸν, καὶ τὸν ἕνα Υἱὸν, αὐτοῦ καὶ Λόγον, καὶ εἰκόνα, ταῖς κατὰ τὸ δυνατόν ἡμῖν ἰσχυραῖς καὶ ἀξιώσεσι σέβωμεν· προσάγοντες τῷ Θεῷ τῶν ὄλων τὰς εὐχὰς διὰ τοῦ Μονογενοῦς αὐτοῦ, ὃ πρῶτον προστρέπομεν αὐτῶν, ἀξιοῦντες αὐτὸν, ἰασμὸν ὄντα (περὶ) τῶν ἀμαρτιῶν ἡμῶν, προσάγαγεῖν, ὡς Ἀρχιερεῖα, καὶ εὐχὰς, καὶ τὰς θυσίας, καὶ ἐντεύξεις ἡμῶν τῷ ἐπὶ πάνσι Θεῷ. « Unum Deum atque unum Filium, ejus et Verbum, et imaginem, supplicationibus ac precibus pro virili nostra colimus; fundentes Deo universorum orationes per Unigenitum ejus, cui primum eas offerimus, rogantes illum, utpote qui propitiatio est pro peccatis nostris, ut, velut summus Pontifex, et preces, et sacrificia, et intercessionem nostras illi, qui super omnia est, Deo sistat. »

Cum igitur offers. Hunc Evangelii locum de eucharistiæ oblatione cum Irenæo interpretantur B. Clemens Romanus lib. ii *Constit. apost.*, cap. 58 (57); Optatus Milevitanus lib. vi *Contra Parmenianum*, Cyrillus Jeros. v catechesi mystagogica. Feuard. Dicti enim, ut et alii auctores, memorant ritum Ecclesiæ, quo per diaconos hortabatur fideles ad S. eucharistiam accessuros, ne cum inimicitia vel discordia ad altare venirent, in hoc Servatoris præcepto utique fundatum. Et sane cum hoc contineatur eximio isto sermone, quo novam legem, aut veterem renovatam, fidelibus suis observandam promulgavit; non tam Mosalca oblationes cum altari et templo brevi abulendas, sed altare ac sacrificium Ecclesiæ jamjam instituendum præcipue respexisse, ac tale supponisse videtur: quale etiam in Christianorum cœtibus fuisse, non solum Irenæus et antiquior Ignatius, sed et ipse Apostolus testatur Hebr. xiii, 10, scribens: « Habemus altare, ex quo edendi non habent potestatem qui tabernaculo deservierunt. » Extra Judæorum ilaque templum in Ecclesia erat θυσιαστήριον, « altare, » et per consequens etiam θυσία, « sacrificium, » non solum rationale laudis et precum, sed et materiale panis et vini, quod verbo « edendi » clare significat Apostolus.

Anotationes Fr. Feuwardentii in cap. 34.

Pag. 250. *Quam Dominus docuit offerri.* Observa quam frequenter, graviter, et nominatim repetat Christum Dominum auctorem et institutorem esse sacrificii eucharistiæ.

Adnotationes Fr. Feuwardentii in cap. 33.

Pag. 249. *Quod est autem aliud nomen.* Nomen Domini Jesu etiam ad Patrem, qui genuit et misit eum, pertinet: et per illud ubique glorificatur inter

Offerre igitur oportet Deo primitias. Quia sæpe A oblationis primitiarum meminit, de illis quædam disserere operæ pretium visum est.

Primitias vocabant Hebræi primos fructus frugum, vinearum, olearum, etc., quos ex agris quotannis percipiabant; Deoque offerre lege tenebantur, Exod. xxii, xxiii, xxv, xxxiv; Deuteron. xii, xviii, xxvi; Num. xv, xviii, xxxi; Levit. xxiii, xxv. Ab initio autem, arbitrio offerentium relictum fuit quantum quisque offerre vellet; verum ob ingratum animum populi et sacerdotum avaritiam, magistrorum deinde arbitrio effectum esse tradit Hieronymus, ut qui plurimum, quadragesimam partem daret; qui minimum, sexagesimam; inter quadragesimam et sexagesimam licebat offerre quæcunque collibisset.

Primo autem offerebant, gratias agentes Deo auctori et largitori omnium bonorum, eique ut summum omnium imperatori tributo persoluto, se sanilitium perpetuum præstituros recipiebant.

Secundo, sacerdotes et Levitæ, quibus nulla terræ portio certa fuerat, quique continuo sacris operabantur, his oblationibus honeste alebantur, atque ob eam rem Deus eorum agris ubertatem pollicebatur.

Tertio, viduarum, pupillorum, peregrinorum et pauperum necessitatibus consulebatur.

Postremo, hoc genere oblationum, ut reliquis sacrificiis et caeremoniis legalibus, venturum Messiam; et per ejusdem perfectam oblationem peccatorum expiationem, perfectamque cum Deo reconciliationem, se credere et expectare significabant.

Christiani autem cum legis caeremoniis per Christum soluti sint, postremæque ratio ad eas spectet, nunquam ea conditione primitias offerre licet. Quia vero aliæ rationes ad moralia pertinent, quæ Christus non abrogavit, sed explicavit et confirmavit; judicaverunt apostoli, horumque successores, Christianos adhuc decimarum et oblationum offerendi munere teneri. Id docet B. Clemens Romanus his verbis: « Quamquam Dominus liberavit vos a servitute adjectorum vinculorum, non amplius sinens vos sacrificare animalia bruta pro peccatis; non tamen vos oblationibus liberavit, quas sacerdotibus debetis; et beneficentiis erga eos qui egent. Ait enim Dominus in Evangelio: « Nisi abundaverit iustitia vestra »²⁰, etc. Ita ergo abundabit, si de sacerdotibus, orphanis, viduis majorem curam suscipietis. » Lib. II *Const. apost.*, cap. 39. Rursus cap. 29 docet quantum debeant episcopi ex primitiis et decimis capere, et reliquis communicare, prohibens ne soli obliguriant ac dissipent, alias eis exprobrabitur: « Lac comedebatis, et lanis vestiebamini »²¹, etc. Iterum, quomodo ex omnibus prorsus bonis et possessionibus dare debeant, scribit lib. vii, cap. 30, quibus distribuit, lib. viii, cap. 36 et 37; quibusque verbis episcopus eas suscipiens benediceret, lib. viii, cap. 46. Jubet quoque novas apicas, uvas, oleum ad luminaria, et tempore quo sancta celebratur oblatio, thymiana ad altare offerri, canon. 4 apostolorum; omnium vero aliorum primitias, mitti debere ad domum episcoporum et presbyterorum, nequaquam super altare, canon. 5 eorumdem.

Qui præter hos Clementis et Irenæi locos, de illis ampliora desiderat, consulat Urbani papæ et martyris epistolam ad omnes episcopos; Origenem hom. 11 in Numeros, et 10 in Josue; Epiphanium hæresi 80; Hieronymum in cap. xlii Ezech.; Gratianum causa 16, questione 7; Jemum Thomam Aquinatem, 2-2, q. 87, artic. 4.

Et non genus oblationum. Sic cum negatione le-

gendum, cum veteri cod. indicat sensus, qui nullas alias existeret; et me ante veteris exemplaris fidem mire distorsit. Docet sacerdotium et sacrificia per Christum non esse sublata, sed translata; non abrogata, sed consummata; id est, in alia multo augustiora mutata: quod et Paulus scribit: « Translato sacerdotio, necesse est ut et legis translatio fiat »²². Translatum sit, seu commutatum, non quassatum, prohibitum, aut (ut cum Irenæo loquamur) reprobatum; quia oblationes illæ, id est, apud Judæos; oblationes et hic, apud Christianos; sacrificia in populo, id est, synagoga Hebræorum; sacrificia et in Ecclesia Christianorum. Illa enim tantum figuræ erant et unibræ futurorum bonorum, hæc vero veritatem ipsam, quam significant, et complectuntur, et exhibent.

Clemens Rom. ante Irenæum hoc ita dilucide et acute explicavit²³: « Tabernaculum testimonii per omnia figuram Ecclesiæ referrebat, » etc. « Vos igitur hodie, o episcopi, estis populo vestro sacerdotes et Levitæ, qui ministrant sacro tabernaculo sanctæ et catholicæ Ecclesiæ; atque assistentes ad altare Domini et Dei nostri, et adducentes ei, κατὰ προσάγοντας αὐτῷ τὰς λογικὰς καὶ ἀναιμάκτους θυσίας, rationales et incruentas hostias, per Jesum magnum pontificem. » Et lib. vi, cap. 23: « Baptismum, sacrificium, sacerdotium, localem adorationem mutavit; pro quotidiano baptismo, unum solum; pro sacrificio cruento, rationale et incruentum ac mysticum sacrificium instituit, quod in mortem Domini per symbola corporis et sanguinis sui celebratur. » Hæc ille in lib. *De const. apost.* quos germanos et vere illius esse, tam unanimi sententia Patres omnes veteris Ecclesiæ confirmant, ut flagitiosæ impudentiæ sit dubitare aut negare. Eadem pertractat Augustinus lib. xvii *De civitate Dei*, cap. 17 et 20.

Observandum quoque Irenæum non loqui de sacrificiis illis spiritalibus cordis contriti, orationis, laudis, gratiarum actionis, et beneficentiæ, quæ omni ætati et legi communia fuerunt; sed de nova novi testamenti, externaque oblatione, quam legibus externis opponit. Id enim sacrificium omnibus sacrificiis veteris testamenti successisse, ex apertis Scripturis ostendit Augustinus xvii *De civitate*, cap. 20.

164 *Neque sine.* Ita vetus codex. Excusi, « sive. » *Ab initio enim respexit.* Hebræi per hunc Dei respectum, cælestem oblatæ rei combustionem intelligunt, qualis postea contigit sub Manue, Aarone, Salomone, Elia et Machabæis.

Nonne si recte offeras. Septuaginta interpretum lectionem sequitur, ut post eum Ambrosius lib. *De incarnationis Dom. sacram.*, cap. primo, serm. 9, lib. *De Cain et Abel*, cap. 6; Cyrillus Alex. lib. II in Genes.; Prosper Aquitanicus lib. II *De vocal. gent.*, cap. 13; Chrysostomus hom. 18 in Genesium. Et de hoc jam superior dictum est.

D *Seducit.* Sic vetus codex; excusi, « ad se ducit. »

Putarentur. Expunximus « putantur, » auct. vet. cod.

Consilium. Ita cum veteri codice habet sacrorum Bibliorum littera; ideo « concilium » delevisimus.

Sed non. Ita vetus codex; excusi, « sed eum. » *Cum minime acquiesceret.* Vetus cod. « cum minime quiesceret. »

Semper justum. « Super justum, » lubens legem, etsi nullus codicum hoc doceat.

Igitur non sacrificia. Nulla sacrificia externa per se sanctificant hominem cum impia mente, ac odio proximorum offerentem, ut supra de Cain

²⁰ Matth. v, 20. ²¹ Ezech. xxxiv, 3. ²² Heb. vii, 12. ²³ Lib. II *Const. Apost.*, cap. 29.

ostendit, consequenter quoque probat ex Isala; sed conscientia pura et simplex, quemadmodum Ecclesia offert Deo, sanctos efficit.

Peccatori. Delevimus « peccator, » auct. vet. cod.

Pag. 251. *In sententia pura.* Fallunt turpissime, et falluntur Magdeburgenses, qui his verbis continentium species sacrificiorum enumerari, ut oblationem corporis Christi Irenæo inde ignotam probent. Non enim sacrificia enumerat; sed quibus virtutibus, modis, et præcedentibus animi præparationibus homines Deo grati, gratam et oblationem offerant et percipiant, docet. Hinc pertinet illa diaconi ante oblationem et communionem proclamatio apud Clementem, Basilium, Cyrillum Hierosolymitanum et Chrysostomum³⁶: « Ne quis infidelis: Ne quis in hypocrisi: Ne quis dolose ut Judas: Ne quis contra aliquem: Nullus catechumenus: Nullus hæreticus: Sancta sanctis. »

Hæc Feuardentii verba adnotationibus suis inseruit Grabius, probavitque.

Ad hæc quoque pertinuisse symbolicam manuum ablationem profitentur Dionysius Areopagita lib. *De eccl. hier.*, cap. 3; et Cyrillus Hierosol. catech. mystagogica 5. Nec aurea, quæ sequuntur, oris vero aurei verba prætermittere possum: « Quare mundiorum esse non oportet, ait³⁷, enim, qui hoc sacrificio participaturus est? Quos radios solares non debet excedere manus illa, quæ hanc carnem pertractat, os quod igne impletur spiritali, lingua quæ cruentatur hoc admirabili sanguine? » In eam rem præclara et multa reperies apud Hesychium in cap. xxvi Levitici; Augustinum epist. ad Julianum comitem; Hieronymum *Commentariis in Epist. ad Titum*; Gregorium Nyssenum lib. *De vita Moysis*; Cyprianum serm. 5 de lapsis; et Clementem Alex. iv Strom.

Quæ sunt ejus. Ita legendum docuit vetus cod. Exeruit, « quæ sunt eis. »

Non enim. Vel. cod. duas voculas « per, » et « Deo, » nescit; ideoque longe apertius pro sacrificio corporis Christi probatione legit, « non enim receperunt Verbum, quod offertur. » Hoc indicare magis, quam immutare placuit.

Sed neque hæreticorum Synagoge. Hæreticos æque ac Judæos pernegat veram sinceramque eucharistiæ consecrationem et oblationem habere, quandoquidem alii diversos deos sibi fingentes in creatione rerum universarum, a persona, dispensationeque Domini nostri turpissime aberrabant. Alii ut in baptismi, sic et eucharistiæ doctrina et ministerio hallucinati, nunc aqua sola utebantur, ut est apud Clementem Alex. i Strom. nunc magico murmure verborum vinum album tanquam rubicundum et purpureum apparere facientes; id etiam conari jam insanas a se redditas mulierculas jubebant, ut cap. 9 lib. primi idem demonstravit Irenæus. Quidam ipsam consecratam eucharistiam carnem veram Domini Jesu esse indicabant, ut est apud Ignatium³⁸, referente etiam Theodoro³⁹. Alii execrabant et non dicendis pollutionibus panem contaminabant. Alii serpentis cuiusdam lambitu confici suspicabantur, ut referunt Epiphanius et Theodoretus. Merito igitur illorum omnes synagoga vero et salubri Dominico sacrificio carere docet. Omnium autem nequissimos posteriores nostri temporis Gnosticos vel inde esse constat, qui non modo non offerunt, sed ab aliis oblatum, sanctis aris avellunt et conculcant.

Quomodo autem constabit eis. Duo præcipua confessionis Christianæ capita, Christum nempe Dei Filium esse qui mundum condidit, et universæ carnis resurrectionem, confirmat ex eo quod Christus panem et vinum benedictione et invocatione, cor-

pus et sanguinem suum esse prædicaverit et fecerit, eademque offerre instituerit, et edenda distribuerit in commemorationem propriæ mortis, atque arrhabonem et pignus nostræ resurrectionis.

Hæc iterum Feuard. verba suis inserit Grabius, probavitque.

Quoniam vero hæc Irenæi verba, quamvis clarissima, conatus est impias Ecclesie deservit et Sacramentarium alter in Helvetia coryphæus Ocolampadius, magna orationis arte pervertere, et in alienum sensum detorquere; opera pretium duxi huc ea sigillatim ascribere, quæ adversus illum pro Irenæo scripsit pridem piissimus et doctissimus episcopus, nunc autem beatissimus pro Christo martyr Joannes Fischerus Rofensis episcopus, lib. iv *De eucharistia*, cap. 21 et 22: « Ipsis primis verbis, ait, velut rem certam affirmat, constare panem et vinum esse corpus et sanguinem Domini; id quod apparet ipsos hæreticos, adversus quos contendebat, ceu confessum admisisse; et istud, de quo sibi cum adversariis convenit, ceu habitum facit argumentationis suæ. Sic enim ratiocinatur: Vos asseritis panem illum in quo gratia sunt actus, corpus esse Domini vestri; et calicem illum, calicem sanguinis ejus. Et quomodo istud constabit, si negaveritis Dominum vestrum esse Filium conditoris omnium creaturarum? hoc est, ipsum Verbum quo vitis fructificat, et parit uvas, terra quoque primum herbam, deinde spicam, postremo plenum triticum producit? Nam si conditorem harum rerum Christus pro sibi adversario (sicut vos putatis) haberet, nunquam panem et vinum, quæ ex illis creaturis sunt, delegisset, unde corpus pariter et sanguinem conficeret. »

Eam panem, in quo gratia actus sint. Ista ex Justinii martyris *Apologia* posteriori desumpta videntur: quoniam illic panem eucharistiæ vocat ἄρτον εὐχαριστήθηνα, rursumque τροφήν εὐχαριστήθηνα, Cyprianus quoque, « panem cælesti benedictione consecratum⁴⁰. » Ita enim quondam benedixit terram, et germinavit: benedixit panes et pisces, et illico mirabiliter multiplicati sunt, etc. Ex his autem evidentissime patet, Irenæum non solum constanter credidisse et docuisse, panem vi consecrationis reipsa effici verum corpus Christi, non figura, metonymia, vel significatione; verum etiam ex hoc tanquam firmissimo, et ab ipsis etiam hæreticis admissio principio, adversus alias illorum hæreses argumenta duxisse.

Quomodo ergo rursus dicunt carnem. Ex hoc Irenæi loco catholici scriptores tria hæc argumenta pro reali corporis Christi presentia in eucharistia, conficiunt. Primum: Corpora nostra redduntur immortalia per hoc quod aluntur corpore Christi jam immortali. Ergo corpus Christi non solum animis in cælo concipitur, ut blaterant Calviniani, sed reipsa in eucharistiæ communionem ore corporis nostri percipitur et sumitur. Secundum: « Panis percipiens invocationem Dei, » id est, verba per Christum Deum prolata et instituta, non est amplius panis communis, sed sacramentum constans re terrena, id est, accidentibus remanentibus; et re cælesti, id est, corpore immortali, glorioso, et jam cælestis Patris consortio gaudente; igitur in eucharistia idem numero corpus adest, offertur, et ore corporis percipitur, quod in dextera Patris residet in cælis. Tertium: Panis eucharistiæ, percepta invocatione, ita mutatur ab esse terreno in cæleste, sicut corpora nostra per ejusdem participationem ex mortalibus et corruptibilibus efficiuntur immortalia et incorruptibilia. Sed corpora nostra non figura vel significatione quadam, sed reipsa propriæque erunt immortalia et incorruptibilia. Igitur panis terrestris eucharisti-

³⁶ Lib. ii Const., cap. 61 et lib. viii, c. 15; in Liturg. ad Smyru.

³⁷ Chrysost., hom. 83 in Matth.

³⁸ Epistol.

³⁹ Dialogo 5. ⁴⁰ Serm. de cœna Domini.

stia, non metonymice et imaginarie, sed substantiali realique transmutatione sit ipsam corpus Domini nostri Jesu Christi.

Beatus episcopus et martyr Rossensis ita hunc Irenæi locum interpretatur: « Perinde est ac si dixisset: Quoniam caro Christi vivificati est, et eadem resurrexit ad vitam incorruptibilem; inde fit, ut qui carnem illam digne comederunt, si nulla posthac sua culpa virtutem illam quam acceperunt, amittant, eorum corpora procul dubio resurgent ad immortalitatem. »

Huic sententiæ subscribit Cyrillus Alex. in vi, cap. 40, diserte non minus, quam diffuse ostendens carnem Christi ideo vivificatricem esse, quia inefabiliter conjuncta est Filio Dei; a quo universa vivificantur, quique per naturam vita est, cum ex vivo Patre genitus sit: proindeque corpora **165** nostra quantumvis corruptenda, arrham, jus, vimque gloriæ immortalitatis, ex illius naturali participatione et reali conjunctione percipere, quod his argumentis probat. Caro Salvatoris Verbo quod naturaliter vita est, conjuncta, vivifica est: hæcque de causa in excitandis mortuis, non solum, ut Deus, verbo atque imperio utebatur; verum etiam carnis suæ confectionem adhibebat, ut ostenderet corpus suum vivificare posse. Igitur quando eam carnem comeditimus, tunc vitam habemus in nobis, quæ committet et inseret omnino immortalitati participes sui.

Deinde his exemplis rem illustrat. Aqua ex natura frigida, adventu ignis frigiditatis suæ oblita, æstuat. Quando mors in primogenitos Ægyptiorum sæviebat, carnes igni manducantes Hebræi, ejusque sanguine superflinaria perungentes, mortem effugerunt. Mulier apud Mattheum fermentum abscondit in farinae satis tribus, et parum fermenti totam massam fermentat; sic parvula benedictio totum hominem in se attrahit, et sua gratia replet: et hoc modo in nobis Christus manet, et nos in Christo. Propterea dicit: « Resuscitabo eum in novissimo die. » Ego enim, dixit (id est corpus meum, quod comedetur), resuscitabo eum. Non enim alius ipse est quam caro sua.

Et iterum: Non poterat aliter corruptibilis hæc natura corporis ad incorruptibilitatem ac vitam traduci, nisi naturalis vitæ corpus ei conjungeretur. Non credis mihi hæc dicenti? Christo, te obsecro, fitem præbe. « Amen, amen, inquit, dico vobis: nisi manducaveritis carnem Filii hominis, et biberitis sanguinem ejus, non habebitis vitam in vobis. Qui manducat meam carnem, et bibit meum sanguinem, habet vitam æternam, et suscitabo eum in novissimo die. » Hucusque Cyrilli verba usurpavi. Præterea quæ ad hujus articuli confirmationem adducere possem ex Chrysostomo in Joan. et Mattheum; Hilario, viii *De Trinitate*; Tertulliano lib. *De resurrectione carnis*; Justino quæst. 44 ad orthodox. et Ignatio, *Epist. ad Ephesios et ad Rom.*

Ergo aut sententiam mutant. Rossensis: « Monet hæreticos, cum hæc ita se habeant, nempe quod ex ipsis creaturis pane et vino, Christus corpus et sanguinem suum instituit conficienda, ut deinceps aut Christum credant fabricatoris mundi Filium, et Verum esse, quo mundus, et quæ in eo sunt omnia fuerint condita, aut ab ejusmodi sacrificio abstineant. » Philippus Melancthon bona fide pollicitus Fridrico Myconio, libello eo nomine conscripto, se recitatorum veterum scriptorum sententias de eucharistia, has quidem affert, quæ realem præsentiam carnis Christi asserunt: sed singulari fraude tres istas reticet, quæ ejusdem oblationem asserunt. Quod observare libuit, ut nullus commoveatur, aut eis confidat, qui Patrum testimonia tanto dolo soleant usurpare.

A *Nostra autem consonans est sententia.* Rossensis: « Pergit adhuc Irenæus, insinuans Ecclesiæ dogmata, tum sibi multo, tum ipsi veritati convenire: sicut hæreticorum e diverso tam cum ipsa veritate, quam secum etiam pugnant. Nam quod ipse mundi fabricator Christi Pater sit, cum isto consonat, quod ipse Christus creaturis ab illo conditis utatur, ex quibus et sumum ipsius corpus et sanguinem confecit. Et hoc scilicet rursus confirmat, Christum (qui talibus creaturis tam potenter utitur) non alterius, quam ipsius omnium conditoris esse Filium. Quamobrem et fides, qua Christus creditur esse Dei Filius, eucharistiæ consonat; et eadem ab eucharistia confirmatur.

B *Offerimus enim ei.* Rossensis: « Per communicationem corporis et sanguinis Christi, efficitur una caro, unusque cum eo spiritus: quam etiam unitatem Paulus sæpe testatur in Epistolis. » Unum « corpus, inquit, multi sumus, omnes qui de uno « pane participamus. » Et rursus: « Qui adheret « Deo, unus est spiritus. » Nec potest certe quisquam Deo conjunctius adherere, quam qui cum pietate carne Christi vescitur, et ejusdem sanguine potatur. Per cibum enim istum incorporamur Christo, et unum cum ipso corpus efficitur. Assertit enim ipse Irenæus, nos per sacramentum corporis vere carni Christi, et per sanguinem ejus vere Spiritui communicare.

C *Percipiens invocationem Dei.* « Vocationem » habebant omnes excusi codices; at « invocationis » vox, quam ex vet. cod. restitimus, aperte desiderabatur. Docet autem, non fide, aut apprehensione humana, ut delirant Calviniani, sed verborum illorum, quæ Christus protulit, et proferre jussit, virtute atque efficacia, carnem et sanguinem Domini adesse, cum panis substantia, natura, et communis conditio desinit, et in carnem sanguinemque Christi transmutatur: conservatis nihilominus quantitate, qualitate, sapore, reliquisque quæ externis sensibus ex accidenti conveniunt. Eo igitur sensu panem communem manere negat, sed eucharistiam fieri dicit, quæ terrena panis et vini specie, simulque cælesti et gloriosa Domini carnis constat: vel carne Christi, quæ terrene Virginis utero prodiit; et anima quæ Deo superne creante corpori ejus infusa et communicata est.

Hanc porro esse omnium sanctorum Græcorum et Latinorum fidem, ex innumeris selectiorum scriptorum testimoniis confirmabo. Justinus martyr scribit, interprete Gelenio: « Non ut vulgarem panem et vulgare poculum hæc sumimus: sed quemadmodum per verbum Dei caro factus Jesus Christus Servator noster, carnem et sanguinem pro salute nostra habuit; sic etiam de εὐχῆς λόγου, per verbum precationis et gratiarum actionis, sacramentum ab ipso alimentum, quæ mutata nutrit nostras carnes et sanguinem, illius incarnati Jesu carnem et sanguinem esse didicimus. »

D Origenes, panes oblatos per obsecrationes effici corpus sanctum, sanctificans eos qui sana mente utantur, lib. viii *Contra Celsum*, confirmat.

Hesychius lib. vi in Leviticum, cap. 22, per Christi virtutem et prolatum ab eo verbum, quæ in altari videntur, sive reddi docet.

Cyrillus Alex. ad Calosirum episcopum, εὐχῆς ἐλογίας δυνάμει, id est, benedictionis virtute, sanctum corpus Christi adesse sacramento, et extra usum permanere credit.

Gregorius Nyssenus, panem in corpus statim commutari; οὐ διὰ βρώσεως, ἀλλὰ τοῦ λόγου, non per esum, sed per verbum Dei scribit, ser. catech., cap. 37.

Cyrillus sacrorum Jerosolymorum ante mille et

« Joan. vi, 54, 55. » I Cor. x, 17. » I Cor. vi. » Apol. 8.

trecentis plus minus annos patriarcha, panem eucharistiæ post Spiritus S. invocationem, non amplius esse panem communem, sed corpus Christi, ad oves curæ suæ commissas concionabatur⁶³. His quoque addelat⁶⁴: « Cum Christus ipse affirmet et dicat de pane: « Hoc est corpus meum, » quis deinceps audeat dubitare? Ac eodem quoque confirmante et dicente: « Hic est sanguis meus, » quis dubitet, et dicat non esse illius sanguinem? Aquam aliquando mutavit in vinum, et non erit dignus cui credamus quod vinum in sanguinem transmutet? » etc.

Atque hactenus Græcos; jam Latinos audiamus. Tertullianus lib. iv *Contra Marc.* Christum acceptum panem, suum corpus effectus declarat, dicendo: « Hoc est corpus meum. »

Cyprianus, panem quem discipulis Dominus porrigebat, non effigie, sed natura mutatum, verbique omnipotentia carnem factum esse docet, sermone de cœna.

Hieronymus de his clericis aliquid sinistri loqui cavet, qui Christi corpus sacro ore concionant, id est, ut idem ipse alibi exponit, ad quorum preces Christi corpus sanguisque conficitur; epistola ad Heliodorum, et epistola ad Evagrium.

Augustinus illud tantum corpus Christi dicit, quod ex fructibus terræ acceptum, et prece mystica consecratum, rite amittit ad salutem; libro iii *De Trinitate*, cap. 4. Idemque sermone 28 de verbis Domini: « Dixi vobis, inquit, quod ante verba Christi, quod offertur, panis dicatur; ubi vero verba Christi depremissa fuerunt, jam non panis dicitur, sed corpus appellatur. »

Multis ex utroque Testamento productis exemplis innuit Ambrosius non id esse in eucharistiæ pane, quod natura formavit, sed quod benedictio consecravit: cum major sit vis benedictionis, qua natura ipsa mutatur, quam naturæ ipsius; sermonemque Christi, quo utitur sacerdos, adeo efficacem et valentem esse, ut quæ prius erant, in aliud commutet; lib. *De iis qui mysteriis initiantur*, cap. 9, et lib. iv *De sacramentis*, cap. 4 et 5. De reliquis supersedeo.

Quam vero propudiosa, quam diversa, quamque adversæ et perversæ sint e contrario hujus ævi Sacramentariorum de eisdem verbis Christi eucharistiam instituentis interpretationes, pugnæ, contradictiones: quam denique inconstantes, dubiæ, et incertæ sententiæ, quadam ex parte dicimus infra super cap. 69.

San non communis panis est. Invisibili Spiritus sancti operatione, virtuteque consecrationis, evenire docet, ut ea desinat communis ipsa natura et substantia panis, quæ antea sub suis accidentibus latebat, transeatque in immortalem, cœlestem et Deo junctam Christi carnem; cujus participatione, corporibus nostris ex prioris Adami noxa morti et corruptioni subjectis, jus, artha, virtus, certa que expectatio vitæ immortalis conferatur; quod ex vulgari pane nunquam accideret. Hanc esse germanam hujus loci intelligentiam, idem ipse Irenæus postea conspicuum facit lib. v: 166 « Quando mistus calix, scribit, et fractus panis, percipit verbum Dei, ut eucharistia sanguinis et corporis Christi, ex quibus augetur, et consistit carnis nostræ substantia. Quomodo carnem negant (hæretici) capax esse donationis Dei, qui est vita æterna, quæ corpore et sanguine Christi nutritur, et membrum ejus efficitur? »

Sic et corpora nostra. Rossensis: « Quanquam granum tritici factum in terram corrumpatur, ea tamen corruptio propter alditam in ipso grano virtutem, via est ad alterius vitæ majus incrementum: ad eundem modum necesse est, ut corpora nostra tandem per corporalem mortem redeant in

A cineres. Sed quia nonnihil virtutis, quam ex esu carnis Christi contraximus, in ipsis adhuc cineribus manere visum est tam Irenæo quam cæteris priscis; ipsa nostræ carnis incineratio (si tamen ante pasta sit hoc cibo) rectissima callis est ad immortalitatem. »

Sed gratias agentes donationi. Ita habent codices omnes Basileæ, Lausanæ, et Lutetiæ excusi: velus codex, et rectius, meo judicio, « dominationi, » atque ita legit Oecolampadius apud Rossensem, lib. iv, cap. 24. Cæterum, alludit procul dubio Irenæus ad eas laudes et gratiarum actiones, quas in præfatione (ita post Cyprianum vocamus) ante consecrationem decantat sacerdos, cujus initium est: « Sursum corda. » Habemus ad Dominum.—Gratias agamus Domino Deo nostro. » Dignum et justum est—Vere dignum et justum est. » etc. Hæc enim ad verbum concinunt liturgiæ B. Jacobi, et Clementis lib. viii *Const.*, cap. 16, quibus passim utebantur in Oriente et Occidente sæculo Irenæi.

Eadem sua quoque ætate inter Græcos conservata fuisse ostendunt liturgiæ Chrysostomi et Basilii, et Chrysostomus hom. 18 in secundam ad Cor., hom. 22 in Genes., hom. 16 ad populum Ant., hom. de Encanis; et Cyrillus Jerus. 5 cat. mystagoga.

Idem observasse Latinos docet Augustinus epistola 57, quæst. 1, epist. 59, epist. 120, cap. 19, lib. *De sancta viduitate*, cap. 16; lib. ii *De bono perseverantiæ*, cap. 43; lib. *De spiritu et littera*, cap. 11; sermone 44 de tempore; Cyprianus *De oratione Dom.*, Cæsarius Arelatensis hom. 5; Rabanus lib. i, cap. 55.

Ad hoc ut præstat nobis. His operum bonorum necessitatem et mercedem apud Deum repositam esse docet: licet soli fidei et nullis operibus, salutem et justitiam coram Deo illum, cæterosque ejusdem sæculi Patres, acceptam referro mentiantur Magdeburgenses, cent. 2, p. 46. Unius tantum Clementis Alex. verba ad eos convincendos hic subjicere libet⁶⁵: « Pretiosissimam salutem emere proprio thesauro, charitate et fide vitæ, ut justo quod libenter Deus acceptat pretio, » quolibet hortatur. Idem, v *Strom.*: « Gratia servamur, sed non absque bonis operibus. » Et lib. vi: « Quando audierimus: « Fides tua te salvam fecit, » non accipiamus absolute eos salvos futuros, qui quomodocumque crediderint, nisi facta quoque fuerint consecuta. » Et post pauca: « Sunt variz mansiones pro dignitate et meritis eorum, qui crediderunt. » Rursus lib. vii: « Quomodo medicus præbet sanitatem iis qui opem illi ferunt, ita etiam Deus æternam salutem iis qui opem illi ferunt, et cum eo cooperantur ad cognitionem et ad bonas actiones. »

Ita idipsum. Sic vet. cod. Excusi, « ita ad ipsum. »

Pag. 252. *Est ergo altare in cælis.* Hæc imperitissime ac nequissime nobis objiciunt Sacramentarii, ac si Irenæus iis negare vellet, aut altare, aut sacrificium aliquod nobis a Christo traditum esse ac relictum in terris: cum e contrario præcedent lincea doceat, eundem « Christum velle ut frequenter offeramus munus ad altare. » Pauloque supra tam sancte et graviter dixerit, « Illum novi testamenti novam docuisse oblationem: » alibi que, altarium usum in hanc rem nobis relictum fuisse, ut suis locis diximus.

Hic tantum adjicio, altarium commemorationem ac inter Christianos usum Paulum aperte comprobare, I Cor. ix, 13: « Qui altario deservit, » etc.; I Cor. x, 21: « Non potestis esse participes mensæ Domini, et mensæ demoniorum. » Quæ porro mensa demoniorum, præter altaria, in quibus idolis gentiles immolabant? Ergo mensæ Dominiæ, altaria Christianorum. Heb. xiii: « Habemus altare,

⁶³ Cat. 3 mystagoga. ⁶⁴ Catech. 4. ⁶⁵ In Protreptico. ⁶⁶ Matth. ix, 22; Marc v, 74; Luc. vii, 50.

de quo edere potestatem non habent qui tabernaculo deserviunt, » etc.

Patres non solum illa religiose servarunt, adorarunt, et propter Christum, qui in his adoratur, coluerunt: sed et horum effractoires ac eversores divinæ majestatis reos ac hostes esse censuerunt. Nam Chrysostomus eversores altarium, ut blasphemus lapidibus petendos et obruendos esse docet. Idem hom. 20 in II ad Cor. et Nysseus serm. de baptismo, affirmant altare esse admirabile, propter sacrificium, quod super illud ponitur. Lapis quidem natura est, sed sanctus est, quoniam Christi corpus accipit. Nazianzenus Arianis exprobrat: « Sancta profanis pelibus a vobis conculcata, altaria conspurcata sunt; » et Juliano Apostata: « Destruixisti altaria, » etc. Optatus furiosis Donatistis: « Altaria, in quibus obtulerunt olim Cyprianus, Lucianus, et ceteri martyres confregistis⁴⁹. » Et lib. III: « Quo tempore altaria solemniter aptarentur, » etc. Et libris quinto et sexto: « Quid est altare, nisi sedes Domini nostri? Quid iniquius, quam altare frangere, eucharistiam animalibus projicere? » Sed finis hic esto: alibi namque id fusissime tractavimus.

Ex J. Ern. Græbii adnotationibus in cap. 34.

Pag. 250. Offerre igitur oportet Deo primitias, etc. Missa Feuardentii hoc loco de primitiis digressionem, freno gemina solum e Corpore canonico, distincti. 1. De consecrat., cap. 69, verba adduco: « Omnis Christianus procuret ad missarum solemniam aliquid Deo offerre, et ducere ad memoriam: quod Deus per Moysen dixit: « Non apparebis in conspectu meo vacuus⁵⁰. »

Ut in quibus gratus.... percipiat honorem. Hoc colorem vix recte intelliges, nisi de homonymia vocis « gratus » ante monitus. Quippe primo « gratus » homo dicitur, ratione grati pro acceptis beneficiis animi; deinde vero « gratus » Deo « deputatus, » id est acceptus, sicut initio hujus capituli ait: « purum sacrificium reputatum est apud Deum, et acceptum est ei. » Atque dum ita Deo acceptus est homo, cum iis quæ offert numeribus, « honorem percipit. » Quippe, uti paulo ante Irenæus dicebat, « Is qui offert, glorificatur ipse in eo quod offert, si acceptetur munus ejus. »

Sacrificia in populo, sacrificia et in Ecclesia: sed species immutata est tantum. Satis apte ad hæc adnotavit Feuardentius verba lib. VI Constit. apost., cap. 23: « Baptismum, sacrificium, sacerdotium, localem adorationem mutavit. Pro quotidiano baptismo unum solum, pro sacrificio eruento, rationale et incrementum ac mysticum sacrificium instituit, quod in mortem Domini per symbola corporis et sanguinis sui celebratur. » Nepte vero addidit, quod libros Constitutionum apostolicarum germanos ac vere Clementis Romani esse, tam unanimi sententia Patres omnes veteris Ecclesiæ confirmant, ut flagitiosæ impudentiæ sit dubitare aut negare. Cæterum bene observat, Irenæum hoc loco non loqui de sacrificiis spiritualibus cordis contriti, orationis, laudis, gratiarum actionis, et beneficentiar, quæ omni ætati et legi communia fuerunt, sed de nova novi testamenti, eaque externa oblatione, quam legalibus externis opponit Irenæus, quamque omnibus sacrificiis veteris testamenti successi se, x Scriptoris probavit Augustinus lib. XVII De civitate Dei, cap. 20.

A foris enim sepulcrum apparet formosum... plenum est. Ita et Clemens Alexandrinus citat, lib. III Pedagogi cap. 9: « Ἐξωθεν ὁ τάφος φαίνεται ὡραῖος... γέμει: quomodo etiam in ms. Evangeliorum cod. Cantabrigiensi legitur, nisi quod γίνεταί: pro φαίνεται ibi sit exaratum. Sed editi. Novi Testam. parauer differunt.

A Emunda quod est intus calicis... quod foris est. In nostris Novi Test. editi. exstat: καθάρισον πρῶτον, et post ποτηρίου additur καὶ τῆς παρεψύδος, item ἐκτὸς αὐτῶν. Sed πρῶτον deest quoque in Chrysostomi Comment. in hunc locum; et καὶ τῆς παρεψύδος in Clemente Alex. loco citato ac ms. Cantabrigi; denique αὐτῶν in Clemente, Chrysostomo, atque Latina vulgata versione.

Adnotationes Fr. Feuardentii in cap. 35.

Pag. 252. Munera autem. Etsi ea quæ in hoc mundo condita sunt, idere ac typi rerum cælestium dicantur, non inde sequitur ipsa cælestia aliarum desuper et incognitarum rerum rursus typos esse; aut Deum nobis notum, alterius ignoti typum ac figuram esse: alias in infinitum pergeret hujusmodi Gnosticorum deliratio.

Nec enim. Vetus cod.: « Nec enim aliter poterat assimilare spiritalium imaginem. »

Et omnino stultorum. Vet. cod., « et omnimodo. »

Quemadmodum sæpenumero ostendimus. Hæc præcipua discussit lib. II, cap. 40.

Ejusdem adnotationes in cap. 36.

Pag. 252. Ad quos juste. Extremæ dementiæ ac insanitiæ indicat esse, aut supra, aut extra verum Deum alium comminisci 167 ac investigare; quoniam si cælorum dimensiones nec metiri nec comprehendere valeamus, multo minus divinam assequi immensitatem poterimus.

Cæterum. Licet pro hac dictione vetus codex « cubitorum » habeat, tamen utrumque non incongrue legendum videtur.

Immensurabilis. Similis huic est ista Cypriani sententia⁵¹: « Deus nec videri potest, visu clarior est; nec comprehendit, tactu purior est; nec æstimari, sensu major est; et ideo sic eum digne æstimamus, dum inæstimabilem dicimus. »

Et dextre. Vet. cod. « et » desiderat, legitique « mensuram dextere »

Vere autem in profundum. Cyrillus Jeros. de hoc Valentinianorum sigmento disserens, allusisse videtur ad hunc locum, cum ait⁵²: « Docet enim eum, qui profunditas erat malitiæ, a profunditate suam aspiciari doctrinam. »

Ejusdem adnotationes in cap. 37.

Pag. 255. Igitur secundum magnitudinem. Deus natura quidem incomprehensibilis, operibus tamen ostendit se unicuique esse hujus mundi Deum ac Dominum: quippe qui illum non mediantibus angelis, sed per unigenitum Filium suum atque Spiritum sanctum condiderit.

Ad quos et loquitur dicens: Faciamus. Hunc locum post Irenæum sic intelligendum censuerunt Tertullianus lib. De Trinitate; Athanasius epist. de synodis; lib. I De unitate Trinitatis; serm. 4, contra Arianos; Hilarius lib. IV De Trinitate; Basilius homil. 9, in Hexameron; Gregorius Nysseus orat. in ea verba: « Faciamus hominem, » etc.; Cyrillus Jerosol. catech. 10; Cyrillus Alex. lib. II, cap. 2, in Joan.; lib. IV dialog. De Trinitate; lib. I, IV et VIII Contra Julianum; Epiphanius hæres. 69; Ambrosius lib. I De fide, cap. 7; et lib. VI Hexaem. cap. 7; August. lib. XII De Trinit., cap. 6, libro Contra sermonem Arianorum; Theodoret. quest. 19 in Genesim. Judæos, Sabellianos, et Arianos huic interpretationi contradicentes, rationibus, aliis Scripturis jam convictos, horrendis anathematibus et diris omnibus prosequendos deserunt.

Itene ergo pronuntiavit Scriptura. Hunc locum Irenæi transcripsit Eusebius lib. V Hist., cap. 8. Ex quo germanam lectionem restituvimus, duabus

⁴⁹ Lib. II. ⁵⁰ Exod. XXIII, 15. ⁵¹ Epist. 57. ⁵² Catech. 6.

dictionibus adjectis, « pronuntiavit, » et « quæ. » A Magdeburgenses, etsi sexdecim viros Lynceos plane et Argos jactitant suis rhapsodis diu nocturne incumbere, hic tamen fœdissimo mendacio lapsi sunt, scribentes hoc ipsum Irenæi iudicium de *Pastoris* scripto, quod Eusebius recitat, non reperiri in iis, quæ hodie existant, Irenæi operibus. Hanc porro sententiam Origenes Irenæum imitatus ex *Pastoris* libro, in cap. 3 libri primi *Patriarchon* inseruit: eandem Arianos adamasse, et citasse, refert Athanasius epistol. « Quod Nicæna synodus, » etc. Cæterum quanti hinc æstimandi sint Hermetis seu *Pastoris* scripta, pronuntiabit Ecclesia: gravissimorum ego auctorum diversa proponam iudicia. Hermam sive Hermetem eum esse, quem in fine Epistolæ ad Roman. salutavit Paulus, quosdam æstimasse scribit Eusebius lib. iii, capit. 3 *Historie*. Pii papæ, qui anno vigesimo Antonini imperatoris martyrium perpe- sus est, fratrem eum vocat Damasus; Platina non fratrem, sed familiarem fuisse magna intercedente inter eos consuetudine scribit. Hunc idem Pius pontifex et martyr appellat doctorem fidei et Scripturatum, qui sua ætate effulserit, cuique angelus Domini in habitu pastoris apparuerit, Irenæum hujus scriptum, novisse et probasse eo indicat Eusebius quod præcedenti ab illo sumpta sententia utitur ad hæresim revincendam, fideique præcipuum dogma confirmandum: Angelum pastoris habitu ei collocatum, citatis verbis ejus semel et iterum lib. i et ii *Stromatum*; semel lib. iv, bis quoque lib. vi, docet Clemens Alex. Quosdam orantium ritus ex Hermæ scriptis disputat et probat Tertullian.⁵⁵ Ad librorum ipsius lectionem hortatur Origen. hom. 13 in Ezech. Athanasius libro *De incarnatione Verbi*, sententiæ supra scriptæ partem adducens, utilissimum appellat *Pastoris* librum. Rufinus in *Expositione Symboli*, illum ascribit libris quos majores ecclesiasticos vocarunt. Hieronymus inter primos ecclesiasticos scriptores eum enumerans⁵⁶, librum illius publice apud quosdam Græciæ ecclesias prælegi testatur: eumque revera utilem censet, et multos veterum ex eodem testimonia usurpasset cognoscit. Sedulius in cap. xvi ad Rom. scripturam libelli *Pastoris* valde sibi utilem et divinitus inspiratam videri, scriptum reliquit. Hæc observare libuit in Magdeb. qui præcipue hunc auctorem frivolis et jejunis conjectionibus inani, miseris modis exceptum lacerant et damnant.

Quoniam autem et Sapientia. Spiritus sancti divinitatem et coæternitatem cum Patre et Filio hic videre est: eaque ratione Magdeburgenses oppositum illi ascribere per sycophantiam non debuerunt.

Dominus creavit me. De hujus loci sensu graviter olim inter catholicos et Arianos certatum fuit: Iris inde volentibus Filium Dei proprie et vere creatum esse; illis constanter negantibus, utpote qui semper cum Patre fuisset, quemadmodum hoc capite tradit Irenæus, id est eandem cum Patre haberet æternitatem, immensitatem et divinam majestatem, profitentibus in Symbolo: « Æternus Pater, æternus Filius, æternus Spiritus sanctus. Non tamen tres æterni, nec tres immensi; sed unus æternus et unus immensus. » Hunc porro nomen paucis dissolvunt Epiphanius⁵⁷ et Hieronymus⁵⁸, docentes in fonte Hebræo verbum esse « Canani, » quod *possidere* et *acquirere*; non autem « Bara » quod *creare* significat. Ac idcirco Aquilam rectius vertisse, Κύριος ἐκτίσας με, « Dominus possedit me; » quam LXX, Κύριος ἐκτίσας με, « Hominis creavit me. » Possessio enim significat, quod semper Filius in Patre, et Pater in illo inerat: creatio autem ejus, qui prius non erat,

A conditionis exordium; quod de Filio Dei vel cogitare impium ac nefarium.

Pag. 254. *Nec veterum.* Vet. cod. pro his duabus voculis habebat « qui quieverunt; » utrumque legi potest.

Et cum loqueretur. Hoc loco quædam delevimus, alia adjecimus vet. cod. auct. Nam excusi legebant, « et colloqueretur, et aifuturus esset, id est ab universo suo plasmate salvans illud, et parcibilis ab eo, » etc.

Nam prophetia. Parem huic descriptionem habet Basil.⁵⁷: « Propheta est, qui per Spiritus sancti revelationem, quod futurum est prænuntiat. » Et Procopius Gazæus in c. i Isaïæ, prout Latinum factum mihi ostendit ejus interpr. Joannes Curterius: « Propheta est, qui res futuras, vel præsentis occultis prædicat. »

Quemadmodum etiam videntes lumen. Sententiam hanc usque ad id, « et propter hoc incapabilis, visibilem se, » etc., transcripsit nominatim ex Iren. Melissa, pag. 2; in ea autem « percipiunt » pro « recipiunt » substituitimus.

Per quem fecit. Sic vet. cod. Excusi, « per quem perfecti. »

Verbum dispensator. Expunximus « dispensatum, » vet. cod. auct.

Non enim solo sermone. Elegans est Aug. ea de re sententia hæc: « Patrum illorum non tantum lingua, verum etiam vita, prophetica fuit; » lib. iv *Cont. Faus.*, c. 2, et lib. xxii, c. 23. Tert. etiam: « Sicut vocibus, ita et rebus prophetatum est; » lib. *De resurrect. carn.*

Et reliquas autem ejus. Tria hæc genera visionum, quibus prophetis Deus seipsum, suaque iudicia manifesta fecit, copiose persequitur Augustinus, lib. *Contra Adimantum*, cap. 28.

Et Verbum quidem loquebatur Moysi. Constantis est hæc omnium fere antiquorum sententia, ut sæpe adnotavimus. Hunc locum illustrant clarissima isthæc B. Clementis verba⁵⁸: « Hunc Filium Dei incarnandum, olim apparentem vidit Jacob uti hominem, et dixit: « Vidi Dominum facie ad faciem »; » hunc Abraham hospitio recepit, hunc Moyses in rubo vidit, hunc Jesus Nave dux exercitus Domini armatum, pugnantem; hunc Daniel, Filium hominis venientem ad Patrem, » etc. Vide et Cyrillum Jerosol. catechesi 10 et 11.

Et manus mea. Sic vetus cod. Græce, οὐρανὸν ἤραψεν μου. Vulgata: « Protegam dextera mea. » Sustulimus, « manum meam. » Et postea, « ipsam, » pro « ipsi, » reposuimus.

Et propter hoc facie ad faciem. Eadem sic quoque exprimit Tertullianus lib. iv *Contra Marc.*: « Cum desiderasset conspectum Domini Moyses, dicens: « Si inveni gratiam coram te, manifesta te mihi, ut cognoscerem videam te »; » enim conspectum desiderans, in quo hominem esset acturus, quod propheta sciebat, etc. « In novissimo, » inquit Dominus, « videbis posteriora mea »; » non lumbos, nec suras, sed quam desideraverat gloriam in posterioribus temporibus revelandam, in qua facie ad faciem visibilem se ei repronisecat, » etc. Eadem continet libro *Contra Praxeam*. Item Cyrillus Jerosolymitan. catech. 10.

Non igitur manifesta. Hæc desumpta videntur ex Dionys. Areopag. lib. *De celest. hier.*, c. 4, et epist. 2, ad Caium monachum.

Pag. 256. *Prophetæ proprie.* Ita vetus cod. Excusi, « priores. »

Et similitudinem. Decem has voces ex vet. cod. restitimus.

168 *Igitur si neque Moyses.* Disputarunt olim; atque etiam nunc inquirunt multi: An Moyses et Paulus, cum adhuc hic peregrinarentur, viderint Deum

⁵⁵ Lib. de orat. ⁵⁶ In Catalogo. ⁵⁷ In Anchorato. ⁵⁸ Ep. ad Cypr. ⁵⁹ In c. iv Isa. ⁶⁰ Lib. v Const., cap. 21. ⁶¹ Gen. xxxii, 30. ⁶² Exod. xxxiii, 15. ⁶³ Ibid. 23.

more beatorum, id est facie ad faciem sicuti est? A quod hic disertè negat Irenæus. Ego paucis, quod ab eximio doctore Augustino didici⁶⁹, subijcio. Is alicubi scribit, eos Deum vidisse, non aliqua corporalis naturæ similitudine vel imagine; sed in ea subjecti natura et essentia, quia Deus est, quantum eam capere potest homo sevocatus ab omni sensu corporis. Idem rursus confirmat epistola ad Paulinam, de videndo Deum, cap. 12 et 13. Sed hoc ipsum lib. II *De Trinit.*, cap. 17 et 18 exponit, affirmans illos solo mentis oculo Deum ad tempus vidisse, quantum fas homini, non autem corporeis oculis. Contendit etenim lib. XIII *De civ.*, neque etiam beatos post iudicium, Deum corporeis oculis, quantumvis glorificatis, aspecturos esse: observans beatum Job dixisse quidem: « In carne mea videbo Deum⁶⁹; » sed non, per carnem.

Nec solus Irenæus iudicat Moysen vel Paulum hic degentes, Deum instar beatarum mentium in-nime vidisse; verum idem quoque sentiunt Dionysius lib. *Cælest. hier.*, cap. 4, ac epistola ad Calium; Origenes homil. 4, in Isaiam; Nazianzenus orat. 2, de theologia; Chrysostomus hom. 14 in Joannem; Cyrillus Alex. lib. I in Joan., cap. 22; et ex Latinis Hieronym. dialog. 3 adv. Pelagianos; Gregorius lib. XVIII *Moral.*, cap. 36 et 37, aliique perunt. Ad Scripturas autem quas contra sentientes obijciunt, respondent, illas de speciali quadam et illustriori visione intelligendas esse, non de beatifica, qua nunc cum angelis in cælo potiuntur.

Aliquando enim. Tertull.: « hic erat visus Babylonio regi in fornace cum martyribus suis quartus, tanquam filius hominis, » etc. Lib. *Contra Marc.* et lib. *Contra Præscam.* Consentient Hieronymus et Theodoretus *Comment.* in III Daniel.

Aliquando autem lapis a monte. Per montem, vel Hebræorum genus, vel B. Mariam Virginem; per lapidem vero Christum, superveniente solius Spiritus sancti virtute, ex ea conceptum et natum, cum Irenæo intelligendum arbitrantur Justin. in *Dialog.*, Tertull. lib. III *Contra Marc.*, Augustinus concione ad catechum., cap. 12. Reposuimus autem « videtur, » pro, « videbitur. »

Sed et Joannes. Sacram Apocalypsin diserte Joanni apostolo et evangelistæ ascribit: verum de hoc infra copiosius dicitur.

Et perseverabile orationum. Id est perseverantiam, qua frequenter pernoctabat in precibus.

Qui inciperet eum tradere. Ἐξυλλα παραδίδοναι, qui traditurus esset.

Pag. 257. *Et in loco liberata.* Græce, καὶ ἔσται ἐν τῷ τόπῳ οὗ, « et in loco erit, in quo vocabatur, » etc.

Sic autem et Moyses. Theodoro quest. 4 in Exod., Hieronymo in I cap. Soph., et Augustino serm. 86, placet quoque hæc intelligentia.

Sed queritur a multis, quomodo uxor Moysis dicitur Æthiopiassa, cum fuerit illa Jethronis sacerdotis Madian, in quam provinciam fugisse dicitur, non in Æthiopiā? Respondeo, Madian solo brevi maris Rubri tractu ab Æthiopia distare: eandemque persæpe vocari in sacris Litteris terram Chuz ac Æthiopiā: ideo Sephoram inde natam et educatam recte Æthiopiassam appellatam esse. Est tamen memorabile, quod non solum Epiphanius⁶⁹, sed etiam R. Moses Maiemonin observat, nimirum, Moysen prophetæ suscepto munere, ab eadem uxore sua deinceps abstinuisse, ut tam sanctæ ac spiritali vocationi puriorem daret operam.

Suscipit autem speculatores. Vetus cod. adjicit; « tres speculatores, » quod comparationi de tribus divinis hypostasibus concinne quadraret, si Bibliorum contextus, duos, non tres fuisse repeteret. Cæ-

terum non multum discendit ab hac Irenæi allegoria Justinus martyr in *Dialogo*.

Nullificant. Id est aspernantur et contemnant. Proxima linea, « præcedunt, » pro, « præcedent, » legimus, quod in Evangelio legatur, προάγουσιν.

Ex J. Ern. Græbii adnotationibus in cap. 37.

Pag. 253. *Accipiens.* Videtur itaque Irenæus in suo τῶν O' codice una cum aliis S. scriptoribus legisse λαβών, sicut et hodieum in quibusdam exemplariis exstat, cum contra in aliis hæc vox desit, et a quibusdam etiam Patribus omittatur.

Verbum et Sapientia in quibus omnia fecit. Similiter Theophilus Antiochenus lib. I *Ad Autolyicum*, pag. 21: « Ὁ Θεὸς διὰ τοῦ λόγου αὐτοῦ καὶ τῆς σοφίας ἐποίησεν τὰ πάντα. Unde mox eadem Salomonis verba ex Proverb. III citat, quæ Irenæus paulo post allegavit.

Ad quos et loquitur. Maxime parallela sunt verba Theophili Antiocheni lib. II *Ad Autolyicum*, pag. 111 edit. Oxon.: « Ἐτι μὴν καὶ ὡς βοήθειας χριστῶν ὁ Θεὸς ἀδρίσκειται λέγων· Ποιήσωμεν ἄνθρωπον καὶ εἰκόνα καὶ καθ' ὁμοίωσιν. Οὐκ ἄλλω δὲ τι ἐποίησεν, ποιήσωμεν, ἀλλ' ἢ τῷ αὐτοῦ λόγῳ καὶ τῇ αὐτοῦ σοφίᾳ. Ubi perinde ut Irenæus Filium « Verbi, » Spiritum S. « Sapientiam » nomine designat, sicut et paulo ante pag. 106 mentionem facit τριᾶδος, τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ λόγου αὐτοῦ, καὶ τῆς σοφίας αὐτοῦ. Confer vero ipsum Irenæum lib. I, cap. 19.

Pag. 257. *Rahab fornicaria.* Ante Irenæum S. Clemens in *Epist. ad Corinthios*, § 12, eodem, qui hic laudatur, actu Rahab meretricem prophetaisse, id est futura adumbrasse scribit: « Οὐ μόνον πιστὸς, ἀλλὰ προφητεῖα ἐν τῇ γυναικὶ γέγονεν. Neque solum actu, sed et voce eam prophetaisse observavit Origenes homil. 3 in Jesum Nave: « Ista meretrix, inquit, quæ eos suscepit, ex meretrice efficitur jam propheta. Dicit enim: « Scio, « quia Dominus Deus vester tradidit vobis terram « hanc⁶⁹. » Vides quomodo illa... prophetat et pronuntiat de futuris. »

Fide signi coccinei. Exploratoribus pollicitis Rahab meretrici, eam servatum iri cum omni familia, si coccineus funiculus in signum domus suæ per fenestram dependeret, fidem illa habuit, fecitque quod jusserunt, atque sic servata est, uti sacra historia narrat. Ii vero mystice significavit, ὅτι διὰ τοῦ αἵματος τοῦ Κυρίου λύτρωσις ἔσται πᾶσι τοῖς πιστεύουσιν καὶ ἐλπίζουσιν ἐπὶ τὸν Θεόν, uti S. Clemens loco citato scripsit. Quem secuti Justinus M. in *Dial. cum Tryphone*; pag. 358, et Irenæus hoc loco, atque post ipsum plurimi alii, nominati a Cotelerio in notis ad citatum S. Clementis locum.

Quod erat Pascha. Nam signum, quo Israelitæ ex Ægypto egressuri servabantur, ne primogenita eorum, perinde ut Ægyptiorum, interirent, erat sanguis Paschæ, cum signo coccinei funiculi ratione coloris conveniens. Unde et Justinus M. loco citato ambo commemorat.

Adnotationes Fr. Feuwardantii in cap. 38.

Pag. 257. *Quoniam autem et in Abraham.* Non solum in Abraham præsignata est fides et vocatio gentium ad Christum; verum etiam in Rebecca parturitione, et rebus gestis per Jacob: ideo facile apparet eandem patriarcharum fidem cum nostra in unum Deum fuisse, etc.

Pag. 258. *Sed et partum Rebeckæ.* Huic interpretationi subscribunt Justin. in *Dialogo*, Tertul. initio libri *Contra Judæos*, Origen. hom. 2 in Genes., Ambros. in cap. IX ad Rom., August. serm. 68 de temp., Prosper. Aquil. lib. I *De prom.*, cap. 20.

⁶⁹ Lib. XII de Gen. ad lit., c. 27 et 28.

⁶⁹ Job XIX, 26.

⁶⁹ Contra hæres. 78.

⁶⁹ Jos. II, 9.

Qui est absconsorum cognitor. Verba sunt Susanna, sumpta ex cap. xiii Danielis; ex quibus, et aliis quæ supra cap. 41, et infra cap. 44, referuntur, apparet manifeste illa duo postrema Danielis capita, quæ nunc ab Hugonisticis velut apocrypha rejiciuntur, sacrosanctæ veritatis et auctoritatis fuisse antiquissimis Ecclesiæ proceribus et martyribus.

Quemadmodum apprehendit calcaneum. Eucherius Lugdunensis, Rupertus, Glossa interl.: «Majoris plantam tenuit, quia mystice major minorem superatus erat. Planta enim Esau novissimum præsignabat Israelitici populi tempus, in quo Dominus noster advenire dignatus est, ut eis conferret salutem, » etc.

Duodecastylum. Sic legendum docet vet. cod., id est duodecim columnarum, quarum nomine duodecim apostolos intelligit adumbratos per duodecim patriarchas; qui ut Judæorum, sic isti Christianorum propagines fuere. Justin. addit, eosdem significatos fuisse per duodecim tintinnabula dependentia e stola pontificis. Tertull. per duodecim fontes in Elim, duodecim gemmas in tunica sacerdotis, duodecim lapides in Jordanæ electos, et in arca testamenti conditos, lib. iv *Cont. Mar.* Delevimus « decastylum, » et paulo ante « patitur » pro « patiebatur, » auct. vet. cod. reposuimus.

Ex duabus sororibus. Hoc pro ingenti crimine, quod tamen diligenter diluit, Manichæus beato patriarchæ objecisse tradit August., qui et allegoricè totam historiam elegantè explicat, lib. xxii *Cont. Faust. Manich.*, a cap. 52 usque ad 60, itemque serm. 80 de temp.

Quæ præfigurabat. Sic Just. in *Dial.* scribit: « Duæ uxores Jacob duos populos adumbrabant, Lia Synagogam, Rachel Ecclesiam. Lia debiles erant oculi, sic Judæi animæ oculos hebetes habent; Rachel furata est deas Laban, Ecclesiæ Christianæ etiam perierunt dii fabricati, » etc.

169 Ex J. Ern. *Grab. adnotationibus in cap. 38.*

pag. 257. In ventre tuo. LXX modo sonant: « Ex τῆς κοιλίας σου διασταλήσονται. Sed S. Barnabas § 13 *Epist.*, perinde ut Irenæus, citat, ἐν τῇ κοιλίᾳ σου, adeo ut frustranea sit conjectura cl. Cotelerii in margine: f. ἐκ κοιλίας. Cujus, ut obiter in moneam, prava quoque versio veriorum Barnabæ, οὗ μελῶν ἔλαθς ὄφτος ἢ ἐκείνους, « quod hic vel ille populus major futurus sit; » ita corrigenda: « quod hic populus illo sit major. »

Fratris patiebatur ... persecutiones. Ita et Justinus M. in *Dial.* cum Tryphone, pag. 364: Τὸν χρόνον πάντα ἐμισέτο ὑπὸ τοῦ ἀδελφοῦ ὁ Ἰακώβ. Καὶ ἡμεῖς νῦν, καὶ αὐτὸς ὁ Κύριος ἡμῶν, μισεῖται ὑφ' ἡμῶν, καὶ ὑπὸ τῶν ἄλλων ἀπλῶς ἀνθρώπων, ὄντων πάντων τῇ φύσει ἀδελφῶν.

Peregre incipiebat duodecastylum. Ille S. apostoli duodecim stύλοι et firmamenta Ecclesiæ appellantur: Stύλοι quidem ex Galat. xi, 9, ubi Jacobus, Petrus, et Joannes dicuntur δοκοῦντες stύλοι εἶναι: « duodecim » vero « firmamenta, » uti conjicio, ex Apoc. xxi, 14, ubi S. Joannes in descriptione supernæ Jerusalem memorat θεμελίους δώδεκα καὶ ἐν αὐτοῖς ὀνόματα τῶν δώδεκα ἀποστόλων τοῦ ἀρνίου. Cæterum Christus peregre apostolos creasse dicitur, ratione cælestis patriæ, a qua peregrinabatur, dum versabatur in terris.

Varisæ oves, etc. Hæc quoque Irenæus a Justino M. mutuatus est, qui loco jam citato ait: Ἐδούλευσεν Ἰακώβ τῷ Λαβᾶν ὑπὲρ τῶν βαντῶν καὶ πολυμῆρων θρεμμάτων. Ἐδούλευσε καὶ τὴν μέχρι σταυροῦ δουλείαν ὁ Χριστὸς ὑπὲρ τῶν ἐκ παντὸς γένους ποικίλων καὶ πολυεῖδων ἀνθρώπων, δι' αἵματος καὶ μυστηρίου τοῦ σταυροῦ χριστάμενος; αὐτούς.

S. mititer omnibus duns. Ita et a Justino M. loco cit.

A dicitur: Χριστὸς τῶν αὐτῶν πάντας καταξιών τοὺς φυλάσσοντας τὰς ἐντολάς αὐτοῦ ὄν τρόπον καὶ οἱ ἀπὸ τῶν δούλων γενόμενοι, τῷ Ἰακώβ πάντας υἱοὶ καὶ ὁμότιμοι γέγονασι.

Adnotationes Fr. Fenardentii in cap. 39.

Pag. 259. Manibus suis lavans. Vult eam pedum abluitionem, quam in cœna Christus peregit, significasse alteram eam, qua quotidianna peccatorum remissione animorum nostrorum sorides abluuntur; quod ampliori oratione explicat Cyprianus, seu quivis alius auctor armonis de abluitione pedum, cui subscribitur Cyrillus et Augustinus in Joannem.

Hæredificantis. Expunximus « remédicantis, » auct. vet. cod.

Non enim propter eos solos. Eleganter scribit Lactantius, ideo crucis supplicium præ cæteris omnibus summum Patrem elegisse, quo Filium affrikeret, ut cunctis gentibus ejus passio innotesceret. Nam qui patibulo suspenditur, et conspicuus est omnibus, et cæteris altior. Quapropter Dominus noster in passione extendit manus suas, orbemque dimensus est, ut jam tunc ostenderet, ab ortu solis usque ad occasum, magnum populum ex omnibus linguis, et tribubus congregatum, sub alas suas esse venturum, signumque illud maximum atque sublime frontibus suis suscepturum, lib. iv, cap. 26.

Sed propter omnes omnino. Calviniani pro sua impietate, toti generi humano per Christum partum et oblatum redemptionis beneficium ad minimam illius partem contrahentes et restringentes, non verentur cum Bucero dicere, « eum morte sua electorum tantum peccata expiasset; » cum Musculo, « tantum pro credentibus satisfacisse; » cum Calvino, « nec pro impiis crucifixum, nec sanguinem ejus pro expiandis horum peccatis effusum; » cum Beza in *Colloquio Nonpeltgartensi*, pag. 544, etc.: « Promissiones universales de Christo redemptore omnium, non secundum litteram de omnibus hominibus, sed de quibusdam tantum accipi debere; » quæ hic a viro apostolico Irenæo summo jure coarguuntur. Eoquid alii vir sanctus præstitisset, docente præsertim B. Joanne apostolo, Polycarpi præceptoris sui præceptore ac doctore, « Christum propitiationem esse non pro nostris (id est electorum) peccatis tantum, sed et totius mundi? » Præcursore quoque personante, illum esse Agnum Dei, « qui tollit peccata mundi? » Pauloque attestante, « Christum mortuum esse pro omnibus, Deum in Christo mundum sibi reconciliasse? » Et Christum dedisse semetipsum redemptionem pro omnibus? Mortem degustasse pro omnibus? » Sed de hoc alias.

Ejusdem adnotationes in cap. 40.

Pag. 259. Propter hoc dicebat. Vocationem gentium ad fidem præsignaverunt patriarchæ et prophetæ, et adventum Christi prædixerunt, ut facilius susciperetur: quod et angelus beato Joseph revelavit, ut alacrius Filio, matrique ejus subscriberet.

Deservierunt. Ita vet. cod. Alii, « deserviant. » Deinde « cogitaret, » pro « cogitabat, » substitutum vet. cod. auct.

Quæ generaret. Codices excusi « generat. »

Et in reliqua ejus educatione. Docet beatum Joseph non tantum patris Christi vulgo nomen habuisse, sed et officia vere paternæ erga eum præstitisse, dum sanctissimæ matri ejus fideliter et graviter in cunctis auscult; filium tuit in templum, in Ægyptum, in Judæam, in Galilæam, etc., assidueque laboribus ac vigiliis utriusque de hujus vitæ necessariis providit. Hæc quippe attendens Bernardus, appellat eum servum fidem et prudentem, quem constituit Dominus suæ matris solatium, suæ vero carnis nutrimentum, Hom. 5, super « Missus est. »

⁶⁶ In Joan., pagina 51. ⁶⁷ L. contra Heshuf. ⁶⁸ Joan. ii, 2. ⁶⁹ Joan. i, 29. ⁷⁰ II Cor. v, 19. ⁷¹ Tit. ii.

Pag. 260. *Præced futurus.* Ad hunc locum alludit A Euseb. lib. II *Historiæ*, capite 1. Quæ ad ejus illustrationem pertinent, adnotavimus cap. 3 libri primi et cap. 12 libri tertii.

Ejusdem adnotationes in cap. 41.

Pag. 260 *Propter hoc et Paulus.* Quos hoc capite commemorat Pauli præ cæteris labores, omnibus eloquentiæ suæ nervis, velut effusis totius ingenii fontibus, postea prosecutus est Chrysost. homiliis octo de laudibus Pauli, quibus pauca hæc ex Hieron. addere non erit injucundum: «Uli est electionis vas, tuba Evangelii, rugitus leonis nostri, tonitruus gentium, flumen eloquentiæ Christianæ?» etc. Idemque ieronim: «Quotiescunque Paulum apostolum lego, videor mihi non verba audire sed tonitrua. Videntur quædam ejus verba simplicia, et quasi innocentis hominis et rusticani, et qui nec facere, nec declinare novit insidias; sed quocunque respexeris, fulmina sunt. Hæret in causa, capit omne quod tetigerit, tergum vertit ut superet, fugam simulat, ut occidat, » etc. Adversus errores Joannis Jerosolym. et in *Apolog. pro lib. adversus Jovinianum*, Eusebius non solum labore, sed etiam eruditione et sententiarum pondere æquales apostolos superasse, litteris mandat lib. III *Hist.*, c. 42.

Qui est super omnem. Codices excusi, « omnes » habebant, quod delevisimus, ut sex alias voces ex vet. cod. insereremus.

Ejusdem adnotationes in cap. 42.

Pag. 261. *Sic enim oportuerat.* Utrumque testamentum in Abrahamo figuratum fuit: novum, quando incircumcisus credidit ad justificationem; vetus quando circumcisus est. Thamaris quoque partus duorum populorum typus fuit; unus vero utriusque testamenti atque populi Deus.

Jam vero et per Thamar. Theodoretus questione 95 in *Genesim*, Augustinus xxii *Contra Faustum*, cap. 85, 84, 85, 86, hanc allegoriam uberiore calamo describunt, patriarchamque Judam, et nuntium ejus Thamar, quantum possunt, a calumniis Manichæorum vindicant.

Quinetiam ad ejus excusationem Chrysost. hom. 62 in *Genesim*, rationem hanc adjicit, quod furari voluerit socieri concubitum, et filios ex eo procreare, non libidinem explere concupiscens, sed dispensationem. « Nullus, inquit, hæc audiens condemnet Thamar; nam dispensationem ministravit, et propterea neque ullam reprehensionem meretur. Duo filii ejus duorum populorum figura fuerunt; et prædictio vitæ Judaicæ, et spiritualis. » Totus quoque in hanc sententiam est Ambrosius lib. III in *Lucam*. Imo et R. Simeon, filius Jochai, *Com. in Pentateuch.* quos Zoar appellavit, liberat eandem a erimine, quod non explendæ libidinis gratia id egerit, sed pio quodam instinctu, nempe ut ex Juda expectatum Messiam conciperet. Sed de peccatis veterum sanctorum copiosius dicit Irenæus infra cap. 45 et 46.

Præfigurata in Abel. Augustini verba lucem huic loco afferent: « Occiditur, inquit, Abel minor natu, a fratre majore natu; occiditur Christus caput populi minoris natu, a populo Judæorum majore natu; ille in campo, iste in Calvaria loco. » Ex lib. XII *Contra Faustum*, cap. 9 et 10. Sedulius, *cleg.*, v. 9, 10:

*Frater iniquus erat, junctum qui perculit olim:
Damnator Christi, frater iniquus erit.*

Præfigurabat duo testamenta. Hæc sunt Apostoli ad Galat. IV: 170 « Abraham duos filios habuit, unum de ancilla, et unum de libera; hæc autem sunt duo testamenta, » etc. Quam sententiam sequitur Augustin. xv *De civit.*, cap. 2 et 3, et lib. XVI, cap. 25, Sara et Agar cum prole duas civitates significasse, unam in Deo liberam, aliam terrenam. Item, sed copiosius disputat lib. II *Contra advers.*

Lib. Præser.

legis, c. 9, et lib. XII *Cont. Faust.*, c. 30, 31, 32. Alii vero messi sunt. Sic loquitur, pro « messuerunt; » et postea, « demessa est in Ecclesia, » pro « fructum percepit. »

Ejusdem adnotationes in cap. 43.

Pag. 261. *Hic est enim thesaurus.* Christus thesaurus est absconditus in veteris testamenti atque prophetarum typis, qui plane revelati ac manifestati fuerunt per ejus adventum; ac idcirco ut Christianis aperti sunt, sic Judæis adhuc obscuri.

Pag. 262. *Danieli propheta.* Ita vet. cod. Affi omnes, « in Daniele. »

Priusquam habeat effectum. Sic vet. cod. legit. Alii vero, « efficaciam et ambiguitas. »

Qui cum episcopatus. Successioni vult veritatem doctrinæ junctam esse: alias nec audiendi, nec pro apostolorum successoribus agnoscendi sunt, qui illorum doctrinæ et traditionibus adversantur, quamvis sedes eorum occupent: id tamen ex animo

faciendum, etiamsi pietatem et sanctos mores eorum, quibus succedunt, non imitentur. Ex his porro et illis, quæ supra scripsit lib. III, cap. 2, 3, 25, 40, infra etiam cap. 45, 65 et 70, ex aliisque ejus sæculi, et deinceps doctissimis, antiquissimis et sanctissimis pastoribus et scriptoribus manifestum est legitimam episcoporum successionem Ecclesiæ catholicæ notam certam esse, qua discernitur ab omnium infidelium, hæreticorum et schismaticorum congregationibus; ad hanc ut sacram anchoram veteres confugisse, huic soli promissum Spiritum veritatis in æternum sibi persuasisse, hanc denique ut murum aheneum universis infidelium machinis et arquetibus opposuisse. Hoc telo omnes priorum Gnosticorum copias confodit Tertullianus. « Si audent interserere se ætati apostolicæ, inquit, ut ideo videantur ab apostolis tradita, possumus dicere: Edant origines suarum Ecclesiarum; evolvant ordinem episcoporum suorum, ita per successiones ab initio decurrentem, ut primus ille episcopus aliquem ex apostolis, vel apostolicis viris, qui tamen cum apostolis perseveraverit, habuerit auctorem et antecessorem. Hoc enim modo Ecclesiæ apostolicæ census suos defecerunt, sicut Smyrneorum Ecclesia habens Polycarpum ab Joanne collocatum, refert; sicut Romana Clementem a Petro ordinatum, id utique et cæteræ exhibent. Conflant aliquid tale hæretici. Quid enim illis post blasphemiam illicitum est? » Et paulo post: « Ad eos merito dicendum est: Qui estis? Quando, et unde venistis? Quid in meo agitis, non mei? Quo denique, Marcion, jure silvam meam cædis? Qua licentia, Valentine, fontes meos transvertis? Qua potestate, Apelles, limites meos commoves? Mea est possessio, olim possideo; prior possideo, habeo origines firmas ab ipsis auctoribus quorum fuit res. Ego sum hæres apostolorum; sicut caverunt testamento suo, sicut fidei commiserunt, sicut adjuraverunt, ita teneo. Vos certe exheredaverunt semper, et abdicaverunt, ut extraneos, ut inimicos, » etc.

Hujusmodi argumento Novatianus coarguit Cyprianus lib. I, epist. 6. In hoc asylum se recepit Hieronymus adversus tot Orientis sectas dissectas, ut indicat ipse, epist. ad Damasum, et dial. cont. Luciferianos. Parmenianum et Donatistas hoc laqueo præfocat Optatus Milevitanus, lib. II. Istius successionis consideratione, quasi arctissimis vinculis retentum, et forti sinis repagulis conservatum se in gremio catholicæ Ecclesiæ confirmat frequenter Augustinus, lib. *Contra epist. Manich.*, cap. 4; *Psalmo contra partem Donati*; Epistola 163 et 165, lib. *De utilitate credendi*, capit. 17 et 49; lib. *Questionum Veteris et Novi Testamenti*, quæst. 110; lib. II *Contra litteras Petilianæ*, cap. 51.

Qui circa Chore. Hellenismus, οὗ περι Χωρῆ, id est, ipsi Chore, Dathan et Abiron.

Ejusdem adnotationes in cap. 44.

Pag. 262. *Qui vero crediti.* Nicolaum ex septem diaconis unum: Cerinthus qui Petro a domo Cornelii redeuntem, et Joanni in Asia aliquando negotium facessiverat; Ebionem, et id genus hæresiarthas, hic atro carbone notari existimo. Ætate enim apostolos æquarunt, Irenæumque præcesserunt, atque ob id elati, Ecclesiæ unitatem hæresibus dissipabant, et insanis scelerisque libidinibus labefactabant, ut non raro conquestus est lib. 1. Nec absurde illos comparat cum duobus illis, hirgorum more, libidine prurientibus, qui Susannam accusarunt, quandoquidem «sicut illi,» ait Cyprianus epist. 25, Susannam pudicam corrumpere et violare conati sunt; sic et hi adulterinis doctrinis Ecclesiæ pudicitiam corrumpere, et veritatem evangelicam violare conantur.

Observandum interim, Susannæ historiam ex cap. xiii Danielis petitam, Irenæum imitatos veteres frequenter laudasse, Tertullianum lib. *De corvora militis*; Cyprianum epist. 25, item lib. *De bono pudicitie*; item lib. *De singul. clericorum*; Ambrosium libro tertio *De Spiritu sancto*, capit. 7; epistol. 7 et 64; lib. 1 *Officiorum*, capit. 3 et 18; lib. III, cap. 14; lib. *De fuga sæculi*, cap. 9; serm. 49 et Enarratione in psalm. xxxvii; Augustinum tractatu 36 in Joannem, et serm. 242 de tempore; Alcimum Viennensem lib. vi; Græcos similiter, Ignatium *Epist. ad Magnesianos*; Clementem lib. II *Constitut.*, cap. 55 et 53; Dionysium capit. 7 *De divinis nominibus*; Athanasium orat. contra Arianos., epist. ad Marcellinum, lib. *De naturali communione inter Patrem, Filium et Spiritum sanctum*, epistol. ad Serapionem; Cyrillum Alexandrinum lib. 1 in Leviticum; Chrysost. hom. de sancta Susanna, et innumeros alios: quod notare justum fuit, in eos qui adeo temere ea potrona capita Danielis e sacro canone Christianorum librorum secant, vel potius obliterant.

Qui non secundum gloriam judicat. Isaïæ verba citat secundum LXX, ut etiam Cyrillus et alii permulti. Vulgata Latina, «Non secundum visionem oculorum.»

Ab omnibus igitur talibus. Docet longe recedendum a cunctis schismatici, hæretici, et istiusmodi pestiferis hominibus; constanter vero adhaerendum piis ac fidis Ecclesiarum pastoribus, cujusmodi fuerunt olim Moyses, Samuel, Paulus, etc.

Pag. 263. *Potentatus sum.* Eadem phrasi, qui Latine scripsit, Lucifer Calaritanus utitur, in libro II ad Constantium: «Non poteratis sanguinem innocentis.» Significant, «potentari» verbo, vi tyrannideque aliquos opprimere. Sic et Jacobi II, vers. 6.

Non invenistis. Vetus codex negationem desiderat, sed delere notuimus, quod Græcorum more ad majorem indicationem, negantem dictionem sæpe geminet.

Nemini nocuimus. Ita vet. cod., excusi «neminem.»

Et dabo principes tuos. Locus Isaïæ secundum LXX: *Καὶ δώσω τοὺς ἀρχοντας σου ἐν εἰρήνῃ.* «Et dabo principes tuos in pace, et episcopus tuos in justitia:» καὶ τοὺς ἐπισκόπους σου ἐν δικαιοσύνῃ. Atque hinc manifestum est, antiquissimam esse vocis «episcopi» mentionem: ut etiam ex Psal. cviii, 8, et ex prophetis per apostolos traducta sit ad Ecclesiæ præfectos ac principes.

Ejusdem adnotationes in cap. 43.

Pag. 263. *Ubi igitur.* Veri legitimique pastores sunt tantum in Ecclesia catholica, non in conventiculis hæreticorum aut schismaticorum; et ab illis non ab istis, vera germanaque divinæ Scripturæ interpretatio est quaerenda, quoniam inter illos sunt

A dona Spiritus sancti et legitima episcoporum successio. Sic autem et Augustinus lib. *Contra epist. Fundam.* c. 4, ex legitima episcoporum successione veritatem deprehendens et retinens ait: «Tenet me in Ecclesiæ gremio ab ipsa sede Petri, cui pascebas oves suas post resurrectionem Dominus commendavit, usque ad præsentem episcopatum, sacerdotum successio.» Jam vero nullam hoc tempore Anabaptistarum, Calvinianorum, aut Lutheranorum ministri possunt continuam paatorum ab apostolis successione ostendere, per quam nova dogmata sua susceperint. «Sunt igitur,» ut ait de Donatistis Optatus⁷⁰ «sine patribus filii, sine magistris discipuli, a quæ proligioso plane modo tanquam de seipsis orti et nati:» quapropter nec Scripturæ sincera interpretatio, nec veritas, nec religio divina ab his petenda est; sed a successoribus apostolorum, cum quibus certo perpetuoque vinculo est colligata.

B *Ubi igitur charismata Domini sunt.* Rursus in medium profert successione legitimum esse signum certum veræ Ecclesiæ, in qua sola Spiritus veritatis residet. Vide sup. cap. 45. libri hujus et 3, 4, 5 libri tertii.

Conversations. Quinque hæc voces ex vet. cod. addidimus. Innotuit autem, Ecclesiam nunquam errare in doctrina et moribus; quoniam semper in ea consistit doctrinæ incorruptibilitas et morum integra norma.

171 Pag. 263. *A quodam presbytero.* Monuimus lib. 1 Irenæum frequenter aliquem citare, qui ab apostolorum auditoribus in religione Christiana eloctus fuerat, sed suppresso ejus nomine, quod et hoc loco facit. Quis ille fuerit, Eusebius se neciro scripsit. Ego lubens Clementem Rom. judicarem, nisi obstaret quod illum ab apostolorum auditoribus eruditum testatur; hunc vero apostolos ipsos præceptores habuisse, omnibus est in confesso. Ideo Clementem opinarur, quia similia iis, quæ ab Irenæo adducuntur, apud illam exstant lib. II *De constit. apost.*, cap. 21. Aut forsân Papiam intelligit, Hierapolitanum episcopum, qui se studiose investigasse a senioribus, qui apostolos viderant et audierant, quid apostoli docerent et traderent Ecclesiis, declarat in proœmio librorum suorum, cujus fragmentum exstat apud Euseb. lib. III *Hist.*, cap. 59. Sed et hunc idem Eusebius post Irenæum, facit Joannis apostoli auditorem, Polycarpi sodalem, eodem loco *Histariæ*, «Iaque fateor me non posse certo diducare quis ille fuerit; ostendat alius acrioris judicii.»

Propter justitiam. Quinque hæc voces ex vet. cod. adjecimus.

Sapientia. Expunximus «sapientiam,» et «gentes» adjecimus, auct. vet. cod.

Et mittitur. Codices excusi, «et mittit.»

Pag. 264. *Et Psalmum exhomologeseus.* Hunc esse quinquagesimum etiam latentur Hebræi, hujusmodi titulum eidem affigentes: «Psalmus David, quando venit ad eum Nathan propheta, quando intravit ad Bethsabee.»

Typum veri templi. Ita vetus codex; excusi, «veritatis.» Cæterum Salomonis templum typum fuisse Christi Domini liquet Joan. II: «Solvite templum hoc,» etc., quod eleganter explicat Athanasius oratione 5, contra Arianos.

Quingus millia canticorum. Hæc in Scripturis Hebraicis nusquam reperiri scribit Athanasius in *Synopsi*. Pro «Domini,» reposuimus «Deo,» veteris codicis auctoritate. Josephus porro lib. viii *Antiq.* ait Salomonem paraboliarum atque similitudinum fecisse libros tria millia. Hos rabbi tradunt in devastatione urbis una cum libris legis combustos esse per Nabuzardan, militiæ Chaldaeorum præfectum, nec postea reparatos esse. Scri-

⁷⁰ Lib. II cont. Parm.

psit item *Hascirim*, hoc est canticorum vel carminum quinque millia; sive, ut Josephus exponit, carminum libros quinque millia, ex quibus unus tantum, qui *Canticum canticorum* inscribitur, remansit: ceteris incendio Ierosolymorum absumptis. Disputavit quoque, ut ex lib. III. *Regum*, c. IV colligit Hieronymus, de viribus, naturis et moribus iumentorum, volucrum, reptilium et piscium; quod eodem cum aliis incendio deflagavit.

Et regina Austri. Franciscus Alvarez ac *Historia Æthiopica* vocant illam Makedam et Nicaulam, quae sedem imperii constituerit in Saba Insula Nili, quam postea Canthyse Meroen appellavit. Atant etiam feminam illam nupsisse Salomoni, et ex eo filium suscepisse, quem nominavit Melich et David. Rursum, in *Æthiopian* secum abduxisse duodecim Judæorum millia, mille videlicet ex singulis tribubus, quibus Iudæam magno numero propagatis, nobiles Æthiopum et semine Israël etiam hodie prognatos se esse gloriantur. Stat etiam hodie latissimum magni Negus, seu Pretiosi Joannis illic imperium, in quo religio Christiana primum ab eunuchis, deinde a beato Matthæo propagata et confirmata utcumque servatur. Qui de his copiosiora cupit, consulat scripta ejusdem Alvari, Damiani a Goes, Osorii et Maffæi.

Et fecit Salomon malignum. Idolis gentium non tantum delubra arasque erexit, verum et ipsa sacrificavit, ut Tryphon obicit et exprobrat Justinus. Tertullianus lib. V *Contra Marcionem*: « Salomon per mulierem in idololatriam usque pertractus est. »

Ea propter Dominum. De vero Christi descensu ad inferos, ut inde animas patrum abduceret, sic conspicua sunt hæc, ut sensu communi egeant qui alio derivare conantur; de quo articulo largius in extremo libri sequentis. Tantum hic indicabo Clementem Alexandrinum mira ascribere de hoc descensu Christi, prædicatione et multorum conversione apud inferos, lib. II et VI *Stromaton*, quæ ex Hermetis seu Pastoris revelationibus confirmantur.

In nostram autem correptionem. Similia et Justinus martyr: « Prodest scire conversationes a ratione alienas, ne quis improviso studio in eas incidat; » *Epist. ad Zenam et Serenum.* Vide Chrysostom. in psalm. L.

Cum usuria. Sex has voces, ex vet. cod., consentiente textu evangelico, restituiimus.

Ejusdem adnotationes in cap. 46.

Pag. 265. *Sine dubitatione igitur.* Transgressionem et ultiones veteris populi non arguunt alium Deum esse ab eo, quem Christus in Evangelio prædicavit; quandoquidem is qui olim in Israëlita animadvertit, hodie quoque peccata suorum ulciscitur.

Non bene sensit. Οὐκ εὐδόκησεν, id est non gratos et acceptos habuit universos Hebræos; sicut et capite superiori, et non in pluribus eorum bene sensit Deus, et quod alii reddiderunt: « plures illorum non approbavit Deus. »

Qui non obediunt Evangelio. Ita vetus codex. Vulgata editio et textus Græcus, μή ὑπακούουσι τῷ εὐαγγελίῳ: expunximus, et audiunt Evangelium. »

Pag. 265. *Et temporaliter.* Augustinus pereuntium illarum civitatum parvulos saltem et infantes, qui criminibus parentum rei non erant, a gehennæ æternis suppliciis liberatos esse sibi persuadet in *Quest. ex. Vet. Test.*, q. 13.

Ejusdem adnotationes in cap. 47.

Pag. 265. *Valde insensatus.* Insensati sunt et furiosi, qui alterum Deum a creatore nituntur introducere, propterea quod auctior sit fides et gratia novi testamenti, majorque a nobis et justitia requiratur. Unus namque et idem Deus varie ho-

minum disposuit, et mors Christi fidelibus est salus, infidelibus perditio.

Pag. 266. *Sic et pana.* Hoc argumentum ex c. 14 ad Heb. sumptum est: « Irritam quis faciens legem Moysi, » etc.

Isi erant semper. Evertit Platonica supplicia et vicissitudines, quas postea plus æquo misericors exrogavit Origenes; sed copiose in easdem deserit Augustinus XXI *De civit.*, a c. 12 usque ad 20.

Qui tunc temporaliter. Vet. cod. auct., et tunc pro et nunc; et ut mox et salvavit pro et salvabit et reposuimus.

Ejusdem adnotationes in cap. 48.

Pag. 266. *Sed indurovit.* Dissolvit argumentum Marcionitarum, quod Deum malorum auctorem facere nitentur, quia dicitur excacasse Pharaonem. Hoc autem vult intelligi ea phrasi dictum, qua in Evangelio et Apostolo Deus tunc excacare, indurare et tradere in reprobum sensum dicitur, cum faciem avertit, gratia subsidium subtrahit, et in tenebra illos manere permittit, qui sponte eas sibi elegerunt; quod exemplo desumpto a sole eleganter declarat. Eodem pacto isthæc interpretantur Tertullianus lib. II *Cont. Marcionem*, Archelaus Mesopotamiæ episcopus apud Cyrillum Ieros. catechesi 6, et omnium uberrime et acutissime Augustinus lib. *De prædest. natione et gratia*, cap. 15, lib. *De prædestinatione sanctorum*, cap. 8 et lib. *De gratia et libero arb.*, cap. 21, 22, 23.

Incrassa cor populi. Vetus cod., et incrassatum est; et atque ita legit Tertull. lib. III *Cont. Marcionem*.

Sed nullificant eum. Sic etiam Tertullianus loquitur lib. IV *Adv. Marc.*, cap. 14: « Ne nictueritis ignominiam ab hominibus, et nullificatione (id est contemptu et despiciatione) eorum ne minuamini. » Et alibi non semel et nullificamen, pro contemptu idem usurpat.

Et ideo mittet Deus operationem. Sic ex vet. cod. et contextu Græco Apostoli restituiimus; excusi cod., et mittit operationes. »

Pag. 267. *Si igitur et nunc.* Non negat Dei pietatem et gratiam effusam esse in universum genus hominum; aut Deum pro diversis meritis diversa illis reddere præmia: sed id prædicat et explicat quod dicit Apostolus, Deum quosdam tradere in reprobum sensum, et in tenebras quas ultro elegerunt incidere; illis ipsis, non Deo, tribuens propterea reprobationis et perditionis causam.

Sed in infidelitatis præcipitaretur pelagus. Ita vet. codex; excusi vero, et infidelitate præcipitaretur pelago. »

Ejusdem adnotationes in cap. 49.

Pag. 267. *Qui vero exprobrant.* Marcionitas intellegit, quos fraudem illam Hebræorum in Ægyptio, Creatori maxime objecisse auctor est Tertullianus lib. II *Contra Marcionem*. Augustinus, quæst. 59 super Exodum, Hebræos omni suspitione furti liberat: « quia enim, ait, hoc Deus jussit, qui novarat quid quemque pati oporteret, hi furtum non fecerunt; sed Deo jubenti ministerium præbuerunt. » D. Alciui episcopi 172 Viennensis, viri perantiqui, versus non inelegantes subnectere non erit injucundum:

..... Portantur avari

*Sic Pharaonis opes, quem tunc mercede soluta,
Servitium longum credas taxasse laborem.*

Gregorius id allegorice explicat xxviii *Moral.*, cap. 17.

Si enim non typica. Codices excusi omnes, et sic enim nos in typica. » Addidimus deinde octo vocæ virgulis conclusas, ex veteri codice.

Ministratio. Prius erat, et miseratio. »

Qui emit. Quis autem. Quindecim has voces desiderabant omnes excusi codices; quas ex veteri restituiimus.

Qui in regali aula. Fidem Christi ad illustres usque imperii Rom. ordines et principes hoc sæculo penetrasse, ex his manifestum est. Processum et Martinianum non infimæ sortis milites, pro Christo sub Nerone martyrium passos esse narrat Vincensius, Petrus de Natalibus et Bergomensis. Alexandri episc. Rom. opera Hermetenurbis præfectum, cum uxore et liberis; nobiles deinde viros Trebellium, Pertinacem, Zenonem patricium, Eustachium fortissimum duce, Achaicum principem, Heliadem duce, Theodorum magistrum militum, et Carcerium alterum exercitus duce, pietatis Christianæ ergo, Adriano imperante, martyria subisse scripserunt posteriores. Sub Antonio Pio, M. Antonio Vero et Commodò imp., stipendia meruisse non tantum gregarios milites, sed rei militaris præstantissimos etiam copiarum Romanarum et legionum duces, qui Christo nomen dederant, ex apologis et legationibus Justinii, Melitonis, Athenagoræ, Tertulliani, scriptisque M. Aurelii Antonini ad S. P. Q. R. facile colligitur.

Et edificaverunt eis civitates. Josephus adit Ægyptios adegisse Hebræos ad substructiones illarum pyramidum, quæ inter septem mundi miracula numerantur, lib. II Antiq.

Quid igitur injuste gestum est. Hebræi longum tempus in Ægypto, in lateribus, muris, urribus faciendis consumpserunt. Dominus igitur mercedem aliquam laboris sui eos percipere voluit, ideoque illos hac calliditate uti. Nam et Ægyptii regi suo operam suam navant, ait Theodor. quest. 23 in Exodum. Tertullianus vero: « Non ad fraudem, inquit, sunt instincti Israelitæ, sed ad mercedis compensationem, quam alias a dominatoribus exigere non poterant, » lib. IV Cont. Marc.

Pag. 268. Et reliqua quæcumque beneficientes justificamur. Et paulo post: Hæc in dominicas utilitates convertentes, justificamur. Non posset quidpiam clarius et certius dici pro necessitate bonorum operum, cum ad justificationem, tum ad salutem, contra Simonianos, pseudo-apostolos, Eunomianos, Lutheranos, et Calvinianos, solius fidei assertores.

Ex adnotationibus J. Ern. Græbii in cap. 49.

Pag. 267. Imputant populo... et ipsis non imputant. Ægyptiis scilicet, qui iniquissime cum Israelitico populo egerant. Idem vero Marcioni ad hanc objectionem respondit Tertullianus lib. II contra Ipsam, cap. 20, his verbis: « Age, infelicissime hæretice, te ipsum expositum arbitrium; cognosce in utranque gentem prius, et ita de auctore judicabis. Reposcuisti Ægyptii de Hebræis vasa aurea et argentea; contra Hebræi mutuas petitiones instituunt, allegantes, sibi quoque eorundem Patrum nomine ex eodem Scripturæ instrumento mercedes restitui oportere illius operariæ servitutis, pro civitatibus et villis ædificatis. Quid judicabis, optimi Dei elector; Hebræos fraudem agnoscere debere, an Ægyptios compensationem? »

Insigne aurum. « Non signato, » cujus modo mentio facta, opponitur.

Pag. 268. Fugati fueritis. Fallor, an Irenæus vel interpretes hoc potius, quam « deficiendi » verbo uti voluerit, quod « receptioni » in æternæ tabernacula egregie respondeat, cum contra id « deficere » aliquanto obscurius esse videatur.

Adnotationes Fr. Feuardentii in cap. 50.

Pag. 268. Typus et imago fuit. Auctoritate vet. cod. delevisimus « fiebat; » et paulo post, « eam » pro « eum » substituitimus. Cæterum, ut figuræ istius partes singulas copiosa oratione tractarunt Origenes, Isidorus, Rabanus, et Rupertus; sic exculis versibus suis cecinerunt Sedulius presbyter, et Alcinus Viehencensis. Illius sunt:

Perma dixi putuerunt curula ponti

A In geminum revoluta latus, nudataque tellus
Cognatis si oliatur aquis, ac turba pedestris
Intrat in absentis pelagi mare, perque profundum
Sicca peregrinus stupuerunt murmora plantas.
Mutavit natura viam, mediniquè per æquor
Ingressiæna populus, rade jam baptismi gerebat:
Cui dux Christus erat, clamat nam lectio, multæ
Vox Domini super exstat aquas, vox denique Verbum

[est.
Verbum Christus adest, geminæ qui consona legis,
Testamenta regens, veterem palefecit abyssum,
Ut doctrina sequens planis incederet arvis⁷⁶.
Istius, id est Alcimii, libro quinto Carminum ad finem libri comperies.

Joannes discipulus Domini in Apocalypsi. Ille et multis aliis locis adeo manifeste et constanter auctorem Apocalypsoos docet fuisse B. Joannem evangelistam, ut errasæ impietatis sit ea de re amplius ambigere. Quoniam autem duobus libris accurate et crudite hoc negotium pertractavit vir æque pius ac doctus F. Franciscus Titelmanus ordinis Minorum, adversus Erasmi censuras et adnotata, in confutandis Calvini et Bodini dubitationibus super eadem re, non immorabimur.

Pag. 268. Neque feri similes Cham. Cham impudentem patris irrisorem typum hæreticorum Gelesæ, post Irenæum his docet Augustinus XVI de civit., cap. 2: « Cham porro, qui interpretatur callidus, quid significat nisi hæreticorum genus callidum, non spiritu sapientiæ, sed spiritu versipellis astutiæ; quod solent hæreticorum fervere præcordia, et pacem perturbare sanctorum? » Eadem Augustini verba transcripsit Eucherius Lugdunensis lib. II in Genes., cap. 2.

Ex J. Ern. Græbii adnotationibus in cap. 50.

Pag. 268. In suam hæreditatem. In terram sanctam videlicet, in qua cum Christo rege suo Ecclesiam in fine mundi futuram credidit Irenæus. Sed de hoc felici ædelliam atata plura vide sub finem libri V.

Inveniet easdem plagas, etc. Respexit Irenæus « plagas septem novissimas, in quibus consummatur ira Dei, » Apocal. xv, 1, quæ sequenti cap. XVI recensentur. Et sane nulla ibi nominatur, quæ non et Ægyptiis inflicta fuerit, ut ex collatione dicti capituli cum Exodi viii, ix et x patet.

Adnotationes Fr. Feuardentii in cap. 51.

Pag. 268. Etenim Lot non ex sua voluntate. Concubitus ille, quo Lot ambas filias virgines consumpserat legitur, Gnosticis istis et Manichæis, ut ex August. colligitur, horrendum et omnibus suppliciis dignum facinus visum est: quibus nostro ævo assentimur Lutherus, Musculus, Calvinus et reliqua Gnosticorum progenies, Apostolico autem seniori, cujus superiori capite meminit Irenæus, et catholiceis omnibus Græcis et Latinis, gravissimis de causis, a peccato vel penitus, vel majori ex parte, ipsum liberare placuit. « Non enim invenio eum, » scribit Origenes, « insidiatum esse, aut violentè eripuisse pudicitiam filiarum, sed magis insidiam passum, et arte circumscriptum. Nullus igitur audeat (infert Chrysostomus⁷⁸) aut justum, aut justas filias condemnare. Quomodo non esset extremæ dementiæ eos quos Scriptura liberat ab omni crimine, nos peccatis plenos damnare? » Et Theodoretus:

« Illis qui per ignorantiam peccant, homines quoque ignoscere solent. Nemo igitur jure ac merito Lot succensere potest: quod enim fiebat, ignoravit. Culpandus est quidem (aitunt August.⁷⁶ et Eucherius⁷⁷) non tamen quantum ille incestus, sed quantum illa meretur ebrietas. Proinde illud factum, cum in sacra Scriptura narratur, propheta est; cum vero in illorum vita consideratur, flagitium. Nec rursus tanta reprehensione atque accusatione

⁷⁶ Sedul. Carm. pasch. l. I, v. 136-147. ⁷⁷ In Gen. ⁷⁸ XII Contr. Faustum, c. 41. ⁷⁷ II in Gen., c. 30.

res digna est, quantam in eam Faustus inimicus et A cæcua evomuit. » Ambrosius lib. II *De Abraham*, cap. 2 : « Inebriatus vino, quid gereret nesciebat. » Sed *consummavit tyrum*. Vet. cod. « sed » desiderat.

Pag. 269. *Per quam duæ filie*. Non multum huic dissimiles allegorias fusius persequuntur August. XII *Contra Faustum*, cap. 41, 42, 43, 44, 45, et Origenes hom. 5 in Gen.

Veni, potionem patrem nostrum vino. Ab ebrietatis delicto immunem Lot facere non potest Origenes. « Subjacet enim culpæ, ait, quod decipi potuit, quod vino indulsit; et hoc non semel, sed iterum fecit. Ebrietas decipit, quem Sodoma non decepit. Uritur ille flammis mulierum, quem sulphurea flamma non ussit. » Chrysostomus et Theodoretus facile veniam mereri docent, quod ad levandum animi mœrorem, ex charissimæ conjugis metamorphosi et clarissimarum urbium horrendo excidio contractum, liberiorum vini usum filiarum manibus porrectum admisit.

Quapropter et ipse excusabiles sunt. Si non a toto, saltem 173 a tanto (ut in scholis loquimur) post Irenæum eandem excusat Origenes his verbis : « Audierant in fine sæculi terram et omnia elementa ignis ardore decoquenda. Videbant ignem, videbant sulphureas flammis, videbant cuncta vastari, matrem quoque suam videbant non esse salvatam. Suspicate sunt tale aliquid factum, quale in temporibus audierant Noe, et ob reparandam mortalium posteritatem, solas se esse cum parente servatas. Recuperandi igitur humani generis desiderium sumunt. Et quamvis grave eis videretur crimen, furari concubitum patris, gravior tamen videbatur impietas, cui humanæ posteritatis spes, servata cæstitate delerent. Patris mœstitiam vel rigorem vino molliunt et solvunt; singulis ingressæ noctibus, singulæ suscipiunt ab ignorante conceptum. Ultra non repetunt, non requirunt. Ubi hic libidinis culpa? ubi incesti crimen arguitur? quomodo dabitur vitio, quod non iteratur in facto? » Ab hac Origenis sententia non recedunt Chrysost., Theodoretus, et Ambrosius lib. II *De Abraham*.

Conservationem. Auctoritate veteris cod. expronimus « conversationem, » et paulo supra « fructus » pro « fructum; » « ut » pro « et; » inferius quoque « fecit » pro « refecit » posuimus.

Commisit et unius est. Voce commissendi unionem illam, quam hypostaticam vocarunt, duntaxat intelligit, ut supra adnotavimus.

Id est, duæ filie. Vetus codex : « id est duæ congregationes justificatæ a patre suo. »

Sed statua salis. Origenes aliam meditata allegoriam, Lot rationalis sensus et animi virilis, quo semper ad salutem tendimus; uxorem ejus, carnis imaginem tenere putat, quæ semper retrorsum, id est ad vitia, respicit, et voluptates requirit. Sedulii versus factum istud concinne explicantes sunt 70:

*Lot Sodomæ fugiente chaos, dum respicit uxor
In statuam mutata salis stupefacta remansit,
Ad penam conversa suam : quia nemo retrorsum
Noxia contempti vitans discrimina mundi,
Respicens salvandus erit, nec debet arator
Dignam opus exercens, vultum in sua terga referre.*

Ex J. Ern. *Grabii adnotationibus in cap. 51.*

Pag. 268. *Quomadmodum et Lot*. Lot ejusque filias a crimine absolvit post Irenæum Joannes Chrysostomus ob eandem scilicet rationem, quod Scriptura eos non culpaverit : « Nullus igitur audeat, » inquit homil. 44 in Genesim, « aut justum (ita cum S. Petro II Epist. II, 7, appellat Lot, aut justi filias condemnare. Quomodo non esset extremæ dementiæ, eos quos Scriptura liberat ab

omni crimine, imo vero pro quibus tantam apologiam contexit, nos peccati plenos condemnare? » In quibus apologia ista consistat, ipse cum Irenæo aliisque mox declarabit. Contra Manichæi, post veteres Gnosticos, magis criminis loco istud factum habuerunt, uti colligitur ex Augustini lib. XII *Contra Faustum*, cap. 43, ubi mediam ipse viam post Origenem homil. 5 in Genesim ingressus, Lot non incestu, sed ebrietate peccasse quidem docet, attamen non adeo graviter, uti hæretici contendebant; neque sine mysterio et significatione futurarum rerum id contigisse, una cum Irenæo aliisque existimat. Judicium hac de re ferre temerarium puto, ac proinde observandum apostolici presbyteri monitum, ab Irenæo præcedenti capite memoratum.

Neque ex sua concupiscentia carnali. Ipse Augustinus loco citato statetur, hoc Lot et filiarum ejus factum non ita in S. Scriptura referri, « ac si ille in filias necessaria libidine exarsisset; » aut illæ « in sui patris carnem execrabili amore flagrasent. » Imo longe diversa facti ratio redditur.

Neque sensum neque cogitationem. Eandem excusationem assertit Theodoretus quæst. 70 in Genesim, et ante eum Chrysostomus loco citato, qui Lot idem quod Adæ accidisse ait : « Nam sicut illic ex dormientis latere portio sumpta est, eo non sentiente; similiter et nunc.... Nam id quod illic divina Scriptura, quod immisit (Deus) extasin in Adam, et dormivit; hoc et hic significavit, dicendo: Nescivit quando vel accubuerit, vel surrexerit (filia). » Dices : Sed Lot ignorantia suæ fuit causa, dum se inebriari passus est: Respondet iterum Chrysostomus, hoc non ex incontinentia, sed tristitia accidisse : « Siquidem anxius valde ac mœrens, utpote omnibus simul bonis, et uxore etiam sua spoliatus, permisit ut filia vinum largius affunderent, et quod strubeatur ignorans, ad leniendam mitigandamque tristitiam id fieri suspicabatur, » prout et Theodoreti verba loco citato sonant.

Pag. 269. *Δύο.... συγγαγῆσι*. Interpres legis videtur δύο συγγαγῆσι, τοῦτέστι, δύο συγγαγῆσι, ita ut ob recurrentem vocem δύο intermedia duo exciderint : nisi dicere potius velis, scribam quempiam ea addidisse. Rem ipsam vero quod attinet, Origenes loco citato non sine judicio contra sensum allegoricum ab Irenæo allatum hæc objicit : « Scio nonnullos, quantum ad allegoriam pertinet, Lot transisse ad Domini personam, et filias ejus ad duo testamenta. Sed hæc qui sciat quid de Ammonitis et Moabitibus, qui ex genere Lot descendunt, Scriptura dicit (*Deut.* XIII) nescio si libenter accipiat. »

Statua salis semper manens. Ita et Clemens Rom. in *Epist. ad Corinth.* memorat στήλην ἀλάς ἕως τῆς ἡμέρας ταύτης. Atque ex Judæis Josephus lib. I *Antiq.*, cap. 12, de eadem salis statua scribit : Ἰστόρηκα δ' αὐτῆν ἔτι γὰρ καὶ νῦν διαμένει.

Per naturalia, ea quæ sunt consuetudinis hominis. Menstruum fluxum muliebri sexui naturalem indigitare videtur, utpote quem uxori Lot, licet jam in statuam salis versa, quosdam ascripsisse, vel affluxisse docet auctor carminis de Sodomæ, quod inter Tertulliani atque Cypriani opera exstat, post medium ita de uxore Lot canens :

*Dicitur et vivens alia jam corpore sexus
Magnificos solito dispungere sanguine menses.
Dum sepe auferuntur, etc.* Auctor modo dicti carminis de statua salis :
*Quinetiam si quis mutilaverit advena formam,
Protinus ex sese suggestu vulnera complet.*
Id Irenæus ad Ecclesiam applicat; de qua gemina quoque habet cap. 64 hujus libri.

Adnotationes Fr. Feuardenii in cap. 52.

Pag. 260 *Hujusmodi quoque*. Utriusque testa-

menti unicus est auctor, Deus nimirum, qui hunc mundum condidit; hæretici aliter sentientes impia dogmata sua dissimulabant, ne deprehensi a doctoribus catholicis confunderentur.

Præter unum eum. Vetus cod. « eum » desiderabat, et « unum » habebat: utramque lectionem retinui.

Et concedat ab aliquo altero. Sic restituimus ex vet. cod. Alii omnes habebant: « et eum concedat ab aliquo altero, aut per aliam factam conditionem, quæ sit secundum nos, » etc.

Abscondunt a nobis. Simili modo de Arianis conqueritur Athanasius, orat. 4, quod veluti anguilla in sinu mæandrosque lubricarent⁷⁹, et sese occultare studerent, ideoque aptissimo epitheto, post Tertullianum, vocat illos « bestias lucifugas. » Auctoritate veteris cod. « habent » pro « habet » supposuimus.

Pag. 270. Apud eos qui in Ecclesia sunt presbyteri. Scripturam sacram, ejusque sinceram intelligentiam, a sola Ecclesia catholica petendam contendit: quod satis diffuse post ipsum ostendit Clemens Alex. sub finem libri vii *Stromatum*.

Ut disceret homo. « Cicero ut confirmaret liberum arbitrium, » ait Augustinus v *De civitate*, cap. 9, « negavit Deum præscium esse futurorum, atque ita dum vult facere liberos, facit sacrilegos; religiosus autem animus utrumque eligit, utrumque constituit, et fide pietatis utrumque confirmat. » Et cap. 10: « Nullo modo cogimur, aut tentata præscientia Dei, tollere voluntatis arbitrium, aut retento voluntatis arbitrio, Deum (quod nefas est) negare præscium futurorum. »

Ejusdem adnotationes in cap. 53.

Pag. 270. Qui ab initio in universis dispositionibus. Cum tanta et plane divina opera tribuat Spiritui sancto, ambigendum non est ipsum pie et orthodoxe de illius deitate ac coæternitate sensisse, quidquid blaterent Magdeburgenses. Fulgentius C sub finem libri iii ad Trasimundum, et tota epistola ad Donatum, ex iisdem et similibus operibus, quæ una cum Patre et Filio communia habet, concludit adversus Arianos et alios hæreticos ipsum naturam Deum esse.

Judicat quidem omnes. Alludit nimirum ad verba Apostoli I Cor. ii, 15: « Spiritus judicialis omnia, et ipse a nemine judicatur; » ubi Theodoretus: « Qui gratia Spiritus sancti dignus est habitus, ipse quidem ad alios docendos sufficit, aliorum vero doctrina non indiget. »

Ejusdem adnotationes in cap. 54.

Pag. 270. Nam judicat gentes. Non de legis Moysiæ prævaricatione, quoniam eis data non fuit: et qui sine hac lege peccaverunt, sine lege peribunt⁸⁰; nec de contempta lege evangelica, si nunquam eis sufficenter promulgata sit; sed de lege nature mentibus eorum descripta et insculpta, quam graviter et multipliciter prævaricati, ut copiose graviterque Paulus disserit magna capituli primi ad Rom. parte, et hic Irenæus insinuat. Etenim cum hac duce unum Deum cognoverunt, et non sicut Deum coluerunt: **174** sed innumeros sibi confluxerunt deos, deaque, imo et ipsis impurius demonis immolaverunt filios et filias suas, ut exprobrat Psalmista; ea de re, et plerimisque, itidemque gravissimis sceleribus adversus legem nature commissis recte judicabuntur et damnabuntur. Quod accuratius notandum operæ pretium visum fuit, ut Zuinglianorum foelissimum errorem, quo hujusmodi impuros gentiles ac idololatrias cælis donare non erubescunt, coargueremus.

Zuinglius namque *Expositiones fidei*, quam paulo antequam gladio caderet, Francisco I regi Galliarum

⁷⁹ Orat. ad Epict. ⁸⁰ Rom. ii, 12. ⁸¹ Colloq. in convivio religioso; et Epist. præfixa quæst. Tuscul. ⁸² Joan. iii, 18, 36. ⁸³ Gal. v, 21. ⁸⁴ Exod. xii, 20.

A Christianissimo dicavit, de vita æterna his verbis eum alloquitur: « Ille (in æterna vita) visurus es Herculem, Theseum, Socratem, Aristidem; Antigonum, Numam, Camillum, Catones, Scipiones, » etc. Tigurini Germanica confessione sua anno 1545 edita, sui Zuinglii sententiam probant. Bullingerus hanc appellat « cycneam Zuinglii vocem; » Thalmannus, Gualtherus, Lavatherus, Hardenbergius, Tossanus, eandem sibi propugnandam assumpserunt: superius nominatis a Zuinglio connumerantes Platonem, et alios honestiores ethnicos, quos et ipsi volunt inter electos referendos esse; in eodem quoque errore volutatus Erasmus, eidem connexit Ciceronem, Maronem, Horatium⁸¹, etc.

Sed bene habet, quod eandem sententiam non solum Œcolampadius in cap. x Job, et Beza libro *De pœna hæreticorum*, id est Zuingliani sacramentarismi commilitones; sed etiam Wigandus, Winshemius et Schlüsselburgius, Lutheranae theologiæ professores, illam opinionem velut impiam ac plane ethnicam publicis scriptis coarguerunt. Ac certe condolare eis qui pereunt, miserationis est humanæ: sed adversus æquissima decreta Dei insurgere, nimis temeritatis et insanie. Exstant autem iudicii divini adversus cunctos infideles et idololatrias (quales superius nominati fuerunt) publica et immutabilia decreta. « Qui non credit, jam judicatus est. Qui incredulus est Filio Dei, non videbit vitam: sed ira Dei manet super eum⁸². Qui talia agunt (opera carnis, luxuriam, idolorum servitutem, etc.), regnum Dei non consequentur⁸³. Qui immolat diis, occidetur, præterquam Domino soli⁸⁴, » etc. Et certe valde peregrinum est, et ab omni ratione prorsus alienum, Zuingianos inferis mancipare omnes suos nostrosque prædecessores, qui in fide Romana, id est catholica, in Christo pie decesserunt; ethnicos autem omnes fidei, spei et charitatis expertes, cælo collocare. Sed de his alibi copiosius dicemus.

Ejusdem adnotationes in cap. 53.

Pag. 270. Neque volentes. Conjunctionem « et » expunximus auctoritate vet. cod. Et paulo post, « nihil indigenti Deo, » pro « indigente, » reposuimus; in argumentis « judicabuntur » pro « judicantur. » In illis etiam « quemadmodum » pro « quomodo » usurpat suo more.

Ejusdem adnotationes in cap. 56.

Pag. 270. Non cognoscentes. Mira Scripturarum connexionione demonstrat duos eodemque plurimum a se dissitos adventus Christi: primum in abjectione, secundum in majestate futurum.

Dissolvens quidem Amalech. Justinus, Tertull., Cyprianus, eam historiam, quæ refert Moysen in formam crucis extendisse brachia, movisse ac protulisse preces ad Deum, tantisper dum Jesus Nave vinceret atque deleret Amalecitas, scite ac convenienter cum Irenæo accommodant ad mysterium passionis et mortis Domini Jesu Christi; qui in ligno crucis allixus, suis precibus, lacrymis et viliibus, de morte, peccatis, inferis et diabolo magnos triumphos et ampla spolia sibi et nobis reportavit.

Ejusdem adnotationes in cap. 57.

Pag. 270. Suum corpus esse confitebatur. De hac re pro virili diximus in cap. 32, 33 et 34 lib. hujus. *Temperamentum calicis.* Libro quinto vocat « mistum calicem; » quibus liquet perantiquam atque adeo apostolicam esse traditionem, ut aqua vino commisceatur in calice consecrandæ eucharistiæ. Quapropter sicut Encratitas et Hydroparastæ solam aquam pro eucharistia offerentes, priscis temporibus damnavit Ecclesia, ut doceret Clemens Alex., Cyprianus, Epiphanius, Augusti-

mus; sic nostri hujus sæculi Gnosticos omnes eodem anathemate prosequitur, propterea quod solo vino utantur, et commistionem hanc in catholica Ecclesia solitam, papisticum recenque institutum nuncupent et damnent. Porro ritum hunc, uti a Christo apostolisque profectum amplectantur, servandumque docent Augustinus lib. *iv De doctrina Christiana*, cap. 21, lib. *De eccles. dogm.*, cap. 75, et serm. 119 de tempore; Ambrosius lib. *v De sacram.*, cap. 1, Hieronymus *Com.* in cap. xiv *Marei*, et *Quæst. Heb.* in lib. *Paral.*; Cyprianus epist. ad Cæcilianum fratrem; Alexander martyr epist. 1. Et qui Græce scripserunt ante multa sæcula, Theophylactus in cap. 19; Joan. Damascenus lib. *iv*, cap. 14; Justinus martyr ad finem prioris *Apologiae*, et Clemens Rom. apostolorum comes lib. *viii Constit.*, cap. 17; Jacobus in liturgia per concilium vi univ. ante 900 annos probata; Basilius quoque et Chrysostomus in liturgia; Theodoretus dialogo primo; et concilium tertium Carthaginense, cui adfuit Augustinus, canone 21, idipsum quoque confirmant et probant. Cæterum, verbum « esse » addidimus; et paulo post « suum » pro « sui » reposuimus auct. vet. cod.

Quomodo autem hisdem argumentis, sed fusiùs explicatis, Marcionem urget Tertullianus lib. *De carne Christi*. « Jam hic responde, inquit, interfecto veritatis; nonne vere crucifixus est Deus? Nonne vere mortuus et vere crucifixus? Nonne vere resuscitatus? Ut vere scilicet mortuus, falso statuit inter nos acire Paulus tantum crucifixum. Falso sepultum iniecit. Falso resuscitatum inculcavit. Falsa est igitur et fides nostra, et phantasma est totum quod speramus a Christo. Sceleratissime hominum, qui interemptores excusas Dei. Nihil enim ab eis passus est Christus, si nihil vere est passus. Parce spei totius orbis, qui destruis necessarium decus fidei. » Idem lib. *iv Contra Marcionem*: « Si caro Christi phantasma, nihil ergo remansit in ligno. Nihil pendit etiam post expirationem. Nihil de Pilato postulatam. Nihil de patibulo detractum. Nihil sindone involutum. Nihil sepulcro novo conditum. Atqui non nihil, » etc.

Ejusdem adnotationes in cap. 58.

Pag. 271. *Judicabit autem et eos.* Etiam Valentianorum reprobanduntur impietates, quibus unitatem Dei reipsa lacerant, tametsi aliud simulent; simulque Christum unicum Dominum nostrum in uultus partes plusquam ethnica fraude distrahunt.

Propriam quidem emissionem. Libro *i* pluribus in locis dixit, Gnosticos unicum Christum Dominum nostrum in quatuor distrahere, in Monogenem, Verbum, Christum et Salvatorem, et horum unicuique probolas seu productiones et emissiones assignare; quod hic rursus commemorat.

Inimicus est enim ille mihi. Verba sunt quibus Achillem, Ulyssi multa ex Agamemnonis parte pollicenti, si in ejus gratiam rediret, et bellum pro Græcia adversus Trojanos redintegraret, respondentem facit Homerus, *Iliados* nono:

Ἐχθρὸς γάρ μοι κείνος ὄμῳς Ἄλδαο κύλῃσιν
Ὅς ἔταρον μὲν κούθησι τῆ φρεσίν, ἄλλο δὲ βάλει.

Ejusdem adnotationes in cap. 59.

Pag. 271. *Quomodo possunt salvari.* Locum hunc nominatim citat Theodoretus dialogo 2. Fulgentii sequentia verba aliquid lucis afferent: « Nulatenus nauque humana natura, ad auferendum peccatum mundi sufficiens atque idonea fieret, nisi unione Verbi Dei, non naturali confusione, sed solum personali unitate transiret. » Lib. *De incarn. et gratia Domini nostri*, cap. 4.

Vel quam. Ita vet. cod.; excusi, «quemadmodum.»

Quomodo autem eum. Veteris cod. lectio nonnihil variat; eam malui signare, quam quid immutare;

A habet ergo: « Quomodo autem adversus hominem fortis erat, qui non solum vicit hominem, sed et detinebat, quem sub sua devicit? Et eam quidem qui vicerat, vicit, » etc.

Ad cujus similitudinem Dei factus est homo. Vocem « Dei » expunximus, auctor. veteris cod. Porro quod hic obscure innuit, id clare libro quinto explicat; nempe ad imaginem Verbi Dei humanam naturam olim assumpturi, Deum ab initio efformasse hominem, eam dixit: « Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram ». Sic et Tertullianus sensit lib. *De resurrectione carnis*. « Quodcumque, inquit, hujus hominis exprimebatur, Christus cogitabatur homo futurus. » Consentit et Origenes hom. *i* in *Genesim* his verbis: « Quæ ergo est alia imago Dei, ad cujus imaginis similitudinem factus est homo, nisi Salvator noster, qui est primogenitus omnis creaturæ? » etc.

175 Ejusdem adnotationes in cap. 60.

Pag. 271. *Quemadmodum enim.* Pro « quomodo » suo more. Cæterum Marcionitas intelligit, de quibus lib. *i*, cap. 29, et libro isto, cap. 14 et 57.

Putativam est igitur. Tertullianus lib. *Contra Val.*: « Omnia in imagine urgent, plane et ipsi imaginarii Christiani. » Et Iguatius: « Omnes ejusmodi hæretici cippi sunt et sepulcra mortuorum, in quibus duntaxat mortuorum hominum nomina inscripta sunt. » Epist. ad *Philadelphenses*.

Cæterum, prioribus hisce Gnosticis posteriores meliores nec haberi nec dici posse, Læthorus et Calvinus, qui illos a teneris anguiculis educarunt, quosque intus et in cute norunt, palam et affirmate asseverant; quibus hac in re non consentire non possum. Ille *Postilla Domini*. *i* *Adventus Saxonæ* et *Wittembergenses* suos, multo quam dem sub Rom. pont. agerent, deteriores atque ad omne sceleris genus procliviores, rursus et Solomitis flagitiosiores factos testatur. Iste, hæretici suæ addictos omnium mortalium sceleratissimos et facinosos esse convincit; deinde cum verba illorum sceleribus suis congrua invicere non potest, tetra monstra et malos genios humanam formam indutos appellat; concione 10 ad *Ephes.* Gallice script.

Omnia apud eos. Expunximus « omnes » auct. vet. cod.

Ex J. Ern. Græbii adnotationibus in cap. 60.

Pag. 271. *Vere se patant disputare.* Negat doctrinam atque argumentationes istorum hæreticorum in veritate fundatas esse, si Servator noster phantasma fuit. Forte enim loquens, perinde ut externa specie homines delusit, cujus tamen verbis omnis Christianorum doctrina innititur.

Adnotationes Fr. Feuillantii in cap. 61.

P. 271. *Judicabit autem et pseudoprophetas.* Marcionitas precipue intelligit, quos spiritum propheticum ab Ecclesia arcere, ut cœtibus suis arrogarent, dixit lib. *iii*, cap. 11. Marcum etiam Valentini sectatorem perstringit, cujus imposturas habes supra libro primo, cap. 8 et 9. Horum autem omnium insolentiam et arrogantiam pedibus et manibus sequuntur inter Gnosticos posteriores Anabaptistæ, quorum dux Muntzerus se sibi que adhaerentes cœlestes prophetas vocabat; id quod a Luthero didicisse eos arbitraret, quem Eliæ et Joannis Baptistæ summorum prophetarum spoliis exornatum esse a suis conque-ritur Calvinus. Quinetiam Rebenstock commensalis Lutheri refert eum frequenter dicere solitum: « David, Daniel, Isaias excellentissimi fuerunt prophetae. Ego sum Isaias, Philippus Melancthon, Jeremias. » Et alias: « Ego Issiam, Philippus Jeremiam præ se fert. » Et ne Luthero Calvinus haberetur inferior, etiam prophetæ gloriosius nomen non solum simius ejus Beza illi tribuit, verum etiam Hier. Bolsecus illius frequens auditor sæpe eundem Calvi-

²² Gen. *i*, 21. ²³ Tom II Colloq., pag. 28 et 101.

num in hæc verba pro suggesto prorumpentem se audivisse testatur : « Ego propheta sum. Ego errare non possum. Ego a Deo missus sum. » Nec de hujus fide ambigendum, quando in concionibus in Danielem Rupellæ 1563 editis, legitur, quod prophætæ titulo sepe exornaret; et in eos qui agere ferrent, furemter debaccharetur. Vide quid alienatio mentis valeat! At non effugient districtum judicium Dei istinsmodi ventosi pseudoprophætæ.

Ex J. Ern. Græbii adnotationibus in cap. 61.

Pag. 271. *Et pseudoprophetas.* Marcionitas et Marcionis hæc ferire adnotat Feuardentius; ego potius Montanistas, sive Cataphrygas, quorum secta longe lateque spargi creperat, cum Irenæus hunc et præcedentem librum scriberet. Hos enim nomine ψευδοπροφητῶν insignitos legitimus, non modo in inscriptionibus capp. 15 et 16, lib. v *Hiætoriæ Eusebii*, sed et in ipso hoc cap. 16, parum ab initio pag. 179 edit. Valesii anonymus auctor in opere contra Cataphrygas, ψευδοπροφητείας eos accusat, et circa medium pag. 181, ψευδοπροφητικὸν πνεῦμα appellat, etc. Sed et reliqui characteres Montanistas congruunt, ut ex sequentibus adnotationibus patebit.

Aut propter vanam gloriam. Anonymus auctor modo laudatus loco citato pag. 180, notat Montanum ἐν ἐπιθυμίᾳ ψυχῆς ἀμέτρον φιλοπρωτείας, δόντα πάροδον εἰς ἐκτενὲς τῶ ἀντικειμένῳ, ἢ immodica primi loci captum cupiditate, aditum in se adversario spiritui præbuisse.

Aut ad questum. Apollonius in lib. contra Cataphrygas apud Euseb., lib. v, cap. 18, pag. 184, de Montano ait : « Ὁ πρακτικῶς χρημάτων καταστήσας, ὁ ἐπὶ ὄνομτι προσφορῶν τὴν δωροληψίαν ἐπιτεχνώμενος, ὁ σαλάρια χορηγῶν τοῖς κηρύττουσιν αὐτοῦ τὸν λόγον, ἵνα διὰ τῆς γαστριμαργίας ἡ διδασκαλία τοῦ λόγου κρατύνηται, etc. Et in hoc pseudoprophetisam accusat, ut ipse εὐλογοῦναι καὶ χρυσοῦν, καὶ ἀργυροῦν, καὶ πολυτελεῖς ἐσθήτας, etc. Confer de Theodosio, p. 185. Paulo post universe de his scribit : Δεικνόμεν γὰρ τοὺς λεγομένους παρ' αὐτοῦ προφῆτας καὶ μάρτυρας, μὴ μόνον παρὰ πλουσίων, ἀλλὰ καὶ παρὰ πτωχῶν, καὶ ὄρφανῶν, καὶ χηρῶν κερματιζόμενους.

Secundum operationem mali spiritus. Luge anonymi scriptoris verba loco citato pag. 180.

Pag. 172. *Σκηνοδοτεῖν καὶ ἐκδόστην γινεσθαι ἐν τοῖς ἀνθρώποις.* Σκηνοδοτεῖν, hic in bona accipiendum significatione; sic non necesse erit cum Coletero, inq. III Monum. *Eccl. Græcæ*, col. 676, alidere, ἐξηγησάμενον. Cæterum nisi Latina sint corrupta, vetas interpres pro καὶ ἐκδόστην γινεσθαι ἐν τοῖς ἀνθρώποις, legit, καὶ ἄς ἦν (nempe υἱός), ἐν τῷ ἀνθρώποις γένει. Sed Damasceni lectio genuina esse colligitur ex cap. 53, et clausula sequentis cap. 66.

Adnotationes Fr. Feuardentii in cap. 62.

Pag. 272. *Justificabit autem et eos.* Gravior et severe inquit Dominus in eos, qui Ecclesie magnum et illustre Christi corpus ob modicas causas schismatibus suis divellunt, peccato omnium gravissimo semetipsos involventes; sicut et in omnes qui extra illius communionem et unitatem inventi fuerint.

Nulla enim ab eis. Schismatis crimen, quo sancta Ecclesie unitas laceratur variis hæreseon sectis, adeo grave et horrendum existimaverunt Patres, ut nullis tormentis satis expiari posse crederent; quod et hic aperte indicat Irenæus. Aliorum omnium gravissimum esse post Clementem Roman. lib. vi *Constitut.*, cap. 4, ideo colligunt Optatus Milévitanus et Augustinus, quod fratricidiis, incendiariis, adulteris, idololatriis, penitentiae locum Deus reliquerit, vel suppliciis lenioribus in ipso animadvertit; schismaticos vero, subducto respiciendi tempore, vel cælestibus ignibus absumpserit, vel hiatu terræ viventes corpore et

A animo ad tartara brevi momento præcipitaverit. Quis jam dubitaverit hoc esse accleratum commissum, quod est gravius vindictatum? Libro primo *Contra Parmenianum*, libro II, *De baptismo contra Don.*, cap. 6. Disserit quoque hæc de re Dionysius Alexandrin. apud Eusebium lib. vi *Hist.*, cap. 57, contendens omnia potius incommoda subeunda esse, quam Ecclesie Dei discindere concordiam; illudque martyrium, quod quis perpetitur ne dirimatur Ecclesie consensus, multo plus habere commendationis, quam illud quod suscipitur ne idolis omnino immoletur; quæ utinam accuratus multi hujus ætatis attenderent!

Extra Ecclesiam. Ex his manifestum est hæreticos et schismaticos non esse vera membra Ecclesie catholice: id est non oves, sed bircos; non palmites vitis, sed arida sejunctaque sarmenta; non filii sponsi ac sponsæ, sed nothi ac spurii, ex patre diabolo et meretrice hæresi prognati⁶⁷. Hinc Tertull.: « Si hæretici sunt, Christiani esse non possunt. Cum exierunt ex nobis, desierunt esse et nobis. » Et Lactantius lib. IV, cap. 30: « Cum Marcionitæ aut Ariani nominantur, Christiani esse desierunt. » Huic sententiæ assipulantur Cyprianus lib. *De unitate Ecclesie*; Hieronymus *Dialog. contra Luciferianos*. Quinetiam Theodosius et Valentinianus publicis legibus prohibuerunt hæreticis Christianorum sibi nomen usurpare, sed auctorum erroris quos sequerentur.

Judicabitur. Delevimus « Judicatur » auctoritate veteris cod.

Et dispositionis ejus. Vetus cod., « et dispositiones ejus, per quas factus est homo Filius Dei, » etc.

Ejusdem adnotationes in cap. 63.

Pag. 272. *Constant.* Sic vetus codex; excusi omnes « consistunt. » Docet autem agnitionem veritatis, et Scripturarum sinceram germanamque interpretationem a veteri Ecclesie statu et ordine petendam esse, ubi charitas cunctarum virtutum maxima viget et valet. Sic et Augustinus Donatistas ad Ecclesie subsellia remittens scribit: « Quisquis falli metuit alicujus obscuritate questionis, Ecclesiam de illa consulat, quam sine ulla ambiguitate Scriptura sancta demonstrat. » Lib. II *Contra Cresc.* c. 33.

Et character corporis Christi. Ita pro « character. » ex vet. cod. restituiimus. Vult autem signum et notam veræ Ecclesie, qua eam ab infidelium, hæreticorum et schismaticorum conciliabulis internoscamus, esse successiones episcoporum 176 per universas illius sedes. Quæ vero ad hunc locum illustrandum pertinent, diximus ad initium libri III, et lib. IV cap. 43.

Custodia. Vetus cod. « custoditione, sine fictione Scripturarum tractatio plenissima. »

Quod est pretiosius. Charitatem primum locum inter virtutes; et omnia Spiritus sancti charismata obtinere docet; quod Apostolus I Cor. XII eleganter persecutus est.

Supereminentia. Expunximus « supereminens, » o vet. cod. auctoritate.

Ejusdem adnotationes in cap. 64.

Pag. 272. *Quapropter Ecclesia.* Martyrum copiosus ac illustris exercitus, qui in sola Ecclesia catholica esse potest, palam testatur de ejus in Deum dilectione ac eandem multo magis augeri, cum per tyrannos imminui et debilitari putatur. Tantum vero abest, ut hæreticorum sectæ martyres habeant, ut etiam martyrium pro Christo subeundum esse negent.

Reliquis autem omnibus. Basilideus professum fidem persecutionis tempore, fidenter etiam perjurio negandam, nec subeundum pro Christo martyrium esse, memoria post Irenæum mandaverunt Tertull., Eusebius, Epiphanius, Theodor. et Philastrius. Et quia martyrium Dei donum est, quod extri char-

⁶⁷ Lib. Præscr., cap. 57.

ritatem et unitatem Ecclesiæ nemini conceditur, A
ideo negat Gnosticos extra eam aberrantes veros
martyres habere, quos in testimonium veræ piete-
tis et apostolicæ doctrinæ ostentare possint. Idem
tradit Clemens Alexand. lib. iv *Stromaton*. Hæc
longe atque late persequuntur Augustinus lib. i
Contra epistolam Parmeniani, cap. 7, lib. ii *Contra
litteram Petiliani*; lib. iii *Contra Cresconium*,
cap. 48; lib. ii *Contra secundam Gaudentii epist.*,
cap. 19 et 20; lib. ii *De baptismo*, cap. 10, et lib.
iii, cap. 16, et Cyprianus epist. ad Antonianum;
et libro elegantissimo *De unitate Ecclesiæ*: ex qui-
bus omnibus tantum Augustinum audi: « Hæretici
faciunt opera latronum et demonum, et gloriam
sibi vindicant martyrum. Vivunt latrones et volunt
gloriari martyres. »

Constât porro hujus ævi hæreticos per legitimum
magistratum sublatos de medio non esse pro mar-
tyribus censendos, quantumvis tales videri con-
tentur et a consortibus prædicentur; quandoquidem
extra Ecclesiam et unitatem occumbant, idque etiam
non propter fidem cathol., sed quod eam abnega-
verint, et impias, sceleratas, seditiosasque hæreses
complexi, in eandem alios pertrahere conati sint.
Quid quod etiam de semetipsis hoc ipsum palam
agnoscant et fateantur? Lutherus namque de primo
duce ac pseudomartyre Zuinglio in bello pereunte
interrogatus num damnatus esset, respondit:
« Zuinglius tanquam latro mortuus est, quia voluit
alios adigere ad suum errorem, et propter hanc
causam in bellum profectus et interfectus est.
Deus est justus iudex, ejusque judicium rectum,
qui blasphemos et contemptores verbi sui non sinit
impunitos, sed misere pereunt. » Rebenstock, tom.
ii *Colloq. Lutheri*, pag. 36. Scribit etiam Joan.
Jezlerus Sacramentarius, lib. *De diuturnitate belli
eucharistici*, pag. 57, Westphalum lib. contra La-
skum Polonum, « Calvinianus, Anglos, atque Gallos,
pro hæresibus suis afflictos, diaboli martyres » no-
minare. Et pag. 93: « Lutherani asserunt nostros
esse mendaces, falsarios, sacramentoperdas, corru-
ptos testamenti Christi, ruere in tartara, diaboli
martyres, gladio potius magistratus quam verbis
refellendos, » etc. Idem autem contrario de Luther-
anis, quos non nisi anthropophagorum, Christici-
darum et arcolatrarum habent loco, ut idem Jez-
lerus, pagina 93, testis est, Calvinianorum esse judi-
cium; et Anabaptistarum de utrisque, ut et ipsi
utrosque damnant, apertius est quam ut proximis
verbis demonstrant.

Sed neque quidem. Hic aliqua adhuc desideran-
tur, quæ ex vet. cod. restituere non potuimus.
Habet vero: « Sed neque quidem necessarium esse
dicentibus tale martyrium. Esse enim martyrium
verum secundum sententiam eorum, » etc.

Cum martyribus nostris. Eusebius lib. v *Hist.*,
cap. 16, elegans fragmentum ex libris Apollinarii
Hierapolitani episcopi contra Montanum transcri-
bit, quo docet Marcionitas et Montanistas adversus
catholicos jacitasse martyres sese plurimos ha-
buisse, hocque certum esse argumentum virtutis
et potentis in prophético eorum spiritu abditæ,
volebant, istud autem omnino a veritate alienissimum
pronuntiat Apollinarius: quandoquidem ca-
tholici martyres temporibus persecutionis, si forte
quosdam ex hæreticis secum trahi conspicerentur,
et in fidei confessione, et suppliciis cum illis com-
municare detrectabant.

Hic quoque addere libet, quæ Conradus Schlus-
selburgius, Lutheranus superintendens, cuidam te-
nebriani Sacramentario, martyres sectæ suæ præ-
dicanti, respondet: « Usitatum est Sacramen-
taris, Anabaptistis, Manichæis, et aliis id genus pro-
fugis præstigiatoribus, sua martyria predicare. Sed

verbum Dei testatur, etiam falsos prophetas inter-
dum in hoc mundo horribiliter divinitus puniri,
sicut Paulus ait: falsorum doctorum finem esse
perditionem⁶⁰. Ita Jeremias scribit Achab et Se-
dechiam, falsos doctores, igne assatos esse. Ita
etiam Donatistæ olim conquesti sunt de gravissimis
persecutionibus et martyriis, quæ sustinuerunt.
Sed Augustinus respondit illis, etiam diabolos in
toto orbe terrarum perpercos esse persecutionibus
graves⁶¹. Item, non poenam, sed causam facere mar-
tyrem. »

Sæpe debilitata, et statim augens membra. Justi-
nus in Dialogo: « Quod nos nemo terrere aut do-
minare valeat, apparet quotidie; cum enim obtrun-
cemur, crucifigamur, objiciamur bestiis, ignibus,
aliisque tormentis tradamur, tamen a confessione
non discedimus. Sed quanto magis in nos sævitur,
tanto plures pietatem, fidenque per nomen Jesu
profitemur; haud secus quam si quis vitem putatione
provocet ad ubertatem fructuum. » Et Tertull. lib.

Ad Scapulam: « Non deficiet hæc secta, quam tunc
magis ædificari scias, cum cædi videtur. Et ad fi-
nem *Apologetici*: « Plures efficiamur, quoties meti-
mur a vobis. Semen est sanguis Christianorum. »
Hieronymus, fundendo sanguinem et patiendo ma-
gis quam faciendo contumelias, fundatam esse Ec-
clesiam docet, eamque persecutionibus crevisse et
martyriis coronatam scribit, epistol. ad Theophi-
lum. Verba hæc B. Augustini omittere nolui: « Ci-
vitas Christi quamvis haberet tam magnorum ag-
mina populorum, nunquam adversus persecutores
suos pro temporali salute pugnavit, sed potius ut
obtineret æternam non repugnavit. Ligabantur,
includebantur, cædebantur, torquebantur, ureban-
tur, laniabantur, trucidabantur, et multiplicaban-
tur. » Lib. xxii *De civit.*, cap. 6.

Ejusdem adnotationes in cap. 65.

P. 272. *Quod quidem.* Superius c. 42 scripsit Abel
passionem Christi mortem adumbrasse; et cap. 30
tertii libri justum Abel injusto Cain Dominum sub-
jecisse, ut patientiæ cunctis exemplum ederetur;
quibus indicat in eodem initiata esse servorum Dei
futura martyria. Eadem postea confirmata fuerunt
Noe, Lot, Abraham, Isaac, Jacob, Joseph, Moyse,
David, Achimelech, Elia, Jeremia, Iasja, Daniele,
ac cæteris patribus et prophetis pluribus et gravissima
ab impiis pro pietate ferentibus⁶²; ad quæ hoc ca-
pite frenum respexisse non est dubitandum.

Ejusdem adnotationes in cap. 66.

Pag. 273. *Cum enim et ipsi.* Ostendit veteres prophe-
tas veli vera vivaque membra Christi, Spiritu sancto
prophétasse de regni ejus gloria, de incarnatione, de
loco nativitatis, de passione, descensu ad inferos,
de resurrectione, ascensione, reditu ad postremum
judicium, novi testamenti libertate, item docuisse
Patrem, Filium et Spiritum sanctum, unicum et
verum Deum.

Retribuere eis qui tribulant nos tribulationem.
Græca Pauli sequitur, ἀναποδοῦναι τοῖς θλιβοῦσιν
ὁμοῦς θλίψιν. Ambrosius reddidit: « Retribuere eis
qui vos deprimunt, pressuram; » Hieronymus et
Primasius cum Ircæo « tribulationem » legunt;
Vulgata editio, « retributionem. »

Virtutis ejus. Ita vetus codex; excusi, « Dei. »

Veni ad prophetam. In feminino genere usurpat;
« Prophetissam habet Vulgata Biblicorum editio.
Hieronymus sanctam Mariam interpretatur, quam
prophétasse credit, cum in Evangelio loquitur:
« Ecce enim ex hoc beatam me dicent⁶³, » etc. Cæte-
rum, Cyrillus Alexand. probat lectionem veteris mostm
cod. « venit, » habet enim προσήλθε.

Purus pure, puram aperiens vulvam. Adverbium
« pure » ex veteri cod. addidimus; quo, ni fallor,

⁶⁰ Lib. iii Theol. Calv., art. 6. ⁶¹ Philip. iii, 19.
⁶² Luc. i, 48.

⁶³ Jerem. xxix. ⁶⁴ Heb. xi, 33, 34, 35, etc.

vult indolentiam munditiamque omnis generis beatissimi et castissimi B. Mariæ: uteri in partu Christi prorsum exstitisse, ac longe secus quam aliis puerperis contigisse; quæ pariundo doloribus communitè differuntur, vita periclitantur, et nonnullæ pereunt. Ita Tertullianus: «Christus novus homo, nove natus est ex Virgine, Dei Spiritu⁹³.» Et lib. *De relandia virg.* Christum eundem ex integra Virgine natum pie docet; quibus mitigare ac mollire mihi videtur dura alioqui verba, quæ lib. *De carne Christi* usurpat. Ad hæc Ignatius epist. ad Hieronem scribit: «Decebat opificem non usitata uti 177 nativitate, sed admirabili et nova, ac inaudita, ut Creatorem.» Quod vero miraculum, quæ rei novitas, si more communi ac sordibus et impuritatibus nostris contaminatus intactæ matris uterum aperuisset? Pro rei istius assertionem præclara invenies apud Hieronymum, *Apologia pro lib. contra Jovinian.* epistol. ad Pammachium, et Augustinum epist. 3. At apertam fuisse vulvam, urgebis, diserto scribit Irenæus. Respondeo: Phrasis est Scripturæ, qua simpliciter primogenitus significatur, quoquomodo natus sit. Deinde, Christum vere incarnatum, natum et editum fuisse contendunt Patres, adversus phantasma Marcionis.

Rememoratus est. Supra adnotavimus hanc sententiam, sacrilegio Judæorum, deletam fuisse ex Jeremia propheta, sicut illis exprobrat Justinus martyr in *Dialogo*.

Occidet. Sic vetus codex, cui conformis est Vulgata ed. et Hieronymus; codices excusi, «occidit.»

Pag. 274. *Receptionem in cælos.* Ante Irenæum Dionysius Areopag. in *Cæl. hierarchia*, et Justinus *Dialogo*; postea Ambrosius lib. *De instit. virg.*, cap. 5, versus illos psalmi xxiii dialogum inter Christum ascendentem in cælum et angelos, continere docuerunt.

Ejusdem adnotationes in cap. 67.

Pag. 274. *Si autem subit vos.* Christus mirabili ac plane novo adventu suo cuncta renovavit; et veteres prophetias, quæ non nisi a Patre suo prodierant, novis mysteriis et operibus adimplevit; ipsum denique novum testamentum constituit et morte sua confirmavit.

Pag. 275. *Solvere.* «Dissolvere,» et recte meo iudicio, habet vet. cod., quoniam Græce est *ἄρῃσθαι*, quod magis proprie significat «destruere, demoliri, et abrogare,» quam simpliciter «solvere.» *Donec pertranseat.* Expunximus «pertransiet» auct. vet. cod.

Vivet. Ita in futuro legendum indicant Habacuc, et Pauli contextus Græcus Rom. 1, Hebr. x, Galat. iii. Vetus codex etiam secundo «vivit,» præsentii tempore, legit.

Præstabit in novissimo dierum. Quatuor has voces desiderat vetus codex, qui et proxime sequentem sententiam ita legit: «Neque enim casu quodam hæc evenisse potestis dicere,» etc.

Longe erant. Octo voces istas desiderabant omnes codices excusi; eas ex veteri restituvimus.

In nullo altero. Eisdem argumentis utuntur Justinus martyr in *Dialogo*, Tertullianus libro *Adversus Judæos*, et Athanasius libro *De incarnatione Verbi*.

Pag. 276. *Significans.* Delevimus «significabat,» moxque pro «quemadmodum, quomodo;» et «excipit» pro «excipiet» reposuimus, veteris codic. auctoritate. Cæterum, falsis nomine, crucem Domini intelligit, utpote ex ligno ferroque clavorum compactam; quam Abel justus ab injusto fratre mors illata significavit, ut superius dictum fuit.

Ejusdem adnotationes in cap. 68.

Pag. 276. *Ab altero autem Patre.* Ita restituvimus ex vet. cod.; excusi omnes, «ab altero autem Dominum Patrem nostrum.» Colligit ex his quæ prius

A diæta sunt, insaniam illorum coargui posse, qui duos aut plures deos coniungunt: simulque narrat prophetias omnes ab uno Patre Domini nostri Jæu Christi promanasse.

Ejusdem adnotationes in cap. 69.

Pag. 276. *Adversus eos.* Evincit vana et insana esse, quæ Valentiniani de Scripturarum sanctarum veritate comminiscebantur; simulque eos non parum contumeliosos esse in Deum, qui per has seipsum manifestat. Insuper, Christum vere fidei, non ignorantie magistrum, pro nostra salute passum; cujus discipuli et servi unanimes sint in fide; cum interea ipsi propudiose inter seipsum dissociantur.

In Pleromate existens. Ita vet. cod.; excusi, «mittens,» quod delevimus.

Hoc idem ipse. Octo voces ex vet. cod. adjectivus, expunximus ejusdem auct., «item Spiritu.»

B *Pleromatis.* Expunximus «Pleromatibus;» et paulo post «Horo» pro «hora,» «sursum» pro «rursum» reposuimus.

Pag. 277. *De aliquo.* Delevimus «quo;» et aliquanto postea «de Verbo» pro «vero,» «protraxerit» loco «protexerit» supposuimus, vet. cod. auct.

Tantæ sunt de uno inter eos diversitates. Commemorat rursus dissidia, quibus primus Gnosticorum exercitus secum dimicavit; iisque unanimum perpetuamque Ecclesiæ catholicæ in doctrina fidei consensum opponit: inde jure optimo colligens nihil veritatis aut Spiritus divini inter eos residere, sed in sola Ecclesia catholica, cujus pastores et oves semper eadem de eisdem fidei articulis docuerunt, senserunt, crediderunt. Similes quoque Arianorum, Eunomianorum, Macedonianorum, Donatistarum, et aliorum quasi melius ætatis Gnosticorum pugnas satis effuse describunt Theodoretus, Sozomenus, Socrates, Evagrius et Nicephorus in Historiis ecclesiasticis. De postremorum hujus ævi Gnosticorum, id est Lutheranorum et Calvinianorum, mutuis acerrimisque certaminibus, non semel in superioribus disseruimus. Hic tantum, ut Irenæi vestigiis inhæreamus, duntaxat ex parte dicemus, quantæ sunt de uno eucharistiæ sacramento inter ipsos etiam Sacramentarios diversitates: ut vel ipsi conspicientes, quam diversâ, quam adversa, quam perversa de unica re scripserint hujus sectæ duces, ab eis abhorreant; vel saltem ab eorum conventibus et hæresibus procul fugientes catholici viri, magis ac magis in sua veraque religione confirmentur ac prolificent.

1. Ab ipsa Dei nostri omnipotentia exordior, qua fieri nunquam posse blasphemant Zuinglius, contra Lutheri confessionem, et Responsione prima contra Eckium; Petrus Vermilius, dialogo contra Brentium; Beza, libellis contra Schneccerum, Jacobum Andream et Pappum; itemque *Creophagia* folio 152; Danæus, in *Elencho hæreticorum*; Erastus, contra Schegkium; Liberius, in *Synagmate*, et alii passim; ut idem corpus Christi in multis simul locis constituatur, vereque consistat et exhibeatur. Contra vero, Zuinglius ac Oecolampadius in colloquio Marpurgensi concesserunt Luthero «Deum id omnino posse, modo velit.» Heidelbergenses in colloquio Maulbrunensi professi sunt «se nolle in quæstionem revocare hæc in re omnipotentiam Dei.» Boquinus scripsit, «vertiginosus spiritus esse, ullo modo de omnipotentia Dei ligare.» Volanus libro contra Scargam ait: «Christum posse facere, ut caro ejus tam in cælo, quam in terra sit præsens.» Beza vocat eos fallaces sophistas, «qui negant fieri posse ut quis simul vicinet in locis duobus.⁹³» Calvinus profitetur «hoc loco nullum esse certamen de omnipotentia Dei⁹⁴» Calviniani denique omnes fremunt ac furunt contra

⁹³ Lib. v cont. Marc. ⁹⁴ In Epigram. ad Truchium.

⁹⁵ Instit. lib. iv.

aos, cum objicimus illis quod divinæ omnipotentis A
destruant.

2. **Æcolampadius** libro *De verbis Domini*, 1525, vitios est probare nihil esse in hoc sacramento quod miraculum dici queat, vel captum hominum excedat. Idem censet Zuinglius in *Exegesi*. Calvinus catholicos et Lutheranos sarcasmis irridet, quod auditis verbis Christi, « Hoc est corpus meum, » miraculum a Christi mente remotissimum imaginantur, et in abyssum omnipotentis seipsos demergant. Subscribit Beza in *Creophagia*, et *Cont. Pappam*. Consentiant Lavatherus, *Hist. sacram.*; Aretius, serm. 3 de cœna; Germanus Bavarus, in *Examine*, et Sacramentarii universi. Contra vero Calvinus in *Instit.* affirmat « Christum, modo miraculose et impervestigabili, dare nobis corpus et sanguinem suum. » Et in *Optima inveniendæ concordie ratione*, pag. 97, concludit: « Sacramentum hoc a Paulo magnum mysterium vocari; et se in eo miraculum agnoscere, quod et naturæ fines, et sensus nostri modum exsuperat. » Beza quoque *Creophagiæ* folio 66, hoc incomprehensibile mysterium appellat; et *Diallacti* pag. 82 fatetur « sanctos Patre: Ingens miraculum illud recte nominasse. »

3. Calvinus ait⁹⁶ substantialem corporis Christi in hoc sacramento presentiam se semper repudiasset; Christi corpus sibi exhiberi secundum virtutem, non secundum substantiam; carnis substantiam ore non sumi. Zuinglius libro *De vera et falsa religione*, pag. 278 et 292, et in *Expos. fid.*, pag. 36, pari errore tuetur, nullam Christi carnem aut corpoream substantiam illis aut esse, aut recipi. Consentiant **Æcolampadius**, lib. *De verbis Dom.*, pag. 2; Bullingerus, in 5 decade, et in caput xi primæ ad Cor.; Vermilius, dialogo contra Brentium; Beza, *Creophagiæ* pagina 13. Contra vero, Calviniani omnes, qui in Rupellanam synodum convenerunt, eos omnes suis calculis damnaverunt, « qui noverint uti vocibus substantiæ et substantialiter in negotio cœnæ. » Heidelbergenses in colloquio Maulbrunensi rogarunt Lutheranos « ne accusarent eos, quasi docerent in cœna Dom. corporis et sanguinis Christi homines non fieri participes. » Calvinus denique scribit, « ex substantia corporis Christi vitam credentibus inspirari; et substantialem Christi communicationem credentibus (Evangelio Calvinico scilicet) per cœnam exhiberi⁹⁷. »

178 4. Zuinglius lib. *De vera et falsa relig.*, pag. 278 et 292, scribit Christi carnem nec spirituales in cœna esse, nec spiritualiter accipi; quandoquidem in Scripturis nullum reperias corpus Christi spirituale. Idem, epistola ad Eslingenses, negat nos vel spiritualiter, vel spirituali modo, corpori et sanguini Christi participare. Idem canunt Gualtherus et plerique Tigurini. Contra vero Calvinus in Heshussium, cœnam affirmat « esse carnis Christi spirituales communicationem. » Vermilius in *Disputatione Ozoniensi* tradit, « Christi^D eum ibidem spiritualiter a nobis manducari; » idemque prædicat Bullingerus in *Anti-hesi*, Bucerus in cap. xvi Matth., Laschi contra Westphalum, Lavatherus in *Hist. sacram.*, Simlerus contra Jac. Andream. Imo idem Zuinglius epistola ad principes Germaniæ, seipsam coarguens, affirmat « spirituali nos Christi corpore vesci. »

5. Beza in *Confessione Calvin.* et lib. contra Heshus. et contra Brent. tanto intervallo separat corpus et sanguinem Christi a cœna Dominica, quanto distat cœlum a terra. Idem patav. affirmavit in colloquio Pisciceno. Tigurini et Geneveses pari errore scribunt. *Formalæ consensionis* pag. 23 et 24: « Necessæ est corpus Christi tanto locorum

intervallo distare, quanto cœlum abest a terra. » Idem sentit Danæus lib. contra Chemnitium; contra vero Calvinus ult. admonit.⁹⁸, « falsum et calumniosum esse, suos verum et naturale corpus Christi a cœna Dominica penitus removere. » Danæus contra Chemnitium proficitur « se non negare Christum corpore et sanguine suo adesse in cœna sua. » Musculus in *Locis* prædicat, « panem cœnæ esse verum pro nobis crucifixum ac mortuum Christi corpus. » Beza denique aut oblitus, ait: « Testamur nos illud ipsum corpus, quod traditum est pro nobis, illum ipsum sanguinem pro nobis fustum, ipsissimum denique Christum, mediatorem nostrum, rem esse, sive materiam et substantiam sacramenti⁹⁹. »

6. Bucerus in Joannem¹ nuda et vacua signa constituit panem et vinum in cœna, sicut statua Cæsaris dicitur Cæsar; et verbum, Deus, per hominem prolatum, significat Deum. **Æcolampadius** et Zuinglius, *De verbis cœnæ*, in eadem sunt sententia. Vermilius palam testatur², se omnem realem Christi corporis presentiam ab eucharistia removere. Danæus ait³, sacramentum signum esse rei ab his terris absentis: quod et Calvinus *Contra Westph.* tradiderat. Zuinglius epist. ad Alberum idem sentiens, ait hoc sacramentum esse tantum symbolum rerum longe absentium. Contra vero Wulph. Musculus in Matth. scribit: « Dicit Christianus Domini sui verba secutus: Non panem accipio, non vinum bibo, sed corpus Christi sumo, et sanguine Christi recreor; Christus corpus suum dedit, non panem; sanguinem dedit, non vinum. Alium cibum, atium potum in cœna Domini non agnosco. » Calvinus quoque, lib. *De cœna*, ait: « Substantiam corporis Christi nobis in ea dari. » Et *Contra Westph.*: « Illud est mihi extra contraversionem, inquit, veritatem hic cum suo signo conjunctam esse. » Denique in cap. xi primæ ad Cor. concludit, « realiter et vere nobis in cœna dari Christi verum corpus et sanguinem. »

7. Joachimus Careus in *Exegesi* asserit⁴ presentiam substantialem corporis Christi in cœna esse inutilem. Danæus consentit, scribens contra Chemnitium, ex illa nullam veram et solidam consolationem conscientis nostris afferri posse. Udenhovius, non modo inutilem, sed et impossibilem, et cum Scripturis pugnantem esse blasphemam. Itemque sentiunt Zuinglius epist. ad Alberum, Gualtherus et Bullingerus in cap. xi primæ ad Cor., **Æcolampadius** in Actis colloq. Marpurgensis. Contra vero Vermilius, tractatu *De cœna*, Bucerus, in *Retractionibus* super Matthæum, Musculus, in xvi cap. ejusdem, clarissime affirmant, « cum cœna Domini dari remissionem peccatorum. » Calvinus, « non nisi a carne, et per carnem Christi vitam nobis a Deo exhiberi. » Vermilius iterum ait⁵: « Continent sacramenta suo modo præcipua et summa bona quæ habemus: offertur in eis nobis Christus, peccatorum condonatio, et promissio vite æternæ. »

8. Gualtherus *Comment.* in I Epist. ad Cor. dicit eos errare, qui ex cœna vaticum quoddam fingunt. Musculus in *Locis*, Bullingerus, decade quinta; Beza *Contra Westph.* idem affirmant. Calvinus, defens. 2 cont. eundem Westph. damnat eos qui ægrotis domi dari permittunt. Aretius, in parte *Probl.*, negat sacramentum ad ægrotos esse deferendum; et serm. 3 de cœna, hoc damnat tanquam corruptum Ecclesiæ morem. Contra vero **Æcolampadius** in I Epistol. Joann. scribit: « Hoc cibo et potu dum vegetamur, in itinere delicere non possumus. In morte denique securi, hinc horum mysteriorum tutari nos poterimus. Careus in *Exegesi*

⁹⁶ Defensione 2. ⁹⁷ Contra Heshussium. ⁹⁸ Fol. 117. ⁹⁹ I vol. Theolog., pag. 605, 621. ¹ Fol. 153. ² Tract. de Euch. ³ Contra Schneecetum. ⁴ Fol. 121 et 125. ⁵ In cap. x prim. ad Col.

laudat consuetudinem, « qua etiam privati sacramentum ad ægrotos defertur. » Vermilius in cap. x. epistolæ Corinth. « concedit ægrotis dandum esse. » Hemmingius in *Synagmate* scribit, « recte fieri, cum singulis ægrotantibus et petentibus porrigitur, ut morituris vita æterna in Christo promissa obsignetur. » Calvinus denique seipsum suosque damnans, in epistolis, fol. 626, 627, concludit, « propter multas et gravissimas causas, illud sacramentum nulla ratione debere, aut posse ægrotis denegari. »

9. Idem rursus Gualtherus in I Epistola ad Cor., pagina 170, et in Lucam, pagina 511, scribit eos errare, qui corpora nostra hoc sacramento ad resurrectionem pasci docent. Zuingliani et Calviniani ubique in Germania, Helvetia et Gallia ægrotos ac morituros fraterculos suos sine ulla sacramenti consolatione miserimas animas exhalare sinunt. Contra vero in Anglia, « etiam ad contagiosis morbis laborantes deferre præceptum est. » Et Calvinus, tam Gualtherum quam suos assecelas damnans, scribit in libro epistol. « Ab usu sacramentorum rite probatur carnis resurrectio. Cœnæ participatio, ad cœlestis vitæ fiduciam nos invitans, ad sensus etiam corporales dirigitur. » Hemmingius denique in Epist. Pauli, fol. 219, asserit, « illud recte vocari viaticum, propterea quod admoveat nos ante mortem ipsum sumentes, quod Christus sit nobis via ad perpetuam fructificationem Dei; hocque morituris inculcandum esse, quod virtute corporis Christi resuscitemur a mortuis ad vitam æternam. »

10. Melanchthon, Beza alique passim sacramentarii, Christi in eucharistia præsentis religiosam adorationem blasphemio ore vocant ἀπολατρεῖαν; Danæus contra Chæmunitium impudentissime et nequissime clamat, eos Dei ore maledictos esse, qui carnem Christi, etiam deitati personaliter conjunctam, adoraverint. Nihil frequentius est in ore Calvinianorum quam in missa horrendam committi idololatriam. Contra vero, auctor *Diallacti* apud Bezam probat ex August. lib. in *De doctr. Christ.*, cap. 9 *Comment.* in psal. xxi et lxxviii, item ex Emisseno, Chrysostomo, Ambrosio, et Theodoro, « veteres non prius carnem Domini manducasse, nisi prius adorassent: illosque graviter peccare qui non adorant. » Vermilius quoque ait: « Quemadmodum audita recitatione quorundam sacrorum verborum adoramus Deum, quamvis verba ipsa non adoremus; ita in sacra communione adoramus quidem Christum, etsi symbola illa externa non adoremus. » Sed et Calvinus se suosque impietatis coarguens, adorationem Christi in eucharistia his verbis concedit: « Si in Christo hoc fieret, dicerem adorationem eam demum esse legitimam, quæ in signo residet, sed ad Christum in cœlo sedentem dirigitur. » Bucerus denique ad episcopum Abriucensem eandem pie et religiose fieri constituitur.

11. Varia et multiplicia corpora Christo affingentes, Christi tandem veram humanitatem negant, ne juxta expressum ejus verbum eandem nobis in eucharistia præsentem exhiberi confiteri cogantur. Cum enim explicite et asseveranter dixerit, se nobis dare hoc corpus quod tradebatur, et hunc sanguinem qui effundebatur; manifeste consequitur eum non verum et humanum corpus assumpsisse, si non verum et humanum nobis dederit: quod est Marcionitarum, Valentinianorum et Manichæorum vetus delirium. Zunglius namque in *Subsidio* ait corpus Christi semel intelligi naturale, natum ex Maria Virgine; secundo, a mortuis excitatum, et nostris morbis defæctatum; tertio, mysticum. Et in *Instit.*: « Duplex est caro Christi, inquit, altera quæ in mortem tradita et sublata in cœlos; altera quam in æmulationem veræ illius carnis manducamus. » Subscribit illi Bullingerus super cap. xi primæ ad Co-

rinth. Christo confugens corpus duplex, « cum naturale manens in cœlo; alterum spirituale, quæ in cœna purrigatur. » Idem, decade quinta, dicit rursus corpora eidem tribuit, « primum, verum, proprium et humanum; secundum, sacramentale, quod discipulis dedit. » Auctor *Diallacti* apud Bezam multis quoque contendit « Christum alterum corpus habere organicum, naturale, verum, suis membris distinctum; alterum improprium, cœleste, divinum, symbolicum, invisibile, impalpabile, informe, nec de Maria Virgine assumptum. » Hieronymus Zanchus lib. II *De natura Dei*, cap. 6, non modo bicorporem, sed etiam tricorporem Christum his verbis comminiscitur: « Primo, inquit, est quoddam corpus Christi verum et vivum, quod in cœlo perpetuo heret. Secundo, est corpus mortuum, quod in cœna offertur exanguis et inanimum. Tertio, est novum quoddam Christi corpus Paulo exhibitum (Act. ix; I Cor. i, 5), in hoc formatum 179 scilicet, ne verum Christi corpus a cœlo unquam discedat. »

12. Obsecro, quæ monstra, quæ portentosa verborum! Vereordicere. Miseri et excæcati tenebriones non solum sanctissima Christi Filii Dei mysteria, sed et ipsissimum Christum mundi redemptorem et iudicem, in fictitium Geryonem, Cerberum et Briareum transformant. O summam Dei in hos ter quaterque blasphemos Sacramentarios patientiam! Sed tarditatem supplicii hujusmodi impietatis debiti, tandem aliquando gravitate compensabit. Non referam ergo quibus verbis Calvinus, lib. *Contra Hæsiusium*, superioribus suorum sententiis contradicat; Bullingerus quoque, decade quinta, et secum, et cum illis pugnet, ut his Sacramentariorum mutuis de unico eucharistiæ sacramento contradictionibus et dissensionibus citius finem imponam. Universas enim referre non est hujus loci.

13. In hoc quidem unum conveniunt adversus Dominum et adversus Christum ejus, ut in verbis Christi: « Hoc est corpus meum, » sit aliquis tropus et figura constituenda; sed cujus speciei ac formæ; deinde, quibus verbis adhibenda, plusquam feraciter dissident, ac sese mutuo lacerant et conticiunt, quando unusquisque aliam et aliam comminiscitur et statuit. Scribit enim Calvinus *Contra Westphalum*: « Quidam nostrum synecdochen, alii metaphoram, alii metonymiam esse tradunt. » Et *Contra Hæsiusium*: « Panis est corporis signum, vel figura, vel symbolum; vel panis significat corpus, vel metaphorica, vel metonymica, vel synecdochica est appellatio. » Annon hæc præ errorum et tenebrarum ægritudine, incerti atque perturbati animi manifestissima sunt argumenta? Bullingerus, *Comment. in Matth.*, scribit, « se nemini vel metaphoræ, vel metonymiæ, vel alterius tropi nomine, velle in hac controversia molestum esse; » omnia æquo animo laturus, modo Christus et sacramento suo exturbetur. Aretius asseverat, « illum sermonem Christi esse vel metaphoricum, vel improprium, vel catachisticum, vel metonymicum, vel symbolicum, vel mysticum; qui explicatione debet illustrari. » Quid his magis tortuosum, inconstans et varium? Sed pergamus confusas istas Babyonicæ turris ædificatorum linguas, despumantes suas confusiones, audire. Joachimus Cureus, in *Exegesi*, vocat propositionem illam « vel sacramentalem, vel metonymicam, vel synecdochicam, vel antonomasticam. » Brevi exsurget, ni jam proderit, ex horum grege, qui ironicam, ut Christum velut illusorem naso suspendendum relinquunt, adjiciat.

14. Nec minor quibus verbis adhibetur, digladiatio. Carolstadius in pronomine « hoc » constituendam censet. Zunglius, lib. *De vera et falsa religione*, hanc sententiam velut triglam, neptam,

^o Defens. vet. doct. de cœna Domini.

¹ Instit. lib. IV, cap. 17, § 57.

² Com. in Matth., cap. xxvii.

³ Dial. 1525 editio.

barbaram et impiam condemnat; et in verbo substantivo « est. » per « significat » reddendum, figit. Viretus in suo prolixo volumine sacramentario scribit verbum « est » relinquendum esse verbum veritatis et existentia; « corpus » vero pro corporis figura et significatione capiendum. Contra vero Beza¹⁰ asserit tropum esse, non in voce « corpus » sed in verbo « est; » Laski autem non in verbis, sed in tota actione cœnæ vult figuram esse ponendam. Zuinglius¹¹ iterum nunc « corpus » pro « divinitate » vult esse intelligendum; mox pro « morte et passione; » illico pro « fide in Christum; » denique pro « commemoratione passionis et mortis Dominicæ; » quasi aliquid eorum traditum et sumum esset pro nobis, vel in ara crucis confixum pependisset. Germanus Bavarus, in *Examine*, ait statum questionis consistere in verbo « accipite; » Cleinwiltzius contra Heshusium, in verbo « manducate; » Tossanus in suo *Consolatorio* jurat « non esse certamen de Christi verbis, sed de verbis et additionibus hominum; » Beza¹² vero auctoritate sua concludit, « verba comedendi et bibendi in sacro cœnæ usu, non proprie, sed figurate, translative et tropice intelligenda esse; » Pincierius denique in *Antidoto* vult « Christum in cœna inopia vocabulorum panem dixisse corpus, sicque improprie et imperfecte loqui voluisse. » Atque hic modum finemque ponimus, cunctos per Deum rogantes et obsecrantes, ut vel ex his perspiciant nullam esse inter sectarios istos in summis rebus concordiam, ac proinde nullam veritatem, nullam denique conscientiarum securitatem, vel salutem; et ideo in unitate fidei catholicæ, quæ semper eadem fuit, vel constanter permaneant; vel ad illam cito redeant, si aliquando ab eadem aberraverint. Quæ ad veram sententiam de eucharistia pertinent, diximus in cap. 32 et 34 hujus libri.

Ejusdem adnotationes in cap. 70.

Pag. 277. *Quem enim non confutat.* Parabola de vinea palam demonstrat, eundem Deum hujus mundi conditorem, Christum Filium suum misisse, qui olim prophetas ad populum Israelis destinaret; eundemque a Judæis et gentibus fidei et pietatis fructus jure suo repossere. Vet. cod. auctor. « confutat » pro « confitetur » legimus. Vult enim Christum, vel ea solum parabola, cunctas Valentinianorum deliramenta diserte solideque refellere.

Pag. 278. *Sed expansam in universum mundum.* Ecclesiam per universas mundi plagas Irenæi temporibus jam dilatam fuisse, variis exemplis, historiis et auctoribus citatis adnotavimus, cap. 3, lib. 1. Hic tantum observandum, eandem veræ Ecclesiæ notam Irenæo et cunctis Patribus fuisse, quæ nunc est catholica; et ad universa loca, tempora, hominum genera, ad nationes denique omnes et linguas pertinet; et instar solis, fontis et radicis, radios vibrat, rivos diffundit et ramos suos unica in fidei confessione sacramentorumque perceptione ipsa manens, in omnes extendit. Hæc variis Scripturarum testimoniis et validissimis rationibus docet Augustinus, eadem via evincens, nullis omnino hæreticorum sectis nomen catholicum aptari posse, epist. 48, 161, 170; *Breviculus collat. cum Donatistis*, collatione tertii diei; lib. *De ugone Christiano*, cap. 29; lib. *De symbolo*, cap. 10; lib. III *Contra Gaudemium*, cap. 1, et lib. *De unitate Ecclesiæ*, cap. 3, 6, 7, 8 et 9.

Superducel. Expunximus « superducat, » vet. cod. auct.

Unus et idem cum semper sit Verbum Dei. Vetus cod. « unum et idem, » quod magis Latinum est; verum, cum fere semper Verbum Dei, pro Filio, in uasculino genere dixerit, vocem Λόγος respiciens, immutare nolimus.

A *Cum angeli transgressores.* Velus fuit multorum et gravissimorum auctorum opinio, angelos malos specie mulierum allectos, assumptis hominum corporibus, cum ipsis rem habuisse prolemque suscepisse, quam in Gigantes, Faunos, Panas, Silvanos et id genus monstrorum partiti sunt. Enochum primum ferunt hujus opinionis auctorem; Moysen deinde volunt rei hujus meminisse, Genes. vi; Josephus I *Antiq.* et plerique alii Hebræorum raphini illam asserunt. Inter Græcos orthodoxos his subscribunt, Justinus martyr in priore *Apol.*; Clemens Alex. lib. III *Paradogi*, cap. 2, et lib. III et V *Strom.*; Athenagoras in *Apol.* pro Christianis; Methodius martyr serm. de Resur.; Origenes tractat^r *De singul. clericorum* apud Cyprianum, si illius sit auctor; Proclus et Paellus philosophi Christiani. Ex Latinis scriptoribus eam amplexantur Tertull. lib. *De volandis virginibus*, et lib. *De habitu mulierum*; Cypr. tractat. *De vanitate idolor.*; Lactantius lib. II, cap. 15, et Severus Supitius lib. I *Hist. sacræ*.

B Plurima hinc inde suo more versans Augustinus XV *De civitate Dei*, cap. 23 et 24, de hac disputatione nihil temere audeat diffinire, etc.

Verum, ista Moysis sententia: « Videntes filii Dei filias hominum quod essent pulchræ, acceperunt sibi uxores¹³, » etc., cui innititur præcedens opinio, longe rectius redditur a Chaldeo interprete et Patribus orthodoxis, sic ut per filios Dei non spiritus angelici significentur, sed filii principum, ea phrasi qua judices, magistratus, principes aliique præstantes viri et dii et filii Dei in sacris sæpe appellantur. Aben-Efra quoque per « filios Dei » homines Deum agnoscentes intelligit, nimirum filios Seth, apud quos divina religio ab initio et deinceps vigerat; qui tandem, cum Cainitarum filiabus commisit, didicerunt opera earum et in summam impietatem evaserunt, dempta Noe unica familia. Atque hanc sententiam ut aptiorem et sanioerem amplexantur Hieronymus, Chrysostomus, alique plurimi. Augustinus denique, *Questionibus in Genesis*, in eandem magis inclinans scribit justos homines posse etiam angelorum nomine nuncupari, sicut et Joannes Baptista « angelus » in sacris nominatur, Malach. III, 1; Joan. I.

Donationem. Ita vet. cod; excusi, « dominationem » habebant.

Ad vos. Expunximus « eos; » deinde « dicas » pro « dicas; » et « voci » pro « vochem, » vet. cod. auct. restitimus.

Super nos. Delevimus « vos. »

Distribuit adversus. Codices excusi, « attribuit in; » et non multo post « terrarum » pro « terræ » supposuimus, auct. vet. cod.

Boni operis. Non inepta est veteris cod. lectio in dandi casu, « bono operi, » sed malo, « cum quidam Græci cod. habeant τῷ ἀγαθῷ ἔργῳ, et Chrysostomi interpres reddiderit, « principes bene agentibus terrori non sunt, sed male. »

D *Vocans.* Codices excusi, « vocat; » deinde « stantes erasmus, » et « statim reposuimus veteris cod. auct.

Similiter autem et merces una. Si æternitatem regni cœlestis, immortalitatem corporum, ac ipsum Deum unicum 180 beatitatis objectum spectaverimus, omnibus certe æqualis est merces; alias non.

Et inscriptionem. Delevimus « discretionem, » vet. cod. auct.

Et pœnitetur. Verbum impersonale vocis tantum activa, voce passiva usurpat. Græca Evāgelii habent ὁσπερον δὲ μεταμεληθεὶς; Vulgata edit. reddit, « Postea autem pœnitentia motus. »

Ex J. Ern. Græbii adnotationibus in cap. 70.

Pag. 277. *Filium suum unicum, dicens: Forta-* Vocem ἐὺν ex Marc. XI, 6, et τῶς ex Luc. XX, 45,

¹⁰ Cont. Hesh. ¹¹ Instit. de cœna Domini; et Resp. ad quemdam amic. ¹² Summa doct. de re sacram. ¹³ Gen. VI, 2.

petiisse videtur Irenæus; neutrum enim in S. Mat-
thæi Evangelio legitur.

Temporibus suis. Sic interpres non modo Irenæi,
sed et S. Matthæi ex Græco, ἐν τοῖς καιροῖς αὐτῶν.
Sed via dubito cum Syro interprete legere αὐτῶν,
« eorum, » scilicet « fructuum, » quia præcessit
ver. 34. ἕτα ἔα ἡγγισεν ὁ καιρὸς τῶν καρπῶν

Iterum dicit. Vox « iterum » in nullo S. Evan-
geliorum legitur.

Nunquam legistis. Ἐν ταῖς Γραφαῖς, « in Scri-
pturis, » quod in S. Evangelii codice et omnibus
versionibus hoc loco additum exstat, Irenæus ex
memoria allegans omisisse videtur.

Circumterminavit. Id est finibus terræ sanctæ in-
clausit, ut patet ex paulo post sequentibus : « Tra-
didit eam Dominus Deus, non jam circumvallatam,
sed expansam in universum mundum, » etc.

Pag. 278. *Repente.* Ἀφηνδῶς cum vulgato inter-
prete legit Irenæus, nisi illius interpres, vel scriba,
hunc potius quam Irenæi textum secutus fuerit.

Quomodo enim factum est in diebus Noe. Quæ
æquantur ex memoria allegavit Irenæus.

Nunquid usque ad calum exaltaberis. Anno Ire-
næus cum vulgato Bibliorum interprete legit : μὴ
ἕως τοῦ οὐρανοῦ ὑψωθήσῃ? Minime puto, siquidem
in nullo Græcorum Patrum hunc locum ita allega-
tum reperio. Interpreti itaque Irenæi, aut scribæ,
Latinam Evangelii versionem sequenti, hæc ascri-
benda videntur.

Dicere : Avertimini. Aut Irenæus in Jeremia, aut
interpres in Irenæo male legit ἀγρευ pro ἀγρων.

Alii quidem Dominum annuntiant, etc. Scilicet
« Prophetæ; » quippe gratia adoptionis per effu-
sionem Spiritus sancti novo testamento reservata
erat.

Pag. 279. *De quo et Apostolus ait*, etc. Vestis,
qua Apostolus « superindui » optat, est corpus im-
mortale ac a peccati labe immune, quale in cælo
gestabimus. Attamen ad « Spiritum sanctum, » per
quem ad istam felicitatem præparamur et digni
reddimur, mystice verba Apostoli applicat Ire-
næus.

Quod idem ipse rec. Origenes *Comment. in Mat-
thæum*, pag. 475 seq., idem argumentum urget se-
quentibus verbis, quæ ob proximitatem Latine solum
recitare placet : « Dicant nobis, utrum iratus ille,
utpote qui nuptias illo suo faciat, Christi Pater
sit, an præter eum qui, quatenus ediderit parabola,
iratus est, alius sit ipsius Pater? Utrobique sane
occurrent angustia, sive iratum illum nuptias illo
facientem Patrem Christi esse nolint propter iram;
sive propter nuptias et filium Patrem ipsum Christi
esse et frasci cogantur fateri. Quod si iræ huic ex-
plicationem aliquam inferre conentur, dicemus il-
lis : Neus vos, quænam hæc partitio est, eum qui
in Evangelio nuptias illo suo facit, propter iram
minime refugere, nec alium quærere; in lege autem
et prophetis propter idem iræ nomen, vel alia huic
convivialia, alium a legis prophetarumque Deo Deum
flingere conari? »

Pag. 280. *Subjecti estote.* Nostra Vulgata Nov. Test.
exemplaria sonant, ἀνάγκη ὑποτάσσεσθε. Sed Ire-
næus cum vulgato Latino interprete legisse videtur
ὁποτάσσεσθε, et iusuper vocem ἀνάγκη prorsus præ-
termisit.

Adnotationes Fr. Feuardenii in cap. 71.

Pag. 281. *Veterem legem libertatis.* In cap. 9 et
29 libri huius, multa adduximus ex Patribus, qui
primo et secundo a Christo sæculo Ecclesiam dire-
xerunt, quibus præsens Irenæi dogma de libero ar-
bitrio in angelis et homine, ante et post lapsum ser-
vato, tanquam Dei verbum amplexandum esse con-
tinuavimus. Hic ne in re apertissima simus prohi-

xiores, aliquod tertiar et quartæ ætatis Patrum tes-
timonia adjiciemus, reliquorum autem locos quæ-
sigit signabimus, quibus idem firmatur : ut inde
culvis pateat perpetuam, perspicuamque et non-
quam confusam, uti garrunt Magdeburgenses, Ec-
clesiæ catholicæ hujusmodi fuisse sententiam. Non
itaque primus audiatur Eusebius Cæsar. « Non
dii boni, ait¹⁶, sed perniciosi dæmones sunt, qui
libertatem nostram destruxerunt, et stellis non ex-
teriora solum, verum etiam voluntates nostras cogi
persuaserunt. Quod si esset, jaceret omnis philo-
sophia, jaceret pietas, nulla esset laus virtutis,
nullus fructus laborum, nec puniendi essent im-
probi, nec admirandi studiosi, » etc. Fusius isthæc
persequitur toto eo capite; et capitibus 6 et 7 con-
firmat rursus eadem dilucidis gentilium philosopho-
rum rationibus. Capitibus 8 et 9 idem præstat ratio-
nibus et sententiis Bardesanis Syri episcopi, Origenis,
denum Litteris sacris; deinde etiam lib. 1 *Demonstr.
evangelicæ*, cap. 9, et lib. IV, cap. 1, 6, 9 et 10.

Sequitur Lactantius : « Quoniam clemens est,
ait¹⁷, et pius erga suos Deus, ad eos Filium misit,
quos oderat, iræ illis in perpetuum salutis viam
clauderet; sed daret his liberam facultatem se-
quendi Deum, ut et præmium vitæ adipiscerentur,
si eum secuti fuissent; et culpa sua in mortis pœ-
nam incurrerent, si regem suum repudiassent. »

Addatur Athanasius : « Anima, inquit¹⁸, ad eas
quas commenta est voluptates, viribus suis abuti-
tur, ideo quod libera sit et sui arbitrii. » Et alibi¹⁹ :
« Animadvertens Deus arbitrium delectumque ho-
minis utroque vergere, mature gratiam quam dederat,
legis et loci præsidio communitam voluit. »

Hilarius²⁰ : « Unicuique nostrum libertatem vitæ
sensumque Deus permisit. »

Basilius ad illud Isaia²¹ : « Si volueritis et audi-
eritis me, etc. « Hoc maxime loco, inquit, velut ob
oculos exhibet libertatem arbitrii humanæ nature
indultam. » Item in cap. XIV Isaia : « Ex suo ipsius
proposito et libera voluntate, unusquisque esse po-
test semen sanctum, aut certe in diversum abire. »
Et : « Homo natura utitur libera, ut ad utrumlibet
possit inclinari, ad electionem scilicet boni et pe-
joris. »

Nazianzenus *Apolog.* 1. « Singularis et eximie
Dei bonitatis argumentum est, facere ut nostra quo-
que aliqua ex parte sit virtus, nec natura tantum
inseratur, sed voluntate etiam animique proposito
excolatur, arbitriique libertate parem in utramque
partem motum habente. » Prætermitto quæ ad hoc
dogma confirmandum idem auctor habet in expli-
catione illius : « Cum consummasset Jesus sermo-
nes hos²², etc. Item Oratione in Christi Nativita-
tem; ut reliquorum ejus ætatis locos insigniores
duntaxat designem.

Marcus eremita, libro *De paradiso*, sub finem, et
lib. *De lege spiritali*, cap. 55 et 56, Ambrosius
epist. 84, enarratione in psalm. XL; Epiphanius
lib. *Contra hæreses*, 16 et 64; Gregorius Nyssenus
lib. *De hominis officio*, cap. 16, lib. *De vita
Mosis*, homilia 2 et 8 in Ecclesiasten, Oratione ca-
techetica cap. 5 et 31, Oratione de mortuis, Præ-
deutius in *Hamartigenia*; Theophilus Alexandr.
lib. III Paschali; Hieronymus epistol. ad Demetria-
den, epistol. ad Ctesiphontem, epistol. ad Damasum,
Quæst. Heb. in Genes. et lib. III *Comment. in
Isaiam*; Augustini locos magna diligentia collegit
Hieronymus Torrensensis, lib. I *Confessionis Augu-
stini*, cap. 52; Cyrillus Jerosolymitanus cate-
chesi 4, Alexandrinus dialogo de oratione Spiritus
sancti, lib. III et VII *Contra Julianum*; Prosper
Aquitanicus lib. I *De vocatione gentium*, cap. 3, 5
et 7. Hi omnes tum Græci, tum Latini, hominum

¹⁶ Lib. VI De præp., cap. 5. ¹⁷ Lib. IV, c. 11. ¹⁸ Orat. cont. idol. ¹⁹ Lib. De incar. Verbi. ²⁰ In
Psal. XI. ²¹ Lib. III contra Eunom. ²² Matth. VII, 28.

natura liberum esse, boni malique optionem et A electionem sibi datam et oblatam, ob idque utrinque juste iudicatum iri, partem iisdem Scripturis et rationibus, quibus his capitulis Irenæus, partim aliis manifeste docuerunt.

Vix enim a Deo non fit. Hæc Irenæi verba citantur a Damasceno, libr. 1 *Parallelorum*, cap. 100, et in eundem scopum, nimium ut doceat uterque peccatorum ac reprobationis improhorum causam non esse in Deo, sed in ipsis reprobis. Nam vis ab illo non fit ut percent, sed unicuique proponit vitam et bonum, et e contrario mortem et malum, ut diligit Dominum et ambulat in viis eius²¹. Insuper, dat omnibus, inquit Irenæus, bonum consilium, videlicet per prophetarum, apostolorum et his succedentium pastorum Ecclesie adhortationes, et tam publica quam privata commoda vel incommoda; occultas denique Spiritus sancti in conscientis omnium hominum loquentis inspirationes; quas si pro relicta sibi libertate elegerint serioque amplexati et prosecuti fuerint, procul dubio servabuntur; alias æternæ perditioni juste addicentur. Hinc et Hilarius: «Esse filios Dei, non necessitas est, sed potestas; quia universis Dei munere non natura dignitatem asseritur, sed voluntas præmium consequitur.» De his copiosè disserit Augustinus, lib. *De spiritu et littera*, cap. 33; libr. III *De libero arbitrio*, cap. 49, et libro *De natura et gratia*, cap. 67.

Posuit autem in homine. Hujusmodi electionis potestatem, 181 etiam post lapsum primi hominis in ejus posteris perseverasse adeo certum et manifestum est, ut nulli Simoniani, nulli Marcionitæ aut Manichæi, nulli Lutherani aut Calvinistæ, nulli Anabaptistæ aut Ariani hoc ipsum inficiari valeant, nisi pervicaciter damnent, vel saltem misere torqueant istas Scripturas: «Elige vitam, ut et tu vivas, et semen tuum. Tu hodie elegisti Dominum Deum tuum²². El-gi abjectus esse in domo Dei mei²³. Maria optimam partem elegit²⁴, etc.»

Etenim angeli rationabiles. Angelorum exemplo confirmat, ad Dei infinitam liberalitatem æquitatemque pertinere, quod non modo angelos, sed et ipsos homines animi libertate præditos condiderit, totaque vitæ curriculo eadem instructos vel præmiis cælestibus tandem coronet, vel sempiternis adjectis suppliciis. Ac de his jam diximus in capite nono hujus libri.

Ex J. Er. Græbil adnotationibus in cap. 71.

Pag. 281. *Quemadmodum et in angelis.* Sic quoque Justinus M. *Apologia* 1 (2), pag. 45: Αὐτεξούσιον τὸ τε τῶν ἀγγέλων γένος καὶ τῶν ἀνθρώπων τὴν ἀρχὴν ἐποίησεν ὁ Θεός. «Libero arbitrio præditum et angelorum, et hominum genus ab initio creavit Deus.» Et Tatianus in *Orat. ad Græcos*, pag. 26 nuperæ editionis: Τὸ ἐξάτερον τῆς ποιήσεως εἶδος αὐτεξούσιον γέγονε. «Utrumque creaturæ genus (angelorum scilicet et hominum) liberi est arbitrii.»

Datum quidem a Deo, servatum vero ab ipsis, etc. Ita et Tatianus continuo subjungit: Τὸ ἀγαθὸν φύσιν μὴ ἔχον πλὴν μόνον παρὰ τῷ Θεῷ, τῇ δὲ ἐλευθερίᾳ τῆς προαιρέσεως ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων ἐκτελειούμενον, etc.

Adnotationes Fr. Fewardentii in cap. 72.

Pag. 281. *Si autem naturaliter.* Homines plena libertate aut vel boni sunt vel mali, non natura, ut aperta evangelistarum et apostolorum testimonia comprobant. Qui vero libero arbitrio contradicunt, Deum imbecillitatis et injustitiæ arguunt.

Juste apud homines sensatos. Id est qui non egent sensu communi, sed sola naturali recta ratione de rebus iudicant, quales inter alios fuerunt philosophi, oratores, poetæ profani, quorum iudiciis, ra-

²¹ Deut. xxx, 19. ²² Deut. xxx, 19, xxxi, 17. xxxi in Joan.

tionibus et scriptis humani animi libertas comprobatur.

Pag. 282. *Perfectis.* Vetus codex, «per prophetas;» utrumque servavimus.

Aperiant ei. Codices excusi. «aperiatis.»

Sed etiam in fide liberum. Fidem duplicem constituunt theologi; priorem, quæ lectione vel auditione verbi Dei acquiritur; hinc acquisitam vocant. Hanc Cyrillus Jerosol. dogmaticam, Apostolus fidem ex auditu nominat, eam liberam sic docet Augustinus. «Intrare ecclesiam quisquam potest nolens, accedere potest ad altare nolens, accipere potest sacramentum nolens; credere non potest nisi volens²⁵.» Posteriorem fidem, quod a Deo penitus infundatur mentibus nostris, infusam appellant. Hanc donum Dei esse compluribus scriptis ostendunt Augustinus et Cyrillus, verum et ipsam consensum liberum voluntatis nostræ requirere suis libris produunt: lib. *De prædæ. sanctorum*, cap. 11; lib. 1 *Retractat.*, cap. 25; *De spiritu et littera*, cap. 31 et 32, et catechesi 5. De utraque igitur loquitur Irenæus, semper vere loquitur, non solum in operibus, sed etiam in fide, hominem liberum esse.

Pag. 283. *Hoc est qui cum vi.* Duodecim has voces ex vet. cod. addidimus.

Omnia autem qui agonizat. Græce est, ὁ ἀγωνιζόμενος, «qui certat.» Cyprianus lib. *De exhortatione martyrum*, cap. 8, et epist. ad martyres et confessores de Mappalico, habet ut Irenæus: Omnis enim qui agonizat. «Pamelius, vir multæ lectionis, illic adnotat omnes codices suos, uno excepto, legisse: «Omnis qui agonizatur;» quod et hic habebat vetus noster codex: utrumque recte.

In omnibus continens est. Græce, πάντα ἐγκρατεύεται, «in omnibus temperans est.» Cyprianus locis superius signatis, ut et Irenæus, «in omnibus continens est.» Deinde plurali numero, «illi quidem ut corruptibilem coronam accipiant,» legit idem Cyprianus, quod et hic vetus codex noster.

Nos autem incorruptibilem. Sic habet vetus codex. quod concinne respondet verbis Græcis, φθαρτὸν, ἀφθαρτὸν, id est corruptibilem et incorruptibilem: excusi, «incorruptam,» non male.

Clariores erimus apud Deum. Pro diversis operibus, varios gloriæ et claritatis gradus apud Deum reponi, hic exploratum et certum habetur, ut vel cæcis omnibus innotescat. Proinde fremant licet bonorum operum osores et solius fidei assertores.

Ex J. Er. Græbil adnotationibus in cap. 72.

Pag. 281. *Ὁθ' οὐτοι ἐξαιρετοί, etc.* Origenes in *Comment.* ad Matth. xiii, tom. I edit. Huetti, pag. 214, ubi eosdem, contra quos Irenæus hic disputat, memorat hæreticos, dicentes «differentes bonorum et malorum esse naturas,» eodem eos telo configit, ita scribens: «Tali quidem acceptioni omnes refragantur Scripturæ, arbitrii libertatem astruentes, quæque peccantes accusant, eos autem laudant qui recte agunt; cum non justa sit eorum reprehensio, qui ex genere sunt, quod suapte natura tale est; nec eorum laus, qui sunt ex genere meliore.» Confer Justinum M. *Apologiam* 1, ad Antoninum Pium, pag. 84 nostræ editionis, vel 81 edit. Paris.

Adnotationes Fr. Fewardentii in cap. 73.

Pag. 285. *Si hoc autem dicat aliquis.* Oportuit creaturam plurimum differre a suo creatore: quoniam is æternus est, non factus ab aliquo; illa facta ex tempore et imperfecta, ut sequenti capite exemplo parvuli declaratur. Ideoque hominem sensum crescere ac perfici decuit.

Eiusdem adnotationes in cap. 74.

Pag. 284. *Infans enim fuit.* Quibus de causis

²⁵ Psal. lxxxiii, 11. ²⁶ Luc. x, 42. ²⁷ Tract.

primus homo cum infante comparetur, explicat Theophilus Antioch. lib. II *Ad Autolyicum*, nimirum quod simplex et sincerus esset quasi puer.

Paulus perfectus Patris. Vetus codex vocem « Patris » ignorat; hanc si retinueris, sensus est a Patre missus ac datus, uti scriptum est, Joan. vi : « Pater meus dat vobis panem de cœlo verum. Ego sum panis, qui de cœlo descendit. » Quod sequitur : « Lac nobis semetipsum præstitit, » explicatur egregie a Clemente Alexandr. « Verbum, inquit, est, omnia infanti, et pater, et mater, et pædagogus, et altor. Comedite, ait, meam carnem, et bibite meum sanguinem. Hæc apposita et convenientia alimenta nobis suppeditat Dominus, et carnem præbet, et effundit sanguinem, et ad incrementum nihil deest infantibus, » etc. lib. I *Pædagog.*, cap. 6.

Ejusdem adnotationes in cap. 75.

Pag. 284. *Et propter hoc Paulus*. Docet hominis imperfectionem non alicui divinæ infirmitati tribuendam esse, sed humanæ incapacitati. Nam Deus in hominis conditione maximam virtutem, sapientiam ac bonitatem adeo manifestavit, ut rationis expertes sint qui aliter sentiunt.

Nunc nuper factus. Pro his tribus vocibus, vetus codex habet « imperfectus. »

Sed circa eum. Vet. cod., « sed circa eum, qui nuper factus homo, quoniam non infectus erat. »

Pag. 283. *Filio vero ministrante*. Cum hic, vel alibi dicitur Filius ministrasse Patri in rerum creatione, intelligendum quod omnipotentiam vique omnem, ut et ipsam deitatem Filius a Patre habeat, non a seipso; et eadem cum Patre creat, regit, operatur : velut ait in Evangelio : « Pater meus usque modo operatur, et ego operor. » Et postea : « Non potest Filius a se facere quidquam, nisi quod viderit Patrem facientem. Quæcunque enim ille fecerit, hæc et Filius similiter facit, » etc. Joan. v, vers. 17 et 19. Ergo Pater per Filium omnia fecit, ut Joannes et Paulus affirmant²⁴, non tanquam per instrumentum aut ministrum a natura et deitate sua alienum, ut blasphemavit Arius; nec tanquam per causam secundariam, vel minus principalem, ut Calviniani, et novi Samosatensiani, Trinitarii que impie garrunt, sed ut per alteram a se personam, cui cum essentia sua omnem vim cooperandi et concreandi ad æterno communicavit. Idem ergo cum Patre est rerum omnium creator et principium, licet de principio, nimirum de Patre, sicut testatur, dicens : « Quando appendebat fundamenta terræ, cum eo eram cuncta componens²⁷. Ego principium, qui et loquor vobis²⁸. Ego sum α et ω , principium et finis²⁹. » Paulus denique Palmistæ verbis ita hunc alloquitur : Tu in principio terram fundasti, et opera manuum tuarum sunt cœli³⁰. » Itaque non sine gravi in Filium Dei blasphemia scripsit Calvinus ad fratres Polonos, « Filii personam non nisi improprie Creatorem cœli et terræ nominari. »

Visa autem Dei. Verba sunt ex libro Sapientiæ, tametsi paulo aliter reddantur quam in Vulgata editione. Ex quo tamen apparet, librum illum Irenæo fuisse auctoritatis canonicæ, sicut et Tertulliano lib. *Præscript.*, cap. 7, libro *182 Advers. Valentin.*, cap. 2, et libro tertio *Adv. Marc.*, cap. 22; item Clementi Alexandr., Cypriano aliisque primæ notæ auctoribus, eundem librum cum aliis divinis annumerantibus. Augustinus de eodem ac Ecclesiastico scribit : « Illi duo libri, quoniam in auctoritatem recipi meruerunt, inter propheticos numerandi sunt³¹. » His accedunt Patres quotquot adfuerunt Tridencio in Carthaginensi, Laterano, Florentino et Tridentino; quorum assertionibus satis

A revinci eos puto, qui nunc aliter sentiunt ac scribunt.

Ejusdem adnotationes in cap. 76.

Pag. 285. *Agnitionem autem*. Boni et mali discrimen in hominis mente permansit, ut animum eligat et persequatur, aliud fugiat et deprecetur; Deo tractabilem se cum fide et obedientia sistat, ut ab eo perficiatur. Respondetur quoque eis qui in tempore adventus Christi et reparationis humanæ curiosus, quam deceat, inquirunt. Hoc et Augustinus discutit tractatu 31 in Joannem; item lib. LXXXIII, *Quest.*, quæst. 43, et epistola 49.

Experimento diacens. Decem et octo has voces, quæ manifeste desiderabantur, ex veteri codice restituumus.

Pag. 286. *Efficeris*. Ita pro « effeceris, » et mox « temetipso pro semetipso, » auct. vet. cod. restituumus.

Non igitur ars deficit Dei. Quatuordecim quoque dictiones istas ex vet. cod. adiecit.

Convenientem subdidit penam. Vetus codex, « convenienti subdidit pœnæ; » inde judicari paulo supra legendum, « et eos qui fugiunt, ei, » etc., quanquam nulli, quod sciam, codices monstrant.

Præparat. Ita vet. cod.; excusi, « præparata. »

Ejusdem adnotationes in cap. 77.

Pag. 286. *Et clarius mala*. Sole clarius ostendit Irenæus hæc prophetæ verba de afflictionibus et tormentis, quæ mala pœnæ in scholis appellamus, intelligenda esse; non autem de peccati culpeque defectibus. Horum enim auctorem Deum facere, Simonis Magi, Marcionis et Manichæorum blasphemia est, totius orbis consensu et auctoritate damnata; quam nihilominus nostræ tempestatis Gnostici in integrum restituere moluntur. Hieronymus in III caput Lamentationum et XVII Jeremiæ, tropicam dicit esse istam prophetæ locutionem, qua mala dicitur Deus facere, dum adversa et flagella meretricibus infligit; quæ non natura ipsa mala sunt, sed mala patientibus videantur. Irenæo et Hieronymo astipulantur ex Latinis Augustinus lib. *Contra Adimantum Manich.*, cap. 27; *Contra epistolam Manich.*, cap. 38, lib. I *Contra adversarium legis*, cap. 25; Ambrosius serm. 16 in psalm. CXVII; Gregorius lib. III *Moral.*, cap. 7; Eucherius Lugdunensis lib. I in Genes., cap. 7. Ex Græcis Dionysius Areopagita, cap. 4 libri *De divinis nominibus*; Clemens Rom. lib. V et X *Recognitionum*; Justinus martyr in *Dialogo*, et lib. *De monarchia*; Basilii homil. *Quod Deus non sit auctor malorum*; Cyrilli Alexand. lib. IV in Isaia, cap. 45, et plerique omnes orthodoxi scriptores.

Eam ob rem satis mirari nequeo Melancthonis, Oecolampadii, Petri Martyris, Calvinii et Beza amentiam³², qui hujus sententiæ prophetiæ a se præpostere intellectæ prætextu, Deum omnium bonorum fontem non erubuerint facere instigatorem, impulsorem, imo operatorem auctoremque adulterii et homicidii Davidis, fratricidii filiorum Jacob, rapinarum, incendiorum ac cædium impiorum, qui in fortunas Jobi grassati sunt; Absalomicæ perduellionis, atque ejusdem incestus, quo patris concubinas polluit; Pharaonicæ obstinationis et crudelitatis; Isterodis, Pilati, Judæorumque impietatis; Judææ traditionis, omnium tandem turpitudinum, scelestorum et peccatorum hominum et diabolorum.

Quoniam vero ad hunc locum nobis ea maxime pertinere videntur quæ scripsit Mart. Campanus medicus Burdegalensis, his de causis, nostris attestantur. Quicumque Deum auctorem mali cumminiscuntur et credunt, eundem bonum negant; nec id solum, sed omnino tollunt; sicque mundum et ab eo prognata æterna constituunt; bona item et mala,

²⁴ Joan. I; Rom. XV. ²⁷ Proverb. VIII, 29, 30. ²⁸ Joan. VIII, 25. ²⁹ Apoc. I, 8. ³⁰ Psalm. CI, 26; Hebr. I, 10. ³¹ Lib. II de Doctr. Christ. ³² In X cap. Isaie; in I Samuelis, cap. 2, et in II, cap. 16; lib. I Iustit., cap. 48, et lib. de æterna prædest.; lib. contra Sycophantam.

paria et æqualia pronisue ponunt ac comprobant. Quæ sane falsa sunt omnia, vana, et a spurcissimis atheis ficta atque inventa. Deus enim auctor boni, pariter et mali esse non potest; propterea quod hæc duo contraria plane inter sese existant et sibi mutuo repugnent, effectorem suum longe diversum faciant et agnoscant. Nam cum Deus sit ipsamet bonitas, nullum malitiæ primordium ab eo ducitur. Sed uti sol tenebras, lucem tenebræ; frigus ignem, ignis frigus; siccitas humidum, siccitatem humidum; sanitas morbum, sanitatem morbus, et id generis alia, sua potestate et vi, neque procreare et emittere iis quæ sunt, valent; ad eundem modum Deus neque datur auctor ut sit malorum: quoniam totus natura bonus, aut secundum Euripidem,

Εἰ θεοὶ τι δρώσιν αἰσχρὸν, οὐκ εἰσὶ θεοί,

Deus nequaquam est. Atqui Deum esse constat, proinde necessario bonum: in quem nec minima quidem mali contemplatio cadit, tantum abest ut ejus auctor et suator pro explorato et certo statui censerique debeat.

Homerus, *Odys.* 1, causam malorum nequitia mortalium ascribit, et non Deo.

Αὐτῶν γάρ, inquit, σφετέρησιν ἀτασθαλίησιν
[δύοτο

Νήσιοι,

Sua nequitia stulti profecto perierunt;

verba faciens de sociis Ulyssis. Et paulo post, Jupiter cœlicolas ea de re in unum convocatos alloquitur:

Ὁ πόποι, ὅλον δὴ νῦ θεοὺς βροτοὶ αἰτιώωνται.
Ἐξ ἡμῶν γάρ φασὶ καὶ ἔμμεναι οἱ δὲ καὶ

Σφῆσιν ἀτασθαλίησιν ὑπὲρ μόρον ἄλλῃ ἔχου-
[σιν.

Παρὰ: uti mortales deos nimirum incusant.
Namque serunt mala exoriri a nobis; verum et ipsi
Sua nequitia præter fatum dolores angoresque per-
[petiuntur.

Plato, perpetuus mentis Homerice interpres et velut index, demonstrato passim in suis dialogis Deo bonorum omnium auctore, nunquam malorum, et hominibus semper, in extremo lib. 11 *De republ.* post multa sic ait: *Κακῶν δὲ αἰτιὸν φάσιν θεὸν τινὲ γίνεσθαι ἀγαθῶν ἕντα; διαμαχετέον παντὶ τρώπῳ μητέ τινα ταῦτα λέγειν ἐν τῇ πόλει, etc.* Causam malorum Deum cuiuspiam esse, qui bonus sit, omnino ratione decertandum ac rejiciendum est; neque pati quemquam hæc prouitfare in civitate convenit.

Menander initium malorum et caput hominibus trahi, eo pacto monstrat cuidam adolescentulo:

... Ὅτι

Ἐκ τῆς ἰδίας ἕκαστα κακίας σήπεται
καὶ πάντα τὰ λυμαινόμενα, ἐστὶν ἐνδοθεν.
Ὅλον, ὁ μὲν ἴδω, ἀρ σκοπῆς, τὸν σιδήρον,
τὸ δ' ἰμῶντιν οἱ σήπας: ἡδὲ θερῆν τὸ ξύλον.
Ὁ δὲ τὸ κακίστον τῶν κακῶν πάντων φθόρος
φθιτικῶν πεποληκῆς, καὶ πολεῖσι, καὶ ποιεῖ,
Ψυχῆς πονηρῆς δυσσεβεῖς παραστάσεις.

Quoniam a proprio vitio putrescunt singula,
Et omnia quæ corrumpunt, interna sunt,
Ut rubigo, si animadvertas, ferrum,
Vestimenta lineæ, et ligna teredo.
Malorum autem pessimum invidia
Tabificum reddidit, et reddet, et reddet,
Ob impios animi scelerati conceptus.

Mercurius ille Trismegistus, iis nunc præteritis ex industria quæ disperse et sæpenumero disseruntur de Deo, tandem concludit perturbaciones animotum res procreatas subsequi, rubiginem ferrum,

Animata corpora. Ac quemadmodum faber ferrarius rubiginem ferro non introducit, nec generator cœnum et sordem animati corporibus, sic item Deus auctor malorum hominibus nequam est. Hanc in sententiam complura licet excerpere, partim ex Demosthene in *Olynthiac. Philippic.*, et *Pro Cherroneso*; partim ex Sallust. *De bello Catil.* in orat. Catonis; plerique omnes demum, qui memoriam ex Deo prodiderunt, idem assenserunt; mirandumque sit, et simile monstro prorsus habeatur, theologos redivivos purioris et sincerioris fidei, et doctrinæ Christianæ restitutores scilicet, eo stupiditatis, ne dicam insaniam, nostris temporibus pervenisse, palam ut docuerint atque adeo turpiter et nequiter confirmarint Deum auctorem impulsoremque malorum esse; et quod universam impudentiam et temeritatem exsuperat, libros ea de re publicarint, simul vero posteris tradiderint.

Illud ad extremum reservatum jam demonstratis addam, Deum uti nec actum agere, sic nec auctorem mali, nec id cuiquam inferre posse; de cæteris autem, supplicia et præmia cunctis paræque certissima, et ea quidem justissima semper exspectanda; similiter, prout quisque promeruerint, ab eodem sempiternæ subeunda et accipienda. Hactenus illa, et Christiane.

183 Ejusdem adnotationes in cap. 78.

Pag. 286. Si autem alius. Evincit ex Scripturis eundem Deum pœnas infligere reprobis, ac electis præmia tribuere; atque his regnum, ut illis gehennam parasse; inde de malorum angelorum lapsu, improbitate et imbecillitate disserit.

Pag. 287. *Hic et caminum.* Octo has voces ex veteri codice restituiimus.

Estanc enim apostata. Cæcodæmonum primum peccatum invidiam fuisse docet; et eodem tum lapsus et reprobatus a Deo, nimirum, quantum ex Scripturis potest deprehendi, cum hominem seculerunt. Prioris partis assertores secum habet Tertullianum lib. *De patientia*, Cyprianum serm. de zelo et de bono patientiæ, de tentatione Christi; Methodium serm. de Resurrectione apud Epiphanium; Prudentium in *Hamartigenia*; Chrysologum serm. 48. Posterioris vero Justinum martyrem in *Dialogo*: « Ruina magna, ait iste, diabolus collapsus est, eo quod Evam in serpente decepisset. »

Alii autem permulsi, nec ita contemnendi quidem certe, auctores Græci et Latini tradunt fastu quodam et animi elatione lapsos etiam, antequam protoparentes circumvenissent. Cujus opinionis sunt Athanasius *De virginitate* et in *Questionibus sacra Scripturæ*, quæst. 6; Gregor. Nazianz. orat. 4 de pace; Chrysostomus hom. 15 in Joannem, et hom. de Adam et Eva; Ambrosius epist. 84; Hieronymus epist. ad Antoninum; Augustinus tractatu 49 in Joannem; Leo Magnus serm. 4 de collectis eleemosynis; Prosper lib. 111 *De vita contemplativa*, cap. 2; Primasius et Sedulius in 1 cap. ad Romanos; Fulgentius lib. 1 ad Monimum; Greg. Ro. in c. 11 et vii primi libri Regum.

Ipsæ tum calcabit caput. Loci hujus Genesios magis varia lectio quam sensus est apud Patres. Chrysostomus interpres hom. 47 in Genesim; Augustinus xii *De Gen.* cap. 36, et lib. 11 *De Genesi contra Manichæos*, cap. 48; Gregorius Roman. lib. 1 *Moralium*, cap. 58; Ambrosius lib. *De fuga sæculi*, cap. 7; Bernard. hom. 2 de laudibus Virginis Mariæ, et serm. 2 de verbis Apost. « Signum magnum, » etc.; Eucherius lib. 11 in Genes., cap. 29. Beda et Rabanus legunt « ipsa, » ut de beata Maria, quatenus nobis concepit et peperit Christum, intelligatur. Septuaginta reddiderunt αὐτῆς, id est « ipse, » non αὐτῆ ne τὸ σπέρμα neutrius generis referat; sed τὸν σπέρρον, quod masculinum est et ejusdem significationis; Christus significetur illis

Virginis, qui fortem armatum atrio dejecit, diaboli opera dissolvit, et Satanæ caput sub pedibus suorum conterit.

Hanc lectionem Irenæus sequitur et Cyprianus lib. II *Adversus Judæos*, cap. 9; probat in *quæstionibus Heb.* Hieronym. ; imitator Chrysologus serm. 173. Hebræi habent מַלְאָכִים, relativum masculinum, quod מַלְאָכִים æque masculini generis nomen refert; quæ Jonathan Chaldæus paraphrastes ita expressit, Paulo Frigio interprete: « Inimicitiam ponam inter te et inter mulierem, inter filium quoque tuum et inter filium illius: ipse memor erit istius, quod fecisti ei olim, » etc. De hoc etiam supra diximus.

Ejusdem adnotationes in cap. 79.

Pag. 288. *Cum igitur*. Diaboli, et impii omnes qui eorum nuntii et filii sunt imitatione, non natura, sibi metipsis causa sunt discessionis a Deo ac æternæ perditionis. Cæterum, ut pii viri ratione officii aliquando in Scripturis angelorum nomina sortiuntur, Isa. IX, Malac. II, Matth. XI, ita et impii filii Belial et angeli Satanæ recte nuncupantur.

Quidam ante nos dixit. Mihi, fateor ingenue, non subit quis sit iste, cujus verba adducuntur; fortassis is est, cujus tam sæpe in superioribus meminimus, quem sibi ignotum scripsit Eusebius. Sententiæ porro illius non valde dissimilem habet beatus Ignatius, *Epist. ad Magnesianos*. Nazianzenus in carmine de virginitate, multis post Irenæum sæculis, idem tradit his verbis:

*Αὐτὰρ ἔμολ' ἰσχυρὸς μὲν ἄνθρωπος ἰσχυρὸς ἰσχυρὸς ἰσχυρὸς,
Παῖδας δ' οὐκ ἔδιδασκα.*

Id est:

Sed mihi patres sunt, quotquot virtutem me docuerunt:

Filii autem quos ipse docui.

Licet sit differentia inter natum et factum. Athanasius serm. 3 contra Arianos, gentium, sive natum esse, non extraneum quiddam a natura gignen-

tis, qualia sunt opera, denotare docet, sed quiddam proprium, quod de substantia Patris emergit; ideoque Filium Dei natum seu genitum a Patre ubique in sacris Litteris prædicari. Factum esse, seu fieri et creari, illud dici, quod a natura facientis alienum est, et essendi exordium habet, quodque creatis omnibus et solis rebus convenit; et eam ob rem Scripturas dicere: « In principio fecit Deus cælum et terram »²³; non « in principio genuit. » Neque: « Manus tuæ genuerunt me, » sed: « Manus tuæ fecerunt me »²⁴, etc.

Ejusdem adnotationes in cap. 80.

Pag. 288. *Quemadmodum enim*. Omnes quidem per naturæ conditionem filii Dei sunt, non autem per gratiam et obedientiam; quandoquidem plurimi etiam cum belluis, feris et serpentibus propter varias pravitates jure comparantur.

Ira eis. Codices excusi, « ejus, » quod expunxit auctor. vet. cod. Septuaginta, θυμὸς αὐτοῦ, « furor ipsius. »

Dixit progeniem viperarum. Homines propter multiplices cupiditates, quibus a recta ratione transversi aguntur, belluarum nominibus passim designari scripsit quoque Clem. Alexandr. in *Protreptico*, ut volucrum, eos qui sunt leves; serpentum, deceptores; leonum, qui cædes et mimas continuo spirant; porcorum, qui in voluptatum cœno voluntantur; et luporum, qui rapaces sunt. Cæterum de viperæ natura et affectibus, multa non injucunda acripserunt Plinius lib. X, cap. 62; Athanasius quæst. 56 ad Antiochum; Ambrosius lib. V *Hexameron*, cap. 7, quibus qui egerit, inde petat, licet. Videat, si velit, Nicandrum, Galenum et Dioscoridem.

Similes enim. Vet. cod. « similem Sodomitis transgressionem, et eadem quæ illis fuerunt peccata. »

Pag. 286. *Præbebimus*. Ita vetus codex, excusi « præveniimus. »

VARIORUM NOTÆ

IN LIBRUM QUINTUM SANCTI IRENÆI.

Adnotationes Fr. Feuillantii in præfationem libri quinti.

Pag. 291. Hunc librum quintum sine ulla sectione in capita hæc usque reliquerunt hi qui superiores primo distribuerunt. Vetus quoque codex noster nec signata capita habuit, nec signandis argumenta suppedilavit. Quamobrem visum est eum quoque instar superiorum dividere in præfationem et capita, hisque singulis singulas item summas affigere; id quod boni et æqui pii omnes, uti spero, consulent. Apparet profecto præfationem quamdam esse initium hujus libri, quod et ἀνακεφαλαιώσασιν continet præcedentium, et sequentium ὑπόθεσιν.

Et ratione. Vetus codex « ex ratione. » Existimem Irenæum innuere velle se hæreses istas evertisse, partim Scripturis, partim rationibus ab ipsis hæresibus petitis; quando illas inter sese, et cum veritate prorsus pugnare in superioribus libris centies ostendit.

Quoniam et in administratione. Cum episcopus esse Galliarum primarius et cerneat Gnosticos graves et perniciosos lupos ovibus suis immingere, officii sui putavit esse illos erroris sui admonere et convincere, antidotumque adversus eos aliis sub-

ministrare; cujus diligentiam et sedulitatem utinam imitarentur successores.

Ab Ecclesia acceperunt. Docet fidem niti verbo Dei, quod sola Ecclesia catholica custodit, probat et intelligit; ideoque a Paulo dicitur columna et firmamentum veritatis. Consule cap. 4 lib. III, et 45 lib. IV.

Oportebit autem. Vetus codex, « oportebit et te, et omnes lectores, » etc.

184. Ejusdem adnotationes in cap. 1.

Pag. 292. *Non enim aliter*. Apparet hic novum argumentum tractari: quæ causa fuit, ut inde caput primum inciperemus, etiam repugnante rationis particula « enim. » Certum est autem auctorem superiores libros suos nequaquam partivisse: itaque eandem mihi veniam hic dari postulo, quæ superioribus concessa est: qui dum primi saxum hoc voverent, forsitan oneri succubuerunt.

Non cum vi. His lucem afferent Augustini et Leonis verba; illius XIII *De Trinitate*, cap. 13: « Placuit Deo propter erucendum hominem de diaboli potestate, non potentia, sed justitia diabolus vinceretur; atque ita et homines imitantes Christum, justitia quærenter diabolus vincere, non

²³ Gen. I, 1. ²⁴ Job X, 8.

potentia. » Hic serm. de Nativit. magna aequitate Dominum nostrum cum sævissimo hoste nostro concertasse scribit, quod non in sua majestate, sed in nostra humilitate congressus sit.

Suo igitur sanguine. Theodoretus dialogo 5 hanc sententiam transcribit usque ad illud: « Et effundente Spiritum, » etc., docens Christum juxta deitatem impassibilem et immutabilem perpetuo mansisse.

Vani enim sunt. Hunc quoque locum usque ad id: « Et reproberent plasmationem Dei, » idem Theodoretus habet dialogo 2, quo docet Christum sine illa naturarum confusione Deum simul et hominem esse.

Abraham et reliqui propheta. His omnino similia sunt, quæ habet Eusebius lib. 1 *Demonst. evang.* cap. 5. Dei enim Verbum, quem Christum appellare consuevimus, Abraham, Jacobo, Jobo et aliis patriarchis, non minus cognitum fuisse quam nobis, veterarum Litterarum testimoniis contendit, eisdemque vitam ac mores suos composuisse ad ejus pietatis normam, quam Christus per omnes gentes postea disseminavit; et ob id Christi appellationem illos nobiscum communem habere, juxta id quod de illis in Psalmo dicitur: « Nolite tangere christos meos »²². » Subscribit ei Origenes hom. 5 et 8 in Gen., omnesque fere præsi scriptores ecclesiastici, ut in superioribus sæpe indicavimus.

Pag. 293. Qui operatus est incarnationem ejus. Docet solum quidem Filium Dei incarnatum esse, sed hanc incarnationem effectam etiam a Patre et Spiritu; quod et Augustinus apertioribus verbis istis exprimit: « Natus est ex Virgine non nisi Filius; et vox de nube: « Tu es Filius meus dilectus »²³; » ad solius personam pertinet Patris; et in specie corporali columbæ solus apparuit Spiritus sanctus; tamen et illam carnem solius Filii, et illam vocem solius Patris, et illam speciem solius Spiritus sancti, universa Trinitas operata est. » Libro *De Trinitate et unitate Dei*, cap. 9. Et idem rursus alibi: « Filius quidem non Pater, natus est de Maria Virgine; sed ipsam nativitatem Filii et Pater et Filius operatus est. » Serm. 65 de verbis Dom., et lib. 1 *Homiliarum*, hom. 32 et 43.

Inspiratio vitæ. Vetus cod. « aspiratio; » sic enim vocat animam rationalem, quam Deus in faciem corporis humani spirando creavit et infudit.

Efficit hominem. Expunximus « ellicit » vet. cod. auct.

Ex Joan. Ern. Grabii adnotationibus in cap. 1.

Pag. 292. Ἀέρας τῆρ ψυχῆρ, etc. Adde ex Latino τῆρ ἁερῶν, sicuti mox subjungit ἀέρα τῆρ ἁερῶν. Cæterum et Hilarius diaconus Romanus in I Cor. xi, apud Ambros. « Caro, inquit, Salvatoris pro salute corporis, sanguis vero pro anima nostra effusus est, sicut prius præfiguratum fuerat a Moysæ. Sic enim ait: Caro pro corpore vestro offertur; sanguis vero pro anima: ideoque non manducandum sanguinem. » Quæ citantur quoque a Petro Lombardo, lib. iv *Sentent.*, dist. 41, lit. F.

Pag. 293. Reprobant itaque hi commistionem vini celestis, et sola aqua, etc. Alludit ad abusum Ebriætorum, sola aqua in eucharistico calice utentium, teste Epiphanio hæres. 30, § 16, cujus verba si evolere placeat, confer simul quæ de eorum versione notavi ad *Spicileg. Patrum sæc. 1*, pag. 344.

Manus Dei. Hic et alibi Filium et Spiritum Dei Patris « manus » vocat Irenæus, ratione scilicet creationis mundi ac præcipue hominis. Quemadmodum enim nos ope manuum nostra opera pericimus, ita et Pater per Filium et Spiritum sanctum sibi consubstantiales machinam hujus universi condidit, ac hominem in ea perfectum creavit.

Adnotationes Fr. Feuardenii in cap. 2.

Pag. 294. Vani autem et qui in aliena. Marcionite hunc mundum ab alio Deo quam a Patre Domini

A nostri Jesu Christi factum dicebant; Valentiniани Deminggo; alii vero Gnostici ab angelis; proindeque Dominum nostrum non in sua, sed in aliena venisse. Hæc copiosius lib. iii, c. 41.

Nihil enim ante dedimus. Vult nullis præcedentibus hominum meritis, sed sola gratuita Dei misericordia effectum esse, ut Filius Dei homo factus corpus in ara crucis obtulerit. et sanguinem fuderit pro expiatione peccatorum totius mundi. Idem aperte Paulus: « Cum adhuc inimici essemus, ait, reconciliati sumus Deo per Christum »²⁷. » Et alibi negat idem ex operibus justitiæ quæ fecimus nos, tantum beneficiæ contigisse. Zacharias quoque visceribus diviniæ misericordiæ imputat quod nos visitarit Oriens ex alto. Acute et diffuse hæc pertrahat Augustinus lib. xiii *De Trinitate*, cap. 16 et 19, et in *Enchiridio*, cap. 36.

In sinum. Ita vetus codex; excusi, « in sinu. »

Dicentes non eam capace[m] esse incorruptibilitatis.

B *Varia prædica sectæ in hujus opinionis cæno volutata sunt;* nam inter Judæos Sadducæi negarunt carnis resurrectionem. Illam jam factam fuisse, nec ultra expectandam, dixerunt Hymenæus et Philetus. Simoni Mago, Valentino, Apelli, Cerdoni, Cajanis, Severianis, Archonticis et Proclianitis hunc errorem Augustinus impingit; sicuti Basilidi, Marcioni et Ophitiis Tertull. Consentit ei de Marcione Irenæus lib. 1, cap. 24. Si quem autem delectat præter hos Irenæi locos evidentissimis Scripturis probatam legere fidem nostram de resurrectione, Tertullianii consulat lib. *De resur.*, Athenagoram *De resurrectione*, Ambrosium lib. *De fide reurrectionis*.

Sic autem secundum hæc videlicet. Vet. cod., « Si autem non salvetur hæc, » etc. Quia totum hunc Irenæi locum ab Œcolampædianis corruptionibus vindicavit et dilucide explicat doctus et sanctus vir episcopus Roffensis, lib. iv *De eucharistia*, cap. 23, 24, 25, verba illius singulis sententiis addere commodum est. « Eos incesit Irenæus, inquit ille, qui resurrectionem futuram non credunt, quandoquidem sciunt et Christum suo sanguine nos redemisse, et eundem sanguinem in eucharistia nobis communicasse, pariter et suum ipsius corpus; ex quibus apertissimum est, nos aliquando resurrecturos, quemadmodum et ipse resurrexit. » Et aliquando post: « Qui negant salutem carnis, hoc est resurrectionem carnis ad futuram incorruptibilitatem, et hi regenerationem ejusdem spernunt, universam dispositionem Dei contemnunt. Et vani sunt omnimodo; quoniam ita nec Dominus sanguine suo redemit, neque calix eucharistiæ communicatio sanguinis ejus est, neque panis quem frangimus communicatio corporis ejus est. Quare cum verus sit sanguis, quem pro nobis effundit, nos eodem vero sanguine, veraque carne sua pascat; consequitur, ut qui sic redempti sumus, regentique et pasti, vere tandem simus ad immortalitatem resurrecturi. Hanc collectionem istis verbis facit Irenæus. »

Sanguis enim. Roffensis: « Docet non esse figuratum sanguinem, sed verum, qualis in ipsa vena (quæ et vasa sanguinis dicuntur) continetur. »

Qua vere factum est Verbum Dei. Vetus cod., « qua vere factum est Verbum Dei. »

Et quoniam membra sumus. Roffensis: « Diligentius attende quæ dicat Irenæus. Quoniam, inquit, ejus membra sumus, idcirco noluit sanguinis sui esse expertia; sed sicut solem et pluviam nobis impertit, ita verum ipsius sanguinem in calice, et verum corpus in specie panis se dedisse testatus est. »

Suum sanguinem qui effusus est. Decem et septem hæc voces, quas bacteris desideraverant omnes excusi codices, ex veteri restitimus. Quia vero hic nihil omnino de signo, figura, metonymiæ carnis

²² Eccl. civ, 15. ²³ Matth. iii, 17; Marc. i, 11; Luc. iii, 22. ²⁷ Rom. vi, 10.

et sanguinis meminit Irenæus; idcirco cunctis perspicuum est nullum tropum, nullam metonymiam in his illum agnoscere.

Cæterum pie sancteque dicit sanguinem nostrum ex Christi sanguine, et corpora nostra ex corpore Christi a-laugeri, quoniam ejus reali perceptione et communicatione non solum a sepulchris pulveribusque suscitabuntur, sed et præstantissimis immortalitatis, agilitatis, claritatis subtilitatisque dotibus angebuntur, immortalisque gloriæ tantam accessionem capient, ut in vitam plane cœlestem et sempiternam cum Christi capite suo subleventur. « Oportet enim, ait Apostolus, mortale hoc induere immortalitatem et corruptibile hoc induere incorruptibilitatem »³⁹. Et iterum: « Christus reformabit corpus mortalitatis nostræ, configuratum corpori charitatis suæ »⁴⁰. Quid ita? Respondet idem Christus: « Qui manducat meam carnem, et bibit meum sanguinem, in me manet, et ego in eo: et ego resuscitabo eum in novissimo die. Qui manducat hunc panem, vivet in æternum. Qui manducat me, vivet propter me »⁴¹. Alium testem exoptas? En 185 Augustinum ad suos et posteros testificantem, « eos a quibus hic cibus sumitur, immortales et incorruptibiles facit in societate sanctorum, ubi pax erit, et unitas plena atque perfecta »⁴².

Ex his insuper observandum relinquunt Irenæus, illos male semper de vera corporum nostrorum resurrectione sensuros et credituros, qui veram vivificationis carnis Christi in eucharistia præsentiam et participationem ahnegabant et oppugnabant: quod jam Farellus, Genevanzæ apostasie primus auctor et Calvinus in illa cathedra pestilentiz antecessor, plus satis ostendit eandem resurrectionem impossibilem esse, cum ethnicis, Simonianis et Marcionitis clamitans. Hoc enim Calvinus indicat, quando ad illum ita scribit: « Quod res tibi incredibilis videtur, hujus carnis resurrectio, nihil mirum, » etc. Ecce quam semper in pejus mali homines proficiunt, etc. De his quoque scripsimus in caput 34 lib. iv, nota 22.

Quando ergo et mistus calix. Rosen. Ita Œcolampadii convenit: « Finge, si potes, quibus verbis Irenæus potuit rem pro nobis aperuisse dilucidius. Quando, inquit, mistus calix, et fractus panis percipit verbum Dei, sit eucharistia corporis et sanguinis Christi: hoc est, prolatis super panem et vino Christi verbis, protinus sit ex eis corpus et sanguis Christi. »

Fractus panis. Ita legunt Rosenensis et Œcolampadii lib. iv *De eucharistia*, cap. 23, quos secuti sunt codices Lausanæ et Basileæ 1571 excusi, apud Episcopos; alii omnes, « factus panis, » quibus consentit noster vet. cod. Cæterum consecrationis verba, quæ super panem et calicem mistum profertur, penitus necessaria esse ad eucharistiaz perfectionem istis verbis agnoscit Irenæus; indeque sequitur, Gnosticis posterioribus nullum omnino ejus sacramenti usum existere; quandoquidem solius prædicationis verbum, consecrationis contra nunquam admittant. De his copiosius disseruimus in 34 cap. lib. iv.

Ex quibus augetur. Rosenensis: « Porro quod dicit ex his augeri corpora nostra, isthuc opinor, spectat, ut sicut triticum post mortificationem ejus auctius et multiplicius ex terra surgit, ita et corpora nostra, postquam ad exinanitionem cinerum per mortem redacta sunt, virtute tamen carnis ipsius vivificatricis, qua pasti sumus et unum effecti cum illo capitali grano, tandem ad cumulatiorem resurgemus gloriam. »

Quomodo carnem negans. Tam constans et gravis interrogatio plus majestatis et ponderis habere vi-

detur, quam si absoluta et simpliciter affirmatioque usus esset. Docet autem carnem nostram ideo capacem esse vitæ cœlestis ac æternæ, quod revera corpore et sanguine Christi foveatur. Ergo eucharistiaz perceptione, non tantum animi cogitatione, aut fidei illa de cœlo apprehendentis ore, quemadmodum comminiscuntur Calviniani; sed reipsa et corporis ore substantiiliter præsentia suscipiuntur et comeduntur, juxta Christi præsentia: « Nisi manducaveritis carnem Filii hominis »⁴³. etc.; accipite et comedite, hoc est corpus meum »⁴⁴. Hoc ipsum quoque docet Tertull. scribens: « Caro nostra corpore et sanguine Christi vescitur, ut et anima de Deo saginetur »⁴⁵. Hinc Chrysostomus exclamat: « O miraculum! O Dei benignitatem! Qui cum Patre sursum sedet, in illo temporis articulo omnium manibus pertractatur »⁴⁶. Et rursus: « Hic plenus existens, et illic plenus; unum corpus, » etc. Rom. 17 in Epist. ad Heb. Et Basilius Magnus in Liturgia: « Qui sursum Patri considerat, et hic nobis invisibiliter coexistit. » Nyssenensis de-nique oratione de Paschate: « Innumerabilibus locis consecratur, et tamen unum corpus est. » Vileatur idem orat. catech., cap. 37, et Cyrillus Jerosolymitanus catechesei 4, mystagogica, etc. Ex his autem constat et eandem Christi carnem in eucharistia reipsa præsentem adesse, tametsi in plurimis locis conficiatur et distribuatur; et corporis ore vere percipi et sumi, et hujus participatione jus et arrham resurrectionis, adeoque ipsam immortalitatem ex ipsa et per ipsam corpora nostra vere sumere. Hinc pius doctusque Rosenensis: « Non jam disquirimus an vere corpus et sanguis Christi sint in eucharistia, quemadmodum omnes orthodoxi sentiunt, an figurate solum, ut hæretica impletas arbitratur. Quod sequitur in Irenæo, nostram sententiam apertissime comprobatur. Quomodo, inquit, hæretici negant carnem esse capacem donationis Dei, hoc est, æternæ vitæ, quandoquidem Christi corpore sanguineque nutritur, et sit ipsius membrum? Quid, precor, dilucidius pro nobis dici queat? »

Corporis Christi nutritur. Absurdam esse hanc Irenæi locutionem garrulenti Œcolampadio ita occurrit Rosenensis lib. iv, cap. 20: « Alere multa dici possunt, quæ minime tamen in carnem vertuntur, quam solum Aurum enim et margaritæ, gemmæque pretiosæ cum in medicaminibus terantur, multam asseruntur a medicis virtutem et fomentum præbere corpori, nec tamen ipsa vertuntur in substantiam corporis. Et pari modo, quid prohibet vivificatricem Christi carnem, illis a quibus pie sumitur, potentissima quadam et ineffabili sua virtute præstare fomentum et modo quodam alere? »

Quemadmodum et beatus Apostolus ait. Rosenensis: « Confirmat sententiam suam Irenæus verbis Apostoli. Non hic disputo quam recte sensum attingat apostolicum: sed hoc interim affirmo neminem apertius docere corpus et sanguinem Christi contineri in eucharistia, quam hic faciat Irenæus; usque adeo ut fateatur etiam nos, qui Christi carne vescimur, et bibimus ejus sanguinem, non hominis aliquid imaginarii et spiritualis carnem edere sanguinemque bibere; sed ejus qui vere naturam habet hominis, carnisque nervisque constantis, propterea non imaginario sanguine, neque carne imaginaria, sed vero sanguine veraque carne Christi nos asserit nutrir. »

Et quemadmodum lignum vitis. Rosenensis: « Carnem Christi tantas vires nostræ carni præbere, et postquam hæc incinerata fuerit tandem reviviscat, hoc exemplo apertissime demonstrat. Ecce lignum vitis, tametsi mortuum videatur, depositum ubioluminus in terra suo tempore fructificat. Similiter et

³⁹ I Cor. xv, 53. ⁴⁰ Philip. iii, 21. ⁴¹ Joan. vi, 55, 57. ⁴² Tractat. 26 in Joan. ⁴³ Joan. vi, 54. ⁴⁴ Matth. xxvi, 26; Marc. xiv, 22; Luc. xxii, 19. ⁴⁵ Lit. De resur. carnis, c. 8. ⁴⁶ Lib. iii De sacerdote.

granum tritici, quanquam seminatum in terra mox corrumpitur, tamen postea cum ampliori fenore resurgit; et hæc per naturam fieri conspicimus. Quid ergo mirum si corpora nostra carne et sanguine Christi nutrita, postquam redacta sunt in cineres; per hujus tamen escæ vires et efficaciam, operante Spiritu, Verboque Dei, resurgant ad immortalitatis gloriam? De reliquis doctissimis et pulcherrimis hujus auctoris verbis supersedeo; quæ quisquis accurate expenderit pieque vixerit, mirabor si sibi non persuadeat meram et puram corporis et sanguinis veritatem in eucharistia.

Depositum in terra. Vetus codex, « dispositum in terram; » nihil nullo, quod sensus idem sit.

Et percipientia verbum Dei. Novem has voces, quas manifeste desiderabant omnes excusi codices, ex veteri restitimus.

Ex J. Ern. Græbi adnotationibus in cap. 2.

Pag. 230. *Universam dispositionem.* Græce ολοκληρωτά, id est, nativitatem, passionem et mortem Salvatoris; hæc enim omnia voce ολοκληρωτά in S. Patrum monumentis denotari conatur.

Secundum hæc videlicet, nec Dominus sanguine suo redemit nos, etc. Id est, si Christus non est incarnatus, ergo non redemit nos sanguine suo, quia sanguis non est nisi a carne et venis; ergo in eucharistia non communicat nobis suum sanguinem, siquidem nullum habuit, si non fuit incarnatus; neque item corpus suum; nec enim potuit panem in corpus suum vertere et nobis illud dare, si nullum corpus habuit. Atqui vere nos redemit sanguine suo, teste Apostolo, et vere nobis dedit seu communicavit in eucharistia corpus et sanguinem suum, ergo vere est incarnatus. Halloix, in *Vita Irenæi*, cap. 29, pag. 353, sic a Græbio citatus.

Neque calix eucharistie communicatio sanguinis ejus est, neque panis quem frangimus, etc. Eodem argumento usus est Tertullianus lib. iv *Contra Marcionem*, cap. 40: « Acceptum panem et distributum discipulis suis corpus suum illum fecit; hoc est corpus meum, dicendo, id est, figura corporis mei. Figura autem non fuisset, nisi veritatis esset corpus. Cæterum vacua res, quod est phantasma, figuram capere non posset... Sic et in calice mentione testamentum constituens sanguine suo obsignatum, substantiam corporis confirmavit. Nullius enim corporis sanguis potest esse, nisi carnis. Nam et si qua corporis qualitas non carnea opponetur nobis, certe sanguinem nisi carnea non habebit. Ita consiliis probatio corporis de testimonio carnis, probatio carnis de testimonio sanguinis. »

Pag. 294. *Τὸ ἀσπαύρορ ποτήριον.* Sicuti supra p. 57, lin. 1 (p. 60, lin. 15), Marcum hæreticum ποτήριον ἀσπαύρορα οὖνον consecrasset refert; ita hoc loco catholicis quoque crama istud in usu fuisse insinuat; quod et ex Justini martyris *Apologia* ad Antoninum, pag. 125 nostræ editionis, lin. 12, pag. 128, lin. 1, ac pag. 151, lin. 25, aliisque scriptoribus constat. Fecerunt id exemplo ipsius Servatoris nostri, qui in prima særa cœna « temperamentum calicis suum sanguinem confirmavit, » ut Irenæus supra pag. 357, col. 2, lin. 1 (pag. 270, col. 2, lin. 39), scribit, et « missionem calicis novam in regno cum 186 discipulis habiturum se pollicitus » est, prout inferius cap. ultimo in fine loquitur. Neque hæc de re dubitabit, qui istum ritum inter Jucæus adeo receptum fuisse consideraverit, ut paschale epulum haud rite vero vino sine aqua se celebrare putaverint, sicut ex Maimonide *De solemnitate paschali*, cap. 7, § 9 probavit auctor egregii plane, licet anonymi tractatus Anglice scripti, « De jejuniis quadragesimali, honoris causa a me nominandus, D. Georgius Hooperus, decanus Cantuariensis. Atqui hæc Judæorum ante Christum, et Christianorum post eum continua praxis ac doctrina,

sicut idem ab ipso Christo factum indicat, ita et omnibus faciendum injungit. Nam, uti S. Cyprianus epist. 63 scribit: « Si in sacrificio, quod Christus obtulerit, non nisi Christus sequendus est, utique id nos obaudire et facere oportet, quod Christus fecit, et quod faciendum esse mandavit (dicens: Hoc facite in mei commemorationem **), quando ipse in Evangelio dicat: « Si feceritis quod mando vobis, jam non dico vos servos, sed amicos ** ». » Integra scilicet epistola ista opposita erat Iis, qui solam aquam in eucharistico poculo offerebant, exemplo Ebionitarum, de quibus vide præced. pag. 394, col. 1, lin. 30 seqq. ac ibidem not. 7. Contra illos itaque inter alia argumenta ipsorum factura Christi, in institutione sacramenti mistum calicem offerentis, valde urget; quodque adversarii majorum suorum consuetudinem opponerent, modo citatis post pauca subjungit: « Si solus Christus audiendus est, non debemus attendere quid alius ante nos faciendum putaverit. Neque enim hominis consuetudinem sequi oportet, sed Dei veritatem; cum per Isaiam prophetam Deus loquatur et dicat: « Sine causa autem colunt me, mandata et doctrinæ hominum docentes ** »; » et iterum Dominus in Evangelio hoc idem repetat, dicens: « Rejicitis mandatum Dei, ut traditionem vestram statuat is ** » etc. Quæ idcirco profero, ut ea considerent qui contra in eucharistico calice solum vinum sine aqua sacræ mensæ apponunt; perinde, ut in Oriente faciunt Armenii, ideo rejecti canone 32 synodi Trullanæ, privatos scriptores, veluti Theophylactum in cap. xix Joannis, aliosque præteream. Sane S. martyr Cyprianus alterutrum, sive vini, sive aquæ delectum reprehendit, inter alia scribens: « In sanctificando calice Domini offerri aqua sola non potest, quomodo nec vinum solum potest. Nam si vinum tantum quis offerat, sanguis Christi incipit esse sine nobis (quos per aquam vino mistam in calice designari ante hæc probaverat); si vero aqua sit sola, plebs incipit esse sine Christo: quando autem utriusque miscetur et adunatione confusa sibi invicem copulatur, tunc sacramentum spiritale et cœlestis perficitur. » Cæterum iisdem, quibus laudatus martyr epistolam suam clausit verbis, hujus adnotationis finem facio: « Religioni igitur nostræ congruit, et timori, et ipsi loco atque officio sacerdotii nostri... in Dominico calice miscendam et offerendam custodire traditionis Dominicæ veritatem, et quod prius apud quosdam videtur erratum, Domino momento corrigere; et cum in claritate sua et majestate cœlesti venire cœperit, inveniat nos tenere quod monuit, observare quod docuit, facere quod fecit. »

Ex τῆς σαρχὸς αὐτοῦ, καὶ ἐκ τῶν ὀστέων αὐτοῦ. Hæc cum utraque citatio et vetus etiam versio Irenæi agnoscat, plurimum inde confirmantur, ideoque merito rejicitur adnotatio Groun ad Ep̄tes. v. 50, suspicantis verba ista, quod in ms. Alexandrino haud existent, a quopiam ad marginem ascripta, in textum apostolicum irrepsisse. Imo potius in dicto codice et versione Æthiopica, occasione recurrentis ultimæ vocis αὐτοῦ, omissa videntur.

Adnotationes Fr. Fenardentii in cap. 3.

Pag. 295. *Ut veritatem simul.* Vetus codex, « ut nec veritatem simul et dilectionem auferret ab eo, et eam quæ est ad eum, qui fecit eum. Utrorunque enim experientia vera, » etc. Quia meliorem excusorum codicum lectionem judicavimus, hæc tantum indicamus.

Quoniam sumpsit Deus. Eodem pacto Tertullianus lib. *De resurrect. carn.*: « Idoneus est, scribit, reficere carnem qui fecit: quanto plus et fecisse, quam refecisse, initium dedisse, quam reddidisse? Ita restitutionem carnis faciliorem credas institutione. » Similia rursus idem tradit cap. 45 *Apolog.*

** Luc. xxii, 19. ** Joan. xv, 14, 15. ** Isa. xxix, 43. ** Marc. vii, 8.

quibus asculpatur Athenagoras libello *De resurrect. A carnis*; ornate et copiose præ cæteris Clemens Roman. lib. v *Constit. apostol.*, cap. 8, et Cyrillus Jeros. catach. 48.

Pag. 296. *Nondum factus*. Octo istas dictiones ex veteri codice resitimus.

Quæ autem sapientia. Vetns cod., et quæ autem sapientiam participant Domini.

Quæ jam meditata et assueta sit. Id est, quæ se in ea exercuerit et assuefecerit. Nam *μαλετῆσαι*, est meditari et exerceri, sive preparari ad aliquid; unde *μαλέτας* declamationes et exercitationes rhetorum appellant. Fortasse scripsit Irenæus *μαμαλετημένη καὶ εἰθισμένη*, exercitata et assuefacta. Expunximus (assuecit,) et ex vet. cod. reposuimus (assueta sit.)

Quoniam autem participatrix vitæ. Quædam hoc loco adjicit vet. cod. quæ textui inserere nolimus, quoniam plenum sensum non reddant, sed alia desiderare videantur, et ea sunt: « Quoniam autem participatrix vitæ sit caro, ex hoc quod iuvat ostenditur, rei vitæ manifestum est; illo enim præstante vitam nobis vivimus, » etc.

Ejusdem adnotationes in cap. 4.

Pag. 197. *Præter Demurgum*. Tres has voces codice omnes excusi hæctenus desiderarant. Porro lib. 1, cap. 1, 13, 16, 19, 25, 33, satis superque illos dinumeravit, qui alium Deum a mundi conditore constituerunt.

Per prophetas. Notissimæ et certissimæ sunt prophetiæ de carnis resurrectione in libro Job, cap. xix, 25 et 27. Item Ezechielis xxxvii, 3, 4, etc.; Danielis xii, 2; Isaiæ xxvi, 19; ex quibus Tertullianus, Ambrosius, Cyrillus et alii, post Irenæum futuram generalemque nostrum omnium resurrectionem adversus hostes ejus confirmant.

Quibus a sua. Novem has dictiones ex veteri cod. adiecit, et non ita multo post, tres alias.

Ejusdem adnotationes in cap. 5.

Pag. 298. *Legant Scripturas*. Genesis v capite Adam 930, Seth 912, Enos 905, Cainan 910, Malael 895, Mathusala 969 annis vixisse referuntur. Augustinus xv *De civitate*, cap. 12, nullo modo audiendos censet, qui putant aliter annos illos illis temporibus computatos, i. e. tantæ brevitatibus, ut unus annus noster decem illorum habuisse credatur. Irenæus quoque idem pro certo habet, alias nullum inde traheret argumentum.

Vernm quia multi hoc tam breve vivere nostrum æcum reputantes, et Scripturæ auctoritatem convellere non audentes, annos illos non solis circuitu, sed lunæ senio confici putarunt, ut pro annis mensis habeantur; Varronem quoque Romanorum doctissimum, atque Plinium, incertum, fabulosum, aut id etiam impossibile existimasse, quod fertur de tanta præcorum vivacitate, totque annorum sæculis compertum habeam; idcirco rem istam paulo accuratius excutere non erit injucundum. Ac imprimis non video, cur primigeniorum hominum vitam tantopere miremur, cum nostra diuturnior sit, si lunæ menstruis et non solis periodo annos illorum ætiamur; quandoquidem si qui nostrum ad centesimum pervenit annum, tum ille 1200 lunares annos vivere certum est, quod nulli unquam veterum datum fuit. Ad hæc, Josephus lib. i *Antiq.* rationes non contemnendas reddit, cur illi in tot sæcula vitæ suæ tempora prorogare potuerint. Illi nimirum Deo amicti, et ab ipso prorsus producti, et integriore utentes alimento; præterea etiam virtutis gratia, et et res posteris peritiles invenirent et traderent, ob id non injuria multis annorum chiliadibus vixisse putandi sunt.

At ut ethnicis os obstruamus, qui hac in re Scri-

pturis divinis fidem non habent; ex illorum auctoribus producimus nonnullos, quos longissimam vitam vixisse negare non poterunt. Pinius ipse Valerio Corvino et Metello 100 annos tribuit⁵⁰; Terentia Ciceronis 117; Arganthonio regi 150; Cynira 160; Egiunio 200; Pictore 300; Daudoni 500; alteri ex Xenophontis auctoritate 800. Lucianus libello, cui titulus est, *Ναπὶ μακροβιωῦν*, i. e. *De iis qui ad longævam ætatem pervenerunt*, Tiresiam valem ad sex usque ætates, Nestorem ad tres vitam produxisse scribit; Numam Pampiliam et Servium Tullium 80; Tarquintium 90; Agathoclem et Hieronem 92; Cyrum 100; Mnascirem 69; Manonem, 115; Democritum, 104. Xenophilum 105; Solonem, Thaletem, Pitachum, 100; Ctesibium, 124 annos vel attigisse vel superasse, et quatuordecim alios macrobios asseverat et dinumerat, Homero, Herodoto, Anacreonte et multis aliis laudatis auctoribus. Valerius Maximus Æthiopes Indosque 150 annos transgredi, Epirotas quosdam 200 explere, et Litorium quemdam trecentessimam cumulasæ testis est. Quid igitur de nostris garriunt, quos e Scripturis nongentos attigisse docemus? Concedant saltem homini, cui uni, ut scribit Plinius⁵¹, immensa vivendi cupido, quod cornicibus et cervis non denegant. Cornices novem sæcula vivere posse concedunt 187. Hesiodus, Virgilius, Ovidius, Martialis. Hesiodi versiculum de cervis Virgilius interpretatur:

Et quater egreditur cornicis sæcula cervus.

Satyricus etiam poeta:

*Jam juvenem torquet longa et cervina senectus*⁵².

Sed de his pro occasione satis.

Enoch placens Deo. Hunc Irenæi locum sic exprimit Tertullianus: « Quod hodie Enoch et Elias nondum resurrectione dispuncti, quia nec morte sancti, qua tantum de orbe translati, et hoc ipso jam æternitatis candidati ab omni vitio, et ab omni damno, et ab omni injuria et contumelia immunitatem carnis ejiciunt; cuiusmodi ad eum testimonium signant, nisi quia credi oportet hæc futurae integritatis esse documenta⁵³! » Epiphanius quoque, in *Anchirato*, vocat Enochem et Eliam duos primogenitos nostræ resurrectionis: et illum quidem in præputio et conjugali contumelia, hunc autem in circumcissione et virginitate, quibus subscribit Augustinus xv *De civit. Dei*, cap. 19. Clementis Romani verba sunt, lib. v *Constit.*, cap. 8: « Si voluisset Deus homines immortales manere, quod hoc facere potuit ostendit in Enoch et Elia, quos mortem experiri non permisit.

Illuc translatis esse. Disputationem de loco in quem Deus transtulerit, et hucusque viventes conservavit Enochem et Eliam, Augustus noster judicavit ad fidem non pertinere, lib. ii *De peccato originali*, cap. 25. At cum hic Irenæus doceat apostolorum discipulos et auditores, illos in paradysum terrestrem, ubicunque ille sit, translatos fuisse, indeque qui adversus Antichristum præsentur, venturos; cui sententiæ omnes fere Græci et Latini Patres asculpantur; mihi parum tutum videtur aliter nunc sentire. Patrum nomina locosque in quibus id legitur, præter eos quos in cap. 30 libri quarti adduximus, hic signare in gratiam studiosorum et re est. Nicodemus *Histor. de resurrectione Domini*; Isidorus *De vita et obitu sanctorum*; Hippolytus martyr orat. *De Antichristo*, Ambrosius in cap. iv Roman.; Athanasius lib. *Quod Nicæna synodus*, etc.; Gregorius in xviii, cap. Job et hom. 12 in Ezechiel; Iheronimus epist. ad Pammachium adversus errores Joan. Jeros. Damascenus lib. iv cap. 28, Justinus martyr quæst. 85 ad orthodox., Aretas Cappadox in xi cap. Apocal., Procopius Gazæus in iv Genes. Plures alios legendo notes licet.

⁵⁰ Lib. vii, cap. 48, Valerius lib. viii, cap. 14.

⁵¹ Lib. De resur. caru.

⁵² Lib. viii, cap. 14. ⁵³ Juven. sat. xiv, v. 251.

Coaspicantes. Ita codex vetus; excusi, « conspici-
cantes. »

Ananias etiam. Eadem habet Tertullianus hisce
vorbis : « Corporum a resurrectione futuræ integri-
tatis documenta fuerunt vestimenta et calciamenta
filiorum Israelis indetrita quadraginta annis; et quod
Babylonii ignes trium fratrum nec thiaras, nec sa-
rabara læsarunt, quod Jonas incolumis exspuitur⁶⁴. »
Et Clemens Rom. lib. v *Constit.*, cap. 8 : « Qui Jo-
nam post tertium diem vivum incolumemque de
ventre ceti eduxit, et tres pueros Babylonico
canino eripuit, is quoque nos poterit a morte ex-
citare. »

Et inopinata et impossibilia nature. Admodum
recte sancteque pronuntiat de immensa et incom-
prehensibili Dei potentia, qua res non solum omnem
vim creatam exsuperantes, sed et humano iudicio
incomprehensibiles et impossibiles nullo labore
perficat : ut camini Babylonicæ diligenter expensa
historia palam manifestat. Nam idem ignis simul et
semel summo ardore ferrea vinela sanctorum
liquefecit, Chaldæosque satellites absumpsit; san-
ctis vero ipsos instar roris et venti suaviter flantis
refrigeravit, nec vestis aut capitis pilum levissimum
attigit. Potuisset addere ferrum securis simul levi-
tate innatans et ferri gravitatem retinens. Item
aquis maris Rubri simul instar muri assurgentes et
rigentes, cum tamen simul natura graves essent et
liquidæ. Sed ad alia properans tantum subjicit :
Denu eorum quæ fecit legibus non esse subjectum,
sed e contrario, cunctas res conditas una cum legi-
bus sola subditas esse voluntati ejus. Denique hoc
manifestissimo et certissimo a Filio Dei nobis dato
primo principio : « Quæ impossibilia sunt apud
homines, possibilia sunt apud Deum⁶⁵. » conten-
tus, propositam de resurrectione disputationem
persequitur.

Hanc autem viri apostolici « de omnipotentia
Dei » doctrinam observare visum est in Sacramen-
tariorum diabolicam plane blasphemiam, qua di-
cunt « Deum nec intelligere, nec velle, nec un-
quam efficere posse, ut idem numero corpus Christi
Filii sui simul sit in plurimis locis. » Et ne que-
rantur hoc illis perperam a nobis objici, ecce Beza
verba : « Quædam ita in rebus insita sunt ut si mu-
tentur, rerum ipsarum interitum necessario secum
trahant; quo fit ut, salvis rebus, Deus illa mutare
nec velit, nec possit⁶⁶. » Et rursus in libro *Contra
Selneccerum* ait : « Concludimus ergo Christum non
modo nolle, verum etiam non posse velle corpus
suum multis simul in locis sistere. » Et ne solus
Beza in tam tetra errore versari putetur, Carolsta-
dius dialogo *De carne*, (Ecolampadius libro *De ver-
bis Domini*, Zoinglius lib. *Contra Lutheri Confes-
sionem*, Petrus Vermilius lib. *Contra Bruentium*,
Simonius *Contra Schegkium*, Abdias Liberinus in
Synagoga, Simlerus *Contra Jacobum Andream*,
Thalmannus in *Assertionibus*, Dauxus libris *Contra
Selneccerum et Chemnitium*; et ut contraham, Sa-
cramentarii omnes hac eadem adversus infinitam
Dei potestatem impietate et blasphemia sunt con-
maculati. Hanc superiore anno refutavimus in dia-
logo. Hæc solum hæc sanctissima Augustini verba sub-
jicio : « Sicut non fuit impossibile Deo, quas voluit
mutare; sic ei non est impossibile, in quidquid
voluerit, quas instituit, mutare naturas⁶⁷. »

Ejusdem annotationes in cap. 6.

Id est, per Patrem et Spiritum sanctum. Quando
sic Spiritum sanctum connectit Patri et Filio in
hominis creatione, uti et paulo superius docuit ad
illum quoque pertinere hæc verba : « Faciamus
hominem ad imaginem et similitudinem nostram⁶⁸; »
clarum et certum est, quod et ipsum natura Deum,
Patri et Filio coeternum et consubstantialem pron-

teatur, ut et alibi adversus Centuriorum syco-
phantias signavimus.

Admixta ei carni. Ita vetus codex; excusi omnes,
« admixta in carne. »

Quæ est plasmata secundum imaginem Dei. Vide-
tur imaginem Dei in carne constitinere; quod Au-
gustinus improbat, lib. xii *De Trinit.*, cap. 7, et
lib. vi *De Genes. ad litteram*, cap. 12. Idem rursus
lib. *De hæresibus*, post Philastrium, eam opinionem
inter hæreses annumerat. Cassianus quoque, col-
latione 10, Anthropomorphitas Deum ideo corpo-
reum dixisse scribit, quod juxta corpus hominem
ad imaginem suam fecisset.

Abiit autem ut hæc Irenæi verba ullum errore
continere dicamus; quandoquidem imaginis nomine
formam in cælum erectam, vitam immortalem,
aliæque non exigua dona corpori ipsi a Deo collata
intelligit; quibus animi facultates internæ indica-
bantur, et Creatoris potentia, sapientia bonitasque
referebantur; quæ etiam Augustinus ipse nunc si-
militudinem Dei, nunc vestigia nominat, lib. i *De
Genes.*, cap. 16, et lib. vi, cap. 12.

Quemadmodum multos audivimus fratres. Hæc
Irenæi verba recitat Eusebius, usque ad illud, « quos
et spirituales Apostolus vocat, lib. v *Historiæ*,
cap. 7. Similia istis videre etiam licebit supra lib.
ii, cap. 57, quo loco quædam adnotavimus.

Propter effusionem Spiritus. His agnoscit primam
hominem conditum fuisse cum excellenti et copiosa
donorum Spiritus sancti effusione, utpote justitia
originali, rerum omnium scientia, summa animi
rectitudine, posse non peccare et non mori, aliisque
divinis charismatibus et virtutibus, in quibus ma-
xime consistebat illa similitudo Dei, quæ peccato
amissa est. Non autem imago, quæ ad naturæ fa-
cultates attinet, quemadmodum constentantur Ba-
siliius hom. 10 *Hexæm.*, Hieronymus in cap. 28
Ezechielis, Chrysostomus homilia 9 in Genes. Dam-
natur vero Chryssostomus Lutheri error in cap. 3
Genes. scribentis : « Justitiam originalem non fuisse
gratuitum ac cælestem donum, sed naturale, quale
lumen oculis. »

Et hic est qui secundum. Hic manifeste consti-
tutam esse agnoscit imaginem Dei in spiritu homi-
ni, non in carne; quapropter ex ista sententia, illa
prior quam observabamus emollicuda et interpre-
tanda est.

Imaginem quidem habens. Aperte distinguit inter
imaginem et similitudinem Dei; quemadmodum et
scholastici recte delinunt illam consistere in na-
turalibus, id est tribus animæ facultatibus; istam
vero in donis gratiis et supernaturalibus. Orige-
nes lib. iii *De principiis*, sapienter imaginem Dei
appellat « dignitatem primæ conditionis; » simili-
tudinem vero « perfectionem et consummationem
servatam. »

Sed aut partem. Codices excusi, « sed et partem. »
Commissio autem et unio. Eodem pacto Iustinus
martyr, initio lib. *De Trinitate*, et Athenagoras,
lib. *De resurr.*, describunt hominem; sed aperta
sunt Tertulliani verba : « Vocabulum homo conser-
tarum duarum substantiarum quodammodo Æbula
est, sub quo non possunt esse nisi coherentes lib.
De resurrect. carn.

Pag. 300. Templum igitur Dei. Hæc Irenæi pro
asserenda corporum nostrorum resurrectione argu-
menta aliquanto fusius 188 et clarius pertractat
Cyrillus Jerosolymitanus catechesi 4, usumque illo-
rum his verbis tandem ostendit : « Parce itaque
corpori, tanquam templo Spiritus sancti. Non lodes
in fornicationibus carnem, ne polluas stolam
pulcherrimam; quod si polluisti, abluere per pœni-
tentiam, etc. Custodi corpus Domino mundum, et
et Dominus respiciat corpus, etc. Modeste tractes

⁶⁴ Lib. *De resurr. carn.* ⁶⁵ Luc. xviii, 27. ⁶⁶ In Creophagia, et tom. i Oper. fol. 152. ⁶⁷ Lib. ixi D) civitate Dei. ⁶⁸ Gen. 1, 26.

corpus, hoc te moneo, et cognosce quod cum corpore resurges ad iudicium, » etc.

Ex J. Ern. Grabii adnotationibus in cap. 6.

Pag. 299. *Neque enim plasmatis carnis ipsa secundum se homo perfectus est... neque enim et anima ipsa secundum se homo.* Gemina prorsus sunt Iustini martyris verba lib. *De resurrectione*, tom. I *Spicilegii Patrum sæculi II*, pag. 188: Μη οὖν καθ' ἑαυτὴν ψυχὴ ἀνθρώπος; οὐκ, ἀλλ' ἀνθρώπου ψυχὴ· μή οὖν καλοῦτο σῶμα ἀνθρώπος; Οὐκ, ἀλλ' ἀνθρώπου σῶμα καλεῖται.

Pag. 300. *Trium, et unam et eandem ipsorum sciebat salutem.* Ita et Iustinus martyr lib. *De resurr.*, tom. I *Spicilegii Patrum sæculi II*, pag. 192: Τὰ τρία ταῦτα τοῖς ἐπιθεῖα εὐαγγελίῃ καὶ πίστει ἀδιάκριτον ἐν τῷ Θεῷ ἔχουσι σωθῆσθαι. « Tria hæc in iis qui spem sinceram et fidem firmam in Deo habuerint, salvabuntur. »

Adnotationes Fr. Feuudentii in cap. 7.

Pag. 300. *Quomodo igitur Christus.* Iisdem istis argumentis in eisdem rei confirmationem utuntur, Ignatius in epistolis passim, Tertullianus lib. *De resurrect. carnis*, Hieronymus adversus errores Joan. Jerosolymitani.

A mortuis. Septem has voces ex vet. cod. restitimus.

Sed incorruptibiles animæ. Aliquot valentissimis argumentis confirmat animas humanas prorsus immortales et incorruptibiles esse. Primo, quod non sint ex terra formatae ut corpora, sed divino flatu et inspiratione conditæ et infusæ. Secundo, quod sint incorporeales, corpora vero tantum morti subijciuntur. Tertio, quod dicantur status vitæ, eamque impertiant corporibus mortalibus; maneat autem ipse immortales substantiæ, prophetæ regio id ipsum affirmante. Quarto, sunt incompositi et simplices spiritus; igitur nullaque morte resolvi, nullaque corruptione dissolvi possunt. Postremo, quæcumque Litteris sacris prædicantur de vera morte, corruptione et resurrectione, ea ad corpora nostra attinere, non ad animas. Igitur illæ nec sunt mortales, nec in ultimo die de pulvere terræ suscitandæ. His porro confirmandæ sunt piorum animæ adversus veteres et novos auniticidas et atheos, de quibus diximus in cap. 63 lib. II.

Flatum vitæ existentem. Sexdecim istas dictiones ex vet. cod. adjecimus; unicam delevimus, nempe « flatu. »

Caro, de qua. Vetus cod. paululum ita deflectit: « Caru, de qua sermo est, quoniam vivificavit eam Deus. »

Superest igitur. Ita et Tertull. lib. *De resurrect. carn.*: « Cum audio resurrectionem homini imminere, quæram necesse quid ejus cadere sortitum sit. Siquidem nihil resurgere expectabit, nisi quod ante succiderit, » etc.

Pag. 301. *Diligitis.* Delevimus « diligite, » ex codicibus excusis; et mox ex veteri codice addidimus, « creditis. »

Facies nostra videbit faciem Dei. Quo pacto id fieri poterit, declarat Augustinus xxii *De civit. Dei*, cap. 29, prohibens imprimis, ne quis in Deo faciem aliquam corpoream imaginetur; aut nos per faciem corporis, ubi sunt oculi corporales, Deum visurus putet; quoniam sicut angeli vident, ita et nos Deum visuri simus; quæ visio nobis ut præmium fidei servatur.

Ex J. Ern. Grabii adnotationibus in cap. 7.

Pag. 300. *Quomodo igitur Christus.* Iisdem istis argumentis in eisdem rei confirmationem utitur Iustinus martyr lib. *De resurrect. carnis*, tom. I. *Spicilegii Patrum sæc. II*, pag. 191, ita scribens: Τίνας οὖν ἐνεχεν ἐν τῇ σαρκὶ τῇ παθοῦσῃ ἀνέστη, εἰ μὴ ἵνα δείξῃ τὴν σαρκικὴν ἀνάστασιν; Καὶ τοῦτο βουλόµενος πιστώσαι τῶν μαθητῶν αὐτοῦ μὴ πιστεύοντων, εἰ ἀληθὺς σῶματι ἀνέστη, βλεπόντων αὐτῶν καὶ δισταπόντων, εἶπεν αὐτοῖς: Ὁπω ἔχετε πί-

στιν, φησὶν; Ἴδετε, οὐκ ἐγὼ εἰμι. Καὶ ψλαφῶν αὐτὸν ἐπέτρπεαν αὐτοῖς, καὶ τοὺς τόπους τῶν ἰσθμῶν ἐν ταῖς χερσὶν ἐπαδάκνυε. « Qua igitur de causa in carne, quæ passa erat, resurrexit? nisi ut carnis resurrectionem demonstraret? Nam volens ipse a discipulis suis non credentibus probari, quod revera corpore resurrexisset ipsis videntibus ac dubitantibus dixit: Nondum, inquit, creditis? Videte, quia ego sum. Et se palpandum ipsæ obtulit, et loca clavorum in manibus suis ostendit. »

Superest igitur. Ita et Iustinus martyr loco jam citato: Ἀνάστασις ἐστὶ τοῦ πνευματικοῦ σαρκίου· πνεῦμα γὰρ οὐ πίπτει· ψυχὴ ἐν σῶματι ἐστίν. οὐ ζῆ δὲ ἄψυχον σῶμα ψυχῆς ἀποσιτιστοῦσης οὐκ ἐστίν. « Resurrectio est carnis, quæ cecidit; spiritus enim ea lere non potest. Anima in corpore est, non vivit autem sine anima corpus, deserente anima non existit. »

Adnotationes Fr. Feuudentii in cap. 8.

Pag. 301. *Nunc autem partem Spiritus animamus.* Non de essentia illa Spiritus sancti, quæ ipsi cum Patre et Filio eadem est, loquitur Irenæus; sed de donis illis et charismatibus internis et externis, quæ initio nascentis Ecclesiæ passim conferebantur. Nam plerumque Spiritus ponitur pro gratia spiritali, ut docet Ambros. lib. III *De Spiritu sancto*, cap. 12.

Quod et pignus. Pignus est Hieronymo, id quod dari solet creditoribus, donec solvatur debita pecunia: ἀρραβῶνα, quod hic usurpat Apostolus, signum et obligamentum futuræ possessionis, ac quasi pars et portio quedam, ut vult Irenæus.

Quando omnia membra. Censuerunt multi pii et docti viri, sanctos in suprema beatitudine resumptis corporibus suis, non solum mente et animo, sed etiam lingua, arteriis et vocibus articulatis Deo laudes decantaturos, quod hic non obscure significat Irenæus. Et paulo post: « Caro viva, inquit, et incorrupta perseverabit, hunc enim dicens Deo. » Verba Augustini sunt lib. xxii *De civit. Dei*, cap. 30: « Omnia membra et viscera corporis proficiunt in laudibus Dei. » Quod rursus confirmat *Commentariis* in psalmum cxxix, et homilia 17 in Apocalypsim, et ejus tamen sit opus illud, non Ticonii. Consentiant Cassiodorus et Lyranus in psal. cxxix, et ex scholasticis Thomas in II *Sententiarum* dist. 2, et in IV, dist. quæst. 2; Richardus Bonaventura, Okam, F. Franciscus Venetus tom. 8 *Cantici 3 Harmoniæ mundi*.

Cum similes. Sex voces adjecimus, et periodum sententiæ immutavimus auct. vet. cod., sensu tamen eodem, sed clariore manente.

Eos autem qui objiciunt. Hanc Irenæi sententiam nominatim transcripsit Basiliscus Magnus, lib. *De Spiritu sancto*, cap. 29, et ex utroque repetit Euthymius *Panopliæ* suæ parte secunda, capite 29, inter alias multorum superiorum Patrum, quibus constanter probat Spiritum sanctum Deum esse. Eant igitur Magdeburgenses et obgannant Irenæum nullibi Spiritum sanctum Deum asserere.

Pag. 302. *Munda enuntians.* Ita vetus codex; excusi vero, « mundum nuntians. »

Hæc est autem omnium. Hanc allegoriam sequuntur et suis calculis comprobant Origenes homilia 7 in Leviticum, et Gregorius, expositione in VII cap. Cantuicorum, utriusque in excogitandis allegoriis viri mirabiles; Isechius presbyter in XI cap. Levitici, Rabanus, Beda, et alii.

Vivificans verbum. Vetus codex, « vivificans verbum; » existimarem legendum, « ejiciens a se vivificans verbum. »

Ejusdem adnotationes in cap. 9.

Hæreditare. Ad verbum Græcæ dictionem κληρονομήσαι reddidit; vulgata editio, « possidere. »

Ex quo et nos reurdare. Septem hæc voces non habent codices omnes excusi, e quibus exprimus « et quæ. » Porro sensum Apostoli hoc pacto exprimit Tertullianus lib. *De resurr. carn.* Non carnis

substantiam, sed opera volens arceri a regno Dei; A vel carnem et sanguinem, si sola, videlicet sine spiritu, ut hinc quoque animorum salutem colligat.

Carnes, anima et spiritus. Tria quasi diversa ad hominis compositionem constituere videtur, animam, spiritum et corpus: in quam opinionem venisse Plotinum et Apollinarium, qui in Patribus nomen magnum habuerunt, scriptura mandavit Nemesius Emeas episcopus lib. *De natura hominis*, cap. 1. Ac quid sint corpus et anima pervium est; quid vero spiritus nomine velint, non ita. Gregorius spiritum hominis aliquando animam ipsam, aliquando effectum ejus spiritalem, in sacris cloquis significare probat⁹⁰. Augustinus reprehendit Didymum, eo quod spiritum tertium quiddam in hominis substantia esse vellet, cum ipsa anima sit eo nomine appellata, pro spiritali natura; vel pro eo quod spiritus in corpore⁹¹. Tertullianus ἡγεμονικόν, id est principem aliquem et summum vite gradum in anima quidem admittit: sed constanter negat animam et spiritum duo esse, quæ vel separari possint, vel etiam concreta existant⁹². Hieronymus, in xxii caput Matthæi, ex Scripturis declarat spiritum cum anima eundem esse; atque eorum, qui contra sentiunt, opinionem sibi non placere satis indicat, 180 quest. 12 ad Hedibiam, et *Commentarii* in iii c. Danielis. Existimo igitur Irenæum hic spiritus nomine nihil aliud velle intelligere, quam eam vim animæ, quæ æterna spiritaliæque bona meditatur, eaque summopere desiderat, et sibi flagrat incredibilis quam in scholis superiore portionem nominamus.

Hereditate possidet. Veteris codicis auctoritate delivimus et possedit.

Pag. 302. *Conservare Spiritum Dei.* Delevimus et conservari. Porro sententia ista Irenæi nominatim videtur Basilii Magni libro *De Spiritu sancto*, ad illius confirmandam deitatem.

Quæ sunt autem. Vetus codex. « Qui sunt autem, qui sunt mortui? » Cæterum Hieronymus in v caput Matthæi, et auctor Operis Imperfecti apud Chrysostomum homilia nona, pari expositione hanc B. Irenæi approbant, quæ per terram, quam Dominus noster nitibus possidendam pollicetur, corpus eorum intelligatur liberatum a corruptione, et configuratum corpori claritatis suæ. Chromatii episcopi sententiam adjiciam. « Hos mites; » scribit ille in v cap. Matth., « Dominus beatos ostendit, qui levitatem Domine mansuetudinis sequentes, beatus illius terræ hereditate perpetua possessione fruentur. Maxime tamen de terra corporis nostri loquitur, in qua sancti transfigurati in gloriam, secundum Apostolum æterna felicitate regnabunt. »

Ex adnotationibus J. Ern. Græbii in cap. 9.

Pag. 303 *Portemus.* Dicerem Irenæum hic et infra cap. 11 non scripsisse φορέσωμεν, sed Latinum interpretem ex antiqua Italica versione posuisse « portemus » pro « portabimus »; nisi ex consequentibus utroque loco verbis sole clarius eluceret ipsummet in suo apostolico codice ita legisse, indeque verba Apostoli tanquam hortatoria ad sanctitatem vite accepisse; sicut et odium in pluribus mss. Græcis ipsoque vetusto Alexandrino codice exstat φορέσωμεν. Nihilominus φορέσωμεν, uti Vulgata Græca habent, genuinum esse lectionem nullum est dubium et bene probatum a doctissimo D. Millio ad hunc locum.

Ἐν τῷ αἵματι. Vetus interpres τῷ αἵματι legisse videtur. Intelligi autem per carnem solam in, vel cum sanguine, carnem animatam quidem, sed Spiritu haud sanctificatam; quam Apostolus, 1 Cor. xv, vocat corpus animale, ei opponens corpus spirituale.

Κληρονομηῆσαι οὐ δύναται, κληρονομηθῆναι δὲ

..... δύναται. Hæc Irenæus ex Justinii M. libro *De resurrectione* petitisse videtur, cuius sententiam a Methodio citatam ac approbatam dedi tom. I *Spiritalium Patrum sæculi* 11, pag. 193, et quid de ea sentiam, salvo S. Patrum et martyrum honore, intinavi sequenti pag. 194.

Adnotationes Fr. Fenardenti in cap. 10.

Pag. 304. *Et in ignem mittitur.* Quatuor voces istas ex veter. cod. addidimus. Ille autem non obscure docet opera bona fidei jungenda esse, eaque tamen non nisi divino Spiritu sancti auxilio perfici posse; Pelagianorum opinionem simul et Simonis Magi, ac posteriorum Gnosticorum errores everteus.

Regnum Dei. Vetus codex, « existens, regnum Dei hereditate possidere non potest. »

Immortalitatem. Quinque istas voces, quas etiam habet Apostolus, ex veteri codice inseruimus.

Spiritus autem vita. Communis editio, « spiritus vivit; » at Græcam Pauli lectionem sequitur Irenæus. Habet enim ζωή, et non ζή, atque ex Latinis sic legitur Augustinus in psalm. lxxv, lib. xxv *Contra Faustum*, cap. 2, Ambrosius in *Commentariis*, Illiarius lib. viii *De Trinitate*; ex Græcis Athanasius lib. *Ad Serapionem*, Theophylactus in *Com.* ut loquatur Apostolus de Spiritu sancto, qui per sese vita est, eamque aliis elargitur.

Incipietis mori. Sic cum Irenæo legit Cyprianus libro *De zelo et timore*. Græce est μέλλετε ἀποθνήσκειν, quod alii vertunt, « futurum est ut moriamini. » Hæc vetus Theodoretus interpret: « Si secundum carnem vivitis, secundum carnem moriemini. »

Ejusdem adnotationes in cap. 11.

Pag. 305. *Adulteria, fornicationes.* Quinque priores dictiones singulari numero legit vulgata editio, cui consentiunt Græci codices. Irenæo conformis est Cyprianus libro *De oratione Dominica*.

Sed justificati estis. Tres istas voces cum veteri nostro codice agnoscit Pauli contextus, ideoque eas inseruimus.

Et Spiritum Dei nostri. Cum Spiritui æque ac Christo Domino effluentiam salutis nostræ tribuat, illius divinitatem agnoscit, credit et adorat; contradicant licet Maguelburgenses. Subsignant Irenæo Basilii et Ambrosii libris *De Spiritu sancto*.

Ejus qui de limo est. Ita periphrastice reddit vocem χοινοῦ, quem sequitur Cyprianus lib. *De habitu virg.* libro *De zelo et timore*, lib. ii *Adversus Judæos* cap. 10, et ibi iii, cap. 11. Tertullianus libro *De carne Christi* legit « de terra limo, » alias frequenter vocem Græcam conservat.

Ejusdem adnotationes in cap. 12.

Pag. 306. *Vita possidens animam.* Vetus codex, « vitam possidens homo. »

Spiritus sempiternus. Æternum profitetur esse Spiritum, quapropter vere Deum, Patri et Filio æqualem et consubstantialem.

Deinde abiit. Expunctimus obiit auct. vet. cod. Quapropter et primus Adam. Pauli editio Latina communis addit « homo, » quod hic non habet Irenæus, Ambrosius etiam in *Com.* non videtur legisse, Stapulensis admonuit superesse; Erasmus putavit adjectum ab interprete quopiam, Hebraicæ vocis Adam interpretandi gratia.

Pag. 317. *In agnitionem.* Vulgata Pauli editio Latina addit « Dei; » sed illud cum Irenæo desiderant Ambrosius et Græci codices.

Placuit Deo. Vulgata editio, « ei; » sed Irenæi litteræ consentiunt Græca exemplaria. Ducet porro eundem apostolum, qui veteris Adami, id est, communi hominum more in utero conceptus, indeque natus fuerat, ea prædicasse quæ ab hæreticis male intellecta obiciebantur; qui tamen veræ resurrectionis exitum fuit assertor. Igitur verbæ

⁹⁰ Lib. ii Mor., cap. 3. ⁹¹ Lib. De eccles. dog. cap. 2. ⁹² Lib. De anima.

ex illo allegata contra eundem nequaquam militabant.

Quemadmodum cæci. Ex miraculis super cæcorum, aridorum, aliorumque infirmorum corporibus a Domino factis, concludit ea Deo curæ esse ac proinde olim resurrectura.

Ex J. Ern. Græbii adnotationibus in cap. 12.

Pag. 307. Sed apollitionem pristinae nostræ conversationis. Similiter Clemens Alex. lib. iii Stromat., pag. 466, ubi citaverat verba Apostoli: Inimite novum hominem, qui secundum Deum creator est, addit: Παλαιὸν δὲ οὐ πρὸς γένεσιν καὶ ἀναγένεσιν φησιν, ἀλλὰ πρὸς τὸν βίον τὸν τε ἐν παρακοῇ, τὸν τε ἐν ὑπακοῇ. « Veterem autem dixit, non respiciens in generationem et regenerationem, sed ad vitam, quæ est in inobedientia et obedientia. »

Placuit Deo. Docet eundem qui veteris Adami, id est communi hominum more in utero conceptus, indeque natus fuerat, factum esse apostolum ac Evangelium prædicasse, eundemque istam carnem, quam in statu corrupto olim habuerat, in statu gratiæ retinuisse; uude et in statu gloriæ eam reventurum colligit.

Quam enim causam habebat, etc. Ita et Justinus M. lib. De resurrectione, tom. I Spicileg. Patrum sæculi II, pag. 190: *Εἰ ἐκ μὴδὲν ἔρχεται τῆς σαρκὸς, εἰ καὶ τὸ σῶμα οὐκ ἔστιν;* « Si caro ad nihil utilis est, cur eam sanavit? »

Adnotationes Fr. Feuardenii in cap. 12.

Pag. 308. Dicant enim nobis. Tertullianus lib. De resurrect. cara. hoc paucis ita perstringit: « Exemplum mortuorum a Domino suscitatorum commendabant carnis et animæ resurrectionem, ne cui substantiæ negaretur hoc donum. » Hæc quoque largiore manu Ambrosius lib. De fide resurrect.

Et Lazarus. Lazarum vocat Tertullianus præcipuum resurrectionis exemplum.

Hoc symbolum. Non solus hic apostolicorum temporum vir, sed et plurimi et doctissimi et sanctissimi postea Patres docuerunt istius Lazari symbolica, vera tamen alligacione et solutione, insinuatam fuisse eam peccatorum poenitentium absolutionem, qua post delictorum confessionem ministerio sacerdotum absolvuntur in Ecclesia Christiana: quemadmodum ille sepulchralibus linteis involutus et ligatus, et manibus apostolorum solutus et liber evasit.

Perspicuus autem Calvinus per hoc divinum plane ac clarissimum exemplum, paradoxa sua de sola fide justificante sacramentorum inefficacitate, et clavium a Christo Ecclesiæ traditarum inanitate plane damari et convelli; sævit inops animi, totumque incensus per orbem, in hujus interpretationis auctores hæcchatus est, appellans eos « papistas, ter ridiculos, qui confessionem auricularem hinc eliciunt: » 190 insuper, « et mentiri eos qui affirmant Dominum discipulis jussisse, ut Lazarum fasciis solverent. »

Sed attendamus, quos viros hic novus apostolus suis conviciis et probris vexet; quos pro ministeriali sua modestia, ter ridiculos et mendaces appellet. Hunc in prius antiquissimum Petri, Joannis et Pauli discipulorum auditorem, fortissimum Christi martyrem et sapientissimum hæreseon expugnatorem; docentem Lazarum fuisse typum hominis colligati et a Christo traditi aliis ad solvendum. Quibus autem tradidit, nisi discipulis, qui præsto circumstantibus, ad omne præceptum et obsequium ejus promptissimi?

Eximium deinde antistitem et theologum Augustinum, quem de his ita disserentem subjicimus: « Dominus clamavit: « Lazare, veni foras. » Cessit voci misericordiæ moles sepulchri; cessit mors vite; cessit infernus superno. Elevatus est Lazarus, processit tumulto; et ligatus erat, sicut sunt homi-

nes in confessione peccati agentes poenitentiam. Jam processerunt a morte; nam non confiterentur nisi procederent. Ipsum confiteri, ab oculo et tenebroso procedere est. Sed quid Dominus Ecclesiæ suæ inquit? « Quæ solveritis in terra, soluta erunt in cælo. » Auditis, viri Calviniani, Lazarum symbolum fuisse hominis poenitentiam agentis? Intelligitis confessionem, procul dubio auricularem, processione e tenebroso sepulchro designari? Ecclesiæ denique pastoribus ab ipso Filio mandatum esse, ut peccatis ligatos solvant? Attendite cætera. « Cum audis, inquit idem Augustinus, hominem poenitere peccatorum, jam revixit; cum audis hominem confitendo proferre conscientiam, jam de sepulchro e ductus est, sed noudum solutus est. Quando, et a quibus solvitur? Quæ solveritis in terra, inquit Christus, erunt soluta et in cælo. »

Non vos pigeat, quæso, homines curiosos et sciendi avidos, eundem insignem magistrum iterum de hac re dicentem audire: « Dominus Lazarum de monumento jam suscitatum obtulit discipulis solvendum, per hoc ostendens potestatem solvendi concessam sacerdotibus. Dixit enim: « Quodcumque solveritis super terram, » etc. Et ne levioris momenti existimetis hunc locum, alterum expendite, quo paucis contracta hujus suscitati Lazari narratione, quemlibet poenitentem sic idem beatus Dei servus alloquitur: « Surge in corde tuo, prode de sepulchro tuo, id est, mala peccandi consuetudine qua gravaris, crede, et confitere. Qui enim credit, surrexit, qui confitetur, surrexit; quia antequam confiteretur, oculus erat. Et cum confessus fuerit, quid dicitur ministris? Quod dictum est ad funus Lazari: Solvite illum, et sinite abire; quomodo dictum est apostolis: Quæ solveritis in terra, soluta erunt et in cælo. »

Ne vero illudant vobis cæci dices vestri prædicantes, garrientes ut solent, cum omni solida responsione sunt destituti, Augustinum varium in hac sententia non peratitisse; eundem si saluti vestræ bene consultum velitis, rursus eadem asseverantem legite tractatu 49 in Joannem, libro De utilitate poenitentiae, cap. 3, sermone 8 et 44 de verbis Domini. Ac ut in ore duorum vel trium stet omne verbum, consulte sanctissimum pontificem Gregorium, homilia 26 in Evangelia et lib. xii Moralium, cap. 13, item clarissimum præsulem beatum Ambrosium, lib. II De poenitentia, cap. 7, et Calvinianæ impudentiæ ac maledicentiæ vos tandem pudeat atque pigeat.

Uti ejus. Ita vetus codex; excusi, « uti ei. » *Nolunt conspicerere.* Codices excusi, « intelligere ». *Secundum tragicum Oedipodem.* Ita vetus codex; excusi, « secundum tragicum; » unde apparet ejusdem vet. codicis nostri fides. Tangit eum illa, ut reor, quæ leguntur apud Sophoclem, *Oedipoda tyranus*, his verbis:

Ἀποσπᾶσας γὰρ εἰμάτων χρυσιλάτους
Περὶνάς ἀπ' αὐτῆς, αἰσὶν ἐξεστέλλιστο,
Ἄρας ἔπαισεν ἄρθρα τῶν αὐτῶν κύκλων,

Et deinceps, id est:

*Nam cum avulsisset a vestibus aureas
Fibulas, quibus illa induta erat;
Cœpit his arreptis oculorum orbem fodere.
Sic dicens, se non amplius intueri illam (matrem)*

*[posse,
Neque mala sua, nec scelera quæ perpetrasset;
Sed lumine orbatum posthac, neque quos sus non
esset
Visurum esse, nec quibus indigeret agnitionem.*

Quibus et aliis multis locis apparet, pios istos Patres a lectione poetarum non abstruuisse, sed in

99 Ephes. iv, 24. 100 Virg. Æneid. ix, v. 299, 300. xviii, 18. 101 Conc. II in Psalm. ci. 102 Lib. de vera

103 Lib. I hom., hom. 27. 104 Joan. xi, 43. 105 Matth. et falsa pœn., cap. 10. 106 Tract. xii in Joan.

anam rem convertisse; quod postea monuerunt A Clemens Alexand. in *Protreptico*, et Basilium oratione ad nepotes.

« Per illud quod delinere cadunt. Vetus codex, per illud quod delinere cadent. »

Ait enim. Duas has voces addit vetus codex; deinde « dicens » habet, non « dicentem, » ut exrui.

Aculeus ianus. Cyprianus lib. iii *Adversus Judæos*, cap. 58; Hieronymus *Comm.* in Osee cap. xiii « aculeum legunt cum freno; vulgata editio stimulus; Græce est τὸ χέντρον.

Qui transfigurabit. Græce est μετασχηματίζω, et in communi editione « transformabit, » In uno tempore; expunximus « transfiguravit. »

Pag. 309. Perficit. Ambrosius legit « perficit. » Græce est καταργαζόμενος; communis editio « effectit. »

Hymnum dicens Deo. Quando caro et ipsa immortalis effecta gloriosaque surrexerit, una cum anima sua beata hymnis sempiternis Deum celebrabit, iuxta quod a Davide de sanctis scriptum est: « Exultationes Dei in gutture eorum, » etc.

Circumferentes. Novem has voces ex vet. cod. adjecimus, cum easdem habeat etiam Paul. littera; delevimus « manifestemus. »

Cum bestiis Ephesi pugnavi. Pugnam hanc Theophylactus et Œcumenius referunt ad tumultum, ab aurifica Demotrio excitatum, ob Ephesiam Dianam; quibus ex Latinis stipulatur Anselmus, sive Hervæus. Mihi vero est verisimilius, quod scribit Nicephorus lib. ii *Hist.*, c. 15, leonibus, utpote ferocissimis, Hieronymo quodam præside iubente, Paulum objectum fuisse, qui ad pedes ejus nites conseruerunt. Et aut Nicephorum hæc attigerant Origenes lib. i *Periarchon*, Ambrosius et Theodoretus *Comment.* in I Cor. xv.

Ejusdem adnotationes in cap. 14.

Pag. 310. Quoniam autem. Confirmat resurrectionem et salutem carnis, eo quod veram naturalemque Filius Dei sibi unierit, quemadmodum Paulus ubique agnoscit. Iisdem viribus præcipites agit et perditos prostravit Marcionem, Basilidem, Valentinum et Apellem Tertullianus⁷⁶, certus carnem summo præjudicio resurrectionis instructam esse, si jam a Christo assumpta in illo resurrexerit.

Quando vero Irenæus paulo post subjicit: « Si non haberet caro salvari, nequaquam Verbum Dei caro factum esset, » etc., videtur in ea esse sententia, quod Filius Dei non venisset in carnem, si Adam lapsus non esset; quod et postea Athanasius serm. 3 contra Arianos, Augustinus serm. 8 de verbis Apostol., Leo papa serm. 3 de Pentecoste, denique beatus Thomas Aquinas atque sequaces ejus, si Catharinum, Viguerium et Naclantium exceperis, universi persuasissimum habuerunt.

Contrarium tamen Albertus Magnus B. Thomæ præceptor sensit, et docuit in tertio, dist. 10, art. 4, eidemque æqualis Alexander Hallensis, postmodum Joannes Scotus, et qui doctrinam ejus sunt usque in hanc diem amplexati: quam et scripturis et rationibus non aspernandis corroborat Petrus Galatinus libro iii, cap. 4, et lib. vii, cap. 13. Nec desunt latè priscorum theologorum multa et firma testimonia, utpote Ruperti lib. iii *De gloria et honore filii hominis*, et lib. xiii *De gloria sanctiss. Trinitatis*, cap. 20: cujus auctoritas, ne ut scriptoris recentioris contemnatur, adjungo Cyrillum Alexand. libr. v *Thesauri*, cap. 8, qui sic ratiocinatur: Christus Deus homo primus est et caput omnium prædestinatorum et electorum; adeoque omnium divinorum mysteriorum ac operum finis. At numerus ille nulla unquam ratione dissolvetur, nunquam inutilis erit; divinaque opera et consilia

ab unius hominuli Adami delicto non pendent. Igitur etiam si hic non deliquisset, Verbum nihilominus verus homo fuisset. Ratiocinationem istam ex Augustin. lib. *De natura et gratia*, cap. 25, et lib. xiv *De civit.*, cap. 23, Rupertus sic confirmat. Si, teste Augustino, absurdum esset dicere, Adam non peccante, generationes hominum futuras non esse, ac si propterea homines nascerentur, quod peccatum præcessisset: multo magis de isto capite (Christo) et rege omnium electorum tam angelorum quam hominum sentire absontum erit. Et jure certe testis et approbator hujus sententiæ laudatur Augustinus, quandoquidem lib. *De nuptiis et concupiscentia*, cap. 21, docet matrimonium in statu innocentie etiam Christi cum Ecclesia futurum, idemque bonum habiturum, si status ille perdurasset. Ergo et verus homo, et ut sic, verum ac legitimum caput Ecclesiæ, et sponsæ lectissimus sponsus erat futurus, tametsi non essent lapsi primi parentes. Idemque rursus scribens: « Non fuisset caro Christi in similitudinem carnis peccati, nisi caro fuisset ista peccati⁷⁷; » omnino præsupponit eandem stante primo homine futuram; 191 tametsi non talem, id est nec patibilem, nec mortalem: quod ab illis et ab istis libenter admittitur. Cyrillus item lib. v *Thesauri*, cap. 3, non modo absurdum, sed et Arianicum furorē reputat dicere Filium Dei propter nos factum, et non propter seipsum. Deeret enim illum nobis peccantibus agere gratias, qui pro nobis esset Christus, alias non futurus. Omiseram pene beatum Anselmum⁷⁸ asserentem nullam in cælo esse animam, quæ sibi persuadent sine peccato alterius se non fuisse gloria fruturam. Ergo non peccante Adamo, et Christi futura, et beata futura erat in proprio corpore: sicque Filius Dei verus homo. Ad id etiam pertinere putatur, quod supra scripsit Irenæus⁷⁹, Deum futuram circa Filium suum humani generis dispositionem in semetipso disponentem, prædestinasse animale hominem, id est Adamum, ut a spiritali, id est Christo, salvaretur, uti non vacuum esset salvans. Ergo Christus in primis destinatus est Salvator, homines deinde salvandi, ne frustra destinatus putaretur.

Ergo in tanti mysterii explicatione secum dissiident veteres et recentes theologi? Minime gentium. Adamo etenim stante, non erat futurus Christus mortalis, esuriens, sitiens, lacrymans, obediens usque ad mortem crucis, ut prioris sententiæ affirmant Patres; futurus autem Ecclesiæ prædilectæ dilectissimus sponsus, caput pretiosissimum, et summus glorificator erat: quod sententiæ secundæ assertionibus ostenditur.

E limo factæ. Vetus codex, « facta est successio. » Legendum mihi videtur « factæ, est successio. » Et paulo post pro « ex altera substantiæ parte, » vetus codex legit « ex altera substantia partes operatus fuisset. »

Et inimici cogitationis ejus. Vetus codex, « cogitationi; Græce est τῆ διαβολῆς, id est venie seu cogitatione. Hieronymus contra *Joan. Jeros.* legit, « inimici » seu « hostes sensus ejus. »

Custos et sine crimine. Græca Pauli, ἀμώβους, quod Tertullianus vertit « invulnerabiles, » ἀνεγκλήτους incriminabiles, aut, ut communis habet editio, « irreprehensibiles. »

Quoniam illa quidem non peccavit. Eadem Tertullianus lib. *De carne Christi*. « Ut evacuatam non possumus dicere carnem Christi, ita nec peccatricem, nec evacuatam, in qua dolus non fuit. Defendimus autem non carnem peccati evacuatam esse in Christo, sed peccatum carnis; non substantiam, sed culpam. » Et lib. *De præscript.* « Soli Dei Filio scivabatur sine delicto permanere. »

⁷⁶ Lib. De Resurrect. carn. ⁷⁷ Libr. De peccat. mer. et reiss., c. 58. ⁷⁸ Lib. i cur. Deus loquit, cap. 8. ⁷⁹ Lib. iii; c. 33.

Pag. 311. *Et sanguine ejus redhibitus.* Hanc vocem addimus ex veteri nostro codice. Est autem jureconsultis « redhibere, » facere ut rursus habeat venditor quod ante habuerat. Inde Festus : « Redhiberi id dicitur, quod redditum est. » Homo porro morti, demoni, inferisque seipsum vendiderat; at Christus sua passione et morte illum vitæ, Deo cœlisque restituit.

Ex toto autem hoc capite, et aliis plurimis locis, expendat pius lector, quam sancte, quam graviter, quam frequenter docteque urgeat iste vir apostolicus summam efficacitatem et utilitatem carnis patientia, et sanguinis Christi quoniam pro nostra omniumque salute effusi. « Factus est, inquit, Verbum Dei caro et sanguis, ut salvaret in semetipso quod perierat in Adam. » Et : « Justa caro reconciliavit eam carnem, quæ in peccato detinebatur, et in amicitiam adduxit Deo. » Item : « Reconciliavit nos sibi per corpus carnis suæ, et sanguine suo redimens nos, ut Apostolus ait. » Itemque : « In omni epistola testatur Apostolus quoniam per carnem Domini nostri et sanguinem ejus nos salvati sumus, » etc.

Hæc enim coarguunt, damnantque manifestissimo horrendæ Calvinianorum blasphemias dicentium⁷⁶ : « Nihil humanæ salutis actum fuisse, si corpora tantum morte defunctus esset Christus. In corporea morte Christi nihil reperiri, quo fides nostra se erigat vel sustentet. In illius spectaculo nihil esse, quam extremæ desperationis materiam. » Rursum totum pretium redemptionis humanæ pedibus iidem conculcantes, vociferationibus suis ad miscellum populum prædicant, et scriptis publicis consignant : « Sanguinem Christi pro nobis fusuim, dudum dissipatum esse, nec jam Verbo inseparabiliter unitum. Sanguinem Jesu Christi pro nostris peccatis effusum in terram ante annos 1500 computruisse, nec amplius esse in rerum natura. » Hæc enim sunt verba Joan. Curæi et Thomæ Erasti, Calvini discipulorum : hujus in *Fundamentali sua declaratione de cœna*, pag. 29, illius in *Spongia*, folio 229. Hoc idem ex Borussia quoque nunc scribunt, et pro viribus spargunt et amplificant, Fridericus Aulakius in sua *Confessione*, pag. 42; Andreas Osiander libel. *Adversus Morlinum*; et alii passim Calvinianæ impietatis sectatores, ut patet ex *Indice errorum*, quos fingunt, Gregorii de Valentia, Genevæ excuso. Et miramur multos horum prodita abjectaque tandem omni Christiana religione, Alcoranum Mahometis profliteri? Cum Sylvano et Neussero Calvinianis ministris ad Turcas delicere? Horum satellites et legatos immanes copias Turcarum et Tartarorum ad devastandas Christianismi reliquias sollicitare, incitare, perducere?

At enim si Christi sanguis jam computruit, « inanis est fides nostra⁷⁷, » inanis est prædicatio apostolorum, inveniuntur falsi testes Dei, quoniam testimonium dixerunt adversus Deum, « quod non daret Sanctum suum videre corruptionem⁷⁸; quod non corruptibilibus redempti sumus de vana nostra conversatione, sed pretioso sanguine agni immaculati et incontaminati Christi⁷⁹; quod Christus lavit nos a peccatis nostris in sanguine suo⁸⁰; quod sanguis Jesu Christi emundat nos ab omni peccato⁸¹; emundat conscientiam nostram ab operibus mortuis, ad serviendum Deo viventi⁸²; qui eramus longe, facti sumus prope in sanguine ejus⁸³; iustificati in sanguine ipsius, salvi erimus ab ira per ipsum⁸⁴; quod denique vere resurrexit a mortuis, jam non moriturus⁸⁵; et quod semper vivat ad interpellandum pro nobis⁸⁶; « quandoquidem sanguinem effusum in terram, qui ad integritatem veri corporis humani omnino pertinet, non resum-

perit: sed ita dissipari ac computrescere siverit, ut amplius non sit in rerum natura. Incepit in his organis suis Satanam loquentem Dominus; et increpet Dominus in eos, qui elegit sponsam suam Ecclesiam, « quam lavit in sanguine suo, » etc. De his alibi patebit amplior dicendi locus.

Ex J. Ern. Grabii adnotationibus in cap. 11.

Pag. 310. *Qui effuadet,* etc. Ita quoque hic locus allegatus legitur lib. II *Constitut. apostol.*, cap. 42: « Ὁ ἐκχύων αἷμα ἀνθρώπου, ἀντὶ τοῦ αἵματος αὐτοῦ ἐκχυθήσεται. » Atque sic etiam nostræ edit. LXX interpretum habent, excepta Complutensi, quæ ita sonat: « Ἀντὶ τοῦ αἵματος ἀνθρώπου τὸ αὐτοῦ ἐκχυθήσεται. » Plura de varia hujus loci lectione congressit Cotelæus in not. ad lib. II *Constit. apostol.*, cap. 42, ubi cum Irenæum allegat, vulgatas sequitur editiones; a quibus auctoritate cod. Voss. discessi.

Pag. 310. *Si autem ob alteram quamdam dispositionem Dominus incarnatus est.* Id est, si ob aliam dispensationem vel expeditionem, Græcè οἰκονομίαν, Filius Dei carnem induisset.

Omnis dispositio adventus Domini. Πᾶσα οἰκονομία τῆς παρουσίας τοῦ Κυρίου, id est omne quidquid Christus in terra gessit ad procurandam generis humani salutem. Errant enim qui οἰκονομίαν ad solam incarnationem Domini restringunt, cum de omni ejus vita ipsaque passione et morte usurpetur. Sic Justinus martyr, in *Dial. cum Tryphone*, pag. 217, τῆ τοῦ γενομένου πάθους αὐτοῦ οἰκονομία. Videatur ipse Irenæus supra pag. 68, lin. 9 seq. (pag. 71, l. 33 seq.).

Inimici cogitationi ejus. Vocem « ejus » scriba quispiam hic addidisse videtur ex Italica Novi Testamenti versione, in qua eam saltem sæculo IV existitisse hæud dubitare nos sinunt auctor *Comment.* in Coloss. I apud Ambrosium, et Hieronymus in epistola adversus Joannem Jerosolymitanum. Atqui uterque διάνοιαν Dei hic accipit, cum Colossensium irrogenitorum degravata mens potius sit intelligenda.

Pag. 311. *Ad obediendum ei.* « In concupiscentiis ejus » omisit forte interpres vel scriba, quia ista aberant ad Italica versione, prout ex Tertulliano *De resurrect.*, cap. 47, colligitur.

Adnotationes Fr. Fœuardentii in cap. 15.

Pag. 311. *Ros enim.* Ex veteri codice pro « quod » reposuimus « qui; » et pro « ejus, eis, » Sententiam prophetæ ita legunt Septuaginta: « Ἦ γὰρ ὄψοσος, ἡ παρὰ σοῦ, λαμὰ αὐτοῖς ἐστὶν: » Ros qui a te, sanitas ipsis est. » Communis editio. « Ros lucis, ros tuus. »

Et Ezechiel. Ex hac Ezechielis visione resurrectionem mortuorum confirmant quoque cum Irenæo Clemens Rom. lib. V *Constit.*, cap. 8; Tertull., lib. *De resurrectione carnis.*

In circuitum in gyro. Ita vetus codex, cui conformis est lectio Septuaginta, κυκλόθεν κύκλω.

Nervos. Undecim has voces ex vet. cod. restitimus, consentiente textu Bibliorum.

Veni, et insuffla. Ita vetus codex; excusi, « veniet insufflatio. » Septuaginta, ἔλθὲ καὶ ἐμπύσησον.

Ostendit se et Patrem quidem. Vetus codex, « ostendit se esse Patrem, qui et discipulis, » etc.

Pag. 311. *In veteri plasmate.* Vetus codex, « in ventre plasmare; » ut de cæco quem jam ex utero matris oculis privaverat Deus, fiat sermo.

192 *In transgressione factus est.* Vetus codex verbum « est » ignorat. Cæterum ablutionem cæci in Siloa, sacrum baptismum adumbrasse cum Irenæo sentiunt Tertullianus lib. *De baptismo*; Gregorius Nyssenus lib. *De baptismo*; Ambrosius lib. II *De sacramentis*, cap. 2; Augustinus tractatu 44 in Joan., et

⁷⁶ Calv. Instit. I, II, cap. 16, § 10; idem in cap. VI et XXVII Matth. et in c. XIV Joan. ⁷⁷ I Cor. VI, 14. ⁷⁸ Act. II, 27; Psal. XV, 10; Act. XIII, 35. ⁷⁹ I Pet. I, 18, 19. ⁸⁰ Apoc. I, 5. ⁸¹ I Joan. I, 7. ⁸² Hebr. IX, 14. ⁸³ Ephés. II, 13. ⁸⁴ Rom. V, 9. ⁸⁵ Rom. VI, 9. ⁸⁶ Hebr. VII, 25.

aliū Patres. Versus aliquot non inelegantes hac de re Sedulii presbyteri addam :

*Cæca sumus proles miseræ de seibus Ewæ,
Portantes longo natus errore tenebras.
Sed dignante Deo mortalem sumere formam,
Tegmina humani facta est de Virgine nobis
Terra salutaris, quæ fontibus abluta sacris,
Clara renascentis reserat spirantia lucis 22.*

Et evocasse eum. Tres has voces ex veteri codice restitimus, ut mox vocem alteram « ei. »

Idipsum. Codices excus., « ad ipsum. »

Quemadmodum etenim. Quatuor voculas addimus ex veteri codice. Cæterum beatus Gregorius lib. xxviii *Moralium*, cap. 2, observans cum Irenæo Deum venisse post meridiem ad Adamum, docet hoc etiam adumbrasse, quod lux ferventior veritatis abscesserat, et peccatricem animam culpæ frigora constringebant; et per declinationem solis cognoscere debuissit hominem quod ad tenebras propinquaret. Eadem rursum perstringit lib. xxxiii *Moral.*, cap. 3.

Quinetiam illo vespere, id est eadem die qua conditus fuerat et peccaverat, ejectionem fuisse de felicitate paradisi in hanc lacrymarum vallem, inter Græcos Cyrillus, Epiphanius, et Diodorus Tarsensis. Bar-Cepha lib. *De paradiso* citat Philoxenum, Ephrem, Jacobum Sabugensem, et alios Syros, qui in eadem quoque secum opinione fuerint, tametsi alii non pauci contrarium doceant.

Ex J. Ern. Grabii adnotationibus in cap. 15.

P. 311. *Plenus ossibus.* Ex hac Irenæi et Tertulliani lib. *De resurrectione-carnis*, cap. 29, allegatione patet, vocem ἀσθματώδης, quæ in vulgata LXX interpretum edit. existat, a recenti manu accessisse. Neque Hebræus textus hanc vocem agnoscit.

Domine, tu scis, qui fecisti hæc. In LXX modo legimus : Κύριε, Κύριε, σὺ ἐπέστειλόν ταῦτα. Atque ita etiam Tertullianus loco citato : « Adonai, Domine, tu scis. » Unde liquet hic vocem « Domine » semel ommissam; contra addita esse, ab ipso forte Irenæo, explicationis gratia, « qui fecisti hæc. »

Præcepit mihi Dominus. « Dominus » tam hoc loco, quam paulo post, deest in LXX interp. et Tertull., loco cit.

Ad spiritum propheta. « Propheta ad spiritum, propheta, » habet Tertullianus, et LXX.

Demiurgo itaque et hic vivificante. Jesus enim homo, quem Demiurgi sive Creatoris filium dicebant hæretici, mortuus suscitavit.

Adnotationes Fr. Feuardentii in cap. 16.

Pag. 312. *Dixisse Deum ei: In sudore.* Ita vet. cod. Excusi, « dixisse Deum: Et in sudore. »

Suam Dei. Vocem « suam » vel. cod. non habet.

Pag. 315. *In præteritis enim temporibus.* Hanc sententiam ex Irenæo nominatim laudat in *Parallelis* Damascenus; cujus Græca verba cum assequi non potuerimus ab his apud quos detineri credebamus, Latina ex interp. D. Jacobi Billii subjiciemus: « Superioribus temporibus dicebamus hominem factum esse ad imaginem Dei, sed non demonstrabatur. Si enim invisibile erat Verbum, cujus secundum imaginem homo existeret, ob id certe et similitudinem facile abiecit. » Hactenus ille.

Per eam quæ in ligno. Septem has voces ex vet. cod. addimus. Quæ hic tradit Irenæus, Sedulius presbyter his verbis canit :

*Aspera mors populis ligno deducta cucurrit,
Aufertur ligno aspera mors populis 23.*

Nos obedivimus Deo. Vet. cod., « audivimus Deum. »

Quem in primo quidem. Hæc rursus ex Irenæo suis inserit *Parallelis* Damascenus, his ex inter-

A prete verbis : « In primo enim Adam offendimus, cum non fecimus ejus (Dei) præceptum; in secundo autem Adam reconciliati sumus. »

Ejusdem adnotationes in cap. 17.

Pag. 313. *Est autem hic Demiurgus.* Demonstrat eundem Deum esse hujus mundi Creatorem ac Dominum, qui præcepta dedit, et peccata per Christi Filii sui adventum condonavit; qui et ipse natura se Deum omnipotentem esse manifestavit, peccata excellenti potestate remittendo; et verum hominem, per crucis suæ mysterium hunc mundum servando.

Cæterum hoc capite multa sunt quæ catholicam de peccato originali doctrinam adversus Pelagianos, in Hugnisticis hodie nascentes, comprobant. Scribens enim vir apostolicus, « nos primi illius præcepti transgressione inimicos Dei factos esse; Christum sua obedientia nostram inobedientiam solvisse, ut quemadmodum per lignum debitorum facti fueramus, per lignum debitorum acceperemus remissionem; et id quod per lignum amisimus, nos recepisse per ligni dispositionem, » etc., satis dilucide et constanter asseverat, nos omnes in Adamo peccavisse, nec nisi gratia Christi singulari per baptismum hac labe mundari atque salvari. Ubi ergo sanctificatio parvulorum ex uteris matrum, quam tantopere jactant Calvinus, Beza, Marlortus 24? Qua fronte audeat Beza in *Crotophagia* scribere « fidelium pueros ex fœderis formula, ab utero coram Deo, sanctos esse? » Et ibidem iterum: « Infantes natos ex fidelibus parentibus, vel etiam ex altero dentatæ fidei parente, esse sanctificatos, etiam ante usum baptismi? » Item *Contra Hebraeos*: « Parvulos fidelium ad Christum pertinere, priusquam baptizentur, neque gratiam adoptionis a baptismo inchoari, sed tantum obsignari? »

Enimvero ex divinis litteris constat Davidem fidei viro natum, in iniquitatibus tamen et peccatis conceptum 25; Paulum quoque natura filium iræ fuisse, sicut et cæteri, qui etiam per baptismum jubetur abluere peccata sua 26. Is quoque postea confidenter docuit nos in Christo Jesu baptizari 27; nos in baptismo Christum induere 28; baptismum esse lavacrum regenerationis et renovationis Spiritus sancti 29; Christum mundare et sanctificare Ecclesiam suam (id est et parentes et liberos fidelium) lavacro aquæ in verbo vitæ, ut exhibeant eam sibi sine macula aut ruga 30. Prorsus ergo certum ac indubitatum est, universos Adæ filios natura ex utero matrum coram Deo reos et maculatos esse, non sanctos, donec sacro lavacro lincti et purgati fuerint. Tutius igitur sanctissimo antistiti Augustino dicenti: « Nec parvuli de quibuslibet sanctis justisque procreati, originali peccati reatu absolvuntur, nisi in Christo fuerint baptizati 31; » et hanc doctrinam superioribus divinis verbis asserenti 32 credendum et adhærendum, quam impurissimo gæneui

D Beza contraria blateranti.

Restitui. Codices excusi, « constituit. »

Per suam obedientiam. Tres istas voces ex veteri cod. restitimus.

Remitte. Græce ἀπέσ · Cyprianus sermone de Nativitate Domini, et lib. iii *Ad Quirinum*, cap. 22, et Chrouaticus in cap. vi Matth., post Irenæum « remitte » converterunt.

Et nulli nunquam. Græcorum more duplicem negationem, ut magis inficietur, adhibet; forte est ἐβὼν οὐδένα, etc.

In totum. Vetus codex, « initio tamen; » quod non video qui conveniat, nisi aliqua alia adhuc desint, quæ ex veteri codice restituere non potuimus.

22 Seduk. Carmen pasch., lib. iv, v. 265-270. 23 Sedul. eleg., v. 61, 62. 24 Com. in I ep. Cor. c. vii, et in Catechis. 25 Pál. L, 7. 26 Ephes. ii, 3; Act. xxii, 16. 27 Rom. vi, 3. 28 Galat. iii, 27. 29 Tit. iii, 5. 30 Ephet. v, 26 et 27. 31 Lib. ii de peccat. mer. et remiss., c. 12. 32 Epist. 89, etc.

In lege a prophetis. Vet. cod., « a lege et a prophetis. »

Pag. 314. *Ab eo qui est, a quo.* Vet. cod., « a quo » non habet, sed « qui est : » utrumque servavimus.

Fiebat remissioni. Sic habet vetus codex ; excusi, « fiat remissionem. »

Et quomodo Deus. Vet. cod., « quoniam Deus, » id est in quantum. Eadem quæ hic scribit Irenæus, graviter pertractat Tert., lib. iv *Contra Marc.*, num. 13 et 14.

Debita nostra. Vet. cod., « debiti nostri. » Græcus Pauli contextus τοῖς δόγμασιν, quod Augustin., epist. 59, « in decretis ; » Hilari., lib. ix *De Trin.*, « in sententiis » reddidit.

Per operationem ostendente propheta. Paulo apertius Tert. lib. *Contra Jud.* : « Et Euseus, accepto ligno, et misso in eum locum ubi submersum fuerat ferrum, statim superuavit. Quid manifestius hujus ligni sacro, quod duritia hujus sæculi mersa in profundo erroris, et a ligno Christi, id est passionis ejus in baptismo liberatur : ut quod perierat olium per lignum in Adam, id restitueretur per lignum Christi ? » Hunc imitantur August., serm. 210 de tempore, et Eucherius Lugdunensis in IV lib. Reg.

Bipennis. Vox Hebræa apud Jerem. significat « malleum, » atque ita cum vulgata editione vertit Sanctes ; Septuaginta, quos sequitur Irenæus, habent πλῆξ, quod securum sive bipeunem significat.

Hoc ergo verbum. Vet. cod., « hic erit verbum. » Deinde non habet « per lignum, » nec enim necesse videtur. Paulo post ex vet. cod. quinque voces adjectimus.

Et quemadmodum dixit. Elegans et pia admodum est hæc mystica figuræ Dominicæ crucis explicatio, quam a seniore, 193 Polycarpum puto, vel Papiam, accepit. Qui pluribus animum oblectare concupierit et similibus, consulat Justini martyris *Apologiam* posterioriorem, Lactantii lib. iv, cap. 26 et 27 ; Rulnum in *Expos. Symboli* ; Ambros., serm. 55 ; Athanasium lib. *De incarnatione Verbi* ; Nazianzenum prima orat. apolog. ; Chrysostomum tribus homil. de cruce ; Sedulium lib. v *Carminum* ; Damascenum lib. iv, cap. 12, etc.

Ejusdem adnotationes in cap. 18.

Pag. 315. *Conditiones*, id est, creaturas a seipso propriaque virtute productas, quæ nutibus Creatoris perpetuo subserviunt ; eo enim sensu hanc vocem frequenter usurpat Aug. lib. ii, *De Trin.*, c. 6, 11, 15, et lib. iii, c. 10, ubi de his conquisitis rationibus et Scripturis, et subtiliter et large disserit.

Neque enim iniquus. Tertull. procul dubio ad hunc Irenæi locum alludit lib. i *Contra Marc.* : « Ille, » ait, loquens de Deo conficto a Marcione, « usquenunc, nec aquam reprobat Creatoris, qua suos abluit ; nec oleum, quo suos ungit ; nec lactis et mellis societatem, qua suos infantat, » etc. Rufus lib. iv contra eundem.

Si ignorantia et labis. Vet. cod. : « Si quod ignorantia et labis erat, emisit. »

Portavit Ecclesiam. Ita reposuimus ex vet. cod. ; excusi, « eum ; » mox quoque pro « visibile » restitimus « visibilitatem. » Puto ex vet. cod. aliqua adhuc deesse, quæ non potuimus restituere.

Quod est conditionis. Tres hæc dictiones vetus codex desiderat.

In mundo erat. Vet. cod. « in hoc mundo erat. »
In sua propria. Ita frequenter legit August., ut alias observavimus.

Pag. 316. *Moysses hoc ipsum.* Ita vet. cod. Expunximus « uti universa ; » et paulo supra « venit » pro « ponit » restitimus. Hoc porro Moyssis testimonio mysterium Dominicæ passionis et in crucem affixionis prædictum fuisse, quamvis admodum tæte et obscure, cum Irenæo pie ac docte contendunt

Tertullianus lib. *Adversus Judæos*, cap. 2 ; Cyprianus libro ii *Testimon.*, cap. 20 ; Lactantius libro iv, cap. 18 ; Augustinus libro xvi *Contra Faustum*, cap. 22, et alii, quorum meminimus in cap. 23 libri quarti.

Advocavit. Vetus codex per futurum legit « advocabit, » atque ita ex Hebræo transtulit Sanctes.

Ejusdem adnotationes in cap. 19.

Pag. 316. *Veniente Domino.* Omnes dictiones, quæ hic leguntur in ablativis absolutis, vet. cod. legit per accusativos casus, nimirum « venientem Dominum, bajulantem, facientem, et seductionem illam solutam. »

Et sicut illa seducta est. Vetus codex, « etsi enim obandierat Deo, sed hæc a sua est obedire. »

Uti virginis ; Evæ Virgo Maria fieret advocata. Hinc evidentissimum est priscos Patres et martyres proxime ab ipsis apostolorum temporibus, Deiparam Virginem invocasse, cæterisque ut implorarent auctores fuisse ; qua in re profecto apostolos, quorum auditores fuerant, doctores habuerunt. Tam apertum hujus rei Irenæi testimonium cum non potuissent corrumpere Magdeburgensæ, censuerunt incommodum dictum esse. Gallias illis impudentior vociferatur magnam inde Christo conciliari et inferri injuriam. Fingit postea bonus ille vir se stupescere, et mente fere alienari, dum admiratur ad tantam Satanæ efficaciam, serpentisque paulatim subrepentis calliditatem.

At hic illustratur Christi gloria, Vigilanti satelles, et non obscuratur, qui sibi ipsi fieri pronuntiavit quidquid membris suis fecerimus : qui non solum se sanctos suos, quos amicos, fratres, membra, cohæredes, sal terræ, lucem mundi vocat, sed et Patrem suum in cælis honorare erudit ; quando intercedentium et advocatorum partes sub Christo ipsis tribuit, quos judicatos tribus Israel, uno et angelos ex sacris Litteris didicimus. Virgineum itaque piissimum martyrem et doctissimum hic antistes, decenter advocatam Evæ aliorumque proinde peccatorum rectissime nominat ; cui magno consensu subscripserunt quotquot de pietate Christiana ab ejus ætate sancte pureque senserunt ; quorum aliquot testimonia hic producenda sunt.

Atque ut præteream, quæ impense Virgini devoti suadent Bernardus, homilii super « Missus est, » sermonibus in festo Assumptionis et Nativitatis ; et Anselmus libro *De excellentia Virginis* ; a Fulgentio, qui multis sæculis utrumque præcessit, incipiam. Is, eleganti sermone de laudibus Mariæ, ipsam vocat fenestram cœli, scalam cœlestem, restorationem seminarum, ad eamque virgines, concipientes, parturientes, matres, lactantes, juvenculas, confugere cohortatur.

Narses, exercitus Romani imperator sub Justino, nunquam in aciem copias eduxit, nisi beata Maria Virgine, quam pie sancteque colebat et invocabat, prius revelante, sicuti docet Nicephorus lib. xvii *Hist.*, cap. 13.

Theodorum Heraclii imperatoris fratrem, barbarorum exercitum parva manu concidisse, Deo per intercessionem beatæ Mariæ Virginis opitulante, tradit Paulus Diaconus lib. xviii *Hist.*

Qui hæc auctoritate et ætate superior fuit Augustinus, sermone 2 de Annuntiatione, ecclesiastica ista prece Virginem alloquitur sub finem concionis : « Sancta Maria, succurre miseris, juva pusillanimes, refove debiles, » etc. Et quoniam hunc insignem theologum et Patrem præ cæteris mirari se atque doctrinam ejus suscipere aiunt sectarii, paulo copiosius in citandis ejus testimoniis in hæreamus. In postremis *Meditationibus* sic orationem unam claudit : « Pie et misericordissime Domine, ne efficiaris mihi inexorabilis propter peccata mea, sed propter bonitatem tuam suscipe preces sorvi tui, et da mihi effectum petitionis meæ, intercedente et orante, et impetrante gloriosa Virgine genitrice

tua Maria, domina mea, cum omnibus sanctis tuis. Amen⁹⁶. » Sequenti quoque oratione his verbis terminat: « Suscipe, Domine, preces servi tui, et da mihi effectum petitionis mee et desiderii mei, precibus et meritis gloriosæ Virginis Mariæ dominæ mee, et omnium sanctorum. Amen⁹⁷. » Ad eadem postea supplicationem istam dirigit: « Sancta et immaculata Virgo Dei genitrix Maria et mater Domini nostri Jesu Christi, intervenire pro me digneris apud illum, cujus mernisti effici templum⁹⁸, » etc. Reliquos beatissimæ Virgini addictos persequamur.

Eximus Dei servus Hieronymus, epistola ad Paulam et Eustochium, illam suis nos juvare meritis et precibus auxiliari firmiter credit.

Chrysostomus, in Liturgia, se suosque obsecrationibus sanctissimæ Deiparæ servari, atque sine condemnatione immaculatum Christi corpus accipere, magna animi affectione querit.

Basilii Magni, sanctæ et intemeratæ benedictæ dominatricis nostræ, Dei genitricis et semper virginis Mariæ, postulationibus a Deo visitari rogat.

Nazianzenus, cognomento Theologus, Justinam Virginem Satanæ tentationes et magorum artes B. Mariæ intercessionibus vicisse recitat, orat. iu D. Cyprianum.

Istis omnibus omnino par et æqualis Ephrem Syrus ipsam appellat spem desperantium, peccantium adiutricem, portum procella vexatorum, solatium mundi, orphanorum susceptricem, spem mundanorum, virginum decus, Patrum præconium, piorum gloriam, martyrum pulchritudinem, solitariorum hymnum, angelorum ornamentum, orbis terræ miraculum, vallum fidelium, refugium peccatorum, ad frugem redeuntium refugium, virorum mulierumque reginam et tutelam, mundi mediatricem, portam cælorum. Hanc sibi auxiliatricem in supremo vitæ articulo, abigentemque tenebrosos dæmonum aspectus exoptat; hanc conciliatricem et advocatam in hora iudicii supplex implorat. Orat. de laudibus Mariæ, et in *Threno*.

Superior ætate, nec doctrina inferior, Athanasius ad eam ita exclamat: « Recordare nostri, sanctissima Virgo, intercedere, herca, et domina, et regina, et Mater Dei, pro nobis⁹⁹. »

Et qui hos omnes Irenæumque annis superat, Jacobus frater Domini, ab apostolis Ierosolymorum episcopus creatus, in Liturgia commemorationem jubet fieri sanctissimæ, immaculatæ, gloriosissimæ, benedictæ dominæ nostræ Matris Dei et semper Virginis Mariæ, ac omnium sanctorum; ut supplicationibus ac intercessionibus eorum omnes misericordiam consequamur.

Quis non tantorum virorum vestigiis inhærere potius eliget, si salutis suæ cura tangatur, quam Manichæi, Vigilantii, Eunonii, Aerii, Lutheri et Calvinii; quos totus orbis Christianus justo anathemate afflixit et diris merito devovit? Sed hæc sufficiant ad compescendos Gallasii clamores; ampliora adnotavimus in cap. 33 libri III.

Et quemadmodum astrictum est marti. Hunc locum usque ad id, « indocti omnes hæretici, » etc., August. lib. I *Contra Jul. Pel.* ex Irenæo adducit, quem antiquum hominem Dei vocat, qui non longe a temporibus apostolorum fuerit.

Solvatur. Vet. cod., « salvatur; » Aug. « solvatur » legit.

194 *Inobedientia.* Ita vet. cod., cui consentit Aug. Excusi, « inobedientia. »

Peccatum. August. « peccato. »

Accipiens. August. « accipiente. »

Et serpentis. « Et » non habet August.

In columbæ simplicitate. August., « per simplicitatem columbæ. »

A *Vinculis autem illis resolutis.* August., « vinculis illis resoluti sumus. »

Et longe separatam. Veteris codicis lectio, quam meliorem existimo, diversa est, hoc pacto: « Longe separatam ab eo qui est secundum ipsos Patre, a semetipsa floruisse, et esse ex se natam. »

Animam suam. Vocem « suam » non habet vetus codex.

Ex J. Ern. Grab. adnotationibus in cap. 19.

Pag. 316. *Virgo Eva... evangelizata est bene ab angelo jam sub viro Virgo Maria.* Quemadmodum enim illa per angelicum sermonem, etc. Illic Irenæus videtur imitatus Justinum martyrem, cujus hæc gemina plane in *Dialogo cum Tryphone*, pag. 327, sunt verba: Καὶ διὰ τῆς παρθένου ἀνθρώπου (mallem obsequentem infinitivum γενόμενα, legere ἀνθρώπων, et hoc comina ad præcedens verbum γενόμενα referre) γενόμενα, ἵνα καὶ δι' ἧς οὐοῦ ἡ ἀπὸ τοῦ ὁρεως παρακοὴ τὴν ἀρχὴν ἔλαβε, διὰ ταύτης τῆς οὐοῦ καὶ καταλύσιν λάβῃ. Παρθένος γὰρ οὐσα ἔβα καὶ ἄρθρος, τὸν λόγον, τὸν ἀπὸ τοῦ ὁρεως συλλαβοῦσα, παρακοὴν καὶ θάνατον ἔτεκε· πιστὸν δὲ καὶ χαρὰν λαβοῦσα Μαρία ἡ Παρθένος, εὐαγγελιζομένου αὐτῇ Γαβριὴλ ἀγγέλου... ἀπεκρίνατο· Γένοιτό μοι κατὰ τὸ ῥημὰ σου. Confer supra lib. III, cap. 32.

Per veritatem. Duas has voces ad « seductionem illam solutam » potius referre, quam cum sequenti « evangelizata est » jungere placuit.

Alii quidem alteram. Valentiniani et Marcionitæ, de quibus lib. I, cap. 1 et 29, et lib. II, cap. 1.

Alii autem ab angelis. Menander, Saturninus, Basilides, Carpocrates, de quibus lib. I, cap. 21-24.

Alii quidem porro et longe separatam... a semetipsa floruisse. Quosnam hæreticos his verbis indigitaverit Irenæus, dictu hæud ita facile est; neque enim in præcedentibus libris talium disertam lætæ mentionem. De Cerintho tamen lib. I, cap. 25, scribit: « Non a primo Deo factum esse mundum docuit, sed a virtute quadam valde separata et distante ab ea principalitate, quæ est super universa. » Atqui si hæc virtutem ex semetipsa mundum produxisse statuit Cerinthus, eum omnino hoc loco Irenæus respexisse dicendus est.

Alii autem in his que continentur a Patre, etc. Valentinianos intellige, deque his vide lib. I, cap. 1, § 7, et lib. II, cap. 2 et 5.

Alii autem manifestum... non recipientes. Vel iterum Valentinianos indigitavit Irenæus, de quibus lege lib. I, cap. 1, § 13, vel Saturninum et Basilidem, quorum dogmata recensuit lib. I, cap. 22 et 23.

Alii autem... ex Joseph dicunt eum generatum. Nempe Carpocrates, Cerinthus, Ebionæi, juxta lib. I, cap. 24, 25 et 26.

Et quidam quidem neque animam, etc. Valentiniani scilicet lib. I, cap. 1, § 11 et 12.

Alii autem... non participari corpus, etc. Marcionitæ, juxta lib. I, cap. 29.

Adnotationes Fr. Feuudentii in cap. 20.

Pag. 317. *Omnes enim valde.* Valentinus, Marcus, Carpocrates, Marcion, et similes hæresiarchæ multis annis ætatem apostolorum sunt secuti; ergo veræ fidei doctrina prius per orbem longe lateque prædicata et admissa fuerat; et Ecclesiæ catholicæ forma recte ab illis et discipulis eorum constituta et servata. Et cum in hac sola veræ ac integræ servarentur apostolicæ traditiones et institutiones, nihil mirum si desertores ejus et transfugæ per varia diversaque errorum præcipitia velut amentes ferrentur atque perirent.

Necessitatem. Vetus codex, « necesse ergo habent. »

Omnibus unum et eundem Deum Patrem recipientibus. Vet. codex, « præcipientibus. » Deinde ad-

⁹⁶ Tomo nono, lib. Medit., cap. 35. ⁹⁷ Cap. 30.

⁹⁸ Cap. 40. ⁹⁹ In Evang. de Deipara.

dit septem dictiones virgulis inclusas. Eleganter autem juxta ac pie disserit de unitate catholice Ecclesie, quam variis hærescon dissectionibus opponit; quandoquidem bellum hæreticorum, ut ait Hilarius¹, sit pax Ecclesie, cujus fidem, dum sibi adversantur, confirmant. Cum enim alteri novis rebus student, et inter se conflictantur, inatar maritumorum fluctuum, alii in alios surgentes, addit Nicephorus², subinde atque decedentes, in varias abeunt formas, et postremo evanescent. Contra, veritatis ipsius causa incrementa capit, magnisque in dies integrascit, et accessionem quamdam et robur certam ex hæreticorum insultu sibi comparat.

Per quem salvat. Vocem « omnes » ex vet. cod. adjecimus. Alludit autem ad caput primum Proverbiorum, quo Sapientia dicitur clamare in plateis, etc. Ex quibus duo licet colligere. Primum, universos, qui in unitate Ecclesie catholice ad finem usque permanserint, tandem aliquando pro certo salvandos esse. Secundum, hanc Ecclesiam semper fuisse visibilem cœtum et aspectabilem hominum credentium in terris congregationem, velut est splendor lucernæ super candelabrum positæ, atque civitas super montem edificata, Matth. v.

Et hæc est ἐκτίμωκος. Alludit ad candelabrum tabernaculi Mosaici, quod lucernas septem habebat, unam in summitate hastilis, et sex in summitatibus calamorum, quibus accensis collustrabatur tabernaculum, Exod. xxv. Illud vero Ecclesiam, quæ fidei et veritatis evangelicæ lumen universo orbi profudit, adumbrasse contendit; quod probant Gregorius, homil. 6 in Ezechielem; Rupertus et Beda in Exodum, atque Thomas 1-2, quæst. 102, art. 4, ad 6. Dicitur autem ἐκτίμωκος, quod septem elychnia ferret.

Marialis:

Illustram cum tota meis convivia flammis,

Totque geram myxos, una lucerna vocor.

Non contemplantes. Fadem dixit lib. II, cap. 45; vide locum.

Et multiforme. Delevimus « multiformiter » auct. vet. cod. Vult autem veterum hæreticorum viam esse variam, multiplicem, ac proinde periculosam et exitialem, propter pugnantia secum dogmata. Novorum vero quam diversa, quam adversæ, quam perversa, quam absurda, quam secum et a veritate dissidentia sint etiam in summis fidei Christianæ capitibus proposita, nec utriusque exercitus eorum antesignani dissidentur. Nam Conradus Schlüsselburgius, diocesis Raczburgensis superintendens et Megapolensium ecclesiarum generalis inspector Lutheranus scribit: « Nos certamus cum blasphemis et incredulis Calvinistis, de veritate verborum Christi, de omnipotentia æterni Dei, de veritate humanæ naturæ in Christo, de majestate carnis Jesu Christi, de testamento condito a Filio Dei, de ascensione Christi in cœlum, de præsentia Jesu Christi in Ecclesia, et sacra synaxi, de sessione Christi ad dexteram Patris ». Hæ certe controversiæ non sunt parvi momenti; imo ipsinet Sacramentarii, vertiginis et cæcitatibus spiritui percussis, interdum fateri coguntur hanc disputationem pertinere ad fundamentum. Sic enim Curæus, in *Exegesi sacramentaria*, pagina nonagesima prima scribit: « Vere controversia est de fundamento, videlicet de duobus articulis fidei: primo de articulo qui docet in Christo unitas esse duas naturas; secundo de articulo: Ascendit in cœlum. » Hactenus ille; cui Joannes Pappus his verbis succinit: « Agitur inter nos et Calvinistas de omnipotentia Dei, de unione personali duarum naturarum in Christo, de communicatione idiomatum, de corpore Christi glo-

rioso, de discrimine sacramentorum veteris et novi testamenti, de vi et efficacia baptismi, de prærogativa infantium natorum ex fidelibus parentibus, de cœna Domini, de prædestinatione », etc. Quintetiam supra nominatus Schlüsselburgius scribit in uno, quod edidit de theologia Calvinistarum opere, « se ex ipsorum libris bis centum et viginti ipsorum blasphemias, errores, mendacia, antilogias, et calumnias transcribere et refutare; » præfationis pro defensione libri *Concordiæ* folio undecimo, pagina prima.

Quid ad hæc Sacramentarii? Num et ipsi fatentur se cum Lutheranis de præcipuis plurimisque fidei Christianæ capitibus pugnare? Id certe paulo supra constat. Curæus audivimus. Tigurini profecto id palam agnoscunt, his in præfatione apologetica *Orthodoxi consensus*, ad reformatas ecclesias Germanicas, verbis: « Nec de sola Domini cœna, sed de Christi Servatoris nostri persona, de divinæ et humanæ naturæ unione et distinctione, de corporis ejus omni præsentia, et ejusdem corporali ore tam piis quam impiis communi manducatione, et ejus in cœlos ascensione, et sessione ad dexteram Patris, tanto disputationis fervore (inter Sacram. et Lutheran.) contenditur, ut non pauca veterum hæresum, quæ olim damnatæ et extinctæ fuerunt, quasi ex inferis revocatæ, caput prorsus attollant ». Sed et Jezlerus in libro *Belli eucharistici* recitat quinque gravissima bella, quibus non a gregariis et levis armaturæ militibus, sed ab antesignanis 195 et ducibus, inquit, præstantissimis inter suos et Lutheranos acerrime pugnatum est. Beza lib. *Contra Brentium*, fol. 622, tantum ait inter eos esse dissidium, ut, eo durante, ecclesie quæ tam diversa sentiunt, simul stare non possint. Anno denique 1592, prodiit anonymi cujusdam Calviniani sub hoc nomine libellus: *Conquestio seria ac pia delata ad justissimum judicem Christum super controversia de sacrosancta cœna Domini*; quo satis significant, ut etiam Schlüsselburgius et Sturmius discrete contententur, se in concordiam nunquam redituros; sed eadem contentione dogmatum et animorum seipsos vexaturos, laceraturos et perdituros, donec magnus Domini dies advenerit, etc. Et adhuc tamen non pudet Bezam, Witakerum, Genevenses in sua *Harmonia*, Tigurinos præfatione in *Orthodoxum consensum*, Polonos præfatione in *Saxoniense consensum*, Anglos Calvinianos in sua *Apologia* scribere, et ut miseræ imponant plebeculæ, magno impudentique mendacio coram toto mundo profiteri « Zuinglianos et Lutheranos inter se amicos et fratres esse, et non de principiis aut fundamentis religionis nostræ dissidere? » Quid dabitur aut apponetur ad linguas tam dolosas? Sed ad Irenæum nostrum jam redeundum.

Uti ne vexemur. Ita vetus codex; excusi habeant « ne conjuremur ».

Plantata est enim Ecclesie. Vetus codex, « Ecclesia; » sensus idem. Vult enim Ecclesiam designari per paradysum illum plantatum ab initio, quod Ambrosius epist. 42, et lib. *De paradiso*; August. lib. xiii *De civit.*, cap. 21, et lib. xi *De Genes.*, cap. 25, et lib. xii, cap. 28 et 31, et lib. iv *De baptismo*, cap. 1, et Cyprian., epist. ad Jubaiantum, simili allegoria amplexantur et tuentur.

Ab omni ergo ligno. Hinc post Irenæum colligit D. Thomas 1 p., q. 97, art. 5, et opusc. 3, cap. 188, ita præceptum fuisse Adamo, ut ecedente esurie de cunctis fructibus paradisi comederet; sicut e contrario prohibitum eidem, ne de fructu ligni scientiæ boni et mali ullo modo vesceretur; tamen alii quidam illud ad indulgentiam tantum referant.

¹ Lib. vii de Trinit. ² Lib. iv Hist., cap. 5. ³ Epigr. lib. xiv, ep. 41. ⁴ Prefat. in lib. de Theologia Calvinistica. ⁵ Contra Sturmium, fol. 72, 169, 160. ⁶ Pag. 1 et 25.

Ipsi enim confitentur. Gnosticos serpenti comparat, quippe qui omnem boni et mali scientiam sibi arrogantes, et aliis reprimittentes, omnem cæcitate inducunt. De hoc et præfat. in lib. iv.

Quam oportet sapere. Ita ex vet. cod. restituimus; excusi, « quam oporteat. » Quod autem mox vertit « ad prudentiam, » Græce est, εἰς τὸ σωφρονεῖν. Hieronymus lib. i *Contra Iovinian.* reddidit « ad pudicitiam; » Origenis interpres, « temperantiam; » Ambrosius cum vulgata editione, « ad sobrietatem, » omnes ad unguem exquirenti, probe.

Ejusdem adnotationes in cap. 21.

Pag. 318. *Recapitulans.* Alludit ad illud Pauli, quo docet Patrem per Filium omnia ἀνακεφαλαιώσασθαι, id est instaurare, ut communis habet editio una cum Ambrosio et Primasio; vel recapitulare, ut Irenæo et Hieronymo placet, id est Christum unum caput angelorum et hominum constituere, hominumque naturam incorruptione beata donare, omni sublato mortis aculeo. Docet autem hic Irenæus Christum B. Mariæ Virginis et Demiurgi, id est Dei hujus mundi Creatoris filium, caput serpentis ideo contrivisse, ut et hominis antea victi juste censeretur victoria et mundi rector agnosceretur.

Observabit caput. Septuaginta, τῆρσαι κεφαλῆν, quorum lectionem cum Irenæo sequuntur Cyprianus lib. ii *Adversus Jud.*, cap. 9; Ambrosius lib. *De fuga sæculi*, cap. 7; August. lib. ii *De Genes. contra Manichæos*, cap. 18.

Secundum similitudinem. Ita vet. cod. Excusi, « secundum multitudinem. »

Uti quemadmodum. Et hoc etiam loco multis descriptum habes peccatum originale, quo omnes in utero insicimur; quandoquidem per illud præsertim victum in mortem descendit omne genus humanum. De eodem quoque supra scripsit, nos per priorem generationem mortem hæreditasse; et per animalein hominem nos omnes mortuos esse, etc. Tantum abest ab eorum deliratione, qui parvulos fidelium ex uteris sanctificatos sine baptismate servari dicunt.

Deinde autem ut haberet. Istis non dissimilia copiose et eleganter tractat Ignatius martyr, *Epistola ad Philippenses.*

Non in pane tantum vivet. Vet. cod., « vivit, » sicut editio vulgata; sed tam Græce quam Hebraice, per futurum tempus legitur « vivet, » ut habent Irenæi codices excusi.

Excæcavit autem eum hominis confessio. Quinque has voces non habet vetus codex, sed « usus est hac quæ excæcavit eum per hominis confessionem; » deinde ubi excusi codices « per paternam ditionem, » vetus habet « per paternam dictionem. »

Mendacium abscondens per Scripturam. Apposite hæreticorum dolos cum Satane astutia comparat. Nam omnis hæreticus in eo quod Deum defendere nititur, veritati ejus adversatur, veluti scribit Gregorius, præfatione in librum *Moralium.*

Pag. 319. *Satana enim verbum Hebraicum.* שָׂטָן proprie Hebræis significat « adversari, detrahere, calumniari; » unde σατάνος Græci ipsum vocarunt. Quod si magis Irenæi interpretatio arrideat, deducendum erit a שָׂטָן, quod « deficere et divertere » significat. Justinus in *Dialogo*: « Satan, Judæorum Syrorumque lingua, desertorem significat; hæc autem vox nas, serpentem, et ita ex utroque unum vocabulum componitur Satanas. »

Illa vincula relinquens, per quæ. Vet. cod., « illi vincula relinquens, per quem, » etc., ut de dæmone sermo habeatur.

Jam per verbum. Vetus codex, « postea jam verbum. »

Ex Jo. Ern. Græbii adnotationibus in cap. 21.

Pag. 318. *Repletio hominis per duplicem gustationem.* Ita vocat excessum in edendo, quem primi

A parentes commiserere, dum non solum a Deo concessa, sed et vetitæ arboris, quæ erat cognitionis boni et mali, fructum degustarunt.

Legaliter.... legitime. Id est, allegato legis vel Scripturæ sacræ dicto.

Quantum autem ad illum, etc. In hoc colo paulo obscuriori per « illum » designatum puto « diabolum, » deque eo dictum, quod Dominum Deum suum in humana carne latentem non tentare debuerit. Verbum enim « debet » ex præcedenti colo omnino repetendum est, si infinitivus « tentare » legatur.

Adnotationes Fr. Feuudentii in cap. 22.

Pag. 319. *Sic igitur.* Legis veteris ac Evangelii auctor unus est verus Deus ac Dominus, supra quem alius non querendus; et is per Filium suum omnipotentem vicit hostem nostrum, et ab ejus tyrannide liberos nos fecit. Ideoque cum omni demissione et sui mundique contemptu eum adorare et invocare decet; nihil autem a Satana mendacii parente exquirendum aut sperandum.

Hunc Spiritus ostendit Patrem. Vocem « Spiritus » ignorat vetus codex, ut de Christo vel lege mentio fiat, non de Spiritu sancto.

Diabolicam ignorantiam absolvere. Vetus codex, « diabolica ignorantia solvere. »

Pag. 320. *Charismatis.* Delevimus « charismatis. » Est autem χάρισμα, donum aliquid gratuitum, sive in gratiam propriam, sive aliorum ab illo cui confertur, quale est prophetiæ, miraculorum aut linguarum donum.

Ex J. Ern. Græbii adnotationibus in cap. 22.

Pag. 320. *In sublimitate autem positos universi charismatis...., nequaquam extolli.* Ita et S. Clemens in *Epist. ad Corinthios*, § 23: Μη δεισνόμεν, μηδὲ ἐνδύλασθω ἡ ψυχὴ ἡμῶν ἐπὶ ταῖς ὑπερβαλλούσαις καὶ ἐνδόξοις δωρεαῖς αὐτοῦ.

Deinde quoniam.... et ei ipsi Deus. Hæc secunda ratio est, qua probat auctor haud in diaboli potestate esse, ut ea præstet quæ Christo in tentatione pollicebatur.

Adnotationes Fr. Feuudentii in cap. 23.

Pag. 320. *Assuetus enim erat.* De pravis diaboli suggestionibus, quidque per eas primis parentibus nostris contigerit, de Adami lapsu, morte et reparatione.

Non manducabitis. Vetus codex addit « ab eo, » mox quoque « qua hora manducaveritis ab eo, » quæ particula ex Septuaginta sumptæ sunt; eas etiam conservant Cyrillus et Procopius sacram Genesim explicantes.

Et cum illa traduxisset mendacium. Primo mentita est dicens Deum prohibuisse ne tangerent lignum illud; prohibitio vero tantum facta fuerat de esu, non de tactu. Hoc ergo addidit exaggerans prohibitionem velut nimis gravem et morosam. Inde Ambrosius lib. *De paradiso*, cap. 12, ait: « Mulier addidit: Ne tangeremus ex eo. Lapsus incipit esse initium. Secundo, mentiendo invertit, immittitque divinam comminationem, addens de suo: Ne forte moriamur. Deus enim magna asseveratione dixerat: Morte morieris; mulier autem sub dubitatione refert: Ne forte, etc. Tertio, mentita est dicens: Ex ligno, quod est in medio paradisi, etc. Nam et lignum vitæ erat in medio paradisi, quod Dominus non interdixerat. » Sicque tribus modis, ut post Irenæum observat Rupertus, Eva mentiendo peccavit, divinis verbis 196 addendo, eademque immittendo et immutando.

Disputabat. Vet. cod. auct. expunximus « disputat, » ut postea « asciverunt » pro « ascierunt » reposuimus.

Magnitudinem enim ignorabat Dei. Crassam ignorantiam tribuit cacodæmoni, videlicet quod nescierit Deum sua immensitate ubique præsentem. Et revera non est ambigendum diabolos peccato suo

In horrendas mentis tenebras inclidisse; quandoquidem et divinitus sibi ante lapsum infusam fidem, una cum propriæ salutis spe funditus amiserunt; et divinis mysteriis, quibus collustrantur jugiter beati angeli, omnino frustrantur. De his copiose disputat Augustinus lib. ix *De civit.*, cap. 21.

Tertio mendacium loquens. Plurima non solum mendacia, sed et in Deum impia et blasphema in serpentis oratione comprehenduntur. Primum, Deum esse mendacem: Non est verum, ait, quod dixit vobis: « Morte moriemini; » ac proinde non est ei credendum. Secundum, Deum esse invidum, quod noluisse eos esse sicut dii, sapientes, quod tamen facili negotio poterant fieri. Tertium, illi arbori tantam vim insitam, ut eos immortales, et summa æqualique cum Deo sapientia præditos efficere posset. Quartum, deorum pluralitatem esse in rerum natura possibilem. Quintum, hominem de vilissimo terræ limo factum, posse industria propria ad summam Dei æqualitatem pertinere, etc. Oportet ergo, ut recte notat Augustinus, lib. xi *De Genes. ad lit.*, cap. 50, mentis Evæ jam infuisse quemdam propriæ excellentiæ et ambitus amorem, et superbam de se præsumptionem, quando tam facile leviterque serpenti fidem dedit.

In ipsa itaque die mortui sunt. Quomodo in illa ipsa die, cum Adam postea nongentis et triginta annis, Eva nongentis et quadraginta dicantur vixisse? Respondeo primo, mortui sunt morte spiritali, quando amissa justitia originali et gratia, per quam homo vivit Deo, mortui sunt. Secundo, mortui sunt, quando tunc inevitabilem mortis corporeæ necessitatem incurrerunt, cum antea possent non mori. « Cum enim primum, » inquit Theodoretus, « Dei sententia obnoxii fuerunt supplicio mortis, in singulos dies et horas velut rei mortis ipsam mortem exspectabant? » Consentit Augustinus his verbis: « Eo quippe die mutata in deterius vitiatæque natura; mortis etiam corporalis in eis necessitas facta est, cum qua nos necessitate nati sumus. Propter quod Apostolus non ait: Corpus quidem mortuorum est propter peccatum, sed ait: Corpus mortuum est; mortuum appellans, quia jam moriendi necessitate constrictum est. » Tertio denique, Justinus martyr in *Dialogo*, et Irenæus præsentis sententiæ, mortui sunt primi parentes illa ipsa die qua peccaverunt, si dies computetur more Dei, apud quem mille anni tanquam dies una quæ præterit, ut David et Petrus connumerant; non autem illa ipsa die, quæ more humano viginti et quatuor horis conficitur. Nam uterque illorum infra millesimum annum vitam istam cum morte commutavit.

In illa die. Gaudilius Brizianus tractatu in Exodum: « Sexta feria qua hominem Deus fecerat, pro eodem passus est; et die Dominica, in qua summaserat mundus exordium, resurrexit, » etc.

Pag. 321. *Eam quæ est a morte.* Vet. cod., « et eam quæ est ad mortem. »

Ejusdem adnotationes in cap. 24.

Pag. 321. *Hæc omnia.* Decem has voces, quæ aperte desiderabantur, ex vet. cod. restitimus.

Per me principes. Vet. cod.: « Per me principes excitabuntur, et tyranni per me regnant terram. »

Omnibus potestatibus sublimioribus subjecti estote. Ita locum hunc Apostoli exprimit in *Commentariis* Ambrosius; communis edidit, « omnis anima potestatibus. »

Hoc autem et Dominus confirmavit. Principibus sæculi obedientiam tributore præstanda Christus approbavit, natus tempore census, solvens didrachma, jubens reddere Cæsari quæ sunt Cæsaris, et Filio potestatem desuper datam agnoscens. Unde et Paulus: « Cui tributum » debetur, « tributum » solvatur ¹⁰. Et Justinus martyr in *Apologia* refert,

A ad illa Cæsaribus præstanda, Christianos sua tempestate omnium primos et promptissimos fuisse. De his nuper latius egimus, *Comm. nostris in Esther.*

Cujus enim jussu. Hinc liquet quanta pietate, veneratione, fide et obedientia Imperatores, reges et magistratus politicos exceperint primarii religionis nostræ Christianæ antistites, etiamsi illius pietatis illi ignari essent; imo et acerrimos oppugnatores eos haberent; quos utinam vel in hac saltem parte imitarentur nostræ ætatis Gnostici. Porro qualis illorum disciplina de magistratu civili fuerit, cum Irenæo pluribus enarrant Justinus, Athenagoras, Tertullianus in *Apologiis*, Theophilus Antiochenus lib. i et ii *Ad Autolycum*, Origenes homil. 4 in *Judic.*

Pag. 322. *Obsecrare corda eorum qui conarentur.* Ita restitimus ex veteri codice; excusi omnes, « obsecrare corda eorum conatur, » etc.

Invidens homini. Basiliius invidia ad bellum internecivum adversus hominem impulsam dæmoneum scribit, quippe qui delectat ob præclara dona a Deo homini concessa. Idem quoque, hom. in aliquot Scripturæ locos, diffuse et ornate ostendit ipsum et proprium diaboli vitium esse; ea de re illum *μωδὸν* *ἀνθρώπων* appellat.

Ejusdem adnotationes in cap. 25.

Pag. 322. *Per ea quæ dicta sunt.* Multa et notata digna disserit hoc loco et infra de Antichristo Irenæus: ex quibus hoc imprimis observandum occurrit, quod verum et singularem hominem fore illum docet, cum tribum ex qua nascetur, nomina quibus fortassis appellabitur, tempus durationis regni ejus, tyrannidem, astutiam dolosque tam diligenter et sigillatim testimonio et auctoritate sacræ paginæ persequitur; insufficientur licet Magdeburgenses et quotquot fere hoc sæculo ab Ecclesia Romana defecerunt. Horum hæresim quia satis superque ex sacris Litteris et Patrum interpretationibus refellit vir perdoctus Nicolaus Sanderus lib. viii *De viciis monarchia Ecclesiæ*, objectionibusque contradicentium satisfacit, ob id huic negotio supersedemus, ne actum agere videamur.

Omnem suscipiens diaboli virtutem. Cave ne diabolum ipsum phantastico et larvato corpore humano contactum, Antichristum ipsum cum Hippolyto martyre interpreteris; quandoquidem Apostolus nominet illum hominem peccati, spiritu oris Christi interficiendum. Ea autem ratione omnem diaboli virtutem suscipere dicitur, quod omnino ad voluntatem Satanæ se suasque vires et artes accomodatuturus sit. Quin et in conceptione ipsius, ait auctor tractatus *De Antichrist.* apud Augustin.: « Diabolus simul in matris ejus uterum intrabit, et ipsam replebit, circumdabit, obumbrabit, interius exteriusque possidebit. » Contra opinionem Hippolyti disputant Hieronymus in vii cap. Danielis; Damascenus lib. iv, cap. 28; Theophylactus et Oecumenius in cap. ii ad Thessalonic.

Idola quidam seponens. Hippolytus martyr post Irenæum, oratione de consummatione sæculi: « In primordiis suis clemens erit, factus ad dilectionem, quietus, religiosus, pacificus, qui odio prosequatur injustitiam, detestetur munera, idola non admittat, amet Scripturas, » etc. Quorum in sententiam conveniunt Cyrillus Jerosolymitanus catech. 15; Ephrem. serm. de Antichristo; Chrysostomus, Theodoretus, Theophylactus in c. ii ad Thess.; Hier. quæst. 11 ad Aigastiam; Damascenus lib. iv, c. 28, qui arbitrantur omnes id confirmari ex Danielis cap. viii et xi, II ad Thessalon. ii: « Istud vero facit fraudulento et simulato consilio, » inquit Hippolytus, « ut circumveniat omnes, ut se regem creent, quod facile obtinebit a Judæis. »

⁷ Quæstio 38. ⁸ Lib. xiii *De civ.*, c. 23 et lib. ii de *Gen. ad lit.*, cap. 32; Rom. viii, 10. ⁹ Psal. LXXXIX, 4; II Petr. iii, 8. ¹⁰ Rom. xiii, 7.

Abominaciones. Ita ex veteri codice reposuimus; A excusi, « dominationes. »

Et quoniam ipse se tyrannico more. Hippolytus martyr: « Elatus corde incipit exaltare seipsum et glorificare tanquam Deum, persecutione sanctos et blasphemia Christum incessans. Dicit autem: Quis princeps tam potens atque ego? quis Deus magnus præter me? » etc. Diabolicam hanc elationem Antichristo quoque tribuunt Theodoretus in xxi Hieronymus in vii cap. Danielis, auctor tractatus *De Antichristo*, Damascenus lib. iv, cap. 28. Hugonis Ætheriani verba subjiciam: « Idolis nullum obsequium præstabit: non enim idololatra erit, sed Deo nostro per omnia contrarius, omnes deos gentium ut muta simulacra confringet, nullius penitus imagini cultum exhibebit, quia se solum pro Deo jubebit adorari, » etc.: lib. *De regressu animarum*, cap. 23.

In quo adversarius sedebit. Apostolus II ad Thessal. ii, docet filium perditionis in templo Dei sedurum esse, quod de Jerosolymitano illo olim extructo a Salomone, toties solo æquato et instaurato, intelligi voluit Hieronymus quæstione 44 ad Algasiam; Augustinus xx *De civit. Dei*, et tractatu *De Antichristo*; Chrysostomus in II ad Thess. ii. Hippolytus martyr Irenæo consentiens ait: « Christus ostendit carnem suam tanquam templum, ac suscitavit tertia die; sic iste Jerosolymis suscitabit templum lapideum. » Et postea: 197 « Templum construet Jerosolymis, quod confestim excitatum tradet Judæis. » Consentunt Damascenus lib. iv, cap. 28; Methodius in *Revelationibus*; Anselmus in II Thess. ii; Ambrosius in xxi Lucæ. Alii templi nomine ecclesias cætusque omnes credentium designari conjiciunt, quibus variis artibus illudens imperabit.

Christum ostendere. Vetus codex vocem « Christum » non habet. Cæterum impietatem filii perditionis Antichristi recitat, qua loco et nomine Christi Salvatoris seipsum tentabit supponere et venditare, dicens: « Ego sum Christus. » Judæos autem præcipue mente jam alienatos seducet, Christo præmonente: « Si alius venerit, illum recipietis. » Horrendum hoc facinus Hippolytus latius explicans, novem articulos enumerat in quibus seductor ille Christum imitari conabitur. Augustinus: « Filium Dei omnipotentis se esse mentietur. Et postea Jerosolymam veniens circumcidet se dicens: Ego sum Christus vobis repromissus, qui ad salutem vestram veni. » Ambrosius in xxi Lucæ: « Antichristus ex Scripturis disputabit se esse Christum. » Theodoretus in II ad Thess. e. ii: « Seipsum Christum nominabit. » Cyrillus Jerosolym. catech. 15: « Satanæ inducet quemdam hominem falso seipsum Christum appellentem, ac per hanc appellationem Judæos decipientem, » etc. Cum itaque tam ex divinis Scripturis quam Patribus manifestum sit Antichristum pro Messia et Salvatore mundi se venditaturum, istudque nullus unquam pontificum Romanorum de seipso prædicaverit, toto cælo aberrant hujus temporis hæretici, cum hoc probum apostolicæ sedi tribuunt.

Per Daniëlem. Sic Græcus Matthæi contextus, δὲ δὲ Δανιὴλ: communis editio, « a Daniele; » sed idem.

Eradicari. Delevimus « eradicare » auct. vet. cod.

Dedit sanctis. Codices excusi, « dedit sanctus. » *Tempus prævenit.* Ita legunt codices excusi, quibus concors est Græca Danielis lectio, καὶ ὁ χρόνος ἐφθάσε. Hieronymus, « tempus advēnit. » Vetus codex, « pervenit; » quod communi editioni melius quadrat.

De decem cornibus. Vetus codex, « et decem cornua. » Consentunt Hebraica et Græca lectio, communisque Latina editio.

Superabit alios. Septuaginta, ὅς ὑπερῶσει κακοῦς πάντας, « qui superabit malos omnes. » Sanctes, « et ipse major erit prioribus. » Vatablus, « differens a prioribus. » Communis editio, « potentior prioribus. » Vetus codex « subruet malos » legit, non male. Alioqui omnibus malis præstabit, superior erit.

Demincorabit. vetus codex, « dehonorabit. » Septuaginta, ταπεινώσει. Sanctes et communis editio, « humiliabit. » Vatablus, « opprimet. »

Pag. 325. *Demutare.* Vetus codex, « se mutare. »

Cum autem alius venerit. Ex hoc testimonio veteres recte colligunt novissimum Antichristum singularem fore hominem, qui sic Christo directe opponitur. Deinde Judæos initio contentioso studio eidem adhæsus, tanquam suo totque sæculis desiderato Messie. Atque hoc post Irenæum ita colligunt Hieronymus, quæst. 44 ad Algasiam; Augustinus tractatu 29 in Joannem; Ambrosius, in cap. ii secundæ ad Thessal.; Theodoretus *Epitome doctrinarum decretorum*. Non est aut erit itaque novissimus Antichristus aliquod regnum, aut imperium, non ecclesia aliqua, non successio longa pontificum; ut imperite juxta ac impie contendunt novissimi hæretici.

Transferet regnum in eam. Metropolim ac sedem ipsam regni Antichristi Jerusalem fore cum Irenæo sentit Hippolytus, quando regnum templumque Judæorum suscitaturum et gentem eam præ cæteris charam habiturum esse tradit. Auctor tractatus *De Antichristo*: « Jerosolymam veniens suam sedem in templo sancto ponet. »

Et datum est in sacrificium peccatum. Vetus codex, « peccatum. » Septuaginta, ἐδόθη ἐπὶ τῆν θυσίαν ἁμαρτίας, « datum est adversus hostiam peccatum. » Sanctes, « tempus dabitur contra Jæge sacrificium, propter prævaricationem. »

Et corrumpet. Ita vetus codex; excusi, « et corrumpit et dirigit. »

Et quomodo una manu. Vetus codex, « ova manuum. » Septuaginta, καὶ ὡς ὅτι ἐν χειρὶ συνερψέε; « quasi ova manu conteret. » Sanctes, Vatablus et communis editio, « sine manibus conteretur. »

Qui purum sacrificium. Hippolytus martyr et Ephrem Syrus hoc ipsum de sanctissimo eucharistiæ sacrificio interpretantur; quod tum Antichristi et ministrorum ejus tyrannide, vel penitus intermittetur, vel in abditis et occultis locis duntaxat celebrabitur. Viderint ergo Lutherani, Calviniani, Anabaptistæ, et alii hujus avi sectarii, quam latam ei viam parent et communiant.

Et libatio. Ita vetus codex. Septuaginta, σπονδή, id est « libamen. » Sanctes et Vatablus, « oblatio. » Communis editio, « sacrificium. » Itaque delevimus « levatio. »

Ex J. Ern. Græbii annotationibus in cap. 23.

Pag. 325. *Hoc est triennium et sex menses.* Hujus interpretationis ipse S. Joannes auctor est, Apocalypso cap. xii, ubi v. 16 mulier dicitur « volare in desertum, in locum suum, ubi alitur per tempus, et tempora, et dimidium temporis. » Et vers. 6: « Mulier fugit in solitudinem, ubi habebat locum paratum a Deo, ut ibi pascant eam diebus mille ducentis sexaginta, » qui ipsius S. Joannis et totius S. Scripturæ stylo, quo triginta solum dies singulis mensibus tribuuntur, exacte tres annos et sex menses complent. Unde cap. xi ejusdem divinx Apocalypso, « menses quadraginta duo, » quorum vers. 2 ut mentio, continuo vers. 3 in « dies mille ducentos sexaginta » resolvuntur.

In novissimo regni ipsorum. Irenæus haud legisse videtur πληρουμένων τῶν ἁμαρτιῶν, uti nunc LXX edit. una cum Hebraico textu habet.

Et admirabilis. Irenæus vel interpres ejus non

¹¹ Joan. v, 15. ¹² Orat. de Antichrist.

θαυμαστά, sed θαυμαστή, aut θαυμαστός legit, ac inter hoc et verbum διαφθερεῖ commia posuit.

Diriget. Græcè, κατευθυεῖ, « prosperabitur. »

Ejus. Dirigitur. In edit. τῶν Ὁ verbum, κατευθυεῖ, « dirigitur, » cum præcedentibus, καὶ ζυγός τοῦ κλοιού αὐτοῦ, jungitur.

Adnotationes Fr. Feuardentii in cap. 26.

Pag. 323. *Decem reges sunt.* Dissipationem unius imperii Romani in decem regna, per decem articulos pedum statuæ decemque cornua bestię significata, adventum Christi præventuram, post Irenæum, ex Daniele et Apocalypsi colligit Theodoretus; et ut Hieronymus fatetur¹³, omnes scriptores ecclesiastici. Quæ sint autem illa, haud difficile deprehendent, qui historias Romanorum a temporibus Arcadii, Honorii et Theodosii ad hanc usque ætatem percurrerint. Ab illis enim sæculis comperit in Europa Hispanos, Gallos, Anglos et Germanos; in Africa, Carthaginenses, Numidas, Ægyptios; in Asia Syros, Armenos, aliosque multos, variis licet modis, Romani imperii jugum excussisse. Atque etiam nunc in sola Europa conspicimus Poloniam, Suetiam, Norwegiam, Daciam, Britanniam, Galliam, Hispaniam, Italiam, Siciliam, Hungariam, decem clarissima et potentissima regna ab imperii Romani obedientia ita sese subduxisse, imò et illud attrivisse, ut vix quoddam illius inane supersit simulacrum.

Tres interficiet ille qui venturus est. Hippolytus tria cornua, quæ ab eo radicibus evellentur, tres reges putat, Ægypti, Libyæ, Æthiopiæ, quos delentur est conserta manu¹⁴. Hieronymus et Theodoretus in vii et xi Danielis consentiunt, cum aperte præagiat propheta: « Mittet manum suam in terras, et terra Ægypti non effugiet. Per Libyas quoque et Æthiopiis transibit¹⁵; » et adversus cavillos Porphyrii confirmant hæc de solo Antichristo, non autem de Antiocho posse intelligi.

Reliqui subjicientur ei. Qui Mahometicam impietatem et Turcicam tyrannidem Antichristi nomine intelligunt, manifeste percipiunt eam nunc Ægyptiis, Arabibus, Libyis et Æthiopiis longe lateque imperare; sciunt etiam alia reliqua regna, id est Syriam, Armeniam, Asiam Minorem, Thraciam, Bulgariam, Macedoniam, Achaiam, Peloponnesum bestiis illis in ditionem venisse. Et nostro hoc sæculo cælestem iram provocantibus, et adversum nos dimicantibus peccatis nostris, accepimus Georgianam, Mesopotamiam, Mediam; et in Europa Hungariam, Negropontem, Rhodum, Cyprumque bellis ista manus dedisse. Legimus præterea inter Germanos Lutherum suis concionibus et scriptis, tanquam classicè, Antichristum evocasse his verbis: « Turcis non esse resistendum; nec tributa pendenda, nec collectas faciendas ad inferendum Turcis bellum; præliari adversus Turcas est repugnare Deo. » Vidimus et legimus Gnosticos et ejusmodi apostatas, tyrannum illum et ejus emissarios atque satellites Tartaros, Scythas, Mauros, Numidasque, ut provinciis Christianorum bellum inferrent, concitasse. Annon hoc est reliquos reges, de quibus hic Irenæus, Antichristo subjicere?

Pag. 324. *Comminuit.* Sic vetus codex reponendum docuit pro « comminuet; » ut postea « dividetur » pro « dividitur; » sic ergo, » pro « si ergo; » et « inducet » pro « inducit. »

198 *Bene Justinus dicit.* Hunc locum ex utroque citat Eusebius libro quarto *Hist.*, cap. 17, inde efficiens quam magno æstimata fuerint a veteribus, quænam probata Justinii martyris scripta. Porro sententiam istam quamvis singularem esse libens agnoscam, damnatam tamen vel a concilio, vel a quoquam veterum me legisse non memini. Quin

potius illam nominatam citat et probat Oecumenius explanans ultimum caput prioris canonice B. Petri. Neque parum roboris ei afferunt verba B. Andree apostoli, quibus dæmones relegat in loca arida et infructuosa, donec accipiant delictum sibi ignis æterni supplicium, referente Abdia Babylonio, libro tertio; quasi necdum plane accepissent. Quinetiam eximius omnium errorum investigator et expugnator Epiphanius, eandem sententiam confirmans, ait: « Ante Christi adventum nusquam ausus est (diabolus) in Dominum suum blasphemum aliquid verbum loqui, aut contra elationem cogitare. Expectavit enim Christi adventum, audiens semper prophetas eum annuntiantes Redemptorem futurum eorum, qui peccaverunt, et per Christum penitentiam agunt, putavitque se misericordiam aliquam assecuturum esse¹⁶, » etc. Sed et longe ante Epiphanium Clemens Alexand. scripserat diabolum posse duci penitentia, quia liberum habeat arbitrium¹⁷. Quam veluti præceptoris doctrinam non modo secutus est, verum etiam usque ad fanaticas opiniones amplificavit Origenes, libro primo et tertio *Περί ἀρχῶν*. De hac sententia nihil adversus tot Patres audeamus pronuntiare; quæ vero nobis de lapsu dæmonum videntur, latissime prosequimur *Comm.* in Epistolam beati Judæ apostoli.

Importat quasi jam. Ita vetus codex; excusi, « importet, qua sententia. »

Ex J. Ern. Grubii adnotationibus in cap. 26.

Pag. 323. *Ipse octavus in eis.* Existimavit quippe Irenæus Antichristum tres e numero decem regum prorsus e medio sublaturum, sive « interfecturum, » uti modo dicebat. Sed Daniel cap. vii, vers. 24, solum ait, ταπεινώσῃ, « humiliabit eos, » id est subjiciet tanquam vassallos. Confer Apoc. xvii, 15 seqq.

Pag. 324. *Quoadusque abscissus est.* Ἐθεώρησε ἔως ἀπεσχέθη in LXX legimus.

Post autem adventum Domini. Hæc adhuc Justinii M. verba esse, non modo ex loco citato Oecumenii, sed et Andree Cæsariensis in S. Joannis Apocalypsim *Commentario*, cap. 34, colligo, ubi hæc habet: Ἀλέκται δὲ τῷ μακαρίῳ Ἰουστίνῳ τῷ φιλοσόφῳ καὶ μάρτυρι, μετὰ τὴν τοῦ Χριστοῦ παρουσίαν καὶ τὴν κατ' αὐτοῦ ἐν γένει ἀπόφασιν, βλάστημον μέγιστα γεγονέναι τὸν διάβολον· καίπερ μὴ πρότερον οὕτως ἀναιδῶς τὸν Θεὸν βλασφημῆσαντα. Et cap. 60: Ὁ μέγας δὲ Ἰουστίνος φησιν, ἐν τῇ τοῦ Χριστοῦ παρουσίᾳ πρώτως γίνωαι τὸν διάβολον, ὅτι κατασείσει κατὰ εἰς τὴν ἄβυσσον καὶ εἰς τὴν τοῦ πυρὸς γέενναν.

Adnotationes Fr. Feuardentii in cap. 27.

Pag. 325. *Et diabubus.* Istas decem voces ex veteri codice addidimus.

Inobedientes. Codices excusi, « indictio audienties. »

Et sensum liberum. Codices excusi, « sensum similiter. » Vult autem homines impios propria libertate a Deo delicere, sicut et pridem dæmones, quod abundantius ostendit lib. iv, etc. Paulo post idem etiam declarat assumpto simili ex iis, qui sibiipsis oculos eruant in corusco lumine.

His eam que electa est. Vetus codex, « his autem que lecta est. »

Voluntaria sententia. Discessionis a Deo, executionis mentis, damnationis quoque impiorum causam libertati propriæ, non autem bonitati divinæ ascribit, riugantur licet veteres recentiorisque Gnostici.

Ejusdem adnotationes in cap. 28.

Ut participetur eis calamitas. Vetus cod., « ut participetur eas calamitates quæ in eis sunt. »

Pro eo quod dilectionem Dei. Græca Pauli ha-

¹³ Comment. in Danieleum. ¹⁴ Orat. de consumi. sæculi. ¹⁵ Dan. xi, 42, 43. ¹⁶ Contra hæres. 39.

¹⁷ Lib. i Strom.

hent, εἰς ἀγάπην τῆς ἀληθείας, « dilectionem veritatis, » atque ita legit Ambrosius. Quibus verbis Theophylactus Christum Dominum et Deum nostrum significari arbitratur, qui charitas et veritas est. Cyprinus epist. ad Cornelium, et lib. *De lapsa legit*. « dilectum veritatis. »

Mittet eis. Vetus codex : « Mittet eos Deus in operationem erroris. » Cyrillus Jeros. catech. 15 : « Mittet autem dicit, pro permittet fieri. Non ut excusentur, sed ut condemnentur. »

Illo enim venient. Sermonem Institutum de Antichristo repetit, edocetque illum libera spontanea-que voluntate operaturum mala; refragentur servi arbitrii defensores.

Cujus adventum Joannes in Apoc. Antichristum illum insignem, sive Turcicum regnum, sive aliud quidpiam nobis adhuc ignotum, hac bestia significari, cum Irenæo æstimarunt Hippolytus orat. de cons. sæculi, Gregorius xxxiii *Moralium*, cap. 26, Primasius, Haymo, et Rupertus in *Comm.* Unius tantum B. Ambrosii verba, quibus singulæ visionis partes exponuntur, addere visum est : « Per parvum, ait, qui fertur diversos colores habere, hypocrisis Antichristi designatur. Virtutem vero suam diabolus Antichristo dabit, quia in illo habitabit, et per eum quidquid nequitia diaboli excogitare potest, operabitur, » etc.

Et unum ex capitibus quasi occisum. Ambrosius per hoc caput quasi occisum intelligit hæreses, quibus primis temporibus fanatici homines Ecclesiæ fidem labefactare conati sunt; quas sancti Patres scriptis, sermonibus et disputationibus extirparunt. Hoc caput ad tempus quasi occisum, per Antichristum reususcitabitur; qui omnes blasphematores suis blasphemis antecedit.

Et eos qui in cælo habitant. Ambrosius : « Blasphemabit nomen Dei, dicens Christum non esse Deum; blasphemabit et eos, qui in cælo habitant, id est martyres, et cæteros sanctos, dicens nihil professe eos posse cuiquam, falsumque esse quidquid de eis a fidelibus asseritur. »

Id attendant, obsecro, posteriores Gnostici, quibus post Calvinum sanctissimus pater fidei nostræ Abraham « est idololatra; » beatissima Sara, « viri sui Iena, donum suam lupanar constituens; » servus Dei Jacob, « incestus, tertioque adulter; » Rebecca, « fraudulenta; » Samson, « scortator et sanguinarius; » Moyses et Aaron, « arrogantes, superbi et impii in Deum; » Elias, « nimis sævus et crudelis; » Machabæus, « superstitiosus et legis prævaricator; » omnes prophætæ, « gravissimi peccatores »¹⁰. Quid ultra? Nec a tetrīs calumniis et probris in sanctissimos quondam fratres et amicos Christi Domini nostri, nunc in cælis consortes et conregnantes, isti Antichristi præcursores abstinent. Apostolos intelligo, quando illorum iudicio, Petrus est « schismaticus et libertatis Christianæ oppressor; » Joannes, « idololatra et apostata; » Paulus, « Dei contemptor ac Epicureus »¹¹, etc. Horret animus reliqua eorum in omnes sanctos cæli cives et divini tabernaculi habitatores convicia, et antichristianas blasphemias persequi. Et adeo excæcatus est mundus, ut hos tanquam evangelicæ veritatis præcones suspiciat, et instauratæ uelocitatæque religionis auctores admittat et faveat? Superi meliora vclint.

Post deinde et de armigero ejus. Ambrosius : « Hæc bestia aut unum ex discipulis Antichristi designat deteriore ceteris, aut multos qui eum prædicaturi sunt. » Augustinus homilia 11 in Apocal. : « Hæc est hæretica Ecclesia, quæ sub nomine Christiano agnum præfert, ut draconis venena latenter infundat. »

Ut faciat signa. Vetus codex, « et faciet; » Græce, καὶ ποιῆσει; vulgata editio, Ambrosius, Primasius, « et fecit. » Addit Ambrosius : « Quod in libro Job legitur diabolum ex permissione Dei ignem fecisse de cælo descendere per semetipsum, hoc per Antichristum et sequaces ejus extremo tempore faciet. »

Hoc ne quis eum. Consentit Irenæo Andreas Cappadox his verbis : « Intuentium oculos fascinando hæc faciet Antichristi præcursor, ut existimetur Antichristus esse Christus, ut qui a tali miraculorum patratore testimonium accipiat. »

Sed et Paulus verbis nequaquam ambiguis scribit adventum Antichristi futurum « secundum operationem Satanæ in signis et prodigiis mendacibus; » quibus omnem miraculorum veram efficacitatem et rationem illi adimit. Enimvero mendacia erunt signa illius omni ex parte. Primo, ratione finis; quoniam, juxta Ambrosium et Chrysostomum, ad mendacium inducent, nimirum ut impostor ille probet se Deum et Christum esse, sicut Christus noster veris miraculis divinitatem suam patefecit¹². Secundo, ratione efficientiæ, nempe Satanæ patris mendacii, qui in eo, per eum perque ministros ejus sic operabitur, ut etiam (doctore B. Gregorio¹³) tortores sanctorum martyrum tunc signa et prodigia istiusmodi sint facturi. Tertio, mendacia erunt ratione subjecti seu materiæ, quandoquidem duntaxat illusiones ac præstigiæ humanos sensus perstringentes, non reipsa erunt miracula. Magnifice quidem videbitur mortuos suscitare, ait Cyril. Jer.¹⁴, cæcos illuminare et claudos sanare; cum tamen revera non fiat sanatio. Quarto denique mendacia erunt ratione formæ, quoniam non in nomine Patris, aut Filii, aut Spiritus sancti edent illa, sed in **199** nomine impostoris illius, qui ut venturus est in nomine suo, ita et signa illa patraturus¹⁵, etc.

Et imaginem. Augustinus, seu Ficonius, per simulacrum bestię intelligit diabolū inventionem, quam instar Dei suscipient fascinati homines; aut simulationes eorum, qui non veraci effigie, sed fallaci imagine Christiani judicantur. Rupertus, simulacrum quoddam, quale fecisse Nabuchodonosor legitimus¹⁶, quod ut in eo adoretur filius perditionis, constituit in locis sacris, de quibus signum crucis Christi dejiciet.

Et characterem. Ambrosius : « Potest fieri ut sic ut nos habemus characterem Christi, id est crucem qua signamur, ita habeat Antichristus proprium characterem, quo signentur ii qui in eum crediderint. » In eadem quoque est sententia Hippolytus martyr scribens characterem illius bestię futurum, non uti signo crucis, sed illud potius execrari et abolere¹⁷, etc. Qua in re viam ei quantum possunt diligenter parant atque muniunt Hugustici, cum suo Beza proclamantes « se omnem crucis atque imaginis Crucifixi memoriam adeo detestari, ut eam ferre non possint; » *Colloq. Mompegartl.*, pag. 418. Cæterum pro « aut » reposuimus « ait, » ex veteri codice.

Pag. 327. Quotquot enim diebus. Hæc Irenæi sententia de mundi permansione tot tantosque habet vindices et confirmatores, ac plausibiles persuasiones, modo divinæ potestati nihil temere præscribatur, ut in eam lubens descenderem. Primo enim ethnicorum omnium clarissimos et antiquissimos scriptores Hydaspen Medorum regem, Mercurium Trismegistum, ac Sibyllas hoc præcinnisse et firmasse testis est Lactantius¹⁸.

Hebræos idem sequi, testimonio est oraculum quod Eliæ nomine circumferunt Talmudistæ, libro *Sanhedrin*, capite *Helec*; et libro *Huvoda Zara*,

¹⁰ Com. in Gen. et lib. Moysis.

¹¹ Marlorat. in Acta epist. et Apoc.

¹² Com. in II Thess. II.

¹³ Lib. II

¹⁴ Mor., cap. 12.

¹⁵ Catech. 15.

¹⁶ Joan. V.

¹⁷ Dau. III, 1.

¹⁸ Orat. de consumm. sæculi et Antich.

¹⁹ Lib. VII, cap. 14, 15 et 18.

cap. *Liphne edehen*; cuius verba recitantur. nec A refelluntur a doctis et catholicis auctoribus Galatino lib. iv, cap. 20; Pico Mirandulano lib. vii; Heptapli cap. 4, et Francisco Veneto libro *De harmonia mundi*, cant. 3, tono 7, cap. 7. Oraculum hoc declarat ac conjecturis multis et non sperendis confirmant insignes rabbini Selomo et Isaac.

Ex Latinis ecclesiasticis Patribus, sententiam hanc amplectuntur et tuerentur Lactantius lib. vii, cap. 14; Hilarius in cap. xvii Matth.; Hieronymus epistola ad Cyprianum, et *Comment.* in cap. iv Michæ; Gaudentius Brixianus tractatu 10 de lectione evangelica. Refert eandem et Augustinus lib. xx *De civit. Dei*, cap. 7, ut verisimilem, licet alibi illam impugnaverit. Glossa etiam, quæ ordinaria vocatur, idem constanter affirmat, in v cap. Genes. Inter Græcos vero placuit hæc opinio Justino martyri, seu cuivis alteri auctori *Questionum ad orthodox.*, quæst. 71. Sex istis millibus, quingentos annos addere visum est Hippolyto, Cyrillo et Chrysostomo, ut auctor est Germaus Constantinopolitanus, libro *De theoria rerum eccles.*

Perspectum mihi est hanc sententiam oppugnari ab Augustino, *Com.* in Psal. vi et lxxxix, atque epist. 89, insuper a Beda in Psal. lxxxix; an vero illam expugnent, viderint docti et acuti eorum lectores. Hæc autem, ni fallor, aliquod emolumentum afferent ad eorum reprimendos clamores, qui temere nullaque ratione B. martyri hac de re vehementius insultant, et lapsus quos putant Patrum, aliquanto contumeliosius insectantur.

Propheta est. Si enim. Conjunctionem « si » adjecimus, et sententiæ periodum immutavimus, auct. vet. cod.

Fit secundum imaginem. Expunximus « scilicet »

Quemadmodum quidam de nostris. Euseb. lib. iii *Histor.*, cap. 30, hanc sententiam B. Ignatii Antiocheni ep. et martyris ad verbum ex Irenæo transcribit, inde demonstrans illius opiatolas et martyrium priscos magui existimasse. Verba enim Ignatii sunt in *Epistola ad Romanos*.

Porro cum alii etiam Ignatii epistolularum frequenter meminerint magui nominis proceres, ut Dionysius Areopag. cap. 4 libri *De divinis nom.*; Athanasius lib. *De synodis*; Theodoretus in tribus dialogis; Nicephorus lib. ii *Historia*, cap. 39, et lib. iii, cap. 19; Antonius Melissa lib. i, ser. 14, et lib. ii, ser. 19, 23, 43, 67, 84 et 89; Maximus Abbas et martyr sermone 45; Hieronymus *Contra Iulium*, et in *Catalogo*; Gelasius *Adversus Eutychem*, et complures alii; oportet Calvinum et Magdeburgenses omnium prodigatissimos et perditissimos esse, qui illas subsannant, lacerant et rejiciunt.

Ejusdem adnotationes in cap. 29.

Pag. 327. *Illud quod est sui arbitrii.* Confirmaturus libertatem arbitrii humani; quapropter Magdeburgenses rubore suffundi deberent, qui Patres antiquos hac in re sibi non constare scripserunt: nisi homines essent, quos insauia sæ neque pudeat, neque pigeat.

Conditio insumitur homini. Id est, universa ad usum hominis condita fuerunt; id quod latius tractant et interpretantur Philo, lib. *De opificio mundi*, Basilii et Ambrosii in *Hexæm.*

In profundo insipientiæ, iuste. Sic legit vetus codex; excusi, « insipientia ejus te, » etc.

Et palen. Auctoritate vet. cod. expunximus « palen; » et mox pro « assumitur, assumetur » reposuimus.

Quæ facta est ex angelica apostasia. Certum est apostatas et prævaricatoris angelos non solum horrenda ea omnia flagitia, in quibus ante diluivium omnis caro luxuriose perditæque degerat, sed et

futura quæque hominibus persuasisse. Origenes enim ea verba exponens, quibus Satanam Dominus convenit apud Job: « Unde venis? » scribit: « Unde venis? Ab homicidiis, a sanguinibus, ab adulteriis, a furtis, a mendaciis, horum auctor et inventor existens super terram. Unde venis tu? Ab internecone Abel, a gigantum impudicitia, a turre contumaciæ, ab Esau aviditate, a Pharaonis pertinacia, » etc.

Pag. 328. *Propter nequissimam generationem.* Præter ea, quæ sacra Genesis commemorat de sceleribus hominum, Berosus Annianus addit impietatem gigantum eo pervenisse, ut abortus procurarent, quos in edulia sibi pararent: matribus, sororibus, filiabus, masculis et brutis commiscerentur, nihilque sceleris esse quod non commiserint, cælestium ita et ultione illos perurgente pro impietate atque sceleribus.

Qui fuit a diluvio. Idololatriæ ortum, progressum B et incrementa ab aquarum inundatione accepisse, ante Irenæum scripto reliquit Clemens Rom. lib. i *Recog.*, nempe a scelerata Cham progenie. Justinus in *Oratione ad Græcos*, et Athenagoras in *Legatione*, Orphæum florentem tempore Gedeonis Hebræi, uti refert Eusebius, πολυθεοκτήστην, id est multiplicium deorum falsorum conditorem atque magistrum appellant. Epiphanius, initio *Panarii* et ejusdem *Anacephalæosi*, ætate Saruch abavi patriarchæ Abrahamæ profectam idololatriam dicit; cui subscribunt August. xviii *De civit.*, cap. 12, et Cyrillus Alex. i et ii *Contra Julianum*. Isidorus suspicatur Prometheum, quem temporibus Josephi patriarchæ vixisse scribit Eusebius²⁰, primum omnium simulacra hominum de luto finxisse. Galatinus lib. iv, cap. 20, idolorum cultum ad Nembrothum Assyriorum tyrannum refert, quippe qui homines igui sacra facere et colere coegerit.

Hæc autem de crassa illa et externa idolorum C inventionem cultuque per cruentas sive hominum sive brutorum victimas, intelligenda modo censeam; quandoquidem peccatum angelorum et primorum parentum idololatriam spiritualem et internam nominant Ambrosius in vi cap. ad Rom. et Augustin. quæst. 83 ex Novo Testamento. Quin etiam Justinus martyr primos parentes nostros paradiso ejectos dicit, quod deos crederet qui non essent, deorumque nomen posteris tradidisse. Ambrosius lib. *De paradiso*, cap. 13, serpentem vocat originem idololatriæ. Observant quoque Clemens ii *Recognit.*, Theophilus Antiochenus ii *Ad Autol.* et Justinus *Orat. paræm.*, serpentem primum omnium deos multitudinis numero nominasse, ut tetrum errorem sensim inter homines introduceret. Opinantur in magna Genesi Hebræi Caini improbam progeniem invaluisse, Deumque et ejus de Messia promissiones nihili duxisse; Henochum vero veri Dei invocationem renovasse, cæteris ad idololatriam proclivioribus; quorum judicium approbat et laudat Oleaster Lusitanus *Comment. in Genes.*

Propter quæ et diluivium superveniet ignis. Ignem postremæ mundi conflagrationis intelligit, qui theologorum sententia, et mediam et insulam aeris regionem, adeoque universam terram, et ipsum etiam mare ardoribus suis corripiet atque perpurgabit. De hoc a Propheta dictum volunt: « Ignis in conspectu ejus exardescet²⁰, etc.; Ignis ante ipsum præcedet²⁰, » etc. Et a B. Petro: « Elementa calore solventur, terra autem et quæ in ipsa sunt opera exurentur, » I Pet. iii, 10. Vide sermones tractatusque B. Ephrem Syri de resurrectione et futuro judicio, et Patres scholasticos ad finem lib. iv *Sent.*

²⁰⁰ *Ejusdem adnotationes in cap. 30.*

Pag. 328. *His autem sic se habentibus.* Eusebius

¹⁷ Job 1, 7. ¹⁸ In Chronico. ¹⁹ Psal. xlix, 3. ²⁰ Psal. xciv, 5

lib. v *Hist.*, cap. 8. hunc locum citat nominatim, A numero 666 deficiens et vetus codex palam arguendū subesse. Ideoque ex fide veteris codicis, et Græcis characteribus restituimus ΕΥΑΝΘΑΣ, cujus elementa sigillatim sumpta numerum ab Irenæo quæsitum faciunt ($\epsilon = 5$, $\nu = 400$, $\alpha = 1$, $\nu = 50$, $\theta = 9$, $\alpha = 1$, $\sigma = 200$). Secundum, quod cum Irenæo agnoscit et Aretas Cappadox, est ΑΑΤΕΙΝΟΣ, siquidem $\lambda 30$, $\alpha 1$, $\tau 300$, $\epsilon 5$, $\iota 10$, $\nu 50$, $\sigma 200$; collatis numero litteris efficiunt 666. Tertium Aretæ Cappadoci²⁹ sicut Irenæo placet, nempe ΤΕΙΤΑΝ. Nam $\tau 300$, $\epsilon 5$, $\iota 10$, $\tau 300$, $\alpha 1$, $\nu 50$, eadem enumeratione reddunt summam 666. Quartum conatuit post Hippolytum martyrem Primasius, ΑΡΝΟΥΜΕ, α nego; siquidem $\alpha 1$, $\rho 100$, $\nu 50$, $\sigma 70$, $\nu 400$, $\mu 40$, $\epsilon 5$, summa 666. Quintum tradit Aretas Cappadox, ΑΑΜΠΕΤΙΣ: λ etenim 30, $\alpha 1$, $\mu 40$, $\pi 80$, $\epsilon 5$, $\tau 300$, $\iota 10$, $\sigma 200$, reddunt summam 666. Sextum, eodem Aretæ auctore, esse poterit Ο ΝΙΚΗΤΗΣ, id est α victor; quandoquidem, $\sigma 70$, $\nu 50$, $\iota 10$, $\alpha 20$, $\tau 300$, $\eta 8$, $\sigma 200$, summa 666. Septimum apud eundem Aretam est ΚΑΚΟΣ ΟΔΗΓΟΣ, α malus dux. Nam $\kappa 20$, $\alpha 1$, $\alpha 20$, $\sigma 70$, $\sigma 200$, $\sigma 70$, $\delta 4$, $\eta 8$, $\gamma 3$, $\sigma 70$, $\sigma 200$, summa 666. Octavum, eodem auctore, ΑΑΗΘΗΣ ΒΛΑΒΕΡΟΣ, α vere nocens; equidem $\alpha 1$, $\lambda 30$, $\tau 8$, $\theta 9$, $\eta 8$, $\sigma 200$, $\beta 2$, $\lambda 30$, $\epsilon 1$, $\beta 2$, $\epsilon 5$, $\rho 100$, $\sigma 70$, $\sigma 200$, complent summam 666. Nonum ideam subicit, ΠΑΑΑΙ ΒΑΣΚΑΝΟΣ, α jam olim invidus; nam $\pi 80$, $\alpha 1$, $\lambda 30$, $\alpha 1$, $\iota 10$, $\beta 2$, $\alpha 1$, $\sigma 200$, $\alpha 1$, $\nu 50$, $\sigma 70$, $\sigma 200$, reddunt summam 666. Decimum postremo addit, ΑΜΝΟΣ ΑΔΙΚΟΣ, α agnus nocens; certa $\alpha 1$, $\mu 40$, $\nu 50$, $\sigma 70$, $\sigma 200$, $\alpha 1$, $\delta 4$, $\iota 10$, $\alpha 20$, $\sigma 70$, $\sigma 200$, facient summam 666. Undecimum habet Primasius ex Ticonio, ΑΝΤΕΜΟΣ, $\alpha 1$, $\nu 50$, $\tau 300$, $\epsilon 5$, $\mu 40$, $\sigma 70$, $\sigma 200$, efficiunt 666. Duodecimum enumerat Rupertus ΓΕΝΣΗΡΙΚΟΣ, $\gamma 3$, $\epsilon 5$, $\nu 50$, $\sigma 200$, $\eta 8$, $\rho 100$, $\iota 10$, $\alpha 20$, $\sigma 70$, $\sigma 200$.

lib. v *Hist.*, cap. 8. hunc locum citat nominatim, A numero 666 deficiens et vetus codex palam arguendū subesse. Ideoque ex fide veteris codicis, et Græcis characteribus restituimus ΕΥΑΝΘΑΣ, cujus elementa sigillatim sumpta numerum ab Irenæo quæsitum faciunt ($\epsilon = 5$, $\nu = 400$, $\alpha = 1$, $\nu = 50$, $\theta = 9$, $\alpha = 1$, $\sigma = 200$). Secundum, quod cum Irenæo agnoscit et Aretas Cappadox, est ΑΑΤΕΙΝΟΣ, siquidem $\lambda 30$, $\alpha 1$, $\tau 300$, $\epsilon 5$, $\iota 10$, $\nu 50$, $\sigma 200$; collatis numero litteris efficiunt 666. Tertium Aretæ Cappadoci²⁹ sicut Irenæo placet, nempe ΤΕΙΤΑΝ. Nam $\tau 300$, $\epsilon 5$, $\iota 10$, $\tau 300$, $\alpha 1$, $\nu 50$, eadem enumeratione reddunt summam 666. Quartum conatuit post Hippolytum martyrem Primasius, ΑΡΝΟΥΜΕ, α nego; siquidem $\alpha 1$, $\rho 100$, $\nu 50$, $\sigma 70$, $\nu 400$, $\mu 40$, $\epsilon 5$, summa 666. Quintum tradit Aretas Cappadox, ΑΑΜΠΕΤΙΣ: λ etenim 30, $\alpha 1$, $\mu 40$, $\pi 80$, $\epsilon 5$, $\tau 300$, $\iota 10$, $\sigma 200$, reddunt summam 666. Sextum, eodem Aretæ auctore, esse poterit Ο ΝΙΚΗΤΗΣ, id est α victor; quandoquidem, $\sigma 70$, $\nu 50$, $\iota 10$, $\alpha 20$, $\tau 300$, $\eta 8$, $\sigma 200$, summa 666. Septimum apud eundem Aretam est ΚΑΚΟΣ ΟΔΗΓΟΣ, α malus dux. Nam $\kappa 20$, $\alpha 1$, $\alpha 20$, $\sigma 70$, $\sigma 200$, $\sigma 70$, $\delta 4$, $\eta 8$, $\gamma 3$, $\sigma 70$, $\sigma 200$, summa 666. Octavum, eodem auctore, ΑΑΗΘΗΣ ΒΛΑΒΕΡΟΣ, α vere nocens; equidem $\alpha 1$, $\lambda 30$, $\tau 8$, $\theta 9$, $\eta 8$, $\sigma 200$, $\beta 2$, $\lambda 30$, $\epsilon 1$, $\beta 2$, $\epsilon 5$, $\rho 100$, $\sigma 70$, $\sigma 200$, complent summam 666. Nonum ideam subicit, ΠΑΑΑΙ ΒΑΣΚΑΝΟΣ, α jam olim invidus; nam $\pi 80$, $\alpha 1$, $\lambda 30$, $\alpha 1$, $\iota 10$, $\beta 2$, $\alpha 1$, $\sigma 200$, $\alpha 1$, $\nu 50$, $\sigma 70$, $\sigma 200$, reddunt summam 666. Decimum postremo addit, ΑΜΝΟΣ ΑΔΙΚΟΣ, α agnus nocens; certa $\alpha 1$, $\mu 40$, $\nu 50$, $\sigma 70$, $\sigma 200$, $\alpha 1$, $\delta 4$, $\iota 10$, $\alpha 20$, $\sigma 70$, $\sigma 200$, facient summam 666. Undecimum habet Primasius ex Ticonio, ΑΝΤΕΜΟΣ, $\alpha 1$, $\nu 50$, $\tau 300$, $\epsilon 5$, $\mu 40$, $\sigma 70$, $\sigma 200$, efficiunt 666. Duodecimum enumerat Rupertus ΓΕΝΣΗΡΙΚΟΣ, $\gamma 3$, $\epsilon 5$, $\nu 50$, $\sigma 200$, $\eta 8$, $\rho 100$, $\iota 10$, $\alpha 20$, $\sigma 70$, $\sigma 200$.

Hexacontasin. α Hexacontasin) et α monasin) dativi sunt Græcorum, pro eo quod Latine diceretur sexcentis et unitatibus, vel hexacontadibus et monadibus. Significat autem pares notas in centenariis, denariis et unitatibus significandis adhiberi, nempe senarii numeri, qui ter repetitus efficit 666. Cæterum paulo post α digitus) reposuimus pro α digitos,) auctor. vet. cod.

Quæ sexagesimum enuntiat. Sic ex vet. cod. legitur pro α sexaginta nuntiat.) Littera porro, Græcorum supputatione, hunc numerum designans est ξ , quam ex ι , decimum faciente, scriptorum vitio extendi potuisse scribit Irenæus.

Pag. 329. Quotquot autem secundum inanem gloriam. Temeritatem illorum impugnat et juste damnat, qui non minus audacter quam indocte proprium Antichristi nomen sese invenisse et in medium protulisse videri cupiebant, et in Apocalypsim inferbant, evellentes quod insitum erat.

Subsequetur autem. Vetus codex, α subsequitur et aliud.)

Et munio. Græce, ἀσφάλεια, id est cum res tuta, et nihil imminet periculi. Œcumenii interpres, α pax et tuta omnia;) Ambrosius vertit α firmitas;) communis editio, α securitas.)

Sed et tribum, ex qua venit. Ex tribu Dan nasciturum illum insignem filium perditionis persuasissimum fuisse Irenæo hinc patet. Consentunt ei ex Græcis scriptoribus Hippolytus martyr lib. *De consummatione sæculi*, Sibylla Tiburtina, Theodoretus quæst. 109 in Genesim; ex Latinis, Gregor. xxxi *Mor.*, cap. 18; August. tract. *De Antichristo*; Ambrosius lib. *De benedictionibus patriarcharum*, c. 7; Prosper, Haymo, Rupertus, et recentiores.

Ex Dan audiemus. Ita vetus codex, cui convenit lectio LXX, ἀκούσμεθα. Codices excusi, α audivimus.)

Quantum autem non propter inopiam nominum. Cum omnia quæ dicuntur in Apocalypsi de adventu, nomine, numero nominis et characteribus Antichristi prophetica sint, non mirum si, juxta canonem Irenæi, ante eventum, exploratam et certam non consecuta declarationem, ænigmatica et ambigua maneant adhuc hominibus. Præstat ergo, quod ad præsentem locum attinet, ejusdem Irenæi amplecti consilium³¹ ut certius et sine periculo sequi; complementum prophetiæ hujus sustinendo, quam inconsulte ac temere aliquid asserere. Verum quæ exempli et exercitii gratia, Irenæum imitati reliqui scriptores ex numeris istis 666 nomina collegerunt, illa hoc loco proponere non intemptivum fortasse fuerit. Primum nomen quod hic ab Irenæo ponitur, est ΕΥΑΝ in excusis codicibus; at

A numero 666 deficiens et vetus codex palam arguendū subesse. Ideoque ex fide veteris codicis, et Græcis characteribus restituimus ΕΥΑΝΘΑΣ, cujus elementa sigillatim sumpta numerum ab Irenæo quæsitum faciunt ($\epsilon = 5$, $\nu = 400$, $\alpha = 1$, $\nu = 50$, $\theta = 9$, $\alpha = 1$, $\sigma = 200$). Secundum, quod cum Irenæo agnoscit et Aretas Cappadox, est ΑΑΤΕΙΝΟΣ, siquidem $\lambda 30$, $\alpha 1$, $\tau 300$, $\epsilon 5$, $\iota 10$, $\nu 50$, $\sigma 200$; collatis numero litteris efficiunt 666. Tertium Aretæ Cappadoci²⁹ sicut Irenæo placet, nempe ΤΕΙΤΑΝ. Nam $\tau 300$, $\epsilon 5$, $\iota 10$, $\tau 300$, $\alpha 1$, $\nu 50$, eadem enumeratione reddunt summam 666. Quartum conatuit post Hippolytum martyrem Primasius, ΑΡΝΟΥΜΕ, α nego; siquidem $\alpha 1$, $\rho 100$, $\nu 50$, $\sigma 70$, $\nu 400$, $\mu 40$, $\epsilon 5$, summa 666. Quintum tradit Aretas Cappadox, ΑΑΜΠΕΤΙΣ: λ etenim 30, $\alpha 1$, $\mu 40$, $\pi 80$, $\epsilon 5$, $\tau 300$, $\iota 10$, $\sigma 200$, reddunt summam 666. Sextum, eodem Aretæ auctore, esse poterit Ο ΝΙΚΗΤΗΣ, id est α victor; quandoquidem, $\sigma 70$, $\nu 50$, $\iota 10$, $\alpha 20$, $\tau 300$, $\eta 8$, $\sigma 200$, summa 666. Septimum apud eundem Aretam est ΚΑΚΟΣ ΟΔΗΓΟΣ, α malus dux. Nam $\kappa 20$, $\alpha 1$, $\alpha 20$, $\sigma 70$, $\sigma 200$, $\sigma 70$, $\delta 4$, $\eta 8$, $\gamma 3$, $\sigma 70$, $\sigma 200$, summa 666. Octavum, eodem auctore, ΑΑΗΘΗΣ ΒΛΑΒΕΡΟΣ, α vere nocens; equidem $\alpha 1$, $\lambda 30$, $\tau 8$, $\theta 9$, $\eta 8$, $\sigma 200$, $\beta 2$, $\lambda 30$, $\epsilon 1$, $\beta 2$, $\epsilon 5$, $\rho 100$, $\sigma 70$, $\sigma 200$, complent summam 666. Nonum ideam subicit, ΠΑΑΑΙ ΒΑΣΚΑΝΟΣ, α jam olim invidus; nam $\pi 80$, $\alpha 1$, $\lambda 30$, $\alpha 1$, $\iota 10$, $\beta 2$, $\alpha 1$, $\sigma 200$, $\alpha 1$, $\nu 50$, $\sigma 70$, $\sigma 200$, reddunt summam 666. Decimum postremo addit, ΑΜΝΟΣ ΑΔΙΚΟΣ, α agnus nocens; certa $\alpha 1$, $\mu 40$, $\nu 50$, $\sigma 70$, $\sigma 200$, $\alpha 1$, $\delta 4$, $\iota 10$, $\alpha 20$, $\sigma 70$, $\sigma 200$, facient summam 666. Undecimum habet Primasius ex Ticonio, ΑΝΤΕΜΟΣ, $\alpha 1$, $\nu 50$, $\tau 300$, $\epsilon 5$, $\mu 40$, $\sigma 70$, $\sigma 200$, efficiunt 666. Duodecimum enumerat Rupertus ΓΕΝΣΗΡΙΚΟΣ, $\gamma 3$, $\epsilon 5$, $\nu 50$, $\sigma 200$, $\eta 8$, $\rho 100$, $\iota 10$, $\alpha 20$, $\sigma 70$, $\sigma 200$.

C Adde præterea, id quod docti quidam et acerrimi iudicii nostræ ætatis homines³² nequaquam omiserunt: sanctas clades illatas omnibus Christianis multiplici et horrendo schismate, ortum ducente a Martino Lutero 1517, alta mente revolventes: item quam concinne sectis, quæ ex illo dimicnarunt, conveniant omnes conditiones bestię illius Apocalypseos, quæ os suum aperuit in cœlum et habitantes in eo, cuique robur permittitur adversus æternum sacrificium, nomini nempe hæresiarchię illius adaptari posse hunc numerum 666. Nam initio vocabatur MARTIN LAUTER, cujus nominis litteras, si Pythagorice et ratione subducas, et more Hebræorum et Græcorum alphabeti Latini crescat numerus, primo nomadum, deinde decadum, hinc centuriarum, numerum nominis bestię, id est 666, tandem perfectum comperies, hoc pacto: M, 30; A, 1; R, 80; T, 100; 1, 9; N, 40; I, 20; A, 1; V, 200; T, 100; E, 5; R, 80. Certissimum est hæreticos omnes, qui adversus Christi Ecclesiam eriguntur, quales fuerunt priores Gnostici et eorum proles, antichristos vocari: proinde Lutherum nomen Antichristi effugere non posse. Verum hæc non impediunt, quin alicui venturo insigniori filio perditionis, cui tanto studio viam muniant, vaticinatum jam nomen quadret.

His omnibus interjectis, mihi sententia doctorum et catholicorum virorum Joannis Annii³³, Joannis Hentenii³⁴, Jodoci Clithovei³⁵, ac D. Genebrardi theologi Parisiensis. Hebraicarum litterarum professoris regii³⁷, valde grata est; qui Mahometem impurum pseudopropheta, una cum ejus profligatam ac perditam sectam acriter tuentibus, vel ipsam definite et vere Antichristum, vel illius regni saltem maximum et studiosissimum condito-

³¹ Lib. iv, c. 48. ³² Comm. in xiii Apoc. ³³ Jo. Oflusius, D. Lindanus dial. 3 Dubitant. ³⁴ Quæst. in Apocal. ³⁵ Prefat. in Aretam. Cappad. ³⁶ Comm. in iv lib. Damasc. ³⁷ In Chronogr.

rem esse existimarunt; quando omnes bestię hu-
jus Apocalypſeos conditiones, et singula quę a pri-
scis de Antichristo scripta stant, in illo vel ma-
jori ex parte jam pridem completa, vel in dies
compleri nullus est qui non videat. Conjecturas
eorum measque subjicio.

Convenit imprimis illius appellationi numerus
Gręcarum litterarum nominis bestię a Joanne de-
signatus³⁰: siquidem octo litterę nominis hujus
MAOMETIS, sive MOAMETIS, uti scribunt Euthy-
mius³¹, Zonaras³² et Cedrenus, consociant nume-
rum 666.

Signa et prodigiis mendacibus, qualia Paulus
filio perditionis tribuit, instructus fuit Mahometes:
nam et liber generationis suę, et reliqui commen-
tarii Saracenorum Chronicōn, genealogiam ipsius
usque ad Seth et Adam monstrosas et blasphemias
fabulis contexunt; dehinc, quod sine ullo matris
dolore ex utero prodierit, et circumcisus et hila-
ris; in ejus natali omnia orbis idola corruerint;
Lucifer arreptus ab angelis, immersus fuerit pro-
fundo maris Alcazum; venti et aves et nubes de
educatione ejus decertarint; asina voce humana
vocavit illum prophetarum sigillum; atra nubes
cœlo quantumvis sereno, supra caput ipsius sem-
per conspicua sit; lunam bipertito divisam con-
junxerit et compegerit; a Gabriele sublatus in cœ-
lum, ibi sua mysteria didicerit³³. Paulus Diaconus³⁴
et Zonaras³⁵ referunt eum dum comitali morbo,
seu epilepsia tentaretur, excitatum, post alii
persuasisse sese tum cum archangelo Gabriele
fabulari.

In Babilonia nasciturum Antichristum, et in
Bethsaida, Capernaum ac Chorasin educari debere,
Hieronymi³⁶, 201. Methodii martyris³⁷, Augustini³⁸,
et glossę in II ad Thessalonic., et pluri-
um aliorum sententia fuit: quod eatenus Maho-
meti convenire judicavit Joannes Hentenius, quatenus
sectam illius cum primis earum civitatum incolę
magno studio et animi fervore receperint, defende-
rent et propagare in hunc usque diem contende-
rent.

Ad hæc eum exorturum ex gente Judęorum, at-
que de tribu Dan, omnes fere ecclesiastici littera-
rum monumentis reliquerunt. Mahometem Arabem
esse nihil obstat, siquidem mater ejus Emina, alias
Hennia, Judęa erat, et fortassis ex tribu Dan. Prae-
terea Arabes, Agareni, et Ismaelitę ex sancto pa-
triarcha Abraham per Ismael et Esau, ut et Judęi,
descenderant; atque tunc inter hos et illos nuptia-
rum fœdera sæpenumero sanciebantur. Quid item
prohibet dicere matrem impurum scortum ex viro
tribuli suo, hoc semen adulterinum suscepisse, maxi-
me cum doceant Patres illum ex salacissima muliere
proditurum; sicut e contrario Christum ex immacu-
latissima et beatissima Virgine? Locus Genesis
quem ad propositum confirmandum usurpant, for-
san melius de Samsone quam de Antichristo expo-
neretur, quemadmodum nec diffidetur Hippolytus,
Procopius, Gazæus, pluresque alii³⁹. Vel spiritali
convenientius quam litterali sensu, de illa tribu ven-
surus sic intelligeretur; quoniam sicut Dan non ex
Rachele, nec Lia, liberis uxoris, sed ex ancilla
Bala natus est; sic Antichristus Mahometes, neque
ex veris Judęis, neque ex Christianis, qui soli vera
religionis pietate Deo devoti et consecrati fuerunt,
ortus est, sed ex impuris Arabibus et Agarenis.

Judęos excepturos illum in suum regem et Mes-
siam affirmant Augustinus, Hieron., Ephrem, Hip-
polytus, etc. Ad Mahometem initio Judęos conversa-
tum colluxisse, eumque pro Christo et liberatore

A suo, ingenti gaudio, lectis ac sedibus suis rece-
pisse scribit Paulus Diaconus⁴⁰; qui et tributa
atque vectigalia illi nullo polliciti solverunt, atque
in perniciem Christianorum ad hoc tempus Maho-
metanis omnem operam et studium navant et elar-
giuntur, veluti fidem faciunt et recentes et veteres
historię.

At Antichristus, ait Apostolus, efferet se supra
id omne quod dicitur Deus aut colitur, ita ut sedem
domiciliumque suum in templo Dei sit collocaturus⁴¹.
Mahometes, dicit aliquis, nunquam se Deum,
sed perpetuo hominem, prophetam, et Dei nuntium
prædicat in Alcorano: neque, quam nunquam ob-
sedit, is Jerosolymam expugnavit; neque in templo
illius pro Deo habitus fuit⁴². Is hoc responsum
ferat: diis omnibus ethnicorum, patriarchis, Moysi,
cæterisque prophetis, imo Christo Deo vere et Do-
mino nostro, ac ejus sacro Evangelio, Mahometem
se profanum suum Alcoranum, ex philosophorum,
ethnicorum, Judęorum, Ariarum, Sabellianorum,
et Manichæorum opinionibus, erroribus, fabulis,
blasphemiis et furoribus, ut detestandum et mon-
struosum chaos conflatum ac compositum, tanquam
e summo cœlo delapsum omnino præferendum sta-
tuisset, nec id solum, sed et sanxisse. Alcorani
contemptoribus pœnas æternas minatur, Azoara 12,
13, 27, 41, 44, 70; omnis falsitatis expertem pro-
ponit, et obfirmate contendit, Azoara 20, 22, 42,
veluti divinitus acceptum, Azoara 2 et 36;
Christianos a Christo salutem nunquam obtenturos,
nisi beneficio et deprecatore Mahomete, in Collo-
quio cum Judęis. Suis sectatoribus remissionem
peccatorum et multiplicem paradisum audax polli-
cetur, Azoara 2 et 5. Mechæ ab omnibus suę super-
stitionis amatoribus, quasi Deus nostro tempore co-
latur. Complures notarum⁴³ manus et pedes Maho-
metis, in templo Jerosolymis ab Omar ædificato, a
Mahometanis celebrari. Sedet etiam nunc, proh
dolor! in templo Dei, quando insignes ecclesias
Africę, Syrię, Arabię, Armenię, Persidię, Asię,
Thracię, Achaïę, Macedonię, etc., Christi fide et
cultu privatas et spoliatas, perdita illius secta occu-
pat, indeque juge ac Christianorum sacrificium, aris
dejectis, disturbat et impedit.

Antichristus respuet idola, aiunt cum Daniele Pa-
tres orthodoxi. Et idololatrias debellat Mahometes
ratiocinationibus ex potentia et operibus Dei de-
cerptis, Azoara 23, 56, 62. Unitatem Dei plerum-
que et eximie comprobatur, Azoara 2, 3, 4, 5, 6, 12,
13, 14, 16, etc. Picturas et effigias rerum om-
nium imagines plurimum aversantur qui ejus super-
stitioni nomen dederunt.

Exprimuntur a Daniele Antichristi doli, furores,
blasphemię, bella, per parvum cornu succrescens
inter decem cornua quartę bestię, et tria ex pri-
oribus cornibus excidens, oculus habens hominis, os
eloquens grandia, cuique datur bellum facere in
sanctos, et eos ad tempus vincere⁴⁴. Quis non vi-
det in Mahomete et sectę ejus propugnatoribus hæc
compleri?

Collabebatur et misere dissipabatur imperium Ro-
manum, quod decem aut plus eo regnis, uti Africa,
Ægypto, Syria, Asia, Græcia, Germania, Italia, Gal-
lia, Anglia, Hispania, etc., quasi fortissimis cornibus
anteagloriabat, cum puncto temporis parvum cornu,
id est Mahometes, filius terrę, et initio vilissimus
abjectissimusque nebulo, ex camelorum et asino-
rum pastore, qui nec scribere nec legere quidem
noverat, inter Arabes concionatur Chosroen Per-
sarum imperatorem, et familiarum ejus justo dele-
tam ob cultum idolorum⁴⁵. Christianorum et Ju-

³⁰ Apoc. xiii, 17. ³¹ Par. II Pan., tit. 21. ³² Tom. III Annal. ³³ Alcor. Azoara 67, 27, 63.
³⁴ Lib. xviii Hist. ³⁵ Tom. III Annal. ³⁶ In cap. xi Dan. ³⁷ In Revel. ³⁸ Tract. de Antichr. ³⁹ Hip-
polytus, lib. de cons. mund.; Meth. in Revel.; Aug. tract. de Antichr. ⁴⁰ Lib. xviii Hist. ⁴¹ II Thess. II, 4.
⁴² Petrus Cluniac. epist. ad D. Bernard. ⁴³ Chron. Sarac. Ant. Floren. tit. 13, cap. 5; Editus in Chron.;
Joan. de Opp. Gygas; Sabel Eucade 8, lib. vi. ⁴⁴ Dan. vii. ⁴⁵ Azoara 17, 38, 46, 56 et 63.

dæorum religionem multis erroribus contaminatam, et æctis vicissim repugnantibus brevi conficiendam, et se divinx voluntatis interpretem, atque veræ religionis auctorem et assertorem unicuique hominibus datum fuisse. Arabes novis rebus studentes facile seducit; tandem contractis copiis, vi rem gerit; quos suis artibus non valet, minis et armis suæ legis jugum subire cogit. Postea collecto exercitu Saracenorum et Arabum, qui ob denegatum stipendium a Romanis defecerant, cum iis qui domi remanserant, furore commoti, Ægyptum adoriuntur et pervagantur, Phœniciam, Palæstinam, Syriam, Mesopotamiam, et omnia ad Euphratem usque populantur, diripiunt, cædunt, ad dedicationem compellunt, Romanis cum his infeliciter pugnantibus. Hinc adversus Persas, quibus paulo ante servierant, irruunt; nec prius vastandi et diripiendi finem faciunt quam Saracenorum legem et imperium ferant. Christianorum ecclesias undique oppugnant, quas possunt dilacerant et evertunt; dogma contumeliosum in Filium Dei et prophetis apostolisque contrarium recipiendum obrudunt, et nomen Christi summis viribus delere conantur. Christianos perinde atque oves magno cum agmine trucidant, sicuti tradunt Paulus Diaconus lib. xvii *Hist.*; Simoneta lib. i, epist. 4; Sophronius, epist. ad Sergium, in synodo sexta Constantinop., actione 11; Vincentius Bellovaccensis lib. xxiii; Zonaras, tomo tertio *Anna-*

lium. Verum nos Eliam et Henoch olim venturos expectamus, qui Judæos ad Ecclesiam Christi convocabunt, et pietatem, ait B. Ephrem⁶⁶, humano generi deferent, veri Dei scientiam omnibus palam prædicabunt, admonebuntque mortales ne timoris causa credant et obtemperent falsitati; quin et Antichristum ipsum, quemadmodum auctor est Tertullianus⁶⁷, sanguine suo tandem extinguent. Quid? si locus Apocalypseo de duobus testibus quandoque venturis, non de Elia et Henoch in propria persona, sed de Ecclesia universa, quæ duobus Testamentis, ceu duobus candelabris et luminaribus iulta et collustrata, contra Antichristi tenebras perpetuo dimicat; aut de duobus martyrii generibus, reipsa nimirum et habitu, cum Primasio⁶⁸ et Ticonio⁶⁹ intelligamus? Quid rursus si duos ordines plerumque hominum, aut in universum sanctos pastores omnes, qui ob paucitatem binarium numerum quodammodo repræsentant, quique pietate et doctrina pro gloria Christi adversus Antichristum, ad extremum vitæ spiritum desudant atque laborant, significatos demum post Rupertum et Joachimum abb.⁷⁰ obfirmemus? Sed Henoch et Elias proprie intelligantur, qui profecto venient, et Mahometicam impietatem totum fere orbem jamjam obtinentem execrabantur et damnabant; in quos tamen sectatores Mahometis Antichristi organa supplicia edent, et miris modis excruciatos necabunt.

At tempus tyrannidis antichristianæ, quæ cum Gog et Magog⁷¹ maximis et fortissimis exercitibus orbem terreat, et civitatem sanctorum immani feritate vastabit, ad novissimos extremosque fines sæculorum extenditur; arceturque a Daniele ad tempus et tempora, et dimidium tempus, id est ut Joannes in Apocalypsi interpretatur, menses quadraginta duos, et postea magis articulate, dies mille ducentos sexaginta; quæ minus consona Mahometi apparent, præsertim cum abhinc nongentis annis conderit, imperatoris officio functus spatio decem annorum. His satisfacit Joannes Hentenius dicens tempus illud non esse referendum ad personam Antichristi Mahometis; sed ad postremum illud teterrimum, tristissimum et funestissimum bellum quod Turcæ, Tartari, Seythæ, Persæ,

Arabes, qui omnes Mahometis nomen et fidem profitentur, Christianorum fortunis, focis et aris inferent; in quo hostes Christiani nominis, sola virtute cœlesti, non autem armis humanis temporis momento debebuntur; idque per metaphoram affirmari de capite impiorum Antichristo, quod in sectatoribus et membris impletur; quæ certe figura in sacris Litteris usitatissima est⁷². Ad hæc tempus omne quod 202 a morte Domini nostri ad adventum ejus usque interjicitur, in sacris novissimum, novissima hora, dies unus, finis sæculorum appellatur: in eo autem, id est anno Domini 632, juxta Siebertum⁷³, Heraclii imperatoris 21, Severini septuagesimi papæ pontificatus 2, secundum Palmerium, ætatis suæ 63, aut, ut alii volunt 40, Mahometes scelus ipsum, manu Dei ultrice incidit in morbum epilepticum, mente privatus, jam interiore ventre intumescente (conjecturam quis capiat, hydropisi contracta), die a morbo quarta decima, miseriam animam efflavit.

Vivit tamen adhuc, heu! pestifer ille, vivit vegetus, dum in dies regnum Turcarum, Maurorum, Persarum, Tartarorum, etc., in Christianos adaugetur: quod utinam atque utinam gloriosissimo Domini nostri adventu cito evertatur et e medio tollatur, atque sancta Ecclesiæ catholicæ civitas jandudum ætatem et solatium continenter exposceos, cœlesti suo sponso sine ruga et macula tandem allquando tradatur. Hæc quibus minus grata videbuntur, liberum stet judicium; nemini præscribimus, neque a nobis ita disputantur, quin meliorem sententiam semper probandam et sequendam, omnibus assentiamur, dictaque festim revocemus, si sanctæ matris Ecclesiæ, cui nos et nostra omnia sponte consecramus, visum fuerit.

Cum has porro duodecim conjecturas jam ante viginti annos, tanta animi moderatione et submissione edidimus, putabamus nunquam in alicujus viri docti et catholici reprehensionem propter illas incidere: sed spe nostra longe frustratos nos tandem comperimus, quando anno 1593, mense septembri, Lovanio transeuntis, illic ab amicis audivimus, et in dictatis opera quorundam studiosorum ex ore publici lectoris, viri certe perdocti et quem nos multis nominibus et observamus et colimus, excerptis collectisque censuram istam legimus: «Hanc Feuardenii sententiam non modo falsam esse, sed et periculosam; et auctores quos citat, nihil unquam hujusmodi sensisse vel scripsisse.»

Bona venia tua, vir optime, dictum sit, immerito me in crimen falsi adducis, et velut auctorem falsæ et periculose opinionis injuria traducis. Nam ut a novissimo auctore, id est Genebrardo nostro, nunc Arelatensi archiepiscopo dignissimo exordiar, ille multo clarioribus verbis sententiam istam extulit, quam ego ausus fuerim, scribens in *Chronographia* de Mahomete: «Hunc facile crediderim esse Antichristum, aut regi saltem Antichristi conditorem. Nam Μααρέτις reddit numerum bestię 666, de quo Apocalypsis xiii, formæ, τάρτις, τάρτιδος. Deinde martius, sanguinarius, legionarius rex, suam legem non prædicatione, sed vi et armis firmandam statuit⁷⁴.» Et commemoratis ejus adversus Deum, Trinitatem, Christum, Christianosque tetris facinoribus, hac vehementi alluvantique interrogatione concludit: «Quid contra Christum hostilitas potest suscipi? Quid magis esse antichristianum, sive Christo magis contrarium?» Et ejusdem *Chronographiæ* pag. 490 et 491, ad annum Christi 657, superiora corroborans et novos Gnosticos refellens, quod antichristianum regnum Romanæ seculi impie affingant, tandem subjicit: «Numerus 666, in Apocalypsi notatus, numerus est Mahometis veri

⁶⁶ Serm. de Antichist. ⁶⁷ Lib. De anima. ⁶⁸ Lib. iii in Apoc. ⁶⁹ Hom. 8 in Apoc. ⁷⁰ Com. in Apoc. ⁷¹ Ezech. xxxiii et xxxix; Apoc. xxi et xxii. ⁷² Chro. Sarac.; Præfat. in Apoc.; Aretæ comment. ⁷³ In Chron. ⁷⁴ Ad annum Christi 660, pag. ultim. editionis Paris.

Antichristi, vel certe regni ejus fundatoris, qui sic Græce scriptus, Μαωυτρίς, præfinitè summam hanc absolvit. » Hæc ille vir divinarum et humanarum rerum callentissimus; quibus et Fevardentius crimine falsi absolvitur, et conjecturæ illius non parum roboris accipiunt.

Ad secundum testem a me laudatum accedo, nimirum Joannem Hontenium Mechliniensem, religiosissimum et peritissimum theologum Lovaniensem. In præfatione in *Commentarios* Aretæ super Apoc. a se Latio donatos scribit: « Non admodum videtur absurdum id quod sentit Joannes Annius Viterbiensis in *Questionibus super Apocalypsim*, quas misit ac dedicavit pontifici Sixto quarto regibusque Christianis; quod bestia, quam interpretantur communiter Antichristum, de qua Apoc. XIII, sit pseudopropheta Mahumetes. Qui quanquam ante plurimos annos mortuus sit, ejus tamen secta (heu!) vivit etiamnum, nimiumque grassatur adversus Dei populum. » Et aliquanto postea: « Signa ac prodigia, mendacia Antichristi in his qui pereunt, sunt variaz ac multiformes ejus technæ ad seducendos Dei servos. Cumque se ac suam sectam Christianismo cæterisque legibus omnibus præponat, annon se extollit supra omnem qui dicitur Deus? In prodigijs autem mendacibus venit, quia volens occultare verborum suum caducum, dicebat se cadere ex illustratione angeli de cælo ad se descendentis. Dedit etiam spiritum imagini bestiaz, quando legem sectæ suæ omnibus magno cum horrore promulgavit, dicens se missum in gladio, jubens omnes trucidari, qui suam non susceperint sectam. Nec obstat quod vulgo dicuntur Henoch et Elias venturi, ut sese illi opponant, etc. Non enim oportet quod adversus ejus personam pugnent; sed satis est, quod adversus ejus sectam. » Cætera proluxiora sunt quam ut isto loco commode inseri possent. Mihi sat est, quod hic ita senserit et scripserit, ut ex eo citaveram, ut fidem faciat Annium (qui mihi nunc non est in promptu) ita docuisse, et scripta de his sua summo Ecclesiæ pontifici dicasse et obtulisse; denique nihil in ea re absurdum vel periculosum dixisse.

Tertio Jodoci Clithovei in librum quartum Damasceni *Commentarios* signaveram, nec falso, quem admodum ex his ejus verbis evinco⁶⁴: « Nonnulli viri eruditissimi sentiunt Mahumetem illum spurcissimum et abominabilis execrandæque legis auctorem, esse verum in persona Antichristum, a sacris Litteris prænuntiatum: quia videtur fere omnia, quæ Scripturæ de Antichristo prædicant, in eo esse completa, ipsique potissimum rationem nominis Antichristi competere. Quis enim magis unquam Christo contrarius in lege et moribus? Christi siquidem lex repugnat carni et sanguini, monetque animam nostram odio habendam, ut in vitam æternam custodiamus eam, Mahumetes autem, ut propensum ad libidinem genus humanum hisce illecebris inescaret invitaretque ad suæ legis susceptionem, laxavit habenas voluptatibus et spurcijs, uxorum pluralitatem admisit, earum repudium et pro arbitrio reconciliationem, et demum paradysum voluptatibus et delicijs muniti retentissimum suis cultoribus repromisit, cum Cerintho hæretico et sectatoribus ejus, etc. » Et post aliqua: « Mahumetes in suo Alcorano futilia multa, deliramenta, vœnias, fabulas vaines et mendacia confingit, ut ex ipsa legis suæ nefariz inspectione pronus innotescat aut eum esse Antichristum, aut præcipuum et proximum Antichristi præcursorum. Sed neque sine Scripturæ testimonio et auctoritate moventur isti ad idipsam de Mahumete asserendum, quod verus sit in persona Antichristus. Nam Apoc. cap. XIII describit bestiam ascendentem de terra et habentem duo cornua similia agni, venturam sub

A septima tuba; per quam quidem bestiam omnium concordè sententia designatur Antichristus. Atqui per bestiam illam procul dubio ad litteram intelligitur Mahumetes, ob bestialem et fœdissimam vitam, legemque turpissimam, etc.

Hactenus verba eorum fideliter retuli, ex quibus jam perspicis, vir ornatissime, me nequam falso illos citasse; deinde non solos eos, sed et alios viros eruditissimos fuisse in hac opinione, quæ etiam Scripturis, atque nec paucis nec infirmis rationibus innitur, et a summis pontificibus non damnatur, sed permittitur; tantum abest ut ab eis falsa vel periculosa hactenus judicata fuerit. Meas igitur conjecturas, et plurimas, et valde certe probabiles, tantorum virorum sententijs cum omni moderatione et submissione connectens, non debui profecto a te in publico celeberrimarum scholarum auditorio verbis et scriptis in hunc modum traduci, aut traductus huic justissimæ defensionis ac expurgationis meæ aliquando deesse. Quod cum facio, non arbitraris, quæso, me aliquid perpetuæ observationis et dilectionis meæ erga te remisisse; tantum postulo ut ne dimissis communibus illi adversariis, theologis alium theologum, catholicis catholicum a cætero vellicet aut mordeat; sed contra jungant scriptiones quos jungit sacerdotium, et nihil nunquam dividat quos Christi necitas amor.

Notissimum. Delevimus (« verissimum, » auct. vet. cod. Docuerunt enim Patres Imperium Romanum extremum atque ultimum orbis hujus regnum fore, quo funditus everso ac de medio mundo sublato, mundus ipse penitus destruat. Tertull., lib. *Ad Scapulam* et cap. 32 *Apolog.*, Danielem quartæ et postremæ bestiaz pugnantis nomine, item pedum, ferri, terræque statuz illius similitudine, istud significare voluisse visum est plerisque omnibus doctis interpretibus.

Namque eorum quæ. Vetus codex, « neque eorum qui; » ex quibus prima fortassis dicitio fuisset reponenda.

Et ostentationem quamdam continet ultionis. Titan seu Titanem fuisse dicunt Saturni fratrem, ortum ex Titanibus, quos terra contra deos irata in suam contra eos ultionem creaverit. Unde et Titanes dicti sunt ἀπὸ τῆς τιωας, id est ab ultione; ad quam ethnicorum narrationem hic alludit Irenæus.

Cum igitur tantum. Vet. cod., « cum igitur tacitum, » etc.

Nos tamen non periclitabimur. Euseb. lib. v *Hist.*, cap. 8, 203 hæc transcripsit, usque ad illud: « Hunc autem numerum. » Ad ea quoque respicit B. Andreas Cappadox, *Comment.* in XIII Apoc., cujus verba eo lubentius addam, quod præsentis loci usum commode aperiant. Ait enim: « Exactam numeri notitiam quemodum et cætera, quæ de Antichristo scripta sunt, tempus et experientia revelabunt iis qui vigilaverint. Nam si expediret, ut volunt nonnulli doctores, hujusmodi aperte cognosci nomen, is utique, qui ipsum vidit, revelasset; sed non placuit divinæ gratiæ ut nomen pestiferi hominis in divino libro referretur in ordine, » etc.

Neque enim. Supra lib. iv, cap. 37, sacrum Apocalypsim aperte tribuit Joanni discipulo Domini; quod et repetit ejusdem libri cap. 50, ac hujus libri cap. 28, infra deique cap. 34 et 35, eandem ei ut vero auctori ascribit. Mirum ergo videtur quemodo Alogiani et Theodotiani veteres hæretici, de quibus scripserunt Epiphanius, Philastrius et Augustinus, ausi sunt hunc apostolico viro contradicere et librum illum Cerintho perditissimo nebuloni impudenter assignare. Sed longe magis obstupescendum, quod hoc novissimo sæculo Erasmus eidem auctori ac libro non timuerit pro viribus detrahe-

⁶⁴ in c. 27 et 28 noviss. editionis Paris. fol. 345.

re⁶⁴; Lutherus priore in Novum Testamentum *Præfatione* scripserit se librum illum neque pro prophetico, neque pro apostolico recipere; Calvinus eum semper suspectum habuerit; Brentius et Chemnitius eundem incertæ auctoritatis esse censuerint; denique Bodinus et Anabaptistæ propemodum eundem ipsum e choro Christianorum exsibilent ac expoliant.

Sed bene habet quod gravissimus theologus Tertullianus istorum errorem ante mille et trecentos annos damnaverit in Marcione et Cerdone, quorum impietatem hos non potest ab Orco revocare; lib. *Præscript.*, cap. 51, et lib. *iv Adv. Marcionem*, cap. 5. Neinde, quod etiam Calviniani ac Lutherani non pauci librum hunc ut vere apostolicum setum ac scriptum suis commentariis explicare conantur; ejusdemque potissimum auctoritate nitantur adversus sedem Ecclesiamque Romanam, id nunquam de apocrypho aut incertæ auctoritatis volumine facturi.

Verum firmiter præsidii illius auctoritatem communiamus. Sub ipsis apostolorum temporibus Dionysius Areopagit. hanc Scripturæ partem appellavit, e arcanam et mysticam omnino visionem dilecti discipuli, divinamque Domini Jesu et altissimam theologiam⁶⁵. Justinus martyr non admodum postea eam e Joanni apostolo ex duodecim uno nuncupavit, e sua propemodum ætate ab illo scriptam esse docuit⁶⁶; quin etiam luculentissima, aiunt Eusebius⁶⁷ et Hieronymus, expositione prosecutus est Theophilus Antiochenus; Melito Sardensis, Dionysius Alexandrinus, Dionysius Corinthius, eodem teste Eusebio, ejusdem testimoniis, ut divinis et apostolicis, fidei nostræ dogmata adversus hæreses comprobaverunt.

Tertullianus et ipse vir apostolicorum temporum, plusquam triginta locis eam laudat, ex quibus aliquot subjicimus: e Cerdon apostoli Pauli neque omnes, neque totas Epistolas sumit. Acta apostolorum et Apocalypsim quasi falsa rejicit⁶⁸. Ergo Cerdonianus et Marcionitas, id est hæreticos omnium deterrimos, habet hostes illius libri. Et ille rursum: e Nam et apostolus Joannes in Apocalypsiensem describit ex ore Dei prodeuntem⁶⁹. e Rursumque scribit: e Nam et si Apocalypsim Marcion respuit, ordo tamen episcoporum ad originem recensensus in Joannem stabit auctorem⁷⁰. e Et alio loco: e Joannes ut pro fratribus animas ponamus hortatur, negans timorem esse in dilectione. Quod si pro fratribus, quanto magis pro Domino docet, satis de Apocalypsi quoque sua instructus hæc suadere⁷¹? e Et ut compendio absolvam, idem lib. *iv poematum* adversus Marcionem, cap. 6, et libro *De fuga in persecutione*, cap. 10, eidem Joanni Christi discipulo Evangelium, Epistolam primam et Apocalypsim ascribens, iisdem pro Christiano dogmate adversus hostes illius dimicat.

Idem postea non segner præstant Origenes hom. 7 in Josue, Clemens Alexandrinus lib. *ii Pædagog.*, Athanasius in *Synopsi*, Epiphanius contra hæresim 51 et 76, Chrysostomus in *Psal. xci*, et Damascenus lib. *iv De fide orthodoxa*.

Unius tantum Hieronymi, aliorum Latinorum Patrum vice, sententiam addo: e Quarto decimo anno, inquit, secundam post Neronem persecutionem movente Domitiano, Joannes in Pathmon relegatus, scripsit Apocalypsim, quam interpretantur Justinus martyr et Irenæus⁷². e Et in epist. ad Paulin.: e Apocalypsis Joannis tot habet sacramenta, quot verba. Parum dixi: pro merito voluminis laus omnis inferior est; in verbis singulis multiplices latent intelligentiæ. e Nemo autem dubitare

A potest quin loquatur de Joanne apostolo ac evangelista; haudquaquam vero de Cerintho imperissimo nebulone, aut alio aliquo obscuri nominis viro.

Neque huic catholice assertioni desunt antiquissimorum conciliorum firmissima decreta et judicia, quando Ancyranum, sub Diocletiano celebratum, Apocalypsim Joan. apostoli sententiis utitur ad dogmata sua comprobanda⁷³. Concilium tertium Carthaginense, probatum a sexta synodo, canone 7; concilium Romanum sub Gelasio; Toletanum *iv*, can. 16; denique Florentinum, et Tridentinum, Joannis Apocalypsim ut divinæ et canonicæ auctoritatis librum proferunt, et contradicentes hæreticos anathematibus feriunt. Adversariorum objectiones adversus hanc sententiam primus, quod sciam, dissolvit noster Franc. Titelmannus secundo libro *De auctoritate Apocalypsis* ad Desiderium Erasmus; deinde noster quoque Michael Medina lib. *De recta in Deum fide*; tertio, Xistus Senensis Dominicanus lib. ultimo *Bibliothecæ*; denique Robertus Bellarminus e societate Jesu theologus acutissimus, lib. *i Controversiarum*.

Et ascendit ab abyssu. Ita vetus codex. Vulgata quoque editio, e ascensura est de abyssu. e Expunxi- mus ergo, e ascendit abyssu. e

Annis tribus et mensibus sex. Cum Irenæo sentiunt Hippolytus, Ephrem, Hieronymus, Augustinus, Cyrill. Jeros., Theodoretus, Aretas, Anselmus, Primasius, Rupertus. Oportet igitur Gallasium exhausto rubore, imo et sceleratum hominem esse, qui hic tam apertis verbis Danielis et Apocalypseos, atque tantorum virorum interpretationi sese opponere ausus sit.

Et sederit in templo Jerosolymis. Cum nasciturus sit ex tribu Dan et pro Messia recipiendus a Judæis, non ambigendum quin Jerosolymis et in ipsorum templo sessurus sit, ac civitatem illam primariam imperii sui constituturum. Accedit quod Joannes in Apocal. ait, duos testes divinos, nempe Joannem et Eliam, ab Antichristo necandos in ea civitate in qua Christus crucifixus est. Illis consentit Cyrill. Jeros. scribens: e in templo quod reliquum est Judæorum sedebit⁷⁴. e Astipulantur Hilarius canone 25 in *Matthæum*, Sedulius in secundum caput II ad *Thesal.*, Damascenus lib. *iv De fide*, cap. 28, et alii, quos supra signavimus, nota 6, in cap. 25. Ergo nec sedebit, nec unquam sedit Romæ, ut novi Guostici garrunt.

Ejusdem adnotationes in cap. 31.

Pag. 350. *Dicunt se supergredi caelos.* Impudentem istam veterum Guosticorum jactantiam retulit libro 1, cap. 9 et 18. Nec minor nunc est temeritas Iluosticorum, æternam in cælis felicitatem, mox ut hinc emigrarint, tam certo et indubitato sibi repromittentium, ut omnino sit impossibile aliter fieri nefariumque putent de hoc ullo pacto ambigere. Sed hanc præsumptionem loties damnat Scriptura, quoties suadet ut timeamus Dominum, et ad terribilia ejusdem judicia trepidemus, qui potest corpus et animam mittere in gehennam. Damnatur speciatim Paulus dicens: e Tu fide stas: noli altum sapere, sed time⁷⁵. e Damnat et Petrus jubens, e ut per bona opera nostra certam vocationem et electionem nostram faciamus⁷⁶. e

Nunc autem tribus diebus. Diserte docet, id quod firmiter creditur et catholice tradidit catholica Ecclesia de descensu Christi ad inferos, nempe animam ipsius sejunctam a corpore, non tantum operatione quadam, sed propria presentia, ut in scholis loquitur, inferiores partes terræ penetrasse; et ad locum, quo sanctorum spiritus te-

⁶⁴ In adnot. ⁶⁵ De eccl. hier. c. 3. ⁶⁶ Dialog. cum Tryphone. ⁶⁷ Euseb. Hist. lib. *iv*, c. 24 et 26, et lib. *vii*, cap. 23. ⁶⁸ *Præsc.* c. 51. ⁶⁹ Lib. *iii* adv. Marc., c. 14. ⁷⁰ Lib. *iv* adv. Marc., cap. 5. ⁷¹ In Scorpiano adv. Guost. cap. 12. ⁷² Catal. scrip. ecclesiast. ⁷³ Can. ultimo. ⁷⁴ Catech. 15. ⁷⁵ Rom. *m*, 20. ⁷⁶ *II Petr.* 1, 10.

nebantur, pervenisse; et cum ipsis ad momentum resurrectionis usque mansisse; unde una secum eduxit quotquot erant regno Dei apti et idonei; hoc vero dogma inter eos fidei articulos, de quibus ambigere nefas, annumeratum semper fuisse, ex scriptis utriusque Testamenti et Patrum universorum libris facile colligitur. Nam consimilibus Irenæi sententiis aliisque permultis ideis præstentur quotquot de hac re scribunt auctores, tum Græci tum Latini. Atque ut scripta prophetarum et conciones apostolorum omittam, id docet unus Thaddæus ex LXX discipulis, apud Eus. lib. I *Hist.*, c. ult.; Dion Areop. lib. *De cæl. hier.*, cap. 4; Ignat. *Ep. ad Trallian.*; Abdias lib. IX; Nicodem. in *Evang.*; Clem. Alex. II et VI *Strom.*; Orig. in v. cap. ad Rom.; Bas. in ps. XLVIII; Naz. orat. de Pasch.; Epiph. contra hær. 77 et 69, et in *Anchor.* Et ex Africanis Patribus, Tert. lib. *De anima*, et lib. IV *Contra Marc.*; Arnob. in psal. XV, LXXXVII et CXXXVII; Cypr. lib. II *Adversus Jud.*, cap. 24 et 25, serm. de Coena Dom., serm. de passione Christi; Lactant. e carmine de Resurrectione; D. Augustinum, Fulgentium et Primasium omitto, sicut et Hieronymum, Ambros., Leonem et alios Latinos, qui idem eadem fide et pietate credunt et prædicant His efficitur, ne mihi satis probetur Rufinus, qui hunc articulum Ecclesiam Romanam sua ætate Symbolo additum non habuisse scribat, ac nec Orientis quidem Ecclesias ⁷⁶. Porro nunquam satis mirari possum Erasmi tantæ lectionis viri præposterum iudicium, qui Symbolo apostolorum a D. Thoma Aquinate connexum fuisse hunc articulum quodammodo dubitet. Gnosticorum posteriorum impia interpretationes super hoc articulo missas facio.

Commemoratus est Dominus. Monumentum superius verba hæc in sacris Bibliis nunc non inveniri, quæ quondam sacrilegio Judæorum erasa fuisse in odium Christianorum impense dolet Justinus martyr.

Pag. 331. *Quemadmodum.* De veritate ac circumstantiis hujus prophætiæ copiose descrivimus *Commentariis* nostris in Jonam.

Et Mariæ, quæ se prima vidit. Magdalenam intelligit cui, quantum ex Scripturis videlicet expressis apparet, et de his quos ad publice de resurrectione Christi testificandum electi erant, idem Christus redivivus apparuit. Non indicatur tamen Irenæus eundem sanctissimæ matri suæ virgini Mariæ prius et privatim manifestum se fecisse, cum id ex veterum traditione sequentium sæculorum Patribus persuasissimum fuerit, ut et ante nos Hylaretus noster (cujus spiritus sit in sorte justorum) in concionibus paschalibus observavit. De hoc enim scripsit Ambrosius: « Vidit Maria (Virgo) resurrectionem Domini, et prima vidit, et credidit ⁷⁷. » Sedulius quoque versibus suis cecidit, lib. V *Carminum*, vcrs. 361, 362:

..... *Hujus se visibus atans*

Luce palam Dominus, prius obtulit.....

Eandem sententiam religiosissime complectuntur et prædicant Anselmus lib. *De excellentia Virginis*, cap. 6; Rupertus lib. VII *De divinis officiis*, cap. 25; Bonaventura denique *Meditationum vitæ Christi* cap. 87.

Ad Patrem meum. Pronomen « meum » non habet vet. cod., qui et postea legit, « dic eis; » non « dices eis, » ut excusi.

Figuras clavorum. Vet. cod., « fixuras, » Græcos Evangelii contextus, τύρον, id est figuram. Augustinus, enarrans Epistolam Joannis, veritatem « claviculas. » Aperte autem docet Christum cum figuris et characteribus vulnerum ascendisse ad Patrem; unde evidenter consequitur eum eisdem notis signa-

tum et ornatum venturum esse ad postremum iudicium, affirmantibus beatis angelis: « Sic veniet, quemadmodum vidistis eum ascendentem in cælum ⁷⁸. » Hoc ipsum comprobatur totus veterum Patrum chorus, ut in appendice dudum et in dialogis nuper lanlavimus.

Qui dicunt inferos esse quidem. Hinc apertum est veteres Gnosticos etiam adversus ea, quæ Christianis ad credendum proponuntur de inferni loco ac tormentis ibidem æternis, plurimum aberrasse, dicentes « infernum esse hunc mundum, » ac proinde supplicia reprobis debita et decreta non esse sempiterna. Virus istud fortasse ex lacunis quorundam ethnicorum philosophorum hauserant; qui, referente Lactantio, dixerunt animas in hunc mundum et humana corpora transmitti, ut superiorum delictorum eluant poenas. Scribunt quidam Albanenses et quosdam alios hæreticos superioris ævi simpliciter et absolute infernum negasse; qui error a multis Anabaptistis hoc quoque tempore instauratur.

Istud, procul dubio in scholis Sacramentarium, ex quibus prodierunt, eos didicisse non est dubitandum; quandoquidem isti purgatorio, limbo et vero Christi ad inferos descensu, magno contradicendi studio, vocem « inferi » toties per « sepulcrum » reddunt et depravant, quoties in sacris Bibliis occurrit; quasi nullus alius inferorum locus sit in rerum natura ab illo quo corpora defunctorum deponuntur et reconduntur in hoc mundo. Deinde Bucerus, qui cum Lutheranis diu collisit, ab hisdem serio accusatur quod nullum infernum esse crediderit et doxerit. Nam citatis ejus in Matthæum et Joannem aliquot locis, Conradus Schlüsselburgius superintendens Racheburgensis subjicit: « Hic videmus, legimus et audimus Cinglianorum patronum Bucerus audacter negare esse infernum ⁷⁹. » Idem quoque non ita multum postea scribit: « Vocat etiam Catechismus Heidelbergensis in dubium, an nullus sit revera infernus et locus destinatus in quo impii et damnati post hanc vitam cum malis spiritibus æternis affici debent. » Præterea Cinglius lib. III, epist. 3, pag. 1226; Oecolampadius lib. I *Epist.*, pag. 4, super Epistolam priorum B. Petri, asserunt per descensum Christi ad inferna tantum mortem ejus intelligendam esse. Calvinus inferorum nomine, quasdam spirituales angustias, anxietates animi desperationesque intelligendas censet ⁸⁰. Beza denique in *Confessione f. et* suæ protestatur « se pro anilibus fabulis reputare, et ex animo detestari quidquid hucusque de inferorum locis et tormentis commentum sunt papistæ. » Quibus cunctis manifestum est miserimos Anabaptistas, libertinos et atheos nihil contra Christianam et catholicam de inferorum locis et supplicii doctrinam mussitare in lustris suis, quod non ab impiis Sacramentariis didicerint.

Verum enimvero maximo damno suo ac vel laviti tandem experientur discentque, licet sero, post hanc vitam et in altero sæculo verum esse locum inferorum, veram esse gehennam, verum esse ignem æternum, veras tenebras exteriores, ubi est flexus et stridor dentium; quibus omnium infidelium hæreticorum et reproborum scelera Deus justus iudex ulciscitur et punit cum diabolo et angelis ejus; verasque esse flammæ, quibus cruciantur divites epulones, piis interea in regno cætorum cum Abraham, Isaac et Jacob in perpetua lætitia recumbentibus; verum esse puteum abyssi plenum ignis ardentis et sulphuris; in quem jam Core, Dathan et Abiron cum schismaticorum suorum cohortibus descendunt; veram in centro terræ, horribilemque voraginem, adeo tenebrosam, et omnis mortis horroresque operam caliginem, ut et ipsi diaboli

⁷⁶ In Catech. ⁷⁷ Lib. III De virginibus. ⁷⁸ Act. I, 11. ⁷⁹ Lib. I Theol. Calv., art. 27. ⁸⁰ Institut.

eandem exhorrescentes a Christo petierint ne eos mitteret in eam abyssum; verum esse infernum inferiorem, ex quo nunquam eruentur reproborum animæ, quandoquidem ab eo nulla est redemptio, etc.

Sin vero virorum apostolicorum aliorum ab Irenæo de inferorum loco et supplicii testimonia requirantur, præsto est Tertullianus *Apologetici* cap. 47 gehennam definiens « esse ignis arcani subterraneum ad pœnam thesaurum; » et contra ethnicorum cachinnos id confirmandus ex horum sapientibus, Minois, Eæci et Rhadamanti iudicium in inferis tribunalia constituentibus, et Pyriphlegetontia, id est ignei fluminis ardore flammisque sceleratis repositas prædicantibus. Eandem sententiam alibi quoque sic confirmat, et quid qualisque infernus a primis Christianis sit exultimatus his verbis describit: « Nobis inferi non nuda cavoitas, nec subdivalis aliqua mundi sentina creduntur (id est in superficie terræ eos consistere); sed in fossa terræ, et in alto vastitas, et in ipsis visceribus ejus abstrusa profunditas⁶¹. » Id autem post Irenæum nostrum continuatur sic ex Scripturis vindicat: « Siquidem Christum in corde terræ triduum mortis legimus expunctum, id est in recessu intimo et interno, et in ipsa terra operto, et intra ipsam cavato, et inferioribus adhuc abyssis superstructo, ut illic patriarchas et prophetas compotes sui faceret. » Atque hic unus pro mille nunc sufficiat.

Animæ abibunt in invisibilem locum. Vetus codex, « habebunt invisibilem locum. » Ob hunc locum obscurum et cognitioni minus obvium, fateor, multi existimaverunt Irenæum cum iis sentire qui negant animas sanctorum facie ad faciem, ut dicitur, Deum videre ante diem resurrectionis et iudicii; id quod dissimulandum potius, quam nimium petulanter exagitandum erat; præcipue quoniam hæc de re nondum sententiam Ecclesia tulisset, ut postea fecit contra errorem Armenorum in universali concilio Florentino.

Mihi autem non facile in animum induxerim Irenæum hoc sensisse, nec satis etiam apparet unde id colligatur. Præterea sibi non constaret, sed pugnantia scriberet. Nam lib. II, cap. 63, ex narratione de Lazaro et divite concludit animas defunctorum dignam habitationem nancisci etiam ante iudicium, quod et notatiuncula ibidem sparsim, item lib. I, cap. 2, et lib. IV, cap. 43.

Deinde non decet nos ei esse iniquiores iudices quam Augustino, quem nullus ad hoc tempus, quod sciam, hæc macula fœdavit, qui tamen animas sanctorum nunc abditis receptaculis contineri, tempore quod inter hominis mortem et ultimam resurrectionem interpositum est; nunc nondum esse ubi erunt, quando eis dictum fuerit: « Venite, benedicti, » etc., mox secretis receptaculis sedibusque ad tempus requiescere; mox non sic videre incommutabile bonum, ut sancti angeli vident; alibi eas adhuc expectare redemptionem corporis sui; litteris sæpe numero commendavit⁶²; quoniam apud eundem alia inveniuntur testimonia, quæ comprobant eandem sanctorum animas ante resurrectionem, mercedem bonorum æternorum et gaudium cœlestis patriæ percipere, stareque ante thronum Dei, et in conspectu 205 Agni, atque nulla ratione a contemplatione ejus gloriæ posse separari.

Vult igitur Irenæus, prout captus est meus et pie assequi possum, beatorum animas nondum potiri regni illius perfecta summaque felicitate, sed quasi inominata et dimidiata, loco a nostris sensibus nostraque experientia remotissimo; cum longe ampliora in posterum recipienda supersint præmia in adventu Domini: in quo corpora, quorum maximo

desiderio tenentur et afficiuntur, immortalia jamjam reddita, subilia, perlucida et nunquam patibilia, secum in conspectu Dei asportabunt: sicque duplici stola et corona induti ac coronati cum Christo sempiternè regnabunt.

Sic et nos sustinere debemus. Cum per exemplum Christi resurgentis colligit sanctis expectandum esse tempus resurrectionis, ut perfecte completeque sint in cœlis beati; illud evidenter explicat quod paulo supra dixerat obœcurius de animarum absoluta beatitate.

Interim vero hic monendi sunt pii lectores, ut diligenter sibi caveant a fermento Calvinianorum, quod est perniciosissima hypocrisis. Etenim cum Calvino suo sentiant « solum Christum adhuc ingressum esse sanctuarium cœli, reliquos vero omnes residere in atrio; animas sanctorum adhuc fide nobis conjunctas esse; gloriam atque coronas eorum usque ad adventum Christi differri, et fruitionem promissæ gloriæ adhuc expectare⁶³, » etc. Interea vero Bezæ in epistolis vociferatur magnam illis injuriam fieri cum de hoc errore coarguantur; et Calvinum recte pique docere fidelium hinc emigrantes animas cœlos recta petere, ibidemque frui divino conspectu. Quod autem alicubi, inquit, obscurius dixit, per alia dilucidiora et apertiora interpretanda esse. Videlicet, ut sint apocalypses super apocalypsim; et veterator ac planus ille improbissimus non in cunctis fere dogmatibus et secum et cum veritate pugnet, ut more hæresiarcharum, etiam proprio iudicio condemnaretur atque periret.

Ex. J. Ern. Grabii adnotationibus in cap. 31.

Pag. 330. *Et modos meditationis ad incorruptelam ignorant.* Obscura mihi hæc visa, ac suspicio corruptelæ: in voce « meditationis » animo obertavit, donec ei se ingressere verba auctoris supra pag. 403, ubi carnem fidelium æternæ vitæ participem futuram dicit, ἡδη μεμελετηκυῖαν καὶ εὐθυσμένην βαστάζειν τὴν ζωὴν. « Quæ jam meditata (id est prius exercitata, sive præparata uti ibidem adnotavi) et assueta sibi portare vitam. » Quod igitur ibi de corporibus, hic de animabus fidelium asserit, nempe dari τρόπου; μελέτης πρὸς ἀφθαρσίαν, « modos exercitationis » sive « præparationis ad incorruptelam, » id est diversos gradus per quos bono partium ante, partium post mortem deducitur, usque dum ad summum æternæ gloriæ statum atque incorruptelam, qua Deo proximus sit, perveniat. Quippe « oportet hominem primo glorificari (per resurrectionem), et glorificatum videre suum Dominum; Deus enim est, qui habet videri, visio vero Dei efficax est incorruptelæ, incorruptelæ vero proximum facit esse Deo, » uti verba Irenæi sonant lib. IV, cap. 78. Atque eadem ratione capite sequenti, quo telam hic cœptam pertexit, resurrectionem atque regnum millenarium vocat, « principium incorruptelæ, per quod regnum, qui digni fuerint, paulatim assuescunt capere Deum, » etc.

Hæretici enim, etc. Hæc et sententia, usque ad finem hujus capituli, quasi in parenthesis dicta accipe: quippe quæ præcedunt abrupta sunt, illo eorum continuato deum sequenti cap. 32, cujus initium hujus principio parallelum esse unicuique ea comparanti patet. Per hæreticos vero intellige Valentinianos et Marcionitas, qui ambo animas justorum defunctorum mox cœlos supergredi et sursum evolare statuebant; illi quidem ad matrem Achanoth, hi vero ad bonum, qui ab eis lingebatur, Patrem. Atque hos ipsos ferunt ista Justini M. verba in *Dialogo cum Tryphone*, pag. 307. « Οὐ λέγουσι μὴ εἶναι νεκρῶν ἀνάστασιν, ἀλλὰ ἡμὰ τῷ ἀποθνήσκειν τὰς ψυχὰς αὐτῶν ἀναλαμβάνεσθαι εἰς τὸν οὐρανόν. » Qui dicunt non esse mortuorum re-

⁶¹ Lib. De anima, cap. 55. ⁶² In Enchir. cap. 108; in psalm. xxxv; lib. XII De civit., cap. 9; lib. XII De Gen., cap. 5; lib. I Retract., c. 14; scriu. 4 in sol. sanct. ⁶³ Inst. lib. III, cap. 20, § 20 et 24, et cap. 25, § 6.

resurrectionem, verum, simul atque moriantur, animas ipsorum in cœlum recipi.)

Pag. 331. *Qui dicunt inferos quidem esse hunc mundum. Eandem sententiam rejicit quoque Tertullianus lib. De anima, cap. 55, his verbis: « Nobis inferi, non nulla cavositas, nec subdivalis aliqua mundi sentina creduntur; sed in fossa terræ et in alto vastitas, et in ipsis visceribus ejus abstrusa profunditas. »*

F. Franc. Feuardentius ad lectorem. De postremis quinque Irenæi capitibus.

Posteriora quinque capita, nunquam antea typis excussa, ex veteri nostro codice venerandæ fidei subjicimus; quæ Irenæi germana et vera esse, tum ipsa scribendi dicendique ratio, tum Eusebius, Nicephorus et Anastasius Nicænus, eadem Irenæi nomine aliquot in locis citantes, prout locis suis indicabimus, citra ullam controversiam probant et demonstrant. Præterea, Hieron. in Vita Papiæ, præf. in lib. xviii, Com. in Isaiam, Com. in xxxvi Ezech. B. Irenæum una cum Papiâ, Tertulliano, Victorino, Lactantio, Severo, Apollinari, quibus addo Justinum martyrem, notat insecutum Judæorum hæreticorum, regnum Christi et electorum ejus, post resurrectionem, extinctum Antichristum, et universorum judicium, in terris, terrenaque Jerusalem restituta, per mille annos futurum dixisse, juxta litteralem sensum exprimentem omnia quæ in prophetis et Apocalypsi his de rebus leguntur; adversus quem vir eloquentissimus Dionysius Alexandrinus elegantem librum scripsit, deridendo mille annorum fabulum, et auream alque gemmatam in terris Jerusalem, otium Sabbati, cunctiarum gentium servitutum, etc. Hæc cum nemo ex libris Irenæi hæclemis editis colligere possit, ex his tamen fragmentis, quæ modo in lucem edimus, perspicuum est ad Irenæum pertinere. Sublata porro candide suspicior, ne vel hujusmodi opinio ab Ecclesiâ improbatâ, hujus tanti episcopi et martyris auctoritatem elevarer, vel famam obcuraret apud posteros, vel denique ne argumentis illius illecti quidam sententiam jam explosam amplecterentur. Verum nec id tutum, nec probabile mihi videtur, his præsertim artibus, periculis acceptis mederi: alioquin bona pars scriptorum Patrum orthodoxorum evanesceret ac periret. Medendum porro erat præmonitione, et locorum detortorum fidei expositione, non litura; calamo, non scalpello. Nililo scius enim lapsus tanti martyris auctoritatem ejus derogat, quam peccata Moysis, Davidis, Salomonis, Jonæ, Petri, Matthæi et Pauli, scriptorum suorum majestatem lædunt aut imminunt. Itaque pio lectori satis erit talem opinionem, quam hic percurret, ab Irenæo induci, doctissimo ac beatissimo homini tamen excidisse; secumque repetere Christum Dominum in duobus filiis Zebedæi, deinde in duobus discipulis Emmaunta peregrinantibus, postremo in apostolis suis, ipso die ascensionis suæ in cœlum, illum coarctasse. Eam postea scriptis editis consulatam ac rejectam a Dionysio Areopagita lib. De ecclesiast. hierarc., part. 1, cap. 7; Cato et Dionysio Alex. antiquis et magni nominis scriptoribus, Euseb. lib. iii Hist., cap. 22 et 55; Augustino lib. xx De civ., cap. 7, 8 et 9; Theodoro lib. in Hæreticarum fabularum; Epiphano lib. iii Contra hæreses, tomo I. Denique secum animadvertet sententiam diu ab Ecclesiâ diabolatam et tolerantam fuisse, nec prius tanquam hæresim damnatam et explosam, quam quidam Nepos Egyptius episcopus, deinde Coracion, postremo Apollinaris Laodicemus eandem scriptis et concionibus suis nimis pugnaciter et pertinaciter defenderint et innoxerint; ut patet ex Eusebio, lib. vii Hist., cap. 19 et 20, et Hieronymo, lib. vii in Isaiam, et alibi passim. Ab Irenæo itaque hac in re summa cum reverentia et animi modestia sic discedet, ut illius existimationem retineat; nec quidquam ex ea diminuat, vel eo maxime nomine, quod primus hanc nequaquam innoxerit, neque pertinax aut factiosus spiritu defenderit; sed a Papiâ, et quibusdam aliis, qui Judæorum traditiones nondum penitus deposuerant, exceptam, falsum animi refricari.

Ejusdem adnotationes in cap. 32.

Pag. 331. *Oportet ergo.* Intelligit de mirabili illa rerum universarum renovatione, quæ adventum Christi et judicium subsequetur. Nam omnes orbis species unius hominis, cujus gratia conditæ fuere, per protopopiam dicuntur ingemiscere et defatigari, id est, in gravi negotio versari, et usque ad expletam et perfectam ejus beatitatem, quam certo

A expectant, molestiis defatigari⁶⁴. Terra siquidem nascentes nos excipit, natos alit, semel editos sustinet semper; novissime complexæ gremio jam a reliqua natura abdicatos, tum maxime ut mater operit: monumenta ac titulos gerit, nomenque prorogat nostrum, et memoriam extendit contra brevitate ævi⁶⁵. Ea nostri causa maledictioni subjicitur, fructus caducos subinde reparat, horrendaque concussiones et vastitates subire cogitur⁶⁶. Aquæ subeunt in imbres, 206 rigescunt in grandines, tumescunt in fluctus, præcipitantur in torrentes. Aer densatur in nubibus, furit procellis, modo riget frigoribus, modo succenditur æstibus, modo tonitruorum fragoribus mugit. Animantium greges pascunt, ut nos pascent; exuuntur, ut nos induant; nobis laborant. Orbis cælestes assidue concitantur, occidunt, oriuntur, patiuntur deliqua; et, ut summam dicam, omnis creatura impiorum, juxta ac piorum usibus et abusibus servitute compellitur: atque ob id a Paulo et Irenæo dicitur eam vanitati obnoxiam ingemiscere ac dolere; nec id solum, verum etiam a servitute corruptionis liberandam sub adventum Domini, quando filii Dei in libertatem asserentur.

Ad Aquilonem et Africam. Sanctes et vulgata editio, « ad Aquilonem et Meridicem; » Septuaginta quoque, πρὸς βορρῶν καὶ Ἀῤα. Forasse, « ad Aquilonem et Africum, » ut Josue xviii, 14; Psalm. lxxvii, 26; Isaiæ xxi, 1; Ezechielis xx, 48, etc. *Sed emit monumentum quadringentus dans; etc.* Expunximus « quadraginta, » et « quadringentas » reposuimus. Vulgata enim editio Latina habet, « quadringentos siclos argenti. » Et Septuaginta, quos sequitur auctor, τετραχόσια διδραχμα ἀργυρίου, « quadringentas didrachmas argenti⁶⁷, » etc.

Ab Efron filio Seor Ethæo. Quia Græce in Bibliis legitur, Ἐφρών τῷ τοῦ Σαῦρ, et in communi editione Latina, « Ephron filium Seor, » hic ita legendum censuimus. Velus codex, « filio Yphæi. » Pag. 332. *A flumine Egypti.* Hieronymus, epistola ad Dardanum, putat hoc flumen esse torrentem qui Rhinocotura vocatur, idemque confirmat Comment. in xvii Isaiæ et xvii Ezechielis.

Oportet eum accipere. August., lib. xvi De civ., cap. 21, solam terram Chanaan hic a Domino significari et promitti docet, quam populus Israel, semen Abraham secundum carnem, accepit, qui, etsi expulsus aliquoties fuerit a Jerusalem, mansit tamen in aliis civitatibus terræ. Eodem repetit et probat in *Questionibus super Genesim*. Mysticam et arcanis plenam expositionem persequitur Hier., epist. ad Dardanum.

Accipient autem eam. Si de bonis illis spiritualibus intelligeret Irenæus, quæ nec oculus vidit, nec auris audivit, nec in cor hominis ascenderunt⁶⁸, sententiæ suæ fautorem ascisceret Hieronymum, epist. ad Dardan., et cæteros orthodoxos interpretes.

Quoniam ipsi possidebunt terram. Hujus terræ possessio, ait Hieronymus, non est mansuetorum atque mitium, qui sæpenumero etiam a parentibus derelicta perdunt propter mansuetudinem, sed virorum fortium et violentorum, qui sunt ad bella promptissimi. At terra viventium reponnuntur a Deo, in qua sanctis viris atque mansuetis ejus bona præparantur.

Ex J. Ern. Græbii adnotationibus in cap. 32.

Pag. 331. *Quoniam igitur.* Hæc posteriora quinque capita in his, quibus Erasmus usus est, codicibus, ac proinde etiam in ejus ac Gallasii editio, omissa, ex veteri cod. primus erant Feuardentius; qui insuper præmissa præfatione Irenæo ista rectè vindicat, eaque ob defensionem regni millenarii a pluribus sublata fuisse candide suspicatur. Cæte-

⁶⁴ Rom. viii. ⁶⁵ Plin. lib. ii, cap. 65. ⁶⁶ Genes. iii, 17. ⁶⁷ Genes. xxiii, 16. ⁶⁸ I Cor. ii, 9.

rum ex nostris mss. solus Voss. codex dicta quinque capita habet.

Annotationes Fr. Feuardentii in cap. 33.

Pag. 332. *Et bibisset ab eo.* Diserte et constanter docet Christum prius ex calice sanguinis sui bibisse, quam apostolis suis propinare; quod et Hieronymus postea comprobavit, dicens Dominum Jesum esse nostrum convivam et convivium, comedentem et qui comeditur⁹⁹. Chrysostomus quoque scripsit: « Ne turbarentur apostoli, primum ipse suum sanguinem bibit¹⁰⁰. » Hoc ipsum suis argumentis et rationibus confirmant Patres scholastici, in librum quartum *Sententiarum*.

Quod autem Abrahe Christus evangelizasse dicitur, adimpletum est, cum posteris ejus in Judæa prædicavit. Nam et Zachæus dicitur filius Abrahæ, et mulier prius annis 18 incurvata, sed a Christo sanata, vocatur filia Abrahæ. Tum quoque idem Christus proprie evangelizavit Abrahæ, cum descendens secundum animam ad inferos, Abrahæ et aliis patriarchis reipsa nuntiavit humanæ redemptionis mysterium peractum esse. Etenim « spiritibus qui in carcere erant, » inquit B. Petrus, « veniens prædicavit. Nam et mortuis evangelizatum est. » I Petr. III et IV.

Quando illum bibam. Hæc Christi verba nullo modo latent, neque faciunt pro Chiliastis; quia loquitur, vel de regno, quod a resurrectione sua statim coepit illucescere, in quo cum apostolis bibit, idque corporaliter, ut Petrus profitetur Actor. X, ad probandam certam, solidam perspicuamque corporis sui resurrectionem: ita exponunt Chrysostomus, Theophylactus, Euthymius; vel de regno Dei, quod vita futura, beata et cælestis appellatur; in quo vini novi nomine, divinam illam lætitiâ, hilaritatem, jactanditatem et consolationem sempiternam significatam curavit; quemadmodum explicant August. et Hieron.

Quæ enim sunt in hoc sæculo centupla. Hier. Comment. in XIX Matth. præsentem explicationem, nomine Irenæi tacito, ex hoc loco ita insectatur: « Ex occasione hujus sententiæ, quidam introducunt mille annos post resurrectionem, dicentes tunc nobis centuplum omnium rerum, quas dimisimus, et vitam æternam reddendam; non intelligentes quod, si in cæteris digna sit reponissio, in uxori- bus appareat turpitudine, ut qui unam pro Domino dimiserit, centum recipiat in futuro. Sensus ergo iste est: Qui carnalia pro Salvatore dimiserit, spiritalia recipiet, quæ comparatione et merito sui ita erunt, quasi si parvo numero centenarius numerus comparatur. Unde dicit Apostolus, qui unam tantum domum, et unius provincie parvos agros dimiserat: « Quasi nihil habentes, et omnia possidentes¹⁰¹. » Hieronymo concordans sunt in hoc August. lib. XX *De civit. Dei*, et *De verbis Domini*; Chrysostom., Theophyl., Euthymius, etc.

Et cæna quæ redduntur. Verba Christi Domini, Luc. XIV, 14: « Retribuetur tibi in resurrectione justorum, » quibus innititur Irenæus, docent nos nihil debere commoveri, si in hoc sæculo, ob beneficia in pauperes, nullam remunerationem receperimus: quia largior obtinget in resurrectione justorum, id est eo die quo omnes homines a mortuis resuscitati ad Dei tribunal convocati sistent, quando ad justos conversus judex pronuntiabit: « Venite in regnum Patris mei¹⁰², » etc., qua in sententiâ est Cyprianus lib. III *Ad Quirinum*, cap. 1.

Hæc ergo si quis non accipiat. Benedictiones istiusmodi, sacræ præces et publicæ erant, quas et Deus ratas habebat. Exoptat autem hic Isaac secundum litteram filio suo Jacob opulentiam ex cælo, terra, frumento et musto, ad quæ omne divitiarum

A genus reducitur. Deinde domini singularis et observantiæ ab aliis exhibendæ prærogativam, eaque omnia a Deo omnium bonorum auctore et largitore. Hæc autem Jacob ipse consecutus est partim domiveret; sed multo cumulatora et optabiliora in Juda, Joseph, Davide, Salomone et aliis præclaria filii suis. Spiritualis autem ac secretorum Dei refertæ benedictionis bona adipiscimur in Christo, et justis per eum divina laudatione in unum quotidie congregandis, ut scite narrat Hieronymus tomo III, quæst. 3 ad Damasum; August. XVI *De civit.*, cap. 37; Prosper Aquitanus lib. *De promissionibus*, cap. 21; Gregorius homil. 6 in Ezechielem; Rupertus, et Glossa in XVII Genes. Nihil igitur hic locus facit pro Chiliastis.

In omni aporia. Id est defectione, hæsitantia, consilii magna inopia, ut sint carituri quo se vertant.

Pag. 333. *Quomodo hæreditavit hic.* Hoc Moyses detegit disputans quomodo in tanta peregrinatione eidem Jacob nihil unquam defuerit, cuique visione scalæ etiam iter patuerit ad cælum et cælestia bona; Deum patrem suum, angelos perinde ac fratres, amicos et comites sibi præsto esse, ac responso coelitus acceperit, terram Chananæorum reservari suæ posteritati, quæ more arenarum Jeinceps amplificaretur, et Messias tempore suo ex ea mundo tandem nasceretur. Libenter et benigne excipitur a Laban, qui et filias suas maxima cum dote illi in matrimonium dedit; atque qui cum baculo et pera pauperculus Jordanem trajecit, cum ingenti ovium grege, camelorum, servorum, filiorum ac omnium bonorum copia diffluens, et ditissimus factus, inde reversus est.

Quemadmodum presbyteri. Hinc apparet opinionem de regno temporalis per mille annos, Irenæum nec primo excogitasse, nec ut sibi propriam obstinate tutatum, sed maculam quandam, et quasi nævum, a quibusdam Patribus contraxisse. Conjecturam fecerim Papiam, aut alios quosdam inglorios, Irenæo familiares subaudiri.

Quinetiam hunc errorem dimanasse a quadam vetusta, prava tamen Judæorum præcedente traditione, quis haudquaquam vane (forsan) suspicatur; qua reponissam regi Messie felicitatem et gloriam omnem, terrenam temporalemque futuram sibi pollicebantur; et non a Papia primum exortum, sub ultimis temporibus Trajani imp., ut est Baronii sententia. Constat enim ex Evangelio¹⁰³, matrem filiorum Zebedæi cum filii, longe prius hoc eodem errore detentam fuisse, cum a Christo petivit ut unus illorum 207 sederet ad dexteram, alius ad sinistram ejus, cum venisset in regnum suum. Insuper apostolos de hujusmodi regno cogitasse, quando petierunt ab eo si in ipso tempore resurrectionis suæ restitueret regnum Israeli¹⁰⁴. Nec verum esset dicere de fidelium ac Christianorum temporibus istud intelligendum, quandoquidem omnino constat duos superiores discipulos sua cum matre fideles jam fuisse, et apostolos in die ascensionis Dominicæ Christianissimos et fidelissimos.

Hæc autem et Papia. Nicephorus Calixtus lib. III *Hist.*, cap. 20, et longe eum antecedit Eusebius, lib. III, cap. 33, hujus Irenæi et Papie loci commemoraverunt: unde in aliquo numero et pretio est veteris nostri codicis fides. Verba sunt Eusebii, ex interprete: « Papia libros numero quinque esse aiunt, qui *Expositio sermonum* inscribuntur; quorum tanquam ab eo solum scriptorum Irenæus sic mentionem facit. » Græca, nova translatione facta, inseri curavimus. Et quia illa quæ ibidem sicut Eusebius, ad hunc totum Irenæi locum maxime faciunt, ea apponi utile fuerit. Multis enim interpositis, de Papia sic scribit: « Regnum Christi post

⁹⁹ Ad quæst. 2 Hedibiz. ¹⁰⁰ Hom. 83 in Matth. ¹⁰¹ II Cor. VI, 10. ¹⁰² Matth. XXV, 31. ¹⁰³ Matth. XX.

¹⁰⁴ Act. I, 6.

universæ carnis a mortuis resurrectionem, asserit A nullo annos humano et corporeo more in terra hac continuatum et stabilitum fore. Quæ quidem dogmata credo eum propterea excepisse, quod apostolicas interpretationes, quæ ab illis essent arcanis figuris et parabolis subobscuris expositæ, male intellexisset. Nam homo erat, sicut ex ejus scriptis facile licet conjecturam capere, ingenii pertenuis. Postea de Irenæo subiungit idem Eusebius: « Cæterum plerisque ecclesiasticis viris, qui hominis antiquitatem pro suarum partium defensione citabant, persimilis erroris auctor exstitit; ut Irenæo, et si quisquam alius eadem cum illo sentire videatur. » Hæc Eusebius, quæ nobis sane longiores adnotationes hic præcedunt.

Et compascetur lupus. Hieronymus, *Commentar.* In xi Isaïæ, reprehendit Judæos et Christianos judaizantes (ita enim frequenter vocat Millenarios), quod juxta litteram ista futura contendant, ut omnes bestie redigantur in mansuetudinem, et pristina feritate deposita, lupus et agnus pascantur simul; additque eos gravissimo somno stertere, B atque parum distare a fabulis poetarum, qui aureum quoddam Saturni sæculum sunt commentati. Subjicit autem quomodo secundum vivificantem spiritum, mystico et spiritali sensu intelligenda sint. Locum consulat qui velit.

Hæc inter nos. Conjectura ducti ita legendum præhæmus; vetus noster codex habet, « hæc inferos. »

Ejusdem adnotationes in cap. 34.

Pag. 334. *Resurgent mortui.* Verba sunt Isaïæ, quæ secundum editionem LXX supra quoque integra laudavit lib. v, cap. 15. Illic ex memoria recitare videtur.

Et erit super omnem montem. Illic quoque Hieronymus in *Commentariis* retarguit Judaicam, carnalem et litteralem interpretationem, simulque eos qui recipiunt mille annorum fabulam et terrenum Salvatoris imperium, errore Judaico commentum et fectum; non intelligentes Apocalypsim Joannis in superficie litteræ medullata Ecclesiæ sacramenta subtegere.

Et cibabit te. Hieronymus in *Comment.* rursus improbat eos, qui hinc mille annorum fabulam sibi annexerunt, in qua rursus nuptiæ, et cibi, et terræ vitæ congressus est; quandoquidem, Christo auctore, illi resurrectionis non nubent neque nubentur, sed angelorum similes erunt.

In resurrectione prima. Verba ista Apocalypsicæ quæ obscuritate Irenæo et aliis multis magnisque viris magnum errandi fenestram patefecerunt. Rati enim sunt duas fore carnis resurrectiones, primam bonorum, secundam malorum post mille annos; Christum autem a prima ad secundam usque mansurum in terris, ibique cum sanctis et electis regnaturum, incredibili omnium bonorum terrestrium felicitate. Verum observandum resurrectionem, quæ hic prima vocatur a Joanne, non proprie ad corpora, sed ad animas pertinere; quæ tum resuscitari dicuntur, cum transeunt a peccati morte ad vitam gratiæ, et a vita gratiæ ad vitam illius gloriæ, quæ corporibus nondum assumptis, interim in cælo ad diem judicii usque potiuntur, et cum Christo regnant. Hoc autem tempus mille annorum pumero, qui frequenter in sacris Litteris pro indefinita numeri multitudine usurpatur, significatum et præscriptum est. Resurrectio secunda generalis illa bonorum et malorum et tumulis excitatio dicitur, in qua piorum animæ cum corporibus geminato suæ beatitatis gaudio in æternum perfruentur; atque ita declaratur locus ab Augustino seu Ticomio, homil. 17 in Apocalypsim, Ambrosio, Primasio, Andrea et Areta Cappadociis, Ansberto, Ruperto, Lyrano, commentariis in vicesimum caput Apocalypsicæ. Ergo pro Millenariorum sententia nihil facit.

Audite verbum Domini. Hieronymus, in xxxi Jeremiæ, illos omnino delirare indicat, qui ob hæc auream et gemmatam suspirant Jerusalem, scam avaritiam in mysterio verbis Domini consecrantes; siquidem hic promissa bona, non in frugibus et cibis mundanæ carnis, sed in varietate virtutum percipiuntur et sentiantur.

Ostendimus autem in superiori libro. Lib. iv, cap. 20, scribit apostolos et omnes discipulos Domini, qui Deo et altari serviunt, sacerdotes esse; et cap. xxxii, xxxiii, xxxiv, munus eorum tradit esse eucharistiam, id est corpus et sanguinem Christi, Deo Patri offerre; indeque, præter alia multa, colligitur hæc fragmenta ab Irenæo abscissa et detruncata quondam fuisse.

Epulationem significant. Ita aliorum judicio reservato legendum proponimus; codex vetus habet, « epulatione significant. »

Pag. 335. *Beatus qui habet in Sion semen.* Septuaginta interpretum verba sequitur, nam veritas Hebraica, et vulgata Latina editio secus legunt, quod et Hieronymus illic notat: vultque hunc sermonem divinum, Judæos fugientes in Ægyptum revocare in Jerusalem, ibique filios procreare, quibus tanta securitas et felicitas promittitur, ut Domini defendantur et regantur auxilio.

Ecce, ego tibi præparabo carbanculum. Hieronymus, *Commentar.* in hunc locum ostendit, Septuaginta lectionem nonnihil ab Hebraica variantem, quam tamen Irenæus passim sequitur, atque de natura et proprietatibus horum lapidum anxie inquirentes ablegat ad Epiphaniî volumen, inscriptum *Sept Albor.*, et ad xxxvii *Naturalis historiae* Plinii. Acriter etiam invehitur in Judæos, et semi-Judæos (ita vocat Chiliastas), qui occidentis littoræ amatores; pro mille annis, lautos et exquisitos cibos gulæ provident, et post secundam Salvatoris aduentum sperant nuptias, et parvulos centum annorum, et circumcisionis injuriam, et victimarum sanguinem, etc., cum urbem Spiritus sancti donis constructam, et virtutum, meritum, præmiorumque splendoribus lucentem, in cælis quærere debuisent.

Ecce, ego facia Jerusalem. Rursus Judæos et regni terreni mille annorum approbatores vellicat Hieronymus, vultque de cælesti Jerusalem, quæ sursum est, et variis mansionibus pro variorum laborum compensatione, apud Patrem divinum reposita hæc intelligi.

Erit ibi juvenis annorum centum. Hier., præmio *Comm.* in xviii cap. Isaïæ, hunc Irenæi locum ambidicantis, eum refert Dionysium Alexandrinæ Ecclesiæ pontificem, virum eloquentissimum, elegantem libro impugnasse, insuper mille annorum fabulam irrisisse, et auream atque gemmatam in terris Jerusalem, instaurationem templi, hostiarum sanguinem, otium Sabbati, circumcisionis injuriam, nuptias, partus, liberorum educationem, epularum delicias, cunctarum gentium servitutem, rursusque bella, exercitus ac triumphos, et superatorum neces, mortemque centenarii peccatoris. Subjicit idem Hieron. Apollinarium duobus voluminibus Dionysio respondisse pro Irenæo ejusque opinione, atque cum utroque in hac parte plurimam catholicorum multitudinem sensisse. Augustinus lib. ix *De civit. Dei*, cap. 7, eandem opinionem dicit utique tolerabilem esse, si deliciæ aliquæ spirituales in illo sabbato mille annorum per Domini præsentiam assaturæ credantur; sequè hoc aliquando opinatum.

Ex. J. Ern. Grabii adnotationibus in cap. 34.

Pag. 334. *Omnibus gentibus.* Nota universalitatis forte explicationis gratia ab Irenæo addita est neque enim in LXX habetur vox πάντων.

In conspectu filiorum gentium. Irenæus legit, ἐνώπιον τῶν υἱῶν τῶν ἔθνων, pro ἐνώπιον τῶν λαῶν τῶν ἔθνων, uti modo LXX habent.

Plagæ sup. LXX modo habent, πληγῆς σου, A
« plagæ tuæ. »

Supra omnem terram. LXX, ἐπὶ τὰ ἀγαθὰ τῆς
τῆς.

Et si venerit in vespertina vigilia... ministrabit eis.
Hoc de vespertina vigilia colou cum Irenæo agnos-
cit vulgatus interpres in quibusdam mss. cold. et
ex eo Beda, alicque Latini, horumque antiquior
Græcus Pater Methodius, in *Convivio decem virginum*,
orat. 5, pag. 92 *Auctarii* novissimi Bibliothecæ
Patrum Combessii, ubi verba Lucæ quidem sine
dicto colo recitantur, ast ex immediate sequentibus
verbis 208 colligitur, non ab ipso Methodio, sed a
scriba recentiori istud omissum esse. Hæc enim ibi
subiungit: Ἐπιτοκίφασθε γάρ, ὅτι τρεῖς ὑποθέμενος φυ-
λαχὰς νυκτὸς, ἑσπερινὴν, καὶ δευτέραν, καὶ τρί-
την, etc.

Ad non inhabitandum... ut non sint homines.
Irenæus in utroque commate πρὸς legisse videtur,
cum nostra exemplaria τῶν Ὁ utrobique κατὰ ha-
beant.

Longe nos. Vox ἡμᾶς ab edit. LXX merito abest.
Verbum. Irenæus itaque non λόγους, nisi nunc
LXX habent, sed λόγον singulariter juxta Hebræum
legit; nisi scriba ex Latina Vulgata « verbum » po-
suerit

Congregabit. Particulam καὶ igitur, quæ in edit.
τῶν Ὁ existat, Irenæus non agnoscit, uti nec codex
Alexandrinus.

Et... fortioris. Ex hoc loco et superiori pag. 183,
patet Irenæum in singulari στερωτέρου, non στε-
ρωτέρων. uti nunc LXX sonant, legisse, et καὶ in
principio hujus commatis additum habuisse.

Ad bona, et in terram. Sive Irenæus in LXX, sive
interpres in Irenæo pro ἀγαθὰ Κυρίου, ἐπὶ γῆν, per-
peram legit ἀγαθὰ, καὶ ἐπὶ γῆν.

Et vinum bibent. Et non ipsi. Priores tres voces
nullus Bibliorum cod. agnoscit, ideoque eas expli-
cationis gratia forte ab ipso Irenæo additas suspi-
cari licet, Cæterum tres posteriores vocalæ cod.
Alexandrino τῶν Ὁ exacte consonant, cum in edit.
τῶν Ὁ desit conjunctio καὶ.

Adnotationes Fr. Feuardenii in cap. 35.

Pag. 335. *Dies Domini insanabilis.* Septuaginta
translationem sequitur. Porro me fugit qui faciât
locus iste pro Millenniis. Siquidem juxta litteræ
sensum, quem tantopere hic examinat Irenæus, de-
vastationem Babylonis ejus, quam Semiramis con-
diderat, alii deinceps Chaldæorum et Assyriorum
potentissimi imperatores unierant; hujus, inquam,
excidium per exercitus Persarum et Medorum,
imp. Cyro et Dario, miserabile, justum tamen, una
cum aliis prophetis Isaias hoc oraculo tanquam tuba
præinebat.

Et ædificabunt domus. Hier. hunc locum explanat
de iis domibus, quas sermo propheticus pollicetur,
dicens: « Deus salvam faciet Sion, et ædificabun-
tur civitates Judæ; » non carnaliter cum Judæis sibi
perauidentibus Jerusalem urbesque Judææ in pristi-
num statum restituendas esse: quod si eis dederi-
mus (subiungit), audiant non solum hoc Jerusalem,
sed et Sodomæ reponi, dicente Ezechiele: « Restituetur
Sodomia in antiquum ». »

Et illos quos Dominus in carne inveniet. Pace et
reverentia tanti martyris dixerim, non remanebunt
in terra justî, quos Domini adventus viventes de-
preheudet, sed rapiuntur in nubibus, obviam Christo
in æra procedentes, sicut scripsit Apostol., et sic
cum Domino semper erunt.

Jeremias propheta. Quæ hic laudantur nomine Je-
remiæ, existant Baruch quarto et quinto capite, ex
quibus manifestum est priscos illos Patres Baruch
prophetæ librum, sub appellatione aliquando Jere-
miæ, cujus auditor et scriba fuit, inter canonicas

⁹⁹ Ezech. xvi, 53.

A Scripturas annumerasse. Quia verò posterior-
es Gnosticos hostes hac in re, ut compluribus aliis,
insensissimos, et veritatis oppugnatores acerrimos
nostra ætas tulit, et nos nacti sumus; ideocirco Pa-
trum orthodoxorum Græcæ et Latinæ Ecclesiæ cop-
ias instructissimas eis confidenter opponamus;
atque in primis Augustinum, quem unice se suspi-
cere et sequi videri volunt. In libro xviii *De civi-
tate*, cap. 53, de adventu Christi et gentium voca-
tione disserens, Baruch testimonii loco utitur, licet
illud Jeremiæ ab aliis attributum recognoscat. Idem
rursus libro *Quæstionum Veteris et Novi Testamenti*,
quæst. 102; Cassiodorus in psal. lxxxi; Rufinus,
Expositione in Symbolum; Ambrosius lib. 1 *De paci-
fientia*, cap. 82; lib. iii *Hexæmeron*, cap. 14, et
lib. 1 *De fide*, cap. 2; Cyprianus lib. 1 *Contra Ju-
dæos*, cap. 6; et ut Latinis Græcos jungamus, Me-
sychius Jerosolymitanus homilia 1 de sancta Maria
Deipara; Cyrillus Alexandrinus lib. iii *Comm. in
Genesisim*, libro *De recta fide* ad Theodosium, et proœ-
mio in Evangel. Joannis; sexta synodus sessione
octava; Chrysostomus homilia de Trinitate, et lib.
adversus Gentes, *Quod Christus sit Deus*; Basiliius
lib. iv *Contra Eunomium*; Clemens Alexandrinus
lib. *Pædagogici*, cap. 10, multa sub Jeremiæ prophetæ
nomine ex libro Baruch transferunt et suis inserunt.
Athanasius oratione 2 et 3 contra Arianos, libro
Quod Nicæna synodus, etc., epistola ad Serapionem
contra eos qui dicunt Spiritum sanctum creaturam
esse, semel atque iterum, item quæst. 36 ad Anti-
ochum, testimonium ex illo etiam proprio nomine decer-
ptis, tanquam ab auctore canonico, fidenter decertat,
et nostra, id est catholica asseverat. Idem rursus
libro *De salutari adventu Christi* adversus Apollina-
rium; Epiphanius contra hæresim 50; Chrysostomus
in psal. xlvi, et homilia 26 ad Romanos, verba
illius nomine prophetæ commode citant. Theodoretus,
Commentariis librum ejus integrum exponens,
inter sacros prophetas ipsum agnoscit. His alios
connectas legendo licet, simul valere jubeas vene-
ficos istos imperitæ et temerariæ plebeculæ præsti-
giatores.

Cæterum huic Millenariorum interpretationi
Theodoretus et orthodoxorum juxta litteram explica-
tio est opponenda, qui Judæorum captivorum re-
ditum hic vaticinatum volunt. Illos enim Deus dedit
in misericordias in conspectu omnium qui ceperant
eos, ut est in Psalmis, quando contrivit portas
areas, vectes ferreos confregit, vincula eorum diru-
pit, eduxit eos de tenebris et umbra mortis, de re-
gionibus congregavit a solis ortu et occasu, ab
Aquilone et mari. Redeuntibus autem illis qui erant
in Babylone, tanquam pace genti præstita, ait
Theodoretus, reversi etiam sunt illi qui aufugerant
tempore belli et perrexerant ad partes australes et
occidentales, ideo meminit etiam redeuntium ab
occidente.

Vocabitur namque nomen tuum. Theodoretus:
Vocabitur enim a Deo nomen tuum in sæculum;
Pax justitiæ et Gloria pietatis. Hæc autem omnia
nunc habet Ecclesia, propterea concurrunt ad eam
cuncti. Salvatoris enim passio reddidit illam splen-
didam et illustrem.

Decrovi enim Deus. Theodoretus: Dissolvit Do-
minus Babylonios qui videbantur esse similes mon-
tibus excelsis; eos autem qui sub jugo illorum te-
nebantur et humilibus vallibus similes erant, sur-
sum oculos erigere fecit. Silvæ deinde figurate
vocat gentes interjacentes, quæ non ferabant Deo
fructum pietatis, Israellem tamen redeuntem cum
omni obsequio honorifice prosecuti sunt. Cum hæc
igitur in terræ Jerusalem, etiam secundum æcu-
m litteræ, adimpleta fuerint, non est quod a re-
surrectione et judicio adimplenda fingamus.

Hoc autem est quod vocatur gehenna. De hujus

vocis etymo et significatione satis loquitur Hieronymus *Commentariis* in vii Jeremiae, et *Quæst. Hebr. in Paralipomen.*

Vidi *cælum novum*. Primasius docet figuram hujus mundi tunc perituram ignium mundanorum conflagratione, sicut factum est aquarum inundatione diluvium, ut cælo et terra in melius commutatis, ut incorruptione et immortalitate sanctorum corpora congrua utriusque mutatione qualitatis conveniat. *Ex J. Ern. Græbii adnotationibus in cap. 35.*

Pag. 335. *Insanabilis venit*. Ita et in Alexandrino τῶν Ὁ codice, ἀνλατος ἔρχεται. Sed in edit. ordine inverso exstat: ἔρχεται ἀνλατος.

Tollatur ut non videat. In LXX legitur: Ἀρβήτω ὁ ἀσεβής, ἵνα μὴ ἴδῃ, etc.

Elongabit. Id est, « crescere faciet, » uti quidem Irenæus exponit, post aliqua subjungens: « crescentes ex visione Domini, » etc.

A Deo tuo. Pronomen « tuo » tam hic, quam paulo post iterum iterumque additum, modernus Baruchi textus non habet.

Pax justitiæ et gloriæ colenti Deo. Sed in Baruchio legitur: εὐφροσύνη δικαιοσύνης, καὶ δόξα θεοσεβείας, « pax justitiæ et honor pietatis, » uti Vulgata reddidit.

De throno. Ita cum Irenæo vulgatus interpres et codex Alexandrinus, alique. Sed edita Novi Test. exemplaria habent, ἐκ τοῦ οὐρανοῦ.

Delebit. Vocem « Deus » in nostris Novi Test. codicibus additam Irenæus non agnovisse videtur, uti nec Syriacus alique orientales interpretes; quippe non solum in veteri Irenæi versione, sed et Anastasio loco sequenti pag. 337 citato deest.

Adnotationes Fr. Feuardenii in cap. 56.

Pag. 336. *Non enim substantia*. Hieronymus in cap. lxxv Isaiæ docet transitum novitatemque cæli et terræ istis oraculis prædictum, nequaquam abolitionem in nihilum, sed commutationem sonare in quid melius; cujus in sententia sunt Ambrosius, Primasius, Rupertus *Comment. in Apocalypsim*; Didymus et Oecumenius in iii cap. primæ beati Petri; Chrysostomus hom. 10 ad pop. Ant.; August. xx *De civit. Dei*, cap. 24.

209 Pag. 337. *Isaias ait sic*. Totum huic locum ex Irenæo, paucis admodum immutatis, transcripsit Anastasius Nicænis patriarcha, lib. *Quæst. et responsionum in sacram Scripturam*, quæst. 88, qui locus magnam fidem facit veteri nostro exemplari. Et quoniam in lucem nunquam venit, idcirco typis commisimus, beneficio cujusdam fragmenti nobis a D. Joanne Curterio crediti, cujus viri et docti et pii, quondamque amici, anima sit in sorte justorum.

Et quemadmodum presbyteri dicunt. Papiam, ut una est opinio, intelligit; aut fortassis Aristionem, et Joannem quemdam seniore, quorum auditor fuerat. Horum autem opinioniones a catholica Ecclesia jam pridem expostas et ejectas supra adnotavimus, quas nihilominus noster Alphonsus a Castro in medium iterum prolatis, multiplici sacrarum Litterarum testimonio revincit et supprimit, lib. iii *Adversus hæreses*.

Qui centum fructificaverunt. Alii aliter hunc Evangelii locum exponunt: nam Cyprianus fructuum centesimum martyribus, sexagesimum virginibus, tricesimum conjugatis assignat⁹⁶; quem sequitur August. lib. i *Quæst. evang.*, quæst. 9, et lib. *De sancta virgine*, cap. 45. Hieronymus centesimum virginibus, sexagesimum viduis et continentibus, tricesimum casto matrimonio deputat, lib. i *Cont.*

A *Jovin.*, et *Comment.* in xiii cap. Matthæi. Sunt qui mallint magnam differentiam eorum qui suscepto verbi divini semina fructus ferunt, simpliciter significari; veluti semen pro soli ratione aliud alio citius et felicius provenit. Sed quorsum hæc ad Chiliastas?

Tunc ipse Filius subjectus erit ei. Hilarius lib. viii *De Trin.* scribit Arianos hanc Apostoli sententiam detorsisse, ut per conditionem subjectionis Deum natura esse Christum Dominum inficiarentur. Quibus respondet Hieronymus⁹⁷, seu Sedulius, subjectionem non semper ad diminutionem honoris pertinere, sed etiam ad charitatis officium, maximo cum spiritus prophetarum prophetis dicatur esse subjectus, et ipse Dominus Joseph ac Mariæ describatur fuisse subjectus. Tandem concludit hoc de natura, quam ex Virgine induit, dictum esse, in qua semper minor est Patre, ac perpetuo divinitati subjicitur: in qua sententia stant quoque Aug. lib. *Octoginta trium quæst.*, q. 69, et lib. *Cont. sermonem Arianorum*, cap. 37; Ambrosius lib. v *De fide*, cap. 6 et 7; Gregorius Nyssenus oratione in illud: « Quando sibi subjecerit omnia; » Cyrillus Alex. lib. x *Theauri*, cap. 8; Basilius lib. iv *Adv. Eunomium*, etc. Plane itaque et arianizat et judaizat Calvinus, qui testimonium illud ad Filii divinitatem refert.

Liberam futuram creaturam. Id est, quemadmodum propter nos facta est omnis creatura variis mutationibus et passionibus obnoxia, ita magna et puritate et pace gaudebit, cum ad supremam felicitatem ex his miseris educti fuerimus, quorum gratia creata fuit. Sed hæc causæ Millenariorum nullo modo suffragantur.

Et ascendat ad eum supergrediens angelos. De Christi redemptoris nostri humana natura hic primo loquitur, quam super omnem principatum et potestatem secum exiit in cælum, in quod reductis omnibus suis hostibus extremo judicio revertetur. Deinceps præclaros cæcis electorum intelligit, quibus dicit: « Venite, benedicti, in regnum Patris⁹⁸, » etc. Horum enim quosdam, ut beatissimam Virginem, et Baptistam (fortassis ac Jeremiam, qui ab utero matrum in lucem venerunt sancti jam effecti, super choros angelorum exaltabit. De cæteris credendum est parum angelis futuram esse societatem et gloriam, qui nos concives suos nuncupant, conservos se profitentur, super pœnitentibus lætantur, imo et spiritus administratos se præbent iis qui hæreditatem salutis secum excepturi sunt, id est supremam sempiternamque felicitatem illam, in qua nullum erit malum et nullum deerit bonum; quoniam ipse ibi præmium virtutis erit, qui virtutem dedit, et qui seipsum, quo nihil melius et majus potest esse, promisit. Ipse finis erit desideriorum nostrorum, qui sine fine videbitur, sine fastidio amabitur, sine fatigatione laudabitur. Ipso pleni erimus qui omnia erit in omnibus. Ibi vacabimus et videbimus; videbimus et amabimus, amabimus et laudabimus⁹⁹. Nec anxie disputo an in actione intellectus præcipue consistat illa beatitudo, an voluntatis potius; quandoquidem erunt omnia gaudii plena, non solum voluntas et intellectus, sed et oculi, aures, manus, totum corpus, tota mens et animus denique. Ad quæ Deum opt. max, oro et obsecro, ut per actis omnibus, quæ salutem æternam unicuique pro certo pariunt, omne genus hominum, vitæ spatio naturaliter excursu, tandem perducatur, et acute divina sempiternæ perfruatur. Fiat, fiat.

⁹⁶ Lib. *De discipl. et hab. virg.* ⁹⁷ *Comment.* in xv cap. I Cor. ⁹⁸ Matth. xv, 34. ⁹⁹ August. lib. xiii *De civit.*, c. 30.

VARIORUM NOTÆ IN FRAGMENTA SANCTI IRENÆI.

Fr. Euardentij brevis præfatio.

Quoniam ex priscorum monumentis ac certissimis ecclesiasticæ historiæ testimoniis compertum est, hunc eximium Ecclesiæ Lugdunensis antistitem et doctorem, non solum quinque superiores adversus Valentini et similium Gnosticorum hæreses, sub episcopatu B. Eleutherii, libros edidisse; verum et alios plurimos, qui vel injuria temporum, vel hæreticorum fraudibus perierunt, vel denique adhuc alicubi cum blattis et tineis certantes latent: quædam illorum fragmenta, quanta potui fide et diligentia hinc inde collecta, Græce et Latine piis lectoribus hoc saltem postremo loco proponenda et exhibenda curavimus, ut, quantum fieri potuit, integrum beatissimi viri lucubrationum corpus simul exiret in lucem. Illa porro in primis sunt duarum epistolarum ejus ad Blastum et Florianum Ecclesiæ Rom. non ita pridem presbyteros, sed tunc a sanctissimo Eleuthero papa, propter Valentinianæ impietates, et alias quasdam illis additas fanaticas opiniones, quibus et alios inficere, et schismate suo Ecclesiæ membra divellere conabantur, gradu moti pulsique fuerant.

Enimvero verisimile est illas secundo et tertio, post præfatos libros quinque, loco ab Irenæo scriptas fuisse, ut victo atque contrito venenatæ illius sectæ præcipuo imperatore et duce, palantes disjectosque postea milites et satellites a conceptis animi furoribus pro virili ad Ecclesiæ matris gremium revocaret. Illis adde, quod et priore post illos libros ordine, et sub Eleutherii pontificatu Eusebii illarum meminit: quem tamen ordinem Hieronymus neglexit, quod catalogum tantum scriptorum, non autem historiam, contexeret. Blastus itaque, ut est apud Tertullianum¹, Judæismum latentem volens introducere, dicensque Pascha non aliter custodiendum esse, nisi secundum legem Moysis 14 mensis: *Quis autem nesciat (inquit) quoniam evangelica gratia evacuat, si ad legem Christum rediit?* Initium schismati Quartodecimanorum hunc præstitisse non est difficile colligere ex Plulastrio, Epiphania, Augustino, Theodoro et Damasceno². Propterea ergo epistolam ad eum scriptam et destinatam Irenæus appellavit *De schismate*; eo quod in ea dissecat, quantum conjicio, quid sit schisma, quam grave ac perniciosum crimen, quamque graviter olim in Chore vindicatum; ut is ab illo ad Ecclesiæ unitatem rediret, et abstractos secum reduceret. Ad Florianum vero datam epistolam nuncupavit, *De monarchia*, sive, *Quod unicus sit Deus, et ille nequaquam sit auctor malorum*, id est peccatorum. Nam Florianus, ait Eusebius³, contrariam sententiam videbatur acriter propugnare.

Hujus etiam causa, quandoquidem in errore Valentinianorum lapsus erat, Irenæus librum *De Ogdoadæ* conscripsit; in quo satis aperte declarat se apostolorum temporibus proxime successisse.

Cumque etiam in primo *Adversus hæreses* libro, cap. 29, receperat se opus singulare adversus Marcionem, præstante Deo, editurum; et ex ejus scriptis, sermonibusque Domini et apostolorum ejus ab eodem admissis, hæreses illius eversurum mo-

A limina, quod Eusebius quoque observavit⁴: facile mihi persuaserim scriptum illud non diutius distulisse. At vero nihil hujus a Patribus citatum peri.

Et ut eos omnes, quos hæreticorum impetus ac fraudes in vera fide et religione vel nutare fecerat, vel dejecerat, sacris exhortationibus confirmaret vel erigeret, librum scripsit ad Marcionem fratrem, quem vocavit *De apostolica prædicatione*; 210 rursumque alium, *Variarum tractatum*; quibus tam Scripturis quam maxime veris germanisque apostolorum traditionibus, quas ab eorum auditoribus diligenter perceperat, multorum animos in sincera sanctaque pietate confortavit et recreavit. Horum quidem meminerunt Eusebius, Hieronymus et Nicephorus; sed nulla suppeditaverunt fragmenta.

Gentilium quoque furores partim sedans, partim calumnias erroneas refellens, ut eos suavissimo Christi jugo tandem aliquando subiceret, edidit librum *De scientia* inscriptum, compendiosum quidem illum, ait Eusebius, sed summopere necessarium. Justinum martyrem, Quadratum, Aristidem et Athenagoram forsitan imitatus est, qui et ipsi luculentis simulque acutis descriptionibus ethnicorum animos a Deorum vanitate, ad unius et veri viventisque Dei agnitionem et cultum traducere studuerant, philosophiamque Christianam solam veram et humano generi salutarem esse plurimis et firmissimis argumentis demonstraverant. Hujus quoque libri nihil superesse comperio.

Recrudescente tum maxime dissidio de die celebrandi Paschæ, ac etiamnum opera Blasti, deinde Montani hæresiarchæ, in apertam hæresim et schisma cum multiplici turba, dissensione et animarum perniciæ, palam erumpente, Irenæus nominis sui correspondens etymo, quod est, *pacis studiosus*, Victore Romanæ Ecclesiæ jam quinto anno præsidente (decem etenim Ecclesiæ præfuit) ad hunc, ex persona fratrum, quibus in Galliis præerat, litteras direxit, quibus hortatur, rogat, obsecrat, ne propter externum ritum, totius Asiae plurimas certe et antiquissimas a communi unitate fidelium Ecclesias amputet. Atque ista aliæque eis congruentia, inquit Eusebius, non ad Victorem solum, sed etiam ad alios plerosque et diversos Ecclesiarum præsides, de ista controversia conscripsit. Epistolæ ad Victorem non aspernandum fragmentum subjicimus: de aliis alium silentium.

Edidit denique librum *De Pascha*, cujus ante Hieronymum ac Eusebium meminit, simulque particulam quamdam assignat auctor *Quæstionum et responsionum ad orthodoxos*, apud Justinum martyrem. Illam quoque adjiciemus, gravi ferentes animo quod plura proferre in communem studioque utilitatem ex tam sancto, vetusto eruditoque Patre, non possimus. Cum itaque nihil ex epistola seu commentario ad Blastum schismaticum simul et hæreticum, præter titulum, relictum sit, fragmentum quod ex libro *De Ogdoadæ* extremo Eusebius vere elegantissimum esse censet, et *Historiæ* suæ lib. v, cap. 19, inserit, subjiciamus. Ait ergo

¹ Lib. Præscr., c. 85. ² Lib. De hæc. ³ Lib. v Hist. cap. 19. ⁴ Lib. v Hist., c. 8.

ad illius libri lectorem et exscriptorem Irenæus, A etc.

Ejusdem adnotationes in clausulam libri De Ogdoadæ.

Pag. 339. Ex tam gravi sanctoque martyris exorcismo seu ostentatione, Eusebius observat veteres illos et vere pios viros, accuratissimæ in describendis libris diligentia nobis ad imitandum exemplar proposuisse⁹. Istud vero quorsum, nisi quod ab hæreticis fueredhilli fraude et malitia variis detractionibus, additionibus, inversionibus, glossematibus tam apostolorum quam sanctorum Patrum scripta frequenter corrumpantur; ut sub horum titulis errores suos callidius spargerent atque ærerent? Constat enim non solum Marcionem, sed et alios passim hæresen architectos, sacris Evangelii omnibusque Pauli scriptis sacrilegas manus injecisse, ut ex libro Irenæi primo, Tertulliano ac Epiphano pervium est. Sed omnium illustrissimum est B. Petri de hujusmodi hæresiarcharum in Pauli et aliorum sanctorum scripta sacrilegio testimonium: « Quæ indocti, ait, et instabiles depravant, sicut et cæteras Scripturas, ad suam ipsorum perditionem⁶. » Ac ut prætermittam quomodo Clementis Romani epistolæ, ac *Recognitionum* libri, deinde universa Origenis opera ab hæreticis depravata fuere, unius tantum Dionysii Alexandrini de librorum suorum corruptioribus querelam subnecto: « Epistolæ quorundam fratrum rogatu conscripsi. Atque eas ministri diaboli zizanii refererunt. Nam quædam pro suo arbitratu extemerunt, alia adjecerunt; quibus plane Væ in extremum iudicium repositum est. Nec mirum certe, si quidam Dominicas Scripturas dedita opera depravare aggressi sunt, cum hæc mens, quæ non sunt ejus generis, adulterare studuerint⁷, » etc.

Etiam cunctis hæreticis hoc commune sit, Calvinianis et aliis Sacramentariis tamen præ omnibus vulgare esse, plurimis argumentis palam ostendimus nostris *Com. in Epist. B. Pauli ad Philemonem*; et rursus ex his quæ Schlussemburgius Lutheranorum superintendens libri secundi *De Calvinistica theologia*, articulo sexto, ex scriptis eorum collegit, contractionibus verbis, aliquanto copiosius hic demonstrandum putavimus. Joannes Calvinus plurima sacræ Scripturæ testimonia pessime depravavit, ait ille. Prætam promissionem, « Inimicitias ponam⁸, » etc., simpliciter interpretatur de hostili dissidio hominum cum serpentibus, quale hodie etiamnum cernitur. Marloratus in *Genesisim* simpliciter id approbat. Apostoli vero una cum prophetis hoc dictum simpliciter de Christo et antiquo serpente diabolo intellexerunt: *Isaïæ vii et ix, I Joan. iii, Heb. ii, Rom. vi et xvi, Galat. iii, Apocalypsis x*. Paulus vero nobis pluris est quam mille Sacramentariorum glossemata.

Non recedet sceptrum de Juda⁹, etc. Calvinus et Marloratus dicunt illos subsannandi ansam præbere Judæis, qui hæc verba de Christo exponunt. Verum Ecclesia Dei catholica credit et demonstrat Jacob patriarcham hæc dicendo ad personam Christi se convertisse.

Locum Numer. xxiv: « Orietur stella ex Jacob; » item Deut. xviii: « Propheta suscitabo eis, » etc., negat Calvinus⁹ proprie de Christo exponi debere. Petrus vero Actor. iii et Stephaus Actor. vii de Christo simpliciter exponunt.

Isaïæ xliiii: « Me servire fecisti in peccatis tuis, » etc., hunc locum negat Calvinus de Christo intelligi debere. Sed Apostoli II Cor. v, Apoc. xxi, hoc caput xliiii de Christo intelligunt.

Isaïæ lxi: « Spiritus Domini super me, » etc. Calvinus asserit nunc locum proprie de vocatione et officio *Isaïæ* loqui, nec de Christo solo intelli-

gendum esse: licet Christus verba *Isaïæ*, *Lucæ iv*, de semetipso exponat.

Jeremiæ xi: « Ego quasi agnus mansuetus, » etc., ait Calvinus secundum puerilem abusum, a veteribus ad Christi corpus translata esse. Et *Jeremiæ xxxi*: « Femina circumdabit virum, » etc., Calvinus asserit Christianos a Judæis merito rideri, eo quod hæc prophetias de Christo et Maria Virgine intelligant. Certum est autem ex II cap. *Matthæi*, II Cor. vi, *Heb. viii et x*, de Jesu Christo et ejus regno necessario intelligi debere.

Daniel. ii: « Lapis revulsus est absque manibus, » etc. *Daniel. vii*: « Ecce veniet in nubibus cæli quasi Filius hominis, » etc. Calvinus scribit hæc prorsus absurde de Filii Dei nativitate ex Maria Virgine, aut de æterna potestate et juxta humanam naturam data, intelligi. Doctores vero Ecclesiæ Dei unanimiter concludunt mysterium incarnationis Christi ibidem notari, et Joannes evang. *Apoc. v*, de summa potestate Filio Dei juxta humanitatem ejus data, intelligit. Paulus etiam hunc locum sic exponit, *Philip. ii, I Cor. xv*; imo etiam Christus ad se applicat, *Matth. xxviii*.

Osee xiii: « De manu mortis liberabo eos, » etc. Calvinus, pag. 165, impudenter et blasphemè asserit apost. Paulum obiter et non recte hæc prophetiam de Christo intelligere.

Michæ v: « Ex te egredietur qui sit dominator in Israel, » etc. Calvinus, pag. 418, non vult huic locum præcise et proprie de divinitate Christi exponendum esse. Sed Ecclesia Dei, juxta *Matthæi* explicationem, de Christi duplici natura in una persona intelligit. Ejus expositio cum primo cap. *Joan.*, « In principio erat Verbum, » etc., congruit. Item dicitis Pauli, *Rom. ix, Galat. iv*.

Zachariæ ix: « Ecce rex tuus venit tibi mansuetus, » etc. Calvinus, pag. 675, blasphemè scribit hæc verba nugatorie, seu mendacii modo de Christo et ejus ingressu in Jerosolimam exponi ab Interpretibus, et plane corrumpi. Quibus interpretationem ipsius Spiritus sancti in *Matth. cap. xxi*, et in *Joan. cap. xii*, blasphemè irridet et exagitat.

Zachariæ xii: « Respiciat ad me, quem confixerunt, » etc. Calvinus et Marloratus super *Joan.*, pag. 597, aiunt nimis violenter huic locum juxta litteram torqueri. Quod glossæ discrete cum apostoli ac evangelistæ Joannis sententia pugnat, qui simpliciter de latere Christi lancea perforato intelligit.

Psalm. viii: « Domine Deus noster, quam admirabile est nomen tuum, » etc. Calvin. ait pag. 27 apostolos a recta et nativa hujus psalmi sententia declinantes, de Christo exposuisse. Ergo Paulus *I Cor. xv, Eph. i, Hebr. ii*, peccavit: imo et Christus perperam egit, eundem de se intelligens *Matth. xxi*.

Pa. xxi: « Diviserunt sibi vestimenta mea, etc. Calvinus in cap. xix *Joan.* dicit huic locum intempestive ab evangelistis ad Christi personam translatum esse, eosdemque a vera sententia Davidis in hujus dicti explicatione recessisse; quæ in Spiritum, qui per hos locutus est, plane sunt blasphemæ.

Beza in *Colloquio Mompel.*, pag. 514, asserit dictum Christi, *Joan. iii*: « Sic Deus dilexit mundum, » etc., non de omnibus hominibus, sed tantum de electis intelligi: et in promissis universalibus Evangelii, particulam « omnes » non secundum litteram de omnibus hominibus, sed de quibusdam tantum accipi debere. Sed hæc Beza blasphemè pugnat cum dicto Domini, qui duplici juramento asserit se nolle mortem peccatoris, *Ezech. xxxiii*; item *Joan. I epist., ii*, hæc Beza expositionem condemnat.

⁹ Lib. v *Hist.*, c. 19. ⁶ II *Pet.* iii, 16. ⁷ Apud *Euseb.* lib. iv *Hist.*, c. 23. ⁸ *Gen.* iii, 15. ⁹ *Gen.* xlix, 10.

Dictum Christi Joan. vi: « Caro non prodest quidquam, » ita Calvinistæ in præfatione *Orthodoxi consensu* exponunt, ut peracto in cruce redemptionis mysterio, et dicto « Consummatum est, » carnis Christi in terris præsentia minime necesaria fuerit; et Bullinger. lib. *De origine erroris*, pag. 103, dixerit corporis illius nullum posthac fuisse usum. Nullum est dubium ipsum etiam diabolum ab hac blasphemia abhorreere. Cur enim aliquando in cruce suspirans mansisset? Cur sepultus? Cur per 40 dies conversatus cum apostolis? Cur Thomæ dictum: « Infer digitum huc? » Cur carnis et sanguinis institutus ab eo sacramenti usus donec veniat? Cur in eadem carne rediturus est, si nullus eat ejus usus? Ita Sacramentarii ex una blasphemia in alias prolabantur.

Joannis viii: « Abraham vidit diem meum, et gavisus est. » Ex his Beza conatur probare omnes patriarchas Christum præsentem habuisse, non minus quam nos, *Colloquio Mompelg.*, pag. 67, corpus Christi etiam tempore Abraham exiitisse, pag. 77. Cur igitur Christus ait multos reges et prophetas voluisse videre et audire, et non sunt hæc assecuti? Cur angelus ait: « Natus est vobis hodie? » Cur Paulus, veniente plenitudine temporis, Christum ex muliere natum esse? ¹²

Gualterus in lib. *De incarn. Filii Dei*, fol. 61, dicta Christi: « Relinquo mundum; non sum in mundo; ubi duo aut tres congr., etc.; ecce ego sum vobiscum, etc. » negat secundum litteram accipiendam esse, etc. Ad hæc autem responsum est deinceps Christum non amplius visibiliter et sensibiliter nobiscum versari in terris.

Cinglius lib. *De vera et falsa relig.*, pag. 262, textum Evangelii ita corrumpit: « Sic habet Lucas: Christus, accepto pane, gratias egit, fregit, et dedit, dicens: Hoc significat corpus meum, quod pro vobis datur. » Hæc depravatio verborum Filii Dei, vel sola, omnes pios a Calvinistarum consortio et impietate deterere debet. Non potest hoc: celus Cinglii ullo colore excusari. Proditæ, increduli et ætæ Calvinistæ, et defendite hunc vestrum falsarium.

Calvinistæ in *Cacodoxo consensu*, pag. 18, 125, 196, scribunt, in his verbis evangelistæ: « Verbum caro factum est » necessario ad tropum recurrentum esse, etc. Ergo et ista tantum tropica sunt: « Hic est Filius meus dilectus »; hic est Jesus a Nazareth, propheta »; ego sum, nolite timere »; Sicque nihil firmum, nihil unquam proprie dictum, quod hæresibus ad veretur, etc.

Atque hæc sufficiant ad manifestandam Calvinianorum in perverteudis, depravandis, adulterandisque sacris Scripturis, sanæque corrupenda intelligentia, diabolicam plane audaciam et impudentiam, ut vel ipsi tandem ab ea resipiscant; vel saltem qui vobiscum ab his sunt fascinati, diligenter ab imposturis illorum sibi caveant. Quod si tam nefaria in expressum Dei verbum admittunt, quomodo abstinebunt a sanctorum Patrum scriptis, quos tam diserte constanterque suis erroribus repugnare haudquaquam ignorare possunt? Sed de his alibi. Nunc ad sancti Irenæi fragmenta redeamus.

Ex *Joan. Ernesti Græbii adnotationibus in clausulam libri De Ogdoade*.

Pag. 339. *Ὁπαλιωσ.* Eusebius loco citato, facta libri *De Ogdoade* mentione, recitatum ejus clausulam transcripturus, ita præfatur: « Ἐν ᾧ καὶ ἐπισημαίνεται τὴν πρώτην τῶν ἀποστόλων κατελιφέναι αὐτὸν διαβολῆν. Ἐνθα πρὸς τῷ τοῦ συγγράμματος εἶλαι, χαριστάτην αὐτοῦ σημειώσιν εὐρόντες, ἀναγκαίως καὶ ταύτην εἴδε καταδέχομεν τῇ γραφῇ, »

τοῦτον ἔχουσαν τὸν τρόπον, id est, Valesio interprete: « In quo etiam libro primam se apostolorum successionem contigisse significat. Sed et in fine ejusdem libri adnotationem (Hieronymus in *Catal. script. eccles.* in Irenæo, Rufinus et Christophorus verterant « subscriptionem ») utilissimam reperimus, quæ huic historiæ nostræ inserenda mihi videtur; sic autem habet. » etc.

Adnotationes Fr. Feuardenii in fragmentum Epistolæ ad Florinum.

Pag. 339. *Ista dogmata.* Ex his observat Eusebius Irenæum cum beato et apostolico viro Polycarpo magna familiaritate conjunctum fuisse; quod illi non solum honori fuit, sed et virtutis, et pietatis, et veræ religionis atque purioris doctrinæ accessionem plurimam attulit.

Sunt Ecclesiæ repugnantia. Si tam absurdum et impium censet aliquid sentire aut docere, adversus ea quæ jam per ducentos annos tenuerat Ecclesia, quid dicturus esset, si post mille et quingentos audisset Lutherum vociferantem? « Non curo si mille Augustini, mille Cypriani, mille Ecclesiæ contra me starent? »

Ista dogmata ne hæretici quidem. Certe Carpocrates et Marcion maluerunt plures deos comminisci, quam uni et vero Deo ascribere causam efficiendamque peccatorum; a qua tamen impietate nunc non abhorrent Calviniani, quemadmodum in dialogis ostendimus et confutavimus. Quod ne pro consueta impudentia negare audeant, ecce rursum alia Petri Vermilii eorum symmiste contra summam Dei bonitatem et sanctitatem pronuntiata. In lib. *Judicum*, pag. 52: « Deus quoquomodo est causa peccati. » Item: « Deus quoquomodo vult peccatum. » Idem in libro I Samuelis, pag. 21: « Deus non tantum permittit, sed etiam certo quodam modo vult peccatum. » Et *Commentariis in Epist. ad Rom.*, pag. 403: « Deus incitat diabolum ad mentendum. » Pagina 406: « Deus est aliquo modo causa peccati. » Pag. 38: « Deus vult inclinare et impellere voluntates impiorum ad gravia peccata. » Pag. 40: « Dei voluntas aliquo modo ad peccatum producendum concurrat. » Pag. 74: « Deus vult impiorum peccata. » Beza quoque cum eo adversus summam Dei nostri justitiam et puritatem dilans os suum vociferat: « Quæ mala sunt, » ac proinde detestanda, non fieri a quoquam seu homine, seu diabolo, sine decreto Dei. « Et rursum: « Lapsum primorum parentum sine voluntate et ordinatione Dei evenire non potuisse. » Et in libro *Contra Heshusium*: « Judam decreto Dei, et idcirco necessario, Dominum prodidisse. » Item: « Herodem et Pilatum necessario Christum condemnasse. »

« O si hujusmodi portenta Polycarpus audisset, quoties suspirans ingeminasset illud suum: « O bone Deus, in quæ me reservasti tempora! » Noverat enim hos errores esse in Deum horribiliter contumeliosos et generi humano perniciosissimos. Nam secundum hoc quantum evangelium, non diabolus, sed Deus erit verus pater mendacii, seductor, auctorque totius mundi scelerum. Et hæc prophetarum oracula falsa erunt: « Non Deus volens iniquitatem tu es »; nolo mortem peccatoris »; Dei perfecta sunt opera »; cuncta quæ facit sunt valde bona »; invidia diaboli mors intravit in orbem »; etc.

Vidi enim te. Hinc facile colligitur quam vicinus apostolorum temporibus fuerit Irenæus. Nam Joannes apostolus ac evangelista anno a nativitate Christi 101 ex Asia minorum migravit in cælum; Polycarpus nonagenarius discipulus ejus anno 168 illustrissimo martyrio hinc ad Christum excessit.

¹⁰ Luc. i, 24. ¹¹ Luc. ii, 41. ¹² Gal. iv, 4. ¹³ Joan. xvi, 28; xviii, 11; Matth. xvi, 20; xxviii, 20. ¹⁴ Joan. i, 14. ¹⁵ Matth. iii, 17; xvii, 5; Luc. ix, 35. ¹⁶ Matth. xxi, 11. ¹⁷ Luc. xxiv, 36; Joan. vi, 20. ¹⁸ Summa Christianismi, pag. 171 et 178. ¹⁹ Psal. v, 5. ²⁰ Ezech. xxxiii, 11. ²¹ Deut. xxxii, 4. ²² Gen. i, 31. ²³ Sap. ii, 24.

Irenæus porro hujus auditor et convictor exstitit.

Pag. 340. *Atque ex eo loco.* Dilectat quippe verbis et exemplis sanctissimi apostoli præceptoris sui Joannis, hæreticos velut manifestos Dei hostes nec esse in ædibus admittendos, nec salvatione Christiana conveniendos. Viderint nunc plurimi Ecclesiarum præsules, qui in Galliis illos in pretio, in famulatio, in consilio, in mensa, in intima familiaritate retinent, quomodo beatissimorum episcoporum Polycarpi, Ignatii, Irenæi relicta sibi exempla flocci pendant.

Ex Joan. Ern. Grabii adnotationibus in fragmentum epistolæ ad Florinum.

Pag. 359. *Ταῦτα τὰ δόγματα.* Eusebius loco citato hæc ita proponit: 'Ἐν ἧ γὰρ μὴν προειρήκαμεν πρὸς τὸν Φλωρίνον ὁ Εἰρηναῖος ἐπιστολῇ αὐτῆς τῆς ἑβδόμης Παλιμαρίου συνουσίας αὐτοῦ μνημονεύει λέγων: « Porro in ea ad Florinum epistola, de qua jam prius dixi, Idem Irenæus se cum Polycarpo familiariter esse versatum memorat, dicens: » etc.

Οὐδὲ οἱ ἔξω τῶν ἐκκλησιαστικῶν αἰρετικοῦ ἐτόλμησαν ἀπορήνασθαι ποτε. Sic Valentinus cum immanis cælis et adulterii mentionem fecisset, ac animi penderet quamam horum malorum esset origo atque causa, a Deo tamen eam omnino removel, dicens: Τὸν μὲν Θεὸν ποιητὴν τούτων λέγειν, τολμᾶν (ecce ipsum Irenæi verbum) οὐκ οὐδὲς τῶν ἡν, ταῦτα πρὸ Θεοῦ ἔγνωσαν; ὁ μὲν γὰρ ἀγαθὸς, καὶ τῶν κρειττόνων ποιητὴς τῶν δὲ φαύλων αὐτῷ πρόσεστιν οὐδέν. ... Καὶ πῶς οὐκ ἔστον, τὸν Θεὸν τούτων λέγειν δημιουργῶν, τὸν ταῦτα παρατούμενον; » Deum quidem dicere horum auctorem, non auctorem poteram. ... Qui enim de Deo ista cogitari possent? Etenim bonus ille, rerumque optimarum creator est; pravi vero nihil ipsi inest. ... Equomodo absurdum non sit Deum conditorem istorum dicere, qui eadem resuit? » Quæ et plura alia hanc in rem Valentinus verba ex Origenis dialogo contra Marcionitas descripta, ac e mss. codicibus Bodleianis 212 emendata dedi tom. I *Spicilegii hæreticorum sæculi II*, pag. 56 seq. Ubi tandem in conclusione hujus disquisitionis, materiæ, quæ Deo coexistit et e qua mundum condidit, originem atque causam malorum tribuendam putavit. Contra, Ptolemæus, hæreticus Valentinianus, Marcion, alique, duo vel tria principia ac nomina commenti sunt, presuntium enim bonum Deum malorum auctorem facerent. Quibus deterior hac in parte Florinus, Deum malorum conditorem, id est causam peccati, facere haud est veritus, ut in prolegomenis declaravi, exponens titulum ac summam hujus ad Florinum epistolæ: Περὶ μοναρχίας, ἢ περὶ τῶν μὴ εἶναι τὸν Θεὸν ποιητὴν κακῶν, « De monarchia, seu quod Deus non sit conditor malorum. »

Adnotationes Fr. Fuardentii in primum fragmentum epistolæ ad Victorem.

Pag. 340. *Non enim.* Festum Paschatis ab omnibus Christianis celebrandum, ac multa cum pietate observandum esse, nullus, quod sciam, adhuc negavit; sed quo mense ac die, varie et graviter, etiam ab ipso nascentis Ecclesie exordio disputatum fuit²⁰. Asiani namque ex traditione Joannis evangelistæ, qui inter eos consenserat, luna quarta-decima post æquinoctium vernum, quocunque die incideret, celebrandum jilud omnino volebant: loque acerrime propugnabant Polycarpo, Thrasea, Sagari, Melitone, et aliis ejusdem B. Joannis auditoribus, quos epistola sua ad Victorem papam beatus Polycrates Ephestiorum episcopus commemorat. Et sane verisimillimum est, illud ipsum Joannem Christianis ex Judaismo recens conversis, Asiam incolentibus indulsisse, pari ratione qua Jacobus Jerosolymitanis suis adhuc in plurimis judæis permittebat²¹; cum tamen ipse Dominicum

A diem, velut sacræ synaxi et beatissimæ resurrectionis Christi memorat dicatum commendat. Quorsum enim alias Dominicus appellaretur²²? Deinde Ignatius Antiochenæ Ecclesie ab apostolis præfectus, qui nihil aliud servavit et docuit, nisi quod ab illis didicerat, constanter docebat Christianos non quolibet quartodecimo lunæ die, sed Dominico sollemniter, Pascha celebrandum; ne, moria Judæorum participes, communicarent cum eis, qui Dominum et apostolos ejus occiderant²³. Ad hæc, ait Socrates lib. v *Hist.*, cap. 21, Petrum et Paulum apostolos consuetudinem, quam illi tenent, Pascha die Dominico post 14 lunam celebrantes, ipsis reliquisse conatanter affirmant et retinebant. Quinto etiam beatus Marcus eundem ritum, ab apostolis acceptum, sua Alexandrinis ac Ægyptiis tradidisse scribit S. Protherius episc. Alexand. epist. ad S. Leonem Rom. pontificem, quemadmodum testificatur Beda lib. *De ratione temporum*, cap. 42. Hæc ne propter diversos hos ritus scinderetur Ecclesia, Pius Romanus pontifex, quem antecessoribus sibi et a divo Petro traditum relictumque esse Paschatis die Dominico celebrandi ritum probe noverat, eundem ubique servandum decreto sancivit; cui omnes Occidentis ac Meridiei Ecclesie paruerunt, ac etiam totius Orientis; Asiaticis paucis exceptis, quæ usque ad concilium Nicæni generalis de hac re constitutionem in suis ritibus contentiose perseveraverunt.

Quidam namque. Hanc tam diversam jejuniorum observantiam, paulo post diserte tribuit quorundam simplicitati, quique nulla aliquid publice de his constituendi præditi essent potestate vel auctoritate. Nihil ergo Hugnoticorum contra jejuniorum quadragesimæ, quartæ et sextæ feriarum, aut etiam sabbatorum rationem, errores et contradictiones hic locus juvare potest: præsertim cum ex Evangelii, Actis et Epistolis apostolorum et discipulorum ac successorum eorumdem sacris dogmatibus ac decretis omnino constet, illa divina censura præscripta esse. De his copiosissime disseruimus superiore anno *Comm.* in librum Esther, deinde in librum Jonæ prophetæ.

Presbyteri ante Soterem. Cum presbyteros appellat Romanos pontifices, non negat illos vere episcopos, adeoque omnium aliorum episcoporum et Christianorum episcopos et auctoritates fuisse, ut ex libri tertii cap. 3 manifeste apparet, et nos illic observavimus; sed tantum indicat omnes quidem episcopos esse presbyteros, sed non eononario. Constat namque ex divinis Litteris et conciliorum sanctionibus, episcopos simplicibus presbyteris superiores esse, tum ordinis potestate, tum etiam jurisdictione; contrarium autem sentire, hæresim esse Aerianorum et Waldensium, quam hoc sæculo Lutherani et Calviniani ab Orco revocare nituntur.

Pag. 341: *Eucharistiam miserunt.* Ex hoc illustri sane ac memorabili loco, primum observa, priscum adeoque apostolicum Ecclesie Romanæ morem, quo pontifex ad coepiscopos, qui ab ejus communionem non defecissent, eucharistiam transmitteret: aliis non item, utpote a mystico ejusdem Christi corpore alienis. Deinde jam ab ipsis apostolorum temporibus eucharistiam loco aliquo honesto certa et mundo servari solitam, tum ad cultum intrantibus in templum, tum infirmorum communionem, tum denique ad coepiscopos adventantes mittendæ gratia. Id enim non modo evincit iste locus, verum et apostolica, quæ a S. Clemente refertur, ista consuetudo: « Postquam omnes communicaverint, inferant diaconi reliquias, quæ supersunt, in pastophorium²⁴. » Id vero locus erat sacer et honestus.

²⁰ Euseb. lib. v *Hist.*, cap. 22, 23, 24. ²¹ Act. xxi. ²² Apoc. i, 10. ²³ Epist. ad Magaesianos, et ad Philip. ²⁴ Lib. viii *Const. apost.*

ius, in quo res ad sacra mysteria servientes asservabantur. Accedit et hic apertissimus Tertulliani locus: « Accepto corpore Domini et reservato, utrumque saluum est, et participatio sacrificii, et exaceratio officii²⁰. » Qui et lib. II *Ad uxorem*, cap. 3, satis indicat etiam in domos fidelium delatam et servatam fuisse, ut ex ea ante omnem cibum gustarent; quod et Cyprianus martyr in serm. de lapsis, et historia Spiridionis apud Eusebium tam manifestum et certum efficiunt, ut insanorum sit de hac re dubitare²¹. Sed et Ambrosius, fratrem suum Satyrum laudans, testatur eum etiam dum navigaturus esset eucharistiam secum in orario servasse; et Hieronymus Exuperio episcopo laudi ponit quod, ceteris in usum pauperum et captivorum absumptis, illam in vase vitineo retineret.

Inde rursus aperte consequitur, apostolicis temporibus etiam sub altera tantum specie frequentissime communicatum fuisse; denique, sanctissimum corpus et sanguinem Christi, in esse permanenti (ut in scholis loquimur) sub speciebus eucharistiae revera contineri et adesse; et non solum in usu, quemadmodum Lutherus a Bucoro tandem deceptus, sine ullo expresso verbo Dei, quod tantopere ab aliis postulat, imo contra ipsum, fasciatis a se miseris turbis nimis facile persuasit.

Romam adveniret. Sed quid necesse fuit Polycarpum, Joannis evangelistae sedulum auditorem et optimum discipulum, ex Asia, relicta ibidem ad tempus curae suae commissa Christi Ecclesia, Romam properare et urbis illius praesulem de rebus sacris consulere? Haud dubie, quod Paulum post annos quatuordecim a vocatione sua impulit Ierosolymam secundum revelationem ascendere, et conferre cum Petro, Joanne et Jacobo, columnis Ecclesiae, Evangelium quod praedicabat in gentibus, ne forte in vacuum curreret²². Palam etenim in Asia docuerat idem Polycarpus, quod et discipulus ejus Irenaeus scripto mandat²³, oportere ad Ecclesiam Romanam omnium Ecclesiarum convenire, propter potentiorum principatum, etc. Noverat fidem ejus, Paulo testante, jam dudum annuntiarum in universo mundo²⁴, ac eadem mandatum esse a Domino, ut in eadem fide fratres suos, id est, per universum orbem constitutos confirmaret Christianos²⁵. Enimvero huic Ecclesiae totam doctrinam apostoli cum sanguine profuderunt. Haec est radix et matrix Ecclesiae catholicae, ad quam accessum habere non potest ulla perfidia; haec mater et caput omnium Ecclesiarum, quae incorruptae Patrum doctrinae semper tenax fuit; ubi semper apostolicae cathedrae viguit principatus. Haec haeretici tototies perwanet experta, et apostolicam gratiam inviolatam custodit. Haec cujus fides non potest sentire defectum, et a cujus fidei doctrina quisquis discordat, vere dicitur, ut et reipsa est, haereticus²⁶, etc. Vide not. in cap. 3 lib. III.

Ex J. Ern. Grabii adnotationibus in primum fragmentum epistolae ad Victorem.

Pag. 340. *Ὁὐ γὰρ μόνον*, Eusebius loco citato historiam controversiae de die Paschatis in Ecclesia agitatae narrans, et immoderatum Victoris episcopi Romani zelum, quo Ecclesias Asiae a communione sua hanc ob causam abscindere tentavit, notans, addit quosdam episcopos id factum minime probantes Victorem ad moderatiora consilia scriptis litteris hortatos esse: « Ex quorum, inquit, numero Irenaeus in epistola, quam scripsit nomine fratrum quibus praerat in Gallia, illud quidem defendit, solo die Dominico resurrectionis Domini mysterium esse celebrandum; Victorem tamen decenter admonet, ne integras Dei Ecclesias, morem sibi a majoribus traditum custodientes, a communione ali-

A scindat. Et post multa alia in eam sententiam dicta, his etiam utilis verbis: Neque enim de die solum, » etc., ut supra. Confer Socratem, lib. XII *Hist. eccles.*, cap. 22, pag. 284.

Τῆς ἡμέρας. Frustra Fenard. hic de die Paschatis commentatur, cum diem jejunii intellexerit Irenaeus, uti paulo post probabo.

213 *Οἱ μὲν γὰρ ὀλοῦνται*, etc. Similiter saec. III, Dionysius Alexandrinus de jejunii ante-paschalis differentia scripsit in epistola ad Basilidem: *Μηδὲ τὰς ἐξ τῶν νηστειῶν ἡμέρας ἴσως, μηδὲ ὁμοίως πάντας διαμύνουσιν· ἀλλ' οἱ μὲν καὶ πάσας ὑπερτεθέασιν, ἅσπερ διατελοῦντες, οἱ δὲ δύο, οἱ δὲ τρεῖς, οἱ δὲ τέσσαρας, οἱ δὲ οὐδεμίαν.* Et Epiphanius in *Expositione fidei catholicae*, libris *Contra haereses* subnexa, postquam de jejuniis quartae et sextae feriae, et quadragesimali dixerat, ad jejunium antepaschale, quod in *Canonibus* Timothei Alexandrini vocatur ἡ νηστία τοῦ Πάσχα, progreditur, atque fideles per hebdomadam Pascha praecedentem solo pane et aqua vesci ad vesperam, et addit: *Ἀλλὰ καὶ οἱ σπουδαῖοι, ἁπλᾶς, καὶ τριπλᾶς, καὶ τετραπλᾶς ὑπερτεθέασιν, καὶ ὅλην τὴν ἑβδομάδα τινὲς ἄχρις ἀλεκτροῦνων κλαγγῆς.* In quibus ὑπέρθος et νηστία distinguuntur; et jejunare quidem dicuntur, qui post abstinentiam totius diei vespere tenui frunntur cibo; ὑπερτεθέασιν vero, qui nec vespera ullam sumunt refectioem, sed omnino abstinent, sive una, sive pluribus diebus, usque ad terminum jejunii, paschale scilicet mane, quod a galli cantu incipit. Atqui de antepaschali jejunio, sive potius extrema ὑπερτεθεσσι, quae paschali mane solvebatur, Irenaeus certissime loquitur, non de jejunio Quadragesimae; ad quod occasione vocis *τεσσαράχοντα* hic locus perperam relatus, indeque varie, nec sine violenta detorsione, a quibusdam, praesertim Bellarmino, explicatus est.

Μαζ ἡμέρας. Sine dubio sextam feriam majoris hebdomadae Irenaeus intellexisse, ad hunc locum adnotavit Valesius; utpote de qua Tertullianus lib. *De orat.*, cap. 14, scribit: « Quo (die) communis et quasi publica jejunii religio est. » Alia quoque Tertulliani, et Methodii, necnon Cyrilli Jeros. verba hanc in rem adducit, quibus moti et alii viri docti idem senserunt. Atqui ea sane probant quidem illo die a plurimis jejunatum esse, istis scilicet qui duos dies jejunabant aut superponebant. At vero qui unico tantum die hanc religionem observabant, feria septima id fecisse, et proinde magnum Sabbathum per *ἑνὴν ἡμέραν* hic intelligendum esse colligo ex lib. *Constit. apostol.*, cap. 18: « In Parasceve et Sabbato ex parte omni jejunate, quibus sat virium suppetit, nihil penitus gustantes usque ad nocturnum galli cantum; si quis vero duos dies continere non valet, saltem Sabbathum servet. » Neque probabile est, quae etiam et jejunantibus ὑπέρθοσιν, ante paschale mane cibum sumpsisse.

Οἱ δὲ δύο. De feria sexta et Sabbato magno recte explicat Valesius.

Οἱ δὲ τεσσαράχοντα ὥρας, etc. Signo coli post *τεσσαράχοντα* posito, de quadraginta dierum jejunio haec verba explicarunt viri eximiae doctrinae et pietatis; qua ducti, defensionem jejunii quadragesimalis contra novos Arianos susceperunt, et ex hoc Irenaei loco ejus antiquitatem probare ausi sunt. Sed neque conexio vocum, nec mass. eodd. auctoritas, neque res ipsa hanc distinctionem, quam Rufinus male excogitavit, eique superstructam expositionem admittit, uti Dallæus, ejusque hyperaspistes Laroquanus, et alii probarunt, necnon ipse Valesius in notis ad hunc locum. Dices vero, nulla post *τεσσαράχοντα* distinctio facta, absurdum verba fundere sensum; neque enim usquam

²⁰ Lib. *De orat.* ad finem. ²¹ Euseb. lib. VI *Hist.*, cap. 36. ²² Gal. II, 1. ²³ Lib. III, c. 3. ²⁴ Rom. 8. ²⁵ Luc. XXII, 32. ²⁶ Tertull.; Cypri.; Athan.; Hier.; August.; Theodor.; Bernard.; Laufranc.

ullum fuit genus hominum, qui diem quadraginta horarum spatium metirentur. Nodum hunc scidit, non solvit Valesius, νηστειαν pro voce ημεραν respondentem autumnam. Ego ημεραν retineo, sed « tempus » interpretor; cuius significationis usum pluribus exemplis probatum lege, si placet, in Psochenii diatriba *De stylo Novi Testamenti*, num. 51, et Vorstii dissert. 3, illi opposita. Imo vero ipse Irenæus in primo hujus fragmenti versu, οὐ γὰρ μόνον περὶ τῆς ἡμέρας, etc., per ημεραν, « tempus, » et quidem jejunii, intellexit, non diem paschalem, uti omnes hactenus acceperunt. Hanc enim indigitaturus, non simpliciter ημεραν, sed cum adδῆλο τοῦ ἡσάχα dixisset: aut si in paulo præcedentibus ejus facta fuisset mentio, ταύτης τῆς ἡμέρας scripsisset. Neque sequentibus hic sensus bene congruit, utpote in quibus ea, quæ circa dies jejunii erat, differentis exponitur: quæ sane non ad diversa εἰδη τῆς νηστειας, sed ad ἀμφοσβήτην περὶ τῆς ἡμέρας omnino referenda est. Vocem igitur νηστειας in priori quoque i-tius periodi commate subintelligens, περὶ τῆς ἡμέρας, « de die, » id est, « tempore jejunii » accipio; ita ut sensus istorum Irenæi verborum sit: « non de tempore solum, sed et diversis modis jejunandi ante Pascha, perinde ac circa ipsam paschalem festivitatem, controversiam sive dubitationem in Ecclesia ortam fuisse. » Quibus gemina prorsus sunt ista Socratis lib. v *Hist. eccles.*, cap. 22, pag. 386: Ἐστὶ δὲ εὐρεῖν οὐ μόνον περὶ τὸν ἀριθμὸν τῶν ἡμερῶν διαφωνούντας, ἀλλὰ καὶ τὴν ἀποχὴν τῶν ἰδεσμάτων οὐχ ὁμοίαν ποιουμένων. » Neque vero in diebus duntaxat, verum etiam in ciborum abstinentia inter se discrepare reperiuntur. » Quidam enim, ut in sequentibus narrat, ab omnibus animatis abstinebant; quidam piscibus, quidam etiam ovis, vespere scilicet post jejuniū, vescabantur, etc. Qualem differentiam et Irenæus in media hujus fragmenti parte, quæ intercidit, exposuisse videtur. In generali itaque « temporis » notionem si et hic τὴν ἡμέραν accipias, plani simus est sensus: quod nempe quidem ὑπέροθεν, sive totalem abstinentiam per quadraginta præcise horas continuatam servaverint; uti quosdam in Ecclesia olim fecisse notius est, quam ut probari debeat. Qui vero quadraginta horarum « nocturnarum » una cum « diurnis » mentionem hic incommode factam objiciunt; idem quoque contra Matth. iv, 2, objiciant necesse est, ubi servator quadraginta non modo « dies, » sed et « noctes » jejunasse dicitur.

Κρατούντων. Ruffini potius interpretationem secutus sum, quam Musculi et Valesii, qui per κρατούντας intellexerunt « Ecclesiarum præsidēs; » ducti auctoritate Socratis, hunc Irenæi locum, quem, uti conjicere licet, præ oculis habuit, ita loco citato imitantis: Αἱ τοὶ γὰρ, ὡς ἡγοῦμαι, τῆς τοιαύτης διαφωνίας οἱ κατὰ καιρὸν τῶν Ἐκκλησιῶν προεστῶτες, etc. Haud memini enim, me usquam in primævis scriptoribus voce κρατούντων ita simpliciter posita « episcopos » designatos legisse; altera vero significatio in ipso sacro codice Marc. vii, 3, 4, et in Patrum monumentis frequentissime occurrit, et hoc loco antecedenti verbo ἐπιτηρούντων bene respondet. Quocumque autem sensu accipiat, culpræ τῶν περὶ τὸ ἀκριβὲς κρατούντων, non ipsa jejunii antepaschalis religio, sed diversa observandi ratio ab Irenæo ascripta censeri debet.

Οἱ πρὸ Σωτήρος πρεσβύτεροι. Sic et præced. pag. οἱ πρὸ ἡμῶν πρεσβύτεροι. Intelligit vero eos quos nunc dicimus, et quos ipse Irenæus alibi appellat « episcopos; » id quod ex hoc ipso, in quo versamur, aliisque locis clare patet. Neque enim simpliciter ait, οἱ πρὸ Σωτήρος πρεσβύτεροι, sed addit: οἱ προεστάντες τῆς Ἐκκλησίας, ἧς νῦν ἀφηγή.

A Atqui προεστῶτα Ecclesiæ penes episcopos est, non penes secundi ordinis sacerdotes. Ne vero ullus dubitandi locus esset relictus, porro subiungit: Ἀντικεινὸν λέγομεν καὶ Ἦλον, Ἰγνίνον τε καὶ Τελεσφόρον, καὶ Εὐστόν. Atqui hos episcopos Romanæ Ecclesiæ ipse Irenæus supra pag. 203, lin. 3 seqq. (lib. iii, c. 3, n. 5) enumerat: ac ibidem etiam lin. 19 seq. (n. 4) de S. Polycarpo ait: « Ab apostolis in Asia, in ea quæ est Smyrnis Ecclesia constitutus episcopus; » qui tamen ante dicta pag. 464, lin. 24 seq. (in epist. ad Florinum) eidem appellatur, ὁ μακάριος καὶ ἀποστόλικος πρεσβύτερος. Porro pag. 200, col. 1, lin. 18 (lib. iii, n. 2) memorat « traditionem, quæ est ab apostolis, quæ per successiones presbyterorum in Ecclesiis custoditur; » et mox pag. 201, col. 1, lin. 13, ait: « eam quam habet ab apostolis traditionem ... per successiones episcoporum pervenientem usque ad nos. » Ubi quos prius « presbyteros » vocaverat, mox B « episcopos » appellat, et tales ipsa « successionis » voce indicat; siquidem sacerdotum secundi ordinis successio nunquam fuit numerata. Neque hanc vocis « presbyteri » pro « episcopo » acceptionem ad episcopos Irenæo antiquiores restringo, atque ratione ævi, quo præcesserunt, eos ab Irenæo ita dictos puto; uti quidem clarissimis quibusdam episcopalis ordinis defensoribus, præcipue Pearsono part. ii *Vindic. epist. S. Ignatii*, cap. 13, visum est. Quippe supra p. 343, col. 2, lin. 45 (lib. iv, c. 26, n. 2), de episcopis sæi temporis scribit Irenæus: « Quapropter eis qui in Ecclesia sunt presbyteris obaudire oportet, his qui successionem habent ab apostolis, sicut ostendimus; qui cum episcopatus successionem charisma veritatis certum secundum placitum Patris acceperunt. » Et pag. 344, col. 1, lin. 4 (ibid., n. 3): « Qui vero crediti sunt a multis esse presbyteri, serviunt autem suis voluptatibus, ... et principalis consensio- nis timore elati sunt, » etc. Et col. 2, lin. 5 (n. 3), de bonis episcopis: « Cum presbyterii ordine sermonem sanum et conversationem sine offensa præstant. » De quibus et paulo post, pag. 345, lin. 1 (n. 5) addit: « Tales presbyteros nutrit Ecclesia, de quibus et Propheta ait: « Et dabo principes tuos « in pace, et episcopos tuos in justitia »²⁴. » Cæterum haud meliori jure licet novatoribus exinde colligere, quod Irenæi ævo nulla episcoporum et presbyterorum fuerit distinctio, quam ex eo quod summus V. T. pontifex in sacris Litteris et Philone Judæo aliisque « sacerdos » appellatus sit, collegerint, 214 unum pontificatus et sacerdotii ordinem sive gradum fuisse.

Fevardentii admonitio.

Quoniam vero ex libro Irenæi nostri adversus Marcionem, libro quoque ad Marcianum fratrem, alioque variorum tractatum, libro denique adversus gentiles, *De scientia* nuncupato, nulla pro certo fragmenta reperio; subjecta quædam partim a Demetrio Diacopo Viennensi, mihi a B. N. Fabro, insignis pietatis et eruditionis viro, liberaliter concessa; partim a Damasceno in *Paralipsis* suis inserta et collecta, quæ ad supra nominatos libros forsitan pertinent, subnectam.

Ejusdem adnotationes in utrumque fragmentum sermonis ad Demetrium.

Pag. 342. *Demetrii Diacopi.* Quis fuerit, et quando vixerit iste Diacopus necdum plane novi; fragmentum enim nudum mihi concessum fuit. Sed Græcum, ac munere ecclesiastico Viennæ Galliarum functum esse, vel solus titulus indicat. Coniunctio, ex Asia, cum primis illis sanctissimis Ecclesiarum pastoribus et doctoribus, qui Lugdunensem

²⁴ Psal. cxxxii, 9.

Galliam sua doctrina et pietate illustrarunt, mis-
sum fuisse aut eisdem successisse. Constat enim
tam ex epistola Ecclesiarum Viennensis et Lugdu-
nensis ad Ecclesias Asiaticas, quam recitat Euse-
bius, quam ex Photino, Irenæo, Benigno, Andochio,
Tyro, Felice, aliisque plurimis a beato Polycarpo
ex Asia in Gallias missis pietatis Christianæ doctri-
nis, eximiam inter Gallos et Asiaticos Christia-
nos tum coaluisse amoris et consuetudinis conjun-
ctionem.

Immensus cum sit Deus. Quæ hinc prædicantur
de divina immensitate, potestate, atque providen-
tia, vel adversus Gnosticorum delirationes, vel gen-
tilium de mundi ortu et cæca fortuna, quam deam
fingebant, cæcitate diriguntur.

Quippe cum sit potestas libera. Ex plurimis libri
tertiæ, quarti et quinti locis apparet Irenæum fuisse
eximium liberi arbitrii nostri propugnatores; id-
que percommode, ut Simonis Magi idem negan-
tis, et Florini, peccatorum causam Deo, non li-
bero hominum arbitrio tribuentis, impietates re-
felleret.

*Ex Joan. Ernesti Grabii adnotationibus in eadem
fragmenta.*

Immensus. Hoc Feuudentius una cum priori
fragmento a N. Fabro acceptum edidit, nec tamen
qui id citaverit, auctorem indicavit. Quod si fecis-
set, Græca forte alicubi invenire, et meliorem ver-
sionem ac sensum genuinum dare potuisset. Sed,
ut verum fatear, hæc mihi valde suspecta, nec ip-
sius Irenæi esse videntur.

Θέλησις. Citat ista Maximus dicto loco cum hac
præfatione sive inscriptione: Τοῦ ἁγίου Εὐρη-
ναίου ἐπισκόπου Λουγδύων, μαθητοῦ τῶν ἁγίων
Ἰωάννου, τοῦ ἀποστόλου καὶ εὐαγγελιστοῦ, ἐκ τῶν
πρὸς Δημήτριον, διάκονον Βιαιίνης, περὶ πίστεως
λόγων, οὗ ἡ ἀρχὴ Ζητῶν τὸν Θεόν, ἄκουε τοῦ Δαυὶδ
λέγοντος. Ubi Irenæum perperam Joannis apostoli
discipulum dictum patet; haud certo autem constat,
utrum sermo vel sermones *De fide* ei ascri-
pti sint genuini, cum nec in Eusebio, nec in
alio veterum scriptorum mentio eorum occurrat.
Id vero inde liquet, Feuudentium, vel potius
N. Fabrum, a quo hoc dictum accepit, male «
Demetrium Diacopum a Vienna» pro «
Diacono» scripsisse, et sermonem *De igne* vocasse, quod πρὸς
forte loco πίστεως legerit.

*Adnotationes Fr. Feuard. in fragmentum citatum
ab auctore* Quæst. et Resp. ad orthodoxos.

Pag. 342. *Non flectere autem genu.* Hujus quoque
ritus paulo post Irenæum et Justinum ita Tertul-
lianus meminit: «
Die Dominico jejunium nefas
ducimus, vel de geniculis adorare. Eadem immu-
nitate a die Paschæ in Pentecosten usque gaude-
mus»²⁷, «
Quæ iisdem fere verbis exprimit etiam
Hieronymus dial. adv. Luciferianos; insuper Au-
gustinus epist. 119, cap. 15 et 17, et Maximus
Taurinensis homil. 1 de Pentecoste.

In quo mentionem etiam Pentecostes facit. Hujus
diei observatio, etsi nullibi expressis litteris Novi
Testamenti præcipiatur, vere tamen apostolica est,
quoniam hujusmodi sacra die missus est in aposto-
los et priores Christianos cum miris ac ineffabilibus

charismatibus suis Spiritus sanctus, qui nascentis
Ecclesie matris nostræ sanctificaret exordium.
Deinde, ut in Actis legitur, Paulus ex Europa tra-
jecit in Asiam, ad festum Pentecostes Jerusoly-
mis cum B. Jacobo et fratribus celebraret²⁸. Ac
jure certe de Pentecoste Christianorum hoc intelli-
gendum docet Epiphanius cont. hæres. 75. Quid
enim illi tunc cum umbris ac figuris Judæorum,
quarum tantus erat expugnator? Hujus quoque festi
ut apostolica traditionis ante Justinum ac Irenæum
meminerunt Clemens Rom. lib. v *Constit.*, cap. 21,
et Ignatius ad Philippenses; et postea, ut nunc di-
cebamus, Tertullianus lib. *De corona militiæ*; de-
nique Augustinus epist. 118.

In qua genu non flectimus. Rationem assignans
Hieronymus scribit Pentecosten esse tempus lætiti-
æ atque victoriæ, quo non genua flectuntur, nec
curvamur; sed cum Domino ad cælorum alta sustol-
limur²⁹. Quibus subscribit Augustinus, epist. 119,
cap. 15, item omnes qui postea divinarum officio-
rum et rituum designaverunt rationes. Aliis vero
temporibus non solum in orationibus manus ali-
quando in celos expandebant Christiani, verum et
eas aliquoties complicantes, et tundentes pectora,
cum omni demissione animi, in genua, in faciem
que coram Deo procumbentes Deo supplicabant.
«
Quando non geniculationibus nostris,» inquit
Tertullianus, «
etiam siccitates sunt deprecisæ»³⁰.
Et libro *Adversus Judæos*, cap. 10: «
In rebus at-
tonitis, genibus utique positis, et manibus cæden-
tibus pectus, et facie humi volutata, orationem
commendare debemus.» Rursusque piissimas inter
orandum cæremonias recensens et explicans
ait: «
In cælum suspicientes, manibus expansis,
quia innocens; capite nudo, quia non erubesci-
mus; denique, sine monitore, quia de pectore ora-
mus»³¹, etc.

Adnotationes ejusdem.

Benedicentes. Ecquid ab hoc apostolico viro prod-
iret, quam quod apostolorum pectus pietatenique
spiraret? Hæc enim quæ a Damasceno citatur
verba referunt Pauli dicentis: «
Benedicite perse-
quentibus vos; benedicite, et nolite maledicere»³².
Et semetipsum in exemplum proponens ait rur-
sum: «
Maledicimur, et benedicimus»³³. Et prin-
cipis apostolorum Petrus similiter jubet non red-
dere maledictum pro maledicto, sed e contrario
benedicere. Sic etenim Christus caput nostrum,
«
cum malediceretur, non maledicebat»³⁴, etc. Au-
vero aliquando piis viris liceat justis de causis ali-
cui maledicere, id est probra et convicia in eum
proferre, late satis discussimus, *Comm. in Epist.
B. Judæ apostoli*, v. 9.

Etiamsi ad interitus periculum. Imo vero tum
maxime Deus suis adest, cum abesse putatur; et ex
summis periculis eripit, cum actum de illis videtur.
Testes sunt Israelitæ in exitu de Ægypto, David,
Jonas, Susanna, et alii absque numero. Hinc præ-
clara Philonis Judæi ad suos contribules oratio:
«
Bono animo esse oportet, viri Judæi, quia tum
adest divinum, cum humanum deest auxilium;»
lib. *De legatione ad Caium*, et apud Euseb. lib. II
Hist.

²⁷ Lib. De coron. milit., c. 4. ²⁸ Act. xx; I Cor. x. ²⁹ Prolegom. in Epist. ad Eph. ³⁰ Lib. Ad Scap.,
cap. 4. ³¹ Apol. c. 30. ³² Rom. xii, 14. ³³ I Cor. iv, 12. ³⁴ I Pet. ii et iii.

VARÆ LECTIONES

Minoris momenti, consulto prætermisæ.

Numero paginas designant editionis D. Renati Massneti, quarum seriem typis grandioribus textui
inseruimus.

P. 2. Eras. et Gall. *Verbum Do-
mini.*

Et dicere. In edit. deest, etc.
P. 3. *Commixtum.* Octob. mixtum.

Mysteria. Forum. additum in
edit.

- P. 3. In Deum. Græc. εἰς Χριστόν, in Christum.
Flosculum. Editt. *fosculus.*
Ostendimus. Eras. et Gall. ostendimus.
Evertendum. Clarom. *vertendum.* Voss. et Pass. *devastandum.*
 4. *Coopertum.* Feuard. *opertum.* Manifestabitur. Ottobon. manifestetur.
 5. *Ennozam.* Clarom. *ennoiam.* Et *Unigenitum.* Editt. omittunt et.
 8. *Voluit enim.* Clarom. et Pass. *voluit autem.*
 9. *Dulcedine.* Clarom. *dulcitudine.*
Confirmat. Clarom. et Dom. *confirmet.*
 Et *Horon.* Editt. omittunt et.
 14. *Per parabolas.* Cod. Pass. *per parabolam.*
 Et *Paulum.* Pass. Et *Paulum autem.*
Iota et Eta. Clarom. et Ottobon. *iotam et etam,* et sic alibi passim ejusmodi vocabula declinant.
 17. *Et non solum.* Editt. Eras. Gall. et Feuard. omittunt et.
Cum multæ. Cod. Clarom. cum Eras. et Gall. *cum quando multæ.*
 18. *Ideo quia.* Clarom. *id eo quod.*
 20. *Quod dereliquerat.* Clarom. *quod reliquerat.*
Rursus timebat. Clarom. *rursus et timebat.*
Dominus noster. In editt. Eras. et Gall. *deest noster.*
 25. *Non scientem.* Clarom. *nescientem.*
 27. *Amplificatum.* Voss. *inamplificatum.*
 28. *Dextram appellant.* Clarom. Pass. Ottobon. et edit. Eras. *dextram.*
Fabricatum esse. *Esse* *deest* in mss. Anglic. et Clarom.
 Et *Salvatorem.* Clarom. Voss. et edit. Oxon. Et *Salvatorem autem.*
 29. *Eo quod sint.* Editt. *eo quod sunt.*
Omnimodo. Editt. *omnino.*
 30. *Uti in nihilo.* In Pass. *deest in.*
 46. *Auferet.* Clarom. et Pass. *auferit.*
 47. *Agnoscet.* Clarom. et Voss. *cognoscet.*
Cognoscere. Clarom. *agnoscere.* *Fingitur.* Clarom. *confingitur.*
 48. *A discipulis.* In Cod. Voss. et edit. Oxon. *deest a.*
 Et *terrestrium.* Eras. Gall. et Feuard. omittunt et.
 51. *Apparuerit.* Clarom. *apparuit.*
Similibus eis. Eras. et Gall. omittunt *eis.*
 53. *Evacuata.* Editt. *vacuata.*
Recurrit. Editt. *recurrat.*
 55. *Cucurbita autem.* In Voss. *deest autem.*
Cucumis. Clarom. et Merc. 2. *cucumeris.*
Quaternionem. Eras. Gall. Arund. *quaternionem.*
 56. *De Aorato autem.* Editt. omittunt *autem.*
Eum dicentes. In Eras. Gall. et Feuard. *deest eum.*
Eum Bython. Eras. Gall. et Feuard. omittunt *eum.*
 59. *Se dicere.* Eras. et Gall. omittunt *se.*
 62. *Dationem.* Arund. *donationem.*
 63. *Dicent.* Pass. *dicerent.*
 67. *Nec cognoscere.* Feuard. *ne cognoscere.*
Sed ne quidem. Pass. *sed neque.*
 68. *Et ipsum...* et λ Feuard. Gall. et Eras. omittunt *et.*
Illud quod est. Arund. Merc. 2. cum edit. Eras. et Gall. *illum quod est.*
 71. *Et dispositionem.* In Eras. Gall. Feuard. et mss. Pass. Ottob. Arund. et Merc. 2. *deest et.*
 72. *Hinc etiam.* Voss. et Dom. *hinc enim.*
 74. *Adimpleverunt.* Arund. *impleverunt.*
 75. *Fecit numerum.* Clarom. *confecit num.*
 77. *Recurrit.* Editt. *recurrat.*
 78. *Figurationem.* Ottobon. *figuram.*
Quis enim. Pass. et Voss. *qui enim.*
 81. *Aberrasse.* Clarom. et Pass. *oberrasse.*
Novies undecim. Pass. *novies undeni.*
 83. *Incidere.* Pass. *inciderint.*
 86. *De prophetis autem.* In Clarom. enim pro *autem.* In Ottobon. *prophetis pro prophetis.*
 Et *similitudinem.* Dom. et in *similitudinem.*
 90. *Israel autem me.* Editt. *Israel me autem.*
 91. *Et tunc.* Eras. Gall. et Feuard. omittunt *et.*
 92. *Et discite.* In editt. *deest et.* *Nesciebant.* Arund. et Voss. *non sciebant.*
 94. *Descenderit.* Voss. *descendit.*
Quidam enim. Ottobon. *quidam etiam.*
 96. *Quæ sit.* Pass. *quæ est.*
 Et *anima.* Eras. Gall. et Feuard. omittunt *et.*
 98. *Et Deus Isaac.* Editt. omittunt *et.*
Charactera. Editt. *characterem.*
 99. *Per impositionem.* Voss. *impositione,* siue *per.* *Scrutans.* Editt. *inscrutans.* In reliquis. Eras. Gall. et Feuard. et in reliquis.
Initio. Arund. et edit. Oxon. *in initio.*
Generavit. Clarom. *generaverit.* *In quibus.* Eras. Gall. et Feuard. et in quibus.
 100. *Operas justas.* Arund. *opera justa.*
Repromisit. Clarom. et Pass. *promisit.*
Magis. Arund. *magicas.*
Magis. Arund. *magicæ.*
Recurrerit. Arund. *recurrerit.*
 P. 101. *Dixit.* Clarom. et Pass. *ait.*
Dæmoniorum. Editt. *dæmonum.*
Invenisse. Editt. *advenisse.*
Primo. Clarom. et Pass. *primum.*
Dispositionem hanc. In Pass. *deest hanc.*
Dissolveret. Pass. et Voss. *solveret.*
 102. *Affingentes.* Arund. et Merc. 2. *affigentes.*
Imo magis. Editt. *imo et magis.*
 103. *Ab eo.* Quidam mss. a *Deo.*
Ad eum. Editt. *ad Deum.*
 104. *Assentientibus.* Clarom. *consentientibus.*
 105. *Qui sint.* Voss. *quisunt.*
Hoc habes. In Pass. *deest hoc.*
Odisti. Merc. 2. *odis.*
Odi. Eras. Gall. Arund. et Merc. 2. *odio.*
 108. *Raguel.* Clarom. *Raguel.* *Ele'eth.* Eras. Gall. et Feuard. *Elelet.*
 109. *Non potuisse eam.* In Eras. Gall. et Feuard. *deest eam.*
Sicut dicunt. Editt. *ut dicunt.* *Cognovisse.* Pass. et Voss. *agnovisse.*
Et ipse. Et *deest* in Eras. Gall. Feuard. Pass. Arund. et Merc. 2. *Generavit filium.* In Pass. *deest generavit.*
 110. *Exsultantem.* Pass. et Voss. *exaltantem.*
 Et *angelos.* Editt. omittunt *et.* *Participaret.* Pass. *participarii.* Et *pinguis.* In Editt. et Voss. Arund. et Merc. 2. *deest et.*
Semetipsos. Editt. cum Arund. et Merc. 2. *seipsos.*
Filiis suis... *evertit.* In Eras. et Gall. *omisso suis, vertit.*
 112. *Nec enim.* Enim *deest* in Voss.
 113. *Timore.* Editt. *tremore.*
Sumus nos. Nos *deest* in Eras. Gall. Arund. et altero Merc.
Adduxit. Clarom. et Pass. *perduxit.*
 116. *Est aliquid.* In editt. Eras. Gall. et mss. Arund. et Merc. 2. *omissum est.*
Hoc non. In iisdem *deest hoc.*
Extra pleroma esse. In Clarom. *deest esse.*
 Et *pleromata.* Eras. Gall. Feuard. Pass. et alter Merc. omittunt *et.*
 117. *Qui non possunt...* *aliquid.* In Clarom. *possint.* In Voss. *deest aliquid.*
 118. *Enarravit.* Eras. Gall. et Feuard. *narravit.*
 119. *Hæc et facta sunt.* In editt. *deest et.*
Alteri. Eras. Gall. cum Clarom. Arund. et Merc. 2. *altero.*
 120. *Abscindere.* Merc. 2. *abscondere.* Eras. et Gall. *abcondere.* Et si. Eras. Gall. et Feuard. omittunt *et.*
Locum ostendere. Editt. *et locum est.*

- P. 121. *Extra pleroma dicunt.* Editt. dicunt.
Propter necessitatem. Eras. Gall. et Feu. *per necessitatem.*
 122. *Continerentur.* Eras. Gall. et mss. Angl. *continentur.*
Nisi Editt. *nisi si.*
 123. *Quæ sursum est, emissionis.* Clarom. et Voss. *emissio.*
Ignoravit autem et ea. In Arund. *deest autem.*
Qui sunt intra pleroma. Clarom. Arund. et Voss. *que pro qui.*
Libro. Clarom. et Voss. *Libar. Partecorum.* Editt. *parteciporum.*
 124. *Natura malos.* Eras. Gall. et Feu. *et natura malos.*
Et reliquorum corruptentia. Clarom. et Pass. *reliquorum, et corruptentia.*
Et Aonas. Et omissum in Eras. Gall. Arund. et Merc. 2.
Imago sit. Clarom. et Voss. *imago est.*
Ad quorum. Feu. in marg. Clar. et Pass. *ad aliquorum.*
Nisi. Editt. *nisi si.*
Quæ... sunt. Clar. Arund. et Merc. 2. *qui... sunt.*
In circumscriptio. In deest in editt. Eras. et Gall. ac mss. Clarom. et Pass.
 125. *Hoc quod.* In Arund. et Merc. 2. *deest quod*; in Eras. vero et Gall. *hoc.*
Obumbratur. Voss. *umbratur.*
Separata sint. Editt. cum Pass. Arund. et Merc. 2. *separata sunt.*
Uti ne. In Arund. *ut*; in Voss. *ne.*
Itaque. Voss. *ita quod.*
 126. *Simone.* Clarom. Voss. et Merc. 2. et *Simona.*
Ethnicis. Eras. Gall. et Merc. 2. et *ethnicis.*
Qui non sunt dii. Arund. et Merc. 2. *quæ non sunt dii.*
Adinventus. Voss. *inventus.*
Transfigurantes. Clarom. *intransfigurantes.*
 127. *Deciderunt.* Editt. cum Voss. Arund. et Merc. 2. *ceciderrunt.*
Irrisione. Eras. Gall. Arund. et Merc. 2. *risione.*
Is. Editt. *hic.*
Hanc universitatem. In Voss. *deest hanc.*
Verita. i. Editt. *et veritati.*
Arbitrati sumus. Arund. *arbitrantes,* absque *sumus.*
Tantum. Deest in Arund.
 128. *Enumerari.* Eras. Gall. et Feuard. *enumerari.*
Triacontadem. Editt. cum Arund. et Merc. 2. *triacontada.*
Sine illo. Eras. Gall. et Clarom. *sine illo.*
 129. *Sed aut Sigen.* In Clarom. *deest sed.*
Enumeratur. Eras. Gall. et Feu. *annumeratur.*
 131. *In aliquid.* Editt. cum Voss. Ar. et Merc. 2. *in aliquod.*
Dicunt eum. Merc. 2. *dicunt eum.*
Radium dicunt. Editt. cum Voss. Ar. et Merc. 2. *dicunt.*
 P. 131. *Quidnam.* Clarom. et Voss. *quid.*
Illum dicant. Eras. Gall. et Clar. *illum dicent.*
Qui est. Est omissum Eras. Gall. Feu. et Voss.
Ignorabant. Cod. Arund. cum Feuard. editt. 1576, *ignorabant.*
Hec dixerint. Clarom. et Voss. *hoc dixerint.*
Et circumdantem. In Voss. *deest et.* In Clarom. *pro et* legitur *eum.*
Est spiritalis. In codd. Clarom. et Voss. *desideratur est.*
 132. *Accidunt.* Clarom. *accident.*
 133. *Et hi ipsi.* In Merc. 2. *deest et*; in Voss. *hi.*
Imagines eorum. In Clarom. *deest eorum.*
 134. *Et hoc.* Eras. Gall. et Feuard. *omittunt et.*
 135. *Qui prædicti sunt.* Er. Gall. et Feu. *omittunt, qui et sunt.*
Numquid. Clarom. *an numquid.*
Non cognovisse. Clar. *non agnovisse.*
Monogenem. Eras. Gall. et Feu. et *Monogenem.*
Libro. Clarom. Voss. Eras. et Gall. *liber.*
 136. *Horum imagines.* Eras. Gall. et Feuard. *eorum imagines.*
Talia. Clarom. et Voss. *alia.*
Quid qui ex Logo. Er. Gall. *quid qui a Logo.*
Sex. Voss. *septem.*
 137. *Supra pleroma.* Eras. Gall. et Feu. *super pleroma.*
In eo Deo. In Voss. *deest eo.*
Super ea. Clarom. et Feu. in marg. *supra ea.*
Alius Deus. Deus non legitur in Eras. Gall. Arund. et Merc. 2.
Hoc idem. In Merc. 2. *deest idem.*
Super omnia. Editt. *supra omnia.*
Quæ sunt deorum. In Clarom. *sint pro sunt.*
 138. *Quæritur.* Clarom. et Voss. *quæretur.*
 139. *Omnes erant.* Eras. Gall. et nter Merc. cod. *erunt.*
Sapientiam. Voss. et Merc. 2. *Sapientia.*
Profundo. Eras. Gall. Arund. Ottob. et Merc. 2. *profundum.*
 141. *Propter hoc.* In Feuard. marg. Voss. et Clarom. *propterea.*
 142. *Et qui.* Eras. Gall. et Feu. *Et hi qui.*
Quæ erga pleroma. Clar. *qui,* etc.
 144. *Quicumque accipiet.* In Er. Gall. et Feu. et *quicumque.* In Clar. et Voss. *accipit.*
Liberabit. Clar. Voss. Gallas. et Feu. *liberavit.*
Ea quæ. In Merc. 2. *hæc quæ.* In Voss. *neque hæc,* *neque ea* comparet.
Deminoratione. Clar. Arund. et Merc. 2. *deminutione.*
Ne a Patre. Arund. *nec a Patre.*
Nec Mater. Clarom. *neque Mater.* Alii, *aut mater.*
 P. 131. *Converterunt.* Clarom. Arund. et Merc. 2. *convertunt.*
 145. *Autem noster.* In Clar. et Voss. *deest noster.*
In incorruptionem. In deest in Eras. et Gall.
Neque duodecimus. Eras. Gall. et Feu. *nec duodecimus.*
 146. *Et tricenarius.* In Arund. et Merc. 2. *deest et*
 147. *Credunt ei.* Ei *deest in* Voss. et Merc. 2.
Piunt. Clarom. *fiunt.*
Ubi est. Clarom. *omittit est.*
 147. *Subsequitur.* Voss. *sequitur.*
Quæ est. Desunt in Eras. et Gall.
Convenire in Hierusalem. In deest in Eras. Gall. et Feuard. xxxviii. Clarom. et Merc. 2. xxx et viii.
Iterum inde. Eras. Gall. et Merc. 2. *omittunt iterum*; Clar. et Voss. *inde.*
Satiavit. Clarom. *satiat.*
Ascendens. Voss. *ascendit.*
Cum teniret. Merc. 2. *cum tenuerit.*
Sed et secundum. Eras. Gall. et Feu. *omittunt et.*
 148. *Contra semetipsum.* Clar. Voss. et Merc. 2. *contra semetipsum.*
 148. *Ipsi qui.* Editt. cum Arund. et Merc. 2. *ipsi autem qui.*
Autem annum. In Clar. et Voss. *deest annum.*
Attigit. Voss. *teligit.*
Absistat. Arund. et Merc. 1 *abstulit.* Alii, *abstulit.*
 149. *Omnino.* Feuard. in marg. Clarom. et Arund. *omnimodo.*
 150. *Numerus eorum.* Clar. et Voss. *numerus autem eorum.*
Secundum enim. Eras. Gall. et Feu. *secundum autem.*
Corruit. Arund. Merc. 2. Er. Gall. et Feu. *ruit.*
 151. *Aut habere... fratres.* Editt. *habera... fratres dixit.*
Et ipse. In Er. Gal. et Feu. *non legitur et.*
 152. *Et renes.* In Clarom. *deest et.*
Post hoc. Editt. *post hæc.*
Scilicet... et. In Voss. et Arund. *deest scilicet*; in Clarom. *et.*
Habebant. Er. Gal. et Feu. *habebat.*
Quasi ut. Voss. *quasi sicut.*
Deliramenta. Eras. Gall. Arund. et Merc. 2. *liramenta.*
Typos. Voss. *typos.*
E triginta diebus. Voss. *et triginta dies.*
Serva tuæ. Voss. *scrutato,* sine *tuæ.*
 154. *Et multa.* Id. *et multum.*
Numerum. In Feuard. Grab. Clarom. et Voss. *et numerum.*
Ex æquo. Voss. *æquus.*
Si quis. Feuard. *addit etiam.*
Tanti sint. Clar. *tanti sunt.*
Quæ sunt. In plerisque, *fiunt.*
Accipit. Quidam, *accipit.*
 155. *E: ar. nam.* Editt. *omittunt et.*

- P. 155. *Se putat. Se deest* in Clarom. Voss. et Merc. 1.
Mutat... jaculatur. Clar. Ar. Voss. et Merc. 2. *mutat... jaculatur.*
- Aspectum.* Er. Gall. et Feu. *conspicuum.*
- Relinquentes.* Editt. *derelinquentes.*
156. *In charitate.* Feu. in marg. et Clar. *in charitatem.*
Fecit et facit Editt. Eras. Gall. et Feu. *facit et fecit.*
Excidere. Clar. *excedere.*
Et idem. Et deest in Er. Gall. et Feu.
- Volatilium.* Er. Gall. et Feu. *volantium.*
- Autumni.* Arund. et Merc. 2. *Autumno.*
- Pluviae.* Er. Gall. Arund. et Merc. 2. *pluvia.*
- Emissiones.* Clarom. et Arund. *immisiones.*
- Absolvimus... commendamus.* Eras. Gall. et Feuard. *absolvamus... commendamus.*
- In futuro.* Clarom. *in futurum.*
157. *Diligamus eum.* Editt. cum Arund. et Merc. 2. *diligamus Deum.*
- Vere semper.* In Arund. deest *vere.*
- A Deo.* Arund. *ab eo.*
Per hoc. Clarom. *pro hoc.*
Putas. Eras. Gall. et Feuard. *putes.*
- Sciunt.* Editt. cum Clarom. et Voss. *sciunt.*
- Dehinc.* Arund. et Merc. 2. *hinc.*
- In quem.* In Clarom. et Voss. deest *in.*
- Didicimus.* Clarom. *didicimus.*
Lingua. *Ejus addit* Arund.
158. *De die... illa.* Clarom. *omittit illa.*
159. *Ut ei de.* Clarom. *ut eidem da.*
Et tanta. Editt. *et tantum.*
Exponant. Editt. cum Voss. Arund. et Merc. 2. *exponant.*
- Quoniam sunt.* In Clarom. et Voss. *sint.*
- Non salvat.* Clarom. *non salvat.*
- 160 *Necessarie.* Deest in Arund. *Participaverunt ei.* In Clarom. *ejus.*
- Credimus nos.* Arund. *omittit nos.*
- Resuscitans.* Id. *suscitans.*
Rainquitur. Editt. cum Voss. et Merc. 2. *relinquetur.*
- Anime sunt.* Eras. Gall. Feuard. cum Arund. et Merc. 2. *anima sunt.*
- Reliqua materia.* In Voss. *unica vox, reliquo.*
Et Deum. In editt. et Arund. ac Merc. 2. *et Dominum.*
Sententias. Id. *sententiam.*
161. *Per sapientiam.* Editt. et Arund. *sapientin.*
- Ipsi hujus.* Clarom. et Voss. *ipsi hi hujus.*
- Sint.* Editt. cum Voss. et Merc. 2. *sunt.*
2. *sunt.*
Faciendam. Editt. cum Voss. *faciendum.*
Eorum quæ. Clarom. *rerumquæ.*
Habeat. Clarom. Voss. et Merc. 2. *habet.*
- Velit.* Eras. Gall. et Merc. 2. *vellet.*
162. *Principatum.* Clarom. et Merc. 2. *Principum.*
Perfecti. Eras. Gall. Feuard. et Merc. 2. *perficit.*
Et prohibuisset, nihil. Feuard. *prohibuisset, et nihil.* In Arund. et Merc. 2. *deest et.*
- Sunt perfecti.* In Clarom. et Merc. 2. *sint.*
163. *Semetipsum esse.* In Eras. Gall. Feuard. et Arund. *deest esse.*
Concludetur et circumscribitur. Voss. *concluditur et circumscribitur.*
164. *Et Simone et Menandro.* Arund. *et a Simone et a Menandro.*
Aptatum. Arund. Merc. 2. et editt. *adaptatum.*
Et Basilide. Editt. cum pluribus mss. *et a Basilide.*
- Deminoratioe.* Editt. cum Arund. et Merc. 2. *deminoratiombus.*
- Utilitatem.* Voss. *in utilitatem.*
Tantum autem. In Eras. Gall. et Feuard. *deest autem.*
165. *Reus erit.* Arund. *reus est.*
Perjurare. Feuard. in marg. et Anglic. *codic. pejerare.*
Tractantur. Eras. Gall. et Clarom. *tractentur.*
Magistrum. Eras. Gall. Feuard. et Merc. 2. *et magistrum.*
Confundantur. Clarom. et Anglic. *codic. confundantur.*
Dicunt. Editt. cum Voss. Arund. et Merc. 2. *dicant.*
Libidinem. Eras. Gall. et Feuard. *libidines.*
A semetipsis. Idem *præmittunt et.*
- Firmitatem.* Clarom. et Merc. 2. *firmitates,* pro quo in Voss. *firmatatis.*
166. *Cujuscunq[ue].* Clarom. *cujusquam.*
167. *Quæ ante facta sunt.* In Clarom. *quoniam pro quæ.*
Laborarent. Eras. et Gall. *laborent.*
- Temporis.* Clarom. *tempus,*
Reminisceretur. Eras. Gall. et Feuard. cum Merc. 2. *se reminisceretur.*
Ab ea. Editt. cum mss. Anglic. *et ab ea.*
Et ea. Eras. Gall. Feuard. Arund. et Merc. 2. *omittunt et.*
168. *Corporis tarditate.* In Clarom. et Voss. *tarditatem.*
Ei communicans. In Voss. *se pro ei.*
- Scripti.* Eras. Gall. et Feuard. *descripti.*
169. *Esse cæ erint.* *Esse deest* in Arund.
- Omnia ornamenta.* Clarom. *omne ornamentum;* quæ ultima vox etiam in Voss. legitur.
- P. 169. *Peccabit.* Eras. Gall. Ar. et Merc. 2. *peccavit.*
170. *Prædicaverint.* Eras. Gall. et Feuard. *prædicaverunt.*
171. *Deus omnipotens.* Clarom. et Voss. *Dominus omnip.*
173. *Postulet.* Clarom. *postulat.*
Distribuit. Clarom. et Voss. *distribuet.*
Dixit. Clarom. *dicit.*
174. *Christum Dominum.* In Arund. *deest Christum.*
Unusquisque eorum. In Clarom. *deest eorum.*
Adinvenit. Editt. cum Arund. et Merc. 2. *adinvenit.*
175. *Postea deinde.* Eras. Gall. et Feuard. *omittunt postea.*
Et se vero. Editt. *omittunt et.*
176. *Hujus Lini.* Arund. *interiserit autem.*
Et cum adhuc. Eras. Gall. et Feuard. *omittunt et.*
Cataclysmum. Voss. *cum cataclysmum.*
Diaposuerit... miserit. Arund. Othobon. et Merc. 2. *disposuerat... miserat.* *Consentit quoad postremam vocem Clarom.*
Telesphorus. In mss. Anglic. *Telesiphorus.* In Clarom. *scriptum fuerat Telesiphorus,* sed *super-scriptum videtur, Telosporus.*
Eleutherius. Arund. et Voss. *Eleutherus.*
- Es eis.* In Clarom. Arund. et Merc. 2. *deest ex.*
177. *Testimonium.* Eras. Gall. Feuard. Voss. et Arund. *et testimonium.*
Advenisset. Voss. et Arund. *venisset.*
178. *Re liquidum.* *Re deest* in Merc. 1.
- Aliquis annuntiaverit.* Clarom. et Merc. 2. *aliqui annuntiaverint.*
179. *Qui Evangelium.* Editt. cum Arund. et Merc. 2. *qui et Evangelium.*
Languorem. Eras. Gall. et Feuard. *languores.*
Verior. Merc. 1. *major.*
Invenitur. Eras. Gall. et Feuard. *invenitur.*
Faciat. Editt. cum Voss. *faciat.*
Mala habent. Eras. Gall. et Feuard. *mala se habent.*
180. *Acceptioe.* Clarom. cum Eras. et Gall. *acceptatione.*
Constabiliret, et eis esse. In Eras. Gall. Arund. et Merc. 2. *constabiliter eis esse.*
Præputium. In Clarom. et Voss. *præputiationem.*
Et constituens. Editt. cum plerisque mss. *omittunt et.*
In domo Arund. in domum.
Qui dedit. Editt. cum Arund. et Merc. 2. *qui et dedit.*
Ad judicandum. Clarom. *adjudicandi.*
Iniquitatem. Arund. *iniquitates.*
181. *Paulus.* Deest in Voss. *Ipsos autem.* In Arund. *deest*

- autem.
 P. 181. *Et erat. Et deest* in Clarom. et Voss.
 182. *Invenire. In Voss. adinvenire; in Clarom. et invenire. Neque prophetæ. In Eras. et Gall. deest neque.*
 183. *Continere. Se additur* in Eras. Gall. et Feuard.
In comparatione nostra. Clar. Arund. et Voss. in comparationem nostram.
Per quod. Clarom. Arund. et Merc. 2. et per quod. Omnimodo. Eras. Gall. et Feuard. omnino.
Talia habent. In Eras. Gall. Feuard. Arund. et Merc. 2. habebant.
Cum verbo suo. Arund. omittit cum.
 185. *Baptista. Clarom. Baptizatore; pro quo vitiose in Arund. et Merc. 2. Baptistare.*
Et umbra. Arund. et in umbra.
 186. *Post me venit. In Eras. Gall. Arund. et Merc. 2. veniet.*
 187. *Contemnant. Id. cum Feuard. contemnent.*
Altissimis. Eras. Gall. Arund. et Merc. 2. excelsis.
Glorificabant. Eras. et Gall. glorificant.
Salutare. Clarom. salutarem.
Et sectator. Et deest in omnibus mag.
Promiserit. Editt. cum Arund. et Merc. 2. promisit.
 188. *Factus esset. In iisdem, est.*
Inhabitavit. Id. habitavit. Erat et. Arund. et erat et.
A quo. Er. Gall. Feu. et Merc. 2. omittunt quo.
Cujus. Er. Gall. et Merc. 2. cui. Descenderit. Id. cum Arund. et Feu. descenderet.
Faciens vinum. Arund. faciens in vinum.
 192. *Joannis. Eras. Gall. Arund. et Merc. 2. Joannem.*
Sed simul. Id. omittunt sed.
Vers. Deest in iisdem.
 193. *In cælos. Id. in cælum.*
 194. *A facia. Desunt in iisdem. Hæc adimplevit. Eras. Gall. et Feu. omittunt hæc.*
 195. *Enim vere. In Er. et Gall. deest vere.*
Sic et. Et deest in Er. Gall. Feu. Arund. et Merc. 2.
Multo durius. Multo deest in Voss.
Putabat. Eras. et Gall. putabant.
Solventes. Voss. absolventes. Eos a. Eos desideratur in Eras. et Gall.
 196. *Inquit. Deest in iisdem, et Merc. 2.*
Erat cum eo... sumus. In Clar. erat et sumus desunt.
Quodcumque. Eras. Gall. et Feu. quæcumque.
Nativitatem autem. Autem deest in Er. Gall. et Feu.
Impletam. Voss. adimpletam. 197. Prophetæ dicunt. Arund. Propheta dicit.
Et movemur. Eras. Gall. Feu. Arund. et Merc. 2. omittunt et.
In quo statuit. Arund. in quo et statuit.
Sub Domini. Arund. sub Deum. Funiculum. Id. funiculus.
Dans vobis. Vobis deest in Eras. Gall. Arund. et Merc. 2.
In populo. Editt. omittunt in.
 198. *Ab inricem. Eras. Gall. et Feu. omittunt ab.*
Nos et causam. Editt. nos autem et causam.
 199. *His qui ex gentibus. Id. ipsis qui, etc.*
Esse docebant. In Voss. dicebant.
Conterritus. Merc. 1. contritus.
 200. *Eundem scientes Deum. Editt. cum Arund. Othob. et Merc. 2. Scientes eundem esse Deum.*
Ascendi Hierosolyman. Editt. cum Voss. Arund. et Merc. 2. ascendit in Hierosolyman.
 201. *Fuerit Apostolorum. Id. fuit.*
Thessalonicam. Clarom. Arund. et Merc. 2. in Thessalonicam.
Ipsæ facit. In Merc. 1. fecit. Festinaret. Eras. Gall. Arund. et Merc. 1. festinavit.
Spiritus sanctus. Sanctus deest in Eras. et Gall.
 202. *Discessum meum. Id. discessum nostrum.*
Refutet Lucam. Editt. cum Merc. 2. refutet et Lucam.
Baptizatus sit. In Voss. fuerit. Nocte. Clarom. noctis.
Et divitis. Illius addunt editt.
De publicano. Id. omittunt de.
Vaniloquio suo. Suo deest in Voss.
 204. *Desuper adveniens. Editt. cum Othob. Arund. et Merc. 2. desuper veniens.*
Qui locutus sit. Id. qui et locutus sit.
De suo nomine. Editt. omittunt de.
In glorificationem. Editt. cum Arund. Othob. et Merc. 2. ad glorificationem.
Passum dicunt. Id. dicant.
Dicentem. Editt. et dicentem.
 205. *Spoliabat. Id. exspoliabat.*
 206. *Adaperuit. Id. cum Arund. et Merc. 2. aperuit.*
Non ergo. Arund. non enim.
Eum factum. Voss. eum esse factum.
Qui passus... venturus. Editt. cum Ar. et Merc. 2. qui et passus... venturus est.
Ergo in semetipsum. Er. Gall. Feu. Clar. Ar. in semetipso.
Et invisibilibus. Arund. et in invisibilibus.
Immisit. Er. Gall. et Feu. misit.
Abacus. Ambacum in Clar. et Voss.
 207. *De Antichristo est. Editt. cum Arund. et Merc. 2. pro de ha-*
bent ex.
 P. 207. *Inhabitavit. Id. et Voss. habitavit.*
Romanos alloquens. Clar. et Merc. 2. Romanis colloquens.
Quoniam quotquot. Editt. et Merc. 2. quia quotquot.
Pro nobis mortuus est. Est omittitur in Er. Gall. et Feu.
Et passus. Idem cum Arund. et Merc. 2. est passus.
In cælos. Editt. in cælum.
Ipsæ est. Enim addunt iid.; est vero omittunt Er. Gall. Ar. et Merc. 2.
 208. *In vobis. Er. et Gall. omittunt in.*
Effunders. Se additum in Er. Gall. Clar. et Arund.
Nobilitatem. Voss. nobilitate.
Petit. Er. Gall. Feu. Ar. et Merc. 2. petit.
Et pollicente. Ei additur in Voss.
 209. *Unde oportebit. Editt. Unde et oportebit.*
Non erat ergo. Editt. cum Ar. et Merc. 2. omittunt ergo.
Liberare. Editt. cum Ar. Othob. et Merc. 2. eliberare.
 210. *Manifestum facit eum. In editt. et Arund. ac Merc. 2. fecit.*
Petrus. Arund. et edit. Oxon. et Petrus.
Increpavit. Voss. increpuit.
Avolare. Voss. volaret.
Passuri essent. In Er. Gall. et Feu. erant.
Interficerent. Clar. Voss. et Merc. 2. interfecerant.
 211. *Alluvit. Voss. adunavit.*
Coniunctus. Clar. coniunctus, pro quo vitiose in Arund. et Merc. 2. cognitus.
In amicitiam. Er. Gall. et Feu. ad amicitiam.
Etiam in eos. Clar. et in eos.
Rudi. Clar. Ar. et Merc. 2. rudis.
De Virgine. Editt. Oxon. cum Arund. et Merc. 1. ex Virgine.
 212. *Ex Joseph. Er. Gall. et Feu. de Jos.*
Percipiunt, et paulo post, percipere. In editt. recipiunt, accipere.
Prophetis omnibus. Omnibus deest in Eras. et Gall.
 213. *A Deo. Desunt in Arund.*
 214. *Dicens hoc. In editt. hæc. Hic enim. Feuard. in marg. et Voss. hinc enim.*
Imponens. Arund. apponens.
Piena est terra. Clar. plena sit terra.
Et ex montis. In Clarom. et Voss. deest et.
 216. *Post deinde. Er. Gall. et Feu. et post deinde.*
Data est. Er. Gall. et Merc. 2. data esset.
Servatus. Voss. salvatus.
Descenderet. Merc. 2. descenderit.
Interpretata sunt Scripturæ. In Clar. hæc Scripturæ.
Sectatores. Clar. et Voss. asso-

ctatores.

P. 216. *Quæ bene... fuerant. Quia... fuerunt* in Feu. marg. et Voss. In Clarom. *quæ... fuerunt.*

217. *Ipsa dabit.* In Er. Gall. Feu. Arund. et Merc. 2. *donavit.*

Quæ est ex Virgine. Eras. Gall. Feu. et Merc. 2. *omittunt est.*

Daniel prævidens. In Voss. *providens.*

Ex virtute. Editt. cum Ar. Othob. et Merc. 2. *et ex virtute.*

218. *Tanquam hominem.* Editt. cum Merc. *et tanquam hominem.*

219. *In ea epistola. Ea deest* in edit. et pluribus mss.

A terra. Voss. *de terra.*

Et a Paulo. *Et deest* in Er. et Gall. ; a in Voss. et Merc. 2.

Adhuc cum. Ar. *cum adhuc.*

220 *Et tamen. Et deest* in Er. Gall. Feu. et Merc. 2.

Recirculationem. Clar. et Voss. *recircumlationem.*

Eveniit. Voss. *venit.*

Adimplentem. Editt. *implentem.*

Omnino... recaptivatus. In Merc. 2. *deest omnino,* et exstat, *recaptivatur.*

Ab inimico. Merc. 2. *ab inimicis.*

Lesus est. Editt. *lesus erat.*

221. *Quod sim dignus.* Editt. cum Merc. 2. *quoniam;* Voss. *quia.*

222. *Factum.* Merc. 2. et Othob. *esse factum.*

Liberatus fuerit. Editt. cum Arund. *liberatus fuit.*

223. *Nitidissimum.* Merc. 2. *mundissimum.*

Neque vana. Arund. *atque vana.*

In eis. In deest in Eras. Gall. et Merc. 2.

Ad donandum. Editt. *ad dandum.*

224. *Medietates.* Feuard. in marg. et Clar. *mediationes.*

Perfecit. Br. Gall. Arund. et Merc. 2. *perfecit.*

Passiones. lid. cum Feuard. *passionem.*

227. *Omnino modo.* Editt. cum Merc. 2. *omnino.*

Nostrum. Deest in Er. Gall. Arund. et Merc. 2.

Libro. In Er. Gall. Clar. Arund. et Merc. 2. *liber.*

228. *Existimavit.* Arund. *existimabat.*

Differentia. Mas. *differentiam.*

Plasmatis. Feuard. in marg. et Voss. *plasmationis.*

Dominatur. Clar. Voss. et Merc. 2. *dominetur.*

Dominum nostrum. *Nostrum* deest in Eras. et Gall.

Et .. autem. *Et deest* in Er. Gall. et Feu. ; *autem* in Arund.

Vocari. Feu. in marg. Clar. Ar. et Voss. *vocare.*

229. *Auribus percipere.* In Clar. *percipite.*

Sunt... qui est. Prius deest in Er. Gall. Arund. et Merc. 2. posterius in Voss. utrumque in Clarom.

P. 229. *Verba sint.* In Clar. et Voss. *sunt.*

Sermonibus credatis. In Er. et Gall. *creditis.*

Si Moysi. Particula si omissa in posterioribus Feuard. edit.

Et credunt multi. Editt. Feu. et Oxon. *credunt et multi.* Sed in Eras. Gall. Arund. et Merc. 2. *deest et.*

Ex circumcissione. Eras. Gall. et Feu. cum Voss. et Merc. 2. *a circumcissione.*

Qui et emebant. Arund. *et qui emebant.*

230. *Accucurrerunt.* Editt. *accurrerunt.*

Sed. et adhortabatur. Er. Gall. cum Voss. et Merc. 2. *omittunt et.*

233. *Præterit.* Editt. *præterit.*

234. *Sine Patris beneplacito.* In edit. et rodd. Arund. et Merc. 2. nisi pro sine ; in Arund. *bono placito.*

Indeterminabilem. lid. *interminabilem.*

Cognominatis. lid. *cognomina.*

Incognitus. Er. Gall. Feu. et Merc. 2. *ignotus.*

Potest. lid. *possit.*

Sibi elegerunt. In Feu. marg. et Voss. *elegerint;* in Merc. 2. *deest sibi.*

Omnes. Eos additur in edit. et Merc. 2. in his vero, ut et in Eras. et Gall. *deest omnes.*

Generaverit. In Er. Gall. Feu. Voss. et Merc. 2. *generavit.*

235. *Hic est autem.* In quibusdam edit. et mss. *enim.*

Revelat autem. Editt. cum Ar. et Merc. *enim.*

236. *Filios ei.* Feu. in marg. et Voss. *filios ojus.*

Occidente. Er. Gall. Feu. et Merc. 2. *ab occidente.*

Continere. Se additum in edit. et Anglic. om.

Ecam. Editt. *escas.*

237. *Effugabitis.* Clar. Ar. et Merc. 2. *fugabitis.*

Collocutus est. Eras. Gall. et Feu. *locutus est.*

238. *Percipimus.* Vet. Feu. cod. Clar. et Voss. *percepimus.*

Et factorem. Desunt in Er. Gall. et Merc. 2.

Una... salus. *Est additur* in edit. et Ar. ac Merc. 2.

Ducunt hominem. lid. *adducunt.*

Secundo. Merc. 2. *secundus.*

Unde abjectus. Editt. cum Anglic. *unde et abjectus.*

Deus... dixit. Er. Gall. cum Ar. et Merc. 2. *Dominus... dixit.*

Patrem. Tuum additum in Arund.

Et iterum. Secundo additum in edit. et Anglic.

239. *Præannuntiantes.* Voss. *renuntiantes.*

Credetis... crederitis. In Ar. *credideritis... credideritis.* In Merc. 2. *credideritis... credetis.*

Et in viam. *Et deest* in Voss.

P. 239. *Ipsa... temporis.* In eodem deest *ipsa,* et *tempus* legitur.

Ulla alia. Nulla in Ar. et Merc. 2.

Vespere. Clar. *vespera;* Feu. in marg. *a vespera;* Voss. *a vesperis.*

Quoniam autem. In Merc. 1. *quoniam ante.*

240. *Aliquando exhortante.* Ed. cum Voss. et Merc. 2. *aliquando vero exhortante.*

Scriptura. Editt. cum Voss. et Scriptura.

Super multa. Er. Gall. Feu. et Merc. 2. *supra multa.*

Annuntiatum sit. Editt. cum Ar. et Merc. 2. *annuntiatum est.*

241. *Date.* Editt. *que data est.*

Per prævaricationem. Voss. *prævaricatione.*

Et prædictam Pharisæicam. Editt. cum Voss. *prædictam, et Pharisæicam.*

Erga... erga. Editt. cum Ar. et Merc. 2. *circa... circa.*

Simile illi. Clarom. *simile illud.*

A se ducebantur. In Clar. et Voss. *ducebantur.* Sed in mss. frequens commutatio o et u.

Et Isaias ait. Editt. cum Anglic. *ait Isaias.*

242. *Tanquam teipsum.* Clar. *sicut teipsum.*

Et forte non. Clar. *et forte et non.*

Vende... sequere. Editt. cum Ar. et Merc. *præmittunt et.*

Sequebantur eum. In Voss. *dees eum.*

Fecit. Editt. *facit.*

Aufferre. Editt. et mss. *quidam, auferre.*

245. *Ipsi.* Eras. et Gall. *ipse.*

Exquirat Deus. In Er. Gall. Ar. et Merc. 2. *deest Deus.*

In quantum. lid. *omittunt in.*

244. *Permanere.* Er. Gall. et Merc. 1. *manere.*

Hoc ideo... In edit. Arund. et Merc. 2. *hæc.*

Illuc congregabuntur. In iisdem, *illuc.*

Juxta typum. Clar. *secundum typum.*

Et rursus. Editt. *rursus sive et.*

Sæculorum. Voss. *sæculi.*

Itaque. Ita quod in Feu. marg. et Voss.

Habet. Editt. et mss. *quidam, habeat.*

Concupiscentes. Er. Gall. et Feu. *cupientes.*

243. *Et non solum.* *Autem additur* in edit.

Hæc autem. Editt. *Hoc autem.*

Tanquam misericordiam. Clarom. *quasi miseric.*

A foris. Editt. cum Ar. et Merc. *foris.*

246. *Ego Dominus.* Eras. Gall. et Feu. *ego sum Dominus.*

Scilicet consecrati. Er. Gall. et Feu. *scilicet et consecrati.*

Conservatur. Feu. in marg. et Voss. *conservatus.*

- P. 246. *Et sine his.* Editt. cum Ar. et Merc. 2. omittunt et.
Disposuit Dominus. Dominus deest in Er. Gall. Ar. et Merc. 2.
Admoneri. Editt. cum Merc. 2. *admonere.*
 247. *Affigebat.* Editt. cum Ar. et Merc. 2. *subaffigebat.*
Propter hoc. Editt. cum Ar. et Merc. 2. *at propter hoc.*
Ait eis. Eis deest in Er. et Gall.
Etiā timorem. Editt. et timorem.
Acceperimus. Voss. accipimus.
Diligat Dominum. Editt. cum Merc. 2. *Deum.*
Præcepit. Editt. *præcepit.*
Oblationem eorum. In Merc. 2. *oblationem.*
Typicas. Deest in Merc. 1.
 248. *Meus est enim.* In Er. Gall. Feu. et Merc. 1 deest enim.
Ei dans. In Arund. deest et.
Tribulationis tuæ. Tuæ desiderata in Arund.
Admonet. Voss. monet.
Sacrificia. Er. Gall. Feu. Voss. et Merc. 2. *sacrificium.*
De Saba. A Saba in Voss.
Cinnamomum. Clar. Ar. et Merc. 2. *cinnamum.*
Ne confisi. Er. Gall. Feu. Ar. et Merc. 2. *nec.*
Offerant. Editt. cum Ar. et Merc. 2. *offerent.*
Per eundem. Editt. cum Ar. præmittunt sic.
Mihi in sacrificiis. Tuis additum in Merc. 2.
 249. *Pingues.* Deest in Arund.
Sequere eam. Clar. *persequere eam.*
Docens. In Merc. 2. *docerat,* indeque in altero eorum *et* autē dicebat positum.
In Ecclesia. Editt. cum Ar. et Merc. 2. *præmittunt et.*
 250. *Paupere.* Er. Gall. Clar. Ar. et Merc. 2. *paupera.*
Fratrem. Suum addit Arund.
Foris enim. Editt. cum Ar. et Merc. 2. *a foris enim.*
Non qui malum. Editt. cum Ar. et Merc. 2. *non eum qui malum.*
 251. *Non offerunt.* lid. *jam non offerunt.*
Defluunt. Clarom. *effluunt.*
Offerimus enim. Editt. cum Ar. et Merc. 2. *offerimus autem.*
Fœnerat. lid. cum Ar. *fœneratur.*
 252. *Et oblationes. Nostræ additur* in editi. Arund. et Merc. 2.
Glorificatur. Merc. 1. *significatur.*
Et omnimodo. Editt. cum Ar. et omnino.
Exponite mihi. Editt. cum Voss. et Merc. 2. *præfigunt et.*
Facta sunt. Sunt deest in editi. et Ar.
Et cum unoquoque. Editt. cum Ar. et Merc. 2. *etiam cum unoquoque.*
Quasi jam. Jam omittit Feuard.
Quæ facta sunt. Editt. cum Ar.
- et Merc. 2. *quæ ab eo facta sunt.*
 253. *Perducit ad Deum.* Editt. cum Merc. 2. *ducti.*
Prædefiniat. Editt. cum Ar. et Merc. 2. *præfinitat,* vel *præfinitat.*
Bene ergo. Ergo deest in Er. Gall. Ar. et Merc. 2.
Subtus terram. Editt. cum Ar. et Merc. 2. *sub terra.*
Viderent. Clarom. *videant.*
Et rursus. Merc. 2. et editi.
 Oxon. addunt autem.
 254. *Aptavit.* Editt. cum Ar. et Merc. 2. *adaptavit.*
Colloqueretur. Merc. 2. *colloquetur.*
Hominibus, quibus. Editt. cum Ar. et Merc. 2. *Ab hominibus, a quibus.*
Visus autem. lid. *visus est autem.*
Percipiunt : sic. In Merc. 2. *recipiunt.*
Loquetur. Ar. et Voss. *loquitur.*
Ministrantia. Editt. cum Ar. et Merc. 2. *ministrante.*
 255. *Qualis est quantus.* lid. *qualis est et quantus.*
Non solo. Editt. cum Ar. et Merc. 2. *non solum.*
Transgressori. Clarom. *transgressorum.*
Erga Deum. Editt. cum Ar. et Merc. 2. *erga Dominum.*
Et pius. In Eras. Gall. et Feu. deest et.
Ejus adventus. lid. *adventus.*
Et non in igne. Et omissum in Clar. et Ar.
 256. *Hic enim. Dei additum* in editi. ac Arund. et Merc. 2.
Cinctum. Editt. *accinctum.*
Cecidi... dicebat. In Er. Gall. Feu. Arund. et Merc. 2. *et cecidi et dicebat.*
Universam terram. Clar. et Ar. *omnem terram.*
 257. *Præmonstraret.* Editt. cum Ar. et Voss. et Merc. 2. *prædemonstraret.*
Propheta. In Clar. et Merc. 1. *Prophetas.*
Ea quæ non est misericordiam. Er. Gall. Ar. et Merc. 2. *non misericordiam.*
Sanctificare eos. Editt. cum Ar. et Merc. 2. *et sanctificare eos.*
Iustorum castris. lid. *a iustorum castris.*
 258. *Sed etiam partus.* Editt. cum Ar. et Merc. 2. *sed et partum.*
Qui non ligatur. Clar. non ligatus. Arund. et Voss. non colligatus.
 259. *Cæsar.* Deest in Arund.
De somno. Deest in Merc. 2.
Et videte. Er. Gall. et Feu. omittunt et.
Metit... metit. Clar. *metet... metet.*
Ego enim. In Er. Gall. Feu. Arund. et Merc. 2. *et ego enim.*
Devorierunt. Clar. *servierunt.*
In terra. Arund. *in terram.*
 260. *Evangelizare.* Clar. *et evan-*
- gelizare.*
 P. 260. *Ostendens Dominus additur* in Arund.
Adimpleta. Editt. *impleta.*
Et Philippus... et quemadmodum.
Et utrobique deest in editi. Ar. et Merc. 2.
Et passus est. Deest in Voss.
Qui... habebant. Editt. cum Voss. Ar. Outhob. et Merc. 2. *quæ... habebat.*
In eum. Clar. et Voss. *in eo.*
Novissimo tempore. In editi. Arund. et Merc. 2. *novissimis temporibus.*
Reluctantem. Se additum in Arund.
Nec fraudare. lid. *non fraudare.*
Palpabilem et visibilem. Er. Gall. et Feu. *visibilem. palpabilem.*
 261. *Sed hæc.* Feuard. Grab. et Voss. *sed et hæc.*
Sicut demonstravimus. Er. Gall. Feu. Ar. et Merc. 2. *intererunt et.*
Hoc et per. In Er. Gall. et Feu. *hæc.*
 262. *Perficietur.* Clar. et Voss. *perficitur.*
Sed et. Voss. *sic et.*
A Christianis. A deest in Er. et Gall.
Ex ipsis. Er. Gall. Feu. Ar. et Merc. 2. *et ex ipsis.*
 263. *Et reddam vobis.* In Feu. marg. et Clar. *ut pro et.*
Danda... cibaria. Clar. et Voss. *dandam... cibarium.*
In Ecclesia primo apostolos. Er. Gall. Feu. et Merc. 2. *primo in Ecclesia apostolos.*
Placebat Deo. Feu. Grab. Clar. et Voss. *et placebat Deo.*
Mittitur... propheta. Er. Gall. et Ar. *mittitur... prophetam.*
De pane. In Er. Gall. Feu. et Ar. *præmittitur et.*
 264. *Exonebat Dei.* In Eras. et Gall. *Domini.*
Non abiit. Er. Gall. et Feu. *non enim abiit.*
Et propter hoc. lid. *ea propter.*
In eum omnes. In Voss. *non legitur omnes.*
Moriatur... dominabitur. In Merc. 1. *moriatur;* in Arund. et Merc. 2. *dominatur.*
Nolo enim. Editt. cum Ar. et Merc. 2. *non enim volo.*
Bibebant autem. lid. *bibebant enim.*
 265. *Idololatræ sitis.* In Arund. *simus.*
Una die. Id. *in una die.*
Adhuc etiam. Adhuc autem et in editi.
Aiunt... quoniam. Aiunt deest in Clar. Voss. et Merc. 2. *quoniam* in Clar. et Voss.
Pluribus. Editt. cum Ar. et Merc. 2. *plurimis.*
Vocati. Editt. cum Ar. *sunt vocati.*
Idololatræ. Clar. Ar. et Merc. 1. *idololatræ.*
Hoc dicit. Hoc deest in Er. Gall. Ar. et Merc. 2.

P. 265. *Inanibus verbis.* Clar. et Ar. *inanibus sermonibus.*

A caelo. Arund. *de caelo.*
Sodomus. Editt. et Merc. 2. *Sodomis.*

286. *Aucta est.* Editt. *adaucta est.*

Sed ab ipsis. lid. *Sed etiam ab ipsis.*

Judicaverit...percussit. lid. cum Ar. et Merc. 2. *Adjudicaverit...percusserit.*

Immiserunt. *Quidam miserunt.*
Occurrit. Editt. *occurret.*

Præfocati fuissent. lid. cum Ar. et Merc. 2. *præfocati essent.*

Æternam vitam. Clarom. præmittit et.

In epistola. Desunt in Clar. Eras. et Gall.

Quibusdam autem. *Autem* deest in Er. Gall. Feu. et Merc. 2. At Clarom. pro autem habet *vero*.

Subjiciuntur. Editt. cum Ar. et Merc. 2. *subjecti sunt.*

Sed induravit. Eras. Gall. et Feu. *interseverunt et.*

Nosse. In editt. et Merc. 2. *cognoscere.*

Exæca. Er. Gall. Feu. et Merc. 2. *obscra.*

Uti judicentur. Er. et Gall. et judicentur.

267. *Et tabernaculum.* *Et* deest in editt. Voss. et Merc. 2.

Secundum virtutem. *Suam* interserunt editt. cum Ar. et Merc. 2.

Ægyptii. *Enim* addunt Er. Gall. et Feu.

Universos. In Voss. *universe*; in editt. Arund. et Merc. *eos* additum.

Post deinde. Er. Gall. et Feu. *post inde.*

Et ex acquisitione. Clarom. et exacquisitione.

Fuerit deductus. In Ar. et Merc. 2. *fuera.*

Et hujusmodi. In Er. Gall. Feu. Ar. et Merc. 2. *omittitur et*, ut et paulo post ante *comparatio*.

268. *Primo.* Editt. et Merc. 2. *prius.*

Nobismetipsis. Editt. cum Arund. et Merc. 2. *in nobismetipsis.*

Dei...juste quemadmodum...ostendimus. *Prima* vox deest in Voss. *secunda* in Arund. *postrema* duæ in Merc. 2.

Deservire. Er. Gall. Feu. et Merc. 2. *servire.*

269. *Filiorum fructum.* In Feu. et Voss. *fructus.*

Senior est. *Est* deest in Voss. Ar. et Merc. 2.

In universam. In deest in Er. Gall. Feu. et Merc. 2.

Verbum Dei. *Est* additum in editt.

Possedit. In Arund. *qui possedit.*

Venit enim. *Enim* deest in editt.

Caro corruptibilis. *Caro* deest in Voss. et quibusdam Eras. editt.

Nec esse. Editt. cum Ar. et Merc. 2. *interseverunt enim.*

270. *Et per omnem.* In editt. ac Merc. 2. *deest et.*

Scripturas. lid. *Scripturam.*

Ut obvenit. In Feu. marg. et Vo. s. *evenit.*

Indigenti. Er. Gall. Ar. et Merc. 2. *indigente.*

Deficit. Er. Gall. Feu. Ar. et Merc. *defecit.*

Sed pareret. Editt. cum Ar. et Merc. 2. *sed cum pareret.*

271. *Corpus.* Deest in Arund.

Participare. In Voss. *participari.*

Aut et aliter. In Eras. Gall. et Feu. *deest et*, in Clarom. *aut.*

Fingunt. Feu. in marg. et Clar. *fingunt.*

273. *Et intende, et prospere.* In editt. Ar. et Merc. 2. *deest utrumque et.*

Regenerat. Merc. 2. *generat.*

Dorsum suum. Editt. *præmittunt et.*

In Jerosolymam. lid. *omittunt in.*

Annuntiaverunt. Merc. 2. *enuntiarunt.*

275. *Gentibus.* Arund. et Merc. 2. *Gentilibus.*

Suscipisset. Editt. cum Ar. Otlob. et Merc. 2. *suscipit.*

A mortuis. Editt. *ex mortuis.*

Crediderunt. Clarom. *crediderant.*

In Choreb. Editt. cum Ar. Otlob. et Merc. 2. *in monte Choreb.*

276. *Donavit hominibus.* Er. Gall. et Feu. *præmittunt et.*

Non veni. Clarom. et Voss. *addunt enim.*

Usque ad. *Ad* deest in Er. Gall. et Feu.

Futura hæc. Editt. cum Ar. et Merc. 2. *affutura hæc.*

Resurrexerunt. Editt. cum Ar. et Merc. 2. *surrexerunt.*

278. *Et utrumque.* In Er. Gall. et Feu. *deest et.*

Unitum. Editt. Ar. et Merc. 2. *adunitum.*

Multi vero. Er. Gall. et Feu. *multi etiam.*

Hæc ita. Editt. *hoc ita.*

Inmittit. Voss. *mittit.*

Extra agnitionem. Editt. *præmittunt et.*

277. *Exquireret.* Clarom. *exquirerent.*

Ab altero. *Deo* additum in editt. Ar. et Merc. 2.

Occiderunt eum. *Eum* deest in Er. Gall. Grab. Ar. et Merc. 2.

Deum patrem...facit. Editt. cum Ar. et Merc. 2. *unum Deum patrem...fecit.*

278. *Obediant sibi.* Arund. *obediunt ei.*

Tradidit autem. *Eum* addunt Ar. et Grab.

279. *Erant homines.* In editt. Ar. et Merc. 2. *hominum.*

Et mittenti. Voss. *et emittenti.*

Alios servos. Er. Gall. et Feu. *et alios servos.*

Tauri mei. lid. cum Merc. 2. *omittunt mel.*

In negotiationem. *Ad* pro in habent editt. cum Ar. et Merc. 2

Recumbentes. Arund. *discumbentes.*

Dicit ei. Voss. *dixit ei.*

280. *Pauci.* Editt. cum Arund. et Merc. 2. *addunt vero.*

Nec alius. lid. *addunt quidem.*

Indignos quidem. Voss. *Indignos quoque.*

Filium suum...ei. In Voss. *desunt suum...ei.*

282. *Eo quod.* Arund. *ex eo quod.*

Dominus ejus. *Ejus* omittitur in Clarom.

In die qua. Merc. 1. *in die in qua.*

Quidem ei. Er. Gall. et Feu. *omittunt et.*

Ac suæ potestatis. Voss. *ac suæ potestatis.*

Non possunt. In Merc. 2. *non possint.*

Facere. Editt. cum Ar. et Merc. 2. *agere.*

283. *Corinthiis: nescitis.* Editt. Ar. et Merc. 2. *ad Corinthios: non scitis.*

Quoniam hi. *Hi* deest in Arund. *Ut comprehendatis* Clar. *ut apprehendatis.*

Dominus docuit. Editt. cum Ar. et Merc. 2. *præfigit et.*

Non in tantum. lid. cum Voss. *omittunt in.*

Si hoc. Editt. *addunt autem*; Eras. *vero* et Gall. *omittunt hoc.*

Potest quidem. *Quidem* deest in Er. Gall. et Merc. 2.

284. *Recapitulans.* Clar. et Voss. *reconcapitulans.*

In semetipso. Editt. cum Ar. et Merc. 2. *in seipso.*

Præstavit. lid. *præstitit.*

Corinthiis. lid. *ad Corinthios.*

Zelus. Editt. cum Ar. et Merc. 2. *præmittunt sunt.*

Dissensiones. Voss. *dissensio est.*

Apostolus poterat. Er. Gall. Feu. Ar. et Merc. 2. *interseverunt quidem.*

Manus. Eras. Gall. et Feu. *ard. manus.*

Accipere. lid. cum Grab. *percipere.*

Erga Deum. lid. *circa Deum.*

Nunc nuper. Voss. *hic* et paulo post *omittit nunc.*

285. *Neque Deum.* Editt. *interseverunt enim.*

Irrationales sunt. Editt. cum Ar. et Merc. 2. *irrationabiles.*

Ne quis eum. *Eum* deest in Voss.

Id est, non. Arund. *hoc est autem, non.*

286. *Obduratus.* Voss. *inobduratus.*

Recipies. Editt. cum Voss. Ar. et Merc. 2. *percipies.*

Mittentur. Editt. *mittuntur.*

A regia. lid. *excepto* Voss. *omittunt a.*

287. *A me.* Desunt in Arund. *Præparavit.* Editt. *paravit.*

Deum. Editt. *Dominum.*

288. *Inter mulierem.* lid. *omittunt inter.*

Facta sunt. In editt. Ar. Voss.

et Merc. 2. sint.

P. 288. *Attendite. Enim addunt* editi. cum Ar. et Merc. 2.

Abscesserint ... fuerint ... ut. Editi. *abscesserunt ... fuerunt ... est.*

In multis. Priorem vocem omit- tit Clar. utramque Voss.

Et ad veritatem. Editi. cum Ar. et Merc. 2. omittunt et.

289. *Altero libro, lid. alio libro.*

292. *Magistrum nostrum.* Eras. et Gall. omittunt nostrum.

Proprios faciens. Grab. ex cod. Arund. interserit nos.

Domino. In Feuard. marg. et Voss. Deo.

293. *Venit in aliena.* In editi. Ar. et Merc. 2. advenit.

Remissionem peccatorum. Eras. Gall. Feu. et Merc. 2. præstunt et.

Et sit. Eras. Gall. Feu. et Ar. et Merc. 2. omittunt et.

295. *Aberrare.* Eras. Gall. Feu. et Ar. oberrare.

297. *Attributa vita.* In editi. tri- buta.

Adjutorium ut vivant. In editi. Ar. et Merc. 2. adjutorio.

298. *Assumptionem.* Er. Gall. Feu. Ar. et Merc. 2. præmittunt et.

Projectus est. lid. (excepto Ar.) omittunt est.

Æstimet. Editi. cum Ar. et Merc. 2. existimet.

Ventrem. Merc. 2. ventre.

299. *Derelictus.* Merc. 2. relictus.

300. *Redintegrationem.* Editi. cum Voss. Ar. Othob. et Merc. 2. reintegrationem.

Adunionem. Merc. 2. unionem.

Corinthiis dicens sic. Eras. Gall. Feu. et Merc. 2. ad Corinthios dicens, omisso sic.

Corinthiis dicit. In Voss. dixit.

Quæ resurrexit. In Er. Gall. et Feuard. surrexit.

Ad Romamque. Voss. Romanis.

De qua et. In editi. Ar. et Merc. 2. etiam pro et. In Voss. et Merc. altero neutrum.

Incorporalis. Merc. 1. addit est.

301. *Et putret in terra.* Ar. in terra, et putrit In Clar. etiam putrit.

301. *Carnis serviunt.* Voss. ser- pierunt.

Quoniam nihil. Editi. cum Ar. et Merc. quia nihil.

Sentiant. Voss. sentiant.

Irrationalem. Editi. cum Ar. Othob. et Merc. 2. irrationabilem,

302. *Aut utrumque.* Aut abest a Voss.

Duplicem unguam. Editi. priori hoc loco interserunt quidem, omittunt vero paulo post.

Sic spiritus. Editi. ac Merc. 2. interserunt et.

304. *Regnum Dei.* In Ar. et Merc. 2. Dei non legitur.

A justitia. Editi. cum Ar. et Merc. 2. omittunt a.

Inserta. lid. insertus.

In ea epistola. Editi. cum Ar. et Merc. 2. omittunt ea.

305. *Sic dicens.* In Er. Gall.

Feu. Ar. et Merc. 2. deest sic.

In Spiritu Dei. Clar. et Voss. in Spiritum Dei.

306. *Et propter hoc.* Er. Gall. Feu. Ar. et Merc. 2. Et ideo.

Quæ prædicta. Editi. præmittunt ea.

Hoc tanquam. Editi. et Merc. 2. hæc.

307. *In ea quæ est ad Philip- pensis epistola.* Editi. cum Merc. 2. in epistola quæ est ad Philippenses.

Quod dixerat. Er. Gall. Feu. Ar. et Merc. 2. quod diceret.

Demonstrabat. Arund. et Grab. demonstravit.

In eum est. Voss. et Grab. in eo est.

Quod dicit. In Er. Gall. Feu. Ar. et Merc. 2. dicit.

Ejus hominis. In Arund. et edit. Oxon. ejusdem.

In initio. Er. Gall. Feu. et Ar. omittunt in.

Et colloquente. Iidem omittunt et.

Receperunt. Er. Gall. et Feu. susceperunt.

Iisdem ipsis. Clar. et Voss. iidem.

Et ab initio ... et quam. Er. Gall. et Feu. utrobique omittunt et.

Quæ percepit. In Er. Gall. Feu. Ar. et Merc. 2. percipit.

308. *Passa fuerant.* In iisdem editi. et Merc. 2. fuerunt.

Conspicere. In Er. Gall. et Merc. 2. intelligere.

Quod detinent. Vet. Feu. cod. et Voss. quod detinetur.

Ipsam sibi. In Voss. ipsi.

Enim statim. Prima vox deest in Voss. utraque in Clarom.

309. *Dicit hæc.* In Editi. ac Merc. 2. hoc.

Ad Deum confessionem. Arund. ad Dominum.

310. *Et iterum.* Et deest in Er. Gall. Feu. Ag. et Merc. 2.

In semetipsum. Er. Gall. Feu. et Merc. 2. hic et paulo post ha- bent, in semetipso.

Ob aliam. Editi. cum Ar. et Merc. 2. ob alteram.

Testificatur Apost. lid. (excepto Merc. 1.) testatur.

311. *Propter hoc.* lid. propterea.

Quæ est ad Romanos. lid. omittunt quæ est.

Tu scis. Voss. tu scisti.

Habeant. Editi. cum Ar. habe- bant.

Quærent. Voss. requirerent.

Anparem um. Voss. antparentum.

Quapropter et. Et deest in Er. Gall. Feu. Ar. et Merc. 2.

312. *In manifesta.* lid. (excepto Arund.) hic et paulo post maui- feste.

Ex utero. Clar. et Voss. de utero.

Cæcus erat. Er. Gall. et Feu. fuerat.

Sic in. Editi. cum Ar. intorse- runt et.

Usque in. Editi. cum Ar. et Merc. 2. usque ad.

P. 312. *Format.* Er. Gall. Feu. cum Arund. et Merc. 2. conformat.

313. *Confirmavit.* Othob. et Merc. 2. firmavit.

Ab initio. Editi. et Merc. 2. a principio.

Restituit nos. lid. constituit nos.

Et remitte. Merc. 2. et dimitte.

Qui dixit. Er. Gall. Feu. Ar. et Merc. 2. dicit.

314. *Unigenitus Filius.* In Arund. deest Filius.

Vox Dei. Dei non legitur in Merc. 2.

Manifestum. Clarom. manife- stans; Arund. et Merc. 2. manifeste,

Editi. manifestum est.

Veniens autem ... in. Editi. et Arund. omittunt autem, et pro in habent ad.

Qui ante. Merc. 2. quod.

315. *Qui continet.* Feuard. in marg. Voss. et Grab. continet.

Et ab angelis. Eras. Gall. et Feuard. omittunt et.

Probationem. lid. comprobatio- nem.

Dicens sic. Sic deest in Er. Gall. Feuard. et Merc. 2.

Quotquot autem. In Ar. enim pro autem; in Clar. neutrum.

316. *Recapituletur.* Editi. cum Arund. recapitularetur.

Illa per angeli. Editi. cum Ar. et Merc. 2. illa per angelicum.

Incarnationem. Er. Gall. Feu. Ar. et Merc. 2. præmittunt et.

317. *Necessitatem ergo.* In Feu. marg. et Voss. necesse ergo.

Quoniam sunt. Editi. cum Ar. et Merc. 2. sint.

318. *Quæ est ad Galatas.* Editi. cum Ar. et Merc. 2. omittunt quæ est.

Facta est. In Eras. Gall. et Feuard. deest est.

Perfecit. In Clarom. et Voss. perficit.

Humilitas. Editi. humilitatem.

319. *De reliquo.* lid. cum Ar. et Merc. 2. in reliquum.

Ideo cum. Editi. præmittunt et.

Colligavit. Feuard. in marg. et Voss. illigavit.

Colligatio. lid. alligatio.

Accipit incorruptelum. Editi. cum Voss. et Merc. 2. accipit.

Sic igitur. In Clar. si, in Voss. neutrum.

Solvere poterant. In Er. Gall. et Feu. absolvere.

320. *Vel exspectare.* lid. et ex- spectare.

Ille mentiens. lid. interserunt autem.

Veras. Est additum in editi. et Arund.

Alia tertia. lid. præmittunt et.

321. *Fucti sint.* Eras. Gall. Feu. Arund. et Merc. 2. facti sunt.

Paulus autem ... in hoc. lid. cum Grab. omittunt autem et in.

Secundum hominem. lid. homi- nes.

Propter hoc. Er. Gall. et Feuard. hæc.

Dari tributum. In editi. Ar. et

Merc. 2. *dars.*

P. 521. *Timorem Dei*. Editt. cum Voss. et Merc. 2. *timorem Domini*. Propter hoc. Feuard. in marg. et Voss. *hæc.*

Et contra Legem. Editt. cum Ar. et Merc. 2. omittunt *et.*

Illo tempore. Er. Gall. Feuard. et Ar. præmittunt in.

322. *Ad obliviscendum*. lid. cum Merc. 1. præmittunt *et.*

Et non ... autem. lid. omittunt *autem*. Voss. vero omittit *et.*

In Jerusalemis ... dispositione. Editt. cum Ar. et Merc. 2. omisso in habent *per dispositionem*.

323. *Hoc item*. lid. *hoc idem*. Cum aliis. Er. Gall. et Feu. Interseerunt *autem*.

Visionem. Editt. cum Ar. et Merc. 2. *visiones*.

Et in corde. Er. Gall. et Feu. omittunt *et.*

Offerunt Domino. Editt. cum

Ar. et Merc. 2. *Deo*.

Annuntiatus. Est additum in editt.

324. *Secl. asseverant*. Merc. 1. *asserunt*.

In fine perfecit. Voss. in *finem*; Feuard. *perfecit*.

Ab omnibus. Feu. in marg. et Voss. *ab hominibus*.

Suum Dominum. In Voss. *Deum*.

325. *Qui preparatus est*. Voss. *quod preparatum est*.

In resurrectionem. Arund. omittit in; Voss. habet *surrectionem*.

326. *Propter hoc*. Editt. cum Merc. 2. *ideo*.

Sua voluntate. Arund. cum *sua vol.*

Quis similis. Est additum in Feu. edit.

In captivitatem. Er. Gall. et Feu. præfungunt *et.*

In gladio. In deest in Arund.

Cujus curata. Er. Gall. et Feu. præmittunt *et.*

Imaginem. Autem additur in cod. Voss.

Ut non possit. Editt. cum Ar. et Merc. 2. *ne possit*.

327. *Die sexto*. Er. Gall. Feu. et Merc. 2. præmittunt in.

Initio. In præfungunt iid. editt. *Oculos suos*. Sinos deest in omnibus editt. ac Ar. et Merc. 2.

329. *Subsequitur*. Editt. *subsequetur*.

Cavere. lid. cum Ar. et Merc. 2. *caveri*.

Et civitatem. In Arund. Merc. 1. et edit. Oxon. deest *et.*

330. *Qui ante*. In Voss. *qui et ante*.

331. *Erit et Filius*. Editt. cum Merc. omittunt *et.*

Usque in. lid. cum Ar. *usque ad*.

GLOSSARIUM GRÆCUM

Continens eas voces vel quæ ab usu communi remotiores sunt, vel quarum significata sunt Irenæo propria.

Revocatur Lector ad numerulas notas quas caractere crassiori textui inserendas curavimus.

A

Ἀβράζας. Nomen primi ac præcipui cæli Basilidianorum, 102 et not.

Ἀγάπη, Agape. Charitas, dilectio. Vigésimi quarti Valentianorum Æonis, Metrici conjugis, nomen, 7.

Ἀγήρατος, Ageratos. Senii expers, non senescens, immortalis. Un decimi Valentianorum Æonis nomen, 6.

Ἀγάμμα, adlectantia. Illicientia pharmaca, cautiones, incantamenta, 63.

Ἄγαν, agonía. Anxietas, discrimen, 9.

Ἄετρος, Ænos. Mens æterna. Vigésimi quinti Valentianorum Æonis nomen, 7.

Ἀθήλυτος. Feminæ non illegatus, 10 et not.

Ἀθρηξία, immortalitas, 354 et not.

Ἄκωρ, proprie, sæculum, ævum. Ex Gnosticorum usu significat divinum quiddam, seu proprietatem, seu Personam, seu etiam angelum. Passim apud Irenæum occurrit.

Ἀκράτητος, incomprehensibilis. A comprehensione tutus; qui reprehendi seu teneri non potest, 33, 61, 97.

Ἀκρατήτως, inapprehensibiliter, a comprehensione (scil. potestatum inferiorum) tuti, ita ut comprehendi seu teneri ab iis non possint, 32.

Ἀκίνητος, Acinetos. Immo-

lis. Decimi quinti Valentianorum Æonis nomen, 6.

Ἀλήθεια, Alethia, Aletheia. Veritas; quarti Valentianorum Æonis, Nu conjugis nomen. Frequens apud Irenæum.

Ἀλλόκοτος, non stans. Monstrosum absurdum, 3.

Ἀναδραμεῖν, recurrere. Ad supra se recepisse, 18.

Ἀνακαταλιθεῖν, recapitulare. Instaurare, renovare, quiddam alicui ceu capiti copulare. Item in summam redigere, summam colligere. Frequens apud Irenæum.

Ἀναχωρητάτα, separata. Abstracta, ab hominum notitia semota, 20.

Ἀνακοινώσασθαι, participare. Pro, communicare, participem facere, exponere, 8.

Ἀνάληψις τοῦ Κυρίου, Assumptio Domini. Ascensio Domini in cælum, 195, 207.

Ἀναπτύσσειν, revolvere. Explicare, 51.

Ἀνεκλάλητος, ineloquibilis. Qui nullis verbis exprimi potest, 70.

Ἀνενώητος, Aennoetos. Cogitationem superans, 55, 66.

Ἀνθρώπος, Anthropos. Homo, septimi Valentianorum Æonis nomen. Frequens apud Irenæum.

Ἀντεπερώτησις, e contrario interrogatio. Mutua interrogatio, 92.

Ἀντιλογία, ambiguitas. Obscurum quid, controversum, de quo disputatur, 262.

Ἀνυπόστατος, insubstantivum. Quod consistere nequeat, absurdum, 47 et not.

Ἀπάρθισμα, Flosculum. Delibatio, desloratio, 3.

Ἀπαρχή, *ἀπαρχαί*, delibatio, initia. Primitiæ, 39.

Ἀπάτωρ, Apator. Patris expers. Sic Demiurgum suum appellabant Valentianiani, quod solam matrem Achamoth haberet, Patrem vero nullum, 24.

Ἀπειροκαλία, Ignorantia. Rudis simplicitas, imperitia, 329.

Ἀπειρότερος, inexpertior, id est rudior, imperitior, 2.

Ἀπιθόρας, Male, id est citra omnem probabilitatem, fabulas incredibiles venditando, 2.

Ἀποβάλλειν, Rejicere, expellere, non admittere, 344.

Ἀπολύειν, remittere. Dimittere, 40.

Ἀπολύτρωσις, redemptio. Dimissio, exodium, 47 et not.

Ἀπολύτρωσις, redemptio. Profanus initiationis ritus, quo suos consecravit Gnostici, 64, 95, et alibi.

Ἀπόρρητα μυστήρια, abscondita mysteria, in vulgus non effrenda, 7.

Ἀποτάξασθαι, renuntiare. Nuntium remittere, valere jubere, dimittere, 33.

Ἀπόρρηξε, recurre. Abi, 91.

Ἀρχέγονος, primogenitus. Primigenus, 5, 6 et alibi.

Ἀσημότερος, vesanior. Ignobilior, 26.

Ἀσύζυγος, nullo conjugii nexu cum femina conjunctus, 10 et not.

Ἀτρία, **ἀτρία**, **αι**, atria. Atria, cortinae, 88, 89.

Ἀυξάνειν, augeri. Crescere, 285, 294.

Ἀβέω, augeor. Cresco, 294.

Ἀβέωρ, augmentum accipiens. Auctus, 75.

Ἀδοκούλητος βουλή, ab se cogitata cogitatio. Voluntarium consilium, 72.

Ἀδοφωής, Autophyes. Sponte, ex seipso natus. Decimi tertii Valentianorum Æonis nomen, 6.

Ἀφανισθῆναι, exterminari. Deleri, aboleri, 22.

Ἀφορή, occasio. Subsidium, argumentum, 5.

Ἀχαλιναγώγητος, infrenatus. Effrenis, nullo freno coerceri valens, 501.

Ἀχαμώθ, Achamoth. Eathymæos Sophiae nomen, de quo vide pag. 18, not.

Ἀχειώσθαι, exterminari. Corpore, violata pudicitia, contaminari, 65.

B

Βύθιος, Bythius. Profundus. Nomi Valentianorum Æonis nomen, 6.

Βυθός, Bythus. Proprie, profundum; et ita interdum accipit Irenæus. Frequentius vero apud eum exprimit primi Gnosticorum Æonis nomen.

Γ

Γαλακτοურγία, lactatio. Lactatus, 284.

Γενεοουργείν, generare. Producere, 77.

Γέρσιος, generatio. Soboles, proles, filius, 12 et not.

Γνωστικός, Gnosticus. Intelligens, sapiens, spiritalis. Nomen quod sibi vindicabant Simonis Magi, Menandri, Valentini, etc., discipuli, 52 et alibi.

Δ

Δεινώς, propensius. Solèrter, callide, 17.

Δεύειν, augere. Proprie, perfundere, 294.

Δημιουργός, Demiurgus. Sic mundi inferioris opificem appellabant Valentiani, 24, et alibi passim.

Διαχέομαι, diffundor, lætitia scilicet, 20.

Διασταμένρον, divisum, 7.

Διολυσμός, relectio. Percollatio, expurgatio, 75, vid. not.

Δυνατά, possibilia. Valida, robusta, 22.

Ε

Ἑβδομάς, Hebdomas. Septenarius. Sic Demiurgum suum appellabant Valentiani, quod supra septimum cœlum sedem haberet, 24. Eo etiam nomine septem cœlos a Demiurgo conditos designabant, 26. Passim etiam septenarium appellant **ἑβδομάδα**.

Ἐργασίον αὐτοῦς, delictata in conspectu eorum. Libidi-

nose adspiciens eos, 23.

Εἰκάζω, adsimilo. Comparo, simile esse dico, 7.

Ἐκθερῶσθαι, deservisse. Effervuisse, aestuasse, 18.

Ἐκκλησία, Ecclesia. Octavi Valentianorum Æonis, Homini conjugis, nomen. Frequentius apud Irenæum.

Ἐκκλησιαστικός, Ecclesiasticus. Viginti septimi Valentianorum Æonis nomen, 7.

Ἐκπύειν τὸν ἐγκέφαλον, cerebrum expuere. Τὸν ἐγκέφαλον ἐξέπυχασι, cerebrum expuerunt, id est cerebrum emunctum, seu delæcatum habent, ingenii subtilitate pollent, 5 et not.

Ἐκτιά, habilia. Quæ habitus firmitatem contraxerunt, robusta, valida, 22.

Ἐλπίς, Elpis. Spes. Viginti secundi Valentianorum Æonis, Patrici conjugis, nomen, 7.

Ἐμμέτρως, metricè, carmine, 80.

Ἐνθύμησις, Intentio, Enthymesis, excogitatio, concupiscentia. Proprie, desiderium, cogitatio. Ex Valentianorum usu, Virtus est ex male concepto Sophiae desiderio nata, 9 et alibi saepe.

Ἐνοία, Ennoia, Ennoia. Proprie, cogitatio; et ita interdum accipit Irenæus. Frequentius vero secundi Gnosticorum Æonis nomen exprimit.

Ἐρότης, henotes. Unitas, 54.

Ἐρωσις, henosis. Unio. Duodecimi Valentianorum Æonis, Agerati conjugis, nomen.

Ἐξηγητής, interpretator, id est qui exponit, explicat, etc., 2.

Ἐξει, quatenus; id est quandoquidem, quoniam, 5.

Ἐπιμνησέσθαι, reminisci. Meminisse, mentionem facere, 17.

Ἐπισθῆρος, terrenus. Infirminus, impotens, 63.

Ἐπισημὸν βρομα, insigne nomen. Notandum nomen, quod sex litteris constat, 69, vid. not.

Ἐπίσημος ἀρεμὸς, insignis, id est, senarius, numerus, 72.

Ἐπίσημος, episemos. Senarii numeri nota, 81 et alibi.

Ἐπιτήθειον, aptabiliter, apte, 84.

Ἐπομβεῖν, stillare. Defluere, influere, 60.

Ἐυχαριστεῖν, gratias agere. Grata memoria recolere, celebrare, 50.

Ἐυχαριστεῖν, gratias agere, consecrare, scilicet panem et vinum in Eucharistiæ sacramento, 60.

Ἐφόδιον, subministratio. Auxilium, subsidium, argumentum, 4.

Ἐχειν, Habere, id est posse. Ἐχειν ἐπιδείξαι, Habere ostendere, pro posse ostendere, 2 et alibi.

Ζ

Ζωή, Zoc, Vita. Sexti Valentianorum Æonis, Logi conjugis, nomen. Saepè apud Irenæum occurrit.

Ζωοποιεῖν, vivificare. Vitam impertiri, 19.

Η

Ἡδονή, Hedone. Voluptas. Decimi quarti Valentianorum Æonis, illius qui dicitur Autophyes, conjugis nomen, 6.

Θ

Θελητός, Theletos. Voluntate expeitus. Viginti septimi Valentianorum Æonis nomen, 7 et alibi.

Θλασός, insanus qui se divinum spirare simulat. Chorus, cœtus, societas, 62. Sed incertum an hic Irenæi interpres legerit θλασός. Vide not.

Ι

Ἰαώ. Sacrum Dei nomen tetragrammaton Ἰϩϩϩ est, quod Græci ita legere solent, 19, 96.

Ἰδιωτικός, idiotice. Vulgari sermone, rudi ac simplici stylo, 4.

Ἰησοῦς, Jesus. Virtus quæ, ex Valentianis, ex Æonum omnium muneribus simul collectis producta fuerat, 12, 13 et alibi.

Ἰκνωτάτη γραφή, Potentissima littera. Luculentissima, efficacissima epistola, 176, 177.

Κ

Κακηλεύειν, adulterare. Depravare, corrumpere, 263.

Καρπιστής, Carpistes. Vindex, iudex, arbiter. Hori Valentianorum cognomen, 10 et not., et alibi.

Καρποφορεῖν, fructificare. Uberius efferre, 4.

Καρποφορέω, fructifico. Profero, produco, 7 et alibi.

Καρποφορία, fructificatio. Inventum, excogitatio, 20, 22 et alibi.

Κατακλινω, declino. Reclino, discumbere facio, 90.

Κατάληψις, comprehensio. Notitia, cognitio, 36.

Κατασκευάζειν, aptare. Probare, confirmare, adstruere, 95.

Κατατρέχειν τῶν γραφῶν, infamare Scripturas. Depravare Scripturas, 45 et not.

Καταρυσάω, exsufflo. Sperno, detestor, 62, 83.

Κεκαντηριασμένοι τὴν συνείδησιν, cauterizatas habentes conscientias. Depravatam, perditam habentes conscientiam, 65, vide not.

Κέρωμα, vacuitas. Vacuum. Inane spatium, quod extra Pleroma sangebant Valentiani, 18 et alibi.

Κεχυμένος, effusibilis. Fusilis, 27.

Κοσμοκράτωρ, Cosmocrator. Mundi princeps. Sic diabolum appellabant Valentiani, 26.

Κρατεῖν, Retinere, servare, observare, 340.

Κραττωρ, melior, id est præstantior, illustrior, antiquior, 2.

Κυογονηθεῖν, utero gestatum, 27.

Α
Αετιησιών. Verbis inhærerere, 344.

Απολόγοι. Nugatores, deliri, 56.

Αόρος, Ὀρος. Verbum. Jan Valentinianorum cognomen, 13.
Λόρος, Λόγος. Verbum; quinti Valentinianorum Ἄωνis nomen. Frequens apud Irenæum.

Αυρωτής, Lytotes. Redemptor. Hori Valentinianorum cognomen, 10.

Μ
Μακαρία, Macaria. Felix, beati. Decimi octavi Valentinianorum Ἄωνis, Monogenis conjugis nomen, 6.

Μακαριότης, Mararities. Felicitas, beatitudo. Viginti octavi Valentinianorum Ἄωνis, Ecclesiastici conjugii, nomen, 7.

Μακροθυμία, magnanimitas. Magnanimitas existere. Diuturna lenitas: e ferre, a quo animo sustinere, 50.

Μεθαρμόζειν, transferre in. Accommodare, adaptare, 52.

Μελετῆρ, meditari. Exercere, 51.

Μελετῆρ, meditari. Solenter concinnare, 45.

Μεμελετημένη ὑπόθεσις, declamata controversia. Elaboratum, solenter concinnatum argumentum, 45.

Μεταγωγός, Metagogeus. Deductor, Tutor. Hori Valentinianorum cognomen, 10 et not.

Μετακενῶν, transfundo, 60.

Μεταλαμβάνειν, putare, 62.

Μετακλάτω, transclugo. Transmuto, religo, 36.

Μητρικός, Metricus. Maternus. Viginti tertii Valentinianorum Ἄωνis nomen, 7.

Μητροπάτωρ, Metropator. Pater et Mater. Sic Demiurgum suum appellabant Valentiniiani, quod a conjugio liber, solus absque conjugis ope res inferiores condidisset, 24.

Μίξις, Mixis. Mixtio. Decimi Valentinianorum Ἄωνis, Bythii conjugis, nomen, 6.

Μονογενής, Monogenes. Unigenitus. Tertii Valentinianorum Ἄωνis cognomen est. Frequenter apud Irenæum occurrit.

Μονογενής, Monogenes. Unigenitus. Decimi septimi Valentinianorum Ἄωνis nomen, 6.

Μονογλωσσεῖν, singulariter enuntiare, pronuntiare, 67.

Μονότης, Monotes. Solitas, 54.

Μόρφωσις, formatio, forma, 6.

Item species, effigies, character, 12 et not.

Μυστηριώδης, mysterialiter. Obscure, tecte ac mystice, 14, 33.

Μυστικῶς. Secreto, clau, 344.

Ν

Νοῦς, Nus. Proprie, Mens. Interdum veritit Irenæi interpret, sensus. Ex Valentinianorum usu, tertii Ἄωνis nomen exprimit. Passim apud Irenæum.

Νυμφών, Nymphon. Thalampus

nuptialis, vel cubiculum nuptiale, 32.

Ξ
Ξηροπορεῖν, desinire. Delirare, nugari, 52. Vide not.

Ο
Ὀρθός, octonatio, ογδοάς. Octonarius numerus. Saepè apud Irenæum occurrit.

Ὀησισοφός, in timore sapiens. Falsa sapientia opinione se esse vendicans, qui sibi ipsi sapiens esse videtur, 83.

Ὀικειῶν, adjungere. Accommodare, conciliare cum, 50.

Ὀικονομία, dispositio. Dispensatio; ea omnia quæ Christus in terris gessit ad procurandam humani generis salutem, 28 et not., et alibi.

Ὀικονομία, dispositio. Ordo, ordinatio, symmetria. Frequenter hoc sensu.

Ὀροθέτης, Porothetes. Finitor, constitutor juris, et arbiter conditionum. Hori Valentinianorum cognomen, 10 et not.

Ὀρός, Iloros, Horus. Terminus. Virtus, ex Valentiniiani, quæ Pleroma terminabat, quæque confirmabat, et extra inenarrabilem magnitudinem custodiebat omnia, 9 et alibi saepè.

Ὀυσία, Materia. Natura, essentia, 79.

Π
Παράγειν, transducere, id est abducere, seducere, 2.

Παράδιδδασκειν, aliud docere, id est perperam docere, falsa docere, 5.

Παράκλητος, Paracletus. Consolator, Advocatus. Decimi noni Valentinianorum Ἄωνis nomen, 7 et alibi.

Παραπέμπειν, refutare. Παραπιμπόμενοι, refutantes, id est spernentes, rejicientes, repudian-tes, 5.

Παρασκευή, cœna pura. Parasceve, feria sexta, 71. Vid. not.

Παρατραπείς, demptatus. Depravatus, aberrans, 8.

Παρακίνοειν, excogitare. Insuper excogitare, adinvenire, 50, 51.

Παρακινούμενος, qui adinventus est. Qui insuper excogitatus, conflictus est, 91.

Πατρικός, Patricos. Paternus. Viginti primi Valentinianorum Ἄωνis nomen, 7.

Πειθαρός, suadenter, id est verisimilliter, ad persuadendum apposite, 2.

Περαίωσας, explicans. Absolvens, ad finem perducens, 47 et not.

Περγηρόμενα, exquisita. Comparata, provementia, 30.

Περιολλογέτες, circumobversati. Urbes circumeuntes, circumvagati per urbes, insidias captantes, 63. Vid. not.

Πήξις, fixio. Concretio, 26.

Πιδανολογία, suadela. Oratio ad persuadendum accommodata,

verisimilia, fallax, 4.

Πιδανός, verisimilia. Πιδανόν περίδλημα, amictus ad decipiendum callide adornatus, fallax, 4.

Πιδανότης, suadela. Oratio illecebra, lepores, argumenta speciosa, quæ persuadendi vim habent, 4.

Πίστις, Pistis. Fides. Viginti Valentinianorum Ἄωνis, Paracleti conjugis, nomen, 7.

Πίσωμα, figmentum, fictio. Commentum, quod aliquis confinxit, 7, 25 et alibi. Saepè etiam pro homine a Deo condito, et carne accipitur.

Πλήρωμα, Pleroma. Plenitudo. Sic Ἄωνum suorum sedem ac veluti cœlum appellabant Valentiniiani. Frequens hoc nomen apud Irenæum.

Πνεῦμα ἅγιον, Spiritus sanctus. Virtus, ex Valentiniiani, una cum Christo a Monogene seu Nu prolata, muniendi fulciendique Pleromatis causa, 11 et alibi.

Πολιτεύεσθαι, morari. Civitate donari, municipem fieri, 235.

Προανηρότης, Proanhenetos. Cogitationum omnem longe superans, 54, 55.

Προβάλλω, προβάλλομαι, emitto scilicet in lucem, profero, produco. Saepè apud Irenæum.

Προβάτιος, or, ovilis, e, pro, ovillus, u, um, 5.

Προβολή, emissio, prolatio. Productio. Saepè apud Irenæum.

Προκατακράτος, sublimissimus, supremus, altissimus, 79.

Προπάτωρ, Propator. Primus pater, Bythii, primi Gnosticorum Ἄωνis, cognomen, 5.

Πρόσβασις, progressio, 76.

Προσπεργάζεσθαι, exquirere. Accurate pertractare, accurate expl. care, 50.

Προπλοκή, perplexio. Complexio, 54.

Πρόσωπον, persona. Species, forma, 192.

Πρότασις, Argumentum, 344.

Πρόφασις, Occasio, id est pretextus, species, 2, 8.

Ρ
Ῥαδιουργεῖν, falsare. Ῥαδιουργεῖν τὰ λόγια τοῦ Κυρίου, falsare verba Domini, id est ea depravare, adulterare, mala fide exponere, sensum eorum detorque, 2, 25.

Ῥαδιούργημα, falsatio. Commentum, 91.

Ῥευστός, Fluidus, 27.

Ῥοδιανουσία κλίματα, regiones Rhodanenses. Lugdunensis tractus, 65. Vid. not.

Σ

Σιγή, pro Σιγή, Sige, Silentium, 74.

Σιγή, Sige. Proprie, silentium. Ex Gnosticorum usu, secundi Ἄωνis, Bythii conjugis, nomen. Passim apud Irenæum occurrit.

Σκηνοβάσειν, exponere. Per-

vilgare, 272.

Σκιά, umbra. Inane et tenebro-

sum spatium quod extra Pleromaangebant Valentiniani, 18 et alibi.

Σοφία, Sophia. Sapientia. Tricesimi Valentinianorum Æonis, Theletæ conjugis, nomen, 7 et alibi sæpe.

Συγκαταβαίρω, condescendo. Simul descendo, 77.

Συγκατασπαρείς, conseminatus. Simul inspersus, seminatus, 27.

Συμπεροσπέρη κιβωτότης. Exercitata verisimilitudo, id est constructa, adornata, composita, comparata, etc., 2.

Σύγκρασις, Synerasis. Contemperatio. Decimi sexti Valentinianorum Æonis, Acineti conjugis, nomen, 6.

Συγκρήματα, congregationes. Concretiones, 22.

Συγγέαι, commiscuisse. Simul miscuisse, confudisse, 22.

Συνύγια, conjugatio. Conjugium, conjugii nexus, copulatio duorum Æonum, alterius maris, alterius femine. Sæpe apud Irenæum.

Συλλαβεῖν τὴν θεωρίαν, concepisse visionem. Vidisse, visa percepisse, 22 et not.

Συνεπακολουθεῖν, sequi. Consequi, una consequi, 68, 81.

Συνεπισηραγιδόμορος, consentiens. Comprubans, calculum adjiciens, 12.

Σύντασις, Synesis. Intellectus. Vigesimali sexti Valentinianorum Æonis, Ἀσφύου conjugis, nomen, 7.

Ἐύστασις, status. Coagmentatio, 96.

Ἐυστέλλειν, subtrahere. Contrahere, subducere, 18.

Ἐωτήρ, Salvator, Soter. Jesu Valentinianorum cognomen, 13, 14 et alibi sæpe.

T

Τετρακτύς, quaternatio. Quaternitas, numerus quaternarius, 8 et alibi.

Τραγωδία, tragœdia. Fabula, ἀγῆ, insania, 20.

Τριχῆ, tripartite. Trifariam, 7.

Υ

Ἰαλός, vitreum, pro vitrum, 2.

Ἰσπερβαίνειν, supergredi. Transire, præternitillere, despiciere, nihil curare, 86.

Ἰσπερβήκρουσις, excussio. Excussio, vehemens agitatio, 84.

Ἰσπερμύθεισθαι, valde concupiscere. Gestire, 60.

Ἰσπερνήφασα, elata. Emergens, 21.

Ἰσπερτορα τοξένοντες, super tonum sagittantes. Arcu immodice contento jaculati, 84.

Ἰσπέθεσις, argumentatio, ar-

gumentum. Hypothesis, propositum dogma, 21 et alibi.

Ἰσπεθίμενα, substantia. In ortum producta, 23.

Ἰσπέστασις, substantia, essentia, natura, 26, 79. Item, coagmentatio, 68.

Ἰσπέστημα, desertus. Sic Achamotham, ex Sophiæ passionis ortum vocabant Valentiniani, 66 et alibi sæpe.

Φ

Φανερώτατα, manifestissime, 7, 14.

Φαντασία, phantasma, id est species, id quod exterius objicitur sensibus, 2, 36.

Φαντασία, phantasia. Imaginatio, 20.

Χ

Χάρις, Charis. Proprio, Gratia; ex Valentinianorum usu, Bythi conjugis cognomen, 5.

Χανροῦν τὴν γνώμην, infatuare sententiam. Animum intumescere, superbia efferre, 84.

Χριστός, Christus. Virtus, ex Valentinianis, una cum Spiritu sancto a Monogene seu Nu prolata, muniendi fulciendique Pleromatis causa, 11 et alibi. Primus Christus dicebatur, ad discrimen secundi, Jesu videlicet, 13.

Χριστός, Christus. Ὁ δεύτερος Χριστός, secundus Christus. Jesu Valentinianorum cognomen, 13, 14.

GLOSSARIUM LATINUM

Continens eas voces, vel quæ ab usu communi remotiores sunt, vel quarum significata sunt Irenæo aut ejus interpreti propria.

Revocatur Lector ad numerales notas crassiori caractere textui insertas.

A

A, ab post comparativum. Ut, melior ab illo, pro melior illo. Frequenter occurrit.

A, ab. Præ, inter, super, 221.

Ab his. Deinde, postea, 163.

Abortio, Ἐκτρωμα. Abortus, 37.

Abscondita mysteria, ἀπόρρητα μυστήρια. In vulgus non efferenda, 7.

Absolve. Solvo, explico, 135 et alibi.

Absolutio, ἐπιλυσις. Solutio, explicatio, 91 et alibi.

Absorbi. Absorberi, 285.

Absentium fuisse, ἐπαχῆσθαι. Repressum, cohibitum, ab incæpto revocatum fuisse, 9 et not.

Absentus est, abstulit, abstinuit, vel ejetus est Ecclesiæ cœtu: Gr. ἀπιστάμενος, 179.

Abundantius, περὶ τῶν ὅλων. Universim, de rebus omnibus, 36.

Acataleptos, ἀκατάληπτος. Incomprehensibilis, 56.

Achamoth. Enthymeseos Sophiæ nomen, de quo vide pag. 18, not.

Acinatos, Ἀκίνητος. Immobilis. Decimi quinti Valentinianorum Æonis nomen, 6.

Actor. Œconomus, Procurator, 263, 261.

Ad, πρὸς. Contra, adversus, 235.

Adæquati, ἔξισωθέντες. Exæquati, æquales facti, 12.

Adductor, προσαγωγέος. Conciliator, sequester, conciliatrix, 64.

Adest. Pro fas est, potest, licet, facile est. *Adest discere*, id est disci potest, discere licet; Gr. παρῆσσι, 100, 175 et alibi.

Adfatio, *Adfationes*. Invocationes, formulæ Redemptionis Marciosorum, 115, 123.

Adinspiratio. Inspiratio, affatus, 164.

Adinventio, μέθοδος, Modus, ratio, via, 43.

Qui adinventus est, παρεπινοῦ-

μενος. Qui insuper excogitatus, conflictus est, 91.

Adjacere. In promptu esse, paratum, penes aliquem, ad manum, etc. Gr. ἀνάκεισθαι, 256, 332. *Adjacet Deo*. Penes Deum est, ad Deum referendum est, Deo soli notum est, 156.

Adjungere, εἰσκαίουν. Accommodare, aptare, conciliare cum, 50.

Adlectantia, ἀλώγιμα. Illirientia pharmaca, cautiones, incantamenta, 63.

Admentiri. Fingere, comminisci, 163.

Ad perfectum, τελῶς. Perfecte, 12.

Adsimilare, εἰκάζειν. Comparare, simile esse dicere, 7. Similiter exhibere, exprimere, 252.

Adventatio, παρουσία. Adventus, accessus, 37.

Advacare. Consolari; Gr. παρακαλεῖν, 185.

Advocatio. Tutela, defensio, patrociniū, 211, 275.

Ægritudo. *Ægritudo*, *ægritudo*, 140.
Ænos. *Ἄζνους*. Mens æterna. Viginti quinti Valentinianorum *Æonis* nomen, 7 et alibi.
Æon. *Ἄών*. Proprie, sæculum, ævum, et ita interdum accipit Irenæus. Ex Gnosticorum autem usu significat divinum quiddam, seu proprietatem, seu personam, seu etiam angelum. Passim apud Irenæum occurrit.
Æon. *Ἄών*. Sæculum, 96, 284.
Æonia. Perpetua, sempiterna, 98.
Æonia. *Æterna*, sempiterna; a Græco *αἰώνιος*, 107.
Æque. Fortasse; Græc. *ἴσως*, 199.
Equiparans. *Equalis*, 119.
Affectare. *ἐπιτηδεύειν*. Studere, curare, 36.
Affectio. Infectio, 209.
Affingere. Fingere, comminisci, 164 et alibi.
Agape. *Ἀγάπη*. Caritas, dilectio. Viginti quarti Valentinianorum *Æonis*, Materni conjugis, nomen, 7.
Agennetos. *ἀγεννητος*. Ingenuus, 54, 56.
Ageratos. *Ἀγήρατος*. Senii expertus, non senescens, immortalis; undecimi Valentinianorum *Æonis* nomen, 6.
Agere aliquem contumelios. Contumelias alicui inferre, 262.
Agredientes. Fabricati, moliti, atamentos; Gr. *ἐγχειρούντες*, *ἐπιχειροῦντες*, 241.
Agnitio. *γνώσις*. Cognitio, scientia, 14 et alibi sæpe.
Agnitores. Scientes, intelligentes; spirituales; Gr. *Γνωστικῶν*, 164.
Agnoscere. *γνωρίζειν*. Notum facere, 77.
Agogina. Vide *Adlectantia*.
Agonia. *ἀγών*. Anxietas, 8.
Agonizari. Certare; Gr. *ἀγωνίζεσθαι*, 283.
Aletheia. *Ἀλοθεία*. Veritas; quarti Valentinianorum *Æonis*, Nu conjugis nomen. Passim apud Irenæum.
Aliquid quidem, aliquid autem. Partim quidem, partim autem, 291, 310.
Allegere. Eligere, in societate comitari, adsciscere, 193.
Allophylus. Alienigena; Gr. *ἀλλόφυλος*, 199.
Ambiguitas. *ἀντιλογία*. Obscurum quid, controversum, de quo disputatur, 262.
Apeppnotos. *ἀπεπνήστος*. Cogitationem superans, 55, 56.
Angariatus. Ad ferendum aliquid adactus. Græc. *ἀγγαρεύμενος*, 101.
Anonomastos. *ἀνονόμαστος*. Innominalis, 56.
Aniropsos. Vide *Homo*.
Antiquius. Melius, præstantius, 124.
Anitypi. Respondentes, similes, ejusdem formæ, 101.

Anratos. *ἀόρατος*. Invisibilis, 54, 56.
Apator. *ἀπάτωρ*. Patris expertus. Domiurgi Valentinianorum nomen, quem sola Achaioth in ortum produxerat, 24.
Apharsia. Incorruptela, Barbeliotarum *Æon*; a Græco *ἀφάρσια*, 107.
Apocantastasis solis. *ἀποκατάστασις τοῦ ἡλίου*. Solis conversio, qua scilicet ad ideam zodiaci punctum revertitur, unde primum discesserat, 85.
Apocryphon. *ἀπόκρυφον*. Quod latet, abstrusum est, 92.
Aporia. *ἀπορία*. Anxietas, angustia, 25 et alibi.
Aporiatum esse. *ἀποραίν*. In summa perplexitate hærrere, 9.
Aporiatus. Ad angustias redactus. Græc. *ἀπορούμενος*, 119, 123.
Apotelesos. Perfectus, numeris omnibus absolutus, 157.
Appendix. *ἐπιγινόμενόν τι*. Quod supervenit alicui. Cum *appendice passionis*, *σὺν τῷ ἐπιγινόμενῳ πάθει*, cum passione quæ supervenerat, in quam incidit, 11.
Apprehendisse. *καταλαβάν*. Comprehendisse, 11, 18 et alibi.
Apprehensio. Cogitatio, 57.
Aptabilis. Idoneus, 161.
Aptabilitas. *ἐπιτηδεύσις*. Habilitas, 22.
Aptabiliter. *ἐπιτηδεύων*. *Apte*, 84.
Aptare. *κατασκευάζειν*. Probare, confirmare, adstruere, 93.
Aptatio. *Apta dispositio*, concinnitas, 154.
Aptus. Commodus, facilis; Gr. *ἐπιτηδεύσις*, 243.
Arche. *ἀρχή*. Principium, 54.
Archegonos. Primigenus; Gr. *ἀρχέγονος*, 129.
Archontes. Principes. Græc. *ἄρχοντες*, 103 et alibi.
Arguere. *ἐλέγχειν*. Confutare, refellere, 93.
Argutio. *ἐλεγχος*. Confutatio, 86 et alibi.
Argumentatio. *argumentum*, *ὑπόθεσις*. Hypothesis, dogma, sententia, propositum, 20 et alibi sæpe.
Argumentata est. Callide molita est, excogitavit. Græc. *ἐσοφίστατο*, 110.
Armamenta. Instrumenta, 117.
Arrhetos. *ἄρητος*. Inenarrabilis, qui sermone exprimi non potest, 55, 56, 78.
Assueverare. Niti, impetum facere; Gr. *ισχυρίζεσθαι*, *δυσχυρίζεσθαι*, 108.
Assimulatus. Fallax, 250.
Assuesco. Assuefacio, 258.
Assumptio Domini. *Ἀνάληψις τοῦ Κυρίου*. Ascensio Domini in cælum, 195, 207.
Atria. *αἰβάτα*, *αὐλαία*. Aulæ, cortinæ, 88, 89.
Augeo. Cresco, 218 et alibi.
Auges. *αὐξήσις*. Augelibus, 4. Vid. not.

Aut plus. *ἢ πλέον*. Quanto magis, 83.
Aut. Quam; Gr. *ἢ*, 154.
Authadia. *Audacia*, Superbia, procacia, etc. Gr. *αὐθάδεια*, 168.
Autogenitor. *αὐτογεννήτωρ*. Sui ipsius genitor, 69.
Autophages. *Ἀυτοφάγης*. Sponte, ex seipso natus, decimi tertii Valentinianorum *Æonis* nomen, 6.
B
Beneplacitum habere. *εὐδοχεῖν*. Placere, dignari, 233, 257.
Bene sentire. *εὐδοχεῖν*. Placere, sibi complacere, delectari, approbare. *In aliquo bene sentire.* Eum gratum et acceptum habere, 58, 181, 189, 265 et alibi.
Bythius. *Βύθιος*. Profundus; noni Valentinianorum *Æonis* nomen, 6.
Bythus. *Βυθός*. Proprie, Profundum; et ita interdum accipit Irenæus. Frequentius vero apud eum exprimitur primi Valentinianorum *Æonis* nomen.
C
Calamiscus. Parvula arando, fistula. Item, calami odori genus. Gr. *καλαμισκος*, 151.
Capabile. Quod capere, suscipere potest, 131.
Capax. *χωρούμενος*. Comprehensibilis, 284.
Non capiti. Fieri non potest; Gr. *οὐκ ἐνδέχεται*. Passim occurrit.
Capiti. Fas est, licet. Gr. *δέχεται*, *αἰ* alibi sæpe.
Carpistes. *Καρπιστής*. Vindex, iudex, arbiter. Hori Valentinianorum cognomen, 10 et not., 13.
Cataclysmus. *κατακλυσμός*. Diluvium, 88, 176, 191.
Cathematizare. *καταθεματίζειν*. Diris devovere, exæcrari, 62, 83.
Cauteriere. Cauterio notare, candenti ferro signare. Gr. *καυτηρίζειν*, 104.
Cauteriositas habentes conscientias. *καυτηριασμένοι τὴν συνείδησιν*. Depravatam, perditam habentes conscientiam, 65, vide not.
Cenoma. Vacuum; Græc. *κένωμα*, 125.
Cessisse. *προσχωρῆσαι*. Accessisse, venisse, 34.
Chalcolibanum. Genus electri, secundum quosdam; Aurichalcum, secundum alios; Gr. *χαλκολίβανον*, 256.
Character. Forma, figura, 56 et alibi.
Charis. *Χάρις*. Proprie, Gratia; ex Valentinianorum usu, Bythi conjugis cognomen, 5 et alibi. Item Barbeliotarum *Æon*, 108.
Charitesia. Pocula amatorum, 103, vide not.
Choicus. *χοϊκός*. Terrenus, ex materia concretus, 27 et alibi.
Christus. *Χριστός*. Virtus, ex Valentinianis, una cum Spiritu sancto a Monogene, seu Nu prolata, muniendi fulcendique Plethromatis causa, 4 et alibi. Primum Christum dicebant, ad discrimen

Jesu, qui secundus vocabatur, 15.
Christus, Χριστός. Sic Jesum
 suum interdum appellabant Va-
 lentiniāni, 15, 19. Secundum Chri-
 stum dicebant, ad discrimen pri-
 mi, superioris scilicet, 15.
Circium, διάφραγμα. Diaphra-
 gma, septum transversum, 89.
Circa, erga, περί. Qui sunt cir-
 ca, vel erga Ptolemaum, Valen-
 tinum, etc., id est interdum,
 Ptolemæus, Valentinus, etc., in-
 terdum, Ptolemæi Valentiniāni,
 etc. Parasitum brevo familiaris.
 Vido *S. candidum*.
Circumlata corpora, κυκλοειδή
 σώματα. Globosa corpora.
Circumlatio. Comitatus, conver-
 satio, consuetudo. Græc. περι-
 φορά, 105.
Circumlatio. Orbis, circuitus,
 cœlium; Gr. περιφορά, 165.
Circumversati, περιπολλίζον-
 τες. Urbes circumuectantes, circum-
 vagati per urbes, insidias cap-
 tantes, 65. Vido not.
Circumscribere. Velere, e me-
 dio tollere; Gr. περιγράφειν, 188,
 217, 247.
Circumstantia. Satellitium, ca-
 studia; Gr. περίστασις, 108.
Civitas magna. Metropolis; Gr.
 μητρόπολις, 195.
Clarum. Claritas, gloria, 256.
Coudunatus, συναναχθής. Cou-
 susus, commistus, 53.
Cœna pura, παρασκευή. Para-
 sceve, feria sexta, 71, 521. Vido
 not. Vox a Judæis sumpta.
Cogitata ab se cogitatio, αὐτο-
 βούλητος βουλή. Voluntarium con-
 silium, 72.
Cogitatio, βουλή. Consilium, 72.
Cohortari. Docere, erudire; Gr.
 συμβιβάζειν, 194.
Coisphantari. Infans cum aliquo
 fieri; Gr. συνηπιάζειν, 284.
Collationem fecisse, ἐρανίσασθαι.
 Collegisse, simul contulisse, sym-
 bolum dedisse, 12.
Collectio humana justi generis.
 Mors justorum, eorumque in alte-
 ro seculo congregatio, 276.
Colligere præterquam oportet.
 Præter jus fasque conventus age-
 re; Græc. παρασυνάγειν, 175.
Colligere. Conventus habere;
 Gr. συνάγειν, 262.
Comœdiarii. In theatro, seu fa-
 bulis exhiberi, in fabulis canii,
 133.
Commemorare decadis, μνημο-
 νεύειν τῆς δεκάδος. Mentionem fa-
 cere decadis, 87.
Commemorari. Meminisse, re-
 cordari, 46, 103, 233, 350.
Commemoratus, ἀναμνησθείς.
 Recordatus, in memoriam revo-
 cans, 43.
Commentari. Communiaci, sug-
 gere, 224.
Commentari. Conflingere, com-
 minisci, affligere; seu falso attri-
 buere aliquid alicui, 159, 176.
Compaginatio. Compago, com-
 pagis, 286.
Comprehendens, ἐξαφθέν. Accen-

sum, 32.
Comprehensio, κατάληψις. Nuti-
 tia, cognitio, 56.
Compunctus. Canterio inustus;
 Gr. κακωτηριασμένος, 146.
Computatio. Arithmetica, ars
 computandi, 165.
Concedere. Alicujus potestati
 dimittere, permittere, 250.
Concedo. Dimitto, remitto, 210.
Concepissæ visionem, συλλαβεῖν
 τὴν θεωρίαν. Vidissæ, visu perce-
 pisse, 22 et not.
Concessio. Loci cessio, 262.
Concupiscentia. Vido *Euthymo-
 sis*.
Concurrere alicui rei. Quadrare
 ad rem aliquam, 151.
Condescendo, συγκαταβαίνω. Si-
 mul descendo, 77.
Conditio, κτίσις. Mōdo pro *ereta-
 tione*, modo pro *re creata* accipit
 interpret Irenæi, idque passim.
Conditioes. Res creatæ, 315.
Confirmare, διορίζεσθαι. Affir-
 mare, asseverare, 36.
Confiteri. In se recipere, spon-
 dere. Gr. ἐξομολογείσθαι, 125.
Confusus, συγκεχυμένος. Com-
 mistas, simul mixtas, 24.
Congregationes, συγκρίματα.
 Concretiones, 22.
Conjugatio, συζυγία. Conjugium,
 conjugii usus, copulatio duorum
 Ἄεουσι, quorum alter masculus,
 alter femina. Sæpe apud Ire-
 næum.
Connexus. Vinculum; Gr. σύν-
 δεσμος, 249.
Conscientia. Scientia, intelli-
 gentia, Gr. σύνεσις, 154.
Consaminatus, συγκατασπαρ-
 θείς. Simul inspersus, 27.
Consequens. Affinis, similis, ap-
 tus, conveniens, respondens, 299
 et alibi.
Consequentia, ἀκολουθία. Series,
 45.
Conservasse, διατετελεχέναι. Per-
 stitisse, perseverasse, 34 et not.
Consistere. Constituire, statuere;
 Gr. συνίστασθαι, 158.
Consonatio, **Consonantia**. Apta
 compositio, ordinatio, concinnus
 ordo; Gr. ἁρμονία, 136, 244.
Consparsus. Commistus, intime
 unitus; Gr. πεφυγμένος, 206.
Consparsus. Subactus, macera-
 tus; Gr. φουραθείς, 327.
Conspersio, φύραμα. Massa, 39,
 310.
Constare, συνιστάειν. Com-
 mendare, approbare, 43.
Consternatio, ἀνορία. Anxietas
 animi, 19 et alibi.
Consternor, διαπόρευω. Anxio
 animo sum, animi dubius, 20.
Continentia. Complexio, summa,
 caput; Gr. τὸ σύντερον, vel ἡ συν-
 οχή, 144.
Continere, κατέχειν. Inhibere,
 prohibere, 8.
Contrahere bellum. Suscipere
 bellum, 99.
Controversia, ὑπόθεσις. Argu-
 mentum, hypothesis, dogma, 45.
Cooperatio, κάλυμμα. Velum, 21.

Correctio. Felix successus, exi-
 tus; Gr. κατόρθωμα, vel κατόρ-
 θωσις, 117.
Corrigere sua negotia. Recte ge-
 rere sua negotia; Gr. διορθῶν,
 κατορθῶν, 329.
Cosmocrator, κοσμοκράτωρ.
 Princeps mundi. Sic diabolus
 appellabatur Valentiniāni, 26.
Crucifixam fuisse, ἀποσταυρω-
 θῆναι. Vallo cinctam, disjunctam
 fuisse, scilicet a Pleromate, 11.
Cruz, σταυρός. Vallum. Hori
 Valentianorum cognomen, 15.
Custodiarium. Cella fructuaria,
 pomarium; Græco ἐπωροφυλάκιον,
 131.

D

Decas, δεκάς. Denarius nume-
 rus, 7 et alibi sæpe.
Decernere. Statuere, pro certo
 tenere, affirmare, 189, 316.
Declamata controversia, μεμελο-
 τημένη ὑπόθεσις. Solerter concin-
 natum, elaboratum argumentum,
 45.
Declinare, πρόσκλιον ποιείσθαι.
 Se inlectere, incurare, 23.
Declino, κατακλίνω. Reclino,
 discumbere facio, 90.
Defectus, defectio, ὑστέρημα.
 Sic Achamotham ex Sophiæ pas-
 sione ortam vocabant Valentiniā-
 ni, 66 et alibi sæpe.
Defervisse, ἐκθεβράσθαι. Pro,
 effervuisse, æstuasse, 18.
Defigurare, διατυποῦν. Exprimere,
 89.
Deformare, ἐκτυποῦν. Exprimere,
 efformare, mente concipere,
 86 et alibi.
Deformari. Formari, formam
 seu figuram exhibere, repræsentari,
 261, 277.
Defunctio. Obitus, interitus. *Ad
 finem defunctionis*, id est in ipso
 vitæ fine, 97, 160.
Degredi. Descendere, 99.
Delectata in conspectu eorum, ἐγ-
 χισθήσασα αὐτούς. Libidinose ad-
 spiciens eos, 25.
Delibatio, ἀπαρχή. Primitiæ,
 39.
Deliriosa, ληρώδη. Inepta, vana,
 ridicula, nugæ, 62.
Deliriosus. Delirans, ridiculus,
 85.
Deminorare, ἐλαττοῦν, ἐλαττο-
 νεῖν. Imminuere, detrimentum
 inferre, 50. Vincere, superare,
 subjicere, 323.
Deminorari. Imminui, minorem
 fieri, inferiori esse; detrimentum
 capere. Gr. ἐλαττοῦσθαι, 103,
 112, 140, 224.
Deminoratio, ὑστέρημα. Defec-
 tus, labe, passio, ignorantia. His
 nominibus Sophiæ, novissimi
 Ἄεονι, passionem, ejusque abortum
 designabant Valentini disci-
 puli, 82 et alibi sæpe.
Demurgus, δημιουργός. Sic
 mundi inferioris opificem appel-
 labant Valentiniāni, 24 et alibi
 passim.
Demutatio, ἑτεροωσις. Varietas,
 19.

Demutatus, παρατραπαλῆς. Depravatus, aberrans, 8.
Deposuisse, κατατεθεισθαί. Reposuisse, 86.
Derivavit in hunc Aeonem, ἀπέσκηψε εἰς τοῦτον τὸν Αἰῶνα. Decubuit in hunc Aeonem, 8.
Deservitio. Observantia, obsequium, 244.
Desolatus, ἐστερημένος. Privatus, orbatas, 325.
Destituta, ὑστερήσασα. Deficiens, quæ defecit, 53, 54.
Destructor sermo, ἀνασκευάζων λόγος. Confutatio, argumentum quo quidpiam refellitur, 47.
Determinare, διορίζεσθαι. Distinguere, disjungere, 53.
Detritus. Contritus, contractus; Gr. συντετριμμένος, 225
Diaconium. Ordo diaconatus; Gr. διακόνιον, 245.
Diaconus, διάκονος. Minister, 72.
Diastrama. Intervallum; Gr. διάστημα, 182.
Dicere, ἀναγορεύεσθαι. Prædicare, 407.
Dicto audientia. Obedientia, 288.
Dies. Lumina, Virtutes, Angeli, 411 et not.
Diferentes. Præstantiores; Gr. διαφορώτεροι, 129, 162.
Diffundor, διαχέομαι. Lætitia diffundor, perfundor, 20.
Dignus numerus. Numerus denario minor, 328.
Diligenter, ἐμμελῶς. Concinne, 42.
Diligenter, ἀκριβῶς. Accurate, 84.
Diligere. Deligere, eligere, probare; Gr. ἐπιλέγειν, δοκιμάζειν, 178.
Diminutio. Defectio, defectus, labas, fructus passionis novissimi Aeonis; Gr. ὑστέρημα, 265 et alibi.
Discipulas. Discipuli; Gr. μαθηταί, 198, 202, 204, 210.
Dispersim, σποράδην. Sparsim, variis in locis, 45.
Disponi, κατακομίσθαι. Componi, exornari, 68.
Dispositio, διάθεσις. Affectio, 56.
Dispositio, οἰκονομία. Concinnus ordo, ordinatio, symmetria. Frequenter hoc sensu.
Dispositio, οἰκονομία. Dispensatio; ea omnia quæ Christus in terris gessit ad procurandam humani generis salutem, 28 et not. et alibi.
Dispositio, πραγματεία. Negotium, res, quod alicui evenit, 37 et alibi.
Dissolvens. Evertero; ex Græco καταλύειν, 101 et alibi.
Dissolutio. Eversio, destructio; Græc. κατάλυσις, 101 et alibi.
Distans amplius. Præstantior, excellentior. Græc. ὑπερπερισσότερος, 105.
Distantia. Distinctio, discrimen, differentia; Gr. διαστολή, 156,

337.
Distare ab aliquo. Præcellere alicui, 103.
Distillatio, ὑπόρροια. Influxus, 86.
Doceo, Aliud doceo, παραδιδάσκω. Perperam doceo, falsa doceo, 5.
Doctrina, διδασκαλείου. Schola, Secta, 56, 102, 107, 164.
Domesticitas. Familiaritas, necessitudo, consortium, 211.
Dominari ab aliquo, κυριεύσθαι ὑπὸ τινος. Regi ab aliquo, esse sub ejus dominio, 305.
Dominatior, κυριώτερος. Auctoritate præstantior, efficacior, potentior, 62, 63, 121 et alibi.
Dualitas, δυάς. Binarius numerus, 52 et alibi.
Ducatio. Ductus, 244.
Ducator. Gr. ὁδηγός. Viæ dux, ductor, 142.
Ducta phantasmate, φαντασμοειδῆσα. Animo informans, 64.
Duodecas, δωδεκάς. Duodenarius numerus, 7 et alibi sæpe.
Duodecastylum. Duodecim columnarum; Gr. δωδεκάστυλον, 258.
Duplicatæ, ἐπὶ δύο οὔσαι. Ad duo accedentes, duobus junctæ, 74.
Dyns. Binarius numerus; Gr. δυάς, 154.
Dynamis. Virtus, Potestas; Græc. δύναμις. Basilidis Aon., 401.

E

Ecclesia, Ἐκκλησία. Octavi Valentianorum Aeonis, Hominis conjugis, nomen. Frequens apud Irenæum.
Ecclesiasticus, Ἐκκλησιαστικός. Viginti septimi Valentianorum Aeonis nomen, 7.
Efectus, ἔκβασις. Eventus, finis, 202.
Efficabile. Efficacia, vis, virtus; Gr. τὸ ἐμπρακτόν, 190. *Efficabilis*. Efficax, ibid.
Efficabiliter. Divisim, separatim, 438.
Efficacior. Potentior, 417.
Effusa. Nullis finibus circumscripta, nullis limitibus definita, 124.
Effusibilis, χειρυμένος. Fusilis, 27.
Ejectibilis. Ejectas, dejectus, 410.
Eлата, ὑπερκύψασα. Emergens. *Elpis*, Ἐλπίς. Spes. Viginti secundi Valentianorum Aeonis, Patrici conjugis, nomen.
Elusiones magicæ. Præstigiæ, 164.
Emendate agere. Munere suo probe fungi; Gr. κατορθοῦν, 175.
Emissibilia verbum. Verbum prolatum; Gr. προφορικὸς λόγος, 156.
Emissio, προβολή. Productio, vel, ut interdum vertit Irenæi interpretæ, prolatio. Frequens apud Irenæum.
Emitto, scil. in lucem, προβάλλομαι, προβάλλω, Produco, proficero,

Frequens apud Irenæum.
Endiathetos. Intus formatus, interior; Gr. ἐνδιάθετος, 129.
Επακται, Εμποιά, Ἐννοια. Proprie, cognitio; et ita interdum accipit Irenæus. Frequentius vero secundi Valentianorum Aeonis Bythi conjugis nomen exprimit.
Enthymesis, intentio, *excogitatio*, *concupiscentia*, Ἐνθύμησις, Desiderium, cogitatio. Sic Virtutem ex male concep'to Sophiæ desiderio, ac præcipit a sua natam appellabant Valentianiani, 9, 11, 18 et alibi sæpe.
Episemon nomen. Insigne nomen, sex habens litteras, 149, 150.
Episemos, ἐπίσημος. Senarii numeri nota, apud Græcos; scilicet ζ', 81 et alibi.
Epithymia. Concupiscentia; Gr. ἐπιθυμία, 108.
Est, pro Fās est, licet, potis est. Non est videtur eum, οὐκ ἔστιν ἰδέναι αὐτόν. Videri non potest, 12 et alibi sæpe.
Est quando consistere conari. Interdum consistere conari, 158, 167.
Error, πλάνη. *Aberratio*, 80.
Erymns. Furor, discordia; Gr. ἐρυμνός, 108.
Evacuo. Inane reddo, ex inguo, e medio tollo; privo, superno, arceo, infringo; Gr. κενώω, 222 et alibi sæpe.
Evacuatio. Destructio, extinctio, privatio; Gr. κένωσις, 222 et alibi.
Exaperiens. Frangens, 144.
Exceptorium. Receptaculum, proreptuarium; Gr. ἐκδοχείον, 240.
Exclusio, ὑπερέκκρουσις. Excusio, vehemens argutatio, 84.
Excogitatio. Enthymesis, Mater Achamoth; Gr. ἐνθύμησις, 124. Vide *Enthymesis*.
Exercitata, συγκακροτημένη. Subvole exercitata verisimilitudo, i. e. subdole composita, constructa, adornata, comparata.
Ex ipso. Ex tunc, deinceps, Gr. ex τούτου, scil. χρόνον, 205.
Exorbitare. Non recta incedere, a recta via declinare; Gr. ἀμφαξοῦσθαι, 317.
Extraneitas, ἐκκληξίς. Stupor, 26 et alibi.
Explicans, παραύσας. Absolvens, ad finem perducens, 47 et not.
Explicuit, ἀπετέλεσε. Absolvit, complevit, 72.
Exquisita, περιγινόμενα. Comparata, provenientia, 20.
Exsiliatus. In exsilium actus, 236.
Exsufflo, καταφυσώω. Sperno, delector, 62.
Exterminare, ἐξαπατῆν. Sedecere, decipere, 61, 104.
Exterminari, ἀφανισθῆναι. Doleri, aboleri, 22 et alibi.
Exterminari, ἀφαιρέσθαι. Corpore, violata pudicitia, contaminari, corrumpi, 65.
Exterminatorius. Noxius, exitio-

sus, perniciosus, 260.

Extremium. Ruina, perniciēs, exitium, 260.

Extremitas. Defectio, labes, passio; Sophia scilicet. Gr. ὑπέρημα, 117.

F

Fabulam narrare. μυθολογεῖν. Communiaci, fabulari, 9.

Facere doctrinam, mysterium. Declarare, explicare doctrinam, mysterium, 179.

Facere. Patrare convivium, 263.

Facio. Ago, operor; Græc. πράττω, 104.

Factura. Opus, 100 et alibi.

Fallax. φιλοψευδής. Mendacium amans, impostor, 20.

Falsare. βადιουργεῖν. Falsantes verba Domini, βadiουργούντες τὰ λόγια τοῦ Κυρίου, i. e. oracula divina adulterantes, mala fide exponentes, sensum eorum detorquentes, 2.

Falsatio. βadiούργημα. Commentum, 91.

Falsiloquium. ψευδηγορία. Falas sermo, 47 et alibi.

Falsiloquium. Mendacium, 230. *Fictor.* ψευδής. Mendax, falsus, 79.

Figmentum, fictio, πλάσμα. Commentum, quod quis confixit, 7 et alibi. Item, opus quod quis effluxit, formavit, 178.

Figura, ἰδέα. Forma, 25 et alibi. *Figurare, μορφοῦν.* Formare, 37 et alibi.

Figurare, διατυποῦν. Expressere, 87.

Figuratio. Forma, imago, 236.

Fictum. Pro, fictum, 133.

Finis, τέλος. Perfectio, consummatio, 9.

Fixio, πήξις. Concretio, 26.

Floret. Florebit, 231.

Formatam fuisse, ἐξαικονίσθαι. Adumbratam fuisse, 87.

Formatio, μόρφωσις. Forma, 6. Item, species, elligies; character, 12 et not. et alibi.

Fructificare, καρποφορεῖν. Uberius esse, 4.

Fructificare, καρποφορεῖν. Proferre, producere, 7 et alibi. *Fructificatio.* Inventum, excogitatio, 20, 22.

Fructificari. Nasci, prodire; Gr. καρποφορεῖσθαι, 231.

Fructificatio, καρποφορία. Fecunditas, 53.

Frustra et prout evenit. Frustra et temere. Gr. εἰπὴ καὶ ὡς ἔτυχε, 135.

Frustrari. Fallere, decipere, 231.

Frustrari. Respuere, irritum reddere, aberrare a recta notione, spornere, rejicere; Gr. ἀθετεῖν, 233, 236, 241 et alibi.

G

Generatio, γενεάσις. Proles, soboles, filius, 12 et not.

Generatio, ἀναγέννησις. Regeneratio, 73.

Generositas. Generis splendor, nobilis prosapia; Gr. εὐγένεια,

134.

Gnosis. Scientia, cognitio. Gr. γνώσις, 108.

Gnosticus; Γνωστικός. Sciens, intelligens, spiritualis. Nomen quod sibi vindicabat Simonis Magi, Menandri, etc., Valentini discipuli, 52 et alibi.

Gratias agere, εὐχαριστεῖν. Grata memoria recollere, celebrare, 51. Item, consecrare, scilicet panem et vinum in Eucharistiæ sacramento, 60.

Gratulari. Gaudere, lætari, 311. *Gratulatio, χαρά.* Gaudium, lætitia, 22 et alibi.

Graviter, σοβαρῶς. Arroganter, cum fastu, 20.

Gustatio, γεῦσις. Gustus, 87.

H

Habere, ἔχειν. Habere aliquid facere, ἔχειν τι ποιεῖν, pro Posse aliquid sapere, 2 et alibi sæpe.

Habilita, ἀπτικά. Quæ habitus firmitatem contraxerunt, robusta, vallata, 22.

Habitus, ἑσθία. Figura, forma; Gr. σχῆμα, 151, 154.

Hæredificare. Hæredem fieri, hæreditario jure consequi, 259.

Hebdomas, ἑβδομάς. Septenarius numerus. Sic Demiurgum suum appellabant Valentiniiani, quod supra septimum cælum sedem haberet, 24. Eo etiam nomine septem cælos a Demiurgo conditos designabant, 26. Passim etiam septenarium numerum appellant *hebdomada*.

Hecatonias. Centenarius numerus; Gr. ἑκατοντάς, 328.

Hedone, ἡδονή. Voluptas. Decimi quarti Valentiniianorum Æonis, illius qui dicitur Autophyes, conjugis nomen, 6.

Hedysmus. Mentha, herba odorata; Gr. ἡδύσμον, 151.

Helix, cis. Vitis clavicula; Gr. ἑλίξ, 239.

Hen, ἑν. Unum, unitas, 54, 134.

Henosis, ἑνωσις. Unio; duodecimi Valentiniianorum Æonis, Agrati conjugis, nomen, 6.

Hepotes, ἑπότης. Unitas, 54, 55.

Hexæonia compago, ἑξαώνιος σύμπηξις. Sex Æonum conguentatio, 13 et not.

Hoc quidem ... hoc autem. Modo quidem ... modo autem, 307. *Et hoc.* Et quidem, 139.

Homō, ἄνθρωπος. Septimi Valentiniianorum Æonis nomen. Frequens apud Irenæum.

Honestus, εὐπάμφος. Eleganter cultus, vestitus, 61.

Horos, Horus. ὄρος. Terminus. Virtus, ex Valentiniianis, quæ Pleurona terminabat, quæque confirmabat, et extra inenarrabilem magnitudinem custodiebat omnia, 9 et alibi sæpe.

Horotheses. Ὀροθέτης. Finitor, constitutor juris, et arbiter conditionum. Hori Valentiniianorum cognomen, 10 et not., 13.

Hylicus, ὑλικός. Ex materia concretus, 24 et alibi.

Hymnizare. Hymnis celebrare,

laudibus extollere, Gr. ὑμνεῖν, 99, 108, 126.

Hypocrita. Histrio, mimus; Gr. ὑποκριτής, 133.

I

Idiotice, ἰδιωτικῶς. Vulgari sermone, rudi ac simplici stylo, 4.

Idiotice, ἀκαίρως. Imprudenter, intempestive, 329.

Idiotismus. Simplicitas, imperitia; Gr. ἰδιωτισμός, 328.

Idoneos esse. Vide *Sufficientes esse*.

Ignoscencia. Indulgentia; Gr. συγγνώμη.

Imaginatio, εἰκονικός. Quo quid adumbratur, 70.

Imaginare, ἀεξεκονεῖν. Adumbrare, imaginem exprimere, 84.

Inamemorabilem fieri. Ex huminum memoria deleri, 300.

Immortatio, διατριβή. Commotio, 39.

Immortalitas, ἀθάρασις. Incurruptibilitas, 18.

Impossibilis est. Impar est, impotens; Græc. ἀδύνατός ἐστι, 255.

In hoc, ἐπὶ τούτω. Dehinc, deinde, postea, 12.

In nos, εἰς ἡμᾶς. Pro, ad nos, 98.

In quos, ἐπ' οὓς. Super quos, 96.

In semel. Simul et semel; Gr. εἰς ἀπαξ, 307.

Inanimalis, inanimal. Animæ expertus, anima carens, 300. *Inanimalia.* Inanimata, res inanissimæ, 131, 282.

Inapprehensibiliter, ἀπρατήτως. A comprehensione (scil. potestatum inferiorum) tuti; ita ut comprehendi ab his non possint, 32.

Incapabilis, ἀχώρητος. Qui capi animo non potest. Incomprehensibilis, 8, 11 et alibi.

Incipio hoc [facere, prophetari, amari, etc., μέλλω τούτω ποιεῖν, προφητεῦσθαι, φιλεῖσθαι, etc.] Pro, faciam, facturus sum, prophetabo, prophetaturus sum, amabor, amandus sum, etc., 62 et alibi sæpe.

Incomprehensibilis, ἀπρατήτως. Qui prehendi, seu detineri non potest, 33, 64 et alibi.

Incomprehensibiliter. Ita ut apprehendi, teneri non possit; Gr. ἀπρατήτως, 204.

Inconsequenter. Dissolute, inordinate, inepte, 143, 317.

Inconsonanter, ἀσυμφώνως. Dissidenter, dissidentæ, quæ tamen minus Latina. A se invicem dissidentes, 94.

Inconstabile. Quod stare non potest, absurdum, insulsum, 316.

Inconstabilitas, ἀμχανία. Consilii inopia, 20.

Inconstantia, Idem, ibid.

Inconstans. Quod consistere nequit, absurdum; Gr. ἀσύστατος, 118 et alibi.

Inconstans. Quod stare ac coherere non possit; Gr. ἀσύστατος, 218.

Inconsummatio, ἀτέλής. Imperfectio, 9.

Increpandum. Potestas redar-

guendi, vel puniendi; Gr. ἐδ ἄλ-
γχιζόν, vel ἐπιτιμητικόν, 225.
Inculcare, καταπαταίν. Concul-
care, 306.
Indecibilitas. Indecorum quid-
piam, 120.
Indeterminabilis. Infinitus, 254.
Inducto audiens. Non obediens,
rebellis, contumax, infidelis; Gr.
ἀπειθής, 250 et alibi.
Inducto audientia. Rebellio, con-
tumacia, 265.
Indui, φορεῖσθαι. Ferri, 71.
Ineloquibilis, ἀνεκλάητος. Qui
nullis verbis exprimi potest, 70.
Inexpertior, ἀπειρότερος. Re-
dior, imperitior, 2.
Infirmare Scripturas, κατατρέ-
χαι τῶν γραφῶν. Depravare Scri-
pturas, 45 et not.
Infirmare sententiam, χανούειν
τὴν γνώμην. Animum intumesca-
cere, superbia efferre, 84.
Inferius. Postea, deinceps, 91
et alibi.
Inficere. Inferre, inducere; Gr.
ἐμποιεῖν, 141, 142.
Infigurata, ἀνεπίδειος. Figuræ ex-
pera, 79, 276.
Infinior. Inferior, minor, 129.
Infra. Pro, infra, 419 et alibi.
Inhonorate. Impudenter, invere-
cunde; Gr. ἀτιμῶς, 160.
Initia, ἀρχαί. Primitiæ, 39.
Initium, Ἀρχή. Principium;
tertii Valentinianorum Æonis
cognomen. Non raro has voces, *ini-
tium, principium*, commutat Irenæi
interpres, 5.
Initium. Principium, causa; Gr.
ἀρχή, 116 et alibi.
Inobedire. Non obedire, 316.
Inoperatum. Incultum, inelabo-
ratum; Gr. ἀνεργαστον, 259.
Insupersectio. Insurrectio, re-
bellio; Gr. ἐπανάστασις, 328.
Insuperis, qui se divinum spirare
simulat, θλασός. Chorus, cætus,
societas, 62. Sed aliud quidpiam,
quam θλασός, legisse videtur Ire-
næi interpres. Vide not.
Insuperisatio, ἀνοια. Amentia, 3.
Insuperisata. Insuperisibilia, quæ sub
sensum non cadunt, 163.
Insuperisata. Sensu destituta, 154.
Insuperisatus. Amens, stultus, 160
et alibi.
Insuperisatum. Sensum non mo-
vens, non afficiens, nullam volupta-
tem creans, 285.
Insuperisibilis, ἀνόητος. Stolidus,
imperitius, 31.
Insuperis nomen, ἐπισήμιον ὄνομα.
Notandum nomen, quod ex litte-
ris constat, 69. Vid. not.
Insuperis numerus, id est, sena-
rius numerus, 72.
Insuperis aurum. Aurum signa-
tum, 267.
Insuperisare, προσοικειούειν. Accou-
modare, 37.
Insuperisens, ἐπιστάς. Accedens,
superveniens, 37.
Insuperisibilia. Qui stare nequit, ab-
surdus, insulsus. Gr. ἀσύστατος;
118 et alibi.
Insuperisitas. Absurditas, 149.

Insuperisitorium. Superbia, elatio
animi, 208.
Insuperisumentum, πραγματεία. Mo-
litis, negotium, 50.
Insuperisus. Edificio, construo; Gr.
οικοδομῶ, 176.
Insuperisusantivium, ἀνυπόστατος.
Quod consistere nequeat, quod
nihil habeat firmitatis, absurdum,
47 et not.
Insuperisstantivus, ἀνούσιος. Sub-
stantiæ expera, 68.
Insuperisstantialia, νοσρός. Intelligen-
tia præditus, 24 et not., 32.
Insuperisintellectus. ἔννοια. Cogitatio, 8.
Insuperisintempore, ἀχρονον. Temporis
expera, æternum, 86.
Insuperisintestrata doctrina. Doctrina
obscura, tenebrosa, 224.
Insuperisintentio. ἐνθύμιον. Cogitatio, 64.
Insuperisintensio. Vide *Enthymesis*.
Insuperisinterpedio. Impedio, obices, of-
fendicula oppono, 222.
Insuperisinterpretator, ἐξηγητής. Qui ex-
ponit, explicat, etc., 2.
Insuperisinterrogatio, ἀντιπρο-
ρώτησις. Mutua interrogatio, 92.
Insuperisinventio, μεθοδία. Versutia,
fallacia, 45.
Insuperisinvestes pueri. Impuberes, 165.
Insuperisinvestigabilis, ἀνεξιχνίαστος. Qui
investigari non potest, 9 et alibi.
Insuperisinviscera. Viscera, 296.
Insuperisinvocari. Vocari, appellari, 108.
Iris, εὖς. Casia; Gr. ἱρίς, εὖς,
161.
Irritamentum. Illicium, illece-
bra, 106.

J

Jao, Ἰαώ. Sacrum Dei nomen
tetragrammaton Ἰηϋϋϋ est, quod
Græci ita legere solent, 49, 96.
Jesus, Ἰησοῦς. Virgus, ex Valen-
tinianis, quæ ex Æonum omnium
muneribus simul collectis prolata
est, 12, 13 et alibi sæpe.
Judiciale. Potestas iudicandi;
Gr. τὸ κριτικόν, 223, 224.
Judicialis. Qui iudicat, iudicandi
vel discernendi facultate seu po-
testate præditus est, 224.

K

Kakia. Malitia. Gr. Κακία, 108.

L

Labes. Passio, defectio Sophis.
Passim occurrit. Vide *Deminora-
tio*.
Lacus. Torcular; Gr. ληνός, 256.
Latenter, ληθῆστως. Clam, oc-
culte, 23, 24 et alibi.
Latere semetipsum. Fallere se-
ipsum; Gr. λαθάναιν ἑαυτόν, 297.
Latuit semetipsum incidens. Im-
prudentis, incautus incidit; Gr. ἑα-
θεὶν ἑαυτὸν περιπεσόν, 167.
Legiliter, legitime. Per Legem,
Legis testimonio, 318.
Levare. Elevatio, erectio, 153.
Logion, λόγιον. Rationale summi
sacerdotis Iudæorum, 89.
Logos, λόγος. Verbum. Sic Je-
sum suum interduum appellabant
Valentiniani, 13, 19.
Logos, Λόγος. Verbum; ex Val-
entinianorum usu, quibus Æonis
nomen est. Frequens apud Ire-
næum.

Longiloquium. Sermo prolixus,
197.

Loquacius exsequi multa, φλυ-
σαιν πολλά. Multa blaterare, nu-
gari, garrere, 72.

Loquelæ, διάλεκτοι. Lingua,
idiomata, 49.

Luxuriari, ἀποσιρῆζειν. Aberra-
re, 81.

Lytotes, Λυτρωτής. Redemptor.
Hori Valentinianorum cognomen,
10, 13.

M

Maceria, Μαχαρία. Felix, beata.
Decimi octavi Valentinianorum
Æonis, Monogenis conjugis, no-
men, 6.

Macariotes, Μαχαριώτης. Felici-
tas, beatitudo. Viginti octavi
Valentinianorum Æonis, Ecclē-
siastici conjugis, nomen, 7.

Magnanimis, Μαγανημιος. Con-
stans, patiens, benignus; Gr. μα-
κρόθυμος, 165, 215 et alibi.

Magnanimitas. Patientia, perse-
verantia, constantia; Gr. μακρο-
θυμία, 197.

Magnanimus existere, μακρο-
θυμεῖν. Diuturna lenitate ferre,
æquo animo sustinere, 50.

Mala, ἀπιθήτως. Contra omnem
probabilitatem, fabulas incredibi-
les venditando, 2.

Masculiniter, ἀρσενικῶς. Mascu-
lino genere, 25.

Materia. Argumentum, 99.

Materia, οὐσία. Natura, essentia,
79, 336.

Mediari, μελετῆζειν. Exercere, 31.

Meditari, μελετῆζειν. Solerter cou-
cinnare, 45.

Meditari. Exerceri, exercere se,
255.

Meditata. Exercita, exercitata,
ibid.

Meditatio. Exercitatio, 330.

Melior, κρείττων. Præstantior,
illustrior, antiquior, 2, 160 et
alibi.

Mentiri, ἐπιψεύδασθαι. Confin-
gere, comminisci, 51, 152.

Mentiens, ἐπιψεύδμενος. Falso
attribuens, adtingens, 80.

Metagogus, Μεταγωγός. Dedu-
ctor, Tutor. Hori Valentiniano-
rum cognomen; 10 et not. 13.

Metricus, Μητρικός. Maternus.
Viginti tertii Valentinianorum
Æonis nomen, 7.

Mimus, μιμός. Fabula, commen-
tum, 47 et not.

Minutim. Sigillatim, per par-
tes, 115.

Minutiloquium. Argutia, 134.

Mixta, Μίξις. Mixtio; decimi
Valentinianorum Æonis, noni con-
jugis, nomen, 6.

Moderrari ex contrarietate, ἀντι-
ταλαντεύειν. Compensare, 85.

Monas, μονάς. Unitas, 54 et
alibi sæpe occurrit.

Monogenes, Μονογενής. Unigeni-
tus. Tertii Valentinianorum Æonis
cognomen est. Frequenter apud
Irenæum.

Monogenes, Μονογενής. Unigeni-
tus. Decimi septimi Valentiniano-

rum *Æonis* nomen, 6.

Monois, μονότης. Solitas, 54.

Morari, πολιτεύεσθαι. Civitate donari, municipem fieri, 233.

Mortificatum. Morticinum, cadaver, 218.

Motus. Commotus, iratus, 248.

Multo magis. Multo minus; Græcorum more, 182.

Multo prius. Multo magis; Græcorum more, 117, 195.

Muneratio. Munera, dona; Gr. δῶρημα, 224, 240 et alibi.

Munitio. Securitas; Gr. ἀσφάλεια 329.

Munus, τῶν θηριαμαχῶν καὶ νομομαχίας θεῖα. Spectaculum gladiatorium, aut bestiarum quibusdam homines pugnent, 30 et not.

Muta animalia, ἄλογα ζῶα. Bruta animalia, ratione destituta, 25, 271, 285.

In mysterio, μυστηριωδῶς. Mystice, 35.

Quasi mysticum, μυσταγωγία. Mysticus ritus, mysticum munus, 94.

Negotiatio. Negotium, res, quod contingit; Gr. πραγματεία, 149.

Negotium. Res, opus; Gr. πρᾶγμα, 104.

Nitide. Splendide; Gr. λαμπρῶς, 202.

Nodus, δεσμὸς. Vinculum, 98.

Noctios, νοητός. Intelligibilia, qui sola intelligentia percipi potest, 54.

Non est dicere. Dicit non potest, 166 et alibi sæpe. *Non est*, pro, *Non est possibile*.

Non sians, ἀλλόκοτον. Monstruosum, absurdum, 5.

Nullificare. Contemnere, spernere; Gr. οὐδενούω, 257, 266.

Nus, Νούς. Proprie, mens. Interdum veritatem interpretis, sensus. Ex Valentinianorum usu, tertii *Æonis* nomen exprimit. Passim apud Irenæum.

Nymphon, νυμφών. Thalamus nuptialis, vel cubiculum nuptiale, 82.

O

Obaudire. Obedire; Gr. ὑπακούειν, 262 et alibi.

Obauditio. Obedientia; Gr. ὑπακοή, 248.

Obduci, ἀπάγεσθαι. Referrī, adduci, 88.

Obligari. Teneri, ad angustias, incitas redigi, 139.

Obscurare alicui. Caliginem offundere alicui; Gr. ἀπισκοπεῖν τινι, 125.

Obtinere. Superare, prævalere, fortiores esse; Gr. ἐπικρατεῖν, 297.

Occasio. Prætextus; Gr. πρόσφασις. Passim occurrit. Sub *occasions*, πρόσφασι. Sub specie, prætextu.

Occasio, ἀφορμή. Ansa, argumentum, probatio, subsidium, 105, 138, 173 et alibi.

Octonatio, ογδοάς, ὄγδοάς. Numerus octonarius. Frequens apud Irenæum.

Odoratio, ὀσμὴ. Odor, 18.

Odorationes, ὀσφρήσεις. Nares, 87.

Ogdoas. Vide *Octonatio*.

Olim est nomen, παλαιὸν ἔστιν ὄνομα. Antiquum est nomen, 69.

Onitropipi, scil. δαίμονες, ὄνιτροποπι. Dæmones qui somnia injiciunt, 100. Vide pag. 61, not., 103.

Operabilior. Efficacior, 145.

Operositas. Negotium, id quod contingit, factum est; Gr. πραγματεία, 135 et alibi.

Operosius. Efficacius, 145.

Opobalsamum, ὀπὸς ἀπὸ βαλσάμου, ὀποβάλσαμον. Liqueur balsami, 96, 97.

Opus. Quod non est opus. Quo non est opus. Inutile; Gr. οὐ οὐκ ἔστι χρεία, 214.

Ostendere. Probare, demonstrare; Gr. ἀποδεικνύειν, 142 et alibi.

Ostensio, ἀποδείξις. Probatio, argumentum, demonstratio; ἀποδείξεις ποιῆσθαι, *ostensiones facere*, i. e. inferre, probare, 17 et alibi sæpe.

Ex ostensione, πρὸ τῆς ἀποδείξεως. Ante demonstrationem, seu argumentationem, 47.

Ovilia, οὐλίς, προβάταιος, ὄν Προ, ὄν Illus, ἄν. προβάταιος δορά, ovillis pellis, i. e. ovilla pellis.

P

Pænitetur. Pœnitet, 280.

Paracletus, Παράκλητος. Consolator. Decimi noni Valentinianorum *Æonis* nomen, 6.

Parasema. Insignia; Gr. παράσημα, 201.

Paradrus dæmon, δαίμων πάρεδρος. Dæmon curipiam adsistens, et familiaris, 61. Vide not., 100, 103.

Parco. Appareo, video, 195, 211, 220.

Participare, ἀνακοινώσασθαι. Communicare, participem facere, exponere, 8.

Partici, ἀρε, ἀπιδίδως. Participem facere, 62 et alibi.

Participari. Communicare, participes efficere, 244, 286.

Participari. Participem fieri, accipere; Gr. μετέχειν, 169, 179, 316, 326.

Partiliter. Divisim, separatim, 158.

Partiri. Dividi, 275.

Paternaliter, πατρωνυμικῶς. Paterno nomine, 18.

Patricos, Πατριχός, Paternus. Vigesimali primi Valentinianorum *Æonis* nomen, 6.

Patrodator, πατροδότωρ. Patris largitor, 69.

Patronymice, πατρωνυμικῶς. Paterno nomine, 13.

Paulo minus. Fere, tantum non, 145.

Pavor, ἐκπληξίς. Stupor, 20.

Pentas. Quinarius numerus; Gr. πέντε, 135.

Pepo. Cucumeris genus; Græcis κέπων. Ab his autem transfertur ad significandum hominem fra-

ctum, effœminatam, mollem, 55, 56.

Per seipsum. Seorsim, separatim, 256.

Percapubilis. Capax, 296.

Perezire. Commemorare, enarrare, explicare; Gr. διαλεχθῆν, 115.

Perfectum. Perfectio, consummatio, 258.

Perfectus. Integer, non mutilus, 202.

Perspicuus, ταλαντών. Desinens, 82.

Peri erga. Curiosus; accipitur vero pro *magia*.

Peri erga. Curiositas, mala scilicet, nempe magia. Græc. περιεργία, 102.

Perinane. Maxime inane. Vanissimum quid, 55.

Perperes Scripturæ, νόθοι γραφαί. Adulterinæ, spurcæ scripturæ, 91.

Perplexio, προσπλοκή. Complexio, 54.

Perplexus, ἐπιπλοκόμενος. Coniunctus, commixtus, 81.

Persona. Species, forma; Gr. πρόσωπον, 142.

Perspiculari. Perspicere, 162.

Pertransiens, διαρχόμενος. Legens, legendo percurrrens, 83.

Pertinere. Legendum præterire, enarrare; Gr. διαρχεσθαι, 260.

Phantasia, φαντασία. Imaginatio, 20.

Phantasia, φαντασία. Species, 36, 320.

Phantasma, φάντασμα. Spectrum, 36 et not.

Phantasma, φαντασία. Species, id quod exterius objicitur sensibus, 2.

Phantasmari. Imaginari, agere, 158.

Philatus, Φιλήτος. Amabilia. Ex Tertulliano, vigesimali noni Valentinianorum *Æonis* nomen 7 et not.

Phos, φως. Lux, Lumen; Vitæ, Valentinianorum *Æouis*, cognomen, 45.

Phronesis. Prudentia; Græc. φρόνησις. Basilidis *Æon*., 101.

Phronesis. Prudentia, Bartholæitarum *Æon*. Gr. φρόνησις, 108.

Phthonos. Invidia. Gr. φθόνος, 108.

Physiologica. Naturali ratione; Gr. φυσιολογικῶς, 264.

Pingere quasi per quamdam umbram, σκιαγράφειν. Adumbrare, 85.

Pistis, Πίστις, Fides. Vigesimali Valentinianorum *Æonis*, Paracleti conjugis, nomen, 6.

Pitvanologia. Sermo vi quadam allieudi et suadendi potius, 135.

Plasma Dei. Caro a Deo creata, 98 et alibi sæpe.

Plasma. Figuratum, res creata, 100 et alibi sæpe.

Plasmare, πλάττειν. Formare, condere, creare, agere, 25 et alibi.

- Plasmatio.** Formatio; a Gr. πλάσσω, *fingo*, 433 et alibi.
- Plasmatus.** Conditus, factus; a Gr. πλάσσω, *fingo*, *formo*, etc., 423 et alibi.
- Plenitudo.** Gnosticorum Pleroma; Gr. Πλήρωμα. Sæpe apud Irenæum.
- Pleroma, Πλήρωμα.** Plenitudo. Valentianorum Æonum sedes, ac veluti cœlum. Sæpe apud Irenæum.
- Podere, es.** Vestis talaris; Gr. ποδήρης, 256.
- Poeta, ποιητής.** Artifex, 78.
- Porro, πόρρω.** Procul, 83, 157, 463, 316.
- Portentoliquium.** Sermo portentiosus, absurdus, 137, 178.
- Possibilia, δυνατά.** Valida, robusta, 22.
- Postgenitus, ἀπόγονος.** Nepos, 59.
- Postremitas.** Defectus, labes, passio. Gr. ὑπέρημα, 445.
- Potentari.** Tyrannidem exercere; Gr. καταδυναστεύειν, 263.
- Potentissima, perfectissima littera, epistola, Ικανωτάτη γραφή, ἐπιστολή.** Luculentissima, efficacissima, præclarissima epistola, 476, 477.
- Præconare, κηρύσσειν.** Prædicare, extollere, annuntiare, 51 et not. et alibi sæpe.
- Præfinio, διορίζομαι.** Definitio, assero, 88.
- Præfinitive.** Omnino, definite, 452.
- Præfinitus.** Definitus, certus, 452.
- Præmeditari.** Præexerceri, præexercitari, 268, 336.
- Præmitti, προβάλλεται.** Profert, producit, 10.
- Præmitto, προβάλλω.** Emitto, produco, 40.
- Præmittor.** Emitto, immittor Gr. προβάλλομαι, 103.
- Primiiformis.** Qui primus formatus fuit; Gr. πρωτόπλαστος, 220.
- Primogenitus, ἀρχέγονος.** Primi-genus, 5, 6 et alibi.
- Primoplastus.** Primus homo creatus, Adam scilicet; Gr. πρωτόπλαστος, 126.
- Principalis.** Primævus, antiquus; Gr. ἀρχαῖος, 310, 318.
- Principalitas.** Principium, 446.
- Pro, ὑπέρ.** Pro masculino, ὑπὲρ ἄρβην. Super masculino, 10.
- Pro Æonon, πρὸς Αἰώνος.** Ante sæcula, 64.
- Pro nobis.** Penes nos; Gr. μεθ' ἡμῶν, 283.
- Proanænoctios, προανεννόητος.** Cogitationem omnem longe superans, 54, 55, 59.
- Proanproslatos.** Quæ prius non substitերit, recens conficta, quæ ante non constiterit, 85.
- Proarche, Προαρχή.** Primum principium; primi Valentianorum Æonis cognomen, 5, 54, 55.
- Probole.** Emissio, productio; Gr. προβολή, 432.
- Productus.** Compulsus, impulsus; Gr. προσηγμένος, 204.
- Prognosis.** Præscientia, Barbeliatarum Æon; a Græco πρόγνωσις, 407.
- Projectibilis.** Projectus, 114.
- Prolatio.** Vide Emissio.
- Prolativum verbum.** Prolativum verbum. Gr. προφορικὸς λόγος.
- Prolator, προβολεύς.** Productor, 8.
- Pronomina.** Cognomina, 471.
- Proon, οντος.** Primum eius, rebus omnibus præexistens, 446.
- Propator, Προπάτωρ.** Primus Pater; primi Valentianorum Æonis cognomen, 5 et alibi.
- Propensius, δεινώς.** Solerter, callide, 17.
- Propositum.** Hypothesis, sententia; Græc. προτάσεις, 198.
- Propositum inuiti sui.** Hypothesim de primo suo rerum principio. Ibi.
- Proprie possidere, ιδιόκτητον ἔχειν.** Proprio jure possidere, 31.
- Proprius.** Singularis, specialis; Gr. ἴδιος, 271.
- Proprocylindomene.** Ante volubilis, 55.
- Prosecutor.** Comes; Gr. παρπούκος, 204.
- Protoplastus.** Qui primus formatus est, 218.
- Prout evenit. V. Ut evenit, obvenit.**
- Prout provenit.** Frustra, temere; Gr. ὡς ἔτυχε, 253 et alibi.
- Providentiam habere alicujus rei.** Curam gerere alicujus rei.
- Morum providentiam habere.** Institutendis componendisque moribus operam dare, 223.
- Providere.** Prævidere, 228.
- Provisa.** Prævisa, prærita, 159.
- Prudens.** Cognoscens, cognitione prædita, 445.
- Prudentior.** Doctior, intelligentior, 498.
- Psychicus, ψυχικός.** Animalis, 24 et alibi passim.
- Q**
- Quæcumque cœnerint omnia, τὰ τοχόντα πάντα.** Quidquid temere occurrerit, 62.
- Quam, ἢ.** Sive, vel, 34 et alibi particulam Græcam ἢ perperam vertit interpres, *quam*.
- Quanto magis.** Pro quanto minus, 117 et alibi.
- Quassum.** Quassus, concussus, us, 269.
- Quatenus, ἐπεί.** Quandoquidem, quoniam, 3.
- Quaternatio, τετρακτύς, τετράς.** Quaternitas, quaternarius numerus, 5 et alibi.
- Quilibet, quælibet.** Levis, modicus; a Gr. τυχίον, τήγουσα, 272 et alibi.
- Quoniam.** Pro quod. Passim occurrit.
- R**
- Recapitulans, ἀνακεφαλαιούμενος.** In summam redigens, summam colligens, 44.
- Recapitulare, ἀνακεφαλαιούειν.** Instaurare, renovare, quidpiam alicui veluti capiti copulare, summam colligere, in summam redigere. Frequenter occurrit.
- Recirculatio.** Reflexio quæ sit circum quodam, 220.
- Recommemorare aliquem.** In mentem alicui revocare, 312.
- Recumbere.** Discumbere in mensa, et mortuum jacere; Gr. ἀνακείσθαι, 259, 269.
- Recurre, ἀπότρεχε.** Abi, 91.
- Recurrere, ἀναδραμεῖν.** Ad supra se recepisse, 18 et alibi.
- Redditio.** Explicatio, accommodatio; Gr. ἀπόδος, 150.
- Redemptio, ἀπολύτρωσις.** Dimissio, exodium, 47 et not.
- Redemptio, ἀπολύτρωσις.** Profanus initiationis ritus, quo suos consecrabant Gnostici, 64, 93 et alibi.
- Redemptor, Αντρωτής.** Hori Valentianorum cognomen, 43.
- Redhibitus.** Instauratus, restitutus, 311.
- Refrigerare, ἀναπαύσθαι.** Requiescere, 32, 35, 108, 168.
- Refrigerium.** Requies; Gr. ἀνάπαυσις, 204 et alibi.
- Refrigerium.** Requies, relaxatio; Gr. ἀναισις, 265.
- Refutare, παραπέμπειν.** Spernere, negare, rejicere, repudiare, 3, 202, 295.
- Regnari sub aliquo.** Regi alicui subesse, sub ejus imperio esse, ab eo regi; Gr. βασιλεύσθαι, 275, 321.
- Regredi, ἀναδραμεῖν.** Recurrere, ascendere, 10 et alibi.
- Regressionio, ἐπιστροφή.** Accipisse regressionem, λαβείν ἐπιστροφήν, i. e. meliorem mentem induisse, 10.
- Regula.** Principium, argumentum, hypothesis, 123 et alibi.
- Relevatio, δολιτισμός.** Percolatio, expurgatio, 75.
- Religio Dei, θεοσέβεια.** Dei cultus, 83.
- Reliqua, τὰ ἄλλα.** Universa, 53.
- Rememorare.** Recognoscere, in pristinum ordinem restituere, digere; Gr. ἀνατάξασθαι, 216.
- Rememorari.** In memoriam revocare, meminisse, 111, 273.
- Reminisci, ἐπιμνησθεσθαι.** Meminisse, mentionem facere, 17.
- Remitti, υποβάλλεσθαι.** Submitti, immitti, 95.
- Remitto, ἀφήμι.** Dimitto, sino, 38, 43.
- Remitto, ἀπολύω.** Dimittō, 40, 43.
- Renuntiare, ἀποτάξασθαι.** Valere jubere, nuntium remittere, dimittere, 38.
- Resipisse.** Pro resipuisse, 109.
- Restauratio, ἀποκατάστασις.** Restitutio in integrum, 95.
- Restituere.** Instaurare, restituere, 275.
- Retardare.** Cavillationibus implicare, negotium facessere; Gr. ἀναβάλλειν, vel ἐπέχειν, 302.
- Retractare.** Ambigere, dubitare.

disputare; Gr. διαλογίζεσθαι, ἀναβάλλεσθαι, διατάξαι, παρατατάξαι, 305.

Revolvere, ἀναπτύσσειν. Explicare, 51.

Rhodanenses regiones, κλίματα τῆς Ροδανουσίας. Lugdunensisstracius, 65. Vide not.

Rhythmizari. Apte disponere, ordinare, 136.

Rhythmizatio. Concinnus ordo, apta dispositio; a Gr. ῥυθμός, 136.

S

Salvator, Σωτήρ. Jesu Valentinianorum cognomen, 13 et alibi saepe.

Sapiens in timore, οἰητισσοφός. Falsa sapientiae opinione sese venditans. Qui sibi ipsi sapiens esse videtur, 83.

Scartare. Reptare, reptando saltare; ex Graeco σκαρτίζειν, 100, 140.

Secundum, περί, κατά. Qui secundum nos sumi, pro nostri, vel qui nostra aetate vivunt. Qui secundum nos est mundus, pro mundus hic noster. *Dispositio quae est secundum Saram*, pro dispositio pertinens ad Saram, *dispositio Saræ, quod evenit Saræ*, etc. Hellenismi apud Irenæum et ejus interpretem frequentes.

Secundum demissionem, κατά κάθετον. Ad perpendiculum, 86.

Secundum subsequeniam. Consequenter, 150.

Secundum anamqueque, καθ' ἑν. Sigillatim, 35.

Sedet, pro *sedebit*, 323.

Seducibitis, ἀξμαπατηθείς. Seducitis, 62.

Soducius, χαυνώδης. Stulte de seipso sentiens, vanus, 61.

De semel. Simul et semel, una vice. Gr. εἰς ἅπαξ, καθάπαξ, ἐφ' ἅπαξ, 157.

Seminaliter, σπαρακτικῶς. Seminali ratione, 40.

Seminata; διασπαρμένη. Disseminata, diffusa, 48.

Sensotum. Insuperatum, 329.

Sensatio. Intelligentia, intellectus, cognitio; Gr. νόησις, 130, 317.

Sensatio. Forma, 134 et not.

Sensibilia. Sensu prædita, 134.

Sensibilitas, αἰσθησις. Sensus; ἵνα εἰς τὴν αἰσθησιν τοῦ ἀνθρώπου κατάληθῃ. Ut ad hominis sensum laberetur, ut hominis sensum afficeret, 37, 76.

Sensibilitas. Notitia, intelligentia, cognitio; Gr. νόησις, 112, 122.

Sensuabilitas. Cogitatio, cognitio; Gr. νόησις, 130.

Sensuabiliter. Intelligibiliter, intellectualiter, quod intelligentia sola percipi possit; Græc. νοητῶς, vel νοητῶς, 316.

Sensus. Mens; Gr. νοῦς, 129, 150 et alibi.

Sensus. Intellectus, sapientia; Gr. νοῦς, 323.

In sensu. Sensibiliter, manifeste, 314.

Sententia, σύνεσις. Sapientia, 51.

Separata, ἀναχωρηκότα. Abstrusa, ab hominum utilitate scemota, 20.

Separatus, συσταταίς. Qui se contraxit, 53.

Sermo. Ratio; Gr. λόγος, 143.

Sige, Σιγή. Proprie, silentium. Ex Gnosticorum usu, secundi Aeonis, Bythi conjugis, nomen. Passim apud Irenæum occurrit.

Similimembrius. Uniformis, idem, sibi in omnibus æqualis; Gr. ὁμοεικόλος, vel ὁμοιομετρής, 130.

Simplex. Πῦρος, sincerus; Gr. εὐληκρινής, 316.

Sistere. Emergere, consistere; Gr. συνίστασθαι, 121.

Smyrna. Myrrha; Gr. σμύρνη, 151.

Sophia, Σοφία. Sapientia. Tricesimi Valentinianorum Aeonis, Theleti conjugis, nomen, 7 et alibi saepe.

Soter, Σωτήρ. Salvator. Jesu Valentinianorum cognomen, 13 et alibi saepe.

In speculatu. In conspectu, coram oculis, 164.

Spiritus sanctus, Πνεῦμα ἅγιον. Virtus, ex Valentinianis, una cum Christo a Monogene seu Nu prolata, muniendi fulciendique Pleromatis causa, 11 et alibi.

Non stantia, ἀλλόκοτα. Moustrosa, absurda, 3.

Statuere sensum. Mentem figere, Gr. ἐπιθεῖν τὸν νοῦν, 137.

Status, σύστασις. Coagmentatio, 96.

Staurus, σταυρός. Vallum; Hori Valentinianorum cognomen, 10 et not.

Stigmata, καταστιγμένη. Notis compuncta, 78.

Stillicidio temporis. Momento temporis, 165. Vide not.

Stultiloquium. Stultus, absurdus sermo, 157 et alibi.

Suadela, πιθανότης, πιθανολογία. Orationis illecebra, lepores, elegantia verba, persuadendi vim habentia. Item, oratio persuadendi vim habens, verisimilis, fallax, 4.

Suadenter, πιθανῶς. Verisimiliter, ad persuadendum apposite, 2.

Suadibile, πιθανόν. *Verisimile, probabile*. Non suadibile, ἀπίθανον. Improbabile, non verosimile, 21.

Sua potestatis esse αὐτεξούσιον εἶναι. Arbitrii libertate præditum esse, 58.

Suasorium. Probabile, verisimile; Gr. πιθανόν, 149.

Suasorius, πιθανός. Verisimilis, ad persuadendum seu decipiendum appositus, fallax, 2.

Subinvolans. Dolosus, fallax; Gr. κερκίλοτος, 146.

Subjacere Deo. Penes Deum esse, Deo soli notum esse, 157.

Subministratio, ἐφθδίων. Auxilium, subsidium, argumentum, 7.

Substantia, σύστασις. Concretio, constitutio, 25.

Subsistentia, ὑποκείμενα. In ortu producta, existentia, 25.

Substantia, φύραμα. Massa, 59.

Substantia, ὑπόστασις. Coagmentatio, 68.

Substantia. Materia, 127.

Substantia. Forma, 134 et not.

Substitutio. Materia, 134 et not.

Subtililoquium. Subtilis sermo, argutia, 202.

Subtrahere, συστράλλειν. Contrahere, subducere, 18.

Succedere. Cedere, abire, 159, 160.

Sufficiens aliqua re. Contentus, 117.

Sufficientes esse, σὺς ἰδόνους εἶναι. Satis ipsis esse, ipsis sufficere, 11.

Super. Præ. Frequenter occurrit.

Super ἅπε, ἐπὶ τούτοις. Post hæc, postea, 10.

Super tonum sagittantes, ὑπέρτονα τοξέυοντες. Arcu immodice contento jaculati, 84. Vide not.

Superfari, ἐπιλέγειν. Insuper effari, addere, 95, 96.

Superficius. Velis quædam exterior, quæ exteris superponitur, 135.

Ex superfluo. Ex abundant; Gr. ἐκ περισσου, vel ἐκ περιουσίας, 149.

Supergredi, ὑπερβαίνειν. Transillire, despiciere, nihil curare, 36.

Supergredi aliquem. Extollere se, efforere se super aliquem, præcellere alicui, 252, 530.

Supergredi leges. Transgredi, violare leges, 324.

Supergredi ordinem. Non servare ordinem, violare ordinem, 330.

Suppedito. Adsum, provenio, 127.

Susceptorium, ἐκδοχίον. Receptaculum, concipiendum, 63.

Suspitari, ὑπολαμβάνειν. Exultare, 21.

Suspicio, προσδοκία. Expectatio, spes, 62.

Suspicio. Opinio, sententia, cogitatio; Gr. ὑπόληψις, 179, 180, 232.

Sustinere. Ferre, sinere, 29.

Syncretis, Σύγκρασις. Contemporatio. Decimi sexti Valentinianorum Aeonis, Acineti conjugis nomen, 6.

Synesis, σύνεσις. Intellectus. Vicesimi sexti Valentinianorum Aeonis, Aelivou conjugis, nomen, 7.

Synesis. Intelligentia. Barbeliolarum Aeon. Gr. σύνεσις, 168.

Syzygia, συζυγία. Conjugatio, 31 et alibi.

T

Tædium, λύπη. Mæror, tristitia, 10.

Temporalis, ὁπθῆνιος. Recens. 48.
Teneo, κατέχω. Retineo, detineo, 59.
Tenere. Imperare, regnare; Gr. κραταίν, 336.
Terronus, ἐπίσθραρος. Infirmus, impotens, 63.
Testamentum. Societas, sollicitium, sœdus; Gr. διαθήκη, 154.
Testamentum. Fœdus, pactum; Gr. συνθήκη, 250, 261.
Tetrās, τετράς. Quaternitas, quaternarius numerus, 15 et alibi.
Textus, εἰρηός. Series, 36.
Thelēma, θέλημα. Voluntas, 57.
Thelēma. Voluntas, Barbeliotarum Æon. Gr. θέλημα, 102, 107.
Thelēsis, θέλημα, θέλησις. Voluntas, 56, 57.
Thelēsis. Q. d. Volitio, Barbeliotarum Æon.; Gr. θέλησις, 108.
Thelētus, θελητός, Voluntas expetita. Vicesimi noni Valentianorum Æonis nomen, 7.
Traducere. Convincere, in medium proferre, detegere, confuturo; Gr. ἐλέγχειν, 291, 318, 319 et alibi.
Traductio. Detectio, patefactio, declaratio; Gr. ἐλέγχος, 173.
Traductus. Detectus, reprehensus; Gr. ἐλεγγόμενος, 179.
Tragœdia, τραγῳδία. Fabula, nugæ, insania, 30.
Transducere, παράγειν. Transducere sensum, παράγειν τὸν νοῦν, i. e. seducere mentem, 2.
Transfictio, παραποίησις. Falsitas, 43.
Transfigurare, μεταρμύζειν. Convertere, detorquere, 52.

Transfigurare. Transmutare, transformare, 133 et alibi.
Transfigurari. Transformari, transferri, 55.
Transfigere, μεταπλάττειν. Transmutare, refringere, 36.
Transgredi. Transire. *Transgredi per omnes actiones*, transire per omnes actiones, omnes experiri, omnibus defungi, 103.
Transitorium. Per quod res transit, via, canalus, 296.
Transpositio, μετάθεσις. Translatio, 40.
Transverso, παρατρέπω. Detorqueo, 44.
Triacostas, τριακοντάς. Triacostarius numerus, 81 et alibi.
Trias, τριάς. Ternarius numerus, 82.
Tripartite, τριχῆ. Trifariam, 7.
Turbula. Procella, tempestas, 334.

U

Umbra. Vide *Vacuitas*.
Ungula. Aromatis genus; Gr. ὄνυξ, 151.
Unigenitus. Vide *Monogenes*.
Unitas, ἕνωσις. Unio, co-junctio, 89.
Ut, pro *utpote*, 11.
Ut obvenit, provenit, evenit. Fortuito, temere; Gr. ὡς ἐτυχε, 270 et alibi.

V

Vacue, κενῶς. Vane, inaniter, 62.
Vacuitas, κένωμα. Vacuum. Spatium inane quod extra Pleromamangebant Valentiani, quod etiam *umbra*, σκῆνὴ dicebant; quod lucis expertus esset, 18 et alibi.
Vacuum. Vide *Vacuitas*.

Vacuum, κενός. Inanis, 62.
Vacuus, inutilis, vanus, inanis; Gr. κενός, 161, 242 et alibi.
Vaniloquium. Vanus sermo, nugæ, fabulæ, 144 et alibi.
Varie. Multifariam, alio et alio modo, ita ut verba diversis sensibus obnoxia esse possint; Gr. διάφορος, 174.
Varietas. Versutia, vafrities, 288. Hinc interdum *varie*, pro *vafre*, *sabbols*.
Varius, ποικιλός. Opere vario contextus, 89.
Velle, pro *vallē*, 248.
Verbum. Ratio; Gr. λόγος, 143.
Propter veterandiam, ἐκ' αἰδῶ. Præ pudore, 37.
Vesatior, ἀσημότατος. Ignobilior, 26.
Veterinaria. Ars curandi veterinaria seu sarcinaria jumenta; Gr. κτηνιατρική, 163.
Viatica. Subsidia, auxilia, argumenta, 113, col.
Vigers. Adolescere, roborari, invalescere; Gr. ἀκμάζειν, 336.
Violentium, pro *violentorum*, 249.
Vitrum, ὄυλος. Pro *vitrum*.
Vulsio. Surculus, ramus a trunco avulsus; Gr. ἀπόσπασμα, 188.

Z

Zelos. Æmulatio. Gr. ζῆλος, 108.
Zoe, ζωή. Vita; ex Valentianorum usu sexti Æonis, Logi conjugis, nomen est. Frequens apud Irenæum.

INDEX RERUM ET SENTENTIARUM

QUÆ

In Irenæi Operibus, Appendice et Dissertationibus præviis continentur.

Numerus Romanus paginarum notas significat inter uncas in prolegomenis positas; Arabicus Lectorem ad numeros crassiorts revocat.

A

ΑΒΟΝ, cur non lepra, sicut Maria, percussus? 348.
ΑΒΕΛ. De Abele et Caino quid essetiebant Casani? LXXVI. In Abel justorum persecutiones significata, predicata a propheta, in Christo perfecta, 276. Ejus sacrificium cur Deo acceptum, 250. Abelem justum Deus Caino injusto subiecit, cur, 221.
ΑΒΡΑΗΑΜ a quibus philosophiam edoctus? per eum ad Palæstinos sive Chananæos, tum ad Ægyptios devenit: ipse rerum astronomicarum peritissimus fuit, xxii. Abraham aheque legalium observatione per fidem justificatus, 246, 261. Et, nec Christus, nec Christi Pater incognitus; a quo didicerat, 235. Ad Abraham et Moysem Filium Dei in forma humana locutus est, quem Judæi nescierunt, 236. Abrahami verbi Dei præcepto fidelis, in quo, 232, 233. Verbo Dei libere obediens, amicus Dei factus est, 243. In Abraham homo verbum Dei sequi prædidicit, quo-

modo, 233. Propter fidem suam per Christum servatus, 233. Ex tribus qui Abraham appropuerunt, unus fuit Filius Dei, quem adoravit, 253. Abraham propheta Christi incarnationem ac passionem in spiritu vidit, et gavisus est, 233, 235. Ejus exultatio ad nos manans, et in ipsam regressa; quomodo, *ibid.* Abraham cur a Deo circumcisio data, 246. Ejus circumcisio et abate circumcisionem fides, utriusque Testamenti figura, 261. Abraham semen per circumcisionem servatum, 198. Abraham credentium omnium pater, tam ex circumcisio, quam ex præputio, 233, 235, 239, 261. In ejus fidem Christus lapsus angularis collegit utriusque Testamenti fides, 261. In Abraham præsignata fides nostra, 257, 258. Abraham et posteri ejus a salute exclusi, ex Marcione, 106. Refellit, 236. Abraham factas promissiones Christus implevit, quomodo, 235, 246. Earum effectum, justorum animæ sortituræ in hac terra, quanto et quomodo, ex Irenæo, 351, 332. Non Abraham tantum sed

et seminis ejus, fidelium scilicet, Christus Salvator et vindex, 276. Abraham, Moyses, prophetae Christusque ipse ex una substantia, quo sensu? 229. Gnostici contradicentes refelluntur, *ibid.*

Abraxas Basilidianorum, quid? 102.

Academicorum spreto nomine, quinam Platoniorum nomen sibi vindicaverunt, xxiii. Academicorum nomen sectatoribus Arsectiae relictum, xxiii.

Achaiae Ecclesiae Romanam consentiebant in disciplina Paschalis, lxxxv. Achaiae synodo contra Asiaticos quisnam praesuit? lxxxiv.

Achamoth, Enthymeseos superioris Sophiae nomen, 18. Varia ejus nomina, 25. Ogdoad appellata, 21, 186. Valentianorum mater, 21. Ejus sedes, 25. Achamoth a Pieromate submotae, formae, figurae et lucis expertis calamitas, 18. Huic essentiae, non scientiae formam primum indidit superior Christus; cur, *ibid.* Lumen, quod eam deseruerat, investigantem coercesit Horos, 19. Hinc multiplex ejus perturbatio, *ibid.* Quibus Scripturae locis significata, ex Valentianis? 37, 39, 40. Ex his perturbationibus, materiam ex qua hic mundus conflatus est, essentiam ortam dicebant, *ibid.* Id suo quisque modo, nec gratis exponebant, 20. Commenta eorum deridet Irenaeus, 20, 21. Achamotha ex perturbationibus emergens, ad Christum rogandum convertitur, 21. Salvator angelis satellitibus stipatus ad eam mittitur, *ibid.* Scientiae formam ab eo accipit, ac perturbationibus liberatur, 22. Haec in rerum omnium materiam transmittitur, *ibid.* Duplex ex his perturbationibus orta substantia, bona et mala, *ibid.* Ex metu et conversione, res anima praedita, 25, 160. Achamotha angelos Salvatoris comites inulta, partem spiritalem ad eorum imaginem edit, 22, 23, 160. Spiritale informare non potest; cur, 25. Partem ejus spiritalem in Demiurgum clam depositus, et per eum in hominem; quam ob rem, 27, 28? Achamoth ad animalis substantiae formationem se confert, 23. Ex ea Demiurgum format, Doctrinas a Salvatore profectas in lucem edit, *ibid.* Ad Aeonum honorem et imaginem omnia facit, *ibid.*, 161. Demiurgo ignota, *ibid.* Per hanc operatur Salvator, *ibid.*, 161. Invisibilis Patris imago est, *ibid.* Demiurgi erroris causa, 25. E medietatis loco in Pieroma ingressura, sponsum suum Salvatorem acceptura, quam ob? 32, 159. Ejus imago non sunt res creatae, 121. Achamotha fabula a Marco mago explicata, 68. Achamotha integra fabula Valentini propria, xxi. Achamoth cum ogdoadae sua, diti minores gentium, 155. Achamotha tota fabula, quomodo in Platoniorum de mundi anima placitis adumbrata, xl, et seqq. Ex Achamotha tristitia qui conditi potuerit angelus spiritalis, nodus hypothesis Valentianae soluti difficultis; saltem quo secetur, nihil ministrat philosophia Platonica, xliii. Undenam ergo solvi potest? *ibid.* et xlv.

Acanthos diaconus et martyr, Irenaei discipulus, Valentianum ab eo mittitur, lxxxiv.

Acinetos, Valentianorum Aeon, Logi et Zoes proles, 6. Ejus conjux, *ibid.* Unus ex decem Aeonibus a Logo genitis, xvii. Auiceti et Synchrases ei copulata nomina e Scripturis a Valentino quomodo corrasa, xxix.

Actiones omnes et cibos ex se indifferentes esse, Cynicorum et Valentianorum doctrina, 154. Actiones humanas non ex natura, sed ex sola hominum opinione bonas aut malas esse, Gnosticorum omnium principium, 29. Corporatiorum in primis, 104. Refellitur, 165. Omnes, etiam scelestissimas, cui libet in hac vita experienda, ex isdem, cur? *ibid.* Flagitiosum dogma, Christi doctrinae et rationi repugnans, 165. Actionum mentis ordo et series, ex Irenaeo, 150. Actiones mentis, a mente aut a se invicem non re aut substantia differunt, sed modo et nomine, *ibid.*

ADAM in paradiso versatum, quidpiam ab eo sumpsisse dicebant Valentianum, 25. De Adami et Evae lapsu et instauratione, Ophitarum et Sethianorum deliria, 110, et seqq. Adamus primiformis homo a quo caeteri homines appellati, 220. Adam a Deo creatus, ut haberet quem suis ditaret beneficiis, 245. Christi typus a Paulo dictus, quo sensu? 219. Sub Adam testamentum a Deo datum, 191. Adam imbecillior, fortior vero Eva: in transgressione praecipiti, quomodo haec digna venia fuit, ille minus? cur? 314. Adam aeternam salutem consecutus esse negant Tatianus et Continentes, 107. Quo Scripturae loco abutebanjur, 222. Refelluntur, *ibid.* Adamum a Christo praeter caeteris salutem consequi debuisse, quomodo probatur, 220, 231, 222. Nisi salutem consecutus est, adhuc in perditione est omnis homo, *ibid.* Mors non juste absorpta dicitur, *ibid.* Ejus salus est evacuatio mortis, *ibid.*

Adam statim post lapsum prenitens, quomodo? 221. Ob id venia dignus, 222. Adam cur a Deo statim post lapsum interrogatus? 221. Serpens vero minime, cur? 222. In

Adam proprie lata non est maledictio; sed in terram, 221. Et serpentem, *ibid.* Cur e paradiso expulsus, mortique factus obnoxius, 222. Adam per peccatum vita privatus, per incarnationem, victo rursus diabolo, eandem recuperavit? 222. Initium mortium factus, 220. Qua die Christus mortuus est, eadem et ipse per praevocationem, 320. In Adam percussus est omnis homo, 334. In Adam amissum quid, id in Christo recuperatum, 209. In Adam mortuos nos Christus vivificaturus venit, 306, 307, 312. Adamus Christo opponitur, quomodo? 220. Adami procreationi Christi generatio similis esse debuit, quare? 218. In secundo Adam usque ad mortem obedientes facti, eidem Deo Patri reconciliati sumus, quem in primo Adam offendimus, non obedientes ei, 313, 318, seqq.

Adamas, hominis perfecti Barbeliolarum nomen, 108.

ADONAI quid significat, ex Irenaeo, 170 et not.

Adoptionis spiritum quinam accipiunt? 228. Adoptionis filiorum munus, incarnationis fructus, 212.

ADRIANO imperante late sparsa famosaque Valentini secta, xvi. Sub Adriani imperio haeresim suam confirmavit Epiphanius, juxta Theodoretum, quid inde? xlviii. Ab Adriano facta Antinoi apotheosis, quo anno? xv. Ab Adriano bellum Judaeis, Barcocheba duce, rebellibus illatum, idemque cum bello a Justino memorato in Dialogo? xv.

Adulterium qui vult committere, adulter est, etiam si non consequatur effectus, satente Basilide, 349.

Adventus Christi Domini duplex, 48. A prophetis praenuntiatus, 275, 274. In adventu secundo justus omnes et somno excitandi et in regnum a Christo constituendi, 289.

Ægyptii. Ad Ægypto: per quem devenit philosophia, xxii. Ægyptiorum et Chaldaeorum discipulis sese agnoverunt, qui primi et philosophis Graecis de rebus coelestibus disseruerunt, xxii. Ægyptiorum quænam doctrina de rerum principiis? hæc antiquissima, juxta Jamblichum xxv. Cum Valentianorum hypothesi optime et per omnia congruens, xxvi, et seqq. Ægyptiis Platonici cur praeter ceteris commendati? xxiii. Ægyptiorum sapientia ante Ptolemæum Hierophantis et Ægyptiaco idiomate concredita, jussu ejus et cura, cum sacris Judaeorum libris in Graecum conversa est, cur? xxiii. Ab Ægyptiaca, Chaldaica, Pythagorica, seu his omnibus permista Platonica theologia rudiora saltem suppeditata Valentianum Pieromatis inveniunt, xxv, et seqq. Ægyptii de Horo quid fingebant et quomodo ab his depictus, xxx. Ab Ægyptiis metempsychosis primum excogitata, ad Graeco postea transiit, xxii. lxi. In Ægypto Valentini haeresis orta diu antequam Romæ nota esset, xiv, xv, xvi. Ægyptiorum spoliatio, cujus typus fuit? 267, et seqq. Ab Ægyptiis juste abantim quod Hebraeis pro laboris pretio debitum erat quomodo probatur, 267. Quas Ægyptii in Hebraeorum egressu olim accepturum plagas, easdem gentes accipiunt in Apocalypsi, 268. Sicut per Ægyptiorum Israelitæ, ita et nos per Judaeorum cecitatem, salutem accepimus, 269. Egressus Hebraeorum ex Ægypto, Ecclesiae egressus ex gentibus quomodo typus? 268.

Ænos, Valentianorum Aeon, hominis et Ecclesiae proles, 7, xvii. Nomen ejus et proprietates unde hausero Valentianum? xxxix, xxx.

Æones. Aeonum Valentianorum ortus, conjugationes et nomina recensentur, 5 et seqq., 3, 5, et seqq., xvii. Triginta sunt, 7. Numeri hujus mysteria et figurae, secundum Valentianum, 7. Æonas suos quotuplici nomine nuncupant Gnostici, 228. Eorum primigena tetras postremae tetradis, nec non caeterarum radix, quomodo? xvii. Æones Valentianorum, masculo-feminae, 6. In gloria Patris emittuntur, 6. Octo priores, paternae gloriae illustranda causa, aios eunt, 6. Eorum mysteria et figurae, 14 seqq. Taciti et ignoti, 7 et not. Omnes, praeter Num, magnitudinem Proprietatis ignorant, 7, 8. Ne cognoscant prohibet Sige, *ibid.* Undenam cognoscendi Patris æstus, xviii. Aeonum superiorum forma inferioribus ignota, 67. Æonas quid docuit Christus, juxta Valentianum? 211. Omnes a Spiritu sancto exæquati, 12. Ad producendum Jesum simul conspirant, 12. Ad eorum honorem et imaginem omnia facit Achamoth, 21. Angeli et archangeli a Demiurgo conditi, eorum imagines, 21. Ab Æonibus 50 derivasse Virtutem illam, quae praeter temeritate defecti, negabat Secundus, in eo a Ptolemaeis et Valentino discrepans, cur? xxvii. Æonis perturbati nepotes, Valentianum, 141, 142. Aeonum basilidis ortus et nomina, 111. Æones sub alegorica litterarum et syllabarum farragine a Marco mago traditi, 65 seqq. Aeonum prima et secunda quaternitas, decas et duodecas, quibus Moysis locis adumbratae, ex Marcossis, 87, 88, 89. Triceptarius numerus in homine adumbratus, ex Marcossis, quomodo, 87. Quibus Moysis locis significatus, ex isdem, 89.

90. Æonum emissiones, a Valentinianis gratis excogitatae, 135. Æonum emissionis et numeri ratio nulla reddi potest, 136, seqq. 138, seqq. Triginta esse non præssunt; cur, 128, s. q. Per Christum ætatis anno 50, baptizatum non significaverunt, 146. Æonum dodecadis typum non esse duodecim apostolos, 145 et seqq. Æones conjugati disjuncti ab invicem non possunt, 128. Æones feminæ masculorum affectiones et virtutes sunt, non substantiæ aut personæ ab his diversæ, 128, xxx. Inter Æones annumerari non possunt, 124, seq. Æon unusquisque cur a Valentinianis masculo-femina dictus, xxxiv. Æones quatuor, totidem syzygiarum capita, quo sensu ab Irenæo masculo-femina dicti, xxvii. Æones non plus quam quindecim stricte loquendo, vel ad summum decem et novem esse possunt, xxxiv. Ad Æonum imaginem conditi non fuerunt res creatæ, cur? 122 et seqq. Æon pationi obnoxius esse non potuit, 141, seq. Et Patris Inquisitio passionis causa esse non potuit, 141. Æones omnes a label ignorantia immunes, aut universum Pieroma eidem obnoxium, 138, seq. Æones Valentiniani, unde hausti? 153. Æones Simoni, et octo priores Valentiniani et Platoniorum lacuibus educti, liv, lv. Æonibus 50 quatuor in Pieromate extra emissio, unum seriem adjunctos videntur hauserunt Valentiniani, xxx. Æonum duodecim Valentinianorum, imaginis dii duodecim ethnicorum, 136, 2. Nomina illorum minus congruentia quam duodecim deorum ethnicorum, 138. Sunt ipsi dii majores gentilium, 115. Æon qui erravit, fabricationis mundi causa juxta Gnosticos quosdam, 221. Æones decem a Verbo et Vita emissi, ex totidem vocibus Christi proprietates in Scripturis significatibus, a Valentino quomodo conflati? xxxi. Æones duodecim ab homine et Ecclesia emissi, ex totidem Spiritus sancti proprietatibus ad donis in Scriptura memoratis fabricati, xxxi. De Æonibus inferioribus dicta quæcumque linguat Valentiniani, totidem ægina partem ex Scripturis et traditione misere dissecta, partem ex Platonice dogmatibus collecta ac pessime, consuta, xxxix, seq. xl. Æonibus deorum nomen licet a Valentinianis tributum, il tamen non totidem naturæ divinæ, aut unius et ejusdem naturæ personæ ab ipsis habiti, xxxix, xxxix, xxxiv. Quid ergo intelligebant? *ibid.* et seqq. Colorbasi et Epiphaniis sententia, xxxv. Æones ita unitos emittenti esse, ut soli radios, pauci tantum Valentinianis existimaverunt, xxxviii. Æones omnes, præter Nun, natura inferioris Patre et totidem ab ipso personæ distinctæ, xxxviii et seqq. Ipsissimos fuisse Platoniorum archangelos, imo et totum Pieroma spiritale, ab intelligibili Platone mundo, ut exemplum ab archetypo, mansisse, xxxviii, xl. Æram vulgarem quot annis anteverit natalis Christi? xv.

Ætas Christi, pene 50 annorum, cum docendi manus suscepit, juxta Irenæum, 147, 148. Ætas omnis a Christo sanctificata; quomodo? 117, seqq. Ætates hominum, quinque, 147, 152. Ætas juvenilis a tricesimo anno incipit, ex Irenæo, 148. Ætas senilis a quadragesimo anno incipit, ex eodem, 148.

Ætazanus Lugdunensis ep. a Gregorio M. Gestæ et Scripta S. Irenæi petit, cu.

Æthiopsia uxor a Moysæ ducta, eujus rei typus? 267. Affectio separari non potest ab eo cuius est, 141.

Affectiones et passiones hominum, dum cogitant, Deo perperam tribuunt Valentiniani, 150, 151, 152, 157, 158.

Agape, Valentinianorum Æon, Matrici conjux, heminis et Ecclesiæ proles, xvii.

AGAPE, mulier Marci Memphisani in Hispanis discipula, li.

AGATHOPH: cuidam una Valentinii inscripta epistola, xvi, 353.

Ageratos, Valentinianorum Æon, Logi et Zoes proles, 6, xvii. Ejus conjux, *ibid.* Nomen ejus et proprietates unde mutuati sunt Valentiniani? xxxix.

Agnitio vera quæ, et quinam ejus characteres? 272, et mot.

AGRIPPA Castor, primus omnium qui Basilidis errores confutavit, lx.

ALCIAMAS duce Cataphryges quomodo exorti, et quo: nno? lxxix.

ALCIAMADI (S.) martyri persuasere Lugdunenses martyres mutare durum vivendi genus; cur? lxxix.

ALCIOMOS ex ore celeberrimi Ammonii perpergatam iterum ab eo Platonice philosophiam hausti, xxiii.

Alethia Valentinianorum Æon, Nu conjux, 6. A Bytho et Sige emissa, 5, xvii.

ALEXANDER papa, Evaristi successor, 176.

ALEXANDER I. Ibycus, unus e philosophis antiquis quorum

libros circumferebant Gnostici, xxii.

ALEXANDRIA, uxor Carpocratis, Epiphaniis mater, gente Cephalena, xvii, lxi.

Alexandriæ scholam a se institutam Ptolemæus Philadelphus reddidit toto orbe percelebrem, xxii. Alexandriam sub Ptolemæo Philadelpho confluit variorum gentium philosophi, cur? xxii. In eam inducit Potamon novum philosophandi genus, xxiii. Sæctorum ejus nomen, xxiii.

Alexandrina Ecclesiæ Romanæ consentiebat in disciplina Paschatis, lxxxv.

ALLOGENES, unus e philosophis antiquis quorum revelationes Gnostici palam ostendebant, xxii.

Alpes. Trans Alpes serius religio Dei suscepta, lxxxiii.

Altare. Ad altare Deus indesinenter vult offerri sacrificia, nobis, non sibi profutura, 251, 252. Altare in cælis est ad preces et oblationes recipiendas, *ibid.*

Ambiguitates verborum studio exquisitæ, Joanni Baptistæ ab Heracleone afflictæ, 364. Ambiguitas questionum quomodo solvenda? 126.

Ambitio Valentinio ut et multis aliis hæreticis ruinæ occasio fuit, xvi.

ANAKLI et Platonis reges tres, tria forsitan a Valentinianis assignata Pieromatis principia, xxvii.

Amida, caput Mesopotamiæ proprie dictæ, lxxxv.

AMMONIUS ex philosopho illustris factus Christianus, inordinato Platonicæ philosophiæ amore ductus, Christianæ religioni exitio fuit. xxiv. Sacræ Platonicæ successionis caput dictus, restauratæ Platonis Academiæ multum splendoris addidit, xxii. Ex ejus schola quot celebres viri prodierunt? xxiii. Ammonius Neroni et Vespasiano synchronus, e schola Alexandrina sibi comparavit nomen, xxiii.

Amou, ab Ægyptiis vocatum Principium solo Monopatore Deo inferius, xxvi.

Amor Dei sincerus, libertatis evangelicæ character, 247. Amor Dei, justitia legis, 246.

Amplitudo Romanæ Ecclesiæ. Ab amplitudine Romanæ Ecclesiæ petita argumenta, quibus ratioculis infirmare conatur Græbius, et quomodo ex Augustino refellitur? cxix et seqq.

ANACLETUS, Lini successor, 176.

ANAXAGORAS, unus e philosophis ethnicis a quibus Valentiniani materiam systematis mutuati sunt, xxii. Dictus atheus et irreligiosus, 135. Ejus principia, 135. Ex subiecta materia omnia fuisse condita docuit, 135. Seminis spiritalis Valentinianorum auctor, 135.

ANAXILAEUS quis ab Irenæo memoratus? 60.

ANAXIMANDER, unus e philosophis ethnicis a quibus Valentiniani materiam systematis mutuati sunt, xxi. Ejus principia, 135.

Angeli superiores ac Deo propiores, Diis *vulgo* cur a Platonice vocati? xl. Angeli immediate post archangelos positi, juxta Jamblichum, xl. Angeli mundani archangelis iidem mundanis subiciebantur, juxta Platonice, xliii. De angelis et archangelis, Triade nescio qua mystica, aliisque sexcentis Platoni incognitis, quam subtiliter deinceps discipuli, recentiores disputant. xxiv. In angelicum ordinem animæ quosdam per deorum benignitatem evehebantur, juxta Jamblichum, quid inde? xlv. Angeli primistantum et summis Æonibus a Simone et aliis Gnosticorum principibus immediate subiecti, quid inde? xxxviii. Angelorum ordo multiplex, juxta Valentinianos et Gnosticos, xxxviii; alii priores, intra Pieroma degentes, et Æones vocati; alii inferiores extra Pieroma, Salvatori satellites destinati; utrorumque etiam ordo multiplex, varia officia et veluti præfecturæ, xxxix. De angelorum prævaricatorum casu et superbia a se auditis in Christianorum scholis, Valentiniani in nova sua cudenda hypothesis quomodo abusi sunt? xxxi, xxxii. Angeli et archangeli a Demiurgo Valentinianorum creati, iidem ac angeli seu dii mundani Platoniorum, xliii.

Angeli, Jesu Valentinianorum satellites, 15. Ad eorum intuitum partum spiritalem edit Achamoth, 22, 23. Iumina dicuntur, 31, 145. Angeli inferiores, superiorum Pieromatis ministri, juxta Valentinianos, xxxix. Angeli Salvatoris Valentinianorum, informes et imperfecti; cur? 142. Ad eorum imaginem concipi non potuit spiritale semen Valentinianorum, 142. Angelorum Pieromatis imago non sunt res creatæ, 124. Angelis mundi creandi ac regendi munus ut imponeret tum philosophi tum Gnostici, quodnam utrisque fuit commune principium? xliii. Angelorum opificum mentibus a Patre supremo cur insculptæ rerum omnium idææ ac formæ, juxta Platonem? xliii. Angeli cur a veteribus Gnosticis omnibus ut mundi auctores, sic malorum omnium opifices statuti?

xxx. Ab angelis factum esse mundum Simon magus primus dixit, 90, 126. Eadem Saturnini sententia, 100. Menandri, 100. Basilidis, 102. Carpocratis, 103. Angeli prophetiarum auctores, juxta eandem, 99, 101, 102. Angelorum mundi fabricatorum princeps, Judaeorum Deus veteris Legis auctor, ex Basilide, 101, 102. Angelis mundi creati ac regendi munus revera imposuisse Valentinianus, unde eruitur? xxi. Iis homines formidandi, ex Valentino; cur? 353. Angeli, septem caeli a Valentinianorum Demiurgo conditi dicuntur, 24. Angelus ipse Demiurgus, 24. Angeli et archangeli, imagines Æonum a Demiurgo facti, 24. Per angelos aut virtutes a Deo separatas conditus non fuit mundus, 98, 256, 316 et seqq. Inscio aut nolente Deo mundum creare non potuerunt, 117. Nec hominem, 253. Iis non indiguit Deus; cur? 98, 236. Angelorum et animarum humanarum substantiam natura sua immortalis esse, perspicue docuit Irenæus, cum seq., 297. Angeli primum Deum ignorare non potuerunt; cur? 122. Quo nomine Filio et Spiritui sancto serviunt? cxxxii, 183, 256. Ipsi revelatur Pater a Filio Dei, 163. Angeli et homines, cur tales qui transgredi possent, a Deo creati? 282, 283. Ex angelis et hominibus cur quidam a Deo defecerint, quidam subjecti perseveraverint; questio Deo dimittenda, 158, seq. Angelos transgressores in terram delapsos in iudicium, 246, veterum quorundam sententia, 246 et not. Angelos ex sublimiori materia concretos esse sentire videtur Irenæus, cum seq. Apostatas cum mulieribus stupri consuetudinem habuisse, Irenæi et aliorum quorundam veterum Patrum sententia, cum, 246, not., 279. Idem opinatus est Heraclion, 374. Angelorum ruinæ quænam occasio fuerit? cum. Ad angelos stupratos et ad homines ab iis corruptos Henochum veluti prophetam, et ministrum a Deo missum fuisse credit Irenæus, 246, et not. Noe in divinæ legationis munere Henochi successisse credit Tertullianus, 248, not. Angelos bonos ab Ecclesia nusquam ad virtutum miraculorum edendam invocatos fuisse, quam male ex Irenæo Grabtus inferat! clvi, seq. Angelorum multitudo laudem Deo, nascente Christo, canentium, Christi nati Salvatoris argumentum, 188. Hos ab Ogdoadis venisse et Christi superioris descensionem manifestasse Valentiniani mentiuntur, 186. Refutantur, 186. Angeli, nascente Christo, unum Deum celestium et terrestrium factorem glorificaverunt, apud Lucam, 187. Christo Deo et homini testimonium reddunt, 235. Angeli a Synesio in Hymnis Æones vocati, quo sensu xxxix.

Anguinæ undenam dicti Gnostici quidam? An a Sethianis distincti? lxxiv. Eorum commenta, et unde petita? *ibid.* et seqq.

Anicetus papa, Pii successor, 176. Anicetus, Pius, Hyginus, Telesphorus, et Sixtus cum Asiaticis, licet de Paschate a se dissidentibus, unitatem et pacem servarunt, 341. Aniceti cum Polycarpo circa Pascha celebrationem controversia unitatem non scidit, 341. Morem suum apostolis uterque acceptum referebat, *ibid.* Anicetus Polycarpo in Ecclesia consecrandi munus honoris causa concessit, in unitatis et pacis signum, 341. Et quidem præsentate se, *ibid.*, not. Sub Aniceto diem obiit Valentinus, xiv, xvi.

Anima. Animæ humanas ex subtilissima materia concretas esse sensit Irenæus, clxi, 143, 168, et not. Natura sua tamen immortales esse perspicue docet, clxii, seq., clxi, 168, seq., 209, 300, 301. Vide *Angeli*. An corporeum quendam characterem et figuram post suam a corpore separationem servant? clxi, 168 et not. Dei beneficio et voluntate immortales esse, quo sensu Irenæus et alii Patres interdum asseruerint? cliv, seq. 169 et not. Eas animas quæ Spiritum S. in baptismo non acceperunt, tandem aliquando penitus interituras, impium Dodwelli commentum, cum seq. Irenæum dum sibi conciliare studet Dodwellus, vertendo aperte corruptit, cum animam resurgere quo sensu dixit Irenæus? 251 not. Animæ immortalitas ab Heraclione negata, 375. Animæ non ipsa vi substantiæ suæ salvæ sunt; cur? 159, 160. Animæ vim corpus remoratur, 167 seq. Animas justorum statim post suam a corpore discessum Dei conspectu frui, errans negat Irenæus; cur? clxi, seq., 330 et seqq. Tres earum stationes distinguit, clxi, seq., 331. Non omnium eadem sors et sedes, clxii, 337. Martyrum animas, singulari prærogativa, in cælum statim recipi existimat, clxii, 372. Anima sola consequitur salutem; corpus excluditur ex Basilide, 101, 102. De anima post dissolutionem corporis quid sentiebant Gnostici, carnis resurrectionem negantes? 330. Animabus corpora sua restituentur, omnesque prout in peccatis aut recte factis obierint, talia in resur-

rectione induent, 345. Sola animæ immortalis vitam æternam largientem Patrem, non autem corporibus, quidam fingentes, quomodo refelluntur? 297, 316 seqq. Animas in alia atque alia transfundi corpora, ex quo Apostoli loco eruebat Basilides? 350. Animas et corporibus in corpora migrare, absurdum dogma rationi et fidei adversum, 167 seq. An Plato primus hujus auctor? 167, not. Eas oblivionis poculo potari, absurde finxit, *ibid.* Animæ motus et operationes ab ea non distinguuntur secundum substantiam, 160. Anima pars hominis esse potest, homo nequaquam, 299. Anima sola, et caro sola, et spiritus solus non hominem constituunt perfectum, sed tria hæc simul unita, 299 et not., 300. Quo sensu? not. clx seq. Animæ si deest Spiritus sanctus, animalis vere homo est et imperfectus, Dei imaginem tantum, non vero similitudinem habens, *ibid.* Anima in homine media inter carnem et Spiritum sanctum, alterutri consentiens vel erigitur, vel in terram proruit, 302. De anima duplici quænam Platonice dogmata? lxxii. Animæ mundanæ heroibus subijcebantur, juxta Platonicos, lxxiii. Animam humanam in duas partes factam, animale unam, alteram spirituale, non nisi post Platonicos fixerunt Valentiniani, xlv. Animæ utriusque, superioris et animalis, sors diversa juxta Valentinianos, idque nec Platonice ignotum, xlv. Anima multiplex juxta Isidorum hæreticum; quo sensu? 351. Animæ, quædam natura bonæ, quædam natura malæ, ex Valentinianis, 35. Animarum justarum, quas post mortem sedes, ex Valentinianis? 32, 159, 160. Animæ appendicea, quid ex Valentino? 353. Animæ a Pleromate exclusæ, ex Valentinianis; cur? 32, 159, 160. Animæ, ex principis Valentinianorum, totæ in medietatem cadere debent, nulla pars in Pleroma, 160. Animæ spiritali-semiæ Achamothæ inspersæ, cæteris meliores, et Demiurgo chariores, ex Valentinianis, 35, 143. Refelluntur, 145 seq. In prophetas, sacerdotes et reges a Demiurgo constitutæ, 33, 54, 143. Absurdum dogma, 143 seq. Anima quævis Jesu anima melior et præstantior esse potest, ex Carpocratianis, quomodo? 103 seq. Castigatur hæc insania, 165 seq.

Animale cur ab Apostolo spiritali præponitur? 306. Animalis spiritali-que per quæ efficitur homo? 299, not., 306. Animalia munda et immunda, in lege quid significant? 301, 302. Animale essentiam, seu animas omnes, ex Achamoth metu et conversione ortum accepisse dicebat Valentiniani, 19, 25, 26, 160. Ad hujus essentiam formationem se confert, *ibid.* Ex ea Demiurgus formatur, *ibid.* Animalem esse Demiurgum, Valentinianos vero spiritales, abhorret a ratione, 142, 160 seqq., 162, 163. Animalia eo abeunt, ex Valentinianis, quocunque se inflexerint, 26. Animalia dicta a Valentinianis dextra, 25.

Anna prophetissa, Achamothæ figura, ex Valentinianis, 40.

Anni, mensium et dierum divisio ad Pleromatis divisionem non quadrat, 152 seq. Annus, cur ex 365 diebus constet, ex Basilide? 101. Annus Domini acceptabilis, de quo Isaias, quid? 147.

Anthemusia, Mesopotamias latus acceptæ portio, lxxxv.

Anthropos, Propatoris nomen, ex Colorbasets, 59. Anthropos, Valentinianorum Æon, Nu proles, 6, xvii. Anthropos et Ecclesia duodecim Æones emittunt, 6. Eorum nomina, 6. Ab Anthropo et Ecclesia, Logo et Zoe virtutes emanatas generasse Jesum Marcosii assererant, quo modo? xxxix, 77. Anthropi veluti nepotem Salvatorem esse quidam et Valentinianis volebant; cur? xxxix. Anthropi locum in incarnatione Altissimi virtutem adimpletæ Marcosii assererant, xxxix, 77.

Anthropiani hæretici, 59, not. Antichristus quibus signis dignoscendus? 320. Antichristi diaboli organi iniquitas, superbia, ambitio, quæ? 322. Sedes ejus, Christo teate, 322. Potestas, bella, præstigia, juxta Danielelem, 322, 323, et Apostolum, causam adventus ejus significantem, *ibid.* Impletas, *ibid.* Furor, et tyrannidæ duratio, *ibid.* et not., 330. In Antichristum concurret omnis superiorum ætatum iniquitas et virtus apostatica, cur? 327. Ea diluvio, et deinceps in Ananiam, Azariam, et Misselis persecutione, quomodo præfigurata? 327, 328. Sub Antichristo apostasia prius infidelitatis et iniquitatis pœna erit, 326. Ejus adventus a Joanne quomodo significatus? 326 et seq. Non virtute divina, sed magica operatione operabitur signa, *ibid.* Tribulatio hæc justis necessaria, 327. Per Antichristum Romani imperii dissolutio ac divisio, 323, 324. Antichristi nomen cur a Spiritu sancto non fuerit expressum? 330. Circa Antichristi nomen quidam erraverunt; cur? 328. Alii alius minus excusabiles, 329. Pluribus nominibus nome-

rus ejus conuenit, 329, 330. Ea tamen non temere conicienda. 329, 330. Quis nominis ejus numerus? 327, 328 et not., 329. Antichristum venit Christus conculcaturus, 222. Post Antichristi aduentum implenda esse prophetarum testimonia de felicitate terrena sanctorum post resurrectionem, quomodo probat Irenæus? 333 et seqq. Antichristus est qui Christum diuidit a Jesu, 306.

ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΕΙΣ ab Adriano facta, quo anno? xv.

Antiocheni. Ad Antiochenos synodalis apostolorum epistola, præclarum eorumdem de Deo uno fidei monumentum, 199. Nullibi præterquam Antiochiæ sub Axionico, Tertulliani tempore, uigebat Valentianismus purus, xxvii. Antiochiæ quædam de Paschate celebranda obtulit disciplina usque ad concilium Nicænæ? LXXXV.

ΑΝΤΙΡΕΝΑΙΟΣ ab Irenæo memoratus, quis? 133 et not. Ejus doctrina, *ibid.*

ΑΝΤΩΝΙΝΟΣ imp. Inter Antonini mortem et Eleutherii pontificatum quot anni intercessere? Tertullianus hac in re gravis anachronismi reus, xiv.

ΑΠΑΡΤΟΙ, Demiurgi Valentianorum nomen, 24.

Apocalypsis, a Joanne quo tempore scripta? 330. In Apocalypsi, a Joanne quomodo explicatur Daniellæ propheta de mundi fine, 323. Apocalypsim ab Irenæo explicatam quo sensu Hieronymus tradit? cvi.

Apostoli ab eodem Deo missi ac prophetae, 379. Apostoli omnes a Filio electi, a Patre edocti, 199 et not. Patrem et Filium ignorare non potuerunt; quare? 199. Apostolis omnibus nota fuit veritas, 199, 200 seq. Solam veritatem alios edocere potuerunt, 179. Sola apostolorum doctrina, vera est agnitio, 272 et not. Manifesta est, firma, una et eadem, ac sine dolo; non ita de Valentianis, 199, 202, 203. Apostoli diuino Spiritu prius afflati, quam prædicatores facti, 174. Iis non assentire quantum crimen! 174. Duodecastylum firmamentum appellati, cur? 228, not. Duodecim rami propullulantes ex grano sinapeos Christo, gentibus quasi volucricibus caeli tegmen præbuerunt, 347. Apostoli doctrinam ad audientium opiniones non accommodabant, 180, 193, 196, 198, 199. Apostoli Deum nullum alium agnouerunt, præter unum Deum et Patrem, mundi conditorem, et utriusque Testamenti auctorem, 195, 193, 196, 198, 199, 204, 228, 230, 322. Ab his nomen Dei uerus, Pater Domini nostri, appellatus Deus, 322. Eorum doctrina de Deo uno et omnium creatore non alioegrice sumenda, 198.

Apostoli et fideles omnes eandem cum Abraham fidem sortiti, secuti sunt et ipsi Verbum Dei, 253. Ab apostolis uerus tantum Deus, unusque Christus Dei Filius nobis traditus, 174. Christum Filium Dei hominibus annuntiatum alterum Deum non inferebant, 194, 196. Eorum doctrina de Christo Jesu qua, et quibus annuntiata? 193, 194. Filium Dei unigenitum, Verbum Patri incarnatum, Jesum Christum unum et eundem confitentur, 193, 208, 218. Cur tam facile persuadebant Jesum crucifixum esse Christum Dei Filium a Scripturis præannuntiatum? 260. Facilius ad Christi fidem conuerterunt quos iam instituerunt prophetae, 260. Difficilius et maiori cum labore gentiles; cur? 260. Qui per apostolos ad Filii sui nuptias Deus nos uocauit, idem olim ad eas uocabat per prophetas, 379 et seqq.

Apostoli fidem et symbolam Ecclesiæ tradiderunt, 48 et not. Ab apostolis et prophetis accepta Ecclesiæ catholice doctrina et fides, una, sibi que semper et ubique constans, 222. Sola uera ac uivifica, 173. Per eos dispositio nostræ salutis cognita, *ibid.* Ab apostolis firmum habet initium Ecclesiæ; inde eadem semper doctrina perseuerans, 196. Ab his fundata et ordinata Ecclesiæ certissimus character, successio episcoporum, cxxiv. Grabis hic male consulti causam suæ, *ibid.* Ab apostolis quatuor Judæorum millia una die baptizata fuisse, undenam sumpsit Irenæus? 260, not. Ab apostolis traditum esset Ecclesiæ Deo sacrificium in universo mundo, quodnam, et cur? 249.

Ab apostolis plura et quidem maximi momenti dogmata uita tantum uoce tradita, 173, not. Apostoli tradebant episcopis, quos instituebant, quæcunque acti necessaria erant; cur? 173. Apostolorum traditio ab eorum scriptis distincta, juxta Irenæum, cxxii. Hic obiter mala fides Gallias castigatur, *ibid.* Pils apostolorum successoribus adherendum, a malis uero pastoribus recedendum, 262, quoniam hi? 263. Ab apostolis nullos unquam præfectos fuisse singulares episcopos iis Ecclesiis quas ipsi fundarunt, quomodo ex Irenæo refellitur? cxviii. Apostolicæ successionis ordo legitimus in sola Romana Ecclesiâ occurrit, cxv. Veritatem ergo et apostolicam traditionem extra eandem frustra quaeritis, *ibid.* et seq. Apostolorum pars, promissa a Christo iis qui, omnibus relictis, seculi fuerint eum,

242. Ab apostolis quibuscum familiariter uixerat Polycarpus, diem celebrandi Paschatis tenebat, 311. Ab apostolis præcepta quædam indulta ob infirmitatem, ad uitandum pejus, 215. Permissa legalia Judæa economiæ causa, 199 et not. Quomodo citata Scriptura; an juxta fontem Hebraicum, an juxta versionem Septuaginta? 216, not.

Apostolis ipsis prudentiores se putabant hæretici, 198. Apostolorum æuo altas jam radices egerat Gnosticorum hæresis, xx. Ii forsan quos respicit Apostolus ad Timotheum scribens, *ibid.* Ad apostolorum æuum propius accessit Valentianiana hæresis, xvi. Apostolorum fides de Christo Jesu Domino nostro, Valentianorum doctrinæ aperte contraria, 204. Apostolorum doctrina Valentianis opposita, 227 et not. Apostolos duodecim, typum non esse Æonum duodecadis, 145 et seq.

Apostolus. Vide *Paulus*.

Appendices animæ, quid ex Valentinis? 333.

ΑΡΧΑΓΓΕΛΟΣ ex ore celebris Ammonii, perpergatam iterum ab eo Platoniam philosophiam hausit, xxiii.

Aqua, rerum omnium principium, ex Thalete Milesio, 153. Ad aquas et uini commistionem in calice Irenæus quomodo alludit, 270, 293, 294.

Aquarii. Vide *Hydroparasitæ*.

Aquila male interpretatus est locum Isaiæ de Virginis partu, 213. Ejus uersionis qua occasione meminit Irenæus? cxi.

Arbitrii libertate et ratione, hominem Deo similem esse, crediderunt Irenæus et ex antiquis non pauci, 231 et not.

ΑΡΧΕΣΣΑ sectatoribus relictum Academicorum nomen, xxiii.

Archangeli secundum deorum gradum obtinebant, juxta Jamblichum, xi. Archangeli mundani diis itidem mundanis subiectionem, juxta Platonicos, xxii. Archangeli primis tantum et summis Æonibus a Simone et aliis Gnosticorum principibus immediate subjecti: quid inde? xxxviii. Archangelus quartus, Paradiseas secundum Valentianianos, 25.

ΑΡΧΕΛΑΟΣ. Ab Archelao philosopho quemnam errorem hausit Simon Magus, lvi.

Archontes quinam juxta Jamblichum? Eorum ordo duplex, alii superiores, inferiores alii, juxta eundem, xxiii.

ΑΡΧΥΤΑΣ senior, Pythagoricus philosophus a quo institutus Plato, xxii.

Αρελαensis concilii decretum ut episcopo peregrino locus sacrificandi detur, 341, not.

Argumenta hæreticorum a numeris, litteris et syllabis Græcis petita, uana, 149 seqq., 153, 158. Hac ad rationem exigentia, non e contrario, 153.

ΑΡΜΑΝΙΟΣ, Deus malorum oppressor juxta Zoroastrum magum, xxx. Is e tenebris et ignorantia genitus, diis malis or. um dedit, juxta eundem, xxii.

ΑΡΙΣΤΑΞ historia, an uera? 213, not. Aristææ historiam quibusnam placuit uolvis ornare miraculis? cx.

ΑΝΩΤΩΤΑΤΗΣ Platonissententiam de diuinæ mentis ideis perperam explicans, quomodo a discipulis ejus vindicatus? xxxii. Sententiam suam de demonibus omnes homines statim induto corpore cumstantibus, undenam sumpsit? 332.

Aristotelici questionibus subtilioribus gaudent, 151.

Ascensio Christi a prophetis quomodo præannuntiata? 274.

Ascodrobi fidemne ac Ascodrutæ? lv.

Ascodrupitæ, Ascodrutæ, quemnam hæreticorum secta, juxta Tertullianum? an iidem sint cum Ascodrois, incertum, lv.

Asia. In Asia quinam orti motus Marci Aurelii tempore? lxxix. Ea de re consulti Lugdunenses et Viennenses, *ibid.*

Asianus inter et Romanam Ecclesiam de Paschate celebrando, quænam orta controversia? lxxxv et seqq. Asiani quibus nitebantur momentis in tuenda sua de Paschate sententia? lxxxv, lxxxvi. Asiæ in disciplina Paschatis Seleucidis Ecclesiæ consentiebant, lxxxv. Aduersus Asiaticos quænam coactæ synodi, et quinam præferunt? lxxxiii, lxxxiv, lxxxvi. Asiæ totius Ecclesiæ, imo et aliæ finitimæ a Romana in disciplina Paschatis dissidentes, an a Victore excommunicatæ, lxxxvi. Asianorum episcoporum concilium a Polycrate Ephesino cogitur, cur? lxxxvi. Asiæ plures Ecclesiæ quæ Victori papæ acriter restiterunt, ad communes Ecclesiæ ritus redierunt, lxxxv. Asiaticæ Ecclesiæ, testes apostolicæ fidei a Polycrasso transmissæ, 177. Ad Ecclesiæ Asiæ et Phrygiæ legatio quinam demandata? lxxx, lxxxii. Per Asiæ uinculata a quibus propagata Valentianiana hæresis? xiv.

ASANI discipuli uxor a Marco mago constuprata, LI.
Astrologicearum rerum peritissimus Abraham, XXII.
Atomii et vacuum, prima rerum principia ex Democrito
et Epicuro, 133.

ATTALO quidam de sancto Alcibiade a Deo revelatum?
LXXIX.

Attici quædam Socrati significata fuisse comitante
eum demone dicebant, Isidoro hæretico teste, 352.

Audacia et irreverentia Caini erga Deum, malum fuit
fratricidio prius, 221.

AURELIO Antonini filio imperante persecutio quinta
agitata, LXXXIII. Sub M. Aurelio Ecclesia motibus inte-
stinis, ob animorum dissensionem, quassata, quomodo?
et unde nata discordia? LXXIX.

Autophyes, Valentinianorum Æon, Logi et Zoes proles,
6. XVII. Ejus conjux, *ibid.* Eorum nomina e Scripturis a
Valentino quomodo corrasa? XXIX.

AVARITIA. De avaritia possessiones nostras omnes,
cum ethnici essemus, aliquo sensu acquisitæ, aut ab in-
iuris parentibus ethnica perceptæ; quid inde contra
Gnosticos cavillantes de Ægyptiorum ab Hebræis jubente
Deo facta spoliatio? 267.

AXIONICUS solus, Tertulliani ætate, regularum Valen-
tini integerrimus custos, XXXIV. Sub Axionico vigeat
adhuc tempore Tertulliani Valentinianismus purus, XVII.

B

Bacchanalia. Vide *Eleusinia*.

BACCHYLUS. Achææ synodo contra Asiaticos præfuit,
LXXIV.

BALAAH visus angelus, ipsum erat Verbum, 346. Balaam,
propter Christum secundum carnem nascurum, a Deo
prohibetur ne maledicat populo, 346.

BAPTISMUS per arcam Noe significatus, 279, not. Bap-
tismus ipsis infantibus necessarium esse ad eluendas
peccati originalis sordes, veritas Irenæo certissima, CLVIII.
Baptismus aquæ a Gnosticis quibusdam spreus, cur? 96.
Baptismi sacramentum quomodo a Marco et discipulis
eversum, et quidam ei substitutum? LI, 94, 95. Baptismi
effectus, quis ex Menandro? 100.

Baptizatorum aures igne signatæ a quibusdam hæreti-
cis, 362. Baptizatus fuit Christus anno ætatis 30, 147.
Baptizatus non fuit Christus anno ætatis 30 ut 50 Æones
significaret, 146.

Barbaræ nationes, quæ vocatæ? XVII.

Barbari duo principia honorum et malorum statuunt,
ex Basilide; quæ? 349. A Barbaris Græcos philosophiæ
suarum primordia accepisse, unde erant? XXII.

BARBELIOTÆ, unde sic dicti? 107. Varia eorum nomina,
ibid. not., LXXII. Eorum deliria, 107 seq., LXXIII.

Barbelo, quid? 107.

Barcaba et Barcoph, barbara nomina a Basilide novis
suis prophetis imposita, LXI.

Barcoph. Vide *Barcaba*.

BARCOCEBANS. Ad Barcocebæmani belli tempora scri-
pta a Justino prior Apologia, Dialogusque cum Tryphone
referenda, XV.

BAROCH, Dei nomen Hebraicum, duarum litterarum et
dimidiæ, 150. Baruchi liber ut propheticus et sacer ab
Irenæo laudatus, 335, CVII, CVIII. Vana Grabil cavillatio
refellit, *ibid.*

BASILIDES, quis? 100. Alexandrinus, Saturnini condiscip-
ulus, LXI; Menandro comæus, LVIII. Ad apostolorum æta-
tem proxime accessit, LXI, LX. Quo tempore ejus hæresis
in lucem prodit? *ibid.* Quo anno vita functus, non satis
constat, LX. Hieronymi locus nodum non solvit, cur? *ibid.*
Quosnam libros scripsit? *ibid.* Quosnam rejectæ ab eo aut
mutilatæ Scripturæ? LXI. Errores ejus et præstigias
quosnam primus detexit et confutavit? LX. Isidorus ejus
filius, 331. Illius hypothesis, 101 seq., LXI. Ejus et esse-
clarum flagitia et perditæ mores, 102, LXI, LXII. Operationes
omnes ex se indifferentes esse potant, 102. Homines arti-
ficio simulationis erudit, 102. Ad negandum Christi
nomen semper parati, 101, 102. Mysteria sua evulgari
nolunt, 102. Eorum *ἀεφελία*, quid? 102 et not. Ex Basilide,
mundi fabricatio non nisi inferioris ordinis angelis ascri-
pta, LXXX. Basilides et Saturninus non nisi unicum in
Deo personam agnoscebant; quid inde? XXXV, XXXVI.

Juxta Basilidem, Christus sub justo Deo ab omni sorde
mundus facti non potuit, 350. Snam de animarum in alia et
alia corpore transfusione opinionem, quo ex Apostoli
loco eruebat? 350. Ab eo pseudo-Pater excogitatus, qui
caelum et terram non creaverit, 251. Ejus error circa
martyrium? 349, 350. Progressum in infinitum vitare
non potest, 137, 169, 170. Quibus Æonibus Angelos, Vir-
tutes et Principes immediate subiciebat, et quomodo hac
in re cum veteribus Gnosticis partim consentiens, partim
discrepans? XXXVIII. Commentariorum ejus fragmenta,

349 seq. In Barbarorum opiniones de bonis et malis in-
quiri, 349.

Basilidiani multi ab amantium carne abstinent, 101.
Basilidianorum spernentium martyrium temeritas casti-
gata, 216. Ipsi a Christo confundendi, *ibid.*

Beatos in altera vita semper proficere, quo sensu di-
xerit Irenæus? CV. Hic calumniati Scultetus et Gal. asius
castiganur, *ibid.*

BELUS historia ut sacra et canonica ab Irenæo agnita,
CVIII, 252 et not.

Beneplacitum cur a Valentinianis Salvator vocatus?
XXXIX.

BENJAMIN. Per Benjamin Paulus significatus, per quem
Christus toto orbe annuntiatus, glorificatus est, 345.

Benignitas Dei inenarrabilis; per eam visus, videntibus
præstat vitam, 254.

BERLEHAM. In Bethlehem Judææ Christi adventus a
prophetis prænuntiatus, quomodo? 275.

BLANDINÆ martyris in tormentis, quam scita simul ac
libera responsio? 345.

BLASTUS presbyter Romanus non simili errore cum
Florino implicatus; quid tamen utrique commune fuit?
CV. Quænam gravior illius culpa? *ibid.* Adversus eum ab
Irenæo scripta epistola, quo anno? *ibid.* Schismatis ejus
quænam causa? *ibid.* Temeritas quæ, et quomodo ab
Irenæo coercita? LXXXVI.

BLONDELLUS falso ascribit Valentino fragmentum quod-
dam exstant apud Epiphanium, XVII.

BONA nostra rapientibus gratuito donare cum gaudio,
perfectio legis, 245. Boni homines aut mali, non natura,
sed electione; secus nec laudandi, nec vituperandi, 281,
282. De bonis et malis quænam Barbarorum opiniones?
349.

Bonum haud multo labore ac studio acquisitum, vile
scit, 283. Bonum nec suave, nec magnopere appeten-
dum, quod homo in hac vita necessario et sine electione
operatur, 282, 285. Boni et mali discrimen in libero
hominis potestate et electione positum est, cur? 285,
286. Boni et mali cognitionem quisquis homo refugit,
insenter semetipsum occidit, 286.

Bonitas, justitia, et sapientia in Deo quomodo unitæ?
224. Bonitas Deo si desit Deus non est, 224. Ad bonita-
tis ostensionem justitiæque consummationem a Deo præ-
finita omnia, 285. Bonitas Dei, virtus et sapientia in
rerum omnium creatione elucet, 284, ac præsertim homi-
nis, 285. Bonitas Dei et misericordia erga hominem,
maxima, 245. Bonitas Dei talis est, ut nullius indigens,
multifarie et apte hominum saluti provideat, 244. Bonita-
tis Dei exceptorium, homo gratus, 240. Bonitas Dei,
mundi principium juxta Platonem, 224.

Borboriani, qui? 107. Vide *Barbeliotæ*.

Bulus in Ægypto, Phtanotis nomen caput, XIII.

BYTHUS, Valentinianorum Æon, Logi et Zoes proles, 6,
XVII. Ejus conjux, *ibid.*

Bythus Valentinianorum, quis? Ejus dotes et proprietates,
XVII. Proarche et Propator nuncupatus, cur? *ibid.* Bythus
cum Sige ogdoadis caput, XVII, XVIII. Bytho dum conjuges
assignatæ affectiones et virtutes vocatæ, nec proinde ab eo
re distinctæ, aut diversæ, XXXV. Bythus cum Ennoea Nun
em tuit, quo consilio? 5, 6. A Bytho, seu Patre supremo,
primæ saltem ogdoadis Æones, non sunt distinctæ sub-
stantiæ aut personæ, sed varia pro variis affectionibus
indita nomina, juxta quosdam, XXXV. De Bytho quid
sentiant Valentiniani quidem? 56. Bythus hæreticorum,
circumscriptus et vacuum, 151. Cum cæteris Æonibus
annumerari non debet, 126. Repugnat, 118 seq. Labi
ignorantiæ obnoxius, aut Æones omnes ab ea immunes,
138 seq. Bythus et Ennoea Nun et Alethiam emittere non
potuerunt, 129 seq. Bythus et Æones Valentiniani, unde
hausti? 153. Bythus Valentinianorum, ipsemet Eicion
Ægyptiorum, XXVI. Bythi et Mixis ei copulatæ nomina e
Scripturis a Valentino corrasa, quomodo? XXIX. Bythi et
Siges copulatio a veteribus Gnosticis accepta, 52, not.

C

CAIANI, unde sic dicti Gnostici quidam? LXXVI. Eorum
errores et flagitia quæ, et unde petita? *ibid.* et 112 et
seq. Ab his apocryphi confecti libri, *ibid.*

CAIUS sacrificium cur a Deo reprobatum? 250. Cain cur
a Deo maledictus et reprobatus? 221. De Caino et Abele
quid effutiebant Caiani? LXXVI.

Cainistæ. Vide *Caiani*.

CAIUS presbyter, Irenæi discipulus haud ignobilis,
tertiæ sæculi scriptor, LXXXIV.

Calix mistus et panis percipientes verbum Dei, sunt
Eucharistia, id est, verum corpus et sanguis Christi, 294.
Calicem et panem Christus proprium suum sanguinem
et corpus confessus est, 249.

Calvinianorum commenta circa Eucharistiam, tempore Irenæi nondum adinventata, 295, not. Calvinianis molestissima Irenæi argumentatio ex Eucharistia desumpta, 295, not. Calvinista eodem argumento prosterantur, quo a SS. Patribus hæretici et schismatici olim confundebantur, cxv, cxvi. Calviniani iisdem argumentis ad suam Ecclesiam veritatem tuendam utentes ac Donatistæ, ipsius Augustini verbis quomodo prosterantur? cxv et seq. A Calvinistis Irenæi sepulcrum fæde violatum, quo anno? cxv.

Canon Scripturarum ab Irenæo memoratus, quos libros complectebatur? cxv et seq. Canon Scripturarum nihil additum vel detractum a Valentino, xvi.

Captivitas temporis Scripturæ corruptæ sunt, 216. Post eam restituta, a quo, et quomodo? *ibid.*

Caro ad imaginem Dei creata fuit, 299, quomodo? clx. Caro sola et anima sola, et spiritus solus non hominem constituunt, sed tria hæc simul unita hominem perfectum efficiunt, 299, 300. Quo sensu? not. cax seq. Carnem nostram Verbum Dei Christus Jesus assumpsit, cur? 292. Caro vere factum est Verbum, cur? 21f. Carnem non suscepit Salvator noster, ex Valentinianis, cur? 29. Caro nostra nisi servanda fuisset, Verbum factum caro non fuisset, 310 et seq. Carnis resurrectio a Gnosticis negata, 98. Caro necessario perit, ex Valentinianis, nec salutem percipere potest, 28, 29, 160. Carnis resurrectionem negantes Gnostici, de anima quid sentiebant post dissolutionem? 350. In qua carne Christus resurrexit, in eadem et nos resurrecturi, 300. Caro sola, utpote mortalis, resurrectura est, non anima et Spiritus sanctus, siquidem immortales, 300, 301. Caro quemadmodum corruptela, sic et incorruptela, quemadmodum mortis sic et vitæ capax est, 303. Caro eadem ipsa quæ mortua fuerat, resurgit, non substantiam amittens, sed concupiscentias deprensas, 306, 307. Qui carnem nostram potuit et nihil creare, eandem a fortiori potest a corruptione vindicare, 293 et seq. Si caro resurrectura non est, nec Christus sanguine suo redemit nos, 293 et not. Caro si capax curationis, cur non vitæ et incorruptelæ? 307. Si vitæ temporalis capax, cur non et resurrectionis? 296, 297. Carnis resurrectio invicta probata ab Apostolo, quomodo? 308 et seq. Carnis substantiam non spernebat Apostolus, veterem hominem spoliandum dicens, 307. Caro regnum Dei possidere non potest, juxta Apostolum, quo sensu? 302, 303 et seq., 311.

Carnis resurrectionem confirmat Eucharistia, 251. Quomodo? 293 et not. 294 et seq., cxii seqq. Caro quæ Eucharistia, vero Christi corpore ac sanguine vescitur ac nutritur, vitæ æternæ capax est, nec æternum perire potest, 251, 294, cxliii seq., cxlvi seq. In carnis humanæ infirmitate virtus Dei et gloria elucet, quomodo? 295. Caro si infirma, Spiritus Dei promptus est ut vincatur infirmitas, 299, 302. Caro non tam possidebit regnum Dei, quam ipsa possidebitur in regno a Spiritu Dei, 303. Caro sine Spiritu Dei mortua est, nec regnum Dei possidere poterit, secus vero si Spiritus Dei vitam ei inspiret Spiritus Dei, 302 et seq. Caro a Spiritu sancto possessa, conformis fit Verbo Dei, 302, 303. Carne perseverante spiritualis quomodo fit homo in hac vita? 301, 302 seq. Carni et animæ Spiritus Dei unitus perfectum et spiritalem hominem constituit, 299, 300. Quo sensu? *ibid.* not. Carnis opera sunt mortifera, 303. Ea tantum, non ipsam corporis substantiam justificat deposuimus, 305. Carnis opera qui agunt, vivere Deo non possunt, 305. Carnales et spirituales homines quinam? 301, 302, 304, 305, 307.

Carpius, Hori cognomen, 10 et not.

CARPOCRATES, infamis hærestarcha, Epiphanius pater, xlvi. Quo tempore vixit, hæresisque vulgavit? xv, xvi, lxv. Platonicæ philosophiæ scientissimus, nullique morum pravitate secundus, *ibid.* Ejus et assæcularum impii dogmata, flagitia et superstitiones, 103 seq., 150, 353, lxv seq. Adversus auctorem legi maledicta, 351. Quid de Domino Jesu sentirent? 103. Seipsum Domino Jesu impudenter vel æquant, vel præferunt, 105. Mundi creationem angelis inferioris ordinis ascribunt, xxxix. Artes magicas exercent, 103. Libidinosæ et sceleratæ eorum vitæ, gentibus offensionem præbens, 105, 104 seq., lxvii. Melempycosin admittunt, 104. Suos certis quibusdam notis signant, cur? 104 et not., lxvii. Gnosticos sese vocant, 104. Eorum idololatria, 105.

Castitas hæreticis invisæ, 30, not.

Castor. Vide *Agrippa*.

Catabolici demones, qui? 61, not.

Cataphryges quo anno exorti, et quibus ductibus? lxix. Cur nulla eorum ab Irenæo facta mentio? cxviii. Quid inde concludit Grabius? *ibid.* Refellit? *ibid.* Cataphryges, an Marcossi pseudoprophetarum nomine ab Irenæo perstringuntur? 271, not.

Catholica fides quantum ex Irenæi doctrina juvari potest? cvii et seq. Ad catholicam fidem non satis erat Irenæi sermo ut quis Scripturis consentiret, nisi inasper et traditioni, cxiii. Posterioris quanta auctoritas, *ibid.* cxiv. Catholica Ecclesia sectis quibuscumque hæreticis aut schismaticis antiquior, cxxiv. Soli catholica Ecclesia unitas singularis et propria, cxviii et seq. Apæge ergo spuriam illam a recentioribus Protestantium ministris excogitam Ecclesiam notionem, *ibid.* Vide *Unitas*. In sola catholica Ecclesia certus quarumcumque sciendarum controversiarum modus, *ibid.*, cxix.

Catholici in eadem doctrina conveniunt, 277. Non ita Gnostici secum invicem pugnant, *ibid.* Catholici a veteribus ecclesiasticorum nomine non raro designati, 205, not. Catholicorum vulgus seu plebem, communes et ecclesiasticos appellabant Valentiniani, 205 et not. Catholicorum cœtus a Montanistis Ecclesia Psychicorum nuncupata, quare? 192, not. E Catholicis simpliciores decipiuntur a Gnosticis, quomodo? 205, not. A Catholicis quibusdam improvido zelo verba aliqua e Lucæ exemplaribus abrapta fuisse queritur Epiphanius, 219, not. Catholica verba Dei lacte significantur, 209, not.

Celticæ gentes ab Irenæo illuminatæ, lxxxiv. Celticam provinciam sub ditone imperatoris regerebat prætor, lxxxv. Ad hæc pertinebat Lugdunum, *ibid.*

Centuriatores Magdeburgenses Irenæo calumniatur, cxvii, cxix.

Cephaloni Epiphani mortuo divinos honores deferunt, lxviii.

Canon Marcionis præceptor unde oriendus? lxviii. Prothetæ instar nullius formæ tenax, Ecclesiam diu fatigavit, *ibid.* Ejus errores, 105, 106. Iidem re cum Simonis dogmatibus, lxvii, lxviii. Ejus ætas, 105, 106, 178. In secundis erroribus quot diverticula? 179. Plus semel se ab Ecclesia segregavit et ejectus est, 179, not., xiv.

Cerebrum expuere, quid? 5, not.

CERINTHUS Judæus, quo tempore eripit? Ab eo Joannes apostolus quantum abhorruit? lxv. In balneo se lavantem fugit apostolus, 177, not. Primus erroris Millenariorum auctor fuit, lxiv. Ejus et assæcularum de mundi conditore, et Jesu doctrina, 105, lxv seq. Jesum ex Virgine natum negant, et a Christo dividunt 105, 188, 190, not. Solo Matthæi Evangelio, eoque metuo, cum Ebionitis utebantur, 190, not., lxv. Cerinthiani appellati Merinthiæsi, cur? lxv. Adversus Cerinthianorum errores a Joanne scriptum Evangelium, 188.

CHALCIDIVS ex ore celeberrimi Ammonii perpurgatam iterum a se Pythagoricam philosophiam hausit, cxiii.

Chaldæi philosophorum omnium antiquissimi, juxta Ciceronem, xxii. A quo philosophiam acceperunt? xxii. An ab his philosophiam edoctus est Abraham? xxii. Ex Chaldæica philosophia quinam haurerunt, et Græcis postmodum infudere? xxii. Chaldæorum et Ægyptiorum discipulos sese agnoverunt, qui primi et philosophi Græci de rebus cælestibus disseruerunt, xxii. Apud Chaldæos eadem deorum series fuit, atque apud Platonicos, xxxix. A Chaldæis illi illi *genet* seu *fontes*, vel *origines* seu *intellectuales* vocati, quinam juxta eos? xxxix. A Chaldæica, Ægyptiaca, Pythagorica, seu his omnibus permixta Platonicæ theologia, rudiora saltem suppeditata Valentiniani Pleromatis lineamenta, xlv et seq.

CHAMANAS per quem philosophia tradita? xxii.

Chaos seu materia informis a Deo creata, animæ mundi substantia nondum formata, juxta Platonicos, xxi.

Character corporis in animalibus a corpore separatis superstes, ex Irenæo, quid? 168, not.

Charis Bythi conjux, juxta Valentinianam, xvii, 5.

Charitas, adimpletio legis, ape et fide major, sine qua omnia vacua et inutilia, perfectum ipsum hominem perficit, 241, 247. Charitas in Hebræis extincta; ideo lex ipsa a Deo tradita, 247. Charitatis et justitiæ observationem ante cætera Deus a Judæis exigebat, 247, 248. Charitas erga proximum perfecta, in quo consistit? 242, 245. Charitatis duplex præceptum cur Deus homini tradidit? 247. Charitatis tantum privatæ, hominumque traditiones a Christo damnatæ non, vero lex, 241. Charitatis eminentiora præcepta sine quibus nulla salus, eadem utriusque legis, 241. Charitas fervens ad sacrificium purum requisita, 251. Absque charitate internus proximi nihil prosumt sacrificia externa, 250. Charitas vera, quæ in Ecclesia sola catholica reperitur, et in ea sola veri martyres, 272. Charitatis munere præcipuo seu Ecclesiam unitate altitur agnito vera, 272 et not. A charitate alienus est qui quis bene facienda proximi facultatem habens non bene facit, 341. Charitas Dei dives, 173. Sine invidia, *ibid.*

(Chiliasæ. Vide *Millenarii*.)

Chocii hominis formationem ex illo primum, tum ex

carne, a philosophis omnibus admissam ex Genesi quomodo eruere Valentiniani? XLIV.

Canisus thesaurus est in Scripturis absconditus, 261, 262. Patrefactus suo adventu, 262, ac cruce, *ibid.* Christianis revelatus, 262. Judæis etiamnum ænigma, cur? 262. De Christo passim testificantes Scriptura, nonnulli ab uno eodemque Deo per Verbum omnia revelata fuisse demonstrant, 240. Christus est, qui Moysi locutus est, 241. Christi generatio secundum hominem, a Deo patris promissa, 204. Ante Christi adventum, Satanam aperte et per se non ausum esse maledicere Deo, Irenæi et aliorum sententia, 324 et not. Christi adventus ab initio prænnuntiatus a Verbo per patriarchas et prophetas, 189, 239, 253, 254, 254, 261, 264, 276, 276, 295. Christi typus, Adamus, quomodo? 219. Christi incarnationem ac passionem Abraham propheta in spiritu vidit, et gavisus est, 253. Per Christum Abraham servatus propter fidem suam, 253. Christi et Ecclesiam typus, Jacob 256. Incarnationis, Moysi virga, 217. Corporis, frumentum a Jesu Nave manna cessante datum, 345. Passionis, serpens æneus, 250, not. Sanguinis, fuculus cocconis a Raab ante fenestras appensus, 237 et not., 261. Sacrificii, Isaci sacrificium, 253. Ecclesiam in gentibus perficientis, Moyses assumens uxorem Æthiopsiam, 257. Christus quomodo Dominus David, 271. Christi regnum Davidi a Deo promissum, 217. Christi generationem humanam Deus signo indicavit, cur? 217. Christi passio quomodo præfigurata? 261. De Christo Deo et homine Isaia propheta quomodo explicatur? 217. Christus per Isaia prophetiam semetipsum prænnuntiatum ostendit, 260, cur? 259. Christi gloria, regnum, adventus duplex, a prophetis prænnuntiatus, quomodo? 273. Christi futurum adventum, ipso revelante prophetas, ac discipulis præsententes, videre concupierunt, 238, 240. Christi adventus in Judæa et in Bethleem a prophetis prænnuntiatus, 275. Christi regnum pacificum futurum ac mite significavit Scriptura, quomodo? 255, 256, 275, 276. Christi varias operationes, Ecclesieque persecutiones prænnuntiavit veteres prophetae, ac in se præformarunt, 272 et seqq., 278 et seqq. Christi gesta prophetae prædicere non potuissent, si ab altero Deo propheticam inspirationem accepissent, 275. De Christi passione omnia a prophetis prænnuntiata, impleta jam esse probat Petrus in Act. apost., 19. Christi mors, resurrectio, ascensio, 274. Regnum, et adventus posterior, quomodo a prophetis prænnuntiata? *ibid.* In Christo natura divina carne sibi unitam in caelis assummentis, quidam erat signum? 347.

Christus ille est de quo prophetae locuti sunt, 240. In Christum solum concurrerunt omnia signa a prophetis de Messia prænnuntiata, 275. De eo solo prophetaverunt, cur? *ibid.* Christum non ab alio Patre quam a Deo legis descendisse, quomodo probatur? 241, 318 et seqq. E tribu Juda et Levi genitus, 345. Venit ad nos non quomodo ipse poterat, sed eo modo quo ipsum videre poteramus, 264. Ex virgine natus, 212, 213. Christi natalis quo anno? 216 et not. Quot annis æram vulgarem antevortit, juxta eruditos? xv. Christus Adamo opponitur, quomodo? 220. Christus idem factus est quod et nos, 219. Non simpliciter in Mariam descendisse, sed vere carnem ex ea assumpsisse, quomodo probatur? *ibid.* A Christi genealogia cur Matthæus initium Evangelii ducit? 317. Christi generationis initium ab ipso Christo ducit Lucas; cur? 220. Quot generationes recenset, tot linguas et gentes fuisse, veteres crediderunt, 219 et not. Christi caro vera, et a nostra, justitia quidem et sanctitate, sed non substantia diversa, 310 et seqq. De Christo loquens Apostolus cur ubique carnis et sanguinis nomine usus est? 310. Si Christus verus homo non est, frustra tot certissima veræ humanæ naturæ protulit signa, 219. Neque veritas fuit in eo, neque is est a prophetis prædictus, sed alius expectandus, 232. Non vere redemit nos, 218, 225 et not., 310. Nec homo dici potest, nec filius hominis, 218. Nisi verus homo esset, vereque resurrectura nostra caro, Eucharistia verum non esset ac substantiale Christi corpus ac sanguis, 295 et not., cxlii seqq., cxlv. In Christi generatione Joseph nihil operatus est, 212, 215, 217, 218, 261, 316 seqq. Cur sine viri opera ex virgine nasci debuit, 218. In universa Christi educatione Joseph Mariam accipiens auxilium præstitit, quomodo? 259. In Christo generatio duplex, 212. Natura duplex, 217. Utrum unio utriusque per *commiscendi* verbum recte explicari queat? 212, not. Christi naturarum splendor unde petitus? 342. Christus erat antequam natus, 209. Christus unus cum Patre est Deus vivorum, qui Moysi locutus est et prophetis manifestatus, 232, 237. Christum Verbum, et Patrem, unum et eundem vere Deum esse quomodo probat Irenæus? cxli. Christus Spiritu sancto unctus est a

Patre, 184. Cur? 183. Christum verum Deum ac verum hominem, verum Dei Filium, et verum hominis filium, Verbum carnem factum, duplicemque in eo naturam, unicam vero personam fuisse, veritas ab Irenæo constanter propugnata, cxvii seqq., cxviii, 44, 45, 176, 178, 184, 185, 204, 205, 206, 211, 212, 217, 234, 235, 243. Christus in se omnia quæ in cruce et quæ in terris quomodo recapitulatus est? 317. Christus homo non adoptivus filius, 212, not. Christus non multiplex, sed unus Dominus Jesus, Filius Dei et filius hominis, 174, 193 seqq., 199, 205, 206, 209, 210, 211, 271 et not. Christus Jesus Verbum Dei carnem naturam assumpsit, cur? 213, 214, 222, 254, 287, 292, 306, 307, 310, 318. Christus propter omnes omnino homines venit, tum eos qui ab initio in ipsum crediderant, tum eos qui deinceps credituri erant, 259. Christus Adamum præ cæteris liberare debuit; cur? 220, 221, 222. Christus in se per incarnationem omnes homines recapitulatus est, 219. Omnia ad se revocat, quomodo? 206, 218. Hominem cum Deo reconciliavit, 292, 313. Tribuit nobis vitam et incorruptelam, quomodo? 292, 293. Liberos et amicos effecit, quomodo? 245. Potestatem omnium in terra et sub terra a Patre accepit, 197, 206; 235, 253, 316. Non Abraham tantum, sed et fidelium Salvator, 256. In Christo, sicut in Jacob, universa benedictio, quomodo? 258. Plus est ille Samaritanus, qui ligavit vulnere nostra, Spiritui sancto nos commendans, 208. In Christo recuperatum quicquid antea in Adam amissum, 209. Christus Jesus, unigenitus Dei Filius, rerum omnium effector, hominumque vera lux, 44. Omnem ætatem sanctificavit; quomodo, ex Irenæo? 147 seqq. Christi humilitate superbia serpentis dissoluta, 381. Christus si finis legis est, initium pariter fuisse necesse est, 241. Fructus eius liberatus, 251. Lapis angularis, in unam Abraham fidem colligens eos qui ex utroque Testamento sunt apti in edificationem Dei, 261. Christus quadriformis pro quadriformi Evangelio, quadriformibusque mysticis animalibus, 190, 191. Christi adhuc infantis opera que? 265.

Christus anno ætatis 50 baptizatus fuit, 147. Christus baptizatum fuisse anno ætatis 29, anno sequenti mortuum fuisse, sensere veteres aliqui, cxxxvii. Quo fundamento nixi? *ibid.* Eum anno ætatis 50 baptizatum fuisse, docere vero cepisse, ac mortuum fuisse quadragenario majorem, Irenæi sententia fuit, cxxxvii seqq., 147, 148. Quam infirma ejus argumenta? *ibid.* Tria tamen a Christo baptizato Paschata celebrata fuisse docet Irenæus, *ibid.* Hæc proinde non a baptismo, sed a suscepto docendi munere numerat Irenæus, alterumque ab altero plurimum annorum intervallo dirimit, cxxxviii. Irenæi textum hic corruptum esse perperam existimat Pagius, *ibid.* Christus Dominus licet omnipotens ad creandum ex nihilo, cur Canæ convivas nonnulli vino ex aqua facta potaverit? 189. Christus post xv. jejuniis dies esurivit, cur? 318 seqq. A Christo præceptum ejusdem objectu victus diabolus, cujus violandi auctor homini fuerat, 319. A Christo tot ægra curata membra, futuræ corporum resurrectionis argumenta, 307. Christus sermone tantum languores curabat, cur? 311. Non ita curatus cæcus a nativitate, cur? *ibid.*, 312. Non uno deuterat anno prædicavit, 147. Veritas, in veritate loquebatur, et agebat, 179, 180, 229. Doctrinam suam ad audientium opiniones non accommodabat, 180. Solus vere magister voster, 211. Deum unum et eundem legis et Evangelii Patrem et creatorem omnium annuntiavit, 228, 229, 231, 358, 240, 242, 277, 278, 280, 285, 319. Patrem a solo Filio, et Filium a solo Patre cognosci, quo sensu dixit? 234. Tributa potestatis humanis solvenda exemplo suo monstravit, cur? 321. Quod de divite et Lazaro narrat, non fabula est, 229. Quis narrationis scopus? *ibid.* Non operibus tantum, sed etiam cogitationibus et sermonibus malis abstinere jubet, 163.

Christi præcepta, consilia, adhortationes, sicut et Pauli, liberum et sum potestatis ostendunt hominem, 282. Christus servitutem hominibus primo per Legem constituit, postea libertatem donaturus, 243. Legem adimplevit et extendit, quomodo? 231, 242, 243. Naturalia legis præcepta non dissolvit, quinimo implevit et extendit, quomodo? 241, 242, 247. Nihil ex vetitis a lege discipulis præcepit, 242. Curans Sabbatorum die, legem adimplebat, 256. Majorem justitiam a discipulis requirens, legi non contradicebat, sed adimplebat, 212. Non damnabat legem sed privationem charitatis, hominumque traditiones redarguebat, 241. Primitiarum oblationem suscit discipulis, non quia Deus indigeus, sed ne ingrati fiant, 249. Cur e templo nummularios projecit? 229, 250. Legem perficiens, timorem auxit, quo sensu? 247. A Christo innovatum primum et maximum legis mandatum, 241. Abrogata legalis præcepta per Testamentum Novum, cur? 242, 247. Christus Novi Testamenti, legisque libertatis auctor, 187, not. 275. Christus quodam sacrificium

veteribus substituit sacrificia? 249. Christi corpus et sanguis in Eucharistia vere et realiter et substantialiter presentia, certissima veritas ab Irenæo propugnata, cxxxix et seq. Vide *Eucharistia*. Christus a Judæis occidendus, a gentibus recipiendus erat, 257. Summi Sacerdotis operam perficit, quomodo? 236. Discipulos dormientes primo dimittens, patientiam Dei erga dormientes homines significabat, 259. Christum vere passum esse quomodo probatur? 210. Si putative tantum passus est, seduxit nos, cur? 211. Nulla ei gratia debetur, *ibid.* Tunc nos ipso fortiores, *ibid.* Eadem die mortuus, qua peccavit Adam, 320, 321. Cur mortuus est? 236. Christus Deus simul et homo tentatur, crucifigitur, moritur, quiescente Verbo; vincit, resurgit, eodem opulante, 312, 313. Christum post mortem ad inferos descendisse, perspicue tradit Irenæus, cxxxviii, 259, 261, 330. Ad inferos descendens pia fidelibus cum peccata dimiserit, eadem ipsa minime imputanda, cur? 264. Primogenitus mortuorum, quomodo? 253. Christus sepultus et resurgens, per granum sinapis, quomodo significatus? 347. Initium viventium factus, quomodo? 220. Christus caput prior resurrexit, reliquum corpus postea resurrecturum, 213. Christus in qua carne resurrexit, in eadem et nos resurrecturi, 300. A Christo omnia perfecta, ut præordinata erant a Patre, 206, 324. A Christo datus Spiritus sanctus velut artha incorruptelæ, et ad confirmandam fidem nostram, 223. A Christo Spiritus Patris effusus, in adiunctionem Dei et hominis, quomodo? 292. In Christum a prophetis præannuntiatum fides eorum vaticiniis facilius evasit, 259. Ad Christi fidem facilius converterent apostoli, quos jam instituerunt prophetæ, 260. Christi adventus in Æthiopia præco, eunuchus a Philippo baptizatus, 260. Ad Christi fidem homines adhortabatur lex, quomodo? 230 et not., 241. De Christo Dei Filio tam frequenter loquens Vetus Testamentum, unum et eundem esse sui auctorem demonstrat, 259. Christus Dei Filius si unus et idem in utraque lege, in quo igitur nova veteri præstantior? 238. Christi sanguis lege efficator, 198. Christi Domini passionis fructus et effectus, 143. A Christo Adæ prævaricatio soluta, 519. Quomodo? 318 et seq. Diabolus captivus homines detinens, devictus, 371. Fortis alligatus, mors evacuata, homo vivificatus, 220, 222. Serpens alligatus et potestati hominis subjectus, 222. Ab odientium manibus liberatus homo, 254, 250. Hominis inobedientia auata, 211. Debita nostra dimissa, 314. Vera ejus carne et sanguine homo vere ac iuste redemptus, 293, 310, 311. Evangelii testamentum apertum, 305. Christus solus divinus nos docere ac redimere potuit, 292. Redemit nos, non vi, sed suadela, cur et quomodo? 292. Per passionem suam, et Patrem unum eundemque creatorem quem offendimus, et semetipsum manifestum fecit, quomodo? 313. Peccata dimittens, ac per crucem solvens debita nostra, verum Deum et verum hominem se ostendit, 314. Christus solus agnus occisus paternum librum aperire et videre potuit, 253. Christus in nobis implevit promissiones Abraham factas, quomodo? 233, 236. Ex lapidibus, quosnam, et quomodo suscitavit filios Abraham? 235. Vineam Dei, a malis colonis ablatam, mellioribus, gentibus videlicet, locaturus venit, 278. Christi merces, gentium multitudo in unam fidem convenientium, 258. Christi adventum nemo unquam cognovit nisi per Filium, 235. Per Christum Judaici populi ignorantia manifestata, 245. Non nisi per fidem in Christum incarnatum et passum homines salvandi, 250. Christus per adoptionem quid hominibus largitus est? 247. Per Christi adventum gratia uberior in genus humanum effusa, 240, 243, 279. A Christo nos ideo liberati, non ut a Deo recederemus, sed ut ei serviremus eo perfectius, quo liberius, 243. Christus ministerio nostro non indiget, fructus ad nos totus reddit, 243. A Christo apostolorum pars quibusnam promissa? 242. Christi adventum spernentibus poena aucta, quomodo? 266. Post Christi adventum peccata commissa gravius punienda, remittenda difficilior, cur? 234, 261, 279. Christi caput est Pater super omnia, 315. Christus Patris voluntati deservit, quo sensu? 206. Christus Filius Dei, iudicii diem et horam concessit scire solum Patrem; quomodo? 158, 159. Christo sive ut homini, sive ut Deo nullam diei extremi iudicii ignorantiam ascripsisse Irenæum, demonstratur, cxxxix et seq. In Christi nomine tota Trinitas intelligitur, 210. Per Christi nomen, per quem offert Ecclesia, glorificatur Pater, 249. Per Christi nomen et Spiritum sanctum homo servatur, 303. Christi corpus omnis homo, 213, 291. Quæ ex Christi corporis seu Ecclesiæ caractere secundum episcoporum successiones manat, sola est vera agnitio, 272 et not. Christi Domini adventus duplex, 48, 370. Christi regnum et mundi finem quænam præcedent? 323, 324. Christus ad extremum iudicium venturus est, cur? 206. Omnes homines

in fine iudicaturus est, 231. Quando? 330. In eadem carne in qua passus est, venturus, 207. Si non iudicatur, super vacaneus adventus ejus, 325. Si mundum iudicat discernitque inter bonos et malos, iudicat proinde et Pater, omnibusque prospicit ac providet, 345. Quibus plus dedit, plus ab eis exacturus, 279. Sequentes se gloriæ suæ participes reddit, ab ipsis minime gloriam recipiens, 214. Cum Christo terrenum iustorum regnum post resurrectionem, unde probat Irenæus, et quomodo? 332 et seq. Vide *Unigenitus*.

Ante Christi adventum Deus verus a nullo cognitus, juxta Gnosticos adulterantes Scripturas, 233. A Christo nuntiatum Patrem, a creatore mundi, seu veterum Deo diversum esse; Gnosticorum error, confutatus, 232, 233, 265. Christi Pater Deus, secundum Gnosticos quosdam, 204. Christo ejusque discipula plures a Simone Mago et Cleobio suppositi libri, lrv. In Christi religionem, Carpocratianorum Simonianorumque profligata vita quomodo redundabat? lvi, lxvi. Christus crucifixus regnans, ex impio Basilide, 101. A Christo, martyris reanue-ratur, confundendi Basilidiani martyrium vituperantes, 210. Christum sub justo Deo pati non potuisse, Basilidis opinio, 350. Christus Nus Patris primogenitus, ex Basilide, 101. Quis adventus ejus in hunc mundum finis, ex eodem? *ibid.* Specie tenus homo, *ibid.* Passus non est, *ibid.* Christus et Jesus, duo secundum Cerinthianos, 190, not. Christus superius, et filius fabricatoris mundi, duo secundum Nicolaitas et Cerinthianos, 188. Christum supernum, impassibilem perseverasse, et post descensum suum in Jesum, in eum Pleroma revoluisse, Nicolaitarum et Cerinthianorum error, *ibid.* Christum Dominum ab altero Patre, ab alio autem Deo prophetas, Marcionitæ dicentes, quomodo refelluntur? 270 seq., 274, 276. Christus veniens, licet idem qui a prophetis præannuntiat, novus tamen rex novitatem omnem attulit, semetipsum afferens, prædictaque bona donans, 273. Christus omnia adimplevit veniens, et adhuc implet in Ecclesia, 275. Quid inde contra Marcionitas? 274, 275. Christum fructum labis effutiebant Gnostici, 225, not. Christum superextensum Horoangebant Gnostici, 209. Christi extensionis supra Horum, passionem Domini typum esse Gnostici dicentes, quomodo refelluntur? 277. Christus non ab hominibus, imo ne quidem a Potestatibus et Virtutibus cæli apprehensus secundum Gnosticos quosdam, 204. Christus Jesus, non unus secundum Gnosticos, sed duo, 209. Alter passibilis; alter impassibilis, nec factus caro, *ibid.* 186, 188 seq., 201. Refelluntur, 184, 190, 193, 204 seq., 229, 234, 242. Christum esse Patrem, Jesum vero Filium, dicebant Gnostici quidam, 204. Christum non primum copisse cum in hunc mundum advenit, contra Gnosticos probatur, quomodo? 273. Christus, Abraham, Moyses, et propheta ex una substantia, quo sensu? 222. Gnostici contradicentes refelluntur, *ibid.* De Christo Jesu quosnam Valentianorum blasphemias, et quo ex principio ab eis erant? xlv. Quænam pariter impiissimi dogmatis necessaria connectat? *ibid.*, xlv. Christus Dominus ex quibus satribus confatus, secundum Valentianos? 33. Per Mariam, seu aqua per tubum, transit, *ibid.* In eum, cum baptismo diageretur, Salvator descendit, *ibid.* Uxo duntaxat anno a baptismo prædicandi munus obtit, duodecimoque mense passus est, 13 et not., 114, 146, 148. Octodecim mensibus post resurrectionem cum discipulis versatus est, 14 et not. Christus, Jesus, Salvator, Verbum, Unigenitus, a se invicem distinguuntur, 204, 227. Christus quis passus est? 33. Ad baptismum venit Christus Dominus, ut 30. *Æones* significaret, 7, 14. Refellitur hoc commentum, 146. Passio ejus, *Sophiæ* passionis typus, 15. Ridiculum commentum, 145 seq. Christus superior unde ortus, ex Valentino? 33. A quo, et ad quid emissus? 204. Volente Patre a Monogene emissus, 129. Christus et Spiritus S. Valentianorum, a Monogene emittuntur, 11, 129, 204. Propter labem emissus Christus, 227. *Æones* confirmat, perficit et docet, *ibid.* Hic primus Christus dicitur, 15. Ad producendum Jesum, cum cæteris *Æonibus* conspirat, 12. Virtus per se subsistens, veraque persona est cæteris *Æonibus* ignobilior, xxxvii. Christus secundus (Valentianorum), Jesu cognomen, 13. Achamothæ primum essentia, non vero scientiæ formam indidit; cur? 18. Salvatorem angelis satellitibus stipatum ad eam mittit, 21. Deum nulla ratione cognosci posse *Æones* docuit, 234. Causa erit ignorantia, quomodo? 121. Christum hunc fictitium Valentiani et Scriptorum fontibus hauserunt, xxix, xxx. Quomodo? *ibid.* Christus ille et Spiritus sanctus in *Æonem* numero censi debent, 129. Christus secundus, (Valentianorum) Jesu cognomen, 13. De Christo Jesu apostolorum fides, doctrinæ Valentianorum opposita, 204 et seq., 271. Christum a Lcto De

mirro afflatus locutus non est, 276. Christus rebus a se et a Patre conditus, non ab ignorantia et labe emissis, aut factis ab angelis, usus est ad salutis nostrae economiam, 515. Per Christi adventum, notum factum fuisse Deum Patrem, hactenus ignotum, contendebant Marcosis, 90, 91. Christi nomen, quale ex Marco mago? 75, 76. De Christo puero fabella a Marcosis enarrata, non nisi in spuris scriptis occurrit, ut. Christus, quis ex Sethianis? 109. Cur in mundum missus? 2. Christus, quis ex Barbeliotis? 107, 108.

Christiana religio in Gallis non longe lateque diffusa Pothini aetate, LXXXII et seq. Ubinam primum suscepta? LXXXIII. Ejusdem promovenda apud suos quantum Irenaei studium, et quomodo in Ecclesiam totam sese diffudit, LXXXIV, LXXXV. Christiani veteres ab omni haerese, impioque sermone quantum abhorrebant! 540, not. Christiana plebs, Fratrum nomine a veteribus designata, non episcopi, LXXXVI. Christianorum sacrificia quantum Judaicis oblationibus praestant, 250. In Christianis aucta et adimpleta praerogativa legis, 245. Christianis et Judaeis naturalia praerogativa communia: illis ergo quid istis praerogativa? 245. Christiani pili omnes sunt sacerdotes, quo sensu? 237, not., cii, seq. Christiani munus est mortem meditari, 545. Christianorum servi quidam a Graecis comprehensi, simulque ab his de mysteriis Christianorum interrogati, quid responderent? 545. Semi-Christiani homines quomodo de rebus divinis disseruerunt? XXXI. Ex Christianorum ac Judaeorum libris subtilior theologia ab Ammonio celebri deprompta, quantum splendoris novae Platonicae scholae audivit? XXXI, XXXIV. Christiana religio apud ethnicos majorem sibi auctoritatem non acquisivit ex sacrorum ac profanorum mixture, qua ornata est philosophia Platonica, quin imo, XXV.

Cibus omnes et actiones ex se indifferentes esse, a Cynicis traditum accipere Valentiniani, 134.

Cunctis Ecclesiae, utrum Romanae in disciplina Paschalia consenserint, dubitandi locus est, LXXXV. A Victore an excommunicatus, et cur? LXXXVI.

Circumcisio. Antea circumcisionem fides erat in Abraham et in reliquis iustis, 261. Absque circumcissione Abraham et plures alii iustificati, 246. Circumcisionis testamentum cur Abraham non nisi post justificationem in fidei praerogativa recepit? 261. Circumcisio Abraham, et ejusdem ante circumcissionem fides, utriusque Testamenti figura, 261. Circumcisio in signum et distinctionis notam data, 198. Circumcisio carnalis, quam circumcissionem significabat? 246. Per circumcissionem servatum est Abraham semen, cur? 198. Circumcisio iustitiae minime consummatrix, cur a Deo data? 246. Circumcisio media obtinuit tempora, quaenam? 261.

Circumcessio personarum divinarum ab Irenaeo probata, quibus verbis? CXXXI.

Claudius Caesar Simonem Magum statua honestasse dicitur, 99.

Claudianus papa, Anacleti successor, 176. Apostolorum auditor et ipsis familiaris, 176. Tunc temporis non pauci ab apostolis edocti superstites, 176. Sub eo Corinthi orta disensio, 176. Eius occasione scripta Epistola, 176. Adversus Valentinianos quam efficax, 176.

CLAUSTRUM. A Cleobio plures Christo et ejus discipulis suppediti libri, si constitutionibus apostolicis fides, LIV.

CLAVUS inter successores Petri haud memoratur ab Irenaeo, 176 not.

Cinamata duodecim, juxta Marcosis, cur? 85, 86.

Coddiani, vide *Barbeliota*.

Coelestia aliorum coelestium typi esse non possunt, 252. De coelestibus et divinis rebus, quinam primi e philosophis Graecis disseruerunt? XXXI.

Caelo, terra, et homine renovatis ac perseverantibus, justis variis pro cuiusque dignitate meritis donantur, juxta Irenaeum, 336, 337. Diversae illarum habitationes, quibus auctoritatibus innixae juxta eundem? 336, 337. In caelis Deus paternaliter videbitur, quomodo? 251. In caelis templum est et altare, ad preces et oblationes recipiendas, 252. Caelum quo sensu thronus Dei dicitur, et terra suppeditum, 250. Caelum quotuplex, ex Basilide, 101. Caelorum numerus infinitus esse debet, ex Basilidis hypothese; cur? 169, 170. Caelum et terra quo sensu praeriterunt? iis transeuntibus Deum tamen cum servis suis semper perseveranturum esse, contra Gnosticos quomodo probatur? 250. Caeli et terrae Deus juxta Gnosticos vere Deus non est; quomodo probant? 250. Eorum cavillu respondetur, 250, 251. Caeli et terrae creatorem Deum Christum Patrem suum confitentur, 229. Gnostici aliud sentientes refelluntur, 229. Caeli septem a Valentinianorum Demiurgo conditi, 21. Intellectuales dicuntur, et angeli, 21. Caelorum orbis solidi, juxta Marcosis, 66 et not. Caelum quotuplex ex

Marcosis? 81. Quorum rerum signa sint caeli, ex Irenaeo? 81, 85. Quomodo conditi, ex Sethianis? 109.

Cena pura, quid? 71 et not.

Cogitationes Dei a cogitationibus hominum proent diverse, 150, 157. Cogitationibus malis abstinere jubet Christus, 163. De cogitationibus etiam ac verbis rationem Deo sumus reddituri, quid inde? 247. Cogitatio, sensus, mens et intentio mentis, non aliud quid praeter animam sunt, 160. Cogitatio seu ennoia, quid ex Irenaeo? 129.

Colorbasei Hominem et Ecclesiam ante Verbum et Vitam posuerunt, 58, et not. Primum Patrem Hominem vocari asserebant, 59. Cur Salvatorem Christum et filium hominis dictum esse vellent? 59. Colorbasorum pugnantem secum invicem de Salvatore ortu sententiae, 58, 59, L.

Colorbasus Ptolemaei discipulus; an etiam et Marci; paulo major difficultas, XLIX. Eius dogmata quaenam? XLIX, et 57 seq. Colorbasus et Ptolemaeus, Valentini discipuli, proprias jam sub Adriano sibi sectas considerant, XVI.

Communia omnia ex se, ipsae etiam uxores, ex Epiphane, 350, 351.

Concupiscentiam. A concupiscentiis abstinere, adimpletio legis est, 242. Concupiscentias tantum deponet caro resurgens, propria semper servata substantia, 506, 507.

Conditor mundi unum esse Deum, veteres omnes consentiunt, 126. Conditor mundi quidpiam superius fingere, summa impietas, 144. Conditor mundi, labis fructum dicere, blasphemia, 144. Conditor mundi, quis et qualis, ex Barbeliotis? 108.

Confessio Dei, altera fide et vitae institutione, altera voce, ex Heraclione, 562.

Confessionem sacramentalem occultissimorum etiam quorumcumque criminum remedium esse, ex Christi lege atque instituto, necessarium ad eluenda peccata, certissimum dogma ab Irenaeo, et jam ab aevo apostolico agnatum et propugnatum, 50, 63, CXXXVIII seq. Grabiui negans confutatur, *ibid*.

Conjunctio Pleromatis, a Paulo significata, ex Valentinianis, 40.

Conscientia pura sacrificium sanctificat, 250. Absque conscientia pura non prosunt sacrificia, 250.

Consummatio quando futura, secundum Valentinianos? 29, 67.

Continentium auctor Tatianus, 107. Eorum dogmata, 107. Conviviorum antiquorum ratio, 65, not. Rex in iis sorte delectas, 65.

Cor tractabile quisquis ad Dei voluntatem praebet, ab eo perlicitur, quomodo? Secus si obdurato corde respuit ars ejus, 228. Corda nostra carnalia si nunc Spiritus sancti sunt capacia, quidui fient et vitae aeternae, ver reurrectionem? 509.

Corinthiorum disensio, 176. Ipsi a Clemente scripta Epistola, 176.

Corpus et animus Terrae nomine ab Irenaeo significata, 219, not. Corpus animae vim remoratur, 167, seq. Corporis character in animabus a corpore separatis, ex Irenaeo, superstes, quid? 168, not. Corporum resurrectionem fides docet, 160, 309, 345. Negans Basilides, 102, aliique Gnostici rehelluntur, 298, seq., 316, seq. Corporibus nostris Deus omnium creator resurrectionem promisit per prophetas, 297.

Corpora sola, utpote mortalia, resurrectura sunt, non animae immortales et incorporeae, 500, 501. Corpori cuiusque anima sua restituetur, omneque prout in peccatis aut recte factis obierit, talia in resurrectione indaent, 315. Corpora quae in bonorum operum partem cum animabus venerunt, salva cum ipsis fient, 159, 160. Non ex se, sed ex Dei virtute susci anda, juxta Apostolum, 300, 301. Eorum resurrectionis argumenta, tot aegra a Christo curata membra, 307. Tempus Dei cum sint, aeternum corrupti non possunt, 500. Eucharistia, vero corpore et sanguine Christi, nutrita resurrectura esse, Verbo Dei operante, quomodo probatur? 291. Corporibus nostris si vitam minime imperitii supremus Pater, impotens sit aut invidius necesse est, 297. Corpora alia animalia, alia spiritalia, 501. Corpora animalia per spiritum surgentia, fient corpora spiritalia, 501. Corporis substantia servata, opera tantum carnis iustificati deposuimus, 305. Corpus materiale nunquam excitandum; Valentinianorum cum Sadducis aliique non p. u. c. gentilibus philosophis communis sententia; eaque necessarium impuri dogmatis consecrarium, quomodo? XLV.

Cosmocrator Valentinianorum, omnisque malorum daemonum caterva, quibusnam Platoniorum angelis re-

spondebant? XLIII. Cosmocratora inter et Demiurgum, ineptum omnino discrimen a Valentinianis positum, nec minus inepta ratio discriminis allata, XLIII seq.

ΣΑΛΤΥΛΩ Ηερακλίτι discipulum Athenis audivil Plato, XLII.

Creatæ res unum esse Deum mundi conditorem testantur, 126, 155, 156. Creatæ res, variæ et multæ, sed bene consonantes, 155, seq. Ab uno et eodem Deo omnes, 155. Rebus creatis omnibus Verbum vitam præstat juxta voluntatem Patris, 315. Totum quo res creatæ spatium perseverant, dies unus, 320. Quo sensu? 320, not. Res creatæ longe diversæ naturæ a Creatore, 183, 285. Diverso a Creatore vocabulo appellari debent, 183. Christo Deo et homini testimonium perhibent, 253. Res creatas non immediate a primo principio conditas fuisse existimare Platonici, sed tantum ab angelis secundo post illud loco constitutis, XLII et seq. Res create omnes, quibus Deus Pater et Verbum ejus utuntur proprii utriusque virtute et sapientia conditæ, non ex ig. orantia et labe emissæ, aut ab angelis factæ, 315 et seqq. Non sunt umbra Pleromatis, 125. Ad imaginem Æonum conditæ non fuerunt, cur? 122 et seqq. Neque ad imaginem Achamothæ, aut angelorum Pleromatis, 124.

Creatio. In creatione rerum omnium, Dei bonitas, virtus et sapientia elucet, 284, ac præsertim in creatione hominis, 285, 296. Creatio hujus mundi ad imaginem invisibilium facta, ex Marcossis; quomodo? 84 seqq.

Creator Deus per ea quæ condidit, a Verbo revelatur, 251. Creator omnium Deus, unus et idem Pater, a Christo et apostolis annuntiat, a quo lex et prophetæ, 133, seq., 180, seq., 204, 222, seq., 221, 228, seqq., 252, 290, 311, 312. Creatorem Deum et Dominum Judæorum a summo Deo distinguentes Gnostici confutantur, 180 et seqq., 2, 8, seqq., 263. Creator omnium, unde emissus juxta Valentinianos? 198, 227. Creatorem mundi, non supremum Patrem, a prophetis conspectum fuisse volebat Marcossis, 90. Creator mundi vel a seipso r. r. m. condendam exempla accepit, vel datur progressus in infinitum, 137.

Crucifixionis dies, idem qui Pascha dies, juxta Tertullianum, LXXXVII.

Crucis efficacia, quæ? 317. Per crucem solvens Christus debita nostra, peccataque dimittens, verum hominem et verum Deum se ostendit, 314. Crucis extenitates quinque 151, et not., 152. Crucis virtutis figura, lignum eductæ ex aqua ab Heiseo securi denuo copulatum, quomodo? 314.

Crux, Hori cognomen, 10 et not. 13, 16.

Cupiditatem præteritam elemosyna solvit, 212. Cupiditatis Deum ipsum auctorem, non nisi ridicule uxoris proximi rerumque ejus concupiscentiam prohibere potuisse, Epiphanius et Carpocratis blasphemiam, 351.

Curiositas nimia, vana et periculosa, 154, seq.

Cynici ante Valentinianos docent, cibos omnes et actiones ex se indifferentes esse, 134.

Cyprus. Ad Cyprum delatus Valentinus, animum suum omnino depravit, juxta Epiphanium, XIV.

Cyranus Hierosolymitanus Siges et Logi generationem Bytho perperam ascribit, 6, not. Ejus textus emendatur, *ibid.* Præsentiam realem Christi corporis et sanguinis in Eucharistia, ac transsubstantiationem agnovit et propugnavit, ipso fateute Grabio, CXLIX, seq. Necessaria hu. usque confessionis Grabianæ consecraria, c., seq.

D

Dæmones Christo Deo et homini perhibent testimonium, 235. Dæmonum ruinæ quæquam fuerit occasio? XLII. Eos cum mulieribus stupri consuetudinem habuisse, Irenæi et aliorum quorundam veterum Patrum sententia, *ibid.* Ignis pœna ante extremum judicii diem excrucandos non esse, sensit Irenæus cum veteribus aliis pluribus, CLVI. Ea sententia erroris et hæresis hactenus accusari non potest, *ibid.* Grabius ea de re calumniatus Ecclesiæ Romanæ reprehenditur, *ibid.* Dæmones ignorantia in hæreticos immisit, temerarium eorum curiositatem castigant, 84. Dæmonum non aliam quam beneficiorum agnitionem genus a Pythagora, et veteribus aliis, XLV. Dæmonum officia et functiones, deorum monita ad homines, hominumque preces ad deos trahere, juxta Platonem: sicque probeinde ab ipso vaticiniorum omnium ac prophetiarum auctores constituti sunt, XLV. Eadem Valentinianorum omnium hypothesis, cujus etiam idem quod Platonici dogmatis, consecrarium, *ibid.* Dæmonibus media deos superiores inter et homines a Platone assignata sedes, cur? XLV. Ipsi hæc in re sequentibus sæculis assensere Academicis, assensere pariter Valentiniani, *ibid.* Dæmones quosdam natura malos esse non negat Jamblichus, XLV. Boni a malis, quomodo discrepant, juxta Porphyrium? XLII. Quisquam pariter discriminis esse volebat inter deos et inter dæmones, sive bonos, sive malos, seu

inter angelos superiores et inferiores? XLIV. Dæmones, sicutim ab induto corpore homines omnes comitari credidit Aristoteles; undenam sumpsit? 333. Dæmones Paradii, Oneiropompi, et Catabolici, qui? 61, not. Paredri singulis adsunt hominibus, ex Isidoro, 552. Dæmones omnes corporcos esse et animales, plerorumque philosophorum opinio, eaque communior; XLIV. Ad dæmonum heroumque duplex distinguendum genus quidam philosophos veteres adegit? *ibid.* Dæmonum maiorum caterva undenam orta, juxta Valentinianos? XLII. Ex moestitia Achamothæ orta, 26. Demiurgi creaturæ, *ibid.*

Dallaus et Blondellus Iguatlaus epistolæ suppositionis arguunt; qua ratione? XII. Refelluntur, *ibid.*, XIV et seqq.

Damascius ex ore celeberrimi Ammonii perpurgatam iterum ab eo Platoniam philosophiam hausit, XLII.

Danzilia propheta de his quoque finem mundi et Christi regnum præcedent, quænam? 323, 324. A Joanne in Apocalypsi quomodo explicatur? 323. A Christo comprobata, unum utriusque Testamenti Deum et Patrem esse demonstrat, 323, 324.

David, sacerdos apud Deum scitus erat, 237. Quo sensu? 237, not., cxi seq. Compunctus et penitens Christi redemptoris adventum expectabat, 264. Davidi promissio facta, in Mariæ partu fuit impieta, 217. Decalogus ante legem ad salutem necessarius, solus sufficiebat, 244. Decalogi virtutem justis patriarchis in cordibus descriptam habentibus, lex minime posita, 246, 247. Decalogus a Deo homini traditus in ejus solius utilitatem et salutem, 247. Decalogi præcepta quot in unaquaque tabula? 152, not. Ad Decalogi observationem, legalia Judæis a Deo concessa, 245. Decalogi præcepta, a Christo non abrogata, sed extensa, 247.

Decas Valentinianorum Æonum, 6, 7. Ejus mysteria et figura, 14. Decas et duodecas Æonum, quibus Moysis locis significatæ, juxta Marcossis, 87, 88, 89.

Demetrius. Ad Demetrium ab Irenæo scriptus Sermo, 342. Ad Demetrium Viennensem diaconum Sermones de fide, dubii Irenæi fetus, cv.

Demiurgus, secundum omnes Gnosticos, Virtutem sibi superiorem ignorabat, 189. Neque Deus, neque Pater, nisi verbo tenus, sed purus angelus, XLII, 228, 252. Demiurgi filium incarnatum fuisse et passum, in eumque descendisse Jesum sentiebant Gnostici, 189. Demiurgus, quis ex Valentino? 53. Ex Valentinianis vero, quis? 25. Ab Achamoth formatus, 25. Varia ejus nomina, 24. Unigeniti Filii imago est, 24. Animalium omnium, rerum celestium et terrenarum fabricator, 24. Angelus est, Deo similis, 24. Angelus et archangelus condit, 24. Septem coelos, 24. Matrem ignorat, 24. Animalis est, 26, 159, 160. Ex Achamothæ conversione constitutus, 25. Ejus sedes, 26, 159, 160. In medietatis locum transiturus, quando? 32, 159, 160. Cur media ei Pleroma inter et homines assignata sedes? XLV. Id Platonium, *ibid.* Ejus ignorantia et error, 25, 26, 27, 32, 33, 34. Ignorantiæ causa Mater Achamoth, 25. Ut angelos sibi subjectos, sic Nus sibi subditos habebat, XXXIX. Plura a Salvatore didicit, 4. Christum animale productum, ex Valentinianorum quorundam sententia, 32. Dæmoniorum conditor, 26, XLII. Per Demiurgum, non per Verbum, mundum fuisse creatum; Valentinianorum error, 188. Refellitur, 188. Demiurgus hominem condidit, quomodo? 17. Ab eo inspiratos et missos prophetas dicebant Valentiniani, ceterique Gnostici, 276. Demiurgus animis spiritali Achamothæ semine insperus præ cæteris adamabat, 35, 145. Eas in prophetas, sacerdotes et reges constituit, 35, 34, 145. Quandiu in mundi administrandi munere perseverabit? 34, 35. Demiurgi Marcocolorum ignorantia et impotentia, 84, 86. Ejus opus aliquando dissolvendum; cur? 86. Demiurgus Christo inferior, illiusque regnum temporarium et parvum, ex Heracleone, 364, 375, 374. Ex Demiurgo animal qui prodire potuerit Cosmocrator, nodus hypotheseos Valentinianæ soluto difficilis, XLII, XLV. Super Demiurgum fingere quidquam superius, maxima impietas, 144. Demiurgus primum Deum ignorare non potuit; cur? 122. Demiurgum dicere labis fructum, blasphemiam, 144. Demiurgum animale esse, Valentinianos vero spiritus, abhorret a ratione, 142, 160 seq. Animalis non est, qui spiritalia perficit, 162, 163. In caelis suis res quasdam spirituales sibi subditas habere, probat Pauli raptus, 162 seq. Spiritalis seminis demissioem in se non potuit ignorare, 142 seq. A semetipso rerum crearum exempla accepit, 157, 265. Non a Demiurgo, sed a Deo uno afflati prophetæ, 276. Quæ in Demiurgo reprehendunt hæretici, eisdem recurrunt in Patrem, 121 seq. Si Demiurgus ad imaginem Nu conditus fuerit a Salvatore; vel Nus ignorantia obnoxius, ve. Salvator imperitus artifex fuerit, 123 seq.

Democritus unus e philosophis ethnicis a quibus Valentianam materiam systematis mutuati sunt, xxii. Democritus et Epicurus, ambros et vasei Valentianorum auctores, 153. Illorum principia rerum, 153. Democriti et Platonis doctrina de ideis, eadem ac Valentiana de imaginibus supernorum expressis in rebus creatis, 153.

Demosthenes, unus e philosophis antiquis quorum libros circumferebant Gnostici, xxii.

Deus Hebraice dicitur Baruch, 150. Vocis Deus multiplex potestas, juxta Priscum, xi. Non ad numeros, litteras et syllabas exigendus, 153. Deum unum esse ratio naturalis demonstrat, 123. Unus sit, necesse est, vel infinitus, 116, 117. Deus non est qui super se aliquem petitur, 229, 311, 312. Dei nomina diversa, quae in Scripturis leguntur, unius et ejusdem Dei nomina, 170, seq. Deus modo substantia, modo substantiam expers a veteribus dicitur, 66, not. Dei perfectiones, hominum perfectionibus quam praesentat 156. Solus perfectus est, quia increatus, 266. Dei infinita simplicitas, 57, 150, 151, seq., 159, 157. Totus sensus, totus spiritus, totus ratio, etc., 159, 152, seq., 159, 157, 210. Immensus, omnia continens, creavit et conservat omnia, 252, 253, 312. Omnia continet, a nullo contineri potest; cur? 116. A Deo, cum cogitat, et loquitur, affectiones et passionis humanae procul removenda, 130, 157. Deus semper idem, homo non ita, 240. Dei scientiam nihil omnino fugit, 154, 252. Apud eum nihil non mensum, 251. Deus invisibilis quidem, propter emicentiam; ignotus autem nequaquam, propter providentiam, 122, 256. Dei providentia sapientissima est, et ad omnia extenditur, 154, 223. Infinitus et incomprehensibilis, temere investigari non debet, 153. Incomprehensibilis, invisibilis, quomodo visibilium comprehensibilemque hominibus se praesentat? 251. Dei naturam et immensitatem asequi non valet homo, 252, seq. Deus sine Deo cognosci non potest, 254. Deum a nemine visum, Verbum ejus multis modis conspiciendum se praebens manifestum fecit, 254, 256. Deus dicitur simpliciter Deus, verus est Deus, 181. Secus si sequatur additamentum, 181. Quomodo probatur? 180, seq. Deos gentium non simpliciter deos appellat Scriptura, 181. Deus nullus alius in Scripturis appellatus, praeter Deum omnium Patrem, et Filium, et eos qui adoptionem participant, 228. Deus unus et idem, Pater et Verbum, 185, 266. Deus unus Pater super omnia, et per quem omnia, et in omnibus, 181, 315. Quid ageret antequam mundum conderet? questio, cajus solutio Deo committi debet, 157.

Unus Deus rerum omnium conditorum opifex, 153, seq., 174, 183, 186, 197, 224, 227. Haec veterum omnium traditio est, 126. Id clare et aperte demonstrant Scripturae, probantque res creatae, 155, 156, 157, 183, seqq., 255. Corporeorum et spiritualium conditor, 162, seq. Unus et solus Deus, Christi Pater, 118, 176, 183, 193, seq., 193, 198, 199, 204, 206, 228, seqq., 289, 322. Utriusque legis auctor, a prophetis praedictus, et ab evangelistis auctoritatus, 185, seqq., 196, 197, seq., 199, 203, 237, seq., 258, 323, 324. Varia sapienter tribuit Testamenta, 258. Novum tamen Veteri praesentans, 257, seq., 210. In semetipso et ex semetipso fecit omnia, 118, 124, 137, 253. Ejus voluntas, omnium substantia et causa, 165, not. 312. Sua voluntate ac virtute loco materiae usus est, ut res conderet, 127. Fecit omnia libere, nullique necessitati servit, 121, 183. Ejus bonitas, virtus, et sapientia in rerum conditorum creatione elucent, 224, 284, ac praesertim hominis, 285. Bonus quidem est, sed justus etiam; secus non esset Deus, 225, seq., 286, seq. Deo Patre inscio aut volente conditi non potuit mundus, 117. Si sciente ac volente conditus fuerit, ille mundi auctor solus dici potest, 117, seq. Idem Deus mundum fecit, qui et mens conceptus, 119, seq. Per Verbum et Spiritum sanctum omnia condidit, facit, disponit et gubernat, 98, 118, 163, 188, 226, 255, 269, seq. Ad condendum mundum angelis non indiguit, 98. Cur? 118, seq. Neque instrumentis; vel organis, 118. Ejus manus sunt Verbum et Spiritus sanctus, 216, 293 et not., 323. His dixit: *Faciamus hominem*, etc., 226, 253. Extra Deum rerum omnium conditorem nullum principium esse potest, cur? 116, 117, 222. Dei proprium est facere; hominis vero, fieri, 240, 286. Dei operationum, virtutis et sapientiae receptaculum est homo, 214. Ad Deum ex hominis creatione et observata nihil redit, totum homini cedit emolumentum, 245. Ad Dei imaginem caro creata fuit, 299. Ad Dei similitudinem formatus homo, 226. Dei imago et similitudo, duo secundum Irenaeum et veteres alios; utraque in quo posita? 299 et not., cux, seq. Deus, hominis gloria, 214. Non Dei impotentiam arguit hominis imperfectio, sed ipsius hominis infirmitatem, 285, 281, et not. A Deo homines aut angelos creati qui transgredi minime possent, non oportebat; contrarium obicientibus quomodo

respondetur? 282, 283. A Deo homo liber ab initio creatus, quomodo? 281 et seq. Dei cum homine similitudinem non tantum in cognoscendi vi, sed et in arbitrii libertate et ratione repositam esse, Irenaei et ex antiquis non paucorum sententia, 251 et not., 282, 283. Deus homini vim non infert, quem liberum constituit ac eligendi facultate donavit, 281 et seqq., civi, seq. Deum aut impotentem, aut ignorantem constituit, qui liberam hominem negant, 282 et not. A Deo propter transgressionem Adamus et Eva non maledicti, sed serpentes; cur? 221, seq. Dei potentiam, ac propriam infirmitatem necesse fuit ut homo experimento disceret; cur? 295 et not. Deus erga Adamum misericordia motus ejecit eam e paradiso, mortique subiecit; cur? 222. Ex hominis lapsu patefecit, quam sit patiens, benignus et misericors, 215, 214, 285. Abellem justum Caino injusto subiecit; cur? 221. Justum dimittens potestati et malitiae impiorum, non operatur malum, 250. Apud Deum nihil otiosum, nec sine signo, nec sine argumento, 230, 258. A Deo cur inducitur diluvium, 279 et not.

Deus unus et idem a quo patriarchae electi, populus visitatus, gentes convocatae, 281. Nullius indigenae, patriarchas propter illorum salutem elegerit, 214. Deum musc igneus, nunc misericordem ac pium Moyses ostendebat; cur? 233. Homini Decalogum tradidit, cur? 247. Moyses legis jugum, cur imposuit? 244, 246 seq. Sacrificia non indiget, cur ergo praecipit offerenda? 247 seq., 250. Sacrificia omnia Israelitis in typos dedit, 252. Per typos Judaeum populum erudiri curavit, 244. A Judaeis non holocausta, sed iustitiam exigebat, 247, 248. Deus unus et idem prophetis omnibus afflavit, 170, 187, 276. Invisibilis, non in una eadem forma prophetis apparuit, 50, 254 seqq. Dei tamen faciem ipsam non videbant, quid igitur? 253, 256. Deum necesse erat a prophetis videri, cur? 253. A Deo uno et eodem, diversis temporibus, missos esse prophetas omnes, varis parabolis confirmatur, 289, 281. A Deo prophetarum testimonium, 215. Dei invocatione servabantur homines, et a daemonibus liberabantur ante adventum Christi, 122. A Deo omnia praesentia ad bonitatis ostensionem, justitiae consummationem, Ecclesiae formationem, hominis denique perfectionem, 285. Deus multis aptisque modis humani generis salutem consensum voluit, quinam illi? 244. A Deo uno eodemque per Verbum omnia revelata fuisse, demonstrant Scripturae de Christo passim testificantes, 240. Deum invisibilem quo sensu videndum ab hominibus praesentantur prophetis? 254 seq. Ejus magnanimitas patet in hominis redemptione, 215. Omnipotentis, 214. Cur generationem Christi humanam signo indicavit? 217. A Deo salus hominibus praesentia in Verbo per quod facta sunt omnia, 188, 519.

Deus homo factus est, 215. Quod ex Deo natum est, Deus est, 31. Deus solus remittere potest peccata, Christus autem remittebat, 314. Deus homini in Christo unitus, 211. Dei et hominis communicio facta per Incarnationem juxta Patris beneplacitum, 251. Dei et hominis naturam Mediator hominum participare debuit, cur? 211 et seqq. Dei imaginem Verbum incarnatum vere in nobis ostendit, et amissam similitudinem instauravit, quomodo? 312 seq., cux, seq. Deum eundem, sed nove colere per Incarnationem docemur, 186. Deum proprie dictum ab his qui verbo tenus tantum, Christus ipse distinxit, cur? 228. Deum scire neminem posse, quo sensu docuit Christus? 251 seq. Deum scire sine Deo impossibile; ideo Deus per Verbum docuit homines scire Deum, 252, 254 seq. Deus per Verbum cognoscitur, 253, 255. A Deo Judaei defecerunt, Patrem per seipsum sine Filio cognosci posse putantes, 256. Dei ejusdem veri hominis facti sanguine redempti sumus a quo et conditi, 293. Deo sicut nos debitores facti per lignum, ita per lignum a Christo redempti, 314. Deo eidem Patri in secundo Adam reconciliati sumus usque ad mortem obediens facti, quem in primo Adam offendimus non obediens ei, 315. Deus idem misit prophetas, et salutem hominibus per resurrectionem Filii dedit, 194. A Deo missus est Paracletus, cur? 208. In Dei et hominis adunitionem Spiritus Patris a Christo effusus, quomodo? 292. A Deo eodem missi apostoli, a quo prophetas, 279. Deus non ita pauper ut unum solum habuerit apostolum, 199. Deus idem, qui nos ad Filii sui nuptias vocavit per apostolos, ad eandem o. i. m. vocabat per prophetas, 279 et seqq. Deus unus factor caeli et terrae, et utriusque legis auctor, Pater, Verbum et Spiritus sanctus, juxta Irenaeum, cxix. Deus unus Pater in omnibus et per omnia, unum Verbum, et unus Spiritus, unitas in tribus, una in tribus natura, juxta Irenaeum, cxxxi, 255. Deo sacrificium offerendum cur, et quomodo? 251. Deus ad altare indeclinenter vult offerri sacrificia, nobis non sibi profutura, 251, 252. Deo acceptum Ecclesiae sa-

efficitur, cur? 250. Deo sola Ecclesia purum sacrificium offert, quodnam? 250. 251, cxi seq. Deo vere offertur Verbum in Eucharistia: sacrificio, 251 et not., cxii seq. Deo committi debent plura obscura, qua in Scripturis occurrunt, nec explicari a nobis possunt, 156, 157, 158. Deus unus, et una salus, sed varia praecepta, cur? 258. Dei gloria, homo vivens, 253. Deo nos ut serviremus perfectus, ideo a Christo liberati, 245. Et servire, hominis gloria est, 244. Deus vita nostra, sine qua vivere impossibile est, 254. A Deo, non a nobis, est bonum salutis nostrae, 214. Deo tribuendum quod nostrum est, id est fides et subjectio, ut recipiamus artem ejus et famus opus Dei perfectum, 286. Propter Dei dona superbiendum, sed ei soli adhaerendum, 320. Deo quisquis non credit, nec voluntati ejus parere vult, ipse sibi imperfectionis est causa, non Deus, 286. Deo qui non credunt, filii et angeli diaboli sunt omnes, 288. Quo sensu? 288 seq. Deo non obedire, malum, et mors hominis; obedire autem, bonum, et vita ejus; utriusque discrimen in libera hominis potestate a Deo positum, cur? 283, 286, 320. Dei amor, legis iustitia, 246. Dei amicitia tribuit immortalitatem, 243. Deum qui amat, quanto plus eum intuitus fuerit, tanto plus eum diligit, 243. Dei filii sunt omnes secundum naturam, soli vero justii secundum opera, quomodo? 288 et seq. Deo vivere non possunt qui agunt opera carnis, 305. Dei communicio, vita et lumen, 325. Separatio autem, mors, tenebrae, honorum omnium amissio, et quidem aeterna, 325. Ex Dei privatione sentitur magis quam pretiosa ejus possessio, 285. A Deo qui recedit, ex filio Dei filius fit diaboli, quo sensu? 288. Ad Deum scala, Spiritus sanctus, 223. A Deo homo per peccatum abcessit, ideo humanis potestatibus subjectus, 321. A Deo solo humanae potestates constitutae, 321. Quis earum constituendarum finis? 321. Deus unus et idem et incredulus cecitatem inferens, et fideles illuminans, 286. Quo sensu dicitur excusare? 286, 287.

Deus cur passus est resolutionem in nobis fieri per mortem? 295. Dei gloria et virtus in infirmitate carnis humanae elucet, eam resurrectionis et immortalitatis partem efficiens, 295. Deum eundem Patrem, qui creavit, et a mortuis excitare, ex Isaia, et Ezechiele, et ex Evangelio, quomodo probatur? 311. Dei artem et sapientiam quae caro in creatione percipere potuit, eadem a fortiori et virtutem ejus resurgendo percipiet, 296, 297. Deo omnia possibilia, neque carnis infirmitas supra voluntatem Dei, 299. Dei virtute suscitanda corpora nostra, juxta Apostolum, 300, 301. Si Deus potest vitam tempora eam carni humanae impertiri, cur eidem et incorruptiam largiri non poterit? 295, 297. Deo mortuorum non est, sed viventium, cur? 292. Dei visio, hominis vita, 255. Homines efficit immortales, 254, 285. Ex Dei visione vita aeterna, 254. Quomodo? 254. Deus a quibus videtur, et quomodo? 254. Deum qui videt intra Deum sunt, 254. Clara Dei visio non nisi post regnum justorum temporale secuta est in caelis, juxta Irenaeum, 337. Deus otiosus sicutus ab Epicureis, nullam rem creaturam curam habens, 223 et not. Refelluntur, *ibid.* Deo ut admerent, angelisque imponeret mundi creandi ac regendi munus tum philosophi, tum Gnostici, vanta timoribus ducti, xxi. Providentia Dei mundum hunc regi ipsimet ethnici confessi sunt, 223. Deus duplex, honorum alter, alter malorum fabricator a pluribus et veteribus philosophis enocitatum, cur? xxi. Ut utique diversum nomen, diversa origo, juxta Zoroastrum, *ibid.* et xxx. Deum summum et Patrem ignotum ex se ac invisibilem, per rerum creationem non esse manifestando prodidisse, principium tum philosophis, tum Gnosticis commuere, cur? xxi. Deum ex subjecta materia cuncta fecisse, Anaxagoras, Empedocles, et Platonis assertio est, a Valentinianis assecta, 154. Deum unum, summum universi opificem, agnovit Plato; deos autem inferiores praeter eum stituens, in hoc caeteris gravissimè peccavit, xxi. Deum unum, bonum et justum contentens Plato, Gnostici ipsi religiosior ostendunt, 221 et not. Dei nomen ipsis etiam a Platonibus tributum, quibus veram Dei esseptionem negabant, xxxii. Quid inde? *ibid.* Dii plures juxta Platonicos, alii feminas, mares alii, alii masculo-feminas; per feminas quid ab his intellectum? xxvii. Dii alii *seu* *intelligibiles*, alii *seu* *intellecuales* in mundo intelligibiles, juxta Proclum ex Platonico rum sententia, xxxix. Quid utriusque? xi. Dii alii materiales, alii immateriales, juxta Iamblichum, quinam utriusque? ad solos materiales, utpote inferiores, rerum humanarum administratio immediate pertinebat, xxi. Cur? xxi. Horum etiam varia genera et ordines diversi, diversas pariter in administratione mundi functiones et officia exercebant, juxta eundem, *ibid.* Dii alii mundani, alii supermundani juxta Salustium philosophum, horum illorumque ordo triplex; quinam utriusque et quinam eorum functiones?

Omnes autem primo Deo longe inferiores, xxi. Dii mundani multiplici ordine, serie, ac successione a superioribus progeniti, juxta Platonicos, xxi. Idem ac angeli et archangeli, quos a Demiurgo creatos fingebat Valentinianus, *ibid.* Deus summus omnibus incognitus, ex Menandro, 100. Deus Judaeorum, angelorum inferiorum principis, ex Basilide, 101. Ex Saturnino, 101. Circa Dei, et Jesu Christi unitatem, Nicolaitarum et Cerinthianorum varii errores, 188. Deus principalis, rerum visibillum et creaturarum principium non est juxta Nicolaitas, 188. Deus unus, qui omnia visibilla et invisibilla fecit, per Verbum suum ostenditur ex Joanne contra Cerinthum et Nicolaitas, 188. Deus duplex, alter bonus, alter malus, secundum Marcionem et assectas, 198 seq. Deus Marcionis repugnat, 118 seq. Deum dividens Marcionem, Deum interimit, quomodo? 224. Deo Marcionis Dii finiti erunt, 116. Deus duplex a Marcionitis, Manichaeis, et Priscillianistis, cur affirmatus? xxxi. Deus bonus, et Deus judicandi vim habens, duo secundum Marcionem. Refellitur, 224. Deum creatorem a lege et prophetis annuntiatum, malorum auctorem esse Marcianus asserit, 106, 198. Refellitur, 268, 270. Ab alio Deo prophetas, ab altero autem Patre Christum Dominum Marcionitas dicentes, perstringunt? 276. Deum ipsum auctorem cupiditatis, non nisi ridicule uxoris proximi rerumque ejus concupiscentiam prohibere potuisse, Epiphanius et Carpocratis blasphemias, 331. A Deo omnia omnibus, tum rationabilibus, tum ratione expertibus facta fuisse communia, nequidem matrimonio excepto, in eoque sitam justitiam credidit Epiphanius, 350, 351. Deum non Gnosticis modo, sed et veteribus perlique vocem *ab* denotasse, undenam constat? xxxii. Deum verum creatorem omnium blasphemabant Gnostici, super eum alterum Deum se invenisse putantes, 226. Deus caeli et terrae, non vere Deus est juxta Gnosticos; quomodo probant? 230. Eorum cavillus respondetur, 230, 231. Deum magnum adinvenisse putabant Gnostici, ingentes enim terrena minime administrantem, 223. Deus verus a nul o cognitus ante Christi adventum, iuxta Gnosticos adulterantes Scripturas, 235 seq. Refelluntur, 234. Deum a prophetis annuntiatum, Patrem Christi non esse effulgentem Gnosticis, 233. Refelluntur, 233 seq. Deos plures fingebat, 223. Deus alterius Patris typus et imago esse non potest, 232. Contradictentes Gnostici refelluntur, *ibid.* In Deum creatorem Valentinianorum blasphemias, quanam? 227 seq. Deum creatorem Valentinianum ab ea labe, quae extra Pieromata expulsa est, emisum blasphemabat, 198. In hoc peiores Marcionitas, 198 et not. Deum corpus et compositum inducebant, 151, 157. Fato subiciebant, 154. A Deo malorum causam ut averterent, et in solam ignorantiam refundent Valentiniani, quot nugae aniles venditarunt? xxxi et seq. Deus duplex secundum Valentinianos, alter hujus saeculi, alter super omnem principatum, 182. Deus unus, invisibilis, sempiternus, ingenitus et incomprehensibilis, caeterorum Aeonum caput, juxta Valentinianos, xvii, 5. Deos triginta Valentinianum invenisse, a SS. Patribus non pauci existimant, xxxii. Dii 30 ab Hesiodo coniecti, a quo forsitan Pieromatis formam Valentiniani desumpserunt, xxx. Dii majores gentilium, Aeonos sunt Valentinianorum; minores, mater Achamoth cum Ogdoade sua, 133. Dii duodecim ethnicorum, imagines duodecim Aeonum Valentinianorum, 156. Deorum duodecim ethnicorum nomina congruentiora, quam duodecim Aeonum Valentinianorum, 136. Dii primi duo ab Aegyptiis admissi, ipsamet Valentinianorum prima duo principia; quomodo, et quo ex fonte hauserunt omnes? xiv, xvi. Dii *seu* Platonico rum, nihil aliud quam *seu* Nus, et veritas Valentinianorum; nihil aliud *seu* quam haereticorum secundi Aeonos? xi. Dei unitatem a Valentino aut prioribus Gnosticis negatam fuisse, improbabile prorsus, xxxii. Deum omnipotentem ex defectu ortum esse asserunt Marciosi, 82, 90. Deum Patrem ante Christi adventum ignotum fuisse, ex Scripturis probare nituntur Marciosi, 90. In Deum veteris Testamenti auctorem quae obiciunt haeretici, eadem Christum ferunt, quomodo? 266. Deum solius formae et qualitatis causam, materiam vero ingenitam esse quidam affirmantes, refelluntur, 348. Deo mundi conditore fingere quidpiam superius, summa impietas, 144, 198, 258, 262. Deum mundi conditorem, labis fructum dicere, summa blasphemias, 157, 183. Deus pater labem et ignorantiam in Pieromate oriri permittere non potuit 120, 121, 140. Deos sensum emittere non potest, cur? 151 seq. Deum quidem unum confitentur haeretici omnes, sed per malam sententiam mutant, 88. Dii unde orti, ex Antiphane? 33. Orti ex Oceano et Theti, ex Homero, *ibid.* Ex deorum pluralitate mundi insulti consequuntur, 117. Ex Dei nomine pluribus indito, plures proprie deos concludi non posse, quanam certo demonstrant? xxxii et xxxiii.

Dextra quæ, secundum Valentinianos? 23, 28. Quid ista dem significaret? 152, 155.

Diabolus quo sensu fortis dicitur? 183. Quamnam ejus potestas? 322. Diabolum invidia commotum, quod homo ad imaginem Dei conditus esset, id iniquo animo tulisse, veterum quorumdam sententia, 222, not. Diabolus jam ab initio mendax mendacis primos homines subvertit, quomodo? 320. Diabolus eadem judicii forma qua serpens olim a Deo damnatus, cur? 223 et not. A Deo juste iterum in captivitate redactus, cur? 220. Diabolum a Christo victum, iisdem vinculis colligari oportuit, quibus ipse hominem alligaverat, 319. Diabolus homini invidens, hominem sibi subjicere molitus est; sed ab homine victus, ipse homini fuit subditus, 322. Mentitur terrena regna sibi vindicans, cur? 321. Per diabolum homo mortificatus, quomodo? 220. Diabolus cum violandi præcepti Dei auctor homini fuisset, ejusdem præcepti objectu victus ac ligatus a Christo fuit, 319. Diabolus homines captivos detinens a Christo quomodo derictus? 271. Diabolus Christum tentans, quomodo repulsus? 318. Quia hominem non esurientem per escam seduxit, ideo Christum esurientem non potuit vincere, 318. Ad resistendum diabolo missus a Deo Paraclitus, 208. Diaboli propositum quodnam, ut homines perdat? 228. Diabolo præsertim et angelis apostatis paratus ignis æternus, 221. Diaboli organum Antichristi; ejus iniquitas, superbia, ambitio, quæ? 321. Sedes ejus, *ibid.* Potestas, bella, præstigiæ, *ibid.* Diabolus non tum damnationis suæ accepisse sententiam, neque semperitis cruciatibus addictum, trita veterum non paucis sententia; ex ea quid eruebant? 321 not., cxi. Cum diabolo qui in abscessione perseverant, angeli ejus sunt ac filii, non natura, sed operibus, 288 et seq. Diaboli sortem percipit: quisquis sine penitentia in operibus malitiæ perseverabit, 231. Diaboli v. s. homo peccator, 220.

Diabolus. Vide *Dæmones*. Diaboli ministri Gnostici, in hominum perniciem, in quo? 228. Diabolus, cosmocrator seu mundi princeps a Valentinianis dicitur, 26. Ejus sedes, 26. Unde ortus, ex Valentino? 53. Quis ex Carpocratianis? 101. Diabolo et hominibus quibusdam una et eadem essentia, ex Heraclione, 374, 375.

Dies retributionis, de quo Isaias, quid? 146, 147. Die Dominico et Pentecoste, cur non flectitur genu? ab apostolis hæc orta consuetudo, 342. Dies in 12 horas dividitur, 162. Dies duodecim horarum, ex Marcosis quomodo? 85 et not. Dierum, mensium et anni divisio ad Pieromatis divisionem non quadrat, 152 seq.

Digitis manuum quomodo numeros indicarent antiqui? 82 et not.

Divinum cur a Deo inductum? 279 et not.

Discipuli vellentes spicas die Sabbati, violatæ legis minime rei, cur? 237. Discipulos dormientes Christus primo dimittens; patientiam Dei erga dormientes homines significabat, 259. Discipulus quisnam spiritalis? hic a nemine judicatus, ipse judicat omnes, 270, 272, 271. Quomodo judicat gentes? 270. Judæos, *ibid.* Marcionitas, 270, 271. Valentinianos, *ibid.* Gnosticos, *ibid.* Elmonitas, *ibid.* Hæreticos Christum specie tenus hominem esse dicentes, *ibid.* Pseudo-prophetas, *ibid.* Schismaticos, 272. Omnes denique qui sunt extra Ecclesiam? 272.

Dispensatio, quid? 28 not.

Dives in Evangelio a Christo cur damnatus? 229.

Divisio Pieromatis non quadrat ad divisionem anni, mensium et dierum, 152 seq.

Docetarum omnium doctrina et argumentationes in veritate non fundatæ, si Christus putative tantum homo, cur? 271 et not.

DOSWELLI quamnam conjecturæ de tempore quo quinque ab Irenæo conscripti libri? xcvi. Refelluntur, xcvi, xcvi. Martyrum albo Irenæum eradere nititur; futilia ejus argumenta refelluntur, xc et seqq. Asserit animas quæ baptismo regenitæ non fuerint, tandem aliquando penitus interituras esse. Refellit, cliv. Irenæi verba vertendo aperte corrumpit, *ibid.*

Domina, matris Achamoth nomen, 25.

DOMITIANO imper. scripta Joannes Apocalypsim, 330.

Drachmæ amissæ parabola insane abutuntur Marcosis, 80 seqq.

Duodecim Æonum Valentinianorum, 6, 7. Ejus mysteria et figuræ, 14, 145. Ejus typum non esse duodecim apostolos, 145 seqq.

Duodecastylum firmamentum, quid? 258 not.

Dynamis, Logos, Sophia, Phronesis, totidem Æones, virtute duntaxat, non re ab inuito Patre distincti, juxta Basilidem, xxxvii.

E

Emon, ubinam et quo tempore dogmata propagare cepit? lxxvi. Legis veteris studiosus observator, *ibid.* Quinam ejus errores? *ibid.* Præva consuetudines, *ibid.*

EBLONÆ, a quo ita nuncupati? lxxv, lxxvi. Eorum errores, lxxvi. Quomodo inter se discrepabant, *ibid.* Priorum et posteriorum errores accurate distinguendi, *ibid.* Præva eorum consuetudines, quæ? *ibid.*, 21, 105. Scripturæ quænam ab eis rejectæ, mutilatæ, suppositæ? *ibid.* Eorum de mundi auctore et Jesu sententia, 105 et not. A spiritali discipulo, quomodo judicandi? 271. Incarnationem Filii Dei ex Maria Virgine Spiritu sancto cooperante factam respuentes, manent in veteris Adæ damnatione, 285. Theodotionem et Aquilam secuti, temere Christum e Joseph generatum asserunt, 215. Refelluntur, 215 seqq. Solum Matthæi Evangelium, non tamen integrum, sed mutilum ac depravatum admittent, Paulum vero rejiciebant, 105, 189 et not. Lucam admittentes, Paulo apostolo testimonium reddentem, temere Paulum rejiciebant, 205.

Ecclesiæ typus, statua salis uxoris Lot, quomodo? 269, 272. Jacob et Rachel, 258. Egressus ex gentibus, egressus Hebræorum ex Egypto, 268. Ecclesiæ ex gentibus assumpta, per uxorem Osæ et Moysis significata, 257. Ad Ecclesiæ formationem, hominisque perfectionem a Deo præfinita omnia, 285. Ecclesiæ persecutiones variæque Christi operationes prænantiarunt veteres prophetæ, ac in se præformarunt, 272 et seqq. Ecclesiæ messuit quilibet a patriarchis et prophetis antea disseminatum, 261. Ecclesiæ, Abrahæ semen, a Deo per Christum parenti suo promissam hæreditatem recipiens, 236. Ecclesiæ ex hominibus fornicationis a Deo assumpta, et Filii ejus communicatione sanctificanda, 257. Ecclesiæ caput est Verbum per quod omnia, 313. Ecclesiæ omnis Hierosolymitanæ Ecclesiæ ortum debet, 193. Mater est nutriens in vitam, 225. Persecutionibus non debilitatur, sed augetur, 272. Ab Ecclesiæ virgine generatio nova repetenda per fidem, 271 et not. Ecclesiæ munus Dei creditum, fides nostra, ad hominis vivificationem, 223 et not. Ejus auctoritas necessaria ad astruenda fidei dogmata, 173 not. Dei Spiritus et veritatis deponitorium dives; quicumque ab ejus unitate desciscunt in partem illius non veniunt, cur? cxi, 174, 225, 272. Blasphemi, et impudentes sophistæ, 317. Cæci ac cæcorum duces, ideoque fugiendi, 317. Ad omnem doctrinæ ventum moveatur, cur? 223. A spiritali discipulo judicandi, 272.

Ecclesiæ Christi veræ quamnam in apostolicorum virorum animis insita, et ab apostolis accepta notio? cxviii. A cæteris quibuscunque societatibus quomodo discernitur? *ibid.* et seqq. Hæreticos omnes ab ea excludit Irenæus, *ibid.* Falsa proinde, quam commentis sunt recentiores Protestantium ministri, Ecclesiæ notio, *ibid.* Quatuor ejusdem proprii, singulæque characteres, *ibid.* Unitas, *ibid.* Sanctitas, cxiii seq. Universalitas, *ibid.* Ab apostolis accepta origo, *ibid.* Si solius Ecclesiæ Romanæ ac catholicæ characteres, cxvii seqq. In ea sola certum quorumcunque controversiarum componendarum modus; extra eam, nullus, cxix seq. Nunquam desitura est, doctrinamque puram et inlibatam perpetuo conservabit, tradetque, 273, cvii, cxix seq. Vana ea de re Grabii cavillationes, refelluntur, *ibid.* Vera Christi Ecclesiæ per universum orbem diffusa, 48, 193, 278, cxvii. Inanes Grabii trica, cxix seq. Visibilis ac conspicua, cxvii, cxvii. Fidem ac Symbolum ab apostolis accepit, 48 et not. Sola veram ac vivificam fidem ab apostolis acceptam tradit, 173. Sectis quibuscunque antiquior, cxvii. Catholica, deponitorium dives, in quod apostoli contulerunt omnia quæ sunt veritatis; veritatem ubique prædicans, 178, 317, cix. Vani Protestantium cavilli, *ibid.* Extra ipsam nonnisi latrones, fugiendi, 178. Soli lumen Dei creditum, 317. Ejus una toto orbe anima, unum cor, una sibi que semper et ubique constans fides et doctrina, 49, 51, 106, 223, 317. Ejusdem miracula vera et benefica, 164, 165, 166. Irenæi ætate ad hoc communia, *ibid.* Dæmonum invocationibus et magicis artibus ascribi non possunt, *ibid.* In ea sola veri martyres, verum martyrium, paraque ac sancta doctrina, 272, cxvii. Extra eam nulla vera sanctitas, cxvii. Ecclesiam aliquam esse necesse est quæ inter omnes prima sit ac præcipua, omnibusque præsit; cur? cix seq. Eam esse solius Ecclesiæ Romanæ prærogativam, veritas Irenæo certissima, 173 seq. et not., cix seq. Importunissimi loci pondus frustra declinare conantur Protestantibus, cxi seqq. Ad Romam Ecclesiam necesse est cæteras omnes convenire; cur, et quomodo? *ibid.* Vide *Romana Ecclesiæ*. In Ecclesiæ catholica traditio apostolica pura et inlibata semper servata, 173, cxvii seqq. A Romanis pontificibus adulterari nunquam potuit, cxvi seq. Medium quo ad us

usque fluxit intemerata, successio episcoporum est legitime in Ecclesia catholica ordinatorum, cxiv, 175 seqq. In singularum Ecclesiarum archivis, episcoporum ab apostolorum ævo sibi invicem succedentium Catalogus Irenæi ætate exstat, cxvii. Ad hanc episcoporum successione hæreticos cur tam sæpe provocat Irenæus, cxiv seqq. Ad confundendos omnes hæreticos, unius Ecclesiæ Romanæ Catalogum, omissis aliis, evolvere sufficit; cur 175 seqq., cx. In sola Ecclesia catholica Romana veri sunt ac p̄i pastores et episcopi ab apostolorum successione ducentes, 175 seqq., 263, cxiv seqq. Singuli singulis Ecclesiis ab apostolis præfeci, cxv seq. In alia quavis societate nulli veri pastores, cxv, cxvii seq. Ab illis solis veritas, germanaque Scripturarum expositio petenda, 263, 270, cxv seqq. Hic antiquus Ecclesiæ status, e quo vera agnitio repetenda, 272 et not. Ecclesiæ omnes et singulas, omnesque ac singulos episcopos in errorem conspirare, impossibile; cur, cxix seq.

Ecclesiæ oblatio a Christo mandata, purum est et acceptum Deo sacrificium, 250. Ecclesia ab apostolis acceptum offert Deo sacrificium in universo mundo, quodnam, et cur, 249. Sola puram oblationem corporis et sanguinis Verbi incarnati offert Deo, 230, 251. Ejus sacrificium cur Deo acceptum, 250. In Deo omnipotente per Jesum Christum offert, 249. Ecclesia sub M. Aurelio motibus intestinis ob animorum dissonem quas æta; cur, lxxix. Ecclesiæ quænam aliæ, præter Occidentales omnes, Romanæ consentiebant in disciplina Paschatis, lxxix. Dissidentes, Anticeti et Polycarpi ætate, pacem et unitatem cum tota Ecclesia servabant, 341. Ab Ecclesiis Orientalibus et Occidentalibus dissidentibus funestum schismatis malum avertit Irenæus, quomodo, lxxvii, lxxxvii, xc. Ecclesiis Orientalibus pacem restituit Victor papa, argumentis Irenæi virtus, xc. Ecclesia quam lato jam Irenæi ætate per orbem diffusa, 49. Verorum adhuc miraculorum gloria coruscans Irenæi tempore, lxxix. Ecclesiæ in Galliis adhuc rarissimæ medio tertio sæc., lxxxiii. In Ecclesiis totam Irenæi Christianæ religionis promovendæ studium, quomodo sese diffudit? lxxxiv. De Ecclesia tota Irenæi discipulis verbis, scriptis et exempis, quam bene meriti, lxxxiv.

Ecclesiæ catholicæ ab apostolis traditis dogmatibus de angelorum prævaricatorum superbia et casu, necnon de restauratione omnium in Christo, Valentiniiani quomodo abast, lxxi, lxxxii. Ecclesia, Valentinianorum Æon, hominis conjux, a Logo et Zoe orta, 6, xvii. Ecclesia e. m. homine indivise conjuncta, nec prinde ab eo diversa, aut re distincta, xxiv. Ecclesia et hominem a Vita et Verbo effluxisse, Scripturis abusus Valentinus iunxit, xxix. Ecclesia spiritalis semen Valentinianorum, 28. Ecclesia inferior seu spiritalis homines, cur imago superioris Ecclesiæ a Valentinianis dicti, lxxxix. Ecclesiæ terrenæ Homo, superior Æon, dux et præfectus, a quo sciñcet p̄r subditos sibi Æones informatæ, et in lucem edita, lxxxix. Ecclesiæ locum, in Incarnatione Virginem adimplevisse Marcossii asserebant, lxxxix. Ecclesia, quid ex Sethianis, 109.

Ecclesiasticus, Valentinianorum Æon, Hominis et Ecclesiæ proles, 7, xvii. Hoc nomen a spiritus sancti proprietate derivabit, xxx. Ecclesiasticorum nomine Catholici a veteribus non raro designati, 263 not. Vulgus eorum et plebem ita appellabant Valentiniani, 265.

Edessa caput Osrhoenæ, lxxxv.

Eicton, quo sensu vocatum a Mercurio primum omnium principium ab Ægyptiis admissum xv. Idem ac Bythus Valentinianorum, quomodo, *ibid.*

Electio, non natura, boni homines aut mali, secus nec laudandi, nec vituperandi, 281, 282.

Electivum cur appellatum novum a Potamone introductum in Alexandrinam scholam philosophandi genus, xxiii.

Eleemosyna præteritæ cupiditatis solutio, 242.

Elementa mundi corporæ, ex Achamothis tristitia et pavore orta, secundum Valentinianos, 19, 20, 26. Iis omnibus insitus ignis exitiosus, 26. Elementa quatuor, quid significant, ex Marcossii, 84.

Eleusinia et Bucchanaia, abominanda ethnicorum sacrorum mysteria, quibus ethica religio veluti turpi infamiae labe semper fœdatis remansit, xv.

Eleutherus papa 12 ab apostolis, Soteris successor, 176. Ad Eleutheri usque ætatem Valentinum pervenisse, improbabile, xv. Eleutheri episcopatum cum Antonini principatu componens Tertullianus, gravis anachronismi reus, *ibid.* Ad Eleutherum papam scriptæ epistolæ a martyribus Lugdunensibus, non a c. ero solo, cur, et qua de re, lxxxix. A quo perlatæ, lxxx et seqq. Eleutherus, an Victor præproperas pacis litteras Montanistis concessit

lxxxix, lxxx. Eadem, monente Præaxe, revocata jam emissæ, *ibid.*

ELIAS indignans valde propter populi transgressionem, mitius agere edoctus est, quare, 236. Proprie Deum non vidit, quid igitur, 256. Eiam vere assumptum in carne, minimeque in curru igneo consumptum ejus carnem, Jona et trium puerorum conservatio possibile demonstrat, 238. Ejus assumptio in proprio corpore, resurrectioni corporæ Patrum quomodo præmonstrabat, 298. Cum Moyse in altitudine montis cum Deo homine locutus est, cur, 255. Ubinam est cum Henoch, 246 not.

Eligendi potestas, cum indifferenter voluntatis ad utrumlibet, ab Irenæo vindicata contra Gnosticos, cxvii seqq.

Elloeth, quid significat, ex Irenæo, 170 not.

Eloe, quid significat, ex Irenæo, 170 et not.

ELPIDIUS rhetor, Marci Memphitani in Hispaniis discipulus, xi. Quo anno a concilio Cæsaraugustano damnatus, *ibid.*

Elpis, Valentinianorum Æon, Patricæ conjux, Hominis et Ecclesiæ proles, 6.

Emeth, seu fors. n. Kneph, quo sensu vocatum a Mercurio principium Deo solo Monopatore inferius, ab Ægyptiis admissum, xxv.

Eminentia Dei invisibilis quidem, at ejus providentia nequaquam ignota, 122.

Emissio, quid, 151. Emissionum Æonum explicandarum rationes, quæcumque afferri possunt, repugnant, 158 seqq. Emissiones Æonum Valentinianæ, gratis excogitata, 151. Nulla earum ratio reddi potest, 156 seqq. A Gnosticis acceptæ, 151.

EMPEOCLES, unus e philosophis ethnicis a quibus Valentiniani materiam systematici mutuati sunt, xxii. Ex subjecta materia facta esse omnia docuit, 151.

Enkratitæ, seu Continentes, Tatiani discipuli, lxxi.

ENKOA, Bythi conjux, 5, xvii. Charis et Sige appellata, *ibid.* Cum Bytho indivise conjuncta, nec prinde ab eo diversa, aut re distincta, xxiv. Num et Veritatem parit, 5. Ab Emma Patris, et Nu immediate emissos asserebant angelos Simon, Menander, et Saturnius, quid inde, lxxxviii. Emma Valentinianorum, ipsamet Chaldaicorum Intelligentia, quomodo, xxvi.

ENOCH quid, ex Irenæo, 129.

ENOCH sine circumcissione Deo placens, conservatur usque nunc testis justis iudicis Dei, 246. Enoch et Elias in paradysum terrestrem translati, juxta apostolorum discipulos, 298. Enochi cum proprio corpore resurrectio resurrectionem iustorum præmonstrabat, 298.

Enthymesis Sophiæ, quid, 9, 11. Partus informis est, et femineus, *ibid.* Achamothis dicitur, 18. Vide *Acuonoth*. Secunda Ogdoas dicta, 16. Revera intra naturæ angelicæ limites a Valentinianis conclusa, quid inde, xxiii. A Valentinianis conflictæ, tanquam malorum omnium seminatricum et radix, xxii. A Sophia separari non potuit, 110, 141. Separata, passiones co. cipere non potuit, 141. Ab ea passiones separari non poterunt, ut fierent mater substantia, 141. Ejus imago esse non potest Julia Anastasia, 145. Enthymesi Sophiæ cum anima mundi Platonicæ vix major affinitas, xi et seqq. Enthymeseos vani perturbationum æstus, earumque ab ea secretarum condensatio, etc., quomodo in Platoniorum placitis agglutibrata, xii.

Ephesina Ecclesia a Paulo fundata, 178. In ea permanet Joannes apostolus usque ad Trajanæ tempora, *ibid.* Ea fidei a Paulo acceptæ et conservatæ testis est verus, 178. Non Ephesini tantum presbyteri, sed et proximarum civitatum episcopi a Paulo Mi. etum advocati, juxta Irenæum, cxviii. Quid inde contra Puritanos, *ibid.*

EPICURUS Pythagoricus philosophus, cujus disciplinæ seipsum tradidit Plato, xxii.

EPICURUS unus e philosophis ethnicis a quibus Valentiniani materiam systematici mutuati sunt, xxii. Epicuri et Democriti prima rerum principia, 153. Umbra et vacui Valentinianorum auctores, 151. Epicurus Marcienis consiliarius a Tertulliano dictus, 225 not. Ab Epicureis Deus otiosus fictus, nullam rerum creaturarum curam habens, 225 not.

EPIMACHUS circa triplicem mundum excogitata doctrina, ipsissima est Valentinii hypothe. is, quomodo, xxv.

EPITHANUS ex patre Carpocrate Alexandrinus, ex matre vero Alexandria Cephaenius, lxxvii. Platonicæ phi. usophiæ peritissimus fuit, *ibid.* Egregiis dotibus abusus, nefaritis dogmatibus patris ampliat, ad secundum et fautorem ejus se applicavit, *ibid.* et lxxviii. Quomodo ejus dogmata, *ibid.*, xvi, 54, 330 seq. Junior adhuc morte imminat præventus, quo anno, incertum; vix tamen Adriano principi superfluis p̄tulit. Ei mortuo divini honores a Copilæniis delati, *ibid.* Quosnam scripsit libros, *ibid.* Juxta

Epiphaneus iustitia Dei quid, 350. Apud Deum nullam esse personarum acceptationem, imo omnibus, etiam animalibus, iuste et aequaliter ab eo bona sua distribui, qua mente asserebat, 350, 351. Ejus adversus auctorem veteris legis maledicta, 351. A Valentino et Ptolemaio quomodo differerebat, XLVIII. Cur a Clemente Alexand. ^{prophetae} auctor dictus est, *ibid.* Ejus hypotheseos irridet Irenaeus, 54, 55. Epiphaneus et Carpocrates filius ejus Adriano imperante nefarias suas haereses confirmarunt, xv, xvi. Circa vocem *Epiphaneus* misere lapsus Irenaei interpres, Tertulliano praebuit offendiculum, XLVII.

EPIPHANUS verba aliqua e Lucae exemplaribus a Catholicis quibusdam abstrahi fuisse queritur, 219 not.

Episcopales sedes in Galliis paucissimae Pothini et Irenaei aetate, LXXXI et seqq.

Episcopis quos instituerebant apostoli, tradita quaecunque scitu necessaria erant; cur, 175. Ab episcopis solis, qui successorem habent ab apostolis, legitima Scripturarum expositio et doctrinae veritas petenda; cur, 262, cxv. A principali successione qui abstant, quomodo habendi, *ibid.* Episcoporum legitime ordinatorum successio traditionem apostolicam transmittit, 176. Certissimum argumentum quo demonstratur traditionem apostolicam fribatam in Ecclesia conservatam fuisse, cxiv seqq. Hinc prosterantur Calviniani, Lutherani, etc., *ibid.* Haec successione cur tam acriter urget adversus haereticos Irenaeus, cxiv seqq. Sola catholica et Romana Ecclesia ea legitima episcoporum successione gaudet; sola profunde apostolica et vera, cxv seqq., cxiv. Episcoporum successione ab apostolis catalogus Irenaei aetate in archiepis Ecclesiarum omnium existat, cxvii. Singulares proinde in Ecclesiis constituti ab apostolis episcopi, presbyteris jure divino superiores, *ibid.* et seqq., 201 not. Inter tot episcopos tam longe a se dissitos, quomodo unitas fovenda, cxix et seqq. Episcopos omnes singulasque Ecclesias in errorem conspirare impossibile est; cur, cxix, cxx. Episcopis quibus apostoli tradiderunt Ecclesias, haeretici omnes valde posteriores, quo sensu, cx, 317. Episcopi et presbyteri non tantum Ephesi, sed etiam reliquorum proximarum civitatum a Paulo apostolo Miletum convocati, 201 not. Episcopi fratrum nomine a veteribus nunquam designati, LXXXIII. Episcopis solis credita quatuor prioribus saeculis administratio sermonis in Occidente, cxviii. Inter episcopos olim mos promiscuus eucharistiam ad sese mutuo transmittendi, paschali tempore, 341 not. Episcopi in Galliis vix alibi quam Lugduni esse potuerunt M. Aurelii anno 17, LXXXII seqq. Episcopis pluribus Victoria nimis severitas in Asiaticis displicuit; cur, LXXXVI. Irenaeo praecipue, *ibid.* et LXXXVII.

Error prodire timet nudus, sed veritatis speciem induit, 203.

EDNAS legem et prophetas restituit, quando, 216

ETHNICI ab ipsis rebus creatis discunt unum esse Deum mundi conditorem, 126. Dei providentia mundum hunc dirigi confessi sunt, 223. Apud ethnicos Christiana religio majorem sibi auctoritatem non acquisivit ex sacrorum ac profanorum mistione, qua ornata est philosophia Platonica, quinimo, xxiv. Ethnicorum sacra quanti faciebant Platonici, LIII. Cur et tantum pariter aequae ac Pythagorici vocabulis in eorumdem sacris adhibitis tribuebant, *ibid.* Ethnici ipsa Valentiniani pejores, quomodo, XLVI. Ethnici congruentiora nomina imponunt duodecim diis suis, quam Valentiniani duodecim Aeonibus suis, 156. Ab impuris ethnicorum Platoniorumque intiamentis Marcistorum redemptiones manarunt, LIII.

EVANGELIUM nomen Antichristo convenire potest; de hoc tamen nihil affirmandum, 329 et not.

Eucharistiae sacramentum quibus sacrilegis a Marco et discipulis contaminatum, L. Eucharistiam consecrare se fingit Marcus magus, vinumque in Christi sanguinem meris praestigis convertere, 60, 61. Hinc manifestum, admissam ab eorum transsubstantationem, praesentiamque realem, L seqq., cxxxix. Eucharistiam offerendi potestatem laicis competere nunquam dixit Irenaeus, cxi seqq. Gravius id absurdum Irenaeo attingens, castigatus, *ibid.* Eucharistiam verum esse Christi corpus et sanguinem, per veram et realem panis et vini transmutationem in idem Christi corpus et sanguinem certissima veritas ab omnibus tum haereticis, tum Catholicis Irenaei aetate agnita et propugnata, cxxxix et seqq., 251 et not., 270, 295 et not., 294. Ea adeo constitit Irenaeo, ut Gnosticos negantes Verbum divinum esse mundi opificis Filium, veramque carnem suscepisse, et carnem alitiquando resurrecturam, inde confutet, cxL seqq., cxLII, cxLV seqq., 251, 270, 295 seqq. Nisi ea fuisset Irenaei fides, vana et ridicula essent ejus argumenta, cxLI seqq., cxLII, cxLVI, cxLVII. Grabi aliorumque Calvinianorum vanae exceptiones refelluntur, cxLVI, cxLV,

cxLVI seqq. Invocatio Dei super panem et vinum, certissimum eorum transmutationis in Christi corpus et sanguinem argumentum; cur, cxLI seqq., 251. Eucharistico Christi corpore et sanguine carnem nostram alii et nutrirunt, tamen vere quam pie affirmare potuerunt SS. Patres; potuerunt et negare; cur, cxLVIII seqq., 194. Catholica de praesentia reali et transsubstantiatione doctrina, a Cyrillo Hierosolymitano, Gregorio Nysseno, Joanne Damasceno, et aliis antiquis Patribus, ipso fatente Grabio, propugnata, cxLIX seqq. Albertini et Claudii de Paschasio Radberio commenta omnino raeere, Justinumque martyrem et Irenaeum idem cum Cyrillo, Nysseno et Damasc. sensisse, necessaria Grabiana confessionis consuetaria, cii seqq. Eucharistia, ex Irenaeo, constans ex duobus rebus, terrena et caelesti, aliud praesentiae realis et transsubstantiationis argumentum, cxLII seqq., 251. Eam pro vero ac proprio dicto nova legis sacrificio, ipso fatente Grabio, habuit Irenaeus, cxi, cxLIX, 249, 250 seqq. Hoc sacrificium purum ac novum veteribus sacrificiis substituit Christus, toto orbe nomini Domini offerendum, 249. In eo Verbum vere Deo offertur, 251 et not. Eucharistia, vero Christi corpore ac sanguine, nutrita caro vitae aeternae cupax est, 251. Eucharistia sententiam nostram de resurrectione carnis et de Verbo incarnato confirmat, 251. Eucharistia primis Ecclesiae temporibus a summis pontificibus in unitatis et pacis signum absentibus ac dissitis transmissa, 341 not.

EVAGRIUS senior, postremum quem Plato Athenis audivit, xxii. Ab eo Megarica secta, *ibid.*

Eulogiarum nomine Eucharistiam Paschali tempore olim ad sese mutuo transmittendi mos inter episcopos pronuncius, 341 not.

EUNUCHO idem in Christum Jesum Philippus facie sensit; cur, 260. A Philippo baptizatus, cur cito ab eodem derelictus, *ibid.* Eunuchus Christi adventus in Aethiopia praeco, suaeque gentis apostolus, 196, 260.

EVAGRIUS Pythagoricus philosophus, cujus disciplinae se ipsum tradidit Plato, xxii.

EVSEBIUS. Ab Eusebio quaenam assignata de Valentini aetate epocha, xiv. Eusebii Rufiniani Latinis collectum fuisse a recentioribus martyrologis Lugdunensium martyrum XLVIII numerum, inane Dodwelli commentum, xcii, xciii.

EVA cur a Deo statim post lapsum interrogatur, 221. Serpens vero minime, cur, 222. Ob peccatum a Deo non maledicta, pluribus tantum aeternis sit obnoxia, 221. Eva fortior, imbecillior vero Adam in transgressione praecipiti; illa digna venia fuit, hic vero minus, cur, 344. Evae inobedientia generi humano causa facta est mortis, 220 et not. Evae virginis contumacia cum Mariae Virginis obedientia confertur, 220 seqq., 516. Evae virginis Maria virgo sit advocata, et per obedientiam genus humanum servat, 316. Evangelica praecpta legem non solvunt, sed impient; quomodo, 242. Evangelicæ historiae paucissima ac maxime necessaria capita per Lucam solum novimus; quaenam illa, 202.

EVANGELISTAE quatuor nonnisi audita aut inspirata scripserunt, 174. Evangelistis qui non assentit quosquam spernit, 174.

EVANGELIUM. Ut Evangelii testamentum aperiretur, mortuus est Christus, 305. Evangelium seu Testamentum Novum priora alia longe superat, 191. Evangelium, sicut nostrae columna, 175. Evangelium undique spargit in corrupta civitate et vitam, 190. Evangelii die illucescente cur superbius quam antea sese extulit Platonica doctrina, xxiv.

EVANGELIUM novum a Basilide scriptum, Lxi. Evangelium Matthaei solum admittebant Ebionaei, 105. Evangelium Lucae mutilat Marcion, 106. Evangelium Judaei proditioni a Caianis, 112. Evangelium novum Valentinio falso attributum, nequidem contradicente genuino Tertulliano, xvi, xvii. Evangelium novum fictum a Valentinianis, et ab eis falso veritatis titulo nuncupatum, 192. Evangelii loca quibus abutebantur Marciosi, 92, 93. Evangelium de quatuor mundi angulis inscriptum, ex quorum officina prodiit, LVI. Evangelium imperfectiori legi succedens Deum non immutat, nec alium Patrem, Christumve alium, Dei illum, nec alium Spiritum sanctum annuntiat, in quo igitur lege praesentius, 206, 258, 242. Evangelii doctrina non alia quam Dei unitas et ejusdem, creatoris omnium per prophetas annuntiat, legis auctoris, Patris Domini Jesu Christi, et praeter eum nullius, 185 seqq., 228 seqq. Idem evincitur ex hisdem Evangelii partibus quas Gnostici retinent, suisque erroribus patrocianis contendunt, 183, 190. Evangelia quatuor, nec pura numero, nec pauciora, 190. Mysticae hujus numeri rationes, *ibid.*, cvii seqq. Alia qui admittunt, audaces et blasphemae, 192. Evangelia quatuor, quatuor Ecclesiae columna, 190. Quatuor mundi regionibus respondent, *ibid.* Evangelium

quadriforme, 190. Et respondent quatuor testamenta diversis temporibus a Deo generi humano data, 191. Quatuor animalibus Ezechielis mystice significatum, 190, 191. Evangeliorum quatuor spiritus unus et idem, 190. Evangelia quatuor, a quibus scripta, 174. Quoddam primum scriptis consignatum, *ibid.* not. Evangelium Matthæi Hebraice scriptum, 174. et not. Utrum Hebraica illa lingua eadem sit cum veteri, *ibid.* Evangelium Marci Deum unum et eundem Patrem cœli et terræ conditorem docet, 188.

EVARISTUS papa, quartus. Clementis successor, 176.

EXARCHICUM jus in Gallis vultum secundo Ecclesiæ sæculo; cur, LXXXIV.

EXCÆCARE quo sensu Deus dicitur, 266, 267.

EXEMPLUM rerum condendarum ab uno Deo sumi potest, 124, 157. A semetipso accepit Deus mundi creator; secus progressus in infinitum dabitur, 157.

EXCAVARI non proprie Deum vidit, 256.

F

FACIEM Dei vivi in cœlis facies nostra videbit, 501.

FATO omnia, et Deum ipsum subiecti, Valentianani a Stoicis et poetis acceperunt, 154.

FELIX (S.) presbyter, Irenæi discipulus, Valentianam ab eo mittitur, LXXXIV.

FEMINA, et natura et lege mari subiecta, 548.

FEMINE ÆONES, masculiorum affectiones sunt, nec ab his disjungi possunt, 129.

FERRUCIUS (S.) presbyter et martyr, Irenæi discipulus, ab eo Vesuntionem mittitur, LXXXIV.

FERRUCIO (S.) diaconus et martyr, Irenæi discipulus, ab eo Vesuntionem mittitur, *ibid.*

FIDES. In fide ipsa homo liber et suæ potestatis, 282.

FIDES in præputio patriarchis primum ostensa, postea subtracta; cur, 264. Fides in præputio typus, Zara, cur, 261. Fides ante circumcisionem erat in Abraham et in reliquis iustis, 261. Fides Abraham adhuc in præputio, prima et novissima facta est, quo sensu, *ibid.*

FIDES nostræ patriarcha et propheta Abraham, 257, 258. Fides Abraham et nostra, una et eadem, quomodo, 258.

FIDES in Messiam venturum non sola justificabit, quid præterea, 242 not. Fidem, iustitiam et obedientiam, non sacrificia, Deus a Judæis exigebat, propter illorum salutem, 249. Fides in Christum, ac Novi Testamenti libertas a prophetis annuntiata, quomodo, 274. Fides in Christum a prophetis et patriarchis prænuntiata, ex eorum vaticiniis facilius evasit, 259. Fides et vocatio gentium in Isaac et in Rebecca partu præsignificata, 258. Fidem ab apostolis eorumque discipulis accepit Ecclesia, 48, 175. Fidei unius et ejusdem transmissio ab apostolis usque ad nos unde eruitur, 176. Fidem nostram solis ab apostolis successione ducentes pastores custodiunt, 265. Ad fidem Christi converterunt facilius apostoli, quos jam istituerant prophetae, 260. Fides tota hominibus annuntiata, symbolo apostolico explicitè non continetur, 175 not. Ad fidei nostræ probationem tradita evangelica libertas, 247.

FIDES circa Patrem et Filium sat evidentè ostensa, ab omnibus comprobanda fuit, in amicorum salute, inimicorum vero reprobationem, 254. Fides nostra sola vera, firma et non ficta, unde habetur, 216. Fidei nostræ confirmatio, Spiritus sanctus, 225. Fides nostra Dei munus Ecclesiæ creditum, ad vivificationem hominis, *ibid.* et not. Fidem Ecclesiæ qui effugiant, putidam aquam de cæno bibunt, 225. Per fidem generatio nova petenda ab Ecclesia, 271 et not. Fides Ecclesiæ catholice a prophetis et apostolis orta, una sibi que semper et ubique constans, 222. Fides una eademque firma in Ecclesia sola catholica circa Deum unum Patrem, Filii ejus incarnationem. Spiritus sancti donationem etc., 317. Fides una et eadem in doctis et indoctis, 50. Fidei consensionem primis temporibus commendat jejuniarum diversitas, quomodo, 510, 541. In fidei mysteriis sobrie sapendum, 517. Errorum quibus olim fides contaminata fuit, quoddam fomitem ministravit, xxiv. Fidei catholice veritas ex pugnantibus æcum invicem hæreticorum sententiis magis elucet, 47. Per fidem et Spiritum Dei homo insertus ex oleastro fit et in fructifera, 504. Secus si insertionem non assumit, *ibid.* Fidem qui habent in Patrem et Filium, et eloquia Dei meditantur, mundis animalibus ruminantibus, et ungulam duplicem habentibus quomodo significantur, 502. Fides Mariæ Evæ incredulitati opponitur, 220 et not.

FIDES catholica, quantum ex Irenæi doctrina juvari potest, cum et seqq. Fides Justini in Deum unum creatorem, Patrem Domini nostri, quam firma, 255, 254. Per fidem cum Deo conjunctus, qui Deo credit; separatus autem a Deo, qui non credit, 323. Utriusque sors, Verbo iudice, quam diversa, 526. Fides hominibus vitam impertit, veluti animæ corpori, 223 et not. Fides pura ad sacrificium purum requisita, 251. Per fidem et obedientiam non om-

nes sunt filii Dei, licet omnes sint per naturam, 298. Fides et spes, quomodo in futuro sæculo perseverabunt, 157, cv. Fides et charitas, sine operibus, ad salutem sufficiunt, ex Carpocratianis, 104. Fides Christiana, quando primum apud varias Occidentis nationes invecit, 49 not. LXXXV seq.

FIDELES genus sunt Abrahæ, 235. Eandem cum Abraham fidem sortiti, secuti sunt et ipsi Verbum Dei, 235. Dii appellati, quare, 180. Non simpliciter, sed cum additamento, 181. Spiritu sancto percipiunt salutem; qui vero contemnunt eum, iustissimo iudicio excipieudi, 274. Ubi primum appellati Christiani, 199.

FILIUS Dei. Circa Filii Dei incarnationem et veram humanitatem Gnosticorum omnium varii errores, 189. Filii Dei unigeniti varia nomina et rationes in totidem Æones discernendi, undenam a Valentianis occasio capta, xxx. Filium Dei specie tenus factum hominem dicentes Valentianani, vana sunt, 292. Filius seu Verbum semper et ab æterno existit cum Patre, 255, 255. Non extra, sed in situ Patris, 189. Unus cum Patre Deus, 184. Filio Dei communicat in omnibus Pater, 158. In Filio Pater 199. Filii nomen proprium Patris est, 249. Filii generatio a Patre, 190, 191. Filii invisibile, Pater, 254. Filius, visibile Patris, 254. Mittitur a Patre, 254. Filius Dei semper et ab initio revelavit Patrem angelis et omnibus a quibus vult cognosci Pater, 165, 254, 255 seq., 254 seq. Ita revelavit Patrem, ut invisibilitatem ejus semper custodierit, 255. Filius, agnitio Patris, 251, 255. Per Filium adoptiva visus est Pater, 254. Filius Patrem tanquam Deum annuntiavit, Filio pariter testimonium perhibente Patre, 190. Filius notum facit Patrem, Pater vero Filium, 189, 254, filius sine Patris beneplacito cognosci non potest, 254. Filium esse agnitionem Patris, agnitionemque Filii in Patre, et per Filium revelatam esse, quo sensu dixit Irenæus, cxxxi. Filii et Patris dispositiones quasdam per vulgavit Spiritus Dei, 272. Filium et Patrem nullatenus cognosci posse Christus non docuit, alioquin supervacaneus adventus ejus, 254. In Filio Patrem viderunt omnes, non omnes crederunt, 254. Sine Filio Patrem cognosci posse Judei putantes, a Deo quoque defecerunt, 256. Filii Dei agnitio, agnitio salutis, 186, 195. Filius, Deus ac Dominus a Spiritu sancto merito appellatus, 180. Non nisi per Filium Deus, Christique adventus ab illo unquam cognitus est, 255. Filii Dei passim in Scripturis inseminatus, 259. Is est qui passim in Scripturis vel cum Abraham et Noe loquens, vel Adam querens, vel Sodomitæ iudicio excipiens, vel Jacob in via dirigens, aut de rubo cum Moyse loquens inducitur, 259. In figura humana ad Abraham et Moysem locutus est, 256. Unus erat ex tribus qui Abrahæ apparuerunt, quem adoravit, et Dominum Deum confessus est, 255, not. Salutaris Dei appellatus, 185. Ejus incarnatio a Deo promissa, 185. Filius cum Patre Deus ac Dominus a prophetis et apostolis prædicatus, et præter eum nulla alia res, 185. Filium Dei, filium hominis factum prophetae prænuntiavit, quomodo, 275. Filii Dei adventum Moyses et prophetae prædicaverunt, 229, 255. Filii Dei adventus quis et qualis a prophetis annuntiatus, 259. Filii sui incarnationem Deus Pater omnium operatus est, et novam generationem ostendit, 295. Filius missus a Patre, non ad modum prophetarum, sed principalem auctoritatem habens, 278. Filius Dei unigenitus ab eodem Deo Patre qui a lege et prophetis annuntiatus est, in salutem hominum venit, 514. Ipse ejusdem Dei vox per quam homo præcepta accepit, 314. Filius comprehensibilis et visibilis appellatus, 189. Filio Dei adveniente nova omnia facta sunt, 185.

FILII divinitas et incarnatio astruuntur, 180. Dialectica ejus hypostasis, 180 not. Filius Dei semper existens apud Patrem non tunc cepit cum carne assumpti, 209. Filius Altissimi et filius David, unus et idem, 205. Filius Dei vere factus est homo, 271. Verus Deus et verus homo, 268, 210, 214, 258. Verbum Patris est simul et Filius hominis, 215. Filium ignorare non potuerunt apostoli, 199. Filius Dei visibilis et passibilis factus, cur, 255.

FACTUS hominis filius ut et homo filius Dei fieret, 185, 212. A Filio Dei homine facto conteri serpentis caput, inimicumque vinei decebat, 318. Cur Filius Dei magister noster verus homo fieri debuit ut doceret nos, 292. Ac redimeret, *ibid.* Non vi, sed suadela, 292. Filius Dei per incarnationem salutem hominibus in compendio præstans, 209. Salus, Salvator, et salutare vere dicitur et est, 186.

FILII imaginem accipit homo per Spiritum sanctum, 208. Ad Filium per Spiritum sanctum, ad Patrem vero per Filium justè ascensuri, 357. Filius mensura immensi Patris, quomodo, 251, cxxxi. Filii figuratio ab Irenæo et SS. Patribus Spiritus sanctus appellatus, 276 et not. Patria omnia ministrans quo sensu, *ibid.* 255, 299. cxxxi. et seq. Filius et Spiritus sanctus, Verbum et sapientia,

Dei manus, quo sensu. 238, 253 not., 295 not., 299. cxxviii. Filio Dei ignorantem dei extremi iudicii non ascripsit Irenaeus. Explicatur ejus sententia, cxxxi et seq. Vide *Verbum*.

Filii Dei sunt omnes secundum naturam, non autem omnes secundum fidem et obedientiam, 268.

Filiorum lucis et filiorum tenebrarum, Verbo iudice, sors quam diversa, 326. Filiorum major est obedientia et pietas, quam servorum, cur, 242. Filios oportet magis timere quam servos, quo sensu, 247.

Flagitia quaecunque non inquinant spiritales, ex Valentianis, 29.

Flatus vitae incorporalis et immortalis, 300, 301.

Flora. Ad eam a Ptolemaeo scripta epistola, quid erroris continebat, xliv.

Floriani quinam dicti haeretici, lxxii. Eorum dogmata, lxxiii.

Florentius quis, et quae ejus fortuna, civ. Polycarpi discipulus, Irenaei sodalis, *ibid.* Ejus errores quinam, *ibid.* et cv. Ab Irenaeo scripta adversus eum epistola, *ibid.* Quo anno, cv. Fragmentum illius epistolae, 339. Ejus occasione pariter scriptus liber *De Ogdoadae*, cv. Hujus libri clausula, 339. Florinus in imperatoria aula splendide agens ab Irenaeo adhuc puero visus, 339.

Formae et circuli decedunt, causae rerum exemplares, ex Democrito, 133.

Fortunatus (S.) diaconus et martyr, Irenaei discipulus, Valentiam ab eo mittitur, lxxxiv.

Fratrum nomine episcopi a veteribus nunquam designati, lxxxviii.

G

Gallia. In Gallia quando primum suscepta fides, 49 not. Quando primum visa martyria, *ibid.*, lxxxiii. In Gallia rarissima adhuc Ecclesiae medio tertio saec., *ibid.* Rarissimi aut forte nulli um episcopi, Polihni et Irenaei aetate, lxxxii et seqq. Galliarum Ecclesias vix alius praeter Lugdunensem episcopum episcopali jure regens, Irenaei aetate, lxxxiii, lxxxiv. In Gallia episcopi vix alibi quam Lugduni esse potuerunt anno 17 M. Aurelii, lxxxiii, lxxxiv. In Gallia nullus patriarchicum, metropolitanum aut exarchicum vix secundo Ecclesiae saeculo lxxxiii. Galliae Ecclesiarum sententia de Paschatis celebratione, lxxxvi. In Gallia Lugduni et Viennae persecutio excitata, quo tempore, lxxxix. In Gallias profectus Irenaeus Lugdunum venit, quando autem, a quo, et qua occasione missus, incertum, lxxxviii, lxxxix. Quenam ibi zeli sui specimen edidit, lxxxiv. Galliarum apostolus Iumenque Gallorum Occidentium dictus, lxxxiv.

Generatio Verbi divini incarnabilis, et soli Deo nota, 158. Non sunt sui compotes qui eam enarrare audent, 158. Generatio duplex in Christo, 212. Generationes quot a Luca memoratae ab Adam usque ad Christum, juxta Irenaeum, 219, not.

Gentes et linguas tot fuisse quot generationes Christi, plures ex antiquis crederentur, 219 not.

Gentilium sacra quomodo faciebant Platonici, lvi. Cur et tantum pariter, aequae ac Pythagorici, vocabulis in eorumdem sacris adhibitis tribuebant, *ibid.* Gentilium theologia naturalis undenam perfectionem et ornatum mutuata, et quomodo Evangelii sanctitati opposita, xxiv. Duo tamen, quibus vanae excusationis velum obduci non potuit, *ibid.* et xxv.

Gentium fides et vocatio in Isaac et in Rebeccae partu praesignificata, 258. Et per uxorem ab Oses et Moysae assumptam, quomodo, 257. Ex gentibus egressus Ecclesiae, egressus Hebraeorum ex Aegypto typos, 268. Gentium ad fidem vocatio, mysterium hominibus impervium, 51. Ad gentes etiam promissionis Abraham factae fructus manavit, 255. A gentibus Christus recipiendus erat, a Judaeis autem occidendus, 257. Gentibus melioribus colonis, vineam Dei a malis ablatam, Christus locaturus venit, 278. Gentium multitudo in unam fidem conventientium, Christi merces, 258. Gentilium conversio difficilior quam Judaeorum, 260. Ex gentibus qui credunt, pater eorum Abraham, 258. Gentium fides generosior quam Judaeorum, 260. Gentes et infideles justis ad salutem quomodo prorsunt, 527. Gentilibus vulgata calumnia, Christianos omnes magicis artibus deditos, eorumque ceteris corruptelarum omnis generis officinam esse, unde manavit, lvi. Gentes iudicat spiritalis discipulus, quomodo, 270. Adversus gentes editus ab Irenaeo liber seu potius sermo, De scientia inscriptus, cv. Eusebius et Hieronymus hic corrigendi, cv. A gentilibus si quis ad vitam necessaria accipimus, a fortiori ab Aegyptiis quiddam accipere poterunt Hebraei, 268. Si nonnisi temere damuari possunt, 268.

Genus humanum instauravit Verbum filium Dei, a quo

nos conditi, 312. In genus humanum gratia uberior per Christum effusa, 379.

Glaucia, vir obscuri nominis, quem Basilides praepotorem habuisse gloriabatur, lxx.

Gloriae majori gradu dilectio Christi major ab ipso remuneranda, 243.

Gnosticorum nomen undenam deductum, xxv. *Idem* quid, juxta Gnosticos et Platonicos. Hanc vocem utrique cur sibi arrogabant, xxv. Gnosticorum titulo quinam se insolentius efferebant, et cur, lxxii. Quis primus superbum hoc nomen sibi suave sectae incididerit, incertum, lxxii. A Patribus quibusdam quo sensu specialis Gnosticorum secta constituitur, *ibid.* Gnostici sese spiritales vocabant, 204. Gnosticorum aetas et princeps, 179. Gnostici omnes a Simone Magno orti, 115. Gnosticos omnibus cum Simone eadem pene dogmata, lvi. Gnosticorum haeresis a Simone Magno et Menandro propagata, apostolorum vero altis jam radices egerat, xx. Il forsan in quos digitorum intendit Apostolos ad Timotheum scribens, xx. Gnosticorum omnium doctrinae fundamenta, unde eruta, lxxii. Gnostici quorumnam philosophorum libros circumferebant, xxii. Platonice potissimum philosophiae operam dabant, xxii. Omnium hypothesis eadem re ac Platonice mundus intelligibilis, xi. Gnosticorum Valentianorumque haeresis purus ethnicismus varie interpolatus et novis accessionibus ex Christiana religione auctus, xxi, xxii. A prioribus Gnosticis aut Valentino Dei unitatem negalam fuisse, improbabile prorsus, et a verisimili abhorrens, xxxiii. A Gnosticis veteribus omnibus quanam assignata malorum radix et origo, xxxi. Gnostici veteres a quibus suam de duplici principio haeresim repetiere, xxi. Gnostici quidpiam extra Deum fingentes, progressum in infinitum admittant necesse est, 116. Juxta Gnosticos adulterantes Scripturas Deus verus a nullo cognitus ante Christi adventum, 253. Gnosticis adversus suum factorem blasphemantibus nulla excusatio, 187. Gnostici alterum Patrem, et quidem incognitum e Christi verbis temere eruant, 236. Parabolis abutuntur ad alterum Deum inducendum, 126. Dicentes Deum Patris alterius typos et imaginem esse, refelluntur, 252. Juxta Gnosticos Deus coeli et terrae non vere Deus est, 228, 230. Refelluntur, 229. Deum coeli et terrae conditorem, Christi Patrem negantes, confutantur, 229. Contra Gnosticos Deum unum et eundem utriusque Testamenti esse auctorem, senioris cujusdam auctoritate confirmatur, 260. Gnosticorum errores circa Dei, veteris et novae legis auctorem, ex ipsismet Evangelii a se retentis et citatis partibus convelluntur, 189, 190. Contra eosdem etiam unus personae Christi et Jesu passibilis veritas confirmatur, *ibid.* Deum fingentes humano generi minime communicantem, neque terrena administrantem, magnum Deum advenisse putabant, 225. Contra Gnosticos, Patrem supremum propriis caruisse instrumentis, per quae vera sine erroris admistione loqueretur, nonnisi temere asseri posse probatur, 276. Gnostici in uno vero Deo animum sistere non potuerunt, 252. Deos plures fingebant, 225. Deos plures confingentes, Patres multos simulantes et Filium Dei dividentes, seductores sunt et pseudoprophetae, 207. Gnosticorum Deus Pater, gratis effectus, 126, 234, 252. Gnosticorum errores circa mundi creationem, 188. Juxta Gnosticos quanam creationis mundi causa, 224. Quis mundum creavit, 188. Demiurgum non a semetipso rerum condendarum typos, imagines et modum, sed a super accepisse effluentes, refelluntur, 253. Gnosticorum omnium sententia de mundi creandi ac regendi munere angelis imposito a Platonice fontibus effluxit, xxi, xlii. Juxta Gnosticos multiplex angelorum ordo, varia officia et veluti praefecturae, xxxix. Gnostici prophetas a Demiurgo inspiratos et misso dicebant, 276. Eosdem partim a summitate, partim a medietate, partim a Demiurgo affatos locutos fuisse asserentes, refelluntur, *ibid.* et seqq., 324.

Gnosticorum varii errores de Jesu Christo, 186, 201, 209. Evangelii doctrinae directe oppositi, 206. Unum Christum Jesum confiteri tantum lingua, re vero eundem dividere convincuntur, 206. Christum a Jesu temere dividentes, mendacii arguntur, 208, 209. Christum impassibilem a Jesu passibili dividentes, posteriori priori melior contra ipsos demonstratur, 211. Primogenitum mortuorum nesciunt, 229. Christum, aut Salvatorem, aut Verbum incarnatum negant, 188, 189. Passionem Domini extensionis Christi superioris supra Horum typos esse dicentes, refelluntur, 277. Gnostici negantibus Christum esse Filium Verbum Dei, itemque carnis resurrectionem impugnantibus; eucharistiam vere corpus et sanguinem Domini esse constare non potest, 251 et not., cax et seqq. Gnostici veram et realem Christi corporis et sanguinis in eucharistia praesentiam ac transsubstantiationem

admittebant, cxxxix. Gnosticorum errores circa Salvatorem, 186 et not. Quemnam supernum Salvatorem appellant, 186. Juxta Gnosticis Salvatoris origo quæ, 188. Et a quo emissus, 207. Salvatorem a Jesu distinguebant, 189. Gnosticis Salvatorem in Jesum descendisse ut Patrem annuntiaret, credebant, 189. Eorum Salvator Hesiodi Pandoræ similis dictus, cur, 229, not. Hinc Pandoræ sophista appellatus, *ibid.* A Gnosticis et Valentinianis SS. Trinitatis fides omnis profanis suis ac Platonice commentis funditus eversa, quomodo, cxxvii. Quibus argumentis ab Irenæo impugniati, cxxviii. A Gnosticis prioribus Trinitatis mysterium reiectum, quod Dei unitatem violare videretur, xxxiii. Quid inde, *ibid.*, et cxxiv. Gnostici priores non aliud de Trinitate senserunt quam quod postea Noetus et Sabellius, cxxv, cxxvi.

Gnostici carnis resurrectionem negant, 98. Negantes a Deo corpora suscitata in æternum servari posse, refelluntur, 295, 298, 299. Carnis resurrectionem negantes, de anima quid sentiebant post dissolutionem, 330. Gnosticis negantibus carnis resurrectionem et salutem Paulum nusquam fuisse demonstratur, 302 et seqq. Gnostici gloriabantur abscondita et inenarrabilia se didicisse sacramenta, 201. Catholicorum unctioes semulantur, 96. Baptismi Jesu virtutem enervant, 93, 94. Formam immutant, 95. Quidam baptismum aquæ et sensibilia quævis signa rejiciunt, cur, 96. Gnosticorum assententium Christum et apostolos doctrinam suam ad audientium opinionem accommodasse, auidacia, 179. Istud impissimum dogma confutatur familiaribus exemplis, 179, 180. Necnon Christi et apostolorum sermonibus, 195 seqq. Gnostici sæpe perstricti a Joanne apostolo, Juda, Jacobo, Ignatio et Polycarpo, lxxiii. Ab istis quinam reiecti Scripturæ libri, quinam mutilati, quamplurimi etiam penes illos apocryphi, blasphemis quoque relecti libri, *ibid.* Mores eorum perditissimi, *ibid.*, lxxiv. In Christianos ipsos redundabant, *ibid.* Quatuor Evangelia non admittebant, 189, 190. Incarnationem negantes, unicum Marci Evangelium retinebant, 190. A Gnosticis variis diversæ Evangeliorum partes retentæ, 189, 190. Perperam explicant Scripturas, 126. Ut ab apertis Scripturarum traditionibus testimonio sese expediant, quænam eorum subterfugia, 174, 175. Secum invicem pugnant, 277. Varias de iisdem Scripturis sententias habentes, 277. Catholici vero in eadem doctrina conveniunt, 277. Varia Scripturarum principia admittentes, invicte refelluntur, 276. Eorum varii errores ex ipsismet a se retentis Evangeliorum partibus refutantur, 189, 190.

Gnostici, primi auctores emissionum Valentinianarum, 131. Eorum errores circa Monogenem et Logon, 188. Apud eos Bythi et Sigæ copulatione nihil frequentius; xiv. Quid inde contra Dallæum asserentem a Valentinio Sigæ primum fuisse definitam, xiii, xiv. Gnosticorum Mater femina a femina, 224. Matrem suam diversis vocabulis cognominant, 228. Digni maris Achamoth filii, 221. Apud eos silentium, res maxima, cur, 277. Gnosticorum genus duplex; alii communi, specialii alii sectæ aut magistri titulo noti, lxxxi. Gnosticorum quorundam præva dogmata et mores, 107. Quidam morituros redimebant, cur et quomodo, 97, 98. A Gnosticis multarum hæresum pagine natae, 106. Gnosticis seipso vocant Carpo-cratiani, 104. Gnosthorum surculus Nicolaitæ, 188. Gnosticorum principia s-holæ suæ accomodatavit Valentinus, 52 et not., xx seqq. Gnosticorum fabulis Valentinum jam ab initio Alexandriæ imbutum fuisse satis probabile, xiv. A Gnosticis aliis quidam Valentinii discipuli moniti, a magistro defecerunt, cur, xvii. Gnostici Valentinianos impugnant propter emissionem Hominiæ et Ecclesiæ, 132. Gnosticos inter et Valentinianos nulla dissensio de emissionem primi ordinis angelorum a supremis Æonibus, sed tantum de emissionis modo, cxxviii. Ab his, quibusnam angelis ascripta mundi fabricatio, cxxix. A Gnosticis secundam tetradem furati sunt Valentiniani, in hoc tamen mali fures, quomodo, xxi. Gnosticorum nomen sibi superbius arrogantes Valentiniani omnes, ab Irenæo castigantur, xcvi. Gnosticorum octonarum in duos quaternarios secans Secundus hæreticus, dextrum scilicet et sinistrum, lumen et tenebras, Pythagoreorum vestigia relegit, quomodo, xxi. Gnosticos ab errore revocaturus, quid præstandum, 227. In Gnosticis debellandis, qua methodo et ordine processit Irenæus, xcvi, xcvi. Operi cur *detectio-nis et eversionis*, etc., titulum inscripsit, xcvi, xcvi. Geuinium hunc quænam demonstrant, xcvi. A recentioribus cur omissus, et emissioni quinam occasionem dedere, *ibid.* Quo tempore scripti quinque libri, *ibid.* Dodwellus errans hic refellitur, *ibid.* et cxxvii. Grabius pariter emendatur, cxxvii. An simul et eodem tempore concripti omnes, *ibid.*, cxxix. Adversus Gnosticos tres priores libri quondam ab Irenæo scripti, lxxxv. Gnostici

omnes per Valentinianorum latus ab Irenæo translixos exhibet operis titulus, quomodo, xcvi, xcvi. Gnostici omnes, confutatis Valentinianis, simul confutantur, 163 seqq. Gnostici, Simonis Magi discipuli, a spiritali discipulo judicandi, 271. Gnostici systematis absurditas, 137. Gnostica hæreses præcipuis capitibus eversis, cætera omnia ruunt, 144. Gnostici secum invicem pugnant, 47, 98. Novitatum amatores, 47, 106. Episcopis, quibus apostoli tradiderunt Ecclesias valde posteriores, 317. Ethnicis peiores, cur, 126. Ipsi Plato religiosior, in quo, 224 et not. Epicurei ac Cyæici potius quam Christiani, 165. Diaboli ministri in hominum perniciem, 228. Eorum simulatio, dolus ac superbia, 205. Doctrina vacua et tenebrosa, 221. Sermones captiosi, 209. Vanis promissis credentes sibi deludent, 224. Purum sacrificium non offerunt Deo, cur, 251 et not.

Gotica, quænam magiæ species, juxta Platonicos, lvi, lviii.

Græci philosophiæ suæ primordia a barbaris accepserunt, xxi. Ad Græcos et Latinos a Chaldaicis transmissa philosophia a quo nomen cepit, *ibid.* Quinam e Græcis philosophi primi de divinis et celestibus rebus disseruere, *ibid.* E Græcis quidam licet ad Christum conversi, in fabulosæ tamen ethnicorum theogoniæ gradibus persequentibus adhuc operam dantes, ii forsan in quos intendit Apostolus ad Timotheum scribens, xx.

Gratia major et uberior in novo testamento quam in veteri tradita, 240, 274, 279. Gratiæ Christi medicinalis necessitate agnovit et probavit Irenæus, clxx, 208. Gratiæ Catholicis in usu dari et admiri; sibi vero propriam esse, nec unquam auferri jactabant Valentiniani, 31.

Gratia, Bythi conjux juxta Valentinianos, xvii. Grægorius Nyssenus præsentia realis Christi corporis et sanguinis in eucharistia ac transsubstantiationis propugnator, ipso fatente Grabio, cclxx seqq. Necessaria hujusce Grabianæ confessionis consecratoria, cl seqq.

Græcorum Turon. ætate miraculis celeberrimus Irenæus, xcvi. Gregorius Turonensis Irenæum disertis verbis martyrem appellat, xc, xci. Hanc auctoritatem elevare tentans Dodwellus, refellitur, xcii et seqq.

H

Hæmorrhoiæ morbus, Sophiæ passionis figura, ex Valentinianis, 15, 144, 148. Nulla inter utrunque similitudo, 149.

Hæreses novæ et apostolis recentiores, 178, 179. Hæreses crimen mitius punitum primis Ecclesiæ temporibus, 179 not. Ab omni hæresi quantum abhorrebat Polycarpus, 340. Necnon veteres Christiani, 340 not. Hæreses gnostica præcipuis capitibus eversis, cætera omnia ruunt, 144. Hæresum omnium compendium, Valentinianorum doctrina, 227.

Hæretici, quis eorum pater, 175. Omnes Simonis Magi discipuli, 106. Omnes Deum quidem unum confitentur, sed per malam sententiam immutant, 98. Oracula divina depravant, 2, 192, 198. Ab hæreticorum consuetudine quantum abhorrebant apostoli ac eorum discipuli, 177. Hæretici similia Catholicis loquuntur, dissimilita sentiunt, 3. Hæreticorum variæ sententiæ, cur, 196. Non ita de discipulis apostolorum, 196. Ex hæreticorum sententiis secum invicem pugnantibus, catholice fidei veritas confirmatur, 47. His non tantum respondendum, sed et adversus eos argumentandum est, cur, 127. Non credentes veritati, perdunt panem vitæ veræ, 127. Eorum miracula falsa, et mersæ diaboli præstigie, 164 seqq. Diaboli similes, Scripturæ auxilio mendacium abscondunt, 318. Vanis scientiæ promissis rudiores decipiunt, 2. Pravis artibus imperitos seducunt, 2. Castitatis inimici, 30, not. Quomodo puniendi, 262. Modestiores monendi et confundendi; feroces et pertinaces fugandi, 164. Eorum temeraria curiositas, immixta in eos ignorantia demonibus juste castigata, 84. Cur in cæcitate et stultiloquium incidunt, 157. Cæci sunt, ac cæcorum duces, ideoque fugiendi, 82, 317. Non apostolorum, sed sui erroris discipuli, 196. Eapropter variæ eorum sententiæ, 196. Hæretici omnes episcopis quibus apostoli tradiderunt Ecclesias, valde posteriores, quo sensu, lx. Hæreticis sectis quibuscunque antiquior vera Ecclesia, juxta Irenæum, cxxii. Hæretici ad veram Ecclesiam pertinere non possunt, juxta Irenæum, cxxviii et seqq. Apage spuriam flam a recentioribus Protestantium ministris excogitatam Ecclesiæ notitiam, *ibid.* et seqq. Non ad Scripturas duntaxat provocantur jam ab Irenæo ætate, sed et ad traditionem, cxxii et seqq.

Hæmogenes, Salvatoris nomen, ex Barbellotis, 108. Hebdomadæ majoris jejuniis, aliis rigidius olim servatum, lxxxvii. Tota hebdomada acrophagiis stricta, lxxxviii.

- Hebdomas dicitur Valentianorum Demurgus, cur, 246.
 Hebraei Aegyptios exspoliantes quomodo excusantur, 267, 268. Hebraeorum egressus ex Aegypto typus fuit egressus Ecclesiae ex gentibus, 267, 268. Hebraeis cur tradita lex, 247. Hebraeo populo legis servitus apte imposita, 244, 245. Hebraeis lex non ab altero Deo data sed ab eodem illis ad servitutem pronis imposita, 245. Ad Hebraeos Pauli Epistola ubinam ab Irenaeo citata, cv.
 Hebraica litterae non conveniunt cum numeris Graecorum, 150. Quosdam a dextra ad sinistram scribuntur, quosdam contrario, *ibid.* et not. Veteres dicitur sacerdotes, cur, *ibid.* not. Arithmetice quomodo disponuntur, *ibid.* not.
 Hebraica lingua apostolorum temporibus in Iudaea vulgaris, non vetus illa antiqui testamenti, sed Syro-Chaldaica, 174, not.
 Hedone, Valentianorum Aeon, Autophouo conjux, Logi et Zoes proles, 6, xvii. Ejus Aeonis nomen e Scripturis a Valentino corrasum, quomodo, xxix.
 HELENA, Simonis Magi socia, quis et qualis, 99, lv. Quid de ea garreret Simon, *ibid.*, liv, seq.
 Heilensistae Judaei in Platonicis philosophandi genere quantum profecerunt, xxiv.
 HENOCUS legationis munus obivit ad angelos, 246. Quodnam, et ad quos angelos, *ibid.* not. Quid Spiritu prophético praedixit, juxta Tertullianum, 246, not. Unde haustus error, *ibid.* In quem tocum translatus cum Elia, 246, not. Henochi liber apocryphus Irenaeo et Tertulliano erroris ansam praebuit, 246, not.
 Henosis, Ageratou conjux, Valentianorum Aeon, Logi et Zoes proles, 6, xvii.
 HERACLEON, Valentini familiaris, 262. Verbi divini aeternitatem, omniaque ab eo condita fuisse negat, *ibid.* seq. Joannis Evangelium corrumpit, 363. Ejus aetas in incerto potius relinquenda, quam quidquam de ea temere delatandum, lvi. Ab Heracleone quinam scripti libri, lvi, lvii. Quenam ejus dogmata, *ibid.* Verba haec. *Deum nemo vidit unquam*, a Joanne, non evangelista, sed Baptista dicta fuisse putat, 365. Ad solos prophetas baptizandi munus pertinere vult, 364. Joannem Baptistam ambigue respondisse dicit, 364. Mundi officem, Christo inferiore esse, i lusuque regnum temporarium esse et parvum, *ibid.* et 373, 374. Plura Joannis Evangelii loca detorquet ad Gnosticorum commenta, pessimeque explicat, 362 et seqq. Animam immortalem esse negat, 375. Angelos quosdam ad filias hominum descendisse sentit, 374. Homines quosdam ejusdem essentiae cum diabolo esse putat, 374, 375. Discipulorum ejus profana redemptio, quid et qualis, 97, et not. lvi.
 Heracliteorum opiniones quid Platoni in confutando systemate inseruerunt, xxiii.
 HERANNIUS e schola celebris Ammonii prodiit, *ibid.*
 HERMAS Pastor quantum auctoritate valuit apud Graecos, cv. Velut canonicus liber ab Irenaeo citatus, 235 et not., cix. Cur postea e sacrorum numero expunctus, *ibid.*
 Hermionensium ille $\delta\mu\alpha\varsigma$ Apollo undenam manasse creditur, xxx.
 HERMOGENES, Parmenidis discipulus, unus ex iis quos Plato Athenis audivit, xxii.
 HZAOONS a Domino vulpes appellatus, cur et quo sensu, 288.
 Heroes angelis mundanis subiciebantur juxta Platonicos, xliii. Heroum ac daemouum cur duplex a philosophis distinctum genus, utrisque sacra fiebant juxta Jamblichum sed ab fine diversum, xliii. Heroum seu virouum illustrium animas in daemouum ordinem referendas esse, placitum inductum a Platone, vel recens natum ab eo confirmatum; inde amplificata daemouum turba, xliii.
 HESIODUS poeta a Valentianorum Matre inspiratus, 146. Ab Hesiodo 30 dii conflicti, xxx. Ab eo forte Pleromatis formati Valentini desumpsere, *ibid.* Hesiodi Pandora Salvator est Valentianorum, 134, 146.
 Hexagonia Hori compago, 15 et not.
 HIEROCLES ex ore celebris Ammonii perpurgatam iterum ab eo Platonicam philosophiam hausit, xxiii.
 HIERONYMUS (S.). Quo anno scripsit illustrium virorum Catalogum, xcii. Hieronymus studii philosophici vindicias agens, cur argumentum ab Irenaeo petit, lxxviii. Disertis verbis Irenaeum martyrem appellat, xc, xcii. Ejus auctoritatem Dodwellus concutere tentans, refellitur, xcii.
 Hierophantarum Phoeniciae auditor Pythagoras, xxii. Hierophantis et Aegyptiaco idiomati ante Ptolemaeum concedita Aegyptiorum sapientia, jussu ejus et cura cum sacris Iudaeorum libris in Graecum conversa est, xxiii.
 Hierosolyma temporalis, sicut lex, eandem debuit habere sortem, 231 et not. Hierusalem terrenam post resurrectionem aedificandam esse, et in ea regnatos justos, quomodo probat Irenaeus, 555 et seqq. Kx Hierosolymitana Ecclesia omnis Ecclesia, 195.
 Hierusalem, matris Achamoth nomen, 23.
 Holocausta vacua Deus a Judaeis non exigebat, quid ergo, 248. Holocausta et sacrificia Deus a Judaeis non exigebat, sed justitiam, fidem, et obedientiam propter illorum salutem, 249.
 HIPPOLYTUS ep. et M. Irenaei discipulus, eruditioe conspicuus, lxxxiiv.
 HOMAEUS, Valentianorum propheta, quomodo, 271. A Valentianorum Matre inspiratus, 148. Ejus sententia de eorum oriu, 153. Homeri cento, 44. Quorsum ab Irenaeo concinnatus, 45, 46. Homerici Jovis imbecillitas, 57.
 Homo, Valentianorum Aeon, a Logo et Zoe ortus, 6. Angelus fuit, quodnam eus officium et veluti praefectura, xxxix. Hominem et Ecclesiam a Verbo et Vita effluxisse Scripturis abusus Valentinus, quomodo finxit, xxix. Homo cum Ecclesia dodecadis capit, xvii, xviii. Hominis et Ecclesiae emissionem a Gnosticis male furati Valentini, cur, 152. Propter eam emissionem impugnantur a Gnosticis, *ibid.* Hominem et Ecclesiam Verbo et Vita praemittunt Colorhasei, 58 et not. Hominis et Ecclesiae emissiones a Valentiniis conflictae confutantur, 152. Ab Homine Verbum perperam derivant Valentini, *ibid.* Homini et Verbo cur a Valentiniis longa Aeonum subjecta series, xxxi. Homo ab angelis factus, ex Saturniuo; quomodo, 100, lviii, seq. Quae sors ejus post mortem, *ib.* Homines, alii natura boni alii natura mali, ex eodem, 101. Hominis formatio, qualis ex Ophitis, et Sethianis, 110. Quomodo facta secundum Valentinianos, 27. Eam ad Platonicam placita exegere, xlii. Hominis pars triplex, ex Valentiniis, 27, 28. Varia illius sors, *ibid.*, 159, 166. Hominum tria genera, ex iisdem, 55. Varia eorum sors, *ibid.* Quibus Scripturae locis significata, secundum eosdem, 38, seq. Homo spiritualis Valentianorum, quis, 27. In Demurgum clam depositus, et per eum in animam humanam depositus, *ibid.*, 27, 28. Homo psychicus, seu materialis, secundum similitudinem; hylicus, seu materialis, secundum imaginem Dei conditus, ex Valentiniis, 27. Homo cholus, seu materialis, sive hominis caro necessario perit, nec salutem percipere potest, 28, 29. Hominis choici formationem ex limo primum, tum ex carne a philosophis omnibus admissam, ex Genesi eruere, xlii. Hominem hylicum pentitus interire, cum Sadduceis, aliaque non paucis gentilibus philosophis opinati sunt, xlv. Homines, quomodo immortales, ex Valentinio, 353. Angelis opitibus formidandi ex eodem, cor, 552, 553. Homo ad supernae Virtutis et triscontadis imaginem effectus, ex Marcosis, quomodo, 87. Quo die formatus, juxta eosdem, 88. Homines quidam, ejusdem cum diabolo essentiae, ex Heracleone, 374, 375. Homo perfectus, quis et a quo emissus, ex Barbelottis, 108.
 Hominem intereorem tantum, non animam neque corpus, vitam aeternam posse recipere, haeretici dicentes refelluntur, 316 et seqq. Hominem Deus non quasi indigens creavit, cur ergo, 245. Hominis proprium, fieri; facere vero proprium benignitatis Dei, 286. Ex hominis creatione et obsequio nihil ad Deum redit, totum homini cedit emolumentum, 245. Vivum hominem perfecterunt manus Dei, Filius et Spiritus sanctus, quibus plasmatus est Adam, 293 et not. Homo receptaculum sapientiae et virtutis Dei, 214. In hominis creatione sapientia Dei plurimum elucet, virtus autem in resurrectione ejus, 285, 296. Homo vivens, gloria Dei, 235. Propter hominem condita omnia, 327. Hominem non esse conditum a Deo perfectum, quidpiamque in ejus creatione praetermissum, a Verbo in pietum fuisse, dixisse Irenaeum, Centuriatorum calumnia, cxvii. Confutatur, *ibid.* et seq. Homo Deo similis, secundum quem, 251 et not., xlii, seq. 9 Homo et angelus non ad modum irrationabilium belluarum creati, sed liberi et eligendi facultate donati, 281 seqq. Homini facultas discernendi bonum a malo, et alterum pro altero eligendi indita, et necessaria; cur, 285, cxvii seqq. Cur versatili voluntatis indifferentiae, qua abuti posset, permissa a Deo, cxvii seq., 282 seq. liber factus et sua potestatis sortem in manibus tenet, 252. Inexcusabilis si infamam consequitur, 252, 281 seq., 286. Liber et sua potestati non tantum in operibus, sed etiam in fide, 282. Homo liber ad similitudinem Dei factus est, 263. Hominem liberum et sua potestatis ostendunt prophetarum adhortationes, sicut et Christi praecipia ac consilia, 282 et seqq. Homines non natura sed electione boni aut mali; secus nec laudandi, nec vituperandi, 281, 282.
 Homo imperfectus eo ipso quo creatus, 284 et not., 285. Hominem cur perfectum non creavit Deus omnipotens, 283. Hominis imperfectio non Dei impotentiam arguit, sed ipsius hominis infirmitatem, 283, 284 et not. Et hominibus et angelis cur quidam a Deo defecerint, quidam subiecti perseveraverint; quaestio Deo dimittenda, 196 seq. Omnis homo percussus est in Adam, 534. Ob transgressionem arumnis obnoxius, 221, 311. Propter peccatum

humanis potestatibus subjectus, 321. Ex hominis lapsu patet quam Deus misericors et piens, 213, 214, 283. Homo par apostasiam suam eruditus, quomodo, 283. Homo propriam infirmitatem experiri debuit ut inde virtutem Dei colligeret, 293. Ab homine Deus nullius indigens cur requirit obsequia, 245. Homines per Verbum, Deus cur scire Deum docuit, 252. Erga hominem quanta Dei benevolentia in concessione legis, 217. Homo in Abraham Verbum Dei sequi prædicit, quomodo, 233. Homini sibi subjectis Verbum omni tempore utilitatem præstitit, legem congruentem et aptam singulis proponens, 244. Homo a Deo Decalogum accepit in sui solius utilitatem et salutem, 247. Hominis vita, charitas, 247. Homo per legem veterem reus ostensus, non vero liberatus, 211. Homini bus cur tradita varia utriusque legis præcepta, 258.

Homiulus a Deo salus præstita in Verbo per quod omnia facta sunt, 188, 319. Propter hominum salutem Verbum Dei ab initio assuetum, ascendere et descendere, 241. Ad hominum utilitatem Verbum paternæ gratiæ dispensator factum est, 235. Homini bus quomodo visibilem et incomprehensibilem præstat se Deus invisibilis et incomprehensibilis, 254. Hominis et Dei commisitio facta per incarnationem juxta beneplacitum Patris, 211, 254. Homini em peccatorem, non nisi per Salvatorem hominem factum, oportebat liberari, 211, 218. Homo immortalitatem haud percepisset nisi Verbum fuisset incarnatum, 212. Propter homines omnes venit Christus, tum eos qui ab initio crederant in eum, tum eos qui postea credituri erant, 259. Ut homo Deo jungeretur, Verbum factus homo, 254. Ut homo filius Dei fieret, Dei Filii factus filius hominis, 185 seq., 212. Homini bus quid largitus est Christus per adoptionem, 247. Omnis homo corpus Christi est, 213. Homines omnes Christus per incarnationem in se recapitulatus est, 219. Omnes homines non a semetipsis, sed per Christi adventum justificantur, 264. Hominis solutio facta est diaboli colligatio, quomodo, 319. Hominis gulæ in paradiso remedium, jejunium Christi, 318. Ab homine victus diabolus ipse homini fuit subditus, 322. Homo ob accepta redemptionis beneficia humilior se probare debet, 213, 214. Homo gratus, exceptorum bonitatis Dei et organum clarificationis ejus, 240. Ingratus, exceptorum justitiam, 240. Homo a semetipso non habet unde salvetur, 214. Homines per Dei visionem immortales faciunt, 254. Homo Dei naturam et immensitatem assequi non valet, 252. Hominem sensum crescere ac perfici docuit, 240. seqq. Ad hominis perfectionem omnia a Deo præstita, 283.

Homini Spiritus sanctus quam necessarius, 208. In hominis aduentionem cum Deo Spiritus Patris a Christo effusus, 292. Homo per Spiritum sanctum imaginem Patris et Filii accipit, 208. Per Christi nomen et Spiritum sanctum salvatur, 303. Spiritum Dei assumens, vitam inveniet per peccatum amissam, 306. Hominem spiritalem et perfectum quænam constituunt, 299, 300 et not. Homo vere spiritalis et perfectus hic est qui ad imaginem et similitudinem Dei factus est, 299. Homo perfectus ex tribus constat, carne, anima et Spiritu sancto; quomodo, 299, 300 et not. seqq. Ad hominis perfectionem Spiritum sanctum requirit, quo sensu dixerit Irenæus, clix, seq. Homo quis imperfectus et animalis, 299 et not. Hominem efficit animale afflatus vitæ, spiritalem vero Spiritus Dei vivificans, 306. Hominem veterem exspoliandum esse induendumque novum, quo sensu dixit Apostolus, 307. Homines carnales, si de quibus Apostolus dicit: *Caro et sanguis regnum Dei non possidebunt*, 308, 307. Homines omnes per naturæ conditionem illi Dei sunt, non omnes per fidem et obedientiam, 288. Homini bus vitam impertit fides, veluti anima corpori, 223 et not. Homo a Deo ditari non cessat, 240. Homini gloria Deus est, 214. Hominis gloria est, Deo servire, 244. Homo per quem perit, et per quem salvatur, ex Apostolo, 303. Hominis mors, non obedire Deo; obedire autem, vita ejus; utriusque discrimen in libera ejus potestate positum a Deo, 245, 285. Ut homines diabolus perdat, quodnam ejus propositum, 228. Homo in ultimo judicio cur juste condemnandus, 232. Non homini principaliter paratus ignis æternus, 221. Hominis vita, visio Dei, 255. Homo Deum videbit oculis et vocem ejus audiet, quomodo, 255. Homo a se non videt Deum, 254.

Honoris qui celeriter præterit, nulla est gratia, 125.

Honos quis, 9, 209. A quo et quomodo prolatus, 10. Ejus cognomina, 16. Ejus operatio duplex, 16, 17. Virtus per se subsistens, veraque persona, juxta Valentinianos, xxxvii. A Monogene emissus, secundum quosdam Valentinianos; a Propatore, secundum alios, 129. Dictus Horothetes, 10 et not. Unde et cur, xxx. Dictus etiam Soter, 129. In Æonum numero censi debet, 129. Honos periclitanti succurrit Sophia, 9, 10. Hanc confirmat, conjugioque restituit,

ibid. Enthymesis ab ea submovet, et a Peromate disjungit, 9, 10. Jao inclamans, Achamotham coerces, 19. Honorem Æonem Valentinianis, crucem et Redemptorem vocantibus, laborantique Sophiæ opem ferentem Argentibus, quid exprimere animus erat, xxxii. Honorem Valentinianos ex Ægyptiorum fontibus hausisse, unde habetur, xxx. Hori duo a Valentino coniecti, 53.

Humida omnis substantia ex Achamothæ lacrymis orta, secundum Valentinianos, 19.

Hydroparastitæ seu Aquari, Tatiani discipuli, lxxi.

Hyginus, octavus ab apostolis episcopus Romanus, 103 et not., 176. Sub Hygino Valentinum Romam venisse, increvisse sub Pio, tempus vero usque ad Anicetum progassse, Irenæi ac Eusebii sententia, xiv.

Hylici nominis sors quænam, juxta Valentinianos, xlv. Forum ac in re cum Sadduceis, aliisque non paucis gentibus philosophis communis sententia, *ibid.*

Hyperbata in Epistolis Pauli apost. frequentia, cur, 182. Hystera, quid ex Cajanis, 112.

I

Ideæ divinæ mentis, *ibid.* et veteri fontes et intellectuales a Chaldæis quo sensu vocatæ, et a Deo quomodo distinctæ, xxxix. Ideæ divinæ, et *ibid.* cur a Platonis vocatæ, xl. Ideæ Platonis, ipsæ sunt Valentinianorum imagines, 135. In Ideis Platonis relucet Gnosticorum et Valentinianorum dogmata, teste Tertulliano, xliii.

Ignarius (S.). Ab eo Gnosticisæ perstricti, lxxv. Ignatii epistolæ Puritanis molestissimas suppositionibus male arguit Dallæus cum Blondello, xii. Ignatio fuit posterior Valentinus, xiii, xiv, xvi. Ignatio teste tribulatio justis est necessaria, 327 et not.

Ignis in mundo delitescens materiam universam consumet, ipse quoque consumendus; quando, ex Valentinianis, 32, 160. Ignis mortifer elementis omnibus insitit, ex Valentinianis, 26, 160. Ignis æternus diabolo præsertim paratus et angelis ejus, 221. Præparatus ab iulio peccatoribus, 138.

Ignorantia perturbationibus Achamothæ abdita, 19, 27. Mundi fabricationis causa, juxta Gnosticos, 224. Ignorantia et labes, materiæ principium, ex Valentinianis, 145. Malorum omnia causa, ex iisdem, 140. Ignorantia, malorum fames et radix, maque ipsa a Valentinianis, posita eorum hypothesi, vere in Deum refundebantur, xxi.

Ignorantia et labes nulla in Pleronate oriri potuit, 120, 121, 140. Ignorantiæ obnoxium universum Pleroma, aut Æones omnes ab ea immunes, 158 seqq. Ignorantiæ obnoxium fuisse Verbum Dei, absurdissimum, 139 seqq. Ignorantia et passio in Sophia Dei nulla esse potuit, 139. Ignorantiæ fructum dicere Deum mundi conditorem, maxima blasphemia, 157. Ignorantia et labes mundi causa esse non possunt, 119.

Imago. Quæ de imagine superiorum in rebus creatis expressa dicebant Valentiniani, a Democrito et Platone mutuati fuerant, 135. Imago Nu Demiurgus esse non potest, 123 seq. Imago Æonum non sunt res creatæ, 122 seq. Neque Achamothæ, aut angelorum Pleromatis, 124. Ad imaginem Dei conditum non fuisse hominem dixisse Irenæum, Centuriatorum calumnia, clix. Imago Dei homini primum insculpta, deinde a Verbo instaurata, quomodo ex Irenæo, clix. Inter imaginem et similitudinem Dei in homine distinguit Irenæus, clix, 299 et not. Quæ utriusque ratio, ex eodem, *ibid.* seqq.

Immensum rerum omnium principium, ex Anaximandro, 135.

Immensus Deus, omnia continens, creavit omnia, 253. Immensitatem et naturam Dei assequi non valet homo, 252. Incomprehensibilis est, *ibid.*

Immortalitas animæ ab Heracleone negata, 373. Immortalitatem, naturalem esse spirituum omnium dotem, tradit Irenæus, cxli seq. Impia ea de re Dodwelli commenta refelluntur, *ibid.* et seq. Immortalitas animarum et spirituum, quomodo Dei gratia, 169 et not. Immortalitatis et incorruptionis pignus est Spiritus sanctus in hac vita, 301. Immortalitatem tribuit amicitia Dei, 245.

Imperfectus homo quis, juxta Irenæum, 299. Imperfectionis sibi ipse causa est quisquis Deo non credit, nec voluntati ejus vult parere, 288.

Impis omnibus salus a Jesu impertita, ex Marcione, 106. Impiorum potestati et malitiæ Deus justum dimittit, cur, 230. Quomodo non operatur malum, *ibid.* Impii quomodo resurgunt, 168.

Incarnationem Filii Dei ex Maria Virgine, Spiritu sancto operante factam responentes Ebionæ, manent in veteris Adæ damnatione, 293. Incarnationis mysterium quibus blasphemis a Valentinianis subversum, et quomodo ex principio ab his erutæ, xlv. Quænam pariter impiissimæ dogmatis necessaria consecratis, *ibid.*, xlv. Incarnationem Christi contemnentes, confutantur, 316 et seqq.

Incarnationem qui negant, adhuc sunt sub veteri damnatione, quomodo, 211. Incarnationis fide posita pereunt omnes hæreticorum doctrinæ. 292. Incarnationem Filii Dei Abraham didicit a Verbo, 335. Incarnationis Filii Dei tempus apertissime præsignatum a Moysæ, 259. Incarnationis Christi typus, Moysis virga, 217. Incarnationem Filii sui Deus Pater omnium operatus est, et novam ostendit generationem, 295. Incarnationis necessitas et convenientia, 211, 212, 218, 292. Incarnationis quinam effectus, 206, 212, 214, 219, 222, 254, 255, 299, 513. Per incarnationem Deum eundem, sed nove colere docemur, 186.

Increduli post Christi adventum severius excipiendi, quam ante, cur, 279.

Indifferentiæ versatili voluntatis, qua abuti posset, cur permissus homo, c. xvii seq. Indifferentia voluntatis ad utrumlibet, e: usque eligendi potestas ab Irenæo vindicata contra Gnosticos, c. xvii seqq.

Infantes vagientes, quid significant, ex Marco, 73.

Inferi. Ad inferos Christus descendens cum piis fidelibus peccata dimiserit, eadem ipsis minime imputanda, cur, 264. Apud inferos mortui discipuli, per Christi passionem expeperi facti, 259.

Infideles justis ad salutem prorsum, quomodo, 537.

Infinitos deos admittere necesse est, vel unum duntaxat qui a semetipso fererit omnia, 124.

Infirmi tatem naturæ in Deum qui refundunt, rationi adversantur, 285. Infirmi tatem ipsius hominis, non Dei impotentiam arguit hominis imperfectio, 285, 284 et not. Infirmi tatem propriam homo experiri debuit, cur, 295. Ob infirmi tatem hominis perfectum Verbum per incarnationem infans cum homine factum est, 284.

Inimicus diligendus Verbum Dei docuit verbo et exemplo, 210. Inimicos diligere, perfectio legis, 243.

Injustitiam ferre non potest Deus idem Pater, justus, remunerator, et iudex, 280.

Innocentes propter Christum occisi, martyres, 205.

Inobediencia Evæ humani generi mortis causa facta est, 220 et not. Inobedienciae fructus, languores et morbi, 311.

Inquisitio Dei Patris Aoni perturbationem inferre non potuit, 141, 142.

Institutorum, quid, 203, not.

Intellectus. Ex intellectu et necessitate, seu erratica causa mundum compositum esse scribens Plato, quid exprimeret animus erat, xli.

Interpres. Ab Interpretibus LXX non Pentateuchus solus, sed canonice omnes Judæorum Scripturæ in Græcâ conversæ, ex Irenæo, c. 70. Interpretum versio, quam venerabilis Irenæo visa est, cix, cx1. Cur, cx. De isdem Interpretibus quid censuit, sicut et de modo quo versio ab his adornata, *ibid.* 70. Interpretum versionem in citandis V. Test. locis plerumque sequitur Irenæus, cxi. Cur tamen ab ea interdum videtur discedere, *ibid.*

Invocatione Dei servabantur homines, et a demoniis liberabantur ante adventum Christi, 122. Invocatio Dei super panem et vinum in eucharistia, certissimum eorum transmutationis in Christi corpus et sanguinem argumentum, cxlii seqq.

Irenæi nomen Latine quid significat, lxxxvi. Irenæi quæ patria, quod genus, lxxvii. Quo anno in lucem editus, *ibid.* Polycarpi quo ætatis anno audiebat, *ibid.* Dodwellus hic castigatus, *ibid.* Quo anno martyrio coronatus, *ibid.* Polycarpi auditor a teneris, visa a se et audita alte animo impressa retinebat, non quidem in charta, sed in corde consignans, 340, lxxviii. Diaconus a quo et ubinam ordinatus, *ibid.* In Oriente quantum temporis versatus fuerit, quidve ibidem gesserit, incertum, *ibid.* Irenæo quam chara Polycarpi memoria, lxxviii. Humaniores litteras non neglexit, cur, *ibid.* Irenæus a Joannis discipulis, aliisque senioribus apostolorum et apostolicorum virorum discipulis institutus, *ibid.* Non fuit Joannis apostoli discipulus, lxxvii, lxxviii. Cur ergo inter apostolicæ doctrinæ testes a veteribus recensitus, *ibid.* A Papa Joanne discipulo institutus, *ibid.* Ab Irenæo adhuc puero visus Florinus in imperatoria aula splendide agens, 339. Irenæi pietatem quam commendat, lxxix. Ejus humilitas et modestia, 3, 4, lxxviii. Et minus æqui, qui paulo humiliorum stylum ejus conseruntur, *ibid.* Ejus zelus et charitas, 138. Pia oratio pro lectoribus suis, fidei suæ puritatem exhibens, 181. In Gallias profectus, Lugdunum venit, quandam autem, a quo, et qua occasione missus, incertum, lxxviii, lxxix. A quo presbyter ordinatus, *ibid.* Quosensu Lugdunensis Ecclesiæ presbyter ab Eusebio appellatus, lxxix. Irenæus, Thyatirensis Ecclesiæ episcopus non est, in Apocalypsi memoratus, *ibid.* In presbyteratus munere quam præclare se gessit, *ibid.* Ardentissimum ejus Christianæ legis tuendæ desiderium plurima commendant, *ibid.* A quo ordiatus episcopus, lxxx, lxxxii. Præter Irenæum vix alius qui

Galliarum Ecclesiæ episcopali jure tunc regeret, lxxxi et seqq. Irenæo Pothino successit, cur præ cæteris præmandata legatio ad Eleutherum pontificem, lxxxii. Finis legationis duplex, lxxxiii. Irenæo tradite epistolæ a Lugdunen-sibus martyribus et clero, ad Eleutherum pontificem perferendæ, lxxxix, lxxx. Fuitne ab eo expleta legatio, lxxx et seqq. Tuendæ ac fovendæ in Ecclesiæ pacis quam studiosus, lxxxiv, lxxxv, lxxxvi, lxxxvii, lxxxix, xc. Ab Irenæo coercita Blasti cujusdam Romani presbyteri temeritas, lxxxvi. Ad Victorem scribit, ejusque fervidorem in Asiaticos æstum fortiter increpat, lxxxvi, lxxxvii. Plures etiam aliæ ad varios episcopos de re eadem ab eo scriptæ epistolæ, lxxxvi. Irenæo sequestro pacis et conciliatore, Victorem inter et Orientales ortæ controversiæ, compositæ, xc. Irenæus Roma reversus, ingentem vastitatem a gentilibus Lugdunensi Ecclesiæ illatam abunde resarcivit, lxxxiv. Irenæi quantum apud suos Christianæ religionis promovendæ studium, lxxxiv. In Gallias plura zeli sui specimina edidit, lxxxv. Irenæo ad Ecclesiæ Asiæ et Phrygiæ fuitne demandata legatio, lxxx, lxxxii.

Ab Irenæo plura scriptis mandata: quis primus ejus fetus, xcv. Cur adversus Gnosticos scripserit, causa duplex, *ibid.* Cujus amici precibus, xcv. Ab Irenæo susceptum opus arduum a pluribus minus feliciter jam tentatum, quo successu ad exitum usque perductum, 227, xcv, xcvi. Irenæo credita procuratoro Valentinianos confutandi, 138. Irenæi in impugnandis Valentinianis consilium et scopus, 3, xcvi seq. c. Pugnantes secum iocivem Gnosticorum sententias aperire sibi proponit, 47. Portentosa Valentinianorum mysteria reserare aggreditur, quo fine, 3. Apud Celtas tum comorabatur, 4. Irenæi quanta diligentia et sagacitas, xcv. Scripturarum sacrarum sciencia, et venerandæ traditionis notitia, xcvi. In libris interdum quare obscurus, *ibid.* In debellandis hereticis qua methodo et ordine processit, *ibid.*, xcvi. Operi cur *Detectionis et eversionis falso cognominatæ agnitionis* titulum inscripsit, xcvi, xcvi. Genulinum hunc quænam demonstrant, xcvi. A recentioribus cur omissus, et omissioni quænam occasionem dederunt, *ibid.* Quo tempore scripti quinque libri, *ibid.* Dodwellus hic releilitur, *ibid.*, xcvi. Græbus pariter emendatur, xcvi. An simul et eodem tempore conscripti omnes, *ibid.*, cxix. Ad amicum libros suos mittit, ut argumenta ei adversus Valentinianos suppeditet, 3, 4. Ejus charitas erga Gnosticos, 224. Irenæum quænam martyrem probant, xc. Dodwelli contraria argumenta refelluntur, xc et seqq. Irenæus toto orbe ut martyr habitus jam a sæculo quinto, xc et seqq. Illius memoriam diem solemnem quo mense Latini consecrant et Græci, xcv. Gregorii Tur. ætate miraculis celeberrimus, xcvi. Ejus sepulcrum a Calvinianis fœde violatum, quo anno, xciv. Solum capitis cranium quomodo ereptum, et ubinam asservatum, xciv. Quo anno et in qua persecutione martyrio coronatus, xc, xc1. Passionis Acta sincera jam dudum deperdita, *ibid.* Irenæum inter martyres Lugdunenses a Gregorio Tur. recensitum esse, inane Dodwelli commentum, xcii; refellitur, *ibid.*, xciv. Irenæi quinam discipuli, lxxxiv. De Ecclesiâ tota verbis, scriptis et exemplis quam bene meriti, *ibid.* Irenæus a quibusdam ceus ra vexatus, vindicatur, cvi, cvii.

Irenæi quinque libros Græco idiomate conscriptos quænam demonstrat, cxix et seqq. Textus Græcus integer fere exidit, c1. Latinæ ejus interpretationis imperitus auctor, hactenus incognitus, c1. Antiqua illa et Irenæo ipso, si non superstitie, saltem nuper erepto, edita, c1. Ipsam Tertullianus præ oculis habuit, c1, cii. Legit pariter Cyprianus, sed jam vitiosam, cii. Legit et Augustinus, cii. Irenæum deinceps cur tam pauci et Latini allegaverunt, cii. Exemplarium ejus Latinorum cur tanta jam a sæculo vii penuria, cur etiam paucissima sana et non mutila ad nos pervenere, *ibid.* Librum quintum magna parte etiamnum mutilum contendit Græbus, *ibid.* et ciii. Sed frustra, *ibid.* Textui utriusque Latino et Græco quidnam commune fuit, *ibid.* Librum quantum versionis Latinæ quinam primi in capita secuervnt, cii. Irenæum de textu in certa capita dividendo ne cogitasse quidem, imo nec veterem interpretem, demonstratur, ciii, cii. Laceratus deinceps potius quam divisus, cii. Ineptiora etiam argumenta, cii. Ab Irenæo quænam certo conscripta opuscula, cii et seqq. Quænam dubia, cii, ciii. Librum *De Ogdoad* scripsit, 359. Librum *De Pascha*. 312. Ab Irenæo inscripta *De schismate* epistola, qua occasione scripta, lxxxvi. Irenæus salutis Florini quam sollicitus, cii, cv. Ab eo adversus illum scripta epistola, *ibid.* Quo anno cv. Ejus occasione etiam scriptus liber *De Ogdoad*, cv. Marcionem a se speciatim confutandum pollietur, 106. An fidem liberaverit, cv, 198 not. Ab Irenæo scripti ad Victorem papam epistola, 310 et seqq. Ex Irenæi doctrina

quantum juvari potest catholica fides, *CVII* et seqq.

ISAACI sacrificium, typus sacrificii Filii Dei, 253. Ex Isaac benedictione, quam filio suo Jacob impertivit, terrenum justorum cum Christo regnum post resurrectionem probare nititur Irenæus, 352.

ISAIAS quando prophetauit, 215. Isaia locus, *VII*, 14, a Theodotio, Aquila, Ebionitarum ac Judæorum prava interpretatione vindicatur, 215 seqq.

ISIDORUS, Basilidis filius, 351. Ejus doctrina moralis, *IBID.* et 352. Auctor *Moralium* et *Expositionum prophetarum Parchor*, quorum exstant fragmenta duo, 352. Auctor libri *De adnata anima*, cujus exstat fragmentum, 351. Isidorus quisnam scriptis Parænesibus, Epiphani auctor erroris fuit, juxta Epiphanium, *XLVIII*.

ISRAELITIS Verbum præcepit offerri sacrificia, cur, 251. Israelitis sacrificia omnia a Deo uno et eodem in typos data, 252. Israelitæ juste damnati propter inobedientiam, cur, 245. Israelitarum prævaricationes in correptionem nostram descriptæ, 261.

Italicam versionem non raro Irenæi interpretes sequitur, *CXI*.

J

JACOB Christi et Ecclesiæ typus, 258.

JACOB prudens œconomia, secundum Irenæum, circa legalium observationem, 200 et not. In Judaicorum rituum observantissimus, *IBID.* An primatum ei inter apostolos tribuerit Irenæus, *IBID.* Jacobi epistola utrum Irenæo nota, 216 not.

JALDABAOth, quis, 109 et seqq. Jaldabaoth fabula, *LXXV*. Umbræ ab Ophitis petita, *IBID.*

JAMBlicus ex ore celebris Ammonii perpurgatam ab eo Platoniam philosophiam hausit, *XXII*.

JAN nomen, unde ortum accepit, ex Valentiniis, 19. Joah, quid significat, ex Irenæo, 170 not.

Jejunium Christi, gulæ hominis in paradiso remedium, 318. De jejunii forma paschali festo præmissi, locus Irenæi difficilis elucetatur, *LXXVII* et seqq. Jejunii forma quænam toti Ecclesiæ populisque omnibus olim in more posita, *LXXXIX*. Jejunii quadragesimalis forma multiplex, quænam vim legis habuit, quænam tantum consilii, *LXXXIX*. Jejunium superpositionis, quod vocant, a plis quidem pluribus olim servatum, at nulla eclesiastica lege sanctum, *LXXXVIII*. De jejuniis ipso antepaschali, aut jejuniis numero nulla inter Orientales et Occidentales, Irenæi ætate, controversia, *LXXXVIII*. De quibus igitur, *IBID.* et seqq., 310 seqq. Jejuniis forma a quibusdam jam a primis Ecclesiæ temporibus haud accurate retenta, 340. Jejuniis diversitas fidei consensionem primis Ecclesiæ temporibus commendabat, 340, 341.

Jesu Nave Moysi succedens, Verbi subsistentis figura succedentis legi,

Jesu nomen, secundum Hebræos, litterarum est duarum et dimidias, 149 et not. 150. Significat Dominum eum, qui continet cælum et terram, 149 et not. 150. Cælum et terram complectitur; quomodo, *IBID.* Hebraicum cum sit, ad Græcorum numerum transferri non potest, *IBID.* Ogdoadum plenitudo, ex hæreticis, *IBID.* Insignis odoas, 71. Jesus crucifixus non fuit, sed pro ipso Simon Cyrenæus, ex Basilide, 101. Josephi et Mariæ filius est, cæteris hominibus natura similis, operibus dumtaxat præstantior, ex Carpocrate et Cerintho, 103, 105. Filius est mundi fabricatoris, secundum Nicolaitas, 188. Qualis et cur in hunc mundum venerit, ex Marcione, 106. Jesus salutem impiis omnibus impertitur, justis vero negat, ex eodem, *IBID.* Jesus, Christus, Unigenitus et Salvator, quatuor sunt distincti secundum Gnosticos, 189, 207. A Jesu passibili Christum impassibilem dividentes Gnostici, primogenitum mortuorum nesciunt, 229. Jesum filium esse, Christum vero patrem mentiebantur quidam Gnostici, 204. Jesum receptaculum Christi fuisse credebant quidam Gnostici, 204. Jesum descendisse in Demiurgi filium incurvatum sentiebant quidam Gnostici, 189. Jesum a Demiurgo corpus animale sumpsisse dicebant Gnostici, 186, not. Jesum tantum, non Christum, ex Joseph et Maria natum esse et in eum descendisse Christum sentiebant quidam Gnostici, 189. Jesum tantum incarnatum, et passum, per Mariam, velut aquam per tubum, pertransiisse Gnostici quidam asserebant, *IBID.* In Jesum descendisse Salvatorem post annos triginta mentiebantur Gnostici, 186 et not. 189.

Jesu unde ortus, ex Valentino, 53. Jesus Valentiniarum *Omnia*, vel *Omne*, seu *Totum* dicitur, 13, 16, 146 seqq. Ex Æonum omnium collatione producit, 12, 14, 146. Salvator, Logos et Christus secundus appellatur, 15. Angeli satellites ei dati, *IBID.* In Jesum Christum blasphemiarum Valentiniarum, quænam, 227. Tanquam seductores in ab apostolis prævisi, *IBID.* et 228. Jesus a Verbo juxta Valentinos, tanquam divins mentis interprete electus, in lucem vero editus ab Anthrope tanquam Ec-

clesiæ dux, *XXXIX*. Jesus divinitatem sibi acquisivit, ex Valentino, quomodo, 353. Corpus ejus incorruptibile, *IBID.* Quorum instinctu vaticinia fudit, secundum Valentinos, 54. A Christo dividitur, 227. A Christo et Salvatore distinctus passus est, recurrente in Pieroma qui Christum portabat Salvatore, 204. Per Mariam transiisse et in eum Salvatorem descendisse effutiebant, *IBID.* Jesus Christus, quis ex Ophitis et Sethianis, 111. Jesus ex virgine quidem natus, sed purus homo, ex Iisdem, 111. Suis discipulis agnotus, *IBID.* et seqq. Cur et quomodo crucifixus et resurrexit, 112. Jesu nomen quale, ex Marco Mago, 75, 76. Nomen insigne, cur, 69 seqq., 149. Jesu ortus, ex Marco Mago, 75 seqq. Quomodo generatus, juxta Marcianos, *XXXIX*. A secunda quaternitate productus, per Mariam uterum transmeat, ex Marco Mago, 77. In eum, baptismi tempore, descendit Salvator instar columbas, *IBID.* De Jesu Christo litteras discente impia Marciosorum commenta, 91 et not.

Jesu Christi animam cæteris non præcellere, insanum dogma, 165 seqq. A Jesu Christum minime revolasse in passione efficaciter probatur, 210. Jesus Christus ex Maria natus unus Filius Dei et hominis, 118, 181, 184, 196, 204, 205, 212, 268. Jesum crucifixum Christum esse Dei Filium a Scripturis præsumtiatum, cur tam facile suadebant apostoli, 260.

JOANNES apostolus Ephesi permanet usque ad Trajanæ tempora, 148, 178. Cum Joanne cæterisque qui Dominum viderant, Polycarpo intercessit familiaris consuetudo, 340. Joannes apostoli discipulus non fuit Irenæus, *LXXVII*, *LXXVIII*. Cur ergo inter apostolicæ doctrinæ testes a veteribus recensitus, *IBID.* Joannes apostolus Cerinthum in balneo se lavantem fugit, 177, *LXIV*. Ejus Evangelium adversus errores Nicolaitarum et Cerinthianorum scriptum, 188. Ubi, 174. Ab Heracleone corruptum, 363. Plura ejusdem loca ad Gnosticorum commenta ab eodem detorta et pessime explicata, 362 et seqq. A Montanistis admissum, sed a quibusdam decurtatum, 192 not. Joannis doctrina de Christo Jesu quænam, 204. Christum Jesum, Dei Verbum agnoscit, 44. Unum Deum, unumque Unigenitum Christum Jesum verum Dei Filium prædicat, 45, 44. Quo tempore scripsit Apocalypsim, 530.

JOANNES SCOTUS eminentis episcopus, a quo Mathæus Parker ordinatus, *CXVII*.

JOANNES Damascenus præsentis realis Christi corporis et sanguinis in eucharistia, ac transsubstantiationis propugnator, ipso fatente Grabini, *CXLIX* seqq. Necessaria hujusmodi confessionis Grabianæ consecratoria, *CL* seqq.

JOANNIS Baptistæ figura puer manu Samsonem regens, 346. Joannes Bapt. propheta simul et apostolus, prophetæ alii simpliciter prophetæ, 189. Joannes Baptista salutis notitiam dedit, 186. In prædicatione verba metum incutientia usurpabat, cur, 347. In eum lex desivit, 251.

JONAS propheta signum datum Ninivitis, ut converterentur et agerent penitentiam, 215. Jonas propheta historia, redemptionis nostræ œconomiam representat, 215. Ex his quæ Jonas et tribus pueris acciderunt, resurrectio possibilis demonstratur, 236, 239.

JOSEPH. In Joseph Christum præfiguratus, 345. Ex Joseph Christum generatum quidam dicentes refelluntur, 316 et seqq. Ex Joseph qui dicitur Christum generatum, a regno sese abdicant, 218. Josephi filius non est Christus, sed Dei, 215, 217, 218.

Josephus statuam salis uxoris Lot se vidisse testatur, 269, not.

JOSUE Moysi succedens, Verbi subsistentis figura succedentis legi, quomodo, 345. Josue facies clarificata impositione manuum Moysis, licet non pari claritate, 345, 346. A Josue frumentum manna cessante datum, Christi corporis figura, 315.

Jovis Homerici imbecillitas, 57.

Judas apostolus Gnosticos sæpe perstringit, *LXXIII*

JUDÆA rebellis post confectum sub Adriano bellum, novone iterum flagravit sub Antonino Pio, *XV*.

Judæorum Deus, angelorum inferiorum princeps, ex Basilide, 101. Angelus ex Saturnino, 101. Judæorum Dominum et creatorem Deum a summo Deo distinctum hæretici volebant, 251 et not.

Judæorum et gentium Deus unus et idem, absconclita cognoscens, 258. Judaicum populum ad idololatriam primum Deus per typos ad veritatem duxit, 244. Judæis a Deo indulta legis observantia, non propter se, sed propter ipsos, 247. Judaico populo legalia a Deo concessa, cur, 245. Judæorum infirmitati sacrificia vacua a Deo indulta, quibus novum testamentum significaretur, 248. Eadem Deus deleri voluit, *IBID.* Judæorum sacrificia imperiecta, cur, 245 not. Judæi non ideo ex Ægypto a Deo educti, ut sacrificia ei offerrent, cur ergo, 248. Judaice populo quædam a Moysæ propter cervicis duritiam impressa, 245. Judæis subrogatus fuisse gentiles ob contum-

prum Christi et prophetarum, parabola vinctorum bene demonstrat, 378. A Judæis Christus occidendus, a gentibus recipiendus erat, 257. Judæici populi ignorantia per Christum manifestata, 243. Judæi Patrem per seipsum sine Filio cognosci posse putantes, a Deo quoque defecerunt, 236. Judæorum conversio facillior quam gentilium, cur, 230. Judæis legalia economiæ causa ab apostolis permissa, 200 et not. Ad Judæos scriptum fuit Matthæi Evangelium, 347. Judæi, lubricum genus, cur, 302. Judæorum errores qui, ipsi a spiritali discipulo judicandi, 270. Si cognovissent Scripturis nos usuros aliquando fuisse, comburere easdem non dubitasset, 215. Judæis Christus etiamnum ænigma est, cur, 262. Cum legitur lex fabulæ similis est, quo sensu, *ibid.* Per Judæorum cæcitate salutem nos accepimus, sicut per Ægyptiorum cæcitate accepit Iseraël, 266. Judæis et Christianis præcepta naturalia communia, istis ergo quid amplius supra illos, 243. Judæi puram oblationem non offerunt, 281 not.

Judæorum propria temporibus Christi lingua, Syro-Chaldaica, 174, not., 183, not. Judæi Macedonibus obediebant Ptolemæi Lagi filii tempore, 213. Judæi, licet jam a Christi ætate fabulis mentem pascerent, nondum tamen tunc nate apud eos Sefthroticæ Chimæ, kabbalisticæ mundi, etc., xx. A Judæis Plato haud penitentiam divinæ scientiæ copiam accepit, xxiii. Ex Judæorum et Christianorum libris subtilior theologia ab Ammonio celebri deprompta, quantum splendoris novæ Platonice scholæ addidit, xxiii, xxiv. A Judæis accepta Platonici postmodum cum senore rediderunt, quomodo, ix-v. Judæus in Palæstina Philonis ætate degentes, Platonica doctrina haud mediocriter excultus, Helienisticæ licet hac in re impares, multa sudent, xxiv. Judæorum plurimi in Ægypto, et potissimum Alexandria, Valentinii temporibus, vixerunt, xiii. Judæi ad Platonici purgatam philosophiam animum appellentes, in ea multum profecerunt, haud tamen absque magno religionis detrimento, xxiv. Judæorum philosophia Valentinum imbutum fuisse, verosimile juxta Buddæum, xiii.

Judas proditor a Cerintho honoratus, juxta Philastrium, xv. Judæ apostasia, Sophia pænitentiæ figura, ex Valentinianis, 15, 144. Judæ proditoris æostasiam typum esse non posse passionis duodecimi Æonis, seu Sophiæ, 144 seqq. Nec Enth meseos ejus, 145. Judæ proditori præ cæteris omnibus nota veritas, ex Cajanis, 112. Hinc Christum prodidit, *ibid.* Huic Evangelium affligunt, *ibid.*

Judicium. Ante judicium justos in ea terra, in qua ærumnas pertulerunt, regnatos, probare Irenæus conatur, 351. Judicii diem et horam Christus concessit a solo Patre sciri, quomodo, 158, 159. Judicii extremi diem Christo probe notum fuisse agnovit Irenæus. Explicatur ejus sententia, cxxxii et seqq. Ad judicium extremum Christus venturus est, cur, 206. In judicio extremo homo juste condemnandus, 232.

JUSTI in Deum unum creatorem, Patrem Domini nostri, quam firmam, 253, 254. Ejus *Dialogus cum Tryphone*, quo anno habitus et scriptus, utrum post obitum Antonino Pio priorem *Apologiam*, xv. Hæc etiam quo anno scripta et oblata, *ibid.* A Justino liber adversus hæreses ubinam et quo anno scriptus, in eo refutata jam Valentiniana hæresis, xv. Justini libri contra Marcionem deperditus, 234 not. Ex quoniam Justini libro exscripsit Irenæus, Satanam ante Christi adventum Deo aperte maledicere aëam fuisse, 324, not. Justis omnibus, prophetis et Abraham posteris salus a Jesu negata, ex Marcione, 106. Justus simul et bonus esse debet, mundum huic qui regit Deus, 225, 224. Justi soli secundum opera filii Dei sunt, licet omnes secundum naturam, 268 seqq. Justi omnes sacerdotalem habent ordinem, 237. Quo sensu, *ibid.* not. cur seq. Justi in veteri testamento minus perfecti quam in novo, cur, 240. Justorum persecutiones in Abel significata, a prophetis prædicata, in Christo perfecte, 276. Justus a Deo impiorum potestati et malitiæ dimissus, in Justo ipsius probationem, impiorum vero condemnationem, 250. Justus tribulatio necessaria, 327. Infideles eis prosunt ad salutem, *ibid.* Justorum sanguis nisi inquirendus fuisset, nequaquam Christus sanguinem et carnem sumpsisset, 310. Justi, quomodo resurgunt, 168. Justos in ea terra in qua ærumnas pertulerunt, antequam ad cælum evehantur, regnatos unde et quomodo probat Irenæus, 351 et seqq. In terrena Hierusalem post resurrectionem reedificanda regnatos esse contendit, 335 et seqq. Ad Patrem per Filium, ad Filium vero per Spiritum sanctum ascensos esse vult, 357. A Deo variis habitationibus pro cujusque dignitate donabatur, 357.

Justitia, quedam cum æqualitate communio, ex Epiphane, 350. Quæ definitio hujus consecraria, *ibid.* et 351. Justitiam et judicandi vim Deo bono indignam heretici putantes, refelluntur, 223. Justitia si Deo deest,

Deus non est, 224. Justitia, bonitas et sapientia in Deo quomodo uniantur, 224. Ad justitiæ consummationem bonitatisque ostensionem a Deo præstita omnia, 285. Justitia Dei eadem, in veterum delicta animadvertentem et in nostra, 263. Levius quidem illic, hic vero severius, *ibid.* Justitiæ haud consummatricis circumcisio, cur a Deo præcepta, 246. Justitia legis, quid, *ibid.* Absque justitiæ operibus vocatio non sufficit, 279, 280. Justitiam majorem a discipulis Christus requirens, legi non contradicebat, sed eam adimplebat, 242.

Juvenilis ætas a trigesimo anno incipit, ex Irenæo, 148.

K

Kabbalæ nugarumque kabbalisticarum quænam antiquitas, xx. Kabbalisticæ mundi, etc. Judæis Christo coævus prorsus ignoti, *ibid.* E kabbalisticæ Hebræorum philosophia, Valentiniana dogmata derivantes quidam ac emolientes refelluntur, *ibid.* Kabbala Paulo apostolo ignota, *ibid.* Kneph. Vid. *Emeth*.

Κοινωνία, quænam angeli juxta Platonicos, xlii. Horum duplex ordo, juxta Damascum, alii mundi superioris, alii inferioris moderatores, *ibid.*

L

Labes et ignorantia, materiæ principium, secundum Valentinianos, 145. Mundi causa, 224. Propter labem Christus et Spiritus sanctus emissi, 227. Labi ignorantiam obnoxium universum Pleroma, nisi Æones omnes ab ea sint immunes, 153 seqq. Labes et ignorantia in Pleromate nulla oriri potuit, 120, 121, 140. Labis fructum dicere Deum mundi conditorem, blasphemia, 144, 157 seqq. 185. Labes et ignorantia mundi causa esse non possunt, 112. ΛΑΤΙΝΟΣ nomen Antichristo convenire potest, de hoc tamen nihil temere affirmandum, 329 et not.

Lazarus, symbolum peccatoris, 308. Lazari et divitis historia, fabula non est, 229. Quis narrationis scopus, *ibid.* Legem non a Deo, sed a sinistra quadam intelligentia latam fuisse, Simonis Magi sententia ab Archelao philosopho accepta, lvi. Quænam ejus consecraria, *ibid.* Legis veteris auctor, angelorum mundi fabricatorum princeps, ex Basilide, 102. Legi veteri et eius auctori impie detrahunt Carpocrates et Epiphaneus, 331. Legitia ab Ebionæis studiose servata, 105. Legem et prophetas rejicit Marcion, 106. Leges humanæ, legibus divinis omnia omnibus communia facientibus contrariæ, juxta Isidorum hæreticum, 331. Lege illa, qua omnibus omnia erant æqualia et communia per leges humanas meum et tuum admittentes, violata; inde fures et latrones, juxta Epiphaneum, *ibid.* Legis veteris auctor multiplex, ex Ptolemæo, 338 seqq., xlix. Legis auctor, quis ex Ophitis et Sethianis, in. Lex et prophetia a Christo adimpleta, 275. Quid inde contra Marcionitas, 274, 275. Legis Moysiæ typi præcipui ad commenta Valentinianorum non quadrant, 150 seqq. Ante legem Decalogus ad salutem necessarius, solus sufficiebat, 244. Lex media obtinuit tempora, quænam, 264. Lex Hebræis non ab altero Deo data, sed ab eodem illis ad servitutem pronis imposita, 243. Legis et Evangelii unus et idem Deus Pater, creator omnium, a Christo annuntiatus, 153 seqq., 229 seqq., 241 seqq., 289, 313. Legis auctor non nisi temere dici potest infirmus, propter Israelitas inobedientes et perditos, 243. Legis naturalis, quid, 242. Per ea non tantum qui sub lege, sed etiam qui ante legem, justificati, *ibid.* Absque legalium observatione Abraham et alii plures justificati, 246. Lex patriarchis et justis non posita, cur, 246, 247. Legalia præcepta cur Deus per Moysen non nisi post diuturnum tempus populo tradidit, *ibid.* et not. Per legem homo operatus, sed non liberatus fuit, 211. Lex vetus manifestabat peccatum, non auferebat, *ibid.* Legis sacrificiis et cæremoniis Deus non placatur; quibus igitur, 248. Legalia quandoquam a Deo rejecta, 247, 248. Hominem non justificabant, cur ergo populo tradita, 245, 246, 247. Legis utriusque varia cur hominibus tradita præcepta, 253. Legis servitus Hebræo populo apte imposita fuit, 244, 245. Lex utraque, vetus et nova, apta temporibus, ad utilitatem humani generis ab uno et eodem Deo præstita, 198. Legis jugum grave Hebræis necesse fuit addere, cur, 244, 245. Legalia, seu servitutis præcepta non nisi in signum data, et ideo a Christo abrogata, 247. Legis veteris exterioris munditiæ, in futurorum umbram præscripta, 240. Sabbata a Deo in signum data; quid significabant, 246. Legis antiquæ signa minime otiosa, 245. Lex servis posita animam per corporalia erudiebat, 242.

Lex Moysi ab Esdra milite post captivitatem restituta, 216. Lex Sabbatorum, quænam permittebat, prohibebatque, 256, 257. Perfectio legis in quo consistit, 242, 243. Legis justitia, quid, 246. Legis initium et finis, Christus, 241. Lex adhortabatur homines ad credendum in Christum,

quomodo, 230 et not. Lex, pedagogus noster in Jesum Christum, 239. Lex quomodo adimpletur, 242. Legis præcepta quomodo adimplevit et extendit, 242, 243. Legem adimplebat Christus curans in die Sabbatorum, 238. Lex a Christo non damnata, quid igitur, 241. A lege prohibitum nihil Christus præcepit, 242. Legis præcepta a Christo velut gradus proposita sequi eum volentibus, *ibid.* Legem perficiens Christus, timorem auxit, quo sensu, 247. Lex nova, in quo veteri præstantior, 238. Lex vetus, a Deo servis ac indisciplinatis tradita, nova autem liberis jam ac fide justificatis, 257. Lex nova quando incepit, 275. Quid novi attulit ac immutavit, *ibid.* Legis utriusque eminentiora præcepta, eadem, 241. Legis naturalia Christus non dissolvit, sed implevit et extendit, 242. Primum et maximum mandatum innovavit, 241. Legalia Judæis æconomice causa ab apostolis permessa, 200 et not. Lex etiamnum Judæis cum legitur, fabulæ similis est, quo sensu, 263. Legem adimplere, est non tantum dicere, sed et facere, 242.

Læro, Valentinianorum Mater, 146. Hesiodo et Pindaro inspirat, *ibid.*

Levanen sinistrae manus, quid, 152, not.

Levitæ quinam hæretici, LXXII. A quibus prognati, *ibid.* Eorum dogmata, quænam, LXXIII.

Liber homo a Deo creatus ab initio, quomodo, 281 et seqq. Liberi homines Deo effecti similes, 285. Liberum hominem et suæ potestatis ostendunt prophetarum adhortationes, sicut et Christi præcepta atque consilia, 283 et seqq. In libera hominis potestate, boni et mali positum est discrimen, cur, 285. Liber homo et suæ potestatis; si legem transgreditur, suamet culpa est, non Dei, 281, 286. Liber homo factus, et suæ potestatis sortem in manibus tenet, 232. Inexcusabilis, si infaustam consequitur, *ibid.* Liber homo et suæ potestatis non tantum in operibus, sed etiam in fide, 282. Qui liberum eum negant, aut impotentem, aut ignorantem Deum constituunt, *ibid.* Quomodo, not.

Liberum hominis arbitrium ab Irenæo vindicatum contra Gnosticos, cxvii et seqq. Eligendi potestas cum indifferentia ad utrumlibet eidem asserta, *ibid.*

Liberis ac fide justificatis nova lex tradita, 237. A liberis in Ecclesia, non a servis offeruntur sacrificia, 250. Libertatis fructus, Christus est, 231. Libertas evangelica ad probationem fidei nostræ tradita, 247.

Lignum. Per lignum sicut nos Deo debitores facti, ita per lignum a Christo redempti, 314.

Luceus papa, cujus Paulus meminit, episcopatum a Petro et Paulo accepit, 176.

Litteræ Græcorum a quibus et quando inventæ, 78. Litteræ viginti quatuor Græcorum, trium superiorum virtutum imagines, ex Marco Mago, quomodo, 70 seqq. De istis litteris alia Marci commenta, 74 seqq. Ex litteris, syllabis et numeris argumenta petita, inlirma, cur, 153. Hæc ad rationem exigenda, non e contrario, *ibid.* Vana ab istis argumenta ducunt hæretici, 149 seqq., 158. Litteræ Hebræicæ non conveniunt cum numeris Græcorum, 150. Quædam a dextra ad sinistram retorquentur, quædam e contrario, *ibid.* et not. Veteres, dictæ sacrosdotales, cur, *ibid.* not. Arithmetice, quomodo disponuntur, *ibid.* not.

Liturgiæ ritus apostolis ipsis accepti referendi.

Logos, Phronesis, Sophia, Dynamis, totidem Æones virtute duntaxat, non re ab innato Patre distincti, juxta Basilidem; his Virtutes, Principes et primi ordinis angelii immediate subjecti, xxxviii. Logos, Filius Unigeniti seu Monogeniti, secundum Gnosticos, 188. Logos Valentinianorum, inferiorum Æonum Pater, totiusque Pieromatis principium et formatio, 6, 41. A Nu et Alethia editur, 6, xvii. Logos et Zoe Hominem et Ecclesiam emittunt, *ibid.* Decem Æones producant, *ibid.* et xviii. Logo aliisque ex eo prognatis Æonibus, sua culque ut persona, sic et substantia angelici ordinis, a Deo Patre re et natura distincta, xxxvii seqq. Logi officium quale, xxxix. Ejus a Nu emissio, Horique a Bytho per Nun in imagine Patris processio, a Valentinianis conficta, catholici dogmatis fœda deformatio est, xxx. A Logo cæpit passio, secundum quosdam Valentinianos, 159. Logi et Zoes, Hominis et Ecclesie emissiones a Valentinianis confictæ confulantur, 151 seqq. Logos et Sige in eodem Pieromate simul esse non possunt, 129. Logos, Nus Dei Patris, 159. Logos, Jesu Valentinianorum cognomen, 13 Logos, quis, ex Barbellotis, 107. Logi generationem Bytho perperam ascribit Cyrilus Hierosolymitanus, 6, not. Ejus textus emendatur, *ibid.*

Lor abaque circumcissione a Deo liberatus, 246. Ab incestus crimine ab Irenæo absolvitur, 268 et seqq. Excusantur pariter dum ejusdem filiz, 269. Ille Verbi Dei, utriusque Synagoga patris, typus, *ibid.* Istæ autem duas

synagogas sub unico patre significant, *ibid.* Lot uxoris statua salis, typus Ecclesie quomodo, 272. Lot uxor, Ecclesiam quomodo typus, 269, 272. Ejus statua salis diutius perseveravit, 269, not.

Lucas aspidius Pauli comes, ejusque laborum et apostolatus consors et participans, 201. A Paulo ipso dicitur quod scriptis mandavit, *ibid.* Pauli sectator ac interpres, 174. Sectator et discipulus apostolorum, 185. Initium generationis a Domino inchoat, cur, 230. A Luca quot generationes ab Adam usque ad Christum recensitæ, juxta Irenæum, 219 et not. A solo Luca plurima Evangelii capita fuisse scripta cur Deus permisit, 202, 203. Lucæ Evangelium et Pauli Epistolas decurtabant Marcionitæ, solaque hæc legitima dicebant, 198. Ex his tamen quæ retinebant convincuntur erroris, *ibid.* Lucæ scripta, vel omnia recipienda sunt, vel nulla, cur, 202. E Lucæ exemplaribus verba aliqua a catholicis quibusdam improvido zelo abrasa fuisse queritur Epiphanius; quænam ista, 219 not.

LUCILLA factiosa femina, cur ab Ecclesie ministris correpta, xci.

Lugdunum, Rhodanusia a veteribus dicitur, 65 et not. Lugdunum, ad quam provinciam olim pertinebat, præfatusque quomodo vocatus, LXXXI. Coram eo cur Viennenses martyres judicio sistuntur, *ibid.* et LXXXII. Lugdunum et Viennam unus rexisse videtur episcopus Pothini ætate, LXXXII seqq. Vix alibi quam Lugduni alii esse poterant in Gallis episcopi M. Aurelii anno 17, *ibid.* Lugduni persecutio excitata, quo tempore, LXXXII. Ibi tum primum intra Gallias visa martyria, LXXXIII. Cranium Irenæi captivis religiose asservatur, xciv. Lugdunensis Ecclesie curiam debentur exordia LXXXII. Lugdunensem unum episcopum suæ et Viennensis Ecclesie regendam satis superque fuisse Pothini ætate, haud improbabile, LXXXII, LXXXIII. Lugdunenses ab Orientalibus rogati martyres in carcere constituti, una cum ipso privatis epistolis dicunt, *ibid.* Ad Eleutherum pariter scriptas ab utrisque epistolas, cur, *ibid.* LXXX, LXXXI. A quonam perlate, LXXX et seqq. A Lugdunensibus ipsismet martyribus, non a clero solo scriptæ epistolæ ad Eleutherum papam, qua de re, LXXXII. Blondellus hic castigandus, *ibid.* Lugdunensis prætor cur martyres Viennenses coram proprio tribunali Lugduni sisti jubet, LXXXII, LXXXIII. Lugdunenses quo anno martyrii palmam adepti, xc, xci. Eorum numerus, nomina, varique quibus interiere suppliciorum genera, unde collecta a Gregorio Tur., Adone, etc., xciii. Lugdunensium xviiii, martyrum numerum et Latinis Eusebii Rusticani collectum a recentioribus martyrologis fuisse, inane Dodwellii commentum, xcii. Refellit, xciii. Lugdunensis Ecclesie presbyter quo sensu Irenæus ab Eusebio appellatus, LXXXII. Cum Lugdunensibus martyribus Irenæus versatus est, 192 not.

Lumen et tenebræ, principia bonorum, et malorum, ex barbaris; quomodo, 343.

Lutherani eodem argumento prosteruendi, quo ab Irenæo aliisque SS. Patribus hæretici et schismatici olim confundebantur, cxv, cxvi. Lutherani eadem argumenta ad Ecclesie suæ veritatem tuendam usurpantes ac Douastis, ipsius Augustini verbis valde prosteruntur, cxix et seqq.

Lux ex Achatotæ risu initium accepit, ex Valentinianis, 19.

LYCOS, unus e philosophis antiquis quorum libros circumferebant Gnostici, xxii.

Lytrotēs, seu Redemptor, Hori cognomen, 10 et not.-13.

M

MACARIA, Valentinianorum Æon, Monogeniti conjux, Logi et Zoes proles, 6 xvii. Ejus nomen e Scripturis a Valentino corrasum, quomodo, xxx.

MACABOTIS, Valentinianorum Æon, Ecclesiastici conjux, Hominis et Ecclesie proles, 7, xvii.

Macedonibus quo tempore Judæi parebant, 215.

Magia, cui philosophi perinde atque mystagogi studebant, turpis infamie labeis qua ethnica religio semper fordata remansit, xxiv, xxv.

Magesianos (Ad) epistolæ auctor vocem istam quo sensu usurpavit, xiv.

Magnitudo Dei inenarrabilis est, 232.

Magorum munerum mystica significatio, 181.

Major hebdomada xerophagiis tota olim astricta, LXXXII, Majoris hebdomada jejunium alia alii rigidius, quanta religione omnes olim observabant, LXXXVII, LXXXVIII, LXXXIX.

Malum. De mali origine dubitatio pervetus, quot philosophorum ac etiam Christianorum fecit lugenia et cur,

- xxx. Quot in errores plurimi præ nodi difficultate præcipites acti, *ibid.* In re admodum obscura quid finire e Platonis quidam, quid Priscillianistæ, Marcionitæ et Manichæi, *ibid.* Quid Simon, Menander, Saturninus, alique veteres Gnostici, *ibid.* Hinc denique a Valentiniæi cudentes hypothesos occasio captata, *ibid.* Malorum omnium quænam assignata a Valentiniæi origo et causa, xxxi, xxxii, 140, 354, seq. Mala, unde orta, ex Sethianis et Ophiis, 109 seq. 111. Unde orta, ex Barbeliotis, 108. Mali et boni discrimen in libera hominis potestate positum est, cur, 285. Mali homines vel boni, non natura, sed electione, secus nec laudandi, nec vituperandi, 281, 282. Malum Deus non operatur, impiorum potestati justum dimittens, 250. Malitia spiritalis, quid ex Valentiniæi, et a quo condita, 26, xlii.
- Mam quid, 183, not.
- Mamma, vox Syriaca, non Hebraica, *ibid.* not. Quid significat, *ibid.* not.
- Mandatum primum et maximum legis a Christo innovatum, 241.
- Manichæi. Ab eis quænam assignata malorum radix vel causa, xxxi.
- Manna cur a Deo traditum, 247. Manna cessante frumentum a Josue datum, Christi corporis figura, 343.
- Manus dextra, quid Valentiniæi significaret, 152, 153.
- Manus sinistra, materialia et corruptibilia dicuntur ab hæreticis, cur, 152, 153. Manus sinistra levamen, quid, 153, not. Manuum digitus, quomodo numeros indicarent antiqui, 82 et not. 152 not.
- MARCELLINA, mulier ejus ope Carpocratiana hæresis in Occidente propagata, lxii. Romæ multos in errorem, induxit, 104.
- MARCIANO fratri nuncupatus sermo, ab Irenæo editus, cv.
- MARCION, Cerdonis discipulus et successor, unde oriundus, et quis fuerit pater ejus, lxxviii. Nauta et nauclerus cur appellatus, *ibid.* Ex episcopopostatam factum fuisse, improbable, *ibid.* Quænam causa defectiois, *ibid.*, et tempus, *ibid.*, lxxix, 179. Quotuplex Romæ adventus, lxxviii, lxxix. An ad Eleutheri usque tempora vitam prorogavit, *ibid.* Tertullianus hic corrigendus est, *ibid.* Errores ejus quinam, *ibid.*, et lxxx, lxxxi, 106, 270 seq. Duplicis committendi principii quænam ei fuit occasio, juxta Tertullianum, lxx. Scripturæ quænam ab eo rejectæ, aut mutilatæ, *ibid.* 106, 190, 192, 198. Unde petita errorum argumenta, lxxix, lxxxi. Deum otiosum et sine providentia fingebat, 225 seq. Quid de Jesu Christo sentiebat, 106. Corporum resurrectionem negabat, *ibid.* Impiis omnibus salutem a Jesu impertitam, justis vero negatam asserebat, *ibid.* Hunc spectatim confutatum se pollicetur Irenæus, *ibid.* cv. Marcioni interroganti, Polycarpi responsum, 177, not. Marcionitæ. A Marcionitæ quænam assignata malorum radix vel causa, xxxi. Undenam sua de duplici principio dogmata mutuati, xlii. Deum bonum a Deo justo dividendes, refelluntur, 224, 270. In hoc tamen tolerabiliores Valentiniæi, cur, 198, not. Eorum argumentum quo Deum malorum auctorem probare nitentur, diluitur, 266, 267. Negantes ab eodem Patre missos prophetas quo et Christus organa Salanæ sunt, quomodo, 324. Marcionitarum erroris origo, ignorantia Scripturarum et dispositionis Dei, 198. Quasdam Scripturas in totum rejicientes, reliquis non nisi a se decurtatas admittebant, *ibid.* Ex his ipsis tamen erroris convincuntur, *ibid.* Solum Lucæ Evangelium admittebant, 190, 202. Idque decurtatum, 192, not. Totum tamen gloriabantur se habere Evangelium, quomodo, *ibid.* not., Abraham saluti contradicentes, refelluntur, 236.
- Marcosii veteratoris magistri artibus eruditi, quam vitiorum ac errorum colluvie orbem infecerunt, li. Captum ab Asia malum quomodo, et quænam postea regiones subitit, *ibid.* xcv. Ne latius serperet, scribit adversus Gnosticos Irenæus, *ibid.* Eorum libido et insana superbia, 64. Omnia sibi licere putant, *ibid.* Mulieres Lugdunenses seducunt, 65. Marcosiorum errores et ineptiæ, li et seqq. Ritus profani, l, li. Hypothesis de mundi hujus creatione ad imaginem invisibilium facta, 84 seqq. Deum omnipotentem ex defectu ortum esse blasphemant, 82, 90. Deum Patrem ante Christi adventum nemini notum fuisse, ex Scripturis probare nituntur, 90, 91. Eorum de Jesu Christo litteras descende somnia, 91 et not. Ab his sacramenta Ecclesie, quomodo contaminata et eversa, l, lii. Eorum redemptio quid, et quæ ejus virtus, 84 et not., 65, 93, lii. Ab impuris ethnicorum et Platoniorum initiationis manavit, liii. Orationes quibus divino judicio sistenditebantur, 64, 65. Cur in suis sacris Hebraica, Chaldaica et Syriaca vocabula aliis omnibus anteponebant, liii. Plura Mysis loca in suam hypothesim detorquebant, 86 seqq. Variis Evangelii locis abutebantur, 92, 95. Apo-
- cryphas et spurias scripturas confanxerunt, 91. Marcosiorum insania ridenda simul et plangenda, 85. In eorum hypothesi explicanda cur diutius immoratus est Irenæus, xcv.
- Marcus evangelista Petri discipulus et interpres, 174, 187. Quo tempore scripsit, utrum post Petri et Pauli interitum, an excessum tantum e Roma 174, not.
- Marcus Memphisitanus, quis, li. Gnosticorum errores in Hispaniis spargit, *ibid.*
- Marcus hæresiarcha, quis et qualis, 59, 60, seqq. Sectæ ejus initia, quo anno, *ibid.* Colorbasica Siges vulva et conceptaculum, ipsique unigenitus, 65 et not. Ad eum sublimissima quaternitas descendit, 66. Ejus hypothesi, *ibid.* seqq. Valentiniæi systema sub nominum et litterarum involucris exhibet, *ibid.* xxxviii. Pythagoricam quaternitatem velut genesim et matrem omnium induxit, 135. Ab ejus discipulis, non ab ipso, pravis erroribus infectæ Rhodanenses regiones, juxta Irenæum, li. Demouem pædium habebat, 61. Anaxilæ ludicra cum magorum versutia conjungebat, 60. Philtris ad corrumpendas mulieres utebatur, 65. Ditiores præsertim et elegantiores seducebat corrumpebatque, 59, 61, 62. Vanam prophetiam doni spem eis injiciebat, 61, 62. Vinum Eucharisticum in verum sanguinem meris præstigiis convertere se fingit, 60, 61. Mulieribus consecrandæ Eucharistiæ munus committit, 60. Eum piæ et catholice mulieres execrantur, 62. Ejus deliria confutat Irenæus, 78 seqq. In eumdem oburgatoriæ senioris ejusdem carmina, 80.
- MARIAM Aaronis sororem Deus percussens lepra, non severi judicis, sed patris instar castigavit, 548. Cur sola penas dedit, *ibid.*
- Ex Maria et Joseph nato Jesum in eumque descendisse Christum Gnostici mentiebantur, 189. Refelluntur, 212 seqq. Per Mariam, ad modum aquæ per tubum, Jesum pertransisse Gnostici asserebant, 189. De Maria Virgine Christus natus, 217. Ex Maria Verbum existit, 218. Ex Maria natus Christus Jesus, Filius unus Dei est, 196, 205. Maria Virgo vere Dei genitrix, 215. In eam simpliciter non descendit Christus, sed carnem veram ex ea assumpsit, 218 seqq. In virginitate manens concepit, 216. In Mariæ partu impleta est promissio Davidi facta, 217. Maria vera salutis nostræ mediatrix secundaria ab Irenæo recte et catholice dicta et agnita, cxxxv seqq. De salute nostra in cælo sollicita, preces pro nobis fundit, cxxvi. Hujus præsidium, nulla Christo facta injuria, implorare licere, fateatur Grabius necesse est, *ibid.* Nostras preces ab ea cæterisque sanctis in cælo degenitibus audiri et percipi, Ecclesia semper credidit, *ibid.* Vana Grabii cæterorumque Protestantium argumenta confutantur, *ibid.* seqq. Maria miraculum a Filio in nuptiis Cana obtinere volens, nullius imperfectionis moralis rea, cxxxvii. Contrarium ex Irenæo inferre perperam nititur Grabius, *ibid.* Maria Virgo comparatur cum Eva, et ei opponitur quomodo, 220 et not. 316. Maria Virgo Evæ virgini fit advocata, et per obedientiam genus humanum servat, 316. Per obedientiam causa facta est salutis, 220, et not.
- Martyres veri in Ecclesia sola catholice, cur, 272. In martyribus Spiritus sanctus vincit, 302. Martyres secundum quid contemnunt mortem, 302. A Christo ipso remunerandi, 210. Martyrum animas, singulari prærogativa, statim in cælum recipi existimat Irenæus, cxxvii. Secus de aliis justorum animabus sentit, cxxi seq. In martyrum album quanta cautione olim nomen alicujus a majoribus nostris referebatur, xci.
- Martyres Lugdunenses et Viennenses, Vide *Lugdunenses, Viennenses.*
- Martyria quando primum in Gallis visa, 49, not. lxxxiii.
- Martyrium quid, et quotuplex martyrum genus, juxta Pasilidem, 349 seqq. Pena præcedens peccati, aut voluntatis peccandi, ex eodem; quomodo, *ibid.* Martyrium, optimum veritatis creditæ et prædicatæ iudicium in apostolis, 198.
- Masculis a Deo acris et vehementior ad generis perpetuitatem ingenerata cupiditas, juxta Epiphaniem et Carpocratem, 351.
- Mater plorans, mundi creationis causa, juxta Valentinos, 224. Mater Valentiniæi, Achamoth, 21. Mater Valentiniæi, Leto, 146. Hesiodo et Pindaro inspirat, *ibid.*
- Materia æterna et a nullo producta, a Platonis quibusdam tanquam malorum radix infecta, xxxi. Materie a Deo vix motrix impressa, ipsa ex anima mundi eaque non statim perfecta juxta Platonis; quo sensu a Platone intellectus vocata, xl. Quo sensu necessitas seu erratici causa, *ibid.* Materie quæ videri et tangi potest, hujus universi corpus est, juxta Platoneum, xl. Hoc post animam natum efflicebat, xli. Ex materia subjecta omnia a Deo

roadita, primi ante Valentinianos dixerunt Anaxagoras, Empedocles et Plato, 134. De materia informi et infinita quæcumque effutiebatur Plato, quomodo ad Enthymesin suam Valentiniani accommodarunt, xli. Materis substantia, unde orta, secundum Valentinianos, 10. Ex labe et ignorantia orta, 143. Materis, ex qua mundas hic confusus est, essentialiam ex Achaomothæ perturbationibus ortam dicebant, 19. Quomodo id explicabant, 23. Materia cur incorporea dicatur, 22 et not. Duplex ex ea fit substantia, bona, et mala, *ibid.* Malorum omnium seminarium, ex Valentino quomodo, 334 seq. Materia universa igne consumenda; quando, 32, 160. Materia ingenita quidam asserentes, Deum vero solius formæ et qualitatis causam, refelluntur, 348. Materia rerum creatarum, virtute ac voluntate Dei condita, 127. Unde vero, et quemadmodum quæstio Deo committenda, 158. Ex passionibus Enthymesens fieri non potuit, 141.

Materialis substantia, ex tribus Achaomothæ affectibus confata, 25, 160. Materiale nihil a Salvatore susceptum, secundum Valentinianos, 29. Materialia omnia necessario pereunt, secundum eosdem, 28, 29, 160. Materialia, sinistra manus dicta ab hæreticis; cur, 152.

Matrimonium promiscua iustitia primo congrua, nonnisi que per leges humanas ei opposita prohibita, ex hæretico Epiphane, 531.

MATTHÆUM primum omnium scripsisse Evangelium, communis sententia, 174, not. Si consulatur Irenæus, maxima difficultas, *ibid.* Hebraice scriptis, 174. Id est Syro-Chaldaice, 189, not. Ad Judæos scriptis, cur, 347. Quo præcise anno adhuc incertum, 174, not. Matthæus Evangelium scribens, a Christi genealogia cur initium duxit, 347. Ejus Evangelium solum, idemque decurtatum a Cerinthianis admissum, lxiv.

MAXIMUS Tyrius ex ore celeberrimi Ammonii perpurgatam iterum ab eo Platoniam philosophiam hausit, xxii.

Medicina hominum, Dei et hominis naturam debuit participare, cur, 211 et seqq.

Megaricæ sectæ auctor Euclides senior, xxii.

Membra Christi hominis sumus nos, 294.

MENANDER, quis, 100, 179, lvii. Ejus dogmata, 100, lvii seq. A quo immediate angelos emitti volebat, xxxviii. Ab eo angeli ut mundi auctores, sic malorum omnium opifices statuti, cur, xxxi. Menander et Simon M. Gnosticorum principes, a quibus primam Ogdoadam Valentiniani accipere, nonnisi unicam in Deo personam agnoscebant, xxxv, xxxvi.

Menandriani. A Menandriani mendaciter venditata resurrectio mortuorum. Emendandi ergo Tertullianus et Eusebius, lviii.

Mendacis primos homines subvertit diabolus jam ab initio mendax, quomodo, 520.

Mens secunda, primus Deus male ab hominibus vocata, juxta Platonem, xliii.

MENS, primogenitus Bythi, solus cum eo Pater et principium rerum omnium, xvii, xviii.

Mens seu Nus, quid ex Irenæo, 129, 130. Mentis actionum ordo et series, ex eodem, 150. Mens, cogitatio, sensus et intentio mentis, non aliud quid præter animam sunt, 160. Mentis actiones, varia unius et ejusdem rei nomina, 150.

Mensium, dierum et anni divisio ad Pleromatis divisionem non quadrat, 152 seq.

MESOMIUM quodam officium a Pythagora tributum, eandem sabbatam, quomodo recoxit Carpocrates, lxix.

MESOPOTAMIA quis, lxiv.

Mesopotamia et Osroena, an promiscue usurpantur ab auctoribus, lxxxv. Utriusque mores diversi, *ibid.* Mesopotamiam Ecclesiæ utrum Romanæ in disciplina Paschatis consenserint, dubitandi locus est, lxxxv. Mesopotamiam proprie dictæ Ecclesiæ, an a Victore excommunicatæ, et cur, lxxxvi.

Metageus, Hori cognomen, 10, et not.

Metempsychosis, absurdum dogma rationi et fidei repugnans, 167 seq. An Plato primus ejus auctor, 167, not., lxi. Ab Ægyptiis primum excogitata, ad Græcos postea transit, xxii. Metempsychosin ex Apostoli verbis probare nitentur Basilides, 350. A Carpocratianis admissa, quomodo, 104.

Metricos, Valentinianorum Æon, Hominis et Ecclesiæ proles, 7, xvii. Ejus nomen a Spiritus sancti quam proprietate in Scripturis significata Valentiniani derivabant, xxxi.

Metropator, Valentinianorum Demiurgi, seu mundi inferioris opificis nomen, 24.

Metropolitico nullum jus in Gallis secundo Ecclesiæ sacculo, cur, lxxxiii.

Militares quinam fidei hæretici, lxxii. eorum dogmata, lxliii.

Millenariorum seu Chiliarum erroris prima fundamenta jecit Cerinthus, quomodo, lxxiv. Errori illi quænam occasionem præbuere, lxxv. Quis etiam postea pluribus e SS. Patribus lapsus occasionem ministravit, *ibid.* Is error ab Irenæo propugnatus, quo ratione, clxxii, 350 seqq. Eum nedum excusare, sed et probare, Chiliarumque rationum calculum adicere perperam videtur Grahius, *ibid.*

Miracula hæreticorum falsa, et mæra diaboli præstigia, 164 seq., cxxxiii seq. Miracula Ecclesiæ catholicæ vera et beneïca, 164, 165, 166. Irenæi estate adhuc communia, *ibid.* Dæmonum invocationibus et magicis artibus ascribi non possunt, *ibid.*

MIRANA, Deus intermedius Deum bonum inter et Deum malum existens, juxta Zoroastrum, xliii.

MIXIS, Valentinianorum Æon, Bythii conjux, Logi et Zoæ proles, 6, xvii. Mixis et Bythii nomina e Scripturis a Valentino corrasa, quomodo, xxxi.

Mocis successorum, aliorumque Phœnicie hierophantarum auditor Pythagoras, xxii.

Modimperator, quis veteribus, 65, not.

Momenta Dei non antevertenda, sed manus artificis expectanda opportune omnia facientis, 286.

MONAS. A Monade seu Monote Platonicorum, cur *propheticis verbis* auctor dicitur Epiphane, lxviii.

MONOGENES, Valentinianorum Nu nomen, 8 et alibi passim. Principium omnium invisibilem, 188. Emittit Christum et Spiritum sanctum, cur, 11. Alterius longe sublimioris et perfectioris naturæ quam cæteri Æones, Patri supremo naturæ similis et æqualis, xxxv. An vero persona subsistens, a Patre distincta et eidem consubstantialis? Contrarium plura suadere videntur, *ibid.* et xxxvi. Monogeni nulla actio et affectio a Valentinianis ascripta, quæ personale quiddam innuat, non ergo juxta eos persona a Patre distinctus, xxxv. Monogenes et Macaria, Valentinianorum Æones, Logi et Zoës proles, 6, xvii. Eorum nomina e Scripturis corrasa, xxxi.

MONTANUS et Priscilla, prophetæ novi a Montanistis creduntur, 192, not. Damuati a martyribus Lugdunensibus, *ibid.*, lxxxix. Montano duce Cataphryges exorti, quo anno, lxxxix.

Montanistarum secta, cur Ecclesiæ Spiritus appellata, 192, not. Montanistæ propheticam gratiam Ecclesiæ catholicæ denegabant, sibi solis, seu potius pseudo-prophetis suis, donatam fuisse effutientes, *ibid.* Ab his admittimus Joannis Evangelium, sed a quibusdam decurtatum, *ibid.* Montanistis præproperas pacis litteras Eleutherus, an Victor concessit, lxxxix, lxxx. Eadem, monente Praxe, revocatæ jam emissæ, *ibid.* Montanistæ an Marcioni pseudo-prophetarum nomine ab Irenæo perstringuntur, 271 not.

Morbi et languores, inobedientiæ fructus, 311.

Morientium initium Adam factus est, 220.

Mortem infert inobedientiæ Dei, idcirco protoparentes debitores mortis effecti, 320. Morti Adam factus obnoxius, ut misericordiam Dei consequeretur, 222. Mortis advocatos se præbent qui Adam salutem negant, 222. Mortis evacuatio, Adam salus est, cur, 222. Non dicitur juste absorpta, si Adam cui primum dominata est, non fuit liberatus, 222. Per Christum evacuata, 220, 222. Mors ipsa Christo Deo et homini testimonium perhibuit, 235. Quandonam vere victa erit, 308. Mors Christi quibusnam salus, quibusnam damnatio, 266. Mortem contemnunt martyres, secundum quid, 302. Per mortem in nobis resolutionem fieri cur Deus passus est, 295. Mortem meditari, Christiani munus est, 345.

Mortuorum non est Deus, sed viventium, cur, 232. Mortuorum Christus primogenitus, quomodo, 253. Mortuus Christus vivificat in ligno exaltatus a terra, 250. Mortui discipuli apud inferos per Christi passionem expergefacti, 259. Mortui in iisdem corporibus resurgent, sicut in iisdem corporibus surrexerunt, et curati sunt quos suscitavit et sanavit Christus, 308.

Mosaicæ legis typi præcipui commentis Valentinianorum accommodari non possunt, 150 seqq.

MOYSES loca a Marcosis in suam hypothesim detort, 86 seqq. Moyses pastor irreprehensibilis, 263. Moyses per quadraginta dies a Deo eruditus, de quibus, 244. Moysi qui loquebatur et apparuit, is erat Verbum Dei, 256, 241, 255. Moyses Deum proprie non vidit, quid igitur, 256. Deus appellatus, quo sensu, 181. Per Moysen cur Deus nonnisi post diuturnum tempus legalia præcepta populo tradidit, 247. A Moysæ Judæo populo quædam propter duritiam cervicis imposita, 245. Moyses et prophetæ unicuique cæli et terræ Dominum ac Deum Patrem docent, 239 seqq. Nisi Moyses ab uno et eodem Patre afflatus fuisset, tam clare et tam frequenter de Filio Dei loqui non potuisset, 239. Filius Dei ubique passim meminit, ejusque adventum et passionem, passionisve circumstantias clarissime prænuñtiavit, 229, 239. Moysi virgo, incarnua-

tionis Christi typus est, quomodo, 317. Nuptiæ, typus Verbi nuptiarum cum Ecclesia, 257. Assensus Æthiopsam uxorem, typus Christi Ecclesiam in gentibus periticiensis, *ibid.* Moyses et Christi sermones, *ibid.*, 229. Moyses a Christo excusatus ob libellum repodii, cur, 245. Moyses, propheta et Abraham, Christusque ipse ex una substantia, quo sensu, 229. Gnostici contradicentes refelluntur, *ibid.* Moyses et Elias cum Deo homine locuti sunt in altitudine montis, cur, 235. A Moysæ lex inchoavit, et in Joannem desivit, 251.

Mulier ob transgressionem quot ærumnis obnoxia, 221. Mulier everrens domum et drachmam inventens, superioris Sophiæ figura, ex Valentinianis, 59. Mulieres, ditiores præsertim et elegantiores, a Marco Mago seductæ et corruptæ, 59, 62. Mulieribus consecrandæ eucharistiæ munus a Marco Mago commissum, 60. Mulieres piæ et catholicæ Marcum Magum execrantur, 62. Mulieres quædam a Marco Mago corruptæ peccata sua, etiam occulta, confitentur in Ecclesia, eaque penitentia publica eluere student, 65, 65.

Mundum ex intellectu et necessitate, seu erraticâ causa compositum esse scribitur Platoni, quid exprimere animus erat, xii. Mundus duplex juxta Platonem, in utroque præter unam supereminentem causam dii alii multiplices, xxxix. Mundus triplex Platonis, Epimenidis, etc., ipsissima est Valentini hypothesis, xxv. Mundus Platoniorum intelligibilis, quid continebat, *ibid.*, et seq. Idem re ac Pleroma Valentinianorum. *ibid.* Mundus idealis quid continebat, juxta Platonem, xliii. Mundus hic inferior ad illius Archetypi exemplum ab angelis efformatus, juxta eundem: hæc omnia in suam hypothesis quomodo transulerunt Valentinianus, *ibid.* Mundi anima, quid juxta Platonem, xi, xli. Undenam ab eis decerptum quiddam de ea effutiebant, xi. Ea ante corpus universi creata, cur, xii. Non statim perfecta et numeris omnibus absoluta, xli. Intellectus a Platone cur vocatur. Sub necessitate etiam nomine æque ac materia intelligi poterat, *ibid.* Mundi principium, Dei bonitas, juxta Platonem, 224, not. Mundi opifex bonus est, secundum Platonem, 224, not. In hoc Gnostici religiosior, *ibid.* Mundi opifex non primus Deus, juxta Numenium, quis ergo juxta eundem, ex sententia Platonis, xliii. Circa mundi conditorem et originem varii hæreticorum errores, 316. Mundum ab angelis esse factum, primus dixit Simon Magus, 99, 126. Ab angelis inferioribus conditus, ex Basilide, 101. Ex Carpocratianis, 103. Ab inferiori virtute conditus, ex Cerintho, 105. Ab angelis factus, ex Menandro, 100. A quo, ex Barbeliois, 108. Mundus per Verbum non creatus secundum Marcionem et Gnosticos quosdam, 188. Per quem igitur secundum eodem, *ibid.* Mundi fabricatio non prioribus angelis, sed posterioribus tantum a Valentinianis et Gnosticis ascripta, xxxix. Mundum hunc ad Pleromatis imaginem effectum dicentes Valentiniani et Platonici fontibus hauserunt, xliii. Mundus, quandiu a Demiurgo administrabitur, ex Valentinianis, 34, 35. Ejus creatio ad imaginem invisibilem facta, ex Marcosis, 81 seqq. Mundi substantiam a semetipsa floruisse et esse ex se natam quidam dicentes, valide refelluntur, 316, 317. Mundus labis et ignorantis fructus esse non potest, 119. Mundi huius creator, unus Deus, Pater Domini nostri, 185 seqq., 229 seqq., 255 seqq. Mundi conditor unus esse Deum, veteres omnes consentiunt, 126. Mundus ab eodem Deo factus, a quo et mente conceptus, 119 seqq. Mundus a Deo creatus sola sua voluntate ac virtute, quæ subjectæ materis loco fuerat, 127. Inscio aut volente Deo Patre conit non potuit, 117. Si sciente ac volente Deo Patre conditus fuerit, hic solus ejus auctor dici potest, *ibid.* seqq. Mundum in his quæ continentur a Patre, aut ab ipso condere non potuerunt, 120 et seqq. Mundus hic per Verbum factus est voluntate Patris, non per angelos, neque per apostasiam, defectionem, aut ignorantiam, 315. Per angelos aut virtutes a Deo separatas conditus non fuit, 98, 315. Mundi non est conditor Deus, si materia sit ingenta, 348. Mundum hunc qui regit Deus, justus simul et bonus esse debet, 225, 224. Mundum hunc Dei providentia dirigi ipsimet ethnici confessi sunt, 225. Mundi infiniti consequuntur ex deorum pluralitate, 117. Mundi finem quam præcedent, 323, 324. Mundus in resurrectione non penitus exterminandus, juxta Irenæum, 356. Mundi deliciae sæcularique oblectamenta a Christo damnata, 229. Mundum si judicat Christus, discernitque inter bonos et malos, judicat proinde et Pater, omnibusque prospicit ac providet, 343.

Mysteria divina quomodo inquirenda, 156. Ea temere scrutati hæretici, nihilque Deo reservare volentes, misere pereunt, 157.

N

Narbonensem provinciam sub ditioe senatus regeret

proconsul, lxxxi. Ad hæc pertinebat Viennæ, *ibid.*

Nancusis Hierosolymitanus et Theophilus Cæsariensis synodo Palæstinae adversus Aisiatos præfuerit, lxxxi.

Natura totius fons, quaternarius numerus juxta Pythagoricos, xxvii, xxviii. Secundum naturam filii Dei sunt omnes, non omnes secundum fidem et obedientiam, 268. Naturæ infirmitatem in Deum qui refunditur, augmenti ac perfectionis impatientes, rationi adversantur, 265. Naturæ humanæ quædam sunt necessaria, quædam autem simpliciter naturalia, juxta Isidorum hæreticum, 352.

Nauclerus et nauta, cur Marcion appellatus, lxxvii.

Necessitati servire non potest Deus, cur, 121.

Necessitatem omnem, quæ alterius volendi potestatem adimeret, ab humana voluntate procul exciudit Irenæus, cxvii seqq.

Necromantia, vide *Ætica Magia*.

Nicolæus unus et septem diaconis, an propudiosus sui nominis sectæ primus auctor, lxxvi, lxxvii. Quamquam lapsus occasio fuit, juxta Epiphanium, lxxvii.

Nicolaite, Dei ipsius ore damnati, lxxvii. Nomen cito extinctum, *ibid.* Quamnam eorum dogmata, *ibid.*, 105. Primine, Gnostici appellati, *ibid.* Nicolaitarum errores in assignando rerum visibilitum principio, 188. Refelluntur, *ibid.* Eorum errores circa Christum, *ibid.* Adversus Nicolaitarum errores Evangelium a Joanne scriptum, *ibid.* Nicolaite, surculus Gnostorum, *ibid.* A Nicolaide pergnati Stratotici, Phibionitæ et Levitæ, tres in una eadem secta hominum classes, juxta Epiphanium, lxxvii. Eorum dogmata, quæ, lxxxi.

Nicotæus, unus et philosophis antiquis, quorum revelationes Gnostici palam ostendebant, xxii.

Noë circumcisus carne Deo placuit, 246. Sub Noë testamentum a Deo datum, 191. Noë temporibus homines improbi fructificare non poterant, cur, 279. Per Noë arcam baptismus significatus, 279 not. Noë in divina legationis munere ad libidinosos angelos Enocho successisse, credit Tertullianus; unde hausit errorem, 246 not.

Noëtarca, quo sensu vocabatur intelligibile principium, solo Monopatore Deo inferius, ab Ægyptiis admissum, xxvi. Idem ac Nus Valentinianorum, *ibid.*

Nomen insigne, quod, 69 et not. Nomina varia Dei, quæ in Scripturis leguntur, unius et ejusdem Dei appellationes, 170 seqq.

Notaricon, quid Judæis, 149 not.

Numeri, rerum omnia principia, ex Pythagoricis, 154 et not. Numerus unus, juxta Pythagoreos, par aut impar; ille imperfectus, hic altero præstantior, cur, xxvii. Prior masculus, alter femina; conflatus ex utroque, masculo-femina cur appellatus, *ibid.* Numerus insignis quis, 72. Numerus quaternarius, totius naturæ fons juxta Pythagoricos, xxvii, xxviii. Numerus omnis appellatus xxviii. Numerus denarius quomodo in sese, juxta Pythagoreos, numerum omnem comprehendit, *ibid.* Ad numeros omnia revocare, a Pythagoricis accipere Valentiniani, 134 seqq. Numeri quinarii nulla a Valentinianis habita ratio, 151 seqq. A numeris, litteris et syllabis Græcis vana ducunt argumenta hæretici, 149 seqq., 158. Ex numeris, litteris et syllabis argumenta petita, infirma, 153. Hæc ad rationem exigenda, non e contrario, *ibid.* Numerorum rationes curiosius inquirere, vanum et periculosum, 154 seqq. Numeri ex regula, non regula ex numeris, 153.

Numeri digitis manuum a veteribus indicati, 82 et not., 152 not.

Nummularios e templo cur projecit Christus, qui venerat adimplere legem, 229, 250.

Nuptiæ, a Satana ex Saturnino, 101. A Tatiano ejusque discipulis damnatæ, 107.

Nus quid, secundum Gnosticos, 188. Nus Valentinianorum, quis, 5. Bytho Patri similis et æqualis, *ibid.* Sola capit magnitudinem Patris, *ibid.* 7. Aliis exponere cogitantem Sige prohibet, 8. Rerum omnium principium et Pater, 8, 40, 41. Logos et Zorn emittit, 6. Intra Patrem tantum emissus, nec re aut personæ a Patre distinctus, xxxvi. Alterius longe sublimioris ac perfectioris naturæ, quam ceteri Æones; divinam eam fuisse extra dubium est, xxxv. Non vero personæ subsistens, a Patre distincta, et eidem consubstantialis, *ibid.* et xxxvi. Angelos sibi subjectos habebat, xxxix. Nus Dei Patris, Logos, 159. Ipse est Ægyptiorum, Chaldaicorum et Platoniorum Nus xxvi. Ipse noëtarca ab Ægyptiis admissus, xxvi. Nus a Deo emitti non potest, 151 seqq. Nus et Alethia a Bytho et Ennoa emitti non potuerunt, 129 seqq. Nus Valentinianorum ignorantis obnoxius, et ad hujus imaginem eundem Demiurgus, 123 seqq.

Nus quomodo ab Irenæo definitur, 123, 130.

O

Obedire. Non obedire Deo, mors hominis; obedire au-

tem. vita ejus: utriusque discrimen in libera hominis potestate positum a Deo, 285.

Obedientia filiorumque pietas major, quam servorum, 242. Obedientiam a Judæis Deus exigebat, non sacrificia, 249. Obedientia Virginis Mariæ, Evæ inobedientiam opposita, 219, 220, 516.

Oblationum genus a Deo non reprobatur, sed species immutata, 250. Oblatio Ecclesie a Christo mandata, purum est et acceptum Deo sacrificium, *ibid.* Oblationes et precès ubi recipiantur, templum est et altare in cælis, 252.

Oblivionis poculo, quo potari animas corpus subeuntis fingit Plato, quid, 167.

Oceanus. Ab Oceano et Theti orti dii omnes, ex Homero, 133. Ultra Oceanum populos nullos agnoscebant antiqui, 156, not.

In Occidente quatuor prioribus sæculis, solis episcopis credita sermonis administratio, xviii. Occidentales inter et Orientales nulla Irenæi ætate de jejuniis antepaschali, aut jejuniis numero controversia, lxxxviii. De quibus igitur, *ibid.* et seqq. Vide.

Ogdoads Valentianorum primigena, ex duplici tetrade constans, radix et substantia omnium, quomodo, xvii, 6. Ejus nomina et perfectiones, *ibid.* Cur a quatuor duntaxat masculinis nomen sortiebatur, xxviii, xxxiv. Ogdoadis conjugationem u unam undenam mutui Valentiani, xxvi. Ogdoads prima Valentianorum, quibus Joannis Evangelii Irenæi significata, secundum eos, 40 seqq. Coniuntur eorum commenta, 45 seqq. Ogdoadis primæ Æonum natura, quæ juxta Colobasum, xxxv. Ogdoads prima Gnosticorum stare non potest, 129. Ogdoads secunda, quæ, 16 et not., 21. Ogdoads, matris Achamothæ nomen, 23. *De Ogdoads* scriptus ab Irenæo libet, qua occasione, cv, 359.

Omnia, omne, Jesu Valentianorum cognomen. Vide *Jesu Valentianorum*

Omnipotentia Dei neminem latere potest, 122.

Oneiropompi dæmones, qui, 61, not.

Opera nulla ex se naturaque sua bona, ex Simone Mago, 100. Opera bona ad salutem inutilia, ex eodem Mago, *ibid.* Catholicis necessaria, sibi inutilia dicebant Valentiani, 29, 31, 189.

Opera. Absque operibus justitiæ vocatio non sufficit, 279, 280. Secundum operi justis filii Dei sunt, licet omnes secundum naturam, 288 et seqq. A malis operibus non tantum abstinere, sed etiam a concupiscentiis, adimpletio legis est, 242. Non operibus tantum, sed etiam cogitationibus et sermonibus malis abstinere jubet Christus, 165.

Operationes omnes indifferentes ex Basilidianis, 102.

Ophitæ uneniam dicti Gnostici quidam. An a Sethianis distincti, lxxxiv. Commenta eorum, et unde petita, *ibid.* et seqq., 108, not., 110 et not. Ophitæ et Sethiani Enthymean suam in securitarium quoddam deitatis genus per se subsistens transformantes in hoc Platonice stolidiores, xlii. Adversus Ophitarum impurorum heresiarchiam decertans Irenæus, quid censuit de serpentis cum muliere colloquio, 344.

Orationum perseverantia et fortitudo fidei significantur per catholibalium in camino succensum, 256.

Ordinationis sacramentum quibus sacrilegis a Marco et discipulis contumiatum, L.

Per Orientis et Asiæ provincias, a quibus propagata Valentiana hæresis, xiv.

Orientales Ecclesie quibus motibus agitata M. Aurelii tempore, lxxxix. Ea de re consulti Lugdunenses et Viennenses, *ibid.* Orientalium ab Occidentalibus Ecclesiis quanta dissensio Victoris ætate, lxxxvi, lxxxvii, xc. Orientalibus Ecclesiis Victor papa pacem restituit, Irenæi argumentis victus, xc. Inter Orientales et Occidentales nulla Irenæi ætate de jejuniis antepaschali, aut jejuniis numero controversia, lxxxviii. De quibus igitur, *ib.* et seqq.

Ornatus ex ore celebris Ammonii perpurgatam ab eo Platonice philosophiam hausit, xxiii.

Originale peccatum, serpentis plaga; ab eo homines minime liberandi, nisi per fidem in Christum, 250. Originale peccati labe maculatos nasci homines agnovit Irenæus, cviii seqq. De originali peccato Irenæi testimonium a divo Augustino contra Julianum adoptatum, 250 not.

Oronaxus, Deus bonorum opifex, juxta Zoroastrum magum, xxx. A quo etiam alii, 30 dii conditi, *ibid.* Is e purissima luce genitus, diis bonis ortum dedit, xlii.

Oreas. Ab Osea uxor fornicaria cur assumpta, 257. Ab Osea et Moysæ uxor assumpta, vocationis gentium figura, quomodo, 257.

Oreas quo sensu vocatur ab Ægyptiis principium solo Monopatore Deo inferius, xxvi.

Osrboena et Mesopotamia, an promiscue usurpentur ab auctoribus, lxxxv. Utriusque morea diversi, *ibid.* Osrboenæ Ecclesie, Romanæ consentiebant in disciplina Paschalis, lxxxv.

Ovis amissæ parabola insane abutuntur Marcosi, 80 seqq.

P

Palæstini. Ad Palæstinos per quem philosophia devenit, xxii.

Palæstinæ synodo adversus Asiaticos quinam præfuere, lxxxiv.

Palmas Ponticæ synodo adversus Asiaticos præfuit, lxxxiv.

PANDORA Hesiodi, Salvator est Valentianorum, 151, 146. Pandora Sophistæ, Gnostici, 229, not.

Panis communis jam non est eucharistia post invocationem, 251, cxl seqq., cxlii seqq., 293 seqq. Panem et calicem proprium corpus et sanguinem suum Christus confessus est, 249, 270, 291, cxlv.

PAPIAS, Joannis discipulus, a quo Irenæus institutus, lxxxviii. Spuris traditionibus nimium indulgens, erroris plerisque post ipsum scriptoribus eclesiasticis anam præbuit, 353, not. Quot libros conscripsit, *ibid.* In Millennium errore cum incidisset, pluribus postmodum e SS. Patribus lapsus occasio. em ministravit, lxxv.

Parabolis abutuntur Gnostici, ad alterum Deum inducendum, 126. Parabolis de ove drachmaque amissæ quam insane abuterentur Marcosi, 80 seqq. Parabola obscuræ et ambigæ, obscuris et ambigis non solvuntur, 155. Parabola vineæ malis colonis locatæ explicatur, 277 et seqq. Parabola operariorum in vineam diversis horis missorum, quid significat, 280.

Paracletus a Domino promissus, 208. Cur a Deo super terram missus, *ibid.* Paracletus, Valentianorum Æon, Hominis et Ecclesie proles; 6. Ejus conjux, *ibid.* Ejus nomen a Spiritu sancti quam proprietate in Scripturis significata Valentiani derivabant, xxx.

Paracletus, Salvatoris Valentianorum nomen, 21.

Paradisus supra tertium celum existens, 25. Virtute archangelus quartus a Valentianis dictus, *ib.* In eo versatus Adam, *ibid.* E paradiso Adam expulsus, mortique factus obnoxius, Dei misericordia, 222. In paradiso unde homo ejectus est, Henochum cum Eila transiatum fuisse, Irenæi sententia: a quibus didicit, 246 not.

Parasceve, cena puri dicitur, 71 et not. Parasceves ante solis occasum jejunium solvere, nullis olim licitum, lxxxvii.

PARCROA prophetæ expositionum auctor Isidorus hæreticus, 332.

PARKERI, in Cantuariensem sedem intrusi, ordinatio ludæa et invalida, cxvii. Hinc nullæ apud hodiernos Angios veræ ac legitimæ ordinationes, *ibid.*

Paredri dæmones, qui, 61 not. Singulis adsunt hominibus, ex Isidoro, 352.

Partus spiritualis Achamothæ, quid, 25, 160.

Paschæ dies, idem qui crucifixionis dies juxta Tertullianum, lxxxvii. Pascha ter a Christo celebratum post baptismum, 147 seqq. Ab eodem manducatum pridie quam pateretur, *ibid.* De Paschate celebrandi die primis Ecclesie temporibus inter Anicetum et Polycarpum orta controversia, pacem inter eos cæterisque fideles non scidit, 341, lxxxv seqq. De Paschate celebrando Romanam inter et Asianas Ecclesias orta controversia, *ibid.* Quam Gallie Ecclesiarum sententia, lxxxvi. Paschalis festivitatis tempore eucharistiam ad alios episcopos eulogiarum nomine transmittendi mos erat, isque inter episcopos promiscuus, 341, not. *De Pascha* librum scripsit Irenæus, 342. De Paschate celebr. vid. *Romani, Asiatici.*

PASCHARUM Radbertum primum catholici dogmatis de præsentia reali Christi corporis et sanguinis in eucharistia auctorem fuisse, vanissimum Albertini et Claudii commentum, a Græbio confutatum, c, seqq.

Passio Christi, quomodo præfigurata, 261. Ut a prophetis prænuntiata, sic et impleta, 194. Circumstantiæ a prophetis prænuntiata, 275 seqq., 277. Soli Domino nostro Jesu Christo conveniunt, 275. Passio Christi Domini fructus et effectus, 145. Passio Christi, experfectio mortuorum, discipulorum apud inferos, 259. Per passionem supra Christum et Patrem unum eundemque Creatorem quem offendimus et semetipsum manifestum fecit, 513. Passionem Domini, extensionis Christi supra Horum typum esse Gnostici dicentes refelluntur, 277. Passio a Verbo seu Logos corpis, secundum quosdam Valentianos, 159. Passio Christi Domini, novissimi Æonis passionis figura, ex Valentianis, 56, 144. Passionis Sophiae figura, hæmorrhoidis morbus, ex Valentianis, 15, 141, 148. Confutatur hæc fabula, 149.

Passiones et affectiones hominum, dum cogitant, Deo perperam tribuunt Valentiniiani, 130, 131, 132, 137, 138. Passio si quæ Dei Verbum afficiat et Patrem afficiat; car, 139 seq. Passiones Sophias typum esse non posse Judæ proditoris apostasiam, 144 seqq. Nec Christi Domini passionem, 145. Passio Æonem afficere non potuit, 141 seq. Passio et ignorantia, nulla in Sophia Dei esse potuit, 139, 140. Passioni obnoxium universum Pieroma, aut Æones omnes ab ea immunes, 138 seq. Passiones in Euthymesi separata esse non poterant, 141. Separari ab ea non poterant, ut fierent materia substantia, 141.

Pastor Herma, ut liber Canonicus non ab Irenæo solo citatus, 253 not., cix.

Pastores pil ac veri in Ecclesia sola catholica, ab apostolis successionem ducentes, a quibus veritas et germana Scripturarum expositio querenda, 263, cxv seqq. A pastoribus malis recedendum, pilis vero apostolorum successoribus adhaerendum, 262. Quoniam il, 265, cxvii. Pastores iniqui, ac superbiales, a Verbo redarguendi, 262.

Pater Domini, et fabricator mundi, duo secundum Nicolaitas et Cerinthianos, 188. Ab altero Patre Christum Dominum, ab alio autem Deo prophetas Marconitæ dicentes refutantur, 276. Patrem alterum, præter unicum cæli et terræ Creatorem, Deum Christi D. Patrem excitantes Gnostici, refelluntur, 180 seqq., 228 seqq., 241 seqq., 271, 316 seq. Pater si quis est præter mundi creatorem, infirmus sit aut invidus necesse est, si corporibus nostris vitam æternam præstare vel non possit, vel nolit, 297. Patris supremi a mundi opifice, eadem Gnosticos et Valentinianis distinctio ac separatio, xxi. A Patre ipso et a Mente Patris Valentinianos Verbum et Sapientiam separasse, non a verosimili abhorrens, xxxvii. Nec contradicere videtur Irenæus, *ibid.* et xxxviii. A Deo Patre Logos et cæteri ex eo prognati Æones re et natura distincti, non meræ virtutum quæ semper sint cum Deo appellationes, xxxvii et seqq. Pater supremus et Æones, Salvatoris imperio omnia subijciunt, ut in ipso omnia condenderent, 21. Pater supremus modo conjugii vinculo copulatus, modo supra marem et femineam, 40. Pater omnium dictus Valentianorum Nus, 8. Pater, Demiurgi Valentianorum nomen, 24. Patrem supremum autem Christi adventum omnibus ignotum fuisse, ex Scripturis probare nituntur Marcoceli, 90. Dei Patris inquisitio perturbationem Æoni inferre non potuit, 141, 142. Deus Pater passioni obnoxius, si Verbum eidem obnoxium, 139 seq. In Patrem recurrit eadem quæ in Demiurgo vituperant hæretici, 121 seq. Pater a Gnosticis excogitatus, Deus esse non potest, 252. Gratis efficitur, 126. Ejus nullum in Scripturis vestigium, 155. Patris alterius typus et imago Deus esse non potest, 252. Contradicentes Gnostici refelluntur, *ibid.* Patrem alterum, et quidem incognitum, Gnostici et Christi verbis temere eruant, 236. Patrem alium supra Deum qui fingunt, insani, 252.

Pater unus est et idem qui creavit et perfecit nos, 312. Patris voluntate mundus hic per Verbum factus est, non per angelos, neque per apostasiam defectionem, aut ignorantiam, 315. Pater nullus supra Demiurgum, Deum unum, creatorem omnium, 311, 312. Pater alter minime recipiendus, præter eum qui a Filio revelatur; isque cæli et terræ creator, non vero pseudo-Pater a Gnosticis adinventus, 254. Patrem qui illum præter Deum creatorem adinventisse putant, Scripturas nesciunt, et errant, 252. Pater quem Christus suum confessus est, Deus unus et idem super omnia, conditor et rector, *ibid.* Non Patris alterius, præter Deum unum, Christus Deus, simulque verus homo Filius est, 270, 271. Patrem supremum propriis caruisse instrumentis, per quæ vera sine erroris admisione loqueretur, non nisi absurde asseri potest, 276. Pater, Deus ac Dominus appellatus a Spiritu sancto, 180. Patrem unicum, cum ac terræ Deum ac Dominum Moyses et prophetæ docent, 229 seqq. Pater Christi Christusque ipse Abraham haud incogniti, a quo didicerat, 235. Patrem suum Christus Deum solum creatorem omnium esse docet manifeste et sine parabolis, 229 seqq. Pater idem qui a lege annuntatus, a Christo traditus, 238, 240 seqq., 277, 280, 288. Pater Christi, Deus unus, omnia Verbo fecit et sapientia adornavit, 235. Patrem unum et eundem, semetipsumque Christus per passionem suam manifestum fecit, 313. Patrem ignorare non poterunt apostoli, 199. Unum Patrem, cæli et terræ conditorem, a rege celebratum annuntiaverunt, 185 seqq. Pater Verbum suum perlat, Verbumque portatum a Patre præstat vitam aut spiritum rebus creatis omnibus, quemadmodum vult Pater, et prout unicuique earum convenit, 313. Patri Christi Domini providentia omnia continent, et jussu administrantur, 280. Ejus providentia Verbum una cum

Plasmate semper fuit, 253. Cum Patre Christus unus vivorum est Deus, qui Moysi locutus est, et prophetis manifestatus, 232. Ab eodem Patre creatore omnium missi prophetae, a quo et Christus, 274 seqq., 324 seqq.

A Patre Christus Spiritu sancto unctus, 184. Propter quid, 185. A Patre incarnatio Filii promissa, 185. Pater unus rex et Dominus omnium, præparans ab initio nuptias Filio suo, 279 seqq. A Patre descendit Filius, 209. Juxta Patris beneplacitum peractum incarnationis mysterium, 230. Pater omnium Deus Filii sui incarnationem operatus est, et novam generationem ostendit, 295. Verbum suum visibile effecit per incarnationem, 184. Propter omnes omnino homines misit Filium, tum eos qui in eum ab initio crederant, tum eos qui deinceps credituri erant, 239. Super omnia et Christi caput est, 315. Omnia sua Christo tradidit, 253. Christo Deo et homini testimonium reddidit, 235. Patri invisibili homo per incarnationem consimilis factus est per visibile Verbum, 315. Ut Patri pretiosus homo fieret, Verbum incarnatum hominem sibi-metipso assimilavit, 312, 313. A Patre mundi conditore Christus si non venisset, serpente sibi vincendum non suscepisset, 318. Pater benedictionem esse et gratiam potus in novissimis temporibus per Filium suum donat humano generi, 189. A Patre quidquid prædictum per prophetas, Christus in fine perfecit, ejus voluntati ministrans, 324. Pater cognoscendus per Salvatorem, 204. Patrem in Filio videntur omnes, non omnes crediderunt, 234. Patrem per seipsum sine Filio cognosci posse Judæi putantes, a Deo quoque defecerunt, 256. Patris per Verbum manifestatio videntibus vitam præstat, 235. Pater diligendus, credendum Filio, 233, 234. A Patre acceptum Spiritum sanctum Dominus donavit hominibus, 208. Patris imaginem homo accipit per Spiritum sanctum, *ibid.* Patris qui in cælis est, Christusque notitia caret, qui Spiritum sanctum in se non habet, 546. Patrem intuitive a Spiritu præparatus homo videlicet, 251 et not. Pater omnium sapiens dici non potest, si iudicandi potestate careat, 224. Ad Patrem per Filium, ad Filium vero per Spiritum sanctum justos ascenduros esse, ondem probat Irenæus, 357. Patri subjecta erunt omnia in fine mundi, *ibid.*

Pater cum Filio, Deus ac Dominus a prophetis et apostolis appellatus, et præter eum nulla alia res, 185. Pater et Filius unus et idem Deus, 184, 266. Pater et Verbum non alius et alius Deus, sed una et eadem natura et substantia, juxta Irenæum, cxviii seqq. Pater unus Deus, et Verbum unum, et unus Spiritus in omnibus, et una salus credentibus in eum, 235. Pater Verbum et Spiritus sanctus, Deus unus factor cæli et terræ, et utriusque legis auctor, juxta Irenæum, cxxix. A Patre generatio principalis, 190, 191. Apud Patrem Filius semper existens, 209, 245, 255. In Patris sinu Filius est, 169. Pater in Filio, 199. Pater in Filio, et Filius in Patre, 180. Cum Patre semper et ab æterno existit Verbum et Spiritus sanctus, 235, cxviii seq. Pater Verbum alloquebatur, cum dixit: *Faciamus hominem*, etc. 312. Pater æternus communicat in omnibus Filio, 158. Patris est proprium nomen Filii, 249. Pater incomprehensibilis et invisibilis dicitur, 189, 255 seqq. Patrem invisibilem semper mansisse cur tam sollicite inculcat Irenæus, cxxxi et seqq. Pater omnia operans in omnibus, invisibilis quidem et inenarrabilis, incognitus nequaquam, 255 seqq. Pater, ab initio revelante Filio, nunquam non cognitus, 255. Pater, invisibilis Filii; Patris visibile, Filius, 234. Patris et Filii dispositiones quasnam pervulgavit Spiritus Dei, 272. Patris voluntas, ut Deus cognoscatur, 234. Sed revelante Filio, *ibid.* Ea quæ Patris sunt, Verbum solum enarrare potest, 232, 234. Pater non nisi Verbo revelante cognosci potest, 234, 235. Pater omnibus, a quibus vult cognosci, revelatur per Verbum suum, 163, 193, 235, 414. Sive Patris beneplacito Filii cognosci non potest, 234. Pater Filium revelavit, ut per eum et ipse notus fiat omnibus, et credentes salvi fiant, *ibid.* Pater notum facit Filium, Filius vero Patrem, 189. In Patre agnitio Filii, et per Filium revelata, 265. Patris agnitio est Filii manifestatio, 234. Patris agnitioem Filium, et agnitioem Filii in Patre esse, et per Filium revelatam esse, quo sensu dixit Irenæus, cxxxi. Pater per Filium adoptive visus est, 254. Patrem et Filium nullatenus cognosci posse Christus non docuit, atque supervacaneus adveniens ejus, 234. Pater immensus est, 235. Patris immensi mensura, Filius, 251, cxxxi. Pater unxit Filium, 210. Pater mittit Filium, 234. Non ad modum prophetarum, sed principalem auctoritatem habentem, 276. Patri ministrans Filius omnia perficit, 206, 234, 235, 236, 285. Patri ministrans, Verbum et Spiritus sanctus, quo sensu, 256, cxxii seqq. Pater manus, per quas homo fit secundum Dei similitudinem, Filius et Spiritus, 256, 249. Pater Verbo præcipit, quomodo, 185. Patrem Verbo et Spiritu

sancto præcepisse ac jussisse, cur et quo sensu tam sæpe inculcet Irenæus, cxxxii seq.

Patribus Ecclesiæ veteribus quanta traditionis auctoritas, juxta Irenæum, cxiii, cxiv.

Patriarchas Deus propter filiorum salutem elegit, ipse nullus indigens, 244. Patriarchis et justis lex non posita, 246, 247. Patriarcharum et prophetarum delicta quæ Scriptura non redarguit, ipsis minime exprobranda, sed typus in his querendus, 268 seq. Patriarchæ et prophetæ sub Veteri Testamento Christum disseminarunt, 261. Patriarchæ et nos ab eodem Dei Verbo electi, 261. Ex patriarcharum et prophetarum vaticiniis facilior evasit in Christum ab his prænuntiatum fides, 259.

Patriarchicum jus in Gallis nullum secundo Ecclesiæ sæculo, lxxxiii.

PATRICIUS, Valentinianorum Æon, Hominis et Ecclesiæ proles, 6, xvii. Ejus conjux, *ibid.* Nomen a Spiritu sancti proprietatibus in Scripturis significatis Valentiniani derivant, xxix.

Patricianorum erroris, Valentinii quo sensu ab Athanasio factus reus, xxvii.

PAULUS, a quo Christus toto orbe annuntiatus est, per Benjamin significatus, 345. Paulus apostolus, pastor irreprensibilis, 263. Ephesiæ Ecclesiæ fundator, 178. A Paulo apostolo convocati Miletum episcopi et presbyteri, non solum Ephesi, sed etiam reliquarum proximarum civitatum, 201, not. Quo anno Hierosolymam ascenderit, de libertate gentilium tractaturus, 200, 201, not. Non Paulo soli nota veritas, 200 seq. Paulus quæ sciebat, simpliciter docebat, 201. Pauli prædicatio, eadem ac cæterorum apostolorum, 197. Pauli doctrina, doctrina veritas is circa Deum unum Patrem Christi legisque conditorem, 249. Paulo apostolo quid revelatum de Christo, 197. Fide dignissimus est, *ibid.* Ab eo Deus quis annuntiatus, *ibid.*, 203. Pauli doctrina de Christo Jesu, 205, 207, 209 seq., 510 Pauli verba: *Primo quod animale, unde quod spiritale*; cur hoc ordine dicta, 306. Quo sensu dixit: *Curo et sanguis regnum Dei non possidebunt*, 302 et seq., 308, 311. A Paulo apostolo præcepta quædam secundum ignorantiam concessa, 245. Et hyperbata familiaria: 182. Pauli Epistolas curtat Marcion, 106, 108. Pauli Epistolas rejiciebant Ebionæi, 103. Ejus auctoritatem temere elevantes confutantur, 203. Pauli raptus probat res quasdam spirituales creatas esse in oculis Denulgero subditis, 162 seq. Et kabbala prorsus ignota, xx. De Pauli prædicatione liber apocryphus, liv. Pauli ad Hebræos Epistola ab Irenæo citata, cv. A Paulo didicit Lucas quod Scripturis mandavit, 201.

Pauperibus omnia distribuere, perfectio legis, 213. Peccati originalis iabe maculatos nasci homines agnovit Irenæus, cxviii. Per peccatum vitam amissam, quomodo inveniet homo, 308. Peccatum a lege manifestatum, sed non ablatum, 211. Peccata Deus solus remittere potest, remittebat autem Christus, 314. Peccatum et mors per Christum evacuata, *ibid.*, 212. A peccato abstinendum, ut prosint sacrificia, 250. Propter peccatum subjectus homo potestatibus humanis, 321.

Peccator, vas diaboli, 220.

Pentateuchum trifariam distribuens Ptolemæus, hunc a supremo Deo sancitum non fuisse, quo ex principio eruebat, xlix. Non Pentateuchus solus, sed et omnes Judæorum Scripturæ canonicæ in Græcum conversæ, ex Irenæo, cx.

Pentecostes tempore, et Dominico die non flectitur genu, ab apostolis hæc orta consuetudo, 342.

Perfectus apud Gnosticos, quis, 86. Perfectum hominem quænam constituunt, 219, 300 et not. Perfecti et spirituales quinam juxta Apostolum, 299, 300.

Perfectonis suæ ordinem statutum homo immutare non debet, 286.

Perpetuitas Ecclesiæ efficaciter probatur, cxvii. Græbus refellitur, potissimum ex Augustino, *ibid.* et cxix et seq. Perpetuitas Ecclesiæ Romanæ ex Augustino adversus Græbos et Protestantes, quomodo probatur, cxix et seq. Vide *Ecclesia*.

Persarum magos a Zoroastro institutos, a Chaldæis naturales disciplinas, imo et theologiae accepisse, haud improbabile, xxii.

Persecutiones justorum in Abel significatæ, a prophetis prædicatæ, in Christo perfectæ, 276. Persecutiones Ecclesiæ, variasque Christi operationes prænuntiant veteres prophetæ, ac in se præforarunt, 272 et seq. Propter persecutionem Ecclesia primum debilitata, satim auget membra et integra fit, semper perseverans, 272. Persecutio Lugduni excitata, quo tempore, lxxix. Viennæ pariter, *ibid.*

Perseverantia nostra in æternum, non ex natura nostra, sed ex Christi Verbi magnitudine, 291.

Personarum divinarum circumnecessio ab Irenæo probata, quibus verbis, cxxxii. E personis divinis Verbum solum in veteri Testamento patriarchis et prophetis apparuisse, cur tam sollicite inculcet Irenæus, cxxxii et seq. Personis tribus concurrentibus pervenit homo ad perfectum, 283.

Perturbationes Achamotæ, prima rerum omnium inferiorum materia, 19, 23 seq.

Petrus Deum illum annuntiat, qui per prophetam Spiritum sanctum promiserat, 193. Petrus Deum unum, Patrem et Filium, qui et homo factus est, passus, et resurrexit, Judæis annuntiabat, 193, 194, 196. Ethnicis primum baptizavit, 199. Conturbat Ecclesiam occasione legalium, 200 et not.

PHARAO, quo sensu a Deo excecatus dicitur et induratus, 266, 267. Ex Pharaone excecato Marcionitæ Deum malorum auctorem esse concludentes, rehelluntur, 266, 267.

Pharbæthites, inferioris Ægypti nomus; quis ejus situs, et utrum Valentini patria, xii.

Pharbæthus, urbs Ægypti, an Valentini patria, xii.

PHARIS, cujus populi typus, 261.

Pharisæi Verbum Dei, Christum, cur non receperunt, 250, 241. Publicanis et meretricibus peiores, 257. Pharisæorum traditiones, non legem Dei, Christus damnabat, 241. Cur a Christo tanquam hypocritæ damnantur, 250.

PHARISÆUS Syrus, Pythagoras et Thales, primi qui de rebus divinis disseruerunt, Ægyptiorum seipsos in hoc discipulos agnoscentes, xxii.

Philionitæ, quinam dicti hæretici, lxxii. A quibus prognati juxta quosdam, *ibid.*: Eorum dogmata, quæ, lxxiii. Distinguuntur a Stratonicis ac Fervitis, lxxii.

PHILIPPUS facile eunucho fidem in Jesum Christum sensit, cur, 260. A Philippo eunuchus baptizatus, cur cito derelictus, 260.

PHILO Judæus, a veteribus alter Plato habitus. Ejus exemplum posteri male æmulati, xxiv. Subtiori licet et argutori methodo divina rimatus, ipsi tamen prorsus ignota Saphirarum mysteria, sicut et kabbalistica farrago, xx.

PHILOCOMUS, unus e philosophis antiquis quorum libros circumferebant Gnostici, xxii.

PHILOLAUS, Pythagoricus philosophus, a quo in Græcia Magna institutus Plato, xxii. Philosophia Chaldaica fons uberrimus, ex quo haurientes Babylonii, Assyrii, Chanaæzi, Phœnices, Ægyptii, et Persæ, Græcis postmodum infudere, xxii. Philosophia a Chaldæis ad Ægyptios ante Josephum traducta, juxta Diodorum, xxii. Philosophia Platonica Christianæ religioni, Christianisque ipsis exitio fuit, quo auctore, xxiv. Et philosophia antiqua emersi Gnostici, xxi, xxii.

Philosophi. E Philosophis Græcis, quinam primi de celestibus et divinis rebus disseruere, xxii. Philosophi variarum gentium Alexandriam sub Ptolemæo Philadelpho confluunt, xxii. Philosophis ethnicis ignota fuit veritas, 153. Philosophorum, quorum circumferebant libros Gnostici, nomina, xxii. E philosophis ethnicis, Pythagoricis præsertim ac Platonicis, Ægyptisque et Chaldæis mysteriis, Gnosticæ ac Valentinianæ hæreseos eruta materia, forma vero ex ethnicis poetis, xxi, xxii, 133 seq. E philosophis veteribus plures, ut a molestissima questione de origine mali sese expedirent, quodnam portentorum dogma fluxerunt, xlii. Valentiniani, exterius licet minus impli, re tamen ejusdem sceleris rei, imo gravioris, *ibid.*

Phœnices, scientiarum fama tota antiquitate celebres, a quibus scientiam derivarunt, xxii.

Phœnicæ Ecclesiæ, Romanæ consentiebant in disciplina Paschalis, lxxiv.

Phrebonites quid, an Valentini patria, xii.

Phronesis, Logos, Sophia, Dynamis, totidem Æones virtute duntaxat, non re ab innato Patre distincti, juxta Basilidem, xxxvii.

Phrygiæ Ecclesiæ, Lugdunenses et Viennenses consulant, lxxix. Ad Phrygiæ Ecclesias legatio, cui demandata lxxx, lxxxii.

Phia vocatum ab Ægyptiis Principium solo Monopatore Deo inferius, xxvi.

Phtenotes in Ægypto nomus; an idem ac Ptenethu Phteni, et utrum Valentini patria, xii.

PHIDARUS Iycticus, a Valentinianorum matre inspiratus, 146.

Pistis, Valentinianorum Æon, Paraleti conjux, Hominis et Ecclesiæ proles, xvii.

Pius papa, Hygini successor, 176.

Planætarum septem, aliarumque stellarum orbis animatos, atque intellectu præditos, imo et angelos Platonici æque ac Valentiniani suscebant, xliii.

PLATO philosophicarum disciplinarum cupidissimus, Socratica primum informatum, quam longe lateque potuit peregrinatus est, xxii. A quibus institutus magister, *ibid.* et seqq. Omnigenis philosophorum exuvils locupletatus, novam sectam condidit, xxiii. Deum Patrem agnoscens tanquam primam causam exemplaria rerum omnium ministrantem, ipsam generandi vim, providendique facultatem ad deos inferiores pertinere asserebat, juxta Proclum, xlii. A Platone idem divitiarum, quo sensu dii appellatae, xl. Daemonibus media deos superiores in er et homines assignata sedes, xlii. Platone supremum mundi optilem, inferioresque demones admittente, discipuli postea quoniam a Judaeis mutuati sunt, xxiv. A Platone quoniam de toto hoc universo excogitata hypothesis, xl. et seqq. Ex subjecta materia cuncta a Deo condita fuisse sensit, 134. Platonis principia, tria, 153. An primus demotempychoseos inventor, 167 et not. Primus oblivionis peculum finxit, *ibid.* A Platone tota Gnosticorum doctrina, paucis additis, desumpta, xxii. Platonem intelligibilis essentiae profundum non penetrasse asserebant Gnostici, *ibid.* Platonis, Epimenidis, et discipulorum ejus, circa triplicem mundum excogitata doctrina, ipsissima est Valentini hypothesis, xxv. Platonis et Amelii reges tres, tria forsitan a Valentini assignata Pieromatis principia, xxviii. Platonis et Democriti doctrina de idelis, eadem ac Valentini de imaginibus supernorum expressis in rebus creatis, 153. Plato Deum unum bonum et justum confitens, eundemque bonitate sua mundi creatorem, Gnosticis ipsis religiosior ostenditur, 224 et not.

Platonicae sectae quisnam character, xxii. Platonicae achoolae nova, unde, et a quo tantum splendoris additum, *ibid.* et seqq. Platonica philosophia a Potamone purpurata, sectatorumque ejus Electivi appellati, xxiii. Platonicae philosophiae quid praeter ceteris pretium addidit, *ibid.* Platoniorum nomen quoniam, spreto Academicorum nomine, primi sibi vindicaverunt, *ibid.* Platonici Aegyptiis praeter ceteris commendati, *ibid.* In schola Alexandrina, a Ptolemaeo instituta, primas facile tenent, *ibid.* Platoniorum philosophia certis quibusdam defedata semper mansit, *ibid.*, xxiv. A Platonis distinctum triplex deorum genus, omnium toto genere discrepantium, xxiii. His omnibus deorum nomen tributum, licet plerisque, fateutibus etiam Platonis, deesse vera Dei essentia, *ibid.* Dii autem supercaelestes, alii caelestes, alii subcaelestes, Ficino teste; quoniam eorum functiones, et quibus praespositi, xlii. Dii plures, alii feminas, mares alii, alii masculo-feminas; per feminas, quid ab illis intellectum, xxvii. Invisibiles et supercaelestes deos licet plurim numero efferrent, re tamen Deum unum, essentiae unius et personae, admittent, xxiii. Aristoteles hac de re Platonis sententiam male exponit, *ibid.* In Platoniorum achoolis, Porphyrii tempore, jam oblinebat dogma de duplici demonom, bonorum et malorum, statuendo genere, xlii. A Platonis quibusdam quoniam assignata malorum radix et origo, xxxi. Platonici aliam licet, praeter Deum, malorum causam quoniam esse assererent, angelis tamen creationem et administrationem rerum inferiorum tribuentes, aliis postea offensionis ansam praebuere, xlii. A Platonis ethnicorum initiationes suis frequenter inculcatae, lxi. A Judaeis accepta, postmodum cum senore reddiderunt, xxiv. Platonica philosophia Judaeis et Christianis exitio fuit, cur, *ibid.*

Platonicae potissimum philosophiae Gnostici omnes operam dabant, xii. In Platonica philosophia miri Epiphani progressus, xlvii. A Platoniorum monade, *procedit* auctor dictus, xxvii. Platonicae philosophiae scientissimus Carpocrates, lxi. Eidem Valentini operam dedit, xii. Platoniorum dogmata de rerum idelis, ac de superiori animae parte, ipsamet Saturnini deliramenta, lxi. E Platonica philosophia, Valentini haereseos praecipua quaeque capita profluxerunt, xxv et seqq. A Platonis vox, *Pleroma*, Valentini sensu usurpata, xxv. Platoniorum tria intelligibilia principia, ipsamet tria Pieromatis Valentini, xxvii. Platoniorum, Aegyptiorum, Chaldaeorumque dogmata de natura primi principii, ipsamet Valentini placita de proprietatibus Bythi, xxvi. Platoniorum prima *προφασίζουσα* etia diis omnibus supereminens, ipsamet Valentiniurum Bythus et Propator, xl. Platoniorum Verbum, idem ac Logos, seu Verbum a Valentini admisit, xxvii. Platonici, praeter unam superiorem aut supereminentem causam, multiplex distinguebant deorum genus, xxxix, xl. Ab his mutuati Valentini, quomodo, *ibid.* E Platoniorum lacuis, Valentini totum Aeonum masculorum, feminarum, et masculo-feminarum depremississe mysterium, haud improbabile, xxvii. In Platoniorum aliorumque veterum philosophorum dogmatibus, plusquam adumbrata Valentianorum tota de mundi hujus origine et ordinatione hypothesis, xlii et

seqq. In Platoniorum hypothesis de mundi anima, tota Achaemith fabula plusquam adumbrata, xl. seqq. Platoniorum dogmata de anima duplici, eadem ac Carpocratiana et Valentini, xxv seqq., lxi seqq. Ab Impuriis Platoniorum ethnicorumque initiationis, Marciosorum redemptiones manarunt, lxi.

Pieromatis descriptio et explicatio, xvii, xviii. Pieroma Gnosticorum vetus, viginti et duobus Aeonibus a Valentino auctum et locupletatum, xxi. Pieromatis Valentini rudiora saltem lineamenta, undenam sumpta, xxv et seqq. xxx Pieromatis Valentini divisio, 7, 152. Non quadrat ad divisionem anni, mensium et dierum, 152 s. q. Ugdos prima, Gnosticis et Valentini communis, eadem prima Aeonum syzygia, etc., xxi. Aut Pieroma universum labi ignorantiae obnoxium, aut Aeonnes omnes ab ea immunes, 138 seqq. Pieroma cum Demurgu quoniam fabula conjungebatur, juxta Valentianum. Hujus dogmatis consecrarium, xxiv. Haec omnia a Platonis quomodo mutuati, *ibid.* Intra vel extra Pieroma esse, quomodo explicabant Valentini quidam, 119, 120 et not. Confutatur ea explicatio, 121. Extra Pieroma nihil esse potest, cur, 116, 125. Pieroma Valentianum qui Marcus magus explicabat, 66 seqq. Pieroma alitudo supra Deum qui fingunt, insani, 252. Pieromatis umbra non sunt res create, cur, 125.

Plotinus ex ore celebris Ammonii, purpuratam ab eo Platoniam philosophiam hausit, xxii. A Plotino Gnostici confutati, xxii.

Poenitens Adam statim post peccatum, ideo vena dignus, 221 seqq.

Poenitentia publica pro peccatis in Ecclesia, Irenaei aetate, usitata, 63, 65. Pro peccatis etiam occultis, cxxxvii seqq. Poenitentiam agentibus pax et amicitia Dei paratur, non poenitentes vero manet sempiternus ignis, 266. Sine poenitentia quisquis in operibus malitiae perseverabit, diaboli sortem percipiet, 221.

Poetae et Stoici Deum ipsum fato subjiciebant, 134. Poetarum ac philosophorum veterum testimonia, ab Irenaeo frequenter citata, qua mente, lxxviii.

PolyCARPUS (S.) apostolorum discipulus et martyr, ab Irenaeo Smirnae constitutus episcopus, 176. Ab Irenaeo visus, 176. Apostolicae traditionis tenax custos, 177. Ipsi cum Joanne evang. familiaris consuetudo, 176, not. Philippum apostolum vidit, 176, not. Celebratum Irenaeo Pascha die xiv lunae credidit, *ibid.*, not. A quibus eam disciplinam acceperat, 341. Cum illo ea de re dissidet Anicetus, *ibid.* Ea controversia unitatem non scidit, *ibid.* Polycarpus Romam advenit, cur, et quando, 177 et not. Et Anicetus in Ecclesia consecrandi munus, honoris causa, concessit, in unitatis et pacis signum, 341. Et quidem praesente se *ibid.* et not. A Polycarpo Gnostici saepe perstricti, lxxix. Centenario major obiit, 176, not. lxxvii. Et magis credendum quam Valentino et Marcioni, 177. Epistolam ad Philippenses scribit, praeclearum fidei suae traditionisque acceptae monumentum, *ibid.* Ab omni haerese plurimum abhorrens, 340. Joannis caeterorumque discipulorum Domini, cum quibus illi intercesserat familiaris consuetudo, aepius dicta narrabat, 340. Polycarpi auditor Irenaeus a teneris, quaecumque viderat didicerat, alte animo impressa retinebat, *ibid.* Polycarpi auditor Irenaeus, quo aetatis anno, lxxvii. Missusne fuit in Gallias a S. Polycarpo, lxxviii, lxxix. Apud Polycarpum, in Asia inferiore Florianus ab Irenaeo adhuc puero visus, in aula imperatoria splendide agens, 339.

POLYCARPUS Ephesinus episcopus minacibus Victoris litteris nullatenus commoveatur, lxxvii. Ad Victorem, Ephesini sui concilii nomine, rescribit, lxxvii.

Ponti Ecclesiae Romanae consentiebant in disciplina Paschalis, lxxv. Ponticae synodo adversus Asiaticos quis praesult, lxxvii.

Pontifices Rom. A summis pontificibus eucharistia primis Ecclesiae temporibus, in unitatis et pacis signum, abs-utibus ac dissitis transmissa, 341, not. A pontificibus Romanis apostolicae traditioni assutos alios, partim incertos, partim falsos articulos, asserens Grabius retellitur, cxvi et seqq. Vide *Romani*.

Populi ultra Oceanum veteribus ignoti, 156, not. Populus duplex ortus ex Rebecca: alter una or, minor alter; hic liber, servus ille, uterque unius et ejusdem Patris, 258. Populi duplicis typus, Thamaris partus, 261. Populi a omnibus Ecclesiaeque universae quoniam quoniam in more posita, lxxxi.

PORPHYRIUS ex ore celebris Ammonii purpuratam ab eo Platoniam philosophiam hausit, xxii.

Possessio Dei, quam pretiosa sit, ex ejus privatione magis sentitur, 283.

POTAMON, primus qui in Alexandrina schola Gram obtinuisse memoratur, quid scriptis reliquit, xxii. Plato

mem magistrum secutus est, libere tamen et cauto pede; movumque ac liberius in scholam Alexandrinam philosophandi genus introduxit, *ibid.* Sectatores ejus, quomodo vocati, *ibid.*

Potestates, primis tantum et summis Aeonibus a Simone et aliis Gnosticorum principibus immediate subjectæ, xxxviii. Potestates humanæ a Deo solo constitutæ, 321. Quis earum constituendarum finis, *ibid.* Iis subjectus homo propter peccatum, *ibid.* Potestatibus humanis tributa exemplo suo solvenda Christus monstravit, *ibid.*

Pothinus Lugdun. episc. Vix ante Pothini adventum, Dei religio in Galliis suscepta, lxxxiii. Pothini ætate rarissimi, aut forte nullitudo in Galliis episcopi, lxxxix et seqq. Pothino episcopo Lugdunensis Ecclesiæ debentur exordia, lxxxiii. Quo tempore comprehensus, lxxxix. Is, cum plurimis e fidelibus, egregium et multiplex Christianæ constantiæ specimen edidit, *ibid.* Quando, et quo ætatis anno mortuus, lxxxix. A S. Pothino ordinatus presbyter Irenæus, lxxxix.

Præcepta Decalogi, quot in unaquaque tabula, 152, not. Præcepta naturalia Judæis et Christianis communia. Ista, quid amplius supra illos, 243. Præcepta eminentiora, eadem utriusque testamenti, sua tamen utriusque propria, 241. Præcepta varia legis utriusque, cur hominibus tradita, 238. Ad præceptorum perfectionem, lex vetus per corporalia, veluti per vincula, attrahebat animam, 242. Præcepta quædam ab apostolo Paulo secundum ignosceniam concessa, 245. Præcepti Dei violandi, diabolus cum auctor homini fuisset, ejusdem præcepti objectu victus a Christo fuit, 319.

Præsentia realis Christi corporis et sanguinis in eucharistia, ab Irenæo agnita et propugnata, cxxxix seq. Vide *Eucharistia*.

PRÆTEX hæresiarcha, quo tempore emerit. Cui Romano pontifici auctor fuit, ut pacis litteras, Montanistis datas, revocaret, lxxx.

Præces et oblationes ubi recipiantur, templum est et altare in cælo, 252.

Presbyter a quo ordinatus Irenæus, lxxxix. In presbyteratus munere quam præclare sese gessit, *ibid.* Presbyteros ab episcopis distinguit Irenæus, 201, et not. Presbyteris jure divino episcopi superiores, juxta Irenæum, cxvii. Falsum ergo Puritanorum commentum, cxviii. Apud presbyteros Ecclesiæ apostolica est doctrina, 262, 270. Presbyteros veros ac legitimos apud sectarios omnes recentiores frustra quaesierit, cxvii. A presbyteris malis recedendum, piis vero apostolorum successoribus adhaerendum, 262. Quinam ii, 263. Presbyteri seu pastores mali, iniqui ac superbientes, a Verbo redarguendi, 262.

Primitatum inter apostolos an Jacobo tribuerit Irenæus, 200, not.

Primitatum oblationem Christus discipulis suavit, 219. Principia bonorum et malorum duo, ex barbaris, quæ, 319. Principia prima duo ab Ægyptiis admissa, juxta Jamblicum, xxv, xxvi. Unum Fiction, alterum Noetarcha vocatum, quo sensu, *ibid.* Utrumque characteribus designatum, quibus Valentianorum Nus et Bythus, *ibid.* Quo ex fonte hauserint omnes, *ibid.* Principia Platonis, tria, 135. Principium rerum visibilium et creaturum, non Deus principalis, secundum Nicolaitas, 188. Refelluntur ex Joannis Evangelio, *ibid.* Principium omnium Nus Valentianorum dicitur, 5, 40, 41. Principium nullum esse potest extra Deum rerum omnium conditorem, 116.

PRISCILLA Montanistarum prophetissa, a martyribus Lugdunensibus damnata, 192, not.

PRISCILLIARUS, ab Elpidio et Agape muliere, Marci Memphitani discipulis, institutus, l, Quo anno a concilio Cæsaraugustano damnatus. Quo, capite truncatus, *ibid.*

PRISCILLIANISTÆ. A Priscillianistis quænam assignata malorum radix vel causa, xxxi.

PRISCILLIÆ, Valentianorum Bythus, 5.

PRISCILLIÆ cum Siloe piscina Irenæus confundit, 236, not.

PRISCILLIÆ ex ore celebris Ammonii purpuratam ab eo Platonicam philosophiam hausit, xxii.

PRISCILLIÆ Narbonensem provinciam regebat sub ditione senatus, lxxxviii.

PRISCILLIÆ auctorum libros accurate evoluisse Irenæum, unde patet, lxxxviii.

PRISCILLIÆ quis vocatus a Valentianis, xvii.

PRISCILLIÆ in infinitum admittendus, nisi Deus conditor mundi a semetipso rerum condendarum exempla acciperit, 137. Eum nec Basilides vitare potest, *ibid.*

PRISCILLIÆ, Valentianorum Bythus, 5. *Passim illi vocatur.* Soli Monogeni notus, cæteris Aeonibus invisibilis et in-

comprehensibilis, 7, 8, 68. Propator a Colorbaseis vocatus Homo, 59.

PROPHETIÆ, quædam ab angelis mundi fabricatoribus, quædam a Satana, ex Saturnino, 101. Prophetiæ a mundi fabricatoribus angelis, ex Basilio, 102. Prophetiæ, quibusnam acceptæ referendæ erant, juxta Valentianus hæc a Platonis quomodo mutati, xliv. Prophetiæ donum solus largiri potest Deus, 62, 63. Prophetiæ fundendi modus multiplex, 235. Per prophetiæ spiritum Pater olim visus est, 254. Prophetiæ dono insignes multi in Ecclesia Irenæi ævo, 166. Prophetia quid est, 224. Antequam adimpleatur, ænigma est, 262. Secus post eventum, *ibid.* Præphetiæ non casu quodam impletæ in Christo, 275.

PROPHETIÆ saltem omnia, non Pentateuchus solus ab Interpretibus LXX in Græcum conversa, ex Irenæo et aliis, cx.

PROPHETIÆ ab angelis mundi fabricatoribus inspirati, ex Simone Mago, 99. Prophetas ab alio Deo, ab altero autem Patre Christum Dominum Marcionitas dicentes, refelluntur, 276 seqq. Prophetas rejicit Marcion, 106. A salute excludit, *ibid.* A prophetis Deum annuntiatum, Ibris i Patrem non esse effuliebant Gnostici, 235. Refelluntur, *ibid.* Prophetas a Demiurgo inspiratos et missos dicebant Valentianus, cæterique Gnostici, 276. Prophetas, ex Valentianis, animas spiritali Aclamotæ semine insperas, 33, 143. Prophetas, a quibus inspirati vaticinia fuderunt secundum Valentianus, 51. Prophetas Creatorem mundi, non supremum Patrem videri se contendeant Marcionis, 90. Prophetas, a quibus inspirati, ex Ophitis et Sethianis, ut Prophetas ab uno Deo et eodem essetisse, efficaciter probatur, adversus Marcionitas, 274 seq. A prophetis Christus prædictus, idem per omnia qui in Evangelio annuntiat, 274. Marcionitas cavillantes refelluntur, 274, 275. Prophetarum sermones a Christo impleti, 274, 275.

PROPHETÆ, Moyses, Abraham, Christusque ipse ex una substantia, quo sensu, 229. Gnostici contradicentes refelluntur, *ibid.* Prophetas a Deo uno, non a Demiurgo aliis locutos fuisse, probatur contra Valentianus, 276 seqq. Non ad modum prophetarum Filius a Patre missus, sed principalem auctoritatem habens, 278. Prophetis Verbum divinum, non per visiones modo et sermones, sed et per operationes præmonstrabat futura, 257. Prophetarum testimonium, a Deo, 213. A prophetis Deus adoratus, vivorum Deus est, et super quem nullus alius, 252. Prophetas unicum cæli et terræ Deum Patrem docent, 229 seqq. A prophetis Pater variis significationibus annuntiat, 188 et not. Prophetas quo sensu Deum videri posse prænuntiavit, 254. Prophetas, cum Deum ab hominibus videndum significarent, necesse erat et ab ipsis Deum videri, 255. Quomodo videbant, *ibid.* 251, seqq. Ipsam Dei faciem non videbant, sed dispositiones duntaxat et mysteria, 255, 256. Christum prophetice viderunt, 292. Prophetas testamentum novum prædicaverunt, 258 seqq. 261, 274. A prophetis incarnatio Verbi prænuntiata, 204, 208, 216, 229, 240, 251. Quot modis Filium Dei incarnatum viderint et annuntiarint, 255. Cui viva Christi membra, Ecclesiæ persecutiones, variasque Christi operationes prænuntiavit ac in se præformavit, 279 et seqq. Ab his passio Christi descripta, 261. Eiusque circumstantiæ prænuntiata, 277. A prophetis omnia signa de Messia prænuntiata, in Christum solum concurrunt, 275. Prophetas veteres persecutionem, sicut et Christus, sustinuerunt, 272. Prophetarum et juratorum omnium sanguis effusus, a Christo ideo inquirendus, quia salvandus, 310. Prophetas proprios habere debuit Salvator, qui adventum ejus nuntiavit, 276. Prophetas in parabola et allegoriis plurima dixerunt, 147. Quidquid de Christo prædixerunt, spiritalis discipulis recte interpretatur, 274. Prophetas et lex usque ad Joannem, 231. Per prophetas Deus idem olim ad nuptias filii sui vocabat, qui nos ad easdem per apostolos vocavit, 379 et seqq. Prophetarum et Christi sermones iidem, 229. Prophetas quinam terrenum sanctorum cum Christo regnum post resurrectionem prænuntiavit, juxta Irenæum, 335 et seqq. Ex prophetarum patriarcharumque vaticiniis facilius evasit in Christum ab his prænuntiatum fides, 259 seq. Ob prophetarum Christiane contemptum, Judæis subrogatos gentiles parabola vitorum demonstrat, 278. A prophetis et apostolis orta Ecclesiæ catholice doctrina et fides una, sibi que semper et ubique constans, 222. Propheta non est, sed hereticus qui contra Dei legem alteram instituit, 346.

PROPRATOR sub ditione imperatoris Celticam provinciam regebat, lxxxviii.

PROPRATOR, Prosicia, quid, 28, not.

PROTESTANTES. A protestantium recentiorum ministris excogitata Ecclesiæ notio, sectas omnes, hæreticas etiam ac schismaticas complectens, portentosa et Irenæo contraria, cxviii et seqq. Protestantibus omnibus quam protestantia a continua episcoporum præsentim Romanorum

successione petitum argumentum, cxvi et seqq. Grabijs id infirmare lentans refellitur, *ibid.* Protestantes omnes eodem argumento prosternunt, quo olim ab Irenæo et SS. Patribus hæretici et schismatici confundebantur, cxv, cxvi. Protestantes eadem argumenta ad Ecclesiam suæ veritatem tendam usurpantes ac Donatistæ, ipsius Augustini verbis refelluntur, cxv et seqq. Protestantium, negantium Mariam ceterosque sanctos, nostros esse post Christum mediatores, invocarique a nobis posse et debere, vanâ refelluntur argumenta, cxvii.

Protoparentes eadem ipsa die mortui, qua fructum vitium degustaverunt, 320 et not., 331.

Providentia Deum carentem, ubique et aliis inutilem fingebant Epicurei, 223 et not. Contrarium asserit, *ibid.* Providentia Dei sapientissima, et ad omnia extenditur, 154, 230. Providentia Dei erga hominem, quæ, 285. Providentia Dei neminem latere potest, 122.

Proximum diligere sicut seipsum lex utraque præcipit, 213. Proximi amorem, cur Deus homini præcipit, 217. Proximum gratuito diligere, perfectio legis, 243. Proximo beneficiandi quisquis facultatem habens, non beneficit, a charitate alienus est, 311. Ergo in proximum charitas, Dei ipsius charitati debet esse similis, quomodo, 213. De proximo non temere judicandum, 268. Absque proximi charitate nihil prosunt sacrificia, 250.

Pseudo-deos quomodo a vero Deo distinguant Scripturæ, 181.

Pseudo-propheta quinam sunt, 271 et not. Ipsi aspirituali discipulo iudicandi, 271. Pseudo-propheta Spiritum sanctum sibi falso attribuentes, Spiritum sanctum amittunt, 192 et not.

Psychici a Montanistis appellati catholici, 192, not. Psychici a Valentiniis appellati, si qui vel non cæco impetu erroribus eorum adhaerebant, vel qui aperte contradicebant, 203. Psychicum nihil intra Pieroma Valentiniarum admittitur, 52, 159, 160.

Ptenehu Piniil, an verum nomi nomen, xiii.

Protaxus Philadelphus scholam a se Alexandria institutam, reddidit toto orbe celebrem, xxii. Ante Ptolemæum tota Ægyptiorum sapientia hierophantis et Ægyptiaco idiomati concedita, jussu ejus et cura cum sacris Judæorum libris in Græcum conversa est, *ibid.*

Protaxus cujusnam, Lagi a Philadelpho, tempore veras fuerit Scripturæ ex Hebræo in Græcum, magna difficultas: conciliatur a quibusdam, 213, not. Ptolemæus sub quo translata sunt Scripturæ, Christo multo vetustior, 216 et not. Ptolemæus Lagi filius ut Scripturæ in Græcum transferrentur, fuit auctor, 215. Id tamen difficultate non vacat, *ibid.*, not., cix seqq.

Protaxus Secundo et Epiphani cœvus discipulus, magistris longe doctior: de ejus ætate, patria, moribus, etc., altum apud veteres silentium; schola ejus celebris apud Valentiniarum, xxviii. Ejus placita ab Irenæo cæteris accuratius exagitata, *ibid.* Ptolemæus hæresiarcha apostolos nunquam vidit, 148. Ptolemæi de veteris legis auctore sententia et verba, 357 et seqq. Ptolemæus et Colorbasus, Valentini discipuli, proprias jam sub Adriano sibi sectas condiderant, xvi. A Ptolemæo scripta epistola ad mulierculam quamdam nomine Floram, quid erroris continebat, xlix. Ptolemæi sententia, Valentiniarum scholæ veluti flosculus, 3. Ad Ptolemæum non Ptolemaitarum omnium placita referenda, xlix.

Ptolemaitis quibus discrepabant a magistro, xlix. Quibus a Valentino, xxxv. Ptolemaitarum dogmata recensentur, 15 seqq. Ptolemæi discipulorum sententia, 56, 57. Deo affingunt, quod Homerus suo Jovi, 57. Ptolemaitarum hypothesis de hominis et Ecclesie emissionem, xvii. Quid quaternionem masculinum et femininum vocabant, xvii. Primus in Valentini schola tenebant, xxi. A Ptolemaitis, in quibus differebat Epiphanes, xviii. Ptolemaitarum hypothesis repugnare fragmentum quoddam extans apud Epiphanium quænam contra Dodwellium evincunt, xvii. Ptolemaitarum, an Ptolemæi unius sententiam refert Irenæus in novem prioribus libri sui capitibus, xlviii. Posterior creditur Tertullianus, xlix.

Publicanis et meretricibus Pharisæi peiores, 257.

Puritanorum argumentum ab his Actorum verbis, *A Milite Paulus*, etc., petitum, dudum ab Irenæo occupatum, cxviii, 201, not.

Pythagoras, a quo philosophiæ nomen apud Græcos cepit, quantum barbaris debuit, xxii. Apud Ægyptios, Chaldaeos, Persas, Phœnices et Syros conversatus, plura ab his didicit, *ibid.* Prophetarum Mochi successorum, aliorumque Phœnicia: hierophantarum auditor factus est, *ibid.* Apud Ægyptios quot annos egit, *ibid.* A quo symbolicam didicit docendi rationem, *ibid.* A Pythagora aliaque veteribus nullum aliud agnitionem dæmonum genus, quam purorum et beneficorum, xlv. Pythagoras, Pherecydes et

Thales, primi qui de rebus divinis disseruerunt, xxii. Pythagoras an primus metaphysicorum auctor, lxi. Quodnam officium Mercurio tribuebat, eandem fabulam quomodo recexit Carpoates, lxiv. Per Pythagoram quaternarii auctorem, jusjurandum apud Pythagoreos sacrum, xxviii.

Pythagorici numeros principia rerum omnium esse volunt, 131 et not. Juxta Pythagoreos numerus omnis par aut impar, ille imperfectus, hic altero præstantior, xxviii. Prior masculus, alter femina, conflatus ex utroque masculo-femina appellatus, *ibid.* Numerum imparem, faustum et prosperum; parem vero, sinistrum et infaustum habebant, unde, xxviii, xxix. Hæc ab his mutuatus est Secundus hæreticus, xxix. Quaternionem quanti faciebant, xxvii, xxviii. Numerus quaternarius, numerus omnis ab his appellatus, xxviii. Juxta Pythagoreos denarius in se numerum omnem comprehendit, *ibid.* Pythagorica in divinis pertractandis docendi ratio, eadem pene cum Ægyptiaca, xxii. Pythagoricorum opiniones quid Platonem in conflando systemate inservierunt, *ibid.* Pythagoricum dogma de animarum in alta et alta corpora transiutione a Basilide admissum, 350. Pythagoras, unus et philosophis ethnicis a quibus Valentiniarum materiam systematicam sunt mutuati, xxii. A Pythagorica, Ægyptiaca, Chaldaica, seu his omnibus permista Platonica theologia, rudior saltem suppeditata Valentiniarum Pleromatis lineamenta, xlv seqq. A Pythagoricis quaternario et octonario numero quidquid ascriptum, id a Valentiniis octonario suæ tributum, xxvii, xxviii. Pythagoricus quaternarius numerus sex et triginta continebat; ideo mundus appellatus, xxix. Eadem vis pariter octonarii Valentiniarum, *ibid.*

Q

Quadragesima pars prima prioribus sæculis jejunijs paulo remissior, posterior vero longe asperiori consecrata, lxxxix. Quadragesimalis jejunii forma triplex ab Epiphano distincta, *ibid.* Quænam vim legis habuit, quænam tantum constili, *ibid.*

Quæstionum ambiguitas, quomodo solvenda, 136. Quæstionum de rebus divinis quis modus, 156. Quæstiones quæ de numeris sunt, vanæ plerumque et periculosæ, 154 seqq.

Quaternitas primigena Valentiniarum, quæ, 5, 6. Pythagorica et radix omnium dicta, *ibid.* Quaternarius numerus, ex Pythagora et Marco hæresiarcha, genesis et mater omnium, 135. Primæ quaternitatis nomina, quæ ex Marco mago, 74. Quaternitas utraque Æonum, quibus Moysis locis significata, juxta Marcos, 86, 87, 88. Quaternitas suprema Marco mago explicat Valentiniarum mysteria, 66 seqq. Veritatem e superis verbis ad eam devehit, cur, 69.

Quinari numeri nulla a Valentiniis habita ratio, cur, 151 seqq.

R

RAAB. A Raab muliere fornicaria tres suscepti speculatores, quid significabant, 257. Raabi meretrici signum ab exploratoribus Jericho datum, sanguinis Christi figura, *ibid.* et not.

RACHEL. Propter Rachel agens omnia Jacob, Christi typus, 258. Rachel Ecclesie typus, quomodo, *ibid.*

Ratione et arbitrii libertate hominem Deo similem esse crediderunt Irenæus, et ex antiquis non pauci, 231 et not., clx.

REBACCÆ partus, typus duorum populorum, 289.

Reconciliationis nostræ mysterium penitus ruit, si Christi caro a nostra diversa fuit, 310.

Redemptionis nostræ oconomiam Jonæ prophetae historia representat, 213. Redemptionem semetipsum dedit Verbum verus homo pro captivis, sanguine quo nos redimens, 292. Redemptio Gnosticorum invisibilis et incomprehensibilis, 93. Ad fidei et baptismi eversionem a Satana suggesta, 93, in. Tot redemptiones, quot hujus sententia doctores, *ibid.* Cur et quibus necessaria redemptio, 93, 94. Per redemptionem, perfectionem comparari, per Jesu baptismum peccata duntaxat dimitti simpliciter asserunt, 94. Morturibus adhibita quibusdam, cur et quomodo, 97, 98. Redemptionem in sola agnitione constituunt Gnostici quidam, 96. Redemptionis Gnosticorum ritus sacrilegi, 94, 95, 96. Redemptiones Marcotorum ab impuris ethnicorum et Platoniorum initiamenti manarunt, lxi.

Redemptor, Hori cognomen, 10 et not., 15. Redemptoris et vindicis, Filii Dei nomina Hori suo aptabant Valentiniarum, xxx. Redemptorem oportuit esse Deum simul et hominem, 211.

Regnum terrenum non a diabolo, sed a Deo constitutum ad gentium utilitatem, 321. Regnum Christi et adventus duplex a prophetis quomodo prænuntiata, 273, 274. Regni colorum scribæ ac doctores, discipuli Christi,

257. Regnum Christi et mundi finem quænam præcedent, 323, 324. Nonnisi post regnum iustorum temporale se cutura est in cælis clara Dei visio, juxta Irenæum, 337. Regnum terrenum iustorum post resurrectionem, unde probat Irenæus, 331 et seqq. Regno temporali destructo, æternum Christus inducet, 324. Regnum æternum, resurrectio iustorum, 321. Regnum cælestis terreno comparatum, quam pretiosum, 283. Regnum cælestis vi et agone comparandum, ne vilescat, *ibid.* Regni Dei hæredes, qui, 302. Regnum cælorum caro possidere non potest, juxta Apostolum, quo sensu, 302 seqq. Regnum Dei non tam possidebit caro, quam ipsa possidebitur in regno a Spiritu Dei, 305.

Regula veritatis immobilis, quæ, 46 et not., 47, 98. Regula non ex numeris, sed numeri ex regula, 158.

Res spirituales creatas in cælis Demiurgi subditas esse, probat Pauli raptus, 162 seq. Res creatas, variæ et multas, sed bene consonantes, 153 seq. Ab uno et eodem Deo omnes, *ibid.*

Resurrectio carnis a Gnosticis negata, 98. A Basilide pariter, 102. A Marcione etiam, 1, 106. Resurrectio, quibus ex Menandro, 100. Nonnisi mendaciter a Menandrianis venditata, LVII. Quid, secundum Gnosticos, 161. Resurrectionem corpus fides docet, 160. Diserte tradit Apostolus, 308 et seqq. Possibilis, ex his quæ Jonæ et tribus pætris acciderunt, demonstratur, 298, 299. Resurrectionis specimen maximum, mortui a Christo suscitati, 308. Argumenta, tot ægra a Christo curata membra, 307. Resurrectionem carnis confirmat eucharistia, 251, 293 seqq., cxii seqq. Resurrectionis capax caro, quæ vitam temporalem participare potest, 298, 297. Resurrectio nostra, qua ratione fiet, 168. Iustorum et impiorum resurrectionis discrimen, *ibid.* Resurgunt in iisdem corporibus mortui, sicut in iisdem corporibus surrexerunt et curati sunt quos suscitavit et sanavit Christus, 508. Resurrecturi nos in eadem carne in qua Christus resurrexit, 300. Resurrexit prior Christus, cæteri postea resurrecturi sunt, 215. Resurrectio Christi a prophetis præannuntiata, 274. Resurrectio iustorum, regnum æternum, 324. Resurrectionem animæ quo sensu asseruit Irenæus, 231, not. Resurrectionis tempus animæ quo in loco expectaturæ sunt, juxta Irenæi sententiam, 351. In resurrectione mundus non penitus exterminandus juxta Irenæum, 336. In resurrectione iustorum Abraham cum semine ejus pronissam sibi in hac terra hæreditatem accepturus est, juxta Irenæum, 331, 352. Post resurrectionem iustos in hac terra, antequam ad cælum evehantur, regnatos esse, quomodo probat Irenæus, 331 et seqq. Post resurrectionem quanta terræ fertilitas, juxta Irenæum, 333.

Retributionis dies, de quo Isaias, quid, 148, 147.

Rex omnium, Demiurgi Valentianorum nomen, 23, 24. Reges, ex Valentianis, animas spiritali Achamothæ semine inspersæ, 34, 145. Rex omnis justus sacerdotalem habet ordinem, quo sensu, 237, not., cii seq. Reges Dei solius jussu constituti, sed non ob eundem finem, 321.

Rhodanensis regio, quæ, 65 et not. Rhodanenses regiones non a Marco mago, sed ab ejus discipulis pravis suis erroribus infectæ, juxta Hieronymum, 11. Corrigendus ergo ipse, vel cum Irenæo conciliandus, *ibid.*

Romæ in insula Tiberina Simoni mago posita statua cum inscriptione, 119, 99.

Romam cur venit Polycarpus tempore Anticeti, 344. De quibus inter eos orta controversia, *ibid.* Romæ non tantum, sed in reliquis etiam urbibus, auctoribus apostolis, eadem gubernandarum Ecclesiarum forma constituta, ex Irenæo, cxvii. Falsum ergo Puritanorum commentum, cxvii. Nec Romæ nata, nec ibi adolevit hæresis Valentiana, xiv seqq.

Romana Ecclesia. Ex Romana Ecclesia Valentinum bis ejectum fuisse non improbabile, xiv. A Romana Ecclesia adolentem fuisse traditionem apostolicam, vanum Grabii commentum, cxvi et seqq. Romanæ Ecclesiæ Irenæum semetipsum, aliosque fideles adeo obstrictos non existimasse, quam infeliciter probat Grabius, cxvii seq. A Romana Ecclesia quotquot secessionem fecerint, eodem argumento prosternuntur, quo olim ab Irenæo et SS. Patribus hæretici et schismatici confundebantur, cxv, cxvi. Romanæ ac catholicæ Ecclesiæ amplitudo ab Irenæo frequenter inculcata, cxv. Molestissima ejus argumenta fulititer eludit Grabius, *ibid.* et seqq. Augustino vim inferens, ex eo ipso refellitur, *ibid.* Romanæ Ecclesiæ perpetuitas ex Augustino adversus Grabium et Protestantas probata, *ibid.* Romanæ Ecclesiæ primatus et auctoritas ab Irenæo constituta, 175, cxv et seqq. Importunissimus hic Protestantibus Irenæi locus, cxvi. Eorum causam quam male egit Salmassius, cxvi. Grabio res felicius non cessit, *ibid.* et seqq. Romana Ecclesia omnibus cognita, juxta Irenæum, a gloriosissimis apostolis Petro et Paulo fundata,

175, cxv. Ad hanc necesse esse Ecclesiam omnem convenire, cur, et quo sensu asserit, *ibid.* Vana Protestantium effugia, cxvi et seqq. Romanæ unius Ecclesiæ traditione per continuum episcoporum successionem in ea conservata semel cognita, illico aliarum omnium Ecclesiarum traditionem cognosci, Irenæi conclusio, et quidem legitima, 175, cxv. In Romana Ecclesia semper ab his qui sunt undique conservata ea quæ est ab apostolis traditio, 176, cxv, cxvi seqq. Præ cæteris efficax adversus hæreticos, *ibid.* et 175. In sola Romana et catholica Ecclesia occurrit legitimus ordo successionis apostolicæ, cxv. Extra eandem ergo veritatem et apostolicam traditionem frustra quaeritur, *ibid.* Ab hoc expedire se nequeunt Calvinistæ, Lutherani, etc., *ibid.* et seqq. Soli Romanæ Ecclesiæ quatuor Ecclesiæ veræ characteres convenire posse, ex ipso Irenæo quomodo concluditur, cxvii et seqq. Quæ unius fidei et doctrinæ tenax, extra quam tot sententiæ, quot capita, cxv. Sola sancta, extra quam nulli vere sancti, *ibid.* Sola apostolica, extra quam nonnisi novæ Ecclesiæ a novis auctoribus fundatæ, *ibid.* Sola denique catholica, extra quam nonnisi sectæ intra certarum regionum fines conclusæ, *ibid.* seqq.

Romanorum pontificum ab apostolis ad Eleutherium series, 176. Romanam Ecclesiam ante Soterem quinque gubernarunt, 340, 341. Romani pontifices ante Victorem licet ab Asianis in paschatis disciplina dissentientes, cum his tamen communionem et pacem studiose coluerint, lxxxvi, 341. Quibus nitebantur momenti in tuenda sua de Paschate sententiæ, lxxxv. Romanis, præter Occidentales omnes, quinque alii consentiebant in disciplina Paschatis, lxxxv. Romanæ synodo adversus Asiaticos quis præfuit, lxxxiv.

Uni Romano præsidii Lugdunum et Viennam Pothiniætæ paruisse, inanis Valesii conjectura, lxxxiii.

Romani imperii divisio, ejusdemque per Antichristum dissolutio, mundi finem in Christi regnum quomodo præcedet, 323, 324.

RUFFINUS. E Rufino non eruta, quæcunque de Lugdunensibus martyribus a Gregorio Tur., Adone, etc., relata, xciii.

S

Sabbath, quid significat, ex Irenæo, 170, not.

Sabbatorum observatio a Deo imperata, cur, 248. Quis significabant, *ibid.* Sabbati die non opera bona vetabat lex, sed tantum servilia, 238. Die sabbati sacerdotes Dominica ministeria, non secularia perficientes, legem adimplebant, 237. Sabbatorum die Christus curans, legem non violabat, sed adimplebat, 236. Die Sabbati volentes spicas discipuli, violatæ legis minime rei, 237.

Sacerdotes, ex Valentinianis, animæ spiritali Achamothæ semine inspersæ, 34, 143. Sacerdotibus libere agere licet, quo casu, 237. Sacerdotes die Sabbati, Dominica, non secularia perficientes ministeria, legem adimplebant, 237. Summi sacerdotis Christus operam perficit, 236. Sacerdotes sunt apostoli omnes, quomodo, 237. Sacerdotalem habent ordinem justi omnes, 237. Quo sensu, 237, not., cii seq. Sacerdotalem ordinem habet rex omnis justus, quo sensu, *ibid.*

Sacerdotii fundamentum et radix in Arone, ideo non lepra sicut Maria percussus, sed in sorore castigatus, 518.

Sacramenta Ecclesiæ a Marcosis contaminata et eversa, 1, 119.

Sacrificium Deo offerendum, 231. Sacrificiis Deus non indiget, cur ergo præcipit offerenda, 250. Sacrificium sanctificat conscientia pura, *ibid.* Sacrificia externa nisi offerat conscientia pura, nihil prosunt offerentibus, *ibid.* Ad sacrificium purum, fides siue hypocritæ, spes firma, dilectio fervens, requisitæ, 251. Sacrificium si acceptetur, in oblato munere glorificatur is ipse qui offert, 250. Sacrificia omnia ab uno et eodem Deo in typos Israelitis data, 252. Sacrificia offerre Verbum Israelitis præcipit, cur, 251. Sacrificia legalia, cæterisque legis observationes a Deo, non propter se, sed Judæis propter ipsos indulte, 247. Non ut sacrificia Deo offerrent Judæi ex Ægypto educti, cur ergo, 248. Sacrificia et aliæ typicæ legis observationes vacuæ a Deo rejectæ, quid igitur exigebat, 248, 249. Quando a Deo rejectæ, 247, 248. Sacrificia liberorum Christianorum quantum Judaicis oblationibus præstant, 250. Sacrificium Ecclesiæ cur Deo acceptum, 250. Sacrificium purum sola Deo offert Ecclesia, 250, 251. Sacrificium purum est et Deo acceptum oblato Ecclesiæ a Christo mandata, 250. Sacrificiis veteribus novum et primum sui corporis ac sanguinis substituit Christus toto orbe nominis Domini offerendum, 249. In sacrificio eucharistico Verbum vere Deo offertur, 251 et not., cxl, seq. In sacrificio verum ac proprie dictum novæ legis esse eucharistiam, agnovit Irenæus, Ipso fatente Grabio, cxl, cxlii.

Hujus offerendi potestatem laicis interdum competere nusquam dixit Irenæus, cxi seq. Sacrificia ad altare indecensiter offerri vult Deus, nobis, non Deo ipso profutura, 251, 252.

Saldai, quid significat, 170, not.

Sadducæorum aliorumque non paucorum philosophorum gentilitium communis cum Valentinianis sententia de resurrectione corporis materialis, xlv.

SALMASIUS asserens ab apostolis nullis unquam præfectos fuisse singulares episcopos iis quas ipsi fundarunt Ecclesiis, refellitur ex ipso Irenæo, cxviii.

SALOMON. A Salomone ædificatum templum, veri templi typus, 261. Ab eo prænuntiatum Christi regnum et adventus, 261. A Salomone quot militia parabolarum et canticorum scripta, Sapientia Dei ab eo physiologicè exposita, 261. Salomon quandiu recte egit, semper Deo placens, 261. Cum vero inique, ab eo increpatus, 264. Salomonis Sapientia liber ab Irenæo citatus, cv.

Salus impis omnibus a Jesu impertita, justis vero negata, ex Marcione, 106. Salus, non operum bonorum fructus, sed solius pietatis, seu seminis electi privilegium, ex Valentinianis, 29 et not. Ad salutem nostræ œconomiam Christus usus est rebus, non ab ignorantia et labe emissis, aut factis ab angelis, sed a se et a Patre conditis, 315. Salutem hominum Deus multis aptisque modis consulit vult, 211. Ad salutem Decalogus etiam ante legem necessarius, solus sufficiens, 214. Ad salutem et perfectionem nostram Verbi incarnatio necessaria, 292. Salutem participare, est sequi Salvatorem, 243. Salus nostra a Deo est, non a nobis, 214. Nulla salus absque Spiritu sancto, 303. Salutem a Spiritu sancto percipiunt fideles omnes, qui vero contemnant eum, iustissimo iudicio excipiendi, 274. Salutem si soli percipiunt, qui Deo credunt et eum diligunt, 266.

SALVATORIS origo, secundum Gnosticos, quæ, 188. Quid ab eo factum fuisse credebant, 188, not. A quo emissus, secundum eos, 207. Salvatorem supernum quem appellant, 186. Salvator Gnosticorum Hesioidi Pandoræ similis dictus, 154, 161, 229 et not. Salvator et Jesus, non unus et idem juxta Gnosticos, 189. Salvatorem illum de Pieromate ex omnibus formatum, in Jesum post annos triginta descendisse fingebant, 186 et not. Salvatorem in Jesum descendisse, ut annuntiaret Patrem incognitum, Gnosticorum error, 189. Salvatorem nequaquam incarnatum aut passum, sed descendisse quasi columbam in Jesum, postea vero iterum ascendisse in Pieromate sentiebant, 189.

Salvator, quis et qualis ex Saturnino, 100 seq. Quis ejus adventus finis, ex eodem, 101. De Salvatore Valentiniani quid sentiebant, xxxix, 12, 15. Virtus per se subsistens, veraque persona, juxta Valentinianos, xxxvii. A quibus ortus, xxxix, 12, 15, 28, 237. Dicitur *Totum*, ac *Bene placitum*, 15, 16, 58. Christi superioris universique Pieromatis receptaculum, 204, xxxix. Christus appellatus, 204. A Jesu Christo et Verbo distinctus, 204, 227. In Jesum descendit, cur, quando et quomodo, *ibid.*, 53. Nihil passus est, nec pati potuit, *ibid.*, 53. Propriet quid missus, 204. Salvator Valentinianorum angelis satellitibus stipatus ad Achamotham a Christo mittitur, 21. Illius imperio Pater et Æones omnia subjiciunt, 21. In eo omnia conduntur, 21, 42. Scientiæ formam Achamothæ tribuit, eamque perturbationibus liberat, 22. Perturbationes ejus in rerum omnium materiam transmutat, 22. Duplicem substantiam hinc condit, bonam et malam, 22. Primus disciplinarius auctor, 23. Per Achamoth omnia facit, 21, 161. Plura Demiurgum docuit, 54. Salvator in Æonum numero conseri debet, 129. Salvatorem Æonem angelis satellitibus stipatum quo ex fonte hauserunt Valentiniani, xxxi. Imperitus artifex, si ad imaginem Nu condiderit Demiurgum, 123. Salvatorem Valentinianorum ignorantia obnoxium fuisse demonstratur ex eorundem principiis, 121. Item angelos ejus informes et imperfectos esse, 142.

Salvator noster, cur venerit, quidve veniens suscepit, ex Valentinianis, 23. Multiplici ex parte compositus, 23. Hylæum nihil suscepit, 29. Corpus ejus quale, 23. Eum, Dominum appellare volebant, 7.

Salvatoris nomen, quale ex Marco mago, 74. Instar columbæ in Jesum descendit, baptismi tempore, 77. Salvator, quis ex Colorhæsis, 58, 59, t. Cur Christum et Filium hominis dictum esse vellent, 59. Salvator, quis, ex Barbellotis, 106. Salvatoris promissio Davidi facta, a Deo adimpletur, 186. Salvator proprios prophetas habere debuit qui adventum ejus nuntiarent, 276. Salvatoris Christi adventum propheta prædicaverunt, ab ipso propheticum spiritum recipientes, 204, 254. Salvator hominum neque homo tantum, neque Deus tantum, sed Deus et homo simul, 216. Salvator, salus, et salutare vere dicitur Filius Dei, et est, 186. Salvatorem hominis vel cur oportebat hominem fieri, 211, 213. Salvator eum sequi, salutem par-

ticipare est, 243. Vide *Christus et Jesus*.

Samaritani parabola explicatur, 268.

In Same urbe Musæum a Cephaleis Epiphani hæresiarchæ exstructum, xlviii.

SAMUEL, pastor irreprehensibilis, 263.

Saucti in celo degentes, nostri post Christum mediatores, quos proinde invocare licet, cxxxvi. Nostras preces audiunt et percipiunt, cxxxvi. Vana Protestantium argumenta refelluntur, *ibid.*

Sanctitas solius veræ Christi Ecclesiæ character, juxta Irenæum, cxiii, cxvii. Hujus caput Verbum, *ibid.* In ea manet Spiritus sanctus, *ibid.* Extra eam nulla vera doctrinæ morumque sanctitas quærenda, *ibid.* Nulla, ad eorum quæ reprobant dogmatum confirmationem, nisi falsa miracula meræque præstigæ et magicæ operationes, *ibid.*, cxxiv.

SANCTUS et Blandina a Græcis morti traditi, 343.

Sanguis Christi per funiculum coctineum ab exploratoribus Jericho Raabi meretrici datum significatus, 257 et not. Sanguine suo redimens nos Verbum, homo verus, redemptionem semetipsum dedit pro captivis, 292. Sanguis Christi vere est in eucharistia, 251, 293, seq., cxix, seqq.

Sapientia Spiritus sanctus appellatus, 223, not., 256, 265, not. Sapientia Dei in hominis creatione plurimum elucet, 281, 285, 296. Virtus autem in ejusdem resurrectione, 296. Sapientia Deo deest, si iustitia caret, 221.

Sapientia liber ab Irenæo citatus, cv.

SATANA, vox Hebraica, quid significat, 319. Satanas, quis, ex Saturnino, 101. Aliquorum prophetiarum auctor, ex eodem, 101. Satanae organa sunt Gnostici, negantes ab eodem Patre creatore omnium missos prophetas a quo et Christus, 324. Satanam ante Christi adventum Deo aperte ac per semetipsum maledicere ausum non fuisse, Irenæi ac veterum quorundam sententia, 521, et not. Post Christum autem adventum non ita, *ibid.* Huic opinio quid ausam præbuit, *ibid.* not. clvi. Satanam tentantem non aliunde Christus vicit, quam ex legis ipsius dictis, cur, 318 et seqq. A Satana nihil expectandum; soli vero Deo adhaerendum, nec propter ejus dona superbendum, 520. Satanae mentium qui adhæret, ei proxima mors est, 520.

SATURNINUS, quis, 100. Impia ejus dogmata, 100 seqq. Saturninus, vel Saturnilus, genere Antiochenus, Menandri discipulus et ei coævus, ubinam scholam erroris instituit, lviii. Errores et deliramenta, quæ, et unde deprompta, *ibid.*, lxx. Saturninus et Basilides, a quibus Valentiniani primam ogdoada acceperunt, non nisi vicam in Deo personam agnoscebant, xxiv, xxvi. Saturninus, a quo immediate angelos volebat emitti, xxxviii. A Saturnino angeli et mundi auctores, sic malorum omnium opifices statuti, xxxi. Ex Saturnini hypothese mundi fabricatio non nisi inferioris ordinis angelis ascripta, xxxix. Saturninus duplex hominum genus, alterum natura bonum, alterum natura malum, primum omnium finxit, 101.

Scabellum pedum Dei, terra, quo sensus, 250.

Schisma: De schismate inscripta ab Irenæo epistola, qua occasione scripta, lxxxvi, cv. Schismatis malum dissidentibus secum Orientalibus et Occidentalibus Ecclesiis furemque avertit Irenæus, lxxxvi, lxxxvii, xc. Schismatis perniciem nulla omnino facta correctio compensare potest, juxta Irenæum, cxiii. Ab hoc sese expediant Protestantes, *ibid.*

Schismatici quancunque correctionem fecisse se gloriantur, hæc schismatis malum charitatisque jacturam nunquam compensabit, juxta Irenæum, cxiii. Schismaticis sectis quibuscunque antiquior vera Ecclesia, juxta Irenæum, cxvii. Schismatici sanctitatem extra Ecclesiam quærentes, eo ipso eadem excidunt, 192 not. Schismatici redarguuntur, 272. A spiritali discipulo judicandi, 272. Suam utilitatem, non unitatem Ecclesiæ considerantes, corpus Christi conscindunt, et quantum in ipsis est interficiunt, 273. A Deo quomodo puniendi, 262.

Scientiam Dei nihil omnino fugit, 154. Scientia etsi quidam aliis præsent in Ecclesia, in una tamen et eadem fide cum inductis consentiunt, 50. Scientia vera de Deo, quæ, 156. Scientiæ nostræ quoniam subdidit Deus, 155. Scientia humana angustis omnino limitibus conclusa, 155, 156, seq., 159. Profunda Dei temere scrutari non debet, 159. Nihil acire præstat, quam a charitate et fide per scientiam excidere, 154. Scientia, quæ a Paulo vituperatur, 154. Scientia Gnosticorum, quam superba et vana, 154. Vana pariter ea, quæ gloriabantur Valentiniani, 155. Scoar. Vid. *Joannes*.

Scriba et Pharisei, quia Dei et legis contemptores, idecirco Verbum ejus Christum non receperunt, 250.

Scripturæ quinam a Gnosticis reiecti aut mutilati libri, lxxii. Scripturæ a Gnosticis perperam explicate, 124, 196. De Scripturis iisdem varias Gnostici sententias habentes, secum invicem pugnant, 277. Scripturarum varia

principia Gnostici admittentes, refelluntur, 276 seqq. Scripturas authenticas sibi minus faventes detorquebant hæretici, 216. Scripturæ quæ a Basilide rejectæ, aut mutilatæ, lxi. Quæ pariter a Marcione, lxx, 198. Quæ ab Ebionitis repudiata, mutilata, supposita, lxxvi. A Valentino prave quidem exposita, sed nusquam aucta, mutilata, aut corrupta, Tertulliano teste, xvii. Nec contradicente Irenæo, *ibid.* et xvii. E Scripturis posteriorum Æonum 22 nomina ac conjugationes, vel corrasit, vel fabricavit ipse Valentinus, xxix, xxx. Scripturæ a Valentinianis misere corruptæ ac detortæ, 7, 17, 36 seqq., 43, 44, 45, 46, 144 seq. A Marco magno et discipulis discerptæ, consuta, contortæ; apocryphæ etiam innumera confictæ, lxi, 91. Scripturarum divinitus fusius ab Irenæo probata, cvii. Earumdem canon quam late ipsi patuit, quosque libros complectebatur, *ibid.* et seqq. Scripturæ perfectæ sunt, spirituales, et a Verbo Dei, et Spiritu ejus dictatæ, 156. In Scripturis plura sunt obscura, quæ solvi a nobis non possunt, Deoque commendari debent, *ibid.* 156, 157, 158. In Scripturis quedam perspicua et scientiæ nostræ a Deo permissa, plurima autem obscura et homini cinque impervia, juxta Irenæum, cxi et seqq. Grubius hic invitum Irenæum in suum errorem trahens, refellit, *ibid.* Scripturas varie dictas esse, hæreticorum etiam omnium pessimi confessi sunt, cxiii. Scripturæ ambiguae sunt in his quæ spectant ad dispositiones Dei, 126. In Scripturis multæ parabolæ et allegoriæ sunt, quæ in diversos sensus trahi queunt, 17. Scripturarum interpretatio legitima, quæ usque ad nos nec corrupta nec adulterata pervenit, sicut est vera agnitio, 272 et not. Scripturam germana expositio a quibus querenda, juxta Irenæum, cxix, 262, 263. Scripturæ apud Ecclesiæ presbyteros legendæ, 270. Scripturarum sacram interpretantem a quibus hausit Irenæus, lxxviii. Scriptura silente, ad traditionem recurrendum, 178. Scripturas non tantum, sed et traditionem, fidei regulam esse, in confesso erat apud omnes, Irenæi ævo, cxiii.

Scripturæ corruptæ, tempore captivitatis, 216. Ab Esdra mire post 70 annos restituta, 216. De Scripturarum corruptione tempore captivitatis Babylonica, earumque institutione ab Esdra, quid censuit Irenæus, cx, cxi. Scripturæ in Græcum quando, et a quibus translata, 215. Divino aspirante Spiritu conversas existimavit Irenæus, 215, 216. Quinam libri in Græcum a LXX. Interpretibus conversi, cx. Quæ versio venerabilior Irenæo visa est, cix. Quæ pariter ab apostolis landata, 216, not. Non semper serundum verborum ordinem ab evangelistis sicut apostolis citata Scriptura, 181, not. Scripturas cum admittant Judæi, facilius eorum conversio, 260. Scripturis gentiles cum fidem non habeant, difficilior eorum conversio, 260. Sed fides eorum generosior, 260. Scriptura quod non increpat, veteribus objici non debet, sed typus querendus, 268. A Scripturis nullus alius appellatus Deus præter Deum omnium Patrem, et Filium, 228 seqq. Scripturas nesciunt et errant, qui Patrem alium præter Deum creatorem adinvenisse putant, 252. Scripturæ clare et aperte prædicant, unum Deum omnia per Verbum fecisse, 155, 156, 157. Scripturæ de Christo passim testificantes, non nisi ab uno eodemque Deo per Verbum omnia revelata fuisse demonstrant, 240. In Scripturis Christus est thesaurus absconditus, 261, 262. Scripturæ Veteris Testamenti tam frequenter de Christo Dei Filio loquentes, unum et eundem esse sui auctorem demonstrant, 259. Ostendunt similiter Christum verum esse Filium Dei et Filium hominis, 212.

Secundus, a quo Secundiani, Valentinii discipulus; quis et qualis, quove in loco natus, penitus ignotus; Valentino cœvus, a magistro vix aliter discrepans, quam eo quod longe impudentior ac sceleratior, xvii. Dogmata ejusque, et in quo a Ptolemaicis et a Valentino discessit, *ibid.* 55, 51. Secundus, imo Ptolemaeus et Colorbasus, Valentinii discipuli, proprias jam sub Adriano sibi scias condiderant, xvii. Secundi hæretici sententia de quaternione dextro et sinistro, ex Pythagoreorum duplici quaternario explicatur, xxix. Ad Secundianorum sectam sese applicuisse Epiphaneum, unde eruitur, xvi. Ad Secundum fautoresque ejus sese applicans Epiphaneus, illius in se virus expressit, xlvi.

Selencidis Ecclesiæ Asianis in disciplina Paschalis censentebant, lxxxv. An a Victore excommunicatæ, lxxxvi.

Semen spiritale Valentinianorum, quid, 23, 160. Clam in Demiurgum depositum, et per eum in hominem, cur, 27, 28. Hoc semen Ecclesiam appellabant Valentiniani, 28. Seminis spiritualis Valentinianorum absurditas multiplex demonstratur, 143 seq. Ad imaginem angelorum Salvator concipi non potuit, cur, 142. Seminis spiritualis

demissio in Demiurgum facta, ab eo ignorari non potuit, 142 seq. Animas non reddit præstantiores, 143 seq. Principium, regum et sacerdotum proprium non est, *ibid.* Hic perfici, absurdum, cur, *ibid.* Ab Anaxagora acceptum, 133.

Semina e cælo decidua, prima rerum principia, ex Anaxagora, 155.

Senilis ætas a quadragesimo anno incipit, ex Irenæo, 148.

Sensus a Deo emitti non potest, cur, 151 seq.

Sephirota chimera, etc. Judæis Christo cœvis et Philoni prorsus ignota, 71.

Sermonibus malis abstinere jubet Christus, 165.

Serpens. De serpente, a quo seducti Adam et Eva, Ophitarum et Sethianorum somnia, 110. Serpens utrum mulierem allocutus fuerit, et quomodo, juxta Irenæum, 344. Cur a Deo post lapsum Adæ non interrogatus, 222. In odium Dei cur incurrit, 222. In serpente, protopentem seductorem, tota cecidit maledictio, 221, 222. Serpentis plaga, originale peccatum, a quo homines per solam fidem in Christum liberandi, 250 et not. Serpentis caput Christus calcaturus venit, 222, 318. Serpente inter et hominem inimiticiam positam Christus factus homo in semetipsum convertit, caput ejus calcans, 287. Serpens per Christum alligatus, et potestati hominis subjectus, 222. Ejus superbia per Christi humilitatem dissoluta, 318. Serpente Christum non sibi vinendum suscepisset, si a Patre mundi conditore non venisset, 318. Non juste victus fuisset, nisi ex muliere homo esset, qui victum eum, 518. Serpentis capite calcato, qui prior interemptus, prius liberari debuit, 222. Serpentis et mortis advocatos se ostendunt, qui Adami salutem negant, 222.

Servi. A servis in Ecclesia non offeruntur sacrificia, sed a liberis, 250. Servis ac indiscipulatis lex vetus tradita, 237. In servitutis jugo lex dominabatur, 245.

Sethiani undenam dicti Gnostici quidam, ab Ophitis distincti, lxxiv. Eorum commenta quæ, et unde petita, *ibid.* et seqq., 108 seqq. Sethiani Enthymesi sunt in secundarium quoddam deitatis genus per se subsistens transformantes, in hoc Platonicis stolidiores, xlii.

Servati persecutio, quo anno contigit, xc. Nulli Ecclesiam quam Lugdunensi infestior, xc.

Sideri unicuique ac cælo angelum præfectum asserentes Valentiniani et Platonicis; eo tantum sensu stellarum orbis intellectu præditos seu angelos esse sustinebant, xliii.

Sige, Bythi Valentinianorum conjux, 5, xvii. Nun et Veritatem parit, *ibid.* Sige, Nu amplitudinem Patris alii Æonibus exponere cogitanti, intercedit, cur, 7. Sige et Logos in eodem Pleromate simul esse non possunt, 129. Sigen a Bytho genitam perperam assertit Cyrillus Hierosolymitanus, 6, not. Sige Valentinianorum aucte Ignatii martyrium nondum nata, juxta Dallæum, xii. Refellitur, *ibid.* et xiv.

Silexium, Bythi conjux, juxta Valentinianos, xvii, 5. Silentium et Verbum in eodem Pleromate simul esse non possunt, 129.

Siloe piscinam cum Probatica Irenæus confundit, 256, not.

Simon Christum excipiens, Demiurgi figura, ex Valentinianis, 40. Simeonis fides de Christo Deo et homine, 205.

Similitudinem Dei per Spiritum sanctum dari, imaginem vero in plasmate repositam, Irenæi et veterum quorundam sententia, 299, not, cxix seqq.

Simonem Cyrenæum, non Jesum crucifixum fuisse, contendebat Basilides, 101.

Simon magus, quis, qualis, et unde oriundus, 99, lxi. Platonicæ philosophiæ operam dedisse, verisimile, lxi. Quo anno Christo nomen dedit, liv. Hæreseon omnium pater, 99, 115, 175. Communis Valentinianorum parens, xcvi. Helenam sibi adjungit, 99, liv. Quænam illa, *ibid.* seqq. Quid ipse de ea garriat, *ibid.* Magi se totum dedidit, cur, 99, lvi. Quo anno Romam venit, liv. Quo interit, et quo mortis genere, *ibid.* Plures ab eo editi libri, seu sermones, *ibid.* Ejus blasphemias, 99 et seqq. liv seqq. Susceptæ hypothesos consecutaria, lvi. A Claudio Cæsare statua honestatus dicitur, 99, liv. A quo angelos emitti volebat, xxxviii. A Simone angeli ut mundi auctores, sic malorum omnium opifices statuti, cur, xxxi. Simon Magus et Menander, a quibus primam ogloada Valentiniani accepere, nonnisi unam in Deo personam agnoscebant, xxxv, xxxvi. A Simone pseudo-Pater adinventus, qui cælum et terram non creaverit, 254. Primus dixit se esse super omnia Deum, mundumque ab angelis esse factum, 126. Simon M. et ejus discipuli inter gentiles potius quam inter Christianos recensendi, lvi, lvii. Simonis magi discipuli Gnostici, a spirituali discipulo

judicandi, 271.

Simonianorum et Gnosticorum eadem pene dogmata, lvi. A Simonianis cæterisque Gnosticis octonarius summo in honore habitus, xxi. Simonianorum Æones e Platoniorum lacunis educti, liv. lvi. Simonianorum libido, magica artes et idololatria, 100. Simonianorum profligata vita in Christianam religionem redundabat, lvi. E Simonianorum schola quinam apocryphi libri prodierunt, liv.

Simplicitas infinita Dei, 57, 130, 131 seqq., 139, 157. Sinistra quæ, secundum Valentinianos, 23, 28. Sinistræ manus ievamen, quid, 152, not. Sinistra manus, materialia et corruptibilia dicuntur ab hæreticis, cur, 152, 155.

Sixtus papa Alexandri successor, 176.

Socratus primum Athenis audivit Plato, xxii. Socrati quædam significata fuisse, dæmone eum comitante, dicebant Attici, teste Isidoro hæretico, 332.

Sonchæus, archipropheta Ægyptius, a quo symbolicam Pythagoras didicit docendi rationem, xxii.

Sopha. Valentinianorum Æon, Theleti conjux, Hominis et Ecclesiæ proles, 7, xvii. Mera Theleti affectio, nec proinde ab eo diversæ, aut re distinctæ, xxiv. Sopha, Achamothæ cognomen, 18, 25. Sophiæ nomen, a quo Spiritus sancti nomo Valentiniani derivabant, xxx. Sophiæ, novissimi Æonis passio, quæ, 7. Ejus temeritas, 7. Extremum periculum, 9. Huc opem fert Horos, 9. Ejus Enthymesis. u. Passionis ejus figuræ, quæ, ex Valentinianis, 15, 144, 148, 149. Sophiæ partus informis, 9. Multiplex ejus perturbatio, 9, 10. Ejus ad Patrem conversio, 9, 10. Sopha ad se redit, priorenque cogitationem cum passione depouit, 9. Ab illorum mundatur, conjugioque restituitur, 9, 10. Enthymesis ab ea submovetur, et a Pleromate disjungitur, 9, 10.

Sophiæ, Æonum novissimi, cur a Valentinianis excogitata fabula, et quibus ex fontibus ab ipsis eruta, xxxi, xxxii. Sopha et *Ἐκλογη* si totidem substantiæ diversæ, ac separatæ, juxta Valentinianos, quidam similiter Logos et Sopha a Nu et a Patre divellentur, xxxvii. Nec contradicere videtur Irenæus, *ibid.* et xxxviii. Sophiam Dei sub passione et ignorantia cecidisse, impossibile, 139, 140. Sophiæ passionis typum esse non posse Judæ proditoris apostasiam, 144 seqq. Nec Christi Domini passionem, 145. Nec hæmorrhoidis mōbum, 149. Sopha separatim a conjuge Theleto quidpiam pati ad generare non potuit, 128. A Sopha separari non potuit Enthymesis, 140, 141. Sophiæ casus a Marco Mago explicatus, 68. Sopha, serpentes, ex Gnosticis quibusdam, 112. Sopha, Logos, Phronesis, Dynamis, totidem Æones virtute duntaxat, non re ab innato Patre distincti, juxta Basilidem, xxxviii. Sophiæ descensus in aquas, eisdem inordinatus impressus motus, corpusque ex eis assumptum, Ophitarum et Sethianorum delirantium commenta; unde ea hauserunt, xli, xlii.

Soter, seu Salvator, Jesu Valentinianorum cognomen, 43.

Sotera papa, Aniceti successor, 176. Ante Soterem quinam presbyteri Ecclesiam Romanam gubernarunt, 340, 341. Hi omnes, licet a quibusdam circa Paschalis celebrandi diem dissidentes, cum eis tamen semper unitatem servarunt, *ibid.*

Spe major charitas, 241. Spes firma ad sacrificium purum requisita, 251. Spes et fides, quomodo in futuro sæculo perseverabunt, 157. Explicatur Irenæi ea de sententia, clv.

Spiritus universi, seu universalis spiritus, quid juxta Platonem, xl, xli.

Spiritus sanctus, quis ex Sethianis, 109. Quis et unde ortus, ex Barbellotis, 108. A quibus productus, ex Valentinio, 55. Spiritus sanctus Valentinianorum cum Christo a Monogene emittitur, 11. Ejus munus, 12. Ad producendum Jesum Valentinianorum cum cæteris Æonibus conspirat, 12. Propter labem emissus, juxta Valentinianos, 227. Spiritus sanctus, virtus per se subsistens, veraque persona, juxta Valentinianos, xxxvii. Spiritum sanctum Æonem Valentiniani et Scripturarum fontibus hauserunt, xx, xxxi. Spiritus sancti quorū proprietates et dona in Scripturis memorata, tot Æones ex iis a Valentinianis confati, xxix seqq. Spiritus sanctus et Christus in Æonum numero censeri debent, 129. Spiritus sanctus, Achamothæ cognomen, 18, 25. De Spiritu sancto rarius loquitur Irenæus; cur, cxxxiv. Eum verum Deum, Patri et Filio cœquam, cœternam et consubstantialem ab Irenæo censeri, certis argumentis demonstratur, cxxxvii seqq. Spiritus unus, et unus Pater, et Verbum unum in omnibus, et una salus creditibus in eum, 235. Aliud Spiritus Dei vivificans, aliud afflatus vitæ, quid uterque, 506. Prior sempiternus est, posterior vero temporalis, 506. Spiritus sanctus, spiritus Dei, Spiritus Patris unus et idem per

prophetas promissus in Christum descendit, 208. Spiritus Dei veritas est, 223. Spiritus sanctus sapientie nomine significatus, 223 not., 236, 253 et not. Patri ministrat, 236. Spiritum sanctum et Verbum Patri ministrasse, cur et quo sensu tam sæpe inculcat Irenæus, cxxxii seqq. Per Spiritum sanctum cum Verbo omnia a Deo facta, disposita et gubernata, 98. Spiritus sanctus et Filius, Sapientia et Verbum, Dei manus, 228, 253, not., 283, not., 289, 327, cxxxvii seqq., cxxxviii. Spiritus sanctus figuratio Filii ab Irenæo et SS. Patribus appellatus, 236 et not.

Spiritus sanctus unus et idem Legis utriusque, 238. Spiritu sancto operante Pater multiplici modo manifestatus, 234 Spiritus Dei, dispositiones Patris et Filii quamnam pervulgavit, 272. Spiritu sancto Christus unctus est a Patre, 184, 185. Spiritus sanctus unctio est qua Filius unctus est a Patre, 210. Spiritus Christo Deo et homini testimonium reddit, 235. Duplicem Christi significavit naturam, 217. Super discipulos descendit, cur, 208. Spiritum sanctum acceptum a Patre Dominus donavit hominibus, 208. Spiritus idem et in prophetis, et in LXX Interpretibus, et in apostolis; ex Irenæo, 216. Spiritus sanctus a prophetis promissus quiescit in hominibus, Patris operans voluntatem in ipsis, et renouans eos, 208. Spiritus Patris a Christo effusus in adunationem Dei et hominis, 292. Spiritus sanctus a Christo datus velut arbor incorruptelæ, et fidei nostræ confirmatio, 223. Spiritus sancti necessaria est gratia: sine ea aridum nos triticum, massa una cum Christo fieri non possumus, 208. Per Spiritum sanctum homo accipit imaginem et inscriptionem Patris et Filii, 208. Per Spiritum sanctum dari similitudinem Dei, imaginem vero in plasmate positam esse, Irenæi et veterum quorundam sententia, 199, not., clxix seqq. Spiritus sanctus mortalis non est, sed vita eorum qui percipiunt illum, 500. Ad Deum scala, 223. Per Spiritum sanctum ad Filium, ad Patrem vero per Filium justos ascendere esse, unde probat Irenæus, 337. Sine Spiritu sancto nulla salus, regnumque colorum comparari non potest, 303. Spiritus sancti universa gratia a Deo in cœlis tribuenda, similis ei nos efficiet, 303. In hoc sæculo is tantum pignus immortalitatis, 303. Spiritum sanctum in se qui non habet, neque creatoris notitiam habet, neque Jesu Christi, neque Patris qui in cœlis est, 546. Ut Spiritus Dei requiescat super nos, præter vocationem opera justitiæ adhuc necessaria, 279 et not., 280. Ex Spiritu Dei et carne fit homo vivens, quomodo, 502. Spiritus sanctus hominis pars, 299. Quo sensu, *ibid.* not. Ad hominis perfecti constitutionem, quomodo requiritur, 302. Spiritum sanctum ad hominis perfectionem requiri, quo sensu dixit Irenæus, clx seqq. Spiritu sancto deficiente in anima, animalis homo vere est et imperfectus, Dei imaginem tantum, non vero similitudinem habens, 299, *ibid.* not. Spiritui sancto qui se subjiciunt, concupiscentiisque carnis minime serviunt, hi spirituales, ex Apostolo, 501. Carnales vero, qui, *ibid.*, 502.

Spiritus sanctus in sola vera Ecclesia manet juxta Irenæum, cxxxii, 223, 272. Spiritus sancti et operationum ejus participes esse non possunt, qui alieni sunt ab Ecclesia, 225. Spiritus sanctus is est qui vincit in martyribus, 502. Qui emundat et vivificat carnem, 502, 503. Spiritus sanctus infirmitatem carnis absorbens, eandem hæreditate possidet, *ibid.* A Spiritu sancto possessa caro, obilita sui, qualitate ejus assumens, conformis fit Verbo Dei, *ibid.* A Spiritu sancto absorpta carnis infirmitate, fit homo spiritalis, 502. A Spiritu Dei magis in regno possidebitur caro, quam ipsa possidebit regnum, 505.

Spiritus mortalis non est, 501. Spiritus immortales sunt, 169, cum seqq. An ex Dei gratia, *ibid.* et not.

Spiritale semen Valentinianorum, quid, 23, 160. Spirituales nec a salute excidere, nec flagitiis quibuscunque pollui posse contendebant Valentiniani, 29, 31. Spirituales seminis Valentinianorum absurditas multiplex demonstratur, 143 seqq. Spiritales Achamothæ partus, 25, 160. Informari ab ea non potest, *ibid.* Spiritale semen Valentinianorum ad imaginem angelorum Salvatoris concepti non potuit, cur, 142. Spiritales seminis demissio in Demiurgum facta ignorari ab eo non potuit, 142 seqq. Spiritale semen Valentinianorum animas non reddit præstantiores, 143 seqq. Principum, regum et sacerdotum proprium non est, 143 seqq. Hic perfici, absurdum, cur, 148. Spirituales esse Valentinianos, Demiurgum vero animale, abborret a ratione, 142, 160. Spirituales perfecti Demiurgum, non igitur animalis est, 162, 163. Spirituales, quandonam et quomodo in Pleroma ingressari, ex Valentinianis, 52, 159, 160.

Spiritales et perfecti, quinam ex Apostolo, 299 seqq. Spiritale, cur ab Apostolo animal postponitur, 306. Spirituales homines non sunt spiritus incorporales; sed caro, anima, et Spiritus simul unita spiritali hominem esse

ciunt, 301. Spiritalem hominem non efficit Spiritus solus, sublati carne et anima, cur, 299. Spiritalis quomodo sit homo in hac vita, carne perseverante, 301. Spiritalis discipulus, quis; hic a nemine iudicatus, ipse iudicat omnes, 270, 272, 274. Quomodo iudicat gentes, 270. Judæos, 270. Marcionitas, 270, 271. Valentinianos, 270, 271. Gnosticos, 270, 271. Ebionitas, 270, 271. Hæreticos, Christum specie tenus hominem esse dicentes, 270, 271. Pseudo-prophetas, 270, 271. Schismaticos, 272. Omnes denique qui sunt extra Ecclesiam, 272. Spirituali discipulo omnia constant, 272. Spirituali quisquis est, quacunquē de Christo prædixerunt propheta, recte interpretatur, 274.

Spiritualia ab eodem Deo facta, qui corporea condidit, 162, 163.

Stauros, seu Crox, Hori cognomen, 10 et not., 13.

Stasimonius poeta, Helena infensus, 99 et not.

Stoici et poeta Deum ipsum fato subiciebant, 154. Stoicorum opinionēs quid Platoni in conficiendo systemate inseruerunt, xiiii.

Stratifici quinam dicti hæretici, lxxii. A quibus prognati, *ibid.* Dogmata suenam, lxxiii. Distinguntur a Phibionitis, lxxii.

Stylum Irenæi qui paulo humilliore esse conqueruntur, ipsi minus æqui, lxxviii.

Subtilitates Aristotelicas in Christianam fidem a Valentinianis inductas conqueritur Irenæus, 154.

Successio episcoporum in Ecclesia legitime ordinatorum, medium ac veluti canalis, quo traditio apostolica ad nos usque fluxit intemerata, cxiv. Hanc Irenæus cur tam arriter urget adversus hæreticos, *ibid.* et seqq. Successionis apostolicæ ordi legitimus in sola Romana Ecclesia occurrit, cxv. Extra eandem ergo veritatem et apostolicam traditionem frustra quaeris, *ibid.* et seqq. Successionem episcoporum ab apostolis catalogus Irenæi ætate in archivis Ecclesiarum omnium exstat, cxvii.

Superbia serpentis, Christi humilitate dissoluta, 518. Superbendum non esse ex veterum delictis in quæ animadvertit Deus inferitur, 264.

Superpositionis jejunium a plis quidem pluribus olim servatum, at nulla ecclesiastica lege sancitum, lxxviii.

Свяная historia ut sacra et canonica ab Irenæo agnita, cxvii.

Symbolum, velut brevitarium quoddam fidei, 175, not. Solum pluribus dogmatibus astruendis non sufficit, *ibid.* Symbolum ab apostolis accepit Ecclesia, 48 et not.

Символъ, quis veteribus, 63, not.

Synagogæ utriusque Lot cum duabus filiis dormiens, typos, 269.

Synæsis, Valentinianorum Æon, Achetou conjux, Logi et Zoës proles, 6, xvii. Synæseos nomen e Scripturis a Valentino corrasum, xxix.

Сынæсис, Marcionis discipulus, primus Dei aut principii tertii auctor, juxta Rhodonem, lxx.

Сынæсис, Valentinianorum Æon, Ænou conjux, Homialis et Ecclesiæ proles, 7, xvii.

Сынæсис, Valentinianorum sermones incautius in hymnis adhibens, vix excusandus, xxxii.

Synodi quænam coactæ adversus Asiaticos, et quinam præfere, lxxxi, lxxxiiv.

Syriæ Ecclesiæ, utrum Romanæ in disciplina Paschatis consenserint, dubitandi locus est, lxxv. An a Victore e-communicatæ, lxxvi.

Syriacus ex ore celeberrimi Ammonii perpurgatam ab eo Platonicam philosophiam hausit, xxii.

Systema Gnosticorum, quæ absurdum, 157.

T

Tabularum Decalogi quot unaquæque præcepta continent, 152, not.

Tatianus quis, unde oriundus, et quomodo fidem Romæ amplexus est, lxxi, 107. Quænam catholicus scripsit, quænam hæreticus, *ibid.* Quo anno hæresiarcha factus, *ibid.* Variis nominibus nuncupata ejus secta, *ibid.* Errores et dogmata, *ibid.*, 107. Tatianus salutem Adæ negans, quo Scripturæ testimonio abutebatur, 222. Refellitur, 220 seqq. Tatiani hæresis nihil aliud quam in composita variorum errorum congeries, 222 et not.

Tatian nomen satis apte Antichristo congruit, 329 et not., 330. De hoc tamen nihil affirmandum, *ibid.*

Telasmonus papa et martyr, Sixti successor, 176.

Temperans non est, neque justitiam colit, quisquis juxta rationem cælestisque legis normam non vivit, 346.

Templum a Salomone ædificatum, veri templi typos, 264. Templum Hierosolymitanum, templum Dei ex Apostolo, 322. In eo sedebit Antichristus, 322. E templo nummularius Christus, qui legem adimplere venerat, cur projecti, 229, 230. Templum Hierosolymitanum post solutam captivitatem Babylonicam instauratio novum testamentum

dici non potest, 275. Templum Dei, corpora nostra, 300. Proindeque æternum corrumpi non possunt, 300. Templum in colis est et altare ad preces et oblationes recipiendas, 252.

Tenebræ et lux, duo rerum omnium ingenita principia, juxta barbaros, 349.

Tentare Deum homo non debet; diabolus Christum in id inducens, quomodo repulsus, 318.

Terræmus a multis ut deus habitus, pacis custos dictus, et justitiæ testis, juxta Plutarchum, xxi.

Terra, matris Achamoth nomen, 25. Gnosticorum mater, 228. Terra in duodecim climata divisa, juxta Marcionem, cur, 85, 86. Terra proprie maledicta a Deo, non Adam, 221. Terra, cælo et homine renovatis ac perseverantibus, justis variis pro cuiusque dignitate mansionibus donabuntur, juxta Irenæum, 356, 357. Terra, pedum Dei scabellum, quo sensu, 250. In terra et sub terra potestatem omnium accepit Christus Dominus, Verbum caro factum, cur, 253.

Terræ typos esse cælestium congruit; cælestia vero aliarum rerum cælestium et ignotarum typos dicere, insanum, 252.

Tertulliani ætate a Valentino quantum discipuli abcesserant, xxxiv. Purus Valentinianismus iam nullibi terrarum, præterquam Antiochiæ sub Axionico, vigeat, xviii. Tertullianus in assignanda ætate ad quam usque pervenit Valentinus, gravis anachronismi reus; quomodo corrigendus, xiv. A Tertulliano genuino suppositi Evangelii novi crimen nusquam Valentino tributum, quinimo, xvi. Tertulliano erroris ansam præbuit Henochi liber apocryphus, 246, not. Offendiculum præbuit imperitus Irenæi interpretis circa vocem *Epiphones*, xvii. Tertullianus emendatur, 6, not., 9, not., 10, not., 11, not., 12, not., 21, not., 54, not., 58, not. Tertulliani libri *De præscriptionibus* posteriora novem capita adscititia, xvi.

Testamenta quatuor humano generi data, sub Adam, sub Noe, sub Moysæ, sub Christo, 191. Testamentum utrumque in Abrahamo præfiguratum, quomodo, 261. Testamenti utriusque figura, columna duo quibus adnixus est Samson, 346. Testamenta duo ea sunt, quæ de thesauro proferuntur nova et vetera, 257. In testamento utroque eminentiora præcepta eadem, sua licet utriusque sint pecularia, 241. Testamenta duo non ita differunt, quin ipsorum convenientia et unitas demonstrari queat, 198. Inter utrumque testamentum quæ specie tenus interest pugna, hæreticis occasio fuit Deum duplicem admittendi, *ibid.* In testamento veteri Deum auctorem quacunquē obijciunt hæretici, eadem Christum ferunt, 266. Testamenti utriusque Deus unus et idem auctor, 163, seqq., 229 seqq., 241 seqq., 269 seqq., 323, 324. Testamenti utriusque ac populi, Deus unus et idem, 261. Testamenta varia sapienter a Deo uno tradita, 258 et not. Testamenti utriusque auctor Christus Jesus, Verbum Dei unum et idem, quod Abraham et Moysi locutum est, 257. Testamentum vetus non otiose ac frustra a Deo datum, 270. Priori testamento concurvati homines in servitutem Dei, ad utilitatem ipsorum, non Dei, 270, et not. In veteri testamento justis minus perfecti quam in novo, 240. Sub veteri testamento patriarchæ ac prophetae Christum dissemnarunt, 261.

Testamenti novi libertas et gratia uberior per Christum a prophetis præannuntiata, 258, 274. Testamenti novi velut signa, vetera sacrificia a Deo Judæis tradita, 248. Testamentum novum, templi Hierosolymitani post solutam captivitatem instauratio dici non potest, 275. Testamentum novum a quo incepit, 275. Testamentum novum nullus ex veteribus resurgens aperuit, 187, et not., 275. Testamentum novum, a lege prædictum, Christus usque ad consummationem in Ecclesia adimpleturus est, 275. Per testamentum novum servitutis præcepta a Christo abrogata, 247. Testamentum novum priora aïta longe superat, 191. Veteri præstantius, non quod Deum novum annuntiet, sed quod uberiores gratiam conferat, 237 seqq., 240. Testamenti novi libertas concessa illis qui nove in Deum per Spiritum sanctum credebant, 199. Testamenti novi major gratia, majorem a nobis perfectionem exigit, 266. Testamenti novi novam Christum docuit oblationem, 249. Testamenti utriusque, quinam ab Irenæo velut canonici habitus libet, cvii et seqq. V. Testamenti versionum quarumdam meminit Irenæus, cx, cxi. In hujus citandis locis, sicut et Novi, quamnam plerumque sequitur, cxi.

Tetræs postrema, cæterorum Æonum radii, xvii. Circa tetradem secundam orto inter Valentinianos et Gnosticos dissidio, quidam e Valentinii discipulis hæc in re a magistro defecerunt, xxi.

Textus Irenæi Græcus integer fere exedit, c. Latina ejus interpretatio Imperitus auctore hæreticus incognita, *ibid.* Perantiqua Ula et Irenæo Ipso, si non supersite,

saltem nuper erepto edita, *ibid.* Ipsam Tertullianus præ oculis habu i, *ibid.*, cii. Legit pariter Cyprianus, sed jam vitiosam, cu. Legit et Augustinus, *ibid.* Irenæum deinceps cur pauci tantum e Latinis allegavere, *ibid.* Exemplarium Latinorum cur tanta jam a vii sæculo penuria, cur etiam paucissima sana, et non mutila ad nos pervenere, *ibid.* Librum quintum magna parte etiamnum mutilum contendit Grabius, *ibid.* et ciii. Sed frustra, *ibid.* Textus utriusque Latino et Græco quidam commune fuit, *ibid.* Librum quintum versionis Latinæ quinam primi in capita secuierunt, civ. Operi integro, cur *Detectionis et eversiomis falso*, etc., titulus inscriptus, xcvi, xcvi. Genulum hunc quædam demonstrant, xcvi. A recentioribus cur omissus, et omissioni quinam occasione dedere, xcvi. Quo tempore scripti quinque libri, *ibid.*. Dodwellus hic refellitur, *ibid.* et xcvi. Grabius pariter emendatur, xcvi. An simul et eodem tempore conscripti omnes; alia difficultas, quomodo so vitur, *ibid.*, ccx. De textu in certa capita dividendo ne cogitavit quidem Irenæus. Imo nec vetus Interpres, ciii, civ. Laceratus deinceps potius quam divinus, civ. Ineptiora etiam argumenta, civ.

THALES. Phærecydes et Pythagoras, primi qui de rebus divinis disserere; hi vero a quibus acceperant, xxi. Thales Milesius, unus e philosophis ethnicis a quibus Valentiniani materiam systematis mutuati sunt, xxi. Ejus præincipia, qæ, 153.

THAMARIS partus, duplitis populi typus, 261.

THELETUS, Valentinianorum Æon, Hominis et Ecclesiæ proles, 7. Philetam vocat Tertullianus, 7 not. Theletii nomen a Spiritus sancti quam proprietate Valentiniani derivabant, xxx.

THEODADES seu Theudades, quis, utrum Pauli discipulus, aut Valentinii præceptor, xiii, xvi.

THEODORCTUS emendatur, 5, not., 7, not., 8, not., 53, not.

THEODORUS mathematicus. Ab eo institutus Plato, xxii. THEODOTON mære interpretatus est Isaiam de partu Virginis loquentem, 215. Ejus interpretatio, quo tempore publicata, xcvi. Dodwellus hic refellitur, *ibid.* Illius versionis qua occasione meminit Irenæus, cxi.

THEODORO duce, Cataphryges exorti, quo anno, lxxix.

THEOLOGIA naturalis gentium undenam perfectionem et ornatum mutuata, et quomodo Evangelii sanctitati opposita, xxiv. Duo tamen sunt, quibus vanæ excusationis velum obduri non potuit, xxiv, xxv.

THEOPHILUS Cæsariensis et Narcissus Hierosolymitanus synodo Palestinæ adversus Asiaticos præfuerunt, lxxiv.

THEODADES. Vid. *Theodades*.

THEURGIA, quædam magiæ species, juxta Platonicos, lviii, lviii. Goetia, altera, et Necromantia; de utraque quid sentiebant, lvii, lviii. Ex his eruta Gnosticorum omnium doctrinæ fundamenta, *ibid.*

THYATIRENSIS Ecclesiæ episcopus in Apocalypsi memoratus, an Irenæus, lxxix.

THYMUS Pythagoricus philosophus, quem in Græcia magna audivit, Plato, xxii.

TIMOREM auxit Christus, legem perficiens, quo sensu, 217.

TITAN forte vocatur Antichristus, 329, 330. De hoc tamen nihil affirmandum, 329, 330.

Tolosam quo sæculo advenit Saturninus, lxxxiii.

TRADITIO, non in charta, sed in corde scribitur, 178, not. A Valentinianis quomodo destruitur, 175. A traditionis apostolicæ, nec non Ecclesiarum omnium consensus auctoritate, argumenta ducturus Irenæus contra hæreticos, quomodo procedit, cxx et seqq. Traditioni soli multas gentes barbaras inherentes catholicam fidem firmiter tenuerunt, 178. Illius solius ope hæreticorum commenta recidere paratæ, 178. Traditionis quanta auctoritas priscis Ecclesiæ Patribus, cxiii, cxiv. Non minoris auctoritatis, quam ipsa apostolorum scripta, cxiii seq. Traditio apostolorum, juxta Irenæum aliosque SS. Patres, ipsissima apostolorum doctrina Ecclesiis et episcopis credita, cxiii, cxiv. Traditionis apostolicæ veritas unde eruitur, 179. Traditio apostolorum in toto mundo manifestata, 175. Volentibus apparet, 175. Quibus fuit credita, 175. Hæreticis contraria, 175. Quomodo ad nos usque pervenit, 175. Traditio antiquissimarum Ecclesiarum consulenda pro dirimendis controversiis, 178 not. Traditio, Scripturarum interpres, cxiii. Eandem, sicut et Scripturas, fidel regulam esse, in confesso erat apud omnes, Irenæi ævo, *ibid.* Scripturis latius patet, et ab his distinguitur, *ibid.* Hic obiter mala fides Galasii castigatur, *ibid.* Traditio consulenda, si Scriptura desit, 178. Traditionis virtus una et eadem ubique, 49. Traditionem apostolicam unam et eandem, puram et libatam in Ecclesia catholica conservatam fuisse, principium ab Irenæo statutum, contra hæreticos, cxx, 49. Quoniam mediæ, ac veluti canalii ad nos usque

fluxit intemerata, cxxv seqq. Illibatam in Ecclesia conservatam fuisse, argumentum certissimum, episcoporum successio legitima, 176, cxxv. Hinc prosternuntur si omnes qui ab Ecclesia Romana secesserunt, quomodo, *ibid.*, et seqq. A Romana Ecclesia adulteratam fuisse, vanum Protestantium commentum, cxvi et seqq. Traditiones apostolicæ duplicis generis, de quibus cum Romana Ecclesia omnem consentire necesse est, cxxii. Traditioni apostolorum optime consonat versio LXX Interpretum, 216, et vice versa, 216, not. Traditiones hominum tantum, non lex, a Christo damnata, 211.

Transsubstantiationis fides invicte contra Neotericos astruitur, t. li. Transsubstantiatio panis et vini in Christi corpus et sanguinem, ab Irenæo agnita et propugnata, cxxxix seqq. Vide *Eucharistia*.

Triacostas Valentinianorum deficit et redundat, cur, 128 seqq.

Trias illa toties a Platonice decantata, tria a Valentinianis assignata Pieromatis principia, xxvii.

Tribuatio iustis necessaria, 327 et not. Eis infideles ad salutem prosunt, *ibid.*

Tributa qui a nobis exigunt, ministri Dei sunt, 321. Tributa Christus potestatis humanis solvenda exemplo suo monstravit, 321.

Tricenarius Æonum numerus, quibus Moysis locus significatus, ex Marcosis, 89, 90.

Triginta Christi Domini nostri anni triginta Æones, ex Valentinianis significant, 7. 14. Triginta Æones per Christum Dominum anno ætatis 50 baptizatum non significatur, 146.

Trinitas. De Trinitate non aliud senserunt Gnostici priores, quam quod postea Noetus et Sabellius, xxxi, xxxvi. Trinitatis SS. mysterium a prioribus Gnosticis eo uno rejectum, quod Dei unitatem violare videretur, cxxxix seqq. SS. Trinitatis fides omnis profanis Platonice commentis a Gnosticis et Valentinianis funditus eversa, cxxxvii et seqq. Quibus argumentis ii ab Irenæo impugnant, cxxxvii et seqq. De SS. Trinitatis mysterio catholica Irenæi doctrina, cxxxvii et seqq. Ut ejus mens ea de re certius exploretur, quis fuerit ejus scopus, quæ adversarum hypothesis, diligenter inspiciendum, *ibid.* Ejus argumenta, eadem prorsus, quibus usi sunt SS. Patres contra Arianos et Macedonianos, cxxxviii et seqq. Trinitas tota, Pater, Filius et Spiritus sanctus, a Raab muliere in tribus speculatoribus suscepta, 257. SS. Trinitatis personis tribus concurrentibus, pervenit homo ad perfectum, 283. Trinitas tota in Christi nomine intelligitur, 210.

Typi Mosæ leges præcipui ad commenta Valentinianorum non quadrant, 150 seqq.

U

Umbra et vacuum Valentinianorum, a Democrito et Epicuro sumpta, 153. Umbra Valentinianorum omnino repugnat, 119 seqq., 120. Umbra Pieromatis non sunt res creatæ, 125.

Uinctio Christi in quo consistit, 165. Promissa a Deo per prophetas, 183. Uinctiones catholicorum a Gnosticis imitando efficitæ, 96.

Unigenitus, Nus, seu Mens, a Bytho et Sige genitus, Principium rerum omnium, xvii, xviii et not. Ab unigenito Patris Filio Horon et Logon distinguendi, unde a Valentinianis occasio captata, xxx. Unigenitus a Verbo distinctus, juxta Valentinianos, 227. Unigenitus, Verbum, Salvator et Christus, unus et ejusdem personæ diversa nomina, juxta Irenæum, cxxxii. Ea Patri consubstantialis, *ibid.* et seqq.

Unitas Dei ratione naturali demonstratur, 122. Unitas summa Ecclesiæ catholicæ, 49 seqq. Soli Ecclesiæ catholicæ singularis et propria, cxviii. In hac arte tutissimum ab Irenæo defensionis fidei constitutum presidium, quomodo, *ibid.* Spuria ergo a recentioribus Protestantium ministris excogitata Ecclesiæ notio, *ibid.* et cxxx. Hæc unitas in quibuscunque gravissimis controversiis nunquam violanda, cur, *ibid.* Inter tot singulares Ecclesiæ quomodo fovetur, *ibid.* et seqq.

Universitas et amplitudo, proprius, essentialis, ac proinde perpetuus Ecclesiæ Christi character, juxta Augustini doctrinam, cxxxv et seqq. Grabius et Protestantes ex ipsomet Augustino refelluntur, cxxxv et seqq.

De *Universo* inscriptus liber, fœtusne Irenæi, cvi. Universum hoc quomodo a Platone definitum, xl. Illud ex corpore et anima concretum asserens, per utrumque quid intelligebat, xl, xli.

Uxores ex se communes, ex Epiphane et Carpocrate, 351.

V

Vacuum et atomi, prima rerum principia, ex Democrito

et Epicuro, 133. Vacuum Valentinianorum commentum, 119 seq. Vide *Umbra*.

Valentini civitatis quinam priores apostoli, LXXXIV. II episcopali dignitate non insignes, LXXXIV.

VALENTINICA. De Valentini patria nihil certum a veteribus sperandum; quid conjicitur, xiii. Ejus ætas, 178. De Valentini ætate quæ assignata epocha ab Eusebio, xiv. Valentinus Alexandriæ Græcorum artibus non mediocriter insitutus, ingenio promptus, et in veterum philosophorum ac poetarum lectione haud parum versatus, xiii. Pythagoricus magis, quam Christianus, iuxta Irenæum, xiii. An Judæorum philosophia imbutus, xiii. Nunquam fidem catholicam suscepisse, satis probabiliter, xiv. Contrarium ex Tertulliano certo elici non potest, xvi. Quo tempore Romam venit, et quodque vitam prorogavit, xiv. A catholica fide nondum recessisse, cum Romam advenit, nec alibi terrarum antea agnitus hæreticum, errat quisquis dixerit, xiv. Valentinus sub initio Hygini fidem catholicam simulans, sub Pio palam erupit; ab Ecclesia autem pulsus, ubinam exitiosæ hypothesi supremam manum admovit, xv. Quo præcisè anno diem obiit, incertum, xiv. Quantum vitam protraxit, juxta Dallæum, xiii. Refellit, xiv et seqq. Romæ hinc Ecclesia pulsus est. Tertullianus id asserens, vel corrigendus, vel expiendus, xiv. Valentinus ad Cyprum delatus, ibi animum omnino depravavit, xiv. Gnosticorum fabulis Alexandriæ jam ab initio imbutus, xiv. Ceteris, quam putant Dallæus et Blondellus, prima saltem errorum rudimenta protulit, xiv et seqq. Quo tempore errores suos disseminaverit, gravis inter eruditos difficultas, xiii. Resolvitur, *ibid.* et seqq. Futine posterior Ignatio, juxta Dallæum et Blondellum, *ibid.*, xiv, xvi. Tertior longe Irenæi, Eusebii et Epiphaniæ sententia, xiv. Et effundendæ hæreseos quid occasio fuit, et ubinam factum, xvi. Valentini hæresis Ægypti finibus non conclusa; per vicinas regiones Orientisque et Asiæ provincias a quibus propagata, xiv.

Valentini schola, unde manavit, 112. Valentinus non prima suæ hæreseos fundamenta jecit; a quibus prius strata via, xx, xxi. Veterum Gnosticorum principia scholæ suæ accommodavit, xxi, 52 et not. Valentinus non omnium primus Bythi et Sigis cupulationem tradidit, 52 not. xiii, seqq. Valentini dogmata, 52 seqq., xvii, seqq. Valentini et discipulorum hypothesi tribus dicitur capitibus; quid primum complectitur, xvii, xviii. Secundum circa quæ versatur, *ibid.* Quænam exponit tertium, xvii, xix. Quænam hypothesi circa hominis et Ecclesiæ emissionem, quidam Valentini discipuli a Gnosticis aliis monti; in hoc ab eo defecerunt, xvii. A Valentino posteriores 22 Æones unde erant, xix. Valentinum triginta deos invenisse, e SS. Patribus non pauci existimant, xxxii. A Valentino, aut prioribus Gnosticis, Dei unitatem negatam fuisse, improbabile prorsus, et a verosimili abhorrens, xxxiii seqq. Valentinus Horos duos tradit, 53. Valentini de Spiritu sancti productione dogma, 55. De Christi ortu sententia, 55. De Jesu ortu, 55. De diaboli ortu placita, 55. De Demurgo, 55. Valentini de Deo creatore major blasphemiam quam Marcionis, 198 et not. Valentinus et Marcion, apostolus et discipulis unum Deum et Christum confitentibus posteriores, 195. A Valentino pseudo-Pater adinventus, cui et terras non creator, 254.

Valentini Patricianorum erroris quo sensu ab Athanasio factus reus, xxxvi. A Valentino in quo differat Epiphanius, xlvi. In quo pariter discessit Secundus hæreticus, xlvi. Valentinus et Ptolemæus inter se quomodo differunt, juxta Tertullianum potior habenda Irenæo fides, xxxv. Valentinus qua libertate a magistris suis in pluribus discesserat, eadem ab ipso in multis secessere discipuli ejus, xvii. A Valentino, Tertulliani ætate, quantum abesserat discipuli, xxxiv. A Valentino plura memorantur scripta, epistolæ, homiliæ, psalmi, dissertationes, liber cui titulus *Sophia*, Evangelium novum, etc. Horum omnium quæ genuina, quænam supposititia, xvi, xvii. Valentinus falso scriptum a Blondello fragmentum quoddam existans apud Epiphanium, xvii. A Valentino prave quidem exposita Scripturæ, sed nunquam auctæ, mutilatæ, aut corruptæ, Tertulliano teste, xvi. Nec contradicente Irenæo, xvi, xvii.

Valentinianorum parentes, qui, 115. Valentinianorum mater, Achamoth, 21. Valentinianorum mater, Letbo, 146. Hesiodo et Pindaro inspirat, 146. Valentiniani, Æonis perturbati nepotes, 141, 142. Valentiniani, abortus male parentis matris ipsorum, 161. Idem feminæ, 161. Valentinianorum communis omnium parens, Simon Magus, xcvi. Proavi, veteres Gnostici, xxi. Omnes Gnosticos se venditabant, xxi. Valentiniani priores magistrum suum a Pauli discipulis institutum jactabant, xvi. Valentinianæ hæreseos exordia prima satis apte cum sæculi secundi fuit colligari posse, quænam demonstrant, xiv seqq. Va-

lentinianorum secta ante annum Christi 130 jam celebris, longeque ac late diffusa hæresis, xv, xvi. Valentinianorum jam secta quædam in Asiæ provinciis constituta Justinii M. tempore, *Dialogum suum cum Tryphone* scribens, xiv, xv. Valentinianam hæresim nec Romæ natam, nec ibi adolescere potuisse, unde erudit, xv, xvi.

Valentinianorum doctrina, hæreseum omnium compendium, 227, xlvii seqq. Erroris origo, Scripturarum et dispositionis Dei ignorantia, 198. Valentinianorum perditii mores, 50, 51. Scelestissima vita, dogmatis impissimus perfecte respondens, xlv. Vitiolorum omnium turpissimorumque facinorum quodam seminatium et origo existit, quotque impiæ ex horrendis principibus consecutiones, xlv. Nullis flagitiis inquinari se posse jactabant, 29. Post Cynicos docent, cibos omnes et actiones ex e indifferentes esse, 154. Valentinianorum in disseminandis erroribus, quis dolus, quæ nefariæ artes, xvi, 135. Valentiniani, stimulators subdoli, calumniatores, 203. Quibus inenarrabile Plentitudinis suæ in sterium enarrant, 203. Quosnam Psychicos appellant, 205. Valentinianorum placitis qui temere velut oves totos sese mancipant, intulit duntaxat superbi, 205, 204. Valentinianorum superbus et arrogans animus, 20, 36. Perfectos se et semina æciensis; catholicos vero indoctos et ignaros ac Psychicos vocabant, 51. Gratiam catholicis in usu dari, hisque adini; se vero eam proprie possidere, nec ab ea exidere posse jactabant, 51. Bona opera sibi ad salutem inutilia esse dicebant, cur, 29, 159. Valentinianorum mysteria portentosa, 3, 20. In vulgus non efferenda, 7, 14 seqq.

Valentiniani systematis analysi et œconomia, xxxi. Unde et cur novæ illius, qua genesim rerum explicare, cudenidæ hypothesos susceptum ab ipsis consilium, xxxi, xxxii. Quibus et catholicis dogmatibus, in nova sua cudenidæ hypothesi, abusi sunt, xxxi, xxxii. Sparsas in Scripturis voces atque dictiones temere collegunt, 45, 46. Perinde faciunt atque ii qui cantones ex Homeri versibus concinnant, 45, 46. Tot Æonum nomine quid sibi velent xxxii et seqq. A Valentinianis deorum nomen licet Æonibus suis tributum, haud tamen inde concludendum eos totidem naturas divinas, vel nature unius personas ab ipsis habitos fuisse, xxxii, xxxiii. Valentinianorum hæresis purus ethnicismus varie interpolatus, et novis accessionibus ex Christiana religione auctus, xxi, xxii. Ab ethnicis philosophis doctrinæ suæ principia mutuati sunt, 135 seqq. Valentinianæ hæreseos præcipua quæque capita et philosophia Platonica profuserunt, xxv et seqq. Valentiniana Gnosticaque hypothesi, incoherda Chaldaicorum, Pythagoricorum, Platoniorumque placitorum farrago, Christianis dogmatibus intermixta, xxi, xxii. Valentiniana hypothesi eadem re ac Platoniorum mundum intelligibilis, xi. Valentiniani Pieromatis rudiora saltem lineamenta undenam sumpta, xxv et seqq. Valentiniani Pieromatis formam an ab Hesiodo desumpsere, xxx. A Gnosticis initiis emissionem arceperunt, 151. E Platoniorum lacunis totum Æonum masculinum, femininum, et masculo-feminarum deprompsisse mysterium, haud improbabile, xxviii. Æonibus 30 quatuor in Pieromate extra emissionem seriem adjunctos unde hauserunt, xxx. Valentinianorum Æonum 22 posteriorum proprietates et nomina licet Platonis, Chaldeis et Pythagoricis prorsus ignota, ab his tamen pellit exemplum tricenarium deorum effingendi numerum, xxx. Priorum Æonum conjugationes cur vocatæ ab Irenæo primogenita Pythagorica quaternatio, et primogenita octonatio, xxvi, xxviii. A Valentinianis odoas primigena, cur quatuor duntaxat nominibus nuncupata, omnis femininarum appellationibus, xxxiv. Ab hisdem Æon unusquisque cur masculo-femina dicitur, xxxiv. Valentiniani octo priores Æones, et quorum lacunis educit, lrv, lv. Valentinianorum odoas, si quatuor duntaxat nominibus apud eos nuncupata, quomodo diis Pythagoreorum octo respondebat, xxvii.

Valentinianorum Bythus, idem ac Ægyptiorum Eictos, xxvi. A Valentinianis unde occasio captata Filii Dei unius unigeniti varia nomina et rationes in totidem Æones discerpendi, xxx. A Valentinianis Logi a Nu emissio conficta, Horique a Ilytho per Nun in imagine Patris processio, catholici dogmatis fœda deformatio, xxx. Juxta Valentinianos Logos et alii ex eo prognati Æones, totidem veræ personæ, non simplices duntaxat affectiones aut proprietates, xxxvii et seqq. Valentiniani vitæ cum Verbo, necnon ultimam odoas conjugationem unde mutati sunt, xxvii. A Valentinianis Ecclesiæ inferior, imago dicta superioris Ecclesiæ, xxxix. Juxta Valentinianos, Christus quid Æonas docuit, 254. A Valentinianis unde occasio captata Horon et Logon ab Unigenito Patris distinguerendi, xxx. Ad Valentinianorum Horon, ab Ægyptiis de Horo suo facta quadrant, xxx. Juxta Valentinianos, creator omnium, unde emissus, 227. Valentinianis Demurgum suum, nec

non ceteros inferiores angelos animales esse volentibus, illisque eodem in medietate assignantibus, veteres assentiebantur philosophi, xlii. A Valentinianis Cosmocratora inter et Demiurgum quodnam positum discrimen, xliii et xlii. Valentiniani ad modum Platonis humana cum divinis consociabant, xlii. Juxta Valentinianos multiplex angelorum ordo, xxxix. Varia officia et veluti praefecturae, *ibid.*

A Valentinianis quibus angelis ascripta mundi fabricatio, xxxix. Valentinianorum tota de mundi hujus origine, constitutione et ordinatione hypothesis in Platoniorum aliorumque veterum philosophorum dogmatibus plusquam adumbrata, xlii et seqq. Valentiniani, ex subjecta materia Deum omnia fecisse, ab Anaxagora, Empedocle et Platone acceperunt, 154. Quae de imagine supernorum expressa in rebus creatis dicebant, a Democrito et Platone acceperant, 155. Valentinianis, quid ex apostolicis scriptis, Platonica deliria de duplici anima, superiori ac animali, inducendi occasio fuit, xlv. Ad numeros omnia revocantes, id acceperunt a Pythagoriceis, 154 seqq. Post Stoicos et poetas, omnia et Deum ipsam fato subiciebant, 154. A Valentinianis quae assignata malorum omnium causa et origo, xxxi, xxxii. Valentinianorum doctrinam prodidisse, evertisse est, 113. Valentiniani ad suam explicandam sententiam, propositas sibi difficultates solvendas, inhabiles et parum comparati, xxxviii. Quid tamen ex eorum verbis de emissorum Aeonum natura conicere licet, *ibid.* et seqq. Valentinianis omnibus non satis perspecta sui systematis idea, xxxiv, xxxv. Hinc varias quorundam de Aeonum natura sententias, *ibid.* Valentiniani Enthymesin suam in substantiam quamdam per se subsistentem transformantes, in hoc Platonice-stoiciores, xlii. Valentiniani Deum malorum effectorem, a veteribus philosophis admissum, aperte profiteri timentes, rerum conditionem caecam Achamothae fructum asserendo, revera venenum caeteris crudius sorbebant, xlii. Valentinianis notior esse non potuit veritas, quam philosophis ethnicis, cur, 155. Eorum scientia falsa et vana, 155. Valentinianorum argumenta a numeris, litteris et syllabis petita, vana et insulsa, 149 seqq. Valentinianis confutatis, caeteri omnes Gnostici confutantur, 165 seqq. Valentiniani praecipuos quoque legis Moosaicae typos accommodare non possunt commentis suis, 150 seqq. Valentinianorum errores in astruendis suis conjugationibus convelluntur ex ipso Joannis, quod retineant, Evangelio, 15 seqq., 190. Valentinianorum quorundam dogmata, 55, 56. De Bytho varia sententia, 56. Non Valentinianis modo, sed et reliquis Gnosticis communis prima et secunda tetras, xx. Quodnam autem circa hanc postremam inter utrosque ortum dissidium, xxi, 152. Ex Valentinianis quidam ab unigenito Na primum Hominem et Ecclesiam, tum ab his Verbum et Vitam derivare contendentes, a caeteris dissentiebant, xvii. Valentinianos inter et Gnosticos dissensio nulla circa primi ordinis angelorum a supremis Aeonibus emissionem, sed tantum circa emissionis modum, xxxvii. A Valentinianis et Gnosticis eundem admissum fuisse mundi conditorem ex Irenaeo ipso patet, xlii. A Valentinianis quomodo Marcus magus dissidebat, xi.

Valentiniani Aristotelicas quaestiones subtilitates in Christianam fidem induxerunt, 134. Valentinianorum errores circa Deum unum, 271. Et unum Jesum Christum, 271. Ipsi a spiritali discipulo iudicandi, 271. Unicum tantum in Deo personam cum Simone mago admittunt, xxxvi. Sanctissimae Trinitatis mysterium furditus evertunt, cxvii seqq. Quibus argumentis ab Irenaeo impugnati, cxvii seqq. In Deum credere se dicunt, cui contumeliose obtrebant, 157. Mystera divina temere scrutari volentes, nihilque Deo committere, misere pereunt, 157. Deum corporeum et compositum inducunt, 151, 157. Bythum suum circumscribere coguntur et vacuum contuleri, 151. Affectiones et passiones hominum, dum cogitant, Deo perperam tribuunt, 150, 151, 152, 157, 158. A Valentinianis vere in Deum refundebantur ignorantia malorum fomes, malaque ipsa, posita eorum hypothesi, xxi. Secundum Valentinianos alioque Gnosticos, sequabatur, Patrem supremum propriis caruisse instrumentis, per quae vera sine erroris admisione loqueretur, 276. Eorum in Deum creatorem et in Dominum Jesum ac in Spiritum sanctum blasphemiae, 188, 198, 204, 227. Itaque seductores ab apostolis praevisti, *ibid.* et 228. Deum fabricatorem, appellabant Patrem, Dominum, Deum; in hoc tamen intolerabiliores ipsis Marcionitis, 198 et not. Indigne sentiebant de Verbo Dei, 152, 157, 158. Ab his misere defodata quaecumque docet de Verbi generatione catholica fides, xxx. Valentiniani lingua quidem cum catholicis consentientes circa Christum mente dissentiebant, 204, 271 et not. De Salvatore quid sentiebant, xxxix. Jesum et Salvatorem a Christo, Verbum a Salvatore et Uni-

genito, Unigenitum denique a Verbo distinguebant, 227.

Valentinianorum blasphemiae in Christi veram ex B. Virgine incarnationem, 55. Ex Valentinianorum principis, Verbum caro non est factum, 44, 45. Valentiniani Christo Salvatore nostro Domini nomen invident, 7. Valentiniani Filium Dei specie tenus factum esse hominem dicentes, vani sunt, 292. Valentiniani a Christo ignotum Deum fuisse praedicatum ex Luca inferebant, 255, not. Valentinianorum de Christo Jesu doctrinae apostolica fides aperte contradicit, 204 et seqq. Valentinianorum in corruptendis ac detorquendis Scripturis audacia, 7, 17, 56 seqq., 45, 44, 45, 46, 144 seq. His artibus infirmos in fide seducebant, 17. Valentinianorum audacia in fabricando novo Evangelio, ab apostolico omnino diverso, 192. Valentinianis, non Valentino, novum Evangelium ab Irenaeo ascriptum, xvi, xvii. Valentiniani Evangelii secundum Lucam depravatores, 202, 235, not. Valentiniani priores, Irenaeo coaevi, religiosiores Scripturarum custodes posterioribus, xvii. Valentinianis quibusdam, non Valentino, tribuendum quoddam fragmentum extans apud Epiphanium, *ibid.* Valentiniani eo quod secundum Joannem est Evangelio plenissime utebantur, 190. Valentiniani si recipiant Evangelium integrum, apostolorumque doctrinae adhaereant, penitentiam agant necesse est, ut salvi fiant, 202.

Valentiniani dicentes hominem non ex hac terra, sed a fluida materia formatum fuisse, ex curatione caeci nati refelluntur, 312. Valentinianos spirituales esse, Demiurgum vero animale, abhorret a ratione, 142, 160 seqq. Valentinianis opposita apostolorum doctrina, 227, 228. Valentiniani caeterique Gnostici prophetas partim a summitate, partim a medietate, partim a Demiurgo afflatos, locutos fuisse asserentes, refelluntur, 276 et seqq. Valentiniani negantes ab eodem patre missos prophetas a quo et Christus, organa Satanae sunt, 334. Valentiniani in fine ab Homero accusandi, 271.

Valentiniani minus bene ante Irenaei tempora impugnati, 227. A Valentinianis debellandis exordium ducens Irenaeus, cur eorum hypothesin majore caeteris cura expicitam dedit, xvi. Valentinianos in plerisque doctrinae suae capitibus Gallus quidam ab haeresi vindicans, retunditur, xx. Haeretica dogmata emollientes quidam illi, et ex philosophia Hebraeorum kabbalistica derivantes, refelluntur, xx. Valentinianos fidei errorum portantes ab eis vere, quibus a veteribus Patribus insimulati sunt, quanta temeritas, xlii.

A Valentinianis prognati Stratiotici, Phibionitae et Levitae, juxta Theodoretum, lxxii. Eorum dogmata, quae, lxxiii.

Ventilabrum, Luc. iii, 17, crucem esse interpretabantur Valentiniani, 17.

Verbum. Per Verbum non creatus mundus, secundum Marcionem et Gnosticos, 188. Verbum in hunc mundum non venit, si Gnosticis credatur, 189. Nec caro factum, nec passibile, secundum Gnosticos omnes, 189. Nec Christus, nec Salvator, secundum eosdem, 188, 189. Verbi divini aeternitas, rerumque omnium creatio ab eo facta, negata ab Heraclione, 362 seqq. Verbum, principium tertium a Valentinianis admissum, idem ac Verbum Platoniorum, xvii. Verbo et Homini cur a Valentinianis longa Aeonum subjecta series, xxxi. A Verbo cepit passio, secundum quosdam Valentinianos, 159. A Verbo et Vita Hominem et Ecclesiam effluxisse, Scripturis abusus Valentinianus inxit, xxix. Verbi divini proprietates omnes in Scripturis expressae, studiose a Valentino collectae, et in totidem Aeonem transformatae, xxx. De Verbo Dei indignae sentiunt Valentiniani, 152, 157, 158. De Verbi divini generatione quaecumque catholica fides docet, haec a Valentinianis misere defodata, xxx. Verbum a Salvatore et Unigenito distinctum, juxta Valentinianos, 227. Verbi incarnati totam mysteriorum oeconomiam Valentiniani labefactabant, xvi. Verbum caro factum non est, ex Valentinianorum principis, 44, 45. Verbi et Vitae, Homini et Ecclesiae emissiones a Valentinianis confictae confutantur, 151 seqq. Verbum ab Homine male derivant Valentiniani, cur, 152. Verbum et Silentium in eodem Pleromate simul esse non possunt, 129. Verbum Dei ignorantia obnoxium fuisse, absurdissimum, 159. Verbi divini generatio inenarrabilis, et soli Deo nota, 158. Sui composites non sunt, qui eam enarrare audent, 158. Verbum Dei si passioni obnoxium, et ipse Pater obnoxius, cur, 159 seqq. De Verbo divino longe aliter sentiendum, atque de verbo hominum, 157.

Verbum et Pater, unus et idem Deus, 266. Verbum cum Patre juste dicitur Deus et Dominus solus, 185. Verbum unum, et Pater unus, unumque Spiritus in omnibus, et una salus credentibus in eum, 235. Verbum divinum et Spiritum sanctum Deo Patri coaeternos esse, certissima veritas ab Irenaeo constanter propugnata et

demonstrata, 153, 165, 245, 253, cxxvii seqq. Utrumque Ideo Patri consubstantiali esse, non tantum confitetur, sed etiam ex professo probat et demonstrat Irenæus contra hæreticos, 118, 139, 165, 180, 183, 184, 204, 232 seq., 253, 254, 292, 306, cxxvii seqq. Verbum in Patre, 183. Mens Dei Patris, 139. Salutare Patris, 184. Verbo Dei nihil ex rebus creatis assimilandum, 183. Inter Verbum substantiale et Verbum vocale Irenæum non distinguisse, Centuriatorum calumnia, cxxxiv. Verbum suum solus cognoscit Pater, 254. Non nisi Verbo revelante Pater cognosci potest, 254, 214, 254, 253, 292. Verbum divinum semper et ab initio revelavit Patrem angelis ipsis, et omnibus a quibus vult cognosci Pater, 163, 233, 233, 236 seq. Verbum visibile faciens Pater, ipsum omnibus revelavit, 254, 256 seq. A Verbo revelatur creator Deus per ea quæ condidit, 254. Per Verbum, ad Dei immensi cognitionem docimur, 253. Per Verbum suum Pater, uterque per legem et prophetas annuntiatus est, 231. Verbum divinum prophetis non per visiones modo et sermones, sed et per operationes præmonstrabat futura, 257. Verbum, progenies Patris, et ad omnia sua ministeria, quo sensu, 236. Verbum divinum, Dei manus, 218, 256, not., 253, not., 312 Verbum et Spiritum sanctum Patri ministrasse, cur et quo sensu tam sæpe dixerit Irenæus, cxxxi seq. Verbo divino ignorationem dei extremi iudicii non ascripsit Irenæus. Explicatur ejus sententia, cxxxix et seq.

Verbo et Spiritu sancto omnia creavit Deus, Pater Domini nostri, 163. Per Verbum et Spiritum sanctum omnia a Deo facta, disposita et gubernata, 98, 163, 188, 233, 299 seq. Verbo Dei, ad omnium formationem sufficienti, facta sunt omnia, 118 seq. Verbum alloquebatur Pater, cum dixit: *Faciamus hominem*, etc., 512. Verbum una cum plasmate semper fuit, providentia Patris, 233. Verbum Dei semper assistit humano generi, salvans ab initio, et condemnans, 266. Verbum solum ex divinis personis veteribus patriarchis et prophetis apparuisse, Irenæi sententia, 180, 236, 255, 256. Cur et quo sensu id tam sollicitè inculcat Irenæus, cxxxi et seqq. Verbum Dei assuetum ab initio ascendere et descendere, propter salutem hominum, 241. Verbi Dei præcepto Abraham fidelis, in quo, 233. Hinc amicus Dei factus, 243. Verbum secutus est Abraham, cognitionem deserens, ut cum Verbo moraretur, 233. Verbum Dei sequi in Abraham prædixit homo, quomodo, 233. Verbum ab initio prænuntiavit Christi adventum, quo salvarentur homines, 251. Verbi incarnatio a prophetis prænuntiata, 275. Verbum Dei in novissimis temporibus hominem vocaturum venit, sicut ad Adam Deum, exquirens eum, vespere locutus est, 312. Ostensum est, quod factum est homo, 312. Factum visibile per incarnationem, 184. Eo ipso quo omnibus visibile, Patrem et Filium omnibus ostendebat, 254. Non tunc incipit, cum passibile et homo factum est, 209. Verbum idem, Deus et homo; quatenus homo, Spiritu sancto repletum et unctum ad evangelizandum, 183. In sui generatione secundum hominem, primam hominis plasmationem imitatum est, 218. Verbum æternum per quod facta sunt omnia, in tempore passibile et homo factum, 209. Verbum Dei Patris, factum Filius hominis, 211. Vere caro factum, 44, 43, 204 seqq., 218 seqq. De Verbo incarnato sententiam nostram eucharistia confirmat 251, seqq., 293 seqq., cxl seqq. Verbum Dei, unitum carni unione hypostatica et physica, 347. Homo ex radice Jesse et filius Abraham, 185. Ex Maria existens, 268. Verbum unigenitum quod semper humano generi adest, et caro factum, ipse est Christus Jesus Dominus noster, qui passus et resurrexit, iterum venturus ad resuscitandum universam carnem, 206. Verbum, Salvator mundi, unctus a Patre, Jesus Christus factus est, 184. Verbum Dei se ostendit Christus, discipulos suos amicos Dei dicens, 243. Verbum, Unigenitum, Vita, Lux, Salvator, Christus, Filius Dei, salutis nostræ causa incarnatus, unus et idem, 43. Verbum caro factum non fuisse, nisi arranda fuisset caro nostra, 310 et seqq. Verbum Dei cur homo factum est, 212, 214, 254, 292. Per Verbum Deus Pater, homini miseris, salutem dedit, 319. Verbum per incarnationem tale effectum, quod homo infirmus et infans capere posset, 284. A Verbo assumpta humana natura, ut homo fieret filius Dei, 212 seq. et not. Factum homo, ut hominem Deo scriberet, 183, 186. Verbum Dei Christus et homo verus, universorum potestatem habet a Patre, 316. Super humana et invisibilia regnans ac omnia iudicans, 316. Potestatem omnium in terra et sub terra accipit, 253. Venit in ruinam et in resurrectionem multorum, proindeque iudicat omnes, 325. Verbo quiescente Christus tentatur, crucifigitur, etc. Eodem optulante, vincit, resurgit, etc., 212, 215. Verbum carnem fieri necesse erat, 211. Verbi incarnatio necessaria ad salutem et per-

fectionem nostram, 292. Necessaria ut immortalitatem perciperemus, 212. Verbum Dei diabolum homini invidentem per hominem vincens, homini subjecti, 322. Per Verbum carnem factum communicio cum Deo restituta, 211. Imago Dei vere in nobis ostensa, 312, 313. Et amissa similitudo instaurata., *ibid.* cxix seq. Homo Patri invisibili consimilis factus, 315. Verbum incarnatum ad vitam revocavit hominem, eumque perfecti, 293. Sanguine suo redemit nos, dans animam pro anima nostra, et carnem pro carne, 292. Verbum hominem liberans, absque servitutis vinculis Deum sequi docuit, 242. Libertatem extendit, subjectionemque erga Deum auxit, 242. Verbum redemit nos non vi, sed sua iela, 292. Verbum Dei, idem a quo patriarchæ et nos electi, illos quidem visitans per prophetas, nos vero convocans undique per suum adventum, 281. Paternæ gratiæ dispensator factum, ad utilitatem hominum, 283. Omni tempore sibi subjectis hominibus utilitatem præstitit, legem congruentem et aptam singulis proponens, 244. Unum et idem Verbum Dei, Dominus noster Jesus Christus, qui et Abraham et Moysi collocutus est, utriusque testamenti auctor, 237. Verbo obedire, lex utraque præcipit, 243. Verbum a Patre annuntiasse legem, Christus per legem ostendit, 319. Israelitis præcepit offerre sacrificia, cur, 251. In lege Deum solum adorandum prædicans, iis.lem verbis Satanam tentantem vicit, 319. Inimicos diligendos docuit verbo et exemplo, 210. Verbum Dei Christum Pharisei non receperunt, quia Dei et legis contemptores, 250. Verbum Dei Judæi respuentes, de Deo temere gloriabantur, 253. A Patre quoque defecerunt, 236. Verbi nuptiæ cum Ecclesia gentium, per nuptias Moysi cum uxore Æthiopiæ significatæ, 257. Verbum per quod omnia et Ecclesiæ caput est, 315. Solum veræ Ecclesiæ caput, cxxiii. Nisi Verbum Dei inhabitaverit in nobis, regnum Dei passideri nos impossibile est, 303. Verbo Dei conformis sit caro a Spiritu sancto possessa, 302, 303. Verbo Dei operante resurgit nostra corpora, eucharistia signata, 294. Verbo Dei qui non credunt et contemunt ejus adventum, gravius puniendi, 266, 278 seq. A Verbo redarguendi pastores iniqui ac superbientes, 262. Verbi incarnati corpora et sanguinis oblationem puram sola Ecclesia offert Deo, 250, 251, cxl. Verbum in sacrificio eucharistiæ vere Deo offertur, 251 et not., cxl seqq. Verbum Dei percipientes calix mistus et panis, fiunt eucharistia, id est, verum Christi corpus et sanguis, 294, cxl, seqq. Verbum Dei ab apostolis annuntiatum in universa terra, nova lex est, 275. Securi simile est, 314. In hoc mundo satum ad modum sinapeos, vim igneam habet, 347. Verba Dei meditante, simulque credente in Patrem et Filium, mundis legibus animalibus, ruminantibus scilicet et duplicem ungulam habentibus, apte significantur, 302.

Veritas, Nu Valentinianorum conjux, 5. A Bytho et Sige emissa, 5, xvii. Veritatis figura, ex Marco mago, quæ, 69.

Veritas, quibus credita, secundum Valentinianos, 175. Veritas si nota fuit ethnicis philosophis, frustra in hunc mundum descendit Salvator, 135. Valentinianis notior esse non potuit quam philosophis, cur, 133. Veritatis depravatores in Dei lacte gypsum miscunt, 209. Veritas sola sine fuco, propter hoc peris creditur, 203. Veritatis regula immobilis, quæ, 46 et not. 47, 26. Veritatem notam fuisse apostolis et fidelibus, ex Christi testimonio efficaciter probatur, 199. Apostolis omnibus, non soli Paulo nota fuit, 199, 200 seq. Extra Ecclesiam catholicam frustra quaeritur, 178. Veritas et Scripturarum germana expositio a quibus quaerenda, juxta Irenæum, cxix.

Versionem LXX Interpretum quanti fecit Irenæus, 215 seq., cix, cx, cxi. De hisdem Interpretibus quid censuit, necnon de modo quo ab his adornata, *ibid.* Eodem in honore fuit apud omnes quatuor priorum sæc. Patres, cx. Quo ex fonte profudit ea veterum existimatio, *ibid.* Quos libros complectebatur, ex Irenæo, *ibid.* Apostolorum traditioni optime consonat, 216. Et vice versa, *ibid.* not.

Versionum Theodotionis et Aquilæ qua occasione meminuit Irenæus, cxi, 115.

Vesuntionis civitatis quinam priores Apostoli? LXXXIV. An episcopali dignitate insignes, *ibid.*

Veterum lapsus, in quos animadvertit Deus, non nisi ipso providente litteris mandati, ut his erudiamur, nec superblamus, 264. Propter veterum peccata qui dicunt alterum fuisse illorum Deum, huncque mundi creatorem, alterum vero a Christo annuntiatum Patrem, adoceti, audaces, imprudentes, 265.

Victor papa. Victoris an Eleutherus, præpropria pacis litteras Montanistis concessit, LXXX, LXXX. Eadem, monente Praxeas, revocata jam emissa, *ibid.* Ante Victoris pax Inter Ecclesias constitit, licet sibi invicem in Paschatis disciplina dissimiles, LXXXV, LXXXVI. Ab eo

dissoluta, quo anno, *ibid.* Inter eum et Asiaticos de Paschate efferbuit controversia, LXXXV et seqq. Romana synodo adversus Asiaticos praefuit, LXXXIV Asiaticis excommunicationem denuntiavit, nisi Romanae de Paschate disciplinae consentirent, LXXXVI. An ab eo vibrata, *ibid.* Victoris nimia severitas in Asiaticis episcopis pluribus, etiam ab his discrepantibus, displicuit, *ibid.* Irenaeo praecipue, *ibid.* ab Victorem papam ab Irenaeo scripta epistola, 340 et seqq. Victor papa Ecclesiae Orientalibus pacem restituit, Irenaei argumentis victus, xc.

Vienna, ad quam provinciam pertinebat, praefectusque quomodo vocatus, LXXXII. Vienna et Lugdunum uni Romano praesidi Pothini aetate paruisse, inanis Valesii conjectura, LXXXIII. Vienna Pothini aetate, nondum proprio gaudebat praesule, LXXXII. Nec movet Tillemontii conjectura, *ibid.* Viennensis Ecclesiae et Lugdunensi regendae unum episcopum satis sperque fuisse, Pothini aetate, haud improbabile, *ibid.*, LXXXIII. Viennae persecutio excitata, quo tempore, LXXXI. Viennensis episcopi cur nullibi sit mentio tempore persecutionis hujus, LXXXII, LXXXIII. Viennenses martyres coram praeside Lugdunensi cur iudicio sistuntur, *ibid.* Viennenses ab Orientalibus Ecclesiis consulti qua de re, LXXXI. A clero sententiam rogati martyres in carcere constituti, una cum ipso privatis epistolis dicunt, *ibid.* Ad Eleutherum pariter scriptae ab utrisque epistolarum, *ibid.*, LXXXI. A quo perlatae, LXXXI seq. A Montanistarum errore quantum aient martyres, LXXXI.

Vinea sarmenta, licet a Deo facta, cur absconduntur, 231. Vineae parabola malis colonis locatae explicatur, 277 et seqq. Vineam Dei a malis colonis ablata, Christus melioribus, gentilibus videlicet, locaturus venit, 278.

Vitutorum parabola diversis horis missorum, quid significat, 280.

Viperarum progenies a Christo quinam appellati, et quo sensu, 288.

Virginem ab Isaia genitricem Dei praenuntiatam, Mariam esse Josepho ostendit angelus, 239. Ex Virgine natus Dei Filius, Patribus antea promissus, Salvator, Christus, a prophetis est annuntiat, 204. De Virgine natus est quem Deus Davidi promiserat, 217. Ex Virgine Christus natus est, 212, 213, 215 seqq. Ex Virgine carnem conceptam Christum assumpsisse haeretici negantes refelluntur, 218 seqq.

Virtus quo sensu in infirmitate perficitur, 293, 296. Virtutes primis tantum et summis Aeonibus a Simone et aliis Gnosticorum principibus immediate subjectae, LXXXVIII.

Visio Dei incorruptelam tribuit, 283. Visio clara Dei monachi post regnum iustorum temporale secutura est in caelis, juxta Irenaeum, 337.

Vita, Valentinianorum Aeon, Logi conjux, 6. Vitam cum Verbo conjunctam, necnon ultimam ogdoadis conjugatio-

nem, Valentiniani unde mutuati, XXVII. A Vita et Verbo Ecclesiam et Hominem effluxisse, Scripturis abusus Valentinus fluxit, XXIX. Aliud Vitae afflatus, aliud Spiritus Dei vivificans, 306. Posterior sempiternus est, prior vero temporalis, *ibid.* cxxxiv. Vitae status incorporalis est et immortalis, 300, 301. Vitae caro capax est, si quidem et mortis, 305. Vitae immortalis et resurrecti nis argumenta, priscorum vita longeva, et Henoch ac Heliae assumptio in propriis corporibus, 298. Si Vita temporalis carnem vivificare potest, a fortiori vita aeterna eandem in futuro saeculo vivificabit, 296, 297. Vitam per peccatum amissam recuperabit homo, 308. Vitam Adamus per peccatum amissam, victo rursus diabolo per incarnationem, recuperavit, 222. Vita hominis, caritas, 217. Vita nostra, Deus est, 254. Vita hominis, visio Dei, 235. Vita aeterna ex Dei visione, 254. Quomodo, *ibid.* Vita aeterna, honorum operum merces, 49, not.

Viventium initium Christus est, 220.

Vocatio gentium ad fidem: mysterium hominibus impervium, 51. Vocatio non sufficit sine operibus iustitiae, 279 et not., 280.

Voluntas quid est, ea libera potest te praedicata, 312, cxxv seqq. Voluntas Dei, omnium substantia quomodo, 165, not. Omnibus dominatur, 169.

Voluptatibus servientes homines, jumentis ac irrationalibus animalibus assimilati a prophetis, 301, 302. Voluptatibus carnalibus qui serviunt, Spiritui sancto resistentes, carnales vocat Apostolus, 301, 302. Jumenta et feras appellant prophetae, pecora et irrationalia interpretatur consuetudo, lex deaque immundos emittit, *ibid.*

X

Xerophagis olim astricta tota major hebdomada, LXXXI.

Z

Zacchaei quinam dicti haeretici, LXXXI. Eorum dogmata, quinam, LXXXII.

ZACHARIAS mutus factus propter infidelitatem, 183. Zacharias Deum unum esse et eundem legis et Evangelii confitetur, 183, 186.

ZARA, cujus populi typus, 261.

ZOE seu VITA, Verbi conjux, ab Unigenito et Alethia una cum Verbo genita, xvii, 6. Zoe cum Logo individue copulata, nec proinde ab eo diversa, aut re distincta, cxxxiv. Zoe et Logos decem Aeonas producent, 6. Eorum nomina, *ibid.*: Zoës locum in incarnatione Spiritum sanctum simpliciter assererant, cxxxix.

ZOROASTER, unus e philosophis antiquis quorum revelationes Gnostici palam ostendebant, xxii. Zoroastri liber a Gnosticis collectus, juxta Porphyrium, xxii.

ZOSTRIANUS, unus e philosophis antiquis quorum revelationes Gnostici circumferebant, xxii.

INDEX RERUM PRÆCIPUARUM

QUE

In variorum Prolegomenis et Adnotationibus in Irenaeum continentur.

A

ABACNO Christus imaginem suam misit, 74.

ABRAHAM nomine liber unus a Sethianis conscriptus, 31. De Abrahamo quorundam Hebraeorum traditio, quae, 159.

ADAM nomen, ex quatuor litteris initialibus totidem Graecarum dictionum confectum, 100. Ad peccato peccata in eo ac posteris ejus imago Dei, juxta Irenaeum et quosdam alios; quo sensu, 135. Adamum eadem die qua conditus fuerat et peccaverat, ejectum fuisse de paradiso, quorundam Patrum sententia, 192. Adam penitentiam egit, 77. Adam et Eva ipsa die qua peccaverunt, mortui sunt, quo sensu, 196. Adamus vita functus, in Calvariae monte sepultus creditur, 143.

ADONAI, Adonis, Adonai, quid significant, 110.

Advocatam temere ab Irenaeo appellatam fuisse Virgineam Mariam, Centuriatorum vana criminatione, 13.

Aeonum triginta numerus, unde a Gnosticis excerp-
tus, 89.

Aereis tantum caelos, non sideris, postremo incendio purgandos, communior sententia, 148.

Aetates hominis, septem ex Hippocrate, 98.

Aethiopia. In Aethiopia interiori miri doctrinae evangelicae progressus temporibus apostolicis, 43.

Africae primi apostoli, qui, 43, 44. Africae ecclesiae omnes, Romanae, ut capiti suo, perpetuo adhaerunt, 115.

Agogima quid, juxta Simonianum, 71.

Aj, vox a Judeis summo Deo tributa, 37. Quid significat, 110.

Alemanni apostolicis temporibus Christo dediti, 43.

Alexandria a Ptoemais ad Christum usque philosophia et omnium optimarum disciplinarum officina fuerat, 43.

A Christi ascensione facundissimos theologos habuit, *ibid.* Primus ejus apostolus, 43. Alexandria ecclesia Romana, ut capiti suo, perpetuo adhaeret, 115.

Amplitudo, solius verae Ecclesiae nota, 41.

Altarium usus perpetuus in Ecclesia, illorumque effra-
ctores ut sacrilegi habitus, 166.

Anabaptistarum vivendi genus specie tenus austerum.

151. Eorum delicta et impudicitia, *ibid.* Ex Anabaptistarum secta prodeuntes, cur vocati Libertini, 22.

ANACLETUS, vid. *Cletus*

ANAXAGORAS (Clazomenius, Anaximenes auditor, Socratis et Euripidis præceptor, 92. Quando in Græciam trajecit, *ibid.* Ejus errores et similia, *ibid.* Anaxagoras ab Irenæo vocatus, *ibid.*

ANAXILAUS, de quo Irenæus, quis, 51.

ANAXIMANDER, Th. letis auditor, 92. Quæ somniabat, *ibid.*

ANDREAS Cæsariensis Valentianorum sententiam de septem caelorum, totidemque angelorum creatione, ab Irenæo relata, velut ipsius Irenæi assertionem in bono sensu accipit, 58.

Angelos creaturas esse corporum nostrorum et animalium, Patonis et Porphyrii sententia, 82. Ex his hauserunt Gnostici, *ibid.* Refelluntur, *ibid.* et seq. Angelis corpora propria a multis antiquorum tributa, juxta alios vero illos absolute incorporari, 135. Ad quos angelos legatione Dei functus est Enoch, juxta Irenæum, 11. Hic Centurionum criminatio reprimitur, *ibid.*

Animam ejusdem esse substantiam cum Deo mundi creatore, Manichæorum et Priscilianistarum hæresis, 97. Unde errorem hunc hauserunt, *ibid.* Huic nunquam favorunt SS. Patres, *ibid.* Animæ immortalitas a Lutheranis nec non Calvinianis plurimis labelata, 119. Astruitur, 105. De animarum character ac figura post mortem quæ tradit Irenæus, commode explicatur, 108, 109. Illas eorum meminit quæ hic egerunt et a quibus recesserunt, constans Patrum sententia, 108, 109. Animam ex se vitam non habere, sed beneficio Dei perdurare, quo sensu dixit Irenæus, 109. Eodem modo explicandi Gallianus et Arnobius, *ibid.* De animarum sorte quibus jam nihil expiandum superest, quid sensit Irenæus, 204. Animæ iustorum non ob spiritalem suam substantiam, sed ob virtutem et opera bona salvabuntur, ex Irenæo, 105. Hæc attendant Protestantes, *ibid.*

Anni o m ante diluivium, utrum lunares tantum, an et aeres, 186.

Antichristus quis et qualis futurus, 198. Ex tribu Dan nasciturus, 200. Ejus sedes, 205. Impietas, 197. Præstigia, 198. Varia nomina, 200. Habebit proprium characterem, 199. Danielis et Apocalypseo de eo prophetia explicatur, 197, 200. Mahometi et discipulis quomodo conveniant quæ de Antichristo narrantur, 197, 200. Lutherus pariter utrum vere Antichristus, 200. Antichristi nomen hæreticis variis a SS. Patribus tributum, 51.

ANTIPHONES ab Irenæo memoratus, quis, 92.

ANTITHESIS sectatores, Cynici in de appellati, 95.

ART vox, Hebraica, e qua Gnostici lingebant Oreum, 79. Apocalypsis, liber divinus, cujus vere auctor Joannes apostolus, 203.

Apostata quis juxta profanos et sacros, 146.

Apostolicis temporibus miri Evangelii progressus, 42. Vid. *Evangelium*. Ab apostolica doctrina Irenæum deflexisse, turpissima Calvinianorum criminatio retunditur, 10.

Apostolos baptizatos fuisse, etsi ne verbum quidem de hoc Scriptura habeat, non ambigendum, ex Augustino, 115. Ab apostolis, universæ per orbem Ecclesiæ sacras olei et chrismatis in baptismo unctiones acceptas, retinuerunt, 67. Magdeburgensium refellitur temeritas, *ibid.*

AQUILA, Biblicorum Interpres, cur ab Ecclesia proscriptus, et quo anno, 156. Quæ ejus fortuna, *ibid.*

Arbitrium, vide *Liberum*.

Arbor scientiæ cur a Deo prohibita, ex Gregorio Nyss, 143.

Archontici sibi ipsis libros a se confictos circumferant, quos symphonie magnæ et parvæ nomine orabant 51. Sacramentorum usum non admittunt, 68.

ANIMOSUS, de immortalitate animæ, explicatur, 109

ASCODRUGI, Ascodrupiti, vide *Archontici*.

Asiaticis post sacros ordines, uxores, quas ante duxerant, domi retinere semper fuit permissum, 55. Ab iisdem continuisse verisimilimum, *ibid.*

Austri regni nomen, ex quibusdam; de ea plura narrantur, 171.

Avaritia et luxuries, malorum fomites, 29. Hæretici atque morbo sæculis omnibus laborarunt, *ibid.* et 50.

AZAZEL, quid, 61.

B

Baptizandi symbolum fidei olim edocti, ante sacramentum illud proflabantur, 41. Ille ritus non modo inter catholicos, sed et apud schismaticos obtinuit, *ibid.* Ad apostolos ipsos referendus, *ibid.*

Baptismi materia et forma a Christo instituta, 67. A Gnosticis corrupta, 66, 67. Hebraica etiam ab ipsis superaddita nomina, 67. Verborum istorum fontes, qui, *ibid.* Baptismi forma per Christum discipulis demandata,

hujus sacramenti necessitas, virtus multiplex, ex Irenæo, 152. Baptismi character ab Irenæo et quibusdam aliis memoratus, 155. Baptismus omnibus, etiam parvulis utilissimus, necessarius, 192. De baptismo infantum apostolica traditio ab Irenæo confirmata, 98. Eadem etiam a Patribus Irenæo tum prioribus, tum posterioribus asserta, *ibid.* In baptismo suscipiendo, qui ritus olim servabantur ab adultis, qui pariter a susceptioribus, vice parvulorum, 62. In baptismo protestationes et unctiones catholicis usitate a Gnosticis ipsis observatæ, 67. In hoc apostolica traditio hæserunt, *ibid.*

BARUCH propheta liber canonicus, 208. Sub nomine Jeremiæ a multis citatus, *ibid.*

BASILIDIS origo et dogmata, 72. Fuit polygraphus, *ibid.* Biblia. E Bibliis sacris plurima a Judeis deleta, in odium Christiani nominis, si Justinus fides, 156.

C

CADMUS e Phœnicia in Græciam primum 16 litteras attulit, idque paulo ante Xerxis tempora, 60.

CALVUS. De Calvo quid somniabat Gnostici, 80. In Calvan hæresim demutata Nicolaitarum secta, juxta Tertullianum, 76.

Calices aurei et argentei, in usu a primis Ecclesiæ temporibus, 161. Vide *Vasa sacra*. In calicibus altaris, Christi effigies, Tertulliani ævo, instar boni pastoris insculpta, 75.

Calvina cum Caino genita, juxta quosdam, 80.

Calviniani secum pugnare, nec inter se de pluribus fidei articulis convenire posse convincuntur, 91. Calviniani et sacramentarii, Lutherorum censura, quales habendi, 87, 88. Calvinianorum in suadendis erroribus suis calliditas et malitia, 150. Calvinianorum in expungendis et viviporum librorum catalogo quibusdam libris, audacia redarguitur, 112. Calvinianorum in Irenæum maledicta; retunduntur, 9.

Calvinismi novitas, ipsius ruina, 119.

CALVINUS prorsus ignarus fuisse, multa probant, 125. Calvinus, ipso fatente, non nisi incerta ac trepidante conscientia errores sparsit, 120. Suis etiam discipulis infestus, 88.

Caro ad imaginem Dei formata, ex Irenæo, quo sensu, 187. Carnis duplex resurrectio ab Irenæo et aliis eruitur ex Apocalypsi, 207.

CAROCRATES quis et qualis fuerit, 75. Ejus errores, *ibid.*

Castitatis inimici, hæretici omnes, 51.

Cataptrygum secta, quo anno exorta, 15.

Catholica Ecclesia, vide *Ecclesia*.

Caulaucau, utrum Salvatoris nomen, 72, 73. Quid significat, 72.

Celtica et Lugdunensis vocata Galliæ Comata tertia pars, 21.

Centurionum convitia, criminationes, calumniæ quibus Irenæum petunt, reprimitur, 10.

CECROPIUS errores, qui, 76.

CECROPIUS quis et qualis fuerit, 75. Ejus errores, 75, 76. Vivis ipsis apostolis ab Ecclesia deferit, 124.

Cerinthiani Evangelio Matthæi utebantur, ex parte tantum; at Paulum integrum reproabant, 76.

CECROPIUS Noe filio tributi a quibusdam libri de Necromanticis artibus, 100.

CHRISMA, vid. *Oleum*.

Christiani sive ex gentibus, sive ex Judæis, Irenæi sæculo, dæmones exorcismus e corporibus frequenter eiciebant, 85. Duplici unctione olim utebantur, una ante mortem, 68. Altera post mortem, antequam corpora darentur sepultura, 68, 70. Posterioris illius forma et finis, quæ, 68. Utraque a Gnosticis admissa, sed iniquo animo, et simiarum more, 68.

CHRISTUS. Ante Christum natum patres mortui, non recta cælum petiere, 85. Justificari non poterant, nisi per fidem in Deum et Mediatorem futurum, *ibid.* Christo soli convenit Isaiæ vaticinium, non Ezechiæ, non unum e filiis Achaz, etc, 158. De Christo intelligendus Script. locus: *Non deerit princeps in Juda*, 153. Christo pariter tribuenda: *Locutus in vino*; item: *Et erit vita tua pendens* *ibid.* Christi generatio duplex, 103, 104. Verba Isai: *Generationem ejus quis*, etc., ad unam, aut alteram, vel utramque referunt diversi Patres, 1-3, 104. Nihil de divina philosophicis ratiociniis temere delinendum, quam Christiano silentio adorare præstat, 103, 104. Angelis ipsis incomprehensibile mysterium, 103, 104. In Christo duplex natura in unitate personæ, 154. *Commissionis* vox ab Irenæo et quibusdam aliis catholicis usurpata, 154. *Adoptionis* vero, quo sensu, 154, 155. Christi deitas, Patri consubstantialis et coætærna, 42. Valentinus Gentilis, alique novi ex Polonia et Transylvania Trinitati et Ariani, contrarium vane ex Irenæo erucere conantur, 62.

Christus nullo pacto dicendus filius adoptivus. Ob hunc errorem Eupandus cum assecit damnatus, 133. Christum Jesum in Galiliam reversum, cum Josepho fabrilem artem aliquando exercuisse, quorundam Patrum sententia, 28. Christum anno aetatis 30 baptizatum, quadragesimo docuisse, necnon quinquagesimo passum fuisse asserere: Irenaeus, Iulio deo de te nequaquam carpendus, 12. Christum ultra quadragesimum annum docuisse, Irenaei minus accurata sententia, 98, 99. Christus in montem Thabor sexta die ascendit, et de eodem non nisi septima descendit, 37. Præus e calice bibit, quam apostolis suis daret, 206. Quo tempore passus est, 133. Pro omnibus mortuus est, 169. Passio eius utilitas et efficacia, 98, 191. Descensus ejus ad inferos, fidelis dogma, 205. Utrum Symbolo additum, 204. Cunctis cum figuris et characteribus vulnorum ascendit ad Patrem, eisdemque signatus in sine venturus est, 204. De Christo quam sana Irenaei fides, 10. Christo ignorantiam simpliciter nunquam tribuit, 104. Ejus mens explicatur, 104. Vide *Judicii dies*. Christus ignorantiam nunquam laboravit, 105. Quo sensu igitur se iudicii diem et horam vescire profiteretur, 105. Lutherani hunc errorem propagantes a Luthero ipso redarguuntur, 105. Christi corpus et sanguis in eucharistia ore corporis vere suscipiuntur, 185. Christum aliquando flammam inferni perpassum esse Gnostici antiqui blasphemabant, 28. Christi imago aërea palam erecta ab hemorrhoides, in accepti beneficii monumentum, 74. Christi crucifixi imaginis, primis Ecclesiae saeculis in usu apud Christianos, 74, 75.

Circensaei ludii, spectacula scenica, etc., villorum oculum fomenta, juxta SS. Patres, 31.

Circumcisio, utrum vacuum tantum signum, 156.

Clamans a quo primum eruditus, et quomodo factus Petri comes, 117. Idemne, cujus Paulus meminit, 117. Utrum immediate Petro in Romana sede successit, 117. Quis ei immediate successit, 117.

Clertus, an Anacletus Lino subjungendus, 117.

Cœlestia corpora, utrum incorruptibilia et in æternum mansura, 147, 148.

Colonnas errores Idenæ ac Marci, 56. Uterque postea quam sectam habuit, 56.

Confessio sacramentalis a Patribus propugnata, 190. Ex Christi præscripto, apostolorum usu et ecclesiarum omnium consensu, necessarium ad eluenda peccata remedium, ex Irenæo, 55. Ex Augustino, 55. Basilio, 55. Cyrillano et aliis, 55. Confessio publica quandoque facta, 55.

Confirmationis sacramentum ab Irenæo agnitum et propugnatum, 68.

Constantini pietas erga Christum crucifixum, 75. Imaginam cultor, 75.

Constantinopolitanus. Non ad Constantinopolitanum concilium, sed ad apostolos ipsos referendum Symbolum fidei, 41.

Continentes, quinam hæretici, 77.

Creatæ res, divinatorum exemplarium imagines, ex quibus Deum cognoscimus, 83, 87. Ad Deum nostris sensibus significandum varie assumptæ, 63.

Crucis supplicium cur præ cæteris a Deo electam, 169.

Crucis Dominica figura, quæ, 104. Crucis Dominica signum et figura, ususque ejus apostolis ipsis et Christianis omnibus frequentissimum fuit, 74, 75.

Cynici Antisthenis sectatores, unde sic appellati, 93.

D

Dæmonis primum peccatum, invidia an superbia, 183. Dæmones peccato suo in horrendas mentis tenebras inciderunt, 190.

Damasceno quomodo fragmentorum Irenæi Græcorum collectio ascribatur, quoniam impediunt, 13, 16.

David sacerdos dicitur, quo sensu, 152.

Decalogi præcepta quot in unaquaque tabula reposita fuerint, diversæ Hebræorum, Græcorum et Latiorum sententias, 101.

Delphona cum Abele genita, juxta quosdam, 80.

Democriti paradoxa, 92, 93.

Deus summus, a Valentiniis *Jao*, a Samaritanis *Jabe*, a Judæis *Aja* appellatus, 37. Deum piaque poeticum sibi fingebant Valentiniis, 84. Deus pura mens dicitur, etiam ab ethnicis, si Lactantio fides, 96. De Deo, quo sensu asseri vel negari potest, quod sit substantia, 56. Dei unitas a Tertuliano et Prudentio quomodo probata, 147. Deus vel unus est, vel infinitus deorum ac mundorum numerus, 82. Deus unicus et solus universorum opifex, 87. Dei unius varia nomina sive Græca, sive Hebræa explicantur, 110. Is qui Deus a nobis dicitur, quomodo ab Arabibus, Turcis, Mahometanis, Persis et Magis appellatus, 28. Deus non otiosus ante mundi creationem, 105. Dei omnipotentis fides, totius religionis Christianæ basis, 49. Apostoli hoc unum Dei Patris epithetum, cæteris prætermissis, initio Symboli adixerunt, 49. Deum ex materi

informi omnia condidisse, quo sensu dicitur, 95. Omnia creavit ex nihilo, 88, 89, 93. Deo soli mundi opus ascribendum, 84. Ex operibus suis natura duce cognoscitur, 85. Ita cognoverunt quidam philosophi, 85. Corporea oculis non posse conspici, Patrum sententia, 83. Non tamen Irenæo ignotus, 85. Deum utrum intuitively viderint Moyses et Paulus ante mortem, 168. Reiragatur Irenæus, 168. Deum ignorantiam laborare Gnostici soli ausi sunt asserere, in hoc ethnicis ipsis pejores, 97. Deus unus et trinus, juxta Irenæum, 42. Vani ergo Valentini gentilis, aliorumque novorum ex Polonia et Transylvania Trinitariorum et Arianorum conatus, 42. Deus unus, Pater, Filius et Spiritus sanctus, 81. Immensus, infinitus, 82. Extra unum Deum nihil, nec ipse extra quidpiam, 82. Aut unus, aut nullus, 82. Deus Pater Verbum emittit sine ulla divisione naturæ, 91. Relative ad Filium et Spiritum sanctum, radix et fons optime a catholicis appellatus, 53. Deum de Deo, lumen de lumine Filium dicentes Patres Nicæni, nihil novi statuerunt, 95. Dei facies, Filius, juxta Clementem, quo sensu, 35. Del visione fruuntur sanctorum animæ, cum primum hujus vitæ vinculis expeditur, 42. Eandem visionem antea vitæ peccata admissa non retardant in martyribus, 42. Deum peccati auctorem esse non posse, constant Patrum sententia, 182. Deus non causa reprobationis, sed ipsimet reprobi, 180. Improbos excicare, quo sensu dicitur ab Augustino, 121. Dei nomen in jurejurando antiquitus usurpatum, 110. Quæ formula præ aliis usitata, 110.

Diabolium tum primum maledictum, cum Deus post hominis lapsum dixit: *Semen mulieris conteret*, etc., Irenæum docuisse, Centuriatorum calumnia, 11. Non ausum fuisse ante Christi adventum blasphemare Deum, Irenæi et aliorum quorundam sententia, temere damnata a Centuriatoribus, 11. Utrum possit aliquando duci penitentia, 198. Cur a Valentiniis Cosmocrator appellatus, 50.

Diaconis cunctis matrimonium licitum esse, ex Irenæo erui non potest, 55.

Di-conissæ et presbyteræ ab apostolis institutæ, quo sine, 73.

Dii inferiores a Valentiniis ~~etiam~~ cognominati, 33. Vox ~~etiam~~ spiritibus inferioribus non solum a Valentiniis, sed etiam a catholicis tributa, 33. Usserius hic emendatur, 33.

Dubioas Moysen a Deo qui vocetur *Jao* leges acceptas tulisse somniat, 29.

Ducenas errores et immunditiam, 93.

Doctrina. In doctrina apostolica nihil ab Irenæo imitatum, 10.

Dominicæ orationis clausula, qua gloria dicitur Deo ~~et ceteris~~, olim nec a catholicis, nec a Valentiniis agnita, 36.

E

Ebionæi quo Evangelio usi sunt, 127.

Ebnos nomen Hebraice quid significat, 76. Ejus errores, 76. Ebion viventibus ipsis apostolis ab Ecclesia defecti, 124.

Ecclesiæ veræ soliusque mira amplitudo, a prioribus jam sæculis, 42. Quanti Evangelii progressus, temporibus etiam apostolicis, in Germania, 43, 44. In Hispania, 43, 44. In Gallia, et aliis Occidentis partibus, 43, 44. In Asia, in Scythia, Palaestina, aliisque Orientis regionibus, 43. In celeberrimis Africa partibus, 43. In inferiori etiam Æthiopia, 43. In omnibus finibus Judææ, 43 et 44. Sannariæ, et Galilææ, 43, 44. Harum omnium, quinam primi apostoli, 43. Ecclesiæ solius catholice tessera, unitas; falsitatis et mendacii divisio, 46. Ecclesiæ veræ nota, universitas et amplitudo, 41, 179. Ecclesia non est absque episcopo, presbyteris et diaconis, etiam latente Græbio, 112. Ecclesiarum omnium consensus, murus æneus hæreticis omnibus merito ab Irenæo oppositus, 42. Romanæ præsertim auctoritas, primatus et successio apostolica videntur a Patribus ac feliciter hæreticis objectæ, 115. In Ecclesia sola catholica nullum doctrinæ, vel fidei caput, sacramentum, ritus, quem Deus per sanctos suos evidentissimis miraculis non probaverit, 51. Ab Ecclesia sola catholica fidei veritas repetenda, 118, 119. Ecclesiæ persecutionibus crevit, 176.

Elias et Enoch quem in locum a Deo translati, 157, 158.

Elipandus Toletanus in synodo Francfordiensi, cur damnatus, 135.

Eliocuth quid significat, 110.

Eloæ vocis expositio, 109, 110.

Elohe, Dehnumen a quo Gnostici fingebant Eloeam, 79.

Eloi, Eloth, quid significat, 110.

Encratitæ Scripturas quæ dicebantur Andrea, Joannis et Thomæ circumferebant, 51.

Evocæ quasdam prophetias litteris commendasse, quorundam Patrum sententia, 100. Enoch et Elias quem i:

locum a Iheri transiit, 157, 187.

EMICUUS quo anno prodit. Infinita volumina scripsit, 92, 93.

EMPHANE, obscenum monstrum; quis, qualis, quidve senserit, tum ipse, tum discipuli, 47. *Monachus* *tristes* auctor, 48.

EPHRAIMUS, Deum blasphemare ante Christi adventum non ausum fuisse diabolum docens, catholicus, 11.

Epri primus apostolus quis, 43.
Episcopatus sanctis olim Patribus formidandum onus, 30.

Episcopus non tam sui ipsius, quam aliorum, juxta Ignatium, 20. Absque episcopo, presbyteris et diaconis Ecclesia non est, etiam fatente Grablo, 112. Episcoporum est legitimos in Ecclesiis ordinare episcopos, non regum, aut magistratum, minus vero populum, 117. Episcoporum successio legitima, certa Ecclesiis nota, qua a cæteris secerantur, 117, 170. Ab his Scripturarum interpretatio, legitima sacramenta, fideique veritas petenda, 117. Successio hæc in Romana Ecclesia perspicua est, 117. Non ita apud Protestantas, 117.

Eucharistia sacramentum ab Irenæo agnatum et propugnatum, 68. In eucharistia præsentia realis Christi corporis et sanguinis, per veram transubstantiationem, ab Irenæo agnita et probata, 164, 185. Suffragantur cæteri Patres, tum Græci, tum Latini, 164. Eucharistia, verum ac proprie dictum sacrificium, ipso fatente ac probante Grablo, 158, 162, 166. In eucharistia sacrificio aqua vino commiscenda, ex traditione apostolica, 174, 185, 186. In eucharistia celebratione, hæc verba: *Per omnia sæcula sæculorum*, quibus sacerdos preces omnes absolvit, apostolorum traditioni referenda, 29. Idem dicendum de his: *Sorsum corda*, etc., 29. *Myseria*, preces in celebratione sacramenti eucharistia fundi solitas, 35. De his Pauli verba, quibus fieri jubet obsecrationes, etc., Patres aliqui acceperunt, 35, 36. Harum clausula, *Per omnia sæcula sæculorum*, utrum fuerit jam in usu, primo Ecclesiæ ævo, 35, 36. *Myseria* verbum, consecrandi significationem habet, sicut et gratiarum actionis, 34. *Amen*, peracto eucharistia sacrificio, a coetu Christianorum universo cantatum fuisse Iustinus et Irenæus testantur, 36. De hac eucharistia quam diversæ protestantium sententia, 177. Eucharistia ad absentes missa, domique asservata, 212. Eucharistia sacrificii caeremonias Gnostici mutarunt, 52. Hæretici tum veteres, tum recentiores sacerdotii munus integrum mulieribus permittentis, reselluntur, 52. In eucharistia vinum aqua mistum adhibebant Gnostici, 54. Circa eucharistiam de sacrificio corporis et sanguinis Christi incommode loquenti Irenæo vim faciunt centuriatores; hic eorum mala fides reprimitur, 12, 15.

Ennuchus reginæ Æthiopum Evangelii prædicator extitit, 198.

EVA, mentiendo, tribus modis peccavit, 193, 196. Ejus peccatum, quia triplo majus Adami delicto, triplici præna punitum, 142. Eva cum Maria sæpius a SS. Patribus instituta comparatio, 142.

Evangelii progressus, temporibus apostolicis, in Germania, 43, 44. In Hispania, 45, 44. In Gallia et aliis Occidentis partibus, 43, 44. In Asia, in Scythia, in Palesina aliisque Orientis regionibus, 43. In celebrioribus Africae partibus, 43. In interiori etiam Æthiopia, 43. In omnibus Judææ finibus, 43 et 44. Samaritæ et Galilææ, 43 et 44. Harum omnium quinam primi apostoli, 43. De quaternario Evangeliorum numero argumentatio Irenæi haud spernenda, 123, 127. Explicatur, 195, 127, 128. Evangelia quatuor duntaxat ab initio probata et recepta, 111. Reliqua pseudo-evangelia jure reprobantur, 111. Quo tempore quisque evangelistarum scripserit, 111, 112.

Evansro quis immediate successit in sede Romana, 117.

Exomologesis, vide *Confessio*.

Exorcismorum in nomine Jesu adhibitorum, etiam ab his qui Christiani non erant, efficacia, 83.

Extrema unctio, vide *Unctio*.

F

Ficus, arbor vetita ex cujus fructu comederant primi parentes, 145.

Fide sola sine operibus hominem justificari nusquam dixit Irenæus, 111. Hermannii cujusdam temeritas castigatur, 111. Fidem solum ad justificandum sufficere, impurus Simonis, Valentinianorum, Eunomianorum, necnon pseudo-apostolorum error, 12, 71. Fide sola absque legis naturæ observatione Patres ante legem promulgatam justos fuisse, citra errorem a centuriatoribus asserti non potest, 12. In fide, sicut in operibus, sua potestas arbitrium homini a Deo servatum fuisse recte asseruit Irenæus:

temeraria ergo centuriatorum criminatio, 12. Fides recta mutis hæreticorum pugnis illustratur et confirmatur, 91. Fides nostra una et eadem ac veterum omnium Patrum, 130. Fides duplex, juxta theologos, infusa et acquisita, 181. Fidem in futuro etiam seculo permanseeram, non unius Irenæi sententia, 103. Quo sensu accipienda, 103.

Filius, Deus unus est rerum omnium conditor cum Patre et Spiritu sancto, 131. Duræ quædam Patrum loquendi formulæ explicantur, 151. Filius, unus Deus natura cum Patre, persona tantum distinctus, 83. E Patre prognatus, veluti lumen e lumine, 91, 93. Facies Patris juxta Clementem, quo sensu, 35. Quo sensu mittitur, 91. Quo sensu dicitur Patris ministrare, 181. De Filii divinitate, æternitate et consubstantialitate pie et orthodoxe sensit Irenæus, 42, 70, 102, 106, 131, 146. Filium Dei Patrem ignorare contendebant Gnostici; utrum pariter Origenes, 96. Filius Dei per metaphoram Logos vocatus, juxta Mathiam Flaccum Illyricum, 50.

FLOMMI dogma de monarchia creatoris, a Marcionis vel alterius cujusdam hæretici errore diversum ac magis impium, 16. Valesius emendatur, 16.

G

Gallia Comata tertia pars, Celtica et Lugdonensis vocata, 21. Gallia quanto animi ardore Evangelium sunt amplexata; quinam primi apostoli, quotque in eas missi apostolici viri, 43, 44.

Generatio Verbi, vid. *Christus*.

Gentiles ob spretram legem naturalem a Deo judicandi, 173, 174.

Gentilismus quandiu stetit, Christiani ab idolothytis caverunt, 50, 51.

Gentium vocatione vix abstrusius mysterium, quodque Judæis et apostolis ab initio majus negotium facessiverit, 45.

Germania, apostolorum sæculo, jam Christo nomen dederant, 43, 44. Earum quinam primi apostoli, 43, 44.

Gigantes, utrum vere exstiterint, 105. De eorum ortu et proceritate plura narrat sacri et profani, 105. Nephilim cur appellati, 103. De eorum conatibus quid fabulantur profani, 103. Eorum impletas quæ, si Veroso lides, 199.

Gnostici apostolis coævi fuerunt, 126. Quot eorum species, 78. Fungis recte comparantur, 78. Eorum errores ac deliria, 78 et seq. Ficta et obscura nomina suis Æonibus imponebant, 79. Tot deos constituiebant, quot Æonas et angelos, quotque affectiones ipsis inesse somnabant, 81. Gnosticorum delirium, Adæ et uxori ejus tunicas pelliceas a Deo datas, ipsam carnem humanam fuisse, 30. Ea de re Joannes Hierosol. ab Hieronymo reprehensus, 50. Eorum deliria e Platonis ideis fabricata, 86. Ex Democrito et Epicuro desumpta, 86. Plura ad imitationem poetarum conficta, 79. Suas de mundi principio et auctore fabulas ab Orpheo et Hesiodo mutuati sunt, 84. Ea quibus ineffabilem in divinis fecunditatem descripserunt, seu potius detorparunt, ex Hesiodi, Orphei aliorumque profanarum fontibus hausere, 28. Gnosticorum artes magicæ, 75. Ipsi a Satana producti in scandalum ac opprobrium Ecclesiæ, 75. Metempsychosin Pythagoricam admittentes, Pythagoricis ipsis pejores erant, 73. Philtris utebantur, 53. In hoc profanis ipsis pejores, 75. Eorum impietates, 74. Quorundam imagines supremo cultu venerabantur, 74. Eorum antesignana vana et deteriora Judæis contra fidem catholicam præcipua capita audebant, 19, 20. Sceleratos ac reprobos quosdam justificabant, justos vero ac sanctos inferis mancipabant, 80. Quam lascivi et impuri fuerint, 51. Multas nuptias admittabant, 78. Gnostici utrumque sexum corrumpebant impudicam mulierum ministerio, 73, 74. Gnosticos infames, quibus impositis nomenclaturis detestarentur SS. Patres, 47. Gnostici importune hæc inculcabant: *Querite et invenietis*, etc. Cur, 20. Remissionem peccatorum, non Joannis, sed Christi baptismate conferri censebant, 66. Illis in hoc Protestantas deteriores, 66. Gnosticorum secum invicem pugnas imitantur Protestantas, 92.

Græcis post sacros ordines uxores, quas ante duxerant, domi retinere semper fuit permissum, 55. Ab iisdem continuisse verisimillimum, Petri exemplo, 55. In Græcorum moderandis Ecclesiis Romana Ecclesia etiam ab initio auctoritatem suam interposuit, 117. Nec id Græcis episcopis ingratum, 117. Gratiam Dei ad servandam legem naturalem necessariam fuisse vult Irenæus; vana ergo Centuriatorum criminatio, 12. Gratiam per mortale peccatum amitti qui negant, aberrant, 143.

H

Hæmorrhøissa. Ab hæmorrhøissa Christi imago palam erecta in accepti beneficii monumentum, 74.

Hæresiarchas omnes, ignari, 125. Recentiores non nisi incerta, trepidante, imo et repugnante conscientia errores suos sparserunt, 119. Hæresiarcharum in erroribus propagandis artes, 52.

Hæresis omnis, spiritalis idololatria, 60, 70. Hærescon omnium tum veterum, tum recentiorum novitas originis, ipsarum ruina, 119.

Hæretici, nec catholici, nec Christiani appellandi, sed a principe sectæ cognominandi, 71. Id etiam imperatoris legibus olim sanctum, 71. Ethnicis ipsis pejores, 87. Neoterici nostri infestis sese mutuo dictis discernunt, 87 et seq. Hæretici utroque morbo sæculis omnibus, luxurie et avaritia laborarunt, 29, 30, 31. Eorum ambitio et superbia, 96. Hæretici omnes indocti ac superbi, 125 et seqq. Hoc ab omni ævo quasi hæreditario jure possident, ut speciosis titulis se suosque cætus adornent, 47. Mulierum ministerio in spargendis suis erroribus utuntur, 74. Hæretici varii varias Deo detraxerunt perfectiones, 97. At soli Gnostici scientiam Dei ab ethnicis ipsis intactam labefecerunt, 97. Tum veteres, tum recentiores, suos errores et blasphemias veluti Evangelium venditant, 126. Librorum sanctorum corruptores, 210. A recentioribus depravata Scripturæ, 210. Hæreticis Satanas semper adest, sicut piis Ecclesiæ Dei pastoribus Spiritus sanctus, 52. Utrum vera miracula edere possint, disputatur inter theologos, 106 et seq. Irenæus et alii quidam negant, 106 et seq. Eorum assertio pluribus exemplis tum veteribus, tum recentioribus astruitur, *ibid.*, 107. Contraria sententia quibus innititur auctoritatibus, *ibid.* Hæreticorum sectæ veris semper miraculis destituta, 51. Vana igitur, nec a Deo, hæreticorum missio, 51. Hæreticorum sectæ nusquam unæ, sed semper divisæ. Unitas soli Ecclesiæ catholicæ conveniens, 46. Mutuis hæreticorum pugnis fides recta illustratur et confirmatur, 91. Hæretici sub ovina pelle lupi rapaces, 20. Ab his semper cavendum, 20. Adversus hæreticos decertandum semper, nec ullo pacto in eorum sceleribus connivendum, 21. Adversus eos efficax et validum præscriptionis argumentum, 119. A Tertulliano feliciter olim usurpatum, nec minus Neotericis formidandum, 119.

Hæbrei a sinistra ad dexteram, Latinorum more, scribunt, dum aliis characteribus suas voces expriment, 100.

Hebraicæ litteræ utrum reliquis omnibus inventionem et usu priores, 100. Quis earum inventor, 100. Decem primæ ab aleph usque ad jod, cur præcipuè vocantur, 100. Hebræicam linguam accipere videtur Irenæus pro vulgari, quæ populus utebatur: Hæc Chaldaica primum fuit seu Syriaca, postea Hierosolymitana dicta est, 109.

Helicesaitæ de libro quodam e cælis sibi delapso quid effutiebant, 50.

HELENÆ, Simonis Magi scortum, 70. Mater omnium dicta, etc., 70. Stesichorum ab ea excæcatum et illuminatum tradit fabula, 70.

HERACLEON paria cum Valentino sensit, 84.

HERMES philosophus in Ægypto post Moysen claruit, Τημεριστος vocatus; quemam ab ipso conscripta feruntur. 98. Quanti æstimanda ejus scripta, 166. Quis ipse fuerit, 167.

HESTODUS de Pandora quid fingit, 93. Post Orpheum, chaos omnium esse rerum principium asseruit, 9. Ex Hesiodi, Orphei aliorumque profanorum fontibus hauserunt, quibus ineffabilem in divinis fecunditatem describerent, seu potius deturparent Gnostici, 28.

Hispani apostolorum sæculo Christo nomen dederunt, 45, 44.

Hispania. In Hispania evangelicæ doctrinæ miri progressus, temporibus apostolicis, 45, 44.

HOMÆUS, cur ita vocatus, quæ ejus patria, 92. De ætate ejus convenire difficillimum, 92.

Homo. Ad hominis formationem, ex Irenæo, corpus, anima et spiritus requisita, quo sensu, 188. Hominem ad imaginem Dei non conditum, sensisse Irenæum, Centuriatorum mendacium, 11. Non esse conditum a Deo perfectum, Irenæum citra errorem dixisse, adversus Centuriatores probatur, 11. Hominem etiamnum esse liberum et suæ potestatis, unanimis Patrum sententia, 148. Redemptio officium adimplere non potuisset, ex Irenæo et omnibus theologis, 154. Homo judicabitur juxta opera sua, 105. Hæc attendant solum fidei assertores, 105. Primo homini duæ uxores a Judæis affectæ, ex quibus genealogiæ infinitæ, etc., 19. Hominis ætates septem ex Hippocrate, 98. Primi homines utrum adeo longævi, 146.

Humaniores litteræ a SS. Patribus commendatæ, 92. Hydra. De Hydra Lernæa quid narrat fabula, 80. Huic monstro Gnostici comparati, 80.

Hydroparastatæ, vid. Continentes.

Hypostatitæ unio duplex in Christo, juxta Bezam, 76. Refellitur, 76.

Hystera, quid juxta Gnosticos, 81.

I

Idearum constitutio minus grata antiquis Patribus, 86. De his multa disputatio inter summos philosophos, 86. Ex ideis Platonis fabricata Gnosticorum deliria, 86.

Idololatriæ ortus et progressus unde petendi, 199. Idololatria spiritalis, hæresis omnis, 60.

Idolothytis (ab) Christiani caventur, quandiu gentiliismus stetit, 30, 31.

IGNATIUS epistoliarum auctoritas apud antiquos, 199. Ejusdem ad Magnesianos epistolam recentiorem esse Valentino ac spuriam probare conantur ex Irenæo Dallæus et Blondellus, sed vane, fatente Grabio, 47, 48.

Ignorantia fidelis, melior quam temeraria scientia, 102. Utrum ignorantia Christus laboravit. Vide *Christus*.

Imaginum Christi et apostolorum nullum in Ecclesia fuisse olim usum Protestantium calumnia, 74. Refellitur, 74.

Imago Dei per Adæ peccatum perita in eo ac posteris ejus, juxta Irenæum et quosdam alios, quo sensu, 153. Imperium Romanum, vide *Romanum*.

Infans. De infantum baptismo apostolica traditio ab Irenæo confirmata, 98. Eadem etiam a Patribus Irenæo tum prioribus, tum posterioribus asserta, 98.

Infernus. De inferni loco ac supplicii æternis quid credendum, 204. Inferni flammæ Christum aliquando propeppum esse Gnostici antiqui blasphemabant, 96. Ad inferos Christi descensus, fidei dogma, 205. Utrum Symbolo additum, 204.

Infideles, vid. Gentiles.

Innocentes (SS.) vere martyres, 151.

Interpres LXX Spiritu sancto afflatus asseruere veteres Patres, 157. Vide *Scripturæ interpretes*.

Irenæus quo anno et quo imperante natus juxta Dodwellum, 13, 14. Ejus sententia refutatur, 15, 14. Quo p. riter anno diem clausit extremum, 13. Mortis genus incertum, 14. Irenæus, sicut et is, ad quem libros adversus hæreses scribit, forte Asiaticus fuit, 54. In Irenæi jugulum quibus modis Lutherani invadunt, 10. Repelluntur, 10. Irenæum nunquam sacras perlegisse Scripturas, nec Symbolum intellexisse; multa protulisse in Christum pestifera; multa temere commutasse, et ab apostolica doctrina deflexisse, totidem Calvinianorum calumniæ, refelluntur, 9. Irenæum catholice de Spiritu sancto non sensisse calumniarum Centuriatores, 10. Refelluntur, 10. Item eum, Spiritum sanctum nusquam Deum asseruisse, 150. Sensisse diabolum tum denum corpisæ labi, cum hominem seduxit, 11. A Valentini gentilis, circa Verbi ac Spiritus sancti consubstantialitatem, calumniis vindicatur, 122. Solis Scripturarum præsidis Gnosticos impugnasse, Erasmi assertio emendanda, 115. Irenæus quid sensit de animarum quibus nihil expandum superest sorte, tum cum e corpore exeunt, 204. Infirma ejus argumenta, 204. Ejus sententiæ de animarum post mortem character ac figura explicatur, 108. Septem sacramentorum Ecclesiæ catholicæ acerrimus propugnator, 68. Irenæus ignorantiam Christo simpliciter nunquam tribuit, 104. Ejus mens explicatur, 104. Vide *Judicii dies*. Christum anno ætatis 30 baptizatum, quadragesimo docuisse passumque fuisse quinquagesimo asserens, inimico dente nequaquam carpendus, 12. Improbabilis ejus sententia, 98. Ab Irenæo libri adversus hæreses Græce scripti, 15. Utrum Latina eorum versio Tertulliano et Cypriano recentior, Dodwellus affirmat, 15. At minus probabiliter, 15. Verisimilius illa Irenæo cœva, vel saltem nuper defuncto adornata, 15. Et quidem a Gallicano scriptore, 15. Genuinus quis titulus operi præfixus, 15, 19, 81. Textus Græcus in capita, et quidem minutiora, quam quæ in Latina versione, jam olim distinctus, *ibid.* Codices Græci hæctenus incogniti, *ibid.* Græcorum fragmentorum collectio, rectene Damasceno ascripta, *ibid.* et 16. De interpolatione Claromontani *Parallelorum* codicis, quæ conjecturæ, *ibid.* Vossii codicis Latini librum quintum in sine magna parte mutilum quemam probant, 16. Irenæi quinque *Adversus hæreses* libri, an primi omnium ab eo conscripti, 14, 21. Hi non uno impetu editi, sed singuli prodire, 14, 21. Ab Irenæo non adeo sene, necdum episcopo, sed presbytero conscripti, 15. Quo tempore, statuere difficillimum, 14, 21. Irenæum ipsum suum opus non convertisse facile conjicitur, 18. Irenæi liber quintus a Gallasio primum in capita distinctus, 17. Ab Irenæo

liber *De ogdoade* qua occasione elaboratus, 16. Florino non instar epistolæ scriptus, 16. Quod apud Hieronymum *ἡ ὀγδοὰ* inscriptus legatur, non Hieronymi erratum, 16. *De octava* tamen non bene vertit, 16. *Octonationem* melius reddidisset, 16. Irenæi ad Victorem episto 2, et *De Paschate* *ἀπὸ* unum idemque scriptum juxta Dodwelium, 16. Emendatur, 16.

J

Jabe vox quædam a Samaritanis summo Deo tributa, 37.

Jaldaboth vox, quo sensu a Gnosticis usurpata, 79.

Jao quid, 29. Hoc nomen a paganis soli attributum, 29. Dei nomen, 79. Eo summus Deus a Valentinianis designatus, 57.

Jaoth quid significat, 110, 111.

Jehovah nomen, quo sensu prisci dicebant ineffabile, 69, 60.

Jejunia primis Ecclesiæ temporibus quam rigide observata, 51. Ante-Paschalia diversimode celebrata, 215. Locus Irenæi ea de re difficultis, ex Epistola ad Victorem, Græbrius explicare nititur, 213.

Jesus nomen Hebraicum est, non Græcum; ejus origo et significatio, 99, 101. Eiusdem litterarum numerus mysticum quid continet, *ibid.* Sibyllam Cumanam hujus pariter nominis litterarum meminisse ferunt, *ibid.* Gnostici ex nominis *ἱησοῦς* litteris, syllabis et numeris ipsis respondentibus signata sua confirmare nitentes hallucinantur, *ibid.* Jesus nomen Græce 888 numerum quomodo reddi, 59. Ogdoas insignis cur a Marco dicebatur, 57.

Ἰουάννης, quo tempore scripsit, 111, 112. Ejus discipuli qui, Irenæus eos vel præceptores habuit, vel facile convenire potuit, 200.

Judæi. A Judæis plurima e sacris Bibliis deleta in odium Christiani nominis, si Justino fides, 156. Judæorum priscom opinio, tabernaculi structuram Dei instinctu ita comparatam fuisse, ut integram totius mundi et præsertim hominis, fabricam repræsentaret, 127. Imo tabernaculum istud manufactum res celestes adumbrasse persuasi fuisse, 127. Hinc prisci Christiani suam Ecclesiam tum cum cælesti Jerusalem rebusque supernis, tum cum mundo ejusque conditione comparabant, 127. A Judæis duæ uxores primo homini affectæ, ex quibus genealogiæ infinitæ, etc., 19. Judæos in errore metempsychoseos tandem incidisse Justinus credit, 107. Nec injuria, 107 et 108.

Judæicam linguam pro genuina illa Hebræa, qua Vetus Testamentum scriptum est, Irenæus accipere videtur, 109, 110.

Judicii diem Christum ignorare, quo sensu dixit Irenæus, 104. Marci verba, quibus asserere videtur horam et diem judicii Christum æque ac angelos latere, olim torquebant quidam hæretici, ut ipsum Patri homouosion negarent, 104. Judicii diem et horam quo sensu nescire se proficitur Christus, 105. Ignorantiam Lutherani Christo tribuentes, a Luthero ipso redarguuntur, 105. Ante judicium unamquamque gentem dignam habitationem percipere scribens Irenæus, temere a Centuriatoribus redarguitur, 13.

Justi omnes, reges et sacerdotes juxta Irenæum, quo sensu, 152. Nullatenus Protestantium hæresi patrocinantur, 152.

Jovinus martyr, Deum blasphemare ante Christi adventum non ausum fuisse diabolum docens, nil a fide alienum sensit, 11.

Justitiam originalem et charitatem peccato perdidit Adamus, et nos in ipso, 145. Justitiam ergo originalem donum esse supernaturale, aut gratiam per mortale peccatum amitti qui negant, aberrant, 145. Justitia vera coram Deo non sola fide, sed et spe et charitate et bonis operibus consistit, juxta Irenæum et ejus sæculi Patres, 42. Centuriatorum calumnia retunditur, 42. Ad justitiam et opera bona prophetas et apostolos, quod in nobis id situm sit, hortatos Irenæus scribens, erroris temere a Centuriatoribus postulat, 12.

Juvenis in Evangelio Christo respondens servasse se mandata, num mendacii reus, 154.

L

LATONA Cæli-filia, 98.

Lazarus resurrectio, postulantis a peccatis resurgentis symbolum, 189, 190.

Lazari et divitis narratio utrum omni ex parte parabolica, 147.

Legalia utrum vacua tantum signa, 156.

Legem ante promulgatam Patres justos fuisse legem naturæ etiamsi dixisset Irenæus, non nisi temere carpere, 12. Legis datæ non postrema ratio, idololatria, 153, 156.

Liberatio, formula qua-dam confessionis a Judæis adhibita, cui vim magnam tribuunt, 54. Illa duplex, altera quæ matutinis precibus additur, altera quæ vespertinis, 54. Vid. *Redemptio*.

Libertatem per peccatum non penitus sublatam, Patrum sententia, 155. Protestantis refellitur, 155.

Libertini cur vocati, qui ex Anabaptistarum secta prodire, 22.

Liberum hominem esse etiamque et suæ potestatis, unanimis Patrum cum utriusque Testamenti Scripturis sententia, 148, 180. Liberum hominis arbitrium distincte non fuisse ab Irenæo constitutum, Centuriatorum calumnia, 11. Refellitur, 12.

Lixus utrum immediate Petro in Romana sede successerit, 117.

Liturgiæ Jacobi, Clementis, etc. vel suppositæ vel interpolatæ, 56. In his tamen omnibus ritus expressi, quique jam olim ubique inter sacra mysteria usitati fuisse, ad apostolicam traditionem referendi, 56. In liturgiis Græcis invocatur Spiritus sanctus, ut panem et vinum in Christi corpus et sanguinem vertat, Græbio fatente, 54.

Lor utrum ebrietate ac inceptu peccaverit, sicut et filia, 172. Nihil hac de re judicandum temere, 173.

Lucas quo tempore scripsit, 111, 112. An ante Pauli exitum, 111, 112. Virginis Mariæ, simulque SS. apostolorum Petri et Pauli imagines depinxisse traditur, 74.

Lugdunensis et Celtica, vocata pars tertia Galliæ Comata, 21.

LUTHERUS, ipso fatente non nisi incerta, imo et repugnante conscientia, errores suos sparsit, 119. Prorsus ignarus, fatentibus Helveticis ministris, 125. Suismet auditoribus et discipulis infestus, 88.

Lutherani secum pugnare, nec de pluribus fidei articulis inter se convenire posse conviucunt, 91. Inde tot sectæ, a sese mutuo discrepantes, 91. Tot diversæ fidei confessiones, 91. Idololatriæ rei, 60. Plurimi, novi Sadducæi merito appellantur, 109. Sacramentarium censura quales habendi, 87, 88. Lutheranorum in expungendis ex divinatorum librorum catalogo quibusdam libris, impletas arguitur, 112. Eorum convicia in SS. Patres et martyres, 153, 154. Quibus modis in Irenæi jugulum invadunt, 10. Repelluntur, 10.

Luxuries et avaritia duæ res, quæ maxime homines ad malum impellunt, 29. Hæretici utroque morbo sæculis omnibus laborarunt, 29 et 50.

M

MAHOMETI et discipulis quomodo conveniant quæ de Antichristo narrantur, 197, 200.

Mam, quid significat, et unde oritur, 121, 122.

Mammona, dictio Syriaca juxta Hieronymum, quid significat, 121, 122.

Manichæi scripturam quamdam legebant blasphemis refertam, cui *Thesauri* nomen dabant, 51.

MARCIONIS hæretici fortuna quæ, 77. Errores, 77. A quibus impugnati, 77. Quam late sparsa ejus hæresis, 77. In rejiciendis mutilandisque Scripturis audacia, 77. Os diaboli recte appellatus, 77. Quot ab eo statuta principia, 144, 145. Deum duplicem admittebat, 82. Refellitur, *ibid.* et 83. A Marcione liber ex Evangeliorum et Apostoli mutilatis ac depravatis sententiis concinnatus, isque ab eo apostolicus dictus, 51. Plures Novi Testamenti partes rejiciebat, 129.

Marcionitæ quam late sparsi, 77. Eorum errores, 77.

Marcus evangelista, quo tempore scripsit, 111.

Marcus Magus qui tractum Rhodanensem hæresi sua infecti, ab eo diversus qui Gnosticorum errorum in Hispania disseminator exstitit, 53. Hieronymus emendatur, 53. Aliquando ante adultam Irenæi ætatem hæresim sparsit, 61. Non tamen a Clemente Romano damnata, 61. Tria præstigiaria ejus exempla, 52. Ejus errores, 56.

MARIAM Dei Christi matrem et virginem concepisse, et virginem genuisse, et post partum virginem permansisse, integra fide credendum Augustinus censet, traditione nixus, 115. B. Mariæ integritatis et pietatis assertor et vindex Irenæus, 152. B. Mariæ donum prophetiæ ab Irenæo tributum, nec immerito, 124. Illam cautum *Magnificat*, exscribente Luca, dictasse, quorumdam sententia, 124. Catholice ab Irenæo patrona et advocata assertur; temeraria ergo Centuriatorum criminatione, 15. B. Mariæ Virginis honor a Protestantibus impie violatus, 140. Eorum conviciis opponenda Patrum; tum Græcorum, tum Latinorum scripta, quibus summis honorum titulis exornatur, *ibid.* et seqq. B. Mariæ invocato astruitur, ex Patribus, 193. Mariæ virgini prius et privatim post resurrectionem Christus manifestum se fecit, 204. Mariæ cum Eva sapius a SS. Patribus instituta comparatio, 142. Callisius perstringitur, 142.

Martyrii prerogativa quæ, 42.
 Martyrum historiæ non tantum olim publice legi solitæ in templis, verum etiam in tabellis graphice depictæ, 74, 75. In martyribus anteaactæ vitæ peccata admissa Dei visionem non retardant, 43. Martyres nulli extra Ecclesiam, 176.
 Materia nec cœterna Deo, nec ingenta, sed a Deo creata, 88, 95. Materiam origo, juxta Pythagoricos, 94. Materia, corporalis potentia, actu vero incorporalis juxta Platonem, si Origeni fides, 58. Valentiani ex hoc fonte hauserunt, 58.
 MATRIÆ Placci Illyr. de Filio Dei error, 50.
 Matrimonii sacramentum ab Irenæo agnitum et propugnatum, 68, 69, 71. Matrimonium sacerdotibus, diaconis et monachis cunctis esse licitum, ex Irenæo erui non potest, 53. Neoterici refelluntur, 53. Asiaticis et Græcis, post sacros ordines, uxores quas ante duxerant domi retinere semper fuit permissum, 53. Ab hisdem continuisse, verisimillimum, Petri exemplo, 53.
 MATTHÆUS (S.) quo tempore scripserit, 111, 112. Matthæi Evangelium Hebraice scriptum quomodo conservatum, 111. Matthæum evangelistam aberrasse in recensenda Christi genealogia, Anabaptistarum error, si Sixto Sen. fides, 139. Refelluntur, 159. Matthæi Evangelio utebantur Cerinthiani, ex parte tantum, 78.
 Mediatorum titulus, isque nec vanus nec inefficax, quibusdam sanctis a Deo communicatus, 13.
 MELANCHTHON quam inconstans fuerit, non nisi dubia imo et repugnantia conscientia, errores suos sparsit, 119.
 MELISSIGRUS, prius Homeri nomen, 922.
 MENANDER comicus a Theophrasto institutus, quis et qualis fuerit, 96.
 MENANDRI hæretici origo, dogmata et perditii mores, juxta Eusebium, 71.
 Metempsychosis quibus accepta refertur, 107, 108. Judæos in hunc tandem errorem incidisse Justinus credit, 107. Nec injuria, *ibid.* et 108. Expoditur ab antiquis, *ibid.*
 Millenarii regni fabulæ non primus auctor Irenæus, 206. A quibus contraxit, et a quo fonte dimanavit error, *ibid.* 207. Infirma ejus argumenta, *ibid.*
 Miracula vera utrum hæretici edere possint, disputatur inter theologos, 106. Irenæus et alii quidam negant, 106. Eorum asseritio pluribus exemplis tum veteribus tum recentioribus astruitur, *ibid.* et 107. Contraria sententia quibus innititur auctoritatibus, *ibid.* Miracula vera edi non possunt ab hæreticis in falsi confirmationem, 51. Ad solam Ecclesiam catholicam pertinent vera miracula, *ibid.*
 Missa. In Missæ sacrificio verba hæc perantiqua *Suum corda*, etc. Tum apud Græcos, tum apud Latinos, 166. *Vid. Sacrificium.*
 Mithra apud ethnicos, quid, 75.
 Mo'och, idolum Ammonitarum, 153.
 Monachis cunctis matrimonium licitum esse, ex Irenæo non nisi temere eruitur, 55. Neoterici refelluntur, *ibid.*
 Mo'ochus, quomodo auctor Epiphaneus, 48.
 Mosalarum institutum occasio quæ, 156.
 Mosæica lex, *vid. Lex.*
 Moyses et Paulus, utrum intuitive Deum ante mortem viderint, 169. Refragatur Irenæus, 168.
 Moyses et alii prophetae, Dei essentiam in hac vita non viderunt, 65. Moyses uxor, quomodo dicitur Æthiopiassa, 168. Moyses Hermæus Trismegisti nomen apud Ægyptios consecutus est, cur, 98. Moysen a Deo, qui vocetur *Jao*, leges acceptas tulisse Diodorus somniat, 29. Moyses nomine libri quidam a Sethianis conscripti, 51.
 Mullerum ministerio hæretici in spargendis suis erroribus utebantur, 74.
 Mundi opus esse indignum Deo, Marcionitarum blasphemiam, 85. Refellitur, 85. Mundi opificium soli Deo ascribendum, 84. Utrum post resurrectionem permansurus sit, 199. Ante mundi creationem Deus non otiosus, 105. Quid fecerit, questio inutilis et responsione indigna ex Aug., 105. Ethnici mundum æternum putantes, questio et hæc Christianos olim exercere, 105. Quod tradit Origenes, Talmudicas fabulas respicit, 105. Convenientius respondeatur, 105. De mundi principio et auctore fabulas suas Gnostici ab Orpheo et Hesiodo mutuati sunt, 84.

N

Nazareth quo Evangelio nisi sunt, 127.
 NEUMONUS idololatriæ forte primus auctor, 199.
 NERO. A Nerone Petrus apostolus in gratiam Simonis Magi neci traditus, 20.
 NEROENSIS propriis manibus Christi crucifixi imaginem sibi efformasse dicitur, 74.

Nicolaitarum secta parum duravit, 76. In Cæsariam hæresim demutata, juxta Tertull., 76. *Vid. Nicolaus.*
 NICOLAUS quis et qualis fuerit, 76. Ejus vel sectatorum errores, qui, 76. Vivis ipsis apostolis ab Ecclesia defecit, 124.
 Nos temporibus homines Deo fructificare non potuisse, ob commissos his transgressores angelos, citra errorem Irenæum docuisse, adversus Centuriatores quomodo probatur, 11.
 Numerus omnis par aut impar, isque rerum omnium principium, juxta Pythagoricos, 94. Numerus quaternarius quanto in honore apud Pythagoram, 22. Numerorum superstitione applicato unde a Gnosticis desumpta, 80. Numerorum rationalis res quæcunque determinata, juxta priscos tam ethnicorum quam Judæorum et Christianorum philosophos, 127.

O

Occidentales Ecclesias omnes Romanæ, ut capiti suo, perpetuo adhærisse, unde liquet, 114, 115.
 Occidens. In Occidente miri doctrinæ evangelicæ progressus, temporibus apostolicis, 45.
 Oceani fluxus et refluxus causa, quæ, 105. Frigide nodum solverunt philosophi, *ibid.*
 Oculis corporeis Dei majestatem conspici non posse, Patrum sententia, 85. Nec tamen propterea ignotus, *ibid.*
 Ogdoadæ (liber de), qua occasione ab Irenæo elaboratus, 16. Florino non Instar epistola scriptus, 16. Quod apud Hieronymum *liber octidoadæ* inscriptus legatur, non Hieronymi erratum, 16. De Octidæ lamina ille non bene vertit, 16. *Octidationem* melius reddidisset, 16.
 Olei et chrisimalis in baptisate sacras unctiones, universæ per orbem Ecclesiæ ab apostolis acceptas retinere, 67. Magdeburgentium refellitur temeritas, 67.
 Omnipotentis Dei fides, totius religionis Christianæ basis, 49. Apostoli hoc unum Dei Patris epithetum, cæteris prætermisissis, initio Symboli affixerunt, 49.
 Opera bona ad salutem non esse necessaria, Simonis Magi et Valentini dogma, 50, 71. Protestantibus his ipsis deteriores, quomodo, 50, 71. Operum bonorum necessitas contra Magdeburgenses demonstratur, 166. Absque operibus hominem sola fide justificari, nusquam dixit Irenæus, 111. Hermanni eujusdam temeritas castigatur, 111.
 Ophitæ, *vide Sethianæ.*
 Oratio Dominicæ clausula, qua gloria Deo dicitur *deus pater omnipotens*, olim nec a catholicis, nec a Valentianis agnita, 56.
 Ordinationis sacramentum ab Irenæo agnitum et propugnatum, 68.
 Oriens. In Oriente miri doctrinæ evangelicæ progressus, temporibus apostolicis, 45, 44. Reges quidam miraculis Christi adhuc in Palestina agentis, pertracti, 43, 44. Orientis Ecclesiæ quanti Romani pontificis auctoritatem fecerint primis Ecclesiæ temporibus, 118. Romana, ut capiti suo, perpetuo adhæserunt, 115.
 Oricænes, Deum blasphemare ante Christi adventum non ausum fuisse diabolus docens, catholicus, 11.
 De Originali peccato perspicua Irenæi sententia, 192. Solo baptisate, etiam in parvulis fidelium, deleri potest, 192.
 ORPHEUS. Ex Orphei, Hesiodi aliorumque profanorum fontibus hauserunt, quibus ineffabilem in divinis fecunditatem describerent, seu potius deturparent Gnostici, 28.

P

PALAMÆDES quatuor litteras Græcas invenit tempore belli Trojani, 60.
 PANDORA. De Pandora quid fingit Hesiodus, 93.
 Paradisum visibilem negare, Seleucianorum et Hermisiorum hæresis, 50.
 Paschalis vox, unde deducta, 155. De ejus celebratione varia Ecclesiarum disciplina, 212. *De Paschate* Irenæi *liber*, ejusque ad Victorem epistola, unum et idem scriptum juxta Dodwellum, 16. Emendatur, 16.
 Passiois Christi utilitas et efficacia, 191.
 Pastoris libri auctoritas quæ, varia proponuntur judicia, 167.
 Pater relative ad Filium et Spiritum sanctum radix et fons optime a catholicis appellatus, 55. Verbum emitit absque ulla naturæ divulsione, 91. Patris facies, Filius, quo sensu juxta Clementem, 55. Deum Patrem passionibus et molestiis subjiciebant Gnostici, 95. Ab his non abhorruit Lutherus, 95, 96.
 Patres ante Christum natum mortui, non recta in cælum evolarunt, juxta Irenæum, 85. Hi justificari non poterant nisi per fidem in Deum et Mediatorem, 85. 85.

Patres veritati et simplicitati, magis quam eloquentiæ studebant, 21. Peritissimi ipsi fuerunt et acutissimi philosophi, 92. Conviciis proscinduntur a Lutheranis, 133, 134. Eorum impietas arguitur, *ibid.*

Patriarchæ cur tam longævæ, 186.

PAULUS et Moyses utrum intuitive Deum in hac vita viderint, 168. Refragatur Irenæus, 168. Pauli ad Corinthios et Ephesios Epistolæ quo tempore scriptæ, 112. Paulum integrum rejiciebant Corinthiani, 76.

Peccati auctorem Deum esse non posse, constans Patrum sententia, 182.

Pellicæ protoparentum tunicæ mysticæ ab Origene explicatur, 56.

Pentecostes observatio, apostolica, 214. Ejus tempore flecenda non sunt genua, 214.

Persecutionibus crevit Ecclesia, 176.

Petrus et Paulus Romæ evangelizarunt et fundarunt Ecclesiam; at Petrus longè prius Paulo annuntiavit, 112, 117. Petrus apostolus a Nerone in gratiam Simonis Magi neci traditus, 20. A Petro quis primus, secundus ac tertius in Romana sede successerit, 117. Conciliatur difficultas, 117.

Philosophi, hæreticorum patriarchæ, 92. Philosophica studia nequaquam damnanda, 92.

PLATO tria statuit principia, Deum, materiam et ideam, 38, 93. Ejus philosophia a vera Christianorum religione non multum abhorret, 143. Platoni idem Deus, et justus, et bonus fuit, neque duos cum Gnosticis commentus est, 145. E Platonicis ideis fabricata Gnosticorum deliria, 86.

Pœnitentiæ sacramentum ab Irenæo agnatum et propugnatum, 68. Pœnitentiæ et satisfactionis necessitas in Adami pœnitentiâ præmonstrata, 145. Pœnitentiæ publicæ in prisca Ecclesia usitatam fuisse, ex Irenæo liquet, 53. Ejus modus quis, *ibid.* et 54. Vide *Confessio publica*.

POLYCARPUS quo anno martyrio coronatus, 117, 118. Romanam Ecclesiam consulturus Roman venit, quia illa erat omnium prima, 212. Ei fragmenta quædam ascripta, 118.

Potestatibus secularibus honor et obedientia præstanda, 196.

Præcepta Decalogi quot in unaquaque tabula reposita fuerint, diversa Hebræorum, Græcorum et Latinorum sententia, 101.

Præscriptionis argumentum hæreticis, cum veteribus, tum recentioribus formidandum, 119.

Presbyteri, ipso fatente Græbio, episcopis inferiores, jam ab apostolorum ævo, 213.

Presbyteræ et diaconissæ ab apostolis institutæ, quo sine, 73.

Primatus Ecclesiæ Romanæ, vide *Romana Ecclesia*.

Primitiæ. Circa primitiarum oblationes quædam observanda, 163. His quomodo teneantur Christiani, 163.

Priscillianorum codices multi corruptissimi a Leone M. inventi, 63.

Prophetæ nunquam Deum aperte in hac vita viderunt, 63. Prophetis omnibus factæ visiones, per subjectam creaturam exhibitæ, ad significandum Deum invisibilem, 63. Prophetarum oracula rabbinæ ad impura quænam somnia detorquebant, et quo consilio, 19.

Protestantium principes non nisi incerta, trepidante, imo et reclamante conscientia errores suos sparserunt, 119. Protestantium novitas originis, ipsorum ruina, 119. Inter se pugnant in summis etiam fidei Christianæ capitibus, 194. Protestantes dictis infestis sese mutuo discernunt, 87. Quam diversæ de uno eucharistiæ sacramento sententiæ, 177. Eorum convitia in B. Virginem Mariam, 140. Eorum impietas arguitur, 140. Mariæ honor et sanctitas vindicatur, 140. Et quidem ex variis quibus a Patribus, tum Latinis, tum Græcis, honorum titulis ea exornatur, 140.

Psalmi a Valentinio conficti, 31.

Pseudo-prophetæ quinam a spiritali discipulo judicandi, ex Irenæo; Marcositine au Montanistæ, 175.

PROLEMÆ errores et somnia, 20, 21. A quibus post Irenæum refelluntur, 21.

PROLEMÆTUS filius Iagii, cujus meminit Irenæus, a Tertulliano Philadelphus cognominatus, 136. Ejus bibliotheca quam locuplet, ex Josepho, 136.

Puerorum recens editorum vagitus, quid portendunt, 58. Eorundem causa naturalis, 58. Pueros sacræ regenerationi initiandos, ex traditione apostolica discimus, 113.

Purgatori fides confirmatur, 42.

Pythagoras quanto in honore quaternarium habebat numerum, 22. Ejus paradoxa, 93. Figura de rerum principii, 91.

Q

Quaternarius numerus quanto in honore apud Pythagoram, 22.

R

RAS fornicaria, non solum actu, sed etiam voce prophetissa, 168.

Rabbinæ prophetarum oracula ad impura quænam somnia detorquebant, et quo consilio, 19.

Redemptio, quid, tum apud Gnosticos, tum apud Judæos, 54. Vide *Liberatio*. Redemptionis multiplex notio, 69. Redemptionum formulæ explicatur, 69. Redemptionis officium homo purus adimplere non potuisset, ex Irenæo et theologis omnibus, 134.

Regum non est, aut magistratum, minus vago popularium, sed episcoporum legitimos Ecclesiis ordinare episcopos, 117.

Reprobi ipsi, suæ reprobationis causa, non Deus, 180.

Resurrectio carnis duplex ab aliis, quomodo eruitur ex Apocalypsi, 207.

Romæ si jam erat Ecclesia ante Pauli adventum, quomodo a Petro et Paulo fundata Ecclesia Romana, ex Irenæo, 112.

Romana Ecclesia caput et regula aliarum omnium, juxta Irenæum, 114. Ea maxima, 114. Antiquissima, omnibus cognita, 114. A gloriosissimis apostolis Petro et Paulo fundata, *ibid.* et 117. Successionis ejus series, immobilis petra hæreson omnium fluctibus opponenda, 114. Traditione ejus, viva voce ab apostolis accepta et conservata, hæretici confodiendi, 114. Ad eam convenire necesse est omnem Ecclesiam, 114. Idque auctoritatibus, enumeratione et exemplis astruitur, 114. In Romana sede successio continua perspicua est, 117. Non ita apud Protestantes, 117. Quis primus, secundus ac tertius in ea Petro successerit, 117. Romane Ecclesiæ potentioris principalem incommode ab Irenæo assertam ut elevent Centuriatores, quamnam fraus et malitia, 13. Romana Ecclesia etiam ab initio auctoritatem suam in moderandis quoque Græcorum ecclesiis interposuit, 117. Nec id Græcis episcopis ingratum, 117.

Romanorum pontificum successio, vid. *Episcoporum A Romanis Simoni Mago erecta statua cum. impia inscriptione, 20.*

S

Sabaoth per *o*, quid significat 110, 111.

Sabbati die opera tantum servilia prohibita, 131, 132.

Sacerdotes ac reges, justi omnes, ex Irenæo, quo sensu, 152. Nullatenus hæresi Protestantium patrocinatur, 152. Sacerdotibus cunctis matrimonium licitum esse, ex Irenæo non nisi temere eruitur, 53. Neoterici refelluntur, *ibid.*

Sacerdotii munus integrum hæretici mulieribus permittentes refelluntur, 52.

Sacramentorum in fucandis erroribus suis calliditas et malitia, 150.

Sacramentorum Ecclesiæ Irenæus acerrimus propugnator, 68. Sacramentorum res diabolus in idolorum mysteriis quondam amulabatur, 68. Sacramentorum usum archontici non admittebant, 68.

Sacrificia æterna et sacerdotum per Christum non abrogata, sed translata et consummata, 163. Eucharistici sacrificii veritatem Magdeburgenses negare nitentes castigantur, 164, 166. Suffragator nobiscum Græbius, 161, 166. Sacrificium in Ecclesia perenne ac perpetuum, a Christi et apostolorum temporibus, 132. Sacrificium et altare a Christo nobis tradita et relicta in terris, 166. Sacrificium Christi corporis in eucharistia ignorasse primum seculorum Patres, Protestantium calumnia, 238. Ex Irenæo sacrificii veritas invete demonstratur, 138. Item ex Patribus omnibus illius sæculi, 138. Græbius mire suffragator, 162, 163, 164, 166. De sacrificio corporis et sanguinis Christi in eucharistia incommode loquenti Irenæo vim faciunt Centuriatores; eorum mala fides reprimitur, 12, 13. In sacrificio eucharistico aqua vinum temperandum, ex traditione apost. 171, 185, 186. In sacrificio

missæ verba hæc perantiqua, *Sursum corda*, etc., tum apud Græcos, tum apud Latinos, 166.

Salvatorem mundi oportuit esse Deum simul et hominem, 153. Salvatoris adventus seri, causa congruens, 45.

Sancti utrum post resurrectionem lingua corporis et voce Deo laudes decantaturi, 188. De sanctorum quibus jam nihil expiandum superest, animarum sorte quid sensit Irenæus, 204. Sanctis quibusdam mediatorum titulus, itaque nec vanus nec inefficax a Deo communicatus, 15.

Satisfactio, vide *Pœnitentia*

Saturantius, unde oriundus, 71.

Schisma magnum crimen, imo cæteris gravius, ex Patribus, 175. Schismatici quam graviter a Deo excipiendi, 175.

Scientia temeraria, pejor ignorantia fidei, 102.

Scriptura non sola fidei regula, 119. Scripturæ interpretes Græci, utrum LXXII an LXX tantum fuerint, 156. Eorum nomina, 156. Integrumne Vetus Testamentum, an sola lex ab illis translata, *ibid.* et 137, 158. Ptolemæi Lagi, an Philadelphi tempore, 157. Versionis hujus quantum olim, etiam inter Judæos, auctoritas, 157. Ab his annua solemnitate honoratus locus in quo primum edita fuit, si Philoni fides, 157. De cellulis, etc., quid scripserunt veteres, 157, 158. De Scripturis sacris quam honorifice sentit Irenæus, 102. Non omnes adeo apertæ et cuius obviæ, ut nulla sit in eis obscuritas, *ibid.* et 103. Neoterici rehelluntur, *ibid.* Solis Scripturarum præsidis Irenæum Gnosticos impugnasse, Erasmi assertio emendanda, 113.

Scythiæ primus apostolus, 45.

Sæcundus, hæreticus, quibus a Valentino dissentiebat, 47.

Selene, vide *Helena*,

Seleucianorum hæresis, paradisum visibilem negare, 50.

Septuaginta interpretes, vide *Scripturæ interpretes*.

Sepultura. Ante sepulturam olim corpora ungebantur a Christianis, 68, 70. Uctionis illius forma et finis, quæ, 68. Ea a Gnosticis admissa, sed iniquo animo, et simularum more, 68.

Serpentem meliorem esse Creatore, Marcionis error, si Theodoro fides, 145. Serpentis verba ad mulierem, mendacis et blasphemis plena, 196.

Sævi filii rerum cælestium disciplinas in columnis scripserunt, si Josephe fides, 100.

Sethianorum errores, qui, 79. A Sethianis libri septem nomine Seth, liber unus nomine Abrahæ alique Moysis nomine conscripti, 51. Utrum ab Ophitis distincti hæretici, 80.

Sibyllæ Erythrææ oraculum de Christo, 99, 100.

Senæx senex non vulgaris aut infimæ conditionis; magni Hillelis auditor, præceptor Gamalielis juxta Talmudistas, necnon unus e senioribus Sanhedrinis, 131.

Spons Mag. quantum sibi auctoritatem concillavit, 20. De se ac sibi assumpta muliercula quænam cœmnia et blasphemias, 19, 20. Ejus nomini a Romanis cum impia inscriptione erecta status, 20. In ejus gratiam Petrus apostolus a Nerone neci traditus, 20. Ejus portenta et magicæ artes, 70. Veluti Deus honoratus, 70. De Helena qua quid blasphemabat, 70. Simonis Magi et Valentini impium dogma, opera bona ad salutem necessaria non esse, 50.

Simonianorum intemperantiæ, incantationes, præstigiæ, 71. Impietates, 74. Quorundam imagines colebant, *ibid.*

Sponsores lyricis quatuor litteras alphabeto Græcæ addidit, 60.

Spectacula scenica, ludi Circenses ac theatralis, vitiorum omnium fomenta nasarumque cupiditatum irritamenta, juxta SS. Patres, 31.

Sphæra. De spherarum cælestium numero non conveniunt philosophi et theologus, 95.

Spiritus sancti divinitas astruitur, 42. Valentinus Gentilis, alique novi Trinitati et Ariani nequiter hic Irenæum interpretantur, 42. De Spiritu sancti divinitate nunquam locutum fuisse Irenæum, Centurionum calumnia, 70. Spiritus sancti divinitas et coequalitas cum Patre et Filio, constanter ab Irenæo propugnata, 103, 133, 151, 175, 187. Spiritus sancti divinitatem nusquam asseruisse Irenæum, Magdeburgensium calumnia, 150. Spiritus sanctus mittitur, quo sensu, 91. In Ritibus Græcis invocatur, ut panem et vinum in Christi corpus et sanguinem vertat, latente Grabio, 54. Pius Ecclesiæ pa-

storibus semper adest, sicut hæreticis Salinas, 52. Hebraice cur feminino genere, Latine masculino, neutro Græce dicitur, 57.

Spiritus, vid. *Anima*. Spiritus hinc discedentes eorum meminisse quæ hic egerunt et a quibus recesserunt, constans Patrum sententia, 108.

Stoica secta cur ita nuncupata, 93. Ad tempora B. Pauli duravit, 95. Stoicorum paradoxa, 95.

Suarez a Feuardenio castigatur, 141, 142.

Successio apostolica, Ecclesiarum quantum consensus, Romanæ præsertim auctoritas, fidenter a Patribus ac feliciter hæreticis objecta, 113. Successio episcoporum, vid. *Episcopi*.

Summi sacerdotis duodecim tintinnabula quid significabant, 64.

Susannæ historia authentica, ex Irenæo et aliis, 170.

Symbolum fidei ab apostolis ipsis conditum fuisse, Patrum sententia, 41. Hæretici negantes exploduntur, 41. Lutherus nobis fœvet, 41, 42. Symbolum fidei jam olim eos, qui baptizandi erant, edoctos, et ante sacramentum acceptum profectos esse, testes sunt Irenæus et Cyprianus, 41. Ille ritus non solum inter catholicos, sed et inter schismaticos obtinuit, 41. Ad apostolos ipsos referendus, 41. Symbolum apostolicum, regula veritatis, juxta Irenæum, 10.

Strenuus episcopus Ptolemaidis omnem fere Valentinianorum matæologiam veræ theologiæ adaptavit, 32.

T

Tabernaculi sancti structuram, Dei instinctu ita comparatam fuisse, ut integram totius mundi et præsertim hominis fabricam repræsentaret, priscorum Judæorum opinio, 127. Imo tabernaculum istud manu factum res cælestes adumbrasse persuasi fuere, 127. Hinc prisci Christiani suam Ecclesiam, tum cum cælesti Jerusalemibus etque supernis, tum cum mundo ejusque conditione comparabant, 127.

Tatiani negantes Adæ salutem refelluntur, 77, 78.

Tatianus unde oriundus, quæ ejus fortuna, 77. Errores, 77, 78. De immortalitate animæ, sententia, 109.

Tales, unus ex septem Græciæ sapientibus; de rerum principibus quid docuit, 92.

Tamara crimine vindicatur, 169.

Theatrales ludi, spectacula scenica, etc., vitiorum omnium fomenta, juxta SS. Patres, 51.

Teodoron quo tempore prodiit, quis et qualis fuerit, et quæ ejus fortuna, 156. Privatæ Bibliorum interpretationi operam dedit, 156. Ejus versio quo tempore facta, 14.

Thesauri nomine appellata scriptura quædam blasphemis referta, quam Manichæi legebant, 51.

Tibula, quæ dicebantur, scripturas, Sacratas circumferebant, 51.

Thuris suffumigationes in sacris Hebræorum frequentes, 100. Ejusdem benedictio et usus in sacris Christianorum, ex apostolorum traditione summoque Ecclesiarum consensu, observatur, 100, 101.

Tintinnabula duodecim summi sacerdotis, quid significabant, 64.

Traditionis apostolicæ auctoritas, vis et efficacia adversus hæreticos, 115 et seq. Ad eam Christiani et catholici, omnibus retroactis sæculis, quoties de dogmatibus Ecclesiæ exorta est disputatio, ut ad sacram anchoram confugere, 115 et seq. Undecim capita quæ per solam traditionem credenda censet Augustinus, 115. Traditio apostolica quid proprie dicatur, 115. Traditiones quæ a Christo reprobatae, 155. Manichæorum, Salducæorum, Ptolemaitarum ac Protestantium sententia exploditur, 155.

Trium SS. Trinitatis personarum unica et inseparabilis operatio in mundi administratione, ex Irenæo, 70. SS. Trinitatis strenuissimus propugnator Irenæus, 122 et seqq.

U

Uctionis extremæ sacramentum ab Irenæo agnatum et propugnatum, 69. Uctione duplici olim utebantur Christiani, una ante mortem, 68, altera post mortem, antequam corpora disrentur sepulturæ, 68, 70. Posterioris

forma et finis, quæ, 68. Utraque a Gnosticis admissa, sed in quo animo et simiarum more, 68.

Unitas, solius veræ Ecclesiæ nota, 41.

Unitatem fidei et doctrinæ, solis exemplo, nullo pacto dirimi posse, apte ostenditur, 41. Hæc unitas solius veræ Ecclesiæ nota, 44, 46.

Universitas, Ecclesiæ veræ nota, 179.

V

Valentinianorum secta quo tempore orta, 119. Deum plane poeticum sibi fingebant, 84. Promiscuæ apud illos libidines, 21 et 22.

VALENTINUS Phrebonites, alias Phrebonites et Phibionites, Ægypti maritimus, in Alexandria Græcorum litteris institutus. Unde et imitatio *Theogoniæ* Hesiodi, 27. Fidem catholicam in Ægypto, nequon Romæ initio tenuit, 27. Quomodo in hæresim lapsus, 27. Quo tempore exortus, quo anno Romam venit, quandiu prorogavit tempus, 27. Secundi, Epiphani, etc., utique princeps, at non absolute primus dogmatum illorum inventor, imo potius Gnosticorum successor, 48. Valentini et Simonis Magi implium dogma, opera bona ad salutem necessaria non esse, 50. Valentinus quedam scriptis divulgavit; Evangelium, Psalmos, etc., 20, 51. Discipulos etiam habuit polygraphos, *ibid.*

Vasa sacra a Christi et apostolorum temporibus usque ad nos, cunctis Christianis honori fuerunt ac venerationi, 161 et seq.

Verbum Patris prolatum non est, 90. Sed substantiale, 91. Verbum emittit Pater absque ulla naturæ divisione, 91. Verbum substantiale a verbo vocali Irenæum non perspicue distinxisse, Centurionum calumnia, 10. Refellitur, 10, 11. Verbi consubstantialitas et cœternitas constanter ab Irenæo propugnata, 122 et seqq. Urum Verbum caro factum fuisset, si non peccasset Adam, 190. Conciliantur dissidentes sententiæ, 191. Verbum cur serius incarnatum, 45. Verbi generatio, vid. *Christi generatio*.

Veritas simplex est, mendacium multiplex et varium, 50.

VICTOR. Ad Victorem Irenæi epistola, et *167 De paschate*, unum et idem scriptum, juxta Dodwellum, 16. Emendatur, 16.

X

Xerophagiæ diebus jejuniorum observatæ, juxta Tertullianum, 31.

Z

ZAMARL, malignus spiritus, 80.

ORDO RERUM

QUÆ IN HOC TOMO CONTINENTUR.

PRÆFATIO D. MASSUETI.

DISSERTATIONES PBÆVLE IN IRENÆI LIBROS.

DISSERTATIO PRIMA. — De hæreticis quos libro primo recenset Irenæus, eorumque actibus, scriptis et doctrina.

ARTICULUS I. — De Valentino.	25
I. — Valentini patria.	25
II. — Valentini ætas.	25
III. — Occasio effundendæ hæreseos.	51
ARTICULUS II. — De Valentini discipulis.	103
I. — De Secundo.	103
II. — De Epiphane.	104
III. — De Epiphani discipulis.	106
IV. — De Ptolemæo ejusque discipulis.	106
V. — De Colorbaso.	108
VI. — De Marco Mago.	110
ARTICULUS III. — De Valentini magistris.	117
I. — De Simone Mago.	117
II. — De Menandro.	126
III. — De Saturnino.	129
IV. — De Basilide.	132
V. — De Carpocrate.	139
VI. — De Cerintho.	143
VII. — De Ebionæis.	
VIII. — De Nicolaitis.	149
IX. — De Cerdone.	151
X. — De Marcione.	151
XI. — De Tatiano.	160
XII. — De aliis quibusdam hæreticis.	161
XIII. — De variis Gnosticorum sectis.	161

XIV. — De Ophitis et Sethianis.	167
XV. — De Calanis seu Cainistis.	171
DISSERTATIO SECUNDA. — De sancti Irenæi vita et rebus gestis; de ejus libris quinque adversus hæreses et aliis scriptis deperditis.	175
ARTICULUS I. — Sancti Irenæi vita et res gestæ.	175
ART. II. — De Irenæi libris quinque adversus hæreses.	215
ART. III. — De aliis Irenæi scriptis.	239
DISSERTATIO TERTIA. — De Irenæi doctrina.	245
ARTICULUS I. — De Scripturarum sacrarum divinitate, canone et versionibus.	245
ART. II. — De Scripturarum perspicuitate et obscuritate.	255
ART. III. — De Traditionis auctoritate et fundamento.	259
ART. IV. — De Ecclesia, ejus notis ac characteribus, et Romanæ primatui atque auctoritati.	271
ART. V. — De mysterio sanctissimæ Trinitatis.	293
ART. VI. — De mysterio Incarnationis, Christi natiuitate, baptismo et descensu ad inferos, ac B. Mariæ Virginis dignitate et intercessione.	315
ART. VII. — De penitentis et eucharistiæ sacramentis.	321
ART. VIII. — De angelorum natura, ordinibus, peccato et poenis.	357
ART. IX. — De hominis perfectione ac libero arbitrio, ejusque ad imaginem et similitudinem Dei creatione. De peccato originali et gratiæ divinæ necessitate.	567
ART. X. — De animarum natura et statu post mortem.	377
COMMENTATIO VALCHII de authentia librorum Irenæi adversus hæreses.	389

PROLEGOMENA editionis Lipsiensis A. Jolphi Stieren.	403	CAP. XX. — De apocryphis et fictis Marcosiorum scripturis, ac Evangelii locis quibus abutebantur.	653
CAPUT I. — De codicibus quibus Irenæi opus adversus hæreses continetur.	403	CAP. XXI. — Quid et quotuplex redemptio hæreticorum.	657
CAP. II. — De editionibus Irenæi operis adversus hæreses.	415	CAP. XXII. — Quæ regula veritatis, et in quo ab ea deflectant omnes hæretici.	661
CAP. III. — De apparatus criticis aliorum, in editiones receptis.	419	CAP. XXIII. — Simonis Magi et Menandri sententia et mores.	670
TESTIMONIA VETERUM selecta de Irenæo ejuoque scriptis.	421	CAP. XXIV. — De Saturnino et Basilide.	673
PROLOGUS ad libros contra hæreses.	431	CAP. XXV. — De Carpocrate.	680
LIBRI QUINQUE S. IRENÆI ADVERSUS HÆRESSES.		CAP. XXVI. — De Cerintho, Ebionitis et Nicolaitis.	686
Analysis libri primi.	433	CAP. XXVII. — De Cordone et Marcione.	687
Prospectus systematis Valentianorum.	435	CAP. XXVIII. — De Tatiano, et continentibus, ac aliis quibusdam.	690
LIBER PRIMUS.		CAP. XXIX. — De varis Gnosticorum sectis, ac primo de Barbeliottis, seu Borborianis.	691
Præfatio.	437	CAP. XXX. — De Ophitis et Sethianis.	694
CAPUT I. — Quid de Æonum suorum genesi, nomine, ordine, fetibus conjugalibus essentient Valentini discipuli, et quæ Scripturæ loca commentis suis adaptarent.	443	CAP. XXXI. — De Calanis.	701
CAP. II. — Soli unigenito cognitus primus Pater. Sophia simulatio, perturbatio, periculum et partus informis. Ab Horo restituitur. Horus quis? Christus et Spiritus sanctus ad Æonum consummationem emittuntur. Ex Æonum collatione Jesus producitur.	451	Analysis libri secundi.	707
CAP. III. — Quibus Scripturæ sacræ locis uterentur hæretici ad asserenda commenta sua?	465	LIBER SECUNDUS.	
CAP. IV. — Qua ratione formatam matrem Achamoth vellent hæretici. Ex ejusdem perturbationibus ortum aspectabilem hunc mundum fingebant.	477	Præfatio.	707
CAP. V. — Formatur Demiurgus. Quis et qualis ille? Hic cæterorum omnium, quæ sunt extra Pleroma, conditor.	491	CAP. I. — Deum unum esse, nec supra nec infra eum, alium Deum, vel principium, aut Pleroma, aut Potestatem esse posse.	709
CAP. VI. — Triplex hæreticorum homo. Bona opera sibi inutilia, sociis catholicis necessaria dicebant. Nullis flagitiis pollui se posse putabant. Perditi eorum mentes.	503	CAP. II. — Ab angelis, vel ab alio quovis, præter sententiam supremi omnium Patris, fabricatum non esse mundum, sed ab eodem Patre per Verbum conditum fuisse.	713
CAP. VII. — Perfecto universo semine matrem Achamoth cum spiritalibus hominibus, in Pleroma transituram; Demiurgum, cum animalibus, in medicatis locum; hominem vero choicum in corruptelam abiturum. Materia igne consumenda. Blasphemia in Christi veram ex B. Virgine incarnationem. Divisio prophetiarum, et de eorum origine. Supina Demiurgi ignoratio.	511	CAP. III. — Valentianorum Bythum et Pleroma, et Marcionis Deum repugnare. Ab eodem factum esse mundum, a quo mente conceptus; nec fructum esse labis et ignorantis.	716
CAP. VIII. — Qui Scripturæ detorquerent Valentini ad ea quæ imple lingebant.	519	CAP. IV. — Vacui et labis hæreticorum absurditas demonstratur.	718
CAP. IX. — Impugnantur imptæ hæreticorum interpretationes.	537	CAP. V. — In his quæ continentur a Patre mundum hanc ab aliis factum non esse.	721
CAP. X. — Totius Ecclesiæ, quam late toto orbe patet, unam et eandem esse fidem et doctrinam; nec ex eo quod in Ecclesia alii sint aliis intelligentiores, aliquam colligi posse fidei varietatem aut mutationem.	550	CAP. VI. — Ab angelis, aut a mundi fabricatore supremum Deum ignorari non potuisse.	726
CAP. XI. — Quæ sit Valentini sententia, et in quibus ab eo discrepant discipuli ejus. Secundi, Epiphaniis et aliorum quorundam dogmata.	559	CAP. VII. — Res creatas imagines non esse Æonum, qui sursum sunt intra Pleroma.	726
CAP. XII. — Ptolemæi discipulorum, et Colorbaseorum doctrina.	569	CAP. VIII. — Quam abhorreat a verosimili res creatas esse umbram Pleromatis.	733
CAP. XIII. — De M. rci præstigiis et nefariis artibus.	577	CAP. IX. — Unum esse mundi conditorem, Deum Patrem, veteresque omnes in hac traditione cum Ecclesia consentire.	733
CAP. XIV. — Marci hypothesis. Pingit supremam tetradam instar mulieris ad ipsum descendisse, arcana nemini hæcenus revelata patefacturam. Sub ænigmatica litterarum, syllabarum, sonorum et characterum farragine Valentianorum Pleroma ac commenta tradit.	593	CAP. X. — Quam male ab hæreticis explicentur Scripturæ. Omnia ex nihilo, non ex subjacenti materia, creavit Deus.	734
CAP. XV. — Pergit Sige Marco narrare xxiv elementorum et Jesu generationem. Hæc deliria confutat Irenæus.	613	CAP. XI. — Hæreticos veritati non credentes in profundum erroris incidisse. Cur eos interrogare statuat Irenæus?	736
CAP. XVI. — Insulsa parabolarum de ove, drachmaque perdita, a Marcosis conflictu explicatio. Admonitio auctoris de stupenda illorum vesania.	637	CAP. XII. — Tricontadem hæreticorum, et deficere et redundare. Cum unitæ et inseparabiles sint eorum conjugationes, sophiam sine permissione conjugis quidpiam pati aut generare non potuisse. Logon et Sigen simul esse non posse.	737
CAP. XVII. — Qui res creatas secundum imaginem invisibilem conditas fingent Marcosis.	637	CAP. XIII. — Primum ordinem emissionis hæreticorum nulla ratione defendi posse.	741
CAP. XVIII. — Quæ Moysis loca in suam hypothesis detorquerent hæretici.	641	CAP. XIV. — Valentinum et sequaces a gentilibus doctrinæ suæ principia, mutatis tantum nominibus, accepisse.	749
CAP. XIX. — Quibus Scripturæ testimonis probarent supremum Patrem incognitum fuisse ante Christi adventum.	649	CAP. XV. — Emissionum rationem nullam afferri posse.	757
		CAP. XVI. — Vel mundi Conditorem a seipso rerum creandarum imagines accepisse, vel Pleroma ad alterius cuiuspiam dispositionis superioris imaginem factum esse; illam vero ad alias, et sic in infinitum.	759
		CAP. XVII. — Quæritur qualis sit Æonum emissio, et ostenditur eam, qualiscunque fingatur, ex omni parte repugnare; ipsamque Nun, atque etiam Patrem posita hæreticorum hypothesis, ignorantis labe maculari.	761
		CAP. XVIII. — Sophiam nec ignorantiam laborare, nec quidquam, Patrem investigando, pati, aut in apertum discrimen venire potuisse. Enthymesin ejus ab illa separari non potuisse, multo minus proprias affectiones habere.	767

CAP. XIX. — Futilla et vana esse quæ de semine suo asserunt hæretici. Alienissimum esse ab omni ratione. Demiurgum in se suscepisse hoc semen, et id tamen, et quæ superiora sunt ignorasse, ac animalem esse: cum ipsi suscepta duntaxat ejusdem particula spiritalis se esse, et omnia intelligere gloriantur. 771

CAP. XX. — Demonstrat inanes esse probationes, quibus Æonis duodecim perturbatio et angustias asseverabant, nec per Judæ apostasiam et defectionem ipsas posse confirmari. Nominis varietas antithesibus ostendit, passionem Domini nostri nihil commune, aut similitudinem habere cum ficta Æonis passione. 776

CAP. XXI. — Duodecim apostolos Æonum typum non esse. 779

CAP. XXII. — Triginta Æonas per tricesimum annum, quo Christum baptizatum dicunt, non representari: nec Christum duodecimo post baptismum mense passum esse, sed quadragenario majorem mortuum fuisse; quæ peculiaris Irenæo sententia est. 781

CAP. XXIII. — Mulierem profuvio sanguinis laborantem perturbati Æonis typum non esse. 786

CAP. XXIV. — Vana et insulsa esse argumenta quæ ex numeris, litteris et syllabis ducunt hæretici. 787

CAP. XXV. — Solvit objectionem, et ostendit Deum non esse ad litteras, syllabas et numeros exigendum, sed numeros, et ea quæ facta sunt, regula veritatis pensari debere. Omnia ex uno et eodem Deo esse, nec curiosus investiganda quæ mentis humanæ, Deo longe inferioris, captum superant. 797

CAP. XXVI. — Imperitos et idiotas Deum sincere diligentes præferendos esse illis qui inflati sunt vanæ scientiæ persuasionem. A curiosis ac superfluis quæstionibus temperandum. 800

CAP. XXVII. — Ex parabolis, quibus multiplex potest subesse sensus, obscura explicanda non esse, sed ex illis quæ clare et aperte posita sunt in Scripturis. 803

CAP. XXVIII. — Sic inquirenda esse Dei mysteria, ut a regula veritatis et a vera de Deo scientia nunquam deflectamus. Scripturis sacris adhibendam esse fidem, nec plura a nobis temere investiganda, quæ Deo committi debent, ac mentis nostræ limites excedunt. Et hoc esse vitium hæreticorum, quod nihil Deo reservent, sed temere omnia scrutentur. Hinc in tam portentosos errores lapsos eos esse demonstrat. 804

CAP. XXIX. — Repugnare quod asserunt hæretici animas quasdam in Pleroma, alias in medietatem abituras, corporibus salutis expertibus. 812

CAP. XXX. — Vesanam hæreticorum impietatem castigat, quæ se spirituales, Demiurgum vero animalem esse dicebant. 815

CAP. XXXI. — Summatim perstringit ea fere omnia, quæ toto hoc libro fuse disseruit, specialim contra Valentinianos, eadem in reliquos etiam hæreticos dici posse confirmans. 823

CAP. XXXII. — Flagitiosa eorum dogmata confutat, qui nullum non operationis genus experiendum esse, actionesque sola opinione humana justas aut injustas, ac animam suam Jesu animæ similem, imo interdum meliorem esse imple asserabant. 826

CAP. XXXIII. Animas e corporibus in corpora migrare, absurdum dogma multiplici ratione impetitur. 830

CAP. XXXIV. — Animas non modo quæ in corpore gesserint meminissè, sed et immortales perseverare, tametsi initium habuerint. 834

CAP. XXXV. — Basilidis hypothesim, Gnosticorumque, qui prophetas a diversis diis inspiratos oracula fuisse dicebant, errorem refellit. 837

Analysis libri tertii. 841

LIBER TERTIUS.

Præfatio. 813

CAP. I. — Apostolos non prius Evangelium prædicasse, scriptisque mandasse, quam Spiritus sancti donis ac virtutibus instructi essent. Ab illis unum Deum, cæli et terræ conditorem, annuntiatum fuisse. 844

CAP. II. — Quod neque Scripturis, neque traditionibus obsecuantur hæretici. 846

CAP. III. — Traditione apostolorum, continua episcoporum ab illis institutorum successione in Ecclesiis servata, hæreticos invicte confutat. 848

CAP. IV. — A sola Ecclesia catholica, traditionis et doctrinæ apostolicæ custode, petendam esse veritatem. Hæreses novas esse, nec originem ab apostolis acceptam referre posse. 853

CAP. V. — Christum et apostolos sine ullo mendacio, furo et hypocrisi, nec doctrinam suam ad auditeram opinionem componentes, unum Deum Patrem omnium conditorem annuntiasse. 857

CAP. VI. — Neque Spiritum sanctum in scripturis Veteris Testamenti alium Deum ac Dominum nominasse, nisi qui vere Deus est, Patrem scilicet et Filium ejus. 860

CAP. VII. — Solvit objectionem petitam e Pauli verbis II Cor. iv, 8, probatque Apostolum hyperbolicis frequenter uti. 861

CAP. VIII. — Solvit alteram objectionem e Christi verbis Math. iv, 24, et ostendit solum Deum, cum initio et sine careat, Deum ac Dominum vere dici posse; cætera omnia, cum per Verbum ejus facta sint, Dei ac Domini nomen sortiri non posse. 866

CAP. IX. — Unum et eundem Deum cæli et terræ conditorem, quia prophetis prædicatus est, et ab evangelicis annuntiatum fuisse. Id primum ex Matthæi Evangelio probatur. 868

CAP. X. — Argumenta ex Lucæ et Marci Evangelis. 872

CAP. XI. — Idem probat ex Joannis Evangelio, quod ex tribus aliis jam probavit. Tum concludit quatuor esse Evangelia, nec plura, nec pauciora, et hujus numeri mysticas rationes affert. 879

CAP. XII. — Quæ sit reliquorum apostolorum doctrina. 882

CAP. XIII. — Adversus eos qui dicunt tantum Paulum ex apostolis cognovisse veritatem. 910

CAP. XIV. — Si quæ occultiora mysteria præ aliis scripsisset Paulus, ea Lucas assiduus illius comes, laborumque consors et particeps, ignorare non potuisset; nec latere eum veritas potuit, per quem solum plura ac maxime necessaria evangelicæ historiæ capita novimus. 913

CAP. XV. — Ebionæos constringit, qui Pauli auctoritatem elevabant, hancque confirmat ex Lucæ scriptis, quæ universa atque integræ admitti necesse est. Tum Gnosticorum hypocrisi, dolis ac superbæ castigatis, concludit ex hactenus dictis, apostolos eorumque discipulos unicum Deum mundi creatorem novisse ac prædicasse. 917

CAP. XVI. — Ex apostolorum scriptis demonstrat unum et eundem esse Jesum Christum, unigenitum Dei Filium, verum Deum ac verum hominem. 919

CAP. XVII. — Non Christum aut Salvatorem, sed Spiritum sanctum in Jesum decessisse docent apostoli. Cor descenderit, explicatur. 929

CAP. XVIII. — Redit ad susceptum argumentum, probatque tum ex Pauli, tum ex ipsius Domini verbis, Christum a Jesu dividendum non esse, nec Filium Dei specie tenus, sed vere hominem factum esse. 933

CAP. XIX. — Jesum Christum non merum hominem extitisse ex Josephi satu progenitum; sed verum Deum ab altissimo Patre genitum, et verum hominem ex Virgine natum. 938

CAP. XX. — Deum ex lapsu hominis patefecisse quam sit patiens, benignus, misericors et potens ad salvandum; atque idcirco ingrattissimum esse hominem, si suis sortis acceptique beneficii immemor gratiam non referat. 943

CAP. XXI. — Prophetiam Isaiæ vii, 14, a prava interpretatione Theodotianis, Aquilæ, Ebionitarum ac Judæorum vindicat, auctoritatemque versionis Septuaginta interpretum commendat, ac demum pluribus argumentis confirmat Christum e Virgine natum esse. 946

CAP. XXII. — Christum veram carnem ex Virgine conceptam et natam sumpsisse. 953

CAP. XXIII. — Contendit adversus Tatianum divinæ æquitati ac misericordiæ consentaneum fuisse, ut Adam primus omnium salutem a Christo consequeretur. 960

CAP. XXIV. — Summatim repetit quæ hactenus adversus varias Gnosticorum impietates disseruit. Hæreticus vero ad omnem doctrinæ ventum fluctuantibus opponit unam, sibi que semper et ubique constantem Ecclesiæ doctrinam. 966

CAP. XXV. — Regi hunc mundum providentia unius

Dei qui infinita simul præditus sit iustitia, ut malos ple-
ciat, atque bonitate, ut piis benefaciat et salutem imper-
tatur. 968

Analysis libri quarti. 971

LIBER QUARTUS.

Præfatio. 971

CAP. I. — Christum unum solum Deum ac Patrem et
cognovisse et docuisse discipulos. 975

CAP. II. — Probat apertis tum Moysis, tum aliorum
prophetarum, quorum sermones Christi sunt, testimoniis,
eum et unum et solum Deum esse, mundi conditorem,
quem Dominus annuntiabat, et quem Patrem suum esse
dicebat. 976

CAP. III. — Respondet cavillis Gnosticorum: non id-
circo Deum verum mutari aut desinere esse, quod cælum
sedes ejus, et terra suppedaneum pedum ejus, præter-
eant. 979

CAP. IV. — Respondet alteri objectioni, et probat ever-
sa licet et derelicta Hierosolyma, quæ magni Regis civi-
tas erat, nihil de suprema Dei majestate ac potentia
decessisse: id enim sapientissimo ejusdem Dei consilio
factum fuisse. 981

CAP. V. — Redit ad susceptum argumentum, et ostendit
unicum esse Deum a lege et prophetis annuntiatum,
quem Christus Patrem suum confitetur, quique per Ver-
bum suum, unum cum eo Deum vivum notum in utroque
Testamento se fecit hominibus. 983

CAP. VI. — Explicat Christi verba: « Nemo cognoscit
Patrem nisi Filius, » etc., quibus abutebantur hæretici,
et probat, ut revelante Patre Filium, sic revelante Filio
Patrem nunquam non cogitum fuisse. 986

CAP. VII. — Exorsam orationem repetit, et ostendit
Abraham revelante Verbo cognovisse Patrem et Filium Dei
adventum. Hinc exultantes videntem Christi diem, quo
promissa sibi facta adimplenda erant. Cujus quidem ex-
ultationis fructus ad posterum, fidei Abrahamæ consortes
manavit, ad Judæos vero Dei Verbum rejicientes non
pervenit. 990

CAP. VIII. — Vanos esse Merconem et assecias, qui
Abraham a salute per Christum impertita excludunt:
Christum enim non Abraham modo, sed et semen ejus in
libertatem asseruisse, legem implendo, non solvendo,
dum etiam Sabbatis curabat. 993

CAP. IX. — Utriusque Testamenti unum esse auctorem,
finem scopumque præcipuum. 996

CAP. X. — Veteris Testamenti Scripturas, eas potissimum
quæ a Moyse exaratas sunt, Filii Dei ubique passim
meminisse, ejusque adventum et passionem clarissime
prænuñtiasse, ac proinde ab uno et eodem Patre Inspi-
rante manasse. 999

CAP. XI. — Veteres prophetas et justos prænuñtiasse
adventum Christi, huncque videre et audire ardentius
appetivisse. Ipso per Spiritum sanctum se in Scripturis
revelante, et sine sui mutatione novis in dies beneficiis
hominem ditante, posteriores tamen cumulatis prioribus.
1001

CAP. XII. — Eundem esse utriusque legis auctorem
hinc liquido patere, quod Christus traditiones et mores
veteri repugnantes damnaverit, summa vero et eminentiora
hujus præcepta confirmaverit, ac seipsum Mosæ
legis finem esse docuerit. 1004

CAP. XIII. — Christum naturalia legis præcepta non
dissolvit; imo potius implevisse, extendisse et amplias-
se: qui veteris legis jugum ac vincula idem abstulit, ut
homo iam liber ea fiducia ac pietate, quæ filios decet,
Deo pareret. 1006

CAP. XIV. — Si quid obsequii exigat ab homine Deus,
si hominem condiderit, vocaverit ac legibus informaverit,
uni hominis saluti consulti; non homine indigens, sed in
hunc beneficia gratis omnino conferre studens. 1010

CAP. XV. — Qui legem naturalem seu Decalogum hominum
cordibus primum inscribere satis habuerat Deus,
Hebræorum, libertate sua abutentium, concupiscentiam
graviori legis Mosæ jugo refrenare, imo et leges quas-
dam particulares ob duritiam cordis eorum statuere
postmodum necesse habuit. 1012

CAP. XVI. — Nec circumcisions, nec aliarum ceremoniarum
legalium virtute collatam esse perfectam iustitiam:
atque abrogata hæc a Christo fuisse, vigente semper,
immo invalescente qua nunquam non stricti fuerunt
homines, Deo legi. 1013

CAP. XVII. — Deum veteribus et typicis oblationibus
ac sacrificiis non indignasse, nec per ea homines veram
iustitiam consequi potuisse. Idcirco iis abrogatis novum
ac verum Novi Testamenti sacrificium ipsius corporis ac
sanguinis Christi institutum fuisse, toto orbe nomini Do-
mini offerendum. 1019

CAP. XVIII. — In sola Ecclesia catholica cum simplici-
tate et iustitia offerri verum ac purum sacrificium, eu-
charistiam videlicet, quæ est ipsum corpus et sanguis
Christi. 1021

CAP. XIX. — Terrena quidem cælestium typos esse
posse: sed ipsa cælestia aliarum rerum supernarum et
ignotarum licet in hac vita, et incomprehensibilem, non
tamen ignotum esse; utpote quem opera prædicent, et
cujus verbum multis modis semper videndum se et co-
gnoscendum præberit. 1029

CAP. XX. — Unum Deum per Verbum et Spiritum
sanctum omnia quæ in mundo sunt condidisse: atque in-
visibilem licet in hac vita, et incomprehensibilem, non
tamen ignotum esse; utpote quem opera prædicent, et
cujus verbum multis modis semper videndum se et co-
gnoscendum præberit. 1032

CAP. XXI. — Unam et eandem fuisse Abrahamæ fidem et
nostram: hanc vero veterum patriarcharum et divitis et
factis præsignificatam fuisse. 1043

CAP. XXII. — Christum non venisse propter unius sæ-
culi homines, sed propter omnes qui iuste ac pie vivent,
in ipsum crederent, ac deinceps credituri erant. 1046

CAP. XXIII. — Patriarchas et prophetas Christi adven-
tum præsignificantes, viam posteris ad Christi fidem mun-
ivisse, ideoque minorem apostolorum laborem fuisse,
quod fructum alieni laboris colligerent. 1047

CAP. XXIV. — Difficiliorem fuisse gentium quam Ju-
dæorum conversionem; majorem proinde apostolorum
laborem qui illi, quam qui huc operam navabant. 1049

CAP. XXV. — Utrumque Testamentum in Abrahamo et
in Thamaris partu præsignatum fuisse: unum vero
utriusque Testamenti Deum esse. 1050

CAP. XXVI. — Thesaurus absconditus in Scripturis
Christus, hujus adventu ac cruce patefactus; Scripturarum
vero expositionem doctrinaque veritatem a solis episco-
pis, qui in Ecclesia catholica successivam habent ab
apostolis, petendam esse. 1059

CAP. XXVII. — Veterum lapsus, in quos animadvertit
Deus, ipso providente litteris mandatos esse, ut iis eru-
diamur, nec superbiamus. Non igitur hinc colligendum
alium Deum esse ab eo quem Christus prædicavit; ti-
mendum potius ne unus et idem Deus, qui pœnas ab an-
tiquis sumpsit, graviore a nobis repetat. 1056

CAP. XXVIII. — Insipientes esse, qui Christi miseri-
cordiam exaggerantes, iudicium tarentes, majoremque
Novi Testamenti gratiam spectantes; majoris vero, quam
a nobis exigit, perfectionis obliti, alterum Deum a Crea-
tore statuere nituntur. 1061

CAP. XXIX. — Dissolvit argumentum Marcionitarum,
quo Deum malorum auctorem probare nitentur, quod
Pharaonem et multos ejus exæcaverit. 1063

CAP. XXX. — Diluit aliud Marcionitarum argumentum,
quod nimirum Hebræi, jubente Deo, spoliassent Ægy-
ptios. 1064

CAP. XXXI. — Quod Scriptura non redarguit, veteri-
bus crimini temere danquam non esse, sed typum in eo
quærendum: quod probatur exemplo incestus a Lot com-
missi. 1068

CAP. XXXII. — Utriusque testamenti unum Deum au-
ctorem esse, senioris apostolorum discipuli auctoritate
confirmat. 1070

CAP. XXXIII. — Quisquis unum Deum utriusque Testa-
menti auctorem esse confitetur, et Scripturas apud Eccle-
siam presbyteros accurate legit, hic vere spiritualis disci-
pulus est; atque vera agnitione, quæ in sola Ecclesia
catholica reperitur, illustratus, quæcunque de Christo ac
Novi Testamenti libertate prænuñtiant prophetæ, per-
spicit, et recte interpretatur. 1073

CAP. XXXIV. — Adversus Marcionitas, ab uno et eodem
Deo prophetas exstitisse ex eo probat, quod quæcunque
de Christo Novi Testamenti libertate ac futura hominum
renovatione prædixerunt, in unum Christum nostrum, a
quo impleta sunt omnia, nec in alium convenient. 1083

CAP. XXXV. — Vana et insana esse, quæ de variis
Scripturarum principiis comminiscuntur Valentini et
Gnostici, nec proinde prophetas (multo minus Christus)

partim a summitate, partim a medietate, partim a Demiurgo afflatus, locutus fuisse. 1087

CAP. XXXVI. — Ab uno et eodem Patre missos esse prophetas, a quo et Christus missus est. 1090

CAP. XXXVII. — Homines liberos esse et eligendi facultate præditos; nec proinde quosdam natura bonos, quosdam natura malos esse. 1099

CAP. XXXVIII. — Cur non ab initio perfectus factus est homo. 1105

CAP. XXXIX. — Bonum a malo discernendi facultatem homini inditam esse, ut sua voluntate et electione, nulla vi coactus, Dei mandata peragat, quo ab eo perficiatur, malaque rebellibus parata a se avertat. 1109

CAP. XL. — Unum et eundem Deum Patrem penas infligere reprobis, ac electis præmia tribuere. 1112

CAP. XLI. — Qui Deo non credunt, ipsique non obediunt, angeli et filii diaboli sunt; non natura quidem sed imitatione. Epilogus hujus libri et scopus sequentis. 1115

Analysis libri quinti. 1117

LIRER QUINTUS.

Præfatio. 1119

CAPUT I. — Solus Christus divina nos docere, ac redimere potuit, idemque, ut nos repararet, non opinione, sed re ipsa, Spiritus sancti operatione ex Maria Virgine carnem assumpsit; adversus Valentini et Ebionis vanitates. 1120

CAP. II. — Christus non venit in aliena, cum sua non gratia visitavit, et carni nostram contulit capacem esse salutis, verum pro nobis sanguinem fundendo, veramque carnem suam nobis in eucharistia exhibendo. 1123

CAP. III. — In infirmitate carnis humanæ elucet virtus et gloria Dei, qui corpus nostrum resurrectionis et immortalitatis particeps efficiet; ipsique ævo sempiterno frui concedet, cui exiguum et commune hanc vitam largitur. 1123

CAP. IV. — Falluntur qui, præter mundi fabricatorem, alterum Deum Patrem confingunt; quem infirmum et inutilem, aut malignum et invidum esse necesse est, si corporibus nostris vitam æternam præstare vel non possit, vel nolit. 1129

CAP. V. — Priscorum vita longæva, Eliæ et Enoch cum propriis corporibus transiit, una cum Jonæ, Ananiæ, Azariæ et Misæelis in summis periculis conservatione, evidenter ostendunt Deum excitare posse corpora nostra ad vitam æternam. 1134

CAP. VI. — Integrum et perfectum hominem, corpore et anima constantem et conjunctum, salvum faciet Deus, cum eum Verbum assumpserit, et donis Spiritus sancti ornaverit, cujus corpora nostra templa sunt et dicantur. 1136

CAP. VII. — Quia Christus in carne nostra resurrexit, consequitur nos in eadem resurrecturos; cum etiam resurrectione nobis promissa ad spiritus naturaliter immortalis referri non debeat, sed ad corpora ex se mortalia. 1139

CAP. VIII. — Dona Spiritus sancti, quæ recipimus, præparant nos ad incorruptelam, spiritualesque reddunt, et a carnalibus discernunt: qui mundis et immundis animalibus in lege significantur. 1141

CAP. IX. — Quomodo intelligendus sit locus Apostoli, quo hæretici abutebantur: « Caro et sanguis regnum Dei non possidebunt. » 1144

CAP. X. — Superiora probat similitudine ducta ab oleastro, cujus qualitas tantum, non natura per insitionem mutatur; ostendit quoque hominem sine Spiritu, nec fructus edere, nec regnum Dei possidere posse. 1147

CAP. XI. — De carnalium et spiritualium operibus, ablationeque spirituali non ad corporum substantiam, sed pristinae vitæ conversationem referenda. 1149

CAP. XII. — De differentia mortis et vitæ, afflatus vitæ et spiritus vivificantis; et quomodo eadem substantia carnis, quæ mortua est, reviviscit. 1151

CAP. XIII. — Maximum specimen resurrectionis habemus in mortuis a Christo suscitatis: cordaque nostra capacia esse vitæ æternæ eo ostenduntur, quod nunc Spiritum Dei recipient. 1156

CAP. XIV. — Nisi caro servanda esset, carnem ejusdem substantiæ cum nostra Verbum non assumpsisset; quapropter nec per ipsum essemus reconciliati. 1160

CAP. XV. — Testimoniis Isaïæ et Ezechielis probat resurrectionem, eundemque Deum nos resuscitaturum esse, qui creavit. 1163

CAP. XVI. — Cum in terram corpora nostra revertantur, sequitur ea inde substantiam habere. Item Verbi adventu clarius in nobis imago Dei apparuit. 1167

CAP. XVII. — Deus et Dominus, Pater et creator universorum, unicus et solus est, qui nos in Christo dilexit, præcepta dedit, et remisit nobis peccata; cujus Filium et Verbum sese Christus probavit, cum peccata condonaret. 1168

CAP. XVIII. — Creaturas universas, quibus Deus Pater et ejus Verbum utuntur, sua propria virtute et sapientia condiderunt; non ex labe, aut ignorantia; alias nunquam carnem assumpsisset Dei Filius, qui omnem a Patre potestatem accepit. 1172

CAP. XIX. — Cum Eva inobediens et prævaricatrix comparatur B. Virgo Maria, illius advocata; referunturque variae et dissidentes hæreses. 1173

CAP. XX. — Audiendi sunt pastores, quibus apostoli commiserunt ecclesias, unam et eandem salutis doctrinam habentes; fugiendi autem hæretici, et in fidei mysteriis sobrie sapiendum. 1177

CAP. XXI. — Caput omnium quæ prædicta sunt, Christus est; quem hominem assumere, a Patre universorum creatore mitti, et a Satana tentari oportuit, ut promissiones adimpleret, et gloriosam consummatamque victoriam reportaret. 1179

CAP. XXII. — Dominus verus, et Deus unus a lege declaratur, et in Evangelio per Christum ejus Filium manifestatur; quem solum adorare, et ab illo omnia bona expectare oportet, non a Satana. 1183

CAP. XXIII. — Diabolus assuetus est mendacis, quibus seductus Adam sexto creationis die peccavit, quo tandem per Christum reparatus fuit. 1184

CAP. XXIV. — De diaboli perpetuo mendacio, potestatis quibus non parere oportet, atque imperiis terrenis, quatenus a Deo, non a diabolo constituantur. 1186

CAP. XXV. — Antichristi fraus, superbia, et tyrannicum regnum, prout a Dante et Paulo descripta sunt. 1188

CAP. XXVI. — Quia Joannes et Daniel prædixerunt imperii Romani dissolutionem et desolationem, quæ finem mundi et regnum Christi æternum præcedet; refellunt alium a Demiurgo Patrem confluentes Gnostici, Satanæ organa, quorum opera nunc Deum aperte blasphemant. 1192

CAP. XXVII. — De futuro judicio per Christum, communiōne et separatione divina, atque infidelium pœnis æternis. 1195

CAP. XXVIII. — De piorum et impiorum discrimine, apostasia futura sub Antichristo, atque mundi consummatione. 1197

CAP. XXIX. — Universa ad utilitatem hominum facta esse; et de Antichristi dolis, nequitia, vi apostatica, a diluvio et delinceptis in Ananiæ, Azariæ et Misæelis persecutione præfigurata. 1201

CAP. XXX. — Certus quidem est numerus nominis Antichristi; sed de hoc nihil temere affirmandum, cum multis nominibus is aptari queat; et cur aperte a Spiritu sancto explicatum non fuerit; ac de regno morteque illius. 1203

CAP. XXXI. — Confirmatur reservatio corporum nostrorum morte, resurrectione et ascensione Christi; animæ sanctorum interea tempus illud expectant, ut perfectam consummatamque gloriam percipiant. 1208

CAP. XXXII. — In ea carne, qua sancti multas hic ærumnas pertulerunt, laborum suorum fructus percipient; maxime cum id omnis creatura expectet, ac Deus Abraham et semini ejus promittat. 1210

CAP. XXXIII. — Propositum confirmat promissionibus illis quibus Christus se de generatione vitis in regno Patris bibiturum esse recepit, simul et mercedem centuplum, et prædicia promissit; quod et longe antea benedictio Jacob præsignata, uti Papias et seniores sunt interpretati. 1212

CAP. XXXIV. — Sententiam suam de temporali et terreno sanctorum regno a resurrectione claudit variis Isaïæ, Ezechielis, Jeremiæ et Danielis testimoniis, atque parabola vigilantium servorum, quibus se ministraturum Dominus pollicetur. 1213

CAP. XXIV. — Contendit superiora testimonia non posse per allegoriam de bonis tantum celestibus intelligi, sed implenda esse post adventum Antichristi. et resurrectionem in terrena Jerusalem; prioribusque prophetis, ex Isaia, Jeremia et Joannis Apocalypsi alius subjungit. 1218

CAP. XXV. — Homines vere suscitabuntur, mundusque non penitus exterminabitur: erunt autem variae sanctorum mansiones pro cujusque dignitate, et omnia subicientur Deo Patri: sicque erit omnia in omnibus. 1221

Admonitio de sequentibus fragmentis. 1223

FRAGMENTA DEPERDITORUM OPERUM S. IRENAEI. 1223

APPENDIX ad Irenaei libros contra haereses, continens Gnosticorum quorum meminit S. martyr fragmenta.

Fragmenta commentariorum Basilidis. 1263

Fragmenta Epiphani. 1267

Fragmentum Isidori. 1269

Fragmenta Valentii. 1271

Fragmentum libri cujusdam Valentianiani. 1277

Epistola Ptolemæi ad Floram 1283

Fragmenta Heracleonis. 1291

PRÆFATIONES, PROLEGOMENA, NOTÆ ET OBSERVATIONES eorum omnium qui novas Irenaei editiones aut publicaverunt aut illustrarunt. 1321

ADDENDA.

Aliquot notas, quas doctor Nolte mecum communicavit, faciendum mihi putavi, ut hic addam.

EDITOR PATROLOGIÆ.

De editione ab Ad. Stieren in lucem emissa quid statuendum sit, paucis explicui in *Theolog. Diarisi Viennensibus*, vol. VI, fasc. 1, pag. 109 seqq.

Col. 440, l. 7. Nec veteres interpretes, nec recentissimus editor quid sit verum viderunt. Rescribe « δημιουργόν μηδέπω διακρ., » etc.

466, l. 12. Emendabis mecum φοβ. μήτε... τέλος Εχθ.

458, l. 15. Omnino scribendum erat « cum coniugio Sigis, » et p. 459, l. 5, « restitutam coniugio. » Nemo non palæographiæ haud ignarus mihi assensum præbebit.

483, l. 5. Verissime restitui id quod ab Irenæo profectum erat scribendo « ἀποκρίναντα χωρὶς εἰτα συγγέαι » etc.; ex interpret. Latin. ob homœoteleuton excidit statim post *separatim*. Nescio cujus incuria hæc et nonnullæ aliæ emendationes l. l. omissæ sint.

498, l. 10. Rigaltius quo erat ingenii acumine ad Tertull. *contra Valent.* cap. 19, pag. 78, observat. ed. 1634 hunc locum recte emendavit scribens... « *subtiorum cum existentem peracire,* » etc. Permirum hoc fugisse omnes editores.

509, l. 21. Certissime emendavi « ἡμᾶς ἀλλοις, » etc.; *nous autres* dicunt Galli; quam dicendi formulam Schæzserus alicubi in commentariis ad Demosth. orat. pluribus explicuit. Et hæc emendatio cum subsequenti l. l. excidit.

565, l. 10. Ut palæographiæ plenissime satisfacias, non sequens omnes editores ἐπὶ tantum delcibis, sed scribes me præeunte ἀρχὴν ἀπάντων; nam α et ἐπὶ, ut α et οὐ, α et εὐ sæpissime a librariis confusa sunt.

594, l. 5. Sic igitur, etc., legendum esse l. l. demonstravi. Porro in textu Græco post Μάρκος excidisse δὲ ibidem ostendi. Totus igitur locus ita Latine reddendus est: « Sic igitur Marcus, qui vulvam et susceptorium Colorbasi se (αὐτὸν, non αὐτὸν scribendum est) putavit, solum se (μόνον ἑαυτὸν emendandum est pro μονώτατον) fuisse dicens, » etc. Dolendum est Hippolytum, quem auctorem habemus libri omn. hæres. refut. inscripti ed. Miller. (qui falso Origeni hunc librum attribuit) pag. 203 hæc primam sententiam huius loci omisisse.

596, l. 16. Junii correcturam confirmat idem auctor l. l. vag. 204. i. 52.

597, l. 2. Loco πολιορκεῖ, ubi tamen locum integrum non apposuit, l. l. p. 204, l. 6. γινώσκων habet idem. Πολιορκεῖ forte ex παλινοφθεῖν vel simili aliquo verbo videtur esse corruptum.

682, l. 13. Nondum me pœuisset emendationis quam l. l. proposui. Legendum enim esse credo: sed vitam quidem luxuriosi, sententiam autem impiæ ad velamen, etc., abuntur. Quis est enim qui, quoties librarii in syllabis finalibus falsi sint non noverit?

686, l. 25. Forte scribendum est: non dissimiliter.

701, l. 18. Mirandum profecto interpretum neminem, quo modo hic locus constituendus sit, vidisse. Dele punctum post *Deum* et in eius locum substitue comma, ut sit: « Horum igitur... et *Deum*, *sophiam*, » etc.

702, l. 18. Scribe: « omnibus fuisse et *Christum*. »

725, l. 7. Propter dominum, i. e. δι' ἐξουσίαν ab hoc loco alienissimum est. Irenæus scripserit δι' ἐξουσίαν, i. e. per potestates Hoc solum in hunc locum quadrat.

749, l. 20. Cf. Meineke *Fragment. comicorum Græc.*, tom. I, p. 318.

753, l. 7. Locus profecto difficillimus, quem ab interpretibus nondum recte esse constitutum crediderim. Hunc ego ita restituo: « Hoc autem *hiis*... aptaverunt. Sentionis autem... dixerunt, si quid (aut: si qua) sensus intelligens et (= etiam) eius, » etc.

761, l. 32. A vero non aberraverit, qui h. l. et p. 762, l. 12, loco efficaciter necum rescripserit extricabiliter.

844, l. 28. Male ante verba *de omnibus* Stieren et addere voluit.

Ibid., l. 34. Cf. Windischmann, *Vindic. Petrin.*, p. 87.

849, l. 4. Restitue lectionum omnium fere codicum: *potentiorum*.

939, l. 20. Emendo: ... « factus est, ut commixtus verbo Dei et adoptionem, » etc.; Irenæus Græce τῷ λόγῳ συγκεκραμμένος aut τ. λ. ἀνακραθεῖς scripserit. Ita et supra p. 509, l. 17. αὐτῇ ἀνακραθεῖς, ibid. l. 19, ἀνακραθεῖς γυναικί, etc., restituo.

975, l. 9. Sensus requirit, ut scribatur... « se

dominum : quia aut quod eandem, etc. = διὸ, quod male vetus interpres quapropter transtulit.

997, l. 33. Cf. Windisch. l. l. pag. 2.

1063, l. 19. Restituo editionum lectionem : « cuius... laudatur ex ore perficientis, » etc.; Massueti lectio et explicatio duriores sunt quam ut ferri possint. Accedit quod saltem, ut linguæ legibus sati fiat, perficientem scribendum sit.

1041, l. 27. Partim ex Massueti emendatione, partim ex codicibus locum hunc ita restitue : « Et enim ipsa (sc. lex)... curabat circumcidens. »

1027, l. 5. Hunc locum et huic similes nemo non catholice Ecclesie addictus statim intelligit. Verbum quod (sc. Verbum, i. e. ὁ λόγος σαρχοποιηθεὶς) offertur Deo (sc. ab Ecclesia Deo per sacerdotibus). Vox Deo, quam codd. vet. et Voss. non habent, abesse poterat.

1034, l. 27. Vel cum Græbio ex codd. Mercer. scribe : « terram, et colloquetur, vel, quod præstat, mecum : terram, ut colloqueretur; porro ex Stiereni coniectura lege : adfuturus est.

1175, l. 24. « Optaverim ut in optimis codd. vox si absit, quæ sequenti voci sed non satis apta, imo supervacanea videtur. » Stieren ad. h. l., sed fallitur. Irenæus Græce scripserat : Καὶ εἰ... ἀλλὰ : qua formula Attici sæpissime utantur. Vides igitur, quam fideliter vetus Latinus interpres Irenæi verba reddiderit.

Silentio prætermittere non possum locum Genes. iv. 7, quem Irenæus bis, pag. 962, § 4, et p. 1023, § 3, et Clem. Rom. 1 ep. ad Cor., cap. 4, attulerunt. Septuagintaviralis translatio mirum quantum differat ab Hebraicaveritate. Ut Septuagintaviralis translatio aliquatenus intelligatur, αὐτοῦ ἡ ἀποστροφή explicandum est per τοῦ προσφερομένου, quod ex προσητέχης elicendum est. Vox δέλης indicare videtur optimam sacrificii partem Cain sibi retinuisse. Scripserim πρὸς σοῦ loco πρὸς σὶ = abs te ortum est; ἡ ἀποστροφή = aversio, αὐτοῦ = eius, i. e. Abel (aversio eius = odium eius, i. e. in eum) et dein οὐ ἀπέξει (vulgo : ἀρξεται) αὐτοῦ, i. e. non eum persequeris = non ei manus iniicias. Ita sensus clarior est. Sed de his alibi olim plura.

P. 1229, l. 2 seqq. Locus profecto difficillimus qui mirum in modum doctorum ingenia eludit. Cf. excursum longissimum vii, quem Meinichenus tom. III, p. 377-386 edit. Hist. eccles. Euseb. addidit. Qui hic locus veratissimus restituendus sit, iam diu est quod perspexi. Emendandum est enim : . . . οἱ δὲ καὶ πλίσσιος· οἱ δὲ καὶ (i. e. τὰς αραρὰς καὶ ἀκοοί) ὥρας ἡμερινὰς τε καὶ νυκτερινὰς συμματροῦσι. Summo gaudio me affectum esse, cum iam ante me Prudentium Maranum ad cxv Quæst. et Resp. ad Orthod. Just. vulgo attribuit. hoc contempsisse cognoverim, iam l. l. p. 120 dixi.

FRAGMENTUM SANCTI IRENÆI AD REGUM IV, IV, 7.

Ex codice Græco XVI bibliothecæ S. Marci Venetæ, fol. 221, in quo Catena in quatuor libros Regum continetur, edidit Aloysius Mingarelli in not. ad Didymi Alex. lib. II De Trinitate, cap. 14. — Hunc porro Irenæi locum, inquit Mingarelli, si conferat lector cum alio qui exstat inter ejus Opera pag. 347 novissimæ edit. Venet. (supra, col. 1243), conjiciet hunc ineditum illi jam edito subjungendum esse. Hoc ne illud quidem ei fortasse molestum erit si, hac arrepta occasione, monuero in codice Græco XV bibliothecæ S. Marci, qui Catenam in Octateuchum continet, ad vers. 42 capituli xxii Numerorum, folio 260, auctius legi fragmentum ipsius Irenæi, quod exstat pag. 346 ejus quam dixi editionis (supra, col. 1241), quodque incipit : Οὐ παρὶ τοῦ λαοῦ αἰνίτταται. Nam post verba, καταράσθαι τὸν λαόν, hæc in eo codice adduntur : Οὐχ ὡς τῆς ἀρὰς ἰσχυροῦσης παρὰ τὴν τοῦ Θεοῦ βούλησιν· ἀλλ' εἰς ἔνδειξιν τῆς τοῦ Θεοῦ προνοίας ἣν εἶχε διὰ τοὺς προπάτορας εἰς αὐτοὺς. Id est : « Non quod maledictio (Balaami) quidquam posset adversus Dei voluntatem; sed ut providentia indicetur et cura quam Deus de ipsis habuit propter progredientes. »

Ἐιρηναίου μαθητοῦ τῶν ἀποστόλων. Ὅδε δι' ἔργου ἐδείξεν ὁ προφήτης· ὅτι τὸν σαρπιδὸν λόγον τοῦ Θεοῦ ἐν ἀμελῶς ἀποβαλόντες οὐχ ὑπὸ ἰσχυροῦ ἀποληφόμεθα πάλιν διὰ τῆς τοῦ ξύλου οικονομίας. Ὅτι δὲ ἀξίτη ἵσχυρον ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ, Ἰωάννης ὁ Βαπτιστὴς φησὶ παρὶ αὐτοῦ· « Ἦδη δὲ ἡ ἀξίτη πρὸς τὴν ῥίζαν τῶν δένδρων καίεται. » Ἰερემίας δὲ ὁμοίως φησὶν· « Ὁ λόγος Κυρίου ὡς πέλκους κόπτων πέτρων· τούτων γοῦν κακρυμμένον ἀφ' ἡμῶν, ἡ τοῦ ξύλου ἐφανέρωσεν ὡς προέφαμεν οικονομία. Ἐπειδὴ γὰρ διὰ ξύλου ἀπαβόλομεν αὐτὸν, διὰ ξύλου πάλιν φανερὸς τοῖς πᾶσιν ἐγένετο ἐπιδεικνύων τὸ μήκος καὶ ὕψος καὶ βάθος καὶ πλάτος ἐν αὐτῷ· καὶ ὡς ἔφη τις τῶν προβαθλοῦτων· « διὰ τῆς θαλάσσης ἐκστάσσης τῶν χειρῶν τοὺς δύο λαοὺς εἰς ἓνα Θεὸν συνάγων· » δύο μὲν γὰρ αἱ χεῖρες· ὅτι καὶ δύο λαοὶ διεσπαρμένοι εἰς τὰ πάρατα τῆς γῆς· μία δὲ μέση κεφαλὴ· ὅτι εἰς ὁ Θεὸς ὁ ἐπὶ πάντων καὶ διὰ πάντων καὶ ἐν πᾶσιν ἡμῶν. que ad fines terræ dispersi : unum vero est in medio, et per omnia, et in omnibus » nobis.

Irenæi apostolorum discipuli. Ostendit hoc in loco propheta (Eliásus) per ea quæ agit, fore ut firmum Dei Verbum, quod a nobis negligenter abiectionem non invenimus, rursus recipiamus per Iguil (nempe crucis) œconomiam. Quod vero securi assimiletur Verbum Dei, Joannes Baptista de ipso ait (Matth. iii, 10) : « Jam autem securis ad radicem arborum posita est. » Jeremias vero similiter ait (cap. xxiii, vers. 29) : « Verbum Domini ut securis incidens petram. » Iam ergo nobis absconditum, ligni, ut diximus, œconomia manifestavit. Nam quia ipsam per lignum abiectionem, per ligam rursus omnibus manifestatum est, longitudinem, et altitudinem, et profunditatem, et latitudinem, et similitudinem, et similitudinem, et similitudinem in semetipso ostendens, et, sicut ait quidam ex his, qui ante nos fuerunt, « per divinam manuum extensionem duos populos in unum Deum coagregans. » Nam ut duæ sint manus, ita duo sunt populi ut caput, sicut « unus est Deus, » qui est super omnia,

INDEX SCRIPTORUM ET VIRORUM ILLUSTRIORUM QUI MEMORANTUR AB IRENÆO.

A

Θεὸς προσβύτης καὶ κήρυξ ἀληθείας, cujus lambs in Marcum hæreticum affert Irenæus I, 14. Confer ad an. Euseb. 216b.

Anonymus, presbyter, apostolorum discipulus, ὁ

κεῖται ἡμῶν, cujus dicta allegat præf. et alibi. Mentio etiam apud Eusebium v, 8 et 20, Hist. Pothinum decesorem Irenæi episcopum ab eo intelligi, Dodwellus conjicit.

Presbyteri, qui Joannem, discipulum Domini, viderunt. Irenæus v, 33.

- Æsopi fabula de cane umbram captante, II, 12.
 Alexander pontifex Rom., III, 3.
 Anacletus, Rom. pontifex, III, 3.
 Anaxagoras, irreligiosus, II, 19. *Atheus* cognominatus. id.
 Anaxilæ ludicra I, 8. Confer Reinesii *var. Lectio.* pag. 581, et Marsilii Cagnati III, 10, *var. Observ.*
 Anaximander, II, 19.
 Anicetus pontifex Rom., III, 3.
 Antiphanes, in *Theogonia*, II, 19.
 Apocryphorum et perperum scripturarum, quas hæretici slexerunt, inenarrabilis multitudo, II, 17.
 Aquilæ Pontici, Judæi proselyti, interpretatio S. Scripturæ, III, 24.
 Aristoteles, I, 24; II, 19.
- B**
- Barbelonitæ Gnostici, I, 33.
 Basilides hæreticus, I, 23, 32, etc.
 Blandina martyr. Irenæus apud Œcumen. ad I Petr. III.
 Blastus. Ad Blastum epistola Irenæi ab Eusebio v. 28, *Hist.*
- C**
- Cadmus 16 litteras Græcis attulit, I, 12.
 Caiani, I, 33. Eorum conscriptiones, *ibid.*
 Carpocrates, I, 24, 32.
 Cerdo, I, 28.
 Cerinthus, I, 25; III, 3.
 Clemens Romanus, ejusque ad Corinthios epistola, II, 3.
 Comicus, II, 19.
 Colorbasus, I, 10.
 Continentes (*Encratitæ*), I, 30.
 Cynici, II, 19.
- D**
- Demetrius, Viennæ diaconus. Ad eum scripsit Irenæus *Λόγους περί πίστεως*, teste S. Maximo, tom. II, pag. 152.
 Democritus, II, 19.
- E**
- Ebionitæ, I, 26.
 Eleutherius pontifex Rom. sub quo scripsit Irenæus, III, 3.
 Eumpeodocles, II, 19.
 Epicurus, II, 9; III, 40.
 Epiphanes hæreticus, I, 5. *Alius vero quidam, qui et clarus est magister ipsorum.* In Græco fuit *Epiphani* nomen.
 Esdras sub Artaxerxe, Persarum rege, libros sacros restituit, III, 25.
 Evaristus, pontifex Rom., III, 3.
- F**
- Florianus hæreticus, contra quem Irenæus apud Euseb. v. 20.
- G**
- Gnosticorum genera, I, 33.
- H**
- Heracleon hæreticus, II, 5.
 Hermas (sub Scripturæ nomine), IV, 37.
 Hesiodus, II, 19 et 37.
 Homerus, II, 19; I, 1, § 20; I, 6; II, 5 (Homerocentones I, 1, § 20); II, 40; IV, 58.
- I**
- Ilyginus pontifex Rom., III, 3.
- J**
- Ignatius (nomine ejus tacito), v. 28.
 Indifferentias inducentes, I, 28.
- J**
- Judæ evangelium a Caianis confictum, I, 33.
 Josephus citatur ab Irenæo in fragm. quod e ms. Vindob. dat Græbius, pag. 472.
 Justinus (martyr), v. 26. *Ἐν τῷ Πρὸς Μαρκίωνα*, IV, 14. Ejus auditor Tatianus, I, 31.
- L**
- Linus pontifex Rom., III, 3.
- M**
- Marcianus. Ad Marcianum fratrem Irenæus scripsit *λόγος εἰς ἐπίδειξιν τοῦ ἀποστολικοῦ κηρύγματος*, Euseb., v. 26, *Hist.*
 Marcion, I, 29, etc.
 Marcus, magicæ imposturæ peritiss., I, 8 sqq.
 Menander comicus, II, 27.
 Menander hæreticus, I, 21.
- N**
- Nicolaitæ, I, 27.
- O**
- Ophitæ, I, 35.
- P**
- Poetæ et conscriptores, II, 19.
 Palamedes litterarum post Cadmum inventor, I, 12.
 Papias, Joannis auditor. Polycarpi contubernalis (*ἑταῖρος*) ἐν τῇ τετάρτῃ τῶν αὐτοῦ βιβλίων. v. 33.
 Polycarpus ab Irenæo visus, III, 5. Ejus epistola ad Philippenses, *ibid.* Vide et quæ ex Irenæo Euseb., v. 20, *Hist.*
 Pindarus lyricus, II, 37.
 Plato, II, 19; I, 24; II, 59; III, 45, 46.
 Ptolemæus Valentinianus, I, 6; II, 5. Ejus locus citatur, I, 1, § 18.
 Pythagoras, I, 24; II, 19. Ejus quaternio, *ib.* Pythagorici, *ib.*
- S**
- Saturninus, I, 22.
 Septuaginta Interpretes sub Ptolemæo Lagi, Alexandriæ III, 25.
 Sethiani tacito nomine perstringuntur, I, 34.
 Simon Samarita, magus, I, 20.
 Sixtus, pontifex Rom., III, 3.
 Sophoclis *Œdipus*, v. 13.
 Steichori palinodia maledici carminis in Helenam, I, 20.
 Stoici, II, 19.
 Symbolum, I, 2. Vetus traditio apostolorum diligenter custodienda, III, 4.
- T**
- Tragicum *τοῦ τοῦ, φεῦ φεῦ*, I, 5.
 Tatianus; Justinus auditor, post ejus martyrium auctor sectæ, I, 31.
 Thales Milesius, II, 19.
 Theodotionis Ephesii, Judæi proselyti, interpretatio S. Scripturæ.
- Valentinianorum *Ἵπομνήματα*. Præf.

112

A000005711840

BR60.M5 1857 t.7 pars.2
Migne, Jacques Paul, 1800-1875.
Patrologiæ cursus completus.
Series græca.

5711840

PENNSTATE

UNIVERSITY
LIBRARIES

A000005711840

Digitized by Google